

ṢUBHÂSHITA-RATNA-BHÂNDÂGÂRAM.

OR

GEMS OF SANSKRIT POETRY.

BEING

A Collection of Witty, Epigrammatic, Instructive and
Descriptive Verses.

SELECTED AND ARRANGED

BY

KÂS'ÎNÂTHA PÂNDURANGA PARABA.

SECOND REVISED AND ENLARGED EDITION.

Why are not more gems from our great authors scattered over the country? Great books are not in every body's reach; and though it is better to know them thoroughly than to know them only here and there, yet it is a good work to give a little to those who have neither time nor means to get more—COLERIDGE.

I have gathered a posie of other men's flowers, and nothing but the thread that binds them is mine own—MONTAIGUE.

PRINTED AND PUBLISHED

BY

JÂVAJÎ DÂDÂJÎ,

AND

JANÂRDANA MAHÂDEVA GURJARA

AT

THE "NIRNAYA-SÂGARA" PRESS.

BOMBAY.

1886.

६ १/२ Rupees.

(Registered for copy-right under act XXV of 1867.)

(All rights reserved by the publishers.)

अथ

श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारम्

नाम

विविधकाव्यनाटकसुभाषितग्रन्थादिभ्यः

परबोपाङ्गपाण्डुरङ्गात्मजकाशिनाथशर्मणा

समुद्धृतः

सहृदयहृदयाह्लादकः

सूक्तिसंग्रहः ।

द्वितीयं संस्करणम् ।

कथमिह मनुष्यजन्मा सप्रविशति सदसि विबुधगमितायाम् ।
येन न सुभाषितामृतमाह्लादि निषीतमाहृतेः ॥ चाणक्यस्य ॥

ग्रन्थोऽयं

मुम्बय्याम्

शाके १८०८ वत्सं

जावजी दादाजी । जनार्दन ... व गुर्जर ।

इत्येताभ्यां निर्णयसागरयन्त्रालये मुद्राक्षरैरङ्कयित्वा प्राकाश्यं नीतः ।

मूल्यं सार्धं रूप्यकत्रयम् ।

(अस्य ग्रन्थस्य पुनर्मुद्रणादिविषये सर्वथा प्रकाशकयोरैवाधिकारः ।)

विज्ञातिः ।

शास्त्रार्थि सकलं विलोड्य नितरां ग्रन्थः कृतोऽयं मया

लोकानन्दकरः समस्तसुकलासंतानजैवातृकः ।

अस्यास्वाद्य सुभाषितामृतरसानानन्दपूर्णान्तरा

इत्थं संप्रति नाकवासनिरतान्देवान्हसन्तु ध्रुवम् ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥

ते सज्जनाः सुकविशाखिकवित्वपुष्पाण्यादाय गुम्फितवतः सुगुणैर्ममैतत् ।

संधारयन्तु कुसुमोज्ज्वलहाररूपं कण्ठे सुभाषितमपास्तसमस्तदोषम् ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥

दृष्टं किमपि लोकेऽस्मिन्न निर्दोषं न निर्गुणम् ।

आवृणुध्वमतो दोषान्विवृणुध्वं गुणान्वुधाः ॥ चण्डकौशिके ॥

विषयानुक्रमः ।

प्रकरणम् १—मङ्गलाचरणप्रकरणम् ।

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
पद्मव्रतम् ...	१	१-७	दशावताराः ...	२५-२६	१-४
गणेशः ...	२-४	१-३४	मत्स्यः ...	२६-२७	५-१५
सरस्वती ...	४	१-१३	कूर्मः ...	२७	१६-२१
शिवः...	५-१२	१-९८	वराहः ...	२७-२८	२२-३४
जटाजूटः ...	१२	९९-१०१	नृसिंहः ...	२८-३०	३५-४९
गङ्गा ...	१२-१३	१०२-११३	वामनः ...	३०	५०-५६
शशिलेखा ...	१३	११४-११६	परशुरामः ...	३०-३१	५७-६२
लोचनम् ...	१३-१४	११७-१२१	रामचन्द्रः ...	३१-३२	६३-८०
कण्ठः ...	१४	१२२-१२५	(सीता) ...	३२	८१
शिरोमालिका ...	१४	१२६	(हनुमान्)	३२	८२-८३
गणाः ...	१४	१२७	(रामकृष्णौ)	३२-३३	८४-८६
नन्दी ...	१४	१२८	कृष्णः ...	३३-३९	८७-१७१
ताण्डवम् ...	१४-१५	१२९-१३८	(बलभद्रः)	३९	१७२-१७४
अर्धनारीश्वरः...	१५-१६	१३९-१४४	(रुक्मिणी)	३९	१७५
पार्वती ...	१६-२०	१-५३	(राधा) ...	३९-४०	१७६-१७७
पद्मसुखः ...	२०	१-२	(नन्दकः)	४०	१७८
हरिहरौ ...	२०-२१	१-१०	(वेणुः) ...	४०	१७९
त्रिमूर्तयः ...	२१	१-४	बुद्धः ...	४०	१८०-१८४
विष्णुः ...	२१-२४	१-३६	कल्किः ...	४०	१८५-१८७
गरुडः ...	२४	३७	सूर्यः ...	४०-४२	१-१६
शेषः ...	२४	३८	(किरणाः) ...	४२	१७
लक्ष्मीः ...	२४-२५	१-१८	(तुरगाः) ...	४२	१८
समुद्रः ...	२५	१९	चन्द्रः...	४२	१-३
ब्रह्मा ...	२५	१-२	पृथिवी ...	४२	१

प्रकरणम् २—सामान्यप्रकरणम् ।

सुभाषितप्रशंसा ...	४३-४४	१-१९	कुक्कव्यनिन्दा ...	४८	१-२
विद्याप्रशंसा ...	४४-४५	१-१६	सामान्यकविप्रशंसा	४८-५१	१-५५
काव्यप्रशंसा ...	४५-४७	१-४७	विशिष्टकविप्रशंसा	५१-५५	१-६९
नाट्यप्रशंसा ...	४८	१-२	वाल्मीकिः ...	५१-५२	१-९

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
व्यासः ...	५२	१०-१३	मीमांसकप्रशंसा ...	६५	१-५
गुणाढ्यः ...	५२	१४-१६	मीमांसकनिन्दा ...	६५	१-२
कालिदासः ...	५२	१७-२१	वैद्यप्रशंसा ...	६५	१-६
भवभूतिः ...	५२	२२-२४	कुवैद्यनिन्दा ...	६६	१-९
बाणः ...	५२-५३	२५-२८	गणकप्रशंसा ...	६६	१-७
दण्डी ...	५३	२९-३०	कुगणकनिन्दा ...	६७	१-४
सुबन्धुः ...	५३	३१	पौराणिकनिन्दा ...	६७	१
मुरारिः ...	५३	३२-३४	पुरोहितनिन्दा ...	६७	१
बिहूणः ...	५३	३५	कायस्थनिन्दा ...	६७	१-३
जयदेवः ...	५३	३६	सज्जनप्रशंसा ...	६७-८०	१-२२९
जगन्नाथपण्डितः ...	५३	३७-४०	दुर्जननिन्दा ...	८०-९०	१-१८९
भट्टारहरिचन्द्रः ...	५३-५४	४१	लक्ष्मीस्वभावः ...	९०-९३	१-४५
सातवाहनः ...	५४	४२	धनप्रशंसा ...	९३-९४	१-१८
प्रवरसेनः ...	५४	४३	धननिन्दा ...	९४-९५	१-२१
भासः ...	५४	४४	धनिप्रशंसा ...	९५-९६	१-१६
मयूरः ...	५४	४५-४६	दरिद्रनिन्दा ...	९६-९९	१-५६
गोविन्दराजः ...	५४	४७	दानप्रशंसा ...	१००-१०१	१-३०
रत्नखेटदीक्षितः ...	५४	४८	लोभनिन्दा ...	१०१-१०२	१-१२
घनदः ...	५४	४९	उदारप्रशंसा ...	१०२	१-१५
सुदर्शनः ...	५४	५०	कृपणनिन्दा ...	१०२-१०४	१-४३
गणेश्वरः ...	५४	५१	याचकनिन्दा ...	१०४-१०७	१-५०
नरहरिः ...	५४	५२	परोपकारप्रशंसा ...	१०७-१०८	१-१५
ज्योतिरीशः ...	५४	५३	कृतघ्ननिन्दा ...	१०८	१-५
शाकल्यमल्लः ...	५४	५४	संतोषप्रशंसा ...	१०८-१०९	१-२०
राजशेखरः ...	५४-५५	५५-५६	तृष्णानिन्दा ...	११०-११२	१-४२
विज्जिका ...	५५	५७	धीरप्रशंसा ...	११२-११३	१-१४
विजया ...	५५	५८	वीरप्रशंसा ...	११३	१-५
कविवृन्दम् ...	५५	५९-६९	तेजस्विप्रशंसा ...	११३-११५	१-२२
कुक्कविनिन्दा ...	५५-५७	१-२७	मनस्विप्रशंसा ...	११५-११७	१-४८
पण्डितप्रशंसा ...	५७-५९	१-३०	अपौरुषत्वनिन्दा ...	११७-११८	१-२
कुपण्डितनिन्दा ...	५९-६२	१-५६	गुणप्रशंसा ...	११८-१२०	१-४८
छान्दसप्रशंसा ...	६२	१	उद्यमप्रशंसा ...	१२०-१२१	१-२०
छान्दसनिन्दा ...	६२	१	संहतिप्रशंसा ...	१२१	१-३
वैयाकरणप्रशंसा ...	६२-६३	१-८	क्षमाप्रशंसा ...	१२१	१-३
वैयाकरणनिन्दा ...	६३	१-३	विनयप्रशंसा ...	१२१	१
नैयायिकप्रशंसा ...	६३-६४	१-५	सत्यप्रशंसा ...	१२१	१-३
नैयायिकनिन्दा ...	६४	१-१०	असत्यनिन्दा ...	१२२	१-४

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
भात्मश्लाघानिन्दा	१२२	१-५	सत्पुत्रप्रशंसा ...	१३३-१३४	१-१३
स्वभाववर्णनम् ...	१२२-१२३	१-१४	कुपुत्रनिन्दा ...	१३४	१-१३
वाग्वर्णनम् ...	१२३-१२४	१-१८	देवाख्यानम् ...	१३५-१४३	१-१४२
वाग्मिप्रशंसा ...	१२४-१२५	१-१५	जरावर्णनम् ...	१४३-१४४	१-१८
मौनगुणाः ...	१२६	१-४	क्षुधावर्णनम् ...	१४४-१४५	१-३
स्थानमाहात्म्यम् ...	१२६	१-१४	भिक्षुकः ...	१४५	१-५
सत्संगतिप्रशंसा ...	१२७-१२९	१-३९	परगृहवासः ...	१४५	१-४
असत्संगतिनिन्दा ...	१२९	१-१७	उदरपूरणदूषणम् ...	१४५-१४६	१-१४
स्नेहवचनम् ...	१३०	१-५	सेवकनिन्दा ...	१४६-१४७	१-१८
सुमित्रप्रशंसा ...	१३०-१३१	१-२१	जीवितसाफल्यम् ...	१४७-१४८	१-११
कुमित्रनिन्दा ...	१३१	१-२	ऋणम् ...	१४८	१-५
संसारः ...	१३१	१-७	प्रवासः ...	१४८-१४९	१-६
गृहस्थाश्रमप्रशंसा ...	१३२	१-६	व्यापारिणः ...	१४९	१-३
गृहस्थाश्रमदूषणम्	१३२	१-४	कलिमहिमा ...	१४९-१५२	१-३४
पुत्रप्रशंसा ...	१३२-१३३	१-१८	मद्यपानगर्हणम् ...	१५२	१-६
कन्यानिन्दा ...	१३३	१	तमास्तुः ...	१५२-१५३	१-७

प्रकरणम् ३-राजप्रकरणम् ।

राजसभावर्णनम् ...	१५४	१-१४	श्रीकर्णः ...	१८४-१८५	१०४-१०७
राजमिलनम् ...	१५५	१	पाण्ड्यः ...	१८५	१०८-११०
सामान्यराजप्रशंसा	१५५-१७५	१-३०८	नृसिंहः ...	१८५-१८६	१११-१२८
विशिष्टराजप्रशंसा	१७५-१९३	१-२१४	वीरवः ...	१८६	१२९
परशुरामः ...	१७५-१७६	१-२	वीरभानः ...	१८६	१३०-१३१
दशरथः ...	१७६	३-५	वीरसिंहः ...	१८६-१८७	१३२-१३४
जनकः ...	१७६	६	रूपनागायणः ...	१८७	१३५
रामचन्द्रः ...	१७६-१८२	७-६१	रामजामः ...	१८७	१३६
कृष्णः ...	१८२	६२-६५	श्रीवीरः ...	१८७-१८८	१३७-१५०
विक्रमार्कः ...	१८२	६६-६९	बलालः ...	१८८	१५१
मुञ्जः ...	१८२	७०	मार्णपालः ...	१८८	१५२
भोजः ...	१८२-१८४	७१-९६	मुकुन्ददेवः ...	१८८	१५३
पृथ्वीराजः ...	१८४	९७	रुद्रः ...	१८८-१८९	१५४-१५८
बीसलः ...	१८४	९८	भार्गवः ...	१८९	१५९
विप्रहराजः ...	१८४	९९	भीमः ...	१८९	१६०-१६१
हम्मीरः ...	१८४	१००-१०१	मानसिंहः ...	१८९	१६२
अनङ्गभीमः ...	१८४	१०२	भावसिंहः ...	१८९	१६३
जगद्देवः ...	१८४	१०३	भैरवः ...	१८९	१६४

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
कल्याणदासः...	१८९	१६५	दुन्दुभिः ...	१९९	३२-३४
कातववीरभद्रः	१८९	१६६	गवाक्षविलोकनम्	१९९-२००	३५-४६
कुसुमेन्द्रसाहिः	१८९	१६७	रणसामग्री ...	२००-२०१	१-२४
भर्जुनेन्द्रः ...	१८९	१६८	रणवर्णनम् ...	२०१-२०८	१-१२७
कार्तवीर्यः ...	१८९	१६९	अरिपलायनम् ...	२०८-२११	१-५०
माणिकः ...	१८९-१९०	१७०-१७४	प्रतापवर्णनम् ...	२११-२१४	१-३४
वेङ्कटपतिः ...	१९०	१७५	कीर्तिवर्णनम् ...	२१४-२२२	१-१०३
रूपमणिः ...	१९०	१७६	कीर्तिप्रतापौ ...	२२२	१-९
रामनाथः ...	१९०	१७७	राज्याधिकारगर्हणम्	२२२-२२३	१-५
राजेन्द्रसिंहः ...	१९०	१७८	राजसेवकः ...	२२३	१-१०
श्रीमिश्रः ...	१९०	१७९	रथवेगवर्णनम् ...	२२३	१-६
माधवः ...	१ ०	१८०	समुद्रवर्णनम् ...	२२४	१-६
राजबहादुरः ...	१९०	१८१	पर्वतवर्णनम् ...	२२४-२२५	१-५
नाना ...	१९०	१८२	सरोवर्णनम् ...	२२५	१
बङ्गालिदासः ...	१९०	१८३	वनध्रुववर्णनम् ...	२२५-२२६	१-७
मल्लशाहः ...	१९०-१९१	१८४-१८६	मृगयावर्णनम् ...	२२६	१-८
निजामशाहः ...	१९१	१८७-१९४	मृगयानिवृत्तिः ...	२२६	१
अकबरः ...	१९१-१९२	१९५-१९७	ऋष्याश्रमवर्णनम्...	२२६-२२७	१-१४
जलालुद्दीनः ...	१९२	१९८-१९९	राजनीतिः ...	२२८-२४६	१-४४२
मुद्दाफरशाहः...	१९२	२००	राजा ...	२२८	१-१५
साहिजहा ...	१९२	२०१	सभासदः ...	२२८	१६-१७
सिन्धुगधीश्वरः	१९२	२०२	पुरोहितः ...	२२८	१८
दिल्लीन्द्रचूडामणिः	१९२	२०३	धर्माध्यक्षः ...	२२८	१९
पारसीकाक्षितोशः	१९२	२०४	वैद्यः ...	२२८	२०
गुर्जराधीशः ...	१९२	२०५	मन्त्री ...	२२८-२२९	२१-३२
कलिङ्गेश्वरः ...	१९२	२०६-२०७	सेनापतिः ...	२२९	३३-३४
चोलेन्द्रः ...	१९२-१९३	२०८-२०९	गजाः ...	२२९-२३०	३५-४९
बाङ्गालक्षोणिपालः	१९३	२१०	तुरगाः ...	२३०	५०-५७
मालवाखण्डलः	१९३	२११	खट्वः ...	२३०	५८-६०
कर्णाटवसुंधराधिपः	१९३	२१२	सैन्यम् ...	२३०	६१-६३
काबिलेन्द्रः ...	१९३	२१३-२१४	दुर्गाः ...	२३०-२३१	६४-६९
राजविभूषावर्णनम्	१९३-१९४	१-९	दूतः ...	२३१	७०-७४
गजप्रशंसा ...	१९४	१-४	भाण्डागारी ...	२३१	७५
तुरगप्रशंसा ...	१९४-१९५	१-११	लेखकः ...	२३१	७६
खट्वप्रशंसा ...	१९५-१९६	१-१८	प्रतोहारी ...	२३१	७७
राजयात्रावर्णनम् ...	१९६-१९९	१-३०	सूपकारः ...	२३१	७८
पताका ...	१९९	३१	चाराः ...	२३१	७९

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
अन्तःपुरवर्गाः	२३१	८०	सिंहासनम् ...	२३२	१०९
स्त्रियः ...	२३१	८१-८२	मालाधारणम्	२३२	११०
महिषी ...	२३१	८३	चन्दनलेपः ...	२३२	११०
भृत्याः ...	२३१-२३२	८४-१०४	मृगया ...	२३२	१११
ज्ञानम् ...	२३२	१०५	कटकप्रयाणम्...	२३२-२३३	११२
ताम्बूलम् ...	२३२	१०६	उपवनानि ...	२३३	११३-११४
शस्त्रधारणम् ...	२३२	१०७	(तरवः)...	२३३	११५-११६
छत्रधारणम् ...	२३२	१०८	नीतिः ...	२३३-२४६	११७-४४२
चामरम् ...	२३२	१०९	सामान्यनीतिः	२४६-२९७	१-११४३

प्रकरणम् ४-चित्रप्रकरणम् ।

समस्याख्यानम् ...	२९८-३०३	१-७६	विसर्गच्युतकम्	३२३	५-६
प्रहेलिकाः ...	३०३-३०६	१-४०	अक्षरच्युतकम्	३२३	७-८
अपहृतयः ...	३०६-३०७	१-१५	स्थानच्युतकम्	३२३	९-१०
कूटानि ...	३०७-३१९	१-१११	व्यञ्जनच्युतकम्	३२३	११-१२
क्रियागुप्तादयः ...	३१९-३२२	१-५३	च्युतदत्ताक्षरम्	३२३-३२४	१३-१५
क्रियागुप्तम् ...	३१९-३२०	१-१७	अन्तरालापाः ...	३२४-३२७	१-४५
कर्तृगुप्तम् ...	३२०	१८-२५	बहिरालापाः ...	३२८-३३९	१-१२६
कर्मगुप्तम् ...	३२०-३२१	२६-२८	प्रश्नोत्तराणि ...	३३९-३४०	१-१०
करणगुप्तम् ...	३२१	२९-३०	चित्रम् ...	३४०-३४१	१-१९
संप्रदानगुप्तम् ...	३२१	३१-३२	भाषाचित्रम् ...	३४२	१-३
अपादानगुप्तम्	३२१	३३-३४	जातिवर्णनम् ...	३४२-३४५	१-४१
संबन्धगुप्तम् ...	३२१	३५-३७	सिंहः ...	३४२-३४३	१-४
अधिकरणगुप्तम्	३२१	३८-३९	तरुः ...	३४३	५
आमन्त्रितगुप्तम्	३२१	४०-४३	करिणः ...	३४३	६
कर्तृक्रियागुप्तम्	३२१-३२२	४४	मृगः ...	३४३	७
कर्तृकर्मक्रियागुप्तम्	३२२	४५-४६	भलः ...	३४३	८
संधिगुप्तम् ...	३२२	४७	हयः ...	३४३	९-१३
समासगुप्तम् ...	३२२	४८-४९	कपिः ...	३४३	१४
लिङ्गगुप्तम् ...	३२२	५०-५१	महोक्षः ...	३४३	१५
सुव्वचनगुप्तम्...	३२२	५२	धेनुः ...	३४३	१६
तिट्ठवचनगुप्तम्	३२२	५३	रासभः ...	३४३-३४४	१७
मात्राच्युतकादयः...	३२२-३२४	१-१५	अजः ...	३४४	१८
मात्राच्युतकम्	३२२-३२३	१-२	मेघः ...	३४४	१९
बिन्दुच्युतकम्	३२३	३-४	मयूरः ...	३४४	२०

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
चातकः ...	३४४	२१	शूरः ...	३४५	३४
पारावतः ...	३४४	२२	बालाः ...	३४५	३५-३६
षकः ...	३४४	२३-२४	कुमारः ...	३४५	३७
कुक्कुटः ...	३४४	२५-२६	नर्तकी ...	३४५	३८
कुकलासः ...	३४४	२७	लेखनकर्त्री ...	३४५	३९-४०
सपः ...	३४४	२८	कलमकण्ठनीगी-		
पुलिन्दः ...	३४४	२९	तयः ...	३४५	४१
पार्थकः ...	३४४-३४५	३०-३३			

प्रकरणम् ५-अन्योक्तिप्रकरणम् ।

सूर्यान्योक्तयः ...	३४६-३४७	१-१९	(मरकतः)	३६२	६९-७१
चन्द्रान्योक्तयः ...	३४७-३५०	१-४९	(मार्णिक्यम्)	३६२	७२
मेघान्योक्तयः ...	३५०-३५५	१-८८	काचः ...	३६२	७३
वाय्वन्योक्तयः ...	३५५-३५६	१-१५	शङ्खः ...	३६२-३६३	७४-८०
पर्वतान्योक्तयः ...	३५६	१	(पाञ्चजन्यः)	३६३	८१-८२
हिमाचलः ...	३५६-३५७	२-४	नद्यन्योक्तयः ...	३६३	१-८
मेरुः ...	३५७	५	गङ्गा ...	३६३	९-१०
विन्ध्यः ...	३५७	६	शोणः ...	३६३	११
मलयः ...	३५७	७-८	तडागान्योक्तयः ...	३६३-३६५	१-२०
मन्दरः ...	३५७	९	मानसम् ...	३६५	२१
भैनाकः ...	३५७	१०-११	कूपान्योक्तयः ...	३६५	१-१०
लोकालोकः ...	३५७	१२	मरुस्थलान्योक्तयः	३६६	१-६
रोहणः ...	३५७	१३-१५	दावानलान्योक्तयः	३६६	१-८
(पर्वतद्वी) ...	३५७	१६	वाहवानलः ...	३६६	९
(गिरिनिर्झरः) ...	३५७-३५८	१७-१८	व्योमचरान्योक्तयः	३६७-३८२	१-२४२
समुद्रान्योक्तयः ...	३५८-३६०	१-३९	गरुडः ...	३६७	१-२
क्षारसागरः ...	३६०	४०-४१	हंसः ...	३६७-३६९	३-४०
अगस्त्यः ...	३६०-३६१	४२-४६	मधुकरः ...	३६९-३७४	४१-११५
रत्नानि ...	३६१-३६२	४७-६३	कोकिलः ...	३७४-३७५	११६-१४७
(वृत्रमर्षिः)	३६२	६४	चातकः ...	३७५-३७७	१४८-१६८
(कौस्तुभमर्षिः)	३६२	६५	मयूरः ...	३७७	१६९-१७८
(सोमकान्तम्-			चक्रवाकः ...	३७७-३७८	१७९-१८०
यकान्तः)	३६२	६६	शुकः ...	३७८-३७९	१८१-२०३
(चन्द्रकान्तः)	३६२	६७	काकः ...	३७९-३८१	२०४-२२६
(स्फटिकः)	३६२	६८	षकः ...	३८१	२२७-२३४

विषयाः ।	प्रष्ठानि ।	श्लोकाः ।
घृकः ...	३८१	२३५
सारङ्गः ...	३८१	२३६
खद्योतः ...	३८१-३८२	२३७-२४२
स्थलचरान्योक्तयः	३८२-३९३	१-१७०
सिंहः ...	३८२-३८५	१-५४
गजः ...	३८५-३८८	५५-९८
मृगः ...	३८८-३९०	९९-१२६
करभः ...	३९०-३९१	१२७-१४०
रासभः ...	३९१	१४१
वृषभः ...	३९१-३९२	१४२-१५२
कपिः ...	३९२	१५३-१५५
वराहः ...	३९२	१५६-१५७
(आदिवराहः)	३९२	१५८
श्वा ...	३९२	१५९-१६०
वृश्चिकः ...	३९२	१६१
भेकः ...	३९२	१६२-१६३
जम्बुकः ...	३९२	१६४
सर्पः ...	३९२	१६५-१६७
(शेषः) ...	३९२-३९३	१६८-१७०
जलचरान्योक्तयः ...	३९३	१-५
मत्स्यः ...	३९३	१
(रोहितः) ...	३९३	२
(राघवः) ...	३९३	३
कूर्मः ...	३९३	४-५
वृक्षान्योक्तयः ...	३९३-३९५	१-३२
कल्पद्रुमः ...	३९५-३९६	३३-३९
पारिजातः ...	३९६	४०-४१
चन्दनः ...	३९६-३९७	४२-६३
अगुरुः ...	३९७	६४-६५
चम्पकः ...	३९७-३९८	६६-७४
षकुलः ...	३९८	७५-७६
अशोकः ...	३९८	७७-८०
यूथी ...	३९८	८१
मालती ...	३९८-३९९	८२-९१
मल्लिका ...	३९९	९२
दमनकः ...	३९९	९३
केतकी ...	३९९	९४-९९

विषयाः ।	प्रष्ठानि ।	श्लोकाः ।
पाटला ...	३९९	१००
सहकारः ...	३९९-४०२	१०१-१३६
पनसः ...	४०२	१३७
तमालः ...	४०२	१३८
कदली ...	४०२	१३९
द्राक्षा ...	४०२	१४०-१४१
दाहिमः ...	४०२	१४२-१४३
नालिकरः ...	४०२	१४४
तालः ...	४०२	१४५-१४६
भूर्जः ...	४०२-४०३	१४७-१४८
अश्वत्थः ...	४०३	१४९
न्यग्रोधः ...	४०३	१५०-१५२
मधूकः ...	४०३	१५३-१५४
शाल्मलिः ...	४०३	१५५-१५८
निम्बः ...	४०३-४०४	१५९-१६४
बल्लुलः ...	४०४	१६५-१६८
खदिरः ...	४०४	१६९-१७१
किशुकः ...	४०४	१७२-१७३
शाखोटः ...	४०४	१७४-१७५
पीलुः ...	४०४-४०५	१७६
करीरः ...	४०५	१७७-१७८
बिल्वः ...	४०५	१७९
शालः ...	४०५	१८०
कुटजः ...	४०५	१८१
पलाशः ...	४०५	१८२
इक्षुः ...	४०५	१८३-१८५
लवङ्गी ...	४०५	१८६-१८८
कार्पासः ...	४०५-४०६	१८९-१९१
शणः ...	४०६	१९२
कण्टकारिका ...	४०६	१९३
धनूः ...	४०६	१९४-१९७
पलाण्डुः ...	४०६	१९८
तृणानि ...	४०६	१९९-२००
कलमाः ...	४०६	२०१-२०२
ताम्बूलम् ...	४०६	२०३-२०४
तुम्बी ...	४०६-४०७	२०५-२०६
वंशः ...	४०७	२०७

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
कुन्दः ...	४०७	२०८-२०९	तैलिकः ...	४१२	४४
कमलानि ...	४०७-४०९	२१०-२४७	पञ्जरलावकः ...	४१२	४५
लताः ...	४०९	२४८	व्याधः ...	४१२	४६-४७
संकीर्णन्योक्तयः ...	४०९-४१६	१-१०७	विषमन्ती ...	४१२	४८
शिवः ...	४०९-४१०	१-६	मालाकारः ...	४१२-४१३	४९
परशुरामः ...	४१०	७-८	मत्स्यमारकः ...	४१३	५०
रामचन्द्रः ...	४१०	९	कायस्थः ...	४१३	५१
सीता ...	४१०	१०	कविः ...	४१३	५२
कृष्णः ...	४१०	११	बालाः ...	४१३	५३
इन्द्रः ...	४१०	१२	शैलूषः ...	४१३	५४
स्मरः ...	४१०	१३	कुशीलवाः ...	४१३	५५
आकाशम् ...	४१०	१४	बाला ...	४१३	५६
पृथ्वी ...	४१०	१५	पल्लीपतिपुत्री ...	४१३	५७
जलम् ...	४१०	१६-१७	पान्थः ...	४१३	५८-५९
मारुतः ...	४१०-४११	१८	कस्तूरिका ...	४१३-४१४	६०-६४
मृगतृष्णिका ...	४११	१९	दीपः ...	४१४	६५-७०
सुवर्णम् ...	४११	२०-२१	तुला ...	४१४	७१-७२
मौक्तिकम् ...	४११	२२-२४	कुम्भः ...	४१४	७३-७४
सुवर्णकारः ...	४११	२५	कलशः ...	४१४	७५
हारः ...	४११	२६-३१	दुग्धम् ...	४१४	७६
कम्बुकः ...	४११	३२	बडिशदण्डाः ...	४१४	७७
कुण्डलम् ...	४११	३३	शरः ...	४१४	७८
नासाभूषणम् ...	४११-४१२	३४	लम्पाकः ...	४१४	७९
वलयः ...	४१२	३५	खलः ...	४१४-४१५	८०
रङ्गः ...	४१२	३६	कण्टकः ...	४१५	८१
वीणादण्डः ...	४१२	३७	कालकूटम् ...	४१५	८२
मुरली ...	४१२	३८-३९	जिह्वा ...	४१५	८३
कुविन्दः ...	४१२	४०	नन्दनवनम् ...	४१५	८४
लाङ्गलिकः ...	४१२	४१	वसन्तः ...	४१५	८५
कर्णधारः ...	४१२	४२-४३	मुसलः ...	४१५	८६
			संकीर्णाः ...	४१५-४१६	८७-१०७

प्रकरणम् ६-नवरसप्रकरणम् ।

शृङ्गाररसनिर्देशः	४१७-६१५	स्त्रीप्रशंसा ...	४१८-४२१	१-६१
मनसिजपशंसा ...	४१७-४१८	युववर्णनम् ...	४२१-४२२	१-९

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
बालावर्णनम् ...	४२२-४२५	१-४९
वयःसंघिवर्णनम् ...	४२५-४२९	१-६०
तरुणीपृथगवयववर्णनम्	४२९-४५१	१-४४०
केशपाशः ...	४२९-४३१	१-२८
(अभ्यङ्गारम्भः)	४३१	२९-३३
(सीमन्तरचनम्)	४३१	३४-३९
(सीमन्तसिन्दूरम्)	४३१	४०-४१
ललाटः ...	४३१-४३२	४२
(तिलकः)...	४३२	४३-५४
भ्रुवौ ...	४३२-४३३	५५-६२
नेत्रे ...	४३३-४३४	६३-१००
(कटाक्षः)...	४३४-४३५	१०१-११९
(अश्रूणि)...	४३५	१२०
नासा ...	४३५	१२१-१२४
(नासाभूषणम्)	४३५-४३६	१२५-१२९
कर्णौ ...	४३६	१३०-१३७
(कर्णभूषणम्)	४३६	१३८-१४०
कपोलौ ...	४३६	१४१-१४३
अधरः ...	४३६-४३७	१४४-१६०
दन्ताः ...	४३७-४३८	१६१-१६४
चिबुकः ...	४३८	१६५
मुखम् ...	४३८-४४०	१६६-२१३
(स्मितम्)...	४४०	२१४-२१७
कण्ठः ...	४४०-४४१	२१८-२२४
(वाणी) ...	४४१	२२५-२३०
बाहू ...	४४१	२३१-२३६
करौ ...	४४१	२३७-२४२
(कङ्कणम्)...	४४२	२४३-२४९
(हस्तरेखा)...	४४२	२५०
अङ्गुल्यः ...	४४२	२५१-२५२
(मुद्रिका)...	४४२	२५३
स्तनौ ...	४४२-४४५	२५४-३०५
(कञ्चुकी)...	४४५	३०६
(हारः) ...	४४५	३०७-३१८
मध्यदेशः ...	४४५-४४६	३१९-३२९
नाभिः ...	४४६	३३०-३३३

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
वलित्रयम् ...	४४६-४४७	३३४-३४४
रोमावलिः ...	४४७-४४८	३४५-३७५
पृष्ठभागः ...	४४८	३७६
नितम्बः ...	४४८-४४९	३७७-३८५
(काञ्ची) ...	४४९	३८६-३८८
जघनम् ...	४४९	३८९-३९२
मदनमन्दिरम्...	४४९	३९३-३९४
ऊरू ...	४४९-४५०	३९५-४०५
जङ्घे ...	४५०	४०६-४०९
चरणौ ...	४५०-४५१	४१०-४२३
गुल्फौ ...	४५१	४२४
पादाङ्गुल्यः ...	४५१	४२५
नखाः ...	४५१	४२६-४२८
(गमनम्)	४५१	४२९-४३३
(जृम्भा)...	४५१	४३४-४३५
(निद्रा)...	४५१	४३६-४३८
(कान्तिः)	४५१	४३९-४४०
समप्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम्	४५२-४५७	१-८३
परस्परदर्शनम् ...	४५७	१-२
नायकदर्शनम् ...	४५७	१-६
नायिकादर्शनम् ...	४५७-४५९	१-३५
प्रेम ...	४६०	१-२
विरहः...	४६०	१
वियोगिनोऽवस्थावर्णनम्	४६०	१-९
वियोगिन्या अवस्थावर्णनम्	४६०-४६५	१-६८
वियोगिनो विप्रलापाः	४६५-४७३	१-१२६
मदनं प्रति उक्तयः	४७३-४७४	१२७-१४७
चन्द्रं प्रति उक्तयः	४७४-४७५	१४८-१५२
पवनं प्रति उक्तयः	४७५	१५३-१५५
मेघं प्रति उक्तयः	४७५	१५६-१५८
अशोकं प्रति उक्ती	४७५	१५९-१६०
तमालं प्रति उक्तिः	४७५	१६१
मृणालहारं प्रति उक्तिः	४७५	१६२
मधुकरं प्रति उक्तयः	४७५-४७६	१६३-१६६

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
हंसं प्रति उक्तिः	४७६	१६७	रजनिवर्णनम् ...	५००	१-६
चकोरं प्रति उक्तिः	४७६	१६८	तमोवर्णनम् ...	५००-५०२	१-४०
कृष्णसारं प्रति			अभिसारिकासंचारक-		
उक्तिः ...	४७६	१६९	थनम् ...	५०२-५०४	१-२५
सारङ्गं प्रति उक्तिः	४७६	१७०	नक्षत्रोदयवर्णनम् ...	५०४	१-२
मयूरविषयकोक्तिः	४७६	१७१	चन्द्रोदयवर्णनम् ...	५०४-५११	१-१२६
मुक्ताकलापं प्रति			चन्द्रकलावर्णनम्	५११	१२७
उक्तिः ...	४७६	१७२	ज्योत्स्नावर्णनम्...	५११-५१३	१२८-१४२
वियोगिन्या विप्रलापाः	४७६-४७९	१-४४	सकलङ्कचन्द्रवर्ण-		
मदनं प्रति उक्तयः	४७९	४५-४७	नम् ...	५१३-५१४	१४३-१७०
चन्द्रं प्रति उक्तयः	४७९	४८-५०	नायकागमनावस्थाव-		
रोहिणीं प्रति उक्तिः	४७९	५१	र्णनम् ...	५१४	१-६
नायिकां प्रति सखीव-			नायकागमने नायिकां		
चनम् ...	४७९-४८२	१-३३	सखीवचनम् ...	५१५	१-४
द्वितीं प्रति स्वावस्था-			नायकातिथ्यवर्णनम्	५१५	१-४
कथनम् ...	४८२	१-११	नायकस्य नायिकां		
नायकं प्रति द्वितीयेष-			प्रश्नः ...	५१५	१-३
णम् ...	४८३	१-९	प्रणयकलहे नायिका-		
नायकस्याप्रे दूत्युक्तयः	४८३-४८९	१-१००	नुनयः ...	५१६-५२०	१-७२
नायकं प्रति नायिका-			सख्यनुनयः ...	५२०-५२२	१-२३
संदेशः ...	४८९-४९०	१-५	कलहान्तरिताप्रलापा-		
नायिकां प्रति संदेशप्रे-			ख्यानम् ...	५२२-५२३	१-१७
षणम् ...	४९०	१	नायकानुनयः ...	५२३	१-५
नायिकां प्रति नायक-			नायकयोरुक्तिप्रत्यु-		
संदेशः ...	४९०-४९२	१-३७	क्तयः ...	५२३-५२४	१-१३
द्वितीं प्रति नायिका-			नायकशिक्षा ...	५२४-५२५	१-८
प्रश्नाः ...	४९३	१-३	नायिकाप्रसादः ...	५२५	१-५
दूत्युपहासप्रश्नाः ...	४९३-४९४	१-१२	परस्परप्रसादः ...	५२५-५२८	१-३३
नायिकां प्रति नायका-			प्रियचाटुक्तयः ...	५२८-५३३	१-८४
वस्थाकथनम् ...	४९४	१-५	पानगोष्ठीवर्णनम् ...	५३३-५३६	१-६७
नायिकां प्रति दूत्युप-			द्यूतक्रीडावर्णनम् ...	५३६	१-६
देशः ...	४९४	१	बाह्यरतक्रीडावर्णनम्	५३६-५३७	१-२८
सूर्यास्तमनसमवर्ण-			आलिङ्गनम् ...	५३६-५३७	१-११
नम् ...	४९४-४९८	१-७३	चुम्बनम् ...	५३७	१२-१६
चक्रवाकावस्थाख्या-			विहारः ...	५३७	१७-२८
नम् ...	४९८-४९९	१-१३	सुरतप्रशंसा ...	५३८	१-९
संध्यावर्णनम् ...	४९९	१-७			

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
नववधूंसंगमे सखीवा- क्यम् ...	५३८	१-४	जलकेलिः ...	५७५-५७८	५९-११६
नववधूंसंगमे ...	५३९-५४०	१-२०	प्रपापालिका ...	५७८	११७-१२३
सुरतकेलिकथनम्...	५४०-५४३	१-५९	ग्रीष्मवायवः ...	५७८	१२४-१२६
विपरीतरतक्रिया ...	५४३-५४४	१-२१	ग्रीष्मपथिकाः...	५७८-५७९	१२७-१३०
सुरतनिवृत्तिः ...	५४४-५४६	१-३७	वर्षावर्णनम् ...	५७९	१-४
चन्द्रास्तसमयवर्णनम्	५४६-५४७	१-१५	वर्षासमयस्वभावा- ख्यानम् ...	५७९-५८३	५-७३
मध्यरात्रिक्रीडावर्णनम्	५४८	१-६	दोलकेलिः ...	५८३	७४-७८
प्रभातवर्णनम् ...	५४८-५५३	१-६८	वर्षावायवः ...	५८३	७९-८१
प्रभातवायुवर्णनम्...	५५३-५५५	१-४२	वर्षापथिकः ...	५८३-५८५	८२-९८
सूर्योदयवर्णनम् ...	५५५-५५७	१-२८	वर्षापथिककामिनी	५८५-५८६	९९-११२
नायिकानिर्गमनम्...	५५७-५५८	१-७	खद्योतः ...	५८६	११३
संभोगाविष्करणम्	५५८-५५९	१-२४	हंसः ...	५८६	११४
प्रियप्रस्थानावस्थाक- थनम् ...	५५९-५६१	१-२३	शरद्वर्णनम् ...	५८६	१-२
सखीं प्रति नायिका- वाक्यम् ...	५६१	१-३	शरत्समयस्वभावा- ख्यानम् ...	५८६-५८८	३-४६
नायकं प्रति नायिको- क्तयः ...	५६१-५६२	१-१०	भ्रमरक्रीडा ...	५८८	४७-५४
नायकं प्रति सखीवा- क्यम् ...	५६२	१-४	शरद्वायवः ...	५८८-५८९	५५-५६
सखायं प्रति नायको- क्तिः ...	५६२	१	शरत्पथिकः ...	५८९	५७-५८
नायिकां प्रति सखी- वाक्यम् ...	५६२	१	हेमन्तवर्णनम् ...	५८९	१-३
देशान्तरोपगतो ना- यकः ...	५६२-५६३	१-३	हेमन्तसमयस्वभा- वाख्यानम्...	५८९-५९१	४-३३
वसन्तवर्णनम् ...	५६३	१-३	कन्दुकक्रीडा ...	५९१	३४-४३
वसन्तसमयस्वभा- वाख्यानम्...	५६३-५६८	४-१०१	हेमन्तवायवः ...	५९१	४४-४६
मदनपूजा ...	५६८	१०२	हेमन्तपथिकः...	५९१-५९२	४७-५२
कुसुमावचयः ...	५६८-५६९	१०३-११९	शिशिरवर्णनम् ...	५९२	१
वसन्तवायवः ...	५६९-५७०	१२०-१३८	शिशिरसमयस्व- भावाख्यानम्	५९२-५९३	२-१५
वसन्तपथिकाः...	५७०-५७१	१३९-१४८	दृढमीलनक्रीडा	५९३	१६-१७
ग्रीष्मवर्णनम् ...	५७१	१-२	शिशावायवः...	५९३	१८-१९
ग्रीष्मसमयस्वभा- वाख्यानम्	५७१-५७५	३-५८	शिशिरपथिकः	५९३	२०-२२
			स्त्रास्वभावनिन्दा ...	५९३-५९७	१-८६
			सतीवर्णनम् ...	५९८-६००	१-४३
			असतीचरितम् ...	६००-६०४	१-७२
			पान्थसकेतः ...	६०५-६०६	७३-९५
			वेद्यागहेणम् ...	६०६-६०७	१-११
			अष्टनायिकाः ...	६०७-६१५	१-१०६

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
स्वाधीनपत्तिका	६०७-६०८	१-९	भयानकरसनिर्देशः	६२४-६२५	१-१६
खाण्डता ...	६०८-६०९	१०-२२	बीभत्सरसनिर्देशः	६२६	१-७
अभिसारिका ...	६०९-६१०	२३-४३	रौद्ररसनिर्देशः ...	६२६-६२८	१-१७
कलहान्तरिता	६१०-६१२	४४-७१	शान्तरसनिर्देशः	६२८-६४५	१-२७१
विप्रलब्धा ...	६१२-६१३	७२-८२	वैराग्यम् ...	६२८-६३५	१-११६
प्रोषितभर्तृका ...	६१३	८३-९०	विषयोपहासः ...	६३५-६३७	११७-१३९
वासकसञ्ज्ञा ...	६१३-६१४	९१-९९	गर्भवासप्रयुक्तं		
उत्का ...	६१४-६१५	१००-१०६	दुःखम् ...	६३७	१४०-१४५
वीर्यरसनिर्देशः ...	६१५-६१८	१-५३	अनित्यतानिरूप-		
करुणारसनिर्देशः	६१८-६२०	१-४२	णम् ...	६३७-६३९	१४६-१९१
श्रद्धारसनिर्देशः	६२०-६२२	१-२३	कालचरितम् ...	६३९-६४०	१९२-२०८
हान्यरसनिर्देशः	६२२-६२४	१-५४	पश्चात्तापः ...	६४०-६४५	२०९-२७१

॥ श्रीः ॥

सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ।

प्रकरणम् १ ।

मङ्गलाचरणप्रकरणम् ।

परब्रह्म ।

अथ स्वस्थाय देवाय नित्याय हतपाप्मने । त्यक्तकर्मविभागाय चैतन्यज्योतिषे नमः ॥ १ ॥
दिक्कालार्धनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये । स्वानुभूत्येकमर्मानाय नमः शान्ताय तेजसे ॥ २ ॥
मध्याह्नार्कमरीचिकास्विव पयःपूरो यदज्ञानतः खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति त्रैलोक्य-
मुन्मीलति । यत्तत्त्वं विदुषां निमीलति पुनः स्वर्गभोगिभोगोपमं सान्द्रानन्दमुपास्महे तदमलं
स्वात्मवबोधं महः ॥ ३ ॥ यस्माद्विश्वमुदेति यत्र रमते यस्मिन्पुनर्लीयते भासा यस्य जग-
द्विभाति सहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः । शान्तं शाश्वतमैकियं यमपुनर्भावाय भूतेश्वरं द्वैत-
ध्वान्तमपास्य यान्ति कृतिनः प्रस्तौमि तं पूरुषम् ॥ ४ ॥ यः सृष्टिस्थितिसंहतीर्वितनुते
ब्रह्मादिमूर्तित्रिकैर्यस्याधीनतया स्थितानि सदसत्कर्माण्यपि प्राणिनाम् । नित्येच्छाकृतिबु-
द्धिमानथ परो जीवात्परात्मा स्वयं सोऽयं वो विदधातु पूर्णमचिराच्चेतोगतं यद्भवेत् ॥ ५ ॥
शक्यं यन्न विशेषतो निगदितुं प्रेम्णैव यच्चिन्तितं मृद्वङ्गीवदनेन्दुमण्डलमिव स्वान्ते विधत्ते
मुदम् । यन्मुग्धानयनान्तचेष्टितमिर्वीध्यक्षेऽपि नो लक्षितं तत्तेजो विनयादर्मन्दहृदयानन्दा-
य वन्दामहे ॥ ६ ॥ विश्वेशो वः स पायात्त्रिगुणसचिवतां योऽवलम्ब्यनुवारं विश्वद्वीची-
नसृष्टिस्थितिविलयमजः स्वेच्छया निर्मिमीते । यस्येयं तन्मातीत्य प्रभवति महिमा कोऽपि
लोकैर्व्यतीतस्त्यक्तो यश्चक्षुराद्यैरपि निपुणतमैर्वीक्षणादिक्रियासु ॥ ७ ॥

१ नाशितकिल्बिषाय. २ विधिः. ३ अविषयीकृता. ४ प्रमाणम्. ५ आकाशे दृश्यमानगलज्जलाय-
मानरश्मिसमूहः. मृगतृणोति यावत्. ६ ब्रह्मभिन्नतया तत्त्वेन भ्रमविषयीभवति. ७ खवाद्यादिरूपतद्विज-
त्वेन भ्रमाविषयीभवति. ८ भ्रमणं गृहीतो मालायां सर्पकाय इव. ९ निबिडानन्दस्वरूपम्. १० ब्रह्मात्म-
कज्ञानस्वरूपम्. ११ तेजः. १२ निश्चलम्. १३ पुनरुत्पत्त्यभावाय. १४ आनन्दम्. १५ समीपस्थेऽपि.
१६ बहु. १७ सत्त्वरजस्तमःसहायताम्. १८ वारंवारम्. १९ चराचरनिष्ठम्. २० सीमाम्. २१ सकल-
लोकातीतः.

गणेशः ।

वन्दे वन्दारुमन्दारमिन्दुभूषणनन्दनम् । अमन्दानन्दसंदोहबन्धुरं सिन्धुराननम् ॥ १ ॥
 आलम्बे जगदालम्बे हेरम्बचरणाम्बुजे । शृण्वन्ति यद्रजःस्पर्शात्सद्यः प्रेत्यूहवार्धयः ॥ २ ॥
 गजाननाय महसे प्रत्यूहतिमिरच्छिदे । अपारकरुणापूरतरङ्गितदृशे नमः ॥ ३ ॥ नमस्तस्मै
 गणेशाय यत्कण्ठः पुष्करायतं । मदाभोगध्वनध्वानो नीलकण्ठस्य ताण्डवे ॥ ४ ॥ अगजा-
 ननपद्मार्कं गजाननमहर्निशम् । अनेकदं तं भक्तानामेकदन्तमुपास्महे ॥ ५ ॥ चलत्कर्णानिलो-
 न्दृतसिन्दूरारुणिताम्बरः । जयत्यकाले विमृजन्संध्यामिव गजाननः ॥ ६ ॥ एकदन्तद्युति-
 सितः शंभोः सृनुः श्रियेऽस्तु वः । विद्याकन्द इवोद्भिन्ननवाङ्कुरमनोहरः ॥ ७ ॥ दुरित-
 समूहबलाहकपटलीसंहरणपवमानम् । शिवयोरङ्गाभरणं वन्दे किञ्चिद्विज्ञानं तेजः ॥ ८ ॥
 अविरलविगलन्मदजलकपोलपार्लानिलीनमधुपकुलः । उद्भिन्ननवश्मश्रुश्रेणिरिव द्विपमुखो
 जयति ॥ ९ ॥ एकरदं द्रैर्मातुर निस्त्रिगुणं चतुर्भुजापि पञ्चकरं । जय पण्मुखनुत
 सप्तच्छदगन्धिमर्दोऽष्टतनुतनय ॥ १० ॥ मङ्गलकलशद्वयमयकुम्भमदम्भेन भजत गजवदनम् ।
 यद्दानतोयतरलैस्तिलतुलनालम्बि रोलम्बैः ॥ ११ ॥ शिवयोः सुधाहरिद्रादीप्तिमतोः सारभृ-
 ज्जगत्पित्रोः । त्रिभुवनविघ्नध्वंसो कैरिकल्पः कश्चिदरुणिमा जयति ॥ १२ ॥ युगपत्स्वगण्ड-
 चुम्बनलोलौ^१ पितरौ निरीक्ष्य हेरम्बः । तन्मुखमेलनकुतुकीं स्वाननमपनीय परिहस-
 न्पायात् ॥ १३ ॥ हस्तपङ्कजनिविष्टमोदकव्याजसंचरदेशपपुमर्थम् । नौमि किञ्चिदवधूनि-
 शुण्डादण्डकुण्डलितमण्डितगण्डम् ॥ १४ ॥ अन्तरायतिमिरोपशान्तये शान्तपावनमचिन्त्यवै-
 भवम् । तं नरं वपुषि कुञ्जरं मुखे मन्महे किमपि तुन्दिलं महः ॥ १५ ॥ अशेषविघ्नप्रतिपे-
 धदक्षमन्त्राक्षतानामिव दिङ्मुखे^२ । विक्षेपलीला करशीकराणां करोतु वः प्रीतिमिभाननस्य
 ॥ १६ ॥ दन्ताग्रनिर्भिन्नहिमाचलोर्वीरन्ध्रोत्थिताहीन्द्रमणिप्रभौघे । नागाननस्तम्भधिया कपोलौ
 वर्षन्पितृभ्यां हसितः पुनातु ॥ १७ ॥ दन्तावलेन धरणीतलमुन्नमय्य पातालकेलिषु धृतादि-
 वराहलीलम् । उल्लाघनोत्फणफणाधरगीयमानक्रीडोवदानमिभराजमुखं नमामः ॥ १८ ॥
 आनन्दमात्रमकरन्दमनन्तगन्धं योगीन्द्रसुस्थिरमिलिन्दमपास्तबन्धम् । वेदान्तसूर्यकिरणै-
 कविकासशीलं हेरम्बपादशरदम्बुजमानतोऽस्मि ॥ १९ ॥ गण्डस्थलीगलदमन्दमदप्रवाह-
 माद्यद्विरफमधुरस्वरदत्तकर्णः । हर्षादिवालसनिमीलितनेत्रयुग्मो विघ्नच्छिदे भवतु भूतप-
 तिर्गणेशः ॥ २० ॥ लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरानपेक्षमङ्घ्रिद्वयं निगमशाखिशिखाप्रवालम् ।

१ भक्तजनकल्पवृक्षम्. २ सुन्दरम्. ३ गजाननम्. ४ जगदाधारभूते. ५ विघ्नसमुद्राः. ६ मृदङ्गव-
 दाचरति. ७ निर्भिन्नध्वनिः. ८ पार्वती. ९ मोक्षाद्यनेकवस्तुदातारम्. १० गणेशम्. ११ पार्वतीगङ्गा रूपमा-
 तृद्वयवत्त्वादित्यर्थः. १२ शुण्डामादाय पञ्चकरत्वमित्यर्थः. १३ महादेवः. १४ भ्रमरैः. १५ चूर्णम्. १६ ह-
 स्तितुल्यः. १७ लक्ष्मी. १८ विघ्नः. १९ शुण्डा. २० दन्ताग्रेण. २१ हर्षित. २२ कृतक्रीडः.

हैरम्बम्बुरुहडम्बरचौर्यनिघ्नं^१ विघ्नाद्विभेदशैतधारधुरंधरं नः ॥ २१ ॥ अविरलमदधाराधौ-
तकुम्भः शरण्यः फणिवरवृताग्रः सिद्धसाध्यादिवन्द्यः । त्रिभुवनजनविघ्नध्वान्तविध्वं-
सदक्षो वितरतु गजवक्त्रः संततं मङ्गलं वः ॥ २२ ॥ जेतुं यस्त्रिपुरं हरेण हरिणा
व्याजाद्वलिं बध्नता स्वष्टं वारिभवोद्भवेन भुवनं शेषेण धर्तुं धराम् । पार्वत्या महि-
षामुरप्रमथने सिद्धाधिपैः सिद्धये ध्यातः पञ्चशरेण विश्वजितये पायात्स नागाननः ॥ २३ ॥
विघ्नध्वान्तनिवारणैकतरणिर्विघ्नाटवीहैव्यवाङ्घ्रिव्यालकुलाभिमानगरुडो विघ्नेभपञ्चाननः ।
विघ्नोत्तुङ्गगिरिप्रभेदनपर्विविघ्नाम्बुधौ वाडवो विघ्नाधौघघनप्रचण्डपवनो विघ्नेश्वरः पातु वः
॥ २४ ॥ वन्दे तं गणनाथमार्थमनघं दारिद्र्यदावानलं शुण्डादण्डविध्वयमानसमलं संसार-
सिन्धोस्तरिम् । यं नत्वा सुरकोटयः प्रभुवरं सिद्धिं लभन्ते परां सिन्दूरारुणविग्रहं परि-
पतद्दानाम्बुधारावृतम् ॥ २५ ॥ उच्चैर्ब्रह्माण्डपिण्डद्वितयसंहचरं कुम्भयुग्मं दधानः प्रेङ्खैर्त्रागा-
रिपक्षप्रतिभटविकटश्रोत्रतालाभिरामः । देवः शंभोरपत्यं भुजगपतितनुस्पर्धिवर्धिष्णुहस्तस्त्रै-
लोक्याश्चर्यमूर्तिः स जयति जगतामीश्वरः कुञ्जरास्यः ॥ २६ ॥ दार्द्योतदन्तखण्डः सक-
लमुरगणाडम्बरेषु प्रचण्डः सिन्दूराकीर्णगण्डः प्रकटितविलसच्चारुचान्द्रीयखण्डः । गण्ड-
स्थानन्तर्वण्डः स्मरहरतनयः कुण्डलीभूतशुण्डो विघ्नानां कालदण्डः स भवतु भवतां भूतये
वक्रतुण्डः ॥ २७ ॥ विघ्नेशो वः स पायाद्विद्वतिषु जलधीन्यः कैराग्रेण पीत्वा तस्मि-
न्नुद्धृत्य विश्वं विमृजति सकलं दृश्यते व्योम्नि देवैः । क्वापीशः क्वापि विष्णुः कचन
कमलभूः क्वाप्यनन्तः क्व च श्रीः क्वाप्यैर्वैः क्वापि शैलाः कचन मणिगणाः क्वापि नक्का-
दिचक्रम् ॥ २८ ॥ विघ्नेशः सर्वविघ्नान्परिहरतु स यत्कर्णतालादुदञ्चद्वायुव्याधूतगण्डस्थलयुग-
लगलद्वारिसिन्दूरपूरैः । आरण्याद्वैतभावं गतवति जगति क्वापि नो भाति भानुर्नवासौ शी-
तभानुः कचिदपि नितरां भासते वा कृशानुः ॥ २९ ॥ क्रोडं तातस्य गच्छन्विशद-
विसधिया शावकं शीतभानोराकर्पन्भालवैश्वानरनिशितशिखारोचिषा तप्यमानः । गङ्गाम्भः
पातुमिच्छुर्भुजगपतिफणाफूक्तैर्दूयमानो मात्रा संवोध्य नीतो दुरितमपनुयाद्बालवेशो गणे-
शः ॥ ३० ॥ उच्चैरुक्तालगण्डस्थलबहुलगलद्धानपानप्रमत्तैर्फीर्तालिब्रातगीतिश्रुतिविधृति-
कलोन्मीलिताधार्षिपक्ष्मा । भक्तप्रत्यूहैर्द्वैतवीरुहनिवहसमुन्मूलनोच्चैरुदञ्चच्छुण्डादण्डाग्र उ-
ग्रार्भक इभवदनो वः स पायादपायात् ॥ ३१ ॥ कल्याणं वो विधत्तां कैरैर्मदधुनीलो-
लकल्लोलमालाखेलल्लोलम्बकोलाहलमुखरितदिक्चक्रवालान्तरालम् । प्रतनं वेतैर्ण्डरत्नं सत-
तपरिचलत्कर्णतालप्ररोहद्वाताङ्कुराजिहीर्षादेरिवरुतफणाशृङ्गभूषाभूजगम् ॥ ३२ ॥ यः सि-

१ अधीनम्. २ वज्रम्. ३ अग्निः. ४ तुल्यम्. ५ आधुन्वन्. ६ गङ्गाः. ७ प्रतिस्पर्धि. ८ शुण्डाद-
ण्डः. ९ भ्रमरः. १० शुण्डाग्रः. ११ शेषः. १२ वाडवः. १३ बद्ध. १४ भ्रमरसमुदायः. १५ पर्वतः.
१६ गण्डस्थलम्. १७ मदोदकसरित्. १८ पुरातनम्. १९ गजश्रेष्ठः. २० ईशत्. २१ अग्रभागः.

न्धौ फेनराशिर्भुवि कुमुदवनं व्योम्नि नक्षत्रलक्ष्मीरब्धौ मुक्तासमूहस्तरुषु सुमनसो मानसे हं-
ससंघः । श्रीकण्ठे भूतिलेशः शिखरिषु मणयो दिक्षु नीहारपानः पाण्डुः शुण्डाग्रजन्मा जयति
गणपतेः शीकराणां विलासः ॥ ३३ ॥ सानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरैरजरवाहूतकौमारबैर्हित्रा-
सान्नासाग्ररन्ध्रं विशति फणिपतौ भोगैस्कोचभाजि । गण्डोड्डीनालिमालामुखरितककु-
भस्तार्ण्डवे शूलपाणैर्वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ ३४ ॥

सरस्वती ।

धातुश्चतुर्मुखीकण्ठशृङ्गाटकविहारिणीम् । नित्यं प्रगल्भवाचालामुपतिष्ठे सरस्वतीम्
॥ १ ॥ सूक्ष्माय शुचये तस्मै नमो वाक्तत्त्वतन्त्रवे । विचित्रो यस्य विन्यासो विदधाति
जगत्पदम् ॥ २ ॥ तद्विव्यमव्ययं धाम सारस्वतमुपास्महे । यत्प्रसादात्प्रलीयन्ते मोहान्ध-
तमसश्छटाः ॥ ३ ॥ पातु वो निकृष्यवा मतिहेम्नः सरस्वती । प्रीज्ञेतरपरिच्छेदं वचसैव
करोति या ॥ ४ ॥ शारदा शारदाम्भोजवदना वदनाम्बुजे । सर्वदा सर्वदास्माकं संनिधिं
सैन्निधिं क्रियात् ॥ ५ ॥ करबदरसदृशमखिलं भुवनतलं यत्प्रसादतः कवयः । पश्यन्ति
सूक्ष्मतयः सा जयति सरस्वती देवी ॥ ६ ॥ शरणं करवाणि शर्मदं ते चरणं वाणि
चराचरोपजीव्यम् । करुणार्ममृणैः कटाक्षपातैः कुरु मामम्ब कृतार्थसार्थवाहम् ॥ ७ ॥
आशासु राशीभवदङ्गवल्लीभासैव दासीकृतदुग्धसिन्धुम् । मन्दस्मितैर्निन्दितशारदेन्दुं व-
न्देऽरविन्दासनमुन्दरि त्वाम् ॥ ८ ॥ वचांसि वाचस्पतिमत्सरेण साराणि लब्धुं ग्रहमण्ड-
लीव । मुक्ताक्षसूत्रत्वमुपैति यस्याः सा सप्रसादास्तु सरस्वती वः ॥ ९ ॥ ज्योतिस्तमोहरम-
लोचनगोचरं तज्जिह्वादुरासदरसं मधुनः प्रवाहम् । दूरे त्वचः पुलकवन्धि परं प्रपद्ये सा-
रस्वतं किमपि कामदुग्धं रहस्यम् ॥ १० ॥ तव करकमलस्थां रूपाटिकीर्मक्षमालां नखकि-
रणविभर्त्रां दाडिमीबीजबुद्ध्या । प्रतिकलमनुकर्षयेन कीरो निषिद्धः स भवतु मम
भूत्यै वाणि ते मैन्दहासः ॥ ११ ॥ तैमोगणाविनाशिनी सकलकालमुद्बुध्योतिनी धरातल-
विहारिणी जडसमाजविद्वेषिणी । कैलानिधिसहायिनी लसदलोलसौदामिनी मदन्तरवल-
म्बिनी भवतु कापि कैदम्बिनी ॥ १२ ॥ या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना । या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैः सदा
वन्दिता सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाज्यापहा ॥ १३ ॥

१ हिमम्. २ मृदङ्गः. ३ मयूरः. ४ भयात्. ५ फणा. ६ नृत्ये. ७ चालनम्. ८ चतुष्पथम्. ९ स-
मूहः. १० स्वर्णादिपरीक्षणशिला. ११ अज्ञानम्. १२ सर्वदात्री. १३ उत्तमनिधिम्. १४ कुशाम्बुद्धयः.
१५ चिन्मयम्. १६ स्फटिकमयीम्. १७ जपमालाम्. १८ मिश्राम्. १९ प्रतिक्षणम्. २० शुक्रः.
२१ समृद्धयै. २२ मन्दहासम्. २३ अज्ञानम्; (पक्षे) अन्धकारः. २४ मन्दबुद्धिः; (पक्षे) ढलयोः सावर्ण्यात्
जलम्. २५ विह्वलजनः; (पक्षे) चन्द्रः. २६ सरस्वती; (पक्षे) मेघपाला.

शिवः ।

नमस्तुङ्गशिरश्चन्द्रविम्बचामरचारवे । त्रैलोक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शंभवे ॥ १ ॥
 वामाङ्गीकृतवामाङ्गि कुण्डलीकृतकुण्डलि । आविरस्तु पुरो वस्तु भूतिभूत्यम्बराम्बरम् ॥ २ ॥
 निर्लेपादानसंभारमभित्तावेव तन्वते । जगर्च्चित्रं नमस्तस्मै कैलाशाध्याय शूलिने ॥ ३ ॥
 चन्द्राननार्धदेहाय चन्द्रांशुसितमूर्तये । चन्द्रार्कानलनेत्राय चन्द्रार्धशिरसे नमः ॥ ४ ॥
 दिगम्बरनितम्बिन्याः किमम्बरविभूषणम् । इत्थं वरहरः पायात्परीरम्भहरः परौ ॥ ५ ॥
 भुजङ्गकुण्डलीव्यक्तशशिशुभ्रांशुशीतगुः । जगन्त्यपि सदापायादव्याच्चेतोहरः शिवः ॥ ६ ॥
 पिनाकफणिबालेन्दुभस्ममन्दाकिनीयुता । पर्वराचिता मूर्तिरपवर्गप्रदायिनी ॥ ७ ॥ ससेवि-
 तभृगुतुङ्गं विद्योतितवेदेवेदाङ्गम् । परिनर्तितभयरङ्गं मनसिजभङ्गं समाश्रये लिङ्गम् ॥ ८ ॥
 स जयति हिमकरलेखा चकास्ति यस्योमयोत्सुकान्निहिता । नयनप्रदीपकज्जलजिघृक्षया
 रजतशक्तिरिव ॥ ९ ॥ पाणिग्रहे पुलंकितं वपुरैशं भूतिभूषितं जयति । अङ्कुरित इव मर्नो-
 भूर्यस्मिन्भस्मावशेषोऽपि ॥ १० ॥ मा वम संवृणु विषमिदमिति सातङ्गं पितामहेनोक्तः । प्रा-
 तर्जयति सलज्जः कज्जलमलिनाधरः शंभुः ॥ ११ ॥ जयति प्रियापदान्ते गरलग्रैर्वैयंकः
 स्मरारातिः । विपर्मविशिखे विशन्निव शरणं गलबद्धकरवालः ॥ १२ ॥ संध्यासलिलाञ्ज-
 लिमपि कङ्कणफणिपीयमानमविजानन् । गौरीमुखार्पितमना विजयाहसितः शिवो जयति
 ॥ १३ ॥ प्रणयकुपितप्रियापदलाक्षासंध्यानुबन्धमधुरेन्दुः । तद्वलयकनकनिकषप्रभावग्रीवः
 शिवो जयति ॥ १४ ॥ अहिभूपणोऽप्यभयदः सुकलितहालाहलोऽपि यो नित्यः । दिग्व-
 सनोऽप्यखिलेशः तं शशधरशेखरं वन्दे ॥ १५ ॥ जयति जटाकिर्ज्जलकं गङ्गामधु मुण्डव-
 लयबीजमयम् । गलगरलपङ्कसंभवमम्भोरुहमाननं शंभोः ॥ १६ ॥ प्रतिविम्बितगौरीमुख-
 विलोकनोत्कम्पशिथिलकरगलितः । स्वेदभरपूर्यमाणः शंभोः सलिलाञ्जलिर्जयति ॥ १७ ॥
 आँदाय चापमर्चलं कृत्वाहीनं गुणं विपर्मदृष्टिः । यश्चित्रमच्युतशरो लक्ष्यमेभाङ्गीक्षम-
 स्तस्मै ॥ १८ ॥ उँपहरणं विभवानां संहरणं सकलदुरितजालस्य । उद्धरणं संसाराच्चरणं
 वः श्रेयसेऽस्तु विश्वपतेः ॥ १९ ॥ भिक्षुकोऽपि सकलेप्सितदाता प्रेतभूमिनिलयोऽपि

१ स्त्री. २ सर्पः. ३ दिगम्बरम्. ४ उपकरणम्; (पक्षे) तुलिकादिकम्. ५ संपत्तिः; (पक्षे) समूहः.
 ६ नानाकारम्; (पक्षे) आलेख्यम्. ७ चन्द्रकला; (पक्षे) आलेख्यक्रियाकौशलम्. ८ मोक्षः. ९ परिणये.
 १० संजातपुलकम्. ११ भस्मना शोभितम्. १२ मदनः. १३ कण्ठभूषा. १४ मदने. १५ आरम्भः.
 १६ केसरः. १७ त्रिलोचनो हिमाचलं धनुः, वासुकिं ज्याम्. विष्णुं शरं च विधाय त्रिपुरासुरं जवानेति प्रकृतो-
 ऽर्थः. चलनशून्यं धनुः, अहीनो धतुर्दण्डादन्यूनो गुणः, विषमा लक्ष्यादन्यत्र निहिता दृष्टिः, न च्युतः शरो यस्य
 तथाविधः, तथापि लक्ष्यभङ्ग इति विरोधाभासः. १८ स्थिरम्; (पक्षे) पर्वतम्. १९ गुणरहितम्; (पक्षे) अही-
 नमिति पदच्छेदः. सर्पराजं गुणं कृत्वेत्यर्थः. २० असमदृक्; (पक्षे) त्रिलोचनत्वाद्विषमदृष्टिः. २१ न च्युतः शरो
 यस्य; (पक्षे) अच्युतो विष्णुः स एव शरो यस्य. २२ शरव्यम्. त्रिपुरमित्यर्थः. २३ बभञ्ज. २४ दातारम्.

पवित्रः । भूतमित्रमपि योऽभयसत्री तं विचित्रचरितं शिवमीडे ॥ २० ॥ पाणिग्रहे पर्वतराजपुत्र्याः
पादाम्बुजं पाणिसरोरुहाभ्याम् । अश्मानमारोपयतः स्मरारेर्मन्दस्मितं मङ्गलमातनोतु ॥ २१ ॥
पार्श्वस्थपृथ्वीधरराजकन्याप्रकोपविस्फूर्जयुक्तातरस्य । नमोऽस्तु ते मातरिति प्रणामाः शि-
वस्य संध्याविषया जयन्ति ॥ २२ ॥ क तिष्ठतस्यो पितरौ ममेवेत्यर्पणयोक्ते परिहासपूर्वम् ।
क्व वा ममेव श्वशुरौ तवेति तामीरयत्सस्मितमीश्वरोऽव्यात् ॥ २३ ॥ वक्त्राणि पञ्च कु-
चयोः प्रतिबिम्बितानि दृष्ट्वा दशाननसमागमनभ्रमेण । भूयोऽपि शैलपरिवृत्तिभयेन गाढ-
मालिङ्गितो गिरिजया गिरिशः पुनातु ॥ २४ ॥ पौलस्त्यपीनभुजसंपदुदस्यमानकैलाससं-
भ्रमविलोलदृशः प्रियायाः । श्रेयांसि वो दिशतु निहुतकोपचिह्नमालिङ्गनोत्पुलकमासितमि-
न्दुमौलेः ॥ २५ ॥ संध्यानतौ नरपुरुं धितनोः सरोपमुत्सारिते गिरिजया निजपाणिपद्मे ।
उत्सर्पिकङ्कणफणीन्द्रफणार्पणेन पूर्णोऽञ्जलिर्जयति बालमृगाङ्गमौलेः ॥ २६ ॥ यस्याहुराग-
मविदः परिपूर्णशक्तेरंशे कियत्यपि निविष्टममुं प्रपञ्चम् । तस्मै तमालरुचिभामुरकन्धराय
नारायणीसहचराय नमः शिवाय ॥ २७ ॥ कुसुमशरविलासे भङ्गुरस्याद्रिपुत्रीकरतलवल-
यस्य क्षमागतस्यार्धमेकम् । निजमिव शशिखण्डं याचमानस्य शंभोर्भवतु सह विवादः का-
न्तया कौतुकाय ॥ २८ ॥ कथयत कथमेपा मेनया विप्रदत्ता शिव शिव गिरिपुत्री वृद्ध-
कापालिकाय । इति वदति पुरं धीमण्डले सिद्धिलेशव्ययकृतवरवेशः पातु वः श्रीमहेशः
॥ २९ ॥ रचयति सहसा यच्चित्रमेतत्प्रपञ्चं प्रशमयति च तद्वत्केनचित्कौतुकेन । अविदि-
तमपरैस्तच्चण्डमुण्डादिनानादनुजदलनदक्षं शर्वसर्वस्वमव्यात् ॥ ३० ॥ अरुणनयनं सभ्रू-
भङ्गं दरस्फुरिताधरं सुतनु शशिनः क्लिष्टां कान्तिं करोतु तवाननम् । कृतमनुनयैः कोपोऽयं
ते मनस्विनि वर्धतामिति गदितयाश्लिष्टो देव्या शिवाय शिवोऽस्तु वः ॥ ३१ ॥ प्रणय-
कुपितां दृष्ट्वा देवीं ससंभ्रमविस्मितस्त्रिभुवनगुरुर्भीत्या सद्यः प्रणामपरोऽभवत् । नमितशि-
रसो गङ्गालोके तया चरणाहताववतु भवतरुयक्षस्यैतद्विलक्षमवस्थितम् ॥ ३२ ॥ कस्त्वं
शैली मृगय भिषजं नीलकण्ठः प्रियेऽहं केकामिकां कुरु पशुपतिर्नैव दृश्ये विषाणे । रंथा-
णुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेशः शिवाया गच्छाटव्यामिति हतवचाः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ ३३ ॥
वन्दे देवं जलधिशरधिं देवतासार्वभौमं र्व्यासप्रप्रा भुवनविदिता यस्य वैहाधिवाहाः ।
भूपापेटी भुवनमर्धरं पुष्करं पुष्पवाटी शीटीपालाः शैतमखमुखाश्चन्दनद्रुमनोभूः ॥ ३४ ॥ च्यु-

१ वननिघोषः. २ त्रिशूली; (पक्षे) शूलरोगवान्. ३ वैद्यम्. ४ शिवः; (पक्षे) मयूरः. ५ मयूरवाणी.
६ शङ्खे. ७ शिवः; (पक्षे) छिन्नवृक्षप्रकाण्डम्. ८ पार्वत्याः; (पक्षे) कोट्ट्याः. ९ त्रिपुरसंहारे शरीकृतस्य
विष्णोर्विश्रान्तिस्थानत्वात्. १० व्यासप्रसूताः. ११ वाहनानां वेदानामित्यर्थः. अधिवाहा वाहनाधिकृताः.
१२ सर्पभूषणत्वादित्यर्थः. १३ पातालम्. १४ आकाशम्. १५ पुष्पस्थानीयचन्द्रोद्गमाधारत्वात्. १६ दि-
गम्बरत्वेन दिशमेव शाटीरूपत्वात्. १७ इन्द्रादयो दिक्पाला इत्यर्थः. १८ चन्दनस्थानीयभस्मसंबन्धित्वात्.
मदनभस्मना शिवेनाङ्गानामनुलेपनस्य प्रसिद्धेः.

तामिन्दोल्लेखां रतिकलहभग्नं च वलयं द्वयं चैकीकृत्य प्रहसितमुखी शैलतनया । अवो-
चच्चं पश्येत्यवतु गिरिशः सा च गिरिजा स च क्रीडाचन्द्रो दशनकिरणैः पूरिततनुः ॥ ३५ ॥
नमस्तुभ्यं देवासुरमुकुटमाणिक्यकिरणप्रणालीसंभेदस्त्रपितचरणाय स्मरजिते । महाकल्प-
स्वाहाकृतभुवनचक्रोऽपि नयने निरोद्धुं भूयस्तत्प्रसरमिव कामं हुतवते ॥ ३६ ॥ असोढा
तत्कालोच्छसदसहभावस्य तपसः कथानां विश्रम्भेष्वपि च रसिकः शैलदुहितुः । प्रमोदं वो
दिश्यात्कपटबटुवेशापनयने त्वराशैथिल्याभ्यां युगपदभियुक्तः स्मरहरः ॥ ३७ ॥ सहस्रास्यो
नागः प्रभुरपि मतः पञ्चवदनः षडास्यो हन्तैकस्तनय इतरो वारणमुखः । सदा भैक्ष्यं शश्व-
त्प्रभवतु कथं वर्तनमिति श्वसन्त्यां पार्वत्यामथ जयति शंभुः स्मितमुखः ॥ ३८ ॥ मौनादस्त-
मितैव चाटुभणितिः स्वस्तैकहस्ताद्रतं दूरेऽप्यञ्जलिबन्धनं प्रणमनं स्तब्धार्धमूर्ध्नः कुतः । इत्थं
संघटितैकविग्रहतया व्यग्रो गिरिग्रामणीर्जायां जातरुषं जयत्यनुनयन्देवस्त्रिलोकीगुरुः ॥ ३९ ॥
यस्मिन्बुद्बुदसंकरा इव बहु ब्रह्माण्डखण्डाः कचिद्भ्रान्ति कापि च सीकरा इव विरिञ्चाद्याः
स्फुरन्ति भ्रमात् । चिद्रूपा लहरीव विश्वजननी शक्तिः कचिद्द्योतते स्वानन्दामृतनिर्भरं
शिवमहापाथोनिधिं तं नुमः ॥ ४० ॥ कल्पान्ते शमितत्रिविक्रममहाकङ्कालबद्धस्फुरच्छेष-
स्यूतचूर्णसिंहपाणिनखरप्रोत्क्षिप्तकोलाभिः । विश्वैकार्णवताविशेषमुदितौ तौ मत्स्यकूर्मावुभौ
कर्षन्धीवरतां गतः स तु सतां मोहे महाभैरवः ॥ ४१ ॥ भीतिर्नास्ति भुजंगपुंगवविषात्प्री-
तिर्न चन्द्रामृतान्नाशौचं हि कपालदामलुलनाच्छौचं न गङ्गाजलात् । नोद्वेगश्चित्तमस्मना
न च सुखं गौरीस्तनालिङ्गनादात्मारामतया हिताहितसमः स्वस्थो हरः पातु वः ॥ ४२ ॥
वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथा-
र्थाक्षरः । अन्तर्यश्च मुमुक्षुर्भिनियमितप्राणादिभिर्मृग्यते स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो
निःश्रेयसायास्तु वः ॥ ४३ ॥ आनन्दश्छथिताः समाधिषु मुखे गौर्या विलासोच्छसाः सं-
भ्रान्ताः क्षणमुद्रताः क्षणमथ स्मेरा निजे वैकुण्ठे । क्रूराः कृष्टशरासने मनसिजे दग्धे घृ-
णाकृणितास्तत्कान्तरुदितेऽश्रुपूरतरलाः शंभोर्दशः पान्तु वः ॥ ४४ ॥ स्वर्भान्तुः सुरवर्त्म-
नानुसरति ग्रासाभिलापादसाविन्दोर्निन्दुमुखि ग्रसेत किमुत भ्रान्त्या भवत्या मुखम् । इत्थं
नाथगिरा नभोर्पितदृशो वक्त्रे भवान्या भृशं मानिन्याः कृतचुम्बनस्त्रिनयनः स्तादिष्टसि-
द्धयै सताम् ॥ ४५ ॥ विष्णोश्चागमनं निशम्य सहसा कृत्वा फणीन्द्रं गुणं कौपीनं परि-
धाय चर्म करिणः शंभुः पुरो धावति । दृष्ट्वा विष्णुरथं सकम्पहृदयः सर्पोऽपतद्भूतले क्लि-
र्त्तिर्विस्खलिता द्वियानतमुखो नग्नो हरः पातु वः ॥ ४६ ॥ भस्मान्वोरगफूत्कृतिस्फुटभव-
द्भालस्थवैश्वानरज्वालास्विन्नसुधांशुमण्डलगलत्पीयूषधारारसैः । संजीवद्रजचर्मगर्जितभयभ्रा-

१ ओषः. २ कलहः. ३ आकुलः. ४ वामनः. ५ अस्थिपञ्जरः. ६ वराहः. ७ द्यावापृथिव्यौ. ८ विकारे.
९ दयासंकुचिताः. १० राहुः. ११ सूत्रम्. १२ गदहम्. १३ गजचर्म.

म्यदृषाकर्षणव्यासक्तः सहसाद्रिजोपहसितो नम्रो हरः पातु वः ॥ ४७ ॥ एकोऽन्ते द्विस-
 मस्त्रिलोचन इति ख्यातश्चतुर्भिः स्तुतो वेदैः पञ्चमुखः षडाननपिता सप्तर्षिभिर्वन्दितः ।
 अष्टाङ्गो नवतुल्य आमरगणे वासो दशाशा दधत्स्वश्चैकादश सोऽवतान्न विजितो यो द्वाद-
 शात्मांशुभिः ॥ ४८ ॥ लीलाद्यूतजितां कलाधरकलां मौलौ दृढं कीलितां स्वीकर्तुं गैयमुन्न-
 मय्य भुजयोर्विश्लेषयन्त्यास्तदा । पार्वत्याः कुचकुम्भपार्श्वयुगले सप्रेमदत्तेक्षणः कालक्षेपण-
 मिन्दुमोचनविधौ देवः स नो रक्षतु ॥ ४९ ॥ भूत्यालेपनभूषितः प्रविलसन्नेत्राग्निदीपाङ्कुरः
 कण्ठे पन्नगपुष्पदाममुभगो गङ्गाजलैः पूरितः । ईषत्ताम्रजटाग्रपल्लवयुतो न्यस्तो जगन्मण्डपे
 शंभुर्मङ्गलकुम्भतामुपगतो भूयात्सतां श्रेयसे ॥ ५० ॥ मल्लीमाल्यधिया सुधाकरकलां कण्ठ-
 श्रियं कज्जलभ्रान्त्या भालविलोचनानलशिखां सिन्दूरपूराशया । कैलासे प्रतिबिम्बितात्स्व-
 वपुषो गृह्णन्हसन्त्या मुहुः पार्वत्या प्रतिकर्मकर्मणि चिरं मुग्धो हरः पातु वः ॥ ५१ ॥ दा-
 स्येऽहं परिरम्भणानि कितैव द्यूते जितानि त्वया धैर्यं धेहि यतः कृतः शतमहोरात्राणि
 तत्रावधिः । इत्युक्तः शिवया निशादिवसकृज्ज्योतिर्मयाशिक्षयद्रागुन्मेषनिमेषकोटिषटना-
 व्यग्रो हरः पातु वः ॥ ५२ ॥ मौलौ किं नु महेश मानिनि जलं किं वक्त्रमम्भोरुहं किं
 नीलालकवेणिका मधुकरी किं भ्रूलता वीचिका । किं नेत्रे शफरौ किमु स्तनयुगं प्रेङ्खद्भ्र-
 थाङ्गद्वयं साशङ्कामिति वद्वयन्गिरिसुतां गङ्गाधरः पातु वः ॥ ५३ ॥ देव्याः प्राक्पैरिर-
 म्भणे किल करौ द्वौ द्वौ पुनस्तत्करौ रोढुं तन्मुखमुन्मुखं रचयितुं द्वौ चाधरास्वादने । द्वौ
 नेत्रान्तपललकोपनयने मोक्तुं च नीवीं दृढां द्वावित्थं सफलीकृताखिलकरः पायात्स वः
 शंकरः ॥ ५४ ॥ न क्रोधः क्रियतां प्रिये स तु धवन्मौलिस्थगङ्गोदरे मुग्धे मानसपूजितं
 त्यज कृतं युष्मन्नियोगद्वयम् । वक्त्रे श्लेष्ममुं निराकुरु कदाश्छिष्टोऽसि वक्त्रो मया वामा-
 ङ्गचेति हतोत्तरः स्मरहरः स्मेराननः पातु वः ॥ ५५ ॥ अङ्गं येन रथीकृतं नयनयोर्युग्मं
 रथाङ्गीकृतं पात्रं स्वं रथकर्मसारथिकृतं श्वासास्तुरंगीकृताः । कोदण्डीकृतमात्मवीर्यमचि-
 रान्मौर्वीकृतं भूषणं वामाङ्गं विशिखीकृतं दिशतु नः क्षेमं स धन्वी पुमान् ॥ ५६ ॥ नृ-
 त्यारम्भरसत्रसद्गिरिसुतारिक्ताधसंपूर्तये निर्व्यूढभ्रमिविभ्रमाय जगतामीशाय तुभ्यं नमः ।
 यच्छृङ्गाभुजेश्वरप्रभृतिभिस्तादृग्भ्रमन्तीर्दिशः पश्यद्विर्धनवर्णमानवदनैः शान्तोऽपि न श्र-
 द्धेयं ॥ ५७ ॥ उदामभ्रमिवेगविस्तृतजटावल्लीप्रणालीपतत्स्वर्गङ्गाजलदण्डिकावलयितं निर्माय
 तत्पञ्जरम् । संभ्राम्यदुजदण्डपक्षपटलद्वन्द्वेन हंसायितस्त्रैलोक्यव्ययनाटिकानयनटः स्वामी
 जगत्त्रायताम् ॥ ५८ ॥ यन्नाढ्यभ्रमिर्गर्णमानवसुधाचक्राधिरूढे भृशं मेरौ पार्श्वनिवासिवासर-
 निशाचित्रे^१ परिभ्राम्यति । तैजस्यस्तडितो भवन्तु शतशो दृष्टा हि तास्ताः कथं तौम-

१ नन्दिनम्. २ अक्षधूर्त. ३ चक्रवाकः. ४ आलिङ्गने. ५ सर्पः. ६ समाप्त. ७ भ्रमणम्. ८ जलस्य
 निर्गमनमार्गं मकरमुखादिरूपा. ९ माला. १० कर्पूरवर्णः. ११ रात्रिः.

स्योऽपि स वः पुनातु जगतामन्त्येष्टियज्वा विभुः ॥ ५९ ॥ तत्कालारभटीविजृम्भणपरित्रा-
सादिव भ्रश्यता वामार्धेन तदेकशेषकरणं बिभ्रद्बुधैर्भरम् । तुल्यं चाब्धिभुजंगभूषणमसौ
भोगीन्द्रकङ्कालकैर्बिभ्राणः परमेश्वरो विजयते कल्पान्तकर्मान्तिकः ॥ ६० ॥ चञ्चच्चन्द्रि-
कचन्द्रचारुकुमुभो माद्यज्जटापल्लवो दृप्सद्धारुणदेन्दुशूकमणिमास्तत्पञ्चशाखालयः । स्था-
णुर्मे फलदो भवत्वतितरां गौरीमुखेन्दुद्रवत्पीयूषद्रवदोहदादिव दधदेवद्रुमत्वं सदा ॥ ६१ ॥
वक्त्राम्भोरुहि विस्मिताः स्तबकिता वसोरुहि स्फारिताः श्रोणीसीमनि गुम्फिताश्चरणयो-
रक्षणोः पुनर्विस्तृताः । पार्वत्याः प्रतिगात्रचित्रगतयस्तन्वन्तु भद्राणि वो विद्धस्यान्तिकपुष्प-
सायकशरैरीशस्य दम्भङ्गयः ॥ ६२ ॥ शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमानगिरिजाहस्तोपगूढोल्लसद्रोमाङ्गा-
दिविसंछलाखिलविधिव्यासङ्गभङ्गाकुलः । आः शैत्यं तुहिनाचलस्य करयोरित्यूचिवान्सस्मितं
शैलान्तःपुरमातृमण्डलगणैर्दृष्टोऽवताद्भः शिवः ॥ ६३ ॥ दिक्कालात्मसमेव यस्य विभुता
यैस्तत्र विद्योतते यत्रांमुष्य सुधीभवन्ति किरणा राशेः स यैसामभूत् । 'यैर्स्तात्पित्तंमुषःसु
'योऽस्यै हविषे यैर्स्तस्यै जीवातवे वोढा यैर्दुणमेषे' मन्मथरिपोस्ताः पान्तु नो मूर्त्यः ॥ ६४ ॥
जीर्णेऽप्युत्कटकालकूटगरले झुष्टे तथा मन्मथे नीते भासुरभालनेत्रतनुतां कल्पान्तदावानले ।
यः शक्त्या समलंकृतोऽपि शशिनं शैलात्मनां स्वर्धुर्नीं धत्ते कौतुकराजनीतिनिपुणः पा-
यात्स वः शंकरः ॥ ६५ ॥ किं गोत्रं किमु जीवनं किमु धनं का जन्मभूः किं वयः किं
चारित्र्यममुष्य के सहचराः के वंशजाः प्राक्तनाः । का माता जनकः शिवस्य क इति
'प्रह्वेण पृथ्वीभृता पृष्टाः सस्मितनम्रमूकवदनाः सप्तर्षयः पान्तु वः ॥ ६६ ॥ तादृक्सप्त-
समुद्रमुद्रितमहीभूभृद्भिरभ्रंकषैः स्तोतोभिः परिवारिता दिशि दिशि द्वीपैः समन्तादयम् ।
यस्य स्फारफणावलीमणिचये मज्जत्कलङ्काकृतिः शेषः सोऽप्यगमद्यदङ्गदपदं तस्मै नमः शं-
भवे ॥ ६७ ॥ तारानायकशेखराय जगदाधाराय धाराधरच्छायाधारककन्धराय गिरिजास-
ङ्गैकभृङ्गारिणे । नद्या शेखरिणे दृशा तिलकिने नारायणेनास्त्रिणे नागैः कङ्कणिने नगेन
गृहिणे नाथाय नित्यं नतिः ॥ ६८ ॥ केयूरीकृतकङ्कणीकृतजटाजूटावतंसोक्तज्यावल्ली-
कृतकुण्डलीकृतकटीसूत्राकृताहीश्वरः । पायाद्वस्तिरकीकृतप्रियतमादर्शीकृताक्षीकृतशूता-
रम्यपणीकृतेन्दुशकलः कात्यायनीकामुकः ॥ ६९ ॥ कान्तां कामपि कामयत्यनुदिनं ध्या-
नापदेशादयं येनामुं मुनयोऽप्यनादिनिधनं ध्यायन्ति धौतस्पृहाः । इत्यङ्गात्स्वकरे हृते
गिरिजया पादे च पद्मासनाद्विश्वं पातु प्रभ्रिनद्धवपुषः शंभोः समाधिव्ययः ॥ ७० ॥ स्नातः
स्वर्गतरङ्गिणीजलभरैर्नेत्रोत्पलेनाञ्जितः पार्वत्याः सितभूतिचन्दनचयैरालिप्तगात्रोज्ज्वलः ।
देवश्रन्द्रकलासितभ्रुतिलको गौरीविवाहोत्सवारम्भे शैलकृतार्हणस्त्रिजगतामर्चो हरः

१ नाश्रभेदः. २ सर्पः. ३ संप्रदानम्. ४ आकाशस्य. ५ सूर्यः. ६ चन्द्रः. ७ सूर्यस्य. ८ चन्द्रः.
९ अपाम्. १० अग्निः. ११ अपाम्. १२ शुचिरुदकम्. १३ यजमानः. १४ अन्नः. १५ वायुः. १६ यज-
मानस्य. १७ पृथिव्याः. १८ वायुः. १९ नक्षत्रं.

पातु वः ॥ ७१ ॥ उज्जित्वा दिशमम्बरं वरतरं वासो वसानश्चिरं हित्वा वासरसं पुनः
 पितृवने कैलासहर्म्याश्रयः । त्यक्त्वा भस्म कृताङ्गरागनिचयः श्रीखण्डसारद्रवैर्देवः पातु
 हिमाद्रिजापरिणयं कृत्वा गृहस्थः शिवः ॥ ७२ ॥ क्रीडन्मन्दरकन्दरोदरवलन्मन्दारवृ-
 न्दावने क्रोधान्धान्धकटातयाशु हरणे जृम्भन्निशूलोद्गमः । त्रैलोक्याखिलसंकटोत्कटभयो-
 द्वेकान्धकारांशुमान्पायाद्वस्त्रिपुरप्रमाथनपटुर्देवो हि पञ्चाननः ॥ ७३ ॥ गर्जद्भीमभुजंगग्रीषण-
 फणाफूत्कारभीतिप्रदः क्रीडतेतपिशाचराक्षसगणः प्रत्यक्षतः प्रान्ततः । भालस्थः प्रलया-
 नलोद्गटाशिवः संक्रान्तसर्वास्पदः शार्दूलजिनभृङ्गयानकभयो भूयाद्भो भूतये ॥ ७४ ॥
 गौरीचुम्बनचक्षलं चलचलद्वष्टप्रभामण्डलं व्यावल्गत्फणिकुण्डलं रतिरसप्रस्विन्नगण्डस्थ-
 लम् । प्रौढप्रेमपरंपरापरिचयप्रोत्फुल्लनेत्राक्षलं शंभोरस्तु विभूतये हि भवतामुन्मत्तगङ्गाशिरः
 ॥ ७५ ॥ पाणौ कङ्कणमुत्फणं फणिपतिर्नेत्रं लसत्पावकं कण्ठः कुण्ठितकालकूटविषमो वस्त्रं
 गजेन्द्राजिनम् । गौरीलोचनलोभनाय सुभगो वेशो वरस्यास्ति मे गण्डोच्छासविभावितः प-
 शुपतेर्हसोद्गमः पातु वः ॥ ७६ ॥ आखुर्वाञ्छति भस्मसूत्रहरणं व्यालस्तथा मूषकं व्यालं
 बर्हिरयं गजारि वृषभं गङ्गा तथा चन्द्रकम् । इत्थं दुःखमहर्निशं शृणु विभो सोढव्यमेत-
 त्कथं शंभोर्विष्णुविवेकचारुरचया त्वां पातु इत्थं वचः ॥ ७७ ॥ 'दिव्यं वारि कथं यतः
 सुरधुनी मौलौ कथं पावको दिव्यं तद्धि विलोचनं कथमर्हिदिव्यं च चाङ्गे तव । तस्मा-
 द्द्यूतविधौ त्वयाद्य मुपितो हारः परित्यज्यतामित्थं शैलभुवा विहस्य लपितः शंभुः शिवा-
 यास्तु वः ॥ ७८ ॥ तातं तत्ताततातं कथय हरकुलेऽलंकृते संप्रदाने तच्छ्रुत्वा चन्द्रमौ-
 लिर्नतवदनकजो जातलज्जो भवूव । ब्रह्मावादीत्तदानीं शृणुत हरकुलं वेदकण्ठोऽग्रकण्ठौ
 श्रीकण्ठास्त्रीलकण्ठः प्रहसितवदनः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ ७९ ॥ यो मृष्टिः स्रष्टुराद्या व-
 हति विधिहुतं यो हविर्या च होत्रो ये द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा यौ स्थिता
 व्याप्य विश्वम् । यामाहुः सर्वबीजप्रकृतिरिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः प्रत्यक्षाभिः प्रप-
 न्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥ ८० ॥ एकैश्वर्यस्थितोऽपि प्रणतबहुफलो यः स्वयं
 कृत्तिवासाः कान्तासंमिश्रदेहोऽप्यविषयमनसां यः पुरस्ताद्यतीनाम् । अष्टाभिर्धेयस्य कृत्स्नं
 जगदपि तनुभिर्विश्रतो नाभिमानः सन्मार्गालोकनाय व्यपनयतु स नस्तामसीं वृत्तिमीशः
 ॥ ८१ ॥ कैलासाद्रावुदस्ते परिचलति गणेपूज्यसत्कौतुकेषु क्रोडं मातुः कुमारे विशति
 विषमं मुचि प्रेक्षमाणे सरोषम् । पादावष्टम्भसीदद्वपुषि दशमुखे याति पातालमूलं क्रुद्धो-
 ऽप्याश्चिष्टमूर्तिर्भयर्धेनमुमया पातु हृष्टः शिवो नः ॥ ८२ ॥ क्रोधेद्धैर्दृष्टिपातैस्त्रिभिरुपश-
 मिता वद्भयोऽमी त्रैव्योऽपि त्रासातां ऋत्विजोऽधश्चललग्नहृतोष्णीषपट्टाः पतन्ति । दक्षः

१ शपथविशेषः. २ उदकरूपा. ३ अग्निरूपा. ४ यजमानरूपा. ५ सूर्यचन्द्ररूपे. ६ आकाशरूपा. ७ पृथ्वी-
 रूपा. ८ वायुरूपा. ९ ऊर्ध्वास्ताचले. १० भुजान्तरे. ११ सपें. १२ भयागारम्. १३ दक्षिणगार्हपत्याहवनी-
 यास्याः.

स्तौत्यस्य पत्नी विलपति कृपणं विद्वतं चापि देवैः शंसन्नित्यात्तहासो मखमथनविधौ पातु
 देव्यै शिवो वः ॥ ८३ ॥ आसीने पूष्णि तूष्णीं व्यसनिनि शशिनि व्योम्नि रुष्णे सत्पुष्णे
 दैत्येन्द्रे जातानिन्द्रे द्रवति मधवति छान्तकान्तौ कृतान्ते । अब्रह्मण्यं ब्रुवाणे कैमलपुटकु-
 टीश्रोत्रिये शान्त्युपाये पायाद्वः कालकूटं झटिति कवलर्यल्लीलया नीलकण्ठः ॥ ८४ ॥
 केयं मूर्धन्यन्धकारे तिमिरमिह कुतः सुभ्रु कान्तेन्दुयुक्ते कान्ताप्यत्रास्ति काचिन्ननु भवतु
 मया पृष्ठमेतावदेव । नाहं द्वन्द्वं करोमीत्यपनय शिरसस्तूर्णमेनामिदानीमित्थं प्रोक्तो भवा-
 न्या प्रतिवचनजितः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ ८५ ॥ धन्या केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला
 किं नु नामैतदस्या नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः । नारीं पृच्छामि
 नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दुर्देव्या निहोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाक्यमव्या-
 द्विर्भोर्वः ॥ ८६ ॥ हर्षादंभोजजन्मप्रभृतिदिविषदां संसदि प्रीतिमत्या श्वश्रवा मौलौ पुरा-
 रेर्दुहितृपरिणये साक्षतं चुम्ब्यमाने । तद्वक्त्रं मौलिवक्त्रे मिलितमिति भृशं वीक्ष्य चन्द्रः
 सहासो दृष्ट्वा तद्वृत्तमाशु स्मितसुभगमुखः पातु वः पञ्चवक्त्रः ॥ ८७ ॥ कल्पान्तक्रूरकेलिः
 क्रतुकदनकरः कुन्दकर्पूरकान्तिः क्रीडनैलासकूटे कलितकुमुदिनीकामुकः कान्तकायः ।
 कङ्कालक्रीडनोत्कः कलितकलकलः कालकालीकलत्रः कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुशलं
 कोऽपि कापालिको नः ॥ ८८ ॥ दृष्टः सप्रेम देव्या किमिदमिति भयात्संभ्रमाच्चासुरीभिः
 शान्तान्तस्तत्त्वसारैः सकरुणमृषिभिर्विष्णुना सस्मितेन । आदायास्त्रं सगर्वैरुपशमितवधूसं-
 भ्रमैर्दैत्यवीरैः सानन्दं देवताभिर्मयपुरदहने धूर्जटिः पातु युष्मान् ॥ ८९ ॥ क्षितो हस्ता-
 वलग्नः प्रसभमभिहतोऽप्याददानोऽशुकान्तं गृह्णन्केशेष्वपास्तश्चरणनिपतितो नेक्षितः संभ्र-
 मेण । आलिङ्गन्योऽवधूतस्त्रिपुरयुवतिभिः साश्रुनेत्रोत्पलाभिः कामीवाद्वापराधः स दहतु
 दुरितं शाम्भवो वः शराग्निः ॥ ९० ॥ कल्याणं वः क्रियामुर्मिलर्दटनियुगस्थास्तुगीर्वाण-
 भोगिस्त्रैणव्यत्यस्तकल्पद्रुमनवसुमनोनागहारावलीनि । नीलीकाश्लिष्टलक्ष्मीकरचलनलिनो-
 द्घातमाध्वीकधारातिम्यत्फालेक्षणानि त्रिपुरहरधनुर्ज्वालातार्कषणानि ॥ ९१ ॥ कल्पान्ते
 क्रोधनस्य त्रिपुरविजयिनः क्रीडया संचरिणोः कृत्वापि प्राणिजतैर्निजमुखकुहरातिथ्यम-
 प्राप्ततृप्तेः । दिग्मिच्छीः प्रेक्ष्य शून्याः प्रलयजलनिधिं प्रेक्ष्य चात्मीयमूर्तिग्रासव्यासक्तमोघ-
 श्रमजनितरुषः पान्तु वो गजितानि ॥ ९२ ॥ पर्यङ्कान्धिवन्धद्विगुणितभुजगाश्लेषसंवीतै-
 जानोरन्तःप्राणावरोधव्युपेतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रियस्य । आत्मन्यात्मानमेव व्यपगतकर्षणं
 पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या शंभोर्वः पातु शून्येक्षणघटितलयब्रह्मलग्नः समाधिः ॥ ९३ ॥ वृत्ता-

१ दीनस्वरणे. २ सूर्ये. ३ ब्रह्मणे. ४ अन्धकरिणे; (पक्षे) तमसि. ५ ब्रह्मा. ६ धनुर्कोटिः. ७ स्थिरतरम्.
 ८ विष्णुरूपः शरः. ९ पुष्परसः. १० वन्द्यात्मकं तृतीयलोचनम्. ११ योगशास्त्रप्रसिद्धासनविशेषः. १२ संधिः.
 १३ आवृत. १४ निवृत्त. १५ चक्षुरादीन्येकादशेन्द्रियाणि बुद्धिरहंकारश्चेति त्रयोदशविधम्. १६ प्रपञ्चाभावः.
 १७ चित्तैक्याग्रता.

भिरूयां तृतीयां श्रितविविधगणां छन्दसां वर्णनीयां आतां सर्वादिमत्त्वं सुरगणकलितां भा-
 समत्त्वं दधानाम् । युक्तं स्थानं नयन्तीं लघुमपि सकलं विभ्रतीं मालयायान्वन्दे वार्धभिर्वर्णी
 धृतमुनियतिकां स्वर्धरां शंभुमूर्तिम् ॥ ९४ ॥ देहार्धान्दकान्ताकचकुसुमचयो भालनेत्रान-
 लार्चिः पीनोष्णमौलिखेलन्मुखरसुरनदीनीररम्यो जगन्ति । स्फीतोत्तसेन्दुकान्तिद्विरददति-
 दृढाच्छादनव्यक्तशीतः शंभुर्भूषास्थिकुन्दप्रकरपरिवृतः पातु सर्वर्तुमूर्तिः ॥ ९५ ॥ हेयोपा-
 दयशून्यं मुनिगणमनसामद्वयानन्दहेतुः सेतुः संसारवारांनिधिसुखतरणे श्रीमहेशानसंज्ञम् ।
 प्रालेयं ज्योतिरन्तः परिणतितिमिरव्यूहविच्छेददक्षं किञ्चिद्वाचामधीशं स्फुरतु मम हृदि
 व्यक्षरं विश्वसाक्षि ॥ ९६ ॥ गुह्यान्ते सीधुपानोन्मदमदनमदोन्मादमत्तालिकालीतालीसंता-
 द्यमानोद्भटमुरजरवाडम्बरोह्यासिताङ्गः । नृत्यन्मग्नो विलज्जश्चलविकटतटैः स्वस्तयैर्लो-
 चनार्धद्वेष्टः स्त्रीभिः सहासं प्रहसनमुदितः पातु वो वामदेवः ॥ ९७ ॥ विभ्रत्पाथःकपर्दे
 सुरनगरनरीमिन्दुलखां ललाटे नेत्रान्तः कालवर्द्धिं गरलमपि गले व्याघ्रचर्माङ्गभागे ।
 पञ्चास्यो वै त्रिनेत्रो वृषभगतिरतिर्वामभागार्धवामः संदिश्यात्संपदं वः सह सकलगुणैरद्भुता-
 कार ईशः ॥ ९८ ॥ जटाजूटः ॥ स धूर्जटिजटाजूटो जायतां विजयाय वः । यस्यैकपलित-
 भ्रान्तिं करोत्यद्यापि जाह्नवी ॥ ९९ ॥ चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो वि-
 द्युत्प्रायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रतिवपः । पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्धमुग्धेन्दवो
 भूतेशस्य भुजंगवल्लिवलयस्त्रुद्धजूटा जटाः ॥ १०० ॥ गङ्गावारिभिरुक्षिताः फणिकणैरु-
 त्पल्लवास्तच्छिखारत्नैः कोरकिताः सितांशुकलया स्मेरैकपुष्पश्रियः । आनन्दाश्रुपरिष्ठा-
 क्षिहृतभुग्धर्मिलहोहला नालपं कल्पलताः फलं ददतु वोऽभीष्टं जटा धूर्जटेः ॥ १०१ ॥
 गङ्गा ॥ पर्वतभेदि पवित्रं जैत्रं नरकस्य बहुमतङ्गहनम् । हरिमिव हरिमिव हरिमिव सुर-
 सरिदम्भः पतन्नमत ॥ १०२ ॥ इयं चिद्रूपापि प्रकटजडरूपा भगवती यदीयाम्भोविन्दुवि-
 तरति च शंभोरपि परम् । पुनाना धुन्वाना निखिलमपि नानाविधमघं जगत्कृत्स्नं पायादनु-
 दिनमपायात्सुरधुनी ॥ १०३ ॥ चूडाशीतकरस्तनंधयसुधानीरैर्नग्नगन्धस्पृशः क्रीडाकङ्कणप-
 न्नगेश्वरफणापीतावशिष्टा मुहुः । अङ्गासीनगिरीन्द्रजास्तनतटीहारावलिलोलनाः संतापं श-
 मयन्तु वो हरजटागङ्गातरंगानिलाः ॥ १०४ ॥ वायुर्वाति यदङ्गसंगमवशाच्छीशंभुरूपप्रदे
 गौरी रूप्यति तुप्यति त्वहिपतिर्विन्ध्याटवी शोचते । चन्द्रस्त्रस्यति कुप्यते हरिरपि ब्रह्मा
 परं शङ्कते सा गङ्गा निखिलं कलङ्कनिचयं भङ्गं तरंगैर्नयेत् ॥ १०५ ॥ शार्ङ्गी ब्रह्मकमण्ड-
 लोरधिगतैर्यैः प्रापि तीर्थाङ्कितां यैर्मृत्युंजयतामनायि गरलग्रस्तो जटाजूटगैः । येभ्योऽशि-
 क्षत माधुरी मृदुजटाजूटे मठे चन्द्रमास्तानीमानि पयांसि गौतमि तव श्रेयांसि यच्छन्तु
 नः ॥ १०६ ॥ यन्नाम्नः प्रथमाक्षरं विजयते भानौ द्वितीयाक्षरं नित्यं नृत्यति सत्कवीन्द्रवदने

भूत्वान्तवर्णद्वयम् । रामो रावणमाजघान समरे शंभोः शिरःशालिनी सा सर्वाक्षरमालिनी
 भवतु मे भाग्याय भागीरथी ॥ १०७ ॥ मुक्ताभा नृकपालशुक्तिषु जटावल्लीषु मल्लीनिभा
 वक्षो लाजनिभा दशोर्मणिनिभा भोगोत्करे भोगिनाम् । नृत्यावर्तविवर्तनेरितपयःसंमूर्च्छितो-
 च्छालिताः खेलन्तो हरमूर्ध्नि पान्तु भवतो गङ्गापयोविन्दवः ॥ १०८ ॥ एषा धर्मपता-
 किनी तटतरुच्छायावसन्नाकिनी शुष्यत्पातकिनी अगीरथतपःसाफल्यसंदायिनी । प्रेमारू-
 दपिनाकिनी गिरिसुतासंकेकरालोकिनी पापाडम्बरडाकिनी त्रिभुवनानन्दाय मन्दाकिनी
 ॥ १०९ ॥ स्वच्छन्दोच्छलदच्छकेच्छकुहरच्छातेतराम्बुच्छंटांमूर्च्छन्मोहमर्षिहर्षविहित-
 स्नानाद्विकीर्त्ताय वः । भिन्द्यादुद्यदुदारददुरदरीदीर्घादिरिद्रुमद्रोहोद्रेकमहोर्मिमैदुरमदा म-
 न्दाकिनी मन्दताम् ॥ ११० ॥ शैवालश्रेणिशोभां दधति हरजटावलयो हन्त यस्यास्त-
 द्वासोष्ठासवेलाद्वरशफरतुलां यत्र धत्ते कलावान् । उन्मीलद्रोणिभोगावलिषुभगसिताम्भो-
 जसंभाविताम्भा गङ्गानङ्गारिसङ्गा महति तव विधौ मङ्गलान्यातनोतु ॥ १११ ॥ दृष्टाः
 संकष्टदाहाः श्रवणपथगताः पुण्यपुञ्जावगाहाः स्पृष्टाः संसारपायोनिधिपतितधरोद्धारधुर्या
 वराहाः । पीतास्तापोपशान्तिप्रजननपटवस्ते सुधावारिवाहाः कल्याणं कल्पयन्तां कलिक-
 लुषहरा विष्णुपद्याः प्रवाहाः ॥ ११२ ॥ तावत्कर्णाध्वयाता जनघनकलुषा धूनने गन्ध-
 वाहा दृष्टाः किं हव्यवाहाः स्रुदहदहने स्वर्गतो पुण्यवाहाः । स्पृष्टाः संसारहाहारव-
 कटुकमहाम्भोधिमग्ने वराहाः पीताः पीयूषधाराधिकतरमधुराः पान्तु गोदोदवाहाः ॥ ११३ ॥
 शशिलेखा ॥ पूर्णनखेन्दुद्विगुणितमञ्जीरा प्रेमशृङ्खला जयति । हरशशिलेखा गौरीचरणा-
 ङ्गुलिमध्यगुल्फेषु ॥ ११४ ॥ जयति परिमुषितलक्ष्मा भयादनुपसर्पतेव हरिणेन । इह केस-
 रिकरजाङ्गुरकुटिला हरमौलिविधुलेखा ॥ ११५ ॥ श्रीकण्ठस्य कर्पदबन्धनपरिश्रान्तोरग-
 ग्रामणीसंदष्टां मुकुटावतंसकलिकां वन्दे कलामैन्दवीम् । या बिम्बप्रतिपूरणाय परितो
 निष्पीड्य संदर्शिकौयन्त्रेणैव ललाटलोचनशिखिज्वालाभिरावर्त्यते ॥ ११६ ॥ लोचनम् ॥
 जयति ललाटकटाक्षः शशिमौलेः पद्मलः प्रियाप्रणतौ । धनुषि स्मरेण निहितः सकण्टकः
 केतकेषुरिव ॥ ११७ ॥ अन्तर्नाडीनियमितमरुद्धितब्रह्मरन्ध्रं स्वान्ते शान्तिप्रणयिनि
 समुन्मीलदानन्दसौन्दर्यम् । प्रेत्यग्न्योतिर्जयति यमिनः स्पष्टलालाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृतभिव
 जगद्व्यापि चन्द्रार्धमौलेः ॥ ११८ ॥ सानन्दा गणनायके सपुलका गौरीमुखाम्भोरुहं
 सक्रोधा कुसुमायुधे सकरुणा पादानते वज्रिणि । सस्मेरा गिरिजासखीषु सनया शैलाधि-
 नाथे वहन्भूमिन्द्र प्रदिशन्तु शर्म विपुलं शंभोः कटाक्षच्छटाः ॥ ११९ ॥ एकं ध्याननिमी-

१ साकृतम्. २ अनुपसदृशः कश्चिन्नयादेरुपान्तदेशः. ३ बलवान्. ४ कान्तिम्. ५ नश्यत्. ६ झटि-
 ति. ७ व्यक्तोभवत्. ८ अक्षोणानाम्. महतामित्यर्थः. ९ सान्द्रस्निग्धः. १० मानवम्. ११ जटाञ्जः.
 १२ कर्तारिका. १३ शान्तिमति. १४ व्यापम्. १५ अधोगामि.

लनाम्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः पार्वत्या वदनाम्बुजस्तनतटे शृङ्गारभारालसम् । अन्यदू-
रविकृष्टचापमदनक्रोधानलोदीपितं शंभोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ १२० ॥
पद्मालीपिङ्गलिप्तः कण इव तडितां यस्य कृत्स्नः समूहो यस्मिन्ब्रह्माण्डमीषद्विघटितमु-
कुले कालयज्वा जुहाव । अर्चिर्निःशेषचूडाशशिगलितमुधाधोरहंकारि कोणं तार्तीयिकं पु-
रारेस्तदवतु मदनछोषणं लोचनं वः ॥ १२१ ॥ कण्ठः ॥ पातु वो नीलकण्ठस्य कण्ठः
श्यामाम्बुदोपमः । गौरीभुजलता यत्र विद्युल्लेखेव राजते ॥ १२२ ॥ पातु वः शितिक-
ण्ठस्य तमालश्यामलो गलः । संसक्तपार्वतीबाहुमुवर्णनिकषोपलः ॥ १२३ ॥ कस्तूरीतिल-
कन्ति भालफलके देव्या मुखाम्भोरुहे रोलम्बन्ति तमालबालमुकुलोत्तंसन्ति मौलिं प्रति ।
याः कर्णे विकचोत्पलन्ति कुचयोरसे च कालागुरुस्थासन्ति प्रथयन्तु तास्तव शिवं श्रीक-
ण्ठकण्ठात्विषः ॥ १२४ ॥ कस्तूरीयन्ति भाले तदनु नयनयोः कज्जलीयन्ति कर्णप्रान्ते
नीलोत्पलीयन्त्युरसि मरकतालंलुतीयन्ति देव्याः । रोमालीयन्ति नाभेरुपरि हरिमणीमे-
खलीयन्ति मध्ये कल्याणं कुर्युरेते त्रिजगति पुरजित्कण्ठभासां विलासाः ॥ १२५ ॥
शिरोमालिका ॥ पित्रोः पादाब्जसेवागतगिरितनयापुत्रपैत्रातिभीतक्षुभ्यद्गुणभुजंगश्वस-
नशुरुमरुद्दीप्तनेत्राग्रितापात् । स्विद्यन्मौलीन्दुखण्डस्तुतवहुलमुधामेकसंजातजीवा पूर्वावीतं
पठन्ती ह्यवतु विधिशिरोमालिका शूलिनो वः ॥ १२६ ॥ गणाः ॥ संध्याताण्डवडम्बर-
प्रणयिनो देवस्य चण्डीपतेर्भ्रष्टाः पाण्डुविशीर्णमुण्डचयनव्यग्रा गणाः पान्तु वः । यैरौत्सु-
क्यवशीकृतैर्ग्रहगणाद्राहैः गृहीते जवात्सूर्याचन्द्रमसोर्मिथः स्मितवतोर्जातं करास्फालनम्
॥ १२७ ॥ नन्दी ॥ कण्ठालंकारघण्टाघणघणरणिताध्मांतरोदःकटाहः कण्ठेकालाधियो-
होचितधनर्मुभंगभावुकस्निग्धपृष्ठः । साक्षाद्धर्मो वपुष्मान्धवलककुदनिर्धूतं कैलासकूटः कूट-
स्थो वः ककुद्धान्निविडतरतैः स्तोमर्तृण्यां वितृण्यात् ॥ १२८ ॥ ताण्डवम् ॥ देवा दि-
क्पतयः प्रयात परतः खं मुञ्चताम्भोमुचः पातालं ब्रज मेदिनीं प्रविशत क्षोणीतलं भूधराः ।
ब्रह्मसुम्नय दूरमात्मभवनं नाथस्य नो नृत्यतः शंभोः संकटमेतदित्यवतु वः प्रोत्सारणा
नन्दिनः ॥ १२९ ॥ दोर्दण्डद्वयलीलया चलगिरिभ्राम्यत्तदुच्चैरवध्वानोद्गीतजगद्भ्रमत्पदभ-
रालोल्लफणाग्र्योरगम् । भृङ्गापिङ्गजटाटवीपरिसरोद्भ्रजोर्मिमालाचलच्चन्द्रं चारु महेश्वरस्य
भवतां निःश्रेयसे ताण्डवम् ॥ १३० ॥ संध्याताण्डवडम्बरव्यसनिनो भर्गस्य चण्डभ्रमि-
व्यानृत्यङ्गजदण्डमण्डलभुवो झञ्जानिलाः पान्तु वः । येषामुद्धतताण्डवेन झटिति व्यूहेषु
भूमीभृतामुर्द्विनेषु बिडौजसा पुनरसौ दम्भोलिरालोकितः ॥ १३१ ॥ यस्यां मौलिमिलत्सु-

१ पञ्चाननः. २ वाहनम्. मयूर इत्यर्थः. ३ पूरितः. ४ द्यावापृथिव्यौ. ५ शंकरः. ६ सुभगं भवतीति तत्.
७ परिभूतः. ८ निधलः. निर्विकारतया चिरजीवोत्यर्थः. ९ अज्ञाननिवहः. १० तृणसमूहः. ११ खादतु.
१२ इन्द्रेण. १३ वज्रम्.

चीर्णावीतवाही मुखयतु भगवानर्धनारीश्वरौ वः । यस्यार्धे विश्वदाहव्यसनविमृसरज्योतिरर्धे
कृपोद्यद्वाप्यं चान्योन्यवेगप्रहतिसिमसिमाकारि चक्षुस्तृतीयम् ॥ १४४ ॥

पार्वती ।

हरकण्ठग्रहानन्दमीलिताक्षीं नमाम्युमाम् । कालकूटस्य संस्पर्शज्जातमूच्छगिमाविव
॥ १ ॥ पार्वतीमोषधीमेकाम्पुष्पां मृगयामहे । शूली हालाहलं पीत्वा यया मृत्युंजयोऽभ-
वत् ॥ २ ॥ अपर्णेव लता सेव्या विद्वद्भिरिति मे मतिः । यथा वृत्तः पुराणोऽपि स्थाणुः
सूतेऽमृतं फलम् ॥ ३ ॥ मृणालव्यालवलया वेणीबन्धकपर्दिनी । हरानुकारिणी पातु ली-
लया पार्वती जगत् ॥ ४ ॥ जन्मान्तरीणरमणस्याङ्गसङ्गसमुत्सुका । सलज्जा चान्तिके
सख्याः पातु नः पार्वती सदा ॥ ५ ॥ तपस्वी कां गतोऽवस्थामिति स्मेरानताविव । गिरि-
जायाः स्तनौ वन्दे भवभूतिसिताननौ ॥ ६ ॥ चण्डीजङ्घाकाण्डः शिरसा चरणस्पृशि प्रिये
जयति । शंकरपर्यन्तजितो वीरस्तम्भः स्मरस्येव ॥ ७ ॥ उन्नालनाभिपङ्केरुह इव येनाव-
भाति शंभुरपि । जयति पुरुषायितायास्तदाननं शैलकन्यायाः ॥ ८ ॥ अङ्गुलिनीनगजान-
नर्शङ्काकुलर्बाहुलेयहृत्तवसनौ । स्मितहरकरकलितौ हिमगिरितनयास्तनौ जयतः ॥ ९ ॥
कण्ठोचितोऽपि हुंरुतिमात्रनिरस्तः पदान्तिके पतितः । यस्याश्चन्द्रशिखः स्मरभञ्जनिभो
जयति सा चण्डी ॥ १० ॥ शिरसि धृतसुरापगे स्मरारारुणमुखेन्दुरुचिर्गिरिन्द्रपुत्री ।
अथ चरणयुगान्ते स्वकान्ते स्मितसरसा भवतोऽस्तु भूतिहेतुः ॥ ११ ॥ तद्वः प्रमार्ष्टु वि-
पदः प्रणतार्तिहन्त्र्या न्यस्तं पदं महिषमूर्धनि चाण्डिकायाः । वैरी यदीयनखरांशुपरीत-
शृङ्गः शक्रायुधाङ्कितनवाम्बुधरप्रभोऽभूत् ॥ १२ ॥ श्रुत्वा षडाननजनुर्मुदितान्तरेण पञ्चा-
ननेन सहसा चतुराननाय । शार्दूलचर्म भुजगाभरणं सभस्म दत्तं निशम्य गिरिजाहसितं
पुनातु ॥ १३ ॥ पञ्चास्यपञ्चदशनेत्रपिधानदक्षा दाक्षायणीमृदुकराः कृतिनः पुनन्तु । द्वौ
वल्ग्वौ कथमकेति च वादयन्तावष्टादशोऽपि घटयन्स्तुतमौनमुद्राम् ॥ १४ ॥ आनन्दमे-
दुरपुरंदरमुक्तमाल्यं मौली हठेन निहितं महिषामुरस्य । पादाम्बुजं भवतु वो विजयाय
मञ्जु मञ्जीरराजितमनोरममम्बिकायाः ॥ १५ ॥ ब्रह्मादयोऽपि यदपाङ्गतर्गभङ्ग्या सृष्टि-
स्थितिप्रलयकारणतां ब्रजन्ति । लावण्यवारिनिधिवीचिपरिप्लुतायै तस्यै नमोऽस्तु सततं

१ यज्ञोपवीतम्. २ प्रसारी. ३ पर्वतसंबन्धिनीम्; (पक्षे) पर्वतपुत्रीम्. ४ पर्णरहिताम्; (पक्षे) एतज्जम्बीं
पार्वतीम्. ५ शूलरोगवान्; (पक्षे) त्रिशूलधारी. ६ मृत्युनाशकः; (पक्षे) एतज्जम्बी प्रसिद्धः शिवः. ७ स्वतः
मुखविशेषजनकतया तुच्छविषयपराङ्मुखस्याप्येतादृश्यवस्थासंपादनादिति भावः. ८ स्तनयोः कुम्भिकुम्भसा-
भ्यादिति भावः. ९ कथं मां विहायैतमेव संगोप्य बहुकालं स्तन्यं प्रयच्छतीति धियेति भावः. १० कार्तिकेयः.
११ गजानननिर्णयार्थमिति भावः. १२ आलिङ्गनाहोऽपि; (पक्षे) अर्धचन्द्राकारतया कण्ठलक्ष्ययोगोऽपि.
१३ न तु कुरतर्जनादिना; (पक्षे) बाणादिना. १४ प्रणामार्थमिति भावः; (पक्षे) वेगवशादिति भावः.

हरवल्लभायै ॥ १६ ॥ ज्याकृष्टिबद्धखटिकामुखपाणिपृष्ठप्रेङ्गलखांशुचयसंवलितोऽम्बिका-
याः । त्वां पातु मञ्जरितपल्लवकर्णपूरलोभभ्रमङ्गमरविभ्रमभृत्कटाक्षः ॥ १७ ॥ प्रचण्डचण्ड-
मुण्डयोर्महाबलैकखण्डिनी ह्यनेकरण्डमुण्डयुग्मणे बलैकदायिनी । क्वचिस्वराक्तिकारिणी
रमाविलासदायिनी मुदेऽस्तु कालिका सदा समस्तपापहारिणी ॥ १८ ॥ पुरारितनुहारिणी
दुरितसंघसंहारिणी भजन्मतिविवर्धिनी प्रबलदानवोन्मर्दिनी । तुषारगिरिनन्दिनी मुनिहृद-
न्तरालम्बिनी कुमारमुखचुम्बिनी हरनितम्बिनी पातु वः ॥ १९ ॥ सत्त्वादिस्थैरगणितगुणै-
र्हन्त विश्वं प्रमूय व्यक्तं धत्ते प्रहसनकरी या कुमारीति संज्ञाम् । मोहध्वान्तप्रसुरविर-
तिविश्वमूर्तिः समन्तादाद्या शक्तिः स्फुरतु मम सा दीपवदेहगेहे ॥ २० ॥ वहन्ती सिन्दूरं
प्रबलकवरीमारतिभिरत्विषां वृन्दैर्वन्दीकृतमिव नवीनार्ककिरणम् । तनोतु क्षेमं नस्तव
वदनसौन्दर्यलहरीपरीवाहस्रोतःसरणिरिव सीमन्तसरणिः ॥ २१ ॥ औत्सुक्येन कृतत्वंरा
सहभुवा व्यावर्तमाना ह्रिया तैस्तैर्बन्धुवधूजनस्य वचनैर्नीताभिमुख्यं पुनः । दृष्ट्वाग्ने वरमा-
प्तासध्वसरसा गौरी नवे संगमे संरोहतपुलका हरेण हसता छिष्टा शिवायास्तु वः ॥ २२ ॥
आदौ प्रेमकषायिता हरमुखव्यापारलोला शनैर्ब्रीडाभारविघूर्णिता मुकुलिता धूमोद्गमव्या-
ज्जतः । पत्युः संमिलिता दशा सरमसव्यावर्तनव्याकुला पार्वत्याः परिणीतिमङ्गलविधौ दृष्टिः
शिवायास्तु वः ॥ २३ ॥ प्रेत्यासन्नविवाहमङ्गलविधौ देवार्चनव्यग्रया दृष्ट्वाग्ने परिणेतु-
रैव लिखितां गङ्गाधरस्याकृतिम् । उन्मादस्मितरोषलज्जितधिया गौर्या कथंचिच्चिरादृद्धस्त्री-
धचनात्मिये विनिहितः पुष्पाञ्जलिः पातु वः ॥ २४ ॥ रौमाद्याचय मेदिनीं धेनपतेर्बीजं
बलाह्याङ्गलं प्रेतेशान्माहिषं तवास्ति वृषभः फालं त्रिशूलं तव । शक्ताहं तव चाम्नदानकरणे
स्कन्दोऽस्ति गोरक्षणे खिन्नाहं हर भिक्षया कुरु कृपि गौरीवचः पातु वः ॥ २५ ॥ हे
हेरम्ब किमम्ब रोदिषि कथं कर्णौ लुठत्यग्निभूः किं ते स्कन्द विचेष्टितं मम पुरा संख्या
कृता चक्षुषाम् । नैतत्तेऽप्युचिर्तं गजास्य चरितं नामां मिमीतेऽम्ब मे तावैव सहमा वि-
लोक्य हसितव्यग्रा शिवा पातु वः ॥ २६ ॥ मातस्तातजटासु किं सुरसरिर्किं शेखरे चन्द्रमाः
किं भाले हुतभुगुलट्युरासि किं नागाधिपः किं कटौ । कृत्तिः किं जघनद्वयान्तरगतं यद्दी-
र्घमालम्बते श्रुत्वा पुत्रवचोऽम्बिका स्मितमुखी लज्जावती पातु वः ॥ २७ ॥ धूमव्याकुल-
दृष्टिरिन्दुकिरणैराह्लादिताक्षी पुनः पश्यन्तीव समुत्सुका नतमुखी भूयो ह्रिया ब्रह्मणः ।
सर्प्या पादनखेन्दुदर्पणगते गङ्गां दधाने हरे स्पर्शादुत्पुलका करग्रहविधौ गौरी शिवायास्तु
वः ॥ २८ ॥ गोर्मासाय नियोजितागदरजाः सर्पाय बर्द्धापधिः कण्ठस्थाय विषाय वीर्य-
महतः पाणौ मणीन्विभ्रती । भर्तुर्भुतगणाय गोत्रजैरतीनिर्दिष्टमन्त्राक्षरा रक्षत्वद्रिसुता

१ समीपवर्ती. २ भर्तुः. ३ चित्तविभ्रमः. ४ परशुरामात्. ५ कुबेरात्. ६ बलभद्रात्. ७ यमात्.
८ कृषकः. ९ स्कन्दः. १० गोनासातिरिक्तसर्पभयानवृत्तय इत्यर्थः. गोनासः स्पर्जातिविशेषः. ११ वृद्धा.

विवाहसमये प्रीता च भीता च वः ॥ २९ ॥ स्वेदस्यन्दितासान्द्रचन्दनचयं दोर्वल्लिबन्ध-
 श्रमादूर्ध्वश्वासपरिस्खलत्स्मरकथं संदष्टदन्तच्छदम् । सीत्काराँक्षितलोचनं सपुलकं भ्रान्तभ्रु-
 नृत्यत्करं पार्वत्यां सुरतं मुदे रसवतामास्तां मृडानीपतेः ॥ ३० ॥ स्वेदस्ते कथमीदृशः
 प्रियतमे त्वन्नेत्रवद्दोर्विभो कस्माद्दोषितमेतदिन्दुवदने भोगीन्द्रभीतेर्भव । रोमौघः कथमेष
 देवि भगवन्गङ्गाभसां सीकरैरित्थं भर्तारि भावगोपनपरा गौरी चिरं पातु वः ॥ ३१ ॥
 शम्भ्याकस्य रजः प्रमृज्य चरणे दत्तो मया यावको निर्मृज्य स्तनकुङ्कुले च भसितं पत्रा-
 कुरो निर्मितः । स्वच्छन्दं विहरेति जल्पितगिरं साकूतमालीजनं दृष्ट्या केवलमाग्नती कु-
 टिलया दाक्षायणी पातु वः ॥ ३२ ॥ वक्त्रं शीतकरोऽधरो घनरसः कामप्रदो विग्रहः
 श्वासो गन्धवहः संरोरुहसुहृत्पाणिः स्मिताभौ शुचिः । वसः पीनपयोधरौधिकरणं पृथ्वी
 नितम्बस्थलीत्यष्टौ धूर्जटिमूर्तयः स्मरभयाद्गुर्गाश्रिताः पान्तु वः ॥ ३३ ॥ पादाग्रस्थितया
 मुहुः स्तनभरेणानीतया नम्रतां शंभोः सस्पृहलोचनत्रयपथं यान्त्या तदाराधने । ह्रीमत्या
 शिरसीर्हितः सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया विश्लिष्यन्कुसुमाञ्जलिगिरिजया क्षिप्तोऽन्तरे पातु वः
 ॥ ३४ ॥ कैलासालयभाललोचनरुचा निर्वर्तितालक्तकव्यक्तिः पादनखद्युतिगिरिभुवः सा
 वः सदा त्रायताम् । स्पर्धाबन्धसमृद्धयेव मुद्वहं रूढा यया नेत्रयोः कान्तिः कौर्केनदा-
 नुकारसरसा सद्यः समुत्सार्यते ॥ ३५ ॥ लग्नः केलिकचग्रहश्लथजटालम्बेन निद्रान्तरे मु-
 द्राङ्कः शितिकन्धेरेन्दुशकलेनान्तःकपोलस्थलम् । पार्वत्या नखलक्ष्मशङ्कितसखीनर्मस्मित-
 व्रीडया प्रोन्मृष्टः करपल्लवेन कुटिलाताम्रच्छविः पातु वः ॥ ३६ ॥ सत्रीडा दयितानने
 सकरुणा मातङ्गचर्माम्बरे सत्रासा भुजगे सविस्मयरसा चन्द्रेऽमृतस्यन्दिनि । सेर्प्या ज-
 हुसुतावलोकनविधौ दीना कपालोदरे पार्वत्या नवसंगमप्रणयिनी दृष्टिः शिवायास्तु वः
 ॥ ३७ ॥ भिक्षुः क्वास्ति बलेर्मखे पशुपतिः किं नास्त्यसौ गोकुले मुग्धे पन्नगभूषणः सखि
 सदा शेते च तस्योपरि । आर्ये मुञ्च विषादमाशु कमले नाहं प्रकृत्या चला चेत्यं वै
 गिरिजासमुद्रसुतयोः संभाषणं पातु वः ॥ ३८ ॥ हे गङ्गाधरपतिन चक्रिवधु किं कुत्रा-
 स्त्यसौ नर्तको रुन्दारण्यभुवि क्व सर्पकृतकी स्यात्कालियस्य हृद् । भिक्षुः कुत्र गतोऽस्ति
 यज्ञसदने क्वासौ विपादी वकीक्रोडे स्यादिति पद्मजागिरिजयोर्वामभङ्ग्यः पान्तु वः ॥ ३९ ॥
 वेणीबन्धकर्पादिनी सिततनुः श्रीखण्डपांशूत्करैः केतक्येकदलेन्दुभाट्टिलसता व्यालोपवी-

१ यावज्जीवं कृततपसः फलोन्मुखत्वं समीक्षयेत्यर्थः. २ भूतगणादिसाहित्यमालोक्येत्यर्थः. ३ चुम्बि-
 तावित्यर्थः. ४ निमीलित. ५ सात्त्विकाविर्भावसूचकं रोमहर्षणम्. ६ स्वाभिप्राय. ७ लाक्षारस.
 ८ भस्म. ९ उदकम्. १० शरीरम्. यजमानरूपम्. ११ कमलानां मित्रम्. सूर्य इत्यर्थः; पाणिपक्षे सरो-
 रुहानां सदृश कान्तियर्थः. १२ तेजस. १३ स्तनी; (पक्षे) मेधाः. १४ स्थानम्. आकाश-मेधानां
 स्थानांमिति प्रसिद्धम्. १५ इष्टः. १६ रक्ताल्पलम्. १७ खेदम्; (पक्षे) विषमतीति विषादस्तं शिवम्.
 १८ चञ्चला; (पक्षे) लक्ष्मीः.

तिन्यपि । प्राक्पाणिग्रहणाद्विनोदरभसा सख्याः पुरो लीलया कुर्वाणानुकृतिं हरस्य दि-
 शंतु श्रेयांसि वः पार्वती ॥ ४० ॥ यस्याङ्घ्रिद्वितयं नमन्ति विबुधाः स त्वेककः सर्ववित्तं
 मृत्युंजयमामनन्ति मुनयः सोऽद्यापि यातिव्रताः । इत्याकर्ण्य कथां रहस्यपि यया पार्श्वे
 विवाहात्पुरा भङ्क्त्वाङ्गानि विजृम्भितं गिरिभुवो मोहयितं पातु वः ॥ ४१ ॥ दुर्गा दान-
 वनाशिनी हरजटाश्रेणी व्ययोच्छासिनी वीणाशङ्करालतोमरधरामुण्डप्रचण्डाधरा । रक्तो-
 ज्ञासितरक्तबीजमधिनी भक्तिः सदानन्दिनी पायात्सा परमेश्वरी प्रतिदिनं कल्याणमुक्ति-
 प्रदा ॥ ४२ ॥ संध्यारागवती स्वभावकुटिला गङ्गा द्विजिह्वः फणी वक्त्राङ्गैर्मलिनः शशी
 कविमुखो नन्दी च मूकी वृषः । इत्थं दुर्जनसंकटे पतिगृहे वस्तव्यमेतत्कथं गौरौत्थं
 नृकपालपाणिकमला चिन्तान्विता पातु वः ॥ ४३ ॥ भिक्षार्थी स क यातः सुतनु
 बलिमखे ताण्डवं काय भद्रे मन्ये वृन्दावनान्ते क नु स मृगशिशुर्नैव जाने वरा-
 हम् । बाले कच्चिन्न दृष्टो जैरठदृषपतिर्गोप एवास्य वेत्ता लीलासंलाप इत्थं जलनि-
 धिहिमवत्कन्ययोस्त्रायतां नः ॥ ४४ ॥ दीप्तशुद्धेययोगाद्वदनलहलहलम्बजिह्वाग्रलीढव-
 स्त्राण्डशौद्रविन्दुप्रवलतरभवज्जाठराग्निस्फुलिङ्गाम् । कालीं कङ्कालशेषामतुलगलचलन्मु-
 ण्डमालाकरालां गुञ्जासंवादिनेत्रामजिननिवसनां नौभिः पाशासिहस्ताम् ॥ ४५ ॥ उद्धाहा-
 रोपिताद्रक्षितनिजपदयोः संगतामिन्दुमौलावानश्रेयां सुधांशोर्व्यधित किल कलां तूर्णमेवा-
 ङ्गपूर्णाम् । सक्तानामक्षतानाममृतदृगनलोपाधितः पक्वभावान्नानर्थैरन्नपूर्णाप्रणतजनततेः
 पूर्णतामातनोतु ॥ ४६ ॥ जङ्घाकाण्डोरुनालो नखकिरणलसत्केसरालीकरालः प्रत्यग्नल-
 क्तकाभाप्रसरकिसलयो मञ्जुमञ्जीरभृङ्गः । भर्तुर्नृत्तानुकारे जयति निजतनुस्वच्छलावण्यवा-
 पीसंभूताम्भोजशोभां विदधदभिनवो दण्डपादो भवान्याः ॥ ४७ ॥ विद्व्राणे रुद्रवृन्दे
 सवितरि तरले वज्रिणि ध्वस्नवज्जे जाताशङ्के शशाङ्के विरमति मरुति त्यक्तवैरे कुबरे ।
 वैकुण्ठे कुण्ठितास्त्रे महिषमतिरूपं पौरुषोपघ्ननिघ्नं निर्विघ्नं निघ्ननी वः शमयतु दुरितं भू-
 रिभावा भवानी ॥ ४८ ॥ वक्षःपीठे निरीक्ष्य स्फटिकमणिशिलामण्डले स्वच्छभासि
 स्वच्छायां सांभ्यमूया त्वमियमिति मुहुः सत्यमाश्वासितापि । वामे मे दक्षिणेऽस्याः श्रै-
 वसि कुवल्यं नाहमित्यालपन्ती दत्ताश्लेषा सहासं मदनविजयिना पार्वती वः पुनातु
 ॥ ४९ ॥ या वाचः साधुतायास्त्रिभुवनभुवनस्याङ्गने संचरन्ती वामांसासक्तवीणाध्वनिग-
 णविलसन्मूर्छनानन्दपूर्णा । संतोषोच्छासिमौलिः स्फुरदमलमणिः स्वर्णताटङ्गभूषा विभ्राज-
 त्सस्मितास्या भवतु भवमुदे भव्यता मे भवानी ॥ ५० ॥ सिंहारूढैकपादा दशभुजविल-
 सञ्चापचर्माभिचक्रप्रोद्यत्पाशाङ्कुशालीदरवरविलसत्तर्जनीबाणरम्या । घ्नन्ती शूलैर्न वक्षस्य-

सुरमहिहरिग्रस्तहस्तं तु काञ्ची पीतसौमार्धचन्द्रा त्रिनयनललिता सा भवान्यस्तु सिद्धयै
॥५१॥ रामार्चिताद्विरभिरामाकृतिः कृतविरामा सुपर्वविषदां कामार्तिहृत्सफलकामा निदेश-
रतकामादिनिर्जरवधूः । मांसा हंसस्य नुतर्भांसा जपासदृशभा माननीयचरिता सा मामवत्व-
खिलसामादृतस्तुतिरसामान्यमुक्तिमुखदा ॥ ५२ ॥ बौलीयुतश्रवणपालीयुगा ललितचूलीवि-
राजिबकुला केलीगतानुगमरालीकुला मधुरमालीभिरादृतकथा । नालीकटकुसुमनालीकपा-
णिरिह कालीयशासिसहजा तालीदलाभतनुमाली सदा भवतु काली शुभाय मम सा ॥५३॥

पण्मुखः ।

विकसदमरनारीनेत्रनीलाब्जखण्डान्यधिवसति सदा यः संयमाधःकृतानि । न तु रु-
निरकलापे वर्तते यो मयूरे वितरतु स कुमारो ब्रह्मचर्यश्रियं वः ॥ १ ॥ अर्चिष्मन्ति
विदार्य वक्त्रकुहराण्यामृकतो वामुक्तेरङ्गुल्या विपकर्तुराङ्गणयतः संस्पृश्य दन्ताङ्कुरान् ।
एकं त्रीणि च सप्त पञ्च पडिति प्रध्वस्तसंख्याक्रमा वाचः क्रौञ्चरिपोः शिशुत्वविकलाः
श्रेयांसि पुष्पन्तु वः ॥ २ ॥

हरिहरौ ।

जाह्नवी मूर्ध्नि पादे वा कालः कण्ठे वपुष्यथ । कामार्ति कामतातं वा कंचिद्देवं भजामहे
॥ १ ॥ अंबलाद्वयविग्रहश्रीरैर्मर्त्यनतिरसैर्मालयोपेतः । पञ्चक्रमोदितमुखः पायात्परमेश्वरो
मुहुरनादिः ॥ २ ॥ पञ्चगधारिकराग्रो गङ्गाया लसितोऽङ्गदोम्रभुजः । शशिखण्डशेखर
उभापरिग्रहो मुहुरनादिरवतु त्वाम् ॥ ३ ॥ गवीशपत्रो नैगैर्जार्तिहारी कुमारतातः शशि-
खण्डमौलिः । लङ्केशसंपूजितपादपद्मः पायादनादिः परमेश्वरो नः ॥ ४ ॥ पायात्कुमारज-

१ दैत्यकृतदेवविपत्तानाम्. २ स्त्री. ३ कोपः. असुरवधकालोत्पन्न इत्यर्थः. ४ अरुणेत्यर्थः. ५ केशशृङ्खलः.
६ कर्णमूलम्. ७ सखीभिः. ८ अमोघदर्शनेत्यर्थः. ९ कमलम्. १० कालीयः सर्पस्तं शास्तीति स कृष्णस्तत्स-
हजा भगिनी. यशोदोदरे दुर्गाप्रादुर्भास्य भागवते प्रसिद्धत्वात्. ११ पार्वती. अर्धाङ्गीकरणात्. (पक्षे) बलाग्रो
बलिभः. १२ देवसंपूजितः. (पक्षे) मृत्युलोकसंपूजितः. तस्य रक्षणत्. १३ अक्षमाला जपमाला; (पक्षे)
क्षमालयं पृथ्वी. १४ पञ्चाननः. (पक्षे) चक्रं मोदितं मुखं यस्य सः. १५ परमेश्वरः शिवः; रमेश्वरो विष्णुः.
१६ न विद्यते आदिर्यस्य सः; (पक्षे) आद्यवर्णरहितः. १७ सर्पभूषणः; (पक्षे) पर्वतधारी. गोवर्धनोद्धारणात्.
१८ भार्गवरूपाः; (पक्षे) गायी एतन्नामकच्छन्दोविशेषस्य. १९ अङ्गदभूषणाङ्गः; (पक्षे) गदाभूषितः. २० च-
न्द्रमौलिः; (पक्षे) मयूरपिच्छैर्भूषितः. २१ उमा पार्वती; मा लक्ष्मीः. २२ गवीशो वृषो वाहनं यस्य; (पक्षे)
आद्याक्षरस्य लोपात् वीशो शरदो वाहनं यस्य. २३ पार्वतीदुःस्वनाशकः; (पक्षे) गजेन्द्रपोडाहारकः. २४ का-
तिकेषपितः; (पक्षे) मदनपिता. २५ चन्द्रः शिरसि यस्य; (पक्षे) मयूरपिच्छाणि शिरसि यस्य. २६ रावणपू-
जितचरणकमलः; (पक्षे) को ब्रह्मा, ईशः शिवः, एताभ्यां पूजितपादपद्मः. २७ न विद्वत् आदिर्यस्य सः;
(पक्षे) आद्याक्षरस्यः. २८ शिवः; (पक्षे) विष्णुः.

मकारंय उमाविलासः शङ्खप्रभश्च निर्धनेशगैवीशर्योनः । गङ्गां च पद्मगधरश्च पिनीकसक्त
आद्याक्षरेण सहितो रहितो भवन्तम् ॥ ५ ॥ स्फटिकमरकतश्रीहारिणोः प्रीतियोगात्तद-
वतु वपुरेकं कामकंसद्विषोर्वः । भवति गिरिसुतायाः सार्धमम्भोधिपुत्र्या सद्यश्महसि कण्ठे
मत्र स्तुमाविवादः ॥ ६ ॥ संप्राप्तं मकरध्वजेन मथनं त्वत्तो मदर्थे पुरा तद्युक्तं बहुमार्गगां
मम पुरो निर्लज्जं वोदुस्तव । तमेवानुनयस्व-भावकुटिलां हे कृष्णकण्ठःग्रहं मुखेत्याह
रुषा यमद्वितनया लक्ष्मीश्च पायात्स वः ॥ ७ ॥ यौ तौ शङ्खकपालभूषितकरी माला-
स्थिमालाधरौ देवौ द्वारवतीश्मशाननिलयौ नागारिगोवाहनौ । द्वित्र्यसौ बलिदक्षयज्ञमथनौ
श्रीशैलजावल्लभौ पापं वो हरतां सदा हरिहरौ श्रीवत्सगङ्गाधरौ ॥ ८ ॥ लोले ब्रह्म क-
पालिकामिनि पिता कस्ते पतिः पाथसां कः प्रत्येति जलादपत्यजननं प्रत्येति यः प्रैस्त-
रात् । इत्थं पर्वतसिन्धुराजमुतयोरारकण्यं वाक्चातुरीं संस्मेरस्य हरेर्हरस्य च मुदो निघ्नन्तु
विघ्नं तु वः ॥ ९ ॥ यस्मादासीत्कुमारः कुवलयदलवल्लीलयोवाह गङ्गां वीमा यस्याङ्ग-
सङ्गा पिहितजनचयो यो गवीशध्वजोऽपि । लङ्केशद्येकनाथो हिमंकरुचिभृद्विशो-
पाश्रमोऽसौ वर्णस्याद्यस्य लोपादपहरतु हरिः पातकं वः स्मरारिः ॥ १० ॥

त्रिमूर्तयः ।

नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्मृष्टेः केवलात्मने । गुणत्रयविभागाय पश्चाद्भेदमुपेक्ष्ये ॥ १ ॥
नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु बिभ्रते । अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने ॥ २ ॥
रजोजुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे । अजाय सर्गस्थितिनाशहे-
तवे त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ ३ ॥ श्यामश्वेतरुणाङ्गा जलधरणिधरोत्फुल्लपङ्केरु-
हस्या मोर्मासावित्र्युपेता रथचरणपिनाकोग्रहंकारशस्त्राः । देवा द्वित्र्यष्टनेत्रा जगदवन-
समुच्छेदनोत्पत्तिदक्षाः प्रीता वः पान्तु नित्यं हरिहरविषयस्तांर्क्ष्यगोहंसपत्राः ॥ ४ ॥

विष्णुः ।

आदिमध्यान्तरहितं दर्शाहीनं पुरातनम् । अद्वितीयमहं वन्दे मद्ब्रह्ममदृशं हरिम् ॥ १ ॥
जयति स भगवान्कृष्णः शेते यः शेषभोगशय्यायाम् । मध्येपयः पयोधेरपर इवाम्भोनिधिः

१ शङ्खस्य कान्तिरिव कान्तिर्यस्य सः; (पक्षे) सप्रभ आकाशतुल्यः. सर्वव्यापकत्वात्. २ यमः; (पक्षे) कुबेरः.
३ गवीशो नन्दा; (पक्षे) वाशो गरुडः. ४ यमदुर्वेरोर्धं शत्रुं प्राति विजिगीषोर्गमनम्; नन्दागरुडार्थं वाहनम्.
५ पिनाक आयुधविशेषः; (पक्षे) नाकः स्वर्गः. ६ शिवपत्ने मदनेन; विष्णुपक्षे समुद्रमण. ७ विनाशः; (पक्षे)
विलोडनम्. ८ नदीम्. गङ्गामित्यर्थः; (पक्षे) वेश्याम्. कसस्य कुब्जा दासोमित्यर्थः. ९ कृष्णकण्ठ नालकण्ठ
ग्रहं निर्वन्धं मुख; (पक्षे) कृष्ण कण्ठग्रहं मत्कण्ठग्रह मुख. १० पाषाणात्. पार्वत्याः पर्वतगर्भसंजननत्वात्.
११ स्त्री; (पक्षे) मा लक्ष्माः. १२ चन्द्रः; (पक्षे) मीनः. १३ मा लक्ष्मीः; उमा पार्वती. १४ चक्रम्.
१५ गरुडः. १६ वस्त्रस्य पान्तभागस्थाः सूत्रवार्तिकाः.

कृष्णः ॥ २ ॥ अतिविपुलं कुचयुगलं रहसि करैरामृशान्मुहुर्लक्ष्म्याः । तदपहृतं निजहृदयं
जयति हरिर्मृगयमाण इव ॥ ३ ॥ जयति स नाभिर्जगतां स्वनाभिरन्ध्रोद्भवज्जगद्वीजः ।
दामोदरो निजोदरगद्वरनिर्विष्टजगदण्डः ॥ ४ ॥ श्रीकरपिहितं चक्षुः सुखयतु वः पुण्ड-
रीकनयनस्य । जघनमिवेक्षितुर्मौगतमब्जनिभं नाभिर्मुषिरेण ॥ ५ ॥ श्यामं श्रीकुचकुङ्कुम-
पिञ्जरितमुरो मुरद्विषो जयति । दिर्नमुखनभ इव कौस्तुभविभाकरो यद्विभूषयति ॥ ६ ॥
प्रतिबिम्बितप्रियातनु सकौस्तुभं जयति मधुभिदो वक्षः । पुरुषायितमभ्यस्यति लक्ष्मीर्यद्वी-
क्ष्य मुकुरमिव ॥ ७ ॥ केलिचलाङ्गुलिलम्भितलक्ष्मीनाभिर्मुरद्विषश्चरणः । स जयति येन
कृता श्रीरंशुरूप पद्मनाभस्य ॥ ८ ॥ रोमावली मुरारेः श्रीवत्सनिवेशिताग्रभागा वः । उ-
न्नालनाभिर्नलिनच्छायेवोत्तापमपहरतु ॥ ९ ॥ कमलाकुचकनकाचलजलधरमाभीरमुन्दरीम-
दनम् । अधिततशेषफणावलिकमलवनभृङ्गमच्युतं वन्दे ॥ १० ॥ जीयादम्बुधितनयाधरस-
मास्वादयन्मुरारिरयम् । अम्बुधिमथनक्लेशं कलयन्विफलं च सफलं च ॥ ११ ॥ श्रीधाम्नि
दुग्धोदधिपुण्डरीके यश्चैवरीकद्युतिमातनोति । नीलोत्पलश्यामलदेहकान्तिः स वोऽस्तु भूत्यै
भगवान्मुकुन्दः ॥ १२ ॥ वक्षःस्थली रक्षतु सा जगन्ति जगत्प्रसूतेर्गुरुडध्वजस्य । श्रियो-
ऽङ्गरागेण विभाव्यते या सौभाग्यहेम्नः कं पट्टिकेव ॥ १३ ॥ वृन्दारका यस्य भवन्ति भृङ्गा
मन्दाकिनी यन्मकरन्दविन्दुः । तवारविन्दाक्ष पदारविन्दं वन्दे चतुर्वर्गचतुष्पदं तत् ॥ १४ ॥
जयत्युपेन्द्रः स चकार दूरतो भित्तसया यः क्षणलब्धलक्ष्यया । दृशैव कोपारुणया रि-
पोरुरः स्वयं भयाङ्गिन्नमिवास्त्रपाटलम् ॥ १५ ॥ पद्मापयोधरतटीपरिरम्भलग्नकाश्मीरमुद्रि-
तमुरो मधुसूदनस्य । व्यक्तानुरागमिव खेलर्दनङ्गखेदस्वेदाम्बुपूरमनुपूरयतु प्रियं वः ॥ १६ ॥
श्रेयः सदा दिशतु सालसपक्ष्मपाते निद्रायिते अपि दृशौ भृशमुन्नमय्य । संवाह्यमानचरणा-
म्बुजजातहर्षो लक्ष्मीमुखेक्षणपरः परमेश्वरो वः ॥ १७ ॥ सकलभुवनबन्धोः कैरवेन्दोः सरो-
जैरनुचितमिति मत्वा यः स्वपादारविन्दम् । घटयितुमिव मायी योजयत्याननेन्दौ वटदल-
पुटशायी मङ्गलं वः लुषाष्टाः ॥ १८ ॥ कचकुचचुवुकाग्रे पाणिषु व्याष्टेपु प्रथमजलधि-
पुत्रीसंगमेऽनङ्गधाम्नि । ग्रथितनिबिडनीवीबन्धनिर्मोक्षणार्थं चतुरधिककराशः पातु वक्षक्र-
पाणिः ॥ १९ ॥ विरमति महान्कल्पे नाभीपथैकनिकेतनस्त्रिभुवनपुरः शिल्पी यस्य प्रति-
क्षणमात्मभूः । किमधिकरणा कीदृक्कस्य व्यवस्थितिरित्यसावुदरमविशद्वृष्टं तस्मै जगन्निधये

१ लक्ष्मीः. २ रतरीतिवसनविहीनतया लज्जावशादिति भावः. ३ पिहितेऽपि, चक्षुर्गोलकेऽन्यमर्गेण
पुण्डरीकनयनमुत्पादयित्वा जघनविलोकनं कृतमित्यर्थः. ४ रन्ध्रम्. ५ रत्नीकृतम्. दृढालिङ्गनादिति भावः.
६ प्रातःकालीननभसः स्वतो नीलिमत्वात्. ७ कौस्तुभमणिरेव सूर्यो यस्मिन्. ८ विपरीतरतम्. ९ दर्पणम्.
१० स्पृष्टः. ११ चरणरूपपद्मनाभित्वेनेति भावः. १२ रोमावल्यां नालच्छायोत्प्रेक्षा. श्रीवत्से च नलिनच्छायो-
त्प्रेक्षा. १३ महासंतापम्. १४ भृङ्गः. १५ निकषमावा. १६ सुरतायासः.

मः ॥ २० ॥ लक्ष्मीपाणिद्वयविरचितं मूलमूर्धं श्रुतीनां व्यक्तं वन्दे चरणकमलद्वन्द्वमा-
 स्य पुंसः । यत्रैकस्य व्यथितवलिना पाद्यतोयैर्वितोर्णैरार्द्रस्यैव प्रणतितरलः क्षालनं पद्म-
 निः ॥ २१ ॥ अनादृत्यमूपतिप्रहितहस्तमस्वीकृतप्रणीतमणिपादुकं किमिति विस्मिता-
 तः पुरम् । अवाहनपरिक्रियं पतगराजमाशोहतः करिप्रवरवृंहिते भगवतस्त्वरायै नमः ॥ २२ ॥
 कृपातः कमलासनेऽस्तु भवतु ज्ञानं मनाभ्यारुते श्रीकण्ठोऽयमितः सुरानिति नतांस्ताक्ष्येण
 विज्ञापितः । प्रेयस्याः क्व तदासनं क्व च रुतं कण्ठः क्व चेत्युल्लसद्दृश्यावासितमानसो
 विजयते सुप्तप्रबुद्धो हरिः ॥ २३ ॥ निर्भयेन मयाम्भसि स्मरभरादालिः संमालिङ्गिता
 केनालीकमिदं तवाद्य कथितं राधे मुधा ताम्यसि । इत्युत्स्वप्नपरंपरासु शयने श्रुत्वा वचः
 शार्ङ्गिणः सव्याजं शिथिलीकृतः कमलया कण्ठग्रहः पातु वः ॥ २४ ॥ यं शैवाः समुपा-
 स्मते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति नैयायिकाः । अहं-
 न्नित्यथ जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः सोऽयं वो विदधातु वाञ्छितफलं त्रैलोक्यनाथो
 हरिः ॥ २५ ॥ येनोत्थाप्य समूलमन्दरागिरिश्च त्रीकृतो गोकुले राहुर्नैन महाबलो सुररिपुः
 कार्यादशेषीकृतः । कृत्वा त्रीणि पदानि येन वमुधा बद्धो बलिर्लीलया सोऽयं पातु युगे
 युगे युगपतित्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ २६ ॥ मुग्धे मुग्ध विषादमत्र बलभित्कम्पो गुरुस्त्य-
 क्ष्यतां संद्रावं भज पुण्डरीकनयने मान्यानिमान्मानय । इत्थं शिक्षयतः स्वयं वराविधौ
 चन्वन्तर्वाक्कललादन्यत्र प्रतिषेधमात्मनि विधिं शृण्वन्हरिः पातु वः ॥ २७ ॥ नाभीपद्म-
 धसच्चतुर्मुखमुखोद्गीतस्तवाकर्णनप्रोन्मीलत्कमनीयलोचनकलाखेलन्मुखेन्दुद्युतिः । सक्त्रोधं म-
 धुकैटभौ सकरुणस्नेहं सुतामम्बुधेः सोत्प्राप्तप्रणयं सरोजवसति पश्यन्हरिः पातु वः
 ॥ २८ ॥ निष्प्रत्यहमुपास्महे भगवतः कौमोदकीलक्ष्मणः कोकप्रीतिचकोरपारणपटुज्योति-
 श्मती लोचने । याभ्यामर्धविबोधमग्धमधुरश्रीरर्धनिद्राधितो नाभीपल्लवपुण्डरीकमुकुलः
 केश्वोः सपत्नीकृतः ॥ २९ ॥ भक्तिप्रद्विलोकनप्रणयिनी नीलोत्पलस्पर्धिनी ध्याना-
 लम्बननां समाधिनिरतैर्नीते हितप्राप्तये । लावण्यैकमहानिधौ रसिकतां लक्ष्मीदृशोस्तन्वती
 युष्माकं कुरुतां भवानिर्शमनं नेत्रे तनुर्वा हरेः ॥ ३० ॥ चत्वारः प्रथयन्तु विद्वत्तलार-
 क्ताङ्गुलिश्रेणयः श्रेयः शोणमरोजकोरकरुचस्ते शार्ङ्गिणः पाणयः । भालेष्वाञ्जभुवो लि-
 खन्ति युगपद्ये पुण्यवर्णावलीः कस्तूरीमकरीः पयोधरयुगे गण्डद्वये च श्रियः ॥ ३१ ॥
 आकल्पं मुरजिन्मुखेन्दुमधुरोन्मीलन्मरुन्माधुरीधोरोदात्तमनोहरः सुखयतु त्वां पाञ्चजन्य-
 ध्वनिः । लीलालङ्कितमेघनादविभवो यः कुम्भकर्णव्यथादायी दानवदान्तिनां दशमुखं दि-

१ ब्रह्मणि; (पक्षे) लक्ष्म्या आसने. २ वार्या; (पक्षे) लक्ष्म्या हृदने. ३ शिवः; (पक्षे) लक्ष्म्याः कण्ठः.
 ४ सखी. लक्ष्मीरित्यर्थः. ५ असत्यम्. ६ कुप्यसि. ७ स्नेहम्; (पक्षे) शिवम्. ८ बल भिनसीति तद्; (पक्षे)
 हृद्रम्. ९ बहू; (पक्षे) बृहस्पतिः. १० सुप्रभावम्; (पक्षे) सद्भावेन. ११ कमललोचने; (पक्षे) विष्णो.
 १२ शङ्खस्य. १३ भक्तिप्रह्लादि विशेषणानि ज्ञेयपक्षे तनुपक्षे च याज्यानि.

क्वक्रमाक्रामति ॥ ३२ ॥ आभ्यन्मन्दरकन्दरोदरदरीव्यावृत्तिभिर्वारिषेः कल्लोलैरलमा-
कुलं कलयतो लक्ष्म्या मुखाभोरुहम् । औत्सुक्यात्तरलाः स्मराद्विकसिता भीत्या समा-
कुक्षिताः क्रोधेन ज्वलिता मुदा मुकुलिताः शैरिर्दशः पान्तु वः ॥ ३३ ॥ पर्यङ्कीकृतनाग-
नायकफणाश्रेणीमणीनां गणे संक्रान्तप्रतिबिम्बसंनलनया बिभ्रद्वपुर्विक्रियाम् । पादाम्भो-
रुहधारिवारिषमुतामक्ष्णां दिदृक्षुः शतैः कायव्यूहमिवाचरन्नुपचिताकृतो हरिः पातु वः
॥ ३४ ॥ प्रत्यग्रोन्मेषजिह्वा क्षणमनभिमुखी रत्नदीपप्रभाणामात्मव्यापारगुर्वी जनितजल-
लवा जृम्भितैः साङ्गभङ्गैः । नागाङ्गं मोक्तुमिच्छोः शयनमुरुं फणार्चकबालोपधानं निद्रा-
च्छेदाभिताम्रा चिरमवतु हरेर्दृष्टिरार्कैर्करा वः ॥ ३५ ॥ श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थलनिलयरमाह-
स्तवास्तव्यलोलछीलाब्जान्निःसरन्ती मधुरमधुम्री नाभिपद्मे मुरारेः । अस्तोकं लोकमात्रा
द्विधुंगमुखशिशोराननेष्वर्घ्यमाणं शङ्खप्रान्तेन दिव्यं पय इति विवृधैः शङ्खचमाना पुनातु
॥ ३६ ॥ गरुडः ॥ सौवर्णाङ्कितपर्णमारुतदृताहिवातकान्ताकुचस्फूर्जन्मौक्तिकभूषणः ख-
गपतिः पूर्णेन्दुबिम्बाननः । पद्मार्धश्वरपादपद्मयुगलस्पर्शमालान्नतः पायाद्वो विनतासुतो-
हरिकृपालोकैकपत्रीकृतः ॥ ३७ ॥ शेषः ॥ ब्रह्माण्डकुम्भकारं भुजगाकाण्डं जनार्दनं
नौमि । स्फारे यत्फणचक्रे घरा शरावश्रियं वहति ॥ ३८ ॥ .

लक्ष्मीः ।

जयन्ति जगतां मातुः स्तनकुङ्कुमविन्दवः । मुकुन्दाश्लेषसंक्रान्तकौस्तुभश्रीविडम्बिनः
॥ १ ॥ पायात्पयोधिदुहितुः कपोलामलचन्द्रमाः । यत्र संक्रान्तबिम्बेन हरिणा 'हरिणा-
यितम् ॥ २ ॥ देवेऽर्पितवरणस्त्रजि बहुमाये वहति कैटभीरूपम् । जयति सुरासुरहसिता
लज्जानिह्येक्षणा लक्ष्मीः ॥ ३ ॥ तल्पकृताहिरगणितगरुडो हाराभिहतविधिर्जयति । फ-
णशतपीतश्वासो रागान्धायाः श्रियः केलिः ॥ ४ ॥ स्मैराननेन हरिणा सस्पृहमाकारवेदि-
नाकलितम् । जयति पुरुषायितायाः कमलायाः कैटभीध्यानम् ॥ ५ ॥ कमलासनकमले-
क्षणकमलारिकिरीटकमलभृद्वाहैः । नृपदकमला कमला करधृतकमला करोतु मे कम-
लम् ॥ ६ ॥ किञ्चलकराजिरिव नीलसरोजलम्बा लेखेव काञ्चनमयी निकषोपलस्था । सौ-
दामनी जलदमण्डलगामिनीव पायादुरःस्थलगता कमला मुरारेः ॥ ७ ॥ दन्तैः कोरकिता
स्मितैर्विकसिता भ्रूविभ्रमैः पत्रिता दोर्म्या पल्लविता नखैः कुसुमिता लीलाभिरुद्वेलिता ।
उत्तुङ्गस्तनमण्डलेन फलिता भक्ताभिलाषे हिता काचित्करूपलता सुरासुरनुता पायात्सुधाब्धेः

१ पश्यतः. २ अदन्तपरपुत्रिकामार्थकत्वेन. ३ संबद्ध. ४ बहुशरीरताम्. ५ समृद्धकामभावः. ६ उन्मी-
लनम्. ७ पुटविदारणम्. ८ शेषशिरःस्थानामित्यर्थः. ९ शेषनागक्रोडरूपम्. १० बृहत्. ११ मण्डल. १२ ईष-
स्तकुक्षिता. १३ बहु. १४ ब्रह्मणः. १५ हरिण इवाचरितम्.

मुता ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरिलसत्प्रालम्बमुक्तामणेरन्तर्बिम्बितमिन्द्रनीलनिकरच्छा-
 यानुकारी द्युतिः । लज्जाव्याजमुपेत्य नम्रवचना स्पष्टं मुरारेर्वपुः पश्यन्ती मुदिता मुदेऽस्तु
 भवतां लक्ष्मीर्विवाहोत्सवे ॥ ९ ॥ आख्याते हसितं पितामह इति त्रस्तं कपालीति च
 व्यावृत्तं गुरुरित्ययं दहन इत्याविष्कृता भीरुता । पौलोमीपतिरित्यसूयितमथ श्रीडाविन-
 त्रश्रिया पायाद्वः पुरुषोत्तमोऽयमिति यो न्यस्तः स पुष्पाञ्जलिः ॥ १० ॥ क्रीडाभिन्नहि-
 रण्यशुक्तिकुहरे रक्तात्मनावस्थितान्हारं हारमुदारकुङ्कुमरसानव्याजभव्यान्नखैः । वीरश्री-
 कुचकुम्भमीम्नि लिखतो वीरस्य पत्रावलीस्तत्कालोचितभावबन्धमधुरं मन्दस्मितं पातु वः
 ॥ ११ ॥ पद्मायाः स्तनहेमसद्धानि मणिश्रेणीसमार्कषके किञ्चित्कञ्चुकसंधिसंनिधिगते शौरेः
 करे तस्करे । सद्यो जागृहि जागृहीति वलयध्वानैर्ध्रुवं गर्जिताः कामेन प्रतिबोधिताः प्र-
 हरिका रोमाङ्कुराः पान्तु वः ॥ १२ ॥ यादृग्जानासि जाम्बुनदगिरिशिखरे कान्तिरिन्दोः
 कलानामित्यौत्सुक्येन पत्यौ स्मितमधुरमुखाम्भोरुहं भूषमाणे । लीलादोलायमानश्रुतिकमल-
 मिलदृङ्गमंगीतमाक्षी पायादम्भोधिजायाः कुसुमशरकलानाट्यनान्दीनकारः ॥ १३ ॥ उ-
 त्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन कृत्वा धृत्वा चान्येन वासो विगलितकबरीभार-
 णसे वहन्त्याः । भूयस्तत्कालकान्तिद्विगुणितमुरतप्रीतिना शौरिणा वः शय्यामालिङ्ग्य
 मीतं वपुरलमलसद्बाहु लक्ष्म्याः पुनातु ॥ १४ ॥ समुद्रः ॥ वत्से मा गा विषादं श्वसन-
 मुरुजवं संत्यजोर्ध्वप्रवृत्तं कैम्पः को वा गुरुस्ते किमिह बलभिदा जृम्भितेनात्र याहि ।
 प्रत्याख्यानं सुराणामिति भयशमनच्छद्मना कारयित्वा यस्यै लक्ष्मीमदाहः स दहतु दुरितं
 मन्यमुग्धः पयोधिः ॥ १५ ॥

ब्रह्मा ।

तं वन्दे पद्मसद्धानमुपवीतच्छटाञ्जलात् । गङ्गास्त्रोत्स्रयेणैव यः सदैव निषेव्यते ॥ १ ॥
 कृतकान्तकेलिकुतुकश्रीशीतश्वाससेकनिद्राण । वीरितविततालिरुतो नाभिमरोजे विधि-
 र्जयति ॥ २ ॥

दशावताराः ।

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूलोकमुद्विभ्रते दैत्यं दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षयं कुर्वते ।
 पौलस्त्यं जयते हंलं कैलयते कारुण्यमातन्वते म्लेच्छान्मूर्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय
 तुभ्यं नमः ॥ १ ॥ यस्यालीयत शैलकसीमि जलधिः एष्टे जगन्मण्डलं दंष्ट्रायां धरणी नखे ।

१ वेदम्; (पक्षे) हरम्. २ श्वासम्; (पक्षे) पवनम्. ३ महावेगम्. ४ कं जलं पाताति तथा वरुणः; (पक्षे)
 कम्पः. ५ महान्; (पक्षे) बृहस्पतिः. ६ बलं प्रमिदं तद्विदा नाशकेन; (पक्षे) ब्रह्माख्यदैत्यनाशकेनेन्द्रेण.
 ७ श्रीकृष्णसंनिधौ. ८ वर्जनम्. ९ भयनिवारणव्याजेन. १० लाङ्गलम्. ११ धारयते. १२ त्वक्.

दितिसुताधीशः पदे रोदसी । क्रोधे क्षत्रगणः शरे दशमुखः पाणौ प्रलम्बासुरो ध्याने वि-
 श्वमसावधार्मिककुलं कस्मैचिदस्मै नमः ॥ २ ॥ पाँठोनः कमठः किटिर्नरहरिः खर्वाकृति-
 र्भागो रामः कंसनिषूदनो दशबलः कल्की च नारायणः । युष्माकं स विभूतयेऽस्तु भग-
 वान्सेतुर्भवाभ्योनिधायुत्ताराय युगे युगे युगपतिस्त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ ३ ॥ वेदा येन समु-
 द्भृता वसुमती पृष्ठे धृताप्युद्धता दैत्येशो नखरैर्हतः फणिपतेर्लोकं बलिः प्रापितः । क्षमाक्षत्रा
 जगती दशास्यराहिता माता कृता रोहिणी हिंसा दोषवती धराप्ययवना पायात्स नारायणः
 ॥ ४ ॥ मत्स्यः ॥ मग्रे मेरौ पतति तपने तोयविन्दाविवेन्दावन्तर्लीने जलधिसलिले व्या-
 कुले देवलोके । मात्स्यं रूपं मुखपुटतटाकृष्टनिर्मुक्तवाधिं श्रीकान्तस्य स्थलजलगतं वेत्यल-
 क्ष्यं पुनातु ॥ ५ ॥ वियत्पुच्छोतुच्छोच्छलितजलगर्भं निधिरपामपांनार्थः पार्थः पृथुलवर्दुःस्थो
 वियदभूत् । 'निधिर्मासामौर्वो' दिर्नपतिरभूदैर्विदहनश्चलत्काये यस्मिन्स जयति हरिर्मीन-
 वपुषा ॥ ६ ॥ जीयासुः शकुलाकृतेर्भगवतः पुच्छच्छटाछोटैर्नादुद्यन्तः शतचन्द्रिताम्बरतलं
 ते विन्दवः सैन्धवाः । यैर्व्यावृत्त्य पतद्गिरौर्विशिखिनस्तेजोर्जटांलं वपुः पार्नार्धमानवशार्दरो-
 चकरुजां चक्रे चिरार्थास्पदम् ॥ ७ ॥ दिश्याद्दः शकुलाकृतिः स भगवान्नैःश्रेयसीं संपदं
 यस्य स्फूर्जदतुच्छपुच्छशिखरप्रेङ्खोलैर्नक्रीडनैः । क्षुभ्यद्वाधिसमुच्छलज्जलभरैर्मन्दाकिनीसं-
 गतैर्गङ्गासागरसंगमप्रणयिनी जाता विर्हायःस्थली ॥ ८ ॥ मायामीनतनोस्तनोतु भवतां पु-
 ण्यानि पङ्कस्थितिः पुच्छाच्छोटसंमुच्छलज्जलगुरुप्राग्भाररिक्तोदधेः । पातालौवटमध्यसंकेट-
 तथा पर्याप्तकृष्टस्थितेर्वेदोद्धारपरायणस्य सततं नारायणस्य प्रभोः ॥ ९ ॥ जृम्भाविस्तृत-
 वक्त्रपङ्कजविधेर्हृत्वा श्रुंतीः सागरे लीनं त्रस्तसमस्तनक्रनिकरं शङ्खं जघानोर्जिरे । पुच्छो-
 त्क्षिप्तजलोत्करैः प्रतिदिशं संतर्प्य यो वै धरां पायाद्दः स मृणालकोमलतनुर्मानाभिधानो
 हरिः ॥ १० ॥ हंहो मीनतनो हरे किमुदधे किं वेपसे शैत्यतः स्विन्नः किं वडवानलात्पु-
 लकितः कस्मात्स्वभावादहम् । इत्थं सागरकन्यकामुखशशिव्यालोकनेनाधिकप्रोद्यत्कामज-
 चिह्ननिर्हूतिपरः शौरिः शिवायास्तु वः ॥ ११ ॥ पुच्छं चेदहमुन्नयाम्यनवाधिस्तुच्छो भवे-
 दम्बुधिः क्रीडां चेत्कलये मनागपि जले पीडा परं यादसाम् । निस्पन्दो भृशामभृशान्ति

१ प्राणे. २ मत्स्यः. ३ वपुः. ४ बुद्धः. ५ बहु. ६ उदकम्. ७ विपुलः. ८ दरिद्रः. ९ सूर्यः.
 १० वडवानलः. यदा पानीयं पीनाकृत्या भगवता स्वपुच्छेनोच्छलितं तदा सर्वमपि सामुद्रं जलं वियति गतम्.
 तत्र च रविर्वर्तत एव. स वडवानलाकृत्यादृश्यत इत्यर्थः. ११ समुद्रे पानीयाभावात्समुद्रस्यांकाशकल्पना. तत्र
 च वाडवान्नः सूर्योपमेति भावः. १२ मत्स्याकृतेः. १३ इतस्तत आलोडनम्. १४ ऊर्ध्वं गच्छन्तः. १५ तेजो-
 व्याप्तम्. १६ अग्निसंयोगाभावः. १७ अरुचिरोगाणाम्. १८ यो निदापञ्चरादिरङ्गाक्रान्तो बहुपानीयं पिबति
 तस्य पश्चात्पानीयस्यारुचिर्जयति तथैतस्य वाडवान्नोपपीति भावः. १९ दोला. २० आकाशस्थली. यतः
 सागरजलं मत्स्यपुच्छेनोच्छलितं स्रज्जयाः सङ्गमवाप ततो गङ्गासागरसंगमतीर्थं नमस्यपि जङ्घ इति भावः.
 २१ उच्छालनम्. २२ भूरन्ध्रम्. २३ संकीर्णतया. २४ वेदान्. २५ रणाङ्गणे. २६ मृत्वा. २७ अपलपनम्.

ब्रह्माण्डभाण्डस्यक्षोभाकुक्षितवेष एष भगवान्प्रीणातु मीनाकृतिः ॥ १२ ॥ चन्द्रा-
 त्त्योरुनेत्रः कैमलभवभवस्फारष्टप्रतिष्ठो भास्वत्कालाग्निभिः पृथुलगलगुहादृष्टनिःशेष-
 श्वः । अङ्घ्रिः पुच्छोत्थिताभिश्चकितसुरवधुनेत्रसंमूचिताभिर्मत्स्यशिक्षिन्नाविष्वेलं गगनतल-
 लं क्षालयन्वः पुनातु ॥ १३ ॥ यं दृष्ट्वा मीनरूपं स्फुरदनलशिखायुक्तसंरक्तनेत्रं लोल-
 स्तीर्णकर्णक्षुभितजलनिधिं नीलजीमूतवर्णम् । श्वासोच्छ्वासानिलौघैः प्रचलितमग्नं पीत-
 मारिं मुरारिं दिङ्मूढोऽमूत्स्य शङ्खः स भवतु भवतां भूतये मीनरूपः ॥ १४ ॥ दिङ्मूढं तं
 मुरारिं किल शिंतदशनैः पीड्यमानं रटन्तं हृत्वा तीरे पयोधैः करतलकलितं पूरयामास
 शङ्खम् । नादेनाक्षोभ्य विश्वं प्रमुदितविबुधं त्रस्तदैत्यं स देवैर्दत्तार्थः पद्मयोनेः प्रहसितवदनः
 पातु त्रै दत्तवेदः ॥ १५ ॥ कूर्मः ॥ निरवधि च निराश्रयं च यस्य स्थितमनिवर्तितकौ-
 कप्रपञ्चम् । प्रथम इह भवान्स कूर्ममूर्तिर्जयति चतुर्दशलोकवञ्छिकन्दः ॥ १६ ॥ नमस्कूर्मः
 कूर्मं नमदमरकोटीरनिकरप्रसर्पन्माणिक्यच्छविमिलितमोज्झिवपुष्पम् । जरीजृम्भाङ्घ्रिर्भङ्गुर्म-
 गिरमणीयांशुलहरीपरीरम्भस्फूर्जद्वलभिर्दुर्पलाद्रिप्रतिभटम् ॥ १७ ॥ निष्प्रत्यूहमनल्पकल्प-
 गरितस्त्रैलोक्यरक्षागुरुः क्रीडाकूर्मकलेवरः स भगवान्दिश्यादमन्दां मुदम् । कल्पान्तोदधि-
 म्भ्यमज्जनवशाद्वायुसर्पतः संलुठत्पृष्ठे यस्य बभूव सैकतकणच्छायां धरित्रीतलम् ॥ १८ ॥
 भ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिआवाग्रकण्डूयनैर्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पान्तु
 वः । यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद्वेलाञ्छलेनाम्भसां यातायातमतन्द्रितं जलनिधेर्नाद्यापि वि-
 प्राप्नोति ॥ १९ ॥ दृग्भ्यां यस्य विलोकनाय जगतो द्रागीषदुत्तोलितग्रीवायोपरि वि-
 स्फुरद्ब्रह्मणो छत्रायितायां भुवि । हा दिग्भूः किमभूदभूतदितराकिं चेति पर्याकुलो हन्यादेष्ट
 दृढादधानि कमठाधीशः कठोराणि मे ॥ २० ॥ यो धत्ते शेषनागं तर्देतु वसुमतीं स्वर्गपाताल-
 युक्तां युक्तां सर्वैः समुद्रैर्हिमगिरिकनकप्रस्थमुख्यैर्नगेन्द्रैः । एतद्ब्रह्माण्डमस्यामृतघटसदृशं
 माति वंशे^१ मुरारेः पायाद्वः कूर्मदेहः प्रकटितमहिमा माधवः कामरूपी ॥ २१ ॥ वराहः ॥
 हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्रादण्डः स पातु वः । हेमाद्रिकलसा यत्र धात्री छत्रश्रियं
 दधौ ॥ २२ ॥ स जयति महावराहो जलनिधिजठरे चिरं निमग्नोऽपि । येनान्नैरिव सह
 कणिगणैर्बलादुद्धृता धरणी ॥ २३ ॥ पातु वः कपटकोर्लकेशवो यस्य निश्वासितमारुतो-
 दता । उच्छ्रितप्रपतनैरैर्चीकृपत्केलिर्कन्दुकतुलामिला मुहुः ॥ २४ ॥ न पक्षैरालेपं कल-

१ गरिष्ठ. २ ब्रह्मणो जातम्. ब्रह्माण्डमित्यर्थः. ३ सविस्मयं दृष्टभिः. ४ व्याकुलः. ५ तीक्ष्णदन्तः.
 ६ वादयामास. ७ अवस्थानम्. ८ मुकुटः. ९ लोहितम्. १० अतिशयेन विकसत्. ११ तरुणः. १२ सूर्यः.
 १३ इन्द्ररत्नगिरिः. पूर्वाचल इत्यर्थः. १४ आकुञ्चनप्रसारणादि. १५ पृष्ठ इति शेषः. १६ तदुपरि. १७ पृष्ठे.
 १८ वराहः. १९ अकरोत्. २० यथा कन्दुकः क्रीडया शिखिभिरुत्क्षिप्यतेऽपक्षिप्यते च तथेयं भूरपि श्वास-
 वायुपेरितोऽर्वाधःपतनैः कन्दुकतुलां तुलयतीति भावः.

यति धरित्रीव्ययभयान्न मुस्तामादत्तेऽप्युरगनगरभ्रंशभयतः । न धत्ते ब्रह्माण्डस्फुटनस-
 वृणो वर्षरवं महाक्रोडः पायादिति सकलसंकोचितमुखः ॥ २९ ॥ पातु त्रीणि जगन्ति
 संततमेकूपारात्मभ्युद्धरन्वात्री कोलकलेवरः स भगवान्यस्यैकदंष्ट्राङ्कुरे । कूर्मः कैन्दति
 नालति द्विरसनः पत्रन्ति दिग्दन्तिनो मेरुः कोशति मेदिनी जलजति व्योमापि रो-
 लम्बति ॥ २६ ॥ पातु श्रीस्तनपत्रभङ्गिमकरीमुद्राङ्कितोरःस्थलो देवो वः स जगत्पति-
 र्मेधुवधूवक्त्राब्जचन्द्रोदयः । क्रीडाक्रोडतनोनिवेन्दुविशदे दंष्ट्राङ्कुरे यस्य भूर्भाति स्म प्रल-
 याब्धिपल्वलतलोत्खातैकमुस्ताकृतिः ॥ २७ ॥ दृष्यद्वैत्यनितम्बनीजनमनःसंतोषसंकोचनः
 कुर्याद्विश्वमनश्वरं स भगवान्क्रोडावतारो हरिः । यद्दंष्ट्राङ्कुरकोटिकोटिकुटीकोणान्तरस्थे-
 यसी पृथ्वी भार्यैवदातकेतकदलालीनेव भृङ्गाङ्गना ॥ २८ ॥ अष्टौ यस्य दिशो दलानि
 विपुलः कोराः सुवर्णाचलः कान्तं केसरजालमर्ककिरणा भृङ्गाः पयोदावली । नालं
 शेषमहोरगः प्रविततं वारानिधेलीलया तद्वः पातु समुद्धरन्कुवलयं क्रोडाकृतिः केशवः
 ॥ २९ ॥ विभ्राणोऽभिनवेन्दुकोटिकुटिलं दंष्ट्राङ्कुरं लीलया क्रोडाकारधरो हरिः स भग-
 वान्भूयाद्विभूतिप्रदः । यस्योत्सिप्तवतः क्षमाकमलिनीमालम्बमानः क्षणं लोलह्वालमृणाल-
 नालतुलनां भजे भुजङ्गेश्वरः ॥ ३० ॥ मुक्तैर्यास्यति कुत्रचिद्वसुमती दंष्ट्राङ्कुरस्थेयसी कुक्षौ
 क्षोभमवाप्स्यति त्रिभुवनं रुद्धैरमीभिः क्रमात् । इत्यस्वल्पविकल्पमीलितमतेः कण्ठे लु-
 ठन्तो मुहुः क्रोडाकारधरस्य कैटभजितः श्वासानिलाः पान्तु वः ॥ ३१ ॥ भूयादेष सतां
 हिताय भगवान्कोलावतारो हरिः सिन्धोः क्लेशमपास्य यस्य दशनप्रान्ते नटन्त्या भुवः ।
 तारा हारति वारिदस्तिलकति स्वर्वाहिनी माल्यति क्रीडादर्पणति क्षमापतिरहर्देवश्च ताट-
 ङ्कति ॥ ३२ ॥ लीने श्रोत्रैकदेशे नम्रसि नयनयोस्तेजसि कापि नष्टे श्वासग्रासोपभुक्ते
 मरुति जलनिधौ पादरन्ध्राधीपति । पार्त्रप्रान्तैकरोमान्तरविवरगतां मार्गतश्चक्रपाणेः क्रो-
 डाकारस्य पृथ्वीमंकलितविभवं वैभवं वः पुनातु ॥ ३३ ॥ सिन्धुष्वङ्गावगाहः खुरविवरवि-
 शन्तुच्छतोयेषु नाप्तः प्राप्ताः पातालपङ्के न लुठितरुचयः पोत्रमात्रोपयोगात् । दंष्ट्रावि-
 ष्टेषु नाप्तः शिखरिषु च पुनः स्कन्धकण्डूविनोदो येनोद्धारे धरित्र्याः स जयति विभु-
 ताविघ्नितेच्छो वराहः ॥ ३४ ॥ नृसिंहः ॥ रात्रोः प्राणानिलाः पञ्च वयं दश जयोऽत्र
 कः । इति कोपादिवाताम्राः पान्तु वो नृहरेर्नखाः ॥ ३५ ॥ प्रोज्ज्वलज्ज्वलनज्वालावि-
 कटोरुसटाछटः । श्वासक्षिप्तकुलक्षमाभृत्पातु वो नरकेसरी ॥ ३६ ॥ व्याधूतकेसरसटावि-

१ यद्दंष्ट्राङ्कुरे धरित्र्यां सासुद्रे पङ्के लुठिष्यामि तदेयं भूर्मद्वपुष्येव विलयं यास्यतीति विचार्य. २ समुद्रात्. ३ कन्द
 इवाचरति. ४ नालमिवाचरति. ५ पत्राणीवाचरति. ६ कोरक इवाचरति. ७ कमल इवाचरति. ८ भ्रमर
 इवाचरति. ९ यथा चन्द्रोदयेऽब्जानि संकोचयामुवन्ति तथा हरेरुदयान्मधुवधूवक्त्राभोदहाणि निःश्री-
 काण्यभवन्निति भावः. १० अंग्रम्. ११ निष्कुहभवन्म्. १२ उज्ज्वलम्. १३ पृथ्वीमण्डलम्; (पक्षे)
 नलिनम्. १४ वराहसुखम्.

रालवक्त्रं हस्ताग्रविस्फुरितशङ्खगदासिचक्रम् । आविष्कृतं सपदि येन नृसिंहरूपं ना-
 मयणं तमपि विश्वमृजं नमामि ॥ ३७ ॥ वपुर्दलनसंभ्रमात्स्वनखरं प्रविष्टे रिपौ क यात
 ति विस्मयात्प्रहितलोचनः सर्वतः । दृष्टेति करताडनान्निपतितं पुरो दानवं निरीक्ष्य भुवि
 गवज्जयति जातहासो हरिः ॥ ३८ ॥ जटच्चटिति चर्मणि च्छमिति चोच्छलच्छोणिते
 गङ्गागिति मेदसि स्फुटरवोऽस्थिनि घ्रागिति । पुनातु भवतो हरेरमरवैरिवीरोरसि कण-
 करजपञ्जरर्कचघर्षजन्मानलः ॥ ३९ ॥ ससत्वरमितस्ततस्ततर्विहस्तहस्नाटवीमिक्तसुर-
 त्तुह्यत्संतजसिक्तवक्षःस्थलः । स्फुरद्भरगभस्तिभिः स्थगितसंसप्तसिद्युतिः समस्तनिर्गमस्तुतो
 नहरिरस्तु नः स्वस्तये ॥ ४० ॥ चञ्चण्डनखाग्रभेद्विगलदैत्येन्द्रवक्षःशरद्रक्तभ्यक्तसु-
 षटलोद्भटसटामंभ्रान्तभीमाननः । तिर्यक्कण्ठकठोरघोषघटनासर्वाङ्गखर्वीभवद्विज्जातङ्गनिरी-
 क्षितो विजयते वैकुण्ठकण्ठीरवः ॥ ४१ ॥ दंष्ट्रासर्कटवक्त्रकन्दरललज्जिह्वस्य हव्याशनज्वा-
 लाभासुरभूरिकेसरसटाभारस्य दैत्यद्वहः । व्यावल्गद्वलवद्धिरण्यकशिपुक्रोडस्थलास्फालन-
 कारप्रस्फुटदस्थिपङ्कजरवक्रुरा नखाः पान्तु वः ॥ ४२ ॥ सोमार्घायितनिष्पिधानदशनः
 संध्यायितान्तमुखो बालार्घायितलोचनः सुरधनुर्लेखायितभ्रूलतः । अन्तर्नादिनिरोधपीवरगल-
 कूपनिर्यत्तडितारस्फारसटावरुद्धगगनः पायानृसिहः स वः ॥ ४३ ॥ विद्युच्चक्रकराल-
 केसरसटाभारस्य दैत्यद्वहः शोर्णन्नेत्रहुताशडम्बरभृतः सिंहाकृतेः शार्ङ्गिणः । विस्फूर्जद्भ-
 रगजितजितककुम्मातङ्गदर्पोदयाः संरम्भाः सुखयन्तु वः खरनखक्षुण्णद्विपद्वत्संसः ॥ ४४ ॥
 त्यानानामधिपे नखाङ्कुरकुटीकोणप्रविष्टात्मनि स्फारीभूतकरालकेसरसटासंघातघोराकृतेः ।
 सक्रोधं च सविस्मयं च सगुरुव्रीडं च सान्तःस्मितं क्रीडाकेसरिणो हरेर्विजयते तत्कालमा-
 लोकोक्तिम् ॥ ४५ ॥ किं किं सिंहस्ततः किं नरसदृशवपुर्देवं चित्रं गृहीतो नैतादृक्कापि
 जीवोऽद्भुतमुपनय मे देव संप्राप्त एषः । चापं चापं न चापीत्यहहहहहा कर्कशत्वं न-
 खानामित्थं दैत्येन्द्रवक्षः खरनखमुखरैर्जन्निवान्यः स वोऽव्यात् ॥ ४६ ॥ भूयः कण्ठाव-
 षुतिव्यतिकरतरलोत्तंसंनक्षत्रमालाबालेन्दुक्षुद्रघण्टारणितदशदिशान्तिचीत्कारकारी । अ-
 व्याहो दैत्यराजप्रथमयमपुरीयानवण्टानिनादो नादो दिग्भित्तिभेदप्रसरमरभसः कूटकण्ठी-
 रवस्य ॥ ४७ ॥ अन्तःक्रोधोज्जिह्वानज्वलनभवशिखाकारजिह्वावलीढप्रौढब्रह्माण्डभाण्डः
 पृथुभुवनगुहागर्भगम्भीरनादः । दृष्यत्पैरीन्द्रमूर्तिर्मुर्जिदवतु वः सुप्रभामण्डलीभिः कुर्व-
 न्निर्ममधूमेध्वजनिर्चितैर्मिव व्योम रोमच्छटानाम् ॥ ४८ ॥ पायान्मायाभृगेन्द्रो जगदखिल-
 मसौ यत्तनूदर्षिर्चिज्वालाजालावलीढं बत भुवि सकलं व्याकुलं किं न भूयात् । न स्या-

१ विदारणम्. २ भयात्. ३ नखाः. ४ करपत्रकम्. ५ विस्तीर्णौ. ६ व्याकुलौ. ७ दधिरम्. ८ आच्छा-
 दिता. ९ सूर्यः. १० वेदाः. ११ विदारणम्. १२ सिक्ताः. १३ संकीर्णः. १४ उत्सङ्गस्थलम्. १५ रोम-
 कृपाः. १६ रक्तीभवन्. १७ हिरण्यकशिपोस्तदनुवरस्य चोक्तिप्रत्युक्तयः. १८ किं मयमित्यर्थः. १९ उच्चैः-
 आशिनी. २० उत्पद्यमानः. २१ सिंहः. २२ अग्निः. २३ व्यापम्.

चेदाशु तस्याधिकविकटसटाकोटिभिः पाव्यमानादिन्दोरानन्दकन्दा तदुपरि तुहिनासारसं-
 दोहदृष्टिः ॥ ४९ ॥ वामनः ॥ अङ्घ्रिदण्डो हरेरूर्ध्वमुत्सिसो बलिनिग्रहे । विधिविष्ट-
 रपद्मस्य नालदण्डो मुदेऽस्तु नः ॥ ५० ॥ सर्वग्रन्थिविमुक्तसंधि विलसद्वक्षःस्फुरत्कौस्तुभं
 निर्यन्नाभिसरोजकुङ्कुलपुटोगम्भोरसौमध्वनि । पाद्मावाप्तिसमुत्सुकेन बलिना सानन्दमालो-
 कितं पायाद्वः क्रमवर्धमानमहिमाश्रयं मुरारेर्वपुः ॥ ५१ ॥ हस्ते शस्त्रकिणाङ्कितोऽरुणवि-
 भाकिर्मरितोरःस्थलो नाभिप्रेङ्खदलिविलोचनयुगप्रोद्भूतशीतातपः । बार्हृमिश्रितवह्निरेष तदिति
 व्याक्षिप्य वाक्यं कवेस्तारैरध्ययनैर्हरन्बलिमनः पायाज्जगद्ग्रामजः ॥ ५२ ॥ स्वस्ति
 स्वागतमर्थ्यहं वद विभो किं दीयतां मेदिनी का मात्रा मम विक्रमत्रयपदं दत्तं जलं
 दीयताम् । मा देहीत्युशानाब्रवीद्धरिरयं पात्रं किमस्मात्परं चेत्येवं बलिनाचितो मखमुखे
 पायात्स वो वामनः ॥ ५३ ॥ ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शतधृतिभवनाम्भोरुहो नालदण्डः
 क्षोणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसरिपाटिकाकेतुदण्डः । ज्योतिश्चक्राक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भ-
 दण्डोऽङ्घ्रिदण्डः श्रयस्त्रैविर्क्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः ॥ ५४ ॥ यस्मादा-
 क्रामतो द्यां गर्गडमणिशिलाकेतुदण्डायमानादीद्योतन्त्याबभासे सुरसरिदमला वैजयन्तीव
 कान्ता । भूमिष्ठो यस्तथान्यो भुवनगृहमहास्तम्भशोभां दधानः पातामेतौ पथोजोदरललि-
 ततलौ पङ्कजाक्षस्य पादौ ॥ ५५ ॥ कस्त्वं ब्रह्मन्नपूर्वः क्व च तव वसतिर्याखिला ब्रह्मसृष्टिः
 कस्ते नाथो ह्यनाथः क्व च तव जनको नैव तातं स्मरामि । किं तेऽभीष्टं ददामि त्रिपद-
 परिमिता भूमिरल्पं किमेतच्चैलोक्यं भावगर्भं बलिमिदमवदद्ग्रामनो वः स पायात् ॥ ५६ ॥
 परशुरामः ॥ कुलाचला यस्य महीं द्विजेभ्यः प्रयच्छतः सीमैष्टपचवमापुः । बभूवुर्त्सर्ग-
 जलं समुद्राः स रैणुकेयः श्रियमातनोतु ॥ ५७ ॥ किं दोर्भ्यां किमु कर्माकुपोनिषदा
 भर्गप्रसादेन किं किं वेदाधिगमेन भास्वति भृगोर्वशे च किं जन्मना । किं वानेन ममा-
 ङ्गुतेन तपसा पीडां कृतान्तोऽपि चेद्विप्राणां कुरुते किमप्यनुशयो रामस्य पुष्पातु वः
 ॥ ५८ ॥ नमशिष्यः किमभूद्वः किमभवन्नापुत्रिणी रेणुका नाभूद्विश्वमकार्मुकं किमिति

१ बन्धने. २ आसनम्. ३ ब्रह्मणः सामवेदध्वनिः. ४ यतो हरेर्भगवतो हृदये कौरुतुभमणिर्लोहितच्छ-
 विरस्यतस्तत्प्रभाभिः कर्तुरितत्वं वक्षःस्थलस्यापीति भावः. ५ यतो हरेर्नाभौ कमलं वर्ततेऽतस्तत्र तत्सुर-
 भिगन्धलोलुपतया अमरागमनं घटत एवात भावः. ६ लहरी. ७ शुक्रस्य. ८ ब्रह्मा. ९ गुणवृक्षः. १० नाभिश्चे-
 प्यदाहदण्डः. ११ त्रिपु लोकेषु पादव्यासो यस्य तस्य. १२ ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धो गगने प्रत्यक्षश्च उत्पात-
 पो मणिकेतुः. १३ गच्छन्ती. १४ पताका. १५ आरक्ततलाविति भावः. १६ यदा ब्राह्मणेभ्यो भूर्दत्ता तदा
 तेषां स्वस्वभूमिसीमार्थं कुलपर्वता एवासज्जिति भावः. १७ यदा याचकेभ्यो दानं दीयते तदा दानात्प्राप्तातृ-
 भिरुत्सर्गजलं दीयते. अतस्तेनैतावदानं दत्तं येन समुद्रा उत्सर्गजलतया भूवन्निति भावः. १८ धनुर्वेदविद्याज्ञा-
 नरहस्येन. १९ यतो महतामनुमहस्तदा सफलः स्याद्व्युपकारः कस्यचित्कर्तुं शक्येत. परं मया तत्पीडापि
 निवारिता न भवत्यतः शंभुप्रसादेन किमित्यर्थः. २० यतस्तपसासाध्यमपि साध्यते. परं यदि मया तत्कृत्यं
 नासाधि तदानेन तपसा किमिति भावः.

प्रीणातु रामत्रया । विप्राणां प्रतिमन्दिरं मणिगणोन्मिश्राणि दण्डाहतो नाब्धीनां स
 मा यमोऽपि महिषेणाभ्यासि नोद्वाहितः ॥ ५९ ॥ पायाद्वो जमदग्निवंशतिलको वी-
 तालंकृतो रामो नाम मुनीश्वरो नृपवधे भास्वत्कुठारायुधः । येनाशेषहर्ताहिताङ्गरुधिरैः
 तर्पिताः पूर्वजा भक्त्या चाश्वमेखे समुद्रवसना भूर्हन्तकारीकृता ॥ ६० ॥ द्वारे कल्पत-
 गृहे सुरगवी चिन्तामणीरङ्गदे पीयूषं सरसीषु विप्रवदने विद्याश्रतस्त्रो दश । एवं कर्तु-
 म् तपस्यति भृगोर्वैशावतंसो मुनिः पायाद्वोऽखिलराजकक्षयकरो भूदेवभूषामणिः
 ॥ ६१ ॥ नो संध्यां समुपासते यदि तदा लोकापवादाङ्गयं सा चेत्स्वीक्रियते भविष्यति
 दा राजन्यबीजे नतिः । इत्थं चिन्तयतश्चिरं भृगुपतेर्निश्वासकोष्णीकृतो नेत्रान्तःप्रतिवि-
 मशोणसलिलः संध्याञ्जलिः पतु वः ॥ ६२ ॥ रामचन्द्रः ॥ वन्दामहे महेशानचण्डको-
 ण्डखण्डनम् । जानकीहृदयानन्दचन्दनं रघुनन्दनम् ॥ ६३ ॥ नमो रामपदाम्भोजं रेणवो
 त्र संततम् । कुर्वन्ति कुमुदप्रीतिमरण्यगृहमेधिनः ॥ ६४ ॥ स्वर्णेणाजिनशयनो यो-
 जनतनयो दंशस्यदिग्भागे । मुहुरवलोकितचापः कोऽपि दुरापः स नीलिमा शरणः
 ॥ ६५ ॥ अधिपञ्चवटीकुटीरवर्तिस्फुटितेन्दीवरमुन्दरोरुमूर्तिः । अपि लक्ष्मणलोचनैकसख्यं
 जत ब्रह्मसरोरुहायताक्षम् ॥ ६६ ॥ कनकनिकषमामा सीतयालिङ्गिताङ्गो नवकुवलय-
 भश्यामवर्णाभिरामः । अभिनव इव विद्युन्मण्डितो मेघखण्डः शमयतु मम तापं सर्वतो
 मचन्द्रः ॥ ६७ ॥ परिणयविधौ भङ्गत्त्वानङ्गद्विषो धनुरग्रतो जनकसुतया दत्तां कण्ठे
 मजं हृदि धारयन् । कुसुमधनुषा पाशेनैव प्रसह्य वशीकृतोऽवनतवदनो रामः पायात्त्रपा-
 भिनयान्वितः ॥ ६८ ॥ उत्फुल्लामलकोमलोत्पलदलश्यामाय रामामनःकामाय प्रथमान-
 निर्मलगुणग्रामाय रामात्मने । योगारूढमुनीन्द्रमानससरोरुहंसाय संसारविध्वंसाय स्फुरदो-
 रसे रघुकुलोत्तंसाय पुंसे नमः ॥ ६९ ॥ यो रामो न जंघान वक्षसि रणे तं रावणं सा-
 र्कैर्हृद्यस्य प्रतिवासरं वमति सा तस्या ह्यहं राघवः । मय्यास्ते भुवनावली परिहृता
 शिवैः समं सप्तभिः स श्रेयो विदधातु नस्त्रिभुवनत्राणैकचिन्तापरः ॥ ७० ॥ राज्यं येन
 टान्तलप्रतृणकं त्यक्तं गुरोराज्या पथेयं परिगृह्य कार्मुकवरं श्वोरं वनं प्रस्थितः । स्वा-
 गिनः शशिमौलिचापविषये प्राप्तो न वै विक्रियां पायाद्वः स त्रिभीषणाग्रजनिहा रामा-
 भिवानो हरिः ॥ ७१ ॥ कारुण्यामृतनीरमाश्रितजनश्रीचातकानन्ददं शार्ङ्गखण्डलचाप-
 म्बुजभवाग्नीन्द्रादिवर्हीष्टदम् । चारुस्मेरुखोल्लसज्जनकजासौदामिनीशोभितं श्रीरामा-
 म्बुदमाश्रयेऽखिलजगत्संसारतापापहम् ॥ ७२ ॥ कूर्मो मूलवदालवालवदपाराशिलताव-
 दिशो मेघाः पञ्चवत्प्रसूनफलवन्नक्षत्रसूर्येन्दवः । स्वामिन्वयोमतरुः क्रमे मम कियाञ्जुत्वे-

१ शत्रवः. २ ब्राह्मणेभ्यो देयत्वेन विहितेत्यर्थः. “मासप्रमाणं भिक्षा स्यादग्रं मासचतुष्टयम् । अग्रं चतुर्शुं
 प्यहर्हन्तकारं द्विनोत्तमाः” इत्युक्तत्वात्. ३ समूहः. ४ सीता. ५ त्रिभीषणस्यामजन्मा रावणस्तं हन्तीति सः.

ति गां मारुतेः सीतान्वेषणमादिशान्दिशतु वो रामः सलज्जश्रियः ॥ ७३ ॥ एतौ द्वौ
 दशकण्ठकण्ठकदलीकान्तारकान्तिच्छिदौ वैदेहीकुचकुम्भकुङ्कुमरजःसान्द्रारुणाङ्गाङ्कितौ ।
 लोकत्राणविधानसाधुसवनप्रारम्भयूपौ भुजौ देयास्तामुरविक्रमौ रघुपतेः श्रेयांसि भूयांसि
 नः ॥ ७४ ॥ कल्याणानां निधानं कलिमलमघनं पावनं पावनानां पाथेयं यन्मुमुक्षोः
 सपदि परपदप्राप्तये प्रस्थितस्य । विश्रामस्थानमेकं कविवरवचसां जीवनं सज्जनानां
 बीजं धर्मद्रुमस्य प्रभवतु भवतां भूतये रामनाम ॥ ७५ ॥ कल्याणोच्छाससीमा कलयतु
 कुशलं कालमेघाभिरीमा काचित्साकेतधामा भवगहनगतिच्छान्तिहारिप्रणामा । सौन्दर्य-
 ह्रीणकामा धृतजनकमुनासादरापाङ्गधामा दिक्षु प्रख्यातभूमा दिविषदभिनुता देवता राम-
 नामा ॥ ७६ ॥ योऽद्धा योद्धावधीत्तान्सपदि पैलभुजः संपरायें पैरा ये येर्नायेनाश्रितानां
 स्तुतिरवनमितेशानचोपेन चापे । लङ्कालंकारहर्ता ककुभि ककुभि यः कान्तया सीतयासी-
 र्दूनो दूनोऽथ हृष्टः स विभुरवतु वः स्वःसभार्यः सभार्यः ॥ ७७ ॥ ऋक्षाणां भूरिधाम्नां
 श्रितमधिपतिना प्रस्फुरद्भीमतारं स्फारं नेत्रानलेन प्रसभनियमितं चापि मीनध्वजेन ।
 रामायत्तं मुरारेः कुमुदशुचिलसत्रीलमुग्रीवमङ्गं छावङ्गं वापि सैन्यं दशवदनशिरश्छेदहेतुं श्रि-
 येऽस्तु ॥ ७८ ॥ गुर्वर्थं त्यक्तराज्यो व्यचरदनुवनं पद्मपद्म्यां प्रियायाः पाणिस्पर्शक्षमाभ्यां
 मृजत्रि पथि रुजो यो हरीन्द्रानुजाभ्याम् । वैरूप्याच्छूर्पनख्याः प्रियविरहरुपा रोपितभू-
 विजृम्भत्रस्ता द्विर्बद्धसेतुः खलु दवदहनः कोसलेन्द्रोऽवतान्नाम् ॥ ७९ ॥ यस्तीर्थना-
 र्मुपास्त्या गलितमलभरं मन्यते स्म स्वमेवं नाज्ञासीज्जज्ञिरे यन्मम चरणरंजःपादपूता-
 न्यमूनि । पादस्पर्शेन कुर्वन्नाति विघटितग्रावभावामहल्यां कौसल्यासूनुरूनं व्यपनयतु
 स वः श्रेयसां च श्रिया च ॥ ८० ॥ (सीता) ॥ उन्मृष्टं कुचमीप्ति यत्र मकरं दृष्ट्वा
 ह्ठालिङ्गनात्कोपो मास्तु पुनर्लिखार्भ्यमुमिति स्मेरे रघूणां वरे । कोपेनारुणितासुपातद-
 लितः प्रेम्णा च विस्तारितो दत्तो मैथिलकन्यया दिशतु नः क्षेमं कटाक्षाङ्कुरः ॥ ८१ ॥
 (हनुमान्) ॥ अरोपलङ्कापतिसैन्यहन्ता श्रीरामसेवाचरणैककर्ता । अनेकदुःखाहतलो-
 कगोप्ता त्वसौ हनुमांस्तव सौख्यकर्ता ॥ ८२ ॥ कृतक्रोधे यस्मिन्नमरनगरी मङ्गलरवा नै-
 वातङ्का लङ्का समजनि वनं वृश्चति सति । सदा सीताकान्तप्रणतिमतिविख्यातमहिमा
 हनुमानव्याहः कपिकुलशिरोमण्डनमणिः ॥ ८३ ॥ (रामकृष्णौ) ॥ त्रातः कैकोदरो
 येन द्रोघापि करुणात्मना । पूतनामारणख्यातः स मेऽस्तु शरणं प्रभुः ॥ ८४ ॥ म-

१ वाचम्. २ निश्चितम्. ३ राक्षसान्. ४ युद्धे. ५ दर्पिणाः. ६ भाष्येन. ७ प्राप्तवान्. ८ विरहितः.
 ९ दुःस्थितमनाः. १० देवसभास्वामी. ११ सेवनया. १२ मकरम्. १३ नवसाहसा. १४ अदरो भयशून्यः
 काकः; (पक्षे) कालियसर्पः. १५ पूतनामा पवित्रनामा रणे ख्यातः; (पक्षे) पूतनाया राक्षस्या मारणेन ख्यातः.

तरावणकंसौ सरयूयमुनाविहारिणौ देवौ । अर्पितविप्रकुमारौ हरिपतिर्हरिकेतनमिषौ
 वन्दे ॥ ८५ ॥ यः पूतनामारणलब्धकीर्तिः कौकोदरो येन विनीतदर्पः । यशोदयालंकृत-
 तिरव्यात्पतिर्यदूनामथवा रघूणाम् ॥ ८६ ॥ कृष्णः ॥ इन्दीवरदलश्याममिन्दिरानन्द-
 नन्दलम् । वन्दारुजनमन्दारं वन्देऽहं यदुनन्दनम् ॥ ८७ ॥ देवः पायादपायान्नः स्मे-
 दीवरलोचनः । संसारध्वान्तविध्वंसहंसः कंसनिषूदनः ॥ ८८ ॥ पान्तु वो जलदश्यामाः
 शङ्खज्याघातकर्कशाः । त्रैलोक्यमण्डपस्तम्भाश्रित्वारो हरिबाहवः ॥ ८९ ॥ दर्पणार्पित-
 लोचय मायास्त्रीरूपमात्मनः । आत्मन्येवानुरक्तो वः शिवं दिशतु केशवः ॥ ९० ॥
 इदं कौस्तुभोद्भासि हरेः पुष्पातु वः श्रियम् । राधाप्रवेशरोधाय दत्तमुद्रमिव श्रिया
 ॥ ९१ ॥ देहि मत्कन्दुकं राधे परिधाननिगूहितम् । इति विस्त्रंसयन्नीर्वीं तस्याः कृष्णो
 देऽस्तु नः ॥ ९२ ॥ मीमांसार्वसोमं लसदर्कं तर्कपद्मस्य । वेदान्तविपिनसिंहं वन्दे गो-
 विन्दसाभिधं ब्रह्म ॥ ९३ ॥ अवलोकितमनुमोदितमालिङ्गितमङ्गनाभिरनुरागैः । अधिवृन्दा-
 नकुञ्जं मरकतपुञ्जं नमस्यामः ॥ ९४ ॥ मकरीविरचनमङ्गचा राधाकुचकलशपीडनव्यसनी ।
 कजुमपि रेखां लुम्पन्बल्लववेषो हरिर्जयति ॥ ९५ ॥ कठिनतरदामवैष्टनलेखासंदेहदायिनो
 ह्यस्य । राजन्ति बालिविभङ्गाः स पातु दामोदरो भवतः ॥ ९६ ॥ खिन्नोऽसि मुख शैलं बिभ्रामो
 मिति वदत्सु शिथिलभुजः । भरभुम्रविनतबाहुषु गोपेषु हसन्हरिर्जयति ॥ ९७ ॥ नीतं नवन-
 नीतं कियदिति पृष्ठो यशोदया कृष्णः । इयदिति गुरुजनसंसदि करधृतराधापयोधरः पातु
 ॥ ९८ ॥ राधामधुसूदनयोरनुदिनमुपचीयमानस्य । प्रणयतनोरिव कुसुमं मिथोऽवलोकस्मितं
 पायात् ॥ ९९ ॥ श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे भारतमपरे भजन्तु भवभीताः । अहमिह नन्दं वन्दे
 स्याल्लिन्दे परं ब्रह्म ॥ १०० ॥ तप्तं कैर्न तपोभिः फलिनी तन्नोपबालानाम् । लोचनयुगले
 सासामञ्जनमासीन्निरञ्जनं ब्रह्म ॥ १०१ ॥ स्तनंधयं तं जननीमुखाब्जं विलोक्य मन्दस्मित-
 उज्ज्वलाङ्गम् । स्पृशन्तमन्यं स्तनमङ्गुलीभिर्वन्दे यशोदाङ्गगतं मुकुन्दम् ॥ १०२ ॥ भुजप्रभा-
 ण्ड इवोर्ध्वगामी स पातु वः कंसरिपोः कृपाणः । यः पाञ्चजन्यप्रतिविम्बमङ्गचा धाराभ्रसः
 हनमिव व्यनक्ति ॥ १०३ ॥ विहाय पीयूषरसं मुनीश्वरा ममाङ्घ्रिजाजीवरसं पिबन्ति किम् ।
 तिस्रस्वपादाम्बुजपानकौतुकी स गोपबालः श्रियमातनोतु वः ॥ १०४ ॥ विलिख्य सत्या-
 चकुम्भसीम्नि पत्रावलिन्यासमिषेण राधाम् । लीलारविन्देन तया सरोधं पायाद्विष्टः को-
 ऽप्यभिहन्यमानः ॥ १०५ ॥ कुक्षिताधरपुटेन पूरयन्वंशिकाप्रचलदङ्गुलिपङ्क्तिः । मोहयन्नि-
 खेलवामलोचनाः पातु कोऽपि नृषनीरदच्छविः ॥ १०६ ॥ अतसीकुसुमोपमेयकान्तिर्यमुना-

१ अञ्जनः. २ पूतनाया मारणेन लब्धा कीर्तिर्यतः; (पक्षे) पवित्रनाम रणे लब्धा कीर्तिर्यतः. ३ का-
 लयः सर्पः; (पक्षे) धृष्टः काकः. ४ यशोदया मानालंकृतो देहो यस्य; (पक्षे) यशसा दपया चालंकृतो
 हो यस्य. ५ धारयामः.

तीरकदम्बमूलवर्ती । नवगोपवधूविनोदशाली वनमाली वितनोतु मङ्गलं वः ॥ १०७ ॥
 गायन्तीनां गोपसीमन्तिनीनां स्फीताकाङ्क्षामक्षिरोलम्बमालाम् । निश्चाञ्चल्यामात्मवक्त्रार-
 विन्दे कुर्वन्नव्याद्देवकीनन्दनो वः ॥ १०८ ॥ पुञ्जीभूतं प्रेम गोपाङ्गनानां मूर्तीभूतं भाग-
 धेयं यदूनाम् । एकीभूतं गुप्तवित्तं श्रुतीनां श्यामीभूतं ब्रह्म मे संनिधत्ताम् ॥ १०९ ॥
 आनन्दमादधतमायतलोचनानामानीलमावलितकन्धरमात्तवंशम् । आपदमामुकुटमाकलि-
 तामृतौघमाकारमाकलयताममुमान्तरं नः ॥ ११० ॥ त्वां पातु नीलनलिनीदलदामकान्तेः
 कृष्णस्य पाणिसरसीरुहकोशबन्धः । राधाकपोलमकरीलिखनेषु योऽयं कर्णावतंसकमलं
 विपुलीचकार ॥ १११ ॥ सकलभुवनबन्धोर्वैरमिन्दोः सरोजैरनुचितमिति मत्वा यः स्व-
 पादारविन्दम् । घटयितुमिव मायां योजयत्यननेन्दौ वटदलपुटशायी मङ्गलं नः कृषी-
 ष्टाम् ॥ ११२ ॥ अभिनवनवनीतप्रीतमाताप्रनेत्रं विकचनलिनलक्ष्मीस्पर्धि सानन्दवक्त्रम् ।
 हृदयभवनमध्ये योगिभिर्ध्यानगम्यं नवगगनतमालश्यामलं कंचिदीडे ॥ ११३ ॥ अभिनव-
 नवनीतस्निग्धमापीतदुग्धं दधिकणपरिदिग्धं मुग्धमङ्गं मुरारेः । दिशतु भुवनकृच्छच्छेदि-
 तापिच्छगुच्छच्छवि नवशिखिपिच्छालाञ्छितं वाञ्छितं वः ॥ ११४ ॥ कनककलशस्वच्छे
 राधापयोधरमण्डले नवजलधरश्यामामाद्यह्युतिं प्रतिविम्बिताम् । असितसिन्धुप्रान्त-
 भ्रान्त्या मुहुर्मुहुरुत्क्षिपञ्जयति जनितव्रीडाहासप्रियाहसितो हरिः ॥ ११५ ॥ ललितगमना
 नैर्यो रौजन्मनोजनितान्तभाः सुरतिसदृशस्ताः सन्मुख्यो भवानपि तद्भुवे । वनभुवमितो
 गेहादेको न गच्छतु मां विनेत्यसकृदुदितः पुत्रः पित्रा जयत्यनघो हरिः ॥ ११६ ॥
 देवः पायात्पयसि विमले यामुने मज्जतीनां याचन्तीनामनुनयपदैर्वञ्चितान्यंशुकानि ।
 लज्जालोलैरलसवलितैरुन्मिषत्पञ्चबाणैर्गोपस्त्रीणां नयनकुसुमैरञ्चितः केशवो नः ॥ ११७ ॥
 वृन्दारण्ये तपनसुतया तीरवान्नीरकुञ्जे गुञ्जन्मञ्जुभ्रमरपटलीकाकलीकेलिभाजि । आभी-
 राणां मधुरमुरलीनादसंमोहितानां मध्ये क्रीडन्नवतु नियतं नन्दगोपालबालः ॥ ११८ ॥
 शिरश्छायां कृष्णः क्षणमकृत राधाचरणयोर्भुजावलिच्छायाभिमयमपि तदीयप्रतिकृतौ ।
 इति क्रीडाकोपे निभूतमुभयोरप्यनुनयप्रसादौ जीयास्तामपि गुरुसमक्षं स्थितवतोः ॥ ११९ ॥
 अवेमव्यापाराकलनर्मतुरीस्पर्शमचिरादनुन्मीलत्तनुप्रकरघटनायासमसकृत् । विषीदत्पाञ्चाली-
 विपदपनयैकप्रणयिनः पटानां निर्माणं पतंगपतिकेतोरवतु नः ॥ १२० ॥ कपोले पत्रालीं

१ दुकूलम्. २ गोपीपक्षे ललितं गमनं यासां ताः; कृष्णपक्षे ललिते, गे गाने मनो यस्य सः. ३ त्रियः;
 (पक्षे) नास्त्यार्यः श्रेष्ठो यस्मात्सः. ४ राजता मनोजेन मदनेन नितान्तात्यन्ता भाः कान्तिर्यासां ताः; (पक्षे)
 राजन्मनोजनिः शोभमानमदनस्तान्तो म्लानो यस्यास्तादृशी भा यस्य सः. ५ शोभायमानया रत्या काम-
 पत्न्या सदृशः; (पक्षे) सुहृ रतौ रमणे योग्यः. ६ सन्ति शोभनानि मुखान्याननानि यासां ताः; (पक्षे) सत्सु
 प्रशस्तेषु कलिचतुरेषु मुख्यः. ७ स्वच्छे. ८ खानं कुर्वतीनाम्. ९ वेमा वञ्चय्युतिदण्डस्तद्व्यापाररहितम्.
 १० तुरी तत्स्पर्शं विना. ११ पतगाः पक्षिणस्तेषां पतिर्गृहः स केतुर्यस्य तस्य. कृष्णस्येत्यर्थः.

लकिनि विधातुं व्यवसितः स्वयं श्रीराधायाः करकलितवर्तिर्मधुरिपुः । अभूद्वक्त्रेन्दौ य-
न्निहितनयनः कम्पितभुजस्तदेतत्सामर्थ्यं तदभिनवरूपस्य जयति ॥ १२१ ॥ जयश्रीवि-
द्यस्तैर्महिते इव मन्दारकुसुमैः स्वयं सिन्दूरेण द्विपरणमुदा मुद्रित इव । भुजापीडक्रीडा-
स्तकुवलयपीडकरिणः प्रकीर्णामृग्विन्दुर्जयति भुजदण्डो मुरजितः ॥ १२२ ॥ सुपर्णस्व-
र्णाद्रौ रचितमणिशृङ्गो जलधिजामुखाम्भोजे भृङ्गो निगमविलसत्परञ्जरशुकः । त्रिलोकीकस्तू-
रीतिलककमनीयो ब्रजवधूविहारी श्रीकृष्णो दिशतु भवतां शर्म सततम् ॥ १२३ ॥ क
पासि खलु चौरिके प्रमुषितं स्फुटं दृश्यते द्वितीयमिह मामकं वहति कन्दुकं कञ्चुके ।
त्यजेति नवगोपिकाकुचयुगं प्रमथनन्बालल्लसत्पलकपञ्जरो जयति गोकुले केशवः ॥ १२४ ॥
मेषैर्मेदुरमम्बरं वनभुवः श्यामास्तमालद्रुमैर्नक्तं भोरुरयं त्वमेव तदिमं राधे गृहं प्रापय ।
इत्थं नन्दनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यध्वकुञ्जद्रुमं राधामाधवयोर्यजन्ति यमुनाकूले रंहःकेलयः
॥ १२५ ॥ कौन्तेयस्य सहायतां करुणया गत्वा विनीतात्मनो येनोच्छ्वितसत्पथः कुरुप-
तिश्चक्रे कृतान्तातिथिः । त्रैलोक्यस्थितिसूत्रधारतिलको देवः स वः संपदे साधूनामसुरा-
धिनाथमथनः स्तादेवकीनन्दनः ॥ १२६ ॥ आताम्रे नयने स्फुरत्कुचभरः श्वासो न
विश्राम्यति स्वेदाग्निः कणदन्तुरं तव मुखं हेतुस्तु नो लक्ष्यते । धिक्को वेद मनः स्त्रिया
इति गिरा रुष्टां प्रियां भीषयंस्तस्यास्तत्क्षणकारेक्षणपरिस्पृष्टो हरिः पातु वः ॥ १२७ ॥
ससक्तानिव पातुमौपनिषदव्याहारमाध्वीरसानुमाष्टुं ब्रजमुन्दरीकुचतटीपाटीररेणुनिव ।
खन्मीलनमुरलीनिनादबहुलामोदोपसीदद्रवीजिह्वालीढमलीकबल्लवशिशोः पादाम्बुजं पातु
वः ॥ १२८ ॥ कृष्णो गोरसचौर्यमम्ब कुरुते किं कृष्ण मातः सुरापानं न प्रकरोमि राम
किमिदं नाहं परस्त्रीरतः । किं गोविन्द वदत्यसौ हलधरो मिध्येति तां व्याहरन्गोपीगो-
पकदम्बकं विहसयन्मुग्धो मुकुन्दोऽवतु ॥ १२९ ॥ मातर्स्तर्णकरक्षणाय यमुनाकच्छं न
गच्छाम्यहं कस्माद्वत्स पिनाष्टि पीवरकुचद्वन्द्वेन गोपीजनः । भ्रूसंज्ञाविनिवारितोऽपि ब-
हुशो जल्पन्यशोदाग्रतो गोपीपाणिंसरोजमुद्रितमुखो गोपीपतिः पातु वः ॥ १३० ॥ कासि
त्वं वद चौर्यकारिणि कुतः कस्त्वं 'पूरो यामिकः किं ब्रूषे मुषितौ सुवर्णकलशौ भूपस्य केन
त्वया । कुत्र स्तः प्रकटौ तवाबलतटे कुत्रेति तत्पश्यतामित्युक्ते धृतबल्लवीकुचयुगस्त्वां
पातु पीताम्बरः ॥ १३१ ॥ कृष्ण त्वं पठ किं पठामि ननु रे शास्त्रं किम् ज्ञायते तत्त्वं
कस्य विभोः स कस्त्रिभुवनाधीशश्च तेनापि किम् । ज्ञानं भक्तिरथो विरक्तिरनया किं सु-
क्तिरेवास्तु ते दध्यादीनि भजामि मातुरुदितं वाक्यं हरेः पातु वः ॥ १३२ ॥ कृष्ण त्वं
नवयौवनोऽसि चपलाः प्रायेण गोपाङ्गनाः कंसो भूपतिरब्जनालमृदुलग्रीवा वयं गोदुहः ।

१ विश्विषैः. २ पूजितः. ३ चित्रितः. ४ रक्तविन्दुः. ५ व्याप्तमित्यर्थः. ६ रात्री. ७ एकाग्रतकीबाः.
८ युधिष्ठिरस्य. ९ मारितः. १० वृषनालः. ११ नगररत्नकः.

तद्याचेऽञ्जलिना भवन्तमधुना वृन्दावनं महिना मा यासीरिति गोपनन्दवचसा नम्रो हरिः
पातु वः ॥ १३३ ॥ कस्त्वं कृष्णमेवेहि मां किमिह ते मन्मदिराशङ्कया युक्तं तन्नवनीत-
भ्राजनपुटे न्यस्तः किमर्थं करः । कर्तुं तत्र पिपीलिकापनयनं सुप्ताः किमुद्बोधिता बाला
क्त्सगतिं विवेक्तुमिति संजल्पन्हरिः पातु वः ॥ १३४ ॥ स्वामी मुग्धतरो वनं घनमिदं
बालाहमेकाकिनी क्षोणीमावृणुते तमालगलिनच्छाया तमःसंहतिः । तन्मे सुन्दर कृष्ण मुञ्च
सहसा वर्त्तेति गोप्या गिरः श्रुत्वा तां परिरभ्य मन्मथकलासक्तो हरिः पातु वः
॥ १३५ ॥ मातः किं यदुनाथ देहि चषकं किं तेन पातुं पयस्तन्नास्त्यद्य कदास्ति तन्निरि-
निशा का वान्धकारोदये । आमील्याक्षियुगं निशाप्युपगता देहीति मातुः पुनर्वक्षोजाम्बरकर्ष-
णोद्यतकरः कृष्णः स पुष्पातु नः ॥ १३६ ॥ अर्धोन्मीलितलोचनस्य पिबतः पर्याप्तमेकं
स्तनं सद्यःप्रस्तुतदुग्धदिग्धमपरं हस्तेन संमार्जतः । मात्रा चाङ्गुलिलालितस्य चुबुके स्मेराय-
माने मुखे विष्णोः क्षीरकणाम्बुधामधवला दन्तद्युतिः पातु वः ॥ १३७ ॥ गच्छाम्यच्युत
दर्शनेन भवतः किं तृप्तिरुपद्यते किं त्वेवं विजैनस्थयोर्हितजनः संभावयत्यन्यथा । इत्या-
मन्त्रणञ्जलिमुचितवृथाप्रस्थानखेदालसामाश्लिष्यन्पुलकोत्कराश्रितवपुर्गोपीं हरिः पातु वः
॥ १३८ ॥ रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतेति हुं तौ पितुर्वाचा पञ्चवटीवने निवसतस्ता-
माहरद्रावणः । कृष्णेनेति पुरातनीं निजकथामाकर्ण्य मात्रेरितां सौमित्रे क धनुर्धनुर्धनु-
रिति प्रोक्ता गिरः पान्तु वः ॥ १३९ ॥ कोऽयं द्वारि हरिः प्रयाद्युपवनं शाखाभृगस्यात्र
किं कृष्णोऽहं दयिते बिभेमि सुतरां कृष्णादहं वानरात् । राधेऽहं मधुसूदनो ब्रज लतां
तामेव तन्वीमलमित्थं निर्वचनीकृतो दयितया ह्रीणो हरिः पातु वः ॥ १४० ॥ पीठे
पीठनिषण्णबालकगले तिष्ठन्सगोपालको यन्त्रान्तःस्थितदुग्धभाण्डमवभिद्याच्छाद्य घण्टा-
रवम् । वक्त्रोपान्तकृताञ्जलिः कृतशिरःकम्पं पिबन्त्यः पयः पायादागतगोपिकानयनयोर्ग-
ण्डूपफूत्कारकृत् ॥ १४१ ॥ पद्मे त्वन्नयने स्मरामि सततं भावो भवत्कुन्तले नीले मुह्यति
किं करोमि भ्रंहितैः क्रीतोऽस्मि ते विभ्रमैः । इत्युत्स्वप्रवचो निशम्य सरुपा निर्भर्त्सितो
राधया कृष्णस्तत्परमेव तद्वचपदिशन्क्रीडाविटः पातु वः ॥ १४२ ॥ दृष्ट्या केशव गो-
पैरागहृतया किञ्चिन्नं दृष्टं मया तेनात्र स्खलितास्मि नाथ पतितां किं नाम नालम्बसे ।

१ मधुपायाम्. २ पानपात्रम्. ३ एकान्तगतयोः. ४ रचना. ५ यथा माता स्वपुत्रप्रस्थापनाय प्राचीनाः
कथाः कथयति तथा यशोदापि राम इति कश्चिद्राजासीदिति वदति स्म. तच्छ्रुत्वा कृष्णोऽपि हुंकारं दत्तवान्.
६ वानरः; (पक्षे) कृष्णः. ७ कृष्णवर्णः; (पक्षे) कृष्णनामा. ८ भ्रमरः; (पक्षे) मधुसूदननामा. ९ आलम्ब-
मानो रज्जुपञ्जरः. शिष्य इति प्रसिद्धः. १० हे रमे; (पक्षे) पद्मरूपे. ११ पूज्यैः. १२ गोपे त्वयि यो राग
आसक्तिस्तद्वृत्यापहतया; (पक्षे) गवां परागर्धूलिभिर्व्याप्तया. १३ युक्तायुक्तम्; (पक्षे) समविषमम्. १४ प-
तता ताम्; (पक्षे) पतनं प्राप्तम्.

कस्त्वं विषमेषु खिन्नमनसां सर्वावेलानां गतिर्गोप्यैव गदितः सैलेशमवताद्रोष्ठं हरिर्विश्रि-
 तः ॥ १४३ ॥ केयं प्राग्यवती तवोरसि मणी ब्रूषेऽग्रवर्णं विना कृत्वास्याः प्रथमं विना
 सहजो वर्णो मणस्तादृशः । स्त्रीरूपं कथमस्य लिङ्गनियमात्पृच्छामि वध्वाकृतिं मुग्धे
 प्रतिबिम्बमित्यपलपन्नाधां हरिः पातु वः ॥ १४४ ॥ यां दृष्ट्वा यमुनातरंगिणिनिभं
 गृहो गवां गाहते विद्युत्त्वानिति नीलकण्ठनिवहो यां द्रष्टुमुत्कण्ठते । उत्तंसाय तमालप-
 वमिति च्छन्दन्ति यां गोपिकाः कान्तिः कालियशासनस्य वपुषः सा पावनी पातु वः
 ॥ १४५ ॥ श्रीमद्रोपवधूस्वयंग्रहपरिष्वङ्गेषु तुङ्गस्तनव्यामर्दाद्गलितेऽपि चन्दनरजस्यङ्गे
 चन्दनसौरभम् । कश्चिज्जागरजातरागनयनद्वन्द्वः प्रभाते श्रियं बिभ्रत्कामपि वेणुनादरसि-
 को जाराग्रणीः पातु वः ॥ १४६ ॥ कण्ठालिङ्गनमङ्गलं वनकुचाभोगोपभोगोत्सवं श्री-
 गीसंगमसौभगं च सततं मत्प्रेयसीनां पुरः । प्राप्तुं कोऽयमितीर्ष्येयव यमुनाकूले बलाद्यः
 वयं गोपीनामहरदुकूलनिचयं कृष्णः स पुष्पातु नः ॥ १४७ ॥ कृष्णेनाम्ब गतेन रन्तु-
 धुना मृद्वक्षिता स्वेच्छया सत्यं कृष्ण किमेष आह मुसली मिथ्याम्ब पश्याननम् । व्यादे-
 गतिं विकासिते च वदने दृष्ट्वा समस्तं जगन्माता यस्य जगाम विस्मयपदं पायात्स वः श्री-
 गतिः ॥ १४८ ॥ अम्ब श्राम्यसि तिष्ठ गोरसमहं मथ्नामि मन्थानकं प्रालम्ब्य स्थितभी-
 रं सरभमं दीनाननो वामुकिः । सामूयं कंमलालया सुरंगणः सानन्दमुद्यद्भयं राहुः प्रै-
 त्तं यं स वोऽस्तु शिवदो गोपालबालो हरिः ॥ १४९ ॥ कालिन्ध्याः पुलिनेषु केलिकु-
 तातुमृज्य रासे रसं गच्छन्तीमनुगच्छतोऽश्रुकलुषां कंमद्विषो राधिकाम् । तत्पादप्र-
 त्तमानिवेशितपदस्योद्गूतरोमोद्गूतरेऽश्रुणोऽनुनयः प्रसन्नदयितादृष्टस्य पुष्पातु वः ॥ १५० ॥
 रसं ध्वंसयते मुरं तिरयते हंसं तथा हिंसते बाणं क्षीणयते बकं लघयते पौण्ड्रं तथा लुम्पते ।
 रसं क्षामयते बलाढ्यभिदोर्दं पराकुर्वते छिष्टं शिष्टगणं प्रणम्रमवते कृष्णाय तुभ्यं नमः
 ॥ १५१ ॥ रामोच्छासभरेण विभ्रमभूतामौ भोगवामभ्रुवामभ्यर्णे परिभ्रम्य निर्भरमुरः प्रेमान्धया
 धिया । साधु त्वद्वदनं मुधामयमिति व्यादृत्य गीनस्तुनिव्याजार्दुद्वद्वत्तुम्बितस्मितमनोहारी
 हरिः पातु वः ॥ १५२ ॥ माकूतस्मितमाकुलाकुलगलङ्गमिच्छंमुच्छामितभ्रुवच्छोकमलीर्कदर्शि-
 मुजामूलार्धदृष्टस्तनम् । गोपीनां निर्भूतं निरीक्ष्य ललितं कांचिच्चिरं चिन्तयन्नन्तर्मुग्धमनोहरो
 वः क्लेशं नैवः केशवः ॥ १५३ ॥ निर्यक्कण्ठविलोममौलिनरलोत्तमस्य वंशोच्चरद्वीत-
 तानकृतावधानललालक्षैर्न संलक्षिताः । संमुग्धं मधुमूदनस्य मधुरे राधामुखेन्दौ मृदुं स्पन्दं

१ विषमेषुः पञ्चशरस्तेन खिन्नमनसाम्; (पक्षे) विषमेषु संकटेषु खिन्नमनसाम्. २ स्त्रीणाम्; (पक्षे) बलर-
 तानाम्. ३ सपूजनम्. ४ गोस्थानम्. ५ रमणीयार्थः. ६ बलभद्रः. ७ विकासय. ८ समुद्रमथने रज्जुकृतस्य
 म पुनरपि स एव भयंकरः प्रसङ्ग आगत इति प्राप्तेन. ९ मर्म सपत्नी काचिद्द्वविष्यतीत्यसूया. १० अ-
 तप्राप्तिर्भविष्यतीति धिया. ११ शिरश्छेदो भविष्यतीति बुद्ध्या. १२ रागम्. १३ सकलः. १४ गोपिकानाम्.
 ५ समीपम्. १६ प्रकटम्. १७ उच्चैःकृता. १८ जृम्भणादिच्छलेनेत्यर्थः. १९ गोप्यभावम्. २० तरङ्गाः.
 १ अन्यत्तम्. २२ किंचिच्चलेन यथा स्यात्तद्यु.

पङ्कजिताश्रितं ददतु वः क्षेमं कटाक्षोर्मयः ॥ १५४ ॥ दृष्टिव्याकुलगोकुलावनरसादुद्धृत्य
 गोवर्धनं बिभ्रद्ब्रह्मवल्गुभाभिरधिकानन्दाच्चिरं चुम्बितः । कंदर्पेण तदर्पिताधरतटीसिन्दूरमुद्रा-
 क्तितो बाहुर्गोपतनोस्तनोतु भवतां श्रेयांसि कंसद्विषः ॥ १५५ ॥ राधामुग्धमुखारविन्दमधुप-
 स्त्रैलोक्यमौलिस्थलीर्नेपथ्योचितनीलरत्नमवनीभारावतारक्षमः । स्वच्छन्दब्रजमुन्दरीजनमन-
 स्तोषप्रदोषश्रितं कंसध्वंसनधूमकेतुरवतु त्वां देवकीनन्दनः ॥ १५६ ॥ किं विभ्राम्यसि
 कृष्णभोगिभवने भण्डोरभूमिरुहि भ्रातर्यासि न दृष्टिगोचरमितः सानन्दनन्दास्पदम् । रा-
 धाया वचनं तदध्वगमुखान्नन्दान्तिके गोपितो गोविन्दस्य जयन्ति सायमतिथिप्राशस्त्यगर्भा-
 गिरः ॥ १५७ ॥ सान्द्रानन्दपुरंदरादिदिविषद्वन्दैरमन्दादरादानम्रैर्मुकुटेन्द्रनीलमणिभिः 'सं-
 दर्शितेन्दोवरम् । स्वच्छन्दं मकरन्दसुन्दरगलन्मन्दाकिनीमेदुरं श्रीगोविन्दपदारविन्दम-
 शुभ्रैर्केन्दाय वन्दामहे ॥ १५८ ॥ प्रातर्नीलनिचोर्लम्च्युतमुरःसंवीर्तपीतांशुकं राधा-
 याश्रकितं विलोक्य हसति स्वैरं सखीमण्डले । ब्रीडाचक्षुर्लम्बैश्चलं नयनयोराधाय राधाने
 स्वादुस्मेरमुखोऽयमस्तु जगदानन्दाय नन्दात्मजः ॥ १५९ ॥ प्रीतिं वस्तनुतां हरिः कुवल-
 यापीडनं सार्धं रणे राधापीनपयोधरस्मरणकृतकुम्भेन संभेदवान् । 'पत्रे बिभ्यति मौलौति
 क्षणमपि क्षिप्रं तदालोकनाद्व्यामोहेन जितं जितं जितमभूद्व्यालोलकोलाहलः ॥ १६० ॥
 त्वामप्राप्य मयि स्वयंवरपरां क्षीरोदतीरोदरे शङ्के मुन्दरि कालकूटमपिबन्मूढो मृडानीपतिः ।
 इत्थं पूर्वकथाभिरन्यमनसो विक्षिप्य वामाक्षलं राधायाः स्तनकोरकोपरि लसन्नेत्रो हरिः पातु
 वः ॥ १६१ ॥ वामांसस्थलचुम्बिकुण्डलरुचा जातोत्तरीयच्छवि वंशीगीतिभवच्चिभङ्गवपुषं
 भ्रूलास्यलीलापरम् । किञ्चित्स्वस्तशिखण्डशेखरमतिस्निग्धालिनीलालकं राधादिप्रमदाशता-
 वृतमहं वन्दे किशोराकृतिम् ॥ १६२ ॥ अन्तर्मोहनमौलिर्वृणैर्नैवल्लम्बन्दारविस्त्रंसनः
 स्तब्धार्कपणदृष्टिर्हर्षणमहामन्त्रः कुरङ्गीदृशाम् । दृप्यद्दानवद्वयमानदिविषदुर्वारदुःखापदां
 भ्रंशः कंसरिपोर्व्यपोहयतु वोऽश्रेयांसि वंशीरवः ॥ १६३ ॥ मौलौ केकिशिखण्डिनी म-
 धुरिमा धाराधरे वंशिनी पीतांसे वनमालिनी हृदि लसत्कारुण्यकल्लोलिनी । श्रोण्यां पी-
 तदुकूलिनी चरणयोर्व्यत्यस्तविन्यासिनी लीला काचन मोहनी विजयते वृन्दावनावसिनी
 ॥ १६४ ॥ मालाबर्हमनोज्ञकुन्तलभरां वन्यप्रमूनोक्षितां शैलयागुरुसक्तचित्रितिकां श-
 श्वन्मनोहारिणीम् । लीलावणुरवामृतैकरसिकां लावण्यलक्ष्मीमयीं बालां बालतमालनील-
 वपुषं वन्दे परां देवताम् ॥ १६५ ॥ अंसालम्बितवामकुण्डलधरं मन्दोज्ञतभ्रूलतं किञ्चित्कु-

१ इन्दुदर्शनात्तरंगा अतीभवन्तीति कटाक्षाणां तरंगसाम्यमिति भावः. २ रक्षणम्. ३ अनुरागः. ४ नील-
 स्वादधरपानकर्तृत्वाच्च. ५ वृन्दादवीत्यर्थः. ६ अलंकारः. ७ रात्रिप्लवे हि नार्यस्तुष्यन्तीति भावः. ८ कृष्णशासौ
 भोगी सर्पश्च तस्य भवने; (पक्षे) कृष्णस्य भोगिनः शृङ्गारिणो विलासगृहे. ९ भाण्डोरनाम्नि वटवृक्षे. १० संगो-
 पनं कुप्यतः. ११ संदर्शित इन्दोवरभ्रमो यत्र. १२ नाशाय. १३ वखम्. १४ परिधानीकृत. १५ कटाक्षः. १६ बाहने.
 १७ मृते सति. १८ चक्षुः. १९ साधु साध्विति शिरःकम्पनम्. २० शुम्फितम्. २१ अनिच्छोरित्यर्थः.

तकोमलाधरपुटं साचि प्रसारीक्षणम् । आलोलाङ्गुलिपल्लवैर्मुरलिकामापूरयन्तं मुदा मूले
 चपतरोस्त्रिभङ्गललितं ध्याये जगन्मोहनम् ॥ १६६ ॥ नीलाम्भोरुहकोराकोमलतनुं स्मे-
 रानं मालिनं सुस्त्रिगुणं दधत् दुकूलयुगलं वाग्वैभवस्यास्पदम् । स्वीयानामुदिताश्रुतेन
 दयं संतर्पयन्त्या सदा राधाकेलिकथामुसंततरत् संतर्पयन्तं सदा ॥ १६७ ॥ अस्मिन्कु-
 विनापि प्रचलितपवनाद्गतं कोऽपि नूनं पश्यामः किं न गत्वेत्यनुसरति गणे शीतभी-
 र्भकाणाम् । तस्मिन्नाधासखो वः सुखयतु विलसच्छीलया कैटभारिर्व्यातन्वानो मृगारि-
 मलधुरधुरारारौद्रान्निदानान् ॥ १६८ ॥ अङ्गुल्या कः कपाटं प्रहरति कुटिले माधवः
 किं वसन्तो नो चैक्री किं कुलालो नहि धेरणिधरः किं द्विजिह्वः फणन्द्रिः । नाहं घोरा-
 र्मिर्दा किमुन खगपतिर्नो हरिः किं कपीन्द्र इत्येवं सत्यभामाप्रतिवचनजिनः पातु वश्र-
 कपाणिः ॥ १६९ ॥ वृन्दारण्ये चरन्ती विभुरपि सततं भुर्भुवःस्वः मृजन्ती नन्दोद्गता-
 यनादिः शिशुरपि निगमैर्लक्षिता वीक्षितापि । विद्युल्लेखावन्द्धोन्नमदमलमहाम्भोदसच्छा-
 वकाया माया पायादपायादविहितमहिमा कापि पैताम्बरी वः ॥ १७० ॥ नामोदस्ता-
 खिलामो दमनियमयुजां यः प्रकामोपवाहः श्यामो दर्पाङ्घ्रिचामो दयमिलितयशोधारया
 मोदते यः । वामोदन्त्यासदामोदतरलदृशां दत्तकामोदयो यः सामोदः श्रीललामो दलयतु
 वरितं सोऽत्र दामोदरो वः ॥ १७१ ॥ (बलभद्रः) ॥ निष्पात्याशु हिमाशुमण्डलमधः
 प्लुत्वा तदन्तं मुधां कृत्वैनं चषकं हसन्निति हलापानाय कौतुहलात् । ओ देव द्विजराजि
 द्वाद्दशि मुरास्पर्शोऽपि न श्रेयसे मां मुञ्चेति तदर्थितो हलधरः पायादपायाज्जगत् ॥ १७२ ॥
 भोमोन्नामितरेवतीमुखगतामास्वाद्य कादम्बरीमुन्मत्तं कचिदुत्पतत्कचिदपि भ्राम्यत्कचित्प्रस्व-
 त् । रक्तापाङ्गमधीरलाङ्गलमलिश्यामाम्बराडम्बरं श्लेशं नः कवलीकरोतु सकलं पाका-
 मिरामं महः ॥ १७३ ॥ उष्णालु कचिदर्कधामनि मनाङ्गिद्रालु शीतानिले हालानां गृह-
 णालु चुम्बदसकृच्छज्जालु जायामुखम् । नित्यं निष्पतयालु तिर्यगवनीशाय्याशयालु क्षणं
 गीतेभ्यः स्पृहयालु धाम धवलं दीने दयालु श्रये ॥ १७४ ॥ (रुक्मिणी) ॥ श्लाघ्या-
 प्रीषतनुं सुदर्शनकरः सर्वाङ्गलीलाजितत्रैलोक्यां चरणारविन्दललितेनाक्रान्तलोको हरिः ।
 मित्राणां मुखमिन्दुमुन्दररुचं चन्द्रात्मचक्षुर्दधत्स्थाने यां स्वतनोरपश्यदधिकां सा रुक्मिणी
 शोऽवतात् ॥ १७५ ॥ (राधा) ॥ राधा पुनातु जगदच्युतदत्तचित्ता मन्थानमाकलयती
 हधिरिक्तपात्रे । यस्याः स्तनस्तबकचूचुक्कगोलदृष्टिर्देवोऽपि दोहनधिया वृषभं दुदोह
 ॥ १७६ ॥ सुधाधाम्नः कान्तिस्तव वदनपङ्केरुहगुणैर्जितेव म्लानत्वं व्रजति सहसा प्राण-
 दयिते । वदत्येवं कान्ते दिवसविरहातङ्कचकिना तदङ्गे संलग्ना तव दिशतु राधा प्रियश-

१ द्वारम्. २ लक्ष्मीपतिः; (पक्षे) वसन्तः. ३ चक्रवारी; (पक्षे) कुलालः. ४ विष्णुः; (पक्षे) शेषः. ५ क-
 ण्णपक्षेऽहिः कालियः; गह्वरपक्षेऽहिः सर्पः. ६ गह्वरः. ७ विष्णुः; (पक्षे) वानरः.

तम् ॥ १७७ ॥ (नन्दकः) ॥ सान्द्रां मुदं यच्छतु नन्दको वः सोह्यासलक्ष्मीप्रतिबि-
म्बगर्भः । कुर्वन्नज्ज्वं यमुनाप्रवाहसलीलराधास्मरणं मुरारेः ॥ १७८ ॥ (वेणुः) ॥ क्रेङ्कारः
स्मरकर्मिकस्य मुरतक्रोडापिकीनां रवो झङ्कारो रतिमञ्जरीमधुलिहां लीलाचकोरीध्वनिः ।
तन्व्याः कञ्जुलिकापसारणभुगाक्षेपस्खलत्कङ्कणक्रीणः प्रेम तनोतु वो नववयोलास्याय
वेणुस्वनः ॥ १७९ ॥ बुद्धः ॥ षट्चक्रे क्रैमभावनार्पेरिगतं हृत्पद्ममध्यस्थितं संपश्यञ्छि-
वरूपिणं लयवशादात्मानमध्याश्रितः । युष्माकं मधुसूदनो बुधवपुर्धारी स भूयान्मुदे य-
स्तिष्ठेत्कमलासने कृतचिर्विद्वैकलिङ्गाकृतिः ॥ १८० ॥ रेतोरक्तमयान्यमूनि भविनां वि-
ष्णुमूर्त्तयोदराण्यालोक्येव कलेवराणि विगलतोयार्द्ररन्ध्राणि यः । मायाजालनिर्यन्त्रितानि
घृणया नोन्मीलयत्यक्षिणी निर्व्यर्जप्रैणिधाननिश्चलमतिबुद्धयै स बुद्धोऽस्तु वः ॥ १८१ ॥
ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मीलय चक्षुः क्षणं पश्यानङ्गशरातुरं जनमिमं त्रातापि
नो रक्षसि । मिथ्याकारुणिकोऽसि निर्वृणतरस्त्वत्तः कुतोऽन्यः पुमाञ्छ्वन्मारवधूभिरित्य-
भिहितो बुद्धो जिनः पातु वः ॥ १८२ ॥ बद्धा पद्मासनं यो नयनयुगमिदं न्यस्य नासा-
ग्रदेशे धृत्वा मूर्त्तौ च शान्तौ शमरसमिलितौ चन्द्रसूर्याख्यवातौ । पश्यन्नन्तर्विशुद्धं कि-
मपि च परमं ज्योतिराकारहीनं सौख्याम्भोधौ निमग्नः स दिशतु भवतां ज्ञानबोधं बु-
धोऽयम् ॥ १८३ ॥ कामेनाकृष्य चापं हतपटुपटहं वल्गुभिर्मारवीरैर्भ्रूभङ्गोत्प्रेषजृम्भास्मि-
तललितदृशा दिव्यनारीजेनेन । सिद्धैः प्रद्वोत्तमाङ्गैः पुलकितवपुषा विस्मयाद्वाप्तवेन
ध्यायन्त्यो योगपीठादचलित इति वः पातु दृष्टो मुनीन्द्रः ॥ १८४ ॥ कल्किः ॥
उद्यतकरकरवालः शक्तिभिरध्वंसने महानिपुणः । कल्किहरिर्वः पायादपायतः कलिनिशा-
न्तोत्थः ॥ १८५ ॥ यवनीनयनाम्बुधोरणीभिर्धरिणीनामपनीय तापवद्भिः । सुकृतद्रुमसेक-
माचरन्तं धृतकल्कं प्रणमामि निर्विकल्पम् ॥ १८६ ॥ प्रेङ्खद्वाजितरंगमुन्मदगजग्राहप्रगल्भं
भटव्यावल्गत्स्फुटपुण्डरीकनिलयं शिञ्जरीरपिण्डावलिम् । म्लेच्छानीकमहार्णवं सुविपुलं
सङ्ग्रामकल्पावधौ यश्चौर्वाग्रिरीवाभवद्द्वैचतु स वः कल्कानि कल्की हरिः ॥ १८७ ॥

सूर्यः ।

खण्डितानेत्रकं जालिमञ्जुरञ्जनपण्डिताः । मण्डिताखिलदिकप्रान्ताश्चण्डांशोः पान्तु भा-
नवः ॥ १ ॥ शुक्रतुण्डच्छविसवितुश्चण्डरुचः पुण्डरीकवनवन्धोः । मण्डलमुदितं वन्दे कुण्ड-

१ शब्दः. २ आधारचक्रं मणिपूरचक्रमधिष्ठानचक्रमाज्ञाचक्रं बिन्दुचक्रं लयचक्रं चेति षट्चक्राणि. ३ परिपाटी.
४ वासना. ५ व्यासम्. ६ चित्तैकाग्र्यवशात्. ७ स्थितः. ८ “जह्याया मध्यभागे तु संश्लेषो यत्र जह्या । पञ्चा-
सनमिति प्रोक्तं तदासनविचक्षणैः ॥” ९ ज्ञानो. १० ज्ञानम्. ११ संसारिणाम्. १२ बद्धानि. १३ चेतः-
समाधिना. १४ शरीरे. १५ फेनपिण्डः. १६ खण्डयतु. १७ पापानि. १८ नायिकाविशेषा. १९ कमलम्.

माखण्डलाशयाः ॥ २ ॥ अतिविततगगनसरणिप्रसरणपरिमुक्तविश्रमानन्दः । मरुदुष्ठा-
 तसौरभकमलाकरहासकृद्विर्जयति ॥ ३ ॥ प्राचीकुङ्कुमतिलकं पूर्वाचलरोहणैकमाणि-
 यम् । त्रिभुवनगृहैकदीपं वन्दे लोकैकलोचनं देवम् ॥ ४ ॥ कटुभिरपि कठोरचक्रवाकोत्व-
 ररहज्वरशान्तिशोतवीर्यैः । तिमिरहतमथं महोभिरञ्जयति जगन्नयनौघमुष्णभानुः ॥ ५ ॥
 द्विम्बमम्बरमणिर्यदपां प्रसूतिर्नक्तं निषिञ्चति यदग्निशिखामु भासः । ज्योत्स्ना निशासु हिम-
 शान्ति च यन्मयूखाः पूषा पुराणपुरुषः स नमोऽस्तु तस्मै ॥ ६ ॥ यो रक्ततामतिरामतुलो
 वधानो दिक्प्रौढदारनृहमोहनवासवासः । योषिद्वयीपतिविडम्बनभृत्स शश्वत्पायादपायस-
 मुदायहरो रविर्नः ॥ ७ ॥ ब्रह्माण्डसंपुटकलेवरमध्यवर्ति चैतन्यपिण्डमिव मण्डलमस्ति
 यस्य । आलोकितोऽपि दुरितानि निहन्ति यस्तं मार्तण्डमादिपुरुषं प्रणमामि नित्यम्
 ८ ॥ सिन्दूरस्पृहया स्पृशन्ति करिणां कुम्भस्थमाधोरेणा भिङ्गिपल्लवशङ्कया विचिनुते
 सान्द्रद्रुमद्रोणिषु । कान्ताकुङ्कुमकाङ्क्षया करतले मृदन्ति लग्नं च यत्तत्तेजः प्रथमोद्भवं भ्रम-
 करं सौरं चिरं पातु वः ॥ ९ ॥ एकस्मिन्नयने भृशं तपति यः काले स दाहक्रमो येनात-
 न्यत यत्प्रकाशममयेनैषां पदं दुर्लभम् । सा व्योमावयवस्य यन्न विदिता लोके गतिः
 आश्वती श्रीसूर्यः सुरसेवितोऽपि हि महादेवः स नस्त्रायताम् ॥ १० ॥ जम्भारातीभकुम्भो-
 यमिव दधतः सान्द्रसिन्दूररेणुं रक्तैः सिक्ता इवौषैरुदयगिरितटीधातुधाराद्रवस्य । आ-
 श्वान्त्या तुल्यकालं कमलवनरुचेश्चावृणा वो विभूत्यै भूयासुर्भासयन्तो भुवनमभिनवा भा-
 वो भानवीयाः ॥ ११ ॥ भक्तिप्रहाय दातुं मुकुलपुटकुटीकोटरक्रोडलीनां लक्ष्मीमाकट्ट-
 कामा इव कमलवन्दोदाटनं कुर्वते ये । कालाकारान्धकाराननपतितजगत्साध्वसध्वंसकल्पाः
 कल्याणं वः क्रियासुः किसलयरुचयस्ते करा भास्करस्य ॥ १२ ॥ साटोपव्योमहृष्टो-
 धतरजनिवणिङ्गायकोन्मुक्ततारा मुक्ताहारापहारात्तरलखगरवप्रोत्थिता कीर्तिशान्त्यै । कर्ष-
 णम्भोजकुम्भोदरकुहरवहर्नि मरत्पट्टदालीकालव्यालीं करेणाकलयतु दिनकृत्कल्मषोन्मूलनं
 वः ॥ १३ ॥ चक्री चक्रारपङ्क्तिं हरिरपि च हरिन्धूर्जटिं धुर्ध्वनान्तानैक्षं नक्षत्रनाथोऽरुण-
 मपि वरुणः कूबराग्रं कुबेरः । रंहैः सङ्गः सुराणां जगदुपकृतये नित्ययुक्तस्य यस्य स्तौति
 शितिप्रसन्नोऽन्वहमहिमरुचेः सोऽवतात्स्यन्दनो वः ॥ १४ ॥ किं छत्रं किं नृत्तं तिल-
 कमुत तथा कुण्डलं कौस्तुभो वा चक्रं वा वारिजं वेत्यमरयुवतिभिर्गर्दल्लिङ्गपिदेहे । ऊर्ध्व
 गौली ललाटे श्रवसि हृदि करे नाभिदेशे च दृष्टं पायात्तद्वोऽर्कविम्बं स च दनुज-
 रेपुर्वर्धमानः क्रमेण ॥ १५ ॥ शीर्णध्राणाङ्घ्रिपाणीर्ध्रुवाणिभिरप्यनैर्वधराव्यक्तघोषान्दीर्घार्ध्रा-

१ पूर्वदिशः. २ इन्द्रः. ३ क्रयविक्रयस्थानम्. ४ विष्णुः. ५ कीलक. ६ इन्द्रः. ७ अश्वान्. ८ यान-
 त्रस. ९ चक्रः. १० युगधर. ११ वंगः. १२ च्छारजम्. १३ यतो विष्णोर्नाभिदेशे कमलं वर्तते. १४ वा-
 नाकृत्या. १५ कुष्ठरोगविशोर्णनासिकापादपाणीन्. १६ शतविशिष्टः. १७ शंकरः. १८ चिरकालं प्राप्तात्.

तानघौघैः पुनरपि घटयत्येक उल्लाघयन्त्यः । धर्मांशोस्तस्य वोऽन्तर्द्विगुणधेनवृणानिघ्ननिविघ्न-
वृत्तेर्दत्तार्घ्याः सिद्धिसंघैर्विदधतु धैर्ययः शीघ्रमहोविघातम् ॥ १६ ॥ (किरणाः) ॥ सिन्दू-
राणीव सीदत्कृपणकुलवधूमूर्धं ये संचरन्तः प्रेक्षयन्ते दिक्षु शैलाः शिखरभुवि लसत्प-
द्मरागाङ्कुरा यैः । धुन्वन्ते ध्वान्तधाराः सह दुरितचयैर्दूरदृश्याः सुदृश्याः पान्तु त्वां पद्मव-
न्धोरकरणकिरणाः पूरणाः पद्मबन्धोः ॥ १७ ॥ (तुरगाः) ॥ अवतु नः सवितुस्तुरगावली
समतिलङ्घिततुङ्गपयोधरा । स्फुरितमध्यगर्तारुणनायका मरकतैव लतेव नभश्चयः ॥ १८ ॥

चन्द्रः ।

लालयन्तमरविन्दवनानि क्षालयन्तमभितो भुवनानि । पालयन्तमथ कोककुलानि ज्यो-
तिषां पतिमहं महयामि ॥ १ ॥ रविमावसते सतां क्रियायै सुधया तर्पयते सुरान्निपतृश्च ।
तमसां निशि मूर्छतां विहन्ने हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥ २ ॥ स्वर्भानुप्रतिवारपर्णामि-
लदन्तौघ्यन्त्रोद्भवश्चन्द्रालीपतयालुदीधितिमुधासारस्तु पारद्युतिः । पुष्पेष्वासनतत्प्रियापैरिण-
यानन्दाभिषेकोत्सवे देवः प्राप्तसहस्रधारकलशश्रीरस्तु नस्तुष्टये ॥ ३ ॥

पृथिवी ।

स्वर्गौकोभिरदोनिवासिपुरुषारब्धातिशुद्धाध्वरस्वाहाकारवषट्क्रियोत्थममृतं स्वादीय
आदीयते । आम्नायप्रवणैरलंकृतिजुषेऽमुष्मै मनुष्यैः शुभैर्दिव्यक्षेत्रसरित्पवित्रवपुषे देव्यै
पृथिव्यै नमः ॥ १ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे प्रथमं प्रकरणं समाप्तम् ।

१ सूर्यस्य. २ सततकृपा. ३ रश्मयः. ४ पापम्. ५ मेघाः; (पक्षे) स्तनौ. ६ अरुणरूपो नायकः सार-
थिर्यस्याः; (पक्षे) अरुण आरक्तो नायको हारमध्यमणिः. ७ सूर्येतुरंगमाणां हरितवर्णत्वादित्यर्थः. ८ गिल-
नम्. ९ छिद्रकरणसाधनम्. १० दन्तदशनकृतविवरपरंपरा. ११ पतनशीला. १२ मदनः. १३ विवाहः.
१४ देवैः.

प्रकरणम् २ ।

सामान्यप्रकरणम् ।

सुभाषितप्रशंसा ।

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती । तस्माद्धि काव्यं मधुरं तस्मादपि सुभाषितम् ॥ १ ॥ सुभाषितेन गीतेन युवतीनां च लीलया । मनो न भिद्यते यस्य स योगी ह्यथवा पशुः ॥ २ ॥ सुभाषितमयद्रव्यसंग्रहं न करोति यः । प्रस्तावयज्ञे संप्राप्ते कां प्रदास्यति दक्षिणाम् ॥ ३ ॥ संसारकटुदृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । सुभाषितरसास्वादः संगतिः सुजने जने ॥ ४ ॥ सुभाषितरसास्वादजातरोमाञ्चकञ्चुकाः । विनापि कामिनीसङ्गं कवयः सुखमेधते ॥ ५ ॥ पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् । मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ॥ ६ ॥ धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं मनोहारि सुभाषितम् । इत्यादिगुणरत्नानां संग्रही नावसीदति ॥ ७ ॥ संगीतमपि साहित्यं संरस्वत्याः स्तनद्वयम् । एकमापातमधुरमन्यदालोचनामृतम् ॥ ८ ॥ शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति गानरसं फणी । साहित्यरसमाधुर्यं शंकरो वेत्ति वा न वा ॥ ९ ॥ द्राक्षाश्लानमुखी जाता शर्करा चाश्मतां गता । सुभाषितरसस्याग्रे सुधा भीता दिवं गता ॥ १० ॥ संसदि तदेव भूषणमुपकारकमवसरे धनं मुख्यम् । मूक्तं दधति सुवर्णं कल्याणमनर्घ्यमिह धन्याः ॥ ११ ॥ कथमिह मनुष्यजन्मा संप्रविशति सदसि विबुधगमितायाम् । येन न सुभाषितामृतमाह्लादि निपीतमातृप्तेः ॥ १२ ॥ अकलितशब्दालंकृतिरनुकूला स्खलितपदनिवेशापि । अभिसारिकेव कथयति सूक्तिः सौर्त्कर्षशृङ्गारा ॥ १३ ॥ आस्वादितदयिताधरसुधारसस्यैव मूक्तयो मधुराः । अकलितरसालमुकुलो न कोकिलः कलमुदञ्चयति ॥ १४ ॥ यस्य वक्त्रकुहरे सुभाषितं नास्ति नाप्यवसरे प्रजल्पति । आगतः सदसि धीमतामसौ लेप्यनिर्मित इवावभासते ॥ १५ ॥ सुभाषितं हारि विशत्यधोगलान्न दुर्जनस्यार्कुरिपोरिवामृतम् । तदेव धत्ते हृदयेन संज्जनो हरिर्महार्त्नमिवातिनि-

१ प्रसङ्गः. २ नश्यति. ३ पाषाणताम्. ४ काञ्चनम्; (पक्षे) सुष्ठु पदैर्युक्तम्. ५ पण्डितपूर्णायाम्. ६ न कलिता शब्दस्यालंकृतिर्यया. अनुप्रासादिशब्दालंकृतिश्च्येत्यर्थः; (पक्षे) अकलितः शब्दो ययैतादृश्यलंकृतिभूषणं यस्याः. सशब्दभूषणवत्त्वेऽन्यस्य ज्ञानं भविष्यतीति धियेति भावः. ७ द्रुतं रसप्रत्यायिका; (पक्षे) नायकचित्तानुकूल्यवती. ८ कमेष्टं सुमिष्टपदानां ग्रथनं यत्र; (पक्षे) स्थानादन्यत्र पतनं यथा स्यात्तथा चरणविन्यासो यस्याः. ९ सुभाषितम्; (पक्षे) शोभनोक्तिमती. १० उत्कृष्टशालिशृङ्गाररसवती; (पक्षे) अहमस्यायं ममेति रतिपरिपोषवती. ११ मधुरम्. १२ वदति. १३ विले. १४ पङ्कजरचितः. १५ राहोः. १६ कौस्तुभमणिः.

मेलम् ॥ १६ ॥ नायं प्रयाति विवृतिं निरसो न यः स्यान्न क्षीयते बहुजनैर्नितरां निपीतः
 'जोष्यं' निहन्ति रुचिमेति करोति तृप्तिं नूनं सुभाषितरसोऽन्यरसातिशायी ॥ १७ ॥ विं
 हारैः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णावतंसैरलं केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं साडम्बरैरम्बरैः
 पुंसामेकमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डनं यन्निष्पीडितपार्वणाभृतकैरस्पधोपमाः सूक्त
 यः ॥ १८ ॥ खिन्नं चापि सुभाषितेन रमते स्वीयं मनः सर्वदा श्रुत्वान्यस्य सुभाषितं ख
 मनः श्रोतुं पुनर्वाञ्छति । अज्ञाञ्ज्ञानवतोऽप्यनेन हि वशीकर्तुं समर्थो भवेत्कर्तव्यो हि
 सुभाषितस्य मनुजैरावश्यकः संग्रहः ॥ १९ ॥

विद्याप्रशंसा ।

अपूर्वः कोऽपि कोशोऽयं विद्यते तव भारति । व्ययतो वृद्धिमायाति क्षयमायाति संच
 यात् ॥ १ ॥ अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् । सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य ना
 स्त्यन्ध एव सः ॥ २ ॥ सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अहार्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षय
 त्वाच्च सर्वदा ॥ ३ ॥ हर्तुर्न गोचरं याति दत्ता भवति विस्तृता । कल्पान्तेऽपि न या नश्येत्किम्
 न्यद्विद्यया समम् ॥ ४ ॥ ज्ञातिभिर्वञ्च्यते नैव चौरिणापि न नीयते । दाने नैव क्षयं या
 विद्यारत्नं महाधनम् ॥ ५ ॥ संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् । समुद्रमिव दुर्ध
 न्यं भाग्यमतः परम् ॥ ६ ॥ विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये । आद्या हा
 स्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्विद्यते सदा ॥ ७ ॥ गुनः पुच्छमिव व्यर्थं जीवितं विद्यया विना
 न गुह्यगोपने शक्तं न च दर्शनिवारणे ॥ ८ ॥ सद्विद्या यदि का चिन्ता वरौकोदरपूरणे
 शुकोऽप्यशनमाप्नोति हरे राम इति ब्रुवन् ॥ ९ ॥ वसुमतीपतिना नु सरस्वती बलवत्
 रिपुणापि न नीयते । सभविभागरहैर्न विभज्यते विबुधबोधधुधैरिपि सेव्यते ॥ १० ॥ श्रिय
 प्रदुग्धे विपदो रुणद्धि यशोसि सूते मलिनं प्रमाष्टि । संस्कारशौचेन परं पुनीते शुद्ध
 हि बुद्धिः किल कामधेनुः ॥ ११ ॥ न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृभाज्यं न च भा
 कारि । व्यये कृते वर्धत एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ॥ १२ ॥ मातेव रक्षति पिते
 हिते निर्युक्ते कान्तेव चापि रमयत्यपनीय खेदम् । लक्ष्मीं तनोति वितनोति च दिक्षु कीं
 किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ १३ ॥ विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्न
 गुप्तं धनं विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः । विद्या बन्धुजनो विदेश
 मने विद्या परं दैवतं विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ १४ ॥ विं
 ह्यतरासि किं नु कृपणं संभावनैर्लज्जसे सन्त्यन्ये तव तोषणे हितधियो धन्या वदान्त
 भुवि । कान्तानां कुचकुम्भकौशलरुचां नो हानिरेतावता षण्डानां हृदयेऽपि यत्प्रणयते

१ विकारम्. २ मान्यम्. ३ अन्यरसानतिक्रम्य वर्तत इत्यर्थः. ४ कर्णभूषणैः. ५ वस्त्रादिभिः. ६ पूर्ण
 ७ किरणाः. ८ नास्त्युत्तमं यस्मात्. ९ ज्ञानाय. १० मक्षिका. ११ शुद्धकम्. १२ नियोजयति. १३ अन्तर्हितम्

नानङ्गरागोदयः ॥ १५ ॥ विद्या नाम नरस्य कीर्तिरतुला भाग्यश्रये चाश्रयो धेनुः काम-
दुष्ठा रतिश्च विरहे नेत्रं तृतीयं च सा । सत्कारायतनं कुलस्य महिमा रत्नैर्विना भूषणं
तस्मादन्यमुपेक्ष्य सर्वविषमं विद्याधिकारं विना ॥ १६ ॥

काव्यप्रशंसा ।

कान्पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि । किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वा-
दीयसी सुधा ॥ १ ॥ निर्वद्यानि पद्यानि यदनार्यस्य का क्षतिः । भिक्षुकक्षे विनिक्षिप्तः किमि-
क्षुर्नरिं सो भवेत् ॥ २ ॥ याता यान्ति च यातारो लोकाः शोकाधिका भुवि । काव्यसंघ-
न्धिनी कीर्तिः स्थायिनी निरपायिनी ॥ ३ ॥ नवोक्तिर्जातिरग्राम्या श्लेषोऽस्त्रिष्टुः स्फुटो
रसः । विकटाक्षरसंबन्धः कृत्स्नमेकत्र दुष्करम् ॥ ४ ॥ सद्भिर्भाव्ये हिते काव्ये दृष्टा
दुर्जनगर्जनम् । चण्डीशाङ्गीकृते चन्द्रेऽरुतुदः किं विभुंतुदः ॥ ५ ॥ त एव पदविन्यासास्ता
एवार्थविभूतयः । तथापि नव्यं भवति काव्यं ग्रथनकौशलात् ॥ ६ ॥ सरसापि कवेर्वाणी
हरिनामाङ्गता यदि । सादरं गृह्यते तज्ज्ञैः शुक्तिमुक्तान्विता यथा ॥ ७ ॥ काव्यस्या-
म्रफलस्यापि कोमलस्येतैरस्य च । बन्धच्छायाविशेषेण रसोऽप्यन्यादृशो भवेत् ॥ ८ ॥
शब्दशक्त्यैव कुर्वाणा सर्वदानवनिर्दृतिम् । काव्यविद्या श्रुतिगता स्यान्मृतस्यापि जी-
वनी ॥ ९ ॥ श्लिष्टा सैभङ्गा सद्गुण्या निर्दोषा सद्गुणा मृदुः । नानाभङ्गीविलासा
चेत्कृतिर्विकृतिरन्यथा ॥ १० ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलामु च । करोति कीर्तिं
प्रीतिं च साधुकाव्यनिषेवणम् ॥ ११ ॥ अध्वनि पदग्रहपरं मदयति हृदयं न वा
न वा श्रवणम् । काव्यमभिज्ञसभायां मञ्जीरं केलिवेलायाम् ॥ १२ ॥ अविदितगुणापि
सुकवेर्भणितिः^१ कर्णेषु किं रति मधुघाराम् । अनधिगतपरिमलापि हि हरति दृशं मालती-
माला ॥ १३ ॥ ख्यातिं गमयति सुजनः सुकविर्विदधाति केवलं काव्यम् । पुष्पाति कम्-
लमम्भो लक्ष्म्या तु रविर्नियोजयति ॥ १४ ॥ कृतमन्दपदं न्यासा विक्चश्चिश्चिरुशब्दमङ्ग-
वती । कस्य न कम्पयते^२ कं जरेव जीर्णस्य सत्कवेर्वाणी ॥ १५ ॥ सरसा सालंकारा
सुपदन्यासा सुवर्णमयमूर्तिः । आर्या तथैव भार्या न लभ्यते पुण्यहीनेन ॥ १६ ॥ सा कविता
सा वनिता यस्याः श्रवणेन दर्शनेनापि । कविहृदयं विटहृदयं सरलं तरलं च सत्त्वं भवति

१ उत्कृष्टानि. २ मर्मस्पृक्. ३ कटिनस्येत्यर्थः. ४ सर्वकालं नवसौख्यम्; (पक्षे) सर्वेषां रक्षसामानन्दम्.
५ कविता; (पक्षे) काव्यस्य शुक्रस्य विद्या. संजीविनीत्यर्थः. ६ नानार्थशब्दयुक्ता. ७ पदच्छेदवैचित्र्यादने-
कार्थपदवती. ८ कविता. ९ रोगः. दुःखदत्वात्. १० व्यङ्ग्यार्थशून्यं यन्तु ध्वनिरुत्तमं काव्यं तद्विज्ञमित्यर्थः;
(पक्षे) शिक्षितशून्यम्. ११ अनुप्रासमावार्थं पदग्रहः परमुत्कृष्टो यज्ञः; (पक्षे) अत्यन्तचरणसंलग्नम्. १२ उक्तिः.
१३ वर्षति. १४ सुप्तिष्ठन्तादि; (पक्षे) चरणः. १५ प्रफुल्लशोभा; (पक्षे) विगत कचश्रीः केशशोभा यस्याः.
१६ चारुो ये शब्दभङ्गा रचनाविशेषास्तद्वती; (पक्षे) स्खलितशब्दवती. १७ शिरः.

नीयन्ते क्षणं कठिनाः पुनः सततममृतस्यन्दोद्गारा गिरः प्रतिभावताम् ॥ ३४ ॥ समुच्छासो
वाचां सरसमधुनिप्यन्दलहरी समुन्मेषद्वेषी सकलरसपोषोपजनकः । न केषामाधत्ते मनसि
परितोषं नवनवैर्विलासैरुन्मीलद्विकचैर्भूलीपरिमलः ॥ ३५ ॥ यथा यूनस्तद्वत्परमरमणी-
यापि रमणी कुमाराणामन्तःकरणहरणं नैव कुरुते । मदुक्तिश्चेदन्तर्मदयति सुधीभूय सुधियां
किमस्या नाम स्यादरसपुरुषानादरभरैः ॥ ३६ ॥ परिच्छिन्नस्वादोऽमृतगुडमधुसौद्रपयसां कदा-
चिच्चाभ्यासाद्भजति ननु वैरस्यमधिकम् । प्रियाविम्बौष्ठे वा रुचिरकविवाक्येऽप्यनवधिर्नवा-
नन्दः कोऽपि स्फुरति तु रसोऽसौ निरुपमः ॥ ३७ ॥ प्रैस्तैर्यः पात्रं तिलकयति यं सू-
क्तिरचना य आद्यः स्वादूनां श्रुतिचुलुकलेहेन मधुना । यदात्मानो विद्याः परिणमति
यश्चार्थवपुषा स गुम्फो वाणीनां कविट्टपनिषेव्यो विजयते ॥ ३८ ॥ सद्य मध्ये यासामि-
यममृतनिप्यन्दसरसा सरस्वत्युदामा वहति बहुमार्गा परिमलम् । प्रसादं ता एता घनप-
रिचिताः केन महतां महाकाव्यव्योम्नि स्फुरितमधुरा यान्तु रुचयः ॥ ३९ ॥ नैव व्याकर-
णज्ञमेति पितरं न भ्रातरं तार्किकं दूरात्संकुचितेव गच्छति पुनश्चाण्डालं वच्छान्दसाम् ।
मीमांसानिपुणं नपुंसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा काव्यालंकरणज्ञमेत्य कवितकान्ता दृणीते
स्वयम् ॥ ४० ॥ रम्यार्थोक्तितृज्ज्वाल रसमयप्राणा गुणोल्लासिनी चेतोरञ्जकरीतिवृत्तिक-
वितापाकं वयो विभ्रतो । भावालंकरणोचितागमवती सर्वत्र निर्दोषता शय्यामैवति कामि-
नीव कविता कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४१ ॥ निर्द्वादः क्रकचः क्षतैः किरति किं कर्णामृतं
वल्ङ्की किंवा मुञ्चति मालती परिमलं पाषाणनिष्पेषणैः । इत्थं तारसकर्कशां धियमसौ जल्पै-
र्विकाल्याकुलैराकूटं कमनीयकान्तिदमितं कार्यं कथं स्यन्दते ॥ ४२ ॥ यन्त्राकुष्टसुवर्णसूत्र-
मिव यत्पद्यं सुमेरोस्तटादुन्मीलत्कुरुविन्दकन्दल इव स्वच्छः पदार्थोदयः । तत्राप्युल्लसदंशु-
कान्तविलम्बकान्ताकुचान्तोपमं व्यङ्ग्यं यत्र तदेव काव्यमितरद्वाग्देवतोपलवः ॥ ४३ ॥
प्रातः पङ्कजकुङ्कुलं द्युतिपरं तत्केसरोल्लासवानर्थोऽप्यन्तरसौरभप्रतिनिभं व्यङ्ग्यं चमत्कारि
यत् । द्वित्रैर्यद्वसिकैश्चिरं सहृदयैर्भूङ्गैरिवास्वाद्यते तत्काव्यं न पुनः प्रमत्तकुक्कर्वैर्वात्किचिदु-
ज्जलिपतम् ॥ ४४ ॥ निन्द्यन्ते यदि नाम मन्दमतिभिर्वक्राः कवीनां गिरः स्तूयन्ते न च
नीरसैर्मृगदृशां वक्राः कटाक्षच्छटाः । तद्वैदग्ध्यविदां सतामपि मनः किं नेहेते वक्रतां धत्ते
किं न हरः किरीटशिखरे वक्रां कलामैन्दवीम् ॥ ४५ ॥ सानन्दप्रमदाकटाक्षविशिष्यैषां
न भिन्नं मनो यैः संसारसमुद्रपातविधरेष्वन्येषु पोतायितम् । यैर्दुर्वारसरस्वतीविलसितं द्वित्रैः
पदैर्गुञ्जितं तेषामप्युपरि स्फुरन्ति मतयः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४६ ॥ वाणि त्वत्पदपद्मे-
णुकणिका या स्वान्तभूमिं सतां संप्राप्ता कवितालता परिणता सैवेयमुज्जृम्भते । त्वकर्णेऽपि
चिराय यत्किंसलयं सूक्तापदेशं शिरःकम्पभ्रंशितपारिजातकलिकागुच्छे विधत्ते पदम् ॥ ४७ ॥

नाट्यप्रशंसा ।

प्रत्यङ्गमङ्गुलिमर्वरमावतारनव्योल्लसत्कुमुमराजिविराजिबन्धम् । धर्मेतरांशुरिव वक्त-
यानिर्गम्य नाट्यप्रबन्धमतिमञ्जुलमंविधानम् ॥ १ ॥ देवानामिदमामनन्ति मुनयः कान्तं क्रतुं
चाक्षुषं रुद्रेण दमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विभक्तं द्विधा । त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं ना-
नारमं दृश्यते नाट्यं भिन्नरुचर्जनस्य बहुधाप्येकं ममाराधनम् ॥ २ ॥

कुकाव्यनिन्दा ।

किं तेन किल काव्येन मृद्यमानस्य यस्य ताः । उद्धेरिव नायान्ति रसामृतपरंपराः
॥ १ ॥ यदा प्रकृत्यैव जनस्य रागिणो भृशं प्रदीप्तो हृदि मन्मथानलः । तदात्र भूयः
किमनर्थपण्डितः कुकाव्यहव्याहृतयो निवेशिताः ॥ २ ॥

सामान्यकविप्रशंसा ।

जयन्ति ते मुक्तनिनो रममिद्धाः कवीश्वराः । नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भय-
म् ॥ १ ॥ प्रस्ताव हेतुयुक्तानि यः पठत्यविशङ्कितः । स कविस्तानि काव्यानि काव्ये तस्य
परिश्रमः ॥ २ ॥ मुक्तेवः शब्दसौभाग्यं मुक्तिर्वैति नापरः । कैलादवन्न जानाति परः कङ्क-
णचित्रताम् ॥ ३ ॥ सन्ति श्वान इवामंख्या जातिभाजो गृहे गृहे । उत्पादका न बहवः
कवयः शरभा इव ॥ ४ ॥ कवयः परिगुप्यन्ति नेतरे कविमूक्तिभिः । न ह्यकूपारवत्कूपा
वर्धन्ते विधुकान्तिभिः ॥ ५ ॥ क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी पुण्येन लभ्यते । अनुकूलः शु-
चिर्दक्षः कविर्विद्वान्मुदुर्लभः ॥ ६ ॥ कवीनां मानसं नैमि तरन्ति प्रतिभाम्भसि । यत्र हंस-
वयांसीव भुवनानि चतुर्दश ॥ ७ ॥ अपूर्वा भानि भाग्याः काव्यामृतफले रसः । चर्वणे
सर्वसामान्ये स्वादुवित्कवलं कविः ॥ ८ ॥ उत्फुल्लगच्छैरालापाः क्रियन्ते दुर्मुखैः सुखम् ।
जानाति हि पुनः सम्यक्कविरेव कवेः श्रमम् ॥ ९ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानो तेषां लोके स्थिरं
यशः । यैर्निबद्धानि काव्यानि ये च काव्येषु कीर्तिताः ॥ १० ॥ अमृतेत्प्रेक्षणे रागं कु-
र्वन्त्युरगवज्जनाः । कविर्गुरुद्वन्मान्यमिन्द्रवज्रादि वृत्रहृत् ॥ ११ ॥ काव्यमध्यो गिरो
यावच्चरन्ति विशदा भुवि । तावत्मारस्वनां स्थानं कविरासाद्य तिष्ठति ॥ १२ ॥ अनन्तप-
दविन्यासरचना सरमा कवेः । बुधो यदि समीपस्थो न कुंजन्मा पुरो यदि ॥ १३ ॥ कविः
करोति पद्यानि लालयत्युत्तमो जनः । तरुः प्रसूने पुष्पाणि मरुद्वहति सौरभम् ॥ १४ ॥
कविः करोति काव्यानि स्वादु जानन्ति पण्डिताः । सुन्दर्या अपि लावण्यं पतिर्जानाति नो

१ कानिशाशरः, २ स्वर्णकारः, ३ समुद्रः, ४ अनंरुपदानि, (पक्षे) विष्णुपदम्, आकाशमित्यर्थः, ५ कव-
विभुः, (पक्षे) गच्छत्यर्थः, ६ पण्डितः, (पक्षे) बुधमहः, ७ नीचः, (पक्षे) कुः, पृथ्वी तस्या जन्म यस्य, मङ्गल
इत्यर्थः, ८ सोमस्यम्.

पिता ॥ १५ ॥ कविः पिता पोषयति पालको रसिकः पतिः । कवितायुवतेर्नूनं सोदरास्तु
विवेकिनः ॥ १६ ॥ तत्त्वं किमपि काव्यानां जानाति विरली भुवि । मार्मिकः को मरन्दा-
नामन्तरेण मधुव्रतम् ॥ १७ ॥ कतिपयनिमेषवर्तिनि जन्मजरामरणविह्वले जगति । कल्पा-
न्तक्रोष्टिबन्धुः स्फुरति कवीनां यशःप्रसरः ॥ १८ ॥ कविवाक्यामृततीर्थस्नानैः पूता, भृशं
यशोदेहाः । येषां त एव भूपा जीवन्ति मृता वृथैवान्ये ॥ १९ ॥ काव्यप्रपञ्चैर्बहू रचयति
काव्यं न सारविद्ववति । तरवः फलानि सुवते विन्दति सारं मतङ्गसमुदायः ॥ २० ॥
विगुणोऽपि काव्यबन्धुः साधूनामाननं गतः स्वदते । फूत्कारोऽपि सुवशैरनूद्यमानः श्रुति
हरति ॥ २१ ॥ विद्वत्कवयः कवयः केवलकवयस्तु केवलं कपयः । कुलजा या सा जाया
केवलजाया तु केवलं माया ॥ २२ ॥ अवयः केवलकवयः कीराः स्युः केवलं धीराः ।
वीराः पण्डितकवयस्तानवमन्ता तु केवलं गवयः ॥ २३ ॥ अहंमपि परेऽपि कवयस्त-
थापि परमन्तरं परिज्ञेयम् । ऐक्यं रलयोरपि यदि तर्किकं करभायते कलभः ॥ २४ ॥
दिवमप्युपयातानामाकल्पमनल्पगुणगणा येषाम् । रमयन्ति जगन्ति गिरः कथमिव कवयो
न ते वन्द्याः ॥ २५ ॥ शीलाविद्यामारुलामोरिकाद्याः काव्यं कर्तुं सन्तु विज्ञाः स्त्रियोऽपि ।
विद्यां वेत्तुं वादिनो निर्विजेतुं दातुं वक्तुं यः प्रवीणः स वन्द्यः ॥ २६ ॥ लङ्कापतेः संकु-
चितं यशो यद्यत्कीर्तिपात्रं रघुराजपुत्रः । स सर्व एवादिकवेः प्रतापो न कोपनीयाः कवयः
क्षितिन्द्रैः ॥ २७ ॥ जयन्ति ते पञ्चमनादमित्रचित्रोक्तिसंदर्भविभूषणेषु । सरस्वती यद्वद-
नेषु नित्यमाभाति वीणामिव वादयन्ती ॥ २८ ॥ कुण्ठत्वमायाति गुणः कवीनां साहि-
त्यविद्याश्रमवर्जितेषु । कुर्यादनाद्रेषु किमङ्गनानां केशेषु कृष्णागुरुधूपवासः ॥ २९ ॥ म-
हीपतेः सन्ति न यस्य पार्श्वे कवीश्वरास्तस्य कुतो यशांसि । भूपाः कियन्तो न बभूवु-
रुर्व्यां नामापि जानाति न कोऽपि येषाम् ॥ ३० ॥ किं चारुचारित्रविलासशून्याः कुर्वन्ति
भूपाः कविसंग्रहेण । किं जातु गुञ्जाफलभूषणानां सुवर्णकारेण वनेचराणाम् ॥ ३१ ॥
तर्केषु कर्कशतराः स्युरथापि पुंसां काले भवन्ति मृदवः कवितामु वाचः । दैत्येन्द्रशैलकु-
लिशं दयिताकपोले नाथस्य कोमलमुदाहरणं नखं नः ॥ ३२ ॥ अपि मुदमुपयान्तो वाग्वि-
लासैः स्वकीयैः परभ्रणितिषु तृप्तिं यान्ति सन्तः कियन्तः । निजघनमकरन्दस्पन्दपूर्णा-
लवालः कनककलशसेकं नेहते किं रसालः ॥ ३३ ॥ पदव्यक्तिव्यक्तीकृतसहृदयानन्द-
सरणौ कवीनां काव्येन स्फुरति बुधमात्रस्य विषणा । नवक्रीडावेशव्यसनपिशुनो यः
कुलवधूकटाक्षाणां पन्थाः स खलु गणिकानामविषयः ॥ ३४ ॥ अयं मे वाग्गुम्फो वि-
शदपदवैदग्ध्यमधुरः स्फुरद्वन्धो वन्ध्यो जडहृदि कृतार्थः कविहृदि । कटाक्षो वामाक्ष्या दरद-
लितनेत्रान्तगलितः किशोरे निःसारः स तु किमपि यूनः स्थगयति ॥ ३५ ॥ मर्दुक्तिश्चेदन्त-

र्मदयति सुधीभूय सुधियः किमस्या नाम स्यादरसपुरुषानादरभरैः । यथा यूनस्तद्वत्परम-
रमणीयापि रमणी कुमारानामन्तःकरणहरणं नैव कुरुते ॥ ३६ ॥ भुजतरुवनच्छायां
येषां निषेव्य महीजसां जलधिरशना मेदिन्यासीदसावकुतोभया । स्मृतिमपि न ते यान्ति
क्षमापा विना यदनुग्रहं प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥ ३७ ॥ यदि प्रभुरुदार-
धीः सुरसकाव्यकौतूहलस्तथैव च सभासदः सदसि तद्गुणग्राहिणः । सुवर्णसदलंकृतिर्भवति
तत्र नृत्योद्यता मदीयरसनानटी रसघटीयमानन्दभूः ॥ ३८ ॥ वदन्तु कतिचिद्धठात्खफछ-
ठेति वर्णच्छटान्घटः पट इतीतिरे पटु रटन्तु वाक्पाटवात् । वयं बकुलमञ्जरीगलदलीनमा-
ध्वीझरीपुरीणपदरीतिभिर्भिणिगितिभिः प्रमोदामहे ॥ ३९ ॥ हे राजानस्त्यजत सुकविप्रेमबन्धे
विरोधं शुद्धा कीर्तिः स्फुरति भवतां नूनमेतत्प्रसादात् । तुष्टैर्वदं तदलघु रघुस्वामिनः सच्च-
रित्रं क्रुद्धैर्नैतस्त्रिभुवनजयो हास्यमार्गं दशास्यः ॥ ४० ॥ अर्थान्केचिदुपासते कृपणवक्त्रे-
चित्त्वलंकुर्वते वेश्यावत्खलु धातुवादिन इवाद्ब्रह्मन्ति केचिद्रसान् । अर्थालंकरितसद्रसद्रवमुचां
वाचां प्रशस्तिस्पृशां कर्तारः कवयो भवन्ति कतिचित्तुण्यैरगण्यैरिह ॥ ४१ ॥ मन्दं निक्षि-
पते पदानि परितः शब्दं समुद्रीक्षते नार्थोर्थाहरणं च कौङ्क्षति मुदौलंकारमाकर्षति । आदत्ते
सकलं सुवर्णनिचयं धत्ते रसान्तर्गतं दोषान्वेषणतत्परो विजयते चोरोपमः सत्कविः ॥ ४२ ॥
स्वेच्छामङ्कुरभाग्यमेघतडितः शक्या न रोद्धुं श्रियः प्राणानां सततं प्रयाणपटहश्रद्धा न
विश्राम्यति । त्राणं येऽत्र यशोमये वपुषि वः कुर्वन्ति काव्यामृतैस्तानाराध्य गुरून्विधत्त
सुकवीर्निर्गर्वमुर्वीश्वराः ॥ ४३ ॥ कल्याणं भगवत्कथाकथनतः काव्यं विधातुः कवेस्तस्यै-
वाङ्गतया कचिद्रचयतः शृङ्गारवीरादिकम् । को दोषो भविता यदत्र कविताशीलैः समा-
श्रीयते पन्था व्यासर्वसुंधराश्रुतिभगवन्न्यादिषु प्रेक्षितः ॥ ४४ ॥ ते भूमीपतयो जयन्ति
नतयो येषां द्विपद्भूतां ते वन्द्या यतयो विशन्ति मतयो येषां परे ब्रह्मणि । ते श्लाघ्याः
कवयो वयोमदभरव्याजृम्भमाणाङ्गनाट्यकपाता इव तोषयन्ति हृदयं येषां गिरां संचयः
॥ ४५ ॥ भूतावेशनिवेशिताशय इव श्लोकं करोत्याशु यः श्लाघन्ते कविरद्भुतोऽयमिति तं
मिथ्या जना विस्मिताः । द्वित्राण्येव पुरः पदानि रचयन्पश्चात्समालोचयन्दूरं यः कवितां नि-
नीषति कविः कामीव स स्तूयताम् ॥ ४६ ॥ सत्यं सन्ति गृहे गृहेऽपि कवयो येषां वचश्चातुरी

१ तोषयति. २ नीरस. ३ शौभान्याश्वरार्णः (पक्षे) हेम. ४ काव्यरसः; (पक्षे) उदकम्. ५ वैयाक-
रणाः. ६ नैयायिकाः. ७ द्रव्यम्; (पक्षे) काव्यार्थान्. ८ भूषणानि; (पक्षे) काव्यालंकरणानि. ९ पा-
रदः; (पक्षे) काव्यरसः. १० सुभिङ्गतादीनि; (पक्षे) पादविक्षेपे चरणान्. ११ शब्दोः शुद्धो वापशब्दो वेति
सम्भग्विचारयति; (पक्षे) ध्वनिमाकर्णयति. १२ भेषेण ध्वनिना वानेकार्थानां संपादनम्, (पक्षे) सुवर्णकृष्या-
दीनां हरणम्. १३ इच्छति. १४ उपमायलंकारम्; (पक्षे) कङ्कणादिभूषणम्. १५ सप्त वर्णानां संचयम्; (पक्षे)
हेमसंचयम्. १६ शृङ्गारादिरसमिश्रम्; (पक्षे) रसा पृथ्वी तदन्तर्गतम्. १७ काव्यदोषाणां गवेषणे तत्परः; (पक्षे)
दोषा रात्रिस्तस्यामन्वेषण आसक्तः. १८ वसुंधरा पृथ्वी तस्याः श्रुतिर्लक्षणया बलमाकं तत्र भवो बाल्मीकिः.

स्वे हर्म्ये कुलकन्यकेव लभते स्वल्पैर्गुणैर्गौरवम् । दुष्प्रापः स तु कोऽपि कोविदमतिर्यद्वाग्रस-
 ग्राहिणी पण्यस्त्रीव कलाकलापकुशला चेतांसि हर्तुं क्षमा ॥ ४७ ॥ धन्यास्ते कवयो य-
 दीयरसना रूक्षाध्वसंचारिणी धावन्तीव सरस्वती द्रुतपदन्यासेन निष्क्रामति । अस्माकं
 रसपिच्छिले पथि गिरां देवी नवीनोदयत्पिनोत्तुङ्गपयोधरेव युवतिर्मान्दर्यमालम्बते ॥ ४८ ॥
 साहित्ये मुकुमारवस्तुनि दृढन्यासग्रहग्रान्थिले तर्के वा मायि संविधातरि समं लीलायते भा-
 रती । शय्या वास्तु मृदुत्तरच्छदपटा दर्भाङ्कुरैरास्तृता भूमिर्वा हृदयंगमो यदि पतिस्तुल्या
 रतिर्येषिताम् ॥ ४९ ॥ येषां कोमलकाव्यकौशलकलालीलावती भारती तेषां कर्कशतर्कव-
 क्रवचनोद्गारेऽपि किं हीयते । यैः कान्ताकुचमण्डले कररुहाः सानन्दमारोपितास्तैः किं
 मत्तकीरन्द्रकुम्भशिखरे नारोपणीयाः शराः ॥ ५० ॥ तर्के कर्कशवक्रवाचयगहने या नि-
 ष्टुरा भारती सा काव्ये मृदुलोक्तिसारसुरभी स्यादेव मे कोमला । या प्रायः प्रियविप्रयु-
 क्तवनितादृत्कानने कर्तरी प्रेयोलालितयौवने न मृदुला सा किं प्रसूनावली ॥ ५१ ॥ मात-
 ङ्गीमिव माधुरीं ध्वनिविदो नैव स्पृशन्त्युत्तमां व्युत्पत्तिं कुलकन्यकामिव रसोन्मत्ता न प-
 श्यन्त्यमी । कस्तूरीधनसारसौरभमुद्भूतपत्तिमाधुर्ययोर्योगः कणरसायनं सुकृतिनः क-
 स्यापि संजायते ॥ ५२ ॥ यत्सारस्वतवैभवं गुरुकृपापीयूषपाकोद्भवं तल्लभ्यं कविर्नैव नैव
 हठतः पाठप्रतिष्ठाजुषाम् । कासारे दिवसं वसन्नपि पयःपूरं परं पङ्क्तिं कुर्वीणः कमलाक-
 रस्य लभते किं सौरभं सैरिभैः ॥ ५३ ॥ मौलौ मन्दारदामभ्रमदालिपटलीकावलीं श्रोणि-
 बिम्बे कूजत्काञ्चीकलापं चरणकमलयोर्मञ्जुमञ्जीरसिन्धान् । उत्सङ्गे कीरगीतिं स्तनभुवि मसृणं
 वल्लकीपञ्चमं वा यत्काव्ये दत्तकर्णां शिव शिव मनुते भारतीं भारमेव ॥ ५४ ॥ कस्यांचिद्वाचि
 कैश्चिन्ननु यदि विहितं दूषणं दुर्दुरूहैश्छिन्नं किं नस्तदा स्यात्प्रथितगुणवतां काव्यकोटी-
 श्वराणाम् । वाहाश्चेन्द्रन्धवाहाधिकविहितजवाः पञ्चशश्चान्धखज्राः का हानिः शीरशाहक्षि-
 निपकुलमणेश्वकोटीश्वरस्य ॥ ५५ ॥

विशिष्टकविप्रशंसा ।

वाल्मीकिः ॥ कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथाम् । चन्द्रिकामिव तन्व-
 न्ति चकोरा इव साधवः ॥ १ ॥ सदृषणापि निर्दोषा सर्वरापि सुकोमला । नमस्तस्मै कृता
 येन रम्या रामायणी कथा ॥ २ ॥ योगीन्द्रश्छन्दसां स्वष्टा रामायणमहाकविः । वल्मी-
 कजन्मा जयति प्राच्यः प्राचेतसो मुनिः ॥ ३ ॥ लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते ।
 ऋषीणां पुनरौद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति ॥ ४ ॥ आदिकवीचतुरास्यौ कमलजवल्मीकजौ
 वन्दे । लोकश्लोकविघात्रोर्ययोर्मिदा लेशमात्रेण ॥ ५ ॥ तमृषिं मनुष्यलोकप्रवेशविश्राम-

१ कर्ष. २ महिषः. ३ दूषणो राक्षसविशेषः; (पक्षे) काव्यदोषाः. ४ खरो राक्षसविशेषः; (पक्षे) कर्क-
 शत्वम्. ५ वाल्मीक्यादीनाम्.

शाखिनं वाचाम् । सुरलोकादवतारप्रान्तरखेदच्छिदं वन्दे ॥ ६ ॥ विहितघनालंकारं विचि-
त्रवर्णावलीमयस्फुरणम् । शक्रायुधमिव वैक्रं वल्मीकभुवं मुनिं नौमि ॥ ७ ॥ सति काकु-
त्स्थकुलोन्नतिकारिणि रामायणेऽपि किं काव्यम् । रोहति कुल्या गङ्गापुरे किं बहुरसे व-
हति ॥ ८ ॥ भास्वद्वंशवतंसकीर्तिरमणीरङ्गप्रसङ्गस्वनद्वादित्रप्रथमध्वनिविजयते वल्मीकज-
न्मा मुनिः । पीत्वा यद्वदनेन्दुमण्डलगलत्काव्यामृताब्धेः किमप्याकल्पं कविनूतनाम्बुदमयी
कादम्बिनी वर्षति ॥ ९ ॥ व्यासः ॥ नमः सर्वविदे तस्मै व्यासाय कविवेधसे । चक्रे सृष्टि
सरस्वत्या यो वर्षमिव भारतम् ॥ १० ॥ अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः । अभा-
लोचनः शंभुर्भगवान्बोदरायणः ॥ ११ ॥ श्रवणाञ्जलिपुटपेयं विरचितवान्भारताख्यममृतं
यः । तमहम्रागमृतृष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे ॥ १२ ॥ व्यासगिरिं निर्यासं सारं विश्वस्य
भारतं वन्दे । भूषणतयैव संज्ञां यदङ्कितां भारती वहति ॥ १३ ॥ गुणादयः ॥ शश्व-
द्भाणद्वितीयेन नमदाकारधारिणा । धनुष्येण गुणादयेन निःशेषो रञ्जितो जनः ॥ १४ ॥
संमुद्दीपितकंदर्पा कृतगौरीप्रसाधना । हरलीलेव लोकस्य विस्मयाय बृहत्कथा ॥ १५ ॥
अतिदीर्घजीविदोषाद्व्यासेन यशोऽपहारितं हन्त । कैर्नोच्येत गुणाढ्यः स एव जन्मान्त-
रापन्नः ॥ १६ ॥ कालिदासः ॥ कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी । पर्वते पर-
माणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १७ ॥ निर्गतामलवाक्यस्य कालिदासस्य सूक्तिषु ।
प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ १८ ॥ कविरमरः कविरचलः कविरभिनन्दश्च
कालिदासश्च । अन्ये कवयः कपयश्चापलमात्रं परं दधते ॥ १९ ॥ सांकूतर्मधुरकोर्मलविला-
सिनीकण्ठकूजितप्राये । शिक्षासमयेऽपि मुदे रतलीलाकालिदासोक्ती ॥ २० ॥ पुरा कवीनां
गणनाप्रसङ्गे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासा । अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादानामिका सार्थवती
बभूव ॥ २१ ॥ भवभूतिः ॥ सुकविद्वितयं मन्ये निखिलेऽपि महीतले । भवभूतिः शु-
क्रायां वाल्मीकिस्तु तृतीयकः ॥ २२ ॥ भवभूतेः संबन्धाद्भूधरभूरेव भारती भाति । एतत्कृ-
तकारुण्ये किमन्यथा रोदिति भ्राता ॥ २३ ॥ रत्नावलीपूर्वकमन्यदास्तामसीमभोगस्य
वचोमयस्य । पयोधरस्येव हिमाद्रिजायाः परं विभूषा भवभूतिरेव ॥ २४ ॥ बाणः ॥ हृदि

१ विहिता घना बहवोऽलंकारा उपमादयो येन तम्; (पक्षे) विहितं घना मेघा एवालंकरणं येन तम्.
२ विचित्रा वर्णानामश्रवणां यावली पङ्क्तिस्तत्प्रचुरं स्फुरणं स्फूर्तार्थस्य तम्; (पक्षे) वर्णां नोलपीतादयस्तत्पङ्क्ति-
विकारः स्फुरणमुत्पत्तिर्यस्य तम्. ३ वक्राङ्गिकुशलम्; (पक्षे) यथाश्रुतम्. ४ वाल्मीकिम्; (पक्षे) वल्मीका-
ज्जातम्. इन्द्रधनुषोऽपि तत् एवोत्पत्तिरिति लौकिकम्. ५ व्यासः. ६ भारतचिहिताम्. ७ कामोदीपका;
(पक्षे) भस्मीकृतमदनः. ८ वर्णितगौरीमाहात्म्या; (पक्षे) अलंकृता पार्वती यया. ९ जीवित्वम्. १० साभि-
प्रायम्. ११ रसोत्कर्षधायकरसनश्छणवत्. १२ शब्दगुणशालि. १३ अन्वयः. १४ शिवैश्वर्यस्य. १५ नगे-
न्द्रकन्या. १६ सरस्वती. १७ भवभूतिकृतकङ्कणारसप्रधाने नाटके. उत्तररामचरित्र इत्यर्थः. १८ “अपि
भाषा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम्” इति पद्ये.

लघ्नेन बाणेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः । अवेत्कर्विकुरंगाणां चापलं तत्र कारणम् ॥ २५ ॥
 शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते । शीलाभट्टारिकावाची बाणोक्तिषु च सा-
 यदि ॥ २६ ॥ जाता शिखण्डिनी प्राग्यथा शिखण्डी तथावगच्छामि । प्रागल्भ्यमधिक-
 माप्तुं वाणी बाणो बभूवेति ॥ २७ ॥ श्लेषे केचन शब्दगुम्फविषये केचिद्भ्रमे चापरेऽलं-
 कारे कतिचित्सदर्थविषये चान्ये कथावर्णके । आसर्वत्र गभीरधीरकविताविन्ध्याटवीचा-
 तुरीसंचारे कविकुम्भिकुम्भभिदुरो बाणस्तु पञ्चाननः ॥ २८ ॥ दण्डी ॥ जाते जगति
 वाल्मीकौ कविरित्यभिधाभवत् । कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि ॥ २९ ॥
 त्रयोऽग्रयस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः । त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः
 ॥ ३० ॥ सुबन्धुः ॥ कवीनामगलद्वर्षो नूनं वासवदत्तया । शक्येव पाण्डुपुत्राणां गतया
 कैर्णगोचरम् ॥ ३१ ॥ मुरारिः ॥ भवभूतिमनादृत्य निर्वाणमतिना मया । मुरारिपदचिन्ताया-
 मिदमाधीयते मनः ॥ ३२ ॥ मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा माधे रतिं कुरु । मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा
 माधे रतिं कुरु ॥ ३३ ॥ देवीं वाचमुपासते हि बहवः सारं तु सारस्वतं जानीते नितरामसौ
 गुरुकुलच्छिष्टो मुरारिः कविः । अविर्लङ्घित एव वानरभटैः किं त्वस्य गम्भीरतामापाताल-
 निमग्नपीवरतनुर्जानाति मन्थाचलः ॥ ३४ ॥ बिह्वणः ॥ विद्वद्भूततरंगिताग्रसरणिः कर्ता
 शिरोविन्दुकं कर्मेति प्रतिबोधितान्वयविदो ये येऽपि तेभ्यो नमः । ये तु ग्रन्थसहस्रशाण-
 कषणवृत्त्यत्कलङ्कैर्गिरामुल्लेखैः कवयन्ति बिह्वणकविस्तेष्वेव संनहति ॥ ३५ ॥ जयदेवः ॥
 साध्वी माध्वीक चिन्ता न भवति भवतः शर्करे कर्कशासि द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाममृत
 मृतमसि क्षीर नीरं रसस्ते । माकन्दं क्रन्दं कान्ताधर धरणितलं गच्छ यच्छन्ति भावं या-
 वच्छृङ्गारसारस्वतमिह जयदेवस्य विध्वंसवचांसि ॥ ३६ ॥ जगन्नाथपण्डितः ॥ कवयति
 पण्डितराजे कवयन्त्यन्येऽपि विद्वांसः । नृत्यति पिनाकपाणौ नृत्यन्त्यन्येऽपि भूतवेतालाः
 ॥ ३७ ॥ माधुर्यैरपि धुर्यैर्द्राक्षाक्षीरेक्षुमाक्षिकादीनाम् । वन्ध्यैव माधुरीयं पण्डितराजस्य क-
 वितायाः ॥ ३८ ॥ गिरां देवी वीणागुणरणनहीनादरकरा यदीयानां वाचाममृतमयमाचामति
 रसम् । वचस्तस्याकर्ण्य श्रवणसुभगं पण्डितपतेरधुन्वन्मूर्धनं नृपशुरथवायं पशुपतिः ॥ ३९ ॥
 मधु द्राक्षा साक्षादमृतमथ वामाधरसुधा कदाचित्केषांचित्खलु हि विदधीरन्नपि पदम् । ध्रुवं
 ते जीवन्तोऽप्यहह मूर्तेका मन्दमतयो न येषामानन्दं जनयति जगन्नाथप्रणितिः ॥ ४० ॥
 भट्टारहरिचन्द्रः ॥ पदबन्धोज्ज्वलो हारी कृतवर्णक्रमस्थितिः । भट्टारहरिचन्द्रस्य पद्यव-

१ दुपदपुत्री. २ एतन्नाम्ना प्रबन्धेन; (पक्षे) इन्द्रदत्तया. ३ इन्द्रियविशेषम्; (पक्षे) कुरुसेनानायकः.
 ४ शिवेश्वर्यम्; (पक्षे) एतन्नामानं कविम्. ५ विष्णुः; (पक्षे) कविविशेषः. ६ माघकाव्ये. ७ अघे पातके मा
 प्रीतिं कुर्वित्यर्थः. ८ मन्दराद्रिः. ९ हे मधो. १० आक्रोशं कुरु. ११ सर्वतः. १२ शवाः. १३ सुसिङ्गता-
 यक्षरसमूहः; (पक्षे) चरणः. १४ मनोहरः; (पक्षे) मुक्ताहारैर्युक्तः. १५ अक्षराणि; (पक्षे) ब्रह्मण्यभिरादिः.

न्धो नृपायते ॥ ४१ ॥ सातवाहनः ॥ अविनाशिनमग्राभ्यमकरोत्सातवाहनः । विशुद्धजा-
तिभिः कोशं^१ रत्नैरिव सुभाषितैः ॥ ४२ ॥ प्रवरसेनः ॥ कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता कुमु-
दोर्ज्वला । सागरस्य परं पारं कपिसेनेव र्तुना ॥ ४३ ॥ भासः ॥ सूत्रधारकृतारम्भैर्ना-
टकैर्बहुभूमिकैः । सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥ ४४ ॥ मयूरः ॥ तावत्कविवि-
हंगानां ध्वनिलोकेषु शस्यते । यावन्नो विशते श्रोत्रे मयूरमधुरध्वनिः ॥ ४५ ॥ दर्प कवि-
भुजंगानां गता श्रवणगोचरम् । विषविद्येव मायूरी मायूरी वाङ्मिळन्तति ॥ ४६ ॥ गोविन्द-
राजः ॥ इन्दुप्रभारसविदं विहगं विहाय कीरानने स्फुरसि भारति का रतिस्ते । आद्यं यदि
श्रयसि जल्पतु कौमुदीनां गोविन्दराजवचसां च विशेष एषः ॥ ४७ ॥ रत्नखेटदी-
क्षितः ॥ विपश्चितार्मपश्चिमे विवादकेलिनिश्रले सपत्नजित्ययत्नतस्तु रत्नखेटदीक्षिते । वृ-
हस्पतिः क्व जल्पति प्रसर्पति क्व सर्पराडसंमुखस्तु पण्मुखः सुदुर्मुखश्चतुर्मुखः ॥ ४८ ॥
धनदः ॥ यथेयं वाग्देवी सुकविमुखवासव्यसनिनी कुहूकण्ठी कण्ठे विलसति तथा चेदन-
वधि । तदा भूमीभागे निरुपमतमः किञ्चिदिव वा समाधत्ते साम्यं धनदभणितानां मधुरिमा
॥ ४९ ॥ सुदर्शनः ॥ न मुग्धदयिताधरे न विषभाजि रत्नाकरे न राहुमुखकोटरे न किल
ताक्ष्यपक्षान्तरे । सुदर्शनकवीश्वरे रसिकचक्रचूडामणौ गुणौकसि सुधा बुधास्त्यजत सान्द्र-
चन्द्रध्रमम् ॥ ५० ॥ गणेश्वरः ॥ गणेश्वरकवैर्वचोविरचनैकवाचस्पतेः प्रसन्नगिरिनन्दिनीचर-
णपल्लवं ध्यायतः । तथा जयति भारती भगवती यथा सा सुधा सुधीभवति सुभ्रुवामधरमा-
धुरी म्लायति ॥ ५१ ॥ नरहरिः ॥ यशोधननिर्घेयदा नरहरेर्वचो वर्ण्यते तदा गतमदा
मदालसमरालबालारवाः । न विभ्रमचरीकरीभवति चाधरी माधुरी सुधाकरसुधाझरी मधुक-
था वृथा जायते ॥ ५२ ॥ ज्योतिरीशः ॥ यश्चत्वारि शतानि बन्धघटनालंकारभाजि हुतं
श्लोकानां विदधाति कौतुकवशादेकाहमात्रे कविः । ख्यातः क्षमातलमण्डलेष्वपि चतुःषष्ठे
कलानां निधिः संगीतागमनागरो विजयते श्रीज्योतिरीशः कृती ॥ ५३ ॥ शाकलमल्लः ॥
एकौऽभूपुलिनात्ततस्तु नैलिनाञ्चान्योऽपि नैकोरभूत्प्राद्यास्ते त्रय एव दिव्यकवयो दी-
व्यन्तु देव्या गिरा । अर्वाचो यदि गद्यपद्यरचनाचातुर्यवागुद्धतास्तान्सर्वानतिशय्य खेलति-
तरां शाकलमल्लः कविः ॥ ५४ ॥ राजशेखरः ॥ बभूव वल्मीकभवः कविः पुरा ततः प्र-
पेदे भुवि भर्तृमेदताम् । स्थितः पुनर्यो भवभूतिरेखया स वर्तते संप्रति राजशेखरः ॥ ५५ ॥
पातुं श्रोत्ररसायनं रचयितुं वाचः सतां संमता व्युत्पत्तिं परमामवाप्तुमर्वाधि लब्धुं रसस्त्रो-

१ चिरस्थायिनम्; (पक्षे) नाशं न गच्छन्तम्. २ मात्राछन्दादि; (पक्षे) मूल्यवन्तम्. ३ ग्रन्थविशेषः; (पक्षे)
भाण्डांगारम्. ४ कुमुदवच्छुम्भा; (पक्षे) कुमुदो नाम कपिः शोभते यत्र. ५ दिगन्तरे; (पक्षे) समुद्रमल्लङ्घ्य
लङ्कादेशे. ६ काव्यविशेषः; (पक्षे) सेतुबन्धः. ७ नाटकाचार्यः. (पक्षे) वास्तुविद्याज्ञाता. ८ प्रस्तावना; (पक्षे)
अष्टाङ्गादिगृह्यव्यवविशेषः. ९ नाटकावयवविशेषः; (पक्षे) ध्वजः. १० पूर्व इत्यर्थः. ११ वास्तुकिः. १२ व्यासः.
१३ ब्रह्मदेवः. १४ वाल्मीकिः.

तसः । भोक्तुं स्वादु फलं च जीविततरोर्यद्यस्ति ते कौतुकं तद्भातः शृणु राजशेखरकवेः
 सूक्तीः सुधास्यनिदनीः ॥ ५६ ॥ विज्जिका ॥ नीलोत्पलदलश्यामां विज्जिकां मामजानता ।
 वृथैव दण्डिना प्रोक्तं सर्वशुद्धा सरस्वती ॥ ५७ ॥ विजया ॥ सरस्वतीव कर्णाटीं विजयां
 का जयत्यसौ । या वैदर्भगिरां वासः कालिदासादनन्तरम् ॥ ५८ ॥ कविवृन्दम् ॥ अहो
 प्रभावो वाग्देव्या यन्मातङ्गदिवाकरः । श्रीहर्षस्याभवत्सम्यः समो बाणमयूरयोः ॥ ५९ ॥
 सरस्वतीपवित्राणां जातिस्तत्र न देहिनाम् । व्यासस्पर्धी कुलालोऽभूद्यद्वोणो भारते कविः
 ॥ ६० ॥ उपमा कालिदासस्य भारवेर्यगौरवम् । दण्डिनः पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयो
 गुणाः ॥ ६१ ॥ माघेन विघ्नितोत्साहा नोत्सहन्ते पदक्रमे । स्मरतो भारवेरेव कवयः कपयो
 यथा ॥ ६२ ॥ श्रीरामायणभारतबृहत्कथानां कवीन्नमस्कुर्मः । त्रिस्तोता इव सरसा सर-
 स्वती स्फुरति यैर्भिन्ना ॥ ६३ ॥ प्राचेतसव्यासपराशराद्याः प्राञ्चः कवीन्द्रा जगद्वि-
 तास्ते । गोष्ठी नवीनापि महाकवीनां पूज्या गुणज्ञैर्भुवनोपकर्त्रा ॥ ६४ ॥ धन्वन्तरिक्षपण-
 कामरसिंहशङ्खवेतालभट्टघटखर्परकालिदासाः । ख्यातो वराहभिहिरो नृपतेः सभायां रत्नानि
 वै वररुचिर्नव विक्रमस्य ॥ ६५ ॥ यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरो भासो हासः
 कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः । हर्षो हर्षो हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः केषां नैषा
 कथय क्रविताकामिनी कौतुकाय ॥ ६६ ॥ भासो रामिलसोमिलौ वररुचिः श्रीसाहसङ्कः
 कविर्मत्स्यो भारविकालिदासतरलाः स्कन्दः सुबन्धुश्च यः । दण्डी बाणदिवाकरौ गणपतिः
 कान्तश्च रत्नाकरः सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के तस्य सर्वेऽपि ते ॥ ६७ ॥ वाचः
 पञ्चवयत्युमापतिधरः संदर्भशुद्धिं गिरां जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्यो दुर्लभहृतेः ।
 शृङ्गारोत्तरसत्प्रेमयरचनैराचार्यगोवर्धनः स्पर्धी कोऽपि न विश्रुतः श्रुतिधरो धोईकविदमा-
 पतिः ॥ ६८ ॥ माघश्चोरो मयूरो मुररिपुरपरो भारविः सारविद्यः श्रीहर्षः कालिदासः कवि-
 रथ भवभूत्याह्वयो भोजराजः । श्रीदण्डी डिण्डिमारुयः श्रुतिमुकुटगुरुर्मल्लटो भट्टबाणः
 ख्यातांश्रान्ये सुबन्धादय इह कृतिभिर्विश्वमाह्लादयन्ति ॥ ६९ ॥

कुकविनिन्दा ।

अप्रगल्भाः पैदन्यासे जैननीरागहेतवः । सन्त्येके बँहुलालापाः कवयो बालका इव
 ॥ १ ॥ कविभिर्नृपसेवासु चित्तालंकारहारिणी । वाणी वेश्येव लोभेन परोपकरणीकृता
 ॥ २ ॥ अर्न्यवर्णपरावृत्त्या बन्धचिह्ननिगूहनैः । अनाख्यातः संतां मध्ये कविश्चोरो विभा-
 व्यते ॥ ३ ॥ प्रायः कुकवयो लोके रागाधिष्ठितदृष्टयः । कोकिला इव जायन्ते वाचालाः

१ कविविशेषः. २ विषमग्रन्थस्य शोभोच्चारतः. ३ सुसिद्धन्तादिः (पक्षे) अङ्गिः. ४ जनानां नीरागो
 विरसता तस्य हेतवः; (पक्षे) जनन्या मातृ रागहेतवः प्रीतिहेतुयुताः. ५ बहुला आलापा येषाम्; (पक्षे) बह्वी
 या लाला तां पिबन्ति ते. ६ वर्णान्तरपरिवर्तने. ७ गोपनैः. ८ रक्तताया; (पक्षे) कोपेन.

कामकारिणः ॥ ४ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन सर्ववृत्तान्तगामिनी । कथेव भारती यस्य न प्राप्नोति दिगन्तरम् ॥ ५ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्डेन धनुष्मतः । परस्य हृदये लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥ ६ ॥ मुखमात्रेण काव्यस्य करोत्यहृदयो जनः । छा-
यामच्छामपि श्यामां राहुस्तारापतेरिव ॥ ७ ॥ श्लोकार्थस्वादकाले तु शब्दोत्पत्तिविचिन्त-
काः । नीवीविमोक्षवेलायां वस्त्रमौल्यविचिन्तकाः ॥ ८ ॥ अधिभिन्नपङ्क्तिगच्छं बल्लवपल्लवो-
ऽपि वाचालः । नागरनरवरपरिपदि कस्य मुखादक्षरं क्षरति ॥ ९ ॥ गणयन्ति नापशब्दं न वृत्तभङ्गं क्षयं न चार्थस्य । रसिकत्वेनाकुलिता वैश्यापतयः कुकवयश्च ॥ १० ॥ बाला-
कटाक्षमूत्रितममतीनेत्रत्रिभागकृतभाष्यम् । कविमाणवका दूती व्याख्यातमधीयते भावम् ॥ ११ ॥ स्वयमपि भूरिच्छिद्रश्चापलमपि सर्वतोमुखं तन्वन् । तित्तस्तुपस्यं पिशुनो दो-
षस्य विवेचनेऽधिकृतः ॥ १२ ॥ दुर्जनहुताशदग्धं काव्यसुवर्णं विशुद्धिमुपयाति । दर्श-
यितव्यं तस्मान्मत्सरमनसः प्रयत्नेन ॥ १३ ॥ कविरनुहरति च्छायामर्थं कुकविपदचोरः । सकलप्रबन्धहर्त्रे साहसकर्त्रे नमस्तस्मै ॥ १४ ॥ विपुलहृदयाभियोग्ये खिद्यति काव्ये
जडो न मौल्ये स्वे । निन्दति कञ्चुकिकारं प्रायः शुष्कस्तनी नारी ॥ १५ ॥ अतिरमणीये
काव्ये पिशुनोऽन्वेषयति दूषणान्येव । अतिरमणीये वपुषि व्रणमिव हि मक्षिकानिकरः
॥ १६ ॥ द्रौघीयसा धाष्ट्यगुणेन युक्ताः कैः कैरपूर्वैः परकाव्यखण्डैः । आडम्बरं ये व-
चसां वहन्ति ते केचिदार्याः कवयो जयन्ति ॥ १७ ॥ कर्णामृतं सूक्तिरसं विमुच्य दोषेषु
यत्नः सुमहान्वलस्य । अवेक्षते केलिवनं प्रविष्टः क्रमैर्लोकः कण्टकजालमेव ॥ १८ ॥
साहित्यपाथोनिधिमन्यनोत्थं कर्णामृतं रक्षत हे कवीन्द्राः । यत्तस्य दैत्या इव लुण्ठनाय
काव्यार्थचोराः प्रगुणीभवन्ति ॥ १९ ॥ गृह्णन्तु सर्वे यदि वा यथेच्छं नास्ति क्षतिः कापि कवी-
श्वराणाम् । रत्नेषु लुप्तेषु बहुष्वमत्यैरद्यापि रत्नाकर एव सिन्धुः ॥ २० ॥ काव्यं करोषि
किमु ते सुहृदो न सन्ति ये त्वामुदीर्णपवनं न निवारयन्ति । गव्यं घृतं पिब निवातगृहं
प्रविश्य वाताधिका हि पुरुषाः कवयो भवन्ति ॥ २१ ॥ हठादारुष्टानां कातेपयपदानां
रचयिता जनः स्पर्धालुश्चेदहह कविता वश्यवचसा । भवेदद्य श्वो वा किमिहं बहुना पापि-
नि कलौ घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः ॥ २२ ॥ स्तुवद्भवनिवर्तके सति हरौ
कविः सूक्तिभिः करोति वरवाणिनीचरितवर्णनं गर्हितम् । अनीतिरवनीपतिर्वैत शुनीतनुं मौ-

१ दुःशब्दम्. २ इन्द्रवज्रादिः (पक्षे) शीलम्. ३ वाच्यस्य; (पक्षे) द्रव्यस्य. ४ जाराः. ५ एवमतितो-
क्षमतिभिः सूत्रेण, ततोऽल्पमतिभिर्भाष्येन, ततोऽल्पमतिभिर्व्याख्यानेन यथावबुध्यते ग्रन्थादि, तथा
तीक्ष्णमतिभिः कैश्चिकविभिः स्वल्पव्यवहारज्ञानेन, ततोऽल्पमतिभिरधिकतज्ज्ञानेन, ततोऽल्पमतिभिर-
धिकतरतज्ज्ञानेन काव्यं क्रियत इति न व्यवहारज्ञानं कुत्रापि व्यभिचरतीति भावः. ६ बहुवाच्यः; (पक्षे)
बहुरूपः. ७ मौल्यम्; (पक्षे) चापल्यम्. ८ सकलजनसमक्षम्; (पक्षे) सर्वदिग्विषयम्. ९ चालनी. १० निर्णये;
(पक्षे) स्वीकारे. ११ अतिदोषेण. १२ प्रागल्भ्यम्. १३ उष्ट्रः.

क्तिकैर्विभूषयति देवतामुकुटमागयोग्यैर्यथा ॥ २३ ॥ श्रीनाथस्तवनानुरूपकंवनां वार्णां मनोहारिणीं कष्टं हा कवयः कदर्यकुटिलहर्मापालसात्कुर्वते । दूरोपादृतसारसैन्धवपयो देवाभिषेकोचितं संसेके विनियुज्जते सुमतयः शाखालवालस्य किम् ॥ २४ ॥ लीलालुण्ठितशारदापुरमहासंपद्गराणां पुरो विद्यासन्नविनिर्गलत्कणमुषो वलगन्ति चेत्पामराः । अद्य श्वः फणिनां राकुन्तशिशवो दन्तावलानां वृकाः सिंहानां च सुखेन मूर्धसु पदं धास्यन्ति शालावृकाः ॥ २५ ॥ स्वाधीनो रसनाञ्चलः परिचिताः शब्दाः कियन्तः क्वचित्सोणीन्द्रो न नियामकः परिषदः शान्ताः स्वतन्त्रं जगत् । तद्वयं कवयो वयो वयमिति प्रस्तावना-ह्रुत्कृतिः स्वच्छन्दं प्रतिसदा गर्जत वयं मौनव्रतालम्बिनः ॥ २६ ॥ स्वर्गानर्गलनिर्गलत्सुरसरित्पाथः प्रपातप्रथाप्रत्याख्यानपटीयसापि वचसा जिहेति जिहेहनः । एकद्वचक्षरकष्ट-पिष्टरचनादुर्वारगर्वग्रहाः कन्यामात्रकुविन्दकाः कवयितुं सज्जन्ति लज्जामुचः ॥ २७ ॥

पण्डितप्रशंसा ।

पण्डिते हि गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलाः । तस्मान्मूर्खसहस्रेभ्यः प्राज्ञ एको वि-
शिष्यते ॥ १ ॥ गीतशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् । व्यसनेन तु मूर्खाणां निद्रया
कलहेन वा ॥ २ ॥ यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि । निरस्तपादपे देश
एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥ ३ ॥ किं कुलेन विशालेन विद्याहीनस्य देहिनः । अकुलीनोऽपि
विद्यावान्देवैरपि स पूज्यते ॥ ४ ॥ रोहणं सूक्तिरत्नानां वन्दे वृन्दं विपश्चिताम् । यन्मध्य-
पतितो नीचः काचोऽप्युच्चैर्महीर्यते ॥ ५ ॥ विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् । न
हि वन्द्या विजानाति गुर्वी प्रसववेदनाम् ॥ ६ ॥ प्राज्ञो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभा-
शुभाः । गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसः ॥ ७ ॥ विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाच-
न । स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ ८ ॥ अलं करोति यः श्लोकं शुक एव न
मध्यमः । अलं करोति यः श्लोकं शुक एव नमध्यमः ॥ ९ ॥ संदोषमपि निर्दोषं प्रवत्य-
ग्रे विपश्चितः । रीमस्यैर्वार्जुनवपुः कवेश्च सरसं वचः ॥ १० ॥ गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दु-
क्षेवैर्दोषविवेश्वरः । शिरसा श्लोघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति ॥ ११ ॥ स्थिरा शैली^१ गु-
णवतां खलबुद्ध्या न बाधते । रत्नदीपस्य हि शिखा वात्ययापि न नाश्यते ॥ १२ ॥
वेश्यानामिव विद्यानां मुखं कैः कैः चुम्बितम् । हृदयग्रहिणस्तासां द्वित्राः सन्ति न सन्ति
वा ॥ १३ ॥ विदुषां वदनाद्वाचः सहसा यान्ति नो बाहिः । याताश्चेन्न पटाश्चन्ति द्विर-

१ राजवर्णनपराम्. २ वृक्षवदाचरति. ३ विस्तीर्णन. ४ पूज्यते. ५ महतीम्. ६ प्रसवकाले या वेदना
ताम्. ७ पर्याप्तं करोति. तिरस्करोतीत्यर्थः. ८ नमध्यमः शुको नंकारो मध्ये यस्मैवंविधः शुनकः. आ इति
भावः. ९ दोषसहितम्; (पक्षे) दोषा हस्तस्तत्सहितम्. १० परशुरामस्य. ११ सहस्रार्जुनशरीरम्. १२ जाननः;
(पक्षे) उपनिदानः. १३ गरलम्. १४ अभिनन्दयति; (पक्षे) धारयति. १५ निष्पत्ति. वाचा. कण्ठाद्बहिर्नो-
द्घाटयतीत्यर्थः; (पक्षे) स्थापयति. १६ रीतिः.

दानां रदा इव ॥ १४ ॥ अर्थाहरणकौराख्यं किं स्तुमः शास्त्रवादिनाम् । अव्ययेभ्योऽपि
ये चार्थान्निष्कर्षन्ति सहस्रशः ॥ १५ ॥ स एव रसिको लोके श्रुत्वा काव्यं परैः कृतम् ।
उत्पद्यते च युगपन्नयनेऽक्ष्णोश्च यस्य वैः ॥ १६ ॥ विद्याविनयोपेतो हरति न
चेतांसि कस्य मनुजस्य । काञ्चनमणिसंयोगो नो जनयति कस्य लोचनानन्दम् ॥ १७ ॥
सत्यं तपो ज्ञानमहिंसता च विद्वत्प्रणामं च सुशीलता च । एतानि यो धारयते स विद्वान्न
केवलं यः पठते स विद्वान् ॥ १८ ॥ कवीश्वराणां वचसां विनोदैर्नन्दन्ति विद्यानिधयो
न चान्ये । चन्द्रोपला एव करैर्हिमांशोर्मध्ये शिलानां सरसा भवन्ति ॥ १९ ॥ गीर्भिर्गु-
रूणां परुषाक्षराभिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम् । अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां न
जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ २० ॥ शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान्पु-
रुषः स एव । सुचिन्तितं चौषधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ २१ ॥ न षण्डिताः
साहसिका भवन्ति श्रुत्वापि ते संतुलयन्ति तत्त्वम् । तत्त्वं समादाय समाचरन्ति स्वार्थं
प्रकुर्वन्ति परस्य चार्थम् ॥ २२ ॥ उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति
नोदितैः । अनुक्तमप्यूहति षण्डितो जनः परेर्ज्ञितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ २३ ॥ इभतुर-
गरातैः प्रयान्तु मूढा धनरहिता विबुधाः प्रयान्तु पद्मचाम् । गिरिशिखरगतापि काकपङ्क्तिः
पुलिनगतैर्न समा हि राजहंसैः ॥ २४ ॥ शिशुरपि निर्पुणो गुरोर्गरीयान्न तु वपुषैव महा-
न्महत्प्रतिष्ठः । माणिरणुरपि भूषणाय पुंसां न तु पृथुलैव शिला विलासहेतुः ॥ २५ ॥
सन्तश्चेदिह गुणविन्दवो बुधस्तान्संतुष्टः कवलयति स्फुटेऽपि दोषे । संयुक्तानपि पयसः
कणान्विचिन्वन्नभ्रस्तो असति हि मङ्गु मल्लिकाक्षः ॥ २६ ॥ अन्या जगद्धितमयी मनसः
प्रवृत्तिरन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम् । लोकोत्तरा च कृतिराकृतिरङ्गद्वया विद्यावतां
सकलमेव गिरां देवायः ॥ २७ ॥ अधिगतपरमार्थान्पण्डितान्मौलवमंस्थास्तृणमिव लघुल-
क्ष्मीर्नैव तान्संरुणद्धि । मदमिलितमिलिन्दश्यामगण्डस्थलानां न भवति विसतन्तुर्वारणं
वैरिणानाम् ॥ २८ ॥ शीत्त्रोपस्कृतरावदमुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा विख्याताः कवयो
वसन्ति विषये यस्य प्रभोर्निर्धनाः । तज्जगज्जं वसुधाधिपस्य कवयो ह्यर्थं विनापीश्वराः
कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका न मणयो यैरर्घतैः पातिताः ॥ २९ ॥ हर्तुर्याति न गोचरं
किमपि शं पुष्पाति सर्वात्मना ह्यर्थिभ्यः प्रैतिपाद्यमानैर्मनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।

१ अव्ययेभ्यः.. अव्ययानामनेकार्थत्वात्; (पक्षे) व्ययरहितेभ्यः.. कृपणेभ्य इति यावत्. २ उदकम्; (पक्षे)
'वाः वाः' इति लौकिकशब्दः. ३ उच्चारितः. ४ प्रेरिताः. ५ तर्कयति. ६ अभिप्रायः. ७ सैकतयतैः. ८ शा-
स्त्रवेत्ता. ९ श्रेष्ठः. १० राजहंसः. ११ लोकहितप्रचुरा. १२ अतिदूरम्. १३ अवमानं मा कुरु. १४ रोधं न
कुरुते. १५ गजानाम्. १६ शास्त्रसंस्कारेण शुद्धा ये शब्दास्तैः सुन्दरा गिरो येषां ते. १७ षण्डितः. १८ देशे.
१९ मौल्यम्. २० मूल्यतः. २१ अविन्यम्. २२ सुखम्. २३ दीयमानम्. २४ निरन्तरम्.

कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमेतद्धनं येषां तान्प्रति मानमुज्जत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥ ३० ॥

कुपण्डितनिन्दा ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् । लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ १ ॥ मूर्खचिह्नानि षडिति गर्वो दुर्वचनं मुखे । विरोधी विषवादी च कृत्या-
कृत्यं न मन्यते ॥ २ ॥ मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः । अशुभं वा-
क्यमादत्ते पुरीषमिव सूकरः ॥ ३ ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । पयः-
पानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ४ ॥ वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह । न मूर्खज-
नसंपर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥ ५ ॥ मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च चन्दनादपि शीतलः । यदि
पश्यति विद्वांसं मन्यते पितृघातकम् ॥ ६ ॥ अन्तःसारविहीनस्य सहायः किं करिष्यति ।
मलयेऽपि स्थितो वेणुर्वेणुरेव न चन्दनः ॥ ७ ॥ यस्य नास्ति विवेकस्तु केवलं यो बहु-
श्रुतः । न स जानाति शास्त्रार्थान्दर्वी पाकरसानिव ॥ ८ ॥ रूपयौवनसंपन्ना विशाल-
कुलसंभवाः । विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धाः किंशुका इव ॥ ९ ॥ विद्याविधिविहीने-
न किं कुलीनेन देहिनाम् । अकुलीनोऽपि यो विद्वान्दैवैतरि पूज्यते ॥ १० ॥ मदोप-
शमनं शास्त्रं खलानां कुरुते मदम् । चक्षुःप्रकाशकं तेज उलूकानामिवान्धताम् ॥ ११ ॥
ज्ञानविद्याविहीनस्य विद्याजालं निरर्थकम् । कण्ठसूत्रं विना नारी अनेकाभरणैर्युता
॥ १२ ॥ मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासात्सर्वनाशं करोति ह । कः सुधीः संत्यजेद्वाण्डं शुल्क-
स्यैवातिसाध्वसात् ॥ १३ ॥ माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः । न शोभते
सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ १४ ॥ पुस्तकेषु च नाधीतं नाधीतं गुरुसंनिधौ । न
शोभन्ते सभामध्ये जारगर्भा इव स्त्रियः ॥ १५ ॥ विद्यया शस्यते लोके पूज्यते चो-
त्तमैः सदा । विद्याहीनो नरः प्राज्ञः सभायां नैव शोभते ॥ १६ ॥ शोभते विदुषां
मध्ये नैव निर्गुणमानसः । अन्तरे तमसां दीपः शोभते नार्कतेजसाम् ॥ १७ ॥ बोद्धारो
मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः । अबोधोपहताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुमाषितम् ॥ १८ ॥
अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः । ज्ञानलवटुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न र-
जयति ॥ १९ ॥ गुणिगणगणनारम्भे न पतति कैटर्नि । सुसंभ्रमाद्यस्य । तेनाम्ना यदि
सुतिनी वद वन्द्या कीदृशी भवति ॥ २० ॥ निर्गुण इति मृत इति च द्वावेकार्थाभि-
धायिनौ विद्धि । पश्य ध्रुवगुणशून्यं निर्जीवं यदिह शंसन्ति ॥ २१ ॥ सुगृहीतमलिनपक्षा

१ त्यजत. २ स्पर्धा करोति. ३ विष. ४ सुरेन्द्राणां भवनेषु. स्वर्गादिलोकेष्वपीति भावः. ५ मज्जा-
स्थिरांशो बलं वा. ६ नेतव्यानेत्यवस्तुसंबन्धी राजमाद्यो भागः. ७ विकृतिभावं गतम्. ८ दञ्जयितुमसमर्थो
भवति. ९ कनिष्ठिकाङ्गुलिः. १० पुत्रिणी.

लघवः परमेदिनस्तोक्षणाः । पुरुषा अपि विशिखा अपि गुणच्युताः कस्य न भयाय ॥ २२ ॥ अन्तर्भूतो निवसति जैडे जैडः शिशिरमहसि हरिण इव । अजडे शशीव तपने स तु प्रविष्टोऽपि निःसरति ॥ २३ ॥ साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः । तृणं न खादन्नपि जीवमानस्तद्वैगंधेयं परमं पशूनाम् ॥ २४ ॥ जडेषु जातप्रतिभाभिमानाः खलाः कवीन्द्रोक्तिषु के वराकाः । प्राप्ताग्निनिर्वाणगर्वमम्बु रत्नाङ्कुरज्योतिषि किं करोति ॥ २५ ॥ येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः । ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ २६ ॥ मुक्ताफलैः किं मृगपक्षिणां च मिष्टान्नपानं किमु गर्दभाणाम् । अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं धर्मकथाप्रसङ्गः ॥ २७ ॥ अज्ञातपाण्डित्यरहस्यमुद्रा ये काव्यमार्गे दधतेऽभिमानम् । ते गारुडीयाननधीत्य मन्त्रान्हालाहलास्त्रादनमारमन्ते ॥ २८ ॥ अवद्यर्जम्बालगवेषणाय कृतोद्यमानां खलसैरिभाणाम् । कवीन्द्रवाङ्मिर्जरनिर्झरिण्या संजायते व्यर्थमनोरथत्वम् ॥ २९ ॥ वरं दरिद्रः श्रुतिशास्त्रपारगो न चापि मूर्खो बहुरत्नसंयुतः । सुलोचना जीर्णपटापि शोभते न नेत्रहीना कनकैरलंकृता ॥ ३० ॥ विविनक्ति न बुद्धिदुर्विधः स्वयमेव स्वहितं पृथग्जनः । यदुदीरितमप्यदः परैर्न विजानाति तददुतं महत् ॥ ३१ ॥ विदुरेर्ण्यदपायमात्मना परतः श्रद्धातेऽथ वा बुधाः । न परोपहितं न च स्वतः प्रेमिमीतेऽनुभवादृतेऽल्पधीः ॥ ३२ ॥ अथ वैभिनिविष्टबुद्धिषु व्रजति व्यर्थकतां सुभाषितम् । रविरागिषु शीतरोचिषु करजालं कमलाकरोपिव ॥ ३३ ॥ इतरकर्मफलानि यद्वेच्छया विलिख तानि सहे चतुरानन । अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख ॥ ३४ ॥ कतिचिदुद्धतनिर्भरमत्सराः कतिचिदात्मवचस्तुतिशालिनः । अहह केऽपि निरक्षरकुक्षयस्तदिह संप्रति कं प्रति मे श्रमः ॥ ३५ ॥ ये के विचित्ररसशालिषु सत्कवीनां सूक्तेषु कर्णपथगामिषु नाद्रियन्ते । ते मालतीपरिमलेष्वपि कन्दलत्सु नासापुटं करतलेन पिदध्युरेव ॥ ३६ ॥ मह्याणि मा कुरु विषादमनादरेण मात्सर्यमग्रमनसां सहसा खलानाम् । काव्यारविन्दमकरन्दमधुव्रतांस्त्वमास्येषु धास्यसितमां कियतो विशालान् ॥ ३७ ॥ अरण्यरुदितं कृतं शैवशरीरैर्मुहूर्तितं स्थलेऽब्जमवरोपितं सुचिरमूर्खरे वर्धितम् । श्वपुच्छैर्मवनामितं बधिरकैर्गजापः कृतो धृतोऽन्धमुखदर्पणो यदबुधो जनः सेवितः ॥ ३८ ॥ प्रैसह्य मणिमुद्धरेन्मकरवक्त्रदंष्ट्राङ्कुरात्समुद्रमपि संतरेत्प्रचलदूर्भिमालाकुलम् । भुजंगमपि कौपितं शिरसि पुष्पवद्धा-

१ परैः शिष्याज्ञावमान इत्यर्थः. २ मूर्खैः (पक्षे) जलरूपत्वात्. ३ मूर्खैः (पक्षे) पशुत्वात्. ४ साहित्यशास्त्रम्. ५ गायनम्. ६ गृह्यम्. ७ दैवम्. ८ कर्दमः. ९ बुद्धिशून्यः. १० पामरजनः. ११ आगामिनम्. १२ जानाति. १३ दुराग्रहमस्तचित्तेषु. १४ शोतभानोः. १५ स्वेच्छया. १६ प्रेतशरीरम्. १७ उद्धर्तनं गव्यगोधूमादिचूर्णनमलाप्रकर्षणं तेन सुगन्धितम्. १८ निर्जलप्रदेशे. १९ पाषाणादिप्रचुरप्रदेशे. २० ऋजुतासंपादनाय नजीकृतम्. २१ कर्णमन्त्रः. २२ बलात्कारं कृत्वा.

त्येन तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ३९ ॥ लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः
 ग्रीडयन्पिबेच्च मृगतृणिकासु सलिलं पिपासादितः । कदाचिदपि पर्यट्कशविषाणमा-
 सादयेन्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ४० ॥ यदा किञ्चिज्ज्ञोऽहं द्विपे इव
 प्रदान्धः समभवं तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवद्बलितं मम मनः । यदा किञ्चित्किञ्चिद्बुधन-
 त्सकाशादवगतं तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ४१ ॥ शिरः शीर्षं
 स्वर्गात्पशुपातिशिरस्तः क्षितिधरं महीप्रादुत्तुङ्गादवानिमवनेश्चापि जलधिम् । अधोऽधो गङ्गेयं
 पदमुपगता स्तोकमधुना विवेकप्रपातानां भवति विनिपातः शतमुखः ॥ ४२ ॥ वितरंति गुरुः
 प्राज्ञे विद्यां तथैव यथा जडे न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्युपहन्ति वा । भवति च
 पुनर्भूयान्भेदः फलं प्रति तद्यथा प्रभवति रुचां बिम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदां चयः ॥ ४३ ॥
 अविनयभुवामज्ञानानां शमाय भवन्नपि प्रकृतिकुटिलाद्विद्याभ्यासः खलत्वविवृद्धये । फ-
 णिभयभूतां मस्तूच्छेदक्षमस्तमसामसौ विषधरफणारत्नालोको भयं तु मृशायते ॥ ४४ ॥
 व्यासादीर्नैकविपुंगवानेनूचितैर्वान्यैः सलीलं हसन्नुच्चैर्जल्प निर्मल्य लोचनयुगं श्लोकान्सगर्वं
 पठ । काव्यं धिक्कुरु यत्परैर्विरचितं स्पर्धस्व सार्धं बुधैर्यद्यभ्यर्थयसे श्रुतेन रहितः पाण्डि-
 त्यमाप्तुं बलात् ॥ ४५ ॥ ये संसत्सु विवादिनः परयशःशल्येन शूलाकुलाः कुर्वन्ति स्व-
 गुणस्तवेन गुणिनां यत्नादुणाच्छादनम् । तेषां रोषकषायितोदरदृशां कोपोष्णनिःश्वा-
 सिनां दीप्ता रत्नशिखेव क्लृप्ताफणिनां विद्या जनोद्वेगिनी ॥ ४६ ॥ ग्रीवास्तम्भभूतः
 पैरोन्नतिकथामात्रे शिरः शूलिनः सोद्वेगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोभाग्निभूतस्थितेः । अन्त-
 र्द्वेषविषप्रवेशविषमक्रोधोष्णनिःश्वासिनः कष्टा नूनमपैण्डितस्य विर्कितभिर्मैत्रवारारम्भमूः
 ॥ ४७ ॥ मूर्खत्वं सुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य चाष्टौ गुणा निश्चिन्तो बहुभोजकोऽति-
 मुखरो रात्रिं दिवा स्वप्रभाक् । कार्याकार्यविचारणान्धबाधिरो मात्रापमाने समः प्रायेणा-
 र्भयवर्जितो दृढवर्पुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥ ४८ ॥ व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समु-
 ज्जम्भते छेतुं वैजमणीजिह्वारिषकुसुमप्रान्तेन संनैह्यते । माधुर्यं मधुबिन्दुना रञ्चयितुं क्षारा-
 म्बुधेरीर्हेते नेतुं वाञ्छति यः खलान्पाथि सतां सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः ॥ ४९ ॥ शक्यो
 वारयितुं जलेन हुतभुक्छत्रेण सूर्यातपो नागेन्द्रो निशितौङ्कशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ ।
 व्याधिर्भेषजसंग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं सर्वस्यौषधमास्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य ना-

१ ज्ञानलेशशून्यत्वेन विपरीतार्थमाही. २ बालकासु. ३ मरीचिकासु. ४ गृह्यम्. ५ गजः. ६ सगर्वम्.
 ७ ज्वरे यथा मदो गच्छति तथेत्यर्थः. ८ शर्वसंघन्धि. ९ मस्तकात्. १० ददाति. ११ मूर्खे. १२ नाशयति.
 १३ महान्. १४ बिम्बग्रहणे. १५ मृत्पिण्डः. १६ कविश्रेष्ठान्. १७ अयोग्यैः. १८ रोषेण कषायितं ताम्रमुदरं
 गर्भो यस्यैवंविधा दृश्येयम्. १९ कृष्णसर्पाणाम्. २० त्रासदात्री. २१ ग्रीवास्तम्भं धारयतः. २२ परोत्कर्षः.
 २३ मूर्खस्य. २४ विकारः. २५ दाहणज्वरारम्भकभूमिः. २६ रोगवर्जितः. २७ सर्पम्. २८ विसर्प. २९ ही-
 र्कादीन्. ३० सर्पपुष्पम्. ३१ संतुष्टो भवति. ३२ इच्छति. ३३ अमृतस्त्राविभिः. ३४ तीक्ष्ण.

नधीततर्कविधौ ॥ २ ॥ मोहं रूपादि विमलीकुरुते च बुद्धिं सूते च संस्कृतपदव्यवहारशक्तिम् । शास्त्रान्तराम्यसनयोग्यतया युनक्ति तर्कश्रमो न तनुते किमिहोपकारम् ॥ ३ ॥
ज्ञानाब्धिवरसिचरणः कर्णमक्षकश्च श्रीपासिलोऽप्युदयनः स च वर्धमानः । गङ्गेश्वरः शशधरो बहवश्च नव्या ग्रन्थैर्व्यसन्ध्यत इमे हृदयान्धकारम् ॥ ४ ॥ प्रायः काव्यैर्गमितवयसः पाणिनीयाम्बुरारोः सारज्ञस्याप्यपरिकलितन्यायशास्त्रस्य पुंसः । वादारम्भे वदितुमनसो वाक्यमेकं सभायां प्रेक्षा जिह्वा भवति कियतीं पश्य कष्टामवस्थां ॥ ५ ॥

नैयायिकनिन्दा ।

परामृशन्तो लिङ्गानि सर्वत्र व्यभिचारकाः । तार्किका यदि विद्वांसो विद्वैः किमपराध्यते ॥ १ ॥ गुरोर्गिरः पञ्च दिनान्यधीत्य वेदान्तशास्त्राणि दिनत्रयं च । अमी समाघ्रातवितर्कवादाः समागताः फूकटपादमिश्राः ॥ २ ॥ कर्कशतर्कविचारव्यग्रः किं वेत्ति काव्यहृदयानि । ग्राम्य इव कृषिविलग्नश्चलनयनावचोरहस्यानि ॥ ३ ॥ नैयायिकानां नलिनाम्बराणां जनुर्गते रासभचिन्तयैव । तथापि वेश्यास्तनसंनिवेशस्तोतुः कवेः कोऽपि विशेष एव ॥ ४ ॥ न जिघ्रत्स्यान्नायं स्पृशति न तर्दङ्गान्यपि सकृत्पुराणं नादत्ते न गणयति किं च स्मृतिगणम् । पठ्युर्गुप्तं तर्कं परपरिमवाधोक्तिभिरसौ नयत्यायुः सर्वं निहतपरलोकार्थयतनः ॥ ५ ॥ प्रयत्नैरैस्तोकैः परिचितकुतर्कप्रकरणाः परं वाचो वश्यान्कतिपयपदौघान्विदधतः । सभायां वाचाटाः श्रुतिकटु रटन्तो घटपटास्त लज्जन्ते मन्दैः स्वयमपि तु जिह्वेति विबुधः ॥ ६ ॥ कर्मब्रह्मविचारणां विजहतो भोगापवर्गप्रदां घोषं कंचन कण्ठशोषफलकं कुर्वन्त्यमी तार्किकाः । प्रत्यक्षं न पुनाति नापहरेते पापानि पीलुर्च्छटाव्याप्तिर्नावति नैव पात्यनुमितिर्नो पक्षता रक्षति ॥ ७ ॥ हेतुः कोऽपि विशिष्टधीरनुमितौ न ज्ञानयुग्मं मरुत्वाचो नेति च मोघबाहुर्मुखरा नैयायिकाश्चेदुषाः । मेघस्याण्डमियत्पलं बलिभुजो दन्ताः कियन्तस्तथेत्येवं संततचिन्तनैः श्रमजुषो न स्युः कथं पण्डिताः ॥ ८ ॥ साधु व्याकरणं हिताय विशदं काव्यं पिकीगीतवन्मीमांसा श्रुतितत्परा तदनुगं साङ्ख्यं सपातञ्जलम् । त्वं तु न्यायविशुद्धवैदिकविधिग्याकोपबौद्धागमव्याघाताय निगूढतर्कग्रहण क्रामोदमाधायसि ॥ ९ ॥ हे हे मित्र जिता मयातिबलिनो विप्रा धनं चार्जितं शेषेभ्यः शरयन्त्रदानमपि सत्संपादितं भूरिशः । ग्रन्थाश्चापि कृताः सुतर्कघटकाः शास्त्राणि सन्दूष्य वै सोऽहं तर्कविभूषणोऽत्र ग्रहणे धात्रा शुगालः कृतः ॥ १० ॥

१ अज्ञानम्. २ शिष्यपति. नाशयतीत्यर्थः. ३ उत्पादयति. ४ योजयति. ५ गौतमः. ६ कणादः. ७ बुद्धेरज्ञानम्. ८ अनभ्यस्त. ९ वक्ता. १० वेदम्. ११ वेदाङ्गानि. १२ नीरसम्. १३ बहूभिः. १४ मूर्खाः. १५ लज्जां प्राप्नोति. १६ कर्मचिन्तनं ब्रह्मचिन्तनं च. १७ परमाणुसमूहायः. १८ व्यापि विशिष्टपक्षधर्मताज्ञानविशिष्टः. १९ पूर्वोक्तगतांशद्वयम्. २० त्वगिन्द्रियप्रत्यक्षः. २१ जल्पाकाः. २२ काकाः.

मीमांसकप्रशंसा ।

भगवदनभ्युपगमनं दैवतचैतन्यनिर्ह्वयश्रैषाम् । कर्मश्रद्धावर्धकतत्प्राधान्यप्रदर्शनायैव । १ ॥ आगमरूपविचारिण्यधिकरणसहस्राशिक्षितविपक्षे । स्वामिने जैमिनियोगिन्यपर-
न्यति हृदयमस्मदीयमिदम् ॥ २ ॥ शबरकुमारिलगुरवो मण्डनभवदेवपार्थसारथयः । अन्ये
व विश्वमान्या जयन्ति संत्रायमाणतन्त्रास्ते ॥ ३ ॥ नैयायिका वा ननु शाब्दिका वा
त्रयोशिरःसु श्रमशालिनो वा । वौदाहवे बिभ्रति जैमिनीयन्यायोपरोधे सति मौनमुद्राम्
। ४ ॥ आदौ धर्मे प्रमाणं विविधविधिभिदाशेषतां च प्रयुक्तिं पौर्वापर्याधिकारौ तदनु
बहुविधं चातिदेशं तथोहम् । बाधं तन्त्रं प्रसङ्गं नयमनयशतैः सम्यगालोचयद्वाच्यो भिन्ना
मीमांसकेभ्यो विदधति भुवि के सादरं वेदरक्षाम् ॥ ५ ॥

मीमांसकनिन्दा ।

ते मीमांसाशास्त्रलोकप्रसिद्धाः सर्वेषाणां सेहिरे नैव सत्ताम् । चैतन्यस्यैवापह्नवं देवतानां
वक्त्रविवश्वं नश्वरं मन्यमानाः ॥ १ ॥ मीमांसकाः कतिचिदत्र मिलन्ति वेदप्रामाण्यसाधन-
कृतोऽपि न तेऽभिवन्द्याः । उद्धोषितोऽप्युपनिषद्विरशेषशेषी ब्रह्मैव नाम्युपगतः पुरुषो-
त्तमो यैः ॥ २ ॥

वैद्यप्रशंसा ।

गुरोर्धीताखिलवैद्यविद्यः पीर्यूपपाणिः कुशलः क्रियासु । गतस्पृहो धैर्यधरः कृपालुः
शुद्धोऽधिकारी भिषगीदृशः स्यात् ॥ १ ॥ रागादिरोगानस्ततानुपक्तानशेषकायप्रसृतानशे-
षान् । औत्सुक्यमोहैरतिदोषघान योऽपूर्ववैद्याय नमोऽस्तु तस्मै ॥ २ ॥ अन्यानि शास्त्राणि
विनोदमात्रं प्राप्तेषु वा तेषु न तैश्च किञ्चित् । चिकित्सितज्योतिषमन्त्रवादाः पदे पदे प्र-
त्ययमावहन्ति ॥ ३ ॥ माबोधि वैद्यकमथापि महामयेषु प्राप्तेषु यो भिषगिति प्रथितस्तमेव ।
आकारयत्यखिल एव विशेषदर्शी लोकोऽपि तेन भिषगेष न दूषणीयः ॥ ४ ॥ मूर्खे
दुःसहवेदनाकवलिते मग्ने स्वरेऽन्तर्गलं तप्तायां ज्वरपावकेन च तनौ तान्ते हृषीकव्रजे ।
दूने बन्धुजने कृतप्रलपने धैर्यं विधातुं पुनः कः शक्तः कलितामयप्रशमनो वैद्यात्परो वि-
द्यते ॥ ५ ॥ भ्रान्ता वेदान्तिनः किं पठथ शठतयाद्यापि चाहैतविद्यां पृथ्वीतत्त्वे लुप्ततो
विमृशथ सततं कर्कशास्तार्किकाः किम् । वेदैर्नानागमैः किं ग्लपयथ हृदयं श्रोत्रिर्थाः श्रो-
त्रैर्लूतैर्वैद्यं सर्वानवद्यं विचिनुत शरणं प्राणसंप्रीणनाय ॥ ६ ॥

१ लोपम्. २ कृष्णः. ३ वेदत्रयो. ४ वादयुद्धे. ५ न्यायरूपे प्रतिबन्धके. ६ लोपम्. ७ प्रतीतपदार्थैः
सहाविचार्यः. ८ स एव ब्रह्मेति. ९ अमृतं पाणी यस्य सं. अमृतैवदवश्यमारोग्यद इत्यर्थः. १० अविचार्य-
कार्यप्रवृत्तिः. ११ विचाराशक्तिः. १२ असंतोषः. १३ आह्वयति. १४ मस्तके. १५ म्लाने. १६ इन्द्रियसमूहे.
१७ खिन्ने. १८ वेदाध्यायिनः. १९ कर्णकटुभिः. २० सर्वेषां मध्ये निर्दोषम्.

कुवैद्यनिन्दा ।

वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर । यमस्तु हरति प्राणान्वैद्यः प्राणान्धनानि च ॥ १ ॥ वैद्यराज नमस्तुभ्यं क्षपिताशेषमानव । त्वयि विन्यस्तमारोऽयं कृतान्तः सुखमेधते ॥ २ ॥ चितां प्रज्वलितां दृष्ट्वा वैद्यो विस्मयमागतः । नाहं गतो न मे आता कस्येदं हस्तलाघवम् ॥ ३ ॥ कपायरूपवासैश्च कृतार्मुद्धाघतां नृणाम् । निजौषधकृतां वैद्यो निवेद्य हरते धनम् ॥ ४ ॥ अज्ञातशास्त्रसंज्ञावाञ्छास्त्रमात्रपरायणान् । त्यजेद्दुराद्रिषैकपाशान्पाशान्वैर्वैस्वतानिव ॥ ५ ॥ मिथ्यौषधैर्हन्त मृषाकषायैरसहालेह्यैरयथार्थतैलैः । वैद्या इमे वक्षितसंज्ञवर्गाः पिचिण्डभाण्डं परिपूरयन्ति ॥ ६ ॥ नतोऽपि दद्याद्गणकोऽपि दद्यात्संप्राप्यितः पाशुपतोऽपि दद्यात् । वैद्यः कथं दास्यति याचमानो यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः ॥ ७ ॥ न धातोर्विज्ञानं न च परिचयो वैद्यकनये न रोगाणां तत्त्वावगतिरपि नो वस्तुगुणधीः । तथाप्येते वैद्या इति तरलयन्तो जडजनान्सून्मृत्त्योर्भृत्या इव र्सु हरन्ते गर्दजुषाम् ॥ ८ ॥ सत्कोणं लोलनेत्रं कुलयुवतिमुखं दृश्यते सानुकम्पै रण्डानामर्धलज्जाक्षितमधिपुलकं स्पृश्यते पीनमङ्गम् । ह्योवानां खाद्यतेऽन्तश्चिरनिहितधनं काष्ठमूलाश्रितोयैः पूर्वा सिद्धां कलानां सकलगुणनिधिवैद्यविद्याभिवन्द्या ॥ ९ ॥

गणकप्रशंसा ।

चतुरङ्गबलो राजा जगतीं वशमानयेत् । अहं पञ्चाङ्गबलवानाकाशं वशमानये ॥ १ ॥ एकासनस्था जलवायुमक्षा मुमुक्षुवर्त्यैकपरिग्रहाश्च । पृच्छन्ति तेऽप्यम्बरचारिचारं दैवज्ञमन्ये किमुतार्थचिन्ताः ॥ २ ॥ न दैवं न पित्र्यं च कर्मावसिद्धयेन्न यत्रास्ति देशे ननु ज्योतिषज्ञः । न तारा न चारा नवानां ग्रहाणां न तिथ्यादयो वा यतस्तत्र बुद्ध्याः ॥ ३ ॥ दूतो न संचरति खे न चलेच्च वार्ता पूर्वं न जल्पितमिदं न च संगमोऽस्ति । व्योम्नि स्थितं रविशशिग्रहणं प्रशस्तं जानति यो द्विजवरः स कथं न विद्वान् ॥ ४ ॥ असुरवमथ सुखं वा कर्मेणां पक्तिवेलास्वहह नियतमेते भुञ्जते देहभाजः । तदिह पुरत एव प्राह मौहूर्ति-कश्चेत्कथय फलममीषामन्ततः किं ततः स्यात् ॥ ५ ॥ 'दृष्टिद्वारासौ' कुर्मदमुद्दहः पुष्पवन्तो परांगः शुक्रादीनामुदयविलयावित्यमी सर्वदृष्टाः । आविष्कुर्वन्त्यखिलवचनेष्वत्र कुम्भीपुलाकन्यायाज्ज्योतिर्नयगतिविदां निश्चलं मानभावम् ॥ ६ ॥ भानोः शीतकरस्य वापि भुजंग-प्रासे पुरो निश्चिते तीर्थानामटनं जनस्य घटते तापत्रयोच्चाटनम् । इष्टे प्रागवधारिते सति धृतेस्तुष्टेश्च लाभो भवेदृष्टे तु व्यसनेऽत्र तर्पेरिद्विहितः कर्तुं जपाद्यैः क्षमा ॥ ७ ॥

१ नीरोगताम्. २ वास्तवानर्थान्. ३ कुत्सिता भिषजां भिषक्पाशास्तान्. ४ यमसंबन्धिनः. ५ रोगिसमूहः. ६ उदरभाण्डम्. ७ पारदादेः. ८ आमयन्तः ९ प्राणान्. १० यमस्य. ११ द्रव्यम्. १२ रोगिणाम्. १३ मोक्षेच्छवः. १४ त्यक्तः परिग्रहः कलत्रं यस्तः. १५ आकाशसंचारिग्रहगतिम्. १६ परिपाककालेषु. १७ क्षयवृद्धि. १८ चन्द्रस्य. १९ सूर्याचन्द्रमसां. २० ग्रहणम्. २१ स्थालीपुलकन्यायेन. २२ ग्रहणे. २३ दुःखे. २४ परिहारः.

कुगणकनिन्दा ।

गणिकागणकौ समानधर्मौ निजपञ्चङ्गनिदर्शकावुभौ । जनमानसमोहंकारिणौ तौ विधि-
ना वित्तरौ विनिर्मितौ ॥ १ ॥ विलिखति सदसद्वा जन्मपत्रं जनानां फलति यदि तदानीं
दर्शयत्यात्मदाक्ष्यम् । न फलति यदि लग्नं द्रष्टुरेवाह मोहं हरति धनमिहैवं हन्त दैवज्ञपा-
शः ॥ २ ॥ प्रेमोदे खेदे वाप्युपनमति पुंसो विधिवशान्मयैवं प्रागेवाभिहितमिति मिथ्या क-
थयति । जनानिष्टानिष्टाकलनपरिहारैकनिरतानसौ मेपादीनां परिगणनयैव भ्रमयति ॥ ३ ॥
ज्योतिःशास्त्रमहोदधौ बहुतरोत्सर्गापवादात्मभिः कलोलैर्निषिडे कणान्कतिपयाँल्लब्ध्वा कृ-
तार्था इव । दीर्घायुः सुतसंपदादिकथनैर्दैवज्ञपाशा इमे गेहं गेहमनुप्रविश्य धनिनां मोहं
मुहुः कुर्वते ॥ ४ ॥

पौराणिकनिन्दा ।

पौराणिकानां व्यभिचारदोषो नाशङ्कनीयः कृतिभिः कदाचित् । पुराणकर्ता व्यभिचा-
रजातस्तस्यापि पुत्रो व्यभिचारजातः ॥ १ ॥

पुरोहितनिन्दा ।

पुरीषस्य च रोषस्य हिंसायास्तस्करस्य च । आद्याक्षराणि संगृह्य वेधा चक्रे पुरोहितम् ॥ १ ॥

कायस्थनिन्दा ।

काकाछौर्यं यमात्क्रौर्यं स्थपतेट्टट्टघातिताम् । आद्याक्षराणि संयोज्य कायस्थो निर्मितः
पुरा ॥ १ ॥ कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसं न भक्षितम् । मा जानीहि दयालुत्वं तत्र हेतुर-
दन्तता ॥ २ ॥ वाचयति नान्यलिखितं लिखितमनेनापि वाचयति नान्यः । अयमपरोऽस्य
विशेषः स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयति ॥ ३ ॥

सज्जनप्रशंसा ।

अहो किमपि चित्राणि चरित्राणि महात्मनाम् । लक्ष्मीं तृणाय मन्यन्ते तद्भारेण नम-
न्त्यपि ॥ १ ॥ नाल्पीयसि निबध्नन्ति पदमुन्नतचेतसः । येषां भुवनलभेऽपि निःसीमानो
मनोरथाः ॥ २ ॥ अञ्जलिस्थानि पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयम् । अहो सुमनसां वृत्तिर्वाम-
दक्षिणयोः समा ॥ ३ ॥ वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि । लोकोत्तराणां चेतांसि
को हि विज्ञातुमर्हति ॥ ४ ॥ गवादीनां पयोऽन्येद्युः सद्यो वा जायते दाधि । क्षीरोदधेस्तु

१ स्वचातुर्यम्. २ कुदैवज्ञः. ३ हर्षः. ४ भ्रमं करोति. ५ कुदैवज्ञः. ६ लक्ष्मीभारेण. ७ उदारचेतसः.
८ अन्यस्मिन्दिबसे.

नाद्यापि महतां विकृतिः कुतः ॥ ९ ॥ गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा । पापं
तापं च दैन्यं च हन्ति सन्तो महात्मनः ॥ ६ ॥ छायावन्तो गतव्यालाः स्वारोहाः फल-
दायिनः । मार्गद्विमा महान्तश्च परेषामेव भूतये ॥ ७ ॥ संपदो महतामेव महतामेव चापदः ।
वर्धते क्षीयते चन्द्रो न तु तारागणः क्वचित् ॥ ८ ॥ अपकुर्वन्नपि प्रायः प्राप्नोति महतः फलम् ।
और्वं दधतमेवाग्निं समर्पयति सागरः ॥ ९ ॥ महतां प्रार्थनेनैव विपत्तिरपि शोभते । दन्त-
भङ्गे हि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ १० ॥ गुणग्रामाभिसंवादि नामापि हि महात्म-
नाम् । यथा सुवर्णश्रीखण्डरत्नाकरमुधाकराः ॥ ११ ॥ वहन्ति शोकशङ्कुं च कुर्वन्ति च यथो-
चितम् । कोऽप्येष महतां हन्ते गाम्भीर्यानुगुणो गुणः ॥ १२ ॥ श्लाघ्यः स एव गुणवान्नाग-
द्वेषबहिष्कृतः । भूतार्थकथने यस्य स्थेयस्येव सरस्वती ॥ १३ ॥ नागुणी गुणिनं वेत्ति
गुणी गुणिषु मत्सरी । गुणी च गुणरागो च विरलः सरलो जनः ॥ १४ ॥ महात्मानो-
ऽनुगृह्णन्ति भजमानान्निपूनपि । सपत्नीः प्रापयन्त्यब्धिं सिन्धवो नगनिम्रगाः ॥ १५ ॥
मुखेन नोद्विग्नस्यूध्वं हृदयेन न यात्यधः । जैरयत्यन्तरे साधुर्दोषं विषमिवेश्वरः ॥ १६ ॥
विकृतिं नैव गच्छन्ति सङ्गदोषेण साधवः । आवेष्टितं महासर्पैश्चन्दनं न विषायते ॥ १७ ॥
मान्या एव हि मान्यानां मानं कुर्वन्ति नेतरे । शंभुर्विभर्ति मूर्धेन्दुं स्वर्भानुस्तं जिवृक्षति
॥ १८ ॥ सुजनं व्यजनं मन्ये चारुवंशसमुद्भवम् । आत्मानं च परिभ्राम्य परतापनिवारण-
म् ॥ १९ ॥ उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमये तथा । संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेक-
रूपता ॥ २० ॥ आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च । महारम्भाः कृतधिय-
स्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ २१ ॥ सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् । अ-
सद्भिः शपथेनापि जले लिखितमक्षरम् ॥ २२ ॥ हरेः पंदाहतिः श्लाघ्या न श्लाघ्यं खर-
रोहणम् । स्पर्धापि विदुषा युक्ता न युक्ता मूर्खमित्रता ॥ २३ ॥ साधोः प्रकोपितस्यापि
मनो नायाति विक्रियाम् । न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोलकया ॥ २४ ॥ नारि-
केलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि हि सज्जनाः । अन्ये बदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥ २५ ॥
त्नेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रियाम् । भङ्गेनापि मृणालानामनुवध्नन्ति तन्तवः
॥ २६ ॥ परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां सुकरं नृणाम् । धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित्सुमहा-
त्मनः ॥ २७ ॥ संपत्सु महतां चित्तं भवत्पुत्पलकोमलम् । आपत्सु च महाशैलशिलासं-
घातकर्कशम् ॥ २८ ॥ पतति व्यसने दैवादारुणे दारुणात्मनि । संवर्मयति वज्रेण धैर्येण
महतां मनः ॥ २९ ॥ सन्तः स्वतः प्रकाशन्ते गुणा न परतो नृणाम् । आमोदो नहि कस्तू-

१ विकारः. २ स्तुलः. ३ पर्वतभेदेन. ४ जीर्णं करोति. ५ राहुः. ६ महीतुमिच्छति. ७ वेष्टः (पक्षे)
कुलम्. ८ सिंहस्थ. ९ पादताडनम्. १० विकारम्. ११ संबन्धं कुर्वन्ति. १२ काटिन्यम्.

र्याः शपथेन विभाव्यते ॥ ३० ॥ पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः । प्रायेण सा-
धुवृत्तानाम्स्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ३१ ॥ सकृत्कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि । तथा
त्वनार्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ ३२ ॥ दन्तिदन्तसमानं हि निःसृतं महतां वचः ।
कूर्मग्रीवेव नीचानां पुनरायाति याति च ॥ ३३ ॥ श्लोकस्तु श्लोकतां याति यत्र तिष्ठन्ति
साधवः । लंकारो लुप्यते तत्र यत्र तिष्ठन्त्यसाधवः ॥ ३४ ॥ किमत्र चित्रं यत्सन्तः
परानुग्रहतत्पराः । न हि स्वदेहशैत्याय जायन्ते चन्दनद्रुमाः ॥ ३५ ॥ काकैः सह प्रवृ-
द्धस्य कोकिलस्य कैला गिरः । खलसङ्गेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याणप्रकृतेः कुतः ॥ ३६ ॥ यथा
चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः । चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता
॥ ३७ ॥ विवेकः सह संयत्या विनयो विद्यया सह । प्रभुत्वं प्रश्रयोपेतं चिद्धमेतन्महा-
त्मनाम् ॥ ३८ ॥ उपकर्तुं प्रियं वक्तुं कर्तुं स्नेहमैकत्रिमम् । सुजनानां स्वभावोऽयं केनेन्दुः
शिशिरौकृतः ॥ ३९ ॥ निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः । न हि संहरते ज्योत्स्नां
चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनि ॥ ४० ॥ उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः । अपका-
रिषु यः साधुः स साधुः सद्गिरुच्यते ॥ ४१ ॥ हृदयानि सतामेव कठिनानीति मे मतिः ।
खलवाग्विशिखैस्तीक्ष्णैर्भिद्यन्ते न मनाग्यतः ॥ ४२ ॥ अपेक्षन्ते न च स्नेहं न पात्रं न
दर्शान्तरम् । सदा लोके हितासक्ता रत्नदीपा इवोत्तमाः ॥ ४३ ॥ ब्रूतेऽन्यस्यासतोऽप्या-
र्यो गुणान्दोषांश्च दुर्जनः । तुल्येऽप्यसत्त्वे किं त्वेको गच्छेद्ध्वमधोऽपरः ॥ ४४ ॥ सन्तो
मनसि कृत्यैव प्रवृत्ताः कृत्यवस्तुनि । कस्य प्रतिशृणोति स्म कमलेभ्यः श्रियं रविः
॥ ४५ ॥ आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः । परित्यागांश्च निःसङ्गा भवन्ति हि
महात्मनाम् ॥ ४६ ॥ सन्त एव सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः । गजानां पङ्कमग्रानां गजा
एव धुरंधराः ॥ ४७ ॥ नूनं दुग्धाब्धिमन्योत्याविमौ सुजनदुर्जनौ । किं त्विन्दोः सोदरः
पूर्वः कालकूटस्य चेतुरः ॥ ४८ ॥ गोत्रैर्यथा स्थितिं न मुञ्चति सदा सन्नेतिमाश्रिताः । उद्वन्व-
न्तश्च सन्तश्च महासत्त्वतया तथा ॥ ४९ ॥ अपूर्वः कोऽपि कोपाग्निः सज्जनस्यैतरेरस्य
च । एकस्य शाम्यति स्नेहाद्वर्धतेऽन्यस्य वारितः ॥ ५० ॥ विगृहीतः पदाक्रान्तो भूयो-
भूयश्च खण्डितः । मारुत्यमेवावहति सुश्लोक इव सज्जनः ॥ ५१ ॥ प्रकृतिप्रत्ययोपेतः
सदृत्तः साधुसमतः । अर्थार्पणसमर्थश्च सुश्लोक इव सज्जनः ॥ ५२ ॥ गुणोऽपि नूनं दो-
षाय दुषिधातोः खलस्य च । सन्मार्गसिद्धये वृद्धिर्मृजैः साधुजनस्य च ॥ ५३ ॥ मुञ्चत-

१ क्षणिकाः. २ लकारलोपाच्छोक एवावतिष्ठते. ३ अव्यक्तमधुराः. ४ विनयः. ५ निष्कपटम्.
६ प्राणिषु. ७ चन्द्रकान्तिम्. ८ चाण्डालगृहे. ९ किंचिदपि. १० मैत्रीम्; (पक्षे) घृतादिम्. ११ यो-
ग्यताम्; (पक्षे) भाण्डम्. १२ अवस्थान्तरम्; (पक्षे) सूत्रवातिम्. १३ लोकानां हितं तस्मिन्नासक्ताः; (पक्षे)
आलोकः प्रकाशस्तदेव हितं तस्मिन्नासक्ताः. १४ कुलमर्यादां; (पक्षे) पर्वतस्थितिम्. १५ सज्जनम्. १६
समुद्राः. १७ प्राणिनः; (पक्षे) धैर्यम्. १८ खलस्य.

श्रापलरसं प्रस्थिताः पावने पथि । धना इवार्द्रहृदयाः सन्तो जीवनहेतवः ॥ ५४ ॥
 एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् । आदिमध्यावसानेषु न ते गच्छन्ति
 विक्रियाम् ॥ ५५ ॥ धनिनोऽपि निरुन्मादा युवानोऽपि न चञ्चलाः । प्रभवो-
 ऽप्यप्रमत्तास्ते महामहिमशालिनः ॥ ५६ ॥ साधुरेव प्रवीणः स्यात्सद्गुणामृतवर्णने ।
 नवचूताङ्कुरस्वादकुशलः कोकिलः किल ॥ ५७ ॥ उत्तमः क्लेशविक्षोभं क्षमः सोढुं न
 हीतरः । मणिरेव महाशाणवर्षणं न तु मृत्कणः ॥ ५८ ॥ सज्जना एव साधूनां प्रथयन्ति
 गुणोत्करम् । पुष्पाणां सौरभं प्रायस्तनुते दिक्षु मारुतः ॥ ५९ ॥ स्वभावं नैव मुञ्चन्ति
 सन्तः संसर्गतोऽसताम् । न त्यजन्ति रुतं मञ्जु काकसंपर्कतः पिकाः ॥ ६० ॥ संपत्तौ
 कोमलं चित्तं साधोरापदि कर्कशम् । सुकुमारं मधौ पत्रं तरोः स्यात्कठिनं शुचौ ॥ ६१ ॥
 स्वभावं न जहात्येव साधुरापद्रतोऽपि सन् । कर्पूरः पावकस्पष्टः सौरभं लभतेतराम्
 ॥ ६२ ॥ अप्यापत्समयः साधोः प्रयाति श्लाघनीयताम् । विधोर्विधुनुदास्कन्दविपत्का-
 लोऽपि सुन्दरः ॥ ६३ ॥ विना परीक्षां नो तत्त्वं प्रसिद्धं ज्ञायते सतः । स्ववर्मबन्धान्नो
 शुद्धिर्ज्ञायते कर्षणं विना ॥ ६४ ॥ दुष्टदुर्जनदौरात्म्यैः सज्जने रज्यते जनः । आरुह्य
 पर्वतं पान्थः सानौ निर्दृष्टिमेत्यलम् ॥ ६५ ॥ क्षणक्षयिणि सापाये भोगे रज्यन्ति नोत्तमाः ।
 संत्यज्याम्भोजकिञ्चलकं न प्रार्थयति शैवलम् ॥ ६६ ॥ उत्तमं सुचिरं नैव विपदोऽभिभव-
 न्त्यलम् । राहुग्रसनसंभूतक्षणो विञ्छाययेद्विधुम् ॥ ६७ ॥ प्रायः स्वभावं मुञ्चन्ति सन्तः
 संसर्गतोऽसताम् । चण्डाश्चण्डातपात्पादा हिमांशोरमृतमृजः ॥ ६८ ॥ तुल्यं परोपतापि-
 त्वं क्रुद्धयोः साधुनीचयोः । न दाहे ज्वलतोभिन्नं चन्दनेन्धनयोः क्वचित् ॥ ६९ ॥ महतां
 तादृशं तेजो यत्र शाम्यन्त्यनौजसः । अस्तं यान्ति प्रकाशेन तारका हि विवस्वतः ॥ ७० ॥
 आस्थामालम्ब्य नीतेषु वशं क्षुद्रेष्वरातिषु । व्यक्तिमायाति महतां माहात्म्यमनुकम्पया
 ॥ ७१ ॥ तीक्ष्णा नारुतुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत् । नोपतापि मनः सोष्म वागेका
 वाग्मिनः सतः ॥ ७२ ॥ आपत्स्वेव हि महतां शक्तिरभिव्यज्यते न संपत्सु । अगुरो-
 स्तथा न गन्धः प्राशस्ति यथाग्निपतितस्य ॥ ७३ ॥ शून्येऽपि च गुणवत्तामातन्वानः स्व-
 कीयगुणजालैः । विवराणि मुद्गयन्द्वाग्मूण्यायुरिव सज्जनो जयति ॥ ७४ ॥ तरुमूलादिषु नि-
 हितं जलमाविर्भवति पल्लवाग्रेषु । निर्भूतं यदुपक्रियते तदपि महान्तो वहन्त्युच्चैः ॥ ७५ ॥
 संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् । तं भुवनत्रयतिर्लोकं जनयति जननी
 सुतं विरलम् ॥ ७६ ॥ दुर्जनवचनाङ्गारैर्दग्धोऽपि न विप्रियं वदत्यार्यः । अगुरुरपि दह्य-
 मानः स्वभावगन्धं परित्यजति किं नु ॥ ७७ ॥ अप्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाढ्यैः स्वदा-
 रपरितुष्टैः । परर्षरिवादनिरुद्धैः क्वचित्क्वचिन्मण्डिता वसुधा ॥ ७८ ॥ पतितोऽपि राहुवदने

तरणिर्बोधयति पद्मखण्डानि । भवति विपद्यपि महतामङ्गीकृतवस्तुनिर्वाहः ॥ ७९ ॥ छि-
न्नोऽपि रोहति तरुश्चन्द्रः क्षीणोऽपि वर्धते लोके । इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते न
लोकेऽस्मिन् ॥ ८० ॥ वासरगम्यमनूरोरम्बरमवनी च वामनैकपदा । जलधिरपि पोतैलङ्घ्यः
सतां मनः केन तुलयायः ॥ ८१ ॥ गौरीपतेर्गौरीयो गरलं गत्वा गले जीर्णम् । जीर्णमिति
कर्णे महतां दुर्वादो नाल्पमपि विशति ॥ ८२ ॥ निजर्पदगतिगुणराञ्जितजगतां करिणां च
सत्कवीनां च । वहतामपि महिमानं शोभायै सज्जना एव ॥ ८३ ॥ बाणं हरिरिव कुरुते
सुजनो बहुदोषमर्प्यदोषमिव । यौवदोषं ज्ञाप्रति मलिम्लुचा इव पुनः पिशुनाः ॥ ८४ ॥
महतोः सुदृष्टयोः सखि हृदयग्रहयोग्ययोः समस्थितयोः । सज्जनयोः स्तनयोरपि निरन्तरं
संगतं भवति ॥ ८५ ॥ महतोऽपि हि विश्वासार्न्महाशया दधति नाल्पमपि लघवः । संद-
णुतेऽद्वीनुदधिनिंदाघनद्यो न भेकमपि ॥ ८६ ॥ वैगुण्येऽपि हि महतां विनिर्मितं भवति
कर्म शोभायै । दुर्वहनितम्बमन्थरमपि हरति नितम्बनीनृत्यम् ॥ ८७ ॥ सज्जन एव हि
विद्या शोभायै भवति दुर्जने मोघा । न विदूरदर्शनतया कैश्चिदुपादीयते गृध्रः ॥ ८८ ॥
भवति सुभगत्वमधिकं विस्तारितपरगुणस्य सुजनस्य । वहति विकासितकुमुदो द्विगुणरुचिं
हिमकरोद्द्योतः ॥ ८९ ॥ वदनं प्रसादसदनं सद्यं हृदयं सुधामुचो वाचः । करणं परो-
पकरणं येषां केषां न ते वन्द्याः ॥ ९० ॥ उपकारमेव तनुते विपद्गतः सद्गुणो महताम् ।
मूर्च्छां गतो मृतो वा निदर्शनं पारदोऽत्र रसः ॥ ९१ ॥ गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वी गुर्वी
ततोऽपि जगदण्डम् । तस्मादप्यतिगुरवः प्रलयेऽप्यचला महात्मानः ॥ ९२ ॥ अनवरतप-
रोपकरणव्यग्रीभवदमलचेतसां महताम् । आपातकाटवानि स्फुरन्ति वचनानि भेषजानीव
॥ ९३ ॥ न भवति स भवति न चिरं भवति चिरं चेत्फले विसंवादी । कोपः सत्पुरुषाणां
तुल्यः स्नेहेन नीचानाम् ॥ ९४ ॥ इक्षोरग्रात्क्रमशः पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः । तद्व-
त्सज्जनमैत्री विपरीतानां च विपरीता ॥ ९५ ॥ परिचरितव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति
नो सदुपदेशम् । यास्तेषां स्वैरैकधास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ ९६ ॥ सुजनो न याति
विकृतिं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतरुः सुरैर्मयति मुखं कुंठारस्य ॥ ९७ ॥
अतिकुपिता अपि सुजना योगेन मृदुभवन्ति न तु नीचाः । हेन्नः कठिनस्यापि द्रवणोपायो-

१ सूर्यः. २ विकासयति. ३ संकटकाले. ४ अरुणस्य. ५ नौका. ६ चरणाः; (पक्षे) सुसिद्धन्तज्ञानम्.
७ महत्परिमाणम्; (पक्षे) प्रतिष्ठम्. ८ बाणासुरम्. ९ गुणभिन्नो दोषः; (पक्षे) बहुतरबहुशास्त्रज्ञानम्. १० दो-
षशून्यम्; (पक्षे) बाहुल्यम्. ११ समप्रदोषम्; (पक्षे) यावद्वाग्मिम्. १२ तद्विषयकगवेषणावन्तो भवन्ति;
(पक्षे) निद्रामाववन्तो भवन्ति. १३ तस्कराः. १४ श्रेष्ठयोः; (पक्षे) महापरिमाणशालिनोः. १५ सुचरितयोः;
(पक्षे) सुवर्तुल्योः. १६ आलिङ्गनयोग्ययोः; (पक्षे) वक्षःस्थितिशालिनोः. १७ श्रेष्ठानपि; (पक्षे) महापरिमा-
णानपि. १८ श्रेष्ठाः; (पक्षे) गभीराः. १९ नीचाः; (पक्षे) स्वल्पपरिमाणशालिनः. २० स्नेहाः. २१ स्ने-
हाणां. २२ गुणव्ययति. २३ परसोः.

ऽस्ति न तृणानाम् ॥ ९८ ॥ अनुकुरुतः खलसुजनावग्रिमपाश्चात्यभागयोः सूच्याः । विद्वे-
धाति रन्ध्रमेको गुणवानन्यस्तु पिद्वेधाति ॥ ९९ ॥ आस्तामन्यत्सुजनाः परोपकारैककरण-
दुर्ललिताः । संतापितपिशुनेषु स्वगुणेष्वपि हन्त खिद्यन्ते ॥ १०० ॥ शरदि न वर्षति गर्जति
वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः । नीचो वदति न कुरुते न वदति सुजनः करोत्येव ॥ १०१ ॥
यदमीं दशान्ति दशाना रसना तत्स्वादु सौख्यमनुभवति । प्रकृतिरियं विमलानां छि-
श्यन्ति यदन्यकार्येषु ॥ १०२ ॥ तदपकृतं विधिनार्थिषु यत्सन्तः स्वल्पसंपदो विहिताः ।
तुच्छे पयसि घनानां सीदत्यतीव जीवलोकोऽयम् ॥ १०३ ॥ अमृतं किरिति हिमांशु-
र्विषमेव फणी समुद्भिरति । गुणमेव वक्ति साधुर्दोषमसाधुः प्रकाशयति ॥ १०४ ॥ गु-
णिनामपि निजरूपप्रतिपत्तिः परत एव संभवति । स्वमहिमदर्शनमङ्गोर्मुकुरतले जायते
यस्मात् ॥ १०५ ॥ उत्कर्षवान्निजगुणो यथा यथा याति कर्णमन्यस्य । धनुरिव सुव-
शेजन्मा तथा तथा सज्जनो नमति ॥ १०६ ॥ दुर्जनवदनविनिर्गतवचनभुजगेन सज्जनो
दष्टः । तद्विषनाशनिमित्तं साधुः संतोषमौषधं पिबति ॥ १०७ ॥ कमठकुलाचलदि-
ग्गजफणिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्नममलमनसां न फलति पुंसां युगान्तेऽपि
॥ १०८ ॥ अन्तःकटुरपि लघुरपि सद्गुणं यः पुमान्न संत्यजति । स भवति सद्यो वन्द्यः स-
र्वेषु इव सर्वलोकस्य ॥ १०९ ॥ अद्यापि दुर्निवारं स्तुतिकन्या भजति कौमारम् । सद्गुणो
न रोचते सांसन्तोऽप्यस्यै न रोचन्ते ॥ ११० ॥ मूकः परापवादे परदारनिरीक्षणेऽप्यन्धः ।
पङ्कः परधनहरणे स जयति लोकत्रये पुरुषः ॥ १११ ॥ पेशीलमपि खलवचनं दहतितरां
मानसं सुतत्त्वविदाम् । परुषमपि सुजनवाक्यं मलयजरसवत्प्रमोदयति ॥ ११२ ॥ भाक्तर्ष-
वे न विभवे व्यसनं शास्त्रे न युवतिकामास्त्रे । चिन्ता यशसि न वपुषि प्रायः परिदृश्यते
महताम् ॥ ११३ ॥ उपरि करैवालधाराकाराः कूरा भुजंगमपुंगवाः । अन्तः साक्षाद्वाक्षादी-
क्षागुरवो जयन्ति केऽपि जनाः ॥ ११४ ॥ स्वस्थानादपि विचलति मज्जति जलधौ च नीच-
मपि भजते । निजपक्षरक्षणमनाः सुजनो मैनाकशैल इव ॥ ११५ ॥ दुर्जनसहवासादपि
शीलोत्कर्षं न सज्जनस्त्यजति । प्रतिपर्व तपनवासी निःसृतमात्रः शशी शीतः ॥ ११६ ॥
विप्रियमप्याकर्ण्य ब्रूते प्रियमेव सर्वदा सुजनः । क्षारं पिबति पयोधेर्वर्षत्यम्भोधरो मधुरम-
म्भः ॥ ११७ ॥ खलसख्यं प्राब्रूधुरं वयोऽन्तराले निदाघदिनमन्ते । एकादिमध्यपरिणतिर-
मणीया साधुजनमैत्री ॥ ११८ ॥ न विमोचयितुं शक्यः क्षमां महान्मोचितो यदि कथं-
चित् । मन्दरगिरिरिव हि तलं निवर्तते ननु स समाप्य ॥ ११९ ॥ स्वाधीनैव समुद्भिर्ज-

१ अनुकरणं कुरुतः. २ करोति. ३ सूत्रयुक्तः; (पक्षे) विद्याविनयादिगुणयुक्तः. ४ आच्छादयति. ५ श-
ब्दरहितः. ६ वर्षति. ७ रन्ध्रः; (पक्षे) विनयादिः. ८ कर्णप्रदेशः; (पक्षे) श्रवणतायाम्. ९ वेष्टः; (पक्षे)
कुलम्. १० रतुतिरेव कन्या. ११ कुमारिकात्वम्. १२ कोमलम्. १३ खड्गम्.

नोपजीव्यत्वमुच्छ्रयच्छाया । सत्पुंसो मरुभूरिव जीवनमात्रं समाशास्यम् ॥ १२० ॥ सर्वस्य सर्वदापि स्पर्शनयोगेन तापमपनेतुम् । सुजनस्य व्यजनस्य च शक्तिमसंगृह्यतः पश्य ॥ १२१ ॥ किं मधुना किं विधुना किं सुधया किं च वसुधयाखिलया । यदि हृदयहारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयोरनयनम् ॥ १२२ ॥ किमपेक्ष्य फलं पयोधरान्ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः । प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसेमुन्नतिं यया ॥ १२३ ॥ सावलेपमुपलिप्सिते परैरभ्युपैति विकृतिं रजस्यपि । अर्थितस्तु न महान्समीहते जीवितं किमु धनं धनायितुम् ॥ १२४ ॥ वचनैरसतां महीयसो न खलु व्येति गुरुत्वमुद्धतैः । किमपैति रजोभिर्वा रैरैवकीर्णस्य मणेर्महार्घता ॥ १२५ ॥ प्रकटान्यपि नैपुणं महत्परिवाच्यानि चिराय गोपितुम् । विवरीतुमथात्मनो गुणान्भृशमाकौशलमार्यचेतसाम् ॥ १२६ ॥ किमिवाखिललोककीर्तितं कथयत्यात्मगुणं महामनाः । वैदिता न लघीयसोऽपरः स्वगुणं तेन वदत्यसौ स्वयम् ॥ १२७ ॥ विसृजन्त्येविकत्यिनः परे विषमैशीविषवन्नराः क्रुधम् । दधतोऽन्तैरसाररूपतां ध्वनिसाराः पटहा इवेतरे ॥ १२८ ॥ जितरोषरया महाधियः सपदि क्रोधजितो लघुर्जनः । विजितेन जितस्य दुर्मतेर्मतिमद्भिः सह कैर्विरुध्यते ॥ १२९ ॥ इयमुन्नतसत्त्वशालिनां महतां कापि कठोरचित्ता । उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ १३० ॥ आदिमध्यनिधनेषु सौहृदं सज्जने भवति नेतरे जने । छेदतापननिघर्षताडनैर्नान्येभावमुपयाति कैश्चनम् ॥ १३१ ॥ चातकस्त्रिचतुरान्पयःकणान्याचते जलधरं पिपासया । सोऽपि पूरयति विश्वमभ्रसा हन्त हन्त महतामुदारता ॥ १३२ ॥ दोषजातमवधीर्य मानसे धारयन्ति गुणमेव सज्जनाः । क्षारभावमपनीय गृह्णते वारिधेः सलिलमेव वारिदाः ॥ १३३ ॥ सज्जनस्य हृदयं नवनीतं यद्वदन्ति कवयस्तदलीकम् । अन्यदेहविलसत्परितापात्सज्जनो द्रवति नो नवनीतम् ॥ १३४ ॥ तुङ्गात्मनां तुङ्गतराः समर्था मनोरथान्पूरयितुं न नीचाः । धाराधरा एव धराधराणां निदाघदाहं शमितुं न नद्यः ॥ १३५ ॥ प्रकाममभ्यस्यतु नाम विद्या सौजन्यमभ्यासवशादलभ्यम् । कर्णौ सपत्न्यः प्रविशालयेयुर्विशालयेदक्षियुगं न कोऽपि ॥ १३६ ॥ सन्तोऽपि सन्तः क्व किरन्तु तेजः क्व नु ज्वलन्तु क्व तनुं प्रयन्ताम् । विधाय रुद्धा न तु वेधसैव ब्रह्माण्डकोणे घटदीपकल्पाः ॥ १३७ ॥ प्रसादमाधुर्यगुणोपपन्ना यत्नादनौचित्यपराङ्मुखानाम् । अर्थाः कवीनामिव सज्जनानां सर्वस्य सर्वावसरोपयोगाः ॥ १३८ ॥ वनेऽपि सिंहा मृगमांसभक्षिणो बुभुक्षिता नैव तृणे चरन्ति । एवं कुलीना वैयसनाभिभूता न नीचकर्माणि समाचरन्ति ॥ १३९ ॥

१ अमृतेन. २ स्थानम्. ३ शब्दान्कुर्वतः ४ स्वभावः. ५ उत्कर्षम्. ६ निधुरैः. ७ भौमैः. ८ छजस्य. ९ कौशलम्. १० परदूषणानि. ११ वक्ता. १२ अनात्मभाषिनः. १३ क्रूरसर्ववत्. १४ अभ्यन्तरे. १५ विकृतिम्. १६ सुवर्णम्. १७ क्षमयितुम्. १८ संकटव्याप्ताः.

अहो महत्त्वं महतामपूर्वं विपत्तिकालेऽपि परोपकारः । यथास्यमध्ये पतितोऽपि राहोः
 कलानिधिः पुण्यचैयं ददाति ॥ १४० ॥ पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः स्वयं न खादन्ति
 फलानि वृक्षाः । नादन्ति सस्यं खलु वारिवाहाः परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ १४१ ॥
 रत्नाकरः किं कुरुते स्वरत्नैर्विन्ध्याचलः किं कस्मिन्निः करोति । श्रीखण्डखण्डैर्मलयाचलः
 किं परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ १४२ ॥ श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः
 सत्पुरुषः स धन्यः । यस्मार्थिनो वा शरणागता वा नाशाभिभङ्गा विमुखाः प्रयान्ति ॥
 १४३ ॥ सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तमाङ्गात्सुवर्णकोट्यर्पणमामनन्ति । प्राणव्यये वापि कृतोप-
 काराः खलाः परे वैरमिवोद्वहन्ति ॥ १४४ ॥ कटुं कण्ठो मलदायकाः खलास्तुदन्त्यलं
 बन्धनशृङ्खला इव । मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥ १४५ ॥
 क्षारं जलं वारिमुचः पिबन्ति तदेव कृत्वा मधुरं वमन्ति । सन्तस्तथा दुर्जनदुर्वचांसि पीत्वा
 च मुक्तानि समुद्रिरान्त ॥ १४६ ॥ अयं स्वभावः स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवणं महा-
 त्मनाम् । मुधां सुरेशः स्वयमर्ककशप्रभाभितप्तमवति सिंति किल ॥ १४७ ॥ कर्णे
 जडानां वचनप्रपञ्चान्महात्मनः क्वापि न दूषयन्ति । भुजंगमानां गरलप्रसङ्गान्नापेयतां
 यान्ति महासरांसि ॥ १४८ ॥ अपानिधिं वारिभिरर्चयन्ति दीपेन सूर्यं प्रतिबोधयन्ति ।
 ताम्भ्यां तयोः किं परिपूर्णता स्याद्भक्त्या हि तुष्यन्ति महानुभावाः ॥ १४९ ॥ दानाय
 लक्ष्मीः मुक्ताय विद्या चिन्ता परब्रह्मविनिश्चयाय । परोपकाराय वचांसि यस्य बन्ध-
 खिलोकीतिलकः स एव ॥ १५० ॥ न दुर्जनानामिह कोऽपि दोषस्तेषां स्वभावो हि गु-
 णासहिष्णुः । द्वेष्येव केषामपि चन्द्रखण्डविषाण्डुरा पुण्ड्रकशर्करापि ॥ १५१ ॥ किं च-
 न्द्रमाः प्रत्युपकारलिप्सया करोति गोभिः कुमुदावबोधनम् । स्वभाव एवोन्नतचेतसां सतां
 परोपकारव्यसनं हि जीवितम् ॥ १५२ ॥ विषादि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्प-
 टुता युधि विक्रमः । यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम्
 ॥ १५३ ॥ अविरतं परकार्यकृतां सतां मधुरिमातिशयेन वचोऽमृतम् । अपि च मानस-
 मम्बुनिधिर्यशो विमलशारदपार्वणचन्द्रिका ॥ १५४ ॥ यदि दहत्यनलोऽत्र किमद्भुतं यदि
 न गौरवमद्रिषु किं ततः । लवणमम्बुसदैव महोदधेः प्रकृतिरेव सतामविषादिता ॥ १५५ ॥
 आपद्रुतः खलु महाशयचक्रवर्ती विस्तारयत्यकृतपूर्वमुदारभावम् । कालागुरुदहनमध्यगतः
 समन्ताल्लोकोत्तरं परिमलं प्रकटीकरोति ॥ १५६ ॥ यः प्रीणयेत्सुचरितैः पितरं स पुत्रो
 यद्भूतुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् । तन्मित्रमापदि मुखे च समक्रियं यदेतन्नयं जगति पु-
 ण्यकृतो लभन्ते ॥ १५७ ॥ प्रेमैव मास्तु यदि चेत्पथि केन सार्धं तेनापि चेद्गुणवता न

१ अलौकिकम्. २ सुखमध्ये. ३ वृद्धिम्. ४ धान्यम्. ५ मेघाः. ६ ऐश्वर्याणि. ७ क्षिरसः. ८ त्रिलोक्यां
 तिलको भूषणभूतः. ९ उदयकाले. १० वक्तृत्वशक्तिः. ११ स्वभावसिद्धम्.

समं कदाचित् । तेनापि चेद्वतु मास्तु कदापि भङ्गो भङ्गोऽपि चेद्वतु वश्यमवश्यमायुः ॥ १५८ ॥ चन्द्रः क्षयी प्रैकृतिवक्रतनुर्जडात्मा दोषाकरः स्फुरति मित्रविपत्तिकाले । मूर्धा तथापि विधृतः परमेश्वरेण नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ॥ १५९ ॥ दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि मित्रावसानसमये विहितोदयोऽपि । चन्द्रस्तथापि हरेवल्लभतामुपैति नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ॥ १६० ॥ लज्जागुणौघजननीं जननीमिव स्वामत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाम् । तेजस्विनः सुखममूनपि संत्यजन्ति सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १६१ ॥ अवधौ विधौ वधुमुखि फणिनां निवासे स्वर्गे सुधा वसति वै विबुधा वदन्ति । क्षारं क्षयी पतिमृतं गरलं पतन्तं कण्ठे सुधा वसति वै खलु सज्जनानाम् ॥ १६२ ॥ सत्पूरुषः खलु हिताचरणैरमन्दमानन्दयत्यखिललोकमनुक्त एव । आराधितः कथय केन करैरुदारैरिन्दुर्विकाशयति कैरविणीकुलानि ॥ १६३ ॥ दाता न दापयति दापयिता न दत्ते यो दानदापनपरो मधुरं न वक्ति । दानं च दापनमथो मधुरा च वाणी त्रीण्ययमूनि खलु सत्पूरुषे वसन्ति ॥ १६४ ॥ केनाञ्जितानि नयनानि मृगाङ्गनानां को वा करोति रुचिराङ्गरुहान्मयूरान् । कश्चोत्पलेषु दलसंनिचयं करोति को वा करोति विनयं कुलजेषु पुंसु ॥ १६५ ॥ अद्यापि नोर्ज्झति हरः किल कालकूटं कूर्मो विभर्ति धरणीं खलु दृष्टभागे । अम्भोनिधिर्वहति दुःसहवाडवाग्रिमङ्गीकृतं मुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ १६६ ॥ विश्वेभिरामगुणगौरवगुम्फितानां रोषोऽपि निर्मलधियां रमणीय एव । लोकप्रियैः परिमलैः परिपूरितस्य कैाश्मीरजस्य कटुतापि नितान्तरम्या ॥ १६७ ॥ किं जन्मना च महता पितृपौरुषेण शक्त्या हि याति निजया पुरुषः प्रतिष्ठाम् । कुम्भा न कूपमपि शोषयितुं समर्थाः कुम्भोद्वेगेन मुनिनाम्बुधिरिव पीतः ॥ १६८ ॥ आरभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः । विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ १६९ ॥ सौजन्यधन्यजनपुः पुरुषाः परेषां दोषानपास्य गुणमेव गवेषयन्ति । त्यक्त्वा भुजंगमविषानि पटारगर्भात्सौरभ्यमेव पवनाः परिशीलयन्ति ॥ १७० ॥ आक्रोशितोऽपि सुजनो न वदत्यवाच्यं निष्पीडितो मधुरमुद्रमतीशुदण्डः । नीचो जनो गुणशतैरपि सेव्यमानो हास्येन तद्वदति यत्कलहेष्ववाच्यम् ॥ १७१ ॥ यद्वद्वनाहितमतिर्बहुचाटुगर्भं कार्योन्मुखः खलजनः कृपणं ब्रवीति । तत्साधवो न न विदन्ति विदन्ति किं तु कर्तुं वृथा प्रणयमस्य न पारयन्ति ॥ १७२ ॥ उदधिर्वैधिरुव्यास्तं हनू-

१ सह. २ विधातः. ३ प्रकृत्या स्वभावेन वक्ता ततुष्यस्य. ४ जडस्वभावः; (पक्षे) डलयोः सावण्याञ्जलात्मा जलरूपः. ५ दोषा रात्रिस्तस्याः करः; (पक्षे) दोषाणामाकरः. खर्गिरिति यावत्. ६ मित्रः सूर्यस्तस्य विपत्तिकालोऽस्तकालस्तस्मिन्; (पक्षे) मित्रं सुहृत्तद्विपत्तिकालः. ७ सदाशिवेन; (पक्षे) केनचित्स्वामिना. ८ सूर्यास्तसमये; (पक्षे) मित्रव्यसनकाले. ९ शिवप्रियताम्. १० केशान्. ११ न त्यजति. १२ सुन्दर. १३ केशरस्य. १४ अगस्त्येन. १५ मर्यादा.

मांसंतार निरवधि गगनं चेत्काण्डकोशे विलीनम् । इति परिमितिमन्तो भान्ति सर्वेऽपि
भाषाः स तु निरवधिरैकः सज्जनानां विवेकः ॥ १७३ ॥ न हि भवति वियोगः स्नेहविच्छे-
दहेतुर्जगति गुणनिधीनां सज्जनानां कदाचित् । धनतिमिरनिबद्धो दूरसंस्थोऽपि चन्द्रः
किमु कुमुदवनानां प्रेमभङ्गं करोति ॥ १७४ ॥ ध्रुवलयति समग्रं चन्द्रमाजीवलोके किमिति
निजकलङ्कं नात्मसंस्थं प्रमादति । भवति विदितमेतत्प्रायशः सज्जनानां परहितनिरतानामादरो
नात्मकार्ये ॥ १७५ ॥ प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरन्तः शिरसि निहितभारा नालिकेरा
नराणाम् । उदकममृतकल्पं ददुराजीवितान्तं न हि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ॥ १७६ ॥
मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णास्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः । परगुणपरमाणून्प-
र्वतीकृत्य नित्यं निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ १७७ ॥ उदयति यदि भानुः
पश्चिमे दिग्विभागे प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः । विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे
शिलायां न भवति पुनरुक्तं भाषितं सज्जनानाम् ॥ १७८ ॥ व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेतमा-
नैर्यशोभिः सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वलानाम् । अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानां क-
थमपि भुवनेऽस्मिंस्तादृशाः संभवन्ति ॥ १७९ ॥ वपुरविहितसिद्धा एव लक्ष्मीविलासाः
प्रतिजनकमनीयं कान्तिमत्केतयन्ति । अमलिनमिव रत्नं रश्मयस्ते मनोज्ञा विकसितमिव
पद्मं बिन्दवो माकरन्दाः ॥ १८० ॥ वहति भुवनश्रेणी शेषः फणाफणकस्थितां कमठपति-
ना मध्येष्टं सदा स च धार्यते । तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोनिधिरादरादहह महतां
निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ १८१ ॥ घृष्टं घृष्टं पुनरापि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं छिन्नं छिन्नं
पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्षुकाण्डम् । दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णं न प्राणान्ते
प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥ १८२ ॥ केनादिष्टौ कमलकुमुदोन्मीलने पुष्पवन्तौ विश्वं
तोयैः स्नपयितुमसौ केन वा वारिवाहः । विश्वानन्दोपचयचतुरो दुर्जनानां दुरापः श्लाघ्यो
लोके जयति महतामुज्ज्वलोऽयं निसर्गः ॥ १८३ ॥ उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरपां योजन-
शतं सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं गणयति । इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिताः
सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ १८४ ॥ यदेतन्नेत्राश्रमस्तदपि च समासाद्य तरुणीं
कपोले व्यासक्तं कुचकलशमस्याः कलयति । ततः श्रोणीविम्बं व्यवसितविलासं तदुचितं
स्वभावस्वच्छानां पतनमपि भाग्यं वितरति ॥ १८५ ॥ यदिन्दोरन्वेति व्यसनमुदयं वा
निधिरपामुपाधिस्तत्रायं जयति जनिकर्तुः प्रकृतिता । अयं कः संबन्धो यदनुहरते तस्य
कुमुदं विशुद्धाः शुद्धानां ध्रुवमनभिसंधिप्रणयिनः ॥ १८६ ॥ गुणायन्ते दोषाः सुजनवदने
दुर्जनमुखे गुणा दोषायन्ते तद्विदमपि नो विस्मयपदम् । महामेषः क्षारं पिबति कुरुते वारि

प्रधुरं फणी क्षीरं पीत्वा वमति गरलं दुःसहतरम् ॥ १८७ ॥ प्रियेप्राया वृत्तिर्विनयमधुरो
 वाचि नियमः प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः परिचयः । पुरो वा पश्चाद्वा तादिदमविप-
 र्यासितरसं रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते ॥ १८८ ॥ असाधुः साधुर्वा भवति
 खलु जात्यैव पुरुषो न सङ्गादौर्जन्यं न हि सृजनता कस्यचिदपि । प्रकृते संसर्गे मणिभुज-
 ायोर्जन्मजनिते मणिर्नाहेदोषान्स्पृशति न हि सर्पो मणिगुणान् ॥ १८९ ॥ असाधुः कुत्रापि
 व्रजति खलु दोषं न गुणता खलानां संसर्गैरपि कृतनिवासोऽपि निपुणः । यथा पक्षिव्यालैरपि-
 हिततनुश्चन्दनतरुर्न वैकृत्यं याति क्षपयति च तापं सुमनसाम् ॥ १९० ॥ करे श्लाघ्य-
 स्त्यौगः शिरसि गुरुपादप्रणयिता मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोर्वीर्यमंतुलम् । हृदि
 स्वस्था वृत्तिः श्रुतमधिगतैकव्रतफलं विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥ १९१ ॥
 अचिन्त्याः पन्थानः किमपि महतामन्धकारिणोर्यदङ्गोऽभूत्तेजस्तदैकृतं केशशेषमदनम् ।
 मुनेर्नेत्रादत्रैर्यदजनि पुनर्ज्योतिरहह प्रतेने तेनेदं मदनमयमेव त्रिभुवनम् ॥ १९२ ॥ इहा-
 नेके सन्तः सततमुपकारिण्युपकृतिं कृतज्ञाः कुर्वन्तो जगति निवसन्तोऽपि सुधियः । किय-
 न्तस्ते सन्तः मुकृतपरिपाकप्रणयिनो विना स्वार्थं येषां भवति परकृत्यव्यसनिता ॥ १९३ ॥
 अभेदेनोपास्ते कुमुदमुदरे वा स्थितवतो विपक्षादम्भोजादुपगतवतो वा मधुलिहः । अप-
 र्याप्तः कोऽपि स्वपरपरिचर्यापरिचयप्रबन्धः साधूनामयमनभिसंधानमधुरः ॥ १९४ ॥ तृषा-
 र्तेः सारङ्गैः प्रति जलधरं भूरि विरुतं घनैर्मुक्ता धाराः सपदि पयसस्तान्प्रति मुहुः । खगानां
 के मेषाः क इह विहगा वा जलमुचामयाच्यो नार्तानामनुपकरणीयो न महताम् ॥ १९५ ॥
 शिला बाला जाता चरणरजसा यत्कुलशिशोः स एवायं सूर्यः सपदि निजपादैर्गिरिशि-
 लाम् । स्पृशन्भूयो भूयो न खलु कुरुते कामपि वधूं कुले कश्चिद्धन्यः प्रभवति नरः श्लाघ्य-
 महिमा ॥ १९६ ॥ बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थ-
 गयति । जनं विद्वानेकः सकलमभिसंधाय कपटैस्तटस्थः स्वानर्थान्घटयति च मौनं च भजते
 ॥ १९७ ॥ परार्थव्यासङ्गादुपजहदपि स्वार्थपरतामभेदैकत्वं यो वहति गुरु भूतेषु सततम् । स्व-
 भावादस्यान्तः स्फुरति ललितोदात्तमहिमा समर्थो यो नित्यं स जयतितरां कोऽपि पुरुषः
 ॥ १९८ ॥ परीवादस्तथ्यो भवति वितथो वापि महतामतथ्यस्तथ्यो वा हरति महिमानं जनरवः ।
 तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकटितहताशेषतमसो रवेस्तादृक्तेजो न हि भवति कन्यां गतवतः ॥ १९९ ॥
 तमांसि ध्वंसन्ते परिणमति भूयानुपशयः सकृत्संवादेऽपि प्रथत इह चामुत्र च शुभम् । अथ
 प्रत्यासङ्गः कमपि महिमानं वितरति प्रसन्नानां वाचः फलमपारेमेयं प्रसुवते ॥ २०० ॥ प्रिया
 न्याय्या वृत्तिर्मलिनैर्मसुभङ्गैऽप्यसुकरं त्वसन्तो नैभ्यर्थाः सुहृदपि न याच्यः कुर्याधनः ।

१ सर्पः. २ आनन्दारिम्बिका. ३ संबन्धे. ४ सर्पस्य. ५ दानम्. ६ निस्तुलम्. ७ भूषणम्. ८ शंकरस्य.
 ९ अकरोत्. १० वातावशिषो मदनो यस्मिन्स्तत्तथाविधम्. ११ न्यायानुसारिणी. १२ वर्तनम्. १३ पातकम्.
 १४ प्राणव्यये. १५ न याचितव्याः. १६ क्षीणधनः.

विषयः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २०१ ॥
 प्रदानं प्रेच्छन्नं गृहमुपगते सञ्चमविधिः प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं नार्प्यपकृतेः । अनु-
 स्तेको लक्ष्म्यां निरभिर्भवसाराः परकथाः सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २०२ ॥
 विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधिर्विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः ।
 तथाप्येको रामः सकलमवधीद्राक्षसकुलं क्रियसिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे
 ॥ २०३ ॥ रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा निरालम्बो मार्गश्चरैरणरहितः सारथि-
 रपि । रथित्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे
 ॥ २०४ ॥ धनुः सौर्वर्ण्यं मौर्वी^१ मधुकरमयी चञ्चलदृशां दृशां कोणो बाणः सुहृदपि
 जैन्दात्मा हिमकरः । तथाप्येकोऽनङ्गस्त्रिभुवनमपि व्याकुलयति क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति
 महतां नोपकरणे ॥ २०५ ॥ विपक्षः श्रीकण्ठो जडतनुरमात्यः शशधरो वसन्तः सामन्तः
 कुसुमभिषवः सैन्यमबलाः । तथापि त्रैलोक्यं जयति मदनो देहैरहितः क्रियासिद्धिः सत्त्वे
 भवति महतां नोपकरणे ॥ २०६ ॥ घटो जैनस्थानं मुग्धपरिजनो भूर्जवसनं वने वासः
 कन्दैरशानमपि दुःस्थं वपुरिदम् । अगस्त्यः पार्थिवं यदङ्कत कराम्भोजकुहरे क्रियासिद्धिः
 सत्त्वं भवति महतां नोपकरणे ॥ २०७ ॥ दाक्षिण्यं स्वजने दद्या परजने शौच्यं सदा दुर्ज-
 ने प्रीतिः साधुजने नैयो नृपजने विद्वज्जनेऽप्यार्जवम् । शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीज-
 ने धूर्तता ये चैव पुरुषाः कलामु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥ २०८ ॥ ये जाते वैयस-
 ने निरङ्कुलधिपः संपत्सु नाभ्युन्नताः प्राप्ते नैव पराङ्मुखाः प्रणयिनि प्राणप्रयोगैरपि । ह्री-
 मन्तः स्वगुणप्रकाशनविधान्यस्तुतौ पण्डितास्ते भूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो
 जनाः ॥ २०९ ॥ क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः स्वार्थो यस्य परार्थ
 एव स पुमानेकः सतामैश्वर्यीः । दुःपूरोदरपूरणाय पिबति स्त्रैः^२ पतिं बाँडवो जीमूतस्तु
 निर्दोषसंभृतजगत्सतापविच्छिन्नये ॥ २१० ॥ मज्जन्तोऽपि विपैर्यथोधिगहने निःशङ्कधै-
 र्यावृताः कुर्वन्त्येव परोपकारमनिशं सन्तो यथाशक्ति वै । राहोरुप्रकैरालवककुहरग्रासाभि-
 भूतोऽप्यलं चन्द्रः किं न जनं करोति सुखिनं प्रासावरोधैः^३ करैः ॥ २११ ॥ वाञ्छा स-
 ज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिगुरौ नम्रता विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्वयम् ।

१ अनुसर्तव्यम्. २ उपदिष्टम्. ३ अतिक्रान्तिम्. ४ लङ्काधाराताण्डवम्. ५ गुप्तम्. ६ अतिथौ. ७ अनु-
 द्वाटनम्. ८ उपकारस्थ. ९ गर्वाभावः. १० निन्दा. ११ रावणः. १२ कार्यसिद्धिः. १३ बले. १४ सामग्र्याम्.
 १५ अनूहः. १६ अरुणः. १७ पुष्पमयम्. १८ ज्या. १९ अमररूपा. २० बुद्धिरहितः (पक्षे डलयोः साव-
 र्यात्) जलात्मा जलरूपः. २१ अनङ्गः. २२ उत्पत्तिस्थानम्. २३ मृगा एव परिजनः. २४ समुद्रम्. २५ अ-
 करोत्. २६ सत्त्वभावः. २७ शठत्वम्. २८ नीतिः. २९ संकटे. ३० अत्र्यमनसः. ३१ लज्जावान्तः.
 ३२ नाचाः. ३३ अमेसरः. ३४ समुद्रम्. ३५ बाणवाहिः. ३६ मेषः. ३७ श्रोत्रम्. ३८ विपदेव प्रयो-
 धिः समुद्रः. ३९ मयङ्करम्. ४० किरौः. ४१ स्वस्त्रियाय.

भक्तिः शूलिनि शक्तिरौत्मदमने संसर्गमुक्तिः खलेष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो-नरे-
भ्यो नमः ॥ २१२ ॥ दृश्यन्ते भुवि भूरिनिम्बतरवः कुत्रापि ते चन्दनाः पाषाणैः परिपू-
रिता वसुमती वैज्रो मणिर्दुर्लभः । श्रूयन्ते कैटरावाश्च सततं चैत्रे कुहूकूजितं तन्मन्ये खल-
संकुलं जगदिदं द्वित्राः क्षितौ सज्जनाः ॥ २१३ ॥ धर्मात् न तथा सुशीतलजलैः स्नानं
न मुक्तावलिर्न श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमप्यर्पितम् । प्रीत्यै सज्जनभाषितं प्रभवति
प्रायो यथा चेतसि सद्युक्त्या च पुरस्कृतं मुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमम् ॥ २१४ ॥ धर्मे
तत्परता मुखे मधुरता दाने समुत्साहिता मित्रेऽवञ्चकता गुरौ विनयिता चित्तेऽतिगम्भीर-
ता । आचारे शुचिता गुणे रसिकता शास्त्रेऽतिविज्ञानिता रूपे सुन्दरता हरौ भजनिता
सत्स्वेव संदृश्यते ॥ २१५ ॥ सौजन्यामृतसिन्धवः परहितप्रारब्धवीरव्रता वाचालाः पर-
वर्णने निजगुणालापे च मौनव्रताः । आपत्स्वप्यविलुप्तवीर्यनिचयाः संपत्स्वनुत्सेकिनो मा
भूवन्खलवक्त्रनिर्गतविषज्वालार्तताः सज्जनाः ॥ २१६ ॥ ये दीनेषु दयालवः स्पृशति या-
नरूपेऽपि न श्रीमदो व्यग्रा ये च परोपकारकरणे हृष्यन्ति ये याचिताः । स्वस्थाः सन्ति
च यौवनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेऽपि ये तैः स्तम्भैरिव सुस्थिरैः किल भरच्छान्ता धरो धार्यते
॥ २१७ ॥ क्षारो वारिनिधिः कलङ्ककलुषश्चन्द्रे रविस्तापकृत्पर्जन्यश्चैषैलाश्रयोऽभ्रपटला-
दृश्यः सुवर्णाचलः । शून्यं व्योम रसा द्विजिह्वविधृता स्वर्धामधेनुः पशुः काष्ठं कल्पत-
रुद्धेषुसुरमणिस्तत्केन साम्यं सताम् ॥ २१८ ॥ कस्मादिन्दुरसौ धिनोति जगतीं पीयूषगर्भैः
करैः कस्माद्वा जलधारयैव धराणि धाराधरः सिञ्चति । भ्रामं भ्रामयं च नन्दयति वा क-
स्मात्त्रिलोकीं रविः साधूनां हि परोपकारकरणे नोपाध्यपेक्षं मनः ॥ २१९ ॥ अद्वैतं मुखदुः-
खयोरनुगतं सर्वास्ववस्थासु यद्विभ्रामो हृदयस्य यत्र जरसा यस्मिन्नहार्यो रसः । कालेना-
वरणात्ययात्परिणते यत्स्नेहसारे स्थितं भद्रं तस्य सुमानुषस्य कथमप्येकं हि तत्प्रार्थयते
॥ २२० ॥ गर्वं नोद्वहते न निन्दति परान्नो भाषते निष्ठुरं प्रोक्तं केनचिदप्रियं च सहते
क्रोधं च नालम्बते । श्रुत्वा काव्यमलक्षणं परकृतं संतिष्ठते मूकवद्दोषांश्चादयते स्वयं न
कुरुते ह्येतत्सतां लक्षणम् ॥ २२१ ॥ किं कूर्मस्य भ्रव्यथा न वपुषि क्षमां न क्षिपत्येष
यत्किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपतेरास्ते न यन्निश्चलः । किं चाङ्गीकृतं मुत्सृजन्न मनसा श्ला-
घ्यो जनो लज्जते निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्वि गोत्रव्रतम् ॥ २२२ ॥ सेतूपक्रमकौ-
तुकाद्वृत्तिगिरिप्रक्षेपवेगोच्छलन्निःशेषाम्बुपरिस्फुटोदरदरीगम्भीरिमा सागरः । चक्रे गोप्पदव-
द्विलङ्घितवतोऽप्यन्तर्भवं मारुतेः पूर्णत्वादतिरिच्यते हि महत्स्तुच्छस्य दुर्लङ्घ्यता ॥ २२३ ॥
शूराः सन्ति सहस्रशः प्रतिपदं विद्याविदोऽनेकशः सन्ति श्रीपतयो निरस्तधनदास्तेऽपि

१ शंकरे. २ मनोजये. ३ हीरकमणिः. ४ काकशब्दाः. ५ कोकिलशब्दाः. ६ मुक्तासरः. ७ सज्जनता-
युतसमुद्राः. ८ विपत्तिकालेषु. ९ गर्वरहिताः. १० व्यासाः. ११ हर्षयुक्ता भवन्ति. १२ पृथ्वी. १३ विशुत्.
१४ पृथ्वी.

सितौ भूरिशः । ये कर्मण्यनिरीक्ष्यवान्यमनुजं दुःखार्दितं यन्मनस्तादृष्यं प्रतिपद्यते जगति
 ते सत्पुरुषाः पञ्चषाः ॥ २२४ ॥ दीनानां कल्पवृक्षः सगुणफलनतः सज्जनानां कुटुम्बी
 आदर्शः शिक्षितानां सुचरितनिकपः शीलवेलासमुद्रः । सत्कर्ता नावमन्ता पुरुषगुणनिधिर्द-
 क्षिणोदारसस्वो ह्येकः श्लाघ्यः स जीवत्यधिकगुणतया चोच्छ्वसन्तीव चान्ये ॥ २२५ ॥
 नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकर्षणैः स्वान्गुणान्कुर्यापयन्तः स्वार्थान्संपादयन्तो विततबहुतरार-
 म्ययत्नाः परार्थे । क्षान्त्यैवाक्षेपरूक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दूषयन्तः सन्तश्चाश्चर्यचर्या ज-
 गति बहुमताः कस्य नाभ्यर्थनीयाः ॥ २२६ ॥ जातः कूर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं
 येन पृष्ठं श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजस्विचक्रम् । संजातव्यर्थपक्षाः पर-
 हितकरणे नोपरिष्ठास्र बाधो ब्रह्माण्डोदुम्बरान्तर्मशकवदपरे जन्तवो जातनष्टाः ॥ २२७ ॥
 हे पक्षिप्रागतस्त्वं कुत इह सरसस्तत्कियद्गो विशालं किं मद्भान्नोऽपि बाढं ददति विपुलतां
 पाप मा ब्रूहि मिथ्या । इत्थं कृपोदकस्थः शपति तटगतं दुर्दुरो राजहंसं नीचः प्रायः
 शठार्थो भवति हि विषमो नापराधेन दृष्टः ॥ २२८ ॥ वक्त्रे वल्गुप्रकर्षः सैमरभुवि तव
 प्राणरक्षापि दैवात्स्वेच्छाचारो न चास्ते न हि भवति तथा भारवाहो नितान्तम् । इत्यु-
 क्तोऽथः खरेण प्रहसितवदनो मूक एवावतस्थे तस्माज्जात्या महान्तोऽधमजनविषये मौन-
 मेवाश्रयन्ते ॥ २२९ ॥

दुर्जननिन्दा ।

खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति । आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्य-
 ति ॥ १ ॥ न विना परवादेन रमते दुर्जनो जनः । काकः सर्वरसान्भुङ्क्ते विनामेध्यं न तृ-
 प्यति ॥ २ ॥ विशिखव्यालयोरन्त्यवर्णीभ्यां यो विनिर्मितः । परस्य हरति प्राणान्नैतच्चित्रं
 कुलोचितम् ॥ ३ ॥ विषमं मलिनमात्मानो द्विजिह्वा जिह्मगा इव । जगत्प्राणहरा नित्यं
 कस्य नोद्वेजकाः खलाः ॥ ४ ॥ दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यालंकृतोऽपि सन् । मणिना
 भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ५ ॥ खलानां कण्टकानां च द्विविधैव प्रतिक्रिया ।
 उपानन्मुखभङ्गो वा दूरतो वापि वर्जयन् ॥ ६ ॥ अपूर्वः कोऽपि कोपाग्निः सज्जनस्य ख-
 लस्य च । एकस्य शाम्यति स्नेहाद्धर्षितेऽन्यस्य वारितः ॥ ७ ॥ ऊर्जितं सज्जनं दृष्ट्वा द्वेष्टि
 नीचः पुनः पुनः । कवलकुल्लुते खस्थं विधुं दिवि विधुतुदः ॥ ८ ॥ दुर्जनः स्वस्वभावेन
 परकार्यं विनश्यति । नोदरतृप्तिमायाति मूषको वस्त्रभक्षकः ॥ ९ ॥ क्वचित्सर्पोऽपि मित्र-
 त्वमीयान्नैव खलः क्वचित् । न रोषशायिनोऽप्यस्य वशे दुर्योधनो हरेः ॥ १० ॥ उपकारोऽपि

१ प्रकटयन्तः. २ सद्गुणभङ्गो. ३ विशिखशुचि. ४ बाणः. ५ सर्पः. ६ अन्त्यवर्णः खल इति. ७ वक्त्रः.
 ८ दुष्टस्वभावाः. ९ सर्पाः. १० प्रतीकारः. ११ उपानहा पाददण्डचर्मणा मुखभङ्गः.

नीचानामपकारोऽपि जायते । पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ११ ॥ अलकाश्च खलाश्चैव
 मूर्ध्नि श्रीरुजनेर्धृताः । उपर्युपरि संस्कारेऽप्याविष्कुर्वन्ति वक्रताम् ॥ १२ ॥ खलानां धनुषां चापि
 सद्दशजनुषामपि । गुणलाभो भवेदाशु परहृद्रेदकारकः ॥ १३ ॥ बहुनिष्कपटद्रोही बहु-
 धान्योपघातकः । रन्ध्रान्वेषो च सर्वत्र दूषको मूषको यथा ॥ १४ ॥ नौश्च दुर्जनजिह्वा च
 प्रतिकूलविसर्पिणी । परप्रतारणायैव दारुणा केन निर्मिता ॥ १५ ॥ यस्मिन्वंशे समुत्प-
 न्नस्तमेव निर्जचेष्टितैः । दूषयत्यचिरेणैव धुण्कीट इवाधमः ॥ १६ ॥ स्वभावकठिन-
 स्यास्य कृत्रिमां बिभ्रतो नैतिम् । गुणोऽपि परहिंसायै चापस्य च खलस्य च ॥ १७ ॥
 अयःपिण्ड इवोत्तप्ते खलानां हृदये क्षणात् । पतिता एव नश्यन्ति गुणास्तोयकणा इव ॥ १८ ॥
 वर्जनीयो मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः । श्वा भवत्यपकाराय लिहन्नपि दशन्नपि ॥ १९ ॥
 वक्रतां बिभ्रतो यस्य गुह्यमेव प्रकाशते । कथं न च समानः स्यात्पुच्छेन पिशुनः शुनः
 ॥ २० ॥ स्नेहेन भूतिदानेन कृतः स्वच्छोऽपि दुर्जनः । दर्पणश्चान्तिके तिष्ठन्करोत्येकमपि
 द्विधा ॥ २१ ॥ आजन्मसिद्धं कौटिर्यं खलस्य च हलस्य च । सोढुं तयोर्मुखाक्षेपमलमेकैव
 सा क्षमा ॥ २२ ॥ यथा यथैव स्नेहेन भूयिष्ठमुपचर्यते । धत्ते तथा तथा तापं महावैश्वानरः
 खलः ॥ २३ ॥ स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् । अहो नु सदृशी वृत्तिस्तुला-
 कोटेः खलस्य च ॥ २४ ॥ दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि सज्जनो नैव जायते । अपि गङ्गाजल-
 त्नानादधः केशः कुशायते ॥ २५ ॥ दह्यमानाः सुतीक्ष्णेन नीचाः परयशोऽग्निना । अश-
 क्तास्तत्पदं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥ २६ ॥ खलः सत्क्रियमाणोऽपि ददाति कलहं स-
 ताम् । दुग्धभैतोऽपि किं याति वायसः कैलहंसताम् ॥ २७ ॥ दुर्जनस्य विशिष्टत्वं परो-
 पद्रवकारिणाम् । व्याघ्रस्य चोपवासेन पारणं पशुमारणम् ॥ २८ ॥ संत्यज्य शूर्पवद्वोषान्गु-
 णान्गृह्णाति पण्डितः । दोषग्राही गुणत्यागी पैँछोलीव हि दुर्जनः ॥ २९ ॥ खलो न साधुतां
 याति सद्भिः संबोधितोऽपि सन् । सरित्पूरप्रपूर्णेऽपि क्षारो न मधुरायते ॥ ३० ॥ सर्पदुर्जन-
 योर्मध्ये वरं सर्पो न दुर्जनः । सर्पो दशति कालेन दुर्जनस्तु पदेपदे ॥ ३१ ॥ अकस्मादेव
 कुप्यन्ति प्रसीदन्त्यनिमित्ततः । शीलमेतदसाधूनामभ्रं पारिच्छवं यथा ॥ ३२ ॥ अशक्ताः
 शक्तिमात्मीयां श्लाघयन्ते च दुर्जनाः । ते भवन्त्युपहासाय महतामेव संनिधौ ॥ ३३ ॥ सर्पः
 क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात्क्रूरतरः खलः । मन्त्रेण शाम्यते सर्पो न खलः शाम्यते कदा ॥ ३४ ॥

१ कुलम्; (पक्षे) वेणुः. २ विनयादिः; (पक्षे) रज्जुः. ३ बहु-निष्कपट-द्रोही; (पक्षे) बहु-निष्क-पट-द्रोही
 इति पदच्छेदः. ४ बहुधाअन्योपघातकः; (पक्षे) बहु-धान्य-उपघातकः इति पदच्छेदः. ५ दूषणाव्वेषी; (पक्षे)
 छिद्रान्वेषी. ६ प्रतितीरम्; (पक्षे) विरुद्धम्. ७ परेषां प्रकर्षणं तारणाय; (पक्षे) परेषां वञ्चनाय. ८ भयंकरा;
 (पक्षे) काष्ठेन. ९ वेणी; (पक्षे) कुले. १० स्वकर्मभिः. ११ काष्ठवेधकः कुमिः. १२ कियया निर्धृताम्; (पक्षे)
 कपटयुक्ताम्. १३ नम्रत्वम्. १४ मोर्वा; (पक्षे) विनयादिः. १५ धनुषः. १६ तैलेन; (पक्षे) ममतया.
 १७ भस्म; (पक्षे) वैभवं. १८ लज्जलम्. १९ पृथ्वी; (पक्षे) शान्तिः. २० बाहुल्येन. २१ पूज्यते. २२ तु-
 लायते. २३ रात्रहंसत्वम्. २४ चालिनी. २५ वञ्चलम्.

दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तदनन्तरम् । मुखप्रक्षालनात्पूर्वं गुदप्रक्षालनं यथा ॥३५॥ दुर्जनः सुजनो न स्यादुपायानां शतैरपि । अपानं मृतसहस्रेण धौतं चास्यं कथं भवेत् ॥३६॥ खलास्तु कुशलाः साधुहितप्रत्युहकर्मणि । निपुणाः फणिनः प्राणानपहर्तुं निरागसाम् ॥३७॥ अहो बत महत्कष्टं विपरीतमिदं जगत् । येनोपुत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ॥३८॥ तक्षकस्य विषं दन्ते मक्षिकाया विषं शिरः । वृश्चिकस्य विषं पुच्छं सर्वाङ्गे दुर्जनो विषम् ॥३९॥ दुर्जनो नार्जवं याति सेव्यमानोऽपि नित्यशः । स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम् ॥४०॥ वर्धयन्वाथ संमानं खलानां प्रीतये कुतः । फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्यानि विषद्रुमाः ॥४१॥ दुर्जनैरुच्यमानानि संमतानि प्रियाण्यपि । अकालकुसुमानीव भयं संजनयन्ति हि ॥४२॥ शनं दद्यान्न विवर्देदिति विज्ञस्य संमतम् । विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य लक्षणम् ॥४३॥ अहो खलभुजंगस्य विपरीतो वधक्रमः । अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥४४॥ न यत्नकोटिशतकैरपि दुष्टः सुधीर्भवेत् । किं मर्दितोऽपि कस्तूर्यां लशुनो याति सौरभम् ॥४५॥ पापाणो भिद्यते टङ्कैर्वज्रं वज्रेण भिद्यते । सर्पोऽपि भिद्यते मर्कटदृष्टात्मा नैव भिद्यते ॥४६॥ दुर्जनो दोषमादत्ते दुर्गन्धिमिव सूकरः । सज्जनश्च गुणग्राही हंसः क्षीरमिवाग्रभसः ॥४७॥ अपूर्वरसना वैयालाः खलाननविलेशयाः । कर्णमूले स्पृशन्त्यन्यं हरन्त्यन्यस्य जीवितम् ॥४८॥ दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् । उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥४९॥ दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् । मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे दृढि हालाहलं विषम् ॥५०॥ मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्ये चान्यदुरात्मनाम् । मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् ॥५१॥ जीवेनग्रहणे नैव गृहीत्वा पुनरुत्तताः । किं कनिष्ठाः किमु ज्येष्ठा धृतीयन्त्रस्य दुर्जनाः ॥५२॥ बिभ्राणा गरलं कण्ठे भुजंगपरिवेष्टिता । शाम्भवीव तनुः कस्य न वन्द्या दौर्जनी^१ सभा ॥५३॥ अक्षमालापट्टिज्ञा कुंशासनपरिग्रहा । ब्राह्मीव दौर्जनी संसद्दन्दीया समेल्लेला ॥५४॥ खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु । दशाननोऽहरत्सीतां बन्धनं च महोदधेः ॥५५॥ करोति स्वमुखेनैव बहुधान्यस्य खण्डनम् । नमः पतनशीलाय मुसलाय खलाय च ॥५६॥ अणवादादभीतस्य समस्य गुणदोषयोः । असद्वृत्तेरहो वृत्तं दुर्विभावं विधेरिव ॥५७॥ न देवाय न धर्माय न सिन्धुम्यो न चार्धिने । दुर्जनस्यार्जितं वित्तं

१ निरपराधताम्. २ लज्जां प्राप्नोति. ३ जिह्वा. ४ सर्पाः. ५ उदकम्; (पक्षे) प्राणः. ६ अधोमुक्ताः; (पक्षे) विनीताः. ७ ऊर्ध्वमुखः; (पक्षे) उद्धताः. ८ एकरज्जुसंबद्धपटमालारूपं “ राहाट ” इति प्रसिद्धम्. ९ सर्पाः (पक्षे) जाराः. १० दुर्जनसंबन्धिनी. ११ अक्षमा य आलापास्तेषां वृत्तिज्ञा; (पक्षे) अक्षमाला जपमाला तस्य अपवृत्तिर्भ्रमणं जानातीति सा. १२ कृत्स्नं यच्छासनं शिक्षा तस्य परिमहोऽवलम्बो यस्याः सा; (पक्षे) कुशासनं दर्भासनं तत्परिमहः स्वीकारो यस्याः सा. १३ समे साथी खला; (पक्षे) मेखलया सहिता १४ बहुधा अन्यस्य परस्य खण्डनम्; (पक्षे) पुष्कलधान्यस्य खण्डनं चूर्णम्.

भुज्यते राजतस्करीः ॥ ५८ ॥ मुखं पद्मदलाकारं वाचा चन्दनशीतला । हृदयं क्रोधसंगुक्ते ।
 त्रिविधं धूर्तलक्षणम् ॥ ५९ ॥ निष्णातोऽपि च वेदान्ते साधुत्वं नैति दुर्जनः । चिरं जल-
 निधौ मग्नो मैनाक इव मार्दवम् ॥ ६० ॥ खलः सज्जनकार्पासधंसणैकहुताशनः । परदुः-
 खाग्निघमनमारुतः केन वर्ण्यताम् ॥ ६१ ॥ यशःसौरभ्यलेशुनः शान्तिशैत्यहुताशनः ।
 कौरुण्यकुसुमाकाशः खलः सज्जनदुःखदः ॥ ६२ ॥ अन्तर्मलिनदेहेन बहिराह्लादकारिणा ।
 महाकालफलेनेव के खलेन न वञ्चिताः ॥ ६३ ॥ अहो प्रकृतिसादृश्यं श्लेष्मणो दुर्जनस्य
 च । मधुरैः कोपमायाति कटुकेनैव शाम्यति ॥ ६४ ॥ ईषल्लब्धप्रवेशोऽपि स्नेहविच्छेद-
 कारकः । कृतक्षोभो नैरीनति खलो मन्थनदण्डवत् ॥ ६५ ॥ विवृण्वती पुरस्तैक्ष्ण्यं प्र-
 ष्टतः कुर्वती गुणम् । कर्णान्विध्यति लोकस्य सूचीवत्सूचकस्य वाक् ॥ ६६ ॥ सर्वथा व्यव-
 हर्तव्यं कुतो ह्यवचनीयता । यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः ॥ ६७ ॥ का-
 पूरुषः कुक्कुरश्च भोजनैकपरायणः । लालितः पार्श्वमायाति वारितो न च गच्छति ॥ ६८ ॥
 मालिन्यमवलम्बेत् यदा दर्पणवत्खलः । तदैव तन्मुखे देयं रजो नान्या प्रतिक्रिया ॥ ६९ ॥
 नीचः समाश्रितोऽवश्यमनवाप्य पराश्रयम् । छिद्रं न रतिमामोति दृष्टान्तोऽत्र कटीभवः
 ॥ ७० ॥ दुर्जनः परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो द्विपदः पशुः । विध्यते वा कुशल्येन अदृष्टः क-
 ष्टको यथा ॥ ७१ ॥ यथा वृष्टिः समुद्रेषु भुक्तस्योपरि भोजनम् । एवं प्रीतिः खलैः
 सार्धमुत्पन्नार्थेव सीदति ॥ ७२ ॥ क्वचित्कार्यवशान्नीचोऽप्यलं भवति नो महान् । कांस-
 स्यैव हि राज्ञोऽपि दर्पणः कनकस्य च ॥ ७३ ॥ दुर्जनो दूषयत्येव सतां गुणगणं क्षणात् ।
 मलिनीकुरुते धूमः सर्वथा विमलाम्बरम् ॥ ७४ ॥ यथा दोषो विभात्यस्य जनस्य न तथा
 गुणः । प्रायः कलङ्क एवेन्द्रोः प्रस्फुटो न प्रसन्नता ॥ ७५ ॥ संपत्तौ कर्कशं चित्तं खल-
 स्यापदि कोमलम् । शीतलं कठिनं प्रायस्तप्तं मृदु भवत्यपः ॥ ७६ ॥ प्रायः प्रकुप्य-
 तितरां प्रीत्यैव प्रखलो जनः । नयनं स्नेहसंपर्कात्कालुष्यं समुपेत्यलम् ॥ ७७ ॥ प्राप्य
 वित्तं जडास्तूर्णं निर्वृतिं यान्ति नान्यथा । तोयमासाद्य गर्जन्ति न रिक्ताः स्तनयित्नवः
 ॥ ७८ ॥ नैवात्मनो विनाशं गणयति पिशुनः परव्यसनदृष्टः । प्राप्य सहस्रविनाशं समरे
 नृत्यति कँबध इव ॥ ७९ ॥ रविरपि न दहति तादृग्यादृग्दहति बालुकानिर्करः । अ-
 न्यस्माच्छब्दपदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ॥ ८० ॥ त्यक्त्वापि निजप्राणान्परहित-
 विघ्नं खलः करोत्येव । कवले पतिता सद्यो वैमयति मक्षिकान्नभोक्ताम् ॥ ८१ ॥ कृत-

१ दहनम्. २ कीर्तिरेव सौगन्ध्यं तन्नाशकत्वाद्बलशून्य इव. लशुनो हि कस्तूर्यादेः सौगन्ध्यं नाशयतीति
 प्रसिद्धिः. ३ शान्तिरेव शैत्यं तन्नाशकत्वादग्निरिव. ४ कावप्यमेव कुसुमं तस्याकाशः. आकाशस्य यथा पुष्पं
 कदापि नोपलभ्यते तद्वत्खले कावप्यं कदापि नोपलभ्यत इत्यर्थः. ५ तालफलेन. ६ स्वभावसाध्यम्. ७ कफस्य.
 ८ साधुव्रत्यैः (पक्षे) सुवचनैः. ९ पुनः पुनर्नृत्यति. १० मेघाः. ११ अशिरस्कं कलेवरम्. १२ समूहः.
 १३ वान्ति कारयति.

मपि महोपकारं पय इव पीत्वा निरातङ्गम् । प्रेत्युत हन्तुं यतते कैकोदरसोदरः खलो जगति ॥ ८२ ॥ नलिकागतमपि कुटिलं न भवति सरलं शुनः पुच्छम् । तद्वत्खलजनहृदयं बोधितमपि नैव याति माधुर्यम् ॥ ८३ ॥ एते स्निग्धतमा इति मा मा क्षुद्रेषु यात विश्वासम् । सिद्धार्थानामेषां स्नेहोऽप्यश्रूणि पातयति ॥ ८४ ॥ गुणिनां गुणेषु सत्स्वपि पिशुनजनो दोषमात्रमादत्ते । पुष्पे फले विरागी क्रमेलकः कण्टकौघमिव ॥ ८५ ॥ सुजनानामपि हृदयं पिशुनपरिष्वङ्गलिप्तमिह भवति । पवनः परागवाही रथ्यासु वहन्नरज-स्वलो भवति ॥ ८६ ॥ परिपूर्णोऽपि तटाके काकः कुम्भोदकं पिबति । अनुकूलेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति ॥ ८७ ॥ दुर्जनदूषितमनसां पुंसां सुजनेऽपि नास्ति विश्वासः । पाणौ पयसा दधे तक्रं फल्लुत्स्य पामरः पिबति ॥ ८८ ॥ विषधरतोऽप्यतिविषमः खल इति न मृषा वदन्ति विद्वांसः । यदहिर्नकुलद्वेषी स्वकुलद्वेषी पुनः पिशुनः ॥ ८९ ॥ अतिमालिने कर्तव्यं भवति खलानामतीव निर्पुणा धीः । ^१तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥ ९० ॥ लब्धोत्साहो नीचः प्रथमतरं स्वामिनं पराभवति । भूमिरजो रथ्यादाकुत्थापकमेव संवृणुते ॥ ९१ ॥ उपकृतमनेन सुतरामित्यसतामस्ति न क्वचिद-पेला । हेतुः स्वहस्तमाश्रितमुद्धतोऽग्निर्दहत्येव ॥ ९२ ॥ परवादे दशवदनः पररन्ध्रनिरी-क्षणे सहस्राक्षः । सदृत्तचित्तहरणे बाहुमहस्त्रार्जुनः पिशुनः ॥ ९३ ॥ परिशुद्धामपि दृष्टिं समाश्रितो दुर्जनः परान्वर्धयते । पवनशिखरोऽपि भुजगाः परपरितापं न मुक्षन्ति ॥ ९४ ॥ प्रेरयति परमनार्यः शक्तिविहीनोऽपि जगदभिद्रोहे । तेजयति शस्त्रधारां स्वयमसमर्थः शिलां छेत्तुम् ॥ ९५ ॥ शिरसि निहितोऽपि नित्यं यत्नादपि सेवितो बहूस्नेहैः । तरुणी-कष इव नीचः कौटिल्यं नैव विजहाति ॥ ९६ ॥ व्योम्नि स वासं कुरुते चित्रं निर्माति सुन्दरं पवने । रचयति रेखाः सलिले चरति खले यस्तु सत्कारम् ॥ ९७ ॥ अतिपेलवमति-परिमितवर्णं लघुतरमुदाहरति शठः । परमार्थतः स हृदयं वहति पुनः कालकूटघटितमिव ॥ ९८ ॥ मृद्वटवत्सुखमेघो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति । सुजनस्तु कनकघटवदुर्ध्वश्चाशु संवेद्यः ॥ ९९ ॥ मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् । लुब्धकधीवरपिशुना निर्वेकारणवैरिणो जगति ॥ १०० ॥ रे खल तव खलु चरितं विदुषामग्रे विविच्य वक्ष्यामि । अथवालां पापात्मनस्कृतया कथयापि ते हतया ॥ १०१ ॥ विध्वंस्तपरगुणानां भवति ख-लानामतीव मलिनत्वम् । अन्तरितशशिरुचामपि सलिलमुचां मेलिनिमाभ्यधिकः ॥ १०२ ॥

१ निःशङ्कम्. २ वैपरीत्ये. ३ सधेयम्. ४ शिरापाणाम्; (पक्षे) सिद्धोऽर्थः कार्यं येषां ते. ५ तैलम्; (पक्षे) खेदभावः. ६ नेत्रोदकम्. ७ उष्ट्रः. ८ वाधापु. ९ रजोपुतः. १० फूटकारं कृत्वा. ११ नकुल-द्वेषी; (पक्षे) न कुल-द्वेषी. १२ अत्यन्तमलदूषित. १३ पूणो. १४ तमांसि. १५ पूरकानाम्. १६ व्यथां करोति. १७ बाधुभक्षकाः. १८ बहुभक्षकः. खर्दः सुगन्धतेलादीभिः; (पक्षे) बहया प्रीत्या. १९ दुःखेन संधातुमशक्यः. २० व्याधः. २१ निष्कारणक्षत्रवः. २२ नाक्षिताः. २३ मेघानाम्. २४ मालिन्यम्.

परगुह्यगुप्तिनिपुणं गुणमयमखिलैः समीहितं नितराम् । ललिताम्बरमिव सज्जनमाखव इव
 दूषयन्ति खलाः ॥ १०३ ॥ दूरस्थापितहृदयो गूढरहस्यो निकामसंशङ्कः । आश्लेषो
 बालानां भवति खलानां च संभेदः ॥ १०४ ॥ धर्मारम्भेऽप्यसतां परहिंसैव प्रयोजिका
 भवति । काकानामभिषेकेऽकारणतां हृष्टिरनुभवति ॥ १०५ ॥ यद्वीक्ष्यते खलानां मा-
 हात्म्यं क्वापि दैवयोगेन । काकानामिव शौक्ल्यं तदपि हि न चिरादनर्थाय ॥ १०६ ॥
 यत्खलु खलमुखहुतवहविनिहितमपि शुद्धिमेव परमेति । तदनलशौचमिवांशुकमिह लोके
 दुर्लभं प्रेम ॥ १०७ ॥ वंशाविलम्बनं यद्यो विस्तारो गुणस्य या च नतिः । तज्जालस्य
 खलस्य च निर्जाङ्गमुत्तप्रणाशाय ॥ १०८ ॥ सुगृहीतमलिनपक्षा लघ्वः परभेदिनस्तीक्ष्णाः ।
 पुरुषा अपि बाणा अपि गुणच्युता कस्य न भयाय ॥ १०९ ॥ स्वैकपोलेन प्रकटीकृतं
 प्रमत्तत्वकारणं किमपि । द्विरदस्य दुर्जनस्य च मदं चकारैव दानमपि ॥ ११० ॥ संता-
 पमोहकम्पासंपादयितुं निहन्तुमपि जन्तुन् । सखि दुर्जनस्य भूतिः प्रसरति दूरं ज्वरस्येव
 ॥ १११ ॥ अर्थग्रहणे न तथा व्यथयति कटुकूजितैर्यथा पिशुनः । रुधिरादानादधिकं
 दुनोति कर्णे कर्णन्मशकः ॥ ११२ ॥ सुद्रोहस्य कटुतां प्रकटयतो विदधतश्च मेदमुच्चैः ।
 मधुनोऽधमपुरुषस्य च गरिमा लघिमा च भेदाय ॥ ११३ ॥ त्यजति च गुणान्सुदूरं
 तेनेमपि दोषं निरीक्ष्य गृह्णाति । मुक्त्वालंकृतकेशान्युकामिव वानरः पिशुनः ॥ ११४ ॥
 दोषैर्लोकननिपुणाः परुषगिरो दुर्जनाश्च घृकाश्च । दर्शनमपि भयजननं येषामनिमित्तपि-
 शुनानाम् ॥ ११५ ॥ पिशुनत्वमेव विद्या परदूषणमेव भूषणं येषाम् । परदुःखमेव सौख्यं
 शिव शिव ते केन वेधसा सृष्टाः ॥ ११६ ॥ हस्त इव भूतिमलिनो लङ्घयति यथा यथा
 खलः सृजनम् । दर्पणमिव तं कुरुते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ ११७ ॥ अन्यस्य लगति
 कर्णे जीवितमन्यस्य हरति बाण इव । हृदयं दुनोति पिशुनः कण्टक इव पादलोऽपि
 ॥ ११८ ॥ तस्मिन्गताद्ग्राभावे वीतरसे शुण्ठिशकल इव पुरुषे । अपि भूतिभाजि मलिने
 नागरशब्दो विडम्बाय ॥ ११९ ॥ स्वरसेन बध्नातां करमादाने कण्टकोत्करैस्तुदताम् ।

१ शुद्धगोपने निपुणम्. २ तन्तुप्रचुरम्; (पक्षे) दयादाक्षिण्यादिप्रचुरम्. ३ दूरे स्थापितं हृदयं येन; (पक्षे)
 दूरे स्थापितमन्तःकरणं येन. ४ अन्तःकरणविषयीभूतम्; (पक्षे) मन्त्रादि. ५ भूतिः; (पक्षे) विश्वासाभावः.
 ६ काकैः स्नाने कृते वृष्टिर्भवतीति वृद्धव्यवहारः. ७ कुलस्य; (पक्षे) वेणोः. ८ जन्यत्वम्; (पक्षे) आश्रितत्वम्.
 ९ आधिक्यम्; (पक्षे) दैर्घ्यम्. १० पाण्डित्यशौर्यादेः; (पक्षे) रज्जोः. ११ विश्वस्तनाशायेत्यर्थः. १२ सम्यग्गृहीतो
 दुष्टानां पक्षोऽङ्गाकारो यैः; (पक्षे) झटिति निष्कासनानर्हाः श्यामपक्षवन्त इत्यर्थः. १३ नीचाः; (पक्षे) अवप-
 रिमाणवन्तः. १४ पराभेदन्ति ते. अन्येषां परस्परभेदजननेन कलहप्रवर्तका इत्यर्थः; (पक्षे) इतरच्छेदका-
 रकाः. १५ कूरकर्मणः; (पक्षे) यथाश्रुतम्. १६ साधुत्वादियुगहीनाः; (पक्षे) ज्यायाश्रुताः. १७ स्वस्य
 गण्डस्थलेन प्रकटीकृतम्. दानस्य तत् उत्पत्तेरिति भावः; (पक्षे) स्वमुखेनाभिहितम्. एवं मया दानं कृतमिति.
 १८ गुणगुणेति शब्दं कुर्वन्. १९ मधुमक्षिका; (पक्षे) नीचः. २० रुक्षताय; (पक्षे) कटुभाषिताम्. २१ उ-
 न्मादय; (पक्षे) गर्वम्. २२ सूक्ष्मम्. २३ दूषणानि; (पक्षे) रात्रिः.

विशुभानां वनसानां कोशाभोगोऽप्यविश्वस्यः ॥ १२० ॥ वंशे घृण इव न विशति दोषो
 रसभाविते सतां मनसि । रसमपि तु न प्रयच्छति बहुदोषः संनिपातीव ॥ १२१ ॥ परप-
 रितापनकुतुकी गणयति नाम्नीयमपि तापम् । परहतिहेतोः पिशुनः संदंश इव स्वपीडनं
 सहते ॥ १२२ ॥ सगुणापि हन्त विगुणा भवति । खलास्याद्विचित्रवर्णापि । आखुमुखादिव
 शाटी पदपरिपाटी कवः कापि ॥ १२३ ॥ कतिपयदिनपरमायुषि मदकारिणि यौवने दुरा-
 त्मानः । विदधति तथापराधं जन्मैव यथा दृष्टा भवति ॥ १२४ ॥ दुश्चारितैरेव निजैर्भवति
 दुरात्मा विशङ्कितो नित्यम् । दशनव्ययमापन्नं पन्नगकुलमाकुलीभवति ॥ १२५ ॥ स्वय-
 मपि मूर्खिच्छद्वापलमपि सर्वतोमुखं तन्वन् । तितउस्तुपस्य पिशुनो दोषस्य विवेचने-
 ऽधिकृतः ॥ १२६ ॥ पिशुनः खलु मुजनानां खलमेव पुरो निधाय जेतव्यः । कृत्वा ज्व-
 रमात्मीयं जिगाय बाणं रणे विष्णुः ॥ १२७ ॥ वक्राः कपटस्त्रिधा मलिनाः कर्णान्तिके
 प्रसज्यन्तः । कण्ठं च यं न सति खे खलाश्च गणिकाकटाक्षाश्च ॥ १२८ ॥ कस्तूरिका-
 मृगानामवशाद्गन्धगुणमखिलमादाय । यदि पुनरहं विधिः स्यां खलजिह्वायां निवेशयि-
 ष्यामि ॥ १२९ ॥ आचरति दुर्जनो यत्पहसा मनसोऽप्यगोचरानर्थान् । तन्न न जाने जाने
 स्पृशति मनः किं तु नैव निष्ठुरताम् ॥ १३० ॥ परितोषयिता न कश्चन स्वगतो यस्य
 गुणोऽस्ति देहिनः । परदोषकथाभिरल्पकः स्वजनं तोषयितुं किलेच्छति ॥ १३१ ॥ संह-
 जान्धृष्टशः सैवदुर्नये परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवर्णग्रहणेष्वा-
 साधवः ॥ १३२ ॥ सुकुमारमहो लघ्वीयमां हृदयं तद्व्रतमभियं यतः । सहसैव समुद्रिर-
 न्यमी क्षपयन्त्येव हि तन्मनीषिणः ॥ १३३ ॥ उपकारपरः स्वभावतः सततं सर्वजनस्य
 सज्जनः । असतामनिशं तथाप्यहो गुरुहृद्रोगकरी तदुन्नतिः ॥ १३४ ॥ परितप्यत एव
 नोत्तमः परितप्तोऽप्यपरः सुसंश्रुतिः । परद्विभिर्वाहितव्ययः स्फुटनिर्भिन्नदुराशयोऽधमः
 ॥ १३५ ॥ अनिराकृततापसंपदं कलहीनां सुमनोभिरुज्जिताम् । खलतां खलतामिर्वसतां
 प्रतिपद्येन कथं बुधो जनः ॥ १३६ ॥ अपि वेत्ति षडक्षराणि चेदुपदेष्टुं शतिकेण्ठमि-
 च्छति । वसनाशनमात्रमास्ति चेदैनदादप्यतिरिच्यते खलः ॥ १३७ ॥ वचनैरसतां
 महीयसो न खलु व्येति गुरुस्वमुद्धतैः । किमपैति रजोभिरोर्वैरैरवकीर्णस्य मणेरमहर्षिता
 ॥ १३८ ॥ अहमेव गुरुः मुंदाकृणानामिति हालाहल मा स्म तात दृश्यः । ननु

१ दुष्कः. २ स्नाभाषिकी अन्धा अपश्यन्ती दृश्येतां ते. ३ स्वदोषः. ४ आत्मप्रशंसायां प्रगल्भवाच इत्यर्थः.
 ५ मीनमतिनः. ६ परदुष्टविषयनेषु. ७ शोभना संवृतिः परितापगोपनं यस्य सः. ८ उत्पादितसंतापः. ९ स्फुटं
 निश्चितः प्रकाशितो दुरास्यः परद्विभिर्वाहितव्ययः दुरभिप्रायो यस्य सः. १० अनिराकृतानिवाचितः तापसः
 वसतापातिशयो यथा तापः. (पदे) संतापजननेकस्वभावादपरत्रासतश्चाविरहात्. ११ इहाशुचि चोपकारशून्याम्
 (पदे) सर्वोपरिदिताम्. १२ बुधैरुज्जिताम्. (पदे) पुण्यैर्विजिताम्. १३ स्वस्य लताम्. गगनलतिकामित्यर्थः
 १४ दुष्कः. (पदे) निष्पाक्याम्. १५ क्षिप्य. १६ कुवेरात्. १७ भेदः. १८ अतिशीलानाम्. १९ गर्वाज्जितो मा भव.

सन्ति भवाद्दशानि भूयो भुवनेऽस्मिन्वचनानि दुर्जनानाम् ॥ १३९ ॥ वदने विनिवेशिता
 भुजंगी पिशुनानां रसनामिषेण धात्रा । अनया कथमन्यथावलीढा नहि जीवन्ति जना
 मनागमन्त्राः ॥ १४० ॥ बहति विषधरान्पैटीरजन्मा शिरसि मधीपटलं दधाति दीपः । वि-
 धुरपि भजतेतरां कलङ्कं पिशुनजनं खलु बिभ्रति क्षितीन्द्राः ॥ १४१ ॥ मधुरिमरुचिरं वचः
 खलानाममृतमहो प्रथमं पृथु व्यनक्ति । अथ कथयति मोहहेतुमन्तर्गतमिव हालहलं विषं
 तदेव ॥ १४२ ॥ अन्तर्वाणि मन्यमानः खलोऽयं पौरोभाग्यं सूक्तिमुक्तासु धत्ते । सर्वानन्दि-
 न्यङ्गके कामिनीनार्मिर्मर्मागत्येष वै बम्भरालिः ॥ १४३ ॥ बोधितोऽपि बहुसूक्तिविस्तरैः
 किं खलो जगति सज्जनो भवेत् । स्नापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दभः किमु हयो भवेत्क-
 चित् ॥ १४४ ॥ विद्यया विमलयाप्यलंकृतो दुर्जनः सैदसि मास्तु कश्चन । साक्षरा हि
 विपरीततां गताः केवलं जगति तेऽपि राक्षसाः ॥ १४५ ॥ दोषपोषमभियाति परं यो बा-
 धमेति बहुसज्जनयोगात् । संमतौ विमतिमात्रसहायो दुर्जनो भ्रम इवातिचकास्ति ॥ १४६ ॥
 उन्नतं पदमवाप्य यो लघुर्हेल्यैव स पतेदिति ब्रुवन् । रौलरोखरगतः पृष्ठद्वणश्चरुमारुतधुर्तः
 पतत्यधः ॥ १४७ ॥ भ्रमकुम्भशकलेन वै मलं बालकस्य जननी व्यपोहति । तद्वदोष्ठवदनेन
 दुर्जनो मारुतः शतगुणाधिको भवेत् ॥ १४८ ॥ अकरुणत्वमकारणविग्रहः परधने परयोपि-
 ति च स्पृहा । सुजनबन्धुजनेष्वसंहिष्णुता प्रेक्षितिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥ १४९ ॥ नि-
 मित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति । अकारणद्वेषि मनोऽस्ति यस्य
 वै कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥ १५० ॥ अकारणाविष्कृतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य भयं
 न जायते । विषं महाहेरिव यस्य दुर्वचः सुदुःसहं संनिहितं सदा मुखे ॥ १५१ ॥ तथा-
 रिभिर्न व्यथते शिलीमुखैः शेते दिगन्ते हृदयेन दूरतः । यथा खलानां कुधियां दुरुक्ति-
 भिर्दिवानिशं तप्यति मर्मताडितः ॥ १५२ ॥ गुणापवादेन तदन्यरोपणाद्गुणाधिकरूढस्य
 समक्षं जनम् । द्विषेव कृत्वा हृदयं निगूहतः स्फुरन्नसाधोर्विद्वोति वागसिः ॥ १५३ ॥ न
 दुर्जनः सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्यमानः । भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो
 मधुरत्वमेति ॥ १५४ ॥ विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनाय । खलस्य
 साधोर्विपरीतमेतज्ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ १५५ ॥ सद्देशं जातं गुणकोटियुक्तं धनुः
 कथं पार्थिववामहस्ते । शरः परप्राणविहारदक्षः सपक्षपातोऽप्यधमो गरीयान् ॥ १५६ ॥
 एकः खलोऽपि यदि नाम भवेत्सभायां मोघीकरोति विदुषां निखिलप्रयासम् । एकापि पूर्ण-

१ जिह्वाच्छलेन. २ सर्पान्. ३ चन्दनः. ४ शास्त्रवित्. ५ दोषैकदृक्त्वम्. ६ सूक्तय एव मुक्ताफलानि तासु.
 ७ संवेषामाह्लादके. ८ वणम्. ९ शोधयति. १० मक्षिका. ११ सभायाम्. १२ उदकधर्मः; (पक्षे) उच्चस्थानम्.
 १३ अल्पबुद्धिः; (पक्षे) अल्पपरिमाणः. १४ अम्बुकणसमुदायः. १५ मन्देन. १६ कम्पितः. १७ उत्कर्षाङ्गी-
 यते; (पक्षे) अधोदेशे पतति. १८ भिन्नशरावखण्डेन. १९ निरर्थकविरोधः. २० इच्छा. २१ असहनशीलता.
 २२ स्वभावसिद्धम्. २३ वेष्टः; (पक्षे) कुलम्. २४ मोर्वा; (पक्षे) विद्याविनयादिः. २५ अमम्; (पक्षे) संख्याविशेषः.

मुधरं मधुरैः पदार्थैरालोड्य रेचयति हन्त न मक्षिका किम् ॥ १५७ ॥ हालाहलं खलु पि
पासति कौतुकं कालानलं परिचुचुम्बयति प्रकामम् । व्यालाधिपं च यतते परिरब्धुमङ्ग
यो दुर्जनं वशयितुं कुरुते मनीषाम् ॥ १५८ ॥ ते दृष्टिमात्रपतिता अपि कस्य नात्र शोभा
पक्ष्मलदृशामलकाः खलाश्च । नीचाः सदैव सखिलासमलीकलम्ना ये कालतां कुटिलतामपि
न त्यजन्ति ॥ १५९ ॥ प्राक्पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति^१ श
नैर्बिचित्रम् । छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्कः सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति
॥ १६० ॥ हित्वा मदं सममसज्जनसज्जनौ तां वन्दे नितान्तकुटिलप्रगुणस्वभावौ । एवं
भिया निरभिर्माहितवैरिभावं प्रीत्या परं परमनिर्द्वितीयात्रभूतम् ॥ १६१ ॥ पादाहतोऽपि
दृढदण्डसमाहृतोऽपि यं दंष्ट्रया स्पृशति तं किल हन्ति सर्पः । हर्षादिवैष पिशुनोऽत्र मनु
ष्यधर्मा कर्णे परं स्पृशति हन्यपरस्य मूलम् ॥ १६२ ॥ उद्गासिताखिलखलस्य विशृङ्ख
लस्य प्राग्जातविरूमननिजाधमकर्मवृत्तेः । दैवाद्वाप्तविभवस्य गुणद्विषोऽस्य नीचस्य योच
रगतैः मुखमाप्यते कैः ॥ १६३ ॥ संवर्धितोऽपि भुजगः पयसा न वश्यस्तत्पालकानपि नि
हन्ति बलेन सिंहः । दुष्टः परैरुपकृतस्तदनिष्टकारी विश्वासलेश इह नैव बुधैर्विधेयः
॥ १६४ ॥ दुर्दृष्टमंगतिरनर्थपरंपराया हेतुः सतां भवति किं वचनीयमेतत् । लङ्केश्वरो
हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्तात् बन्धमथ दक्षिणसिन्धुराजः ॥ १६५ ॥ कस्तूरिकां लुण-
भुजामटवीश्वराणां निसिप्य नाभिपु चकार च तान्वधान् । मूढो विधिः सकलदुर्जनलो-
लजिह्वामुले स्म निसिपति चेत्सकलोपकारः ॥ १६६ ॥ बिसमलमशनाय स्वादु पानाय
तोयं शयनमपनिपृष्टे बल्कले वाससी च । नवधनमधुपानध्रान्तसर्वेन्द्रियाणामाविनयमनु-
मन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् ॥ १६७ ॥ मलयभुवि विरूढश्रन्दनेनामिदृद्धो न भजति किल
वेणुः सौरभं चन्दनस्य । तदिह नहि विचित्रं सर्वदोषाकराणां नहि भवति खलानां साधु-
तागन्धलेशः ॥ १६८ ॥ दिगन्ते खेलन्ती सरसहृदयानन्दजननी मया नीता दुष्टप्रचुर-
नगरी कापि कविता । अकस्मादुन्मीलत्खलवदनवल्मीकरमनाभुजंगीदष्टाङ्गी शिवशिव स-
म्प्राप्तिं गतवती ॥ १६९ ॥ अभुद्भूभोरारोः सह वसतिरासीत्कमलया गुणानामाधारो नय-
नकलमिन्दुः प्रथयति । कथं सिंहीसुनुस्तमपि तुदति प्रौढदशनैर्गुणानामास्वादं पिशुनरसन
किं रसयति ॥ १७० ॥ न विषममृतं कर्तुं शक्यं प्रयत्नशतैरपि त्यजति कटुतां न स्वां
निम्बः स्थितोऽपि पयोहृदे । गुणपारिचितामार्यां वार्णां न जल्पति दुर्जनश्रिरमपि बला-
ध्माते लोहे कुतः कनकाकृतिः ॥ १७१ ॥ यदि परगुणा न क्षम्यन्ते यतस्व गुणार्जने न
हि परयशो निन्दाव्याजैरलं परिमार्जितम् । विरमामि न चेदिच्छाद्वेषप्रसक्तमनोरथो दिन-
करकरान्पाणिच्छत्रैर्नुदश्रममेप्यसि ॥ १७२ ॥ जिह्वो लोकः कथयति पुरा हन्त हित्वा गु-

जौघानम्भःक्षारं गुणगणनिधेस्तस्य रत्नाकरस्य । विश्वे छिद्रानुसरणसारूढसर्वेन्द्रियाणां
 दोषे दृष्टिः पिशुनमनसां नानुरागो गुणेषु ॥ १७३ ॥ सन्तः सच्चरितोदयव्यसनिनः
 प्रादुर्भवद्यन्त्रणाः सर्वत्रैव जनापवादचकिता जीवन्ति दुःखं सदा । अव्युत्पन्नमतिः कृतेन
 न सता नैवासता व्याकुलो युक्तायुक्तविवेकशून्यहृदयो धन्यो जनः प्राकृतः ॥ १७४ ॥
 या लोभात्सर्वविधे खलस्य सुरसा वाणी बुधैर्नीयते नो जानाति सतामचेतनतया सैव स्वयं
 लीयति । भर्तुः स्नेहचयात्प्रविश्य दहने भस्मीभवत्यङ्गना गाढालिङ्गनतत्परेण मनसा प्रेतो न
 वेत्ति प्रियाम् ॥ १७५ ॥ नागच्छन्नपह्यते न वचनोत्थानासनैः पूज्यते नो पृच्छन्ननुभाष्य-
 ते न च दृशा सान्द्रादरं वोक्ष्यते । ईर्ष्यावेशकपायिते हृदि घृणालेशोऽपि न स्पृश्यते किं
 त्वेकः प्रवदन्समञ्जसमपि प्राज्ञः शठैर्हस्यते ॥ १७६ ॥ दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सा-
 रितार्धासनो गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्रेषु दत्तादरः । अन्तर्भूतविषो बहिर्मधुमयश्चा-
 तीव मॉयापटुः को नामायमपूर्वनाटकविधिर्यः शिक्षितो दुर्जनैः ॥ १७७ ॥ जाड्यं क्षीमति
 गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैर्तवं शूरे निर्घृणता मुनौ विमतिता दैर्घ्यं प्रियालापिनि ।
 तेजस्विन्यैर्वलिप्तता मुखरता वक्तृशक्तिः स्थिरं तत्को नाम गुणो भवेत्स गुणिनां यो दुर्ज-
 नैर्नाङ्कितः ॥ १७८ ॥ पोतो^१ दुस्तरवारिराशितरणे दीपोऽन्वकारागमे निर्वाते व्यजनं म-
 दान्धकरिणां दर्पोपशान्त्यै मृगिणिः । इत्येतद्बुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता
 मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भ्रमोद्यमः ॥ १७९ ॥ धातस्तात तवैव दूषणमिदं य-
 न्नाम कस्तूरिका कान्तारान्तरचारिणां तृणभुजां यन्नाभिमूले कृता । यद्येवं पिशुनस्य हन्त
 रसनामूलेऽकरिष्यस्तदा प्रंयासेन विनाभविष्यदतुला कीर्तिश्च निर्दोषता ॥ १८० ॥ ते वै
 सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये सामान्यास्तु परोपकारनिरताः स्वार्थाविरोधेन
 ये । तेऽभी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के
 न जानीमहे ॥ १८१ ॥ नारीणां वचनेन कर्म कुरुते दीनं वचो भाषते नालस्यं विजहाति
 तिग्मकिरणे प्रौढे समुत्तिष्ठति । किञ्चित्कापि न साहसं वितनुते देहे चिरं दूयते नो वा
 विन्दति पौरुषं कुपुरुषः कोऽप्येष निर्णीयताम् ॥ १८२ ॥ वक्रत्वं ननु कुन्तलादिव मुखे
 तैक्ष्ण्यं कटाक्षादिव क्रूरत्वं कुचमण्डलादिव सुनैर्घृण्यं स्वचित्तादिव । मालिन्यं नयनाञ्जना-
 दिव किलाधैर्यं स्वभावादिव स्वैरन्यैव मुशिक्षितोऽसि खल किं जातोऽस्यतोऽरुतुदः
 ॥ १८३ ॥ वाताहारतया जगद्विषधैरैराश्रास्य निःशेषितं ते अस्ताः पुनरभ्रतोयकणिकाती-
 म्रव्रतैर्बहिभिः । तेऽपि क्रूरचमूरुचर्मवसनैर्नीताः क्षयं लुब्धकैर्दम्भस्य स्फुरितं विदन्नपि

१ स्वेच्छाचरणनिरोधो येषां ते. २ अनिपुणमतिः. ३ नीचः. ४ अन्तकः. ५ कपटपटुः. ६ लज्जावति.
 ७ व्रतेषु रुचिः प्रीतिर्यस्य तस्मिन्. ८ शास्त्रम्. ९ निर्दयता. १० मननशीले. ११ दीनत्वम्. १२ सगर्वता.
 १३ वाचालत्वम्. १४ नीका. १५ अङ्गुशः. १६ भग्नप्रयत्नः. १७ दुर्गममार्गसंचारिणाम्. १८ सूचकस्य.
 १९ जिह्वामूले. २० प्रकृष्टेन यस्तेन.

असौभाग्यं धत्ते परममुखभोगास्पदमयं^१ विचित्रं तद्वेहं भवति पृथुकार्तस्वरमयम् । निविष्टः
 पल्यङ्गे कलयति स कान्तारतरणं प्रसादं कोपं वा जननि भवती यत्र तनुते ॥ ३२ ॥
 समुद्रस्यापत्यं प्रथितमहिमामुद्रितभुवः स्वमा प्रालेयांशोस्त्रिनयनशिरोधामवसतेः । मुरारे-
 योर्वित्सा सरभिरुहकिञ्चलकनिलया तथापि श्रीः स्त्रीत्वात्प्रकृतिचपलालिङ्गति खलान्
 ॥ ३३ ॥ तीक्ष्णादुद्विजने मृदौ परिभवत्रामात्र संतिष्ठते मूर्खान्द्वेष्टि न गच्छति प्रणयिता-
 मत्यन्तविद्वत्स्वपि । शूरभ्योऽप्यधिकं बिभेत्पुपहसत्येकान्तभीरूनापि श्रीलब्धप्रसरेव वेश-
 वनिता द्रुःखोपचर्या भृशम् ॥ ३४ ॥ कस्मैचित्कपटाय कैटभरिपूरःपीठदीर्घालयां देवि
 त्वामभिवाद्य कुप्यमि न चेत्तन्किञ्चिदाचक्षमहे । यत्ते मन्दिरमम्बुजन्म किमिदं विद्यागृहं
 यच्च ते नीचास्त्रीचनरोपसर्पणमपामेनत्किमाचार्यकम् ॥ ३५ ॥ पद्मे मूढजने ददासि द्र-
 विणं विद्वत्सु किं मत्तमो नाहं मन्मरिणी न चापि चपला नैवास्ति मूर्खे रतिः । मूर्खेभ्यो
 द्रविणं ददामि नितरां नत्कारणं श्रूयतां विद्वान्सर्वगुणेषु पूजिततनुमूर्खस्य नान्या गतिः
 ॥ ३६ ॥ निर्यक्त्वं भजतु प्रनारयतु वा धर्मक्रियाकोविदं हन्तु स्वां जननीं पिबत्वपि
 मुग्धां शुद्धां वधुमुज्जतु । वेदान्निन्दतु वा हिनस्तु जनतां किं वानया चिन्तया लक्ष्मीर्यस्य
 गृहे स एव भवति प्रायो जगद्व्यनाम् ॥ ३७ ॥ आलस्यं स्थिरतामुपैति भजते चापल्य-
 मुद्योगितां मुक्तत्वं मितभाषितां विननुते मौढ्यं भवेदार्जवम् । पात्रापात्रविचारणाविरहिता
 यच्छत्युदारामतां मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशतो दोषा अमी स्युर्गुणाः ॥ ३८ ॥ हे लक्ष्मि
 क्षणिके स्वभावचपले मृदे च पापेऽधमे न त्वं चोत्तमपात्रमिच्छसि खले प्रायेण दुश्चा-
 रिणि । ये देवार्चनमत्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रतास्तेभ्यो लज्जसि निर्दये गतमति-
 नीचो जनो बल्लभः ॥ ३९ ॥ नाहं दुश्चरिणी न चापि चपला मूर्खो न मे रोचते नो
 शूरो न च पण्डितो न च शटो हीनासरो नैव च । पूर्वस्मिन्कृतपुण्ययोगविभवो भुक्तं
 स मे सत्फलं लोकानां किममह्यता मयि पुनर्दृष्ट्वा परां संपदम् ॥ ४० ॥ हन्तुर्वन्धुज-
 नान्धनार्थभनयान्गन्तुः परस्त्रीशतं रन्तुर्जन्तुर्विहिंसकैः सह जनैः संतुप्यतो वञ्चनैः । वक्तु-
 स्तीक्ष्णमयुक्तमेव वचनं पेक्तुर्मितं चौदनं नित्यं नृत्यमि मन्दिरेषु कमले कृत्यं तवैतन्म-
 तम् ॥ ४१ ॥ यत्राभ्यागतदानमानचरणप्रसालनं भोजनं सत्सेवा पितृदेवतार्चनविधिः सत्यं

१ हे जननि, भवती यत्र परममुखं प्रसादं तनुते करोत्यसौ पुरुषो भाग्यमैश्वर्यं धत्ते, यत्र कोपं तनुते
 सोऽसौभाग्यं सोऽसौभाग्यं धत्ते, अयं प्रसादविषयः परममुखभोगानामास्पदम्, अयं कोपविषयः परमस्य
 परममुखभोगास्पदम्, भवतीति शेषः, २ तस्य पूर्वोक्तस्य पुरुषस्य गेहं विविधचित्तयुक्तं तथा पृथु महत्कार्तं
 स्वरं स्वर्गं तन्मयं भवति; (पक्षे) चित्ररहितं तथा पृथुकानां बालानामन्नाद्यभावप्रयुक्तेनार्तस्वरेण प्रचुरम्
 ३ स पूर्वोक्तः पुरुषः कान्ताया रतं रमण तदेव रणयुद्धम्; (पक्षे) कान्तारं दुर्गमारण्यं तत्तरणं कलयति
 ४ चन्द्रस्य, ५ प्रियः, ६ निष्पापात्, ७ प्राणिविघातकैः, ८ अपोयम्, ९ मितपचम्, दरिद्रमिति भावः
 १० किमकारकम्.

गवां पालनम् । धान्यानामपि संग्रहो न कलहश्चित्तानुरूपा प्रिया हृष्टा प्राह हरिं वसामि कमला तस्मिन्गृहे निश्चला ॥ ४२ ॥ येषामन्यकैलत्रदर्शनकलाव्युत्पत्तिशून्ये दृशौ मूढं हृच्च परार्थचिन्तनविधौ मिथ्यानभिज्ञं मुखम् । अप्रज्ञातपशून्बुभुक्षितशिशून्भ्रोदकैस्ताम्यतस्तेषां लक्ष्मि गृहान्दृशापि भयभीतेवेह नो वीक्षसे ॥ ४३ ॥ नो जानाति कुलीनमुत्तमगुणं सत्त्वा-
न्वितं धार्मिकं नाचारप्रवणं न कार्यकुशलं न प्रज्ञयालंकृतम् । नीचं क्रूरमपेतसत्त्वमदयं त-
स्मादियं सेवते तद्वंशानुगुणं पयोधिसुतया लक्ष्म्या प्रमाणीकृतम् ॥ ४४ ॥ पीतोऽगस्त्येन
तौतश्चरणतलहतो वल्लभोऽन्येनै रोषादाचालयाद्विप्रवर्यैः स्ववदनविवरे धारिता वैरिणी मे ।
गेहं मे छेदयन्ति प्रतिदिवसमुमाकान्तपूजानिमित्तं तस्मात्त्रिज्ज्ञा सदाहं द्विजकुलसदनं नाथ
नित्यं त्यजामि ॥ ४५ ॥

धनप्रशंसा ।

अहो कनकमाहात्म्यं वक्तुं केनापि शक्यते । नामसाम्यादहो चित्रं धैतूरोऽपि मदप्रदः
॥ १ ॥ न वित्तं दर्शयेत्प्राज्ञः कस्यचित्स्वल्पमप्यहो । मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते मनः
॥ २ ॥ धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमिदं जगत् । अन्तरं नैव पश्यामि निर्धनस्य मृतस्य च
॥ ३ ॥ ब्रह्मघ्नोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् । शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्धनः
परिभूयते ॥ ४ ॥ विभवो हि यथा लोके न शरीराणि देहिनाम् । चाण्डालोऽपि नरः
पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ॥ ५ ॥ कुत आगत्य घटते विषम्य क्व नु याति च । न
लक्ष्यते गतिः सम्यग्धनस्य च धनस्य च ॥ ६ ॥ स्त्रीरूपं मोहकं पुंसो यून एव भवेत्स-
णम् । कनकं स्त्रीबालवृद्धषण्डानामपि सर्वदा ॥ ७ ॥ संपदा सुस्थितमन्यो भवति स्वल्प-
यापि यः । कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ ८ ॥ न नरस्य नरो दासो
दासश्चार्थस्य भूपते । गौरवं लाघवं वापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ९ ॥ यस्यास्ति वित्तं
स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान्गुणज्ञः । स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे
गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥ १० ॥ त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनं पुत्राश्च दाराश्च सुहृज्जनाश्च ।
तमर्थवन्तं पुनराश्रयन्ति ह्यर्थो हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥ ११ ॥ बुभुक्षितैर्व्याकरणं न
भुज्यते पिपासितैः काव्यरसो न पीयते । न च्छन्दसा केनचिदुद्धृतं कुलं हिरण्यमेवार्जय
निष्फला गुणाः ॥ १२ ॥ धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना भवन्ति धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति ।
धनेभ्यः परो बान्धवो नास्ति लोके धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ १३ ॥ दुन्दुभिस्तु
सुतरामचेतनस्तन्मुखादपि धनं धनं धनम् । इत्थमेव निनदः प्रवर्तते किं पुनर्यदि जनः

१ स्त्री. २ समुद्रः. ३ भृगुणा. ४ सरस्वता. ५ कमलम्. ६ “धनूरः कनकाह्वयः” इति कोशात्.
७ परिभवं प्रामोति. ८ आत्मानं सुस्थितं मन्यतेऽसौ. ९ स्त्रज्ञः. १० प्रेक्षणीयः. ११ “धनं धनं धनम्”
इत्युक्तरणशब्दः; (पक्षे) वित्तम्.

सचेतनः ॥ १४ ॥ त्यक्त्वा युवा स्वयुवति सुविलासयोग्यां दूरं विदेशवसतौ निवसन्ध-
नार्थी । रात्र्यागमे स्मरति तां न समेति तस्मात्कान्ताभ्रमादपि वरः कनकभ्रमोऽयम् ॥ १५ ॥
जातिर्यानु रमातलं गुणगणस्तस्याध्यधो मञ्जतां शीलं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां
वह्निना । शौर्ये वरिणि वज्रमाशु निपतस्त्वर्थोऽस्तु नः केवलं येनैकेन विना गुणास्तुणलव-
प्रायाः समस्ता इमे ॥ १६ ॥ निर्द्रव्याः पुरुषाः सदा च विकलाः सर्वत्र मन्दादराः
पुत्रभ्रातृनिरापराधकृपितं दृष्टं न संभाषणम् । भार्या रूपवती सुमन्दमनसा स्नेहेन नालि-
ङ्गते तस्माद्द्रव्यमुपार्जय शृणु सखे द्रव्येण सर्वे वशाः ॥ १७ ॥ माता निन्दति नाभिन-
न्दति पिता भ्राता न संभाषते भृत्यः कुप्यति नानुगच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गते ।
अर्थप्रार्थनशङ्कया न कुरुतं संभाषणं वै सुहृत्तस्माद्द्रव्यमुपार्जय शृणु सखे द्रव्येण सर्वे
वशाः ॥ १८ ॥

धननिन्दा ।

अर्थार्थी जीवलोकोऽयं श्मशानमपि सेवते । जनितारमपि त्यक्त्वा निःस्वं गच्छति दूरतः
॥ १ ॥ लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति प्रायेण परवेदनाम् । शेषे धराभरच्छान्ते शेते नारायणः सु-
खम् ॥ २ ॥ वरं हालाहलं पीतं सद्यःप्राणहरं विषम् । न द्रष्टव्यं धनादयस्य भ्रूमङ्ग-
कुटिलं मुखम् ॥ ३ ॥ भूक्तद्वेषा जडप्रीतिः सुखचिगुल्लङ्घने । मुखे कटुकता नूनं धनिनां
उपरिणामिव ॥ ४ ॥ आलिङ्गिताः परैर्यान्ति प्रस्खलन्ति सैमे पथि । अव्यक्तानि च भाषन्ते
धनिनो मद्यपा इव ॥ ५ ॥ आजन्मानुगतेऽप्यस्मिन्नाले विमुखमम्बुजम् । प्रायेण गुणपूर्णेष्ु
रीतिर्लक्ष्मीवतामियम् ॥ ६ ॥ धनं तावदमुलभं लब्धं कृच्छ्रेण रक्ष्यते । लब्धनाशो यथा
मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ ७ ॥ जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु । मोहयन्ति च
संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ ८ ॥ यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि । भक्ष्यते
सलिले नैकैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ९ ॥ राजतः सलिलादग्नेश्चौरतः कुजनादपि । भयम-
र्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १० ॥ धनाशया खलीकारः कस्य नाम न जायते ।
दूरादामिषलोभेन बध्यते खे वरः खगः ॥ ११ ॥ बधिरयति कर्णविवरं वाचं मूकयति
नयनमन्धयति । विलुतयति गात्रयाष्टिं संपद्रोगोऽयमहुतो राजन् ॥ १२ ॥ लक्ष्म्या परि-
पूर्णोऽहं न भयं मेऽस्तीति मोहनिद्रैषा । परिपूर्णस्थैवेन्दोर्भवति भयं सिंहिकासूनोः ॥ १३ ॥
निरसरे वीक्ष्य महाधनत्वं विद्यानवद्या विदुषा च हेया । रत्नावतंसां कुलटां समीक्ष्य कि-

१ मनास्त्रिषयम्. २ भुक्तिः मोदनेन वक्तव्यम्. ३ भक्ताः सेवकास्तेषां द्वेषः; (पक्षे) भक्तमित्रं तद्वेषः. ४ जडेण
भूतेषु प्रीतिः; (पक्षे) हल्लोः सावर्ण्यात् जले हविः. ५ गुरुणा पित्रादीनामुल्लङ्घने; (पक्षे) गुरु यल्लङ्घनमुप-
वासस्तस्मिन्. ६ कटुभाषित्वम्; (पक्षे) कटुत्वम्. ७ अविषमे. ८ विलक्षणः. ९ राहोः.

मार्थनार्थः कुलटा भवन्ति ॥ १४ ॥ अर्जुनीयति यदर्जने जनो वर्जनीयजनतर्जनादिभिः ।
 मँहु नश्यति चिराय संचिता वञ्चिता जगति के न संपदा ॥ १५ ॥ वरमसिधारा तरुतल-
 वासो वरमिह भिक्षा वरमुपवासः । वरमपि घोरे नरके पतनं न च धनगर्वितवान्धवशरणम्
 ॥ १६ ॥ तानीन्द्रियाण्यविकलानि मनस्तेदेव सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव । अर्थोष्मणा
 विराहितः पुरुषः स एव ह्यन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ १७ ॥ आपद्रतं हससि
 किं द्रविणान्ध मूढ लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् । एतान्प्रपश्यसि घटाञ्ज-
 लयन्त्रचक्रे रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥ १८ ॥ धनमपि परदत्तं दुःखमौ-
 चित्यभाजां भवति हृदि तदेवानन्दकारीतरेषाम् । मलयजरसविन्दुर्वधेते न प्रसन्नं नयति
 च रसवाहादेवमत्यन्तमत्र ॥ १९ ॥ लभेद्यद्दयुतं धनं तदधनं धनं यद्यपि लभेत निर्युतं धनं
 निधनमेव तज्जायते । तथा धनपरार्थकं तदपि भावहीनात्मकं यदक्षरपदद्वयान्तरगतं धनं
 तद्धनम् ॥ २० ॥ दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो दूरेण च्छेदलमाक-
 ल्य हतभुग्भस्मीकरोति क्षणात् । अस्मः छावयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ति ध्रुवं दु-
 र्दृष्टास्तनया नयन्ति निर्धनं धिग्धिग्धनं तद्वहु ॥ २१ ॥

धनिप्रशंसा ।

धनवान्बलवाञ्छोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा । प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १ ॥
 वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः । सर्वे ते धनवृद्धानां द्वारि तिष्ठन्ति किंकराः
 ॥ २ ॥ न सा विद्या न तच्छीलं न दानं न च सा कला । अर्थार्थिभिर्न तच्छौर्यं धनिनां ।
 यन्न कीर्त्यते ॥ ३ ॥ पतन्ति खड्गधारासु विशन्ति मैकरालयम् । किं न कुर्वन्ति सुभगे
 कष्टमर्थार्थिनो नराः ॥ ४ ॥ एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर । एवमाशाग्रह-
 ग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥ ५ ॥ यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य वा-
 न्धवाः । यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ६ ॥ धनी वरं कुलीनोऽप्यकु-
 लीनो धनवर्जितः । सुविद्यो जातवंशोऽपि निर्धनः परिहीयते ॥ ७ ॥ को नाम नानुवृत्तिं
 सुमहानपि धनवतः कुरुते । वितेशभवनभिक्तेः समीपमुपसेवते शंभुः ॥ ८ ॥ हेतुप्रमा-
 णयुक्तं वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य । अर्थ्यतिपरुषमसत्यं पूज्यं वाक्यं समृद्धस्य ॥ ९ ॥

१ धवलोभवति. २ भयत्रासादिभिः. ३ द्रष्टि. ४ वैकल्यरहितानि. ५ अखण्डता. ६ द्रव्यरूपो-
 ण्यतया. ७ विपद्ग्रस्तम्. ८ दशसहस्रम्; (पक्षे) अकारेण युतं धनम्. अधनमित्यर्थः. ९ लक्षसंख्याकम्;
 (पक्षे) निशब्देन युतं धनम्. निधनमित्यर्थः. १० धनस्य परार्थ संख्याविशेषः; (पक्षे) धनशब्दसंबन्धि पर-
 मर्थे 'न' इति तच्च भावहीनात्मकम्. अभावबोधकमित्यर्थः. ११ अक्षरः परमात्मा तच्चरणद्वयान्तरे गतं प्राप्तं
 यद्धनं मोक्षरूपं धनं तदेव धनम्; (पक्षे) अक्षरयोः पकारदकारात्मकयोर्मध्यवाति धन इत्येतदक्षरद्वयरूपम्.
 धनमित्यर्थः. १२ हरन्ति. १३ कपटम्. १४ अग्निः. १५ दुष्टाचरणाः. १६ नाशम्. १७ समृद्धम्. १८ अ-
 तिकठोरम्.

वैभवभाजां दूषणमपि भूषणपक्ष एव निक्षिप्तम् । गुणमात्मनामधर्मं द्वेषं च गृणन्ति कारुणदाः ॥ १० ॥ वाणी दरिद्रस्य शुभा हितापि ह्यर्थेन शब्देन च संप्रयुक्ता । न शोभते वित्तवतः समीपे भेरीनिनादोपैहतेव वीणा ॥ ११ ॥ यादृशि तादृशि वित्तसनाथे पक्षपिशाचशतानि वसन्ति । यानि पुनर्निवसन्ति महीशे तानि न केनचिदाकलितानि ॥ १२ ॥ न विद्या नैव कुलेन गौरवं जनानुरागो धनिकेषु सर्वदा । कैपालिना मौलिधृतापि जाह्नवी प्रयाति रत्नाकरमेव सत्वरम् ॥ १३ ॥ गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि सदा कपाली सा तस्य क्षुम्बति मुखं न कदाचिदेव । रत्नाकरं प्रति चुचुम्ब सहस्रवक्त्रैर्गङ्गादयो युवतयः सधनानुकूलाः ॥ १४ ॥ धिगस्त्वेतां विद्यां धिगपि कवितां धिक्मुजनतां वयो रूपं धिग्धिग्धिगपि च यशो निर्धनवतः । असौ जीयादेकः सकलगुणहीनोऽपि धनवान्बहिर्यस्य द्वारे तृणलवनिभाः सन्ति गुणिनः ॥ १५ ॥ परित्सीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये स पश्चात्संपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् । अतश्चानैकान्त्यादुरुलघुतयार्थेषु धनिनामवस्था वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ १६ ॥

दरिद्रनिन्दा ।

उत्थाय हृदि लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः । बालवैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचाविव ॥ १ ॥ हे दारिद्र्य नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः । पश्याम्यहं जगत्सर्वं न मां पश्यति कश्चन ॥ २ ॥ इह लोकेऽपि धनिनां परोऽपि स्वजनायते । स्वजनोऽपि दरिद्राणां तत्क्षणादुर्जनायते ॥ ३ ॥ परीक्ष्य सत्कुलं विद्यां शीलं शौर्यं सुरूपाताम् । विधिर्दिदाति निपुणः कन्यामिव दरिद्रताम् ॥ ४ ॥ दारिद्र्यानलसंतप्तः शान्तः संतोषवारिणा । याचकाशाविषातान्तर्दाहः केनोपशाम्यति ॥ ५ ॥ येनैवाम्बरखण्डेन संवीतो निशि चन्द्रमाः । तेनैव च दिवा भानुरहो दौर्गत्यमेतयोः ॥ ६ ॥ चाण्डालश्च दरिद्रश्च द्वावेतौ सदृशाविह । चाण्डालोऽपि दरिद्रोऽपि सर्वकर्मसु निन्दितः ॥ ७ ॥ अर्थेन तु विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः । क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुमारितो यथा ॥ ८ ॥ द्वाविमावम्भसि क्षेप्यौ गाढं बद्ध्वा गले शिलाम् । धनिनं चाप्रदातारं दरिद्रं चातपस्विनम् ॥ ९ ॥ अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थं यत्ने च पौरुषे । मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः सुखम् ॥ १० ॥ दूये कान्ताकरं वीक्ष्य मणि-कङ्कणवर्जितम् । अतः परं परं दूये मणिकं कणवर्जितम् ॥ ११ ॥ रात्रौ जानुर्दिवा भानुः क्लेशानुः संध्ययोर्ह्ययोः । पश्य शितं मया नीतं जानुभानुकुशानुभिः ॥ १२ ॥ किं करोमि क गच्छामि कमुपैमि दुरात्मना । दुर्भरेणोदरेणाहं प्राणैरपि विडम्बितः ॥ १३ ॥ दुःखं

१ कन्याणी. २ दुन्दुभिध्वनिल्लेख. ३ संकरण. ४ मस्तकः. ५ प्राणान्धारयतु. ६ आकाशम्; (पक्षे) वस्त्रम्. ७ पराणुले. ८ खेदं प्राप्नोमि. ९ मणियुक्तं यत्कङ्कणं तेन वर्जितम्. १० अत्यन्तम्. ११ मृण्मय पात्रम्. १२ भोग्यकणरहितम्. १३ अग्निः.

दुःखमिति ब्रूयान्मानवो नरकं प्रति । दारिद्र्यादधिकं दुःखं न भूतं न भविष्यति ॥ १४ ॥
 किं चान्यैः सुकुलाचारैः सेव्यतामेति पूरुषः । धनहीनः स्वपत्नीभिस्त्यज्यते किं पुनः परैः
 ॥ १५ ॥ किं वाच्यं सूर्यशशिनोर्दारिद्र्यं महतां पुरः । दिनरात्रिविभागेन परिधत्तो यद-
 स्वरम् ॥ १६ ॥ शून्यमपुत्रस्य गृहं चिरधून्यं नास्ति यस्य सन्मित्रम् । मूर्खस्य दिशः
 शून्याः सर्वं शून्यं दरिद्रस्य ॥ १७ ॥ पक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च तरुः सरश्च जलही-
 नम् । सर्पश्चोद्धृतदंष्ट्रस्तुल्यं लोके दरिद्रश्च ॥ १८ ॥ रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परा-
 वसथशायी । यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ १९ ॥ अम्बा तुष्यति न
 मया न स्तुषया सापि नाम्बया न मया । अहमपि न तया न तया वद राजर्कस्य
 दोषोऽयम् ॥ २० ॥ पृथुकार्तस्वरपात्रं भूषितनिःशेषपरिजनं देव । विलसत्करेणुगहनं सं-
 प्रति सममावयोः सदनम् ॥ २१ ॥ दारिद्र्यान्मरणाद्वा मरणं संरोचते न दारिद्र्यम् । अ-
 ल्पच्छेदं मरणं दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम् ॥ २२ ॥ परिहरति रतिं मतिं लुनीते स्खलति भृशं
 परिवर्तते च भूयः । इति बत विषमा दशास्य देहं परिभवति प्रसन्नं किमत्र कुर्मः ॥ २३ ॥
 दारिद्र्यं भोस्त्वं परमं विवेकिं गुणाधिके पुंसि सदानुरक्तम् । विद्याविहीने गुणवर्जिते च
 मुहूर्तमात्रं न रतिं करोषि ॥ २४ ॥ दारिद्र्यं शोचामि भवन्तमेवमस्मच्छरीरे सुहृदित्यु-
 पित्वा । विपन्नदेहे मयि मन्दभाग्ये ममेति चिन्ता क्व गमिष्यसि त्वम् ॥ २५ ॥ एको हि
 दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोरिति यो बभाषे । न तेन दृष्टं कविना समस्तं दारि-
 द्र्यमेकं गुणकोटिहारि ॥ २६ ॥ धनैर्विमुक्तस्य नरस्य लोके किं जीवितेनादित एव तावत् ।
 यस्य प्रतीकारनिरर्थकत्वात्कोपप्रसादा विफलीभवन्ति ॥ २७ ॥ अहो नु कष्टं सततं
 प्रवासस्ततोऽतिकष्टः परंगेहवासः । कष्टाधिका नीचजनस्य सेवा ततोऽतिकष्टा धनही-
 नता च ॥ २८ ॥ वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं द्रुमालयं पत्रफलाम्बुभोजनम् । तृणानि
 शय्या वसनं च वल्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ २९ ॥ यदा तु भाग्यक्षयपीडितां
 दशां नरः कृतान्तोपहितां प्रपद्यते । तदास्य मित्राण्यपि यान्त्यमित्रतां चिरानुरक्तोऽपि
 विरज्यते जनः ॥ ३० ॥ अयं पटो मे पितुरङ्गभूषणं पितामहाद्यैरुपभुक्तयौवनः । अलंक-
 रिष्यत्यथ पुत्रपौत्रकान्मयाधुना पुष्पवदेव धार्यते ॥ ३१ ॥ अर्था न सन्ति न च मुञ्चति

१ आकाशम्; (पक्षे) वस्त्रम्. २ दरिद्रस्येत्यर्थः. ३ पृथूनि कार्तस्वरस्य सुवर्णस्य पात्राणि यस्मिन्सतत्; (पक्षे)
 पृथुकानां बालानामातैस्वरा रुदितशब्दास्तेषां पात्रं भाजनम्. ४ भूषिता अलंकृता निःशेषाः परिजना यस्मिन्;
 (पक्षे) भुवि उषिता निःशेषाः परिजना यस्मिन्. ५ विलसन्त्यः शोभमानाः करेणवो हस्तिन्यस्ताभिर्गह्वरं
 निविडम्; (पक्षे) वयवोः सावर्ण्यात् बिले सन्त एव सत्का बिलवार्तनो ये रेणवो धूलयस्तैर्गह्वरं व्याप्तम्.
 ६ गृहम्. ७ विचारशीलम्. ८ प्रीतिम्. ९ स्थित्वा. १० विनष्टशरीरे. ११ हृतभाग्ये. १२ गुणसमुदाये.
 १३ कालिदासः “ एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्गः ” इति कुमारसंभवस्थे पद्ये.
 १४ कोटिशुणनाशकमिति भावः. १५ परगृहवासः. १६ वस्त्रम्.

मां दुराशा त्यागे रतिं वहति दुर्ललितं मनो मे । याच्ना हि लीघवकरी स्ववधे च पापं
 प्राणाः स्वयं व्रजत किं प्रविलम्बितेन ॥ ३२ ॥ धनं यदि गतं गतं चरणयुग्मरेणूपमं धरा
 यदि गता गता कथय मे किमेतावता । इदं पुनरैरुतुदं धनिगणैरिदानीतनैर्दरिद्रगणना-
 विधौ यदहमङ्गपाते धृतः ॥ ३३ ॥ निवामश्चिन्तायाः परपरिभवो वैरमपरं जुगुप्सा मि-
 त्त्राणां स्वजनजनविद्वेषकरणम् । वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति च कलत्रात्परिभवो हृदिस्थः शो-
 काग्निर्न च दहति मंतापयनि च ॥ ३४ ॥ अये लाजानुच्चैः पथि वचनमाकर्ण्य गृहिणी
 शिशोः कर्णो यत्नात्सुपिहितवती दीनवदना । मयि क्षीणोपाये यदकृतं दशावश्वशत्रवे
 तदन्तःशल्यं मे त्वमिव पुनरुद्धर्तुमुचितः ॥ ३५ ॥ विधातुर्द्वे कन्ये सुगतिरपरा दुर्गतिर-
 भूत्पुरा धाताराध्यां गृणकुलविर्हानाय स ददौ । ततः पश्चात्तापादिव सुगणसज्जातमधुना
 कुलीनं विद्धां वग्मिह मृगण्यं मृगयन् ॥ ३६ ॥ न भिक्षा दुर्भिक्षे मिलति दुरवस्थाः
 कथमृणं लभन्ते कर्माणि द्विजपरिवृट्कान्कारयतु कः । अदञ्चैव त्रासं ग्रहपतिर-
 सावस्तमयने क यामः किं कुर्मो गृहिणि गहनो जीवनविधिः ॥ ३७ ॥ मां रो-
 दीश्रिरमहि वत्सरहितान्दृष्ट्वा च बालानिमानायातस्तव वत्स दास्यति पिता ग्रैवे-
 र्यकं वांससी । श्रुत्वैवं गृहिणावर्त्तामि निकटे कुञ्जस्य निष्किंचनो निःश्वस्याश्रुजल-
 लवज्जलमुखः पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ ३८ ॥ कन्धाखण्डमिदं प्रयच्छ यदि वा स्वाङ्गे गृहा-
 णार्भकं रिक्तं भूतलमत्र नाथ भवनः पृष्ठे पल्लोच्चयः । दंपत्योरिति जल्पतोर्निशि यदा
 चोरः प्रविष्टस्तदा लब्धं 'कपटमन्यतस्तदुपरि सिन्धवा रुदन्निर्गतः ॥ ३९ ॥ वृद्धोऽन्धः प-
 तिरेष भेजकगतः स्तृणावशेषं गृहं कालोऽभ्यर्णजलागमः कुशलिनी वत्सस्य वार्तापि नो ।
 यत्नात्संचिततैलबिन्दुघटिका भस्मिन् पय्याकुला दृष्ट्वा गर्भभगलां निर्जवधूं श्वश्रूश्चिरं रोदि-
 ति ॥ ४० ॥ नो मेवा विहिता गुरोरापि मनाङ्गा वा कृतं पूजनं देवानां विधिवन्ना वा शिव
 शिव स्निग्धादयः सेविताः । किं तु त्वच्चरणीं सस्वनि रमादा जन्मनः सेवितौ तस्मान्मां
 विजहानि सा भगवती शङ्कं संपत्नी तव ॥ ४१ ॥ क्षुत्क्षामाः शिशवः शवा इव भृशं म-
 न्दाशया बान्धवा लिप्ता जजरककरी जंतुलवैर्नो मां तथा बाधते । गेहिन्या त्रुटितांशुकं घट-
 यितुं कृत्वा भेकाकु स्मितं कप्यन्ती प्रतिवेशिलोकगृहिणी मूर्च्छा यथा याचिता ॥ ४२ ॥
 दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्द्रुमैः सेवितं दग्धा वायुमुतेन रावणपुरी लङ्का पुनः स्व-
 र्णभूः । दग्धः पेंशरः पिताकपनिता तेनाप्ययुक्तं कृतं दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि
 दग्धं न हि ॥ ४३ ॥ उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्रह सखे दारिद्र्यभारं मम श्रान्तस्तावदहं चिरा-

१ लघुत्वकारिणी. २ कालक्षेप्येति यावत्. ३ मर्मस्पृक. ४ लादितवती. ५ रोदनं मा कुर्व. ६ कण्ठ-
 भूषणम्. ७ वस्त्रे. ८ भिक्षे. ९ दरिद्र. १० तुषसंचयः. ११ जीर्णवस्त्रखण्डम्. १२ शय्या. १३ गृह-
 स्तम्भः. १४ समीपः. १५ व्याकुला. १६ स्तुपाय. १७ लक्ष्मीरित्यर्थः. १८ बालनीसदृशः सांख्यिकः क्रुम्भः
 १९ साक्षात्प्रेरः. २० स्तवसाहित स्मितम्. २१ मदनः. २२ धारय.

न्मरणं सेवे त्वदीयं सुखम् । इत्युक्तं धनवर्जितस्य वचनं श्रुत्वा श्मशाने शवो दारिद्र्या-
 न्मरणं वरं वरमिति ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ ४४ ॥ भद्रे वाणि ममानने कुरु दयां वर्णा-
 नुपूर्व्यां चिरं चेतः स्वास्थ्यमुपैहि याहि करुणे प्रज्ञे स्थिरत्वं ब्रज । लज्जे तिष्ठ पराङ्मुखी
 क्षणमहो तृष्णे पुरः स्थीयतां पापो यावदहं ब्रवीमि धनिनां देहीति दीनं वचः ॥ ४५ ॥ यो
 गङ्गामतरत्तथैव यमुनां यो नर्मदां शर्मदां का वार्ता सरिदम्बुलङ्घनविधौ यश्चार्णवांस्तीर्णवान् ।
 सोऽस्माकं चिरमास्थितोऽपि सहसा दारिद्र्यनामा सखा त्वद्दानाम्बुसरित्प्रवाहलहरीमग्नौ न
 संभाव्यते ॥ ४६ ॥ दारिद्र्याद्ध्रियमेति ह्रीर्परिगतः सत्त्वात्परिभ्रश्यते निःसत्त्वः परिभूयते प-
 रिभवात्त्रिवेदं मापद्यते । निर्विण्णः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते निर्बुद्धिः क्ष-
 यमेत्यहो निधनता सर्वापदार्मास्पदम् ॥ ४७ ॥ शीतेनाध्युषितस्य माघजलवच्चिन्तार्णवे म-
 ज्जतः शान्ताग्नेः स्फुरिताधरस्य धमतः क्षुत्क्षामकुक्षेर्मम । निद्रा क्वाप्यवमानितेव दयिता सं-
 त्यज्य दूरं गता तत्पात्रप्रतिपादितेव कमला नो हीयते शर्वरी ॥ ४८ ॥ दारिद्र्यात्पुरुषस्य
 बान्धवजनो वाक्ये न संतिष्ठते सुस्तिधा विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फारीभवन्त्यापदः । सखं
 ह्रासमुपैति शीलशशिनः कान्तिः परिभ्राज्यते पापं कर्म च यत्परैरपि कृतं तत्तस्य संभाव्यते
 ॥ ४९ ॥ सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुरुते संभाष्यते नादरात्संप्राप्तो गृहमुत्सवेषु धनिनां सा-
 वज्ञमालोक्यते । दूरादेव महाजनस्य विरहत्यल्पच्छदो लज्जया मन्ये निर्धनता प्रकामम-
 परं षष्ठं महापातकम् ॥ ५० ॥ पौरुषं न भयं न दण्डपतनं त्रासो न वा भूपतेर्निःसङ्गं
 शयनं निशासु गमनं दुर्गेषु मार्गेषु च । दारिद्र्यं सुखमेव केवलमहो दोषद्वयं वर्तते जाया
 निन्दति अङ्गभोगसमये मुञ्चन्ति वै याचकाः ॥ ५१ ॥ वासश्चर्म विभूषणं शवशिरो भस्मा-
 ङ्गलेपः सदा हेको गौः स च लाङ्गलाद्यकुशलः संपत्तिरेतादृशी । इत्यालोच्य विमुच्य
 शंकरमगाद्रत्नाकरं जाह्नवी कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ ५२ ॥ मद्देहे
 मशकीव मूषकवधूर्मूषीव मार्जारिका मार्जारीव शुनी शुनीव गृहिणी वाच्यः किमन्यो जनः ।
 मूर्छापन्नशिशूनमुन्विजहतो दृष्ट्वा तु झिळीरवा लूता तन्तुवितानसंघतमुखी चुल्ली चिरं रो-
 दिति ॥ ५३ ॥ पीठाः कच्छपवत्तरन्ति सलिले संमार्जनी मीनवद्दर्वी सर्पविचेष्टितानि कुरुते
 संत्रासयन्ती शिशून् । शूर्पाधीवृत्तमस्तका च गृहिणी भित्तिः प्रपातोन्मुखी रात्रौ पूर्णतडागसं-
 निभमभूद्वाजन्मदीयं गहम् ॥ ५४ ॥ शीलं शातयति श्रुतं शमयति प्रज्ञां निहन्त्यादरं दैन्यं
 दीपयति क्षमां क्षपयति ब्रीडामपि ह्यस्यति । तेजो जर्जरयत्यपास्यति मतिं विस्तारयत्य-
 र्थितां पुंसः क्षीणधनस्य किं न कुरुते वैरं कुटुम्बग्रहः ॥ ५५ ॥ दारिद्र्येण समीरितापि बहुशः
 कण्ठं समालम्बते कण्ठात्कष्टशतैः कथं कथमपि प्राप्नोति जिह्वातलम् । जिह्वाकीलककीलि-
 तैव सुदृढं तस्मान्न निर्यात्यसौ वाणी प्राणपरिक्षयेऽपि महतां देहीति नास्तीति च ॥ ५६ ॥

दानप्रशंसा ।

अनुकूले विधौ देयं यतः पूरयिता हरिः । प्रतिकूले विधौ देयं यतः सर्वं हरिष्यति ॥ १ ॥ यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनै-
रपि ॥ २ ॥ यद्ददामि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषम-
न्यस्य रक्षसि ॥ ३ ॥ त्याग एको गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणराशिभिः । त्यागाज्जगति पूज्यन्ते
पशुपाषाणपादपाः ॥ ४ ॥ भवन्ति नरकाः पापात्पापं दारिद्र्यसंभवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन
तस्माद्दानपरो भवेत् ॥ ५ ॥ ग्रामादपि तदर्थं च कस्मान्नो दीयतेऽर्थिषु । इच्छानुरूपो
विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ६ ॥ गौरवं प्राप्यते दानान्न तु वित्तस्य संचयात् ।
स्थितिरुच्चैः पयोदानां पयोधीनामथः स्थितिः ॥ ७ ॥ दरिद्रान्मर कौन्तेय मा प्रयच्छे-
श्वरे धनम् । व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः ॥ ८ ॥ दातव्यमिति यद्दानं दी-
यतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं विदुः ॥ ९ ॥ उपार्जितानां वि-
त्तानां त्याग एव हि रक्षणम् । तद्वागोदरमंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १० ॥ दानो-
पभोगवन्ध्या या मुहूर्त्तिर्या न भुज्यते । पुंसां समाहिता लक्ष्मीरलक्ष्मीः क्रमशो भवेत्
॥ ११ ॥ किं तथा क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला । या न वेश्येव सौमान्या पथिकै-
रुपभुज्यते ॥ १२ ॥ आयासगतलब्धस्य प्राणेभ्योऽपि गरीयसः । गतिरेकैव वित्तस्य
दानमन्या विपत्तयः ॥ १३ ॥ दानेन श्लाघ्यतां यान्ति पशुपाषाणपादपाः । दानमेव गुणः
श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणकोटिभिः ॥ १४ ॥ दानं भोगो नाशस्तित्तो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ १५ ॥ यो न ददाति न भुङ्क्ते सति
विभवे नैव तस्य तद्द्वयम् । तृणमयकृत्रिमपुरुषो रक्षति मस्य परस्यार्थे ॥ १६ ॥ दातव्यं
मोक्तव्यं सति विभवे संग्रहो न कर्तव्यः । पश्यामि भूधुरीणां संचितमर्थं हरन्त्यन्ये
॥ १७ ॥ अणुमपि विनरणशीलं भावमनुदयं बुधा जानु । लघुरपि हि वर्ण इष्टः सद्भिर्गु-
रुरेव चेद्विसर्गपरः ॥ १८ ॥ मीयतां कथमभीप्सितमेपां दीयतां द्रुममयाचितमेव । तं धि-
गस्तु कलयन्नापि वाञ्छामर्थिवागवसरं सहते यः ॥ १९ ॥ प्रापितेन चटुकाकुर्विडम्बं ल-
म्बितेन बहुयाचनलज्जाम् । अर्थिना यदघमर्जते दाता तन्न लुम्पति विलम्ब्य ददानः ॥
२० ॥ यत्प्रदेयमुपनीय वदान्यैर्दीयते सलिलमर्थिजनाय । याचनोक्तिविफलत्वविशङ्का-
त्रासमूर्च्छनचिकित्सितमेतत् ॥ २१ ॥ अर्थिने न तृणवद्भनमात्रं किंतु जीवनमपि प्रतिपा-
द्यम् । एवमाह कुशवज्जलदायी द्रव्यदानविधिकृतिविदग्धः ॥ २२ ॥ पङ्कसंकरविगर्हितमहं
न श्रियः कमलमाश्रयणाय । अर्थिपाणिकमलं विमलं तद्दासवेश्म विदधीत सुधीस्तत्

१ देवे. २ पूरणकर्ता. ३ अनेकोपभोग्या. ४ नाश इत्यर्थः. ५ तृणकृतकपटपुरुषः. सत्परक्षणार्थमुच्चप्र-
दक्षे श्वापदभयहरेस्तुनादिभिः पुरुषः कियत इति प्रसिद्धम्. ६ ऐश्वर्यं. ७ अमरीणाम्. ८ हास्यत्वम्.

॥ २३ ॥ दानपात्रमधमर्णमिहैकग्राहि कोटिगुणितं दिवि दाये । साधुरेति सुकृतैर्यदि कर्तुं पारलौकिककुसीदमसीदत् ॥ २४ ॥ अर्थो विनैवार्थनयोपसीदन्नाल्पोऽपि धीरैरवधीरणीयः । मान्येन मन्ये विधिना वितीर्णः स प्रीतिदायो बहुमन्तुमर्हः ॥ २५ ॥ दानेन भूतानि वशीभवन्ति दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् । परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दानैर्दानं हि सर्वव्यसनानि हन्ति ॥ २६ ॥ तुरगशतसहस्रं गोगजानां च लक्षं कनकरजतपात्रं मेदिनी सागरान्तम् । विमलकुलवधूनां कोटिकन्याश्च दद्यान्नहि नहि सममेतैरन्नदानं प्रधानम् ॥ २७ ॥ कामं वाचः कतिचिदफलाः सन्तु लोके कवीनां सन्त्येवान्या मधुरिपुकथा संस्तवात्कामदोग्ध्यः । वित्तं कामं भवतु विफलं दत्तमश्रोत्रियेभ्यः पात्रे दत्तैर्भवति हि धनैर्धन्यता भूरिदातुः ॥ २८ ॥ मेरुर्दूरगतो महान्हिमगिरिः प्रालेयमात्रोऽभवच्चन्द्रः श्रीसहितोऽपि याचकभयात्क्षीणत्वमालम्बते । कौपीनं धृतवान्हरोऽपि सहसा विष्णुर्जले संस्थितो वारां राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः ॥ २९ ॥ देयं भो अधने धनं सुकृतिभिर्नो संचितं सर्वदा श्रीकर्णस्य बलेश्च विक्रमपतेरद्यापि कीर्तिः स्थिता । आश्चर्यं मधु दानभोगरहितं नष्टं चिरात्संचितं निर्वाणादपि पाणिपादयुगलं घर्षन्त्यहो मक्षिकाः ॥ ३० ॥

लोभनिन्दा ।

लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिलोभ एव च । द्वेषक्रोधादिजनको लोभः पापस्य कारणम् ॥ १ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रजायते । लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति क्रोधाद्गोहः प्रवर्तते । द्रोहेण नरकं याति शास्त्रज्ञोऽपि विचक्षणः ॥ ३ ॥ मातरं पितरं पुत्रं भ्रातरं वा सुहृत्तमम् । लोभाविष्टो नरो हन्ति स्वामिनं वा सहोदरम् ॥ ४ ॥ लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् । तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ ५ ॥ लोभाविष्टो नरो वित्तं वीक्षते न स चापदम् । दुग्धं पश्यति मार्जारो यथा न लघुडाहतिम् ॥ ६ ॥ प्रायेण धनिनामेव धनलोभो निरन्तरम् । पश्य कोटिद्वयोपेतं लक्षाय प्रणतं धनुः ॥ ७ ॥ नात्यर्थमर्थार्थितया लुब्धमद्वेजयेज्जनम् । अबिधर्दत्त्वाश्वरत्नं स्त्रीर्मथ्यमानोऽसृजद्विषम् ॥ ८ ॥ लोभः सदा विचिन्त्यो लुब्धेभ्यः सर्वतो भयं दृष्टम् । कार्याकार्यविचारो लोभविमूढस्य नास्त्येव ॥ ९ ॥ सत्यप्रशमतपोभिः शास्त्रधनैः शास्त्रवेदिभिर्विजितः । लोभो बत प्रविष्टः कुटिलं हृदयं किरातीनाम् ॥ १० ॥ स्नेहोपपन्न इति पूर्णदशाविशेषशाली स्वमात्मनि वसुप्रकरं निधाय । लब्धोदये तमथ गृह्णाति पद्मबन्धौ दीपा भवन्ति कलुषा बलवान्हि लोभः ॥ ११ ॥ यक्षुर्गमैटवीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरं गाहन्ते गहनं समुद्रमथनक्लेशं कृषिं कुर्वते ।

सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसंचरं सर्पन्ति प्रंधनं धनान्वितधियस्तल्लोभविस्फू-
मितिम् ॥ १२ ॥

उदारप्रशंसा ।

शतं पृ जायते गूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा
॥ १ ॥ दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति । अदाता हि धनत्यागी धनं हित्वा हि
गच्छति ॥ २ ॥ रक्षन्ति कृपणाः पाणौ द्रव्यं कंव्यमिवात्मनः । तदेव सन्तः सततमुत्सृज-
न्ति यथा मलम् ॥ ३ ॥ याचितो यः प्रहृष्येत दत्त्वा च प्रीतिमान्भवेत् । तं दृष्ट्वाप्यथवा
श्रुत्वा नरः स्वर्गमवाप्नुयान् ॥ ४ ॥ आकारमात्रे विज्ञाते संपादितमनोरथाः । ते धन्या ये
न गृण्वन्ति दीनाः कामार्थिनां गिरः ॥ ५ ॥ कर्णलङ्घिगुणोत्कर्षास्त्यागिनो धन्विनस्तथा ।
निष्फलान्न विमृक्षन्ति मार्गणान्संमुखं स्थितान् ॥ ६ ॥ देहि देहीति जल्पन्ति त्यागिनो-
ऽप्यर्थिनोऽपि च । आलोकयन्ति भारः स्यादस्ति नास्तीति न क्वचित् ॥ ७ ॥ युध्यन्ते
पक्षिपशवः पठन्ति शुकसारिकाः । दातुं शक्नोति यो वित्तं स गूरः स च पण्डितः ॥ ८ ॥
अयं निर्जः परो वेति गणना लघुचतसाम् । उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ९ ॥
अर्थिनां कृपणा दृष्टिस्त्वन्मुखे पतिता सक्तम् । तदवस्था पुनर्देवान्नान्यस्य मुखमीक्षते ॥ १० ॥
लक्ष्मीपथोधरोत्सङ्गकुङ्कुमारुणितो हरः । धन्यो बलिः स येनास्य भिक्षापात्रीकृतः करः
॥ ११ ॥ कर्णस्त्वचं शिबिर्मामं जीवं जीमूतवाहनः । ददौ दधीचिरस्थीनि नास्त्यदेयं महा-
त्मनाम् ॥ १२ ॥ दाता नीचोऽपि मेवः स्यान्निष्फलो न महानपि । जलार्थी वारिधिं
त्यक्त्वा पथ्य कृपं निषेवते ॥ १३ ॥ सैव परं न विनश्यति तैन्नुरपि या श्रीर्निवेशिता
मत्सु । अवशिष्यते हिमांशोः सैव कला या स्थिरा शंभौ ॥ १४ ॥ कियती पञ्चसहस्री
कियती लक्षाप्यकांठिरपि कियती । औदार्योन्नतमनसां रत्नवती वसुमती कियती ॥ १५ ॥

कृपणनिन्दा ।

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति । अस्पृशन्नेव वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति
॥ १ ॥ यदज्यते परिश्रमैरर्जितं यन्न भुज्यते । विभज्यते यदन्तेऽन्यैः कस्यचिन्मास्तु तद्ध-
नम् ॥ २ ॥ यत्करोत्यर्थं रतिं श्लेशं वृष्णां मोहं प्रजागरम् । न तद्धनं केदर्याणां हृदये
व्योधिरेव सः ॥ ३ ॥ मृत्युः शरीरगोप्तारं धनरक्षं वसुधरा । दुश्चारिणीव हसति स्वपतिं
पुत्रवत्सलम् ॥ ४ ॥ त्यागभोगविहीनेन धनेन धनिनो यदि । भवामः किं न तेनैव धनेन
धनिनो वयम् ॥ ५ ॥ दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य यान्ति वै । स कर्मकारभस्त्रेव

१ बुद्धम्. २ विलासः. ३ मासम्. ४ वाणान्; (पक्षे) याचकान्. ५ स्वकीयः. ६ समुद्रम्. ७ अल्पा.
संपाद्यते. ८ अवसाने. ९ अस्वस्वत्वम्. १० विचाराशक्तिम्. ११ कृपणानाम्. १२ पीडैव.

श्वसन्नपि न जीवति ॥ ६ ॥ अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयम् । आत्मा संस्कृत्य
 संस्कृत्य परोपकरणीकृतः ॥ ७ ॥ कृपणेन शवेनैव मृतेनापि न दीयते । मांसं वर्धयता
 तेन काकस्योपकृतिः कृता ॥ ८ ॥ बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षाद्वारा गृहे गृहे । दीयतां
 दीयतां नित्यमदातुः फलमीदृशम् ॥ ९ ॥ द्वारं द्वारं रटन्तीह भिक्षुकाः पात्रपाणयः ।
 दर्शयन्त्येव लोकानामदातुः फलमीदृशम् ॥ १० ॥ न दातुं नोपभोक्तुं च शक्नोति कृपणः
 श्रियम् । किं तु स्पृशति हस्तेन नपुंसक इव स्त्रियम् ॥ ११ ॥ किंशुके किं शुकः कुर्या-
 त्फलितेऽपि बुभुक्षितः । अदातरि समृद्धेऽपि किं कुर्युरुपजीविनः ॥ १२ ॥ वरं विभवही-
 नेन प्राणैः संतर्पितोऽनलः । नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १३ ॥ उदारच-
 रितस्त्यागी याचितः कृपणोऽधिकः । एको धनं ततः प्राणानन्यः प्राणांस्ततो धनम्
 ॥ १४ ॥ नोपभोक्तुमपि स्त्रीबो जानात्युपचितां श्रियम् । ग्राम्यो विरागयत्येव रमयन्नपि
 कामिनीम् ॥ १५ ॥ कृपणः स्वधूसङ्गं न करोति भयादिव । भविता यदि मे पुत्रः स मे
 वित्तं हरोदिति ॥ १६ ॥ यदधोऽधः क्षितौ वित्तं निचैखान मितपचः । तर्दधोनिलयं गन्तुं
 चक्रे पन्थानमग्रतः ॥ १७ ॥ निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्जनमिच्छति । परार्थं भार-
 वाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनम् ॥ १८ ॥ असंभोगेन सामान्यं कृपणस्य धनं परैः । अ-
 स्येदमिति संबन्धो हानौ दुःखेन गम्यते ॥ १९ ॥ सति द्राक्षाफले क्षीरे मृदामास्वादनं
 मुदे । अहो मातुरियं रीतिः कृपणे गर्भवतिनि ॥ २० ॥ अदातुर्मानसं क्वापि न स्पृशन्ति
 कवेर्गिरः । दोषायैवातिवृद्धस्य विलासास्तरुणीकृताः ॥ २१ ॥ शरणं किं प्रपन्नानि विष-
 वन्मारयन्ति वा । न त्यजन्ते न भुज्यन्ते कृपणेन धनानि यत् ॥ २२ ॥ धनं यदिह मे
 दत्से विधे मा देहि कर्हिचित् । औदार्यं धनिनो देहि यन्मदीये हृदि स्थितम् ॥ २३ ॥
 वीणेव श्रोत्रहीनस्य लोलाक्षीव विचक्षुषः । व्यसोः कुसुममालेव श्रीः कदर्यस्य निष्फला
 ॥ २४ ॥ लुब्धो न विमृजत्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया । दातापि विमृजत्यर्थं तथैव ननु
 शङ्कया ॥ २५ ॥ दैववशादुत्पन्ने सति विभवे यस्य नास्ति भोगेच्छा । न च परलोकसं-
 भीहा स भवति धनपालको मूर्खः ॥ २६ ॥ उपभोगकातराणां पुरुषाणामर्थसंचयपरा-
 णाम् । कन्यामणिरिव सद्ने तिष्ठत्यर्थः परस्यार्थे ॥ २७ ॥ यदि भवति धनेन धनी क्षि-
 तितलनिहितेन भोगिरहितेन । तस्माद्वयमपि धनिनस्तिष्ठति नः काञ्चनो मेरुः ॥ २८ ॥
 नन्दनरेन्द्रद्रविणैर्दुष्कृतं हि किमपि विहितमतिघोरम् । वसुधातलोष्मपाको विरमति
 नाद्यापि यत्नेभ्यः ॥ २९ ॥ दृढतरनिबद्धमुष्टेः कोशं निषण्णस्य संहजमलिनस्य । कृप-

१ कस्य का उपकृतिरूपकारः कृता अपि तु न कस्यापि कार्पीत्यर्थः; (पक्षे) काकस्य पक्षिणः. २ त्यजतीति
 शेषः. ३ आरोपयामास. ४ पातालम्. ५ दारिद्र्यशङ्कयैव. ६ इच्छा. ७ भूम्यन्तर्गतं. ८ उपभोगहीनेन.
 ९ दृढतरमतिनिबद्धं निबद्धा मुष्टियेन; (पक्षे) दृढतरं निबद्धा मुष्टिस्संख्येय. १० कोशगारे निषण्णस्य
 स्थितस्य; (पक्षे) कोशे खड्गपिधाने स्थितस्य. ११ स्वभावमलिनः. मलिनवेषत्वात्; (पक्षे) कृष्णवर्णत्वात्.

णस्य कृपाणस्य च केवलमाकारतो भेदः ॥ ३० ॥ कृपाणस्य समृद्धीनां भोक्तारः सन्ति केचिदतिनिपुणाः । जलसंपदोऽम्बुरारोयन्ति वरां शश्वदैर्विभ्रेः ॥ ३१ ॥ प्राप्तानपि नो लभते भोगान्भोक्तुं स्वकर्मभिः कृपाणः । मुखपाकः किल भवति द्राक्षापाके बलिभुजां हि ॥ ३२ ॥ अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् । योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेशमपि ॥ ३३ ॥ केचित्स्वभावलुब्धास्तीव्रतरां यातनामपि सहन्ते । न तु संन्यजन्ति वित्तं मात्सर्यमिवाधमाः सततम् ॥ ३४ ॥ मेघा इवातिलुब्धा भवन्ति धनलवणवारिबहुतृष्णाः । तृणलवमिव निजदेहं त्यजन्ति लेशं न वित्तस्य ॥ ३५ ॥ अर्थिनि कवयति कंवयति पठति च पठति स्तवोद्यतं स्तौति । पश्चाद्यामीत्युक्ते कृपाणः प्रेणतोऽङ्गलिं कुरुते ॥ ३६ ॥ याचमानजनमानसवृत्तेः पूरणाय बत जन्म न यस्य । तेन भूमिरतिभारवनीयं न द्रुमैर्न गिरिभिर्न समुद्रैः ॥ ३७ ॥ मा धनानि कृपाणः खलु जीवंस्तृष्णार्थार्पयतु जानु परस्मै । तत्र नैष कुरुते मम चित्रं यत्तु नार्पयति तानि मृतोऽपि ॥ ३८ ॥ लोक एष परलोकमुपेता हा विधाय निधने धनमेकः । इत्यमुं खलु तदस्य निनीषत्यर्थिबन्धुहृदयद्वयचित्तः ॥ ३९ ॥ फलं स्वेच्छालभ्यं प्रतिवर्नमखेदं क्षितिर्ह्येतां पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरिताम् । मृदुस्पर्शा शय्या सुललितलता पञ्चवमयी सहन्ते संतापं तदपि धनिनां द्वारि कृपाणाः ॥ ४० ॥ यदेते साधूनामुपरि विमुखाः सन्ति धनिनो न चैषावज्ञैषामपि तु निजवित्तव्ययमयम् । अतः खेदो नास्मिन्परममनुकम्पैव भवति स्वमांसत्रस्तेभ्यः क इह हरिणेभ्यः परिभवः ॥ ४१ ॥ जहाति सहसासनं श्लेष्टि पृच्छति स्वागतं नमस्यति मुहुर्मुहुः श्रुतिमनोहरं भाषते । ददाति कुसुमं फलं शिथिलयत्यभीष्टां क्रियामहो न परिचीयते कृपाणवञ्चना चातुरी ॥ ४२ ॥ अयश्चणकचर्वणं फणिफणामणेः कर्षणं करेण गिरितोलनं जलनिधेः पदा लङ्घनम् । प्रमुत्तहरिबोधनं निशितैस्त्वङ्गसंस्पर्शनं कदाचिदखिलं भवेन्न च शठाद्धनस्यार्जनम् ॥ ४३ ॥

याचकनिन्दा ।

। वेपथुर्मलिनं वक्रं दीना वाग्गद्गदः स्वरः । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ १ ॥ विद्यावतः कुलीनस्य धनं याचितुमिच्छन् । कण्ठे पारावतस्येव वाक्करोति गतागतम् ॥ २ ॥ 'दक्षिणाशाप्रवृत्तस्य प्रसारितकरस्य च । तेजस्नेजस्विनोऽकस्य द्वियतेऽन्यस्य

१ आकारत आकृत्या भेदः; (पक्षे) कृपाणशब्देऽकारो वर्तते, कृपाणशब्द आकारो वर्तते, एतावतैव भेदो भिन्नत्वम्. कृपाणः खलः. २ समुद्रस्य. ३ बाह्वाम्नः. ४ मुत्तरोगः. ५ काकानाम्. ६ याचके. ७ कवितां करोति. ८ नवः. ९ उद्यत्कृष्णं चिन्तं यस्य. १० शेरहितम्. ११ वृक्षानाम्. १२ सत्वरम्. १३ कर्ममधुरम्. १४ लोहम्. १५ निहितसिंहोत्थापनम्. १६ तीक्ष्णः. १७ कम्पः. १८ दक्षिणदिशायां प्रवर्तमानस्य; (५-१ दक्षिणाया आशा तथा पट्टस्य. १९ प्रसारिता विसारिताः कराः किरणा येन; (पक्षे) प्रसारितः करो इति. ॥

का कथा ॥ ३ ॥ साधुरेवार्थिभिर्याच्यः क्षीणवित्तोऽपि सर्वदा । शुष्केऽपि हि नदीमार्गे
 खन्यते सलिलार्थिभिः ॥ ४ ॥ तृणादपि लघुस्तूलस्तूलादपि च याचकः । वायुना किं न
 नीतोऽसौ मामेवं याचयिष्यति ॥ ५ ॥ देहीति वचनं श्रुत्वा हृदिस्थाः पञ्चदेवताः । मुखा-
 न्निरगत्य गच्छन्ति श्रीहीधृतिर्कीर्तयः ॥ ६ ॥ नवीनदीनभावस्य याचकस्यातिमानिनः ।
 वचोजीवितयोरासीत्पुंरोनिःसरणे रणः ॥ ७ ॥ अदृष्टमुखभङ्गस्य युक्तमन्धस्य याचितुम् ।
 अहो बत महत्कष्टं चक्षुष्मानपि याचते ॥ ८ ॥ गतेर्भङ्गः स्वरो हीनो गात्रे खेदो महद्भ-
 यम् । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ ९ ॥ दारिद्र्यानलसंतापः शान्तः सं-
 तोषवारिणा । याचकाशाविघातान्तर्दाहः केनोपशाम्यते ॥ १० ॥ दरिद्रस्य परा मूर्तिर्या-
 च्छा न द्रविणालपता । अपि कौपीनवाञ्छांभुस्तथापि परमेश्वरः ॥ ११ ॥ वदनाच्च बहि-
 र्यान्ति प्राणा याच्चाक्षरैः सह । ददामीत्यक्षरैर्दातुः पुनः कर्णाद्विशन्ति हि ॥ १२ ॥ दे-
 हीति वक्तुकामस्य यदुःखमुपजायते । दाता चेत्तद्विजानीयाद्यत्स्वपिशितान्यपि ॥ १३ ॥
 काक आह्वयते काकान्याचको न तु याचकान् । काकयाचकयोर्मध्ये वरं काको न याच-
 कः ॥ १४ ॥ तीक्ष्णधारेण खड्गेन वरं जिह्वा द्विधा कृता । न तु मानं परित्यज्य देहि दे-
 हीति भाषितम् ॥ १५ ॥ पुरतः प्रेरयत्याशा लज्जा पृष्ठावलम्बिनी । ततो लज्जाशयोर्मध्ये
 दोलायत्यर्थिनां मनः ॥ १६ ॥ किरान्प्रसार्य रविणा दक्षिणाशावलम्बिना । न केवलमने-
 नात्मा दिवसोऽपि लघूकृतः ॥ १७ ॥ एकेन तिष्ठताधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता । दातृयाच-
 कयोर्भेदः कराभ्यामेव सूचितः ॥ १८ ॥ हृदि लज्जोदरे वह्निः स्वभावादग्निरुच्छिखः ।
 तेन मे दग्धलज्जस्य पुनरागमनं नृप ॥ १९ ॥ सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव
 लावण्यम् । हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥ २० ॥ याचकवीरो धन्यः
 किरदानग्राहकः स्वदातृभ्यः । कुरुते पराङ्मुखं वा हातिनम्रं वा हरत्यसौ पुण्यम् ॥ २१ ॥
 तावन्महतां महती यावत्किमपि हि न याच्यते लोकम् । बलिमनुयाचनसमये श्रीपति-
 रपि वामनो जातः ॥ २२ ॥ अनुसरति करिकपोलं भ्रमरः श्रवणेन ताड्यमानोऽपि ।
 गणयति न तिरस्कारं दानान्धविलोचनो नीचः ॥ २३ ॥ कतरत्पुरहरपरुषं हालाहलकव-
 लयाचनावचसोः । एकैव तव रसज्ञा तदुभयरसतारतम्यज्ञा ॥ २४ ॥ अग्रे लघिमा प-
 श्रान्महतापि विधीयते नहि महिम्ना । वामन इति त्रिविक्रममभिदधति दशावतारविदः
 ॥ २५ ॥ गुरुतामुपयाति यन्मृतः पुरुषस्तद्विदितं मयाधुना । ननु लाघवहेतुरर्थिता न मृते
 तिष्ठति सा मर्नागपि ॥ २६ ॥ याचना हि पुरुषस्य महत्त्वं नाशयत्यखिलमेव तथा हि ।

१ कार्पासः. २ अहमहमिकया अमृतो नि.सरणे. ३ मांसानि. ४ किरान्; (पक्षे) हस्तान्. ५ दक्षिण-
 दिक्; (पक्षे) दक्षिणाया आशा स्पृहा. ६ चन्द्रकान्तिः. ७ याचकत्वम्. ८ कराद्वस्तादानस्य ग्राहकः;
 ९ हं करो राजग्राह्यो दण्डस्तस्य दानं समर्पणं तद्ग्राहकः. १० हस्वः; (पक्षे) लघुः.
 स्थितकचिदपि.

सद्य एव भगवानपि विष्णुवामनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ २७ ॥ उत्तमर्धनदानशङ्कया
पावकोत्पथिखया हृदिस्थया । देव दुग्धवमना मरस्वती नास्यतो बहिरुपैति लज्जया
॥ २८ ॥ नासगणि पठना किमपाठि पाठितोऽपि किमु विस्मृत एव । इत्थमर्थिजन-
संशयदोलाखेलनां खलु चकार नकारः ॥ २९ ॥ नीचतामनवलम्ब्य जनः को याचनाद-
वश्नोति फलानि । हन्त वामनपदं प्रतिपदे भिक्षुतामुपगतो जगदीशः ॥ ३० ॥ अन्यतो
यदि निजोपचिकीर्षी मानहानिगिति भीतिरनीति । श्रीधरोऽपि हि बलेः श्रियमिच्छा-
न्मानमातनु वामनमेव ॥ ३१ ॥ मंतापिनानां मधुरैर्वचोभिर्मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् ।
आशावतां श्रद्धवतां च लोके किमर्थिनां वक्ष्यितव्यमस्ति ॥ ३२ ॥ स्वार्थं धनानि धनि-
कात्प्रतिगृह्णतो यदास्यं भजन्मलिनतां किमिदं विचित्रम् । गृह्णपरार्थमपि वारिनिधेः प-
योऽपि मेघोऽयमनि मकलोऽपि च कालिमानम् ॥ ३३ ॥ नैतस्थाने भ्रान्तं कैनकमृगतृ-
ष्णाकुलतया यचो वैदेहीति प्रतिपदमुदश्रु प्रलपितम् । कृतालंकारभूर्वदनपरिपाटीषु-
रचना मयाप्तं रामत्वं कुशलवमुता न त्वावेगता ॥ ३४ ॥ क्व गन्तासि भ्रातः कृतवसतयो
यत्र धनिनः किमर्थं प्राणानां स्थितिमनुविधातुं कथमपि । धनैर्याच्ञालब्धैर्ननु परिभवौ-
ऽभ्यर्घ्यनफलं निकगोऽथ पश्चाद्धनमहह भोस्त्वद्धि निधनम् ॥ ३५ ॥ पङ्को वन्द्यस्त्वमसि
न गृहं यासि योऽर्थो परेषां धन्योऽन्व त्वं धनमदवतां नक्षमे यन्मुखानि । श्लाघ्यो मूक-
त्वमपि कृपणं स्वौपि नार्थाशया यः स्तोतव्यस्त्वं बधिर न गिरं यः खलानां शृणोषि
॥ ३६ ॥ भ्रातर्धातरशेषयाचकजनं वरायमे सर्वथा यस्माद्विक्रमशालिवाहनमहीभृन्मुञ्जभौ-
जादयः । अत्यन्तं चिरजीविनो न विहितास्ते विश्वजीवातवो मार्कण्डिभ्रुवल्लोमशप्र-
भृतयः सृष्टाः प्रभृतागुपः ॥ ३७ ॥ उद्दीना गुणपत्रिणिः सुखफलान्यांराद्विकीर्ण-
न्यधः पर्यस्ताः परिता यशःस्त्वकिताः मंपल्लतापल्लवाः । प्रागेवापमृतप्रमोदहरि-
णच्छाया कथान्तं गता दैन्यारण्यमन्तगजेन महमा भग्नेऽभिमानह्रमे ॥ ३८ ॥ शूराः
केऽपि पुरःस्थितां विपुनश्चरिण महन्ते मुग्धं धीराः केचन पञ्चबाणसदृशं कान्ता-
दगन्ताहातम् । केचित्कूरवाश्च पञ्चवदनान्दन्तीचपेटान्भटा नैवाधिप्रकरं प्रसारितकरं
कश्चाद्वेदोक्तं क्षमः ॥ ३९ ॥ आदर्शाय शशाङ्कमण्डलमिदं हार्याय हेमाचलं दीपाय
शुभणिर्मेहीमिव कथं नो भित्तवे दत्तवान् । दिम्बापल्लवितप्रमोदसलिलव्याकीर्णमन्त्रा-

१ जनानां स्थानानि नगरपत्तनादानि तेषु नमर्थं कृतम्; (पक्षे) जनस्थाने नासिकाख्यजनपदे परिभ्र-
मणं कृतम्. २ कनकं द्रव्यमेव मृगनृणां मरीचका तथा; (पक्षे) कनकस्य मृगो मायारूपधारी मारीचो राक्ष-
सस्य तृष्णा तथा. ३ वे इति पदच्छेदः. देहीति प्रलपितम्; (पक्षे) वेदेही जानकीति प्रलपितम्. ४ का-
भर्तुः कुत्सितस्वामिनो वदनपरिपाटीषु रचना अलमत्यर्थं कृता; (पक्षे) लंकारभर्तु रावणस्य वदनपरिपाट्या
विपुलरचना बाणरचना कृता. ५ कुशलं च वसु च द्रव्यं तद्भावो न संपादितः; (पक्षे) कुशलवो सुतो यस्य.
सा वैदेही न प्राप्ता. ६ गुणा एव पक्षिणः. ७ समीपे. ८ दैन्यमेवारण्यगजः. ९ कान्ताकटाक्षवेधम्. १० सिंहा-

म्बुजो जानीमो भृगुनन्दनस्तदखिलं न प्रायशो दृष्टवान् ॥ ४० ॥ दौर्गत्येन समीरिता
 हृदयतः कण्ठं समालम्बते कण्ठात्कण्ठतरं कथं कथमपि प्राप्नोति जिह्वाञ्चलम् । लज्जा-
 कीलककीलितेव निविडं तस्मान्न निर्यात्यहो वाचा प्राणपरीक्षणेऽपि महतां देहीति नास्ती-
 ति च ॥ ४१ ॥ वक्त्रादुद्गस मे हठादधिवस त्वं वाणि वक्त्रं मनागीशानां तदनु क्रुधा भजतु
 मां लक्ष्मीरिमानुज्जतु । पश्चात्तेषु पठत्सु मां प्रति यशोगाथावलीस्तृष्णया वक्त्रं मध्यथ वक्त्रय-
 त्यनुभवन्वेतेऽपि तद्यातनाम् ॥ ४२ ॥ तावत्सर्वगुणालयः पटुमतिः साधुः सतां वल्लभः
 शूरः सच्चरितः कलङ्करहितो मानी कृतज्ञः कविः । दक्षो धर्मरतः सुशीलगुणवांस्तावत्प्रति-
 ष्ठान्वितो यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृशं देहीति नो आपते ॥ ४३ ॥ आस्वाद्य स्वयमेव वच्मि
 महतीर्मर्मच्छिदो वेदना मा भूत्कस्याचेदप्ययं परिभवो याचञ्जति संसारिणः । पश्य भ्रा-
 तरियं हि यौवनजराधिक्कारकेलिस्थली मानम्लानमसी गुणव्यतिकरप्रागल्भ्यगर्वच्युतिः
 ॥ ४४ ॥ प्राणानां वत किं द्रुवे कठिनतां तैरेव साविष्कृता निष्क्रामन्ति कथांचिदेव हि
 न ये याच्ञावचोभिः समम् । आत्मानं पुनराक्षिपामि विदितस्वैर्योऽपि येषामहो मिथ्या-
 शङ्किततद्वियोगविधुरो यत्प्रार्थये सर्वशः ॥ ४५ ॥ वासो वल्कलमास्तरः किसलयान्द्योक्-
 स्तरूपां तलं मूलानि क्षतये क्षुधां गिरिनीदीतोयं तृषाशान्तये । क्रीडा मुग्धमृगैर्वयांसि
 सुहृदो नक्तं प्रदीपः शशी स्वाधीने विभवे तथापि कृपणा याचन्त इत्यद्भुतम् ॥ ४६ ॥
 सन्ति स्वादुफला वनेषु तरवः स्वच्छं पयो नैर्झरं वासो वल्कलमाश्रयो गिरिगुहा शय्या
 लतावल्लरी । आलोकाय निशामु चन्द्रकिरणाः सख्यं कुरङ्गैः सह स्वाधीने विभवेऽप्यहो
 नरपतिं सेवन्त इत्यद्भुतम् ॥ ४७ ॥ निष्कन्दाः किमु कन्दरोदरभुवः क्षीणास्तरूपां त्वचः
 किं शुष्काः सरितः स्फुरद्गिरिगुरुग्रावस्खलद्बीचयः । प्रत्युत्थानमितस्ततः प्रतिदिनं कुर्व-
 ङ्गिरुद्गीविभिर्भ्यद्वारार्पितदृष्टिभिः क्षितिभुजां विद्वद्गिर्यास्यते ॥ ४८ ॥ कामं जीर्णपलाशसं-
 हतिकृतां कन्थां वसानो वने कुर्यामम्बुभिरप्ययाचितमुखैः प्राणानुबन्धस्थितिम् । साङ्गला-
 नि सेवेपितं सचकितं स्वान्तर्निदाघज्वरं वक्तुं न त्वहमुत्सहे सकृपणं देहीति दीनं वचः
 ॥ ४९ ॥ द्वारे द्वारे परेषामविरलमटति द्वारपालैः कैरालैर्दृष्टो योऽप्याहतः सन्नरति
 गणयति स्वापमानं तु नैवं । क्षन्तुं शक्नोति नान्यं स्वसदृशमितरागारमप्याश्रयन्तं श्राम्य-
 त्यात्मोदरार्थं कथमहह शुना नो समो याचकः स्यात् ॥ ५० ॥

परोपकारप्रशंसा ।

परोपकारः कर्तव्यः प्राणैरपि धनैरपि । परोपकारजं पुण्यं न स्यात्क्रतुशतैरपि ॥ १ ॥
 धनानि जीविनं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् । तन्निमित्तो वरं त्यागो विनाशे नियते सति
 ॥ २ ॥ रविश्चन्द्रो घना वृक्षा नदी गावश्च सज्जनाः । एते परोपकाराय युगे दैवैर्न निर्मि-

ताः ॥ ३ ॥ नृणं चाहं वरं मन्ये नगदनुपकारिणः । घासो भूत्वा पशुन्पाति भीरून्पाति^१
 रणाङ्गे ॥ ४ ॥ परोपकृतिर्कैवल्ये तोययित्वा जनादर्दनः । गुर्वीमुपकृतिं मत्वा ह्यवतारा-^२
 न्दशाग्रहीन् ॥ ५ ॥ अत्रमर्थं जीवन्त्योऽस्मिन्को न जीवति मानवः । परं परोपकारार्थं ज-
 यो जीवति स जीवति ॥ ६ ॥ रागिणि नलिनीलक्ष्मीं दिवसो निदधाति दिनकरप्र-^३
 भवाम् । अनपेक्षितगृणदोषः परोपकारः सतां व्यसनम् ॥ ७ ॥ कृच्छ्रानुवृत्तयोऽपि हिना
 परोपकारं त्यजन्ति न महान्तः । नृणमात्रजीवना अपि करिणो दानद्रवार्द्रकराः ॥ ८ ॥ य-
 प्रसूयकृत्स्नबहुभिर्न भवति पूर्वोपकारिणस्तुल्याः । एको न करोति कृतं निष्कारणमेव^४
 कृतेऽन्य ॥ ९ ॥ उपकारकमायेतमृशं प्रमत्तं कर्मफलस्य भूरिणः । अनपायि निव-
 हणं दृष्ट्वा न निनिभामममस्मि मायनम् ॥ १० ॥ परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोपकाराय नि-
 बहन्ति नद्यः । परोपकाराय दहन्ति गावः परोपकारार्थमिदं शरीरम् ॥ ११ ॥ भवन्ति प-
 नम्रास्तरुः फलोद्गमनवाभ्युभिर्भगिविलम्बिनो घनाः । अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिर्निग-^५
 स्तत्राप एवैव परोपकारिणाम् ॥ १२ ॥ श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न द्रौ-
 षङ्गमेव । विभानि कायः खलु मज्जनानां परोपकारैर्न तु चन्दनेन ॥ १३ ॥ पद्माक्षत-^६
 दिनकरो विकसं करोति चन्द्रे विकामयति कैवलेचक्रवालम् । नाभ्यर्थितो जलधरो भवो
 जल ददाति सप्तः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः ॥ १४ ॥ दातुः परोपकृतिनिर्भरचिमा-^७
 न्ते रामप्रदग्गणना न हि संश्रितेषु । भानुर्विकामयति हन्त सरोजखण्डं पाणिस्थपङ्कज-
 समं भुवनान्तरेषु ॥ १५ ॥

कृतमनिन्दा ।

परोपकारशून्यस्य पिशुनपुत्रस्य जीवितम् । यावन्तः पशवस्तेषां चर्माप्युपकरिष्यन्ति^८
 ॥ १ ॥ अश्वतो न मृगो न चोरे भगवतो तथा । निष्कृतिर्विहिता लोके कृतघ्ने नास्ति
 निष्कृतिः ॥ २ ॥ उपकारिणि विश्रव्यं शृङ्गमती यः समाचरति पापम् । तं जनमैसत्य
 संघे भगवति यम्यं कथं वहामि ॥ ३ ॥ व्योम निशं वा कुरुते^९ चित्रं निर्माति यत्नत
 मन्त्रिणः । स्तपयति पवनं मलिनैर्यस्तु मण्डे चरति संस्कारम् ॥ ४ ॥ शोकं मा कुरु कुङ्कु-
 मन्तेष्वहमधम इति मेधो माधो । कष्टादपि कष्टतरं दृष्ट्वा श्रानं कृतघ्ननामानम् ॥ ५ ॥

संतोषप्रशंसा ।

। मनोषामृततृप्तानां यत्मुखं शान्तचेतमाम् । कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धाव-^{१०}

१ भानुः २ परोपकार ३ मोक्षः ४ उभयोरेतुलना कृत्वा ५ भावताम् ६ मत्स्यादीन् ७ धनं
 माह ८ ९ शान्तिः १० कासारम् ११ लुप्तमण्डलम् १२ असत्यप्रतिज्ञम् १३ १४
 १५ अतिरूपम् १५ पुत्रम् १६ भयम् १७ व्यर्थम्

तृष्णानिन्दा ।

तृष्णं देवि नमस्तुभ्यं धैर्यविह्वलकारिणि । विष्णुस्त्रैलोक्यपूज्योऽपि यन्त्वया वामनीकृतः
 ॥ १ ॥ तृष्णं कृष्णंऽपि ते शक्तिर्दृष्टा मर्त्येषु का कथा । त्रैलोक्यव्यापि यदूषं तदूषं
 वामनीकृतम् ॥ २ ॥ तृष्णां चेह परित्यज्य को दग्धिः क ईश्वरः । तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तो
 दास्यं च शिगमि स्थितम् ॥ ३ ॥ वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः । गात्राणि शिथि-
 ल्यायन्ते तृष्णका तरुणायनं ॥ ४ ॥ नास्त्यन्या तृष्णया तुल्या कचिदेव नितैम्बिनी । या
 प्राणानपि मृष्णन्ती भवत्येवाधिकं प्रिया ॥ ५ ॥ च्युता दन्ताः मिताः केशा दृङ्गिरोधः पदे
 पदे । पातमञ्जमिमं देहं तृष्णा साध्वी न मुञ्चति ॥ ६ ॥ तृष्णं त्वमपि तृष्णान्धा त्रिषु
 स्थानेषु वर्तसे । व्याधिनप्यनपत्येषु भिरापरिणतेषु च ॥ ७ ॥ धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु
 भोजनशृङ्गि । अमम मानवाः मर्यं याता यास्यन्ति यान्ति च ॥ ८ ॥ तृष्णे देवि नम-
 स्तुभ्यं या त्वं मर्यस्य सर्वदा । उत्पादयस्ययत्नेन गोप्पदे सागरभ्रमम् ॥ ९ ॥ अपि मेरू-
 पमं प्राज्ञमपि दुग्मपि स्थिग्म । तृष्णां करोति तृष्णैका निमेषेण नरोत्तमम् ॥ १० ॥ आशा
 नाम मनुष्याणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला । यया बद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तित्थन्ति पङ्कवत्
 ॥ ११ ॥ तेनार्थिनं श्रुते तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् । येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यमवल-
 म्बितम् ॥ १२ ॥ गिरिगिरिहान्तिगिरिगिरिहानवर्धनीमो महत् । नभसोऽपि महद्ब्रह्म ततो-
 ऽप्याशा गरीयसी ॥ १३ ॥ आशैव राक्षसी पुंमामाशैव विषमञ्जरी । आशैव जीर्णमदिरा
 विगाथा सर्वदोषभूः ॥ १४ ॥ क्षुत्तृडाशाः कुटुम्बिन्यो मयि जीवति नान्यथा । तासामाशा
 महामार्था कदाचिन्मा न मुञ्चति ॥ १५ ॥ यौवनं जरया अस्तमारोग्यं व्याधिभिर्हतम् ।
 जीविनं मृत्युर्भयति तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ १६ ॥ यत्र कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सु-
 खम् । तृष्णाक्षयमुखस्येन नार्हतः पौडशी कलाम् ॥ १७ ॥ आशाया ये दासास्ते दासाः
 सर्वलोकस्य । आशा येषां दामी तेषां दामायने लोकः ॥ १८ ॥ दन्ता विश्वधदन्ताः
 केशाः काशप्रमृत्तमकाशाः । नयनं तममामयनं तथापि चित्तं धनाङ्गनायत्तम् ॥ १९ ॥
 स्वागुदर माधु मन्ये शार्करपि यदपि लब्धपरितोषम् । हतहृदयं हाधिकाधिकवाञ्छाशत-
 दुर्भरं न पुनः ॥ २० ॥ अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दर्शनविहीनं जातं तुण्डम् । वृद्धो याति
 गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशा पिण्डम् ॥ २१ ॥ दिनयामिन्यौ सायंप्रातः शिशिर-
 वमन्तौ पुनरायानः । कालः क्रीडति गच्छत्यायुस्तदपि न मुञ्चत्याशावायुः ॥ २२ ॥ आ-
 शौबल्योपचिता न कस्य तृष्णालनानर्थफलं प्रभूते । दिने दिने लब्धरुचिर्विर्वैस्वामीनं^{१*}

१ विषयम्. २ दृश्योद्भूतः. ३ स्त्री. ४ हरन्ती. ५ वार्धक्यम्. ६ मेरुसदृशम्. ७ तृणवच्छूकरोति.
 ८ पण्डितः. ९ शिरः. १० दत्तः. ११ सुखम्. १२ आश्रयः. १३ सूर्यः. १४ मत्स्यः; (पक्षे) मीनराशिः.

च 'मेघं च दृषं च भुङ्क्ते ॥ २३ ॥ भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं शय्या च भूः परि-
 जनो निजदेहमात्रम् । वस्त्रं सुजीर्णशतखण्डमयी च कन्था हा हा तथापि विषयान्न
 जहाति चेतः ॥ २४ ॥ गदोदन्ता दन्ताः पलितकलितः कुन्तलभरः तमःक्षेत्रे नेत्रेऽवि-
 षयपटुनी नः श्रुतिपुटे । अभूदङ्गं रङ्गद्वलिवलयवल्लीविलुलितं तथाप्येतच्चेतस्तरुण इव
 धावत्यनुदिनम् ॥ २५ ॥ गतं तत्तारुण्यं तरुणिहृदयानन्दजनकं विशीर्णा दन्तालिर्निज-
 गतिरहो यैष्टिशरणा । जडीभूता दृष्टिः श्रवणरहितं कर्णयुगलं मनो मे निर्लज्जं तदपि
 विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ २६ ॥ वपुः कुञ्जीभूतं गतिरपि तथा यष्टिशरणा विशीर्णा द-
 न्तालिः श्रवणविकलं श्रोत्रयुगलम् । शिरः शुक्लं चक्षुस्तिमिरपटलैरावृतमहो मनो मे नि-
 र्लज्जं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ २७ ॥ खलोच्छापाः सोढाः कथमपि तदाराधनतया
 निगृह्यान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा । कृतश्रितस्तम्भः प्रतिहतधियामञ्जलिरपि
 त्वमाशे मोघाशे किमु परमितो नर्तयसि माम् ॥ २८ ॥ निवृत्ता भोगेच्छा बहुपुरुषमानो
 विगलितः समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः । शनैर्यष्ट्युत्थानं घनतिमिर-
 रुद्धे च नयने अहो दुष्टः कायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ २९ ॥ अमीषां प्राणानां
 तुलितविसिनीपत्रपयसां कृते किं नास्माभिर्विगलितविवेकैर्व्यवसितम् । यदर्द्ध्यानामग्रे
 द्रविणमदनिःसंज्ञमनसां कृतं म्लानव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ३० ॥ समारम्भा
 भग्नाः कति कति न वारास्तव पशो पिपासोस्तुच्छेऽस्मिन्द्रविणमृगतृष्णार्णवजले । त-
 थापि प्रत्याशा विरमति न ते मूढ शतधा न दीर्घं यच्चेतो नियतर्मशनिग्राववटितम्
 ॥ ३१ ॥ विवेकव्याकोशो विकसति शमे शाम्यति तृषा परिष्वङ्गे तुङ्गे प्रसरतितरां
 सा परिणतिः । जरा जीर्णैश्वर्यग्रसनगहनाक्षेपकृपणस्तृषाप्रात्रं यस्यां भवति मरुताम-
 प्यधिपतिः ॥ ३२ ॥ उत्खातं निर्धिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो निस्तीर्णः
 सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः । मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः
 प्राप्तः काण्वराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् ॥ ३३ ॥ निःस्वोऽप्येकशतं शती
 दशशतं सोऽभीह लक्षं शतं लक्षेशः क्षितिराजतां क्षितिपतिश्चक्रे शतां वाञ्छति । चक्रेशः
 सुरराजतां सुरपतिर्ब्रह्मास्वदं वाञ्छति ब्रह्मा विष्णुपदं हरिः शिवपदं तृष्णावधिं को
 गतः ॥ ३४ ॥ आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरंगाकुला रागग्राहवती वि-
 तर्कविहगा धैर्यद्रुमध्वंसिनी । मोहवर्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी तस्याः पा-
 रगता विशुद्धमनसा नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ३५ ॥ माने नेच्छति वारयत्युपशमे
 ईमामालिखन्त्यां ह्रियां स्वातन्त्र्ये परिवृत्य तिष्ठति करौ व्याधूय धैर्यं गते । तृष्णे त्वा-

१ एङकः; (पक्षे) मेषराशिः. २ वृषभः; (पक्षे) वृषभराशिः. ३ यष्ट्यधीना. ४ धानकानाम्. ५ शून्य-
 मनसाम्. ६ वज्रपाषाणवटितम्. ७ इन्द्रः. ८ निक्षेपः. ९ सञ्चिद्रूपार्दका. १० नक्रः. ११ अम्भसां
 भ्रमः. १२ पृथ्वी.

मेनूबधना फलमित्प्राप्तं जनेनामुना यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्पृष्टं न संमन्यते ॥ ३६ ॥ दन्तैरुच्चलितं धिया तरलितं पाण्यद्विणा कम्पितं दृग्भ्यां कुङ्कलितं बलेन ग-
लितं रूपश्रिया प्रापितम् । प्राप्तायां यमभूपतेरिह महाधात्र्यां धरायामियं तृष्णा केवलमे-
किकैव मृगटी धीरा पुगे नृत्यति ॥ ३७ ॥ भ्रान्तं याचनतत्परेण मनसा देहीति वाक्प्रेरिता
भुक्तं मानविवर्जितं परगृहे माशङ्कितं काकवत् । साक्षेपं भृकुटीकटाक्षकुटिलं दृष्टं खला-
नां मुखं तृष्णे देवि यदन्यदिच्छमि पुनस्तत्रापि सज्जा वयम् ॥ ३८ ॥ भ्रान्तं देशमनेक-
दुर्गविषमं प्राप्तं न किञ्चित्फलं त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला ।
भुक्तं मानविवर्जितं परगृहेष्वाशङ्क्या काकवत्तृष्णे जृम्भसि पापकर्मनिरते नाद्यापि संतु-
ष्याम ॥ ३९ ॥ शान्तेर्मानुर्विवेकात्पितुरपि कृपणं मैङ्गु कृत्वा पृथग्भामाशा योषा स्वतन्त्रा
व्रतनि परगृहान्मर्यादा वीरलज्जा । संघत्ते मत्कृशत्वं मम यमनियमौ भ्रातरौ भर्त्सयन्ती
पुष्टा चैवात्मबन्धुंस्तदपि पुनरेहो हन्त बन्ध्यां श्रयामः ॥ ४० ॥ आशानिष्ठाप्रतिष्ठाः
किल मम महिलास्नामु सौख्यं कदाचिद्या प्रान्त्या सा प्रदद्यादिह किमपि तथा मध्यमौ
मा परत्र । आद्या सा नोभयत्राप्यहह तदपि किं सक्ततां यामि तस्यां या प्रौढ्यादप्र-
गल्भे प्रतिदिवसमभूतं नैर्कदर्शिकरोति ॥ ४१ ॥ लज्जे त्वं मज्ज सिन्धौ गिरिवरशिखरे
त्वं च निष्ठ प्रतिष्ठ शान्ते प्रान्ते दिशान्ते कुरु वसतिमहो गर्व खर्वो भवाशु । तेजः पा-
तालमुलं भज भवि भगवन्मान मा नाम तेऽस्तु प्रेम्णैकामाश्रयन्ती सततमहमिमां तूर्ण-
माशां श्रयिष्ये ॥ ४२ ॥

धीरप्रशंसा ।

स एव धन्यो विपदि स्वरूपं न विमुञ्चति । त्यजत्यर्ककरैस्तप्तं हिमं देहं न शीतताम्
॥ १ ॥ चलन्ति गिरयः कामं युगान्तपवनाहताः । कृच्छ्रेऽपि न चलत्येव धीराणां नि-
श्चयः मनः ॥ २ ॥ कृतं पुरुषशब्देन जातिमात्रावलम्बिना । योऽङ्गीकृतगुणैः श्लाघ्यः
महिम्नयमुदाहृतः ॥ ३ ॥ ग्रममानमिवौजांसि सहसा गौरवेरितम् । नाम यस्याभिनन्दन्ति
द्विषोऽपि स मनः पुमान् ॥ ४ ॥ मह परिजनेन विलसति धीरो गंहनानि तरति पुनरेकः ।
विषमकेन निपीतं त्रिपुरजिता सह सुरैर्मृतम् ॥ ५ ॥ श्लाघ्या महतामुन्नतिरदुतर्मध्यवासितं
च वीराणाम् । कनकगिरिरनभिलङ्घ्यो रविरनिशमनुज्झितारम्भः ॥ ६ ॥ अङ्गनवेदी व-
सुधा कुल्या जलधिः स्थली च पातालम् । वल्मीकश्च सुमेरुः कृतप्रतिज्ञस्य धीरस्य ॥ ७ ॥

१ तवानुबन्ध कृतेत्यर्थः. २ मुकूलितम्. ३ शीघ्रम्. ४ गतलज्जा. निर्लज्जेत्यर्थः. ५ अहो इत्याश्रयं.
६ विषयः. ७ प्रतिष्ठा. ८ आसम्भवे. ९ निष्ठा. १० परलोके. ११ आशा. १२ इहलोके परलोके च.
१३ निष्ठाप्रतिष्ठ. १४ पोषयात. १५ दुस्तराणि. १६ शंकरेण. १७ व्यापारः. १८ अजिरम्. १९ क-

विपत्तिरित्.

कैदर्थितस्यापि हि धैर्यदृष्टेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रेमाष्टम् । अधोमुखस्यापि कृतस्य बह्वे-
नीधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ ८ ॥ अर्थः सुखं कीर्तिरपीह मा भूदनर्थ एवास्तु तथापि
धीराः । निजप्रतिज्ञामधिरूढमाना महोद्यमाः कर्म समारभन्ते ॥ ९ ॥ रत्नैर्महाहैस्तुतुषुर्न
देवा न भोजिरे भीमविषेण भीतिम् । सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चिन्ताधीरमन्ति
धीराः ॥ १० ॥ निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा
यथेष्टम् । अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः
॥ ११ ॥ कान्ताकंटाक्षविशिखा न लुनन्ति यस्य चित्तं न निर्देहति कोपैकशानुतापः ।
कर्षन्ति भूरि विषयांश्च न लोभपाशा लोकत्रयं जयति क्लृप्तमिदं स धीरः ॥ १२ ॥
आपत्समुद्धरणधीरधियः परेषां जाता महत्यपि कुलेन भवन्ति सर्वे । विन्ध्याटवीषु वि-
रलाः खलु पादपास्ते ये दन्तिदन्तमुसलोच्छिखनं सहन्ते ॥ १३ ॥ विरम विरसायासाद-
स्मादुरध्यवसायतो विपदि महतां धैर्यध्वंसं यदीक्षितुमीहसे । अपि जडमते कल्पापाये
व्यपेतनिजक्रमाः कुलशिखरिणः क्षुद्रा नैते न वा जलराशयः ॥ १४ ॥

वीरप्रशंसा ।

एकेनापि हि शूरेण पदाक्रान्तं महीतलम् । क्रियते भास्करस्येव स्फारस्फुरिततेजसा
॥ १ ॥ पल्लवतः कल्पतरोरेष विशेषः करस्य ते वीर । भूषयति कर्णमेकः परस्तु कर्णं
तिरस्कुरुते ॥ २ ॥ स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवालकररुहविदीर्णम् । विजयश्रीर्वी-
राणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेव ॥ ३ ॥ विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं समायुक्तो-
ऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः । स्वभावादुद्धूतां गुणसमुदायावसि विषयां द्यूतिं^१ सैर्ही
किं श्वा धृतैकनकमालोऽपि लभते ॥ ४ ॥ को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदे-
र्हीस्तथा यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् । यद्वैर्घ्नानखलाङ्गुलप्रहरणः सिंहो
वनं गीहते तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ ५ ॥

तेजस्विप्रशंसा ।

बालस्यापि रवेः पीडाः पतन्त्युपरि भूभृताम् । तेजसा सह जानानां वयः कुत्रोपयुज्यते
॥ १ ॥ एकः स एव तेजस्वी सिंहैर्करैः सुरद्विषाम् । शिरोमात्रावशेषेण जीयन्ते येन श-
त्रवः ॥ २ ॥ मौनी पादप्रहारेऽपि न क्षमी नीच एव सः । आकृष्टशस्त्रो मित्रेऽपि न तेज-

१ दरिद्रस्य. २ शोधयिष्यम्. ३ न्यायादनपेतात्. ४ मार्गात्. ५ कटाक्षा एव विशिखा बाणाः. ६ न
छिन्दन्ति. ७ कोपः क्रोधः स एव कुशातुरप्रस्तत्तापः. ८ संपूर्णम्. ९ किसलयात्. १० श्रोत्रम्. ११ अङ्ग-
राजम्. १२ पराजयस्थानम्. १३ कान्तिम्. १४ सिंहसंबन्धिनीम्. १५ धृता कनकस्य सुवर्णस्य माला येन.
१६ परदेशः. १७ दंष्ट्रा नखाः पुच्छं तान्येव प्रहरणान्यायुधानि यस्य सः. १८ प्रविशति. १९ किरणाः; (पक्षे)
चरणाः. २० पर्वतानाम्; (पक्षे) राज्ञाम्. २१ राहुः.

स्वी खलो हि सः ॥ ३ ॥ तुल्येऽपराधे स्वप्नानुर्मानुमन्तं चिरेण यत् । हिर्मांशुमाशु ग्रसते
तन्म्रैदित्रः स्फुटं फलम् ॥ ४ ॥ स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि परवायावुपेयुषि । निर्देशनमसा-
राणां लैवुर्वहृत्तुणं नरः ॥ ५ ॥ तेजस्विमध्ये तेजस्वी देवीयानपि गण्यते । पञ्चमः पञ्चतपस-
स्तपनो जातवेदमाम् ॥ ६ ॥ अकृत्वा हेलया .पादमुच्चैर्मूर्धसु विद्विषाम् । कथंकारमनाल-
म्बा कीर्तिर्धामधिराहति ॥ ७ ॥ अङ्गाधिरापितमृगश्चन्द्रमा मृगलान्छनः । केसरी निष्ठुराक्षि-
र्सेवृगयूथो मृगाधिपः ॥ ८ ॥ तेजस्विनि क्षमासारे नातिकार्कश्यमाचरेत् । अतिनिर्मथनाद-
मिश्रश्चन्दनादपि जायते ॥ ९ ॥ तेजोहीने महीपाले स्वे परे च विकुर्वते । निःशङ्को हि जनो
धत्ते पदं भस्मन्यैर्मुष्मणि ॥ १० ॥ एकचक्रो रथो रथेता विकर्लो विषमा हंयाः । आक्रम-
त्येव तेजस्वी तथाप्यर्को नभस्तलम् ॥ ११ ॥ साधनं सुमहद्यस्य यन्नान्यस्य विलोक्यते ।
तस्य धीशालिनः कोऽन्यः सहेतारालितां ध्रुवम् ॥ १२ ॥ सिंहः शिशुरपि निपतति मद-
मलिनकपोलभित्तिषु गणेषु । प्रकृतिरियं संचवतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ १३ ॥
यदचेतनोऽपि पादैः स्पष्टः प्रज्वलति सवितुरिनेकान्तः । तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं
कथं महते ॥ १४ ॥ दर्शिततापोच्छ्रायैस्तेजोर्वोद्विः सुगोत्रैस्त्रिजातैः । हीरैरपिस्व धीरैराप-
स्त्वपि गम्यते नाधः ॥ १५ ॥ दीप्यन्तां ये दीप्त्यै र्घटिता मणयश्च वीरपुरुषाश्च । तेजः
स्वविनाशाय तु भवति तृणानामिव लघूनाम् ॥ १६ ॥ मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः करिभिर्वर्त-
यते स्वयंहतैः । लघयन्खलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः ॥ १७ ॥ तीव्रोष्ण-
दुर्षिषयवीर्यभूतः परेषां तेजस्विनो न गणयन्ति वपुर्भहस्वम् । यत्पद्मरागशकलाकृतिराद्वि-
तुङ्गं कात्स्न्येन भस्मयति काष्ठचयं स्फुलिङ्गः ॥ १८ ॥ न तेजस्तेजस्वी प्रेसृतमपरेषां प्र-
सहते स तस्य स्वो भावः प्रेकृतिनियतत्वादकृतकः । मयैखैरश्रान्तं तपति यदि देवो
दिनकरः किमप्रेयग्रावा निरुत इव तेजांसि वमति ॥ १९ ॥ हस्ती स्थूलतनुः स चाङ्कु-
रावराः किं हस्तिमात्रोऽङ्कुरो वज्रेणाभिहताः पतन्ति गिरयः किं शैलमात्रं पविः । दीपे
प्रज्वलिते विनश्यति तमः किं दीपमात्रं तमस्तेजो यस्य विराजते स बलवान्स्थूलेषु कः
प्रत्ययः ॥ २० ॥ स्वल्पस्त्रायुवसावशेषमलिनं निर्मासमप्यस्थि गोः श्वा लब्ध्वा परितोष-
मेति न तु तप्तस्य क्षुभः शान्तये । सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं

१ राङ्गः. २ सूर्यः. ३ चन्द्रः. ४ मार्दवः. ५ दृष्टान्तः. ६ दुर्बलानाम्. ७ निष्पीडः. ८ तृणकल्प-
मित्यर्थः. ९ दूरस्थोऽपि. १० पञ्चाग्निसाध्यं तपो यस्य. ११ कथमित्यर्थः. १२ निराधारा. १३ हतः.
१४ ऊर्ध्वरहितः. १५ सारथिः. १६ अरुणः. १७ तुरंगाः. १८ प्रशस्तकपोलेषु. १९ बलवताम्. २० सूर्य-
कान्तः. २१ विकारः. २२ कानिः. (पक्षे) प्रतापः. २३ कान्त्याधिक्यम्. (पक्षे) धनुष औजस्यम्. २४ प्रका-
शकत्वम्. (पक्षे) सामर्थ्यम्. २५ पततः. (पक्षे) कुलम्. २६ विधातृनिष्पादिताः. २७ विस्तृतम्. २८ स्व-
भावाधीनत्वात्. २९ अकृत्रिमः. ३० किरणैः. ३१ संततम्. ३२ सूर्यकान्तः. ३३ धिक्कृत इव. ३४ वज्रम्.
३५ विशासः.

सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ २१ ॥ रामयति गजानन्याङ्ग-
न्धद्विपः कलभोऽपि सन्भवति सुतरां वेगोदग्रं भुजंगशिशोर्विषम् । भुवमधिपतिर्बालव-
स्थोऽप्यलं परिरक्षितुं न खलु वयसा जात्यैवायं स्वकार्यसहो भरः ॥ २२ ॥

मनस्विप्रशंसा ।

कामं प्रियानपि प्राणान्विमुञ्चन्ति मनस्विनः । इच्छन्ति न त्वमित्रेभ्यो महतीमपि स-
त्क्रियाम् ॥ १ ॥ ब्रूत नूतनकूष्माण्डफलानां के भवन्त्यमी । अङ्गुलीदर्शनादेव विलीयन्ते
मनस्विनः ॥ २ ॥ ब्रह्माण्डमण्डलीमात्रं किं लोभाय मनस्विनः । शफरीस्फुरितेनाब्धेः
क्षुब्धता जातु जायते ॥ ३ ॥ कुसुमसंतवकस्येव द्वे वृत्ती स्तो मनस्विनः । मूर्ध्नि वा सर्व-
लोकस्य विशीर्येत वनेऽथवा ॥ ४ ॥ पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानमधिरोहति । स्वस्थादेवाप-
मानेऽपि देहिनस्तद्वरं रजः ॥ ५ ॥ समूलघातमग्नन्तः परान्नो द्यन्ति मानिनः । प्रध्वंसि-
तान्धतमसस्तत्रोदाहरणं रविः ॥ ६ ॥ स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नान्नि पुरःस्थिते । ना-
न्यामङ्गुलिमभ्येति संख्यायामुद्यताङ्गुलिः ॥ ७ ॥ स्थित्यतिक्रान्तिभीरूणि स्वच्छान्याकुं-
लितान्यपि । तोयानि तोयराशीनां मनांसि च मनस्विनाम् ॥ ८ ॥ शक्तिवैकल्यमन्यस्य
निःसारत्वाच्छीघ्रयसः । जैन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः ॥ ९ ॥ अलङ्घ्यं
तत्तदुद्दीक्ष्य यद्यदुच्चैर्महीभृताम् । प्रियतां ज्यायसीं मा गान्महतां केन तुङ्गता ॥ १० ॥
तावदाश्रीयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिरं यशः । पुरुषस्तावदेवासौ यावन्मानान्न हीयते
॥ ११ ॥ दुरासदवनज्यायान्गम्यस्तुङ्गोऽपि भूधरः । न जहाति महौजस्कं मानप्रांशुम-
लङ्घ्यता ॥ १२ ॥ गुरून्कुर्वन्ति ते वंश्यानन्वर्था तैर्वमुंधरा । येषां यशांसि शुभ्राणि द्वे-
पयन्तीन्दुमण्डलम् ॥ १३ ॥ उदाहरणमाशीःषु प्रथमे ते मनस्विनाम् । शुष्केऽशानिनिवा-
मर्षो यैररातिषु पात्यते ॥ १४ ॥ तुङ्गत्वमितैरा नाद्वौ नेद^२३ सिन्धावगाधता । अलङ्घनी-
यताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि ॥ १५ ॥ न कचिच्च बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः । यदि
निर्यातुमिच्छन्ति तदा प्राणपुरःसराः ॥ १६ ॥ असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् । अनु-
क्तस्त्रीवचनं धन्यं कस्यापि जीवितम् ॥ १७ ॥ मानिनो हतमानस्य मानोऽपि न सुख-
प्रदः । जीवनं मानमूलं हि माने म्लाने कुतः सुखम् ॥ १८ ॥ मनस्वी प्रियते कामं
कार्पण्यं न तु गच्छति । अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ १९ ॥ मन-

१ बलानुरूपम्. २ यथेच्छम्. ३ मत्स्यीस्फुरणेन. ४ कदाचित्. ५ गच्छस्य. ६ संतुष्टात्. ७ चेतनात्. ८ अ-
नुमूलयन्तः. ९ शत्रून्. १० गाढं तमः. ११ सार्धकजन्मा. १२ पुष्पगणनाप्रस्तावे. १३ मर्षादोल्लङ्घनाद्धेतोर्मा-
रूणि. १४ संक्षोभितानि. १५ उत्साहादिशक्तिवैधुर्येण; (पक्षे) अवष्टम्भसामर्थ्यविरहेण. १६ प्रहोभृतस्य; (पक्षे)
विधेयभृतस्य. १७ दुर्बलत्वात्; (पक्षे) स्थिरांशरहितत्वात्. १८ गौरवहीनस्य; (पक्षे) नीरसस्य. १९ जन्तोः,
२० प्रतापसंपन्नम्. २१ मानोज्ञतपुष्पम्. २२ अगाधता. २३ तुङ्गत्वम्.

स्निग्धद्वयं वसे रोषेणैव प्रसन्नताम् । भस्मना ज्वलदङ्गारः प्रसादं लभतेतरां ॥ १० ॥
 कानाव स्पृहयत्यात्मा संयतोऽपि मनीषिणः । वीथीनियमितोऽप्युक्ता शष्पमासाद्य धावति
 ॥ ११ ॥ मनस्विनो न मान्यन्ते परतः प्राप्य जीवनम् । बलिभुग्भ्यो न काकेभ्यः स्पृह-
 यन्ति हि कोकिलाः ॥ १२ ॥ दूर्वाङ्कुरतृणाहादा धन्यास्तात वने मृगाः । विभवोन्मत्तचि-
 स्तानां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ १३ ॥ मुखं जीवन्ति हरिणा वनेष्वपरसेविनः । अर्थैर-
 यत्नमुलभेन्नलदध्राङ्कुरादिभिः ॥ १४ ॥ सेयमप्रस्तुतैवात्र मृगवृत्तिः प्रशस्यते । राजानुवर्त-
 नक्षेत्रनिर्धिषणेन मनस्विना ॥ १५ ॥ कामं वनेषु हरिणास्तृणेन जीवन्त्ययत्नमुलभेन ।
 धनिषु न दैन्यं विदधति ते किल पशवो वयं सुधियः ॥ १६ ॥ प्रेत्युपकुर्वन्बह्वपि न भ-
 वति पुरोपकारिणा तुल्यः । एकोऽनुकरोति कृतं निष्कारणमेव यत्परः कुरुते ॥ १७ ॥
 न नटा न विटा न गायका न परद्रोहनिबद्धबुद्धयः । नृपसद्वानि नाम के वयं स्तनभारा-
 नमिता न योषितः ॥ १८ ॥ अभिमानधनस्य गत्वरैरमुभिः स्थास्तु यशश्चिचीषतः । अ-
 चिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ॥ १९ ॥ ज्वलितं न हिरण्यरेतसं
 जयमास्कन्दन्ति भस्मनां जनः । अभिभूतिभयादमूनतः सुखमुज्झन्ति न धाम मानिनः
 ॥ २० ॥ पुरो वा पश्चाद्वा वयमुपविशामः क्षितिभुजां ततः किं नशिन्नं वचनरचनाक्री-
 तजगताम् । अगरे कान्तारे कुचकलशभारे मृगदृशां मणस्तुल्यं मूल्यं सहजसुभगस्य
 द्युतिमतः ॥ २१ ॥ अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतैर्भुवस्तस्या लाभे क इव
 बहुमानः क्षितिभुजाम् । तदर्शस्याप्यरो तदवयवलेखेऽपि पतयो विषादे कर्तव्ये विदधति
 जडाः प्रत्युत मुदम् ॥ २२ ॥ क्वचिद्रूपौ शय्या क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनं क्वचिच्छाखा-
 हागी क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः । क्वचित्कन्याधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो म-
 नस्वी कार्यार्थो न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ २३ ॥ स जातः कोऽप्यासीन्मदनरि-
 पुणा मूर्ध्नि धवलं कपालं यस्योच्चैर्विनिहितमलंकारविधये । नृभिः प्राणत्राणप्रवणमतिभिः
 कैश्चिदधुना नमज्जिः कः पुंसामयमतुलदर्पज्वरभरः ॥ २४ ॥ विपुलहृदयैर्धन्यैः कैश्चिज्ज-
 गजनिनं पुरा विभूतमपरैर्दत्तं चाप्यैर्विजित्य लुणं यथा । इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्च-
 तूर्दश भुङ्क्ते कतिपयपुरस्वाभ्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ २५ ॥ वरमैहिमुखे क्रोधाध्माते करो
 विनिवेशिनो विषमपि वरं पीत्वा मुग्धं कृतान्तनिवेशने । गिरिवरतटीमुक्तश्चात्मा वरं शतधा
 कृतो न तु खलजनावाप्तैरर्थैः कृतं हितमात्मनः ॥ २६ ॥ नानीयन्ते मधुनि मधुपाः पारिजा-
 तप्ररोहैर्नाभ्यर्धन्ते तुहिनरुचिना चन्द्रिकायां चकोराः । अस्मद्वाचां धुरि मधुरिमा यद्य-
 पूर्वावनारः सोष्मासाः स्युः स्वयमिह बुधाः किं मुग्धाभ्यर्थनाभिः ॥ २७ ॥ मृत्पिण्डो जलरेखया
 वलयितः सर्वोऽप्ययं नन्वनुरङ्गीकृत्य स एव संयुगरातै राज्ञां गणैर्भुज्यते । तदद्युर्ददते-

ऽथवा न किमपि शुद्धा दूरिद्रा भृशं धिक्किक्कान्पुरुषाधमान्वनकणं वाञ्छन्ति तेभ्योऽपि
 ये ॥ ३८ ॥ त्वं चेष्टीचजनानुरागरजसादस्मासु मन्दादरः का नो मानद मानहानिरिष्यती
 भूः किं त्वमेकः प्रभुः । गुह्यपुत्रपरंपरापरिचयाद्दिष्टीजनैरुज्जितं मुक्तादाम न धारयन्ति
 किमहो कण्ठे कुरङ्गीदृशः ॥ ३९ ॥ त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः ख्या-
 तस्त्वं विभवैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रतन्वन्ति नः । इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोर-
 न्तरं यद्यस्मासु पराङ्मुखोऽसि वयमप्येकान्ततो निःस्पृहाः ॥ ४० ॥ ब्रह्माण्डं कियदस्तु
 तत्र वसुधापिण्डं किमाचक्ष्महे तत्राप्येकतरं तु खण्डममितास्तस्मिन्नुपाः केचन । तेभ्यो
 दैन्यशतोपनीतविभवा दृष्टानुकम्पास्तु ते धिङ्मुदाः स्पृहयन्ति हन्त किमपि स्वार्थो न
 तेभ्योऽपि ये ॥ ४१ ॥ पातालान्न विमोचितो बत बली नीतो न मृत्युः क्षयं नोन्मृष्टं
 शशिलाञ्छनं सुमलिनं नोन्मूलिता व्याधयः । शेषस्यापि भरं विधृत्य न कृतो भारावतारः
 क्षणं चेतः सत्पुरुषाभिमानमनिशं मिथ्या वहन्तिद्यसे ॥ ४२ ॥ अस्त्यद्यापि चतुःसमुद्रपरि-
 खापर्यन्तमुर्वीतलं तस्मिन्नेव वसन्ति सूक्तिरसिकाः केचित्कचिद्भुजः । एकः कोऽपि निरादरो
 यदि भवेदन्यो भवेत्सादरो वादेवी वदनाम्बुजे वसति चेत्को नाम दीनो जनः ॥ ४३ ॥
 नास्माकं शिबिका न चास्ति कटाद्यालंक्रियासत्क्रिया नोत्तुङ्गस्तुरगो न कश्चिदनुजो
 नाप्यम्बरं सुन्दरम् । किं तु क्षमातलवर्त्यशेषविदुषां साहित्यविद्याजुषां चेतस्तोषकरी शि-
 रोनतकरी विद्यानवद्यास्ति नः ॥ ४४ ॥ लक्ष्मीर्निर्द्विषेति हीनचरितैर्यैरेव तच्छिक्षया
 किं नाद्यैव करोमि तामनुचरं रामां सकामामिव । ब्रह्माण्डे निपतत्यपि स्थलति न प्रा-
 येण येषां मनस्तेषामार्यमनस्विनामनुपदं गन्तास्मि नाहं यदि ॥ ४५ ॥ पुण्ये ग्रामे वने
 वा महति सितपटच्छन्नपालीं कैपालीमादाय न्यायगर्भद्विजवरहुतभुङ्क्षुमधून्मोपकण्ठम् ।
 द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुषार्तो मानी प्राणी स्वदेशे न पुनरनुदिनं तुल्य-
 कुल्येषु दीनः ॥ ४६ ॥ अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीशमहे यावदित्थं शूरस्त्वं
 वादिदर्पवरशमनविधावक्ष्यं पाटवं नः । सेवन्ते त्वां घनाढ्या मतिमलहतये मामपि श्रो-
 तुकामा मय्यप्यास्था न चेत्तत्त्वयि मम सुतरामेष राजन्गतोऽस्मि ॥ ४७ ॥ श्रेयस्वी यत्र
 मानं व्रजति दुरितकृच्छापमानं मनुष्यैरज्ञेयं यत्र दूतैः प्रभुमनु मनुजो नीयते चानपेक्षः ।
 मृत्योर्गेहं वरं तन्न तु कुधनवतां यत्र सर्वापमानो लोकैर्विज्ञायमानः स्वयमतिथितया यत्र
 चार्थी प्रयाति ॥ ४८ ॥

अपौरुषत्वनिन्दा ।

मौ जीवन्यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति । तस्यौजननिरैवास्तु जननीकेशका-

१ शुभ्रवस्त्रेण विहिता पाली यस्याः. २ भिक्षापात्रम्. ३ गर्हितं जीवतीति मा जीवन्. ४ परैः कृता
 यावज्ञा तदेव दुःखं तेन दग्धः स्विन्नः. ५ अनुत्पत्तिः.

रिणः ॥ १ ॥ असंपादयतः कांचिदर्थं नातिक्रियागुणैः । यदृच्छाशब्दवत्पुंसः संज्ञायै जन्म केवलम् ॥ २ ॥

गुणप्रशंसा ।

१ । गुणाः कुर्वन्ति दत्तत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघ्राय स्वयं गच्छन्ति घृष्टदाः ॥ १ ॥ गुणवज्जनममर्गाद्याति सर्वोऽपि गौरवम् । पुष्पमालाप्रसङ्गेन सूत्रं शिरसि धार्यते ॥ २ ॥ कलावतः सैव कला यथाऽपि क्रियते भवः । बद्धीभिश्च कलाभिः किं याभिरङ्कः प्रदस्थते ॥ ३ ॥ न पुत्रत्वेन पूज्यन्ते गुणैरासाद्यते पदम् । रवेर्व्यापारमादत्ते प्रदीपो न पुनः शशी ॥ ४ ॥ किं कुलेन विशालेन शीलमेवात्र कारणम् । कृमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ ५ ॥ गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशो निरर्थकः । वासुदेवं नमस्यन्ति वसुदेवं न ते जनाः ॥ ६ ॥ यदि सन्ति गुणाः पुंसां विकसन्त्येव ते स्वयम् । न हि कस्तूरिकामोदः रापथेन निवार्यते ॥ ७ ॥ नाहि जन्मनि ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं गुण उच्यते । गुणाद्रुत्त्वमायाति दधि दृग्धं घृतं यथा ॥ ८ ॥ किमाढ्यत्वगुरुत्वाभ्यां चरमोऽपि गुणैर्गुरुः । केतकीकुसुमे पश्य लघुपत्रेऽतिगौरवम् ॥ ९ ॥ केतकीकुसुमं भृङ्गः खण्ड्यमानोऽपि सेवते । दोषाः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहतचेतसः ॥ १० ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् । शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ११ ॥ गुणेष्वेव हि कर्तव्यः प्रयत्नः पुरुषैः सदा । गुणयुक्तो दरिद्रोऽपि नेश्वरैरगुणैः समः ॥ १२ ॥ गुणैः सर्वज्ञकल्पोऽपि सीदत्येको निराश्रयः । अर्धमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥ १३ ॥ गुणेषु क्रियतां यत्नः किमोटापैः प्रयोजनम् । विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥ १४ ॥ गुणैर्गौरवमायाति न महत्यापि संपदा । पूणेन्दुर्न तथा वन्द्यो निष्कलङ्को यथा कृशः ॥ १५ ॥ स्वयं स्वगुणविस्तारादूर्णनाभः पतत्यधः । तमेव संहरन्भूयः पदमुच्चैर्विगाहते ॥ १६ ॥ गुणो दूषणतां याति दूषणं गुणतां क्वचित् । यथा हि नम्रता दोषः स्तनयोः स्तब्धता गुणः ॥ १७ ॥ गुणैर्गौरवमायाति नोच्चैरासनमास्थितः । प्रौसादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरुडायते ॥ १८ ॥ अहो गुणानां प्राप्त्यर्थं यतन्ते बहुधा नराः । मुक्ता यदर्थं भग्नस्या इतरेषां च का कथा ॥ १९ ॥ गुणेन स्पृहणीयः स्यान्न रूपेण युतो जनः । सौगन्ध्यवज्ज्यं नादेयं पुष्पं कान्तमपि स्वयम् ॥ २० ॥ प्रभुभिः पूज्यते लोके कलैव न कुलीनता । कलावान्मान्यते मुग्धि सत्सु देवेषु शंभुना ॥ २१ ॥ गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि कुम्भः कूपे निमज्जति । तस्य

१ भाष्येणत्वादितः २ इज्याध्ययनादितः ३ शौर्यादितः ४ भ्रमराः ५ चन्द्रस्य; (पक्षे) विदुषः ६ घादशो भागः; (पक्षे) चतुर्ष्वष्टिकलानामन्यन्मा ७ अधोभागे क्रियते; (पक्षे) तिरस्कियते ८ शिवः; (पक्षे) संसारः ९ कलङ्कः; (पक्षे) दापः १० गुणाकृष्टान्तःकरणस्य ११ शिवतुल्यः १२ दुःखं प्राप्नोति १३ अमृत्यम् १४ आहम्बरः १५ राजभयनम्

भारसहो नास्ति गुणकग्राहको यदि ॥२२॥ अहो वैचित्र्यमेतस्य संसारस्य किमुच्यते । गु-
णोऽपि क्लेशहेतुः स्याद्विश्रान्तः कण्ठकन्दले ॥२३॥ जात्युत्कृष्टस्य हि मणेर्नोचितं शाण-
धर्षणम् । आदर्शे चित्रकारैः किं लिख्यते प्रतिबिम्बितम् ॥ २४ ॥ गुणयुक्तोऽप्यथो याति
रिक्तैः कूपे यथा घटः । निर्गुणोऽपि भृतः पश्य जनैः शिरसि धार्यते ॥ २५ ॥ गुणिनो-
ऽपि हि सीदन्ति गुणग्राही न चेदिह । सगुणः पूर्णकुम्भोऽपि कूप एव निमज्जति ॥२६॥
गुणो गुणान्तरापेक्षी स्वरूपरूपातिहेतवे । स्वभावबाल्यं लावण्यं तारुण्येन मनोहरम् ॥२७॥
गुणैः पूजा भवेत्पुंसां नैकस्माज्जायते कुलात् । चूडारत्नं शशी शंभोर्यान्मुञ्चैः श्रवा हरेः ॥२८॥
सर्वत्र गुणवानेव चकास्ति प्रथिते नरे । मणिर्मूर्ध्नि गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते ॥ २९॥
गुणानर्चन्ति जन्तूनां न जातिं केवलां क्वचित् । स्फाटिकं भाजनं भग्नं काकिन्यापि न गृह्यते
॥३०॥ गुण आकर्षणयोग्यो धनुष इवैकोऽपि लक्षलाभाय । लूता तन्तुभिरिव किं गुणैर्विम-
र्दसिर्हैर्बहुभिः ॥३१॥ अनवसरे गुणवानपि हृदयादवतार्यते स्त्रिया हारः । पश्य शलाकावसरे
तृणाय भूपैः प्रसार्यते स्वकरः ॥ ३२ ॥ गुणवन्तः क्लिश्यन्ते प्रायेण भवन्ति निर्गुणाः
सुखिनः । बन्धनमायान्ति शुका यथेष्टसंचारिणः काकाः ॥३३॥ गुणिनि गुणज्ञो रमते ना-
गुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अल्लिरेति वनात्पद्मं न दुर्दुरस्त्वेकवासोऽपि ॥ ३४ ॥
अवलम्बितविष्णुपदः कर्णितजनचक्षुरतुलगतिः । पत्रमयोऽपि पदार्थः पतङ्गतामेति गुणयो-
गात् ॥३५॥ अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषणैकेन निन्दितो भवति । निखिलरसायनमहि-
तो गन्धेनोग्रेण लशुन इव ॥ ३६ ॥ दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणरागिणो न सिद्ध्य-
न्ते । प्रीत्यैव शशिनि पतितं पश्यति लोकः कलङ्कमपि ॥३७॥ अन्तर्गतैर्गुणैः किं द्वित्रा
अपि यत्र साक्षिणो विरलाः । सगुणो गीतेर्यदसौ वनेचरं हरिणमपि हरति ॥ ३८ ॥
निर्गुण इति मृत इति च द्वावेकार्थोभिधायिनौ विद्धि । पश्य धनुर्गुणशून्यं निर्जीवं यदिह शंसन्ति
॥३९॥ गुणा गुणज्ञेषु गुणीभवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः । सुस्वादुतोयाः प्रभवन्ति
नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥४०॥ गुणेषु यत्नः पुरुषेण कार्यो न किञ्चिदप्राप्यतमं
गुणानाम् । गुणप्रकर्षाद्दुडुपेन शंभोरलङ्घ्यमुल्लङ्घितमुत्तमाङ्गम् ॥ ४१ ॥ निर्धकलङ्कलयापि
जनो यः संयुतः स खलु पूज्यते जनैः । भद्रं पश्य जडोऽपि धार्यते शंकरेण शिरसा नि-
शाकरः ॥ ४२ ॥ वक्रोऽपि पङ्कजनितोऽपि दुर्गासदोऽपि व्यालाश्रितोऽपि विफलोऽपि
सकण्टकोऽपि । गन्धेन बन्धुरसि केतक पुष्पजेन ह्येको गुणः खलु निहन्ति समस्तदोषान्
॥४३॥ न खनति खुरैः क्षोणीष्टं न नर्दति सादरं प्रकृतिपुरुषं प्रेक्ष्याप्यग्रे न कुप्यति गो-
वरः । वहति च धुरं धुर्यो धैर्यादनुद्धतकन्धरो जगति गुणिनः कार्योदार्थात्परानतिशेरेते

१ रज्जुयुक्तः; (पक्षे) विनयादिशून्यः; २ रिक्तः; (पक्षे) निर्द्वैध्यः; ३ विचारशून्यः; (पक्षे) यथाश्रुतम्.
४ लक्षसंख्याकधनलाभाय; (पक्षे) वेष्टलाभाय. ५ विचारासहैः; (पक्षे) आकर्षणासहैः. ६ क्लेशं प्राप्नुवन्ति.
७ भ्रमरः. ८ भेकः. ९ पूज्यः. १० निर्मलविषयः. ११ दुष्प्रापः.

॥ ४४ ॥ गुणानामज्ञाता प्रचुरधनदातापि न मुदे मुदे विद्याज्ञाता भवति मितदातापि गु-
णिनाम् । दृशौ ग्राम्या दत्ते न पुनरवधत्ते च चतुरो दृशः प्रान्तं दत्त्वा वशयति नितान्तं
पुरवधुः ॥ ४५ ॥ उपादाता यावन्न भवति गुणानां गुणवतामसत्कल्पास्तावाञ्चिभुवनमहा-
र्चा अपि गुणाः । अपि प्राग्दैत्योरहृदयवसतेः कौस्तुभमणिः स किं नासीदब्धौ श्रुतिरपि
न यस्य कचिदभूत् ॥ ४६ ॥ विवादप्रारम्भः प्रथयति परं दम्भमतुलं गुणानां गाम्भीर्यं
तत्र भवति साक्षी कलकलः । पयःपूर्णः कुम्भो ध्वनाते न तथा वातवलितो यथा
रिक्ता भाग्ध्वनिमनिभृतं भवति मुहुः ॥ ४७ ॥ कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलादिर्नदीव-
रं गोमयात्पङ्कजात्ताम्रमं शशाङ्क उदधेर्गोपिततो रोचंन । काष्ठादग्निरहेः फणादपि
मणिर्दृक्पि गोरोमतः प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो यास्यन्ति किं जन्मना ॥ ४८ ॥

उद्यमप्रशंसा ।

॥ उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारवद्भवेत् । जन्मप्रभृति गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः
॥ १ ॥ उद्यमः माहंसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः । पडेटे यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहाय-
कृत् ॥ २ ॥ उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । न हि सिंहस्य सुप्तस्य प्रवि-
शन्ति मुखं गजाः ॥ ३ ॥ न दैवमिति संचिन्त्य त्यजेद्योगमात्मनः । अनुद्यमेन कस्तैलं
तिलम्ब्यः प्राप्तुमर्हति ॥ ४ ॥ विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते । प्रासादसिंहवत्तस्य
मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः ॥ ५ ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति कथ्यते । तस्मात्पुरुषकारेण
विना दैवं न सिध्यति ॥ ६ ॥ यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् । एवं पुरुषकारेण
विना दैवं न सिध्यति ॥ ७ ॥ यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति । एवमात्मकृतं
कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥ निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः । सोद्योगं नरमा-
यान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ ९ ॥ दैवं पुरुषकारेण साध्यसिद्धिनिबन्धनम् । योऽतिक्रै-
मिनुमिच्छेत् स लोकं नावसीदति ॥ १० ॥ योजनानां सहस्रं तु शनैर्गच्छेत्पिपीलिका ।
अगच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ ११ ॥ कामपि श्रियमासाद्य यस्तद्वृद्धौ न चे-
ष्टते । तस्यायतिषु न श्रेयो बीजभोजिकुटुम्बवत् ॥ १२ ॥ उद्योगिनः करालम्बं
करोति कैमलालया । अनुद्योगिकरालम्बं करोति कैमलाम्रजा ॥ १३ ॥ कौकतालीयवत्प्राप्तं
दृष्ट्वापि निधिमग्रतः । न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १४ ॥ आलस्यं हि मनुष्याणां
शरीरस्थो महान्निपुः । नास्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वायं नावसीदति ॥ १५ ॥ गच्छन्पिपी-

१ पाषाणात्. २ कमलम्. ३ कर्दमान्. ४ रत्नकमलम्. ५ गोरोचनम्. ६ आश्रयति. ७ प्रासादे दे-
वालपशितरे यः सिंहस्तद्वत्. ८ साध्यसिद्धयधीनं कृदायत्तमित्यर्थः. ९ उल्लङ्घयितुम्. १० व्यापारं न करोति.
११ उत्तरकालेषु. १२ कन्याणम्. १३ लक्ष्मीः. १४ अलक्ष्मीः. १५ काकागमनमिव तालपतनमिव
काकतालीयं तद्वत्. अवितर्कितम्. अकस्मादिति यावत् न भवति.

[प्र० १ उद्यमप्रशंसा—संहतिप्रशंसा—क्षमाप्रशंसा—विनयप्रशंसा—सत्यप्रशंसा । १२१]

लिकापङ्क्तिः समुद्रमधिगच्छति । न गच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ १६ ॥
संपदा सुस्थितमन्यो भवति स्वल्पयापि यः । कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य
ताम् ॥ १७ ॥ न लभन्ते विनोद्योगं जन्तवः संपदां पदम् । सुराः क्षीरोदवि-
क्षोभमनुभूयामृतं पपुः ॥ १८ ॥ पूर्वजन्मज्जनितं पुराविदः कर्म दैवमिति संप्रचक्षते ।
उद्यमेन तदुपार्जितं चिरादैवमुद्यमवशं न तत्कथम् ॥ १९ ॥ उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति
लक्ष्मीर्दैवं प्रधानमिति कौपुरुषा वदन्ति । दैवं विहाय कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्ने कृते
यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ २० ॥

संहतिप्रशंसा ।

संहतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि । तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति
तण्डुलाः ॥ १ ॥ अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका । तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते
मत्तदन्तिनः ॥ २ ॥ बहूनामल्पसाराणां समवायो दुरत्ययः । तृणैर्विधीयते रज्जुर्बध्यन्ते
तेन दन्तिनः ॥ ३ ॥

क्षमाप्रशंसा ।

क्षमा शस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति । अतृणे पतितो वह्निः स्वयमेवोपशाम्यति ॥ १ ॥
नरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुणः । गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥ २ ॥
क्षमा बलमशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा । क्षमा वशीकृतिर्लोकैः क्षमया किं न सिद्ध्यति ॥ ३ ॥

विनयप्रशंसा ।

तिष्ठतां तपसि पुण्यर्मासृजन्संपदोऽनुगुणयन्सुखैषिणाम् । योगिनां परिणमन्विमुक्तये
केन नास्तु विनयः सतां प्रियः ॥ १ ॥

सत्यप्रशंसा ।

सूतृतं सर्वशास्त्रार्थनिश्चितज्ञानशोभितम् । भूषणं सर्ववचसां लज्जेव कुलयोषिताम् ॥ १ ॥
अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् । अश्वमेधसहस्राद्धिः सत्यमेव विशिष्यते ॥ २ ॥
गोभिर्विप्रेश्च वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः । अलुब्धैर्दानशूरैश्च सप्तभिर्धार्यते मही ॥ ३ ॥

१ पुरुषश्रेष्ठम्. २ कुत्सितपुरुषास्तम्. ३ संवात्सल्यम्. ४ धान्यत्वक्. ५ रज्जुत्वम्. ६ शान्तिः. ७ तपोनिष्ठानाम्.
८ संपादयन्. ९ अनुकूलयन्. १० धन्यत्वं. ११ अपवर्गाय.

असत्यनिन्दा ।

नामस्यवादिनः मरुयं न पुण्यं न यशो भुवि । दृश्यते नापि कल्याणं कालकूटमिवो-
 श्नतः ॥ १ ॥ अमृत्यमप्रत्ययमूलकारणं कुवासनासद्वसमृद्धिवारणम् । विप्रेन्द्रिदानं परव-
 श्ननोजिनं कृतापराधं कृतिभिर्विवर्जितम् ॥ २ ॥ यशो यस्माद्भस्मीभवति वैनवद्देहिव वनं
 निर्दानं दृग्मानां यद्वनिरुहाणामिव जलम् । न यत्र स्याच्छायातप इव तपःसंयमकथा
 कथञ्चित्तन्मिथ्यावचनमभिधत्ते न मतिमान् ॥ ३ ॥ जिह्वैकेव सतामुभे फणवतां स्तैष्टुश्चत-
 स्त्रश्च तास्नाः मपैव विभोवसोनियमिताः पट्टार्तिकेयस्य च । पौलस्त्यस्य दशाभवनर्कणिप-
 नेर्जिह्वामहस्वद्वयं जिह्वालक्षशतैककोटिनियमो नो दुर्जनानां मुखे ॥ ४ ॥

आत्मश्लाघानिन्दा ।

परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोऽपि गुणी भवेत् । इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्या-
 पितैर्गुणैः ॥ १ ॥ न सुखं न च सौभाग्यं स्वयं स्वगुणवर्णने । यथैव च पुरंध्रीणां स्वहस्त-
 कुक्षमर्दनम् ॥ २ ॥ स्वयं तथा न कर्तव्यं स्वगुणारूपापनं पुनः । स्वगुणारूपापनं युक्त्या
 परद्वारा प्रयोजयेत् ॥ ३ ॥ न सौख्यसौभाग्यकरा गुणा नृणां स्वयं गृहीताः सुदृशां
 स्तना इव । परैर्गृहीता द्वितयं वितन्वते न तेन गृह्णन्ति निजं गुणं बुधाः ॥ ४ ॥ निजगु-
 णगरिमा सुखाकरः स्यात्स्वयमनुवर्णयतां सतां न तावत् । निजकरकमलेन कामिनीनां
 कुक्षकलशाकलेन को विनोदः ॥ ५ ॥

स्वभाववर्णनम् ।

मर्षस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः । अतीत्य हि गुणान्सर्वान्स्वभावो मूर्ध्नि
 वर्तते ॥ १ ॥ किं कुलनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् । भवन्ति सुतरां स्फीताः सुक्षेत्रे
 कण्टकिद्रुमाः ॥ २ ॥ यः स्वभावो हि यस्यास्ते स नित्यं दुरतिक्रमः । श्वा यदि क्रियते
 राजा तत्किं नाश्रात्युपानहम् ॥ ३ ॥ परोपदेशकुशला दृश्यन्ते बहवो जनाः । स्वभाव-
 मनुवर्तन्ते महत्स्वेष्वपि दुर्लभाः ॥ ४ ॥ किं कुलेन विशालेन शीलमेवात्र कारणम् । कृ-
 मयः किं न जायन्ते कुमुदेषु सुगन्धिषु ॥ ५ ॥ सति शीले गुणा भान्ति पुंसां शौर्यादयो
 यथा । यौवने सदलकाराः शोभां विभ्रन्ति सुभ्रुवः ॥ ६ ॥ रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां
 परोपकारित्वम् । अमतां च निर्दयत्वं स्वभावसिद्धं त्रिषु त्रितयम् ॥ ७ ॥ वचो हि सत्यं
 परमं विभूषणं गजाङ्गनायाः कृशता कटौ तथा । द्विजस्य विद्यैव पुनस्तथा क्षमा शीलं
 हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ॥ ८ ॥ न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्ययनं

१ विषयः. २ भक्षयतः. ३ अविश्वासः. ४ विपत्तेः कारणम्. ५ कुशलः. ६ दावाग्नेः. ७ आदिकारणम्.
 ८ दुष्प्रमाणम्. ९ वानः. १० स्पर्शणम्. ११ ब्रह्मणः. १२ अग्नेः. १३ रावणस्य. १४ शेषस्य. १५ अतिक्रम्य.

दुरात्मनः । स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥ ९ ॥ निम्नो-
न्नतं वक्ष्यति को जलानां विचित्रभावं मृगपक्षिणां च । माधुर्यमिक्षौ कैटुतां मरीचे स्वभा-
वतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ॥ १० ॥ वह्निस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणा-
न्मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतेः संघः कुरंगायते । व्यालो माल्यगुणायते विषरसः पीयूष-
वर्षायते यस्याङ्गेऽखिललोकवल्गुमतमं शीलं समुन्मीलति ॥ ११ ॥ ऐश्वर्यस्य विभूषणं सृज-
नता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपदेशमः कुलस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः । अक्रोध-
स्तपसः क्षमा बलवतां धर्मस्य निर्व्याजता सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम्
॥ १२ ॥ काकः पद्मवने रतिं न कुरुते हंसो न कूपोदके मूर्खः पण्डितसंगमे न रमते
दासो न सिंहासने । कुस्त्री सज्जनसंगमे न रमते नीचं जनं सेवते या यस्य प्रकृतिः स्व-
भावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ १३ ॥ व्याघ्रः सेवति काननं सुगहनं सिंहो गुहां सेवते
हंसः सेवति पद्मिनीं कुसुमितां गृध्रः श्मशानस्थलीम् । साधुः सेवति साधुमेव सततं नी-
चोऽपि नीचं जनं या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ १४ ॥

वाग्वर्णनम् ।

तास्तु वाचः सभायोग्या याश्चित्ताकर्षणक्षमाः । स्वेषां परेषां विदुषां द्विषामविदुषामपि
॥ १ ॥ गौनाब्धेस्तु परं पारं नोपेयैय सरस्वती । अतो निमज्जनभयार्सुम्भी वहति वक्षसि
॥ २ ॥ प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यो नानाश्लेषविचक्षणाः । भवन्ति कस्यचित्पुण्यैर्मुखे वाचो
गृहे स्त्रियः ॥ ३ ॥ वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव । अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव
विचित्रता ॥ ४ ॥ बह्वपि स्वेच्छेया कौमं प्रेकीर्णमभिधीयते । अनुज्झितार्थसंबन्धः प्रबन्धो
द्वैरुदाहरः ॥ ५ ॥ र्भेदीयसीमपि धेनौमनल्पगुणकल्पितैताम् । प्रसारयन्ति कुशलाश्चित्रां वाचं
पैटीमिव ॥ ६ ॥ सर्वालकौरयुक्तापि न श्लिष्टा वनितेव सा । वाणी मैत्रौजातसुखं प्रदौर्नां
न तनोति हि ॥ ७ ॥ मृदुलं शीतलं मिष्टं निर्झरीकृतपर्वतम् । यथा वारि तथा वाणी किं

१ अतिक्रम्य वर्तते. २ नीचोच्चम्. ३ तीक्ष्णताम्. ४ कृत्रिमसरदिवाचरति. ५ सर्पः. ६ माला.
७ अमृतम्. ८ विजृम्भते. ९ सौजन्यम्. १० वाङ्मयमनम्. ११ शान्तिः. १२ निष्कपटत्वम्. १३ सुस्व-
भावः. १४ गानसमुद्रस्य. १५ न प्राप्तवती. १६ इक्ष्वाकुफलम्. जलतरणार्थं तुम्ब्याः समहं लोकाः कुर्वन्तीति
प्रसिद्धम्. १७ प्रसन्नवदनाः; (पक्षे) उत्तानार्थाः. १८ कान्त्या शोभया मनोहारिण्यः; (पक्षे) भाषणगुणेन
मनोहारिण्यः. १९ आलिङ्गनम्; (पक्षे) श्रेयः. २० परिमितैः. २१ निषादादिभिः. २२ स्वप्रतिभानुसारिण.
२३ यथेष्टम्. २४ असंगतम्. २५ दुर्वचः. २६ अतिसुकुमाराक्षराम्; (पक्षे) श्लक्ष्णतराम्. २७ अर्थगुणैः;
(पक्षे) सान्द्राम्. कदलीदलकल्पमित्यर्थः. २८ श्रेयादिभिः; (पक्षे) तन्तुभिः. २९ रचिताम्; (पक्षे) निर्मिताम्.
३० शब्दादिविचित्राम्; (पक्षे) विचित्ररूपाम्. ३१ शाटीमिव. ३२ उपमादिभिः; (पक्षे) कङ्कणादिभिः.
३३ श्रेयारहिता; (पक्षे) आलिङ्गनरहिता. ३४ मनः प्रति जातं यत्सुखं तत्; (पक्षे) कामहर्षम्. ३५ चतु-
राणाम्; (पक्षे) प्रकर्षण विधिपूर्वकं विवाहितानाम्.

न साध्यं धनं जय ॥ ८ ॥ या कर्षति निजयोगादन्तर्गतजीवनानि संरसानाम् । वाणी सैव
 गुणवती घटीव यद्वा वधूटीव ॥ ९ ॥ रतरीतिवीतवसना प्रियेव शुद्धापि वाञ्छुदे संरसा ।
 अलसा सालंकृतिरपि न रोचते शालभञ्जीव ॥ १० ॥ सुखयतितरां न रक्षति परिचयलेशं
 गंगाङ्गनेव श्रीः । कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापि ॥ ११ ॥ वाङ्माधुर्यान्नान्य-
 दास्ति प्रियत्वं वाक्पासुष्याच्चोपकारोऽपि नष्टः । किं तद्व्यं कोकिलेनोपनीतं को वा लोके
 गदप्रस्यापराधः ॥ १२ ॥ कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीं कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति ।
 तां चाप्येतां मानसं मङ्गलानां धेनुं धीराः स्मृतां वाचमाहुः ॥ १३ ॥ विविक्तवर्णाभरणा
 मुखश्रुतिः प्रमादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् । प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणां प्रसन्नगम्भीरपदा
 सरस्वती ॥ १४ ॥ केशुरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोऽज्ज्वला न स्नानं न विले-
 पनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः । वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते क्षीयन्ते
 खलु भूषणानि मततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १५ ॥ अस्त्यद्यापि चतुःसमुद्रपरिखापर्यन्तमुर्वी-
 तलं वर्तन्तेऽपि च तत्र तत्र रसिका गोष्ठीषु सक्ता नृपाः । एकस्तत्र निरादरो भवति चेद-
 न्यो भवेत्मादरो वाग्देवी वदनाम्बुजे वमति चेत्को नाम दीनो जनः ॥ १६ ॥ ये सूक्तीन्दु-
 कलाकलङ्कजनका ये गाढगर्वज्वरा ये वा केवलतर्ककर्कशाधियः साक्षाच्च ये श्रोत्रियाः । ये
 बाह्वपमपीमलीममधियस्तान्प्राज्ञगोष्ठीरसप्रौढप्रावृढवग्रहान्परिहरन्वाचां प्रसारं कुरु ॥ १७ ॥
 तथ्यं तथ्यं सहेतु प्रियमितमृदुलं सारवदैन्यहीनं साभिप्रायं दुरापं सविनयमशठं चित्रम-
 र्णास्रं च । बह्वर्थं कोपशून्यं स्मितयुतघनदाक्षिण्यसंदेहहीनं वाक्यं ब्रूयाद्रसज्ञः परिषदि
 समये सप्रमेयाप्रमत्तम् ॥ १८ ॥

वाग्मिप्रशंसा ।

विरोधिवचसो मूकान्वागीशानपि कुर्वते । जडानप्यनुलोमार्थान्प्रवृत्तः कृतिनां गिरः
 ॥ १ ॥ तीक्ष्णा नारुतुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत् । नोपतापि मनः सोऽर्थं वागेका

१ हृत्तानि जीवानानिः (पक्षे) उदकानि. २ रसिकानाम्; (पक्षे) कृपादीनाम्. ३ प्रागल्भ्यादिगुणयुक्ता;
 (पक्षे) रज्जुयुक्ता. ४ त्वाव. ५ अनपासोपायलंकाररहितापि. ६ शृङ्गारादिमती; (पक्षे) शृङ्गाररसवती.
 ७ आलस्ययुक्ता; (पक्षे) रलयोः सावर्ण्यात्. अरसा रसज्ञान्या. ८ अलंकृतियुतापि; (पक्षे) कटककुण्डलयुतापि.
 ९ प्रतिमव. १० वेश्यव. ११ मनोरथान्. १२ प्रपूरयति. १३ अवलक्ष्मीम्. १४ सत्याम्. १५ विविक्ताः
 सयोगादिनाभ्रः. १६ गोष्ठौ चारिता वर्णा अक्षराण्येवाभरणानि यस्याः सा; (पक्षे) विविक्तानि शृङ्गानि वर्णौ
 रूपमाभरणानि च यस्याः सा. १६ सुता श्रुतिः श्रवण यस्याः सा. श्राव्येत्यर्थः; (पक्षे) श्रूयत इति श्रुतिर्वीकसा
 सुता यस्याः सा. मञ्जुभाषिण्यर्थः. १७ प्रसन्नानि वाचकानि गम्भीरपदालसचरणा. १८ बाहुभूषणानि. १९ चन्द्रवदुज्ज्वलाः.
 २० सुगन्धतलादिना संस्कृता. २१ केशाः. २२ सम्यगलंकरोति. २३ सरस्वती. २४ वक्ता. २५ अनु-
 कूलवादिनः. २६ प्रसन्नवचः. २७ कुशलानाम्. २८ अभिमानोष्णम्.

वाग्मिनः सतः ॥ २ ॥ प्रसादरम्यमोजेस्वि गैरीयो लघवान्वितम् । साकाङ्क्षमनुपस्कारं
 विष्वग्गति निर्ऱाकुलम् ॥ ३ ॥ न्यायनिर्णीतसारत्वान्निरेपेक्षमिवांगमे । अप्रकम्प्यतयान्ये-
 षामौघायवचनोपमम् ॥ ४ ॥ अलङ्घ्यत्वाज्जनैरन्यैः क्षुभितोदन्वदूर्जितम् । और्द्वार्यादर्थ-
 संपत्तेः शान्तं चित्तमृषेरिव ॥ ५ ॥ इदमीदृग्गुणोपेतं लब्धवावसरसाधनम् । व्याकुर्यात्कः
 प्रियं वाक्यं यो वक्ता नेदृगाशयः ॥ ६ ॥ श्रुतिसिद्धान्तशूरस्य तद्विरुद्धान्निरुन्धतः ।
 वल्लितं वैवदूकस्य कृतिनः किं न शोभते ॥ ७ ॥ अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति नि-
 श्रितं स खलु वाग्मी । बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी सः ॥ ८ ॥ शुद्धकां-
 स्यरचितापि लालिता जिह्वया यदि न योजिता भवेत् । किं तया कैरेणमस्ति घण्टया
 जिह्वया ध्वनिमतां हि पूज्यया ॥ ९ ॥ भवन्ति ते सैभ्यतमा विपश्चितां मनोगतं वाचि-
 निवेशयन्ति ये । नयन्ति तेर्वैप्युपपन्ननैपुणा गर्भोरमर्थं कतिचित्प्रकाशताम् ॥ १० ॥
 स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेयसंपदं विशुद्धिमुक्तेरपरे विपश्चितः । इति स्थितायां प्रतिपूरुषं
 रुचौ सुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः ॥ ११ ॥ पिकैस्तावत्कृष्णः परमैरुणया पश्यति
 दृशा परापत्यद्वेषी स्वसुतमपि नो पालयति यः । तथाप्येषोऽमीषां सकलजगतां वल्लभ-
 तमो न दोषा गण्यन्ते खलु मधुरवाचां क्वचिदपि ॥ १२ ॥ आस्वाद्यैष कषायमङ्कुरमु-
 रुप्रेमानुबद्धाशयो माकन्दस्य यशांसि कोकिलयुवा निर्माति दिग्भित्तिषु । माध्वीकानि
 निपीय तस्य मधुपातत्रैव गुञ्जन्त्यमी को ब्रूतामसतां सतां च वचसां वर्त्मातिगं चेष्टितम्
 ॥ १३ ॥ श्रोतृन्मूर्कैयति ब्रुवन्निर्स्थैरतमं कुर्वन्नमीषां मनो निर्बाष्पः परबाष्पकृत्परद-
 शामेकाश्रयो नान्यदृक् । यस्त्यक्ताङ्गविकम्पनः प्रचलयन्नित्यं सतां मस्तकं क्षीरं श्रोतृषु
 मुख्यमात्मनि गुणं धत्ते स वक्तोत्तमः ॥ १४ ॥ तद्वक्ता सदसि ब्रवीतु वचनं यच्चृण्वतां
 चेतसः प्रोह्णिसं रसपूरणं श्रवणयोरक्ष्णोर्विकासश्रियम् । क्षुब्धद्राश्रमदुःखकालगतिह-
 र्त्कार्यान्तरप्रसृतिं प्रोत्कण्ठामनिशं श्रुतौ वितनुते शोकं विरामादपि ॥ १५ ॥

१ प्रसादः प्रसिद्धार्थपदत्वं तेन रम्यम्. २ समासभूयिष्ठम्. ३ अर्थभूयस्त्वपरिगतम्. न तु शब्दादम्ब-
 रमाप्रमित्यर्थः. ४ विस्तरदोषरहितम्. ५ आकाङ्क्षावत्पदकदम्बात्मकम्. न तु दशदाडिमादिवाक्यवदनाका-
 ङ्क्षितमित्यर्थः. ६ अध्याहारदोषरहितम्. ७ कृत्स्नार्थप्रतिपादकम्. न तु सावशेषार्थमित्यर्थः. ८ असंकीर्णार्थम्.
 ९ न्यायेन युक्त्या निश्चितार्थत्वात्. १० स्वतन्त्रमिव. ११ शान्ते. १२ अनुमानादिभिर्बाध्यत्वादपत्याख्या-
 ततया. १३ वेदवाक्यतुल्यमित्यर्थः. १४ अनुलङ्घनीयत्वात्. १५ उद्वेगलम्भोधिगम्भोरम्. १६ अग्राम्यार्थ-
 त्वात्; (पक्षे) त्यागित्वात्. १७ प्रयोजनसंपत्तेः; (पक्षे) अणिमादिसमृद्धेः. १८ लब्धे प्राप्ते अवसरसाधने
 कालोपायो येन तत्. १९ व्याहरेत्. २० वक्तुः. २१ घण्टाजिह्वा. २२ कर्तव्यम्. न किञ्चित्कार्यमस्तीति
 भावः. २३ सभायां साधुतमा निपुणतमाः. २४ विदुषाम्. २५ वाचोद्भरन्तीत्यर्थः. २६ वक्तृषु. २७ संभा-
 वितकौशलः. २८ निगूढम्. २९ अर्थसंपत्तिम्. ३० सामर्थ्यम्. ३१ शब्दस्य. ३२ कोकिलः. ३३ आरक्त्या.
 ३४ मूकान्करोति. ३५ अचलम्. तदस्थमिति यावत्. ३६ प्रकर्षणोद्भासं विकासम्. ३७ रसानां शृङ्गारादीन
 पूरणम्. ३८ अन्यकार्यविस्मृतिम्.

मौनगुणाः ।

आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुकसारिकाः । बकास्तत्र न बध्यन्ते मौनं सर्वार्थसाधनम् ॥ १ ॥ रूपवांश्चापि मूर्खोऽपि गत्वा च विपुलां सभाम् । संरक्षेच्च स्वकां जिह्वां भार्यादुश्चाग्निं यथा ॥ २ ॥ स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा विनिर्मितं छादनभैक्षतायाः । विशेषतः सर्वविदां सभाजे विभूषणं मौनपण्डितानाम् ॥ ३ ॥ कोलाहले काककुलस्य जाते विराजते कोकिलकृजितं किम् । परस्परं संवदतां खलानां मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ॥ ४ ॥

स्थानमाहात्म्यम् ।

१ नक्रः स्वस्थानमामाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । स एव प्रच्युतः स्थानार्च्छुनापि परिभूयते ॥ १ ॥ किञ्चिदाश्रयमयोगाढत्ते शोभामसाध्वपि । कान्ताविलोचने न्यस्तं मलीमसामिवाग्रनम् ॥ २ ॥ कुस्थानस्य प्रवेशेन गुणवानपि पीड्यते । वैश्वानरोऽपि लोहस्थः कांकरैरभिहन्यते ॥ ३ ॥ पदस्थितस्य पद्मस्य मित्रे वरुणभास्करो । पदच्युतस्य तस्यैव क्लेशदाहकरावभौ ॥ ४ ॥ राजा कुलवधूर्विप्रा मन्त्रिणश्च पयोधराः । स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नरा नखाः ॥ ५ ॥ स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः । इति विज्ञाय मतिमान्स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥ ६ ॥ पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं ब्रजति शिल्पमाधानुः । जलमिव समुद्रशुक्लौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ ७ ॥ अतिमात्रभास्वरत्नं पुष्यति भानोः पग्निहादनलः । अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ ८ ॥ प्रायो यत्किञ्चिदपि प्रामोत्यैत्कर्षमाश्रयान्महतः । मत्तेभकुम्भतटगतमेति शृङ्गारतां भ्रम ॥ ९ ॥ अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च । पुरुषविशेषं प्राप्ता भवान्न योग्या अयोग्याश्च ॥ १० ॥ आश्रयवेशेन सततं गुरुता लघुता च जायते पुंमाम् । विन्ध्ये विन्ध्यसमानाः करिणो बत दर्पणे लघवः ॥ ११ ॥ जानामि नागेन्द्र तव प्रभावं कण्ठे स्थितो गर्जामि शंकरस्य । स्थानं प्रधानं न बलं प्रधानं स्थाने स्थितः कापुरुषोऽपि शूरः ॥ १२ ॥ उभौ पक्षौ श्वेतौ वियाति विषये वारितगतिः सदा ^{१३}मीनं भुङ्क्ते तमति मकलस्योष्णशिरसि । बके सर्वश्चान्द्रो गुणसमुदयः काश्चिदधिको गुणाः स्थाने मान्या नरवर न तु स्थानरहिताः ॥ १३ ॥ सिंहक्षुण्णकरीन्द्रकुम्भगलितं रक्ताक्तमुक्ताफलं कान्तारं बदरीधिषा द्रुतमगाद्विल्लस्य पत्नी मुदा । पाणिभ्यामवगुह्य शुष्ककठिनं तद्दीक्ष्य दूरे जहावस्थाने पततामतीव महतामेतादृशी स्याद्गतिः ॥ १४ ॥

१ स्वमाधानम्, २ पिधानम्, ३ मूर्खतायाः, ४ सभायाम्, ५ मकरः, ६ भषकेण, ७ लोहकारिः, ८ कांशलम्, ९ भौतिकत्वम्, १० मेघस्य, ११ विन्ध्यपर्वते, १२ मत्स्यान्; (पक्षे) मीनराशिम्, १३ तद्व-
शिलादयः; (पक्षे) शिवः.

सत्संगतिप्रशंसा ।

महानुभावसंसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः । रथ्याम्बु जाह्नवीसङ्गाञ्चिदशैरपि वन्द्यते
 ॥ १ ॥ महाजनस्य संसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः । पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफल-
 श्रियम् ॥ २ ॥ महानुभावसंसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः । हरिहस्तगतः शङ्खः पवित्रः
 प्रथितो भुवि ॥ ३ ॥ मलयाचलगन्धेन त्विन्धनं चन्दनायते । तथा सज्जनसङ्गेन दुर्जनः
 सज्जनायते ॥ ४ ॥ द्रवत्वात्सर्वलोहानां ममत्वान्मृगपक्षिणाम् । भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां
 दर्शनात्संगतं सताम् ॥ ५ ॥ वीणावंशाश्रया तुम्बी चुम्बत्युच्चैः कुचौ स्त्रियः । पितृत्य-
 नार्यसंयोगाद्भक्तं नक्तंचरो यथा ॥ ६ ॥ चन्दनं शीतलं लोके चन्दनादपि चन्द्रमाः ।
 चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये शीतला साधुसंगतिः ॥ ७ ॥ साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थभूता हि सा-
 धवः । कालेन फलते तीर्थं सद्यः साधुसमागमः ॥ ८ ॥ करोति निर्मलाधारस्तुच्छस्यापि
 मैहर्घताम् । अम्बुनो बिन्दुरलोऽपि शुक्तौ मुक्ताफलं भवेत् ॥ ९ ॥ हीयते हि मतिस्तात
 हीनैः सह समागमात् । समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ १० ॥ मन्दोऽप्य-
 मन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः । पङ्कच्छिदः फलस्येव निकर्षणौविलं पयः ॥ ११ ॥
 कीटोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः । अंशमापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ।
 ॥ १२ ॥ काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीर्ण्यतीति । तथा सत्संनिधानेन मूर्खो याति
 प्रवीणताम् ॥ १३ ॥ यथोदयगिरौ द्रव्यं संनिर्कर्षेण दीप्यते । तथा सत्संनिधानेन ही-
 नवर्णोऽपि दीप्यते ॥ १४ ॥ भुक्तिमुक्तिरुदेकान्तसमादेशानतत्परः । कस्य नानन्दनि-
 स्यन्दं विदधाति सदागमः ॥ १५ ॥ यदि सत्सङ्गविरतो भविष्यसि भविष्यसि । अथ
 दुर्जनसंसर्गे पतिष्यति पतिष्यति ॥ १६ ॥ आश्रयो महतः सोऽयं न निमज्जति स-
 र्वथा । कपिना सेतुसंबन्धादुपनीतो बलेन यः ॥ १७ ॥ अलब्ध्वापि धनं राज्ञः संश्रिता
 यान्ति संपदम् । महाहृदसमीपस्थं पश्य नीलं वनस्पतिम् ॥ १८ ॥ सङ्गः सर्वात्मना
 त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते । स सद्भिः सहः कर्तव्यः सन्तसङ्गारिभेषजम् ॥ १९ ॥ क्षु-
 द्रोऽपि तनुते तात तेजस्तेजस्विसंगतः । अर्कसंपर्कतः पश्य दर्पणे दहनद्युतिम् ॥ २० ॥
 बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदीयानपि गच्छति । संभूयाम्भोधिमध्येति महानद्या नगापगा
 ॥ २१ ॥ सज्जनसङ्गो मा भूद्यादि सङ्गो मास्तु ते पुनः स्नेहः । स्नेहो यदि मा विरहो
 यदि विरहो मास्तु जीवितस्याशा ॥ २२ ॥ वंशभवो गुणवानपि सङ्गविशेषेण पूज्यते पु-
 रुषः । न हि तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति महिमानम् ॥ २३ ॥ गुरुरपि लघू-
 पनीतो न निमज्जति नियतमौशथे निहितः । वानरकरोपनीतः शैलो मकरालयस्यैव

१ देवैः. २ आश्रयः. ३ महामूल्यत्वम्. ४ कनकफलस्येव. ५ कलुषम्. ६ उदकम्. ७ पाषाणः. ८ मरक-
 तसंबन्धिनी. ९ उदयपर्वते. १० सूर्यसंनिधानेन. ११ प्रकाशितो भवति. १२ अन्तःकरणे; (पक्षे) मध्ये.

॥ २४ ॥ गैवाशनानां स शृणोति वाक्यमहं हि राजन्वचनं मुनीनाम् । न चास्य दोषो
 न च मद्गुणो वा संमर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ २५ ॥ कैल्पद्रुमः कल्पितमेव सूते सा
 कामधुक्कामितमेव दोग्धि । चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते सतां हि सङ्गः सकलं प्रसूते
 ॥ २६ ॥ असज्जनः सज्जनसङ्गिसङ्गात्करोति दुःसाध्यमपीह साध्यम् । पुष्पाश्रयाच्छंभु-
 शिरोऽधिरूढा पिपीलिका चुम्बति चन्द्रबिम्बम् ॥ २७ ॥ सत्सङ्गाद्भवति हि साधुता
 खलानां साधूनां न हि खलसंगमात्खलत्वम् । आमोदं कुसुमभवं मृदेव धत्ते मृदन्धं न
 हि कुसुमानि धारयन्ति ॥ २८ ॥ किंवापरेण बहुना परिजल्पितेन संसर्ग एव महतां
 महते फलाय । अभोनिधेस्तटरुहास्तरवोऽपि येन वेलाजलोच्छलितरत्नरुतालवालाः
 ॥ २९ ॥ जाड्यं धियो हरति मिश्रानि वाचि सत्यं मानोन्नतिं दिशति पापमँपाकरोति ।
 चेतः प्रमादयति दिक्षु र्त्नोति कीर्तिं सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ ३० ॥
 दूरीकरोति कुमतिं विमलीकरोति चेतश्चिरंतनमघं चुलुकीकरोति । भूतेषु किं च करुणां
 बहुलीकरोति सङ्गः मतां किमु न मङ्गलमातनोति ॥ ३१ ॥ कान्तारभूमिरुहमौलिनिवा-
 मशीलाः प्रायः पलायनपरा जनवीक्षणेन । कूजन्ति तेऽपि हि शुकाः खलु रामनाम
 सङ्गः स्वभावविपरीताविधौ निदानम् ॥ ३२ ॥ दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलाङ्कितोऽपि
 मित्रावमानममये विहितोदयोऽपि । चन्द्रस्तथापि हरैर्वल्लभतामुपैति नैवाश्रितेषु महतां
 गुणदोषाङ्गा ॥ ३३ ॥ एके केचिद्यतिकरगताः पात्रसंज्ञां लभन्ते गायन्त्यन्ये सरसम-
 धुरं वीणया संप्रयुक्ताः । एके तेषां सहगतिवशाद्दुस्तरं तारयन्ति केचित्तेषां ज्वलितहृ-
 दया रक्तमेवापिबन्ति ॥ ३४ ॥ संतसार्थसि संस्थितस्य पयसो नामापि न श्रूयते मुक्ता-
 कारनया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते । स्वात्यां सागरशुक्तिसंपुटगतं तज्जायते मौक्तिकं
 प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संमर्गतो जायते ॥ ३५ ॥ गङ्गेवाघविनाशिनी जनमनःसं-
 तोषसञ्चन्द्रिका तीक्ष्णाशीरपि सत्प्रभेव जगदज्ञानान्वकारावहा । छायेवाखिलतापनाशन-
 करी स्वर्धेनुषत्कामदा पुण्यैरेव हि लभ्यते मुकृतिभिः सत्संगतिर्दुर्लभा ॥ ३६ ॥ कीर्ति-
 नैत्यति नर्तकीव भुवने विद्वद्योतते साधुता ज्योत्स्नेव प्रतिभा सभासु सरसा गङ्गेव सं-
 मीलति । चित्तं रञ्जयति प्रियेव मततं संपत्प्रमादोचिता संगत्या न भवेत्सतां किल भ-
 वेत्किं किं न लोकात्तरम् ॥ ३७ ॥ बुद्धिं वर्धयति श्रियं वितनुते वैदग्ध्यमामुख्यति श्रेयः
 पञ्चवयत्ययानि दलयत्युन्मीलयत्युन्नतिम् । विज्ञानं परिशोधयत्युपचिनोत्युच्चैः कला-

१ यवनानाम्. यवनगृहस्थितं सहोदरं शुक्रमुदिश्य मुनिगृहस्थितस्य शुक्रस्योक्तिरित्यम्. २ कल्पद्रुमः.
 ३ कामधेनुः. ४ सङ्ग-धम्. ५ मान्यम्. ६ ददाति. ७ निराकरोति. ८ विस्तारयति. ९ दोषा रात्रिस्तस्याः
 करः; (पक्षे) दोषाणामाकरः. खनिरित्यर्थः. १० सूर्यास्तसमये; (पक्षे) मित्रव्यसनकाले. ११ शिवप्रियताम्.
 १२ तुम्बीत्यर्थः. १३ लोहे.

कौशलं किं किं नारभते हरेरिव कथार्थं सतां संगतम् ॥ ३८ ॥ पुण्यः पुण्यजलेषु
बिन्दुपतितं शुक्तासु मुक्ताजलं कर्पूरं कदलीदलेषु गरलं व्याले स्थले कर्दमः । दैत्यं पात्र-
सुरा च देवपतितं पात्रामृतं जायते स्वातिश्चैव परोपकारकरणं पात्रानुसारं फलम् ॥ ३९ ॥

असत्संगतिनिन्दा ।

अहो दुर्जनसंसर्गान्मानहानिः पदे पदे । पावको लोहसङ्गेन मुद्गरैरभिहन्यते ॥ १ ॥
न स्थातव्यं न गन्तव्यं क्षणमप्यधमैः सह । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते मेदिरां मन्यते जनः
॥ २ ॥ अन्तर्मलिनसंसर्गाच्छ्रुतवानपि दुष्यति । यच्चक्षुःसंनिकर्षेण कर्णोऽभूत्कुटिलाश्रयः
॥ ३ ॥ दुष्टतां दुष्टसंसर्गादुष्टमपि गच्छति । सुराबिन्दुनिपातेन पङ्कगव्यघटी यथा ॥ ४ ॥
अणुरप्यसतां सङ्गो सद्गुणं हन्ति विस्तृतम् । गुणरूपान्तरं याति तक्रयोगाद्यथा पयः ॥ ५ ॥
बहुभिर्मूर्खसंघातैरन्योन्यपशुवृत्तिभिः । प्रच्छाद्यन्ते गुणाः सर्वे मेघैरिव दिवाकरः ॥ ६ ॥
दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तः श्रीमानात्मविवृद्धये । किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशवत् ॥ ७ ॥
आनन्दमृगदावाग्निः शीलंशाखिमदद्विपः । ज्ञानदीपमहावायुरयं खलसमागमः ॥ ८ ॥ अ-
सत्सङ्गाद्गुणज्ञोऽपि विषयासक्तमानसः । अकस्मात्प्रलयं याति गीतरक्तो यथा मृगः ॥ ९ ॥
आहृत्य रक्ष्यमाणापि यत्नेनान्तविरागिणी । असन्मैत्री च वेश्या च श्रीश्च कस्य कदा
स्थिरा ॥ १० ॥ पात्रमैपात्रीकुरुते दहति गुणं स्नेहमाशु नाशयति । अमले मेलं निय-
च्छति दीपज्वालेव खलमैत्री ॥ ११ ॥ दुर्जनजनसंसर्गात्सज्जनपुरुषोऽत्र दोषमायाति ।
रावणकृतापराधाज्जलधेरपि बन्धनं प्राप्तम् ॥ १२ ॥ सुघ्नोऽपि सुवृत्तवानपि बलिमूर्धाधि-
कृतास्पदोऽपि सन् । यदि बालिशवक्रसंगमो निपतत्येव बधूकुचाविव ॥ १३ ॥ संगतिं स्व-
विपरीतगुणैस्त्वं मा कृथाः खलु सखे समयेऽस्मिन् । पश्य पूर्वमपि कृष्णरूपतामर्जुनोऽपि
समवायनिश्चितम् ॥ १४ ॥ शाखोटकैश्चन्दनसंगतोऽपि वक्षोजयोः क्रीडितमायताक्ष्याः ।
पयोऽपि मद्यं श्वपचे हि मन्यते संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ १५ ॥ दुर्वृत्तसंगतिरनर्थप-
रंपराया हेतुः सतां भवति किं वचनीयमत्र । लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्रामोति
बन्धनमसौ किल सिन्धुराजः ॥ १६ ॥ हंसोऽध्वगश्रममपोहायितुं दिनान्ते कारण्डकाक-
ककोककुलं प्रविष्टः । मूकोऽयमित्युपहसन्ति लुनन्ति पक्षान्नीचाश्रयो हि महतामप-
मानहेतुः ॥ १७ ॥

१ मद्यविक्रयकर्त्री. २ मद्यम्. ३ आनन्द एव मृगस्तस्य दावाग्निरिव. दाहकत्वात्. ४ शीलमेव शाखी
वृक्षस्तस्य मदद्विप इव. उन्मूलकत्वात्. ५ ज्ञानमेव दीपस्तस्य महावात इव. निर्वाणकरणत्वात्. ६ अयो-
ग्यम्. ७ सूत्रम्; (पक्षे) विनयादिः. ८ तैलम्; (पक्षे) मीतिः. ९ मषीम्; (पक्षे) दोषम्.

स्नेहवचनम् ।

सखि साहसिकं प्रेम दूरादपि विराजते । चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति चन्द्रमाः ॥१॥
 दूरस्थोऽपि समीपस्थो यो यस्य हृदि वर्तते । यो यस्य हृदये नास्ति समीपस्थोऽपि
 दूरतः ॥ २ ॥ गिरौ कलापा गगने च मेवो लक्षान्तरे भानुरुदेति पद्मम् । शशी द्विलक्षः
 कुमुदश्च प्रीतिर्यो यस्य प्रीतिर्न हि तस्य दूरम् ॥ ३ ॥ जहाति सहसासनं झटिति पृच्छति
 स्वागतं नमस्यति कृताञ्जलिः स्मितमनोरमं भापते । ददाति कुमुदं फलं शिथिलयत्यभीष्टां
 कृपामहं न परिचीयते कपटवद्वनाचातुरी ॥ ४ ॥ केन्दोर्मण्डलमज्जति कचिरचिः
 पद्माकरः क स्थितः काभ्राः सन्ति मयूरपङ्क्तिर्मलाः कालिः क वा मालती । हारं प्रस्थि-
 तहंमद्वन्द्वममो कर्मा सरो मानसं यो यस्याभिमतः स तस्य निकटे दूरेऽपि सन्वच्छभः ॥५॥

सुमित्रप्रशंसा ।

कराविष्य शरीरस्य नेत्रयोरिव पक्ष्मणी । अविचार्य प्रियं कुर्यात्तन्मित्रं मित्रमुच्यते ॥१॥
 यस्य मित्रेण संभाषा यस्य मित्रेण संस्थितिः । मित्रेण सह यो मुहुः ततो नास्तिह पुण्य-
 वान् ॥ २ ॥ शृचित्वं त्यगिता शौर्यं सामान्यं सुखदुःखयोः । दक्षिण्यं चानुरक्तिश्च स-
 त्यता च मुहृदृणाः ॥ ३ ॥ अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत्सच्छान्तरात्मनः । प्रवर्ततेऽन्यथा
 वाणी शाब्दोपहतचेतसः ॥४॥ उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविष्ठवे । राजद्वारे श्मशाने
 च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥५॥ स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणे क्षमः । न तु भीतपरि-
 त्राणवस्तूपालम्भपण्डितः ॥ ६ ॥ आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् । मातृजङ्घा
 हि वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने ॥७॥ औरसं कृतसंबन्धं तथा वंशक्रमागतम् । रक्षितं व्य-
 सनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ ८ ॥ याचते कार्यकाले यः स किं भृत्यः स किं सुहृत् ।
 अकार्यकार्यकर्ता यस्त्वनादिष्टोऽप्यसौ सुहृत् ॥ ९ ॥ तदेवास्य परं मित्रं यत्र संक्रामति
 द्वयम् । दृष्टे सुखं च दुःखं च प्रतिच्छायेव दर्पणे ॥ १० ॥ व्याधितस्यार्थहीनस्य देशा-
 न्तरगतस्य च । नरस्य शोकदग्धस्य सुहृद्दर्शनमौषधम् ॥ ११ ॥ दर्शने स्पर्शने वापि
 श्रवणे भाषणेऽपि वा । यत्र द्रवत्यन्तरङ्गं स स्नेह इति कथ्यते ॥ १२ ॥ स्वाभाविकं तु
 यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते । तर्दकृत्रिमसौहार्दमापस्त्वपि न मुञ्चति ॥ १३ ॥ न मातरि
 न दोरेषु न सोदर्ये न चात्मनि । विश्वासस्तादृशः पुंसां यावान्मित्रे स्वभावजे ॥ १४ ॥
 शोकोरातिभयत्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजनम् । केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ १५ ॥
 उदयज्ञेव सविता पद्मेऽर्पयति श्रियम् । विभावयन्समृद्धीनां फलं सुहृदनुग्रहम् ॥ १६ ॥

१ मित्रं भाषणम्. २ तस्मात्पुरुषान्. ३ निमलचित्तत्वम्. ४ दानशीलत्वम्. ५ समानस्य भावः सामा-
 न्यम्. समत्वमित्यर्थः. ६ सरलत्वम्. ७ पीतिः. ८ अकपटमित्रता. ९ शत्रुः. १० विश्वासः. ११ सुहृत्स्व-
 नुग्रहः प्रसादस्तम्.

नहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदामर्थदर्शनम् । कार्यसिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ १७ ॥
 प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्रोहो व्याजवर्जनम् । आत्मनीव प्रियाधानमेतन्मैत्रीमहाव्रतम् ॥ १८ ॥
 पापान्निवारयति योजयते हिताय गुह्यानि गूहति गुणान्प्रकटीकरोति । आपद्रुतं च न ज-
 हाति ददाति काले सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ १९ ॥ मित्रं प्रीतिरसायनं नय-
 नयोरानन्दनं चेतसः पात्रं यत्सुखदुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तदुर्लभम् । ये चान्ये सुहृदः
 समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्ते सर्वत्र मिलन्ति तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां विपत् ॥ २० ॥
 क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा दत्ताः पुरा तेऽखिलाः क्षीरे तापमवेक्ष्य तेन पयसा ह्यात्मा
 क्लेशानौ हुतः । गन्तुं पावकमुन्मनस्तदभवद्दृष्ट्वा तु मित्रापदं युक्तं तेन जलेन शाम्यति
 सतां मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ २१ ॥

कुमित्रनिन्दा ।

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् । वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम्
 ॥ १ ॥ रंहस्यभेदो याच्ञा च नैष्ठुर्यं चलचित्तता । क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य
 दूषणम् ॥ २ ॥

संसारः ।

संसारं तव निःसारं पदवी न दवीयसी । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरक्षणाः ॥ १ ॥
 गतसारेऽत्र संसारे सुखभ्रान्तिः शरीरिणाम् । लालापानमिवाङ्गुष्ठे बालानां स्तन्यविभ्रमः
 ॥ २ ॥ संसारविषवृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । काव्यामृतरसात्वाद आलापः सज्जनैः सह
 ॥ ३ ॥ दुःखाङ्गारकतीव्रः संसारोऽयं महानसो गहनः । इह विषयामृतलालस मानसमार्जार
 मा निपत ॥ ४ ॥ अयमविचारितचारुतया संसारो भाति रमणीयः । अत्र पुनः परमार्थ-
 दृशां न किमपि सारमणीयः ॥ ५ ॥ कचिद्विद्वद्रोषी कचिदपि सुरामत्तकलहः कचिद्वी-
 णावादः कचिदपि च हाहेति रुदितम् । कचिद्रम्या रामा कचिदपि जराजर्जरतनुर्न जाने
 संसारः किममृतमयः किं विषमयः ॥ ६ ॥ रुच्छ्रेणामेर्ध्वमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयते
 गर्भगर्ते कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोगः । नारीणामर्प्यवज्ञा विलसति
 नियतं वृद्धभावेऽप्यसाधुः संसारे रे मनुष्या वदत यदि सुखं स्तोकेमप्यस्ति किञ्चित् ॥ ७ ॥

१ प्रीते रसायनमिव रसायनम्, प्रीतिवर्धकमित्यर्थः. २ अग्री. ३ मित्रविपत्तिम्. ४ शुभप्रकाशनम्. ५ प्रा-
 र्थनम्. ६ मार्गः. ७ अतिदूरा. ८ मध्ये. ९ निःसारे. १० पाकगृहम्. ११ अशुचिमलादि तन्मध्ये. १२ ज-
 रायुणा वृद्धशरीरैः. १३ गर्भाशये. १४ अवमानः. १५ अल्पम्.

गृहस्थाश्रमप्रशंसा ।

न्यायार्जितवनस्तन्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । शास्त्रवित्त्यवादी च गृहस्थोऽपि विमु-
च्यते ॥ १ ॥ यदि रौमा यदि च रॅमा यदि तनयो विनयधीगुणोपेतः । तनये तनयो-
त्पत्तिः सुरवरनगरे किमाधिक्यम् ॥ २ ॥ सविप्रपादोदककर्दमानि सवेदशास्त्रध्वनिगर्जि-
तानि । स्वाहास्वधाकारनिरन्तराणि स्वावन्दतुल्यानि गृहाणि तानि ॥ ३ ॥ सानन्दं सैदं
सुताश्च सुधियः कान्ता न दुर्भाषिणी सन्मित्रं सधनं स्वयोषिति रतिश्चाज्ञापराः सेवकाः ।
आनिध्यं शिवपूजनं प्रतिदिनं मिष्टान्नपानं गृहे साधोः सङ्गमुपासते हि सततं धन्यो गृ-
हस्थाश्रमः ॥ ४ ॥ मानुष्यं वैरवंशजन्म विर्भवो दीर्घायुरारोग्यता सन्मित्रं सुसुतः सती
प्रियतमा भक्तिश्च नारायणे । विद्वत्त्वं मुजनत्वमिन्द्रियजयः सत्पात्रदाने रतिस्ते पुण्येन
विना त्रयोदशगुणाः संसारिणां दुर्लभाः ॥ ५ ॥ वंशो विश्वावतंसो जनुरनुपहतं स्वान्त-
र्मौल्यकान्तं लीला शीलानुकूला क्षपितकलिमला कापि विद्यानवद्या । वाणी वेणी^{१२}
गुणानां समधिकयशमां साधिका साधिका श्रीः श्रीमद्वैरीमयूरीमुदिर पुंरंहर त्वत्कृपाया
विर्पाकः ॥ ६ ॥

गृहस्थाश्रमदूषणम् ।

यत्र नास्ति दधिमन्थनघोषो यत्र नो लघुलघूनि शिशूनि । यत्र नास्ति गुरुगौरवपूजा
तानि किं वन गृहाणि वनानि ॥ १ ॥ न विप्रपादोदकपङ्क्तिरानि न वेदशास्त्रध्वनिगर्जिता-
नि । स्वाहास्वधाकारविवर्जितानि श्मशानतुल्यानि गृहाणि तानि ॥ २ ॥ क्रोशन्तः शिशवः
सैवारि सदनं पङ्कादृतं चाङ्गणं शय्या दर्शवती च रूक्षमशनं धूमेन पूर्णं गृहम् । भार्या नि-
ष्ठुरंभाषिणी प्रभुरपि क्रोधेन पूर्णः सदा स्नानं शीतलवारिणा हि सततं धिग्विगृहस्थाश्रमम्
॥ ३ ॥ तावद्विद्यानवद्या गुणगणमहिमा रूपसंपत्तिशौर्यं स्वस्थाने सर्वशोभा परगुणकथने
वाक्पटुस्तावदेव । यावत्पाकाकुलाभिः स्वगृहयुवतिभिः प्रेषितापत्यवक्राद्धे बाँबा नास्ति
तैलं न च लवणमपीत्यादिवाचां प्रचारः ॥ ४ ॥

पुत्रप्रशंसा ।

इदं तत्त्वेहसर्वस्वं सममादद्यदरिद्रयोः । अचन्दनमनौशीरं हृदयस्यानुलेपनम् ॥ १ ॥

१ न्यायन सपादित धनं येन. २ मुक्तो भवति. ३ स्त्री. ४ लक्ष्मीः. ५ ब्राह्मणचरणक्षालनोदकेन प-
ङ्क्तिरानि. ६ गृहम्. ७ उत्तमकुल उत्पत्तिः. ८ ऐश्वर्यम्. ९ विश्वभूषणम्. १० मनः. ११ निर्दोषा. १२ प्र-
वाहः. १३ साधयित्रो. १४ गौरवं मयूरी तस्या मुदिरो मेवः. १५ हे त्रिपुरनाशक. १६ परिणामः. फलमि-
त्यर्थः. १७ उदकपूर्णम्. १८ मशकपूर्णम्. १९ अस्त्रिग्धम्. २० कठोरभाषिणी. २१ इदं तु पितृलौकिकं
संवाधनम्.

गृहे जानुचरः केल्यां मुग्धस्मितमुखाम्बुजः । पुत्रः पुण्यवतामेव पात्रीभवति नेत्रयोः ॥२॥
 स्वगर्भशुक्तिनिर्भिन्नं सुवृत्तं सुतमौक्तिकम् । वंशश्रीतिलकीभूतं मन्दभाग्यस्य दुर्लभम् ॥३॥
 वर्धते न चिरं लोके वंशलक्ष्मीरसंततिः । स्वल्पावरोषितस्नेहवर्तिमालेव दीपिका ॥ ४ ॥
 अन्तःकरणतत्त्वस्य दंपत्योः स्नेहसंश्रयात् । आनन्दग्रन्थिरेकोऽयमपत्यमिति बध्यते ॥५॥
 दिग्वाससं गतव्रीडं जटिलं धूलिधूसरम् । पुण्याधिका हि पश्यन्ति गङ्गाधरमिवात्मजम् ॥ ६ ॥
 धूलिधूसरसर्वाङ्गो विकसदन्तकेसरः । आस्ते कस्यापि धन्यस्य द्वारि दन्ती गृहे-
 ऽर्भकः ॥७॥ निन्द्यते पितृभिस्तैर्निरपत्यधनः पुमान् । अर्धवनीनैरतिश्रान्तैरैवकेशीव पा-
 दपः ॥ ८ ॥ किं मिष्टं सुतवचनं मिष्टतरं किं तदेव सुतवचनम् । मिष्टान्मिष्टतमं किं
 श्रुतिपरिपक्वं तदेव सुतवचनम् ॥ ९ ॥ उरुरुहादुद्रमितैः पयोभिरापूर्य केल्या निजमास्यग-
 र्भम् । फूत्कृत्य मातुर्वदने हसन्तं तनूमवं पश्यति कोऽपि धन्यः ॥ १० ॥ कृतचङ्क्रमणं
 गणेषु किञ्चित्कणवर्तिककिणिरिङ्गदङ्घ्रिपद्मम् । यदि सन्महितं सुतं श्रितं स्यात्तदिदं सद्य
 हितं भवेत्तदानीम् ॥ ११ ॥ अहं किमम्बा किमभीष्टतापदे तवेति मातुर्धुरि तातष्टच्छया ।
 प्रलोभ्यतुल्यं प्रवदन्तमर्भकं मुदा हसर्जिघ्रति मूर्ध्नि पुण्यभाक् ॥ १२ ॥ आलक्ष्यदन्तमु-
 कुलाननिमित्तहासैरव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् । अङ्काश्रयप्रणयिनस्तनयान्वहन्तो ध-
 न्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ १३ ॥ आनन्दसुतिरात्मनो नयनयोरन्तःसुषाम्यञ्जनं
 प्रस्तारः प्रणयस्य मन्मथतरोः पुष्पं प्रसादो रतेः । आलानं हृदयद्विपस्य विषयारण्येषु सं-
 चारिणोर्दंपत्योरिह लभ्यते सुकृततः संसारसारः सुतः ॥ १४ ॥

कन्यानिन्दा ।

जातेति कन्या महती हि चिन्ता कस्मै प्रदेयेति महान्वितर्कः । दत्ता सुखं यास्यति ।
 वा न वेति कन्यापितृत्वं खलु नाम कष्टम् ॥ १ ॥

सत्पुत्रप्रशंसा ।

एकोऽपि गुणवान्पुत्रो निर्गुणैः किं शतैरपि । एकश्चन्द्रो जगच्चक्षुर्नक्षत्रैः किं प्रयो-
 जनम् ॥ १ ॥ एकेन हि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना । वासितं तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं
 यथा ॥ २ ॥ प्रज्ञया वा विंशोरिण्या यो बलेन धनेन वा । धुरं वहति गोत्रस्य जननी
 तेन पुत्रिणी ॥ ३ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन भासते । कुलं पुरुषसिंहेन चन्द्रेणैव
 हि शैवरी ॥ ४ ॥ को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलापूरणाढकैः । वरभेकः कुलालम्बी यत्र

१ जातुभ्यां चरतीति सः, रिङ्गमात्र इत्यर्थः, २ संततिरहिता, ३ नम्रम्, ४ पान्थैः, ५ वन्ध्यः, ६ स्त-
 नात्, ७ माता, ८ इष्टस्थाने, ९ प्रलोभ्यस्य प्रलोभनार्थं दास्यतस्य वस्तुनोऽनुरूपम्, १० अवघ्राणं करोति,
 ११ गजबन्धनस्तम्भः, १२ प्रसरणशीलया, १३ कार्यभारम्, १४ पुरुषश्रेष्ठेन, १५ रात्रिः,

विश्रूयते पिता ॥ ५ ॥ पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः काप्यतिदुष्करम् । तस्य पुत्रो भवेद्दशयः
समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ ६ ॥ वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि । एकश्चन्द्रस्तमो
हन्ति न च तारागणोऽपि च ॥ ७ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण सिंही स्वपिति निर्भयम् । सहैव दश-
भिः पुत्रैर्भगं वहति रामभी ॥ ८ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण जायमानेन सत्कुलम् । शशिना
चैव गगनं सर्वदेवोज्ज्वलीकृतम् ॥ ९ ॥ किं जातैर्बहुभिः पुत्रैः शोकसंतापकारकैः ।
वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्राम्यते कुलम् ॥ १० ॥ कुम्भः परिमितमम्भः पिब-
त्यमौ कुम्भमम्भवोऽम्भोधिम् । अतिरिच्यते सुजन्मा कश्चिज्जनकं निजेन चरितेन
॥ ११ ॥ विद्याविहीना बहवोऽपि पुत्राः कल्पायुषः सन्तु पितुः किमेतैः । क्षयिष्णुना
वापि कलावता वा तस्य प्रमोदः शशिनेव सिन्धोः ॥ १२ ॥ पात्रं न तापयति नैव मलं
प्रमृते स्नेहं न संहरति नैव गुणान्क्षिणोति । द्रव्यावसानसमये चलतां न धत्ते सत्पुत्र एव
कुलसद्गानि कोऽपि दीपः ॥ १३ ॥

कुपुत्रनिन्दा ।

किं तेन जातु जातेन मातृयौर्वेनहारिणा । आरोहति न यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजो
यथा ॥ १ ॥ किं तया क्रियते धेन्वा या न दोग्ध्री न गर्भिणी । कोऽर्थः पुत्रेण जातेन
यो न विद्वान्न धार्मिकः ॥ २ ॥ कोऽर्थः पुत्रेण जातेन याति वंशः समुन्नतिम् । परिवर्तिनि
संसारे मृतः को वा न जायते ॥ ३ ॥ एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वह्निना । दह्यते तद्वनं
सर्षं दुष्पुत्रेण कुलं तथा ॥ ४ ॥ कोटरान्तःस्थितो वह्निस्तस्मैकं दहेत्स्वल् । कुपुत्रस्तु कुले
जातः स्वकुलं नाशयत्यहो ॥ ५ ॥ अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः । सक्तुःख-
करावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ ६ ॥ अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताजातौ सुतौ वरौ । यतस्ताव-
त्पदुःखाय यावज्जीवं जडो दहेत् ॥ ७ ॥ यस्य पुत्रो न वै विद्वान्न शूरो न च धार्मिकः ।
अप्रकाशं कुलं तस्य नष्टचन्द्रेव शर्वरी ॥ ८ ॥ अविनीतः सुतो जातः कथं न दहनात्मकः ।
विनीतस्तु सुतो जातः कथं न पुरुषोत्तमः ॥ ९ ॥ दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं
यशः । विद्यायामर्थलाभे च मातुरुच्चार एव सः ॥ १० ॥ निरुत्साहं निरानन्दं निर्वीर्यम-
रिनन्दनम् । मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् ॥ ११ ॥ वरं गर्भस्त्रावो वरमपि
च नैवाभिगमनं वरं जातप्रेतो वरमपि च कन्यैव जनिता । वरं वन्ध्या भार्या वरमपि च
गर्भे वसतिर्न चाविद्वान् रूपद्रविणगुणयुक्तोऽपि तनयः ॥ १२ ॥ पित्रोर्नैव वचः शृणोति
दिवसत्यागे व्रजत्यालयं यान्तीभिर्युवतीभिरध्वनि मुहुः कौतूहलं विन्दति । बन्धूनामुपदेश-
वाचि वदति क्रोधैकतानं वचः साधून्निन्दति दुर्जने च मनुते मित्रं कुपुत्रो जनः ॥ १३ ॥

१ गर्भो. २ अगस्त्यः. ३ अधिको भवति. ४ आचरणेन. ५ क्षयशीलेन. ६ कलापूर्णेन. ७ चन्द्रेण.
८ कुलमेव सद्यः गृहं तस्मिन्. ९ कदाचित्. १० यौवननाशकेन. ११ दोहनशीला. १२ प्रकाशरहितम्.

दैवाख्यानम् ।

दैवमुल्लङ्घ्य यत्कार्यं क्रियते फलवन्न तत् । सरोम्भश्चातकेनात्तं गलरन्ध्रेण गच्छति ॥ १ ॥ भाग्यवन्तं प्रसूयेथा मा शूरं मा च पण्डितम् । शूराश्च कृतविद्याश्च वने सीदन्ति पाण्डवाः ॥ २ ॥ न केवलं मनुष्येषु दैवं देवेष्वपि प्रभु । सति मित्रे धनाध्यक्षे चर्मप्रावरणो हरः ॥ ३ ॥ सच्छिद्रो मध्यकुटिलः कर्णः स्वर्णस्य भाजनम् । धिग्दैवं निर्मलं चक्षुः पात्रं कज्जलभस्मनः ॥ ४ ॥ भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्रमसावपि । पश्य गच्छत एवास्तं निर्यतिः केन लङ्घ्यते ॥ ५ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः शूरो वाप्यथ पण्डितः । दैवं यस्य फलान्वेषि करोति विफलाः क्रियाः ॥ ६ ॥ दैवे विमुखतां याते न कोऽप्यस्ति सहायवान् । पिता माता तथा भार्या भ्राता वाथ सहोदरः ॥ ७ ॥ पिबन्ति मधु पद्मेषु भृङ्गाः केसरधूसराः । हंसाः शैवालमश्नन्ति धिग्दैवमसमञ्जसम् ॥ ८ ॥ करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमुदारधीः । फलं पुनस्तदेवास्य यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ ९ ॥ दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । समुद्रमथनाल्लेभे हरिर्लक्ष्मीं हरो विषम् ॥ १० ॥ दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । पाषाणस्य कुतो विद्या येन देवत्वमागतः ॥ ११ ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ १२ ॥ रोगशोकपरीतापबन्धनव्यसनानि च । आत्मापराधदृष्टाणां फलान्येतानि देहिनाम् ॥ १३ ॥ अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च । स्वं कालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुरा कृतम् ॥ १४ ॥ विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ हर्षणेन किम् । भवितव्यं भवत्येव कर्मणा मीढशी गतिः ॥ १५ ॥ हरिणापि हरेणापि ब्रह्मणा त्रिदशैरपि । ललाटलिखिता रेखा न शक्या परिमार्जितुम् ॥ १६ ॥ सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि । नानुस्मरन्ति स्वजनं यस्य दैवमदक्षिणम् ॥ १७ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥ १८ ॥ अयाचितः सुखं दत्ते याचितश्च न यच्छति । सर्वस्वं चापि हरते विधिरुच्छृङ्खलो नृणाम् ॥ १९ ॥ मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि । सिद्धयसिद्धयोः समं कुर्यादैवं हि फलसाधनम् ॥ २० ॥ पिता रत्नाकरो यस्य लक्ष्मीर्यस्य सहोदरी । शङ्को रोदिति भिक्षार्थी फलं भाग्यानुसारतः ॥ २१ ॥ तादृशी जायते बुद्धिर्व्यवसायोऽपि तादृशः । सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ॥ २२ ॥ भवितव्यं भवत्येव नारीकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ २३ ॥ महतामाश्रयः पुंसां फलं भाग्यानुसारतः । ईशस्य कण्ठलम्रोऽपि वासुकिर्वायुभक्षकः ॥ २४ ॥ कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी । तथापि सुधिया ज्ञाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता ॥ २५ ॥ कर्मणा बाध्यते बुद्धिर्न बुद्ध्या कर्म बाध्यते । सुबुद्धिरपि यद्रामो हैमं हरिण-

मन्वगात् ॥ २६ ॥ गुणोऽपि दोषतां याति वक्रीभूते विधातरि । सानुकूले पुनस्तस्मिन्दो-
षोऽपि च गुणायते ॥ २७ ॥ अवश्यं भाविनो भावा भवन्ति महतामपि । नम्रत्वं नील-
कण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥ २८ ॥ पुरुषः पौरुषं तावद्यावदैवं तु सन्मुखम् । विपरीत-
गते दैवे पुरुषो न च पौरुषम् ॥ २९ ॥ अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थं यत्नं च पौरुषम् ।
मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः सुखम् ॥ ३० ॥ न देवसेवया याति कर्मबन्धः परि-
क्षयम् । जवाम घासमेवामौ बलीवर्दः कर्षदिनः ॥ ३१ ॥ अवश्यं भाविभावानां प्रतीकारो
भवेद्यादि । तदा दुःखैर्न लिप्येरन्नलरामयुधिष्ठिराः ॥ ३२ ॥ भवितव्यं यथा येन नासौ
भवति चान्यथा । नीयते तेन मार्गेण स्वयं वा तत्र गच्छति ॥ ३३ ॥ किं करोति नरः
प्राज्ञः प्रेरमाणः स्वकर्मणा । प्रागेव हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ३४ ॥ लि-
खिता चित्रगुप्तेन ललाटेऽक्षरमालिका । तां देवोऽपि न शक्नोति उल्लिख्य लिखितुं पुनः
॥ ३५ ॥ येन यत्रैव भोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव वा । स तत्र बद्ध्वा रज्ज्वैव बलादैवेन
नीयते ॥ ३६ ॥ सा मा संपद्यते बुद्धिः सा मतिः सा च भावना । सहायास्तादृशा एव
यादृशी भवितव्यता ॥ ३७ ॥ अनुरागवती संध्या दिवसस्तत्पूरःसरः । अहो दैवगति-
श्चित्रा तथापि न समागमः ॥ ३८ ॥ अघटितघटितं घटयति मुघटितघटितानि दुर्घटीकु-
रुते । विधिरैव तानि घटयति यानि पुमान्नैव चिन्तयति ॥ ३९ ॥ विकटाटव्यामटनं शि-
लाधिराहणमपांनिधस्तरणम् । निगडं गुहाप्रवेशो विधिपरिपाकः कथं न संतार्यः ॥ ४० ॥
स्ववशः करोति कर्म प्रमादवस्तु परवशो भवति । स्ववशो रोहति वृक्षं निपतत्यवशस्ततः
पुरुषः ॥ ४१ ॥ किं त्वं न वेत्सि जगति प्रख्यातं लाभकारणे मूलम् । विधिलिखिताक्ष-
रमालं फलति कपालं न भूपालः ॥ ४२ ॥ द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशो-
ऽप्यन्तात् । आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ४३ ॥ अनुकूले सति
धातरि भवत्यनिष्टादपीष्टमविलम्बम् । पीत्वा विषमपि शंभुर्मृत्युं जयतामवाप तत्कालम्
॥ ४४ ॥ अनुचितमेवाचरितं पशुपतिना यद्विधेः शिरश्छिन्नम् । छिन्नो न चास्य हस्तो
येनायं दुर्लिपिं लिखति ॥ ४५ ॥ तन्न भवति यन्न भाव्यं भवति च भाव्यं विनापि य-
त्नेन । करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ॥ ४६ ॥ सर्वाङ्गमर्पयन्ति
लोलामुपमं क्रमेण शय्यायाम् । अलसमपि माग्यवन्तं श्रयते पुरुषायितेव श्रीः ॥ ४७ ॥
आरोहन्तु गिरिशिखरं तरन्तु समुद्रं प्रयातु पातालम् । विधिलिखिताक्षरमालं फलति कपालं
न भूपालः ॥ ४८ ॥ सृजति च जगदिदमवाति च संहरति च हेलयैव यो नियतम् । अ-
वसरवशतः शफरो जनादेनः सोऽपि चित्रमिदम् ॥ ४९ ॥ यन्मनोरथशतैरगोचरं न स्प-
शन्ति कवयोऽपि गिरा यत् । स्वमवृत्तिरपि यत्र दुर्लभा लीलयैव विदधाति तद्विधिः

१ शिष्यः. २ रक्तिमा; (पक्षे) रतिः. ३ अगावति; (पक्षे) आज्ञाकरः. ४ दैवे. ५ दुर्लभम्.

॥ ५० ॥ अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति । जीवत्यनाथो विपिने-
 ऽप्यरक्षितः कृतप्रयत्नोऽपि गृहे विनश्यति ॥ ५१ ॥ दाता बलिः प्रार्थयिता च विष्णुर्दानं
 भुवो वांजिमलस्य कालः । नमोऽस्तु तस्यै भवितव्यतायै यस्याः फलं बन्धनमेव जातम्
 ॥ ५२ ॥ प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोऽपि तं लङ्घयितुं न शक्तः । तस्मान्न शोचामि
 न विस्मयो मे यदस्मदीयं न हि तत्परेषाम् ॥ ५३ ॥ मा धाव मा धाव विनैव दैवं नो
 धावनं साधनमस्ति लक्ष्म्याः । चेद्धावनं साधनमस्ति लक्ष्म्याः श्वा धावमानोऽपि लभेत
 लक्ष्मीम् ॥ ५४ ॥ ईशः करस्थीकृतकाञ्चनाद्रिः कुबेरमित्रं रजताचलस्थः । तथापि भि-
 क्षाटनमस्य जातं विधौ शिरःस्थे कुण्डिले कुतः श्रीः ॥ ५५ ॥ स्वयं महेशः श्वशुरो नै-
 गेशः सखा धनेशस्तनयो गणेशः । तथापि भिक्षाटनमेव शंभोर्बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा
 ॥ ५६ ॥ असंभवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय । प्रायः समासन्नविपत्ति-
 काले धियोऽपि पुंसां मलिनीभवन्ति ॥ ५७ ॥ न भूतपूर्वो न च केन दृष्टो हेमः कुरंगो
 न कदापि वार्ता । तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ ५८ ॥ धनानि
 भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्या गृहद्वारि जनः श्मशाने । देहश्चितायां परलोकमार्गे कर्मानुगो
 गच्छति जीव एकः ॥ ५९ ॥ वने जने शत्रुजलाग्रिमध्ये महार्णवे पर्वतमस्तके वा । सुप्तं
 प्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥ ६० ॥ सुखस्य दुःखस्य न को-
 ऽपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा । अहं करोमीति दृथाभिमानः स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि
 लोकः ॥ ६१ ॥ यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरूपा या सुन्दरी सा पतिरूपहीना । यत्रोभयं
 तत्र दरिद्रता च विधोर्विचित्राणि विचेष्टितानि ॥ ६२ ॥ भ्रमन्वनान्ते नवमञ्जरीषु न षट्पदो
 र्गन्धफलीमजिघ्रत् । सा किं न रम्या स च किं न रन्ता बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा
 ॥ ६३ ॥ रामो हि भर्ता गणको वसिष्ठः सूर्यो विवेके सुभगं विलग्नम् । सुखं न सुप्ता
 क्षणमेव सीता न कर्मणः कोऽपि बली समर्थः ॥ ६४ ॥ विधौ विरुद्धे न पयः पयोनिधौ
 सुधौघसिन्धौ न सुधा सुधाकरे । न वाञ्छितं सिध्यति कल्पपादपे न हेम हेमप्रभवे गिरा-
 वपि ॥ ६५ ॥ ललाटपट्टे लिखिता विरिञ्चिता वर्णावली या किल तां प्रमार्ष्टुम् । न को-
 ऽपि शक्तोऽत्र यथा जलाशया न चातकतृट्शमना भवन्ति ॥ ६६ ॥ अवश्यमव्येष्वनव-
 ग्रहग्रहा यथा दिशा धावति वेधसः स्पृहा । तृणेन वात्येव तयानुगम्यते जनस्य चित्तेन
 भृशवशात्मना ॥ ६७ ॥ निपतति किल दुर्बलेषु दैवं तदवितथं ननु येन कारणेन । बल-
 वति न तथा यथाबलानां प्रभवति कृष्टशरासनो मनोभूः ॥ ६८ ॥ हरशिरसि शिरांसि
 यानि रेजुः शिव शिव तानि लुठन्ति गृध्रपादे । अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि

जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ६९ ॥ क्व च ननु जनकाधिराजपुत्री क्व च दशकन्धरमन्दिरे
 निवासः । अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ७० ॥
 क्व नु कुलमकलङ्कमायनाक्ष्याः क्व नु रजनीचरसंगमापवादः । अयि खलु विषमः पुराकृ-
 तानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ७१ ॥ मम गुणलक्षिमा भवेन्न तस्या गुणग-
 रिमा न च दूषणं तवदम् । न च रमणविचेष्टितं तवेदं भवतु विधातुरयं विपक्षपक्षः
 ॥ ७२ ॥ क्व वनं तरुवल्कभूषणं नृपलक्ष्मीः क्व महेन्द्रवन्दिता । नियतं प्रतिकूलवर्तिनो
 वन धातुश्ररिणं मुदुःसहम् ॥ ७३ ॥ सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
 तदपि तत्क्षणमङ्गि करोति चेदहह कष्टमैषण्डितता विधेः ॥ ७४ ॥ गजभुजंगमयोरपि
 बन्धनं शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनम् । मतिमतां च समीक्ष्य दरिद्रतां विधिरहो बलवानिति
 मे मतिः ॥ ७५ ॥ यदपि जन्म बभूव पयोनिधौ निवसनं जगतीपतिमस्तके । तदपि नाथ
 पुराकृतकर्मणा पतति राहुमुखे खलु चन्द्रमाः ॥ ७६ ॥ प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ वि-
 फलत्वमेति बहुसाधनता । अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपि ॥ ७७ ॥
 यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म । तस्माच्च तेन
 च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधौतृवशादुपैति ॥ ७८ ॥ नैवाकृतिः फलति
 नैव कुलं न शीलं विद्यापि नैव न च यत्नकृतापि सेवा । भाग्यानि पूर्वतपसा किल
 संचितानि काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ७९ ॥ आकाशमुत्पततु गच्छतु वा दि-
 गन्तमम्भोनिधिं विशतु तिष्ठतु वा यथेच्छम् । जन्मान्तरार्जितशुभाशुभकृन्नराणां छायेव
 न त्यजति कर्मफलानुबन्धः ॥ ८० ॥ भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वो जनः सुज-
 नतामुपयाति तस्य । कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं
 नरस्य ॥ ८१ ॥ कैवर्तकैशकरग्रहणच्युतोऽपि जालान्तरे निपतितः शफरो वराकः ।
 देवास्ततो विगलितो गिलितो बकेन वक्त्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ॥ ८२ ॥ दैवे
 समर्थं चिरसंचितकर्मजालं सुस्थाः सुखं वसत किं परयाचनाभिः । मेरुं प्रदक्षिणयतोऽपि
 दिवाकरस्य ते तस्य सप्त तुरगा न कदाचिदष्टौ ॥ ८३ ॥ येनाञ्चलेन सरसीरुहलोचनाया-
 स्मातः प्रभूतपवनादुदये प्रदीपः । तेनैव सोऽस्तसमयेऽस्तमयं विनीतः क्रुद्धे विधौ भजति
 मित्रममित्रभावम् ॥ ८४ ॥ आधोरणाङ्कुशभयात्कारिकुम्भयुग्मं जातं पयोधरयुगं हृदयेऽङ्ग-
 नानाम् । तत्रापि वल्लभनखसतभेदभिन्नं नैवान्यथा भवति यल्लिखितं विधात्रा ॥ ८५ ॥
 संज्ञानसान्द्रमकरन्दरसां क्रमेण पातुं गतश्च कलिकां कमलस्य भृङ्गः । दग्धा निपत्य
 सहस्रैव हिमं नवैषा वाने विधौ नहि फलन्त्यभिवाञ्छितानि ॥ ८६ ॥ सिंहो बली गिरि-
 गुहागहनप्रवामी वासोदरे वसति भूमिभृतां बिडालः । नो पौरुषं कुलमपि प्रचुरा न वाणी

दैवं बलीय इति मुञ्च सखे विषादम् ॥ ८७ ॥ सैदसि विदुरभीष्मद्रोणशारद्वतानां पति-
 भिरैमरकल्पैः पञ्चभिः पालितापि । अहह पैरिभवस्य द्रौपदी पात्रमासीद्वलवति सति दैवे
 बन्धुभिः किं विधेयम् ॥ ८८ ॥ गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ पैरिणतिरैवधार्या य-
 त्ततः पण्डितेन । अतिरभसकृतानां कर्मणामा विपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो वि-
 पाकः ॥ ८९ ॥ स हि गैगनविहारी कल्मषध्वंसकारी दशशतकरधारी डैयोतिषां मध्य-
 चारी । विधुरपि विधियोगाद्भ्रस्यते राहुणासौ लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः
 ॥ ९० ॥ अयममृतनिधानं नायकोऽप्योषधीनां शतभिषगनुयातः शंभुमूर्धोऽवतंसः । विर-
 हयति न चैनं राजयक्ष्मा शशाङ्कं हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ॥ ९१ ॥ श-
 शिनि खलु कलङ्कः कण्टकं पद्मनाले युवतिकुचनिपातः पक्वता केशजाले । जलधि-
 जलमपेयं पण्डिते निर्धनत्वं वयसि धनविवेको निर्विवेको विधाता ॥ ९२ ॥ प्रिय-
 सखिविपद्दण्डप्रान्तप्रपातपरंपरापरिचयचले चिन्तां चक्रे निधाय विधिः खलः । मृदमिष
 बलात्पिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालवद्भ्रमयति मनो नो जानीमः किमत्र करिष्यति ॥ ९३ ॥
 क्वचित्पाणिप्राप्तं घटितमपि कार्यं विघटयत्यशक्यं केनापि क्वचिदघटमानं घटयति । तदेवं
 सर्वेषामुपरि परितो जाग्रति विधातुपालम्भः कोऽयं जनतनुधनोपार्जनविधौ ॥ ९४ ॥ नम-
 स्यामो देवान्ननु हतधियस्तेऽपि वशागा विधिर्वन्द्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मैकफलदः । फलं
 कर्मायत्तं यदि किममरैः किं च विधिना नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति
 ॥ ९५ ॥ त्रिलोकेशः शार्ङ्गो शैबरशरलक्ष्यत्वमगमद्विधौता लोकानामलभत शिरैःकृन्तन-
 विधिम् । प्रयातौ तौ राहोर्दिनकरशशाङ्कौ कैवलतां प्रभुर्नम्रः शंभुः शिरसि लिखितं
 लङ्घयति कः ॥ ९६ ॥ सुधांशुजीतेयं कथमपि कलङ्कस्य काणिका विधातुर्दोषोऽयं न च
 गुणनिघेस्तस्य किमपि । स किं नात्रेः पुत्रो न किमु हरचूडार्चनमणिर्न वा हन्ति ध्वान्तं
 जगदुपरि किं वा न वसति ॥ ९७ ॥ लुलाये गोर्मयौ मृगपरिषदि श्वापदकुले करिष्य-
 न्कार्पण्यं किमिह महिमानं गमयसि । निमग्नः पङ्केऽस्मिन्ननुभव करीन्द्राधिपदशा-
 मभद्रं भद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ॥ ९८ ॥ धुनोति ध्वान्तानि व्यपनयति
 नीहारपटलं कुलं राजीवानां दलयति रथाङ्गं रमयति । जगद्व्यापी देवः सुखयति
 जनानां च नयनं न याति स्थेमानं यदि तदिह दैवं जयतु कः ॥ ९९ ॥ त एवामी
 बाणास्तदपि हरलब्धं धनुरिदं स एवाहं पार्थः प्रमथितसुरारातिनिचयः । इमास्तास्ता

१ सभायाम्. २ देवतुल्यैः. ३ पराभवस्य. ४ परिणामः. ५ निश्चेतव्या. ६ अतिस्वरया. ७ आकाश-
 संचारी. ८ अन्धकारनाशकर्ता. ९ नक्षत्राणाम्. १० समर्थो भवति. ११ कृष्णः. १२ शबरो जरानामा
 मिच्छः. प्रभासे परस्परं कलहेनाखिलायदवोपसंहारानन्तरमश्वत्थस्याधस्ताद्वायोरो दक्षिणं पादं निधायस्थिते
 भगवति जरानाम्वा मिच्छेन दूरतो भगवच्चरणं दृष्ट्वा मृगमुखभ्रमाद्भगवत्पादो बाणेन विद्ध इति भागवते.
 १३ ब्रह्मा. १४ शिरःकर्तृनम्. १५ मासताम्. १६ अन्धकारम्. १७ महिषे. १८ मृगधूतके.

गोप्यो हरिचरणचित्तकशरणा ह्रियन्ते गोपालैर्विधिरपि बलीयान्न तु नरः ॥ १०० ॥
 अलंकारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च दृष एको बहुवयाः ।
 अवस्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वाभरणगोविन्दो वक्ते मूर्ध्नि स्थितवति वयं के पुनरमी ॥ १०१ ॥
 पिना रत्नाधारः शुचिमहचरास्ते च मणयः स्वसा स्निग्धा लक्ष्मीरयमवरजः कल्पविटपी ।
 अहो काम्यं धातुस्तदपि खलु राक्षः प्रतिपदं रुदित्वा यद्दीर्घं दिशि दिशि वराटं मृगयते
 ॥ १०२ ॥ पत्रं नैव यदा करारविटपं दाषो वसन्तस्य किं नोल्लेकेन विलोक्यते यदि दिवा
 सूर्यस्य किं दृषणम् । धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणं यद्वात्रा निजभा-
 लपट्टल्लिखितं तन्मूर्जितं कः क्षमः ॥ १०३ ॥ या साधूंश्च खलान्करोति विदुषो मूर्खान्हि-
 तान्दृष्टिषिणः प्रत्यक्षं कुरुते पराक्षममुतं हालाहलं तत्क्षणात् । तामाराधय सत्क्रियां भगवतीं
 भोक्तुं फले बाञ्छितं हे साधो व्यसनैर्गुणेषु विपुलैर्वास्थां वृथा मा कृथाः ॥ १०४ ॥ ब्रह्मा
 येन कुंजालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तः सदा संकटे ।
 रुद्रो येन कपालपाणिपट्टकं भिक्षाटनं कारितः सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः
 कर्मणे ॥ १०५ ॥ यद्वात्रा निजभालपट्टल्लिखितं स्तोत्रं महद्वा धनं तत्प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि
 जितरां मेरी ततो नाधिकम् । तद्धीरो भव वित्तवत्सु कृपणां दृष्टिं वृथा मा कृथाः कूपे
 पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् ॥ १०६ ॥ नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं वज्रं
 मृगः सैनिकाः स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हेरैरावतो वारणः । इत्याश्चर्यबलान्वितोऽपि
 बलिभिर्भयः परैः संगरे तद्युक्तं वरमेव दैवशरणं धिग्धिग्वृथा पौरुषम् ॥ १०७ ॥ रामो येन
 विडम्बितो मृदुमयश्चन्द्रः कलङ्कीकृतः क्षाराम्बुः सरितां पतिश्च नहुषः सर्पः कपाली
 हरः । माण्डव्या मुनिशूलपीडितननुर्भिक्षाभुजः पाण्डवा नीतो येन रसातलं बलिरसौ
 तस्मै नमः कर्मणे ॥ १०८ ॥ जातः सूर्यकुले पिता दशरथः क्षोणीभुजामग्रणीः सीता सत्य-
 परायणा प्रणयिनी यस्यानुजो लक्ष्मणः । दोर्दण्डेन समो न चास्ति भुवने प्रत्यक्षविष्णुः
 स्वयं रामो येन विडम्बितोऽपि विविधा चान्ये जने का कथा ॥ १०९ ॥ जामाता पुरुषो-
 त्तमो भगवती लक्ष्मीः स्वयं कन्यका दृतो यस्य बभूव कौशिकमुनिर्यज्वा वसिष्ठः स्वयम् ।
 दाता श्रीजनकः प्रदानसमये चैकादशस्था ग्रहाः किं ब्रूमो भवितव्यतां हतविधे रामोऽपि
 यातो वनम् ॥ ११० ॥ आसाद्यापि महोदधिं न वितृषो जातो जलैर्वाडवो मेघं प्राप्य न
 चातकोऽपि चरणौ सानुं न लभेऽरुणः । चन्द्रः शंकरशेखरेऽपि निवसन्पक्षक्षये क्षीयते
 प्रायः सज्जनसंगतौ हि लभते दैवानुरूपं फलम् ॥ १११ ॥ यावद्भाग्यमहोदयो नहि भवे-
 तावन्निरर्था गुणा विद्यावेदविनोदशास्त्रकविताचातुर्यशूरादयः । भाग्ये तिष्ठति निर्गुणोऽपि
 गुणिनामग्रेमरो जायते मान्याः सर्वगुणा गुणाम्रणि भवेद्भाग्याय तस्मै नमः ॥ ११२ ॥ आ-

हारे शुचिता ध्वनौ मधुरता वाचालता माधवे बन्धौ निर्ममता जनेषु निरता नीडे पराधी-
नता । एतैरेव गुणैर्युताः परभृतास्त्यक्त्वा किमेते जना वन्दन्ते खलु खञ्जनं कृमिभुजं
चित्रा गतिः कर्मणाम् ॥ ११३ ॥ गीतं कोकिल ते मुदा रसविदः शृण्वन्ति कर्णामृतं नो
किञ्चिद्वितरन्ति ते तरुदलैरेव स्वयं जीवसि । कर्णायुर्हरमुद्गिरन्ति विरुतं काकास्तु तेभ्यो
बलिं प्रज्ञा एव दिशन्ति हन्त धिगिदं वक्रं विधेः क्रीडितम् ॥ ११४ ॥ छित्त्वा पाशम-
पास्य कूटरचनां भङ्क्ता बलाद्वाङ्गुरां पर्यन्ताग्रिशिखाकलापजटिलान्निःसृत्य दूरं वनात् ।
व्याधानां शरगोचरादतिजवेनोत्क्षुत्य धावन्मृगः कूपान्तः पतितः करोति विमुखे किंवा
विधौ पौरुषम् ॥ ११५ ॥ लब्धं जन्म सह श्रिया स्वयमपि त्रैलोक्यभूषाकरः स्थित्यर्थं
परमेश्वराभ्युपगतस्तेनापि मूर्धा धृतः । वृद्धिं शीतकरस्तथापि न गतः क्षीणः परं प्रत्युत
प्रायः प्राक्तनमेव कर्म बलवत्कः कस्य कर्तुं क्षमः ॥ ११६ ॥ रामे प्रव्रजनं बलेर्नियमनं
पाण्डोः सुतानां वनं वृष्णीनां निधनं नलस्य नृपते राज्योत्पत्तिश्च शनम् । कारागारनिषेवणं
च मरणं संचिन्त्य लङ्केश्वरे सर्वः कालवशेन नश्यति नरः को वा परित्रायते ॥ ११७ ॥
भग्राशस्य करण्डपीडिततनोर्मर्लानेन्द्रियस्य क्षुधा कृत्वाखुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे
भोगिनः । तृप्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा लोकाः पश्यत दैवमेव हि नृणां
वृद्धौ क्षये कारणम् ॥ ११८ ॥ माता यस्य धराधरेन्द्रदुहिता तातो महेशस्तथा भ्राता
विघ्नकुलान्तकः पितृसखो देवो धनानां पतिः । ख्यातः क्रौञ्चविदारणे सुरपतेः सेनाग्रगः
पण्मुखस्तदुर्देवबलेन कुत्र घटते नाद्यापि पाणिग्रहः ॥ ११९ ॥ कांश्चित्तुच्छयति प्रपूरयति
वा कांश्चिन्नयत्युन्नतिं कांश्चित्पातविधौ करोति च पुनः कांश्चिन्नयत्याकुलान् । अन्योन्यं
प्रतिपक्षसंहतिमिमां लोकस्थितिं बोधयन्नेष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः
॥ १२० ॥ तुल्यं भूभृति जन्म तुल्यमुभयोर्मूल्यं च तुल्यं वपुस्तुल्यं दीर्घ्यर्मुद्ग्रेटङ्कदलनं
तुल्यं च पाषाणयोः । एकस्याखिलवन्दनाय विधिना देवत्वमारोपितं तद्वारे विहिता
परस्य तु पदाघातास्पदं देहली ॥ १२१ ॥ यद्भग्नं धनुरीश्वरस्य समरे यज्जामदभ्यो जित-
स्त्यक्ता येन गुरोर्गिरा वसुमती सेतुः पयोधौ कृतः । एकैकं दशकन्धरक्षयकृतो रामस्य
किं वर्ण्यते दैवं वर्णय येन सोऽपि सहसा नीतः कथाशेषताम् ॥ १२२ ॥ खलवाटो दिव-
सेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके बाञ्छन्देशमनातपं तु विधिना तालस्य मूलं गतः ।
तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदां
भाजनम् ॥ १२३ ॥ भूयिष्ठं द्रविणात्मजं जनयितुं लिप्सावता चेतसा नार्थः पञ्च मया
क्रमेण कुलजाः काले समुद्वाहिताः । सद्विद्या कविता विदेशवसतिः सेवा तथाभ्यर्थना

१ वसन्ते. २ कुलये. ३ कोकिलाः. ४ मृगबन्धनी. ५ उड्डीय. ६ पार्वती. ७ गजाननः. ८ कुबेरः.
९ विवाहः. १० पर्वते. ११ दृढता. १२ उदमा ये टङ्कास्तेर्दलनम्. १३ द्रविणं द्रव्यं तदेवात्मजः पुत्रस्तम्.
१४ विवाहिताः.

दैवेन प्रतिबन्धकेन युगपद्वन्ध्याः समस्ताः कृताः ॥ १२४ ॥ मज्जत्वम्भासि यातु मेरुशि-
खरं शत्रुभ्रयत्वाहेवे वाणिज्यं कृपिसेवनादि सकला विद्याः कलाः शिक्षतु । आकाशं
सकलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं नो भाव्यं भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः
॥ १२५ ॥ लक्ष्मीकौस्तुभपारिजातसहजः सूनुः सुधाम्भोनिधेर्दैवेन प्रणयप्रसादविधिना
मूर्ध्ना धृतः शंभुना । अद्याप्युज्जति नैव दैवविहितं क्षैप्यं क्षपावल्लभः केनान्येन विलङ्घ्यते
विधिगतिः पाषाणैरस्त्रामखी ॥ १२६ ॥ अम्भोधिः स्थलतां स्थलं जलधितां धूलीलवः
शैलतां मेरुमृत्कणतां तृणं कुलिशतां वज्रं तृणप्रायताम् । वह्निः शीतलतां हिमं दहनता-
मायाति यस्येच्छया लीलादुर्ललिताद्भुतव्यसनिने दैवाय तस्मै नमः ॥ १२७ ॥ जन्म
ब्रह्मकृतेऽग्रजो धनपतिर्यः कुम्भकर्णाग्रजः सूनूर्वासवजित्स्वयं दशशिरा दोर्दण्डका विश-
तिः । अस्त्रं कामगमं विमानमजयं मध्येसमुद्रं पुरी सर्वं निष्फलमेतदेव नियतं दैवं परं
दुर्जयम् ॥ १२८ ॥ यत्रोत्खण्डलदन्तिदन्तमुसलान्याखण्डितान्याहवे धारा यत्र पिनाकपा-
णिपरशोराकुण्ठितामागताः । तन्मे तावदुरो नृसिंहकरजैर्व्यादीर्यते सांप्रतं दैवे दुर्बलतां
गते तृणमपि प्रायेण वज्रायते ॥ १२९ ॥ दोःसंदेहवशंवदत्रिभुवनश्रीगर्वसर्वकषः कैला-
सोद्धरणप्रचण्डचरितो वीरः कुबेरानुजः । यत्रायं स्वयमस्ति सेयममरावत्यापि वन्द्या पुरी
नीता मर्कटकेन कामपि दशां धिग्दैवमावश्यकम् ॥ १३० ॥ येनाकारि मृणालपत्रमशनं
क्रीडा करिण्या सह स्वच्छन्दं भ्रमणं च कन्दरगणे पीतं पयो नैर्भरम् । सोऽयं वन्यकरी
नेरेषु पतितः पुष्पानि देहं तृणैर्यदैवेन ललाटपत्रलिखितं तत्प्रोज्झितुं कः क्षमः ॥ १३१ ॥
दैवेन प्रभुणा स्वयं जगति यस्यस्य प्रमाणीकृतं तत्तस्योपनमेन्मनागपि महान्नैवाश्रयः कार-
णम् । सर्वाशापरिपूरके जलधरे वर्षत्यपि प्रत्यहं सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्वित्राः
पयोबिन्दवः ॥ १३२ ॥ कान्तं वक्ति कपोतिकाकुलतया नाथान्तकालोऽधुना व्याधोऽधो
भृत्षापसज्जितनगरः श्येनः परिभ्रामति । इत्थं सत्यहिना स दष्ट इषुणा श्येनोऽपि तेना-
हतस्तूर्णौ तौ तु यमालयं प्रति गतौ दैवी विचित्रा गतिः ॥ १३३ ॥ रेखावारिणि वारणेन
विपुले राजीवराजीरजःपुष्पापिञ्जरितोर्मिणि प्रविगलद्दानाम्बुगन्धोत्कटे । धौतं येन मृगा-
रिरक्तमसृङ्गन्तान्तरालस्थितं कोष्णं सोऽपि पयः पपौ हत विधेः को गोचरे नागतः
॥ १३४ ॥ पीयूषं वपुषोऽस्य हेतुरुदयो विश्वस्य नेत्रोत्सवः ल्लुष्टं भानुकरैरिदं त्रिभुवनं
ज्योत्स्नाभरैः मिश्रति । सर्वाशाप्रतिरोधकान्धतमसध्वंसाय बद्धोद्यमे धिग्धातारमिहापि
लक्ष्म लिखितुं यस्य प्रवृत्तं मनः ॥ १३५ ॥ आपत्तावपि नैव मुञ्चति गुणो मार्गं प्रदीपः
श्रुतेर्यच्छुद्धाधिकवंशजन्मजनितो लक्ष्मादिदाने रतः । नुम्रं तद्धनमर्थितैकशरणं कौटिल्य-

भाग्भूतले धिग्दैवं हि विधेर्विधुर्यदितरा रीतिः समुन्मीलति ॥ १३६ ॥ केषांचिन्निजवे-
 श्मनि स्थितवतामालस्यनिद्रावतां दृश्यन्ते फलिता लता इव फलैराचूलमूलश्रियः । अद्रि-
 लङ्घयतां गिरिं प्रयततां पृथ्वीतले धावतामुद्योगव्यवसायसाहसधिया तन्नास्ति यत्पच्यते
 ॥ १३७ ॥ स्थात्यां वैदूर्यमय्यां पचति तिलकणांश्चन्दनैरिन्धनाद्यैः सौवर्णैर्लाङ्गलाद्यैर्निख-
 नति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः । छित्त्वा कर्पूरखण्डान्वेतिमिह कुरुते कौद्रवाणां समन्ता-
 त्प्राप्येमां कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपोमन्दभाग्यः ॥ १३८ ॥ पश्चैते पाण्डुपुत्राः ।
 क्षितिपतितनया धर्मभीमार्जुनाद्याः शूराः सत्यप्रतिज्ञा दृढतरवपुषः केशवेनापि गूढाः । ते,
 वीराः पाणिपात्रे कृपणजनगृहे भिक्षुचर्यां प्रवृत्ताः को वा कार्ये समर्थो भवति विधिवशा-
 द्भाविनी कर्मरेषा ॥ १३९ ॥ यत्र श्यामाकबीजान्यपि चटकवधूचक्षुकोटिच्युतानि प्रोडी-
 यन्ते स्ववेश्मन्यशनविरहिते निर्धने श्रोत्रियाणाम् । दैवे दातव्यकस्माच्चटुलशिशुकराकृष्ट-
 हारावलीतो भ्रष्टास्तत्रैव दृष्टा युवतिभिरलसं घृणिता मौक्तिकौघाः ॥ १४० ॥
 यन्माता विष्णुनाभिः पतिरपि च सुतो यस्य साक्षात्प्रजानां लक्ष्मीर्यत्संश्रयाभूद्यदपि कर-
 तले भारती संबभार । भानुर्यस्यास्ति मित्रं तदपि सरसिजं क्षीणमिन्दोर्मयूखैस्त्रातुं नैवात्स-
 हन्ते गतमुकृतफलं प्राप्तकालं सहायाः ॥ १४१ ॥ कुत्रायोध्या क्व रामो दशरथवचना-
 द्दण्डकारण्यमागात्कासी मारीचनामा कनकमयमृगः कुत्र सीतापहारः । सुग्रीवे राम-
 मैत्री क्व जनकतनयान्वेषणे प्रेषितोऽहं योऽर्थोऽसंभावनीयस्तमपि घटयते क्रूरकर्मा
 विधाता ॥ १४२ ॥

जरावर्णनम् ।

अलंकरोति हि जरा राजामात्यभिषग्यतीन् । विडम्बयति पण्यस्त्रीमल्लगायकसेव-
 कान् ॥ १ ॥ क्षणात्प्रबोधमायाति लङ्घ्यते तमसा पुनः । निर्वास्यतः प्रदीपस्य शिखेव
 जरतो मतिः ॥ २ ॥ शशिनीव हिमार्तानां घर्मार्तानां यथा रवौ । मनो न रमते स्त्रीणां
 जरापीतेन्द्रिये पतौ ॥ ३ ॥ मलिनैरैलकैरतैः शुक्लत्वं प्रकटीकृतम् । तद्रोषादिव निर्याता
 वदनाद्रदनावलिः ॥ ४ ॥ वृद्धत्वानलदग्धस्य सारयौवनवस्तुनः । दृश्यते देहगेहेषु भस्मैव
 पलितच्छलात् ॥ ५ ॥ वीक्ष्यते पलितश्रेणिर्नैव वृद्धस्य मूर्धनि । मृषैव जातं जन्मेति किं
 तु भस्म विधिर्न्यर्धात् ॥ ६ ॥ इयत्यामपि सामग्र्यां मुकुतं न कृतं त्वया । इतीव कुपितो
 दन्तानैन्तकः पातयत्यलम् ॥ ७ ॥ यममिव करधृतदण्डं हरिमिव सङ्गदं शशाङ्कमिव व-

१ रजविशेषः. २ प्राचीरम्. ३ हनूमत उक्तिरियम्. ४ जरया पीतानि अस्तानीन्द्रियाणि यस्य तस्मिन्.
 ५ केशैः. ६ दन्तपङ्क्तिः. ७ वार्धक्यं तदेवानलस्तेन दग्धस्य. ८ पलितमिवेण. ९ पङ्क्तिः. १० व्यर्थमेव.
 ११ निश्चितवान्. १२ पुण्यम्. १३ यमः. १४ गदया सहितम्; (पक्षे) गदेन रोगेण सहितम्.

क्रमम् । शिवमिव च विरूपाक्षं जरा करोत्यकृतपुण्यमपि ॥ ८ ॥ वदनं दैशनविहीनं वाचो
न परिस्फुटा गता शक्तिः । अव्यक्तेन्द्रियशक्तिः पुनरपि बाल्यं कृतं जरया ॥ ९ ॥ पटु
रटति पल्लिनद्वतो मन्त्रकमामाद्य सर्वलोकस्य । परिभवति जरा मरणं कुरु धर्म विरम
पापेभ्यः ॥ १० ॥ शतमन्युं दण्डधरं कुबेरमपि शूलिनं तथा गदिनम् । कुरुते जरा न
मा किं कुर्यान्नीरूपनामकं मनुजम् ॥ ११ ॥ कृष्णवर्त्मनि गुणान्गणयन्ती जीवनेऽपि
जनयम्यनृगागम् । आगता वनं जरेव हिमानी सेवयतां सुरैतरंगवतीयम् ॥ १२ ॥ कृता-
न्वस्य दूरी जरा कर्णमूले समागत्य वक्तीति लोकाः शृणुध्वम् । परस्त्रीपरद्रव्यवाञ्छां
त्यजध्वं भजध्व रमानायपादागविन्दम् ॥ १३ ॥ वर्णं सितं शिरसि वीक्ष्य शिरोरुहाणां
स्थानं जरा परिभवस्य यदेव पुंमाम् । औरोपितास्थिशकलं परिहृत्य यान्ति चाण्डालकू-
पमिव दूरतरं तरुण्यः ॥ १४ ॥ श्रुतिः शिथिलतां गता स्मृतिरपि प्रनष्टाधुना गतिर्विपथ-
मागता विगलिता द्विजानां ततिः । गैत्रामपि च संहतिः समुचितक्रियातश्च्युता कृता न
जरया तथा कलियुगस्य मोधर्म्यता ॥ १५ ॥ गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च
दन्तावलिर्दृष्टिर्नश्यति वर्षते बधिरता वक्रं च लालायते । वाक्यं नाद्रियते च बान्धवज-
नैर्भ्रायां न शुश्रूषते हा कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽर्थमित्रायते ॥ १६ ॥ स्थूलप्राव-
रणोऽतिवृत्तकथकः कामाश्रुलालाविलो भग्नोरःकटिपट्टजानुजघनो मुग्धोऽतिथीन्वारयन् ।
शृण्वन्धृष्टवधृवचांसि धनुषा संत्रासयन्वायसानाशापाशनिबद्धजीवविभवो वृद्धो गृहे ग्लौ-
यति ॥ १७ ॥ पादौ संस्तम्भयन्ती मुखमपि नमयन्त्यङ्गमाकुञ्चयन्ती हस्तावुत्कम्पयन्ती
प्रणयिजनवचो न श्रुतीः श्रावयन्ती । रत्यामुद्वेर्जयन्ती वलिततनुमती नूर्तनोढा जरा वा
तुल्या पूर्वा तु पुंसस्त्वसति बत परा ॥ १८ ॥

क्षुधावर्णनम् ।

नास्मि क्षुधाममं दुःखं नास्मि गेगः क्षुधासमः । नास्त्याहारसमं सौख्यं नास्ति क्रोध-

१ विमताश्चम् । २ दन्तराहतम् । ३ पलितमेव दूतः । ४ इन्द्रम् ; (पक्षे) कोपनम् । ५ यमम् ; (पक्षे) य-
दिधरम् । ६ धनाधिपम् ; (पक्षे) वृत्तिसतशरीरम् । ७ शिवम् ; (पक्षे) शल्युत्तम् । ८ विष्णुम् ; (पक्षे) गदयुत्तम् ।
९ अर्मा ; (पक्षे) कृष्णस्य वर्त्म मांशरनारमन् । १० उदके ; (पक्षे) प्राणे । ११ हिमसंहतिः । १२ सुरते रङ्गवती ;
(पक्षे) सुरगा तरणवती भार्गवर्या । १३ केशानाम् । १४ आरोपितमरणः शकलं खण्डं यस्मिन् । १५ अ-
शृण्वन्धृष्टवधृवचांसि भातः । १६ वर्णेन्द्रियम् ; (पक्षे) वेदः । १७ स्मरणम् ; (पक्षे) मन्वादिवाक्यम् । १८ दन्तानाम् ;
(पक्षे) मण्डणानाम् । १९ इन्द्रियाणाम् ; (पक्षे) धेनूनाम् । २० समानधर्मत्वम् । २१ शत्रुवदाचरति । २२ अ-
तिक्रान्तानि वृत्तानि कथयताति । २३ धाष्ट्येयुत्तस्त्रिवचनानि । २४ खेदं प्राप्नोति । २५ पादयोः स्तम्भनं
कुर्वता । २६ उद्वेगं कुर्वती । २७ वलयः संजाता यस्याः सा वलिता सा चासीं तनुश्च तद्वती ; (पक्षे) वलितं
बलनं तदुक्ता या तद्वती । २८ नवीनविवाहिता स्त्री । २९ नूतनोढा । ३० पुरुषात् । ३१ उद्वेगं प्राप्नोति ।
३२ जरा । ३३ भयकारणम् ।

समो रिपुः ॥ १ ॥ शय्या वस्त्रं चन्दनं चारुं हास्यं वीणा वाणी दृश्यते या च नारी । न
भ्राजन्ते क्षुत्पिपासातुराणां सर्वारम्भास्तण्डुलाः प्रस्थमूलाः ॥ २ ॥ आदौ रूपविनाशिनी
कृशकरी कामाङ्कुरच्छेदिनी पुत्रामित्रकैलत्रभेदनकरी गर्वाङ्कुरच्छेदिनी । कामं मन्दकरी
तपःक्षयकरी धर्मस्य निर्मूलनी सा मां संप्रति सर्वरोगजननी प्राणापहन्त्री क्षुधा ॥ ३ ॥

भिक्षुकः ।

प्रतिदिनमयत्नमुलभे भिक्षुकजननि साधुजनकल्पलते । नृपनमननरकतारिणि भगवति
भिक्षे नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥ अगस्तितुल्याश्च घृताब्धिशोषणे दम्भोलितुल्या वटकाद्भिभेदने ।
शाकावलीकाननवह्निरूपास्त एव भट्टा इतरे भेदाश्च ॥ २ ॥ अङ्गयो भुक्तिमतां प्रयोगस-
मये मन्त्रेषु पृष्ठं गतः पाकागारगतस्तु पाचकमनस्तोषाय वाचस्पतिः । उच्चायां निरतो
रतोऽर्भकगणे पिण्डेषु दत्तादरो नानाश्राद्धगणैकचालितमना भट्टोत्तमो राजते ॥ ३ ॥
उच्चैरध्ययनं पुरातनकथा स्त्रीभिः सहालापनं तासामर्भकलालनं पतिनुतिस्तत्पाकमिथ्या-
स्तुतिः । आदेशस्य करावलम्बनविधिः पाण्डित्यलेखक्रिया होरागारुडमन्त्रतन्त्रकविधि-
भिक्षोर्गुणा द्वादश ॥ ४ ॥ प्रातः क्षालितलोचनाः करतले चञ्चत्पवित्राङ्कुरास्तत्तत्स्थाननि-
वेशितोर्ध्वतिलकाश्चैलान्तबद्धाक्षताः । को जातश्च मृतोऽथवा मृततिथिः कस्यालये वर्तते
चेत्थं हर्षशतैर्युताः प्रतिदिनं धावन्त्यहो भिक्षुकाः ॥ ५ ॥

परगृहवासः ।

शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः सौम्येन शंभुना । तथापि कृशतां धत्ते कष्टः खलु परा-
श्रयः ॥ १ ॥ विना कार्येण ये मूढा गच्छन्ति परमन्दिरम् । अवश्यं लघुतां यान्ति कृष्ण-
पक्षे यथा शशी ॥ २ ॥ कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं खलु यौवनेषु दारिद्र्यम् । कष्टादपि कष्ट-
तरं परगृहवासः परान्नं च ॥ ३ ॥ उडुगणपरिवारो नायकोऽप्योर्ध्वानाममृतमयशरीरः
कान्तियुक्तोऽपि चन्द्रः । भवति विगर्तरश्मिर्मण्डलं प्राप्य भानोः परैसदननिविष्टः को लं-
घुत्वं न याति ॥ ४ ॥

उदरपूरणदूषणम् ।

अस्य दग्धोदरस्यार्थे किं न कुर्वन्ति पण्डिताः । वानरीमिव वाग्देवीं नर्तयन्ति गृहे
गृहे ॥ १ ॥ किमकारि न कार्पण्यं कस्यालङ्घि न देहली । अस्य पापोदरस्यार्थे किमनादि

१ सुन्दरम्. २ शत्रुः. ३ कुटुम्बम्. ४ अरण्यम्. ५ योद्धारः. ६ अग्रगण्यः. ७ भोक्तृणाम्. ८ बृहस्पतिः.
९ दक्षिणायाम्. अयं तु वैदिकानां सांकेतिकः शब्दः. १० पठनम्. ११ शिशुः. १२ स्तुतिः. १३ प्रधक्-
थनम्. १४ वस्त्रान्ते. १५ नक्षत्रसमूहः परिवारो यस्य. १६ वनस्पतीनाम्. १७ निक्षेजाः. १८ सूर्यस्य.
१९ परगृहम्. २० नीचताम्.

न नाटकम् ॥ २ ॥ एकः स एव जीवति हृदयविहीनोऽपि सहृदयो राहुः । यः सकललं-
 विमकारणमुदरं न विभर्ति दुःपुम् ॥ ३ ॥ कंधरां समपहाय के धरां प्राप्य संयति
 जहाम कस्यचित् । मां किलानमयतः स्वपूर्तये दुर्भरात्किमुदराद्वियोगतः ॥ ४ ॥ अहित-
 हिताविचाग्रन्यबुद्धेः श्रुतिसमयैर्बहुभिस्तिरस्कृतस्य । उदरभरणमात्रकेवलेच्छोः पुरुषप-
 शोश्च पशोश्च को विशेषः ॥ ५ ॥ इयमुदरदरी दुरन्तपूरा यदि न भवेदभिमानभूमिरत्र ।
 क्षणमपि न महे भवादृशानां कुटिलकटाक्षनिरीक्षणं नृपाणाम् ॥ ६ ॥ अपहरति महत्त्वं
 प्रार्थना किं न जाने जनयति गुरुलज्जामित्यहं किं न वेद्मि । तदपि वद वदान्यं तं सदा
 प्रत्यहं मां जटुरपिठरुर्वी वदिरथीकरोति ॥ ७ ॥ गङ्गातरंगकणशीकरशीतलानि विद्या-
 धराध्युषितचारुशिलातलानि । स्थानानि किं हिमवतः प्रलयं गतानि यत्सावमानपरपिण्ड-
 रतो मनुष्यः ॥ ८ ॥ अभिमतमहामानग्रन्थिप्रभेदर्पटीयसी गुरुतरगुणग्रामाभोजस्फुटो-
 उज्ज्वलचन्द्रिका । विपुलविलसल्लज्जावल्लीवितानकुठारिका जैठरपिठरी दुष्पूरेयं करोति
 विडम्बनम् ॥ ९ ॥ ये वर्धन्ते धनपतिपुरःप्रार्थनादुःखभाजो ये चाल्पत्वं दधति विषैयाक्षे-
 पपर्यस्तबुद्धेः । तेषामन्तःस्फुरितहस्मितं वामराणां स्मरेयं ध्यानच्छेदे शिखैरिक्कुहरग्रावश-
 य्यानिषण्णः ॥ १० ॥ मातर्नानः परमनुचितं यत्खलानां पुरस्तादस्ताशङ्कं जैठरपिठरी-
 पूरणे नर्तितमि । तत्क्षन्तव्यं सहजसदये वत्सले वाणि कुर्या प्रायश्चित्तं गुणगणनया
 गोपवेषम् विष्णोः ॥ ११ ॥ दीनो दीनमुखैस्तथैव शिशुकैराकृष्टजीर्णाम्बरा क्रोशैर्द्विः
 क्षुधितैर्निर्गन्धविधुरा दृश्येत् चेद्रेहिनी । याच्नाभङ्गभयेन गद्गदगलत्तुल्यद्विलीनाक्षरं को
 देहीति वदेत्स्वदधजटुरस्यार्थे मनस्वी जनः ॥ १२ ॥ हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशनं धात्रा
 मरुत्कल्पितं व्यालानां पशवस्तृणाङ्गुरभुजः सृष्टाः स्थलीशायिनाम् । संसारार्णवलङ्घनक्षम-
 धियां तृप्तिः कृता सा नृणां यामन्वेपयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ १३ ॥
 किं कन्दाः केन्द्रेभ्यः प्रलयमुपगता निर्झरा वा गिरिभ्यः प्रध्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफ-
 लभृतो वल्कलिन्यश्च शाखाः । वीक्ष्यन्ते यन्मुखानि प्रसर्भमपगतप्रश्रयाणां खलानां
 दुःखोपात्ताल्पवित्तर्मयपवनवशान्नर्तितभ्रूलतानि ॥ १४ ॥

सेवकनिन्दा ।

स्वाभिप्रायपरोक्षस्य परचित्तानुवर्तिनः । स्वयं विक्रीतदेहस्य सेवकस्य कुतः सुखम्

- १ लघुत्वकारणम्. २ धारयति. ३ दुःखेन पूरयितुमशक्यम्. ४ मस्तकम्. ५ बुद्धे. ६ सिद्धान्तः.
 ७ अभ्युक्तः. ८ समर्था. ९ जटुरभाण्डम्. १० उपहासः. ११ विषयाक्षेपेण पर्यस्ता भ्रष्टा बुद्धिर्यस्य.
 १२ शिखरी पर्वतराजस्य कुहरं विलं तत्संबन्धी यो भ्राता पाषाणः स एव शय्या तस्यां निषण्ण उपविष्टः.
 १३ उदरभाण्डम्. १४ गोपवेषधारिणः कृष्णस्य. १५ कृपणा १६ रोदनं कुर्वद्भिः. १७ भार्या. १८ दरीभ्यः.
 १९ अविनीतानाम्. २० गवैः.

॥ १ ॥ चलेषु स्वामिचित्तेषु सुलभे पिशुने जने । यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणमप्युपजी-
 विनः ॥ २ ॥ सेवा श्रद्धतिर्यैरुक्ता न तैः सम्यगुदाहृतम् । स्वच्छन्दचारी कुत्र श्वा वि-
 क्रीतासुः क्व सेवकः ॥ ३ ॥ सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् । स्वातन्त्र्यं
 यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥ ४ ॥ वरं वनं वरं भैक्ष्यं वरं भारोपजीवनम् । पुंसां
 विवेकहीनानां सेवया न धनार्जनम् ॥ ५ ॥ या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशुचावपि ।
 स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥ ६ ॥ मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमति-
 गर्हितम् । प्रथमो यो न तत्रापि स किं जीवत्सु गण्यते ॥ ७ ॥ तावज्जन्मातिदुःखाय ततो
 दुर्गतता सदा । तत्रापि सेवया वृत्तिरहो दुःखपरंपरा ॥ ८ ॥ नाश्नाति सेवयौत्सुक्याद्वि-
 निद्रो न प्रबुध्यते । न निःशङ्कं वचो ब्रूते सेवकोऽप्यत्र जीवति ॥ ९ ॥ भूशय्या ब्रह्मचर्यं
 च कृशत्वं लघु भोजनम् । सेवकस्य यतेर्यद्वाद्दिशेषः पापधर्मजः ॥ १० ॥ शीतातपादि-
 कष्टानि सहते यानि सेवकः । धनाय तानि चाल्पानि यदि धर्मान्न मुच्यते ॥ ११ ॥
 मृदुनातिसुवृत्तेन समुष्टेनातिहारिणा । मोदकेनापि किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया ॥ १२ ॥
 स्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च । यदर्थमर्थमीहते तदेव तस्य हीयते ॥ १३ ॥
 प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् । दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवका-
 दन्यः ॥ १४ ॥ मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा धृष्टः पार्श्वे वसति च सदा
 दूरतस्त्वैप्रगल्भः । क्षान्त्या भिरुर्यादि न सहते प्रायशो नाभिजातः सेवाद्वर्धः परमगहनो
 योगिनामप्यगम्यः ॥ १५ ॥ विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतामेति कश्चित्साक्षादन्वैरपकृ-
 तमपि प्रीतिभेवोपयाति । चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां सेवाद्वर्धः परमग-
 हनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १६ ॥ भक्तानामुपकारिणां परहितव्यापारयुक्तात्मनां सेवासं-
 व्यवहारतत्त्वविदुषां द्रोहच्युतानामपि । व्यापत्तिः स्खलितान्तरेषु नियता सिद्धिर्भवेद्वा न
 वा तस्मादम्बुपतेरिवावनिपतेः सेवा सदाशङ्किनी ॥ १७ ॥ आहारे वडवानलश्च शयने यः
 कुम्भकर्णायते 'सदेशे बधिरः पलायनविधौ सिंहः शृगालो रणे । अन्धो वस्तुनिरीक्षणेऽथ
 गमने खञ्जः पटुः क्रन्दने भाग्येनैव हि लभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ॥ १८ ॥

जीवितसाफल्यम् ।

यस्य जीवन्ति धर्मेण पुत्रा मित्राणि बान्धवाः । सफलं जीवितं तस्य नात्मार्थे को हि
 जीवति ॥ १ ॥ यस्य मित्राणि मित्राणि शत्रवः शत्रवस्तथा । अनुकम्प्योऽनुकम्प्यश्च स
 जातः स च जीवति ॥ २ ॥ वाणी रसवती यस्य भार्या पुत्रवती सती । लक्ष्मीर्दानवती ।

१ सूचकः. २ सेवकाः. ३ विक्रीता असवः प्राणा येन सः. ४ नाशितम्. ५ भिक्षा. ६ भारवाहकत्वे-
 नोपजीवनम्. ७ इच्छति. ८ बहुभाषकः. ९ असमञ्जसः. १० भयशीलः. ११ वार्ताहरणे. १२ पादविकलः.
 १३ रोदने.

यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥ ३ ॥ स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति । अ-
यशोऽकीर्तिर्मयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥ ४ ॥ चलं वित्तं चलं चित्तं चले जीवितयौवने ।
चलच्चलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥ ५ ॥ यस्मिज्जीवति जीवन्ति बहवः स तु
जीवति । काकोऽपि किं न कुरुते चक्ष्वा स्वोदरपूरणम् ॥ ६ ॥ स जातो येन जातेन
याति वंशः समृद्धनिम् । परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ ७ ॥ अञ्जलिरकारि
लोकैर्गर्लनिर्मनासैव रञ्जिता जगती । संध्याया इव वसतिः स्वल्पापि सखे सुखायैव ॥ ८ ॥
यज्जीवति क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिरभज्यमानम् । तन्नाम जीवितमिह
प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥ ९ ॥ यो नात्मजे न च गुरौ
न च भृत्यवर्गे दीने दयां न कुरुते न च बन्धुवर्गे । किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्य-
लोके काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥ १० ॥ जातः कूर्मः स एकः पृथुभुवन-
भरायापितं येन पृष्ठं श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजस्विचक्रम् । संजात-
व्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्टान्न बाधो ब्रह्माण्डो ऽम्बरान्तर्मशकवदपरे जन्तवो
जातनष्टाः ॥ ११ ॥

ऋणम् ।

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रिकम्
॥ १ ॥ पापं कर्तुमृणं कर्तुं मन्यन्ते मानवाः सुखम् । परिणामोऽतिगहनो महतामपि नाश-
कृत् ॥ २ ॥ जातमृतिर्मृतामृतिर्दशरात्रान्निवर्तते । ब्रह्मस्वी च सदा सूतिर्हव्यं कव्यं विन-
श्यति ॥ ३ ॥ ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या चोभयतो नरकारणवः । कल्पान्ते ब्रह्महाशुद्धिर्ब्रह्मस्वी
नैव शुद्ध्यति ॥ ४ ॥ लोकद्वयप्रतिभयैकनिर्दानमेतद्धिक्प्राणिनामृणमहो परिणामघोरम् ।
एकः स एव हि पुमान्परमस्त्रिलोके क्रुद्धस्य येन धनिकस्य मुखं न दृष्टम् ॥ ५ ॥

प्रवासः ।

यो न संचरते देशान्यो न सेवेत पण्डितान् । तस्य संकुचिता बुद्धिर्धृतबिन्दुरिवाश्र-
सि ॥ १ ॥ यस्तु संचरते देशान्यस्तु सेवेत पण्डितान् । तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैल-
बिन्दुरिवाश्रमि ॥ २ ॥ व्यापारान्तरमुत्सृज्य वीक्षमाणो बधूमुखम् । यो गृहेष्वेव
निद्रानि देरिद्राति स दुर्मतिः ॥ ३ ॥ देशे देशे किमपि कुतुकादङ्कुतं लोकमानाः संपा-

१ भ्रमणशाले. २ अपदनाधीनता भावः; (पक्षे) अञ्जलिकरणेन लोके आज्ञाकारित्वं ध्वन्यते. ३ निस्ते-
जस्यत्वम्; (पक्षे) अज्ञानमर्थम्. ४ आरक्तता नीता; (पक्षे) अतुरागवती कृता. ५ प्रख्यातम्. ६ ऋणम्. ७
कारणम्. ८ परिणामे भयकरणम्. ९ दारिद्र्यो भवति. १० आश्चर्यम्. ११ वीक्षमाणाः.

द्यैव द्रविणमैतुलं सैद्य भूयोऽप्यवाप्य । संयुज्यन्ते सुचिराविरहोत्कण्ठिताभिः सतीभिः
सौर्यं धन्याः किमपि दधते सर्वसंपत्समृद्धाः ॥ ४ ॥ आर्किचन्यादतिपरिचयाज्जाय-
योपेक्ष्यमाणो भूपालानामननुसरणाद्विभ्यदेवाखिलेभ्यः । गेहे तिष्ठन्कुमतिरलसः कूपकूर्मैः
संधर्मा किं जानीते भुवनचरितं किं सुखं ज्ञोषभुङ्क्ते ॥ ५ ॥ तीर्थानामवलोकनं परिचयः
सर्वत्र वित्तार्जनं नानाश्रयनिरीक्षणं चतुरता बुद्धेः प्रशस्ता गिरः । एते सन्ति गुणाः
प्रवासविषये दोषोऽस्ति चैको महान्यन्मुग्धामधुराधराधरमुधापानं विना स्थीयते ॥ ६ ॥

व्यापारिणः ।

आसीत्सत्ययुगे बलिस्तदनु च त्रेतायुगे भार्गवो रामः सत्यपराक्रमोऽथ भगवान्धर्मस्तथा ।
द्वापरे । दाता कोऽपि न चास्ति संप्रति कलौ जीवन्ति केनार्थिन इत्येवं कृतनिश्चयेन वि-
धिना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ १ ॥ शक्रोद्याननिवासितामधिगतो दाता स कल्पद्रुमः
पातालं किल कामधेनुरपि सा कामप्रसूरन्वगात् । इत्थं विश्वमृजा विचिन्त्य यवनागारा-
धिकारार्थिनः सद्विद्यानिधिरक्षणार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ २ ॥ कौपीनं धृत-
वान्हरोऽपि भगवान्विष्णुः प्रविष्टो जलं वारां राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः ।
इत्थं विश्वमृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनः सद्विद्यानिधिजीवनार्थमधुना व्यापा-
रिणो निर्मिताः ॥ ३ ॥

कलिमहिमा । ✓

यवनैरवनिः क्रान्ता हिन्दवो विन्ध्यमाविशन् । बलिना वेदमार्गोऽयं कलिना कवली-
कृतः ॥ १ ॥ सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुगृजा प्रणश्यति । कुमार्यश्च प्रसूयन्ते प्राप्ते कलि-
युगे सदा ॥ २ ॥ परात्रेण मुखं दग्धं हस्तौ दग्धौ प्रतिग्रहात् । परस्त्रीभिर्मनो दग्धं कुतः ।
शापः कलौ युगे ॥ ३ ॥ राक्षसाः कलिमाश्रित्य जायन्ते ब्रह्मयोनिषु । ब्राह्मणानेव बाधन्ते
तत्रापि श्रोत्रियान्कृशान् ॥ ४ ॥ कुशलाः शब्दवार्तायां वृत्तिहीनासु रागिणः । कलौ
वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ५ ॥ वागुच्चारोत्सवं मात्रं तत्क्रियां कर्तुम-
क्षमाः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ६ ॥ कृते च रेणुका कृत्या
त्रेतायां जानकी तथा । द्वापरे द्रौपदी कृत्या कलौ कृत्या गृहे गृहे ॥ ७ ॥ मद्युग-
मध्येत्पन्नाः कृतयुगधर्मानुसारिणः किमिति । इति षोडादिव कलिना पीड्यन्ते साधवो
जगति ॥ ८ ॥ नांघीतेऽत्र जनो यदि कश्चिदधीते शते सहस्रे वा । दुस्तर्केषु श्राम्यति
दूरीकुरुते श्रुतिस्मृतिमुतर्कान् ॥ ९ ॥ सीदन्ति सन्तो विलसन्त्यमन्तः पुत्रा भ्रियन्ते

१ द्रव्यम्. २ बहुलम्. ३ गृहम्. ४ पुनः. ५ दारिद्र्यात्. ६ अवमानितः. ७ सदृशः. ८ षोडशवार्षिकी.
९ अधरोष्ठः. १० अध्ययनं न करोति.

प्रविनहृदयद्यौवनामज्ञ एनां द्रव्याशापाशकृष्टो भ्रमति चिरतरं हन्त देशान्तरेषु । अन्योन्याश्रुपवाब्धाविगलितवयसोरात्तमालिन्यमत्योर्दपत्योर्व्याकृतं वै हतविधिरुभयोर्लो-
कयोः शोकयोगम् ॥ ३४ ॥

मद्यपानगर्हणम् ।

वैकल्यं धरणीपानमैयथोचितजल्पनम् । संनिपातस्य चिह्नानि मद्यं सर्वाणि दर्शयेत् ॥ १ ॥
एकतश्चतुगे वेदा ब्रह्मचर्यं तथैकतः । एकतः सर्वपापाणि मद्यपानं तथैकतः ॥ २ ॥ मद्य-
पस्य कुतः मत्स्यं दया मांसारिनः कुतः । कामिनश्च कुतो विद्या निर्धनस्य कुतः सुखम्
॥ ३ ॥ अयुक्तं बहु भाषन्ते यत्र कुत्रापि शेरते । नम्रो विक्षिप्य गात्राणि स जाल्म इव
मद्यपः ॥ ४ ॥ मनो हिर्नस्ति सर्वं मिथ्या प्रलपति हि विकलया बुद्ध्या । मातरमपि
कौमर्येण सावज्ञं मद्यपानमत्तः सन् ॥ ५ ॥ चित्ते भ्रान्तिर्जायते मद्यपानाद्भ्रान्ते चित्ते पाप-
चर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मृदास्तस्मान्मद्यं नैव पेयं न पेयम् ॥ ६ ॥

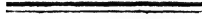
तमाखुः ।

तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज भाज्ञानदायकम् । तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम्
॥ १ ॥ दारिद्र्यशीलोऽपि नरस्तमाखुं नैव मुञ्चति । निवारितोऽपि मार्जारस्तमाखुं नैव मु-
ञ्चति ॥ २ ॥ विडोर्जाः पुरा पृष्टवान्पद्मयोनिं धरित्रीतले सारभूतं किमस्ति । चतुर्भिर्मुखै-
रित्येवांच्छिरिभ्रिस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुः ॥ ३ ॥ न स्वादु नौषधमिदं न च वा सु-
गन्धि नाक्षिप्रियं किमपि शुष्कतमाखुचूर्णम् । किं चाक्षिरोगजनकं च तदस्य भोगे बीजं
नृणां नहि नहि व्यसनं विनान्यत् ॥ ४ ॥ सुपेर्णपरिसेवितस्तदनु संधुपूगान्वितो द्विर्जा-
वनमहापटुस्तदनु सारसंधानभाक् । सदैव सुधयाशनं भवति यस्य विष्णोः समस्तमाखु-
रिति सेव्यतां भवति वै यतो रांगिता ॥ ५ ॥ श्रीकृष्णः पूतनायाः स्तनमलमपिबत्काल-
कृटेन पूर्णं प्रस्कन्नं भूप्रदेशे किमपि च पिबतो यत्तदा तस्य वक्त्रात् । तस्मादेषा तमाखुः

१ संजातर्थावनाम्. २ विकलत्वम्. ३ अयुक्तप्रलापः. ४ त्रिदोषस्य. ५ लक्षणानि. ६ नाशयति. ७ इच्छति.
८ पापाचरणम्. ९ नरकम्. १० आखुर्मुषिकः पत्रं वाहनं यस्य. ११ मा लक्ष्मीः. १२ अज्ञानदायकं तमाखुपत्रं
मा भजेति. १३ इन्द्रः. १४ ब्रह्मदेवम्. १५ सुपेर्णं गरुडेन सेवितः; (पक्षे) सुपेर्णं नागवल्लीदलेन सह प-
रिसेवितः. १६ साधुना पूगैः सदैरन्वितः; (पक्षे) साधुः सम्यक्पूगः कमुकस्तेनान्वितः. १७ द्विजा द्विजन्मानो
ब्राह्मणादयस्तेषामवने रक्षणं तस्मिन्महासमर्थः; (पक्षे) द्विजा दन्ताः. १८ सारं श्रेष्ठवस्तु मोक्षादि तस्य संधानं
संधि भजति; (पक्षे) सारः रुद्रारसारस्तेन संधानं सम्यङ्मूलनं भजति. १९ सुधयामृतेन यस्य भोजनं
भवति; (पक्षे) सुधया चूणं सहैव यस्य भक्षणं भवति. २० यतो विष्णोररागिता विषयेष्वप्रीतिर्जायते; (पक्षे)
यतस्तमाखोस्तमाखुपत्रादागता सुखरक्तिमा जायते.

सुरवरपरमोच्छिष्टमेतदुरापं स्तुत्वा नत्वा मिलित्वा ह्यनिशमतिमुदा सेव्यते वैष्णवाग्र्यैः
 ॥ ६ ॥ भ्रातः कस्त्वं तमाखुर्गमनमिह कुतो वारिधेः पूर्वपारात्कस्य त्वं दण्डधारी नहि तव
 विदितं श्रीकलेरेव राज्ञः । चातुर्वर्ण्यं विधात्रा विविधविरचितं ब्रह्मणा धर्महेतोरेकीकर्तुं
 बलात्तन्निखिलजगति रे शासनादागतोऽस्मि ॥ ७ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे द्वितीयं प्रकरणं समाप्तम् ।

प्रकरणम् ३ ।

राजप्रकरणम् ।

राजसभावर्णनम् ।

सभाकल्पतरुं वन्दे वेदशाखोपशोभितम् । शास्त्रपुष्पसमाकीर्णं विद्वद्भ्रमरमण्डितम् ॥ १ ॥
विद्वांसः कवयो भट्टगायकाः परिहासकाः । इतिहासपुराणज्ञाः सभा सप्ताङ्गसंयुता ॥ २ ॥
धनदैर्घमवार्तैश्च कदिभिर्गुरुभिर्वृता । सभा ते भाति भूमीन्द्र सुधर्मातोऽधिका क्षितौ ॥ ३ ॥
सुवर्णवर्णललिता पदविन्यासशालिनी । वाणीव भाति ललिता सभा ते जगतीपते ॥ ४ ॥
विबुधाबलिसंपूर्णा सुखपूर्णदिगीश्वरा । चतुराननसंपूर्णा स्वर्गादपि सभाधिका ॥ ५ ॥
गुरुरेकः कैवरेकः सदासि मधोनः कलाधरोऽप्येकः । अद्भुतमत्र सभायां गुरवः कवयः
कलाधराः सर्वे ॥ ६ ॥ अनेकविद्वज्जनरत्नपूर्णं वेदोदकन्यायतरंगरम्यम् । अलङ्कनीयं गुरु-
तीर्थमेकं सभासमुद्रं शिरसा नमामि ॥ ७ ॥ सारस्वते स्वोतसि दूरमग्नैः सुधीवरैरुद्धृतसूक्ति-
रत्ने । न तत्किमप्युर्वरितं यदेषामुपायनीकृत्य पुरो भवेयम् ॥ ८ ॥ सद्देदिमध्योत्तमहेम-
कुम्भस्तना सुवर्णाधिकृता प्रसन्ना । सद्भक्तभूषाविमला त्वयासौ कान्तेव संसन्नप भाति
रम्या ॥ ९ ॥ पद्मानना पद्मपत्राशनेत्रा पद्मच्छविः पद्मकरामलांशुका । पद्मीशानाथैः परि-
शीलनीया लक्ष्मीरिवाभाति नरेश ते सभा ॥ १० ॥ साम्रयोऽपि किल शीतलशीला
विश्रुता अपि बहु श्रुतवन्तः । पण्डिता अपि जडाः परवादे श्रोत्रिया इह सदा निव-
सन्ति ॥ ११ ॥ कचिच्चारुचामीकरारम्भरम्भा कचिद्रत्नविद्योतितध्वान्तदक्षा । कचिद्धी-
रकश्रेणिकैलासहासा कचित्क्षीरवीरप्रवीरप्रकाशा ॥ १२ ॥ नाहूतापि पुरः पदं रचयति
प्राप्तोपकण्ठं हठात्पृष्टा न प्रतिवक्ति कम्पमयते स्तम्भं समालम्बते । वैवर्ण्यं स्वरभङ्गमक्षति
बलान्मन्दाक्षमन्दानना कष्टं भोः प्रतिभावतोऽप्यभिसभं वाणी नवोढायते ॥ १३ ॥
चिन्तासक्तनिमग्नमन्त्रिसलिलं दूतोर्मिशङ्काकुलं पर्यन्तास्थितचौरनक्रमकरं नागाश्वहिंसाश्र-
यम् । नानार्वाशककङ्कपक्षिरुचिरं कायस्थसर्पास्पदं नीतिक्षुण्णतटं च राजकरुणं हिंस्रैः
समुद्रायते ॥ १४ ॥

१ गृह्यपतिः. २ शुकः. ३ इन्द्रस्य. ४ चन्द्रः. ५ श्रुतपराः. ६ शब्दं कुर्वोणः. पिबुना इत्यर्थः.
७ राजाऽधिकरणम्.

राजमिलनम् ।

क्षुत्क्षामार्भकसंप्रभोक्तिनिगडैः किर्मिरिता नर्मतो भार्याक्रन्दितकुन्तकालितहृदो गर्वा-
दुरुत्वं गतः । प्रप्रष्टा पदतः कदापि नहि ये तेऽद्य त्वदीयैर्गुणैराकृष्टा विदुषां वरा वय-
महो त्वां ब्रष्टुमभ्यागताः ॥ १ ॥

सामान्यराजप्रशंसा ।

राजंस्त्वद्दर्शनेनैव गलन्ति त्रीणि तत्क्षणात् । रिपोः शस्त्रं कवेर्देन्यं नीवीबन्धो मृगी-
दृशाम् ॥ १ ॥ चिराद्यत्कौतुकाविष्टं कल्पवृक्षमुदीक्षितुम् । तन्मे सफलमद्यासीन्नेत्रं त्वद्य-
वलोकिते ॥ २ ॥ सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या संस्तूयसे जनैः । नारयो लेभिरे पृष्ठं न
वैशः परयोषितः ॥ ३ ॥ त्वया वीर गुणाकृष्टा ऋजुदृष्ट्या विलोकिताः । लक्षं लब्ध्वैव
गच्छन्ति मार्गणा इव मार्गणाः ॥ ४ ॥ कल्पद्रुमो न जानाति न ददाति बृहस्पतिः । अयं
तु जगतीजानिर्जानाति च ददाति च ॥ ५ ॥ रविः कैरसहस्रेण दर्शांशापरिपूरकः । त्वमे-
केन करेणैव सहस्रांशाप्रपूरकः ॥ ६ ॥ बलिः पातालनिलयोऽधः कृतश्चित्रमत्र किम् ।
अधःकृतो दिविस्थोऽपि चित्रं कल्पद्रुमस्त्वया ॥ ७ ॥ आर्तानामिह जन्तूनामार्तिच्छेदं
करोति यः । शङ्खचक्रगदाहीनो द्विभुजः परमेश्वरः ॥ ८ ॥ बहुधा राज्यलाभेन यस्तोष-
स्तव भूपते । बहुधाराज्यलाभेन स तोषो मम भूपते ॥ ९ ॥ भुजंगभोगैः संक्रान्ता कलत्रं
तव मेदिनी । अहंकारः परां कोटिमारोहति कुतस्तव ॥ १० ॥ तुलामारुह्य रविणा दृष्टिके
निहितं पदम् । भवता शिरसि न्यस्तमयत्नेनैव भोगिनाम् ॥ ११ ॥ किं कृतेर्न न यत्र
त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः । कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ १२ ॥ अ-
सिधारापथे नाथ शत्रुशोणितपिच्छले । आजगाम कथं लक्ष्मीर्निर्जगाम कथं यशः ॥ १३ ॥
कोऽप्यन्यः कल्पवृक्षोऽयमेकोऽस्ति क्षितिमण्डले । यत्पाणिपृष्ठवोऽप्येकः कुरुतेऽधः
सुरद्रुमम् ॥ १४ ॥ अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः । मार्गणौघः समायाति गुणो
याति दिगन्तरम् ॥ १५ ॥ युधि छिरोऽसि भीमोऽसि चरितैरर्जुनो भवान् । प्रज्ञया सह
देवोऽसि वाच्यता न कुलस्य ते ॥ १६ ॥ बलिकर्णदधीचाद्याः पुरा पञ्चत्वमागताः ।
पञ्चत्वं न गताश्चित्रं त्वयि जीवति पञ्चमे ॥ १७ ॥ एक एव महान्दोषो भवतां विमले

१ वैरिणः. २ पलायनाभावादित्यर्थः. ३ उरःस्थलम्. ४ ज्या; (पक्षे) विनयादिः. ५ शरव्यम्; (पक्षे)
लक्षद्रव्यम्. ६ पान्थाः. ७ बाणाः. ८ पृथिवीपतिः. ९ किरणानि. १० दिशः. ११ बहुधारा गलन्ति
यस्य तदाज्यं धृतम्. १२ शेषः; (पक्षे) जारः. १३ फणा; (पक्षे) उपभोगः. १४ भार्या. १५ तुलाराशिम्.
१६ वृश्चिकराश्याम्. १७ सर्पाणाम्; (पक्षे) कामिनाम्. १८ कृतयुगेन. १९ याचकाः; (पक्षे) बाणाः. २० वि-
नयादिः; (पक्षे) ज्या.

पयत्युग्रमूर्धनि ॥ ३८ ॥ यद्वीर्यं कूर्मराजस्य यश्च शेषस्य विक्रमः । पृथिव्या रक्षणे रा-
जन्नेकत्र त्वयि तत्स्थितम् ॥ ३९ ॥ त्वद्वाजिराजिनिर्धूतधूलिपटलपङ्क्तिनाम् । न धत्ते
शिरसा गङ्गां भूरिभारभिया हरः ॥ ४० ॥ त्वयि संग्रसंप्राप्ते धनुषासादिताः शराः ।
शरैरशिरस्तेन भूस्तया त्वं त्वया यशः ॥ ४१ ॥ ययोरारोपितस्तारो हारस्तेऽरिवधूजनैः ।
निधीयन्ते तयोः स्थूलाः स्तनयोरश्रुबिन्दवः ॥ ४२ ॥ मधुपानप्रवृत्तास्ते सुहृद्भिः सह
वैरिणः । श्रुत्वा कुतोऽपि त्वन्नाम लेभिरे विषमां दशाम् ॥ ४३ ॥ यस्य चेतसि निर्व्या-
जद्वन्द्वं तृणगणायते । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकाचलः ॥ ४४ ॥ देव त्वद्दान-
पायोधौ दारिद्र्यस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि करालम्बं दत्ते मत्तेभदायकः ॥ ४५ ॥
राजचन्द्रं समालोक्य त्वां तु भूतलमागतम् । रत्नश्रेणिमिषान्मन्ये नक्षत्राण्यभ्युपागमन्
॥ ४६ ॥ धारयित्वा त्वयात्मानं महात्यागधनाधुना । मोचिता बलिकर्णाद्याः स्वयशोगुप्त-
कर्मणः ॥ ४७ ॥ क्षणमप्यनुगृह्णाति यं दृष्टिस्तेऽनुरागिणी । ईर्ष्ययेव त्यजत्याशु तं नरेन्द्र
दरिद्रता ॥ ४८ ॥ योऽसक्तर्षेणगोत्राणां पैक्षच्छेदक्षणक्षमः । शतकोटिदत्तां बिभ्रद्विबु-
धेन्द्रः स राजते ॥ ४९ ॥ अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विश्लेषभीरुता । नादृष्टे न च दृष्टे
च भवता विदधे सुखम् ॥ ५० ॥ ताम्बूलेन विना राजञ्जडीभूता सरस्वती । न निःसरे-
न्मुखाद्वाणी गृहात्कुलवधूरिव ॥ ५१ ॥ अर्थप्रत्यर्थिलक्षैरप्यपराङ्मुखचेतसम् । त्वां पराङ्मु-
खतां निन्युः केवलं परयोषितः ॥ ५२ ॥ तव निर्वर्णयद्वर्णं स्वर्णं वर्णय तादृशे । त्वत्को-
शगृहान्निर्गत्य तीर्थेषु वसति ध्रुवम् ॥ ५३ ॥ न समासः समर्थस्य वसुव्याकरणस्य ते ।
विग्रहो नैव केनापि न परः सर्वनामभाक् ॥ ५४ ॥ अर्थिनां कृपणा दृष्टिस्त्वन्मुखे पति-
ता सकृत् । तदवस्था पुनर्देव नान्यस्य मुखमीक्षते ॥ ५५ ॥ धैर्यलावण्यगाम्भीर्यप्रमुखैस्त्व-
मुदन्वतः । गुणैस्तुल्योऽसि भेदस्तु वपुषैवेदशेन ते ॥ ५६ ॥ अलौकिकमहालोकप्रका-
शितजगन्त्रयः । स्तूयते देव सदृशमुक्तारत्नं न कैर्भवान् ॥ ५७ ॥ शासति त्वयि हे राजन्न-
खण्डावनिमण्डलम् । न मनागपि निश्चिन्ते मण्डले शत्रुमित्रयोः ॥ ५८ ॥ मत्वा लोक-
मदातारं संतोषे यैः कृता मतिः । त्वयि राजनि ते राजन्न तथा व्यवसायिनः ॥ ५९ ॥
पद्मोदयदिनाधीशः सदागतिसमीरणः । भूभृदावलिदम्भोलिरेव एव भवान्भुवि ॥ ६० ॥
सैन्नारीभरणोमायमाराध्य विधुशेखरम् । सैन्नारीभरणोऽमायस्ततस्त्वं पृथिवीं जय ॥ ६१ ॥
देव त्वमेव पातालमाशानां त्वं निबन्धनम् । त्वं चामरमरुद्भूमिरेको लोकत्रयात्मकः ॥ ६२ ॥

१ शिवमस्तके. २ शत्रुकुलानाम्; (पक्षे) प्रकृष्टपतितानाम्. ३ सहायः; (पक्षे) पतत्रः. ४ शतस्य कोटेश्च
दातृताम्; (पक्षे) वज्रेण खण्डकृताम्. ५ पण्डिताः; (पक्षे) देवाः. ६ सतीर्नीरिविभतिं पालयतीति सन्नारीभरणा
तादृशीषुमां याति पत्नीत्वेन प्राप्नोति यत्तम्. ७ सन्ना अवसन्ना अरोगाभिमा हस्तिनो यस्मात्तादृशो रणो यस्य
तादृशोऽमायोऽकपटः. ८ अलमत्यर्थं पाता पालकः; (पक्षे) पाताललोकः. ९ आशानामर्थप्रत्याधिनां निबन्धनं
मूलम्; (पक्षे) आशानां दिशां निबन्धनं ज्ञापकः. भूलोक इत्यर्थः. १० चामरमरुतां चामरीयवायूनां भूमिराश्रयः.
चामरवीज्यमानत्वात्; (पक्षे) अमराणां मरुद्गणानां च भूमिराश्रयः. स्वर्गलोक इत्यर्थः.

जितेन्द्रियतया सम्यग्विद्यावृद्धनिषेविणः । अतिगाढगुणस्यास्य नाब्जवङ्कुरा गुणाः ॥ ६३ ॥ अखण्डमण्डलः श्रीमान्पश्यैष पृथिवीपतिः । न निशाकरवज्जातु कैलाषैकल्य-
मागतः ॥ ६४ ॥ अरातिविक्रमालोकविकस्वरविलोचनः । कृपाणोदग्रदोर्दण्डः स सह-
स्त्रायुधीयति ॥ ६५ ॥ कानने सरिदुद्देशे गिरीणामपि कन्दरे । पश्यन्त्यन्तकसंकाशं
त्वामेकं रिपवः पुरः ॥ ६६ ॥ उद्दण्डे भुजदण्डे तव कोदण्डे परिस्फुरति । अरिमण्डलर-
विमण्डलरम्भाकुचमण्डलानि वेपन्ते ॥ ६७ ॥ भवतामहमिव बहवो मम तु भवानिव
भवानिव । कुमुदिन्यः कति न विधोर्विधुरिव विधुरेव कुमुदिन्याः ॥ ६८ ॥ लब्धार्धचन्द्र
ईशः कृतकंसभयं च पौरुषं विष्णोः । ब्रह्मापि नाभिजातः केनोपमिममहे नृप भवन्तम्
॥ ६९ ॥ सैरलप्रियंगुणाढ्यं लम्बितमालं विचित्रैतिलकं च । वनमिव वपुस्तैवैतत्कथमवनं
नृप जनस्यास्य ॥ ७० ॥ बाणकरवीरदमनकशतपत्रकबन्धुजीवकुसुमानि । नृप विविधवि-
टपिरूपस्तथापि विटपः कथं नासि ॥ ७१ ॥ स्तनयुगमश्रुक्तातं समीपतरवति हृदयशो-
काग्नेः । चरति विमुक्ताहारं व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥ ७२ ॥ कल्पतरुकामदोग्ध्री-
चिन्तामणिधनदशङ्खानाम् । रचितो रजोभरपयस्तेजःश्र्वासान्तराम्बरैरेषः ॥ ७३ ॥ तिग्म-
रुचिरप्रतापो विधुराग्नेशाद्विभो मधुरलीलः । मैतिमानतत्त्ववृत्तिः प्रीतिपदपक्षाग्रणीर्विभाति
भवान् ॥ ७४ ॥ शनिरशनिश्च तमुच्चैर्निहन्ति कुप्यसि नरेन्द्र यस्यै त्वम् । यत्र प्रसीदसि
पुनः स भार्युदारोऽर्जुदारश्च ॥ ७५ ॥ क्षणदासार्वक्षणादा वनमवनं व्यसनमैव्यसनम् । बत
वीर तव द्विषतां पराङ्मुखे त्वयि पराङ्मुखं सर्वम् ॥ ७६ ॥ प्रधनाध्वनि धीरधनुर्ध्वनिभृति
विधुरैरयोपि तव दिवसम् । दिवसेन तु नरप भवानयुद्ध विधिसिद्धसाधुवादपदम् ॥ ७७ ॥
गिरयोऽप्यनुन्नतियुजो मरुदप्यचलोऽव्ययोऽप्यगम्भीराः । विश्वभराप्यतिलघुर्नरनाथ तवा-
न्तिके नियतम् ॥ ७८ ॥ समदमतंगजमदजलनिस्यन्दतरंगिणीपरिष्वङ्गात् । क्षितितिलक
त्वयि तटजुषि शंकरचूडापगापि कालिन्दी ॥ ७९ ॥ विदलितसकलारिकुलं तव बलमिद-
मभवदाशु विमलं च । प्रखलमुखानि नराधिप मलिनानि च तानि जातानि ॥ ८० ॥ पल्ल-

१ मण्डलं राज्यं विभवं च. २ कलवैदग्ध्यं चन्द्रषोडशांशश्च. ३ सरला वृक्षविशेषः प्रियंगवश्चैतेषां समा-
हारस्तेनाह्यं पूर्णम्; (पक्षे) सरलं च तत्पयं हयं च गुणैर्गौरवणैरत्वादिभिर्युक्तम्. ४ लम्बितमाला यस्मिन्-
स्तत्; (पक्षे) लम्बिता माला माल्यं यस्य. ५ विचित्रा नानाविधास्तिलका वृक्षविशेषा यस्मिन्स्तत्; (पक्षे) वि-
चित्रो विचित्रवर्णस्तिलकः कस्तूरीकुङ्कुमादिकृतो यस्मिन्स्तत्. ६ विटान्पालयतीति सः. ७ कुबेरः. ८ निधि-
विशेषः. ९ परागसमूहः. १० शङ्खाम्यन्तरमाकाशम्. ११ एष राजा कल्पवृक्षादीनां रूपेण रजोभरादिभिः
पद्मभिर्भूतै रचित इत्यन्वयः. १२ विधुराणां शत्रूणां निशेव निशा मरणं तत्कर्ता. १३ मतिर्वस्तुतत्त्वावधा-
रणक्षमा बुद्धिः. मानं प्रमाणं ताभ्यां तत्त्वे याथाार्थं वृत्तिरनुसरणं यस्य सः. १४ प्रतिपदं प्रतिस्थानं पक्षाणा-
मात्मीयानामप्रणीरमसरः. १५ शनिग्रहः. १६ वज्रम्. १७ महान्. १८ अनुगता द्वारा वनिता यस्य.
वशीकृतवनिता इत्यर्थः. १९ अनुत्सवदा. २० रक्षकम्. शत्रूणां पलायनस्थानत्वात्. २१ ब्रूतव्यादि. २२ अ-
विस्तीर्णम्. दुःखदशायां तदविस्तीर्णात्.

वतः कल्पतरोरेष विशेषः करस्य ते वीर । भूषयति कर्णमेकः परस्तु कर्णं तिरस्कुर्वते ॥ ८१ ॥
 हरषन्न विषमदृष्टिर्हरिवन्न विभो विभूतविततदृषः । रविवन्न चातिदुःसहर्करतापितभूः क-
 दाचिदसि ॥ ८२ ॥ स्तनयुगमुक्ताभरणाः कण्टककलिताङ्गयष्टयो देव । त्वयि कुपितेऽपि
 प्रागिव विश्वस्ता रिपुस्त्रियो जाताः ॥ ८३ ॥ संततमुसलासङ्गाद्बहुतरगृहकर्मघटनया नृपते ।
 द्विजपत्नीनां कठिनाः सति भवति कराः सरोजसुकुमाराः ॥ ८४ ॥ कमलेव मतिर्मतिरिव क-
 मला तनुरिव विभा विभेव तनुः । धरणीव धृतिधृतिरिव धरणी सततं विभाति यस्य तव
 ॥ ८५ ॥ यद्वचतीर्यत धनं सुरवृक्षैः पञ्चभिः सह वनोपकवन्दे । तावदेव च करोत्यभुजो-
 ऽन्तः प्राहिणोद्विधृतपञ्चसुशाखः ॥ ८६ ॥ रत्नसानुशिखराङ्गणकुल्लत्कल्पपादपतलेषु
 निषण्णाः । उद्धृणन्ति नृपहंसं सवर्णं त्वद्यशः प्रवरकिन्नररामाः ॥ ८७ ॥ गाढकान्तदशन-
 क्षतव्यथासंकटादारिवधूजनस्य यः । ओष्ठविद्रुमदलान्यमोचयन्निर्दशन्युधि रुषा निजाधरम्
 ॥ ८८ ॥ बलमार्तभयोपशान्तये विदुषां संमतये बहुश्रुतम् । वसु तस्य न केवलं विभोर्गु-
 णवत्तापि परप्रयोजनम् ॥ ८९ ॥ तावका कति न सन्ति मादृशा मादृशस्तु भवदेकजीवनः ।
 अम्बुदस्य कति वा न चातकाश्चातकस्य पुनरेक एव सः ॥ ९० ॥ विवृतिष्वपि कार्य-
 मासजन्ते न भजन्ते परमाश्रयं कदापि । दधते बहुकर्मभेदबुद्धिं फलवन्तोऽपि गुणा वि-
 चित्रमेतत् ॥ ९१ ॥ निखिलेषु गुणेषु चित्रता ते मनसो वैभवमद्भुतं तवैव । न च ते परतः
 प्रमाणभावस्तदपि न्यायनिविष्टतातिचित्रम् ॥ ९२ ॥ स्फुरदद्भुतरूपमुत्प्रतापज्वलनं त्वां
 सृजतानवद्यविद्यम् । विधिना समृजे नवो मनोभूर्भुवि सत्यं सविता बृहस्पतिश्च ॥ ९३ ॥
 कलुषं च तवाहितेष्वकस्मात्सितपङ्केरुहसोदरश्च चक्षुः । पतितं च महोपतीन्द्र तेषां वपुषि
 प्रस्फुटमापदां कटाक्षैः ॥ ९४ ॥ गुणभेदविदग्निमप्रसङ्गे व्यवधानादनुपस्थितं पुरस्तात् ।
 अपि वाजिनमात्रशेषमिष्टौ घटयन्वाजिभिरर्थसे विधिज्ञैः ॥ ९५ ॥ यदि वै मनसि प्रशा-
 न्तिरुच्चैः कुरु कल्पद्रुम दानकौशलम् । न भवेदिति वा वद स्फुटं कलिकर्णं प्रतियामि
 मन्दिरम् ॥ ९६ ॥ नानन्वयस्ते न च ते विरोधोऽलंकारकोटौ तव नोपमापि । क्षितीश
 नो ते विषमं न किञ्चित्साहित्यसौहित्यनिधिस्तथापि ॥ ९७ ॥ अविरलकरवालकम्पनैर्भ्रुकु-
 टीतर्जनगर्जनैर्मुहुः । ददृशे तव वैरिणां मदः स गतः क्वापि तवेक्षणक्षणात् ॥ ९८ ॥ त-
 वाहवे साहसकर्मशर्मणः करं कृपाणान्तिकमानिनीषतः । अटाः परेषां विशैरारुतामगुर्दध-
 त्यवाते स्थिरतां हि पांशवः ॥ ९९ ॥ विशांपते विस्तरतो न वक्तुं जानामि जानन्नपि ते
 गुणौघान् । यस्यैव योऽसि प्रथमानकीर्ते स एव तद्भानिति निर्निरूढि ॥ १०० ॥ यशो-
 दयामण्डितकान्तदेहो बाल्येऽपि गोपालजनस्य नेता । गोमण्डलं पासि बलेन युक्तः कथं

१ राधेयम्. दानातिशयेनेत्यर्थः. २ असमदृष्टिः, (पक्षे) त्रिलोचनः. ३ सुकृतम्; (पक्षे) वृषासुरः. ४ राज-
 माद्यभागः; (पक्षे) किरणाः. ५ विक्षिप्तत्वम्.

न राजन्पुरुषोत्तमोऽसि ॥ १०१ ॥ नक्षत्रभूः क्षत्रकुलप्रसूतेर्युक्तो न भोगैः खलु भोगभाजः ।
सुजातरूपोऽपि न याति यस्य समानतां कांचन काञ्चनाद्रिः ॥ १०२ ॥ अखण्डिता श-
क्तिरथोपमानं न स्वीकृतं न च्छलरीतिरस्ति । अस्पृष्टसंदेहविवर्त्यस्य कोऽयं तव न्याय-
नये निवेशः ॥ १०३ ॥ स्वतः प्रकाशो मनुसो महत्त्वं धर्मेषु शक्तिर्न तथान्यथा धीः ।
भूपाल गोपालपदैकभक्तेरन्यैव नैयायिकता तवेयम् ॥ १०४ ॥ यस्येषवः संयुगयामिनीषु
प्रोतप्रतिक्षमापतिमौलिरत्नाः । गृहीतदीपा इव भिन्दते स्म खड्गान्धकारे रिपुचक्रवालम्
॥ १०५ ॥ लब्ध्वा यदन्तःपुरमुन्दरीणां लावण्यनिष्यन्दमुपान्तभाजाम् । गृहीतसारस्त्रि-
दशैः पयोधिः पीयूषसंदर्शनसौख्यमाप ॥ १०६ ॥ यदि त्रिलोकी गणनापरा स्यात्तस्याः
समाप्तिर्यदि नायुषः स्यात् । पारे परार्थं गणितं यदि स्याद्गणेयनिःशेषगुणोऽपि स स्यात्
॥ १०७ ॥ एतद्यशःक्षीरधिपूरगाहि पतत्यगाधे वचनं कवीनाम् । एतद्गुणानां गणनाङ्कपातः
प्रत्यर्थिकीर्तीः खटिकाः क्षिणोति ॥ १०८ ॥ देवाधिपो वा भुजगाधिपो वा नराधिपो वा
यदि हैहयः स्याम् । संदर्शनं ते गुणकीर्तनं ते सेवाञ्जलिं ते तदहं विदध्याम् ॥ १०९ ॥
अत्यादरादध्ययनं द्विजानामर्थोपलब्ध्वा फलवद्विधाय । क्रतून्तुच्छादयितुं तवैषा मी-
मांसकाद्याधिकृतिः प्रसिद्धा ॥ ११० ॥ तुच्छान्तराध्यासमसंनिकृष्टमध्यक्षमत्यन्तमनि-
च्छतस्ते । अख्यातिसख्यानुगतद्विषश्च ख्यातिस्थिता निर्वचनीयरूपा ॥ १११ ॥ अन्या-
र्थमङ्गीकृतवारपाणौ विशङ्कमानास्त्व दाननीरम् । परस्परं दीनमुखा न केवी देवीः सुमेरुं
शुशुचुः स्वभूमिम् ॥ ११२ ॥ तवाग्रतो वीर महीमहेन्द्रो मन्दं गजाः शृङ्खलिनो विभ्रान्ति ।
आवासदानादरिभूषतीनामाशान्तशैला इव सापराधाः ॥ ११३ ॥ कामं नृपाः सन्ति सह-
स्रशोऽन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम् । नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव
रात्रिः ॥ ११४ ॥ दारिद्र्यादायादगणाधमेन दीनो द्विजोऽर्थार्णपदातिसात्कृतः । जागर्ति
नाथे त्वयि भो द्विजानां विधेहि तद्येन सुखं भजे नृप ॥ ११५ ॥ कमलभूतनया वदनाम्बुजे
वसतु ते कमला करपल्लवे । वपुषि ते रमतां कमलाङ्गजः प्रतिदिनं हृदये कमलापतिः ॥ ११६ ॥
उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं धनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः । निमित्तनैमित्तिकयोरयं विधि-
स्तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः ॥ ११७ ॥ अनेन सर्वार्थिकृतार्थताकृताहृतार्थिनौ कामगवीसुरद्रुमौ ।
मिथः पयःसेचनपल्लवाशने प्रदाय दानव्यसनं समामृतः ॥ ११८ ॥ मयि स्थितिर्नम्रतयैव लभ्यते
दिगेष तु स्तब्धतया विलङ्घ्यते । इतीव चापं दधदाशुगं क्षिपन्नयं नयं सम्यगुपादिशद्विषाम्
॥ ११९ ॥ नृपः कराभ्यामुदतोलयन्निजे नृपानयं यान्पततः पदद्वये । तदीयचूडाकुरुविन्दर-
श्मिभिः स्फुटेयमेतत्करपादरञ्जना ॥ १२० ॥ इदं नृपप्रार्थिभिरुज्झितोऽर्थिभिर्मणिप्ररोहेण
विष्वध्य रोहणः । कियद्दैनैरम्बरमावरिष्यते मुधा मुनिर्विन्ध्यमरुद्ध भूधरम् ॥ १२१ ॥
त्वया प्रदत्ता धरणीवसुंधरास्तै रत्नगर्भा क्षितिपालमौले । जानेऽन्यदत्ता तु जनेऽर्थिनां

स्थिरासौ मेदिनी सौख्यमुपेतस्त्वम् ॥ १२२ ॥ कृतं च गर्वाभिमुखं मनस्त्वया किमन्य-
 देवं निहताश्च नो द्विषः । तमांसि तिष्ठन्ति हि तावदंशुमान् यावदायात्युदयाद्विमौलि-
 ताम् ॥ १२३ ॥ अनेन पर्यासयताश्चुबिन्दून्मुक्ताफलस्थूलतमान्स्तेनेषु । प्रत्यर्पिताः शत्रु-
 विलासिनीनामाक्षेपसूत्रेण विनैव हाराः ॥ १२४ ॥ अधीतिबोधाचरणप्रचारणैर्दशशतैः
 प्रणयन्नुपाधिभिः । चतुर्दशत्वं कृतवान्कुतः स्वयं न वेद्मि विद्यासु चतुर्दशस्त्वयम् ॥ १२५ ॥
 अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी त्रयीव नीताङ्गुणेन विस्तरम् । अगाहताष्टादशतां जिगी-
 षया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम् ॥ १२६ ॥ दिगीशद्वन्दंशविभूतिरीशिता दिशां स का-
 मप्रसभावरोधिनीम् । बभार शास्त्राणि दशं द्वयाधिकां निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम्
 ॥ १२७ ॥ पदैश्चतुर्भिः सुकृते स्थीरकृते कृतेऽमुना के न तपः प्रपेदिरे । भुवं यदेकाङ्घ्रि-
 कनिष्ठया स्पृशन्दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ॥ १२८ ॥ स्फुरद्धनुर्निस्वनतद्धनाशुग
 प्रगल्भदृष्टिव्ययितस्य संगरे । निजस्य तेजःशिखिनः परःशता वितेनुरङ्गारमिवाशयः परे
 ॥ १२९ ॥ अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलैर्निजप्रतापैर्वलयं ज्वलद्भुवः । प्रदक्षिणीकृत्य ज-
 याय सृष्टया रराज नीराजनया स राजघः ॥ १३० ॥ सितांशुवर्णैर्वयति स्म तद्गुणैर्माहा-
 सिवेन्द्रः सहकृत्वरी बहुम् । दिगङ्गनाङ्गाभरणं रणाङ्गणे यशःपटं तद्गटचातुरीतुरी ॥ १३१ ॥
 प्रतीपभूपैरेव किं ततो भिया विरुद्धधर्मैरपि भेत्तुतोऽजिता । अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा स
 यद्विचारदृक्चारदृगप्यवर्तत ॥ १३२ ॥ अयं दरिद्रो भवितेति वैधर्षां लिपिं ललाटेऽधि-
 जनस्य जाग्रतीम् । मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रतां नृपः ॥ १३३ ॥
 विभज्य मेरुर्न यदर्थिसात्कृतो न सिन्धुरुत्सर्गजलव्ययैर्मरुः । अमानि तत्तेन निजायशो-
 युगं द्विफालबद्धाश्चिकुराः शिरस्थितम् ॥ १३४ ॥ अजस्त्रमभ्यासमुपेयुषा समं मुदैव
 देवः कविना बुधेन च । दधौ पठायान्समयं नयन्नयं दिनेश्वरश्रीरुदयं दिने दिने
 ॥ १३५ ॥ अधोविधानात्कमलप्रवालयोः शिरःसु दानादाखिलक्षमाभुजाम् । पुरेदमूर्ध्व
 भवतीति वेधसा पदं किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया ॥ १३६ ॥ सदुत्तंस दैवादयं कोऽपि दीनो
 ऋणाब्धौ विलीनो विहीनो गुणेन । भवत्संनिधिं सन्निधिं प्राप्य पीनो बभूवाशुपीनो यथा
 नीरपूरम् ॥ १३७ ॥ कति नो विषया विभालिताः कति वा भूमिभुजो न शीलिताः ।
 धरणीधर तावकान्गुणानवधार्याजगणं गुरुं लघुम् ॥ १३८ ॥ तव नित्यमुत्सवपरंपरा भव-
 त्वनिशं त्वमित्थमुपकारसादरः । निजह्रीर्तिकान्तिकलितोज्ज्वले जगत्पथ सत्सुतादिभिरलं
 सुखं भज ॥ १३९ ॥ राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुं-
 षाण । तस्मिंश्च सम्यगनिशं परितुष्यमाणे नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ १४० ॥
 अभ्युद्धता वसुमती दलितं रिपूरः क्रोडीकृता बलवता बलिराजलक्ष्मीः । एकत्र जन्मनि

कृतं यदनेन राज्ञा जन्मत्रये तदकरोत्पुरुषः पुराणः ॥ १४१ ॥ एकस्त्रिधा वससि चेतसि
चित्रमत्र देव द्विषां च विदुषां च मृगीदृशां च । तापं च संमदरसं च रतिं च पुष्पञ्जरी-
र्योष्मणा च विनयेन च लीलया च ॥ १४२ ॥ शक्तिं प्रमापयति वीर तवोपमानं प्रामा-
ण्यमाप्तवचनेषु परैव जातिः । जातौ गुणा गुणगणाश्रयिणो विशेषा वैशेषिकं किमपि
दर्शनमद्भुतं ते ॥ १४३ ॥ किं कारणं सुकविराज मृगा यदेते व्योमोत्पतन्ति विलिखन्ति
भुवं वराहाः । देव त्वदस्त्रचकिताः श्रयितुं स्वजातिमेके मृगाङ्गमृगमादिवराहमन्ये
॥ १४४ ॥ संभाव्यमिष्टभुवनभायदानपुण्यसंभारमस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति । लक्ष्मीश्च
सात्त्विकगुणज्वलितं च तेजो धर्मश्च मानविजयौ च पराक्रमश्च ॥ १४५ ॥ प्रत्यक्षरस्रुतसु-
धारसर्निर्विषाभिराशीभिरभ्यधिकभूषितभोगभाजः । गायन्ति कञ्चुकविनिहृतरोमहर्षस्वे-
दोर्मयस्तव गुणानुरगेन्द्रकन्याः ॥ १४६ ॥ उच्चैर्गजैरटनमर्थयमान एव त्वामाश्रयन्निह
चिरादुषितोऽस्मि राजन् । उच्चाटनं त्वमपि लम्बयसे तदैव मामद्य नैव विफला महतां
हि सेवा ॥ १४७ ॥ भद्रात्मनो दुराधिरोहतनोर्विशालवंशोन्नतेः कृतशिलीमुखसंग्रहस्य ।
यस्यानुपप्लुतगतेः परवारणस्य दानाम्बुसेकसुभगः सततं करोऽभूत् ॥ १४८ ॥ साकं कुरं-
गकटशा मधुपानलीलां कर्तुं सुहृद्भिरपि वैरिणि ते प्रवृत्ते । अन्याभिधायि तव नाम विभो
गृहीतं केनापि तत्र विषमामकरोदवस्थाम् ॥ १४९ ॥ सत्यान्वितो द्विजपतिर्वसुदः कृतीशो
गोपालसंश्रिततनुः कमलाश्रयश्च । सत्येन दुस्तरमिरातरसोवनेद्धा संराजते हरिरिवैष प्रभुः
पृथिव्याम् ॥ १५० ॥ नाथ त्वदङ्घ्रिखवावनतोयलप्रास्तत्कान्तिलेशकणिका जलधिं प्र-
विष्टाः । ता एव तस्य मथनेन घनीभवन्त्यो नूनं समुद्रनैवनीतपदं प्रपन्नाः ॥ १५१ ॥
श्रीशत्रुशलय भवदेकसमाश्रितस्य या वर्षपूर्णधनता भवता व्यधायि । मे सैव संनिहितसं-
निहितामयासीत्पृथ्वीन्द्र तेन कलये भवतश्चिरायुः ॥ १५२ ॥ सद्रूपिभूषिततनुं हृतकाम-
वर्गं प्रज्ञातृतीयनयनं गलराजिदोषम् । आर्याभिवन्दितापदं द्विजराजभालं त्वां कामदं नृप
न के कलयन्ति शंभुम् ॥ १५३ ॥ अत्यायतैर्नियमकारिभिर्रुद्धतानां दिव्यैः प्रभाभिरन-
पायमयैरुपायैः । शौरिर्भुजैरिव चतुर्भिरदः सदा यो लक्ष्मीर्विलासभवनैर्भुवनं बभार
॥ १५४ ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृप संग्रहारे स्वीकृत्य दारुणनिनादवतः प्रहारान् । दत्तारि-
वीरविसरेण वसुंधरेयं निर्विप्रलम्भपरिलम्भाविधिर्वितीर्णा ॥ १५५ ॥ अन्तःपुरीयसि रणेषु
सुतीयसि त्वं पौरं जनं तव सदा रमणीयते श्रीः । दृष्टः प्रियाभिरमृतद्युतिदर्शमिन्द्रसंचा-
रमत्र भुवि संचरसि सितीश ॥ १५६ ॥ राजन्विभ्रान्ति भवतश्चरितानि तानि इन्दोर्द्युतिं

१ दूरनिरसनम्. २ प्रापयति. ३ राजपक्षे भद्रशिलीमुखवारणदानकरशब्दा यथाक्रमं शोभनवाणनिवार-
कवितरणहस्तबोधकाः. हस्तिपक्षे तु भद्रजातिभ्रमरहस्तिमदजलशृङ्खलादण्डबोधकाः. ४ चन्द्रस्य पदमित्यर्थः.
५ उपायानां सततानुष्ठानमेवायतत्वं भुजानामाजातुलम्बितत्वम्. ६ उद्धृतानां जनानाम्; (पक्षे) असुराणाम्.
७ सामदानविधिभेदरूपैः; (पक्षे) चतुर्भिः.

दधति यानि रसातलेऽन्तः । धीदोर्बले अतितते उचितानुवृत्ती आतन्वती विजयसंपदमेत्य
 भातः ॥ १५७ ॥ पौरं सुतीयति जनं समरान्तरेऽसावन्तःपुरीयति विचित्रचरित्रचक्षुः ।
 नारीयते समरसीम्नि कृपाणपाणेरा लोक्य तस्य चरितानि सपत्नसेना ॥ १५८ ॥ दोर्भ्यां
 तितीर्षति तरंगवतीभुजंगमादातुमिच्छति करे हरिणाङ्गबिम्बम् । मेरुं लिलङ्घयिषति ध्रुवमेष
 देव यस्ते गुणान्गदितुमुद्यममादधाति ॥ १५९ ॥ हिमशिशिरवसन्तग्रीष्मवर्षाशरत्सु स्तन-
 तपनवनाम्भोहर्म्यगोक्षीरपानैः । सुखमनुभव राजंस्त्वद्विषो यान्तु नाशं दिवसकमललज्जा-
 शर्वरीरेणुपङ्काः ॥ १६० ॥ इह निवसति मेरुः शेखरो भूधराणामिह हि निहितभाराः सा-
 गराः सप्त चैव । इदमतुलमनन्तं भूतलं भूरिभूतोद्भवधरणसमर्थं स्थानमस्मद्विधानाम्
 ॥ १६१ ॥ विदधतु धरणीशा दानमुच्चैर्धरायां प्रभवतु मुजनस्तत्प्रेरकः पुण्यशीलः । निज-
 परमतिहीनः केवलं सत्स्वदीनस्त्वमिह नृप कुलीनः कार्यकर्ता विभासि ॥ १६२ ॥ क-
 वीनां संतापो भ्रमणममितो दुर्गतिरिति त्रयाणां पञ्चत्वं रचयसि न तच्चित्रमधिकम् । च-
 तुर्णां वेदानां व्यरचि नवता वीर भवता द्विषत्सेनालीनामयुतमपि लेशं त्वमकृथाः ॥ १६३ ॥
 समाजे सज्जाजां सदसि विदुषां धाम्नि धनिनां निकाये नीचानामपि च तरुणीनां परिषदि ।
 वयं यत्रैव स्मः क्षणमतिथयस्तत्र शृणुमः स्फुरद्रोमोद्गताः सुभग भवतः पौरुषकथाः ॥ १६४ ॥
 न लोपो वर्णानां न खलु परतः प्रत्ययविधिर्निपातो नास्त्येव कचिदपि न भग्नाः प्रकृतयः ।
 गुणो वा वृद्धिर्वा सततमुपकाराय जगतां मुनेर्दाक्षीर्पुत्रादपि तव समर्थः पदविधिः ॥ १६५ ॥
 न मिथ्यावादस्ते न च विगुणचर्चास्वभिरतिर्न वा वाच्यं किञ्चिद्वचसि न मनाब्धायिनि
 मतिः । तथाप्येतच्चित्रं यदसि जगतीजानिरधुना त्वमेवैको लोके निगमपरभागार्थनिपुणः
 ॥ १६६ ॥ चकोराणां चन्द्रः कुसुमसमयः काननभुवां सरोजानां भानुः कुवलयकदम्बं
 मधुलिहाम् । मयूराणां मेघः प्रथयति यथा चेतसि सुखं तथास्माकं प्रीतिं जनयति तवा-
 लोकनमिदम् ॥ १६७ ॥ अदातारं दातृप्रवरमनयं विश्वविनयं विरूपं रूपाढ्यं विगतज-
 यिनं विश्वजयिनम् । अकुल्यं कुल्यं त्वामहमवदमाशापरवशान्मृषावादेत्युक्तस्त्वयि खलु
 मृषावादिनि मयि ॥ १६८ ॥ यशःस्तोमानुच्चैरुपचिनु चकोरप्रणयिनी रसज्ञा पाण्डित्य-
 च्छिदुरशशिधामभ्रमकरान् । अपि त्वत्तेजोभिस्तमसि शमिते रक्षति दिशामसौ यात्रामैत्र्यं
 नभसि नितरामम्बरमणिः ॥ १६९ ॥ सुराणां पातासौ स पुनरतिपुण्यैकहृदयो ग्रहस्तस्या-
 स्थाने गुरुरुचितमार्गे स निरतः । करस्तस्यात्यर्थं वहति शतकोटिप्रणयितां स सर्वस्वं
 दाता तृणमिव सुरेशं विजयते ॥ १७० ॥ मनोभूर्मुग्धासु क्षिपति यदि बाणावलिमसौ
 कथं ताभिः क्षिप्तास्त्वयि नयनविक्षेपविशिखाः । अथ ज्ञातं ब्रूमः शृणु सुभग शृङ्गारन-
 लिनीवनक्रीडाहंसं स्मरमिव विदुस्त्वां मृगदृशः ॥ १७१ ॥ यशश्चन्द्रैरुद्यत्मुकुतनरकल्प-

दृढकरैः परं लक्ष्मीगर्भैर्द्विरदहयरत्नादिफलदैः । निजैर्दानाम्भोभिर्नियततुलितक्षीरजलाधि-
 श्चिरं जीयाज्जीयादधिघरणि सोऽयं नरपतिः ॥ १७२ ॥ अयं मार्तण्डः किं स खलु तुरगैः
 सप्तभिरितः कृशानुः किं सर्वाः प्रसरति दिशो नैष नियतम् । कृतान्तः किं साक्षान्महि-
 षवहनोऽसाविति चिरं समालोक्याजौ त्वां विदुषति विकल्पान्प्रतिभटाः ॥ १७३ ॥ तुला-
 धारो धाता वहति वसुधा शूर्पपदवीं फणीशः स्यात्सूत्रं कनकशिखरी मानपलिका । तुला-
 दण्डः सत्यं यदि भवति दामोदरगदा तथाप्येषोऽशक्यस्तव गुणसमूहस्तुल्यितुम् ॥ १७४ ॥
 न तूणादुद्धारे न गुणवैटनेनाश्रुतिशिखं समाकृष्टौ दृष्टिर्न वियति न लक्ष्ये न च भुवि ।
 नृणां पश्यत्यस्य क्व च न विशिखान्किंतु पतितद्विषद्वक्षःश्वैर्भ्रैरनुमितिर्मूढोचरयति
 ॥ १७५ ॥ अमुष्योर्वोभर्तुः प्रसृमरचमूस्निग्धुरभ्रैरवैमि प्रारब्धे वैमथुर्भिरवश्यायसमये । न
 कम्पन्तामन्तः प्रतिनृपभटा म्लायतु न तद्वधूवक्राम्भोजं भवतु न स तेषां कुदिवसः ॥ १७६ ॥
 भवानग्रेऽरीणां विपदमनुसंधाय समिति प्रसत्यव्यग्रत्वं रचयतु परं व्याकरणवित् । अकृ-
 त्वैवाल्लोपं स्वयमहह मुग्रत्वमुरीकृतं यत्कौस्तेषां क इह सुमतिः साधु मनुते ॥ १७७ ॥
 यशःपूरं दूरं तनु सुतनुनेत्रोत्पलवनीतमस्तन्द्वाचन्द्रातप सहस्राणि शरदाम् । इयं
 चास्तां युष्मद्गुणकथनपीयूषपटलश्रितोत्सङ्गानन्दसुरनरभुजङ्गा त्रिजगती ॥ १७८ ॥ स्वसु-
 खनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेवंविधैव । अनुभवति हि मूर्धा
 पादपस्तीव्रमुष्णं शमयति परितापं छायाया संश्रितानाम् ॥ १७९ ॥ नियमयसि कुमार्यप्र-
 स्थितान्तदण्डः प्रशमयसि विवादं कल्पसे रक्षणाय । अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु
 नाम त्वयि तु परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं प्रजानाम् ॥ १८० ॥ अभिमतफलदाता त्वं च कल्प-
 दृढमश्च प्रकटमिह विशेषं कंचनोदाहरामः । कथमिव मधुरोक्तिप्रेमसंमानमिश्रं तुलयति
 सुरशाखी देव दानं त्वदीयम् ॥ १८१ ॥ अकाण्डधृतमानसव्यवासितोत्सवैः सारसैरकाण्ड-
 पटुताण्डवैरपि शिखण्डिनां मण्डलैः । दिशः समवलोकिताः सरसनिर्भरप्रोच्छसद्भवत्पथु-
 वरूथिनी रजनिभूरजश्यामलाः ॥ १८२ ॥ सहस्रकरपूरणान्निखिलजन्तुवक्राम्भुजप्रकाशक-
 रणादथ प्रबलवैरितेजोवधात् । दरिद्रतिमिरोद्धृतेरखिलभूपचूडामणिर्जगन्मणिरहर्मणिर्जग-
 दिदं च धत्तः समम् ॥ १८३ ॥ यशःकिरणधोरणीतुलितरोहिणीवल्लभ त्वया क्षणमुदी-
 क्ष्यते जगति यो दरिद्रो जनः । पयोधरमहीधरे नटति तस्य वामभ्रुवां रणत्कनककिङ्किणी-
 कलरयेण देवः स्मरः ॥ १८४ ॥ यमः प्रतिमहीभृतां हुतवहोऽसि तस्मिन्निवृत्तां सतां खलु
 युधिष्ठिरो धनपतिर्धनाकाङ्क्षिणाम् । गृहं शरणमिच्छतां कुलिशकोटिभिर्निर्मितं त्वमेक इह
 भूतले बहुविधो विधात्रा कृतः ॥ १८५ ॥ आलोकान्तप्रतिहततमोदृत्तिरासां प्रजानां

१ परिमाणपात्रताम्. २ परिमाणपाषाणः. ३ संधानेन. ४ आकर्णान्तम्. ५ रन्ध्रैः. ६ प्रसारिणः.
 ७ करशीकरैः. ८ नोहारकाले. ९ लोकालोकपर्वतपर्यन्तम्.

तुल्योद्योगस्तव च सवितुश्चाधिकारो मतो नः । तिष्ठत्येकः क्षणमधिपतिर्ज्योतिषां व्योम-
मध्ये षष्ठे काले त्वमपि लभसे देव विश्रान्तिर्महः ॥ १८६ ॥ शूली जातः कदशनवशाद्भक्ष्य-
योगात्कपाली वस्त्राभावाद्गनवसनः स्नेहशून्याज्जटावान् । इत्थं राजंस्तव परिचयादी-
श्वरत्वं मयाप्तं तस्मान्मह्यं किमिति कृपया नार्थचन्द्रं ददासि ॥ १८७ ॥ अध्याक्रान्ता
वसतिरमुनाप्याश्रमे सर्वभोग्ये रक्षायोगादयमपि तपः प्रत्यहं संचिनोति । अस्यापि द्यां
स्पृशति वशिनश्चारणद्वन्द्वगीतः पुण्यः शब्दो मुनिरिति मुहुः केवलं राजपूर्वः ॥ १८८ ॥
नैतच्चित्रं यदयमुदधिस्थामसीमां धरित्रीमेकः कृत्स्नो नगरपरिघप्रांशुबाहुर्भुनक्ति । आश-
सन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यैरस्याधिज्ये धनुषि विजये पौरुहूते च वज्रे
॥ १८९ ॥ त्रातुं लोकानिव परिणतः कायवानस्त्रवेदः क्षात्रो धर्मः श्रित इव तनुं ब्रह्म-
कोशस्य गुप्त्यै । सामर्थ्यानामिव समुदयः संचयो वा गुणानामाविर्भूय स्थित इव जगत्पुण्य-
निर्माणराशिः ॥ १९० ॥ हेपन्ते यज्जितजलधरध्वानमेते तुरंगा भूमिं पादैर्यदपि च मुहु-
र्दक्षिणैरालिखन्ति । यानौत्सुक्यं यदपि चलनाद्दालवेर्व्यञ्जयन्ति त्वद्दोर्दण्डद्वितयवशा
तत्समग्रा जयश्रीः ॥ १९१ ॥ यदि परगुणा न क्षम्यन्ते यतस्व गुणार्जने नहि परयशो
निन्दाव्याजैरलं परिमार्जितुम् । विरमसि न चेदिच्छाद्वेषप्रसक्तमनोरथो दिनकरकरान्पा-
णिच्छत्रैर्नुदञ्श्रममेण्यासि ॥ १९२ ॥ यत्कीर्त्या धवलीकृतं त्रिभुवनं मूर्त्या जगन्मोहितं
भक्त्येशः परितोषितः सुचरितैरानन्दिताः सज्जनाः । पूर्णाशा बहवः कृता वितरणैर्येन
त्वया याचकास्तस्मै सर्वगुणाश्रयाय भवते दीर्घायुराशास्महे ॥ १९३ ॥ दाने कल्पतरुनये
सुरगुरुः काव्ये कविस्तेजसि प्रौढग्रीष्मरविर्धने धनपतिः सत्ये दयायां शिबिः । गाम्भीर्ये स-
रितांपतिर्निरुपमे शौर्ये सुभद्रापतिः श्रीमान्धर्मरतिर्महीपतिरयं जीयात्सहस्रं समाः ॥ १९४ ॥
विद्वन्मानसहंस वैरिकमलासंकोचचन्द्रद्युते दुर्गामार्गणीललोहितसमिस्त्वीकारवैश्वानर ।
सत्यप्रीतिविधानदक्ष विजयप्राग्भावभीम प्रभो साम्राज्यं वरवीर वत्सरशतं वैरिबुधैः
क्रिधाः ॥ १९५ ॥ भास्वत्सारथिबन्धुवाहनसखी गेहे तनौ तैत्सुतो नाभ्युद्भूतजजा तवास्तु
वदने सूर्येन्द्रवाहौ बहिः । अङ्गे सूरुतनूजतत्सुतसुतः शय्यागृहे सुन्दरी विद्वान्संसदि वाचि
कृष्णचरितं ध्यानं हरेर्मानसे ॥ १९६ ॥ हस्तन्यस्तकुशोदके त्वयि न भूः सर्वसहा
वेपते देवागारतया स काञ्चनगिरिश्रिते न धत्ते भयम् । अज्ञातद्विपक्षिभिक्षुभिक्षुकुलावस्था
न दुःस्थाशया वेपन्ते मददन्तिनः परमगी भूमिपते तावकाः ॥ १९७ ॥ अर्धिभ्रंशबर्हभ-
त्फलभरव्याजेन कुञ्जायितः सत्यस्मिन्नैतिदानभाजि कथमप्यास्तां स कल्पद्रुमः । अस्ते

१ दिवसस्य. २ ऐन्द्रे. ३ साक्षात्. ४ केशसमूहयुक्तः पुच्छाग्रभागः. ५ कृधातोर्लङ्. ६ भास्वान्सूर्य-
स्तत्सारथिरक्षणस्तद्वर्धुर्बद्धः स वाहनं यस्मैति विष्णुस्तत्सखी भार्या. लक्ष्मीरित्यर्थः. ७ मदनः. ८ नाभ्युद्भूतो
ब्रह्मा तत्पुत्री सरस्वती. ९ सूर्यवाहनमश्वः. इन्द्रवाहनं हस्ती. १० असंप्रवेन. ११ व्याभावादुपचीयमानस्य.
१२ लज्जयैवेति भावः. १३ दानशीलः. १४ लज्जासंवरणोपायासंभवादिति भावः.

निर्व्ययरत्नसंपदुदयोदग्रः कथं याचकश्रेणीवर्जनदुर्यशोनिविडितब्रीडस्तु रत्नाचलः ॥१९८॥
 देव त्वत्करनीरदे दिशि दिशि प्रारब्धपुण्योन्नतौ चञ्चत्कङ्कणरत्नकान्तितडिति स्वर्णामृतं
 वर्षति । स्फीता कीर्तितरंगिणी समभवत्तृप्ता गुणग्रामभूः पूर्णं चार्धिसरः शशाम विदुषां
 दारिद्र्यदावानलः ॥ १९९ ॥ देव त्वामसमानदाननिहितैरर्थैः कृतार्थोऽकृतत्रैलोक्यं फल-
 भारभङ्गुरशिराः कल्पद्रुमो निन्दति । दृक्छेदनवेदनाविरमणात्संजातसौख्यस्थितिः
 प्राचीनप्रणिताङ्गरोहणतया श्रीरोहणः स्तौति च ॥ २०० ॥ गण्डौ पाण्डिमसात्तनूस्त-
 निमसात्पक्ष्मावली बाष्पसात्कीरः पञ्जरसान्मनोऽपि हरसात्कण्ठोऽपि कैवल्यसात् । आस-
 न्देव धूमवरेण्य भवतः प्रत्यर्धिवामभ्रुवां कोदण्डे 'परिवेषभाजि विजयश्रीसाधने 'योधने
 ॥ २०१ ॥ देव त्वं मलयाचलोऽसि भवतः श्रीखण्डशाखी भुजस्तस्मिन्कालभुजंगमो निव-
 सति स्फूर्जर्कपाणच्छलात् । एष स्वाङ्गर्मनेर्गलं रिपुतरुर्स्कन्धेषु संघट्टयन्दीर्घव्योमविसारि
 निर्मलयशोनिर्मोकमुन्मुञ्चति ॥ २०२ ॥ कर्पूरप्रतिपन्थिनो हिमगिरिग्रावाग्रसंघर्षिणः क्षीराम्भो-
 निधिमध्यगर्भजयिनो गङ्गाधसर्वकषाः । स्वच्छन्दं हरिचन्दनद्युतितुदः कुन्देन्दुसंवादिनस्त-
 स्यासन्नरविन्दकन्दरुचयोऽनेके गुणाः केचन ॥ २०३ ॥ मन्ये स्पर्शमणिं तवैनमतुलं पाणिं
 द्विजाभ्यर्चने दुर्वर्णान्यपि भिक्षुमालफलकान्यासन्सुवर्णानि यत् । तच्चित्रं परमत्र मित्रं भवता
 दत्ताः स्वहस्तादिमा दुर्वर्णा न सुवर्णतामुपगताः क्षुद्रास्तु मुद्रां कथम् ॥ २०४ ॥ संतसश्रमहा-
 रिशीतलले पुण्याश्रमालंकृतावुद्यदैवदवानलेन कलिते विद्वत्सूत्राणां चये । सद्यो वर्षं सुवर्ण-
 वारिदं विभो स्वर्णाम्बुधारास्ततो विश्वव्यापियशाः शिरोखनिभृतामाक्रम्य नन्दानिशम्
 ॥ २०५ ॥ इन्दुस्त्वद्यशसा जितोऽवनिपते भासांनिधिस्तेजसा कन्दर्पो वपुषा सुधाजलनिधि-
 र्वाचोविलासेन च । तथ्यं ते जयशीलमेतदधुना त्वद्दानमदैन्ययोर्मध्येतुं न विजेय्यतीति विषये
 दोलायते मे मनः ॥ २०६ ॥ यः पृष्ठं युधि दर्शयत्यरिभटश्रेणीषु यो वक्रतामस्मिन्नेव विभर्ति
 यश्च किरति क्रूरध्वनिं निष्ठुरः । दोषं तस्य तथाविधस्य भजतश्चापस्य गृह्णन्गुणं विख्यातः
 परमेष एव नृपतिः सीमा गुणग्राहिणाम् ॥ २०७ ॥ देव त्वं जय यस्य राजति महाराष्ट्री-
 कुचोच्चं कुलं लाटीवाङ्मृदु नर्म चेदिवनितानाभीगभीरं मनः । आभीरीकटिविस्तृता मतिर-
 सिर्गौडीकचक्ष्यामला कर्णाटीरतिनिष्ठुरो रणरसः कीरीमुखोत्थं यशः ॥ २०८ ॥ ते कौपी-

१ पानीयम्. २ जलभरैर्दृष्टि प्राप्ता. ३ गुणसमूहभूमिः. ४ अनुपमदानाय न्यस्तैः सुवर्णादिभिः. ५ यत-
 स्त्वया दानेन सर्वे याचकाः सफलीकृता अतस्तत्फलानां गृह्यालवः केऽपि च नासन्ति भावः. ६ खनित्रैः.
 ७ निषेणतया. ८ पर्वतः. ९ यतस्तथैव सर्वेषां सरजतया रत्नाधिनाऽभावान् कैश्चिदपि विदार्यत इति भावः.
 १० सेनाप्रधान. ११ परिवेषो मण्डलीकरणं धनुषस्तं भजते सेवतेऽसौ परिवेषभाक्तस्मिन्नाते सति. कर्णा-
 न्तमाकर्षणेन कुण्डलानां प्राप्ते सतीत्यर्थः. १२ रणे. १३ चन्दनवृक्षः. १४ खड्गम्. १५ यथेच्छम्. १६ रिपुम-
 स्तकेष्विति यावत्. १७ कञ्चुकम्. १८ यथा कश्चन सर्पस्तद्वत्कण्ठे संघटनं कुर्वन्स्वं कञ्चुकं परित्यजति तथा
 त्वत्कृपाणाहिः शत्रुतद्वत्कण्ठेषु संश्लिष्य यशःकञ्चुकं मुञ्चतीति भावः.

नधनास्त एव हि परं धात्रीफलं भुङ्क्ते तेषां द्वारि नैदन्तिवाजिनिवहास्तैरेव लब्धा सितिः ।
 तैरेतर्सेमलंकृतं निजकुलं किंवा बहु ब्रूमहे ये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुष्टेन तुष्टेन वा
 ॥ २०९ ॥ साशङ्कस्य समाकुलीकृतमतेरत्यन्तनिस्तेजसश्छिन्नाङ्गस्य विकम्पमानहृदयस्या-
 रूढमन्योर्भृशम् । लज्जां संत्यजतः क्रमं विमृशतो विघ्नान्बह्वृन्पश्यतः क्लेशो योऽर्थिजनस्य
 वक्तुमनसो मा भूत्स ते विद्विषाम् ॥ २१० ॥ नो कामः प्रतिहन्यते प्रणयिषु स्वमेऽपि
 नाथ त्वया नैवाधःकुरुषे विषं द्विरसनव्याला न ते वल्लभाः । नो बह्वचस्तव मूर्तयो न च त-
 नुर्नित्यं जडानुग्रहव्यग्रा नो विषमा च दृक्त्वमथ च ख्यातः सितावीश्वरः ॥ २११ ॥ सं-
 ग्रामाङ्गणमागतेन भवता चापे संमारोपिते देवाकर्णय येन येन सहसा यद्यत्समासादितम् ।
 कोदण्डेन शराः शरैरिशिरस्तेनापि भूमण्डलं तेन त्वं भवता च कीर्तिरतुला कीर्त्या च
 लोकत्रयम् ॥ २१२ ॥ हारानाहर देव चन्द्रधवलान्नो चेत्पयोधेस्तर्थां संप्राप्ते त्वयि सैन्य-
 वारणगणैर्मज्जझिरक्षोभितम् । सिन्दूरारुणमम्बु मेघपटलीपीतोऽजितं शुक्तिषु स्वल्पैरेव दिनैः
 करिष्यसि महीमाताम्रमुक्ताफलम् ॥ २१३ ॥ कृष्णत्वं घनमण्डलस्य गलितं लग्नं मुखे
 त्वद्विषां विद्युद्दाम जगाम तावकमतिं गर्जिर्भवद्बुद्धिभिः । वृष्णिस्त्वत्परिपन्थिपार्थिववधूने-
 त्रेषु चक्रे स्थितिं चापं ते वसुधाधिनाथ बलभित्कोदण्डकान्तिः श्रिता ॥ २१४ ॥ नालिङ्गन्ति
 कुचद्वयं अवदिभप्रोक्तुङ्गकुम्भद्वयत्रासाद्वेणिलतासु नैव दधति प्रीतिं तवासिभ्रमात् । भूम-
 ङ्गान्भवदीयदुर्धरधनुर्भ्रान्त्या भजन्ते न ते वैरिक्षोणिभुजो निजाम्बुजदृशां भूमण्डलाखण्डलम्
 ॥ २१५ ॥ अस्य क्षोणिपतेः परार्धपरया लक्ष्मीकृताः संख्यया प्रेक्षाचक्षुरवेक्ष्यमाणबधिर-
 श्राव्याः किलाकीर्तयः । गीयन्ते स्वरमष्टमं कैलयता जातेन वन्ध्योदरान्मूकानां प्रेक्षणेन
 कर्मरमणीदुग्धोदधे रोधसि^२ ॥ २१६ ॥ द्वारं खङ्गिभिरावृतं बहिरपि प्रस्विन्नगण्डैर्गजैरन्तः
 कैश्चुकिभिः स्फुरन्मणिधरैरध्यासिता भूमयः । आक्रान्तं महिषीभिरेव शयनं त्वद्विद्विषां
 मन्दिरे राजन्सैव चिरंतनप्रणयिनी शून्येऽपि राज्यस्थितिः ॥ २१७ ॥ शौर्यं केसरिणा
 परोपकरणं कल्पद्रुमेणार्पितं लावण्यं मकरध्वजेन च शरच्चन्द्रेण शुभ्रं यशः । धैर्यं ते क-
 मठाधिपेन विपुलं गाम्भीर्यमम्भोधिना सौभाग्यं तु तवैव केवलमिदं तत्केन नो विद्महे
 ॥ २१८ ॥ कर्णस्ते न तुलां कथं कथमपि प्राप्तुं क्षमो नो यतस्ते दुःशासनके न शल्यनृ-
 पतौ दुर्योधने वा न वा । नो दुष्टे शकुनौ सदा वितरणस्वीयत्वबुद्धिर्मनागास्ते धर्मरतिर्भ-

१ कौपीनमेव धनं येषाम्; (पक्षे) कौ पृथिव्यां पीनधनाः पुष्टधनाः. २ आमलकीफलम्; (पक्षे) पुष्पी-
 फलम्. राज्यमित्यर्थः. ३ न इति पदच्छेदः. गजाश्वसमूहाः; (पक्षे) वाजिनिवहा अश्वसमूहा नदन्ति हे पितं
 कुर्वन्तीत्यर्थः. ४ समलं सदोषं कृतम्; (पक्षे) सम्यगलंकृतम्. ५ युद्धभूमिम्. ६ धनुषि. ७ सज्जीकृते.
 ८ परार्धसंख्यामतिक्रान्तया. ९ अन्धः. अस्य राज्ञोऽकीर्तिरेव नास्तीति भावः. १० कुर्वता. ११ समूहेन.
 १२ तीरे. १३ खड्गधारिभिः; (पक्षे) गण्डकैः. १४ द्वारपालैः; (पक्षे) सैपैः. १५ पद्मभिषिक्तस्त्रीभिः;
 (पक्षे) महिषस्त्रीभिः.

तिर्नरहरी न द्वेष्टता बन्धुषु ॥ २१९ ॥ कामं कामसमस्त्वमत्र जगति ख्यातोऽसि यत्स-
 र्वदा रूपेणैव महीपते तव धनुःपाण्डित्यमन्यादृशम् । त्वं यस्मिन्विशिखं विमुञ्चसि तमेवो-
 दिश्य मुक्तप्रपं त्रुव्यत्कञ्चुकमुद्रतस्पृहमहो धावन्ति देवाङ्गनाः ॥ २२० ॥ सर्वं लुण्ठितमुद्ग-
 टैस्तव भटैस्तेन द्विषत्सुभ्रुवस्त्राणाय त्वयि योजिताञ्जलिपुटं काकूक्तिमातन्वते । त्राणं दूरत एव
 तिष्ठतु मनस्तासां त्वया लुण्ठितं तद्रम्भीर वदामि कुप्यसि न चेत्साधोरयं कः क्रमः ॥ २२१ ॥
 कोदण्डस्तव हस्तगो हृदि वलत्यर्तिस्तव द्वेषिणां त्वं दाता रभसेन मार्गणगणस्तानेव संसे-
 वते । देव त्वं तु जयस्यमित्रमनिशं ते यान्ति वैकुण्ठतां संग्रामे तव भूपते महदिदं चित्रं
 समालोक्यते ॥ २२२ ॥ मेदिन्यां विषमेपुरित्यनुदिनं शृङ्गारवीरोद्गटाचार्यः श्रीजगतीपतिः
 कमलदृक्कैर्नाम नो गीयते । शय्यायां चरणाङ्गणे च पतिताः सीदन्ति निश्चेतनाः कामिन्यश्च
 विरोधिनश्च शतशो येनामुना खण्डिताः ॥ २२३ ॥ दोर्दण्डद्वयकुण्डलीकृतलसत्कोद-
 ण्डचण्डाशुगध्वस्तोदण्डविपक्षमण्डलमथ त्वां वीक्ष्य मध्येरणम् । वल्गद्राण्डिवमुक्तकाण्डव-
 लयज्वालावलीताण्डवधश्यत्खाण्डवरुष्टपाण्डवमहो को न क्षितीशः स्मरेत् ॥ २२४ ॥ को
 दण्डं न ददाति देव भवते कोदण्डमातन्वते को नारातिमुपैति पारमुदधेः कोनारुणे लो-
 चने । का कुआन्तरमेत्य वैरितरुणी काकुं न वा भाषते राजन्गर्जति वारणे तव पुरः को
 वा रणे वर्तताम् ॥ २२५ ॥ दृष्ट्वा मण्डलमध्यलग्नमधुलिङ्गेतण्डलक्षस्फुरत्तत्कोदण्डलसङ्घतेषु
 लहरीः को न क्षमाखण्डल । स्वारात्ताण्डवभागकाण्डवनभुङ्गाराज्वलद्वाण्डवकुब्ध्यस्पाण्डव-
 काण्डवर्षमतुलं ब्रह्माण्डवर्त्म स्मरेत् ॥ २२६ ॥ आलानं जयकुञ्जरस्य दृषदां सेतुर्विपद्वा-
 रिधेः पूर्वाद्रिः करवालचण्डमहसो लीलोपेधानं श्रियः । संग्रामामृतसागरप्रमथनक्रीडाविधौ
 मन्दरो राजन्राजति वैरिराजवनितावैधव्यदस्ते भुजः ॥ २२७ ॥ लावण्यौकसि सप्रतापग-
 रिमण्यग्रेसरे त्यागिनां देव त्वद्यवनीभरक्षमभुजे निष्पादिते वेधसा । ईन्दुः किं घटितः
 किमेष विहितः पूषा किमुत्पादितं चिन्तारत्नमहो मुधैव किममी सृष्टाः कुलक्षमाभूतः
 ॥ २२८ ॥ नानाभूषणभूषितः प्रतिभयापात्रं प्रभूता स्थितिर्भारासक्तकरो भवाधिकरुचिर्भूरी-
 कृताश्वद्विपः । शश्वत्संगतभासमानमुकुटो भिक्षुप्रवृद्धादरस्त्वं राजेन्द्र रिपुस्तवापि नितरां
 भेदः परं भेदकृत् ॥ २२९ ॥ प्रत्यावासकसज्जतां प्रथमतस्त्वां योद्धुमुत्कण्ठिता योधास्ते-
 ऽभिमुता मनागरिचमूः स्वाधीननाथा स्थिता । भीत्या प्रोषितभर्तृका समभवच्चत्सायकैः

१ बन्धनस्तम्भः. २ अनेनास्य सेतोरविनश्वरत्वं सूचितम्. ३ उदयाचलः. ४ सूर्यः. ५ उष्णीषकम्.
 ६ विलोडनलीला. ७ यथा क्षीराब्धिमन्थने मन्दराचलस्तथा संग्रामामृतसागरविलोडने त्वद्भुजः. यथा च
 तत्रामृतमुत्पन्नं तथात्र यश इति भावः. ८ यतस्त्वमेव विमलसकललावण्यगृहमतस्त्वत्पुरः सकलङ्कस्य चन्द्रस्य
 लावण्यमयत्वेन घटनं व्यर्थमेवेति भावः. ९ यतः पूषा त्वत्प्रतापगरिमालक्षांशमपि नाभोतीति भावः. १० य-
 तश्चिन्तारत्नस्यायं प्रभावो यथाचक्रयाचितार्थानां सद्य एव पूरणं भवति तच्च त्वत्त एव भवतीति. अतश्चि-
 न्तामप्युत्पत्तिर्वृथेति भावः. ११ यतः पृथ्वीभारस्त्वया भुजान्म्यामेव धारितोऽतस्तदुत्पत्तिर्व्यर्थेति भावः.

खण्डिता दूरादन्तरिता विधाय कलहं हा विप्रलब्धा विधे ॥ २३० ॥ प्रामाण्यं स्वतः
 एव नैव परतो विज्ञायते मानता शब्दस्यापि यथार्थता स्तुतिवचोराशेर्मनोवृत्तयः । विश्व-
 व्यापकतां गतो न च महानन्यो भ्रमः कापि ते नास्त्ये देव मतं किमस्ति भवतः शास्त्रेषु
 न ज्ञायते ॥ २३१ ॥ प्रामाण्यं परतः स्वतोऽपि भवतो विज्ञायते सन्मते भूमीन्द्र
 प्रचुरक्षणस्थिरतया वर्णाश्रितं स्थापिताः । सर्वज्ञैकसदीश्वरोऽपि न परं ब्रूते भवानीश्वरं
 तन्नैयायिकनायकस्य भवतो मीमांसकत्वं कुतः ॥ २३२ ॥ एकं वस्तु यदस्ति विश्वजन-
 तानन्दप्रमोदात्मकं सत्यं तत्त्वमसीति वाक्यमखिलं त्वय्येव विश्राम्यति । त्वामाकर्ष्य न
 किञ्चिदन्यदवनीशुङ्गार भो मन्यते त्वय्याप्ते जनकादिकीर्तिजनके किं ज्ञानमीमांसया
 ॥ २३३ ॥ त्वद्वाणेषु यमो जयेषु नियमो पाते स्थिरं चासनं भ्रान्तौ श्वासविनिग्रहो गु-
 णगणे प्रत्याहृतिः श्रीमतः । ध्यानं शूलिनि धारणा च धरणेर्धर्मे समाधिर्यतस्तन्निर्विण्ण-
 हृदः किमीश्वरपरे वाञ्छन्ति पातंजले ॥ २३४ ॥ दृष्टान्तो न तवास्ति वाचि न च ते
 संदेहलेशः क्वचिद्व्याजोक्तिर्न कदापि शास्त्रकलने नैवानुमाने रुचिः । सामान्यं च वि-
 शेषवन्न मनुषे नाक्षेपबुद्धिर्मनागव्याघातोऽपि न वा मुखेऽप्यथ कथं साहित्यतर्कज्ञता
 ॥ २३५ ॥ मेघो भाति जलेन गौस्तु पयसा विद्वन्मुखं भाषया तारुण्येन च कामिनी म-
 धुरया वाण्या पिकः खं जलात् । मालिन्यान्नयनं श्रिया च सदनं ताम्बूलरागान्मुखं
 ब्रह्माण्डं सकलं त्वया नरपते भाति स्म चित्रं महत् ॥ २३६ ॥ दारिद्र्योपहतो यथा घ-
 नघनं चान्द्रीं चकोरः प्रभां कामार्तस्तरुणीं क्षुधापरिगतः सद्यश्चजनं भोजनम् । सच्छिष्यः
 स्वगुरुं वियोगविधुरो वत्सो यथा मातरं तद्वद्वः सततं स्मरामि मनसा मद्भक्तलाञ्छ्रीमतः
 ॥ २३७ ॥ लक्ष्मीस्ते सदाने सदा विहरतां वित्ते च चिन्तामणिः स्वर्धनुस्तव गोकुले सु-
 रतरुश्चरामभूमौ तव । वाणी ते वदने दया नयनयोर्दानं करे चान्वहं विष्णुश्चेतसि ते
 मतिश्च वसतां कीर्तिश्च लोकत्रये ॥ २३८ ॥ त्वामुर्वीधर चित्रकाव्यकरणे सेनागणो
 भाषणे त्राणे व्याकरणे रणे वितरणे विश्वंभराभूषणे । सत्यं सत्यवतीभवे शैरभवे वागी-
 शवे विष्णवे दक्षीकुक्षिभवे द्रुपदोदरभवे देवद्रुवे मेरवे ॥ २३९ ॥ गङ्गायत्यसितापगा फ-
 णिगणः शेषीयति श्रीपतिः श्रीकण्ठीयति कैरवीयति कुलं नीलोत्पलानां च वै । कर्पूरी-
 यति कज्जलं पिकुलं लीलामरालीयति स्वःकुम्भीयति कुम्भिनामपि घटा त्वत्कीर्तिसं-
 घटतः ॥ २४० ॥ लक्ष्मीस्ते हृदि भारती च वदने मौलौ सदा केशवश्चण्डी ते भुजद-
 ण्डयोर्गुणनिधे गेहे कुबेरस्थितिः । चित्तं नाथ तवास्तु धर्मसदाने दानप्रसंगः करे सर्वास्ते
 विपदः प्रयान्तु विपिने त्वं दीर्घजीवी भव ॥ २४१ ॥ आयुस्ते नरवीर वर्धतु सदा
 हेमन्तरात्रिर्यथा लोकानां प्रियवर्धनो भव सदा हेमन्तसूर्यो यथा । लोकानां भयवर्धनो

भव सदा हेमन्ततोयं यथा नाशं यान्तु तवारयोऽपि सततं हेमन्तपद्मं यथा ॥ २४२ ॥
 इन्दुं कैरविणीव काकपटलीवाम्भोजिनीवल्लभं मेघं चातकमण्डलीव मधुपश्रेणीव पङ्केत-
 हम् । माकन्दं पिकमुन्दरीव सरसीं हंसीव विद्वत्प्रभो चेतोवृत्तिरियं ममापि नृपते त्वां
 द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ २४३ ॥ सत्यासक्तमनाः प्रवृद्धनरकच्छेदी द्विजेन्द्राश्रयो युक्तानेकमु-
 खोद्भवास्पदमलं श्रियत्र संराजते । यो गङ्गां च विभर्ति यश्च सशिवो यः कामदेवाश्रयः
 संघः साम्यमयं प्रयातु भवतां कृष्णेन रुद्रेण वा ॥ २४४ ॥ यद्वाहू वहतः पराक्रमहतां
 प्रत्याधिसीमन्तिनीचक्षुःकज्जलकालिकामिव धनुर्मौर्वीकिणश्यामिकाम् । यदोर्दुर्मदकर्मकार्मु-
 कगुणप्रोत्तालकोलाहलैर्वैरिस्त्रीकलमेखलकलकलाः पीता इवास्तं गताः ॥ २४५ ॥ सौन्दर्यं
 मदनादपि प्रथयति प्रौढिप्रकर्षं पुरां भेत्तारं मदनारिमप्यधरयत्युद्दामदोःक्रीडितम् । मुग्धत्वं
 मदनारिमौलिशशिनोऽप्युत्कर्षमालम्बते मूर्तेस्तत्किमसौ रसैर्विरचितः शृङ्गारवीराङ्कतैः
 ॥ २४६ ॥ आदाय प्रतिपक्षकीर्तिनिवहान्ब्रह्माण्डभूपान्तरे निर्विघ्नं धमता नितान्तमुदितैः
 स्वैरेव तेजोऽग्निभिः । तत्तादृक्पुटपाकशोषितामिव प्राप्तं गुणोत्कर्षिणा पिण्डस्थं च महत्तरं च
 भवता निःक्षारतारं यशः ॥ २४७ ॥ व्यास्यं नैकतयास्थितं श्रुतिगणं जैन्मी न वल्मीकतो
 नाभौ नाभवमच्युतस्य सुमहद्वाप्यं च नाभाविषम् । चित्रार्थं न बृहत्कार्थमर्थचकथं सुत्राग्नि
 नासं गुरुर्देव त्वहुणवृन्दवर्णनमहं कर्तुं कथं शक्नुयाम् ॥ २४८ ॥ एकाभूत्कुसुमायुधेषुधिरिव
 प्रव्यक्तपुङ्खावली जेतुर्मङ्गलपालिकेव पुलकैरन्या कपोलस्थली । लोलाक्षीं क्षणमात्राविवि-
 रहक्लेशासहं पश्यतो द्रागाकर्णयतश्च वीर भवतः प्रौढाहवाडम्बरम् ॥ २४९ ॥ येषां दोर्ब-
 लमेव दुर्बलतया ते संमतास्तैरपि प्रायः केवलनीतिरीतिशरणैः कार्यं किमुर्विश्वरैः । ये क्षमा-
 शक्त पुनः पराक्रमनयस्वीकारकान्तक्रमास्ते स्युर्नैव भवादृशास्त्रिजगति द्वित्राः पवित्राः
 परम् ॥ २५० ॥ अत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति गिरयः स्फारास्तथाम्भोधयस्तानेतानपि बिभ्रती
 किमपि न छान्तासि तुभ्यं नमः । आश्रयेण मुहुर्महुः स्तुतिमिति प्रस्तौमि यावद्बुवस्तावद्वि-
 भ्रदिमां स्मृतस्तव भुजो वाचस्ततो मुद्रिताः ॥ २५१ ॥ येषां कण्ठपरिग्रहप्रणयितां संप्राप्य
 धीराधरस्तीक्ष्णः सोऽप्यनुरज्यते च कमपि स्नेहं परामोति च । तेषां संगररङ्गसक्तमनसां
 राज्ञां त्वया भूपते पांशूनां पटलैः प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यते कौतुकम् ॥ २५२ ॥ द्वेष्याकीर्ति-
 कैर्लिन्दशैलमुतया नद्यास्य यदोर्द्वयीकीर्तिश्रेणिमयी समागममगाद्गङ्गा रणप्राङ्गणे । तत्तास्मि-
 न्विनिमज्य बाहुजभटैरारम्भि रम्भापरीरम्भानन्दनिकेतनन्दनवनक्रीडादराडम्बरः ॥ २५३ ॥
 अस्मिन्दिग्विजयोद्यते पतिरयं मे स्तादिति ध्यायति कैम्पं सात्विकभावमर्द्धति रिपुक्षोणी-

१ अनेकशालारूपेण न विस्तारितवान्, तत्कर्ता व्यासो न भवामीत्यर्थः. २ वेदसमूहम्. ३ नाहं वाल्मीकि-
 रित्यर्थः. ४ नाहं चतुर्मुख इत्यर्थः. ५ नाहं सहस्रजिह्व इत्यर्थः. ६ नाहं गुणाढ्य इत्यर्थः. ७ इन्द्र. ८ नाहं वाच-
 स्पतिरित्यर्थः. ९ विस्तीर्णाः. १० खड्गम्. ११ तैलादिः (पक्षे) मित्रत्वम्. १२ यष्टनया. १३ क्षत्रियभटैः.
 १४ एतद्विरोधिनां परणमेव शरणमिति भावः. १५ औत्पतिके भूकम्पे सात्विकोत्प्रेक्षा. १६ प्राप्नोति.

न्द्रदारा धरा । अस्यैवाभिमुखं निपत्य समरे यास्यद्विर्लुक्त्वं निजः पन्था भौस्वति दृश्यते
 बिलमयः प्रत्यर्थिभिः पार्थिवैः ॥ २५४ ॥ विद्राणे रणचत्वरादरिगणे त्रस्ते समस्ते पुनः
 कोपात्कोऽपि निवर्तते यदि भटः कीर्त्या जगत्पुद्गटः । आगच्छन्नपि संमुखं विमुखात्मेवा-
 धिगच्छत्यसौ द्रागेतच्छुरिकारयेण ठणिति छिन्नापसर्पच्छिराः ॥ २५५ ॥ हित्वा दैर्त्य-
 रिपोरुरः स्वभवनं शून्यत्वदोषस्फुटासीदन्मर्कटकीटकत्रिमसितच्छत्रीभवत्कौस्तुभम् । उज्जि-
 त्वा निजसन्न पद्ममपि तद्वचर्त्तावनदीकृतं लूतातन्तुभिरन्तरद्य भुजयोः 'श्रीरस्य विश्रा-
 म्यति ॥ २५६ ॥ सिन्धोर्जैर्त्रयं पवित्रमसृजत्तत्कीर्तिपूर्ताद्भुतं यत्र त्स्नानि जगन्ति सन्ति
 कवयः के वा न वांचयमाः । यद्विन्दुश्रियमिन्दुरञ्चति जलं चाविश्य दृश्येतरो यस्यासी' १
 जलदेवतास्फटिकभूर्जगतिं यागेश्वरः ॥ २५७ ॥ युद्धा चाभिमुखं रणस्य चरणस्यैर्वादसी-
 यस्य वा बुद्धान्तः स्वपरान्तरं निपततामुन्मुच्य बाणावलीः । छिन्नं वांवनतीभषन्नजभियः
 खिन्नं भरेणायवा राज्ञानेन हठाद्विलोठितैर्मभूद्भावरीणां शिरः ॥ २५८ ॥ राज्ञामस्य शतेन
 किं कलयतो हेति' २ शतघ्नीं कृतं लक्षैर्लक्षैर्भिदो दृशैव जयतः पद्मानि 'पद्मैरलम् । कर्तुं
 सर्वपैरच्छिदः किमपि नो शक्यं पैरार्थेन वा तत्संख्यापगमं विनास्ति न गतिः काचिद्वतैत-
 द्विषाम् ॥ २५९ ॥ क्षीरोदन्वदपः प्रमथ्य 'मथितोदेशोऽमरैर्निर्मिते' ३ स्त्राक्रम्यं सृजतस्तदस्य
 यशसः क्षीरोदसिंहासनम् । केषां नाजनि वा जनेन जगतामेतत्कवित्वामृतस्त्रोतःप्रोतै' पि-
 पासुकर्णकलसीभाजाभिषेकोत्सवः ॥ २६० ॥ निस्त्रिंशन्नुटितारिवारणघटाकुम्भास्थिकूटा-
 वैटस्थानस्थायुकमौक्तिकोत्करकिरः कैरस्य नायं करः । उन्नीतश्रतुरङ्गसैन्यसमरत्वेङ्गत्तुरंग-
 क्षुरक्षुण्णासु क्षितिषु क्षिपेन्नैव यशःक्षौणीजैर्वीजव्रजम् ॥ २६१ ॥ यत्कस्यामपि भौनु-
 मान्न ककुभि स्थेभान्मालम्बते जातं यद्वनकाननैकशरणप्राप्तेन दावाग्निना । एषैतद्भुजते-
 जसा विजितयोस्तावत्तयोरौचिति' ४ धितं वाडवमभ्रैसि द्विषिभिया येन प्रविष्टं पुनः
 ॥ २६२ ॥ आत्मन्यस्य संमुञ्चितीकृतगुणस्याहोतरामौचिति यद्वात्रान्तरवर्जनादजनयद्भूजानि-

१ ऊर्ध्वलोकम्, २ आसन्नमृत्योरादित्यमण्डलं सच्छिद्रमिव दृश्यते, ३ सूर्यमण्डले, ४ रणाङ्गणात्, ५ म-
 सिद्धः, ६ पराङ्मुखत्वम्; (पक्षे) विगतमुखत्वम्, ७ ठणिति कश्चिदनुकरणशब्दः, ८ विष्णोः, ९ रिक्तता-
 दोषः, १० तन्तुवायकीटाः, ११ वद्धम्, १२ लक्ष्मीः, १३ जेतुं जयशीलम्, ततोऽप्यधिकमित्यर्थः, १४ खा-
 तम्, १५ सर्वेऽपि कवयो मौनिनो भवन्ति, वर्णयितुमशक्यत्वादिति भावः, १६ सावर्ण्यादिदृश्या, १७ इन्दुः,
 १८ अमुष्य, १९ नन्वीभवत्, २० भारेण, २१ परिवर्तितम्, २२ आयुधम्, २३ अलम्, २४ लक्षसंख्या;
 (पक्षे) शरव्यम्, २५ पद्मसंख्या; (पक्षे) अब्जानि, २६ पद्मसंख्याभिः, २७ शत्रुच्छिदः, २८ पार्थसं-
 ख्यया; (पक्षे) परेषामरीणामर्थेन, २९ एकत्वादिः; (पक्षे) युद्धम्, ३० विलोक्य, ३१ मथनोद्भूतो निर्जलो
 दधिक्षीरविकारः, ३२ रूपान्तरे, ३३ रूपान्तरापादानेन क्षीरावभावभावं गमिते सतीत्यर्थः, ३४ स्वेनाक-
 मणार्थम्, ३५ पूरिते, ३६ खड्गः, ३७ संघातः, ३८ गर्तप्रदेशः, ३९ स्थायिनः, ४० समूहः, ४१ उत्प्रे-
 क्षितः, ४२ संघर्षः, ४३ कृष्टासु, ४४ वपत्रिव, ४५ वृक्षः, ४६ सूर्यः, ४७ स्थिरत्वम्, ४८ औचित्यम्,
 ४९ अग्नेर्जलं सहजद्वेषि तस्मिन्, ५० समावृतगुणस्य, ५१ दण्डनमकरोदित्यर्थः.

रेष द्विषाम् । भूयोऽहंक्रियते स्म येन च हृदा स्कन्धो न यश्चानमत्तन्मर्माणि दलदलं सै-
 मिदलं कर्मिणवाणव्रजः ॥ २६३ ॥ यद्गर्तुः कुरुतेऽभिषेपैनमयं शक्रो भुवः सा ध्रुवं दिग्दा-
 हैरिव भस्मभिर्मघवता सृष्टैर्धृतोद्धूलना । शंभोर्मा वत सांध्यवेदनटनं भाजि व्रतं द्रागिति
 क्षौणी नृत्यति मूर्तिरष्टवपुषोऽमृगष्टिसंध्याधिया ॥ २६४ ॥ प्रागेतद्वपुरामुखेन्दु सृजतः
 स्वप्नः समग्रस्तिवषां कोशः शोषमगादगाधजगतीशिल्पेऽप्यनल्पायितः । निःशेषद्युतिमण्ड-
 लव्ययवशादीपेच्छभैरेप वा शेषः केशमयः किमन्धतमसस्तोमैस्ततो निर्मितः ॥ २६५ ॥
 अस्यारिप्रकरः शरश्च नृपतेः संख्ये पतन्तावुभौ सीत्कारं च न संमुखौ रचयतः कम्पं च
 न प्राप्नुतः । तद्युक्तं न पुनर्निवृत्तिरुभयोर्जागर्ति यन्मुक्तयोरैकस्तत्र भिनत्ति मित्रं मपरश्चा-
 मित्रमित्यद्भुतम् ॥ २६६ ॥ एतस्योन्नतसर्वकर्मकृतिनस्त्रैलोक्यचूडामणेः शंभुब्रह्मपुरंदरप्र-
 भृतयः स्तुत्यै न शक्ता यदि । देवः पन्नगनायको भगवती वाणी स्वयं चेज्जडा सौन्दर्यस्य
 निरूपणे वद कथं शक्तो भवेन्मानवः ॥ २६७ ॥ अर्धं दौनववैरिणा गिरिजयाप्यर्धं हर-
 स्याहृतं देवेभ्यं भुवनत्रये स्मरहराभावे संमुन्मीलति । गङ्गा सागरमम्बरं शशिकला शे-
 षश्च पृथ्वीतलं सर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमन्त्वां मां च भिक्षाटनम् ॥ २६८ ॥ अन्यास्ता गुं-
 णरत्नरोहणभुवो धन्या मृदन्त्यैव सा संभाराः खलु तेऽन्य एव विधिना यैरेव सृष्टो युवा ।
 श्रीमत्कान्तिजुषां द्विषां करतलात्स्त्रीणां नितम्बस्थलादृष्टे यत्र पतन्ति मूढमनसामस्त्राणि
 बस्त्राणि च ॥ २६९ ॥ यैर्दृष्टोऽसि तदा ललाटपतितप्रासप्रहारो युधि स्फीतामृक्क्षुतिपाटली-
 कृतपुरोभागः परान्दारयन् । तेषां दुःसहकामदेहदहनप्रोद्धूतनेत्राञ्चलज्वालाभीरमासुरे
 पुरारिपावस्तं गतं कौतुकम् ॥ २७० ॥ येऽणुत्वं मनसि स्वेकं विदुषुते रीत्या कयापि स्फुटं
 काणादाचरणस्य तत्समुचितं मन्ये प्रतिष्ठाभूताम् । न्यायाभिज्ञतमोऽपि यत्प्रथयसे चित्ते
 महत्त्वं निजे मीमांसमत पक्षपातत इदं मन्ये त्वयाङ्गीकृतम् ॥ २७१ ॥ ये लब्धाश्रयमा-
 यतः फलभूतं कुर्वन्ति किंचिद्गुणं वार्धौ वारिमुचो न कस्य विदितास्ते कर्ममीमांसकाः ।
 आलोच्यैव निराश्रयाः फलभरैः संबन्धतः सद्गुणाञ्छ्रीमद्द्वाम तवाद्भुतं पुनरिदं मीमांसकत्वं
 स्तुमः ॥ २७२ ॥ शंभौ यद्गुणवल्लीमुपनयत्याकृष्य कर्णान्तिकं भ्रश्यन्ति त्रिपुरावरोधसु-
 दृशां कर्णोत्पलग्रन्थयः । स्वं चास्फालयति प्रकोष्ठकमिमांमुन्मुच्य तासामहो भिद्यन्ते
 वलयानि दाशरथिना तद्गम्यैशं धनुः ॥ २७३ ॥ त्रैलोक्याभयलम्बकेन भवता वीरेण
 विस्मारितः सज्जीभूतमुहूर्तमण्डलधनुःपाण्डित्यमाखण्डलः । किं चाजस्त्रमखार्पितेन ह-
 विषा तं फुल्लमांसोष्ठसत्सर्वाङ्गीणवलीविलुप्तनयनव्यूहः कथं वर्तते ॥ २७४ ॥ कल्पक्षो-

१ दलयित्वा. २ अमोघवाण इत्यर्थः. ३ सेनयाभियानम्. ४ धृतभस्माउलेपना. ५ सुलभैः. ६ युगपत्.
 ७ दुःखाभावात्; (पक्षे) निर्गत्यभावात्. ८ भयाभावात्; (पक्षे) दुष्प्रयोगाभावात्. ९ अगमादिति
 भावः; (पक्षे) प्रत्यक्षादिति भावः. १० संसारादित्यर्थः; (पक्षे) चापादित्यर्थः. ११ सूर्यम्; (पक्षे) यथा-
 शुतम्. १२ हरिणा. हरिहरात्मकस्वैकस्य विमर्हस्य प्रसिद्धेः. १३ प्रकाशमाने. १४ पर्वतविशेषः.

गिरुहोऽयमित्यनुदिनं भूमिसुरैर्भाव्यसे कामोऽसाविति कामिनीभिरभितश्रिते चिरं चि-
न्त्यसे । श्रीनारायणमेव केवलमिति प्रेम्णा श्रिया ध्यायसे त्वं कालोऽयमिति प्रतिसिति-
धरैरेकोऽप्यनेकात्मभृत् ॥ २७५ ॥ नीतिस्त्रीमुकुरो जयध्वजनवस्तम्भः प्रतापांशुमत्पू-
र्वादिः परिपन्थिभूपतिमहासंपन्नमृगीवागुरः । उद्यत्पुण्यलतालवालमतनून्मत्तद्विपालो न कं
यः श्रीकेलिनिकेतनं गुणमणिश्रेणी नवीनाकरः ॥ २७६ ॥ रत्नान्यम्बुधितोयगर्भमगमन्मेरुः
सुराज्जिश्रिये स्वीयाङ्गे कमलां निधाय विदधे निद्रां हरिर्नारधौ । यस्मिन्दत्सति भूरि
दातरि नृणां भालस्थले दुर्लिपिं व्रीडानम्रशिराः कमण्डलुमयं जग्राह माष्टुं विधिः ॥ २७७ ॥
गाम्भीर्यं भवतो यशोत्रमुखमा त्वत्तेजसां संचयो दानं भूर्यदि वृष्टिरेव सकलेन क्षान्तिरे-
कत्र वै । आस्ते सागरसागरे शशिधरे सूर्योस्यरे वारिदे मेदिन्यां प्रतिभासते निजगुणे
भूमीयते संप्रति ॥ २७८ ॥ लक्ष्मीश्रेष्ठ सरस्वती तदुभयं यद्यस्ति नोदारता सा चैतन्नितयं
भवेच्च कुहचित्पुण्यैरगण्यैरपि । सौजन्यं न विजृम्भते तदपि चेन्नास्तेऽवहृष्टा मतिस्तत्सर्वं
परमेश्वरस्य कृपया त्वय्येव संभाव्यते ॥ २७९ ॥ शत्रूणां यमदण्डतां मृगदृशां कंदर्पको-
दण्डतां गीर्वाणद्रुमभावमार्थिविदुषां मध्ये त्रयाणामिति । आश्चर्यं मनुजेन्द्ररत्न भवतो य-
द्बाहुदण्डद्वयं नानात्वं गतमेकमेव जगतां मध्ये त्रयाणामिति ॥ २८० ॥ रक्तेनैव विलो-
चनेन करुणारत्नं करेण त्वया दृश्यन्ते नरदेवरत्न सुहृदां विद्वेषिणो नो नृपाः । किं
सिक्ताः प्रथमं सुधाभिरभवन्दावानलैः किं परैः पूर्वं पल्लविताः कुतः किमपरे भस्मत्वमासा-
दितम् ॥ २८१ ॥ या लक्षावलयाणि बाहुयुगले कण्ठे च काचस्तज्जं मन्यन्ते बहुभूषणानि
वनिता दीनद्विजानां पुरा । ता माणिक्यचितापि हेमवलयान्युज्ज्वलन्ति मुक्तास्तज्जं यद्भाराद्भ-
हुदानशालिनृपते तत्त्यागलीलायितम् ॥ २८२ ॥ मेरुर्दूरगतो हिमालयगिरिः प्रालेयरूपो-
ऽभवच्चन्द्रः श्रीसहजोऽपि यावकभयात्क्षीणत्वमुन्मीलति । कौपीनं कृतवान्हरोऽपि भग-
वान्विष्णुर्जलं सेवते वारां राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः ॥ २८३ ॥ भो भो
देव प्रतापतो रिपुगणान्निर्जित्य राज्यं कुरु दीनानाथ जनोपकारकरणे स्वस्थान्वितस्त्वं
भव । चण्डीविष्णुरवीश्वरस्य चरणे भक्तिः सदा वर्धतां पायात्सा परमेश्वरी प्रतिदिनं क-
ल्याणमुक्तिप्रदा ॥ २८४ ॥ दंष्ट्रासंकटवक्रकन्दरगलज्जिह्वास्य हस्ताशना ज्वालाभासुरिभू-
रिकेशरशयस्तारस्य दैत्यैः सह । उद्रायन्ति यशांसि यस्य वितनैर्नादैः प्रचण्डानिलप्रभु-
भ्यत्कारिकुम्भकूटकुहरव्यक्तैरणक्षोणयः ॥ २८५ ॥ कल्याणं भवतां यशः प्रसरतां धर्मः
सदा वर्धतां संपत्तिः प्रथतां प्रजा प्रणमतां शत्रुक्षयो जायताम् । वाक्यं संवदतां वपुः
प्रभवतां लक्ष्मीपतिः प्रीयतामायुस्ते शरदां शतं विजयतां दानाय दीर्घायुषे ॥ २८६ ॥
दृष्ट्वैवाङ्कुशमुद्रया निगडितो दारिद्र्यदन्तावलो वाचा सुन्दरयार्चया मम कुतो गङ्गावगाहो-
त्सवः । अभ्युत्थाननमस्क्रियार्धघटनैर्मानोऽपि दानोत्तरो लीलेयं भवता वयं तु विदुषां

मूर्धानमध्यासिताः ॥ २८७ ॥ पद्मा सद्मानि केशवस्य गहने रत्नानि रत्नाकरे हेमाद्रिहिम-
सानुना व्यवहितः स्वर्गे सुराणां तरुः । जम्बुद्वीपधरासु भूमिपतयो जाम्बूनदैर्दुर्मदास्व-
तावत्सकलाप्तयेऽसि सुलभो भाग्यैर्द्विजानामिह ॥ २८८ ॥ राजन्नभ्युदयोऽस्तु जीव शरदां
सायं शतं तेऽरयो रोगैर्यान्तु लयं यशः शशधरः काष्ठासु देदीप्यताम् । शिष्टान्पाहि बुधा-
न्नय प्रणतिभिर्देहार्थिनां स्वं संदा वाणी ते वदने रमा प्रतिदिनं गेहे भुजे स्ताज्जयः
॥ २८९ ॥ प्रभ्रश्यच्छ्रुतिमस्तकः प्रविगलत्सद्वर्णं विप्रस्थितिर्नश्यत्स्वाङ्गबलः प्रनष्टवचन-
प्राग्भावपूर्णस्मृतिः । रुद्धोऽत्यन्तमयं स्वयं कलिमहाम्लेच्छेन निर्मूलितो धर्मः संप्रति
चारयते तव करालस्त्रेण भूमिपते ॥ २९० ॥ बन्दीकृत्य नृप द्विषां मृगदृशस्ताः पश्यतां
प्रेयसां श्लिष्यन्ति प्रणयन्ति लान्ति परितश्चुम्बन्ति ते सैनिकाः । अस्माकं सुकृतैर्दृशोर्नि-
पतितोऽस्याचित्यवारानिधे विध्वस्ता विपदोऽखिलास्तदिति तैः प्रत्यर्थिभिः स्तूयते
॥ २९१ ॥ हित्वा त्वामुपरोधस्थन्यमनसां मन्ये न मौलिः परो लज्जामज्जनमन्तरेण न
रमामन्यत्र संदृश्यते । यस्यागं तनुतेतरां मुखशतैरेत्याश्रितायाः श्रियः प्राप्य त्यागकृ-
तावमाननमपि त्वय्येव यस्याः स्थितिः ॥ २९२ ॥ धर्मं पालय नन्दय द्विजगणान् रामं
समाराधय प्रत्यर्थिक्षितिपालभूकृत्स्नं निर्मूलमुन्मूलय । कान्ताचित्तसरोजसौभगवने भृङ्ग-
त्वमासादय स्कीतां कीर्तिमशेषलोकजयिनीमाकल्पमाकल्पय ॥ २९३ ॥ चिन्तागम्भीरकू-
पादनवरतचलद्भ्रिरीशोकारघटव्याकृष्टं निश्चसन्त्यः पृथुनयनघटीयन्त्रनिर्मुक्तधारम् । नासा-
वंशप्रणालीविषमपथपतद्वाष्पपानीयमेता देव त्वद्वैरिनार्यः कुचकलशयुगेनान्वहं संवहन्ति
॥ २९४ ॥ त्वत्प्रारब्धप्रचण्डप्रेमनीनधैनितारातिवीरातिरेकक्रीडतीर्लाकुल्यैवालिभिरल-
भत रैपन्दमाकन्दमुर्वी । दम्भोलिस्तम्भभास्वकुज भुजगजगद्भ्रुवराभर्तुरेनां तेनायं मूर्ध्नि रत्न-
द्युतिततिमिषतः शोभते शोणभावः ॥ २९५ ॥ आसीदासीमभूमीवलयमलयजालेपनेपथ्य-
कीर्तिः सर्पाकूपारपारीमदनजनर्धनोद्धीतचापप्रतापः । वीरादस्मात्परः कः पदयुगयुगपत्पाति-
भूपातिभूयश्चूडारत्नोद्धुपत्नीर्करपरिचरणामन्दनन्दन्नखेन्दुः ॥ २९६ ॥ एतेनोर्त्तकण्ठप्र-
तिमुभर्तेनैतारब्धनाख्याद्भुतानां कष्टं द्रष्टुं न बाहुवि समैरसमालोकिलोकास्पदेऽपि । अश्वै-
रस्वैरवैरैः कृतसुरैरुखुरीर्मङ्गुलसंक्षुम्भमानक्ष्मापष्टोत्तिष्ठदन्धंकरणरणधुरारेणुधाराब्धकारात्
॥ २९७ ॥ मन्दोद्धूतैः शिरोभिर्मणिभरगुरुभिः प्रौढरोमाब्धदण्डस्फायन्निर्मोकसंधिप्रसरदवि-
गलत्समदस्वेदपूराः । जिह्वायुग्माभिपूर्णनविषमसमुद्वीर्णवर्णाभिरामं वेलाशैलाङ्गभाजो भु-
जगयुवतयस्त्वदृणानुदृणन्ति ॥ २९८ ॥ आ शैलेन्द्राच्छिलान्तःस्खलितसुरधुनीशीकरासा-

१ जलमार्गः. २ संग्रामः. ३ विनाशं प्राप्ताः. ४ रुधिरनदी. ५ श्रेणयः. ६ क्षरणम्. ७ वज्रम्. ८ शेषस्य.
९ रक्ता. १० समुद्रपरतीराणाम्. ११ निरन्तरम्. १२ अंशवः; (पक्षे) हस्ताः. १३ छिन्नकण्ठैः. १४ न-
र्तकैः. १५ युद्धप्रेक्षकजनालयेऽपि. १६ अमन्दवैरैः. १७ खुरसंचारैः. १८ सपदि. १९ संक्षुम्भमानात्.

रशीतादा तीरान्नैकरागस्फुरितमणिरुचो दक्षिणस्यार्णवस्य । आगत्यागत्य भीतिप्रणतनृप-
शतैः शश्वदेव क्रियन्तां चूडारत्नांशुगर्भास्तव चरणयुगस्याङ्गुलीरन्ध्रभागाः ॥ २९९ ॥
श्रावंश्रावं त्वदीयं गुणगणमखिलं सर्वदा याचकेभ्यस्त्वत्प्राप्यामीप्सितेभ्यः सकलविषयजं
भूपवर्गं विहाय । त्वत्तोऽहं प्राप्नुमिच्छुर्विबुधतिलकतां त्वत्समीपेऽतिदूरादायातस्त्वं शता-
युर्भव कुरु च तथा येन नान्यं भजेऽहम् ॥ ३०० ॥ विद्यावन्तो विनीताः प्रसभमभिसभं
वाक्प्रपञ्चेषु जीवाः कैवानैवारभन्ते त्रिजगति विततां कीर्तिवल्लीमतल्लीम् । तेषामाधारभावं
भुवनपरभृतो बिभ्रतो ये लसन्ते ते तु त्रैलोक्यतुङ्गा विमलफलजुषः स्वःपतिं स्वल्पयन्ति
॥ ३०१ ॥ वक्ताम्भोजे सरस्वत्यधिवसति सदा शोणं एवाधरस्ते बाहुः काकुत्स्थवीर्यस्मृ-
तिकरणपटुर्दक्षिणस्ते सैमुद्रः । वैहिन्यः पार्श्वमेताः क्षणमपि भवतो नैव मुञ्चन्त्यभीक्ष्णं
स्वच्छेऽन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमवनिपते तेऽम्बुपानाभिलाषः ॥ ३०२ ॥ केचिद्ब्रूयाः सहेलं
निजभवनगता मोचिताः केऽपि केचिद्देहाद्वेहान्तराणि क्षणमपि गमिताः केऽपि नीता
निबन्धम् । हत्वा हत्वा च केचित्प्रतिपदमदयं प्रापिता व्यर्थभावं क्षोणीनाथस्य तस्योन्न-
तभुजपरिघेनारयः सारयश्च ॥ ३०३ ॥ उच्चैः कल्याणवाही करजितवसुधः सर्वदा पूर्णकामो
विरूपाक्षः कर्णवृत्त्या न च वचसि कटुश्चित्रपाकानुभावी । कोशापेक्षी परस्मादुचितबहुक-
थस्तत्परः पुण्यलोके चित्रं राजाधिराज त्वमिव तव रिपुस्तत्र कम्पं प्रतीमः ॥ ३०४ ॥
उत्पत्त्युत्पन्नाशिष्टा विविधगुणगणा यत्र यान्ति प्रतिष्ठां बाधेन प्राक्तनानां न च नियमवि-
धिर्नापि संख्यार्थदाने । ऊहः सर्वत्र यस्य स्फुरति च सकलः सत्य एवार्थवादो मीमांसा-
भावमच्चत्यभिनवमधुना मूर्तिरेषा त्वदीया ॥ ३०५ ॥ हेलामस्थानवेलाहतपृथुपतनादुन्दु-
भिध्वानधाराधारावाहिससङ्गादसमनृपसकृत्संभ्रमभ्रान्तचित्ताः । दैवादाकुञ्चिताङ्गं विगलित-
नयनस्पन्दमिन्दोवराक्ष्यो लीयन्ते त्वद्विपूणां निजगृहवलभीचारुचित्राङ्गनासु ॥ ३०६ ॥
आश्रय्यामाजिचर्यां तव विबुधगणा द्रष्टुमागत्य दृष्ट्वा रुष्टं त्वां नष्टमेतज्जगदिति जगुषुः
संभ्रमास्तत्र तत्र । वह्निस्ते कोपपुञ्जे तुरगखुरपुटे मातरिश्वा प्रकोपे क्रोडे भास्वान्यशोजौ
विधुरसिलतिका प्रान्तकक्षे कृतान्तः ॥ ३०७ ॥ यावद्वा सास्करस्य प्रभवति गगने
यावदाकाशगङ्गा यावद्भोगो नगाद्या गगनगगपतिर्गोपतिर्वा गणेशः । यावद्ब्रह्मा पिनाकी
हरितनुकमला वेदसिद्धान्तवाणी तावत्पुत्रप्रपौत्रस्वजनपरिवृतो भुज्यतां राजलक्ष्मीः ॥ ३०८ ॥

विशिष्टराजप्रशंसा ।

परशुरामः ॥ आदर्शाय शशाङ्कमण्डलमिदं हार्याय हेमाचलं दीपाय द्युमणिर्महीमिव

१ वाणी; (पक्षे) नदीविशेषः. २ आरक्तः; (पक्षे) नदविशेषः. ३ मुद्राभिः सहितः; (पक्षे) अभिः.
४ सेना; (पक्षे) नद्यः.

कथं नो भिक्षवे दत्तवान् । दिक्तापल्लवितप्रमोदसलिलव्याकीर्णमन्त्राम्बुजो जानीमो भृगु-
नन्दनस्तदखिलं न प्रायशो दृष्टवान् ॥ १ ॥ गोत्राचारविचारपारगतया दृढानिरादिष्टया
मात्रा वस्तुषु तेषु तेषु पुरतः प्रस्तारितेषु क्रमात् । अन्नप्राशनवासरे सरभसं वक्षोभरोत्स-
र्पिणा येनात्तं धनुरीक्षिताश्च सपदि क्षत्रावतंसादिशः ॥ २ ॥ दशरथः ॥ चिरादक्षगोर्जाज्यं
शमयति समस्तामुरवधूकचाकृष्टिक्रीडाप्रसभमुभगंभावुकभुजः । त्रिलोकी जङ्घालोज्ज्वल-
सहजतेजा मनुकुलप्रसूतिः सुत्राण्यो विजयसहकृत्वा दशरथः ॥ ३ ॥ यस्योद्यद्गुजदण्डच-
ण्डिमवलत्कोदण्डलीलायितैर्निष्पीते दनुजेन्द्रचन्द्रवदनाभ्रवल्लीरिविभ्रमे । लक्ष्मीमस्त्रविपाट-
लक्षतमयीमालम्बते केवलं पौलोमीकरजाङ्गुरव्यतिकरादाखण्डलीयं वपुः ॥ ४ ॥ यस्ये-
न्द्रारिजयश्रिया सह झटित्याकृष्य मौर्वीलतां साकं भुवलयेन चापवलयं दोर्मण्डले वि-
भ्रति । पौलोमीकुचकुम्भसीमनि रहः पश्यन्नखाङ्कं नवं धत्ते चेतसि केवलं न तु करे को-
दण्डमाखण्डलः ॥ ५ ॥ जनकः ॥ ज्याघातः कार्मुकस्य श्रयति करतलं कण्ठमोकारनाद-
स्तेजो भाति प्रतापाभिधमवनितले ज्योतिरात्मीयमन्तः । राज्यं सिंहासनश्रीः शममपि
परमं वक्ति पद्मासनश्रीयेषां ते यूयमेते निमिकुलकुमुदानन्दचन्द्रा नरेन्द्राः ॥ ६ ॥ राम-
चन्द्रः ॥ एकादशरुद्राणामेका गौरीत्यनौचित्तां मत्वा । राघव नृप तव यशसा दशापि
गौरीकृता हरितः ॥ ७ ॥ त्वद्वैरिभवनलिखितां सीतामाहर्तुमुद्धृत्य । कपिकौणपमण्डलयोः
शिवशिव भूयो भवन्ति संरम्भाः ॥ ८ ॥ शरासने सायकमादधाने श्रीरामभद्रक्षितिपाल-
मौली । सुराङ्गनानां वरलालसानां वामानि नेत्राणि परिस्फुरन्ति ॥ ९ ॥ गायन्तु किंनर-
गणाः सह किंनरीभिः श्रीरामचन्द्र शिखरेषु हिमाचलस्य । शेषेन्दुकुन्ददलबालमृणाल-
नालनीहारहारहरहाससितं यशस्ते ॥ १० ॥ नैलीकभङ्गकृदतीव नैदीनबन्धुर्नक्षत्रपो नैव-
सुधाविभवैकहेतुः । राजा किमिन्दुरपि नैर्यभिमानहारी राजा परं जयति राघवसार्वभौमः
॥ ११ ॥ नृपतिमुकुटरत्न त्वत्प्रयाणप्रशस्तिं छवगपदनमङ्गुनिर्भराक्रान्तभोगैः । लिखति
दशनटङ्कैरुन्नमद्भिर्नमद्भिर्जरठकमठभर्तुः कर्परे सर्पराजः ॥ १२ ॥ रघुतिलक नृपाल त्वद्विप-
त्क्षोणिपालप्रतिलसदपकीर्तिश्यामले विश्वभाले । भगवति भजमाने कृष्णतां शूलपाणौ
किमुदधिगिरिपुत्र्यौ चक्रतुस्तन्न विद्वः ॥ १३ ॥ अधाक्षीन्नो लङ्कामयमयमुदन्वन्तमत-
द्विशलयं सौमित्रेयमुपनिनायौषधिवनम् । इति स्मारंस्मारं त्वदरिनगरीभित्तिलिखितं
हनूमन्तं दन्तैर्दशति कुपितो राक्षसगणः ॥ १४ ॥ यदि क्षुण्णं पूर्वैरिति जहति रामस्य
चरितं गुणैरेतावद्भिर्जगति पुनरन्यो जयति कः । स्वमात्मानं तत्तद्गुणगरिमगम्भीरमधुरस्फुर-

१ इन्द्रस्य. २ अलीकभङ्गकृत्; (पक्षे) कमलविकासकृत्. ३ अनाथबन्धुः; (पक्षे) नदीनः समुद्रस्तद्वन्धुः.
४ क्षविष्येष्टः; (पक्षे) नक्षत्रनायकः. ५ वसुधैश्वर्यस्य कारणम्; (पक्षे) नवीनायाः सुधाया यो विभवस्तस्य
मुख्यकारणम्. ६ शत्रुमानहारी; (पक्षे) नारीणां मानहारकः. ७ शरीरम्. ८ कपाले. ९ शेषराजः.

द्वाग्ब्रह्माणः कथमुपकरिष्यन्ति कवयः ॥ १५ ॥ झगिति जगतीमागच्छन्त्याः पितामह-
विष्टपान्महति पथि यो देव्या वाचः श्रवः समजायत । अथ कथमसौ मुखेदेनं न चेद्व-
गाहते रघुपतिगुणग्रामश्चावामुधामयदीर्घिकाम् ॥ १६ ॥ लज्जा कीर्तिर्जनकतनया शैवको-
दण्डभङ्गे तिस्रः कन्या निरुपमतया भेजिरे रामचन्द्रम् । अन्त्यापाणिग्रहणसमये ज्या-
यसी जातकोपा भूपैः सार्धं खलु गतवती मध्यमाथो दिगन्तान् ॥ १७ ॥ गेहे गेहे सुभग
भवतो रामभद्र सितीश त्वामालिख्य स्वमपि सविधे सस्पृहं भावयन्त्यः । तस्मिन्नाक-
स्मिकमुपगते वल्लभे प्रीतिभाजः पौष्पं चापं तव करतले वेपमाना लिखन्ति ॥ १८ ॥
अहो रघुशिरोमणेरभिनरप्रतापावलिप्रचण्डकिरणप्रथप्रसरसाध्वसादाश्रयम् । सुराधिपति-
रम्बुदान्कमलमिन्दिरा सेवते हिमांशुरपि चन्द्रमाः सततमम्बुधौ मज्जति ॥ १९ ॥ कीर्तिः
श्रीरघुवंशरत्न भवतः स्वर्वाहिनीगाहिनी दिक्पालानखिलान्परीत्य दधती पाण्योः प्रता-
पानलम् । सप्ताम्भोनिधिमण्डलान्यधिगता त्वय्येकपत्नीव्रतख्यात्यै विष्णुपदं स्पृशत्य-
नुदिनं शेषस्य शीर्षाण्यपि ॥ २० ॥ कीर्तौ व्याप्तिमेवेत्य वैरिवनितावाष्पोदधेः साध-
नादुत्तुङ्गे पृथिवीभुजां परिदृष्टे शश्वद्विपक्षे स्थितम् । सर्वक्षमापतिमौलिमण्डनमणे श्रीरा-
मचन्द्र प्रभो चित्रं पश्य तव प्रतापदहनं जानन्ति सत्तार्किकाः ॥ २१ ॥ श्री-
राम त्वदनेकचित्रचरितप्रोद्दामकीर्तिश्रुतिप्रादह्वादैवधूतमूर्ध्नि सकलत्रैलोक्यलोकेऽपि यत् ।
अश्रोत्राः फणिनस्तदेतदुचितं नो चेदहिस्वामिना व्याधूते शिरसि क भूः क गिरयः
कामी दिशामीश्वराः ॥ २२ ॥ आन्त्वा भूवल्यं दशास्यदमन त्वत्कीर्तिहंसी दिवं याता
ब्रह्ममेरालसंगमवशात्सा तत्र गर्भिण्यभूत् । पश्य स्वर्गतरंगिणीपरिसरे कुन्दावदातं तथा मुक्तं
भाति विशालमण्डकमिदं शीतद्युतेर्मण्डलम् ॥ २३ ॥ ज्ञाते तत्पुरुषे तु तत्पुरुषति त्वन्नास्ति
शैवाग्रणीरल्पः कोऽपि समाश्रयन्निह बहुव्रीहिं बहुव्रीहिभाक् । श्रीरामेश्वर कर्म धारय
इति कुर्वन्कविर्भास्करस्तस्मादप्यपि कर्म धारयतु न द्रन्द्रे तु निर्द्वन्द्वति ॥ २४ ॥ अब्दै-
र्वारिजिघृक्षयार्णवगतैः साकं व्रजन्ती मुहुः संसर्गाद्वदवानलस्य समभूदापन्नसत्त्वा तडित् ।
मन्ये राम तथा क्रमेण जनितो युष्मत्प्रतापानलो येनारातिवधूविलोचनजलैः सिक्तोऽपि सं-
वर्धते ॥ २५ ॥ ये मज्जन्ति निमज्जयन्ति च परांस्ते प्रस्तरा दुस्तरे वार्धौ वीर तरन्ति
वानरभटान्संसारयन्तेऽपि च । नैते ग्रावगुणा न वारिधिगुणा नो वानराणां गुणाः श्रीमद्वा-
शरथेः प्रतापमहिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ २६ ॥ कीर्तिः श्रीरघुवंशदीप भवतो दूती मुरारेः

१ स्वसतीत्वव्रतज्ञापनाय दिव्यकरणं युक्तमेव. अत्रायं भावः. या हि स्त्री दिव्यं कर्तुमिच्छति सा पूर्वं गङ्गां
गाहते; अपरं देवताः प्रदक्षिणीकृत्य पाण्योरनलं दधती सप्तमण्डलान्यतिक्रामति; ततो विष्णुपदं स्पृशति; तथा
सर्वं कर्षति. तद्वदियं त्वत्कीर्तिरपि जलाग्निराजपदविष्णुपदसर्पस्पर्शनाख्यानि पञ्चदिव्यानि स्वसतीत्वनिर्वी-
हाय विधत्त इति. २ उत्कटा. ३ कम्पितः. ४ शेषशिरोवधूतने भूमेः पात एव स्यात्ततस्तेषां गिर्योदिवस्तूनां
क्षावस्थानं भवेद्यतस्तेषां भूम्याभितत्वात्तस्याश्च क्षेपाभितत्वादित्यर्थः. ५ हंसः. ६ तीरे. ७ कुन्दवदुज्ज्वलम्.

प्रियां यस्मात्तुभ्यमदात्तदादि गिरिशोऽभूदध्वनारीश्वरः । ब्रह्माभूच्चैतुराननः सुरपतिश्चक्षुःस-
हस्रं दधौ स्कन्दो मन्दमतिश्चकार न करस्पर्शं स्त्रियाः शङ्कितः ॥ २७ ॥ एकं काञ्चनभूषणं
सुवल्यं वासः सुधावारिधिं तारं तारकराजमण्डलमिदं संप्राप्य सत्कुण्डलम् । दूरस्थापि च
तेन तेन सदृशं त्वां भूषणं चापरं स्त्रीमानग्रहिलेव यच्चितितरां श्रीराम कीर्तिस्तव ॥ २८ ॥ सं-
ग्रामो दिव्यसायते तव भुजः पूर्वचलेन्द्रायते त्वत्क्रोधोऽप्यैरुणायते तव लसच्छौर्यं प्रकाशा-
यते । त्वद्वैरी तिमिरायते तदबलाद्वत्सूर्यकान्तायते त्वत्कीर्तिः कैमलायते रघुपते त्वत्वेङ्ग-
चण्डशुतेः ॥ २९ ॥ अस्माकं परैर्मन्दिरस्य चरितं यद्यप्यवाच्यं भवेत्स्वामी त्वं कैथयामि
तेन भवतः किञ्चित्प्रियादूषणम् । श्रीमद्राम नृप त्वया रणमुखे पाणिग्रहः सादरं यस्याः
सासिलता परस्य हृदये दृष्टा लुठेन्ती मया ॥ ३० ॥ सत्यं सा वैर्हुरूपिणी समभवत्सि-
द्धिस्वरूपा भवत्कीर्तिः श्रीरघुवंशरत्न विमला जागर्ति विश्वोदरे । क्षमापारे रिपुमन्दिरे
नृपपुरे रत्नाकरे निम्नरे कान्तारे गिरिशेखरे विषधरागारे तथैवाश्वरे ॥ ३१ ॥ गर्वावेश-
विशालरावणभुजप्रोद्यत्प्रतापानलज्वालाज्वालनवर्षाबुदः कथमसौ सीतापतिर्वर्ण्यते । यस्या-

१ लक्ष्मीम्. २ तदाप्रभृति. ३ महेश्वरेणेत्यर्थं तर्कितम्, यद्यहमुमां स्वपाशेन न स्थापयिष्यामि तदेयं कीर्ति-
दूती लक्ष्मीमिवापहस्य मम कामिनीं गौरीमपि रामाय प्रदास्यतीति भिया स्वाङ्ग एव गौरी स्थापिता तत्प्रभृ-
त्यध्वनारीश्वरो हर इति ख्यातिः. ४ ब्रह्मणा स्वपत्नीरक्षणार्थं चतसृष्वपि दिक्षु सुखानि निर्मितानीति भावः.
५ यतो नहूनि चक्षुषि मम चेद्विविष्यन्ति तदा स्वाप्सरसः प्रलोभ्यापहर्तुमागच्छन्तीं कीर्तिदूतीमवलोकयिष्या-
मीति भावः. ६ मन्दा विवाहेऽलसा मतिर्यस्य सः. ७ यतश्चेदहं कृच्छ्रेण प्राक्स्त्रियं परिणेष्यामि तथापि तद-
पहरणे मम तस्या वियोग एव भावी, ततः किमनेन परिणयनारम्भेनेति विचारादिति भावः. ८ ममेकः
काञ्चनगिरिर्दक्षिणे करे कटकोऽस्ति वामे तु न किमपीत्येकनेत्राञ्जनवन शोभेते पाणी, अतोऽपरं तादृशं वल-
याख्यं भूषणं मयं देहीति प्रार्थयते. ९ यतो न ह्येकं वास उपर्यधश्चाङ्गे परिधातुं शक्यते. १० उज्ज्वलम्.
११ इदमेकं तारकाणां राजा चन्द्रस्तस्य मण्डलं सत्कुण्डलमेकस्मिन्कर्णे संप्राप्य तत्समपरकुण्डलं द्वितीयक-
र्णार्थं याचति. १२ दिक्पर्यन्तं प्रापामि. १३ स्त्रिया यो मानः स्वपतिसौभाग्यस्वरूपत्वादिगर्वस्तेन महिला
महगृहीता. १४ अन्यापि या मानिनी मानमहगृहीता भवेत्सा विदेशस्थापि पतिं प्रभविष्युं तत्तद्वस्तु याचते
यद्दमण्डलेऽपि नाप्यते तथेयं कीर्तिरप्यपरं भूषणं याचत इत्यर्थः. १५ यथा दिवसे सूर्यः प्रभाप्रगल्भतामुपैति
तथा त्वत्त्वङ्गभानुरपि सङ्ग्रामे स्वस्पष्टतां प्रकटयतीत्यर्थः. १६ यथा भानूरुदयाचले भासते तथा चासौ त्वद्गुणे
भासत इत्यर्थः. १७ यथाऋणो रक्तवर्णोऽग्रे प्रादुर्भवति तथा क्रोधोऽपि रक्तमुखनेत्रादिना प्रादुर्भवतीत्यर्थः.
१८ यथा सूर्योदये सर्वत्र प्रकाशः प्रसरति तथा त्वत्त्वङ्गभानोरुदये तव शौर्यं स्पष्टमुदेतीत्यर्थः. १९ यथा
सूर्योदये तमांसि नाशमयान्ति तथा त्वत्त्वङ्गभानूदये तव वैरिणो दिगन्तगामिनो भवन्तीत्यर्थः. २० यथा
भानोरुदये सूर्यकान्तमणिषु महास्तापः संजायते तथा चैतदुदये सति वैरिणीरुदयेषु महान्पश्चात्तापो भवती-
त्यर्थः. २१ यथा भानोरुदये कमलानि विकस्वराणि भवन्ति तथा त्वत्त्वङ्गभानोरुदये त्वत्कीर्तिर्विकासमुपैती-
त्यर्थः. २२ तिग्मांशुत्वात्त्वङ्गस्य सर्वथा सूर्योपमत्वमस्तीति शेषः. २३ परस्त्रियाः. २४ यतो भक्ताः स्वस्वा-
मिनः कथमपि हानिं सोढुमक्षमाः. त्वोदुर्लक्षणं तु परमपमानकारणमंतो ब्रवीमीत्यर्थः. २५ यथा काचित्पाणिगृ-
हीती परपुरुषस्य हृदये विलासं कुर्यात्तदा तस्या असतीत्वलक्षणेन पुरुषस्य महद्भूषणं लभं भवेत्. २६ नानारूप-
त्वेन विश्वव्यापिन्यभूदिति भावः. २७ अणिमाद्यष्टसिद्धिमती. २८ यथा योगिनी सिद्धा गिरिदर्यादिषु स्वका-
मचारिणी भवेत्तथा त्वत्कीर्तिरपीति भावः. २९ देदीप्यमानाः. ३० समूहः. ३१ अन्योऽप्यनलोऽन्बुदेन
शाम्यते यथा तथा तत्प्रतापामिरपि रामेण शामित इति भावः.

रातिनृपाः कृपाणजलधौ मग्नाः पुरो गौरवाद्युच्चैर्गतयो भवन्ति च पुनर्भिस्त्वा रवेर्मण्ड-
लम् ॥ ३२ ॥ भीमं यज्जलधिं जवेन हनुमानुल्लङ्घ्य लङ्कां गतो यच्चाशोकमहावनं दलित-
वानक्षं च यत्सुष्णवान् । सीतोपायनमौलिरत्नसाहितः प्राप्तश्च यस्त्वामसौ तत्राप्येष भव-
त्प्रतापमहिमा निर्यञ्जनः कारणम् ॥ ३३ ॥ धत्ते नायक राम तावकयशो रोमे शशाङ्के
मैरुद्धाहे स्वर्गगजे हरे फणिपतौ वाण्यां दृष्टे भे रूचिम् । अन्येषां तु तदम्बरे तदंहिते
तद्व्यञ्जने तन्मदे तत्कण्ठे च तदीक्षणे तदलके तदप्रोथके तद्वेपथे ॥ ३४ ॥ श्रीमन्नायक
रामभद्र भवतः पाणौ कृपाणं रणे दृष्ट्वा यद्यदभूदरिसितिभुजां तत्तत्समाकर्णय । अङ्गे वे-
पथुरन्धता नयनयोर्वके तृणं भूयसी भीतिश्चेतसि वाचि संस्तुतिकथा हस्तद्वयं मस्तके
॥ ३५ ॥ आकृष्टे कवचादहीन्द्ररसनाकरूपे कृपाणे त्वया श्रीमन्नायक रामचन्द्र भवतः
प्रत्यर्थिनां वेश्मसु । गार्हन्ते सहसा लुलायचर्मरोर्षादूलशांखाचरीयक्षोरक्षशृगालकोलंशैर्ल-
भृङ्गैर्लक्ष्मिभ्रष्टादयः ॥ ३६ ॥ रेफ र्व्यञ्जनराजता तव तवाकार प्रकर्षः स्वेरष्वन्यस्यापि
मकार विस्फुरति ते वैर्गक्षरेष्वादिमा । यैः संभूय निगद्यते रघुकुलालंकारहीराङ्कुरो देवः
क्षोणिमुतापयोधरतटीशृङ्गारहारो हरिः ॥ ३७ ॥ स्वेदाम्मःकणमण्डलानि खुरेलीखेलोद्ग-
वान्यन्वहं तद्वाहो रसैर्यन्महाबल इति ख्यातिं गतो भौरुतः । तं चास्वाद्य मुहुः सहस्रफ-
णताशाली बलीर्यार्नहिर्धत्ते कोमलकोमलैरपि फणैः श्रीरामचन्द्र स्थिरैराम् ॥ ३८ ॥ श्री-
रामे मृगयां गतेऽपि धनुषा बाणे समारोपितेऽप्याकर्णान्तगतेऽथ मुष्टिगलितेऽप्येणाङ्गिल-
प्रेऽपि च । न त्रस्तं न पलायितं न चकितं नोत्कम्पितं न द्रुतं मृग्या मद्भ्रातृं करोति
दयितं कामोऽयमित्याशया ॥ ३९ ॥ गाम्भीर्येण महोदयेन शरणत्राणेन मर्यादया सर्वा-
शापरिपूरणेन महता स्थैर्येण धैर्येण च । राम त्वामनुकर्तुमिच्छतितरां वारांनिधिः किं
त्वसौ पीतो वानरलङ्कितः प्रमथितो बद्धः श्रिया त्याजितः ॥ ४० ॥ देव श्रीनृप रामचन्द्र
भवतो दिग्जैत्रयात्रोत्सवे धावद्दीरतुरंगचञ्चलखुरक्षुणक्षमामण्डलात् । वातोद्धतरजोमिलस्फु-
रनदीसंजातपङ्कस्थलीदूर्वाचुम्बनचञ्चवो हरिहयास्तेनैव त्वैदं दिनैः ॥ ४१ ॥ साधर्म्येण

१ कृष्णाम्भस्त्वात्. २ स्वर्गयायिनो भवन्ति. अन्यो हि यो जलधौ निमग्नो भवति स च नीचैर्गतिरेव भ-
वतीति प्रसिद्धम्. ३ मारितवान्. ४ अस्त्रलितः. ५ बलभद्रे. ६ उच्चैःश्रवसि. ७ ऐरावते. ८ नक्षत्रे.
९ रामवत्से. तद्वत्त्वस्य नीलत्वादिति भावः. १० चन्द्रशबी. राहावित्यर्थः. ११ वृषनासिकायाम्. १२ नक्ष-
त्रपथे. आकाश इत्यर्थः. १३ येषां मुखे तृणं दृश्यते ते शूरा अपि गोवदवध्या इति भावः. १४ शिरसि
करद्वयं त्वत्प्रणामार्थं कृतवन्त इत्यर्थः. १५ सदृशे. १६ तन्मन्दिराणां शून्यत्वेन वनचरतिरर्थां तत्र प्रवेशस्या-
निवार्यत्वादिति भावः. १७ वनगावः. १८ व्याघ्राः. १९ वानर्यः. २० शूकराः. २१ शल्यकाः. २२ ऋक्षाः.
२३ व्यञ्जनेषु श्रेष्ठत्वम्. २४ कल्पादिषु. २५ भ्रमः. २६ आस्वादयन्. २७ यदा त्वया वैरिणो हतास्तदा
त्वद्भुजयोः परिभ्रमजः स्वेद उत्पन्नस्तच्छोषणाद्वायुर्महांबलोऽभूदिति भावः. २८ शेषः. २९ पृथ्वीम्.
३० दूर्वाङ्कुरभक्षणे रता अरुणेन प्रेरिता अपि न तूर्णं प्रयाति किं तु शनैरेव. अत एव श्रीभक्तौ महान्तो
दिवसा जायन्त इति भावः.

कथं गृणन्तु यमुनावेणीं कृपाणीं च ते श्रीमद्राम चमूवरेण्य भवतो वाग्ब्रह्मसिद्धान्तिनः ।
 माकुल्यां हलिना न कालियवशात्कूरां न धाराजडां न च्छायाजनितां न वैक्वहुलां न
 भ्रातृभङ्गां क्वचित् ॥ ४२ ॥ आबाल्यं पतिरेष मे जगदिदं जानाति तत्त्वं पूनर्भूमध्ये समु-
 चागता तदपि ते विख्यायते यः पतिः । वृद्धा नास्य गृहे वसामि सुचिरं तिष्ठन्स्थिरात्रेति
 तन्मात्सर्यादिव राम भूप भवतः कीर्तिर्दिगन्तं गता ॥ ४३ ॥ का शृङ्गारकथा कुतूहलकथा
 गीतादिकानां कथा माद्यदन्तिकथा तुरंगमकथा कोदण्डदीक्षाकथा । एकैवास्ति परं पला-
 यनकथा त्वद्वैरिभूमिभुजां देव श्रीरघुनाथ नाथ जगति स्वप्नेऽपि नान्या कथा ॥ ४४ ॥
 त्वं चेत्करुणतर्क्यं सुमनसस्त्वं चेत्सुधात्मा कलाः संपूर्णा वयमीश्वरो यदि भवान्स्वच्छा
 विभूतिर्वयम् । संपूर्णः कमलाकरो यदि मवाञ्श्रीराजहंसा वयं स्वामिस्त्वं शृणु रामचन्द्र
 नृपते किं किं न तेऽङ्गं वयम् ॥ ४५ ॥ बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्भङ्गावधि प्रहृता ताते
 काननसेवनावधि कृपा सुग्रीवसख्यावधि । आज्ञा वारिधिवन्धनावधि यशो लङ्केरानाशा-
 वधि श्रीरामस्य पुनातु लोकवशाता जानक्युपेक्षावधि ॥ ४६ ॥ त्वत्कीर्तिर्धनिकाननं मधु-
 रिमा तस्याधमर्णा सुधा शीतांशुः प्रतिभूतदर्धिनकृते सैषा दिवं धावति । सा लीना तव
 वाचि राम नृपते चन्द्रो निरस्तध्वनिः शङ्कातङ्कभृदंशुकावृततनुर्नक्तं समुत्सर्पति ॥ ४७ ॥
 अस्त्रामास तृणं प्रियाद्रुहि तृणामास स्मरारेर्धनुर्दारामास मुनेः शिलापि नृवरामास स्वयं
 पादुका । कुल्यामास महार्णवोऽपि कपयो योधांबभूवुस्तदा पौलस्त्यो मशकांबभूव भग-
 वंस्त्वं मानुषामासिथाः ॥ ४८ ॥ उप्ता कीर्तिलता गुणैस्तव विभो सिक्ता च दानोदकैर्भैरु-
 स्तम्भबाष्पादिषु वितता प्राप्ता नभोमण्डलम् । धूपैस्त्वत्प्रतिपक्षलक्षवनिनानिःश्वासजैर्धू-
 पिता क्रुक्षैः कोरकितेन्दुना कुसुमिता श्रीरामचन्द्र प्रभो ॥ ४९ ॥ यद्वीजानि च मौक्ति-
 कानि करिणां दन्ता यदीयाङ्कुरा यत्पत्राणि शरद्वना हिमगिरिर्यस्याः प्रकाण्डो महान् ।
 यत्पुष्पाणि च तारका हिमरुचिर्यस्याः फलं सुन्दरं सेयं राजति रामकीर्तिलतिका ब्र-
 ह्माण्डभाण्डोदरे ॥ ५० ॥ नो ग्लानिं भजते दिने न च सुराधीशैः समीपीयते नो राहु-
 र्रसते न वा मृगदृशां वक्त्रैः पराजीयते । नो मेघैश्च पिधीयते न च कुहूकालेऽपि संक्षीयते
 श्रीरामक्षितिपाल भाति जगति त्वत्कीर्तिचन्द्रः सदा ॥ ५१ ॥ आकृष्टे युधि कार्मुके रघु-
 पते वामोऽब्रवीदक्षिणं पुण्ये कर्मणि भोजने च भवतः प्रागल्भ्यमास्मिन्न किम् । वामान्यः
 पुनरब्रवीन्न मम भीः प्रच्छाम्यहं स्वामिनं छिन्द्यां रावणवक्त्रपङ्क्तिमथवेत्येकैकमादिश्यताम्
 ॥ ५२ ॥ अम्भः कर्दमतामुपैति सहसा पङ्कः पुनः पांसुतां रेणुर्वारणकर्णतालयुगलैर्दिक्प्रा-

१ कथयन्तु. २ छाया सूर्यभार्या. ३ पानीयवाहाः. ४ पर्वतादिविषमस्थल इत्यर्थः. ५ यतोऽम्भसो द्रव-
 स्वेऽपि भवद्वायाश्चाद्युत्थापितरजःसंपर्कात्तस्य कर्दमता जातेति भावः.

न्तनीहाराताम् । निम्नत्वं गिरैः समं विषमतां शून्यं जैनाकीर्णतां निर्यते त्वयि रामचन्द्र
 नृपते त्यक्तस्वरूपं जगत् ॥ ५३ ॥ पाताले मेक्षु मूलं फणिपतिरभितः कीर्तिवह्नेस्तवैषा
 स्थूणा कैलासशैलो गगनमिह महामण्डपः पाण्डुदण्डाः । दन्तीन्द्रस्थूलदन्ता दैलततिर-
 तुला शारदाभ्राणि सारास्ताराः पुष्पाणि चन्द्रः फलमिदमलं राम राजेन्द्र मन्ये ॥ ५४ ॥
 कूर्मः पादोऽस्य यष्टिर्भुजगपतिरसौ भोजनं भूतधात्री तैलपूराः समुद्राः कनकगिरिरयं
 दैववर्तिप्ररोहः । ज्योतिश्चण्डांशुरोचिर्गगनमालिनिमा कज्जलं दह्यमाना शत्रुश्रेणी पतङ्गा
 ज्वलति रघुपते त्वत्प्रतापप्रदीपः ॥ ५५ ॥ शक्तिः सर्वातिरिक्ता विलसति न च ते पी-
 लुपाकप्रियत्वं वाक्यं धर्मे प्रमाणं स्वयमपि रचितं नान्य ईशोऽस्ति कश्चित् । नो वायं
 भेद आस्ते क्वचिदपि विषये नैव मिथ्या प्रवाहश्चित्रं पाण्डित्यमेतद्गहासि रघुपते गौतमा-
 द्यौरतर्क्यम् ॥ ५६ ॥ पूर्वत्रासिद्धबुद्धिर्द्विगुणितकरणेऽप्यास्ति तेऽल्पप्रयत्नो यः कश्चिन्नैव
 लोपं भजति बहुतरापेक्षिणोऽप्यन्तरङ्गाः । नो वा बाधः परेण क्वचिदपि विषये
 नापवादो गुणानां दृढीनां वर्णमात्रं सदनमिति नवो राम साधुत्वमार्गः ॥ ५७ ॥ प्रौढि
 धत्तां कलासु प्रथेयतु कुमुदं सत्पथे संचरेद्वा नेत्रानन्दं विधत्तामैवतु च विबुधानैस्तु राजा
 तथापि । दोषान्वेषी कैलङ्की सैहजजडतनुः सैक्षयः पक्षपाती नैक्षेत्रेशः कथं वा तुल्यतु
 तुलनां रामचन्द्रेण चन्द्रः ॥ ५८ ॥ माद्यद्वैतैर्गण्डगण्डच्युतमदमदिरासंचरच्चैश्वरीकीसाङ्गा-
 रानन्दगीताः कविभवनभुवस्ताः पुरस्ताद्भवन्ति । पश्चादक्षन्ति येषामुपरि करुणया रामभूपाल-
 मौलिरुद्रेलङ्घ्यवीचीबहलधवलमा बद्धकक्षाः कटाक्षाः ॥ ५९ ॥ बीजं चिन्तामणिश्चेत्कनक-
 गिरितटीजन्मभूमिर्भवेच्चेत्सेक्री चेत्कामधेनुर्विधिकुलमखिलं मूलसंस्कारभृच्चेत् । वित्तेशो

१ दिगन्ते समुद्राणां सत्त्वात्तत्र च वारणकर्णतालयुगलमेरिता रेणवो निपतिता हिमा भवन्तीति भावः । २ घो-
 टकसुरश्लुष्णाः सन्तः । ३ त्वत्सेवया वने प्रवेशादरण्यमपि जनपदवद्भवति । ४ मनोहरम् । ५ स्तम्भः । ६ श्वे-
 तयष्टिकाः । ७ पर्णसंततिः । ८ प्रसृताः । ९ अवष्टम्भहेतुः । १० दीपदण्डः । ११ दीपाधारपात्रम् । १२ तैलपूणाः ।
 १३ मध्यवर्तितत्त्वाद्बुद्धिर्लुदशङ्कुरः । १४ (चन्द्रपक्षे) तथा कलास्वशेषेषु प्रौढिं प्रागल्भ्यं धत्तां विभर्तुः (रामपक्षे)
 यथा कलासु विज्ञानेषु प्रौढिं धत्ते । १५ (चन्द्रपक्षे) तथा कुमुदं प्रकाशं प्रथयतु विस्तारयतु; (रामपक्षे) यथा
 कौ पृथिव्यां मुदं हर्षं जनयति । १६ (चन्द्रपक्षे) तथा सतां देवानां पन्थाः सत्पथ आकाशस्तस्मिन्संचरेत्;
 (रामपक्षे) यथा सत्पथे सता योग्ये मार्गे संचरति । १७ (चन्द्रपक्षे) तथा नेत्राणां लोचनानामानन्दं विधत्तां
 कुर्वताम्; (रामपक्षे) यथा नेतृणां रक्षकाणामानन्दं जनयति । १८ (चन्द्रपक्षे) तथा विबुधान्देवानवतु रक्षतु;
 (रामपक्षे) यथा विबुधान्पण्डितानवति । १९ (चन्द्रपक्षे) तथा च राजा शोभितोऽस्तु; (रामपक्षे) यथा नाम्ना
 क्रियया गुणैश्च राजा । २० (चन्द्रपक्षे) दोषा रात्रिस्तामन्वेषते तच्छीलः; (रामपक्षे) न दोषमन्वेषते किंतु
 गुणान् । २१ (चन्द्रपक्षे) कलङ्कवान्; (रामपक्षे) कलङ्का न । २२ (चन्द्रपक्षे) सहजतो जलमयी तदुत्पत्त्य सः;
 (रामपक्षे) निसर्गतो मूर्च्छितस्वभावो न । २३ (चन्द्रपक्षे) कृष्णपक्ष एकैककलाक्षयात्सक्षयः; (रामपक्षे) न
 कदाचन तस्य क्षयः किंतु सर्वदा वृद्धिरिव । २४ (चन्द्रपक्षे) पक्षेऽतीतेऽमायां पतनशीलः; (रामपक्षे) पक्षपाती
 न । २५ (चन्द्रपक्षे) नक्षत्राणां तारकाणामीशः स्वामी; (रामपक्षे) न च न क्षेत्रेशः किंतु सर्वेषां क्षत्राणामीशः ।
 २६ हस्ती । २७ अमरी ।

रक्षिता चेत्सरसिजनिलया मञ्जरी चेत्तदा स्याद्दाम क्षमापालमौले तव भुजलतया कल्पवृक्षः
 सद्यः ॥ ६० ॥ मन्ये मृत्योः सपत्नी जगति सुविदिता कालकूटस्य कन्या धात्री कर्कोट-
 कस्य स्मरणभयकरी किं च वज्रस्य माता । कल्पान्ताग्रेः पुरंध्री प्रभवति भगिनी भीषणा
 कालरात्रेर्दूतीयं तै रूपाणी मुरपुरमुदशां रामचन्द्र क्षितीश ॥ ६१ ॥ कृष्णः ॥ श्रीकृष्ण
 त्वत्प्रतापेन प्रतप्ताङ्गीर्दिगङ्गनाः । दिग्गजा वीजयन्त्येव कर्णतालैः पुनःपुनः ॥ ६२ ॥ मन्ये-
 ऽरण्ये कुलगिरिगुहागह्वरे पर्यटन्ती विद्धा दर्भैः किमपि चरणे वासुदेवस्य कीर्तिः । इन्दौ कुन्दे
 कुमुदमुकुले चामरे चन्दने वा दत्त्वा दत्त्वा मृदुनि पुरतः पादमेषा प्रयाति ॥ ६३ ॥ क्षीरक्षालि-
 तपाञ्चजन्यकिरणश्रीगर्वसर्वकषाः श्रीकृष्णार्जुनसारथेऽसुरारिपो त्वत्कीर्तिविस्फूर्तयः । कैला-
 सन्ति हिमाचलन्ति विकसत्कुन्दन्ति कन्दन्ति च क्षीरोदन्ति हलायुधान्ति विबुधाहारान्ति ही-
 रन्ति च ॥ ६४ ॥ त्वद्वाहोद्भूतधूल्यः करिकरनिकरैः सीकराश्च प्रयुक्ता व्योम व्यापुः समन्ता-
 द्यदुमुकुटमणे तत्र पङ्कोद्भुतोऽभूत् । आगच्छद्भिः सुरैः क्ष्मां तव भजनकृते स्फाटिकीभिः शिला-
 भिर्विद्धः पन्थास्तदानीं मुरसरिदिति तं मानवा मानयन्ति ॥ ६५ ॥ विक्रमार्कः ॥ तत्कृतं यन्न
 केनापि तद्वत् यन्न केनचित् । तत्साधितमसाध्यं यद्विक्रमार्केण भूभुजा ॥ ६६ ॥ सारसवत्ता
 विहता नवका विलसन्ति चरति नो कङ्कः । सरसीव कीर्तिशेषं गतवति भुवि विक्रमादित्ये
 ॥ ६७ ॥ हस्ती वन्यः स्फटिकघटिते भित्तिभागे स्वबिम्बं दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रतिगज इति त्वद्विषां म-
 न्दिरेषु । दन्ताघाताद्दलितदशनस्तं पुनर्वीक्ष्य सद्यो मन्दं मन्दं स्पृशति करिणीशङ्कया विक्र-
 मार्क ॥ ६८ ॥ कीर्तिस्ते दयिता तदीयजठरे लोकत्रयं वर्तते तस्माच्च जगतः पिता पितृधनं
 येनार्थिनां त्वद्धनम् । वीर श्रीवर विक्रमार्क भवतस्त्यागं न मन्यामहे कस्त्यागः स्वकुटुम्बपो-
 षणविधिवर्धव्ययं कुर्वतः ॥ ६९ ॥ मुञ्जः ॥ लक्ष्मीर्यास्यति गोविन्दे वीरश्रीवीरमेष्यति ।
 गते मुञ्जे यशःपुञ्जे निरालम्बा सरस्वती ॥ ७० ॥ भोजः ॥ त्वच्चित्ते भोज निर्यातं ह्ययं
 तृणकणायते । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकोच्चयः ॥ ७१ ॥ भोज त्वद्दान-
 पाथेधौ दरिद्रस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि भुजालम्बं दत्ते मेऽभयदायकम् ॥ ७२ ॥
 निजानपि गजान्भोजं ददानं प्रेक्ष्य पार्वती । गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्षत्यथ पुनः पुनः ॥ ७३ ॥
 प्रतापभीत्या भोजस्य तपनो मित्रतामगात् । और्वो वाडवतां धत्ते ताडितक्षणिकतां श्रिता
 ॥ ७४ ॥ भोज त्वत्कीर्तिकान्ताया नभोभालस्थितं महत् । कस्तूरीतिलकं राजन्गुणागारं
 विराजते ॥ ७५ ॥ अस्य श्रीभोजराजस्य ह्ययमेव सुदुर्लभम् । शत्रूणां शृङ्खलैर्लोहं तात्रं
 शासनपत्रकैः ॥ ७६ ॥ धारेश त्वत्प्रतापेन पराभूतस्त्वेषां पतिः । सुवर्णपात्रव्याजेन देव
 त्वामेव सेवते ॥ ७७ ॥ त्वद्यशोजलधौ भोज निमज्जनभयादिव । सूर्येन्दुबिम्बमिषतो धत्ते
 कुम्भद्वयं नभः ॥ ७८ ॥ शुक्तिद्वयपुटे भोज यशोब्धौ तव रोदसी । मन्ये तदुद्धवं मुक्ता-
 फलं शीतांशुमण्डलम् ॥ ७९ ॥ अद्य धारा सदाधारा सदालम्बा सरस्वती । पण्डिता

मण्डिताः सर्वे भोजराजे भुवं गते ॥ ८० ॥ सुरताय नमस्तस्मै जगदानन्दहेतवे । आनुषङ्गि
फलं यस्य भोजराज भवादृशाः ॥ ८१ ॥ श्रीभोज साम्यं तव कल्पवृक्षः सदा वदान्यो-
ऽपि कथं प्रयाति । यतो भवद्दानसुपुष्टविप्रह्वयेन कुक्षिभरिरस्य भर्ता ॥ ८२ ॥ भोजप्र-
तापं तु विधाय धात्रा शेषैर्निरस्तैः परमाणुभिः किम् । हरेः करेऽभूत्पवित्रम्बरे च भानुः
पयोधेरुदरे क्लृप्तानुः ॥ ८३ ॥ भोजप्रतापाभिरपूर्वं एष जागर्ति भूभृत्कटकस्थलीषु । य-
स्मिन्प्रविष्टे रिपुपार्थिवानां तृणानि रोहन्ति गृहाङ्गणेषु ॥ ८४ ॥ यथा यथा भोजयशो
विवर्धते सितां त्रिलोकीमिव कर्तुमुद्यतम् । तथा तथा मे हृदयं विदूयते प्रियालकालीघव-
लत्वशङ्कया ॥ ८५ ॥ पन्थाः संहर दीर्घतां त्यज निजं तेजः कठोरं रवे श्रीमान्विन्ध्यगिरे
प्रसीद सदयं सद्यः समीपे भव । इत्थं दूरपलायनश्रमवर्तां दृष्ट्वा निजप्रेयसीं श्रीमङ्गोज
तव द्विषः प्रतिदिनं जल्पन्ति मूर्च्छन्ति च ॥ ८६ ॥ धाराधीश धरामहेन्द्रगणनाकौतूहली
यामयं वेधास्त्वद्गणेन चकार खैटिकाखण्डेन रेखां दिवि । सैवेयं त्रिदशापगा समभवत्त्व-
त्तुल्यभूमीधराभावान्तु त्यजति स्म सोऽयमवनीष्टे तुपाराचलः ॥ ८७ ॥ राजन्मुञ्जकुलप्र-
दीप सकलक्षमापालचूडामणे युक्तं संचरणं तवाद्भुतमणिच्छत्रेण रात्रावपि । मा भूत्त्वद्दना-
वलोकनवशाद्दीडाभिनम्रः शशी मा भूच्चैयमरुन्धती भगवती दुःशीलताभाजनम् ॥ ८८ ॥
छन्नं सैन्यरजोभरेणं भवतः श्रीभोजदेव क्षमारक्षादक्षिणदक्षिणक्षितिपतिः प्रेक्ष्यान्तरिक्षं
क्षणात् । निःशङ्को निरपत्रपो निरनुगो निर्बान्धवो निःसुहृन्निःस्त्रीको निरपत्यको निरनुजो
निर्हाटको निर्गतः ॥ ८९ ॥ मुक्ताः केलिविसूत्रहारगलिताः संमार्जनीभिर्हृताः प्रातः
प्राङ्गणसीमिन् मन्थरचलद्वालाङ्गिलाक्षारुणाः । दूराद्वाडिमबीजशङ्कितधियः कर्षन्ति केली-
शुका यद्विद्वद्भवेणु भोजनृपतेस्तस्यागलीलायितम् ॥ ९० ॥ विद्वद्द्वन्द्वगुणानुरूपविभवत्या-
गैककल्पद्रुमे त्वर्गे वासिनि भोजराजनृपतौ विद्यानवद्यात्मनि । दातारो भुवि नैव भूमिव-
लये मा सन्तु किं तावता ज्ञातारोऽपि न सन्ति हन्त नितरामेतावता दूयते ॥ ९१ ॥
स्पृष्टाकृष्टासिपिष्टोत्कटकरटिघटाकुम्भकूटाषटान्तर्निष्ठचूतामृक्कटिन्यास्तटनिकटरटकोण-
पादादृहासः । भोजेन्द्र त्वद्गणक्षमाक्षतभटविकटोरःस्थलत्रोटकुप्यद्रृघौघत्रोटकोटिप्रकटच-
टचटाशब्दरौद्रोऽभवद्वाक् ॥ ९२ ॥ भो भो श्रीभोजदेव श्रयत विनयतः शत्रवः क्षत्र-
वर्गाः प्राणत्राणाय नौका न भवति भवतां क्वाप्यरण्यं शरण्यम् । मत्वा मातङ्गकुम्भद्वितय-
मिति पुरा क्रूरवृत्तिर्भिनसति क्रुद्धः शुद्धान्तकान्ताकुचकलशयुगं रंहसा सिंहशावः ॥ ९३ ॥
निरक्षीरे गृहीत्वा सकलखगपतीन्याति नालैकजन्मा चक्रं धृत्वा कराब्जे सकलजलनिधी-
श्रक्रपाणिर्मुकुन्दः । सर्वानुद्धृत्य शैलान्दहति पशुपतिर्भालनेत्रेण पश्यन्व्याप्ता त्वत्कीर्ति-

कान्ता सकलवसुमती भोजराज क्षितीन्द्र ॥ ९४ ॥ स्वर्गाद्रोपाल कुत्र व्रजसि सुरमुने भूतले
 कामधेनोर्वत्सस्यानेतुकामस्तृणचयमधुना मुग्धदुग्धं न तस्याः । श्रुत्वा श्रीभोजराजप्रचुर-
 वितरणं व्रीडशुष्कस्तनी सा व्यर्थो हि स्यात्प्रयासस्तदपि तदरिभिश्चर्वितं सर्वमुर्व्याम्
 ॥ ९५ ॥ कूर्मः पातालगङ्गापयसि विहरतां तज्जटीरूढमुस्तामादत्तामादिपोत्री शिथिलयतु
 फणामण्डलं कुण्डलीन्द्रः । दिव्यातङ्गा मृणालीकवलनकलनां कुर्वतां पर्वतेन्द्राः सर्वे स्वैरं
 चरन्तु त्वयि बहति विमो मोज देवी धरित्रीम् ॥ ९६ ॥ पृथ्वीराजः ॥ मन्दश्चन्द्रकिरी-
 टपूजनरसे तृष्णा न कृष्णाचने स्तम्भः शंभुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो न धातुर्गृहे । अ-
 स्माकं परमर्दनोऽस्ति वदने न्यस्तेन संरक्षितः पृथ्वीराजनरेश्वरादिति नृणां तत्पत्तने पू-
 ज्यते ॥ ९७ ॥ बीसलः ॥ आ विन्ध्यादा हिमाद्रेर्विरचितविजयस्तोत्रयात्राप्रसङ्गादुद्भवेषु
 प्रहर्षान्नृपतिषु विनमत्कन्धरेषु प्रपन्नः । आर्यावर्तं यथार्थं पुनरपि कृतवान्मलेच्छविच्छेदना-
 भिर्देवः शाकंभरीन्द्रो जगति विजयते बीसलः क्षोणिपालः ॥ ९८ ॥ विग्रहराजः ॥ ब्रूते
 संप्रति चाहवाणतिलकः शाकंभरीभूपतिः श्रीमान्विग्रहराज एष विजयी संतानजाता-
 त्मजः । अस्माभिः करदं व्यधायि हिमवद्विन्ध्यान्तरालं भुवः शेषस्वीकरणाय मास्तु भव-
 तामुद्योगशून्यं मनः ॥ ९९ ॥ हम्मीरः ॥ मुञ्चति मुञ्चति कोशं भजति च भजति प्रैक-
 म्परिवर्गः । हम्मीरवीरखड्गे त्यजति त्यजति क्षमामाशु ॥ १०० ॥ मां चक्र चक्रिविर-
 हज्वरकातरो भूः संकोचमम्बुज न याहि न यामिनीयम् । हम्मीरभूपह्यपादविदीर्णभूमीरे-
 णूत्करैरयमकारि दिवान्धकारः ॥ १०१ ॥ अनङ्गभीमः ॥ पृथ्वी श्रीमदनङ्गभीम महती
 तद्वेष्टनं वारिधिः पीतोऽसौ कलशोद्भवेन मुनिना स व्योम्नि खद्योतवत् । तद्विष्णोर्दनुजा-
 विनाथजयिनः पूर्णं पदं नाभवद्देवश्चेतसि वर्तते तव सदा त्वत्तो महान्नापरः ॥ १०२ ॥
 जगद्देवः ॥ चक्रः पप्रच्छ पान्थं कथय मम सखे नास्ति स कापि देशो वस्तुं नो यत्र
 रात्रिर्भवति भुवि खगायेति स प्रत्युवाच । नीते मेरौ समाप्तिं कनकवितरणैः श्रीजगद्देव-
 नाम्ना सूर्येऽनन्तार्हतेऽस्मिन्कतिपयदिवसैर्वासराद्वैतमृष्टिः ॥ १०३ ॥ श्रीकर्णः ॥ मुखे
 हारावाप्तिर्नयनयुगले कङ्कणभरो निर्तम्बे पत्राली सतिलकमभूपाणियुगलम् । अरण्ये
 श्रीकर्ण त्वदरियुवतीनां विधिवशादपूर्वोऽयं भूषाविधिरहह जातः किमधुना ॥ १०४ ॥
 त्वं द्वित्राणि पदानि गच्छसि महीमुखद्वयं यान्ति द्विषस्त्वं बाणान्दशपञ्च मुञ्चसि
 परे सर्वाणि शस्त्राण्यपि । ते देवीपतयस्त्वदस्त्रनिहतास्त्वं मानुषीणां पतिर्निन्दा तेषु कथं
 स्तुतिस्तव कथं श्रीकर्ण निर्णयिताम् ॥ १०५ ॥ लोकेशः कर्णराजाद्भुतकनकमयस्तावकी-

१ पिधानम्; (पक्षे) भाण्डागारम्. २ उल्लासनम्; (पक्षे) प्रकृष्टकम्पम्. ३ क्षान्तिम्; (पक्षे) पृथ्वीम्. ४ मुखे
 हाहा इति रावस्य शब्दस्यावाप्तिः. ५ नयनयुगले कमुदकं तस्य कणास्तेषां भरः. ६ नितम्बे पत्राणामालिः
 पङ्क्तिः. ७ तिलकवृत्तालम्बिपणियुगलम्. ८ वैरिणः. ९ देवाङ्गनास्वामिनः.

नप्रतापाङ्गुष्माण्डानां समूहो द्रव इव भवतेत्येव संभाव्य यत्नात् । तस्यापि प्लावनार्थं जल-
निधिमकरे व्यर्थतामत्र याते देव स्वद्वैरिनारीनयननयनजैर्निर्ममे नीरधीर्न ॥ १०६ ॥ श्री-
कर्ण प्रौढतेजाः प्रबलरिपुबलासत्त्वसंतापदक्षो नायं श्रीमत्प्रतापो जगति विलसति श्रीमहा-
राज किंतु । मन्येऽहं कौशिकेनानुपमितमहसा नूतनस्वर्गमृष्टावुत्कृष्टः सृष्ट एष प्रखरतर-
करो भास्करोऽसौ द्वितीयः ॥ १०७ ॥ पाण्ड्यः ॥ तवाङ्गणे सुन्दर वीर पाण्ड्य मतंगजाः
शृङ्खलिनो विभान्ति । आवासदानादरिभूपतीनामाशान्तशैला इव सापराधाः ॥ १०८ ॥
विन्ध्याद्रिः करसाधनी निरुपमो रत्नाकरः कोशभृत्सौगन्धी मलयाचलः परिचराः सर्वेऽपि
विद्याधराः । विश्वाशापरिपूरणं वितरणं देशोऽप्यहो दक्षिणः पाण्ड्याखण्डल वीर पाण्ड्य
भवतः किं किं न लोकोत्तरम् ॥ १०९ ॥ एतद्वन्तिबलैर्विलोक्य निखिलमालिङ्गिताङ्गी
भुवं संग्रामाङ्गणसीमि जंगमगिरिस्तोमभ्रमाधायिभिः । पृथ्वीन्द्रः पृथुरेतदुग्रसमरप्रेक्षोर्ष-
म्रामरश्रेणीमध्यचरः पुनः क्षितिधरक्षेपाय धत्ते धियम् ॥ ११० ॥ नृसिंहः ॥ आहवे
जगदुद्वण्डराजमण्डलराहवे । श्रीनृसिंह महीपाल स्वस्त्यस्तु तव बाहवे ॥ १११ ॥
त्वयि लोचनगोचरं गते सफलं जन्म नृसिंहभूपते । अजनिष्ट ममेति सादरं युधि विज्ञा-
पयति द्विषां गणः ॥ ११२ ॥ कौमुदीव तुहिनांशुमण्डलं जाह्नवीव शैशिखण्डमण्डनम् ।
पश्य कीर्तिनुरूपमाश्रिता त्वां विभाति नरसिंहभूपते ॥ ११३ ॥ गण्डाभोगे विहरति
मदैः पिच्छैले दिग्गजानां वैरिस्त्रीणां नयनकमलेष्वन्नानि प्रेमाष्टि । यद्यप्येषा हिमकर-
कराद्वैतसौर्वस्ति की ते कीर्तिर्दिक्षु स्फुरति तदपि श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र ॥ ११४ ॥ विद्यारत्नं
सरसकविता यानरत्नं तुरंगो वाञ्छारत्नं परमपदवी भोगरत्नं मृगाक्षी । स्त्रोतोरत्नं विबुधत-
टिनी मासरत्नं वसन्तो भूभृद्रत्नं कनकशिखरी भूपरत्नं नृसिंहः ॥ ११५ ॥ निशारत्नं चन्द्रः
शयनतलरत्नं शशिमुखी सभारत्नं विद्वाञ्श्रवणपुटरत्नं हरिकथा । कलारत्नं गानं
दिविगमनरत्नं दिनकरो महीरत्नं मन्ये सपदि नरसिंहः क्षितिपतिः ॥ ११६ ॥
श्रीलक्ष्मीनरसिंहसान्द्रजलदे चञ्चन्नखालीतडिद्धाम्नि च्छन्नरिपुप्रतापतपने कोपावलिं
वर्षति । पूर्णा शोणितवाहिनी सुरमनःसंतापदावानलः शान्तोऽभूद्विरराम वैरिवनितासीमन्त-
मार्गोदयः ॥ ११७ ॥ निर्यच्छोणितपूरताम्रवपुषः स्वैरं रुदन्तो मुहुर्देव श्रीनरसिंह ते
रिपुजना दिग्वाससो निस्त्रपाः । उद्रच्छज्जटरान्त्रनालसहितास्ते नूनमासन्पुनर्जन्मानो
रणभूमिमातुरुदरात्कालमेव च्युताः ॥ ११८ ॥ देव त्वत्तरुणप्रतापशिखिनो निःशेषमर्धायते
शत्रूणां पटलं तदीयमयशो जानामि धूमायते । मार्तण्डांशुलसन्नखावलिरसौ ज्वालाकलापायते
दुःखानां निकरस्तथा सुमनसां संघः पतङ्गायते ॥ ११९ ॥ किं मध्याह्नदिवाकरोऽयमपरः
किं वायमौर्वानलः किं वासौ चपलाचयः पशुपतेः किं मालनेत्रानलः । किं वासौ

प्रलयानलः किमपवा सर्वोऽपि भौमानलः श्रीमत्सिंह भवत्प्रतापमहिमा नोदेति केषां मतिः
 ॥ १२० ॥ काठिन्यं कुचकुम्भयोर्नयनयोश्चाश्रयमेतद्वयं भो ब्रह्मन्भवता कथं न
 पदयोरस्माकमासादितम् । इत्थं श्रीनरसिंह ते त्रिभुवनाधीशस्य धाटीभिया कान्तारेषु मिथः
 पलायनपरा जल्पन्ति वैरिस्त्रियः ॥ १२१ ॥ एताः संप्रति गर्भगौरवभराद्राज्ञोऽवरोधाङ्गनाः
 कान्तारेषु पलायितुं वत कथं पद्मचां भवेयुः क्षमाः । इत्थं चेतसि संविभाव्य सदयं
 वैकुण्ठकण्ठीरव त्वन्नादावलिभिः सखीभिरिव किं तद्गर्भपातः कृतः ॥ १२२ ॥ स्नातस्त्वद्भि-
 पुरक्तपाथसि यशोघौताम्बरं धारयंछक्ष्मीश त्वदरातिवक्रकमलैर्भूदेवतां पूजयन् । जुह्वैतद-
 सूनप्रकोपदहने युष्मत्प्रतापोदयः शत्रुच्छत्रधरार्थदर्पयशां प्राणाहुतीराददे ॥ १२३ ॥
 कीर्तिः श्रीनरसिंह ते त्रिपथगा तत्रोदितं कैरवं चान्द्रं मण्डलमत्र नीलमिव यत्तद्भृङ्गचन्दं
 किमु । यद्वा त्वदलितारिष्टन्दतरुणीचित्तेन्धनाग्नेः स्थलं चन्द्रस्तत्र विभाति नीलमिव
 यद्धूमः स मन्यामहे ॥ १२४ ॥ अन्तर्विष्णोस्त्रिलोकी निवसति फणिनामीश्वरे सोऽपि
 शेते सिन्धोः सोऽप्येकदेशे तमपि चुलुकयां कुम्भयोनिश्चकार । धत्ते खँद्योतलीलामयमपि
 नभसि श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र त्वत्कीर्तेः कर्णनीलोत्पलमिदमपि च प्रेक्षणीयं विभाति
 ॥ १२५ ॥ नृत्यद्गर्गाट्टहासप्रचरसंहचरैस्तावकीर्नैर्यशोभिर्धावल्यं नीयमाने त्रिजगति
 परितः श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र । नेष्ट्यद्यद्येष नाभीकमलपरिमलप्रौढिमासादयिष्यद्देवानां
 नाभविष्यत्कथमपि कमलाकामुकस्यावबोधः ॥ १२६ ॥ श्रीमद्वैकुण्ठकण्ठीरव तव नि-
 नदाकर्णनत्रासधावच्छक्रेभोजिन्नगण्डस्थलविगलदतिस्वच्छमुक्तामणीनाम् । माला ताराव-
 लीयं विलसति च पतद्दानपाथःपयोधिर्नो चेत्कृत्या नु तारावलिरथ लवणः सागरोऽसौ
 कुतस्त्यः ॥ १२७ ॥ द्विर्भावः पुष्पकेतोर्विबुधविटपिनां पौनरुक्त्यं विकल्पश्चिन्तारत्नस्य
 वीप्सा तपनतनुभुवो वासवस्य द्विरुक्तिः । द्वैतं देवस्य दैत्याधिपमथनकलाकेलिकारस्य
 कुर्वन्नानन्दं कोविदानां जगति विजयते श्रीनृसिंहः क्षितीन्द्रः १२८ ॥ वीरवरः ॥
 कामो वामदशां निधिर्नयजुषां कालानलो विद्विषां स्वःशाखी विदुषां गुरुगुणवतां पार्थो
 धनुर्धारिणाम् । लीलावासगृहं कलाकुलजुषां कर्णः सुवर्णार्थिनां श्रीमान्वीरवरः क्षितीश्वर-
 वरो वर्वर्ति सर्वोपरि ॥ १२९ ॥ वीरभानः ॥ लङ्काधामनि वीरभाननृपतेः प्रेक्ष्य प्रतापो-
 दयं प्रत्यागारमधीरनीरजदृशो भूयो हुताशभ्रमात् । क्षुभ्यद्वाणिविधूतपाणिविगलन्मुक्ता-
 मणिप्रस्खलद्वाष्पश्रेणिविलोलेवणिदयितं कण्ठस्थले बिभ्रति ॥ १३० ॥ भेरीझाङ्गतिभि-
 स्तुंगनिनदैः कुम्भीन्द्रकोलाहलैः प्रस्थाने तव वीरभान दलितं ब्रह्माण्डभाण्डोदरम् ।
 आघाय ज्वलति प्रतापदहने रङ्गैः पुनर्वैधसा तारानायकतारकासुरसरिद्व्याजादिवायोजितम्
 ॥ १३१ ॥ वीरसिंहः ॥ वीरसिंहारिनारीणामञ्जनाक्ताश्रुबिन्दवः । उरोजे पतिता रेजुः

सरोजे मधुपा इव ॥ १३२ ॥ यस्योच्छिन्ना न वेदा मनसि सद्यता दूषणानामभावो
 दक्षो दूरेऽणुदृष्ट्या जहति कठिगतां दानशक्तिर्गिरिष्ठा । आधत्ते यश्च कुन्दं शिरसि द-
 रवतां यश्च दूरीकृतातिः स श्रीमान्वीरसिंह त्वमिव तव रिपुस्तत्र दम्भं प्रतीमः ॥ १३३ ॥ वै-
 कुण्ठाभप्रकामः कमलयुतशिराः कुञ्जराकृष्टदृष्टिः कोदण्डोदारनामाप्यमितपरिजनों विश्ववि-
 ख्यातकीर्तिः । सुन्दर्यासक्तचित्तः समरणविजयी कङ्कणाहारयुक्तो वीर श्रीवीरसिंह इवमिव
 तव रिपुः किंतु मुक्तादिवर्णः ॥ १३४ ॥ रूपनारायणः ॥ अये यदि समीहसे परपुरावरोधं
 सदा समाकलय मद्भचः किमपि रूपनारायण । प्रतीपनृपनागरीनयननीरकछोलिनीसमु-
 त्तरणचातुरीं तुरगराजमध्यापय ॥ १३५ ॥ रामजामः ॥ क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिहृदयसर-
 स्तोषशोषं दधाने त्वद्दोष्णां सुप्रतापे तपति बहुगुणा रामजाम क्षितीन्द्र । सूर्यो मित्रत्वमा-
 यात्समजनि दहनः कृष्णवर्त्मा निमज्जन्पारावाराम्बुपूरे निवसति वडवावाहिरन्यत्किमु द्याम्
 ॥ १३६ ॥ श्रीवीरः ॥ दृष्टः साक्षादसुरविजयी नाकिनां चक्रवर्ती मात्स्यो न्यायः कथयति
 यथा वारुणीदण्डनीतेः । पातालेन्द्रादहिभयमथास्त्येव नित्यानुषक्तं तन्नः पुण्यैरजनि भवता
 वीर राजन्वती भूः ॥ १३७ ॥ ऐश्वर्यं नहुषस्य शंभुविषयश्रद्धा दशास्यस्य सा शौर्यं श्रीरघु-
 नायकस्य सहजं गाम्भीर्यमम्भोनिधेः । दातृत्वं बलिकर्णयोरिह जगत्येकत्र चेतस्यात्तदा
 श्रीवीरक्षितिपालमौलिनृपतेः साम्यं कथंचिद्भवेत् ॥ १३८ ॥ भिक्षुद्वारि सदानवारिमधुपश्रे-
 णीमिमान्दुध्रमान्धत्ते यन्तुवधूर्ध्वधूकरतलं शोणाम्बुजाशङ्कया । सैवान्वेति पलायितेति च-
 किता हस्ताग्रमाधुन्वती मुग्धा वीरमहीपते तदखिलं त्वद्दानलीलायितम् ॥ १३९ ॥ श्री-
 वीर क्षितिपाल ते सुललितं दानोद्यमे यद्भवः कास्ते सर्वहिरण्यमित्युदभवत्तत्कालमाकर्ण्य
 तत् । तापः प्राप हिरण्यरेतसि जनि जाड्यं हिरण्याचले स्वेदाम्भोऽपि हिरण्यगर्भवपुषि
 स्वापाय संत्रासतः ॥ १४० ॥ राजानः शशिभास्करान्वयभुवः के के न संजज्ञिरे भर्तारं
 पुनरेकमेव हि भुवस्त्वां वीर मन्यामहे । येनाङ्गं परिमृद्य कुन्तलमथाकृष्य व्युदस्यायतं चोलं
 प्राप्य च मध्यदेशमसकृत्काश्यां करः प्रापितः ॥ १४१ ॥ स्वान्ते वैभवमस्ति नैव परतः
 प्रामाण्यानिर्धारणं नैवातद्वति तत्प्रकारकमतिर्नैवोपमानं तव । त्वद्देशेषु विभाति न च्छल-
 कथा नो वा क्वचित्संशयः श्रीवीर प्रथिता कथं पुनरियं नैयायिकत्वप्रथा ॥ १४२ ॥ की-
 र्तिस्ते धनिकाधनं मधुरिमा तस्याधमर्णा सुधा शीतांशुः प्रतिभूस्तदर्धनकृते सैषा दिवं धा-
 वति । सा लीना तव वाचि वीरनृपते चन्द्रो निरङ्घ्रिध्वनिः शङ्कातङ्कभृदंशुकावृततनुर्नक्तं परि-
 भ्राम्यति ॥ १४३ ॥ वीरक्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वकीर्तिस्तुलनां मृगाङ्गम-
 लिनो धत्तां कथं चन्द्रमाः । स्यादेतत्त्वदरातिसौधशिखरप्रोद्भूतदूर्वाङ्कुरासव्यग्रमतिः पते-
 द्यदि पुनस्तस्याङ्गशायी मृगः ॥ १४४ ॥ श्रीमद्वीर महीमहेन्द्र भवतः प्रस्थानकालोज्ज्व-

द्वादित्रध्वनिजीतमानुहरयो द्वागम्बरं प्रागमन् । तस्मिन्नेवमुपद्रवे किल विपर्यस्तं समस्तं
 रवेर्युग्मयाः सप्तरथाङ्गमेकमपदं सूतश्चिरादुद्धमः ॥ १४९ ॥ गर्वग्रन्थिलगुर्जरज्वरकरः कर्णाट-
 कर्णाटवीदावाग्निद्रिविणेन्द्रवीर्यदलनो गौडेन्द्रनिद्राहरः । हम्मीरप्रमदामदालसलसङ्गनर्तन-
 स्तम्भनः प्रस्थाने तव वीर डिण्डिमचमत्कारः समुज्जम्भते ॥ १४६ ॥ श्रीकैण्ठासक्तह-
 स्तोऽभिगतमणिगणः शैशवाभ्यस्तविद्यो लावण्यध्वस्तकामो कविजनमिलितो यौवनासप्र-
 कामः । आदत्तक्षेणिदण्डो द्विजवशकृतधीः कङ्कणाहारयुक्तः स श्रीमान्वीर वीर त्वमिव
 तव रिपुस्तत्र मुक्तादिवर्णः ॥ १४७ ॥ लोकानां मानमात्रं मनुजजनरतिस्त्वंसूदाङ्घ्रिरक्षो
 राज्ञामासत्त्वदक्षः कृतसमयरुचिर्मण्डितो वीरवर्गैः । कायत्वञ्जीनकेतुः करकलितयवा
 कोषमार्नैर्विहीनः श्रीमद्वीराधिराज त्वमिव तव रिपुस्तत्र मन्दं प्रतीमः ॥ १४८ ॥ वादा-
 नाशानुयुक्तो नगरकृतमतिर्यौवनाक्रान्तदेहः संग्रामप्राप्तैर्यो न विदलितरुची राजलक्ष्म्या-
 तिहीनः । नित्यं दारासभस्थः प्रखरतनुनिभो यः सुभिसानुवर्तो श्रीमद्वीराधिराज त्वमिव
 तव रिपुस्तत्र मुक्तादिवर्णः ॥ १४९ ॥ श्रीवीर त्वद्विपूणां रणशिरसि शरैर्भिन्नशीर्षाङ्गकानां
 वीरावेशाद्रतानां दिवमधिकरुषान्योन्यशौण्डीर्यभाजम् । श्लेषे दिव्याङ्गनानां भुवि कचनि-
 चयो द्वाकटाक्षे शरासासीपुद्गान्त्यारिवीर भ्रमकुटिलहृदामाजिरावर्तते स्म ॥ १५० ॥
 बल्लालः ॥ बल्लाल क्षेणिपाल त्वदहितनगरे संचरन्ती किराती कीर्णान्यालोक्य रत्नान्यु-
 रतरखदिराङ्गारशङ्काकुलाङ्गी । मुक्त्वा श्रीखण्डखण्डं तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्ती श्वा-
 समोदानुयातैर्मधुकरनिकरैर्मधुशङ्कां विभर्ति ॥ १५१ ॥ मणिपालः ॥ प्रामाण्यं परतो न
 शक्तिगणना सादृश्यलोपः सदा कार्यं चेश्वरकर्तृ नन्वनुमितौ ज्ञानं विशिष्टात्मकम् । सर्वं
 न्यायनयानुसारिविबुधे चैतन्यनाशोपमान्नश्येत्तन्मणिपाल भूप भवतो नैयायिकत्वं कुतः
 ॥ १५२ ॥ मुकुन्ददेवः ॥ करवारिरुहेण संधुनाने तरवारि नृपतौ मुकुन्ददेवे । वरयन्त्य-
 मरावतीतरुण्यः प्रथमं काञ्चनपारिजातमालाः ॥ १५३ ॥ रुद्रः ॥ कंतिपयदिवसैः क्षयं
 प्रयायार्त्कनकगिरिः कृतवासरावसानः । इति मुदमुपयाति चक्रवाकी विर्तरणशालिनि
 वीररुद्रदेवे ॥ १५४ ॥ कवीन्द्राणामासन्नप्रथमतरमेवाङ्गणभुवश्चलदृङ्गासङ्गाकुलकरिमदामो-
 दमधुराः । अमी पश्चात्तेषामुपरि पतिता रुद्रनृपतेः कटाक्षाः क्षीरोदप्रसरदुरुवीचीसहचराः
 ॥ १५५ ॥ भूयो भूयस्त्वदरिदलनाद्वासनाशासकाशाद्यातैर्वीरैरहह तरणेखल्वणेषु व्रणेषु ।
 सायं सायं लवणसलिलस्पर्शबाधासमाधावस्यालस्या कलितवपुषो रुद्र कः स्यादुपायः
 ॥ १५६ ॥ चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो बत वने रामोऽमुना वञ्चितः किं चानेन कुलाङ्गनानय-
 नयोर्लावण्यलक्ष्मीर्हता । सस्यानामभिलाषकस्य भवतः श्रीरुद्रचन्द्र प्रभो तन्मन्ये हरि-

१ अश्वाः. २ इह पद्ये शत्रुपक्ष आयाश्चरत्यागः. ३ अत्र पद्ये मकारस्थाने-दकारः पठनीयः. ४ महती.
 ५ अल्पैः. ६ मेरुः. ७ नाशः. ८ दानम्.

णस्य हन्त हननायाखेटकोपक्रमः ॥ १५७ ॥ रुद्रस्यापि दिग्गम्बरस्य कृपया स्वर्गेऽमराः
कोटिशो याचन्ते न कदापि काञ्चनमहो शश्वत्सदा भुञ्जते । एकोऽहं वसुधातले न च
पुनः स्नेहस्य पात्रं सदा याचिष्ये कथमन्यभूपतिमतः श्रीरुद्रभूमीपते ॥ १५८ ॥ भार्गवः ॥
तन्वन्ती तिमिरद्युतिं कृतवती प्रत्यर्थिचक्रव्ययामेषा भार्गव तावकी विजयते निस्त्रिशधारा
निशा । युद्धक्रुद्धविपक्षपक्षविदलत्कुम्भीन्द्रकुम्भस्थलभ्रश्यन्मौक्तिककैतवेन परितस्तारा-
वलीं वर्षति ॥ १५९ ॥ भीमः ॥ रुधिरविसरप्रसाधितकरालकरवालरुचिरभुजपरिवः ।
झटिति भ्रुकुटिविटङ्कितललाटपट्टो विभाति नृपभीमः ॥ १६० ॥ युष्मद्वोर्दण्डमण्डपवनमितरण-
ञ्चण्डकोदण्डदण्डोन्मुक्तेषूच्छिलमूर्च्छितप्रतिनृपतिभुजाखण्डमुण्डा च कीर्णा । गायनृत्यत्प्रव-
लग्नजनचिरवधूदत्ततालैः करालैर्वैतालैरदृहासप्रकटितदशनैर्युद्धभूर्भाति भीम ॥ १६१ ॥
मानसिंहः ॥ काञ्चीं काञ्ची न धत्ते कलयति न दृशा केलितल्पं कलिङ्गी सिन्दूरं दूर एव
क्षिपति करतलन्यस्तमाङ्घ्रीं पुरंध्री । सौराष्ट्री माष्टि भूयः सपदि नयनयो रक्तता रक्ति-
मानं कार्णाटी कर्णिकायां मलिनयति मनो मानसिंहप्रयाणे ॥ १६२ ॥ भाव-
सिंहः ॥ यस्याग्निः कोपपुञ्जे वसति खुरपुटे वाजिनां गन्धवाहो लक्ष्मीः सस्नेहदृष्टौ कमठ-
कुलमणेर्वाचि वाचामधीशः । रौक्षे कौक्षेयकाग्रे क्षपितक्षपितरि कोपनोऽसौ कृतान्तः कस्तं
श्रीमार्वासिंहं प्रबलमखभुजामाश्रयं नाश्रयेत ॥ १६३ ॥ भैरवः ॥ धनानि विद्वत्कवि-
मण्डलीषु पक्षेषु बाणानपि कामिनीषु । वर्षन्ति वज्राण्यरिधोरणीषु श्रीभैरवक्षोणिमणेः
कटाक्षम् ॥ १६४ ॥ कल्याणदासः ॥ कीर्तिस्वर्गतरंगिणी हिमगिरिर्विद्यानटी रङ्गभूर्ला-
वण्यामृतभाजनं रसिकता वल्ली रसालद्रुमः । कान्तापाङ्गमृगस्थली तरुणता लक्ष्मी-
विलासाम्बुजं जीयाद्विश्वविभूषणं नरपतिः कल्याणदासाभिधः ॥ १६५ ॥ कातववी-
रभद्रः ॥ कीर्तिः कातववीरभद्र भवतः स्वर्वाहिनीगाहिनी दिक्पालानखिलान्परीत्य
दधती पाण्योः प्रतापानलम् । सप्ताम्भोनिधिमण्डलान्यधिगतास्त्वय्येकपत्नीव्रतख्याते वि-
ष्णुपदं स्पृशत्यनुदिनं शेषस्य शीर्षाण्यपि ॥ १६६ ॥ कुसुमेन्द्रसाहिः ॥ वीर श्रीकु-
सुमेन्द्रसाहिनृपतेः प्रौढप्रतापो वरः कन्या काञ्चनमालवक्षितिपतेः साम्राजलक्ष्मीरियम् ।
तस्या वेषकरग्रहस्य समये तत्कुम्भसंस्थापितं कर्तुं मण्डपबन्धनं विरचितुं विप्रा वयं
प्रेषिताः ॥ १६७ ॥ अर्जुनेन्द्रः ॥ आयातस्ते समीपं तव गुणविमलान्पण्डितो वादकर्ता
काव्ये भव्ये हि रेवाभवविगतरसे रूयुगे रोपहर्ता । नाहं जाने चिकित्सां सकल-
गुणनिषे दुर्देरिद्रत्वरोगे श्रीमद्राजार्जुनेन्द्र प्रबलमपि यते कल्पिता सा चिकित्सा ॥ १६८ ॥
कार्तवीर्यः ॥ काष्ठानुषङ्गात्परिवर्धमाने जाग्रत्प्रतापज्वलने त्वदीये । श्रीकार्तवीर्यं प्रसभं
पतन्ति प्रत्यर्थिपृथ्वीपतयः पतङ्गाः ॥ १६९ ॥ माणिकः ॥ यशःशशाङ्काम्युदये
प्रवृद्धो द्विषद्वधूनेत्रजलाम्बुराशिः । नष्टं हि दारिद्र्यतमो बुधानां तव क्षितौ माणिक

भूमिपाल ॥ १७० ॥ सदग्रहरैर्भवता प्रदत्तैर्मदङ्गनाकण्ठतटाग्रहारैः । श्रीमाणिकक्षोणि-
 बते प्रतुष्टा यथा यशो गायति तद्विधेहि ॥ १७१ ॥ संजाते द्रवरूपतां हि रजताद्रौ स्वर्णशैले
 द्रुते भूमिपालललाम माणिकविभो प्रौढैः प्रतापानलैः । योगेऽमृदनयोः सुपाण्डुररुचिः सा
 तेऽरिकान्ताजनैर्नाता स्वीयकपोलयोश्च विरहव्याजेन गोपायते ॥ १७२ ॥ भोगासक्तैक-
 चेता भयवरामुखकृद्वीतिहा स्वाश्रितानां भागान्भव्याय यच्छज्जगति भवनतः साधु
 भण्डारतिश्च । भूपानां ग्लानिकर्ता भटनगजयभध्वंसदेहो हि भञ्जाकीर्णः श्रीमाणिकेन्द्र-
 स्त्वमिव तव रिपुस्तत्र कम्पं प्रतीमः ॥ १७३ ॥ संग्रामक्षोणिदृष्ट्यच्चपलरिपुचमूस्निन्धुकी-
 लालमालां पीत्या कालः कृपाणोऽम्बुद उपसमरं गर्जते वीरघोषैः । वर्षत्युद्धामगौरं
 दिशि दिशि तव भोः कीर्तिवारीभकुम्भप्रोद्यन्मुक्ताहिमाश्मच्छुरितमरिततेर्माणिकक्षोणिपाल
 ॥ १७४ ॥ वेङ्कटपतिः ॥ अत्र मन्मथमिवातिमुन्दरं दानवारिमिव दिव्यतेजसम् ।
 शैलराजमिव धैर्यशालिनं वेद्मि वेङ्कटपतिं महीपतिम् ॥ १७५ ॥ रूपमणिः ॥ श्रीमद्रूप-
 मणे गुणेन यदयं हीनोऽपि नीतो गुरोर्गाढं गौरवमादरेण भवता तेनास्ति शंभुर्भवान् ।
 यत्तेनाप्यऋजुः कलङ्कविकलो दोषाकरोऽपि स्फुटं विप्राधीशपदे विधाय विधृतश्चान्द्रोऽनिशं
 मस्तके ॥ १७६ ॥ रामनाथः ॥ करकम्पितखङ्गयष्टिभीमे रणसंनाहितरामनाथवीरे ।
 अरिभूदमर्त्यसुन्दरीणामचलन्दक्षिणवामलोचनानि ॥ १७७ ॥ राजेन्द्रसिंहः ॥ मूर्धा
 कल्याणवाही करजितवसुधः सर्वदा पूर्णकामो विख्यातः कर्णवृत्त्या वचसि न च कटु-
 श्चित्रपाकानुभावी । कोशापेक्षी परस्मादुचितबहुकथः सर्वदा पूर्णलोक इत्थं राजेन्द्रसिंह
 त्वमिव तव रिपुस्तत्र कम्पं प्रतीमः ॥ १७८ ॥ श्रीमिश्रः ॥ युधि श्रीमिश्रोर्वीधर तव रिपूणां
 बलमन्दैः सहोर्भूत्वा रूपं भटिचिणि सैदेः प्राप च गदैः । नदेरासीच्चापातसंसमपयदेस्तत्र
 समभूत्सुतो ज्ञातां निन्देः^१ समजनि विसुम्यामपि रदैः^२ ॥ १७९ ॥ माधवः ॥ सत्यासक्तमना
 गुणाकरलताकीर्णो न दीनाश्रयोरिष्टध्वंसपराजयश्च सुमनोवन्दैरलं वन्दितः । नानास्थानक-
 लाप्रधानमहिमा नित्यं सदानन्दकः श्रीमान्माधव एव माधवसमः क्षोणीतले राजते ॥ १८० ॥
 राजबहादुरः ॥ नित्यं वृद्धिमुपैषि संकलयसे सर्वाः कलाः सर्वदा सानन्दं कुमुदाकरं
 वितनुषे नास्ते कलङ्कस्तव । सर्वाशाः परिपूरयन्समुदयं धत्सेऽनिशं सर्वतो न श्रीराज-
 बहादुरेन्द्र नृपते चन्द्राधिकस्त्वं कथम् ॥ १८१ ॥ नाना ॥ जयश्रियः कृपाणीयं वेणी
 नानाख्यभूपतेः । अस्यां करगृहीतायामसावभिमुखी तव ॥ १८२ ॥ बङ्गालिदासः ॥
 बङ्गालिदास भवतः शुभनामवर्णाः पक्षेषुपञ्चविशिखानि नितम्बिनीषु । प्राणान्ति बन्धुषु
 विरोधिषु पाण्डवन्ति देवद्वामन्ति कविपण्डितमण्डलीषु ॥ १८३ ॥ मल्लशाहः ॥ मृगः

१ विष्णुः. २ हरम्. ३ मदनशशकत्वात्. ४ कवचित्. ५ अदन्तीत्यर्थः. ६ असादीत्यर्थः.
 ७ अगादीत्यर्थः. ८ अपानादीत्यर्थः. ९ समपापादीत्यर्थः. १० स्वनिन्दीत्यर्थः. ११ विस्वरादीत्यर्थः.

प्रमीललोचनः पिकः कृतोक्तिमोचनः श्रितानतिः कृताततिर्मरालिकास्खलद्वतिः । नि-
रीक्ष्यते लसन्मते सुमच्छशाह भूपते तवारिकामिनी वृथादुतं हृताटवी यथा ॥ १८४ ॥
पलायिता तवारिवामलोचना यदा यदा पुलिन्दनायकैः सुलिप्तकालकूटसायकैः । विहाय
नासिकासु मौक्तिकं स्वजं च मौक्तिकीं विलुण्ठिताः पुमर्थपद्ममेह मच्छभूपते ॥ १८५ ॥
आदायादाय मुक्तास्तदनु शिखिधियादाय माणिक्यसर्वं धूमभ्रान्ति वहन्त्यः स्ववदनकम-
लामोदलुब्धालिङ्गन्दे । पक्तुं भिद्यः प्रवृत्ताः सरमसमसकृद्यद्विपत्पत्तनेषु द्रूमः किं की-
र्तिपूरं धवलितवसुधं मच्छशाहस्य तस्य ॥ १८६ ॥ निजामशाहः ॥ नृपतिनिजाम तवा-
द्भुतचरणार्पणबहलपीडाभिः । रचयति बहिरिव रसनामरुणध्वजैतवादवनिः ॥ १८७ ॥
धराणिधर निजामशाह युष्मत्करकरवालकरालकालसर्पः । द्विषदमुपवनं निपीय पीनो दिशि
दिशि मुक्षति कक्षुकं यशस्ते ॥ १८८ ॥ अटकटकघोटकप्रकटापटङ्कारवच्चटच्चटदिति
स्फुटं स्फुटति मेदिनी खर्परम् । निजामधरणीपतौ वलति कौतुकाडम्बरादिदं भुवनमण्डलं दर-
दरीदरीदर्पहो ॥ १८९ ॥ क्षोणीकाम निजामशाह भवतः प्रौढैः प्रतापानलैर्द्रागेव द्रवकू-
पतामुपगते चामीकराणां चये । अश्यद्वासवधामधौरिणि मुहुर्मज्जद्ग्रहग्रामणि त्रस्यत्कामिनि
निःपतद्द्वनितलं मेरोः समुन्मीलति ॥ १९० ॥ क्षोणीकाम निजाम तावकभुजं लब्ध्वा
भुजंगीश्वरं जानीमः करवालकालभुजगी किं नाम गर्भिण्यभूत् । मत्तेभेन्द्रविभिन्नकुम्भवि-
दलन्मुक्ताकलापच्छलादच्छामण्डपरंपरामधिरणं सूते स्फुरन्ती मुहुः ॥ १९१ ॥ वाहल्यूह-
क्षुरक्षतां वसुमतीं संवीक्ष्य मूर्च्छीवतीं भेरीझाङ्कतिचञ्चलेन पयसा वारांनिधिः सिञ्चति ।
दिग्बाला तनुते निजामनृपतेर्वातं पताकांशुकैर्धूलीधोरणिरश्विनीसुतमिव प्रष्टुं दिवं धावति
॥ १९२ ॥ विद्वद्गोष्ठीगरिष्ठ प्रतिभटदमन श्रीनिजाम प्रतीमः कृत्वा त्वत्कीर्तिगाथां वहति
गणविधिं पद्मयोनिः कठिन्या । वक्रालेखा गुरूणाममृतकरकलां कश्चुमल्लीमरालाः शुद्धा
लेखा मधुनां विसभुजगनभोनिम्रगा दन्तिदन्ताः ॥ १९३ ॥ अङ्गासंजातभङ्गाद्यनवनवस-
तिप्राप्तरङ्गाः कलिङ्गास्तैलङ्गाः स्वर्गगङ्गाभिषवणमतयः शीर्यदङ्गाश्च वङ्गाः । लाटाः स्वि-
द्यच्छलाटाः पदगमनढडाः श्वासलोलाश्च चोला जायन्ते श्रीनिजाम पृथुरण भवतः प्रौढ-
निःसाणनादात् ॥ १९४ ॥ अकबरः ॥ जम्बुद्वीपगृहप्रकाशनकरी स्नेहक्षमाधायिनी नीत्यो-
द्गीर्णमपीततिः खलजनश्रेणी पतङ्गान्तकृत् । गाजीन्द्राकबरक्षितीश्वरमनश्चिन्तान्धकारापहा
यस्य क्षोणिपतेरराजदखिलं दीपोऽपमा लेखनी ॥ १९५ ॥ हस्ताभोजालिमाला नखशशिरुचि-
रश्यामलच्छायवीचिस्तेजोऽग्नेर्धूमधारा वितरणकरिणो गण्डदानप्रणाली । वैरिश्रीवेणिदण्डो
लवणिमसरसी बालशैवालवल्ली वेष्टत्यम्भोधरश्रीरकबरधरणीपालपाणौ कृपाणः ॥ १९६ ॥
वीर त्वं कार्मुकं चेदकबर कलयस्युग्रटङ्कारघोषं दूरे सद्यः कलङ्का इव धरणिभृतो यान्ति

कङ्कालरोषाः । शङ्कापत्रश्च किं कारणमिति मनसा भ्रान्तिपङ्कायितेन त्यक्त्वाहंकारमङ्गाद्विमृ-
जति गृहिणीं किं च लङ्काधिनाथः ॥ १९७ ॥ जल्लालुदीनः ॥ कर्णाटं देहि कर्णाधिकविधिवि-
हितत्यागलटं ललाटप्रोक्तुङ्गाविडं वा प्रचलभुजचलप्रौढिमागाढराढम् । प्रस्फूर्जद्गुर्जरं वा
दलितरिपुवधूर्गर्भवैदर्भकं वा गाती राजावदष्टे कुशशतमथवा शाहजल्लालुदीनः ॥ १९८ ॥
गाजी जल्लालुदीन क्षितिपकुलमणे द्राक्प्रयाणे प्रतीते प्रेयस्यः प्रारभन्ते तरलतरगति-
व्याकुला मङ्गलानि । नेत्राम्भःपूरपूर्णस्तनकलशमुखन्यस्तबालप्रवालास्तुत्यन्मुक्ताकला-
पच्युतकुचकुसुमछद्मनाकीर्णलाजाः ॥ १९९ ॥ मुद्गाफरशाहः ॥ आकाश प्रसर प्रसर्पत
दिशस्त्वं पृथिव पृथ्वी भव प्रत्यक्षीकृतमादिराजयशसां युष्माभिरुज्जृम्भितम् । श्री-
मुद्गाफरशाह पाथिवयशोराशेः समुज्जृभणाद्वीजोच्छ्वासविदीर्णदाडिमदशां ब्रह्माण्डमारो-
क्षति ॥ २०० ॥ साहिजदा ॥ भूमन्मौलितटीषु वर्धति महाधाराधरेऽस्मिन्नसौ जाता
भूप सरस्वती विजयिनी कल्लोलिनी पाविनी । श्रीमत्साहिजहा ब्रवीमि तदिदं
माहात्म्यमस्याः कथं यस्यां मज्जति पङ्कजीयति शिवस्तन्मूर्धजो लीयति ॥ २०१ ॥
सिन्धुराधीश्वरः ॥ अशर्मदहनज्वलत्कटुकटाक्षरूक्षेक्षणक्षणक्षपितशात्रवे जयति सिन्धु-
राधीश्वरे । वयं न बहु मन्यहे निजभुजानमद्राण्डिवच्युतास्त्रशिखिताण्डवज्वलितखा-
ण्डवं पाण्डवम् ॥ २०२ ॥ दिल्लीन्द्रचूडामणिः ॥ राजेति क्षणदाकरं विजयते
दानोरुलक्ष्मीरिति स्वर्नागं बहुवाहिनीपतिरिति क्षीरोदमास्कन्दति । दुर्गाधीश इति स्फुटं
पुररिपुं विद्वेष्टि भोगोद्भूतश्रीरित्यर्हति वासुकि स्वयशसा दिल्लीन्द्रचूडामणिः ॥ २०३ ॥
पारसीक्षितीशः ॥ यदपि कटकयात्रारोधि पाथोधिना ते दिशि दिशि मम यन्नापार-
सीक्षितीश । तदपि कुरु मुधा नो जीवितान्तं नितान्तं कथयति बहुभार्य नैकनारी-
वियोगः ॥ २०४ ॥ गुर्जराधीशः ॥ कालिन्दि ब्रूहि कुम्भोद्भव जलधिरहं नाम गृ-
ह्णासि कस्माच्छत्रोर्मे नर्मदाहं त्वमपि कथमहो मत्सपत्न्याश्च नाम । मालिन्यं ब्रूहि किं ते
प्रविरलविगलत्कज्जलैर्मालवीनां नेत्राम्भोभिः किमासां समजनि कुपितो गुर्जराणामधीशः
॥ २०५ ॥ कलिङ्गेश्वरः ॥ आयुर्दानमहोत्सवस्य विनतक्षोणीभृतां मूर्तिमान्विश्वासो नय-
नोत्सवो मृगदृशां कीर्तिः प्रकाशः परः । आनन्दः कैलितारुतिः सुमनसां वीरश्रियो
जीवितं धर्मस्यैष निकेतनं विजयते वीरः कलिङ्गेश्वरः ॥ २०६ ॥ धम्मिच्छे नवमल्लिका-
समुदयो हस्ते सिताम्भोरुहं हारः कण्ठतटे पयोधरयुगे श्रीखण्डलेपो धनः । एकोऽपि त्रिक-
लिङ्गभूमितिलक त्वत्कीर्तिराशिर्ययौ नानामण्डनतां पुरंदरपुरीवामभ्रुवां विग्रहे ॥ २०७ ॥
चोलेन्द्रः ॥ त्वत्खड्गखण्डितसंपन्नविलासिनीनां भूषा भवन्त्यभिनवा मुवनैकवीर । नेत्रेषु

१ नर्मदायाः समुद्रस्य च संवादोऽयम्. २ यद्युत्तमान्त्या समुद्रेण कालिन्दीत्युक्ते कोपात्साकृतं नर्मदाया
उत्तरम् “ हे कुम्भोद्भव अगस्त्यमुने ब्रूहि ” इति. ३ धृताकारः. ४ स्थानम्. ५ शत्रुः.

कङ्कणमथोरुषु पैत्रवल्ली चोलेन्द्रसिंह तिलकं करपञ्चवेषु ॥ २०८ ॥ सिञ्जनैर्मञ्जरीति
स्तनकलशयुगं चुम्बितं चञ्चरीकैस्तन्त्रासोच्छासलीलाः किसलयमनसा पाणयः कीरदष्टाः ।
तल्लोपायालपन्त्यः पिकनिनदधिया ताडिताः काकलोकैरित्थं चोलेन्द्रसिंह त्वदरिमृगदशां
नाप्यरण्यं शरण्यम् ॥ २०९ ॥ बाङ्गालक्षोणिपालः ॥ आग्नेयास्त्रप्रवीणप्रबलमृगभटाः
शत्रुसंक्षोभदक्षा यस्य प्रौढप्रतापानलबहलशिखास्विन्धनत्वं प्रयाति । सोऽयं प्राचीपयोधि-
प्रहितकरततीतूर्णसंपूर्णकोपो बाङ्गालक्षोणिपालस्त्रिभुवनजनतागीतकीर्तिप्ररोहः ॥ २१० ॥
मालवाखण्डलः ॥ पर्यङ्गे राजलक्ष्म्या हरितमणिमयः पौरुषाब्धेस्तरंगः सङ्ग्रामत्रासताम्य-
न्मुरलपतियशोहंसनीलाम्बुवाहः । भग्नप्रत्यर्थिवंशोल्बणविजयकरिक्तानदानाम्बुपट्टः खड्गः
क्षमासौविदल्लः समिति विजयते मालवाखण्डलस्य ॥ २११ ॥ कर्णाटवसुंधराधिपः ॥
मागाः प्रत्युपकारकातरधिया वैवर्ण्यमाकर्णय श्रीकर्णाटवसुंधराधिपमुधासिक्तानि सूक्तानि
नः । वर्ण्यन्ते कति नार्णवा न च नदीदावाग्निविन्ध्याटवी इन्द्रामारुतनिर्झरप्रभृतयस्तेभ्यः
किमाप्तं मया ॥ २१२ ॥ काबिलेन्द्रः ॥ विस्फार्य व्योमगङ्गाबलदुरुलहरीकैतवात्केस-
रालीरुच्चैर्मस्तिष्कदेशे हिमकरंकपटान्मण्डलीकृत्य पुच्छम् । दिङ्गागारध्वलम्बस्तव विशद-
यशःकेसरी काबिलेन्द्र ब्रह्माण्डारण्यवीथीगिरिगहनदरीसंभ्रमी बभ्रमीति ॥ २१३ ॥
वेलामुल्लङ्घ्य हेलदलितधराणिमृद्धाहिनीकोटिपूरैरुद्वेल्लकाबिलेन्द्र प्रबलजलनिधिः छावना-
योज्ज्वलम्भे । स्यान्मग्रा भेदिनीयं प्रबलभुजबलप्रौढतच्चन्द्रहासज्वालाभिः संततं चेन्न
दहति वडवा वीतिहोत्रोवधेता ॥ २१४ ॥

राजविभूषावर्णनम् ।

यशःपटोऽयमद्भुतो न ते महीप कञ्चुकः । सुपुण्यकर्म भात्यदो जयप्रदं सुरक्षणम्
॥ १ ॥ प्रज्ञातृतीयोऽग्रविलोचनस्य भूत्योज्ज्वलस्येश्वरकामदातुः । कामारिमुत्सृज्य मुदा
सकामा ह्युष्णीषगङ्गा तव भाति मूर्ध्नि ॥ २ ॥ चित्राभिरस्योपरि मौलिभाजां प्राभिर्मणी-
नामनणीयसीभिः । अनेकधातुचलुरिताश्वरश्मेर्गोवर्धनस्याकृतिरन्वकारि ॥ ३ ॥ तमङ्गदे मन्दर-
कूटर्कोटिव्याघट्टनोत्तेजनया मणीनाम् । बंहीयसा दीप्तिवितानकेन चकासयामासतुरुल्ल-
सन्ती ॥ ४ ॥ शिरोवेष्टनव्याजतस्ते मुखेन्दोः परं पक्षपाताद्भ्रसत्येव राहुम् । रुषा मूर्ध्नि
बद्धं कचच्छन्ननालं शंशाङ्कोऽङ्गहीनो विमात्येष राजन् ॥ ५ ॥ ताराधिनाथमभिजित्य मुख-
श्रियाद्धा राजंस्त्वया पदककैतवतो व्यलम्बि । बन्दीकृता इव तदीयवधूसमूहा हारच्छलेन
तव वक्षसि भाति नूनम् ॥ ६ ॥ धवलकुसुमभास्वत्कञ्चुकस्योपरिष्ठात्कनकपरिकरेण
भ्राजसे राजराज । शरदि घनगणोद्यद्विद्युद्दामरेखाकलित इह धरेन्द्रः प्रोन्नतो विन्ध्य-

१ जलकणम्; (पक्षे) वलयम्. २ पत्रयुक्ता; (पक्षे) पत्रिकारचना. ३ तिलयुक्तं कं जलम्; (पक्षे)
ललाटभूषणम्.

शैलः ॥ ७ ॥ स्वभावारक्तश्रीनखरमुष्मानद्धकनकस्फुरद्विद्युद्राजत्कटकयुगलाभ्यां तव करौ । विभातः काश्मीरद्रवविलुलिताविन्द्रविजये हृते स्वर्गद्वारार्गल इव विभो द्विद्विस्थिति-
कृते ॥ ८ ॥ त्वच्छ्रोत्रान्तं शरणमधिगे द्विद्विप्रतापैकरत्नमध्ये कीर्तिद्वितयविलसन्मौक्तिका-
लंकृता मे । पुञ्जीभूते वपुषि दलितेऽह्ना चतुर्धा विधारं भोत्या कीर्तेः क्षितिपतिमणे ते प्र-
तापस्य भातः ॥ ९ ॥

गजप्रशंसा ।

नीता कुम्भस्थलकठिनता कामिनीनामुरोजैः स्तेयं धृत्वा धृतमणिगणैः कञ्चुकैरावृतेव ।
इत्याख्यातं नरपतिगृहद्वारि कुम्भेन्द्रद्विम्भाः शुण्डादण्डैर्वपुषि बहुलां धूलिमुद्धलयन्ति
॥ १ ॥ सिन्दूरद्युतिमुग्धमूर्धनि घृतस्कन्धावधिश्यामिके व्योर्मान्तःस्पृशि सिन्धुरेऽस्य समरार-
म्भोद्धरे धावति । जानीमो'नु यदि प्रदोषतिमिरव्यामिश्रसंध्याधियेवास्तं यान्ति समस्तर्वा-
हुजभुजतेजःसहस्रांशवः ॥ २ ॥ एतद्वन्धगजस्तृषाम्भसि भृशं कण्ठान्तमज्जत्तनुः फेनैः पा-
ण्डुरितः स्वदिक्करिजयक्रीडायाशःस्पर्धिभिः । दन्तद्वन्द्वजलानुबिम्बनचतुर्दन्तः कराभोर्वमि-
व्याजादध्रमुवच्छमेन विरहं निर्वपयत्यम्बुधेः ॥ ३ ॥ स्वीयोद्दानप्रगन्धप्रकुपितहृदयोत्तारितो-
दण्डशुण्डैरुद्रच्छत्पुच्छगुच्छप्रतिकरटिधिया सिन्धुरैर्धौवमानैः । तत्पादन्यासनम्रीभवदचल-
मरोद्भ्रान्तिधारावधूर्णत्पारावाराम्बुपूर्णा धरणिरतितरां शङ्कमाना चक्रम्पे ॥ ४ ॥

तुरगप्रशंसा ।

मेखलीयति मेदिन्याः ककुभः कङ्कणीयति । मण्डली तुरगः कुर्वञ्जगतः कुण्डलीयति
॥ १ ॥ धावन्तमनुधावन्ति हरिणं तव वाजिनः । नाभिनिर्मुक्तकस्तूरीलुब्धा इव समीरणाः
॥ २ ॥ अनूनवेगादयमद्वितीयशङ्खातुरंगादपि लज्जमानः । खुरोद्धतैर्वारि तुरंगमस्ते रजो-
भिरक्षांपतिमावृणोति ॥ ३ ॥ प्रयातुमस्माकमिदं कियत्पदं धरात्तदम्भोधिरपि स्थलायताम् ।
इतीव वाहैर्निजवेगदर्पितैः पयोधिरोधक्षममुद्धतं रजः ॥ ४ ॥ इयती जगती कियती भविता
नमिता न नयामिति याति हयः । वियदङ्गणरिङ्गणरिङ्गणभूर्विमृशन्निव नर्तनमातनुते ॥ ५ ॥
किमङ्गारवद्वां खुरैः स्पर्शयन्तः कुरङ्गा इवाङ्गानि संकोचयन्तः । अटन्तो नटन्तो भटं तोष-
यन्तस्तुरंगाः सुरङ्गाः पुरं गाहयन्ति ॥ ६ ॥ अलक्षितगतागतैः कुलवधूकटाक्षैरिव क्षणानु-
नयशीतलैः प्रणयकेलिकोपैरिव । सुलत्तममृणोन्नतैर्मृगदृशासुरोच्चैरिव त्वदीयतुरगैरिदं धर-
णिचक्रमाक्रम्यते ॥ ७ ॥ निर्मासं मुखमण्डले परिमितं मध्ये लघुं कर्णयोः स्कन्धे बन्धुरम-
प्रमाणमुरभि स्निग्धं च रोमोद्गमे । पीनं पश्चिमपार्श्वयोः पृथुतरं पृष्ठे प्रधानं जवे राजा वा-

जिनमारुरोह सकलैर्युक्तं प्रशस्तैर्गुणैः ॥ ८ ॥ धूलीभिर्दिग्भन्धयन्बधिरयन्नाशाः खुराणां
रैवैवाति संयति खञ्जयज्वजयैः स्तोतृन्गुणैर्मूकयन् । धर्माराधनसंनियुक्तजगता राज्ञामुनाधि-
ष्ठितः सौन्दर्योत्फालमिषाद्विगाहति पदा स्पष्टं तुरंगोऽपि गाम् ॥ ९ ॥ वातं स्थावरयन्त्रभः
पुटकयन्स्त्रोतस्वतीं सूत्रयन्सिन्धुं पल्लवयन्वनं विटपयन्भूमण्डलं लोष्टयन् । शैलं सर्षपय-
न्दिशं च पल्यंल्लोकत्रयं क्रोडयन्हेलारवधरयो ह्यस्तव कथंकारो गिरां गोचरः ॥ १० ॥
तप्तां गामिव संस्पृशन्ति गतिभिर्द्यामुत्पतन्तो मुहुरन्तेवासिन आजवश्रुतगतीवाध्यापयन्तोऽनि-
लान् । देव स्वीयखुराग्रदीर्णवमुधाधूलीवितानं बलारात्यश्वो नटनं पठिष्यति हि वस्तन्वन्ति
वाहास्तव ॥ ११ ॥

खड्गप्रशंसा ।

वर्णयामि विमलत्वमम्भसः किं त्वदीयकरवालवर्तिनः । एति यत्प्रभवमैन्दवीं द्युतिं वि-
श्वशुक्तिपुटमौक्तिकं यशः ॥ १ ॥ खड्गवारि भवतः किमुच्यते लोलशैवलमिवारिकुन्तलैः ।
तत्र राजति निवेशितं त्वया राजहंसनिवहोपमं यशः ॥ २ ॥ न पक्षवृत्तिर्न सपक्षवृत्तिर्वि-
पक्षवृत्तिः करवालधूमः । तथापि ते भूमिपते जगत्यां प्रतापवद्विप्रमितिं करोति ॥ ३ ॥
रिपुश्रियः किं कचसंचयोऽयं प्रतापवद्वेः किमु धूमराजिः । विलोक्य यत्पाणिगतं कृपाणमेवं
जनस्तर्कयते रणेपु ॥ ४ ॥ सद्यः करस्पर्शमवाप्य चित्रं रणे रणे यस्य कृपाणलेखा । त-
मालनीला शरदिन्दुपाण्डु यशस्त्रिलोक्याभरणं प्रसूते ॥ ५ ॥ दर्पान्धगन्धगजकुम्भकपाटकू-
टसंक्रान्तनिघ्नवनशोणितशोणशोचिः । वीरैर्व्यलोकि युधि कोपकपायकान्तिः कालीकटाक्ष
इव यस्य करे कृपाणः ॥ ६ ॥ धाराधरस्त्वदसिरेप नरेन्द्र चित्रं वर्षन्ति वैरिवनिताजनलो-
चनानि । कोशेन संततमसंगतिराहवेऽस्य दारिद्र्यमभ्युदयति प्रतिपार्थिवानाम् ॥ ७ ॥ कुरं-
गाक्ष्या वेणीं सुभगविपरीते रतिविधावधिस्कन्धं दृष्ट्वा किमपि निपतन्तीमरिमटः । अधिग्रीवं
युष्मत्प्रचलकरवालव्यतिकरं स्मरन्नेव स्तब्धो विरमति परीरम्भरमसात् ॥ ८ ॥ कृपाणीयं
काली तव रिपुयशःक्षीरमनिशं पिबन्ती व्यालीव प्रथयति तथा दुर्विषहताम् । यथा दूरा-
दस्याः स्फुरणमपि संभाव्य सहसा विमुह्यन्ति प्रौढप्रहरणभृतोऽपि प्रतिभटाः ॥ ९ ॥ रा-
जन्वीर विपक्षलक्षमुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः सङ्ग्रामाध्वरकर्ममर्मकुशलः । प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजाम् ।
प्राणानर्ध्यमणेर्मयापहरणं नाकारि किंतु प्रभो भ्रूभङ्गेन तवेति दिव्यमभवत्कोशं स खड्गः
परः ॥ १० ॥ अस्यासिर्भुजगः स्वकोशविवराकृष्टः स्फुरत्कृष्णिमा कम्पोन्मीलदराललीलव-

१ अन्तरिक्षचारिणां दृष्टीः प्रतिबध्नन्नित्यर्थः. २ तत्रत्यान्प्राणिन इत्यर्थः. ३ वायोरप्यधिकवेग इत्यर्थः.
४ जगतो धर्मेकसाधनकारिणा. ५ वेगातिशयत्वाज्जिस्तरमूर्धचरणनिशेषव्याजात्. ६ भुवम्;(पक्षे) धेतुम्. “गो-
ब्राह्मणानलान्भूमिं गोच्छिष्टं न पदा स्पृशेत्” इति निषेधादिति भावः. ७ वक्रविलासाः.

लनस्तेषां भिये भूभुजाम् । सङ्ग्रामेषु निजाङ्गुलीमयमहासिद्धौषधीवीरुधः पर्वस्ये विनिवेश्य ज्ञा-
ङ्गुलिकता यैर्नाम नालम्बिता ॥ ११ ॥ भूभृन्मौलितटीषु दर्शितसमारम्भोऽयमम्भोधरस्त्वत्सङ्गः
प्रतिपक्षपङ्कपटलं प्रक्षालयन्धारया । युद्धक्रुद्धविरुद्धसिन्धुरगलद्रण्डस्थलप्रस्वलन्मुक्ताभिः
करकाभिराशु समरे क्षोणीतले वर्षति ॥ १२ ॥ आश्चर्यं समराम्बरे रिपुयशश्चन्द्रप्रतापार्कयोः
सर्वग्रासमयं सहैव तनुते त्वत्सङ्गराहुः कथम् । किं चान्यत्परलोकनिर्भयमवांस्तस्मिन्प्रहृत्युत्सवे
गृह्णाति त्यजतामकम्पहृदयो राज्ञां समस्ता भुवः ॥ १३ ॥ देव त्वत्करपद्मकोशविगलन्म-
त्तालिमालामसि वैधव्योद्भूतधूमकेतुमपरे त्वद्वैरिवामध्रुवाम् । वेणीकालवधोः प्रतापहुतभु-
ग्भूमं च केचिज्जगुर्मन्ये कालभुजंगलोलरसना हालाहलव्यापृता ॥ १४ ॥ सिक्तायां
वीरकण्ठस्थलबहलगलद्रक्तधाराः स्फुरन्वैर्मद्यन्मातंगकुम्भोदलनविलुलितैर्मौक्तिकैः पुष्पिता-
याम् । सङ्ग्रामोद्यानभूमौ तुरगखुरपुटोत्खातकृष्टस्थलायां जातं ते खड्गवच्छद्याः फलमतुलर-
सास्वादहृद्यं जयश्रीः ॥ १५ ॥ सर्पविषा कृपाणी तव भुजभुजगासंगतः संगरादौ सद्यःकृ-
त्तारिखण्डच्युतरुधिररजोयोगमभ्यावहन्ती । दृप्यद्दानाम्बुपूरोत्कटककरिघटनागण्डशैलेपु-
लीना सूते सद्यः किलाण्डान्यतिविमलगलद्वारि मुक्ताच्छलेन ॥ १६ ॥ लेखन्ती व्योमगर्भे
दिशि विदिशि मुहुर्निष्पतन्ती हरन्ती शश्वत्प्रौढान्धकारानखिलजनमयो विस्मयं वर्धयन्ती ।
यस्य स्फारासिधारा तडिदिव तरला वैरिकण्ठोपकण्ठं प्राप्ता सद्यो नटीव प्रणयकुतुकिनी मो-
हमाविष्करोति ॥ १७ ॥ चूडापीडाभिरामाः स्फुरदुरुमणिभिर्मुद्रिकाकल्पभूतैर्दोर्दण्डः कु-
ण्डलीन्द्रस्तव जयति जयन्मण्डलाधार एषः । क्षीरभ्रान्त्यारिकीर्तिं सपदि समुदितां पातुकामः
प्रसर्प्य जिह्वामुच्चैः किमेनां चपलयति चमत्कारिणीं खड्गधाराम् ॥ १८ ॥

राजयात्रावर्णनम् ।

प्रयाणे तव राजेन्द्र मुक्ता वैरिमृगीदृशाम् । राजहंसगतिः पद्मचामाननेन शशिवृत्तिः
॥ १ ॥ दिङ्गरीणां स्पृशत्यर्को रजःसंदूषिताम्बरम् । प्रस्थाने नृपते सन्तोऽपथैर्यान्ति रजो-
दृताः ॥ २ ॥ त्वद्वाजिराजिनिर्धूतधूलीपटलपङ्किलाम् । न धत्ते शिरसा गङ्गां भूरिभारभिया
हरः ॥ ३ ॥ यात्रासु यस्य ध्वजिनीभरेण दोलायमाना सकला धरित्री । आर्द्रव्रणाधिष्ठित-
पृष्ठपीठमकर्मठं कूर्मपतिं चकार ॥ ४ ॥ अस्य प्रयाणेषु समग्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिभिरुत्थि-
तानि । कुर्वन्ति सामन्तशिखामणीनां प्रभाप्ररोहास्तमयं रजांसि ॥ ५ ॥ यदस्य यात्रासु
बलोद्धतं रजः स्फुरत्प्रतापानलधूममञ्ज्रिम । तदेव गत्वा पतितं सुधाम्बुधौ दधाति पङ्कीभव-
दङ्गतां विधौ ॥ ६ ॥ त्वस्यागते किमिति वेपत एष सिन्धुस्वं सेतुमन्थकृदतः किमसौ
विभेति । द्वीपान्तरेऽपि न हि तेऽस्त्यवशंवदोऽद्य त्वां राजपुंगव निषेवत एव लक्ष्मीः ॥ ७ ॥

त्वयि प्रचलति प्रभो तुरगवल्गनासु स्फुरद्धरावलयधूलिभिः सकलमेव कीर्णं नमः । दिवा-
करहयावली निरवलम्बसंचारतः श्रमापनयनाय किं वसुमतीयमूर्ध्वं गता ॥ ८ ॥ चोली-
चोलीं न तु कलयते गुर्जरा जर्जराङ्गी भूर्जाक्रान्तं विशति विपिनं मालवी मालवीधीम् ।
नो संगीतं रचयति मनागङ्गवङ्गी कृशाङ्गी बाङ्गी रागं रहसि तनुते भूपते त्वत्प्रयाणे ॥ ९ ॥
देव त्वद्विजयप्रयाणविलसत्सद्वाजिराजव्रजक्षुण्णक्ष्मातल्लीनपांशुपटलव्याप्तो निमेषेक्षणः ।
सुत्रामा बहु मन्यते फणिपतिं पातालमूलस्थितं सोऽप्युद्दामकरीन्द्रधुरभरच्छान्तः सहस्त्रे-
क्षणम् ॥ १० ॥ देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनुःप्रेत्यर्थिसीमन्तिनीवैषव्यव्रतदायिनि प्रति-
दिशं क्रुद्धे परिभ्राम्यति । आस्तामन्यनितम्बिनी रतिरपि प्रायो न पौष्पं करे भर्तुर्भुम्भ-
दान्मदान्धमधुपीनीलीनिचोलं धनुः ॥ ११ ॥ देव त्वद्विजयोद्यमे हॅरिखुरव्रांतक्षतक्ष्मातला-
त्प्रोद्भूते रजसः परागपटले दिक्चक्रमाक्रामति । अक्षणां पङ्क्तिशतानि निन्दति निजं हस्त-
द्वयं निन्दति त्वां निन्दत्यनिमेषतां परिपतद्वांष्पाभ्रुधारो हॅरिः ॥ १२ ॥ युष्मद्वाजिजि-
ताजिराजि चरणक्षेपक्षतैर्मोहिनीं मङ्गु क्षोणिमवेक्ष्य सिञ्चति घनैर्भर्ता नदीनां जलैः । आ-
शामण्डलमुत्कटध्वजपटैर्वातं तनोति द्रुतं चञ्चलरुणराश्विनमिवाशीघ्रं दिवं गच्छति
॥ १३ ॥ धूर्ताधोरणदेववासवकरी पङ्केन लिप्तः कथं नीतः स्वर्गतरंगिणीजलमसौ तत्रास्ति
पङ्कः कुतः । सर्वाशाविजयोत्सवं प्रति कृतोद्योगे धराधीश्वरे स्फायन्ते करिकर्णतालपवनो-
द्भूताश्च भूरेणवः ॥ १४ ॥ दृष्यद्वैरिकरीन्द्रसिंह शरदि त्वज्जैत्रयात्रोद्यमे मेघात्प्राथितमि-
न्द्रचापमहसा विद्युद्गुचा गर्जिते । श्यामत्वेन च दृष्टिर्भिर्धनुषि ते खड्गे च भेयां रिपोर्विक्रे-
तल्लनाढशोः स्थितमतीत्याश्चर्यमाकर्ण्यताम् ॥ १५ ॥ प्रौढाहंकृतिशालिनः कुतुकिनो
यस्य प्रयाणोत्सवे ढक्कादुन्दुभिनादनादिकतती सोल्लासकोलाहलैः । दिक्चक्रे परिपूरिते
सचकितं स्तम्बेरमाः शूकराः शार्दूला महिषा दिशामु सहसा धावन्ति सर्वास्वपि ॥ १६ ॥
देवे दिग्विजयोद्यते परिपतत्काम्बोजवाहवैलीवीङ्गोच्छैर्खैर्विसर्पिणि क्षितिरजःपुञ्जे वियञ्चु-

१ इन्द्रः. २ शशवः. ३ यदि मम भर्ता कामो धनुर्धारयिष्यति तदायं राजा मन्वर्तारं धनुर्धरत्वाद्-
निष्यतीति भयात्स्वभर्ता धनुर्नाम्नाहयदिति भावः. ४ अश्वः. ५ समूहः. ६ दशशतानि. ७ यतश्चेता-
वद्रजः समुच्छलितं येन तस्य सहस्रनेत्राणि तिरोहितानि बभूवुस्तेन यदि मम नेत्रसहस्रं नाभविष्यत्तदा
चेतावद्रजो निकरस्तत्र नापतिष्यदतो नेत्रसहस्रं मम किमर्थमभवदिति. ८ सत्यपि नेत्रसहस्रे तत्तिरोधानाय
यदि हस्तसहस्रमप्यभविष्यत्तदा हस्तैः सर्वनेत्राच्छादनं कर्तुं शक्यमतो मम पाणिद्वयं व्यर्थमेवेति. ९ यतो
मया देवत्वादिनिमेषता पद्मपाताभावः किमिति प्रापः यस्माच्चक्षुषां रजःपटलाक्रान्तत्वमभूद्यदि च मे नयने-
ष्वनिमेषता नाभविष्यत्तदा रजःपातोऽपि नाभविष्यदतः स्वामनिमेषतां निन्दतीति भावः. १० सर्वनेत्रेषु
रजःकणसंसर्गात्परिपतन्तो निर्गच्छन्ती नेत्रेभ्यो बाष्पाभ्रुधाराभुजप्रवाहो यस्य सः. ११ इन्द्रः. १२ ग-
च्छन्तः. १२ गतिः. १३ उद्गमः. वाजिनां द्वेषणादिकरणमित्यर्थः.

म्वति । भानोर्वाजिभिरङ्गभूषणरसानन्दः समासादितो लब्धः किं च नभःस्थलोर्मरधुनीप-
 क्रूरहैरन्वयः ॥ १७ ॥ देव त्वद्गजवाजिर्पत्रपटलप्रोद्भूतधूलीभरैराकाशं वैमुधायते स्वरकरः
 सोमायते निम्नप्रभः । किं चाधो भरकुञ्चितः फणवतां नाथः स कूर्मयते कूर्मो भोगपतीयते
 किमपरं रौत्रीयते वासरः ॥ १८ ॥ वेद्यत्पक्षति राजहंसयुवती त्रुच्यन्मृणालावलिभ्राम्यत्प-
 द्दभूरिष्ठाकृतिपतञ्जकीकृतकेकृति । पर्यस्यन्नवपद्मसंहतिपतद्दिग्वर्तिवेगस्थितिप्रस्थानध्वजवा-
 तलोलमजनि स्वर्गापगायाः पयः ॥ १९ ॥ सत्यं त्वं पुरुषोत्तमोऽसि नियतं तत्रापि रामो भ-
 वान्प्रस्थाने तव लज्जये वनमतिव्यक्तं यतो मेदिनी । द्राक्पूर्वाचलपश्चिमाचलकुचावाह-
 प्वती प्रोच्छलद्दृक्कारावचलत्पयोधिलहरीचैलाञ्चलैश्चलैः ॥ २० ॥ प्रस्थाने तव भूमिपाल
 वसुधा जाता रजोदोपला त्वद्विद्वद्दारपयोधरोऽञ्जनवृत्तं वर्षत्यधोऽश्रुदकम् । झञ्झाश्वास-
 हिमापमैक्तिकगणान्वामाः किरन्ति द्विषस्तच्चोत्पात इति प्रतापदहने यास्यन्ति ते शत्रवः
 ॥ २१ ॥ एतद्वत्तासिघातस्त्वदमृगसुहृद्वंशसार्द्धेन्धनैतद्दोषदामप्रतापज्वलदनलमिलद्धूमभूमभ्र-
 माय । एतद्दिग्जैत्रयात्रासमसमरभरं पश्यतः कस्य नासीदेतन्नासीरवाजिब्रजखुरजरजोरा-
 जिराजिस्थलीपु ॥ २२ ॥ तत्तद्दिग्जैत्रयात्रोर्द्धुरतुरगखुराप्रोद्धतैरन्धकारं निर्वीणारिप्रतापा-
 नलजमिव सृजत्येष राजा रजोभिः । भूगोलच्छायैर्मौग्यामयैर्गणितविदुन्नेयकायो भियाभूदे-
 तत्कीर्तिप्रतानैर्विधुभिरिव युधे राहुराहूयमानः ॥ २३ ॥ गान्धारा गुप्तदारास्त्वयि चलति
 गलद्वाष्पधारा विहारा रागस्त्रासान्वगाराः क्षितिपकुलमनेर्गुर्जरा जर्जराशाः । तैलङ्गास्त्य-
 क्तलिङ्गास्त्रिभुवनतिलक स्त्रिश्यदङ्गाः कलिङ्गा मोरङ्गा मुक्तरङ्गा सपदि समभवन्वीरगङ्गा-
 विहङ्गाः ॥ २४ ॥ काश्चित्कीर्णा रजोभिर्दिवमनुविदधौ मन्दवक्त्रेन्दुलक्ष्मीश्रीकाः काश्चि-
 दन्तर्दिश इव दधिरे दारमुद्गान्तसत्त्वाः । श्रेमुर्वत्या इवान्याः प्रतिपदमपरा भूमिवत्कम्प-
 मानाः प्रस्थाने पार्थिवानामशिवमिति पुरोभावि नार्यः शशंसुः ॥ २५ ॥ जाने युष्मत्प्रयाणे
 क्षितितिलकरजोयोगदोपादशेषा दिग्योषाः स्तान्ति सद्यस्त्वदरिणृपवधूनेत्रनोरापगासु । सं-
 गम्य त्वत्प्रतापैस्तदनु किमु दधौ दोहनं देव तासां प्राची प्रातः प्रसूते यदियमुरुमहोत्खण्ड-
 मार्तण्डविम्बम् ॥ २६ ॥ घूर्णन्ते तूर्णमेतत्कुलधरणिभृतो दिग्विद्वपा दिग्विदिक्षु क्षुभ्यन्ति शो-
 भयन्ति क्षितिमतिमृदितो मर्मणा कूर्मेराजः । प्रस्थाने यस्य गर्जत्करटिघनघटासंभ्रमन्यञ्च-

१ अङ्गे भूषणमिव भूषणं भूमिविलुण्ठनलक्षणं तस्य यो रसस्तस्यानन्द आह्लादः. यतो वाजिनां भूमौ
 विलुण्ठनं परमं भूषणं सुखाहं जातो रजःसंक्षेपे सूर्याश्वैर्भूविलुण्ठनसुखं लब्धमिति भावः. २ गङ्गा. ३ वंशः.
 ४ वाहनम्. ५ त्वद्वाहिन्येतावती विपुलासीद्यत्तत्समदाकाशमपि रजोमयं बभूवेति भावः. ६ चण्डाङ्गः.
 ७ यथा कूर्मः स्वं शरीरं संकोचयति तथा शेषोऽपि त्वद्वाहिनीभारेण संकुचितशरीरोऽभूदिति भावः.
 ८ संकुचितशरीरोऽपि प्रलम्बकायोऽभूदित्यर्थः. ९ यतस्तादृक्त्वद्वाहिन्या धूलिपटलं समुच्छलितं येन
 दिनमप्यन्धकारवशाद्वात्रिरेवाभवदिति भावः. १० वेणवः. ११ सेनासुखम्. १२ रणभूमिषु. १३ उच्छृङ्खलः.
 १४ कपटम्. १५ गणितशाल्मैक्येयः. ज्योतिःशास्त्रप्रमाणकं यद्वाहोर्भूच्छायात्मकं तदेतत्कीर्तिचन्द्रभिरेत्युत्प्रेक्षा.

दुर्वीर्मुर्वीर्दर्वीकरेन्द्रः कलयितुमुदितश्चायमार्तिं विभर्ति ॥ २७ ॥ नृत्यच्चद्वाजिराजि प्रसरत्खुरपुटप्रोद्धतैर्धूलिजालैरालोकालोकभूमीधरमतुलनिरालोकभावं प्रयति । विश्रान्तिं कामयन्ते रजनिरिति धिया भूतले सर्वलोकाः कोकाः क्रन्दन्ति शोकानलविकलतया किं च नन्दन्त्यलूकाः ॥ २८ ॥ इन्द्रः प्रक्षुब्धचित्तो दिशि दिशि सकलान्दिवपतीन्सावधानान्कुर्वन्वज्राच्छपाणिः सुरवरवलितां देवसेनां निगृह्य । स्वर्गद्वारे यदीयोद्धतचलनिहतप्रौढढक्कानिनादं श्रुत्वा तिष्ठन्प्रकम्पत्कुचकलशतटीकिंनरीगीयमानः ॥ २९ ॥ आजित्वद्वाजिराजिप्रसरत्खुरतरन्यासलीलाभिरुर्व्यां दीर्णायां देव निर्यन्त्रविरलमवनीपाल पातालवद्भिः । अश्रीयाद्विश्वमेव प्रतिनृपतिवधूनेत्रधाराभ्रुधारावारा यद्येनमारादरिकुलदमन द्वाङ्गु निर्यायमेयुः ॥ ३० ॥ पताका ॥ भयेन कृष्णान्यरुणानि रागात्पाण्डूनि कान्तादिवियोगभाजाम् । द्विषां मनांसि ध्वजकैतवेन लोलानि भोस्त्वां नृप संश्रयन्ति ॥ ३१ ॥ दुन्दुभिः ॥ गङ्गाभ्रमसि सुरत्राण तव निःसाणनिःस्वनः । स्वान्तीवारिवधूर्वर्गभर्षपातनपातकी ॥ ३२ ॥ ब्रह्माण्डं प्रविलण्ड्य भूधरगुहासुप्तान्हरीन्त्रोध्यन्गर्भान्वैरिवधूर्व्रजस्य नृपते निःपात्यहापातकी । कीलालं परिशोष्य च प्रतिभ्रटानां तेजसा तेऽद्भुतं शोद्धं विष्णुपदं स्पृशत्यधिपयेराशिक्षुतो दुन्दुभिः ॥ ३३ ॥ पारीन्द्राणां धुरीणैरवनिधरगुहागर्ततः प्रोच्छलङ्किः स्वापभ्रंशापराधप्रचलितनयनप्रान्तमार्कपर्यमानः । त्वत्प्रस्थानान्तरुद्यत्प्रलयजलधरध्वानधिकारधीरो धृष्टशीराभ्रुतीरो जगति विजयते दुन्दुभिद्वन्द्वनादः ॥ ३४ ॥ गवाक्षविलोकनम् ॥ आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमालयः । बह्वं न संभावित एव तावत्करेण रुद्धोऽपि च केशपाशः ॥ ३५ ॥ प्रसाधिकालम्बितमप्रपादमाक्षिप्य काचिद्भूवरागमेव । उत्सृष्टलीलागतिरागवाशादलक्तकाङ्क्षां पदवीं ततान ॥ ३६ ॥ विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन संभाव्य तद्वक्षितवामनेत्रा । तथैव वातायनसंनिकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ३७ ॥ जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीवीम् । नाभिप्रविष्टाभरणप्रमेण हस्तेन तस्थाववलम्ब्य वासः ॥ ३८ ॥ अर्धाञ्जिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती । कस्याश्चिदासीद्भ्रशाना तदानीमङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥ ३९ ॥ स्तनं धयन्तं तनवं विहाय विलोकनाय त्वरया व्रजन्ती । संप्रस्तुतायां पदवीं स्तनाभ्यां सिपेच काचित्पयसा गवाक्षम् ॥ ४० ॥ अभिवीक्ष्य सामिकृतमण्डलं यतीः कररुद्धनीविगलदंशुकाः स्त्रियः । दधिरेऽधिभिन्ति पटहप्रतिस्वनैः स्फुटमदृहासमिव सौधपङ्क्तयः ॥ ४१ ॥ रभसेन हारपददत्तकाञ्चयः प्रतिमूर्ध्जं निहितकर्णपूरकाः । परिवर्तिताभ्रयुगाः समापतन्वलयीकृतश्रवणपूरकाः स्त्रियः ॥ ४२ ॥ व्यतनोदपास्य चरणं प्रसाधिका करपल्लवाद्भ्रसवरोन काचन । वृत्तयावकैकपदचित्रितावर्नि पदवीं गतेन गिरिजा हरार्धताम् ॥ ४३ ॥ व्यचलन्विशङ्कटकटीरकस्थली शिखरस्खलन्मुखरमेखलाकुलाः । भवनानि तुङ्गतपनीयसंक्रमक्रमणकणत्कनकनूपुराः स्त्रियः ॥ ४४ ॥ करयुग्मपद्म-

मुकुलापवर्जितैः प्रतिवेशम् लाजकुसुमैरवाकिरन् । अवदीर्णशुक्तिपुटमुक्तमौक्तिकप्रकरैरिव
प्रियरथाङ्गमङ्गनाः ॥ ४५ ॥ नलिनान्तिकोपहितपल्लवश्रिया व्यवधाय चारु मुखमेकपा-
णिना । स्फुरिताङ्गुलीविवरनिःसृतोच्छसदशनप्रभाङ्कुरमजृम्भतापरा ॥ ४६ ॥

रणसाभयी ।

अथोच्चैर्कर्जरटकपोतकंधरा तनूरुहप्रकरविपाण्डुरद्युति । बलैश्चलच्चरणविधूतमुच्चरद-
नावलीरुदचरत क्षमारजः ॥ १ ॥ विषङ्गिभिर्भृशमितरेतरं क्वचित्चतुरंगमैरुपरि निरुद्ध-
निर्गमाः । चलाचलैरनुपदमाहताः खुरैर्विवभ्रमुश्चिरमध एव धूलयः ॥ २ ॥ गरीयसः
प्रचुरमुखस्य रागिणो रजोऽभवद्दृढवहितसत्त्वमुत्कटम् । सिमुक्षतः सरसिजजन्मनो
जगद्बलस्य तु क्षयमपनेतुमिच्छतः ॥ ३ ॥ पुरा शरक्षतिजनितानि संयुगे नयन्ति न
प्रसभममृञ्जि पङ्कताम् । इति ध्रुवं व्यलधिपुरात्तभीतयः खमुच्चकैरनलसखस्य केतवः
॥ ४ ॥ क्वचिच्छसद्वननिकुरम्बकर्चुरः क्वचिद्धिरण्मयकणपुञ्जपिञ्जरः । क्वचिच्छरच्छशध-
रखण्डपाण्डुरः खुरक्षतक्षितितलरेणुरुच्यौ ॥ ५ ॥ महीयसां महति दिगन्तदन्तिनामनी-
कजे रजसि मुखानुपङ्गिणि । विसारितामजिह्व कोकिलावलीं मलीमसां जलदमदाम्बुराजयः
॥ ६ ॥ शिरोरुहैरलिकुलकोमलैरमी भुवा मृधे मृषत युवान एव मा । बलोद्धतं धवलि-
तमूर्धनानिति ध्रुवं जनाञ्जरत इवाकरोद्भजः ॥ ७ ॥ सुसंहतैर्दधदपि धाम नीयते तिर-
स्कृतिं बहुभिरसंशयं परैः । यतः क्षितेरवयवसंपदोऽणवस्त्विषांनिधेरपि वपुरावरीषत
॥ ८ ॥ द्रुतद्रवद्रथचरणक्षतक्षमातलोच्छसद्बहुलरजोऽवगुण्ठितम् । युगक्षयक्षणनिरवग्रहे
जगत्पयोनिधेर्जल इव मग्नमावभौ ॥ ९ ॥ समुच्छसद्दिनकरवक्त्रकान्तयो रजस्वलाः परि-
मलिताम्बरश्रियः । दिग्ङ्गनाः क्षणमविलोकनक्षमाः शरीरिणां परिहरणीयतां ययुः ॥ १० ॥
निरीक्षितुं वियति समेत्य कौतुकात्पराक्रमं समरमुखे महीभूताम् । रजस्ततावनिमिषलो-
चनोत्पलव्यथाकृति त्रिदशगणैः पलाय्यत ॥ ११ ॥ विषङ्गिणि प्रतिपदमापिबन्धपो हताचि-
रद्युतिनि समीरलक्ष्मणि । शनैःशनैरुपचितपङ्कमारिकाः पयोमुचः प्रययुरपेतदृष्टयः ॥ १२ ॥
नभोनदीव्यतिकरधौतमूर्तिभिर्वियद्वतैरनधिगतानि लेभिरे । चलच्चमत्तुरगखुराहतोत्पतन्मही-
रजःस्नपनसुखानि दिग्गजैः ॥ १३ ॥ गजव्रजाक्रमणभरावनम्रया रसातलं यदखिलमानशे
भुवा । नभस्तलं बहुलतरेण रेणुना ततोऽगमन्निजगदिवैकतां स्फुटम् ॥ १४ ॥ समस्थली-
कृतविवरेण पूरिता महीभृतां बलरजसा महागुहाः । रहस्त्रपाविधुरवधूरतार्थिनां नभःसदा-
मुपकरणीयतां ययुः ॥ १५ ॥ गते मुखच्छदपटसादृशीं दृशः पथस्तिरोदधति घने रजस्यपि ।
मदानिलैरधिमधुचूतगन्धिभिर्हिंसा द्विपानभिययुरेव रंहसा ॥ १६ ॥ मदाम्भसा परिगलितेन स-
त्पथा गजाञ्जनः क्षमितरजश्चयानघः । उपर्यवस्थितघनपांशुमण्डलानलोकयत्तत्पटमण्डपानिव
॥ १७ ॥ तूणीरबन्धपरिणद्धभुजान्तरालमाकर्णलम्बिशिखिपिच्छकलापधारि । कोदण्डपाणि

निनदत्प्रतिरोधकानामापातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् ॥ १८ ॥ आदावेव गजेन्द्रमौलिविलस-
द्दण्डा पताकावली पश्चाद्धारणराजधोरणिरतिप्रोद्दामयोधाश्रिता । उद्दण्डद्वुजलाञ्छिताप्यथ
घनीभूता रथानां तती तत्पश्चात्तुरगावली विजयते योवैः समं सर्वतः ॥ १९ ॥ योवैरेव वशी-
कृताः कथमपि प्रोद्दामरोषान्विता गाढध्वान्तधराधरा इव रणक्षौणीं समालम्बिताः । ईष-
न्मीलितघूर्णितं प्रतिदिशं प्रक्षिप्तेत्रार्णवो मन्दान्दोलितमौलयो मदजलैराभान्ति दन्तावलाः
॥ २० ॥ आरूढक्षितिपालभालविगलत्स्वेदाम्बुसेकोद्धता भेरीझाङ्गुतिचापटंकृतचमत्कारोद्ध-
सन्मानसा । क्षुभ्यत्क्षोणितलं स्फुरत्खुरपुटं चञ्चलत्केशरं मन्दभ्रान्तविलोचनं प्रतिदिशं नृ-
त्यन्ति वाजित्रजाः ॥ २१ ॥ अन्यूनोन्नतयोऽतिमात्रपृथक् पृथ्वीधरश्रीभृतस्तन्वन्तः कन-
कावलीभिरुपमां सौदामिनीदामभिः । वर्षन्तः शममानयन्नुपलसच्छङ्खारलेखायुधाः काले
कालियकायकालवपुषः पांशून्गजाम्भोमुचः ॥ २२ ॥ हेपाघोपैर्हरीणां जितघननिनदैर्वृंहितैः
कुञ्जराणां ज्याघातोत्थैर्निनादैः पटुपटहरवैर्मदलोद्दामशब्दैः । प्रातैः कर्णोपकण्ठं मदगजनि-
वहस्कन्धघण्टाप्रणादैः शृङ्गाराय त्वरन्ते त्रिदशमृगदृशो वीरवर्गानुरक्ताः ॥ २३ ॥ सज्जन्तां
कुम्भभित्तिच्युतमदमदिरामत्तभृङ्गाः करीन्द्रा युज्यन्तां स्यन्दनेषु प्रसभजितमरुच्चण्डवे-
गास्तुरंगाः । कुन्तैर्नैलोत्पलानां वनमिव ककुभामन्तराले सृजन्तव्यादाताः संचरन्तु
प्रसभमभिलसत्पाणयः पत्तयोऽपि ॥ २४ ॥

रणवर्णनम् ।

तनुत्राणं तनुत्राणं शस्त्रं शस्त्रं रथो रथः । इति शुश्रुविरे विष्वगुत्तराः सुभटोक्तयः ॥ १ ॥
पत्तिः पत्तिमभीयाय रणाय रथिनं रथी । तुरंगस्थं तुरंगस्थो दन्तिस्थं दन्तिनि स्थितः ॥ २ ॥
संग्रामानन्दवर्धिष्णौ विग्रहे पुलकाङ्किते । आसीत्कवचविच्छेदो वीराणां मिलतां मिथः
॥ ३ ॥ निर्दयं खड्गभिन्नेभ्यः कवचेभ्यः समुच्छ्रितैः । आसन्व्योमदिशस्तूलैः पलितैरिव
पाण्डुराः ॥ ४ ॥ खड्गा रुधिरसंलिप्ताश्चण्डांशुकरभामुराः । इतस्ततोऽपि वीराणां वैद्युतं
वैभवं दधुः ॥ ५ ॥ गृहीताः पाणिभिर्वैरैर्विकोशाः खड्गराजयः । कान्तिजालच्छलादाजौ
व्यहसन्समदा इव ॥ ६ ॥ खड्गाः शोणितसंदिग्धा नृत्यन्तो वीरपाणिम् । रजोघने रणेऽनन्ते
विद्युतां विभ्रमं दधुः ॥ ७ ॥ शस्त्रभिन्नेप्रकुम्भेभ्यो मौक्तिकानि च्युतान्यधुः । आहवक्षेत्रम-
भ्युपकीर्तिबीजोत्कराश्रयम् ॥ ८ ॥ वीराणां विषमैर्घोषैर्विद्रुता वारणा रणे । शास्यमाना
अपि त्रासज्जेजुर्धूताकुशा दिशः ॥ ९ ॥ रणे बाणगणैर्भिन्ना भ्रमन्तो भिन्नयोधिनः । निमम-
ज्जुर्गलद्रक्तनिमग्राः सुमहागजाः ॥ १० ॥ खड्गनिर्लूनमूर्धानो निपतन्तोऽपि वाजिनः । प्र-
थमं पातयामासुरसिना दारितानरीन् ॥ ११ ॥ वीराणां शस्त्रभिन्नानां शिरांसि निपतन्त्यपि ।

अथावन्दन्तदष्टौष्ठ्रीपणान्यरिषु क्रुधा ॥ १२ ॥ शिरांसि वरयोधानामर्धचन्द्रहृतान्यपि ।
 आददाना मृशं पादैः श्येना व्यानाशिरे दिशः ॥ १३ ॥ उत्क्षिप्ता अपि हस्तीन्द्रैः कोपनैः
 पक्षयः करैः । ते रिपून्हनन्खड्गपातैः स्वस्य पुरः प्रभोः ॥ १४ ॥ उत्क्षिप्य करिभिर्दूरं
 मुक्तानां योधिनां दिवि । प्रापि जीवात्मभिर्दिव्याङ्गनाकण्ठपरिग्रहः ॥ १५ ॥ क्रुद्धस्य द-
 न्तिनः पत्तिर्जिघृक्षोरसिना करम् । निर्भिद्य दन्तमुसलान्यारुरोह जिघृक्षया ॥ १६ ॥ खड्गे-
 नामूलतो हत्वा दन्तिनोऽङ्घ्रिचतुष्टयम् । प्रपतिष्णोः प्रविष्टोऽपि पदातिर्निरगाद्भुतम् ॥ १७ ॥
 करेण करिणा वीरः सुगृहीतोऽपि कोपिना । असिनासूज्जहाराशु तस्यैव स्वयमक्षतः ॥ १८ ॥
 तुरंगी तुरगारूढं प्राप्तेनाहृत्य वक्षसि । पततस्तस्य नाज्ञासीत्प्रासघातं स्वके हृदि ॥ १९ ॥
 तुरंगसादिनं शस्त्रहृतप्राणं गतं भुवि । अन्त्राद्वचोऽपि महाबाजी नात्रस्तनयनोऽत्यजत्
 ॥ २० ॥ द्विपा प्रासहृतप्राणो वाजिपृष्ठदृढासनः । हस्तोद्धृतमहाप्रासो भ्रष्टो जीवन्निवाभ्र-
 मत् ॥ २१ ॥ खड्गेन शितधारेण भिन्नोऽपि रिपुणाश्वगः । नामूर्च्छत्कोपतो हन्तुमियेष च
 पतन्नपि ॥ २२ ॥ रथिनो रथिभिर्वाणैर्हृतप्राणा दृढासनाः । कृतकार्मुकसंधानाः सप्राणा
 इव मेनिरे ॥ २३ ॥ मिथोऽर्धचन्द्रनिर्लेनमूर्धानी रुषितौ रुषा । खेचरौ भुवि नृत्यन्तौ स्वक-
 बन्धावपश्यताम् ॥ २४ ॥ पत्तिः पदातिं रथिनं रथेशस्तुरंगसादी तुरगाधिरूढम् । यन्ता
 गजस्याभ्यपतद्रजस्थं तुल्यप्रतिद्वन्द्वि बभूव युद्धम् ॥ २५ ॥ उत्थापितः संयति रेणुरश्वैः
 सान्द्रीकृतः स्यन्दनवंशचक्रैः । विस्तारितः कुञ्जरकर्णतालैर्नैत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् ॥ २६ ॥
 रथो रथाङ्गध्वनिना विजज्ञे विलोलघण्टाकणितेन नागः । स्वभर्तुनामग्रहणाद्बभूव सान्द्रे
 रजस्यात्मपरावबोधः ॥ २७ ॥ आदृण्वतो लोचनमार्गमाजौ रजोऽन्धकारस्य विजृम्भितस्य ।
 शस्त्रक्षताश्वाद्विपवीरजन्मा बालारुणोऽभूद्बुधिरप्रवाहः ॥ २८ ॥ स च्छिन्नमूलः क्षतजेन रे-
 णुस्तस्योपरिष्ठात्पवनावधूतः । अङ्गारशोपस्य हुताशनस्य पूर्वोत्थितो धूम इवावभासे ॥ २९ ॥
 आधोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुराग्रैः । हृतान्यपि श्येननस्त्राग्रकोटि-
 व्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः ॥ ३० ॥ तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैर्वृहन्तु दन्तेष्वसिभिः
 पतद्भिः । उद्यन्तमग्निं शमयां बभूवुर्गजा विविग्नाः करशीकरेण ॥ ३१ ॥ शिलीमुखोत्कृत्त-
 शिरःफलादद्या च्युतैः शिरस्त्रैश्चपकोत्तरेव । रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिव
 पानभूमिः ॥ ३२ ॥ केचिद्भदाः केऽपि सचापबाणानन्ये कृपाणीमपरे च शूलम् । शक्त्यु-
 ष्टिमन्ये मुशलं परे च प्रोत्तानहस्ताः परिनर्तयन्ति ॥ ३३ ॥ सरोषयुद्धाङ्गनमध्यधावन्मत्त-
 द्विपानामधिकोत्सुकानाम् । पादाभिघाताभिहताः पतन्ति रथाश्च योधाश्च तुरंगमाश्च
 ॥ ३४ ॥ रम्भातरूनुद्धतवातपूरा यथा यथा वारणयूथनाथाः । संग्रामभूमौ विनिपातयन्ति
 रथाश्च योधाश्च तुरंगमाश्च ॥ ३५ ॥ परस्परेण क्षतयोः प्रहर्त्रोरुक्तान्तवायोः समकाल-

मेव । अमर्त्यभावेऽपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरःप्रार्थनयोर्विवादः ॥ ३६ ॥ महास्वनः
 सैन्यविमर्दसंभवः कर्णान्तमूलकषतामुपेयिवान् । पयोनिधेः क्षुब्धतरस्य मन्थनो बभूव
 भूम्ना भुवनोदरंभरिः ॥ ३७ ॥ महागजानां गुरुबृंहितैः शतैः सुहेषितैर्घोरतरैश्च वा-
 जिनाम् । घनै रथानां चलचण्डचीत्कृतैस्तिरोहितोऽभूत्पटहस्य निःस्वनः ॥ ३८ ॥ घनैर्वि-
 लोक्य स्थगितार्कमण्डलैश्चमूरजोभिर्निचितं नभस्तलम् । अयायि हंसैरभिमानसं घनभ्रमेण
 सानन्दमनार्तिं केकिभिः ॥ ३९ ॥ विलोक्य धूलीपटलैर्भृशं भृतं द्यावापृथिव्योरलमन्तरं
 महत् । किमूर्ध्वतोऽधः किमधस्तदूर्ध्वतो रजोऽभ्युपैतीति जनैरतर्क्यत ॥ ४० ॥ नोर्ध्वं न चाधो
 न पुरो न पृष्ठतो न पार्श्वतोऽभूत्तलु चक्षुषो गतिः । सूच्यग्रभिन्नुः पृतनारजोभरैः सुनिर्भरं
 प्राणिगणस्य सर्वतः ॥ ४१ ॥ उदामदानद्विपवृंहितैः शतैर्नितान्तमुत्तुङ्गतुरङ्गहेषितैः । चल-
 द्ध्वजस्यन्दनेमिनिःस्वनैरभून्निरुच्छ्वासमयाकुलं नभः ॥ ४२ ॥ महागजानां गुरुभिस्तु गर्जि-
 तैर्विलोलघण्टारणितै रणोज्ज्वलैः । वीरप्रभेदैः प्रमदप्रभेदुरैर्वाचालतामादधिरंतरां दिशः
 ॥ ४३ ॥ दन्तीन्द्रदानाम्नुधिवारिवीचिभिः सद्योऽपि नद्यो बहु ताः पुपूरिरे । घराजोभिस्तु-
 रगक्षतैर्भृतं वाः पङ्कतामेत्य रजस्वलीकृतम् ॥ ४४ ॥ निम्नप्रदेशाः स्थलतामुपागमन्निम्नत्वमु-
 च्छैरपि सर्वतः स्थलम् । तुरङ्गमाणां व्रजतां खुरैः क्षितौ रथैर्गजेन्द्रैः परितः समीकृता ॥ ४५ ॥
 नभोदिगन्तप्रतिषोषभीषणैर्महार्महाभृत्तटदारणोल्वणैः । पयोधिनिर्धूननकेलिभिर्जगद्बभूव भे-
 रीस्वनितैः समाकुलम् ॥ ४६ ॥ इतस्ततो वातविधूतचक्षुरैरारोषिताशागमनैर्ध्वजांशुकैः । ल-
 चुक्कणत्काश्चनकिंकिणीकुलैरमज्जि धूलीजलयौ नभोगतैः ॥ ४७ ॥ घण्टारवै रौद्रतरैर्निर-
 न्तरैर्विमृत्वरैर्गर्जरवैः सुभैरवैः । मदद्विपानां प्रथयां वभूविरै न वाहिनीनां पटहस्य निःस्वनाः
 ॥ ४८ ॥ करालवाचालमुखैश्चमूरवैः स्वस्ताम्बरा वीक्ष्य रजस्वला दिशः । तिरोबभूवे ग-
 गने दिनेश्वरो रजोऽन्धकारे परितः कुतोऽप्यसौ ॥ ४९ ॥ आक्रान्तपूर्वा रभसेन सैनिकै-
 दिगङ्गना व्योमरजोभिदूषिता । भेरीरवाणां प्रतिशब्दितैर्वनैर्जगज् गाढं गुरुमत्सरादिव
 ॥ ५० ॥ गुरुसमीरसमीरितभूधरा इव गजा गगनं विजगाहिरे । गुरुतरा बहुवारिभराद्वना
 भुवमतीव नमन्त इवाभवन् ॥ ५१ ॥ संजग्माते तावपायानपेक्षौ सेनाम्भोधी धीरनादौ र-
 येण । पक्षच्छेदात्पूर्वमेकत्र देशे वाञ्छन्तौ वा विन्ध्यसह्यौ निलेतुम् ॥ ५२ ॥ पत्तिः पत्तिं
 वाहमेयाय वाजी नागं नागः स्यन्दनस्थो रथस्थम् । इत्थं सेना वैद्यभस्येव रागादङ्गेनाङ्गं
 प्रत्यनीकस्य भेजे ॥ ५३ ॥ रथयाधोपैर्बृहणैर्वारिणानामैक्यं गच्छन्वाजिनां हेषया च ।
 व्योमव्यापी संततं दुन्दुभीनामव्यक्तोऽभूदीशितेव प्रणादः ॥ ५४ ॥ रोषवेशाद्रच्छतां प्र-
 त्यमित्रं दूरोत्क्षिप्तस्थूलबाहुध्वजानाम् । दीर्घास्तिर्यग्वैजयन्तीसदृश्यः पादातानां भ्रेजिरे

१ अश्वम्. २ प्रियतमस्य. यथा कान्ता कान्तस्योरुमुष्ण करं करेण मुखं मुखेन भजति तथा सेना प्रति-
 सैन्यस्य पत्तिं पत्तिनाश्वमश्वेनेत्यादि क्रमेण भेज इत्यर्थः.

खड्गलेखाः ॥ ५५ ॥ उद्यन्नादं धन्विभिर्निष्ठुराणि स्थूलान्युच्चैर्मण्डलत्वं दधान्ति । आस्फा-
 स्यन्ते कार्मुकाणि स्म कामं हस्त्यारोहैः कुञ्जराणां शिरांसि ॥ ५६ ॥ घण्टानादो निस्वनो
 छिण्डमानां ग्रैवेयाणामारवो बृंहितानि । आमेत्येवं प्रत्यवोचगजानामुत्साहार्थं वाचमाधो-
 रणस्य ॥ ५७ ॥ रोपावेशादाभिमुख्येन कौचित्पाणिग्राहं रंहसैवोपयातौ । हित्वा हेतौर्म-
 छ्वन्मुष्टिघातं घ्नन्तौ बाहूबाहवि व्यासृजेताम् ॥ ५८ ॥ शुद्धाः सङ्गं न क्वचित्प्राप्तवन्तो
 दूरान्मुक्ताः शीघ्रतां दर्शयन्तः । अन्तःसेनं विद्विषामाविशन्तो युक्तं चक्रुः सायका वा-
 जितायाः ॥ ५९ ॥ आक्रम्यजेरग्रिमस्कन्धमुच्चैरास्थायायो वीतशङ्कं शिरश्च । हेलालोला
 वर्त्म गत्वातिमर्त्यं द्यार्मारोहन्मानमाजः सुखेन ॥ ६० ॥ रोदोरन्ध्रं व्यश्रुवानानि लोलैर-
 ङ्गस्यान्तर्मपितैः स्थावराणि । केचिद्दुर्वीमेत्य संयन्निषेद्यां क्रीणन्ति स्म प्राणमूर्त्यैर्यासि
 ॥ ६१ ॥ वीर्योत्साहश्चावि कृत्वावदानं संग्रामाग्रे मानिनां लज्जितानाम् । अज्ञातानां
 शत्रुभिर्युक्तमुच्चैः श्रीमन्नाम श्रावयन्ति स्म नग्राः ॥ ६२ ॥ मिश्रीभूते तत्र सैन्यद्वयेऽपि
 प्रायेणायं व्यक्तमासीद्विशेषः । आत्मीयास्ते ये पराङ्गः पुरस्तादभ्यावर्ती संमुखो यः परो-
 ऽसौ ॥ ६३ ॥ सदृशत्वादङ्गसंसङ्गिनीत्वं नीत्वा कामं गौरवेणावबद्धा । नीता हस्तं वक्ष-
 यित्वा परेण द्रोहं चक्रे कस्यचित्त्वा कृपाणी ॥ ६४ ॥ नीते भेदं धौतधाराभिघातादम्भो-
 दाभे शात्रवेणापरस्य । सांसृग्राजिस्तीक्ष्णमार्गस्य मार्गो विद्युद्दीप्तः कङ्कटे लक्ष्यते स्म
 ॥ ६५ ॥ आमूलान्तात्सायकेनायतेन स्यूते बाहौ मण्डुकश्छिष्टमुष्टेः । प्राप्यासह्यां वेदना-
 मस्तर्धैर्यादप्यभ्रश्यच्चर्म नान्यस्य पाणेः ॥ ६६ ॥ भित्त्वा घोर्णोर्मयसेनाधिवक्षः रथूरीष्टो
 गार्ध्रपक्षेण विद्धः । शिक्षाहेतोर्गाढरज्ज्वेव बद्धो हतुं वक्रं नाशकदुर्मुखोऽपि ॥ ६७ ॥
 विर्वद्वीचीर्विसिपन्सैन्यवीचोराजावन्तः क्वापि दूरं प्रयातम् । बभ्रामैको बन्धुमिष्टं दिदृक्षुः
 सिन्धौ वाद्यो मण्डलं ^१मोर्वराहः ॥ ६८ ॥ यावच्चक्रे नाञ्जनं बोधनाय व्युत्थानज्ञो हस्तिचारी
 मदस्य । सेनास्वानादन्तिनामात्मनैव स्थूलास्तावत्प्रावहन्दानकुल्याः ॥ ६९ ॥ प्रत्यासन्ने
 दन्तिनि प्रातिपक्षे यन्त्रा नागः प्रास्तवक्त्रच्छदोऽपि । क्रोधाक्रान्तः क्रूरनिर्दारि-
 तासः प्रेक्षाचक्रे नैव किञ्चिन्मदान्धः ॥ ७० ॥ अन्योन्येषां पुष्करैरामृशन्तो दानोद्वे-
 दानुच्चकैर्भुग्नबालाः । उन्मूर्धनः संनिपत्यापरान्तैः प्रागुध्यन्त स्पष्टदन्तध्वनीमाः ॥ ७१ ॥
 द्राघीयांसः संहताः स्थमभाजश्चारूदग्रास्तीक्ष्णतामत्यजन्तः । दन्ता दन्तैराहताः सीम-
 जानां मङ्गं जग्मुर्न स्वयं सामजाताः ॥ ७२ ॥ मातङ्गानां दन्तसंघट्टजन्मा हेमच्छेदच्छा-
 यषञ्छिख्राग्रः । लग्नोऽप्यग्निश्रामरेषु प्रकामं माञ्जिष्टेषु व्यज्यते न संम सैन्यैः ॥ ७३ ॥

१ शस्त्राणि. २ अतुरूपं कर्म. ३ पक्षवत्तायाः. ४ यथा कथंचित्कश्चित्स्कन्धमूर्ध्वारोहणक्रमेण किञ्चिदुरारो-
 हमभित्तादिकमारोहति तद्वदिति भावः. ५ आपणम्. ६ महत्कर्म. ७ बन्दिनः. ८ पराङ्मुखः. ९ सक्त-
 रेखा. १० खड्गस्य. ११ कवचे. १२ नासाम्. १३ लोहमयेन. १४ नवारुहः. १५ बाणविशेषेण. १६ सवैव्या-
 पिनी. १७ पृथिव्याः. १८ शुण्ढाभैः. १९ गजानाम्.

ओषधमासे मत्सरोत्पातवाताश्लिष्यदन्तक्ष्मारुहां घर्षणोत्थैः । योगान्तैर्वा वक्त्रिभिवारणाना-
 मुच्चैर्मूर्धव्योम्नि नक्षत्रमाला ॥ ७४ ॥ सान्द्राम्भोदश्यामले सामजानां वृन्दे नीताः शोणितैः
 शोणिमानम् । दन्ताः शोभामापुरम्भोनिधीनां कन्दोद्भेदा वैट्टमा वारिणीव ॥ ७५ ॥
 उत्क्षिप्योच्चैः प्रस्फुरन्तं रदाभ्यामीषोदन्तः कुञ्जरं शात्रवीयम् । शृङ्गप्रोतप्रावृषेण्याम्बुदस्य
 स्पष्टं प्रापत्साम्यमुर्वीधरस्य ॥ ७६ ॥ व्याप्तं लोकैर्दुःखलभ्यापसारं संरम्भित्वादेत्य धीरो
 महीयः । सेनामध्यं गाहते वारणः स्म ब्रह्मेव प्रागादिदेवोदरान्तः ॥ ७७ ॥ भृङ्गश्रेणी-
 श्यामभासां समूहैर्नाराचानां विद्धनीरन्ध्रदेहः । निर्भीकत्वादाहवेनाहतेच्छो हृष्यन्हस्ती
 हृष्टरोमेव रेजे ॥ ७८ ॥ आताम्राभा रोपभाजः कटान्तादाशूत्स्राते मार्गणे धूर्गतेन । नि-
 श्रय्योतन्ती नागराजस्य जज्ञे दानस्याहो लोहितस्येव धारा ॥ ७९ ॥ कुर्वङ्कयोत्स्नाविह्वुपां
 तुल्यरूपस्तारस्ताराजालसारामिव द्याम् । खड्गाघातैर्दारितादन्तिकुम्भादाभाति स्म प्रोच्छ-
 लन्मौक्तिकौघः ॥ ८० ॥ दूरोत्क्षिप्तसिप्रचक्रेण कृतं मत्तो हस्तं हस्तिराजः स्वमेव । भीमं
 भूमौ लोलमानं सरोषः पादेनासृक्पङ्कपेपं पिपेव ॥ ८१ ॥ औपस्काराद्धूनगात्रस्य भूमिं
 निःसाधारं गच्छतोऽवाङ्मुखस्य । लब्धोऽयामं दन्तयोर्युगमेव स्वं नागस्य प्रापदुत्तमनत्वम्
 ॥ ८२ ॥ हस्तेनाग्रे वीतभीतिं गृहीत्वा कंचिद्व्यालः क्षितवानूर्ध्वमुच्चैः । आसीनानां व्योम्नि
 तस्यैव हेतोर्दिव्यस्त्रीणामर्पयामास नूनम् ॥ ८३ ॥ आक्रम्यैकामप्रपादेन जङ्घामन्या-
 मुच्चैराददानः करेण । र्सास्थिस्वानं दारुवद्धारुणात्मा कंचिन्मध्यात्पाटयामास दन्ती ॥ ८४ ॥
 उत्प्लुत्यारार्द्धचन्द्रेण लूने वक्त्रेऽन्यस्य क्रोधदष्टोष्ठदन्ते । सैन्यैः कण्ठच्छेदलीने कबन्धा-
 द्भ्यो बिभ्ये वल्गतः सासिपाणेः ॥ ८५ ॥ प्रत्यावृत्तं भङ्गभाजि स्वसैन्ये तुल्यं मुक्तेरा-
 किरन्ति स्म कंचित् । एकौघेन स्वर्णपुङ्खैर्द्विपन्तः सिद्धा माल्यैः साधुवादैर्द्वयेऽपि ॥ ८६ ॥
 बाणासिप्सारोहशून्यासनानां प्रक्रान्तानामन्यसैन्यैर्ग्रहीतुम् । संरब्धानां आभ्यतामाजिभूमौ
 वारी वारैः सस्मरे वारणानाम् ॥ ८७ ॥ कश्चिन्मूर्च्छामेत्य गाढप्रहारः सिक्तः शीतैः
 शीकरैर्वारणस्य । उच्छश्वास प्रस्थिता तं जिघृक्षुर्व्यर्थाकृता नाकनारी मुमूर्च्छ ॥ ८८ ॥
 लूनग्रीवात्सायकेनापरस्य द्यामत्युच्चैराननादुत्पतिष्णोः । त्रेसे मुग्धैः संहिकेयानुकाराद्ग्री-
 द्राकारादप्सरोवक्त्रचन्द्रैः ॥ ८९ ॥ वृत्तं युद्धे शूरमाश्लिष्य काचिद्वन्तुं तूर्णं मेरुकुञ्जं
 जगाम । त्यक्त्वा नागौ देहमेति स्म यावत्पत्नी सद्यस्तद्वियोगासमयी ॥ ९० ॥ त्यक्तप्राणं
 संयुगे हस्तिनीस्था वीक्ष्य प्रेम्णा तत्क्षणादुद्रतासुः । प्राप्याखण्डं देवभूयं सतीत्वादाशिश्नेष
 स्वैव कंचित्पुर्णम् ॥ ९१ ॥ स्वर्गे वासं कारयन्त्या चिराय प्रत्यग्रत्वं प्रत्यहं धारयन्त्या ।
 कश्चिद्वेजे दिव्यनार्या परस्मिन्लोके लोकं प्रीणयन्त्येह कीर्त्या ॥ ९२ ॥ गत्वा नूनं वैबुधं

१ दम्भेभ्यः. २ महादन्तः. ३ आमूलात्. ४ आयतम्. ५ दुष्टहस्ती. ६ भज्यमानास्थिपटकारशब्दयुक्तम्.
 ७ बाणेन. ८ बन्धनस्थानम्. ९ वृन्दैः.

सप्त रम्यं मूर्च्छाभाजामाजगामान्तरात्मा । भूयो दृष्टप्रत्ययाः प्राप्तसंज्ञाः साधीयस्ते यद्र-
 णायाद्वियन्ते ॥ ९३ ॥ कश्चिच्छस्त्रापातमूढोऽपवोदुर्लब्ध्वा भूयश्चेतनामाहवाय । व्यावर्तिष्ट
 क्रोशतः सख्युरुच्चैस्त्यक्तश्चात्मा का च लोकानुवृत्तिः ॥ ९४ ॥ भिन्नोरस्कौ शत्रुणाकृष्य
 दूरादासन्नत्वात्कौचिदेकेषुणैव । अन्योन्यावष्टम्भसामर्थ्ययोगादूर्ध्वाविव स्वर्गतावप्यभूताम्
 ॥ ९५ ॥ भग्नैर्दण्डैरातपत्राणि भूमौ पर्यस्तानि प्रौढचन्द्रद्युतीनि । आहाराय प्रेतराजस्य
 रौप्यस्थालीनीव स्थापितानि स्म भान्ति ॥ ९६ ॥ रेजुर्भ्रष्टा वक्षसः कुङ्कुमाङ्का मुक्ताहाराः
 पार्थिवानां व्यसूनाम् । हासालक्ष्याः पूर्णकामस्य मन्ये मृत्योर्दन्ताः पत्तिरक्तासवस्य ॥ ९७ ॥
 निम्नेष्वोघीभूतमस्त्रक्षतानामस्त्रं भूमौ यच्चकासांचकार । रागार्थं तर्कि नु कौसुम्भमम्भः सं-
 व्यानानामन्तकान्तःपुरस्य ॥ ९८ ॥ रामेण त्रिःसप्तकृत्वो हृदनां चित्रं चक्रे पञ्चकं क्षत्रियास्तैः ।
 रक्ताम्भोभिस्तत्क्षणादेव तस्मिन्संख्येऽसंख्याः प्रावहन्द्वापैवत्यः ॥ ९९ ॥ संदानान्ताद-
 स्त्रिभिः शिक्षितास्त्रैराविश्याधः शातशस्त्रावलूनाः । कूर्मोपम्यं व्यक्तमन्तर्नदीनामैभाः प्राप-
 न्नद्धयोऽमृच्छयोणाम् ॥ १०० ॥ पद्माकारैर्योधवक्त्रैरिभानां कर्णप्रैश्चामरैरेव हंसैः । सोपै-
 स्काराः प्रावहन्नस्त्रतोयाः स्रोतस्विन्यो वीचिपूच्चैस्तराग्निः ॥ १०१ ॥ उत्क्रान्तानामामिषायो-
 परिष्टादध्याकाशं बभ्रमुः पत्रवाहाः । मूर्ताः प्राणा नूनमद्याप्यवेक्षामासुः कायं त्याजिता
 दारुणास्तैः ॥ १०२ ॥ आतन्वद्भिर्दिक्षु पत्राग्रनादं प्राप्तैर्दूरादाशु तीक्ष्णैर्मुखाग्रैः । आदौ रक्तं
 सैनिकानामजीवैर्जीवैः पश्चात्पत्रिपुगैरपायि ॥ १०३ ॥ ओजोभाजां यद्वणे संस्थितानामाद-
 स्तीग्रं सार्धमङ्गेन नूनम् । ज्वालाव्याजादुद्धमन्ती तदन्तस्तेजस्तारं दीप्तजिह्वा र्ववाशे ॥ १०४ ॥
 नैरन्तर्यच्छिन्नदेहान्तरालं दुर्भक्षस्य ज्वालितानां वाशितेन । योद्धुर्बाणप्रोतमादीप्यं मांसं पा-
 कापूर्वस्वादमादे शिवाभिः ॥ १०५ ॥ ग्लानिच्छेदी क्षुप्तप्रबोधाय पीत्वा रक्तारिष्टं शोषिताजी-
 र्णशेषम् । स्वादुंकारं कालखण्डोपदंशं क्रोष्टा डिम्बं व्यप्वणद्वयस्वनच्च ॥ १०६ ॥ क्रव्या-
 त्पूगैः पुष्करार्णानकानां प्रेत्याशाभिर्मेदसो दारितानि । औभीलानि प्राणिनः प्रत्यवश्यन्का-
 लो नूनं व्याददावननानि ॥ १०७ ॥ कीर्णां रेजे साजिभूमिः समन्तादप्राणद्भिः प्राणभाजां प्रेती-
 कैः । बह्वारम्भैर्धसंयोजितैर्वा रूपैः स्रष्टुः सृष्टिकर्मान्तशाला ॥ १०८ ॥ त्वत्पत्रमुक्तविशिखैरश-
 निप्रकाशैरामूलनूनवक्त्रैस्तककान्तदन्ताः । त्रासावसन्नमदधारकपोलभागाः संपादयन्ति क-
 रिणः करिणीभ्रमं नः ॥ १०९ ॥ कोऽप्येष खण्डितशिरा विकसन्मुखश्रीः प्रारब्धताण्डव-
 विधिः सुरकामिनीभिः । आलोक्यते निजकराभिनयानुरूपव्यापारितेक्षणनिवेदितसत्त्वसारः
 ॥ ११० ॥ मिलितमिहिरभासं मौलिमेतस्य दष्टा परवरतनु पादालककं तर्कयन्त्या । त्वद-
 रिधरणिजानिर्भानुबिम्बेन गच्छन्सुरनगरमृगाक्ष्या वीक्ष्यते साम्यसूयम् ॥ १११ ॥ अवचुरग-

१ उत्तरीयाणाम्. २ नद्यः. ३ सपरिकराः. ४ मृतानाम्. ५ पक्षिणः; (पक्षे) बाणाः. ६ रीति स्म. ७ कलेव-
 रम्. ८ शुक्तवान्. ९ सुखानि. १० तूर्याणाम्. ११ तृष्णाभिः. १२ भयंकराणि. १३ अवयवैः.

निपुणक्षुरद्वद्वतेराचिता क्षणात्समरविच्युतप्रतिनृपालचेलाक्षिता । इयं रणधरा भवद्विर-
 ददानधाराजलैः किमु व्रणतलेऽपितं वसनपट्टया सिञ्चति ॥ ११२ ॥ कृपाणकरिणानलं
 रुधिरनीरपूरच्छटाजटाव्रततिसंकुलं भटतिमिङ्गिलैराकुलम् । प्रमथ्य समरार्णवं वरमकर्षि-
 लक्ष्मीस्त्वया विधाय मदमन्थरं मथनमन्दरं सिन्धुरम् ॥ ११३ ॥ झणझणितकङ्कणकणित-
 किङ्किणीकं धनुर्ध्वनद्रुगुणाटनीकृतकरालकोलाहलम् । वितत्य किरतोः शरानविरतस्फुर-
 च्छूडयोर्विचित्रमभिवर्धते भुवनभोममायोधनम् ॥ ११४ ॥ प्रतीक्ष्यन्ते वीराः प्रतिमुखमुरोभिः
 सरभसं विपक्षाणां हेतीः प्रतिनियतधैर्यानुभवतः । विदीर्णत्वग्भारादलितपिशिताच्छिन्नध-
 मनिप्रकाण्डास्थिस्त्रायुस्फुटतरविलक्ष्यान्त्रनिवहाः ॥ ११५ ॥ शितैर्बाणैरेके मृधुभुवि परे
 तीक्ष्णनखैः क्रियासातत्येनाप्यहमहमिकाक्रान्तमनसः । मिथो विध्यन्ति स्म प्रचलतमसं-
 मर्दविदलत्सितक्षोदःपिष्टातकसुरभिवक्षस्तटभृतः ॥ ११६ ॥ भ्रष्टैर्भिन्नाः प्रतिनृपतयः शङ्ख-
 नादानुदाराव्श्रुत्वा राजन्पुनरपि भुजादण्डकण्डूतिभाजः । आलिङ्गन्त्यास्त्रिदशमुदशो भूलतां
 वीक्ष्य भुग्रां चापभ्रान्त्या चपलमनसो हस्तमावर्तयन्ति ॥ ११७ ॥ मुञ्चद्विर्मदवारि वारणग-
 णैर्मेघायितं कर्मुकैरेतैः शक्रशरासनायितमधश्छत्रैः शिलीन्ध्रायितम् । खद्योतायितमस्त्रध-
 टनसमुद्भूतस्फुलिङ्गैः स्फुरन्नाराचैरशनायितं रणभुवा सैन्यैर्नभस्यायितम् ॥ ११८ ॥ भुग्नभू-
 युगलैः कृपा समधिकस्फाराकरुणासैः क्षणात्स्वेदाग्निः पटलप्रकृष्टतिलकैर्दृष्टाधरोष्ठैरपि ।
 दृष्टश्मश्रुभिरुत्पतद्भिरभितः संकीर्णमालक्ष्यते त्वद्धस्तास्त्रनिकृतवैरिसुभटश्रेणीशिरोभिर्वि-
 यत् ॥ ११९ ॥ क्ष्वेडाभिः ककुभः टपत्कनिकरैर्व्योमं द्विधाखण्डितैर्देहैर्विद्विपतां धरातलमपि
 प्रच्छादयन्तौ चिरम् । कुर्वतेऽश्रुजलाविलेक्षणपथान्येतावकाण्डोच्चरद्रोमाङ्गाणि सवेपथून्य-
 पि मुहुर्वर्ष्माणि नः पश्यताम् ॥ १२० ॥ आगुञ्जद्विरिकुञ्जकुञ्जरघटाविस्तीर्णकर्णज्वरं ज्यानि-
 र्घोषममन्ददुन्दुभिरवैराध्मातमुज्जृम्भयन् । वेष्टद्वैरवभूरुण्डनिकरैर्वारो विधत्ते भुवस्तुप्य-
 त्कालकरालवक्रविधसव्याकीर्यमाणा इव ॥ १२१ ॥ नो चापाकलनं न पत्रिधरणं न
 ज्यासमाकर्षणं नो बाहुस्फुरणं न बाणगमनं संलक्ष्यते ते रणे । किं तु प्रौढकरीन्द्रकुम्भ-
 विगलन्मुक्तागणप्रस्फुरत्प्रत्यर्थिसितिपालमौलिमणिभिर्विद्योतते भूरियम् ॥ १२२ ॥ वीराणां
 रुण्डतुण्डप्रविघटनपटुस्फारदोर्दण्डखण्डव्यापारक्षिप्यमाणप्रतिभटविकटाटोपवर्षप्ररूढः ।
 कूटः कोऽप्येष युद्धाजिरभुवि जरठश्चित्रकूटानुकारी लीयन्ते यत्र शत्रुपतनविवशाः
 कोटिशः शूरकीटाः ॥ १२३ ॥ प्रासप्रोतप्रवीरोल्बणरुधिरपरामृष्टबुक्काजिघत्साधावदृग्धाधि-
 राजाप्रतिमतनुरुहच्छायया वारितोष्णाः । विश्राम्यन्ति क्षणार्धं प्रधनपरिसरेष्वेव मुक्ता-
 भियोगा वीराः शस्त्रप्रहारव्रणभररुधिराद्वारदिग्धाखिलाङ्गाः ॥ १२४ ॥ जीवाकृष्टिं स
 चक्रे मृधुभुवि धनुषः शत्रुरासीद्गतामूर्लक्षासिर्मागिर्गणानामभवदरिबले तद्यशस्तेन लब्धम् ।
 मुक्ता तेन क्षमेति त्वरितमारिगणैरुत्तमाङ्गैः प्रतिष्ठा पञ्चत्वं द्वेपिसैन्ये स्थितमवनिपतिर्नाप

संख्यान्तरं सः ॥ १२५ ॥ युष्मद्दोर्दण्डमण्डल्यवनमितरणच्चण्डकोदण्डदण्डोन्मुक्तेषु छि-
न्नमूर्च्छेत्प्रतिनृपतिभुजाखण्डमुण्डावकीर्णा । गायन्नृत्यत्प्रवल्गद्वजनिचरवधूदत्ततालैः करालै-
र्वैतालैरदृष्टासप्रकटितदर्शनैर्युद्धभूर्भाति भीमा ॥ १२६ ॥ क्षुण्णं त्वद्वैरिराजीखुरपुटनिचयै-
र्वीक्ष्य हावै रिरक्तं स्वात्मन्यासिक्तमुद्यद्दिरदमदजलैः शीतलैः शीलितां च । समूर्च्छन्ती-
मवेक्ष्य ध्वजवसनचलैर्वीजितामाजिभूमिं धूलिः स्वर्गं द्रुता ते रचयति सुयशः सौरभान्दा-
स्त्रयोगान् ॥ १२७ ॥

अरिपलायनम् ।

सालकाननयुक्तापि सालकाननवर्जिता । हारावरुद्धकण्ठापि विहाराविधूस्तव ॥ १ ॥
विचरन्ति विलासिन्यो यत्र श्रोणिभरालसाः । वृक्काकाशिवास्तत्र धावन्त्यरिपुरे तव ॥ २ ॥
स्वकान्तदवकान्तारो यद्वैरिमृष्टशामभूत् । जघनस्तनमुच्चैर्यो व्यलिखत्कण्टकैर्नखैः ॥ ३ ॥
काठिन्यं कुचयोः स्तब्धं वाञ्छन्त्यः पादपद्मयोः । निन्दन्ति विश्वधातारं त्वद्धाटीष्वरियो-
षितः ॥ ४ ॥ वनेऽखिलकलासक्ताः परिहृत्य निजस्त्रियः । त्वद्वैरिवनितावृन्दे पुलिन्दः
कुर्वते रतिम् ॥ ५ ॥ वीर त्वद्विपुरमणी परिधातुं पल्लवानि संस्पृश्य । न हरति वनमुवि नि-
जकररुहरुचिरेवचितानि पाण्डुपत्रधिया ॥ ६ ॥ त्वद्वैरिणो वीर पलायितस्य प्रकाशयन्नक्तमर-
ण्यमार्गान् । कृशानुरासीदभिनन्दनीयस्तुङ्गेषु लम्बो रिपुमन्दिरेषु ॥ ७ ॥ राजन्दिहपस्ते भय-
विद्वृतस्य मालस्थलं कण्टकिनो वनान्ताः । अद्यापि किं वानुभविष्यतीति व्यपाटयन्द्रष्टु-
मिवाक्षराणि ॥ ८ ॥ इतस्त्रसद्विद्युतवैरिभूमृत्प्रियाथ दृष्टा वनमानवीजनैः । शशंसं पृष्ठाभुत-
मात्मदेशं शीतद्विषः शीतलशीतलं किल ॥ ९ ॥ समस्तावनीनाथमौले भवन्तः परास्ता
द्विषः पद्मविस्तारिनेत्रा । नितान्तं विहस्ता स्वहस्ताविन्दैर्विधत्ते पुरस्तादुरस्ताडनानि
॥ १० ॥ अलसभुजलताभिर्नादृतो नागरीभिर्भवनदमनकानां नातिथिर्वा बभूव । त्वदरिन-
गरमध्ये संचरंश्चैत्रजन्मा जरदजगरपीतः क्षीयते गन्धवाहः ॥ ११ ॥ त्वदरिनृपतिमाशावा-
ससं धूलिधाराधवलमहह भिक्षुं वीक्ष्य मर्गभ्रमेण । सुरभिरुदधिवेलोकाननं गाहमानो दि-
शति कुसुमबाणं दूरतो निर्गमाय ॥ १२ ॥ त्वदरिनृपतिकेलीसौधसंरूढदूर्वाङ्कुरकवलवि-
लोलं वीक्ष्य रङ्गं मुधांशोः । उपवनहरिणीनामुन्नतो भ्रूलतानां प्रसरति रतिजानिग्लानि-
जन्मा विवर्तः ॥ १३ ॥ वर्षासु भीतमवशाङ्गिभुजं भुजंगमेकं निगृह्य शिरसि स्थितमञ्जना-
भम् । शून्ये तवारिनगरे शबरी सशङ्कमादिस्ते कनकमुष्टिकृपाणलोमात् ॥ १४ ॥ स्फुट-
तरमटवीनां प्रान्तरे पर्यटन्ती हरिहतगजकुम्भोन्मुक्तमुक्ताफलानि । परिकरपतिहस्ताम्भोज-
शोणप्रभाभिः परिहरति च दूरान्मञ्जु गुञ्जाभ्रमेण ॥ १५ ॥ ये कन्दरासु निवसन्ति सदा

हिमाद्रेस्त्वत्पातशङ्कितधियो विवशा द्विषस्ते । अप्यङ्गमुत्पुलकमुद्रहतां सकम्पं तेषामहो
 बत भियां न बुधोऽप्यभिज्ञः ॥ १६ ॥ कुरुवक कराघातक्रीडामुखेन वियुज्यसे बकुलवि-
 टविन्स्मर्तव्यं ते मुखासवसेचनम् । चरणघटनाबन्धो यास्यस्सशोक सशोकतामिति निज-
 पुरत्यागे यस्य द्विषां जगदुः स्त्रियः ॥ १७ ॥ अनारतपरिस्खलन्नयनवारिधाराशतप्रवृद्ध-
 पथनिम्नगासलिलरुद्धयानोद्यमा । त्वदीयरिपुंकामिनी बहुविदेशमानैषिणी विनिन्दति बलं
 दृशा गुरुरुपाश्रुपं प्रावृषम् ॥ १८ ॥ इतश्चेतश्चाङ्गिर्विघटिततटः सेतुरुदरे धरित्री दुर्लङ्घ्या
 बहुलहिमपङ्क्तो गिरिरयम् । इदानीं निर्वृत्ते करितुरगनीराजनविधौ न जाने यातारस्तव च
 रिपवः केन च पथा ॥ १९ ॥ क्षणं कान्तागारप्रसरविलसन्मानसरतिः क्षणं शैलोत्सङ्गे
 द्विजकुलरवाळुष्टहृदयः । क्षणं पत्रध्वानश्रुतिपुलकितो यद्भयभराद्धसन्प्राप्तोऽरण्ये रिपुरव-
 निपालस्थितिमिव ॥ २० ॥ अये मातस्तातः क गत इति यद्वैरिशिशुना दरीगेहे लीना
 निभृतमिह पृष्ठा स्वजननी । करेणास्यं तस्य द्रुतमथ निरुद्धाश्रुमृतया विनिश्वस्य स्फारं
 शिव शिव दृशौवोत्तरयति ॥ २१ ॥ अपर्णयं भूभृद्वनमटति वल्काम्बरधरा जटालो दि-
 ग्वासाः शिखरिणि शिवोऽयं निवसति । इति भ्रान्त्यान्योन्यं क्षणमिलितयोः क्षोणितिलक
 द्विषद्वन्द्वयोस्ते शिवशिवशिवन्ति प्रणतयः ॥ २२ ॥ पश्येत्कश्चिच्चल चपल रे का त्वराहं
 कुमारी हस्तालम्बं वितर हहहा व्युत्क्रमः क्वासि यासि । इत्थं पृथ्वीपरिवृद्ध भवद्विद्विषोऽर-
 ण्यवृत्तेः कन्या कंचित्फलकिसलयान्याददानाभिधत्ते ॥ २३ ॥ स्वरूपं ब्रूमः किमपि चरितं
 वीरवर्यं त्वदीयं मिथ्यावादाः कवय इति नो दुःप्रवादो रुणद्धि । मुक्ता मुक्ता मलयशिखरे
 त्वद्विपक्षावरोधैरण्डभ्रान्त्या भुजगललनाः सादरं पालयन्ति ॥ २४ ॥ क्षोणीपाल त्वदरि-
 हरिणीलोचना शोचमाना गुञ्जाहारं कुचकलशयोर्निःश्वसन्ती करोति । क्षुभ्यत्क्षीराम्बुधिल-
 हरिसंक्षोभिस्त्वद्यशोभिर्गौरं मुक्ताफलमयमिवाविन्दते नन्दतन्वा ॥ २५ ॥ विमुञ्चति पदे
 पदे रुचिरचौरहारादिकं शुकं गृहसमुत्सुकं त्यजति नैव जीवाधिकम् । पलायनपरायणा
 तव विभो रिपोरङ्गना मुहुर्वलितकंधरं मिहिरमण्डलं वीक्षते ॥ २६ ॥ धराधर तव द्विषां
 वनजुषां विहीनत्विषां दधे गुणनिधे धनुर्विगुणमप्यनेकं गुणम् । कलाहरणयष्टिकाकरणक-
 न्दरान्तः शिवानिवारणविहंगिकाकरणचुल्लिकाकर्षणैः ॥ २७ ॥ राजनराजसुता न पाठ-
 यति मां देव्योऽपि तूष्णीं स्थिताः कुब्जे भोजय मां कुमारसचिवैर्नद्यापि किं भुज्यते ।
 इत्थं नाथ शुकस्तवारिभवने मुक्तोऽध्वगैः पञ्जराच्चित्रस्थानवलोक्य शून्यबलभावेकैकमाभा-
 षते ॥ २८ ॥ क्रामन्त्यः शतकोमलाङ्गुलिगलद्रक्तैः सदर्भाः स्थलीः पादैः पातितर्यावकै-
 रिव गलद्वाष्पाम्बुधौताननाः । भीता भर्तृकरावलम्बितकरास्त्वद्वैरिनाथोऽधुना दावाग्निं प-
 रितो भ्रमान्ति पुनरप्युद्यद्विवाहा इव ॥ २९ ॥ तन्वीमुज्जितभूषणां कलगिरं रोमोद्गमं वि-

अतीं वेपन्तीं व्रणिताधरां विवसनां सीत्कारमातन्वतीम् । दोभ्यां चण्डतुषारपातसभयामः
 लिङ्गच कण्ठे भृशं स्वां मूर्तिं दयितामिवातिरसिकां त्वद्विद्विषः शेरते ॥ ३० ॥ भूसंपर्कर-
 जोनिपातमलिनाः स्वस्माद्गृहात्प्रच्युताः सामान्यैरपि जन्तुभिः करतलैर्निःशङ्कमालिङ्गिताः
 संलम्बाः कचिदेकतामुपगताः कापि प्रबुद्धाः कचित्सुप्ताः कापि च सारवत्प्रतिगृहं भ्रान्ताः
 स्तवारिस्त्रियः ॥ ३१ ॥ कर्षद्भिः सिचयाञ्जलान्यतिरसात्कुर्वद्भिरालिङ्गनं गृह्णानैः कचमालिह-
 द्भिरधरं विभ्रामयद्भिः करौ । प्रत्यक्षेऽपि भवद्भिरोधिनृपतेरन्तःपुराणामहो धिक्कष्टं विटपै-
 र्विटैरिव वने किं नाम नो चेष्टितम् ॥ ३२ ॥ स्नाताः प्रावृषि वारिवाहपटलैः प्रोद्भूतदूर्वा-
 कुरव्याजेनात्तकुशाः प्रणालसलिलैर्दत्त्वा निवापाञ्जलीन् । प्रासादास्तव विद्विषां परिपतत्कु-
 ल्यस्थपिण्डच्छलात्कुर्वन्ति प्रतिवासरं निजपतिप्रेताय पिण्डक्रियाः ॥ ३३ ॥ मौलिं मानविधिं
 विना नमयितुं हारं स्वयं गुम्फितुं निर्यातुं दयितस्य पाणिकमलच्छायां विना वर्त्मनि ।
 निद्रातुं च विनाङ्कपालिशयनं द्रष्टुं च शून्या दिशः सख्या त्वत्प्रतिवीर नीरजमुखी साकू-
 तमध्याप्यते ॥ ३४ ॥ घ्रातं तालफलाशया स्तनतटं बिम्बभ्रमेणाधरो दष्टः पाकविदीर्णदा-
 डिमधिया लीढाः स्फुरन्तो रदाः । भ्राम्यन्तो भ्रमनिस्पृहानुविपिनं त्वद्वैरिसीमन्तिनी नि-
 द्राणा मुहुराहता मुहुरपि क्षिप्ता च शाखामृगैः ॥ ३५ ॥ त्वत्प्रत्यर्थिवमुधरेशतरुणीः सं-
 त्रौसतः सत्वरं यान्तीर्वीर विलुण्ठितुं सरभसं याताः किराता वने । तिष्ठन्ति स्तिमितैः
 प्ररूढपुलकास्ते विस्मृतोपेकमास्तासामुत्तरलैः स्तनैरतितरां लोलैरपाङ्गैरपि ॥ ३६ ॥ एत-
 स्मिन्विजने वनेऽर्तनुतरुच्छन्नावकाशे सुखं तिष्ठामीति तव द्विषामधिपतिर्यावद्विधत्ते मतिम् ।
 तावत्तत्र निपातितं भुवि भवन्नामाङ्गसेल्लाहतं दृष्ट्वा केसरिणः किरङ्कभैसमत्रासो मुहुर्मूर्च्छति
 ॥ ३७ ॥ का त्वं पुत्रि नरेन्द्र लुब्धकवधूर्हस्ते किमेतत्पलं क्षामं किं सहजं ब्रवीमि नृपते
 यद्यस्ति ते कौतुकम् । गायन्ति त्वदरिप्रियाश्रुतटिनीतीरेषु सिद्धाङ्गना गीतान्धा न तृणं
 चरन्ति हरिणास्तेनामिषं दुर्बलम् ॥ ३८ ॥ स्वमेऽपि क्षितिपावतंस भवतो भीत्या व्रजन्ती
 वनं निर्मग्रा प्रतिपक्षवैरिरमणी कल्लोलिनीपाथसि । उत्क्षिप्ताननमुन्नतभ्रुचरणव्यासक्तमुक्ता-
 फलं भूपः स्फारितबाहुवल्लिशयनादुद्भ्रान्तमुत्तिष्ठति ॥ ३९ ॥ तादृग्दण्डविकीर्तनार्तिममी च-
 क्रादयः क्रामिताः कापि कापि च कण्ठकैरुपगता रेखोपरेखाभ्रमम् । यस्य प्रौढतरप्रतापद-
 हनज्वालाभिरन्ते दिशामापाके निपतन्ति पार्थिवघटाः शीर्यन्ति वीर्यन्ति च ॥ ४० ॥
 आगच्छागच्छ सज्जं कुरु वरतुरगं संनिधेहि द्रुतं मे खड्गः कासौ कृपाणीमुपनय धनुषा
 किं किमङ्गप्रविष्टम् । संरम्भोन्निद्रितानां क्षितिभृति गहनेऽन्योन्यमेवं प्रतीच्छन्वादः स्व-
 भाभिदृष्टे त्वयि चकितदृशां विद्विषामाविरासीत् ॥ ४१ ॥ यातीतः पान्थ पन्था व्रजति

१ शत्रवः. २ भयात्. ३ स्तब्धाः. ४ लुण्ठनरूपः. ५ अतिचपलैः. ६ महद्भिः. ७ शस्त्रविशेषः. ८ अ-
 स्थिपञ्जरम्. ९ अतुल्यशक्तः. १० मांसम्. •

ननु कथं स्थावरं वर्त्म मुग्धे मार्गे पृच्छामि पृच्छ स्थितमिदमिह ते विस्मितं वीक्ष्य नेत्रे ।
 अध्वानं ब्रूयतेतध्वनि भवति वचश्चित्रमुद्दामनेत्रा दृश्यन्ते दावमूढाः पथि पथिकविटैस्त्व-
 द्विषां नाथ नार्यः ॥ ४२ ॥ आत्ते सीमन्तरत्ने मरकतिनि हृते हेमताटङ्कपत्रे लुप्तायां मेख-
 लायां कनकमणितुलाकोटियुग्मे गृहीते । शोणं बिम्बौष्ठकान्त्या त्वदरिमृगदृशामित्वरीणा-
 मरण्ये राजन्गुञ्जाफलानां स्रज इति शबरा नैव हारं हरन्ति ॥ ४३ ॥ सिञ्जानैर्मञ्जरीति
 स्तनकलशयुगं चुम्बितं चैश्वरीकैस्तन्त्रासोच्छासलोलाः किसलयमनसा पाणयः कीरदष्टाः ।
 तल्लोपायालपन्त्यः पिकनिनदधिया ताडिताः काकलोकैरिस्थं राजेन्द्रसिंह त्वदरिमृगदृशां
 नाप्यरण्यं शरण्यम् ॥ ४४ ॥ प्राप्तास्त्रासात्पिपासातिशयमुपगताः पातुमारण्यमम्भो युष्म-
 द्विद्वेषियोषाः श्वसितसमुदयैस्तत्तदीयैरशोभि । एतत्संवीक्ष्य मूर्च्छानिपातिततनवो नैव जीवे-
 युरेताश्चिन्तोपेताः शबरीं निजनयनजलैः पल्वलं पूरयेयुः ॥ ४५ ॥ वीर त्वद्वैरिदारा ग-
 हनगिरिगुहागहरान्तस्तमिस्त्रं त्वन्नासाद्दुह्यवासा दरकलितहृदो यद्यदेव प्रपन्नाः । तत्तज्ज्यो-
 त्स्नायमानं धरणिपरिवृढं प्रेक्ष्य युष्मद्यशोभिः सद्यो मोहान्धकारानुसरणशरणा वासरान्वा-
 हयन्ति ॥ ४६ ॥ कीर्त्या पारं प्रयान्त्या वरममचरमं लम्भितेव प्रतापादब्धीनां शोषवार्ता
 स्वसदसि निभृतं केनचित्कापि लीलाम् । लक्ष्म्या कोशे हि नासौ वरमसि सुधया काम-
 धेन्वा कटाक्षे कोपे क्ष्वेडेन शश्वद्यशसि च शशिना वारिणाद्वारिनेत्रे ॥ ४७ ॥ एतद्वीता-
 रिनारी गिरिबिलविगलद्वासरा निःसरन्ती स्वक्रीडाहंसमोहग्राहिलिशिशुभृशप्राथितोन्निद्र-
 चन्द्रा । आक्रन्ददूरि यत्तन्नयनजलमिलच्चन्द्रहंसानुबिम्बप्रत्यासत्तिप्रहृष्यत्तनयविहसितै-
 राश्वसीन्द्र्यश्वसीच्च ॥ ४८ ॥ धूलीधाराभिरन्वास्तदनु बधिरतामागता स्फारभेरीभूयोद्गाङ्कार-
 रावैरमृतकरकुलापीडयत्सैन्ययाने । धावन्तो विन्ध्यभूभृद्वनघनकुहरे कण्टकाकृष्टकेशास्त्रायध्वं
 मुञ्चतेति प्रतिहतविकला वैरिणः संगिरन्ते ॥ ४९ ॥ देव त्वद्वाटिकाया गिरिगहनतटीं
 संविशन्ती पटीरं लुम्पन्ती छिन्नहारा त्वदरिवरवधूस्तां दराद्वीक्ष्य दिक्षु । स्नेहार्द्रा स्वस्त-
 वस्त्रा विगलितकबरी हन्त हन्तुं न शक्ता रीतीं त्वामाश्रयन्ती रतिविरतिकृतां भाति का-
 लेऽपि भेजे ॥ ५० ॥

प्रतापवर्णनम् ।

चित्रं तपति राजेन्द्र प्रतापतपनस्तव । अनातपत्रमुत्सृज्य सातपत्रं द्विपट्टणम् ॥ १ ॥
 त्वत्प्रतापस्य भानोश्च अन्तरं महदन्तरम् । सच्छत्रान्वाधते पूर्वं विच्छत्रान्वाधतेऽपरः
 ॥ २ ॥ राजन्सप्ताप्यैकूपारास्त्वत्प्रतापाग्निशोषिताः । पुनस्त्वद्वैरिवनिताबाष्पपूरेण पूरिताः
 ॥ ३ ॥ दीपयन्रोदसीरन्ध्रमेष ज्वलति सर्वतः । प्रतापस्तव राजेन्द्र वैरिवंशदवानलः ॥ ४ ॥

त्वत्प्रतापानर्घहेमसंपुटेऽतिमनोहरे । ब्रह्माण्डशालिग्रामोऽसौ धराधीश विराजते ॥ ५ ॥
 तवारिनारोनयनाम्बुपूरं निषीय राजन्भुमतिप्रतापः । रिङ्गत्तरंगावलिनीयतुङ्गं यथा समुद्रं
 बद्धबाहुताशः ॥ ६ ॥ वृद्धं प्रतापं तव भूप जेतुं मेरुं परं वीक्ष्य रविः सुमेरुम् । द्वाग्द्व्याद-
 शात्माशतसंख्यरश्मिः सप्ताश्व आसीन्मित आशु चण्डः ॥ ७ ॥ त्वत्प्रतापतपनातपतप्तस्ती-
 क्ष्णरश्मिरपि दिक्षु नितान्तम् । धावति प्रतिदिनं मुकुटेश त्वद्यशोच्चयतितस्तुहिनांशुः ॥ ८ ॥
 उदितेऽपि तषावनीन्द्र तेजस्तपने स्फारगमस्तिभारभाजि । तव वैरिन्तृपा यशस्तमांसि स्फु-
 रदुज्जृम्भितमाचरन्ति चित्रम् ॥ ९ ॥ प्रत्यर्थिवामनयनानयनाम्बुपूरैः सद्यः स्खलद्ब्रह्मलक-
 ञ्जलजालनीलैः । युष्मत्प्रतापतपनस्तपनाद्यवीयानारभ्यते यदमुना यमुनासहस्रम् ॥ १० ॥
 मार्तण्डमण्डलसमं भवतः प्रतापं ये वर्णयन्ति नहि ते कवयः प्रवीणाः । अम्भोनिधौ विल-
 यमेति परं पतङ्गः पारं प्रयाति जलधेस्तु तव प्रतापः ॥ ११ ॥ उच्छास्य कालकरवालम-
 हाम्बुवाहं देवेन येन ज्वरठोर्जितगर्जितेन । निर्वापितः सकल एव रणे रिपूणां धाराजलैस्त्रि-
 जगति ज्वलितः प्रतापः ॥ १२ ॥ वदन्तु देव तावकं प्रतापमेव पावकं महातुषारशीतलं
 वदामहे वयं यतः । सुमेरुकन्दरोदरस्थितो गृहीतकम्बलस्तवारिवर्गपङ्कजः प्रकम्पते मुहु-
 र्मुहुः ॥ १३ ॥ अये नृपतिमण्डलीमुकुटरत्न युष्मद्रुजामहोष्मतितिसंजुषा बत भवत्प्रतापा-
 च्छिषा । द्विषामतिभृशं यशः प्रकटपारदो ध्यापनादुदस्फुटत तारकाकपटतौ विहायस्ते
 ॥ १४ ॥ अत्युक्तौ यदि न प्रकुप्यसि मृषावादं न चेन्मन्यसे तद्भूमोऽद्भुतदर्शनेन रसना
 केषां न कण्ठयते । देव त्वत्तरुणप्रतापदहनज्वालावलीशोषिताः सर्वे वारिधयस्तवारिवानि-
 तानेत्राम्बुभिः पूरिताः ॥ १५ ॥ देव त्वत्तरुणप्रतापतपनत्रासादिव त्र्यम्बको नो गङ्गां वि-
 जहाति निःसरति न क्षीराम्बुधेर्माधवः । ताम्यंस्तामरसान्तरालवसतिर्देवः स्वयंभूरभूत्पाता-
 लावधिपङ्कलग्नवपुषस्तिष्ठन्ति कूर्मादयः ॥ १६ ॥ अब्दैर्वारिजिघृक्षयार्णवगतैः साकं ब्रजन्ती
 मुहुः संसर्गाद्वडवानलस्य समभूदापन्नसत्त्वा तडित् । मन्ये देव तया क्रमेण जनितो युष्म-
 त्प्रतापानलो येनारातिवधूविलोचनजलैः सिक्तोऽपि संवर्धते ॥ १७ ॥ देव त्वद्रुजदण्डदर्प-
 गरिमोद्वीर्णप्रतापानलज्वालावक्रिमकीर्तिपारदघटीविस्फारिता बिन्दवः । शोषाहिः कति
 तारकाः कति कति क्षीरोदधिः कत्यपि प्रालेयाचलशङ्खशुक्तिकरकाः कर्पूरकुन्देन्दवः
 ॥ १८ ॥ भङ्गाकीर्तिमपीमलीमसतया प्रत्यर्थिसेनाभटश्रेणीतिन्दुककाननेषु विलसत्यस्य
 प्रतापानलः । अस्मादुत्पतिताः स्फुरन्ति जगदुत्सङ्गे स्फुलिङ्गाः स्फुटं भालोद्भूतभवाक्षिभा-

१ कठिनम्. २ ऊर्जस्वलम्. ३ अत्रायं भावः. वैरिस्त्रियः स्वभर्तृमरणाद्यथायथाधिकं रुदन्ति तथातथा-
 धिकं तन्नेत्राम्बुभिस्त्वत्प्रतापाभिः संवर्धते. त्वत्प्रतापोऽधिको भवतीति यावत्. यतः स प्रतापामिर्वडवानला-
 स्त्पितुस्तत्तत् मातुः समुत्पन्नस्तौ च पितरौ पानीययोगादेवोज्जृम्भतेऽतस्तत्पुत्रोऽपि त्वत्प्रतापो भवद्दे-
 रिरमणीनेत्राम्बुभिः सिच्यमानो वृद्धिमाप्नोतीत्येतदुचितमेवेति. ४ पराजयः. ५ कालस्कन्दवनेषु. ६ तिन्दु-
 ककाष्ठेषु दशमानेभ्यो महान्तः स्फुलिङ्गा उत्तिष्ठन्तीति वृद्ध्यवहारः. ७ हरनिटिलनेत्रम्.

नुहुतभृग्जम्भारिर्दम्भोलयः ॥ १९ ॥ तादृग्दीर्घविरिञ्चिवीसरविधौ जानामि यत्कर्तृतां शङ्के
यत्प्रतिविम्बमम्बुधिपयःपुरोदरे वाडवः । व्योमव्यापिविपक्षराजकयशस्ताराः पराभावुकः
कासामस्य न स प्रतापतपनः पारं गिरां गाहते ॥ २० ॥ शंभुर्मानससंविधौ सुरधुनीं मूर्धा
दधानः स्थितः श्रीकान्तश्चरणस्थितामपि बहुज्ञेतां निलीनोऽम्बुधौ । मग्नः पङ्कुरुहे कम-
ण्डलुगतामेनां दधन्नाभिर्भूमन्ये वीर तव प्रतापदहनं ज्ञात्वोल्बणं भाविनः ॥ २१ ॥ युष्म-
त्प्रौढतरप्रतापतपनज्वालावलीव्याकुले ब्रह्माण्डे मधुमूदनोऽहिशयने शेते पयःसागरे । शंभु-
र्जह्नुमुतां दधाति शिरसा भूमिस्तुषाराचलं तापव्याकुलितः पतत्यतितरां भानुः समुद्रे मुहुः
॥ २२ ॥ नार्यः कुङ्कुमशङ्कया निटिलगं प्रोज्जन्त्यपास्तद्विषां सांध्यं रागममुं विभाव्य
गगने गच्छन्ति केलिगृहम् । मुग्धा दावधियोऽरयस्तव विभो यान्ति द्रुतं कानने लाक्षा-
राग इति प्रकुप्यति धवे कान्ता प्रतापोदये ॥ २३ ॥ यो नास्ताचलमस्तकं प्रति गतो
दीनत्वमालम्बते यो नायाति निशामु संशयपदं नोदेति गिर्याश्रयात् । यो राहोरपि कर्क-
शेषु दशनेष्वासीन्न वा गोचरः सोऽयं भूप तव प्रतापतपनो वर्वति सर्वोपरि ॥ २४ ॥
कान्तारं जलवृक्षैरिणि मुहुस्त्वद्वैरिवामभ्रवो बालैराकुललोचनैः प्रतिपदं रुद्धक्रमाश्रङ्कमे ।
पृथ्वीचण्डरुचे पटञ्चरदशासंघट्टदीप्तप्रभं सिञ्चन्त्यञ्जलिंसंचिताश्रुभिरलं युष्मत्प्रतापानलम्
॥ २५ ॥ चक्रद्वन्द्वमुदक्षति प्रतिदिशं मोदं विधत्तेतरां पद्मानां ततिरेति घूकतिमिरेन्दूद्धा-
पितेऽन्यं क्वचित् । वैकल्यं च मिनोति हंस उदये म्लायत्यरीणां व्रजो राजन्कैरविणीवनैः
समुदिते युष्मत्प्रतापे रवौ ॥ २६ ॥ अध्यायोधनवेदिमार्गणकुशानास्तीर्य खड्गसुचा हुत्वारैः
पललं चरुं हविरमृततन्मस्तकस्वस्तिकैः । संवेष्ट्याहवनीयमानसदसिरुयोऽसौ प्रतापानलो-
ऽस्थापि द्वागुदकाञ्जलीकृतचतुःपाथोधिना श्रीमता ॥ २७ ॥ त्रैलोक्याभयदानकल्पित-
मति द्योतत्प्रभो भास्वरः स्वैरं स्वस्तटिनीतटेऽपि विहरन्भाति प्रतापस्तव । माघे मज्जन-
शीतसंभ्रमयुता मुग्धा द्युलोकस्त्रियः स्तम्भान्तं निजपाणिपद्मनिवहैः संभावयन्त्यञ्जसा
॥ २८ ॥ देव त्वद्भुजदण्डचण्डिमचमत्कारिप्रतापानलज्वालाजालभयादिवाभिविशति क्षीरा-
म्बुधिं माधवः । भर्गः स्वर्गधुनीं दधाति शिरसा त्यक्तस्त्रिलोकीकृतिर्वेधा किं तु मुहुः
कमण्डलुजलैरात्मानमासिञ्चति ॥ २९ ॥ श्रीमद्द्वीराधिवीर पथुतरमहस्त्वत्प्रतापाग्निकीलै-
च्छ्रुत्वाब्धेः शोषवार्तां शरणमनुगतः कुत्रचित्कश्चिदेव । चन्द्रः कीर्त्या सुधास्ये त्रिदशत-
रुवरः पाणिपद्मे च कोशे लक्ष्मीः क्ष्वेदं च कोपे जलधरकुसुमं वैरिकान्तादृगन्ते ॥ ३० ॥
द्वागाक्रम्योदयाद्रिं चरमगिरिमतिस्पर्धया तिग्मरश्मेर्मेरं पर्यव्यलङ्कानगरमुपगतः कौतुका-
स्त्वत्प्रतापः । वीक्ष्यामुं वीतिहोत्रं पुनरपि विपदं देव निश्चिन्वतीनां यः शोभो राक्षसीनां
क्षणमजनि स हि त्वद्विषां सर्वदास्ताम् ॥ ३१ ॥ त्वत्खड्गाघातजीवव्यथरिपुवनितामुक्त-

बाष्पाब्जधारासारादारादुदारादिशि दिशि सरितामुद्गवाश्रेङ्गवेयुः । कल्पान्तकूरकेलिप्र-
करविजयिनो विस्फुरत्स्वप्नतापात्पारावारानपारानपि सपदि परा शुष्यतः पूरयेत्कः ॥ ३२ ॥
दुर्भारातिवाजीवनदवदहनः कौकुमो दिग्बधूनां सर्वाङ्गीणोऽङ्गरागस्त्रिभुवनभवनध्वान्तवि-
ध्वंसदीपः । त्वद्गुरुदामदर्वाकरमुखहुतभुग्भूतधात्रीपुरंध्यावासो माञ्जिष्ठमूर्वीरमणकुलमणे
जागरीति प्रतापः ॥ ३३ ॥ भूजाने किं न जाने भवदतुलभुजभ्राजमानप्रतापज्योतिर्ज्वालाव-
लीभिर्जलनिधिवलये निर्जलं किं न भूयात् । युष्मत्प्रत्यर्थिष्वधीपरिवृढवनितानीरनेत्रस्त्व-
न्तीस्यूतः स्त्रोतःसहस्रैरयमिह परितश्चेन्न पूर्येत सद्यः ॥ ३४ ॥

कीर्तिवर्णनम् ।

राजंस्त्वकीर्तिचन्द्रेण तिथयः पूर्णिमाः कृताः । मद्देहान्न बहिर्याति तिथिरेकादशी भ-
यात् ॥ १ ॥ अस्थिवदधिवच्चैव कुष्ठवत्पिष्टवत्तथा । राजंस्तव यशो भाति शरच्चन्द्रमरीचि-
वत् ॥ २ ॥ सरस्वती स्थिता वके लक्ष्मीर्वैश्वमनि ते स्थिता । कीर्तिः किं कुपिता राजन्येन
देशान्तरं गता ॥ ३ ॥ यद्गुणैर्ग्रथितैः शुद्धैरमितैर्ब्रह्मगोलकः । विधत्ते कीर्तिकन्यायाः क्री-
डाकन्दुककौशलम् ॥ ४ ॥ सिक्तं स्फटिककुम्भान्तः स्थितिः श्वेतीकृतैर्जलैः । मौक्तिकं
चेष्टतां सूते तत्पुष्पैस्ते समं यशः ॥ ५ ॥ अहो विशालं भूपाल भुवनत्रितयोदरम् । माति
भानुमशक्योऽपि यशोराशिर्यदत्र ते ॥ ६ ॥ त्वत्कीर्तिराजहंस्या वैरिवधूवदनभाजनस्थ-
मपि । पीतं हाससीरं व्यक्तीकृतमश्रुनीरं च ॥ ७ ॥ कुचकलशेष्वबलानामलकायामथ
पयोनिधेः पुलिने । क्षितिपाल कीर्तयस्ते हारन्ति हरन्ति हीरन्ति ॥ ८ ॥ रजनीषु विम-
लमानोः करजालेन प्रकाशितं वीर । धवलयति भुवनमण्डलमखिलं तव कीर्तिसंततिः सत-
तम् ॥ ९ ॥ दूरेऽपि श्रुत्वा भवदीयकीर्तिः कर्णो हि तृप्तौ न च चक्षुषी मे । तयोर्विवादं
परिहर्तुकामः समागतोऽहं तव दर्शनाय ॥ १० ॥ आकर्ण्य भूपाल यशस्त्वदीयं विधूय-
न्तीह न के शिरांसि । विश्वंभरामङ्गभयेन धात्रा नाकारि कर्णो भुजगेश्वरस्य ॥ ११ ॥
यस्याञ्जनश्यामलखङ्गपटजातानि जाने धवलत्वमापुः । अरातिनारीशरकाण्डपाण्डुगण्ड-
स्थलीर्निर्लठनाद्यशांसि ॥ १२ ॥ यः कोटिहोमानलधूमजालैर्मलीमसीकृत्य दिशां मुखानि ।
तत्कीर्तिभिः क्षालयति स्म शश्वदखण्डतारापतिपाण्डुराभिः ॥ १३ ॥ इदं यशांसि द्विषतः
सुधारुचः किमङ्कमेतद्विषतः किमाननम् । यशोभिरस्याखिललोकधाविभिर्विभीषिता धावति
तामसी मसी ॥ १४ ॥ अदः समित्संमुखवीरयौवैतन्नुट्टुजार्कम्बुमृणालहारिणी । द्विषद्गण-
स्त्रौणटगम्बुनिर्झरे यशोमरालावलिरस्य खेलति ॥ १५ ॥ आभिः सरन्तीमपि देहगर्भा-
त्कीर्तिः परेषामसती वदन्ति । स्वैरं चरन्तीमपि च त्रिलोक्यां त्वत्कीर्तिमाहुः कवयः सती

नु ॥ १६ ॥ करवालकरालवारिधारा यमुना दिव्यतरंगिणी च कीर्तिः । तव कामद तीर्थ-
 राज दूरादनुवधासि सरस्वती कवीनाम् ॥ १७ ॥ त्रिजगदङ्गनलङ्घनजाद्विकैस्तव यशोभिर-
 तीव पवित्रिताः । प्रथमपार्थिवपुंगवकीर्तियो विबुधसिन्धुजलैरिव सिन्धवः ॥ १८ ॥ त्वत्की-
 र्तिमौक्तिकफलानि गुणैस्त्वदीर्यैः संदर्भितुं विबुधवामदशः प्रवृत्ताः । नान्तो गुणेषु न च
 कीर्तिषु रन्ध्रलेशो हारो न जात इति ताश्च मिथो हसन्ति ॥ १९ ॥ पृथ्वीपते शुभमते
 भवतो भवस्य ब्रूमो वयं सुयशसा कियदन्तरं वा । गौरौचकार गिरिशो निजमर्षमङ्गं गौ-
 रीकृतं च भवता भुवनं समस्तम् ॥ २० ॥ कीर्तिस्तव क्षितिप याति भुजङ्गगेहं भौतङ्गसंग-
 मकरी च दिगन्तकेषु । त्यक्त्वास्वरं भजति नन्दनमर्प्यगम्य किं किं करोति न निरैर्ग-
 लतां गता स्त्री ॥ २१ ॥ निर्भुक्तशेषधवलैरचलेन्द्रमन्थसंस्तुब्धदुग्धमयसागरगर्भगौरैः ।
 राजन्निदं बहुलपक्षदलन्मृगाङ्गच्छेदोज्ज्वलैस्तव यशोभिरशोभि विश्वम् ॥ २२ ॥ त्वत्की-
 र्तितत्त्वममलं सकलास्ववस्थास्वामुष्य भूपतिमणे ललनामवद्याम् । स्वश्रेयसे स्थिरमना
 रिपुवीरसंघो हृद्वैतवाद्यधिविनावयतीव नित्यम् ॥ २३ ॥ प्रतिनगरमटन्ती प्रत्यगारं ब्र-
 जन्ती प्रतिनरपतिवक्षःकण्ठपीठे लुठन्ती । गिरिगिरिमनितं वा ह्लादने सावधाना तदपि च
 तव कीर्तिनिर्मलैवेति चित्रम् ॥ २४ ॥ त्यजसि यदपि लक्ष्मीं कीर्तिमासाद्य दानैर्ब्रजति
 तदपि कीर्तिः सिन्धुपारं न लक्ष्मीः । कथय क इह हेतुर्नारेशस्तदीये वसति हृदयपद्मे
 नन्दसूनुर्भुरारिः ॥ २५ ॥ अनुक्षणमनुक्षणं क्षितिप रक्ष्यमाणा त्वया प्रयाति विदिशो दश
 प्रबलकीर्तिरेकाकिनी । इयं नियतमर्थिषु प्रतिदिनं वितीर्णा रसा जहाति न तवान्तिकं
 द्वितयमेतदत्यद्भुतम् ॥ २६ ॥ समुन्नतघनस्तनस्तवकुम्भितुम्बीफलकण्ठमधुरवीणया विबु-
 धलोकवामभ्रवा । त्वदीयमुपगीयते हरकिरीटकोटिस्फुरत्पारकरकन्दलीकिरणपूरगौरं यशः
 ॥ २७ ॥ वनेषु वनदेवता दिवि दिवौकसां वल्लभा भुजंगकुलकन्यका भुजगलोकलीलावने ।
 यशः समरसंचितं नरमृगेन्द्र गायन्ति ते प्रभाविजितकौमुदीकुमुदपाण्डुताडम्बरम् ॥ २८ ॥
 अपायि मुनिना पुरा पुनरंभायि मर्यादया अंतारि कैपिना पुरा पुनरदाहि लङ्कारिणा ।
 अमान्धि सुरवैरिणा पुनरैन्धि लङ्कारिणा क्व नाम वसुधापते तव यशोऽम्बुधिः क्राम्बुधिः
 ॥ २९ ॥ महाराज श्रीमञ्जुगति यशसा ते धवलिते पथःपारावारं परमपुरुषोऽयं मृगयते ।
 कैपदी कैलासं सुरपतिरपि स्वं कैरिवरं कैलानाथं राहुः कैमलभवनो हंसमधुर्नो ॥ ३० ॥

१ नागलोकम्; (पक्षे) गणिकापतिगेहम्. २ ऐरावतादीनामष्टदिग्गजाणां समागमकरी; (पक्षे) चण्डालसं-
 गमकारिणी. ३ दिक्पर्यन्तेषु; (पक्षे) विजनप्रदेशेषु. ४ व्योम; (पक्षे) वस्त्रम्. ५ सुरालयवनम्; (पक्षे) पुत्रम्.
 ६ गन्तुमशक्यम्; (पक्षे) गमनानर्हम्. ७ निष्प्रतिबन्धत्वम्. ८ पीतः. ९ अगस्त्यना. १० मितः. ११ तीर्थः.
 १२ हनुमता. १३ मथितः. १४ बद्धः. १५ क्षारसमुद्रम्. १६ विष्णुः. १७ शिवः. १८ इन्द्रः. १९ ऐरावतम्.
 २० चन्द्रम्. २१ विधिः. २२ यतः सर्वेषां समुद्राणां पर्वतानां गजानां सर्वभक्षणां पक्षिणां च त्वच्छ्वेतकीर्त्या
 श्वेतत्वात्क्षीराब्धादीनामनवगमस्तेषामतस्ते तान्सर्वत्रावलोकयन्तीति भावः.

कुंविन्दस्त्वं तावत्पेटयसि गुणग्राममभितो यशो गायन्त्येते दिशि दिशि च नैमास्तव
विभो । शरज्ज्योत्स्नागौरस्फुटविकटसर्वाङ्गसुभगा तथापि त्वत्कीर्तिभ्रमति विगताच्छादन-
मिह ॥ ३१ ॥ पतत्येतत्तेजोहुतभुजि कदाचिद्यदि तदा पतङ्गः स्यादङ्गीकृततमपतङ्गापदु-
दयः । यशोऽमुष्येवोपार्जयितुमसमर्थेन विधिना कथंचित्क्षीराम्भोनिधिरपि कृतस्तत्प्रति-
निधिः ॥ ३२ ॥ निजश्वासोद्भूता हयवरभटास्त्राज्यकचिमत्प्रतापाग्रौ दग्धारिमुनगरधूलिर्न
न यशः । रणे त्वत्कौक्षेयोदलितगजकुम्भोद्गतमहत्स्फुरन्मुक्तानां ते विलसति वितानं भुवि
विभो ॥ ३३ ॥ इन्दोर्लक्ष्म त्रिपुरजयिनः कण्ठमूलं मुरारिर्दिङ्गागानां मदजलमधीभाञ्जि
गण्डस्थलानि । अद्याप्युर्वीवलयतिलक र्यामालिम्रानुलिप्तान्याभासन्ते वद धवलितं किं
यशोभिस्त्वदीयैः ॥ ३४ ॥ किं वृत्तान्तैः परगृहगतैः किंतु नाहं समर्थस्तूष्णीं स्थातुं प्रकृ-
तिमुखरो दाक्षिणात्यस्वभावः । गेहे गेहे विपणिषु तथा चत्तरे पानगोष्ठ्यामुन्मत्तेव भ्रमति
भवतो वल्लभा देव कीर्तिः ॥ ३५ ॥ कैलासस्य प्रथमशिखरे वेणुसमूर्च्छनाभिः श्रुत्वा
कीर्तिं विबुधरमणीगीयमानां यदीयाम् । स्वस्तापाङ्गाः सरसविसिनीकाण्डसंजातशङ्का दि-
ष्मातङ्गाः श्रवणपुलिने हस्तमावर्तयन्ति ॥ ३६ ॥ अध्याहारः स्मरहरशिरश्चन्द्रशेषस्य
शेषस्याहेर्भूयःफणसमुचितः काययष्टीनिकायः । दुग्धाम्भोधेर्मुनिचुलुकनत्रासनाशाभ्युपायः
कौयव्यूहः क नगति न जागत्यदः कीर्तिपूरः ॥ ३७ ॥ पाद्यं दुग्धाम्बुधिरपि सुधानर्धमर्धं
तथैतास्तारा हारास्तमनु मलयजं चन्दनं चन्द्रिकैव । इन्दोर्बिम्बं रुचिरमुकुरः स्वर्गते-
ऽतिश्रुतायास्तत्त्वत्कीर्तिरुपहृतमिदं स्वयंथेच्छं वधूभिः ॥ ३८ ॥ कथमवनिप दूर्ध्वं यन्निशा-
तासिधारदलनगलितमूर्ध्नी विद्विषां स्वीकृता श्रीः । ननु तव निहतारैरप्यसौ किं न नीता
त्रिदेवमपगताङ्गैर्वल्लभा कीर्तिरेभिः ॥ ३९ ॥ समिति पतिनिपाताकर्णनद्राग्दोर्णप्रतिनृपति-
मृगाक्षीलक्षवक्षःशिलासु । लिखितलिपिरिवारस्ताडनव्यस्तहस्तप्रखरनखरटङ्कैरस्य कीर्तिप्र-
शस्तिः ॥ ४० ॥ सुसितवसनालंकारायां कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशि स्वैरं यान्त्यां
गतोऽस्तमभूद्विधुः । तदनु भवतः कीर्तिः केनाप्यगीयत येन सा प्रियगृहमगानमुक्ताशङ्का
क नासि शुभप्रदः ॥ ४१ ॥ देव त्वद्यशसि प्रसर्पति जगल्लक्ष्मीसुधोच्चैःश्रवाश्चन्द्रैरावण-
कौस्तुभाः स्थितिमिवामन्यन्त दुग्धाम्बुधौ । किं त्वेकः पुनरस्ति दूषणकणो यन्नोपयाति
भ्रमात्कृष्णं श्रीः शितिकण्ठमद्रितनया नीलाम्बरं रोहिणी ॥ ४२ ॥ इन्दुं निन्दति चन्दनं
न सहते मल्लीस्त्रजं नेक्षते हारं द्रष्टुं सिताब्जमुज्झति बिसस्तोमं विगृह्णाति च । श्रीभूपाल
महीधरेषु विपिनेष्वम्भोधितीरेषु च त्वत्कीर्तिस्त्वदारिप्रिया च विलसत्युच्चैस्फुरत्पाण्डिमा

१ तप्तुवायः; (पक्षे) कुं पृथिवीं विन्दति लभते सः. २ पटं वस्त्रं करोषि; (पक्षे) पटं करोषि. ३ तप्तुः;
(पक्षे) सङ्गुणः. ४ नभाः; (पक्षे) स्तुतिपाटकाः. ५ कलङ्कः. ६ दिग्गजानाम्. ७ हुत्तानि. ८ नीलिका.
९ शेषपूरकः. १० समूहः. यावत्कणं कार्यमवितव्यमिति भावः. ११ कायसंघातः. १२ अभिज्ञा. अश-
रविभ्यासयोग्या इति यावत्. १३ बलभद्रम्.

॥ ४३ ॥ इन्दुं निन्दति चन्दनं न सहते विद्वेष्टि पङ्केरुहं हारं भारमवैति नैव कुरुते कर्पूरे मनः । स्वर्गङ्गामवगाहते हिमगिरिं गाढं समालिङ्गते त्वत्कीर्तिर्विरहातुरेव न मनगे-
 कत्र विश्राम्यति ॥ ४४ ॥ यस्य क्षोणिपतेर्विहायसि यशोराशौ चमत्कुर्वति द्वाक्कर्पूरजो-
 ध्रमेण वणिजो वीथीमुपस्कुर्वते । चञ्चुं चञ्चलयन्ति चन्द्रकिरणभ्रान्त्या चकोराः पयोबुद्ध्या
 व्योम्नि नियोजयन्ति कलशीमानीय वामभ्रुवः ॥ ४५ ॥ कर्पूरादपि केतकादपि दलत्कु-
 न्दादपि स्वर्णदीकछोलादपि कैरवादि च लत्कान्तादृगन्तादपि । दूरोन्मुक्तलङ्कशंकर-
 शिरःशीतांशुखण्डादपि श्वेताभिस्तव कीर्तिर्भिवलिता सप्ताणवा मेदिनी ॥ ४६ ॥ देव
 त्वद्यशसा सदा सुमहसा गीर्वाणवृन्देऽखिले शंभोर्भावमवापि ते तु सहसा यत्कौतुकं त-
 च्छृणु । साकूताः सकुतूहलाः सचकिताः सोत्कण्ठिताः साद्रुताः साशङ्काश्च मुहुर्मुहुर्मधुरिपौ
 लक्ष्म्या दृशः पातिताः ॥ ४७ ॥ किं शीतांशुमरीचयः किमु सुरस्त्रोतस्विनीवीचयः किं वा
 केतकसूचयः किमथवा चन्द्रोपलानां चयः । इत्थं जातकुतूहलाभिरभितः सानन्दमालो-
 किताः कान्ताभिस्त्रिदिवौकसां दिशि दिशि क्रीडन्ति यत्कीर्तयः ॥ ४८ ॥ श्रीमद्राजशि-
 खामणे तुल्यितुं धाता त्वदीयं यशः कैलासं च निरीक्ष्य तत्र लघुतां निक्षिप्तवान्पूर्तये ।
 उक्षाणं तदुपर्युमसहचरं तन्मूर्ध्नि गङ्गाजलं तस्याग्रे फणिपुंगवं तदुपरि स्फारं सुधादीधि-
 तिम् ॥ ४९ ॥ भारत्या वदनं श्रिया च सदनं श्रीकण्ठभक्त्या मनो धर्मेण श्रवणौ परैश्च
 चरणौ शौर्येण बाहुद्वयम् । दानेनापि करौ समीक्ष्य सकलं यस्याज्ञया भूतलं स्थातुं चा-
 नवकाशतां कथयितुं कीर्तिस्तु दूरं गता ॥ ५० ॥ अस्योर्वीरमणस्य पार्वणविधुद्वैराज्य-
 सञ्जनं यशः सर्वाङ्गोज्ज्वलशर्वपर्वतसितश्रीगर्वनिर्वासि यत् । तत्कम्बुप्रतिबिम्बितं किमु
 शरत्पञ्चन्यराजिश्रियः पर्यायः किमु दुग्धसिन्धुपयसां सर्वानुवादः किमु ॥ ५१ ॥ कर्पूरान्ति
 सुधाद्रवन्ति कमलाहासन्ति हंसन्ति च प्रालेयन्ति हिमालयन्ति करकासारान्ति हारन्ति
 च । त्रैलोक्याङ्गनरङ्गलङ्घिमगतिप्रागल्भ्यसंभाविताः शीतांशोः किरणच्छटा इव जयन्त्ये-
 तर्हि तत्कीर्तयः ॥ ५२ ॥ किं चित्रं भुवनानि पावयति यद्यच्चाहितानां यशोहंसान्मञ्जयति
 प्रतापदहनं निर्वापयत्याशु यत् । आश्चर्यं नृपनायकस्य भवतो यत्कीर्तिमन्दाकिनी ताना-
 रोहति भूधराञ्जलनिधीनुल्लङ्घ्य गच्छत्यपि ॥ ५३ ॥ अर्धाङ्गाहितपौर्वकीर्तिवनितादीव्य-
 त्सितांशुप्रभं कैलासीकृतदिक्करीन्द्रशिरसि न्यस्तस्वपादाम्बुजम् । विश्वव्याप्यविनाशि शं-
 करपदं पायाच्चदीयं यशो न स्यादस्य यदि क्षितांशु भवतो दानादिकेभ्यो जनिः ॥ ५४ ॥
 कृत्वा मेरुमुलूखलं प्रहसता वृन्देन दिग्योपितां स्वर्गङ्गामुशालेन शालय इव त्वत्कीर्तयः
 कण्ठिताः । तासां राशिरसौ तुषारशिवरी तारागणास्तत्कणाः किं चान्यच्छशिखण्डशूर्प-

विसरज्ज्योत्स्नाश्च तत्पांशवः ॥ ५५ ॥ वीर क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वत्की-
र्तस्तुलनां कलङ्कमालिनो धत्ते कथं चन्द्रमाः । स्यादेवं त्वदरातिसौधशिखरप्रोदूतसस्याङ्कुर-
ग्रासव्यग्रमनाः पतेद्यदि पुनस्तस्याङ्कशायी मृगः ॥ ५६ ॥ कैलासीयति कैरवीयति लस-
त्कर्पूरपुञ्जीयति क्षीरोदीयति मौक्तिकीयति नभोगङ्गातरंगीयति । हंसेदीयति मानसीयति
शरन्मेघीयति क्षोणिभिन्नार्थीयत्यभृतीयति क्षितितले देव त्वदीयं यशः ॥ ५७ ॥ गङ्गीय-
त्यसितापगां फणिगणं शेषीयति श्रीपतिं श्रीकण्ठीयति कैरवीयति कुलं नीलोत्पलानां
वेने । कर्पूरीयति कज्जलं पिककुलं लीलामरालीयति स्वैःकुम्भीयति कुम्भिनामपि घटां
त्वत्कीर्तिसंघटतः ॥ ५८ ॥ पूर्णेन्दुः करकन्दुको हिमगिरिः क्रोडाविहारस्थली क्षीराब्धि-
गृहदीर्घिका प्रियसखी वाचां पतिर्देवता । शय्या दिग्गजराजदन्तवलभी त्वत्कीर्तिकन्याकृते
पौष्वालीमिथुनं व्यधाय विधिना गौरीगिरीशावपि ॥ ५९ ॥ शत्रुसत्रकलत्रनेत्रसल्लैर्ज-
म्बालजालस्पृशे भ्रान्त्वा भूपतिभालभूषण भवत्कीर्तिर्भुवो मण्डले । ययान्ती विबुधालयं
प्रति सुधाकुण्डे सुधांशोर्व्यधादङ्घ्रिंक्षालनमित्ययं किल मलस्तस्मिन्गतः स्मेरताम् ॥ ६० ॥
एतत्कीर्तिर्विर्वर्तयौतनिखिलत्रैलोक्येयनिर्वासितैर्विश्रान्तिः कलिता कथासु जर्जरां श्यामैः
समग्रैरपि । जज्ञे कीर्तिमयादहो भयभरैरस्मादकीर्तिः पुनः सा यन्नास्य कथापथेऽपि मलि-
नच्छाया बबन्ध स्थितिम् ॥ ६१ ॥ धम्मिल्ले नवमल्लिकासमुदयो हस्ते सिताम्बोरुहं हारः
कण्ठतटे पयोधरयुगे श्रीखण्डलेपो घनः । एकोऽपि त्रिकलिङ्गभूमितिलक त्वत्कीर्तिराशिर्य-
यौ नानामण्डनतां पुरंदरपुरीवामभ्रुवां विग्रहे ॥ ६२ ॥ त्वत्तेजःप्रतिभाभयादपमृताः प्र-
त्यर्थाभूभृत्स्त्रियः कान्तारे घनकण्टकिद्रुमवनव्यस्तप्रयुक्ताम्बराः । आर्याणां पुरतस्त्रपा पर-
वशा गच्छेयुरेताः कथं सौमाकारतया न चेत्परिणयेत्तत्तावकीनं यशः ॥ ६३ ॥ चन्द्रश्चन्द-
नमिन्दुरिन्दुरमणं पीयूषमीशादयो विश्वस्योपकृता वनेन महता ते तेऽवतारा धृताः ।
एतद्यत्र न विद्यते त्रिभुवने न स्थानमेवंविधं जाने जङ्गमपारिजातसगुणं ब्रह्मेव पूर्णं यशः
॥ ६४ ॥ चन्द्राद्रूप्यकमण्डलोः समुदयद्गौरांशुगङ्गाजलैर्ज्योत्स्नाचन्दनचर्चनैर्विकसितैस्ताराप्र-
सूनैरपि । एतद्विष्णुपदं किमश्वति भवत्कीर्तिर्महायोगिनी पूजापूर्तिविधायि लक्ष्म तुलसीदाम्ना
कदान्विष्यति ॥ ६५ ॥ गङ्गासागरसंगमे कृतशतस्नाना बदर्याश्रमे स्थित्वासौ परिधाय
तद्गुणमयं श्वेतं दुकूलं पुनः । ब्राह्मं वैष्णवमैन्द्रमैश्वरमपि स्थानं स्पृशन्ती मुहुः कीर्तिस्ते
पतिदेवतायुगशतं दीर्घायुराकाङ्क्षति ॥ ६६ ॥ अर्वायाम्बुधिरिन्दुमण्डलमपि श्रीचन्दनं तण्डु-

१ सर्वाऽपि जन इत्यध्याहारः. २ जले. ३ ऐरावणमिवाचरति. ४ हस्तिनाम्. ५ सरस्वती. ६ त्वत्की-
र्तिरेव कन्या तदर्थम्. ७ पुत्रिकापुगलम्. ८ वैरिराजः. ९ कर्दमः. १० अयायं भावः. यच्चन्द्रान्तः
काळुष्यमवलोच्यते तत्पङ्क्तिभूम्भमणेन कर्दमाङ्कितचरणया त्वत्कीर्त्या चन्द्रामृतकुण्डे स्वमलिनपादक्षालनतो
जनितामिति. अन्योऽपि हि यो देवतालं याति स जलपूर्णकुण्डे चरणौ प्रक्षाल्य याति तथेयमपीति.
११ विलासैः. १२ निष्कसितैः. १३ वृद्धानाम्. १४ शयनवस्तुभिः.

लास्तारा बिल्वदलं नभः सुरधुनीधूपः प्रदीपो रविः । खेटाः पञ्चफलानि किञ्च ककुभस्ता-
 म्बूलमारार्तिकं मेरुः श्रीजगतीपते तव यशो योगेश्वरस्यार्चने ॥ ६७ ॥ देव क्षीरसमुद्रसा-
 न्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वकीर्तिस्तुलनां कलङ्कमलिनो धत्ते कथं चन्द्रमाः । स्यादेवं त्वद-
 रातिसौधवलभ्रोप्रोद्भूतदूर्वाङ्कुरासव्यग्रमतिः पतेद्यदि मृगस्तस्याङ्कशायी मृगः ॥ ६८ ॥
 भोगीन्द्रः प्रमदोत्तरङ्गमुरगीसंगीतगोष्ठीषु ते कीर्तिं देव शृणोतु विशातिशती यच्चक्षुषां वर्तते ।
 रक्ताभिः सुरसुन्दरीभिरभितो गीतं च कर्णद्वयीर्दुःस्थः श्रोष्यति नाम किं स हि सहस्राक्षो
 न चक्षुःश्रवाः ॥ ६९ ॥ गीयन्ते यदि पन्नगीभिरनिशं त्वत्कीर्तयस्तद्वयं तुष्टा एव परंतु
 चेतसि चमत्कारोऽयमारोहति । तासां तादृशभावभङ्गचलनासंस्थानसंदर्शिनी व्यालेन्द्रे-
 ऽप्यवधूतमूर्धनि महीचक्रं पुनर्भ्राम्यति ॥ ७० ॥ यद्वन्धद्विपदानवारिभिरभूत्सङ्ग्रामभूः पङ्किला
 तस्यां वैरिकरीन्द्र मौक्तिकमयं बीजं च येनाहितम् । तस्मात्प्रादुरभूद्यशस्तरुरयं तस्योद्गताः
 कोटरास्तारास्तेषु च पूर्णचन्द्रकपदामेकैक उज्जृम्भते ॥ ७१ ॥ शुभापि द्विषतां मुखं मलिन-
 यत्युष्णेतरापि स्वयं तेजस्तिग्मतमं जनोति गुरुप्यास्ते समस्तोपरि । सर्वाशाः सदिगी-
 श्वराः परिगताः पूरन्त्यशेषा दिशः पृथ्वीशस्य परेशभक्तिकलिता कीर्तिः कथं वर्ण्यताम्
 ॥ ७२ ॥ यत्कीर्तिर्विलयं भुवः सविमलं संपाद्य संचारतः क्रान्त्वा शीलगिरिं विधाय सरि-
 तानाकस्य सख्यं दृढम् । आराध्यामृतभानुशेखरमलं संपाद्य तद्रूपतां गच्छन्ती त्रिदशा-
 लयं द्रुतगतिः शीतांशुना स्पर्धते ॥ ७३ ॥ त्वत्कीर्त्या परपाण्डुरीकृतरुचिब्रह्माण्डभाण्डो-
 दरे जम्बालान्विनिहत्य पायसधिया लम्बालका बालकाः । तं दृष्ट्वा मुखकान्तिभाजि कनका-
 नालोक्य लोहानपि संलीहारजतभ्रमेण वणिजः कन्दन्ति नन्दन्ति च ॥ ७४ ॥ शैलूषी
 तव कीर्तिरद्भुतकरी दृष्ट्वा समस्ता दिशो मेरुं वंशवरं परीत्य परितस्तूर्णं समारुह्य तम् ।
 भ्राम्यन्ती परितः प्रनतिततनुमुक्तावलीमौक्तिकैस्ताराभिस्तरलीकरोति गगनं भूमण्डलाख-
 ण्डल ॥ ७५ ॥ त्वत्कीर्तिः शशिनः समीपमगमत्कान्तिप्रतिस्पर्धया दृष्ट्वा तं च कलङ्किनं
 पुनरसौ स्नातुं जगामाम्बुधिम् । श्रुत्वा तं च घटोद्भवेन मुनिना पीतोर्जितं तत्पयः पुण्यं
 ब्रह्मकमण्डलं कलयितुं ब्रह्माण्डमन्यं ययौ ॥ ७६ ॥ त्वत्कीर्त्या धवलीकृते त्रिभुवने
 दामोदराङ्कस्थिता सत्या तं हि विमृश्य लाञ्छनभृतं ब्रीडाविनम्रानना । किं चान्यत्कथयामि
 कौतुकमितः स्वीयाङ्गभैः सर्वतो गुप्तापुञ्जमुदीक्ष्य मौक्तिकधिया नृत्यन्ति दीनाङ्गनाः
 ॥ ७७ ॥ कैलासीयति केतकीयति हस्तकुन्दीयति प्रोज्ज्वलक्षीरोदीयति चन्दनीयति लस-
 त्कर्पूरपूरीयति । पीयूषीयति शर्करीयति शरच्चन्द्रीयति क्षमापते स्वर्गङ्गीयति शंकरीयति भव-
 त्कीर्तिः करीन्द्रीयति ॥ ७८ ॥ विश्वासो भवता यशस्यपि निजे कार्यो न शौर्याधिके मा
 कोशादिवशान्नपुंसकमिति ज्ञात्वावहेलां कृथाः । यज्जङ्घालधुरंधरेण धरणीनाथ द्विषां
 कुर्वता ब्रह्माण्डं विदधेऽमुना भवदरिक्षोणीभुजां निर्गमः ॥ ७९ ॥ सद्दानाद्धि रिपुव्रजा-

म्बुजमुखी दीनेऽब्धियुद्धाब्धि सा सद्रौणाब्धि चतुष्कचारुवलय विश्वंभरासौ कृता । शेषे
 सप्तसु सिन्धुषु प्रतिगतेष्वीश प्रतापेन ते भात्येतेषु यशः सुशुक्तिपुटजश्रन्द्रोडुमुक्ताव्रजः
 ॥ ८० ॥ रिङ्गत्तुङ्गतरङ्गमुन्दरमुधासिन्धुं तरत्युज्ज्वला रागाच्छर्वपुरःसरानभिसमं देवा-
 न्मुदालिङ्गति । क्रूराहीश्वरमाश्लिषत्यधिगृहं याति ध्रुवं भूपते साध्वीशब्दरता तथापि कुतुकं
 कीर्तिः प्रभक्ता सितौ ॥ ८१ ॥ कैलासाद्रितुपारभूधरकुचाहाराम्बरालंकृता सत्कुदाय-
 दतिप्रलम्बिवलभिदन्तीन्द्रसदोर्द्युतः । चन्द्रास्यासुरनिम्नगा सहचरी नागाधिपोरूतमा ब्र-
 ह्माण्डाङ्गणकेऽभिलखितितरां कीर्त्यङ्गना ते प्रभो ॥ ८२ ॥ कस्तूरी सितमानमागतवती
 शौक्ल्यं गताः कुन्तला नीलं चोलमभूतिसतं धवलिमा जाता मणीनां गणे । ध्वान्तं शा-
 न्तमभूतसमं नरपते त्वत्कीर्तिचन्द्रोदये त्रैलोक्येऽप्यभिसारसाहसरसः शान्तः कुरङ्गीदृशाम्
 ॥ ८३ ॥ स्नातुं वाञ्छसि किं मुधैव धवलक्षीरोदकाच्छच्छयच्छायाहारिणि वारिणि द्युसरितो
 दिक्पूरविस्तारिणि । आस्ते ते कलिकालकल्मषमपीप्रक्षालनैकक्षमा कीर्तिः सनिहितेव
 सप्तभुवनस्वच्छन्दमन्दाकिनी ॥ ८४ ॥ क्षीरोदीयन्ति सद्यः सकलजलधयो वासुकी-
 यन्ति नागाः कैलासीयन्ति शैला दिवि च दिविषदः शंकरीयन्ति सर्वे । यौष्माकीणे
 समन्तात्प्रचलति ध्वले चारुकीर्तिप्रतापे यद्योपाः काचभूषाः किमिति न सहसा मौक्तिकी-
 यन्ति देव ॥ ८५ ॥ उद्यद्वालाङ्कुरश्रीर्दिशि दिशि दशनैरोजिराशागजानां रोहन्मूलासुगौ-
 ररुगपतिफणैरत्र पातालकुक्षौ । अस्मिन्नाकाशदेशे विकसितकुसुमा राशिभिस्तारकाणां
 नाथ त्वत्कीर्तिवल्ली फलति फलमिदं बिम्बमिन्दोः सुधाब्धिम् ॥ ८६ ॥ चन्द्रं चन्द्रार्धचूडं
 चतुरुदधिचयं चन्द्रिकां चन्द्रकान्तं चार्धङ्गीलोचनान्तं चमरसहचरीबालभारोच्चयं च ।
 खर्वीकुर्वन्ति दर्वीकरतिलकमपि ध्वस्तगुर्वीति भाति स्वर्वीधिप्रस्थितारे दलयति गृहिणी
 त्वद्यशस्तोमसोमाः ॥ ८७ ॥ वापी पातालमूलं जलमुरगनदीकच्छपः स्वच्छकन्दः शेषो
 नालं दलानां विततिरपि फणाः कर्णिका शैवशैलः । तारास्तारापरागा मधु च मधुमती
 केसरा दन्तिदन्तास्तस्मिन्स्वत्कीर्तिपद्मे भ्रमति मधुकरः शर्वरीसार्वभौमः ॥ ८८ ॥ नेपा-
 लीनामाराले विरचयति कचे केतकीपत्रकृत्यं कण्ठे मुक्ताकलापान्द्विगुणयति सितान्पाण्ड्य-
 सीमन्तिनीनाम् । कर्णे कर्णाटिकानां प्रकटयतितमां दन्तताटङ्गलक्ष्मीं कार्पूरी पत्रवल्ली भवति
 तव यशो गण्डयोः केरलीनाम् ॥ ८९ ॥ लग्नं रागाद्युताङ्ग्या मुट्टमिह ययैवासि य-
 ष्टचारिकण्ठे मातङ्गानामपीहोपरि परपुरुषैर्या च दृष्टा पतन्ती । तत्सक्तोऽयं न किञ्चिद्गुण-
 यति विदितं तेऽस्तु तेनास्मि दत्ता भृत्येभ्यः श्रीनियोगाद्वादितुमिति गतेवाम्बुधि यस्य कीर्तिः
 ॥ ९० ॥ शक्तिर्निस्त्रिशजेयं तव भुजयुगलेनाथ दोषाकरश्रीर्वक्त्रे पार्श्वे तथैषा प्रतिवसति
 महाकुट्टिनी खड्गयाष्टिः । आज्ञेयं सर्वगा ते विलसति च पुनः किं मया वृद्धया ते प्रोच्ये-

वेत्थं प्रकोपाच्छशिकरसितया यस्य कीर्त्या प्रयातम् ॥ ९१ ॥ अन्तः संतोषवाणैः स्थगयति न दृशस्ताभिराकर्णयिष्यन्नङ्गेनानस्तिलोमा रचयति पुलकश्रेणिमानन्दकन्दाम् । न क्षोणीभ-
ङ्गभीरुः कलयति च शिरःकम्पनं तन्न विद्वः शृण्वन्नेतस्य कीर्तिः कथमुरगपतिः प्रीतिमावि-
ष्करोति ॥ ९२ ॥ यावत्पौलस्त्यवास्तूभवदुभयहरिछोमरेखोत्तरीये सेतुप्रालेयशैली चरति न-
रपतेस्तावदेतस्य कीर्तिः । यावत्प्राक्प्रत्यगाशापरिवृट्ठनगरारम्भणस्तम्भमुद्रावद्री संध्याप-
ताकारुचिरचितशिखाशोणशोभावुभौ च ॥ ९३ ॥ आस्ते दामोदरीयामियमुदरदरीं याधि-
शय्य त्रिलोकी संमातुं शक्तिमन्ति प्रथिमभरवशादत्र नैतद्यशांसि । तामेतां पूरयित्वा निरगु-
रिव मधुध्वंसिनः पण्डुपद्मच्छद्मापन्नानि तानि द्विपदानसनाभीनि नाभीपथेन ॥ ९४ ॥ देव
ब्रह्माण्डभाण्डे सदासि विकसितन्यायनान्दीनिनादैर्भूतेशप्रीतिहेतोर्भुवनधवलनं नाटकं नाट्य-
न्याः । त्वत्कीर्तिर्मूर्त्योऽमी कुमुदकुमुदिनीकान्तकपूर्वकुन्दक्षीराब्जिक्क्षीरमुक्तामणिविबुधसरि-
त्तारकाशेषशङ्खाः ॥ ९५ ॥ बीजं चेदिन्द्रदन्तिस्फुरितगलतटीमुक्तमुक्तामणिः स्याच्चन्द्रश्रे-
दालवालं यदि भवति सुधावारिसेकीन्दुमौलिः । तत्रोत्पन्ना लता काप्यमृतकरनिभं चे-
त्प्रसूनं प्रसूते मन्ये तत्स्यात्तदानीमवनिधव भवत्कीर्तिलेशोपमार्थम् ॥ ९६ ॥ दुग्धाम्भोधाव-
गाधे विहरति सुधया क्षालयत्यङ्घ्रियुग्मं कृत्स्नां ज्योत्स्नां हुकूलं कलयति मलयोद्भूतचर्चा
तनोति । स्वच्छन्दं नृत्यति द्वाग्भुजगपतिशिरस्येव निद्राति चन्द्रे त्वत्कीर्तिः स्वामिनीव
त्रिजगति विहरत्येवमुर्वीश गुर्वी ॥ ९७ ॥ स्वर्गे कल्पद्रुमाधस्तव जयति यशःपुञ्जयोगेश्वरो-
ऽयं यं नित्यं देवराजः स्तपयति नियतः कामधुग्दुग्धपूरैः । यन्मौलौ बिम्बपत्रद्युतिमदम-
मलं व्योम धत्तेऽतिनीलं चन्द्रः पाटीरपङ्कं तदुपरि ललितास्तारकास्तन्दुलानि ॥ ९८ ॥
यत्कीर्तिः कापि गङ्गाखिलमलनिचयं नाशयन्ती गभीरं क्षीराब्धिं यत्प्रतापो ज्वलनकरगणैः
शोषितं पूरयन्ती । भूलोकस्यान्तरालस्फुरदतुलमहादुःखपापौघपङ्कं भूयः प्रक्षालयन्ती त्रि-
जगति महिता सौख्यमाविष्करोति ॥ ९९ ॥ तुङ्गब्रह्माण्डसिंहासनमिदमुदयच्चित्रमध्यास्य
नित्यन्यद्बद्धिव्यस्त्वन्ती सितचमरचयं लालयन्दिग्वधूभिः । राकाचन्द्रातप्रत्रं दिनकरमुकुटं
ग्राह्यंछोकपालान्निजित्यैन्द्रं करीन्द्रं तव जयति यशश्चक्रवर्ती बधेल ॥ १०० ॥ कालिन्दी-
नर्मदाश्च स्तुतमदसलिलोत्सङ्गिनौ पुष्पवन्तौ बिभ्राणः कुम्भयुग्मं गगनतलगतः स्वर्धुनीपूर-
शुण्डः । घण्टालः साधुवादैरनभिमतयशो मृन्मलं संदधानः कीर्तिस्तोमाभ्रकुम्भी जगदुदर-
सरःसंभ्रमी बभ्रमीति ॥ १०१ ॥ स्निग्धां संबध्य वेणीं त्वदारिनवयशः कुन्तलानां ल-
लन्तीं कृत्वा भालोष्ठराजत्पदकरकमले त्वत्प्रतापाय रागम् । शुद्धां जित्वाक्ष्यकीर्त्यञ्जनत

१ आच्छादयति. २ दृग्भिः. ३ अविद्यमानलोमा. ४ विभीषणवैश्रवणयोः. ५ दक्षिणोत्तरदेशावित्यर्थः.
६ प्रभू. इन्द्रवज्रावित्यर्थः. ७ उदयास्तशैलावित्यर्थः. ८ वैष्णवीम्. ९ महिमातिशयवशात्. १० विष्णोः.
११ नाभिपुण्डरीकव्याजपन्नानि. १२ सूर्याचन्द्रमसौ.

इह विभो कीर्तिकान्ता हृतं ते मुक्ताहाराग्वराढ्याभिसरति गणिकेवाशु यं कंचिदेव
॥ १०२ ॥ स्फूर्जद्ब्रह्माण्डशुक्ती तव भुजजलदोद्दामदानौघवर्षप्रोद्यन्त्वकीर्तिमुक्ताफलममल-
महो वामकर्णे निधाय । अन्यं तेनैव तुल्यं धरणिधरमुता प्रार्थयामास पत्न्यौ तस्यालाभेन
मन्ये प्रभुरपि जगतामर्धनारीश्वरोऽभूत् ॥ १०३ ॥

कीर्तिप्रतापौ ।

रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरभावादिव स प्रभुः । भूमौ प्रतापयशसी सृष्टवान्सततोदिते
॥ १ ॥ मलिनयितुं खलवदनं विमलयति जगन्ति देव कीर्तिस्ते । मित्राह्लादं कर्तुं मित्राय
दृष्टाति प्रतापोऽपि ॥ २ ॥ सिन्दूरं सीमन्तात्स्मितं मुखाद्वैरिराजवनितानाम् । यस्य प्रता-
पयशसी हरतः स्म सद्यःगुणासहने ॥ ३ ॥ तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ वृथेति चित्ते
कुरुते यदा यदा । तनोति भानोः परिवेषकैर्तवात्तदा विधिः कुण्डलनां विधोरपि ॥ ४ ॥
कत्यास्य चन्द्रकरकोमलयातिशुभ्रं शोणं नवार्ककिरणप्रतिमप्रतापैः । श्यामद्युतिद्विषदकी-
र्तिमयीभिरित्थं चित्रं तदाम्बरमराजत दिग्बधूनाम् ॥ ५ ॥ क्षितिप किमपि चित्रं जागरू-
केऽपि युष्मद्यशसि शशिकरम्बे त्वत्प्रतापेऽर्कबिम्बे । नयनकुवलयानि त्वाद्विषत्कामिनी-
नामपि च वदनपद्मान्याशु यत्संकुचन्ति ॥ ६ ॥ गुणागारे गौरौ यशसि परिपूर्णं विलसति
प्रतापो वा भिन्नान्द्रहति तव भूमीन्द्रतिलक । नवैव द्रव्याणीत्यकथयदहो मूढतमधीश्व-
तुर्धा तेजोऽपि व्यभजत कणादः कथमसौ ॥ ७ ॥ कीर्तिस्वर्गतर्गिणीभिरभितो वैकुण्ठ-
माञ्जवितं क्षोणीनाथ तव प्रतापतपनैः संतापितः क्षीरधिः । इत्येवं दयितायुगेन हरिणा
त्वं याचितः स्वाश्रयं हृत्पद्मं हरये श्रिये स्वभवनं कण्ठं गिरे दत्तवान् ॥ ८ ॥ भूशक्रस्य
यशांसि विक्रमभरेणोपार्जितानि । क्रमादेतस्य स्तुमहे महेभदशनस्पर्धीनि कैरक्षरैः । लि-
प्पद्भिः कृतकं कृतोऽपि रजतं राज्ञां यशःपारदैरस्य स्वर्णगिरिः प्रतापदर्दनैः स्वर्णं
पुनर्निर्मितः ॥ ९ ॥

राज्याधिकारगर्हणम् ।

परैः संभुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनम् । धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव
॥ १ ॥ औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा क्लिश्नाति लब्धपरिपालनदृष्टिरेव । नातिश्र-
मापनयनाय यथा श्रमाय राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् ॥ २ ॥ परार्थानुष्ठाने जडयति
नृपं स्वार्थपस्ता परित्यक्तस्वार्थो नियतमयथार्थः क्षितिपतिः । परार्थश्चेत्स्वार्थादभिमनतरो हन्त

१ सुदृत्. २ सुधीय. ३ परिधिः. ४ छलात्. ५ कुण्डलानां वैयर्थ्यसूचिकां रेखावेष्टनाम्. ६ रजद्विः.
७ कृत्रिमम्. ८ रसलिप्तसुवर्णं रजतसुवर्णं भवति तत्पुनरभिदाहात्पृथक्स्थितं भवतीति प्रसिद्धमेव. ९ नाशयति.
१० गुरुता.

परवान्परायत्तः प्रीतेः कथमिव रसं वेत्तु पुरुषः ॥ ३ ॥ भयं तावत्सेव्यादभिनिविशते सेव-
कजनं ततः प्रेत्यासन्नाङ्गवति हृदयेष्वेव निहितम् । अतोऽध्वारूढानां पदमैसुजनद्वेषजननं
मतिः सोर्च्छायाणां पतनमनुकूलं कलयति ॥ ४ ॥ छत्रं कार्यमुपक्षिपन्ति पुरुषा न्यायेन
दूरीकृतं स्वान्दोषान्कथयन्ति नाधिकरणे रागाभिभूताः स्वयम् । तैः पक्षापरपक्षवर्धितबलै-
र्दोषैर्नृपः स्पृश्यते संक्षेपादपवाद एव सुलभो द्रष्टुर्गुणो दूरतः ॥ ५ ॥

राजसेवकः ।

राजसेवा मनुष्याणामसिधारावलेहणम् । व्याघ्रीगात्रपरिष्वङ्गो वैद्यालीवदनचुम्बनम् ॥ १ ॥
संपत्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्द्वैतम् । स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसेवकाः
॥ २ ॥ अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः पदे पदेऽहं स्खलितानि रक्षन् । जरातुरः संप्रति द-
ण्डनीत्या सर्वं नृपस्यानुकरोमि वृत्तम् ॥ ३ ॥ राज्ञो विपद्वन्धुवियोगदुःखं देशच्युतिर्दुर्गममार्ग-
खेदः । आस्वाद्यतेऽस्याः कटुनिष्फलायाः फलं मयैतच्चिरजीवितायाः ॥ ४ ॥ अशुभपुषि कला-
वप्यप्रमत्ताः स्वधर्मादनुदिनमुपकारा नाचरन्ते बुधानाम् । बहुजनपरिपुष्टा बद्धदीक्षास्त एते
तनुमुखमपि हित्वा तन्वते राजसेवाम् ॥ ५ ॥ नैषां संध्याविधिरविकलो नाच्युतार्चपि साङ्गा
न स्वे काले हवननियमो नापि वेदार्थचिन्ता । न क्षुद्रेलानियतमशनं नापि निद्रावकाशो न
द्वौ लोकावपि तनुभूतां राजसेवापराणाम् ॥ ६ ॥ सर्वैः कलये वयसि यतते लब्धुमर्थान्कुटुम्बी
पश्चात्पुत्रैरुपहितभरः कल्पते विश्रमाय । अस्माकं तु प्रतिदिनमियं सादयन्ती प्रतिष्ठां से-
वाकाकुः परिणतिरभूत्स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः ॥ ७ ॥ नोच्चैः सत्यपि चक्षुषीक्षितुमलं श्रुत्वा-
पि नाकर्णितं शक्तेनाप्यधिकार इत्यधिकृता यष्टिः समालम्ब्यते । सर्वत्र स्खलितेषु दत्तम-
नसा यातं मया नोद्धतं सेवास्वीकृतजीवितस्य जरसा किं नाम यन्मे कृतम् ॥ ८ ॥ मे-
तव्यं नृपतेस्ततः सचिवतो राजस्ततो वल्लभादन्येभ्यश्च भवन्ति यस्य भवने लब्धप्रसादा
विटाः । दैन्यादनुमुखदर्शनापलपनैः पिण्डार्थमापत्स्यतः सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः
स्थाने श्ववृत्तिं विदुः ॥ ९ ॥ अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः स्याद्वक्तियुक्तेन कः प्रज्ञा-
विक्रमशालिनोऽपि हि भवेत्किं भक्तिहीनात्फलम् । प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदिता येषां गुणा
भूतये ते भृत्या नृपतेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च ॥ १० ॥

रथवेगवर्णनम् ।

आलिङ्गन्तो वमुधां निजखुरदलितामिवानुमेतुममी । वदनविगतचरणा इव संलक्ष्यन्ते

१ निकटस्थाधिजनान्. २ अतिशयप्राप्तमहिम्नाम्. ३ दुर्जनस्य. ४ उन्नतानाम्. ५ नियतम्. ६ सत्यम-
प्यसत्येनासत्यमपि सत्येन चावृतम्. ७ अधिप्रत्याधिपभृतयः. ८ खड्गधारा. ९ जिह्वा घटनम्. १० सर्पिणी.
११ प्रथमे. १२ योग्यो भवति.

जवादश्वाः ॥ १ ॥ उद्धूतपांशुपटलानुमितप्रबन्धधावत्खुराग्रचयचुम्बितभूमिभागाः । निर्मध्य-
मानजलधिध्वनिघोरघोषमेते रथं गगनसीमि वहन्ति वाहाः ॥ २ ॥ मुक्तेषु रश्मिषु निरा-
यतपूर्वकार्या निष्कम्पचामरशिखा निभृतोर्ध्वकर्णाः । वातोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीया धा-
वन्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः ॥ ३ ॥ यदालोके सूक्ष्मं ब्रजति सहसा तद्विपुलतां य-
दन्तर्विच्छिन्नं भवति कृतसंधानमिव तत् । प्रकृत्या यद्वक्रं तदपि समरेखं नयनयोर्न मे
दूरे किञ्चित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् ॥ ४ ॥ विच्छिन्ना रथचक्रपद्धतिरियं हेलाङ्कुरैर्वा-
जिनामायान्तीव जवेन संमुखममी मार्गस्थिताः शाखिनः । खेदं पादतलाहतेरिव पुरो
गन्तुं गतो नेहते पादानामनुकूलमारुतभरोद्धूतोऽपि धूलिव्रजः ॥ ५ ॥ अग्रे यान्ति र-
थस्य रेणुवदमी चूर्णीभवन्तो घनाश्चक्रभ्रान्तिररान्तरेषु जनयत्यन्यामिवारालिम् । चि-
त्रन्यस्तमिवाचलं हयशिरस्यायामवच्छामरं यष्ट्यग्रे च समं स्थितो ध्वजपटः प्राङ्ते च
वेगानिलात् ॥ ६ ॥

समुद्रवर्णनम् ।

साक्षात्किलाष्टमूर्तेस्तस्यैषा मूर्तिरम्मयी प्रथमा । गीतः सागर इति नृभिरपरिच्छेद्या-
त्मगाम्भीर्यः ॥ १ ॥ लक्ष्मीरस्य हि यादः कृष्णोरःस्थापि सुभ्रतभुजवसतिः । इन्दुः स
च मृडचूडामणिरपि जगतामलंकारः ॥ २ ॥ आश्लिष्टभूमिं रसितारमुच्चैर्ललद्रुजाकारबृहत्त-
रङ्गम् । फेनायमानं पतिमापगानामसावपस्मारिणमाशशङ्के ॥ ३ ॥ नाभिप्रभिन्नाम्बुरुहास-
नेन संस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा । अमुं युगान्तोचितयोगनिद्रः संहृत्य लोकान्पुरुषोऽधिशेते
॥ ४ ॥ स्यादेव तोयममृतप्रकृतिर्यदि स्यान्नैकान्तमद्भुतमिदं पुनरद्भुतं नः । लक्ष्मीतुषारक-
रकौस्तुभपारिजातधन्वन्तरिप्रभृतयो यदपां विवर्तः ॥ ५ ॥ आकण्ठदृष्टशिरसाप्यभिभाव्य-
ष्टपार्श्वोदरेण चिरमृगिभरुपास्यमानः । नार्भीसरोरुहजुषा चतुराननेन शेते किलात्र भग-
वानरविन्दनाभः ॥ ६ ॥

पर्वतवर्णनम् ।

अयमतिजरठाः प्रकामगुर्वीरलघुविलम्बिपयोधरोपरुद्धाः । सततमसुगतामगम्यरूपाः पैरि-
णतदिह्नारिकास्तटी विभर्ति ॥ १ ॥ अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानुर्मदमुखरमयूरीमुक्तसं-
क्तेकः । शकुनिशबलनीर्डानोकहस्त्रिग्वर्ष्मा वितरति बृहदश्मा पर्वतः प्रीतिमङ्गणोः ॥ २ ॥

१ (गिरिपक्षे) कठिनाः; (वृद्धवेश्यापक्षे) जीर्णाः. २ मेघः; (पक्षे) कुचाः. ३ परिणतास्तिर्यग्दन्तप्रहारिण
दिग्गजायाः सुताः; (पक्षे) परिणते प्रकटे दिक्करिके दिग्बहुलं दशनश्वतम्, करिका नखक्षतम्, यासां ताः
४ मिलिताः. ५ कर्बुरैः. ६ पक्षिवासवृक्षाः. ७ शरीरम्. ८ विपुलशिलः.

दधति कुंहरभाजामत्र भङ्गकयूनामनुरसितगुरूणि स्तंभानमम्बूलतानि । शिशिरकटुकषायः
स्तंभायते सङ्खकीनामिभर्दलितविकीर्णश्रेण्णिनिप्यन्दगन्धः ॥ ३ ॥ इह समदशकुन्ताक्रान्त-
र्वानीरवीरुर्त्प्रसवसुराभिशीतस्वच्छतोया वहन्ति । फलभरपरिणामश्यामजम्बूनि कुञ्जस्खलन-
मुखरभूरिस्त्रोतसो निर्झरिण्यः ॥ ४ ॥ एते ते गिरिकूटसंघटशिलासंघटशीर्णम्भसः भ्रेङ्गचा-
मरचारुसीकरकणस्मेरा दरीनिर्झराः । यत्पातेषु निकुञ्जकुञ्जरमुखभ्रश्यन्मृणालाङ्कुरासोद्ग-
न्धिततटं रटन्ति परितः कण्ठीरवा भैरवम् ॥ ५ ॥

सरोवर्णनम् ।

नेत्रैरिवोत्पलैः पद्मैर्मुखैरिव सरःश्रियः । पदे पदे विभान्ति स्म चक्रवाकैः स्तनैरिव ॥ १ ॥

वनश्रीवर्णनम् ।

नीपस्कन्धे निवसति लसद्बर्हभारो मयूरो दीर्घापाङ्गश्ररति च तृणं शाद्वलेऽयं कुरंगः ।
कुम्भेनोच्चैः स्पृशति विटपे सङ्खकीं कुञ्जरोऽसौ कस्मै नायं कमलनयने रोचतेऽरण्यभागः
॥ १ ॥ हरिणचरणक्षुण्णोपान्ताः सशाद्वलनिर्झराः कुसुमललितैर्विष्वग्वातैस्तरङ्गितपादपाः ।
विविधविहगश्रेणीचित्रध्वनिप्रतिनादिता मनसि न मुदं केपां दध्युः शिवा वनभूमयः ॥ २ ॥
वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितार्मासक्तवासं पयः पर्यन्तेषु च यूथिकासु मनसामुज्जृम्भितं जालकैः ।
उन्मीलत्कुटजप्रहासिषु गिरैरालम्ब्य सानूनि तः प्रभारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेघैर्विता-
नायते ॥ ३ ॥ जृम्भाजर्जरडिम्बडम्बरघनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः शैला भोगभुवो भवन्ति ककुभः
कादम्बिनीश्यामलाः । उद्यत्कन्दलकान्तकेतकभृतः कच्छाः सरिस्त्रोतसामाविर्भूतशिलीन्ध्र-
लोध्रकुसुमस्मेरा वनानां ततिः ॥ ४ ॥ निर्ऋजस्तिमिताः क्वचित्क्वचिदपि प्रोच्चैर्ण्डसंस्व-
खनाः स्वेच्छासुप्तगभीरभोगभुजगश्वासप्रदीप्ताग्रयः । सीमानः प्रैर्दरोदरेषु विलसत्स्वल्पा-
म्भसो यास्वयं तृप्याद्भिः प्रीतिमूर्त्यकैरजगरस्वेदद्रवः पीयते ॥ ५ ॥ रुन्तैः क्षुद्रप्रवालस्थ-
गितमिव तलं भाति शेफालिकानां गन्धः सप्तच्छदानां सपदि गजमदमोदमोहं करोति ।
एते चोन्निद्रपद्मच्युतबहलरजःकाणपिङ्गाङ्गरागा गायन्त्यत्राप्यवाचः किमपि मधुलिहो
वारुणीपानमत्ताः ॥ ६ ॥ श्रोत्रं हंसस्वनोऽयं सुखयति दयितानूपुराह्लादकारी द्यौर्द्री प्रीतिं

१ गृहावासिनाम्, २ प्रतिरवेण स्थूलानि, ३ घनताम्, ४ सधेष्मकवृत्कारध्वनयः, ५ निर्विहीभवति,
६ वृक्षभेदानाम्, ७ खण्डित, ८ विस्तीर्ण, ९ संधिपर्व, १० वेतसलतानाम्, ११ पुष्पः, १२ परिपाकेन,
१३ लग्नसौरभम्, १४ शिखरेषु, १५ विकासेन, १६ पृथग्भूतः, १७ गोलकः, १८ आरम्भेण, १९ मेघमा-
श्रयामाः, २० विकसितैः, २१ नवाङ्कुरैः, २२ क्लानि, २३ निःशब्दतया गम्भीराः, २४ भीषणाः,
२५ वनजन्तूनाम्, २६ भूविदारमध्येषु, २७ कृकळासैः.

विषत्ते तटतरुविवरालक्षिता सौधमाला । गन्धेनाम्भोरुहाणां परिमलपटुना जायते घ्राणसौख्यं
गात्राणां ह्लादमेते विदधति मरुतो वारिसंपर्कशीताः ॥ ७ ॥

मृगयावर्णनम् ।

हिरण्यहरिणग्राममाचक्राम हुताशनः । इन्दोः क्रोडमृगं धर्तुमिव धूमो नभो ययौ ॥ १ ॥
निहत निहत तूर्णं धत्त धत्त त्वराभिर्मिलत मिलत के के कुत्र कुत्र प्रयान्ति । इत इत इत एते
यान्ति यान्तीत्यरण्यादतुलकलकलश्रीः सर्वतः प्रादुरासीत् ॥ २ ॥ अनवरतधनुर्ज्यास्फालनकू-
रकर्मा रविकिरणसहिष्णुः स्वेदलेशैरभिन्नः । अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यं गिरिचर
इव नागः प्राणसारं बिभर्ति ॥ ३ ॥ मार्गं देहि पदं निधेहि निभृतं तं शब्दमाकर्णय श्वानं
वारय कन्दलात्कलकलः कोऽयं सखे तावकः । इत्यन्योन्यमनेकधा मृगवधव्यापारपारं-
गमैर्व्याधैः कोऽप्यधिको रसः प्रतिपदं जल्पद्विरुत्पाद्यते ॥ ४ ॥ क्ष्वेलातर्जितसिंहगर्जित-
भयभ्राम्यद्रजग्रामणीभीट्टारद्ववदक्षदर्शनकृतभ्रूभङ्गशाखासृग्मृगम् । कुन्तक्षुण्णतरक्षुवक्रगलित-
क्षोणीनिषण्णार्भकघ्राणं व्याघ्रतरोहिताहितबहूकारं वनाभ्यन्तरम् ॥ ५ ॥ एष क्षुभ्राति पङ्कं
दैलति कमलिनीमत्तिं गुन्द्राप्ररोहानारान्मुस्तास्थलानि स्थपुटयति जलान्युत्कसेतूनि याति ।
प्राप्तः प्राप्तः प्रविष्टो वनगहनमयं याति यातीति सैन्यैः पश्चादन्विष्यमाणः प्रविशति
विषमान्काननान्तान्वराहः ॥ ६ ॥ आस्तीर्यन्तामुपान्ते वैनृतिनिपुणैर्जालिकैर्जालबन्धा
मुच्यन्तां शृङ्खलाम्यः श्वगणिभिरटवीगह्वरे सारमेयाः । आकीर्यन्तां स्थलानि श्रमशिथिल-
हयैः सादिभिः पाशहस्तैर्व्याधूयन्तां कृतान्तैरिव महिषचरैर्दण्डिभिः काननानि ॥ ७ ॥
शङ्कुव्याकीर्णरङ्गुदुतनिशितशरक्षुण्णदिव्यन्तरक्षुत्याघोषक्षुब्धकण्ठीरवरवचकितव्यस्तमातङ्ग-
यूथम् । खड्गव्यालूनकण्ठं तुमुलकलकलप्रान्तकूजच्छकुन्तं भृङ्गध्वस्ताच्छभृङ्गं वनभुवि मृ-
गयाकर्म तेन प्रतेने ॥ ८ ॥

मृगयानिरुत्तिः ।

गाहन्तां महिषा निपानसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितं छायाबद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्धम-
भ्यस्सतु । विश्रब्धैः क्रियतां वराहपतिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्वले विश्रान्तिं लभतामिदं च शि-
थिलज्याबन्धमस्मद्धनुः ॥ १ ॥

ऋष्याश्रमवर्णनम् ।

विष्वक्तपोवनकुमारसमर्प्यमाणश्यामाकतण्डुलद्वतां च पिपीलिकानाम् । श्रेणीभिराश्रम-

१ सूर्यमण्डलम्. २ विलोडयति. ३ विमर्दयति. ४ मुस्ताप्ररोहान्. ५ विषमोन्नतानि करोति.
६ उक्ताः संशयमारुढाः सेतवो येषां तानि. ७ अरण्यवेष्टनपटभिः.

पथाः प्रथमानचित्रपत्रावलीवलियिनो मुदमुदहन्ति ॥ १ ॥ व्याजृम्भमाणवदनस्य हरेः करेण कर्षन्ति केसरसटाः कलभाः किलैके । अन्ये च केसरिकिशोरकपीतमुक्तं दुग्धं मृगेन्द्र-
वनितास्तनजं पिबन्ति ॥ २ ॥ मधुरमिव वदन्ति स्वागतं भृङ्गनादैर्नितिमिव फलनम्रैः कुर्व-
तोऽमी शिरोभिः । ननु ददत इवार्धं पुष्पच्छट्टि किरन्तः कथमतिथिसपर्यां शिक्षिताः शा-
खिनोऽपि ॥ ३ ॥ नीपस्कन्धे कुहरिणि शुकाः स्वागतं व्याहरन्ति घ्राणग्राही हरति हृदयं
हव्यगन्धः समीरः । एता मृग्यः सलिलपुलिनोपान्तसंसक्तदर्भं पश्यन्त्योऽस्मान्सचकित-
दृशो निर्झराम्भः पिबन्ति ॥ ४ ॥ कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूला भिन्नो
रागः किसलयरुचामाज्यधूमोद्गमेन । एते चार्वागुपवनभुवि च्छिन्नदर्भाङ्कुरायां नष्टातङ्का
हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति ॥ ५ ॥ रसालानामन्तर्मदकलरणत्कोकिलकुलं समन्तादु-
न्मीलद्वकुलमुकुलामोदभरितम् । घनस्निग्धच्छाद्यं क्रमुककदलीशीतलतलं ननु प्रीतिं धत्ते
नवमिदमृषेराश्रमपदम् ॥ ६ ॥ नीवाराः शुककोटरार्भकमुखभ्रष्टास्तरूणामधः प्रस्निग्धाः
क्वचिदिङ्गुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः । विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शब्दं सहन्ते
मृगास्तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिप्यन्दरेखाङ्किताः ॥ ७ ॥ तत्तादृकतृणपूलकोपनयनश्ले-
शाच्चिरद्वेषिभिर्मध्या वत्सतरी विहस्य बटुभिः सोल्लुण्ठमालभ्यते । अप्येष प्रतनूभवत्यति-
थिभिः सोच्छ्वासनासापुटैरापीतो मधुपर्कपाकसुरभिः प्राग्वंशजन्मानिलः ॥ ८ ॥ प्रत्यासन्न-
तुषारदीधितिकरक्लिश्यत्तमोवल्लरीकल्पाभिर्मखधूमवलिभिरमी संमीलितव्यञ्जनाः । श्वः सं-
चीवरयिष्यमाणबटुकव्याधौतशुष्यत्वचो निद्राणातिथयस्तपोवनगृहाः कुर्वन्ति नः कौतुकम्
॥ ९ ॥ नीवारौदनमण्डमुष्णमधुरं सद्यः प्रसूताप्रियापीतादप्यधिकं तपोवनमृगः पर्याप्तिर्मा-
चामति । गन्धेन स्फुरता मनागनुसृतो भैक्तस्य सर्पिष्मतः कर्कन्धूफलमिश्रशाकपचनामोदः
परिस्तीर्यते ॥ १० ॥ आमूलं क्वचिदुद्धृता क्वचिदपि च्छिन्ना स्थली वर्हिणामानम्रा कुसुमोच्चयाच्च
सदयाकृष्टाग्रशाखा लता । एते पूर्वविलूनवल्कलतया रूढव्रणाः शाखिनः सद्यश्छेदममी
वदन्ति समिधां प्रस्यन्दिनः पादपाः ॥ ११ ॥ वासोऽर्थं दययैव नातिष्ठवः कृत्तास्तरूणां
त्वचो भग्नानेकजरत्कमण्डलु नभः स्वच्छं पयो नैर्झरम् । दृश्यन्ते त्रुटितोज्झिताश्च बटुभिर्मौञ्ज्यः
क्वचिन्मेखला नित्याकर्णनया शुकेन च पदं साम्नामिदं गीयते ॥ १२ ॥ क्रीडन्माणव-
काङ्क्षिताडनशतैरुज्जागरस्य क्षणं शार्दूलस्य नखाङ्कुरेषु कुरुते कण्डूविनादं मृगः । चक्ष्वच्चन्द्र-
शिखण्डितुण्डघटनानिर्मोक्निर्मोचितः किं चायं पिबति प्रसुप्तनकुलश्वासानिलं पन्नगः ॥ १३ ॥
पक्वानि प्रच्यवन्ते क्रमुकविटपिनामुच्छ्रितानां फलानि स्पन्दन्ते राजरम्भाः फलभरनमिता
वाति मन्दानिलोऽपि । संदृश्यन्ते विपाकच्युतमधुरफलव्याप्तमूला रसाला भारेणामी फ-
लानां युवतिकुचभरस्पर्धिनो नालिकेराः ॥ १४ ॥

राजनीतिः ।

राजा ॥ राजास्य जगतो वृद्धेर्हेतुर्वृद्धाभिसंगतः । नयनानन्दजननः शशाङ्क इव वा-
 रिधेः ॥ १ ॥ राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् । राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो
 भार्या कुतो धनम् ॥ २ ॥ धार्मिकं पालनपरं सम्यक्परपुरंजयम् । राजानमभिमन्यन्ते प्रजा-
 पतिमिव प्रजाः ॥ ३ ॥ पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः । विकलेऽपि हि पर्जन्ये
 जीव्यते न तु भूपतौ ॥ ४ ॥ सदानुरक्तप्रकृतिः प्रजापालनतत्परः । विनीतात्मा हि नृपति-
 भूयसीं श्रियमश्नुते ॥ ५ ॥ सर्वदेवमयो राजा मनुना संप्रकीर्तितः । तस्मात्तमेव सेवेत न
 व्यलीकेन कर्हिचित् ॥ ६ ॥ सर्वदेवमयस्यापि विशेषो भूपतेरयम् । शुभाशुभफलं सद्यो
 नृपादेवाद्भवान्तरे ॥ ७ ॥ बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः । महती देवता
 होषा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८ ॥ यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे । मृत्युश्च वसति
 क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ९ ॥ अशुचिर्वचनाद्यस्य शुचिर्भवति पूरुषः । शुचिश्चैवाशुचिः
 सद्यः कथं राजा न दैवतम् ॥ १० ॥ निकटस्थं दहत्याग्निर्न तु दूरापसर्पितम् । कुलं दहति
 राजाग्निः सपशुद्रव्यबान्धवम् ॥ ११ ॥ पात्रे त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनैः सह ।
 भावबोद्धा रणे योद्धा प्रभुः पञ्चगुणो भवेत् ॥ १२ ॥ आक्षेपवचनं तस्य न वक्तव्यं कदा-
 चन । अनुकूलं प्रियं चास्य वक्तव्यं जनसंसदि ॥ १३ ॥ इन्द्रात्प्रभुत्वं ज्वलनात्प्रतापं क्रोधो
 यमाद्वैश्रवणाच्च वित्तम् । पराक्रमं रामजनार्दनाभ्यामादाय राज्ञः क्रियते शरीरम् ॥ १४ ॥
 उत्खातान्प्रतिरोपयन्कुसुमितांश्चिन्वंलून्वर्धयन्नत्युच्चात्प्रमयन्नतान्समुदयन्विश्लेषयन्संहतान् ।
 क्षुद्रान्कण्टकिनो बहिर्नियमयन्लानान्पुनः सेचयन्मालाकार इव प्रयोगनिपुणो राजा
 चिरं जीवति ॥ १५ ॥ सभासदः ॥ धर्मशास्त्रार्थकुशलाः कुलीनाः सत्यवादिनः । समाः
 शत्रौ च मित्रे च नृपतेः स्युः सभासदः ॥ १६ ॥ श्रुत्यध्ययनसंपन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
 राज्ञा सभासदः कार्या रिपौ मित्रे च ये समाः ॥ १७ ॥ पुरोहितः ॥ वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो
 जपहोमपरायणः । आशीर्वादपरो नित्यमेष राजपुरोहितः ॥ १८ ॥ धर्माध्यक्षः ॥ कुल-
 शीलगुणोपेतः सर्वधर्मपरायणः । प्रवीणः प्रेषणाध्यक्षो धर्माध्यक्षो विधीयते ॥ १९ ॥ वैद्यः ॥
 आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वेषां प्रियदर्शनः । आर्यशीलगुणोपेत एष वैद्यो विधीयते ॥ २० ॥
 मन्त्री ॥ मन्त्रतन्त्रार्पितप्रीतिर्देशकालोचितस्थितिः । यश्च राज्ञि भवेद्भक्तः सोऽमात्यः पृ-
 थिवीपतेः ॥ २१ ॥ स ह्यमात्यः सदा श्रेयान्काकिनीं यः प्रवर्धयेत् । कोशः कोशवतः
 प्राणाः प्राणाः प्राणा न भूपतेः ॥ २२ ॥ कमण्डलूपमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः । नृपतिः
 किंशणो मूर्खो दरिद्रः किंवराटकः ॥ २३ ॥ प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपरिवर्तोऽनुरोधनम् । उ-
 पेक्षा बुद्धिहीनत्वं भोगोऽमात्यस्य दूषणम् ॥ २४ ॥ स्वदेशजं कुलाचारं विशुद्धमथवा
 शुचिम् । मन्त्रज्ञमव्यसनिनं व्यभिचारविवर्जितम् ॥ २५ ॥ अधीतव्यवहारज्ञं मौलं ख्यातं

विपश्चितम् । अर्थस्योत्पादकं चैव विदध्यान्मन्त्रिणं नृपः ॥ २६ ॥ अन्तःसारैरकुटिलैर-
 च्छिद्रैः सुपरीक्षितैः । मन्त्रिभिर्धार्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् ॥ २७ ॥ संग्रहं नाकु-
 लीनस्य सर्पस्येव करोति यः । स एव श्लाघ्यते मन्त्री सम्यग्गारुडिको यथा ॥ २८ ॥
 पृष्टो ब्रूते न सत्यं यः परिणामे सुखावहम् । मन्त्री चेत्प्रियवक्ता स्यात्केवलं स रिपुः
 स्मृतः ॥ २९ ॥ मूर्खं व्यसनिनं लुब्धमप्रगल्भं भयाकुलम् । क्रूरमन्यायकर्तारं नाधिपत्ये
 नियोजयेत् ॥ ३० ॥ दूरादर्थं घटयति नवं दूरतश्चापशब्दं त्यक्त्वा भूयो भवति निरतः
 सत्सभारञ्जनेषु । मन्दं मन्दं रचयति पदं लोकचित्तानुवृत्त्या कामं मन्त्री कविरिव सदा
 खेदभारैरमुक्तः ॥ ३१ ॥ शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशलो वक्ता न च क्रोधनस्तुल्यो मि-
 त्रपरस्वकेषु चरितं दृष्ट्वैव दत्तोत्तरः । स्त्रीबान्पालयिता शठान्वयथयिता धर्म्येऽतिलोभा-
 न्वितो द्वाभीवे परतत्त्वबद्धहृदयो राज्ञश्च कोपापहः ॥ ३२ ॥ सेनापतिः ॥ समस्तनी-
 तिशास्त्रज्ञो वाहने पूजितश्रमः । शौर्यवीर्यगुणोपेतः सेनाध्यक्षो विधीयते ॥ ३३ ॥ शूरो-
 ऽर्थशास्त्रनिपुणः कृतशास्त्रकर्मा सङ्ग्रामकेलिचतुरश्च तुरंगयुक्तः । भर्तुर्निदेशवशगोऽभि-
 मतश्च तन्त्रे सेनापतिर्नरपतेर्विजयागमाय ॥ ३४ ॥ गजाः ॥ यतः सत्यं ततो धर्मो यतो
 धर्मस्ततो धनम् । यतो रूपं ततः शीलं यतो नागास्ततो जयः ॥ ३५ ॥ यतो गजैर्विना
 राज्ञां राज्यशोभा न जायते । जयप्रतापौ सैन्यस्य रक्षा तस्मादिहोच्यते ॥ ३६ ॥ यद्व-
 द्नमसिंहं च यद्वद्राष्ट्रमपार्थिवम् । यद्वच्छौर्यमशस्त्रं तु तद्वत्सैन्यमकुञ्जरम् ॥ ३७ ॥ प्रा-
 कारगोपुराष्टालकपाटोद्घाटनदिषु । भञ्जने मर्दने चैव नागा वज्रोपमाः स्मृताः ॥ ३८ ॥
 शरजालाङ्घ्रितमुखः कोऽन्यः शक्तः परं गजात् । हन्तुं प्राकारमुन्मथ्य रथांश्च नरकुञ्ज-
 रान् ॥ ३९ ॥ एकशक्तिप्रहारेण भ्रियतेऽश्वो नरोऽपि च । सहेच्छतं प्रहाराणां मह-
 युद्धेषु वारणः ॥ ४० ॥ क्रीडासु च नरेन्द्राणां जले पुष्पितपङ्कजे । स्नपयन्ति गजा हस्तै-
 र्लम्पपुष्करपुष्करैः ॥ ४१ ॥ स्त्रियोऽवतारयन्त्येते मृण्मया इव निश्चलाः । नास्ति हस्तिसमो
 बन्धुर्नास्ति हस्तिसमः सखा ॥ ४२ ॥ चलन्ति येषां न शतं गजेन्द्राः पुरः प्रयाणे बत
 शैलतुल्याः । वाञ्छन्ति नैवं विजयं कथं ते राजेति शब्दं च कथं लभन्ते ॥ ४३ ॥ रक्षन्ति
 पक्षं मुदिताः स्वकीयं मथ्नन्ति सैन्यं कुपिताः परेषाम् । प्राणैरपीच्छन्ति हितं प्रभूणां
 गजैः समानं क्व बलं बलीयः ॥ ४४ ॥ सैन्योत्तारणतो धुनीषु सततं यो वारिवन्धायते यो
 मथ्नन्परितः परोद्धृतचलं युद्धेषु योधायते । यः स्वीयक्षितिनाथरक्षणविधौ प्रोच्चैकदुर्गायते
 स प्राज्ञैर्विजिगीषुभिर्गजगणः कैः पार्थिवैर्नोऽर्ह्यते ॥ ४५ ॥ मातङ्गैरथ यैर्महेन्द्रभवनं पु-
 ण्याधिकं जन्यते यैः श्यामैरपि सर्वलोकसहिता कीर्तिः सिता तन्यते । यैर्मत्तैरपि संगरे
 रिपुमदः शेषं समानीयते तेऽस्मी भाग्यवतः प्रयान्ति पुरतः स्तम्भेरमा भूपतेः ॥ ४६ ॥ ची-

त्कारिर्नाशयन्तः स्वपतिभटमनो मोदयन्तो मदाढ्याः प्रौढाः सङ्ग्रामसीमि स्वबलबहलतां
 बाढमाढौकमानाः । शुण्डादण्डप्रहारैः परममपि बलं कम्पयन्तः परेषां येषां सर्वे गजेन्द्रा
 भुवि विजयविधौ ते मता भूमिपालाः ॥ ४७ ॥ सेतुं संभेदयन्तो बलविकटभटप्रोन्नतिं त्रौ-
 टयन्तः प्राकारं दारयन्तः परमनसि परां भीतिमुत्पादयन्तः । व्यूहं विद्रावयन्तः सुघन-
 मपि वनं हेलयोत्पाटयन्तो येषामाजौ गजेन्द्राः खलु धरणिभुजां तज्जयः सिद्ध एव ॥ ४८ ॥
 तावद्भर्जन्ति वीर्यात्परनिधनविधौ युद्धमध्येऽपि धीरास्तावद्धावन्ति वेगं परमपि दधतः संमु-
 खीनास्तुरंगाः । शूरारूढः सुसज्जो मदमुदितमना मानिमानं विधुन्वन्वावन्नायाति कोपा-
 त्कृतविधरवाटोप एकोऽपि नागः ॥ ४९ ॥ तुरगाः ॥ अश्वा यस्य जयस्तस्य यस्या-
 श्वास्तस्य मेदिनी । अश्वा यस्य यशस्तस्य यस्याश्वास्तस्य काञ्चनम् ॥ ५० ॥ निपत्य
 युधि वेगेन मिषतां सर्वघन्विनाम् । शत्रुं निहत्य यात्येकः शूरो वाजिप्रभावतः ॥ ५१ ॥
 शस्त्रास्त्रैर्भिन्नदेहोऽपि श्रान्तोऽपि गुरुभारतः । न मुञ्चति रणे नाथमतः कोऽन्यो हयात्सु-
 हृत् ॥ ५२ ॥ दूरस्थोऽपि बली शत्रुर्न शेते रजनीष्वपि । तस्य भीत्या गृहे यस्य हरयो
 वेगवत्तराः ॥ ५३ ॥ न गजैर्न नरैः कार्यसिद्धिमभ्येति भूभृताम् । तथा निमेषमात्रेण यथा
 वाहैः सुसाधितैः ॥ ५४ ॥ राज्यं शतक्रतुसमृद्धिसमानमश्वैरश्वैः श्रियः सकलकामदुघा भ-
 वन्ति । अश्वैर्यशांसि विपुलानि समुल्लसन्ति नाश्वैः प्रयान्ति सदृशत्वमिमादयोऽपि ॥ ५५ ॥
 तीक्ष्णाग्रहेतिहतिभिः सृतलोलदन्तं चञ्चलकरालकरवालविघट्टिताङ्गिम् । कोऽन्यो विहाय
 हयमावहजातमूर्छप्राणप्रयाणसमयेऽवतुमीशमीशः ॥ ५६ ॥ पादाः कन्दुकवस्थितिश्च
 गिरिवेष्टधारवो मेषवन्नेत्रे नीरजवज्जवः पवनवच्चास्फालनं सिंहवत् । विन्यासो नटवन्मुखं
 कुलवधूवक्त्रेन्दुवद्वाजिनो यस्य क्षेणिभुजो विशस्तदितरे साम्राज्यमुर्वीतले ॥ ५७ ॥ खड्गः ॥
 खड्गाच्छमीस्तथा राज्यं यशः खड्गादवाप्यते । खड्गाद्वैरिविनाशं च यत्नात्तमभिदध्महे
 ॥ ५८ ॥ यं प्राप्य क्षितिपः समग्रधरणीं शास्ति प्रशान्तद्विषत्सार्धः सार्धः कृतार्थीकृत-
 निखिलकुलः संपदा वर्धमानः । यस्मिच्छमीः स्थिरात्मा वसति रतिर्पति सर्वलोकाधिनाथं
 हित्वा तस्मात्प्रयत्नादयमतुलगुणः पूजनीयो नरेन्द्रैः ॥ ५९ ॥ यस्मिन्वज्जे शरीरं प्रतिफ-
 लति यथा खड्गाराजोऽभिवन्द्यो वन्द्योऽयं देवदन्दैरपि यदि स भवेदर्धचन्द्रोपपन्नः । नानाव-
 र्णैर्युतश्चेत्स भवति नृपतेः शत्रुनाशैकहेतुः सेतुर्लक्ष्मीप्रवाहे निखिलरिपुकुलध्वंसने धूमकेतुः
 ॥ ६० ॥ सैन्यम् ॥ प्रथमं युद्धकारिवं समस्तबलपालनम् । दिव्यार्गयोधशोधित्वं पत्तिकर्म
 प्रचक्षते ॥ ६१ ॥ स्वभावशूरमस्त्रज्ञमविरक्तं जितश्रमम् । प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः
 ॥ ६२ ॥ वरमल्पबलं सारं न बद्धी मुण्डमालिका । कुर्यादसारभङ्गो हि सारभङ्गमपि स्फुटम्
 ॥ ६३ ॥ दुर्गाः ॥ न गजानां सहस्रेण न लक्षेण च वाजिनाम् । तथा सिध्यन्ति कार्याणि
 यथा दुर्गप्रभावतः ॥ ६४ ॥ अदुर्गो विषयः कस्य नारेः परिभवास्पदम् । अदुर्गोऽनाश्रयो राजा

पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ६५ ॥ विषहीनो यथा नागो मदहीनो यथा गजः । सर्वेषां वश्यतां
 याति दुर्गहीनस्तथा नृपः ॥ ६६ ॥ शतमेकोऽपि संघते प्राकारस्थो धनुर्धरः । तस्माद्दुर्गं
 प्रशंसन्ति नीतिशास्त्रविदो जनाः ॥ ६७ ॥ एकः शतं येषव्यते प्राकारस्थो धनुर्धरः । शतं
 सहस्राणि तथा सहस्रं लक्षमेव च ॥ ६८ ॥ दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि सजलानि दृढानि
 च । द्रव्यमन्नं च तेष्वेव स्थापनीयं प्रयत्नतः ॥ ६९ ॥ दूतः ॥ मेधावी वाक्पटुः प्राज्ञः
 परचित्तोपलक्षकः । धीरो यथोक्तवादी च एष दूतो विधीयते ॥ ७० ॥ उद्यतेष्वपि
 शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा । सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः ॥ ७१ ॥ भक्तो
 गुणी शुचिर्दक्षः प्रगल्भोऽव्यसनी क्षमी । ब्राह्मणः परमर्मज्ञो दूतः स्यात्प्रतिभानवान् ॥ ७२ ॥
 साकारो निःस्पृहो वाग्मी नानाशास्त्रविचक्षणः । परचित्तावगन्ता च राज्ञो दूतः स इष्यते
 ॥ ७३ ॥ नियोगिभिर्विना राज्यं नास्ति भूपे हि केवले । तस्मादमी विधातव्या रक्षितव्याः
 प्रयत्नतः ॥ ७४ ॥ भाण्डागारी ॥ प्रवीणो वाक्पटुर्धर्मान्स्वामिभक्तश्च नित्यशः । अ-
 लुब्धः सत्यवादी च भाण्डागारी स इष्यते ॥ ७५ ॥ लेखकः ॥ सल्लुक्तगृहीतार्थो लघु-
 हस्तो जितेन्द्रियः । शब्दशास्त्रपरिज्ञाता एष लेखक इष्यते ॥ ७६ ॥ प्रतीहारी ॥ इङ्गि-
 ताकारतत्त्वज्ञो बलवान्प्रियदर्शनः । समयज्ञः स्वामिभक्तः प्रतीहारी स इष्यते ॥ ७७ ॥
 सूपकारः ॥ पुत्रपौत्रगुणोपेतः शास्त्रज्ञो मिष्टपाचकः । शूरश्च कठिनश्चैव सूपकारः स
 इष्यते ॥ ७८ ॥ चाराः ॥ भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने । चारचक्षुर्महीभर्तुर्यस्य
 नास्त्यन्ध एव सः ॥ ७९ ॥ अन्तःपुरवर्गः ॥ काणाः कुब्जाश्च घण्टाश्च तथा दृढाश्च
 पङ्कजः । एते चान्तःपुरे नित्यं नियोक्तव्याः क्षमाभृता ॥ ८० ॥ स्त्रियः ॥ पक्वान्नमिव
 राजेन्द्र सर्वसाधारणाः स्त्रियः । परोक्षे च समक्षे च रक्षितव्याः प्रयत्नतः ॥ ८१ ॥ सूक्ष्मे-
 भ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यो रक्ष्या नार्यो हि सर्वदा । द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररासिताः
 ॥ ८२ ॥ महिषी ॥ महिष्या हृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया
 व्यये चामुक्तहस्तया ॥ ८३ ॥ भृत्याः ॥ बहूनामप्यसाराणां समुदायो हि दारुणः । राज्ञा
 भृत्याः प्रकर्तव्यास्ते हि सर्वक्रियाक्षमाः ॥ ८४ ॥ तृणैरावेष्टयते रज्जुस्तया नागो हि
 बध्यते । एवं ज्ञात्वा नरेन्द्रेण भृत्याः कार्या विचक्षणाः ॥ ८५ ॥ कुलीनाः शौर्यसंपन्ना भक्ताः
 शस्त्रसमाहताः । महादृष्टिं समुदिता तृणराशिर्व्यपोहति ॥ ८६ ॥ न विना पार्थिवो भृत्यैर्न
 भृत्याः पार्थिवं विना । तेषां च व्यवहारोऽयं परस्परनिबन्धनः ॥ ८७ ॥ भृत्यैर्विना स्वयं
 राजा लोकानुग्रहकार्यपि । मयूखैरिव दीप्तांशुस्तेजस्व्यपि न शोभते ॥ ८८ ॥ अरैः संघार्यते
 नाभिर्नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः । स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ८९ ॥ शिरसा विधृता
 नित्यं तथा स्नेहेन पालिताः । केशा अपि विरज्यन्ते निःस्नेहाः किं न सेवकाः ॥ ९० ॥
 ताडितोऽपि दुरुक्तोऽपि दण्डितोऽपि महीभुजा । न चिन्तयति यः पापं स भृत्योऽहो मही-

भुजाम् ॥ ९१ ॥ योऽनाहूतः समभ्येति द्वारे तिष्ठति सर्वदा । पृष्ठः सत्यं मितं ब्रूते स
भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९२ ॥ अनादिष्टोऽपि भूपस्य दृष्ट्वा हानिकरं च यः । यतते तस्य
नाशाय स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९३ ॥ न क्षुधा पीड्यते यस्तु निद्रया न कदाचन । न
च शीतातपाद्यैश्च स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९४ ॥ श्रुत्वा साङ्गामिकीं वार्तां भविष्यां
स्वामिनं प्रति । प्रसन्नास्यो भवेद्यस्तु स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९५ ॥ सीमा दृढि समा-
याति शुक्लपक्ष इवोदुराट् । नियोगसंस्थिते यस्मिन्स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९६ ॥ सीमा
संकोचमायाति वद्वौ चर्म इवाहितम् । स्थिते यस्मिन्स तु त्याज्यो भृत्यो राज्यं समीहता
॥ ९७ ॥ स्वाम्यादिष्टस्तु यो भृत्यः समं विषममेव च । मन्यते न स संघार्यो भूभुजा
भूतिमिच्छता ॥ ९८ ॥ स्वाम्यादेशात्सुभृत्यस्य न भीः संजायते क्वचित् । प्रविशेन्मुखमा-
हेयं दुस्तरं वा महार्णवम् ॥ ९९ ॥ सालसं मुखरं क्रूरं स्तब्धं व्यसनिनं शठम् । असंतुष्ट-
मभक्तं च त्यजेद्वृत्यं नराधिपः ॥ १०० ॥ स्वाम्युक्ते यो न यतते स भृत्यो भृत्यपाशकः ।
तज्जीवनमपि व्यर्थमजागलकुचाविव ॥ १०१ ॥ द्विजा अपि न गच्छन्ति यां गतिं नैव
योगिनः । स्वाम्यर्थं संत्यजेत्प्राणांस्तां गतिं याति सेवकः ॥ १०२ ॥ राजा तुष्टोऽपि
भृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति । तेऽपि संमानमात्रेण प्राणैः प्रत्युपकुर्वते ॥ १०३ ॥ सारा-
सारपरिच्छेत्ता स्वामी भृत्यस्य दुर्लभः । अनुकूलः शुचिर्दक्षः प्रभोर्भृत्यो हि दुर्लभः
॥ १०४ ॥ स्नानम् ॥ स्नानं नाम मनःप्रसादजननं दुःस्वप्नविध्वंसनं शौचस्यायतनं मला-
पहरणं संवर्धनं तेजसः । रूपोद्द्योतकरं गदप्रशमनं कामाग्निसंदीपनं नारीणां च मनोहरं
श्रमहरं स्नाने दशैते गुणाः ॥ १०५ ॥ ताम्बूलम् ॥ ताम्बूलं मुखरोगनाशि निपुणं संव-
र्धनं तेजसो नित्यं जाठरवह्निद्विजननं दुर्गन्धदोषापहम् । वक्त्रालंकरणं प्रहर्षजननं विद्व-
न्प्राग्ने रणे कामस्यायतनं समुद्रवकरं लक्ष्म्याः सुखस्यास्पदम् ॥ १०६ ॥ शस्त्रधारणम् ॥
दुष्टाविनीतशत्रूणां भयकृद्बन्धुसंनिभम् । शस्त्रधारणमौजस्यं रक्षोविद्युद्गहापहम् ॥ १०७ ॥
छत्रधारणम् ॥ वर्षानिलरजोवर्षमहिमादीनां निवारणम् । राज्यलक्ष्म्या गृहं धन्यं चक्षुष्यं
छत्रधारणम् ॥ १०८ ॥ चामरम् ॥ चामरं श्रीकरं दिव्यं राज्यशोभाकरं परम् । सिंह-
सनम् ॥ सिंहासनं सुखैश्वर्यकरं लोकानुरञ्जनम् ॥ १०९ ॥ मालाधारणम् ॥ सुमनोवर-
रत्नानां धारणं दिव्यरूपकृत् । चन्दनलेपः ॥ पापलक्ष्मीप्रशमनं चन्दनाद्यनुलेपनम् ।
॥ ११० ॥ मृगया ॥ मेदश्छेदकशोदरं लघु भवत्युत्थानयोम्यं वपुः सत्त्वानामपि लक्ष्यते
विकृतिमञ्चितं भयक्रोधयोः । उत्कर्षः स च धन्विनां यदिवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले
मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः ॥ १११ ॥ कटकप्रयाणम् ॥ वाजी
चारुगतिः शशाङ्कभवलं छत्रं प्रिया पृष्ठतः प्रोत्तुङ्गस्तनमण्डला विजयिनो भृत्याः पुरः पञ्चपाः ।
ताम्बूलं मधुरं सखा सुचतुरः संपद्यते चेत्पथि प्राहुस्तत्कटकप्रयाणमितरत्नप्राणप्रयाणं बुधाः

॥ ११२ ॥ उपवनानि ॥ नवं वयो हारि वपुर्वराङ्गनाः सखी कलाविकलवल्गुकीस्वनः ।
 धनं हि सर्वं विफलं सुखैषिणो विना विहारोपवनानि भूपतेः ॥ ११३ ॥ पुंसां सर्वसुखै-
 कसाधनफलाः सौन्दर्यगर्वोद्धुरक्रीडालोलविलासिनीजनमनःस्फीतप्रमोदावहाः । गुञ्जदृङ्ग-
 विनिद्रपङ्कजभरस्फारोष्ठसद्दीर्घिकायुक्ताः सन्ति गृहेषु यस्य विपुलारामाः स पृथ्वीपतिः
 ॥ ११४ ॥ (तरवः) ॥ बहुभिर्वत किं जातैः पुत्रैर्धर्मार्थवर्जितैः । वरमेकः पथि तरुर्यत्र वि-
 श्रमते जनः ॥ ११५ ॥ दशकूपसमा वापी दशवापीसमो हृदः । दशद्वदसमः पुत्रो दशपु-
 त्रसमो द्रुमः ॥ ११६ ॥ नीतिः ॥ सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः । अप्रियस्य
 च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ ११७ ॥ यः कुलाभिजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ।
 धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥ ११८ ॥ प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्धयति
 पार्थिवम् । वर्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तन्नाशेऽन्यत्सदप्यसत् ॥ ११९ ॥ आत्मानं प्रथमं राजा
 विनयेनोपपादयेत् । ततोऽमात्यास्ततो भृत्यास्ततः पुत्रास्ततः प्रजाः ॥ १२० ॥ राज्ञि ध-
 र्मिणि धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः । लोकास्तमुपवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः ॥ १२१ ॥
 नृपाणां च नराणां च केवलं तुल्यमूर्तिता । आधिक्यं तु क्षमा धैर्यमाज्ञा दानं पराक्रमः
 ॥ १२२ ॥ प्रजां न रञ्जयेद्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणैः । अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म नि-
 रर्थकम् ॥ १२३ ॥ अजामिव प्रजां हन्याद्यो मोहात्पृथिवीपतिः । तस्यैका जायते तृप्ति-
 द्वितीया न कथंचन ॥ १२४ ॥ प्रजापीडनसंतापात्समुद्भूतो हुताशनः । राज्ञः कुलं श्रियं
 प्राणान्नादग्ध्वा विनिवर्तते ॥ १२५ ॥ यथा बीजाद्भुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभिवर्धितः । फल-
 प्रदो भवेत्काले तद्वज्रोकाः सुरक्षिताः ॥ १२६ ॥ निजवर्पा इति स्नेहा बहुभक्तजनान्विताः ।
 सुकाला इव जायन्ते प्रजाः पुण्येन भूभृतः ॥ १२७ ॥ यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्ज्ञेता
 ततः प्रजा । अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥ १२८ ॥ प्रकृतिः स्वामिनं त्यक्त्वा
 समृद्धापि न जीवति । अपि धन्वन्तरिर्वेद्यः किं करोति गतायुषि ॥ १२९ ॥ नरेशे जी-
 वलोकोऽयं न मीलति निमीलति । उदेत्युद्गीयमाने च रवाविव सरोरुहम् ॥ १३० ॥ हि-
 रण्यधान्यरत्नानि गजेन्द्राश्चापि वाजिनः । तथान्यदपि यत्किञ्चित्प्रजाभ्यः स्यान्महीपतेः
 ॥ १३१ ॥ मा तात साहसं कार्षीर्विभवैर्गर्वमागतः । स्वगात्रायपि आराय भवन्ति हि
 विपर्यये ॥ १३२ ॥ मा त्वं तात बले स्थित्वा बाधिष्ठा दुर्बलं जनम् । न हि दुर्बलदग्धानां
 काले किञ्चित्प्ररोहति ॥ १३३ ॥ यानि मिथ्याभिभूतानां पतन्त्यश्रूणि रोदताम् । तानि
 संतापकान्मन्ति सपुत्रपशुबान्धवान् ॥ १३४ ॥ मा तात संपदामग्रमारूढोऽस्मीति वि-
 श्वसीः । दूरारोहपरिभ्रंशविनिपातो हि दारुणः ॥ १३५ ॥ कितवा यं प्रशंसन्ति यं प्र-
 शंसन्ति चारणाः । यं प्रशंसन्ति बन्धक्यः स पार्थ पुरुषाधमः ॥ १३६ ॥ राजानो यं

प्रशंसन्ति यं प्रशंसन्ति वै द्विजाः । साधवो यं प्रशंसन्ति स पार्थ पुरुषोत्तमः ॥ १३७ ॥
 प्रज्ञागुप्तशरीरस्य किं करिष्यन्ति संहताः । गृहीतहस्तछत्रस्य वारिधारा इवारयः ॥ १३८ ॥
 कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात्सम्यग्गादेशयेति च । आज्ञामवितथां कुर्याद्यथाशक्ति महीपतेः ॥ १३९ ॥
 अल्पेच्छुर्धृतिमान्प्राज्ञश्छायेवानुगतः सदा । आदिष्टो न विकल्पेत् स राजवसतौ वसेत्
 ॥ १४० ॥ अप्राप्तकालवचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् । प्राप्नुयाद्बुद्धयवज्ञानमपमानं च शाश्वतम्
 ॥ १४१ ॥ आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च । अष्टष्टेनापि वक्तव्यं भृत्येन हितमि-
 च्छता ॥ १४२ ॥ किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा । भक्तं शक्तं च मां राजन्नावज्ञातुं
 त्वमर्हसि ॥ १४३ ॥ जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् । नृपेणावमतो यस्तु स सर्वै-
 रवमन्यते ॥ १४४ ॥ नानिवेद्य प्रकुर्वीत भर्तुः किंचिदपि स्वयम् । कार्यमापत्प्रतीकाराद-
 न्यत्र जगतीपतेः ॥ १४५ ॥ अतिव्ययोऽनवेक्षा च तथार्जनमधर्मतः । मोक्षणं दूरसंस्थानं
 कोषव्यसनमुच्यते ॥ १४६ ॥ क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययानश्च स्ववाञ्छया । परिक्षीयत
 एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥ १४७ ॥ यो यत्र कुशलः कार्यं तं तत्र विनियोजयेत् । क-
 र्मेस्त्वष्टकर्म यः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥ १४८ ॥ एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता ।
 बुद्धिर्बुद्धिमता युक्ता हन्ति प्राणं सनायकम् ॥ १४९ ॥ न तच्छस्त्रैर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न च पत्तिभिः ।
 कार्यं संसिद्धिमभ्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ १५० ॥ दुर्योधनः समर्थोऽपि दुर्मन्त्री
 प्रलयं गतः । राज्यमेकः चकारोच्चैः सुमन्त्री चन्द्रगुप्तकः ॥ १५१ ॥ अशृण्वन्नपि बोद्धव्यो
 मन्त्रिभिः पृथिवीपतिः । यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाभिकासुतः ॥ १५२ ॥ सभा वा न
 प्रवेष्टव्या वक्तव्यं नासमञ्जसम् । अनुवन्विब्रुवन्वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ १५३ ॥
 तस्मात्सभ्यः सभां गत्वा रागद्वेषविर्वर्जितः । वचस्तथाविधं ब्रूयाद्यथा न नरकं व्रजेत्
 ॥ १५४ ॥ माता पिता गुरुर्भ्राता भार्या पुत्रः पुरोहितः । नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति स्वधर्मे
 यो न तिष्ठति ॥ १५५ ॥ विशोधयेन्महीपालो मन्त्रिशालामरोपतः । अयुक्तो नार्हति
 स्थानुमस्यां मन्त्ररहस्यवित् ॥ १५६ ॥ षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रश्चतुःकर्णः स्थिरो भवेत् । द्वि-
 कर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ॥ १५७ ॥ त्रिविधाः पुरुषा राजन्नुत्तमाधमम-
 ध्यमाः । नियोजयेत्तथैवैतांस्त्रिविधेष्वपि कर्मसु ॥ १५८ ॥ तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं सर्वज्ञं व्यव-
 सायिनम् । अर्धराज्यहरं भृत्यं यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १५९ ॥ निर्विशेषो यदा राजा
 समं भृत्येषु तिष्ठति । तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ १६० ॥ प्रसादो निष्फलो
 यस्य यस्य क्रोधो निरर्थकः । न तं राजानमिच्छन्ति षण्ढं पतिमिवाङ्गनाः ॥ १६१ ॥
 अविवेकिनि भूपाले नश्यन्ति गुणिनां गुणाः । प्रवासरसिके कान्ते यथा साध्व्याः स्तनोन्न-
 तिः ॥ १६२ ॥ न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभृताम् । होतारमपि जुह्वन्तं दहत्येव

हुताशनः ॥ १६३ ॥ चक्रं सेव्यं नृपः सेव्यो न सेव्यः केवलो नृपः । पश्य चक्रस्य मा-
हात्म्यं मृत्पिण्डः पात्रतां गतः ॥ १६४ ॥ यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः । कुली-
नो वाकुलीनो वा स श्रियो भाजनं भवेत् ॥ १६५ ॥ राज्ञि मातरि देव्यां च कुमारे मुख्य-
मन्त्रिणि । पुरोहिते प्रतीहारे समं वर्तेत राजवत् ॥ १६६ ॥ पानमशास्तथा नार्यो मृगया
गीतवादिते । एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ॥ १६७ ॥ आयाच्चतुर्थभागेन
व्ययकर्म प्रवर्तयेत् । प्रभूततैलदीपो हि चिरं भद्राणि पश्यति ॥ १६८ ॥ अर्थानामर्जनं कार्यं
वर्धनं रक्षणं तथा । भक्ष्यमाणो निरादायः सुमेरुरपि हीयते ॥ १६९ ॥ कर्मणा मनसा वाचा
चक्षुषापि चतुर्विधम् । प्रसाधयति लोकं यस्तं लोको नु प्रसीदति ॥ १७० ॥ संमोजनं संक-
थनं संप्रश्नोऽथ समागमः । ज्ञातिभिः सह कार्याणि न विरोधः कदाचन ॥ १७१ ॥
मृदोः परिभवो नित्यं वैरं तीक्ष्णस्य नित्यशः । उत्सृज्य तद्व्यं तस्मान्मध्यां वृत्तिं समाश्र-
येत् ॥ १७२ ॥ अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम् । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं
पुरुषे क्वचित् ॥ १७३ ॥ किमप्यसाध्यं महतां सिद्धिमेति लघ्वीयसाम् । प्रदीपो भूमिगेहा-
न्तर्ध्वान्तं हन्ति न भानुमान् ॥ १७४ ॥ अरावप्युचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते । छेत्तुम-
प्यागता च्छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥ १७५ ॥ हन्तुमेषोऽपसरति मृगेन्द्रः संकुचत्यति ।
बुद्धिमन्तः सहन्ते च निधाय हृदि कंचन ॥ १७६ ॥ अगाधहृदया भूषाः कूपा इव दुरा-
सदाः । घटका गुणिनो नो चेत्कथं लभ्येत जीवैनम् ॥ १७७ ॥ कथं नाम न सेव्यन्ते य-
त्नतः परमेश्वराः । अचिरेणैव ये तुष्टाः पूरयन्ति मनोरथान् ॥ १७८ ॥ भोगिनः कञ्चुका-
सक्ताः क्रूराः कुटिलगामिनः । सुदृष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः पन्नगा इव ॥ १७९ ॥ अक-
स्माद्वेष्टि यो भक्तमाजन्मपरिसेवितम् । नैव्यजने रुचिर्यस्य त्याज्यो नृप इवातुरः ॥ १८० ॥
सुगन्धं केतकीपुष्पं कण्टकैः परिवेष्टितम् । यथा पुष्पं तथा राजा दुर्जनैः परिवेष्टितः
॥ १८१ ॥ असत्प्रलापः पारुष्यं पैशुन्यमनृतं तथा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल्पेन्नैव
चिन्तयेत् ॥ १८२ ॥ प्राज्ञे नियोज्यमाने तु सन्ति राज्ञस्त्रयो गुणाः । यशः स्वर्गनिवासश्च
विपुलश्च धनागमः ॥ १८३ ॥ मूर्खे नियोज्यमाने तु त्रयो दोषा महीपतेः । अयशश्चार्थ-
नाशश्च नरके गमनं तथा ॥ १८४ ॥ इदमेव नरेन्द्राणां स्वर्गद्वारमनर्गलम् । यदात्मनः
प्रतिज्ञा च प्रजा च परिपाल्यते ॥ १८५ ॥ मन्त्रो योष इवाधीरः सर्वाङ्गैः संवृतैरपि ।
चिरं न सहते स्थातुं परेभ्यो भेदशङ्कया ॥ १८६ ॥ आत्मोदयः परग्लानिर्द्वयं नीति-
रितीयती । तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतीयते ॥ १८७ ॥ तृत्तियोगः परेणापि

१ कार्यसाधकाः; (पक्षे) कुम्भाः. २ गुणवन्तः; (पक्षे) रज्जुयुक्ताः. ३ जीवनोपायभृतं द्रव्यम्; (पक्षे) उ-
दकम्. ४ विलासिनः; (पक्षे) भोगवतः. ५ कवचम्; (पक्षे) सर्पकञ्चुकम्. ६ विचारः; (पक्षे) शाबरदिः.
७ सर्पाः. ८ सेवकम्; (पक्षे) ओदनम्. ९ नवान्ते जने; (पक्षे) तेमने न. १० रोगी.

महिम्ना न महात्मनाम् । पूर्णश्चन्द्रोदयाकाङ्क्षी दृष्टान्तोऽत्र महार्णवः ॥ १८८ ॥ संपदा
 सुस्थिरमन्यो भवति स्वल्पयापि यः । कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ १८९ ॥
 बुद्धिशस्त्रः प्रकृत्यङ्गो घनसंघतिकञ्चुकः । चारेक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः
 ॥ १९० ॥ तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपतेः । नैकमोजः प्रसादो वा रसभाव-
 विदः कवेः ॥ १९१ ॥ कृतापचारोऽपि परैरनाविष्कृतविक्रियः । असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते
 काले गदो यथा ॥ १९२ ॥ मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान्प्रकल्पते । प्रदीपः स्नेहमादत्ते
 दशयाभ्यन्तरस्थया ॥ १९३ ॥ नालम्बते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे । शब्दार्थौ सत्क-
 विरिव द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ १९४ ॥ स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः संचारिणो यथा । रस-
 स्यैकस्य भूयांसस्तथा नेतुर्महीभृतः ॥ १९५ ॥ तन्त्रावापविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता ।
 मुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रवः ॥ १९६ ॥ करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रभुशक्तिं प्रधीय-
 सीम् । प्रज्ञावलवृहन्मूलः फलत्युत्साहपादपः ॥ १९७ ॥ स दोषः सचिवस्यैव यदसत्कु-
 रुते नृपः । याति यन्तुः प्रमादेन गजो व्यालत्ववाच्यताम् ॥ १९८ ॥ न सर्पस्य मुखे
 रक्तं न दष्टस्य कलेवरे । न प्रजासु न भूपाले धनं दुरधिकारिणि ॥ १९९ ॥ यद्यपि शि-
 तिपालानामाज्ञा सर्वत्रगा स्वयम् । तथापि शास्त्रदीपेन चरत्येव मतिः सताम् ॥ २०० ॥
 असाध्यमन्यथा दोषं परिच्छिद्य शरीरिणाम् । यथा वैद्यस्तथा राजा शस्त्रपाणिर्विषहति
 ॥ २०१ ॥ जातमात्रं न यः शत्रुं व्याधिं वा प्रशमं नयेत् । अतिपुष्टाङ्गयुक्तोऽपि स प-
 श्रात्तेन हन्यते ॥ २०२ ॥ पातकानां समस्तानां द्वे परे तात पातके । एकं दुःसचिवो राजा
 द्वितीयं च तदाश्रयः ॥ २०३ ॥ राजा संपत्तिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणाश्रयः । भवत्या-
 जीवंतं तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ २०४ ॥ स जयी वरमातङ्गा यस्य तस्यास्ति मेदिनी ।
 कोशो यस्य सुदुर्धर्षो दुर्गस्तस्य सुदुर्जयः ॥ २०५ ॥ सुवर्णैः पट्टचेलैश्च शोभा स्याद्धारयो-
 षिताम् । पराक्रमेण दानेन राजन्ते राजनन्दनाः ॥ २०६ ॥ यं यं नृपोऽनुरागेण संमान-
 यति संसदि । तस्य तस्योत्सारणाय यतन्ते राजवल्लभाः ॥ २०७ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो
 बन्धुर्नाधिकारे प्रशस्यते । ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥ २०८ ॥ नि-
 युक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते ध्रुवम् । सर्वस्वं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः ॥ २०९ ॥
 अपराधेऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः । स स्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥ २१० ॥
 उपकर्ताधिकारस्थः स्वापराधं न मन्यते । उपकारं ध्वजीकृत्य सर्वमेवावलुम्पति ॥ २११ ॥
 आज्ञामङ्गकरान् राजा न क्षाम्येत्स्वसुतानपि । विशेषः कोऽनुरागस्य राजचित्तगतस्य च
 ॥ २१२ ॥ तत्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् । नृपतिर्निजलोभाच्च प्रजा रक्षे-
 त्पितेव हि ॥ २१३ ॥ भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनम् । राजकार्यपरिध्वंसा-
 न्मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ २१४ ॥ वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनम् । न तु स्वा-

मिषदावाप्तिपातकेच्छोरुपेक्षणम् ॥ २१५ ॥ विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
 अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम् ॥ २१६ ॥ यः कुर्यात्सचिवायत्तां श्रियं तद्वच-
 सने सति । सोऽन्धवज्जगतीपालः सीदेत्संचारकैर्विना ॥ २१७ ॥ सदामात्यो न सिद्धः स्या-
 त्समृद्धः सर्व एव हि । सिद्धानामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणि ॥ २१८ ॥ मूलभृत्यान्परि-
 त्यज्य नागन्तून्प्रतिमानयेत् । नातः परतरो दोषो राज्यभेदकरो यतः ॥ २१९ ॥ मन्त्र-
 बीजमिदं गुप्तं रक्षणीयं यथा तथा । मनागपि न भिद्येत तद्विघ्नं न प्ररोहति ॥ २२० ॥
 मन्त्रिणा पृथिवीपालचित्तं विघटितं क्वचित् । वलयं स्फटिकस्येव को हि संधातुमीश्वरः ॥ २२१ ॥
 वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणम् । एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत्समन्ततः ॥ २२२ ॥
 मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा । उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ
 ॥ २२३ ॥ यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्युद्धे जीवितसंशयः । तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणः
 ॥ २२४ ॥ अयुद्धे हि यदा पश्यन्न किंचिद्धितमात्मनः । युध्यमानस्तदा प्राज्ञो प्रियते
 रिपुणा सह ॥ २२५ ॥ जये च लभते लक्ष्मीं मृते चापि सुराङ्गनाम् । क्षणविध्वंसिनः
 कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ २२६ ॥ पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा
 सुहृत् । प्राणच्छेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ २२७ ॥ राज्यलोभादहंकारादि-
 च्छतः स्वामिनः पदम् । प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं जीवोत्सर्गो न चापरम् ॥ २२८ ॥ आत्मनश्च
 परेषां च यः समीक्ष्य बलावलम् । अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिभिः ॥ २२९ ॥
 राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमादी धनगर्वितः । अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्यतेऽपि यत्
 ॥ २३० ॥ वर्णाकारप्रतिध्वानैर्नेत्रवक्त्रविकारतः । अप्यूहन्ति मनो धीरास्तस्माद्ब्रह्मसि मन्त्रयेत्
 ॥ २३१ ॥ आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्त्रविकाराभ्यां ज्ञायतेऽन्तर्गतं मनः
 ॥ २३२ ॥ षट्पुर्णो भिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च वार्तया । इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महीभृता
 ॥ २३३ ॥ मन्त्रभेदेऽपि ये दोषा भवन्ति पृथिवीपतेः । न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिविदां
 मतम् ॥ २३४ ॥ न तथोत्थाप्यते ग्रावा प्राणिभिर्दारुणा यथा । अल्पोपायान्महासिद्धिरेतन्म-
 न्त्रफलं महत् ॥ २३५ ॥ विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन । अनित्यो विजयो यस्माद्दृ-
 श्यते युध्यमानयोः ॥ २३६ ॥ साम्रा दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् । साधितुं प्रयतेतारीन्न
 युद्धेन कदाचन ॥ २३७ ॥ बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् । तद्युद्धं हस्तिना
 सार्धं नराणां मृत्युमावहेत् ॥ २३८ ॥ स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तरि वर्तते । कलिर्बल-
 वता सार्धं कीटस्पन्दोद्गमो यथा ॥ २३९ ॥ महत्यल्पेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत्क्षमः । समु-
 न्मूलयितुं वृक्षांस्तृणानीव नदीरयः ॥ २४० ॥ धान्यानां संग्रहो राजघ्नोत्तमः सर्वसंग्रहात् ।
 निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात्प्राणधारणम् ॥ २४१ ॥ यथा प्रभुकृतान्मानाद्युध्यन्ते भुवि
 मानवाः । न तथा बहुभिर्देसैर्द्विविणैरपि भूपते ॥ २४२ ॥ अविद्वानपि भूपालो विद्यादृढो-

पसेवया । परां श्रियमवाप्नोति जलासन्नतरुर्यथा ॥ २४३ ॥ पानं स्त्री मृगया द्यूतमर्थदूष-
 णमेव च । वाग्दण्डयोश्च पारुष्यं व्यसनानि महीभुजाम् ॥ २४४ ॥ शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उ-
 ग्रश्च कृतनायकः । त्यज्यते किं पुनर्नान्यैर्यश्चाप्यात्मभरिर्नरः ॥ २४५ ॥ सत्यं शौर्यं दया
 त्यागो नृपस्यैते महागुणाः । एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥ २४६ ॥
 यो येन प्रतिबुद्धः स्यात्सह तेनोदयो व्ययी । स विश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च
 ॥ २४७ ॥ धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः स्युर्महीपतेः । अनीतिपवनक्षितः कार्योद्धौ
 स निमज्जति ॥ २४८ ॥ हर्षक्रोधौ समौ यस्य शास्त्रार्थे प्रत्ययः सदा । नित्यं भृत्यान-
 पेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥ २४९ ॥ दाता क्षमी गुणग्राही स्वामी दुःखेन लभ्यते ।
 शुचिर्दक्षोऽनुरक्तश्च जाने भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ २५० ॥ आहवेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थे
 त्यक्तजीविताः । भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २५१ ॥ कृतकृत्यस्य
 भृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत् । फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ २५२ ॥
 कोपप्रसादवस्तूनि ये विचिन्वन्ति सेवकाः । आरोहन्ति शनैः पश्चाद्बुन्वन्तमपि पार्थिवम्
 ॥ २५३ ॥ विद्यावतां महेच्छानां शिल्पविक्रमशालिनाम् । सेवावृत्तिविदां चैव नाश्रयः
 पार्थिवं विना ॥ २५४ ॥ ये जात्यादिमहोत्साहान्नरेन्द्रास्त्रोपयान्ति च । तेषामामरणं भिक्षा
 प्रायश्चित्तं विनिर्मितम् ॥ २५५ ॥ ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः । प्रमादाल-
 स्यजाड्यानि ख्यापितानि निजानि तैः ॥ २५६ ॥ सर्पान्वयाघ्राङ्गजान्सिंहान्दृष्ट्वापायैर्वशी-
 कृतान् । राजेति कियती मात्रा धीमतामप्रमादिनाम् ॥ २५७ ॥ राजानमेव संश्रित्य वि-
 द्धान्याति परां गतिम् । विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति ॥ २५८ ॥ धवलान्यातप-
 त्राणि वाजिनश्च मनोरमाः । सदा मत्ताश्च नागेन्द्राः प्रसन्ने सति भूपतौ ॥ २५९ ॥ सुवर्णपु-
 ष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति त्रयो जनाः । शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ २६० ॥
 सा सेवा या प्रभुहिता ग्राह्या वाक्यविशेषतः । आश्रयेत्पार्थिवं विद्वांस्तद्वारेणैव नान्यथा
 ॥ २६१ ॥ यो न वेत्ति गुणान्यस्य न तं सेवेत पण्डितः । न हि तस्मात्फलं तस्य सुकृ-
 टादूषरादिव ॥ २६२ ॥ द्वयप्रकृतिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणान्वितः । भवत्याजीवनं
 तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ २६३ ॥ अपि स्थाणुवदासीनः शुष्यन्परिगतः क्षुधा । न
 त्वेवानात्मसंपन्नादृत्तिमीहेतु पण्डितः ॥ २६४ ॥ सेवकः स्वामिनं द्द्वेष्टि कृपणं परुषाक्ष-
 रम् । आत्मानं किं स न द्वेष्टि सेव्यासेव्यं न वेत्ति यः ॥ २६५ ॥ यमाश्रित्य न वि-
 श्रामं क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः । सोऽर्कवन्नृपतिस्त्याज्यः सदा पुष्पफलोऽपि सन् ॥ २६६ ॥
 जीवेति प्रब्रुवन्प्रोक्तः कृत्यं कृत्यविचक्षणः । करोति निर्विकल्पं यः स भवेद्वाजवल्लभ
 ॥ २६७ ॥ प्रभुप्रसादजं वित्तं सुपात्रे यो नियोजयेत् । वस्त्राद्यं विदधात्यङ्गे स भवेद्वाज
 वल्लभः ॥ २६८ ॥ अन्तःपुरचरैः सार्धं यो मन्त्रं न समाचरेत् । न कलत्रैर्नरेन्द्रस्य र

भवेद्वाजवल्लभः ॥ २६९ ॥ संमतोऽहं प्रभोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् । कृच्छ्रेष्वपि न मर्यादां स भवेद्वाजवल्लभः ॥ २७० ॥ द्वेपिद्वेषपरो नित्यमिष्टानामिष्टकर्मकृत् । यो नरो नरनाथस्य स भवेद्वाजवल्लभः ॥ २७१ ॥ द्यूतं यो यमदूताभं हालां हालाहलोपमाम् । पश्येद्द्वारान्वृथाकारान्स भवेद्वाजवल्लभः ॥ २७२ ॥ युद्धकालेऽग्रगो यः स्यात्सदा पृष्ठानुगः पुरे । प्रभोर्द्वाराश्रितो हर्म्ये स भवेद्वाजवल्लभः ॥ २७३ ॥ अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् । लभते बुद्धयवज्ञानमपमानं च पुष्कलम् ॥ २७४ ॥ दुराराध्या हि राजानः पर्वता इव सर्वदा । व्यालाकीर्णाः सुविषमाः कठिना दुःखसेविताः ॥ २७५ ॥ भोगिनः कञ्चुकाविष्टाः कुटिलाः क्रूरचेष्टिताः । सुदुष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः पन्नगा इव ॥ २७६ ॥ दुरारोहं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतम् । स्वल्पेनाप्यपकारेण ब्राह्मण्यमिव दुष्यति ॥ २७७ ॥ दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिश्रहाः । तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि संस्थिताः ॥ २७८ ॥ अनभिज्ञो गुणानां यो न भृत्यैरनुगम्यते । धनाढ्योऽपि कुलीनोऽपि क्रमायातोऽपि भूपतिः ॥ २७९ ॥ सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोपलभ्यते । कस्तत्र क्षणमप्यार्यो विद्यमानगतिर्वसेत् ॥ २८० ॥ काचे मणिर्मणौ काचो येषां बुद्धिः प्रवर्तते । न तेषां संनिधौ भृत्यो नाममात्रोऽपि तिष्ठति ॥ २८१ ॥ यत्र स्वामी निर्विशेषं समं भृत्येषु वर्तते । तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ २८२ ॥ यस्मिन्कृत्यं समावेश्य निर्विशङ्केन चेतसा । आस्यते सेवकः स स्यात्कलत्रमिव चापरम् ॥ २८३ ॥ यः कृत्वा सुकृतं राज्ञो दुष्करं हितमुत्तमम् । लज्जया वक्ति नो किञ्चित्तेन राजा सहायवान् ॥ २८४ ॥ कुतः सेवाविहीनानां चामरोद्धूतसंपदः । उद्धण्डधवलच्छत्रवाजिवारणवाहिनी ॥ २८५ ॥ अपि स्वल्पमसत्यं यः पुरो वदति भूभुजाम् । देवानां च विनश्येत् स द्रुतं सुमहानपि ॥ २८६ ॥ अकुलीनोऽपि मूर्खोऽपि भूपालं योऽत्र सेवते । अपि संमानहीनोऽपि स सर्वत्रापि पूज्यते ॥ २८७ ॥ अपि कापुरुषो भीरुः स्याच्चेन्नृपतिसेवकः । यदामोति फलं लोकात्तस्यांशमपि नो गुणी ॥ २८८ ॥ यत्सकाशान्न लाभः स्यात्केवलाः स्युर्विपत्तयः । स स्वामी दूरतस्त्याज्यो विशेषादनुजीविभिः ॥ २८९ ॥ फलहीनं नृपं भृत्याः कुलीनमपि चोन्नतम् । संत्यज्यान्यत्र गच्छन्ति शुष्कं वृक्षमिवाण्डजाः ॥ २९० ॥ भूपः कूप इवाभाति नमज्जनसुखावहः । ददाति गुणसंबन्धाद्यथापात्रानुरूपतः ॥ २९१ ॥ अपि संमानसंयुक्ताः कुलीना भक्तिरत्नपराः । वृत्तिभङ्गान्महीपालं त्यक्त्वा यान्ति मुसेवकाः ॥ २९२ ॥ कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो न कुर्वीत भूपतिः । कदम्बचित्तं न मुञ्चन्ति भास्विता अपि सेवकाः ॥ २९३ ॥ देशानामुपरि क्षमाया आतुराणां चिकित्सकाः । वणिजो ग्राहकाणां च मूर्खाः

१. नमन्तो नन्वा ये जनास्तेषां सुखावहः ; (पक्षे) मज्जने सुखावहो न भवतीति न मज्जनसुखावहः.
 २. विद्याविनयादिः ; (पक्षे) रज्जवः.

गर्भमपि पण्डिताः ॥ २९४ ॥ प्रमादिनां तथा चौरा भिक्षुका गृहमेधिनाम् । गणिका कामु-
 कानां च सर्वलोकस्य शिल्पिनः ॥ २९५ ॥ सामादिसज्जितैः पाशैः प्रतीक्षन्ते दिवानि-
 शम् । भुञ्जते च यथाशक्ति जलजान्नलजा यथा ॥ २९६ ॥ शनैः शनैश्च यो राज्यमुप-
 भुङ्क्ते यथाबलम् । रसायनमिव प्राज्ञः स पुष्टिं परमां व्रजेत् ॥ २९७ ॥ विधिना मन्त्रयु-
 क्तेन रूक्षापि मथितापि च । प्रयच्छति फलं भूमिररणीव हुताशनम् ॥ २९८ ॥ प्रजानां
 पालनं सस्यं स्वर्गकोशस्य वर्धनम् । पीडनं धर्मनाशाय पापायायशसे स्थितम् ॥ २९९ ॥
 गोपालेन प्रजाधेनोर्वित्तदुग्धं शनैः शनैः । पालनात्पोषणाद्वाह्यं न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत्
 ॥ ३०० ॥ फलार्थी नृपतिर्लोकान्पालयेद्यत्नमास्थितः । दानमानादितोयेन मालाकारो-
 ऽङ्कुरानिव ॥ ३०१ ॥ नृपदीपो धनस्नेहं प्रजाभ्यः संहरन्नपि । अन्तरस्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते
 नैव केनचित् ॥ ३०२ ॥ यथा गौर्दुह्यते काले पाल्यते च तथा प्रजाः । सिच्यते चीयते
 चैव लता पुष्पफलप्रदा ॥ ३०३ ॥ लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते नरेश्वराः । लोकानां संक्ष-
 याच्चैव क्षयं यान्ति न संशयः ॥ ३०४ ॥ उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता ।
 समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्यन्तावामयः स च ॥ ३०५ ॥ मृतानां स्वामिनः कार्ये भृत्या-
 नामनुवर्तिनाम् । भवेत्स्वर्गेऽक्षयो वासः कीर्तिश्च धरणीतले ॥ ३०६ ॥ न यज्वानोऽपि
 गच्छन्ति तां गतिं नैव योगिनः । यां यान्ति प्रोज्झितप्राणाः स्वाम्यर्थे सेवकोत्तमाः
 ॥ ३०७ ॥ चाटतस्करदुष्टैस्तथा साहसिकादिभिः । पीड्यमानाः प्रजा रक्षयाः कूटच्छद्मा-
 दिभिस्तथा ॥ ३०८ ॥ प्रजानां धर्मपद्मागो राज्ञो भवति रक्षितुः । अधर्मादपि षड्भागो जायते
 यो न रक्षति ॥ ३०९ ॥ राजा बन्धुरबन्धूनां राजा चक्षुरचक्षुषाम् । राजा पिता च माता च
 सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥ ३१० ॥ गुणालयोऽप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाधिगम्यते । प्रसन्नस्वा-
 दुसलिलो दुष्टग्राहो यथा हृदः ॥ ३११ ॥ चित्रास्वादकथैर्भृत्यैरनायासितकार्मुकैः । ये
 रमन्ते नृपास्तेषां रमन्ते रिपवः श्रिया ॥ ३१२ ॥ यः संमानं समाधत्ते भृत्यानां क्षितिपो-
 ऽधिकम् । वित्ताभावेऽपि तं दृष्ट्वा ते त्यजन्ति न कर्हिचित् ॥ ३१३ ॥ विश्वासः संपदां
 मूलं तेन यूथपतिर्गजः । सिंहो मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरुपयुज्यते ॥ ३१४ ॥ कारुण्यं सं-
 विभागश्च यस्य भृत्येषु सर्वदा । संभवेत्स महीपालस्त्रैलोक्यस्यापि रक्षणे ॥ ३१५ ॥
 अष्टष्टस्तु नरः किञ्चिद्यो ब्रूते राजसंसदि । न केवलमसमानं लभते च विडम्बनम् ॥ ३१६ ॥
 अजन्मा पुरुषस्तावद्गतामुस्तृणमेव वा । यावन्नेषुभिरादत्ते विलुप्तमरिभिर्भयः ॥ ३१७ ॥
 विपाकदारुणो राज्ञां रिपुरलपोऽप्यस्तु दुःखोऽद्वेजयति सूक्ष्मोऽपि चरणं कण्टकाङ्कुरः ॥ ३१८ ॥
 निर्विषोऽपि यथा सर्पः फटाटोपैर्भयंकरः । तथाडम्बरवान् राजा न परैः परिभूयते ॥ ३१९ ॥
 भूमिभिर्त्रं हिरण्यं वा विग्रहस्य फलत्रयम् । नास्त्येकमपि यद्येषां न तत्कुर्यात्कथंचन
 ॥ ३२० ॥ सामैव हि प्रयोक्तव्यमादौ कार्यं विज्ञानता । सामसिद्धानि कार्याणि विक्रियां

यान्ति न क्वचित् ॥ ३२१ ॥ शपथैः संधितस्यापि न विश्वासं ब्रजेद्विपोः । राज्यलोभो-
द्यतो विप्रः शक्रेण शपथैर्हतः ॥ ३२२ ॥ उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् । पादलंघ-
नकरस्थेन कण्ठकेनेव कण्ठकम् ॥ ३२३ ॥ नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः शत्रुरल्पोऽप्यवज्ञया । व-
ह्निरल्पोऽपि संखड्डः कुरुते भस्मसादनम् ॥ ३२४ ॥ कौर्मिं संकोचमास्थाय प्रहारानपि
मर्षयेत् । प्राप्ते काले च मतिमानुत्तिष्ठेत्कृष्णसर्पवत् ॥ ३२५ ॥ स्वाम्यमात्यश्च राज्यं
च कोशो दुर्गबलं सुहृत् । एतावदुच्यते राज्यं सत्त्वबुद्धिव्यपाश्रयम् ॥ ३२६ ॥ संधि-
विग्रहयानानि संस्थितिः संश्रयस्तथा । द्वैधीभावश्च भूपानां षड्गुणाः परिकीर्तिताः ॥ ३२७ ॥
उत्साहस्य प्रभोर्मन्त्रस्यैव शक्तित्रयं मतम् । आत्मनः सुहृदश्चैव तन्मित्रस्योदयास्त्रयः
॥ ३२८ ॥ सामदाने भेददण्डावित्युपायचतुष्टयम् । हस्त्यश्वरथपादातं सेनाङ्गं स्याच्चतुष्टयम्
॥ ३२९ ॥ क्षत्रियस्योरसि क्षत्रं पृष्ठे ब्रह्म व्यवस्थितम् । तेन पृष्ठं न दातव्यं पृष्ठदो-
ब्रह्महा भवेत् ॥ ३३० ॥ रक्षाधिकारादीशत्वाद्भूतानुग्रहकारणात् । यदेव कुरुते राजा तत्प्र-
माणमिति स्थितिः ॥ ३३१ ॥ राजा नाम चरत्येव भूमौ साक्षात्सहस्रदृक् । न तस्या-
ज्ञामतिक्रम्य संतिष्ठेरन्निमाः प्रजाः ॥ ३३२ ॥ राज्ञामाज्ञाभयाद्यस्मान्न च्यवन्ते पथः प्रजाः ।
व्यवहारस्ततो ज्ञेयः शान्तितो राजशासनम् ॥ ३३३ ॥ नित्यार्थपृथिवीपालैश्चारित्रविधयः
कृताः । चारित्र्येभ्यस्ततः प्राहुर्गरीयो राजशासनम् ॥ ३३४ ॥ पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं
पुनर्निशितैः शरैः । जये भवति संदेहः प्रधानपुरुषक्षयः ॥ ३३५ ॥ अभिभूतोऽप्यवज्ञातो
यो राज्ञां द्वारि तिष्ठति । स तु राज्ञां श्रियं भुङ्क्ते नाभिमानो कदाचन ॥ ३३६ ॥ अन्तःपुरंधना-
ध्यक्षैर्वरीभूते निराकृते । संसर्गं न ब्रजेच्छोके विना पार्थिवशासनात् ॥ ३३७ ॥ जृम्भानिष्ठीवनं
कार्यं कोपं पर्यङ्किकां श्रमम् । भ्रुकुटिं वातमुद्रां च तत्समीपे विवर्जयेत् ॥ ३३८ ॥ स्वयं
तथा न वक्तव्यं स्वगुणारूपापनं पुनः । स्वगुणारूपापनं युक्त्या परद्वारा नियोजयेत्
॥ ३३९ ॥ राज्ञस्तु दर्शनं कुर्याज्ज्ञात्वावसरसौष्ठवम् । गुणादिरूपापनात्पूर्वमुपनीतो महाशमैः
॥ ३४० ॥ दर्शनं नाधमद्वाराद्राज्ञः कार्यं विपश्चिता । गरिष्ठोऽप्यतिनीचः स्यादुपनीतो
लघुर्भवेत् ॥ ३४१ ॥ प्रस्ताववाक्ये मुदितो न च संभाव्यते तथा । आराधनासु सर्वासु
प्रसुप्त इव चेष्टते ॥ ३४२ ॥ कथासु दोषं क्षिपति काव्यभङ्गं करोति च । लक्ष्यते
विमुखश्चैव गुणसंकीर्तने कृते ॥ ३४३ ॥ शत्रोरत्यन्तमित्रं यत्तेन मैत्रीं विवर्जयेत् । अर्द-
येत्तद्विरोधेन प्रतिष्ठा घातकारिणा ॥ ३४४ ॥ यत्रात्मीयो जनो नास्ति भेदस्तत्र न विद्य-
ते । कुठारैर्दण्डनिर्मुक्तैर्भिद्यन्ते तरवः कथम् ॥ ३४५ ॥ मन्त्राणां बालिशैः सार्धं स्त्रीणां
युवतिभिः समाः । पुरः स्तुतिरसाधूनामेता राज्ञां विभूतयः ॥ ३४६ ॥ एतदर्थं कुलीनानां
नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् । आदिमध्यावसानेषु न ते यास्यन्ति विक्रियाम् ॥ ३४७ ॥ सर्व
एव जनः शूरो ह्यनासादितसंगरः । अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को भवेन्नति ॥ ३४८ ॥

रुष्टोऽपि राजा यद्वयान्न तत्तुष्टो वणिग्जनः । अतो भूमिपतिः सेव्यस्त्याज्यो दूरतरेण सः ॥ ३४९ ॥ नापरीक्ष्य नयेदण्डं न च मन्त्रं प्रकाशयेत् । विमृजेन्नैव लुब्धेभ्यो विश्वसे-
न्नापकारिणु ॥ ३५० ॥ चरेद्धीमानकटको युञ्जेत्स्नेहं न नास्तिकः । अनृशंसश्चरेदर्थं चरे-
त्कायमनुद्धतः ॥ ३५१ ॥ संदधीत न चानार्यैर्विगृह्णीयान्न बन्धुभिः । नामक्तश्चारायेश्वारं
कुर्यात्कार्यमपीडया ॥ ३५२ ॥ सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सत्कृते सुविचारिते । प्रारम्भे कृतबु-
द्धीनां सिद्धिरव्यभिचारिणी ॥ ३५३ ॥ सर्वे यत्र विनेतारः सर्वे यत्राभिमानिनः । सर्वे
महन्वमिच्छन्ति कुलं तदबलीयति ॥ ३५४ ॥ मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि
च । उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ ३५५ ॥ अकृत्वा निजदेशस्य रक्षां यो
विजिगीषते । स नृपः परिधानेन वृतमौलिः पुमानिव ॥ ३५६ ॥ विजिगीषुररिर्मित्रं पाष्णि-
ग्राहोऽप्यमध्यमः । उदासीनोऽन्तरान्तर्धिरित्येषा नृपतेः स्थितिः ॥ ३५७ ॥ गृध्राकारोऽपि
सेव्यः स्याद्वंसाकारैः सभासदैः । हंसाकारोऽपि संत्याज्यो गृध्राकारैः सभासदैः ॥ ३५८ ॥
ये ह्याह्वेषु बध्यन्ते स्वाम्यर्थमपराङ्मुखाः । विकटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथ
॥ ३५९ ॥ पदानि क्रतुतुल्यानि आह्वेष्वनिवर्तिनाम् । राजा सुकृतमादत्ते हतान
विपलायिनाम् ॥ ३६० ॥ तवाहं वादिनं स्त्रीवं निर्हेति परमां गतिम् । न हन्याद्विनिवृत्त
च युद्धप्रेक्षणमागतम् ॥ ३६१ ॥ सुतभृत्यसुहृद्भैरिस्वामिसद्विरुद्धवते । एकैकोत्तरतं
वृद्ध्या श्रीकारो यत्र मूर्धनि ॥ ३६२ ॥ सपक्षो लभते काको वृक्षस्य विविधं फलम्
पक्षहीनो मृगेन्द्रोऽपि भूमिसंस्थो निरीक्षते ॥ ३६३ ॥ सपक्षो लभते लक्षं गुणमुक्तोऽर्ध
मार्गिणः । न लक्षस्थो विपक्षः स्याद्वृणैरापूर्यते यदि ॥ ३६४ ॥ अलब्ध्वापि धनं राज्ञः
संश्रिता यान्ति संपदः । महाददसमीपस्थां पश्य नीलां वनस्थलीम् ॥ ३६५ ॥ प-
स्परानुरक्ता ये योधाः शार्ङ्गधनुर्वराः । सत्रद्धास्तुरगारूढास्ते जयन्ति रणे रिपून् ॥ ३६६ ॥
जिते लक्ष्मीर्मृते स्वर्गः कीर्तिश्च धरणीतले । तस्माद्धैर्धं विधातव्यं हतव्यापारवाहिः
॥ ३६७ ॥ विधाय वैरं सामर्पे नरोऽरौ य उदासते । प्रक्षिप्योर्द्धचिपं कैक्षे शेरते तेऽभिम-
रुतम् ॥ ३६८ ॥ सद्ग्रंशसंभवः शुद्धः कोटिदोऽपि गुणान्वितः । कामं धनुरिव क्रूरो व-
नीयः सतां प्रभुः ॥ ३६९ ॥ असमाप्तजिगीषस्य स्त्रीचिन्ता का मनस्विनः । अनाक्र-
जगत्कृत्स्नं नो संध्यां भजते रविः ॥ ३७० ॥ चिन्त्यते नय एवादावमन्दं समुपेप्सुभिः
विनम्य पूर्वं सिंहोऽपि हन्ति हस्तिनमोजसा ॥ ३७१ ॥ स्वजातीयं विना वैरी न ज-
स्यात्कदाचन । विना वज्रमणिं मुक्तामणिर्भेद्यः कथं भवेत् ॥ ३७२ ॥ युत्स्या परोक्षं वा
विपक्षक्षपणक्षमः । शोषयत्यचिरेणैव प्रान्तरस्थमलं पयः ॥ ३७३ ॥ दुर्गदेशप्रविष्टोः
शूरोऽभ्येति पराभवम् । गाढपङ्कनिमग्राङ्गो मातङ्गोऽप्यवसीदति ॥ ३७४ ॥ नयेनाङ्कु-

शौर्यं जयाय न तु केवलम् । अन्यमुक्तं विषं भुक्तं पथ्यं स्यादन्यथा मृतिः ॥ ३७५ ॥
 मृदुभिर्बहुभिः शूरः पुंभिरेको न बाध्यते । कपोतपोतकैरेकः श्येनो जातु न बाध्यते
 ॥ ३७६ ॥ विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु दुर्लभा । अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते
 ॥ ३७७ ॥ प्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम् । पुरः स्त्रिभ्राति सोमं हि सैहिकेयोऽसु-
 रद्रुहाम् ॥ ३७८ ॥ रिक्ताः कर्मणि पटवस्तृप्तास्त्वलसा भवन्ति भृत्या ये । तेषां जलौकसा-
 मिव पूर्णानां रिक्ताता कार्या ॥ ३७९ ॥ गन्तव्या राजसभा द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः ।
 यद्यपि न भवन्त्यर्थास्तथाप्यनर्था विनश्यन्ति ॥ ३८० ॥ अतितेजस्व्यपि राजा पानासक्तो
 न साधयत्यर्थान् । तृणमपि दग्धुमशक्तो वडवाग्निः संपिबन्नबिधम् ॥ ३८१ ॥ अचिराधि-
 ष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वात् । नवसंरोपणशिथिलस्तरुविव सुकरः समुद्धर्तुम्
 ॥ ३८२ ॥ सप्रतिबन्धं कार्यं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव । दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन
 विना सचक्षुरपि ॥ ३८३ ॥ अभिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्जयोऽथवा स्वर्गः ।
 उभयबलसाधुवादः श्रवणसुखस्यैव तात्पर्यम् ॥ ३८४ ॥ स्पृहयति भुजयोरन्तरमायत-
 करवालकररुहविदीर्णम् । विजयश्रीर्वीराणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेव ॥ ३८५ ॥ अविवेकमति-
 नृपतिर्मन्त्रिषु गुणवत्सु वक्रितग्रीवः । यत्र खलाश्च प्रबलास्तत्र कथं सज्जनावसरः ॥ ३८६ ॥
 अतिगम्भीरे भूपे कूप इव जनस्य दुरवतारस्य । दधति समीहितसिद्धिं मुणवन्तः पार्थिवा
 घटकाः ॥ ३८७ ॥ सदैव नमसदनुशासनमाश्रितभरणं च राजचिह्नानि । अभिषेकः
 पटबन्धो बालव्यजनं व्रणस्यापि ॥ ३८८ ॥ यदि तव हृदयं विद्वन्सुनयं स्वप्नेऽपि मा
 स्म सेविष्ठाः । साचिवजितं षण्ढजितं युवतिजितं चैव राजानम् ॥ ३८९ ॥ आश्रयितव्यो
 नरपतिरार्जयितव्यानि भूरि वित्तानि । आरब्धव्यं वितरणमानेतव्यं यशो दशापि दिशः
 ॥ ३९० ॥ असमैः समीयमानः समैश्च परिहीयमाणसत्कारः । धुरि यो न युज्यमानस्त्रि-
 भिरर्थपतिं त्यजति भृत्यः ॥ ३९१ ॥ अनुयातानेकजनः परपुरुषैरुत्पत्तेऽस्य निजदेहः ।
 अधिकारस्थः पुरुषः शव इव न शृणोति वीक्षते कुमतिः ॥ ३९२ ॥ न सा सभा
 यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये न विदन्ति धर्मम् । धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति सत्यं
 न तद्यच्छलमभ्युपैति ॥ ३९३ ॥ स क्षत्रियस्त्राणसहः सतां यस्तत्कार्मुकं कर्मसु यस्य
 शक्तिः । वहन्द्वायं यद्यफलेऽर्थजाते करोत्यसंस्कारहतामिवोक्तिम् ॥ ३९४ ॥ क्षतात्किल
 रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः । राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रो-
 षमलीमसैर्वा ॥ ३९५ ॥ अत्युच्छिन्ने मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः ।
 ॥ स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ ३९६ ॥ यः काकिनीमप्यपथप्र-
 ण्नां समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् । कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तं राजसिंहं न जहाति

लक्ष्मीः ॥ ३९७ ॥ उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि शत्रुः प्रमाददोषात्पुरुषैर्मदान्धैः । साध्योऽपि
भूत्वा प्रथमं ततोऽसावसाध्यतां व्याधिरिव प्रयाति ॥ ३९८ ॥ मित्राणि शत्रुत्वमिवानयन्ती
मित्रत्वमप्यर्थवशाच्च शत्रून् । नीतिर्नमत्यस्मृतपूर्ववृत्तं जन्मान्तरं जीवत एव पुंसः ॥ ३९९ ॥
सन्मान्त्रिणा वर्धयते नृपाणां लक्ष्मीमहीधर्मयशःसमूहः । दुर्मन्त्रिणा नाशयते तथैव लक्ष्मी-
महीधर्मयशःसमूहः ॥ ४०० ॥ नियुक्तहस्तापितराज्यभारास्तिष्ठन्ति ये सौधविहारसाराः ।
विडालवृन्दार्पितदुग्धपूराः स्वपन्ति ते मूढधियः क्षीतीन्द्राः ॥ ४०१ ॥ यस्मिन्कुले यः पुरुषः
प्रधानः स सर्वयत्नेन हि रक्षणीयः । तस्मिन्विनष्टेऽखिलसारभूते न नाभिभङ्गानपरे
बहन्ति ॥ ४०२ ॥ सुहृदामुपकारकारणाद्विषतामप्यपकारकारणात् । नृपसंश्रय इष्यते बुधै-
र्जठरं को न विभर्ति केवलम् ॥ ४०३ ॥ नयनाद्वितथप्रमाथिनः समुपेक्षेत समुन्नतिं द्विषः
सुजयं खलुतागतान्तरे विपदन्ता ह्यनिवृत्तसंपदः ॥ ४०४ ॥ विषमोऽपि विगाह्यते नय
कैततीर्थः पयसामिवाशयः । स तु तत्र विशेषदुर्लभः सँदुपन्यस्यति कैत्यवर्त्म र्थं
॥ ४०५ ॥ द्विषतामुदयः सुमेधसा गुरुरस्वन्ततरः सुमर्षणः । न महानपि भूतिमिच्छत्
फलसंपत्प्रवणः परिक्षयः ॥ ४०६ ॥ अचिरेण परस्य भूयसीं विप्ररीतां विगणय्य च
स्मनः । क्षययुक्तिमुपेक्षते कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ ४०७ ॥ अनुपालयतामु-
प्यतीं प्रभुशक्तिं द्विषतामैनीहया । अपयान्त्यं चिरान्महीभुजां जननिर्वादभयादिव श्रि-
॥ ४०८ ॥ क्षययुक्तमपि स्वभावजं दधत् धाम शिवं समृद्धये । प्रणमन्त्यन-
यमुत्थितं प्रतिपच्चन्द्रमिव प्रजा नृपम् ॥ ४०९ ॥ प्रभवः खलु कोऽर्दण्डेयोः कृ-
पैक्याङ्गविनिर्णयो नयः । स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते ॥ ४१० ॥
अभिमानवतो मनस्विनः प्रियमुच्चैः पदमारुरुक्षतः । विनिपातनिवर्तनक्षमं तममालम्बनमा-
पौरुषम् ॥ ४११ ॥ विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमं रहयत्यापदुपेतमायतिः । नियता लघुता
रायतेरगरीयान्न पदं नृपश्रियः ॥ ४१२ ॥ चञ्चलं वसु नितान्तमुन्नता मेदिनीमपि हर-
रातयः । भूधरस्थिरमुपेयमागतं मावमंस्त सुहृदं महीपतिम् ॥ ४१३ ॥ आज्ञा कीर्तिः
लनं ब्राह्मणानां दानं भोगो मित्रसंरक्षणं च । येषामेते षड्गुणा न प्रवृत्ताः कोऽर्थ-
पार्थिवोपाश्रयेण ॥ ४१४ ॥ स किं सखा साधु न शास्ति योऽधिपं हितान्न यः सं-

१ दुर्बोधोऽपि; (पक्षे) दुःप्रवेशोऽपि. २ विगृह्यते; (पक्षे) प्रविश्यते. ३. कृताभ्यासाद्युपायः
(पक्षे) कृतजलावतारः सन्. ४ देशकालाद्यविरुद्धम्. यथार्थमित्यर्थः; (पक्षे) गर्तग्राहपाषाणादिर
५ संधिविमहादिकार्यम्; (पक्षे) स्नानादिकम्. ६ यथा केचित्कृततीर्थे पयसि गम्भीरेऽपि प्रवेशारः
तीर्थकरस्तु विरलस्तद्ब्रवीतावपि निगूढमपि तत्त्वं सति वक्तारि बोद्धारः सन्ति वक्ता तु न सुलभ
७ अत्यन्तदुरन्तः. क्षयोन्मुख इत्यर्थः. ८ फलसिद्धिगुन्मुखः. ९ अनुत्साहेन. १० क्षात्रं तेजः;
प्रकाशम्. ११ अर्थराशिः. १२ तुरंगसैन्यम्. १३ "सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । वि

स किंप्रभुः । सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं नृपेष्वमात्येषु च सर्वसंपदः ॥ ४१५ ॥ नरा-
धिपा नीचजनानुवर्तिनो बुधोपदिष्टेन न यान्ति ये पथा । विशन्त्यतो दुर्गममार्गनिर्गमं सम-
स्तसंवाधमनर्थपञ्जरम् ॥ ४१६ ॥ नृपोऽपकृष्टः सचिवात्तदर्पणस्तनंधयोऽत्यन्तशिशुः स्तना-
दिव । अट्टलोकव्यवहारमूढधीर्मुहूर्तमप्युत्सहते न वर्तितुम् ॥ ४१७ ॥ ब्रजन्ति ते मूढ-
धियः पराभवं भवन्ति मायाविषु ये न मायिनः । प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधानसंघ-
ताङ्गान्निशिता इवेषवः ॥ ४१८ ॥ क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि मित्र-
संग्रहे । प्रियासु नारीष्वधनेषु वन्धुषु धनव्ययस्तेषु न गण्यते बुधैः ॥ ४१९ ॥ परं विनी-
तत्वमुपैति सेवया महीपतीनां विनयो हि भूषणम् । प्रवृत्तदानो मृदु संचरत्करः करीव
भद्रो विनयेन शोभते ॥ ४२० ॥ अवन्ध्यकोपस्य विहन्तुरापदां भवन्ति वश्याः स्वयमेव
देहिनः । अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहादेन न विद्विषादरः ४२१ ॥ यदि सम-
रमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् । अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः
किमिति मुधा मलिनं यशः क्रियेत ॥ ४२२ ॥ आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं विद्यावि-
हीनमकुलीनमसंगतं वा । प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो भवति तं परिवेष्ट-
यन्ति ॥ ४२३ ॥ सत्यानृता च पैरुषा प्रियवादिनी च हिंसा दयालुरपि चार्थपरा
वैदान्या । नित्यव्यया प्रचुरनित्यधनागमा च वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ४२४ ॥
सिद्ध्यन्ति कर्मसु महत्स्वपि यन्नैयोज्याः संभावनागुणमवोहि तमीश्वराणाम् । किं प्राभवि-
ष्यदैरणस्तमसां वधाय तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् ॥ ४२५ ॥ तातार्यमन्त्रिसु-
तसोदरपण्डितानां नित्यं भजन्ति विभजीकृतभव्यभोगान् । तस्मात्कदाचन रहस्यपि तद्वि-
धानामाज्ञा विभज्य न दिशन्ति महीं महीशाः ॥ ४२६ ॥ ये बाहवो न युधि वैरिकठोरक-
ण्ठपीठोच्छलद्बुधिरराजिविराजितांसाः । नापि प्रियाप्युपयोधरपत्रभङ्गसंक्रान्तकुङ्कुमरसाः खलु
निष्फलास्ते ॥ ४२७ ॥ नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके जनपदहितकर्ता त्यज्यते पा-
थिवेन । इति महति विरोधे विद्यमाने समाने नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ ४२८ ॥
नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगाज्जगति परवशोऽस्मिन्दुर्लभः साधुवृत्तः । कृशमपि वि-
कलं वा व्याधितं वाधनं वा पतिमिव कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥ ४२९ ॥ नृपः का-
मासक्तो गणयति न कार्यं न च हितं यथेच्छं स्वच्छन्दश्चरति किल मत्तो गज इव । ततो
मानध्मातः पतति तु यदा शोकगहने तदा भृत्ये दोषान्क्षिपति न निजं वेच्यविनयम्
॥ ४३० ॥ अवज्ञानात्प्राज्ञो भवति मतिहीनः परिजनस्ततस्तत्प्रामाण्याद्भवति न समीपे
बुधजनः । बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति नीतिर्गुणवती विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सी-

दति जगत् ॥ ४३१ ॥ अयुक्तं युक्तं वा यदभिहितमज्ञेन विभुना स्तुयादेतन्निष्ठं जडमपि
 गुरुं तस्य विनयेनात् । विवत्सुर्नैरैष्टहं कथमपि सभायार्थमभिनयेत्स्वकार्यं संतुष्टे क्षितिभृति
 रहस्येव कथयेत् ॥ ४३२ ॥ मुहुर्लक्ष्योद्रेदा मुहुरधिगमाभावगहना मुहुः संपूर्णाङ्गी मुहुरति-
 कृशा कार्यवशतः । मुहुर्भ्रश्यद्वीजा मुहुरपि बहुप्रापितफलेत्यहो चित्राकारा नियतिरिव
 नीतिर्नयविदः ॥ ४३३ ॥ इच्छेद्यस्तु सुखं निवस्तुर्मवनौ गच्छेत्स राज्ञः सभां कैल्याणीं
 गिरमेव संसदि वदेत्कार्यं विदध्यात्कृती । अक्लेशादनमर्जयेदधिपतेरावर्जयेद्द्वेष्टभान्कुर्वीतो-
 पकृतिं जनस्य जनयेत्कस्यापि नापक्रियाम् ॥ ४३४ ॥ अज्ञो वा यदि वा विपर्ययगते
 ज्ञानेऽथ संदेहभृदृष्टादृष्टविरोधि कर्म कुरुते यस्तस्य गोप्ता गुरुः । निःसंदेहविपर्यये सति
 पुनर्ज्ञाने विरुद्धक्रियं राजा चेत्पुरुषं न शास्ति तदयं प्राप्तः प्रजाविष्ठवः ॥ ४३५ ॥
 सूचीमात्रविभेदसंभ्रमगुणः क्षोणीशवामभ्रवामुत्तुङ्गस्तनमण्डलेषु लभते लीलारतिं कञ्चुकः ।
 नाराचैर्निविडैर्विभिन्नवपुषां पुंसां महायोधने स्वर्गस्त्रीकुचकुम्भसंभ्रमपरीरम्भः कथं दुर्लभः
 ॥ ४३६ ॥ एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रमाणं यदा तं मोहाच्छ्रयते मदः स च
 मदालस्येन निर्भिद्यते । निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा स्वातन्त्र्यस्पृ-
 हया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं द्रुह्यति ॥ ४३७ ॥ ऐश्वर्यादिनपेतमीश्वरमयं लोकोऽर्थतः
 सेवते तं गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिष्ठाशया । भर्तुर्ये प्रलयेऽपि पूर्वमुकृतासङ्गेन
 निःसङ्गया भक्त्या कार्यधुरां वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्तादृशाः ॥ ४३८ ॥ दूरे रुद्धम-
 पेक्षते कथमपि प्राप्तं पुरो नेक्षते विज्ञप्तौ सुखमुन्नता तदपि नो वार्ता वदेच्चावरे । निर्यातीव
 तदीयदोषकथनं तद्वद्विषामग्रतः स स्वामी यदि सेव्यते कुमतिभिः किं नः पिशाचीकृतम्
 ॥ ४३९ ॥ वृत्तिश्चेदविधौ द्विजातिमरणे मित्राय संप्रेषणे संप्राप्ते मरणे कलत्रहरणे
 स्वामिग्रहे गोग्रहे । प्राणत्राणपरायणैकमनसां येषां न शस्त्रग्रहस्तानालोक्य विलोकते च
 मनसा सूर्योऽपि सूर्यान्तरम् ॥ ४४० ॥ धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिवगतिमती भावनीये
 सदैव ज्ञेया लोकानुवृत्तिर्विरचनयनैर्मण्डलं वीक्षणीयम् । प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुपुरुषयुतौ
 वर्जनीयौ च काले स्वात्मा यत्नेन रक्ष्यो रणशिरसि पुनः सोऽपि नापेक्षणीयः ॥ ४४१ ॥
 कोऽहं कौ देशकालौ समविषमगुणाः केऽरयः के सहायाः का शक्तिः कोऽभ्युपायः
 फलमिह च कियत्कीदृशी दैवसंपत् । संपत्तौ को निबन्धः प्रविदितवचनस्योत्तरं किं नु
 मे स्यादित्येवं कार्यसिद्धाववहितमनसो हस्तगाः संपदः स्युः ॥ ४४२ ॥

सामान्यनीतिः ।

! अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते । स्वल्पमप्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीदति

१ उक्तम्. २ तद्गुरोः स्तवनं कुर्यात्. ३ निस्पृहताम्. ४ अभिनयपूर्वकं दर्शयेत्. ५ एकान्ते. ६ पृ-
 थिव्याम्. ७ मनोज्ञाम्. ८ सभायाम्. ९ प्रियान्. १० अपकारम्.

॥ १ ॥ प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः । किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥ २ ॥ सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत संगतिम् । सद्भिर्विवादं मैत्रौ च नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ॥ ३ ॥ न द्विषन्ति न याचन्ते परनिन्दां न कुर्वते । अनाहूता न चायान्ति तेनाश्मानोऽपि देवताः ॥ ४ ॥ पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो नास्ति पातकम् । मौनिनः कलहो नास्ति न भयं चास्ति जाग्रतः ॥ ५ ॥ गतेऽपि वयसि ग्राह्या विद्या सर्वात्मना बुधैः । यद्यपि स्यान्न फलदा मुलभा सान्यजन्मनि ॥ ६ ॥ यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा प्रियम् । व्याधा मृगवधं कर्तुं सम्यग्गायन्ति सुस्वरम् ॥ ७ ॥ प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहृत्यापि प्रियोत्तरम् । अपि चास्य शिरश्छित्त्वा रुद्याच्छोचेत्तथापि च ॥ ८ ॥ सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सुकृतौ सुविचारिते । प्रारम्भे कृतबुद्धीनां सिद्धिरव्यभिचारिणी ॥ ९ ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्न शठा न च मायिनः । न च लोकरवाङ्गीता न च संपत्प्रतीक्षिणः ॥ १० ॥ नोदन्वानर्थितामेति सदाभ्योभिः प्रपूर्यते । आत्मानुपात्रतां नेयः पात्रमायान्ति संपदः ॥ ११ ॥ काकतालीययोगेन यदनात्मवती क्षयम् । करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्याः स्त्रीत्वचापलम् ॥ १२ ॥ यो यमर्थं प्रार्थयते यदर्थं वटतेऽपि च । अवश्यं तदवाप्नोति न चेच्छान्तो निवर्तते ॥ १३ ॥ केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिन्नष्टाः प्रमादतः । केचिज्ज्ञानावलेपेन केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः ॥ १४ ॥ मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्बैर्यस्य चात्मनः । आपन्निकपपापाणे नरो जानाति सारताम् ॥ १५ ॥ दुःखैरपि निजैरेव प्रावृतं सर्वमुत्तमम् । वरं जीर्णाम्बरे वापि हृष्टे कर्पटमर्हति ॥ १६ ॥ चिन्तनीया हि विपदामादिवेव प्रतिक्रियाः । न कूपखननं युक्तं प्रदीपे वह्निना गृहे ॥ १७ ॥ वरं दारिद्र्यमन्यायप्रभवाद्भिभवादिह । कृशताभिमता देहे पीनता न तु शोभते ॥ १८ ॥ अपरीक्ष्य न कर्तव्यं कर्तव्यं सुपरीक्षितम् । पश्चाद्भवति संतापो ब्राह्मणो नकुले यथा ॥ १९ ॥ स्त्री विनश्यति रूपेण ब्राह्मणो राजसेवया । गावो दूरप्रचारेण हिरण्यं लोभलिप्सया ॥ २० ॥ अतिदानाद्वर्द्धो ह्यतिमानात्सुयोधनः । विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ २१ ॥ धनमस्तीति वाणिज्यं किञ्चिदस्तीति कर्षणम् । सेवा न किञ्चिदस्तीति भिक्षा नैव च नैव च ॥ २२ ॥ स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजंगमः । हसन्नपि नृपो हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः ॥ २३ ॥ जानन्ति पशवो गन्धाद्देवाज्जानन्ति पण्डिताः । चाराज्जानन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥ २४ ॥ युक्तियुक्तं प्रगृहीयाद्वालादपि विचक्षणः । रवेरविषयं वस्तु किं न दीपः प्रकाशयेत् ॥ २५ ॥ यथा वृष्टिः समुद्रेषु यथा तृप्तस्य भोजनम् । यथा दानं समर्थस्य यथा दीपो दिवापि च ॥ २६ ॥ अजायुद्धमृषिश्राद्धं प्रभाते मेघडम्बरम् । दंपत्योः कलहश्चैव परिणामे न किञ्चन ॥ २७ ॥ अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च । वञ्चनं चापमानं

च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ २८ ॥ अवृत्तिकं त्यजेद्देशं दृष्टिं सोपद्रवां त्यजेत् । त्यजेन्मा-
याविनं मित्रं धनं प्राणहरं त्यजेत् ॥ २९ ॥ सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेहं खलवन्त्यजेत् । सोदरं
भ्रातरमपि किमुतान्यं पृथग्जनम् ॥ ३० ॥ यन्निमित्तं भवेच्छोको दुःखं वा त्रास एव च ।
आयासो वा यतः शूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत् ॥ ३१ ॥ त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं
कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदस्यार्थं ह्यार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥ ३२ ॥ न गणस्याग्रतो गच्छे-
त्सिद्धे कार्ये समं फलम् । यदि कार्यविपत्तिः स्यान्मुखरस्तत्र हन्यते ॥ ३३ ॥ धनिकः
श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ ३४ ॥
चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन पाण्डितः । नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ ३५ ॥
अनायके न वस्तव्यं न वसेद्बहुनायके । स्त्रीनायके न वस्तव्यं न वसेद्बालनायके ॥ ३६ ॥
सर्वथा संत्यजेद्वादं न कंचिन्मर्मणि स्पृशेत् । सर्वान्परित्यजेदर्थांस्वाध्यायस्य विरोधतः
॥ ३७ ॥ अनभिज्ञा परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् । कर्मणां फलमस्तीति मनसा त्रितयं
चरेत् ॥ ३८ ॥ प्राणातिपातः स्तैन्यं च परदारभिमर्शनम् । त्रीणि पापानि कायेन
नित्यशः परिवर्जयेत् ॥ ३९ ॥ न कश्चिदपि जानाति किं कस्य श्वो भविष्यति । अतः
श्वः करणीयानि कुर्यादद्यैव बुद्धिमान् ॥ ४० ॥ अनेन मर्त्यदेहेन यल्लोकद्वयशर्मदम् ।
विचिन्त्य तदनुष्ठेयं कर्महेयं ततोऽन्यथा ॥ ४१ ॥ उपकारः परो धर्मः परार्थं कर्म नैपुणम् ।
पात्रे दानं परः कामः परो मोक्षो वितृष्णता ॥ ४२ ॥ अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य तु
संचयम् । अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु ॥ ४३ ॥ परदारा न गन्तव्याः सर्व-
वर्णेषु कर्हिचित् । न हीदृशमनायुष्यं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ४४ ॥ मात्रा स्वत्वा दुहित्रा
वा नैकशय्यासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ ४५ ॥ परदारपर-
द्रव्यपरद्रोहपराक्रुत्वः । गङ्गा व्यूते कदागत्य मामयं पावयिष्यति ॥ ४६ ॥ ब्रह्महत्या
सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गा च पञ्चमः ॥ ४७ ॥
स्त्रीबालस्वामिमित्रघ्नो गोघ्नो विश्वासघातकः । सुरापो ब्रह्महा चोरो यान्त्येते सर्वनारकान्
॥ ४८ ॥ अकृतज्ञमकार्यं च दीर्घरोपमनार्जवम् । चतुर्विधा हि चाण्डाला जन्मना सह
पञ्चमः ॥ ४९ ॥ कूटसाक्षी मृषावादी यश्चासदनुशास्ति वै । ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा
ये वेदनिन्दकाः ॥ ५० ॥ घटं भिन्द्यात्पटं छिन्द्यात्कुर्याद्वासभरोहणम् । येन केन
प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ॥ ५१ ॥ न हीदृशं संवलनं त्रिषु लोकेषु विद्यते । दया
मैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ ५२ ॥ विवादो धनसंबन्धो याचनं स्त्रीषु संगतिः ।
आदानमग्रतः स्थायि मैत्री भङ्गस्य हेतवः ॥ ५३ ॥ दर्शितानि कलत्राणि गृहे भुक्तमशङ्कि-
तम् । कथितानि रहस्यानि सौहृदं किमतः परम् ॥ ५४ ॥ दुःखेन श्लिष्यते भिन्नं श्लिष्टं दुःखेन
भिद्यते । भिन्नश्लिष्टा तु या प्रीतिः सा दुःखैकप्रदायिनी ॥ ५५ ॥ ययोरेव समं वित्तं ययोरेव

समं कुलम् । तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥५६॥ दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं यतः । विद्यायामर्थलाभे वा तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ५७ ॥ उत्तमा आत्मना ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः । अवमा मातुलात्ख्याताः श्वशुराच्चाधमाधमाः ॥ ५८ ॥ ऋणशेषश्चाग्निशेषः शत्रुशेषस्तथैव च । पुनः पुनः प्रवर्तन्ते तस्माच्छेषं न रक्षयेत् ॥५९॥ कुभोज्येन दिनं नष्टं कुकलत्रेण शर्वरी । कुपुत्रेण कुलं नष्टं तन्नष्टं यन्न दीयते ॥ ६० ॥ बर्बरश्च तपस्वी स्याच्छूरश्चाप्यकृतव्रणः । मद्यपा स्त्री सती राजन्निति न श्रद्दधामहे ॥६१॥ नाश्रितुष्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ ६२ ॥ सा भार्या या प्रियं व्रूते स पुत्रो यत्र निर्वृतिः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र जीव्यते ॥ ६३ ॥ व्रजत्यधः प्रयात्युच्चैरः स्वैरेव चेष्टितैः । अधः कूपस्य खनक ऊर्ध्वं प्रासादकारकः ॥ ६४ ॥ कुर्यान्न परदारेच्छां विश्वासं स्त्रीषु वर्जयेत् । हतो दशास्यः सीतार्थी हतः पत्न्या विदूरथः ॥ ६५ ॥ न मद्यव्यसने क्षीर्बः कुर्याद्वेतालविष्ठवम् । वृष्णयो हि ययुः क्षीबास्तृणैः प्रहरणैः क्षयम् ॥ ६६ ॥ दानं सत्त्वाश्रितं कुर्यान्न पश्चात्तापवान्भवेत् । बलिनात्मार्षितो बन्धे दानशेषस्य शुद्ध्यते ॥६७॥ न स्त्रीजितः प्रमूढः स्याद्वाढरागवशीकृतः । पुत्रशोकाद्दशरथो जीवं जायाजितोऽत्यजत् ॥ ६८ ॥ क्षिपेद्वाक्य-शरान्घोरात्न पारुष्यविषकुतान् । वाक्पारुष्यरुषा चक्रे भीमः कुरुकुलक्षयम् ॥ ६९ ॥ परेषां क्लेशदं कुर्यान्न पैशुन्यं प्रभुप्रियम् । पैशुन्येन गतौ राहोश्चन्द्रार्कौ भक्षणीयताम् ॥ ७० ॥ कुर्यान्नीचजनभ्यस्तां न याच्चां मानहारिणीम् । बलिप्रार्थनया प्राप लघुतां पुरुषोत्तमः ॥ ७१ ॥ वक्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात्प्रीतिसंगतिम् । वसिष्ठस्याहरद्धेनुं विश्वामित्रो निमन्त्रितः ॥ ७२ ॥ तीव्रे तपसि लीनानामिन्द्रियाणां न विश्वसेत् । विश्वामित्रोऽपि सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह मेनकाम् ॥ ७३ ॥ भक्तं रक्तं सदासक्तं निर्दोषं न परित्यजेत् । रामस्त्यक्त्वा सतीं सीतां शोकशल्याकुलोऽभवत् ॥ ७४ ॥ वर्जयेदिन्द्रियजयैर्निर्जने जननीमपि । पुत्रीकृतोऽपि प्रद्युम्नः कामितः शम्बरस्त्रिया ॥ ७५ ॥ प्रभुप्रसादे विश्वासं न कुर्यात्स्वप्रसन्निभे । नन्देन मन्त्री निक्षिप्तः शकटारोपि बन्धने ॥ ७६ ॥ अप्युन्नतपदारूढः पूज्यान्नैवापमानयेत् । नहुषः शक्रतां प्राप्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥ ७७ ॥ हितोपदेशं शृणुयात्कुर्वीत च यथोदितम् । विदुरोक्तमकृत्वाभूत्कौरवः शोकशल्यमाक् ॥ ७८ ॥ न पुत्रायत्तमैश्वर्यं कुर्यादार्यः कथंचन । पुत्रार्पितप्रभुत्वोऽभुङ्क्षतराष्ट्रस्तृणोपमः ॥ ७९ ॥ श्रुतिस्पृष्टयुक्तमाचारं न त्यजेत्साधुसेवितम् । दैत्यानां श्रीवियोगोऽभूत्सत्यधर्मक्रियामुच्चाप् ॥ ८० ॥ नदीनां नखिनां चैव शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् । विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ ८१ ॥ न कुर्यादभिचारोग्रवस्यादिकुहकक्रियाम् । लक्ष्मणेनेन्द्रजित्कृत्याभि-

चारसमये हतः ॥ ८२ ॥ व्याकुलोऽपि विपत्पातैः स्मरोद्विष्टं सदा हृदि । शरतरूपगतो
 शीघ्रः सस्मार गरुडध्वजम् ॥ ८३ ॥ चिन्ता जरा मनुष्याणामनध्वा वाजिनां जरा । असं-
 भोगो जरा स्त्रीणां वस्त्राणामातपो जरा ॥ ८४ ॥ प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः ।
 तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥ ८५ ॥ पञ्चभिः सह गन्तव्यं स्थातव्यं पञ्चभिः
 सह । पञ्चभिः सह वक्तव्यं न दुःखं पञ्चभिः सह ॥ ८६ ॥ यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य
 तिर्यङ्गोऽपि सहायताम् । अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥ ८७ ॥ विद्या-
 भ्यासो विचारश्च समयोरेव शोभते । विवाहश्च विवादश्च समयोरेव शोभते ॥ ८८ ॥
 लक्ष्मीर्वसति जिह्वाग्रे जिह्वाग्रे मित्रवान्धवाः । जिह्वाग्रे बन्धनं प्राप्तं जिह्वाग्रे मरणं ध्रुवम्
 ॥ ८९ ॥ यस्मिन्देशे न संमानो न प्रीतिर्न च बान्धवाः । न च विद्यागमः कश्चिन्न तत्र
 दिवसं वसेत् ॥ ९० ॥ वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः । अथैवमागते काले भिन्द्या-
 द्द्वटमिवाश्मनि ॥ ९१ ॥ सर्वनाशो समुत्पन्ने ह्यर्धं त्यजति पण्डितः । अर्धेन कुरुते कार्यं
 सर्वनाशो न जायते ॥ ९२ ॥ मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च । द्विषतां संप्रयोगेण
 पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ९३ ॥ मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च । चतुर्णामपि
 चैतेषां निरुतिर्नैव विश्रुता ॥ ९४ ॥ गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् । गत-
 श्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान्द्वेष्टि भारत ॥ ९५ ॥ आत्मबुद्धिः सुखायैव गुरुबुद्धिर्विशेषतः ।
 परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा ॥ ९६ ॥ विस्मयः सर्वथा हेयः प्रेत्यूहः सर्वकर्म-
 णाम् । तस्माद्द्विस्मयमुत्सृज्य साध्यसिद्धिर्विधीयताम् ॥ ९७ ॥ विषादप्यमृतं ब्राह्मणे-
 ध्यादपि काश्चनम् । नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ९८ ॥ लुब्धमर्थेन
 गृहीयात्कुड्मज्जालिकर्मणा । मूर्खं छन्दानुवृत्त्या च तत्त्वार्थेन च पण्डितम् ॥ ९९ ॥ जानीया-
 त्संगरे भृत्यान्बान्धवान्वयसनागमे । आपत्कालेषु मित्राणि भार्या च विभवसये ॥ १०० ॥
 खरं श्वानं गजं मत्तं रण्डां च बहुभाषिणीम् । राजपुत्रं कुमित्रं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ १०१ ॥
 दूरस्थं जलमध्यस्थं धावन्तं धनगर्वितम् । क्रोधवन्तं मदोन्मत्तं नमस्कारोऽपि वर्जयेत्
 ॥ १०२ ॥ पिपीलिकार्जितं धान्यं मक्षिकासंचितं मधु । लुब्धेन संचितं द्रव्यं समूलं च
 विनश्यति ॥ १०३ ॥ न सारणीया धीरेण रसना नीरसे जने । को नाम कुरुते फेरौ
 नायकः सायकक्षतिम् ॥ १०४ ॥ धातुवादेषु वित्ताशा मोक्षाशा कौलिके मते । जामा-
 तारि च पुत्राशा त्रयमेतन्निरर्थकम् ॥ १०५ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सुखिनौ न कदाचन ।
 यश्चाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः ॥ १०६ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके परप्रत्ययका-
 रकौ । स्त्रियः कामितकामिन्यो लोकः पूजितपूजकः ॥ १०७ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके
 सूर्यमण्डलभेदिनौ । परिव्राज्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हतः ॥ १०८ ॥ द्वाविमौ

पुरुषौ लोके स्वर्गस्योपरि तिष्ठतः । प्रभुश्च क्षमया युक्तो दरिद्रश्च प्रदानवान् ॥ १०९ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके न भूतौ न भविष्यतः । प्रार्थितं यश्च कुरुते यश्च नार्थयते परम् ॥ ११० ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरःशूलकरावुभौ । गृहस्थश्च निरारम्भो यतिश्च सपरिग्रहः ॥ १११ ॥ शत्रुर्वहति संयोगे वियोगे मित्रमप्यहो । उभयोर्दुःखदायित्वं को भेदः शत्रुमित्रयोः ॥ ११२ ॥ दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः । ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ११३ ॥ ददतो युध्यमानस्य पठतः पुलको न चेत् । आत्मनश्च परेषां च धिक्त्यागं पौरुषं श्रुतम् ॥ ११४ ॥ न तदुक्तं न तत्पीतं न तत्सुप्तं न तद्गतम् । यन्मांसमाहिषक्षीरल्लनावोजिवर्जितम् ॥ ११५ ॥ निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् । न सुवर्णे ध्वनिस्तादृग्यादृक्कांस्ये प्रजायते ॥ ११६ ॥ मासि मासि समा ज्योत्स्ना पक्षयोरुभयोरपि । तत्रैकः शुक्लपक्षोऽभूद्यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११७ ॥ मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीरक्षीरविवेचनम् । प्रसिद्धिरेव हंसस्य यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११८ ॥ पञ्चभिः कामिता कुन्ती तद्वधूरथ पञ्चभिः । सती वदति लोकोऽयं यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११९ ॥ सौभाग्यं विरलस्य स्यात्समकर्णगुणेष्वपि । षड्विंशदायुधा पृथ्वी खड्गायत्तेव दृश्यते ॥ १२० ॥ हस्तादपि न दातव्यं गृहादपि न दीयतं । परोपकरणार्थाय वचने किं दरिद्रता ॥ १२१ ॥ वनानि दहतो वह्नेः सखा भवति मारुतः । स एव दीपनाशाय कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ॥ १२२ ॥ भोज्यं भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वरस्त्रियः । विभवो दानशक्तिश्च नाल्पस्य तपसः फलम् ॥ १२३ ॥ जानन्ति हि गुणान्वक्तुं तद्विधा एव तादृशम् । वेत्ति विश्वंभरा भारं गिरीणां गरिमाश्रयम् ॥ १२४ ॥ जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः । दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥ १२५ ॥ अत्यासन्ना विनाशाय दूरतश्च फलप्रदाः । मध्यभावेन सेव्यन्ते राजा वद्विर्गुरुः स्त्रियः ॥ १२६ ॥ अमृतं दुर्लभं नृणां देवानामुदकं तथा । पितॄणां दुर्लभः पुत्रस्तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ १२७ ॥ शनैः पन्था शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके । शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पञ्चैतानि शनैः शनैः ॥ १२८ ॥ अन्वयागतविद्यानामन्वयागतसंपदाम् । विदुषां च प्रभूणां च हृदयं नावल्लिप्यते ॥ १२९ ॥ मसिका मशको वेश्या मूषिको याचकस्तथा । ग्रामणी-गणकश्चैव सप्तैते परमक्षकाः ॥ १३० ॥ अरुतोपद्रवः कश्चिन्महानपि न पूज्यतं । अर्चयन्ति नरा नागं न ताक्ष्यं न गजादिकम् ॥ १३१ ॥ शोभन्ते विद्यया विप्राः क्षत्रिया विजयश्रिया । श्रियोऽनुकूलदानेन लज्जया च कुलाङ्गनाः ॥ १३२ ॥ ब्राह्मणा गणका वेश्याः सारमेयाश्च कुक्कुटाः । दृष्टेऽप्यन्येषु कुप्यन्ति न जाने तस्य कारणम् ॥ १३३ ॥

१ स्त्री. २ अश्वः. ३ भिन्नभावः. ४ पञ्चसु वाक्येषु अतिवाच्यते सिध्यति आरोहति माप्यते वर्धते इति पञ्चक्रियाध्याहारः. ५ मार्गातिवाहनादीनि. ६ एतानि त्वरया न भवन्तीत्यर्थः. ७ वंशपरंपरागतविद्यानाम्. ८ सगर्वं न भवति. ९ कुलस्त्रियः. १० श्वानः.

पुत्रपौत्रवधूजृत्यैः संपूर्णमपि सर्वदा । भार्याहीनगृहस्थस्य शून्यमेव गृहं मतम् ॥ १३४ ॥
एकं दृष्ट्वा रातं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पञ्चशतान्यपि । अतिलोभो न कर्तव्यश्चक्रं भ्रमति मस्तके
॥ १३५ ॥ अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा । तदिदं देहि देहीति विपरीतमु-
पस्थितम् ॥ १३६ ॥ नवे वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः । धातुषु क्षीयमाणेषु
शान्तिः कस्य न जायते ॥ १३७ ॥ धिग्गृहं गृहिणीशून्यं धिक्कलत्रमपुत्रकम् । धिक्पुत्रमवि-
नीतं च धिग्ज्योतिषमजातकम् ॥ १३८ ॥ अश्वं नैव गजं नैव व्याघ्रं नैव च नैव च ।
अजापुत्रं बलिं दद्याद्देवो दुर्बलघातकः ॥ १३९ ॥ दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ग्रामनाशाय कुञ्जरः ।
श्यालको गृहनाशाय सर्वनाशाय मातुलः ॥ १४० ॥ जले तैलं खले गुह्यं पात्रे दानं
भेनागपि । प्राज्ञे शास्त्रं स्वयं याति विस्तारं वैस्तुशक्तितः ॥ १४१ ॥ उद्योगः कलहः
कण्डूर्धृतं मद्यं परस्त्रियः । आहारो मैथुनं निद्रा सेवनात्तु विवर्धते ॥ १४२ ॥ कृतार्थः
स्वामिनं द्रोष्टि कृतदारस्तु मातरम् । जातापत्या पतिं द्रोष्टि गतरोगश्चिकित्सकम् ॥ १४३ ॥
चक्षुःपूर्तं न्यसेत्पादं वस्त्रपूर्तं जलं पिबेत् । सत्यपूर्तं वदेद्वाणीं मनःपूर्तं समाचरेत् ॥ १४४ ॥
नास्ति यज्ञं स्त्रियः किञ्चिन्न व्रतं नोपवासकम् । या तु भर्तारि शुश्रूषा तया स्वर्गं जयत्यसौ
॥ १४५ ॥ शुचिर्भूमिगतं तोयं शुचिर्नारी पतिव्रता । शुचिः क्षेमकरो राजा संतोषी ब्राह्म-
णः शुचिः ॥ १४६ ॥ नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने । वत्सोऽपि स्तनपाने
स्याच्छ्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥ १४७ ॥ भर्ता देवो गुरुर्भर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च । तस्मा-
त्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं भजेत्सती ॥ १४८ ॥ असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम् ।
काश्यां वासः सतां सङ्गो गङ्गात्मः शंभुसेवनम् ॥ १४९ ॥ उदारस्य तृणं वित्तं शूरस्य
मरणं तृणम् । विरक्तस्य तृणं भार्या निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ १५० ॥ क्षान्तिस्तुल्यं तपो
नास्ति न तोषात्परमं सुखम् । नास्ति तृष्णापरो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ १५१ ॥
सप्तैतानि न पूर्यन्ते पूर्यमाणान्यनेकशः । ब्राह्मणोऽग्निर्यमो राजा पयोधिरुदरं गृहम्
॥ १५२ ॥ कल्पान्तवाससंक्षोभलङ्घिताशेषभूतः । स्वैर्यमसादमर्यादास्ता एव हि महो-
दधेः ॥ १५३ ॥ संपत्सरस्वती सत्यं सन्तानं सदनग्रहः । सत्ता सुकृतसंभारः सकाराः सप्त
दुर्लभाः ॥ १५४ ॥ अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवसस्यानि योषितः । किञ्चित्कालोपभोग्यानि
यौवनानि धनानि च ॥ १५५ ॥ परोऽपि हितवान्बन्धुर्वन्धुरप्यहितः परः । अहितो देह-
जो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ १५६ ॥ जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः । स हेतुः
सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ १५७ ॥ सौवर्णानि सरोजानि निर्मातुं सन्ति शिल्पिनः ।
तत्र सौरमनिर्माणे चतुरश्रतुराननः ॥ १५८ ॥ साक्षरं पुरुषं दृष्ट्वा यो नरो नाभिमन्यते ।
बलीवर्दसमो लोके खुरशृङ्गविवर्जितः ॥ १५९ ॥ को न याति वशं लोके मुखे पिण्डेन

पूरितः । मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ १६० ॥ लुब्धानां याचकः शत्रुश्रोत्राणां
 चन्द्रमा रिपुः । जारस्त्रीणां पतिः शत्रुर्मूर्खाणां बोधको रिपुः ॥ १६१ ॥ अमन्त्रमक्षरं
 नास्ति नास्ति मूलमनौषधम् । अयोग्यः पुरुषो नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः ॥ १६२ ॥
 परोपदेशविलायां शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै । विस्मरन्तीह शिष्टत्वं स्वकार्ये समुपस्थिते
 ॥ १६३ ॥ गुणिनां निर्गुणानां च दृश्यते महदन्तरम् । हारः कण्ठगतः स्त्रीणां
 नूपुराणि च पादयोः ॥ १६४ ॥ अलभ्यं लब्धुकामस्य जनस्य गतिरीदृशी । अलभ्येषु
 मनस्तापः संचितार्थो विनश्यति ॥ १६५ ॥ शत्रुवाक्यामृतं श्रुत्वा तेन सौहार्दमारजवम् ।
 न हि धीरेण कर्तव्यमात्मनः शुभमिच्छता ॥ १६६ ॥ शूरश्च कृतविद्यश्च रूपवत्यश्च
 योषितः । यत्र यत्र गमिष्यन्ति तत्र तत्र कृतादराः ॥ १६७ ॥ चत्वारो धनदायादा
 धर्माग्निनृपतस्कराः । तेषां ज्येष्ठावमानेन त्रयः कुप्यन्ति बान्धवाः ॥ १६८ ॥ शालभार-
 वती कान्ता पुष्पभारवती लता । अर्थभारवती वाणी भजते कामपि श्रियम् ॥ १६९ ॥
 पूरोत्पीडे तडागस्य पॅरीवाहः प्रतिक्रिया । शोकक्षोभे च हृदयं प्रलपैरेव धार्यते ॥ १७० ॥
 उपभोक्तुं न जानाति श्रियं प्राप्यापि मानवः । आकण्ठजलमग्नौऽपि श्वा लिहत्येव जिह्वया
 ॥ १७१ ॥ आर्ता देवान्नमस्यन्ति तपः कुर्वन्ति रोगिणः । निर्धना दानमिच्छन्ति वृद्धा
 नारी पतिव्रता ॥ १७२ ॥ जामाता जठरं जाया जातवेदा जलाशयः । पूरिता नैव पूर्यन्ते
 जकाराः पञ्च दुर्भराः ॥ १७३ ॥ जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी च जनार्दनः । जनकः
 पञ्चमश्चैव जकाराः पञ्च दुर्लभाः ॥ १७४ ॥ सा श्रीर्या न मदं कुर्यात्स सुखी तृष्णयोऽजितः ।
 तन्मित्रं यस्य विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ॥ १७५ ॥ सुलभं वस्तु सर्वस्य न यात्या-
 दरणीयताम् । स्वदारपरिहारेण परदारार्थिनो जनाः ॥ १७६ ॥ एकस्य कर्म संवीक्ष्य
 करोत्यन्योऽपि गैर्हितम् । गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ १७७ ॥ कचि-
 द्रुष्टः कचित्तुष्टो रुष्टस्तुष्टः क्षणे क्षणे । अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयंकरः
 ॥ १७८ ॥ गुरुपत्न्यां निशाधीशो ब्राह्मण्यां पाकशासनः । गतः पञ्चपुलक्ष्यत्वं का कथा-
 न्यस्य देहिनः ॥ १७९ ॥ यस्मिन् रुष्टे भयं नास्ति तुष्टे चैव धनागमः । निग्रहानुग्रहौ न
 स्तः स रुष्टः किं करिष्यति ॥ १८० ॥ आलस्योपहता विद्या परहस्तगताः स्त्रियः ।
 अल्पबीजं हतं क्षेत्रं हतं सैन्यमनायकम् ॥ १८१ ॥ निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती
 फणा । विषमस्तु न चाप्यस्तु फटाटोपो भयंकरः ॥ १८२ ॥ एक एव पदार्थस्तु त्रिधा
 भवति वीक्षितः । कुणपं कामिनी मांसं योगिभिः कामिभिः श्वभिः ॥ १८३ ॥ नारी
 परमुखद्रष्टी कविरव्यवहारवित् । अपथ्यसेवी रोगी च कियद्भिर्नोपहस्यते ॥ १८४ ॥
 अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा लज्जेव योषिताम् । पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव

॥ १८५ ॥ सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोऽस्मीति वादिनम् । कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तं त्यजेदन्त्यजं
यथा ॥ १८६ ॥ शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे । साधवो नहि सर्वत्र
चन्दनं न वने वने ॥ १८७ ॥ प्रीतिर्लक्ष्मीर्व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् ।
या लोभाद्या परद्रोहात्परार्थे यः परार्थकृत् ॥ १८८ ॥ मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदनो
मरुत् । मा मदो मर्कटो मत्स्यो मकारा दश चञ्चलाः ॥ १८९ ॥ सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं
चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः । शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ १९० ॥ यावज्जीवं
सुखं जीवेदृष्टं कृत्वा घृतं पिबेत् । भस्मीभूतस्य जीवस्य पुनरागमनं कुतः ॥ १९१ ॥
असार एष संसारः सारं सारङ्गलोचनाः । तदर्थं धनमिच्छन्ति न त्यागेन धनेन
किम् ॥ १९२ ॥ सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः कीर्तिस्त्यागानुसारिणी । अभ्याससारिणी
विद्या बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १९३ ॥ उपाध्यायश्च वैद्यश्च ऋतुकाले वरस्त्रियः ।
स्मृतिका दृतिका नौका कार्यान्ते ते च शप्पवत् ॥ १९४ ॥ विशाखान्ता गता मेघाः
प्रसूतान्तं च यौवनम् । प्रणामान्तः सतां कोपो याचनान्तं हि गौरवम् ॥ १९५ ॥
कृतान्तपाशबद्धानां देवोपहतचेतसाम् । बुद्धयः कुब्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ १९६ ॥
सदयं हृदयं यस्य भाषितं सत्यभूषितम् । कायः परहितो यस्य कलिस्तस्य करोति किम्
॥ १९७ ॥ अपत्यदर्शनस्यार्थे दारानपि च या त्यजेत् । त्यजन्ति तामपि क्रूरा मातरं दार-
हेतवे ॥ १९८ ॥ पुत्रसूः पाककुशला पवित्रा च पतिव्रता । पद्माक्षी पञ्चपैर्नारी भुवि संयाति
गौरवम् ॥ १९९ ॥ दातुरुन्नतचित्तस्य गुणयुक्तस्य चार्थिनः । दुर्लभः खलु संयोगः सद्बीज-
क्षेत्रयोरिव ॥ २०० ॥ आज्ञामात्रफलं राज्यं ब्रह्मचर्यफलं तपः । परिज्ञानफलं विद्या
दत्तभुक्तफलं धनम् ॥ २०१ ॥ आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमौषधमैथुने । दानं मानापमानौ च
नव गोप्यानि कारयेत् ॥ २०२ ॥ अग्नौ दग्धं जले मग्नं हतं तत्स्करपार्थिवैः । तत्सर्वं दान-
मित्याहुर्द्यदि क्लैब्यं न भाषते ॥ २०३ ॥ पात्रे त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनैः सह ।
शास्त्रे बोद्धा रणे योद्धा पुरुषः पञ्चलक्षणः ॥ २०४ ॥ संप्रभः स्नेहमाख्याति वपुराख्याति
भोजनम् । विनयो वंशमाख्याति देशमाख्याति भाषितम् ॥ २०५ ॥ किं विद्यया किं
तपसा किं योगेन श्रुतेन च । किं विविक्तेन मौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम् ॥ २०६ ॥
यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः । तार्तुर्भौ मुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥ २०७ ॥
त्यजेत्स्वामिनमत्युग्रमत्युग्रात्कृपणं त्यजेत् । कृपणादविशेषज्ञं तस्माच्च कृशाशासनम् ॥ २०८ ॥
पात्रापात्रविवेकोऽस्ति धेनुपन्नगयोरिव । तृणात्संजायते क्षीरं क्षीरात्संजायते विषम् ॥ २०९ ॥
शनैर्विद्यां शनैरर्थानारोहेत्पर्वतं शनैः । शनैरध्वमु वर्तेत योजनान्न परं व्रजेत् ॥ २१० ॥
योजनानां सहस्राणि शनैर्याति पिपीलिका । अगच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति
॥ २११ ॥ द्यूतं पुस्तकवाद्ये च नाटकेषु च सकिता । स्त्रियस्तन्द्रा च निद्रा च विद्या-

विघ्नकराणि षट् ॥ २१२ ॥ अतिथिर्बालकश्चैव जननी जनकस्तथा । पञ्चैते गृहिणः पोष्या
 इतरे च स्वशक्तिः ॥ २१३ ॥ गाढं गुणवती विद्या न मुदे विनयं विना । मूर्खतापि
 मुदे भूयान्महत्सु विनयान्विता ॥ २१४ ॥ अहो साहजिकं प्रेम दूरादपि विराजते ।
 चकोरनयनद्वन्द्वमाह्लादयति चन्द्रमाः ॥ २१५ ॥ साक्षरा विपरीताश्चेद्राक्षसा एव
 केवलम् । सरसो विपरीतश्चेत्सरस्त्वं न मुञ्चति ॥ २१६ ॥ यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदे-
 केन कर्मणा । परापवादसंश्लेषो गां चरन्तीं निवारय ॥ २१७ ॥ एकस्तपो द्विरध्यायी
 त्रिभिर्गीतं चतुः पथम् । सप्त पञ्च कृषीणां च सङ्ग्रामो बहुभिर्जनैः ॥ २१८ ॥ काकः
 पक्षिषु चाण्डालः स्मृतः सर्वेषु निन्दकः । नराणां कोऽपि चाण्डालः स्मृतः सर्वेषु निन्दकः
 ॥ २१९ ॥ दातृत्वं प्रियवक्तृत्वं धीरत्वमुचितज्ञता । अभ्यासेन न लभ्येयुश्चत्वारः सहजा
 गुणाः ॥ २२० ॥ लोभमूलानि पापानि रसमूलानि व्याधयः । इष्टमूलानि शोकानि त्रीणि
 त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २२१ ॥ प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः प्रभाते दीपको रविः । त्रैलोक्ये
 दीपको धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ॥ २२२ ॥ सुखार्थी त्यजते विद्यां विद्यार्थी त्यजते
 सुखम् । सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥ २२३ ॥ अन्नं दानात्परं दानं
 विद्यादानमतः परम् । अन्नेन क्षणिका तृप्तिर्यावज्जीवं च विद्यया ॥ २२४ ॥ दूरस्थाः
 पर्वता रम्या वेश्या च मुखमण्डने । युद्धस्य वार्ता रम्या च त्रीणि रम्याणि दूरतः ॥ २२५ ॥
 माता यदि विषं दद्याद्विक्रीणाति पिता सुतम् । राजा हरति सर्वस्वं तत्र का परिदेवना
 ॥ २२६ ॥ अहेरिव गुणाद्गीतः परास्त्राञ्च विषादिव । राक्षसीभ्य इव स्त्रीभ्यः स विद्या-
 मधिगच्छति ॥ २२७ ॥ अवज्ञात्रुदितं प्रेम नवीकर्तुं क ईश्वरः । संधिं न याति स्फुटितं
 लाक्षालेपेन मौक्तिकम् ॥ २२८ ॥ संनिकर्षोऽत्र मर्त्यानामनादरणकारणम् । गाङ्गं हित्वा
 यथान्याम्बस्तत्रत्यो याति शुद्धये ॥ २२९ ॥ लेखनी पुस्तकं रामा परहस्ते गतां गता ।
 कदाचित्पुनरायाता अष्टा मुष्टा च क्षुब्धिता ॥ २३० ॥ पूर्वदत्तेषु या विद्या पूर्वदत्तेषु
 यद्धनम् । पूर्वदत्तेषु या भार्या अग्रे धावति धावति ॥ २३१ ॥ क्षमातुल्यं तपो नास्ति
 संतोषान्न परं सुखम् । न दयासदृशं ज्ञानं नास्ति प्राणसमं भयम् ॥ २३२ ॥ श्रुत्वा धर्मं
 विजानाति श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् । श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति श्रुत्वा मोक्षं च विन्दति ॥ २३३ ॥
 मनो धावति सर्वत्र मोक्षमन्तगजेन्द्रवत् । ज्ञानाङ्कुशसमा बुद्धिस्तस्य निश्चलते मनः ॥ २३४ ॥
 इच्छेच्चैद्विपुलां मैत्रीं त्रीणि तत्र न कारयेत् । वाग्वादमर्थसंबन्धं तत्पत्नीपरिभाषणम् ॥
 २३५ ॥ अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणम् । अमृतं राहवे मृत्युर्विषं रुद्रस्य
 भूषणम् ॥ २३६ ॥ पण्डिते चैव मूर्खे च बलवत्यपि दुर्जने । ईश्वरे च दरिद्रे च मृत्योः
 सर्वत्र तुल्यता ॥ २३७ ॥ सङ्ग्रामे सुभटेन्द्राणां कवीनां कविमण्डले । दीप्तिर्वा दीप्तिहा-
 निर्वा मुहूर्तादेव जायते ॥ २३८ ॥ विषस्य विषयाणां हि दृश्यते महदन्तरम् । उपश्रुक्तं

विषं हन्ति विषयः स्मरणादपि ॥ २३९ ॥ पुराणान्ते श्मशानान्ते मैथुनान्ते च या मतिः ।
 सा मतिः सर्वदा चेत्स्यात्को न मुच्येत बन्धनात् ॥ २४० ॥ आकारेणैव चतुरास्तर्कयन्ति
 परेक्षितम् । गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेनैव षट्पदाः ॥ २४१ ॥ न ज्ञातुं नाप्यनुज्ञातुं नेक्षितुं
 नाप्युपेक्षितुम् । स्वजनः स्वजने जातं विपत्पातं समीहते ॥ २४२ ॥ प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः
 संपदोऽपि दुरात्मनाम् । भवन्ति हि सुखोदका विपदोऽपि महात्मनाम् ॥ २४३ ॥
 उदार्कभूतिमिच्छद्भिः सद्भिः खलु न दृश्यते । चतुर्थीचन्द्रलेखेव परस्त्रीभालपट्टिका ॥ २४४ ॥
 अकाण्डपातजातानामाद्राणां मर्मभेदिनाम् । गाढशोकप्रहारानामचिन्तैव महौषधम् ॥ २४५ ॥
 अनिलोडितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो दृष्ट्वा । निमित्तादपराद्धेर्धोर्धानुष्कस्येव वलितम्
 ॥ २४६ ॥ शंभुः श्वेतार्कपुष्पेण चन्द्रमा वस्त्रतन्तुना । अच्युतः स्मृतिमात्रेण साधवः
 करसंपुटैः ॥ २४७ ॥ अकृत्वा पौरुषं या श्रीर्विकासिन्यपि किं तथा । जरद्वयोऽपि
 चाश्नाति दैवादुपगतं तृणम् ॥ २४८ ॥ मन्दाकिनीपयःपानं मन्दाक्षीमुखचुम्बनम् ।
 मन्दरोपवनक्रीडा मन्दानुष्ठानतः कुतः ॥ २४९ ॥ दीपो भक्षयते ध्वान्तं कज्जलं च
 प्रसूयते । यदन्नं भक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी प्रजा ॥ २५० ॥ मौनं कालविलम्बश्च
 प्रयाणं भूमिदर्शनम् । भ्रुकुट्यन्यमुखी वार्ता नकारः षड्विधः स्मृतः ॥ २५१ ॥ अक्षराणि
 परीक्ष्यन्तामम्बराडम्बरेण किम् । शंभुरम्बरहीनोऽपि सर्वज्ञः किं न जायते ॥ २५२ ॥
 दोषोऽपि गुणतां याति प्रभोर्भवति चेत्कृपा । अङ्गहीनोऽपि सूर्येण सारथ्ये योजितोऽरुणः
 ॥ २५३ ॥ उत्तमं प्रणिपातेन शूरं भेदेन योजयेत् । नीचमल्पप्रदानेन इष्टं धर्मेण योज-
 येत् ॥ २५४ ॥ अकुले पतितो राजा मूर्खपुत्रो हि पण्डितः । निर्धनस्य धनप्राप्तिस्तृणव-
 न्मन्यते जगत् ॥ २५५ ॥ लोकेषु निर्धनो दुःखी ऋणग्रस्तस्ततोऽधिकम् । ताभ्यां रोग-
 युतो दुःखी तेभ्यो दुःखी कुमार्यकः ॥ २५६ ॥ आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां विप्राणां मानख-
 ण्डनम् । पृथक्शय्या च नारीणामशस्त्रवध उच्यते ॥ २५७ ॥ प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भाव-
 सदृशं प्रियम् । आत्मशक्तिसमं कोपं कुर्वाणो न विनश्यति ॥ २५८ ॥ पठकः पाठकश्चैव
 ये चान्ये शास्त्रपाठकाः । सर्वे व्यसनिनो ज्ञेया यः क्रियावान्स पण्डितः ॥ २५९ ॥
 पण्डितैः सह सांगत्यं पण्डितैः सह संकथाः । पण्डितैः सह मित्रत्वं कुर्वाणो नावसीदति
 ॥ २६० ॥ शीलं शैलमनालस्यं पाण्डित्यं मित्रसंग्रहम् । अचोरहरणीयानि पञ्चैतानि
 क्षयोनिविधः ॥ २६१ ॥ मातृवत्परदाराणि परद्रव्याणि लोष्टवत् । आत्मवत्सर्वभूतानि यः
 पश्यति स पश्यति ॥ २६२ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते । अजागल-
 स्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६३ ॥ स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जी-
 वति । गुणधर्मविहीनो यो निष्फलं तस्य जीवितम् ॥ २६४ ॥ गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्क-
 लेन धनेन वा । अथवा विद्यया विद्या चतुर्थं नोपलभ्यते ॥ २६५ ॥ षट्पदः पुष्पमध्यस्थो

यथा सारं समुद्धरेत् । तथा सर्वेषु शास्त्रेषु सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ॥ २६६ ॥ गुणान्भूषयते
रूपं शीलं भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भूषयते विद्यां भोगो भूषयते धनम् ॥ २६७ ॥ अगु-
णस्य हतं रूपमशीलस्य हतं कुलम् । असिद्धेस्तु हता विद्या अभोगस्य हतं धनम्
॥ २६८ ॥ दिवा पश्यति नोलूको काको नक्तं न पश्यति । अपूर्वः कोऽपि कामान्धो
दिवा नक्तं न पश्यति ॥ २६९ ॥ यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता । एकैक-
मध्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २७० ॥ मुख्यमेकं पुरस्कृत्य शून्यात्मानोऽपि
साधकाः । भवन्ति तं विना नैव यथा संख्याङ्गबिन्दवः ॥ २७१ ॥ वचस्तत्रैव वक्तव्यं
यत्रोक्तं सफलं भवेत् । स्थायीभवति चात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा ॥ २७२ ॥ पिण्डे पिण्डे
मतिभिन्ना कुण्डे कुण्डे नवं पयः । जातौ जातौ नवाचारा नवा वाणी मुखे मुखे ॥ २७३ ॥
गान्धर्वं गन्धसंयुक्तं ताम्बूलं भारती कथा । इष्टा भार्या प्रियं मित्रमपूर्वाणि दिने दिने
॥ २७४ ॥ विद्यया सह मर्तव्यं कुशिप्याय न दापयेत् । तथापि दीयते विद्या पश्चा-
त्संजायते रिपुः ॥ २७५ ॥ मर्कटस्य सुरापानं तस्य वृश्चिकदंशनम् । तन्मध्ये भूतसंचारो
यद्वा तद्वा भविष्यति ॥ २७६ ॥ पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् । संग्राहे च
गृहे सैन्यं तिस्रः पुंसां विडम्बनाः ॥ २७७ ॥ असावधाने पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् ॥
भोजनं च पराधीनं त्रयः पुंसां विडम्बनम् ॥ २७८ ॥ पादेन क्रम्यते पन्था मानहीनं च
भोजनम् । अविवेकिप्रभोः सेवा पातकं किमतः परम् ॥ २७९ ॥ तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा-
मयूरा धनगर्जितैः । साधवः परसंतोषैः खलाः परविपत्तिषु ॥ २८० ॥ प्रत्यक्षे गुरवः
स्तुत्या परोक्षे मित्रबान्धवाः । कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्रा नैव तथा स्त्रियः ॥ २८१ ॥
विनयं राजपुत्रेभ्यः पण्डितेभ्यः सुभाषितम् । अनृतं द्यूतकारेभ्यः स्त्रीभ्यः शिष्येन कैतवम्
॥ २८२ ॥ धनधान्यप्रयोगेषु विद्यासंग्रहेषु च । आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सुखी
भवेत् ॥ २८३ ॥ मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा । न कल्पमपि कृष्णेन लोकद्व-
यविरोधिना ॥ २८४ ॥ गते शोको न कर्तव्यो भाविष्यं नैव चिन्तयेत् । वर्तमानेन का-
लेन वर्तयन्ति विचक्षणाः ॥ २८५ ॥ स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता ।
ज्ञातयस्त्वन्नपानेन वाक्प्रदानेन पण्डिताः ॥ २८६ ॥ नराणां नापितो धूर्तः पक्षिणां चैव
वायसः । चतुष्पदां शृगालस्तु स्वेच्छाचारी तपास्विनाम् ॥ २८७ ॥ चाण्डालः पक्षिणां
काकः पशूनां चैव कुक्कुटः । कोपो मुनीनां चाण्डालः सर्वचाण्डालनिन्दकः ॥ २८८ ॥
भ्रमन्संपूज्यते चक्रं भ्रमन्संपूज्यते द्विजः । भ्रमन्संपूज्यते राजा स्त्री भ्रमन्ती विनश्यति
॥ २८९ ॥ न पश्यति च जन्मान्धः कामान्धो नैव पश्यति । न पश्यति मदोन्मत्तो ह्यर्थी
दोषं न पश्यति ॥ २९० ॥ स्वयं कर्म करोत्यात्मा स्वयं तत्फलमश्नुते । स्वयं भ्रमति संसारे
स्वयं तस्माद्विमुच्यते ॥ २९१ ॥ खड्गमूलं भवेद्राज्यमस्त्रीमूलं स्थिरं भवेत् । प्रजामूलं

अवेदार्था वैरमूलं विनश्यति ॥ २९२ ॥ ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ।
 अविनीता रिपुर्भार्या पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ २९३ ॥ नास्ति कामसमो व्याधिर्नास्ति
 मोहसमो रिपुः । नास्ति क्रोधसमो वह्निर्नास्ति ज्ञानात्परं सुखम् ॥ २९४ ॥ विद्या मित्रं
 प्रवासेषु भार्या मित्रं गृहेषु च । व्याधितस्यौषधं मित्रं धर्मो मित्रं मृतस्य च ॥ २९५ ॥
 नास्ति मेघसमं तोयं नास्ति चात्मसमं बलम् । नास्ति चक्षुःसमं तेजो नास्ति
 धान्यसमं प्रियम् ॥ २९६ ॥ अधना धनमिच्छन्ति वादमिच्छन्ति गर्विताः ।
 मानवाः स्वर्गमिच्छन्ति मोक्षमिच्छन्ति देवताः ॥ २९७ ॥ सत्येन धार्यते पृथ्वी
 सत्येन तपते रविः । सत्येन वायवो वान्ति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २९८ ॥
 हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कण्ठस्य भूषणम् । श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणे किं प्रयोजनम्
 ॥ २९९ ॥ युक्तमुक्तं पुराविद्धिश्रिन्ता मूर्तिः सुदारुणा । न भेषजैर्लङ्घनैर्वा न चान्यैरुप-
 शाम्यति ॥ ३०० ॥ आवासः क्रियतां गाङ्गे पापहारिणि वारिणि । स्तनमध्ये तरुण्या
 वा मनोहारिणि हारिणि ॥ ३०१ ॥ अगाधजलसंचारी न गर्वं याति रोहितः । अङ्कुष्ठो-
 दकमात्रेण शफरी फर्फरायते ॥ ३०२ ॥ सुभाषितरसास्वादः प्रौढस्त्रीसंगमस्तथा । सेवा
 विवेकिनो राज्ञो दुःखनिर्मूलनं त्रयम् ॥ ३०३ ॥ ईर्ष्यां घृणी त्वसंतुष्टः क्रोधनो नित्यश-
 क्तितः । परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥ ३०४ ॥ नवं वस्त्रं नवं छत्रं नव्या
 स्त्री नूतनं गृहम् । सर्वत्र नूतनं शस्तं सेवकान्ने पुरातने ॥ ३०५ ॥ वृद्धस्य वचनं आ-
 ह्यमापत्काले ह्युपस्थिते । सर्वत्रैवं विचारेण नाहारे न च मैथुने ॥ ३०६ ॥ अतिदूरपथ-
 श्रान्ताश्छायां यान्ति च शीतलाम् । शीतलाश्च पुनर्यान्ति का कस्य परिदेवना
 ॥ ३०७ ॥ अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्ठके । स्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञः कार्य-
 ध्वंसो हि मूर्खता ॥ ३०८ ॥ कृतस्य करणं नास्ति मृतस्य मरणं तथा । गतस्य शोचनं
 नास्ति ह्येतद्वेदविदां मतम् ॥ ३०९ ॥ नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि । कुशक-
 ण्टकविद्धोऽपि प्राप्तकालो न जीवति ॥ ३१० ॥ निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात्पतितस्य
 च । तक्षकेनापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति ॥ ३११ ॥ नाक्रपिः कुरुते काव्यं नारुद्रः
 क्रमपाठकः । नादेवांशो ददात्यन्नं नाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ३१२ ॥ कवयः किं न प-
 श्यन्ति किं न भक्षन्ति वायसाः । मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः
 ॥ ३१३ ॥ वह्निज्वालेषु गृहिणी रक्षणीया प्रयत्नतः । वृद्धिस्तयविकाराभ्यां स्वाश्रयक्षेम-
 मिच्छता ॥ ३१४ ॥ ददाति प्रतिगृह्णाति गृह्यमाख्याति पृच्छति । भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्विधं
 प्रीतिलक्षणम् ॥ ३१५ ॥ अस्थिरं जीवितं लोके अस्थिरे धनयौवने । अस्थिराः पुत्रदाराश्च धर्मः
 कीर्तिर्द्वयं स्थिरम् ॥ ३१६ ॥ लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत् । प्राप्ते षोडशवर्षाणि

पुत्रे मित्रवदाचरेत् ॥ ३१७ ॥ गणेशः स्तौति मार्जारं स्ववाहस्याग्निरक्षणे । महानपि प्रसङ्गेन
नीचं सेवितुमिच्छति ॥ ३१८ ॥ श्यामा मन्थरगामिन्यः पीनोन्नतपयोधराः । महिष्यश्च म-
हिष्यश्च सन्ति पुण्यवतां गृहे ॥ ३१९ ॥ पदे पदे च रत्नानि योजने रसकूपिका । भाग्य-
हीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुधरा ॥ ३२० ॥ राजा वेश्या यमो वह्निः प्राघूर्णो बालया-
चकौ । परदुःखं न जानाति ह्यष्टमो ग्रामकण्टकः ॥ ३२१ ॥ क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः ।
संसारबन्धनम् । धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ॥ ३२२ ॥ प्रेम सत्यं तयोरेव
ययोर्योगवियोगयोः । वत्सरा वासरीयन्ति वासरीयन्ति वत्सराः ॥ ३२३ ॥ यावत् कुरुते
जन्तुः संवन्धान्मनसः प्रियान् । तावतोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्खवः ॥ ३२४ ॥
किं धनेन कुबेरस्य सुभाषितगुणेन किम् । वाचस्पतेश्च दीपेन रवेः सिन्धोश्च बिन्दुना
॥ ३२५ ॥ मधुना सिद्धयेन्निम्बं निम्बः किं मधुरायते । जातिस्वभावदोषोऽयं कटु-
कत्वं न मुञ्चति ॥ ३२६ ॥ शक्यते येन केनापि जीवनेनैव जीवितुम् । किंतु कौल-
व्रतोद्भूतप्रसङ्गः परदुःसहः ॥ ३२७ ॥ कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि । अकर्तव्यं
न कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ३२८ ॥ अग्निहोत्रं गृहं क्षेत्रं सखाभार्यासुतं शिशुम् ।
रिक्तपाणिने पश्येत राजानं देवतां गुरुम् ॥ ३२९ ॥ उत्तमं स्वाजितं भुक्तं मध्यमं पितुर-
जितम् । कनिष्ठं भ्रातृवित्तं च स्त्रीवित्तमधमाधमम् ॥ ३३० ॥ अलमस्य कुतो विद्या अवि-
द्यस्य कुतो धनम् । अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम् ॥ ३३१ ॥ अनर्घ्यमपि
माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते । अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः ॥ ३३२ ॥
विप्रार्थेषु धनं क्षीणं स्वदारागतयौवनम् । स्वामिकार्ये हतप्राणमन्ते तिष्ठन्ति माधव
॥ ३३३ ॥ न विश्वसेदमित्रस्य मित्रस्यापि न विश्वसेत् । कदाचित्कुपिते मित्रे सर्वं गुह्यं
प्रकाशयेत् ॥ ३३४ ॥ चापल्यं लोलुपं कोपं मिथ्या पैशुन्यतत्परम् । द्वेषं परगृहे वासं
त्यजेदेतानि बुद्धिमान् ॥ ३३५ ॥ अभ्रच्छाया तृणाग्रिश्च खले प्रीतिः स्थले जलम् ।
वेश्यासक्तिः कुमित्रं च षडेते बुद्धदोषमाः ॥ ३३६ ॥ प्रमदा मदिरा लक्ष्मीर्विज्ञेया
त्रिविधा सुरा । दृष्ट्वैवोन्मादयत्येका पीता चान्यातिसंचयात् ॥ ३३७ ॥ राजपत्नी गुरोः
पत्नी भ्रातृपत्नी तथैव च । पत्नीमाता स्वमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥ ३३८ ॥
अल्पोदकचलत्कुम्भि अल्पक्षीरगवाम्बुधिः । अल्पविद्या महागर्वा कुरूपी बहुचेष्टिकः
॥ ३३९ ॥ पुनर्देहं पुना राज्यं यौवनं न पुनः पुनः । पुनर्दाराः पुनर्वित्तं न शरीरं पुनः ।
पुनः ॥ ३४० ॥ इक्षुदण्डास्तिलाः शूद्राः कामिनी हेम मेदिनी । दधिचन्दनताम्बूलमर्दनं
गुणवर्धनम् ॥ ३४१ ॥ पराधीनं दृथा जन्म परस्त्रीषु दृथा सुखम् । परगृहे दृथा लक्ष्मीर्विद्या
या पुस्तके दृथा ॥ ३४२ ॥ सत्यं जनविरोधाय असत्यं जनरञ्जनम् । विक्रीयते सुरा
स्थाने दधि क्षीरं गृहे गृहे ॥ ३४३ ॥ असंमाने तपोवृद्धिः संमानाच्च तपःक्षयः । पूजया

पुण्यहानिः स्यान्निन्दया सत्रतिर्भवेत् ॥ ३४४ ॥ ध्यानरास्त्रं बकानां च वेश्यानां मोहश-
स्त्रकम् । साधुत्वरास्त्रं मैन्दानां परप्राणार्थहारकम् ॥ ३४५ ॥ कृतेऽभिगम्यते दानं त्रेता-
माहूय दीयते । द्वापरे याचितादानं सेवादानं कलौ युगे ॥ ३४६ ॥ मक्षिका मारुतो योगी
धेनुरग्निर्महानदी । पन्या नावा धनं धान्यं विप्रो रत्नं सदा शुचि ॥ ३४७ ॥ ललितान्तानि
गीतानि प्रसूतान्तं च यौवनम् । विशाखान्तानि मेघानि तक्रान्तं खलु भोजनम् ॥ ३४८ ॥
धातुः परीक्षा दुर्भिक्षे स्त्रीपरीक्षा च निर्धने । युद्धे शूरपरीक्षा च मृत्योरत्यन्तमापदि ॥ ३४९ ॥
अन्यमाश्रयते लक्ष्मीस्त्वन्यमन्यं च मेदिनी । अनन्यगामिनी पुंसां कीर्तिरेका पतिव्रता
॥ ३५० ॥ न कालः खड्गमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित् । कालस्य बलमेतावद्विपरी-
तार्थदर्शनम् ॥ ३५१ ॥ जानन्नपि जनो दैवात्प्रकरोति विगर्हितम् । न कर्म गर्हितं लोके
कस्यचिद्रोचते कृतम् ॥ ३५२ ॥ सद्भावेन जयेन्मित्रं सद्भावेन च बान्धवान् । स्त्रीभृत्या-
न्दानमानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ ३५३ ॥ संतोषस्त्रिषु कर्तव्यः स्वदारे भोजने धने ।
त्रिषु चैव न कर्तव्यो दाने तपसि पाठने ॥ ३५४ ॥ न पुत्रात्परमो लाभो न भार्यायाः परं
सुखम् । न धर्मात्परमं मित्रं नानृतात्पातकं परम् ॥ ३५५ ॥ ज्यायांसमपि शीलेन विहीनं
नैव पूजयेत् । अपि शूद्रं च धर्मज्ञं सद्गुणमभिपूजयेत् ॥ ३५६ ॥ शत्रोरपि गुणा वाच्या
दोषा वाच्या गुरोरपि । सर्वदा सर्वयत्नेन पुत्रे शिष्यवदाचरेत् ॥ ३५७ ॥ सुकुले योज-
येत्कन्यां पुत्रं विद्यासु योजयेत् । व्यसने योजयेच्छत्रुमिष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ३५८ ॥
नक्षत्रभूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः । पृथिवीभूषणं राजा विद्या सर्वस्य भूषणम्
॥ ३५९ ॥ लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः । तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न
तु लालयेत् ॥ ३६० ॥ दूरतः शोभते मूर्खो लम्बशाटपटावृतः । तावच्च शोभते मूर्खो
यावत्किञ्चिन्न भापते ॥ ३६१ ॥ सकृद्दुष्टं च मित्रं यः पुनः संघातुमिच्छति । स मृत्युमुप-
गृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३६२ ॥ जानीयात्प्रेषणे भृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । व्य-
वहारेण मित्राणि भार्या च विभक्तये ॥ ३६३ ॥ न कश्चित्कस्याचिन्मित्रं न कश्चित्कस्य-
चिद्रिपुः । कारणेन हि जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥ ३६४ ॥ हस्ती हस्तसहस्रेण
शतहस्तेन वाजिनः । शृङ्गिणो दशहस्तेन स्थानत्यागेन दुर्जनः ॥ ३६५ ॥ आपदर्थं धनं
रक्षेद्दारान् रक्षेद्दनैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ ३६६ ॥ परदारं परद्रव्यं
परीवादां परस्य च । परीहासं गुरोः स्थाने चापल्यं च विवर्जयेत् ॥ ३६७ ॥ अग्रगल्बस्य या
विद्या कृपणस्य च यद्धनम् । यच्च बाहुबलं भीरोर्व्यर्थमेतत्त्रयं भुवि ॥ ३६८ ॥ शरीरनिर-
पेक्षस्य दक्षस्य व्यवसायिनः । बुद्धिप्रारब्धकार्यस्य नास्ति किञ्चन दुष्करम् ॥ ३६९ ॥
असूयया हतेनैव पूर्वापायोद्यमैरपि । कर्तॄणां गृह्यते संपत्सु ह्यभिर्भिन्नाभिस्तथा ॥ ३७० ॥

अतिदक्षिण्ययुक्तानां शक्तिानां पदे पदे । परापवादभीरूणां दूरतो यान्ति संपदः ॥३७१॥
 आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः । क्षिप्रमाक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसम् ॥
 ॥३७२॥ न स्वरूपस्य कृते भूरि नाशयेन्मतिमान्नरः । एतदेव हि पाण्डित्यं न स्वरूपाद्भूरिना-
 शनम् ॥ ३७३ ॥ अफलानि दुरन्तानि समव्ययफलानि च । अशक्यानि च वस्तूनि नारभेत
 विचक्षणः ॥ ३७४ ॥ किं नु मे स्यादिदं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः । इति संचिन्त्य
 मनसा प्राज्ञः कुर्वीत वा न वा ॥ ३७५ ॥ देहे पातिनि का रक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् ।
 नरः पतितकायोऽपि यशःकायेन जीवति ॥ ३७६ ॥ निमेषमात्रमपि ते वयो गच्छन्न तिष्ठ-
 ति । तस्माद्देहेष्वनित्येषु कीर्तिमेकामुपार्जयेत् ॥ ३७७ ॥ बुधाग्रे न गुणान्ब्रूयात्साधु वेत्ति
 यतः स्वयम् । मूर्खाग्रेऽपि च न ब्रूयाद्बुधप्रोक्तं न वोत्ति सः ॥ ३७८ ॥ यावत्स्वस्थ-
 मिदं देहं यावन्मृत्युश्च दूरतः । तावदात्महितं कुर्यात्प्राणान्ते किं कारिष्यसि ॥ ३७९ ॥
 यः करोति वधोदरकां निःश्रेयसकरीः क्रियाः । ग्लानिदोषच्छिदः स्वच्छाः स मूढः पङ्क-
 यत्पः ॥ ३८० ॥ मूलं दोषस्य हिंसादेरर्थकामौ स्म मा मुषः । तौ हि तत्त्वावबोधस्य दु-
 रुच्छेदावुपपन्नौ ॥ ३८१ ॥ अभिद्वेहेण भूतानामर्जयन्गत्वरीः श्रियः । उदन्वानिव सि-
 न्धूनामापदामेति पात्रताम् ॥ ३८२ ॥ या गम्याः सत्सहायानां यामु खेदो भयं यतः ।
 तासां किं यन्न दुःखाय विपदामिव संपदाम् ॥ ३८३ ॥ दुरासदानरीनुग्रान्धृतेर्विश्वासज-
 न्मनः । भोगान्भोगानिवाहेयानध्यास्यापन्न दुर्लभा ॥ ३८४ ॥ नान्तरज्ञाः श्रियो जातु
 प्रियैरासां न भूयते । आसक्तास्तास्वमी मूढा वामशीला हि जन्तवः ॥ ३८५ ॥ कोऽप-
 वादः स्तुतिपदे यदशिलेषु चञ्चलाः । साधुवृत्तानपि क्षुद्रा विक्षिपन्त्येव संपदः ॥ ३८६ ॥
 कृतवानन्यदेहेषु कर्ता च विधुरं मनः । अप्रियैरिव संयोगो विप्रयोगः प्रियैः सह ॥ ३८७ ॥
 शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमृत्सवैः । विप्रलम्भोऽपि लाभाय सति प्रियसमागमे
 ॥ ३८८ ॥ तदा रम्याण्यरम्याणि प्रियाः शल्यं तदासवः । तदैकाकी सबन्धुः सन्निष्ठेन
 रहितो यदा ॥ ३८९ ॥ युक्तः प्रमाद्यसि हितादपेतः परितप्यसे । यदि नेष्टात्मनः पीडा
 मा सञ्जि भवता जने ॥ ३९० ॥ जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वान्छुद्धीमिव चलाचलाम् । भ-
 वान्मा स्म वधीद्भ्यायं न्यायाधारा हि साधवः ॥ ३९१ ॥ अविज्ञातप्रबन्धस्य वचो वा-
 चस्पतेरिव । व्रजत्यफलतामेव नयद्गृह इवेहितम् ॥ ३९२ ॥ कर्मयत्तं फलं पुंसां बुद्धिः
 कर्मानुसारिणी । तथापि सुधिया भाव्यं गुविचार्यैव कुर्यता ॥ ३९३ ॥ मनसा चिन्तितं
 कर्म वचसा न प्रकाशयेत् । अन्यलासितकार्यस्य यतः भिर्दिनं जायते ॥ ३९४ ॥ कुदेशं
 च कुवृत्तिं च कुभार्यां कुनदीं तथा । कुद्रव्यं च कुभोज्यं च वर्जयेत्तु विचक्षणः ॥ ३९५ ॥
 अस्ति पुत्रो वशे यस्य भृत्यो भार्या तथैव च । अभावे सति संतोषः स्वर्गस्योऽसौ मही-
 तले ॥ ३९६ ॥ माता यस्य गृहे नास्ति भार्या च प्रियवादिनी । अरण्यं तेन गन्तव्यं

यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ३९७ ॥ कोकिलानां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् । विद्या-
रूपं कुरूपणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ ३९८ ॥ अविद्याजीवनं शून्यं दिक्शून्या चेदवा-
न्धवा । पुत्रहीनं गृहं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ३९९ ॥ अदाता वंशदोषेण कर्मदो-
षादरिद्रता । उन्मादो मातृदोषेण पितृदोषेण मूर्खता ॥ ४०० ॥ अतिदर्पे हता लज्जा
अतिमाने च कौरवाः । अतिदाने बलिर्वद्धः 'सर्वमत्यन्तगर्हितम् ॥ ४०१ ॥ वस्त्रहीनस्त्वलं-
कारो घृतहीनं च भोजनम् । स्तनहीना च या नारी विद्याहीनं च जविनम् ॥ ४०२ ॥
पुत्रप्रयोजना दाराः पुत्रः पिण्डप्रयोजनः । हितप्रयोजनं मित्रं धनं सर्वप्रयोजनम् ॥ ४०३ ॥
दुर्लभं प्राकृतं वाक्यं दुर्लभः क्षेमकृतसुतः । दुर्लभा सदृशी भार्या दुर्लभः स्वजनः प्रियः
॥ ४०४ ॥ अशोच्यो निर्धनः प्राज्ञोऽशोच्यः पण्डितबान्धवः । अशोच्या विधवा नारी
पुत्रपौत्रप्रतिष्ठिता ॥ ४०५ ॥ अविद्यः पुरुषः शोच्यः शोच्यं मैथुनमप्रजम् । निराहाराः
प्रजाः शोच्याः शोच्यं राज्यमराजकम् ॥ ४०६ ॥ कुलीनैः सह संपर्कं पण्डितैः सह मि-
त्रताम् । ज्ञातिभिश्च समं मेलं कुर्वाणो न विनश्यति ॥ ४०७ ॥ कष्टा वृत्तिः पराधीना
कष्टो वासो निराश्रयः । निर्धनो व्यवसायश्च सर्वकष्टा दरिद्रता ॥ ४०८ ॥ तस्करस्य
कुतो धर्मो दुर्जनस्य कुतः क्षमा । वेश्यानां च कुतः स्नेहः कुतः सत्यं च कामिनाम्
॥ ४०९ ॥ प्रेषितस्य कुतो मानं कोपनस्य कुतः सुखम् । स्त्रीणां कुतः सतीत्वं च कुतो
मैत्री खलस्य च ॥ ४१० ॥ दुर्बलस्य बलं राजा बालानां रोदनं बलम् । बलं मूर्खस्य
मौनित्वं चौराणामनृतं बलम् ॥ ४११ ॥ यो ध्रुवाणि पारित्यज्य अध्रुवं परिषेवते । ध्रुवा-
णि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च ॥ ४१२ ॥ शुष्कं मांसं स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरुणं
दधि । प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट् ॥ ४१३ ॥ सद्योमांसं नवान्नं च बाला
स्त्री क्षीरभोजनम् । घृतमुष्णोदकं चैव सद्यः प्राणकराणि षट् ॥ ४१४ ॥ सिंहादेकं ब-
कादेकं षट् शुनस्त्रीणि गर्दभात् । वायसात्पञ्च शिक्षेच्च चत्वारि कुक्कुटादपि ॥ ४१५ ॥
प्रभूतमल्पकार्यं वा यो नरः कर्तुमिच्छति । सर्वारम्भेण तत्कुर्यात्सिंहादेकं प्रकीर्तितम् ॥ ४१६ ॥
सर्वेन्द्रियाणि संयम्य बकवत्पतितो जनः । कालदेशोपपन्नानि सर्वकार्याणि साधयेत्
॥ ४१७ ॥ बद्धाशी स्वरूपसंतुष्टः सुनिद्रः शीघ्रचेतनः । प्रभुभक्तश्च शूरश्च ज्ञातव्याः
षट्शुनो गुणाः ॥ ४१८ ॥ अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णं च न विन्दति । ससंतोषस्तथा
नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्दभात् ॥ ४१९ ॥ गूढमैथुनघाष्ट्ये च काले चालयसंग्रहम् । अप्र-
मादमनालस्यं पञ्च शिक्षेत वायसात् ॥ ४२० ॥ युद्धं च प्रातरुत्थानं भोजनं सह बन्धुभिः ।
स्त्रियमापन्नतां रक्षेत्शत्रुः शिक्षेत कुक्कुटात् ॥ ४२१ ॥ कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यव-
सायिनाम् । को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ४२२ ॥ आपदां कथितः प-
न्था इन्द्रियाणामसंयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ ४२३ ॥ न च वि-

द्यासमो बन्धुर्न च व्याधिसमो रिपुः । न चापत्यसमः स्नेहो न च दैवात्परं बलम् ॥ ४२४ ॥ स-
मुद्रावरणा भूमिः प्राकारावरणं गृहम् । नरेन्द्रावरणा देशाश्चरित्रावरणाः स्त्रियः ॥ ४२५ ॥
वृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् । तस्माद्धृतं च बर्हिं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥ ४२६ ॥
आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा । षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥
४२७ ॥ जीर्णमन्नं प्रशंसीयाद्वायां च गतयौवनाम् । रणात्प्रत्यागतं शूरं सस्यं च गृह-
मागतम् ॥ ४२८ ॥ असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टाश्च महीभुजः । सलज्जा गणिका नष्टा
निलज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥ ४२९ ॥ अवंशपतितो राजा मूर्खपुत्रश्च पण्डितः । अधनेन धनं
प्राप्य तृणवन्मन्यते जगत् ॥ ४३० ॥ पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगतं धनम् । कार्य-
काले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ॥ ४३१ ॥ पादपानां भयं वातात्पद्मानां शिशि-
राङ्गयम् । पर्वतानां भयं वज्रात्साधूनां दुर्जनाङ्गयम् ॥ ४३२ ॥ यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या
वापि परप्रिया । पुत्रस्य विनयो नास्ति मृत्युरेव न संशयः ॥ ४३३ ॥ असंभाव्यं न
वक्तव्यं प्रत्यक्षमपि दृश्यते । शिला तरति पानीयं गीतं गायति वानरः ॥ ४३४ ॥ सु-
भिक्षं कृषके नित्यं नित्यं सुखमरोगिणि । भार्या भर्तुः प्रिया यस्य तस्य नित्योत्सवं गृहम्
॥ ४३५ ॥ हेल्ला स्यात्कार्यनाशाय बुद्धिनाशाय निर्धनम् । याचना माननाशाय कुलना-
शाय भोजनम् ॥ ४३६ ॥ प्रथमे नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं धनम् । तृतीये नार्जितं
पुण्यं चतुर्थे किं करिष्यति ॥ ४३७ ॥ नदीकूले च ये वृक्षाः परहस्तगतं धनम् । कार्यं
स्त्रीगोचरं यत्स्यात्सर्वं तद्विफलं भवेत् ॥ ४३८ ॥ कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री चेष्टका-
लयम् । शीतकाले भवेदुष्णं ग्रीष्मकाले च शीतलम् ॥ ४३९ ॥ विषं चङ्क्रमणं रात्रौ
विषं राज्ञोऽनुकूलता । विषं स्त्रियोऽप्यन्यद्दुःखं व्याधिरवीक्षितः ॥ ४४० ॥ दुरधीता
विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् । विषं गोष्ठी दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ४४१ ॥
प्रदोषे निहतः पन्थाः पातिता निहताः स्त्रियः । अल्पबीजं हतं क्षेत्रं भृत्यदोषाद्धतः प्रभुः
॥ ४४२ ॥ हतमश्रोत्रियं श्राद्धं हतो यज्ञस्त्वदक्षिणः । हता रूपवती बन्ध्या हतं सैन्य-
मनायकम् ॥ ४४३ ॥ किं करिष्यन्ति वक्तारः श्रोता यत्र न विद्यते । नग्नक्षपणके देशे
रजकः किं करिष्यति ॥ ४४४ ॥ अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् । गृहीत इव
केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ४४५ ॥ आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ।
पश्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ ४४६ ॥ यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न त-
दन्यथा । इति चिन्ताविषमोऽयमगदः किं न पीयते ॥ ४४७ ॥ नाद्रव्ये निहिता का-
चित्क्रिया फलवती भवेत् । न व्यापारशतेनापि शुकवत्पाठ्यते वकः ॥ ४४८ ॥ शोक-
स्थानसहस्राणि भयस्थानरातानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ४४९ ॥
उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं, ऋङ्गयमुपस्थितम् । मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपत्तिष्यति

॥ ४५० ॥ अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा । यत्रास्ते विषसंसर्गोऽमृतं तदपि
 मृत्यवे ॥ ४५१ ॥ न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति । संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति
 पश्यति ॥ ४५२ ॥ गतानुगतिको लोकः कुट्टिनीमुपदेशिनीम् । प्रमाणयति नो धर्मे यथा
 गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ४५३ ॥ प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन
 भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ४५४ ॥ प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
 आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ ४५५ ॥ अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव
 क्रिया । दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ ४५६ ॥ शङ्काभिः सर्वमाक्रान्त-
 मन्नं पानं च भूतले । प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ ४५७ ॥ सुमहा-
 न्त्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः । छेत्तारः संशयानां च क्लिश्यन्ते लोभमोहिताः
 ॥ ४५८ ॥ षड्दोषाः पुरुषेणैव हातव्या भूतिमिच्छता । निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं
 दीर्घसूत्रता ॥ ४५९ ॥ माता मित्रं पिता चेति स्वभावात्रितयं हितम् । कार्यकारणतश्चान्ये
 भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ४६० ॥ जातिमात्रेण किं कश्चिद्व्यन्यते पूज्यते क्वचित् । व्यवहारं
 परिज्ञाय बध्यः पूज्योऽथवा भवेत् ॥ ४६१ ॥ तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता ।
 एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ४६२ ॥ आपत्सु मित्रं जानीया-
 द्युद्धे शूरमृणे शुचिम् । भार्या क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ४६३ ॥ सु-
 हृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् । विपत्संनिहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः
 ॥ ४६४ ॥ अपराधो न मेऽस्तीति नैतद्विश्वासकारणम् । विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुण-
 वतामपि ॥ ४६५ ॥ दीपनिर्वाणगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुंधतीम् । न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति
 न पश्यन्ति गतायुषः ॥ ४६६ ॥ मार्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा । विश्वासात्प्र-
 भवन्त्येते विश्वासस्तत्र नो हितः ॥ ४६७ ॥ यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव
 तत् । नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ४६८ ॥ द्रवत्वात्सर्वलोहानां नि-
 मित्तान्मृगपक्षिणाम् । भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां संगतं दर्शनात्सताम् ॥ ४६९ ॥ पटुत्वं स-
 त्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते । अस्तब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ ४७० ॥ लो-
 कयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र संस्थि-
 तम् ॥ ४७१ ॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च । मूर्खस्य च दिशः शून्याः स-
 र्वशून्या दरिद्रता ॥ ४७२ ॥ परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः । अपरिच्छेद-
 कर्तृणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ ४७३ ॥ पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् ।
 विचार्य खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्वृतिः ॥ ४७४ ॥ जलमग्निर्विषं शस्त्रं क्षुद्राद्याधिः पतनं
 गिरेः । निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणान्विमुञ्चति ॥ ४७५ ॥ नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं
 नेच्छन्ति शोषितुम् । आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥ ४७६ ॥ सुखमाप-

तितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा । चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥४७७॥ वृत्त्यर्थं
 नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता । गर्भादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥४७८॥
 येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितौकृताः । मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति
 ॥ ४७९ ॥ धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं
 वरम् ॥ ४८० ॥ जन्मानि क्लेशबहुले किं नु दुःखमतः परम् । इच्छासंपद्यतो नास्ति य-
 चेच्छा न निवर्तते ॥ ४८१ ॥ यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्तते । प्राप्त एवार्थतः
 सोऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्तते ॥ ४८२ ॥ अम्भांसि जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् ।
 स्वभूमिः श्वापदादीनां राज्ञां मन्त्री परं बलम् ॥ ४८३ ॥ कायः संनिहितापायः संपदः
 पदमापदाम् । समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भङ्गुरम् ॥ ४८४ ॥ अधोऽधः पश्यतः
 कस्य महिमा नोपचीयते । उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ४८५ ॥ अलब्धं चैव
 लिप्सेत लब्धं रक्षेदवेक्षया । रक्षितं वर्धयेत्सम्यग्दृढं तीर्थेषु निक्षिपेत् ॥ ४८६ ॥ शीत-
 वातातपक्लेशान्सहन्ते यान्पराश्रिताः । तदंशेनापि मेधावी तपस्त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥४८७॥
 एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता । ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः
 ॥ ४८८ ॥ आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मसेवने । पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्र-
 तिहस्तकाः ॥ ४८९ ॥ पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण हुताशनम् । स्वामिनं सर्वभावेन परलो-
 कममायया ॥ ४९० ॥ पञ्चभिर्याति दासत्वं पुराणैः कोऽपि मानवः । कोऽपि लसैः कृती
 कोऽपि लसैरपि न लभ्यते ॥ ४९१ ॥ वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् । नारी-
 पुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ४९२ ॥ आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा ।
 निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ४९३ ॥ प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं
 प्रियम् । आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पण्डितः ॥ ४९४ ॥ अनाहृतो विशेषस्तु
 अष्टष्टो बहु भाषते । आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः ॥ ४९५ ॥ किमप्यस्ति
 स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् । यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ॥ ४९६ ॥ यस्य
 यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरम् । अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥४९७॥
 दोषभीतेरनारम्भस्तत्कारुषलक्षणम् । कैरजीर्णभयाद्भ्रातर्भोजनं परिहीयते ॥ ४९८ ॥
 स्थान एव नियोज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च । न हि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते
 ॥ ४९९ ॥ मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः । न हि दोषो मणेरस्ति किंतु साधो-
 रविज्ञता ॥ ५०० ॥ बालादपि गृहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः । रवेरविषये किं न प्रदी-
 पस्य प्रकाशनम् ॥ ५०१ ॥ बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः । आपाक्षिकष-
 पाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥ ५०२ ॥ आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां ब्राह्मणानामनादरः ।
 पृथक्शस्या च नारीणामशस्त्रविहितो वधः ॥ ५०३ ॥ आपद्युन्मार्गमने कार्यकालात्य-

येषु च । कल्याणवचनं ब्रूयादष्टोऽपि हितो नरः ॥ ५०४ ॥ कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः
 प्रियः प्रिय एव सः । अनेकदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥ ५०५ ॥ अभिया-
 ण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः । दग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य वल्लवानादरः ॥ ५०६ ॥
 अभियस्यापि वश्यस्य परिणामः सुखावहः । वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः
 ॥ ५०७ ॥ न परस्यापराधेन परेषां दण्डमाचरेत् । आत्मनावगतं कृत्वा बध्नीयात्पूजयेच्च
 वा ॥ ५०८ ॥ गुणदोषावनिश्चित्य विविधं ग्रहनिग्रहे । स्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात्स-
 र्पमुखे करः ॥ ५०९ ॥ पगभवं परिच्छेत्तुं योग्यायोग्यं न वेत्ति यः । अस्तीह यस्य वि-
 ज्ञानं स कृच्छ्रेऽपि न भीदति ॥ ५१० ॥ द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं बलम् । तयो-
 र्विबादो मन्त्रव्यां नैतन्माधमयोः क्वचित् ॥ ५११ ॥ बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभि-
 भयास्पदम् । निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम् ॥ ५१२ ॥ बन्धुः को नाम
 दुष्टानां कृप्येत्को नातियाचितः । को न तृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पण्डितः ॥ ५१३ ॥
 धर्मार्थकामनस्तज्ञो नैकान्तकरुणो भवेत् । न हि हस्तस्थमप्यन्नं क्षमावान्भक्षितुं क्षमः
 ॥ ५१४ ॥ क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् । अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव
 दूषणम् ॥ ५१५ ॥ मेवित्व्यो महादृष्टः फलच्छायासमन्वितः । यदि दैवात्फलं नास्ति
 छाया केन निवार्यते ॥ ५१६ ॥ हीनमेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः । पयोऽपि
 शीण्डिकीहस्ते वारुणोत्थमिधीयते ॥ ५१७ ॥ महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः ।
 आधाराधेयभावेन गजेन्द्र इव दर्पणं ॥ ५१८ ॥ वैद्यानामातुरः श्रेयान्वयसनीशो वियो-
 गिनाम् । विदुषां जीवनं मूर्खः सद्यो जीवनं सताम् ॥ ५१९ ॥ तावद्गयाद्धि भेतव्यं याव-
 द्भयमनागतम् । आगतं तु भयं वीक्ष्य प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ५२० ॥ सुपूरा स्यात्कुन-
 दिका सुपुगे मुषिकाञ्जलिः । सुमंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुप्यति ॥ ५२१ ॥
 अभ्रमा भिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरशितः । पैशुन्याद्विद्यते स्नेहो वाचा भिद्यते का-
 तरः ॥ ५२२ ॥ अन्यप्रतापमासाद्य यो दृढत्वं न गच्छति । जनुजाभरणस्येव रूपेणापि
 हि तस्य हिम् ॥ ५२३ ॥ भये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् । कृत्यं न कुरुते
 वेगात् स संतापमाप्नुयात् ॥ ५२४ ॥ न वयन्ते हाविश्वस्ता बलिभिर्दुर्बला अपि । विश्व-
 स्तास्त्वेव वध्यन्ते बलिनो दुर्बलैरपि ॥ ५२५ ॥ महामतिरापि प्राज्ञो न विश्वासं ब्रज-
 द्विषौ । विश्वासाब्धिदशेन्द्रेण दितेर्गर्भो विदारितः ॥ ५२६ ॥ न तच्छस्त्रैर्न नागेन्द्रैर्न ह-
 र्यैर्न पदातिभिः । कार्यं संसिद्धिमभ्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ ५२७ ॥ मन्त्रिणां
 भिन्नसंचाने भिषजां सानिपातिके । कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा स्वस्थे को वा न पण्डितः
 ॥ ५२८ ॥ अमृतं शिशोरे बहिरमृतं प्रियदर्शनम् । अमृतं राजसमानममृतं क्षीरभोजनम्
 ॥ ५२९ ॥ सर्पाणां च खलानां च परद्रव्यापहारिणाम् । अभिप्राया न सिध्यन्ति तेनेदं

वर्तते जगत् ॥ ५३० ॥ नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात्स्फुटवक्ता न वक्त्रकः । निःस्पृहो नाधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रियः ॥ ५३१ ॥ औषधार्थमुमन्त्राणां बुद्धेश्चैव महात्मनाम् । असाध्यं नास्ति लोकेऽत्र यद्ब्रह्माण्डस्य मध्यगम् ॥ ५३२ ॥ न यस्य चोष्टितं विद्यान्नु कुलं न पराक्रमम् । न तस्य विश्वसेत्प्राज्ञो यदीच्छेच्छिल्यमात्मनः ॥ ५३३ ॥ नष्टं मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्ति पण्डिताः । पण्डितानां च मूर्खाणां विशेषोऽयं यतः स्मृतः ॥ ५३४ ॥ अशोच्यानीह भूतानि यो मूढस्तानि शोचति । स दुःखे लभते दुःखं द्वावनर्थो निषेवते ॥ ५३५ ॥ स मुहृद्व्यसने यः स्यात्स पुत्रो यस्तु भक्तिमान् । स भृत्यो यो विधेयज्ञः सा भार्या यत्र निर्दयः ॥ ५३६ ॥ यत्र देशऽथवा स्थाने भोगान्भुक्त्वा स्ववीर्यतः । तस्मिन्निववहीनो यो वसेत्स पुरुषधमः ॥ ५३७ ॥ येनाहंकारयुक्तेन चिरं विलसितं पुरा । दीनं वदति तत्रैव यः परेषां स निन्दितः ॥ ५३८ ॥ मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्या निर्धनानां महाधनाः । व्रतिनः पापशीलानामसतीनां कुलस्त्रियः ॥ ५३९ ॥ मित्रद्रोही कृतघ्नश्च तथा विश्वासघातकः । ते नरा नरकं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ५४० ॥ जिह्वालौल्यप्रसक्तानां जलमध्यनिवासिनाम् । अचिन्तितो वधोऽज्ञानां मीनानामिव जायते ॥ ५४१ ॥ कृतान्तपाशबद्धानां दैवोपहतचेतसाम् । बुद्धयः कुब्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ ५४२ ॥ व्यसनेष्वेव सर्वेषु यस्य बुद्धिर्न हीयते । स तेषां पारमभ्येति तत्प्रभावादसंशयम् ॥ ५४३ ॥ मित्रवान्साधयत्यर्थान्द्रुःसाध्यानपि वै यतः । तस्मान्मित्राणि कुर्वीत समानान्येव चात्मनः ॥ ५४४ ॥ अपि संपूर्णतायुक्तैः कर्तव्याः सुहृदो बुधैः । नदीशः परिपूर्णोऽपि चन्द्रोदयमपेक्षते ॥ ५४५ ॥ यो मित्रं कुरुते मूढ आत्मनोऽसदृशं कुधीः । हीनं वाप्यधिकं वापि हास्यतां यात्यसौ जनः ॥ ५४६ ॥ कारणान्मित्रनां याति कारणाद्याति शत्रुताम् । तस्मान्मित्रत्वमेवात्र योज्यं वैरं न धीमता ॥ ५४७ ॥ उपकाराच्च लोकानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् । भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां मंत्री स्याद्दर्शनात्सताम् ॥ ५४८ ॥ ददाति प्रतिगृह्णाति गृह्यमाख्याति पृच्छति । भुङ्क्ते भोजयते चैव पट्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥ ५४९ ॥ यस्य न ज्ञायते वीर्यं न कुलं न विचेष्टितम् । न तेन संगतिं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ ५५० ॥ शनैः शनैश्च भोक्तव्यं स्वयं वित्तमुपार्जितम् । रसायनमिव प्राज्ञैर्हेलथा न कदाचन ॥ ५५१ ॥ मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं मैथुनमप्रजम् । मृतमश्रोत्रियं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ५५२ ॥ गुरोः मुतां मित्रभार्या रत्नमिसेवकगेहिनीम् । यो गच्छति पुमांल्लोके तमाहुर्ब्रह्मघातिनम् ॥ ५५३ ॥ अयशः प्राप्यते येन येन चापगतिर्भवेत् । स्वर्गाच्च भ्रश्यते येन तत्कर्म न समाचरेत् ॥ ५५४ ॥ यः स्तोकेनापि संतोषं कुरुते मन्दधीर्जनः । तस्य भाग्यविहीनस्य दत्ता श्रीरपि माज्यते ॥ ५५५ ॥ कृतनिश्चयिनो वन्द्यास्तुङ्गिमा नोपभुज्यते । चातकः को वराकोऽयं यस्येन्द्रो वारिवाहकः ॥ ५५६ ॥ तावत्स्यात्सर्वकृत्येषु

पुरुषोऽत्र स्वयं प्रभुः । स्त्रीवाक्याङ्कुशविक्षुण्णो यावन्नो ध्रियते बलात् ॥ ११७ ॥ अकृत्यं
मन्यते कृत्यमगम्यं मन्यते सुगम् । अभक्ष्यं मन्यते भक्ष्यं स्त्रीवाक्यप्रेरितो नरः ॥ ११८ ॥
अग्निहोत्रफला वेदाः शलिवृत्तफलं श्रुतम् । रतिपुत्रफला दारा दत्तभुक्तफलं धनम्
॥ ११९ ॥ आपन्नाशाय विबुधैः कर्तव्याः सुहृदोऽमलाः । न तरत्यापदं कश्चिद्योऽत्र मि-
त्रविवाजिनः ॥ १२० ॥ व्यसनं प्राप्य यो मोहात्केवलं परिदेवयेत् । क्रन्दनं वर्षयत्येव
तस्यान्नं नाधिगच्छति ॥ १२१ ॥ केवलं व्यसनस्योक्तं भेषजं नयपण्डितैः । तस्योच्छेदस-
मारम्भो विषादपरिवर्जनम् ॥ १२२ ॥ नदीनां च कुलानां च मुनीनां च महात्मनाम् ।
परीक्षा न प्रकृतव्या स्त्रीणां दुश्चरितस्य च ॥ १२३ ॥ सद्भिः संबोध्यमानोऽपि दुरात्मा
पापपौरुषः । पृथ्यमाण इवाङ्गारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥ १२४ ॥ जनिता चोर्पनेता च
यश्च विद्यां प्रयच्छति । अन्नदाता भयत्राता पथैते पितरः स्मृताः ॥ १२५ ॥ वरं वरयते
कन्या माता वित्तं पिता श्रुतम् । बान्धवाः कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जनाः ॥ १२६ ॥
यः पट्ना कुरुते कार्यं प्रष्टव्यान्स्वान्हितान्गुरून् । न तस्य जायते विघ्नः कस्मिंश्चिदपि क-
र्मणि ॥ १२७ ॥ कलहान्तानि हर्म्याणि कुवाक्यान्तं च सौहृदम् । कुराजान्तानि राष्ट्राणि
कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥ १२८ ॥ कृते प्रतिकृतिं कुर्याद्विसितं प्रतिहिंसितम् । न तत्र
दोषं पश्यामि दुष्टे दुष्टं समाचरेत् ॥ १२९ ॥ सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसहाश्च ये ।
सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १३० ॥ योऽस्ति यस्य यदा मांसमुभयोः प-
श्यतान्तरम् । एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ १३१ ॥ मर्तव्यमिति यदुःखं
पुरुषस्योपजायते । शक्यते नानुमानेन परेण परिवर्णितुम् ॥ १३२ ॥ स्वच्छन्दवनजातेन
शंकेनापि प्रप्यते । अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं महत् ॥ १३३ ॥ विद्यया वि-
नयाषासिः सा चेदविनयावहा । किं कुर्मः कं प्रति द्रूमो गैरदायां स्वमातरि ॥ १३४ ॥
वीणेव श्रोत्रहीनस्य लोल्लाक्षीव विचक्षुषः । व्यसोः कुसुममालेव विद्या स्तब्धस्य निष्फला
॥ १३५ ॥ वेधा द्वेषा भ्रमं चक्रे कान्तासु कनकेषु च । तासु तेष्वप्यनासक्तः साक्षा-
द्भगो नराकृतिः ॥ १३६ ॥ द्विः शरं नाभिसंधत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान् । द्विर्ददाति न
चाग्निभ्यो रामो द्विर्नैव आपते ॥ १३७ ॥ केतकीकुसुमं भृङ्गः खण्ड्यमानोऽपि सेवते ।
दोषाः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहतचेतसाम् ॥ १३८ ॥ मुनेरपि वनस्थस्य स्वानि कर्माणि
कुर्वतः । तत्रापि संभवन्त्येते मित्रोदासीनशत्रवः ॥ १३९ ॥ पथैतानि विलिख्यन्ते गर्भ-
स्थस्यैव देहिनः । आयुः कर्म च विद्या च वित्तं निधनमेव च ॥ १४० ॥ नास्ति सत्यं
द्युतकारे न शौचं वृषलीपतौ । मद्यपे सौहृदं नास्ति धूर्तेषु त्रितयं नहि ॥ १४१ ॥ कि-

१ उत्पन्नः. २ उपनयनकर्ता. ३ विषदायिन्याम्. ४ चञ्चलाक्षी. मृगनयनेति यावत्. ५ अन्धस्य.
६ प्रागरहितस्य. भेदस्येति यावत्.

मप्यसाध्यं महतां सिद्धिमेति लघीयसा । प्रदीपो भूमिगेहान्तर्ध्वान्तं हन्ति न भानुमान् ॥ ५८२ ॥ किंशणस्य कुतो विद्या किंशणस्य कुतो धनम् । किंशणस्य कुतो भार्या भुं-
 कणस्य कुतो यशः ॥ ५८३ ॥ सर्वसहा ये ऋजवः प्रतिज्ञानार्थपालकाः । परोपकारिणः
 सेव्या निर्धना अपि ते जनाः ॥ ५८४ ॥ शरणागतरक्षार्थं स्त्रीगोद्विजहिताय च । स्वा-
 म्यर्थं यस्यजेत्प्राणांस्तस्य लोकाः सनातनाः ॥ ५८५ ॥ कृतघ्नस्य शिशुघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य
 पिशुनस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां निःकृतिं नैव शुश्रुमः ॥ ५८६ ॥ जिता धनवता दारा
 वस्त्रशास्त्रजिता सभा । जितं लक्षिभिर्दारिद्र्यं गोभिरभ्यागतो जितः ॥ ५८७ ॥ परं पलि-
 तकायेव कर्तव्यः श्रुतसंग्रहः । न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति बहुश्रुताः ॥ ५८८ ॥
 विश्वासप्रतिपन्नानां वचने का विदग्धता । अङ्गमारुह्य सुप्तानां हन्तुः किं नाम पौरुषम् ॥ ५८९ ॥
 नाजारजः पितृद्वेषी नाजारा भर्तृवैरिणी । नालम्पटोऽधिकारी स्यान्नाकामी म-
 ण्डनप्रियः ॥ ५९० ॥ अचला कमला कस्य कस्य मित्रं महीपतिः । शरीरं च स्थिरं
 कस्य कस्य वश्या वराङ्गना ॥ ५९१ ॥ गर्दभः पटभो दासी ग्रामण्यः पशवः स्त्रियः ।
 दण्डेनाक्रम्य भुञ्जीयान्न ते संमानभाजनम् ॥ ५९२ ॥ बहुभिर्न विरोद्धव्यं दुर्जनैः स्वजनै-
 रपि । स्फुरन्तमपि नागेन्द्रं भक्षयन्ति पिपीलिकाः ॥ ५९३ ॥ क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीना-
 मपराधो मनीषिणा । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषे कचित् ॥ ५९४ ॥ राजा पश्यति
 कर्णाभ्यां युक्त्या पश्यन्ति पाण्डिताः । पशुः पश्यति गन्धेन भूतैः पश्यन्ति बर्बराः ॥ ५९५ ॥
 प्रत्यूहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल । अतिशीतलमप्यम्भः किं भिनत्ति न भूभृतः ॥ ५९६ ॥
 अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति । स तत्र निधनं याति कीलोत्पाटीव
 वानरः ॥ ५९७ ॥ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हताश्चाज्ञानिनो नराः । हतं चानायकं सैन्यम-
 भर्तारो हताः स्त्रियः ॥ ५९८ ॥ कन्या निष्कासिता श्रेष्ठा वधूः श्रेष्ठा प्रवेशिता ।
 अन्नं संगृहितं श्रेष्ठं धर्मः श्रेष्ठो दिने दिने ॥ ५९९ ॥ सत्यं सत्यं मुनेर्वाक्यं नादत्तमुप-
 तिष्ठते । अम्बुभिः पूरिता पृथ्वी चातकस्य मरुस्थली ॥ ६०० ॥ न स्वप्नेन जयेन्निद्रां
 न कामेन स्त्रियं जयेत् । नेन्धनेन जयेद्बद्धिं न पानेन सुरां जयेत् ॥ ६०१ ॥ तद्गृहं यत्र
 वसतिस्तद्गोच्यं येन जीवति । तन्मुक्तये तदेवोक्तं ज्ञानमज्ञानमन्यथा ॥ ६०२ ॥ पिता
 रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ६०३ ॥
 पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् । स्वप्नमन्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् ॥ ६०४ ॥
 क्वचित्कार्यबलान्नीचोऽप्यलं भवति नो महान् । कंसस्यैव हि राज्ञोऽपि दर्पणः कनकस्य
 न ॥ ६०५ ॥ हन्तुमेषोऽपसरति मृगेन्द्रः संकुचत्यपि । बुद्धिमन्तः सहन्ते च निधाय हृदि
 किंचन ॥ ६०६ ॥ यदपश्यवतामायुर्यदनीतिमतां श्रियः । तदेतत्काकतालीयं तदेतच्च धु-
 णाक्षरम् ॥ ६०७ ॥ वस्त्रं गां च बहुक्षीरां जलपात्रमुपानहौ । औषधं बीजमाहारं संस्त्री-

जीत यथामुपात् ॥ ६०८ ॥ रागे द्वेषे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि । अप्रिये चैव क-
 र्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥ ६०९ ॥ बन्धूनां सुहृदां चैव भृत्यानां स्त्रीजनस्य च । अव्य-
 क्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रशस्यते ॥ ६१० ॥ चिरेण मित्रं संधीयाच्चिरेण न कृतं त्यजेत् । चि-
 रेण विहितं मित्रं चिरं वा रणमर्हति ॥ ६११ ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येषां
 हृदिस्थो भगवान्मङ्गलायतनो हरिः ॥ ६१२ ॥ धनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणभृतां
 सदा । वृद्धस्य तरुणी भार्या प्राणभ्योऽपि गरीयसी ॥ ६१३ ॥ चित्रास्वातिगता वर्षाः प्र-
 मृता गनयौवना । प्रवासी गतसौख्यश्च याचना गतगौरवा ॥ ६१४ ॥ अज्ञानिकर्मकर्तृत्व-
 मभिधाराविलोडनम् । पञ्चाननपरिष्वङ्गो व्यालीवदनचुम्बनम् ॥ ६१५ ॥ शास्त्रामृगस्य शा-
 खायाः शाखां गन्तुं पराक्रमः । उल्लङ्घितो यदम्भोधिः प्रभवः प्राभवो हि सः ॥ ६१६ ॥
 राः पृथग्यं च कलत्राणि पुत्रोत्पत्तिर्निधिस्तथा । मुकृतादपि लभ्यन्ते नैव पार्थ पराक्रमात् ॥
 ६१७ ॥ धर्महान्यर्जितं वित्तंऽनुभवन्ति सुखं परम् । स्वयं पापस्य पात्रं स्यात्सिंहो गजव-
 धादिव ॥ ६१८ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । तथा वेदं विना विप्रस्त्र-
 यन्ते नामधारकाः ॥ ६१९ ॥ वरं कृतध्वस्तगुणादत्यन्तमगुणः पुमान् । प्रकृत्या ह्यगुणः
 श्रेयान्नालङ्कारच्युतोपलः ॥ ६२० ॥ दूरस्थोऽपि समीपस्थो यो यस्य हृदि वर्तते । यो यस्य
 हृदये नास्ति समीपस्थोऽपि दूरतः ॥ ६२१ ॥ मद्यपाः किं न जानन्ति किं न भक्षन्ति
 वायमाः । कवयः किं न पश्यन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥ ६२२ ॥ अशक्तः सततं साधुः
 कुरुपा च पतिव्रता । व्याधितो देवभक्तश्च निर्धना ब्रह्मचारिणः ॥ ६२३ ॥ तावन्महत्त्वं
 पाण्डित्यं कुलीनत्वं विवेकिता । यावज्ज्वलति नाङ्गेषु स्वतः पक्षेषु पावकः ॥ ६२४ ॥ वा-
 हितं चाश्वबाणिज्यं राजसेवा तपोवनम् । धीराश्चत्वारि कुर्वन्ति कृषिं कुर्वन्ति कातराः ॥
 ६२५ ॥ न देवो विद्यते काष्ठे न पापाणे न मृगमे । भावेषु विद्यते देवस्तस्माद्भावा
 हि कारणम् ॥ ६२६ ॥ अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दशवर्षाणि तिष्ठति । प्राप्ते चैकादशे वर्षे
 समूलं च विनश्यति ॥ ६२७ ॥ तृप्त्यर्थं भोजनं येषां संतानार्थं च मैथुनम् । वाक्सत्यवच-
 नार्थाय दुर्गाप्यतितरन्ति ते ॥ ६२८ ॥ नित्यं क्रोधाच्छिष्यं रक्षेत्तपो रक्षेच्च मत्सरात् ।
 विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ ६२९ ॥ क्षमातुल्यं तपो नास्ति न संतोषा-
 त्परं सुखम् । न च तृष्णापरो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ ६३० ॥ दानेन भोगी भवति
 मेधावी वृद्धसेवया । अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ६३१ ॥ यच्छक्यं अ-
 मित्रं प्राप्तं अस्ते परिणमेच्च यत् । हितं च परिणामे स्यात्तत्कार्यं भूतिमिच्छता ॥ ६३२ ॥
 बुद्धौ कलुषिभुतायां विकारे प्रत्युपस्थिते । अनयोर्नयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति ॥ ६३३ ॥
 यदैव भर्ता जानीयान्मन्त्रमूलपरां स्त्रियम् । उद्विजेत तद्देवास्याः सर्पाद्वेश्मगतादिव ॥ ६३४ ॥
 न क्रोधाद्यातुधानस्य भीमामिच्छेद्विधेयताम् । निपीतभ्रातृरुधिरः प्राप निन्दां वृकोदरः

॥ ६३५ ॥ न लोकायत्तवादेन नास्तिकः स्याददैवतः । हरिर्हिरण्यकशिपुं जघान स्तम्भ-
निर्मतः ॥ ६३६ ॥ संदेहो वैष्णवे मार्गे न कार्योऽन्यैः कुदर्शनैः । रामप्रभावमद्यापि प-
योऽनौ पश्य सेतुना ॥ ६३७ ॥ गौर्गौः कामदुषा सम्यक्प्रयुक्ता स्मर्यते बुधैः । दुःप्रयुक्ता
पुनर्गोलं प्रयोक्तुः सैव शंसति ॥ ६३८ ॥ कृतेऽन्यस्यासतोऽप्यार्यो गुणान्दोषांस्तु दुर्ज-
नः । तुल्येऽप्यसत्त्वे तत्रैको गच्छत्यूर्ध्वमघोऽपरः ॥ ६३९ ॥ दीधीङ्बेवीङ्समः कश्चिद्गुण-
वृद्धयोरभाजनम् । किंप्रत्ययनिभः कश्चिद्यत्र संनिहितो न ते ॥ ६४० ॥ न जातु कामः
कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ ६४१ ॥ नाष्टष्टः
कस्यचिद्भूयान्न चान्यायेन पृच्छतः । जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लीक आचरेत् ॥ ६४२ ॥
धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा । तत्र विद्या न वक्तव्या शुभं बीजमिवोषरे
॥ ६४३ ॥ विद्ययैव समं कामं मर्त्यव्यं ब्रह्मवादिना । आपद्यपि हि घोरायां न त्वेमाभ-
रणे वपेत् ॥ ६४४ ॥ सावित्रीमात्रसारोऽपि वरं विप्रः सुयन्त्रितः । नायन्त्रितश्चतुर्वेदः
सर्वांशी सर्वविक्रयी ॥ ६४५ ॥ न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः । ऋषयश्चक्रिरे
धर्मं योऽनुचानः स नो महान् ॥ ६४६ ॥ नारुतुदः स्यादार्तोऽपि न परद्रोहकर्मभिः ।
यथास्योद्विजते वाचा नालोक्यां तामुदीरयेत् ॥ ६४७ ॥ यथा खनन्खनित्रेण नरो वार्यधिग-
च्छति । तथा गुरुगतां विद्यां शुश्रूषरधिगच्छति ॥ ६४८ ॥ यं मातापितरौ क्लेशं सहेते संभवे
नृणाम् । न तस्य निवृत्तिः शक्या कर्तुं वर्षातैरपि ॥ ६४९ ॥ तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्य-
स्य च सर्वदा । तेषु हि त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ ६५० ॥ श्रद्धधानः शुभां
विद्यामाददीतावरादपि । अन्त्यादपि परं धर्मं स्वीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ६५१ ॥ विषादप्य-
मृतं ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम् । अमित्रादपि सद्गुणमध्यादपि काञ्चनम् ॥ ६५२ ॥ य-
द्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् । यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः ॥ ६५३ ॥
यत्कर्म कुर्वतोऽस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः । तत्प्रयत्नेन कुर्वति विपरीतं तु वर्जयेत्
॥ ६५४ ॥ न द्रव्याणामविज्ञाय विधिं धर्म्यं प्रतिग्रहेत् । प्रातः प्रतिग्रहं कुर्यादवसीदन्नपि
क्षुधा ॥ ६५५ ॥ सर्वेषामेव शौचानामन्तः शौचं परं स्मृतम् । योऽन्तः शुचिर्हि स शुचिर्न
मृद्गारिशुचिः शुचिः ॥ ६५६ ॥ नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति सत्यसमं तपः । नास्ति
रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥ ६५७ ॥ न देवसेवया याति कर्मबन्धः परिक्ष-
यम् । जघास घासमेवांसौ बलीवर्दः कपर्दिनः ॥ ६५८ ॥ न स्वातव्यं न गन्तव्यं क्षणम-
प्यधमैः सह । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते मंदिरां मन्यते जनः ॥ ६५९ ॥ न गुणाः क्वापि
पूज्यन्ते सत्स्वीकारो हि गौरवम् । पीनिमागुणमाम्येऽपि हरिद्रास्वर्णयोरिव ॥ ६६० ॥
अकिंचिदपि कुर्वाणः सौख्ये दुःखान्यपोहति । तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो

जनः ॥ ६६१ ॥ अगुण्णात्मघृतादन्नादच्छिद्राच्चैव वाससः । अपरप्रेम्यभावाच्च भूय इच्छ-
 न्पतत्ययः ॥ ६६२ ॥ आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् । मातृजङ्घैव वत्सस्य
 स्तम्भो भवति बन्धने ॥ ६६३ ॥ अवत्येकस्थले जन्म गन्धस्तेषां पृथक्पृथक् । उत्प-
 लस्य मृणालस्य मत्स्यस्य कुमुदस्य च ॥ ६६४ ॥ तत्र मित्रं न वस्तव्यं यत्र नास्ति
 चतुष्टयम् । ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः संजला नदी ॥ ६६५ ॥ सच्छिद्रनिकटे वासो न
 कर्तव्यः कदाचन । घटी पिबति पानीयं ताड्यते झल्लरी यथा ॥ ६६६ ॥ यस्य यो दुर्ल-
 भो भोगस्तस्य तद्यत्नतः क्षतिः । वाप्यां यथोपयोगेन यतिः सशिविकोऽपतत् ॥ ६६७ ॥
 तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् । जिताक्षस्य तृणं नारी निस्पृहस्य तृणं जगत्
 ॥ ६६८ ॥ गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः । उत्पथप्रतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शास-
 नम् ॥ ६६९ ॥ मनसैव कृतं पापं न शरीरकृतं कृतम् । येनैवालिङ्गिता कान्ता तेनैवालि-
 ङ्गिता मुना ॥ ६७० ॥ भिन्ने चित्ते कुतः प्रीतिः स्याद्वा प्रीतिः कुतः सुखम् । त्वं च स्म-
 रसि तं पुत्रं पुच्छच्छेदं स्मराम्यहम् ॥ ६७१ ॥ जिह्वायाश्छेदनं नास्ति न तालुपतनाङ्ग-
 यम् । निर्विशङ्गेन वक्तव्यं निर्लज्जः को नु पण्डितः ॥ ६७२ ॥ या लोभाद्या परद्रोहाद्यः
 पात्रं यः परार्थके । प्रीतिर्लक्ष्मीर्वियः श्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् ॥ ६७३ ॥ मक्षिका
 व्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः । नीचाः कलहमिच्छन्ति शान्तिमिच्छन्ति साधवः
 ॥ ६७४ ॥ हस्ती चाक्रुशहस्तेन कशाहस्तेन वाजिनः । शृङ्गी लगुडहस्तेन खड्गहस्तेन दुर्ज-
 नः ॥ ६७५ ॥ देशानुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः । तत्रैव निधनं यान्ति
 काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ ६७६ ॥ वाग्वादमर्थसंवन्धं परोक्षे दारदर्शनम् । यदीच्छेद्वि-
 पुलां प्रीतिं त्रीणि तत्र न कारयेत् ॥ ६७७ ॥ अर्थानामर्जनं कार्यं वर्धनं रक्षणं तथा ।
 भक्ष्यमाणो निरादायं सुमेरुरपि क्षीयते ॥ ६७८ ॥ आपदर्थं धनं रसेन्महतां कुत आपदः ।
 कदाचित्कुपितो देवः संचितं चापि नश्यति ॥ ६७९ ॥ युध्यन्ति पशवः सर्वे पठन्ति शु-
 कसारिकाः । दातुं न तिथयो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ६८० ॥ ज्ञातव्याः प्रेषणे
 भृत्या बान्धवा व्यसनागमे । मित्रं चापत्तिकाले च भार्या च विभवक्षये ॥ ६८१ ॥ नदी-
 तीरेषु ये वृक्षा यस्य नारी निरङ्कुशा । मन्त्रिहीनो भवेद्वाजा तस्य राज्यं विनश्यति
 ॥ ६८२ ॥ गुणं पृच्छस्व मा रूपं शीलं पृच्छस्व मा कुलम् । सिद्धिं पृच्छस्व मा विद्यां
 भोगं पृच्छस्व मा धनम् ॥ ६८३ ॥ गुणो भूषयते रूपं शीलं भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भू-
 षयते विद्यां भोगो भूषयते धनम् ॥ ६८४ ॥ यस्य न ज्ञायते शीलं कुलं विद्या नरस्य
 च । कस्तेन सह विश्वासं पुमान्कुर्याद्विचक्षणः ॥ ६८५ ॥ का प्रीतिः सह मार्जारैः का
 प्रीतिरवनीपतौ । गणिकाभिश्च का प्रीतिः का प्रीतिर्भिक्षुकैः सह ॥ ६८६ ॥ धीराणां भू-

पणं विद्या मन्त्रिणां भूषणं नृपः । भूषणं च पतिः स्त्रीणां शीलं सर्वस्य भूषणम् ॥ ६८७ ॥
महानदीप्रतरणं महापुरुषविग्रहम् । महाजनविरोधं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ६८८ ॥
नारुहेद्विषमं दृक्षं जीर्णं नावं न चारुहेत् । कूपे नालोकयेत्तोयं न वात्मानं विनाश-
येत् ॥ ६८९ ॥ संकटे न च गन्तव्यं विषमे न कदाचन । महापथे न गन्तव्यं गन्तव्यं
चात्मनः पथम् ॥ ६९० ॥ अनादायी व्ययं कुर्यादसहायी रणप्रियः । आतुरः सर्व-
भक्षी च नरः शीघ्रं विनश्यति ॥ ६९१ ॥ सुमंदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य
च । अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं वरम् ॥ ६९२ ॥ दीर्घशृङ्गमनद्वहं रण्डां च
बहुभाषिणीम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ६९३ ॥ सिद्धमन्त्रौषधं धर्मं गृ-
हच्छिद्रं च मैथुनम् । कुर्भक्ति कुश्रुतं चैव वचनं न प्रकाशयेत् ॥ ६९४ ॥ धनेषु जीन-
वितव्येषु स्त्रीषु भोजनवृत्तिषु । अतृप्ता मानवाः सर्वे याता यास्यन्ति यान्ति च ॥ ६९५ ॥
सच्छिद्रेण समीपेन न स्थातव्यं कदाचन । हारिवारिघटी तेन ताडिता भ्रूलता यथा
॥ ६९६ ॥ संगतानि मृगाक्षीणां तडिद्विलसितान्यपि । क्षणद्वयं न तिष्ठन्ति येनारब्धा-
न्यपि स्वयम् ॥ ६९७ ॥ सौहार्दस्वर्णरेखाणामुच्चावचमिदं जुषाम् । परोक्षमिति कोप्यऽस्ति
परीक्षानिकषोपलः ॥ ६९८ ॥ अङ्गाधिरोपितमृगश्चन्द्रमा मृगलाञ्छनः । केसरी निमुर-
क्षितमृगगृध्रो मृगाधिपः ॥ ६९९ ॥ परापकारनिरतैर्दुर्जनैः सह संगतिः । वदामि भवत-
स्नत्वं न विधेया कदाचन ॥ ७०० ॥ गुणानामेव दौरात्म्यादुरि भुर्यो नियुज्यते ।
असंजानकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौरीडे ॥ ७०१ ॥ नरत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र
सुदुर्लभा । कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र सुदुर्लभा ॥ ७०२ ॥ वारिजेनेव सरसी शशि-
नेव निशीथिनी । यौवननेव वनिता नयने श्रीमनोहरा ॥ ७०३ ॥ दानं वित्तादृतं वाचः
कीर्तिधर्मो तथायुषः । परोपकरणं कायादमारामारमाहरेत् ॥ ७०४ ॥ श्रुतं कृतधियां
सङ्गाज्जायते विनयः श्रुतात् । लोकानुरागो विनयान्न किं लोकानुरागतः ॥ ७०५ ॥
सरो विकमिताम्भोजमम्भोजं भृङ्गसंगतम् । भृङ्गा यत्र समंगीताः संगीतं सस्मरोदयम्
॥ ७०६ ॥ किमाराध्यं सदा पुण्यं कश्च मेव्यः सदागमः । को ध्येयो भगवान्विष्णुः किं
काम्यं परमं पदम् ॥ ७०७ ॥ एकामिषाभिलाषो हि बीजं वैरमहातरोः । तिलोत्तमा-
भिलाषो हि यथा सुन्दोपसुन्दयोः ॥ ७०८ ॥ परस्त्रीकुचकुम्भेषु कुम्भेषु परदन्तिनाम् ।
निपतन्ति न श्रीरूपां दृष्टयः शरदृष्टयः ॥ ७०९ ॥ आचान्तकान्तिमन्त्रिद्रमयूखैरहि-
मत्विषः । धूमरापि कला चान्द्री किं न वध्नानि लोचनम् ॥ ७१० ॥ हेतुर्नसर्गिकः
कोऽपि प्रीतेर्यद्वि न वर्तते । मालती मधुरास्तीति मधुपः केन शिक्ष्यते ॥ ७११ ॥

१ “ परस्त्री संकटं प्रोक्तं रण्डा च विषमं पथम् । देश्या महापथं प्रोक्तं स्वपथीयः पिता धृतः ”. २ नि-
विद्धम्; (पत्रे) मेषः.

चलाच्चित्तं चलद्विचिंतं चलज्जीवनयौवनम् । चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥ ७१२ ॥ देवं तार्थे द्विजे मन्त्रे दैवज्ञे भेषजे गुरौ । यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ७१३ ॥ न माता शपते पुत्रं न दोषं लभते मही । न हिंसां कुरुते साधुर्न देवः मृष्टिनाशकः ॥ ७१४ ॥ प्रायः सन्त्युपदेशार्हा धीमन्तो न जडाशयाः । तिलाः कुमुममौगन्धवाहिनो न यवाः क्वचित् ॥ ७१५ ॥ संस्थितस्य गुणोत्कर्षः प्रायः प्रस्फुरति स्फुटम् । दग्धस्यागुरुगण्डस्य स्फारीभवति सौरभम् ॥ ७१६ ॥ उपकर्तुं यथा स्वरूपः समर्थो न तथा महान् । प्रायः कृपस्तृषां हन्ति सततं न तु वारिधिः ॥ ७१७ ॥ जडे प्रभवति प्रायो दुःखं विभ्रति साधवः । शीतांशावुदिते पद्माः संकोचं यान्ति वारिणि ॥ ७१८ ॥ काश्चित्स्यचिदेव स्यात्सुहृद्विस्मयमानम् । पद्मं विक्रास्यत्यर्कः संकोचयति कैरवम् ॥ ७१९ ॥ ईश्वराः पिशुनाञ्जश्वद्विपन्तीति किमद्भुतम् । प्रायो निधय एवाहीन्द्रजिह्वा-
 न्दधेनवराम् ॥ ७२० ॥ संपद्यास्ते परैः साकं विपदि स्वजनैर्जडः । जृम्भत्यम्भोरुहे भृङ्गः शुष्यत्युदकशैवलैः ॥ ७२१ ॥ नीचावमानमलिनां प्रभुङ्क्ते संपदं पुमान् । लशुनाक्तां स कर्पूरचर्चा वितनुं न तनी ॥ ७२२ ॥ व्यसनानन्तरं सौख्यं स्वरूपमप्यधिकं भवेत् । काषाय-
 रममास्वाद्य स्वाद्वनीवासु विन्दते ॥ ७२३ ॥ गुणानामन्तरं प्रायस्तज्ज्ञो जानाति नेतरः । मालतीमल्लिकामांदं घ्राणं वेत्ति न लोचनम् ॥ ७२४ ॥ प्रभूतवयसः पुंसो धियः पाकः प्रवर्तते । जीर्णस्य चन्दनतरोरामांद उपजायते ॥ ७२५ ॥ घनागमेऽधिकं पुंसां लोभम-
 भ्येति मानसम् । निदावकाले प्रालेयः प्रायः शैत्यं वहत्यलम् ॥ ७२६ ॥ सहजोऽपि गुणः पुंसां साधुवादेन वर्धते । कामं मुरसलेपेन कान्तिं वहति काञ्चनम् ॥ ७२७ ॥ निन्दां यः कुरुते साधोस्तथा स्वं दुपयत्यमौ । खे भूतिं यस्त्यजेदुच्चैर्मूर्ध्नि तस्यैव सा पतेत् ॥ ७२८ ॥ शुभं वाप्यशुभं कर्म फलकालमपेक्षते । शरद्येव फलत्याशु शालिर्न सुरभौ क्वचित् ॥ ७२९ ॥ भोगेच्छा नोपभोगेन भोगिनां जातु शाम्यति । लवणेनान्तरालेन तृष्णा प्रत्युत जायते ॥ ७३० ॥ दुर्लभोऽप्युत्तमः प्रायः स्वजातीयेन लभ्यते । कर्णकोटरगं वारि वारिणैवाव-
 कृष्यते ॥ ७३१ ॥ जन्तोर्निरुपभोगस्य दृश्यते भुवि रूक्षता । वाताशिनो द्विजिह्वत्वं विहितं पश्य वेधसा ॥ ७३२ ॥ आकरः कारणं जन्तोर्दोर्जन्यस्य न जायते । कालकूटः सुधाभिन्धोः प्राणिनां प्राणहारकः ॥ ७३३ ॥ गुणदोषाववाप्येते पुंसां संशीलनाद्बुधैः । लभे पीयूषगरले मन्थनादम्बुधेः सुरैः ॥ ७३४ ॥ न व्याप्तिरेषा गुणिनो गुणवाञ्छायते ध्रुवम् । चन्दनोऽनलमंदग्धो न भस्म सुरभि क्वचित् ॥ ७३५ ॥ कार्यपेक्षी जनः प्रायः प्रीतिमाविष्करात्यलम् । लोभार्थो शौण्डिकः शप्यैर्मेघं पुष्पाति पेशलैः ॥ ७३६ ॥ दुर्ज-
 नो जीयेत युक्त्या विग्रहेण न धीमता । निपात्यते महावृक्षस्तत्समीपक्षितिक्षयात् ॥ ७३७ ॥ सुखदुःखे समं स्यातां जन्तूनां क्लेशहेतुके । मूर्ध्नि स्थितानां केशानां भवेतां स्नेहछेदने

॥ ७३८ ॥ स्वभावसुन्दरं वस्तु न संस्कारमपेक्षते । मुक्तारत्नस्य शाणाशाघर्षणं नोपयुज्यते ॥ ७३९ ॥ येनात्मा पण्यतां नीतः स एवान्विष्यते जनैः । हस्ती हेमसहस्रेण क्रीयते न मृगाधिपः ॥ ७४० ॥ सुलभं वस्तु सर्वस्य न यात्यादरणीयताम् । स्वदारपरिहारेण परदारार्थिनो जनाः ॥ ७४१ ॥ विक्रीतं निजमात्मानं वस्त्रैः संस्क्रुते जडः । परेभ्यः स्वशरीरस्य के वा भूषां वितन्वते ॥ ७४२ ॥ असंभवगुणस्तुत्या जायते स्वात्मनस्त्रया । कर्णिकारं सुगन्धीति वदन्को नोपहास्यते ॥ ७४३ ॥ तटस्थैः ख्यापिताश्चेनो विशान्ति गुणिनां गुणाः । उत्क्रोचितानां पद्मानां गन्धो वायुभिराहतः ॥ ७४४ ॥ निजाशय-
वदाभाति पुंसां चित्ते पराशयः । प्रतिमा मुखचन्द्राभे कृपाणे याति दीर्घताम् ॥ ७४५ ॥ अधमं बाधते भूयो दुःखवेगो न तूत्तमम् । पादद्वयं ब्रजत्याशु शीतस्पर्शो न चक्षुषी ॥ ७४६ ॥ गुणवान्मुचिरस्थायी देवोऽपि नाभिजायते । तिष्ठत्येकां निशां चन्द्रः श्री-
मान्संपूर्णमण्डलः ॥ ७४७ ॥ यत एवागतो दोषस्तन एव निवर्तते । अग्निदग्धस्य वि-
स्फोटशान्तिः स्यादग्निना ध्रुवम् ॥ ७४८ ॥ स्वधियो निश्चयो नास्ति यस्य स भ्रमते स्वयम् । प्रवातवालपत्रस्थः पटस्तत्र निदर्शनम् ॥ ७४९ ॥ बुद्धिमत्त्वाभिमानः को भ-
वेत्प्रजोपजीविनाम् । अन्यदेयैरलंकारैर्नाहंकारो विभूषणे ॥ ७५० ॥ उत्तमोऽप्यधमस्य स्याद्याच्चानम्रकरः क्वचित् । कौस्तुभादीनि रत्नानि ययाचे हरिरम्बुधिम् ॥ ७५१ ॥ प्रयत्ने समके केचिदेव स्युः फलभागिनः । क्षीरोदमथनाद्देवैरमृतं प्रापि नामुरैः ॥ ७५२ ॥ भोगः परोपतापेन पुंसां दुःखाय न स्थिरः । पानमप्यसृजः क्षिप्रं स्वपीडायै जलौकसाम् ॥ ७५३ ॥ नोपभोगपरानथन्कोऽपि संचिनुते चिरम् । आखवः किमलंकारानात्मन्या-
दृत्य कुर्वते ॥ ७५४ ॥ विवर्णवचनैर्मृत्युर्गूढोऽप्यन्तः प्रकाशते । इन्धनान्तरमंस्थैश्च ज्वलत्यग्निः पयःकणैः ॥ ७५५ ॥ निकटस्थं गरीयांसमपि लोको न मन्यते । पवित्रामपि यन्मर्त्या न नमस्यन्ति जाह्नवीम् ॥ ७५६ ॥ स्वजनः स्वात्मवज्जनृर्ज्ञायते गुणवान्परैः । गोपैर्गोपवदाज्ञापि हरिर्देवो जगत्पतिः ॥ ७५७ ॥ उत्तमस्तोपमायाति तदङ्गो पोष्यते यदि । वृक्षः प्रसीदति प्रायः पादाभ्यङ्गेन न स्वयम् ॥ ७५८ ॥ न भाति वाञ्छा वैजात्ये न देवा भान्ति वादिनि । अन्नं दूषणं वक्त्रे भूषणं किल लोचने ॥ ७५९ ॥ दुर्भगः स्यात्प्र-
कृत्या यो विभूत्यापि स तादृशः । गोमयं श्रीनिवासोऽस्ति न तथापि मनोहरम् ॥ ७६० ॥ आगच्छदुत्सवो भाति यथैव न तथा गतः । हिमांशोरुदयः सायं चकास्ति न तपोषसि ॥ ७६१ ॥ संतोषक्षतये पुंमामाकस्मिन्मधनागमः । सरमां सेतुभेदाय वर्षावः स च न स्थितः ॥ ७६२ ॥ जीयते भूगतोऽप्यात्मा कालेनात्यायि स्वर्गतः । भवेच्छानमुद्यानमुद्यानं च श्मशानभम् ॥ ७६३ ॥ उच्चरोत्तरं वस्तु शुभं स्यात्मुखकारणम् । उपशामयते वाद्यं यथैवामृतसंस्कृतम् ॥ ७६४ ॥ संतुष्यत्युत्तमः स्तुत्या धनेन महताधमः । प्रसीदन्ति जयै-

देवा बलिभिर्भूतविग्रहाः ॥ ७६५ ॥ स्वजातीयविघाताय माहात्म्यं दृश्यते नृणाम् ।
 श्येनो विहंगमानेव हिनस्ति न भुजंगमान् ॥ ७६६ ॥ गुरुप्रयोजनोद्देशादर्चयन्ति न
 भक्तितः । दुग्धदात्रीति गौर्गौहे पोष्यते न तु धर्मतः ॥ ७६७ ॥ गुरुरभिर्द्विजातीनां व-
 र्णानां ब्राह्मणो गुरुः । पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ७६८ ॥ बहुभिर्मूर्ख-
 संघातैरन्योन्यपशुवृत्तिभिः । प्रच्छाद्यन्ते गुणाः सर्वे मेघैरिव दिवाकरः ॥ ७६९ ॥ अस-
 मानमिवौजांसि सदसा गौरवेरितम् । नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विषोऽपि स पुमान्पुमान्
 ॥ ७७० ॥ मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी । क्रियासमभिहारेण विराध्यन्ते
 क्षमेन कः ॥ ७७१ ॥ भूमिपतावर्धपतौ बाले वृद्धे तपोनिधौ विदुषि । योषिति मूर्खे गुरुषु च
 विदुषा नैवोत्तरं देयम् ॥ ७७२ ॥ कटुकं वा मधुरं वा प्रस्तुतवाक्यं मनोहारि । वामे
 गर्दभनादश्रित्प्रतीत्यै प्रयागेषु ॥ ७७३ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादनादरो
 भवति । लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं समाचरति ॥ ७७४ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा संतत-
 गमनादनादरो भवति । मूलये भिच्छेपुरंग्री चन्दनतरुकाष्ठमिन्धनं कुरुते ॥ ७७५ ॥ अति-
 परिचयादवज्ञा इति यद्वाक्यं मृपैव तद्भाति । अतिपरिचितेऽप्यनादौ संसारेऽस्मिन्न जाय-
 तेऽवज्ञा ॥ ७७६ ॥ अविधेयो भृत्यजनः शठानि मित्राण्यदायकः स्वामी । अविनयवती
 च भार्या मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ ७७७ ॥ वैद्यस्तर्कविहीनो निर्लज्जा कुलवधूर्यतिर्मूर्खः ।
 कटके च प्राहणिको मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ ७७८ ॥ शक्तिराहितोऽपि कुप्यति सेवा-
 सक्तोऽपि मानमुद्रहति । अवनोऽपि हि कामयते जानाति विधिर्विडम्बयितुम् ॥ ७७९ ॥
 त्यजति भयमकृतपापं सुमित्रमयशः प्रमादिनं विद्या । ह्रीः कामिनमलसं श्रीः क्रूरं स्त्री
 दुर्जनं लोकः ॥ ७८० ॥ अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो बैलीयसा संपर्धा । प्रेमदा-
 जनविश्वामो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥ ७८१ ॥ अन्यमुखे दुर्वादो यः प्रियवचने स एव
 परिहासः । इतरेन्धनजन्मा यो धूपः सोऽगुरुभवो धूपः ॥ ७८२ ॥ अशठमलोभमैजिह्वां त्या-
 गिनमनुरागिणं विरोपज्ञम् । यदि नाश्रयति नरं श्रीः श्रीरेव हि वञ्चिता तस्य ॥ ७८३ ॥
 व्यथयतितरामुपेतः स्वस्थप्रकृतिर्नवद्यलेशोऽपि । भृशमुद्विजते चक्षुः सक्तेन रजःकणेनापि
 ॥ ७८४ ॥ शरादि समग्रनिशाकरकरशतहततिमिरसंचया रजनी । जलदान्तरितार्कामपि
 दिवसच्छायां न पूरयति ॥ ७८५ ॥ यत्र न फलितास्तरवो विकसितसरसीरुहाः सरस्यो
 वा । न च सज्जनाः स देशो गच्छतु निधनं श्मशानसमः ॥ ७८६ ॥ गुणमधिगतमपि
 धनवानचिरान्नाशयति रक्षति दरिद्रः । मज्जयति रज्जुमम्भसि पूर्णः कुम्भः सखि न खलु
 तुच्छः ॥ ७८७ ॥ अत्रुधा अजंगमा अपि कयापि गत्या परं पदमवाप्ताः । मन्त्रिण इति

१ मलयपर्वतः. २ भिच्छेवो. ३ आगन्तुकः. ४ बलवद्विषये. ५ विमहः. ६ स्त्रीषु विश्वासः. ७ दुष्टभा-
 षणम्. ८ कामम्. ९ सरलम्. १० दानशीलम्.

कीर्त्यन्ते न यवलगुटिका इव जनेन ॥ ७८८ ॥ स्वल्पा अपि रामबलैर्ये न्यस्ता नाशवे
 पयोराशेः । ते शैलाः स्थितिमन्तो हन्त लघिमैव बहुमानः ॥ ७८९ ॥ यत्रार्जवेन लघिमा
 गरिमाणं वक्रता तनुते । छन्दःशास्त्र इवास्मिच्छोके सरलः सखे किमसि ॥ ७९० ॥ सु-
 हृदि निरन्तरचित्ते गुणवति भृत्ये प्रियासु नारीषु । स्वामिनि शक्तिसमेते निवेद्य दुःखं जनः
 सुखी भवति ॥ ७९१ ॥ प्राप्य चलानधिकारांश्शत्रुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु । नापकृतं नोपकृतं
 न सत्कृतं किं कृतं तेन ॥ ७९२ ॥ वित्तं परिमितमधिकव्ययशीलं पुरुषमाकुलीकुरुते ।
 ऊनांशुकमिव पीनस्तनजघनायाः कुलीनायाः ॥ ७९३ ॥ अप्रतिबुद्धे श्रोतरि वक्तुर्वीक्यं
 प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्तारि लावण्यमिवेह खञ्जनाक्षीणाम् ॥ ७९४ ॥ बहुतर-
 हिते रसातले उत्तिष्ठन्ते हि सुमनसस्तपसि । कान्तारजनवेगं विषह्य सद्रसफलास्तु वि-
 रलाः स्युः ॥ ७९५ ॥ प्रतिगृहकोणं गुणिनो लूताकीटा इव स्फुरन्ति शतम् । तर्ङ्गासकः
 स्वगोभिः को वा रविरिव गुणज्ञोऽस्ति ॥ ७९६ ॥ रमणीयः स हि पुरुषो रमणी यत्रैव
 रज्यति विदग्धा । श्लोकः स एव सुभगश्चित्तं सक्तं हि यत्र रसिकस्य ॥ ७९७ ॥ आ-
 परितोपाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् । बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यैप्रत्ययं चेतः
 ॥ ७९८ ॥ अवला यत्र प्रबला शिशुरवनीशो निरक्षरो मन्त्री । नहि नहि तत्र धनाशा
 जीवितं^१ आशापि दुर्लभा भवति ॥ ७९९ ॥ ज्वलति चलितेन्धनोऽग्निर्विप्रकृतः पन्नगः
 फणां कुरुते । प्रायः स्वं महिमानं क्षोभात्प्रतिपद्यते जन्तुः ॥ ८०० ॥ राजनि विदुषां मध्ये
 वरसुरतानां समागमे स्त्रीणाम् । सौध्वसदूषितहृदयो वैक्पटुरपि कातरो भवति ॥ ८०१ ॥
 अलिनुसरति परिमलं लक्ष्मीनुसरति नयगुणसमृद्धिम् । निम्नमनुसरति सलिलं विधिलि-
 खिनं बुद्धिरनुसरति ॥ ८०२ ॥ स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति । संपू-
 र्णेऽपि तडागे काकः कुम्भोदकं पिबति ॥ ८०३ ॥ किं क्रूरं फणिहृदयं पुनरपि किं क्रूर-
 मङ्गनाहृदयम् । क्रूरात्क्रूरतरं किं पतिमुतधनहीनमङ्गनाहृदयम् ॥ ८०४ ॥ अनुकूलां विम-
 लाङ्गी कुलजां कुशलां सुशीलसंपन्नाम् । पञ्चलकारां भार्यां पुरुषः पुण्यादयालुभते
 ॥ ८०५ ॥ अरसिकजनभाषणतो रसिकजनैः सह वरं कलहः । लम्बकुचालिङ्गनतो लि-
 कुचकुचापादताडनं श्रेयः ॥ ८०६ ॥ आपदि मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे भाति ।
 विनये वंशपरीक्षा स्त्रियः परीक्षा तु निर्धने पुंसि ॥ ८०७ ॥ अनवसरे च यदुक्तं सुभा-

१ अल्पं वस्त्रम्. २ मूर्ति. ३ खञ्जरोटनयनानाम् ४ तर-रहिते रसातले. रसाल आम्बुद्वे इत्यर्थः.
 ५ पुण्याङ्गिः (पक्षे) शोभनमनसः. सुनय इत्यर्थः. ६ माघमासः (पक्षे) तपधर्यायाम्. ७ कान्तारमरण्यम्.
 दुर्गममार्ग इति यावत्. तत्संबन्धि एजनवेगं कम्पनवेगं विषह्य सहित्वा सद्रसानि फलानि येषामेवंविधा विरलाः
 स्युः; (पक्षे) कान्ता स्त्री रा द्रव्यं जनवेगो जनसंतापः एतान्मर्षयित्वा सद्रसोः मोक्षरसः स एव फलं येषामे
 तादृशा विरलाः स्युः. ८ प्रकाशकः. ९ स्वेन्द्रियैः; (पक्षे) स्वकिरणैः. १० चतुरा. ११ अविश्वस्तम्.
 १२ जीवने. १३ भयम्. १४ वाग्मी.

पितं तच्च भवति हास्याय । रहसि प्रौढवधूनां रतिसमये वेदपाठ इव ॥ ८०८ ॥ मूर्खो-
 ऽपि न द्रष्टव्यो द्रष्टव्यश्चेन्न तेन सह तिष्ठेत् । यदि तिष्ठेन्न तु कथयेद्यादि कथयेन्मूर्खव-
 त्कथयेत् ॥ ८०९ ॥ आरोग्यं विद्वत्ता सज्जनमैत्री महाकुले जन्म । स्वाधीनता च पुंसां
 महदैश्वर्यं विनाप्यर्थः ॥ ८१० ॥ अवसरपठिता वाणी गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् । र-
 तिसमये युवतीनां भूषाहानिर्विभूषणं भवति ॥ ८११ ॥ अव्याकरणमधीतं भिन्नद्रोण्या
 तरंगिणीतरणम् । भेषजमपथ्यसहितं त्रयमिदमकृतं वरं न कृतम् ॥ ८१२ ॥ यः पठति
 लिखति पश्यति परिच्छति पण्डितानुपासयति । तस्य दिवाकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विका-
 स्यते बुद्धिः ॥ ८१३ ॥ विरला जानन्ति गुणान्विरलाः कुर्वन्ति निर्धनस्नेहान् । विरलाः
 परकार्यरताः परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः ॥ ८१४ ॥ सरलो न कुटिलमङ्गं कुरुते यदि
 सद्गुणी भवेत्कुटिलः । कुरुते गुणोऽपि यावद्गुणो न भवेद्यथा शरो धनुषः ॥ ८१५ ॥ अ-
 नवमरे याचितमपि सत्पात्रमपि प्रकुप्यते दाता । रतिसमये च रुदन्तं प्रियमपि पुत्रं प्रकु-
 प्यते माता ॥ ८१६ ॥ उद्वेजयति दरिद्रं परमुद्राया झणत्कारः । गृहपतिरतिमिलितायाः
 कङ्कणनादो यथा जारम् ॥ ८१७ ॥ कोऽन्धो योऽकार्यरतः को बधिरो यः शृणोति नै-
 तानि । को मूर्खो यः काले प्रियाणि वक्तुं न जानाति ॥ ८१८ ॥ कुत्र विधेयो यन्नो वि-
 द्याभ्यासे सदैपधे दाने । अवधीरणा क्व कार्या खलपरयोपित्परधनेषु ॥ ८१९ ॥ कुत्र
 विधेयो वासः सज्जनकण्ठे यथा काश्याम् । कः परिहार्यो देशः पिशुनयुतो लुब्धभूपश्च
 ॥ ८२० ॥ दधि मधुरं मधु मधुरं द्राक्षा मधुरा सुधापि मधुरैव । तस्य तदेव हि मधुरं
 यस्य मनो यत्र संलग्नम् ॥ ८२१ ॥ अविदितपरमानन्दो वदति जनो विषयमेव रमणीयम् ।
 तिलतैलमेव मिष्टं येन न दृष्टं वृतं क्वापि ॥ ८२२ ॥ रोगी चिरप्रवामी परान्नभोजी प-
 रावसथशायी । यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ ८२३ ॥ को धर्मो भू-
 तदया किं सौख्यं नित्यमरोगिता जगति । क स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः
 ॥ ८२४ ॥ दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् । वित्तं त्यागनियुक्तं दुर्ल-
 भमेतच्चतुष्टयं लोके ॥ ८२५ ॥ कल्पयति येन दृष्टिं येन च लोके प्रशस्यते सद्भिः । स
 गुणस्तेन च गुणिना रक्ष्यः संवर्धनीयश्च ॥ ८२६ ॥ दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणापात्रभूद्भवति
 राजा । कृपणानुसारि च धनं मेघो गिरिजलधिवर्षी च ॥ ८२७ ॥ कृतशतमसत्सु नष्टं
 सुभाषितशतं च नष्टमनुषेपु । वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम् ॥ ८२८ ॥ च-
 न्दनतरुषु भुजङ्गं जलेषु कमलानि तत्र च ग्राहाः । गुणघातिनश्च खला भोगेष्वलं सुखा-
 न्यविघ्नानि ॥ ८२९ ॥ दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां सुखमरोगी । उद्युक्तो
 विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ ८३० ॥ निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति
 विद्वांसः । यत्कमपि वहति गर्भं महतामपि यो गुरुर्भवति ॥ ८३१ ॥ अप्रकटीकृतशक्तिः

शक्तोऽपि जनस्तिराक्रियां लभते । निवसन्नन्तर्दाराणि लङ्घ्यो वह्निर्न तु ज्वलितः ॥८३२॥
विषमस्थस्वादुफलग्रहणव्यवसायनिश्चयो येषाम् । उष्ट्राणामिव तेषां मन्येऽहं शंसितं जन्म
॥ ८३३ ॥ दुरधिगमः परभागो यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् । जयति तुलामधिरूढो भा-
स्वानपि जलदपटलानि ॥ ८३४ ॥ आपादि येनोपकृतं येन च हसितं दशामु चान्त्यासु ।
उपकृदपकृदपि च तयोर्थस्तं पुरुषं परं मन्ये ॥ ८३५ ॥ असती भवति सलज्जा क्षारं नीरं
च शीतलं भवति । दम्भो भवति विवेकी प्रियवक्ता भवति धूर्तजनः ॥ ८३६ ॥ पश्यति
परस्य युवतिं सकाममपि तन्मनोरथं कुरुते । ज्ञात्वैव तदप्राप्तिं व्यर्थं मनुजो हि पापभाग्भ-
वति ॥ ८३७ ॥ स्त्रीणां हि साहचर्याद्भवन्ति चेतांसि भर्तृसदृशानि । मधुरापि हि मूर्च्छयते
विषविदपिसमाश्रिता वेद्धी ॥ ८३८ ॥ सकृदपि दृष्ट्वा पुरुषं विबुधा जानन्ति सारतां तस्य ।
हस्ततुल्यापि निपुणाः पलप्रमाणं विजानन्ति ॥ ८३९ ॥ कविहृदयेष्वनसूया कस्तूरीकर्द-
मेष्वालिन्यम् । अक्षारता पयोधाववनीपालेषु पाण्डित्यम् ॥ ८४० ॥ वस्तुनि चिराभिल-
षिते कथमपि देवात्प्रसक्तसंघटने । प्राक्प्राप्तान्यपि बहुशो दुःखानि परं सुखानि जायन्ते
॥ ८४१ ॥ विस्त्रब्धघातदोषः स्ववधाय खलस्य वीरकोपकरः । नवतरुभङ्गध्वनिरिव हरिनि-
र्द्घातस्करः करिणः ॥ ८४२ ॥ सत्यपि च सुकृतकर्मणि दुर्नीतिश्चेच्छ्रियं हरत्येव । तैलैः स-
दोपयुक्तां दीपशिखां विदलयति हि वातालिः ॥ ८४३ ॥ उपचारः कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौ-
हृदाः पुरुषाः । उत्पन्नसौहृदानामुपचारः कैतवं भवति ॥ ८४४ ॥ स्नेहो हि वरमघटितो न
वरं संजातविघटितस्नेहः । हृतनयनो हि विषादी न विषादी भवति स खलु जात्यन्धः ॥ ८४५ ॥
नलिनीदलगतजलवत्तरलं किं यौवनं धनं चायुः । के शशधरकरनिकरानुकारिणः सज्जना
एव ॥ ८४६ ॥ किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः प्रियहिताय दारगुणाः । कः कामः
संकल्पः किं दुष्करसाधनं प्रज्ञा ॥ ८४७ ॥ दुश्चरितैरेव निजैर्भवति दुरात्मातिशङ्कितो
नियतम् । दर्शनपथमापन्नं पन्नगकुलमाकुलीभवति ॥ ८४८ ॥ वितरति यावद्दाता ताव-
त्सकलोऽपि भवति कलभाषी । विरते पयसि घनेभ्यः शाम्यन्ति शिखण्डिनां ध्वनयः
॥ ८४९ ॥ व्यसने मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे भवति । विनये मित्रपरीक्षा दानप-
रीक्षा च दुर्भिक्षे ॥ ८५० ॥ आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यम् । संतोषो
भीरुत्वं षड् व्याघाता महत्त्वस्य ॥ ८५१ ॥ अप्येकवंशजनुषोः पश्यत पूर्णत्वतुच्छभाजोः ।
ज्याकार्मुकयोः कश्चिद्गुणभूतः कश्चिदपि भर्ता ॥ ८५२ ॥ अन्धत्वमन्धसमये बधिरत्वं ब-
धिरकाल आलम्ब्य । श्रीकेशवयोः प्रणयी परमेष्ठी नाभिवास्तव्यः ॥ ८५३ ॥ नियतैः पदै-
र्निषेव्यं स्वलितेऽनर्थावहं समाश्रयति । संभवदन्यगतिः कः संक्रमकाष्ठं दुरीशं च ॥ ८५४ ॥
सम्यगनिष्पन्नः सन्धोऽर्थस्त्वरया स्फुटीक्रियते । स व्यङ्ग्य एव भवति प्रथमो विनता-

तनूज इव ॥ ८५५ ॥ अधरस्य मधुरिमाणं कुचकाठिन्यं दृशोस्तथा तैक्ष्ण्यम् । कवितायाः
 परिपाकाननुभवरसिको विजानाति ॥ ८५६ ॥ सैव परं न विनश्यति तनुरपि या श्रीनिवे-
 दिता सत्तु । अविशिष्यति हिमांशोः सैव कला या स्थिता शंभोः ॥ ८५७ ॥ सविता
 विधवाति विधुरपि सवितरति तथा दिनान्ति यामिन्यः । यामिनयन्ति दिनानि च सुखदुःख-
 वशीकृते मनसि ॥ ८५८ ॥ निजदोषावृत्तमनसामतिसुन्दरमेव भाति विपरीतम् । पश्यति
 पित्तोपहतः शशिशुभ्रं शङ्कमपि पीतम् ॥ ८५९ ॥ राज्ये सारं वमुधा वमधायामपि पुरं
 पुरं सौधम् । सौधे तल्पं तल्पे वराङ्गनानङ्गसर्वस्वम् ॥ ८६० ॥ वाप्यो भवन्ति विमलाः
 स्फुटन्ति कमलानि वापीषु । कमलेषु पतन्त्यलयः करोति संगीतमलिषु पदम् ॥ ८६१ ॥
 मंनिहितेऽपि दुरापे वस्तुनि मनसोऽनवाप्तविषयस्य । भवति न संशयनाशो बहुशोऽप्या-
 श्वास्यमानस्य ॥ ८६२ ॥ भोगाक्षमस्य रक्षां दृङ्गात्रेणैव कुर्वतोऽनिमुग्धस्य । दृढस्य
 प्रमदापि श्रीरपि भृत्यस्य भोगाय ॥ ८६३ ॥ सर्वथा स्वहितमाचरणीयं किं करिष्यति
 जनो बहुजल्पः । विद्यते नहि स कश्चिदुपायः सर्वलोकपरितोषकरो यः ॥ ८६४ ॥
 कस्यचिक्किमपि नो हरणीयं मर्मवाक्यमपि नोच्चरणीयम् । श्रीपतेः पदयुगं स्मरणीयं
 लीलया भवजलं तरणीयम् ॥ ८६५ ॥ आसुरं कुलमनादरणीयं चित्तमेतदमलीकरणीयम् ।
 रामधाम शरणीकरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम् ॥ ८६६ ॥ जीवितं तदपि जीवित-
 मध्ये गण्यते मुक्ततिभिः किमु पुंसाम् । ज्ञानविक्रमकलाकुललज्जात्यागभोगरहितं विफलं
 यत् ॥ ८६७ ॥ लोक एष गतलोचनत्रयः कस्य वा न विदुषोति वाच्यताम् । लोचनो-
 त्तमवमशेषजीवनं यत्कलङ्कयति चन्द्रमण्डलम् ॥ ८६८ ॥ यः परस्य विषमं विचिन्तयेत्प्रा-
 मुयात्स कुमतिः स्वयं हि तत् । पूतना हरिवधार्थमाययौ प्राप सैव वधमात्मनस्ततः ॥ ८६९ ॥
 राजमन्त्रिकविवैद्यदुर्जनद्वारपालवनिविप्रशस्त्रिणः । स्वाङ्गनाप्रचलपुत्रमर्मणा वैरिणां न सुख-
 दास्त्रयोदश ॥ ८७० ॥ शक्तिरर्थपतिषु स्वयंगृहं प्रेम कारयति वा निरत्ययम् । कारणद्वय-
 मिदं निरस्यतः प्रार्थनाधिकवले विपत्फला ॥ ८७१ ॥ काके शौचं द्यूतकारे च सत्यं सर्पे क्षान्तिः
 स्त्रीषु कामोपशान्तिः । स्त्रीवे धैर्यं मद्ये तत्त्वचिन्ता राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥ ८७२ ॥
 एको देवः केशवो वा शिवो वा एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा । एका भार्या सुन्दरी वा द-
 वा एको वासः पत्न्ये वा वने वा ॥ ८७३ ॥ चित्तायत्तं धातुवद्धं शरीरं नष्टे चित्ते धातु-
 यान्ति नाशम् । तस्माच्चित्तं सर्वदा रक्षणीयं स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ॥ ८७४ ॥ शु-
 भे श्रितरश्मिर्बलीयान्न प्राधान्यं तारकायास्तु दृष्टम् । शक्त्या युक्ते विद्यमानेऽपि का-
 न प्राधान्यं योषितां कापि दृष्टम् ॥ ८७५ ॥ दाता दानस्यान्तरा स्यात्पृथिव्यां गेहे रे-
 याचकानां समूहः । चिन्तारत्नस्यास्ति सन्वे विवादो मार्गे मार्गे रेणवः सन्त्यसंख-

॥ ८७६ ॥ मांसं मृगाणां दशनौ गजानां मृगद्विषां चर्म फलं द्रुमाणाम् । स्त्रीणां स्वरूपं च नृणां हिरण्यमेते गुणा वैरकरा भवन्ति ॥ ८७७ ॥ शास्त्रेण धर्मं कपटेन मित्रं परोपतापेन समृद्धिभावम् । सुखेन विद्यां परुषेण नारीं वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपण्डितास्ते ॥ ८७८ ॥ राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षी स्त्री चावशा दुष्टबुद्धिः सहायः । प्रेम्णः प्रतीपोऽधिकृतः । प्रमादी त्याज्या इमे यश्च कृतं न वेत्ति ॥ ८७९ ॥ मूर्खो द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः कामी दरिद्रो धनवांस्तपस्वी । वेश्या कुरूपः नृपतिः कदर्यो लोके पडेतानि विडम्बितानि ॥ ८८० ॥ दानं दरिद्रस्य प्रभोश्च शान्तिर्यूनां तपो ज्ञानवतां च मौनम् । इच्छानिवृत्तिश्च सुखान्वितानां दया च भूतेषु दिवं नयन्ति ॥ ८८१ ॥ अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च । वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड्भिलोकेषु सुखानि राजन् ॥ ८८२ ॥ आरोग्यमानुष्यमविप्रवासः संप्रत्यया वृत्तिरभीतिवासः । सद्भिर्मनुष्यैः सह संप्रयोगः षड्भिलोकेषु सुखानि राजन् ॥ ८८३ ॥ मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दिप्सा विमार्गगायाश्च रुचिः स्वकान्ते । सर्पस्य शान्तिः कुटिलस्य मैत्री विघातृमृष्टौ न हि दृष्टपूर्वा ॥ ८८४ ॥ आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लब्धी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् । दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ ८८५ ॥ भार्यावियोगः स्वजनापवादो ऋणस्य शेषं कृपणस्य सेवा । दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च विनाग्निना पञ्च दहन्ति कायम् ॥ ८८६ ॥ अश्वश्रुतं वासवगर्जितं च स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य भाग्यम् । अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ८८७ ॥ राष्ट्रस्य चित्तं कृपणस्य चित्तं मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम् । स्त्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ८८८ ॥ किं पौरुषं रक्षति यो न वार्तान्कं वा धनं नार्थिजनाय यत्स्यात् । सा किं क्रिया या न हितानुबद्धा किं जीवितं साधुविरोधि यद्वै ॥ ८८९ ॥ अन्यायवित्तेन कृतोऽपि धर्मः सव्याज इत्याहुरशेषलोकाः । न्यायार्जितार्थेन स एव धर्मो निर्व्याज इत्यार्थजना वदन्ति ॥ ८९० ॥ यशोऽधिगन्तुं सुखलिप्सया वा मनुष्यसंख्यामतिवर्तितुं वा । निरुत्सुकानामभियोगभाजां समुत्सुकेवाङ्गमुपैति सिद्धिः ॥ ८९१ ॥ शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी । कालानुरोधः प्रतिभानवच्चमेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ ८९२ ॥ न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः करोति विज्ञानविधिगुणं हि । अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ ८९३ ॥ न कस्यचित्कश्चिदिह स्वभावाद्भवत्युदारोऽभिमतः खलो वा । लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥ ८९४ ॥ अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् । मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥ ८९५ ॥ दन्तस्य निर्घर्षणकेन

राजन्कर्णस्य कण्ठ्यनकेन वापि । तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्ग वाक्पाणिमता नरेण
 ॥ ८९६ ॥ त्यजेत्क्षुधार्तो महिलां स्वपुत्रं खादेत्क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् । बुभुक्षितः किं
 न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ८९७ ॥ दारेषु किञ्चित्स्वजनेषु किञ्चि-
 द्रोष्यं वयस्येषु सुतेषु किञ्चित् । युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽनुरो-
 धात् ॥ ८९८ ॥ मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरंगैः । मूर्खाश्च मूर्खैः
 सुधियः सुधीभिः समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ ८९९ ॥ त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि काले
 धैर्यात्कदाचिद्व्रतिमायुयात्सः । यथा समुद्रेऽपि च पोतभङ्गे सांयात्रिको वाञ्छति तर्तुमेव
 ॥ ९०० ॥ दानेन तुल्यो विधिरस्ति नान्यो लोभाच्च नान्योऽस्ति परः पृथिव्याम् । विभू-
 षणं शीलसमं न चान्यत्संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ॥ ९०१ ॥ एकस्य दुःखस्य न
 यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य । तावद्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्था बहुलीभ-
 वन्ति ॥ ९०२ ॥ क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णं धनक्षये वर्धति जाठराग्निः । आपत्सु वै-
 राणि समुद्रवन्ति छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ ९०३ ॥ अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः
 कामातुराणां न भयं न लज्जा । विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न
 वेला ॥ ९०४ ॥ विवाहकाले ऋतुसंप्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे । विप्रस्य चार्थेऽप्य-
 नृतं वदेयुः पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ९०५ ॥ यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र अभ्यागतो
 यत्र न तत्र लक्ष्मीः । उभौ च तौ यत्र न तत्र विद्या नैकत्र सर्वो गुणसंनिपातः ॥ ९०६ ॥
 द्वारि प्रविष्टः सहसा ततः किं दृष्टः प्रभुः स्मेरमुखस्ततः किम् । कथा श्रुता श्रोत्ररम
 ततः किं व्यथा न शान्ता यदि जाठरीया ॥ ९०७ ॥ सुपात्रदानाच्च भवेद्धनादयो धन
 प्रभावेण करोति पुण्यम् । पुण्यप्रभावात्सुरलोकवासी पुनर्धनादयोः पुनरेव भोगी ॥ ९०८
 कुपात्रदानाच्च भवेद्दरिद्रो दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् । पापप्रभावान्नरकं प्रयाति पुनर्द-
 रिद्रः पुनरेव पापी ॥ ९०९ ॥ प्रभुर्विवेकी धनवांश्च दाता विद्वान्विरागी प्रमदा सुशीला
 तुरंगमः शस्त्रनिपातधीरो भूमण्डलस्याभरणानि पञ्च ॥ ९१० ॥ स्वदेशजातस्य नरस्य न
 गुणाधिकस्यापि भवेदवज्ञा । निजाङ्गना यद्यपि रूपराशिस्तथापि लोकः परदारसन्
 ॥ ९११ ॥ गन्धः सुवर्णं फलमिक्षुदण्डे नाकारि पुष्पं खलु चन्दनेषु । विद्वान्धनाढ्यो
 तु दीर्घजीवी धातुः पुरा कोऽपि न बुद्धिदोऽभूत् ॥ ९१२ ॥ सर्पस्य रत्ने कृपणस्य प-
 स्याः कुचे केसरिणश्च केशे । मानोन्नतानां शरणागते च मृतौ भवेदन्यकरप्रच
 ॥ ९१३ ॥ श्रुतिर्विभिन्ना स्मृतयश्च भिन्ना नैको मुनिर्यस्य वचः प्रमाणम् । धर्मस्य त-
 निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ९१४ ॥ प्रागल्भ्यहीनस्य नरस्य वि-
 शस्त्रं यथा कापुरुषस्य हस्ते । न तृप्तिमुत्पादयते शरीरे वृद्धस्य दारा इव दर्शनं
 ॥ ९१५ ॥ राजाश्रयस्तस्करताश्वपण्यमाथर्वणं चापि समुद्रयानम् । एतानि सिद्ध

महाफलानि विपर्यये प्राणहराणि पञ्च ॥ ९१६ ॥ स्वर्गच्युतानामिह भूमिलोके चत्वारि
चिह्नानि वसन्ति देहे । दानप्रसङ्गो मधुरा च वाणी सुरार्चनं ब्राह्मणतर्पणं च ॥ ९१७ ॥
निरक्षरे वीक्ष्य महाधनत्वं विद्या न हेया विदुषा कदापि । रत्नावतंसाः कुलटाः समीक्ष्य
किमार्यनार्यः कुलटा भवन्ति ॥ ९१८ ॥ गीर्भिर्गुरूणां परुषाक्षराभिस्तिरस्कृता यान्ति
नरा महत्त्वम् । अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ ९१९ ॥
किमिष्टमन्नं खरसूकराणां किं रत्नहारो मृगपक्षिणां च । अन्वस्य दीपो बधिरस्य गीतं
मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ॥ ९२० ॥ ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः
स्त्रीविषये निवृत्ताः । प्रतिग्रहे संकुचिताभिहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ ९२१ ॥
पतिव्रतायाः कुचकुम्भयुग्ममत्युग्रशार्दूलनखावलिश्च । वीरस्य शस्त्रं कृपणस्य वित्तं ल-
भ्यानि चत्वारि तदन्तकाले ॥ ९२२ ॥ देशाटनं पण्डितमित्रता च वाराङ्गना राज-
सभाप्रवेशः । अनेकशास्त्रार्थविलोकनं च चातुर्यमूलानि भवन्ति पञ्च ॥ ९२३ ॥
न वेत्ति यो यस्य गुणप्रकर्षं स तं सदा निन्दति नात्र चित्रम् । यथा किराती करिकुम्भ-
जातां मुक्तां परित्यज्य बिमर्ति गुञ्जाम् ॥ ९२४ ॥ गिरौ मयूरा गगने पयोदा लक्षा-
न्तरेऽकश्च जलेषु पद्मम् । इन्दुद्विलक्षं कुमुदस्य बन्धुर्यो यस्य मित्रं न हि तस्य दूरम्
॥ ९२५ ॥ सुभाषितज्ञेन जनेन साकं संभाषणं सुप्रभुसेवनं च । आलिङ्गनं तुङ्गपयोधराणां
प्रत्यक्षसौख्यं त्रयमेव लोके ॥ ९२६ ॥ अर्थो नराणां पतिरङ्गनानां वर्षा नदीनामृतुराट्
तरूणाम् । स्वधर्मचारी नृपतिः प्रजानां गतं गतं यौवनमानयन्ति ॥ ९२७ ॥ जितेन्द्रियत्वं
विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते । गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते जनानुरागः
प्रभवो हि संपदः ॥ ९२८ ॥ मनः पवित्रं सदनं विचित्रं स्तुत्यं कलत्रं स्मरणीयगो-
त्रम् । आरोग्यगात्रं भुवभाविपात्रं पुत्राः पवित्राः फलमीशभक्तेः ॥ ९२९ ॥ संपूर्णकुम्भो
न करोति शब्दमर्थो घटो घोषमुपैति नूनम् । विद्वान्कुलीनो न करोति गर्वं गुणैर्विहीना
बहु जल्पयन्ति ॥ ९३० ॥ अक्रोधवैराग्यजितेन्द्रियत्वं क्षमादयाशान्तिजनप्रियत्वम् ।
निर्लोभदाता भयशोकहीनं ज्ञानस्य चिह्नं दशलक्षणानि ॥ ९३१ ॥ धिग्जीवितं शास्त्रक-
लोज्झितस्य धिग्जीवितं चोद्यमवर्जितस्य । धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य धिग्जीवितं ज्ञाति-
पराजितस्य ॥ ९३२ ॥ रूपं जरा सर्वसुखानि तृष्णा खलेषु सेवा पुरुषाभिमानम् ।
याच्ञा गुरुत्वं गुणमात्मपूजा चिन्ता बलं हन्त्यदया च लक्ष्मीम् ॥ ९३३ ॥ शुष्केन्धने
बहिरुपैति वृद्धिं बालेषु शोकश्चपलेषु कोपः । क्रान्तासु कामो निपुणेषु चित्तं धर्मो दयावत्सु
महत्सु धैर्यम् ॥ ९३४ ॥ निर्वाणदीपो किमु तैलदानं चौरे गते वा किमु सावधानम् ।
षयो गते किं वनिताविलासः पयो गते किं खलु सेतुबन्धः ॥ ९३५ ॥ त्रिविक्रमोऽभूदपि
वामनोऽसौ स शूकरश्चेति स वै नृसिंहः । नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः फलमेव

माध्यम् ॥ ९३६ ॥ कुग्रामवासः कुजनस्य सेवा कुभोजनं क्रोधमुखी च भार्या । मूर्खश्च
 पुत्रो विधवा च कन्या विनाग्निना संदहते शरीरम् ॥ ९३७ ॥ अल्पीयसामेव निवास-
 भूमिं त्यागाद्विपत्तिर्महतां न जातु । रत्नाकरात्सन्मणयोऽभियान्ति राज्ञां शिरः काकमु-
 खास्तु भेकाः ॥ ९३८ ॥ अनेकशास्त्रं बहु वेदितव्यमल्पश्च कालो बह्वश्च विघ्नाः
 यत्प्रभूतं तदुपासितव्यं हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥ ९३९ ॥ अनन्तपारं किल
 शब्दशास्त्रं स्वल्पं तथायुर्वेदवश्च विघ्नाः । सारं ततो ब्राह्मणस्य फल्गु हंसो यथा
 क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥ ९४० ॥ क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो नराणां देहस्थितो देहविनाश-
 नाय । यथा स्थितः काष्ठगतो हि वह्निः स एव वह्निर्देहते शरीरम् ॥ ९४१ ॥ यथा
 विहंगास्तरुमाश्रयन्ति नद्यो यथा सागरमाश्रयन्ति । यथा तरुण्यः पतिमाश्रयन्ति
 सर्वे गुणाः कावचमाश्रयन्ति ॥ ९४२ ॥ यती व्रती चापि पतिव्रताश्च वीराश्च शूराश्च
 दयापराश्च । त्यागी च भोगी च बहुश्रुताश्च सुसङ्गमात्रेण दहन्ति पापम् ॥ ९४३ ॥
 वमन्त्यरण्येषु चरन्ति दूर्वाः पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि । तथापि बध्ना हरिणा नराणां
 को लोकमाराधयितुं समर्थः ॥ ९४४ ॥ न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते
 ये न वदन्ति धर्मम् । धर्मो न वै यत्र च नास्ति सत्यं सत्यं न तद्यच्छलनानुविद्धम्
 ॥ ९४५ ॥ गुणेषु रज्यन्ति जगन्ति येषां स्वीयेषु तेषामवलम्बेव । पश्यन्ति रामाः स्तन-
 शातकुम्भं गिरिशदेहान्तरनिर्विशेषम् ॥ ९४६ ॥ वरं सखे सत्पुरुषायमाणो न नीचसं-
 सर्गगुणरलंकृतः । वरोऽश्वपादेन हतो विराजते न रासभस्योपरि संस्थितो नरः ॥ ९४७ ॥
 आदित्यचन्द्रावनलानिलौ च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च । अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये
 धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ९४८ ॥ उपाधिभिः संततसंगतोऽपि नाहि स्वभावं
 विजहति भावः । आजन्म उन्मज्जति दुग्धसिन्धौ तथापि काकः किल कृष्ण एव
 ॥ ९४९ ॥ किं वा समस्तत्र विचारणीयं वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः । पीताम्बरं वीक्ष्य
 ददौ स्वकन्यां चर्माम्बरं वीक्ष्य विपं समुद्रः ॥ ९५० ॥ श्रुताप्सरोगीतिरपि क्षणेऽस्मि
 न्हरः प्रमंख्यानपरो बभूव । आत्मेश्वराणां न हि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति
 ॥ ९५१ ॥ करोति कोऽशेषजनातिरिक्तां संभावनामर्थवतीं क्रियाभिः । संसत्सु जा-
 पुरुषाधिकारे न पूरणी तं समुपैति संख्या ॥ ९५२ ॥ श्रियः प्रदुग्धे विपद्दो रुणां
 यशामि मूले मलिनं प्रमाष्टि । संस्कारशौचैर्न परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः किल कामधे-
 ॥ ९५३ ॥ नरस्य चिह्नं नरकागतस्य विरोधिता बन्धुजनेषु नित्यम् । सारोगता नीचगं
 सेवा ह्यतीव दोषः कटुका च वाणी ॥ ९५४ ॥ लोलायताक्षीमवलेहिनीं च व्यये
 शौचां कलहप्रियां च । निद्राभिभूतां सततं शयानामेवंविधां स्त्रीं परिवर्जयन्ति ॥ ९५५ ॥
 स्थितो न खादामि हसन्न जल्पे गतं न शोचामि कृतं न मन्ये । द्वयोस्तृतीयो न भव

राजन्केनास्मि मूर्खो वद कारणेन ॥ ९५६ ॥ यस्मिन्कुले यः पुरुषः प्रधानः स सर्वयत्नेन हि रक्षणीयः । तस्मिन्विनष्टे कुलसारभूते तं नाभिमङ्गानपरे वहन्ति ॥ ९५७ ॥ पुराण-मित्येव न साधु सर्वं न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम् । सन्तः परीक्ष्यान्यतरङ्गजन्ते मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ ९५८ ॥ संचिन्त्य संचिन्त्य जगत्समस्तं त्रयः पदार्था हृदयं प्रविष्टाः । इक्षोर्विकाराः कृतयः कवीनां मुग्धाङ्गनापाङ्गतरङ्गितानि ॥ ९५९ ॥ वरं न राज्यं न कुराजराज्यं वरं न मित्रं न कुमित्रमित्रम् । वरं न दारा न कुदारदारा वरं न शिष्यो न कुशिष्यशिष्यः ॥ ९६० ॥ बालसखित्वमकारणहास्यं स्त्रीषु विवादमसज्जनसेवा । गर्दभ-यानमसंस्कृतवाणी षट्सु नरो लघुतामुपयाति ॥ ९६१ ॥ वयसि गते कः कामविकारः क्षीणे वित्ते कः परिवारः । शुष्के तीरे कः कासारो ज्ञाते तच्चे कः संसारः ॥ ९६२ ॥ जवो हि सप्तेः परमं विभूषणं त्रपाङ्गनायाः कृशता तपस्विनः । द्विजस्य विद्या नृपतेरपि क्षमा पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनाम् ॥ ९६३ ॥ धनेन किं यो न ददाति याचके बलेन किं यश्च रिपुं न बाधते । श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ ९६४ ॥ श्रुतेन बुद्धिर्व्यसनेन मूर्खता मदेन नारी सलिलेन निमग्नग । निशा शशाङ्केन धृतिः समाधिना नयेन चालंक्रियते नरेन्द्रता ॥ ९६५ ॥ प्रकीर्णकेशामनवेक्ष्यकारिणीं सदा च भर्तुः प्रतिकूलभाषिणीम् । परस्य वेश्माभिरतामपत्रपामेवंविधां योषितमाशु वर्जयेत् ॥ ९६६ ॥ सतीमपि ज्ञातिकुलैकसंश्रयां जनोऽन्यथा भर्तृमतीं विशङ्कते । अतः समीपे परिणेतुरिष्यते प्रियाप्रिया वा प्रमदा स्वबन्धुभिः ॥ ९६७ ॥ मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणो हितैषिणः सन्ति न ते मनीषिणः । सुदृच्च विद्वानपि दुर्लभो नृणां यथौषधं स्वादु हितं च दुर्लभम् ॥ ९६८ ॥ परोऽवजानाति यदज्ञताजडस्तदुन्नतानां न विहन्ति धीरताम् । समानवीर्यान्वयपौरुषेषु यः करोत्यतिक्रान्तिमसौ तिरस्कृत्या ॥ ९६९ ॥ यदा विगृह्णाति हतं तदा यशः करोति मैत्रीमथ दूषिता गुणाः । स्थितिं समीक्ष्योभयथा परीक्षकः करोत्यवज्ञोपहतं पृथग्जनम् ॥ ९७० ॥ वनेषु दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहेषु पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः । अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ ९७१ ॥ सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः । सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत्कृतं सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥ ९७२ ॥ तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः । समुच्छ्रितानेव तरून्प्रवाधते महान्महत्स्वेव करोति विक्रमम् ॥ ९७३ ॥ निमिन्नमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति । अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥ ९७४ ॥ न साहसैकान्तरसानुवर्तिना न चाप्यपायोपहतान्तरात्मना । विभूतयः शक्यमवाप्तुमूर्जिता नये च शौर्यं च वसन्ति संपदः ॥ ९७५ ॥ मुदं विषादः शरदं हिमागमस्तमो विवस्वान्सु-

कृतं कृतघ्नता । प्रियोपपत्तिः शुचमापदं नयः श्रियः समृद्धा अपि हन्ति दुर्णयः
 ॥ ९७६ ॥ उद्धारितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति चोदिताः । अनुक्त-
 मप्युहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ९७७ ॥ असत्यता निष्ठुरताकृत-
 ज्ञता भयं प्रमादोऽलमता विषादिता । दृथाभिमानो ह्यतिदीर्घमूत्रता तथाङ्गरीक्ष्याद्विवि नाशनं
 श्रियः ॥ ९७८ ॥ दरिद्रता धीरतया विराजते कुरूपता शीलतया विराजते । कुभोजनं
 चाप्यतया विराजते कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते ॥ ९७९ ॥ यथा चतुर्भिः कनकं परी-
 क्ष्यते निघर्षणच्छेदनतापताडनैः । तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन कुलेन क-
 र्मणा ॥ ९८० ॥ कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः । कुगे-
 हिर्ना प्राप्य गृहे कुतः सुखं कुशिष्यमध्यापयतः कुतो यशः ॥ ९८१ ॥ मातासमं नास्ति
 शरीरपोषणं चिन्तासमं नास्ति शरीरशोषणम् । आर्यासमं नास्ति शरीरतोषणं विद्यासमं
 नास्ति शरीरभूषणम् ॥ ९८२ ॥ गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो बली बलं वेत्ति न
 वेत्ति निर्वलः । पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः करी च सिंहस्य बलं न मूषिकः
 ॥ ९८३ ॥ सुखं हि दुःखान्धनुभूय शोभते घनान्धकारेणैव दीपदर्शनम् । सुखाच्च यो
 याति नगरे दग्धितां धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ ९८४ ॥ स दीक्षितो यः सकलं
 मदीक्षते स पण्डितो यः करणैरखण्डितः । स तापसो यः परतापकर्षणः स धार्मिको यः पर-
 मर्म न स्पृशेत् ॥ ९८५ ॥ न तज्जलं यन्न सुचारुपङ्कजं न पङ्कजं तद्यदलीनपट्पदम् । न
 पट्पदोऽसौ कलगुञ्जितो न यो न गुञ्जितं तन्न जहार यन्मनः ॥ ९८६ ॥ यशस्क्रे क-
 र्मणि मित्रसंग्रहे प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु । कृतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये धनव्ययस्त्वेषु
 न गण्यते बुर्यः ॥ ९८७ ॥ विवादशीलां स्वयमर्थचोरिणीं परानुकूलां बहुपाकपाकिनीम् ।
 सक्रोधिनीं चान्यगृहेषु वासिनीं त्यजन्ति आर्या दशपुत्रमातरम् ॥ ९८८ ॥ तथारिभिर्न
 व्यधते शिलीमुखैः क्षितैर्दिग्गन्तैर्द्विदयेन दूयता । स्वान्तं यथावक्रधियां दुरुक्तिभिर्दिवा-
 निशं तप्यति मर्मताडितम् ॥ ९८९ ॥ अतिप्रचण्डा बहुदुःखआग्निनी विवादशीला परगेह-
 गामिनी । भर्तुः स्वयं निन्दति या च तस्करी त्यजेत्स्वभार्या दशपुत्रपुत्रिणीम् ॥ ९९० ॥
 कुले कलङ्कः कवले कदन्नता सुतः कुबुद्धिर्भवने दरिद्रता । रुजः शरीरे कलहप्रिया प्रिया
 गृहागमे दुर्गतयः पडेते ॥ ९९१ ॥ कुराज्यराज्येन कुतः प्रजामुखं कुमित्रमित्रेण कुतोऽस्ति
 निर्वृतिः । कुदारदारेषु कुतो गृहे रतिः कुशिष्यमध्यापयतः कुतो यशः ॥ ९९२ ॥ प्रकटं मृदु नाम
 जल्पतः परुषं रुचयतोऽर्थमन्तरा । शकुनादिव मार्गवर्तिभिः पुरुषादुद्विजितव्यमीदृशात्
 ॥ ९९३ ॥ मतिरेव बलाद्वरीयसी यदभावे करिणामियं दशा । इति घोषयतीव डिण्डिमः
 करिणो हस्तिपकाहतः कणन् ॥ ९९४ ॥ महतां यदि निन्दने रतिगुणसंख्यैव तदा विधी-
 यताम् । अस्तामपि चेत्तत्वे रतिर्ननु तद्दूषणमेव गण्यताम् ॥ ९९५ ॥ अवगच्छति मूढचेतनः

प्रियनाशं यदि शल्यमर्पितम् । स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समुद्धृतम् ॥ ९९६ ॥ महत्तरसा विलङ्घयन्निजदोषेण कुधीर्विनश्यति । कुरुते न खलु स्वयेच्छया शलभानिन्धनमिद्धदीधितिः ॥ ९९७ ॥ क्रियते धवलः खलूच्चकैर्धवलैरेव सितेतरैरधः । शिरसौघमधत्त शंकरः सुरसिन्धोर्मधुजित्तमङ्गिणा ॥ ९९८ ॥ कृतिनामकृती कथं कथं वा तुलनां यातु कृतैर्वचःप्रपञ्चैः । बहुभिर्विधृतैः कचैः कलापैर्विधवा किं सधवोपमानमेति ॥ ९९९ ॥ विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमं रहयत्यापदुपेतमायतिः । नियता लघुता निरायतेरगरीयान्न पदं नृपश्रियः ॥ १००० ॥ अरुचिर्निशया विना शशी शशिना सापि विना महत्तमः । उभयेन विना मनोभवस्फुरितं नैव चकास्ति कामिनोः ॥ १००१ ॥ मृगलोचनया विना विचित्रव्यवहारप्रतिभाप्रभाप्रगल्भः । अमृतद्युतिमुन्दराशयोऽयं सुहृदा तेन विना नरेन्द्रसूनुः ॥ १००२ ॥ उपकारकमायतेर्भृशं प्रशमः कर्मफलस्य भूरिणः । अनपायिनिवर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥ १००३ ॥ जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान्धर्मचर्यामसूया । कामो द्वियं दृत्तमनार्यसेवा क्रोधः श्रियं सर्वमेवाभिमानः ॥ १००४ ॥ मणिना वलयं वलयेन मणिर्मणिना वलयेन विभाति करः । कविना च विभुर्विभुना च कविः कविना विभुना च विभाति सभा ॥ १००५ ॥ शशिना च निशा निशया च शशिः शशिना निशया च विभाति नभः । पयसा कमलं कमलेन पयः पयसा कमलेन विभाति सरः ॥ १००६ ॥ गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः सत्पुरुषैरकत्थ्यमानः । न हि सौरमणिः स्वभावकान्तिं रविपादैरनधिष्ठितः करोति ॥ १००७ ॥ सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । दृणुते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ १००८ ॥ विना गोरसं को रसो भोजनानां विना गोरसं को रसो भूपतीनाम् । विना गोरसं को रसः कामिनीनां विना गोरसं को रसः पण्डितानाम् ॥ १००९ ॥ सकलापि कला कलावतां विकला पुण्यकलां विना खलु । सकला नयना दृथा यथा तनुभाजां हि कनीनिकां विना ॥ १०१० ॥ सुकुलजन्म विभूतिरनेकधा प्रियसमागमसौख्यपरंपरा । नृपकुले गुरुता विमलं यशो भवति पुण्यतरोः फलमीदृशम् ॥ १०११ ॥ कैनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्त्र्यंशुणि प्रणिधीयते । न स विरौति न चापि हि शोभते भवति योजयितुर्वर्चनीयता ॥ १०१२ ॥ सहजमलिनवक्रभावभाजां भवति भवः प्रभवात्मनाशहेतुः । जलधरपदवीमवाप्य धूमो ज्वलनविनाशमनुप्रयाति नाशम् ॥ १०१३ ॥ परिहरत पगाङ्गनानुषङ्गं वत यदि जीवितमस्ति वल्लभं वः । हरहर हरिणीदृशो निमित्तं दश दशकन्धरमौलयो लुठन्ति ॥ १०१४ ॥ शिशुरपि निपुणो गुरोर्गरीर्यान्न तु वपुषैव महान्मेहत्प्रतिष्ठः । मणिरणुरपि भूषणाय पुंसां न तु पृथुलैव

१ ऐश्वर्यम्. २ गौरवम्. ३ सुवर्णीकरणसंग्रहयोग्यः. ४ हीरकादिः. ५ वक्त्रे. ६ निन्दा. ७ शास्त्रवेत्ता. ८ श्रेष्ठः. ९ महत्सु प्रतिष्ठा यस्य.

शिला विलासहेतुः ॥ १०१५ ॥ अनुदिनमनुकूलमाचरन्तं विहितमतिः प्रतिकूलमाचरेत्कः ।
 शमिनगरलजातकण्ठदाहः शितिकण्ठः शशिनं शिरःसु धत्ते ॥ १०१६ ॥ नितम्बो विशालः
 कटिर्धर्ममृक्ष्मा कुचद्वन्द्वमत्यन्तभयं मुखं च । वचश्चेन्न किञ्चिद्रसालं रमण्यास्ततः किं ततः
 किं ततः किं ततः किम् ॥ १०१७ ॥ स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री नष्टक्रियस्य
 कुलमर्थपरस्य धर्मः । विद्याफलं व्यसनिनः लूपाणस्य सौख्यं राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नरा-
 विषस्य ॥ १०१८ ॥ दुर्मन्त्रिणं कमपयान्ति न नीतिदोषाः संतापयन्ति कमपध्यभुजं न
 रोगाः । कं श्रीर्नि दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः कं स्वीकृता न विषया ननु तापयन्ति
 ॥ १०१९ ॥ वित्तं किं वितरणं यदि नास्ति दीने किं सेवया यदि परोपकृतौ न यत्नः ।
 किं मंगमनं तनयो यदि नेशणीयः किं यौवनेन विरहो यदि वल्लभायाः ॥ १०२० ॥
 किं भूषणं मुष्टदमत्र यशो न रत्नं किं कार्यमार्यचरितं सुकृतं न दोषः । किं चक्षुरप्रति-
 हतं विषया न नेत्रं जानाति कस्त्वदपरः सदसद्विवेकम् ॥ १०२१ ॥ प्राप्ताः श्रियः स-
 कलकामदुषास्ततः किं दत्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किम् । संप्रीणिताः प्रणयिनो
 विभवैस्ततः किं कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् ॥ १०२२ ॥ आदौ न वा प्रण-
 यिनां प्रणयो विषयो दत्तोऽथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः । उत्क्षिप्य यत्क्षिपति तत्प्रक-
 रोति लज्जां भूमौ स्थितस्य पतनाद्भयमेव नास्ति ॥ १०२३ ॥ वाञ्छैव सूचयति पूर्वतरं
 भविष्यं पुंसां यदन्यतनुजं त्वशुभं शुभं वा । विज्ञायते शिशुरजातकलापचिह्नः प्रत्युद्गतैर-
 पसरन्सरसः कलापी ॥ १०२४ ॥ शस्त्रैर्हतास्तु रिपवो न हता भवन्ति प्रज्ञाहताश्च नि-
 तरां सुहता भवन्ति । शस्त्रं निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेकं प्रज्ञा कुलं च विभवं च यशश्च
 हन्ति ॥ १०२५ ॥ स्थानेषु शिष्यनिवहैर्विनीयुज्यमाना विद्या गुरुं हि गुणवत्तरमात-
 नोति । आदाय शुक्तिषु बलाहकविप्रकीर्णं रत्नाकरो भवति वारिभिरम्बुराशिः ॥ १०२६ ॥
 वार्ता च कौतुककरी विमला च विद्या लोकोत्तरः परिमलश्च कुरंगनाभेः । तैलस्य बिन्दुरिव
 वारिणि दुर्निवारमेतन्नयं प्रसरति स्वयमेव भूमौ ॥ १०२७ ॥ अत्यन्तमन्थनकदर्शनमुत्स-
 हन्ते मर्यादया नियमिताः किमु साधवोऽपि । लक्ष्मीसुधाकरसुधाशुपनीयं शेषे रत्नाकरो-
 ऽपि गरलं किमु नोज्जगार ॥ १०२८ ॥ अर्था हसन्त्युचितदानविहीनलुब्धं भूम्यो ह-
 सन्ति मम भूमिरिति ब्रुवाणम् । जारा हसन्ति तनयानुपलालयन्तं मृत्युर्हसत्यवनिपं रण-
 रङ्गभीरुम् ॥ १०२९ ॥ वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्विकाराङ्ग्योतिर्विदो ग्रहगतिं परिवर्त-
 यन्ति । भूताभिपङ्ग इति भूतविदो वदन्ति प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति ॥ १०३० ॥
 कस्यापि कोऽप्यतिशयोऽस्ति स तेन लोके ख्यातिं प्रयाति न हि सर्वविदस्तु सर्वे । विं
 केतकी फलति किं पनसः सुपुष्पः किं नागवल्ल्यपि च पुष्पफलैरुपेता ॥ १०३१ ॥ शी

लावलम्बनमहर्निशमिष्टचिन्तावित्तानुरूपमशनाभरणादि कार्यम् । वार्यं च दुर्जनसमाज-
 निजप्रशंसाहास्यादि सज्जनवचो हृदये निधेयम् ॥ १०३२ ॥ पश्यन्ति नैव कवयो
 निजकाव्यदोषं भक्षन्ति नो बलिभुजो निजजातिमांसम् । जरूपन्ति नैव मधुषा निजमर्म-
 वाक्यं कुर्वन्ति नो युवतयः पुरुषेषु बीजम् ॥ १०३३ ॥ कीर्तिं मृणालकमनीयभुजामनिद्र-
 चन्द्राननां स्मितसरोरुहचारुनेत्राम् । ज्योत्स्नास्मितामपहतां दयितामिव स्वां लब्धुं न कः
 परमुपक्रममातनोति ॥ १०३४ ॥ शास्त्रं सुनिश्चलधिया परिचिन्तनीयं सेव्यो नृपोऽपि
 सततं परिसेवनीयः । अङ्गे स्थितापि युवतिः परिरक्षणीया शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतः
 स्थिरत्वम् ॥ १०३५ ॥ हंसो विभाति नलिनीदलतालमध्ये सिंहो विभाति गिरिगङ्गरकन्द-
 रामु । जात्यो विभाति तुरगो रणयुद्धमध्ये विद्वान्विभाति पुरुषेषु विचक्षणेषु ॥ १०३६ ॥
 हंसो न भाति बलिभोजनदृन्दमध्ये गोमायुमण्डलगतो न विभाति सिंहः । जात्यो न
 भाति तुरगः खरयूथमध्ये विद्वान्न भाति पुरुषेषु निरक्षरेषु ॥ १०३७ ॥ विश्वेश्वरस्तु
 सुधिया गलितेऽपि भेदे भावेन भक्तिसहितेन समर्चनीयः । प्राणेश्वरश्चतुरया मिलितेऽपि
 चित्ते चैलाञ्जलव्यवहितेन निरीक्षणीयः ॥ १०३८ ॥ किं कोकिलस्य विरुतेन
 गते वसन्ते किं कातरस्य बहुशस्त्रपरिग्रहेण । मित्रेण किं व्यसनकालपराङ्मुखेन किं
 जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ॥ १०३९ ॥ हारः प्रलम्बितपयोधरमध्यवर्ती शुष्कस्तना-
 न्तरगतो वरकञ्चुकश्च । काणक्षणाञ्जनममूर्ध्नि च पुष्पमाला दीनाश्रयो बुधजनः खलु
 पञ्च दुःखम् ॥ १०४० ॥ नीचं समृद्धमपि सेवति नीच एव तं दूरतः परिहरन्ति पुनर्म-
 हान्तः । शाखोटकं मधुरपक्कफलैरुपेतं सेवन्ति वायसगणा न तु राजहंसः ॥ १०४१ ॥
 दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि मित्रावसानसमये विहितोदयोऽपि । चन्द्रस्त-
 थापि हरवृद्धभतामुपैति नाङ्गीकृतेषु गुणदोषविचारणा स्यात् ॥ १०४२ ॥ माकन्दराजपरि-
 रम्भणलालितापि मल्लीवधूर्मधुपरागवती बभूव । दृष्ट्वापि तत्कुटिलतां न जहाति चूतः प्रायः
 कुजातिनिवहेषु कुतोऽभिमानः ॥ १०४३ ॥ कालक्रमेण परिणामवशादनव्या भावा
 भवन्ति खलु पूर्वमतीव तुच्छाः । मुक्तामणिर्जलदतोयकणोऽप्यणीयान्संपद्यते च चिरकी-
 चकरन्ध्रमध्ये ॥ १०४४ ॥ यच्चिन्तितं तदिह दूरतरं प्रयाति यच्चेतसापि न कृतं तदि-
 हाभ्युपैति । इत्थं विधेर्विधिविपर्ययमाकलय्य सन्तः सदा सुरसरित्तटमाश्रयन्ति ॥ १०४५ ॥
 अन्तःप्रतप्तमरुसैकतदह्यमानमूलस्य चम्पकतरोः कं विकाशचिन्ता । प्रायो भवत्यनुचित-
 स्थितिदेशभाजां श्रेयः स्वजीवपरिपालनमात्रमेव ॥ १०४६ ॥ उचितमनुचितं वा कुर्वता
 कार्यजातं परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन । अतिरभसकृतानां कर्मणामा विपत्तेर्भवति
 हृदयदाही शल्यतुल्यो विषाकः ॥ १०४७ ॥ व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुर्न

खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते । विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं द्रवति च
 हिमरश्मावुद्रते चन्द्रकान्तः ॥ १०४८ ॥ प्रथमदिवसचन्द्रः सर्वलोकैकवन्द्यः स च
 सकलकलाभिः पूर्णचन्द्रो न वन्द्यः । अतिपरिचयदोषात्कस्य नो मानहानिर्नवनवगुणरागी
 प्रायशः सर्वलोकः ॥ १०४९ ॥ शशिनि खलु कलङ्कः कण्टकः पद्मनाले जलधिजलम-
 पेयं पण्डिते निर्धनत्वम् । दयितजनवियोगो दुर्भगत्वं स्वरूपे धनवति कृपणत्वं रत्नदोषी
 विधाता ॥ १०५० ॥ भवति हृदयहारी कोऽपि कस्यापि हेतुर्न खलु गुणविशेषः प्रेमब-
 न्धप्रयोगे । किसलयितवनान्ते कोकिलारावरम्यो विकसति न वसन्ते मालती कोऽत्र हेतुः
 ॥ १०५१ ॥ परीवादस्तथो भवतु वितथो वापि भुवने तथाप्युच्चैर्धाम्नो हरति महिमानं
 जनरवः । तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकटनिहतशेषतमसो रवेस्तादृक्तेजो न हि भवति कन्यागत
 इव ॥ १०५२ ॥ बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि
 स्थगयति । जनं विद्वानेकः सकलमभिसंधाय कपटैस्तटस्थैः स्वानर्थान्वटयति च मौनं च
 भजते ॥ १०५३ ॥ कलारत्नं गीतं गगनतलरत्नं दिनमणिः सभारत्नं विद्वज्श्रवणपटुरत्नं
 हरिकथा । निशारत्नं चन्द्रः शयनतलरत्नं शशिमुखी महीरत्नं श्रीमाञ्जयति रघुनाथो
 नृपवरः ॥ १०५४ ॥ परिच्छिन्नः स्वादोऽमृतगुडमधुसौद्रपयसां कदाचिद्वाभ्यासाद्भजति
 खलु वैरस्यमधिकम् । प्रियाविम्बोष्ठे वा रुचिरकविवाक्येष्वनवधिर्नवानन्दः कोऽपि
 स्फुरति तु रसोऽसौ निरुपमः ॥ १०५५ ॥ नराः संस्कारार्हा जगति किल केचित्सु-
 कृतिनः समानायां जात्यामपि वयसि सत्यां परधियः । अयं दृष्टान्तोऽत्र स्फुटक-
 रगतोऽत्यभ्यसनतः शुकः श्लोकान्वक्तुं प्रभवति न काकः क्वचिदपि ॥ १०५६ ॥
 वरं तुङ्गाच्छृङ्गाद्रुशिखरिणः क्वापि पुलिने पतित्वायं कायः कठिणदृषदन्तर्विदलितः ।
 वरं न्यस्तो हस्तः फणिपतिमुखे तीव्रदशने वरं वद्धौ पातस्तदपि न कृतः शीलविलयः
 ॥ १०५७ ॥ विदैवज्ञं ग्रामं विबुधविधुरां भूपतिसभां मुखं श्रुत्या हीनं मनुजपतिशून्यं च
 विषेयम् । अनाचारान्दारानपहरिकथं काव्यमपि च प्रवक्तृत्वापेतं गुरुमपि सुबुद्धिः परिह-
 रेत् ॥ १०५८ ॥ मणिः शोणोल्लीढः समरविजयी हेतिनिर्हतो मदक्षिणो नागः शरदि स-
 रितः ईयानपुलिनाः । कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता तनिन्ना शोभन्ते गलित-
 विभवाश्चार्थिषु नृपाः ॥ १०५९ ॥ परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रमृतये स पश्चा-
 त्संपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् । अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनेनामवस्था
 वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ १०६० ॥ किमासेव्यं पुंसां सविधमनवद्यं द्युस-
 रितः किमेकान्ते ध्येयं चरणयुगलं कौस्तुभभृतः । किमाराध्यं पुण्यं किमभिलषणीयं
 कुरुणा यदासक्त्या चेतो निरवधि विमुक्तौ प्रभवति ॥ १०६१ ॥ वरं मौनं कार्यं न

वचनमुक्तं यदनृतं वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । वरं प्राणत्यागो न च पिशु-
नवाक्येष्वभिरुचिर्वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥ १०६२ ॥ वरं शून्या शाला
न च खलु वरो दुष्टवृषभो वरं वेश्या पत्नी न पुनरविनीता कुलवधूः । वरं वासोऽरण्ये
न पुनरविवेकाधिपपुरे वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥ १०६३ ॥ दृढः प्रेमा भग्नः
सदसिरिव संधिं न भजते भजेतापि प्रायः स्खलति खलु यत्नैरपि धृतः । स्खलेन्नो चे-
त्साम्यं भजति न भजेद्वा न भवति च्युताशङ्कश्चेत्स्यात्स्मृतिमुपगतस्तु व्यथयति ॥ १०६४ ॥
इयं प्रीतिर्विच्छी दृढयभुवि दैवात्समुदिता तथा यत्नाद्रक्ष्या प्रकृतिमृदुलापायबहुला । यथा
नैनां स्फीतां पिशुनजनदुर्वाक्यदहनो दहत्यन्तः शोषं ब्रजति न पुनः सौहृदनिधे
॥ १०६५ ॥ न रम्यं नारम्यं प्रकृतिगुणतो वस्तु किमपि प्रियत्वं यत्र स्यादितरदपि त-
द्भाहकवशात् । रथाङ्गाह्वानानां भवति विधुरङ्गारशकटी पटीराम्भः कुम्भः स भवति चकोरी-
नयनयोः ॥ १०६६ ॥ अरण्यं सारङ्गैर्गिरिकुहरगर्भाश्च हॅरिभिर्दिशो दिङ्मातङ्गैः सलिल-
मुषितं पङ्कजवनैः । प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्यविजितैः सतां माने म्लाने मरणमथवा
दूरगमनम् ॥ १०६७ ॥ नमोभूषा पूषा कमलवनभूषा मधुकरो वचोभूषा सत्यं वरविभव-
भूषा वितरणम् । मनोभूषा मैत्री मधुसमयभूषा मनसिजः सौदोभूषा सूक्तिः सकलगुणभूषा
च विनयः ॥ १०६८ ॥ कलासीमा काव्यं सकलगुणसीमा वितरणं भये सीमा मृत्युः
सकलसुखसीमा सुवदना । तपःसीमा मुक्तिः सकलकृतिसीमा श्रुतिभृतिः प्रिये सीमाह्लादो
श्रवणसुखसीमा हरिकथा ॥ १०६९ ॥ शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी सरो
विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः । प्रभुर्धनपरायणः सततर्तुर्गतः सज्जनो नृपाङ्गणगतः
खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ १०७० ॥ प्रसरति मनः कार्यारम्भे दृढोभवति स्पृहा
स्वयमुपनयन्नार्थान्मन्त्रो न गच्छति विष्ठवम् । फलति सकलं कृत्यं चित्तं समुन्नतिमश्रुते
भवति च रतिः श्लाघ्ये कृत्ये नरस्य भविष्यतः ॥ १०७१ ॥ सरसि बहुशस्ताराच्छाये
क्षणात्परिवद्धितः कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशासु विचक्षणः । न दशति पुनस्ताराशङ्की
दिवापि सितोत्पलं कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमपेक्षते ॥ १०७२ ॥ स्वफलनिचयः
शाखाभङ्गं करोति वनस्पतेर्गमनमलसं बर्हाटोपः करोति शिखण्डिनः । चतुरगमनो जात्यो
योऽश्वः स गौरिव वाह्यते गुणवति जने प्रायेणैते गुणाः खलु दूषणम् ॥ १०७३ ॥ क्लृ-
प्तिकुलचितं लालाक्लिन्नं विगान्वि जुगुप्सितं निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निरामिषम् ।
सुरैरपि मपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शङ्कते नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहकलङ्गु-

१ नपुंसकत्वम्. २ दुःखरिता. ३ मृगैः. ४ सिंहैः. ५ दिग्गजैः. ६ सूर्यैः. ७ सभा. ८ दरिद्रः. ९ की-
टकसमूहैर्व्याप्तम्. १० लालयार्द्रम्. ११ आमर्गन्धि. १२ ग्राह्यम्. १३ निर्मासम्. १४ इन्द्रम्.
१५ क्षुब्धकत्वम्.

ताम् ॥ १०७४ ॥ अविनयभुवामज्ञानानां शमाय भवन्नपि प्रकृतिकुटिलाद्विद्याभ्यासः ख-
लत्वविवृद्धये । फणिभयभृतामस्तु च्छेदक्षमस्तमसामसौ विषधरफणारत्नालोको भयं तु
भृशायते ॥ १०७५ ॥ यदि परगुणा न क्षम्यन्ते यतस्व गुणार्जने न हि परयशो निन्दाव्या-
जैरलं परिमार्जितम् । विरमसि न चेदिच्छाद्वेषप्रसक्तमनोरथो दिनकरकरान्पाणिच्छत्रैर्नु-
दञ्छममेप्यसि ॥ १०७६ ॥ मधुकरगणश्चूर्तं त्यक्त्वा गतो नवमल्लिकां पुनरपि गतो रक्ता-
शोकं कदम्बवनं ततः । तदपि सुचिरं स्थित्वा तेभ्यः प्रयाति सरोरुहं परिचितजनद्वेषी
लोको नवं नवमीहते ॥ १०७७ ॥ दद्यात्साधुर्यदि निजपदे दुर्जनाय प्रवेशं तन्नाशाय
प्रभवति ततो वाञ्छमानः स्वयं सः । तस्माद्देवो विपुलमतिभिर्नावकाशोऽधमानां जारोऽपि
स्याद्ब्रह्मपतिरिति श्रूयते वाक्यतोऽत्र ॥ १०७८ ॥ मौने मौनी गुणिनि गुणवान्पाण्डते
पण्डितोऽसौ दीने दीनः सुखिनि सुखवान्भोगिनि प्राप्तभोगः । मूर्खे मूर्खो युवतिषु युवा वा-
ग्मिषु प्रौढवाग्मी धन्यः कोऽपि त्रिभुवनजयो योऽवधूतेऽवधूतः ॥ १०७९ ॥ विद्यातीर्थं
जगति विबुधाः साधवः सत्यतीर्थं गङ्गातीर्थं मलिनमनसो योगिनो ध्यानतीर्थं । धारातीर्थं
धराणिपतयो दानतीर्थं धनाढ्या लज्जातीर्थं कुल्युवनयः पातकं क्षालयन्ति ॥ १०८० ॥
साध्वीस्त्रीणां दयितविरहे मानिनां मानभङ्गे सल्लोकानामपि जनरवं निग्रहं पण्डितानाम् ।
अन्योद्वेगे कुटिलमनसां निर्गुणानां विदेशे भृत्याभावे भवति मरणं किं तु संभावितानाम्
॥ १०८१ ॥ शीतेऽतीते वसनमशनं वामरान्ते निशान्ते क्रीडारम्भः कुवलयदृशां यौव-
नान्ते विवाहः । सेतोर्बन्धः पयसि चलिते वार्धके तीर्थयात्रा वित्तेऽनीते वितरणमति क-
र्तुमिच्छन्ति मूढाः ॥ १०८२ ॥ श्रेयो नूनं व्रजति स पुमाञ्छिक्षया वर्धितो यः स्वच्छन्दं
यश्चरति स पराभूतिमाप्नोति काले । पूज्यो वेणुर्भवति च नतिं प्रापितो भूपर्तानामन्यं नृ-
त्तोचितमिति खरे नर्तकाः कल्पयन्ति ॥ १०८३ ॥ वाले बाल्या विदुषि विबुधा गायके
गायकेशाः शूरे शूरा निगमविदि चाप्रायलीलागृहाणि । मिढे मिढा मुनिषु मुनयः सत्सु
सन्तो महान्तः प्रौढे प्रौढाः किमिति वचसा तादृशा यादृशेषु ॥ १०८४ ॥ चान्द्रीं ले-
खां दशति दशनैर्दारुणः सैहिकेयो नव्यां वल्लीं दवदहनकश्चान्दनीं दंदहीनि । अध्यु-
न्मत्तः कुवलयमयीं मालिकामालुनीं मूलादुन्मूलयति नलिनीं दुष्टहस्तीं करेण ॥ १०८५ ॥
यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो ना-
युषः । आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्मंदीप्ते भवेन तु कृपखननं प्रैयु-
द्यमः कीदृशः ॥ १०८६ ॥ पाथोधिं विनिधाय पाणिपुटके कुम्भाद्भवः पीतवान्विन्ध्याद्रिं
नमयांचकार चपणां दृढेर्मतिं कुण्ठवान् । नायं कुम्भगुणः कदापि घटने नो वा कुलालात्मन
श्रीमन्माधवपादपद्ममहिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ १०८७ ॥ निर्वृत्ताध्वरकृत्य ऋत्विज

महोत्तीर्णापगो नाविकं युद्धान्ते सुभटं च सिद्धविजयो वोढारमाप्तस्थलः । वृद्धं वारवधू-
 जनं च कितवो निर्वृष्टतद्यौवनो ध्वस्तातङ्कचयश्चिकित्सकमपि द्वेष्टि प्रदेयार्थिनम्
 ॥ १०८८ ॥ मित्रं स्वच्छतया रिपुं नयबलैर्लुब्धं धनैरीश्वरं कार्येण द्विजमादरेण युवतिं
 प्रेम्णा शमैर्बान्धवान् । अत्युग्रं स्तुतिभिर्गुरुं प्रणतिभिर्मूर्खं कथाभिर्बुधं विद्याभी रसिकं
 रसेन सकलं शीलेन कुर्याद्विशम् ॥ १०८९ ॥ दौर्मन्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो
 लालनाद्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् । ह्रीर्मद्यादनेवक्षणादपि कृषिः
 स्नेहः प्रवासाश्रयान्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयाच्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ १०९० ॥ को-
 ऽर्थान्प्राप्य न गर्वितो विपायिणः कस्यापदोऽस्तं गताः स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः
 को नाम राज्ञां प्रियः । कः कालस्य न गोचरान्तरगतः कोऽर्थी गतो गौरवं को वा
 दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १०९१ ॥ वैद्यं पानरतं नटं कुपठिनं स्वा-
 ध्यायहीनं द्विजं योधं कापुरुषं हयं गतरयं मूर्खं परिव्राजकम् । राजानं च कुमन्त्रिभिः
 परिवृतं देशं च सोपद्रवं भार्यं यौवनगर्वितां पररतां मुञ्चन्ति ते पण्डिताः ॥ १०९२ ॥
 वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका
 भ्रष्टं नृपं मन्त्रिणः । पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः सर्वं कार्यवशा-
 ज्जनोऽभिरमते तत्कस्य को वल्लभः ॥ १०९३ ॥ सन्तश्चेदमृतेन किं यदि खलस्तत्काल-
 कूटेन किं दातारो यदि कल्पशाखिभिरलं यद्यर्थिनः किं तृणैः । किं कर्पूरशलाकया यदि
 दृशः पन्थानमेति प्रिया संसारेऽपि सतीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि किम् ॥ १०९४ ॥
 लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्य-
 स्ति तीर्थेन किम् । सौजन्यं यदि किं गुणैः स्वमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः सद्विद्या यदि
 किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ १०९५ ॥ स्वर्गः किं यदि वल्लभा निजवधूः
 किं वा विभूषाविधिर्लावण्यं यदि किं सुधाकरकरैः शृङ्गारगर्भा गिरः । मृत्युः किं यदि
 दुर्जनेष्ववनतिः किं धिग्यदि प्रार्थना प्राप्तेष्टः करिकेतनो यदि भवोत्क कल्पभूमीरुहैः
 ॥ १०९६ ॥ राजा धर्मविना द्विजः शुचिविना ज्ञानं विना योगिनः कान्ता सत्यविना
 हयो गतिविना भूषा च ज्योतिर्विना । योद्धा शौर्यविना तपो व्रतविना छन्दोविना
 गायनं भ्राता स्नेहविना नरो हरिविना मुञ्चन्ति शीघ्रं बुधाः ॥ १०९७ ॥ छेदश्चन्दनचूत-
 चम्पकवने रक्षापि शाखेटके हिंसा हंसमयूरकोकिलकुले काकेषु नित्यादरः । मातङ्गेन
 खरक्रयः समतुला कर्पूरकार्पासयोरेषा यत्र विचारणा गुणिगणे देशाय तस्मै नमः
 ॥ १०९८ ॥ या राका शशिशोभना गतघना सा यामिनी यामिनी या सौन्दर्यगुणा-

१ उत्तीर्णा नदी येन सः. २ योद्धारम्. ३ धूर्तः. ४ निरस्तरोगसंक्षयः. ५ वैद्यम्. ६ नीतिशक्तिभिः

न्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी । या गोविन्दरसप्रमोदमधुरा सा माधुरी माधुरी
 या लोकद्वयसाधनी तनुभृता सा चातुरी चातुरी ॥ १०९९ ॥ किं तीर्थं हरिपादपद्मभ-
 जनं किं रत्नमच्छा मतिः किं शास्त्रं श्रवणेन यस्य गलति द्वैतान्धकारोदयः । किं मित्रं
 सततोपकाररसिकं तत्त्वावबोधः सखे कः शत्रुर्वद खेददानकुशलो दुर्वासनासंचयः
 ॥ ११०० ॥ क्षान्तिश्चेद्वचनेन किं किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेद्देहिनां ज्ञातिश्चेदन्लेन किं
 यदि सुहृद्विषयौषधैः किं फलम् । किं सर्वैर्यदि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि व्रीडा
 चेत्किमु भूषणैः सुकाविता यद्यास्ति राज्येन किम् ॥ ११०१ ॥ सूनुः सच्चरितः सती मि-
 यतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः स्निग्धं मित्रमवधकः परिजनो निःक्लेशलेशं मनः । आकारो
 रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं तुष्टे विष्टपहारिणीष्टदहरी संप्राप्यते देहिना
 ॥ ११०२ ॥ का श्लाघ्या गुणिनां क्षमा परिभवः को यः स्वकुल्यैः कृतः किं दुःखं पर-
 संश्रयो जगति कः श्लाघ्यो य आश्रीयते । को मृत्युर्व्यसनं शुचं जहति के यैर्निर्जिताः
 शत्रवः कैर्विज्ञातमिदं विराटनगरे छन्नास्थितैः पाण्डवैः ॥ ११०३ ॥ स स्निग्धोऽकुशला-
 न्निवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान्यः सद्गिरभ्यर्च्यते ।
 सा श्रीर्या न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते तन्मित्रं यदकृत्रिमं स पुरुषो यः
 खिद्यते नेन्द्रियैः ॥ ११०४ ॥ प्रायेणात्र कुलान्वितं कुकुलजाः श्रीवल्लभं दुर्भगा दातारं
 कृपणा ऋजूनृजवो वित्तान्वितं निर्धनाः । वैरूप्योपहताश्च कान्तवपुषं धर्माश्रयं पापिनो
 नानाशास्त्रविचक्षणं च पुरुषं निन्दन्ति मूर्खा जनाः ॥ ११०५ ॥ पौलस्त्यः कथमन्यदार-
 हरणे दोषं न विज्ञातवानरामेणापि कथं न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः । अक्षैश्चापि यु-
 धिष्ठिरेण सहसा प्राप्तो हनर्थः कथं प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते
 ॥ ११०६ ॥ सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्प्राणान्प्रियान्पाणिनेर्मामांसाकृतमुन्मथाय स-
 हसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् । छन्दोज्ञाननिधिं जवान मकरो वेलातटे पिङ्गलमज्ञानादृतचे-
 तसामतिरुषां कोऽर्थस्तिरश्चां गुणैः ॥ ११०७ ॥ शक्तेनापि सता जनेन विदुषा कालान्त-
 रप्रेक्षिणा वस्तव्यं खलु वज्रपातविषमे क्षुब्धेऽपि पापे जने । दर्वीव्यग्रकरेण धूममालिनेना-
 यासयुक्तेन किं भीमेनातिबलेन मत्स्यजवनेऽपूपा न संघटिताः ॥ ११०८ ॥ सिद्धिं वा-
 ञ्छयता जनेन विदुषा तेजो निगृह्य स्वकं सत्त्वोत्साहवतापि दैवगतिपु स्थैर्यं प्रकायं क्र-
 मात् । देवेन्द्रद्रविणोपमैर्बहुगुणैरभ्यर्चितो भ्रातृभिः किं क्लिष्टः सुचिरं विराटभवने पूर्वं
 न धर्मात्मजः ॥ ११०९ ॥ रूपेणाप्रतिमेन यौवनगुणैः श्रेष्ठे कुले जन्मना गन्तव्यानि
 दिनानि दैववशतो भूयो धनं वाञ्छता । सैरन्ध्रीति विगर्हिता युवतिभिः साक्षेपमाज्ञाभ-
 याद्वीपद्या किल मत्स्यराजभवने घृष्टं न किं चन्दनम् ॥ १११० ॥ किं चित्रं यदि

राजनीतिकुशलो राजा भवेद्दार्मिकः किं चित्रं यदि वेदशास्त्रनिपुणो विप्रो भवेत्पण्डितः । तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्कामिनी तच्चित्रं यदि निर्दयोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्कचिद् ॥ ११११ ॥ वासांसि व्रजचारिवारिजटशां हत्वा हठादुच्चकैर्यः प्राग्भूरुह-
मारुरोह स पुनर्वस्त्राणि विस्तारयन् । व्रीडाभारमपाचकार सहसा पाञ्चालजायाः स्वयं
को जानाति जनो जनार्दनमनोहृत्तिः कदा कौटुशी ॥ १११२ ॥ अर्थो लाघवमुच्छ्रितो
निपतनं कामातुरो लाञ्छनं निःस्वो वञ्चनमुन्मना विकलतां दोषाकुलः संशयम् । लुब्धो-
ऽकीर्तिर्मसंगरः परिभवं दुष्टोऽन्यदोषे रतिं दुर्वागप्रियतां दुरोदरवशः प्राप्नोति कष्टं मुहुः
॥ १११३ ॥ नीतिर्भूमिभुजां नतिर्गुणवतां ह्रीरङ्गनानां रतिर्दपत्योः शिशवो गृहस्य कविता
बुद्धेः प्रसादो गिराम् । लावण्यं वपुषः श्रुतं सुमनसः शान्तिर्द्विजस्य क्षमा शक्तस्य द्रविणं
गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतां मण्डनम् ॥ १११४ ॥ कार्पण्येन यशः क्लृप्ता गुणचयो द-
म्भेन सत्यं क्षुधा मर्यादा व्यसनैर्वनं च विपदा स्वैर्यं प्रमादैर्द्विजः । पैशुन्येन कुलं मदेन
विनयो दुश्चेष्टया पौरुषं दारिद्रेण जनादरो ममतया चात्मप्रकाशो हतः ॥ १११५ ॥
चन्द्रे लाञ्छनता हिमं हिमगिरौ क्षारं जलं सागरे बद्धश्चन्दनपादपो विषधरै रत्नेषु का-
ठिन्यता । स्त्रीरत्नेषु जरा कुचेपु पतनं विद्वत्सु दारिद्र्यता सर्वं रत्नमुपद्रवेण सहितं नि-
र्दोषमेकं यशः ॥ १११६ ॥ पुण्यं स्वातिजलं सरित्सु पतितं शुक्तौ च मुक्ताफलं क-
पूरं कदलीवनेषु गरलं व्याले स्थले कर्दमः । क्षीरं क्षीरनिधौ तदम्बुपतितं क्षारोदकं सा-
गरे इच्छादानपरोपकारकरणं पात्रानुरूपं फलम् ॥ १११७ ॥ तारुण्यं तरुणीजने विक-
चता पुष्पे विधौ चन्द्रिका कासारे कुमुदं वने पित्रुवनं दानं द्विपेऽनर्गले । आनृत्यं गृहिणां
गृहस्य गृहिणीपित्रोः शुभा संततिलविषयं तनुते द्विजेऽतिपालिते विद्वच्चतुर्थाश्रमः ॥ १११८ ॥
माधुर्यं प्रमदाजनेषु ललितं दाक्षिण्यमार्थे जने शौर्यं शत्रुषु नम्रता गुरुजने धर्मिष्ठता
साधुषु । मर्मज्ञेष्वनुवर्तनं बहुविधं मानं जने पण्डिते शास्त्रं पापिजने नरस्य कथिताः पर्यन्त-
मष्टौ गुणाः ॥ १११९ ॥ इन्द्रं निन्दति तस्करो गृहपतिं जारो सुशालं खलः साध्वी-
मप्यसती कुलीनमकुलो जहाज्जरात्वं युवाम् । विद्यावन्तमनक्षरो धनपतिं नीचश्च रूपो-
ज्ज्वलं वैरूप्येण हतः प्रबुद्धमबुधो रुष्टं निरुष्टो जनः ॥ ११२० ॥ विद्वान्संसदि-
र्धाक्षिकः परवशो मानी दरिद्रो गृही द्रव्याढ्यः रूपणो यतिर्वसुमना वृद्धोऽपि बाहो-
द्यतः । राजा दुःसचिवप्रियः सुकुलजो मूर्खः पुमान्स्त्रीजितो वेदान्ती हतसत्क्रियः
किमपरं ह्यस्यास्पदं भूतले ॥ ११२१ ॥ का विद्या कवितां विनार्थिनि जने त्यागं विना

१ कलङ्कम्. २ निर्धनः. ३ अस्वस्थान्तःकरणः. ४ अदृष्टगुणप्रसङ्गः. ५ दुर्वचनशीलः. ६ द्यूतवशः.
७ लज्जा. ८ प्रसजता. ९ कोपेन. १० गुणसमुदायः. ११ सभायाम्. १२ पक्षधारी. १३ गृहस्थाश्रमी.
१४ स्त्रियः. १५ हास्यस्थानम्.

श्रीश्च का को धर्मः कृपया विना क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना । कः सन्निविनयं विना
 कुलवधूः का स्वामिभक्तिं विना भोग्यं किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना
 ॥ ११२२ ॥ स्वाधीना दयिता सुतावधि सुतोऽसौ षोडशाब्दावधि स्यात्कन्या करपी-
 डनावधि सुतस्त्रीस्तद्वशात्वावधि । जामाता बहुलार्पितावधि सखा साधुप्रलापावधि शिष्यो
 गृह्यनिरूपणावधि परे चैते धनत्वावधि ॥ ११२३ ॥ स्त्रीणां यौवनमर्थिनामनुगमो राज्ञां
 प्रतापः सतां स्वास्थ्यं स्वल्पधनस्य संहतिरसदृत्तेश्च वाग्दम्बरः । स्वाचारस्य सदर्चनं
 परिणतोर्विद्या कुलस्यैकता प्रज्ञाया धनमुन्नतेरतिनतिः शान्तोर्विवेको बलम् ॥ ११२४ ॥
 नागो भाति मदेन कं जलरुहैः पूर्णेन्दुना शर्वरी शीलेन प्रमदा जैवेन तुरगो नित्योत्स-
 वैर्मन्दिरम् । वाणी व्याकरणेन हंसमिथुनैर्नद्यः सभा पण्डितैः सत्पुत्रेण कुलं नृपेण वसुधा
 लोकत्रयं विष्णुना ॥ ११२५ ॥ एहि स्वागतमाविशासनमिदं कस्माच्चिराद्दृश्यसे का वार्ता
 पैरिदुर्बलोऽसि नितरां प्रीतोऽस्मि ते दर्शनात् । इत्येवं समुपागतं द्विजवरं संभावयन्त्याद-
 रात्तेषां युक्तमशङ्कितेन मनसा गेहेषु गन्तुं सदा ॥ ११२६ ॥ स्यादत्यन्तनिरक्षरः क्षिति-
 पतिः श्रीकारमात्राश्रयान्मन्त्री तत्कथितार्थलेखनपरस्तत्सेवको जायते । अध्येना तदगार-
 मेव भजते विद्वांस्तु तं याचते यावान्यस्य गिरा समं परिचयस्तावान्विदूरे श्रियः ॥ ११२७ ॥
 को लाभो गुणिसंगमः किममुखं प्रोज्जेतरैः संगतिः का हानिः समयच्युतिर्निपुणता का
 धर्मतत्त्वे रतिः । कः शूरो विजितेन्द्रियः प्रियतमा कानुव्रता किं धनं विद्या किं सुखमप्र-
 वासगमनं राज्यं किमाज्ञाफलम् ॥ ११२८ ॥ सस्यानि स्वयमस्ति चेद्वसुमती माता मुतं
 हन्ति चेद्वेलाभमनुनिधिर्विलङ्घयति चेद्भूमिं दहेत्पावकः । आकाशं जनमस्नके पतति चेदन्नं
 विषं चेद्भवेदन्यायं कुरुते यदि क्षितिपतिः कस्तं निरोद्धुं क्षमः ॥ ११२९ ॥ आक्रान्तं
 मरणेन जन्म जरया विद्या बलं यौवनं संतोषो धनलिप्सया दममुखं प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः ।
 लोलैर्मत्सरिभिर्गुणास्तु तरवो व्यालैर्नृपो दुर्जनैरस्थैर्येण धृतिर्मही च दृपदा ग्रस्तं न किं के-
 न वा ॥ ११३० ॥ हस्ती स्थूलतरः स चाङ्कुशवशः किं हस्तितुल्योऽङ्कुशो दीपे प्रज्व-
 लिते विनश्यति तमः किं दीपतुल्यं तमः । वज्रेणाभिहताः पतन्ति गिरयः किं वज्रतुल्यो
 गिरिर्बुद्धिर्यस्य गरीयसी स बलवान्स्थूलेषु कः प्रत्ययः ॥ ११३१ ॥ वासः शुभ्रमृतुर्वसन्त-
 समयः पुष्पं शरन्मालती ध्वानुष्कः कुसुमायुधः परिमलः कस्तूरिकोऽस्त्रं धनुः । वाणी
 तर्करसोज्ज्वला प्रियतमा श्यामा वयो नूतनं मार्गो वैष्णव एव पञ्चमलया गीतिः कवि-
 विह्वलः ॥ ११३२ ॥ रौलम्बैर्न विलम्बितं विघटितं धूमाकुलैः कोकिलैर्मयूरैश्चलितं
 पुरेव रभसात्कीरैरधीरैर्गतम् । एकेनापि सुपण्डवेन तरुणा दावानलोपण्डवः सोढः को न

विपत्सु मुञ्चति जनो मूर्धापि यो लालितः ॥ ११३३ ॥ क्षीणीशाश्रयिणां परोपकरणाभा-
 वादेवाप्तश्रियां कार्पण्यात्सुधियामनध्ययनतो यूनां प्रवासाश्रयात् । ज्ञातृणां जगदीशभक्ति-
 विरहादायुर्दृथा गच्छतीत्येवं कांस्यसमुद्भवः प्रतिदिनं नादो वदत्युच्चकैः ॥ ११३४ ॥
 मानुष्ये सति दुर्लभा पुरुषता पुंस्त्वे पुनर्विप्रता विप्रत्वे बहुविद्यतातिगुणता विद्यावतोऽर्थ-
 ज्ञता । अर्थज्ञस्य विचित्रवाक्यपटुता तत्रापि लोकज्ञता लोकज्ञस्य समस्तशास्त्रविदुषो
 धर्मे मतिर्दुर्लभा ॥ ११३५ ॥ आयाते च तिरोहितो यदि पुनर्दृष्टोऽन्यकार्थे रतो वाचि
 स्मेरमुखो विपणवदनः स्वक्लेशवादी मुहुः । अन्तर्वेश्मनि वासमिच्छति भृशं व्याधीति
 यो भाषते भृत्यानामपराधकीर्तनपरः स्वं मन्दिरं न व्रजेत् ॥ ११३६ ॥ नन्दी विन्दति चे-
 दमात्यपदवी शिष्टैरलं भूरिभिः पुंभिश्चेत्प्रतिपाद्यते रतिकला केलीदृशामादरः । विश्रान्ता
 यदि वाखरीषु कविता काव्येन भव्येन किं भूपाले यवने समस्तभुवने वैदग्ध्यमस्तं गतम्
 ॥ ११३७ ॥ आहूतेषु विहंगमेषु मशको नायान्पुरो वार्यते मध्येवारिधि वा वसंस्तृणमणि-
 र्धत्ते मणीनां रुचम् । खद्योतोऽपि न कम्पते प्रचलितं मध्येऽपि तेजस्विनां धिकसामान्य-
 मचेतसं प्रभुमिवानामृष्टतत्त्वान्तरम् ॥ ११३८ ॥ मूर्खोऽशान्तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो
 मत्सरो धर्मशीलो दुःस्थो मानी गृहस्थः प्रभुरतिकृपणः शास्त्रभृद्धर्महीनः । आज्ञाहीनो
 नरेन्द्रः शुचिरपि सततं यः परान्नोपभोजी वृद्धो रोगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिविदम्ब-
 प्रकारान् ॥ ११३९ ॥ ख्यातः शक्रो भगाङ्को विधुरापि मलिनो माधवो गोपजातो वेश्यापुत्रो
 वसिष्ठो रतिपतिरतनुः सर्वभक्षी हुताशः । व्यासो मत्स्योदरीयो लवणजलनिधिः पाण्डवा
 जारजाता रुद्रो प्रेतास्थिधारी त्रिभुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ॥ ११४० ॥ प्राणा-
 घातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः
 परेषाम् । तृष्णास्तोतोविमङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनु-
 पहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ ११४१ ॥ आशीःपूर्वं सुहृत्ताद्यलस उपचितोऽप्यज्ञ सत्सु
 द्विजेषु क्षीणत्वे तु द्विजेषु व्यसनिषु पतितेष्वद्य याद्यादरस्ते । किं स्यादस्यां दशायां तव
 हितमुचितं किञ्चिदाख्याय सख्यान्मन्त्रं सप्ताक्षरं त्वं जय सुगमममुं पाहि भो मामुमाप
 ॥ ११४२ ॥ आविर्भूतानुरागः क्षणमुदयगिरेरुज्जिहानस्य भानोः पत्रच्छायैः पुरस्तादु-
 पवनतरवो दूरमाश्वेव गत्वा । एते तस्मिन्निवृत्ताः पुनरितरककुप्प्रान्तपर्यस्तबिम्बे प्रायो
 भृत्यास्त्यजन्ति प्रचलितविभवं स्वामिनं सेवमानाः ॥ ११४३ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे तृतीयं प्रकरणं समाप्तम् ।

प्रकरणम् ४ ।

चित्रप्रकरणम् ।

समस्याख्यानम् ।

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । दलितश्चकितश्छन्नस्तव सैन्ये विसर्पति ॥ १ ॥
कामं कामदुर्वं धुक्^{क्ष्व} मित्राय वरुणाय च । वयं धीरेश दानेन सर्वान्कामानशीमहि ॥ २ ॥
असमाने समानत्वं भविता कलहे मम । इति मत्वा ध्रुवं मानी मृगात्सिंहः पलायते ॥ ३ ॥
हीनहत्या दधात्येव लाघवं महतामपि । इति मत्वा द्विपद्वेपी मृगात्सिंहः पलायते ॥ ४ ॥
तिष्ठार्जुनाद्य सङ्ग्रामे त्वां हनिष्याम्यहं शरैः । तिष्ठामि कर्णं किं मूढ मृगात्सिंहः पलायते ॥ ५ ॥
ऋषेरस्याश्रमे पुण्ये शापसंत्रस्तमानसः । मुद्गोघतापि प्रायोऽयं मृगात्सिंहः पलायते ॥ ६ ॥
अयं मृगः समायाति त्वरितैस्त्वरितैः पदैः । ततो वेगात्पलायस्व मृगात्सिंहः पलायते ॥ ७ ॥
विद्यायां दुर्मदो येषां कार्पण्यं विभवे सति । तेषां दैवाभिशप्तानां सलिलादग्निरुत्थितः ॥ ८ ॥
सीतासमागमोत्कण्ठाकर्णान्ताकृष्टधन्वनः । राघवस्य शराङ्गारैः समुद्रादग्निरुत्थितः ॥ ९ ॥
दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चाणूरमञ्जेन शतचन्द्रं नभस्तलम् ॥ १० ॥
चलत्तरङ्गरङ्गायां गङ्गायां प्रतिबिम्बितम् । सचन्द्रं शोभतेऽत्यर्थं शतचन्द्रं नभस्तलम् ॥ ११ ॥
विधे पिबेहि शीतांशुं यावन्नायाति मां प्रियः । आगते दयिते कुर्याः शतचन्द्रं नभस्तलम् ॥ १२ ॥
सुमेरुशिखरप्रान्तस्फुरादिव्यवधूमलैः । परितः स्फुरितैः शङ्के शतचन्द्रं नभस्तलम् ॥ १३ ॥
घृतं न श्रूयते कर्णे दधि स्वप्नेऽपि दुर्लभम् । मुग्धे दुग्धस्य का वार्ता तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ १४ ॥
अकृत्वङ्गमतस्तक्रं न शतक्रतुना हुतम् । नादत्तमिति वाक्यार्थात्तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ १५ ॥
भीष्मप्रीप्मर्तुसंतप्तशून्यरथयान्तरस्थयोः । अन्योन्यालापसुखिनोर्यूनोश्चन्द्रायते रविः ॥ १६ ॥
स्वस्ति क्षत्रियदेवाय जगद्देवाय भूभुजे । यद्यशःपुण्डरीकान्तर्गगनं भ्रमरायते ॥ १७ ॥
स्फुरिते जठरे विष्णोर्नवनीतभुजः शिशोः । मक्षिकापादघातेन कम्पितं भुवनत्रयम् ॥ १८ ॥
अतसीपुष्पसंकाशं खं

(१) “सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्” इति समस्या. (२) “कामं कामदुर्वं धुक्क्ष्व”, “मित्राय वरुणाय च”, “सर्वान्कामानशीमहि” इति समस्या. (३, ४, ५, ६, ७) “मृगात्सिंहः पलायते” इति समस्या. (८) “सलिलादग्निरुत्थितः” इति समस्या. (९) “समुद्रादग्निरुत्थितः” इति समस्या. (१०, ११, १२, १३) “शतचन्द्रं नभस्तलम्” इति समस्या. (१४, १५) “तक्रं शक्रस्य दुर्लभम्” इति समस्या. (१६) “यूनोश्चन्द्रायते रविः” इति समस्या. (१७) “गगनं भ्रमरायते” इति समस्या. (१८) “मक्षिकापादघातेन कम्पितं भुवनत्रयम्” इति समस्या.

१ शराः एवाङ्गाराः. २ अयवाङ्गम्. ३ इन्द्रेण. ४ दौर्लभः. ५ अन्योन्यभाषणेन जाताद्वादयोः.

वीक्ष्य जलदागमे । ये वियोगेऽपि जीवन्ति न तेषां विद्यते भयम् ॥ १९ ॥ वागर्थाविव
संघट्नी शतकोटिप्रविस्तरम् । तुरासाहं पुरोधाय नेमुः सर्वे सुराः शिवौ ॥ २० ॥ आपा-
ढी कार्तिकी माघी वचा शुण्ठी हरीतकी । गयायां पिण्डदानेन पुण्या श्लेष्महरानृणी
॥ २१ ॥ जम्बूफलानि पक्कानि पतन्ति विमले जले । कपिकम्पितशाखाभ्यो गुलुगुगुलुगुगुलु
॥ २२ ॥ विदग्धे सुमुखे रक्ते नितम्बोपरि संस्थिते । कामिन्याश्छिष्टमुगले कूजितं रति-
कूजितम् ॥ २३ ॥ प्रलयसहायकरा इति गोलानाचम्य सकलभूमिरुहाम् । विलसति
दवदहनावलिरेह जलवाहः परं शरणम् ॥ २४ ॥ निजपतिराद्यः प्रणयी हरिद्वितीयः
करोमि किं गोपि । शृणु सखि पाणिनिसूत्रं विप्रतिषेधे परं कार्यम् ॥ २५ ॥ दैत्यानां
मनसि दया जाता कृष्णं हि रक्षितुं कस्मात् । द्रष्टुं देवमजस्रं दैत्यस्त्रीणामपि प्रीतिः
॥ २६ ॥ श्रीनाथ नः श्रुतमिति बहुधा भ्रमता मया नृलोकेषु । शीलं वारवधूनां
दैत्यस्त्रीणामपि प्रीतिः ॥ २७ ॥ रामाभिषेके मदविह्वलाया हस्ताच्युतो हेमघटस्तरुण्याः ।
सोपानमासाद्य करोति शब्दं ठठंठठंठठंठठंठठं ॥ २८ ॥ कर्पूरपूरच्छविवादविद्यासंवाव-
दूक्युतिशुक्तिताम्रे । इन्दो नृपद्वेषि तमो वितान सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ २९ ॥
विलोक्य बालामुखचन्द्रविम्बं कण्ठे च मुक्तावलिहारताराः । पुनर्निशया भयभीतभीता
सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ ३० ॥ सर्वस्य जन्तोर्भवति प्रमोदो विरोधिर्वर्गे परिभ्रममाने ।
तिरोहिते त्वद्यशसा नरेन्द्र चन्द्रोदये नृत्यति चक्रवाकी ॥ ३१ ॥ न कापि रामाहितसं-
शयो या विना न नात्वं जनकात्मजायाः । पुरः सुराणाङ्कपुरःसुराणामङ्गारपूर्णं कमलं
प्रफुल्लम् ॥ ३२ ॥ पुत्रायमानारुणरत्नहारे कान्तोरसि स्वावदनङ्गभाति । सिध्येदमुष्यो-
पमितिर्यदि स्यादङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम् ॥ ३३ ॥ रे पुत्र सत्सङ्गमवामुहि त्वमसत्प्रसङ्गं
त्वरया विहाय । धन्योऽपि निन्दां लभते कुसङ्गात्सिन्दूरविन्दुर्विधवालालाटे ॥ ३४ ॥
सुतं पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पतिं पतिव्रता । तदा ह्यसौ तद्व्रतशक्तिपी-
डितो हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः ॥ ३५ ॥ उन्नमय्य सैकचग्रहमौस्यं क्षुब्धति प्रियं-

(१९) “ अतसापुष्पसंकाशम् ”, “ न तेषां विद्यते भयम् ” इति समस्या. (२०) “ वागर्थाविव संघट्नी ”, “ शतकोटिप्रविस्तरम् ” इति समस्या. (२१) “ पुण्या श्लेष्महरानृणी ” इति समस्या. (२२) “ गुलुगुगुलुगुगुलु ” इति समस्या. (२३) “ कूजितं रतिकूजितम् ” इति समस्या. (२४) “ प्रलयसहायकरा इति गोलानाचम्य ” इति समस्या. (२५) “ विप्रतिषेधे परं कार्यम् ” इति समस्या. (२६, २७,) “ दैत्यस्त्रीणामपि प्रीतिः ” इति समस्या. (२८) “ ठठंठठंठठंठठंठठं ” इति समस्या. (२९, ३०) “ सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ” इति समस्या. (३१) “ चन्द्रोदये नृत्यति चक्रवाकी ” इति समस्या. (३२, ३३) “ अङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम् ” इति समस्या. (३४) “ सिन्दूरविन्दुर्विधवालालाटे ” इति समस्या. (३५) “ हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः ” इति समस्या.

१ इन्द्रम्. २ पार्वतीशंकरौ. ३ आपाढी कार्तिकी माघी एकादशी पुण्या. वचा शुण्ठी हरीतकी श्लेष्महरा. गयायां पिण्डदानेनानृणी पित्रर्णान्युक्त इति योजना. ४ केशमहसहितम्. ५ सुसम्. ६ क्षुब्धनं कुर्वति सति. ७ कान्ते.

तमे हँठवृत्त्या । कूजितं भवति मौनधनाया हँहुहँहुहुहँहुहुहँहु ॥ ३६ ॥ मम करग्रह-
णाय पणीकृतं नयदि राघवतोऽप्यधिरोहति । सखि तदैवमभूमम जीवितं शशकशृङ्गमयं कठिनं
धनुः ॥ ३७ ॥ नीलाब्जद्युतिनयनं नितान्तवृत्तमास्यश्रीपरिचितचन्द्रिकाविलासम् । स्नाता-
याः सरसि विलोक्य वक्रचन्द्रं मध्याह्ने मुकुलितमम्बुजं वनान्ते ॥ ३८ ॥ कांचिर्दिनार्ध-
समये रविरश्मितप्ता नीलां शुकाञ्चलनिलीनमुखेन्दुबिम्बाम् । तां तादृशीं समनुवीक्ष्य
कविर्जगाद राहुर्दिवा असति पर्व विना किलेन्दुम् ॥ ३९ ॥ बहलबलसमर्था मेघनादादयो
मे सपदि युधि विशन्तः कीटहस्ते निपेतुः । इति वदति दशस्ये हस्ततालं वितत्य
मशकगलकरन्ध्रे हस्तियुथं प्रविष्टम् ॥ ४० ॥ मृगशिशुनयनाया अक्षिपक्ष्मप्रकोणे विलसति
तरलाया तारका तारकेव । प्रतिफलित इहोष्ट्रे भ्रान्तिरास्ते जनानां तिलतुषपुटकोणे
मक्षिकोष्ट्रं प्रसूता ॥ ४१ ॥ मधौ मन्दं मन्दं मरुति शिशिरे वाति रुचिरे कुलस्त्रीभिः
कृष्णे विहरति तथा वृष्णिनिकरे । उषा योषा तोषाद्वदनमनिरुद्धस्य मिषतो पुरः पत्युः
कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४२ ॥ स्वयं संराधेशं पुरभिदमनल्पेन तपसा
महेन्द्रं संतोष्य त्रिदशरिपुनाशादमुकरात् । समायाते पार्थे द्रुपदतनया क्लेशविकला
पुरः पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४३ ॥ कदाचित्पाञ्चाली विपिनभुवि भीमेन
बहुशः कृशाङ्गि श्रान्तासि क्षणमिह निषेदिति गदिता । शनैः शीतच्छायं तटविटपिनं
प्राप्य मुदिता पुरः पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४४ ॥ तपापाये गोदापरतट-
भुवि स्थातुमनसि प्रविष्टे तत्पूरं भगवति मुनौ कुम्भजनुषि । द्रुतं लोपामुद्रा स्वयमविकलं
गन्तुमुदितात्पूरं पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४५ ॥ सर्वस्य द्वे सुमतिकुमती
संपदापत्तिहेतू एको गोत्रे प्रभवति पुमान्यः कुटुम्बं विभर्ति । वृद्धो यूना सह परिचयास्य-
ज्यते कामिनीभिः स्त्रीपुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टम् ॥ ४६ ॥ ये^१ पापं शमयन्ति
संगतिभृतां ये दानशृङ्गारिणो येषां चित्तमतीव निर्मलतरं येषां न भग्नं व्रतम् । ये सर्वा-
न्मुखयन्ति हि प्रतिदिनं ते साधवो दुर्लभा गङ्गावद्गजगण्डवद्गगनवद्गङ्गेयवद्देयवत् ॥ ४७ ॥

(३६) “ हँहुहँहुहुहँहुहुहँहु ” इति समस्या. (३७) “ शशकशृङ्गमयं कठिन धनुः ” इति समस्या. (३८)
“ मध्याह्ने मुकुलितमम्बुजं वनान्ते ” इति समस्या. (३९) “ राहुर्दिवा असति पर्व विना किलेन्दुम् ” इति स-
मस्या. (४०) “ मशकगलकरन्ध्रे हस्तियुथं प्रविष्टम् ” इति समस्या. (४१) “ तिलतुषपुटकोणे मक्षिकोष्ट्रं
प्रसूता ” इति समस्या. (४२, ४३, ४४, ४५) “ पुरः पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ” इति समस्या.
(४६) “ सर्वस्य द्वे ”, “ एको गोत्रे ”, “ वृद्धो यूना ”, “ स्त्रीपुंवच्च ” इति चत्वारि पाणिनेः सूत्राणि समस्या.
(४७) “ गङ्गावद्गजगण्डवद्गगनवद्गङ्गेयवद्देयवत्. ” इति समस्या.

१ बलात्कारेण. २ कष्टेऽप्युक्तशब्दः. ३ मान एव धनं यस्याः. मानिन्या इत्यर्थः. ४ मध्याह्ने. ५ सूर्य-
किरणसंतपाम्. ६ नीलवस्त्राञ्चलपिहितमुखचन्द्राम्. ७ स्वर्भातुः. ८ द्रौपद्याः श्वशुरो वायुः. ९ लोपामुद्रायाः
श्वशुरः पूरतरणसाधनं कुम्भः. १० ये गङ्गावत्संगतिभृतां पापं शमयन्ति, ये गजगण्डवद्गगनवद्गङ्गारिणः, येषां
चित्तं गगनवदतीव निर्मलतरम्, येषां व्रतं गङ्गेयवन्न भग्नम्, ये गेयवत्सर्वान्मुखयन्ति, इति योजना.

दासो भाति कुचद्वयं तव शुभे मध्ये वपुः सद्यः केशा नासिकमौक्तिकं सुवदनं दर्पाङ्ग-
रागो दशः । गङ्गावद्गण्डवद्गगनवद्गाङ्गेयवद्वेयवज्जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालव-
ज्जालवत् ॥ ४८ ॥ यत्कण्ठे गरलं विराजतितरां शीघ्रं च मन्दाकिनी उत्सङ्गे च शिवामुखं
कटितटे शार्दूलचर्माम्बरम् । माया यस्य रुणद्धि विश्वमाखिलं तस्मै नमः शंभवे जम्बूवज्जल-
बिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ४९ ॥ ख्यातस्त्वं फलदृष्टिपुष्टिसुमनस्वाधीनजाम्बूनदः
शीर्णास्ते रिपुसंपदः प्रतिदिनं मित्रोदये मोदसे । पान्थानां कुरुषे विलम्बनमहो दत्तान्तर-
स्तेजसा जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५० ॥ सङ्ग्रामे रिपुभुजां
मुखरुचिर्जीवश्च देवाङ्गनाचक्षुः प्रोष्ठसदस्वमांसनिवहैस्तन्मेदिनीमण्डलम् । त्वच्चापोद्गत-
वाणसंहतिरभूच्छीराम भूमीपते जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५१ ॥
वैदेहीं समवाप्य दाशरथिनारब्धे प्रयागेऽग्रतो दृष्टाः पुष्पकसंस्थितेन रभसादाकाशमा-
रोहता । लङ्कासागरजानकीवनरणक्षौण्यश्चमत्कारिका जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बा-
लवज्जालवत् ॥ ५२ ॥ यो द्रोणाचलमादधीं करतले योऽतीतरत्सागरं यश्चोत्खातितवां-
स्तरूनुदवहत्पुच्छेन दावानलम् । यो रक्षान्समरेऽरुणत्कपिवरः पायाद्धनूमान्नतौ जम्बूव-
ज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५३ ॥ कस्तूरीतिलकं ललाटरचितं नासामणिं
निस्तलं वक्त्रं कुक्षितकेशपाशमनिशं दृष्टिं निमृष्टां पुरः । पुंसां मानसमत्स्यबन्धनविधौ धत्से-
ऽत्र वत्से स्वयं जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५४ ॥ विद्धि श्रीहृदयं
सदान्तमलिनं भीमं भवाम्भोनिधिं विज्ञाने सुरतं महीराभवनं गूढं दृढं कण्ठकैः । दारा-
गारसमागमं सुविषमं मोहं परं दुस्तरं जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५५ ॥
शुण्ठी गोखुरयोर्विचार्य मनसा कल्काशनं यन्मया प्रोक्तं तद्विपरीतकं कृतमहो गोः खूरमात्रं
ददौ । नार्थो मूर्खजनालये न च सुखं नो वा यशो लभ्यते सदैवे कविभूपतौ हरिहरे
लाभः परं गोवधः ॥ ५६ ॥ पश्चात्स्यस्य पराभवाय अपको मासेन गोर्भूयसा दध्यन्नैरपि
पायसैः प्रतिदिनं संवर्धितो यो मया । सोऽयं सिंहवाहुहान्तरगमद्वीत्याकुलः संभ्रमाद्ध-
न्ताशा विलयं गता हतविधेर्लाभः परं गोवधः ॥ ५७ ॥ पारोन्द्रस्य पराभवाय सुरभीमांसेन
दुर्मेधसा मुप्यन्ते किल पीवराः कटुगिरः श्वानः प्रयत्नादमी । न त्वेतन्मदमत्तवारणचमू
विद्रावणः केसरी जेतव्यो भवता किरातनृपते लाभः परं गोवधः ॥ ५८ ॥ अस्माकं
जलजीविनां जलमिदं सैद्वाजिराजिब्रजैः पातव्यं पररक्तसक्तमनसां तृप्तिः पतीनां क्षयः । म-

(४८) “ गङ्गावद्गण्डवद्गगनवद्गाङ्गेयवद्वेयवत् ”, “ जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ” इति
समस्या. (४९, ५०, ५१, ५२, ५३, ५४, ५५) “ जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ”
इति समस्या. (५६, ५७, ५८) “ लाभः परं गोवधः ” इति समस्या.

त्वैवं किल राजदेव नृपते त्वञ्जैत्रयात्रोत्सवे मत्स्यो रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वाम-
 भ्रुवः ॥ ५९ ॥ श्रुत्वा सौगरबन्धनं दंशशिराः सर्वैर्मुखैरेकदा तूर्णं दृच्छति वार्तिकान्सचकितो
 भीत्या परं संभ्रमात् । बद्धः सत्यमपानिधिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधिः पाथोधिर्जलधिः प-
 योधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ६० ॥ पाषाणाः पयासि प्रबद्धवपुषस्तिष्ठन्ति सेतुं गताः श्रुत्वैवं
 वदतां दशाननधरः क्रुद्धः समुद्रं प्रति । धिक्त्वा नाम तवाम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः
 पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ६१ ॥ अम्बा कुप्यति तात मूर्ध्नि विधृता
 गङ्गेयमुत्सृज्यतां विद्वज्जपमुख का गतिर्मम चिरं मूर्ध्नि स्थिताया वद । कोर्षविशवशादशेषव-
 दनैः प्रत्युत्तरं दत्तवान्पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ६२ ॥ माध्वीके
 विधुमण्डले वरवधूवक्रे च गीतान्तरे सक्ते वक्रचतुष्टये दशमुखो विज्ञापितस्तच्चरैः । बद्धो-
 ऽसाविति चेतरैर्भयवशादूचे वचःसंभ्रमात्पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः
 ॥ ६३ ॥ पीतस्त्वं कलशोद्भवेन मुनिना ध्वस्तोऽसि देवासुरैराबद्धोऽसि च राघवेण मृदुना
 शास्त्रामृगैर्लङ्घितः । नात्रामारभती तथैव भवतो लोकैरियं नृप्यते पाथोधिर्जलधिः पयोधि-
 रुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ६४ ॥ तर्तुं पर्वतसनिभेन कपिना लीवृकृतां वक्षसि क्षिप्रं
 बोक्ष्य निमज्जतीमथ तव स्पृष्टास्तरन्तीः शिलाः । लोके नृत्यपरे विभीषणजने सेत्याह
 सेतूद्यमे तुम्बी मज्जति संतरन्ति दृषदः प्रेतो दिवा नृत्यति ॥ ६५ ॥ त्वं नो गोत्रपति-
 स्तवेन्दुरधिपस्तस्यामृतं त्वत्करे तेन व्याधशराहतां प्रणयिनीमेनां पुनर्जीवय । इत्यूर्ध्वं
 गगने निशापतिमृगे कारुण्यमातन्वतः शृङ्गाग्रादपतन्मृगस्य रुदतो बाष्पाम्बु भूमण्डले
 ॥ ६६ ॥ उन्नादाम्बुदवर्धितान्धतमसि प्रभ्रष्टदिब्बण्डले काले यामिकजाग्रदुग्रसुभटव्या-
 कीर्णकोलाहले । कर्णस्यामुद्दण्वाम्बुवडवावह्नैर्यदन्तःपुरादाभातासि तदम्बुजाशि कृतकं
 मन्ये भयं योषितम् ॥ ६७ ॥ उग्रग्राहमुदन्वतो जलमतिक्रामत्यनालम्बने व्योम्नि भ्राम्यति
 दुर्गमाक्षितिभृतां मूर्धानमारोहति । व्याप्तं याति विपाकुलैरहिकुलैः पातालमेकाकिनी
 कीर्तिस्ते मदनाभिराम कृतकं मन्ये भयं योषितम् ॥ ६८ ॥ चित्रं नर्तनमम्बरं शिखरिणौ
 शीतांशुबिम्बे तमः संचारं जलजं कपोतरणितं कामागमप्राक्रिया । मीनौ विद्युति तारकं

(५९) “ मत्स्यो रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वामभ्रुवः ” इति समस्या. (६०) “ अपानि-
 धिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधिः पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ” इति समस्या. (६१)
 “ अम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ” इति स-
 मस्या. (६२, ६३, ६४) “ पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ” इति समस्या. (६५)
 “ तुम्बी मज्जति संतरन्ति दृषदः प्रेतो दिवा नृत्यति ” इति समस्या. (६६) “ शृङ्गाग्रादपतन्मृगस्य
 रुदतो बाष्पाम्बु भूमण्डले ” इति समस्या. (६७, ६८) “ कृतकं मन्ये भयं योषितम् ” समस्या.

१ विजययात्रोत्सवे. २ चिन्तयन्ति. ३ सेतुबन्धम्. ४ रावणः. ५ झटिति. ६ वृत्तान्तज्ञापकाद्. ७ माता.
 ८ मस्तके. ९ त्यज्यताम्. १० क्रोधपरत्वेन. ११ बद्धभिर्मुखैरित्यर्थः.

विहरणं ज्योत्स्नापि कोशाम्बुजे कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वत्यलंकुर्वते ॥ ६९ ॥ यस्य द्वारि सदा समीरवरुणौ संमार्जनं हव्यवाट् पाकं शीतगुरातपत्रकरणं दस्त्रौ प्रतीहारताम् । देवो लास्यविधिं च दास्यममरा वप्यौ दशास्यः कथं कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्ति कुर्वन्ति च ॥ ७० ॥ कश्चित्पान्थस्तृपार्तः पथि तपनऋतौ गम्यमानोऽन्यपान्थं पप्रच्छा-
नन्दलीनो वद पथिक कुतो जह्नुकन्याप्रवाहः १ तेनासौ शीघ्रवाचा प्रचलितमनसा विप्रव-
र्येण वाचा सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ७१ ॥ राम त्वत्कीर्ति-
वृक्षाद्बहुतरममलादुत्थिताः कोरका ये तन्मध्ये रुद्ररूपोऽप्यजनि खलु यशःकोरकस्तस्य चाज्ये । अस्य श्रोताक्षिकूपास्तदुपरि च शिरस्तत्र चास्ति स्तवन्ती सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ७२ ॥ उद्दामार्काशुदीप्यद्दिनमणिमणिभिर्भस्मितान्ते समन्ता-
द्वायुव्याधूयमानज्वलनकणगणाकीर्णधूलिप्रकीर्णे । कान्तारेऽस्मिन्नृपार्ते पथि पथिकभवे कापि पाथोयतेना सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ७३ ॥ मां साक्षीकृत्य मुग्धे विजयमभिलषंष्टेखयामास शंभुर्भूत्या मन्मौलिमालां सदशनवशतीमक्षपातान्विजित्य । गौर्यप्यानैज्जट्टीर्जितनखनवभूस्तन्वि शेषा तदित्थं शीर्षाणां सैव वन्ध्या मम नवतिरभू-
ल्लोचनानामशीतिः ॥ ७४ ॥ प्रत्येकं दिक्पतीशानिलतपनवसूस्मन्नतस्त्वं यथा भूरश्रौषीस्त्वं यथा च स्वरसहितलसमूर्च्छनागानतानात् । कृष्णन्यस्तान्यमौलीक्षणवदवसरे सा च सा च प्रसादाच्छीर्षाणां शेष वन्ध्या तव नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः ॥ ७५ ॥ इन्द्राद्या लोकपाला हरिविभ्रुतपना नागविद्याधराद्या द्वेष्ट्याः सर्वेऽपि देवाः प्रिय तव वरदः कोऽस्ति वन्द्यो गरीयान् । श्रुत्वा वाचं प्रियाया इति दशमुखतः प्राह वाक्यं दशास्यः शूली शंभुः पिनाकी शिवभवपशुपाः शर्व ईशश्च भर्गः ॥ ७६ ॥

प्रहेलिकाः ।

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः । अमुखः स्फुटवक्ता च यो जानाति स पण्डितः ॥ १ ॥ वने जाता वने त्यक्ता वने तिष्ठति नित्यशः । पण्यस्त्री न तु सा वेश्या यो

(६९) “ कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वत्यलंकुर्वते ” इति समस्या. (७०) “ कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्ति कुर्वन्ति च ” इति समस्या. (७१, ७२, ७३) “ सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ” इति समस्या. (७४) “ शीर्षाणां सैव वन्ध्या मम नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः ” इति समस्या. (७५) “ शीर्षाणां शेष वन्ध्या तव नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः ” इति समस्या. (७६) “ शूली शंभुः पिनाकी शिवभवपशुपाः शर्व ईशश्च भर्गः ” इति समस्या.

(१) लेखापत्रम्.

१. १९२०. २ सहस्रशीर्षो द्विसहस्राक्षस्य स्वभार्या प्रति गौरीगिरीशब्रूतकीर्णोपन्यासः. ३ अरण्यं काष्ठरूपेणोत्पन्ना. ४ उदके. ५ मूल्यं दत्त्वा भोग्या स्त्री. गणिका यथा द्रव्यदानेन भोग्या तथेयमपीत्यर्थः.

जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥ गोपालो नैव गोपालस्त्रिशूली नैव शंकरः । चैक्रपाणिः स
नो विष्णुर्यो जानाति स पण्डितः ॥ ३ ॥ उच्छिष्टं शिवनिर्मल्यं वमनं शवकर्पटम् ।
काकविष्टासमुत्पन्नः पञ्चैतेऽतिपवित्रकाः ॥ ४ ॥ अनेकमुषिरं वोढ्यं कान्तं च ऋषिसंज्ञितम् ।
चैक्रिणा च सदाराध्यं यो जानाति स पण्डितः ॥ ५ ॥ वने वसति को वीरो योऽस्थि-
मांसविवर्जितः । असिवत्कुरुते कार्यं कार्यं कृत्वा वनं गतः ॥ ६ ॥ रविजा शशिकुन्दाभा
तापहारी जगत्प्रिया । वर्धते वनसङ्गेन न तापी यमुनापि न ॥ ७ ॥ तैरुण्यालिङ्गितः कण्ठे
नितैम्बस्थलमाश्रितः । गुरुणां संनिधानेऽपि कः कूजति मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ अवलोक्य
स्तनौ बध्वा गुञ्जाफलविभूषितौ । निःश्वस्य रोदितुं लग्ना कुतो व्याधकुटुम्बिनी ॥ ९ ॥
आपाण्डु पीनकठिनं वर्तुलं सुमनोहरम् । करैराकृष्यतेऽत्यर्थं किं वृद्धैरपि सस्पृहम् ॥ १० ॥
एकचक्षुर्न काकोऽयं बिलमिच्छन्न पन्नगः । क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न चन्द्रमाः
॥ ११ ॥ छत्रधारी न राजासौ जटाधारी न चेश्वरः । सृष्टिकर्ता न स ब्रह्मा छिद्रकर्ता न
तत्करः ॥ १२ ॥ अस्थि नास्ति शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरङ्गुलिः । नास्ति पादद्वयं
गाढमङ्गमालिङ्गति स्वयम् ॥ १३ ॥ अस्ति ग्रीवा शिरो नास्ति द्वौ भुजौ करवर्जितौ ।
सीताहरणसामर्थ्यो न रामो न च रावणः ॥ १४ ॥ नरैरनारीसमुत्पन्ना सा स्त्री देहविव-
र्जिता । अमुखी कुरुते शब्दं जातमात्रा विनश्यति ॥ १५ ॥ दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी
निर्जीवो बहुभाषकः । गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ॥ १६ ॥ न तस्यादिर्न
तस्यान्तो मध्ये यस्तस्य तिष्ठति । तवाप्यस्ति ममाप्यस्ति यदि जानासि तद्वद ॥ १७ ॥
य एवादिः स एवान्तो मध्ये भवति मध्यमः । य एतन्नाभिजानीयात्तूष्णमात्रं न वेत्ति सः
॥ १८ ॥ पर्वताग्रे रथो याति भूमौ तिष्ठति सारथिः । चलते वायुवेगेन पदमेकं न गच्छति

(२) नांका. (३) महोक्षा. (४) दुग्धं गङ्गा मधु पद्मम्बरं पिप्पलक्ष. (५) वल्मीकम्. (६) कुलालदो-
रकः. (७) तरुम्. (८) कलशः. (९) शबरस्त्री पुत्रजायायाः स्तनौ गुञ्जाफलालङ्कृतौ दृष्ट्वा कुतो निःश्वस्य
हरोद. यतो मत्पुत्र एतामनुक्तस्तथा क्षीणतां गतो यथा गजान्विनिहत्य तद्रण्डस्थलमुत्ताफलहारैः स्तनौ
विभूषयितुं नालम्, अतो निःप्रयासलभ्यैर्गुञ्जाफलैर्विभूषयति. क्षीणे च सति पुत्रे तदजितधननिर्वाहवृत्तिकस्य
सर्वस्यापि कुटुम्बस्य जीवितसंदेहः. अतो व्याधकुटुम्बिनी दुःखान्निःश्वस्य रोदितुं लग्ना. (१०) एकविल्वफलं
कुचयुगलं च. (११) सूचिका. (१२) ? . (१३, १४) कञ्चुकः. (१५) छोटिका. (१६) उपानत्. (१७)
नयनम्. (१८) यवसम्.

१ धेनूनां पतित्वात्पालकः. २ तप्तविशूलाङ्कितत्वात्तच्चिह्नवान्. ३ बाहौ तप्तचक्राङ्कितत्वात्तच्चिह्नवान्.
४ बिलम्. ५ वकार आद्यो यस्य. ६ ककारोऽन्ते यस्य. ७ सप्रेण. ८ कुम्भः कूपसरोवरादौ जलेन भृत्वा
शिरस्यारोपणसमये तदण्या हस्ताभ्यामालिङ्ग्यते. भर्तापि तरण्या सोत्कण्ठमालिङ्ग्यते. ९ कुम्भो नितम्ब-
स्थाने गृह्यते. भर्तापि नितम्बस्थाने गृह्यप्रदेशे तिष्ठेत्. १० कुम्भो गुरुणां वृद्धघटानामुपयुग्मविशेष कूजति
बडबडापते. भर्तापि गुरुणां मातृपितृश्वश्रुशुरजनानामग्रे स्त्रियं कामयेत. ११ शब्दं करोति. १२ नासिकातूर्ण-
निक्षेपणार्थं वृद्धैरपि प्रियत इति प्रसिद्धिः. १३ अङ्गुष्ठमध्यमाङ्गुलि.

॥ १९ ॥ श्यामं च वर्तुलाकारं पुंनाम चतुरक्षरम् । शकारादि मकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २० ॥ अर्धचन्द्रवदाकारं स्त्रीनामाथ च व्यक्षरम् । नकारादि रिकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २१ ॥ अष्टपादश्रुतः कर्णो द्विमुखी द्विमुखस्तथा । राजद्वारे पठेद्धोरो न च देवो न राक्षसः ॥ २२ ॥ वृक्षस्याग्रे फलं दृष्टं फलाग्रे वृक्ष एव च । अकारादि सकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २३ ॥ चतुर्मुखो न च ब्रह्मा वृषारूढो न शंकरः । निर्जीवी च निराहारी अजस्त्रं धान्यभक्षणम् ॥ २४ ॥ कृष्णमुखी न मार्जारी द्विजिह्वा न च सर्पिणी । पञ्चभर्ता न पाञ्चाली यो जानाति स पण्डितः ॥ २५ ॥ अपूर्वोऽयं मया दृष्टः कान्तः कमललोचने । शोऽन्तरं यो विजानाति स विद्वान्नात्र संशयः ॥ २६ ॥ पर्वताग्रे रथारूढो भूमौ तिष्ठति सारथिः । चक्रवर्द्धमते पृथ्वी तस्याहं कुलबालिका ॥ २७ ॥ अर्धचन्द्रसमायुक्तं पुंनाम चतुरक्षरम् । ककारादि लकारान्तमिह जानाति पण्डितः ॥ २८ ॥ अनुनेतुं मानिन्या दयितश्रवणे सरागचरणायाः । यावत्पतितः स तथा तत्क्षणमवतारितः कस्मात् ॥ २९ ॥ गीत्वा किमपि व्याधः शृङ्गं जग्राह तरुणहरिणस्य । तमथ समीक्ष्योद्यतकरमेणीमपि लज्जिता व्याधी ॥ ३० ॥ काचिन्मृगासी प्रियविप्रयोगे निशीथिनी-पारमपरयन्ती । आगातुमादाय करेण वीणामुद्धीवमालोक्य शनैरहासीत् ॥ ३१ ॥ सदारिर्मध्यापि न वैरियुक्ता नितान्तरक्तापि सितैर्वै नित्यम् । यथोक्तवादिन्यपि नैव दूती का नाम कैन्तेति निवेदयाशु ॥ ३२ ॥ वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजस्त्रिनेत्रधारी न च

(१९, २०, २१, २२) ? (२३) अननस. (२४) ? (२५) लेखनी. (२६) अशोकः. (२७) कुम्भकारस्य. (२८) ? (२९) रजस्वला यतः. (३०) व्याधः किमप्यद्भुतं गीतं गीत्वा गीतविमूर्छितविलीनचित्तस्य तरुणहरिणस्य शृङ्गं जग्राह. किमर्थम्. यतो मद्गीतसुखितस्त्वं याचकस्य म इदं शिरो दानं देहीति. अथ तं च हरिणं शिरोदानायाद्यतकरं समीक्ष्य तज्जायां हरिणीमपि पत्युर्भक्त्या निजशिरोदानायाद्यतकरां समीक्ष्य धर्माधि-चारिणी व्याधी लज्जिता. केन हेतुना. यतोऽयं हरिणो दाता, इयं च हरिणी पतिभक्ता दातृजाया, मत्कान्त-स्तु याचकः. अहं च याचकजाया. वरमेते पशवो न वयं मनुष्याः. इत्यभिप्रेत्य लज्जितेति प्रथमोऽर्थः ॥ अथवा व्याधजायायाः पूर्वपरिणीतपुरुषो मृतः. स च विद्यमानः संगृहीतो द्वितीयः पुरुषः. तं च विलोक्य चिन्तितवती. यतो निजकान्तवियोगासहिष्णुः शिरोदानायाद्यतकरा पतिभक्ता वरमियं हरिणी. अहं च परिणीतप्रियमरणेऽपि जीविता संगृहीतभर्तृका चासती मानुषी. इति लज्जितेति द्वितीयोऽर्थः ॥ अथवा इति चिन्तितं तथा. यतो येन कर्णेन गीतं श्रुतं तस्य दातुः कर्णस्य पुरो याचज्यायै करो न प्रसारितो व्याधेन. नीर-सकठिनकुटिलस्य शृङ्गस्य तु पुरः प्रसारित इत्यनुचितं कृतं मूढेन. कृतेऽप्यनौचित्ये स्वयं मृगपृथपतिगीतरस-ज्ञोऽकृतपात्रविचारः स्वभावकृपणं याचकं जानन्नजि शिरोदानायाद्यतकरो जातः. औतो व्याधी तं हरिणं चतुरं ज्ञात्वा तं च व्याधं मूर्खं ज्ञात्वैणीं चेतादृशचतुरपतिपत्नीत्वेन सुभगां संभाव्य लज्जितेति तृतीयोऽर्थः. (३१) यतोऽयं गीतप्रियो मृगाङ्गे मृगो मत्प्रयुक्तं गीतमाकर्णयितुं चन्द्राञ्चिदवतरेत्तदा चन्द्रो निःकलङ्कः स्यात्. तेन मन्म-खसाम्यं च लभेत. प्रियविप्रयोगे च संतापकरो मे हिमांशुः. अतोऽस्य शत्रोश्चन्द्रमसो मन्मुखसाम्यं मा भूया-दित्याशयेन वीणामहासीदित्यर्थः. (३२) सारिका.

शूलपाणिः । त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी जलं च बिभ्रन्न घटो न मेघः ॥ ३
 वृक्षाग्रवासी न च पक्षिजातिस्तृणं च शय्या न च राजयोगी । सुवर्णकाया न च हेम
 पुंसश्च नाम्ना न च राजपुत्रः ॥ ३४ ॥ नाहं मनुष्यो न च देवयक्षो न ब्राह्मणक्ष
 वैश्यशूद्रः । न ब्रह्मचारी न गृही वनस्थो भिक्षुर्न चाहं निजबोधरूपः ॥ ३५ ॥
 त्रिशूली न हरो न विष्णुर्महान्बलिष्ठो न च भीमसेनः । स्वच्छन्दचारी नृपतिर्न
 सीतावियोगी न च रामचन्द्रः ॥ ३६ ॥ आद्येन हीना जलधावदृश्यं मध्येन हीनं
 वर्णनीयम् । अन्तेन हीनं ध्वनते शरीरं हेमाभिधाः स श्रियमातनोतु ॥ ३७ ॥ सर्वस्वा
 न दस्युकुलजः खट्वाङ्गभृत्त्रैश्वरो दोषानिष्टकरो न धर्मनिरतः कीलालपो नामुरः ।
 पृष्ठपलायनो न पिशुनः शीघ्रंगमो नो हयः शश्वद्गात्रिचरो न राक्षसगणः कोऽयं
 ब्रूहि मे ॥ ३८ ॥ सर्वस्वापहरो न तस्करगणो रक्षो न रक्ताशनः सपो नैव बिले
 ऽखिलनिशाचारी न भूतोऽपि च । अन्तर्धानपटुर्न सिद्धपुरुषो नाप्याशुगो मारुत
 क्षणास्यो न तु सायकस्तमिह ये जानन्ति ते पण्डिताः ॥ ३९ ॥ जाता शुद्धकुले
 पितरं हत्वापि शुद्धा पुनः स्त्री चैषा वनिता पितैव सततं विश्वस्य या जीवनम् ।
 प्राप्य पितामहेन जनकं प्राप्तुं या कन्यका सा सर्वैरपि वन्दिता क्षितितले सा नाम
 नायिका ॥ ४० ॥

अपहृतयः ।

वदन्ती जारवृत्तान्तं पत्न्यौ धूर्ता सखीधिया । पतिं बुद्ध्वा सखि ततः प्रबुद्धास्मीत्
 यत् ॥ १ ॥ रुचिरस्वरवर्णपदा रसभाववती जगन्मनो हरति । तर्किक तरुणी नहि
 वाणी बाणस्य मधुरशीलस्य ॥ २ ॥ सीत्कारं संजनयति व्रणयत्यधरं तनोति रोमाश्च
 नागरिकः किं मिलितो नहि नहि सखि हैर्मनः पवनः ॥ ३ ॥ काले पयोधराणामपि
 नैव शक्यते स्थातुम् । उत्कण्ठितासि बाले नहि नहि साखि पिच्छिलः पन्थाः ॥
 प्रहरति न पञ्चबाणः केवलमबले निमेषोऽपि । वर्षति परं न देवः क्षणदायी विप्रयो
 ॥ ५ ॥ मधुरस्वना धृतोर्णा मण्याभरणा सुशोभना सुंदरी । मत्स्कन्धोचितदण्डा ।
 दयितास्ति किं न मे वीणा ॥ ६ ॥ रागी भिनत्ति निद्रां तल्पं न जहाति निष्ठुरं दश
 चतुरे किं प्राणेशो नहि नहि साखि मत्कुणव्रातः ॥ ७ ॥ आदौ गृहीतपाणिः पश्चादाकृ
 ष्णकटिभागा । नखमुखलालनसुखदा सा किं रामास्ति नैव भो पांमा ॥ ८ ॥ नाथ विले

(३३) नारिकेरफलम्. (३४) आम्रः. (३५)? (३६) वृषभः. (३७) करजः. (३८, ३९) मत्कुणः. (४०)

१ हेमन्तसंवन्धी. २ पतिं विना; (पक्षे) पतनाभवेन. ३ पङ्क्तिः. ४ धृतोर्णादिदशा; (पक्षे) धृतोर्णा
 ५ शोभना दन्ता यस्याः सा; (पक्षे) हस्तिदन्तनिर्मितालंकारवती. ६ अतुरक्तः; (पक्षे) रक्तवर्णः. ७ कण्ठः

मेघं^१ नहि नहि पापं तवातिपुण्यायाः । नहि कथयामि पेयोधरमपसारय कञ्चुकीमुरसः ॥ ९ ॥ पञ्चदशीरजनिसमा तारामणिभूषणापि कोकिलवाक् । चन्द्रसमा गतवसना हस्तगता स्त्री न मे वीणा ॥ १० ॥ नाथ मैयूरो नृत्यति तुरगाननवक्षसः कथं नृत्यम् । नहि कथयामि कलापिनमिह सुकलापी प्रिये कोऽस्ति ॥ ११ ॥ अक्षरमैत्रीभाजः सालं-कारस्य चारुवृत्तस्य । किं ब्रूमो साखि यूनो नहि नहि साखि पद्यबन्धस्य ॥ १२ ॥ इह पुरोऽनिलकम्पितविग्रहा मिलति का न वनस्पतिना लता । स्मरसि किं सखि कान्तरतो-त्सवं न हि घनागमरीतिरुद्धता ॥ १३ ॥ तन्वी चारुपयोधरा सुवदना श्यामा मनो-हारिणी नीता निष्करुणेन केनचिदहो देशान्तरादागता । उत्सङ्गोचितया तया रहितया किं जीवनं प्रेक्षसे भिक्षो ते दयितास्ति किं नहि नहि प्राणप्रिया तुम्बिका ॥ १४ ॥ या पाणिग्रहलालिता सुसरला तन्वी सुर्वशोद्भवा गौरी स्पर्शमुखावहा गुणवती नित्यं मनोहा-रिणी । सा केनापि हता तया विरहितो गन्तुं न शक्तोऽस्म्यहं रे भिक्षो तव कामिनी नहि नहि प्राणप्रिया यष्टिका ॥ १५ ॥

कूटानि ।

‘केशवं पतितं दृष्ट्वा द्रोणो हर्षमुपागतः । रुदन्ति कौरवाः सर्वे हा केशव कथं गतः ॥ १ ॥ पानीयं पातुमिच्छामि त्वत्तः कमललोचने । यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि पिबाम्यहम् ॥ २ ॥’^१ विषं भुङ्क्ते महाराज स्वजनैः परिवारितः । विना केन विना नैभ्यां कृष्णाजिनमैककण्टकम् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य इमे बाणा नेमे बाणाः शिखण्डिनः । सीदन्ति मम गात्राणि माँघमासे गवा इव ॥ ४ ॥ यस्य पष्ठी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च । अहं कथं द्वितीया स्याद्वितीर्या स्यामहं कथम् ॥ ५ ॥ समरे हेमरेखाङ्कं बाणं मुञ्चति राघवे । सरावणोऽपि मुमुचे मध्येरीतिधरं शरम् ॥ ६ ॥ शिलापितपदद्वन्द्वान्नैसापितकरद्वया । अभूच्चक्रस्तनी नारी कथमेतद्विप्यति ॥ ७ ॥ सुवर्णस्य सुवर्णस्य

१ अम्बुदम्; (पक्षे) मेऽव पापम्. २ मेघम्; (पक्षे) स्तनम्. ३ ‘मे उरः’ इति पदच्छेदः. ४ समीपे स्थातुं योग्यया; (पक्षे) अङ्कमारोढुं योग्यया. ५ विवाहः; (पक्षे) पाणी धारणम्. ६ कुलम्; (पक्षे) वेणुः. ७ जले. ८ मृतकम्. ९ कृष्णकाकः. १० शृगालः. ११ यदि दासी असि नेच्छामि नो दासी असि तदा पिबाम्यहमिति पदच्छेदः. १२ विगतः पकारो यस्मात्. १३ ककारेण विना. १४ नकारद्वयरहितम्. १५ कृष्णाजिनम्. अत्र ककार-पकार-णकार-नकाराणां निष्कासने ऋ आ जि अम् इति स्थिते संधौ कृते “राज्यम्”. १६ शत्रुरहितम्. १७ “माघमा कर्कटी प्रोक्ता तदपत्यानि सेगवाः” इत्युक्तेः कर्कट्या अपत्यानि यथा जन्मसमये तस्या अङ्गानि विदार्य बहिर्यान्ति तद्वदिमे बाणा ममाङ्गानि विदारयन्तीत्यर्थः. १८ सहधर्मिणी. १९ मध्यभागे रीतिः पित्तलं तद्विशिष्टम्; (पक्षे) मध्ये रीकारविशिष्टं शरम्. शरीरमित्यर्थः. २० “अधस्तादासि शिला.” २१ “नासा दारुपरि स्थितम्.” २२ उज्ज्वलवर्णस्य. २३ शोभना वर्णा नामाक्षराणि यत्र तस्य.

सुवर्णस्य च जानकि । प्रेषिता तव रामेण सुवर्णस्य च मुद्रिका ॥ ८ ॥ निश्चितं सैसुरः
कोऽपि न कुलीनः समे मतिः । सर्वथा सूरसंबद्धं काव्यं यो नाभिनन्दति ॥ ९ ॥ येनाकारि
पराभूतिर्दिननायकसूनवे । यद्वोत्रात्मभवाकान्तं तन्महः श्रेयसेऽस्तु वः ॥ १० ॥ विजितो-
त्मभवद्वेषिगुरुपादहतो जनः । हिमापहामित्रघरैर्व्याप्तं व्योमाभिनन्दति ॥ ११ ॥ ^{१३}शंकरं
पातितं दृष्ट्वा पर्वती हर्षनिर्भरा । रुरुदुः पन्नगाः सर्वे हा हा शंकर शंकर ॥ १२ ॥ हनुमन्ते हतारामे
वानरा हर्षनिर्भराः । रुदन्ति राक्षसाः सर्वे हाहाराम हता हताः ॥ १३ ॥ विर्रजराजपुत्रारैर्य-
न्नाम चतुरक्षरम् । पूर्वार्धं तव शत्रूणां परार्धं तव संगरे ॥ १४ ॥ अष्टशूला जनपदाः शिव-
शूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केशशूलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १५ ॥ कुन्दकुञ्जम्
पश्य सरसीरुहलोचने । अमुना कुन्दकुञ्जेन सखि मे किं प्रयोजनम् ॥ १६ ॥ राजन्कमल
पत्राक्ष तत्ते भवतु चाक्षयम् । आसादयति यद्दूषं करेणुः करणैर्विना ॥ १७ ॥ स्तनमण्ड-
लमाश्रित्य नखस्य वरयोषिताम् । कदाकर्णयते गीतं रमया सह रङ्गराट् ॥ १८ ॥ एको
ना विंशतिः स्त्रीणां स्नानार्थं सरयूं गता । विंशतिः पुनरायाता एको व्याघ्रेण भक्षित
॥ १९ ॥ ^{२१}त्रैलोक्ये नोपमैतस्याः सखे किमिति भापसे । अनन्तरा सा नादिर्वा न तृती-
येति मे मतिः ॥ २० ॥ सुवर्णालंकृता कन्या हेमालंकारवर्जिता । सौ कन्या विधैवा जात

१ अशोषितरत्निकापरिमितस्य. २ काञ्चनस्य. ३ सुरया सहितः. मयप इत्यर्थः; (पक्षे) सः सुरः इति पर-
च्छेदे सुरो देवः. ४ सत्कुलप्रसूतः; (पक्षे) कौ लीनः. ५ समे साधौ अमतिः. श्रद्धारहित इति यावत्; (पक्षे)
समे विष्णौ मतिर्यस्य सः. ६ शोभनरसविशिष्टं बद्धं रचितम्; (पक्षे) असुरैः संबद्धं युक्तम्. ७ कश्चित्कृतिम्
(पक्षे) शुकम्. ८ पराजयः; (पक्षे) परा उत्कृष्टा भूतिरैश्वर्यम्. ९ कर्णाय सुप्रोवाय यमाय च. १० गात्राय-
ते गोपास्तेषामात्मभवा गोपिकास्तासां कान्तं मनोहरम्. अथ च गोत्रायाः पृथ्व्या आत्मभवा सीता सा कान्-
तस्य तत्. अथ च गोत्रस्य हिमालयस्यात्मभवा पार्वती सा कान्ता यस्य तत्. ११ कृष्णार्यं रामार्यं वि-
षार्य च. १२ विना गह्वरेनामुताहरणसमये जित इन्द्रस्तदात्मभवोऽर्जुनस्तद्वेषी कर्णरतद्गुरुः पिता सः
स्तत्पादहतस्तत्किरणसंतप्तः. हिमापहोऽग्निस्तदमित्रे पानीयं तद्धरो भेषः सूर्यकिरणसंतप्तो जनो मेषाच्छन्नमाक-
श्मभिनन्दतीति तात्पर्यार्थः. १३. श्रेष्ठचन्दनम्. १४ पर्वतवासिनी स्त्री. भिड्डी. १५ हते आरामे. रावणस्य
स्थाने दाहिते सतीत्यर्थः. १६ वयः पक्षिणस्तेषां राजा गह्वरस्तद्राजा विष्णुस्तत्पुत्रो मदनस्तददरिः शिवस्त-
चतुरक्षरं नाम “मृत्युञ्जयः” इति. तत्पूर्वार्धं मृत्युरिति संगरे तव शत्रूणाम्. उत्तरार्धं जय इति त-
१७ “अष्टमञ्जं शिवां वेदो ब्राह्मणश्च चतुष्पथः । कशो भग इति प्रोक्तः शूला विक्रय उच्यते” इति. १८
काररहितेन. सुकुन्दकुञ्जेनेति यावत्. १९ करेणुः कर्णैर्विना ककार-र-फ-णकारैर्विना यद्दूषमासादयति प्राप्नो-
तत्तेऽक्षयं भवत्वित्यन्वयः. उत्कृष्टजनत्रयरहितम् अ ए उः इति स्वरत्रयम्. तत्र अ ए इत्यत्र वृद्धौ ए-
इत्यत्र आयादेशो “आयुः” इति सिद्धम्. २० खस्याकाशस्य मण्डलमाश्रित्य हे कद मेघ मा स्तन गर्जितं
कुर्व. यतो रङ्गराङ्गनाथो रमया सह वरयोषितां गीतमाकर्णयत इत्यन्वयः. २१ एकोना इति विंशतेर्विशेषो
विरोधः. एको ना नरः इति पदच्छेदेन परिहारः. २२ कश्चित्स्वनायिकां स्तौति. तं प्रति अन्यः प्रतिभा-
हे सखे एतस्यास्त्रैलोक्ये उपमा नास्तीति किमिति कुतो भापसे. यतः सा उपमैव अनन्तरा मध्यवर्णरहि-
उमेति यावत्. अथवा सैव उमा अनादिः आद्यवर्णरहिता. मा लक्ष्मीरिति यावत्. उपमा उपमानमस्तीति भा-
तृतीया नास्तीति मे बुद्धिः २३ सुष्ठुषेणं कान्त्यालंकृता. २४ विद्युदित्यर्थः. २५ विविधा धवाः पतयो या
सा. जारिणीत्यर्थः.

गृहे रोदिति तत्पतिः ॥ २१ ॥ अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकनाथावुभावपि । बहुव्रीहिरहं
 राजवृष्टीतत्पुरुषो भवान् ॥ २२ ॥ अपः पिबन्प्रपापालीमनुरक्तो विलोकयन् । अगस्त्यं
 चिन्तयामास चतुरः सापि सागरान् ॥ २३ ॥ ब्रह्म नान्तमपि छीबं मनः सान्तं न पश्यति ।
 किं चित्रं लोकजनकं वाक्कोन्ता नैत्यर्कान्तकम् ॥ २४ ॥ अर्धरात्रे दिनस्यार्धे अर्धचन्द्रेऽर्ध-
 भास्करे । रावणेन हृता सीता कृष्णपक्षे सिताष्टमी ॥ २५ ॥ शमीगर्भस्य यो गर्भस्तस्य
 गर्भस्य यो रिपुः । रिपुगर्भस्य यो भर्ता स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ २६ ॥ केहमस्मि गुहा-
 वक्ति प्रश्नेऽमुष्मिन्किमुत्तरम् । कथमुक्तं न जानासि कदर्थयसि यत्सखि ॥ २७ ॥ विषां दी
 भैक्ष्यमश्नाति सदारोगं न मुञ्चति । रुष्टेनापि त्वया वीर शंभुनारिः समः कृतः ॥ २८ ॥
 विहंगो वाहनं यस्य त्रिकंचैधरपाणयः । पञ्चसालसहिता देवी सदा तिष्ठतु ते गृहे ॥ २९ ॥
 शस्त्रं न खलु कर्तव्यमिति पित्रा नियोजितः । तदेव शस्त्रं कृतवान्पितुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३० ॥
 कान्ते धावय मे पादाविति भर्त्रा निवेदिता । न तया धावितौ पादौ भर्तुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३१ ॥
 देवराजो मया दृष्टो वारिवारिणमस्तके । भक्षयित्वा कर्पणानि विषं पीत्वा क्षयं गतः
 ॥ ३२ ॥ कुमारसंभवं दृष्ट्वा रघुवंशे मनोऽदधत् । राक्षसानां कुलश्रेष्ठो रामो राजीवलोचनः
 ॥ ३३ ॥ विनोयौवनमार्गेण गच्छन्तौ लपितं मया । हरेः कृत्यं दर्शयतां पश्येत्पुक्ते न
 दृश्यते ॥ ३४ ॥ विनोयैकपतिशत्रुस्तस्य नाम पडक्षरम् । पूर्वार्धं तव राजेन्द्र उत्तरार्धं तु
 वैरिणाम् ॥ ३५ ॥ कोलौक्यतिरपारेवो मोरोहंसो जलोदरी । कंसारिरात्तलीलो वो वाघलो

१ (बहुव्रीहपक्षे) लोका जना नाथाः स्वामिनो यस्यैवंविधोऽहम्. याचकत्वात्. (पृथीतत्पुरुषपक्षे) लोकानां
 जनानां नाथ एवंविधस्त्वम्. राजत्वेन पालकत्वात्. २ समुद्रमपि करे तुल्यकृतो मुनेः सामर्थ्यं मम चेत्स्या-
 त्ताहि इदिति तृट्शान्त्यभावाच्चिरमेनां पश्यामीति पान्थाभिप्रायः. यदि चतुरः सागराः संनिहिताः स्युस्तदानव-
 रतं जलधारां विसृजन्ती चिरमेतद्दर्शनमुत्सममुभवेयमिति प्रपापाव्यभिप्रायः. ३ न विद्यतेऽन्तो यस्य तत्;
 (पक्षे) नकारान्तम्. ४ अन्तेन सहितम्; (पक्षे) सकारान्तम्. ५ ककारोऽन्ते यस्याः; (पक्षे) कान्ता रमणी.
 ६ अकस्य दुःखस्यान्तकं नाशकम्; (पक्षे) ककारान्तं न भवतीति तत्. सान्तं मनो नान्तं ब्रह्म न पश्यतीति
 युक्तमेव. परं स्वयं कान्ता वाक् अकान्तकमपि लोकजनकत्वात्कान्तं ब्रह्म नैतीति चित्रमिति भावः. ७ कृष्ण-
 पक्षे याष्टमी तस्य दिनस्यार्धे रावणेन सीता हृता. किलक्षणाष्टमी. अर्धरात्रे सिता. पु० कि० अर्धचन्द्रे.
 किभूतेऽर्धचन्द्रे. अर्धं भाः करोति अर्धभास्करास्तस्मिन्. ८, ९. १. १० स्रिजः; (पक्षे) विषमर्त्ताति सः.
 ११ सदा सर्वदा रोगं व्याधिम्; (पक्षे) सदारः सखीकः अगं शैलम्. १२ विः गच्छः, हंसः, गो वृषभः.
 १३ विशूलः, कम्बुः, चक्रम्. १४ पार्वती, सावित्री, लक्ष्मीः. १५ नखांहुनातीति नखलु नखच्छेदकम्. १६ न-
 तया नन्वीभूतया. १७ हे देवर अजो मेघः. १८ सेतुः. १९ पानीयम्. २० वासः. २१, २२, २३. १.
 २४ कंसारिः श्रीकृष्णो वो युष्मानवतु रक्षतु. कथंभूतः कंसारिः. कोलाकृतिः. कोलस्य सूकरस्य रूपं यस्य सः.
 पु० क०. अपारेवः. अपारे संसारे अवति रक्षति तथा. यद्वा अपारे समुद्रे वसतीति सः. क्षीरसमुद्रशायीलर्थः.
 पु० क०. मोरोहंसः मायाः लक्ष्म्याः उरो वक्षस्तत्र हंस इव हंसः. पु० क०. जलोदरी. जले उदके उदरं गृहं
 यस्यास्तीति सः. पु० क०. आत्तलीलः. आत्ता अङ्गीकृता लीला विलासो येन सः. पु० क०. वाघलः. वा नि-
 श्वयेन अर्धं लुनातीति सः. पु० क०. भूकलः. भुवं कलयति उद्धरति सः.

भूकलोऽवतु ॥ ३६ ॥ सूरारिरिपुभृत्यस्य तस्य तातस्य वाहनम् । अन्याक्षरविहीनस्य
 तस्य कान्ता स्थिरा भव ॥ ३७ ॥ नागवह्निरिपोः कन्या सा कन्या यस्य वल्लभा । तस्य
 हाररिपुस्वामी तस्य कान्ता स्थिरा भव ॥ ३८ ॥ कैष्ठामानगजायुक्ता वार्चवीश्वरगोजगाः ।
 शं वो ददतु काजेशा वेदेलस्वर्धुनीधराः ॥ ३९ ॥ रामरा मेऽतिरामेऽतिरमे रामे मनोरमे ।
 सहस्रनामतत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥ ४० ॥ बन्धनान्मोचितो येन दैत्यसूनुतनूद्वजः ।
 तमनोज्झकरमहं श्रीश्रं श्ररादते भजे ॥ ४१ ॥ अर्जुनान्ते वरारोहे भीमान्ते च वरानने ।
 पाण्डवैः सह योद्धव्यं रक्षणीयो धनंजयः ॥ ४२ ॥ चेतनं पुष्करं कोरौः क्षुधाध्मातैः
 समन्ततः । न घृणीनामरम्याणां विवेकं यान्ति दृष्टयः ॥ ४३ ॥ शब्दस्य तुरीयभागे
 पठ्यान्ते राजवर्जिते । वाजं देयं प्रयत्नेन कविभ्यो वज्जनिर्मितम् ॥ ४४ ॥ बृहद्द्वयसह-
 स्वाणि द्वारि तिष्ठन्तु भूपते । 'पिशंगिले सुखं यान्तु स्थिरा भूयात्पिलिर्षिला ॥ ४५ ॥
 यथै नयति कैलासं नगं गानसरस्वती । तथा नयति कैलासं न गङ्गा न सरस्वती ॥ ४६ ॥
 मोर्मरामममादन्द्रे हयागदलनंभपः । यस्यैतानि न विद्यन्ते स याति परमां गतिम् ॥ ४७ ॥

१ सूरारी रावणस्तस्य रिपू रामस्तस्य भृत्यः सेवको हनुमांस्तस्य तातो वायुस्तस्य वाहनं हरिणस्तस्यान्त्याक्षर-
 विहीनस्य. लुपणकारस्येत्यर्थः. ततश्च हरिरिति जातम्. तस्य हरेः कान्ता लक्ष्मीर्भवतो गृहे स्थिरा भवेति.
 २ नागवह्नी नाम उत्तमवह्नी तद्विपुर्हिमाचलस्तत्कन्या पार्वती तत्स्वामी रुद्रस्तद्वारः सप्रेतद्रिपुर्गङ्गद्वस्त-
 त्स्वामी विष्णुस्तत्कान्ता लक्ष्मीः सा भवतो गृहे स्थिरा भवेति. ३ कैष्ठा ब्रह्मणी च मा रमा च नगजा
 गिरिजा च ताभिर्युक्तास्तथा. वार्चो वीश्वरो गरुडो गोजो वृषभस्तैर्गच्छन्ति तथा. वेदाश्च इला पृथ्वी
 च स्वर्धुनी स्वर्णदी च ता धरन्ति एवंविधाः. कश्च अजश्च ईशश्च काजेशास्ते वो युष्माकं शं सुखं ददतु.
 ४ हे वरानने अहं रामे अतिरमे. कथंभूते रामे. अतिरामे. अतिकान्ता रामा येनासौ तस्मिञ्शुद्धे
 ब्रह्मणि. पु० क०. मनोरमे. मनो रमयतीति तस्मिन्. कथंभूतः अहम्. रामराः राम एव रा द्रव्यं यस्य सः.
 यतः कारणाभेदं मम सहस्रनामभिस्तुल्यं रामनाम अत इति कारणात् ॥ अथवा अहं रामे अतिरमे. कथंभूते
 रामे. वरानने वरमाननं यस्यासौ तस्मिन्. उत पार्वत्याः संबोधनं वा. कथंभूतं रामनाम. सहस्रनामतत्.
 सहस्रनाम तनोतीति सहस्रनामतत्. “रमन्ते योगिनो यत्र परानन्दे चिदात्मनि । अतो रामपदेनासौ परं
 ब्रह्माभिधीयते” इति. ५ दैत्या हरिण्याश्चस्तस्य सूरनरुजो हरिण्यकशिपुस्तस्य तनूद्वजः प्रह्लादो येन बन्ध-
 नान्मोचितः तम्. अनः शकटं तस्याङ्गं चक्रं करो यस्य ते श्रीश्रं श्रीनारासिंहमहं भजे इत्यन्वयः. श्री इत्यत्र
 श्रकारादते विना ई अवशेषः. श्रमिव्यत्र रादते रेफं विना. ततः शकारः शेषः. तेन “ईशम्” इति जातम्.
 ६ अर्जुनो दिवसस्तदन्ते भीमा रात्रिस्तदन्ते च. सायंपातरित्यर्थः. धनंजयो वह्निः रक्षणीयः. ७ पुष्करमाकाशं
 चेतनम्. इवेति शब्दोऽध्याहार्यः. दृश्यते इति शेषः. क्षुधा निर्जलत्वेन ध्मातैः शब्दायमानैः शारदत्वात्सम-
 न्ततः परितः कोशैर्मधेरुपलक्षितम्. अत एव दृष्टयः कृषीयलानां पामरजनानां न. घृणीनामरम्याणां विवेकं न
 यान्ति. वियतोऽभ्याच्छन्नत्वेन किमिदानीं दिनमस्ति रात्रिर्वेति निश्चयं न प्राप्तवन्तीत्यर्थः. ८ शब्दोऽहः तस्य
 तुरीये भागे चतुर्थे भागे पठ्यो मासस्तस्यान्तेऽमावस्यायां राजा चन्द्रस्तेन वर्जिते वाजं अजं कविभ्यो ब्राह्म-
 णेभ्यो वज्जेन घृतेन निर्मितं युक्तं देयम्. ९ अश्वाः. १० अहोरात्रे. ११ लक्ष्मीः. १२ गानसरस्वती यथा
 कैलासं नगं नयति तथा न गङ्गा न सरस्वती प्रापयति. १३ मोहः माया रागः मदः मलः मानं दम्भः द्वेषः
 इति प्रथमार्धाक्षरादुक्तमेव ग्रहणम्.

मा तीराण्ड जनं हीनां गीर्यावच्चोदयते रविः । उदिते च दिवानाथे संगमः पुनरावयोः ॥ ४८ ॥ तातेन कथितं पुत्र लेखं लिख ममाज्ञया । न तेन लिखितो लेखः पितुराज्ञा न लोपिता ॥ ४९ ॥ वासनावासुदेव स्य वासितं भुवनत्रयम् । सर्वभूतनिवासीनां वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ ५० ॥ आटवी कोटवीचीश्च गाढवीचिकवाहिनी । तव रक्षतु राजेन्द्र गाढवाचा प्रजापतिः ॥ ५१ ॥ अत्रिलोचनसंभूतज्योतिरुद्रमभासिभिः । सदृशं शोभतेऽत्यर्थं भूपाल तव चेष्टितम् ॥ ५२ ॥ मुद्रदाली धृतव्याली कवीन्द्रवितुषा कथम् । भक्तवच्छभ-संयोगाज्जाता विगतकञ्चुकी ॥ ५३ ॥ प्राभ्रभ्राद्धिष्णुवामाप्य विर्षमाश्वः करोत्ययम् । निर्द्रां संहस्त्रपर्णीनां पलायनपरायणाम् ॥ ५४ ॥ कैति ते कबरीभारः सुभनः सङ्गात्प्रियेऽति^{१३} नी-लत्वात् । भवति च कैलापवत्त्वान्निर्जरसेर्व्यः कथं न स्यात् ॥ ५५ ॥ यामि विर्धवभ्युदिते पुनरेष्यामीति यदुदितं भवता । जानात्युदन्तमेतं नेदं तस्त्वेन मुग्धवधूः ॥ ५६ ॥ अंशुना मधुकरपतिना गिलितोऽप्यर्पकारदंपती येन । त्रातः स पालयेत्वा विगतेविकारो विनायको लक्ष्म्याः ॥ ५७ ॥ उपरिगतं हि सवर्णं हृत्वा करतो ददासि रन्तुं मे । धन्यः सरोजयु-

१ हे तीराण्ड चक्रवाक जनं तावत् हीनां गीः मा वद. शेष स्पष्टम्. २ नतेन नम्रोदृतेन. ३ हे वासन वासयतीति वासनस्तस्य संबुद्धौ. त्वं भुवनत्रयं अव रक्ष पालय. कथंभूतं भुवनत्रयम्. सर्वभूतनिवासि. सर्वाणि भूतानि निवसन्त्यसिंमस्तत्. हे असुदेव प्राणेश्वर इनां कामादीनां वासितं स्य अन्तं कुरु. हे वासुदेव ते तुभ्यं नमः अस्तु ॥ अथवा अस्तुते न स्तौतीति अस्तुत् तस्मै स्तोतुमशक्याय. वसुभिर्दिव्यतीति वासुदेवः तस्य संबुद्धौ हे वासुदेव. अथवा वसुदेवशब्दितं शब्दं सत्त्वं तत्रभवो वासुदेवस्तस्य संबुद्धौ ते तुभ्यं नमः अस्तु. अस्-न्ददातीति असुदेवः. यद्वा असूनां देवः असुदेवः. हे असुदेव ॥ गणेशपथे—हे सर्वभूतनिवासीनः सर्वभूतैः सह निवासकारी इन्द्रः स इनः पितृत्वात्स्वामी यस्येति तथोक्तस्तथा. हे अम्बासुद अम्बा पार्वती माता तस्यै सुखं ददाति तथोक्तः. हे पार्वतीनन्दनेत्यर्थः. तथा हे इव इं महीं वाति भक्ताननुमहीतुं प्राप्नोतीति तत्संबुद्धौ. ते तुभ्यं नमो नतिरस्तु. त्वं भुवनत्रयं त्रिलोकीं अवसि पालयसि. कथंभूतं भुवनत्रयम्. अवासितम्. वास आश्रयो जातो यस्येति वा सितम्. न वासितं अवासितम्. निराश्रयमित्यर्थः. कया अवासि. वास एवाश्रय एव नोः दुःखसागरतरणाय हेतुभूता तरी तथा. किं० सुदे. शोभनप्रदे वरदानपरायणे वरदसमूहे श्रेष्ठे इति शेषः ॥ ह-रिपथे—हे इन स्वामिन्. तथा हे अम्बासुद अम्बावन्मातृवत् सु शोभनं ददातीति हे तथोक्त. तथा हे इव इं लक्ष्मीं वाति प्राप्नोति स इवः तत्संबुद्धौ. यद्वा हे अम्बासुदेव इत्येकं संबोधनपदम्. अम्बा माता असुदः प्राण-दाता पिता कथ्यते तथैव लक्ष्मीं वाति प्राप्नोतीति हे तथोक्त. जगतां मातृत्वं पितृत्वं वेति संबोधनाभिप्रायः ते नमोऽस्तु. ४ गाढा या वाक् तथा कृत्वा प्रजापतिः. अटव्यां अरण्ये गच्छति सा आटवी. कोटयो वीचयो यस्याः सा. गाढाभिर्निबिडाभिर्वीचिभिः कं जलं वहते सा गङ्गा तव त्वां रक्षतु. ५ कमलैरित्यर्थः. ६ जलदे भ्रा-जमानः. ७ आकाशम्. ८ सप्ताश्वः. सूर्य इत्यर्थः. ९ संकोचम्. १० पञ्चानाम्. ११ क इव ब्रह्मेव आचरति. १२ पुष्पाणाम्; (पक्षे) देवानाम्. १३ अ इव विष्णुरिवाचरति. १४ भव इव शिव इवाचरति. १५ कलापो भूषणं तद्वत्वात्; (पक्षे) कलापश्चन्द्रस्तद्वत्वात्. १६ जरारहितैस्तारणैः सेव्यः; (पक्षे) निर्जरैर्देवैः सेव्यः. १७ दैवैः (पक्षे) चन्द्रैः. १८ वृत्तान्तम्; (पक्षे) उकारान्तम्. १९ इदं तस्त्वेन सत्यत्वेन; (पक्षे) इदन्तत्वेन इकारान्तत्वेन. २० अपगतो धुकारो यस्मात्तेन. २१ मधुकरपतिर्मकरपतिसेन. २२ पकारशून्यो दंपती. दन्तीत्यर्थः. २३ वि-गतो विकारो यस्मात्स विनायकः. नायक इत्यर्थः. २४ कृष्णो राधिकां पृच्छति. उपरिगतं सवर्णं समानवर्णं सरोजयुगलं करतो हृत्वा स्वहस्तेन आहत्य मे रन्तुं ददासि. ततो राधया तस्मिन्दातुं गृहीते सति उवर्णेन

गलं त्यक्त्वा स्तनयुगमथास्पृशत्कृष्णः ॥ ५८ ॥ अच्युतभक्तिवशादिह समभावस्तत्प्रसङ्गेन ।
सारमतेरभ्युदयति रतिरिति नैवाद्भुतं किञ्चित् ॥ ५९ ॥ मैत्रुल्यौ संभावितगुणे कचिन्नाप-
दाधारे । अयि सखि तत्रोपपत्तौ मम चेतो न त्वनीदृशे पत्यौ ॥ ६० ॥ अयि सखि शस्तः
सखिवत्परिरिति किं त्वं न जानासि । शस्तोऽतिसखिवदुपपत्तिरित्यालि कथं त्वयापि नाबोधि
॥ ६१ ॥ द्वन्द्वो द्विगुरपि चाहं मद्देहे नित्यमैव्ययीभावः । तैत्पुरुष कर्म धारय येनाहं
स्यां बहुव्रीहिः ॥ ६२ ॥ त्वद्विरहमसहमाना निन्दति बाला दिवानिशं शंभुम् । राहुमपि
रामचन्द्रं रामानुजमपि च पन्नगरातिम् ॥ ६३ ॥ स जयति चित्रचरित्रो यस्य हि वैरच-
रणपुष्करकरेणुः । महिषीमृषिर्षिंहस्य प्राजीजनदपि दृष्टोदये हेतुः ॥ ६४ ॥ रविमुत्कृ-
तगोकर्णः श्रुतिविषयगुणाम्बरो वनात्मधरः । नरकशिरा जगदखिलं चिरमव्यादसंमरु-
क्पाणिः ॥ ६५ ॥ सौयकसहायवाहो मेकरध्वजनियमितक्षमाधिपते । अञ्जनरुचिभास्वरस्ते
भातितरामवनिष श्लोकैः ॥ ६६ ॥ वाताच्छीतिररिभ्रोऽरं वो हरतान्महामुरीदयितः
ब्रीडव्राज्यानौकाः वार्वाहाभो समस्तानाः ॥ ६७ ॥ लम्बोदर तव चरणावादरतो यो न

परिमते युक्तं सवर्णरहितं एतादृशे सरोजयुगलं उरोजयुगलमेव इति धिया कमलयुगं त्यक्त्वा स्तनयुगलमेव कृ-
ष्णोऽस्पृशत्. १ इह संसारे अच्युतभक्तिवशात्समभावः समत्वं शत्रुमित्रादिषु. तत्प्रसङ्गेन भक्तिप्रसङ्गेन सार-
मतेः श्रेष्ठबुद्धेः पुंसः रतिः प्रीतिः अभ्युदयति इति न किञ्चिदबाद्भुतम् ॥ व्याकरणपक्षे—भो अच्युतभ अच्युत
अहीना भा प्रीतिभा यस्य. क्तिवशात् क्तिप्रत्ययवशात् स प्रसिद्धो मभावः मकारस्याभावो लोपः. भवतीति शेषः.
तत्प्रसङ्गेन क्तिप्रत्ययप्रसङ्गेन रमतेर्धातोः सा रतिः अभ्युदयतीत्यपि नाद्भुतम्. रमु क्रीडायामित्यस्माद्धातोः क्तिरिति
अनुदात्तोपदेशेति मलोपे रतिरिति रूपं सिद्ध्यति. २ कापि विदुषितरा नायिका सखीं प्रति वदति. अयि
सखि तत्र तस्मिन्नुपपत्तौ मम चेतः. अस्तीति शेषः. कोदृशे. मञ्जुलधी. मन्नुः सुन्दरः स चासौ लघुरिदम्. पु-
की०. संभावितगुणे. संभाविता गुणाः सौन्दर्यादयो यत्र. पु० की०. कचिन्नापदाधारे आपद-
हिते इत्यर्थः. अनीदृशे उक्तगुणरहिते पत्यौ मम चेतो नास्तीति ॥ व्याकरणपक्षे—उपपत्तौ उपपत्तिशब्दे म-
मनोऽस्ति. की०. मञ्जुला विसंज्ञा यस्मिन्. संभावितः 'घडिति' इति गुणो यस्य. ना इति पदस्य 'आडो न
स्त्रियाम्' इति सूत्रविहितस्याधारे आश्रये. अनीदृशाविसंज्ञागुणनादेशरहिते केवले पतिशब्दे. ३ अयि सखि
पतिः सखिवत् शस्तः मित्रवद्विश्वसनीय इति त्वं किं न जानासि. सखी प्रत्याह. हे आलि उपपत्तिः जारः ७
तिसखिवत् अतिशयितमित्रवत् शस्त इति त्वयापि कथं नाबोधि ॥ व्याकरणपक्षे—पतिशब्दः शस्तः शस इति
शस्तः पञ्चम्यन्तात्तसिः. द्वितीयावहुवचनात्परं सखिवत्सखितुव्यरूपो ज्ञेयः. नादेशाभावेन कार्यक्यात्. उपपत्ति-
शब्दः शस्तः द्वितीयावहुवचनात्परं अतिसखिशब्दवत् नादेशभाक्. ४ यतः स्त्रीपुरुषरूपव्यक्तिद्वयात्मक-
५ द्वौ गावौ यस्य. ६ भावो वस्तुमात्रम्. अव्ययो व्ययाभाववात्. मद्देहे कस्यापि वस्तुनो व्ययो नास्तीत्यर्थ-
यद्वा अव्ययीभवनं अव्ययीभावः. ७ तत्तस्माद्धे पुरुष येनाहं बहुव्रीहिवैबुधान्यविशिष्टः स्यां तत्कर्म धारय-
त्यन्वयः. समासपदकमतिपादनमत्र चित्रम्. ८ मन्मथावशेषणाच्छंभुम्, चन्द्रावशेषणाद्राहुम्, मलयाश्रवशेषण-
द्रामचन्द्रम्, मन्मथजनकत्वाद्विरामानुजम्, वायुभक्षिसर्पहृन्नात्पन्नगरातिं गच्छन् निन्दितवतीति भावः. ९ व-
श्रेष्ठे यश्चरकमलसंबन्धी रेणुः. १० ऋषिश्रेष्ठस्य गौतमस्य पत्नीम्. ११ वृषः सुकृतम्. १२ उत्कृष्टचरणशुल्काः
गनः सिंहस्य महिषीं जनयामास. वृषो वृषभस्तस्योदये हेतुरिति चित्रम्. १३ न समोऽसमो विषमः स चा-
रुक् च समरुक् शूलरोगः. त्रिशूलमित्यायुधविशेषः स पाणौ हस्ते यस्य सः शूलपाणिः. शिव इत्यर्थः. १४ सख-
१५ समुद्रः. १६ चन्द्रः. १७ यशः. १८ महासुरीदयित इत्यस्मात् ईदयित इति विशेष्यपदश्रुतं धृतमस्ति.

पूजयति । स भवति विश्वामित्रो देवर्षासा गौतमश्चेति ॥ ६८ ॥ अम्बरमम्बुनि पत्रमरातिः
पीतमहीनगणस्य ददाह । यस्य वधूस्तनयं गृहमब्जा पातु स वो हरलोचनवह्निः ॥ ६९ ॥
वायुमित्रमुतबन्धुवाहनारातिभूषणशिरोवलम्बिनी । तज्जवैरिभिर्गिनीपतेः सखा पातु मां क-
मललोचनो हरिः ॥ ७० ॥ अंतनुज्वरपीडितासि बाले तव सौख्याय मतो ममोपवासः ।
रसमर्पय वैद्यनाथ नाहं भवदावेदितलङ्घने स्मर्या ॥ ७१ ॥ अंकुबेरपुरीविलोकनं न धैरा-
सुनुकरं कदाचन । अथ तत्प्रतिकारहेतवेऽर्दमयन्तीपतिलोचनं भज ॥ ७२ ॥ रौमं सीतां
लक्ष्मणं जीविकार्थं विक्रीणीते यो नरस्तं च धिग्धिक् । अस्मिन्पद्ये योऽपशब्दान्न वेत्ति
व्यर्थप्रज्ञं पण्डितं तं च धिग्धिक् ॥ ७३ ॥ गौर्गजवाहनभोजनभक्षोद्भूतपमित्रसपत्नजशत्रोः ।
वाहनवैरिहतासनजुष्टा मामिह पातु जगन्नयतुष्टा ॥ ७४ ॥ नैदीज लङ्केशवनारिकेतुर्न-
गाह्यो नाम नगारिसूनुः । एषोऽङ्गनावेषधरः प्रमाथी जित्वा वयं नेष्यति चाद्य गावः ॥ ७५ ॥
श्रुत्वा प्रदग्धं तनयं सशोका पुनर्निशम्यात्तशरीरभावम् । पश्यत्सु देवेषु च धावमाना रमा
मुदा शंकरमालिलिङ्ग ॥ ७६ ॥ गोकर्णराडाभरणं यदीयं यद्रव्यहव्यादजमाददाह । कुं
भेनचूडामणिरादिगन्तात्पायादपायादुरगात्मजार्धः ॥ ७७ ॥ विलासिनीं काञ्चनपाटिकायां पीटी-
रपङ्कैर्विरही विलिख्य । तस्याः कपोले व्यलिखत्पवर्गं तैवर्गमोष्ठे चरणे टैवर्गम् ॥ ७८ ॥

१ गर्दभः. २ दुष्टः. ३ पशुः. ४ स कृष्णो वो युष्मात्पातु. यस्याम्बरं पीतम्. यस्य गृहमम्बुनि. यस्य
पत्रं वाहनं अहीनगणस्यारातिर्गवः. यस्य वधूरब्जा कमला. यस्य तनयं हरलोचनवह्निः ददाह. ५ वायु-
मित्रममिस्तत्सुतः षण्मुखस्तद्वन्धुर्गजाननस्तद्वाहनं मूषिकस्तदरातिः सर्पस्तद्वृषणः शिवस्तच्छिरोवलम्बिनी गङ्गा
तज्जो भीष्मस्तद्वैरी शिखण्डी तद्व्रगिनी द्रौपदी तस्याः पतिरञ्जितस्तत्सखा कृष्णः. ६ महान्. (पक्षे) कामः.
७ लङ्घनम्. (पक्षे) समीपस्थितिः. ८ भेषजम्. (पक्षे) प्रीतिम्. ९ उपवासे. (पक्षे) उच्छ्रब्धे. १० अनलका.
विधवेत्यर्थः. ११ मङ्गलकारकम्. १२ अनललोचनं शिवम्. १३ “जीविकार्थं चापण्ये” इत्यत्र अपण्ये इत्युक्त-
त्वाद्धस्तिकांस्विक्रीणीते इत्यत्रैव रामकं सीतकां लक्ष्मणकं इति प्रयोगा एव साधवः. १४ गवा गच्छतीति गोगः
शिवस्तज्जः कार्तिकेयस्तस्य वाहनं मयूरस्तस्य भोजनं भक्ष्यं सर्पस्तस्य भक्ष्यं वायुस्तदुद्भूतो हनुमास्तं पातीति
सः तत्त्वः सुमीवस्तस्य मित्रं रामस्तस्य सपत्नो रावणस्तज्ज इन्द्रजित्तस्य शत्रुरिन्द्रस्तस्य वाहनं ऐरावतस्तस्य
वैरी सिंहस्तत्रोपविष्टा अत एव सर्वोपरि तुष्टा अम्बिका मां पातु रक्षतु. १५ भो नदीज गङ्गातनय भीष्म, एष
दृश्यमानः अङ्गनावेषधरः स्त्रीरूपधारी लङ्केशवनारिकेतुः रावणवनभक्षकहनुमद्भुजः नगाह्वयोऽञ्जननामा नगा-
रिसूनुरिन्द्रपुत्रः. भो भोः कौरवाः, अयं प्रमाथी हन्ता अद्य वो युष्माञ्जित्वा गावः नेष्यतीत्यर्थः. १६ श्रेष्ठ-
वन्दनम्. १७ उः शिवः कुं धरणिं अपायाज्जाशत्पायाद्रक्षतु. सः कः. गोकर्णः सर्पास्तेषां राट् वासुकिः
प्रदीयं आभरणम्. हूयते यद्रव्यम्. गोरिदं गव्यं च तद्रव्यं च गव्यहव्यम्. गव्यहव्यमर्त्तति गव्यहव्याद्
ह्निः यस्य शिवस्य. गव्यहव्याद्बहिरित्यनेन व्यम्बकस्य तृतीयनेत्रोत्पन्नवह्निरित्यर्थः. सः अजं अनङ्गं आददाह.
स्य तृतीयनेत्रोत्थो गव्यहव्याद्बह्निः मदनं भस्मीचकारेत्यर्थः. किंभूतः. भानां क्रक्षाणां इनः स्वामी चन्द्रः स
इव चूडामणिर्लङ्कटखं यस्य सः. पु० क०. अगात्मजा पार्वती अर्थे अर्धे वा यस्य सः. आदिगन्तादिगन्तव्य
म्वा इति दिशामन्तं मर्यादीकृत्य आदिगन्तं तस्मात्. १८ चन्दनद्रव्यैः. १९ गङ्गे. २० पवर्गस्य ओष्ठस्थानीयत्वात्
भोष्ठाभ्यां तव चुम्बनं करिष्यामीति सूचितम्. २१ तवर्गस्य दन्तस्थानत्वाद्दन्तैस्तवौष्ठे खण्डयिष्यामीति सूचि-
त्म्. २२ टवर्गस्य मूर्धस्थानत्वाच्च दि त्वं दृष्टासि तर्हि त्वां शिरसा नमामीति सूचितम्.

कांचिद्वियोगानलतप्तगात्री प्राणान्समाधारयितुं लिलेख । बाहोर्भुजंगं हृदि राहुबिम्बं नाभं
 च कर्पूरमयं महेशम् ॥ ७९ ॥ नेतुः प्रयाणोन्मुखतां समीक्ष्य नैक्षत्रमुक्तावलिमस्य कण्ठे
 अधारयत्सा स तु वासराणां संख्यापरोऽभूत्सखि कोऽत्र भावः ॥ ८० ॥ गौरीक्षेण भूष
 रजाहिनाथः पत्रं तृतीयं दयितोपवीतम् । यस्याम्बरं द्वादशलोचनाख्यः काष्ठा सुतः पा
 सदाशिषो वः ॥ ८१ ॥ पुष्पेषुमाता पुरुषायमाणा लज्जावती विश्वमृजं विलोक्य । नाभी
 सरोजे नयनं मुरारेर्वामेतरं वारयति स्म चित्रम् ॥ ८२ ॥ मृगत्रयं भाति वपुष्यवेपे फला
 चत्वारि सुमानि पञ्च । कपोलषट्कं प्रमदालतायाः पृच्छन्ति मध्यं विदुषः कवीन्द्राः ॥ ८३
 इन्दीवराक्ष्याः स्फुटविद्रुमोष्ठ्याः संकेतमुद्दिश्य वने चरन्त्याः । चौरैः समस्ताभरणानि हृत
 नासामणिर्नोऽपहृतः किमेतत् ॥ ८४ ॥ नृसिंहदेवे चलिते भरेण प्रत्यर्थिभूतैः क्रियते भरेण
 कण्ठे कुटारः कमठे ठकारः शेषे ढकारस्तपने चकारः ॥ ८५ ॥ कुंभ्रेनमुप्रीनयनाश्रयार
 दग्धोन्मदा दर्दुरहर्षकाले । स्वंजन्मभक्षप्रियभोजनाशा नृत्यन्ति भीमानुजगोजभाजः ॥ ८६
 शिरसि देवनर्दा पुरवैरिणः सपदि वीक्ष्य धराधरकन्यका । निबिडमानवती रमेणाङ्ग
 कचन चुम्बनमारभत स्म सा ॥ ८७ ॥ काचिद्विलोलनयना रमणे स्वकीये दूरं गते सा
 मनोभवबाणखिन्ना । त्यक्तुं शरीरमचिरान्मैलयाद्विवायुं सौरभ्यशालिनमहो पिबति
 चित्रम् ॥ ८८ ॥ कौन्ता रुचिं मुनिजनस्तरुणो वियोगी कामश्च रत्नमणिमुज्ज्वलकङ्कणेन
 धत्ते पयोधरयुगे कुचभूषणेन हारे हरे हिमकरे मकरे करेपु ॥ ८९ ॥ विर्कसति नयनाभ्यां कै

१ सर्पघासभीत्या प्राणाः स्वतो न निर्गमिष्यन्तीत्याशयेन बाहोर्भुजंगं लिलेख. चन्द्रश्च स्वभागतया शु
 सिद्धं मृतानां मनो ग्रहीतुमागच्छेदित्याशयेन हृदि राहुम्, मन्मथत्रासाय शिवं च लिलेखेति भावः. २ नक्षत्र
 लाधारणेन नक्षत्रोदयवेलायामागमनं कर्तव्यमिति तया सूच्यते. वासरसंख्याकरणेन समदिनमध्य एव म
 गम्यत इति तेन सूचितम्. ३ सः सदाशिवो वो युष्मान्पातु. सः कः. यस्य गौः वृषभः पत्रं रथः. त
 ईक्षणं तृतीयं यस्य. भूधरजा पार्वती दयिता यस्य. अहिनाथः शेषः उपवीतं यस्य. अम्बरं वस्त्रं काष्ठाः नि
 यस्य. द्वादशलोचनाख्यः कुमारः सुतः यस्य इत्यन्वयः. ४ पुष्पेषोर्मदनस्य माता लक्ष्मीः पुरुषायम
 पुरुषवदाचरन्ती. विपरीतरतं कुर्वतीत्यर्थः. विश्वमृजं भगवन्नामिसरोजरस्थं ब्रह्माणं विलोक्य लज्जावती
 मुरारेर्दक्षिणं नयनं वारयति स्म. यतो भगवन्नेत्रे हि सूर्यचन्द्रात्मकं, तत्र दक्षिणस्य सूर्यात्मकत्वात्तद्वार
 सरोजं मुकुलितं भवेत्. ततश्च ब्रह्मापि सरोजकोशेऽन्तर्हितो भवेत्. इति मनसि कृत्वा तद्वारयामा
 भावः. ५ १. ६ उपरि अधोः नीलच्छाया. अधस्तात् ओष्ठस्य रक्तवर्णच्छाया. तयोः प्रतिबिम्बितं नास
 क्तिकं गुञ्जफलमिति मनसि कृत्वा चौरैर्न हतम् इत्यभिप्रायः. ७ १. ८ कुं पृथ्वां धरन्ति ते कुम्भ्राः
 तास्तेषामिनः स्वामी हिमाचलस्तस्य सूर्यो पुत्री पार्वती तां प्राणातीति प्रीमहादेवस्तस्य नयनस्य आश्र
 नेत्रवाहिस्तेन दग्धो यः कामस्तेन उन्मदा उन्मत्ताः. ९ दर्दुराणां मण्डूकानां हर्षकालो वर्षाकालस्तस्मि
 १० स्वस्माज्जन्म येषां तानि स्वजन्मानि स्वापत्यानि तानि भक्षयन्ति ते स्वजन्मभक्षाः सर्पास्त एव
 भोजनस्य आशा येषां ते ईदृशाः. मयूरा इत्यर्थः. ११ सविषं गलम्. १२ मलयस्थचन्दनेष्वनिशं सर्पा
 सात्तच्छासत्पुक्तस्य वायोः सविषत्वात्तत्पानेन झटिति मे मरणं स्यादिति बुद्ध्या तं पपाविति गूढाः
 १३ १. १४ स पञ्चनाभः पञ्चया सह फणिनं शेषमधिशेते. यस्य नयनाभ्यां चन्द्रसूर्यलक्षणाभ्यां कैरवं पद्म
 विकसति. यस्य चरणान्धु गङ्गाजलं पयोधेः ब्रह्मवर्चं भूययति दूरीकरोति. यस्योरसि श्रेयसां संप्र

पङ्कजं च श्लथयति चरणांस्तु ब्रह्मचर्यं पयोधेः । उरसि लसति यस्य श्रेयसां संप्रदायः
 स फणिनमधिशेते पद्मया पद्मनाभः ॥ ९० ॥ अहिरिपुपतिकान्तातातसंबद्धकान्ताहरतनय-
 निहन्तृप्राणदातृध्वजस्य । सखिसुतसुतकान्तातातसंपूज्यकान्तापितृशिरसि पतन्ती जाह्नवी
 नः पुनातु ॥ ९१ ॥ उदितवति परस्मिन्प्रत्यये शास्त्रयोनीं गतवति विलयं च प्राकृते-
 ऽतिप्रपञ्चे । सपदि पदमुदीतं केवलः प्रत्ययो यस्तैदियदिति च वक्तुं कः क्षमः
 पण्डितोऽपि ॥ ९२ ॥ वैपुःप्रातुर्भावादनुमितमितं जन्मनि पुरा पुरारे न प्रायः क्षण-
 मपि भवन्तं प्रणतवान् । न मन्मुक्तः संप्रत्यहमतनुरग्रेऽप्यनतिमान्महेश क्षन्तव्यं तदिदम-
 पराधद्वयमपि ॥ ९३ ॥ इदं तावच्चित्रं यदवनितले पार्वणशशी कलङ्कान्निर्मुक्तः
 किमपि च तदन्तर्विलसति । प्रैवालं मौणिक्यं कुंवल्ययुगं मन्मथधनुर्मनोहारी वीणाध्व-
 निरिति महच्चित्रमपरम् ॥ ९४ ॥ हरिद्रायां राहुप्रसरपिहितेच्छापरिषदि प्रयुक्तालं-
 कृत्यै वियुतगरुतां दुर्गकुरटीम् । वयं सार्कोपेताः प्रहर इति सेनाधिपकृताममात्येभ्यो
 लेखां प्रति दिशति सिंहक्षितिपतिः ॥ ९५ ॥ गीता सा किं स्थानं पथि सह
 तया का स्थितवती नृपेणेत्थं दृष्टा सखि चतुरदूती स्थितवती । विलोक्यालंकारं निजमथ
 च शाकं नरपतिं निराकाङ्क्षं चक्रे कथय कथमेतत्प्रभवति ॥ ९६ ॥ रतैरान्ते नो हारो
 रजतगिरिमूले न धनदः सुकेशीनां मध्ये विहरति न कामो नवयुवा । रसान्ते नैवाब्धि-
 विबुधनगरीसीमि न सुरस्तथान्यस्मिन्पद्ये स्फुटमवतु दैवं किमपि नः ॥ ९७ ॥ काचि-

कौस्तुभमणिलसति. एवंविधः पद्मनाभः फणिनमधिशेते. १ अहिः सर्पस्तद्विपुर्गृहस्तत्पतिविष्णुस्तत्कान्ता
 लक्ष्मीस्तत्तातः सपुत्रः सः सम्पद्बद्धो येन सः रामस्तत्कान्ता जानकी तस्या हरो हर्ता रावणस्तत्त-
 नय इन्द्राजिज्जिहन्ता लक्ष्मणस्तत्प्राणदाता हनुमान्स ध्वजे यस्यैतादृशोऽर्जुनस्तस्य सखा कृष्णस्त-
 त्सुतो मदनस्तत्सुतोऽनिबद्धस्तत्कान्ता उखा तत्तातो बाणामुरस्तस्य सम्पदपूज्यः शिवस्तत्कान्ता पार्वती त-
 त्पिता हिमालयस्तच्छिरसि पतन्ती जाह्नवी. भागीरथीत्यर्थः. २ इयदित्यर्थः. ३ ? ४ सुखमित्यर्थः. ५ ओष्ठ
 इत्यर्थः. ६ नासामोक्तिकमित्यर्थः. ७ नेत्रे इत्यर्थः. ८ भुक्त्यौ इत्यर्थः. ९ कण्ठध्वनिरित्यर्थः. १० सिंहक्षि-
 तिपतिः सेनाधिपकृतां लेखां अमात्येभ्यः प्रधानेभ्यः प्रति दिशति कथयति इति. लेखा प्रतीति किम्. वयं सार्को-
 पेताः. अर्केशब्देन इनः लक्ष्यते सयुक्तः इनः. सेनोपेताः. हरिद्रायां निशायां राहुप्रसरपारहितेच्छापरिषदि स-
 त्याम्. राहुशब्देन तमः, पिहितशब्देनाच्छादनम्. इच्छाशब्देन आशा दिशा, परिषच्छब्देन मण्डलम्. प्रयुक्तो यो-
 ऽलंकारः हारः तस्य कृत्ये प्रहारार्थम्. वियुतगरुताम्. गरुत्वश्च उच्यते, विकारयुक्ताणां पक्षाणां विपक्षाणाम्.
 दुर्गकुरटीम्. कुरटीशब्देन नगरी लक्ष्यते, दुर्गनगरीं प्रहर इत्यर्थः. ११ कश्चिद्राजा कार्वाज्यायिकां स्वगृह-
 मानयत्. ततश्च तद्वर्तारमागतं दृष्ट्वा तां स्वगृहं प्रापयितुं दूतीमाज्ञापयति स्म. सा च दूती तां स्वगृहं प्रापय्य
 पुना राजनिकटे आगत्य स्थितवती. तां प्रत्याह राजा. सा किं स्वस्थानं गता. गतवत्या तया सह पथि मार्गे का
 स्थितवती. एवं राज्ञा पृष्टा चतुरा दूती स्थितवती सती निजमलंकारं 'पोहोंचो' इति भाषाप्रसिद्धं तथा शाकं
 'मेथी' इति भाषाप्रसिद्धं शाकविशेषं चावलोक्य तावन्मात्रेणैव नरपतिं निराकाङ्क्षप्रसरविषये आकाङ्क्षारहितं.
 चक्रे. एतदलंकारशाकावलोकनं कथं प्रभवति राज्ञो नैराकाङ्क्षसंपादने कथं समर्थं भवतीति कथयति कवि-
 प्रश्नः. अत्र प्रथमप्रश्नस्य प्राप्तेत्यर्थकं 'पोहोंचो' इति भाषयोत्तरम्. द्वितीयप्रश्नस्य तु अहमात्ममित्यर्थकं 'मेथी'
 इति भाषयोत्तरमिति तात्पर्यं बोध्यम्. १२ ? .

द्वाला रमणवसतिं प्रेषयन्ती करण्डं सा तन्मूले सभयमलितद्वचालमस्योपरिष्ठात् । गौरी-
नैथं पॅवनतनयं चम्पकं चास्य भावं पृच्छत्यार्यान्प्रति कथमिदं मल्लिनाथः कवीन्द्रः॥९८॥
सर्वज्ञः सन्वदसि बहुधा दीयते दीयते वै दाधातूनां भवति सदृशं रूपमेषां चतुर्णाम् ।
द्वौ दानार्थौ भवति च तथा पालने खण्डने वा नो जानीमः कथयति भवान्कस्य धातोः
प्रयोगम् ॥ ९९ ॥ चञ्चद्वादशनीलनीरजयुतं सप्ताम्बुजोद्भासितं नित्यं षोडशशोणपद्म-
रुचिरं धात्रानिशं सेवितम् । क्षीराम्भोधिगृहं सहस्रदलसत्पर्यङ्कविश्रान्ति यत्पायाद्वा
कमलाङ्गसङ्गिशयनं तन्नीललोचिर्महः ॥ १०० ॥ रामं वानरवाहिनीं पुररिपुं राहुं रवे-
सारथिं कुम्भीगर्जसमुद्भवं मुररिपुं मारस्य मौर्वीरवम् । तन्वी नूतनपल्लवैर्विरचिते श-
य्यातले शायिनी सख्या वीजिततालवृन्तपवना बाला मुहुर्निन्दति ॥ १०१ ॥ स-
त्यासक्तमनाः प्रवृद्धनरकच्छेदी द्विजेन्द्राश्रयो युक्तानेकमुखोद्भास्वदमलं श्रीर्यः

१ प्रियनिवासम्. २ करण्डस्थितपुष्पसौरभं गन्धवाहो हरेदिति तद्वक्षकं सर्पम्. ३ पुष्पबाणो बाणार्थं ह-
र्षितं तद्वैरिणं शिवम्. ४ सूर्यः पुष्पं स्वकरैः शोषयेदिति जन्मकाले एव भक्ष्यबुद्ध्या हर्तुं प्रवृत्तं भयजनन-
हनुमन्तम्. ५ तन्मकरन्दं भृङ्गो हरेदिति चम्पकमलितवदिति भावः. चम्पके भृङ्गा न गच्छन्तीति प्रसिद्धं
६ त्वं सर्वज्ञः सन् बहुधा वारंवारं दीयते दीयते इति वदसि. दीयते इति रूपं चतुर्णामपि दाधातूनां स-
भवति. तन्मध्ये द्वौ दानार्थौ. दाण् दाने, डुदाञ् दाने इति. एकः पालने. दंष्ट्र रक्षणे इति. एकः खण्ड-
दोऽवखण्डने इति. एतन्मध्ये भवान्कस्य धातोः प्रयोगं कृत्वा वदति तं न जानीमः. ७ तन्नीललोचिः शय-
प्रभं महस्तेजः कृष्णलक्षणं वो युष्मान्पायात्. तत्किंभूतम्. कमलाङ्गसङ्गिशयनं लक्ष्मीसनाथं प्राप्यम्.
किं०. सहस्रदलसत्पर्यङ्कविश्रान्ति सहस्रफणदिव्यशयनशेषस्थितम्. पु० किं०. क्षीराम्भोधिगृहं दुग्ध-
द्रविवासम्. पु० किं०. धात्रा नाभिसरोरुहस्थेन ब्रह्मणा अनिशं सेवितमध्यासितम्. पु० किं०. ष-
डशशोणपद्मरुचिरं षोडशशोणकमलमनोहरम्. षोडशशोणपद्मानां विवृत्तिः—विष्णोर्धत्वारो हस्ताः. द्वौ
रणौ. तावन्त एव ब्रह्मणः. द्वौ करौ द्वौ चरणौ लक्ष्म्याः. इत्येवं षोडशशोणपद्मरुचिरम्. पु० किं०
नित्यमविनाशि. पु० किं०. सप्ताम्बुजोद्भासितं सप्तकमलशोभितम्. सप्ताम्बुजानां विवृत्तिः—चत्वारि भु-
वि ब्रह्मणः. एकं नाभिसरोरुहम्. एकं विष्णोर्मुखम्. एकं लक्ष्मीमुखम्. इत्येवं सप्ताम्बुजोद्भासितम्.
किं०. चञ्चद्वादशनीलनीरजयुतं शोभमानद्वादशनीलोत्पलयुक्तम्. द्वादशनीलनीरजानां विवृत्तिः—
नयनानि ब्रह्मणः. द्वे विष्णोः. द्वे लक्ष्म्याः. इत्येवं द्वादशनीलनीरजयुतम्. ८ कोकिलरक्षककाका-
वकत्वाद्रामम्. मलयारावशेषणाद्धानरवाहिनीम्. मन्मथावशेषणात्पुरारिपुम्. चन्द्रावशेषणाद्राहुम्.
शीघ्रमस्ताद्रिप्रापणेन रात्रिस्पदानादनूरुम्. चन्द्रोत्पादकसमुद्रावशेषणादगस्त्यम्. मन्मथोत्पादानाम्पुररिपुं
निन्देति भावः. कोकिलादीनां कामादीपकत्वं रसशास्त्रे प्रसिद्धम्. ९ अयं भवतां सङ्गः कृष्णेन हृद्रेण
साम्यं प्रयातु प्राप्नोतु. किंभूतेन कृष्णेन. अर्थवशाद्विपरिणामः. किंभूतः. सत्यासक्तमनाः सत्यभामा
सक्तं मनो यस्यासौ. नामैकदेशे नामग्रहणम्. प्रवृद्धो नरकासुरस्तं छिनत्ताति. द्विजानां पक्षिणामिन्द्रो
स्तस्याश्रयः सेवा यस्य सः. युक्तान्यनेकमुखानि यस्य ब्रह्मणस्तस्य उद्भवो यस्मात्कमलात्तत् यस्यास्पदम्.
मत्स्यं यत्र श्रीलक्ष्मी राजते. योऽयं गोवर्धनं गां पृथ्वा च विभक्तिं. शिवेन सह वर्तमानः “विष्णोर्ध-
त्वात्” इति वचनात्. यः कामदेहः प्रवृद्धस्तस्याश्रयः॥ किंभूतो रुद्रः. सत्यामासक्तं चित्तं यस्य
‘गौरी सती चण्डी’ इत्यभिधानात्. प्रवृद्धं यन्नरस्य ब्रह्मणः कं शिरस्तस्य छेत्ता. द्विजानां ब्राह्मणानां
श्वन्द्रस्तस्याश्रयः. अनेकमुखानामुद्भवो यस्य कर्तिकेयस्य तदास्पदम्. श्रीर्यत्र संराजते निधिपतित्वात्.

संराजते । यो गंगां च विभर्ति यश्च सशिवो यः कामदेहाश्रयः सङ्गः साम्यमयं प्रयातु भवतां कृष्णेन रुद्रेण वा ॥ १०२ ॥ येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्कायः पुरा स्त्रीकृतो यो गंगां च दधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रियः । यस्याहुः शशिमच्छिरो हर इति स्तुत्यं च नामामराः सोऽव्यादिष्टभुजंगहारवलयस्त्वां सर्वदोमाधवः ॥ १०३ ॥ यो व्योमाडिनगोऽहरीडुडुपगोयुग्मः ऋगृधापभीर्भीमर्ष्यसुक्ती रमारतरसो नाभ्यन्नुडासीनकः । द्योषच्च-
स्ववनम्यपत्सलिलजो वार्षिस्वपोष्टार्धदोराद्यो गद्यासि वाडवाद्मृतपाः पायात्सवः कंदभाः ॥ १०४ ॥ लक्ष्मीवन्कृतकूरसूरणदहिन्दूधकक्षमः पापडीलाडूडोऽकलधी वडांछन वडी खाजा-

गङ्गां विभर्ति. यः शिवया पार्वत्या सह वर्तमानः. यः कामं द्याति खण्डयति एवंविधा या ईहा तस्या आ-
श्रयः ॥ किंभूतः सङ्गः. सत्या सृष्टता वाक् तत्र लघं मनो यस्य सः. प्रवृद्धं यन्नरकं दुःखं तस्य नाशकः. द्वि-
जेन्द्रा ब्राह्मणास्तेषामाश्रयः. युक्तानि योग्यानि यानि अनेकमुखानि तेभ्यः उद्धवो यस्या धर्मवार्तायाः तस्या
आश्रयः. यत्र श्रीः शोभा राजते. यो गां वार्णां धत्ते. यः कामं ददातीति कामदा इच्छा तदाश्रयः.
१ त्वां सर्वदा स उमाधवोऽव्याद्रक्षतु. सः कः. येन बलिं जितवानिति बलिजिद्विष्णुस्तस्य कायः शरीरं
पुरा त्रिव्रुवधकालेऽस्त्रीकृतोऽस्त्रत्वे संपादितः. किंभूतेन. ध्वस्तो मनोभवो मारो येन ध्वस्तमदनः. पु० स
कः. यो गङ्गां दधे. पु० की०. अन्धकनामा दैत्यस्तस्यान्तकरः. पु० की०. यो बर्ही मयूर एव पत्रं रथो यस्य
सः स्कन्दः प्रियो यस्य सः. पु० की०. स्तुत्यमीड्यं नाम यस्य अमरा इति आहुः. इतीति किम्. हर इति.
किंभूतः. शशिमच्छिरः. शशिरस्ति यस्मिन्तच्छशिमत्. तादृशं शिरो यस्य सः. हाराश्च वलयानि च हार-
वलयम्. इष्टाश्च ते भुजंगाश्च इष्टभुजंगाः ते हारवलयानि यस्य सः. इष्टा वज्रभा भुजंगाः सर्पा हारः कण्ठभू-
षणं वलयं कटकं बाहुभूषणमित्यर्थः. यद्वा इष्टानि भुजंगा एव हारवलयानि यस्मिन् ॥ हरिपक्षे—सर्वं ददा-
तीति सर्वदः स माधवो लक्ष्मीपतिः मा लक्ष्मीस्तस्या धवो भर्ता माधवः त्वामव्यात्. सः कः. येन भवेन-
व्युत्पन्नमात्रेण धृतविग्रहेणेत्यर्थः. अनो ध्वस्तं शकटाकृतिं दनुजं हतवानित्यर्थः. अथवा अभवेनेति घोरसंता-
पसागरे प्राक्तनकर्मात्सारेण विद्यते भवो जन्म यस्य सः. तेन कृष्णलीलामृतविग्रह इति. पु० स कः. येनामृ-
तविभागार्थं रुद्रमोक्षार्थं वा बलिजिज्ञासौ कायधेति पुरा स्त्रीकृतः स्त्रीभावं प्रापितः. पु० की०. यः अगं
गोवर्धनं गां पृथ्वीं च दधे. पु० की०. यः अन्धे अगाधे क जले क्षयं गृहं करोतीति. विष्णुस्तु जलशा-
सीति. पु० की०. बर्हिणो मयूरस्य पत्राणि बर्हिणि पिच्छानि प्रियाणि वज्रभानि यस्य सः. पु० की०. अमरा
यस्य इति स्तुत्यं नाम आहुः. इतीति किम्. शशिमच्छिरोहर इति. शशिनं चन्द्रं मध्नातीति शशिमत्
राहुः तस्य शिरः हरतीति सः. तथा इष्टः भुजंगहा गड्डो यस्य सः. तथा अरं सुदर्शनं वलयं यस्य सः.
तथा रवे परब्रह्मणि लयो यस्य सः रत्नलयः इति. २ कं जलं ददातीति कंदास्तेषां भा इव भा यस्य सः
श्रीकृष्णो वो युष्मान्पायाद्रक्षतु. सः कः. यः व्योमाडिनगः व्योमाटां पक्षिणां इनो गड्डस्तेन गच्छतीति सः.
तथा अहः ईद अहरीट् सूर्यः उडुपध्वन्द्रस्तौ गोयुग्मं नेत्रद्वयं यस्य सः. तथा कुः पृथ्वी अगाः गिरयः तान्धर-
तीति तथा. अपगता भीमं यस्मात्स तथा. पु० क०. भीमर्ष्यसुक्तीः. ऋभूणां देवानां अरयः ऋभवरयः.
भीमाश्च ते ऋभवरयश्च भीमर्ष्यरयः. भीमर्ष्यरीणां असून् प्राणान् किरतीति सः. ऋभवः अमराश्च तेषाम-
रयो दैत्या भीमाश्च ते भीमर्ष्यरयश्च तेषामसून् किरति कलेवराद्विजोयपति तथा. तथा रमा लक्ष्मीः
तस्या रते क्रीडायां रस आसक्तिर्यस्य सः. अप्सु रहति इति अमृद् कमलं नाभाववृष्टि आसीनः कः
ब्रह्मा यस्मिन् तथा. आयः अनादिरित्यर्थः. गदी गतंत्राः अस्ति खल्वं वहति मोक्षं ददाति. ३ हे
लक्ष्मीवन्. त्वं मां सेवकं अव्याः रक्ष. कथंमृतस्त्वम्. कृतकूः. कृतं कोः पृथिव्याः ऊः अवनं रक्षणं
येनासौ. पु० क०. असूः. सूयते उत्पद्यते असौ सूः. न सूः असूः. अज इत्यर्थः. पु० क०. रणदहिन्. रणं संग्रामं

म्बुदालीरुचिः । मडाशाकरखण्डनो विविभुना क्षीरावसातुल्य मां सामुं हालितदिन्निभाङ्गवसनो
 ऽव्याः सेवकं सारवान् ॥ १०५ ॥ खाटीच्छाशिपलेहपापडवडीर्प्यारोडभाजी गणो यद्भक्तोऽनि-
 मिषीव वाकुलचणा ध्यायन्ति यां योगिनः । कालाभीलकरालभूखलमहादैत्येन्द्रमाथार्थिनी
 सा सामूयरसा तवाघतटये स्तात्कर्ममोटी चिरम् ॥ १०६ ॥ सूदारा उलपाडिमेखलतटी
 कच्छोटजा बिभ्रती पूता रेभरडीननीलजसर्भा नागीव पातालगा । खाधोऽसावजकालिया-
 रिहरिणव्याधैः समं पीडिता मामोघोघरवोऽघवारणपदं मन्दाकिनी वः क्रियात् ॥ १०७ ॥
 जायन्ते नव सौ तथामि च नव भ्याग्निभ्यसां संगमे पट्मंख्यानं षडेव सुप्यथ शसि त्रीण्येव

ददति ते रणदाः शत्रुवर्तान्हनस्ति अतौ. शत्रुहा इत्यर्थः. पु० क०. दूधक्. दुवं दुःखं दहतीति दूधक्. पु० क०.
 क्षमः. क्षमास्यास्तीति सः. पु० क०. पापडी. डलयोरभेदात् पापली. पापं लुनातीति सः. पु० क०.
 इलाट्. इलायां पृथिव्यां अटतीति इलाट्. पुरा वामनादिरूपेण बलेः सकाशं प्रापः. उक्तं च “ बहवो मा न जान-
 न्ति मम मायाविमोहिताः । सदाहं द्विनरूपेण विचरामि महोत्तले ” इति भारतवचनात्. पु० क०. विविभुना
 ऊढः. वीनां पक्षिणां विभुर्गृह्यतेन ऊढः. बाह्यमान इत्यर्थः. पु० क०. अकलधीः. अकं दुःखं लङ्घयतीति
 अकलधीः पु० क०. अवलाञ्छनं अवगतं लाञ्छनं यस्य सः अवलाञ्छनस्तस्य संबुद्धौ हे अवलाञ्छन. अ-
 वाप्योरूपसंगेयोरकारलोपः. पु० क०. वडी. बवयोः डलयोश्च सावण्यात् वली. बलमस्यास्तीति सः. पु०
 क०. त्ताजाम्बुदालीरुचिः. खे आकाशे अजान्ति गच्छन्ति ते खानाः गगनचराः. ते च ते अम्बुदाश्च तेषा-
 मार्गः पङ्क्तिस्तस्या रुचिरि च रुचिर्यस्यासौ. घनश्याम इत्यर्थः. पु० क०. मडाशाकरखण्डनः. मडाक्षाधुरा-
 दयस्तेषामाशा वाञ्छा तस्या आकरः समूहः तं खण्डयतीति सः. मङ्गच्छासमूहनाशन इत्यर्थः. पु० क०.
 क्षीरावसः. क्षीरे क्षीरसमुद्रे आसमन्ताद्वावेन वसतीति तस्य संबुद्धौ हे क्षीरावसः. हे अनुज. नास्ति तुल्यो
 यस्य सः तस्य संबोधने. कीदृशं माम्. सामुम्. असवः प्राणास्तेः सह वर्तमानम्. पु० क०. अलितदिन्निभा-
 ङ्गवसनः. अङ्ग च वसनं च अङ्गवसने. अलिख तद्वच्च अलितदिती तयोर्निर्भेव निभा ययोस्ते. अलितदि-
 न्निभे अङ्गवसने यस्यासौ अलितदिन्निभाङ्गवसनः. पु० क०. सारवान्. सारो बलमस्यास्तीति सः. पालनसमर्थ
 इत्यर्थः. १ सा कर्ममोटी चासुण्डा तवाघतटये अवहरणाय स्तात् अस्तु. कथंभूता सा. सामूयरसा. असूया को-
 पस्तस्य रसः तेन सहवर्तमाना. कथंभूता सा. कालाः कृष्णवर्णाः भीलाः भीषणाः तेभ्योऽपि करालाः. अ-
 तिरौद्रा इत्यर्थः. भुवि खलाः भूखला दुर्जनाः ते च ते महादैत्याश्च तेषां माथो मथनं तमर्थयतीति एवंविधा
 तथा वाकुलचणाः कुलख्याताः योगिनः ध्यायन्ति तथा. यद्भक्तो गणः यस्याः सेवको गणः यत्प्रसादेनानिमिषी-
 व देवराज इव. वर्तते इति वाक्यशेषः. तामेव विशनष्टि. खे वियत्यटतीति खाटी. इच्छ्या अश्नातीति
 इच्छ्याशी. पले आमिषे ईहा स्पृहा यस्याति पलेहः. तथा डलयोरैक्यात् पापं लुनातीति पापडः. बवयोस्त-
 थैक्यात् बलमस्यास्तीति वली. तथा ईर्यया रोलं लोलं भजते इति स चासौ स च इति कर्मधारयः.
 २ उलपानि हरितनृपानि तेषामालिः पङ्क्तिः सैव मेखला काञ्ची यस्यास्तद्विधा तटी भृशुयस्याः सा. तथा कच्छे
 जलप्राये देशे उटजानि पर्णकुटीः विन्वती बिभ्राणा. तथा पूता पावना. तथा रेभः शब्दः तं राति अङ्गीक-
 रोति इति. रेभरासशब्दा मुखरा इत्यर्थः. तथा लीनानां एकान्तगतानां नीरजानां पङ्क्तिरधानां हेसचक्रवाकक-
 लहंसादीनामित्यर्थः. सभा परिपत् सभा यस्याः सा. तथा खाधः अम्बरादधः नागीव पातालग्ना. भोगवती
 इत्यर्थः. तथाजो ब्रह्मा कालियारिः हरिणव्याधो रुद्रः तैः समं सहैव. युगपदित्यर्थः. पीडितावगाहितेत्यर्थः. तथा
 मा मीयते इति मा तद्विरुद्धा. इयता शून्या इत्यर्थः. अमोघा नेतृणां मोक्षप्रदः ओघरवो स्त्रोतोऽध्वनित्यस्याः सा.
 तथा एवंगुणविशिष्टा मन्दाकिनी सूदारा मृतरां उदारा वो युष्माकं इति शेषः. अववारणपदं अववारणस्य पदं
 अवस्थितिं क्रियात् करोतु. यद्वा वो युष्मात् अववारणपदं. अववारणसमर्थानित्यर्थः.

तद्भजसि । चत्वार्यन्यवचःसु यस्य विबुधा शब्दस्य रूपाणि तज्जानन्ते यदि शाक्तिरस्तु
गदितुं षाण्मासिकोऽत्रावधिः ॥ १०८ ॥ मुद्गीदालिमिशालितुअरतणीगावं सुदुग्धं घृतं
नीकादूहपलेहपापडवडी कोरीवधारीवडा । मूलाकोठकुठीवडा च कपिटाटीटीदुराचीभडा
आदामूरणरायताह्यदिवडा कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ १०९ ॥ वैश्वरेड्ध्वजघ्नृतोद्विपतिः कुध्रेड्-
जजानिर्गणेङ्गोराडारुडुरःसरेडुसुतरगैवैयकभ्राडम् । उड्डीडुडुनरकास्थिधृक्त्रिदगिभेडाड्री-
जिनाच्छच्छविः स स्तादम्बुमदम्बुदालिगलरुदेवो मुदे वो मृडः ॥ ११० ॥ ब्रॅधोड्डीडुडुव्यवा-
डुडुवक्षसनभुगधिराडुमुक्तभृडाडुमभ्राट्ब्रवड्वाभृत्स्फुटत्विङ्जलधिभवप्रथुड्वेडभृक्षमाध्रचापः ।
भूभृज्जभृज्जगत्सृट्कमठभिदिभराट्स्कपटभ्राट्स्मरद्विट् स्वर्गोड्विमुडभ्राडुभृद्वगुरुभिष-
कपातु वः पश्वक्कः ॥ १११ ॥

क्रियागुप्तादयः ।

क्रियागुप्तम् ॥ आगतः पाण्डवाः सर्वे दुर्योधनसमीहया । तस्मै गां च सुवर्णं च रत्नानि
विविधानि च ॥ १ ॥ निरुद्यमानवद्याङ्गयाचकान्दुःखसंचयान् । अत्र क्रियापदं गुप्तं
यो जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥ प्रातः प्रातः समुत्थाय द्वौ मुनी च कमण्डलू । अत्र
क्रियापदं वक्तुमवधिर्ब्रह्मणो वयः ॥ ३ ॥ ललाटतिलकोपेतः कृष्णः कमललोचनः ।
गोकुलेऽत्र क्रियां वक्तुं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ४ ॥ पम्पासरसि रामेण सस्नेहं सविलासया ।
सीतया किं कृतं सार्धमत्रैवोत्तरमीक्ष्यताम् ॥ ५ ॥ राजन्नवचनःश्याम निस्त्रिंशार्कपं दुर्जय ।
आकल्पं वसुधामेतां विद्विषोऽद्य रणे बहून् ॥ ६ ॥ कान्तया कान्तसंयोगे किमकारि नवो-
दया । अत्रापि चोत्तरं वक्तुमवधिर्ब्रह्मणो वयः ॥ ७ ॥ दामोदराय पुण्यात्मन्पुष्पमूलक-
लान्यपि । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ ८ ॥ विराटनगरे राजन्कीच-

(१) यः धनसमीहया धनेच्छया आगतस्तस्मै सर्वं पाण्डवाः गां च सुवर्णं च विविधानि रत्नानि च
'अदुः' ददति स्म. (२) ? (३) 'प्रातः' इति क्रिया. प्रा पूरणे. लट्. प्रथमपुरुषद्विवचनम्. (४)
'ललाट' इति. लट् बाल्ये. लिट्. (५) 'सस्नेह' इति. णा शौचे. कर्मणि लिट्. (६) 'अव' इति.
अव रक्षणे. 'व' इति च. दोऽवस्रवहने. लोट्. (७) 'अत्रापि' इति. वृष् लज्जायाम्. कर्मणि लुङ्.
(८) हे दामोदर पुष्पमूलकलानि 'आय' आनय. 'इटकिटकिटि' इत्यत्र प्रथितस्य ईधातोराड्पूर्वस्य लोटो
रूपमिदम्. उपसर्गसमभिव्याहारेण आनयनार्थकत्वम्.

१ गवाक्षशब्दस्येत्यर्थः. २ १. ३ वारुणं चरन्ति तेषां ईदं स्वामी मकरः स ध्वजो यस्य तं कामं दहतोति वा-
श्वरेड्ध्वजधक् घृत उड्दनां नक्षत्राणामधिपतिर्येन. कुं पृथ्वीं धरन्ति तेषामीदं हिमालयस्तस्माज्जाता पार्वती
सा जाया यस्य सः कुध्रेड्जजानिः. गणानां प्रमथादीनामीशः. गवां राजा नन्दी. तमारोहतीति आरुट्. उरसा
सरन्ति ते भुजंगास्तेषामीदं स एवोसुतरं प्रेयस्कं कण्ठभूषणं तेन अरमन्तन्तं भ्राजते तथा. उड्दणामीशस्य
हक् यस्य सः. नरकपालास्थिधारकः. त्रिनेत्रः. इमानां हस्तिनामीदं तस्माद्भ्राजिनं तेनाच्छ छविर्वयस्य सः मृडः
देवः वः मुदे स्तात्. आशिषि 'अस् सुवि' इत्यस्य लोटो रूपम्. अम्बु विद्यते येषां ते अम्बुमन्तः एतादृशा
अम्बुदा मेघास्तेषामाक्षिणीला सेव कण्ठच्छविर्वयस्य एतादृशः. ४ ?

कादुपकीचकम् । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ ९ ॥ कान्तं विन
नदीतीरं मदमालोक्य केकिनी । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ १० ॥
अम्लानपङ्कजा माला कण्ठे रामस्य सीतया । सुधा बुधा ध्रमन्त्यत्र प्रत्यक्षेऽपि क्रियापदे
॥ ११ ॥ नारसिंहाकृतिं वीक्ष्य वने मत्तमतंगजः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स
पण्डितः ॥ १२ ॥ संध्यावन्दनवेलायां तडभगान्ते द्विजोत्तमैः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो
जानाति स पण्डितः ॥ १३ ॥ पुंस्कोकिलकुलस्थैते नितान्तमधुरारवैः । सहकारदृमा रम्या
वसन्ते कामपि श्रियम् ॥ १४ ॥ विम्बाकारं सुधाधारं कान्तावदनपङ्कजम् । अत्र क्रिया-
पदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ १५ ॥ राघवस्य शरैर्घोरैर्घोररावणमाहवे । अत्र क्रिया-
पदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ १६ ॥ पामारागभिभूतस्य श्लेष्मव्याधिनिपीडित । यदि
ते जीवितस्येच्छा तदा भोः शीतलं जलम् ॥ १७ ॥ कर्तृगुप्तम् ॥ गौरीनखरसादृश्यश्रद्ध-
या शशिनं दधौ । इहैव गोप्यते कर्ता वर्षेणापि न लभ्यते ॥ १८ ॥ अन्नवस्त्रमुवर्णानि
रत्नानि विविधानि च । ब्राह्मणेभ्यो नदीतीरे ददाति ब्रज सत्वरम् ॥ १९ ॥ राक्षसेभ्यः
सुतां हत्वा जनकस्य पुरीं ययौ । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २० ॥ श्यामौ
तव स्तनावेतौ पिबन्ति सततं मुदा । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २१ ॥ व्य-
यवासाः पञ्चशिरा यरिर्विनारिभूषणः । अमिरोमा क्रियादुर्वैः शङ्कालायनवीक्षणः ॥ २२ ॥
व्यामोहं तव भिन्दन्तु छिन्दन्तु दुरितानि च । कर्तृगुप्तमिमं श्लोकं ये जानन्ति विचक्षणाः
॥ २३ ॥ न करोति नाम रोपं न वदति परुषं न हन्त्ययं शत्रुन् । रञ्जयति मही
मखिलां तथापि धीरस्य वीरस्य ॥ २४ ॥ शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपतिनिलयं मनोह-
देवम् । यैः सुकृतं कृतमनिशं तेषामेव प्रमादयति ॥ २५ ॥ कर्मगुप्तम् ॥ शीकरा
सारसंवाहिमगेजवनमारुतः । प्रक्षोभयति पान्थस्त्रीनिःश्वासैरिव मांसलः ॥ २६

(९) विः पत्ता कीचकाद्विधाः काचकान्तरं 'आट' बन्नाम. (१०) केकिनी मयूरी इरमद भेषज्यानिः. विगु
मिति यावत्. आलोक्य 'विनानदीति'. विशेषेण पुन. पुनर्वा शब्द करोतीत्यर्थः. (११) 'प्रत्यक्षेऽपि' वि
(१२) गजः सिंहस्याकृतिं वीक्ष्य 'नार' न जगाम. ऋ गर्ता. कर्तार इत्यर्थः. (१३) हे द्विजोत्तम 'ए
आगच्छ. (१४) 'अधुः' दर्शयति स्म. (१५) पूर्वोक्तं कान्तावदनं 'दश' चुम्बस्वेति. (१६) हे राघव
रावणं आहवे शरैः कृत्वा 'स्य' मारय इति. (१७) भो श्लेष्मव्याधिनिपीडित यदि जीवितस्येच्छा त
शीतलं जलं 'मा पाः' मा पिबन्ति. (१८) उक्तामस्मिन् हन्तीति 'इहा' इत्थर इति. (१९) हे ब्राह्मण 'इ
समुद्रः. (२०) राक्षसेभ्यः' स्वामी रावणः जनकस्य सुता सीता हत्वा पुरीं लङ्कां ययौ. (२
'श्यामौतवः' कृष्णमार्जारः. ( ) 'उः' महादेवः. (२३) उः शिवः इः ब्रह्मा अः विष्णुः इत्यनेन
इति जातम्. तस्य बहुवचने 'व्याः' रविहरयः तव मोहं भिन्दन्तु दुरितानि छिन्दन्तु. ये कर्तृज्ञास्ते वि
क्षणाः. (२४) अयं पुरुषो रोषं न करोति. परुषं कटोरं न वदति. शत्रुन् हन्ति. नामाति प्रसिद्धम्. त
अस्य वीरस्य 'धीः' अखिला मही रञ्जयति. (२५) येननिशं सुकृतं कृतं तेषामेव 'मनः' शरदिन्दुकुन्दध
नगपतिनिलयं देवं हरं प्रसादयति. (२६) पान्थस्त्रीनिःश्वासैर्मोसलः पुष्ट इत्युत्प्रेक्षा. शीकरासारसं

सुभग तवाननपङ्कजदर्शनसंजातनिर्भरप्रीतेः । रामयति कुर्वन्दिवसः पुण्यवतः कस्य
 रमणीयः ॥ २७ ॥ एहि हे रमणि पश्य कौतुकं धूलिधूसरतनुं दिगम्बरम् । सापि तद्व-
 दनपङ्कजं पपौ भ्रातरुक्तमपि किं न बुध्यते ॥ २८ ॥ करणगुप्तम् ॥ पूतिपङ्कमये-
 ऽत्यर्थं कासारे दुःखिता अमी । दुर्वारा मानसं हंसा गमिष्यन्ति घनागमे ॥ २९ ॥ अहं
 महानसायातः कल्पितो नरकस्तव । मया मांसादिकं भुक्तं भीमं जानीहि मां बक ॥ ३० ॥
 संप्रदानगुप्तम् ॥ अम्भोरुहमये स्नात्वा वापीपयसि कामिनी । ददाति अक्तिसंपन्ना पुष्प-
 सौभाग्यकाम्यया ॥ ३१ ॥ प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य तव संमानितां श्रिताः । स्पृहयन्ति न
 के नाम गुणरत्नालय प्रभो ॥ ३२ ॥ अपादानगुप्तम् ॥ शिलीमुखैस्त्वया वीर दुर्वारैर्नि-
 जितो रिपुः । बिभेत्यत्यन्तमालिनो वनेऽपि कुसुमाकुले ॥ ३३ ॥ सरसीतोयमुद्धृत्य जनः
 कंदर्पकारकम् । पिबत्यभोजसुरभि स्वच्छमेकान्तशीतलम् ॥ ३४ ॥ संबन्धगुप्तम् ॥ तूणेव
 मधुमासेऽस्मिन्सहकारदुमञ्जरी । इयमुन्निद्रमुकुलैर्भाति न्यस्तशिलीमुखा ॥ ३५ ॥ भानुर्वै
 जायते लक्ष्म्या सरस्वत्याथवा मता । अत्र षष्ठीपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ३६ ॥
 प्राप्तमदो मधुमासः प्रबला रुक्मिण्यतमोऽपि दूरस्थः । असती संनिहितेयं संहतशीला सखी
 नियतम् ॥ ३७ ॥ अधिकरणगुप्तम् ॥ या कटाक्षच्छटापातैः पवित्रयति मानवम् । एकान्ते
 रोपितप्रीतिरस्ति सा कमलालया ॥ ३८ ॥ विपद्यमानता सिद्धा सर्वस्यैव निरूपमणः ।
 यथात्र अस्मपङ्कजां च निर्वाणं हन्त्ययं जनः ॥ ३९ ॥ आमन्त्रितगुप्तम् ॥ कमले कमले
 नित्यं मधूनि पिबतस्तव । भविष्यन्ति न संदेहः कुष्टं दोषाकरोदये ॥ ४० ॥ सर्वज्ञेन त्वया
 कचिन्नास्त्यविज्ञातमीदृशम् । मिथ्यावचस्तथा च त्वमसत्यं वेत्सि न क्वचित् ॥ ४१ ॥
 पिबतस्ते शरावेण वारि कङ्कारशीतलम् । केनेमौ दुर्विदग्धेन हृदये संनिरोपितौ ॥ ४२ ॥
 दृष्टुक्षो महानेप मार्गमावृत्य तिष्ठति । तावच्चया न गन्तव्यं यावन्नान्यत्र गच्छति ॥ ४३ ॥
 कर्तृक्रियागुप्तम् ॥ घनघनाघनकान्तिघनोऽधुनुदनुजपुञ्जमिनात्रिजगुर्विगः । सकमलोऽपिनड-

(२७) दिवसः 'शं' सुखं कुर्वन् अयति गच्छति. (२८) हे रमणि एहि कौ पृथिव्यां 'तुक' बालकं धूलि-
 धूसरतनुं दिगम्बरं पश्य. (२९) दुष्टं वाः जल दुर्वाः तेन 'दुर्वारा' कलुषितजलेन. (३०) महच्च तत् अनः
 कृतं च महानः तेन 'महानसा' महता शकटेन आयातः आगतः. नरको मृत्युः. (३१) अम्भोरुहमये
 इत्यत्र 'अये' इः कामः तस्मै. (३२) प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य इत्यत्र 'प्रशस्त्यै' कल्याणाय उक्तमार्गस्य.
 (३३) 'अलिनः' भ्रमरात्. (३४) 'सरसीतः' सरोवरात्. (३५) उन्निद्रमुकुला 'एः' इति भिन्ने पदे
 क्रियते. इः कामस्तस्य एः. (३६) भा कान्तिः. 'तुः' नरस्य. (३७) 'मासः' चन्द्रस्य. (३८) 'ए' कृष्णे
 कान्ते' भर्तारि. (३९) विपद्यमानता इत्यत्र 'विपदि' कष्टे. निर्गतः कृष्ण द्रव्यरूपो यस्मात्तस्य निरूपमणः.
 यमानता आदराभावः. शान्तमूर्ध्निरहितमित्यर्थः. (४०) कमले इत्यत्र 'कं अले' इति पदच्छेदः. हे 'अले'
 सुखं यथा स्यात्तथा पिबतस्तव. (४१) सर्वं जानातीति सर्वज्ञस्तस्य इतः स्वामी तत्संबोधनं हे 'सर्वज्ञेन'
 पण्डितश्रेष्ठ. (४२) हे 'एण' मृग कङ्कारशीतलं वारि उदकं पिबतः ते हृदये केन दुर्विदग्धेन इमौ शरी-
 रौ संनिरोपितौ इत्यन्वयः. (४३) नवयोरैक्यात् 'नहे' 'बटो' ब्राह्मण. क्रशः भङ्गकः. आवृत्य रक्ष्वा.

र्धसमं क्रियामिह विलोकयितुं च सकर्तृकम् ॥ ४४ ॥ कर्तृकर्मक्रियागुप्तम् ॥ भवानिशंकरो-
 मेशं प्रति पूजापरायणः । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ ४५ ॥ वीरमत्य-
 द्रुतं लोके किमहं वच्म्यतः परम् । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं मर्यादा ब्रह्मणो वयः ॥ ४६ ॥
 संधिगुप्तम् ॥ न मया गोरसाभिज्ञं चेतः कस्मात्प्रकुप्यसि । अस्थानरुदितैरैतैरलमालोहिते-
 क्षणे ॥ ४७ ॥ समासगुप्तम् ॥ विषादी भ्रैक्ष्यमश्नाति सदारोगं न मुञ्चति । रुष्टेनापि त्व-
 या वीर शंभुनारिः समः कृतः ॥ ४८ ॥ नित्यमाराधिता देवैः कंसस्य द्विषतस्तनुः । मण्ड-
 लाग्रे गदाशङ्खं चक्रं जयति बिभ्रती ॥ ४९ ॥ लिङ्गगुप्तम् ॥ नितान्तस्वच्छहृदयं सखि
 प्रेयान्समागतः । त्वां चिराद्दर्शनप्रीत्या यः समालिङ्ग्य रंस्यते ॥ ५० ॥ कलिकालमियं
 यावदगस्त्यस्य मुनेरपि । मानसं खण्डयत्यत्र शशिखण्डानुकारिणी ॥ ५१ ॥ सुब्वचनगु-
 प्तम् ॥ प्रमोदं जनयत्येवं सदारा गृहमेधिनः । यदि धर्मश्च कामश्च भवेतां संगताविमौ ॥ ५२ ॥
 तिङ्ब्वचनगुप्तम् ॥ कस्माच्च दुर्बलासीति सख्यस्तां परिपृच्छति । त्वयि संनिहिते तासु
 दद्यात्कथय सोत्तरम् ॥ ५३ ॥

मात्राच्युतकादयः ।

मात्राच्युतकम् ॥ महाशयमतिस्वच्छं नीरं संतापशान्तये । खलवासादतिश्रान्ताः समा-
 श्रयत हे जनाः ॥ १ ॥ तुषारधवलः स्फूर्जन्महामणिधरोऽनघः । नागराजो जयत्येकः

(४४) घनः सान्द्रः स चासौ घनाघनः पञ्चन्यश्च तस्य कान्तिसद्गतं घनः सुन्दरः, घनवत्सुन्दर इत्यर्थः, तथा अव-
 नुत् अवहन्ता, इनः सूर्यः अत्रिजक्षन्द्रः तावेव गावो नेत्रयुग्मे यस्य सः, तथा विना गदबेन गच्छतीति 'विगः',
 कमलया लक्ष्म्या सह वर्तते इति, अतः विष्णुः रामावतारे कृष्णावतारे च दनुजपुञ्जं दैत्यनिचयं 'अपिनट्'
 चूर्णितवान्, अत्र श्लोके सकर्तृकां कर्त्रा सह वर्तमानां क्रियां क्रियापदं विलोकयितुं अर्धसमं अर्धवर्षं ददामीति
 श्लोककर्ता प्रतिज्ञां करोति, (४५) हे 'कर' 'उमेश' प्रति अनिशं पूजापरायणो 'भव', (४६) ? (४७)
 न निषेधः मे मम आगोरसाभिज्ञमिति पदच्छेदः, मे चेतः आगोरसाभिज्ञं अपराधरसाभिज्ञं नेत्यर्थः, (४८)
 विषादी त्विनः, (पक्षे) विषं कालकूटमचीति सः विषादी, तत्पुरुषसमासः, सदा सर्वदा रोगं व्याधिं न मुञ्चति;
 (पक्षे) दारैः सहवर्तमानः सदारः सखीकः अगं शैलं न मुञ्चति, तत्पुरुषसमासः, (४९) नित्यं देवैः आ-
 राधिता; (पक्षे) नित्यं मा लक्ष्मीर्यस्यां सा नित्यमा देवैः राधिता, बहुब्रीहिसमासः, (५०) अयं नितान्त-
 मतिशयेन स्वच्छं निर्मलं हृत् हृदयं यस्य सः नितान्तस्वच्छहृत् प्रेयान् समागतः पुलिङ्गनिर्देशः, (५१) इह
 अगस्त्यस्य वृक्षस्य कलिका अलमत्यन्तं मुनेर्मनः खण्डयति, स्त्रीलिङ्गनिर्देशः, (५२) सदाराः इत्यत्र 'राः'
 इति प्रथमैकवचनं सुबन्तम्, गृहमेधिनः इति षष्ठी, (५३) अतिशयेन पृच्छतीति परिपृच्छति, 'इति
 यद्बहुगन्ते अन्ति परतो रूपमस्ति, इदमेव रूपमेकवचनं ज्ञायते, नतु बहुवचनेन इत्यः, तिङ्ब्वचनगुप्तम्,

(१) एकस्मिन्नर्थे 'नीरं' जलम्, द्वितीयोऽर्थे नीरशब्दस्य ईकारस्थाने अकारः क्रियते, तदा 'नरं' पुं
 इत्यवशिष्यते.

पृथिवीधरणक्षमः ॥ २ ॥ बिन्दुच्युतकम् ॥ सुश्यामा चन्दनवती कान्ता तिलकभूषिता ।
 कस्यैषानङ्गभूः प्रीतिं भुजंगस्य करोति न ॥ ३ ॥ यथा सत्प्रसवः स्निग्धः सन्मार्गविहित-
 स्थितिः । तथा सर्वाश्रयः सत्यमयं मे वकुलद्रुमः ॥ ४ ॥ विसर्गच्युतकम् ॥ महीरुहो
 विहंगानामेते हृद्यैः कलापिनाम् । विरुतैः स्वागतानीव नीरवाहाय कुर्वते ॥ ५ ॥ अगस्त्य-
 स्य मुनेः शापाद्ब्रह्मस्यन्दनमास्थितः । महामुः खात्परिभ्रष्टो नहुषः सर्पतां गतः ॥ ६ ॥
 अक्षरच्युतकम् ॥ महानपि सुधीरोऽपि बहुरत्नयुतोऽपि सन् । विरसः कुपरीवारो नदीनः
 केन सेव्यते ॥ ७ ॥ सुशीलः स्वर्णगौराङ्गः पूर्णचन्द्रनिभाननः । सुगतः कस्य न प्रीतिं तनो-
 ति हृदि संस्थितः ॥ ८ ॥ स्थानच्युतकम् ॥ तनोतु ते यस्य फणी गरुत्मान्पाणौ मुरा-
 रिर्दयिता च शय्या । नाभौ स्फुरन्भद्रमशुभ्रदेहः पद्मागतिश्चक्रमसौ विधाता ॥ ९ ॥ हरः
 क्षयो तापकरः सुदेशः शान्तो हरिर्गोत्ररिपुर्विवस्वान् । चन्द्रो द्विजिह्वा श्रित इत्युपेक्ष्य
 लक्ष्म्या वृतः पातु विधिर्जगन्ति ॥ १० ॥ व्यञ्जनच्युतकम् ॥ भिक्षवो रुचिराः सर्वे रसाः
 सर्वजनप्रियाः । क्षमायामभिसंपन्ना दृश्यन्ते मगधे परम् ॥ ११ ॥ सत्यशीलदयोपेतो दा-
 तासुचिरमत्सरः । जिनः सर्वात्मना सेव्यः पदमुच्चैरभीप्सता ॥ १२ ॥ च्युतदत्ताक्षरम् ॥
 सदागतिहयोच्छ्रायस्तमसो वश्यतां गतः । अस्तमेप्यति दीपोऽयं विधुरेकः शिवे स्थितः
 ॥ १३ ॥ पूर्णचन्द्रमुखी रम्या कामिनी निर्मलाम्बरा । तनोति कस्य न स्वान्तमेकान्तमद-

(२) एकस्मिन्नर्थे 'नागराजः' शेषः. द्वितीयेऽर्थे नागराज इत्यस्य आकारस्थाने अकारः कियते तदा
 'नगराजः' हिमाचलः इति स्यात्. (३) एकस्मिन्नर्थे 'अनङ्गभूः' कामस्य स्थाने ईदृशी स्त्री. द्वितीयेऽर्थे अनु-
 स्वारो लुप्यते तदा 'नगभूः' पर्वतस्य भूमिः इत्यवशिष्यते. (४) एकस्मिन्नर्थे 'अयं मे' मम 'वकुलद्रुमः' ववयो-
 क्य्यात्. द्वितीयेऽर्थे अनुस्वारत्यागेन 'अयमेव कुलद्रुमः' इति स्थितम्. अयं पुमान् कुले द्रुम इव. द्रुमो वृक्षः.
 (५) एकस्मिन्नर्थे 'हृद्यैः' मनोहरैः विरुतैः शब्दैः. द्वितीयेऽर्थे विसर्गलोपे कृते 'हृद्यैकलापिनाम्' इति जातम्.
 इयं सुन्दरं एकं अद्वितीयं लपन्ति वदन्ति ते हृद्यैकलापिनस्तेषां विहंगानाम्. (६) एकस्मिन्नर्थे 'महासुः'
 महान्तोऽसवः प्राणा यस्य सः 'खात्' आकाशात्. द्वितीयेऽर्थे विसर्गलोपे 'महासुखात्' महच्च तत्सुखं च तस्मात्
 क्य्यात्. (७) एकस्मिन्नर्थे नदीनां इनः स्वामी 'नदीनः' समुद्रः. द्वितीयेऽर्थे नदीनः इत्यस्मात् नकारं सस्वरं
 लुप्यते तदा 'दीन' इति तिष्ठति. दीनशब्देन कृपणधनी पुमान्. (८) एकस्मिन्नर्थे 'सुगतो' बुद्धः जिनः. द्विती-
 येऽर्थे सुगत इत्यस्मात् गकारः सस्वरो लुप्यते तदा 'सुत' इति स्यात्. सुतः पुत्रः. (९, १०) एषां श्लोकानां
 शेषे अर्थयोजनिकायां कृतायां सत्यां योजनिका स्थानान्तरे धृतास्ति. यो यस्य शब्दस्य अन्वयत्वेन लगति स-
 शब्दस्तत्पार्श्वे धृतो नास्ति. (११) एकस्मिन्नर्थे 'भिक्षवः' श्वेताम्बराः. द्वितीयेऽर्थे भिक्षव इति पदात् भकार-
 श्रौषः कियते तदा 'इक्षवः' गुडवृक्षाः. (१२) एकस्मिन्नर्थे 'जिनो' वीतरागः. द्वितीयेऽर्थे जिन इत्यस्माज्ज-
 न्तरो लुप्यते तदा 'इन' इति स्थितम्. इनः स्वामी राजा वा. (१३) एकस्मिन्नर्थे 'दीपः' द्वितीयेऽर्थे
 दीप इत्यत्र पकारं लुप्त्वा तत्स्थाने नकारो दीयते तदा 'दीन' इति. अयं दीनो विधुश्चन्द्रः एक एव
 शिवे स्थितः.

१ कर्तृकर्मक्रियापदानि स्थानान्तरे धृतत्वात् अन्वयो दुर्लभो यस्य वृत्तस्य तत् स्थानच्युतकम्. २ "स्फोट-
 त्वाक्षरं किञ्चित्पुनरन्यस्य दानतः । यत्रापरो भवेदैश्वर्यच्युतदत्ताक्षरं हि तत्" इति.

नातुरम् ॥ १४ ॥ कूजन्ति कोकिलाः साले यौवने फुल्लमम्बुजम् । किं करोतु कुरङ्गाक्षी वद-
नेन निषीडिता ॥ १५ ॥

अन्तरालापाः ।

कस्तूरी जायते कस्मात्को हन्ति करिणं कुलम् । किं कुर्यात्कातरो युद्धे मृगात्सिंहः
पलायनम् ॥ १ ॥ कः खे चरति का रम्या का जप्या किं विभूषणम् । को वन्द्यः कीदृशी
लङ्का वीरमर्कटकम्पिता ॥ २ ॥ सीमन्तिनीषु का शान्ता राजा कोऽभूदुणोत्तमः । विद्वद्भिः
का सदा वन्द्या अत्रैवोक्तं न बुध्यते ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो गङ्गा वहति कीदृशी ।
हंसस्य शोभा का वास्ति धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥ ४ ॥ भोजनान्ते च किं पेयं जयन्तः
कस्य वै सुतः । कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ ५ ॥ पृथ्वीसंबोधनं कीदृ-
क्कविना परिकीर्तितम् । केनेदं मोहितं विश्वं प्रायः केनाप्यते यशः ॥ ६ ॥ भवत इवाति-
स्वच्छं कस्याभ्यन्तरमगाधमतिशिशिरम् । काव्यामृतरसमग्रस्त्वमिव सदा कः कथय सरसः
॥ ७ ॥ वीरे सरुषि रिपूणां नियतं का हृदयशायिनी भवति । नभसि प्रस्थितजलदे का
राजति हन्त वद तारा ॥ ८ ॥ भ्रमरहितः कीदृक्षो भवतितरां विकसितः पद्मः । ज्यौति-
षिकः कीदृक्षः प्रायो भुवि पूज्यते लोकैः ॥ ९ ॥ प्रभवः को गङ्गाया नगपतिरतिमुभग-
शृङ्गधरः । के सेव्यन्ते सेवकसार्थैरत्यर्थमर्थरतैः ॥ १० ॥ अयमुदितो हिमरश्मिर्वनितावदनस्य
कीदृशः सदृशः । नीलादिकोऽपलम्भः स्फुरति प्रत्यक्षतः कस्य ॥ ११ ॥ गैरिकमनःशिलादिः
प्रायेणोत्पद्यते कुतो नगतः । यः खलु न चलति पुरुषः स्थानादुक्तः स कीदृक्षः ॥ १२ ॥
कस्य भैरौ दुरधिगमः कमले कः कथय विरचितावासः । कैस्तुप्यति चामुण्डा रिपवस्ते वद
कुतो भ्रष्टाः ॥ १३ ॥ कं संजघान कृष्णः का शीतलवाहिनी गङ्गा । के दारपोषणरताः कं

(१४) एकस्मिन्नर्थे 'कामिनी' स्त्री. द्वितीयेऽर्थे 'यामिनी' राज्ञिः. (१५) अत्र 'साले' इति वक्तव्ये 'साले'
इति रश्म्युतः. 'वने' इत्यत्र 'यौवने' इति यौवत्तः. 'वदनेन' इत्यत्र 'मदनेन' इति मश्म्युतो वा दत्तः.

(१) कस्तूरी कस्मात् जायते-मृगात्. करिणं कुलं को हन्ति-सिंहः. कातरो युद्धे किं कुर्यात्-पलायनम्
इति योजना. (२) खे कः चरति-विः पक्षी. रम्या-रमा. जप्या-ऋक्. विभूषणम्-कटकम्. वन्द्यः-पिता.
लङ्का-वीरमर्कटैर्हनुमदादिभिः कम्पिता नाशितेत्यर्थः. (३) चरणाद्यन्ताक्षरयोर्मेलनेनोत्तरम्. यथा सीता.
रामः. विद्या. (४, ५) चतुर्थपादस्थपदद्वयेण प्रश्नत्रयस्योत्तरम्. (६) 'कविना.' हे को हे पृथ्वि. इना कामेन.
कविना काव्यकर्त्री. (७) 'सरसः'. तडागस्य. रसेन शृङ्गारादिना सहवर्तमानः. (८) 'तारा.' आरा चर्मप्र-
भेदिनी शत्रूणां मनसि दुःखरूपा. तारा नक्षत्रम्. (९) 'भ्रमरहितः'. भ्रमराणां भृङ्गाणां हितो हितकृत्.
भ्रमेण मिथ्यामत्या रहितः शुद्धज्ञानवान्. (१०) 'प्रभवः'. उत्पत्तिस्थानम्. महान्तः ईश्वराः. (११) 'सदृशः'.
समान इव दृश्यतेऽसौ. तुल्य इत्यर्थः. दृशा नेत्रेण सहवर्तमानः सदृक् तस्य सनेत्रस्य मनुष्यस्य. (१२) 'न-
गतः'. नगात्पर्वतात्. न गतः स न जगामेत्यर्थः. (१३) 'कस्य' कं जलं तस्य. 'कः' ब्रह्मा. 'कैः' मल्लकैः. 'कुतः'
पृथ्व्याः सकाशात्. पृथ्व्याधिकारात्पतिता इत्यर्थः.

बलवन्तं न बाधते शीतम् ॥ १४ ॥ कः कौ के कं कौ कान् हसति च हसतो हसन्ति
हरिणाक्ष्याः । अधरः पल्लवमङ्गी हंसौ कुन्दस्य कोरकान्दन्ताः ॥ १५ ॥ का शंभुकान्ता
किमु चन्द्रकान्तं कान्तामुखं किं कुरुते भुजंगः । कः श्रीपतिः का विषमा समस्या गौरी-
मुखं चुम्बति वासुदेवः ॥ १६ ॥ का लोकमाता किमु देहमुख्यं रतेः किमादौ कुरुते मनुष्यः ।
को दैत्यहन्ता वद वै क्रमेण गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः ॥ १७ ॥ का शैलपुत्री किमु
नेत्ररम्यं शुकार्भकः किं कुरुते फलानि । मोक्षस्य दाता स्मरणेन को वा गौरीमुखं चुम्बति
वासुदेवः ॥ १८ ॥ के भूषयन्ति स्तनमण्डलानि कीदृश्यमा चन्द्रमसः कुतः श्रीः । किमाह
सीता दशकण्ठनीता हारामहादेवरतातमातः ॥ १९ ॥ रवेः कवेः किं समरस्य सारं कृषे-
र्भयं किं किमुशन्ति भृङ्गाः । खलाद्वयं विष्णुपदं च केषां भागीरथीतरसमाश्रितानाम्
॥ २० ॥ व्रजन्ति पद्मानि कदा विकासं प्रिया गते भर्तरि किं करोति । रात्रौ च नित्यं
विरहाकुला का सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ २१ ॥ सन्तश्च लुब्धाश्च महर्षिसंघा विप्राः
कृषिष्ठाः खलु माननीयाः । किं किं समिच्छन्ति तथैव सर्वे नेच्छन्ति किं माधवदाषयानम्
॥ २२ ॥ का पाण्डुपत्नी गृहभूषणं किं को रामरात्रुः किमगस्त्यजन्म । कः सूर्यपुत्रो
विपरीतपृच्छा कुन्तीसुतो रावणकुम्भकर्णः ॥ २३ ॥ करोति शोभामलके स्त्रियाः को
दृश्या न कान्ता विधिना च कोक्ता । अङ्गे तु कस्मिन्दहनः पुरारेः सिन्दूरबिन्दुर्विधवाल-
लाटे ॥ २४ ॥ किं भूषणं सुन्दरसुन्दरीणां किं दूषणं पान्धजनस्य नित्यम् । कस्मिन्वि-
धात्रा लिखितं जनानां सिन्दूरबिन्दुर्विधवाललाटे ॥ २५ ॥ केनोपमेयं मुखमङ्गनानां किं
वर्ण्यते स्त्रीजनघनेषु धीरैः । पतत्रिणः कानि वनेचराणि चन्द्रस्य बिम्बे कदलीफलानि ॥ २६ ॥
कीदृक्षा गिरिशतनुर्जये च धातुर्विष्णौ का विबुधजरातमस्तृतीया । मध्यार्णे सति कथमा-
त्मकोऽस्ति देशः सोमाज्यं सकलकला जसातसाहा ॥ २७ ॥ विवाहे पुरंध्राजनैर्लिप्यते
का न के मानमायान्ति गर्वोन्नता का । घने वारिधौ रामतः कम्पते का हरिद्रा दरिद्राः
सरिद्रावणश्रीः ॥ २८ ॥ कस्मिन्वसन्ति वद मीनगणा विकल्पं किं वापदं वदति किंकुरुते

(१४) कृष्णः कं संजघान-कंसम्, शीतलवाहिनी गङ्गा का-काशीतलवाहिनी, दारपोषणरताः के-के-
दारपोषणरताः, शीतं बलवन्तं कं न बाधते-कम्बलवन्तम्, (१५) हरिणाक्ष्याः कः कं हसति-अ-
धरः पल्लवम्, कौ कौ हसतः-अङ्गी हंसौ, के कान् हसन्ति-दन्ताः कुन्दस्य कोरकान्, (१६,
१७, १८) गौरी, मुखम्, चुम्बति, वासुदेवः, गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः, भुजंगो जारः, (१९)
हाराः, महादेवरता, तमातः रात्रितः, हा राम हा देवर हा तात हा मातः, (२०) भा कान्तिः,
गीः वाणी, रथो योद्धा, ईतिः अनावृष्ट्यादिः, भृङ्गा रसं उशन्ति वाञ्छन्ति, आश्रितानाम्, भागी-
रथीतरसमाश्रितानाम्, (२१) सूर्योदये, रोदिति, चक्रवाकी, (२२) मानम्, धनम्, वनम्, दानम्,
घनम्, यानम्, माधवदाषयानं माधवे वैशाखे दाषः कृष्ण तस्मिन् यानं गमनं नेच्छन्ति, (२३, २४, २५,
२६) चतुर्थपादस्थपदेः प्रथमोचरम्, (२७) ? (२८) चतुर्थपादस्थचतुर्भिः पदैः क्रमेण चत्वारि

विवस्वान् । विद्युच्छतावलयवान्पथिकाङ्गानामुद्वेजको भवति कः खलु वारिव्राहः ॥
 शब्दः प्रभूत इति प्रचुराभिदायी कीदृग्भवेद्वदत शब्दविदो विचिन्त्य । कीदृग्बृह
 मते विदिताभियोगः प्रायः पुमान्भवति नास्तिकवर्गमध्यः ॥ ३० ॥ कः प्रार्थयते
 विद्वलया युवत्या भाति क पुण्ड्रकमुपैति कथं बतायुः । कानादरो भवति केन चरज्यते
 बाह्यास्थि किं फलमुदाहर नालिकेरम् ॥ ३१ ॥ क वसति लघु जन्तुः किं निदा
 वान्तेक्षीटिति वद पशुं कं लम्बकण्ठं वदन्ति । प्रसवसमयदुःखं वेत्ति का कामिनीनां ।
 तुषपुटकोणे मसिकोटं प्रसूता ॥ ३२ ॥ को निर्दग्धस्त्रिपुररिपुणा कश्च कर्णस्य हन्ता
 क्लं विवदयति कः कः परस्त्रीरतश्च । कः संनद्धो भवति समरे भूषणं किं कु
 किं दुःसङ्गाङ्गवति महतां मानपूजापहारः ॥ ३३ ॥ कः कान्तारमगात्पितुर्वचनतः सं
 प्य कण्ठस्थली कामी किं कुरुते च गृध्रहठतश्छिन्नं प्ररूढं च किम् । का रक्षः
 रात्रिरेव ह्यभवच्चन्द्रातपं द्रष्टुं को रामश्चम्बति रावणस्य वदनं सीतावियोगातुरः ॥ ३४
 कृष्णे क्रीडति कानने निवसति गीः कस्य सीतापहा शीर्षे का धरणीधरस्य हरिभिः
 स्थीयते का स्थिरा । तस्मिन्नर्थेऽव्ययं किं कलिमलमथने कः समर्थोऽद्भुतं किं गोपीमष्ट
 टोपी तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ३५ ॥ कीदृग्बलतमंगजः कमभिनत्पादेन नन्द
 तमजः शब्दः कुत्र हि जायते युवतयः कस्मिन्सति व्याकुलाः । विक्रेतुं दधि गोकुलात्प्र
 लिता कृष्णेन मार्गे धृता गोपी काचन तं किमाह करुणं दानी अनोखे भये ॥ ३६
 किं कूर्बन्त्युपसि द्विजाः प्रतिदिनं के माननीयाः प्रभोः का वा साहसिकी निशासु सत
 द्यौः कीदृशी वर्तते । कुत्रास्ते मधु नालिकेरजफले कैः स्यात्पिपासाशमः संध्यावन्दनमाच
 रन्ति विबुधा नारीभगान्तर्जलैः ॥ ३७ ॥ लंकाभूपनिशाचरो रघुपतिं युद्धे कथं दृष्ट्वा
 न्दीनं पाति पितेव यः पशुपतिः कस्तस्य वाहः प्रियः । केनापूर्वफलं नरैः सुकृतिभिः
 कस्मिन्स्थले भुज्यते जारा ये भुवि तान्प्रशास्ति कतमो ह्येषामिहैवोत्तरम् ॥ ३८ ॥ कुत्रो
 दैत्युदयाचलस्य तैरणी रम्या गतिः कस्य खे कान्त्या भान्ति च किं करोति गणको यष्टि

(२९) 'वारिव्राहः' वारि जले, वा विकल्पार्थे, अहः दिनम्, वारिव्राहो मेघः, (३०) नास्ति कवर्गमध्यः न
 विद्यते कवर्गो गकारो मध्ये यस्य सः प्रभूतशब्दः प्रभूतः प्रचुरवाची, नास्तिकानां अपुनर्जन्मवादिनां वर्गः समूहस्तस्य
 मध्येऽन्तर्वाती, (३१) 'नालिकेरम्', ना पुरुषः, अलिके भाले, अरं शीघ्रम्, पुनः प्रतिशोभम्, रङ्गे क्षुब्धे, अलिना
 भयरेण, बाह्येऽस्थि यस्य एवंविधे नालिकेरम्, (३२) चतुर्थपादस्थपदचतुष्टयेन प्रथमचतुष्टयसोत्तरम्, (३३)
 मादः मदनः, नरः, पूरः, जारः, परः, हारः, मानपूजापहारः मानपूजयोरपहारो नाशः, (३४, ३५) चतुर्थ-
 पादस्थपदैरनुक्रमेण उत्तराणि, (३६) दानी दानमस्यास्तीति, अनः शकटम्, खे आकाशे, भये सति, दानो
 अनांखे भये रावनीप्रापया प्रत्युत्तरम्, (३७) चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेणोत्तराणि, (३८) लंका-कालं, दीनं
 -नंदा, केन सुखेन-नाके स्वर्गे, जाराः-राजा,

१ कस्मिन्प्रदेशे, २ सूर्यः

विधृत्येति कः । कस्मिन्नाग्रति जन्तवो न च कदा सूते च का कः प्रियः शृङ्गाग्रे तुरगस्य भानि गणयत्यन्धोऽद्वि वन्ध्यासुतः ॥ ३९ ॥ अन्यस्त्रीस्पृहयालवो जगति के पद्मचामगम्या च का को धातुर्दशने समस्तमनुजैः का प्रार्थयतेऽहर्निशम् । दृष्ट्वैकां यवनेश्वरो निजपुरे पद्माननां कामिनीं मित्रं प्राह किमादरेण सहसा यारानदीदंशमा ॥ ४० ॥ कस्मिञ्शते मुरारिः क नु खलु वसतिर्वायसी को निषेधः स्त्रीणां रागस्तु कस्मिन्क नु खलु सितिर्मा शौरिसंबोधनं किम् । संबुद्धिः का हिमांशोर्विधिहरवयसां चापि संबुद्धयः का ब्रूते लुब्धः कथं वा कुरुकुलहननं केन तत्केशवेन ॥ ४१ ॥ गच्छन्ति क्वाजिवह्नौ हूतनिजतनवः का भिनत्ति स्वकूलं किं स्याद्योज्यं विकल्पे क्लृप्तचिन्तनसैः किं नृसिंहेन भिन्नम् । कीदृ-
ग्दित्याः प्रसूतिः किमनलशमनं का नृपैः पालनीया को वन्धः कः प्रमाष्टि त्रिभुवनकलुषं स्वधुनीवारिपूरः ॥ ४२ ॥ पुंसः संबोधनं किं विदधति करिणां के रंभोऽग्नेर्द्विषात्किं का शून्या ते रिपूणां नरवर नरकं कोऽवधीद्रेचिकं किम् । के वा वर्षासु न स्युर्बिसमिव हरिणा किं नखाग्रैर्विभिन्नं को वा मार्गं विसर्पन्विषयति तरून् नर्मदावारिपूरः ॥ ४३ ॥ किं तृष्णाकारि कीदृग्रथचरणमहो रीतिं कः काव्विकाक्षिः कोऽपस्मारी भुजंगे किमु कलिश-
मनं त्वार्यसंबोधनं किम् । का सुन्दर्यामपीन्दुः कथमचलभृतः का च संबुद्धिरग्नेर्वाजं किं क्वावनीजारमणमतिहरा हेमसारङ्गलीला ॥ ४४ ॥ ताराविष्णूरणत्विट्खगहृदयरमास्कन्द-
संबुद्धयः क क स्याद्वातुत्रयं लुग्विकरणपठितं कुत्र तन्वावबोधः । चत्वारस्तद्धिताः स्युः क नु खलु विगतैकैकवर्णस्वरूपाः किं सूत्रं पाणिनीयं विकसति न सह स्त्रोक्तिभिर्मा-
स्वरेऽपि ॥ ४५ ॥

(३९) चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेणोत्तराणि. (४०) यारा जाराः. नदी. दंश. मा लक्ष्मीः. यारानदी-
दंशमा हे मित्र एतादृशी दीपकलिका मया कदापि न दृष्टा इत्यर्थं यावन्निभाषया उत्तरम्. (४१)
के उदके. शवे प्रेते. न. नवे. शके यवनविशेषे. केशव. इन. क. ईश. वे. न. केशवेन. (४२)
स्वः स्वर्गे. धुनी नदी. वा. रिपूरः रिपोर्हरण्यकशिपोरःस्थलम्. स्वधुनी स्वः स्वर्गं धूयति कम्पयतीति
तादृशी. वारि उदकम्. पूः पुरी. अः विष्णुः. स्वधुनीवारिपूरः. (४३) नः. मदाः. वारि. पूः नगरी. अः
विष्णुः नर्म कीडानर्म. दावाः दावानलाः. रिपूरः हिरण्यकशिपोरःस्थलम्. नर्मदावारिपूरः. (४४) हेम.
सारं अराभिः सहितम्. गली प्रशस्तकण्ठः. इला पृथ्वी. लाली लालावान्. गरं विषम्. साम सान्त्वम्. हे. हेला ली-
ला. मली मलवान्. कलङ्कोति यावत्. साग अर्गवृक्षैः सहित. रम्. हेमसारङ्गलीला हेम्नः सुवर्णस्य सारङ्गो मृगः
तस्य लीला. (४५) हे म. हे अ. अवे. भाः. वे. भाव. इ. भावे. भा दीप्ति. वा गतिगन्धनयोः. इण् गतो.
भावे. भवस्यापत्यं भाविः अवस्थाविः. वस्य विः. अस्य इः. सथ रथ अथ साः. तेषामुक्तयः स्त्रोक्तयः ताभिः
सह 'भास्वरे' इत्यस्मिन्पदे 'भावे' इत्युत्तरं स्फुरति. 'भास्वरे' इत्यत्र सकार-अकार-रेकैर्विना 'भावे' इति
पाणिनिस्त्वपुद्भवतीत्यर्थः.

१ श्वेतवत्त्वम्. २ संग्रामाग्री. ३ त्यक्तनिजदेहाः. ४ करपत्रसदृशनसैः. ५ शोभाः. ६ रमणीयम्. ७ गायति.
८ अवनीजा सीता तद्रमणो रामः.

बहिरालापाः ।

पूजायां किं पदं प्रोक्तमस्तनं को बिभर्त्युरः । क आयुधतया ख्यातः प्रलम्बासुराणि
॥ १ ॥ को दुराख्यस्य मोहाय का प्रिया सुरविद्विषः । पदं प्रश्रवितर्के किं को दन्
दभूषणम् ॥ २ ॥ पक्षिश्रेष्ठसखीबधूसुरा वाच्याः कथं वद । ज्येष्ठे मासि गताः
कीदृशीऽल्पजला भुवः ॥ ३ ॥ विश्वंभराप्रलम्बघ्नवीहिमानुषसंयुगाः । कथं वाच्या
न्येता दिनान्ते विकसन्ति काः ॥ ४ ॥ आनन्दयति कोऽत्यर्थं सज्जनानेव भूतले ।
धयति पद्मानि तमांसि च निहन्ति कः ॥ ५ ॥ अटवी कीदृशी प्रायो दुर्गमाः
प्रिये । प्रियस्य कीदृशी कान्ता तनोति सुरतोत्सवम् ॥ ६ ॥ कीदृक्किं स्यान्न मत्स
हितं स्वेच्छाविहारिणाम् । गुणैः परेषामत्यर्थं मोदते कीदृशः पुमान् ॥ ७ ॥ अग
पयोराशेः कियत्किं पीतमुज्झितम् । त्वया वैरिकुलं वीर समरे कीदृशं कृतम् ॥ ८
स्थिराः के प्रियाः स्त्रीणां कोऽप्रियो नक्तमाह्वय । नृत्यभूः कीदृशी रम्या नदी कीदृ
गमे ॥ ९ ॥ का कृता विष्णुना कीदृग्योषितां कः प्रशस्यते । असेव्यः कीदृशः स
को निहाता निशातमः ॥ १० ॥ लक्ष्मणेत्युत्तरं यत्र प्रभः स्यात्तत्र कीदृशः । ग्रीष्मे
ददृन्दाय वनाली कीदृशी हिता ॥ ११ ॥ प्रायः कार्ये न मुह्यन्ति नराः सर्वत्र कीदृश
नाधा इति भवेच्छब्दो नौवाची वद कीदृशः ॥ १२ ॥ कामुकाः स्युः कया नीचाः

(१) 'सुनासीरः.' सुः पूजायाम्. ना पुरुषः. सीरो हलम्. (२) 'रामानुरागः.' राः धनम्. मा ल
नु इति धितर्के. रागः आरक्तत्वम्. (३) 'विवरालीनकुलीराः.' विः पक्षी. वरं श्रेष्ठम्. आली
नकुली नकुलस्त्री. इरा मदिरा. विवरेषु छिद्रेषु आलीनाः प्रविष्टाः कुलीराः जलचरजीवविशेषा यासु
(४) 'कुवल्यवनराजयः.' कुः पृथ्वी. (वयोरैक्यात्) बलो बलभद्रः. यवो धान्यभेदः.
मनुष्यः आर्जिः संग्रामः. कुवलयाणां कमलानां वनानां राजयः पङ्क्तयः. (५) 'मित्रोदयः.' मित्राणां स
मुदयो वृद्धिः. मित्रस्य सूर्यस्य उदय उद्गमनम्. (६) 'मदनवती.' मदना मदनवृक्षा विद्यन्ते यस्य
अतिगहनत्वाद्दुर्गमा. मदनः कामो विद्यते यस्याः सा. सयौवना इत्यर्थः. (७) 'विमत्सरः.' वयः प
विद्यन्ते यस्मिन्सतत् विमत् ईदृशं सरस्तडागम्. विगतो मत्सरोऽहंकारो यस्य सः. (८) 'सकलं कम्.' सकलं
स्तं कं पानोयं पीतं मूत्रं च. कलङ्केन लाञ्छनेन सहवर्तमानं कृतम्. (९) 'अगाधवारिपूरजनिततरं
अगाः पर्वताः. धवाः भर्तारः. रिपुः शत्रुः. हे. रजनि. ततरङ्गा ततो विस्तीर्णो रङ्गो नर्तनमण्डपो यस्यां
अगाधेन अतलस्पर्शेन वारिपूरेण जलसमूहेन जनिता उत्पादितास्तरंगा लह्यो यस्यां सा. (१०) 'वु
वनवन्धवोदयः.' कोः पृथिव्याः सुत् कुमुत्. पृथिव्याः मध्ये प्रीतिः कृतेत्यर्थः. अवनं रक्षणं विद्यते यस्य
अवनवान् रक्षाकरः धवो भर्ता. नास्ति दया यस्य सः अदयः दयारहितः. कुमुदानां चन्द्रविकाशिकम
वनानां बान्धवो भ्राता चन्द्रस्तस्योदयः. (११) 'कासारसहिता.' अत्र का सारसहिता इति प्रभः प्र
वारमेव. द्वितीयवारं तुत्तरम्. सारसस्य पक्षिणो हिता प्रिया का इति प्रभः. सारसस्य योषित् लक्ष
कासारेण अखातसरोवरेण सहिता सहवर्तमाना. (१२) 'सावधानाः.' सह अवधानेन समाधिना वर्तत
अव्यमचित्ता इत्यर्थः. सौ अधा ना स् इति पदच्छेदः. अस्यार्थः. औकारेण सहवर्तमानः सौ. न धा अधा
हितः एवैविधः ना इति शब्दः. सकारस्य विसर्गः. 'नौ.' इति नौवाची भवेदिति योजना.

कस्मिन्प्रमोदते । अर्थिनः प्राप्य पुण्याहं करिष्यध्वे वसूनि किम् ॥ १३ ॥ को दुःखी सर्वकार्येषु किं भृशार्थस्य वाचकम् । यो यस्माद्विरतो नित्यं ततः किं स करिष्यति ॥ १४ ॥ वारणेन्द्रो भवेत्कीटवप्रीतये भृङ्गसंहतेः । यद्यवश्यं तदास्मै किमकरिष्यमहं धनम् ॥ १५ ॥ काले देशे यथायुक्तं नरः कुर्वन्नुपैति काम् । भुक्तवन्तावलप्स्येतां किमन्नमकरिष्यताम् ॥ १६ ॥ हिमानीस्थगिरौ स्यातां कीदृशौ शशिभास्करो । कः पूज्यः कः प्रमाणेभ्यो न प्रभाकरसंमतः ॥ १७ ॥ के प्रवीणाः कुतो हीनं जीर्णं वासोऽशुमांश्च कः । निराकरिणवो बाह्यं योगाचाराश्च कीदृशाः ॥ १८ ॥ न श्लाघते खलः कस्मै सुसिद्धन्तं किमुच्यते । लादेशानां नवानां च तिङां किं नाम कथ्यताम् ॥ १९ ॥ सततं श्लाघते कस्मै नीचो भुवि किमुत्तमम् । कर्तर्यपि रुचादीनां धातूनां किं पदं भवेत् ॥ २० ॥ किमव्ययतया ख्यातं कस्य लोपो विधीयते । द्रुत शब्दविदो ज्ञात्वा समाहारः क उच्यते ॥ २१ ॥ कौ विख्यातावहेः शत्रू शोकं वदति किं पदम् । कोऽभीष्टोऽतिदरिद्रस्य सेव्यन्ते के च भिक्षुभिः ॥ २२ ॥ किं मुञ्चन्ति पयोवाहाः कीदृशी हरिवल्लभा । पूनायां किं पदं कोऽग्निः कः कृष्णेन हतो रिपुः ॥ २३ ॥ वद वल्लभ सर्वत्र साधुर्भवति कीदृशः । गोविन्देनानसि क्षिप्ते नन्दवेश्मनि काभवत् ॥ २४ ॥ यत्नादन्विष्य का ग्राह्या लेखकैर्मसिमल्लिका । घनान्धकारनिःशङ्कं मोदते केन बन्धकी ॥ २५ ॥ किमनन्ततया ख्यातं पादेन व्यङ्गमाह्वय । जनानां लोचना-

(१३) 'दास्यामहे.' दास्या वेश्यया. महे महोत्सवे. दास्यामहे दानं दास्यामः. (१४) 'प्रयास्यति.' प्रयास आयासोऽस्यास्तीति प्रयासी. अति भृशम्. प्रयास्यति प्रकर्षेण तत्स्थानं विमुच्य गमिष्यति. (१५) 'समदास्यः.' समदं मदसहितं आर्यं मुखं यस्य सः समदास्यः. भ्रमरा हि गजानां मदमाघ्राय दृष्यन्ति. समदास्यः एवं दानं व्यतिरिष्यः. (१६) 'अहास्यताम्.' हासस्य भावो हास्यता. न हास्यता अहास्यता ताम्. युक्तक्रियां कुर्वतो न कश्चिद्वसेदित्यर्थः. ओहाक् त्यागे. क्रियातिपत्तो स्यच्. तदन्नं तावत्क्षयतामित्यर्थः. (१७) 'अभावः.' अभौ नास्ति भा दीर्घिर्योस्तौ कान्तिरहितौ. अः कृष्णः. अभावः प्रमाणशास्त्रे प्रसिद्धः समः पदार्थः. प्रभाकरास्तु अभावरूपं समं पदार्थं प्रमाणत्वेन न मन्यन्ते. (१८) 'विज्ञानवादिनः.' विज्ञा विशेषेण जानन्ति ते चतुराः. नवात् नूतनात्. जीर्णं हि वस्त्रं नवात् हीनमूल्यं स्यादित्यभिप्रायः. इनः सूर्यः. विज्ञानवादिनः विशेषेण ज्ञानस्य तत्त्वार्थज्ञानस्य वादो विद्यते येषु ते विज्ञानवादिन इति पदं तर्कशास्त्रे प्रसिद्धत्वात्. (१९) 'परस्मैपदम्.' आत्मव्यतिरिक्तः परः तस्मै परस्मै अन्यस्मै न स्तौति. पदं पदसंज्ञं सुविद्वन्तं पदम्. परस्मैपदं नवानामपि तिङा तिप् तस्मिन् इत्यादीनां परस्मैपदसंज्ञा. (२०) 'आत्मनेपदम्.' आत्मने स्वस्मै. पदं प्रतिष्ठास्थानम्. आत्मनेपदं त आताम् झ इत्यादीनि नव वचनानि भवन्ति इति भावः. (२१) 'स्वरितः.' स्वर स्वरव्ययं स्वर्गे निपातः. इतः इत्संज्ञकस्य. स्वरितः ह्रस्वादयस्त्रयः स्वराः प्रत्येकमुदात्तानुदात्तस्वरितसंज्ञाः समाहारः स्वरितः इति तात्पर्यार्थः. (२२) 'वीहाराः.' विश्व विश्व वी गरुडमयूरी. हा इति खेदे. राः द्रव्यम्. वीहाराः तीर्थभ्रमयः. (२३) 'कंतासुरः.' कं जलम्. सा एन कृष्णेन सहवर्तमाना लक्ष्मीः. सुः पूजायाम्. रः अग्निः. कंतासुरः एतज्जामा दैत्यः (२४) 'दीनरक्षी-क्षीरनदी.' दीनान्दुःस्थान् भिक्षाचारादीन् रक्षत इत्येवंशीलो दीनरक्षी दीनपालकः. क्षीरं दुग्धं तस्य नदी क्षीरनदी. (२५) 'नालिकेरजा-जारकेलिना.' नालिकेरज्जाता नालिकेरजा. नालिकेरफलं प्रसिद्धं तद्बृक्षसक्तपत्रान्तःशलाकाया लेखनी समीचीना भवेत्. जारेण उपपतिना सह केलिः क्रीडा तथा जारकेलिना.

नन्दं के तन्वन्ति घनात्यये ॥ २६ ॥ प्रायेण नीचलोकस्य कः करोतीह गर्वताम् ।
 वर्णद्वयं दत्त्वा ब्रूहि के वनवासिनः ॥ २७ ॥ सानुजः काननं गत्वा नैकषेयाञ्जन
 मध्ये वर्णत्रयं दत्त्वा रावणः कीदृशो वद ॥ २८ ॥ धत्ते वियोगिनीगण्डस्थलपा
 लानि का । वद वर्णो विधायान्ते सीता दृष्टा भवेत्कया ॥ २९ ॥ विष्णोः का व
 देवी लोकत्रितयपावनी । वर्णावाद्यन्तयोर्दत्त्वा कः शब्दस्तुल्यवाचकः ॥ ३० ॥
 कीदृशो वेत्ति प्रायेण सकलाः कलाः । मध्यवर्णद्वयं त्यक्त्वा ब्रूहि कः स्यात्सुर
 ॥ ३१ ॥ यजमानेन कः स्वर्गहेतुः सम्यग्विधीयते । विहायाद्यन्तयोर्वर्णो गोत्वं कुत्र
 वद ॥ ३२ ॥ नीचेषु यावनी वाणी का कः स्याच्छुभदो जने । शंभोरावरणं किं कं
 न्ते व्याधयो जनम् ॥ ३३ ॥ कास्मिन्स्वपिति कंसारिः का दृत्तिरधमा नृणाम् । किं
 पितरं बालः किं दृष्ट्वा रमते मनः ॥ ३४ ॥ किमिच्छति नरः काश्यां भूपानां के
 हितः । को वन्द्यः सर्वदेवानां दीयतामेकमुत्तरम् ॥ ३५ ॥ भागीरथी कथंभूता क
 प्राह किं प्रियम् । एकमेवोत्तरं देहि शास्त्रलौकिकभाषया ॥ ३६ ॥ बुधः
 ग्वचो ब्रूते को रोगी कश्च नास्तिकः । कीदृक्चन्द्रं नमस्यन्ति किं सूत्रं पाणि
 ॥ ३७ ॥ राज्ञः संबोधनं किं स्यात्सुग्रीवस्य तु का प्रिया । अधनास्तु किमिच्छन्ति
 किं क्रियते वद ॥ ३८ ॥ किमस्ति यमुनानद्यां जारान्किं वक्ति नारिणी । आन्ध्रग
 भाषाभ्यामेकमेवोत्तरं वद ॥ ३९ ॥ का कान्ता कालियारातेः पुनरर्थे किमव्ययम् । किं
 सर्वदेवानां फलेषु किमु सुन्दरम् ॥ ४० ॥ केदारे कीदृशो मार्गः कुत्र शेने जनार्दनः
 चित्तं कुत्र रमते स्वामी किं वक्ति चेटिकाम् ॥ ४१ ॥ कः कुर्याद्भुवनं सर्वं कः समु
 येद्भुमान् । कं प्रतीके भवेन्मुख्यं कः परत्रेति पुण्यताम् ॥ ४२ ॥ घनसमये शिखिषु
 नृत्यं कीदृशु किं घनात्पतति । प्रादृषि कस्य न गमनं मानसगमनाय कीदृशा
 ॥ ४३ ॥ चादय इति यत्र स्यादुत्तरमथ तत्र कीदृशः प्रश्नः । कथय त्वरितं के

(२६) 'स्वन्ताः,' खे आकाशम्. आकाशस्य सर्वत्र वर्तमानत्वादन्तो नास्ति. हे खञ्ज. खञ्जनाः पक्षि
 (२७) 'शबराः,' राः द्रव्यम्. शबराः भिल्लाः. (२८) 'राक्षसोत्तमः,' रामः दाशरथिः. राक्षसोत्त
 साना मध्ये उत्तमः श्रेष्ठः. (२९) 'लवलीलया,' लवली लताविशेषः. लवलीलया लवो नाम पुत्रस्त
 कीडा तथा. (३०) 'समानः,' मा लक्ष्मीः. समानः तुल्यः. (३१) 'नागरिकः,' नागरिकः नग
 चतुरो वा. नाकः स्वर्गः. (३२) 'यागविधिः,' यागः यजनं तस्य विधिः. गविशब्दे गोत्वं वर्तते.
 'अवेलाभोजिनम्,' अवे. लाभः. अजिनम्. अवेलाभोजिनम्. (३४) 'शेषेसेवावापररूपम्,' शेषे. रे
 पररूपम्. (३५) 'मृत्युंजयः,' मृत्युम्. जयः. मृत्युंजयः. (३६) 'मलापहा,' मलापहा. मला पद्
 'अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्,' अर्थवत्. अधातुः. अप्रत्ययः. प्रातिपदिकम्. अर्थवदधातुरप्रत्यय
 दिकम्. (३८) 'देवताराधनम्,' देव. तारा. धनम्. देवताराधनम्. (३९) ? (४०) 'मातुलि
 तु. लिङ्गम्. मातुलिङ्गम्. (४१, ४२) ? (४३) 'समुत्सुकमनसः,' समुत्सु मुदा हर्षेण सहवर्तमानाः स
 कं पानोयम्. अनसः शकटस्य. समुत्सुकं उत्कण्ठायुक्तं मनो येषां ते समुत्सुकमनसः.

काया वाहनोपायाः ॥४४॥ वदतानुत्तमवचनं ध्वनिरुच्चैरुच्यते स कीदृशः । तव सुहृदो गुणनिवहै रिपुनिवहं किं नु कर्तारः ॥ ४५ ॥ विद्यन्त इति समानार्थः शब्दः कोऽचिरयति मुद्रां किम् । कथमपि यदि ते कोपः स्यात्त्वां मुजनः किं करोतु वद ॥ ४६ ॥ को माद्यति मकरन्दैस्तनयं कमसूत जनकराजसुता । कथय कृषीवल सस्यं पक्वं किमचीकरस्त्वमपि ॥ ४७ ॥ एच्छति पुरुषः केऽस्यां समभूवन्वज्जकृत्तपसतयः । बहुभयदेशं जिगमिषुरेकाकी वार्यते स कथम् ॥ ४८ ॥ को नयति जगदशेषं क्षयमथ बिभरां बभूव कं विष्णुः । नीचः कुत्र सगर्वः पाणिनिसूत्रं च कीदृशम् ॥ ४९ ॥ किं स्याद्विशेष्यनिष्ठं का संख्या वदत पूरणी भवति । नीचः केन सगर्वः सूत्रं चन्द्रस्य कीदृशम् ॥ ५० ॥ सुकपरिविन्दः शब्दः सुब्रह्मण्यस्य वाचकः केन । स्तनभरनमिता नारी केनोपायेन रञ्जयेत्कान्तम् ॥ ५१ ॥ कीदृग्गृहं याम्यगृहं गतस्य कास्त्राणमम्भस्तरणे जनानाम् । भूषा कथं कण्ठ न ते नु पृष्टे मुक्ताकलापैरिति चोत्तरं किम् ॥ ५२ ॥ कीदृग्वनं स्यान्न भयाय पृष्टे यदुत्तरं तस्य च कीदृशस्य । वाच्यं भवेदीक्षणजातमम्बु कं चाधिशेते गवि कोऽर्चनीयः ॥ ५३ ॥ दधौ हरिः कं शुचि कीदृग्भ्रं एच्छत्यकः किं कुरुते सशोकः । श्लोकं विधायापि किमित्युदारः कविर्न तोषं समुपैति भूयः ॥ ५४ ॥ लक्ष्मीधरः एच्छति कीदृशः स्यान्नृपः सपत्नैरपि दुर्निवारः । अकारि किं ब्रूहि नरेण सम्यक्पितृत्वमारोपयितुं स्वकीयम् ॥ ५५ ॥ कीदृशं

(४४) 'केनिपाताः.' अत्र के निपाता इति प्रश्नः प्रथमवारमेव. द्वितीयवारं तूत्तरम्. निपाताः के भवन्तीति प्रश्नः. चादयो निपातसंज्ञाः के पानीये निपतन्ति ते केनिपाताः. (४५) 'अवमंतारः.' अवमं नीचार्थवाचकम्. तारः अत्युच्चैर्ध्वनिः. अवमन्तारः अस्मन्मित्राणि रिपूनामपमानं करिष्यन्ति इत्यर्थः. (४६) 'संत्यजतु.' सन्ति विद्यन्ते. अजतु अलाक्षम्. लाक्षाव्यतिरिक्तमन्यत्किंचिदपि मुद्रिकामणिं स्थापयितुं न च शक्नोति इति भावः. संत्यजतु स मां संत्यज्य दूरेण गच्छतु. (४७) 'अलीलवम्.' अली भ्रमरः. लवं लवनामानं पुत्रम्. अहं अली-लवं छेदनमकरवम्. (४८) 'मानवनगाः.' हे मानव. नगाः पर्वताः. इन्द्रेण हि पर्वतानां पक्षच्छेदः कृत इति पौराणिकी कथा, मानवन गाः हे अनवन न विद्यते अवनं रक्षणं यस्य सः अनवनः तत्संबोधनं हे अरक्षक त्वं मा गाः गमनं मा कुर्याः. (४९) 'यमोगन्धने.' यमः कृतान्तः. अगं गोवर्धनम्. धने. यमो गन्धने पाणिनी-यव्याकरणमध्ये इदं सूत्रमस्ति. (५०) 'विशेषणमेकार्थेन.' विशेषणम्. एका. शून्यानां संख्यापूरकं एक-मेव भवति. एकादि अङ्को लिख्यते तदा बिन्दूनां साफल्यं स्यादन्वया शून्यमेव. अर्थेन द्रव्येण. विशेषण-मेकार्थेन इदं चन्द्रव्याकरणसूत्रमस्ति. (५१) 'उपरिविहरणेन.' आद्ये सुकपरिविन्दशब्दे उ प रि वि इत्येतेषां वर्णानां हरणेन निष्कासनेन स्कन्दः इति शब्दः सुब्रह्मण्यस्य षडाननस्य वाचको भवति. द्वितीये उपरि विहरणेन इत्यस्य विपरीतरतेनेत्यर्थः. (५२) 'हाराविनावः.' हारावि. हा इति खेदे. हा इति रावः शब्दो विद्यते यस्मिंस्तत्. नावः नौकाः. हे हाराः वो एषमान्विना. (५३) 'अहिंस्त्रमहिमः' अहिं-स्त्रम् न सन्ति हिंसा घातुका जीवविशेषा यस्मिंस्तत्. अहिमः न विद्यते हिम् अहिम् तस्य अहिमः सतः कोऽर्थः. यदा अहिंस्त्रशब्दात् हिम् दूरीक्रियते तदा असं इति तिष्ठेत्. असं नेत्रजलं अभुपातः. आहिं शेषना-गम्. अः कृष्णः पूज्यः सन् अधिशेते. (५४) 'अगमकमकरोदिति.' अगं गोवर्धनम्. अकं न विद्यते कं जलं यत्र तत्. हे अक न विद्यते कं सुखं यस्य सः हे दुःस्विन्. रोदिति रोदनं करोति. अगमकमकरोदिति एवं श्लोकं अगम्यं अकरोत् इति विचारयन् तुष्टो न भवति. (५५) 'समजनितनयः.' हे सम मा लक्ष्मीस्तया

वद मरुस्थलं मतं द्वारि कुत्र सति भूषणं भवेत् । ब्रूहि कान्त सुभटः सकार्मुकः कीदृशो
भवति कुत्र विद्विषाम् ॥ ५६ ॥ का प्रियेण रहिता वराङ्गना धाम्नि केन तनयेन नन्दि
ता । कीदृशेन पुरुषेण पक्षिणां बन्धनं समभिलष्यते सदा ॥ ५७ ॥ कीदृशं हृदयहार्ता
कूजितं कः सखा यशसि भूपतेर्मतः । कस्तवास्ति विपिने भयाकुलः कीदृशश्च न भवेन्नि
शाकरः ॥ ५८ ॥ कीदृशी निरयभूरनेकधाऽसेव्यते परमपापकर्मभिः । प्रेतराक्षसपिशाच
सेविता कीदृशी च पितृकाननस्थली ॥ ५९ ॥ केसरद्रुमतलेषु संस्थितः कीदृशो भर्वा
मत्तकुञ्जरः । तत्त्वतः शिवमपेक्ष्य लक्षणैरर्जुनः समिति कीदृशो भवेत् ॥ ६० ॥ निर्जित
सकलारातिः पृच्छति को नैको मृत्योर्भयमृच्छति । मेघात्ययकृतरुचिराशायाः किं तिमिरक्ष
यकारि निशायाः ॥ ६१ ॥ विहगपतिः कं हतवानहितं कीदृग्भवति पुरं जनमहितम् । विं
कठिनं विदिनं वद धीमन्यादः पतिरपि कीदृग्भयकृत् ॥ ६२ ॥ अनुकूलविधायिदैवतं
विजयी स्यान्ननु कीदृशो नृपः । विरहिण्यपि जानकी वने निवसन्ती मुदमादधौ कुत
॥ ६३ ॥ कुमुदं पतदेत्य नाकतो वद कस्मै स्पृहयन्ति भोगिनः । अधिगम्य रतं वराङ्गन
क नु यत्नं कुरुते सुशिक्षिता ॥ ६४ ॥ कवयो वद कुत्र कीदृशाः कठिनं किं विदिः
समन्ततः । अधुना तव वैरिगोपितां हृदि तापः प्रबलो विहाय काः ॥ ६५ ॥ वसति
कुत्र सरोरुहसंततिर्दिनकृतो ननु के तिमिरच्छिदः । पवनभक्षसपत्नरणोत्सुकं पुरुषमाह्व
को जगति प्रियः ॥ ६६ ॥ न भवति मलयस्य कीदृशी भूः क इह कुचं न विभर्ति वं

राहवतेमान हे लक्ष्मीधर. जनितनयः कृतो नयो न्यायो येन सः समजनि तनयः तनयः पुत्रः समर्जा
उत्पादितः. (५६) 'अवारितोरणे' अवारि न विद्यते वारि जलं यस्मिंस्तत्. तोरणे बहिर्द्वारे सति. अवारित
रणे रणे संग्रामे अवारितः न वारयितुं शक्यते सः. (५७) 'शकुन्तलाभरतेन.' शकुन्तला नाम्नी ऋषेः पुं
भरतनाम्ना पुत्रेण, नन्दिता इत्यर्थः. शकुन्तानां पक्षिणां लाभो द्रव्योपार्जनं तत्र रत आसक्तस्तेन. व्य
धेनेत्यर्थः. (५८) 'कलंकावरहितः.' कलं मधुरः शब्दः. कविः काव्यादिकृत्. अहितः शत्रुः. कलङ्के
मृगकृपाभक्षानेन विरहितः. न स्यात् इति भावार्थः. (५९) 'नरकपालरचिता.' नरकाणां पालाः ना
रकजीवरक्षका यमास्तै रचिता उपरुक्ता. नराणां कपालानि कर्षणाणि तैः कृत्वा रचिता. श्मशानभूमिः
मनुष्याणां सुष्ठुः सहिता भवति. (६०) 'दानवकुलभ्रमरहितः.' दानेन मदेन वकुलानां वृक्षाण
भ्रमरेभ्यः सकाशात् हितः हितकृदित्यर्थः. दानवानां दैत्यानां कुले यो भ्रमो दानवा अमी युध्वन्तीति मि
थ्याज्ञानं तेन रहितः. (६१) 'विधुतारातेजः.' हे विधुताराते विधुताः कम्पिताः अरातयः शत्रवो ये
सः तत्संभोधनम्. अजः ब्रह्मा. विधुश्चन्द्रः तारा नक्षत्राणि तासां तेजः प्रकाशः. (६२) 'अहिमक
रमयः.' अहि सर्पम्. अकरं नास्ति करो राजदण्डो यस्मिंस्तत्. अयः लोहम्. अहयः सर्पाः मकरा
मत्स्यविशेषास्तन्मयः. (६३) 'कुशलवर्धितः.' कुशलैः शुभसूचकशकुनैर्वर्धितो वर्धापितः. कुशश्च लवश्च
कुशलवौ नामानौ पुत्रौ तयोर्कृद्भिः संपत्तस्मात्. (६४) 'सुरतरवे.' सुरतरवे कल्पवृक्षाय वाञ्छन्ति. सु
रतस्य संभोगस्य रवः शब्दस्तस्मिन्. (६५) 'गिरिसारमुत्ताः.' गिरि वाण्यां सारं प्रधानं स्फुटोच्चारवन्मुह
वदनं येषां ते. गिरिसारं लोहम्. उताः स्थालाः. (६६) 'केकिरणोत्कराः.' के पानीये. किरणानां उ
त्कराः समूहाः. हे केकिरणोत्क केका विद्यते येषां ते केकिनः तेषां मयूराणां रणे शब्दे उत्क उत्सुकः तत्सं
भोधनम्. राः द्रव्यम्.

गता श्रीः । भवदरिनिवहेषु कास्ति नित्यं बलमथनेन विपद्वचपायि केषाम् ॥ ६७ ॥
 समयमिह वदन्ति कं निशीथं शमयति कान्वद वारिवाहृन्दम् । वितरति जगतां मनःसु
 कीदृब्धुदमतिमात्रमयं महातडागः ॥ ६८ ॥ किमकरवमहं हरिर्महीध्रं स्वभुजबलेन गवां
 हितं विधित्सुः । प्रियतमवदनेन पीयते कः परिणतबिम्बफलोपमः प्रियायाः ॥ ६९ ॥
 परिहरति भयात्तवाहितः किं कमथ कदापि न विन्दतीह भीतः । कथय किमकरोरिमां
 धरित्रीं नृपतिगुणैर्नृपते स्वयं त्वमेकः ॥ ७० ॥ पृच्छति शिरसिरुहो मधुमथनं मधुमथनस्तं
 शिरसिरुहं च । कः खलु चपलतया भुवि विदितः का ननु यानतया गवि गदिताः ॥ ७१ ॥
 कीदृक्तोयं दुस्तरं स्यात्तितीर्थोः का पूज्यास्मिन्खड्गमामन्त्रयस्व । दृष्ट्वा धूमं दूरतो मान-
 विज्ञाः किं कर्तास्मि प्रातरेवाश्रयाशम् ॥ ७२ ॥ कीदृक्प्रातर्दीपवर्तैः शिखा स्यादुष्टः
 पृच्छत्याभजन्ते मृगाः किम् । देवामात्ये किं गते प्रायशोऽस्मिन्नलोकः कुर्यान्नो विवाहं वि-
 विक्तः ॥ ७३ ॥ कीदृक्सेना भवति रणे दुर्वारा वीरः कस्मै स्पृहयति लक्ष्मीमिच्छन् ।
 का संजुद्धिर्भवति भुवः संग्रामे किं कुर्वीध्वं सुभटजना भ्रातृव्यान् ॥ ७४ ॥ कंसारातेर्वद
 गमनं केन स्यात्कस्मिन्दृष्टिं लभते स्वल्पेच्छुः । कं सर्वेषां शुभकरमूचुर्वीराः किं कुर्या-
 स्त्वं सुजन सशोकं लोकम् ॥ ७५ ॥ कीदृक्षो सकलजनो भवेत्सुराज्ञः क कालो विदित
 इहान्धकारहेतुः । कः प्रेयान्कुमुदवनस्य को निहन्ति भ्रातृव्यं वद शिरसा जितरत्वया
 कः ॥ ७६ ॥ संग्रामे स्फुरदसिना हतास्त्वया के दुःखं के वत निरये नरस्य कुर्युः । क-
 स्मिन्नुद्ववति कदापि नैव लोम ज्ञाताः के जगति महालघुत्वभाजः ॥ ७७ ॥ कीदृक्षं
 समिति बलं निहन्ति शत्रुं विष्णोः का मनसि मुदं सदा तनोति । तुच्छं सच्छरधिसुखं

(६७) 'विपन्नगानाम्,' विगताः पन्नगाः सर्पा यस्याः सा विपन्नगा न किंतु पन्नगसहितैव, ना पुमान् अं
 कृष्णम्, विपत्संपन्नभावः दरिद्रता, नगानां पर्वतानाम्, (६८) 'अरविदवान्,' अरविं नास्ति रविः सूर्यो
 यस्मिन्सः अरविस्तत्, दवान्दावानलान्, अरविन्दवान् अरविन्दानि कमलानि विद्यन्ते यस्मिन्सः, (६९)
 'अधरः,' हे कृष्ण त्वं गोवर्धनपर्वतं अधरः हस्ते धृतवान्, अधरः ओष्ठः, (७०) 'समरंजयम्,' समरं सं-
 ग्रामम्, जयं जयवादम्, अहं समरंजयं रागिणीं पृथ्वीमकरवम्, (७१) 'केशवनौकाः,' हे केश, वनौकाः
 वने ओको गृहं यस्यासौ वानरः, हे केशव, नौकाः नावः, (७२) 'अनुमातासे,' अनु न विद्यते नौः यत्र
 तत् नौकारहितमित्यर्थः, माता जनित्री, हे असे खड्ग, अनुमातासे त्वं अनुमानं करिष्यसि, (७३) 'विभा-
 करभवनम्,' विभा विगता भा कान्तित्यस्याः सा, हे करभ उष्ट्र, वनम्, विभाकरभवनं विभाकरस्य सूर्यस्य
 भवनं गृहं तत्, सिंहाराशिं गते जीवे लोकाः विवाहादिशुभकार्याणि न कुर्वन्ति, सिंहस्याधिपतिः सूर्यः, (७४)
 'पराजयेमहि,' परा उत्कृष्टा, उत्कृष्टा एव सेना जयं प्राप्नुयादित्यर्थः, आजये संग्रामाय, हे महि हे पृथिव, वयं
 पराजयेमहि जयेम, (७५) 'विनोदयेयम्,' विना गरुडेन, उदये सति परस्योन्नतौ सत्याम्, अयं भाग्यम्,
 अहं तं विनोदयेयं विनोदेन युक्तं कुर्यामित्यर्थः, (७६) 'विधुरविरहितः,' विधुरेण कष्टेन विरहितः सुखी-
 त्यर्थः, विधुश्च रविश्च विधुरवी चन्द्रादित्यौ ताभ्यां रहितः, विधुश्चन्द्रः अविः ऊर्णायुः, अहितः शत्रुः, (७७)
 'नरकरेणवः,' नराश्च करेणवश्च मनुष्यहस्तिनः, नरकस्य रेणवो धूल्यः अग्निरूपाः घालुका इत्यर्थः, नरकरे
 पुरुषाणां हस्ततले, अणवः परमाणवः.

निगद्यते किं पक्षत्वैः सममपमान एव केषु ॥ ७८ ॥ कामरिरहितामिच्छति भूपः कामु
 ङ्करयति शूकररूपः । केनाकारि हि मन्मथजननं केन विभाति च तरुणीवदनम् ॥ ७९
 हिमांशुखण्डं कुटिलोज्ज्वलप्रभं भवेद्ब्राह्मणवरस्य कीदृशम् । विहाय वर्णं पदमध्यसंस्थि-
 न किं करोत्येव जिनः करोति किम् ॥ ८० ॥ वसन्तमासाद्य वनेषु कीदृशाः पिके-
 राजन्ति रसालभूरुहाः । निरस्य वर्णद्वयमत्र मध्यमं तव द्विषां कान्ततमा तिथिश्च व
 ॥ ८१ ॥ उरःस्थलं कोऽत्र विना पयोधरं विभर्ति संबोधय मारुताशनम् । वदन्ति
 पत्तनसंभवं जनाः फलं च किं गोपवधूकुचोपमम् ॥ ८२ ॥ वसन्तमासाद्य वनेषु राज-
 विकासि किं वल्लभ पुष्पमुच्यताम् । विहंगमं कं च परिस्फुटाक्षरं वदन्ति कं पङ्कजसंभ-
 विदुः ॥ ८३ ॥ समुद्यते कुत्र न याति पांसुला समुद्यते कुत्र अयं भवेज्जलात् । समुद्यं
 कुत्र तवापयात्यरिः प्रहीणसंबोधनवाचि किं पदम् ॥ ८४ ॥ तपस्विनोऽत्यन्तमहामुख-
 शया वनेषु कस्मै स्पृहयन्ति सत्तमाः । इहापि वर्णद्वितयं निरस्य भोः सदा स्थितं कु-
 च सत्त्वमुच्यताम् ॥ ८५ ॥ पदमनन्तरवाचि किमिष्यते कपिपतिर्विजयी ननु कीदृशः
 परगुणं गदितुं गतमत्सराः कुरुत किं सततं भुवि सज्जनाः ॥ ८६ ॥ वदति राममुप-
 जघन्यजो वसति कुत्र सदा लसमानसः । अपि च शक्रमुतेन तिरस्कृतो रविसुतः किम-
 विदधे त्वया ॥ ८७ ॥ मेघात्यये भवति कः समदः सुभगं च किं कमधरन्मुराजित् । क-
 तैलमिश्रितगुहो नियतं विनिहन्ति कं त्रिगुणसप्तदिनैः ॥ ८८ ॥ वर्षासु का भवति निर्म-
 कीदृगब्जं शेषं विभर्ति वसुधासहितं क एकः । आमन्त्रयस्व धरणीधरराजपुत्रीं व-
 भूतिभस्मनिचिताङ्गजनाश्रयः स्यात् ॥ ८९ ॥ कौ शंकरस्य वलयावपयोधरः कः कीदृक्पर-
 नियतं वशमेति भूपः । संबोधयोरगपतिं विजयी च कीदृग्दुर्योधनो नहि भवेद्ब्रह्म कीदृशः
 ॥ ९० ॥ कामुज्जहार हरिरम्बुधिमध्यमग्रां कीदृक्श्रुतं भवति निर्मलमानसानाम् । आमन्त्र-

(७८) 'अभिमानिषु.' अभि नास्ति भीर्भयं यस्य तत्. मा लक्ष्मीः. अनिषु न विद्यन्ते इषवो बाणा यस्मि-
 स्तत्. अभिमानिषु गर्ध्ववत्सु. (७९) 'कुङ्कुमेन.' कुं पृथ्वीम्. कुं धराम्. एन कृष्णेन. कुङ्कुमेन. (८०)
 'दंष्ट्राभम्.' दंष्ट्रा दाढा तद्वत् आभा शोभा यस्य तत्. द्वितीयायामुदयं प्राप्तश्चन्द्रो वक्रोज्ज्वलशुणन सूकरदंष्ट्र-
 सहोपमायते. दम्भं कपटं जितः न करोति. भन्दं कल्याणं जिनः करोति. (७९) 'कान्तगिरा.' कान्तगि-
 रान्ता मनोहरा गीर्वाणी यस्यासौ कान्तगीर्स्तेन. कारा बन्दिगृहम्. राका पूर्णमासी. (८२) 'नागरंगम्.'
 पुमान्. हे नाग हे सर्प. नागरः नगरे भवस्तम्. नागरङ्गं नारङ्गीफलम्. (८३) 'किंशुकम्.' किंशुकं पलाश-
 शकं कोरम्. कं ब्रह्माणम्. (८४) 'हिमकरे.' हिमकरे चन्द्रे उद्गते सति. मकरे मत्स्ये उत्पन्ने सति. इ-
 हस्ते सायुधे उध्वीकृते सति. रे रे दास इति घामन्त्रणे. (८५) 'तपसे.' तपोगुणाय. से सकारभावः सक्-
 वर्तते. (८६) 'अनुसरामः.' अनु पश्चाद्वाचि. रामेण सहवर्तमानः सरामः अनुसरामः वयं परगुणं प्रति अ-
 सरणं कुर्मः. (८७) 'अनुजगृहे.' हे अनुज भ्रातः. गृहे मया अनुजगृहे अनुगृहीतः. (८८) 'श्वास-
 मठः.' कालिका श्यामता. अपगता अलयो भ्रमरा यस्मात्तदपालि भ्रमररहितम्. कमठः कच्छपः. हे का-
 हे पार्वति. कापालिको योगी तस्य मठः. (९०) 'अहीनाश्वनयः.' अही सर्पौ. ना पुमान्. श्वतनयः क्षतः ।

यस्व वनमग्निशिखावलीढं तच्चापि को दहति के मदयन्ति भृङ्गान् ॥ ९१ ॥ मेघात्यये भवति किं सुभगावगाहं का वा विडम्बयति वारणमल्लवेश्याः । दुर्वारवीर्यविभवस्य भवे-
द्रणे कः काः स्मेरवक्रसुभगास्तरणिप्रभाभिः ॥ ९२ ॥ कल्याणवाक्त्वमिव किं पदमत्र कान्तं सद्रूपतेस्त्वमिव कः परितोषकारी । कः सर्वदा वृषगतिस्त्वमिवातिमात्रं भूत्या-
श्रितः कथय पालितसर्वभूतः ॥ ९३ ॥ सूर्यस्य का तिमिरकुञ्जरवृन्दसिंही सत्यस्य का सुकृतवारिधिचन्द्रलेखा । पार्थश्च कीदृगरिदावहुताशनोऽभूत्का मालतीकुसुमदाम हरस्य
मूर्ध्नि ॥ ९४ ॥ मेघात्यये भवति का सुभगावगाहा वृत्तं वसन्ततिलका कियदक्षराणाम् । भो भोः कदर्यपुरुषा विषुवद्दिने च वित्तं च वः सुबहु तत्क्रियतां किमेतत् ॥ ९५ ॥ प्राप्ते वसन्तसमये वद किं तरूणां किं क्षीयते विरहिणामुरगः किमेति । किं कुर्वते मधुलिहो मधुपानमत्ताः कीदृग्वनं मृगगणास्त्वारितं त्यजन्ति ॥ ९६ ॥ दुर्वारवीर्यं सरुषि त्वयि का प्रसुप्ता श्यामा सपत्नहृदये सुपयोधरा च । तुष्टे पुनः प्रणतशत्रुसरोजसूर्ये सैवाद्यवर्णरहिता वद नाम का स्यात् ॥ ९७ ॥ उरसि मुरभिदः का गाढमालिङ्गितास्ते सरसिजमकरन्दामो-
दिता नन्दने का । गिरिसमलघुवर्णैरण्णवाख्यातिसंख्यैर्गुरुभिरपि कृता का छन्दसां वृत्ति-
रस्ति ॥ ९८ ॥ समरशिरसि सैन्यं कीदृशं दुर्निवारं विगतघननिशीथे कीदृशे व्योम्नि शोभा । कमपि विधिवशेन प्राप्य योग्याभिमानं जगदखिलमनिन्द्यं दुर्जनः किं करोति ॥ ९९ ॥ भवति गमनयोग्या कीदृशी भू रथानां किमतिमधुरमम्लं भोजनान्ते प्रदेयम् । प्रियतम वद नीचामन्त्रणे किं पदं स्यात्कुमतिकृतविवादाश्चक्रिरे किं समर्थैः ॥ १०० ॥ भवति

ण्डितो नयो न्यायो येन सः. अन्वयायवान्. हे अहीन सर्पाणां स्वामिन् अक्षतनयः न क्षतो नयो न्यायो येन सः अखण्डन्यायवान्. हीने अक्षिणी यस्यासौ हीनाक्षोऽन्धस्तस्य तनयः पुत्रः. न हीनश्चातनयो अहीनाक्षत-
नयः. धृतराष्ट्रो हि हीनाक्षोऽन्ध इति पौराणिकाः. तत्पुत्रो दुर्योधनोऽहीनाक्षतनयो न भवति किंतु अन्धपुत्र इत्यर्थः. (९१) 'कुन्दमकरन्दबिन्दवः.' कुं पुष्पोम् दमकरं शमदमउपशमक्षमायुक्तं भवति इत्यर्थः. हे दविन् दवो विद्यते यस्मिन्तत् दवी तत्संबोधनम्. दवः वनाग्निः. कुन्दमकरन्दबिन्दवः कुन्दानां पुष्पविशेषाणां मक-
रन्दः पुष्परसो गन्धस्तस्य बिन्दवः कणाः. (९२) 'सरोजराजयः.' सरस्तङ्गाम्. जरा वयोहानिः. जयः. सरोजराजयः कमलश्रेणयः. (९३) 'शंकरः.' शं सुखम्. करो राजभागः. शं करो महादेवः. (९४) 'भागो-
रथी.' भा कान्तिः. गीः वाणी. रथी रथो विद्यते यस्य सः. भागीरथी गङ्गा. (९५) 'नदीयताम्.' नदी. इयतां एतावदक्षराणाम्. न दीयताम्. (९६) 'दवविकलम्.' दलम्. बलम्. बिलम्. कलं अत्यक्तमधुरम्. दवविकलं दावाग्निना व्याकुलम्. (९७) 'शस्त्री.' आद्यवर्णरहिता 'स्त्री.' हे दुर्वारवीर्ये त्वयि सरुषि सति सपत्नहृदये का प्रसुप्ता-शस्त्री. प्रणतशत्रुसरोजसूर्यं त्वयि तुष्टे सति सपत्नहृदये प्रसुप्ता सैवाद्यवर्णरहिता का-स्त्री. (९८) 'मालिनी.' मा लक्ष्मीः. अलिनी भ्रमरी. मालिनी नाम छन्दोवृत्तम्. (९९) 'अभि-
भवति.' अभि नास्ति भीर्यस्य तत् भयरहितम्. भवति भानि नक्षत्राणि विद्यन्ते यस्मिन्तत् भवत् तस्मिन्-
जक्षत्रयुक्ते. अभिभवति पराभवति. नीचो वृद्धिं गतो दुःखदायक एव भवेदिति भावः. (१००) 'समाद-

१. श्यामवर्णो लोहमयत्वात्; (पक्षे) षोडशवार्षिकी. २. सुष्ठु पयः जलं धरतीति सुपयोधरा. लोहनिमित्ते शस्त्रे पानीयं दीयते इति प्रसिद्धिः; (पक्षे) सुस्तनी. ३. विष्णोः.

जयिनी काजौ सेनाद्वयाधरभूषणं वहति किमहिः पुष्पं कीदृकुसुम्भसमुद्भवम् । महति समरे
 वैरी वीर त्वया वद किं कृतः कमलमुकुले भृङ्गः कीदृक्पिबन्मधु राजते ॥१०१॥ आह्वानं किं
 भवति हि तरोः कस्यचित्प्रभविज्ञाः प्रायः कार्यं किमपि न कलौ कुर्वते के परेषाम् । पूर्णं
 चन्द्रं वहति ननु का पृच्छति म्लानचक्षुः केनोदन्या जनितमसमं कष्टमाप्नोति लोकः
 ॥ १०२ ॥ का संबुद्धिः सुभट भवतो ब्रूहि पृच्छामि सम्यक्प्रातः कीदृग्भवति विपिनं
 संप्रवृद्धैर्विहंगैः । लोकः कस्मिन्प्रथयति मुदं का त्वदीया च जैत्री प्रायो लोके स्थितमिह
 सुखं जन्तुना कीदृशेन ॥ १०३ ॥ गतच्छेद्यायासा विमलमनसः कुत्र मुनयस्तपस्यन्ति
 स्वस्थाः सुरिपुरिपोः का च दयिता । कैविप्रेयः किं स्यान्नवलव्युत्तरैरष्टगुरुभिर्बुधा वृत्तं वर्णैः
 स्फुटघटिनबन्धं कथयत ॥ १०४ ॥ विभर्ति वदनेन किं क इह सत्त्वपीडाकरं कुलं भवति
 कीदृशं गलितयौवनं योषिताम् । बभार हरिरम्बुधेरुपरि कां च केन स्तुते हतः कथय क-
 स्यया नगपतेर्भयं कीदृशात् ॥ १०५ ॥ हरिर्वहति कां तवास्त्यरिषु का गता कं च का
 कमर्चयति रोगवान्धनवती पुरी कीदृशी । हरिः कमधरद्वलिप्रभृतयो धरां किं व्यधुः कया
 सदासि कस्त्वया बुध जितोऽम्बुधिः कीदृशः ॥ १०६ ॥ पवित्रमतितृप्तिकृत्किमिह किं भटा-
 मन्त्रणं ब्रवीति धरणीधरश्च किमजीर्णसंबोधनम् । हरिर्वदति को जितो मदनवैरिणा संयुगे
 करोति ननु कः शिखण्डिकुलताण्डवाडम्बरम् ॥ १०७ ॥ को मोहाय दुरीश्वरस्य विदितः

धरे, समा अविषमा, दधि क्षीरजम्, रे इति नीचसंबोधनं दीयते, समादधरे समानत्वेन स्थापिताः.
 (१०१) 'परागरंजितः,' परा उत्कृष्टा, हे राग आरक्तत्व, गरं गरलम्, रञ्जि रञ्जतीत्येवंशीलं तत्, जितः,
 परागरंजित, परागेण कंसरेण रञ्जितः प्राणितमनाः, (१०२) 'नीरापकारेण,' हे नीप वृक्षविशेष, परे अन्ये,
 आत्मनः कार्याणि सर्वं कुर्वन्ति परकार्यकृत् विरलः, राका पूर्णमा, हे काण एकाक्ष, नीरापकारेण नीरस्य,
 जलस्य अपकारो अभावस्तेन, नीरं विना तृषा कष्टं ददाति, (१०३) 'वीहारसेविना,' हे वीर, रवि रवः
 शब्दो विद्यते यस्मिन् तत् शब्दयुक्तम्, हासे हास्ये, सेना सैन्यम्, वीहारसेविना वीहार उपवनादिषु खेलनं
 संयते इत्येवमालस्तेन, (१०४) 'शिखरिणी,' शिखराणि विद्यन्ते यस्मिन्नसौ शिखरी पर्वतः तस्मिन् शिख-
 रणि, ई लक्ष्मीः, शिखरिणी छन्दः, (१०५) 'विषमपाद निकुञ्जगताहितः,' विषं गरलम्, अपात् सर्पः,
 अनि नास्ति इः कामो यस्मिन् तत् कंदर्परहितम्, कुं पृथ्वीम् जगता संसारेण, अहितः शत्रुः, विषमपाद-
 निकुञ्जगताहितः, विषमाणा दुर्गभाणां पादानां प्रत्यन्तपर्वतानां निकुञ्जेषु गहनस्थानेषु गता अहयः सर्पा य-
 स्मिन्सः विषमपादानिकुञ्जगताहितस्तस्मात्, यत्र पर्वते शिलाया अधस्तात्सर्पा निर्गच्छन्ति ततः पर्वताद्विभीयते,
 (१०६) 'कुम्भीरमीनमकरागमदुर्गवारिः,' कुं पृथ्वीम्, भीः भयम्, ईः लक्ष्मीः, अं विष्णुम्, इनं सूर्यम्,
 अकरा नास्ति करो राजदण्डो यस्यां सा, अंगं गोवर्धनपर्वतम्, अदुः ददति रम, गवा वाण्या वादेन कृत्वा,
 अरिः प्रतिवार्दी, कुम्भीरमीनमकरागमदुर्गवारिः कुम्भीरा नकाश्च मीना मत्स्याश्च मकराश्च तेषां आगमौ आग-
 मनगमने ताभ्यां कृत्वा दुर्गं दुस्तरं वारि जलं यस्यासौ ईदृशः समुद्रो भवति, (१०७) 'पयोधरसमयः,'
 पयो जलम्, हे योध, हे धर पर्वत, हे रस अजीर्ण, पर्वतं प्रति अजीर्णसंबोधनम्, हे सम मा लक्ष्मीस्तस्या
 सहवर्तमान हरे, मयः मयो नामा कश्चिद्वैत्यविशेषो हरेण हत इति भावार्थः, पयोधरसमयः पयोधरस्य मेघस्य
 समयः कालः, मेघमगे हि मयूर विशेषेण नृत्यन्तीत्यर्थः.

संबोधनीयो गुरुः को धात्र्यां विरलः कलौ नवघनः किं वन्न कीदृग्द्विजः । किं लेखावचनं भवेदतिशयं दुःखाय कीदृक्कवलः को विघ्नाधिपतिर्मनोभवसमो मूर्त्यो पुमान्कीदृशः ॥ १०८ ॥ कामिन्याः स्तनभारमन्थरगतेर्लीलाचलच्चक्षुषः कंदर्पेकविलासित्यवसतेः कीदृक्पुमान्वल्लभः । हेलारुष्टकृपाणपाटितगजानीकात्कुतस्तेऽरयः श्वासायासविशृङ्खलकण्ठकुहरा निर्यान्ति जीवा-
र्थिनः ॥ १०९ ॥ दैत्यारातिरसौ वराहवपुषा भामुज्जहाराम्बुधेः का रूपं विनिहन्ति को मधुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः । स्वच्छन्दं नवसल्लकीकवलनैः पम्पासरोमज्जनैः के विन्ध्याद्विवने वसन्त्यभिमतक्रीडाभिरामस्थिताः ॥ ११० ॥ का चक्रे हरिणा धने कृपणधीः कीदृग्भुजंगे-
ऽस्ति किं कीदृक्कुम्भसमुद्भवस्य जठरं कीदृग्ययासुर्वधूः । श्लोकः कीदृग्भीप्सितः सुकृतिनां कीदृङ्गभो निर्मलं क्षोणीमाह्वय सर्वगं किमुदितं रात्रौ सरः कीदृशम् ॥ १११ ॥ मुण्डः
पृच्छति किं मुरारिशयनं का हन्ति रूपं नृणां कीदृग्वीरजनश्च कोऽतिगहनः संबोधयाव-
ञ्चितम् । का धात्री जगतो बृहस्पतिवधूः कीदृक्कविः क्रादतः कोऽर्थः किं भवता कृतं रिपु-
कुलं कीदृक्सरो वासरे ॥ ११२ ॥ कस्मै यच्छति सज्जनो बहुधनं सृष्टं जगत्केन वा शंभो-
र्भाति च को गले युवतिभिर्वेण्यां च का धार्यते । गौरीशः कमताडयच्चरणतः का रक्षिता

(१०८) 'राजोवसन्निभवदनः'. राः द्रव्यम्. हे जीव हे गुरो. सन् सज्जनः. इभवत् हस्तिवत्. न विद्यते अः कृष्णोऽस्मिन्निति अनः. ब्राह्मणो हि कृष्णरहितः कदाचिन्न स्यादित्यर्थः. राजो पङ्क्तिः. वसन् निवासं कुर्वन्. इभवदनः इभवत् हस्तितुल्यं वदनं मुखं यस्यासौ. गणेश इत्यर्थः. राजीवेन कमलेन सन्निभं सदृशं वदनं मुखं यस्यासौ राजीवसन्निभवदनः. (१०९) 'समरतः'. समं तुल्यं रते भोगक्रिया यस्य सः. संग्रामात्. (११०) 'कुंजराः'. कुं पृथ्वीम्. जरा वृद्धत्वम्. अः कृष्णः. कुजरा हस्तिनः. (१११) 'कुमुद-
वनपरागरजिताम्भो विहितगमागमकोकमुग्धरेखम्'. कुमुद् पृथ्व्या हर्षोऽकारि. पृथ्वो उद्भूता इत्यर्थः. अव-
नपरा अवन् रक्षणं धनस्य गोपनं तत्र परा सावधाना. गरं विषम्. जितानि पीतानि अम्भासि जलानि येन तज्जिताम्भः. विहितगमा विहितः कृतो गमो गमनं यथा सा. गमकः. अर्थाभिप्रायेण गम्यते प्राप्यते सः गमकः. अकमुक् कं पानीयं मुञ्चन्ति ते कमुचो मेघाः न विद्यन्ते कमुचो यस्मिन् तत् अकमुक्. मेघै रहितमित्यर्थः. हे धरे हे पृथिव. खं आकाशम्. कुमुदवनपरागरजिताम्भो विहितगमागमकोकमुग्धरेखं कुमु-
दानां चन्द्रविकासिकमलानां वनानि तेषां परागेण समुगन्धेन किञ्चलकेन वा रजितं रङ्गयुक्तं कृतं अम्भो जलं यस्मिन् तत् ईदृशं सरः. पुनः कीदृशम्. विहितो निष्पादितो गमागमो गमनागमने याभ्यां तौ विहितगमागमौ तौ च तौ कोकौ च ताम्बां कृत्वा मुग्धा सुन्दरा रेखा पङ्क्तिर्यस्मिन् तत्. यतस्तौ चक्रवाक्रीचक्रवाकौ अन्योन्यं विद्युक्तौ सन्तौ रात्रौ मिलनाय तीरात्तीरं पर्यटतः तयोर्गमनागमनेन जलरे-
खायाः भवात् रात्रौ सर ईदृशं इति भावः. (११२) 'विकचवारिजराजिसमुद्भवोच्छलितभूरिपराग-
विराजितम्'. हे विकच विगताः कचाः केशा यस्य सः तत्संबोधानम्. हे बालरहित. वारि जलम्. महामलये हरिः शेषश्यायां समुद्रजले शेते. जरा वृद्धत्वम्. आजिसमुद् आजौ संग्रामे समुत् सहर्षः. भवः संसारः. हे अच्छलित हे अवञ्चित. भूः पृथ्वी. इपरा इः कामस्तेन परा उत्कृष्टा नित्ययौवनवती. गवि वाण्याम्. राः द्रव्यम्. जितम्. विकचवारिजराजिसमुद्भवोच्छलितभूरिपरागविराजितं विकचानां प्रमुञ्चानां वारिजानां कमलानां राजिः पङ्क्तिस्तस्याः समुद्भव उत्पन्न उच्छलितो यो भूरि प्रचुरः परागः सौगन्ध्यं तेन विराजितं शोभितम्.

राक्षसैरोहादवरोहतः कलयतामेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११३ ॥ कः स्यादम्बुदयाचको युव-
 तयः कं कामयन्ते पतिं लज्जा केन निवार्यते निकटके दासे कथं यावनी । भाषा दर्शय-
 तेति वस्तुषु महाराष्ट्रे कदा वा भवेदाद्यन्ताक्षरयोर्हि लोपरचना चातुर्यतः पूर्यताम् ॥ ११४ ॥
 का मेघादुपयाति कृष्णदयिता का वा सभा कीदृशी कां रक्षस्यहिहा शरद्विकचयेत्कं धैर्य-
 हन्त्री च का । कं धत्ते गणनायकः करतले का चञ्चला कथ्यतामारोहादवरोहतश्च निपु-
 णैरेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११५ ॥ कुत्र श्रीः स्थिरतामुपैति भुवि को दुःखी किमीषत्पदं धर्मा-
 दीन्निनिवारयन्ति पथि के पान्थस्य दीनस्य च । का संबुद्धिरिह श्रियश्च तमसः कौ नाश-
 कौ प्राच्यतां गच्छन्तं पथिकं किमाह यवनः सङ्गाभिलाषान्वितः ॥ ११६ ॥ कः खे भाति
 हनो निशाचरपतिः केनाम्बुधौ मज्जति कः कीदृक्तरुणीविलासगमनं को नाम राज्ञां प्रियः ।
 पत्रं किं नृपतेः किमप्युललितं को रामरामाहरो मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं यत्तत्तवाशी-
 र्वचः ॥ ११७ ॥ किं त्राणं जगतां न पश्यति च कः के देवताविद्विषः किं दातुः करभूषणं
 निरुदरः कः किं पिधानं दृशाम् । के खे खेलनमाचरन्ति सुदृशां किं चारुताभूषणं बुद्ध्या
 ब्रूहि विचार्य सूक्ष्ममतिमंस्वेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११८ ॥ कः कर्णारिपिता गिरीन्द्रतनया
 कस्य प्रिया कस्य तुल्यं जानाति परेङ्गितं विषमगुः कुत्रोदभूत्कामिनाम् । भार्या कस्य विदे-
 हजा तुदति का भीमद्वि निन्द्यश्च कस्तत्प्रत्युत्तरमध्यमाक्षरपदं सर्वार्थसंपत्करम् ॥ ११९ ॥
 कः सौख्यं विदधाति पुष्पसमये सूर्यादिभिः पीडितं किं वा सर्वजनो निषेधसमये वाक्यं
 जगादोचितम् । शूरः संग्रामभूमावभिलषति कथं कः प्रहर्तीभक्तुम्भे मत्प्रश्नोत्तरपूर्ववर्णमविदुः
 सर्वं बुधा दुष्करम् ॥ १२० ॥ लावण्यं क्व नु योषितां नभसि के संचारमातन्वते कासादु-
 च्छन्ना भवन्ति निनदाः क्व क्रीडतो दंपती । केपु श्रीः प्रकटीचकार भगवान्सीतापतिः पौरुषं
 मत्प्रश्नोत्तरमध्यवर्णयति देवा मुदे वोऽस्तु वः ॥ १२१ ॥ कः पूज्यो सुजनत्वमेति कति-
 मः क्व स्थोयते पण्डितैः श्रीमत्या शिवया च केन भुवने युक्तं कृतं दारुणम् । किं वाञ्छन्ति
 सदा जना युवजना ध्यायन्ति किं मानसे मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं भूयात्तवाशीर्वचः ॥ १२२ ॥
 क्षोणी कं सहते करोति दिवि का नृत्यं शिवायाः पतिभूतानां कमयुक्ता जीवहरणे का
 रामशत्रोः पुरी । कं रक्षन्ति च साधवः पशुपतेः किं वाहनं प्रोच्यतामालोमप्रतिलोमशा-
 स्त्रचतुरैरेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ १२३ ॥ के शक्ताः खलु भूतले चलसुता किं जीविनां जीवनं
 (११३, ११४, ११५, ११६) ? (११७) ग्रहेशः रामेण, मैनाकः, मंथरम्, सचिवः, तुरंगः गजः, राजीवम्,
 रावणः, एतन्मध्यमाक्षरपाठे वाक्यं ' हे मे नाथ चिरं जीव ' इति राजानं प्रति आशीर्वचनम्, (११८)
 अ-१: अत्र रम्यहीनश्च, दानवाः दैत्याः दानवारि च, दानोदकमित्यर्थः, तमः राहुः अन्धकारश्च, वयः प-
 क्षिणः तादृश्यं च, (११९) वासवः, हरस्य, ह्रस्वस्य, मतिमान्, मनसि, रामस्य, कुस्तुतिः, अम्यङ्गः, एत-
 न्मध्यमाक्षरपाठे वाक्यं ' सरस्वति नमस्तुभ्यम् ' इति, तुगागमो ' ह्रस्वस्य पति कृति तुक् ' इति सूत्रेण,
 विषमाः पञ्चगावो नागा यस्येति विषमगुः कामः, (१२०, १२१, १२२) ? (१२३) भारं-रंभा, कालं-

कं किं रुद्रकरे हतोऽर्णवसुतानाथेन विज्ञावहा । कः कः कोऽस्ति विपक्षकोऽमरपतेः शा-
स्त्रेण कः कीर्तिमान्प्रश्नस्योत्तरवर्णकैर्भवतु ते आशीर्वचो मध्यगैः ॥ १२४ ॥ सकेताधीश-
भूतिः क्षितिवसनभवा का च शेते युगान्ते कुत्र श्रीभववन्दितो मुररिपुर्वाल्लिप्रियाख्याक्षरम् ।
आद्यं किं रजतैकदन्तवदना का रत्नसिंहासनेऽयोध्यायां मनुजैस्त्रिभिर्हनुमता का सीतया
सेविता ॥ १२५ ॥ त्रय्याद्याः के धनं किं भवति मृगमदे को गुणः का च माया के गाधाः
किं रुषाणां जलमलघु सुखं योषितां केन दीनः । कः के देवारयः किं निमिपुरमदितिर्बुहि
केषां जनित्री द्यौः का को वैष्णवास्ये बुध वसति जपो मध्यवर्णेः पदानाम् ॥ १२६ ॥

प्रश्नोत्तराणि ।

भारतं चेशुदण्डं च सिन्धुमिन्दुं च वर्णय । पादमेकं प्रदास्यामि प्रतिपर्वरसोदयः ॥१॥
कियन्मात्रं जलं विप्र जानुदघ्नं नराधिप । तथापीयमवस्था ते न हि सर्वे भवादृशाः
॥ २ ॥ अहो केनेदृशी बुद्धिर्दार्ढ्या तव निर्मिता । त्रिगुणा श्रूयते बुद्धिर्न तु दारुमयी
कचित् ॥ ३ ॥ भूरिभारभराक्रान्तो बाधति स्कन्ध एष ते । न तथा बाधते स्कन्धो यथा बाधति
बाधते ॥ ४ ॥ निरर्थकं जन्म गतं नलिन्या यया न दृष्टं तुहिनांशुबिम्बम् । उत्पत्तिरि-
न्दोरपि निष्कलैव कृता विनिद्रा नलिनी न येन ॥ ५ ॥ अङ्गणं तदिदमुन्मदद्विपश्रेणिशो-
णितविहारिणो हरेः । उल्लसत्तरुणकेलिपल्लवां सल्लकीं त्यजति किं मतंगजः ॥ ६ ॥ इद-
मनुचितमक्रमश्च पुंसां यदिह जरास्वपि नान्यथा विकाराः । इदमपि न कृतं नितम्बिनीनां
स्तनपतनावधि जीवितं रतं वा ॥ ७ ॥ यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां वितनुते तदाचष्टे लोकः
शशक इति नो मां प्रति तथा । अहं त्विन्दुं मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्ततरुणीकटाश्लका-
पातव्रणकिणकलङ्काङ्किततनुम् ॥ ८ ॥ भवित्री रम्भोरु त्रिदशवदनग्लानिरधुना स रामो मे
स्थाता न युधि पुरतो लक्ष्मणसखः । इयं यास्यत्युच्चैर्विपदमधुना वानरचमूर्लधिष्ठेदं षष्ठाक्ष-
रपरविलोपात्पठ पुनः ॥ ९ ॥ अष्टौ हाटककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुलाः पञ्चाशन्म-

(१२४, १२५)? . (१२६) ॐ ॐ ॐ. कनकम्. आमोदः. शांभवी. सागराः. जीवनम्. कान्तेन.
प्रवासी. असुराः. विदेहः. देवानाम्. विपति. एषां मध्यवर्णो ग्राह्यस्ततः ॐ नमो भगवते वासुदेवाय इति
मन्त्रो लक्ष्यते.

(१) पूर्वार्धे भोजराजस्योक्तिः. उत्तरार्धे तु कालिदासस्य प्रत्युक्तिः. (२) प्रथमपादं तृतीयपादं च नदी-
सुत्तितीर्षोर्भोजस्योक्तिः. द्वितीयपादं चतुर्थपादं च राजदर्शनार्थं लज्जना काष्ठभारवाहपण्डितस्य प्रत्युक्तिः. (३)? .
(४) पूर्वार्धे मृगयाया गृहमागच्छतः शिबिकाखटस्य भोजराजस्योक्तिः. उत्तरार्धे च राजदर्शनार्थं गच्छतः शिबि-
कावाहकस्य पण्डितस्य प्रत्युक्तिः. (५) पूर्वार्धे बिहूणस्योक्तिः. उत्तरार्धे राजकन्यायाः. (६) पूर्वार्धे तच्चि-
त्तपरीक्षिकाया राजकन्याया उक्तिः. उत्तरार्धे तदनुक्तस्य बिहूणस्य प्रत्युक्तिः. (७) पूर्वार्धे सारकीडां
कुर्वत्याः शोलाभट्टारिकायाः. उत्तरार्धे च भोजस्य. (८) पूर्वार्धे रात्रौ चन्द्रं वर्णयतो भोजस्योक्तिः. उत्तरार्धे
च राजदर्शनार्थं आगतस्य लज्जचौरपण्डितस्य. (९) प्रतिचरणसप्तमाक्षरविलोपात् द्वितीयोऽर्थ उद्भवति.

१ कूरा; (पक्षे) काष्ठेन.

धुगन्धमत्तमधुपाः क्रोवोद्धताः सिन्धुराः । अश्वानामयुतं प्रपञ्चचतुरं पण्याङ्गनानां शतं दण्डे
पाण्ड्यनृपेण दौकितमिदं वैतालिकायार्पय ॥ १० ॥

चित्रम् ।

नमामि मामनोनुन्नमानं मुनिममानिनम्* । नानाननममानाममोनामानमुमेनमुम् ॥ १ ॥
तारतारतैरैरैरुत्तरोत्तरतो रुतैः । रतार्ता तित्तिरी रौति तीरे तीरे तरौ तरौ ॥ २ ॥
तनुता तनुता नीता तेन ते नीतनीतिना । नाता नूतनता तान्ति तनौ तेनातनोति नः ॥ ३ ॥
या माता ममता माया मा परोक्षक्षरोपमा । तारोने गगनेऽरो तामक्षगच्छगक्षम् ॥ ४ ॥ सर
स्वतिप्रसादं मे स्थितिं चित्तसरस्वति । सरस्वति कुरु क्षेत्रकुरुक्षेत्रसरस्वति ॥ ५ ॥ ससार
साकं दर्पेण कंदर्पेण ससारसा । शरं नवाना विभ्राणा नाविभ्राणा शरन्नवा ॥ ६ ॥ मारा-
रिशक्रामेभ्रमुत्तरासाररहसा । सारारब्धस्तवा नित्यं तदतिहरणक्षमा ॥ ७ ॥ माता न तानां
संघट्टः श्रियां बाधितसंघमा । मान्याथ सीमा रामाणां शं मे दिश्यादुमाद्रिजा ॥ ८ ॥ क्षैरला
बहुलारम्भतरलालिबलारवा । वारलाबहुलामन्दकैरला बहुलामला ॥ ९ ॥ भासते प्रतिभासार
रसाभाताहनाविभा । भावितात्मा शुभा वादे देवाभा वत ते सभा ॥ १० ॥ मारमासुषमा चैरु-

पूर्वचरणययं रावणस्य सोतां प्रति उक्तिः. चतुर्थचरणस्तु तस्याः प्रत्युत्तरम्. (१०) निखिलमपि पद्यं वि-
नापयतो भाण्डागारकस्योक्तिः. वैतालिकायार्पय इति च सप्ताक्षरानि वैतालिकगीतदत्तकर्णस्य विक्रमा-
दित्यस्य प्रत्युक्तिः.

(१) द्वयश्वरं पद्यम्. नमामि नमस्करोमि. कम्. उं विष्णुम्. न केवलं तमेव अपि तु उमेनं पार्वतीना-
थम्. हरिहरमित्यर्थः. किंभूतम्. मामनोनुन्नमानं मा लक्ष्मीस्तस्या मनसो नुन्नोऽपहृतो मानो येन स तथा तं
लक्ष्मीचाञ्चल्यगवीपहारणम्. पु० कि०. मुनिं योगेश्वरं अमानिनं मानरहितम्. पु० कि०. नानाननं नाना-
विधानि आननानि मुत्तानि यस्यासौ तं दशावतारत्वाद्नेकविधमुखम्. पु० कि०. अमानामं अमानमाकाशम-
मति अतिकामतायमानामस्तम्. पु० कि०. ओनामानं ब्रह्मस्वरूपम्. एवंविधं उमेनं हरं उं हरिं च नमामि.
(२, ३) द्वयश्वरः. (४) उ इति संबोधनम्. हे अक्षगच्छगक्षम् अक्षैरिन्द्रियैर्गच्छन्ति प्रतिपद्यन्ते ते अक्षगच्छाः
विषयाः तेषां छगः नाशः तत्र क्षमः समर्थः तस्य संबोधनम्. हे महायोगिन्. गगने आकाशे तां अर प्राप.
किंभूते गगने. तारोने ताराभिः ऊनं तस्मिन्. तां काम्. या माता अर्थात् विश्वस्य माता. पु० की०. या ममता
ममतास्वरूपेण वर्तते. या वैष्णवी माया. पु० की०. या मा लक्ष्मीः. पु० की०. या परोक्षक्षरोपमा परश्चासौ
उक्षा च परोक्षा वृषभः तेन क्षरतीति गच्छति सः श्रीमहादेवः तेन उपमीयतेति सा. (५) स्वतिप्रसादं सु-
न्दरातिरसज्जतां सर माप्नुह. चित्तसरस्वति चित्तसमुद्रे. क्षेत्रं शरीरमेव कुरुक्षेत्रं तत्र सरस्वत्याख्यनदीरूपे.
नद्याः समुद्रस्थितेरीचिलेन मम चित्तसमुद्रे स्थितिं कुरु इत्यर्थः. (६) नवा शरत् कंदर्परूपेण दर्पेण साकं
ससार. किंभूता. ससारसा सारसेन पक्षिविशेषेण पद्मेन वा सहिता. शरं काण्डं विभ्राणा पोषयन्ती. परिपाकं
मापयन्तीत्यर्थः. नवाना नवमनः शकटं कर्दमाभावेन पथि यस्यां सा. न अविभ्राणा वीनां पक्षिणां भ्राणः
शब्दः न तेन रहिता च. (७) खड्गबन्धः. (८) मुरजबन्धः. (१०) पद्मबन्धः.

१ शिवः. २ गणेशः. ३ शरद्वर्गनमेतत्. शरकाण्डोद्भवती. ४ हस्यः. ५ करं राजप्राद्यभागं युक्नतीति
ते. ६ बहुले कृष्णपद्मेऽप्यमला.

रुचा मारवधूतमा । मात्तधूर्तमावासा सा वामा मेऽस्तु मा रमा ॥११॥ रसासार रसा सारसा-
यताक्ष क्षेतायसा । सातावात तवातासा रक्षतस्त्वस्त्वैतक्षर ॥१२॥ यदानतोऽयदानतो नया-
त्ययं न यात्ययम् । शिवे हितां शिवेहितां स्मरामितां स्मरामि ताम् ॥ १३ ॥ आम्नाया-
नामाहान्त्यावागीतिर्नीतिर्भीतिः प्रीतिः । भोगो रोगो मोदो मोहो ध्येयेच्चेच्छेक्षेमे देशे
॥ १४ ॥ नागविशेषे शेषे शेषेऽशेषेऽपि संहृतेऽजगति । हंसयसिकालं कालं का लङ्कालङ्कने
स्तुतिर्भवतः ॥ १५ ॥ मधुरया मधुबोधितमाधवी मधुसमृद्धिसमेधितमेधया । मधुकराङ्ग-
नया मुहुरुन्मदध्वनिभृता निभृताक्षरमुज्जगे ॥ १६ ॥ विनायमेनो नयतासुखादिना विना
यमेनोनयता सुखादिना । महाजनोऽदीयत मानसादरं महाजनोदी यतमानसादरम् ॥१७॥
विश्वस्व हेतुरमरैर्बहु गीयसे त्वं विश्वंभरे शिवशिवे त्रिगुणात्ममूर्ते । चिद्वचोमतोऽपि परमां
प्रथमां वदन्ति त्वां योगिनः स्तुतिपराः प्रणिधानदृष्ट्या ॥ १८ ॥ पायाद्वः करणोऽरणो
रणरणो राणो रणोवारणो दत्ता येन रमारमारमरमा रामारमाः सा रमा । सः श्रीमानुद-
योदयो दयदयो दायोदयोदेदयो विष्णुर्जिष्णुरभीरभीरभिरभीराभीरभीसारभीः ॥ १९ ॥

(११) पद्मबन्धः. (१२) सर्वतोभद्रः. (१३) यस्यामानतोऽयं जनः न यात्ययं नीतिविशेषं न याति.
कुतः अयदानतः अर्थात् तयैवायस्य शुभावहविधिदानात्. शिवे मङ्गले हितां अतुङ्गलाम्. शिवेन महादेवेन
ईहिताम् प्रार्थनीयाम्. स्मरेण कंदर्पेण अमितां मातुमयोग्याम्. अनभिभूतामित्यर्थः. (१४) चतुर्मात्रिको
विद्युन्मालाछन्दः. आम्नायानां वेदानामन्त्या वाक् उपनिषद् आह अकथयत्. किम्. ईतिः नीतिः भीतिः
प्रीतिः भोगः रोगः मोदः मोहः क्षेमे शुभे देशे स्थाने आत्मपरात्मनोः ध्येयेत् इच्छेच्च. (१५) सातु-
प्रासः. हे राम त्वया अशेषे समस्तेऽपि जगति संहृते संहृतवति त्वं नागविशेषे शेषनागे शेषे स्वपिषि.
तथा असिवत् खड्गवत् कालं कृष्णं कालं हंसि मारयसि. अतो भवतस्त्वत् लङ्काया लङ्कने पारगमने का
स्तुतिः स्तवनं न किमपीत्यर्थः. (१६) कठिनानुप्राससहितं चतुर्थपादान्तयमकम्. (१७) मृतं जटायुष दृष्ट्वा
रामं प्रति लक्ष्मणात्किरियम्. अयं विना पक्षिस्वरूपः पुरुषः जटायुः यमेन यतमानसादरं यतमानानां रक्षितु-
मुद्यतां सादं विषादं राति ददातीति तत् यथा स्यात्तथा अरं शोघं मानसात् मानसं चित्तमेव मानसं मान-
ससरस्तस्मात् अदीयत असम्भवत. अयं किंभूतः. महाजनः महात्मा महाजनोदी च महं उत्सवमजन्ति
क्षिपन्ति ये दुर्जनास्तन्नोदी तदपसारकः. यमेन किंभूतेन. एनो विना अपराधमृते नयता स्वपुरं प्रापयता
असुखादिना प्राणभक्षकेण सुखादिना ऊनयता च हानं कुर्वता च इत्यर्थः. (१८) अस्य वसन्ततिलका-
छन्दसो दुर्गास्तुतिरूपस्य पद्यस्य चतुर्गामपि पादानां षष्ठसप्तमष्टमाध्वरलोपेन इन्द्रवज्रावृत्तं शिवस्तुतिश्च
जायते. (१९) सः पुराणप्रसिद्धः वेवेष्टि व्यामोतीति विष्णुर्भगवान् नो युष्मान्पायादित्यर्थः. वः इति व-
हुवचनेन सर्वसमत्वं सूचितम्. माययास्पृष्टस्य तस्य कथं रक्षकत्वं भवत्वित्यत आह. श्रीमानिति. श्रीनित्यम-
स्यास्तीति श्रीमान् माया विनाभूदित्यर्थः. ननु बहूनां रक्षणपरिपन्थिनां विद्यमानत्वात्कथमस्य रक्षकत्व-
मित्याह. जिष्णुरिति. जयनशीलः इत्यर्थः. तथा च रक्षणपरिपन्थिनोऽपि तद्रक्षणा इति भावः. इदानीं वः
इति बहुवचनोक्तं सर्वसमत्वं द्रढयितुमवतारविशेषान्विशेषणमुखेनाह. करण इति. कं जलं रणति गच्छ-
तीति करणः. मत्स्यकूर्मावतारवानित्यर्थः. पुनः अरणः न विद्यते रणः संग्रामो यस्य स तथा. अनेन च

१ भूमौ मुख्य. २ पृथ्वी. ३ पद्मदी धैलोचन. ४ क्षतायोपचायो येन स क्षतायसा स्याति अन्तं प्रापयति
तादृशी. ५ साते मुखेऽवात वातवदचञ्चल अलोलुप्त्त्यर्थः. ६ अनल्पद.

भाषाचित्रम् ।

उत्तरङ्गकलितोरुकटारीमाजिरा उत भयंकरभालाः । सन्तु पायकगणा जय तैस्त्वं गाम-
गोहरमिलाव इलावी ॥ १ ॥ हरनयनहुताशज्वालाया जो जलाया रतिनयनजलौघे खाक
बाकी बहाया । तदपि दहति चित्तं माक क्या मैं करोंगी मदनसरसि भूयः क्या बला
आग लागी ॥ २ ॥ नूनं बादलशाइ शोहपसरी निःसाणशब्दः खरः शत्रुं पाडि लुटा-
लितो विहणिसो एवं भणन्त्युद्धटाः । रूढे गर्दभरामघालि सहसा रे कं तमेरे कहे कण्ठे
पागनिंवेशि याहि शरणं श्री मल्लदेवं प्रभुम् ॥ ३ ॥

जातिवर्णनम् ।

मिहः ॥ गर्जनहरिः साम्भसि शैलकुञ्जे प्रतिध्वनीनात्मलुतान्निशम्य । पदं
बचन्व क्रमितुं सरोपः प्रतर्कयन्नयमृगेन्द्रनादम् ॥ १ ॥ लीडग्रस्तविपाण्डुराग्रनखयोरा-
कर्णदीर्णं मुखं विन्यस्याग्रिमयोर्युगे चरणयोः सद्यो विभिन्नद्विपः । एतस्मिन्मदगन्धवासि-
तसटः सावज्ञतिर्यक्कलत्सृकान्ताहतिधूतलोमधुपः कुञ्जेषु शेते हरिः ॥ २ ॥ पश्यो-
दब्धवाञ्छदक्षितचपुः पश्चार्धपूर्वार्धभाक्स्तब्धोत्तानितपृष्ठनिष्ठितमनाभुन्नाग्रलाङ्गूलभृत् । दं-

ब्रह्मकर्ममात्रप्रणया वामनावतार उक्तो भवति यस्मेति शेषः. स कः. यस्य विष्णोः राणः रणस्यायं राणः.
रणसंभ-योत्यर्थः. रणरणः रणाच्छब्दाज्जायमानो रणः शब्दो रणरणः प्रतिशब्दः रणोवारणः रणस्य उः ल-
क्षणं रणादिचिह्नं येषां ते रणवः वीराः तान् वारयतीति रणोवारणो अभूत्. उकारस्त्विह लक्षणम् अनेन
हृदिहावतार उक्तो भवति. कः सः. येन अरं शीघ्र अरीणां समूहो आरं अरिवृन्दं मिनोति हिनस्तीति आ-
रमाः तेन आरमा अरिकुलानिहन्ता रमा लक्ष्मीविप्रेभ्यो विश्राणिता दत्ता. तया रमया रमते असौ रमा-
रमो विष्णुस्तस्मिन् रमन्ते ते रमारमरमाः ब्राह्मणास्तान् आरमयति आह्लादयति सः तथा आस बभूवेत्यर्थः.
अनेन क्षत्रियान्तकारिपरशुरामावतार उक्तो भवति. पु० क०. उदयोदयः. याति प्राप्नोतीति यः न यः
अयः अप्राप्त. उदयो येन तत् अयोदयं भूधरादि. उत् उद्धृतं अयोदयं अप्राप्तोदयं जलनिमग्नं भूधरादि येन
सः तथा. अनेन आदिवराह उक्तो भवति. पु० क०. अदयदयः अदयेपु दयते स तथा. क्रूरेष्वपि दयावानि-
त्यर्थः अनेन बाँझावतार उक्तो भवति. पु० क०. दायोदयोदेदयः दायार्थं विभागार्थं उद्धृतं अयो लोहमयं शस्त्रं
येस्ते दायोदयाः धार्तराष्ट्राः तान्यति सख्ययतीति तथाविधोऽर्जुनः तस्मिन् दयते स तथा. अनेन कृष्णावतार
उक्तो भवति. पु० क०. अभीरभीरभिः पराङ्गनाहरणादिभ्यः कृत्येभ्यो अभीरा निर्भयाः रावणादयस्तेषु
भियं भयाधं रभते रामस्थेन वर्तते स तथा. अनेन रामावतार उक्तो भवति. पु० क०. अभोराभीरभीसारभीः
अभोराः शूराः भाराः कातराः तेष्वपि कोऽप्य लोभादिवशात् भियं सारयन्ति प्रयच्छन्ति ते दुष्टम्लेच्छास्तेषां
भीः यस्मात् स तथा. अनेन कल्क्यवतार उक्तो भवति.

(१) हे राजन् तव पायकगणाः सेवकलोका उत्तरङ्गकलितोरुकटारीमाजिराः उत्तरङ्गा अतिमुदिताः
कलितोरुकटाः संज्जितपृष्ठलकपोका ये अरीभाः शत्रुगजास्तेषां योऽसौ आजिः संग्रामः तं रान्ति ददतीति ते
सन्तु. उत पुनः भयंकरभालाः भृङ्गदीभीषणललाटाः सन्तु. तैः पायकगणैः इलावः पृथ्वीरक्षकः इलाविजितकं-
दपेस्त्वं अगोहरं अगोमहं यथा स्यात्तथैवं गां पृथ्वीं जय परदेशानात्मीयान्कुरु.

छाकोटिविशङ्कटास्यकुहरः कुर्वन्सटामुत्कटामुत्कर्णः कुरुते क्रमं करिपतौ क्रूराकृतिः केसरी
 ॥ ३ ॥ उत्कर्णोऽयमकाण्डचण्डिमपटुः स्फारस्फुरत्केसरः क्रूराकारकरालवक्रविकटस्त-
 ष्ठोर्ध्वलाङ्गूलभृत् । चित्रेणापि न शक्यतेऽभिलिखितुं सर्वाङ्गसंकोचनाच्चीकुर्वद्भिरिकुञ्जकु-
 ज्रशिरःकुञ्जस्थलस्थो हरिः ॥ ४ ॥ तरशुः ॥ लाङ्गुलेनाभिहत्य क्षितितलमसकृद्धारयन्न-
 ग्रपङ्कचामात्मन्येवावलीय द्रुतमथ गगनं प्रोत्येतन्विक्रमेण । 'स्फूर्जद्भुङ्कारघोषःप्रतिदिशम-
 खिलान्द्रावयन्नेष जन्तून्कोपाविष्टःप्रविष्टःप्रतिवनमरुणोच्छूनचक्षुस्तरशुः ॥ ५ ॥ करिणः॥
 अम्भोमुचां सलिलमुद्रमतां निशीथे तालीवनेषु निभृतं स्थिरकर्णतालाः । आकर्णयन्ति
 करिणोऽर्धनिमीलिताक्षा धारारवान्दशनकोटिनिषण्णहस्ताः ॥ ६ ॥ मृगः ॥ ग्रीवामङ्गा-
 भिरामं मुहुरनुपतति स्यन्दने बद्धदृष्टिः पश्चार्धेन प्रविष्टः शरपतनभयाद्भूयसा पूर्वकायम् ।
 दभैरर्धावलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मा पशोदग्रह्रुतत्वाद्विद्यति बहुतरं स्तोक्-
 मुर्व्या प्रयाति ॥ ७ ॥ भल्लः ॥ नयनपथनिरोधाध्वाननिर्धूतमाला भ्रमदविरलोमस्तोम-
 बद्धान्वकारः । कृमिकवलनलोभोत्खातवल्मीकरन्ध्रोत्थितफणिफणघातैरुच्छलत्येष भल्लः
 ॥ ८ ॥ हयः ॥ यावच्छकलितो वायुरेकीभवितुमर्हति । तावेदेव तुरंगोऽयमाजगाम
 जगाम च ॥ ९ ॥ मण्डले मण्डलाकारो रेखा वाजीमयी जवे । सव्यापसव्ये द्विमुखे
 नकुलाधिष्ठितो हयः ॥ १० ॥ पुरो नुन्नः पश्चाद्भजति विधृतश्रोच्छ्रिततनुः समुत्पत्योत्तानः
 पतति पथि लोकान्प्रविशति । हयः किञ्चिद्रच्छेद्यदि नयति पत्तिः क्वचिदहो कशाघाते
 तिष्ठत्यथ चरणघातेन खनति ॥ ११ ॥ आकर्षन्निव गां वसन्निव खुरौ पश्चार्धमुद्रन्निव
 स्वीकुर्वन्निव खं पिबन्निव दिशो वायून्सपुष्पन्निव । साङ्गारप्रकरां स्पृशन्निव भुवं छायाम-
 मृष्यन्निव प्रेङ्खन्नामरवीज्यमानवदनः श्रीमान्हयो धावति ॥ १२ ॥ पश्चादङ्गी प्रसार्य
 त्रिकनतितितं द्राघयित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठो मुखमुरसि सटां धूलिधूमां विधूय ।
 घासग्रासाभिलाषादनवरतचलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गो मन्दं शब्दायमानो विलिखति शयनादु-
 त्थितः क्षमां खुरेण ॥ १३ ॥ कपिः ॥ यदर्कांशुक्लान्तस्फुरदरुणपुण्योदरधिया प्रविष्टो
 नासान्तः कण्ठितमणिडिम्भः प्रकुरुते । कपिः स्थित्वा स्थित्वा तदिदमनुशृण्वन्विचकितो
 धुनोत्पास्यं रौति प्रचलति चलत्युच्छलति च ॥ १४ ॥ महोक्षः ॥ गर्जित्वा मेघधीरं
 प्रथममथ शनैर्मण्डलीकृत्य देहं शृङ्गाभ्यां भीषयन्तावभिमुखमवनीं दारयन्तौ खुराग्रैः ।
 मन्दं मन्दं समेत्य स्थिरनिहितपदं दन्तघातौ सरोपं युध्येते चालयन्तौ कुटिलितमसकृत्पु-
 च्छमेतौ महोक्षौ ॥ १५ ॥ धेनुः ॥ आहत्याहत्य मूर्ध्ना द्रुतमनुपिबतः प्रस्तुतं मातुरूधः
 किञ्चित्कुञ्चैकजानोरनवरतचलच्चारुपुच्छस्य धेनुः । उत्तीर्णं तर्णकस्य प्रियतनयतया दत्त-
 हुङ्कारमुद्रा विस्त्रंसत्स्तीरधारालवशबलमुखस्याङ्गमातृप्ति लेढि ॥ १६ ॥ रासभः ॥ आग्रा-
 याग्राय गन्धं विकटमुखपुटो दर्शयन्दन्तप्रङ्क्तिं धावत्युन्मुक्तनादो मुहुरपि च रसाद्दृष्ट्या

पृष्ठलग्नः । गर्दभ्याः पादघातद्विगुणितसुरतप्रीतिराकृष्टशिश्नो वेगादारुह्य मुखस्रवतरति
 खरः खण्डितेच्छश्चिरेण ॥ १७ ॥ अजः ॥ घ्रात्वा श्रोणीमजाया विततमभिमुखं वक्रसं-
 कोचभङ्गं स्थित्वा सूर्यं निरीक्ष्य प्रविकसितसटो घट्टयन्क्षमां खुरेण । बोबोकारान्प्रकुर्वन्म-
 णिशकलनिभं चालयन्नेत्रयुग्मं छागश्चाटूननेकांश्चतुर इव विटो मन्मथान्वहः करोति ॥ १८ ॥
 मेघः ॥ पार्श्वस्फालावलेपाच्चटुलितचरणोल्लेखिताकाशदेशः संघट्टाटोपकोपप्रसरितरसना-
 पल्लवालीढसूक्तः । किञ्चित्साचीकृतास्यः स्फुरदधरपुटः स्फारिताताम्रचक्षुर्घोणाघाताभिला-
 पादपसरति रूपं दर्शयन्नेष मेघः ॥ १९ ॥ मयूरः ॥ मण्डलीकृत्य बर्हाणि कण्ठैर्मधुरगी-
 तिभिः । कलापिनः प्रनृत्यन्ति काले जीमूतमालिनि ॥ २० ॥ चातकः ॥ दम्भोलिस्फूर्ज-
 दम्भोधरविपुलतडिहम्भगम्भीरनादैरम्भःसंभारसंभावनकुतुकिकुलं चातकानां प्रनृत्यत् ।
 ऊर्ध्वं विन्यस्तचक्षुपटमुपरि परिभ्रास्यदुत्पातवातैरम्भोदोन्मुक्तमम्भःकणमपि न चिरात्प्राप्य
 नम्रं मिथोऽभूत् ॥ २१ ॥ पारावतः ॥ कलकणितगर्भेण कण्ठेनाघूर्णितेक्षणः । पारावतः
 परावृत्य रिरंमुश्रुन्वति प्रियाम् ॥ २२ ॥ बकः ॥ नालेनेव स्थित्वा पादेनैकेन कुक्षितग्री-
 वम् । जनयति कुमुदभ्रान्तिं वृद्धबको बालमत्स्यानाम् ॥ २३ ॥ स्थित्वा धैर्यादुपाम्भः
 समजठरशिराश्चक्रमूर्तिर्मूर्तं धृतः संत्यक्ततीरः कतिचिदपि पदान्युच्चकैः कुक्षिताङ्घ्रिः ।
 पश्चाद्भीवां प्रसार्य त्वरितगतिरपां मध्यमाविश्य चक्षुवा चञ्चन्तीमूर्ध्वकण्ठः कथमपि शफरीं
 स्फारिताक्षो बकोऽस्ति ॥ २४ ॥ कुकुटः ॥ न्यश्चक्ष्वलचक्षुश्चम्बनचलच्छूडाग्रमुग्रपतच्चक्रा-
 कारकरालकेसरसटास्फारस्फुरत्कन्धरम् । वारंवारमुदङ्घ्रिचक्ष्वलघनभ्रश्यन्नखशुष्णयोर्दृष्टा
 कुङ्कुटयोर्द्वयोः स्थितिरिति क्रूरक्रमं युध्यतोः ॥ २५ ॥ पक्षावुत्क्षिप्य धुन्वन्सकलतनुरुहा-
 न्मोगविस्तारितात्मा प्रागेवोडीननिद्रः स्फुरदरुणकरोद्भासितं खं निरीक्ष्य । प्रातः प्रोत्थाय
 नीढे स्थितचपलतनुर्धर्ध्वानमुच्चैरुद्धीवं पूर्वकायोनतविकटसटः कुकुटो रारटीति ॥ २६ ॥
 कृकलासः ॥ ग्रीष्मादित्यकरप्रतप्तसिकतामध्योपविष्टः सुखं शेते गौरवरो मरुस्थलभुवि
 प्रोथं निधाय सितौ । गुञ्जज्जाहककण्टकाहतमरुद्धूतोत्पतद्भूलिभिश्छिन्नाङ्गः कृकलासको-
 ऽपि निभृतं मार्तण्डमुद्भाक्षते ॥ २७ ॥ सर्पः ॥ आलोकत्रस्तनारीकृतसभयमहानादधाव-
 ज्जनौघव्याप्तद्वारप्रदेशप्रचुरकलकलाकर्णनस्तब्धचक्षुः । काष्ठं दण्डं गृह्णेत्यतिमुखरजनै-
 स्ताडितो लोष्टघातैर्भीतः सर्पो गृहस्थानधिगतविवरः कोणतः कोणमेति ॥ २८ ॥
 पुलिन्दः ॥ वामस्कन्धनिषण्णशार्ङ्गकुटिलप्रान्तापिताधोमुखस्पर्शच्छोणितलम्बमानशशका-
 न्वेणीस्खलच्चामरान् । ज्यातप्रोतकपोतपोतनिपतद्रक्ताक्ततूणीरकान्सोऽपश्यत्करिकुम्भभे-
 दजनितास्कन्दान्पुलिन्दान्पुरः ॥ २९ ॥ पथिकः ॥ गायति हसति च नृत्यति हृदयेन
 धृतां प्रियां विचिन्तयति । समविषमं न च विन्दति गृहगमनसमुत्सुकः पथिकः ॥ ३० ॥
 मातर्धर्मपरे दयां कुरु मायि श्रान्तेऽद्य वैदेशिके द्वारालिन्दककोणके सुनिभृतं यास्यामि

सुप्त्वा निशि । इत्युक्ते सहसा प्रचण्डगृहिणीवाक्येन निर्भर्त्सितः स्कन्धं न्यस्य पलालमुष्टि-
विभवः पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ ३१ ॥ भद्रं ते सदृशं यदध्वगशतैः कीर्तिस्तवालम्ब्यते
स्थाने रूपमनुत्तमं सुकृतिना दानेन कर्णो जितः । इत्यालोक्य भृशं दृशा करुणया
शीतातुरेण स्तुतः पान्थेनैकपलालमुष्टिरुचिना गर्वायते होलिकः ॥ ३२ ॥ देशैरन्तरिता
शतैश्च सरितामुर्वीभृतां काननैर्यत्नेनापि न याति लोचनपथं कान्तेति जानन्नपि । उद्धी-
वश्ररणार्धरुद्धवसुधः कृत्वाश्रुपूर्णे दृशौ तामाशां पथिकस्तथापि किमपि ध्यात्वा चिरं
तिष्ठति ॥ ३३ ॥ शूरः ॥ खड्गहस्तोऽरिमालोक्य हर्षमर्षसमन्वितः । शूरः पुलकितो
रक्तनेत्रो हसति जृम्भते ॥ ३४ ॥ बालाः ॥ धूलीधूसरतनवो राज्यस्थितिरचनकल्पितैक-
नृपाः । कृतमुखवाद्यविकाराः क्रीडन्ति सुनिर्भरं बालाः ॥ ३५ ॥ आयातो भवतः पितेति
सहसा मातुर्निशम्योदितं धूलीधूसरितो विहाय शिशुभिः क्रीडारसान्प्रस्तुतान् । दूरात्स्मेर-
मुखः प्रसार्य ललितं बाहुद्वयं बालको धन्यस्यास्य पुरः समेति परया प्रीत्या रटन्वर्धरम्
॥ ३६ ॥ कुमारः ॥ अकूर्चारम्भोऽपि प्रतिचुनुकदेशं करतलं प्रतिज्ञायां कुर्वन्युवतिषु
दृशं स्निग्धतरलम् । कुमारोऽहंकारात्परिषदि समानानगणयन्भुजौ वक्षः पश्यन्नववयसि
कान्तिं वितनुते ॥ ३७ ॥ नर्तकी ॥ स्वेदक्लेदितकङ्कणां भुजलतां कृत्वा मृदङ्गाश्रयां
चेटीहस्तसमर्पितैकचरणा मञ्जीरसंधित्सया । सा भूयः कुचकम्पसूचितरयं निःश्वासमामुञ्चती
रङ्गस्थानमनङ्गसात्कृतवती तालावधौ तस्थुषी ॥ ३८ ॥ लेखनकर्त्री ॥ उन्नमितैकभ्रूल-
तमाननमस्याः पदानि रचयन्त्याः । कण्टकितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन ॥ ३९ ॥
यङ्गूलते तरलिते यदुदङ्गुलीकः पाणिः पुरो यदपि चक्षुरलब्धलक्ष्यम् । उन्मुद्रिताधरदलं च
यदास्यमस्यास्तत्काव्यकर्मणि निषिक्तमवैमि चेतः ॥ ४० ॥ कलमकण्डनीगीतयः ॥
विलासममृणोष्ठसन्मुशललोलदोःकन्दलीपरस्परपरिस्वलद्वलयनिःस्वनोद्वन्धुराः । लसन्ति
कलहृङ्कृतिप्रसन्नकम्पितोरुःस्थलनुटद्रमकसंकुलाः कलमकण्डनीगीतयः ॥ ४१ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे चतुर्थं प्रकरणं समाप्तम् ।

प्रकरणम् ५ ।

अन्योक्तिप्रकरणम् ।

सूर्यान्योक्तयः ।

रवेरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयग्रहः । न तमांसि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति
॥ १ ॥ खद्योतो द्योतते तावद्यावन्नोदयते शशी । उदिते तु संहस्तांशौ न खद्योतो न
चन्द्रमाः ॥ २ ॥ तस्यैवाभ्युदयो भूयाद्भानोर्यस्योदये सति । विकासभाजो जायन्ते गु-
णिनः कमलाकराः ॥ ३ ॥ निमीलनाथ पद्मानामुदयायाल्पतेजसाम् । तमसामवकाशाय
व्रजत्यस्तमसौ रविः ॥ ४ ॥ कैरस्फोटोऽम्बरत्यागस्तेजोहानिः सरागता । वारुणीसंगता-
वस्था भानुनाप्यनुभूयते ॥ ५ ॥ अजस्तं लसत्पद्मिनीवृन्दसङ्गं मधूनि प्रकामं पिबन्तं मिलि-
न्दम् । रविर्माचयत्यब्जकारागृहेभ्यो दयालुर्हि नो दुष्टवदोपदर्शी ॥ ६ ॥ एतावत्सरसि-
जकुडमलस्य कृत्यं भिच्चाभः सरसि विनिर्गमो बहिर्यत् । आमोदो विकसनमिन्दिरानि-
वासस्तत्सर्वं दिनकरकृत्यमामनन्ति ॥ ७ ॥ देवो हरिर्वहतु वक्षसि कौस्तुभं तन्मन्ये च
काचन पुनर्दृमणेः प्रतिष्ठा । यत्पादसंगतिसमर्पितसौरभाणि धत्ते स एव शिरसा सरसी-
रुहाणि ॥ ८ ॥ उद्यन्त्वमूनि सुबहूनि महामहांसि चन्द्रोऽप्यलं भुवनमण्डलमण्डनाय ।
सूर्योदये न तदुदेति न चास्तमेति येनोदितेन दिनमस्तमितेन रात्रिः ॥ ९ ॥ दिक्श्रीः स्व-
मोहति जगज्जनरञ्जनादि सर्वं भविष्यति रवेरिव चन्द्रतोऽपि । किं त्वस्तगामिनि रवौ भ-
विता न जाने राजीवजीवनविधौ कतमः प्रकारः ॥ १० ॥ अधिगमनमनेकास्तारका राज-
मानाः प्रतिगृहमपि दीपाः प्राप्नुवन्ति प्रतिष्ठाम् । दिशि दिशि विकसन्तः सन्ति खद्योत-
पाताः सवितरि उदितेऽस्मिन्किं नु लोकैरलोकि ॥ ११ ॥ गते तस्मिन्भानौ त्रिभुवनसमु-
न्मेषविरहव्यथां चन्द्रो नेप्यत्यनुचितमितो नास्ति किमपि । इदं चेतस्तापं जनयतितरा-
मत्र यदमी प्रदीपाः संजातास्तिमिरहतिबद्धोद्धुरशिखाः ॥ १२ ॥ क्षपां क्षामीकृत्य प्रसभ-
मुपहृत्याम्बु सरितां प्रताप्योर्वीं कृत्स्नां तरुगहनमुच्छोप्य सकलम् । कं संप्रत्युष्णांशुर्गत
इति तदन्वेपणपरास्तडिहीपालोकैर्दिशि दिशि चरन्तीह जलदाः ॥ १३ ॥ पातः पूर्णो
भवति महते नोपतापाय यस्मात्कालेनास्तं क इह न गता यान्ति यास्यन्ति चान्ये । एता-
वन्तु व्यथयति यदालोकबाह्यैस्तमोभिस्तस्मिन्नेव प्रकृतिमहति व्योम्नि लब्धोऽवकाशः

१ ज्योतिरिक्काः. २ सूर्ये. ३ किरणाः; (पक्षे) इस्ताः. ४ आकाशम्; (पक्षे) वल्लम्. ५ वरुणादिकः
(पक्षे) मर्यादशेषः. ६ रात्रिम्. ७ कक्षां कृत्वा. ८ तडिदैव दीपस्तस्यालोकः प्रकाशस्तैः.

॥ १४ ॥ पततु नभसो गच्छत्वस्तं निमज्जतु वारिधौ व्रजतु वरुणागारद्वारं प्रभाभिरना-
दृतः । तदपि तरणिर्दत्त्वा पादं शिरःसु महीभृतां दलिततिमिरव्रातः प्रातः पुनः सकृदे-
ष्यति ॥ १५ ॥ येनोन्मथ्य तमांस्यलङ्घनघनस्पर्धानि सर्वं जगच्चक्षुष्मत्परमार्थतः कृतमिदं
देवेन तिग्मत्विषा । तस्मिन्नस्तमिते विवस्वति कियान्कूरो जनो दुर्जनो यद्वधाति धृतिं
शशाङ्कशकला लोके प्रदीपेऽथवा ॥ १६ ॥ यत्पादाः शिरसा न केन विधृताः पृथ्वीभृतां
मध्यतस्तस्मिन्मौस्वति राहुणा कँवलिते लोकत्रयीचक्षुषि । खद्योतैः स्फुरितं तमोभिरुदितं
ताराभिरुज्जृम्भितं धूकैरुत्थितमाः किमत्र करवै किं किं न कैश्चेष्टितम् ॥ १७ ॥ पूर्वाह्ने
प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सार्य नैशं तमः कृत्वा चन्द्रमसं प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा ।
मध्याह्ने सरितां पयः प्रविततैरापीय दीप्तैः करैः सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम
शोच्यं भवेत् ॥ १८ ॥ दूरं यान्तु निशाचराः शशिकराः क्लेशं लभन्तांतरामुद्योतं कलयन्तु
हन्त न चिरं खद्योतका द्योतले । ध्वान्तं ध्वंसमुपैतु हंसनिवहः पद्माकरे शाम्यतु प्राचीप-
र्वतमौलिमण्डनमणिः सूर्यः समुज्जृम्भते ॥ १९ ॥

चन्द्रान्योक्तयः ।

आलोकवन्तः सन्त्येव भूयांसो भास्करादयः । कलावनेव तु आंवद्वावकर्माणि कर्मठः
॥ १ ॥ दैवाद्यद्यपि तुल्योऽभूद्रूतेशस्य परिग्रहः । तथापि किं कैपालानि तुलां यान्ति
कलानिधेः ॥ २ ॥ अहो नक्षत्रराजस्य साभिमानं विचेष्टितम् । परिक्षीणस्य वक्रत्वं संपू-
र्णस्य सुवृत्तता ॥ ३ ॥ व्यज्यमानकलङ्कस्य वृद्धौ सति कलानिधेः । आशास्महे वयं पूर्वा
सर्वश्चाध्यां कृशां दशाम् ॥ ४ ॥ क्षीणः क्षीणः समीपत्वं पूर्णः पूर्णोऽतिदूरताम् । उपैति
मित्राद्यश्चन्द्रो युक्तं तन्मेलिनात्मनः ॥ ५ ॥ निशाचरोऽपि दीनोऽपि सकलङ्कोऽपि च-
न्द्रमाः । चकोरीनयनचन्द्रमानन्दयति चन्द्रमाः ॥ ६ ॥ हरमुकुटे सुरतटिनीनिकटस्थिति-
लाभतो द्विजेन्द्रेण । अपि गरलं फणिफूत्कृतिरीक्षणीक्षणाशुशुक्षणिः क्षान्तः ॥ ७ ॥ नि-
जकरनिकरसमृद्ध्या धवलस्य भुवनानि पार्वण शशाङ्क । मुचिरं हन्त न सहते हतविधि-
रिह सुस्थितं कमपि ॥ ८ ॥ यद्यपि शिरोऽधिरोहति रौद्रः क्रोधेन सिंहिकातनयः । त्य-
जति न शरणं यातं सागरसूनुर्मृगं तदपि ॥ ९ ॥ प्रोषितवति रजनिकरे बन्धुतया न खलु
कैरवाण्येव । म्लायन्ति किंतु सहसा भुवनान्यपि तमसि मज्जन्ति ॥ १० ॥ शंकरशिरसि
निवेशितपदेति मा गर्वमुद्वहेन्दुकले । फलमेतस्य अविष्यति तव चण्डीचरणरेणुमृजा ॥ ११ ॥
या महेशशिरसो विभूषणं या त्रिलोकजनलोचनोत्सवः । सेयमिन्दुकलिका दिनात्यये तापिता

१ किरणाः; (पक्षे) चरणाः. २ शैलानाम्; (पक्षे) राज्ञाम्. ३ सूर्यः. ४ ग्रस्ते. ५ दिवान्यैः. ६ उ-
ज्जिद्राणि कृत्वा. ७ निशासंबन्धि. ८ प्रकाशवन्तः. ९ बहवः. १० पाषाणः. ११ समर्थः. १२ क-
णाक्षीनि १३ सर्पातः (पक्षे) क्षिप्तात्. १४ कलङ्किनः. १५ तृतीयनेत्रस्थितस्तोक्ष्णाम्निः.

कमिह नातितापयेत् ॥ १२ ॥ रञ्जिता न ककुभो निवेशिता नार्चिषो बत चकोरचञ्चुषु ।
 कष्टमिन्दुरुदये निपीयते दारुणेन तमसा बलीयसा ॥ १३ ॥ किरिति प्रकरं गवां प्रकर्षं सु-
 मनः स्वच्छतरं विधौ कलानाम् । कृति चेत्कलयन्ति यत्प्रबोधं कति चेन्नेति स तत्स्वभाव
 एव ॥ १४ ॥ निधेः कलानामपि रीतिरेषा मर्माणि मे संस्पृशतीव भूयः । कुतो विशेषात्कु-
 मुदेऽनुरागः कुतो विरागश्च कुशेशयेषु ॥ १५ ॥ निष्पीडितो यद्यपि दैवयोगान्निशाकर-
 श्रापि विधुनुदेन । तथापि पीयूषविशेषवर्षी सुधाकरः कैरेवकाननेषु ॥ १६ ॥ वक्रोऽस्तु
 बाल्ये तदनु प्रवृद्धः कलङ्कवानस्तु जडोऽस्तु चन्द्रः । महेशमौलौ च पदं दधातु जायेत
 वन्द्यो विविधोपकारात् ॥ १७ ॥ तारागणाश्चन्द्रमसं भजन्ते न जातु नार्थं नलिनाकरा-
 णाम् । एतावता तस्य किमस्ति हानिर्ज्ञाता तयोरन्तरमेव लोकः ॥ १८ ॥ यस्योदयेनैव
 दिशां प्रसादस्तापापनोदोऽपि जगन्नयस्य । चकोरचञ्चुपुटपारणे तु चन्द्रस्य तस्यास्ति कि-
 यान्प्रयासः ॥ १९ ॥ प्रकुर्वता संगतिमिन्दुनाधुना किं किं च लब्धं जगदीश्वरेण वै ।
 कलङ्कहानिः सुरसिन्धुसंगमः कलाक्षयित्वं च पदं तथोच्चकैः ॥ २० ॥ नयनमसि जना-
 र्दनस्य शंभोर्मुकटमणिः सुदृशां त्वमादिदेवः । त्यजसि न मृगमात्रमेकमिन्दो चिरमिति
 येन कलङ्किनं वदन्ति ॥ २१ ॥ विरमतिमिर सौहसादमुष्माद्यादि रविरस्तमितः स्वत-
 स्ततः किम् । कलयसि न पुरो महोर्मिधाराद्युतिनिधिरभ्युदयत्ययं शशाङ्कः ॥ २२ ॥
 आस्ते विधुः परमनिर्वृत एव मौलौ शंभोरिति त्रिजगतीजनचित्तवृत्तिः । अन्तर्निर्गूढनय-
 नानलदाहदुःखं जानाति कः परमृते बत शीतरश्मेः ॥ २३ ॥ एकैव सामृतमयी सुतराम-
 नर्था काप्यस्त्यसौ हिमकरस्य कला ययैव । आरोपितो गुणविदा परमेश्वरेण चूडामणौ न
 गणितोऽस्य कलङ्कदोषः ॥ २४ ॥ श्रेयान्विधोर्बहुलपक्षपरिक्षयोऽपि नो पूर्णतापि जलधे-
 रिह वर्णनीया । यद्धारि न स्पृशति हन्त पृथग्जनोऽपि यस्यामृतैर्मखभुजोऽपि मुदं लभन्ते
 ॥ २५ ॥ मारस्य मित्रमसि किं च सुधामयूख शंभावपि प्रणयितां प्रकटीकरोषि । विश्वा-
 सपात्रमसि यद्विपतोस्तयोरप्येतत्तव प्रकृतिशुद्धतनोश्चरित्रम् ॥ २६ ॥ रत्नाकरो जनयिता
 सहजश्च वर्गाः किं कथ्यताममृतकौस्तुभपारिजाताः । किं तैरचिन्त्यमिह तत्पुनरन्यदेव त-
 त्वान्तरं कुमुदबन्धुरसौ यदिन्दुः ॥ २७ ॥ नानन्दि कैरवमवधि न वाम्बुराशिरादीपि
 नाम्बरमहारि न वान्धकारः । धिग्दैवदुर्विलसितं यदसौ सुधांशुरभ्युद्यतश्च तमसा क-
 वलीकृतश्च ॥ २८ ॥ चन्द्रं समाश्रयति नाम तिथीस्त्वनेकाः क्षीणस्तु बिम्बपरिपूर्णमपूर-
 णाय । एवं पुनः सकलमण्डलपूर्णवर्णं सा पूर्णिमैव खलु पूरयितुं समर्था ॥ २९ ॥ स्मेरा
 दिशः कुमुदमद्भिदुरं पिबन्ति ज्योत्स्नाकरम्भमुदरंभरयश्चकोराः । आः कीदृगत्रिमुनि-

१ राहुणा. २ कुमुदवनेषु. ३ सूर्यम्. ४ अयथाबलमारम्भात्. ५ पश्यसि. ६ शुभः. ७ मदनस्य.
 ८ भीतिम्.

लोचनदूषिकायां पीयूषदीधितिरिति प्रथितोऽनुरागः ॥ ३० ॥ हिमकर परभागं भूषयिष्य-
न्मुमेरोर्व्रजसि यदि तदाहं न क्षमः संनिरोद्धुम् । इति तु बहुविधाभिः काकुभिः प्रार्थये
त्वां पुनरपि कुमुदानामेत्यहार्यो विषादः ॥ ३१ ॥ कलास्तास्ताः सम्यग्वहसि यदसित्वं द्वि-
जपतिर्द्युतिस्तादृग्भूता जनिरपि च रत्नाकरकुले । बहु ब्रूमः किं वा पुरहरशिरोमण्डनमसि
त्वदीयं तत्सर्वं शशधर कलङ्काद्विकलितम् ॥ ३२ ॥ पादन्यासं क्षितिधरगुरोर्मूर्ध्नि कृत्वां सु-
मेरोः क्रान्तं येन क्षपिततमसा मध्यमं धाम विष्णोः । सोऽयं चन्द्रः पतति गगनादल्पशेषे
मयूखे दूरारोहो भवति महतामप्यपभ्रंशहेतुः ॥ ३३ ॥ त्वं भोः शंभोर्निवससि शिरोदेश-
माश्रित्य नित्यं तत्त्वां याचे जगदुपकृतिव्याप्तिव्यग्रमिन्दो । यः सद्भावस्तव परिणतः कै-
रवे वा चकोरे स्पृश्यस्तेन प्रतिनिशमसौ चक्रवाको वराकः ॥ ३४ ॥ यज्जातोऽसि पयो-
निधौ हरजटाजूटे प्रसिद्धोऽसि यद्विश्वस्योदरदीपकोऽसि विधिना सृष्टोऽसि यच्चाभरैः ।
भ्रातः शीतमयूख सर्वमधुना म्लानीकृतं तत्त्वया राजीवं यदपास्य कैरवकुलं नीतं विकासा-
स्पदम् ॥ ३५ ॥ पीयूषं वपुषोऽस्य हेतुरुदयो विश्वस्य नेत्रोत्सवः झुष्टं भानुकैरिदं त्रिभुवनं
ज्योत्स्नाभरैः सिञ्चति । सर्वाशाप्रतिरोधकान्धतमसध्वंसाय बद्धोद्यमो धिग्धातारमिहापि
लक्ष्म लिखितुं यस्य प्रवृत्तं मनः ॥ ३६ ॥ उच्चैःस्थानकृतोदयैर्बहुविधैर्ज्योतिर्भिरुद्यत्प्रभैः
शुक्राद्यैः किममीभिरत्र वितथां प्रौढिं दधानैरपि । यावच्छोकतमोपहेन भवता लक्ष्मीर्न वि-
स्तार्यते तावच्चन्द्र कथं प्रयाति परमां वृद्धिं स रत्नाकरः ॥ ३७ ॥ जन्म क्षीरमहार्णवे
सहभुवः श्रीपारिजातादयो विम्बं यस्य सुधामयं त्रिभुवनाधीशस्य मूर्ध्नि स्थितिः । इत्थं
सर्वचराचरप्रियकरे यस्योदये चेद्भवेत्संकोचः कमलस्य दुष्कृतिरसौ निन्द्यो न ताराधिपः
॥ ३८ ॥ इन्दुं निन्दतु नाम वाय नलिनीं निन्दन्तु चक्राह्वया नैवानेन सुधाकरस्य सुषमा
हानिर्न वा दुर्यशः । एतेनैव कृतार्थतास्य जनता यन्मोदमालम्बते यज्ज्योत्स्नासु चिरं च-
कोरपरिषच्चञ्चूपुटं न्यस्यति ॥ ३९ ॥ लक्ष्मीकेलिग्रहे कुशेशयष्टशां पाणिद्युतिद्रोहिणि
श्यामासूक्तिमुधासहोदरमधुप्रस्यन्दसंदोहिनि । जीवातुस्त्रिदिवीकसां त्रिजगतामाप्यायनं चन्द्र-
मास्त्वं चेदम्बुरुहे न रज्यसि गुणश्लाघा बतास्तं गता ॥ ४० ॥ यातेयं रजनी सहैव भवता
भावी प्रकाशो दिशां सूर्येणापि चिरं चकोरनिचयैः स्थैर्यं क्वचित्कानने । उद्यदारुणचण्ड-
भानुजदवज्वाले जगन्मण्डले कस्मै चन्द्र समर्प्य कैरवकुलं व्योमान्तमालम्बसे ॥ ४१ ॥
नक्षत्राणि बहूनि सन्ति परितः पूर्णोदयान्यम्बरे किं तैः शान्तिमुपैति दीर्घतिमिरं किं बौधि-
रुज्जृम्भते । किं स्यादार्तचकोरपारणविधिभ्रातः सुधादीधिते तन्नूनं भुवनैकतापशमनः
श्चाध्यस्तवैवोदयः ॥ ४२ ॥ धैमाता भालतलानलैः कवलिता कण्ठस्थहालाहलैरालीढाथ
जैटाटवीविलुठितैरैशीविषाणां गणैः । छन्ना भस्मभिराहतास्थिपटलैः । त्राद्वैर्चर्माभरैः

१ नक्षत्रैः. २ समुद्रः. ३ तापिता. ४ जटाह्वया या अटवी. ५ नन्दुठितैः. ६ सर्पाणाम्.
६ हृदयक्ता.

स्वीयां मुखाति माधुरीं हरशिरोरत्नं किमिन्दोः कला ॥ ४३ ॥ श्रीमाहेश्वरमौलिमण्डनम-
णिर्वेश्वंभरं मोचनं त्वं रत्नाकरसंभवः किमपरं भूदेवदेवो भवान् । यद्वचालानलसङ्गदोषर-
भमाह्नदह्यसे नोग्रजा व्रातं तत्किमिहास्ति ते सुमनसश्चित्रं कलानां विधेः ॥ ४४ ॥ येना-
स्यभ्युदितेन चन्द्र गमितः क्लान्ति रवी तत्र ते युज्येत प्रतिकर्तुमेव न पुनस्तस्यैव पादग्रहः ।
क्षीणनैतदनुष्ठितं यदि ततः किं लज्जसे नो मनागस्त्वेवं जडधामता तु भवतो यद्वचोमि-
विस्फूर्जसे ॥ ४५ ॥ जन्म क्षीरनिधौ तथैव विपुलं पीयूषपूर्णं वपुः संतापार्तिहरं हरस्य शि-
रसि स्थानं सदा मुन्दरम् । तारानाथ निशामुखैकतिलकं ख्यातौषधीनां पतेश्चन्द्रद्वत्वं वसना-
चलस्य दशया संभावयामः कथम् ॥ ४६ ॥ इन्दुर्यदुदयाद्विमूर्ध्नि न भवत्यद्यापि तन्मा स्म
भृन्मार्मरेऽपि तमः समुच्चयममूरुन्मूलयन्ति त्विषः । अप्यङ्गोर्मुदमुद्रहन्ति कुमुदैरामोद-
यन्ने दिशः संप्रत्यूर्ध्वमसौ तु लाञ्छनमभिर्व्यक्तुं प्रकाशिष्यते ॥ ४७ ॥ पूर्णः पङ्कजलोच-
नामुखतुलामायासि कालक्रमात्क्षीणोऽपि क्षणदीपते पशुपतेरायासि भूपास्पदम् । एत-
स्मिन्नथ सैहिकेयकवलक्लेशे मनाग्वर्तिनि त्वं साधारणवत्सुधाकर मुधा हा हन्त किं ताम्यसि
॥ ४८ ॥ भीतो वाडववासतो जलनिधौ शंभोः शिरः स्वीकृतं तत्र त्र्यम्बकमौलिवासुकि-
विपज्वालावलीत्रासितः । तस्माञ्छोकमगाद्विवं निपतितस्तत्रैव राहोर्मुखं प्रायो गच्छति यत्र
भाग्यराहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ४९ ॥

मेघान्योक्तयः ।

प्रावृषेण्यस्य मौलिन्यं दोषः कोऽभीष्टवर्षिणः । शारदाभ्रस्य शुभ्रत्वं वद कुत्रोपयु-
ज्यते ॥ १ ॥ चातकः स्वानुमानेन जलं प्रार्थयतेऽम्बुदात् । स स्वौदार्यतया सर्वां छावय-
त्यम्बुना महीम् ॥ २ ॥ त्वयि वर्षति पर्जन्ये सर्वे पल्लविता द्रुमाः । अस्माकमर्कवृक्षाणां
पूर्वपत्रेषु संशयः ॥ ३ ॥ आसन्त्यावन्ति याच्ञामु चातकाश्रूणि चाम्बुद । तावन्तोऽपि
त्वया मेघ न मुक्ता वारिबिन्दवः ॥ ४ ॥ त्वमेव चातकाधार इति केषां न गोचरः । धिग-
म्भोधर तस्यापि कार्पण्योक्तिं प्रतीक्षसे ॥ ५ ॥ यदम्बुकणमादाय प्राप्तोऽसि जलदोन्न-
तिम् । तस्योपर्यम्बुधेर्गर्जन्मालिनस्योचितैव ते ॥ ६ ॥ नोपेक्षा न च दाक्षिण्यं न प्रीतिर्न च
संगतिः । तथापि हरते तापं लोकानामुद्यतो घनः ॥ ७ ॥ समागमिष्यताम्भोद वेत्ति कः
समयं तव । रौति नो यदि सारङ्गस्तदोच्चैः खे पुरःसरः ॥ ८ ॥ आश्रयः कियतमेव तरुः
सन्मार्गमाश्रितः । पाथोद सिच्यतां काले नोपेक्ष्यो दूरभाषतः ॥ ९ ॥ सन्ति कूपाः स्फुर-
दृषाः सागरः सरितस्तथा । तथापि चातकस्यैको फलदो जलदोदयः ॥ १० ॥ नदेभ्योऽपि
हृदेभ्योऽपि पिवन्त्यन्ये सदा पयः । चातकस्य तु जीमूत भवनेवावलम्बनम् ॥ ११ ॥
एकस्य तस्य मन्ये धन्यामभ्युन्नतिं जलधरस्य । विश्वं सशैलकाननमाननमवलोकते यस्य

॥ १२ ॥ संप्रति न कल्पतरवो न सिद्धयो नापि देवता वरदाः । जलद त्वयि विश्राम्यति सृष्टिरियं भुवनलोकस्य ॥ १३ ॥ क्षणदृष्टनष्टतडितो निजसंपत्तेः पयोदनिवहेन । ज्ञातुं साधु यदुचितं भुवनेभ्यो वितरता वारि ॥ १४ ॥ जलधर जलभरनिकरैरपहर परि-
तापमुद्धतं जगतः । नो चेदपसर दूरं हिमकरकरदर्शनं वितर ॥ १५ ॥ अयि जलद यदि न दास्यसि कतिचिस्त्वं चातकाय जलकणिकाः* । तदयमाचिरेण भविता सलिलाञ्जलिदानयोग्यस्ते ॥ १६ ॥ नैताः स्वयमुपभोक्ष्यसि मोक्ष्यसि जलदोखरादिषु क्वापि । तत्किं तत्र न मुञ्चसि मुक्ता मुक्ता भवन्ति यत्रापः ॥ १७ ॥ वरतरुविघटनपटवः कटवः क्रन्दन्ति वायवो बहवः । तत्कुसुमबहुलपरिमलगुणविन्यासे कृती त्वेकः ॥ १८ ॥ धीरध्वनिभिरलं ते नीरद मे मासिको गर्भः । उन्मदवारणबुद्ध्या मध्ये जठरं संमुच्छलति ॥ १९ ॥ अहमस्मि नीलैकण्ठस्तुष्येऽहं शब्दमात्रेण । नाहं जलद कदाचिच्चातक इव जीवनं याचे ॥ २० ॥
जलदः समुद्रसेवामाचरति समग्रभुवनभरणाय । कुरुते तामपि हतमतिरात्मभरिर्निशमौर्वाग्रिः ॥ २१ ॥ सर्वं वनं तृणाल्या पिहितं पीताः सितशुरविताराः । प्रध्वस्ताः पन्थानो मलिनेनोद्गम्य मेघेन ॥ २२ ॥ प्रावृषि शैलश्रेणीनितम्बमुज्ज्वलान्दिगन्तरं भ्रमसि । चपलान्तरघन किं तव वचनीयं पवनवश्योऽसि ॥ २३ ॥ यद्यपि सन्ति बहूनि सरांसि स्वादुसुशीतलसुरभिपयांसि । चातकपोतस्तदपि च तानि त्यक्त्वा याचति जलदजलानि ॥ २४ ॥
एतदत्र पथिकैकजीवितं पश्य शुष्यतितरां महत्सरः । धिङ्मुधास्त्रधर रुद्धसद्गतिर्विधिता किमिह तेऽद्विवाहिनी ॥ २५ ॥ मुञ्च मुञ्च सलिलं दयानिधे नास्ति नास्ति समयो विलम्बने । अद्य चातककुले मृते पुनर्वारि वारिधर किं करिष्यसि ॥ २६ ॥ चातकस्य खलु चञ्चुसंपुटे नो पतन्ति किल वारिबिन्दवः । सागरीकृतमहीतलस्य किं दोष एव जलदस्य दीयते ॥ २७ ॥
ऊषरेषु विवरेषु चाम्भसां बीचयोऽपि भवता विनिर्मिताः । क्षेत्रसीमिनिहितास्तु बिन्दवो वारिवाह भवतो न वो नयः ॥ २८ ॥ आपो विमुक्ताः क्वचिदाप एव क्वचिन्न किंचिद्वरलं क्वचिच्च । यस्मिन्विमुक्ताः प्रभवन्ति मुक्ताः पयोद तस्मिन्विमुखः कुतस्त्वम् ॥ २९ ॥
पानीयमानीय परिश्रमेण पाथोद पाथोनिधिमध्यतस्त्वम् । कल्पद्रुमे सीदति साभिलाषे महोषरे मुञ्चसि किनिमित्तम् ॥ ३० ॥ पपात पाथःकणिका न भूमाववाप शान्तिं ककुभां न तापः । दृष्ट्वैव जीवातुरयं तडित्वान्कृषीवलानां मुदमुत्ततान् ॥ ३१ ॥ प्रथितोऽसि यतस्ततः पृथिव्यामपि जीमूत जनस्य जीवनेन । विषयानपि गच्छतः किमेतान्ध्वनिभिर्भीषयसीह राजहंसान् ॥ ३२ ॥ गर्जितवधिरीकृतककुभा किमपि कृतं नैव घनेन । इयती चातकचञ्चुपुटी सापि भृता नैव जलेन ॥ ३३ ॥ गर्जसि मेघ न यच्छसि तोयं चातकपक्षी

१ गम्भीरशब्दैः. २ मत्तहस्तिबुद्ध्या. ३ उद्भूतं करोति. ४ मयूरः. ५ समुद्रसेवाय. ६ मन्दमतिः. ७ स्वोदरपूरकः. ८ अहोरात्रम्. ९ वाक्वाभिः.

व्याकुलितोऽहम् । दैवादिह यदि दक्षिणवातः क त्वं क्राहं क च जलपातः ॥ ३४ ॥
 वितर वारिद वारि दैवातुरे चिरपिपासितचातकपोतके । प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा क
 च भवान्क पयः क च चातकः ॥ ३५ ॥ किसलयानि कुतः कुसुमानि वा क च फलानि
 तथा नववीरुधाम् । अयमकारणकारुणिको यदा न तरतीह पयांसि पयोधरः ॥ ३६ ॥
 पयोद हे वारि ददासि वा न वा त्वदेकचित्तः पुनरेष याचकः । वरं महत्या प्रियते पि-
 पासया तथापि नान्यस्य करोत्युपासनाम् ॥ ३७ ॥ दीनानामिह परिहाय शुष्कसस्यान्यौ-
 दार्यं प्रकटयतो महीधरेषु । औन्नत्यं परमवाप्य दुर्मदस्य ज्ञातोऽयं जलधर तावको वि-
 वेकः ॥ ३८ ॥ अन्योऽपि चन्दनतरोर्महनीयमूर्तेः सेकार्थमुत्सहति तद्गुणबद्धतृष्णः । शा-
 खोटकस्य पुनरस्य महाशयोऽयमभ्योद एव शरणं यदि निर्गुणस्य ॥ ३९ ॥ आश्वास्य
 पर्वतकुलं तपनोष्मत्तं दुर्दाववह्निविधुराणि च काननानि । नानानदीनदशतानि च पूरयित्वा
 रिक्तोऽसि यज्जलद सैव तवोत्तमा श्रीः ॥ ४० ॥ एतेषु हा तरुणमारुतधूयमानदावानलैः
 कषलितेषु महीरुहेषु । अम्भो न चेज्जलद मुञ्चसि मा विमुञ्च वज्रं पुनः सिपसि निर्दय
 कस्य हेतोः ॥ ४१ ॥ शोषं गते सरसि शैवलमञ्जरीणामन्तर्स्तिर्मिलुठति तापविशीर्णदेहः ।
 अत्रान्तरे यदि न वारिद वारिपूरैरप्लावयेस्तदनु किं मृतमैण्डनेन ॥ ४२ ॥ शृण्वन्पुरः
 परुषगर्जितमस्य हन्त रे पान्थ विह्वलमना न मनागपि स्याः । विश्वातिवारणसमर्पितजीव-
 नोऽयं नाकर्णितः किमु सखे भवताम्बुवाहः ॥ ४३ ॥ यत्तादृशेषु सरलेषु न पक्षपातो जातो
 बत स्फुटमसौ कुटजेपु रागः । विश्वैकजीवनपटोरपि वारिवाह दुर्वारवायुवशगस्य न तद्वि-
 चित्रम् ॥ ४४ ॥ यत्पल्लवः समभवत्कुसुमं यदासीत्तत्सर्वमस्य भवतः पयसः प्रसादः । य-
 द्रूहे फलविधौ न ददासि वारि प्राचीनमम्बुद यशो मलिनीकरोषि ॥ ४५ ॥ नैवालवा-
 लवल्यं भरितं द्रुमाणां नार्द्राकृतापि बत चातकपोतचञ्चुः । दावानलाकुलतरुः शमितो न
 शीघ्रं भाराय वारिवर वारिपदं तवाभूत् ॥ ४६ ॥ के वा न सन्ति भुवि वारिरुहावतंसा
 हंसावलीवलयिनो जलसंनिवेशाः । किं चातकः फलमपेक्ष्य च वज्रपातां पौरंदरीं कलयते
 नववारिधाराम् ॥ ४७ ॥ वातैर्विधूनय विभीषय भीमनादैः संचूर्णय त्वमथवा करकाभिघातैः ।
 त्वद्वारिविन्दुपरिपालितजीवितस्य नान्या गतिर्भवति वारिद चातकस्य ॥ ४८ ॥ व्याजस्तु-
 तिस्रव पयोद मयोदितेयं यज्जीवनाय जगतस्तव जीवनानि । स्तोत्रं तु ते महदिदं धनधर्म-
 राज साहाय्यमर्जयसि यत्पथिकान्निहत्य ॥ ४९ ॥ संपादिताः सपदि ददुरर्दीर्घनादा यत्को-
 किलाकलरुतानि निराकृतानि । निष्पीतमम्बुलवणं न तु देव नद्याः पर्जन्य तेन भवता वि-
 हितो विवेकः ॥ ५० ॥ यस्योदये गुरुमनोरथमन्धरेण संचिन्तितं किमपि चेतसि चातकेन ।
 आः कष्टमिष्टफलदानविध्वज्हेतोरम्भोधरात्पतति संप्रति वज्रवह्निः ॥ ५१ ॥ देवदहनजटा-

लज्वालजालाहतानां परिगलितलतानां म्लायतां भूरुहाणाम् । अयि जलधर शैलश्रेणिशृ-
ङ्गेषु तोयं वितरसि बहु कोऽयं श्रीमदस्तावकीनः ॥ ५२ ॥ नभसि निरवलम्बे सीदता
दीर्घकालं त्वदभिमुखनिषण्णोत्तानचञ्चूपुटेन । जलधर जलधारा दूरतस्तावदास्तां ध्वनिरपि
मधुरस्ते न श्रुतश्चातकेन ॥ ५३ ॥ घनतरघनवृन्दच्छादिते व्योम्नि सद्यः सवितुरथ हि-
मांशोः संकथैव व्यरंसीत् । दिवसरजनिभेदं मन्दवाताः शशंसुः कमलमुदितगन्धानाहरन्तः
क्रमेण ॥ ५४ ॥ अये हेलवेलातुलितकुलरौले जलनिधौ कुतो वारामोघं बत जलद मोघं
वितरसि । समन्तादुत्तालज्वलदनलकीलाकवलनक्लमोपेतानेतानुपकुरु पयोभिर्विदपिनः
॥ ५५ ॥ अमुं कालक्षेपं त्यज जलद गम्भीरमधुरैः किमेभिर्निर्घोषैः मृज झटिति झाङ्गारि
सलिलम् । अये पश्यावस्थामकरुणसमीरव्यतिकरज्वलद्वावज्वालावलिजटिलमूर्तेर्विदपिनः
॥ ५६ ॥ अकूपाराद्वारि प्रचुरतरमादाय जलदः स दानाध्यक्षोऽपि प्रकिरति जलं नाकु-
तमिदम् । स मेघो धन्यो यत्परिकिरति मुक्ताफलतया यदीयासौ कीर्तिर्नटति नृपनारीकु-
चतटे ॥ ५७ ॥ तवैव प्रावीण्यं जलद जगदानन्दकरणं यदम्भःपालीराहरसि खलसत्त्वा-
ज्जलनिधेः । निसर्गात्सारास्ता नयसि च कथंचिन्मधुरतामथासारैस्तासां युगपदुपकर्तासि
जगतः ॥ ५८ ॥ विलपति तथा सारङ्गोऽयं भवानयमुन्नतो जलमपि च ते संयोगोऽयं कथं-
चिदुपस्थितः । उपकुरु कुरु प्रह्वं चेतो न वेत्ति यदग्रतो जलधर पुनः क्व त्वं क्वायं क्व ते
जलबिन्दवः ॥ ५९ ॥ नीरं दूरं तदपि विरसं जंगमा नो लताद्यास्तस्मिन्दातर्पयि जलनिधौ
को लभेताम्बुबिन्दुम् । दानाध्यक्षे त्वायि जलधर क्वापि कुत्रापि शैलाः शालावन्तोऽमृत-
निभजलैस्तर्पिताः सर्व एते ॥ ६० ॥ तृप्त्या नद्यः कमलसरसीराजहंसावतंसाः पुण्यः खेतो
हिमगिरिभुवस्त्वत्कृते येन मुक्ताः । संप्राप्तेऽस्मिञ्जलद दहनोच्चण्डदाहे निदाघे पर्जन्य स्वी-
कुरु तमधुना चातकं पातकं वा ॥ ६१ ॥ शैलेयेषु शिलातलेषु च गिरेः शृङ्गेषु गर्तेषु च श्रीखण्डेषु
विभीतकेषु च तथा पूर्णेषु रिक्तेषु च । स्निग्धेन ध्वनिनाखिलेऽपि जगतीचक्रे समं वर्षतो
वन्दे वारिद सार्वभौम भवतो विश्वोपकारि व्रतम् ॥ ६२ ॥ नीहाराकरसारसागरसरित्कासार-
नीरश्रियं त्यक्त्वा तोयद चातकेन महती सेवा समालम्बिता । तस्यैतत्फलितं समुज्झसि
शिलासंताडनं मस्तके गाढं गर्जेसि वज्रमुज्झसि तडिल्लेखाभिरातर्जसि ॥ ६३ ॥ आरामा-
भरणस्य पल्लवचयैरापीततिग्मत्विषः पाथोद प्रशमं नयागुरुतरोरेतस्य दावज्वरम् । ब्रूमस्त्वा-
मुपकारकातरगतप्रायाः पयःसंपदो दग्धोऽप्येष तरुर्दिशः परिमलैरापूर्य निर्वास्यति ॥ ६४ ॥
यावत्तिष्ठति चातकोऽयमसुभिः कण्ठस्थलस्थायिभिरतावदेहि पयः पयोद फलतु त्वद्वारि
कल्पद्रुमः । नो चेदस्य तृषार्तपीडिततनोः प्राणैः प्रमाणे कृते कस्मै दास्यासि को ग्रही-
ष्यति पुनस्तापस्तु ते स्थास्यति ॥ ६५ ॥ कूपे पानमधोमुखं भवति मे नद्यो वराक्यः

स्त्रियः सामान्यं बकटिष्टिभैः सह सरस्येवं समालोकयन् । शुष्यत्तालुगलोऽपि कम्पिततनुः
 श्रुत्वा गभीरध्वनिं धैर्यादुद्धृतकन्धरो जलधर त्वां याचते चातकः ॥ ६६ ॥ मार्गो भूरि
 जलं मरुस्थलमुवि स्वप्नेऽपि नो लभ्यते तीव्रो वाति समीरणः कचिदपि च्छायाभृतो न
 दृढमाः । अङ्गारप्रकरान्किरन्निव रविर्ग्रीष्मे तपत्यम्बरे तद्गोः पान्यहिताय पूरय धरां पाथोद
 पाथोभरैः ॥ ६७ ॥ भेकैः कोटरसायिभिर्मृतमिव क्षमान्तर्गतं कच्छपैः पाठीनैः पृथुपङ्कपी-
 ठलुलितैर्यस्मिन्मुहुर्मूर्च्छति । तस्मिन्शुष्कसरस्यकालजलदेनागत्य तच्चेष्टितं यत्राकुम्भनि-
 मग्नवन्यकरिणां यूथैः पयः पीयते ॥ ६८ ॥ कालातिक्रमणं कुरुष्व तडितां विस्फूर्जितैस्त्रासय
 स्फारैर्भीषणगर्जितैरतितरां काण्व्यं मुखे दर्शय । अस्यानन्यगतेः पयोद मनसो जिज्ञा-
 सया चातकस्याधेहि त्वमिहाखिलं तदपि न त्वत्तः परं याचते ॥ ६९ ॥ भूयो गर्जितमम्बुदे
 प्रकटिता वितुत्स्वमापूरितं दूरावग्रह तिष्ठ तिष्ठ तदलं वृष्ट्या तवातःपरम् । निर्दग्धाखिलशा-
 लिहालिकवधूसनद्धनेत्रैः परं नैराश्यादिह वर्षितव्यमधुना केदारपूरं पयः ॥ ७० ॥ गर्जनम्बु
 ददाति तच्च कणिकारूपेण यत्र कचिद्वर्षाकालमपेक्ष्य दानसमये काण्व्यं विधत्ते मुखे ।
 पश्चात्पाण्डुरतामुपैति लघुतामप्येति भूयस्ततः श्रीमद्राम नृपालशेखरविभो दाता किया-
 न्वारिदः ॥ ७१ ॥ आसक्ताः प्रतिकोटरं विषधरा भानोः करा मूर्धनि ज्वालाजालकराल-
 दावदहनः प्रत्यङ्गमालिङ्गति । सर्वानन्दनचारुचन्दनतरोरेतस्य जीवातवे रे जीमूत विमुञ्च
 वारि बहुशो युष्मद्यशो जृम्भताम् ॥ ७२ ॥ ते ते चातकपोतका वितृषिता दावाग्निमग्नं
 वनं संनिर्वापितमुष्णतापितमही निर्वापिता सर्वतः । कासाराः परिपूरिताः पृथुपयोधाराभि-
 रम्भोधर त्वय्येवायमहो महोजितमहादानावदानक्रमः ॥ ७३ ॥ तापं लुम्पसि सर्वतो वि-
 तरसे मुक्ताफलं शुक्तिषु क्षेत्रं सिञ्चति किं च पल्लवयसि श्रीखण्डमुख्यान्द्रुमान् । क्षारं
 क्षारमिदं जलं जलनिधेरादाय जीमूत हे विश्वं जीवयसि ब्रवीतु जगति प्रौढोऽपि कस्ते
 गुणान् ॥ ७४ ॥ संतापं जगतो विलुम्पसि धरां धाराभिरासिञ्चसि क्षेत्राण्यङ्कुरयस्यमून्मुकुल-
 यस्याहाय नीपट्टमान् । सारङ्गस्य नभोनिवेशितदृशश्चपुटीपूरणे वैमुख्यं वहसि त्वमम्बुद
 यदित्प्रत्येतु को नाम तत् ॥ ७५ ॥ कूपाम्मांसि पिबन्तु कूपरासिका वापीषु वापीजुषो
 नादेयाश्च पतत्रिणोऽपि मुदितामास्वादयन्तामपः । सारङ्गस्य नभोनिवेशितदृशः किं तेन
 यावन्महीमम्भोभिः स्तपयन्नसावुदयते न प्राष्टपेण्यो घनः ॥ ७६ ॥ कर्तव्यो हृदि वर्तते
 यदि तरोरस्योपकारस्तदा मा कालं गमयाम्बुवाह समये सिञ्चैनमम्भोभरैः । शीर्णे पुष्प-
 फले दले विगलिते मूले गते शुष्कतां कस्मै किं हितमाचरिष्यासि परीतापस्तु ते स्थास्यति
 ॥ ७७ ॥ नो चिन्तामणिभिर्न कल्पलरुभिर्नो कामधेन्वादिभिर्नो देवैश्च परोपकारनिरतैः
 स्थूलैर्न सूक्ष्मैरपि । अम्भोदेह निरन्तरं जलभरैस्तामुर्वरां सिञ्चता धीरेयेण धुरं त्वयाद्य व-

हता मन्ये जगज्जीवितम् ॥ ७८ ॥ हे पाथोद यथोन्नतं हिमवता दिग्व्यावृता सर्वतो मन्ये
धीर तथा करिष्यसि खलु क्षीराब्धितुल्यं सरः । किं त्वेष क्षमते न हि क्षणमपि ग्रीष्मो-
ष्मणा व्याकुलः पाठीनादिगणस्त्वदेकशरणस्तद्वर्ष तावत्कियत् ॥ ७९ ॥ नान्धौ स्कन्ध-
नतिः सरःसु न मनो वापीषु नापीहितं कर्णेऽप्यर्णवसंकथा न च कृता नाद्यापि नद्यां
मनः । सारङ्गेण समुत्तरङ्गरसनादण्डेन चण्डातमञ्चान्तेनापि निरन्तरं जलद्रु हे त्वय्येव दत्तं
मनः ॥ ८० ॥ निःपद्मं शिशिरेण धीवरगणैर्निर्मत्स्यनिःकूर्मकं व्याधैर्निर्विहगं निरम्बु र-
विणा निर्नालकं दन्तिभिः । निःशालूकमकारि शूकरगणैर्नामैकमात्रं सरो हे जीमूत परोप-
कारक पयोदानेन मां पूरय ॥ ८१ ॥ कासारेषु सरित्सु सिन्धुषु तथा नीचेषु नीरग्रहं
धिवत्त्रापि शिरोनतिः किमपरं हेयं भवेन्मानिनाम् । इत्यालोच्य विमुच्य चातकयुवा तेषु
स्पृहामादरादुद्गीवस्तव वारिवाह कुरुते धाराधरालोकनम् ॥ ८२ ॥ रे धाराधर धीरनीर-
निकरैरेषा रसा नीरसा शेषा पूषकरोत्करैरतिखरैरापूरि भूरि त्वया । एकान्तेन भवन्तम-
न्तरगतं स्वान्तेन संचिन्तयन्नाश्रयं परिपीडितोऽभिरमते यच्चातकस्तृष्ण्या ॥ ८३ ॥ आ-
रामाधिपतिर्विवेकविकलो नूनं रसा नीरसा वात्याभिः परुषीकृता दश दिशश्चण्डातपो
दुःसहः । एवं धन्वनि चम्पकस्य सकले संहारहेतावपि त्वं सिध्वन्नमृतेन तोयद कुतो-
ऽप्याविष्कृतो वेधसा ॥ ८४ ॥ ग्रीष्मे ग्रीष्मतरैः करैर्दिनकृता दग्धोऽपि यच्चातकस्त्वां
ध्यायन्घन वासराङ्कथमपि द्राघीयसो नीतवान् । दैवाल्लोचनगोचरेण भवता तस्मिन्निदानीं
यदि स्वीचक्रे करकानिपातनकृपा तत्कं प्रति ब्रूमहे ॥ ८५ ॥ स क्षारो जलधिः सरांसि
वितरन्त्यभ्यागतेभ्योऽमितं गृह्यन्ते सरितः श्रमेण परितोऽप्याधारबन्धं बलात् । प्राप्यं कूप-
कतः कथंचन किमप्यारोप्य कण्ठे पदं तत्त्वां त्यागिनमेकमेव भगवन्पूज्य मन्यामहे ॥ ८६ ॥
अन्ये ते विहगाः पयोद-परितो धावन्ति तृष्णातुरा वापीकूपतडागसिन्धुसरसीतोयेषु म-
ज्जन्ति च । मामद्यापि न वेत्ति चातकशिशुं यः शुष्ककण्ठोऽपि सन्नान्यं याचति नोपस-
र्पति न च प्रस्तौति न ध्यायति ॥ ८७ ॥ हर्ष वर्षान्विधत्से चिरसमयतृषाशुष्यतां चातकानां
भूमेस्तापोपशान्तिं वितरसि तरसा लोकशोकं धुनोषि । अम्भोदैतत्तत्तैकं परममनुचितं य-
त्पिधत्से सुधांशुं वाचामीशं कविं वा बुधमपि वहसि प्रेम खद्योतवर्गे ॥ ८८ ॥

वायव्योक्तयः ।

वायुरेव महाभूतं वदन्तु निखिला जनाः । आयुरेवैष भूतानामिति मन्यामहे वयम् ॥ १ ॥
लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा सुस्नातश्च महार्णवे । पुनस्तत्स्पर्शभीत्येव वायुर्वाति शनैः शनैः ॥ २ ॥
अलिपटलैरनुयातां स्वहृदयहृदयज्वरं विलुम्पन्तीम् । मृगमदपरिमललहरीं समीर किं पाम-

रेषु रे किरसि ॥ ३ ॥ परमो मरुत्सखाग्नेस्तेजोवृद्धिं तनोतु तं जेतुम् । दीपं हरति तदस्य ज्ञातं प्रतिपत्तिनिर्वहणम् ॥ ४ ॥ प्राथमिकी घनछाष्टिः प्राप्ता शिखिनो निदाघतप्तस्य । आकास्मिकेन सा पुनरपनीता क्वापि पवनेन ॥ ५ ॥ चिरतरुविघटनपटवः कटवश्चञ्चन्ति वा- यवो बहवः । तत्कुसुमबहलपरिमलगुणविन्यासे कृती त्वेकः ॥ ६ ॥ गन्धवाह गहनानि गाहसे गन्धजातमिह संचिनोषि च । नैपुण्य्युतिरियं तु तावकी यत्र तत्र सदसद्विवेचनम् ॥ ७ ॥ अहह चण्डसमीरण दारुणं किमिदमाचरितं चरितं त्वया । यदिह चातकचक्षुषु- टोदरे पतति वारि तदेव निवारितम् ॥ ८ ॥ अनिल निखिलविश्वं प्राणिति त्वत्प्रयुक्तं स- पदि च विनिमीलत्याकुलं त्वद्वियोगात् । वपुरसि परमेशस्योचितं नोचितं ते सुरभिसुरभि- वा यत्समं स्वीकरोषि ॥ ९ ॥ राजीविनीविपिनसौरभसारगन्धिर्योऽभूद्रसन्तदिवसेषु जनैक- बन्धुः । रथ्यारजांसि विकिरन्विरुजन्नगेन्द्रानुन्मत्तवद्भ्रमति पश्यत सोऽद्य वायुः ॥ १० ॥ ये जात्या लघवः सदैव गणनां याता न ये कुत्रचित्पद्ममेव विमर्दिताः प्रतिदिनं भूमौ विलीनाश्चिरम् । उत्क्षिप्ताश्चपलाशयेन मरुता पश्यान्तरिक्षे सखे तुङ्गानामुपरि स्थितिं क्षि- तिभृतां कुर्वन्त्यमी पांसवः ॥ ११ ॥ हंहो दग्धसमीर सर्पति भवत्यस्मिन्वने शाखिनां शाखाघर्षणजः स कोऽपि सुचिरं जज्वाल दावानलः । येनादाहि पलायमानहरिणं अस्मी- भवद्गुरुहं शुष्यन्निर्झरमुत्पतत्स्वगकुलं चेष्टद्गुजंगं वनम् ॥ १२ ॥ हंहो धीर समीर हन्त ज- ननं ते चन्दनक्षमाभृतो दाक्षिण्यं जगदुत्तरं परिचयो गोदावरीवारिभिः । प्रत्यङ्गं दहतोह मे त्वमपि चेदुद्दामदावाग्निवन्मत्तोऽयं मलिनात्मको वनचरः किं वक्ष्यते कोकिलः ॥ १३ ॥ हेमाश्वीरुहपत्तने परिमलस्तेनो वसन्तानिलस्तत्रत्यैरिव यामिकैर्मधुरैरारब्धकोलाहलः । निर्यातस्त्वरया व्रजन्निपतितः श्रीखण्डपङ्कजवैलिप्ते केरलकामिनीकुचतटे खञ्जः शनैर्गच्छति ॥ १४ ॥ कोऽयं भ्रान्तिप्रकारस्तव पवन पदं लोकपादाहतानां तेजस्वित्रातसेव्ये नभसि नयसि यत्पांशुपूरं प्रतिष्ठाम् । अस्मिन्नुत्थाप्यमाने जननयनपथोपद्रवस्तावदास्तां केनोपायेन सख्यो वपुषि कलुषतादोष एषस्तवैव ॥ १५ ॥

पर्वतान्योक्तयः ।

नाधन्यानां निवासं विदधति गिरयः शेखरीभूतचन्द्राः शृङ्गैर्ज्योत्स्नाप्रवाहं हुतमिव तु- हिनं दिङ्मुखेषु क्षिपन्तः । येषामुच्चैस्तरूणामविहतगतिना वायुना कम्पितानामाकाशे विप्र- कीर्णः कुसुमचय इवाभाति ताराग्रहौघः ॥ १ ॥ हिमाचलः ॥ तरुकुलमुपमापहरां जन- यन्तीं जगति जीवजातांतिम् । केन गुणेन भवानीतात हिमानीमिमां वहसि ॥ २ ॥ विन्ध्य- मन्दरलमेरुभृतां यत्पातिस्तुहिनपर्वतेऽभवत् । ईश्वरश्चशुरताप्रभावतस्तद् ध्रुवं जगति जृम्भते यशः ॥ ३ ॥ क्षीणो यस्य हिरण्मयो मणिमयः प्राकारशिल्पोच्चयः कुञ्जाः कल्पलतामयाः

सुरधुनीधारामयो निर्झरः । किं चेन्द्रादिसमस्तदिकपतिपुरी मज्जन्ति यत्पल्लवाः शैलाः सोऽपि
गिरिर्वयं च गिरयस्त्वय्येव मे का मतिः ॥ ४ ॥ मेरुः ॥ ये संतोषसुखप्रबोधमनसस्तेषामभिन्ना
मुदो येऽप्यन्ये धनलोभसंकुलधियस्तेषां तु दूरे नृणाम् । इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना
तादृक्पदं संपदां स्वात्मन्येव समाप्तहेममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ ५ ॥ विन्ध्यः ॥ आच-
क्ष्महे तव किमद्यतनीमवस्थां तस्याद्य विन्ध्यशिखरस्य मनोहरस्य । यत्रैव सप्तमुनयस्तपसा
निषेदुः सोऽयं विलासवसतिः पिरिशताशनानाम् ॥ ६ ॥ मलयः ॥ किं तेन हेमैगिरिणा
रैजताद्रिणा वा यत्राश्रिता हि तरवस्तरवस्त एव । मन्यामहे मलयमेव यदाश्रयेण शाखो-
टनिम्बकुटजा अपि चन्दनानि ॥ ७ ॥ विद्योतन्ते कति न गिरयस्तेषु किं नोदयन्ते शाखा-
वन्तः खदिरवदरीशालशाखोटकाद्याः । धन्यस्तावन्मलयशिखरी यत्र जातास्त एव स्वैरा-
मोदैस्त्रिभुवनमथ प्रीणयन्तः स्फुरन्ति ॥ ८ ॥ मन्दरः ॥ मुरारातिर्लक्ष्मीं त्रिपुरविजयी
शीतकिरणं करीन्द्रं पौलोमीपतिरपि च लेभे जलनिधेः । त्वया किंवा लब्धं कथय मथतो
मन्दरगिरे शरण्यः शैलानां यदयमदयद्रत्ननिलयः ॥ ९ ॥ मैनाकः ॥ शक्रादरक्षि यदि
पक्षयुगं तथापि मैनाक सन्ति तव नेह गतागतानि । निःसत्त्वता च निरैपत्रपता च किंतु
पाथोनिधौ निवसता भवतार्जितात्र ॥ १० ॥ वरं पक्षच्छेदः समदमधवन्मुक्तकुलिशप्रहारै-
रुद्रच्छद्महलदहनोद्धारगुरुभिः । तुषाराद्रेः सूनोरहह पितरि क्लेशविवशे न चासौ संपातः
पयसि पयसां पत्युरुचितः ॥ ११ ॥ लोकालोकः ॥ एकस्यायमुदेति मूर्धनि गिरिरन्यस्य
चैव क्रमादस्तं याति कलानिधिस्तदुभयोरस्तः प्रशस्तोऽचलः । को नामोदयितं करोति न
शिरोमाणिक्यमस्तं पुनर्यातं यः कुरुते भवानिव स दुःप्रापोऽस्ति पृथ्वीतले ॥ १२ ॥ रो-
हणः ॥ रोहणाचलशैलेषु कस्तुलां तुलयेत्तव । यस्य पाषाणखण्डानि मण्डनानि महीभृताम्
॥ १३ ॥ रत्नानां न किमालयो जलनिधिः किं न स्थिरा मेदिनी किं न व्योम महत्पदं
सुकृतिनां किं नाम नैवोन्नतम् । हंहो रोहणं किं न याचकचमूर्निःसंकटं काङ्क्षति क्षान्तिस्वी-
करणेन गोत्रतिलकस्त्रैलोक्यवन्द्यो भवान् ॥ १४ ॥ यामस्ते शिवमस्तु रोहणगिरे मत्तः
स्थितिः प्रच्युता वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमपि स्वप्नेऽपि मैवं कृथाः । आतस्ते मणयो वयं
यदि भवन्नामप्रसिद्धास्ततः किं शृङ्गारपरायणाः क्षितिभुजो नाङ्गीकरिष्यन्ति नः ॥ १५ ॥
(पर्वतदरी) ॥ यस्यां स केसरियुवा पदमाबबन्ध गन्धाद्विप्रेन्द्रकृषिरारुणिताङ्गणायाम् ।
तामद्य पर्वतदरीं ध्रुतधूम्रलोमा गोमायुरेष वपुषा मण्डनीकरोति ॥ १६ ॥ (गिरिनिर्झरः) ॥
कल्लोलसंचलदगाधजलैरलोलैः कल्लोलिनीपरिवृढैः किमपेयतोयैः । जीयात्स जर्जरतनुर्गिरि-
निर्झरोऽयं यद्विमुषिपि तृषिता वितृषीभवन्ति ॥ १७ ॥ यद्वैभवाय निजवारिणि वारि सिन्धोः

क्षारं विमिश्रयसि निर्झर तद्दृष्टैव । धिग्वैभवं तु तदभीतृषितास्तवैव नीराप हन्त मधुरा म-
करं किरन्ति ॥ १८ ॥

समुद्रान्योक्तयः ।

नैवज्ञा नाप्यवैदग्ध्यमुदधेर्महिमैव सः । यत्तीरपङ्कमग्नानि महारत्नानि शेरते ॥ १ ॥ य-
द्यापि स्वच्छभावेन दंशयत्युदधिर्मणीन् । तथापि जैानुदघ्नोऽयमिति चेतसि मा कृथाः ॥ २ ॥
रत्नैरापूरितस्यापि मदलेशोऽस्ति नाम्बुधेः । मुक्ताः कतिपयाः प्राप्य मातङ्गा मदविद्वलाः
॥ ३ ॥ अधः करोपि रत्नानि मूर्ध्ना धारयसे तृणम् । दोषस्तवैव जलधे रत्नं रत्नं तृणं
तृणम् ॥ ४ ॥ वैतोच्छासितकल्लोल धिक्ते सागर गर्जितम् । यस्य तीरे तृषाक्रान्तः पान्थः
पृच्छति वापिकाम् ॥ ५ ॥ अयं रत्नाकरोऽम्भोधिरित्यसेवि धनाशया । धनं दूरेऽस्तु वद-
नमपूरि क्षारवारिभिः ॥ ६ ॥ यद्यापि बद्धः शैलैर्यद्यापि गिरिर्मथनमुषितसर्वस्वः । तदपि
विभीर्तिकभूधररक्षायां दीक्षितो जलधिः ॥ ७ ॥ किं खलु रत्नैरेतैः किं पुनरभ्रायितेन वपुषा
ते । सलिलमपि यन्न तावकमर्णव वदनं प्रयाति तृषितानाम् ॥ ८ ॥ मा कुरु गुरुतागर्वं
लघुरन्यो नास्ति सागर त्वत्तः । जलसंग्रहमन्यस्माच्चयि सति कुर्वन्ति पोतैस्थाः ॥ ९ ॥
किमधिकमस्य ब्रूमो महिमानं वारिधेर्हरिर्यत्र । अज्ञात एव शेते कुक्षौ निक्षिप्य भुवनानि
॥ १० ॥ लघुरयमाह न लोकः कामं गर्जन्तमपि पतिं पयसाम् । सर्वमलज्जाकरमिह
यत्कुर्वन्तीह परिपूर्णाः ॥ ११ ॥ तृषां धरायाः शमयत्यशेषां यः सोऽम्बुदो गर्जति गर्ज-
तूच्चैः । यस्त्वेव कस्यापि न हन्ति तृष्णां स किं वृथा गर्जति निस्त्रपोऽब्धिः ॥ १२ ॥
त्वमद्य सिन्धो जगदेकबन्धो रत्नानि दातुं विमुखोऽसि कस्मात् । किं वा सुतः कल्पमही-
रुहस्ते दानैः कृतार्थोऽकुरुते जगन्ति ॥ १३ ॥ अये रोषमुरीकरोषि नो चेत्किमपि त्वां
प्रति वारिधे वदामः । जलदेन तवार्थिना विमुक्तान्यपि तोयानि महान्न हा जहासि
॥ १४ ॥ तोयानामधिपतिराकरो मणीनां शैलानामभयपदं महान्महद्भयः । अग्राह्यो
भवसि यदि त्वमेव तावत्को नु स्याज्जगति तदा जनावलम्बः ॥ १५ ॥ स्वस्त्यस्तु
विद्रुमवनाय नमो मणिभ्यः कल्याणिनी भवतु मौक्तिकशुक्तिमाला । प्राप्तं मया सक-
लमेव फलं पयोधे यद्धारुणैर्जलचरैर्न विदारितोऽस्मि ॥ १६ ॥ आदाय वारि परितः
सारितां मुखेभ्यः किं तावदर्जितमनेन दुरर्णवेन । क्षारीकृतं च वडवादहने हुतं च पाताल-
कुक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ १७ ॥ निःपीतमीनतिमिराणि मनोहराणि रत्नानि सन्ति न
कियन्ति तवान्तिकेषु । एतस्य कौस्तुभमणेत्रजतः परंतु पायोनिधे स्मरणमान्तरमावहेथाः

१ अवमानः. २ अचतुरत्वम्. ३ जातुपमानः. ४ वायुनोद्धासिता उत्पादिताः कल्लोला महोर्मयो यस्य.
५ गिरिमथनेन हतं सर्वं स्वं चतुर्दशरत्नात्मकं धनं यस्य. ६ विशेषेण भीतो यो भूधरो मैनाकस्तद्रक्षायां रक्षणे.
इन्द्राद्वीतो मैनाको जलधिः पविष्ठ इति प्रसिद्धिः. ७ नौकास्थिताः. नाविका इत्यर्थः.

॥ १८ ॥ कल्लोलवेष्टितदृषत्पुरुषप्रहारै रत्नान्यमूनि मकरालय मावमंस्थाः । किं कौस्तुभेन विहितो भवतो न नाम याच्चाप्रसारितकरः पुरुषोत्तमोऽपि ॥ १९ ॥ लज्जामहे वयमहो वचनेऽपि हन्त सांयात्रिकाः सलिलराशिममी विशन्ति । अंसाधिरोपिततदीयतटो-
पकण्ठकौपेयकाम्बुदतयो यदुदर्णितृष्णः ॥ २० ॥ चपलतरतरंगैर्दूरमुत्सारितोऽपि प्रथयति तव कीर्तिं दक्षिणावर्तशङ्खः । पैरिगणय पयोधे पैद्वनाभार्ध्ययोग्यस्तव नि-
कटनिषणैः क्षुल्लकैः श्लाघ्यता का ॥ २१ ॥ यद्वीचीभिः स्पृशसि गगनं यच्च पाताल-
मूलं रत्नैर्द्वापयसि पयसा यत्पिधत्से धरित्रीम् । धिक्सर्वं तत्तव जलनिधे यद्विमुच्याश्रु-
धारास्तीरे नीरग्रहणरसिकैरध्वगैरुज्जितोऽसि ॥ २२ ॥ अयं वारामेको निर्लय इति रत्ना-
कर इति श्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः । क एवं जानीते निजकरपुटीको-
टरगतं क्षणादेनं ताम्यत्तिमिमकरमापास्यति मुनिः ॥ २३ ॥ अये वारां राशे कुलिशकर-
कोपप्रतिभयादयं पक्षप्रेम्णा गिरिवरसुतस्त्वामुपगतः । त्वदन्तर्वास्तव्यो यदि पुनरयं वाड-
वशिखी प्रदीप्तः प्रत्यङ्गं ग्लपयति ततः कोऽस्य शरणम् ॥ २४ ॥ इतः स्वपिति केशवः
कुलमितस्तदीयद्विषामितश्च शरणाधिनः शिखरिपत्रिणः शेरते । इतोऽपि वडवानलः सह
समस्तसंवर्तकैरहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ २५ ॥ ग्रावाणो मणयो हरिर्ज-
लचरो लक्ष्मीः पयोमानुषी मुक्तीषाः सिकताः प्रवाललतिकाः शैवालमम्भः सुधा । तीरे
कल्पमहीरुहाः किमपरं नाम्नापि रत्नाकरो दूरे कर्णरसायनं निकटतस्तृष्णापि नो शाम्यति
॥ २६ ॥ एतस्मादमृतं सुरैः शतमुखेनोच्चैःश्रवाः सद्गुणः कृष्णेनाद्रुतविभ्रमैकवसतिर्लक्ष्मीः
समासादिता । इत्यादि प्रचुराः पुरातनकथाः सर्वेभ्य एव श्रुता अस्माभिर्न च दृष्टमत्र
जलधौ मिष्टं पयोऽपि क्वचित् ॥ २७ ॥ संख्येया न भवन्ति ते युगशतैर्गाम्भीर्यमुख्या
गुणाः सत्यं वारिनिधे तथापि तदिदं चित्तं विधत्ते व्यथाम् । स्वच्छन्देन तिमिगिलान्नि-
जकुलग्रासं मुहुः कुर्वतो यत्ते वारयितुं निजेऽपि विषये न स्वामिता विद्यते ॥ २८ ॥ क-
ल्लोलैः स्थगयन्मुखानि ककुभामभ्रंलहैरम्भसा क्षारेणापि दिवानिशं जलनिधे गर्जन वि-
श्राम्यसि । एतत्ते यदि घोरनक्रनिलयं स्वादु व्यधास्यद्विधिः किं कर्तासि तदा न वेद्मि
तरलैः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ २९ ॥ द्यामारोहति वाञ्छति स्थगयितुं तेजोऽपि तेजस्विनामु-
च्चैर्गर्जति पूरयन्नपि महीमम्भोधिर्म्भोधरः । काश्चिद्वागुपजीव्य तोयचुलुकान्सिन्धो भवत्सं-
निधौ पानीयप्रचयेषु सत्स्वपि न ते जातो विकारः क्वचित् ॥ ३० ॥ किं वाच्यो महिमा
तवात्र जलधे यस्येन्द्रवज्राहतित्रस्तक्षमाभृदमज्जदम्बुनिचये मज्जत्कलङ्काकृतिः । मैनाको-
ऽपि गभीरनीरविलसत्पाठीनपष्टोल्लसच्छैवालाङ्कुरकोटिकोटरकुटीकुज्यन्तरे निर्वृतः ॥ ३१ ॥

१ दक्षिणभागे आवर्तो यस्मैतादृशः शङ्खः. २ जानीहि. ३ विष्णुपूजायोग्यम्. ४ क्षुद्रशङ्खः. ५ जलानाम्.
६ स्थानम्. ७ पिपीसा; (पक्षे) अर्थाभिलाषः. ८ अगस्त्यः. ९ शिखरिणः पर्वतास्त एव पत्रिणः पक्षिणः.
१० संवर्तकसंज्ञकैर्मैवैः.

आस्तां तावदहो समुद्रमहिमा दूरेऽपि कर्णप्रियस्तोरे यस्य पिपासयैव मरणं प्राप्नोति शीघ्रं
 जनः । तस्मादम्बुनिधेर्वरं लघुसरः कूपोऽथवा वापिका यत्र स्वात्मकरद्वयेन सलिलं पे-
 पीयते स्वेच्छया ॥ ३२ ॥ देवैर्यद्यपि तक्रवद्विमथितः केदारवद्भानरैर्बद्धः सिद्धवदञ्जनावि-
 जनुषा कुल्यावदुल्लङ्घितः । किं चासीञ्चुलकेऽम्बुविन्दुवदयं द्राक्कुम्भयोनेर्मुनेर्नातारोपमिति
 प्रजा जलनिधेरासीदथापि श्रुत्वा ॥ ३३ ॥ पीयूषण मुराः श्रिया मुररिपुर्मर्यादया मेदिनी
 शक्रः कल्परुहा शशाङ्ककलया श्रीशंकरस्तोषितः । मैनाकादिनगा निजोदरगताः संस्थानतः
 स्थापितास्त्वञ्चुलीकरणे घटोद्भवमुनिः केनापि नो वारितः ॥ ३४ ॥ हे हेलजितबोधि-
 सत्त्व वचसां किं विस्तरैस्तोयधे नास्ति त्वत्सदृशः परः परहिताधाने गृहीतव्रतः । तृष्य-
 त्पान्थजनोपकारघटनावैमुख्यलब्धायशोभारप्रोद्धहने करोपि कृपया साहाय्यकं यन्मरोः
 ॥ ३५ ॥ पीयुषेण कृतार्थिनो दिविषदो लक्ष्म्या हरिः प्रीणितश्चन्द्रार्धेन विभूषितः पशु-
 पतिः कल्पद्रुमैर्वासवः । आत्मानं परिमन्थिनाप्युदधिना किं किं न तेषां कृतं तस्यागस्त्यमु-
 निमपीतपयसो नोच्चैः कृतैकाङ्गुलिः ॥ ३६ ॥ लक्ष्म्या श्रीः पुरुषोत्तमो हिमरुचा गौरी-
 प्रियोऽलंकृतो देवेन्द्रोऽपि विमानवारणहयस्त्रीरत्नकल्पद्रुमैः । पीयूषैरमितैस्त्वया दिविष-
 दश्चान्ये कृतार्थीकृताः श्रीमन्वारिनिधे त्वदीयमहिमा नूनं न वागोचरः ॥ ३७ ॥ हंहो
 वारिनिधे विधेः समुचितं येनासि रत्नाकरा रत्नां चेदयमन्यसे वद विभो नैतत्पदं विन्दति ।
 पश्यालंकरणं पुरंदरपुरे चिन्तामणिः कौस्तुभं विष्णोर्वक्षासि मीनकेतनरिपोः शीर्षे कलानां नि-
 धिः ॥ ३८ ॥ पीत्वा गर्जन्यपस्ते दिशि दिशि जलदास्त्वं शरण्यो गिरीणां सुत्रामत्रासभाजां
 त्रिदशविटपिनां जन्मभूमिस्त्वमेव । गाम्भीर्यं तच्च तादृक्त्वयि सलिलनिधे किंतु संभावनीयं
 सर्वोपायेन मैत्रावरुणिमुनिकृपादृष्टयः काङ्क्षणीयाः ॥ ३९ ॥ क्षीरसागरः ॥ दिशि दिशि
 गिरिग्रावाणः स्वां वमन्तु सरस्वतीं तुलयतु मिथस्तामापातस्फुरद्बिडम्बराम् । स परमपरः
 क्षीरोदन्वान्यर्दायमुदीर्यते मथितुरमृतं खेदच्छेदि प्रभोरनमोदनम् ॥ ४० ॥ साकं ग्रावग-
 णैर्लुण्ठन्ति मणयो बालार्कबिम्बोपमा नीरे नीरचरैः समं स भगवान्निद्राति नारायणः । एवं
 वीक्ष्य तवाविवेकमथ च प्रौढं परामुघ्नतेः किं निन्दाभ्यथवा स्तवीमि कथय क्षीराणव
 त्वामहम् ॥ ४१ ॥ अगस्त्यः ॥ मुनिर्जयति योगिन्द्रो महात्मा कुम्भसंभवः । येनैकञ्चुलु-
 के दृष्टौ दिव्यौ तौ मत्स्यकच्छपौ ॥ ४२ ॥ अखर्वपर्वर्गतेषु विच्छिन्नो यस्य वारिधिः ।
 हास एव मुनेः पाणिरधस्ताद्विन्ध्यभृभृतः ॥ ४३ ॥ अल्पीयसैव पयसा यत्कुम्भः पूर्यते
 प्रसिद्धं तत् । ब्रौह्मं तेजः पश्यत कुम्भोद्भूतः पपौ वार्धिम् ॥ ४४ ॥ गतोऽस्मि तीरं ज-
 लधेः पिपासया स चापि शुष्कश्चुलुकीकृतो मया । न रक्ष्यते दोषलवोऽपि तोयधेर्ममैव
 तत्कर्मफलं विनृम्भते ॥ ४५ ॥ कम्पन्ते गिरयः पुरंदराभिया मैनाकमुख्याः पुनः क्रन्द-

न्यम्बुधराः स्फुरन्ति वडवावक्रोद्धता वह्नयः । भो कुम्भोद्भव मुच्यतां जलनिधिः स्वस्त्यस्तु
 ते सांप्रतं निद्रालुल्लथबाहुवल्लिकमलाश्लेषो हरिः सीदति ॥ ४६ ॥ रत्नानि ॥ मणिलुठति
 पादेषु काचः शिरसि धार्यते । यथैवास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणिर्मणिः ॥ ४७ ॥
 अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता । जातरूपेण कल्याणि नहि संयोगमर्हति ॥ ४८ ॥
 अनस्तमितसारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् । येन पाषाणखण्डस्य मूल्यमल्पं वसुंधरा ॥ ४९ ॥
 धन्योऽयं मणिरेकश्छिन्नो भिन्नश्च क्रकचनिर्वृष्टः । युक्तस्तेजोनिचयैर्धन्यो दुःखेऽपि यो-
 ऽधिकाभासः ॥ ५० ॥ अष्टं नृपतिकिरिताद्रूमौ पतितं तिरोहितं रजसा । विधिविलसि-
 तेन रत्नं जनचरणविडम्बनां सहते ॥ ५१ ॥ वपुःपैरीणाहगुणेन तेभ्यो यशस्विनः किं
 मणयो भवन्ति । तथापि चूडामु महीपतीनां त एव खेलन्ति न गण्डशैलाः ॥ ५२ ॥
 सिन्धुस्तरंगैरुपकल्प्य फेनान् रत्नानि पङ्क्तिर्मलिनीकरोति । तथापि तान्येव महीपतीनां कि-
 रीटकोटीषु पदं लभन्ते ॥ ५३ ॥ विरम रत्न मुधा तरलायसे तव न कश्चिदिहास्ति परी-
 क्षकः । विधिवशेन परिच्युतमाकराचमपि काचमणिं कृतमीश्वरैः ॥ ५४ ॥ अनभालित
 एव केवलं खनिगर्भे निधिरेष जीर्यतु । न तु सीदतु मूल्यहानितो वणिजालोकनगोचरीकृतः
 ॥ ५५ ॥ समुद्रेणान्तस्थस्तदभुवि तरंगैरकरुणैः समुत्क्षिप्तोऽस्मीति त्वमिह परितापं त्यज
 मणे । अवश्यं कापि त्वद्गुणपरिचयाकृष्टहृदयो नरेन्द्रस्त्वां कुर्यान्नजमुकुटकोटिप्रणयिनम्
 ॥ ५६ ॥ पयोधेः सर्वस्वं शिरसि धृतवान्यं नृपगणः पणो यस्य क्षोणी चतुरुदधिसीमाव-
 धिरभूत् । स एवायं दैवाच्छबरवनितापाणिपतितो मणिर्मेघश्रीवाद्दिगुणगुणबद्धो विहरति
 ॥ ५७ ॥ आघ्रातं पैरिलीढमुग्रनखरैः क्षुण्णं च यच्चर्वितं क्षिप्तं यद्वत् नीरसत्वकुपितेनेति
 व्यथां मा कृथाः । हे सद्गत्न तवैतदेव कुशलं यद्वा नरेणाग्रहादन्तःसाराविचारणव्यसनना
 चूर्णीकृतं नाश्मना ॥ ५८ ॥ उत्तंसेषु न नर्तितः क्षितिभुजां न प्रेक्षकैर्लक्षितः साकाङ्क्षं लु-
 ठितो न च स्तनतटे लीलावतीनां कचित् । कष्टं भोश्चिरमन्तरेण जलधेर्देवाद्दिशिर्णोऽग्नव-
 त्वेलव्यालकुलाङ्गवर्षणपरिक्षीणप्रमाणो मणिः ॥ ५९ ॥ ये गृह्णन्ति हठात्तृणानि मणयो
 ये चाप्ययःखण्डकं ते दृष्टाः प्रतिधामदग्धमणयो विच्छिन्नसंख्याश्चिरम् । नो जाने किम-
 भावतः किमथवा दैवादहो श्रूयते नामाप्यत्र तु तादृशस्य हि मणे रत्नानि गृह्णाति यः
 ॥ ६० ॥ यन्मुक्तामणयोऽम्बुधेरुदरतः क्षिता महावीचिभिः पर्यन्तेषु लुठन्ति निर्मलरुचः
 स्पष्टाष्टहासा इव । तत्तस्यैव परीक्षया जलनिधेर्द्वीपान्तरालम्बिता रत्नानां तु परिग्रहव्यस-
 निनः सन्त्येव सांयात्रिकाः ॥ ६१ ॥ यत्रानुल्लिखिताख्यमेव निखिलं निर्माणमेतद्विधेरुत्क-
 र्षप्रतियोगिकल्पनमपि न्यक्कारकोटिः परा । याताः प्राणभृतां मनोरथगतीरुल्लङ्घ्य यत्संप-
 दस्तस्याभासमणीकृताश्मसु मणेरश्मत्वमेवोचितम् ॥ ६२ ॥ काचाः काञ्चनभूषिताः कति

न वा मुष्णन्ति रत्नश्रियं मौलौ वा कति नोद्वहन्त्यपधियस्तानेव रत्नभ्रमात् । अक्ष्णां ये पुनरुन्मृजन्ति तिमिरं यैर्नाम रत्नाकरः सिन्धुस्ते पृथगेव हन्त मणयस्तेष्वप्यभिज्ञाः पृथक् ॥ ६३ ॥ (वज्रमणिः) ॥ यस्य वज्रमणेर्भेदे भिद्यन्ते लोहसूचयः । करोति तत्र किं नाम नारी नखविलेखनम् ॥ ६४ ॥ (कौस्तुभमणिः) ॥ न श्वेतांशुवदन्धकारदलनादुद्योतिता रोदसी नाप्यैरावतवन्निरस्तदितिजत्रासः कृतो वासवः । नो चिन्तामणिरत्नवन्निभुवने छिन्ना विपद्धारिणां भूत्वा तस्य हरेरुरःप्रणयिना किं कौस्तुभेनाजितम् ॥ ६५ ॥ (सोमकान्त-सूर्यकान्तौ) ॥ सोमकान्तो मणिः स्वच्छः सूर्यकान्तस्तथा न किम् । उद्गारे तु विशेषोऽस्ति तयोरमृतवद्भयः ॥ ६६ ॥ (चन्द्रकान्तः) ॥ सुधाकरकरस्पर्शाद्विहिर्द्रवति सर्वतः । चन्द्रकान्तमणेस्तेन मृदुत्वं लोकविश्रुतम् ॥ ६७ ॥ (स्फटिकः) ॥ स्फटिकस्य गुणो योऽसौ स एवायाति दोषताम् । धत्ते स्वच्छतया छायां यतो मलवतामपि ॥ ६८ ॥ (मरकतः) ॥ त्यज निजगुणाभिमानं मरकत पतितोऽसि पैमरे वाणिजि । काचमणेरपि मौल्यं लभते यत्तदपि ते श्रेयः ॥ ६९ ॥ केनासीनः सुखमकरुणेनाकरादुद्धृतस्त्वं विक्रेतुं वा समभिलषितः केन वास्मिन्कुदेशे । यस्मिन्वित्तव्ययभरसहो ग्राहकस्तावदास्तां नास्ति भ्रातर्मरकतमणे त्वत्परीक्षाक्षमोऽपि ॥ ७० ॥ आसीत्पूर्वं विमलजलधौ भण्डनं भूपतीनां नारीणां च प्रबलमुकुटे काञ्चनेन प्रसङ्गात् । तस्मीवद्धः कथमिदमहो काचखण्डेन सार्धं भि-
ल्लीकण्ठे मरकतमणे कामवस्थां गतोऽसि ॥ ७१ ॥ (माणिक्यम्) ॥ पौरस्त्यैर्दाक्षि-
णात्यैः स्फुरदुरुमतिभिर्मित्रपाश्रात्यसर्वैरौदीच्यैर्यत्परीक्ष्य क्षितिपतिमुकुटे न्यासि माणिक्य-
मेकम् । यद्येतस्मिन्कथंचित्कथयति कृपणः कोऽपि मालिन्यमन्ये प्रेक्षावन्तस्तदा तं निरव-
धिजडतामन्दिरं संगिरन्ते ॥ ७२ ॥ काचः ॥ अज्ञतया प्रेम्णा वा चूडामणिमाकलय्य काचमणिम् । नृपतिर्वहेत शिरसा तेनासौ न ह्यनर्घ्यमणिः ॥ ७३ ॥ शङ्खः ॥ अन्तः कु-
टिलतां विभ्रच्छङ्खः स खलु निष्ठुरः । हुंकरोति यदा ध्मातस्तदैव बहु गण्यते ॥ ७४ ॥
उच्चैरुच्चरतु चिरं झिल्ली वर्त्तमि तर्कं समारुह्य । दिग्ग्यापिनि शब्दगुणे शङ्खः संभावना-
भूमिः ॥ ७५ ॥ कीटगृहं कुटिलोऽन्तः कठिनः क्षाराम्बुसंभवः शून्यः । शङ्खः श्रीपति-
निकटे केन गुणेन स्थितिं लेभे ॥ ७६ ॥ जलनिधौ जननं धवलं वपुर्मुरिपोरपि पाणितले
स्थितिः । इति समस्तगुणान्वित शङ्ख भोः कुटिलता हृदये न निवारिता ॥ ७७ ॥ ध्वनि-
रतिमपुरः शुचित्वमुच्चैर्जनिरपि शङ्ख न दीनतस्तवाभूत् । अवगतमखिलं बहिः सितत्वं कु-
टिलतरं पुनरन्तरं न विद्वन् ॥ ७८ ॥ क वाग्मोधौ जन्म क च वपुरिदं कुन्दधवलं क
चावासस्थानं कृतमहह विष्णोः करतलम् । क नीचानामास्ये परिणतिरियं चुम्बनविधावि-

१ हीरकमणेः. २ नीचे. ३ भूषणम्. ४ काचमणिना. ५ सह. ६ अमूल्यः. ७ कौटिल्यम्. ८ कुन्दपु-
ष्पवच्छुभम्.

तीवायं शङ्खः करुणकरुणं रोदिति मुहुः ॥ ७९ ॥ तातः क्षीरनिधिः स्वसा जलधिजा
 भ्राता सुरेशदुमः सौजन्यं सह कौस्तुभेन शुचिता यस्य द्विजेशादपि । धिक्कर्माणि स एव
 कम्बुरधुना पाखण्डकान्ताकरे विश्रान्तः प्रतिवासरं प्रतिगृहं भैक्ष्येण कुक्षिभरिः ॥ ८० ॥
 (पाञ्चजन्यः) ॥ सर्वाशापरिपूरिहुं कृतिमदो जन्मापि दुग्धोदधेर्गोविन्दाननचुम्बि सुन्दर-
 तरं पूर्णेन्दुबिम्बाद्वपुः । श्रीरेखाः सहजा गुणाः किमपरं प्रप्यन्त एते हि-यत्कौटिल्यं हृदि
 पाञ्चजन्यं भवतस्तेनातिलज्जामहे ॥ ८१ ॥ शङ्खाः सन्ति सहस्रशो जलनिधेर्वीचिच्छटाघ-
 ण्डिताः पर्यन्तेषु लुठन्ति ये दलशतैः कल्माषितक्ष्मातलाः । एकः कोऽपि स पाञ्चजन्य उ-
 दभूदाश्चर्यधामा सतां यः संवर्तमरक्षमैर्मधुरिपोः श्वासानिलैः पूर्यते ॥ ८२ ॥

नद्यन्योक्तयः ।

तटिनि चिराय विचारय विन्ध्यभुवस्तव पवित्रायाः । शुष्यन्त्या अपि युक्तं किं खलु
 रथ्योदकादानम् ॥ १ ॥ कतिपयदिवसस्यायी पुरो दूरोन्नतोऽपि भविता ते । तटिनि तट-
 द्रुमपातनपातकमेकं चिरस्थायि ॥ २ ॥ यास्याति जलधरसमयस्तव च समृद्धिर्लघ्वीयसी
 भविता । तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेकं चिरस्थायि ॥ ३ ॥ कुरु गम्भीराशयतां कच्छोलै-
 र्जनय लोकविभ्रान्तिम् । वीतपयोधरलक्ष्मीः कस्य न चरणैर्विलङ्घ्यासि ॥ ४ ॥ मलयस्य
 गिरेरपत्यमादौ तदनु भ्रातृमती पटीरुक्षैः । किमु चित्रमपानिधेः कलत्रं तटिनी काचन
 मौक्तिकानि सूते ॥ ५ ॥ नावर्तो न च तरलास्तरंगमाला नेदानीं जलरयजा रवाः क-
 रालाः । सैव त्वं तटिनि तटद्रुमान्विपाठ्य प्रौढानामपयशसमिवासि पात्रम् ॥ ६ ॥ छायां
 प्रकुर्वन्ति नमन्ति पुष्पैः फलानि यच्छन्ति तटद्रुमा ये । उन्मूल्य तानेव नदी प्रयाति तैरं-
 गिणां क्व प्रैतिपन्नमस्ति ॥ ७ ॥ न वारयामो भवतीं विशन्तीं वर्षानदि स्त्रोतसि जहुजायाः ।
 न युक्तेतत्तु पुरो यदस्यास्तरंगमङ्गान्मकटीकरोषि ॥ ८ ॥ गङ्गा ॥ यद्यपि दिशि दिशि
 सरितः परितः परिपूरिताम्भसः सन्ति । तदपि पुरंदरतरुणोसंगतिमुखदायिनी गङ्गा ॥ ९ ॥
 स किमु सहैति सुधांशुः स्मरहरभालानलज्वालः । शिशिरैः शीकरलसैः सिञ्चति सुरनि-
 म्रगा नो चेत् ॥ १० ॥ शोणः ॥ आजन्मस्थितयो महीरुह इमे कामं समुन्मीलिताः क-
 छोलाः क्षणभङ्गुराः पुनरमी नीताः परामुन्नतिम् । अन्तर्ग्रहपरिग्रहो बहिरापि आम्यन्ति
 गन्धद्विषा भ्रातः शोण न सोऽस्ति यो न सहते त्वत्संपदां विष्टवान् ॥ ११ ॥

तडागान्योक्तयः ।

आगतानामपूर्णाणां पूर्णानामप्यगच्छताम् । यदध्वनि न संघट्टा घटानां तत्सरोवरम् ॥ १ ॥

१ भागिनी. २ लक्ष्मीः. ३ पुष्पैः सह फलानि ददतीत्यर्थः. ४ तरंगवच्चपलस्वभावानाम्. ५ अङ्गीकृतम्.
 ६ इन्द्रलोणां रम्भोवैश्यादीनां समागममुखदात्री.

अयमवसरः सरस्ते सलिलैरूपकर्तुमर्थिनामानिशम् । इदमतिमुल्लितमम्भो भवति पुरा जल-
 ब्राम्युदये ॥ २ ॥ कस्य तृषं न क्षपयति पिबति न कस्तव पयः प्रविश्यान्तः । यदि
 सन्मार्गसरोवर नक्रो न क्रोडमधिवसति ॥ ३ ॥ तानि तानि कमलानि तज्जलं तानि षट्-
 दकुलानि ते खगाः । सर्वमेकसमये तु विच्युतं पङ्कशेषमचिरादभूत्सरः ॥ ४ ॥ अमरैर्गतं
 मधुकैरश्रुलितं प्रकरैः प्रयातमपि पद्मदृशाम् । विभवे गते सकलमेव गतं ध्रुवमेकमञ्चति
 यशः सरसः ॥ ५ ॥ आपेदिरेऽम्बरपथं परितः पतङ्गा भृङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति ।
 संकोचमैश्वर्ये सरस्त्वयि दीनदीनो मीनो नु हन्त कतमां गतिमभ्युपैतु ॥ ६ ॥ इयत्यां
 संपत्तावपि च सलिलानां त्वमधुना न तृष्णामार्तानां हरसि यदि कैासार सहसा । निर्दाघे
 चैण्डाशौ किरति परितोऽङ्गारनिकरं लुशीभूतः केषामहह परिहर्तासि खलु ताम् ॥ ७ ॥
 विपन्नं पद्मिन्या द्रुनमनिमिषैर्यातमालिभिः खगैरप्युड्डीनं रथचरणहंसप्रभृतिभिः । दशा दीना
 लेभे सरमे विपमैर्ग्रीष्मादिवसैः कुलीनत्वादास्ते तटरुहतरुः कोऽपि तदपि ॥ ८ ॥ क्रौञ्चः
 क्रीडतु कर्दतां च कुररः कङ्कः परिष्वज्यतां मँदुर्माद्यतु सारसश्च रसतु प्रोडीयतां टिट्ठिभिः ।
 भेकाः सन्तु बका वसन्तु चरतु स्वच्छन्दमाटिस्तटे हंहा पद्मसरः कुतः कतिपर्यैर्हंसैर्विना
 श्रीस्तव ॥ ९ ॥ एतस्मिन्मरुमण्डले परिचलत्कल्लोलकोलाहलक्रीडत्कङ्कमपङ्कमङ्कविलसन्निःश-
 ङ्कमत्स्यव्रजम् । केनेदं विकसत्कुशेशयकुटीकोणकणत्पट्पदं स्त्रैणप्रीणितपान्थमुज्ज्वलजलं
 चक्रे विशालं सरः ॥ १० ॥ स्तोकाभ्रः परिवर्तिताङ्गशफरीग्रासाधिनः सर्वतो लप्स्यन्ते ब-
 काटिट्ठिप्रभृतयस्तल्पेषु साधु स्थितम् । सद्यः शोषमुपागतेऽद्य सरसि श्रीपद्मपद्माकरे त-
 स्मिन्पङ्कजिनीविलासरुचयो हंसाः क्व धास्यन्त्यमी ॥ ११ ॥ माद्यद्दिग्गजदानलिप्तकरट-
 सालनसोभिता व्योम्रः सीमि विचेरुरप्रतिहता यस्योर्मयो निर्मलाः । कष्टं भाग्यविपर्ययेण
 सरसः कल्पान्तरस्थायिनस्तस्याप्येकवक्त्रप्रचारकलुषं कालेन जातं जलम् ॥ १२ ॥ रे प-
 द्माकर यावदस्ति भवतो मध्ये पयः पूरितं तावच्चक्रवकोरकङ्कुररश्रेणीं समुच्छासय । प-
 श्रात्त्वं समटद्वकोटचटुलत्रोटीपुटव्याहतित्रुव्यत्कर्कटकपर्परव्यतिकरैर्निन्दास्पदं यास्यसि
 ॥ १३ ॥ याते मध्यचिरान्निदाघमिहिर्रज्वालाशतैः शुष्कतां गन्ता कं प्रति पान्थसंतति-
 रसौ संतापमालाकुल । एवं यस्य निरन्तराधिपटलैर्नित्यं वपुः क्षीयते धन्यं जीवनमस्य
 मीर्गसरसो धिग्वारिधीनां जनुः ॥ १४ ॥ सोपानानि तिरोहितानि पदवी च्छन्ना तृणैर्नूतनैः
 कालुष्यं पयसां विलोक्य शनकैरुड्डीय हंसा गताः । माधुर्यं न मधुव्रतोन्नतगिरां पद्मानि
 मग्नानि के भेकानामिह गर्जितं परमहो वृद्धचैव नष्टं सरः ॥ १५ ॥ आपूर्येत पुनः स्फुर-
 च्छफरिकासारोर्मिभिर्वारिभिर्भूयोऽपि प्रविजृम्भमाणनलिनं पश्येम तोयाशायम् । इत्याशाश-

१ आकाशमार्गम्. २ प्राप्नुवति सति. ३ हे सरः. ४ मीष्मे. ५ सूर्ये. ६ शब्दं करोतु. ७ जलकाकः.
 ८ सूर्यः. ९ गमिष्यति. १० ननोव्ययापरंपराभिः. ११ मार्गे यत्सरस्तस्य.

ततन्तुबद्धद्वयो नक्तदिवं दीनधीः शुष्यत्यातपशोषितस्य सरसस्तीरे जरत्सारसः ॥ १६ ॥
 उद्धानाम्बुदवर्धमानशिखिनोकेकातिरंकाकुले संप्राप्यं सलिलं स्थलेष्वपि सदा निस्तर्ष
 वर्षागमे । भीष्मग्रीष्मभटे परस्परभयादालोच्यमानं मुहुर्दीनं मीनकुलं न पालयसि चेत्का-
 सार का सारता ॥ १७ ॥ सौवर्णः कमलाकरः शाशिशलासोपानबन्धक्रमो वारिशीरस-
 होदरं तटतरुश्रेणीमुखाः क्षोणयः । सर्वं ते रुचिरं सरोवर परं निन्द्यः कुनोऽयं विधिः
 कूटग्राहभयात्प्रयान्ति विमुखाः पान्था निदाघेऽप्यमी ॥ १८ ॥ उड्डीनं विहगैर्मृतं जलचरैः
 क्षमान्तर्गतं कच्छपैः पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठनाद्यस्मिन्मुहुर्मूर्च्छितम् । तस्मिन्नेव सरस्यका-
 लजलदौ नागत्य तच्चेष्टितं येनाकुम्भनिमग्नवत्यकरिणां यूथैः पयः पीयते ॥ १९ ॥ हंसै-
 र्लब्धप्रशंसैस्तरलितकमलस्वस्तरङ्गैस्तरंगैर्नीरैरन्तर्गभीरैश्चपलबककुलत्रासलानैश्च मीनैः । पाली-
 रूढहुमालीतलमुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतैर्घान्तिप्रक्रोडदातुः स्वसलिलचलच्चक्रवाकस्त-
 डागः ॥ २० ॥ मानसम् ॥ नो वा कियन्तः परितः स्फुरन्ति जलाशया निर्मलभूरितोयाः ।
 सदावदातं परमेक एव हंसस्य विश्रामपदं वदन्ति ॥ २१ ॥

कूपान्योक्तयः ।

हे कूप त्वं चिरं जीव स्वल्पतोये बहुव्ययः । गुणवद्विक्तपात्राणि प्राप्नुवन्ति हि पूर्णताम्
 ॥ १ ॥ रे कूप जीवनागार यदि दातृत्वमिच्छसि । तदा त्वं गुणवत्पात्रमेकं वा संनिधौ कुरु
 ॥ २ ॥ अमुना मरुकूपेन के के नाम न वञ्चिताः । रुदत्पथिकनेत्राम्बुपिच्छलप्रान्तभूमिना
 ॥ ३ ॥ सैगुणैः सेवितोपान्तो विनतैः प्राप्तदर्शनः । नीचोऽपि कूपः सत्पात्रैर्जोर्वेनार्थं समा-
 श्रितः ॥ ४ ॥ न यत्र गुणवत्पात्रमेकमप्यस्ति संनिधौ । कस्तत्र भवतः पान्थ कूपेऽम्बुग्रह-
 णादरः ॥ ५ ॥ यद्यपि बहुगुणगम्यं जीवनमेतस्य कूपमुख्यस्य । जयति तथापि विवेको दानं
 पात्रानुमानेन ॥ ६ ॥ नितैरां नीचोऽस्मीति त्वं खेदं कूप मा कदापि कृथाः । अत्यन्तसैर-
 सहृदयो यतः परेषां गुणग्रहीतासि ॥ ७ ॥ चित्रं न तद्यदयमम्बुधिरम्बुदौघसिन्धुप्रवाहप-
 रिपूरणया महीयान् । त्वं त्वार्थिनामुपकरोषि यदल्पकूप निष्पीड्य कुक्षियुगलं हि महत्त्वमे-
 तत् ॥ ८ ॥ दिनमवसितं विश्रान्ताः स्म त्वया मरुकूप हे परमुपकृतं शेषं वक्तुं वयं न
 पुनः क्षमाः । भवति सुकृतैरध्वन्यानामशेषजलो भवानियमपि घनच्छाया भूयात्तवोपतटं
 शमी ॥ ९ ॥ श्रीर्मश्यामप्रतनुवदन क्रूरपातालकुक्षिक्रोडप्रान्तोपहितविभवस्याथ किं ते
 ब्रवीमि । येन त्वत्तः समभिलषितं वाञ्छितं क्षुद्र कूपं क्लाम्यन्मूर्तेर्भवति सहसा कस्य नाधो-
 मुखत्वम् ॥ १० ॥

१ रज्जुसहितैः. २ उदकार्थम्. ३ अत्यन्तम्. ४ निम्नः. ५ रसयुक्तं हृदयं यस्य. ६ भीमं भयंकरं
 श्यामं अन्धकारयुक्तत्वात् प्रतटं संकुचितं मुखं यस्य.

मरुस्थलान्योक्तयः ।

मरौ नास्त्येव सलिलं कृच्छ्राद्यदपि लभ्यते । तत्कटु स्तोकमुष्णं च न करोति वितृष्ण-
ताम् ॥ १ ॥ सत्पादपान्विपुलपल्लवपुष्पपुञ्जसंपत्परीतवपुषः फलभारनम्रान् । यो मार्गसि-
ञ्जितशकुन्तसमाश्रितोरुशाखान्मरौ मृगयते न ततोऽस्ति मुग्धः ॥ २ ॥ पायं पायं पिव पिव
पयः सिञ्च सिञ्चाङ्गमङ्गं भूयो भूयः कुरु कुरु सखे मज्जनोन्मज्जनानि । एषोऽशेषश्रमराम-
पटुर्दुःखिताध्वन्यबन्धुः सिन्धुर्दूरीभवतु भवतो मारवः पान्थ पन्थाः ॥ ३ ॥ कल्याणं नः
किमधिकमितो जीवनार्थं यतस्त्वं छित्त्वा वृक्षानहह दहसि भ्रातरङ्गारकार । नन्वेतामिन्नश-
निपिशुनैरातपैराकुलानामध्वन्यानामशरण मरुप्रान्तं रे कोऽभ्युपायः ॥ ४ ॥ किमसि विम-
नाः किं चोन्मादी क्षणादपि लक्ष्यसे पुनरपि पयः प्रेक्ष्यापूर्वा न काश्चन ताः क्रियाः । स्वय-
मजलदां जानानोऽपि प्रविश्य मरुस्थलीं शिशिरमधुरं वारि प्राप्तुं यदध्वग वाञ्छसि ॥ ५ ॥
यो भोः किं किमकाण्ड एव पतितस्त्वं पान्थ कान्या गतिस्तत्ताटवृषितस्य मे खलमतिः
सोऽयं जलं गृह्ते । अस्थानोपगतामकालमुलभां तृष्णां प्रति क्रुध्यते त्रैलोक्यप्रथितप्रभा-
वमहिमा मार्गोऽप्यसौ मारवः ॥ ६ ॥

दावानलान्योक्तयः ।

हे दावानल शैलाग्रवासिनः साधुशाखिनः । मुग्धं व्यर्थं त्वया दग्धाः प्रेरितेन प्रभञ्जनैः
॥ १ ॥ यस्यां महस्त्वभाजो भवन्ति गुणिनोऽमिता धनुर्दण्डाः । दहतस्तां वंशांलि को वन-
बन्धे विवेकस्ते ॥ २ ॥ दवदहनादुत्पन्नो धूमो घनतामवाप्य वर्षस्तम् । यच्छमयति तद्युक्तं
सोऽपि च दवमेव निर्दहति ॥ ३ ॥ अभ्युन्नतेऽपि जलदे जगदेकसार साधारणप्रणयहारण हा
यदेते । उच्छास्यलास्यललितं तरवो न यान्ति हे दावपावक स तावक एव दोषः ॥ ४ ॥ छाया-
फलानि मुकुलानि च यस्य विश्वमाह्लादयन्ति सहकारमहीरुहस्य । आमृष्य तस्य शिखया
नवपल्लवानि मथ्नासि रे दवहुताश हताश कष्टम् ॥ ५ ॥ दुर्देवप्रभवप्रभञ्जनभयादुद्धूतभूमी-
रुहानेतांसस्त्वगुणाश्रयानकरुणः शुष्यान्किमुन्माद्यसि । ब्रूमस्त्वां वैनहव्यवाह यदमी दग्धा-
र्धदग्धा अपि द्रष्टव्यास्तव तत्क्षणाद्विलयिनो नामापि न ज्ञायते ॥ ६ ॥ विध्वस्ता मृगप-
क्षिणो विधुरतां नीताः स्थलीदेवता धूमैरन्तरिताः स्वभावमलिनैराशा मही तापिता । म-
स्मीकृत्य सपुष्पपल्लवफलैर्नम्रान्महापादपानुहृत्तेन दवानलेन विपिनं वल्मीकशेषं कृतम्
॥ ७ ॥ दिक्चक्रं तृणभस्मना कवलितं मूलान्यपि क्षमारुहां निर्दग्धानि न चार्भकोऽपि ह-
रिणीयूथस्य शेषीकृतः । आः कष्टं विपिनौकसोऽपि मुनयः प्लुष्टाः कृतान्तक्रियां कृत्वेत्थं
वनवह्निना किमधुना शान्तेन दीप्तेन क्व ॥ ८ ॥ वाडवानलः ॥ तेजांसि यस्य प्रशमं प्र-
यान्ति वारां प्रवाहेण स वह्निरन्यः । अयं पुनर्वाडवनामग्नेयः समुद्रमापीय विभर्ति तेजः ॥ ९ ॥

व्योमचरान्योक्तयः ।

गरुडः ॥ दामोदरमुदराहितभुवनं यो वहति लीलया गरुडः । कस्य तरोरुपरिष्ठात्स्त्रि-
 न्नोऽसौ श्रान्तिमपनयतु ॥ १ ॥ अहिरहिरिति संप्रमपदमितरजनः किमपि कातरो भवतु ।
 विहंगपतेराहारे स तु सरलमृणालदलरुचिरः ॥ २ ॥ हंसः ॥ कंसारिचरणोद्भूतसिन्धुक-
 छोलालितम् । मन्ये हंस मनो नीरे कुल्यानां रमते न ते ॥ ३ ॥ अस्ति यद्यपि सर्वत्र
 नीरं नीरजमण्डितम् । रमते न मरालस्य मानसं मानसं विना ॥ ४ ॥ एकेन राजहंसेन या
 शोभा सरसो भवेत् । न सा बकसहस्रेण परितस्तीरवासिना ॥ ५ ॥ हंसः श्वेतो बकः
 श्वेतो को भेदो बकहंसयोः । नीरक्षीरविभागेन हंसो हंसो बको बकः ॥ ६ ॥ बककोयाष्टि-
 भिर्जुष्टे पल्लवे मानसं कुतः । मोदते हि मरालस्य सन्मानसविहारिणः ॥ ७ ॥ अपसरण-
 मेव शरणं मौनं वा तत्र राजहंसस्य । कटु रटति निकटवर्ती वाचालष्टिष्टिभो यत्र ॥ ८ ॥
 यदि नाम दैवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि जातम् । अँवकरनिकरं विकिरति तर्त्तिक
 र्ककवाकुरिव हंसः ॥ ९ ॥ नीरक्षीरविवेके हंसालस्यं त्वमेव तनुषे चेत् । विश्वस्मिन्नधु-
 नान्यः कुलव्रतं पालयिष्यति कः ॥ १० ॥ सैव सैव सरसी रमणीया यत्र यत्र वलते तव
 रागः । राजहंस रसिक स्मरणीया श्रीमता तदपि मानसकेलिः ॥ ११ ॥ गाङ्गमम्बु सित-
 मम्बु यामुनं कज्जलाम्बुभयत्र मज्जतः । राजहंस तव सैव शुभ्रता चीयते न च न चाप-
 चीयते ॥ १२ ॥ कंचिदेव समयं समागता त्वां न विस्मरति शश्वदम्बुजम् । मानसे वि-
 हर हंस मानसे मा विमुख पुनरस्य सौहृदम् ॥ १३ ॥ यत्रापि कुत्रापि भवन्ति हंसा हंसा
 महीमण्डलमण्डलानि । हानिस्तु तेषां हि सरोवराणां येषां मरालैः सह विप्रयोगः ॥ १४ ॥
 अम्भोजिनीवनविलासनमेव हन्त हंसस्य हन्तु नितरां कुपितो विषाता । न त्वस्य दुग्धज-
 लभेदविधिप्रसिद्धां वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ १५ ॥ भृङ्गाङ्गनाजनमनोहरहारिणी-
 तराजीवरेणुकणकीर्णपिशङ्गतोयम् । रम्यां हिमाचलनदीं प्रविहाय हंस देहे हताश वद
 कां दिशमुत्सुकोऽसि ॥ १६ ॥ स्थित्वा क्षणं विततपक्षतिनान्तरिक्षे मातङ्गसङ्गकलुषां न-
 लिनीं विलोक्य । उत्पन्नमन्युपरिवर्धरानिःस्वनेन हंसेन साश्रु परिवृत्त्य गतं नलिन्याम् ॥ १७ ॥
 रे राजहंस किमिति त्वमिहागतोऽसि योऽसौ बकः स इह हंस इति प्रतीतः । तद्रम्यता-
 मनुपदेन पुनः स्वभूमौ यावद्वदन्ति न बकं खलु मूढलोकाः ॥ १८ ॥ ये वर्धिताः कनक-
 पङ्कजरेणुमध्ये मन्दाकिनीविमलनीरतरंगमङ्गैः । ते सांप्रतं विधिवशात्खलु राजहंसाः शैवा-
 लज्जालजटिलं जलमाश्रयन्ति ॥ १९ ॥ हा हन्त मानससरःसलिलावर्तस रे राजहंस प-
 यसोः प्रविवेचनाय । चैच्छक्तिमान्खलु भवान्न तदा किमु स्यात्किंवा कपोत उत वा क-

१ उदरे आहितं स्थापितं भुवनं ब्रह्माण्डं येन. २ श्रान्तः. ३ गरुडस्य. ४ विष्णुः. ५ कृत्रिमसरिताम्.
 ६ मानससरोवरम्. ७ संकरसंचयम्. ८ ताम्रचूडः. ९ चातुर्पद्म.

लषिकपोतः ॥ २० ॥ नेदं सरः सरसवारि न वारिजं वा नैतन्मधूनि मधुषाः सहवासिनो
 वा । हेमारविन्दवनवासविलासभाजो रे हंस मानसजुषस्तव मानसेऽपि ॥ २१ ॥ हंसः
 प्रयाति शनैर्यदि यातु तस्य नैसर्गिकी गतिरियं नहि तत्र चित्रम् । गत्या तथा जिग-
 मिषुर्वक एव मूढश्चेतो दुनोति सकलस्य जनस्य नूनम् ॥ २२ ॥ भुक्ता मृणालपटली म-
 वता निषीतान्यम्बूनि यत्र नलिनानि निषेवितानि । रे राजहंस वद तस्य सरोवरस्य कृ-
 त्येन केन भवितासि कृतोपकारः ॥ २३ ॥ तरौ तीरोद्भूते क्वचिदपि दलाच्छादिततनु-
 पतद्भारासारां गमय विपमां प्रावृषमिमाम् । निवृत्तायां तस्यां सरसि सरसोत्फुल्लनलिने ।
 एव त्वं हंसः पुनरपि विलासास्त इह ते ॥ २४ ॥ गतं तद्गाम्भीर्यं तटमपि चितं जालिव-
 शतैः सखे हंसोत्तिष्ठ त्वरितममुतो गच्छ सरसः । न यावत्पङ्कान्तःकलुषिततनुभूरि विला-
 द्भकोऽसौ वाचालश्चरणयुगलं मूर्ध्नि कुरुते ॥ २५ ॥ पुरा सरसि मानसे विकचसारसाति-
 स्खलत्परागसुरभीकृते पयसि यस्य यातं वयः । स पल्लवजलेऽधुना मिलदनेकमेकैव
 मरालकुलनायकः कथय रे कथं वर्तताम् ॥ २६ ॥ वातान्दोलितपङ्कजस्थितरजःपुञ्जाङ्ग-
 गोज्ज्वलो यः शृण्वन्कलकूजितं मधुलिहां संजातहर्षः पुरा । कान्ताचक्षुषुटापवर्जितवि-
 ब्राह्महेऽप्यक्षमः सोऽयं संप्रति हंसको मरुगतः कौपि पयो याचते ॥ २७ ॥ यो दिव-
 म्बुजलोलमत्तमधुप्रोद्गीतरम्यं सरस्त्यक्त्वा मानसमलपवारिणि रतिं बध्नाति कैदारिके-
 स्यालीकसुखाशया परिभवक्रोडीकृतस्याधुना हंसस्योपरि टिटिभो यदि पदं धत्तेऽत्र
 विस्मयः ॥ २८ ॥ अन्या सा सरसी मरालमुनिभिर्यत्तीरसोपानिकाविन्यस्तांस्तिलतण-
 न्कवलयन्दृष्टोऽसि हृष्टैर्मुखैः । एषा पक्कणवापिका कमलिनीखण्डेन गुप्तात्मभिर्व्याधि-
 द्विधमुग्धबन्धनविधौ को नाम नो सूच्यते ॥ २९ ॥ कस्त्वं रोहितलोचनास्यचरणो
 कुतो मानसात्किं तत्रास्ति सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भः सुधासंनिभम् । रत्नानां निचयाः प्र-
 मणयो वैडूर्यरोहः क्वचिच्छम्बूका न वसन्ति नेति च वकैराकर्ण्य हीहीकृतम् ॥ ३० ॥
 संतापमपाकरोति जगतां यश्चापकारक्षमः सर्वेषाममृतात्मकेन वपुषा प्रीणाति नेत्राणि
 तस्याप्युन्नतिमग्बुदस्य सहसे यन्न त्वमेतावता वर्णेनैव परं मराल धवलः कृष्णश्चि-
 ॥ ३१ ॥ आकारः कमनीयता कुलगृहं लीलालसा सा गतिः संपर्कः कमलालयैः
 तथा लोकोत्तरं कूजितम् । यस्येयं गुणसंपदस्ति महती तस्यातिभव्यस्य ते संरब्ध-
 द्रुमद्रुकलहं नाहं सहे हंस हे ॥ ३२ ॥ नद्यो नीचगता दुरापपयसः कूपाः पयं
 क्षारा दुष्टबकोटसंकटतटोद्देशास्तडागादयः । इत्थं भूतलमाकलय्य सकलानम्भोनि-
 त्वां भो मानस संस्मरन्पुनरसौ हंस प्रमथ्यागतः ॥ ३३ ॥ हंसी वेत्ति परागार्-
 कुत्रापि पद्माकरे प्रेयान्मे विसकन्दलीकिसलयं भुङ्क्ते ह्ययं निर्दृतः । नो जानाति

नी यदनिशं जम्बालमालोडयञ्चैवालाङ्कुरमप्यसौ न लभते हंसो विशीर्णच्छदः ॥ ३४ ॥
 प्रम्लाना नलिनी जलानि किरणैः सूर्यस्य शोषं ययुर्नाशं प्राप विहंगमावलिरियं तृष्णावि-
 शीर्णक्षणा । एते तीरमहीरुहा अपि पतत्पत्राश्रियोऽद्यापि रे कोऽयं राजमरालशुष्कसर-
 सीतीरे रतिप्रक्रमः ॥ ३५ ॥ एषा पुष्करिणी मराल मलिनैश्छन्ना कुवीथीजलैर्यस्यामज्ञ-
 तया विधेरकृपया चेद्वस्तुमाकाङ्क्षसे । विश्रम्भो बकमण्डलेषु विनयो भेकेषु संबन्धिता
 रात्र्यन्धेषु विधीयतां कृपणता कोयष्टिकश्रेणिषु ॥ ३६ ॥ पीतं येन पुरा पुरंदरपुरे र-
 म्भोरुकुलिस्खलन्मन्दाराङ्कुरकर्णपूरसुरभि स्वर्गापगायाः पयः । सोऽयं मारववारि पामरवधू-
 पादार्पणप्रोच्छलत्पङ्कातङ्कितभेकभिन्नमवृणो हंसः समाशंसते ॥ ३७ ॥ काके काष्ण्यम-
 लौकिकं धवलमा हंसे निसर्गस्थितो गाम्भीर्यं महदन्तरं वचसि यो भेदः स किं कथ्यते ।
 एतावत्सु विशेषणेष्वपि सखे यत्रेदमालोक्यते के काकाः खलु के च हंसशिखो देशाय
 तस्मै नमः ॥ ३८ ॥ क्रुद्धोलूकनखप्रयागविगलत्पक्षा अपि स्वाश्रयं ये नोज्ञान्ति पुरीषपु-
 ष्टवपुषस्ते केचिदन्ये द्विजाः । ये तु स्वर्गतरंगिणीविसलतालेशेन संवर्धिता गाङ्गं तीरम-
 पि त्यजन्ति कलुषं ते राजहंसा वयम् ॥ ३९ ॥ भो हंसास्तावदम्भोरुहकुहररजोरजि-
 ताङ्गाः सहेलं हंसीभिः पद्मखण्डे मधुरमधुकराराराम्ये रमध्वम् । यावन्नायं दुरन्तो हरग-
 लगरलव्यालजालालिनीलप्रोन्मीलन्मेघमालामलिनसकलदिङ्खण्डलोऽभ्येति कालः ॥ ४० ॥
 मधुकरः ॥ सरजस्कां पाण्डुवर्णां कण्टकप्रकराङ्किताम् । केतकीं सेवसे हन्त कथं रोलैम्ब
 निस्त्रैप ॥ ४१ ॥ फलानां च दलानां च सन्तु ते ते विवेकिनः । मकरन्दविशेषज्ञो मि-
 लिन्दमपहाय कः ॥ ४२ ॥ पलाशकुसुमभ्रान्त्या शुकतुण्डे पतयेलिः । सोऽपि जम्बूफ-
 लभ्रान्त्या तमलिं धर्तुमिच्छति ॥ ४३ ॥ क्वचित्क्वचिदयं यातु स्थातुं प्रेमवशंवदः ।
 न विस्मरति तत्रापि राजीवनलिनं हृदि ॥ ४४ ॥ भ्रम भ्रमर यूथीषु मालतीषु चिरं
 मिल । मा. पुनः पङ्कजारण्यस्नेहशून्यं मनः कृथाः ॥ ४५ ॥ मधुपे मालतीपुष्पं सतृष्णं
 यातुमुद्यते । हन्त दैवादुपागम्योपात्तमारण्यकेन तत् ॥ ४६ ॥ मधुकर तव करनिकरैः किं
 किं क्रान्तं वनं न कुसुमानाम् । तद्वद सरसिजकमले लब्धं किंचिदन्यतस्तत्किम् ॥ ४७ ॥
 गौरीं चम्पककलिकामपहाय भ्रान्तदुर्बुद्धे । शाल्मलिकुसुमदलेषु स्वैरं गुञ्जन्न लज्जसे मधुप
 ॥ ४८ ॥ मदनमवलोक्य निष्फलमनित्यतां बन्धुजीवकुसुमानाम् । वनमुपगम्य भ्रमरः सं-
 प्रति जातो जपासक्तः ॥ ४९ ॥ अपसर मधुकर दूरं परिमलबहुलेऽपि केतकीकुसुमे ।
 इह न हि मधुलवलाभो भवति परं धूलिधूसरं वदन्म् ॥ ५० ॥ कृत्वापि कोशपानं भ्रम-

१ रजोयुक्ताम्. २ समूहः. ३ भ्रमर. ४ निर्लज्ज. ५ भ्रमर. ६ पीतवर्णीम्. ७ मदनवाणारूढं पुष्पम्.
 ८ जपापुष्पे सक्तः; (पक्षे) जपे जपन आसक्तः. ९ दूरं गच्छ.

रघुवा पुरत एव कमलिन्याः । अभिलषति बकुलकलिकां मधुलिहि मलिने कुतः सत्य
 ॥ ५१ ॥ येनामन्दमरन्दे देलदरविन्दे दिनान्यैनायिषत । कुटजे खलु तेनेहौ तेने^१ ।
 मधुकरेण कथम् ॥ ५२ ॥ अमरतरुकुसुमसौरैर्भसेवनसंपूर्णकामस्य । पुष्पान्तरसेवेयं अ
 रस्य विडम्बना महती ॥ ५३ ॥ इह रूपमात्रसारे चित्रगते कनककङ्कारे । न रां
 नापि च गन्धो मधुकर बन्धो मुधा अमसि ॥ ५४ ॥ अपनीतपरिमलान्तरकथे पदं न्या
 देवतरुकुसुमे । पुष्पान्तरेऽपि गन्तुं वाञ्छसि चेद्धमर धन्योऽसि ॥ ५५ ॥ मलिनेऽपि
 गपूर्णा विकसितवदनमनल्पजल्पेऽपि । त्वयि चपलेऽपि च सरसां अमर कथं वा स
 जिनीं त्यजसि ॥ ५६ ॥ नन्दनजन्मा मधुपः सुरतरुकुसुमेषु पीतमकरन्दः । दैवादवनि
 पेतः कुटजे कुटजे समीहते वृत्तिम् ॥ ५७ ॥ दूरतया स्थूलतया नीलतया दानलोलुपै
 ध्रुपैः । आमितमिभराजधिया हन्ताभूदन्ततो महिषः ॥ ५८ ॥ नष्टे वारिजविपिने व
 नष्टेऽथ मालतीनिकरे । तत्किं जीवति लोके मूलकमकरन्दविन्दुना यदलिः ॥ ५९
 पवनापनीतसौरभदूरोदकपूरपद्मिनीलुब्धः । अपरिक्षितस्वपक्षो गन्ता हन्तापदं म
 ॥ ६० ॥ कति कति नलिताः कलिताः संचरता चञ्चरीकरसिकेण । नलिनि भवन्मधु
 धुरं यपीतं तदेव परिपीतम् ॥ ६१ ॥ मधुकर मा कुरु शोकं विचर करीरद्रुमस्य कुसुमे
 घनतुहिनपातदलिता कथं नु सा मालती मिलति ॥ ६२ ॥ यस्तोषं न गतः कमलेषु
 कुलदले चम्पककुसुमेषु । तस्यालैर्यदि निम्बे वासः कथय कथं न भवत्युपहासः ॥ ६
 आलिङ्गसे चारुलतां लवङ्गीमाचुम्बसे चाम्बुजिनीं क्रमेण । तां चूतवर्द्धां मधुप प्रकामं
 ताडयस्येव पदैः किमेतत् ॥ ६४ ॥ वेत्रत्वचा तुल्यरुचां वधूनां कर्णाग्रतो गण्डत
 तानि । भृङ्गाः सहेलं यदि नापतिष्यन्को वेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ ६५ ॥ किं न
 सि महेन्द्रादिङ्गुले शीतदीधितिरसावुदञ्चति । मीलितैव नलिनीह मा कृथास्तन्म
 मुधा गतं गतम् ॥ ६६ ॥ चञ्चरीकचतुरोऽसि चन्द्रिकावैभवे कुमुदिनीं निषेवसे । आ
 जयिनि पुष्करैर्नवैरुन्मिषन्नवदलेऽनुरज्यसि ॥ ६७ ॥ नीरजान्यपि निषेव्य निर्भरं
 सानि कुटजानि वाञ्छसि । चञ्चलत्वमिह चञ्चरीक ते साहसं कथमिदं विमो
 ॥ ६८ ॥ पीतमत्र मधु यापिताः क्षपा भृङ्ग सर्वमचिरेण विस्मृतम् । हीनमानमुषमां
 मागमे पद्मिनीं यदिह नावलोकसे ॥ ६९ ॥ कुन्दकुङ्कुलमुपास्यता त्वया यत्र शीतस
 ऽतिवाहितः । चञ्चरीक परिहीनसौरभा रोचते न भवते सरोजिनी ॥ ७० ॥ अमर
 दिगन्तराणि क्वचिदासादितमीक्षितं श्रुतं वा । वद सत्यमपास्य पक्षपातं यदि जातीव
 नुकारि पुष्पम् ॥ ७१ ॥ अभिनवनलिनीविनोदलुब्धो मुकुलितकैरविणीवियोगभीरुः

^१ प्रचुरपुष्परसे. २ विकसितकमले. ३ नातानि. ४ इच्छा. ५ विस्तारिता. कृतेति यावत्. ६ क
 ७ संगन्ध्य.

मति मधुकरोऽयमन्तराले श्रयति न पङ्कजिनीं कुमुद्वतीं वा ॥ ७२ ॥ अलिरयं नलिनीद-
लमध्यगः कमलिनीमकरन्दमदालसः । विधिवशात्परदेशमुपागतः कुटजपुष्परसं बहु मन्य-
ते ॥ ७३ ॥ अपि दलन्मुकुले बकुले यया पदमधायि कदापि न हेलया । अहह सा
सहसा विधुरे विधौ मधुकरी बदरीमनुसेवते ॥ ७४ ॥ यदपि भेकगणेन निषेवितं प्रकट-
कण्टककोटिसमान्वितम् । तदपि पङ्कजमेति मधुव्रतः सुरससौरसमुन्दरताश्रयम् ॥ ७५ ॥
आनम्राः स्तवकभरेण पल्लविन्यः शोभन्ते कति न लताः परागपूर्णाः । आमोदे मधुनि च
मार्दवे च तासां यो भेदः स खलु मधुव्रतैकवेद्यः ॥ ७६ ॥ निःशङ्कं गजपतिगण्डदानघा-
रामाराध्य भ्रमर दिनान्यमून्यनैषीः । यावन्न स्फुरति करालकर्णतालस्तावत्त्वं नय नलि-
नीवनीमुपेत्य ॥ ७७ ॥ रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं भास्वानुदेष्यति हसिष्यति
पङ्कजश्रीः । इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे हा मूलतः कमलिनीं गज उज्जहार
॥ ७८ ॥ अन्यामु तावदुपमर्दसहामु भृङ्ग लोलं^१ विनोदय मनः सुमनोलतासु । मुग्धामै-
जातरजसं कलिकामकौले बालां कैदर्थयसि किं नवमल्लिकायाः ॥ ७९ ॥ फुल्लेषु यः क-
मलिनीकमलोदरेषु चूतेषु यो विलसितः कलिकान्तरस्थः । पश्याद्य तस्य मधुपस्य शर-
द्वचपाये कृच्छ्रेण वेणुविवरे दिवसाः प्रयान्ति ॥ ८० ॥ ये वर्धिताः करिकपोलमदेन
भृङ्गाः प्रोत्फुल्लपङ्कजरजःसुरभीकृताङ्गाः । ते सांप्रतं प्रतिदिनं क्षपयन्ति कालं निम्बेषु चा-
र्ककुमुपेषु च दैवयोगात् ॥ ८१ ॥ एणीदृशः श्रवणसीमि यदा नयन्ति तेनैव तस्य म-
हिमा नवचम्पकस्य । त्वं तत्र नो विहरसे यदि भृङ्ग तेन नैतस्य किञ्चिदपि तत्तु तवैव
हानिः ॥ ८२ ॥ सानन्दमेष मकरन्दमिहारविन्दे विन्देत पटपदयुवेति जनैरटङ्कि । दैवाद-
काण्डपरिमुद्रितपुण्डरीककोषादभूदहह निःसरणं पुमर्थः ॥ ८३ ॥ आजन्मकल्पतरुकानन-
कामचारी यत्कौतुकादुपगतः कुटजं मिलिन्दः । तत्कर्मणः सुसदृशं फलमेतदेव यत्प्राप
साम्यमधुना मधुमक्षिकाभिः ॥ ८४ ॥ मा गा विषादमलिपोतक केतकीनामन्तर्निगूढमन-
वाप्य मधुप्रकर्षम् । लाभः स एव परमो ननु कण्टकानां श्रेणीभिरक्षतशरीरतया प्रयासि
॥ ८५ ॥ नालिङ्किता नवलवङ्गलता न वापि संभाविता विटपिनः कलगुञ्जितेन । आसादिता
सपदि काचन रीतिरन्या माकन्दकोरकमुदीक्ष्य मधुव्रतेन ॥ ८६ ॥ मन्दारमेदुरमरन्दर-
सालत्यागः स्वर्नागरीनयननन्दन एष भृङ्गः । दैवादुपेत्य जगतीमगतिर्विषीदञ्छाखोटकोटर-
कुटीषु निलीय शेते ॥ ८७ ॥ किं केतकीपरिमलोत्थितगन्धलुब्धो गुञ्जन्मन्त्रमन्त्रमर वाञ्छ-
सि रन्तुमेताम् । यत्कण्टकैः परिवृतामतुलामगम्यां संरक्षितां व्रज निकुञ्जलतां सपुष्पाम्
॥ ८८ ॥ इह सरासि सहर्षं भञ्जु गुञ्जाभिरामं मधुकर कुरु केलिं सार्धमम्भोजिनीभिः ।

१ उपमर्दं सहन्ते ताः. २ सतृणम्. लुब्धमिति यावत्. ३ अनुत्पन्नपरागम्. ४ अयोधे काले. ५ दूषय-
ति. ६ मधुरम्. ७ रवं कुरु.

अनुपममकरन्दामोददत्तप्रमोदा त्यजति बत न निद्रां मालती यावदेषा ॥ ८९ ॥ अमर-
 रणभीतिं मुख चाम्पेयपुष्पे विहर हर तदीयं सौरभं सौहृदेन । मधुकर सुकरं चेद्वस्तु ह-
 स्तेन लब्धुं भवतु तदुपभोगेऽनिष्टमिष्टं फलं वा ॥ ९० ॥ गन्धैराढया जगति विदिता
 केतकी स्वर्णवर्णा पुष्पभ्रान्त्या क्षुधितमधुपः पुष्पमध्ये पपात । अन्धीभूतस्तदनु रजसा क-
 ण्टकैश्छिन्नपक्षः स्थातुं गन्तुं क्षणमपि सखे नैव शक्तो द्विरेफः ॥ ९१ ॥ दृष्ट्वा स्फीतो-
 ऽभवदलिरसौ लेख्यपद्मं विशालं चित्रं चित्रं किमिति किमिति व्याहरन्निष्पपात । नास्मि-
 न्गन्धो न च मधुकणा नास्ति तत्सौकुमार्यं वर्णन्मूर्धा बत नतशिरा ब्रीडया निर्जगाम
 ॥ ९२ ॥ सदम्भोजाम्भोजं परिवृषति संभोगराहितो गतोऽमन्दे कुन्दे वहति मकरन्दं न
 हि मनः । ततो मन्येऽरण्ये क्वचिदधिकपुण्येऽपि ललितां लवङ्गीमासङ्गीं भजति नवभृङ्गीप-
 रिवृढः ॥ ९३ ॥ निरानन्दः कौन्दे मधुनि विधुरो बालवकुले रसाले सालम्बो लवमपि ल-
 वङ्गे न रमते । प्रियङ्गी नासङ्गं रचयति न चूतेऽपि रमते स्मरंलक्ष्मीलीलाकमलमधुपानं मधु-
 करः ॥ ९४ ॥ श्रियो वासाभोजे त्रिदिवसारिदम्भोजकुहरे हरेर्नाभ्ये पद्मे मधु मधुकरो
 यः किल पपी । स दैवादुन्मीलित्तपनकरतापव्यतिकरव्यथाकम्पः संप्रत्यतरुमरुभूमौ विचरति
 ॥ ९५ ॥ लतास्तास्ताऽटब्धपुरसवतीः पङ्कजवनीः समालिङ्गंशुम्बन्नयमगमयदूरिसम-
 यम् । इदानीं चेन्नीचे विचरति रुचरेष लकुचे कुचेष्टेयं धातुर्भवति नहि वाच्यो मधुकर-
 ॥ ९६ ॥ मधुके माध्वीकं पिबासि शतपत्नेऽभिरमसे मधूलीभिश्चान्तर्मधुप सहकारेऽपि रमसेः
 वसन्तं वासन्ती मधु मधुरमश्नासि बहुशो दुरावेशोऽयं ते तदपि कुटजे यद्विचरसि ॥ ९७ ॥
 भ्रमन्वैरं भ्रातर्भ्रमर नवयूथेषु बहुशो मधूलीमन्विष्यन्कुमुदवनवीथीषु विचर । वसन्तप्रारम्भा
 स्फुरितमधुसंभारमुभयो न ते विस्मर्तव्यः कचन सहकारव्यतिकरः ॥ ९८ ॥ अये मधुप
 मा कृषा बत कृषा मनोदीनतां तुषारसमये लताशत निषेव्य न व्याकुलः । इयं पुरत
 एव ते सरसपुष्पमासोदये रसालनवमञ्जरी मधुदरी जरीजृम्भते ॥ ९९ ॥ तापो नाप-
 गतस्तृषा न च कृषा धृता न धूली तनोर्न स्वच्छन्दमकारि कन्दकवलः का नाम केली-
 कथा । दूरान्मुक्तकरेण हन्त करिणा स्पष्टा न वा पद्मिनी प्रारब्धं मधुपैरकारणमहो झ-
 ङ्कारकोलाहलः ॥ १०० ॥ नो मल्लीमयमीर्हते न भजते मत्सेमकुम्भस्थलीं वासन्तीं सहते
 न चन्दनवनीमालम्बते न कचित् । जातीमेव हृदीश्वरीमिव महानन्दैककन्दङ्करां ध्याय-
 त्त्रिर्लतिमेति षट्पदयुवा योगीव वीतैर्भ्रमः ॥ १०१ ॥ किं कापि प्रलयानलैर्विष्टपिनो निर्दह्य
 भस्मीकृताः किंस्विदेवगजेन पङ्कजवनं निष्कन्दमुन्मूलितम् । किंवा हन्त कृतान्तकेसरिभ्र-
 याच्यक्तो मदः कुञ्जैर्येनास्मिन्विरसे करीरकुसुमे हा भृङ्ग विश्राम्यसि ॥ १०२ ॥ यस्याः
 संगमवाञ्छया न गाणिता वाप्यो विनिर्द्रोत्पला यामालिङ्ग्य समुत्सुकेन मनसा यातः परां

निर्वृतिम् । भग्नां तामवलोक्य चन्दनलतां भृङ्गेण यज्जीव्यते धैर्यं नाम तदस्तु तस्य न पुनः स्नेहानुरूपं कृतम् ॥ १०३ ॥ दग्धा सा बकुलावलोकवलितास्ते ते रसालद्रुमाः कृष्टास्तेऽपि विनिद्रुप्पपटलीपीतातपाः पादपाः । आतर्भृङ्ग दवाग्निना वनमिदं वल्मीकरोषं कृतं किं त्वं संप्रति काननान्तरपरिस्पन्दाय मन्दायसे ॥ १०४ ॥ दूरादुज्जति चम्पकं न च भजत्यम्भोजराजीरजो नो जिघ्रत्यपि पाटलापरिमलं धत्ते न चूते रतिम् । मन्दारे यदनादरोऽपि च किलोपान्ते न संतृप्यते तन्मन्ये कचिदङ्ग भृङ्गतुरुणेनास्वादिता मालती ॥ १०५ ॥ येनामोदिनि केसरस्य मुकुले पीतं मधु स्वेच्छया नीता येन निशा राशाङ्गधवला पद्मोदरे शारदी । भ्रान्तं येन मदप्रवाहमलिने गण्डस्थले दन्तिनां सोऽयं भृङ्गयुवा करीरविटपे बध्नाति तुष्टिं कुतः ॥ १०६ ॥ आतर्भ्राम्य लवङ्गवलिषु पिव स्वैरं नवाम्भोरुहं माध्वीमाषविकामधूनि मधुराण्याकण्टमास्वादय । कस्मादापतितोऽसि केतकमिदं यस्मिन्न दीर्घं रजो दृष्टिं लुम्पति सूचयः प्रविचिताः कृन्तन्ति मर्माण्यपि ॥ १०७ ॥ आस्वाद्यात्र मधूनि षट्पद मदं मा गाः कषायाङ्कुरैर्मैकन्दस्य पिकान्प्रतारितवतो मूर्धानमध्यासितः । प्रत्यासन्नतमे पिकेऽपि भवते येनार्पिता तादृशी माध्वी तस्य विवेकविच्युतिरियं षाङ्गुण्यमेतन्न ते ॥ १०८ ॥ नीतं जन्म नवीननीरजवने पीतं मधु स्वेच्छया मालत्याः कुसुमेषु येन सततं केली कृता हेलया । तेनेयं मधुगन्धलुब्धमनसा गुञ्जालता सेव्यते हा धिग्दैवकृतं स एव मधुपः कां कां दशां नागतः ॥ १०९ ॥ प्रारम्भे कुसुमाकरस्य परितो यस्योच्छसन्नञ्जरीपुञ्जे मञ्जलगुञ्जितानि रचयंस्तानातनोरुत्सवान् । तस्मिन्नद्य रसालशाखिनि दशां दैवात्कुशामञ्चति त्वं चेन्मुञ्चसि चञ्चरीक विनयं नीचस्त्वदन्योऽस्ति कः ॥ ११० ॥ सोऽपूर्वो रैसनाविपर्ययविधित्तर्कैर्णयोश्चापलं दृष्टिः सा भेदविस्मृतस्वंपरदिक्किं मयसोक्तेन वा । सर्वं विस्मृतवानासि भ्रमर हे यद्वारणोऽद्याप्यसावन्तः शून्यकरो निषेव्यत इति आतः क एष ग्रहः ॥ १११ ॥ केतक्यः कटुकण्टकाः कुमुदिनी दोषोदयान्मोदते जायन्ते विकलाः कलावति पुनः पङ्केरुहां पङ्कयः । अन्यानि प्रसवानि षट्पदपदन्यासैरवाञ्चि कचिद्भृङ्गो भ्राम्यति कल्पवृक्षविपदामन्तर्भवं तं विना ॥ ११२ ॥ यद्यप्याभ्रतरोरमुष्य वनितां वर्णावतंसोचितामाजिघ्रन्नवमञ्जरीं मधुप हे जातोऽसि पूर्णोत्सवः । विस्मर्तुं भवतस्तथाप्यनुचितं तद्वन्द्यमिन्दीवरं यस्यास्वाद्य मधूनि चानतशिरो मञ्जु त्वयोद्वाञ्जितम् ॥ ११३ ॥ माकन्दे मधुपानमम्बु नकुले क्रीडा कदम्बे द्रुमे दोलाखेलनकौतुकं कुवलये कः को न वा विभ्रमः । येनाकारि मधुव्रतेन सहसा सोऽयं मधूके मधौ माध्वीकं परिपीय पीवरतनुर्जीवत्यहो जी-

१ शरस्संबन्धिनी. २ अग्निशापात्करिणां जिह्वापरिवृत्तिः; (पक्षे) पूर्वं विपरीताभिधानम्. ३ कर्णचापलं प्रसिद्धम्; (पक्षे) पिशुनप्रतायित्वं च. ४ मदः प्रसिद्धः; (पक्षे) गर्वः. ५ स्वपरयोर्दङ्मार्गः; (पक्षे) आशानात्तविभागः. ६ गजः; (पक्षे) वारकः. ७ सरन्ध्रः; (पक्षे) धनरहितः. ८ शुष्का; (पक्षे) हस्तः.

वनम् ॥ ११४ ॥ पीतं पङ्कजकानने मधु मया नीपेऽपनीतं वयो बन्धूके वरबन्धुता विराचिता
 रक्तं रसालद्रुमे । किं चाकारि कुमुदतीपरिकरे क्रीडाकलाकौशलं कस्तद्वेत्तु विधीयतेऽद्य
 बदरीवृन्दस्य यद्वन्दनम् ॥ ११५ ॥ कोकिलः ॥ समुद्रिरसि किं वाचः पुंस्कोकिल सु-
 कोमलाः । श्वभ्रेऽस्मिन्नडपापाणगुरुनिर्घोषभैरवे ॥ ११६ ॥ तवैतद्वाचि माधुर्यं जाने को-
 किल कृत्रिमम् । प्रपोषितो यैस्तानेव जातपक्षो जहासि यत् ॥ ११७ ॥ रसालशिखरा-
 सीनाः शतं सन्तु पतत्रिणः । तन्मञ्जरीरसामोदं विदुरेव कुहूमुखाः ॥ ११८ ॥ अद्रं भद्रं
 कृतं मौनं कोकिलैर्जलदागमे । वक्तारो दैर्दुरा यत्र तत्र मौनं समाचरेत् ॥ ११९ ॥ शृ-
 गालशशाङ्गूलदूषितं दण्डकावनम् । पञ्चमं गायतानेन कोकिलेन प्रतिष्ठितम् ॥ १२० ॥
 काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः । वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः
 पिकः पिकः ॥ १२१ ॥ तावन्मौनेन नीयन्ते कोकिलैश्चैव वासराः । यावत्सर्वजनानन्द-
 दायिनी वाक्प्रवर्तते ॥ १२२ ॥ कोकिलोऽहं भवान्काकः समानः कालिमावयोः । अन्तरं
 कथयिष्यन्ति काकलीकोविदाः पुनः ॥ १२३ ॥ सहकारे चिरं स्थित्वा सलीलं बालको-
 किल । तं हित्वाद्यान्यवृक्षेषु विचरन्न विलज्जसे ॥ १२४ ॥ कलकण्ठ यथा शोभा सह-
 कारे भवद्विरः । खदिरे वा पलाशे वा किं तथा स्याद्विचारय ॥ १२५ ॥ कोकिल कल-
 मालपैरलमलमालोकसे रसालं किम् । शरनिकरभरितशराधिः शबरः सरतीह पॅरिसरे स-
 धनुः ॥ १२६ ॥ तर्तिक स्मरसि न भुक्तं यत्पिकं रे काकमन्दिरे पूर्वम् । सहकारकुसुमकाते
 हटेन कुरुपेऽधुना रावम् ॥ १२७ ॥ तावत्कोकिल विरसान्ध्यापय दिवसान्वनान्तरे निव-
 सन् । यावन्मिलदलिमालः कोऽपि रसालः समुल्लसति ॥ १२८ ॥ एकस्त्वं गहनेऽस्मि-
 न्कोकिल न कलं कदाचिदपि कुर्याः । साजात्यशङ्कयामी न त्वां निघ्नन्तु निर्दयाः काक-
 ॥ १२९ ॥ अथ कोकिल कुरु मौनं जलधरसमयेऽपि पिच्छिला भूमिः । विकसति वृ-
 ट्जकदम्बे वक्तुरि भेके कुतस्तवावसरः ॥ १३० ॥ मलिनात्मना विरागः प्रकटीकृत ए-
 कोकिलखलेन । जीवनदानामुन्नतिसमये वाच्यमीभवता ॥ १३१ ॥ रे रे कोकिल ।
 भज मौनं किंचिदुदञ्चय पञ्चमरागम् । नो चेत्त्वामिह को जानीते काककदम्बकापिहि-
 चूते ॥ १३२ ॥ अस्यां सखे बधिरलोकनिवासभूमौ किं कृजितेन खलु कोकि-
 कोमलेन । एते हि दैवहतकार्तदभिन्नवर्णं त्वां काकमेव कलयन्ति कलानभिद् ॥
 १३३ ॥ रे बालकोकिल करीरमरुस्थलीपु किं दुर्विदग्धमधुरध्वनिमातनोपि
 अन्यः स कोऽपि संहकारतरुप्रदेशो राजन्ति यत्र तव विभ्रमभाषितानि ॥ १३४ ॥
 किं कोमलैः कलरवैः पिक तिष्ठ तूष्णीमेते तु पामरनराः स्वरमाकलय्य । को वा र

त्ययमये निकटे कटूनि रे वध्यतामिति वदन्ति गृहीतदण्डाः ॥ १३५ ॥ तावच्चकोर-
चरणायुधचक्रवाकपारावतादिविहगाः कलमालपन्तु । यावद्वसन्तरजनीघटिकावसानमा-
साद्य कोकिलयुवा न कुहूकरोति ॥ १३६ ॥ येनोषितं रुचिरपल्लवमञ्जरीषु श्रोत्र-
ण्डमण्डलरसालवने सदैव । दैवात्स कोकिलयुवा निपपात निम्बे तत्रापि रुष्टबलिपुष्टकुलै-
र्विवादः ॥ १३७ ॥ हे कोकिलाखिललतासु फलानि सन्ति संत्यज्य तानि ननु चूलतां
सपुष्पाम् । किं काङ्क्षसीह रमितुं फलभोक्तुकामो न ज्ञायसे नृपतिसेवकभीषणीयाम्
॥ १३८ ॥ परभृतशिशो मौनं तावद्विधेहि नभस्तलोत्पतनविषये पक्षौ स्यातां न याव-
दिमौ क्षमौ । ध्रुवमपरथा द्रष्टव्योऽसि स्वजातिविलक्षणध्वनितकुपितध्वाङ्गत्रोटोपुटाहतिज-
र्जरः ॥ १३९ ॥ अहंयुवरवर्णिनीजनमदायतोदव्रतस्फुरच्चतुरपञ्चमस्वरजितान्यपसिब्रजः ।
रसालतरुणा कृतामसमतुल्यतामात्मनो विहन्तुमिह कोकिलः फलिनमन्यमुद्रीक्षते ॥ १४० ॥
क्वचिज्जिह्वीनादः क्वचिदतुलंकाकोलकलहः क्वचित्कङ्कारावः क्वचिदपि कपीनां कलकलः ।
क्वचिद्द्वोरः फेरुध्वनिरयमहो दैवघटनात्कथंकारं तैरं रंसति चकितः कोकिलयुवा ॥ १४१ ॥
मूकाभूय तमेव कोकिलमधुं बन्धुं प्रतीक्षस्व हे हेलोछासितमल्लिकापरिमलामोदानुकूलानि-
लम् । यत्रैतास्तव सूक्तयः सफलतामायान्त्यमी तूष्णसत्पांशूत्तंसमृतो निदाघदिवसाः संता-
पसंदायिनः ॥ १४२ ॥ येनानन्दमये वसन्तसमये सौरभ्यहेलामिलदृङ्गालीमुखरे रसाल-
शिखरे नीताः पुरा वासराः । आः कालस्य वशेन कोकिलयुवा सोऽप्यद्य सर्वा दिशः
खेलद्वासयसच्चञ्चुघातविदलन्मूर्धा मुहुर्वावति ॥ १४३ ॥ दान्त्यूहाः सरसं रसन्तु सुभगं गा-
यन्तु केकाभृतः कैादम्बाः कलमालपन्तु मधुरं कूजन्तु कोर्येष्टयः । दैवाद्यावदसौ रसाल-
विटपिच्छायामनासादयन्निर्विणः कुटजेषु कोकिलयुवा संजातमौनव्रतः ॥ १४४ ॥ भ्रातः
कोकिल कूजितेन किमलं नाद्याप्यनर्घ्यो गुणस्तूष्णीं तिष्ठ विशीर्णपर्णपटलच्छन्नः क्वचित्को-
टरे । प्रोद्दामद्रुमसंकटे कटुरटकाकावलीसंकुलाः काकोऽयं शिशिरस्य संप्रति सखे नायं
वसन्तोत्सवः ॥ १४५ ॥ अम्भोजप्रकरोऽथ केतककुलं कुन्दोत्करः कैरवव्रातो मल्लिग-
णोऽथ चम्पकचयो जातीसमूहोऽथवा । नो चेदादरमतनोति पिक ते खेदं वृथा मा कृथा
यस्मात्कापि कदापि कोऽपि भविता यस्त्वद्गुणाञ्ज्ञास्यति ॥ १४६ ॥ आसाद्याप्रवनी-
मिमां प्रति नवामास्वाद्य तन्मञ्जरीं मैवं पञ्चममञ्च नन्दनवनभ्रान्त्या तया कोकिल । एषा
वायसमण्डली घनशिरःशूलाहतिव्याकुला कुध्वनैर्बधिरीकरिष्यति वृथा श्रोत्राणि सत्पत्रि-
णाम् ॥ १४७ ॥ चातकः ॥ एक एव खगो मानी चिरं जीवतु चातकः । म्रियते वा
पिपासायां याचते वा पुरंदरम् ॥ १४८ ॥ पिपासाक्षामकण्ठेन याचितं चाम्बु पक्षिणा ।

१ द्रोणकाकः. २ जम्बुकध्वनिः. ३ अत्युच्चं यथा तथा. ४ कूजति. ५ कालकण्टकः. जलकाक इति
प्रसिद्धः. ६ मयूराः. ७ कलहसाः. ८ अत्यक्तमधुरम्. ९ टिडिभाः.

नवमेघोज्झिता चास्य धारा निपतिता मुखे ॥ १४९ ॥ शक्यते येन केनापि जीवनेनै-
 जीवितुम् । किंतु कौलव्रतोद्भङ्गप्रसङ्गः परदुःसहः ॥ १५० ॥ अवश्यकारणैः प्राणान्धार-
 यत्येव चातकः । प्रार्थनाभङ्गभीतोऽपि शक्रादपि न याचते ॥ १५१ ॥ चातक धूमसमू-
 दृष्ट्वा मा धाव वारिधरबुद्ध्या । इह हि भविष्यति भवतो नयनयुगादेव वारिणां पू-
 ॥ १५२ ॥ यद्यपि चातकपक्षी क्षपयति जलधरमकालवेलायाम् । तदपि न कुप्यति ज-
 लदो गतिरिह नान्या यतस्तस्य ॥ १५३ ॥ दीनोन्नतचलपक्षतया बहूपि लब्धमवस्तु
 चातक सत्संभावनया किमपि यदस्ति तदस्तु ॥ १५४ ॥ विश्वोपजीव्येन पिबत्यथोऽ-
 पद्माकरे यद्यपि चातकश्चेत् । स्वार्थक्षतिस्तस्य तृषातुरस्य लघुत्वमेवास्ति न किञ्चिदस्-
 ॥ १५५ ॥ ऊर्ध्वोक्ततृणवमहो मुधैव किं याचसे चातकपोत मेघम् । अत्यूजितं गर्जितम-
 त्रमस्मिन्नम्बोधरे विन्दुलवस्तु दूरे ॥ १५६ ॥ यथा कथं नृत्यसि चातक त्वं न नीत-
 मेघोऽथ गजो मदान्धः । स त्वादृशेभ्यो न ददाति नूनं मातङ्गदानं मधुपेभ्य एव ॥ १५७ ॥
 आत्मानमम्बोनिधिरेतु शोषं ब्रह्माण्डमासिञ्चतु वा तरंगैः । नास्ति क्षतिर्नोपचितिः कदा-
 प्योदवृत्तेः खलु चातकस्य ॥ १५८ ॥ रक्ताब्जपुञ्जरजसारुणितान्विमुच्य स्वच्छान्सुधा-
 मरसानपि वारिराशीन् । यच्चातकः पिबति वारिधरोदविन्दून्मन्ये तदा नैतिभयाच्छिरसं
 ऽभिमानि ॥ १५९ ॥ अन्येऽपि सन्ति वत तामरसावतंसा हंसावलीवलयिनो जलसां
 वेशाः । कोऽप्याग्रहो गुरुरयं वत चातकस्य पौरंदरं यदभिवाञ्छति वारिधाराम् ॥ १६० ॥
 धिग्भारिदं परितृप्तान्यजलाशयस्य यच्चातकस्य कुरुते न तृषाप्रशान्तिम् । धिक्चातकं
 मपि योऽर्थितर्यास्तलज्जस्तं तादृशं च यदुपैति पिपासितोऽपि ॥ १६१ ॥ बीजैरङ्कु-
 लताभिरुदितं वल्लीभिरुज्जृम्भितं कन्दैः कन्दलितं जनैः प्रमुदितं धाराधरे वर्षति । आ-
 श्रातक पातकं किमपि ते सम्यङ् न जानीमहे येनास्मिन्न पतन्ति चक्षुषुटके द्वित्राः पयो-
 न्दवः ॥ १६२ ॥ अन्ये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णां विनिघ्नन्ति ये भ्रातश्चातक-
 वृथा विरुदितैः खिन्नोऽसि विश्रम्यताम् । मेघः शारद एव काशधवलः पानीयरिक्तो-
 गर्जत्येव हि केवलं भृशतरं नो विन्दुमप्युज्जति ॥ १६३ ॥ यः कृष्णं कुरुते मुखं ज-
 यति त्रासं तडिङ्गिस्तु यो यश्च प्रार्थयते परं दलयति श्रोत्रं निजैर्गर्जितैः । सत्यं चा-
 ते तथाविधमपि भ्रातस्त्वया याचता जीमूतं कृतमेव तुल्यमनयोर्धित्वतिर्यक्त्वयोः ॥ १६४ ॥
 रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयतामम्बोदा बहवो वसन्ति गगने सर्वेऽपि
 तादृशाः । केचिद्वृष्टिभिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद्वृथा यं यं पश्यसि तस्य तस्य
 रतो मा ब्रूहि दीनं वचः ॥ १६५ ॥ बापी स्वल्पजलाशयो विषमयो नीचापगाहो ।

१ नमनभयात्. २ ऐन्द्रीम्. मेघोत्पन्नामित्यर्थः. ३ परिहृतास्त्यक्ता अन्ये जलाशयाः समुद्रादयो
 ४ गतलज्जः. निर्लज्ज इत्यर्थः. ५ काशपुष्पवत्पाण्डुरः.

क्षुद्राक्षुद्रतरो महाजलनिधिर्गण्डूषमेकं मुनेः । गङ्गाद्याः सरितः पयोनिधिगताः संत्यज्य
तस्मादिमान्संमानी खलु चातको जलमुचामुच्चैः पयो वाञ्छति ॥ १६६ ॥ अन्ये ते
विहगाः पयोद शरितो धावन्ति तृष्णातुरा वापीकूपतडागसागरजले मज्जन्ति दत्तादराः ।
मामद्यापि न वेत्ति चातकशिशुं यच्छुष्ककण्ठोऽपि सन्नान्यं वाञ्छति नोपसर्पति न च प्र-
स्तौति न ध्यायति ॥ १६७ ॥ उत्कूजन्तु वेढे वटे बत बकाः काका कराका अपि क्रां-
कुर्वन्तु सदा निनादपटवस्ते पिप्पले पिप्पले । सोऽन्यः कोऽपि रसालपल्लवलवग्रासोऽलस-
त्पाटवक्रीडत्कोकिलकण्ठकूजनकलालीलाविलासक्रमः ॥ १६८ ॥ मयूरः ॥ अहमस्मि
नीलकण्ठस्तव खलु तुष्यामि शब्दमात्रेण । नाहं जलधर भवतश्चातक इव जीवनं याचे
॥ १६९ ॥ यत्नादपि कः पश्यति शिखिनामहारनिर्गमस्थानम् । यदि जैलदनिनदमुदि-
तास्त एव मूढा न नृत्येयुः ॥ १७० ॥ वेगज्वलद्विष्टपिपुञ्जमहारयोऽयं गर्जन तीव्रतरहेति-
रियं न शंथाः । दावाग्निधूमनिवहोऽयमये न मेघः किं नृत्यसि द्रुतमितो ब्रज तत्कलापिन्
॥ १७१ ॥ अस्मान्विचित्रवपुषस्तव पृष्ठलग्नान्कस्माद्विमुञ्चति भवान्यदि वा विमुञ्च । रे
नीलकण्ठ गुरुहानिरियं तवैव मौलौ पुनः क्षितिभृतो भविता स्थितिर्नः ॥ १७२ ॥ अये
नीलग्रीव क नु खलु सखे तेष्वनुनयः परं तोषं येषां तव रवविलासो वितनुते । अमी दू-
रात्क्रूराः कणितमिदमाकर्ण्य सहसा त्वरन्ते हन्तुं त्वामहह शबराः पुङ्खितशराः ॥ १७३ ॥
समन्तादाक्रान्ता दवदहनसंघैः शिखरिणः किरातैराकीर्णैः करकलितकाण्डैर्वनभुवः । वि-
डालैरालीढाः सपादि सरसीनां परिसराः शिखण्डी पाण्डित्यं निजमहह कुत्र प्रकटतु
॥ १७४ ॥ एतस्मिन्मलयाचले बहुविधैः किं तैरकिंचित्करैः काकोलूककपोतकोकिलकुलै-
रेकोऽपि पार्श्वस्थितः । केकी कूजति चेत्तदा विधेटितव्यालावलीबन्धनः सेव्यः स्यादिह
सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ १७५ ॥ हारीताः सरसं रसन्तु मधुरं कूजन्तु पुंस्को-
किलाः सानन्दं गिरमुद्रिरन्तु च शुकाः किं तैः शिरस्थैरपि । एकेनापि तलस्थितेन
वदनाच्छ्रीखण्डनिस्तर्जनाद्व्यालानां च शिखण्डिना न तु महत्पाण्डित्यमुदण्डितम् ॥ १७६ ॥
किं दूरेण पयोधरा उपरि किं नान्यैरटन्तः श्रुता निर्व्यापारतया च पक्षिषु गताः किं
वानपेक्षा दृष्टा । रम्यं वा गगनेन किं विहरणं किं तूग्रकाकावलीपर्यायप्रतिपत्तिलाघव-
भयाद्रूमौ स्थिता बर्हिणः ॥ १७७ ॥ केकी कर्णामृतं ते सकुसुमकवरीकान्तिहाराः क-
लापाः कण्ठच्छाया पुरारेर्गलरुचिरुचिरा सौहृदं मेवसंघैः । विश्वद्वेषी द्विजिह्वः स्फुरदुरु-
पिशितैर्नित्यमाहारवृत्तिः कैः पुण्यैः प्राप्तमेतत्सकलमापे सखे चित्रवृत्तं मयूर ॥ १७८ ॥
चक्रवाकः ॥ त्यज चक्रवाकि शोकं बधान धैर्यं सहस्व समयममुम् । अयमेव वासर-
मणिर्हरिष्यते शापमूर्छां ते ॥ १७९ ॥ अस्तं गतोऽयमरविन्दवनैकबन्धुभास्वान्न लङ्घयति

कोऽपि विधिप्रणीतम् । हे चक्र धैर्यमवलम्ब्य विमुञ्च शोकं धीरास्तरन्ति विषदं न तु
दीनचित्ताः ॥ १८० ॥ शुक्रः ॥ अखिलेषु विहंगेषु हन्त स्वच्छन्दचारिषु । शुक्र पञ्च-
रबन्धस्ते मधुराणां गिरां फलम् ॥ १८१ ॥ किंशुके शुक्र मा तिष्ठ चिरं भाविफलेच्छया ।
बाह्यरङ्गप्रसङ्गेन के के नानेन वञ्चिताः ॥ १८२ ॥ काकाः किं किं न कुर्वन्ति क्रोङ्का-
यत्र यत्र वा । शुक्र एव परं वक्ति नृपहस्तेपलालितः ॥ १८३ ॥ शुक्र तव पठनं व्यस-
नैव गुणः किंतु सट्टणाभासः । समजनि येनैमरणं शरणं ते पञ्जरे वासः ॥ १८४ ॥ की-
नीरसकरीरपादपे किं स्थितोऽसि कथयामि धीरतः । मामकीनसहकारपादपा दुःसमीरल
हरीभिराहताः ॥ १८५ ॥ सुभाषितस्याध्ययनानुसक्तं शुक्रं वराकाः प्रहसन्ति काकाः
तमेव संसत्सु गिरं किरन्तं दृष्ट्वा भवन्ति त्रपयानतास्याः ॥ १८६ ॥ द्राक्षां प्रदेहि मा
वा वदने निधेहि देहे विधेहि किमु वा करलालनानि । जातिस्वप्नावचपलः पुनरेष कीरस्त
त्रैव यास्यति कुरोदरि मुक्तबन्धः ॥ १८७ ॥ हे कीर कैरवसुगीरिति संकलम्य मा माः
संरससि सज्जनरञ्जनाय । बालोऽपि यत्र कलकण्ठसुकण्ठपीठः संलेढि कोमलकुहूकृतपूर्ण
कर्णः ॥ १८८ ॥ इदमपटु कपाटं जर्जरः पञ्जरोऽयं विरमति न गृहेऽस्मिन्क्रूरमार्जा-
यात्रा । शुक्र मुकुलितजिह्वः स्थीयतां किं वचोभिस्तव वचनविनोदैनदिरः पामराणा
॥ १८९ ॥ अमृतवचनलीलाविभ्रमैरन्नपानं रचय चतुर कीर भ्रान्तचित्तेषु तेषु । अकलित-
रसेवातापपापः पिकोऽसौ भजतु विपिनवाटीमेष पीयूषकण्ठः ॥ १९० ॥ अमुष्मिन्नुद्या
विहगखल एष प्रतिकलं विलोलः कौकोलः कणति खलु यावत्कटुतरम् । सखे ता-
त्कीर द्रढय हृदि वाचं च सकलां न मौनेन न्यूनो भवति गुणभाजां गुणगणः ॥ १९१ ॥
इयं पछीभिछैरनुचितसमारम्भरसिकैः समन्तादाक्रान्ता विषविषमबाणप्रणयिभिः । तरं
रस्य स्कन्धे गमय समयं कीर निभृतं न वाणी कल्याणी तदिह मुखमुद्वैव शरणम् ॥ १९२ ॥
अमुष्मिन्नारामे तरुभिरभिरामे विटपिनः स्फुटं नृत्यदृङ्गीविविधनवसंगीतकलनात् । पर-
नन्दैः पूर्णाः क इव तव वर्णावलिपदक्रमश्रोता वेत्ता द्विजवर शुक्र श्राम्यसि कु-
॥ १९३ ॥ अये कीर श्रेणीपरिवृष्ट वृथा वासरशतं किमर्थं त्वं व्यर्थं क्षपयसि पल-
रभसतः । यदा पुष्पारम्भे मुखमलिनिमा किंशुकतरोस्तदैवेदं ज्ञातं फलपरिचयो दुर्लभत
॥ १९४ ॥ अपारः पाथोधिः पुलिनपदवी योजनशतं निरालम्बो मार्गो वियाति वि-
शून्या दश दिशः । इतीवायं कीरः कतिपयपदान्येव गगने मुहुर्भ्राम्यन्भ्रान्यन्यपतति गु-
ह्यक्षे पुनरपि ॥ १९५ ॥ द्विजकुलपते मेघासिन्धो सुभाषितकोविद त्वयि गृहमुपायाते न
बहूपकृतं मम । यदिह नियतं बाला वृद्धाः स्त्रियः परिचारिकाः शुक्र न भवतो नाम न
गृणन्ति मुहुर्मुहुः ॥ १९६ ॥ वासः काञ्चनपिञ्जरे नृपकराम्भोजैस्तनूमार्जनं भक्ष्यं स्वा-

सालदाडिमफलं पेयं सुधाभं पयः । पाठः संसदि रामनाम सततं धीरस्य कीरस्य मे हा हा
हन्त तथापि जन्मविटपिक्रोडं मनो धावति ॥ १९७ ॥ सत्सांगत्यमवाप्य यः पुरवने नाना-
रसास्वादवत्कीरः शास्त्रविचारचारुवचनैरानन्दकारी जने । दैवेनास्फुटवाक्प्रपञ्चपिहितं श्रोत्र-
स्य तस्याटवीं प्राप्तस्यात्मसभाप्रगल्भकपिषु स्यान्मौनमेवोचितम् ॥ १९८ ॥ भ्रातः कीर कठोर-
चञ्चुकषणक्रोषायितैः कूजितैः किं माधुर्यनिषिक्तसूक्तिविशदः कण्ठावटुः शोष्यते । सेयं दैवव-
शाद्दशा परिणता राजन्यपात्रस्य ते भिन्नैश्छिद्रितभित्तिमुद्रितघटः प्राप्तो यतः पञ्जरः ॥ १९९ ॥
माणिक्यद्रवलिप्तमौक्तिकतुलां बिभ्रन्ति नो दाडिमीबीजान्येष निरीक्षते न रमते हैमेऽप्यहो
पञ्जरे । तत्तादृग्वनवाससंमदमहामोदैकमेदस्विनी वृत्तिर्मे गलितानया हतगिरेत्येवं शुकः
शोचति ॥ २०० ॥ याते यातमधःस्थिते स्थितमुपर्यालोकिते लोकितां यद्युद्यानशुकोऽयमा-
कलयते शुद्धान्तहस्तस्थितः । तत्सर्वं मणिभित्तिमेत्य भवतां छाया शुकाङ्गीकृतं तस्मिन्कर्ण-
मुधां वितन्वति गिरं तूष्णीं किमु स्थीयते ॥ २०१ ॥ स्वस्वव्याप्तमग्रमानसतया मत्तो
निवृत्ते जने चञ्चूकोटिविषद्विताररपटो यास्याम्यहं पञ्जरात् । इत्थं कीरवरे मनोरथमयं
पीयूषमास्वादयत्यन्तः संप्रविवेश वारणकराकारः फणिग्रामणीः ॥ २०२ ॥ दृष्ट्वा शाखाव-
कीर्णं फलभरनमितं भूमिजागावनन्दं त्यक्त्वा शालप्रकाण्डं पनसमुपगतश्चिन्तयित्वेति कीरः ।
हत्वा चञ्चुं प्रहर्षाद्विगलितपयसा संभृताशेषपक्षो भिन्नश्रोडीय गन्तुं गगनपरिचिता या
गतिः सापि नष्टा ॥ २०३ ॥ काकः ॥ वयं काका वयं काका जल्पन्तीति प्रगे द्विकाः ।
तिमिरारिस्तमो हन्यादिति शङ्कितमानसाः ॥ २०४ ॥ तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः कोकिलैः
सह संगतः । केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ २०५ ॥ अहो मोहो वराक-
स्य काकस्य यदसौ पुरः । सरीसर्पि नरीनर्ति यदयं शिखिहंसयोः ॥ २०६ ॥ आमरणा-
दपि विरुतं कुर्वाणाः स्पर्धया सह मयूरैः । किं जानन्ति वराकाः काकाः केकारवं कर्तुम्
॥ २०७ ॥ तत्काक त्वयि युक्ताः कटुवाग्वैवर्ण्यधूर्तताशुचिताः । यदि विष्टारुमिपुष्टे तत्र
न दोषा हि तच्चित्रम् ॥ २०८ ॥ विधिरेव विशेषगैर्हणीयः कॅरट त्वं रॅट कस्तवापराधः ।
सहकारतरौ चकार यस्ते सह वासं सरलेन कोकिलेन ॥ २०९ ॥ काकस्य गात्रं यदि
काञ्चनस्य माणिक्यरत्नं यदि चञ्चुदेशे । एकैकपक्षे र्ग्रथितं मणीनां तथापि काको न तु
राजहंसः ॥ २१० ॥ करालदेहेन विभीषणेन दिवाभितेनोत्कृतपक्षसंघाः । पुरीषपुष्टा अपि न
त्यजन्ति स्वमाश्रयं ते किल युक्तमेतत् ॥ २११ ॥ त्रोटिपुटं करट कुञ्जलयाद्य तात याव-
त्प्रतिव्रजति नाकमयं मरालः । नो चेदमङ्गलकठोररवा विहंगाः सर्वे भुवीति निजसंसदि
शंसिता नः ॥ २१२ ॥ प्रत्यङ्गुणं प्रतितरुं प्रतिवारित्तिरं काकाश्चरन्ति चलचञ्चुपुटा रटन्तः ।
नो यान्ति तृप्तिमथ मण्डितपुण्डरीकखण्डे वसन्नहह तृप्यति राजहंसः ॥ २१३ ॥ कृष्णं व-

पुर्वहतु चुम्बतु सत्फलानि रम्येषु संवसतु चूतवनान्तरेषु । पुंस्कोकिलस्य चरितानि करोतु
 कामं काकः कलध्वनिविधौ स तु काक एव ॥ २१४ ॥ पथि निपतितां शून्ये दृष्ट्वा निरा-
 वरणाननां दधिभृतघटीगर्वोन्नद्धः समुद्धृतकन्धरः । निजसमुचितास्तास्ताश्चेष्टा विकारशताकुला
 यदि न कुरुते क्राणं काकः कदा नु करिष्यति ॥ २१५ ॥ गात्रं ते मलिनं तथा श्रवणयो-
 रुद्वेगकृतकेङ्कतं भक्ष्यं सर्वमपि स्वभावचपलं दुश्चेष्टितं ते सदा । एनैर्वायससंगतोऽस्य विन-
 यैर्दपैरमीभिः परं यत्सर्वत्र कुटुम्बवत्सलमतिस्तेनैव धन्यो भवान् ॥ २१६ ॥ रूक्षस्यामधु-
 रस्य चातिमलिनच्छायस्य धृष्टस्य च क्षुद्रस्य क्षतकारिणोऽतिचपलस्याह्लादविच्छेदिनः ।
 येयं निम्बफलेषु काक भवतस्तिक्तेषु नैसर्गिकी प्रीतिस्तत्सदृशं विधेर्विलमितं निष्पन्नमेतच्चिरात्
 ॥ २१७ ॥ कर्णारुतुदमन्तरेण रणितं गाह्रस्व काक स्वयं माकन्दं मकरन्दशालिनमिह त्वां
 मन्महे कोकिलम् । धन्यानि स्थलवैभवेन कतिचिद्वस्तूनि कस्तूरिकां नेपालक्षितिपालफाल-
 पतिते पङ्के न शङ्केत कः ॥ २१८ ॥ काक त्वं फलनम्रमाम्रविपिनं दैवात्ममासादयन्किं कर्णौ
 बधिराकरोपि परुषक्रेङ्कारकोलाहलैः । मौनं चेदवलम्बसे रतभरप्रखान्तपुंस्कोकिलभ्रान्त्यापि
 त्वयि संचरन्ति न कथं मुग्धाः कटाक्षच्छटाः ॥ २१९ ॥ नो चारू चरणौ न चापि चतुग
 चञ्चूर्न वाच्यं वचो नो लीलाचतुरा गतिर्न च शुचिः पक्षग्रहोऽयं तव । क्रूरक्रेङ्कतिनिर्भरां
 गिरिमिह स्थाने दृष्टैवोद्विरन्मुखं ध्वाङ्क न लज्जसेऽप्यसदृशं पाण्डित्यमुन्नाटयन् ॥ २२० ॥
 यस्याकर्ण्य वचः मुधाकवलितं वांच्यमानामपि व्यग्राणि व्यथयन्ति मन्मथकथाश्चेतांसि
 चैत्रोत्सवे । रे रे काकवराक साकममुना पुंस्कोकिलेनाधुना स्पर्धाबन्धमुपेयुषस्तव तु किं ल-
 ज्जापि नोज्जागरा ॥ २२१ ॥ आलापं कलकण्ठिका न कुरुते कीरा न धीरध्वनिं व्याहारं
 कलयन्ति कोमलगिरः कूजन्ति नो बर्हिणः । नीराडम्बरदुर्दिनाम्बरतले दूरे द्विरेफध्वनिः
 काकाः केवलमेव केङ्कतरवैः कुर्वन्ति कर्णज्वरम् ॥ २२२ ॥ बन्धं लब्धवतः परस्य वदनं
 भिक्षाशया पश्यतः स्वावासच्युतिवेदनां विदधतः कान्तां विना सीदतः । भ्राम्यन्तः सह
 भार्यया प्रतिदिशं प्रत्यापगं प्रत्यगं कीरस्याध्ययनं हसन्ति विविधक्रीडालसा वायसाः ॥ २२३ ॥
 किं केकीव शिखण्डमण्डिततनुः किं कीरवत्पाठकः किं वा हंस इवाङ्गनागतिगुरुः सांरीव
 किं मुस्वरः । किं वा हन्त शकुन्तबालपिकवत्कर्णामृतं स्यन्दते काकः केन गुणेन काञ्चन-
 मये व्यापारितः पञ्जरे ॥ २२४ ॥ अत्रस्थः सखि लक्ष्ययोजनगतस्यापि प्रियस्यागमं वेच्या-
 ख्याति च धिक्शुकादय इमे सर्वे पठन्तः स्थिताः । मत्कान्तस्य वियोगनापदहनज्वालाव-
 लीवारिदः काकस्तेन गुणेन काञ्चनमये व्यापारितः पञ्जरे ॥ २२५ ॥ अस्मिन्नभ्रोदवृन्द-
 ध्वनिजनितरुपि प्रेक्षमाणेऽन्तरिक्षं मां काक व्याकुलो भूस्तरुशिखरशवक्रव्यलेशानशान ।
 धत्ते मत्तेभकुम्भव्यतिकरकरजग्रामव्यग्राग्रजाग्रद्वासव्यासक्तमुक्ताधवलितकवलो न स्पृहा-

मत्र सिंहः ॥ २९६ ॥ बकः ॥ अम्भसि लीनान्दीनान्मीनान्कीनाशवन्नयसि । धिग्धिवक्च-
लतां तव तां कुटिलद्विजलं बकोट बककोट ॥ २९७ ॥ एष बकः सहसैव विपन्नः श्राव्य-
महो क नु तद्रतमस्य । साधु कृतान्त न कश्चिदपि त्वां वञ्चयितुं सुशठोऽपि समर्थः ॥ २९८ ॥
न कोकिलानामिव मञ्जु गुञ्जितं न लब्धलास्यानि गतानि हंसवत् । न बर्हिणानामिव चित्र-
पक्षिता गुणस्तथाप्यस्ति बके बकव्रतम् ॥ २९९ ॥ बकोट ब्रूमस्त्वां लघुनि सरसि क्वापि
शफरैस्तव न्यास्या वृत्तिर्न पुनरवगाढं समुचितः । इतश्चेतश्चाभ्रंलिहलहरिहेलातरलितसि-
तिध्रग्रासैकग्रहिलितिमिपोतः परिरपाम् ॥ ३०० ॥ नैर्मल्यं वपुपस्तवास्ति वसतिः पद्माकरे
जायते मन्दं याहि मनोरमां वद गिरं मौनं च संपादय । धन्यस्त्वं बक राजहंसपदवीं प्रा-
प्तोऽसि किं तैर्गुणैर्नारक्षारविभागकर्मनिपुणा शक्तिः कथं लभ्यते ॥ ३०१ ॥ जातिस्तस्य
न मानसेन शुचिभिर्वृत्तिर्मृणालाङ्कुरैर्न ब्रह्मोद्बहनेन निर्मलयशः प्राप्ता न वाचः कलाः ।
जीवैस्तस्त्वधनेन बाह्यधवलो भ्राम्यन्सगर्वं पुनर्मिथ्यैवोन्नतकन्धरः शठबको हंसैः सह स्पर्धते
॥ ३०२ ॥ रे रे शिष्टबकोट नाकतटिनीतीरे तपस्विव्रतं ध्यानेनानिमिषोपभोगमनसा युक्तं
करोपीदृशम् । एवं यत्किल मानसस्य पदवीं काङ्क्षस्ययुक्तं हि तन्नीरक्षीरविवेकनिर्मलधियो
हंसस्य नान्यस्य वा ॥ ३०३ ॥ न भूणां स्फुरणं न चञ्चुचलनं नो चूलिकाकम्पनं न ग्री-
वाचलनं मनागपि न यत्पक्षद्वयोत्क्षेपणम् । नासाग्रे क्षणमेकपाददमनं कष्टैकनिष्ठं परं याव-
त्तिष्ठति हीनमीनवदनस्तावद्वकस्तापसः ॥ ३०४ ॥ घूकः ॥ यद्यपि तरणेः किरणैः सक-
लमिदं विश्वमुद्यतं विदधे । तदपि न पश्यति घूकः पुराकृतं भुज्यते कर्म ॥ ३०५ ॥
सारङ्गः ॥ अये वार्पी हंसान्निजवसतिसंकोचापिशुनां कुरुध्वं मा चेतो वियति वहतोर्वीक्ष्य
विहगान् । अमी सारङ्गास्ते भुवनमहनीयव्रतभृतो निरीहाणां येषां तृणमिव भवन्त्यम्बुनि-
धयः ॥ ३०६ ॥ खद्योतः ॥ जर्जरतृणाग्रमदहन्सर्पकणवत्प्रकाशयन्नूनम् । कीटत्वमा-
त्मतत्त्वात्खद्योत ख्यापयस्यवनिम् ॥ ३०७ ॥ घनसन्तमसमलीमस दशदिशि निशि यद्वि-
राजसि तदन्यत् । कीटमणे दिनमधुना तरणिकरान्तरितसितकिरणम् ॥ ३०८ ॥ क्वापि
गतः पतिरह्वां जलदान्तरितः शशी सनक्षत्रः । शून्ये तमसि भवानपि खद्योत द्योततां
नाम ॥ ३०९ ॥ इन्दुः प्रयास्यति विनश्यति तारकश्रीः स्थास्यन्ति लीढतिमिरा न माणि-
प्रदीपाः । अन्धं समग्रमपि कीटमणे भविष्यत्युन्मेषमेप्यति भवानपि दूमेतत् ॥ ३१० ॥
भ्राजिष्णवो नभसि मेघकृतान्तराले स्वल्पप्रभा अपि परैरनिरस्तभासः । खद्योतकाः प्रक-
टितोरुतरुप्रभावास्तावन्न सप्ततुरगः समुदेति यावत् ॥ ३११ ॥ अदृष्टव्यापारं गतवति दि-

१ जन्म. २ शुनैः. ३ जीवनम्. ४ ब्रह्मण उद्बहनेन बाहनतया पृष्ठे धारणेन. ५ जीवन्तो ये सत्त्वा
मत्स्यादयस्तद्रूपेण धनेन हेतुना. ६ दर्शनव्यापाररहितं यथा स्यात्तथा.

नानामधिपतौ यशःशोभीभूते शाशानि गैतघाम्नि ग्रहगणे । तथा ध्वान्तं जातं जगदुपगते
मेघसमये यथाभी गण्यन्ते तमसि पटवः कीटमणयः ॥ २४२ ॥

स्थलचरान्योक्तयः ।

सिंहः ॥ एकोऽहमसहायोऽहं कृशोऽहमैपरिच्छदः । स्वप्नेऽप्येवंविधा चिन्ता मृगेन्द्र-
स्य न जायते ॥ १ ॥ मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा सुखं व्याहरतां जनः । तस्योभयमपि श्लाघ्यं
क्रीडादलितदन्तिनः ॥ २ ॥ मृगेभ्यो रक्ष्यते क्षेत्रं नरैस्तृणमयैरपि । सिंहाक्रान्तं पुनर्मूढ न
हयैर्न च दन्तिभिः ॥ ३ ॥ मृगैर्नष्टं शशैर्लानं वराहैश्चालितं स्थलात् । हयानां हेषितं श्रुत्वा
सिंहैः पूर्ववदासितम् ॥ ४ ॥ खनन्नाखुबिलं सिंहः पाषाणशकलाकुलम् । प्राप्नोति नख-
मङ्गं वा फलं वा मूषको भवेत् ॥ ५ ॥ जीर्णोऽपि क्रमहीनोपि कृशोऽपि यदि केसरी ।
तथापि यूथनाथस्य शङ्कातङ्काय कल्पते ॥ ६ ॥ नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते
वने । विक्रमाजितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ ७ ॥ वेतण्डगण्डकण्डूतिपाण्डित्यर्परिप-
न्थिना । हरिणा हरिणालीषु कथ्यतां कः पराक्रमः ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गमत्तमातङ्गमस्तकन्यस्त-
लोचनः । आसन्नेऽपि च सारङ्गे न वाञ्छां कुरुते हरिः ॥ ९ ॥ जातः स्तन्यं न जग्राह
कण्ठीरवकिशोरकः । चक्षुर्व्यापारयामास कुञ्जे कुञ्जरशालिनि ॥ १० ॥ वरमुन्नतलङ्गला-
त्सदाधूननभीषणात् । सिंहात्पादप्रहारोऽपि न शृगालाधिरोहणम् ॥ ११ ॥ शूरोऽसि कृतविद्यो-
ऽसि दर्शनीयोऽसि पुत्रक । कुले तस्मिन्प्रजातोऽसि गजो यत्र न हन्यते ॥ १२ ॥ यस्मिञ्जीवति
सिंहे वनमिदमासीदुरासदं द्विरदैः । घटयन्ते कटिसूत्रं तस्य स्वराभिः शबरशिशवः ॥ १३ ॥
एकाकिनि वनवासिर्न्यराजलक्ष्मण्यनीतिशास्त्रज्ञे । सैवोच्छिद्यते मृगपतौ राजेति गिरः परि-
णमन्ति ॥ १४ ॥ अनिशं मतंगजानां बृंहितैर्माकर्ण्यते यथा विपिने । मन्ये तथा न जी-
वति गजेन्द्रपलकवलनः सिंहः ॥ १५ ॥ यद्यपि च दैवयोगात्सिंहः पतितोऽतिदुस्तरे
कूपे । तदपि च वाञ्छति सततं करिकुम्भविदारणं मनसि ॥ १६ ॥ यद्यपि रटति सरोपं
मृगपतिपुरतोऽपि मत्तगोमायुः । तदपि न कुप्यति सिंहोऽप्यसदृशपुरुषेषु कः कोपः ॥ १७ ॥
जठरज्वलनज्वलताप्यपगतशङ्कं समागतापि पुरः । करिणामरिणा हरिणा हरिणाली हन्यतां
नु कथम् ॥ १८ ॥ हेलाविदलितकरिकुल कण्ठीरव कीदृशः प्रकोपोऽयम् । लोले बालशृ-
गाले केवलकोलाहलाधारे ॥ १९ ॥ गर्जितमाकर्ण्य मनागङ्गे मातुर्निशार्धजातोऽपि । हरि-
शिशुरुत्पतितुं द्रागङ्गान्याकुञ्च्य लीयते निभृतम् ॥ २० ॥ वयोऽभिमानादपमानता चेद्वि-

१ यशोमानावशिष्टः. २ गततेजसि. ३ परिवारहीनः. ४ पराक्रमरहितः. ५ मतंगजानाम्. ६ वैरिणा.
७ मृगपतिपु. ८ मृगे. ९ सिंहः. १० पुच्छम्. ११ कम्पनम्. १२ राजचिह्नरहितः. १३ बलान्नते.
१४ गर्जितम्. १५ हस्तिमांसमासकः.

धीयते फेरुजरत्तरेण । हेलाहतानेककरीन्द्रयूनोर्हरीन्द्रसूनोरपि कापि हानिः ॥ २१ ॥
 भिनत्ति भीमं करिराजकुम्भं विभर्ति वेगं पवनादतीव । करोति वासं गिरिगह्वरेषु तथापि
 सिंहः पशुरेव नान्यः ॥ २२ ॥ गम्यते यदि मृगेन्द्रमन्दिरे लभ्यते करिकपोलमौक्तिकम् ।
 जम्बुकालयगतेन लभ्यते वत्सपुच्छखुरचर्मखण्डनम् ॥ २३ ॥ येन भिन्नकरिकुम्भविस्ख-
 लन्मौक्तिकावलिभिराक्षिता मही । अद्य तेन हरिणान्तिके कथं कथ्यतां न हरिणा परा-
 क्रमः ॥ २४ ॥ हरिरलसविलोचनः सहेलं बकमवलोक्य पुनर्जगाम निद्राम् । अधिगत-
 पतिविक्रमास्तभीतिर्न तु वनितास्य विलोकयांचकार ॥ २५ ॥ उत्तुङ्गशैलशिखरस्थितपाद-
 पस्य काकोऽपि पक्वफलमालभते सपसः । सिंहो बली गजविदारणदारुणोऽपि सीदत्यहो
 तरुतले खलु हीनपक्षः ॥ २६ ॥ अन्तर्बलान्यहममुष्य मृगाधिपस्य वाचा निवेद्य कथमद्य
 लघूकरोमि । जानन्ति किं तु करजक्षतकुम्भिकुम्भनिर्मुक्तमौक्तिकमयानि वनान्तराणि ॥ २७ ॥
 आबद्धकृत्रिमसटाजटिलांसंभित्तिरारोपितो मृगपतेः पदवीं यदि श्वा । मत्तेभ्रुकुम्भतटपाटन-
 लम्पटस्य नादं करिष्यति कथं हरिणाधिपस्य ॥ २८ ॥ भिन्ना महागिरिशिलाः करजाग्र-
 जाग्रदुद्दामशौर्यनिकरैः करटिभ्रमेण । दैवे पराञ्चि करिणामरिणा तथापि कुत्रापि नापि खलु
 हा पिशितस्य लेशः ॥ २९ ॥ पारीन्द्रशावक न तावकरीतिरेषा वेषान्तरैर्विहरसि श्वशृ-
 गालशावैः । कुम्भीन्द्रकुम्भदलनोत्पतनाक्रमेच्छां वंशोचितं न खलु रीतिमुरीकरोषि
 ॥ ३० ॥ उत्तुङ्ग्य यः शिखरिणं मदकुम्भिकुम्भमुद्दिद्य सानुशतमायतमुच्छलङ्के । पञ्चाननो
 नियतया जरयाभिभूतः सोऽयं करौ लिहति बृंहितलोहिताक्षः ॥ ३१ ॥ दिगन्ते
 श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः करटिनः करिण्यः कारुण्यास्पदमसमशीलाः खलु मृगाः । इदानीं
 लोकेऽस्मिन्ननुपमशिखानां पुनरयं नखानां पाण्डित्यं प्रकटयतु कस्मिन्मृगपतिः ॥ ३२ ॥
 न यत्र स्थेमानं दधुरतिमयभ्रान्तनयनागलद्दानोद्रेकभ्रमदलिकदम्बाः करटिनः । लुठन्मु-
 क्ताहारे भवति परलोकं गतवतो हरेरद्य द्वारे शिव शिव शिर्वानां कलकलः ॥ ३३ ॥
 कुरङ्गीणां यूयं निभृतमिदमङ्गीकृतभयं निरातङ्को यन्निर्दयहृदयभावोऽर्दयतु तत् । निवेद्यो वा
 कस्मिन्नयमविनयः केसरियुवा हटान्मत्तेमानां युवतिषु विधत्ते नखपदम् ॥ ३४ ॥ स्थितिं
 नो रे दध्याः क्षणमपि मदान्वेक्षण सखे गजश्रेणीनाथ त्वमिह जटिलायां वनभुवि । असौ
 कुम्भभ्रान्त्या खरनखरविद्रावितमहागुरुग्रावग्रामः स्वपिति गिरिगर्भे हरिपतिः ॥ ३५ ॥
 पिब स्तन्यं पोत त्वमिह मददन्तावलघिया दृगन्तानाधत्से किमिति हरिदन्तेषु परुषान् ।
 त्रयाणां लोकानामपि हृदयतापं परिहरन्नयं धीरं धीरं ध्वनति नवनीलो जलधरः ॥ ३६ ॥
 क्षुद्राः सन्ति सहस्रशोऽपि विपिने शौण्डीर्यवीर्योद्धतास्तस्यैकस्य पुरस्तवी महिमहः सिंहस्य
 विश्वोत्तरम् । केलिः कोलकलैर्मदो मदकलैः कोलाहलो नाहलैः संहर्षो महिषैश्च यस्य

मुमुचे साहंरुते हुंरुते ॥ ३७ ॥ कोलः केलिमलंकरोतु करिणः क्रीडन्तु कान्तासखाः
 कासारे वनकासराः सरभसं मज्जन्तिवह स्वेच्छया । अभ्यस्यन्तिवभयोषितश्च हरिणा भू-
 योऽपि रूपां गतिं कान्तारान्तरसंचरिष्णुरधुना पञ्चाननो वर्तते ॥ ३८ ॥ नास्योच्छ्रायवती
 तनुर्न दशनौ नो दीर्घदीर्घः करः सत्यं वारण नैष केसरिशिशुस्त्वादम्बरैः स्पर्धते । तेजोबीज-
 मजेयमस्य हृदये न्यस्तं पुनर्वैधसा तादृक्तादृशमेव येन सुतरां भोज्यं पशुं मन्यते ॥ ३९ ॥ क्षु-
 त्सामोऽपि जराकृशोऽपि शिथिलप्रायोऽपि कष्टां दशामापन्नोऽपि विपैन्नदीधितिरपि प्राणेषु
 गच्छत्स्वपि । मत्तेभेन्द्रविभिन्नकुम्भपिशितग्रासैकबद्धस्पृहः किं जीर्णं तृणमत्ति मानमहता-
 मग्रेसरः केसरी ॥ ४० ॥ येनानर्गलकालकेलिकलितप्रैत्यग्रकादम्बिनीधाराधोरणिधौतधा-
 तुषु पुरा शैलेषु लीलयायितम् । सोऽयं शृङ्गनिपातभग्नचरणः स्फारस्फुरत्फेरवीफूत्कारैः कु-
 पितोऽद्य खादति मुहुः पाणी मृगग्रामणीः ॥ ४१ ॥ ग्रामाणामुपशल्यसमिनि मदोद्रेकस्फु-
 रत्सौष्ठवाः फेत्कारध्वनिमुद्गिरन्ति बहवः संभूय गोमायवः । सोऽन्यः कोऽपि घनाघनध्व-
 निघनः पारीन्द्रगुञ्जारवः शुष्यद्रण्डमलोलशुण्डमचलत्कणं गतैर्यः श्रुतः ॥ ४२ ॥ एणः
 क्रीडति शूकरश्च खनति ह्योपी च गर्वायते क्रोष्टा क्रन्दति वल्गते च शशको वेगाद्गुरुर्धा-
 वति । निःशङ्कः करिपोतकस्तरुलतामुन्मोढते लीलया हंहो सिंह विना त्वयाद्य विपिने
 कीदृग्दशा वर्तते ॥ ४३ ॥ हे मातङ्ग मदाम्बुडम्बरतया रोलम्बरोलं वहद्वन्यानामवलम्बनं
 वनमिदं भुक्तं यदुत्कण्ठसे । दृष्टस्तत्किमहो महोन्नतधराधौरेयधात्रीधरप्रस्यप्रस्थितमेघयूथ-
 मथ नोत्कण्ठेन कण्ठीरवः ॥ ४४ ॥ यस्यावन्ध्यरुषः प्रतापवसतेर्नादेन धैर्यद्रुहः शुष्यन्ति
 स्म मदप्रवाहसरितः सद्योऽपि दिग्दन्तिनाम् । दैवात्कष्टदशावशंगतवतः सिंहस्य तस्या-
 धुना कर्षन्त्येव करेण केसरसटाभारं जैरकुञ्जराः ॥ ४५ ॥ यः शौर्याधिरेव यस्य सहसा
 दिग्दन्तिनोऽप्यन्तिकं नायाताः किल येन विन्ध्यवसुधा गम्या न कस्याप्यभूत् । तस्मिन्कौ-
 तुकिना त्वया करिपती लुप्ते कपोलस्थलीभृङ्गः केसरिवीर संप्रति पुनः कुत्रैष विश्राम्यतु
 ॥ ४६ ॥ यूना येन विभिन्नवारणघटाकुम्भोच्छलन्मौक्तिकश्रेणीभिः परिपूरितास्तटभुवो
 भूमीभृतां कोटिशः । तस्यैवाद्य निवाससीमि कलभाः क्रीडन्ति निःसाध्वसं पारीन्द्रस्य जरा-
 तुरस्य तदहो जीर्णो जिगीषारसः ॥ ४७ ॥ कः कः कुत्र न घुर्युरायितघुरीवोरो घुरेच्छू-
 करः कः कः कं कमलाकरं विमलकं कर्तुं करी नोद्यतः । के के कानि वनान्यरण्यमहिषा
 नोन्मूलयेयुर्यतः सिहीन्नेहविलासबद्धवसतिः पञ्चाननो वर्तते ॥ ४८ ॥ मातङ्गाः किमु
 वलितैः किमफलैराडम्बरैर्जम्बुकाः सारङ्गा महिषा मदं व्रजत किं शून्येषु शूरा न के । को-
 पाटोपसमुद्गतोत्कटसटाकोटिरिमारः पुरः सिन्धुध्वानिनि हुंरुते स्फुरति यत्तद्भजितं गर्जितम्

१ शुण्डादण्डः. २ क्षुधया कृशः. ३ क्षीणतेजाः. ४ नूतनमेघमाला. ५ जम्बुकी. ६ सफलकोपस्य.
 ७ वृद्धगजाः.

॥ ४९ ॥ काकः पक्ष्यत्वेन भूपतिगृहे आसं यदि प्राप्तवान्किंवा तस्य महत्त्वमस्य लघुता पञ्चाननस्यागता । येनाक्रम्य करीन्द्रगण्डयुगलं निर्भिद्य हेलालवाञ्छब्ध्वा आसवरं वैराटकधिया मुक्तागणस्यज्यते ॥ ५० ॥ निद्रामीलितलोचनो मृगपतिर्यावद्गुहां सेवते तावत्स्वैरममी चरन्तु हरिणाः स्वच्छन्दसंचारिणः । उन्निद्रस्य विधूतकेसरसटाभारस्य निर्गच्छतो नादे श्रोतृपथं गते गतधिषः सन्वेव दीर्घायुषः ॥ ५१ ॥ स्मेराः सन्तु सभासदः करिचमूदर्पज्वरोत्सारिणा हर्यक्षेण समं च जम्बुकयुवा युद्धाय बद्धादरः । तत्रापि प्रथयन्ति तुल्यबलतामेके तयोरुच्चकैरन्ये संशयशंसिनस्तदपरे बाढं विपर्यासिनः ॥ ५२ ॥ हे हर्यक्ष सहस्र संप्रति लघुर्गोमायुरग्रे सतां मत्साधारणवन्व्यजन्तुमनसा गङ्गारवं संव्यधात् । नीचानां प्रकृतिभ्रमो मुखरता चातः कथं खिद्यसे शार्दूले द्विरदे मृगे शशकुले कस्ते विपक्षग्रहः ॥ ५३ ॥ दिङ्मागाः प्रतिपेदिरे प्रथमतो जात्यैव जेतव्यतां संभाव्य स्फुटविक्रमोऽथ लृपभो गौरेव गौरीपतेः । विक्रान्तेनिकपं करोतु कतमं नाम त्रिलोकीतले कण्ठे कालकुटुम्बिनी करुणया सिक्तः स कण्ठीरवः ॥ ५४ ॥ गजः ॥ गजस्य पङ्कमग्रस्य त्रपाकरमिदं महत् । पारमुद्धृत्य यद्गच्छन्हरिणोऽपि हसत्यसौ ॥ ५५ ॥ मलोत्सर्गं गजेन्द्रस्य मूर्ध्नि काकः करोति चेत् । कुलानुरूपं तत्तस्य यो गजो गज एव सः ॥ ५६ ॥ आसाद्रलितसिक्थस्य किं गतं करिणां भवेत् । पिपीलिकस्तु तेनैव सकुटुम्बोऽपि जीवति ॥ ५७ ॥ बन्धनस्थो हि मातङ्गः सहस्रभरणक्षमः । अपि स्वच्छन्दचारी श्वा स्वोदरेणापि दुःखितः ॥ ५८ ॥ अन्तर्वसति मार्जारी शुनी वा राजवेशमनि । बहिर्वद्धोऽपि मातङ्गस्ततः किं लघुतां गतः ॥ ५९ ॥ रावितप्तो गजः पद्मानागृह्यान्वाधितुं ध्रुवम् । सरो विशतु न स्नातुं गजस्नानं हि निष्फलम् ॥ ६० ॥ कौपे पयसि लघीयसि तापेन करः प्रसारितः करिणा । सोऽपि न पयसा लिप्तो लाघवमात्मा परं नीतः ॥ ६१ ॥ यदि मत्तोऽसि मत्तं गज किममीभिरसारसरलतरुदलनैः । हरिमुत्तर खरनखरं व्यपनेप्यति ते स करटकण्डूतिम् ॥ ६२ ॥ कलभ तवान्तिकमागतमालिमेनं मा कदाप्यवज्ञासीः । अपि दानमुन्दराणां द्विपधुर्याणामयं शिरोधार्यः ॥ ६३ ॥ लीलामुकुलितनयनं किं सुखशयनं समातनुषे । परिणामविषमहरिणा करिनायक वर्धते वैरम् ॥ ६४ ॥ आपातालगभीरे मज्जति नीरे निदाघसंतप्तः । न स्पृशति पल्वलाम्भः पञ्जरशेषोऽपि कुञ्जरः क्वापि ॥ ६५ ॥ मृते सूकरगृहिणी सुतशतमतिदुर्भगं झटिति । करिणी चिराय मृते कमपि महीपाललालितं कलभम् ॥ ६६ ॥ गिरिगद्वरेषु गुरुगर्वगुम्फितो गजराजपोत न कदापि संचर । यदि बुद्धयते हरिशिशुः स्तनंधयो भविता करेणुपरिशेषिता मही ॥ ६७ ॥ कैलिलं कुरुष्व परिभुङ्क्ष्व सरोरुहाणि गौह्रस्व शैलतटनिर्झरिणीपयांसि । भावानुरक्तकरिणीकरलालिताङ्ग मातङ्ग मुञ्च

मृगराजरणाभिलाषम् ॥ ६८ ॥ भो भोः करिन्द्र दिवसानि कियन्ति तावदस्मिन्मरी सैम-
 तिवाहय कुत्रचिच्चम् । रेवाजलैर्निजकरेणुकरप्रयुक्तैर्भूयः शमं गमयितासि निदाघदाहम्
 ॥ ६९ ॥ दानार्थिनो मधुकरा यदि कर्णतालैर्दूरीकृताः करिवरेण मदान्धबुद्ध्या । तस्यैव
 गण्डयुगमण्डनहानिरेषा भृङ्गाः पुनर्विकचपद्मवने चरन्ति ॥ ७० ॥ लोङ्गलचालनमधश्च-
 णावपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च । श्वा पिण्डस्य कुरुते गजपुंगवस्तु धीरं विलो-
 कयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ७१ ॥ गण्डस्थले हि मदवारिजलौघलुब्धमत्तभ्रमद्रमरपादतला-
 हतोऽपि । कोपेन गच्छति नितान्तबलोऽपि नागस्तुल्ये बले हि बलवान्पारिकोपमेति
 ॥ ७२ ॥ न स्वां करेणमपि नापि निजान्किशोरान्नात्मानमेष परिशोचति वारणेन्द्रः । दा-
 वाग्निमग्रतनुरत्र यथोपसन्नान्दानार्थिनो मधुकरानधिरूढभावान् ॥ ७३ ॥ दानं ददत्यपि
 जलैः सहस्राधिरूढे को विद्यमानगतिरिति सितुर्मुत्सहेत । यदन्तिनः कंटकटाहतटान्निर्ममङ्को-
 र्मङ्गुदपाति परितः पटलैरलीनाम् ॥ ७४ ॥ न गृह्णाति आसं न च कमलकिञ्जलिकानि
 जले न पङ्कजैर्वाह्यं विशाति विसभङ्गार्धशबलैः । ललन्तीं प्रेमाद्रीमपि विषहते नान्यकरिणीं
 स्मरन्दावभ्रष्टां हृदयदयितां वारणपतिः ॥ ७५ ॥ गले पाशस्तीव्रश्चरणयुगले गाढनि-
 गडो दृढं स्कन्धे बद्धः शिरसि सृणिपातः खरतरः । नरः स्कन्धारूढो बत रमणयोग्येऽपि
 विषये न जानीमोऽत्यर्थं द्विरद वद कस्मात्तव मदः ॥ ७६ ॥ निषेवन्तामेते वृषमहिषमे-
 पाश्च हरिणा गृहाणि क्षुद्राणां कतिपयतृणैरेव सुखिनः । गजानामास्थानं मदसलिलज-
 म्बालितभुवां तदेकं विन्ध्यद्वैर्विपिनमथवा भूपसदनम् ॥ ७७ ॥ न कुर्याः प्राख्यं किमपि
 करिपोत प्रतिभिया हरीणां हेल्यं यदिह बहुबलं विहरसि । अकस्मादेतेषां कुटिलदृशि
 रोषस्पृशि मनाद्भिरर्थं भाविन्यो मदकरिदरिद्रा वनभुवः ॥ ७८ ॥ जहीहि गुरुगर्जितं वि-
 जहि शुण्डया सीत्कृतं परिभ्रमशतैर्वनं किमु गजेन्द्र गर्वायसे । यथा न किल केसरी गि-
 रिदरीषु निद्रां त्यजन्विर्मूर्च्छयति जृम्भया सुभग तावकीनं मनः ॥ ७९ ॥ रे चाखल्य-
 जुषो मृगाः श्रितनगाः कल्लोलमालाकुलमेतामम्बुधिगामिनीं व्यवसिताः संग्राहितुं वा
 कथम् । अत्रैवोच्छलदम्बुनिर्भरमहावर्तैः समावर्तितो यद्वावेव रसातलं पुनरसौ यातो गज-
 ग्रामणीः ॥ ८० ॥ नीर्वारप्रसवाग्रमुष्टिकवलैर्यो वर्धितः शैशवे पीतं येन सरोजपत्रपुटके
 होमावशेषं पयः । तं पश्चान्मदमन्यरालिवलयव्यालुप्तगण्डं गजं सानन्दं सभयं च पश्यति
 मुहुर्दूरे स्थितस्तापसः ॥ ८१ ॥ कर्णे चामरचारुचञ्चुकलिकाः कण्ठे मणीनां गणाः सिन्दू-

१ मरुदेशे. २ यापय. ३ दानादकार्थिनः. ४ प्रफुल्लकमलवने. ५ पुच्छविशेषणम्. ६ गजश्रेष्ठ. ७ वि-
 तरणम्; (पक्षे) मदजलम्. ८ उदकैः; (पक्षे) हलधोरभेदात्) जहैः. ९ आक्रान्ते. १० संगतिकः; (पक्षे)
 बुद्धिमान्. ११ स्थातुम्. १२ शकुपात्. १३ गण्ड. १४ मञ्जनं कर्तुमिच्छोः. १५ शीघ्रम्. १६ अङ्कुशपात
 १७ तुणधान्यानि.

रप्रकरः शिरःपरिसरे पार्श्वान्तिके किङ्किणी । लब्धश्रेष्ठपवाहनेन करिणा बद्धेन भूषावि-
धिस्तत्किं भूधरधूलिधूसरतनुर्मान्यो न वन्यः करी ॥ ८२ ॥ पीतं यत्र हिमं पयः कव-
लिता यस्मिन्मृणालाङ्कुरास्तापार्तेन निमज्ज्य यत्र सरसो मध्ये विमुक्तः श्रमः । धिक्तस्यैव
जलानि पङ्क्तिलयतः पाथोजिनीं मथनतो मूलान्युत्खनतः करीन्द्र भवतो लज्जापि नो जा-
यते ॥ ८३ ॥ तापो नापगतस्तृषा न च कृशा धौता न धूली तनोर्नै स्वच्छन्दमकारि क-
न्दकवलः का नाम केलीकथा । दूरोत्क्षिप्तकरेण हन्त करिणा स्पष्टा न वा पद्मिनी प्रा-
रब्धो मधुपैरकारणमहो झाङ्कारकोलाहलः ॥ ८४ ॥ नाभूवन्भुवि यस्य कुत्रचिदपि स्पर्धा-
कराः कुञ्जराः सिंहेनापि न लङ्घिता किमपरं यस्योद्धता पद्धतिः । कष्टं सोऽपि कैदर्थ्यते
करिवरः स्फारारवैः फेरवैरापातालगभीरपङ्कपटलीमग्नोऽद्य भग्नोद्यमः ॥ ८५ ॥ पादाघात-
विधूर्णिता वसुमती त्रासाकुलाः पाक्षिणः पङ्काङ्गानि सरांसि गण्डकपणक्षोदक्षताः शाखिनः ।
प्राप्येदं करिपोतकैर्विधिवशाच्छार्दूलशून्यं वनं तत्तन्नाम कृतं विशृङ्खलतया वक्तुं न यत्पा-
र्यते ॥ ८६ ॥ आरामोऽयमनर्गलेन बलिना भग्नः समग्नो मयेत्यन्तः संभृतहर्षवर्धितमदो-
दग्नः किमुन्माद्यसि । मातङ्ग प्रतिवर्षमेव भवतो भावी निदाघज्वरस्तत्रापि प्रतिकारमर्हसि
सखे सम्यक्समालोचितुम् ॥ ८७ ॥ कौपं वारि विलोक्य वारणपते किं विस्मितेनास्यते
प्रायो भोजनमस्य संप्रति भवांस्तत्पीयतामादरात् । उन्मज्जच्छफरीर्षुलिन्दललनापीनस्तना-
स्फालनस्फारीभूतमहोर्मिनिर्मलजला दूरेऽधुना नर्मदा ॥ ८८ ॥ नो मन्ये दृढबन्धनात्क्षतमिदं
नैवाङ्कुशाघातनं स्कन्धारोहणताडनात्परिभवं नैवान्यदेशागमम् । चिन्तां मे जनयन्ति चे-
तसि यथा स्मृत्वा स्वयूथ्या वने सिंहत्रासितभीतभीरुकैलभा यास्यन्ति कस्याश्रयम्
॥ ८९ ॥ पत्युर्यत्पतितावशेषकवलग्रासेन वृत्तिः कृता पीतं यच्च करावगाहकलुषं तत्पी-
तशेषं पयः । प्राणान्पूर्वतरं विहाय तदिदं प्राप्तं करिण्या फलं यद्वन्धव्रणकातरस्य करिणः
क्लिष्टं न दृष्टं मुखम् ॥ ९० ॥ क्रीडाकारि तडागवारिणि गतातङ्कं न पङ्केरुहैर्वल्ली काचन
शङ्खकी तरुगतानाकर्षिता हर्षतः । नाश्लिष्टा करिणी करेण करिणा कामातुरेणामुना द्वं-
ष्ट्राभिर्विकटाननः शिव शिव व्यालोकि पञ्चाननः ॥ ९१ ॥ सान्द्रामोदवतीः स्वकीयव-
सतीः पङ्केरुहाणां ततीस्त्यक्त्वायं श्रमरः करीन्द्र भवतामभ्याशमभ्यागतः । एतच्चेतसि सं-
प्रध जगतीविख्यातदानैस्तथा गुप्ताभिः क्रियतां यथोपरमते हास्याय नास्यागमः ॥ ९२ ॥
त्यक्तं विन्ध्यगिरिः पिता भगवती माता च रेवोज्जिता त्यक्ताः स्नेहनिबद्धबन्धुरधियस्तु-
ल्योदया दन्तिनः । त्वल्लोभान्त्रु हस्तिनि प्रतिदिनं बन्धाय दत्तं वपुस्त्वं दूरीक्रियसे लु-
ठन्ति च शिरःपीठे कठोराङ्कुशाः ॥ ९३ ॥ स्पर्धन्तां सुखमेव कुञ्जरतया दिक्कुञ्जरैः
कुञ्जरा ग्राम्या वा वनवासिनो मदजलपस्त्रिग्वण्डस्थलाः । आः कालस्य कुतूहलं शृणु

सखे प्राचीनपालीमलैः प्रायः स्निग्धकपोलपालिरधमः कोलोऽपि संस्पृधते ॥ ९४ ॥ य-
त्प्रत्यग्रदलावलीकवलनैर्जातोऽसि शैलोपमो यच्छायासु कदर्थितोऽसि च कदाप्यर्काशुभिः
कर्कशैः । घोराघातकिरातपत्रिपतने यैर्वारिबाणायितं तन्मातङ्ग मदान्ध पारयसि किं वि-
न्ध्याटवीपादपान् ॥ ९५ ॥ ऊर्णा नैष दधाति नापि विषयो वाहस्य दोहस्य वा
तृप्तिर्नास्य महोदरस्य बहुशो वासैः पलालैरपि । हा कष्टं चिरमस्य पृष्ठाशिखरे गोणीस-
मारोपणे को गृह्णाति कपर्दकैरयमिति ग्राम्यैर्गजो हस्यते ॥ ९६ ॥ घासग्रासं गृहाण
त्यज करिकलप्र प्रीतिबन्धं करिण्याः पाशग्रान्धि व्रणानामाविरलमधुना देहि पङ्कानुलेपम् ।
दूरीभूतास्तवैते शबरवरवधूविभ्रमोद्भ्रान्तदृश्या रेवातीरोपकण्ठच्युतकुमुजरजोधूसरा विन्ध्य-
पादाः ॥ ९७ ॥ यूथान्यग्रेगतानि प्रबलबलभृतो बद्धवैरा मृगेन्द्रा मूलादाकृष्यमाणाः
सपदि तटरुहो भूरुहा निष्पतन्ति । दृष्ट्वा हृष्यन्ति हन्त प्रतिदिनमाखिला भिष्टपृच्छया
अधीशा हस्तालम्बाय केपां कलयतु वदनं पङ्कमग्रः करीन्द्रः ॥ ९८ ॥ मृगः ॥ दूर्वाङ्कुरतृणा-
हारा धन्यास्तात वने मृगाः । विभवोन्मत्तचित्तानां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ ९९ ॥
इह किं कुरंगशावक केदारे कलममञ्जरीं त्यजसि । तृणधन्वा तृणबाणस्तृणघटितः
कपटपुरुषोऽयम् ॥ १०० ॥ तृणमुखमपि न खलु त्वां त्यजन्ति हे हरिण वरिणः शबराः ।
यशसैव जीवितमिदं त्यज योजितशृङ्गसङ्ग्रामः ॥ १०१ ॥ विद्धा मृगी व्याधशिलीमुखेन
मृगस्तु तत्कातरमीक्षितेन । विहाय देहं विगतव्यथैका परस्य जीवावधिराधिरासीत्
॥ १०२ ॥ कति कति न मदोद्धताश्ररन्ति प्रतिशिखरं प्रतिकाननं कुरंगाः । कचिदपि
पुनरुत्तमा मृगास्ते मदयति यन्मद एव मेदिनीशान् ॥ १०३ ॥ अयि कुरंगि तपोवनवि-
भ्रमादुपगतासि किरातपुरीमिमाम् । इह न पश्यसि दारय मारय ग्रस पिबेति शुकानपि
जल्पतः ॥ १०४ ॥ अयि कुरङ्गि तुरङ्गमविक्रमे त्यज वनं जवनं गमनं कुरु । इह वने
विचरन्ति हि नायकाः सुरभिलोहितलोहितसायकाः ॥ १०५ ॥ सेयं स्थली वनतृणाङ्कुर-
जलमेतत्सेयं मृगीति हृदि जातमुदः कुरंगः । नैवं तु वेत्ति यदिहान्तरितो लताभिरायाति
सज्जितकटोरशरः किरातः ॥ १०६ ॥ रोमन्धमारचय मन्थरमेत्य निद्रां मुञ्च श्रमं तदनु
संचर रे यथेच्छम् । दूरे स पामरजनो मुनयः किलैते निष्कारणं हरिणपोत बिभेपि क-
स्मात् ॥ १०७ ॥ एङ्गीगणेषु गुरुगर्वनिमीलिताक्षः किं कृष्णसार खलु खेलसि कान-
नेऽस्मिन् । सीमामिमां कलय भिन्नकरीन्द्रकुम्भमुक्तामयीं हंरिविहारवसुंधरायाः ॥ १०८ ॥
कस्तूरिकां हरिण मुञ्च वनोपकण्ठं मा सौरभेण ककुभः सुरभीकुरुष्व । आस्तां यशो ननु
किरातशराभिघाता आतापि हन्त आविता मयतो दुरापः ॥ १०९ ॥ द्रुततरमितो गच्छ

१ धान्यत्वग्भिः, २ हरिणि, ३ तपोवनभ्रान्त्या, ४ वक्षिण्य पुनर्बर्णम्, ५ हरिणीसंवेधु, ६ जानीहि,
७ सिंहविहारस्थानस्य.

प्राणैः कुरंग वियुज्यसे किमिति वलितग्रीवं स्थित्वा मुहुर्मुहुरीक्षसे । विदधति हतव्याधानां
ते मनागपि नार्द्रतां कठिनमनसामेषामेते विलोकितविभ्रमाः ॥ ११० ॥ स्थलीनां द-
ग्धानामुपरि मृगतृष्णामुपसरंस्तृषार्तः सारङ्गो विरमति न खिन्नेऽपि मनसि । अजानान-
स्तत्त्वं न स मृगपतेऽन्यत्र सरसीमभूमौ प्रत्याशा न च फलति विघ्नं च कुरुते ॥ १११ ॥
पुरो रेवापारे गिरिरतिदुरारोहशिखरो धनुष्पाणिः पश्चाच्छ्वरानिकरो धावति पुनः । सरः
सव्येऽसव्ये दवदहनदाहव्यतिकरो क्व यामः किं कुर्मो हरिणशिथुरेवं विलपति ॥ ११२ ॥
अग्रे व्याधः करधृतशरः पार्श्वतो जालमाला पृष्ठे वह्निर्देहति नितरां संनिधौ सारमेयाः ।
एणी गर्भादलसगमना बालकै रुद्धपादा चिन्ताविष्टा वदति हि मृगं किं करोमि क्व यामि
॥ ११३ ॥ सौरभ्येण त्रिभुवनमनोहारिणा काननेऽस्मिन्सत्कस्तूरीहरिण भवता वासितो
दिग्विभागः । तस्यैतत्ते फलमुपगतं पत्रिभिर्लुब्धकानां विद्धः प्राणास्त्यजसि न गुणः श्रे-
यसे निर्गुणेषु ॥ ११४ ॥ अल्पायासबलेन यत्र पतनं कृच्छ्रेण यत्रोन्नतिद्वारे वेत्रलतावि-
तानगहने कष्टप्रवेशक्रमः । हे सारंग मनोरमा वनभुवस्त्यक्त्वा विशेषार्थिना किं
भूभृटकटास्थितव्यसनिना व्यर्थं खुराः शातिताः ॥ ११५ ॥ सारंगो न लता-
गृहेषु रमते नो पांशुले भूतले नो रम्यामु वनोपकण्ठहरितच्छायां शीतास्वपि । तामे-
वायतलोचनामनुदिनं ध्यायन्मुहुः प्रेयसी शैलेन्द्रोदरकन्दरामु गतधीः शृङ्गावशेषः स्थितः
॥ ११६ ॥ आः कष्टं वनवाससाम्यकृतया सिद्धाश्रमश्रद्धया पछीं बालकुरंग संप्रति कुतः
प्राप्तोऽसि मृत्योर्भुखम् । यत्रानेककुरंगकोटिकदनक्रीडोल्लसल्लोहितस्नेतोभिः परिपूरय-
न्ति परिखामुडामराः पामराः ॥ ११७ ॥ स्वच्छन्दं हरिणेन या विरहिता देवात्समासा-
दिता भङ्गप्रस्तुतदुग्धविन्दुमधुरा शालेर्नवा मञ्जरी । निःश्वासानलदग्धकोमलतृणप्रख्या-
पितान्तर्व्यथस्तामेव प्रतिवासरं मुनिरिव ध्यायन्वने गुण्यति ॥ ११८ ॥ त्यक्तं जन्मवनं
तृणाङ्कुरवती मातेव मुक्ता स्थली विश्रान्तिस्थितिहेतवो न गणिता बन्धूपमाः पादपाः । बा-
लापत्यवियोगकातरमुखी त्यक्तार्धमार्गे मृगी मृग्यन्तः पदवीं तथाप्यकरुणा व्याधानं मुञ्च-
न्ति माम् ॥ ११९ ॥ यद्वक्त्रं मुहुरीक्षसे न धनिनां व्रूषे न चाट्टन्मृषा नैषां गर्वगिरः शृणो-
षि न च तान्प्रत्याशया धावसि । काले बालतृणानि खादसि परं निद्रासि निद्रागमे तन्मे
हि कुरंग कुत्र भवता किं नाम तप्तं तपः ॥ १२० ॥ नात्र व्याधशराः पतन्ति परितो
नैवात्र दावानलो नाप्युच्चावचभीतिरास्ति कुहचिन्नो वागुरा भङ्गुराः । पर्यालोच्य कुरंगकेन
विहितो नक्षत्रनाथाश्रयो नो जानाति यदत्र दास्यति विधिः स्वर्भानुदन्तव्रणम् ॥ १२१ ॥
वधोमार्धे ज्वलितो रविः कवलितं दावानलैः कानर्न धूम्याभिर्निदिशः स्फुरन्ति परितः
पन्थाः शिलादन्तुरः । इत्थं लोहितसिक्तमृकाणि यथाप्राणं मृगे धावति व्याधेनापि शरासने

करुणया नारोपिताः पत्रिणः ॥ १२२ ॥ भुक्त्वा भव्यतृणानि नव्यसलिलान्यापीय वापी-
तलान्निःशङ्कं परिशील्य शीतलतरून्रोमन्थमभ्यस्यति । या सैवाद्य मृगी मृगादनुमुखप्राप्ता
शिशुं शोचते ते द्वेधा बहुधा विपद्भिरचने बीजानि नापेक्षते ॥ १२३ ॥ पाशक्षुण्णखुरस्य
बाणपतनप्रव्यक्तस्तच्छटाछत्राङ्गस्य द्वाग्निदाहविकलस्यासेदुषोऽप्याश्रमम् । धिग्दैवं वि-
षमा मृगस्य दिवसाः सर्वानुकम्पामयो मा भैर्रीरिति भाषणेऽपि यदभूद्वाच्यमोऽयं मुनिः
॥ १२४ ॥ शृङ्गं कन्दाशनानां नयनमृगदृशां कर्णयुग्मं च गीते व्याधे जीवोऽर्पिता त्व-
ग्वसनमिव मुनेर्जिह्वलौल्ये हि मांसम् । चन्द्रे दत्तः कलङ्कस्त्वरितपदगतिः कातराणां हि
दत्ता सारंगैर्नैव तुल्या बलिसगरनलाः कर्णजीमूतकाद्याः ॥ १२५ ॥ अग्रे कुग्रामवर्गः
पिशितरसलसच्चन्द्रचण्डायमानः पश्चाद्व्याधो वधार्थो निशितशिरकरः पादमुद्रानपायी ।
चातुर्दिक्षुर्द्वाग्निः परिमितपुरुषाश्छन्नधूमान्धकारे कान्तारे कान्दिदशीको हारि हरि हरिणः
कं शरण्यं प्रयातु ॥ १२६ ॥ करभः ॥ वपुर्विषमसंस्थानं कर्णज्वरकरो रवः । करभ-
स्योऽगुगत्यैव छादिता दोषसंहतिः ॥ १२७ ॥ दासेरको रसत्येष युक्तं भारेऽधिरोहति ।
उत्तार्यमाणोऽपि पुनर्थत्तत्र किमु कुर्महे ॥ १२८ ॥ तुभ्यं दासेर दासीयं बदरी यदि
रोचते । एतावत्तर्हि किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रिया ॥ १२९ ॥ दुःप्रापमम्बु पवनः परु-
षोऽतितापी छायाभृतो न तरवः फलभारनम्राः । इत्थं सखे करभ वच्मि भवन्तमुच्चैः का
संगतिः खलु मरौ रमणीयतायाः ॥ १३० ॥ अस्याननस्य भवतः खलु कोटिरेषा कण्टा-
रिका यदि भवेदविशीर्णपर्णा । योग्याः कथं करभ कल्पतरोर्लतायास्ते पल्लवा विमलवि-
द्रुमभङ्गभाजः ॥ १३१ ॥ रूक्षं वपुर्न च विलोचनहारि रूपं न श्रोत्रयोः सुखदमारटितं
कदापि । इत्थं न साधु तव किञ्चिदिदं च साधु तुच्छे रतिः करभ कण्टकिनि द्रुमे यत्
॥ १३२ ॥ कुमुदशवलैः फुल्लाम्भोजैः सरोभिरलङ्कतां मरकतमणिश्यामां शैष्ण्वैर्विहाय व-
नस्थलीम् । स्मरति करभो यद्दृक्षाणां चरन्मरुधन्वनां परिचयरतिः सा दुर्वारा न सा गु-
णवैरिता ॥ १३३ ॥ करभदयिते योऽसौ पल्लुस्त्वया मधुलुब्धया व्यपगतघनच्छाय-
स्त्यक्तो न सादरभीक्षितः । चलकिंसलयः सोऽपीदानीं प्ररूढनवाङ्कुरः करभदयितालन्दै-
रन्यैः सुखं परिभुज्यते ॥ १३४ ॥ करभदयिते यत्तत्पीतं सुदुर्लभमेकदा मधुवनगतं त-
स्यालाभे विरौपि किमुमुक्ता । कुरु परिचितैः पीलोः पत्रैर्धृतं मरुभोचरैर्जगति सकले
कस्यावाप्तिः सुखस्य निरन्तरम् ॥ १३५ ॥ यस्मिन्नुच्चैर्विषमगहनान्तर्गता स्वादुवल्ली स्वे-
च्छं भुक्ता सरलितगते नात्मचेतोऽनुलम्बा । तत्तारुण्यं करभ गलितं कुत्र ते प्राग्विलासा
यत्स्वाधीनं तदपि सुलभं तेन तुष्टि विभेहि ॥ १३६ ॥ चिन्तां मुञ्च गृहाण पल्लवमिदं छ-
क्षस्य शालस्य वा गाङ्गस्यास्य जलस्य चन्द्रवपुषो गण्डूषमेकं पिब । जीवन्द्रक्ष्यसि ताः

पुनः करम हे दासेरकीया भुवो रस्याः पीलुशमीकरीरबदरीकूजत्कपोताकुलाः ॥ १३७ ॥
यस्यासीन्नवपीलुपत्रबदरग्रासोऽपि संतुष्टये दीर्घाध्वन्यनुगम्यते न पदवी यस्यास्य यूथै-
रपि । सोऽयं संप्रति याति बालकरमः क्षीणोद्यमः क्षामतां मन्ये नूनमनेन दैवहतकेना-
स्वादितं तन्मधु ॥ १३८ ॥ पीलूनां फलवत्कषायमधुरं रोमन्धयित्वा मरौ शाखाग्रं यदखादि
चारुकरभो वक्रार्पितं प्रेमतः । तत्समृत्वा कण्ठेन खेदविधुरं दीर्घं तथा भूत्कृतं प्राणानाम-
भवत्तदेव सहसा प्रस्थानतूर्यं यथा ॥ १३९ ॥ यस्याः संभृतमालवालवल्यं भूपालशृङ्गा-
रिणी शृङ्गारोदरविप्रलम्भविधुरैर्नरैः सुधाबन्धुभिः । तामेतां मृदुलप्रवालललितां द्राक्षाल-
तामारटन्नुद्वीवः प्रकटीकृतार्थदशनो दासेरकः कृन्तति ॥ १४० ॥ रासभः ॥ रे रे रा-
सभ वस्त्रभारवहनात्कुम्रासमश्रासि किं राजाश्वावसथं प्रयाहि चैणकाम्यूषान्सुखं भक्षय ।
सर्वान्पुच्छवतो हया इति वदन्त्यत्राधिकारे स्थिता राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं तै-
टस्थाः परे ॥ १४१ ॥ वृषभः ॥ नास्य भारग्रहे शक्तिर्न च वाहगुणः क्वचित् । देवागारे
बलीवर्दस्तथाप्यश्नाति भोजनम् ॥ १४२ ॥ गुणानामेव दौरात्म्याङ्कुरि धुर्यो नियुज्यते ।
असंजातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गलिः ॥ १४३ ॥ जाल्मो गुरुः सुघृष्टो वामेतरचरणभेद
उपदेशः । ख्यातिर्गुणधवल इति सुखं भ्रम वृषभ रथ्यासु ॥ १४४ ॥ अनसि सोदति सै-
र्कतवर्त्मनि प्रचुरभारभरक्षपितोदेके । गुरुभरोद्धरणोद्धरकन्धं स्मरति सारथिरेष धुरंधरम्
॥ १४५ ॥ एतानि बालधवल प्रविहाय कामं गोष्ठाङ्गणे तरलतर्णकचेष्टितानि । स्कन्धं
निधेहि धुरि पूर्वधुरीणमुक्ते नेतव्यतामुपगतोऽस्ति तवैव भारः ॥ १४६ ॥ गुरुर्नायं भारः
क्वचिदपि न पन्थाः स्थपुटितो न ते कुण्ठा शक्तिर्वहनमपि तेऽङ्गेन विकलम् । इह त्वङ्गे
नान्यस्तव गुणसमानस्तदधुना धुनानेन स्कन्धं धवल किमु मुक्तः पथि भरः ॥ १४७ ॥
मार्गे कर्दमदुर्गमे जलभृते गतिशतैराकुले खिन्ने शोकटिके भरेऽतिविषमे दूरं गते रोधसि ।
शब्देनैतदहं ब्रवीमि महता कृत्वोच्छ्रितां तर्जनीमीदृशे विषमे विहाय धवलं वोढुं क्षमः
को धुरम् ॥ १४८ ॥ दत्ताः सप्तवलं विषाणयुगलं मुक्ताब्जलः कर्बुरः कुक्षिशन्द्रकितो वपुः
कुसुमितं संवूर्णितं चेष्टितम् । अस्मिन्दुष्टष्टे मृषा मितगुणग्रामानभिज्ञात्मनो ग्रामीणस्य
तथापि चेतसि चिरं धुर्यभ्रमः स्फूर्जति ॥ १४९ ॥ केषांचिद्वलाश्रिरं निवसिताश्रिते
परेषां पुनर्नीलो वा कपिलोऽथवा वरवृषो रक्तोऽथवा मेचकः । ग्रामीणैरवधीरितोऽपि शि-
थिलस्कन्धोऽप्यनुच्चैः श्रवाः स्वान्ते मे परतन्त्रतुन्दिलतनुर्जागर्त्ययं कर्बुरः ॥ १५० ॥
ध्वानं कुरुषे न यासि विकटं नोच्चैर्वहस्याननं दर्पान्नोल्लिखसि क्षितिं खुरपुटैर्न विज्ञया
वीक्षसे । किंतु त्वं वसुधातलैकधवलः स्कन्धाधिरूढे भरे तीराण्युच्चतटीविटङ्काविषमान्यु-

छङ्ख्यन्क्षीयसे ॥ १५१ ॥ यस्यादौ ब्रजमण्डनस्य वहतो गुर्वी धुरं धैर्यतो धौरेयैः प्रगुणीकृत-
 तस्य युगपत्स्कन्धैः समस्तैरपि । तस्यैवं श्लथकम्बलस्य धवलस्योत्थापने सांप्रतं
 द्वागत्रैव जरावसादिततनोर्गोपुण्यमुद्धोष्यते ॥ १५२ ॥ कपिः ॥ हारं वक्षसि केनापि
 दत्तमज्ञेन मर्कटः । लेढि जिघ्रति संक्षिप्य करोत्युन्नतमाननम् ॥ १५३ ॥ कपिरपि
 च कापिशायनमदमत्तो वृश्चिकेन संदष्टः । अपि च पिशाचग्रस्तः किं ब्रूमो वैकृतं तस्य
 ॥ १५४ ॥ वृषान्दोलनमद्य ते क नु गतं घर्मस्य यूथस्य वा मूकान्वेषणरोषसौख्यबहुला-
 श्रेष्ठा मुखोत्थाः कुतः । कारण्ये फलपूर्णगल्लकुहरस्यानेपुताभोषिका भीतः संप्रति कौशि-
 काद्गलचलद्व्यालः कपे नृत्यसि ॥ १५५ ॥ वराहः ॥ सर्वलोकपरितोषकारिणि स्वर्धुनी-
 विमलवारिणि स्थिते । पूतिगन्धवति पेल्वलोदके सूकरः सुखमतीव मन्यते ॥ १५६ ॥
 आकर्ष्य गर्जितरवं घनगर्जतुल्यं सिंहस्य यान्ति वनमन्यदिभा मयार्ताः । तत्रैव पौरुष-
 निधिः स्वकुलेन सार्धं दर्पोद्गुरो वसति वीतभयो वराहः ॥ १५७ ॥ (आदिवराहः) ॥
 निःकन्दामरविन्दिनीं स्थपुटितोद्देशां कॅसेरुस्थलीं जम्बालाविलमम्बु कर्तुमितरा सूते वराही
 सुतान् । दंष्ट्रायां प्रलयार्णवोर्मिसलिलैराङ्गावितायामियं यस्या एव शिशोः स्थिता विपदि
 भूः सा पुत्रिणी पौत्रिणी ॥ १५८ ॥ श्वा ॥ पिब पयः प्रसर क्षितिपान्तिकं कलय कां-
 चन काञ्चनशृङ्खलाम् । इदमवद्यतमं हि यदीहसे भपक संप्रति केसरिणस्तुलाम् ॥ १५९ ॥
 दूरतमा स्थूलतया नीलतया दानलोलुपैर्मधुपैः । धावितमिभराजधिया हन्ताभूदन्ततो महिषः
 ॥ १६० ॥ वृश्चिकः ॥ विपभारसहस्त्रेण गर्वं नायाति वासुकिः । वृश्चिको बिन्दुमात्रेण
 ऊर्ध्वं वहति कण्टकम् ॥ १६१ ॥ भेकः ॥ दिव्यं चूतरसं पीत्वा गर्वं नो याति कोकिलः ।
 पीत्वा कर्दमपानीयं भेको रटरटायते ॥ १६२ ॥ गङ्गादीनां सकलसरितां प्राप्य तोयं
 समुद्रः किञ्चिद्दूर्वी न भवति वपुर्दिव्यरत्नाकरोऽपि । एको भेकः परममुदितः प्राप्य गो-
 प्पादनीरं को मे को मे रटति बहुधा स्पर्धया विश्वमुच्चैः ॥ १६३ ॥ जम्बुकः ॥ उद-
 स्योच्चैः पुच्छं शिरसि निहितं जीर्णजटिलं यदृच्छाव्यापन्नद्विपपिशितलेशाः कृत्यतां कृतौः
 गुहागते शून्ये सुचिरमुषितं जम्बुक सखे किमेतस्मिन्कुर्मो यदसि न गतः सि ॥ १६४ ॥ सर्पः ॥
 तावद्गर्जन्ति मण्डूकाः कूपमाश्रित्य निर्भयाः । यावत्करिक जम्बुसमत
 कृष्णसर्पो न विद्यते ॥ १६५ ॥ यस्मै ददाति विवरं भूमिः फूत्कारमात्रभीतेव । ३ सर्पाव
 विषः स दैवाडौम्बकरण्डे स्थितिं सहते ॥ १६६ ॥ मौलौ सन्मणयो गृहं गिरिगुहा त्वे स्वे
 किंलात्मत्वचो निर्यत्नोपनतैश्च वृत्तिरनिलैरेकत्रचर्ये दृशी । अन्यत्रानृजुवर्त्मता द्विरस-
 वके विषं वीक्षणं सर्वामङ्गलसूचकं कथय भो भोगिन्सखे किं त्विदम् ॥ १६७ ॥ (शेषः) ॥

१ दुर्गन्धवन्ति. २ अल्पजलाशयोदके. ३ विषमोज्ञतदेशाम्. ४ कन्दविशेषवतीम्. ५ पङ्कः. ६ सर्पः. ७ ग-
 ढिककरण्डे. ८ आत्मभोगकञ्जुकस्य. ९ वर्तनम्. १० वक्रमार्गता. ११ द्विरावृत्ता रसना. रसनाद्वयमित्यर्थः.

अनेके फणिनः सन्ति भेकमक्षणतत्पराः । एक एव हि शेषोऽयं धरणीधरणक्षमः ॥ १६८ ॥ युक्तोऽसि भुवनभारे मा वक्रां वितनु कन्धरां शेष । त्वय्येकस्मिन्दुःखिनि सुखितानि भवन्ति भुवनानि ॥ १६९ ॥ सर्पाः सन्तु परे शतं प्रतिदिनं वल्मीकरन्ध्रं गताः श्रेणीभूतपिपीलिकाजलधरा हारा धरामण्डले । ते सर्वे निजभोगशायिमुनिन्नाजीसरोजो-
द्गतं निःश्वासामृतपारणीपरिणमद्वेषो हि शेषोऽयम् ॥ १७० ॥

जलचरान्योक्तयः ।

मत्स्यः ॥ क्षारं वारि न चिन्तितं न गणिताः कूराश्च नक्रादयश्चवृद्धीचिकदम्बदम्बरमि-
लत्तासोऽपि दूरीकृतः । मध्येऽम्भोनिधि मत्स्यरङ्ग भवता झम्पः कृतो लीलया संपत्ति-
र्मकरार्जनं विपादिह प्राणप्रयाणावधिः ॥ १ ॥ (रोहितः) ॥ अगाधजलसंचारी न गर्व
याति रोहितः । अङ्गुष्ठोदकमात्रेण शफरी फुर्कुरायते ॥ २ ॥ (राघवः) ॥ यस्मिन्वे-
च्छति सर्वतः परिचलत्कच्छोलकोलाहलैर्मन्थाद्भिभ्रमणभ्रमं हृदि हरिद्वन्तावलाः पेदिरे ।
सोऽयं तुङ्गतिर्मिगिलाङ्गकवलीकारक्रियाकोविदः क्रोडे क्रीडतु कस्य केलिकलहत्यक्ता-
र्णवो राघवः ॥ ३ ॥ कूर्मः ॥ भ्रमति गिरिराट् पृष्ठे गर्जत्युपर्ययति सागरो दहति विततज्वाला-
जालो जगन्ति विषानलः । स तु विनिहितग्रीवाकाण्डः कटाहकठोदरे स्वपिति भगवान्कूर्मो
निद्राभरालसलोचनः ॥ ४ ॥ पुत्रिण्यः कति नात्र सन्ति भुवनेऽभुवनिकयन्तोऽथवा सौभा-
ग्यैकमठी तथादिकमठी स्त्रीषु प्रशंसास्पदम् । अग्रे भोगिनि भङ्गरेषु कैरिषु भ्रष्टोत्सवे दं-
ष्ट्रिणि क्षोणीं साहसिकाग्रणीस्तुलयितुं जागर्ति यस्याः सुतः ॥ ५ ॥

वृक्षान्योक्तयः ।

अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राण्युपजीवनम् । धन्या महीरुहा येभ्यो निराशा यान्ति
नार्थिनः ॥ १ ॥ पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः । गन्धनिर्यासमस्मास्थितोक्मैः का-
मान्वितन्वते ॥ २ ॥ प्रेत्यग्नैः पत्रनिचयैस्तरुयैरेव शोभितः । जहाति जीर्णास्तानेव किंवा
चित्रं कुंजन्मनः ॥ ३ ॥ छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे । फलान्यपि परा-
र्याय वृक्षाः सत्पुरुषा इव ॥ ४ ॥ परोपसर्पणानन्तचिन्तानलशिखाशतैः । अवुम्बितान्तः-
करणाः साधु जीवन्ति पादपाः ॥ ५ ॥ मुखेन गरलं मुखन्मूले वसति चेत्फणी । फलसंदो-
र्हगुरुणा तरुणा किं प्रयोजनम् ॥ ६ ॥ शाखाशतचितवियतः सन्ति कियन्तो न कानने
तरवः । परिमलभरमिलदलिकुलदलितदलाः शाखिनो विरलाः ॥ ७ ॥ तीव्रो निदाघस-
मयो बहुपथिकजनश्च मौरवः पन्थाः । मार्गस्थिततरुैरकः कियतां संतापमपहरति ॥ ८ ॥

हिमसमयो वनवर्द्धिवनः पवनस्ताडितविभवः । हन्त सहन्ते यावत्तावद्गुम कुरु परोप-
 कृतिम् ॥ ९ ॥ कलमाः पाकविनम्रा मूलतलाघ्राणसुरभिकहाराः । पवनाकम्पितशिरसः
 प्रायः कुर्वन्ति परिमलश्लाघाम् ॥ १० ॥ अध्वन्यध्वनि तरवः पथि पथि पथिकैरुपास्यते
 छाया । विरलः स कोऽपि विटपी यमध्वगो गृहगतः स्मरति ॥ ११ ॥ यद्यपि पथि
 पथि तरवः प्रीतस्तस्यैव जायते पथिकः । तदपि स धन्यो विटपी यं गृहयाताः खगाः
 स्मरन्ति ॥ १२ ॥ कश्चिन्नवं पल्लवमादधाति कश्चित्प्रसूनानि फलानि कश्चित् । परं
 करालेऽस्य निदाघकाले मूलन दाता सलिलस्य कश्चित् ॥ १३ ॥ व्यागुञ्जन्मधुकरपुञ्ज-
 झुगीतान्याकर्ष्य श्रुतिमदजालयातिरेकात् । आभूमीतलनतकन्धराणि मन्येऽरण्येऽस्मिन्न-
 वनिरुहां कुटुम्बकानि ॥ १४ ॥ भुक्तानि यैस्तव फलानि पंचेलिमानि क्रोडस्थितैरह वीत-
 भयैः प्रमुत्तम् । ते पक्षिणो जलरयेण विकृप्यमाणं पश्यन्ति पादप भवन्तममी तदस्थाः
 ॥ १५ ॥ धत्ते भरं कुमुदपत्रफलावलीनां धर्मव्यथां वहति शीतभवां रुजं च । यो देह-
 मर्षयति चान्यमुखस्य हेतोस्तस्मै वैदान्यगुरवे तरवे नमस्ते ॥ १६ ॥ इहोद्याने संप्रत्यहह
 परिशिष्टाः क्रमवशादमी वल्मीकास्ते भुजगकुललीलावसतयः । गतास्ते विस्तीर्णस्तवक-
 भरसौरभ्यलहरीपरीतव्योमानः प्रकृतिगुरवः केऽपि तरवः ॥ १७ ॥ विपन्नं पद्मिन्या मृतम-
 निमिषैर्यातमलिभिः खगैरप्युडिनं रथचरणहंसप्रभृतिभिः । दशां दीनां नीते सरसि विषमग्री-
 ष्मदिवसैः कुलीनत्वादास्ते तटरुहतारुः कोऽपि तदपि ॥ १८ ॥ इयं बाला वल्ली मृदुकिंसलयं
 तापविलयं घनच्छायं शालं नवमतिविशालं परिगता । परं त्वस्याभ्यन्तर्गललवभस्मीकृतवनं
 भुजगं प्रोत्तुङ्गं कथमिव वराकी कलयतु ॥ १९ ॥ किं जातोऽसि चतुष्पथे घनतरं छन्नोऽसि किं
 छायाया छन्नश्चेत्फालितोऽसि किं फलभरैराढ्योऽसि किं संनतः । हे सदृश सहस्व संप्रति सखे
 शाखाशिखाकर्षणक्षोभामोटनभञ्जनानि जनतः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ २० ॥ छायासुप्तमृगः
 शकुन्तनिवहैर्विष्वग्विलुप्तच्छदः कौटैरावृतकोटरः कपिकुलैः स्कन्धे कृतप्रश्रयः । विश्रब्धं
 मधुपैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः स एकस्तरुयत्राङ्गीकृतसत्त्वसंछवभरे भग्नपदोऽन्ये द्रुमाः ॥ २१ ॥
 भुक्त्वा स्वादुफलं कृतं च शयनं शाखाग्रजैः पल्लवैस्त्वच्छायापरिशितलं सुसलिलं पीतं
 व्यपेतश्रमैः । विश्रान्ताः सुचिरं परं सुमनसः प्रीतिः किमत्रोच्यते त्वं सन्मार्गतुरुष्यं च
 पथिका यामः पुनर्दर्शनम् ॥ २२ ॥ पान्थाधार इति द्विजाश्रय इति श्लाघ्यस्तरूणामिति
 स्निग्धच्छाय इति प्रियो दृश इति स्थानं गुणानामिति । पर्यालोच्य महातरो तव घनच्छा-
 यां वयं संश्रितास्तत्त्वकोटरवासिनो द्विरसना दूरीकरिष्यान्ति नः ॥ २३ ॥ मूलं स्थूल-
 मतीव बन्धनदृढं शाखाः शतं मांसला वासो दुर्गमहीधरे तरुपते कुत्रास्ति भीतिस्तव ।

१ पर्वाणि. २ दानशौण्डानां गुरवे. ३ व्याघ्रम्. ४ स्वभावतो महान्तः. ५ सर्पाः; (पक्षे) पिशुनाः.
 ६ पुष्पाः.

एकः किंतु मनागयं जनयति स्वान्ते ममाभिज्वरं ज्वालाली वलयीभवन्नकरुणो दावानलो
घस्मरः ॥ २४ ॥ ये पूर्वं परिपालिताः फलभरच्छायादिभिः प्राणिनो विश्रामद्रुम कथ्यतां
तव विपत्काले कृते सांप्रतम् । एताः संगतिमात्रकल्पितपुरस्कारास्तु धन्यास्त्वचो यासां
छेदनमन्तरेण पतितो नायं कुठारस्त्वयि ॥ २५ ॥ वृद्धिर्यस्य तरोर्मनोरथशतैराशावता प्रार्थि-
ता जातोऽसौ सरसप्रकामफलदः सर्वाश्रितोपाश्रयः । नानादेशसमागतैरकिदितैराक्रान्तमन्यैः
खगैस्तं लब्ध्वावसरेऽपि वृद्धशकुनिदूरे स्थितो वीक्ष्यते ॥ २६ ॥ छायाभिः प्रथमं ततस्तु
कुसुमैः पश्चात्फलैः स्वादुभिः प्रीणात्येव तरुः पथीति पथिकैः श्रान्तैः सुखं स्वीयते । को
जानाति यदत्र कोटरगतः प्रत्युग्रहालाहलज्वालाजालकरालकाष्ठकुहरः कृष्णः फणी वर्तते
॥ २७ ॥ आमोदैर्मरुतो मृगाः किसलयोल्लासैस्त्वचा तापसाः पुष्पैः षट्चरणाः फलैः शकु-
नयो घर्मादितश्चायया । स्कन्धैर्गन्धगजास्त्वयेव विहिताः सर्वे कृतार्थास्ततस्त्वं विश्वोपकृ-
तिक्षमोऽसि भवता भग्नापदोऽन्ये द्रुमाः ॥ २८ ॥ रोलम्बैर्निमित्तं गृहं विघटितं धूमाकुलैः
कोकिलैर्मयूरैश्चलितं पुरैव रभसा कीरैरधीरैर्गतम् । एकेनापि सपञ्चवेन तरुणा दावानलो-
पञ्चवः सोढः को न विपत्सु मुञ्चति जनो मूर्ध्नापि यो लालितः ॥ २९ ॥ एकस्त्वं मरु-
भूरुहेन्द्र विततैः शाखाशतैरक्षितः पुष्पपुष्पफलान्वितैरमृदितैर्जीव्यः सहस्रं समाः । आ-
श्रान्तं श्रमरुग्ण पान्यजनता सर्वाधिनिर्वाहनं कस्त्वां सात्विकमन्तरेण भुवने निर्मातुधर्मा-
शयः ॥ ३० ॥ धत्से मूर्धनि दुःसहान्दिनमणेरुद्धामधामच्छतश्चायाभिः पथिकान्निदा-
घमथितान्पुष्पासि पुष्पैः फलैः । धैर्यं मुञ्चसि नैव येन भवतः शाखा सुविस्तारिता तेना-
शामु वनस्पते तव यशस्तोमः समुज्जृम्भते ॥ ३१ ॥ तीव्रोऽयं नितरां निदाघसमयः
प्रोद्यत्प्रचण्डद्युतिर्मार्गो मारव एष तत्र पथिकाः संचारिणः कोटिशः । तेषां काश्चिदिहा-
ग्रयस्तरुवरो दैवेन संपादितः सोऽप्येकः सुकृती करोतु कियता संतापनिर्वापणम् ॥ ३२ ॥
कल्पद्रुमः ॥ कल्पद्रुमोऽपि कालेन भवेद्यादि फलप्रदः । को विशेषस्तदा तस्य वन्यैरन्यै-
र्महीरुहैः ॥ ३३ ॥ न मया रचितं तवालवालं पयसा वा विहितस्तवाभिषेकः । अयि क-
ल्पतरो परोपकारे भवतो विश्वविलक्षणः प्रकारः ॥ ३४ ॥ किं न द्रुमा जगति जाग्रति
लक्षसंख्यास्तुल्योपनीतपिककाकफलोपभोगाः । धन्यस्तु कल्पविटपी फलसंप्रदानं कुर्व-
न्सदैव विबुधानमृतैकवृत्तान् ॥ ३५ ॥ स्वर्णैः स्कन्धपरिग्रहो मरकतैरुल्लासिताः पञ्चवा
मुक्ताभिः स्तबकश्रियो मधुलिहां वृन्दानि नीलोत्पलैः । संकल्पानुविधायि यस्य फलितं
कस्तस्य धत्ते तुलां धिग्जातु द्रुमसंकथामु यदगं कल्पद्रुमोऽपि द्रुमः ॥ ३६ ॥ औदार्यं
भुवनत्रयेऽपि विदितं संभूतिरम्भोनिधैर्वासो नैन्दनकानने परिमलो गीर्वाणचेतोहरः ।
एवं दातृगुणोत्करः सुरतरोः सर्वोऽपि लोकोत्तरः स्यादर्थिप्रवरार्थितार्पणविधावेको

विवेको यदि ॥ ३७ ॥ न द्वारि द्विरदावली न परितो वानायुजश्रेण्यः किंवा शौक्ति-
 कमौक्तिकैर्मृगदृशां तारा न हारावलिः । हे कल्पद्रुम दूरतोऽस्तु भवतः सेवामवं वैभवं
 तुष्यामि त्वयि तावतापि यदि न स्मेरा भवन्ति द्विषः ॥ ३८ ॥ जन्माभूदधौ विधौ
 सहजता वृन्दारकैर्वन्द्यता तत्तत्कामफलाय शक्तिरतुला यस्यास्ति वश्यानिशम् । विश्रामाय
 चिराय कल्पलतिका भूयोऽयमालम्बते कस्त्वं स्तोतुमपि क्षमोऽस्ति तदपि त्वं जल्प कल्पद्रुम
 ॥ ३९ ॥ पारिजातः ॥ पारिजाततरुं यावन्न लभेत मधुव्रतः । भ्रमणं तावदेवास्य कुञ्जे कुञ्जे
 तरौ तरौ ॥ ४० ॥ परिमलमुरभितनभसो बहवः कनकाद्रिपरिसरे तरवः । तदपि सुराणां
 चेतसि निवसितमिव पारिजातेन ॥ ४१ ॥ चन्दनः ॥ सन्त्येव मिलिताकाशा महीयां सो
 महीरुहः । तथापि जैनताचित्तानन्दनश्चन्दनद्रुमः ॥ ४२ ॥ यद्यपि चन्दनविटपी विधिना
 फलकुसुमवर्जितो विहितः । निजवपुषैव परेषां तथापि संतापमपहरति ॥ ४३ ॥ अयि
 मलयज महिमायं कस्य गिरामस्तु विषयस्ते । उद्भिरतो यद्भरलं फणिनः पुष्पासि परिम-
 लोद्धारैः ॥ ४४ ॥ पाटीर तव पटीयान्कः परिपाटीमिमांसीकर्तुम् । यत्पिषतामपि नृणां
 पिष्टोऽपि तनोषि परिमलैः पुष्टिम् ॥ ४५ ॥ यैस्त्वं गुणगणवानपि सतां द्विजिह्वैरसेव्यतां
 नीतः । तानपि वहसि पटीरज किं कथयामस्त्वदीयमौन्नत्यम् ॥ ४६ ॥ जनकः सानुविशेषो
 जातिः काष्ठं भुजंगमैः सङ्गः । स्वगुणैरेव पटीरज यातोऽसि तथापि महिमानम् ॥ ४७ ॥
 मूलं भुजंगैः शिखरं छवङ्गैः शाखा विहंगैः कुसुमानि भृङ्गैः । नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य
 यन्नाश्रितं सत्त्वभरैः समन्तात् ॥ ४८ ॥ कति न सन्ति महीषु महीरुहः सुरभिपुष्परसा-
 लफलालयः । सुरभयन्ति न केऽपि च भ्रूहानिति यशोऽस्ति परं तव चन्दन ॥ ४९ ॥
 धिक्चेष्टितानि परशोपरि शोचनीयावालप्रवालमलयाद्रिहृद्गुहस्ते । निर्भिद्यमानहृद-
 योऽपि महानुभावः स त्वन्मुखं पुनरभिः सुरभीकरोति ॥ ५० ॥ कालागरौ सुर-
 भितातिशयेऽपि सङ्गादारभ्यते सुरभितापरपादपेऽपि । पाटीर पाटवमिदं तव सङ्गितै-
 स्तादात्म्यमेति कतरो न तरोः समूहः ॥ ५१ ॥ उपानीतं दूरात्परिमलमुपाध्याय मरुता
 समायासीदस्मिन्मधुरमधुलोभान्मधुकरः । परो दूरे लाभः कुपितफणिनश्चन्दनतरोः पुन-
 र्जीवन्यायाद्यादि तदिह लाभोऽयमतुलः ॥ ५२ ॥ कान्ताकेलिं कलयतु तरुः कोऽपि
 कश्चित्प्रभूणामत्यानन्दं जनयतु फलैः कोऽपि लोकान्निर्वनोतु । धन्यं मन्ये मलयजमहो यः
 प्रभूतोपतापं संसारस्य द्रुतमपनयत्यात्मदेहव्ययेन ॥ ५३ ॥ आमोदैस्ते दिशि दिशि ग-
 तैर्दरमाकृष्यमाणाः साक्षाच्छर्मा तव मलयज द्रष्टुमभ्यागताः स्मः । किं पश्यामः सुभग
 भवतः क्रीडति क्रोड एव व्यालस्तुभ्यं भवतु कुशलं मुञ्च नः साधु यामः ॥ ५४ ॥ के-

१ जनसमूहः. २ चन्दन. ३ अतिशयेन पट्टः समर्थः. ४ रीतिम्. ४ अङ्गाकर्तुम्. ६ पेषणं कुर्वताम्.
 ७ सप्तः. ८ वानरः. ९ प्राणयतु. १० संसारे स्थितस्य जनस्य.

चिह्नोचनहारिणः कतिपये सौरभ्यसंभारिणः केऽप्यन्ये फलधारिणः प्रतिदिनं ते सन्तु
 हन्त द्रुमाः । धन्योऽयं हरिचन्दनः परिसरे यस्य स्थितैः शाखिभिः शाखोटादिभिरप्यहो
 मृगदृशामङ्गेषु लीलायितम् ॥ ५५ ॥ भ्रातश्चन्दन किं ब्रवीमि विटपस्फूर्जत्फणाभीषणा
 गन्धस्यापि महाविषाः फणभृतो गुप्त्यै पदे ते कृताः । दैवात्पुष्पफलान्वितो यदि भवान-
 त्राभविष्यत्तदा नो जाने किमकल्पायिष्यदधिकं रक्षार्थमस्यात्मनः ॥ ५६ ॥ एतैर्दक्षिणग-
 न्धवाहचलनैः श्रीखण्ड किं सौरभं ब्रूमस्ते परितो मधुव्रतयुवा येनायमानीयते । माकन्दा-
 दपहृत्य पङ्कजवनादुद्भूय कन्दोदरादुद्गम्याद्विपगण्डमण्डलदलादकृष्य हृष्यन्मनाः ॥ ५७ ॥
 वासः शैलशिलान्तरेषु सहजः सङ्गो भुजंगैः सह प्रेङ्खत्क्षारपयोधिवीचिभिरभूदुदूतसेकाक्रिया ।
 जानीमो न वयं प्रसीदतु भवाञ्श्रीखण्ड तत्कथ्यतां कस्मात्ते परतापखण्डनमहो पाण्डित्य-
 मप्यागतम् ॥ ५८ ॥ लोकानन्दन चन्दनद्रुम सखे नास्मिन्वने स्थायितां दुर्वशीः परुषैरसा-
 रहृदयैराक्रान्तमेतद्वनम् । ते ह्यन्योन्यनिर्घर्षजातदहनज्वालावलीसंकुला न स्वान्येव कुं-
 लानि केवलमिदं सर्वं दहेयुर्वनम् ॥ ५९ ॥ सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं शैत्यं नु लोको-
 त्तरं कीर्तिः किं च दिग्ङ्गनाङ्गनगता किं त्वेतदेकं शृणु । सर्वानेव गुणानियं निगिरति
 श्रीखण्ड ते सुन्दरानुज्झन्ती खलु कोटरेषु गरलज्वालां द्विजिह्वावली ॥ ६० ॥ श्रीमच्चन्द-
 नवृक्ष सन्ति बहवस्ते शाखिनः कानने येषां सौरभमात्रकं निवसति प्रायेण पुष्पाश्रया ।
 प्रत्यङ्गं सुकृतेन तेन शुचिना ख्यातः प्रसिद्धात्मना योऽसौ गन्धगुणस्त्वया प्रकटितः क्वा-
 साविह प्रेक्ष्यते ॥ ६१ ॥ जातः केलिकलावतीकुचतटीसौभाग्यमासादितुं त्रैलोक्याधिपते-
 र्यशः कथयितुं भाले विपद्व्यापितुम् । किं वाच्यं गुणगौरवस्य महिमा ख्यातोऽखिले भूतले
 धिगदैवं कलये यदत्र मलये भग्नः पटीरद्रुमः ॥ ६२ ॥ एकस्मिन्मलयाचले बहुविधैः किं
 तैरैकचित्करैः काकोलूककोपतकोकिलकुलैरैकोऽपि पार्थस्थितः । केकी कूजति चेत्तदा
 विघटते व्यालावलीबन्धनः सेव्यः स्यादिह सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ ६३ ॥ अ-
 गुरुः ॥ अगुरुरिति वदतु लोको गौरवमत्रैव पुनरहं मन्ये । दर्शितगुणैव वृत्तिर्यस्य जने
 जानितदाहेऽपि ॥ ६४ ॥ एणाद्याः पशवः किगतपरिषन्नैषा गुणग्राहिणी संचारोऽस्ति न
 नागरस्य विषयोच्छिन्नं मुनीनां मनः । धूमेनातिमुगन्धिनात्र विपिने दिक्चक्रमामोदयन्ना-
 मूलं परिदह्यतेऽगुरुतरुः कस्मै किमाचक्ष्महे ॥ ६५ ॥ चम्पकः ॥ साधारणतरुवृक्षश्च न
 मया बद्धस्तवालोऽपि । लज्जयसि मामिदानीं चम्पक भुवनाधिवासिभिः कुसुमैः ॥ ६६ ॥
 यद्यपि खदिरारण्ये गुप्तौ वस्ते हि चम्पको वृक्षः । तदपि च परिमलमतुलं दिशि दिशि
 कथयेत्समीरणस्तस्य ॥ ६७ ॥ रूपसौरभसमृद्धिसुमेतं चम्पकं प्रति ययुर्न मिलिन्दाः ।
 कामिनस्तु जगृहस्तदशेषा ग्राहका हि गुणिनां कति न स्युः ॥ ६८ ॥ केनात्र चम्पकतरो

वत रोपितोऽसि कुग्रामपामरजनान्तिकवाटिकायाम् । यत्र प्रवृद्धवनशाकविषडिलोमाङ्गो म-
 ग्गवाटघटनोचितपल्लवोऽसि ॥ ६९ ॥ उद्यानपालकलशाम्बुनिषेचनानामेतस्य चम्पकतरोरथमेव
 कालः । अस्मिन्निदाघनिहेते घनवारिणा वा संवर्धितस्तव वृथोभयथोपयोगः ॥ ७० ॥ यन्त्रा-
 दतस्त्वमलिना मलिनाशयेन किं तेन चम्पक विषादमुरीकरोषि । विश्वाभिरामनवनरीदनीप-
 वेषाः केशाः कुरोभयदृशः कुशलीभवन्तु ॥ ७१ ॥ अनाहूतेवैत्य प्रगुणगुणलोभेन भवतः
 समीहे सौभाग्यं तदिदमुपहासं प्रथयति । विदग्धं तामेवं तदपि कथयाम्याचर तथा यथा न
 स्यादाली कपटकरतालीपटरवः ॥ ७२ ॥ कोपं चम्पकमुच्च याचकजनैरायासि नस्त्वं
 सखे मा म्लासीः परितो विलोकय तरुः कस्तेऽधिरूढस्तुलाम् । कोपश्चेन्नियतस्तवास्ति
 हृदये धात्रे तथा कुप्यतां येन त्वं हि सुवर्णवर्णकुसुमामोदो द्वितीयः कृतः ॥ ७३ ॥ सन्त्ये-
 केऽपि महीरुहाः प्रतिदिनं संसक्तमत्तालयस्तत्तादृग्गुणिनो लवङ्गलवलीमाकन्दकुन्दादयः ।
 आशास्यं जनुरस्य चम्पकतरो यत्कोरकान्तर्दलं स्वैरङ्गैरुपमाय राजरमणी सासूयमालोक्ते
 ॥ ७४ ॥ बकुलः ॥ निसर्गादारामे तरुकुलसमारोपसुकृती कृती मालाकारो बकुलमपि
 कुत्रापि निदधे । इदं को जानीते यदयमिह कोणान्तरगतो जगज्जालं कर्ता कुसुमभरसौर-
 भ्यमरितम् ॥ ७५ ॥ दधानः प्रेमाणं तरुषु समभावेन विपुलं न मालाकारोऽसावकृत करुणां
 बालबकुले । अयं तु द्रागुद्यत्कुसुमनिकराणां परिमलैर्दिगन्तानातेने मधुपकुलझङ्कारभरितान्
 ॥ ७६ ॥ अशोकः ॥ गर्वायसे विकचकोरकमञ्जुगुञ्जदुहृत्तषट्पदघटाविभवेन किं नु ।
 वामभ्रुवां चरणताडनदोहदानि किं नाम न स्मरसि तावदशोक तानि ॥ ७७ ॥ उन्मील-
 यन्ति कुसुमानि मनोरमाणि के नाम नात्र तरवः समयोचितानि । कस्येदृशं कथय दोह-
 दमस्ति तस्य यादृग्विनिर्मितमशोकमहीरुहस्य ॥ ७८ ॥ मृदूनां स्वादूनां लघुरपि फ-
 लानां न विभवस्तवाशोक स्तोकेः स्तवकमहिमा सोऽप्यसुरभिः । यदेतन्नो तन्वीकरचर-
 णलावण्यमुभ्रगं प्रवालं बालं स्यात्तरुषु स कलङ्कः किमपरः ॥ ७९ ॥ किं ते नम्रतया
 किमुन्नततया किं वा घनच्छायाया किं वा पल्लवलीलया किमनया वाशोक पुष्पश्रिया ।
 यत्स्वन्मूलनिषण्णाखिलप्रपथिकस्तोमैः स्तुवन्नन्वहं न स्वादूनि मृदूनि खादति फलान्याकण्ठ-
 मुत्कण्ठितः ॥ ८० ॥ यूथी ॥ यूथि यथोचितविधिना विधेयमातिथ्यमेतस्मिन् । मालति-
 काप्राणेशः प्रागुणिकस्ते घुणाक्षरन्यायात् ॥ ८१ ॥ मालती ॥ कुसुमस्तवकानम्राः
 सन्त्येव परितो लताः । तथापि भ्रमरश्रान्तिं हरत्येकैव मालती ॥ ८२ ॥ मालतीकुसुमे
 भाति गुञ्जन्मत्तमधुव्रतः । प्रयाणे पञ्चबाणस्य शङ्खमापूरयन्निव ॥ ८३ ॥ गुञ्जाति मञ्जु मि-
 लिन्दे मालति मा मौनमुपयासीः । शिरसा वदान्यगुरवः सादरेमेनं वहन्ति मुरतरवः ॥ ८४ ॥
 अयि किं गुणवति मालति जीवति भवतीं विनापि किं मधुपः । अथ यदि जीवति जीवतु

जीवितमपि तस्य जीवनाभासः ॥ ८५ ॥ मा मालति म्लायसि यद्येविद्यश्चुम्ब तूम्बीकुसुमं
 षडङ्गिः । पदैश्चतुर्भिर्हि युतः पशुश्चेत्स षड्विधध्वपशुः कथं नो ॥ ८६ ॥ कति सन्ति
 लवङ्गलता ललिता नवकोरकिता धरणीसुतले । कति बन्धुरगन्धभृतस्तरवो गुरवो निव-
 सन्ति गिरौ मलये ॥ ८७ ॥ अयि मालति सौरभसारविनिर्जितसंविक्तसत्कमलानिलये ।
 मधुपानविधौ मधु पश्य पुनर्भुवने भवतीमहमाकलये ॥ ८८ ॥ किं मालतीकुसुम तौम्यसि
 निष्ठुरेण केनापि यत्किल विर्लूनमितो लताग्रात् । लोकोत्तरेण विलसद्गुणगौरवेण को नामुना
 शिरसि नाम करिष्यति त्वाम् ॥ ८९ ॥ अदीयस्त्वाधिक्यान्न भवति विमर्दक्षममिदं न चा-
 न्येभ्यो रूपं भवति कुसुमेभ्योऽधिकतरम् । प्रसूनं मालत्यास्तदपि हृदयाहादकरणं प्रवीणै-
 रामोदैर्भवति जगतो मौलिनिलयम् ॥ ९० ॥ अस्मिन्केलिवने सुगन्धपवने क्रीडत्पुर्णोजने
 गुञ्जद्गुञ्जकुले विशालवकुले कूजत्पिकीसंकुले । उन्मीलन्नवपाटलापरिमले मल्लीप्रसूनाकुले यद्ये-
 कापि न मालती विकसिता तर्हि न रम्यो मधुः ॥ ९१ ॥ मल्लिका ॥ न च गन्धवहेन चु-
 म्बिता न च पीता मधुपेन मल्लिका । पिहितैव कठोरशाखया परिणामस्य जगाम गोचरम्
 ॥ ९२ ॥ दमनकः ॥ वद प्रादुर्भावावधि परिमलावस्थितदृशो जगत्यां विख्याता दमनक
 प्रतीपास्तव गुणाः । तथाप्यास्मिन्भृङ्गे मधुलवपिपासापरवरो दृढप्रेमावद्धे कथय कथमौदास्य-
 मकरोः ॥ ९३ ॥ केतकी ॥ कालक्रमकमनीयक्रोधं हे केतकीति का शङ्का । दृढिर्यथा यथा-
 स्यास्तथा तथा कण्टकोत्कर्षः ॥ ९४ ॥ पत्राणि कण्टकशतैः परिवेष्टितानि वार्तापि नास्ति
 मधुनो रजसान्धकारः । आमोदमात्ररासिकेन मधुव्रतेन नालोक्तितानि तव केतकि दूषणानि
 ॥ ९५ ॥ एतासु केतकिलतासु विकासिनीषु सौभाग्यमद्भुततरं भवती बिभर्ति । यत्कण्टकैर्व्य-
 थितमात्मवपुर्न जानंस्त्वामेव सेवितुमुपक्रमते द्विरेफः ॥ ९६ ॥ एकेन चेत्परिहृतोऽसि महेश्वरेण
 किं तेन केतक विषादमुरीकरोषि । अन्येन किं जगति सन्ति महागुणज्ञा ये त्वां वहन्ति शि-
 रसा नरदेवदेवाः ॥ ९७ ॥ हे हेमकेतकि कथं बहु गर्वितासि संसेव्यसे मधुकैरखिलैरतीव ।
 नैषा रसातिशयता नलिनीवियोगात्तैर्दीयते विकटकण्टकशूलझगपः ॥ ९८ ॥ रोलम्बस्य
 चिराय केतकपरिष्वङ्गेष्वभङ्गो रसः सुज्ञातं वत केतकस्य च मनोभृङ्गप्रसङ्गोत्सुकम् । जा-
 नात्येव मिथोऽनुरागमनयोः सर्वोऽपि नैसर्गिकं प्रत्यूहाय दलेषु धिक्कसमभवन्मर्माभिधः
 कण्टकः ॥ ९९ ॥ पाटला ॥ पाटलया वनमध्ये कुसुमितया मोहितस्तथा भ्रमरः । सैवे-
 यमिति यथाभूत्प्रतीतिरस्यान्यपुष्पेऽपि ॥ १०० ॥ सहकारः ॥ अराविन्देषु कुन्देषु रामितं
 कालयोगतः । अये माकन्द जानीहि तवैवायं मधुवतः ॥ १०१ ॥ यद्यपि दिशि दिशि
 तरवः परिमलबहुलाश्च पारिजाताद्याः । तदपि रसालोऽप्येकः कोकिलहृदये सदा वसति

॥ १०२ ॥ वेत्ता कोकिल एव ज्ञाता च रसाल एव नियतमिदम् । यः पञ्चममुद्रायति
यस्यास्थिषु पुलकमुकुलानि ॥ १०३ ॥ लोडितमखिलं गहनं परितो दृष्टाश्च विटपिनः
सर्वे । सहकार न प्रपेदे मधुपेन तवोपमा जगति ॥ १०४ ॥ कुन्दे कदम्बे कुमुदेऽरविन्दे
यथाकथञ्चित्समयं नयन्ति । प्राप्ते वसन्ते पुनरुत्तराङ्गा रसाल जानीहि तवैव भृङ्गाः
॥ १०५ ॥ भूरिशोऽपि च वसन्ति कानने शाखिनो फलविशेषशालिनः । कोकिलस्य तद-
पीह मानसं नो रसालमपहाय तुष्यति ॥ १०६ ॥ आम्न यद्यपि गता दिवसास्ते पुष्पसौर-
भ्रफलप्रचुरा ये । हन्त संप्रति तथापि जनानां छायायैव दलयस्यतितापम् ॥ १०७ ॥
फलितस्य रसाल शाखिनः फलदानव्यसनैकशालिनः । विनिपत्य ददातु कः फलं श्रम-
सुप्ताध्वगपाणिपल्लवे ॥ १०८ ॥ कति पल्लविता न पुष्पिता वा तरवः सन्ति समन्ततो
वसन्ते । जगतीविजये तु पुष्पकेतोः सहकारी सहकार एक एव ॥ १०९ ॥ वहसि बलि-
भुजां कुलानि मौलौ यदि सहकार तदत्र किं निषिद्धा । परमुदयति पल्लवाञ्चलेषु स्फुर-
दलिभिस्तव सौरभप्रसिद्धिः ॥ ११० ॥ दिङ्मण्डलं परिमलैः सुरभीकरोषि सौन्दर्यमाव-
हसि लोचनलोभनीयम् । हंहो रसाल फलवर्यं तथापि दूये यद्वन्धितं च कठिनं हृदयं
विभर्षि ॥ १११ ॥ उत्तंसकौतुकरसेन विलासिनीभिर्लूनानि यस्य न नखैरपि पल्लवानि ।
उद्यानमण्डनतरो सहकार स त्वमङ्गारकारकरगोचरतां गतोऽसि ॥ ११२ ॥ यावत्फलो-
दयमुखः सहकार जातः प्रागेव कण्टकचयेन दृतोऽसि तावत् । छायापि ते न सुलभा
फलमस्तु दूरे तन्निष्फलोऽपि हि वरं सुखसेवनीयः ॥ ११३ ॥ उत्फुल्लरम्य सहकार
रसाल बन्धो कूजत्पिकावलिनिवास तथा विधेहि । गुञ्जमङ्गमरकस्त्वयि बद्धतृणो नान्या-
न्प्रयाति पिचुमन्दकरीरवृक्षान् ॥ ११४ ॥ शश्वन्निर्गमलिनाः सहकार कामं लुण्ठन्ति
तान्यपि मघूनि तव द्विरेफाः । युक्तं न तत्तव कषायरसप्ररोहैरेतान्प्रतारयसि किं कल-
कण्ठयूनः ॥ ११५ ॥ रे रे रसाल तरुसार वचो विधेहि वासन्तिकी स्वफलपल्लवपुष्प-
लक्ष्मीः । तावद्विकस्वरपिकद्विजसात्कुरु द्राड् न व्यग्रितोऽसि कलभैः शलभैश्च यावत्
॥ ११६ ॥ यद्यध्वनीनचिरमध्वनि धर्मखिन्नः कासारतीररुहमाश्रयनम्रमाश्रम् । छायां न
केवलमितः श्रमिता लभन्ते कामं पचेलिमफलं विमलं जलं च ॥ ११७ ॥ सौरभ्यगर्भ-
मकरन्दकराम्बितानि पङ्केरुहाण्यपि विहाय समागतस्त्वाम् । संसारसार सहकार तथा विधेहि
येनोपहासविषयो न भवेद्विरेफः ॥ ११८ ॥ कति कति न वसन्ते वल्लयः शाखिनो वा कि-
सलयसुमनोभिः शोभमाना बभूवुः । तदपि युवजनानां प्रीतये केवलोऽभूदभिनवकलिकाली-
भारशाली रसालः ॥ ११९ ॥ यदेकस्मिन्वर्षे न फलति रसालस्तरुरयं पिकं किं काकेष्टं
फलितमपि निम्बं व्रजति किम् । व्रजन्मलानि ग्लानिं न वदति च कस्यापि पुरतः स्मरन्वा-

रंवारं पुनरपि रसालं मृगयते ॥ १२० ॥ अधिश्रीरुद्याने त्वमसि भवतः पल्लवचयो धुरीणः कल्याणे तव जगति शाखा श्रमहरा । मुदे पुष्पोल्लेखः फलमपि च तुष्ट्यै तनुभृतां रसालत्वां तस्माच्छ्रूयति शतशः कोकिलकुलम् ॥ १२१ ॥ न तादृक्पूर्वे न च भूलयजे नो मृगमदे फले वा पुष्पे वा तव मिलति यादृक्परिमलः । परं त्वेको दोषस्त्वयि खलु रसाले यदधिकः पिके वा काके वा लघुगुरुविशेषं न मनुषे ॥ १२२ ॥ चिरश्रान्तो दूरादहमुपगतो हन्त मलयात्तदेकं त्वद्गृहे तरुणि परिणेष्यामि दिवसम् । समीरेणोक्तं नवकुसुमिता चूतलतिका धुनाना मूर्धानं नहि नहि नहीत्येव वदति ॥ १२३ ॥ विद्युक्ता वासन्ती बकुलमुकुलेनापि मिलितं व्यलोकि व्याकोशः क्षणमणि न कोऽपि क्षितिरुहः । यमालोक्योत्कण्ठातरलमिह भृङ्गेन चलितं विदूरान्माकन्दः स खलु दलितो यूथपतिना ॥ १२४ ॥ येऽभिज्ञाः कुसुमोद्गमादनुदिनं त्वामाश्रिताः षट्पदास्ते भ्राम्यन्ति फलाद्बहिर्बहिरहो दृष्ट्वा न संभाषसे । ये कीटास्तव दृक्पथं न च गतास्ते त्वत्फलाभ्यन्तरे धिक्त्वां चूततरो परापरपरिज्ञानानभिज्ञो भवान् ॥ १२५ ॥ किं जातोऽसि चतुष्पथे घनतरच्छन्नोऽसि किं छायाया छन्नश्रेत्फलितोऽसि किं फलभरैरानम्रशाखोऽसि किम् । हे चूताध्वग लोष्ठपातविधुतः खिन्नोऽसि मा खिद्यतां पार्श्वस्थां जनवर्जितां बहुफलां पश्याधमां शाल्मलीम् ॥ १२६ ॥ आकर्ण्याम्रफलस्तुतिं जलमभूत्तन्नारिकेलान्तरं प्रायः कण्टकितं तथैव पनसं जातं द्विधोर्वारुकम् । आस्तेऽधोमुखमेव कादलमलं द्राक्षाफलं क्षुद्रतां श्यामत्वं बत जाम्बवं गतमहो मात्सर्यदोषादिह ॥ १२७ ॥ यो दृष्टः स्फुरदस्थिसंपुटवशात्तिर्यक्प्रवालाङ्कुरो दैवात्स द्विदलादिकक्रमवशादरूढशाखाशतः । स्निग्धं पल्लवितो घनं मुकुलितः स्फारच्छदं पुष्पितः सोत्कर्षं फलितो भृशं च विततः कोऽप्येष चूतद्रुमः ॥ १२८ ॥ एतस्मिन्वनमार्गभूपरिसरे सौन्दर्यमुद्राङ्कितः प्रोद्यद्भिः फलपुष्पपत्रनिचयैश्चूतः स एकः परम् । यं वीक्ष्य स्मितवक्त्रमुद्रितमहासतोषमुल्लासितस्फारोत्कण्ठमकुण्ठितक्रममपी धावन्ति पान्थव्रजाः ॥ १२९ ॥ कूष्माण्डीफलवत्फलं न यदपि न्यग्रोधवन्नोच्चता रम्भापत्रनिभं दलं न कुसुमं नो केतकीपुष्पवत् । सौरभ्यं कुसुमे फले तदपि तत्किञ्चित्समुज्जृम्भते लोको येन रसाल शालनिकरांस्त्यक्त्वा गुणान्स्तौति ते ॥ १३० ॥ गर्वं मा कुरु शर्करे तव गुणाञ्जानन्ति राज्ञां गृहे ये दीना धनवर्जिताश्च कृपणाः स्वप्नेऽपि पश्यन्ति नो । आम्नोऽहं मधुकूपकैर्मम फलैस्तृप्ता हि सर्वे जना हे रण्डे तव किं गुणा मम फलैस्तुल्यं न किञ्चित्फलम् ॥ १३१ ॥ उन्मीलद्रसबिन्दुगन्धकुसुमावल्लभो वसन्तोदये कान्ताः कोमलपल्लवाः कति कति क्रोडा वने सन्ति न । सौभाग्यैकनिधे रसाल तदपि श्रीमञ्जरीशालिनस्त्वत्तोऽन्यत्र च कुत्रचिन्मधुकरश्रेणी न विश्राम्यति ॥ १३२ ॥ स्निग्धाग्राः फलिनो वृताः परिमलैः

पौष्पैर्मधुस्यन्दिनो नानन्दाय अवन्ति किं वनभुवां भूमीरुहो भूरिशः । माधुर्यं मधुनस्तवैव
 परमं माकन्द मन्यामहे माध्वीमर्मभिदो दृढं मधुलिहः स्यूता यतो मर्मणि ॥ १३३ ॥
 आस्तां गाढतरानुशीलनविधिः संस्पर्शनं दूरतः संभाषाविषयीकृतोऽसि न मनागक्ष्णोः
 पदं प्रापितः । किं ब्रूमः सहकार तावकगुणानन्यादृशैर्दुर्लभान्सौरभ्येण यदध्वगानपि
 मुहुः प्रीणासि दूरादपि ॥ १३४ ॥ त्वं सामान्यतरुभ्रमेण सकलक्षोणीरुहक्षमापतौ माकन्देऽपि
 किरात पातय मुषा मास्मिन्कुठारं हठात् । एष श्लाघ्यजनस्य जीवितमलीव्यूहस्य वन्धुर्मधोः
 सर्वस्वं कुसुमायुधस्य विजयामात्यः पिकानां गुरुः ॥ १३५ ॥ शान्ता धर्मकणाः श्रमः
 शिथिलितस्तीर्णस्तृपासुद्रमो वारंवारमुदारकोकिलरवैरानन्दितं मानसम् । सर्वं प्राप्तमभी-
 प्सितं तव तले चूत प्रसन्ना द्विजश्रेणीकूजितरञ्जिताखिलमनो यामो वयं स्वस्ति ते ॥ १३६ ॥
पनसः ॥ गरीयः सौरभ्यं रसपरिचये नार्हति सुधा सिता मृद्वीकापि प्रथिमनि निमग्नः
 फलमरः । परार्थे कोशश्रीरिति पुलकिते कण्टकमिषादहो ते चारित्रं पनस मनसः कस्य
 न मुदे ॥ १३७ ॥ **तमालः** ॥ पास्यन्ति कस्य कुसुमे मधुषा मधूनि स्थास्यन्ति कस्य
 शिखरेषु विहंगमालाः । इत्येव शोचति परं परितो विसारिदावाग्निमग्नवपुरेष तरुस्त-
 मालः ॥ १३८ ॥ **कदली** ॥ तालीतरोरनुपकारि फलं फलित्वा लज्जावशादुचित एव
 विनाशयोगः । एतत्तु चित्रमुपकृत्य फलैः परेभ्यः प्राणान्निजाञ्जाटिति यत्कदली जहाति
 ॥ १३९ ॥ **द्राक्षा** ॥ दासेरकस्य दासीयं बदरी यदि रोचते । एतावतैव किं द्राक्षा न
 साक्षादमृतप्रदा ॥ १४० ॥ यद्यपि न भवति हानिः परकीयां चरति रासभे द्राक्षाम् ।
 असमञ्जसमिति मत्वा तथापि खलु खिद्यते चेतः ॥ १४१ ॥ **दाडिमः** ॥ मयि जीवति
 बीजाढचे किमन्ये बीजप्रकाः । इति संचिन्त्य मनसा विदग्धे दाडिमीफलम् ॥ १४२ ॥
 औ पुष्पप्रसवान्मनोहरतया विश्वास्य विश्वं जनं हंहो दाडिम तावदेव सहसे वृद्धिं
 स्वकीयामिह । यावन्नैति परोपभोगसहतामेषां ततस्तां तथा ज्ञात्वा ते हृदयं द्विधा दलति
 यत्तेनातिवन्द्यो भवान् ॥ १४३ ॥ **नालिकेरः** ॥ उच्चैरेष तरुः फलं च विपुलं दृष्ट्वैव
 दृष्ट्या शुकः पक्वं शालिवनं विहाय जडधीस्तां नालिकेरीं गतः । तत्रारुह्य बुभुक्षितेन
 मनसा यत्नः कृतो भेदने आशा तस्य न केवलं विगलिता चञ्चूर्गता चूर्णताम् ॥ १४४ ॥
तालः ॥ अये ताल व्रीडां व्रज गुरुतया भाति न भवान्फले न छाया नो कठिनपरिवारो हि
 मवतः । इयं धन्या धन्या सरलकदली सुन्दरदला परात्मानं मन्ये सुखयति फलेनामृतवता
 ॥ १४५ ॥ अध्वन्यध्वनि भूरुहः फलभृतो नम्रानुपेक्ष्यादरादूरादुन्नतिसंश्रयव्यसनिनः पान्थस्य
 मूढात्मनः । यन्मूलं समुपागतस्य मधुरच्छायाफलैः का कथा शीर्णेनापि हि नोपयोग-
 मगमत्पर्णेन तालद्रुमः ॥ १४६ ॥ **भूर्जः** ॥ दौर्जन्यमात्मानि परं प्रथितं विधात्रा भूर्जद्रु-

मस्य विफलत्वसमर्थनेन । किं चर्मभिर्निशितशस्त्रशतावकृतैराशां न पूरयति सोऽर्थिपरं-
 पराणाम् ॥ १४७ ॥ कुर्वन्तु नाम जनतोषकृतिं प्रसूनच्छायाफलैरविकलैः सुलभैर्दृमास्ते ।
 सोढास्तु कर्तनरुजः पररक्षणार्थमेकेन भूर्जतरुणा करुणापरेण ॥ १४८ ॥ अश्वत्थः ॥
 वधितैः सेवितैः किं तैः सत्यश्वत्थेऽन्यपादपैः । वधितो नरकाद्भस्तेष्टोऽरिष्टानि हन्ति यः
 ॥ १४९ ॥ न्यग्रोधः ॥ महातरुर्वा भवति समूहो वा विनश्यति । नान्तरप्रस्ययानेति न्यग्रो-
 धकलिकाङ्कुरः ॥ १५० ॥ न्यग्रोधे फलशालिनि स्फुटतरं किञ्चित्फलं पच्यते बीजान्य-
 ङ्कुरगोचराणि कतिचित्सिध्यन्ति तस्मिन्नपि । एकस्तेष्वपि कश्चिदङ्कुरवरः प्राप्नोति तामु-
 न्नतिं यामासाद्य निदाघपीडिततनुर्ग्लानिच्छदे धावति ॥ १५१ ॥ विस्तीर्णो दीर्घशाखा-
 श्रितशकुनिशतः शाखिनाभग्रणीस्त्वं न्यग्रोध क्रोधमन्तः प्रकटयसि न चेद्वक्षि
 किञ्चित्तदल्पम् । जलपोऽप्येष त्रैपाकृतप्रलघुपरिकरा कापि कूष्माण्डवल्ली पल्लीष्टप्रतिष्ठा
 हसति हि फलने त्वत्फलानां किमन्यत् ॥ १५२ ॥ मधूकः ॥ तत्तेजस्तरणेनिदाघसमये
 तद्धारि मेवागमे तज्जाड्यं शिशिरे यदेकशरणैः सोढुं पुरा यैर्दलैः । आयातोऽप्यधुना
 फलस्य समयः कोऽयं विना तैरिति स्मृत्वा तानि शूचेव रोदिति गलत्पुष्पैर्मधूकद्वयः
 ॥ १५३ ॥ मूलादेव यदस्य विस्तृतिभरच्छायाप्यनन्यादृशी ते यस्य प्रसवाः सुमञ्जुलर-
 सैरानन्दयन्तः प्रजाः । स्नेहं च प्रकटीकरोति परमं भूयः फलानां गुणैर्हित्वैकैकगुणांस्त-
 रून्मज सखे तस्मान्मधूकद्वयम् ॥ १५४ ॥ शालमलिः ॥ विशालं शालमल्या नयनसुभगं
 वक्ष्य कुसुमं शुक्लस्यासीद्बुद्धिः फलमपि भवेत्तादृशमिति । चिरं तत्र स्थित्वा फलमपि
 च काले परिणतं विपाके तूलोऽन्तः सपदि मरुता सोऽप्यपहृतः ॥ १५५ ॥ दूरे मार्गा-
 न्निवससि पुनः कण्टकैरावृतोऽसि छायाशून्यः फलमपि च ते वानरैरप्यभक्ष्यम् ।
 निर्गन्धस्त्वं मधुपरहितः शालमले सारशून्यः सेवास्माकं भवति विफला तिष्ठ निःश्वस्य
 यामः ॥ १५६ ॥ हंसाः पद्मवनाशया मधुलिहः सौरभ्यलाभाशया पान्थाः स्वादुफला-
 शया बल्लिभुजो गृध्राश्च मांसाशया । दूरादुत्तमपुष्परागानिकरैर्निःसारमिथ्योन्नते रे रे
 शालमलिपादप प्रतिदिनं के न त्वया वधिताः ॥ १५७ ॥ कायः कण्टकभूषितो न च
 घनच्छायाकृताः पल्लवाः पुष्पाणि च्युतसौरभाणि न दलश्रेणी मनोहारिणी । किं द्रुमः
 फलपाकमस्य यदुपन्यासेऽपि लज्जामहे तज्ज्ञोः केन गुणेन शालमलितरो जातोऽसि सीमद्वयः
 ॥ १५८ ॥ निम्बः ॥ निम्ब किं बहुनोक्तेन निःफलानि फलानि ते । यानि संजातपा-
 कानि काका निःशेषयन्त्यमी ॥ १५९ ॥ यश्च निम्बं परशुना यश्चैनं मधुसर्पिषा ।
 यश्चैनं गन्धमाल्याद्यैः सर्वस्य कटुरेव सः ॥ १६० ॥ शर्करामधुसंयुक्तैर्निम्बबीजप्रतिष्ठि-

१ श्रेष्ठः. २ लज्जाकृत्. ३ शोकेन. ४ काकाः. ५ व्यर्थानि. ६ अत्र वृक्षति सिध्यति अर्चति इत्य-
 ध्याहारेण वाक्यानि पूरणीयानि.

तम् । पयोघटसहस्राणि निम्बं किं मधुरायते ॥ १६१ ॥ पथ्यानुरूपमिन्दीवरेण माक-
 न्दशेखरो मुखरः । अपि च पिचुमन्दमुकुरे लेमौ कलिकुलं मिलति ॥ १६२ ॥ चित्रं
 चित्रं बत बत महच्चित्रमेतद्विचित्रं जातो दैवाद्बुचितघटनासंविधाता विधाता । यन्निम्बानां
 परिणतफलस्फीतिरास्वादनीया यच्चैतस्याः कैवलनकलाकोविदः काकलोकः ॥ १६३ ॥
 यस्मादर्थिजनो मनोऽभिलषितं लब्ध्वा मुदा मेदुरः सार्धं बन्धुजनैश्चकार विविधान्भोगा-
 न्विलासोद्भुरः । तं दैवेन विवेकशून्यमनसा निर्मूल्य चूतद्रुमं स्थाने तस्य तु काकलोकवै-
 सतिर्निम्बः समारोपितः ॥ १६४ ॥ बबुलुः ॥ पत्रफलपुष्पलक्ष्म्या कदाप्यदृष्टं वृतं च
 खलु शूकैः । उपसर्पेण भवन्तं बबुलु वद कस्य लोभेन ॥ १६५ ॥ गात्रं कण्टकसंकटं प्रवि-
 रलच्छाया न चायासहन्निर्गन्धः कुंसुमोत्करस्तव फलं न क्षुद्रिनाशक्षमम् । बबूलद्रुममूल-
 मेति न जनस्तत्तावदास्तामहो हान्येषामपि शाखिनां फलवतां गुप्त्यै वृत्तिर्जायसे ॥ १६६ ॥
 आमूलाग्रनिबद्धकण्टकतनुर्निर्गन्धपुष्पोद्गमच्छाया न श्रमहारिणी न च फलं क्षुत्क्षामसंतोष-
 कृत् । रे रे बबुलु साधुसङ्गरहितस्तत्तावदास्तामहो हान्येषामपि शाखिनां फलवतां गुप्त्यै
 वृत्तिर्जायसे ॥ १६७ ॥ शाखाः कण्टककोटिभिः परिहृता वज्रं फलं कुत्सितं पत्रं क्षुद्रतरं न
 चास्ति गहना छायापि पान्थप्रिया । अन्येषामपि शाखिनां फलभृतां रक्षार्थमानीयसे बबूरुद्रुम
 कैर्गुणैर्गुरुतरैर्वृक्षेषु संभाव्यसे ॥ १६८ ॥ खदिरः ॥ विना खदिरसारेण हारेण हरिणी-
 दृशम् । नाधरे जायते रागो नानुरागा पयोधरे ॥ १६९ ॥ चन्दने विषधरान्सहामहे वस्तु
 सुन्दरमैगुप्तिमत्कुतः । रक्षितुं वद किमात्मसौष्ठवं संचिताः खदिर कण्टकास्त्वया ॥ १७० ॥
 परं तादेह नास्ति यत्र खदिरैः खरैरावृतं न तेऽपि खदिरा न ये कुटिलकण्टकैरावृताः । न
 ते कुटिलकण्टकाः किमपि ये न मर्मच्छिदः समुज्झितवृथास्थितिर्वत् सहध्वमध्वश्रमम् ॥ १७१ ॥
 किंशुकः ॥ किंशुक किं शुकमुखवत्कुसुमानि विकासयस्यनिशम् । यस्यां जनोऽनुरागी सा
 गीरेतैः कदापि नोच्चार्या ॥ १७२ ॥ त्यज किंशुक पुष्पिताभिमानं निजशिरसि भ्रमरोपसे-
 वनेन । विकसन्नवमल्लिकावियोगात्कुरुते वह्निधिया त्वयि प्रवेशम् ॥ १७३ ॥ शाखोटः ॥
 शाखोट शाल्मलिपलाशकीरकाद्याः शृण्वन्तु पुण्यनिलयो यदसौ वसन्तः । गुप्त्रभ्यमर्प-
 यति पञ्चवपुष्पलक्ष्मीं सौरभ्यसंभवविधिस्तु विधेरधीनः ॥ १७४ ॥ कस्त्वं भोः कथयामि
 दैवहतकं मां विद्धि शाखोटकं वैराग्यादिव वक्षि साधु विदितं कस्मादिदं कथ्यते ।
 वामेनात्र वटस्तमध्वगजनः सर्वात्मना सेवते न च्छायापि परोपकारकृतये मार्गस्थितस्यापि
 मे ॥ १७५ ॥ पीलुः ॥ धन्याः सूक्ष्मफला अपि प्रियतमास्ते पीलुवृक्षाः क्षितौ क्षुत्क्षीणेन
 जनेन हि प्रतिदिनं येषां फलं भुज्यते । किं तैस्तत्र महाफलैरपि पुनः कल्पद्रुमाद्यैर्द्रुमैर्येषां

१ समृद्धिः. २ भक्षणचतुर्थम्. ३ निवासः. ४ पुष्पप्रकर्षः. ५ प्राचीरम्. ६ सर्पाव. ७ रक्षारहितम्.
 ८ पलाशवृक्ष. ९ सामित्यत्रछायादिभिः.

नाम मनागपि श्रमनुदे छायापि न प्राप्यते ॥ १७६ ॥ करीरः ॥ फलं दूरतरेऽप्यास्तां
 पुष्पासि कुसुमैर्जनान् । इतरे तरवो मन्ये करीर तव किकराः ॥ १७७ ॥ किं पुष्पैः किं
 फलैस्तस्य करीरस्य दुरात्मनः । येन वृद्धिं समासाद्य न कृतः पत्रसंग्रहः ॥ १७८ ॥
 बिल्वः ॥ आमोदीनि सुमेदुराणि च मृदुस्वादूनि च क्षमारुहामुद्यानेषु वनेषु लब्धजनुषां
 सन्तीतरेषामपि । किं तु श्रीफलता तवैव जयिनी मालूर दिङ्मण्डले यस्यैतानि फलानि
 यौवनवतीवसोजलक्ष्मीगृहाः ॥ १७९ ॥ शालः ॥ शाखासंततिसंनिरुद्धनभसो भूयांस
 एवावनौ विद्यन्ते तरवः फलैरविकलैरार्तिच्छिदः प्राणिनाम् । किंतु द्वित्रिदलैरलंकृततनोः
 शालद्रुमस्तुङ्गतां दत्त्वा येन निजं शिरः सुकृतिना को नाम न प्रीणितः ॥ १८० ॥ कुटजः ॥
 समुपागतवति दैवादवलेहां कुटज मधुकरे मा गाः । मकरन्दतुन्दिलानामरविन्दानामयं
 महामान्यः ॥ १८१ ॥ पलाशः ॥ उपनदिपुलिने महापलाशः पवनसमुच्छलदेकपत्र-
 पाणिः । दवदहनविनष्टजीवितानां सलिलमिवैष ददाति पादपानाम् ॥ १८२ ॥ इक्षुः ॥
 कान्तोऽसि नित्यमधुरोऽसि रसाकुलोऽसि किंचासि पञ्चशरकार्मुकमद्वितीयम् । इसो तवा-
 स्ति सकलं परमेकमूनं यत्सेवितो भजसि नीरसतां क्रमेण ॥ १८३ ॥ परार्थे यः पीडामनु-
 भवति भङ्गेऽपि मधुरो यदीयः सर्वेषामिह खलु विकारोऽप्यभिमतः । न संप्राप्तो वृद्धिं यदि
 स भृशमक्षेत्रपतितः किमिक्षोदोपोऽसौ न पुनरगुणाया मरुभुवः ॥ १८४ ॥ मुखे यद्वैरस्यं
 वपुरपि पुनर्ग्रन्थिनिचितं न संतप्तः कोऽपि क्षणमपि भजेन्मूलमभितः । फलं चैवाप्राप्यं विर्ते-
 थरसलिप्सस्य भवतस्तदिक्षोर्नायुक्तं विहितमितरैर्यत्तु दलनम् ॥ १८५ ॥ लवङ्गी ॥ अयि
 दुष्कृतकेन केन वत्से हलिकद्वारि लवङ्गि पुष्पितासि । स्तब्धकास्तव पांसुभिः परीताः परितः
 प्राङ्गणसीम्नि यल्लुठन्ति ॥ १८६ ॥ लूनं मत्तमतंगजैः कियदपि च्छिन्नं तुषारादितैः शिष्टं
 ग्रीष्मजतीक्ष्णभानुकिरणैर्भस्मीकृतं काननम् । एषा कोणगता मुहुः परिमलैरामोदयन्ती
 दिशो हा कष्टं ललिता लवङ्गलतिका दावाग्निना दह्यते ॥ १८७ ॥ सौरभ्येण समावृणोपि
 ककुभः पुष्पासि पुष्पंधयाञ्छतातन्तु वृथा तथापि कियतीस्त्वं यापयेर्यामिनीः । अस्मिन्दा-
 सपुरे परस्तत इतो विन्यस्तविस्त्रामिषे मालाकारमृते लवङ्गि ललितान्कस्ते गुणाञ्जास्यति
 ॥ १८८ ॥ कार्पासः ॥ नीरसान्यपि रोचन्ते कार्पासस्य फलानि मे । येषां गुणमयं
 जन्म परेषां गुह्यगुप्तये ॥ १८९ ॥ श्लाघ्यं कार्पासफलं यस्य गुणै रन्ध्रवन्ति पिहितानि ।
 मुक्ताफलानि तरुणिकुचकलशतटेषु विलसन्ति ॥ १९० ॥ निष्पेपोऽस्थिचयस्य दुःसह-
 तरः प्राप्तस्तुलारोहणं ग्राम्यस्त्रीनखचुम्बनव्यतिकरस्तन्त्रीप्रहारव्यथा । मातङ्गोक्षितम-

१ गुडशर्करादिः. २ अग्ने. ३ पूर्वव्याप्तम्. ४ वितथा दलनातिरिक्तसाधनाभावेन विफला रसस्य लिप्ता
 लब्धुमिच्छा यस्मिन्तस्य. ५ शुष्काणि. ६ सूत्रमयम्. ७ मातङ्गेनान्यजेनोक्षितं सित्तं यन्मण्डवारि अंशि-
 न्मथद्रवोदकं तत्कणिकायाः पानम्. अतीवाशुचीति भावः.

ण्डवारिकणिकापानं च कूर्चाहतिः कार्पासेन परार्थसाधनविधौ किं किं न चाङ्गीकृतम्
 ॥ १९१ ॥ शणः ॥ भूर्जः परोपकृतये निजकवचविकर्तनं सहते । परबन्धनाय तु शणः
 प्रेक्षध्वमिहान्तरं कीदृक् ॥ १९२ ॥ कण्टकारिका ॥ उचितं नाम नारिङ्ग्यां केतक्या-
 मपि कण्टकाः । रसगन्धोज्झिते किं ते कण्टकाः कण्टकारिके ॥ १९३ ॥ धत्तूरः ॥
 माधुर्यसाराधरितामृतस्य तत्कण्टकित्वं पनसस्य सद्यम् । उन्मादिनो मातुलपुत्रकस्य कथं
 सहामो वत कण्टकित्वम् ॥ १९४ ॥ धत्तूर धूर्त तरुणेन्दुनिवासयोग्ये स्थाने पिशाचपतिना
 विनिवेशितोऽसि । किं कैरवाणि विकसन्ति तमः प्रयाति चन्द्रोपलो द्रवति वार्धिरूपैति
 लुब्धम् ॥ १९५ ॥ धत्तूरकण्टक फलप्रतिरोधबुद्ध्या वैरं वृथैव कुरुषे पनसेन सार्धम् । सन्तो
 हसन्ति न भजन्ति च चेतसा त्वां भ्रान्ता भवन्ति पुरुषास्तव सेवेन ॥ १९६ ॥ महेशस्त्वां
 धत्ते शिरसि रसराजस्य जयिनी विशुद्धिस्त्वं सङ्गात्कनकमयमेतन्निभुवनम् । तनोति त्वत्सेवां
 ननु कनकवृक्ष त्वदपरः परः को नु स्यात्तद्यदि न सुलभोभावमभजः ॥ १९७ ॥ पलाण्डुः ॥
 कर्पूरधूलिरचितालवालः कस्तूरिकाकुङ्कुमलिसदेहः । सुवर्णकुम्भैः परिषिच्यमानो निजं गुणं
 मुञ्चति किं पलाण्डुः ॥ १९८ ॥ तृणानि ॥ रूढस्य सिन्धुतटमनु तस्य तृणस्यापि जन्म
 कल्याणम् । यत्सलिलमज्जदाकुलजनस्य हस्तावलम्बनं भवति ॥ १९९ ॥ उत्तुङ्गैस्त-
 रुभिः किमेभिरखिलैराकाशसंस्पर्शभिर्धन्योऽसौ नितरामूलपविटपी नद्यास्तटेऽवास्थितः ।
 एवं यः कृतबुद्धिरुज्झितजलव्यालोलवीचीवशान्मज्जन्तं जनमुद्धरामि सहसा तेनैव मज्जामि
 वा ॥ २०० ॥ कलमाः ॥ कलमाः पाकविनम्रा मूलतलाघ्रातसुरभिकङ्काराः । पवनाकम्पित-
 शिरसः प्रायः कुर्वन्ति परिमलश्लाघाम् ॥ २०१ ॥ अस्मानवेहि कलमानलमोहतानां येषां
 प्रचण्डमुसलैरैवंदातैव । स्नेहं विमुच्य सहसा खलतां प्रयान्ति ये स्वल्पपीडनवशान्न वयं
 तिलास्ते ॥ २०२ ॥ ताम्बूलम् ॥ किं वीरुंधो भुवि न सन्ति सहस्रशोऽन्या यासां
 दलानि न परोपकृतिं भजन्ते । एकैव वल्लिषु विराजति नागवल्ली या नागरीवदनचन्द्रमलं-
 करोति ॥ २०३ ॥ वल्लीनां कति न स्फुरन्ति परितः पत्राणि किं तैरिह स्निग्धैरप्यति-
 कोमलैरपि निजामेवाश्रयाङ्गिः श्रियम् । तानेव स्तुमहे महाजनमुखं श्रीकारिजन्मव्रतान्यान्सूते
 नवनागरीप्रियतमांस्ताम्बूलवल्लीदलान् ॥ २०४ ॥ तुम्बी ॥ सर्वास्तुम्ब्यः समकटुरसास्तु-
 म्बिवल्लीप्रसूतास्ताः संबद्धा अपि कतिपया दुस्तरं तारयन्ति । शब्देदायन्ते सरसमपराः शुष्क-
 काष्ठे निषण्णास्तन्मध्येऽन्या ज्वलितदृढयाः शोणितं संपिबन्ति ॥ २०५ ॥ एके तुम्बा व्रज-
 करगताः पात्रतामानयन्ति गायन्त्यन्ये सरसमधुरं शुद्धवंशे विलग्नाः । एके तावद्वथितसगुणा

१ माधुर्यसारिण तुच्छीकृतममृतं येन. २ धत्तूरफलस्य. ३ शंकरेण. ४ चन्द्रकान्तः. ५ जयिनी उत्कर्ष-
 वती रसराजस्य पारदस्य विशुद्धिः एतत्त्रिभुवने कनकमयं सुवर्णमयं तनोतीत्यन्वयः. ६ जातेति शेषः.
 ७ कंदर्पः. ८ शालिविशेषान्. ९ कण्डितानाम्. १० शुभ्रत्वम्. ११ तैलम्; (पक्षे) प्रीतिम्. १२ दुर्ज-
 नत्वम्; (पक्षे) खलरूपत्वम्. १३ लता. १४ तुम्बीफलानि. १५ शब्दं कुर्वन्ति. १६ रक्तम्.

दुस्तरं तारयन्ति तेषां मध्ये ज्वलितहृदया रक्तमेके पिबन्ति ॥ २०६ ॥ वंशः ॥ छिन्नः
 सुनिशितैः शस्त्रैर्विद्धश्च नव सप्तधा । तथापि हि सुवंशेन विरसं नापजल्पितम् ॥ २०७ ॥
 कुन्दः ॥ एष षट्पदयुवा मदायतः कुन्द यापयति यामिनीस्त्वयि । दुर्वहा तदपि नोपची-
 यते पद्मिनीहृदयवेदना यदि ॥ २०८ ॥ संदर्शयस्व मधुवैभवमस्ति यत्ते रे कुन्द किं दुर-
 भिमानमुरीकरोषि । एतन्न चेतासि करोषि सरोजवन्धुः पुष्पंधयोऽपि मम सौरभमातनोति
 ॥ २०९ ॥ कमलानि ॥ वरमश्रीकता लोके नान्प्रमानसमानता । इतीव कुमुदोद्भेदे कमलै-
 र्भुकुलायितम् ॥ २१० ॥ प्रसारितकरे मित्रे जगदुद्व्योतकारिणि । किं न कैरव लज्जा ते
 कुर्वतः कोशसंवृतिम् ॥ २११ ॥ लक्ष्मीसंपर्कजातोऽयं दोषः पद्मस्य निश्चितम् । यदेष
 गुणसंदोहवान्नि चन्द्रे पराङ्मुखः ॥ २१२ ॥ अन्तश्छिद्राणि भूयांसि कण्टका बहवो
 बहिः । कथं कमलनालस्य नाभूवन्भङ्गुरा गुणाः ॥ २१३ ॥ मालती मुक्तला याताः
 कुन्दा मन्दायितास्तथा । पङ्कज त्वामिदं ब्रूमः कुत्र यातु मधुव्रतः ॥ २१४ ॥ पङ्कज जलेषु
 वासः प्रीतिर्धूपेषु कण्टकैः सङ्गः । यद्यपि तदपि तवैतच्चित्रं मित्रोदये हर्षः ॥ २१५ ॥ कुमुदं
 कोशातक्या विकसति रात्रौ दिवा च कृष्माण्ड्याः । अलिकुलनिचयै रुचिरं किं नु यशः
 कुमुदकमलयोरेव ॥ २१६ ॥ उदितवति द्विजराजे कस्य न हृदये मुदः पदं दधति ।
 संकुचसि कमल यदयं हर हर वामो विधिर्भवतः ॥ २१७ ॥ एते हि गुणाः पङ्कज
 सन्तोऽपि न ते प्रकाशमायान्ति । यल्लक्ष्मीवसतेस्तव मधुपैरुपजीव्यते कोशः ॥ २१८ ॥
 पद्मिनि किमिति क्रीडसि मधुपैर्लज्जालवोऽपि न हि किं ते । हर हर विस्मृत्योक्तं क नु
 लज्जा संवितुरक्तायाः ॥ २१९ ॥ किं कुप्यसि कस्मैचन सौरभसाराय कुप्य निजमधुने ।
 यस्य कृते शतपत्र प्रतिपत्रं तेऽद्य मृग्यते भ्रमरैः ॥ २२० ॥ अयि मकरन्दस्यन्दिनि
 पद्मिनि मन्ये तवैव सुभगत्वम् । पुष्पवतीमपि भवतीं त्यजति न वृद्धः ॥ २२१ ॥
 मधुप इव मारुतेऽस्मिन्मा सौरभलोभमम्बुजिनि मंस्थाः । लोकानामेव मुदे महितोऽप्या-
 त्मानुार्थितां नीतः ॥ २२२ ॥ न कुले वापि न शीले न वास्ति रूपेऽपि कश्चिदुत्कर्षः ।
 यत्पुष्पाति मिलिन्दानरविन्द महत्त्वमेतत्ते ॥ २२३ ॥ रे पद्मिनीपत्र भवच्चरित्रं चित्रं
 प्रतीमो वयमत्र किञ्चित् । त्वं पङ्कजन्मापि यदृच्छभावादपि स्पृशस्यन् न पङ्कसङ्गि
 ॥ २२४ ॥ जनिः सरोऽङ्कादतिपङ्किनो यद्यल्लोलुपैर्वा मधुपैर्विहारः । कलङ्क एवैष कुमुद-
 तीनां कलङ्किनः किं तु कलावतीनाम् ॥ २२५ ॥ अपि त्वया कैरविणि व्यधायि मुधा

१ कोशसंवरणम्. २ रन्ध्राणि; (पक्षे) दोषस्थानानि. ३ शृङ्गाः; (पक्षे) खलाः. ४ सीमाग्यादयः; (पक्षे)
 तप्तपत्रः. ५ उदकेषु; (पक्षे) ढलयोः सावर्ण्यात् जलेषु मूलेषु. ६ भ्रमरेषु; (पक्षे) मधुपेषु. ७ स्वाङ्गवद्भैः;
 (पक्षे) दुष्टैः. ८ सूर्यः; (पक्षे) स्निग्धः. ९ सूर्यातुरक्तायाः; (पक्षे) सविता पिता तस्मिन् रक्तायाः. पितृणा-
 मिन्या इत्यभिप्रायः. १० पुष्पयुक्ताम्; (पक्षे) रजस्वलाम्. ११ श्वेतः; (पक्षे) पवित्रः. १२ एजहंसः;
 (पक्षे) परमहंसः.

सुधावन्धुनि धामभावः । जनापवादः परितः प्रयातः समागतो हन्त न जातु जातः
 ॥ २२६ ॥ कमलिनि मलिनिकरोषि चेतः किमिति बकैरवहेलितानभिज्ञैः । परिणतमक-
 रन्दमार्मिकास्ते जगति भवन्तु चिरायुषो मिलिन्दाः ॥ २२७ ॥ रुचिरतिरुचिरा शुचित्व-
 मुच्चैः शिरसि धृतः स्वयमेव शंकरेण । कमलिनि मलिनिकरोषि कस्मान्मुखमिदमिन्दुमु-
 दीक्ष्य लोककान्तम् ॥ २२८ ॥ नलिनि निपुणतां वदामि किं ते भ्रमराविलासिनि
 लास्यलालसायाः । त्रिभुवननयनोत्सवं यदिदं नयसि न हन्त दृगन्त वर्त्म सीमाम्
 ॥ २२९ ॥ स्वच्छन्दं दलदरविन्द ते मरन्दं विन्दन्तो विदधतु गुञ्जितं मिलिन्दाः । आ-
 मोदानथ हरिदन्तराणि नेतुं नैवान्यो जगति समीरणात्प्रवीणः ॥ २३० ॥ यावत्त्वां न
 खलु हसन्ति कैरविण्यो यावत्त्वां तरणिकराः परामृशन्ति । यावत्ते मधुविभवो नवोऽस्ति
 तावन्माध्वीकं वितर सरोज षट्पदेभ्यः ॥ २३१ ॥ रे पद्मिनीदल तवात्र मया चरित्रं
 दृष्टं विचित्रमिव यद्विदितं ध्रुवं तत् । यैरेव शुद्धसलिलैः परिपालितस्त्वं तेभ्यः पृथग्भवसि
 पङ्कजभवोऽसि यस्मात् ॥ २३२ ॥ कामं भवन्तु मधुलम्पटषट्पदौघसंघट्टघर्घनध्वनयोऽञ्ज-
 खण्डाः । गायन्त्रपि श्रुतिसुखं विधिरेव यत्र भृङ्गः स कोऽपि धरणीधरनाभिपद्मः ॥ २३३ ॥
 विभ्रम्य काननमसौ दिवसावसाने त्वय्येव षट्पदयुवा हृदयं बबन्ध । राजीव चेन्मलिनि-
 मानमुरीकरोषि कः स्यादहो मधुलिहामधुनावलम्बः ॥ २३४ ॥ स्वामोदवासितसमग्रदि-
 गन्तराला रक्ता मनोहरशिखा सुकुमारमूर्तिः । सेव्या सरोजकलिका तु यदैव जाता
 नीतस्तदैव विधिना मधुषोऽन्यदेशम् ॥ २३५ ॥ किं बान्धवेन रविणा हरिणाथ किंवा
 लक्ष्म्या च किं च जलजोदरजेन किंवा । एतस्य शुद्धचरितस्य सरोरुहस्य नैषा तुषारजनिता
 शमिता विपत्तिः ॥ २३६ ॥ लक्ष्मीनिवास इति वारिरुहां प्रसिद्धिरन्वेषिताः कतिपया
 वरटास्तु सन्ति । राजप्रसारितकरं किमहं ददामि संकोचितं वदनमम्बुरुहैरितीव
 ॥ २३७ ॥ लक्ष्मीः स्वयं निवसति त्वयि लोकधात्री मित्रेण चापि विदितोऽस्ति दृढो-
 ऽनुरागः । बन्दीव गायति गुणांस्तव चञ्चरीकः कः पुण्डरीक तव साम्यमुरीकरोति
 ॥ २३८ ॥ अयि दलदरविन्द स्यन्दमानं मरन्दं तव किमपि लिहन्तो मञ्जु गुञ्जन्तु
 भृङ्गाः । दिशि दिशि निरपेक्षस्तावकीनं विवृण्वन्परिमलमयमन्यो बान्धवो गन्धवाहः
 ॥ २३९ ॥ समुत्पत्तिः स्वच्छे सरसि हरिहस्ते निवसनं निवासः पद्मायाः सुरहृदयहारी
 परिमलः । गुणैरेतैरन्यैरपि च ललितस्याम्बुज तव द्विजोत्तमं हंसे यदि रतिरतीवोन्नतिरि-
 यम् ॥ २४० ॥ नालस्य प्रसरो जलेष्वपि लुतावासस्य कोशे रुचिर्दण्डे कर्कशता मुखेऽति-
 मृदुता मित्रे महान्प्रश्रयः । आमूलं गुणसंग्रहव्यसनिता द्वेषश्च दोषाङ्करे यस्यैषा स्थितिर्-

१ कलुषीकरोषि. २ अवहेलां नीता. तिरस्कृतेति यावत्. ३ अपण्डितैः. ४ मर्मज्ञाः. ५ भ्रमराः.
 ६ दिगन्तराणि. ७ वायोः. ८ कर्दमोत्पन्नः. ९ लक्ष्म्याः. १० पक्षिभेदे. ११ दोषाणामाकरेः (पक्षे) चन्द्रे.

म्बुजस्य वसतिर्युक्तैव तत्र श्रियः ॥ २४१ ॥ नीरान्निर्मलतो जनिर्मधुरता वामामुखस्पर्धिनी वासो यस्य हरेः करे परिमलो गीर्वाणचेतोहरः । सर्वस्वं तदहो महाकाविगिरां कामस्य चाभोरुह त्वं चेत्प्रीतिर्मुनीकरोषि मधुपे किं त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ २४२ ॥ एकस्मिन्ननिरावयोः समजनि स्वच्छे सरोवारिणि भ्रातः काचिदिहैव कानिचिदहान्यत्र व्यतीतानि नौ । लब्धं तामरसं त्वया मृगदृशां लीलावतंसास्पदं शैवालं विलुठामि पामरवधूपादाहते पाथसि ॥ २४३ ॥ वैमुख्यं मृगलाञ्छनस्य मनसो निर्माति मे न व्यथां नो दूये चिरलालिता मधुलिहः सर्पन्ति यन्नान्तिकम् । जल्पन्तीव दुरक्षराणि मधुपश्रेणीरवच्छन्नाना यत्कादम्ब कुमुद्वती हसति मां तन्मे मनस्ताम्यति ॥ २४४ ॥ संभूतिस्तव मानसे सरसिज त्वत्सीरभैर्वासिताः सर्वास्ताः ककुभस्तवास्ति परमो बन्धुर्विवस्वानिति । त्वं चेदद्य गुणानवद्य शिशिरे शीतानिलैः शीर्यसि प्रायः प्राप्तमिदं तदत्र परमं दिष्टेऽब्ददृष्टं बलम् ॥ २४५ ॥ खद्योतास्तरला भवन्ति भगवानस्तंगतो भानुमान्कोकः शोकमुपैति मत्तमनसः क्रेङ्कुर्वते कौशिकाः । इत्थं चेत्सदसद्विवेकविधुरो धाता तदेतादृशं न द्रष्टव्यमितीव मुद्रितवती पद्मेक्षणं पद्मिनी ॥ २४६ ॥ पौलोमीपतिकानने विलसतां गीर्वाणभूमिरूहां येन घ्रातसमुज्झितानि कुसुमान्याजघ्रे निर्जरैः । तस्मिन्नद्य मधुव्रते विधिवशान्माध्वीकमाकाङ्क्षति त्वं चेदञ्चसि लोभमम्बुज तदा किं त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ २४७ ॥ लताः ॥ लतानामेतासामुदितकुसुमानां मरुदयं मतं लास्यं दत्त्वा श्रयति भृशमामोदमसमम् । लतास्त्वध्वन्यानामहह दृशमादाय सहसा ददत्याधिव्याधिभ्रमिरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ २४८ ॥

संकीर्णान्योक्तयः ।

शिवः ॥ भस्मनि स्मररिपोरनुरागो हीयते न घनसारपरागः । सूषणं यदि फणी न मणीनां काचिदप्यपचितिर्न च हेमः ॥ १ ॥ उरसि फणिपतिः शिखी ललाटे शिरसि विधुः सुरवाहिनी जटायाम् । प्रियसखि कथयामि किं रहस्यं पुरमथनस्य रहोऽपि संसदेवं ॥ २ ॥ इयं तावल्लीला यदधिरुरुहे वृद्धवृषभौ यदुन्नेहे रुण्डं यदिह चितिमस्मापि लिलिपे । अयं को व्यापारो यदतिलकि भारे हुतवहो यदग्नौ वि व्यालो यदकवलि हालाहलमपि ॥ ३ ॥ विभ्राणे त्वायि भस्म कः समभवन्मन्दादरश्चन्दने कः क्षीमं कलयांचकार न कृती कृत्तिं वसाने त्वायि । धतूरस्पृहयालुतां त्वायि गते तत्याज कः केतकीं स्वातन्त्र्याज्जहिहि त्वमीश्वर गुणांछोकोऽस्ति तद्वाहकः ॥ ४ ॥ त्वं चेत्संचरसे दूषेण लघुता का नाम दिग्दन्तिनां व्यालैः काञ्चनकुण्डलानि कुरुषे हानिर्न हेमः पुनः । मूर्धा चेद्ब्रह्मे

जडांशुमयशः किं नाम लोकत्रये दीपस्यम्बुजबान्धवस्य जगतामीशोऽसि किं ब्रूमहे ॥९॥
 छेत्सि ब्रह्मशिरो यदि प्रैथयसि प्रेतेषु सख्यं यदि क्षीबः क्रीडसि मौतृभिर्यदि रतिं धत्से
 श्मशाने यदि । सृष्ट्वा संहारसि प्रजां यदि तथाप्याधाय भक्त्या मनः कं सेवे करवाणि किं
 त्रिजगती शून्या त्वमेवेश्वरः ॥ ६ ॥ परशुरामः ॥ त्वं जामदग्न्य जननीवधपातकेन संदू-
 षितः क्रतुविदां धुरि नाभविष्यः । गीर्वाणवन्द्यचरणस्तव चन्द्रमौलिमाचार्यकं स भगवा-
 न्यादि नाकरिष्यत् ॥ ७ ॥ गोत्राचारविचारपारगतया वृद्धानिरादिष्टया मात्रा वस्तुषु तेषु
 तेषु पुरतः प्रस्तारितेषु क्रमात् । अन्नप्राशनवासरे सरभसं वक्षोभरोत्सर्पिणा येनात्तं धनु-
 रीक्षिताश्च सपदि क्षत्रावतंसा दिशः ॥ ८ ॥ रामचन्द्रः ॥ सङ्ग्रामाङ्गणमागते दशमुखे
 सौमित्रिणा विस्मितं सुग्रीवेण विवर्तितं हनुमता व्यालोलमालोकितम् । श्रीरामेण परंतु
 पीनपुलकस्फूर्ज्जकपोलश्रिया सान्द्रानन्दरसालसानि दधिरे बाणासने दृष्टयः ॥ ९ ॥
 सीता ॥ वनान्ते खेलन्ती शशकशिशुमालोक्य चकिता भुजप्रान्तं भर्तुर्भजति भयहर्तुः
 सपदि या । अहो सेयं सीता दशवदननीता हलरदैः परीता रक्षोभिः श्रयति विवशा
 कामपि दशम् ॥ १० ॥ कृष्णः ॥ गोपालाः पशुसङ्गिनो गुणकथामन्दाः पुलिन्दा इमे
 तिर्यक्षो हरिणादयो गिरिनदीवृक्षादयोऽचेतनाः । तद्रोष्ठे च विदांकरोतु कतमो राधागु-
 णानुज्ज्वलांश्चेन्नो त्वाढक यादवेन्द्र भवतस्त्वं विज्ञचूडामणिः ॥ ११ ॥ इन्द्रः ॥ जम्भारि-
 रेव जानाति रम्भासंयोगविभ्रमम् । घँटीचेटीविटः किंस्विज्जानात्त्यमरकामिनीम् ॥ १२ ॥
 स्मरः ॥ पुरो गीर्वाणानां निजभुजवलाहोपुरुषिकामहो कारं कारं पुरभिदि शरं संमुखयतः ।
 स्मरस्य स्वर्वालानयनशुभ्रमालार्चनपदं वपुः सद्यो भालानलभसितजालास्पदमभूत् ॥ १३ ॥
 आकाशम् ॥ यः पीयूषसहोदरैः स्नपयति ज्योत्स्नाजलैः सर्वतो यश्च त्वामधिकाधिकं
 ज्वलयति प्रोद्दामतापैः करैः । भ्रातर्व्योम तयोरपि स्थितिमिह व्यातन्वतो विक्रियानि-
 र्मुक्तस्य महत्त्वमेतदसमं दूरेऽधिरूढं तव ॥ १४ ॥ पृथ्वी ॥ विश्वास्य मधुरवचनैः साधू-
 न्ये वक्षयन्ति नम्रतमाः । तानपि दधासि मातः काश्यपि यातस्तवापि च विवेकः ॥ १५ ॥
 जलम् ॥ शैत्यं नाम गुणस्तवैव तदनु स्वामाविकी स्वच्छता किं ब्रूमः शुचितां भजन्त्य-
 शुचयः स्पर्शेन यस्यापरे । किंवातः परमुच्यते स्तुतिपदं यज्जीवनं देहिनां त्वं चेन्नीचपथेन
 गच्छसि पयः कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ॥ १६ ॥ अब्जं त्वब्जमथाब्जभूस्तत इदं ब्रह्माण्डम-
 ण्डात्पुनर्विश्वं स्थावरजंगमं तदितरं त्वन्मूलमित्थं पयः । धिक्त्वां चोर इव प्रयासि निभृतं
 निर्गत्य जालान्तरैर्बध्यन्ते विवशास्त्वदेकशरणास्त्वामाश्रिता जन्तवः ॥ १७ ॥ मारुतः ॥
 सैन्ना नाविकघोरणी निपतिता मध्येजलं क्षेपणी पन्थाः पर्वतदुर्गमो धनैषनच्छन्नश्च

१ जलांशु चन्द्रम्; (पक्षे) जडांशुम्. २ सूर्यस्य. ३ ख्यापयसि. ४ मत्तः. ५ ब्राह्म्यादिभिः. ६ इन्द्रः.
 ७ घटवाहिका दासी तस्या जारः. ८ देवाङ्गनाम्. ९ भ्रूमे. १० गतः. ११ गच्छता. १२ जलमध्ये.
 १३ निबिडघनाच्छादितः.

तारपथः । हंहो मारुत दुस्तरो जलनिधिः शैर्णा च नौः सांप्रतं मध्ये मज्जय वा तटं गमय
 वा हस्ते तवास्ते द्वयम् ॥ १८ ॥ मृगतृष्णिका ॥ जलभ्रमोत्पत्तिकृतो गुणौघान्प्रकाशय-
 न्त्यां मृगतृष्णिकायाम् । जलाशयभ्रान्तिरभून्ममैषा प्रभूतसंतापकरी पिपासा ॥ १९ ॥
 सुवर्णम् ॥ अग्निदाहे न मे दुःखं छेदे न निकषे न वा । यत्तदेव महदुःखं गुञ्जया सह
 तोलनम् ॥ २० ॥ न वै ताडनात्तापनाद्द्विमध्ये न वै विक्रयात्किञ्चिदप्यमानोऽहमस्मि ।
 सुवर्णस्य मे मुख्यदुःखं तदेकं यतो मां जना गुञ्जया तोलयन्ति ॥ २१ ॥ मौक्तिकम् ॥
 अत्यच्छेनाविरुद्धेन सुवृत्तेनातिचारुणा । अन्तर्भिन्नेन संप्राप्तं मौक्तिकेन निबन्धनम् ॥ २२ ॥
 हृदये कुरु संचयं गुणानां यदि रे वाञ्छसि नासिके निवासम् । इति मौक्तिक ते वदामि
 नूनं गुणहीनो नहि नासिके विभाति ॥ २३ ॥ रत्नाकरे परिहृता वसतिः किमन्यदङ्गी-
 कृतः कठिनवेधनदुःखमारः । वक्षोजकुम्भपरिरम्भणलोलुपेन किं किं न तेन विहितं बत
 मौक्तिकेन ॥ २४ ॥ सुवर्णकारः ॥ हे हेमकार परदुःखविचारमूढ किं मां मुहुः क्षिपसि
 वारशतानि बहौ । संदीप्यते मयि सुवर्णगुणातिरेको लाभः परं तव मुखे खलु भस्मपातः
 ॥ २५ ॥ हारः ॥ मुक्ताहार गुणोभूय नोपसर्प्यः स्तनस्त्वया । विभवे यस्य काठिन्यं
 व्यर्थं तदुपसर्पणम् ॥ २६ ॥ गुणवतस्त्व हार न युज्यते परकलत्रकुचेपु विलुण्ठनम् ।
 स्पृशति शीर्तकरो जघनस्थलीमुचितमस्ति तदेव कलङ्किनः ॥ २७ ॥ सदृत्तसद्गुणविचित्र-
 महार्हकान्ते कान्ताघनस्तनतटाञ्चितचारुमूर्ते । आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभङ्ग हा हार
 हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ २८ ॥ दीर्णोऽसि चेत्कनकसूत्रनिवेशनाय मुक्ताकलाप
 किमतो भवतो विषादः । यत्पञ्चबाणजयमङ्गलहेमकुम्भकुम्भस्तनीस्तनतटे भविता न स-
 ङ्गः ॥ २९ ॥ अन्येऽपि सन्ति कति नो गुणिनो जगत्यां हार त्वमेव गुणिनामुपरिस्थितो-
 ऽसि । एणीदृशामुरसि नित्यमवस्थितस्य सदृत्तता च शुचिता नवखण्डिता यत् ॥ ३० ॥
 येनाकारि महीभृतामविरलं कण्ठेषु लीलायितं येन प्रापि सरोजमुन्दरदृशां तुङ्गस्तनालिङ्ग-
 नम् । जातं येन गजेन्द्रगण्डपुलिने साधारणं गुञ्जया मुक्तादाम तदेव पामरपुरे नावाप कां
 कां दशाम् ॥ ३१ ॥ कञ्चुकः ॥ श्रीमता कथय कञ्चुक पूर्वं कानि कानि मुकृतानि कृ-
 तानि । जन्म यापयसि येन समस्तं हारद्वयद्वये हरिणाक्षयाः ॥ ३२ ॥ कुण्डलम् ॥
 यत्पूर्वं पवनाग्निशस्त्रसलिलैश्च्रीर्णं तपो दुष्करं तस्यैतत्फलमीदृशं परिणतं यज्ज्वातरूपं
 वपुः । मुग्धापाण्डुकपोलचुम्बनसुखं सङ्गश्च रत्नोत्तमैः प्राप्तं कुण्डल वाञ्छसे किमपरं य-
 न्मूढ दोलायसे ॥ ३३ ॥ नासाभूषणम् ॥ हारस्यातिदुरापमस्त्रिभुवने हे नासिकाभूषण
 त्वत्सौभाग्यमिति प्रतीहि वनितावकेन्दुकान्तिप्रदा । यत्कान्तातनुसंगमाय सहते सोऽन्तर्वि-

भेदव्यथां सा नासापटभेदनादपि भवत्सङ्गं यतो वाञ्छति ॥ ३४ ॥ बलयः ॥ गुणानाम-
 ज्ञानादनुभवतु तावत्प्रतिपदं मुहुर्बाहुच्छेदव्यतिकरमसौ स्वर्णवलयः । अपि ज्ञाते तत्त्वे
 तव गुणसमुद्रस्य पुरतः समं गुञ्जापुञ्जैस्तुलनमतिलज्जाकरमिदम् ॥ ३५ ॥ रङ्गः ॥ हे
 रङ्ग हेमतुलया तुलितोऽसि नित्यं मानं जहीहि किमु पश्यासि नो विशेषम् । स्वर्णं सरत्न-
 वटितं नृपशेखरेषु त्वं पाप पामरवधूचरणेषु लीनः ॥ ३६ ॥ वीणादण्डः ॥ यदेतत्का-
 मिन्याः सुरतविरतौ पल्लवरुचा करेणानीतस्त्वं वससि सह हारेण गुणिना । मुहुः
 कुर्वन्गीतं कुचकलशपीठोपरि लुठन्नये वीणादण्ड प्रकटय फलं कस्य तपसः ॥ ३७ ॥
 मुरली ॥ माधवस्य मुरली मुखलम्बा रागमावहतु किंतु वयस्ये । वंशजाहमि-
 ति मास्तु सगर्वा या विभर्ति बहुशो विवराणि ॥ ३८ ॥ परिपीड्य करद्वयेन
 गाढं परपुंसा परिचुम्बिताननापि । मुरली महनीयवंशजा मुहुराक्रन्दममन्दमातनोतु
 ॥ ३९ ॥ कुविन्दः ॥ भ्रातर्ग्राम्य कुविन्द कन्दलतया वस्त्राण्यमूनि त्वया गोणीवि-
 भ्रमभाजनानि सुबहून्यात्मा किमायास्यते । किं त्वेकं रुचिरं चिरादभिनवं वास-
 स्तदा सूत्र्यतां यन्मोहज्जन्ति कुचस्थलात्क्षणमपि क्षोणीभुजां वल्लभाः ॥ ४० ॥ लाङ्ग-
 लिकः ॥ रे लाङ्गलिक विषद्याः क्रोडं लोहं पुरा यदद्राक्षीः । स्पर्शं स्पर्शविशेषात्तदखि-
 लमजनिष्ट हेम नृपयोग्यम् ॥ ४१ ॥ कर्णधारः ॥ दुर्गा नदी शिथिलबन्धविडम्बिनी
 नौरभ्युन्नता जलमुचो विषमः समीरः । आरूढवान्निजकुटुम्बयुतोऽध्वनीनस्तत्कर्णधार कुरु
 यत्सदृशं कुलस्य ॥ ४२ ॥ जीर्णा तरिः सरिदियं च गभीरनीरा नक्राकुला वहति वायु-
 रतिप्रचण्डः । तार्यासि यश्च शिशवश्च तथैव वृद्धास्तत्कर्णधार भुजयोर्बलमाश्रयामः ॥ ४३ ॥
 तैलिकः ॥ अमी तिलास्तैलिक नूनमेतां स्नेहादवस्थां अवतोपनीताः । द्वेष्योऽभविष्यद्यद-
 मीषु नूनं तदा न जाने किमिवाकरिष्यः ॥ ४४ ॥ पञ्जरलावकः ॥ भ्रातः पञ्जरलावक
 मा कुरु संतोषमन्यनिधनेन । प्रातस्तवैव धातुः स्वामित्वं किं न जानासि ॥ ४५ ॥
 व्याधः ॥ एको विश्वसतां हराम्यैषवृणः प्राणानहं प्राणिनामित्येवं परिचिन्त्य मा स्वम-
 नसि व्याधानुतापं कृथाः । भूपानां भवनेषु किंच विमलक्षेत्रेषु गूढाशयाः साधूनामरयो
 वसन्ति कति नो त्वत्तुल्यकक्षाः खलाः ॥ ४६ ॥ सर्वोद्वेगकरं मृगादनममुं संत्यज्य हा
 धिक्त्वया लोकस्यानपकारिणं गिरिनदीतीराट्शेनिर्द्वितम् । अश्रन्तं तृणमेणशावमदयं व्याध
 घ्नतामुं वृथा देवो दुर्बलघातकोऽयमिति सा गथा यथार्थीकृता ॥ ४७ ॥ विषमन्त्री ॥
 भेकेनै कणता सरोषपरुषं यत्कृष्णसर्पानने दातुं दर्णचपेटमुंजितभ्रिया हस्तः समुच्छासितः ।
 यच्चाधोमुखमक्षिणी विदधता नागेन तूष्णीं स्थितस्तत्सर्वं विषमन्त्रिणो भगवतः कस्यापि
 लीलायितम् ॥ ४८ ॥ मालाकारः ॥ तोयैरल्पैरपि ऋणया भीमभानौ निदावे मालाकार

व्यरचि भवता या तरोरस्य पुष्टिः । सा किं शक्या जनयितुमिह प्रावृषेण्येन वारां धारासा-
 रानपि विकिरता विश्वतो वारिदेन ॥ ४९ ॥ मत्स्यमारकः ॥ क्षारं वारि न चिन्तितं न
 गणिताः क्रूराश्च नक्रादयश्चक्ष्मीचिकरम्बडम्बरमिलन्नासोऽपि दूरीकृतः । मध्येऽम्भोनि-
 धि पक्षिवत्स्मर कथं भूयः कृतो लीलया संपत्तिः शकार्जनं विपदिह प्राणप्रयाणो विधिः
 ॥ ५० ॥ कायस्थः ॥ विप्रेभ्यः साधुदानं रिपूजनमुहृदां चोपकारान्कुरुध्वं सौजन्यं बन्धु-
 वर्गे निजहितमुचितं स्वामिकार्यं यथार्थम् । श्रोत्रे ते तथ्यमेतत्कथयति सततं लेखनी
 भाग्यशालिन्नो चेन्नष्टेऽधिकारे मम मुखसदृशं तावकास्यं भवेद्धि ॥ ५१ ॥ कविः ॥
 कस्त्वं भोः कविरस्मि तत्किमु सखे क्षीणोऽस्यनाहारतो बिग्देशं गुणिनोऽपि दुर्गतिरियं
 देशं न मामेव धिक् । पाकार्थी क्षुधितो यदैव विदधे पाकाय बुद्धिं तदा विन्ध्येनेन्धनम-
 म्बुधौ न सलिलं नान्नं धरित्रीतले ॥ ५२ ॥ बालाः ॥ ये शिरसि निहिता अपि न
 भवन्ति सखे समानसुखदुःखाः । चिकुरा इव ते बाला एव जरापाण्डुभावेऽपि ॥ ५३ ॥
 शैलूषः ॥ वंशः प्रांशुरसौ घुणव्रणमयो जीर्णा वरत्रा इमाः कीलाः कुण्ठतया विशन्ति न
 महीमाहन्यमाना अपि । आरोहव्यवसायसाहसमिदं शैलूष संत्यज्यतां दूरे श्रीर्निकटे
 कृतान्तमहिषप्रैवेयवण्टारवः ॥ ५४ ॥ कुशीलवाः ॥ मौलिः स्वर्णाकिरीटकान्तिरुचिरः
 केयूरभ्रव्यौ भुजौ त्वद्वृत्याः किल कञ्चुकिप्रभृतयो देवेति विज्ञाप्यसे । इत्थं कल्पनया
 कुशीलवनृपाहंकारदाढ्यं वृथा नृत्यान्ते भवतो भविष्यति मसोमात्रावशेषं वपुः ॥ ५५ ॥
 बाला ॥ स्वग्दाम मूर्धनि निधेहि गवेषुकानां गुञ्जामयीमुरसि धारय हारयष्टिम् । बाले
 कलावति चिरं पतितासि पल्लौ तल्लौहमन्यदापि भूषणमेषणीयम् ॥ ५६ ॥ पल्लीपतिपुत्री ॥
 एतन्मन्दविपक्वतिन्दुकफलश्यामोदरापाण्डुरप्रान्तं हन्त पुलिन्दमुन्दरकरस्पर्शक्षमं लक्ष्यते ।
 तत्पल्लीपतिपुत्रि कुञ्जरकुलं कुम्भाभयाभ्यर्थनाद्दीनं त्वामनुनाथते कुचयुगं पत्राद्यतं मा
 कृथाः ॥ ५७ ॥ पान्थः ॥ न यत्र गुणवत्पात्रमेकमप्यस्ति संनिधौ । कस्तत्र भवतः
 पान्थ कूपाभ्वग्रहणाग्रहः ॥ ५८ ॥ वापी कापि कदापि न श्रुतचरी को वेद कीटक्सरो
 व्योमाम्भोजवनीव चात्र तटिनी कैर्नाम विज्ञायते । हंहो पान्थ दुरन्तसाहसभरैरत्रागतं
 चेन्मरौ मण्डूकाकुलपङ्कसंकुलजलादन्धोः कबन्धं पिब ॥ ५९ ॥ कस्तूरिका ॥ अयि
 त्यक्तासि कस्तूरि पामरैः पङ्कशङ्कया । अलं खेदेन भूपालाः किं न सन्ति महीतले ॥ ६० ॥
 यद्यपि दैवाल्लब्धा कस्तूरीभूमिरत्र भूरितरम् । नेया किमसौ तदपि हि शौचार्थं जानता
 पुंसा ॥ ६१ ॥ दुर्लिलपल्लीपतिपुत्रहस्ते कस्तूरि गस्ते वद दुर्विपाकः । आरभ्य सौरभ्य-
 कथासु मौनं मालिन्यमात्रे वचसोऽवकाशः ॥ ६२ ॥ अयि वत गुरुगर्वं मा स्म कस्तूरि
 यासीरखिलपरिमलानां मौलिना सौरभेण । गिरिगहनगुहायां लीनमत्यन्तदीनं स्म । कम-

मुनैव प्राणहीनं करोषि ॥ ६३ ॥ जन्मस्थानं न खलु विमलं वर्णनीयो न वंशो दूरे पुंसां
वपुषि रचना पङ्कशङ्कां करोति । यद्यप्येवं सकलमुरभिद्रव्यगर्वापहारी को जानीते परि-
मलगुणः कोऽपि कस्तूरिकायाः ॥ ६४ ॥ दीपः ॥ रक्ष पात्रगतं स्नेहं प्रदीप श्रीविवर्धनम् ।
प्रयास्यन्ति विना तेन भस्मत्वं ये भवद्गुणाः ॥ ६५ ॥ बहिरतिनिर्मलरूपं वहतस्ते दीप
दैवतो जगति । अवगतमचिरादान्तरमौज्ज्वल्यं कज्जलद्वारा ॥ ६६ ॥ न मणोरितोऽधिका
भा न मृदुता न प्रकाशकमता वा । अचिरस्थितिरिति दीपो न हि बहुमूल्योऽभवत्प्रायः
॥ ६७ ॥ यां कान्तिं वहसि परां प्रदीप भद्र स्वीयासाविति हृदि मा स्म मन्यथास्त्वम् ।
सस्नेहे त्वायि निशि मानुनाहितासौ नैवं चेदहनि सति क्व वा गता सा ॥ ६८ ॥ प्रदीप
किमु कुप्यसि प्रलयमारुतप्रज्वलत्प्रभापटलपाटलप्रकटपावकव्यक्तये । त्वमङ्ग किमु कामि-
नीकुचतटीपटीपल्लवप्रकम्पनपरिस्फुरत्पवनलेशपारं गतः ॥ ६९ ॥ रे रे दीप तिरस्कृता-
खिलतमःस्तोमारिवर्गस्य ते रात्रौ गूढनिजाङ्गपातिशालभाघातेन किं पौरुषम् । तत्कर्माचर
येन तावकयशो भूयात्प्रभाते पुनर्न स्नेहो न च सा दशा नहि परं ज्योतिः परं स्थास्यति
॥ ७० ॥ तुला ॥ गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमसि लघुपूजिता समेषु तुला । उचितज्ञा-
सि तुले किं तुलयसि गुञ्जाफलैः कनकम् ॥ ७१ ॥ प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते तुले-
ऽवलेपस्ते । नयसि गरिष्ठमधस्तात्तदितरमुच्चैस्तरां कुरुपे ॥ ७२ ॥ कुम्भः ॥ दृढतरगल-
कानिबन्धः कूपनिपातोऽपि कलश ते धन्यः । यज्जीवनदानैस्त्वं तर्षामर्षं नृणां हरसि
॥ ७३ ॥ श्लाघ्यं नीरसकाष्ठताडनशतं श्लाघ्यः प्रचण्डातपः क्लेशः श्लाघ्यतरः सुपङ्कनि-
चयैः श्लाघ्योऽतिदाहानलः । यत्कान्ताकुचपार्श्वबाहुलतिकाहिच्छोललीलामुखं लब्धं कु-
म्भवर त्वया नहि सुखं दुःखैर्विना लभ्यते ॥ ७४ ॥ कलशः ॥ भ्रातः काञ्चनलेपगोपि-
तबहिस्ताम्राकृतिः सर्वतो मा भैषीः कलश स्थिरो भव चिरं देवालयस्योपरि । ताम्रत्वं
गतमेव काञ्चनमयी कीर्तिः स्थिरा तेऽधुना नान्तस्तत्त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्बुद्धयः
॥ ७५ ॥ दुरधम् ॥ को हि तुलामधिरोहति शुचिना दुग्धेन सहजमधुरेण । तप्तं विकृतं
मथितं तथापि यत्स्नेहमुद्गिरति ॥ ७६ ॥ बडिशदण्डः ॥ यत्सद्गुणोऽपि सरलोऽपि तट-
स्थितोऽपि वंशोद्भवोऽपि विदधासि नृशंसकर्म । वक्रात्मनो बडिशदण्ड तदेव तस्य जानामि
संगतिफलं तव कण्टकस्य ॥ ७७ ॥ शरः ॥ कोटिद्वयस्य लाभेऽपि नतं सद्गंशं धनुः ।
असद्गंशः शरः स्तब्धो लक्षलाभाभिकाङ्क्षया ॥ ७८ ॥ लम्पाकः ॥ प्रागल्भ्यं प्रथय-
न्यशो विशदयन्धाटीं मुखे योजयन्भूपानां कलयन्कथां विरचयन्हस्ताङ्गुलीः स्फोटयन् । दानं
पल्लवयन्गुणं द्विगुणयन्नेत्राञ्चलं पूर्णयच्छम्पाकः सविधं समेत्य मुदृशां किं नाम नो भाषते
॥ ७९ ॥ खलः ॥ किमहं वदामि खल दिव्यमतं गुणपक्षपातमभितो भवतः । गुणशालिनो

निखिलसाधुजनान्यदहर्निशं न खलु विस्मरसि ॥ ८० ॥ कण्टकः ॥ सुमुखोऽपि सुष्ठु-
 तोऽपि सन्मार्गपतितोऽपि सन् । सतां वै पादलग्नोऽपि व्यथयत्येव कण्टकः ॥ ८१ ॥
 कालकूटम् ॥ नन्वाश्रयस्थितिरीयं तव कालकूट केनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा । प्राग-
 र्णवस्य हृदये दृष्टलक्ष्मणोऽथ कण्ठेऽधुना वससि वाचि पुनः खलानाम् ॥ ८२ ॥ जिह्वा ॥
 द्वात्रिंशद्दर्शनद्वेषिमध्ये भ्रमसि नित्यशः । तदिदं शिक्षितं केन जिह्वे संचारकौशलम्
 ॥ ८३ ॥ नन्दनवनम् ॥ स्वर्लोकस्य शिखामणिः सुरतरुग्रामस्य धामादुतं पौलोमी-
 पुरुहूतयोः परिणतिः पुण्यावलीनामासि । सत्यं नन्दन किं त्विदं सहृदयैर्नित्यं विधिः प्रार्थ्यते
 त्वत्तः खाण्डवरङ्गताण्डवनटो दूरेऽस्तु वैश्वानरः ॥ ८४ ॥ वसन्तः ॥ धूमायिता दशदिशो
 दलितारविन्दा देहं दहन्ति दहना इव गन्धवाहाः । त्वामन्तरेण मृदुताम्रदलाग्रमङ्गुल-
 न्मधुव्रत मधो किल कोकिलस्य ॥ ८५ ॥ मुसलः ॥ जगति विदितमेतत्काष्ठमेवासि नूनं
 तदपि च किल सत्यं कानने वर्धितोऽसि । नवकुवलयनेत्रीपाणिसङ्कोत्सवेऽस्मिन्मुसल
 किसलयं ते तत्क्षणाद्यन्न जातम् ॥ ८६ ॥ संकीर्णाः ॥ गतास्ते दिवसा यत्र अवज्ञा
 कल्पशशिनाम् । औदुम्बरफलेभ्योऽपि स्पृहयामोऽद्य जीवितम् ॥ ८७ ॥ नौकां वै भजते
 तावद्यावत्पारं न गच्छति । उत्तीर्णे तु नदीपारे नौकायाः किं प्रयोजनम् ॥ ८८ ॥
 एका भूरुभयोरैक्यमुजयोर्दलकाण्डयोः । शालिश्यामाकयोर्भेदः फलेन परिचीयते ॥ ८९ ॥
 कौस्तुभमुरसि मुरारेः शिरसि शशी द्योतते पुरंजयिनः । ननु जन्मना न जलधेर्जग्मतुरि-
 यतीं गतिं पश्य ॥ ९० ॥ साधो कुण्डलघटनापरिश्रमो दलमविद्धकर्णा पूः । वसति
 दिग्गम्बरनगरे रजकश्चतुरोऽपि किं कुरुते ॥ ९१ ॥ शतपदी शतपादतलेक्षणा यदि न
 गोष्पदमप्यतिवर्तितुम् । किमियतां द्विपदस्य हनूमतो जलपदेः क्रमणे विवदामहे ॥ ९२ ॥
 हे मल्लि हे मालति हे लवङ्गि न तादृशी कापि भवादृशीनाम् । क्षणं समाधाय मधुव्रतं
 या विस्मारयेदम्बुजिनीवियोगम् ॥ ९३ ॥ यः कुन्तपाणिरिह भूप इति प्रसिद्धो भूखण्ड-
 मात्रविभवः परसेवकश्च । तस्यात्मजः सततमिच्छति राजशब्दं ब्रीडे जगज्जननि हन्त नि-
 राश्रयासि ॥ ९४ ॥ इन्द्रो यमोऽसि वरुणोऽसि हुताशनोऽसि ब्रह्मा हरो हरिरसीत्यस-
 ल्लद्यदुक्तिः । भूपालमौलिमाणिरञ्जितपादपीठ तस्यानृतस्य फलमिन्धनमुद्ग्रहामि ॥ ९५ ॥
 आः सर्वतः स्फुरतु कैरवमाः पिबन्तु ज्योत्स्नाकरम्भमुदरं भरयश्चक्रोराः । यातो यदेष
 चरमाचलमूलचुम्बी पङ्केरुहप्रकरजगरणप्रकारः ॥ ९६ ॥ खरनखरविमुक्ता रक्तरक्ताश्च
 मुक्ताः परिणतबदराणां विभ्रमेनोपगृह्य । सपदि शिरसि धौताः प्रत्यभिज्ञाय मुक्ता इति
 किरति किराती हन्त कान्तारमेव ॥ ९७ ॥ अब्धेरम्भः स्थगितभुवनाभोगपातालकुक्षेः

१ आश्रयो निवासस्तत्र स्थितिः. २ उत्कृष्टम्. ३ स्थानम्. ४ अभ्यन्तरे. ५ सदाशिवस्य. ६ दन्ताः.

७ अवमानः. ८ कल्पवृक्षाणाम्.

पोतोपाया इह हि बहवो लङ्घनेऽपि क्षमन्ते । आहो रिक्तः कथमपि भवेदेष दैवात्तदानीं को नाम स्याद्वटकुहरालोकनेऽप्यस्य कल्पः ॥ ९८ ॥ इत्येतस्मिन्वा निरवधिचमत्कृत्यतिशये वराहो वा राहुः प्रभवति चमत्कारविषयः । महीमेको भग्नं यदयमवहदन्तसलिलैः शिरः-शेषः शत्रुर्निगलति परं संत्यजति च ॥ ९९ ॥ श्रुत्वा कुम्भसमुद्भवेन मुनिना किञ्चित्तदा-त्यायिकं सिन्धवाम्बुकुटुम्बददुर्गकुलं हर्षादिदं ध्यायति । गाम्भीर्याद्यादि तेन बिभ्यति न वा त्रस्यन्ति भेकीशिशोरत्रागत्य सुखं वसन्तु तिमयो जातानुकम्पा वयम् ॥ १०० ॥ वक्रां नैष तनुविवर्तनगतिं गृह्णाति साचि स्मितं स्मेरैर्दृग्बलनैरमुष्य नयनाञ्चेतः परावर्तते । हस्ते त्वं मुनिदारकस्य पतिता कल्याणि तन्नोयतां वेदोमार्जनवर्हिरर्पणवषट्कर्तव्यपाकै-र्वयः ॥ १०१ ॥ सन्त्यन्येऽपि बृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पञ्चषास्तान्प्रत्येष विशेषवि-क्रमरुची राहर्न वैरायते । द्वावेव ग्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ मामुरौ भ्रातः पर्वणि पश्य दानवपतिः शीर्षावशेषीकृतः ॥ १०२ ॥ वीणाप्येकगुणो न राजरमणीनीरन्ध्रपीन-स्तनद्वन्द्वे खेलति शुष्कदारुनिचया निःसारतुम्बीफला । चञ्चत्पार्विकशर्वरीपरिवृढप्रौढप्रथा-मामुरं मुक्ताजातमपीह निर्गुणतया योग्यं न संभाव्यते ॥ १०३ ॥ तृष्णालोलविलोचने कलयति प्रार्चो चकोरीगणे मीनं मुञ्चति किं च कैरवकुले कामे धनुर्धुनवति । माने मान-वतीजनस्य सपदि प्रस्थातुकामेऽधुना धातः किं नु विधौ विधातुमुचितो धाराधराडम्बरः ॥ १०४ ॥ कस्मै हन्त फलाय सज्जनगुणग्रामार्जने सज्जसि स्वात्मोपस्करणाय चेन्मम वचः पथ्यं समाकर्ण्य । ये भ्रावा हृदयं हरन्ति नितरां शोभाभरैः संभृतास्तैरेवास्य कलेः कलेवरपुपो दैनंदिनं वर्धनम् ॥ १०५ ॥ मर्यादानिलयो महोदधिरयं रत्नाकरो निश्चितः सर्वाशापरिपूरकोऽनुगमितः संपत्तिहेतोर्मया । जम्बूकोऽपि न लभ्यते किमपरं रत्नं महार्घं परं दोषोऽयं न महोदधेः फलमिदं जन्मान्तरीयं मम ॥ १०६ ॥ एकः कर्णमहीपतिः प्र-तिदिनं लक्षाधिका याचकाः कस्मै किं वितरिष्यतो च मनसश्चिन्तां कृथा मा कृथाः । आस्ते किं प्रतिवाचकं सुरतरुः प्रत्यम्बुजं किं रविश्चन्द्रः किं प्रतिकैरवं प्रतिलतागुल्मं किमम्बोधरः ॥ १०७ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे पञ्चमं प्रकरणं समाप्तम् ।

प्रकरणम् ६ ।

नवरसप्रकरणम् ।

शृङ्गाररसनिर्देशः ।

मनसिजप्रशंसा ।

अनङ्गेनाबलासङ्गाजिता येन जगन्नयी । स चित्रचरितः कामः सर्वकामप्रदोऽस्तु वः
॥ १ ॥ एकं वस्तु द्विधा कर्तुं बहवः सन्ति धन्विनः । धन्वी स मार एवैको द्वयोरैक्यं
करोति यः ॥ २ ॥ न कठोरं न वा तीक्ष्णमायुधं पुष्पधन्वनः । तथापि जितमेवासीदमुना
भुवनत्रयम् ॥ ३ ॥ स एकस्त्रीणि जयति जगन्ति कुसुमायुधः । हरतापि तनुं यस्य शंभुना
न हृतं बलम् ॥ ४ ॥ कर्पूर इव दग्धोऽपि शक्तिमान्यो जने जने । नमोऽस्त्ववार्थवीर्याय
तस्मै मकरकेतवे ॥ ५ ॥ बाणेष्वारोप्य गुणान्विधाय चापं वियोगिनीनयने । स्वयमतनुर्ज-
गदेतज्जयति सुमास्त्रो विचित्रधानुष्कः ॥ ६ ॥ संपदमतरललभ्यामनन्यसामान्यबलदर्प-
निधेः । पुष्पातु चित्तयोनेरघटितघटनापटीयसी विभुता ॥ ७ ॥ याभिरनङ्गः साङ्गीकृतः
स्त्रियोऽस्त्रीकृताश्च ता येन । वामाचरणप्रवणौ प्रणमत तौ कामिनीकामौ ॥ ८ ॥ जयति
मनसिजः सुखैकहेतुर्मिथुनकुलस्य वियोगिनां कठोरः । वपुषि यदिपुपातवारणार्थं वहति
वधूं शशिखण्डमण्डनोऽपि ॥ ९ ॥ चेतोभुवश्चापवति प्रसङ्गे का वा कथा मानुषलोकभा-
जाम् । भर्तुः पुरामप्यलिकेक्षणस्य तथाविधं पौरुषमर्धमासीत् ॥ १० ॥ शिव शिव हि
शिवेन पुष्पधन्वा प्रैलयनटेन किमित्यकारि भस्म । स हि पुनरुदितश्छंलाय लोके स तु
मणिमन्त्रमहौषधैरसाध्यः ॥ ११ ॥ शंभुस्वयंभुहरयो हरिणेक्षणानां येनाक्रियन्त सततं
गृहकर्मदासाः । वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥ १२ ॥
वक्षःस्थलीवदनवामशरीरभोगैः पुष्पयन्ति यस्य विभुतां पुरुषास्त्रयोऽपि । सोऽयं जगन्नितय-
जित्वरचापधारो मारः परान्प्रहरतीति न विस्मयाय ॥ १३ ॥ स्तोत्रैस्त्रसाधनवता भवता
मनोज्ञैस्त्रैरंजगज्जितमनङ्गतयापि सर्वम् । स्याच्चेद्भवान्वहुशरः प्रतिलब्धगात्रः कुर्या-
स्ततो यदपि कर्म कियन्न जाने ॥ १४ ॥ हारो जलार्द्रवसनं नलिनीदलानि प्रालेयसी-

१ “शृङ्गारवीरकरुणाद्वृत्तहास्यभयानकाः । वीभत्सरौद्रशान्ताश्च नवधा कीर्तिता रसाः ॥” २ प्रलयका-
लिको नर्तकः. शिव इति यावत्. ३ कृतः. ४ उत्पन्नः. ५ छलं कर्तुम्. ६ अचिकित्स्यः. ७ स्त्रीणाम्.
८ गृहकर्मकरा दासाः. ९ मदनाय. १० अल्पानि. ११ मदन. १२ स्वेच्छया.

करमुचस्तुहिनांशुभासः । यस्येन्धनानि सरसानि च चन्दनानि निर्वाणमेष्यति कथं स मनोभवाग्निः ॥ १५ ॥ कुलगुरुरबलानां केलिदीक्षाप्रदाने परमसुहृदनङ्गो रोहिणीव-
 छत्रस्य । अपि कुंसुमपट्टकैर्देवदेवस्य जेता जयति सुरतलीलानाटिकासूत्रधारः ॥ १६ ॥
 हृदयतृणकुटीरे दीप्यमाने स्मराग्रावुचितमनुचितं वा वेत्ति नो पण्डितोऽपि । किमु कुवल-
 यनेत्राः सन्ति नो 'नाकनार्यस्त्रिदशपतिरहल्यां तापसीं यः सिषेवे ॥ १७ ॥ न गम्यो
 मन्त्राणां न च भवति जैर्ध्वज्यविषयो न चापि प्रध्वंसं व्रजति विविधैः शान्तिकशतैः ।
 भ्रमविशादङ्गे किमपि विदधद्भव्यमसमं स्मरारूपस्मारोऽयं भ्रमयति दृशं घूर्णयति च
 ॥ १८ ॥ कान्तेत्युत्पललोचनेति विपुलश्रोणीभरेत्युल्लसत्पीनोत्तुङ्गपयोधरेति सुमुखाश्मो-
 जेति सुभूरिति । दृष्ट्वा माद्यति मोदतेऽभिरमते प्रस्तौति विद्वानपि प्रत्यक्षाशुचिपुत्रिकां
 स्त्रियमहो कामस्य दुश्चेष्टितम् ॥ १९ ॥ चन्द्रे शीतलयत्यलीकनयनं शंभोः सुधाशीकरै-
 र्विष्वग्व्याकुलयत्सु संयमधनान्कान्तादृगन्तेषु च । लीलायै परमैश्वर्यं धनुरिषून्विभ्रतप्र-
 मूनात्मनः स्वच्छन्दं रतिवल्लभो विजयते त्रैलोक्यवीरः स्मरः ॥ २० ॥ इक्षुर्धन्वशराः
 प्रसूनविततिर्भृङ्गावली सिञ्जिनी यस्याज्ञावशवर्तिनः प्रमनसो निर्विष्टराष्ट्रादयः । यद्वाणा
 विहता विरञ्चिमुखजिन्मृत्युञ्जयेन्द्रादयो व्यासाशेषमुखा इव त्रिभुवनं पायादजेयः स्मरः
 ॥ २१ ॥ प्रासादीयति वैणवादि गहनं दीपीयति द्राक्तमः पर्यङ्कीयति भूतलं दृपदपि श्ल-
 क्ष्णोपधानीयति । कस्तूरीयति कर्दमः किमपरं यूनो रसाविष्टयोर्येनालोकि तयोः स वन्द्य-
 महिमा देवो नमस्यः स्मरः ॥ २२ ॥

स्त्रीप्रशंसा ।

दृशा दग्धं मनसिजं जीर्वयन्ति दृशैव याः । विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलो-
 चनाः ॥ १ ॥ न हयैर्न च मातङ्गैर्न रथैर्न च पत्तिभिः । स्त्रीणामपाङ्गदृष्ट्यैव जीयते जगतां
 त्रयम् ॥ २ ॥ सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च शुभां गिरम् । आग्निः सर्वाङ्गकान्तित्वं
 तस्मादिष्टतमाः स्त्रियः ॥ ३ ॥ स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् । मासि मासि
 रजो यासां दुष्कृतान्यपहन्ति च ॥ ४ ॥ अमृतस्यैव कुण्डानि रत्नानामिव राशयः । रते-
 रिव निधानानि निर्मिताः केन गोषितः ॥ ५ ॥ प्राणानां च प्रियायाश्च मूढाः सादृश्य-
 कारिणः । प्रिया कण्ठगता रत्यै प्राणा मरणहेतवः ॥ ६ ॥ आकृतिप्रेमसरसा विलासाल-
 सगामिनीः । असारे दग्धसंसारे सारं सारङ्गलोचनाः ॥ ७ ॥ हरिणप्रेक्षणा यत्र गृहिणी
 न विलोक्यते । सेवितं सर्वसंपद्भिरपि तद्भक्तं वनम् ॥ ८ ॥ यासामञ्जलवातेन दीपो
 निर्वाणतां गतः । तासामालिङ्गने पुंसां नरके एतनं कुतः ॥ ९ ॥ नामृतं न विषं किंचि-

१ पुष्पवार्णेः. २ हृदयमेव तृणगृहम्. ३ इन्द्रः. ४ औषधोपायसाध्यः. ५ नाशम्. ६ भूतोन्मादो राग-
 विशेषः. ७ कामम्. ८ जीवन्तं कुर्वन्ति. ९ शिवस्य.

देकां मुक्त्वा नितम्बिनीम् । यस्याः सङ्गेन जीव्येत त्रियेत च वियोगतः ॥ १० ॥ यासां
 नात्रापि कामः स्यात्संगमं दर्शनं विना । तासां दृक्संगमं प्राप्य यन्न द्रवति कौतुकम्
 ॥ ११ ॥ यावद्दृष्टिर्मृगाक्षीणां नो नरीनर्ति भङ्गुरा । तावज्ज्ञानवतां चित्ते विवेकः कुरुते
 पदम् ॥ १२ ॥ समाश्लिष्टाः समाश्लेषैश्चुम्बिताश्चुम्बनैरपि । दष्टाश्च दशनैः कान्तं दासी-
 कुर्वन्ति योषितः ॥ १३ ॥ ज्योत्स्नेव नयनानन्दः सुरैव मदकारणम् । प्रभुतेव समाकृष्ट-
 सर्वलोका नितम्बिनी ॥ १४ ॥ कार्पासकृतकूर्पासशतैरपि न शाम्यति । शीतं शतोदरी-
 पीनवक्षोजालिङ्गनं विना ॥ १५ ॥ संपन्न रमणी शीलसंपन्नरमणीं विना । इत्यूढवाग्नर-
 मणी रमणीं रुक्मिणीं हरिः ॥ १६ ॥ पादसंवाहने वैज्री केशसंवाहने कैणी । अहो
 भाग्यं पुरंघ्रीणां दधिसंमन्थने रंविः ॥ १७ ॥ प्रभवति मनसि विवेको विदुषामपि शास्त्रसं-
 भवस्तावत् । निपतन्ति दृष्टिविशिखा यावन्नेन्दीवराक्षीणाम् ॥ १८ ॥ सन्तु विलोकनभा-
 षणविलासपरिहासकेलिपरिरम्भाः । स्मरणमपि कामिनीनामलमिह मनसो विकाराय ॥ १९ ॥
 ह्लादनतापनशक्ती सहजे स्तः सुभ्रुवां कटाक्षेषु । तत्राद्या प्रबला स्यान्नेदीयस्त्वे परा दवी-
 यस्त्वे ॥ २० ॥ अवलोकनमपि सुखयति कुवलयदलचारुचपलनयनायाः । किं पुनरमृतस-
 मानं सरभसमालिङ्गनं तस्याः ॥ २१ ॥ ब्रीडवेलारुद्धं सागरतोयमिव योषितां हृदयम् ।
 रागेन्दुरुदयमानो भूयो भूयस्तरङ्गयति ॥ २२ ॥ आदानपानलेपैः कश्चिद्भरलोपतापहारिण्यः ।
 पुरतः स्थितैव सिद्धौषधिवल्ली कापि जीवयति ॥ २३ ॥ उपनिषदः परिपीता गीतापि च
 हन्त मतिपथं नीता । तदपि न हा विधुवदना मानससदनाद्वाहिर्याति ॥ २४ ॥ यस्य न सविधे
 दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्य च सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य
 ॥ २५ ॥ यत्र पतत्यवलानां दृष्टिर्निशिताः पतन्ति तत्र शराः । तच्चापरोषितशरो धावत्यासां
 पुरः स्मरो मन्ये ॥ २६ ॥ स्वपरप्रतारकोऽसौ निन्दति योऽलीकपण्डितो युवतीः । यस्मात्तप-
 सोऽपि फलं स्वर्गः स्वर्गेऽपि योषितोऽप्सरसः ॥ २७ ॥ अंकुशं कुचयोः क्लृप्तं विर्लम्बे विततं च-
 क्षुषि विस्तृतं नितम्बे । अरुणाधरमाविरस्तु चित्ते करुणाशालि कृष्णालिभागधेयम् ॥ २८ ॥ अवरे
 नववीटिकानुरागो नयने कज्जलमुज्ज्वलं दुकूलम् । इदमाभरणं नितम्बिनीनामितरङ्गूषणम-
 ङ्गदूषणाय ॥ २९ ॥ रत्नानि विभूषयन्ति योषा भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या । चेतो वनिता
 हरन्त्यरत्ना नो रत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गात् ॥ ३० ॥ तावदेव विदुषां विवेकिनी बुद्धिरस्ति
 भवबन्धछेदिनी । यावदिन्दुवदना न कामिनी वीक्षिता रहसि हंसगामिनी ॥ ३१ ॥ तरुणिमनि
 कृतावलोकना ललितविलासविलब्धविग्रहा । स्मरशरविसराचितान्तरा मृगनयना हरति मुने-

१ मयमिव. २ पादस्थमलनिर्हरणार्थं कृतो भोजितेष्टकाखण्डो वज्रोति लोके कथ्यते; (पक्षे) इन्द्रः. ३ द-
 न्तपत्रिका; (पक्षे) शेषः. ४ मन्थाः; (पक्षे) मूर्ध्नि. ५ ब्रह्मप्रतिपादकाः श्रुतिशिरोभागाः. ६ अम्यस्ताः.
 ७ स्थूलम्. ८ मध्ये. ९ हरस्य. १० स्वच्छम्.

र्भनः ॥ ३२ ॥ तावदेव कृतिनां हृदि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः । यावदेव न कुरङ्ग-
 चक्षुषां तावदेव चपललोचनाञ्चलैः ॥ ३३ ॥ जये धरित्र्याः पुरमेव सारं पुरे गृहं सद्मनि
 चैकदेशः । तत्रापि शय्या शयने वरा स्त्री रत्नोज्ज्वला राज्यसुखस्य सारः ॥ ३४ ॥ आस्यं
 सहास्यं नयनं सलास्यं सिन्दूरविन्दूदयशोभि भालम् । नवा च वेणी हरिणीदृशश्चेदन्यै-
 रगण्यैरपि भूषणैः किम् ॥ ३५ ॥ मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य कार्यमार्याः समर्यादमिदं वदन्तु ।
 सेव्या नितम्बा किमु भूधराणामुत स्मरस्मेरविलासिनीनाम् ॥ ३६ ॥ स्मितेन भावेन च
 लज्जया भ्रियै पराङ्मुखैरर्धकटाक्षवीक्षणैः । वचोभिरीर्ष्याकलहेन लीलया समस्तभावैः खलु
 बन्धनं स्त्रियः ॥ ३७ ॥ अविश्वसन्धूर्तधुरंधरोऽपि नरः पुरंध्रीपुरतोऽन्ध एव । अशेष-
 शिक्षाकुशलोऽपि काकः प्रैतार्यते किं न पिकाङ्गनाभिः ॥ ३८ ॥ उडुराजमुखी मृगराजक-
 टिर्गजराजविराजितमन्दगतिः । यदि सा वनिता हृदये निहिता क जपः क तपः क स-
 माधिरतिः ॥ ३९ ॥ तदाखण्डलाशां महीमण्डलाशां तथा भोगिभोगानुरागं त्यजामः ।
 मनःक्षोभदक्षान्कृपातः कटाक्षान्कुरंगेक्षणश्चेत्क्षणं पातयन्ति ॥ ४० ॥ भ्रूचातुर्याकुक्षिता-
 क्षाः कटाक्षाः स्निग्धा वाचो लज्जिताश्चैव हासाः । लीलामन्दं प्रस्थितं च स्थितं च
 स्त्रीणामेतदृषणं चायुषं च ॥ ४१ ॥ नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा ये नित्यमाहुरबला
 इति कामिनीस्ताः । याभिर्विलोलतरतारकदृष्टिपातैः शक्रादयोऽपि विजितास्त्वबलाः कथं
 ताः ॥ ४२ ॥ नान्दीपदानि रतिनाटकविभ्रमाणामाज्ञाक्षराणि परमाण्यथवा स्मरस्य । दष्टे-
 ऽधरे प्रणयिना विधुताग्रपाणेः सीत्कारशुष्करुदितानि जयन्ति नार्यः ॥ ४३ ॥ अलमति-
 चपलत्वात्स्वप्नमायोपमत्वात्परिणतिविरसत्वात्संगमेनाङ्गनायाः । इति यदि शतकृत्वस्तत्त्व-
 मालोचयामस्तदपि न हरिणाक्षीं विस्मरत्यन्तरात्मा ॥ ४४ ॥ द्रुतं यस्यालोकद्विरहिज-
 नशोकापनयनं यदङ्गे सानन्दं नयनमरविन्दं विहरति । न यस्यापैति श्रीः कचनिचयरा-
 होरपि पुनः स मे खेदं रामावदनहितधामा शमयतु ॥ ४५ ॥ श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतमपि
 नृणां हृदजननं न रत्नं स्त्रीभ्योऽन्यत्कचिदपि कृतं लोकपतिना । तदर्थं धर्मार्थौ विभव-
 वरसौख्यानि च ततो गृहे लक्ष्म्या मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ ४६ ॥ ललाटे
 कस्तूरीतिलकमबलाः कज्जलरुचि दृशोः कर्णद्वन्द्वे विमलमणिताटङ्कयुगलम् । गले मुक्ता-
 मालां शुचि वसनमङ्गे च सततं वशीकर्तुं विश्वं दधति खलु बाह्योपकरणम् ॥ ४७ ॥
 भवन्तो वेदान्तप्रणिहितधियामत्र गुरवो विदग्धालापानां वयमपि कवीनामनुचराः । तथा-
 प्येतद्भूयो न हि परहितात्पुण्यमधिकं न चास्मिन्संसारे कुवलयदृशोरन्यमपरम् ॥ ४८ ॥
 विमुञ्चति बुधो जनः सुकृतचिन्तनं दूरतो जहाति च मुनिस्तपस्त्यजति धीरतां शंकरः ।
 विधिर्भवति चञ्चलस्त्रिजगतीपतिः क्षुभ्यति क्षणं कुटिलदृष्टयो यदि पतन्ति वामभ्रुवः

॥ ४९ ॥ अमृतममृतं कः संदेहो मधून्यापि नान्यथा मधुरमधिकं चूतस्यापि प्रसन्नरसं फलम् । सकृदपि पुनर्मध्यस्थः सन्नरसान्तरविज्जनो वदतु यदिहान्यस्त्वादु स्यात्प्रियारदनच्छदात् ॥ ५० ॥ वचसि भवति सङ्गत्यागमुद्दिश्य वार्ताश्रुतिमुखरमुखानां केवलं पण्डितानाम् । जघनमरुणरत्नग्रन्थिकाङ्घ्रिकलापं कुवलयनयनानां को विहातुं समर्थः ॥ ५१ ॥ किमिह बहुभिरुक्तैर्युक्तिशून्यैः प्रलापैर्द्वयमिह पुरुषाणां सर्वदा सेवनीयम् । अभिनवमदलीलालसं मुन्दरीणां स्तनभरपरिखिन्नं यौवनं वा वनं वा ॥ ५२ ॥ यासां सत्यपि सद्गुणानुसरणे दोषानुरागो भृशं याः प्राणान्प्रति तर्पयन्ति न पुनः संपूर्णदृष्टिं प्रिये । अत्यन्ताभिमतेऽपि वस्तुनि विधिर्यासां निषेधात्मकस्तत्तत्कालेषु दक्षिणा अपि सदा वामा जयन्त्येव ताः ॥ ५३ ॥ स्त्रीमुद्रां कुसुमायुधस्य परमां सर्वार्थसंपत्करिं ये मूढाः प्रविहाय यान्ति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिणः । ते तेनैव निहत्य निर्दयतरं नग्रीकृता मुण्डिताः केचिद्रक्तपटीकृताश्च जाटिलाः कापालिकाश्चापरे ॥ ५४ ॥ द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृगदृशः प्रेमप्रसन्नं मुखं घ्रातव्येष्वपि किं तदास्यपवनः श्राव्येषु किं तद्वचः । किं स्वाद्येषु तदोष्ठपल्लवरसः स्पृश्येषु किं तद्रूपधैर्यं किं नवयौवनं सुहृदयैः सर्वत्र तद्विभ्रमः ॥ ५५ ॥ यत्रैता लहरीचलाचलदृशो व्यापारयन्ति भ्रुवं यत्तत्रैव पतन्ति संततममी मर्मस्पृशो मार्गणाः । तच्चक्रीकृतचापमञ्चितशरप्रेङ्खत्करः क्रोधनो धावत्यग्रत एव शासनधरः सत्यं सदासां स्मरः ॥ ५६ ॥ विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो वाताम्बुपर्णाशनास्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः । शाल्यन्नं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवास्तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेत्सागरे ॥ ५७ ॥ आलोलैरुपगम्यते मधुरैः केशेषु माल्यग्रहः कान्तिः कापि कपोलयोः प्रथयते ताम्बूलमन्तर्गतम् । अङ्गानामनुलेपनं परिमलैरालेपनप्रक्रियावेशः कोऽपि सरोजमुन्दरदृशः सूते मुखं चक्षुषोः ॥ ५८ ॥ सद्रत्नस्फारहारा भयवरदकरा स्वस्तधम्मिष्ठभारा मूलाधाराधिकारा निगमनिधिधरा काव्यकोटिप्रचारा । संसारानल्पकारा सदनमयहरा चिद्वनैकावतारा तारा शृङ्गारधारा मनसि वसतु ते सर्वदा सर्वसारा ॥ ५९ ॥ संसारेऽस्मिन्नसारे परिणतितरले द्वे गती पण्डितानां तत्त्वज्ञानामृताम्भःपुलकितमनसां यातु कालः कदाचित् । नो चेन्मुग्धाङ्गनानां स्तनजघनभराभोगसंभोगिनीनां स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकरतलस्पर्शलोलोद्यतानाम् ॥ ६० ॥ संसारेऽस्मिन्नसारे कुनृपतिभवनद्वारसेवाकलङ्कव्यासङ्गव्यस्तवैर्यं कथममलधियो मानसं संविदध्युः । यद्येताः प्रोद्यद्दिन्दुद्युतिनिचयभूतो न स्युरम्भोजनेत्राः । इत्काङ्घ्रिकलापाः स्तनभरविनमन्मध्यभागास्तरुण्यः ॥ ६१ ॥

युववर्णनम्

पङ्क्ति

अधारि पद्मेषु तदङ्घ्रिणा घृणा क तच्छयच्छाय

तदास्यदास्येऽपि गतो-

ऽधिकारितां न शारदः पार्विकशर्वरीश्वरः ॥ १ ॥ किमस्य रोम्णां कपटेन कोटिभिर्विधिर्न
 लेखाग्निरजीगणद्रुणान् । न रोमकूपौघमिषाज्जगत्कृता कृताश्च किं दूषणशून्यचिन्दवः
 ॥ २ ॥ अमुष्य दोर्भ्यामरिदुर्गलुण्ठने ध्रुवं गृहीतार्गलदीर्घपिणता । उरःश्रिया तत्र च
 गोपुरस्फुरत्कपाटदुर्धर्षतिरःप्रसारिता ॥ ३ ॥ स्वकेलिलेशस्मितनिन्दितेन्दुनो निजांश-
 दृक्ताजितपद्मसंपदः । अतद्वयोजित्वरसुन्दरान्तरे न तन्मुखस्य प्रतिमा चराचरे ॥ ४ ॥
 सरोरुहं तस्य दृशैव तर्जितं जिताः स्मितेनैव विधोरपि श्रियः । कुतः परं भव्यमहो मही-
 यसी तदाननस्योपमितौ दरिद्रता ॥ ५ ॥ स्वबालभारस्य तदुत्तमाङ्गजैः समं चमयैव
 तुलाभिलाषिणः । अनागसे शंसति बालचापलं पुनः पुनः पुच्छविलोलनच्छलात् ॥ ६ ॥
 निमीलनभ्रंशजुषा दृशा भृशं निधीय तं यस्त्रिदशीभिरर्जितः । अमूस्तमभ्यासभरं विदृण्वते
 निमेषनिस्वरधुनापि लोचनैः ॥ ७ ॥ विलोकयन्तीभिरजस्रभावनावलादमुं तत्र निमीलने-
 प्वपि । अलम्भि मर्त्याभिरमुष्य दर्शने न विघ्नलेशोऽपि निमेषनिर्मितः ॥ ८ ॥ न का निशि
 स्वमगतं ददर्श तं जगाद गोत्रस्खलिते च का न तम् । तदात्मनाध्यानधवा रते च का
 चकार वा न स्वमनोमनोद्भवम् ॥ ९ ॥

बालावर्णनम् ।

अभ्यासः कर्मणां सम्यगुत्पादयति कौशलम् । विधिना तावदभ्यस्तं यावत्सृष्टा मृगे-
 क्षणा ॥ १ ॥ न देवकन्यका नापि गन्धर्वकुलसंभवा । तथाप्येषा तपोभङ्गं विधातुं वेधसो-
 ऽप्यलम् ॥ २ ॥ इयं व्याधायते बाला भ्रूरस्याः कार्मुकायते । कटाक्षाश्च शरायन्ते मनो
 मे हरिणायते ॥ ३ ॥ मनोऽपि शङ्कमानाभिर्बालाभिरुपजीव्यते । अपदक्षीणषाङ्गुष्यमन्त्री
 मकरकेतनः ॥ ४ ॥ अतन्द्रचन्द्राभरणा समुदीपितमन्मथा । तारकातरला श्यामा सानन्दं
 न करोति कम् ॥ ५ ॥ निर्माणकौशलं धातुश्चन्द्रिमा लोकचक्षुषाम् । क्रीडागृहमनङ्गस्य
 सेयमिन्दीवरेक्षणा ॥ ६ ॥ प्रेङ्खणप्रेक्षणालापान्कुर्वत्यः सस्मितत्रपम् । न वीणायाः प्रवीणायाः
 स्वञ्जनं स्मररञ्जनम् ॥ ७ ॥ दग्धो विधिर्विधत्ते न सर्वगुणसुन्दरं जनं कमपि । इत्यपवा-
 दभयादिव मुग्धाक्षी निर्मिता विधिना ॥ ८ ॥ मीनवती नयनाभ्यां चरणाभ्यामपि प्रफुल्ल-
 कमलवती । शैवालिकी च केशैः सुरभेयं सुन्दरी सरसी ॥ ९ ॥ अलिकुलमञ्जुलकेशी
 परिमलबहुला रसावहा तन्वी । किसलयपेशलपाणिः कोकिलकलभाषिणी प्रियतमा मे
 ॥ १० ॥ अमृतं तदधरबिम्बे वचनेष्वमृतं विलोकनेऽप्यमृतम् । अमृतभृती कुचकुम्भौ
 सत्यं सा सृष्टिरपरैव ॥ ११ ॥ स्तनकलशस्खलदम्बरसंवरणव्यग्रपाणिकमलायाः ।
 निपतन्ति भाग्यभाजामुपरि ॥ १२ ॥ सरोजाक्ष्याः ॥ १२ ॥ कुङ्कुमपङ्केनाङ्कितदेहा गौरप-
 योधरकम्पितहारा । नृपं भयेनगत्पदपद्मा कं नं वशीकुरुते भुवि रामा ॥ १३ ॥ मन्दम-

न्दगमना करिणी किं वा विशालनयना हरिणी किम् । पूर्णचन्द्रवदना रजनी किं पश्य
 गच्छति सखे तरुणी किम् ॥ १४ ॥ उत्तुङ्गस्तनभरतान्ततान्तमध्यं विशिष्ट्यद्वन्द्वकचवान्त-
 वान्तसूनम् । वक्राब्जभ्रमदलिभीतभीतनेत्रं मुग्धाक्षी मम धुरि मन्दमन्दमेति ॥ १५ ॥
 उदयदुदयदीक्षणाय पत्युश्चपलदृशस्त्रपया निरुध्यमानम् । मन इव कृपणस्य दानकाले
 कति न ततान गतागतानि चक्षुः ॥ १६ ॥ अदम्भा हि रम्भा विलक्षा च लक्ष्मी-
 र्धृताची ह्रिया चीरसंच्छादितास्या । अहो जायते मन्दवर्णाप्यपर्णा समाकर्ण्य तस्या
 गुणस्यैकदेशम् ॥ १७ ॥ एकान्तसुन्दरविधानजडः क वेधाः सर्वाङ्गकान्तिचतुरं क
 च रूपमस्याः । मन्ये महेश्वरभयान्मकरध्वजेन प्राणार्थिना युवतिरूपमिदं गृहीतम्
 ॥ १८ ॥ किं कौमुदीः शशिकलाः सकला विचूर्ण्य संयोज्य चामृतरसेन
 पुनः प्रयत्नात् । कामस्य घोरहरहुं कतिदग्धमूर्तेः संजीवनौषधिरियं विहिता विधात्रा
 ॥ १९ ॥ लीलास्मितेन शुचिना मृदनोदितेन व्यालोकितेन लघुना गुरुणा गतेन ।
 व्याजृम्भितेन जघनेन च दर्शितेन सा हन्ति तेन गलितं मम जीवितेन ॥ २० ॥ नेदं
 मुखं मृगवियुक्तशशाङ्कबिम्बं नेमौ स्तनावमृतपूरितहेमकुम्भौ । नैवालकावलिरियं मदनास्त्र-
 शाला नैवेदमक्षियुगलं निर्गडं हि यूनाम् ॥ २१ ॥ चित्ते निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगान्कू-
 पोच्चयेन विधिना विहिता कृशाङ्गी । स्त्रीरत्नसृष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे धातुर्विभुत्वमनु-
 चिन्त्य वपुश्च तस्याः ॥ २२ ॥ चन्द्रो जडः कदलिकाण्डमकाण्डशीतमिन्दीवराणि च
 विमुद्रितविभ्रमाणि । येनाक्रियन्त सुतनोः स कथं विधाता किं चन्द्रिकां कचिदशीतरुचिः
 प्रमूते ॥ २३ ॥ निर्मुक्तशैशवदशा शिशिरा नवीनसंप्राप्तयौवनवसन्तमनोरमश्रीः । उन्मी-
 लितस्तननवस्तबका निकाममेणीदृशस्तनुलता तनुते मुदं नः ॥ २४ ॥ नीलोत्पलोच्छसित-
 खञ्जनमञ्जुनेत्रा संपूर्णशारदसुधाकरकान्तवक्रा । बाला जगन्नितयमोहनदिव्यमूर्तिर्मन्ये विभाति
 जगति स्मरवीरकीर्तिः ॥ २५ ॥ एताः स्खलद्वलयसंहतिमेखलोत्थझङ्कारनूपुररवाह्वतराजहं-
 साः । कुर्वन्ति कस्य न मनो विवशं तरुण्यो विश्वस्तमुग्धहरिणीसदृशैः कटाक्षैः ॥ २६ ॥
 एषा भविष्यति विनिद्रसरोरुहाक्षी कामस्य कापि दयिता तनुजानुजा वा । यः पश्यति
 क्षणमिमां कथमन्यथासौ कामस्तमस्तकरुणस्तरुणं हिनस्ति ॥ २७ ॥ अपाङ्गतरेले
 दृशौ तरलवक्रवर्णा गिरो विलासभरमन्थरा गतिरतीव कान्तं मुखम् । इति स्फुरितमङ्गके
 मृगदृशां स्वतो लीलया तदत्र न मदोदयः कृतपदोऽपि संलक्ष्यते ॥ २८ ॥ दृशः पृथुत-
 रीकृता जितनिजाब्जपत्रत्विषश्चतुर्भिरपि साधु राधिवति मुखैः समं व्याहृतम् । शिरांसि च-
 लितानि विस्मयवशाद्भुवं वेधसो विधाय ललनां जगन्त्रयललामभूतामिमाम् ॥ २९ ॥ काचि-

१ ब्रह्मा. २ स्त्रीरूपम्. ३ गृङ्गला. ४ नेत्रप्राप्तचञ्चले. ५ विलासभरेण मन्थरा मन्दा गतिः.

स्मृभ्रूभङ्गैः कचिदपि च लज्जापरिणतैः कचिदपि च लीलाविलसितैः ।
 नवोदानीमेभिर्वदनकमलैर्नैत्रचलितैः स्फुरच्छीलालीनाप्रकरपरिपूर्णा इव दृशः ॥ ३० ॥
 अमुष्या लावण्यं मृदुलमृदुलानप्यवयवान्मनोलैल्यं धातुः करकठिनतां मे विमृशति । पदं
 चित्ते धत्ते मतिरिति पुरा पङ्कजमुवा ध्रुवं कल्याणीयं कलितमुकृतैरेव रचिता ॥ ३१ ॥
 समीचीना चीनांशुकपरिवृताङ्गी प्रविलसत्कुचापीना हीना जघनघनभागेऽब्जवदना । न
 दीना दीनान्तःकलितमदना सेयमधुना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३२ ॥
 स्फुरन्नानारत्नारुणितवसना वृत्तममृणस्तनापीना मत्ता तरलजघना हंसगमना । स्मराधीना-
 सीना कविहृदि जिताशेषललना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३३ ॥
 उदासीना लीनामपि वचसि लीनातनुलसन्नपाधीना दीना लपनपदवीनायकधृता । कवीना-
 मासीना हृदि कुमुदिनीनाथवदना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३४ ॥
 निलीना वेश्मान्तः कथमपि सखीनामभिहितैः कृताधीनाहीनाकृतिरपि मतीनामविषया ।
 कवीनामज्ञत्वं ज्ञपयति विपीना तनुतया नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३५ ॥
 कुचाभ्यां भास्वन्ती विजितलकुचाभ्यां युवमनो हरन्ती विब्वोकैः सरसि विहरन्ती मधुरगीः ।
 तरुण्या लावण्यं किमपि विदधानार्भकविधौ नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ३६ ॥
 अमलमृणालकाण्डकमनीयकपोलरुचेस्तरलसलीलनीलनलिनप्रतिफुल्लदृशः । विकसदशोक-
 शोणकरकान्तिभृतः सुतनोर्मदलुलितानि हन्त ललितानि हरन्ति मनः ॥ ३७ ॥ किमिन्दुः
 किं पद्मं किमु मुकुरबिम्बं किमु मुखं किमब्जं किं मीनौ किमु मदनबाणौ किमु दृशौ ।
 खगौ वा गुच्छौ वा कनककलशौ वा किमु कुचौ तडिद्धा तारा वा कनकलतिका वा
 किमवला ॥ ३८ ॥ तनुस्पर्शादस्या दरमुकुलिते हन्त नयने उदञ्चद्रोमाश्वं व्रजति जडता-
 मङ्गमखिलम् । कपोलौ वर्माद्रौ ध्रुवमुपरताशेषविपमं मनः सान्द्रानन्दं स्पृशति झटिति
 ब्रह्म परमम् ॥ ३९ ॥ मधुरवचनैः सभ्रूभङ्गैः कृताङ्गुलितर्जनैरलसवलितैरङ्गन्यासैर्महो-
 त्सवबन्धुभिः । असकृदसकृत्स्फारस्फारैरपाङ्गविलोकितैस्त्रिभुवनजये सा पञ्चषोः करोति
 सहायताम् ॥ ४० ॥ कर्पूरेण स्थलविरचना कुङ्कुमेनालवालं माध्वीकानि प्रतिदिनपथः
 पञ्चबाणः कृशाणः । तत्रोत्पन्ना यदि किल भवेत्काञ्चनी कापि वल्ली सा चेदस्याः किमपि
 लभते सुभ्रुवः सौकुमार्यम् ॥ ४१ ॥ लावण्यामृतदीर्घिका कुलगृहं सौन्दर्यसौभाग्ययोस्त्रै-
 लोक्याकररत्नकन्दलिरियं जीव्यात्सहस्रं समाः । रूपालोकनकौतुकेन बटुना शिल्पश्रमे-
 णादरान्मन्ये यां विधिना विधाय विहितं सृष्टेर्ध्वजारोपणम् ॥ ४२ ॥ अस्याः सर्गविधौ
 प्रजापातिरभूच्छन्दो नु कान्तिप्रदः शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः ।
 वेदाभ्यासजडः कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलो निर्मातुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो

मुनिः ॥ ४३ ॥ वक्रं चन्द्रविकासि पङ्कजपरीहासक्षमे लोचने वर्णः स्वर्णमपाकारिष्णुर-
लिनीजिष्णुः कचानां चयः । वक्षोजाविमकुम्भविभ्रमहरौ गुर्वी नितम्बस्थली वाचां हारि
च मार्दवं युवतिषु स्वाभाविकं मण्डनम् ॥ ४४ ॥ अस्याश्चेद्व्रतिसौकुमार्यमधुना हंसस्य
गवैरलं संलपो यदि धार्यतां परभृतैर्वाच्यंमत्वव्रतम् । अङ्गानामकठोरता यदि दृष्टप्रायेव
सा मालती कान्तिश्चेत्कमला किमत्र बहूनां काषायमालम्ब्यताम् ॥ ४५ ॥ निर्मितसुः
सुदतीर्मजो विरचिते वक्त्रे शशिभ्रान्तितः कोशीभूतनिजाम्बुजासनमधिष्ठातुं न शक्तो विधिः ।
मध्यं विस्मृतवान्कुचौ च कठिनौ पीनौ नितम्बौ कचान्वक्त्राभ्रमितवान्मतिः स्फुरति हि
स्वस्थे नृणां चेतसि ॥ ४६ ॥ सौन्दर्यस्य तरंगिणी तरुणिमोत्कर्षस्य हर्षोद्गमः कान्तेः
कार्मणकर्म नर्मरहसामुच्छासनावासभूः । विद्या वक्रगिरां विधेरनवधिप्रावीण्यसाक्षात्क्रिया
बाणाः पञ्चशिलीमुखस्य ललनाचूडामणिः सा प्रिया ॥ ४७ ॥ दृष्टिः सालसतां बिभ्रति
न शिशुकीडासु बद्धादरा श्रोत्रे प्रेषयति प्रवर्तितसखीसंभोगवार्तास्वपि । पुंसामङ्गमपेतश-
ङ्कमधुना नरोहति प्राग्यथा बाला नूतनयौवनव्यतिकरावष्टभ्यमाना शनैः ॥ ४८ ॥
आयाति श्रियमञ्जसा नयनयोरम्भोरुहप्रेयसीं संनाहः स्तनयोरयं कथयते संभोगयोग्यां
दशाम् । वैदग्ध्येन सहासिकां वितनुते वाचाभियं प्रक्रियां मुग्धायाः पुनरैन्दर्वी न सहते
मुख्यामभिरुयां मुखम् ॥ ४९ ॥

वयःसंधिवर्णनम् ।

यथा यथा विशत्यस्या हृदये हृदयेश्वरः । तथा तथा बहिर्याती मन्ये संकोचतः कुचौ
॥ १ ॥ अन्तरङ्गमनङ्गस्य शृङ्गारकुलदैवतम् । अङ्गीकरोति तन्वङ्गी सा विलासमयं वयः ॥ २ ॥
अन्येयं रूपसंपत्तिरन्या वैदग्ध्यधोरणी । नैषा नलिनपत्राक्षी मृष्टिः साधारणी विधेः ॥ ३ ॥
अनायासकृतं मध्यमशङ्कतरले दृशौ । अभूषणमनोहारि वपुर्वयासि सुभ्रुवः ॥ ४ ॥ दृश्यं
दृशां सहस्रैर्भनसामयुतैर्विभोवनीयं च । सुकृतशतकोटिभोग्यं किमपि वयः सुभ्रुवो जयति
॥ ५ ॥ न्यैवति वयसि प्रथमे समुदक्षति तरुणिमनि सुदृशैः । दधति स्म मधुरिमाणं
वाचो गतयश्च विभ्रमाश्च भृशम् ॥ ६ ॥ यदवधि विलासमवनं यौवर्नमुदियाय चन्द्र-
वदनायाः । दहनं विनैव तदवधि यूनां हृदयानि दहन्ते ॥ ७ ॥ अधरः किसलयरागः
कोमलविटपानुकारिणौ बाहू । कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम् ॥ ८ ॥ मृदुलवलि-

१ तुच्छं कुर्वन्. २ जयशीलः. ३ मनोहरम्. ४ मिथो भाषणम्. ५ मानवतम्. ६ पाषाणरूपा. ७ लक्ष्मीः.
८ काषायवस्त्रम्. ९ निर्मातुमिच्छुः. १० व्रद्धा. ११. मुकुलीभूतस्वकीयकमलासनम्. १२ चातुर्यम्.
१३ परिपाटी. १४ ध्येयम्. १५ गच्छति सति. १६ उदयं प्राप. १७ स्पृहणीयम्. १८ मृद्वी या
लवलिर्वृक्षविशेषस्तेन ललितो मध्यभागे यस्य तनुः; (पक्षे) मृदुला या वलयो वालाव्रतयं तेन ललितो
मध्यो यस्मिन्.

ललितमध्यं पृथुलकुचं चारु विपुलभूजघनम् । पुंनागस्पृहणीयं स्फुरति वनं यौवनं च
 नारीणाम् ॥ ९ ॥ संभिन्नयोरमुष्या वयसोः पयसोरिवाङ्गेषु । अनयोरसद्विभेदं मानस-
 जन्मा परं वेद ॥ १० ॥ स्तनतटमिदमुत्तुङ्गं निम्नो मध्यः समुन्नतं जघनम् । विषमे
 मृगशावाक्ष्या वपुषि नवे क इव न स्खलति ॥ ११ ॥ उदयति तरुणिमतरणौ शैशवश-
 शिनि प्रशान्तिमायाते । कुचचक्रवाकयुगलं तरुणितटिन्यां मिथो मिलति ॥ १२ ॥ अचलं
 चलदिव चक्षुः प्रकृतमपीदं समुद्यदिव वक्षः । अतदिव तदपि शरीरं संप्रति वामभ्रुवो
 जयति ॥ १३ ॥ अयमङ्कुरभाव एव तावत्कुचयोः कर्षति लोकलोचनानि । इतरेतरपी-
 डनीमवस्थां गतयोः श्रीनरयोः कथं भवित्री ॥ १४ ॥ परिहरति यथा यथा वयोऽस्याः
 स्फुरदुरुकन्दलशालिबालभावम् । द्रढयति धनुषस्तथा तथा ज्यां स्पृशति शरानपि सज्ज-
 यन्मनोभूः ॥ १५ ॥ निशितशरधियार्पयत्यनङ्गो दृशि सुदृशः स्वबलं वयस्यराले ।
 दिशि निपतति यत्र सा च तत्र व्यतिकरमेत्य समुन्मिषन्त्यवस्थाः ॥ १६ ॥ यथा
 यथास्याः कुचयोः समुन्नतिस्तथा तथा लोचनमेति वक्रताम् । अहो सहन्ते वत नो
 परोदयं निसर्गतोऽन्तर्मलिना ह्यसाधवः ॥ १७ ॥ समं विलासोऽङ्कुरितः स्तनाभ्यां त्रपा
 विलासेन सहावतीर्णा । अवर्ततान्यस्त्रपयैव साकं कान्तः प्रकारो वचसां कृशाङ्ग्याः
 ॥ १८ ॥ उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्याशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् । बभूव तस्याश्चतुर-
 श्रशोभि वपुर्विभक्तं नवयौवनेन ॥ १९ ॥ असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टेरनासवाख्यं करणं
 मदस्य । कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रं बालयात्परं साधु वयः प्रपेदे ॥ २० ॥ आवृणोति
 यदि सा मृगीदृशी स्वाङ्गलेन कुचकाञ्चनाचलम् । भूय एव बहिरेति गौरवादुन्नतो न
 सहेते तिरस्क्रियाम् ॥ २१ ॥ अत्युन्नतस्तनमुरो नयने सुदीर्घे वक्रे भ्रुवावतितरां वचनं
 ततोऽपि । मध्योऽधिकं तनुरनूनगुरुनितम्बो मन्दा गतिः किमपि चाद्भुतलोचनायाः
 ॥ २२ ॥ भ्रूपल्लवो धनुरपाङ्गतरङ्गितानि बाणा गुणाः श्रवणपालिरिति स्मरेण । तस्या-
 मनङ्गजयजंगमदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगन्ति किमर्पितानि ॥ २३ ॥ दृशोः सीमावादः श्रव-
 णयुगलेन प्रतिकलं स्तनाभ्यां संरुद्धे हृदि मनसिजस्तिष्ठति बलात् । नितम्बः साक्रन्दं क्षि-
 पति रशनादाम परतः प्रवेशस्तन्वङ्ग्या वपुषि तरुणिम्नो विजयते ॥ २४ ॥ अनाघ्रातं पुष्पं
 किसलयर्मलूनं कररुहैरनाविद्धं रत्नं मधु नवमनास्वादितरसम् । अखण्डं पुण्यानां फलमिव
 च तद्रूपमनघं न जाने भोक्तारं कमिह समुपस्थास्यति विधिः ॥ २५ ॥ भ्रुवौ काचिच्छीला-
 परिणतिरपूर्वा नयनयोः स्तनाभोगो व्यक्तस्तरुणिमसमारम्भसमये । इदानीं बालायाः किम-

१ पृथवः स्थूल कुचाः पनसा यस्मिन्; (पक्षे) पृथुली कुचौ यस्मिन्. २ सुन्दरम्. ३ विपुला ये भ्रुजा
 वृक्षास्तथेन निबिडम्; (पक्षे) विपुला भ्रुवेषां ते विपुलभुव एतादृशा जघना यस्मिन्स्तत्. बहुप्रदेशध्यापक-
 जघनमित्यर्थः. ४ पुंनागः केसरवृक्षैः स्पृहणीयम्; (पक्षे) पुरुषश्रेष्ठैः स्पृहणीयम्. ५ कुण्डल. अर्धाद्यौवनरूपे.
 ६ अच्छिन्नम्. ७ वेधरहितम्.

मृतमयः किं विषमयः किमानन्दः साक्षाद्भूतमधुरः पञ्चमरवः ॥ २६ ॥ अनाकूतैरेव प्रि-
यसहचरीणां शिशुतया वचोभिः पाञ्चालीमिथुनमधुना संगमयितुम् । उपादत्ते नो वा विर-
मति न वा केवलमियं कपोलौ कल्याणी पुलकमुकुलैर्दन्तुरयति ॥ २७ ॥ प्रगल्भा-
नामन्तः प्रविशति शृणोति प्रियकथां स्वयं तत्तच्छेष्टाशतमभिनयैर्विध्वयति च । स्पृहामन्तः
कान्ते वहति न समभ्येति निकटं यथैवेयं बाला हरति हि तथा चित्तमधिकम् ॥ २८ ॥
स्मितं किञ्चिद्वक्त्रे सरलतरलो दृष्टिविभवः परिस्पन्दो वाचामभिनवविलासोक्तिसरसः ।
गतीनामारम्भः किसलयितलीलापरिकरः स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिह न हि रम्यं मृगदृशः
॥ २९ ॥ इमे तारुण्यश्रीनवपरिमलाः प्रौढसुरतप्रतापप्रारम्भाः स्मरविजयदानप्रतिभुवः ।
चिरं चेतश्चौरा अभिनवविकारैकरुचयो विलासव्यापाराः किमपि विजयन्ते मृगदृशः ॥ ३० ॥
अपक्रान्ते बाल्ये तरुणिमनि चागन्तुमनसि प्रयाते मुग्धत्वे चतुरिमणि चाश्लेषरसिके । न
केनापि स्पृष्टं यदिह वयसा मर्म परमं यदेतत्पशेषोर्जयति वपुरिन्दीवरदृशः ॥ ३१ ॥
तदात्वप्रोन्मीलन्प्रदिमरमणीया कठिनतां विचित्य प्रत्यङ्गादेव तरुणभावेन घटितौ । स्तनौ
संविभ्राणाः क्षणविनयवैषात्यमसृणस्मरोन्मेपाः केषामुपरि न रसानां युवतयः ॥ ३२ ॥
न शीलं दृग्भङ्गी कलयति कुरङ्गीनयनयोः कुचश्रीः कर्कन्धूफलमपि न बन्धूकृतवती ।
सुधायाः सध्रीची नववचनवीचीपरिचिता तथापि श्रीरस्या युवजनमनस्या विजयते
॥ ३३ ॥ उदञ्चद्वक्षोजद्वयतटभरक्षोभितकटि स्फुरद्दृग्भ्यां मन्दीकृतविलसदिन्दीवरयुगम् ।
समुद्यद्भ्रमङ्गं प्रविहितधनुर्भङ्गमनिशं वयस्तत्पद्माऽस्याः कथमिव मनो न व्यथयतु ॥ ३४ ॥ मुखं
विकसितं स्मितं वंशितवक्रिमप्रेक्षितं समुच्छलितविभ्रमा गतिरपास्तसंस्था मतिः । उरोमुकु-
लितौ स्तनौ जवनमंसवन्धोर्द्वारं बतेन्दुवदनातनौ तरुणिमोद्गमो मोदते ॥ ३५ ॥ न दन्तुर-
मुरःस्थलं वचसि नाश्रिता चातुरी विकारि न विलोकितां भ्रुवि न वक्रिमोपक्रमः । तथापि
हरिणीदृशो वपुषि कापि कान्तिच्छटापटादृतमहामणिद्युतिरिवात्र संलक्ष्यते ॥ ३६ ॥ इदं
परमसुन्दरं तनुपुरं कुरङ्गीदृशां निवार्य खलु शैशवं स्वयमनेन नीतं बलात् । तदागमनश-
ङ्कया मकरकेतुना किं कृतं पयोधरधराधरौ त्रिवलिवाहिनीदुस्तरौ ॥ ३७ ॥ स्थिरत्वमचिर-
द्युतौ तमसि कोऽपि बन्धग्रहो विधौ किमपि सौरभं मधुनि कापि वर्णात्मता । शिरीषनव-
दामनि स्फुरति कोऽपि शैलोदयो वयोऽभिनववेषसस्तदिह मन्महे कौशलम् ॥ ३८ ॥ क्षणं
सरलवीक्षणं क्षणमपाङ्गसंवीक्षणं क्षणं रजसि खेलनं क्षणमतीव भूषादरः । क्षणं द्रुततरा
गतिः क्षणमतीव मन्दा गतिः क्षणक्षणविलक्षणं जयति चेष्टितं सुभ्रुवः ॥ ३९ ॥
क्षोभं धत्ते यदतिबहलः स्निग्धलावण्यपूरः प्रत्यङ्गं यत्तटमनुसरन्त्यूर्मयो विभ्रमाणाम् । उन्मग्नं
यत्स्फुरति च मनाकुम्भयोर्द्वन्द्वमेतत्तन्मन्येऽस्याः स्मरगजयुवा गाहते हृत्तडागम् ॥ ४० ॥

मन्दं मन्दं श्रवणपटकोपान्तगन्ता दृगन्तः किंचित्किंचिद्विरमति मनो धूलिकेलीरसेभ्यः ।
 आविर्भावः स्तनमुकुलयोः कापि कान्तिः समन्तादद्य श्वो वा कुसुमधनुषो यौवराज्याभि-
 षेकः ॥ ४१ ॥ संनद्धोऽयं नवतरुणिमा काममास्कन्दुकामो नैनां मुञ्चत्यहह सहसा कौतुकी
 बालभावः । तद्वैराज्यं वरतरतनुस्वर्णभूमौ प्रवृत्तं प्रायस्त्वस्मादनुदिनमयं क्षीयते मध्यदेशः
 ॥ ४२ ॥ श्रोणीवक्षस्त्यजति तैनुनां सेवते मध्यभागः पद्भ्यां मुक्तास्तरलगतयः संश्रिता
 लोचनाभ्याम् । धत्ते वक्षः कुचसचिवतामद्वितीयं तु वक्रं त्वद्वात्राणां गुणविनिर्मेयः क-
 ल्पितो यौवनेन ॥ ४३ ॥ सभ्रभङ्गं करकिसलयावर्तनैरालपन्ती सा पश्यन्ती ललितललितं
 लोचनस्याञ्चलेन । विन्यस्यन्ती चरणकमले लीलया स्वैरयातैर्निःसङ्गीतं प्रथमवयसा नर्तिता
 पङ्कजासी ॥ ४४ ॥ दोलायां जघनस्थलेन चलता लोलक्षणा लज्जते साशङ्कं तनुकण्टकस्त-
 भिया क्रीडावने क्रीडति । धत्ते दिक्षु निरीक्षणं स्मितमुखी पारावतानां रुतैः सज्जं मौग्ध्यवि-
 सर्जनाय मुतनोः शृङ्गारमिश्रं वयः ॥ ४५ ॥ वक्षस्यावरणादरस्तनयुगोद्भेदं विनाप्यङ्गुलीमुद्रा-
 सूचितहास्यमास्यमधिकं नो पुत्रिकादौ रसः । तिर्यग्लोचनवीक्षितानि वचसां छेकोक्तिसंक्रा-
 न्तयस्तस्याः सीदति शैशवे समभवत्कोऽप्येष नव्यः क्रमः ॥ ४६ ॥ लावण्यामृतनिर्झरेण
 मुदृशः सिक्ताखिलाङ्गस्थली जातस्तत्र नवीनयौवनकलालीलालतामण्डपः । तस्मिन्वेषविशे-
 षशीतलतरच्छायासु मुनोत्थितः कंदर्पस्त्रिजगज्जयोऽयमपरोऽप्यद्यापि निद्रालसः ॥ ४७ ॥
 बाल्ये गेहपती निमीलति वयःसंधिं विधाय स्मरश्चौरश्चाकृतं विवेश निभृतं बालाशरी-
 रालयम् । चाञ्चल्यं चरणे पृथक्त्वमुदरे निर्लज्जतां चेतसि क्षामत्वं हृदये दृशोः सरलतां
 सर्वस्वमस्या हरन् ॥ ४८ ॥ एतस्यां रतिवल्लभक्षितिपतेः क्रीडासरस्यां शनैः संशोषं
 नयतीव शैशवजलं तारुण्यतिग्मद्युतिः । अन्तस्था च यथा यथा विकसति प्रायः कुचो-
 च्चस्थलीस्थूल्यं हन्त तथा तथा वितनुते दृक्पीनमीनावली ॥ ४९ ॥ रेखा काचन कज्ज-
 लस्य नयनाम्भोजे मिथः कौशलात्पुच्छीभिः सरलीकृतापि कुटिलीभावं समालम्बते । लक्ष्या
 वक्षसि पाणिपद्मविषमस्पर्शोदयादुन्नतिर्जानीमो वयमेणशावनयने बाल्यं न पाल्यं तव
 ॥ ५० ॥ मध्यस्य प्रथिमानमेति जघनं वक्षोजयोर्मन्दतां दूरं यात्युदरं च रोमलतिका ने-
 त्रार्जवं धावति । कंदर्पं परिवीक्ष्य नूतनमनोराज्याभिषिक्तं क्षणादङ्गानीव परस्परं विदधते
 निर्लुण्ठनं सुभ्रुवः ॥ ५१ ॥ दृष्टिः शैशवमण्डना प्रतिकलं लावण्यमभ्यस्यते पूर्वाकारमुर-
 स्तथापि कुचयोः शोभां नवामीहते । संप्राप्ता गुरुतां तथाप्युपचिता भोगा नितम्बस्थली
 तन्व्याः स्वीकृतमन्मथं विजयते तत्रैकपेयं वयः ॥ ५२ ॥ तत्तस्याः कमनीयकान्ति वि-
 जितत्रैलोक्यनारीवपुः शृङ्गारस्य निकेतनं समभवत्संसारसारं वयः । यस्मिन्विस्मृतपक्ष-
 पालि चलनाः कामालसा दृष्टयो नो यूनां पुनरुत्पतन्ति पतिताः पत्रे शकुन्ता इव

॥ ५३ ॥ केलीकौतुकमादराच्छृणवयोरालीभिराश्राव्यते बालाभिस्तु पुरः पुरेव रजसि क्रीडार्थमाहूयते । चेतो याति न वा ततस्तदुभयोरेणीदृशः सांप्रतं मध्ये चुम्बकयोरयःश-
कलवन्निःपक्षपातं मनः ॥ ५४ ॥ उत्तालालकभञ्जनानि कबरीपाशेषु शिखारसो दन्तानां
परिकर्म नीविनहनं भ्रूलास्ययोग्याग्रहः । तिर्यग्लोचनचेष्टितानि वचसां छेकोक्तिसंक्रान्तयः
स्त्रीणां म्लायति शैशवे प्रतिकलं कोऽप्येष केलिक्रमः ॥ ५५ ॥ भ्रात्रानर्तनपण्डितश्रु व-
दनं किञ्चित्प्रगल्भे दृशौ स्तोकोद्भेदनिवेशितस्तनमुरो मध्यं दरिद्राति च । अस्या यज्जघनं
घनं च कलया प्रत्यङ्गमेणीदृशः सत्यंकारमिव स्मरैकसुहृदा तद्यौवनेनार्पितम् ॥ ५६ ॥
लावण्यामृतमाहितं वरतनोरङ्गे स्थितं यत्पुरा तत्तारुण्यघनोदयेन बहुधा संवर्धितं पद्मभूः ।
वीक्ष्य स्यन्दनशङ्कितः कुचयुगव्याजान्नितम्बस्थलाच्चक्रे सेतुयुगं न चेदिह कुतस्तादृशस-
स्थास्तुता ॥ ५७ ॥ विस्तारी स्तनमार एष गमितो न स्वोचितामुन्नतिं रेखोद्भासितुं व-
लित्रयमिदं न स्पष्टनिम्नोन्नतम् । मध्येऽस्या ऋजुरायतार्धकपिशा रोमावली निर्मिता रम्यं
यौवनशैशवव्यतिकरोन्मिश्रं वयो वर्तते ॥ ५८ ॥ चाञ्चल्यं चरणौ विहाय नयनप्रान्तं
प्रतिष्ठासते वस्तुं वाञ्छति वाचि काचिदमृतस्पर्धाकरी माधुरी । कान्तिः काञ्चनवक्षसो
विजयते तन्व्या दुरूलाञ्चलं तन्मध्ये दिवसैः कियद्भिरतनुर्जेता जगन्मण्डलम् ॥ ५९ ॥
आलापान्भ्रुविलासो विरलयति लसद्बाहुविक्षिप्ति यातं नीविग्रन्थि प्रथिन्ना प्रतनयति म-
नाब्जधनिम्नो नितम्बः । उत्पुण्यत्पार्श्वमुच्छत्कुचशिखरमुरो नूनमन्तः स्मरेण स्पष्टा को-
दण्डकोट्या हरिणशिशुदृशो दृश्यते यौवनश्रीः ॥ ६० ॥

तरुणीपृथगवयववर्णनम् ।

केशपाशः ॥ अस्या मनोहराकारकबरीभारनिर्जिताः । लज्जयेव वने वासं चक्रुश्चमर-
बर्हिणः ॥ १ ॥ भाति विन्यस्तकङ्कारं सुकेश्याः केशसंचयम् । शोणितार्द्रैः शरैस्तूर्णं तूणी-
रमिव मान्मथम् ॥ २ ॥ स्तनाभोगे पतन्भाति कपोलात्कुटिलोऽलकः । शशाङ्कबिम्बतो
मेरौ लम्बमान इवोरगः ॥ ३ ॥ चलत्कामिमनोमीनमादातुं चित्तजन्मनः । गलयट्टिरिवा-
भाति बालवेणी गुणोज्ज्वला ॥ ४ ॥ एणीदृशो विजयते वेणी पृष्ठावलम्बिनी । कशेव
पञ्चबाणस्य युवतर्जनहेतवे ॥ ५ ॥ तमस्तोम भृशं सोममण्डलोपरि राजसे । धूमपानेन किं
नाम धाम गम्यमतःपरम् ॥ ६ ॥ वेणी श्यामा भुजंगीयं नितम्बान्मस्तकं गता । वक्रच-
न्द्रमुधां लेढुं सान्द्रसिन्दूरजिह्वया ॥ ७ ॥ तस्याः कचभरव्याजात्तनयस्नेहलालितः ।
आरूढा पार्वतीबुद्ध्या गुहबर्हीव मूर्धनि ॥ ८ ॥ श्यामा मिलिन्दमाला बालाया वदनप-
द्ममकरन्दम् । आस्वादितुमिव मिलिता ललिता वेणीमिषादेषा ॥ ९ ॥ मलिना अपि

संयमनात्कुटिला अपि सुमनसां समागमतः । बाला अपि मुक्तानामनुषङ्गाभिर्जैरस्त्वमुपयान्ति ॥ १० ॥ स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासं विन्यस्तसायंतनमल्लिकेषु । कामो वसन्तात्ययमन्दवीर्यः
 केशेषु लेभे बलमङ्गनानाम् ॥ ११ ॥ एणीदृशः पाणिपुटे निरुद्धा वेणी विरेजे शयनो-
 त्थितायाः । सरोजकोशादिव निष्पतन्ती श्रेणी घनीभूय र्भुव्रतानाम् ॥ १२ ॥ इयं मु-
 खाम्भोरुहसंनिधाने विलम्बिधम्मिल्लततीच्छलेन । समागतां सादरमेव बाला द्विरेफमाला-
 मुत वा दधाति ॥ १३ ॥ अस्याः सपक्षैकविधोः कवीधः स्थाने मुखस्योपरि वासमाप ।
 पक्षस्थतावद्बहुचन्द्रकोऽपि कलापिनां येन जितः कलापः ॥ १४ ॥ अस्या यदास्येन पुर-
 स्तिरश्च तिरस्कृतं शीतरुचान्धकारम् । स्फुटं स्फुरद्भङ्गकचच्छलेन तदेव पश्चादिदमस्ति
 बद्धम् ॥ १५ ॥ अस्याः कचानां शिखिनश्च किं नु विधिं कलापौ विमतेरगाताम् । तेना-
 यमेभिः किमपूजि पुष्पैरमर्त्ति दत्त्वा स किमर्धचन्द्रम् ॥ १६ ॥ केशान्धकारादथ दृश्य-
 भालस्थलार्धचन्द्रा स्फुटमष्टमीयम् । एतां यदासाद्य जगज्जयाय मनोभुवा सिद्धिरसाधि
 साधु ॥ १७ ॥ आभाति शोभातिशयं प्रपञ्चादेणीदृशोऽस्या रमणीयशोभा । वेणी लस-
 त्कुन्तलधोरणीनां श्रेणीव किं चास हरिन्मणीनाम् ॥ १८ ॥ विधिः किमस्या नितराम-
 मान्तमङ्गेषु शङ्काररसं मुक्तेष्याः । स्निग्धोल्लसत्कुन्तलकैतवेन निधाय मूर्ध्नि स्तवक्रीचकार
 ॥ १९ ॥ किंकुरप्रकरा जयन्ति ते विदुषी मूर्धनि यान्विभर्ति सा । पशुनार्थ्यं पुरस्कृतेन
 तत्तुलनामिच्छति चामरेण कः ॥ २० ॥ लसन्मौक्तिकश्रेणिगङ्गातरंगा स्वयं नन्दिनीभास्वतो
 नीलवर्णा । समीमन्तसिन्दूरसारस्वताभा त्रिवेणीयमेणीदृशो मौलिवेणी ॥ २१ ॥ उथितो
 निशि कलानिधिर्भवेदेतदीयमुखतुल्यतामये । प्रापितो मलिनभावमेतया लज्जया रभसि
 यात्यदृश्यताम् ॥ २२ ॥ एतां नवाम्बुधरकान्तिमुदीक्ष्य वेणीमेणीदृशो यदि वदन्ति व-
 दन्तु नाम । व्रूमो वयं मुखमुधांशुमुधाभिलाषादभ्यागतां भुजगिनीं मणिमुद्ग्रहन्तीम् ॥ २३ ॥
 स्वभानुराकलयितुं स समुद्यतोऽभूद्राकां विनाननसुवांशुमहो यदस्याः । मन्ये तदस्य न च
 तिष्ठति पूर्णिमायां भावो हि किंतु परिपूर्णकले सुभांशौ ॥ २४ ॥ विकचकचकलापः किं-
 चिदाकुक्षितोऽयं कुचकलशनिवेशी शोभते श्यामलाक्ष्याः । मधुरसपरितोषार्त्तिकचिदुत्फुल्ल-
 कोशे कमल इव विलीनः पेटकः षट्पदानाम् ॥ २५ ॥ न जीमूतच्छेदः स हि गगनचारी
 न च तमो न तस्येन्दोर्भैत्री न च मधुकरास्ते हि मुखराः । न पिच्छं तत्कैकिन्युचितम-
 सितोऽयं न च मणिर्मृदुत्वादाज्ञातं घनचिकुरपाशो मृगदृशः ॥ २६ ॥ धुनोतु ध्वान्तं
 न स्तुलितदलितेन्दीवरवनं घनस्निग्धं श्लक्ष्णं चिकुरनिकुरम्बं तव शिवे । यदीयं सौरभ्यं

१ बन्धनात्; (पक्षे) इन्द्रियनिग्रहात्. २ पुष्पाणाम्; (पक्षे) देवानाम्. ३ केशाः; (पक्षे) अर्धकाः.
 ४ मौक्तिकानाम्; (पक्षे) जावन्मुक्तानाम्. ५ जरारहितत्वम्; (पक्षे) देवत्वम्. ६ कमलकुड्मलात्. ७ पङ्क्तिः.
 ८ भ्रमराणाम्. ९ केशकलापाः. १० पक्षात्कृतेन.

सहजसमुपालब्धमनसो वसन्त्यस्मिन्मन्ये बलमथनवाटो विटपिनाम् ॥ २७ ॥ उन्मीलद्बद-
 नेन्दुकान्तिविसरैर्दूरे समुत्सारितं भग्नं पीनकुचस्थलस्य च रुंचा हस्तप्रभाजिर्हतम् । एतस्याः
 कलविङ्ककण्ठकदलीकल्पं मिलत्कौतुकादप्राप्ताङ्गमुखं रुषेव सहसा केशेषु लग्नं तमः ॥ २८ ॥
 (अभयङ्गारम्भः) ॥ अस्याः पीठोपविष्टाया अभयङ्गं वितनोत्यसौ । ललच्छ्लोणि चल-
 द्रोणि नटदुरुपयोधरम् ॥ २९ ॥ आवर्त्य कण्ठं सिचयेन सम्यगावद्धय वक्षोरुहकुम्भयु-
 ग्मम् । कासौ करालम्बिततेलपात्रा मन्दं समासीदति सुन्दरीं ताम् ॥ ३० ॥ वक्षोजौ
 निबिडं निरुद्धय सिचयेनाकुक्ष्य मध्यं शनैः कृत्वा चम्पकतैलसेकमबला संपीड्य मन्दं
 शिरः । पाणिभ्यां चलकङ्कणोद्यतझणत्कारोत्तराभ्यां करोत्यभ्यङ्गं परिपश्यतः सकुतुकं दोर-
 न्तरं प्रेयसः ॥ ३१ ॥ जानुभ्यामुपविश्य पाणिनिहितश्रोणीभरा प्रोन्नमदोर्वल्ली नमदुन्नम-
 त्कुचतटी दीव्यन्नखाङ्गावलिः । पाणिभ्यामवधूय कङ्कणझणत्कारावतारोत्तरं बाला नैह्यति
 किं निजालकभरं किंवा मदीयं मनः ॥ ३२ ॥ अश्रान्तं दृढयन्त्रणेन कुचयोरत्यक्तका-
 ठिन्ययोरबद्धस्फुटमण्डलोल्लसितमितश्रोलं विमुच्योरसः । नीवीविच्छुरितं विधौय तममुं वा-
 मस्तनालम्बिनीं वेणीं पाणिनखाञ्चलैः शिथिलयत्याक्रम्य पीठं पदा ॥ ३३ ॥ (सीमन्त-
 रचनम्) ॥ स्नेहसंवर्धितान्बालान्दृढं बध्नाति सुन्दरी । करुणा हरिणाक्षीणां कुतः कठिन-
 चेतसाम् ॥ ३४ ॥ संप्राप्तचिकुरभावः कचनिचयो वा युवा करे लग्नः । स्त्रीभिर्दृढं निब-
 द्धयो नो चेत्परकैलत्रमनुसरति ॥ ३५ ॥ यथा यथायं वलते भुजोऽस्या उदञ्चितः संय-
 मने कचानाम् । तथा तथा वल्गति काममेकः स एव वक्षोरुह उत्पलाक्ष्याः ॥ ३६ ॥
 आभुग्राङ्गुलिपल्लवौ कचभरे व्यापारयन्ती करौ बन्धोत्कर्षनिबद्धमानसतया शून्यां दधाना
 दृशम् । बाहूक्षेपसमुन्नते कुचतटे पर्यस्तचोलांशुका ह्रींसकोचितबाहुलमुभगं बध्नाति जूर्तं
 वधूः ॥ ३७ ॥ जानुस्थापितदर्पणं परिणमद्वीवं समुद्यदुजं न्यञ्चत्कूर्परमुन्नमद्भुजलसत्कशा-
 न्तरोहकुचम् । पाणिभ्यां प्रविभज्य केशानिचयं सीमन्तकर्मेद्यता चेतः कस्य वशीकरोति
 न बलाद्वाला विलोलेक्षणा ॥ ३८ ॥ केशान्वामकरावलम्बितशिखान्भूयो रणत्कङ्कणं व्याधू-
 याथ कृष्टिकानखमखेनाकुक्षितान्याङ्गुलि । सीमन्तं विरचय्य तस्य कर्भणेनोन्मृज्य पार्श्व-
 द्वयं ॥ ३९ ॥ (सीमन्तसिन्दूरम्) ॥ हंस-
 वन्तः । सिरः ॥ ४० ॥ कवरीभारतिभैरवपिपां वन्दैर्वन्दीकृतमिव नवीनार्कभरणम् ॥ ४१ ॥
 क्षेमं नस्तव वेदनसौन्दर्यलहरी ॥ ४२ ॥ स्तोतस्तरणिरिव सीमन्ततरणिः ॥ ४३ ॥ गुञ्जाबीजं
 मालद्विष्टा मुखममृतभानुभ्रमवशात् ॥ ४४ ॥ अस्या श्वंसति किमु तृष्णातरलितः । तदत्र मा यात ।
 न्तकतरुणिसिन्दूरसरणिच्छल ॥ ४५ ॥ सनाथं लभेत न रसज्ञां कलयति ॥ ४६ ॥ मयोऽपि क्षयरोग
 रङ्गी ॥ ८६ ॥ त्वचः ॥

केशान्धकारादथ दृश्यभालस्थलार्धचन्द्रास्फुटमष्टमीयमृणानां यदासाद्य जगज्जयाय मनोभुवा
 सिद्धिरसाधि साधु ॥ ४२ ॥ (तिलकः) ॥ बाले ललामलेखेयं भाले भृष्टीव राजते ।
 भ्रूलाताचापमाकृष्य न विद्वः कं हनिष्यति ॥ ४३ ॥ कस्तूरीतिलकं बाले भाले मा कुरु
 मा कुरु । अद्य साम्यं मजामीति जृम्भते शशलाञ्छनः ॥ ४४ ॥ श्यामलेनाङ्कितं भाले
 बाले केनापि लक्ष्मणा । मुखं तवान्तरामुत्तभृङ्गकुलाम्बु जायते ॥ ४५ ॥ नासावंशवि-
 निर्मुक्तमुक्ताफलसनाभिना । भाति भालतलस्थेन बालचन्दनविन्दुना ॥ ४६ ॥
 लोचनफुल्लाम्भोजद्वयलोभान्दोलितैकमनाः । कस्तूरीतिलकमिषादयमलिकेऽलिः समुल्लसति
 ॥ ४७ ॥ अस्या ललाटे रचिता सखीभिर्विभाव्यते चन्दनपत्रलेखा । अपाण्डुरक्षामकपो-
 लभित्तावनङ्गबाणव्रणपट्टिकेव ॥ ४८ ॥ अस्यास्तनुस्यन्दनसंस्थितो वै समीनकेतुं जगतीं
 विजेतुम् । सकुङ्कुमालेखमिषेण वीरो व्यमोचयच्चारुतरां पताकाम् ॥ ४९ ॥ विराजतेऽस्या-
 स्तिलकोऽयमश्वितो विकुञ्चितभ्रूलतिकाद्वयान्तरे । विजित्य लोकद्वितयं दिवं प्रति स्मरेण
 बाणो धनुषीव योजितः ॥ ५० ॥ अस्याः सुगन्धिनवकुङ्कुमपङ्कदत्तो मुग्धश्चकास्ति तिलको
 मदिरक्षणयाः । आविष्टरागमभिराममुखारविन्दनिप्यन्दलम्रमिव मे हृदयं द्वितीयम् ॥ ५१ ॥
 लोके कलङ्कमपहातुमयं मृगाङ्गो जातो मुखं तव पुनस्तिलकच्छलेन । तत्रापि कल्पयसि तन्वि
 कलङ्करेखां नार्यः समाश्रितजनं हि कलङ्कयन्ति ॥ ५२ ॥ अस्याः संयमवान्कचो मधु-
 करैरभ्यर्थ्यमानो मुहुर्भृङ्गीगोपनजाभिशापमचिरादुन्माष्टुकामो निजम् । सीमन्तेन करेण
 कोमलरुचा सिन्दूरविन्दुच्छलादातसायसपिण्डमण्डलमसावादातुमाकाङ्क्षति ॥ ५३ ॥
 केयूरं न करे पदे न कटकं मौलौ न माला पुनः कस्तूरीतिलकं तथापि तनुते संसारसार-
 श्रियम् । सर्वाधिक्यमलेखि भालफलके यत्सुभ्रुवो वेधसा जानीमः किमु तत्र मन्मथमही-
 पालेन मुद्रा कृता ॥ ५४ ॥ भ्रुवौ ॥ भ्रूरेखायुगलं भाति तस्याश्चटुलचक्षुषः । पत्रद्वयीव हरिता
 नासावंशविनिमिता ॥ ५५ ॥ असितात्मा समुन्नद्धः समाविष्कृतचापलः । भुजंगकुटिल-
 स्तस्या भ्रूविषेपः खलायते ॥ ५६ ॥ स्मरकल्पद्रुमो बाले तव भाले द्विपत्रकः । पत्रयो-
 रनयोश्छाया भ्रुवोर्व्याजादुदक्षति ॥ ५७ ॥ किञ्चित्सविभ्रमोदञ्चिभ्रूलता भाति भ्रामिनी ।
 बैलक्रीडाप्रतिद्विन्द्वि तर्जयन्तीव यौवनम् ॥ ५८ ॥ कामकार्मुकतया कथयन्ति भ्रूलतां
 मम पुनर्मतमन्यत् । लोचनाम्बुरुहयोरुपरिस्थं भृङ्गशावकुततीद्वयमेतत् ॥ ५९ ॥ तस्याः
 शलाकाऽधननिमित्तेव कान्तिभ्रुवोरायतलेखयोर्ध्या । तन्मय लीलाचतुरामनङ्गः स्वचापसौ-
 न्दर्यमदं मुग्धोच ॥ ६० ॥ भ्रूण्यां प्रिण्णचक्रुरनिकुरम्भोभूचापेन चापे घनसारभावः ।
 निजां यदाहं दृशामपेक्ष्य संप्रत्यनेनापुष्पाणाम् ; (पक्षे) दे ॥ स्मारं धनुर्यद्विधुनोज्झिता-
 स्यामास्येन भूषणे च लक्ष्मलेखा । इ जरारहितत्वम् ; (पक्षे) युग्मं लीलाचलत्वोचितबालभा-

वम् ॥ ६२ ॥ नेत्रे ॥ नूनमाज्ञाकरस्तस्याः सुभ्रुवो मकरध्वजः । यतस्तन्नेत्रसंचारसूचितेषु
प्रवर्तते ॥ ६३ ॥ निःसीमशोभासौभाग्यं नताङ्ग्या नयनद्वयम् । अन्योन्यालोकनानन्द-
विरहादिव चञ्चलम् ॥ ६४ ॥ आसां व्रतमतीवाक्ष्णोर्यत्पुरः परिसर्पणम् । सह यातं
मनस्तत्र त्यक्त्वा भूयो निवर्तनम् ॥ ६५ ॥ अर्जुनः कृष्णसंयुक्तः कर्णं यत्रानुधावति ।
तन्नेत्रं तु कुरुक्षेत्रमिति मुग्धे मृशामहे ॥ ६६ ॥ एकमेवाक्षि वामाक्षि रञ्जयाञ्जनलेखया ।
जायतामैन्दवे विस्त्रे खञ्जनाम्बुजसंगमः ॥ ६७ ॥ अमुष्य मुषिता लक्ष्मीश्चक्षुषेति न नूत-
नम् । न वेद्मि कथयत्यस्याः कर्णे लग्नं किमुत्पलम् ॥ ६८ ॥ मृगसंबन्धिनी दृष्टिरसौ
यदि न सुभ्रुवः । धावति श्रवणोत्तंसलीलादूर्वाङ्कुरे कुतः ॥ ६९ ॥ तस्याः श्रवणमार्गेण
चलिते यदि लोचने । कुतः प्रकामधवले धत्तः कृष्णानुरक्तताम् ॥ ७० ॥ श्रूयतां कौतुकं
सोऽपि स्मरः शृङ्गारिणां गुरुः । अमुष्याः शिष्यतामेति श्रवणोन्मुखयोर्दशोः ॥ ७१ ॥
भास्वत्कुण्डलमाणिक्यप्रभाप्रतिहोरेव । नताङ्ग्याः श्रवणोत्सङ्गमारूढा नयनद्वयी ॥ ७२ ॥
नयनस्य तुलां चक्रे नलिनेन नतभ्रुवः । ऊनेन चलिते भृङ्गं मामरंभाद्विधिर्धौ ॥ ७३ ॥
अनङ्गमङ्गलभुवस्तदपाङ्गस्य भङ्गयः । जनयन्ति मुहुर्यूनामन्तः संतापसंततिम् ॥ ७४ ॥ य-
दि स्यान्मण्डले सक्तमिन्दोरिन्दीवरद्वयम् । तदोपमीयते तस्या वदनं चारुलोचनम् ॥ ७५ ॥
श्रमयति शरीरमधि कं भ्रमयति चेतः करोति संतापम् । मोहं मुहुश्च कुरुते विषविषमं वीक्षणं
तस्याः ॥ ७६ ॥ अतिपूजिततरेयं दृष्टिः श्रुतिलङ्घनक्षमा सुतनुः । जितसिद्धान्तस्थितिरेव
सषासना कं न मोहयति ॥ ७७ ॥ नयनच्छलेन सुतोर्वदनजिते शशिनि कुलपतौ क्रोधात् ।
नासानालनिबद्धं स्फुटितमिवेन्दीवरं द्वेधा ॥ ७८ ॥ आयामिनोस्तदक्ष्णोरञ्जनरेखाविधिं
वितन्वत्याः । पाणिः प्रसाधिकायाः प्रापदपाङ्गं चिरेण विश्रम्य ॥ ७९ ॥ प्रवातनीलो-
त्पलनिर्विशेषमधीरविप्रेक्षितमायताक्ष्या । तया गृहीतं नु मृगाङ्गनाभ्यस्ततो गृहीतं नु मृ-
गाङ्गनाभिः ॥ ८० ॥ मुखारविन्दोपरिभागसंस्थं नेत्रद्वयं खञ्जनमामनन्ति । प्रफुल्लवक्त्राम्बु-
जपार्श्ववर्ति दलद्वयं भृङ्गयुतं मतं मे ॥ ८१ ॥ इन्दीवरं लोचनयोस्तुलायै निर्माय यत्नेन
विधिः कदाचित् । अतुल्यतां वक्ष्य ततो रजांसि निक्षिप्य चिक्षेप स पङ्कमध्ये ॥ ८२ ॥
इषुत्रयेणैव जगन्नयस्य विनिर्जयात्पुष्पमयाशुगेन । शेपा द्विवाणी सफलीकृतयेयं प्रियादृग-
म्भोजपदेऽभिषिच्य ॥ ८३ ॥ सेयं मृदुः कौमुदचापयष्टिः स्मरस्य मुष्टिग्रहणार्हमध्या ।
तनोति नः श्रीमदपाङ्गमुक्तां मोहाय या दृष्टिशरीरघृष्टम् ॥ ८४ ॥ आवृण्णितं पक्षमलम-
क्षिपद्मं प्रान्तद्युतिश्वेत्यजितामृतांशु । अस्था इवः स्याश्चलदिन्द्रनीलगोलामलश्यामलतारता-
रम् ॥ ८५ ॥ कर्णोत्पलेनापि मुखं सनाथं लभेत नेत्रद्युतिनिर्जितेन । यद्येतदीयेन तदा
कृतार्था स्वचक्षुषी किं कुरुते कुरङ्गी ॥ ८६ ॥ त्वचः समुत्तर्प दलानि रीत्या मोचात्वचः

पञ्चपाटनानाम् । सारैर्गृहीतैर्विधिरूपलौघादस्यामभूदीक्षणरूपशिल्पी ॥ ८७ ॥ चकोरने-
त्रैणद्वगुत्पलानां निमेषयन्त्रेण किमेष कृष्टः । सारः सुषोद्धारमयः प्रयत्नैर्विधातुमेतन्नयने
विधातुः ॥ ८८ ॥ ऋणीकृता किं हरिणीभिरासीदस्याः सकाशान्नयनद्वयश्रीः । भूयो-
गुण्यं सकला बलाद्यत्ताभ्योऽनयालभ्यत बिभ्यतीभ्यः ॥ ८९ ॥ दृशौ किमस्याश्चपलस्व-
भावे न दूरमाक्रम्य मिथो मिलेताम् । न चेत्कृतः स्यादनयोः प्रयाणे विघ्नः श्रवःकूपनि-
पातभीत्या ॥ ९० ॥ केदारभाजा शिशिरप्रवेशात्पुण्याय मन्ये मृतमुत्पलिन्या । जाता य-
तस्तत्कुसुमेक्षण्यं यतश्च तत्कोरकदृक्चकोरः ॥ ९१ ॥ नतभ्रुवो लोचनखञ्जरीटौ विहारमा-
नङ्गमिहारभेते । कथं न सानन्दहृदो युवानस्तारुण्यमन्तर्निधिमुन्नयन्तु ॥ ९२ ॥ स्वदृशो-
र्जनयन्ति सान्तवतां खुरकण्ठ्यनकैतवान्मृगाः । जितयोरुदयत्प्रमीलयोस्तदखर्वेक्षणशोभया
भयात् ॥ ९३ ॥ नलिनं मलिनं विवृण्वती पृथगीमस्पृशतीं तदीक्षणे । अपि खञ्जनमञ्ज-
नाञ्चिते विदधाते रुचिगर्वदुर्विधम् ॥ ९४ ॥ श्रुतिलङ्घनमीहमानयोर्मलिनाभ्यन्तरयोरधी-
रयोः । स्मृतितापकरत्वेतयोरुचितं लोचनयोर्मृगीदृशः ॥ ९५ ॥ लोचने हरिणगर्वमोचने
मा विदूषय नताङ्गि कज्जलैः । सायकः सपदि जीवहारकः किं पुनर्हि गर्गलेन लेपितः
॥ ९६ ॥ कामिनीनयनकज्जलपङ्कादुत्थितो मदनमत्तवराहः । कामिमानसवनान्तरचारी
मूलमुत्वनति मानलतायाः ॥ ९७ ॥ उत्तरङ्गय कुरङ्गलोचने लोचने हरिणगर्वमोचने ।
अस्तु सुन्दरि कलिन्दनन्दिनीवीचिडम्बरगभोरमम्बरम् ॥ ९८ ॥ रामाविलोलनयने किमु
मीनबाणौ नीलोत्पले किमथवा किमु खञ्जरीटौ । किं वा जगन्नयनयाय कृतिर्न जाने कं-
दर्पभूपरचिता नवकर्मणस्य ॥ ९९ ॥ मुखविधुपरिचुत्तानताटङ्कपाशावधिकितचकोरी-
कान्तिचौरं तदक्षि । त्रिभुवनयुवचेतोवन्धसंकेतहेतोः सहचरमिव कर्तुं पाशमाशङ्क्य याति
॥ १०० ॥ (कटाक्षः) ॥ यान्ती गुरुजनैः सार्धं स्मयमानमुत्ताम्बुजा । तिर्यग्ग्रीवं यदद्वा-
क्षीत्तन्निष्पन्नाकराज्जगत् ॥ १०१ ॥ क्वचित्कृष्णाजुनगुणा क्वचित्कर्णान्तगामिनी । अपाङ्ग-
श्रीस्तवाभाति सुभृर्भारतगीरिव ॥ १०२ ॥ विशालाक्षीकटाक्षस्य साक्षी त्र्यक्षो महेश्वरः ।
नाद्यापि प्रकृतिं याति येन विद्धो दिग्ग्वरः ॥ १०३ ॥ यासां कटाक्षविशिखैः स्मरचौ-
रेण ताडिताः । हृतचैतन्यसर्वस्वा मोहान्ते मुग्धकामुकाः ॥ १०४ ॥ रे रे घरष्ट मा रोदीः
कं कं न भ्रामयन्त्यम् । कटाक्षवीक्षणादेव कराकृष्टस्य का कथा ॥ १०५ ॥ प्रभवति
मनसि विवेको विदुषामपि शास्त्रसंभवस्तावत् । निपतन्ति नेत्रविशिखा यावन्नेन्दीवराक्षी-
णाम् ॥ १०६ ॥ हत्वा लोचनविशिखैर्गत्वा कतिचित्पदानि पद्माक्षी । जीवति युवा न
वा किं भूयो भूयो विलोकयति ॥ १०७ ॥ अस्याः कररुहखण्डितकाण्डपटप्रकटीर्णता
दृष्टिः । पटविगलितनिःकलुषा स्वदते पीयूषधारेव ॥ १०८ ॥ वसन्तनीलोत्पलषट्प-

दानां गीतं मृतेः श्रोतुमिवोत्तरङ्गा । नतभ्रुवो लोचनकृष्णसारौ कर्णान्तिकं संततमाश्र-
येते ॥ १०९ ॥ नयनाञ्चलचञ्चरीकपूरो वलतेऽयं यत एव पक्षमलाक्ष्याः । तत एव भ्र-
वन्ति नीलपक्षमप्रकराणां ननु वृष्टयो नवीनाः ॥ ११० ॥ यत्र यत्र वलते शनैः शनैः
सुभ्रुवो नयनकोणविभ्रमः । तत्र तत्र शतपत्रधोरणी तोरणीभवति पुष्पधन्वनः ॥ १११ ॥
तावदेव कृतिनामपि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः । यावदेव न कुरङ्गचक्षुषां ताज्यते च-
पललोचनाञ्चलैः ॥ ११२ ॥ यान्त्या मुहुर्वलितकन्धरमाननं तदावृत्तवृन्तशतपत्रनिभं व-
हन्त्या । दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पक्षमलाक्ष्या गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः
॥ ११३ ॥ भवनभुवि मृजन्तस्तारहारावतारान्दिशि दिशि विकिरन्तः केतकानां कुटुम्बम् ।
वियति च रचयन्तश्चन्द्रिकां दुग्धमुग्धां प्रतिनयननिपाताः सुभ्रुवो विभ्रमन्ति ॥ ११४ ॥
प्रणालीदीर्घस्य प्रतिपदमपाङ्गस्य सुहृदः कटाक्षव्याक्षेपाः शिशुशफरफालप्रतिभुवः । सु-
वानाः सर्वस्वं कुसुमधनुषोऽस्मान्प्रति सखे नवं नेत्राद्वैतं कुवलयदृशः संनिदधति ॥ ११५ ॥
दिनान्ते स्नातीनां कनककलशाकारकुचयोरुपर्यस्यन्तीनां कमलकलिकाकोमलकरौ । समु-
द्यत्कालिन्दीतरलतरकल्लोलकुटिलः कटाक्षः कान्तानां कमिह कमितारं न कुरुते ॥ ११६ ॥
शिलासम्यग्धौतोऽज्ज्वलधवलवारापरिसरानिमाननन्तःश्यामानिव विषमबाणस्य विशिखान् ।
दृढप्रज्ञावर्माण्यपि हृदयमर्माणि रुजतः कटाक्षानेतस्या मुनिरपि न सोढुं प्रभवति ॥ ११७ ॥
पिपासुरिव चञ्चलं विकटकर्णकूपाञ्चलं ततः प्रतिचलन्मुहुः श्रवणपाशभीतोऽभितः । त-
नोति तरलाकृतिस्तरललोचने संततं गतागतकुतूहलं मुहुरपाङ्गरङ्कुस्तव ॥ ११८ ॥ सन्मार्गे
तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते ताव-
देव । भूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपक्षमाण एते यावल्लीलावतीनां हृदि न धृ-
तिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥ ११९ ॥ (अश्रूणि) ॥ अश्रुच्छलेन सुदृशो हुतपावकधूमक-
लुषाक्ष्याः । अप्राप्य मानभङ्गे विगलति लावण्यवारिपूर इव ॥ १२० ॥ नासा ॥ पुराण-
बाणत्यागाय नूतनास्त्रकुतूहलात् । तन्नासा भाति कामेन तूणीवाधोमुखीकृता ॥ १२१ ॥ द-
न्तालिदाडिमिबीजभक्षणीत्कण्ठचेतसः । मन्ये मारशुकस्येयं नासा चञ्चु विराजते ॥ १२२ ॥
नासादसीया तिलपुष्पतृणं जगत्रयन्यस्तशरत्रयस्य । श्वासानिलामोदभरानुमेयां दधद्विबाणीं
कुसुमायुधस्य ॥ १२३ ॥ केचित्तिलस्य कुसुमं शुकचबुमन्ये नासां वदन्ति कथयू ॥ राजौ
न्यदेव । संरक्षितो निजशरासनसंनिधाने कामेन केतकदलैकमयो निपङ्गः तावदाताश्रवत्वार
(नासाभूषणम्) ॥ नासामौक्तिकमबले किमधो विम्वेन विद्रुमं कुन्देनैवालिस्तावत्तावद्दिगु-
शिव शिव भूयस्तदेव हसितेन ॥ १२५ ॥ श्लेष्मागारे वसतिर्जातव्रातलिकान्त्या वक्राश्वासे
आन्दोलनच्छलादिह निवारयन्तीव मौक्तिकानि विटोन् ॥ १२६ ॥

ताम्र. ५ बन्धूकपुष्पम्; (पक्षे)

शान्त्यै नासाग्रमुक्ताफलकच्छलेन । अनङ्गसंजीवनदृष्टिशक्तिर्मुखाभृतं ते पिबतीव चन्द्रः
 ॥ १२७ ॥ आकाशात्पातितं पुनर्जलनिधौ मध्ये चिरं संस्थितं पश्चाद्दुःसहदेहरन्ध्रजनितक्ले-
 शान्वितं मौक्तिकम् । बाले बालकुरंगलोचनयुगे घोरं तपः संचरन्नासाभूषणतामुपैति सखि
 ते बिम्बाधरापेक्षया ॥ १२८ ॥ अस्याः कामनिवासरम्यभवनं वक्त्रं विलोक्यादरास्त्रिश्रित्येव
 मुधाकरं प्रियतमं धूमीगतं शोभनम् । नासामौक्तिककैतवेन रुचिरा तारापि सा रोहिणी मन्ये
 तद्विरहासहिष्णुदया तत्संनिधिं सेवते ॥ १२९ ॥ कर्णौ ॥ सौन्दर्यपात्रे वक्रेन्दौ कुरङ्गासङ्गभीत-
 या । मूचिती श्रोत्रपाशाभ्यां पाशविव मृगीदृशा ॥ १३० ॥ कमनीयतानिवासः कर्णस्तस्या वि-
 चित्रमणिभूषः । सविधप्रसूनरत्नं शङ्खनिधिं दूरतरमकरोत् ॥ १३१ ॥ तालीदलं काञ्चनकर्णपाशौ
 प्रसारयन्ती सुतनुः कराभ्याम् । रराज कर्णान्तनिषण्णदृष्टिः शाणे दधानेव कटाक्षबाणान्
 ॥ १३२ ॥ वियोगवाष्पाञ्चितनेत्रपद्मच्छद्मान्वितोत्सर्गपयःप्रसूनौ । कर्णौ किमस्या रति-
 तत्पातिभ्यां निवेद्यपूपौ विधिशिल्पमीदृक् ॥ १३३ ॥ इहाविशद्येन पथातिवक्रः शास्त्रौघ-
 निष्पन्दरसप्रवाहः । सोऽस्याः श्रवःपत्रयुगे प्रणालीरेखेव धावत्यभिकर्णकूपम् ॥ १३४ ॥
 अस्या यदष्टादश संविमज्य विद्याः श्रुती दध्रतुरर्धमर्धम् । कर्णान्तरुत्कीर्णगभीररेखः किं
 तस्य संख्यैव न वा नवाङ्कः ॥ १३५ ॥ मन्येऽमुना कर्णलतामयेन पाशद्वयेन च्छिदुरे-
 तरेण । एकाकिपाशं वरुणं विजिग्येऽनङ्गीकृतायासतती रतीशः ॥ १३६ ॥ आत्मैव ता-
 तस्य चतुर्भुजस्य जातश्रुतुर्दोरुचितः स्मरोऽपि । तच्चापयोः कर्णलते भ्रुवोर्ज्ये वंशत्वंगशौ
 चिपिटे किमस्याः ॥ १३७ ॥ (कर्णभूषणम्) ॥ मुक्ताताटङ्कयुगं प्रतिमुक्तं कर्णपार्श्वयो-
 रस्याः । मुखकमलमिव निपेवितुमागतममृतांशुबिम्बयुगम् ॥ १३८ ॥ ताटङ्कमस्यास्तरले-
 क्षणाया मुक्ताफलैश्चारुरुचिं विधत्ते । मुखश्रिया चन्द्रमिवाभिभूय बन्दीकृतं तारकचक्रवा-
 लम् ॥ १३९ ॥ शशी हर्तुं लोभान्मुखकमलशोभां श्रुतितलं सिषेवे सातङ्कस्तव तरुणि ता-
 टङ्ककपटात् । तदन्तःपीयूषं निखिलमथ निक्षेप्तुमधरे मनोजन्मा मुष्णन्मुहुरहह तुच्छं
 तमकरोत् ॥ १४० ॥ कपोलौ ॥ कपोलपालीं तव तन्वि मन्ये लावण्यधन्ये दिशमुत्तरा-
 ख्याम् । विभाति यस्यां ललितललाकायां मनोहरा वैश्रवणस्य लक्ष्मीः ॥ १४१ ॥ स्वर्ण-
 च्छवीनां प्रसितेक्षणानां कर्णान्ततो गण्डलतातलानि । भृङ्गाः सहेलं यदि नापतिष्यन्को
 मभा ॥ गुल्लवचम्पकानि ॥ १४२ ॥ आवधन्परिवेषमण्डलमलं वक्रेन्दुबिम्बाद्वहिः कुर्वन्प-
 ससर्ज कर्णकलिकाकर्णावतंसक्रियाम् । तन्वङ्ग्याः परितृप्यतीव हसतीवोत्सर्पतीवोल्बणं
 निकेतनं मुखम् । हस्त्वनशिलाकान्ते कपोलस्थले ॥ १४३ ॥ अधरः ॥ तवैष विद्वन्म-
 जयिनि कामिनी ॥ करोति कस्य नो मुग्धे पिपासाकुलितं मनः ॥ १४४ ॥ अल्पे-
 न शक्तः सैदृशं प्रि-

१ सायकालपर्यन्तम्. २ कुबेरनगरी. ३ वैश्रवणस्य कुबेरस्य; (पक्षे) वै इति पदच्छेदः. श्रवणस्य
 पङ्कजस्य मकारादित्वं कथमिति. (पक्षे) विगता द्रुमच्छाया यस्मात्. ४ मरुदेशस्थमार्गः.

नापि सुरक्तेन साधनेन प्रयोजनम् । ओष्ठद्वयसहायेन कान्तास्येन जगज्जितम् ॥ १४५ ॥
 सर्वस्यैव हि रत्नस्य व्रणेऽर्धः परिहीयते । दयिताधररत्नं तु व्रणितं यात्यनर्घताम् ॥ १४६ ॥
 अधरोऽयमधीराक्ष्या बन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभां हन्त हरतीति किमद्भुतम् ॥ १४७ ॥
 मुखारविन्ददत्तश्रीः सुतनोररुणोऽधरः । कुरुते हारमाणिक्यप्रदीपान्पाण्डुरत्विषः ॥ १४८ ॥
 संततोदयसंध्येव वदनेन्दोरनिन्दिता । तदोष्ठमुद्रां लावण्यसमुद्रस्येव विद्रुमः ॥ १४९ ॥
 अधरोऽसौ कुरङ्गाक्ष्याः शोभते नासिकातले । सुवर्णनलिकामध्यान्माणिक्यमिव विच्युतम् ॥ १५० ॥
 अधरं खलु बिम्बनामकं फलमाभ्यामिति भव्यमन्वयम् । लभतेऽधरबिम्ब इ-
 त्यदः पदमस्या रदनच्छदे वदत् ॥ १५१ ॥ अपि मृगाक्षि तवाधरपल्लवे दयितदन्तपदं न
 भवत्यदः । भुवनमोहनमन्त्रपदाङ्कितं किमुत यन्त्रमिदं स्मरयन्त्रिणः ॥ १५२ ॥ अभिल-
 षन्ति तवाधरमाधुरीं तदिह किं हरिणाक्षि मुधा बुधाः । सुरमुधामधरीकुरुते यतस्त्वदध-
 रोऽधरतामगमत्ततः ॥ १५३ ॥ पुष्पं प्रवालोपहितं यदि स्यान्मुक्ताफलं वा स्फुटविद्रुम-
 स्थम् । ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य ॥ १५४ ॥ बन्धूकबन्धू-
 भवदेतदस्या मुखेन्दुनानेन सहोज्जिहानम् । रागश्रिया शैशवयौवनीयां स्वमाह संध्याम-
 धरोष्ठलेखा ॥ १५५ ॥ अस्या मुखेन्दोरधरः सुधाभूर्बिम्बस्य युक्तः प्रतिबिम्ब एषः । त-
 स्याथवा श्रीर्द्धमभाजि देशे संभाव्यमानास्य तु विद्रुमेऽसौ ॥ १५६ ॥ जानेऽतिरागादिदमेव
 बिम्बं बिम्बस्य च व्यक्तमितोऽधरत्वम् । द्वयोर्विशेषावगमाक्षमाणां नाम्नि भ्रमोऽभूदनयो-
 र्जनानाम् ॥ १५७ ॥ प्रियामुखीभूय सुखी सुधांशुर्वसत्यसौ राहुभयव्ययेन । इमां दधाराधर-
 बिम्बलीलां तस्यैव बालं करचक्रवालम् ॥ १५८ ॥ अधरममृतं कः संदेहो मधून्यपि ना-
 न्यथा मधुरमधिकं द्राक्षायाश्च प्रसन्नरसं फलम् । सकृदपि पुनर्मध्यस्थः सन्नसान्तरवि-
 ज्जनो वदतु यदिहान्यत्स्वादु स्यात्प्रियादशनच्छदात् ॥ १५९ ॥ त्वं पीयूष दिवोऽपि
 भूषणमसि द्राक्षे परीक्षेत को माधुर्यं तव विश्वतोऽपि विदितं माध्विक माध्वीकता ।
 एतत्किं तु मनार्गंरुतुदमिव द्रूमो न चेत्कुप्यासि यः कान्ताधरपल्लवे मधुरिमा नान्यत्र
 कुत्रापि सः ॥ १६० ॥ दन्ताः ॥ द्विधा विधाय शीतांशुं कपोली कृतवान्विधिः । तदन्तामुखे
 स्तद्रसनपिप्पत्तिविन्दवो रदनावलिः ॥ १६१ ॥ चन्द्राधिकैतन्मुखचन्द्रिकापूणंभूते विपं च
 तत्किरणद्वानानाम् । पुरःपरिस्त्रस्तपट्टद्वितीयं रदावलिद्वन्द्वति विन्दुद्वन्द्वम् । र्जित्कम्बुर्विलसदलि-
 द्विजानामिह राजदन्ताः संबिभ्रति श्रोत्रियविभ्रमं यत् । उद्वेगरागादिनाम्रश्चन्द्रो विगलित-
 एते तदवैमि मुक्ताः ॥ १६३ ॥ यावद्यावत्कुवरऽयदृशा मृज्यते दन्तमलदृशः कथंकारं प-
 णमधरच्छायाया शोणशोचिः । काचिच्वस्याः परिमलकलाहूतमात्रमया वराको राकेन्दुः कुव-

१ छिद्रे, जाते सतीत्यध्याहार्यम्, २ मूल्यम्, ३ संजातव्रणम्, ४ अमूल्यम्, ५ सेजदलद्वन्द्वसहितो गृहीतः
 बन्धुभूता जीवाः, ६ लौहित्याद्, ७ निकृष्टत्वम्, ८ तारतम्य, ९ मर्मस्थ, १० समोहजननीं किमुत्पाता-

प्रसरति मुहुः श्यामिकाप्याविरासीत् ॥ १६४ ॥ चिबुकः ॥ विलोकितास्या मुखमुन्नम्य
किं वेधसेयं सुषमासमाप्ता । धृत्युद्धवा यच्चिबुके चकास्ति निम्ने मनागङ्गुलियन्त्रणेव ॥ १६५ ॥
मुखम् ॥ जितेन्दुपद्मलावण्यं कः कान्तावदनं जयेत् । मुक्त्वा तदेव सुरतश्रमजिह्मितलो-
चनम् ॥ १६६ ॥ चलदृङ्गमिवाम्भोजमधीरनयनं मुखम् । तदीयं यदि दृश्येत कामः कु-
ह्लोऽस्तु किं ततः ॥ १६७ ॥ विलसत्याननं तस्या नासाग्रस्थितमौक्तिकम् । आलक्षितबु-
धाश्लेषं राकेन्दोरिव मण्डलम् ॥ १६८ ॥ मुखं वहति बन्धूकबन्धुरेणाधरेण सा । पूर्णेन्दुमिव
सौदर्यादङ्गलालितकौस्तुभम् ॥ १६९ ॥ विधायापूर्वपूर्णेन्दुमस्या मुखमभूद्भुवम् । धाता नि-
जामनाम्भोजविनिमीलनदुःस्थितः ॥ १७० ॥ शरत्कालसमुल्लासिपूर्णमाशर्वरीप्रियम् । क-
रोति ते मुखं तन्वि चपेटापातनातिथिम् ॥ १७१ ॥ राकायामकलङ्कं चेदमृताशोर्भवेद्दुः ।
तस्या मुखं तदा साम्यपराभवमवाप्नुयात् ॥ १७२ ॥ आननं मृगशावाक्ष्या वीक्ष्य लोलाल-
कावृतम् । भ्रमद्भ्रमरसंकीर्णं स्मरामि सरसीरुहम् ॥ १७३ ॥ इयं सुनयना दासीकृतताम-
रसश्रिया । आननेनाकलङ्केन जयतीन्दुं कलङ्किनम् ॥ १७४ ॥ लावण्यमधुभिः पूर्णमास्यम-
स्या विकस्वरम् । लोकलोचनरोलम्बकदम्बैः कैर्न पीयते ॥ १७५ ॥ ननु नीलाञ्चलसंवृत-
माननमाभाति हरिणनयनायाः । प्रतिविम्बित इव यमुनागभीरनीरान्तरेणाङ्कः ॥ १७६ ॥
अम्बुजमम्बुनि मग्नं त्रासादाकाशमाश्रितश्रन्द्रः । संप्रति कः परिपन्थी यं प्रति कोपारुणं
वदनम् ॥ १७७ ॥ आसायं सलिलभरे सवितारमुपास्य सादरं तपसा । अधुनाब्जेन मना-
क्तव मानिनि तुलना मुखस्याप्ता ॥ १७८ ॥ सुविरलमौक्तिकतारे धवलंशुकचन्द्रिकाचम-
त्कारे । वदनपरिपूर्णचन्द्रे सुन्दरि राकास्ति नात्र संदेहः ॥ १७९ ॥ पुंसां दर्शय सुन्दरि
मुखेन्दुमीषत्रपामपाकृत्य । जायाजित इति रूढा जनश्रुतिर्मे यशो भवतु ॥ १८० ॥ उचितं
गोपनमनयोः स्तनयोः कनकाद्रिकान्तितस्करयोः । अवधीरितविधुमण्डलमुखमण्डलगोपनं
किमिति ॥ १८१ ॥ अबले सलिले तपस्यता मुखभावो गमितो न पङ्कजेन । कथमौदिमव-
र्णतान्त्यजस्य द्विजराजेन कृतोरुनिग्रहस्य ॥ १८२ ॥ सुषमाविषये परीक्षणे निखिलं पद्म-
रूप्यजितं तन्मुखात् । अधुनापि न भङ्गलक्षणं सलिलोन्मज्जनमुज्जति स्फुटम् ॥ १८३ ॥ यः
सा च्छवीनापलं रमागृहं विश्वलोचनमहोत्सवं विधिः । एष तादृगमृजन्मृगीदृशो मीनकेतन-
सर्ज कः ॥ १८४ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृतं मीलितं यदभिरामताधिके । उद्यता
केतनं मुखम् ॥ १८५ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृतं मीलितं यदभिरामताधिके । उद्यता
केतनं मुखम् ॥ १८५ ॥ तस्या मुखस्यातिमनोहरस्य कर्तुं
यिनि कामिनीमुह ॥ हायाः । अद्यापि शीतद्युतिरात्मबिम्बं निर्माय निर्माय पुनर्भिनत्ति
शक्तः संदृशं प्रिये वि

मुखत्वम्, मुखसाम्यमित्यर्थः. ३ आदौ पवणो यस्य तस्य भावस्तत्ताताम्, पकारादेः
१ सायंकालपर्यन्तम्, २ ललितः (पत्रे) ब्राह्मणत्वम्, ४ अन्त्ये जकारो यस्यैतादृशस्य पङ्कजस्य; (पक्षे)
ङ्कजस्य मकारादित्वं कथमिति, ५ याम्यो ब्राह्मणश्रेष्ठेन, ६ कृतं उद्गमहान्विग्रहो दण्डो यस्य, ७ तुल्यम्,
प्रतिदृश्यम्, ८ चन्द्रेण; (प)

॥ १८६ ॥ अनेन रम्भोरु तवाननेन पीयूषभानोस्तुलया धृतस्य । ऊनस्य नूनं परिपूरणाय ताराः स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डाः ॥ १८७ ॥ अस्या मुखस्यास्तु न पूर्णिमास्यं पूर्णस्य जित्वा महिमा हिमांशुम् । भ्रूलक्ष्मखण्डं दधदर्धमिन्दुर्भालस्तृतीयः खलु यस्य भागः ॥ १८८ ॥ व्यञ्जत धाता मुखपद्मस्याः सम्राजमम्भोजकुलेऽखिलेऽपि । सरोजराजौ सृजतोऽदसीयां नेत्राभिधेयावतएव सेवाम् ॥ १८९ ॥ दिवारजन्यो रविसोमप्रीते चन्द्राम्बुजे निक्षिपतः स्वलक्ष्मीम् । अस्या यदास्येन तदा तयोः श्रीरेकश्रियेदं तु कदा न कान्तम् ॥ १९० ॥ अस्या मुखश्रीप्रतिबिम्बमेव जलाच्च तातान्मुकुराच्च मित्रात् । अभ्यर्थ्य धत्तः खलु पद्मचन्द्रौ विभूषणं याचितकं कदाचित् ॥ १९१ ॥ अस्या मुखेनैव विजित्य नित्यस्पर्धा मिलत्कुङ्कुमरोपभासा । प्रसह्य चन्द्रः खलु नह्यमानः स्यादेव तिष्ठन्परिवेशपाशः ॥ १९२ ॥ विधोर्विधिर्विम्बशतानि लोपं लोपं कुहूरात्रिषु मासि मासि । अभङ्गुरश्रीकममुं किमस्या मुखेन्दुमस्थापयदेकशेषम् ॥ १९३ ॥ कपोलपत्रान्मकरात्सकेतुर्भ्रम्यां जिगीर्षुर्धनुषा जगन्ति । इहावलम्ब्यास्ति रतिं मनोभू रज्यद्वयस्यो मधुनाधरेण ॥ १९४ ॥ धिक्तरस्य मन्दमनसः कुक्वेः कवित्वं यः स्त्रीमुखं तुहिनविम्बसमं करोति । भ्रूमङ्गविभ्रमकटाक्षनिरीक्षितानि कोपप्रसादहसितानि कुतः शशाङ्के ॥ १९५ ॥ चन्द्रं कलङ्करहितं शफरद्वयं च निस्तोयमन्धतमसं च सुगन्धि तन्व्याः । वक्त्रच्छलेन भुवि मृष्टवतो विधातुर्वर्ण्येत केन करकौशलमद्भुतं तत् ॥ १९६ ॥ अस्यामपूर्वं इव कोपकलङ्करिक्तश्रन्ध्रोऽपरः किमुत तन्मकरध्वजेन । रोमावलीगुणमिलत्कुचमन्दरेण निर्मथ्य नाभिजलधिं ध्रुवमुद्धतः स्यात् ॥ १९७ ॥ लोके कलङ्कमपहातुमयं शशाङ्को जातो यतस्तव मुखं तरलायताक्षि । तत्रापि कल्पयसि तन्निव कलङ्कलेखां नार्यः समाश्रितजनं हि कलङ्कयन्ति ॥ १९८ ॥ यन्मञ्जुसिञ्जितमितो रसनामणीनां यच्छ्वाससौरभबलादलयो वदन्ति । यद्रीतयः स्खलदलं कृतयश्च लीला दोलाविलासतरलस्तदयं मुखेन्दुः ॥ १९९ ॥ प्रविश झटिति गेहं मा वहिस्तिष्ठ कान्ते ग्रहणसमयेवला वर्तते शीतरश्मेः । तव मुखमकलङ्कं वीक्ष्य नूनं स राहुर्भ्रसति तव मुखेन्दुं पूर्णचन्द्रं विहाय ॥ २०० ॥ यदमरशतैः सिन्धोरन्तः कथंचिदुपार्जितं सकलमपि तद्धात्रा कान्तामुखे विनिवेशितम् । सुरसुमनसः श्वासामोदे शशी च कपोलयोरमृतमधरे तिर्यग्भूते विषं च विलोचने ॥ २०१ ॥ असावन्तश्चन्द्रिकचनवलीलाब्जयुगलस्तलस्फूर्जत्कम्बुर्विलसदलिसंघात उपरि । विना दोषासङ्गं सततपरिपूर्णाखिलकलः कुतः प्राप्तश्चन्द्रो विगलितकलङ्कः सुमुखि ते ॥ २०२ ॥ जगन्नेत्रानन्दं वदनमनुलं पक्ष्मलदृशः कथंकारं पङ्केरुहमनुविधातुं प्रभवति । अयं चेदाकाङ्क्षी सह यदनकोदण्डलतया वराको राकेन्दुः कुवलययुगं किं न वहति ॥ २०३ ॥ अनाकाशे चन्द्रः सरसिजदलद्वन्द्वसहितो गृहीतः पश्चार्धे कुटिलकुटिलैः सोऽपि तिभिरैः । मुधां मुञ्चत्युच्चैरशनिमय संमोहजननीं किमुत्पाता-

लीयं वदत जगतः कर्तुरुदिता ॥ २०४ ॥ सुधाबद्धग्रासैरुपवनचकोरैरनुसृतां किरङ्ग्योत्सनाम-
च्छां नवलैवल्लिपाकर्पणयिनीम् । उपप्राकाराग्रं प्रेहिणु नयने तर्कय मेनागनाकाशे कोऽयं
गलितहरिणः शीतकिरणः ॥ २०५ ॥ विना सायं कोऽयं समुदयति सौरभ्यसुभगः किरङ्ग्यो-
त्सनाधारामधिधरणितारापरिवृढः । धनुर्धत्ते स्मारं तिरयति विहारं न तमसां निरातङ्कः पङ्के-
रुहयुगलमङ्गे नटयति ॥ २०६ ॥ अनुच्छिष्टो देवैरुपरिदलितो राहुदशनैः कलङ्केनास्पृष्टो न खलु
परिभूतो दिनकृता । कुहूमिनीं लुप्तो न च युवतिवक्षेण विजितः कलानाथः कोऽयं क-
नकलतिकायामुदयते ॥ २०७ ॥ स्मितज्योत्स्नागङ्गातपनतनया श्यामलरुचिः सरस्वत्योष्ठा-
भारुणकिरणसौन्दर्यजयिनी । इमास्तिस्त्रस्तीर्थाधिप इव मुखे मुभु मिलितास्तवेदं सेवन्को
न लभत इहानन्दलहरीम् ॥ २०८ ॥ कोशस्यातितरः स्थितानि परितः पात्राणि दुर्गं जलं
मन्त्रैर्मण्डलमुज्ज्वलं चिरमधो नीतास्तथा कण्टकाः । इत्याकृष्य शिलीमुखेन रचनां कृत्वा
तदत्यद्भुतं यत्पद्मेन जिगीषुणापि न जितं मुग्धे त्वदीयं मुखम् ॥ २०९ ॥ आरब्धे दयि-
तामुखप्रतिसमे निर्मातुमस्मिन्नपि व्यक्तं जन्मसमानमेव मिलितामंशुच्छटां वर्षति । आत्मद्रो-
हिणि रोहिणीपरिवृढे पर्यङ्कपङ्केरुहः संकोचादथ दुःस्थितस्य न विधेस्तच्छीलमुन्मीलितम्
॥ २१० ॥ तानि प्राञ्चिदिनानि यत्र रजनी सेहे तमिस्त्रापदं सा सृष्टिर्विरराम यत्र भवति
ज्योत्स्नामयो नातपः । अद्यान्यः समयस्तथाहि तिथयोऽप्यस्या मुखस्योदये हस्ताहस्तिकया
हरन्ति परितो राकावराकीयशः ॥ २११ ॥ अज्ञातेन्दुराभवं परिलसद्वाचालेनेत्राञ्जनं भ्रा-
न्तभ्रूलतमैणनाभितिलकं श्रीखण्डपत्रालकम् । बन्धूकाधरसुन्दरं सुरमुनिव्यामोहि वाक्या-
मृतं त्रैलोक्याद्भुतपङ्कजं वरतनोरास्यं न कस्य प्रियम् ॥ २१२ ॥ चातुर्यस्यैकचिह्नं फलमम-
लगिरां मूलमुत्पापशान्तेः पद्मायाः सप्रसादं स्थलमपि च रुचां कोशभूतं फलानाम् ।
शृङ्गारस्यातिमान्यं शरदमृतकरस्पर्धि सौभाग्यसिन्धोरास्यं तस्याः सहास्यं मनसि न मृदुले
कस्य लास्यं तनोति ॥ २१३ ॥ (स्मितम्) ॥ कामबाणप्रहारेण मूर्च्छितानि पदे पदे । जी-
वन्ति युवचेतांसि युवतीनां स्मितामृतैः ॥ २१४ ॥ स्मयमानमायताक्ष्याः किञ्चिदभिव्यक्तद-
शनशोभि मुखम् । असमग्रलक्ष्यकेसरमुच्छ्वसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ २१५ ॥ धवलीकरोति
हरितो मलिनीकुरुते मनः सपत्नीनाम् । अस्या हास्यविकासो मम तु मनो रक्तमाचरति ॥ २१६ ॥
यदि प्रसादीकुरुते सुधाशोरेषा सहस्रांशमपि स्मितस्य । तत्कौमुदीनां कुरुते तमेव निमित्त्य देव-
सफलं स्वजन्म ॥ २१७ ॥ कण्ठः ॥ कण्ठस्य विदधे कान्तिं मुक्ताभरणता तथा । नास्याः स्वभाव-
रभ्यस्य मुक्ताभरणता तथा ॥ २१८ ॥ असावुद्वेललावण्यरत्नाकरसमुद्भवः । जगद्विजयमङ्गल्य-
शङ्खकुसुमधन्वनः ॥ २१९ ॥ श्रोत्रपीयूषगण्डूपैः काकलीकलगीतिभिः । कण्ठः कुण्ठितचा-
तुर्यो विपक्षी पञ्चमध्वने ॥ २२० ॥ अयं त्रयाणां ग्रामाणां निधानं मधुरध्वनिः । रेखात्रय-

मितीवास्याः सूत्रितं कण्ठकन्दले ॥ २२१ ॥ कण्ठस्य तस्याः स्तनबन्धुरस्य मुक्ताकला-
पस्य च निस्तलस्य । अन्योन्यशोभाजननाद्बभूव साधारणो भूषणभूष्यभावः ॥ २२२ ॥
कवित्वगानप्रियवादसत्यान्यस्या विधाता न्यधिताधिकण्ठम् । रेखात्रयन्यासमिषादमीषां
वासाय सोऽयं विवभाज सीमाः ॥ २२३ ॥ मुक्तोत्करः संकरशुक्तिमध्याद्विनिर्गतः सारस-
लोचनायाः । जानीमहेऽस्याः कमनीयकम्बुग्रीवाधिवासाद्गुणवत्त्वमाप ॥ २२४ ॥ (वाणी) ॥
अमृतद्रवमाधुरीधुरीणां गिरमाकर्ष्य कुरङ्गलोचनायाः । मुहुरभ्यसनं कषायकण्ठी कलकण्ठी
कुरुते कुहुरुते ॥ २२५ ॥ स्वरेण तस्याममृतस्रुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि । अप्य-
न्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वितन्त्रीरिव ताव्यमाना ॥ २२६ ॥ शिरीषकोषादपि कोमलाया
वेधा विधायाङ्गमशेषमस्याः । प्राप्तप्रकर्षः सुकुमारसर्गे समापयद्वाचि मृदुत्वमुद्राम् ॥ २२७ ॥
प्रसूनबाणाद्वयवादिनी सा कापि द्विजेनोपनिषत्पिकेन । अस्याः किमास्याद्विजराजतो वा
नाधीयते भैक्षभुजा तरुभ्यः ॥ २२८ ॥ पङ्काङ्कसद्धानमवेक्ष्य लक्ष्मीमेकस्य विष्णोः श्रयणा-
त्सपत्नीम् । आस्येन्दुमस्या भजते जिताब्जं सरस्वती तद्विजिगीषया किम् ॥ २२९ ॥
कण्ठे वसन्ती चतुरा यदस्याः सरस्वती वादयते विपञ्चीम् । तदेव वाग्भूय मुखे मृगाक्ष्याः
श्रोतुः श्रुतौ याति सुधारसत्त्वम् ॥ २३० ॥ बाहू ॥ दयिताबाहुपाशस्य कुतोऽयमपरो
विधिः । जीवयत्यर्पितः कण्ठे मारयत्यर्पवर्जितः ॥ २३१ ॥ शब्दवद्भिरलंकारैरुपेतमतिको-
मलम् । सुष्ठुक्तं काव्यवद्रेजे तद्बाहुल्यतिकाद्वयम् ॥ २३२ ॥ सरले एव दोलैस्ते यदि
चञ्चलचक्षुषः । अमुग्धाभ्यो मृणालीभ्यः कथमाजहूतः श्रियम् ॥ २३३ ॥ बाहू तस्याः
कुचाभोगनिरुद्धान्योन्यदर्शनी । मन्त्रितं कथमेताभ्यां मृणालीकीर्तिलुण्ठनम् ॥ २३४ ॥
बाहू प्रियाया जयतां मृणालं द्रन्द्वे जयो नाम न विस्मयोऽस्मिन् । उच्चैस्तु तच्चित्रममुष्य
भग्नस्यालोक्यते निर्व्यथनं यदन्तः ॥ २३५ ॥ अजीयतावर्तशुभंयुनाभ्यां दोर्भ्यां मृणालं
किमु कोमलाभ्याम् । निःसूत्रमास्ते वनपङ्कमृत्सु मूर्तासु नाकीर्तिषु तन्निमग्नम् ॥ २३६ ॥
करौ ॥ कुसुमायुधकोदण्डे हस्तौ विस्तीर्णचक्षुषः । अशोकपल्लवास्त्राणां प्रतिहस्तत्वमागनौ
॥ २३७ ॥ नाहं धार्यमधोराशि मुखेन्दोः संमुखं त्वया । इतीव लीलापद्मेन करेऽस्याः
कान्तिरर्पिता ॥ २३८ ॥ स्पष्टस्त्वयैष दयिते स्मरपूजाव्यापृतेन हस्तेन । उद्भिन्नापरमृदुतर-
किसलय इव लक्ष्यतेऽशोकः ॥ २३९ ॥ अस्याः करस्पर्शनगर्धिऋद्धिर्बालत्वमापत्खलु
पल्लवो यः । भूयोऽपि नामाधरसाम्यगर्वं कुर्वन्कथं वास्तु न स प्रवालः ॥ २४० ॥ अस्यैव
सर्गीय भवत्करस्य सरोजसृष्टिर्मम हस्तलेखः । इत्याह धाता हरिणेषणायां किं हस्तले-
खीकृतया तयास्याम् ॥ २४१ ॥ मुग्धे प्रतारयसि किं कुसुमानि हर्तुमेतान्यशोकविटपस्य
कुतूहलेन । अस्यैव तन्वि नवपल्लवडम्बरेषु त्वं हारायेप्यसि न तु स्वयमेव पाणी ॥ २४२ ॥

(कङ्कणम्) ॥ गौराङ्ग्या भुजलावण्यमिलितं हेमकङ्कणम् । कण्ठाश्लेषे वयस्याभिः काठि-
न्यादन्वमीयत ॥२४३॥ प्रकोष्ठबन्धे बिम्बोष्ठ्यास्तस्याः काञ्चनकङ्कणम् । नालं वलयितं
हस्ते हेमाब्जस्येव राजते ॥२४४॥ सौवर्णकङ्कणश्रेण्या भाति तद्बाहुकन्दली । तूणचम्प-
कमौर्व्येव पुष्पचापेन वेष्टिता ॥२४५॥ सहेमकटकं धत्ते सा करं पद्मतस्करम् । पद्मिनी-
वल्लभस्येव मूले केष्टितमंशुना ॥२४६॥ हस्ते चकास्ति बालायास्तस्याः कङ्कणमालिका ।
मनः कुरङ्गबन्धाय पाशालीव मनोभुवः ॥२४७॥ रुशाङ्ग्याः कुचभारेण दूरमुत्सारितौ
भुजौ । वहतः कलहायेव वाचालां वलयावलिम् ॥२४८॥ न्यस्तानि दन्तवलयानि करे
कदाचित्तानीन्दुखण्डघटितानि ममैष तर्कः । अस्या निसर्गमृदुपाणिः सरोजमेषामामोचने
झटिति यन्मुकुलीबभूव ॥२४९॥ (हस्तरेखा) ॥ आयूरेखां चकारास्याः करे द्वाधीयसीं
विधिः । शौण्डीर्यगर्वनिर्वाहप्रत्याशां च मनोभुवः ॥२५०॥ अङ्गुल्यः ॥ सुदीर्घा रागशा-
लिन्यो बहुपर्वमनोहराः । तस्या विरेजुरङ्गुल्यः कामिनां संकथा इव ॥२५१॥ रज्यन्नख-
स्याङ्गुलिपञ्चकस्य मिषादसीं हैङ्गुलपद्मतूणे । हैमैकपुङ्खास्ति विशुद्धपर्वा प्रियाकरे पञ्च-
शरी स्मरस्य ॥२५२॥ (मुद्रिका) ॥ अङ्गुलीषु कुरङ्गास्याः शोभते मुद्रिकावलिः ।
प्रोतेव बाणैः पुष्पेषोः सूक्ष्मलक्ष्यपरंपरा ॥२५३॥ स्तनौ ॥ मृदङ्गि कठिनौ तन्वि पीनौ
सुमुखि दुर्मुखौ । अत एव बहिर्यातौ हृदयात्ते पयोधरौ ॥२५४॥ तन्वङ्ग्याः स्तनयुग्मेन
मुखं न प्रकटीकृतम् । हाराय गुणितं स्थानं न दत्तमिति लज्जया ॥२५५॥ यन्न जाति
तदङ्गेषु लावण्यमिति संभृतम् । पिण्डीकृतमुरोदेशे तत्पयोधरतां गतम् ॥२५६॥ स्वयंभूः
शंभुरम्भोजलोचने त्वत्पयोधरः । नखेन कस्य धन्यस्य चन्द्रचूडो भविष्यति ॥२५७॥
अविवेकि कुचद्वन्द्वं हन्तु नाम जगन्नयम् । श्रुतिप्रणयिनोरक्षणोरयुक्तं जनमारणम् ॥२५८॥
प्रायश्चित्तं न गृह्णातस्तन्वङ्ग्याः पतितौ स्तनौ । अत एव तयोः स्पर्शे लोकोऽयं शिथिला-
दरः ॥२५९॥ पयोधरघनीभावस्तावद्दम्बरमध्यग । आश्लेषोपगमस्तत्र यावन्नैव प्रवर्तते
॥२६०॥ भाति निर्विवरे तस्याश्चित्रं कुचयुगान्तरे । क्रीडाकुण्डलितोच्चण्डकोदण्डः कुमु-
मायुधः ॥२६१॥ कुचद्वये चकोराक्षी चिबुकप्रान्तचुम्बिनि । नर्मोक्तिषु न शक्नोति स्थातुं
लज्जानतानना ॥२६२॥ शङ्के तच्चित्तमक्लेशसाध्यं कुसुमधन्वनः । काठिन्यं बहिरेवास्याः
स्तनाभ्यां येन धारितम् ॥२६३॥ सा स्तनाञ्जलिबन्धेन मन्मथं प्रथमागतम् । करोतीवो-
न्मुखं बाला बान्धवं यौवनश्रियः ॥२६४॥ अस्त्यप्रतिसमाधेयं स्तनद्वन्द्वस्य दूषणम् । स्फु-
टतां कञ्चुकानां यन्नायात्यावरणीयताम् ॥२६५॥ कुम्भौ सदम्भौ करिणां कलशौ मन्द-

१ विशेषदर्शनरहितम्; (पक्षे) विधेयशून्यम्. परस्परं संश्लिष्टत्वात्. २ वेदः; (पक्षे) कर्णः. ३ पापनिष्कृ-
तिम्; (पक्षे) प्रायो बाहुल्येन चित्तं स्वान्तम्. ४ पातकिनी; (पक्षे) गलितौ. ५ पयोधराणां मेघानां घनीभावं
प्राचुर्यम्. ६ आकाशमध्यवर्तिन्. ७ आभयानक्षत्रस्योदयः; (पक्षे) सुगमम्.

कौशली । चक्रवाकौ वराकौ च तदीयकुचयोः पुरः ॥२६६॥ मुखेन्दुचन्द्रिकापूरच्छाव्यमानौ पुनः पुनः । शीतमीताविवान्योन्यं तस्याः पीडयतः स्तनौ ॥२६७॥ तत्कुचौ चरतः किञ्चिन्नूनं मनसिजव्रतम् । नित्योन्मुखौ यदासाते मौलिरत्नस्य भास्वतः ॥२६८॥ सा धारयत्यधीराक्षी दुर्वहं स्तनमण्डलम् । गर्वपर्वतमारूढश्चित्तं कुसुमकार्मुकः ॥ २६९ ॥ तस्यास्तुङ्गस्तनच्छाया चकास्ति त्रिवलीतटे । लीना तिमिरलेखेव वदनेन्दोरगोचरे ॥२७०॥ स्वकीयं हृदयं भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का रुपा तयोः ॥ २७१ ॥ अल्पं निर्मितमाकाशमनालोच्यैव वेधसा । इदमेवंविधं भावि भवत्याः स्तनमण्डलम् ॥२७२॥ उच्छ्वसन्मण्डलप्रान्तरेखमावद्धकुञ्जलम् । अपर्याप्तपुरोवृद्धेः शंसत्यस्याः स्तनद्वयम् ॥ २७३ ॥ मध्येन तनुमध्या मे मध्यं जितवतीत्ययम् । इभकुम्भो भिनच्यस्याः कुचकुम्भनिभौ हरिः ॥ २७४ ॥ पटविघटितमपि कुचतटमकपटमनसः कुरङ्गनयनायाः । मणिमवमयूखपटली पटलीनतया न सम्यगालोचि ॥ २७५ ॥ प्रतिपक्षो यदि वक्षोरुहपरिणाहः कुरङ्गनयनायाः । आकाशवासतपसः श्रीफल विफलस्तवायासः ॥ २७६ ॥ चञ्चत्काञ्चनशैलावस्या वक्षोरुहौ तन्व्याः । नो चेत्तावधिरूढा कथमनिमिषतां भजेत मे दृष्टिः ॥२७७॥ करतलयुगपरिणद्धे कुचकलशे कुङ्कुमारुणे तस्याः । सिन्दूरिते करिपतेः कुम्भे नक्षत्रमालेव ॥ २७८ ॥ काठिन्यमङ्गैरखिलैर्निरस्तं कुचौ युवत्याः शरणं जगाम । अधः पतिष्याव इतीव भीत्या न शक्युतस्तावपि हातुमेतत् ॥ २७९ ॥ दिवानिशं वारिणि कण्ठदन्ने दिवाकराराधनमाचरन्ती । वक्षोजतास्यै किमु पक्ष्मलाक्ष्यास्तपश्चरत्यम्बुजपङ्क्तिरेषा ॥ २८० ॥ अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः स्तनद्वयं पाण्डु तथा प्रवृद्धम् । मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम् ॥ २८१ ॥ किं नर्मदाया मम सेयमस्या दृश्यामितो बाहुलतामृणाली । कुचौ किमुत्तस्थतुरन्तरीपे स्मरोष्मशुण्यत्तरबाल्यवारः ॥ २८२ ॥ तालं प्रभु स्यादनुकर्तुमेतावुत्यानमुस्थौ पतितं न तावत् । परं च नाश्रित्य तरुं महान्तं कुचौ कृशाङ्ग्याः स्वत एव तुङ्गौ ॥२८३॥ एतत्कुचस्पर्धितया घटस्य ख्यातस्य शास्त्रेषु निदर्शनत्वम् । तस्माच्च शिल्पान्मणिकादिकारी प्रसिद्धनामाजनि कुम्भकारः ॥२८४॥ निःशङ्कसंकोचितपङ्कजोऽयमस्यामुदीतो मुखमिन्दुबिम्बः । चित्रं तथापि स्तनकोकयुग्मं न स्तोकमप्यञ्चति विप्रयोगम् ॥ २८५ ॥ आभ्यां कुचाभ्यामिभकुम्भयोः श्रीरादीयतेऽसावनयोः क्व ताभ्याम् । भयेन गोपायितमौक्तिकौ तौ प्रव्यक्तमुक्ताभरणान्विमौ यत् ॥२८६॥ कराग्रजाग्रच्छतकोटिरर्थी ययोरिमौ तौ तुलयेत्कुचौ चेत् । सर्वं तदा श्रीफलमुन्मदिष्णं जातं वटीमप्यधुना न लब्धम् ॥ २८७ ॥ मध्यं तनूकृत्य यदीदमीयं वेधा न दध्यात्कमनीयमंशम् । केन स्तनौ संप्राप्तिं यौवनेऽस्याः सृजेदनन्यप्रतिमाङ्गदीप्तेः ॥२८८॥ तवोपकण्ठस्थिततारहारस्फुरत्प्रभाशैवलिनीजलेषु । लीनो

मनोजद्विप एव तस्य व्यक्ती नु गण्डौ किमुरोजपिण्डौ ॥ २८९ ॥ सतां समालोकयतां
विवेकान्दर्वीषि हुत्वा स्मरबाणवह्नौ । धत्ते स्तनः श्यामशिरोमिषेण तनूदरिऽयायुषभस्मभि-
न्दुम् ॥ २९० ॥ नयननीरज किं भवता कृतं मुखशशीवदयं वपुराश्रितः । इति वचो वितरी-
तुमिवोन्मुखं वरतनोः स्तनचक्रयुगं बभौ ॥ २९१ ॥ बदरामलकाग्रदाडिमानामपहृत्य श्रिय-
मुन्नतौ क्रमेण । अंघ्रिना हरणे कुचौ यतेते दयिते ते करिशावकुम्भलक्ष्म्याः ॥ २९२ ॥
कनकक्रमुकायितं पुरस्तादथ पङ्केरुहकोरकायमाणम् । क्रमशः कलशायमानमास्ते सुदृशो
वक्षसि कस्य भागधेयम् ॥ २९३ ॥ अपि तद्वपुषि प्रसर्पतेर्गमिते कान्तिझरैरगाधताम् । स्म-
रयौवनयोः खलु द्वयोः छवकुम्भौ भवतः कुचावुभौ ॥ २९४ ॥ कलशो निजहेतुदण्डजः किमु
चक्रभ्रमिकारिता गुणः । स तदुच्चकुचौ भवन्प्रभाञ्जरचक्रभ्रमितामनोति यत् ॥ २९५ ॥ ज-
म्बीरश्रियमतिलङ्घ्य लीलयैव व्यानम्रीकृतकमनीयहेमकुम्भौ । नीलाम्भोरुहनयनेऽधुना
कुचौ ते स्पर्धते किल कनकाचलेन सार्धम् ॥ २९६ ॥ शुकीचञ्चत्खातच्छवि फलयुगं यौव-
नतरोरयःशङ्कुशुणं मदनकरिणः कुम्भयुगलम् । समुद्राम्भोगोर्यामृतकलशयुग्मं सुकृतिनः
कुचद्वन्द्वं तन्व्या नवनखपदाङ्गं विजयते ॥ २९७ ॥ कुचावस्याः कामद्विपकलभकुम्भाविति
परे वदन्त्यन्ये वक्षःसरसि कमले काञ्चनघटौ । ममायं सिद्धान्तः स्फुरति मदनेन त्रिज-
गतां विनिर्जित्य न्युब्जीकृतमिव निजं दुन्दुभियुगम् ॥ २९८ ॥ जम्बीरं वा कमलमुकुलं हेम-
गुच्छं यथेच्छं मङ्गल्यं वा कलयतु जनो भूपतेर्मन्मथस्य । एतद्वन्द्वं कलयति मतिर्मामकीना
नवीना केनाप्यस्या हृदि विनिहितं मन्मथानन्दकन्दम् ॥ २९९ ॥ पुष्पेषोरभिषेकहेमक-
लशौ हारप्रभावाहिनीचक्राह्वौ मदनोन्मदद्विपपतेः कुम्भौ रतेः कन्दुकौ । कन्दौ बाहुमृ-
णालिकायुगलयोर्लीलालतासत्फले नव्यौ रत्नसंमुद्रकौ वहति सा लावण्यपूर्णौ स्तनौ ॥ ३०० ॥
यूनां मोहमहाफलप्रसविनीं नाम्यालवालोलिप्तितां सेकुं लोमलतां मुखाभूतनिधेर्लावण्यनामा-
मृतम् । नेप्यन्सारणिकां विभज्य कृतवान्कूटद्वयं पार्श्वयोः पक्षेपुस्तदिदं पयोधरयुगं लोकाः
समाचक्षते ॥ ३०१ ॥ उद्भिन्नं किमिदं मनोभवनृपक्रीडारविन्दद्वयं सूते तत्कथमेकतः किल
लसद्रोमावलीनालतः । चक्रद्वन्द्वमिदं क्षमं तदपि न स्थातुं मुखेन्दोः पुरो लावण्याम्बुनि
मग्नयौवनगजस्यावैमि कुम्भद्वयम् ॥ ३०२ ॥ उद्भेदं प्रतिपद्य पक्वबदरीभावं समेत्य क्रमात्पुं-
नागाकृतिमाप्य पूगपदवीमारुह्य बिल्वश्रियम् । लब्ध्वा तालफलोपमां च ललितामासाद्य
भूयोऽधुना चञ्चत्काञ्चनकुम्भजृम्णमिमावस्याः स्तनौ बिभ्रतः ॥ ३०३ ॥ रैत्याप्तप्रियलाञ्छने

१ चक्रवाकौ. २ संपुटौ. ३ रतावाप्तं प्राप्तं प्रियस्य लाञ्छनं चिह्नं नखशताङ्गरागादिकं येन तथाभूते; (पक्षे)
रत्या प्राप्तः प्रियः कामस्तस्य लाञ्छनं मत्स्यस्तद्रूपे.

कठिन्तावासे रसालिङ्गिते प्रह्लादैकरसे क्रमादुपचिते भूभृदुरुत्वापहे । कोर्कस्पर्धिनि भोगभाजि जनितानङ्गे खेलीनोन्मुखे भाति श्रीरमणावतारदशकं बाले भवत्याः स्तने ॥३०४॥ मध्योऽयं बलिसद्वदष्टिरधिकं पृथ्वी सुपर्वाल्यो बाहुस्तत्कमलेक्षणे त्रिजगतीमेकैव संरक्षति । इत्येवं स्तनयोर्मिषेण कनकक्षोणीभृता संभृतौ यस्यामात्मकिशोरकौ पवित्रयव्यग्रेण जम्भाद्विषः ॥३०५॥ (कञ्चुकी) ॥ उपरि पानपयोधरपातितापरकुटीव मनोभवभूपतेः । विजयिनस्त्रिपुरारिजिगीषया तव विराजति भामिनि कञ्चुकी ॥३०६॥ (हारः) ॥ घटीयन्त्रायते हारो नाभिकूपे मृगीदृशः । संसेक्तुमिव लावण्यपयसा यौवनदृमम् ॥ ३०७ ॥ हारः कुरङ्गशावाक्ष्या राजति स्थूलमौक्तिकः । नाभिलावण्यपानीयघटीयन्त्रगुणोपमः ॥ ३०८ ॥ भीतङ्गकुम्भसंसर्गजातपातकशङ्कया । स्नातीव मुक्ताहारोऽस्याः स्फुरत्कान्तिगले जले ॥ ३०९ ॥ प्राणेश्वरपरिष्वङ्गविभ्रमप्रतिपत्तिभिः । मुक्ताहारेण लसता हसतीव स्तनद्वयम् ॥ ३१० ॥ हारोऽयं हरिणाक्षीणां लुठति स्तनमण्डले । मुक्तानामप्यवस्थेयं के वयं स्मरकिकराः ॥ ३११ ॥ मणिहारलता विभाति तन्व्याः स्तनसिंहासनसीमि तस्थिवांसम् । अभिषेक्तुमनङ्गदेवराजं गलशङ्खाद्गलितेव दुग्धधारा ॥ ३१२ ॥ ग्रीवादुतैवावटुशोभितापि प्रसाधिता माणवकेन सेयम् । आलिङ्ग्यतामप्यवलम्बमाना सरूपताभागखिलोर्ध्वकाया ॥ ३१३ ॥ स्तनातटे चन्दनपङ्क्तिरेऽस्या जातस्य यावद्युवमानसानाम् । हारावलीरत्नमयूखधाराकाराः स्फुरन्ति स्खलनस्य रेखाः ॥ ३१४ ॥ निविडानुषक्तकुचकोकदंपतीमुखतारकापरिखटेन शासितुम् । अवतारितेव निजतारकावली हरिणीदृशः स्फुरति हारवल्ली ॥ ३१५ ॥ एकावलीकलितमौक्तिककैतवेन तन्व्याः समुन्नतपयोधरयुग्मसेवाम् । चक्रुर्मनांसि यमिनामतिनिर्मलानि कर्दपमुक्तशरपातकृतान्तराणि ॥ ३१६ ॥ सारङ्गाक्ष्याः कुचकलशयोरन्तराकाशदेशः प्राप्तच्छेदः कचिदपि चलन्प्रस्खलन्निःपपात । नाभिकूपः समजनि नतस्तस्य देहच्युतासौ नक्षत्राणां ततिरिव समालम्बते हारशोभाम् ॥ ३१७ ॥ मुक्तावली स्मरविदाहविपाण्डुमूले नद्धा चकास्ति जितकम्बुनि कण्ठकाण्डे । निश्चिन्वती मृगदृशो वदनं मृगाङ्गं नक्षत्रपङ्क्तिरिव संपतिता नभस्तः ॥ ३१८ ॥ मध्यदेशः ॥ युक्तं मध्ये कृशा तन्वी कार्मुकीकर-

१ कठिन्ताया आवासे स्थानभूतः; (पक्षे) कठिन्ताया आवासे कूर्मः । २ रसेनालिङ्गिते; (पक्षे) रसया पृथिव्या स्वेच्छरणकाले आलिङ्गिते वराहे । ३ प्रकृताद्वादे एकरसे तत्परे; (पक्षे) प्रह्लादे एको रसः प्रीतिर्यस्य तस्मिन्नुत्सिहे । ४ क्रमाद्बदरामलकादिपरिमाणलभेनोपचिते प्रवृद्धे; (पक्षे) क्रमः पादाविश्वेपस्तदनुसारणेपचिते प्रवृद्धे वामने । ५ भूभृतां पर्वतानां गुरुत्वमपहन्ति नाशयन्ति तादृशे । ततोऽपि महत्त्वात्; (पक्षे) भूभृतां राज्ञां गरिवनाशके भार्गवे । ६ चक्रवाकस्पर्धाशीले । तत्सदृशत्वात्; (पक्षे) सीतावियोगानुरतया चक्रवाकशापदे रामे । ७ भोगः सुखं शरीरं वा तद्वाजि; (पक्षे) भोगः फणा तद्वाजि शेषावतारे वक्रभद्रे । ८ जनितमदने; (पक्षे) जनितमनङ्गमदस्य शरीरस्य विरुद्धं मौनभोगत्यागसमाधिप्रभृति येन तस्मिन्प्रवृद्धे । ९ खेपिन्दित्रयेषु लीना आसत्ता उन्मुखा यस्मिन्सादृशे; (पक्षे) खलीनमश्वस्य वल्गा तदुन्मुखे कल्किनीति । १० विष्णोः । ११ अन्त्यजः; (पक्षे) गजः ।

णाय यत् । अत्रैव कुसुमास्त्रेण पीड्यते श्लिष्टमुष्टिना ॥ ३१९ ॥ स्तनौ भारार्पणव्यग्रौ
 काक्षी कलकलोन्मुखी । कस्यां दिशि न मध्यस्य तस्याः काश्यं सहेतुकम् ॥ ३२० ॥ मध्यं
 तव सरोजाक्षि पयोधरमरादितम् । अस्ति नास्तीति संदेहः कस्य चित्ते न बाधते ॥ ३२१ ॥
 स्मरमानसिकसमस्यात्स्यास्तनिमा निरवधिर्मध्यः । श्रीरेव पूरयति यां न गिरां देवी न
 चापि गुरुरस्याः ॥ ३२२ ॥ अस्मिन्प्रकृतिमनोजे लग्ना प्रायेण मान्मथी दृष्टिः । सुन्दरि
 यतो भवत्याः प्रतिक्षणं क्षीयते मध्यः ॥ ३२३ ॥ वयःप्रकर्षादुपचीयमानस्तनद्वयस्योद्वहन-
 श्रमेण । अत्यन्तकाश्यं वनजायताक्ष्या मध्यो जगामेति ममैष तर्कः ॥ ३२४ ॥ बद्धा द्वि-
 योमा त्रिवलीगुणेन गृह्णाति रोमावलिनेत्रवल्लीम् । इतीव चिन्ताकुलभङ्गुरोऽयं मध्यो मृ-
 गाक्ष्याः कृशतामुपैति ॥ ३२५ ॥ स्फुटमसदवलग्नं तन्वि निश्चिन्वते ते तदनुपलभमानास्त-
 र्कयन्तोऽपि लोकाः । कुचगिरिवरयुग्मं यद्विनाधारमास्ते तदिह मकरकेतोर्निर्द्रजालं प्रतीमः
 ॥ ३२६ ॥ तुङ्गाभोगे स्तनगिरियुगे प्रौढबिम्बे नितम्बे सीमादेशं हरति नृपतौ यौवने जृम्भ-
 माणे । मध्यो भीरुः क्वचिदपि ययौ पद्मपत्रेक्षणायाः शून्यं मध्यस्थलमिति ततः किंवदन्ती
 वदन्ति ॥ ३२७ ॥ देहं हेमद्युतिपरिहृताम्भोजदृष्टिं च दृष्टिं राशीभूतभ्रमरपटलीचारुवेषं
 च कोशम् । दृष्ट्वा सद्यो विपुलहृदयानन्दमूढेन धात्रा सारङ्गाक्ष्याः किमु रचयितुं विस्मृतो
 मध्यदेशः ॥ ३२८ ॥ आक्रान्ते शैशवेऽस्मिन्नभिनववयसा शासनान्मीनकेतोर्बालाया नेत्र-
 युग्मं श्रुतियुगमविशङ्कयुगेनापि सार्धम् । वक्षोजद्वन्द्वमुच्चैर्बहिरिह निरगाच्छ्लोणिबिम्बेन साकं
 मध्यः संगृह्य बद्धं त्रिवलिभिरभितः काश्यंमङ्गीकरोति ॥ ३२९ ॥ नाभिः ॥ मन्ये स-
 मासलावण्यसारे सर्गे मृगीदृशः । अपूरयित्वेव गतो नाभिरन्ध्रं चतुर्मुखः ॥ ३३० ॥ कुच-
 कुम्भौ समालम्ब्य तरन्ती कान्तिनिम्नगाम् । भ्रमादितस्ततो दृष्टा दृष्टिर्नाभौ निमज्जति
 ॥ ३३१ ॥ स्तनौ तुङ्गा समारूढे चापन्यस्तभरे स्मरे । कोदण्डाटनिमुद्रेव जाता नाभी नतध्रुवः
 ॥ ३३२ ॥ उरोजवच्चक्रमनोज्ञरूपा केशवलीव भ्रमराजिता वा । संगीतवत्सत्पुटभेदद्वया
 विद्येत नाभीसरसी मृगाक्ष्याः ॥ ३३३ ॥ वलित्रयम् ॥ एकमेव बल्लि बद्धा जगाम हरि-
 र्भ्रतिम् । तन्व्यास्त्रिवलिबन्धेऽपि सैव मध्यस्य नम्रता ॥ ३३४ ॥ स्तनभाराय मध्येन त्रिव-
 लिव्याजतः कृता । तस्याः शङ्कितमङ्गेन भ्रूभङ्गानामिवावालिः ॥ ३३५ ॥ तदीयत्रिवलीमा-
 र्गसोपानारोहणश्रमः । अनङ्गत्वादनङ्गस्य जातो रत्येकगोचरः ॥ ३३६ ॥ परिहृत्य दुरा-
 रोहं तस्याः स्तनतटं कृता । कंदर्परथसंचारमार्गलीव वलित्रयी ॥ ३३७ ॥ दरिद्रसु-
 दरं दृष्ट्वा चक्रे लावण्यपूर्णयोः । पन्थानं स्तनयोस्तस्यास्त्रिवलीविषमं विधिः ॥ ३३८ ॥
 राजति त्रिवली तस्याः स्तनभारोन्नतिक्रमात् । उपर्युपरि जातेव हारमुद्रापरंपरा ॥ ३३९ ॥
 मध्यत्रिवलीत्रिपथे पीवरकुचचत्वरे च चपलदृशाम् । छलयति मदनपिशाचः पुरुषं हि मना

गपि स्खलितम् ॥ ३४० ॥ मध्येन सा वेदिविलग्रमध्या बलित्रयं चारु बभार बाला ।
 आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥ ३४१ ॥ अनन्यसाधारणकान्ति-
 कान्ततनोरमुष्याः किमु मध्यदेशः । जगन्नयी जन्मभृतां निषण्णा चित्तावलीयं त्रिवली-
 मिषेण ॥ ३४२ ॥ मध्यात्समानोय सुसारभागं वक्षोजमुत्पादयिता विधाता । अतिप्रयत्ना-
 श्रिवलीमिषेण सोपानवर्त्मत्रितयं चकार ॥ ३४३ ॥ मत्वा चापं राशिमुखि निजं मुष्टिना
 पुष्पधन्वा तन्वीमेनां तव तनुलतां मध्यदेशे बभार । यस्मादत्र त्रिभुवनवशीकारमुद्रानुकारा-
 स्तिस्रो भान्ति त्रिवलिकपटादङ्गुलीसंधिरेखाः ॥ ३४४ ॥ रोमावलिः ॥ नाभिरन्ध्रं प्रवि-
 ष्टास्याः श्यामला रोमवल्ली । त्रस्ता तिमिरलेखेव मेखलामणिकान्तिः ॥ ३४५ ॥ भाति
 रोमावली तस्याः पयोधरमरोन्नतौ । जाता रत्नशलाकेव श्रोणिवैदूर्यभूमितः ॥ ३४६ ॥
 नाभिसङ्गेन गौराङ्ग्याः शोभते रोममञ्जरी । कंदर्पहेमकटकालाक्षाधारेव निर्गता ॥ ३४७ ॥
 नाभीवलयसंबद्धा रोमाली भाति सुभ्रुवः । सहिता निगडेनेव शृङ्खला स्मरदान्तिनः ॥ ३४८ ॥
 रोमावली विलासिन्याः प्रविष्टा नाभिमण्डलम् । कियद्गाम्भीर्यमत्रेति तात्पर्यमिव विभ्रती
 ॥ ३४९ ॥ लिखन्त्याः कामसाप्राज्यशासनं यौवनश्रियः । गलितेव मषीधारा रोमाली
 नाभिमण्डलात् ॥ ३५० ॥ जाने रात्रिषु तन्मध्ये ददाति शनकैः पदम् । गम्भीरनाभिकु-
 हरप्रवेशाशङ्कया स्मरः ॥ ३५१ ॥ कुचदुर्गराजधान्योर्मध्ये मार्गं मृगीदृशो मदनः । किम-
 कृत नाभीवापीमपि रोमालीतमालवनरेखा ॥ ३५२ ॥ वयसी शिशुतातदुत्तरे मुदृशि स्वाभि-
 विधिं विधित्सुनी । विधिनापि न रोमरेखया कृतसीमि प्रविभज्य रज्यतः ॥ ३५३ ॥ तस्याः
 प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज तन्वी नवरोमराजिः । नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखला-
 मध्यमणेरिवार्चिः ॥ ३५४ ॥ गौरीव पत्या सुभगा कदाचित्कर्त्रीयमप्यर्धतनूसमस्याम् । इतीव
 मध्ये निदधे विधाता रोमावलीमेचकसूत्रमस्याः ॥ ३५५ ॥ रोमावलीरज्जुमुरोजकुम्भौ ग-
 म्भीरमासाद्य च नाभिकूपम् । महृष्टितृष्णा विरमेद्यदि स्यान्नैषां वतैषा सिचयेन गुप्तिः
 ॥ ३५६ ॥ उन्मूलितालानविलाभनाभिशिञ्जन्स्खलच्छृङ्खलरोमदामा । मत्तस्य सेयं मदनद्वि-
 पस्य प्रस्वापवप्रोच्चकुचास्तु वास्तु ॥ ३५७ ॥ रोमावलिभ्रूकुसुमैः स्वमीर्वाचोपेपुभिर्मध्यलला-
 टमूर्ध्नि । व्यस्तैरपि स्थान्नुभिरेतदीर्यैर्जेतः स चित्रं रतिजानिवीरः ॥ ३५८ ॥ गम्भीरनाभि-
 हृदसंनिवेशे रराज तन्वी नवरोमराजिः । मुखेन्दुभीतस्तनचक्रवाकद्वन्द्वोज्जिता रौवलम-
 ञ्जरीव ॥ ३५९ ॥ स्वर्णविदातद्युतिकायकाण्डे संपूर्णयूषमयूखमुख्यः । एणीदृशः पृष्ट-
 विलम्बिवेणीबिम्बः पुरो राजति रोमराजी ॥ ३६० ॥ पयोधरस्तावदयं समुन्नतो रसस्य
 दृष्टिः सविधे भविष्यति । अतः समुद्गच्छति नाभिरन्ध्रतो विसारि रोमालिपिपीलिकावलिः
 ॥ ३६१ ॥ गम्भीरनाभीहृदपार्श्ववर्तिनी विराजते लोमतती मृगीदृशः । मुखाराविन्दस्य रसा-

भिलाषिणी द्विरेफपाङ्क्तिश्चलितेव नीरवा ॥ ३६२ ॥ समुदितकुचकुम्भमङ्गनाया हृदय-
मनङ्गमतङ्गजोऽधिरोते । तदखिलपदबन्धनाय रोमावलिरेह शृङ्खलिका विलोक्यते
यत् ॥ ३६३ ॥ दत्तं मया पदमिदं नवयौवनाय त्वं सत्वरं कचन शैशव साधयेति । का-
मस्य हस्तलिखिताक्षरमालिकेव रोमावली विजयते जलजेषणायाः ॥ ३६४ ॥ नाभीबिला-
न्तरविनिर्गतपद्ममीयं संप्रस्थिता नयनखञ्जनभक्षणाय । नासामुदीक्ष्य गरुडभ्रममुद्रहन्ती
गुप्तेव पीनकुचपर्वतयोरधस्तात् ॥ ३६५ ॥ अतिबहुतरलज्जा शृङ्खलाबद्धपादो मदननृपति-
वाहो यौवनोन्मत्तहस्ती । प्रकटितकुचकुम्भो लोमराजोकरेण पिबति सरसि नाभीमण्डला-
ख्ये पयांसि ॥ ३६६ ॥ रचयति युवनेत्रक्षेत्रपीयूषपट्टिं नवजलधरेरेखा रोमराजिच्छलेन ।
यदुदयति कलापिप्रक्रियेयं तदुच्चैःस्तनघनसमयोऽस्यामाविरस्तीति विद्वः ॥ ३६७ ॥
अमुष्मिष्ठावण्यामृतसरसि नूनं मृगदृशः स्मरः शर्वङ्गुष्ठः पृथुजघनभारे निपतितः । यद-
ङ्गाङ्गाराणां प्रशमपिशुना नाभिकुहरे शिखा धूमस्येयं परिणमति रोमावलिमिषात् ॥ ३६८ ॥
इयं सृष्टा चञ्चत्कनकलतिका पङ्कजभुवा निषक्ता लावण्यामृतसरसमरेणानुदिवसम् । अक-
स्माद्रोमालीमधुपपटलीह स्फुरति यत्ततः शङ्के पुष्पोद्गमसमयमायातमधुना ॥ ३६९ ॥ हर-
क्रोधज्वालावलिभिरवलीदेन वपुषा गभीरे ते नाभीसरसि कृतज्ञम्पो मनसिजः । तमुत्त-
स्थौ तस्मादचलतनये धूमलतिका जनस्तां जानीते तव जननि रोमावलिरिति ॥ ३७० ॥
निर्णेतव्यो मनसिजकलातन्त्रसिद्धान्तसारो जेतव्या च त्रिदशसुदृशामङ्गलावण्यलक्ष्मीः ।
रोमश्रेणोलिखनसुमगं पत्रमादर्शयन्ती पत्रालम्बं जगति कुरुते सुभ्रुवो यौवनश्रीः ॥ ३७१ ॥
उत्तुङ्गस्तनपर्वतादवतरद्रङ्गेव हारावली रोमाली नवनीलनीरजरुचिः सेयं कलिन्दात्मजा ।
जातं तीर्थमिदं सुपुण्यजनकं यत्रानयोः संगमश्चन्द्रो मज्जति लाञ्छनापहृतये नूनं नैखाङ्ग-
च्छलात् ॥ ३७२ ॥ उत्तुङ्गस्तनभार एष तरले नेत्रे चले भ्रूलते रागान्धेषु तदोष्ठपल्लवमिदं
कुर्वन्तु नाम व्यथाम् । सौभाग्याक्षरपाङ्क्तिरेव लिखिता पुष्पायुधेन स्वयं मध्यस्थापि करोति
तापमधिकं रोमावली केन सा ॥ ३७३ ॥ यूनां धैर्यतृणाङ्कुरं कवलयन्त्रीडाम्बुपूरं पिबन्शृ-
ङ्गारो हरिणस्तव स्तनगिरेः सीमानमारोहति । नाभेः काचन तस्य निःसृतवती कस्तुरि-
कामालिका रोमश्रेणिमहोत्सवं वितनुते कल्याणि जानीमहे ॥ ३७४ ॥ सौन्दर्यस्य मनोभवेन
गणनरेखा किमेषा कृता लावण्यस्य विलोकितुं त्रिजगतामेपा किमुद्वीविका । आनन्द-
द्रुमकन्दली नयनयोः किंवा समुज्जृम्भते सुन्दर्याः किमु वा स्वभावसुभगा रोमालिरु-
न्मीलति ॥ ३७५ ॥ पृष्ठभागः ॥ अस्याः खलु ग्रन्थिनिबद्धकेशमल्लीकदम्बप्रतिबिम्बवे-
शात् । स्मरप्रशस्ती रजताक्षरेयं पृष्ठस्थलीहाटकपट्टिकायाम् ॥ ३७६ ॥ नितम्बः ॥ तन्नि-
तम्बस्य निन्दन्ती वृद्धिं परिजनाङ्गनाः । काञ्चीनवनवग्रान्थिग्रथनेन कदाधिताः ॥ ३७७ ॥ नि

तम्बविम्बं विम्बोष्ठी चन्द्रकान्तशिलाघनम् । धत्ते कंदर्पदोःस्तम्भप्रशस्तिफलकोपमम् ॥ ३७८ ॥
विस्तारिणा मुहुस्तस्याः श्रोणीविम्बेन पीडिता । त्रुटिता त्रुटितास्मीति पूत्करोतीव मेखला
॥ ३७९ ॥ अपर्याप्तभुजायामः सखेदोऽस्याः सखीजनः । श्रोण्यां कथंचिक्कुरुते रशनादामब-
न्धनम् ॥ ३८० ॥ नितम्बगौरवेणासौ गौराङ्गी खिद्यते दृढम् । हारयत्यपरिस्पन्दा कन्दुकं
क्रीडितेषु यत् ॥ ३८१ ॥ स कथं न स्पृहणीयो विषयरतैस्तन्निमित्तम्बविन्यासः । शान्तात्मनापि
विहितं विश्वसृजा गौरवं यत्र ॥ ३८२ ॥ पृथुवर्तुलतन्निमित्तम्बकुन्मिहिरस्यन्दनशिल्पशिक्षया ।
विधिरेकचक्रचारिणं किमु निर्मितसति मान्मथं रथम् ॥ ३८३ ॥ चक्रेण विश्वं युधि म-
त्स्यकेतुः पितुर्जितं वीक्ष्य सुदर्शनेन । जगज्जिगीषत्यमुना नितम्बद्वयेन किं दुर्लभदर्शनेन
॥ ३८४ ॥ रोमावली दण्डनितम्बचक्रे गुणं च लावण्यजलं च बाला । तारुण्यमूर्तेः कुच-
कुम्भकर्तुर्विभर्ति शङ्के सहकारि चक्रम् ॥ ३८५ ॥ (काञ्ची) ॥ बद्धा मणिमयकाञ्ची
तस्याः परिणाहशालिनि नितम्बे । पङ्क्तिरिव सारसानां सुरसरितः पुलिनमण्डलामोगे
॥ ३८६ ॥ स्वस्तां नितम्बादवरोधयन्ती पुनः पुनः केसरपुष्पकाञ्चीम् । न्यासीकृतां
स्थानविदा स्मरेण द्वितीयमौर्वीमिव कार्मुकस्य ॥ ३८७ ॥ काञ्चीगुणैर्विरचिता जघनेषु
लक्ष्मीर्लब्धस्थितिः स्तनतटेषु च रत्नहारैः । नो भूषिता वयमितीव नितम्बिनीनां काञ्ची-
निरर्गलमधार्यत मध्यभागैः ॥ ३८८ ॥ जघनम् ॥ तस्याः पद्मपलाशाक्ष्यास्तन्व्यास्तज्ज-
घनं घनम् । दृष्टं सखीभिर्याभिस्ताः पुंभावं मनसा ययुः ॥ ३८९ ॥ अनङ्गरङ्गपीठोऽस्याः
शृङ्गारस्वर्णविष्टरः । लावण्यसारसंघातः सा घना जघनस्थली ॥ ३९० ॥ तदीयजघना-
भोगगरिमा विस्मयास्पदम् । दूरपाती पृषत्कोऽभूद्येनानङ्गस्य साङ्गता ॥ ३९१ ॥ वपुरुपमं
नाभेरूर्ध्वं विधाय मृगीदृशां ललितललितैरङ्गन्यासैः पुरा रभसादिव । तदनु सहसा खिन्ने-
नेव प्रजापतिना भृशं पृथुलपृथुला स्थूलस्थूला कृता जघनस्थली ॥ ३९२ ॥ मदनमन्दिरम् ॥
अङ्गेन केनापि विजेतुमस्या गवेष्यते किं चलपत्रपत्रम् । न चेद्विरोषादितरच्छेदम्यस्तस्यास्तु
कम्पस्तु कुतो भयेन ॥ ३९३ ॥ गौरमुग्धवनितावराङ्गके रेजुरुत्थिततनुरूहाङ्कुराः । तर्पणाय
मदनस्य वेधसा स्वर्णशुक्तिनिहितास्तिला इव ॥ ३९४ ॥ ऊरू ॥ मन्ये तदूरू संभाव्य
हस्तसर्वस्वहारिणौ । वहन्त्यस्पृश्यताहेतोर्मातङ्गत्वं मतङ्गजाः ॥ ३९५ ॥ लम्बिताः कद-
लीस्तम्भास्तदूरुभ्यां परामवम् । अत्यन्तमृदुभिर्लब्धो जडैः क जयडिण्डिमः ॥ ३९६ ॥
ऊरुः कुरङ्गकदशश्चञ्चलचेलाञ्चलो भाति । सपताकः कनकमयो विजयस्तम्भः स्मरस्येव
॥ ३९७ ॥ तरुमूरुयुगेण सुन्दरी किमु रम्भां पारिणाहिना परम् । तरुणीमपि जिष्णुरेष
तां धनदापत्यतपःफलस्तनीम् ॥ ३९८ ॥ रम्भापि किं चिद्वयति प्रकाण्डं न चात्मनः
स्वेन न चैतदूरू । स्वस्यैव येनोपरि सा दधाना पत्राणि जागर्त्यनयोर्भ्रमेण ॥ ३९९ ॥

विधाय मूर्धानमधश्चरं चेन्मुञ्चेत्तपोभिः स्वमसारभावम् । जाज्यं च नाञ्चेत्कदली बलीयस्तदा
यदि स्यादिदमूरुचारुः ॥ ४०० ॥ ऊरुप्रकाण्डद्वितयेन तस्याः करः पराजीयत वार-
णीयः । युक्तं द्वियां कुण्डलनच्छलेन गोपायति स्वं मुखपुष्करं सः ॥ ४०१ ॥ अस्यां
मुनीनामपि मोहमूहे भृगुर्महान्यत्कुचशैलशैली । नानारदाह्लादि मुखं श्रितोरुर्व्यासो म-
हाभारतसर्गयोग्यः ॥ ४०२ ॥ पश्यन्हतो मन्मथबाणपातैः शक्तो विधातुं न निमील्य
चक्षुः । ऊरू विधात्रा हि कथं कृतौ तौ विन्यासवत्याः सुमतेर्वितर्कः ॥ ४०३ ॥ नागे-
न्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्यात्कदलीविशेषाः । लब्ध्वापि लोके परिणाहि रूपं
जातास्तदूर्वोरुपमानबाह्याः ॥ ४०४ ॥ कदली कदली करभः करभः करिराजकरः करिरा-
जकरः । भुवनत्रितयेऽपि बिभर्ति तुलामिदमूरुयुगं न चमूरुदृशः ॥ ४०५ ॥ जङ्घे ॥ जङ्घे तदीये
संतापं यज्जनस्यानुरागिणः । जनयांचक्रतुस्तीव्रं तत्र हेतुर्विलोमता ॥ ४०६ ॥ हेममञ्जी-
रमालाभ्यां भाति जङ्घालताद्वयम् । लावण्यशाखिनः स्थानं कुङ्कुमेनेव वेष्टितम् ॥ ४०७ ॥
वृत्तानुपूर्वे च न चातिदीर्घे जङ्घे शुभे सृष्टवतस्तदीये । शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य
उत्पाद्य इवास यत्नः ॥ ४०८ ॥ क्रमोद्भूता पीवरताधिजङ्घं वृक्षाधिरूढिं विदुषी किम-
स्याः । अपि भ्रमीभाङ्गिभिरावृताङ्गं वासो लतावेष्टितकप्रवीणम् ॥ ४०९ ॥ चरणौ ॥
अमूल्यस्य मम स्वर्णतुलाकोटिद्वयं कियत् । इति कोपादिवाताम्रं पादयुग्मं मृगीदृशः
॥ ४१० ॥ जाग्रतः कमलाञ्जलीं यज्जग्राह तदङ्गुतम् । पादद्वन्द्वस्य मत्तेभगतिस्तेये तु
का स्तुतिः ॥ ४११ ॥ स्तनभारोऽत्र वक्त्रेन्दुचन्द्रिकावरणं मम । इति तत्पादयोर्लोभा
वेद्वि प्राङ्गणपद्मिनी ॥ ४१२ ॥ अत्यपूर्वस्य रागस्य पूर्वपक्षाय पल्लवाः । पद्मानि पादयु-
ग्मस्य प्रत्युदाहरणानि च ॥ ४१३ ॥ दृश्यन्ते मानसोत्तंसा राजहंसाः क्वचिद्यदि । गतौ
चरणयोस्तस्याः प्रक्ष्यते यावदन्तरम् ४१४ ॥ नितम्बपीज्यमानेन पादयुग्मेन सुभ्रुवः ।
कृता भ्रुकुटिभङ्गीव नीलनूपुरमालया ॥ ४१५ ॥ चरणकमलं तदीयं लाक्षाबालातपेन
संवलितम् । अध्यास्तं भृङ्गमालावालिभिर्मणिस्वाचितनूपुरव्याजात् ॥ ४१६ ॥ अननुरणन्म-
णिमेखलमविरलसिञ्जानमञ्जुमञ्जीरम् । परिसरणमरुणचरणे रणरणकमकारणं कुरुते
॥ ४१७ ॥ दशकैरवबान्धवान्दधानौ जडसंसर्गविमुक्तिसावधानौ । चरणौ नालिनेन तोल-
यन्तः कथमस्याः कवयो न यान्ति लज्जाम् ॥ ४१८ ॥ अभ्युन्नताङ्गुष्ठमखप्रभाभिर्निक्षे-
पणाद्रागभिवोद्गिरन्तौ । आजहृतुस्तच्चरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥ ४१९ ॥
अस्याः पदौ चारुतया महान्तावपेक्ष्य सौक्ष्म्याल्लवभावभाजः । जाता प्रवालस्य महीरु-
हाणां जानीमहे पल्लवशब्दलब्धिवः ॥ ४२० ॥ जगद्वभूर्धसु रूपदर्पाद्यदेतयावापि पदा-
रविन्दम् । तत्सान्द्रासिन्दूरपरागरागैर्ध्रुवं प्रवालप्रबलारुणं तत् ॥ ४२१ ॥ यानेन तन्व्या

जितदन्तिनाथौ पदाब्जराजौ परिशुद्धपाष्णी । जाने न शुश्रूषयितुं स्वामिच्छू न तेन मूर्ध्ना
 कतरस्य राज्ञः ॥ ४२२ ॥ प्रियासखीभूतवतो मुदेदं व्यधाद्विषः साधुदशत्वमिन्दोः । एत-
 त्पदच्छद्मसरागपद्मसौभाग्यमाग्यं कथमन्यथा स्यात् ॥ ४२३ ॥ गुल्फौ ॥ अरुन्धतीकामपु-
 रंभ्रिलक्ष्मीजम्भद्विषद्वारनवाम्बिकानाम् । चतुर्दशीयं तदिहोचितैव गुल्फद्वयाप्ता यददृश्यसि-
 ङ्घिः ॥ ४२४ ॥ पादाङ्गुल्यः ॥ एष्यन्ति यावद्गणनादिगन्तान्नृपाः स्मरार्ताः शरणे प्रवेष्टुम् ।
 इमे पदाब्जे विधिनापि स्पृष्टास्तावत्य एवाङ्गुलयोऽत्र रेखाः ॥ ४२५ ॥ नखाः ॥ तस्याः
 पादनखश्रेणिः शोभते किल सुभ्रुवः । रत्नावलीव लावण्यरत्नाकरसमुद्रता ॥ ४२६ ॥ त-
 त्पादनखरत्नानां यदलक्तकमार्जनम् । इदं श्रीखण्डलेपेन पाण्डुरीकरणं विधोः ॥ ४२७ ॥
 तद्वक्त्रं नेत्रपद्मं प्रकटितमसकृत्स्पर्धितं यन्मयैतज्जातं तस्मात्कृशत्वं ग्रहणमपि ततो जाय-
 मानः कलङ्कः । तत्सर्वं क्षम्यतां मे पुनरपि न करोम्येवमुक्त्वा तु तस्या गाढं लग्नः शशा-
 ङ्कश्रणनखमणिच्छद्मना पादयुग्मम् ॥ ४२८ ॥ (गमनम्) ॥ सलीलमियमायाति का-
 मिनी गजगामिनी । उन्नतं हि नखज्योतिःपुष्पैर्भुवमिवार्चते ॥ ४२९ ॥ मारयन्त्या जनं
 सर्वं निरागसमिवाज्ञया । मातङ्गानां गतिर्यादृक्तादृगासीदसंशयम् ॥ ४३० ॥ सा राजहं-
 सैरिव संनताङ्गी गतेषु लीलप्रक्षितविक्रमेषु । व्यनीयत प्रत्युपदेशलुब्धैरादिस्मुभिर्नृपसिञ्जि-
 तानि ॥ ४३१ ॥ वदनसौरभलोभपरिभ्रमद्भ्रमरसंभ्रमसंभृतशोभया । चलितया विदधे कल-
 मेखला कलकलोऽलकलोलदृशान्यया ॥ ४३२ ॥ गुरुरतरकलनूपुरानुनादं सललितनर्तितवा-
 मपादपद्मा । इतरदनतिलोलमादधाना पदमथ मन्मथमन्थरं जगाम ॥ ४३३ ॥ (जृम्भा) ॥
 चक्रीकृतभुजलतिकं वक्रीकृतवक्रमुन्नमद्वीवम् । नो हरति कस्य हृदयं हरिणदृशो जृम्भ-
 णारम्भः ॥ ४३४ ॥ अस्थेन्दोः परिवेषवद्वतिपते श्रापेयकोदण्डवद्धस्मिच्छाम्बुमुचः क्षणद्यु-
 तिवदासज्जौ क्षिपन्ती भुजौ । विश्लिष्यद्वलि लक्ष्मनाभिविगलन्नीव्युन्नमन्मध्यमं किंचित्कि-
 चिदुदञ्चलञ्चलमहो कुम्भस्तनी जृम्भते ॥ ४३५ ॥ (निद्रा) ॥ सार्धकानर्थकपदं द्रुवती
 मन्थराक्षरम् । निद्रार्धमीलिताक्षी सा लिखितेवास्ति मे हृदि ॥ ४३६ ॥ उक्तानामभिधाय
 बाहुलतिकामेषामपाङ्गश्रियामन्यामप्यलसान्निधाय विपुलाभोगो नितम्बस्थले । नीवी कि-
 चिदवश्रुथां विदधती निश्वासलोलालका तल्पोत्पीडनतिर्यगुन्मत्तं च निद्राति शतोदरी
 ॥ ४३७ ॥ आमीलन्नवनीलनीरजतुलामालम्बते लोचनं शैलपत्यं नवमल्लिकार्जुनसहस्रैरङ्गैरपि
 स्वीकृतम् । आलापादधरः स्फुरत्कलयति प्रेङ्गत्प्रवालपमं मानन्दप्रभवाश्च बोधकाणिका
 मुक्ताश्रियं बिभ्रति ॥ ४३८ ॥ (कान्तिः) ॥ सुन्दरी सा प्रवत्येवं विवेकः को जायते ।
 प्रभामात्रं हि तरलं दृश्यते नात्र संशयः ॥ ४३९ ॥ अवयवेषु परस्पराविभक्तित्वतुल-
 कान्तिषु राजति तत्तनोः । अयमयं प्रविभाग इति स्फुटं जगति निश्चिनुं चतुरोऽपि
 कः ॥ ४४० ॥

समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम् ।

सा दृष्टा यैर्न वा दृष्टा मुषिताः सममेव ते । हृदयं हृत्तेतेषामन्येषां चक्षुषोः फलम् ॥ १ ॥ मुखेन चन्द्रकान्तेन महानीलैः शिरोरुहैः । पादाभ्यां पद्मरागाम्यां रेजे रत्नमयीव सा ॥ २ ॥ गुरुणा स्तनभारेण मुखचन्द्रेण भास्वता । शनैश्चराभ्यां पादाभ्यां रेजे ग्रहमयीव सा ॥ ३ ॥ फलायते कुचद्वन्द्वमियं हेमलतायते । अङ्गानि कुसुमायन्ते मनो मे भ्रमरायते ॥ ४ ॥ वक्त्रे गुरुत्वं यदि ते वृत्तशास्त्रविदो विदुः । कठिने कुचयुग्मेऽस्या वदत किं नु हीयते ॥ ५ ॥ आवर्त एव नाभिस्ते नेत्रे नीलसरोरुहे । तरङ्गा वलयस्तेन त्वं लावण्याम्बुवापिका ॥ ६ ॥ राकाविषावरीकान्तसंक्रान्तद्युति ते मुखम् । तपनीयशिलाशोभ कटिश्च हरते मनः ॥ ७ ॥ निर्माणकौशलं धातुश्चन्द्रिका लोकचक्षुषाम् । क्रीडागृहमनङ्गस्य सेयमिन्दीवरेक्षणा ॥ ८ ॥ विकसन्नेत्रमीलाब्जे तथा तन्व्याः स्तनद्वयौ । तव दत्त सदा मोदं लसत्तरलहारिणी ॥ ९ ॥ दन्तप्रभा पुष्पचिता पाणिपल्लवशोभिनी । केशपाशालिवृन्देन सुवेशा हरिणेषणा ॥ १० ॥ अकृशं नितम्बभागे क्षामं मध्ये समुन्नतं कुचयोः अत्यायतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ११ ॥ अव्याजसुन्दरीं तां विज्ञानेनाद्भुतेन योजयता । उपकल्पिता विधात्रा बाणः कामस्य विषदिग्धः ॥ १२ ॥ आलोक्य चिकुरनिकरं सततं सुमनोधिवासयोग्यं ते । कामोऽनिलं निसङ्गं परिवृत्य परामृशति साशङ्कः ॥ १३ ॥ आलपति पिकवधूरिव पश्यति हरिणीव चलति हंसीव । स्फुरति तडिल्लितिकेव स्वदते तुहिनांशुलेखेव ॥ १४ ॥ वेणीबन्धमहीनं कृष्णं नेत्रान्तमचलरूपं तम् । कुचमस्याः स्वीकुर्वन्पुरुषो लीलां वहत्यहो शंभोः ॥ १५ ॥ अङ्गं भूषणनिकरो भूषयतीत्येष लौकिके वादः । अङ्गानि भूषणानां कामपि सुषुमामजीजनस्तस्याः ॥ १६ ॥ सौरभमम्भोरुहवन्मुखस्य कुम्भाविव स्तनौ पीनौ । हृदयं मदयति वदनं तव शरदिन्दुर्यथा बाले ॥ १७ ॥ मधुरः सुधावदधरः पल्लवतुल्योऽतिपेलवः पाणिः । चकितमृगलोचनाभ्यां सदृशी चपले च लोचने तस्याः ॥ १८ ॥ कलयति कुवलयमालाललितं कुटिलः कटाक्षविक्षेपः । अधरकिसलयलीलामाननमस्याः कलानिधिविलासम् ॥ १९ ॥ तरुणिमनि कलयति कलामनुमदनधनुर्भ्रुवोः पठत्यत्रे / शिवसति सकलललनामौलिमियं चकितहरिणचलनयना ॥ २० ॥ नयनयुगास्याः मानसरत्न्यापि दुष्प्रापम् । रूपमिदं मदिराक्ष्या मदयति हृदयं दुनोति च ॥ २१ ॥ संन्यस्तभ्रूपापि नैव नित्यं विनापि हारं हसतीव कान्त्या । सौम्यं विनापि स्वलतीव भावैर्वाचं विना व्याहरीतीव दृष्ट्या ॥ २२ ॥ भ्रूयुग्ममुच्चैर्धनुरुज्झितज्या बाणाः कटाशाः दृष्टिला नितान्तम् । तथापि यूनां हृदयं भिनत्ति कोऽयं विलासो वनिताजनस्य ॥ २३ ॥ अलीकरूपो यदि मर्धयभागः पयोधराकारभृतश्च केशाः । उत्सङ्गशोभापि सरोरुहाक्ष्याः वरस्य शोभां कलयेन्न कस्मात् ॥ २४ ॥ सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं

विनिवेशितेन । सा निर्मिता विश्वमृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यादिदृक्षयेव ॥ २५ ॥ जनेऽति-
 रागादिदमेव बिम्बं बिम्बस्य च व्यक्तमितोऽधरत्वम् । द्वयोर्विशेषावगमाक्षमाणां नास्ति
 भ्रमोऽभूदनयोर्जनानाम् ॥ २६ ॥ प्रत्यङ्गमस्यामभिकेन रक्षां कर्तुं मघोनेव निजास्त्रमस्ति ।
 वज्रं च भूषामणिमूर्तिधारि नियोजितं तद्द्व्युतिकामुक्तं च ॥ २७ ॥ भूश्चित्ररेखा च तिलो-
 त्तमास्या नासा च रम्भा च यदूरुमृष्टिः । दृष्टा ततः पूरयतीयमेकानेकाप्सरःप्रेक्षणकौतु-
 कानि ॥ २८ ॥ कर्णाक्षिदन्तच्छदबाहुपाणिपदादिनः स्वाखिलतुल्यजेतुः । उद्वेगभागद्वय-
 ताभिमानादिहैव वेधा व्यधित द्वितीयम् ॥ २९ ॥ यशः पदाङ्गुष्ठनखौ मुखं च बिभर्ति
 पूर्णेन्दुचतुष्टयं या । कलाचतुःषष्टिरुपैति वासं तस्यां कथं मुभ्रुवि नाम नास्याम् ॥ ३० ॥
 कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च रूपमिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् । न तु प्रियेष्वायतलोचनानां
 समग्रपातीनि विलोचनानि ॥ ३१ ॥ यतो यतोऽङ्गादपयाति कङ्कुकं ततस्ततः स्वर्णमरी-
 चिवीचयः । यतो यतोऽस्या निपतन्ति दृष्टयस्ततस्ततः श्यामसरोजदृष्टयः ॥ ३२ ॥ तदा
 तदङ्गस्य बिभर्ति सभ्रमं विलंपनामोदमुचः स्फुरद्बुचः । दरस्फुरत्काञ्चनकेतकीदलात्सुवर्णम-
 भ्यस्यति सौरभं यदि ॥ ३३ ॥ अधरे मधुरा सरस्वती ननु कर्णे मणिकर्णिकाप्रवाहः ।
 शिरसि प्रतिभाति चारुवेणी कथमेणीनयना न तीर्थराजः ॥ ३४ ॥ केशः काशस्तबकवि-
 कासः कायः प्रकटितकरभविलासः । चक्षुर्दग्धवराटककल्पं त्यजति न चेतः काममनल्पम्
 ॥ ३५ ॥ वेणी विडम्बयति मत्तमधुव्रतालीमङ्गीकरोति गुणमैन्दवमास्यमस्याः । बाहू मृणा-
 ललतिकाश्रयमाश्रयेते पुङ्खोऽनुपुङ्खयति कामशरान्काटाक्षैः ॥ ३६ ॥ भ्रूपल्लवं धनुरपङ्कतरङ्गि-
 तानि बाणा गुणश्रवणपालिरिति स्मरेण । तस्यामनङ्गजयजंगमदेवतायामस्त्राणि निर्जितज-
 गन्ति किमर्पितानि ॥ ३७ ॥ बन्धूकबन्धुरधरः सितकेतकाभं चक्षुर्मधूककलिकामधुरः कपोलः ।
 दन्तावली विजितदाडिमबीजराजिरास्यं पुनर्विकचपङ्कजदत्तदास्यम् ॥ ३८ ॥ येनोत्पलानि च
 शशी च मृणालिकाश्च रम्भालताश्च कमलानि च निर्मितानि । नूनं स एव मृगशावदृशोऽपि
 वेधाः सृष्टिक्रमो यदयमेकतया चकास्ति ॥ ३९ ॥ सा रामणीयकविधेरधिदेवता वा सौन्दर्य-
 सारसमुदायनिकेतनं वा । तस्याः सखे नियतमिन्दुसुधामृणालज्योत्स्नादि कारणमभूमदनश्च
 वेधाः ॥ ४० ॥ राजीव जीवसि मुधा न सुधाकर त्वमस्याः समः पदनखस्य कुतो मुखस्य ।
 अग्रे दृशोर्मृगदृशः कतमः कुरङ्गस्तत्खञ्जन त्वमपि किं जनरञ्जनाय ॥ ४१ ॥ सा दुग्ध-
 मुग्धमधुरच्छविरङ्गयष्टिस्ते लोचने तरुणकेतकपत्रदीर्घे । कम्बोर्विडम्बनकरश्च स एव
 कण्ठः सैवेयमिन्दुवदना मदनायुधं वा ॥ ४२ ॥ ऊरुद्वयं मृगदृशः कदलेश्च काण्डौ मध्यं
 च वेदिरतुलं स्तनयुग्ममस्याः । लावण्यवारिपरिपूरितशातकुम्भकुम्भौ मनोजनृपतेरभिषेचनाय
 ॥ ४३ ॥ तन्वी शरस्त्रिपथगा पुलिने कपोलौ लोले दृशौ रुचिरचञ्चलखजरीटौ । तद्वन्ध-

नाय सुचिरार्पितसुभ्रुचापचाण्डालपाशयुगलाविव शून्यकर्णौ ॥ ४४ ॥ व्याकोशकोकनद-
शोककरः करोऽयं खेलच्चकोरमदचोरमिदं च चक्षुः । उज्जिन्नविदुमरहस्यहरोऽधरोऽयं
तत्स्यादरण्यमपि वश्यमवश्यमस्याः ॥ ४५ ॥ मुखं यदि किमिन्दुना यदि चलाक्षले लोचने
किमुत्पलकदम्बकैर्यदि तरङ्गभङ्गी भ्रुवौ । किमात्मभवधन्वना यदि सुसंयताः कुन्तलाः
किमम्बुरुहडम्बरैर्यदि तनूरियं किं श्रिया ॥ ४६ ॥ इदं वक्रं साक्षाद्विरहितकलङ्कः शश-
धरः सुधाधाराधारश्चिरपारिणतं बिम्बमधरः । इमे नेत्रे रात्रिदिवमाधिकशोभे कुवलये तनुर्लव-
ण्यानां जलधिरवगाहे सुखतरः ॥ ४७ ॥ विनैवाम्भोवाहं बहलरुचिदीप्ताम्बरबलात्तडि-
छेखा हेमद्युतिविततिरम्या विलसति । विनैव स्वर्गङ्गां नभसि रभसव्यग्रशफरीपरीवर्तेः
सार्धं स्फुरति विकचेन्दीवरवनम् ॥ ४८ ॥ तमःस्तोमः पूर्वं तदनु सकलः शीतकिरणस्ततः
कोकद्वन्द्वं तदनु च न किञ्चित्पुनरभूत् । अधस्तस्यावर्तस्तदनु कदलीकाण्डयुगलं ततो वाचौ
पद्मौ शिवशिव विधेः शिल्परचना ॥ ४९ ॥ पदाभ्यामुन्निद्रामधरयति शोणाम्बुजर्चिं करा-
भ्यामादत्ते नवकिसलयानामरुणताम् । प्रवालस्य च्छायां दशनवसनाग्रेण पिबति स्मितज्यो-
त्स्नापूरैरुपहसति कान्तिं हिमरुचेः ॥ ५० ॥ वहत्यस्या दृष्टिर्विकचनवनीलोत्पलतुलामखण्ड-
स्याभिरुष्यां वदनमिदमिन्दोः कलयति । कुचौ किञ्चिन्मीलत्कमलतुलनां कन्दलयतस्तमः-
शोभां चित्रां चिकुरनिकुरम्बं हि कुरुते ॥ ५१ ॥ करे वेणीमेणीसदृशनयना स्नानविरतौ
दधाना हर्म्याग्रं हरनयनतेजोहुतमपि । इयं मुग्धा दुग्धाम्बुधिवहलकल्लोलसदृशा दृशा
वारंवारं मनसिजतरुं पृष्ठवयति ॥ ५२ ॥ दायादत्वं मनसिजधनुर्भ्रूविलासस्य धत्ते योगक्षे-
मौ वहति नयनद्वन्द्वमिन्दीवराणाम् । तद्वात्राणां पुनरिह जगज्जैत्रलावण्यभाजामाभात्यग्रे
मलवदखिलं मूलवर्णं सुवर्णम् ॥ ५३ ॥ लीलाब्जानां नयनयुगलद्राघिमादत्तपत्रः कुम्भा-
वैभौ कुचपरिकरः पूर्वपक्षीचकार । भ्रूविश्रान्तिर्मदनधनुषो विभ्रमानन्ववादीदृक्कज्योत्स्ना
शशधररुचं दूषयामास यस्याः ॥ ५४ ॥ तन्वी श्यामा शिखरिदशना पक्वबिम्बाधरोष्ठी
मध्ये क्षामा चकितहरिणीप्रेक्षणा निम्ननाभिः । श्रोणीभारादलसगमना स्तोकनम्रा स्तनाभ्यां
या तत्र स्याद्युवतिविषये सृष्टिराद्येव धातुः ॥ ५५ ॥ वीर्षा कापि स्फुरति गेगने तत्परं
सूक्ष्मपद्मा सोपानालीमधिगतवती काञ्चनीमैन्द्रनीली । अग्रे शैली मुकुतिमुगमौ चन्दन-
च्छन्नदेशौ तत्रत्यानां सुलभममृतं संनिधानात्सुधांशोः ॥ ५६ ॥ तद्वक्रं यदि मुद्रिता श-
शिकया तच्चेत्स्मितं का मुधा तच्चक्षुर्यदि हारितं कुवलयैस्ताश्चेद्दिरो धिक्प्रभु । धिक्कन्द-
र्पधनुर्भ्रुवौ यदि च ते किंवा बहु ब्रूमहे यत्सत्यं पुनरुक्तवस्तुविरसः सर्गक्रमो वेधसः

१ तद्वद्गम्भीरा नाभिः. २ सूक्ष्मतया तद्वदुलक्ष्ये मध्ये. ३ सरणिस्तद्वच्छायारोमावली. ४ सोपान-
पङ्क्तिं तत्सदृशीं त्रिवलीम्. ५ कुचौ. ६ पुण्यकृतां सुगम्यां; (पक्षे) सुलभगमनी. ७ चन्दनतरुभिः;
(पक्षे) चन्दनपङ्क्तयः.

॥ ५७ ॥ सौरभ्यं मृगलाञ्छने यदि प्रवेदिन्दीवरे वक्रता माधुर्यं यदि विद्रुमे तरलता कन्दर्पचापे यदि । रम्भायां यदि विप्रतीपगमनं प्राप्तोपमानं तदा तद्वक्त्रं तदुदीक्षणं तदधर-
स्तद्व्रूस्तदूरुयुगम् ॥ ५८ ॥ वेणीवेष्टणमङ्गणं किमु वलन्नेणीदृशो मध्यमं संव्यानं किमिदं
विवृत्तिविषमाद्वासः स्तनाच्छंसते । नृत्यन्तीव किमन्तिके वलितयोः स्निग्धा दृशोः कान्तयः
साकूतस्मितगर्भितं किमु मुखं वक्तुं सखीं वाञ्छति ॥ ५९ ॥ बाहू द्वौ च भृणालमास्यक-
मलं लावण्यलीलाजलं श्रोणीतीर्थशिला च नेत्रशेफरीधम्मिच्छशैवालकम् । कान्तायाः स्तन-
चक्रवाकयुगलं कन्दर्पवाणानलैर्दग्धानामवगाहनाय विधिना रभ्यं सरो निर्मितम् ॥ ६० ॥
जिघ्रत्याननमिन्दुकान्तिरधरं बिम्बप्रज्ञा चुम्बति स्प्रष्टुं वाञ्छति चारुपद्ममुकुलच्छायाविशेषः
स्तनौ । लक्ष्मीः कोकनदस्य खेलति करावालम्ब्य किं चादरादेतस्याः सुदृशः करोति प-
दयोः सेवां प्रवालद्युतिः ॥ ६१ ॥ कर्णारुतुदमेव कोकिलरुतं तस्याः श्रुते भाषिते चन्द्रे
लोकरुचिस्तदाननरुचेः प्रागेव संदर्शनात् । चक्षुर्मीलनमेव तन्नयनयोरग्रे मृगीणां वरं हैमी
वृद्ध्यापि तावदेव ललिता यावन्न सा लक्ष्यते ॥ ६२ ॥ चक्षुर्मैत्रैकमम्बुजं विजयते वक्रस्य
मित्रः शशी भ्रूसूत्रस्य सैनाभिमन्मथतनुर्लावण्यपण्यं वपुः । लेखा कापि रदच्छदे च सुत-
नोर्गात्रे च तत्कामिनीमेनां वर्णयिता स्मरो यदि भवेद्द्वैदग्ध्यमभ्यस्यति ॥ ६३ ॥ स्निग्ध-
स्मेरविलोलमुग्धमधुरा यन्नेत्रयोर्विभ्रमा यद्व्यामृष्टविलासपत्रलतिका घर्मोद्गमाद्गण्डयोः ।
यच्च प्रौढकदम्बकुञ्जलसखी काप्यङ्गके विक्रिया तत्तस्यां किमपि स्फुटं रतिपतेर्दोर्दण्डवि-
स्फूर्जितम् ॥ ६४ ॥ स्निग्धेन्द्रोपलसुन्दरः कचभरो वक्रं सगोत्रं विधोर्वक्षोजौ मणिकुम्भड-
म्बरमुष्णौ मध्योऽस्ति वा नास्ति वा । श्रोणीमण्डलमरुदूर्ध्वहमहो शोणालजतुल्ये पदे मन्ये
मञ्जुगिरो मरालमहिलाध्येयो गतोर्विभ्रमः ॥ ६५ ॥ नेत्रोपान्तवतंसिते श्रुतिपुटे नीलोत्पलं
निष्फलं हासश्रीपरिकर्मिते स्तनतटे हारोऽन्यहारः कथम् । पिण्डालक्तकपातनं चरणयोः
पीडाफलं ताम्रयोर्वामाक्ष्या वपुषि स्वभावसुरभौ व्यर्थानुलेपव्यथा ॥ ६६ ॥ एतस्याः स्तन-
पद्मकोरकयुगं यस्याननेन्दोः सितज्योत्स्नाभिर्न भजत्यतो मृगदृशः शङ्के प्रकाशं पुनः ।
तस्मिंश्छोचनपङ्कजं विकसितं भ्रूभङ्गसंसेवितं स्वान्ते संशयमातनोति सुतरामेतन्ममैवासकृत्
॥ ६७ ॥ पानायावरतोऽसृष्टं वसतयेऽप्यस्याः स्तनक्षमाधरोऽधस्तात्सज्जघनान्तकन्दरधरः
सख्याय चक्षुर्मृगः । जप्यो मन्त्रवरो मनोहरकथा ध्यानाय वक्राम्बुजं चेत्थं देहतपःस्थले
सति कथं सन्तो वनान्तं गताः ॥ ६८ ॥ कर्णोत्सङ्गविसर्पिणी नयनयोः कान्तिर्वसन्तोत्पलं
लाक्षासंभ्रमनिर्व्यपेक्षमधुरं लावण्यमेवाञ्चति । हारोऽस्याः स्मितचन्द्रिकैव कुचयोरङ्गप्रभाक-
ञ्चुकी तन्व्याः केवलमङ्गहारमधुना मन्ये परं भूषणम् ॥ ६९ ॥ अस्याश्चेदलकावली कृत-
मलिश्रेणीभिरेणीदृशः सौन्दर्यं यदि चक्षुषोः सरलयोः किं मन्मथस्यायुधैः । का प्रीतिः

कनकारविन्दमुकुले पीनौ स्तनौ चेदतो मन्ये काचिदियं मनोभवकृता माया जगन्मोहिनी
 ॥ ७० ॥ ऊर्ध्वं नीरदवृन्दमैन्दवमिदं बिम्बं त्वधो निर्मितं व्योम्रः पल्लवचित्रितस्य नि-
 हितौ शैलावुपर्युन्नतौ । किं चाधः पुलिनोच्चयस्य कदलीकाण्डाववारोपितौ तन्मन्ये चतुरस्य
 पुष्पधनुषः सर्गोऽयमन्यादृशः ॥ ७१ ॥ भृङ्गालीमुदरे क्षिपन्ति शतशः पद्मानि शस्त्रीमिव
 प्रत्यागच्छति लङ्घनार्थमसकृद्व्योमाङ्गणं चन्द्रमाः । वक्त्रेणापहृते कुरङ्गमुदशस्त्रैलोक्यरूपो
 च्ये प्रत्यावर्तनवाञ्छयेव कति न क्लेशं समातन्वते ॥ ७२ ॥ वक्त्रं निर्मलमुन्नता कुचतटं
 मध्यप्रदेशः कृशः श्रोणीमण्डलमङ्गनाकुलगुरोर्देवस्य सिंहासनम् । कृत्वा चारुदृशश्चतुष्ट-
 यमिदं तुष्टाव मन्ये विधिर्हर्षाद्भद्रदगद्यपद्यरचनागर्भैश्चतुर्भिर्मुखैः ॥ ७३ ॥ मध्यं विष्णुप-
 कुचौ शिवपदं वक्त्रं विधातुः पदं धम्मिष्ठः सुमनःपदं प्रविलसत्काञ्ची नितम्बस्थली । वार्ण-
 चेन्मधुराधरोऽरुणधरः श्रीरङ्गभूमिर्वपुस्तस्याः किं कथयामि पुण्यचरितं मान्या सदा निर्जरै-
 ॥ ७४ ॥ यत्तीर्थाम्बुमुखाम्बुजासवरसो नेत्रे नवेन्दीवरे दन्तश्रेणिरखण्डिताक्षतचयो दूर्वा-
 रोमावली । उत्तुङ्गं च कुचद्वयं फलयुगं पात्रं कराम्भोरुहं तन्मन्ये मदनार्चनाहितमतिः स्वा-
 द्गोपहारैरियम् ॥ ७५ ॥ दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनं बाहू नतावंसयोः संक्षिप्तं निवि-
 ङोन्नतस्तनमुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव । मध्यः पाणिमितो नितम्बि जघनं पादावुदग्राङ्गुली छन्द-
 नर्तयितुर्यथैव मनसः सृष्टं तथास्या वपुः ॥ ७६ ॥ नेत्रे खञ्जनगञ्जने सरसिजप्रत्यर्थि पा-
 णिद्वयं वक्षोजौ कारिकुम्भविभ्रमकरीमत्युन्नतिं गच्छतः । कान्तिः काञ्चनचम्पकप्रतिनिधि-
 र्वाणी सुधास्पर्धिनी स्मेरेन्दीवरदामसोदरवपुस्तस्याः कटाक्षच्छटाः ॥ ७७ ॥ दृष्टिः कार्-
 मुरा सुधा स्मितमिदं वक्त्रं कलानां निधिर्वक्षः कुम्भि श्लेषौ दृशौ विजयते धन्वन्तरिः स-
 त्कृपा । कान्तिः श्रीस्त्रिवलीतरंगलहरीनाभीगता वर्ततामेतस्यामचिरेण भाविकलने ला-
 ष्यवारांनिधौ ॥ ७८ ॥ किं तारुण्यतरोरियं रसभरोद्भिन्ना नवा वल्लरी वेलाप्रोच्छलितस-
 किं लहरिका लावण्यवारांनिधेः । उद्गाढोत्कलिकावतां स्वसमयोपन्यासविश्रामिणः ।
 साक्षादुपदेशयष्टिरथवा देवस्य शृङ्गारिणः ॥ ७९ ॥ जानीमो वदनं सरोरुहदृशो निर्मा-
 पश्यन्मुहुर्हृष्यत्कामकठोरपावकशिखासंतापितः पद्मभूः । रम्भामूरुतटीं स्तनं रसघटीं पी-
 पवीची वचो बाहूबालविसंकरं किसलयं नाभीसरो निर्ममे ॥ ८० ॥ जानीमो वयमासन-
 कमले तस्या मुखेन्दोस्त्रिषां संकोचं समुपागते स भगवान्दुःस्थः सरोजासनः । भुग्नं भू-
 तिकायुगं विहितवान्मक्के दृशौ सृष्टवान्मध्यं विस्मृतवान्कचांश्च कुटिलान्वाभ्रवः सृष्टव-
 ॥ ८१ ॥ मुक्ता विद्रुममन्तरा मधुरसः पुष्पं पैरं धूर्वहं प्रालेयद्युतिर्मण्डले खलु तयोरेक-
 सिक्का नार्णवे । तच्चोदञ्चति शङ्खमूर्ध्नि न पुनः पूर्वाचलाभ्यन्तरे तानीमानि विकल्पयति

[प्र० ६ समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम्-परस्परदर्शनम्-नायकदर्शनम्-नायिकादर्शनम् । ४५७]

न इमे येषां न सा दृक्पथे ॥ ८२ ॥ इन्दुर्लित इवाञ्जनेन जडिता दृष्टिर्मृगीणामिव प्र-
म्लानारुणिमेव विद्रुमदलं श्यामेव हेमप्रभा । कार्कश्यं कलया च कोकिलवधूकण्ठेष्विव
प्रस्तुतं सुन्दर्याः पुरतश्च हन्त शिखिनां बर्हा सगर्हेव तु ॥ ८३ ॥

परस्परदर्शनम् ।

स्मरतोरभिलाषकल्पिता बहुशः स्वप्नभुवः समागमान् । अपि दृष्टिपथं प्रपन्नयोर्निवि-
शश्वास चिरं मनस्तयोः ॥ १ ॥ आघ्रातं कमलं प्रियेण सुदृशा स्थित्वापनीतं मुखं दत्तं
विभ्रमकन्दुके नखपदं सीत्कृत्य गूढौ स्तनौ । दत्ता चम्पकमालिकोरसि भुजानिभिन्नरोमा-
श्रया मीलछोचनया स्थितं प्रणयिनोदूरेऽपि पूर्णं रहः ॥ २ ॥

नायकदर्शनम् ।

न जाने संमुखायाते प्रियाणि वदति प्रिये । सर्वाण्यङ्गानि किं यान्ति नेत्रतामुत कर्ण-
ताम् ॥ १ ॥ यां यां प्रियः प्रैक्षत कातराक्षी सा सा ह्रिया नम्रमुखी बभूव । निःशङ्कमन्याः
सममाहितेर्प्यास्तत्रान्तरे जघ्रमुं कटाक्षैः ॥ २ ॥ काचिन्निवारितबहिर्गमना जनन्या द्रष्टुं
प्रियं भवनजालकमाससाद । तस्या विलोचनमदृश्यत दाशदत्तं यन्त्रोपरुद्धशफरोपमितं
क्षणेन ॥ ३ ॥ कृच्छ्रेण कापि गुरुणैव जने निरोधमुलङ्घ्य नायकसमीपभुवं प्रतस्थे । हा
हन्त शीघ्रगमनप्रतिरोधहेतुस्तस्याः पुनः स्तनभरोऽपि गुरुर्बभूव ॥ ४ ॥ नान्तः प्रवेशमरु-
णद्विमुखी न चासीदाचष्ट दोषपरुषाणि न चाक्षराणि । सा केवलं सरलपक्ष्मभिरक्षिपतैः
कान्तं विलोकितवती जननिर्विशेषम् ॥ ५ ॥ किञ्चित्कुञ्चितहारयष्टि सरलभ्रूवच्छि साचि-
स्मितं प्रान्तभ्रान्तविलोचनद्युति भुजापर्यस्तकर्णोत्पलम् । अङ्गुल्या स्फुरदङ्गुलीयकरुचा ग-
ण्डस्य कण्ठूयनं कुर्वाणा नृपकन्यका मुकृतिनं सव्याजमालोकेते ॥ ६ ॥

नायिकादर्शनम् ।

प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं सारागेणापि चेतसा ॥ १ ॥
क्षीरसागरकल्लोललोलोचनया तया । असारोऽपि हि संसारः सारवानिव लक्ष्यते ॥ २ ॥
सेयं सीधुमयी वा सुधामयी वा हलाहलमयी वा । दग्ध्यां निपीतमात्रा मदयति मोदयति
मूर्च्छयति च ॥ ३ ॥ गच्छति न तृप्तिमेतत्सुललितमस्याः समापिवद्रूपम् । नयनयुगं मम
नूनं संप्रति समुपैति सफलतां चैवम् ॥ ४ ॥ जानीमहेऽस्या यदि सारसाक्ष्या विराजते-
ऽन्तः प्रियवक्त्रचन्द्रः । उत्क्रान्तिजालैः प्रसृतैस्तदङ्गेष्वापाण्डुता कुञ्जलताक्षिपद्मे ॥ ५ ॥
सेयं ममाङ्गेषु सुधारसच्छटा सुपूरकपूरशाल्यिका दृशोः । मनोरथश्रीर्मनसः शरीरिणी
प्राणेश्वरी लोचनगोचरं गता ॥ ६ ॥ तामनङ्गजयमङ्गलाश्रियं किञ्चिदुच्चभुजमूललोकि-

ताम् । नेत्रयोः कृतवतोऽस्य गोचरे कोऽप्यजायत रसो निरन्तरः ॥ ७ ॥ इयमसौ
 तरलायतलोचना गुरुसमुन्नतपीनपयोधरा । पृथुनितम्बभरालसगामिनी प्रियतमा मम जीवि-
 तहारिणी ॥ ८ ॥ इयं सुस्तनी मस्तकन्यस्तकुम्भा कुसुम्भारुणं चारुवासो वसाना ।
 समस्तस्य लोकस्य चेतैः प्रवृत्तिं गृहीत्वा घटे न्यस्य यातीव भाति ॥ ९ ॥ कर्पूरधूलिधव-
 लद्युतिपूर्धातदिङ्मण्डले शिशिररोचिषि तस्य यूनः । लीलाशिरोंऽशुकनिवेशविशेषकृप्ति-
 व्यक्तस्तनोन्नतिरभून्नयनावनौ सा ॥ १० ॥ आलोक्य कोमलकपोलतलाभिषिक्तव्यक्तानु-
 रागसुभगामभिरामरूपाम् । पश्यैष बाल्यमतिवृत्य विवर्तमानः शृङ्गारसीमनि तरङ्गितमा-
 तनोति ॥ ११ ॥ अर्धस्मितेन विनिमन्त्र्य दशार्धत्राणमर्धं विधूय वसनाञ्चलमर्धमार्गे । अ-
 र्धेन नेत्रविशिखेन निरुत्य सार्धमर्धाधमेव तरुणी तरुणं चकार ॥ १२ ॥ आधाय कोम-
 लकराम्बुजकेलिनालीमालीसमाजमधिकृत्य समालपन्ती । मन्दस्मितेन मयि सावि विलोकि-
 तेन चेतश्चक्रोरनयना जुलुकीचकार ॥ १३ ॥ मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती रतिरिव मूर्ति-
 मती विभाति येयम् । मम हृदयमनङ्गवद्वितप्तं भृशमिव चन्दनशीतलं करोति ॥ १४ ॥
 पुरः स्थित्वा किञ्चिद्वलितमुखमालोक्य सखे सखेदाः स्थास्यन्ति ध्रुवमिदमदृष्टास्तव दृशः ।
 इतश्चञ्चत्काक्षीरणितमुखरात्सौधशिखरादराकायां कोऽयं कवलयति चान्द्रेण महसा ॥ १५ ॥
 अये केयं लीलाधवलगृहवातायनतले तुलाकोटिकाणैः कुसुमविशिखं जागरयति । अहो ने-
 त्रद्वन्द्वं विकसति विलङ्घ्य श्रुतिमहो कथं न त्रैलोक्यं जयति मदनः स्मेरवदनः ॥ १६ ॥
 तडिहोत्सा नेयं विलसति परं सौषशिखरे वसन्त्याः कस्याश्चित्कनकरुचिरा गात्रलतिका ।
 अपीदं नोन्मज्जत्कुवलयवनं मीनतरलं परं तस्या एव स्फुरति नयनालोकलितम् ॥ १७ ॥
 सखे सायं स्नात्वा कनकरुचिकौसुम्भवसनं वसानायास्तिर्यग्वालितचिकुरस्यन्दि सलिलम् ।
 दिशन्त्या दृष्टेति कुसुमशरकोदण्डलतिकामकस्मादस्माकं मृगशिशुदृशो दर्शनमभूत् ॥ १८ ॥
 अमृतममृतं चन्द्रश्चन्द्रस्तथाऽम्बुजमम्बुजं रतिरपि रतिः कामः कामो मधूनि मधून्यपि । इति
 न भजतं वस्तु प्रायः परस्परसंकरं तदियमबला धत्ते लक्ष्मीं कुतः सकलाम्भिकाम् ॥ १९ ॥
 केयं श्यामोपलविरचितोच्छेखहेमैकरेखालग्रैरङ्गैः कनककदलीकन्दलीगर्भगौरैः । हारिद्राम्बु-
 द्रवसहचरं कान्तिपूरं वहद्भिः कामक्रोडाभवनवलभीदीपिकेवाविरस्ति ॥ २० ॥ अर्कच्छायं
 तिरयति सुधालिप्तविद्युन्मतल्ली चक्रप्रख्यं महति सुषुमामण्डले दूरमग्रम् । रक्तादर्शप्रतिफ-
 लमिव श्रीमदङ्गं वहन्ती दृष्ट्वा काचित्तरलनयना देवतेव स्मरस्य ॥ २१ ॥ नेयं विद्युद्भुव-
 गधिगता काञ्चनी नापि वल्ली मन्दं मन्दं प्रचलति यतो नापि वा पन्नगस्य । चूडारत्नस्फु-
 रदुरुशिखा कापि धत्ते सरोजं का वा तर्हि प्रकृतिमुभगा तत्सखे न प्रतीमः ॥ २२ ॥ व-
 क्रोपापान्तं नयनयुगलं सर्वतो निसिपन्ती श्रोणीभाराच्छिथिलशिथिलन्यस्तपादारविन्दा ।

आरादालीकरकिसलये दत्तहस्तावलम्बा काचित्कान्या विकसितमहीचक्रमायाति तन्वी
 ॥ २३ ॥ इयं भुजगिनी श्रितालसदनेकपुष्पान्विता द्विरेफततिसेविता प्रमदखञ्जनालंकृता ।
 फलद्वयभरानता विलसिताननैः पल्लवैर्विलोचनपथं गता भवति कापि हैभी लता ॥ २४ ॥
 पातालादुवनावलोकनपरा किं नागकन्योत्थिता मिथ्या तत्त्वलु दृष्टमेव हि मया तस्मिन्कु-
 तोऽस्तीदृशी । मूर्ता स्यादिह कौमुदी न घटते तस्या दिवा दर्शनं केन्यं हस्ततलस्थितेन
 कमलनालोक्यते श्रीरिव ॥ २५ ॥ अच्छिन्नामृतविन्दुदृष्टिसदृशी प्रीतिं ददत्या दृशां
 याताया विगलत्पयोधरपरादूष्टव्यतां कामपि । अस्याश्चन्द्रमस्तनोरिव करस्पर्शास्पदत्वं
 गता नैते यन्मुकुलीभवन्ति सहसा पद्मास्तेदेवाद्भुतम् ॥ २६ ॥ श्रोणीभारभरालसा दरग-
 लन्माल्यापट्टचित्छलाल्लीलोत्क्षिप्तभुजोपदर्शितकुचोन्मीलन्नखाङ्कावलिः । नीलेन्दीवरदामदी-
 र्घतरया दृष्ट्या धयन्ती मनो दोरान्दोलनलोलकङ्कणम्लण्टकारोत्तरं सर्पति ॥ २७ ॥ लग्नं
 पादतले नखेषु विलुटत्संसक्तमूर्धोर्युगे विश्रान्तं जघनस्थले निपतितं नाभीसरोमण्डले । शून्यं
 मध्यमवेक्ष्य रोमलतिकामालम्बमानं क्रमादारूढं स्तनयोः छुतं नयनयोर्लीनं मनः कैशिके
 ॥ २८ ॥ अस्या धामसरोवरे भुजविषे वक्त्रारविन्दे भ्रमन्नेत्रभ्रूभ्रमे सुयौवनजले कस्तूरी-
 कापङ्किले । वक्षोजप्रतिकुम्भिकुम्भदलनक्रोषादुपेत्य द्रुतं मग्नश्चित्तमतंगजः कथमसावुत्थाय
 निर्यास्यति ॥ २९ ॥ स्वैरं सस्मितमीक्षते क्षणमलं व्याजृम्भते वेपते रोमाञ्चं तनुते मुहुः
 स्तनतटे व्यालम्बते नाभ्वरम् । आलिङ्ग्यपरां तनोति चिकुरं प्रत्युत्तरं याचते केयं काम-
 कला विलासवसतिलेल्लेक्षणा भाविनी ॥ ३० ॥ खेलत्खञ्जननेत्रया परिलसत्स्वर्णारविन्दा-
 स्यया पीनोत्तुङ्गनिरन्तरस्तनभरव्यालोलसन्मध्यया । स्फीतस्फीतनितम्बया क्षणमपि व्या-
 लोकिताश्रानया किं न स्याद्वाशिनां वरः स्मरहरः स्मारैः शरैर्जर्जरः ॥ ३१ ॥ सायं चन्द्र-
 कलाभृतोदयगिरिस्पर्धां दधानः स्तनस्पर्शोत्तुङ्गतरो नखाङ्गरुचिरः शोणाम्बराभ्यन्तरे ।
 अस्याः कं न विलोकनोत्कमकरोत्तीक्ष्णः कटाक्षः क्षणं भृङ्गाकृष्टगरिष्ठकेतकदलभ्रान्ति व-
 हन्नप्ययम् ॥ ३२ ॥ उत्तुङ्गस्तनशैलदुस्तरमुरो निम्नातिनाभिस्थली भीमं देहवनं स्फुरद्दु-
 जलतं लोमालिजालाकुलम् । व्याधः पञ्चशरः किरत्यतितरांस्तीक्ष्णान्कटाक्षाशुगांस्तन्मे
 ब्रूहि मनःकुरङ्ग शरणं कं सांप्रतं यास्यसि ॥ ३३ ॥ वक्त्रश्रीजितजर्जेरेन्दुमलिनं कृत्वा
 करे कन्दुकं क्रीडाकौतुकमिश्रभावमनया ताम्रं वहन्त्याननम् । भृङ्गाग्रग्रहकष्टकेतकदल-
 स्पर्धावतीनां दृशा दीर्घापाङ्गतरङ्गणैकमुह्यदामेषोऽस्मि पात्रीकृतः ॥ ३४ ॥ स्कन्धे विन्यस्य
 सख्या भुजमपरकरस्यार्धचन्द्रेण मध्यं बिभ्राणा धूयमानं स्तनतटवसना गन्धवाहेन मन्दम् ।
 पन्थानं दृग्विलासैरिव नलिनदलैः कोमलैरास्तृणन्ती सौधाग्रे कस्य साक्षात्परिणमति त-
 पःसिद्धिरेषा सुवेष्टा ॥ ३५ ॥

प्रेम ।

प्रेम सत्यं तयोरेव ययोर्योगवियोगयोः । वत्सरा वासरीयन्ति वत्सरीयन्ति वासराः
॥ १ ॥ जीवने सति विश्लेषो विश्लेषे सति जीवनम् । द्वयोः किमनयोर्यूनामहमेव निदर्श-
नम् ॥ २ ॥

विरहः ।

समानकुलशीलयोः सुवयसोः परायत्तयोः परस्परविलोकनाकुलितचेतसोः प्रेयसोः ।
तनुत्वमनुविन्दतोर्बहुविधिं व्यथां विन्दतोरशक्यविनिवेदना विरहवेदना वर्धते ॥ १ ॥

वियोगिनोऽवस्थावर्णनम् ।

प्रियाविरहितस्यास्य हृदि चिन्ता समागता । इति मत्वा गता निद्रा के कृतघ्नमुपासते
॥ १ ॥ अत्राशितं शयितमत्र निपीतमत्र तोयं तथा सह मया विधिवच्चितेन । इत्यादि
हन्त परिचिन्तयता वनान्ते हा तस्य लोचनपयोभिरभूत्पयोधिः ॥ २ ॥ मन्दं मरुद्वहति
गर्जति वारिवाहो विसृज्यता चलति नृत्यति नीलकण्ठः । एतावति व्यतिकरे तरुणस्य तस्य
मूर्च्छं केवलमभूदवलम्बनाय ॥ ३ ॥ गमनमलसं शून्या दृष्टिः शरीरमसौष्ठवं श्वसितम-
धिकं किं न्वेतत्स्यात्किमन्यदितोऽथवा । भ्रमति भुवने कंदर्पाज्ञा विकारि च यौवनं ललि-
तमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ ४ ॥ धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बाल-
चूते मार्गे गात्रं क्षिपति बकुलामोदगर्भस्य वायोः । दाहप्रेम्णा सरसविसिनीपत्रमात्रान्तरा-
यस्ताम्यन्मूर्तिः श्रयति बहुशो मृत्यवे चन्द्रपादान् ॥ ५ ॥ रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृ-
तिभिर्न प्रत्यहं सेव्यते शय्योपान्तविवर्तनैर्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः । दाक्षिण्येन ददाति
वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो यदा गोत्रेषु स्खलितस्तदा भवति च व्रीडावनम्रश्चिरम् ॥ ६ ॥
प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधिवामप्रकोष्ठे श्रुथं विभ्रत्काञ्चनमेकमेव वलयं श्वासापरक्ताधरः ।
चिन्ताजागरणप्रताम्रनयनस्तेजोगुणैरात्मनः संस्कारोल्लिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि ना-
लक्ष्यते ॥ ७ ॥ चन्द्रश्रृण्डकरायते मृदुगतिर्वातोऽपि वज्रायते माल्यं सूचिकुलायते मेल-
यजालेपः स्फुलिङ्गायते । रात्रिः कल्पशतायते विधिवशात्प्राणोऽपि भारायते हा हन्त
प्रमदावियोगसमयः संहारकालायते ॥ ८ ॥ माकन्दाक्षिप मामरन्दनिकरं मूको भव त्वं
शुक स्फारं कोकिल कोमलं कलरवं भ्रातः क्षणं संहर । सौगन्ध्यं वह गन्धवाह न मृ-
नासर्वैः क्षणं क्षम्यतां जानीध्वं तरुणस्य तस्य यदयं कालः करालो महान् ॥ ९ ॥

वियोगिन्या अवस्थावर्णनम् ।

दह्यमानेऽपि हृदये मृगाक्ष्या मन्मथाग्निना । स्नेहस्तथैव यत्तस्थौ तदाश्चर्यमिवाभवत्

१ सूर्यवदाचरति. २ चन्दनलेपः. ३ अमिकण इवाचरति. ४ सहस्रकल्पमितेधाचरति.

॥ १ ॥ जीवेन तुलितं प्रेम सखि मूढेन वेधसा । लघुजीवो ययौ कण्ठं गुरु प्रेम हृदि स्थितम् ॥ २ ॥ कपोलफलकावस्याः कण्ठं भूत्वा तथाविधौ । अपश्यन्ताविवाग्न्योन्यमीदृक्षां क्षामतां गतौ ॥ ३ ॥ वल्लभोत्सङ्गसङ्केन विना हरिणचक्षुषः । राकाविभावरीजानिर्विषज्वालाकुलोऽभवत् ॥ ४ ॥ अस्तमितविषयसङ्गा मुकुलितनयनोत्पला मुहुः श्वसिता । ध्यायति किमप्यलक्ष्यं बाला योगाभियुक्तेव ॥ ५ ॥ लिखति न गणयति रेखा निर्झरबाष्पाम्बुधौतगण्डतटा । अवधिदिबसावसानं मा भूदिति शङ्किता बाला ॥ ६ ॥ आस्वाद्य निर्विशेषं विरहिवधूनां मृदूनि मांसानि । करकामिषेण मन्ये निष्ठीवति नीरदोऽस्थीनि ॥ ७ ॥ अपसारय घनसारं कुरु हारं दूर एव किं कमलैः । अलमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिशं बाला ॥ ८ ॥ पातयति हृदयदेशे प्रियजनगर्भे पुनः पुनर्मुग्धा । वर्णितमदनातङ्गा वाष्पवतीं भावमन्थरां दृष्टिम् ॥ ९ ॥ श्लिष्यति पश्यति चुम्बति पुनः पुनः पुलकमुकुलितैरङ्गैः । प्रियसङ्गाय स्फुरितां वियोगिनी वामबाहुलताम् ॥ १० ॥ कमले निधाय कमलं कलयन्ती कमलवासिनं कमले । कमलयुगाद्भूतं कमलं कमलेन वारयति ॥ ११ ॥ नयनोत्पलचलधारां दृष्ट्वा वारांनिधिभ्रान्त्या । वडवानल इव भगवान्त्वमिति तनौ क्लृप्तनोस्तापः ॥ १२ ॥ लीनानसून्सरोरुहदृष्टेरन्वेष्टरेष कुसुमेषु । भ्रमति द्राग्वपुरन्तः-संतापं दीपमादाय ॥ १३ ॥ हत्वा लोचनविशिखैर्गत्वा कतिपयपदानि च मृगाक्षी । जीवति युवा न वा किं शिव शिव भूयो विलोकयति ॥ १४ ॥ कुसुमितलताभिरहताप्यधत्त रुजमलिकुलैरदृष्टापि । परिवर्तते स्म नलिनी लहरीभिरलेलिताप्यधूर्णत सा ॥ १५ ॥ शशभृन्नवपल्लवे शशाङ्के मकरन्दस्तुति वारिणीसरोजे । अपि चास्य मरुद्रणान्ममूतिस्तिलकुसुमं स्फुटचम्पकोपदात्रि ॥ १६ ॥ अधिदेहलि हन्त हेमवल्ली शरादिन्दुः सरसीरुहे शयानः । उपखञ्जनचञ्चुमौक्तिकाली फलितं कस्य सुजन्मनस्तपोभिः ॥ १७ ॥ विश्रम्य विश्रम्य वनद्रुमाणां छायासु तन्वी विचचार काचित् । तत्तत्तरीयेण करोद्धतेन निवारयन्ती शाशिनो मयूखान् ॥ १८ ॥ अपि मरणमुपैति सा मृगाङ्गे विलमति कैव कथा रसान्तरस्य । अपि कथमधुना दधातु शान्तिं विषमशरज्वरतीव्रदेहदाहः ॥ १९ ॥ निविशते यदि शूकाशिवापदे सृजति सा कियतीमिव न व्यथाम् । मृदुतनोर्वितनोतु कथं न तामवनिभृत्तु निविश्य हृदि स्थितः ॥ २० ॥ सा तोरणान्तिकमुपेत्य दिशोऽवलोक्य निःश्वस्य दीर्घमुपधाय करं कपोले । मत्वा च तं पुरत एव ससंभ्रमत्वाज्ज्ञात्वा समोहलिखिते च न किं किमासीत् ॥ २१ ॥ अस्यास्तनौ विरहताण्डवरङ्गभूमौ स्वेदोदबिन्दुकुसुमाञ्जलिमाविकीर्य । नान्दीं पपाठ पृथुवेपथुवेपमानकाञ्चीलताकलरवैः स्मरसूत्रधारः ॥ २२ ॥ मदनदहनशुष्यत्कान्तकान्ताकुचान्तर्धनमलयजपङ्के गाढबद्धाखिलाङ्घ्रिः । उपरि विततपक्षो

लक्ष्यतेऽलिनिमग्नः शर इव कुसुमेषोरेष पुञ्जावशेषः ॥ २३ ॥ नवकिसलयतरुं कल्पितं
 तापशान्त्यै करसरसिजसङ्गात्केवलं म्लापयन्त्याः । कुसुमशरकृशानुप्रापिताङ्गारतायाः
 शिवशिव परितापं को वदेत्कोमलाङ्ग्याः ॥ २४ ॥ दरललितहरिद्राग्रन्धिगौरै शरीरे
 स्फुरति विरहजन्मा कोऽप्ययं पाण्डुभावः । वलति सति हि यस्मिन्सार्धमावर्त्य हेम्रा
 रजतमिव मृगाक्ष्याः कल्पितान्यङ्गकानि ॥ २५ ॥ किसलयमिव मुग्धं बन्धनाद्विप्रलूनं
 हृदयकुसुमशोषी दारुणो दीर्घशोकः । ग्लपयति परिपाण्डु क्षाममस्याः शरीरं शरदिज
 इव धर्मः केतकीगर्भपत्रम् ॥ २६ ॥ पैरिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः कथमपि पैरिवा-
 रप्रार्थनाभिः क्रियासु । कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मीमभिनवकरिदन्तच्छेद-
 कान्तः कपोलः ॥ २७ ॥ स्थगयति नयनास्त्रं छद्मना धूमधूमं प्रथयति च नितान्तं का-
 श्र्यमङ्गं प्रकृत्या । अहह विरहबाधां छादयत्यम्बुजाक्षी तदपि वदति साक्षी पाण्डुरो गण्ड-
 देशः ॥ २८ ॥ परिम्लानं पीनस्तनजवनसङ्गादुभयतस्तनोर्मध्यस्यान्तःपैरिमिलनमप्राप्य
 ह्रीरितम् । इदं व्यस्तन्यस्तं श्लथभुजलताक्षेपचलनैः कृशाङ्ग्याः संतापं वदति बिंसीनीप-
 त्रर्शयनम् ॥ २९ ॥ प्रयातेऽस्तं भानौ श्रितशकुनिनीडेषु तरुषु स्फुरत्संध्यारागे शशिनि
 शनकैरुल्लासति च । प्रियप्रत्याख्यानद्विगुणविरहोत्कण्ठितदृशा तदारब्धं तन्व्या मरणमपि
 यत्रोत्सवपदम् ॥ ३० ॥ लतामूले लीनो हरिणपरिहीनो हिमकरः स्खलन्मुक्ताकारा
 गलति जलधारा कुवलायात् । धुनीते बन्धूकं तिलकुसुमजन्मा हि पवनो गृहद्वारे पुण्यं
 परिणमति कस्यापि कृतिनः ॥ ३१ ॥ मरालश्रेणीभिर्नियतमुपनीतं सफलतां गतिस्पर्धा-
 वैरं मृदुकलरवैरम्बुजदृशाः । यदेताञ्शृण्वत्याः प्रियविरहवत्याः कृशतनोरगादस्यास्तम्भा-
 दहह गतिस्भावनमपि ॥ ३२ ॥ अगारेऽस्मिन्कान्ते गिरिशमनिशानाथशकलं भुजंगानु-
 त्तङ्गान्सकलमपि वातायनपथे । निकुञ्जेषु श्येनानधिगृहशिरो राहुवल्यं लिखन्त्या नीयन्ते
 शिवशिव तया हन्त दिवसाः ॥ ३३ ॥ स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवल्यं प्रियायाः
 साबाधं तदपि कमनीयं वपुरिदम् । समस्तापः कामं मनसिजनिदाघप्रसरयोर्न तु ग्रीष्म-
 स्यैवं सुभगमपराङ्गं युवतिषु ॥ ३४ ॥ कपोले पाण्डुत्वं किमपि जलधारां नयनयोस्तनं
 काश्यं दैन्यं वचसि हृदि दावानलशिखाम् । अवज्ञां प्राणेषु प्रकृतिषु विपर्यासमधुन
 किमन्यद्वैराग्यं सकलविषयेष्वाकलयते ॥ ३५ ॥ निकामं क्षमाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा
 कलाशेषा मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी । अवस्थामापन्ना मदनदहनोद्वाहविधुरामि-
 नः कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ ३६ ॥ घनोऽयं चेदश्वेदुपरि विकिरंश्चन्दनर-
 सानुदाराग्नैहारो सरिदुरसि हारी भवति वा । समन्तात्प्राणाली चिरमुपवनाली मिला

वा तदप्यस्यास्तापो प्रियविरहजः किं विरमति ॥ ३७ ॥ कुरङ्गीवाङ्गानि स्तिमितयति
 गीतध्वनिषु यत्सखीं कान्तोदन्तं श्रुतमपि पुनः प्रश्रयति यत् । अनिद्रं यच्चान्तः स्वपिति
 तदहो वेदयभिनवां प्रवृत्तोऽस्याः सेक्तुं हृदि मनसिजः प्रेमलतिकाम् ॥ ३८ ॥ इतो
 विद्युद्वल्लीविलसितमितः केतकरजः स्फुरद्रन्धं प्रोद्यज्जलदनिनदस्फूर्जितमितः । इतः केकि-
 क्रीडाकलकलभरः पक्ष्मलदृशां कथं यास्यन्त्येते विरहदिवसाः संप्रमरसाः ॥ ३९ ॥ न
 नीतमुपनासिकं परिमलव्ययाशङ्कया न हन्त विनिवेशितं विरहवह्निकुण्डे हृदि । दशोर्ब-
 हिरिति श्रुतौ न निहितं प्रियप्रेषितं करे कमलमपितं मृगदृशा दृशा पीयते ॥ ४० ॥
 वीणामङ्गे कथमपि सखीप्रार्थनाभिर्विधाय स्वैरं रत्यां सरसिजदृशा गातुमारब्धमेव । तन्त्री-
 बुद्ध्या किमपि विरहक्षीणदीनाङ्गवल्लीमेनामेव स्पशति बहुशो मूर्च्छना चित्रमेतत् ॥ ४१ ॥
 अन्तस्तारं तरलतरलाः स्तोकमुत्पीडभाजः पक्ष्माग्रेषु ग्रथितपृषतः कीर्णधाराः क्रमेण ।
 चित्तातङ्कं निजगरिमतः सम्यगामूत्रयन्तो निर्यान्त्यस्याः कुवलयदृशो बाष्पवारां प्रवाहाः
 ॥ ४२ ॥ मुक्त्वानङ्गः कुसुमविशिखान्पञ्चकुण्ठीकृताग्रान्मन्ये मुग्धां प्रहरति हठात्पात्रिणा
 वारुणेन । वारां पूरः कथमपरथा स्फारनेत्रप्रणालीवक्त्रोद्धान्तस्त्रिवलिविपिने सारणीसाम्यमेति
 ॥ ४३ ॥ स्विन्नौ गण्डौ स्फुरितमधरं स्पन्दितं चूचुकाग्रं सन्नौ बाहू ममृणमुकुले लोचने भ्रूश्च-
 लैव । अङ्गादङ्गादजनि पुलकश्रेणिस्तरू सकम्पौ किं च श्वासास्तरलितदुकूलाक्षलाश्रवलाक्ष्याः
 ॥ ४४ ॥ पीनोत्तुङ्गस्तनकलशयोस्तारहारं न धत्ते हस्तेनापि स्पशति सहसा नैव कर्पूरवी-
 टीम् । मन्त्रं नापि श्रयति शयितुं हंसतूलास्तरादद्यां तादृक्तन्वी गुरुजनभयाद्गोमुकामा
 स्वतापम् ॥ ४५ ॥ गण्डे पाण्डौ कलयति पुनश्चान्दनान्पत्रभङ्गान्निद्रालाभे स्वयमरुणद-
 कष्टच्छति त्वान्निदानम् । प्रत्यासन्ने मधुरलपिते गृह्यके कीरशावे कण्ठे धत्ते कमलनयना
 चारु वैदूर्यहारम् ॥ ४६ ॥ नीवीबन्धोच्छ्वसनमधरस्पन्दनं दोर्विषादः स्वेदश्चक्षुर्ममृणमधुरा-
 केकरस्निग्धमुग्धम् । गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पो गण्डाभोगे पुलकपटलं
 मूर्च्छना चेतना च ॥ ४७ ॥ संध्यां कोषं तत् उपगतां हन्त रात्रिं कृपाणीं चन्द्रं चक्रं
 विरहविधुरा तारकापङ्क्तिमुग्राम् । तूणीरान्तर्गतशरततीः प्रज्वलत्पुङ्खभागं संनद्धास्त्रं कलयति
 पुनर्मन्मथं राक्षसेन्द्रम् ॥ ४८ ॥ लीलावल्लीभवनकुहरे पत्ररन्ध्राच्चकोरीचबुलस्तं शशिक-
 रकणं वीक्ष्य मूर्च्छामुपैति । लीलारामात्पिकमुखरितात्का कथा सा विभेति स्वालापेभ्यश्चकि-
 तनयना यत्कुहूकोमलेभ्यः ॥ ४९ ॥ व्यजनमरुतः श्वासश्रेणीमिमांषुपचिन्वते मलयज-
 रसो धाराबाष्पं प्रपञ्चयितुं प्रभुः । कुसुमशयनं कामास्त्राणां करोति सहायतां द्विगुणगरिमा
 कामोन्माथः कथं नु विरंस्यति ॥ ५० ॥ विषयविधुरा दृष्टिः श्वासानिला ग्लपिताधरा-
 स्तनुरपि भृशं म्लाना लूनेव पल्लवमञ्जरी । अपि च लवलीपाकोद्रेदाभिरामवदावदः स्फुरति
 वयसि ॥ ५१ ॥ कथमपि कृतप्रत्यादत्तौ प्रिये स्वखलितो-

त्तरे विरहकृशया कृत्वा व्याजं प्रकल्पितमश्रुतम् । असहनसखीश्रोत्रप्राप्तिप्रमादससंभ्रमं
प्रचलितदृशा शून्ये गेहे समुच्छ्वसितं पुनः ॥ ५२ ॥ तन्वङ्गचा गुरुसंनिधौ नयनजं य-
द्धारि संस्तम्भितं तेनान्तर्गलितेन मन्मथशिखी सिक्तो वियोगोद्भवः । मन्ये तस्य निरस्य-
मानकिरणस्यैषा मुखेनोद्रता श्वासायाससमागतालिसरणिव्याजेन धूमावली ॥ ५३ ॥ मुग्धा
स्वप्नसमागते प्रियतमे तत्पाणिसंस्पर्शनं रोमाञ्चाञ्चितया शरीरलतया संभाव्य कोपात्किल ।
मा मा वल्लभ संस्पृशेति सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः सख्या नो हसिता सचिन्तमसकृत्सं-
शोचिता प्रत्युत ॥ ५४ ॥ शीघ्रं भूमिगृहे गृहाण वसतिं प्राणैः किमु क्रीडसि प्राप्तां प-
श्यसि किं न दैवहतिकां ज्योत्स्नां गवाक्षोदरे । इत्थं मन्मथतीव्रसंज्वरजुषो गेहेषु वामभ्रुवा-
मुद्गच्छन्ति कुरङ्गलाञ्छनभयादीनाः सखीनां गिरः ॥ ५५ ॥ शय्या पुष्पमयी परागमय-
तामङ्गार्षणादश्रुते ताम्यन्यन्तिकतालवृन्तनलिनीपत्राणि दाहोष्मणा । न्यस्तं च स्तनम-
ण्डले मलयजं शीर्णान्तरे दृश्यते क्वाथादाशु भवन्ति फेनिलमुखा भूषा मृणालाङ्कुराः
॥ ५६ ॥ आदातुं सकृदीक्षितेऽपि कुसुमे हस्ताग्रमालोहितं लाक्षारञ्जनवार्तयापि सहसा
रक्तं तलं पादयोः । अङ्गानामनुलेपनस्मरणमप्यत्यन्तखेदावहं हन्ताधीरदृशः किमन्यदेल-
कामोदोऽपि भारायते ॥ ५७ ॥ अङ्गासङ्गिमृणालकाण्डमर्थेते भृङ्गावलीनां रूचं नासामौ-
क्तिकमिन्द्रनीलसराणि श्वासानिलाद्राहते । सिप्ता सा हिर्मवालुकापि कुचयोर्धत्ते क्षणं दी-
पेतां तैप्तायःपतिताम्बुवत्करतले धाराम्बु संलीयते ॥ ५८ ॥ कैशैः कोमलमालिकामपि
चिरं या विभ्रती खिद्यते या गात्रेषु घने विलेपितमपि न्यस्तं न वोढुं क्षमा । दीपस्यापि
शिखां न चापि भवने स्वप्नेऽपि या वीक्षितं तापं सा विरहानलस्य महतः सोढुं कथं शि-
क्षते ॥ ५९ ॥ उद्ध्वेत तनूलतेति बिसिनीपत्रेण नो वीज्यते स्फोटः स्यादिति नाङ्गकं
मलयजक्षोदात्मसा सिच्यते । स्यादस्यातिभरात्पराभव इति त्रासान्न वा पल्लवारोपो व-
क्षसि तत्कथं वरतनोराधिः समाधीयताम् ॥ ६० ॥ निःश्वासानलविद्धदन्तवसना नेत्राम्बु-
सिक्तस्तनी हस्तन्यस्तकपोलदीनवदना हारैकभूषावती । विभ्राणांसपदेन तुङ्गजघना विस्त्रि-
सिनीं वेणिकामास्ते स्थण्डिल एव पाण्डुमधुरक्षामालसैरङ्गकैः ॥ ६१ ॥ क्षामक्षामकपोलमा-
ननमुरः काठिन्यमुक्तस्तनं मध्यः छान्ततरः प्रकामविनतावंसौ छविः पाण्डुरा । शोच्या च
प्रियदर्शना च मदनगलनेयमालक्ष्यते पत्राणामिव शोषणेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी
॥ ६२ ॥ कर्पूराम्बुनिषेकभाजिसरसैरम्भोजिनीनां दलैरास्तीर्णेऽपि विवर्तमानवपुषः स्वस्त-
स्वजि संस्तरे । मन्दोन्मेषदृशः किमन्यदभवत्सा काण्व्यवस्था तदा यस्याश्चन्दनचन्द्रचम्प-
कदलश्रेण्यादि वल्लीयते ॥ ६३ ॥ आलीचालितपद्मिनीदलचलत्सर्वाङ्गमङ्गीकृता स्वाङ्गा-

१ चखलदृशः. २ केशरञ्जनचूर्णम्. ३ विसलण्डम्. ४ प्राप्नोति. ५ भृङ्गपङ्कीनाम्. ६ कान्तिम्. ७ प्रा-
प्नोति. ८ कर्पूरः. ९ दीपकपताम्. १० तमलोहपतितजलवत्.

लिङ्गनर्मरीकृतनवास्मोजालिशय्या चिरात् । चैतन्यं कथमप्युपेत्य शनकैरुन्मील्य नेत्रा-
 क्षलं बाला केवलमेव शून्यहृदया शून्यं जगत्पश्यति ॥ ६४ ॥ न क्रीडामु कुतूहलं वित-
 नुते नालंकृतौ सादरा नाहारेऽपि च सस्पृहा न गणयत्यालापलोलां सखीम् । बाला केव-
 लमङ्गकैरनुकलक्षामैर्विविक्तस्थले ध्यायन्ती किल किञ्चिदन्तरधुना निस्पन्दमास्ते सदा
 ॥ ६५ ॥ सोन्मेषो न सखीजनः परिजनः प्रागल्भ्यभूमिर्न वा वात्सल्यादपि भावितस्फुटव-
 योऽवस्था विशेषे गुरुः । आयाता नवमल्लिकापरिमलकूराः शरद्वासराः कस्याख्यातु नि-
 तम्बिनी पितृगृहावस्थानदुःस्थं जनुः ॥ ६६ ॥ दुःखं दीर्घतरं वहत्यपि सखीवर्गाय नो
 भाषते शैवालैः शयनं सृजत्यपि पुनः शेते न वा लज्जया । कण्ठे गदगदवाचमश्नति दृशा
 धत्ते न बाष्पोदकं संतापं सहते यदम्बुजमुखी तद्वेद चेतोभवः ॥ ६७ ॥ कण्ठे मौक्तिक-
 मालिकाः स्तनतटे कार्पूरमच्छं रजः सान्द्रं चन्दनमङ्गके वलयिताः पाणौ मृणालीलताः ।
 तन्वी नक्तमियं चकास्ति तनुनी चीनांशुके विभ्रती शीतांशोरधिदेवतेव गलिता व्योमाग्र-
 मारोहतः ॥ ६८ ॥

वियोगिनो विप्रलापाः ।

यदि प्रियावियोगेऽपि रंध्यते दीनदीनकम् । तदिदं दग्धमरणमुपयोगं क्व यास्यति ॥ १ ॥
 दिव्यचक्षुरहं जातः सरागेणापि चक्षुषा । इहस्थो येन पश्यामि देशान्तरगतं प्रियाम् ॥ २ ॥
 नपुंसकमिति ज्ञात्वा तां प्रति प्रहितं मनः । तत्तु तत्रैव रमते हैताः पाणिनिना वयम् ॥ ३ ॥
 न मे दुःखं प्रिया दूरे न मे दुःखं हतेति सा । एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिवर्तते ॥ ४ ॥
 यदि स्मरामि तन्वङ्गीं जीविताशा कुतो मम । अथ विस्मृत्य जीवामि जीवितव्यसनेन किम्
 ॥ ५ ॥ मुखं तस्याः स्मिन्तस्मेरं किञ्चिदञ्चलसंवृतम् । मदालोकनलोलाक्षं स्मृत्वा मन्ये मुग्धां
 मुग्धा ॥ ६ ॥ तद्वियोगसमुत्थेन तच्चिन्ताविपुलाचिषा । रात्रिर्दिवं शरीरं मे दहते मदना-
 ग्निना ॥ ७ ॥ विशालाक्ष्याः कटाक्षेण विकृष्टं रश्मिनेव मे । हृदयं किं करिष्यामि न पु-
 नर्विनिवर्तते ॥ ८ ॥ सति प्रदीपे सत्यग्री सत्पु तारावीन्दुपु । विना मे मृगशावाक्ष्या त-
 मोभूतमिदं जगत् ॥ ९ ॥ दत्त्वा कटाक्षमेणाक्षी जग्राह हृदयं मम । मया तु हृदयं दत्त्वा
 गृहीतो मदनज्वरः ॥ १० ॥ अपूर्वो दृश्यते वह्निः कामिन्याः स्तनमण्डले । दूरतो दहते
 गात्रं हृदि लग्नस्तु शीतलः ॥ ११ ॥ भूचापवर्ष्णं सुमुखी यावन्नयति वक्रताम् । तावत्क-
 टाक्षविशिखैर्भिद्यते हृदयं मम ॥ १२ ॥ मनः प्रकृत्यैव चलं दुर्लक्ष्यं च तथापि मे । कामे-
 नैतत्कथं विद्धं समं सर्वैः शिलीमुखैः ॥ १३ ॥ या जयश्रीर्मनोजस्य यया जगदलंकृतम् ।
 यामेणाक्षीं विना प्राणा विफला मे कुतोऽद्य सा ॥ १४ ॥ अरविन्दमिदं वीक्ष्य खेलत्स्वञ्ज-

१ रोदनं क्रियते. २ अतीन्द्रियज्ञानवान्. ३ वञ्चिताः. ४ स्मितेन हास्येन स्मेरं प्रसन्नम्. ५ वस्त्राञ्चलेना-
 वगुण्ठितम्. ६ अमृतम्. ७ व्यर्थम्.

नमज्जलम् । स्मरामि वदनं तस्याश्चारु चञ्चललोचनम् ॥ १५ ॥ स्पर्शः स्तनतटस्पर्शो वीक्षणं
 वक्रवीक्षणम् । तस्याः केलिकथालापसमयः समयः सखे ॥ १६ ॥ कुतः प्रेमलवोऽप्यस्ति
 खले मे हृदये खलु । सुन्दरीं तामनालोक्य यदहं प्राणिमि प्रिय ॥ १७ ॥ लावण्यं त-
 दसौ कान्तिस्तद्रूपं स वचःक्रमः । तदा सुधास्पदमभूदधुना तु ज्वरो महान् ॥ १८ ॥
 नूनमयं मे पापः कान्ताविरहो, रसायनीभूतः । वर्षसहस्राभ्यधिकान्नयामि कथमन्यथा
 दिवसान् ॥ १९ ॥ संगमविरहवितर्कं वरमिह विरहो न संगमस्तस्याः । सङ्गे सैव तथैका
 त्रिभुवनमपि तन्मयं विरहे ॥ २० ॥ अनिशमपि मकरकेतुर्मनसो रुजमावहन्नाभिमतो मे ।
 यदि मदिरायतनयनां तामधिकृत्य प्रहरतीति ॥ २१ ॥ दैवादहमत्र तथा चपलायतनेत्रया
 वियुक्तश्च । अविरलविलोलजलदः कालः समुपागतश्चायम् ॥ २२ ॥ स्मेरं विधाय नयनं
 विकसितमिव नीलमुत्पलं मयि सा । कथयामास कृशाङ्गी मनोगतं निखिलमाकूतम्
 ॥ २३ ॥ आनन्दममन्दमिमं कुवलयदललोचने ददासि त्वम् । विरहस्त्वयैव जनि-
 तस्तापयतितरां शरीरं मे ॥ २४ ॥ तस्यां सुतनुसरस्यां चेतो नयनं च निष्पतितम् ।
 चेतो गुरु तु निमग्नं लघु नयनं सर्वतो भ्रमति ॥ २५ ॥ निष्कासयन्त्यनेके सागरसरिद-
 म्बुपूरपरिपतितम् । हृदयहृदे विनिमग्नमिन्दुमुखीं मा बहिः कुरुताम् ॥ २६ ॥ किमकारि
 मन्दमतिना रतिपतिना नीतितन्त्रनिपुणेन । स्यूतासि हरिणनयने हन्त हृदि स्नेहतन्तुना
 न तनौ ॥ २७ ॥ दर्शनपथमुपयाता यदवधि मदिरायतेक्षणा सहसा । तदवधि हृदयेनाहं
 मदनेषुभयादिवोन्मुक्तः ॥ २८ ॥ अपसरति न चक्षुषो मृगाक्षी रजनिरियं च न याति
 नैति निद्रा । प्रहरति मदनोऽपि दुःखितानां बत बहुशोऽभिमुखीभवन्त्यपायाः ॥ २९ ॥
 पुनरपि मिलनं यदाकदाचित्प्रियतमया कृपया भवेद्विधातुः । हरिरिव करवै हृदि प्रति-
 ष्ठामिह रमणीं तनवै तनोरभिन्नाम् ॥ ३० ॥ स्खलदंशुकमव्यवस्थितारं स्मितकान्ति स्त-
 पिताधरप्रवालम् । असमाप्तनकारमाप्तशोभं हरिणाङ्गं हरिणीदृशः स्मरामः ॥ ३१ ॥
 अधृतपरिपतन्निचोलबन्धं मुपितनकारमवक्रदृष्टिपातम् । प्रकटहसितमुन्नतास्यविम्बं पुरसु-
 दृशः स्मरचेष्टितं स्मरामि ॥ ३२ ॥ नयनेन निरीक्षिता नताङ्गी हृदये हन्त पतत्रिणः पत-
 न्ति । विषमा विषमायुधव्यथासौ परिभूयेत परः परापराधैः ॥ ३३ ॥ यत्राकृतिस्तत्र
 गुणा वसन्ति नैतादृ सभ्यक्काविभिः प्रणीतम् । येनातिचर्चिङ्गचपि मे हृदिस्था दुनोति
 गात्रं विरहे प्रियासौ ॥ ३४ ॥ पञ्चसायकमहेन्द्रजालिना पाणिपद्मसमुदक्षिता स्वयम् ।
 वर्षनाय मनसः प्रगल्भते पिच्छिकेव मम चञ्चलक्षणा ॥ ३५ ॥ दूरमस्तु दूरघूर्णिततारं
 शारदेन्दुमुखवीक्षणमक्ष्णोः । एतदेव मम पुण्यमगण्यं यत्कृशोदरि दृशोरतिथिस्त्वम्
 ॥ ३६ ॥ असति कोऽपि विमोहविधुतुदो हृदयचन्द्रमसं मम दारुणः । तदपि हन्त

तदन्तरशायिनी लगति चिह्नमृगीव मृगेक्षणा ॥ ३७ ॥ असुलभा सकलेन्दुमुखी च सा
किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम् । अभिमुखीष्विव वैञ्छितसिद्धिषु व्रजति निर्द्वेतिमेकपदे मनः
॥ ३८ ॥ तप्ते महाविरहवह्निशिखावलीभिरापाण्डुरस्तनतटे हृदये प्रियायाः । मन्मार्गवी-
क्षणनिवेशितदीनदृष्टेर्नूनं छमच्छमितवाष्पकणाः पतन्ति ॥ ३९ ॥ कान्तामुखं सुरतकेलि-
विमर्दखेदसंजातघर्मकणविच्छुरितं रतान्ते । आपाण्डुरं विलसदर्धनिमीलिताक्षं संस्मृत्य हे
हृदय किं शतधा न यासि ॥ ४० ॥ अद्यापि तत्प्रचलकुण्डलमृष्टगण्डं वक्त्रं स्मरामि वि-
परीतरताभियोगे । आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रबिन्दुमुकाफलप्रकरविच्छुरितं प्रियायाः
॥ ४१ ॥ निद्रार्धमीलितदृशोर्मदमैन्धराणि नाप्यर्थवन्ति न च नाम निरर्थकानि । अद्यापि
मे मृगदृशो मधुराणि तस्या न्यस्ताक्षराणि हृदये किमपि ध्वनन्ति ॥ ४२ ॥ अद्यापि तां
कनकचम्पकदामगौरौ फुल्लारविन्दनयनां तनुरोमराजिम् । सुसोत्थितां मदनविह्वललालसाङ्गीं
विद्यां प्रमादगलितामिव चिन्तयामि ॥ ४३ ॥ अद्यापि सा मनसि संप्रति वर्तते मे रात्रौ
मयि क्षुतवति क्षितिपालपुत्र्या । जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात्कर्णे कृतं कनकपत्रम-
नालपन्त्या ॥ ४४ ॥ आसन्नमार्गमतिलङ्घ्य नतेन मूर्धा पश्चात्प्रसङ्गवलितेन सुखेन
यान्त्या । आरोपिताः कतिपये मयि पङ्कजाक्ष्या साकूतहासमनतिप्रकटाः कटाक्षाः ॥ ४५ ॥
राजल्ललाटफलका कमनीयकूजत्काङ्क्षीगुणप्रणयिनी धृतकेशपक्षा । हा किं करोमि मम सा
हृदयं प्रविष्टा नाराचयष्टिरिव पुष्पशिलीमुखस्य ॥ ४६ ॥ यत्र क्षिपामि दशमन्यदिदृक्ष-
याहं तत्राग्रतः स्फुरति केवलमेतदेव । तद्वक्त्रविम्बमरुणाधरलोभनीयं ते लोचने तदलसा-
लसमीक्षितं च ॥ ४७ ॥ मन्दस्मितेन मधुराधरपल्लवेन कुम्भोन्नमत्कुचभरेण कृशोदरेण ।
विद्युन्निभाङ्गलतया च विचिन्त्यमाना चेतो धुनोति च धिनोति च चञ्चलाक्षी ॥ ४८ ॥
तामिन्दुमुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य चेतः कथं कथमपि व्यववर्तते मे । लज्जां
विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यमुन्मथ्य मन्थरविवेकमकाण्ड एव ॥ ४९ ॥ यद्विस्मय-
स्तिमितमस्तमितान्यभावमानन्दमन्दममृतछवनादिवाभूत् । तत्संनिधौ तदधुना हृदयं
मदीयमङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥ ५० ॥ पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चाद-
न्तर्बहिः परित एव विवर्तमानाम् । उद्बुद्धमुग्धकनकावजनिभं वहन्तीमासक्ततिर्यगपवर्ति-
तदृष्टि वक्रम् ॥ ५१ ॥ लीलास्मितेन शुचिना मृदुनोदितेन व्यालोकितेन लघुना गुरुणा
गतेन । व्याजृम्भितेन जघनेन च दर्शितेन सा हन्ति तेन गलितं मम जीवितेन ॥ ५२ ॥
यान्त्या मुहुर्वलितकन्धरमाननं तदारुत्तटतश्चतस्रपत्रनिभं वहन्त्या । दिग्धोऽमृतेन च
विषेण च पक्ष्मलाक्ष्या गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ ५३ ॥ तां हेमचम्पकरुचिं
मृगशावकाक्षीं पार्श्वे स्थितां च पुरतः परिवर्तमानाम् । पश्चात्तथा दशदिशामु परिस्फुरन्तीं

पश्यामि तन्मयमहो भुवनं किमेतत् ॥ ५४ ॥ अद्यापि तिष्ठति दृशोरिदमुत्तरीयं धर्तुं
 पुरः स्तब्धतात्पतितं प्रवृत्ते । वाचं निशम्य नयनं नयनं ममेति किञ्चित्ताद यदकरोस्मिन्तमा-
 यताक्षी ॥ ५५ ॥ राकासुधाकरमुखी तरलायताक्षी सस्मेरयौवनतरङ्गितविभ्रमास्या । तर्कि-
 करोमि कथमत्र तनोमि मैत्रिं तत्स्वीकृतव्यतिकरे क इहाभ्युपायः ॥ ५६ ॥ यान्त्याः स-
 रःसलिलकेलिकुतूहलाय व्याजादुपेत्य मयि वर्त्मनि वर्तमाने । अन्तःस्थितद्युतिचमत्कृतदृ-
 क्तरङ्गैरङ्गीकृतं किमपि कामदृशः स्मरामि ॥ ५७ ॥ मन्दादरः कुसुमपात्रिषु पेलवेषु नूनं
 विभ्रति मदनः पवनास्त्रमद्य । हारप्रकाण्डसरलाः कथमन्यथामी श्वासाः प्रनर्तितदुकूलदशाः
 सरन्ति ॥ ५८ ॥ पीतो यतः प्रभृति कामपिपासितेन तस्या मयाधररसः प्रचुरः प्रियायाः ।
 तृष्णा ततः प्रभृति मे द्विगुणत्वमेति लावण्यमस्ति बहु तत्र किमप्यपूर्वम् ॥ ५९ ॥ अलस-
 विलसितानामुच्छसद्भूलतानां मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारितानाम् । प्रतिनयननिपाते कि-
 चिदाकुक्षितानां विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥ ६० ॥ अलसवलितमुग्धस्निग्धनि-
 प्पन्दमन्दैरधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेतरैः । हृदयमशरणं मे पक्षमलाक्ष्याः कटाक्षैरपहृत-
 मपविद्धं पीतमुन्मूलितं च ॥ ६१ ॥ क्रमसरलितकण्ठप्रक्रमोच्छासितोरस्तरलितवलिलेखामू-
 त्रसर्वस्वमस्याः । स्थितमतिचिरमुग्रैरग्रपादाङ्गुलीभिः करकलितसखीकं मां दिदृक्षोः स्मरामि
 ॥ ६२ ॥ व्रीडयोगान्नैतवदनया संनिधाने गुरूणां बद्धोत्कम्पस्तनकलशयोर्मन्युमन्तर्निगृह्य ।
 तिष्ठेत्युक्तं किमिव नतया यातमुत्सृज्य बाष्पं मध्यासन्नश्चकितहरिणीहारिनेत्रत्रिभागः ॥ ६३ ॥
 वारंवारं तिरयति दृशोरुद्धमं बाष्पपूरस्तत्संकल्पोपहितजडिमस्तम्भभ्येति गात्रम् । सद्यः
 श्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः पाणिलेखाविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥ ६४ ॥
 हा हा देवि स्फुटति हृदयं स्तंसते देहबन्धः शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि ।
 सीदन्नन्धेतमसि विधुरो मज्जतीवान्तरात्मा विष्वज्जोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि
 ॥ ६५ ॥ ऊरू रम्भा दृगपि कमलं शैवलं केशपाशो वक्रं चन्द्रो लपितममृतं मध्यदेशो
 मृणालम् । नाभिः कूपो वलिरपि सरित्पल्लवः किं च पाणिर्गिर्याः सा चेदुरसि न कथं हन्त
 तापस्य शान्तिः ॥ ६६ ॥ प्रासादे सा दिशि दिशि च सा पृष्ठतः सा पुरः सा पर्यङ्के सा
 पथि पथि च सा तद्वियोगातुरस्य । हंहो चेतः प्रकृतिरपरा नास्ति मे कापि सा सा सा
 सा सा सा जगति सकले कोऽयमद्वैतवादः ॥ ६७ ॥ कुन्दं दन्तैर्मधुनिगदितैः षट्पदं दृ-
 ग्विलासैरेभिर्हासैरमृतलहरीं कुन्तलैरम्बुवाहम् । इन्दोर्विम्बं वदनशशिना पङ्कजं च
 स्तनाभ्यां त्वं जित्वा तान्वससि हृदये तेन मां विद्विषन्ति ॥ ६८ ॥ स्वप्ने दृष्टं किमपि
 पिशुना शङ्कया नैव पृष्टा स्पृष्टा नीवी न खलु भयतः किङ्किणी निष्कणानाम् । आश्ले-
 षाय स्पृहयति मयि द्राग्व्यरंसीदसीमा निद्रामुद्रा शिव शिव दृशोरिदृशो दुर्विपाकः ॥ ६९ ॥

दलति हृदयं ग्राढोद्वेगं द्विधा न तु भिद्यते वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।
 उवलयति तन्मन्तर्दाहः करोति न भस्मसात्प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृन्तति जीवितम् ॥ ७० ॥ जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः प्रकृतिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मद-
 यन्ति ये । मम तु यदियं याता लोके विलोचनचन्द्रिका नयनविषयं जन्मन्येकः स एव
 महोत्सवः ॥ ७१ ॥ व्यजनमरुतः श्वासश्रेणीमिमांमुपचिन्वते मलयजरसो धाराबाष्पं प्रप-
 श्यितुं प्रभुः । कुसुमशयनं कामास्त्राणां करोति सहायतां द्विगुणगारिमा कामोन्माथः कथं
 नु विरंस्यति ॥ ७२ ॥ मयि सकपटं किञ्चित्कापि प्रणीतविलोचने किमपि नयनं प्राप्ते
 तिर्यग्विजृम्भिततारकम् । स्थितमुपगतामालीं दृष्ट्वा सलज्जमनाश्रितं कुवलयदृशः स्मेरं स्मेरं
 स्मरामि तदाननम् ॥ ७३ ॥ हृदयमिषुभिः कामस्यान्तः सशल्यमिदं सदा कथमुपलभे
 निद्रां स्वप्ने समागमकारिणीम् । न च सुवदनामालेरूपेऽपि प्रियामसमाप्य तां मम नयन-
 योरुद्धाष्पत्वं सखे न भविष्यति ॥ ७४ ॥ कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं न चन्द्रमरीचयो न च
 मलयजं सर्वाङ्गीणं न वा मणियष्टयः । मनसिजरुजं सा वा दिव्या ममालमपोहितुं रहासि
 लघयेदारब्धा वा तदाश्रयिणी कथा ॥ ७५ ॥ ईदमेशिशिरैरन्तस्तापाद्विर्वर्णमणीकृतं निशि
 निशि भुजन्यस्तां पाङ्गप्रवर्तिभिरश्रुभिः । अनतिलुलितर्ज्याघाताङ्गं मुहुर्मणिबन्धनात्कनकव-
 लयं स्वस्तं स्वस्तं मया प्रतिसार्यते ॥ ७६ ॥ कदा कान्तागारे परिमलमिलत्पुष्पशयने
 शयानः श्यामायाः कुचयुगमहं वक्षसि वहन् । अये स्निग्धे मुग्धे चपलनयने चन्द्रव-
 दने प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ७७ ॥ तथा गाढं मुक्तो भ्रुवि ध-
 नुषि संधाय निशितः कटाक्षेषुर्नान्यैः सह पठनयोग्यः शरगणैः । पतन्गात्रे गात्रे परममृ-
 तमात्मौदिव तदा दवीयानद्यायं दलयति पुनर्न व्रणयति ॥ ७८ ॥ तदा मुग्धं वक्त्रं कि-
 सलयसखः सोऽधरमणिर्विशाले ते नेत्रे स्तनभरनता सा तनुलता । सलीलं तद्यातं जनन-
 यनसंजीवनसुधा प्रिया सा सा सा सेत्यजनि हृदयं तन्मयमहो ॥ ७९ ॥ कटाक्षेणापीष-
 त्क्षणमपि निरीक्षेत यदि सा तदानन्दः सान्द्रः स्फुरति निहताशेषविषयः । सरोमाक्षोदख-
 त्कुचकलशनिर्भिन्नवसनः परीरम्भारम्भः क इव भविताम्भोरुहदृशः ॥ ८० ॥ पुरस्ताद्-
 च्छन्ती सह सहचरीभिः प्रियतमा ममालापं श्रुत्वा सचकितपरावृत्तवदना । किमग्रे व्यास-
 ङ्गादहमहह यामीति विनयप्रणालीमालीनां यदकृत तदन्तर्व्यथयति ॥ ८१ ॥ समुत्कीर्णे
 तन्व्या निशितनयनान्ते न मृदिते स्तनद्वन्द्वस्पन्दैः स्मितलवमुधाभिः झुतिमति । मदन्तःके-
 दारे मदनकृषिकारेण जनिता चिरादाशावल्ली किमिति न फलं हन्त लभते ॥ ८२ ॥ वि-

१ कनकवलयमित्यर्थः. २ उष्णैः. अश्रुभिरित्यनेन संबन्धः. ३ अभ्यन्तरे विरहजन्यतापाक्षेतोः.
 ४ विवर्णां हीनवर्णां मणयो यस्मिन्नेवंविधं कृतम्. ५ नेत्रप्रान्तः. ६ मूर्ध्नि वर्षणजन्यः किणः. ७ सुवर्ण-
 कङ्कणम्. ८ वारंवारं गलितम्.

लीयिन्दुः साक्षादमृतरसवापी यदि भवेत्कलङ्कस्तत्रत्यो यदि च विक्रमेन्दीवरवनम् । ततः
 स्नानक्रीडाजनितजडभावरवयवैः कदाचिन्मुख्यं मदनशैखिपीडाव्यतिकरम् ॥ ८३ ॥ परागैः
 कार्पूरैस्तुहिनसलिलैश्चानन्दनरसैः सुधाभिर्ज्योत्स्नाभिः स्नपितमिव यः प्रागकृत माप् । स ए-
 वासौ मारः शिवशिव वियोगे मृगदृशः करालं काकोलं किरति मयि कालानलमपि ॥ ८४ ॥
 न दूतीसंचारो न सरसपरोक्षोक्तिकलना न सांमुख्ये हासः क्वचिदपि न वाचां व्यतिकरः ।
 अहो चित्रं चेतः क्षणपरिचितालोकनवशान्मुहुर्धीवंधावं व्रजति सुदृशं नो विरमति ॥ ८५ ॥
 शरीरं क्षामं स्यादसति दयितालिङ्गनसुखे भवेत्सास्त्रं चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति ।
 तथा सारङ्गाक्ष्या त्वमसि न कदाचिद्विरहितं प्रसक्ते निर्वाणे हृदय परितापं वहसि किम्
 ॥ ८६ ॥ दृगन्तव्यापारप्रबलनिगोडेन स्फुरदुरस्तटीकारागारे तव समुचितं बन्धनमिदम् ।
 अरे चेतस्यक्त्वा यदिह जनमाजन्म सुहृदं क्षणप्राप्तामेतामधरमधुलाभेन भजसे ॥ ८७ ॥
 विपत्तिन्धुं बन्धुं विगलितजलं नेत्रयुगलं सशोकं भूलोकं भुवनवल्यं खेदनिलयम् । अनङ्गं
 नीरङ्गं विषटितवनं कोशभवनं विधातुं किं धातस्तव हृदि न लज्जा प्रभवति ॥ ८८ ॥
 न वक्षोजाश्लेषप्रभृति कुतुकानामवगमो न पीयूषस्वादुस्थितवलितवाचामनुभवः । न चासीन्मे
 तादृग्दृढपरिचयः पङ्कजदृशः कुतो हेतोस्तन्वी क्षणमपि न निर्याति मनसः ॥ ८९ ॥
 प्रियायाः प्रत्यूषे गलितकबरीबन्धनविधाबुदश्चद्दोर्वल्लीदरचलितचेलाञ्चलमुरः । घनाकूतं प-
 श्यन्नथ च मयि मन्दाक्षहसितं नमन्त्यास्तद्रूपं नहि लिखितुमीशो मनसिजः ॥ ९० ॥ आः
 पात्री स्यामकृतकघनप्रेमविस्फारितानां सव्रीडानां सकलकरुणानन्दनादिन्वमानाम् । तेषां
 तेषां हृदयनिहिताकूतनिप्यन्दिनेत्रव्यापाराणां पुनरपि तथा सुभ्रुवो विभ्रमाणाम् ॥ ९१ ॥
 तदङ्गमपि नाम तत्सहजकान्तिपूराभूतं सुवर्णकदलीदलोद्दलितगर्भगौरं पुनः । कठोरमदन-
 व्यथापिशुनपाण्डिमाधिष्ठितप्रथीयकुचमण्डलं परिरमेय वीक्ष्य वा ॥ ९२ ॥ जाने कोपपरा-
 दुखी प्रियतमा स्वमेऽद्य दृष्ट्वा मया मा मा संस्पृश पाणिनेति रुदती गन्तुं प्रवृत्ता पुरः ।
 नो यावत्परिरभ्य चाटुकशतैराश्वासयामि प्रियां भ्रातस्तावदहं शठेन विधिना निद्रादरि-
 द्भीकृतः ॥ ९३ ॥ याताः किं नु मिलन्ति सुन्दरि पुनश्चिन्ता त्वया मत्कृते नो कार्या नि-
 तरां लुशासि कथयत्येवं सन्नाप्ते मयि । लज्जामन्युरतारकेन निपतत्पीताश्रुणा चक्षुषा दृष्ट्वा
 मां हसितेन भाविमरणोत्साहस्त्वया सूचितः ॥ ९४ ॥ श्वासा एव मृगीदृशो न गणिताः
 के नाम झञ्झानिलास्तीर्णा बाष्पपरंपरैव सरितां वृन्देषु कः संभ्रमः । सोढा कातरदृष्टिरेव
 कियती वज्राभिघातव्यथा प्रेमैवायमुपेक्षितो यदि तदा प्राणेषु को नु ग्रहः ॥ ९५ ॥ सा
 बाला वयमप्रगल्भवचसः सा स्त्री वयं कातराः सा पीनोन्नतिमप्ययोधरयुगं धत्ते सखेदा
 वयम् । साक्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता वयं दोषैरन्यजनाश्रयैरपटवो जाताः

स्म इत्यद्भुतम् ॥ ९६ ॥ प्रेमाद्वाः प्रणयस्पृशः परिचयादुद्गाढरागोदयास्तास्ता मुग्धदृष्टौ
 निसर्गमधुराश्चेष्टा भवेयुर्मयि । यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधी क्षणादाशंसापरि-
 कल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः ॥ ९७ ॥ धन्या सा गृहदेहली स्पृशति या तत्पा-
 दपद्मप्रभां जाता सा सरसी रसाद्विशति सा यस्यां विहारेच्छया । वन्द्यः कोऽपि स एव
 यः खलु तया नेत्रेण संभाव्यते धिग्धिग्धेधमेधु मां यदनयन्नैकं कथंचित्कथम् ॥ ९८ ॥
 किं मे सद्गुरुसेवनैः प्रतिदिनं किं व्योमधामार्चनैः किं स्यादध्ययनेन वा सुरपुरप्राप्तयाथवा
 किं फलम् । एतस्याः कुचकुम्भनिर्भरपरीरम्भप्रभावोद्भवस्वेदाभोभिरनङ्गवह्निरधुना निर्वा-
 पितो नो यदि ॥ ९९ ॥ तन्वी सा यदि गायति श्रुतिकटुर्वीणाध्वनिर्जायते यद्याविष्कु-
 रुते स्मितानि मलिनैवालक्ष्यते चन्द्रिका । आस्ते म्लानमिवोत्पलं नवमपि स्याच्चेत्पुरो ने-
 त्रयोस्तस्याः श्रीरवलोक्यते यदि तडिद्वल्ली विवर्णैव सा ॥ १०० ॥ तानि स्पर्शसुखानि
 ते च तरलस्निग्धा दृशोर्विभ्रमास्तद्वक्त्राभुजसौरभं स च सुधास्यन्दी गिरां वाक्रिमा । सा
 बिम्बाधरमाधुरीति विषयासङ्गेऽपि मन्मानसं तस्यां लग्नसमाधि हन्त विरहव्याधिः कथं
 वर्तते ॥ १०१ ॥ तस्मिन्पञ्चशरे स्मरे भगवता भ्रगेण भस्मीकृते जानाम्यक्षयसायकं कम-
 लभूः कामान्तरं निर्ममे । यस्याभीभिरितस्ततश्च विशिखैरापुङ्गवप्रात्माभिर्जातं मे विदलत्कद-
 म्बमुकुलस्पष्टोपमानं वपुः ॥ १०२ ॥ ज्योत्स्नी श्यामलिमानमानयत भोः सान्द्रैर्मपीकूर्चैर्मन्त्रं
 तन्त्रमथ प्रयुज्य हरत श्वेतोत्पलानां स्मितम् । चन्द्रं चूर्णयत क्षणाच्च कणशः कृत्वा शि-
 लापटके येन द्रष्टुमहं क्षमे दश दिशस्तद्वक्त्रमुद्राङ्किताः ॥ १०३ ॥ किं तिष्ठामि किमु व्रजामि
 किमहं जागर्मि निद्रामि किं किं जानामि किमु भ्रमामि किमु वा सुख्यामि दुःख्यामि वा ।
 किं नास्म्यस्मि किमित्यनल्पकलिते न क्वापि पक्षे स्थितः प्राप्या निर्वचनीयेयम कपि क्रूरं
 विकारं सखे ॥ १०४ ॥ आसीनः स इतः स्थितः प्रचलितः स्वप्नायितो जाग्रतः पश्यन्मी-
 लितलोचनो व्यवहरन्मीनं प्रपन्नोऽथवा । तां प्रेमाकुलवोक्षितां स्मितमुखीं सव्रीडमन्दागमां
 श्लिष्यन्तीं प्रणयार्द्रमुग्धलपितां पश्यामि नक्तं दिवम् ॥ १०५ ॥ नीलेन्दीवरशङ्कया नयन-
 योर्विभूकबुद्धचाधरे पाणी पद्माधिया मधूककुसुमभ्रान्त्या तथा गण्डयोः । लीयन्ते कवरीषु
 बान्धवजनव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपा कियन्ति तरुणि स्थानानि रक्षिष्यसि ॥ १०६ ॥
 सा मे यद्यपि सुन्दरी भगवतो मामेव चेतोभुवो न स्वप्ने न च जागरे नयनयोः पन्थानमा-
 सादिता । तामाकर्ण्य तथापि तादृशदशावैधुर्यमासेदुषीमानन्दाद्भुतशोककौतुकभयव्रीडाकुलं
 मे मनः ॥ १०७ ॥ सा संचारचमत्कृतिर्नयनयोः सभ्रूलताविभ्रमस्तद्विम्बाधरपाटलस्मितयुत-
 स्यास्यस्य सा वैखरी । सेयं संक्रमचातुरी चरणयोः सोऽप्यङ्गहारक्रमो दिष्ट्या तन्मम
 नेत्रपात्रमखिलं जायेत जीवामि च ॥ १०८ ॥ लीनेव प्रतिबिम्बितेव लिखितेवोत्कीर्णरू-
 पेव च प्रत्युप्तेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निखंतेव च । सा नश्चेतसि कीलितेव विशिखैश्चेतो-

भुवः पञ्चभिश्चिन्तासंततितनुजालनिबिडस्यूतेव लग्ना प्रिया ॥ १०९ ॥ सा विद्याधरक-
न्यका किमु भुवं पुण्यैः प्रपन्ना नृणां लावण्यामृतसागराद्विमथिता लक्ष्मीः किमन्योत्थिता ।
आ ज्ञातं वनसारचन्दनमुधाज्योत्स्नामृणालादिभिः प्रारब्धा हृदयं मम भ्रमयितुं पौष्पेष्वी
शाम्बरी ॥ ११० ॥ हृत्वा पद्मवनद्युतिं प्रियतमेवेयं दिनश्रीर्गता रागोऽस्मिन्मम चेतसीव
सवितुर्विम्बेऽधिकं लक्ष्यते । चक्राद्गोऽहमिव स्थितः सहचरौ ध्यायन्नलिन्यास्तटे संजाताः
सहसा ममैव भुवनस्याप्यन्धकारा दिशः ॥ १११ ॥ नेत्रे खञ्जनरञ्जने नवमुधाधारानुकारा गिरः
पाणिः पद्मसहोदरः कुचरुचिः शैवालजालोपमा । वक्रं कार्तिकपौर्णिमापतिसमं हारिद्रह्यं
वपुस्त्वं यस्मै वलसे विलासिनि हृदा तेनैव तप्तं तपः ॥ ११२ ॥ आस्तां दूरतया तदीय-
वदनाम्भोजामृतस्वादनं नोदेत्येव मनोरथोऽपि हृदये तत्सङ्गमाशां प्रति । उत्कण्ठाशिथि-
लीकृताङ्गलतिकं बीक्षेत मामेकदा सस्नेहं यदि सा सरोजवदना धन्या वयं तावता ॥ ११३ ॥
निद्रे लोचनमुद्रणं विरचय स्वप्न त्वमप्याचर प्राणा भिन्नतमां चिरात्प्रियतमां मञ्चेतसो
गोचरम् । भ्रातर्बोध दृढानुरोधन तथा कुर्या यथा प्रेयसी प्रौढाश्लेषविषष्टनेन भवतः क्री-
डन्ति दुष्कीर्तयः ॥ ११४ ॥ लज्जैकोद्वदिता किमत्र कुलिशोद्भिन्ना कपाटावली मर्यादेव
विलम्बिता सखि पुनः केयं कलिङ्गात्मजा । आसिन्ना खलु दृष्टिरेव किमियं व्यालावली
वा पुनः प्राणा एव समर्पिताः सखि पुनः कस्मै किमेषा तनुः ॥ ११५ ॥ सव्याजं तिलका-
लकान्विरलयंछोलोलाङ्गुलिः संस्पृशन्वारंवारमुदञ्चयन्कुचयुगप्रोदञ्चिनीलाञ्छलम् । यद्भूमङ्गत-
रङ्गिताभितदृशा सावज्ञमालोकितं तद्बर्वादवधीरितोऽस्मि न पुनः कान्ते कृतार्थीकृतः ॥ ११६ ॥
काकार्यं शशलक्ष्मणः क्व च कुलं भूयोऽपि दृश्येत सा दोषाणां प्रशमाय नः श्रुतमहो
कोपेऽपि कान्तं मुखम् । किं वक्ष्यन्त्यपकल्मषाः कृतधियः स्वप्नेऽपि सा दुर्लभा चेतः स्वा-
स्थ्यमुपैहि कः खलु युवा धन्योऽधरं पास्यति ॥ ११७ ॥ हा धिक् सा किल तामसी
शशिमुखी दृष्टा मया यत्र सा तद्विच्छेदरुजान्धकारितमिदं दग्धं दिनं कल्पितम् । किं कुर्मः
कुशले सदैव विधुरो धाता न चेत्तत्कथं तादृश्यामवतीमयो भवति मे नो जीवलोकेऽधुना
॥ ११८ ॥ स्नाता तिष्ठति कुन्तलेश्वरमुता वारोऽङ्गराजस्वसुर्द्युतौ रात्रिरियं जिता कमलया
देवी प्रसाद्याद्य च । इत्यन्तःपुरसुन्दरीः प्रति मया विज्ञाय विज्ञापिते देवेनाप्रतिपत्तिमूढ-
मनसा द्वित्राः स्थितं नाडिकाः ॥ ११९ ॥ सा सौन्दर्यनिधिर्विलासभवनं मीनध्वजस्यापि
षा कान्तीनामधिदेवताधिकरणं माधुर्यसारस्य वा । तामुद्वीक्ष्य सखे तदादि गतवान्सर्वे-
न्द्रियाणामहं सार्धं तद्रतमानसेन गलितोत्साहः किलानीशताम् ॥ १२० ॥ तस्याः किं
मुखपङ्कजं स्मितरुचा चन्द्रद्युतेर्निन्दकं किं वा नेत्रयुगं कटाक्षचतुरं किं भ्रूलताविभ्रमम् ।
किं च स्निग्धमवेक्षितं मयि पुनर्यान्त्या सखीनां पुरः किं किं संप्रति चिन्तयामि हृदये
कामेन लक्ष्यीकृते ॥ १२१ ॥ शीतांशुर्विषसोदरः फणभृतां लीलास्पदं चन्दनं हारः क्षार-

पयोभुवः प्रियमुहत्पङ्केरुहं भास्वतः । इत्येषां किमिवास्तु वस्तुमदनज्वालाविघाताय यद्वा-
 ह्याकारपरिभ्रमेण तु वयं तत्त्वत्यजो वक्षिताः ॥ १२२ ॥ जाने स्वप्नविधौ ममाद्य चुलुको-
 त्सेम्यं पुरस्तादभूत्प्रत्यूषे परिवेषमण्डलमिव ज्योत्स्नासपत्नं महः । तस्यान्तर्नखनिस्तुषीकृत-
 शरच्चन्द्रप्रभैरङ्गकैर्दृष्टा काप्यबला बलात्कृतवती सा मन्मथं मन्मथम् ॥ १२३ ॥ सौमित्रे
 ननु सेव्यतां तरुतलं चण्डांशुरुज्जृम्भते चण्डांशोर्निशि का कथा रघुमते चन्द्रोऽयमुन्मी-
 लति । वत्सैतद्विदितं कथं तु भवता धत्ते कुरङ्गं यतः क्रांसि प्रेयसि हा कुरङ्गनयने चन्द्रा-
 नने जानकि ॥ १२४ ॥ पादाङ्गुष्ठेन भूमिं किंसलयरुचिना सौपदेशं लिखन्ती भूयोभूयः
 क्षिपन्ती मयि सितशबले लोचने लोलैतारे । वक्रं ह्रीर्नम्रमीषत्स्फुरदधरपुटं वाक्यगर्भं द-
 धाना यन्मां नोवाच किञ्चित्स्थितमपि पुरतो मानसं तदुनोति ॥ १२५ ॥ चक्षुःप्रीत्या नि-
 षण्णे मनसि परिचयाच्चिन्त्यमानेऽभ्युपाये याते रागे विवृद्धिं प्रविसरति गिरां विस्तरे दू-
 तिकायाः । आस्तां दूरे स तावत्सरभसदयितालिङ्गनानन्दलाभस्तद्रेहोपान्तरध्याभ्रमणमपि
 वरां निर्दृष्टिं संतनोति ॥ १२६ ॥ मदनं प्रति उक्तयः ॥ स्वयमप्राप्तदुःखो यः स दुनोति
 न विस्मयः । त्वं स्मर प्राप्तदाहोऽपि दहसीति किमुच्यते ॥ १२७ ॥ भवनेत्रभवो वहिर-
 द्यापि त्वयि मन्मथ । ज्वलतीवान्यथा किं ते विशिखास्तत्कणा इव ॥ १२८ ॥ अद्यापि नूनं
 हरकोपवद्विस्त्वयि ज्वलत्यैवैवाभ्युराशौ । त्वमन्यथा मन्मथ मद्विधानां भस्मावशेषः कथ-
 मेवमुष्णः ॥ १२९ ॥ वृथैव संकल्पशतैरजस्रमनङ्ग नीतोऽसि मयातिवृद्धिम् । आकृष्य चापं
 श्रवणोपकण्ठे मथ्येव युक्तस्तव बाणमोक्षः ॥ १३० ॥ क रुजा हृदयप्रमाथिनी क च ते
 विश्वसनीयमायुधम् । मृदुतीक्ष्णतरं यदुच्यते तदिदं मन्मथ दृश्यते त्वयि ॥ १३१ ॥
 अनुममार न मार कथं नु सा रतिरतिप्रथितापि पतिव्रता । अयमनाथवधूवधपातकी दयि-
 तयापि तयासि किमुज्झितः ॥ १३२ ॥ भुवनमोहनजेन किमेनसा तव परेत बभूव पिशा-
 चता । यदधुना विरहाधिमलीमसामभिभवन्भ्रमासि स्मर मद्विधाम् ॥ १३३ ॥ स्मर नृशंस-
 तमस्त्वमतो विधिः सुमनसः कृतवान्भवदायुधम् । यदि दृढं धनुरायसमाशुगं तव सृजेन्नि-
 जगत्प्रलयं ब्रजेत् ॥ १३४ ॥ विधिरनंशमभेद्यमेवेक्ष्यते जनमनः खलु लक्ष्यमकल्पयत् ।
 अपि सवज्रमदास्यत चेत्तदा त्वद्विपुर्भिर्यदलिल्यदसावपि ॥ १३५ ॥ अपि विधिः कुसुमानि
 तवाशुगान्स्मर विधाय स निर्वृतिमाप्तवान् । अदित पञ्च हि ते स नियम्य तांस्तदपि तैर्वैत
 जर्जरितं जगत् ॥ १३६ ॥ सह तया स्मर भस्म झटित्यभूः पशुपतिं प्रतियामिषुमग्रहीः ।
 ध्रुवमभूदधुना वितनोः शरस्तव कटुस्वर एव स पञ्चमः ॥ १३७ ॥ त्वमुचितं नयनार्चिषि
 शंभुना भुवनशान्तिकहोमहविः कृतः । तव वयस्यमपास्य मधुं मधुं हतवता हरिणा बत

१ कोमलपङ्ककान्तिना. २ सव्याजम्. ३ लोला चञ्चला तारा कनौनिका ययोः. ४ लज्जया नम्रम्.
 ५ संतापयति. ६ बडवाग्निः ७ समुद्रे.

किं कृतम् ॥ १३८ ॥ बाणाग्रिमस्तकरुणो विकिरन्ममाङ्गे प्रायो न वेत्ति विषमास्त्रवर
स्वपीडाम् । संताप एष भवता किमु नान्वभावि चण्डीपतेरलिकलोचनगोचरेण ॥ १३९ ॥
तव कुसुमशरत्वं शीतरश्मित्वमिन्दोर्द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्दिषेषु । विमृजति हिमगर्भै-
रग्निमिन्दुर्भयूस्त्वमपि कुसुमबाणान्वेजसारीकरोषि ॥ १४० ॥ हृदि विसलताहारो नायं
भुजंगमनायकः कुवलयदलश्रेणी कण्ठे न सा गरलद्युतिः । मलयजरजो नेदं भस्म प्रिया-
रहिते मयि प्रहर न हरभ्रान्त्यानङ्गं क्रुधा किमु धावसि ॥ १४१ ॥ पाणौ मा कुरु चूत-
सायकममुं मा चापमारोपय क्रीडानिर्जितविश्वमूर्च्छितजनाघातेन किं पौरुषम् । तस्या एव
मृगीदृशो मनसिजप्रेङ्खत्कटाक्षानलश्रेणीजर्जरितं मनागपि मनो नाद्यापि संधुक्षते ॥ १४२ ॥
रे रे निर्दयं दुर्निवार मदन प्रोत्फुल्लपङ्केरुहं बाणं संदृष्टुं संदृष्टुं त्यज धनुः किं पौरुषं मां
प्रति । कान्तासङ्गवियोगदुःखदहनज्वालावलीढं वपुः शूराणां मृतमारणे न हि परो धर्मः
प्रयुक्तो बुधैः ॥ १४३ ॥ आपुङ्खाग्रममी शरा मनसि मे मग्नाः समं पञ्च ते निर्दग्धं विरहा-
ग्निना वपुरिदं तैरेव सार्धं मम । तत्कंदर्प निरायुधोऽसि भवता जेतुं न शक्तः परो दुःखी
स्यामहमेक एव सकलो लोकः सुखं जीवतु ॥ १४४ ॥ बाणाः पञ्च मनोभवस्य नियता-
स्तेषामसंख्यो जनः प्रायोऽस्मद्विध एव लक्ष्य इति यल्लोके प्रसिद्धिं गतम् । दृष्टं तत्त्वयि
विप्रतीपमधुना यस्मादसंख्यैरयं विद्धः कामिजनः शरैरशरणो नीतस्त्वया पञ्चताम् ॥ १४५ ॥
तद्विच्छेददृशस्य कण्ठलुठितप्राणस्य मे निर्दयं क्रूरः पञ्चशरः शरैरतिशितैर्भिन्दन्मनोनि-
र्भरम् । शंभोर्भूतकृपाविधेयमनसः प्रोद्दामनेत्रानलज्वालाजालकरालितः पुनरसौ नास्तां
समस्तात्मना ॥ १४६ ॥ बाणान्संहर मुञ्च कार्मुकलतां लक्ष्यं तव त्र्यम्बकः के नामात्र वयं
शिरीषकलिकाकल्पं यदीयं मनः । तत्कारुण्यपरिग्रहात्कुरु दयामस्मिन्विधेये जने स्वामि-
न्मन्मथ तादृशं पुनरपि स्वमादुतं दर्शय ॥ १४७ ॥ चन्द्रं प्रति उक्तयः ॥ चण्डीशचूडाभरण
चन्द्रं लोकतमोपह । विरहिप्राणहरण कदर्थय न मां वृथा ॥ १४८ ॥ तारापते कुमुदि-
नीमनुकूलकान्तां पादेन पीडयसि कम्पयसि द्विजातीन् । विद्वेषमाचरसि किं च वियोगि-
लोके नैक्तंचरस्य भवतः करुणा कुतः स्यात् ॥ १४९ ॥ किं रे विधो मृगदृशां मुखम-
द्वितीयं कन्दर्पं दृष्यसि दृग्भुजमन्यदेव । झङ्कारमावहसि भङ्गतनुर्न तादृक्कर्माणि धिक्
न पुनरीदृशमीक्षणीयम् ॥ १५० ॥ अभिलषसि यदिन्दो वक्रलक्ष्मीं मृगाक्ष्याः पुनरपि
सकृदब्धौ मज्ज संसालयाङ्कम् । सुविमलमथ बिम्बं पारिजातस्य गन्धैः सुरभय वद नो
चेत्वं क तस्या मुखं क ॥ १५१ ॥ सूतिर्दुग्धसमुद्गतो भगवतः श्रीकौस्तुभौ सोदरौ सौ-
हादं कुमुदाकरेषु किरणाः पीयूषधाराकिरः । स्पर्धा ते वदनाम्बुजैर्मृगदृशां तत्स्याणुचूडा-

१ असत्यम्. २ वज्रवत्कठिनान्करोषि. ३ वासुकिः. ४ निष्करुण. ५ विकसितम्. ६ उपसंहर.
७ पार्श्वः; (पक्षे) ब्राह्मणान्. ८ रात्रिचरस्य; (पक्षे) राक्षसस्य.

मणे हंहो चन्द्र कथं नु सिञ्चसि मयि ज्वालामुचो रोचिषः ॥ १५२ ॥ पवनं प्रति
 उक्तयः ॥ उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोराप्रश्न्योतद्धनमकरन्दगन्धवन्धो । तामीषत्प्रचल-
 विलोचनां नताङ्गीमालिङ्गपवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ १५३ ॥ व्याधूय यद्भसनमम्बुजलो-
 चनाया वक्षोजयोः कनककुम्भविलासभाजोः । आलिङ्गति प्रसभमङ्गमशेषमस्या धन्यस्त्वमेव
 मलयाचलगन्धवाह ॥ १५४ ॥ हंहो धीर समीर हन्त जननं ते चन्दनक्षमभृतो दाक्षिण्यं जग-
 दुत्तरं परिचयो गोदावरीवारिभिः । प्रत्यङ्गं दहसीह मे त्वमपि चेदुद्दामदावाग्निवन्मत्तोऽयं
 मलिनात्मको वनचरः किं वक्ष्यते कोकिलः ॥ १५५ ॥ मेघं प्रति उक्तयः ॥ भो मेघ गम्भी-
 रतरं नद त्वं तव प्रसादात्स्मरपीडितं मे । संस्पर्शरोमाञ्चितजातरागं कदम्बपुष्पत्वमुपैति
 गात्रम् ॥ १५६ ॥ भ्रमय जलदानम्भोगर्भान्प्रमोहय चातकान्कलय शिखिनः केकोत्कण्ठा-
 न्कठोरय केतकान् । विरहिणि जने मूर्च्छालब्ध्यां विनोदयति व्यथामकरुण पुनः संज्ञा-
 व्याधिं विधाय किमीहसे ॥ १५७ ॥ मलयमरुतां ब्राता याता विकासितमल्लिकाः परि-
 मलभरो भग्नो ग्रीष्मस्त्वमुत्सहसे यदि । घन घटयितुं निःस्नेहं त्वां य एव निर्वर्तने
 प्रभवति गवां किं नश्छिन्नं स एव धनंजयः ॥ १५८ ॥ अशोकं प्रति उक्ती ॥ रक्तस्त्वं
 नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यैः प्रियाया गुणैस्त्वामायान्ति शिलीमुखाः स्मरधनुर्मुक्तास्तथा मामपि ।
 कान्तापादतलाहतिस्तव मुदे तद्वन्ममाप्यावयोः सर्वं तुल्यमशोक केवलमहं धात्रा सशोकः
 कृतः ॥ १५९ ॥ रक्ताशोक कृशोदरि क्व नु गता त्यक्त्वानुरक्तं जनं नो दृष्टेति मुधैव
 चालयसि किं वातावधूतं शिरः । उत्कण्ठाघटमानषट्पदघटासंघट्टदष्टच्छदस्तत्पादाहति-
 मन्तरेण भवतः पुष्पोद्गमोऽयं कुतः ॥ १६० ॥ तमालं प्रति उक्तिः ॥ धन्यस्त्वमसि
 तमाल स्पष्टस्तन्व्या लतावदनया यत् । अद्य स्थावरजन्मा जातस्त्वं जङ्गमादधिकः
 ॥ १६१ ॥ मृणालहारं प्रति उक्तिः ॥ परिच्युतस्तत्कुचकुम्भमध्यात्किं शोषमायासि
 मृणालहार । न सूक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य तत्रावकाशो भवतः किमु स्यात् ॥ १६२ ॥
 मधुकरं प्रति उक्तयः ॥ वदनमिदं न सरोजं नयने नेन्दीवरे एते । इह सविधे मुग्ध-
 दृशो मधुकर न मुधा परिभ्राम्य ॥ १६३ ॥ भ्रातर्द्विरेफ भवता भ्रमता समन्तान्प्राणाधिका
 प्रियतमा मम वीक्षिता किम् । ब्रूषे किमिमिति सखे कथयाशु तन्मे किं किं व्यवस्यति
 कुतोऽस्ति च कीदृशीयम् ॥ १६४ ॥ चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि बहुशो वेपथुमतीं रहस्या-
 ख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः । करौ व्याधुन्वत्याः पिबसि रतिसर्वस्वमधरं वयं
 तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु लुती ॥ १६५ ॥ उन्मीलन्नयनान्तकान्तिलहरीनिष्पी-
 तयोः केवलादामोदादवधारणीयवपुषोः कान्तासखेन क्षणम् । यत्कर्णोत्पलयोः स्थितेन

भवता किञ्चित्समुद्भूतं भ्रातस्तिष्ठति कुत्र तत्कथय मे कान्तं प्रियाया मुखम् ॥ १६६ ॥
 हंसं प्रति उक्तिः ॥ हंस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हृता । विभावितैकदेशेन
 देयं यदभियुज्यते ॥ १६७ ॥ चकोरं प्रति उक्तिः ॥ चुलुकयति चन्द्रदीपितिमविरल-
 मश्रासि नूनमङ्गारान् । अधिकरणमुष्णमनयोः किमिह चकोरावधारयसि ॥ १६८ ॥
 कृष्णसारं प्रति उक्तिः ॥ स्नेहं स्वीकुरु कृष्णसार कथय कागान्मम प्रेयसी नो जा-
 नासि यदावयोः समजनि व्यापारंतो मित्रता । स्फीते यत्किल मण्डले हिमरुचैर्जातं त्वया
 लाञ्छनं भव्ये भास्करमण्डले तदधुना दत्तः कलङ्को मया ॥ १६९ ॥ सारङ्गं प्रति
 उक्तिः ॥ रे सारङ्गा वनवसतयस्तत्त्वमाख्यात यूयं कुत्राधीतं त्रिभुवनमनोहारि चाश्वत्य-
 मक्ष्णोः । आं जानीमो गमनसमये हन्त कान्तारसीमन्येकाकिन्याः कुवलयदृशो लुण्ठिता
 यौवनश्रीः ॥ १७० ॥ मयूरविषयकोक्तिः ॥ मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियाया विनाशादन-
 रुचिरकलापो निःसप्तनोऽद्य जातः । रतिविगलितबन्धे केशपाशे सुकेश्याः सति कुसुमस-
 नाथे किं हरेदेप बर्हः ॥ १७१ ॥ मुक्ताकलापं प्रति उक्तिः ॥ सूचीमुखेन सकृदेव
 कृतव्रणस्त्वं मुक्ताकलाप लुठसि स्तनयोः प्रियायाः । बाणैः स्मरस्य शतशो विनिकृत्त-
 कर्मा स्वप्नेऽपि तां कथमहं न विलोकयामि ॥ १७२ ॥

वियोगिन्या विप्रलापाः ।

हारो नारोपितः कण्ठे मया विश्लेषभीरुणा । इदानीमन्तरे जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः
 ॥ १ ॥ विभेमि सखि संवीक्ष्य भ्रमरीभूतकीटकम् । यद्ध्यानादागते पुंस्त्वे तेन सार्धं रतिः
 कथम् ॥ २ ॥ याः पश्यन्ति प्रियं स्वप्ने धन्यास्ताः सखि योषितः । अस्माकं तु गते
 कान्ते गता निद्रापि वैरिणी ॥ ३ ॥ यदीयबलमालोक्य गतः प्रेथान्वियुज्यते । आलोक्ये
 कथं सख्यस्तस्य चन्द्रमसो मुखम् ॥ ४ ॥ विरमत विरमत सख्यो नलिनीदलतालवृन्तपव-
 नेन । हृदयगतोऽयं वह्निर्झटिति कदाचिज्ज्वलत्येव ॥ ५ ॥ अनलस्तम्भनविद्यां सुभग
 भवान्नियतमेव जानाति । मन्मथशराग्नितप्ते हृदि मे कथमन्यथा वससि ॥ ६ ॥ अजनि
 प्रतिदिनमेषा कर्दमरोषा मदङ्गसङ्गेन । प्रतिनिशमपूरि यं या दक्षिणसंपातिभिः सलिलैः
 ॥ ७ ॥ मदकृतकृतान्तकासरखुरपुटनिर्धूतधूलिसंकाशम् । केतकरजो निवार्य सखि यदि
 कार्यं मम प्राणैः ॥ ८ ॥ आलि बालिशतया बलिरस्मै दीयतां बलिभुजे न कदापि ।
 केवलं हि कलकण्ठाशिशूनामेष एव कुशलेषु निदानम् ॥ ९ ॥ गरलद्रुमकन्दमिन्दुबिम्बं
 करुणावारिज वारणो वसन्तः । रजनी स्मरभूपतेः कृपाणी करणीयं किमतःपरं विधातः
 ॥ १० ॥ हन्तालि संतापनिवृत्तयेऽस्याः किं तालवृन्तं तरलीकरोषि । उत्ताप एषोऽन्त-

रदाहहेतुर्नतभ्रुवो न व्यजनापनोद्यः ॥ ११ ॥ वरमसौ दिवसो न पुनर्निशा ननु निशैव
वरं न पुनर्दिनम् । उभयमेतदुपैत्वथवा क्षयं प्रियजनेन न यत्र समागमः ॥ १२ ॥ अह-
मिह स्थितवत्यपि तावकी त्वमपि तत्र वसन्नपि मामकः । न तनुसंगम एव सुसंगमो
हृदयसंगम एव सुसंगमः ॥ १३ ॥ बकुलमालिकयापि मया न सा तनुरभूषि तदन्तरभी-
रुणा । तदधुना विधिना कथमावयोगिरिदरीनृगरीशतमन्तरम् ॥ १४ ॥ दहनजा न पृथुर्द-
वधुर्व्यथा विरहजैव यथा यदि नेदृशम् । दहनमाशु विशन्ति कथं स्त्रियः प्रियमपाशुमुपासि-
तमुद्धरा ॥ १५ ॥ कति न सन्ति जना जगतीतले तदपि तद्विरहाकुलितं मनः । कति न सन्ति
निशाकरतारकाः कमलिनी मलिनी रविणा विना ॥ १६ ॥ अरतिरियमुपैति नापि निद्रा ग-
णयति तस्य गुणान्मनो न दोषान् । विगलति रजनी न संगमाशा व्रजति तनुस्तनुतां न चानुरागः
॥ १७ ॥ प्रियसाखि न तथा पटीरपङ्को न च नलिनीदलमारुतोऽपि शीतः । शमयति मम
देहदाहमन्ते सपदि कथा स यदा नरेन्द्रसूनोः ॥ १८ ॥ एतानि निःसहतनोरसमञ्जसानि
शून्यं मनः पिशुनयन्ति गतागतानि । एते च तीरतरवः प्रथयन्ति तापमालम्बितोऽश्रित-
रुग्लपितैः प्रवालैः ॥ १९ ॥ अन्तर्गता मदनवह्निशिखावली या सा बाधते किमिह चन्द-
नचर्चितेन । यः कुम्भकारपवनोपरि पङ्कलेपस्तापाय केवलमसौ न च तापशान्त्यै ॥ २० ॥
बत सखि कियदेतत्पश्य वैरं स्मरस्य प्रियविरहकुरोऽस्मिन्नागिलोके तथाहि । उपवन-
सहकारोद्भासि भृङ्गच्छलेन प्रतिविशिखमनेनोद्विष्टं कालकूटम् ॥ २१ ॥ कलयति मम
चेतस्तल्पमङ्गारकल्पं ज्वलयति मम गात्रं चन्दनं चन्द्रकश्च । तिरयति मम नेत्रे मोहज-
न्मान्धकारो विवृतबहुविकारं मन्मथो मां दुनोति ॥ २२ ॥ रिपुरिव सखीसंवासोऽयं
शिखीव हिमानिलो विषमिव मुधारश्मिर्यस्मिन्दुनोति मनोगते । हृदयमदये तस्मिन्नेवं पुनर्व-
लते बलात्कुवलयदृशां वामः कामो निकामनिरङ्कुशः ॥ २३ ॥ ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रा-
वखण्डकलः शशी दहतु मदनः किं वा मृत्योः परेण विधास्यति । मम तु दयितः श्लाघ्य-
स्तातो जनन्यमलान्वया कुलममलिनं न त्वेवायं जनो न च जीवितम् ॥ २४ ॥ इदानीं
तीव्राभिर्दहन इव भाभिः परिवृतो ममाश्चर्यं सूर्यः किमु सखि रजन्यामुदयति । अयं मुग्धे
चन्द्रः किमिति मयि तापं प्रकटयत्यनाथानां बाले किमिव विपरीतं न भवति ॥ २५ ॥
पिकाली वाचाली भवति बहुधालीकवचने मृणाली व्यालीव व्यथयतितरामङ्गमनिशम् ।
विषज्वालाजालं सखि किरिति पीयूषकिरणो जगन्प्राणः प्राणानपहरति केयं परिणतिः ॥ २६ ॥
मनोरागस्तीव्रं विषमिव विसर्पत्यविरतं प्रमाथी निर्धूमं ज्वलति विधुतः पावक इव । हि-
नस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो न मां त्रातुं तातः प्रभवति न चाम्बा न भवती
॥ २७ ॥ आदौ हालाहलहतभुजा दत्तहस्तावलम्बो बाल्ये शंभोर्निटिलमहसा बद्धमैत्री-

निर्ऋतः । प्रौढो राहोरपि मुखविषेणान्तरङ्गीकृतो यः सोऽयं चन्द्रस्तपति किरणैर्मामिति
 प्राप्तमेतत् ॥ २८ ॥ भस्मीभूतः कुसुमविशिखः शंभुनेत्राग्निनाभूज्ज्वालादायी तदनु मनसि
 प्राप्तजन्मा बभूव । भूयस्तस्मिन्विरहदहनैर्दाहितोऽसौ मयैवं कुत्रोत्पन्नो व्यथयति पुनर्मा-
 महो तन्न वेद्मि ॥ २९ ॥ प्रस्थानं वैलयैः कृतं प्रियसखैरंखैरजस्रं गतं धृत्या न क्षणमां-
 सितं व्यथयितुं चिन्तेन गन्तुं पुरः । यातुं निश्चितचेतसि प्रियतमे सर्वैः समं प्रस्थितं ग-
 न्तव्ये सति जीवित प्रियमुद्दत्तार्थः किमुत्सृज्यते ॥ ३० ॥ पञ्चत्वं तनुरेतु भूतनिवहाः
 स्वांशैर्मिलन्तु ध्रुवं धातारं प्रणिपत्य हन्त शिरसा तत्रापि याचे वरम् । तद्वापीषु पयस्तदी-
 यमुक्तेर ज्योतिस्तदीयाङ्गनव्योम्नि व्योम तदीयवर्त्मनि धरा तत्तालवृन्तेऽनिलः ॥ ३१ ॥
 यास्यामीति समुद्यतस्य गदितं विश्रब्धमाकर्णितं गच्छन्दूरमुपेक्षितो मुहुरसौ व्यावृत्य
 तिष्ठन्नपि । तच्छून्ये पुनरागतास्मि भवने प्राणास्त एते दृढाः सख्यस्तिष्ठत जीवितव्यस-
 निनी दम्भादहं रोदिमि ॥ ३२ ॥ यात्रामङ्गलसंविधानरचनाव्यग्रे सखीनां जने बाष्पाभः-
 पिहितेक्षणे गुरुजने तद्वत्सुदृन्मण्डले । प्राणेशस्य महीक्षणापितदृशः कृच्छ्रादपि क्रामतः
 किं व्रीडाहतया मया भुजलतापाशो न कण्ठेऽर्पितः ॥ ३३ ॥ ज्योत्स्ना मौक्तिकदाम च-
 न्दनरसः शीतांशुकान्तद्रवः कर्पूरं कदली मृणालवलयाभ्याम्भोजिनीपल्लवाः । अन्तर्मानस-
 मास्त्वया प्रभवता तस्याः स्फुलिङ्गोत्करव्यापाराय भवन्ति हन्त किमनेनोक्तेन न ब्रूमहे
 ॥ ३४ ॥ दाक्षिण्यं मलयानिलस्य विदितं शैत्यं सुधादीपितेर्वाचामेव न गोचरो मलयज-
 स्यापि स्फुटं सौष्ठवम् । विश्लेषे तव के न मे परिचिताः प्राणेश तत्तत्कथाविष्कारे पुनर-
 प्रमाणयति मामव्याहतेयं तनुः ॥ ३५ ॥ दुर्वाराः स्मरमार्गणाः प्रियतमो दूरे मनोऽत्यु-
 त्सुकं गाढं प्रेम नवं वयोऽतिकठिनाः प्राणाः कुलं निर्मलम् । स्त्रीत्वं धैर्यविरोधि मन्मथसु-
 हृत्कालः कृतान्तोऽक्षमी नो सख्यश्चतुराः कथं नु विरहः सोढव्य इत्थं मया ॥ ३६ ॥
 शंवत्तत्त्वविबोधवत्कुसुमवत्पीयूषवान्मित्रवद्यान्यासम्भजति प्रिये मृगदृशोऽथ प्रस्थिते तत्क्ष-
 णात् । गेहं तन्मुकुरं तदेव वलयं तच्चन्दनं सा निशा कारावत्करवालवत्क्रकचवत्काको-
 लवत्कालवत् ॥ ३७ ॥ रोलम्बो मधुपः पिकस्तु परभृद्वन्प्राप्तसारी मरुद्वंसाः केवलपक्षपा-
 तनिरताश्चन्द्रोऽपि दोषाकरः । चेतो नैति शुक्लस्त्वहैकपठिताख्यायी पयोदो जडः कं
 वाहं प्रहिणोमि हन्त कठिनस्वान्ताय कान्ताय मे ॥ ३८ ॥ आयाता मधुयामिनी यदि
 पुनर्नायात एव प्रभुः प्राणा यान्तु विभावसौ यदि पुनर्जन्मग्रहं प्रार्थये । व्याधः कोकिल-
 बन्धने हिमकरध्वंसे च राहुग्रहः कंदर्पे हरनेत्रदीपितिरहं प्राणेश्वरे मन्मथः ॥ ३९ ॥
 रात्रिर्मे दिवसायते हिमरुचिश्चण्डांशुलक्षायते तारापङ्क्तिरपि प्रदीप्तवडवावह्निस्फुलिङ्गायते ।

१ प्रसिद्धः. २ महणकाले संपर्कातिशयादन्तरङ्गतां प्रापित इत्यर्थः. ३ न्यायप्राप्तमित्यर्थः. ४ कङ्कणैः.
 ५ नेयोदकैः. ६ निरन्तरम्. ७ उपवेशनं कृतम्. ८ निश्चितम्.

धीरो दक्षिणमारुतोऽपि दहनज्वालावलीढायते हा हा चन्दनबिन्दुरद्य जलवत्संचारिरङ्गा-
यते ॥ ४० ॥ गुञ्जन्ति प्रतिकुञ्जमम्बुददलद्रोणीषु भृङ्गाङ्गनाः फुल्लत्पुष्परसालवीथिशि-
खरे कूजन्ति माद्यत्पिकाः । कामः काममयं करोति विशिखैर्हन्तुं मुहुर्दुर्दिनं का सा तन्म-
लयानिलस्य सखि मे भीतिस्त्वयोद्भाव्यते ॥ ४१ ॥ रोलम्बाः परिपूरयन्तु हरितो झङ्कार-
कोलाहलैर्मन्दं मन्दमुपैतु चन्दनवनीजातो नभस्वानपि । माद्यन्तः कलयन्तु चूतशिखरे केली-
पिकाः पञ्चमं प्राणाः सत्वरमश्मसारकठिना गच्छन्तु गच्छन्त्वमी ॥ ४२ ॥ वार्यन्तां मन्दमन्दं
मधुकरनिकरं प्रौढझङ्कारधाराः क्षिप्यन्तां यत्र कुत्र प्रतिदिशमधुना भूरिभाराश्च हाराः ।
दहन्तां सर्व एते कमलदलयुताः किं च हा पुष्पभारास्तारा नाराचधारा विकिरति हृदये
मन्मथोऽयं हताशः ॥ ४३ ॥ श्रुत्वा नामापि यस्य स्फुटघनपुलकं जायतेऽङ्गं समन्ताद्दृष्ट्वा
यस्याननेन्दुं भवति वपुरिदं चन्द्रकान्तानुकारि । तस्मिन्नागत्य कण्ठग्रहणसरभसस्थायिनि
प्राणनाथे भग्ना यानस्य चिन्ता भवति मम पुनर्वज्रमय्याः कदा तु ॥ ४४ ॥ मदनं प्रति
उक्तयः ॥ हृदयमाश्रयसे यदि मामकं ज्वलयसीत्थमनङ्ग तदेति कम् । स्वयमपि क्षणदग्ध-
निजेन्धनः क्व भवितासि हताश हुताशवत् ॥ ४५ ॥ जटा नेयं वेणीकृतकचकलापो न ग-
रलं गले कस्तूरीयं शिरसि शशिलेखा न कुसुमम् । इयं भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धैवलिमा
पूरारतिभ्रान्त्या कुसुमशर किं मां व्यथयसि ॥ ४६ ॥ पञ्चत्वं यान्तु बाणाः समयपरिण-
तस्ते विदीर्णोऽस्तु चापः क्रूरः क्रूराहिवक्त्रं विशतु तव रथो मा भव त्वं शरीरी । किं ते
शापेन मादृग्युवतिवधमहापातकिन्मीनकेतो शप्यः पाथोजयोनिः स खलु रचितवान्पापिनो
दीर्घमायुः ॥ ४७ ॥ चन्द्रं प्रति उक्तयः ॥ संतापय चिरं चन्द्र न तत्र प्रतिपिध्यसे ।
निवारय करस्पर्शं रामस्याहं परिग्रहः ॥ ४८ ॥ मुग्धस्य ते वद विधुंतुद किं वदामि किं तूक्त-
वानसि मुखे पतितं शशाङ्कम् । अस्मद्भिस्त्विगलितेन सुधारसेन संधानमेति तव किं न जर-
त्कबन्धः ॥ ४९ ॥ प्रियविरहमहोष्मा मुर्मरामङ्गलेखामपि हतक हिमांशो मा स्पृश क्रीड-
यापि । इह हि तव लुठन्तः छोषपीडां भजन्ते दरजठरमृणालीकाण्डमुग्धा मयूखाः ॥ ५० ॥
रोहिणीं प्रति उक्तिः ॥ ओ रोहिणि त्वमासि रात्रिचरस्य भार्या एनं निवारय पतिं
सखि दुर्निवारम् । जालान्तरेण मम सद्मानि संनिविष्टः श्रोणीतटे स्पृशति किं कुलधर्म
एषः ॥ ५१ ॥

नायिकां प्रति सखीवचनम् ।

वियोगवद्विकुण्डेऽस्मिन्हृदये ते वियोगिनि । प्रियसङ्गसुखायैव मुक्ताहारस्तपस्यति
॥ १ ॥ पाण्डु क्षामं वदनं हृदयं सरसं तवालसं च, वपुः । आवेदयति नितान्तं क्षेत्रियरोगं

१ विषम्. २ भस्म. ३ माण्डुरता. ४ शिवभ्रान्त्या. ५ मुक्तस्त्यक्त आहारो येन; (पक्षे) मुक्तानां मौ-
क्तिकानां हारः.

सखि हृदन्तः ॥ २ ॥ सखि पतिविरहहृताशः किमिति प्रशमं न याति नयनोदैः । शृणु
कारणं नितम्बिनि मुखसि नयनोदकं तु सस्नेहम् ॥ ३ ॥ सहसा हृदये निधाय चेतो नयना-
दीन्द्रियमुद्रणां विधाय । अयि कण्टकिताङ्गयष्टि सत्यं कथय ध्यायसि किं रहो निषण्णा
॥ ४ ॥ सहचरि शपथाः शतं मदीया वद विरहालयितां निजामवस्थाम् । सहचरि परि-
ष्टच्छ भानुकन्यानवदलिनीनलिनीनिकुञ्जशय्याः ॥ ५ ॥ नलिनीदलतालवीजनं सखि तन्व्या
विनिवारितं मया । तनुवह्निविभूतिशङ्कया विनिवार्यः श्वसितानिलः कथम् ॥ ६ ॥ अयं
विपाको वद कस्य यूनः कल्याणि कल्याणपरंपराणाम् । यदक्षिकोणस्त्रवदच्छधारा हारा-
वतारो गुणमन्तरेण ॥ ७ ॥ वासस्तदेव वपुषो वलयं तदेव हस्तस्य सैव जघनस्य च
रत्नकाक्षी । वाचालभृङ्गसुभगे सुरभौ समस्तमद्याधिकं भवति ते सखि किं निदानम्
॥ ८ ॥ उत्पादयत्यलमिदं मनसो विपादं सीदत्सरोरुहनिभं वदनं त्वदीयम् । ज्ञा-
त्वा निदानमहमत्र समानदुःखा प्राणैरपि प्रियतमे भवितुं समीहे ॥ ९ ॥
अनुदिनमधिकं ते कस्पते कायवल्ली शिव शिव नयनान्तं नाश्रुधारा जहाति । कथय क-
थय कोऽयं यत्कृते कोमलाङ्गी त्यजति न परिणद्धं पाण्डिमानं कपोलम् ॥ १० ॥ वि-
लुलितमतिपूर्वैर्बाष्पमानन्दशोकप्रभवमवसृजन्ती लृणयोत्तानदीर्घा । स्तपयति हृदयेशं स्नेह-
निप्यन्दिनी ते धवलबहलमुग्धा दुग्धकुल्येव दृष्टिः ॥ ११ ॥ अधिकतरलतल्पं कल्पितस्वा-
पलीलापरिमिलननिमीलत्पाण्डिमा गण्डपाली । सुतनु कथय कस्य व्यञ्जयस्यञ्जसैव
स्मरनरपतिलीलायौवराज्याभिषेकम् ॥ १२ ॥ अलसवलितैः प्रेमाद्रिर्द्वैर्मुहुर्मुकुलीकृतैः क्ष-
णमभिमुखैर्लज्जालोलैर्निमेषपराङ्मुखैः । हृदयनिहितं भावाकूतं वमद्गिरिवेक्षणैः कथय सु-
कृती कोऽयं मुग्धे त्वयाद्य विलोक्यते ॥ १३ ॥ भगिनि मदनः श्रीमानेष त्वया यदि
लिख्यते किमपि सुमुखि व्यग्रासीति ब्रजामि निजालयम् । यदपि मकरोऽधस्तात्पौष्पं करे
च शरासनं तदपि परितो दृष्टिर्देया जनः सखि नागरः ॥ १४ ॥ गोपायन्ती विरह-
जनितं दुःखमग्रे गुरूणां किं त्वं मुग्धे नयनविरतं बाष्पपूरं रुणात्सि । नक्तं नक्तं नयनस-
लिलैरेष आर्द्राकृतस्ते शय्योपान्तः कथयति दशमातापे शोष्यमाणः ॥ १५ ॥ शोणौ
कोणौ सखि नयनयोरुद्यतौ गोपनाय शङ्कामेव स्फुटयतितरां स्वेदबिन्दुप्रचारः । अन्तः
प्रेमाङ्गुरपरिकरारम्भकं कन्दमस्याः किञ्चित्किञ्चित्कथयति पुनः कापि दिव्या मुखश्रीः
॥ १६ ॥ मुक्ताहारं न च कुचगिरेः कङ्कणं नैव हस्तात्कर्णात्स्वर्णाभरणमपि वा नीतवा-
नैव तावत् । आहो स्वमे बकुलकुसुमं भूषणं संदधानः कोऽयं चौरो हृदयमहरत्तन्वि तत्र
प्रतीमः ॥ १७ ॥ सायं दामग्रथनसमये लग्नया कर्णमूले संख्यामन्दस्मितसुभगया सादरं
सूच्यमानः । धन्यः कोऽयं कमलनयने यत्कथायां पुरस्तादङ्गुलग्नं निजमपि मुहुः सूचि-

विद्धं न वेत्सि ॥ १८ ॥ मुखं पाण्डुच्छायं नयनयुगलं बाष्पतरलं तनुः क्षामः क्षामो ग-
 तमविशदं धैर्यविगमः । ह्रियं मुक्त्वा मूढे कथयसि न मे सारवचनान्यवस्था येनेयं तव
 सखि मुहूर्तेन पतिता ॥ १९ ॥ पक्षमाग्रप्रथिताश्रुविन्दुनिकरैर्मुक्ताफलस्पर्धिभिः कुर्वन्त्या
 हरहासहारिहृदये हारावलीभूषणम् । बाले बालमृणालनालबलयालंकारकान्ते करे वि-
 न्यस्याननमायतासि सुकृती कोऽयं त्वया स्मर्यते ॥ २० ॥ आसन्नामदलम्ब्य केसरल-
 तामेकेन पुष्पोज्ज्वलां सव्यं निःसहया नितम्बफलके कृत्वा कराम्भोरुहम् । आमीलन्न-
 यनां वनान्तसलिलं श्लाघ्यस्य निन्द्यस्य वा कस्येदं दृढसौहृदे प्रतिदिनं दीनं त्वया स्म-
 र्यते ॥ २१ ॥ उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुचतटं लोलद्गमद्भूलतं स्वेदाग्निःक्षपिताङ्गयष्टिविगल-
 द्भीडं सरो याच्यया । धन्यः कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापारिताः सांप्रतं मुग्धे दुग्ध-
 महाब्धिफेनपटलप्रख्याः कटाक्षच्छटाः ॥ २२ ॥ मुग्धे दोर्लभिकां निधाय न कृतो द्वारो-
 परोधस्त्वया लग्ना नो रुदती गतासि रभसात्तस्योत्तरीयांशुके । कालेऽस्मिन्कुसुमाकरे
 द्विगुणितप्रेमोत्सवे रागिणां गच्छन्नग्रत एव मूढ हृदये मुक्तस्त्वया वल्लभः ॥ २३ ॥
 विश्रान्तो दिवसस्तटीमयमटत्यस्ताचलस्यांशुमान्संप्रत्यङ्कुरितान्धकारपटलैर्लम्बालका द्यौर-
 भूत् । एषान्तविश वेश्मनः शशिमुखि द्वारस्थलीतोरणस्तम्बालम्बितबाहुवलि रुदितं किं
 त्वं पथः पश्यसि ॥ २४ ॥ आहारे विरतिः समग्रविषयग्रामे निवृत्तिः परा नासाग्रे नयनं
 यदेतदपरं यच्चैकतानं मनः । मौनं चेदमिदं च शून्यमखिलं यद्विश्वमाभाति ते तद्भूयाः
 सखि योगिनी किमसि भोः किंवा वियोगिन्यसि ॥ २५ ॥ यत्तालीदलपाकपाण्डु वदनं
 यद्दुर्दिनं नेत्रयोर्यत्प्रेङ्खोलितकेलिपङ्कजवनाः श्वासाः प्रसर्पन्ति च । गौरि क्रुध्यतु वर्तते
 यदि न ते तत्कोऽपि चित्ते युवा धिग्धित्वां खलु पांमुखेलनसखीलोकेऽपि यन्निहवः
 ॥ २६ ॥ क्षामं गात्रमतीव पाण्डु वदनं क्लिष्टा कपोलस्थली कोऽसौ चेतसि वर्तते तव
 युवा लोकैकमान्याकृतिः । त्यक्त्वा किंचिदपत्रपा कथय मे खिन्नासि किं त्वं दृष्टा घोरः
 पञ्चशरो यदि त्वमबला वक्ष्यामि नातः परम् ॥ २७ ॥ चिन्ताभिः स्तिमितं मनः करतले
 लीना कपोलस्थली प्रत्यूषक्षणदेशपाण्डुवदनं श्वासैकस्त्रिभोऽधरः । अम्भःशीकरपद्मिनी-
 किसलयैर्नोपैति तापः शमं कोऽस्याः प्रार्थितदुर्लभोऽस्ति सहते दीनां दशामीदृशीम् ॥ २८ ॥
 लावण्यद्रविणव्ययो न गणितः क्लेशो महानर्जितः स्वच्छन्दं चरतो जनस्य हृदये चिन्ता-
 ज्वरो निर्मितः । एषापि स्वगुणानुरूपपरमणाभावाद्द्वाराकी हता कोऽर्थश्चेतसि वेधसा वि-
 निहितस्तन्धीमिमां तन्वता ॥ २९ ॥ जानीमस्तव गौरि चेतसि चिरं शंभुः समुज्जृम्भते
 तापो नेत्रतनूनपादिव तनौ तीव्रः समुन्मीलति । अक्षणोरस्तमिषेण गच्छति बहिर्गङ्गातर-
 ङ्गावलिः पाण्डिन्नः कपटेन चान्द्रकलिकाकान्तिः समुन्मीलति ॥ ३० ॥ न प्रीतिः पवने

रतिर्न रसने प्रेमा न पङ्केरुहे न स्नेहः कुसुमे सुखं न शयने यत्नो न वा जीवने । चन्द्रे नैव चमत्कृतिर्भृगुमदे मोदो न मौने ब्रूते तेने तेन कियास्तपस्तरुणिमा यस्मै तवेदं दशा ॥ ३१ ॥ मातः कं हृदये निधाय सुचिरं रोमाञ्चिताङ्गी मुहुर्जृम्भा मन्थरतारकां सुललि-
तापाङ्गां दधाना दृशम् । सुतेवाललिखितेव शून्यहृदया लेखावशेषीभवस्यात्मद्रोहिणि किं
द्विया कथय मे गूढो निहन्ति स्मरः ॥ ३२ ॥ श्वासास्ते सखि सूचयन्त्यविरताः संताप-
बाधां परं विद्मस्तत्र न कारणं वयमिति स्वान्तेऽतिचिन्ताभरः । किंवा धर्मनिपीडिता तव
तनूवल्ली निकामं प्रिये पुष्पादप्यतिकोमला मलिनतां याता मृणाली यथा ॥ ३३ ॥

दूर्तां प्रति स्वावस्थाकथनम् ।

अद्विसंवीक्षणं चक्षुरद्विसंमीलनं मनः । अद्विसंस्पर्शनः पाणिरद्य मे किं करिष्यति
॥ १ ॥ हन्त कान्तमपि तं दिदृक्षते मानसं मम न साधु यत्पते । इन्दुरिन्दुमुखि मन्दमा-
रुतश्चन्दनं च वितनोति वेदनाम् ॥ २ ॥ तुष्यन्तु मे छिद्रमवाप्य शत्रवः करोतु मे शास्ति
भ्ररं गृहेश्वरः । मणिस्तु वक्षोरुहमध्यभूषणं ममास्तु सौन्दर्यनिकेतनं प्रियः ॥ ३ ॥
काले मधुः कुपित एष च पुष्पधन्वा धीरा वहन्ति रतिखेदहराः समीराः । केलावनीय-
मपि वञ्चलकुञ्जमञ्जुर्दरे पतिः कथय किं करणीयमद्य ॥ ४ ॥ कान्तः कृतान्तचरितः
कुटिला तदम्बा वज्रोपमानि वचनानि च दुर्जनानाम् । प्रत्यङ्गमन्तरतनोः प्रहरन्ति बाणाः
प्राणाः पुनः सखि बहिर्न खलु प्रयान्ति ॥ ५ ॥ अकस्मादेकस्मिन्पथि सखि मयामुं वन-
तटं व्रजन्त्या दृष्टो यो नवजलधरश्यामलतनुः । सट्गम्भङ्गा किं वा कुरुत नहि जाने तत
इदं मनो मे व्यालोलं कचन गृहकृत्ये न वलते ॥ ६ ॥ गते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने
विगलिते निवृत्ते सद्भावे प्रणयिनि जने गच्छति पुरः । तदुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतां-
स्ताश्च दिवसान्न जाने को हेतुर्दलति शतधा यत्र हृदयम् ॥ ७ ॥ स्वामी कुप्यति कु-
प्यतां परिजना निन्दन्तु मामन्यवार्त्तिकं तावत्प्रथमतमयं तु जगति प्रौढो ममोपद्रवः । आ-
शास्यं पुनरेतदेव यदिदं चक्षुश्चिरं वर्धतां येनेदं परिचीयते मुरारिपोः सौन्दर्यसारं वपुः
॥ ८ ॥ निःस्नेहं पतिरुज्झिता करुणया श्वश्रूरजस्रं वृथा वाग्वाणैर्हृदयं भिनत्ति कलहो-
त्तालाः पुनर्यातरः । नित्यं निन्दति नैव नन्दति कदाप्येषा ननान्दापि तन्मातः कं शरणं
व्रजामि तरुणी दीनाहमेकाकिनी ॥ ९ ॥ किं स्वप्नः किमु जागरः किमथवा रात्रिः
किमासीद्दिनं मोहावस्थितया मया न किमपि ज्ञातं किमेतत्सखि । यन्नामश्रवणादनन्तर-
मिदं वृत्तं तमेव प्रियं चेतो दुर्लभमप्यपास्तसकलव्यापारमाकाङ्क्षति ॥ १० ॥ तद्वक्त्रा-
भिमुखं मुखं विनमितं दृष्टिः कृता पादयोस्तस्यालापकुतूहलाकुलतरे श्रोत्रे निरुद्धे मया ।
पाणिभ्यां च तिरस्कृतः सपुलकः स्वेदोद्गमो गण्डयोः सख्यः किं करवाणि यान्ति शतधा
यत्कक्षुके संघयः ॥ ११ ॥

नायकं प्रति दूतीप्रेषणम् ।

अपूजितैवास्तु गिरीन्द्रकन्या किं पक्षपातेन मनोभवस्य । यद्यस्ति दूती सरसोक्तिदक्षा दासः पतिः पादतले वधूनाम् ॥ १ ॥ न च मेऽवगच्छति यथा लघुतां करुणां यथा च कुरुते स मयि । निपुणं तथैनमवगम्य वदेरभिदूति काचिदिति संदिदिशे ॥ २ ॥ ननु संदिशेति सदृशोदितया त्रपया न किंचन किलाभिदधे । निजमैक्षि मन्दमनिशं निशितैः कृशितं शरीरमशरीरशरैः ॥ ३ ॥ दिशि दिशि परिहासंगूढगर्भाः पिशुनगिरो गुरुगञ्जनं च ताटक् । सहचरि हृदये निवेदनीयं भवदनुरोधवशादयं विपाकः ॥ ४ ॥ वृथा गाथा-
श्लोकैरलमलमलीकां मम रुजं कदाचिद्धूर्तोऽसौ कविवचनमित्याकलयति । इदं पार्श्वे तस्य प्रहिणु परिलम्बाञ्जनचयस्त्रवद्वाष्पोत्पीडास्थगितलिपि ताटङ्कयुगलम् ॥ ५ ॥ वाच्यं तस्मै सहचरि भवदूरिविश्लेषवह्नी स्नेहैरिद्धे मम वपुरिदं कामहोता जुहोति । प्राणानस्मै तदिहमुचितां दक्षिणां दातुमीहे तत्रादेशो भवतु भवतां यन्मेषामधीराः ॥ ६ ॥ जीवा-
मीति वियोगिनी यदखिले लोके प्रवृत्ता कथा अद्य श्वोऽथ मरिष्यतीति मरणे कालात्ययः किं कृतः । आगन्तव्यमिहेति संप्रति सखे संभावनानिष्फलात्प्रातः संप्रति याहि नास्ति लिखितं तद्ब्रूहि यत्ने क्षमम् ॥ ७ ॥ उल्लङ्घ्यापि सखीवचः समुचितामुल्लङ्घ्य लज्जामलं भोत्वा भीतिभरं निरस्य च निजं सौभाग्यगर्वं मनाक् । आज्ञां केवलमेव मन्मथगुरोरादाय नूनं मया त्वं निःशेषविलासिवर्गगणनाचूडामणिः संभृतः ॥ ८ ॥ दूति त्वं तरुणी युवा स चपलः श्यामास्तमोभिर्दिशः संदेशः स रहस्य एव विपिने संकेतकावासकः । भूयोभूय इमे वसन्तमरुताश्रितो नयन्त्यन्यथा गच्छ क्षेमसमागमाय निपुणे रक्षन्तु ते देवताः ॥ ९ ॥

नायकस्याग्रे दूत्युक्तयः ।

सुभग त्वत्कथारम्भे कर्णकण्ठतिलालसा । उज्जृम्भवदनाम्भोजा भिनन्द्यङ्गानि साङ्गना ॥ १ ॥ त्वयि दृष्टे कुरङ्गाक्ष्याः श्रमते मदनव्यथा । दृष्टानुदयभाजीन्दौ ग्लानिः कुमुद-
संहतेः ॥ २ ॥ विरहे तव तन्वङ्गी कथं क्षपयतु क्षपाम् । दारुणव्यवसायस्य पुरस्ते भणितेन किम् ॥ ३ ॥ सा सुन्दर तव विरहे सुतनुरियन्मात्रलोचना मपदि । एतावती-
मवस्थां याता दिवसैरियन्मात्रैः ॥ ४ ॥ तव विरहे विधुवदना मदनाधिक का न सीदन्ति । सीदासि विरहे यस्याः साधु तपस्याफलं तस्याः ॥ ५ ॥ प्राणेश तव विरहिणी हिमकर-
किरणेषु हर्म्यमिलितेषु । संतापनिःसहाङ्गी मुञ्चति निचयं चक्रोराणाम् ॥ ६ ॥ अनयनपथे प्रिये न व्यथा यथा दृश्य एव दुःप्राये । ग्लानैव केवलं निशि तपनशिला वासरे ज्वलति ॥ ७ ॥ सा सर्वथैव रक्ता रागं गुञ्जेव न मुखेन वहति । वचनपटोस्तव रागः केवलमास्ये शुक्तस्येव ॥ ८ ॥ न स वर्णो न च रूपं न संस्क्रिया नैव सा प्रकृतिः । बाला त्वद्विरहा

पदि जातापभ्रंशभावेव ॥ ९ ॥ सा विरहदहनदूना मृत्वा मृत्वापि जीवति बराकी । सारीव
 कितव भवतानुकूलिता पातिताक्षेण ॥ १० ॥ गायति गीते सति वा वंशे वादयति सा
 विपक्षीषु । पाठयति पञ्जरशुकं तव संदेशाक्षरं रामा ॥ ११ ॥ तव विरहमसहमाना सा तु
 प्राणान्विमुक्तवती । किंतु तथाविधमङ्गं न सुलभमिति ते न मुञ्चन्ति ॥ १२ ॥ अभिनवन-
 लिनीकिसलयमृणालवलयदि दवदहनराशिः । सुभग कुरङ्गदृशोऽस्या विविधशतस्त्वद्वि-
 योगपविपाते ॥ १३ ॥ त्वद्विरहे विस्तारितरजनौ जनितेन्दुचन्दनद्वेषे । बिसिनीव माघ-
 मासे विना हुताशेन सा दग्धा ॥ १४ ॥ या दक्षिणात्वयस्यामदक्षिणो दक्षिणस्तदितर-
 स्याम् । जलधिरिव मध्यसंस्थो न वेलयोः सदृशमाचरासि ॥ १५ ॥ अनुरागवर्तिना तव
 विरहेणोप्रेण सा गृहीताङ्गी । त्रिपुररिपुणेव गौरी वरतनुरर्धावशिष्टैव ॥ १६ ॥ अग-
 णितगुणेन सुन्दर कृत्वा चारित्रमप्युदासीनम् । भवतानन्यगतिः सा विहिता वर्तेन
 तरणिरिव ॥ १७ ॥ कितव प्रपञ्चिता सा भवता मन्दाक्षमन्दसंचारा । बहुदायैरपि संप्रति
 सा पाशकरीव नायाति ॥ १८ ॥ रुष्टे का परपुष्टे मन्दे का हन्त मारुते चर्चा । त्वयि
 गतवति हृदये शो जीवनदातापि जीवनं हरति ॥ १९ ॥ कुशलं तस्या जीवति कुशलं
 दृच्छामि जीवतीत्युक्तम् । पुनरपि तदेव कथयसि मृता नु कथयामि या श्वसिति ॥ २० ॥
 उद्धूयेत नतभ्रूः पक्षमनिपातोद्भवैः पवनैः । इति निर्निषेधमस्या विरहिवयस्या विलोकते
 वदनम् ॥ २१ ॥ त्वयि दृष्ट एव तस्या निर्वाति मनो मनोभवज्वलितम् । आलोके हि
 हिमांशोर्विकसति कुसुमं कुमुद्रत्याः ॥ २२ ॥ तव विरहे हरिणाक्षी निरीक्ष्य नवमा-
 लिकां दलिताम् । हन्त नितान्तमिदानीमाः किं हतजल्पितैरथवा ॥ २३ ॥ स्मरशरशत-
 विभुराया मणामि सरूपाः कृते किमपि । क्षणमिह विश्राम्य सखे निर्दयहृदयस्य किं
 वदाम्यथवा ॥ २४ ॥ तव विरहे मलयमरुद्भवानलः शशिरुचोऽपि सोष्माणः । हृदय-
 मरुतमपि भिन्ते नलिनीदलमपि निदाघराविरस्याः ॥ २५ ॥ व्यजनं व्यजनं जलं जलं
 घनसारो घनसार इत्यपि । अवरोधगृहेषु सुभ्रुवां कुररीणामिव कातरो ध्वनिः ॥ २६ ॥
 मम रूपकीर्तिमहरदुवि यस्तदनुप्रविष्टहृदयेयमिति । त्वयि मत्सरादिव निरस्तदयः सुतरां
 क्षिणोति खलु तां मदनः ॥ २७ ॥ तव सा कथासु परिघट्टयति श्रवणं यदङ्गुलिमुखेन
 मुहुः । घनतां ध्रुवं नयति तेन भवद्गुणपूगपूरितमनृततया ॥ २८ ॥ उपताप्यमानमलधू-
 णिमभिः श्वसितैः सितेतरसरोजदृशः । द्रवतां न नेतुमधरं क्षमते नवनागवह्निदलराग-
 रसः ॥ २९ ॥ दधति स्फुटं रतिपतेरिषवः शिततां यदुत्पलपलाशदृशः । हृदयं निर-
 न्तरबृहत्कडिनस्तनमण्डलावरणमप्यभिदन् ॥ ३० ॥ कुसुमादपि स्मितदृशः सुतरां
 सुकुमारमङ्गमिति नापरथा । अनिशं निजैरकरुणः करुणः कुसुमेषुरुत्तपति यद्विशिखैः
 ॥ ३१ ॥ विषतां निषेवितमपक्रियया समुपैति सर्वमिति सत्यमदः । अमृतस्रुतोऽपि

विरहाद्भवतो यदभूँ दहन्ति हिमरश्मिरुचः ॥ ३२ ॥ उदितं प्रियां प्रति सहार्दमिति
 श्रद्धायित प्रियतमेन वचः । विदितेङ्गिते हि पुर एव जने सपदीरिताः खलु लगन्ति
 गिरः ॥ ३३ ॥ त्वं विनिर्जितमनोभवरूपः सा च सुन्दर भवत्यनुरक्ता । पञ्चमिथुगपदेव
 शरैस्तां तापयत्यनुशयादिव कामः ॥ ३४ ॥ क्षणमपि विरहः पुरा न सेहे नयननिमील-
 नखिलनयनया ते । श्वसिति कथमसौ रसालशाखां चिरविरहेण विलोक्य पुष्पिताग्राम्
 ॥ ३५ ॥ सखि दयितमिहानयेति सा मां प्रहितवती कुमुमेषुणाभितप्ता । हृदयमहृदया
 न नाम पूर्वं भवदुपकण्ठमुपागतं विवेद ॥ ३६ ॥ चिरमपि कलितान्यपारयन्त्या परिगदितुं
 परिशुष्यता मुखेन । गतघृण गमितानि सत्सखीनां नयनयुगैः सममार्द्रतां मनांसि ॥ ३७ ॥
 अचकमत सपञ्चवां धरित्रीं मृदुसुरभिं विरहस्य पुष्पशय्याम् । भृशमरतिमवाप्य
 तत्र चास्यास्तव सुखशीतमुपैतुमङ्कमिच्छा ॥ ३८ ॥ तदनघ तनुरस्तु सा सकामा व्रजति
 पुरा हि परासुतां त्वदर्धे । पुनरपि सुलभं तपोऽनुरागी युवतिजनः खलु नाप्यतेऽनुरूपः
 ॥ ३९ ॥ हारावशेषा ननु कण्ठनाला त्वन्मामशेषा रसना तदीया । लावण्यशेषा
 तनुमात्रयष्टिस्त्वद्दधानशेषं परमं तदायुः ॥ ४० ॥ तस्या महाविरहवह्निशिखाकलापतप्ते
 स्थितोऽसि हृदये सततं प्रियायाः । प्रालेयसीकरसमे हृदि सा लृपालो बाला क्षणं
 वसति नैव खलु त्वदीये ॥ ४१ ॥ अङ्गानि मे दहतु कान्तवियोगवह्निः संरक्षतां प्रियतमो
 हृदि वर्तते यः । इत्याशया राशिमुखी गलदश्रुबिन्दुधाराभिरुष्णमभिषिञ्चति हृत्प्रदेशम्
 ॥ ४२ ॥ संकेतकुञ्जभुवि सा रायनोपधानव्यालंकृतं सुमग कुण्डलिनं न वेद । तत्कण्ठल-
 ग्रघनचन्दनगन्धलब्धस्तत्रैव निश्चलमुवास चिराय सोऽपि ॥ ४३ ॥ राका सुधाकरकरैर्न-
 लिनीदलैश्च नीहारहारघनसारभरैः किमेतैः । किंवा भयेन हरिचन्दनपङ्कसेकैर्न त्वां
 विना मृगदृशः परितापशान्तिः ॥ ४४ ॥ त्वामञ्जनीयति कलामु विलोकयन्ती त्वां
 शृण्वती कुवलयीयति कर्णपूरम् । त्वां पूर्णिमाविधुमुखी हृदि भावयन्ती वक्षोनिली-
 ननवनीलमणीकरोति ॥ ४५ ॥ अविरलपरिवाहैरश्रुणः सारणीनां स्मरदहनशिखोष्ण-
 श्वासपूरैश्च तस्याः । सुभग बत कृशाङ्ग्याः स्पर्धयान्योन्यमेभिः क्रियत इव पुरोभूः
 पङ्किला पांसुला च ॥ ४६ ॥ स्मरवमथुनिमित्तं गूढमुन्नेतुमस्याः सुमग तव कथायां प्रस्तु-
 तायां सखीभिः । भवति विततपट्टोदस्तपीनस्तनाग्रा ततवलयितबाहुर्जृम्भितैः साङ्गभङ्गैः
 ॥ ४७ ॥ विपुलपुलकपालिः स्फोतसीत्कारमन्तर्जनितजडिमकाकुव्याकुलं व्याहरन्ती । तव
 कितव विधायामन्दकंदर्पचिन्तारसजलनिधिमग्रा ध्यानलग्रा मृगाशी ॥ ४८ ॥ अङ्गेऽनङ्ग-
 ज्वरहुतवहश्चक्षुषि ध्यानमुद्रा कण्ठे जीवः करकिसलये दीर्घशायी कपोलः । असे वेणी
 कुचपरिसरे चन्दनं वाचि मौनं तस्याः सर्वं स्थितमपि न तु त्वां विना क्वापि चेतः ॥ ४९ ॥
 किं पृष्टेन द्रुततरमितो गम्यतां सा प्रिया तेऽदृष्टा मार्गे दिवसमखिलं साश्रमे कामयैवम् ।

दृष्टे दृष्टे त्वमिति रभसोद्वीवमालोकयन्ती दृष्टे दृष्टे न भवति भवानित्युदस्तुर्यभूवम् ॥ ५० ॥ चित्रोत्कीर्णीदपि विषधराद्वीतिभाजो निशायां किं त्वब्रूमस्त्वदमिसरणे साहसं नाथ तस्याः । ध्वान्ते यान्त्या यदतिनिभृतं बालया सप्रकाशां त्रासात्पाणिं पथि फणिफणा-
 रत्नरोधी व्यधायि ॥ ५१ ॥ यावद्यावद्भवति कलया पूर्णकामः शशाङ्कस्तावत्तावद्व्युतिम-
 यवपुः क्षीयते सा मृगाक्षी । मन्ये धाता घटयति विभुं सारमादाय तस्यास्तस्माद्यावन्न भवति
 सखे पूर्णिमा तावदेहि ॥ ५२ ॥ हस्ताम्भोजे वदनमलकानायतान्बाहुमूले द्वारि स्वैरं नय-
 नमधरे तर्जनीं संनिधाय । दीर्घोच्छ्वासं विरतविषयास्वादमुत्कण्ठितोष्णं मुग्धाक्षी त्वां हृदि
 विदधती बाष्पमाविष्करोति ॥ ५३ ॥ आद्यः कोपस्तदनु मदनस्त्वद्वियोगस्तृतीयः शान्त्यै
 दूतीवचनमपरः पञ्चमः शीतजानुः । इत्थं बाला निरवधि परं त्वां फलं प्रार्थयन्ती हा हा
 पञ्चज्वलनमधुना सेवते योगिनीव ॥ ५४ ॥ धातुः शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषा मृगाक्षी रूपे
 देवोऽप्ययमनुपमो दत्तपादो स्मरस्य । जातं दैवात्सदृशमनयोः संगतं यत्तदेतच्छृङ्गा-
 रस्योपनतमधुना राज्यमेकातपत्रम् ॥ ५५ ॥ अभ्रध्वानैर्मुखरितदिशः श्रेणयस्तोयदानां
 धारासौरधरणिवलयं सर्वतः छावयन्ति । तेन स्नेहं वहति विपुलं मत्सखी युक्तमेतत्त्वं
 निःस्नेहो यदासि तदिदं नाथ मे विस्मयाय ॥ ५६ ॥ प्रादुर्भूते नवजलधरे त्वत्पथं द्रष्टु-
 कामाः प्राणाः पङ्केरुहदलदृशः कण्ठदेशं प्रयान्ति । अन्यत्किं वा तव मुखविभुं द्रष्टुमुङ्क्षाय
 गन्तुं वक्षः पक्षं सृजति बिसिनीपल्लवस्य च्छलेन ॥ ५७ ॥ गृहीतं ताम्बूलं परिजनवचोभिः
 कथमपि स्मरत्यन्तःशून्या सुभग तव मूर्तिं प्रतिदिनम् । तथैवास्ते हस्तः कलितफणिवल्ली-
 किसलयस्तथैवासीत्तस्याः क्रमुकफलतालीपरिगतम् ॥ ५८ ॥ गलत्येका मूर्च्छा भवति
 पुनरन्या यदनयोः किमप्यासीन्मध्ये सुभग सकलयामपि निशि । लिखन्त्यास्तत्तस्याः
 कुसुमशरलेखं तव कृते समाप्तिं स्वस्तीति प्रथमपदभागोऽपि न गतः ॥ ५९ ॥ सखीभिक्षां
 याचे वत नतशिरास्त्वामिदमहं न चेदस्ति प्रीतिः कुरु तदपि कारुण्यकणिकाम् । अवस्था
 सा तस्याः सुकृतमयमस्यां किमपरं प्रमोहो विश्रामस्त्वमथ मरणं वा प्रतिकृतिः ॥ ६० ॥
 विमुञ्चन्त्या प्राणांश्चिरविरहदुःखासहनया तथा संदिष्टं ते कठिनहृदया पश्चिममिव ।
 अपत्यं बालैका मम विधिहतायाः सलिलदा तथा नेयं सेव्या व्यसनरुचये दीयत इति
 ॥ ६१ ॥ न हारं नाहारं कलयति विहारं विषमिव स्मरन्ती सा रामा सुभग भवतश्चा-
 गमदिनम् । परं क्षीणा दीना परमसुखहीना सुवदना कुहूपक्षग्लौवच्चपलनयनाङ्गीकृतगतिः
 ॥ ६२ ॥ क्षणं मूर्च्छामेति भ्रमति परितोऽथ क्षणमपि क्षणं प्रैति स्तम्भं निरवधि भव-
 द्बचाननिरता । क्षणं स्वप्ने बाला तव सुभग योगं च लभते क्षणं तेजः शंभोर्नयन-
 जमथ ध्यायति यमम् ॥ ६३ ॥ कुसुमशयनेऽप्यङ्गं ताम्यत्यनङ्गविवर्तनं वदनपवनैः
 श्यामच्छायो भूय सखीजनः । हृदयनिहितः शीलोपेतश्चक्षुमीति रवं करोत्यहह कठि

नावस्था तस्यास्त्वयैवमुपेक्ष्यते ॥ ६४ ॥ विरहविषमः कामः कामं तनुं कुरुते तनुं
दिवसगणनादक्षश्रायं व्यपेतघृणोपमः । त्वमपि वरागो मानव्याधेर्विचिन्तय नाथ हे
किसलयमृदुर्जीवत्येवं कथं प्रमदाजनः ॥ ६५ ॥ मृगशिशुदृशास्तस्यास्तापं कथं कथयामि ते
दहनपतिता दृष्टा मूर्तिर्मया न हि वैधवी । इति तु विदितं नारीरूपः स लोकदृशां सुधा तव
शठतया शिल्पोत्कर्षो विधेर्विषट्पिष्यते ॥ ६६ ॥ इतो विद्युद्वल्लीविलसितमितः केतकरजः
स्फुरद्गन्धं प्रोद्यज्जलदनिनदस्फूर्जितमितः । इतः केकीं क्रीडाकलकलभरः पक्ष्मलदृशां
कथं यास्यन्त्येते विरहदिवसाः संभूतरसाः ॥ ६७ ॥ मुहुर्व्यजनवीजनैः सरसचन्दनासेचनैः
सरोजदलवेष्टनैरपि न चेष्टते सुन्दरी । तथापि तव नामनि प्रियसखीभिरावेदिते निवेदयति
जीवितं श्रवणसीमि रोमोद्गमः ॥ ६८ ॥ गेहादङ्गणमङ्गणादपि बहिर्बाह्याच्च पृथ्वीतलं तामार्तिं
यदि वेत्ति सैव सुमुखी किं चान्यदाचक्ष्महे । पर्यङ्केऽपि तवाङ्गसङ्गसुभगैः स्वेदान्भसां
निर्झरैर्धारामण्डपतामनीयत तया तस्मिन्नुदत्या मुहुः ॥ ६९ ॥ दृष्टे चन्द्रमसि प्रलूनत-
मसि व्योमाङ्गणस्थेयसि स्फूर्जन्निर्मलतेजसि त्वयि गते दूरं निजप्रेयसि । श्वासः कैरवको-
रकीयति मुखं तस्याः सरोजीयति क्षीरोदीयति मन्मथो मृगदृशो दृक्चन्द्रकान्तीयति
॥ ७० ॥ आवासो विपिनायते प्रियसखीमालापि जालायते तापो निःश्वसितेन दावदह-
नज्वालाकरालायते । सापि त्वद्विरहेण हन्त हरिणीरूपायते हा कथं कन्दर्पोऽपि यमा-
यते विरचयन्शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ७१ ॥ अच्छिन्नं नयनाम्बु बन्धुपु कृतं तापः सखिष्वा-
हितो दैन्यं न्यस्य विशेषतः परिजने चिन्ता गुरुभ्योऽर्पिता । अद्य श्वः किल निर्द्वेति
व्रजति सा श्वासैः परं श्वद्यते विश्रब्धो भव विप्रयोगजनितं दुःखं विभक्तं तथा ॥ ७२ ॥
त्वच्चिन्तापरिकल्पितं सुभग सा संभाव्य रोमाक्षिता शून्यालिङ्गनसंचलद्गुणयुगेनात्मानमा-
लिङ्गति । किं चान्यद्विरहव्यथाप्रशमनीं संप्राप्य मूर्च्छां चिरात्प्रत्युज्जीवति कर्णमूलपठि-
तैस्त्वन्नाममन्त्राक्षरैः ॥ ७३ ॥ नीरागा मृगलाञ्छने मुखमपि स्वं नेक्षते दर्पणे व्रस्ता
कोकिलकूजितादपि गिरं नो मुद्रयत्यात्मनः । चित्तं दुःसहदाहदायिनि धृतद्वेषापि पुष्पा-
युधे सा बाला सुभगं प्रति प्रतिपदं प्रेमाधिकं पुष्यति ॥ ७४ ॥ उन्मीलन्ति नखैर्लुनीहि
वहति क्षौमाञ्चलेनाटुणु क्रीडाकाननमाविशान्ति वलयक्काणैः समुद्रासय । इत्थं वञ्चलदक्षि-
णानिलकुहकूटपेठु सङ्केतिकव्यापाराः सुभग त्वदीयविरहे तस्याः सखीनां मिथः ॥ ७५ ॥
वर्षन्ति स्तनयिलवोऽनुसरतो धारा गृहे वर्तते गर्जन्ति प्रतिकूलवादिनि न ते द्वारि स्थिता
दन्तिनः । इत्येवं गमितो घनव्यतिकरः सा राजपुत्री पुनर्वाते वाति कदम्बपुष्पसुरभी
केन प्रतारिष्यते ॥ ७६ ॥ संप्राप्तेऽर्वाधवासरे क्षणमनु त्वद्वर्त्मवातायनं वारंवारमुपेत्य
निष्कृपतया निश्चित्य किञ्चिच्चिरम् । संप्रत्येव निवेद्य केलिकुररीः सास्त्रं सखीभिः शिरो-
मार्धव्या सह कारकेण करुणः पाणिग्रहो निर्मितः ॥ ७७ ॥ नाथं मुञ्चति सुभ्रुवामपि

तनुत्यागे वियोगज्वरस्तेनाहं विहिताञ्जलिर्यदुपते पृच्छामि सत्यं वद । ताम्बूलं कुसुमं
 पटीरमुदकं यद्वन्धुभिर्दीयते स्यादत्रैव परत्र तत्किमुचितज्वालावलीदुःसहम् ॥ ७८ ॥
 श्वासान्मुञ्चति भूतले विलुठति त्वन्मार्गमालोकते दीर्घं रोदिति निक्षिपत्यविरतं क्षामां भु-
 जावच्छरीम् । किं च प्राणसमा न काङ्क्षितवती स्वप्नेऽपि ते संगमं निद्रां वाञ्छति न प्रय-
 च्छति पुनर्दग्धो विधिस्तामपि ॥ ७९ ॥ कोदण्डो विशिखो मनो निवसतिः कामस्य
 तस्या अपि भ्रूवल्लीनयनाञ्चलं मनंसि ते वासः समुन्मीलति । इत्थं साम्यविधौ तयोः प्रभवति
 स्वामिंस्तथा स्निह्यतां तन्वाना तनुतां क्रमादतनुतां नैषा यथा गच्छति ॥ ८० ॥ शोको-
 त्पत्तिरशोकतः सुमनसो यद्वैमनस्योदयो वैरस्यं च रसालतो विकलता तावत्कलानां विधेः ।
 किं चान्यन्नलदो भवत्यनलदो निर्णीतमुञ्च्यते वामः केवलमेक एव न भवानस्यामशेषं
 जगत् ॥ ८१ ॥ नैष्ठुर्यं कलकण्ठकोमलगिरां पूर्णस्य शीतद्युतेस्तिग्मत्वं वत दक्षिणस्य मरुतो
 दाक्षिण्यहानिश्च ताम् । स्मर्तव्याकृतिमेव कर्तुमबलां संनाहमातन्वते तद्विघ्नः क्रियते
 तृणादिचलनोद्भूतैस्त्वदाप्तिभ्रमैः ॥ ८२ ॥ या चन्द्रस्य कलङ्किनो जनयति स्मेराननेन
 त्रपां वाचा मन्दिरकीरसुन्दरगिरो या सर्वदा निन्दति । निःश्वासेन तिरस्करोति कमला-
 मोदान्वितान्यानि लान्सा तैरेव रहस्त्वया विरहिता कांचिदशां नीयते ॥ ८३ ॥ चन्द्रं
 चन्दनकर्दमेन लिखितं संमार्ष्टि दृष्टाधरा कामः पुष्पशरः किलेति सुमनोवर्गं लुनीते च
 यत् । वन्द्यं निन्दति यच्च मन्मथमसौ भङ्क्त्वाग्रहस्ताङ्गुलीस्तत्कामं सुभग त्वया वरतनुर्वा-
 तूलां लम्बिता ॥ ८४ ॥ तापोऽम्भः प्रसृतिपचः प्रचयवान्बाष्पः प्रणालोचितः श्वासाः
 कम्पितदीपवर्तिकलिकाः पाण्डिन्नि मग्नं वपुः । किं चान्यत्कथयामि रात्रिमखिलां त्वन्मा-
 र्गवातायने हस्तच्छत्रनिरुद्धचन्द्रमहसस्तस्याः स्थितिर्वर्तते ॥ ८५ ॥ विभ्राणा हृदये
 त्वया विनिहितं प्रेमाभिधानं नवं शल्यं यद्विदधाति सा विधुरिता साधो तदाकर्ण्यताम् ।
 रोते शुष्यति ताम्ब्यति मलपति प्रम्लायति प्रेङ्गति भ्राम्यत्युल्लुठति प्रैणश्यति गैलत्युन्मू-
 च्छति द्रुष्टयति ॥ ८६ ॥ काश्यं चेत्प्रतिपत्कला हिमरुचः स्थूलैव चेत्पाण्डिमा लीना
 एष मृणालिका यदि पुनर्बाष्पः कियानम्बुधिः । संतापो यदि शीतलो ह्रुतवहस्तस्याः
 कियद्वर्ण्यतां किं तु त्वत्समृतिमात्रमेव शरणं लावण्यशेषं वपुः ॥ ८७ ॥ सौधादुद्विजते
 त्यजत्युपवनं द्रष्टुं प्रभामैन्दवीं द्वारात्रस्यति चित्रकेलिसदसो वेपं विषं मन्यते । आस्ते
 केवलमब्जिनीकिसलयप्रस्तारशय्यातले संकल्पोपनमत्तदाकृतिसरायत्तेन चित्तेन ते ॥ ८८ ॥
 सा न स्नाति न चानुलिम्पति न वा केशेषु धत्ते स्वजं न क्रीडासु मनो दधाति न सखी-
 रालोकते चाटुषु । किं तु न्यस्तमुखास्त्रुजं करतले बाष्पायमाणेक्षणं निःश्वासग्लपिताधरं

१ विरहविह्वला. २ ग्लानिं प्राप्नोति. ३ चलति. ४ नैर्बल्यातिशयेन मृतप्राया भवति. ५ खेदा-
 तिशयादित्यर्थः. ६ क्षोणा भवति.

च नयने जागर्ति ते चिन्तया ॥ ८९ ॥ सा रोमाञ्चति सीत्करोति विलपत्युत्कम्पते स्ना-
 म्यति ध्यायत्युद्धमति प्रमीलति पतत्युद्याति मूर्छत्यपि । एतावत्यतनुज्वरे वरतनुर्जीवेन्न किं
 ते रसात्स्वर्वेद्यप्रतिम प्रसीदसि यदि त्यक्तोऽन्यथा हस्तकः ॥ ९० ॥ कंदर्पज्वरसंज्वरा-
 कुलतनोराश्रयमस्याश्रिरं चेतश्चन्दनचन्द्रमाः कमलिनीचिन्तामु संताम्यति । किं तु क्षा-
 न्तिवशेन शीतलतनुं त्वामेवमेकं प्रियं ध्यायन्तु रहसि स्थिता कथमसौ क्षीणा क्षणं प्रा-
 णिति ॥ ९१ ॥ अङ्गेष्वाभरणं करोति बहुशः पत्रेऽपि संचारिणि प्राप्तं त्वां परिशङ्कते
 वितनुते शय्यां चिरं ध्यायति । इत्याकल्पविकल्पतत्परचनासंकल्पलीलाशतव्यासक्तापि
 विना त्वया वरतनुर्नैषा निशां नेप्यति ॥ ९२ ॥ आलम्ब्याङ्गणवापिकापरिसरे चूतद्रुमे
 मञ्जरी सर्पत्सान्द्रपरागलम्पटरणदृङ्गाङ्गनारोभिनी । मन्ये स्वां तनुमुत्तरीयशकलेनाच्छाद्य
 बाला स्फुरत्कण्ठध्वाननिरोधकम्पितकुचश्वासोद्गमा रोदिति ॥ ९३ ॥ चित्राय त्वयि
 चिन्तिते स्मृतिभुवा सज्जीकृतं स्वं धनुर्दृष्टिं धर्तुमुपागतेऽङ्गुलियुगे बाणा गुणे योजिताः ।
 प्रारब्धे तव चित्रकर्मणि पुनस्तद्वाणभिन्ना सती भित्तिं द्रागवलम्ब्य सिंहलपते सा तत्र
 चित्रायते ॥ ९४ ॥ आदावज्जनपुञ्जलिप्तवपुषां श्वासानिलोच्छासितप्रोत्सर्पद्विरहानलेन च
 ततः संतापितानां दशाम् । संप्रत्येव निषेकमश्रुपयसा देवस्य चेतोभुवो अछीनामिव पान-
 कर्म कुरुते कामं कुरङ्गक्षणा ॥ ९५ ॥ ज्योत्स्ना मौक्तिकदाम चन्दनरसः शीतांशुकान्त-
 द्रवः कर्पूरं कदली मृणालवलयान्यम्भोजिनीपल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वया प्रभवता तस्याः
 स्फुलिङ्गोत्करव्यापाराय भवन्ति हन्त किमनेनोक्तेन न ब्रूमहे ॥ ९६ ॥ पाणिनीरवकङ्कणः
 स्तनतटी निष्कम्पमानांशुका दृष्टिनिश्चलतारका समभवन्निस्ताण्डवं कुण्डलम् । कश्चिन्नापि
 तया समं क्लृप्तनोर्भेदो भवेन्नो यदि त्वन्नामस्मरणेन कोऽपि पुलकारम्मः समुज्जृम्भते ॥ ९७ ॥
 दत्तोऽस्याः प्रणयस्त्वयैव भवता चेयं चिरं लालिता दैवादद्य किल त्वमेव कृतवानस्या नवं
 विप्रियम् । मन्युर्दुःसह एष यात्युपशमं नो सान्त्ववादैः स्फुटं हे निस्त्रिंश विद्युत्कण्ठक-
 रुणं तावत्सखी रोदितु ॥ ९८ ॥ अन्यत्र व्रजतीति का खलु कथा नाप्यस्य तादृक्मुह्यो
 मां नेच्छति नागतश्च हहहा कोऽयं विधेः प्रक्रमः । इत्यल्पेतरकल्पनाकवलितस्वान्ता नि-
 शान्तान्तरे बाला वृत्तविवर्तनव्यतिकरा नामोति निद्रां निशि ॥ ९९ ॥ चूडारत्नमपानिधि-
 र्यदि भवेच्चैकुन्तलं गण्डली कावेरी यदि कङ्कणं यदि पुनर्भवेयकं गौतमी । मुक्ता स्वस्व-
 रनिम्नगा यदि यदि स्यान्मेखला नर्मदा कौशेयं यदि कौशिकी क्लृप्तनोस्तापस्तदाप्येति
 वा ॥ १०० ॥

नायकं प्रति नायिकासंदेशः ।

यथा गौः स्मरते वत्सं चक्रवाकी दिवाकरम् । सती स्मरति भर्तारं तथाहं तव दर्शने

॥ १ ॥ अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विश्लेषभीरुता । नादृष्टे न च दृष्टेन भवता विद्यते
 स्वम् ॥ २ ॥ आलीभिः सह भाषितं किमपि तद्वत्तर्मापि संवीक्षितं पञ्चेषुः कुसुमैरपूजि क
 प्याघ्राय चित्ते मनाक् । तेनापि प्रिय चेत्तथा मायि कृपाकार्पण्यमालम्बसे प्राणेश प्र
 तदत्र निखिलं तत्प्रातिकूल्यं विधेः ॥ ३ ॥ नित्यं ब्रह्म यथा स्मरन्ति मुनयो हंसा र
 मानसं सानन्दास्फुटशुद्धकीवनयुतां ध्यायन्ति रेवां गजाः । युष्मद्दर्शनलालसाः प्रति
 युष्मान्स्मरामो वयं धन्यः कोऽपि स वासरोऽत्र भविता यत्रावयोः संगमः ॥ ४ ॥ ।
 कैरविणीव कोकपटलीवाम्भोजिनीबान्धवं मेघं चातकमण्डलीव मधुपश्रेणीव पुष्पाकर
 माकन्दं पिकसुन्दरीव तरुणी प्राणेश्वरं प्रोषितं चेतोवृत्तिरियं मम प्रियसखे त्वां द्रष्टुमु
 ण्ठते ॥ ५ ॥

नायिकां प्रति संदेशप्रेषणम् ।

दैवात्पश्येर्जगति विचरन्निच्छया मत्प्रियां चेदाश्वास्यादौ तदनु कथयेममकीना
 स्वाम् । आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः प्राणत्राणं कथमपि करोत्यायताक्ष्य
 एकः ॥ १ ॥

नायिकां प्रति नायकसंदेशः ।

त्वं दूरमपि गच्छन्ती हृदयं न जहासि मे । दिनावसाने छायेव पुरो मूलं वनस
 ॥ १ ॥ स्मर्तव्योऽहं त्वया कान्ते न स्मरिष्याम्यहं तव । स्मरणं चेतसो धर्मस्त
 भवता हृतम् ॥ २ ॥ त्वया मम समेतस्य कल्पा अपि समाप्तमाः । भवता विप्रयुक्त
 कल्पकल्पः क्षणोऽपि मे ॥ ३ ॥ यतः प्रभृति ते कान्तं मुखमालोकितं मया । व
 कामं ममाङ्गानि व्यथयत्यभितः शरैः ॥ ४ ॥ तपति तैनुगात्रि मदनस्त्वामनिशं मां पु
 हत्येव । ग्लपयति यथा शशाङ्कं न तथा हि कुमुद्वर्ती दिवसः ॥ ५ ॥ किम
 मन्दमतिना रतिपतिना कामतन्त्रनिपुणेन । स्यूतासि हरिणनयने हन्त हृदि स्नेहतन्तुन
 तनौ ॥ ६ ॥ कृष्णा ते कचसंहतिरम्बुजनयने तवाधरः शोणः । त्वं सुरतरंगिणी क
 भितस्तापी न ते वियोगः स्यात् ॥ ७ ॥ दूरं मुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्यमानो
 हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥ ८ ॥ स्निग्धमालप सुरूक्षमेव वा त्व
 थैव सखि मे रसायनम् । शीतलं सलिलमुष्णमेव वा पावकं हि शमयेदसंशयम् ॥ ९
 स्वप्नेऽपि देवि रमसे न मया विना त्वं स्वापे त्वया विराहितो मृतवङ्गवामि । दूरीकृत
 विधिदुर्लभितस्तथापि जीवत्यवेहि मन इत्यसवो दुरन्ताः ॥ १० ॥ वलगत्कुचानि वलन
 हमध्यमानि कण्ठोदयत्कलरुतानि गलत्कचानि । आस्वादिताधरदलान्यलसेक्षणानि तानि

तन्वि सुरतानि तव स्मरामि ॥ ११ ॥ अद्यापि सुन्दरि तवाननचन्द्रविम्बं बन्दीकृतान्बु-
जयुगं परिचुम्ब्य चेतः । त्वत्संगमोद्भवमुखं तनुते तथापि वैरं करोति करुणाविकलो वि-
वेकः ॥ १२ ॥ त्वदीयमुखपङ्कजं यदि विधोरलं वार्तया तवाधरमुधा यदा भवति किं मुधा
नो मुधा । त्वदङ्गपरिरम्भणं प्रण कृतं मुधागाहनैस्त्वदीयदृगनुग्रहस्तदपि विधिवैरैः पदम्
॥ १३ ॥ भवतु विदितं भव्यालापैरलं खलु गम्यतां तनुरपि न ते दोषोऽस्माकं विधित्सु
पराङ्मुखः । तव यदि तथा भूतं प्रेम प्रपन्नमिमां दशां प्रकृतितरले का नः पीडा गते
हृतजीविते ॥ १४ ॥ यदिन्दोर्लक्ष्मीस्ते वदनकमले वासमकरोत्तमःसोमस्थेमा तव तरुणि
धम्मिल्लमभजत् । अनुप्राप्ता हारावलिमपि च तारावलिरुचिः शरण्यायाः कस्ते मम शर-
णदाने परिभवः ॥ १५ ॥ भवत्या विश्लेषे गुरुहृदयस्वेदने तनुतां तनुर्नित्यं धत्ते सदृश-
मिति मत्तेभगमने । इदं तावच्चित्रं कमलमुखि सर्वैरवयवैः सुरूपा त्वं लोके नियतमसुरूपा
भवसि नः ॥ १६ ॥ सुमध्ये वाग्भङ्गैर्वचनविधिमङ्गीकुरु न वा स्मितज्योत्स्ना कान्तं कुरु
वदनमेतन्मयि न वा । त्रिलोकीमूर्धन्या यदि विविधपुण्याधिकतया मया दृष्टासि त्वं तदिह
सफलं मेऽजनि जनुः ॥ १७ ॥ यदि प्राणा एव प्रणयपरिणाहः कथमयं विभिन्ना तेभ्यश्चे-
त्कथमियमभेदव्यवसितिः । न भिन्ना नाभिन्ना यदि भवसि किं नाम तदसि त्वमेकासि
त्वं मे कुवलयदलश्रेणिनयने ॥ १८ ॥ यदेकः कासारं रचयति तथा कूपमथवा तदाकाङ्क्षां
देवो वितरतितरां श्रीपतिरपि । मया तु त्वद्धेतोः कमलमुखि सान्द्राश्रुसलिलैः कृताः
पारावारास्तदपि गणना ते न हृदये ॥ १९ ॥ इतो विद्युत्पुञ्जस्फुरितमसकृद्भावयतु मामितः
केकानिका हरतु हृदयं निर्दयमिदम् । इतः कामो वामः प्रहरतु मुहुः पुङ्खितशरो गतासि
त्वं दूरं चपलनयने प्राप्स्यसि यतः ॥ २० ॥ हिमांशुश्चण्डांशुर्नवजलधरो दावदहनः
सरिद्वीचीवातः कुंपितफणिनिःश्वासपवनः । नवा मल्ली मल्ली कुवलयवनं कुन्तगहनं मम
त्वाद्विश्लेषात्सुमुखि विपरीतं जगदिदम् ॥ २१ ॥ विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःख-
मिति वा प्रमोहो निद्रा वा किमु विषाविसर्पः किमु मदः । तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि परि-
मूढेन्द्रियगणो विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापं च कुरुते ॥ २२ ॥ आस्तां तावद्वचन-
रचनाभाजनत्वं विदूरे दूरे चास्तां तव तनुपरीरम्भसंभावनापि । भूयो भूयः प्रणतिभिरहं
किंतु याचे विधेया स्मारं स्मारं स्वजनगणने कापि लेखा ममापि ॥ २३ ॥ श्यामास्वङ्गं
चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपातं वक्रच्छायां शशिनि शिखिनां बर्हभारेषु केशान् । उत्प-
श्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासान्हन्तैकस्मिन्कचिदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति
॥ २४ ॥ त्वामालिरुय प्रणयकुपितां धानुरागैः शिलायामात्मानं ते चरणपतितं यावदि-
च्छामि कर्तुम् । अत्रैस्तावन्मुहुरुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं नौ
कृतान्तः ॥ २५ ॥ मामाकाशप्रणिहितभुजं निर्दयाश्लेषहेतोर्लब्धायास्ते कथमपि मया स्व-

प्रसदर्शनेषु । पश्यन्तीनां न खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां मुक्तास्थूलास्तरुक्सलयेस्वश्रु-
 लेशाः पतन्ति ॥ २६ ॥ भित्त्वा सद्यः किसलयपुटान्देवदारुद्रुमाणां ये तस्मीरस्तुतिमुर-
 प्रयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः । आलिङ्ग्यन्ते गुणवति मया ते तुषाराद्रिवाताः पूर्वं स्पष्टं यदि
 किल भवेदङ्गमेभिस्तवेति ॥ २७ ॥ संक्षिप्येत क्षण इव कथं दीर्घयामा त्रियामा सर्वाव-
 स्थास्वहरपि कथं मन्दमन्दातपं स्यात् । इत्थं जेतश्चटुलनयने दुर्लभप्रार्थनं मे गाढोष्माभिः
 कृतमशरणं त्वद्वियोगव्यथाभिः ॥ २८ ॥ कस्याख्याय व्यतिकरमिमं मुक्तदुःखो भवेयं को
 जानीते निभृतमुभयोरावयोः स्नेहसारम् । जानात्येकं शशधरमुखि प्रेमतत्त्वं मनो मे त्वामे-
 वैतच्चिरमनुगतं तत्प्रिये किं करोमि ॥ २९ ॥ त्वद्रूपामृतया न दुर्ललितया दृष्ट्या क्व
 विश्रम्यतां त्वद्वाक्यश्रवणाभियोगपरयोः श्रव्यं कुतः श्रोत्रयोः । एभिस्त्वत्परिरम्भनिर्भ-
 ररसैरङ्गैः कथं स्थायतां कष्टं त्वद्विरहेण संप्रति वयं कष्टामवस्थां गताः ॥ ३० ॥ यत्त्व-
 न्नत्रसमानकान्ति सलिले मग्नं तदिन्दीवरं मेघैरन्तरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी ।
 येऽपि त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसा गतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन न
 क्षम्यते ॥ ३१ ॥ गूढालिङ्गनगण्डकुम्भनकुचस्पर्शादिलीलायितं सर्वं विस्मृतमेव विस्तृत-
 वतो बाले खलेभ्यो भयात् । संलापस्त्वधुना सुदुर्घटतमस्तत्रापि नातिव्यथा यत्त्वदर्शनम-
 प्यभूदसुलभं तेनैव दूये भृशम् ॥ ३२ ॥ धन्यस्तन्वि स एष पाण्डिमवरश्चुम्बत्कपोलस्थलं
 धन्यं तन्वि तदेव कार्श्यमिह यत्प्रत्येकमालिङ्गति । धन्योऽयं विरहानलस्तव मनो यस्या-
 नुवृत्तेः पदं दूरे हन्त तया तु पातकितया मादृग्जनः सीदति ॥ ३३ ॥ न स्नानं न च
 भोजनं न पठनं नान्यत्र सौख्यं धृतिर्नान्यस्त्रीजनसेवनं न च कथा निद्राविलासोद्यमः ।
 किंतु त्वां परिचिन्तयामि सततं ध्यानेन चेतःस्थितां स्वमालोकनकामकेलिविधिना
 जीवामि कान्ते तव ॥ ३४ ॥ रात्रिः कालयुगोपमा मलयजो गन्धानिलः किं विषं सोमः
 सूर्य इवामवन्मलयजालेपः स्फुल्लिङ्गोपमः । तिक्तः सुस्वरगीतवाद्यपरभृत्पारावतादिध्वनि-
 र्वज्रस्याहातिरेव कर्णयुगले विच्छेदतो मे तव ॥ ३५ ॥ चन्द्रो द्वादशभास्करः समभव-
 द्वात्रिंशुगानां शतं मिष्टं तिक्तसं विलेपनमही दीप्तानलो मे तव । विच्छेदान्मलयानिलः
 प्रियतमे किं कालकूटः श्रुतौ गीतादिध्वनिरेव वज्रसदृशोऽरण्यं विचित्रं गृहम् ॥ ३६ ॥
 स्थानान्निर्गत्य दूरं व्रजति मायि चिरं मुक्तकण्ठं रुदित्वा पश्चादुन्मृज्य नेत्रे प्रणतिमुपगता
 वेपमानाङ्गयष्टिः । कान्ते यन्मामवोचः प्रलयघनघटाटोपबद्धान्वकारे काले कापालिको-
 ऽपि प्रवसति न गृहात्तन्मनो मे दुनोति ॥ ३७ ॥

दूतौ प्रति नायिकाप्रश्नाः ।

उल्लापयन्त्यां दयिताय दूतौ बध्वा विभूषां च निवेशयन्त्या । प्रसन्नता कापि मुखस्य जज्ञे वेषश्रिया नु प्रियवार्तया नु ॥ १ ॥ अलमलमवृणस्य तस्य नाम्ना पुनरपि सैव कथा गतः स कालः । कथय कथय वा तथापि दूति प्रतिवचनं द्विषतोऽपि मानवानाम् ॥ २ ॥ कथय निपुणे कस्मिन्दृष्टः कथं नु कियच्चिरं किमिव लिखितं किं तेनोक्तं कदा स इहे-
प्यति । इति बहुविधं प्रेमालापः प्रपञ्चितविस्तरा प्रियतमकथाः स्वरूपेऽप्यर्थे प्रयान्ति न नष्टताम् ॥ ३ ॥

दूत्युपहासप्रश्नाः ।

पार्श्वार्थ्यां सप्रहाराभ्यामधरे व्रणस्ति ॥ १ ॥ दूति सङ्ग्रामयोग्यासि न योग्या दूतकर्मणि ॥ १ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन दूति मत्कार्यसिद्धये । स्वमांसाभ्यपि दत्तानि वक्तव्येषु तु का कथा ॥ २ ॥ किं त्वं निगूहसे दूति स्तनौ वक्त्रं च पाणिना । खण्डिता एव शोभन्ते शूरा-
धरपयोधराः ॥ ३ ॥ त्वं दूति निरगाः कुञ्जं न तु पापीयसो गृहम् । किंशुकाभरणं देहे दृश्यते कथमन्यथा ॥ ४ ॥ दूति त्वया कृतमहो निखिलं मदुक्तं न त्वादृशी परहितप्रव-
णास्ति लोके । श्रान्तासि हन्त मृदुलाङ्गि गता मदर्थं सिध्यन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रेमेण ॥ ५ ॥ रजन्यामन्यस्यां सुरतपरिवृत्तावनुचितं मदीयं यद्वासः कथमपि हतं तेन सुहृदा । त्वया प्रत्यानीतं निजवसनदानात्पुनरिदं कुतस्त्वादृग्दूति स्खलितशमनोपायनिपुणा ॥ ६ ॥ निःशेषच्युतचन्दनं स्तनतटं निर्मृष्टरागोऽधरो नेत्रे दूरमनञ्जने पुलकिता तन्वी तथेयं तनुः । मिथ्यावादिनि दूति बान्धवजनस्याज्ञातपीडागमे वार्षी स्नातुमिती गतासि न पुनस्तस्याधम-
स्यान्तिकम् ॥ ७ ॥ दूतीदं नयनोत्पलद्वयमहो तान्तं नितान्तं तव स्वेदाग्निः कणिका लला-
टफलके मुक्ताश्रियं बिभ्रति । निःश्वासाः प्रचुरीभवन्ति नितरां हा हन्त चन्द्रातपे याताया-
तवशाद्दूता मम कृते श्रान्तासि कान्ताकृते ॥ ८ ॥ दूति श्वासविशेष एष किमहो चण्डि-
त्वाधावनाद्विभ्रष्टालकवल्ली कथमहो त्वन्नाथपादार्पणात् । निर्मृष्टाधररागपल्लवरुचिस्त्व-
त्कार्यसंजल्पनाद्वासस्तस्य किमङ्गसंगतमहो विश्वासहेतोस्तव ॥ ९ ॥ श्वासः किं त्वरिता-
गता पुलकिता कस्मात्प्रसादः कृतः स्वस्ता वेण्यपि पादयोर्निपतनान्नीवी गमादागमात् । स्वेदाद् मुखमातपेन गमितं क्षामा किमित्युक्तिभिर्दूति म्लानसरोरुहाकृतिभरस्पाष्ठस्य किं
वक्ष्यसि ॥ १० ॥ स्विन्नं केन मुखं दिवाकरकरैस्ते रागिणी लोचने रोषात्तद्वचनोत्पिताद्वि-
लुलिता नीलालका वायुना । भ्रष्टं कुङ्कुममुत्तरीयकषणात्क्षान्तासि गत्यागतैर्युक्तं तत्सकलं
किमत्र वद हे दूति क्षतस्याधरे ॥ ११ ॥ सायं स्नानमुपासितं मलयजेनाङ्गं समालोपितं

यातोऽस्ताचलमौलिमश्वरमणिर्विश्रब्धमन्दा गतिः । आश्चर्यं तव सौकुमार्यमभितः छान्तासि
येनाधुना नेत्रद्वन्द्वममीलनव्यतिकरं शक्नोमि तेनासितुम् ॥ १२ ॥

नायिकां प्रति नायकावस्थाकथनम् ।

पदशब्दलीनहृदयो रूपालंकारभावनानिपुणः । कविरिव वञ्चितमुद्रस्तरुणि तवार्थे परं
स युवा ॥ १ ॥ परिहरति रतिं मतिं लुनीते स्खलदितरां परिवर्तते च भूयः । इति तव वि-
पमा दशास्य देहं परिभवति प्रसभं किमत्र कुर्मः ॥ २ ॥ विकिरति मुहुः श्वासान्नाशां पुरो
मुहुरीक्षते प्रविशति मुहुः कुञ्जात्कुञ्जं मुहुर्वहु ताभ्यति । रचयति मुहुः शय्यां पर्याकुलं मु-
हुरीक्षते मदनकदनक्रान्तः कान्ते प्रियस्तव वर्तते ॥ ३ ॥ सा मां द्रक्ष्यति वक्ष्यति स्मर-
कथां प्रलङ्गमालिङ्गनैः प्रीतिं यास्यति रंस्यते सखि समागत्येति चिन्ताकुलः । मार्गं पश्यति
वेपते पुलकयत्यानन्दति स्विद्यति प्रत्युद्रच्छति मूर्च्छति प्रियतमः कुन्ते निकुञ्जप्रियः ॥ ४ ॥
पूर्वं यत्र समं त्वया रतिपतेरासादिताः सिद्धयस्तस्मिन्नेव निकुञ्जमन्मथमहातीर्थे पुनर्माधवः ।
ध्यायंस्त्वामनिशं जपन्नपि तवैवालापमन्त्रावलीर्भूयस्त्वत्कुचकुम्भनिर्भरपरिरेम्भामृतं वा-
ञ्छति ॥ ५ ॥

नायिकां प्रति दूत्युपदेशः ।

सभयचकितं विन्यस्यन्तीं दृशं तिमिरे पथि प्रतितरु मुहुः स्थित्वा मन्दं पदानि वित-
न्वतीम् । कथमपि रहः प्राप्तामङ्गैरनङ्गतंरंगिभिः सुमुखि सुभगः पश्यन्स त्वामुपैतु कृतार्थ-
ताम् ॥ १ ॥

सूर्यास्तमनसमयवर्णनम् ।

मन्त्रसंस्कारसंपन्नास्तन्वदौदन्वतीरपः । एतन्नयीमयं ज्योतिरादित्याख्यं निमज्जति ॥ १ ॥
तापनैरिव तेजोभिर्दग्धनिर्वाणमेचकाः । दिशो जाताः प्रतीची तु समुदाचरति क्रमात् ॥ २ ॥
पुराणरश्मिजालेषु स्वस्तेष्वस्तावलम्बनम् । बिम्बमम्बुरुहां नेतुरम्बरादवलम्बते ॥ ३ ॥ वि-
लोक्य संगमे रागं पश्चिमायां विवस्वतः । कृतं कृष्णं मुखं प्राच्या नहि नायौ विनेर्ष्ये
॥ ४ ॥ करिष्यति कलानाथः कुतुकीकरमम्बरे । इति निर्वापयामास रविदीपं निशाङ्गना
॥ ५ ॥ विलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्भिश्च पङ्कजैः । विकसत्या च मालत्या गतोऽस्तं जायते
रविः ॥ ६ ॥ अस्तंगतवति संवितरि जर्तारि मधुपं निवेश्य कोशान्ते । कमालिन्योऽपि
रमन्ते किमत्र चित्रं मृगाक्षीणाम् ॥ ७ ॥ कृतोपकारं प्रियबन्धुमर्कमद्भाक्षम हीनांशुमधः
पतन्तम् । इतीव मत्वा नलिनीवधूभिर्निमीलितान्यम्बुरुहेक्षणानि ॥ ८ ॥ सान्ध्यरागरुधि-
रारुणमारान्निःपपात रविमण्डलमब्धौ । क्रूरकालकैरवालविल्लूनं वासरस्य सहसैव शिरो नु

॥ ९ ॥ नो रविर्न च तमो न तमीशो न द्युतिर्ग्रहगणो न च संध्या । यादृशी प्रथमतः
 किल सृष्टेस्तादृगेव भुवनं श्रियमूहे ॥ १० ॥ भानुबिम्बमिदमस्तगामि च प्रोद्यतं कुमुदब-
 न्धुमण्डलम् । दृश्यते रतिपतेः प्रवासिनां क्रोधरक्तमिव लोचनद्वयम् ॥ ११ ॥ स्थानमा-
 द्विकमपास्य दन्तिनः सल्लकीविटपभङ्गवासितम् । आविभातचरणाय गृह्णते वारि वारिरुहव-
 द्दषट्पदम् ॥ १२ ॥ पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बिना निर्मितं कथमिदं भिवस्वता । दीर्घया
 प्रतिमया सरोम्भसां तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥ १३ ॥ उत्तरन्ति विनिकीर्य प्लव-
 गाढपङ्कमतिवाहितातपाः । दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपा दष्टभङ्गुरबिसाङ्कुरा इव ॥ १४ ॥
 एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलः । हीयमानमहरत्ययातपं पीवरोरु
 पित्रतीव बर्हिणः ॥ १५ ॥ पूर्वभागातिमिरप्रवृत्तिभिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः । खं हृतात-
 पजलं विवस्वता भाति किञ्चिदिव शेषवत्सरः ॥ १६ ॥ आविशद्विरेरुजाङ्गणं मृगैर्मूलसेक-
 सरसैश्च वृक्षकैः । आश्रमाः प्रविशदग्र्यधेनवो विभ्रति श्रियमुदीरिताग्रयः ॥ १७ ॥
 बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावरोषविवरं कुशेशयम् । षट्पदाय वसतिं ग्रहीष्यते प्रीति-
 पूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ १८ ॥ दूरलग्नपरिमियरश्मिना वारुणी दिगुरुणेन भानुना । भाति केसर-
 वतेव मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ १९ ॥ सान्ध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा
 विभर्ति दिक् । संपरायवमुधासशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुत्थितम् ॥ २० ॥ कोऽत्र
 भूमिवलये जनान्मुधा तापयन्सुचिरमेति संपदम् । वेदयन्निति दिनेन भानुमानाससाद चर-
 माचलं ततः ॥ २१ ॥ मध्यमोपलानिभे लसदंशावेकतश्च्युतिमुपेयुषि भानौ । द्यौरुवाह प-
 रिवृत्तिविलोलां हारयष्टिमिव वासरलक्ष्मीम् ॥ २२ ॥ अंशुपाणिभिरतीव पिपासुः पद्मजं
 मधु भृशं रसयित्वा । क्षीबतामिव गतः क्षितिमेप्यल्लोहितं वपुरुवाह पतङ्गः ॥ २३ ॥ मुक्त-
 मूललवुरुज्झितपूर्वः पश्चिमे नभसि संभृतसान्द्रः । सामि मज्जति रवौ न विरेजे खिन्नजिह्वा
 इव रश्मिसमूहः ॥ २४ ॥ कान्तदृत्य इव कुङ्कुमताम्राः सायमण्डनमभि त्वरयन्त्यः । सादरं
 ददृशिरे वनिताभिः सौधजालपतिता रविभासः ॥ २५ ॥ अग्रसानुपु नितान्तापिशङ्कैर्भूरुहा-
 न्मृदुकरैरवलम्ब्य । अस्तशैलगहनं नु विवस्वानाविवेश जलधिं नु महीं नु ॥ २६ ॥ आकु-
 लश्चलपतत्रिकुलानामारवैरनुदितौषसरागः । आययावहरिदश्वविपाण्डुस्तुल्यतां दिनमुखेन
 दिनान्तः ॥ २७ ॥ आस्थितः स्थगितवारिदपङ्क्या संधयया गगनपश्चिमभागः । सोमिर्वि-
 द्रुमवितानविभासा रञ्जितस्य जलधेः श्रियमूहे ॥ २८ ॥ प्राञ्जलावपि जने नतमूर्ध्नि प्रेम
 तत्प्रवणचेतासि हित्वा । संधययानुविदधे विरमन्त्या चापलेन सज्जेतैरमैत्री ॥ २९ ॥ अभि-
 तापसंपदमथोष्णरुचिर्निजतेजसामसहमान इव । पयसि प्रपित्सुरपराम्बुनिधेरधिरौदुमस्तगिरि-
 मभ्यपतत् ॥ ३० ॥ गतया पुरः प्रतिगवाक्षमुखं दधती रतेन भृशमुत्सुकताम् । मुहुरन्तरा-
 लभुवमस्तगिरिः सवितुश्च योषिदमिमीत दृशा ॥ ३१ ॥ विरलातपच्छविरनुष्णवपुः परितो

विपाण्डु दधदभ्रशिरः । अजवद्वतः परिणतिं शिथिलः परिमन्दसूर्यनयनो दिवसः ॥ ३२ ॥
 अपराङ्गशीतलतरेण शनैरनिलेन लोलितलताङ्गुलये । निलयाय शाखिन इवाह्वयते ददु-
 राकुलाः खगकुलानि गिरः ॥ ३३ ॥ उपसंध्यमास्त तनु सानुमतः शिखरेषु तत्क्षणमशीत-
 रुचः । करजालमस्तसमयेऽपि सतामुचितं खलूच्चतरमेव पदम् ॥ ३४ ॥ नवकुङ्कुमारुणप-
 योधरया स्वकरावसत्करुचिराम्बरया । अतिशक्तिमेत्य वरुणस्य दिशा भृशमन्वरज्यदतुषा-
 रकरः ॥ ३५ ॥ गतवत्यराजत जंपाकुसुमस्तवकद्युतौ दिनकरेऽवनतिम् । बहलानुरागकुरु-
 विन्ददलप्रतिबद्धमध्यमिव दिग्बलयम् ॥ ३६ ॥ द्रुतशीतकुम्भनिभमंशुमतो वपुर्धमग्रवपुषः
 पयासि । रुरुचे विरिञ्चिनखभिन्नबृहज्जगदण्डकैकतरखण्डमिव ॥ ३७ ॥ अनुरागवन्तमपि
 लोचनयोर्दधत वपुः सुखमतापकरम् । निरैकासयद्रविमैपेतवभुं वियदालयादँपरदिग्गणिका
 ॥ ३८ ॥ अभितिग्मराश्मि चिरमाविरमादवधानखिन्नमनिमेषतया । विगलन्मधुव्रतकुलाश्रु-
 जलं न्यमिमोलदब्जजनयनं नलिनी ॥ ३९ ॥ अविभाव्यतारकमट्टहिमद्युतिविम्बमस्तमित-
 भानुनभः । अवसन्नतापमतमित्स्वभादपदोपतैव विगुणस्य गुणः ॥ ४० ॥ रुचिधानि भर्तारि
 भृशं विमलाः परलोकमभ्युपगते विविशुः । ज्वलनं त्विषः कथमिवेतरथा सुलभोऽन्यज-
 न्मनि स एव पतिः ॥ ४१ ॥ महद्गिराद्यैस्तमसोऽपि दुब्रुते भयेऽथ संमूढमतिभ्रमन्सितौ ।
 प्रदीपवेषेण गृहे गृहे स्थितो विखण्ड्य देहं बहुधैव भास्करः ॥ ४२ ॥ अयमसौ गगनाङ्ग-
 णदीपकस्तरलकालभुजंगशिखामणिः । क्षणविडम्बितवाडवाविग्रहः पतति वारिनिधौ विधुरो
 रविः ॥ ४३ ॥ अभिभूय सतामवस्थितिं जडजेषु प्रतिपाद्य च श्रियम् । जगतीपरितापकृ-
 त्कथं जलधौ नावपतेदसौ रविः ॥ ४४ ॥ परिपतति पयोनिधौ पतङ्गः सरसिरुहामुदरेषु
 मत्तभृङ्गः । उपवनतरुकोटरे विहंगस्तरुणिजनेषु शनैः शनैरनङ्गः ॥ ४५ ॥ शुचिरिति प-
 रितः प्रसिद्धिभाजि प्रकटिततेजसि दुर्जये कृशानौ । निजैवमुनिकुरम्बमस्तवेलाव्यतिकर-
 षान्निर्दधे संरोजबन्धुः ॥ ४६ ॥ जगदिव बहुलातपाभितप्तं जनयितुमद्य जलामिषेक-
 शीतम् । परिधृतरविशातकुम्भकुम्भा प्रचलति पश्चिमवारिधिं दिनश्रीः ॥ ४७ ॥ पतति
 रविरपूर्ववारिराशौ हृदि पथिकस्य यथात्मभूर्हुताशः । प्रसरति चरमां तमःप्ररोहः प्रतिप-
 दमद्य यथा मनोविमोहः ॥ ४८ ॥ अस्तावलम्बिरविबिम्बतयोदयाद्रिश्रूडोन्मिषत्सकलच-
 न्द्रतया च सायम् । संध्याप्रलुत्तरहरहस्तगृहीतकांस्यं तालद्वयेव समलक्ष्यत नाकलक्ष्मीः
 ॥ ४९ ॥ यातोऽस्मि पद्मनयने समयो ममैष सुप्ता मयैव भवती प्रतिबोधनीया । प्रेत्या-
 यनामयमितीव संरोरुहिण्याः सूर्योऽस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति ॥ ५० ॥ कृत्वा प्रबुद्ध-

१ प्रीतियुक्तम्; (पक्षे) रक्तिमयुक्तम्. २ बहिर्निष्कासयामास. ३ अपेतं गतं वसु द्रविणं किरणाश्च यस्माद्.
 ४ अपरदिग्गेव गणिका. ५ निजद्रव्यसमूहम्; (पक्षे) किरणसमूहम्. ६ स्थापयामास. ७ सूर्यः. ८ विश्वातो-
 त्पादनम्. ९ कमलिन्यः.

कमलामखिलां त्रिलोकीमम्भोनिधेर्विशति गर्भमसाविदानीम् । अन्तःप्रसुप्तहरिनाग्नि-
सरोजबोधकौतुहलीं भगवानरविन्दबन्धुः ॥ ५१ ॥ पूर्वा क्षणक्रमनिरस्तसमस्तरागं हित्वा
निजान्तिकमुपेत्य रवौ सरागे । आलोकतः पुनरमुष्य धृतप्रसादाज्जाता चिरेण चरमा पर-
मानुरक्ता ॥ ५२ ॥ स्पष्टोल्लसत्किरणकेसरसूर्यबिम्बविस्तीर्णकौर्णिकमथो दिवसारविन्दम् ।
छिष्टाष्टदिग्दलकलापमुखावतारबद्धान्धकारमधुपावलि संचुकोच ॥ ५३ ॥ पृथु गगनकैव-
न्धस्कन्धचक्रं किमेतत्किमु रुधिरकपालं कालकापालिकस्य । कललभरितमन्तः किंतु
तार्क्ष्याण्डखण्डं प्रजनयति वितर्कं सांध्यमर्कस्य बिम्बम् ॥ ५४ ॥ अयमपि खरयोषित्कर्ण-
काषायमीषद्विसृमरतिमिरोर्णाजर्जरोपान्तमर्चिः । मदकलकलविङ्कीकाकुनान्दीकरेभ्यः क्षि-
तिरुहशिखरेभ्यो भानुमानुच्चिनोति ॥ ५५ ॥ गतवति दिननाथे पश्चिमक्षमाधरान्तं शिशि-
रकरमयूखैर्निर्भरं दह्यमाना । परिहृतमिलितालिः पान्थकान्तेव दीना सपदि कमलिनीयं
हास्यहीना बभूव ॥ ५६ ॥ उदयगिरीतटस्थः पद्मिनीर्बोधयित्वा मृदुतरकिरणाग्रैस्ताः स्वयं
चोपभुज्य । मलिनमधुपसङ्गात्तामु संजातकोपः कृतरुधिरविरोचिर्भानुरस्तं प्रयातः ॥ ५७ ॥
अयमपि पुरुहूतप्रेयसीमूर्ध्नि पूर्णः कलश इव सुधांशुः साधुरुल्लासतीति । मदनविजयया-
त्राकालविज्ञापनाय स्फुरति जलधिमध्ये ताम्रपात्रीव भानुः ॥ ५८ ॥ रवेरस्तं तेजः प्रमु-
दयति खद्योतपटली मरालाली मूका कलकलपरोलूकपटली । इदं कष्टं दृष्ट्वा चिरमस-
हमाना कमलिनो मदभृङ्गव्याजात्कलयति हलाहालमिव च ॥ ५९ ॥ सैरन्ग्रीकरकृष्टकङ्कण-
सरद्धीरध्वनिःसंचरद्दूतीसूत्रितसंधिविग्रहविधिः सोल्लासलीलाधरः । वारस्त्रीजनसज्जमानश-
यनः संनद्धपुष्पायुधः श्रीखण्डद्वयधौतसौधशिखरो रम्यः क्षणो वर्तते ॥ ६० ॥ विश्लेषाकुलच-
क्रवाकमिश्रनैरुपक्षमक्रान्दितं कारुण्यादिव मीलितामु नलिनीप्वस्तं च मित्रे गते । शोकेनेव
दिग्गङ्गाभिरभितः श्यामायमानैर्मुखैर्निःश्वासानिलधूमवर्तय इवोद्रीर्णास्तमोराजयः ॥ ६१ ॥
निर्याद्वासरजीवपिण्डकरुणां विभ्रक्तवोष्णैः करैर्मज्जिष्ठं रविबिम्बमम्बरतलादस्ताचलं चु-
म्बति । किं च स्तोक्तमःकलापकलनाश्यामायमानं मनाग्धूमश्यामपुराणचित्ररचनारूपं
जगज्जायते ॥ ६२ ॥ संध्याताण्डवचण्डदण्डपरशुप्रारब्धभोमभ्रमीवेगस्त्वस्तकपर्दवामुकि-
फणामाणिक्यशङ्कावहम् । मग्नं पाथमि पश्चिमस्य जलधर्मैर्ण्डबिम्बं ततो ध्वान्तैर्भूतगणै-
रगाहि भुवनं मन्ये तदन्वेपिभिः ॥ ६३ ॥ पाश्चात्याम्बुधिदृष्टपूर्ववडवासंदर्शनोत्कण्ठया
धावद्रथ्यतुरंगनिष्ठरसुरक्षुण्णेऽस्तशैलस्थले । तस्मादुच्चलितेन धातुरजसा लिप्तानुरक्ताङ्गका
मन्दांशुः प्रियदर्शनः खलु सहस्रांशुर्दरीदृश्यते ॥ ६४ ॥ तद्रोधोऽन्तरसंततान्धतमसं नि-
भिद्य तिग्मांशुभिः संछेत्तुं बलिसदगं कृतमातेर्भानुर्जगाहेऽम्बुधिम् । अन्यत्संप्रति संनिपत्य

वृणुते लोके तमोमण्डलं किं चैतस्य नयत्यहो परिभवं पायोजिनीं वल्लभाम् ॥ ६९ ॥
 द्वागैन्द्रीमनुचुम्ब्य सस्मितमुखीमामोदिनीं पद्मिनीं कृत्वासौ परिरम्भसंभ्रमपरिश्रान्तां च
 वारस्त्रियम् । संरक्तो हिमभानुरद्य चरमां श्लिष्यत्यहो रागिणीं काश्मीरोपलसत्पयोधरभरां
 कान्तां दिशं वारुणीम् ॥ ६६ ॥ धाता बालतलानलैः कवलिता कण्ठोत्थहालाहलैराली-
 दाद्य जटाटवीवलयितैराशीविषाणां गणैः । कीर्णा भस्मभिराहतास्थिपटलैर्विद्धा जटाग्रैरपि
 स्वीयामुज्जति माधुरीं हरशिरोरत्नं किमिन्दोः कला ॥ ६७ ॥ आवासोत्सुकपक्षिणः
 कलरुतं क्रामान्त वृक्षालयान्कान्ताभाविवियोगभीरुरधिकं क्रन्दत्ययं कातरः । चक्राहो
 मधुपाः सरोजगहनं धावन्त्युलूको मुदं धत्ते चारुणतां गतो रविरसावस्ताचलं चुम्बति
 ॥ ६८ ॥ अध्वानं नैकचक्रः प्रभवति भुवनभ्रान्तिदीर्घं विलङ्घ्य प्रातः प्राप्तुं रथो मे पुन-
 रिति मनसि न्यस्तचिन्तातिभारः । संध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरैः स्पष्टहेमारपङ्क्तिव्या-
 कृष्यावस्थितोऽस्तक्षितिभृति नयतीवैष दिक्चक्रमर्कः ॥ ६९ ॥ प्राचीमालम्बमाने घनति-
 मिरचये बान्धवे बन्धकीनां संप्राप्ते च प्रतीचीं शशिकरनिकरे वैरिणि स्वैरिणीनाम् ।
 अर्धश्यामोपलार्धस्फटिकमिव दिशामन्तरालं विधत्ते कालिन्दीजह्नुकन्यामिलदमलजलस्य-
 न्दसंदोहमैत्रीम् ॥ ७० ॥ संध्यावध्यस्त्रशोणं तनुदहनचिताङ्गारमन्दार्कबिम्बं तारा-
 नारास्थिकीर्णं विशदनरकरङ्गायमाणोज्ज्वलेन्दु । हृष्यन्नक्तचरौघं घनतिमिरमहाधूमधूत्रानु-
 कारं जातं लीलाश्मशानं जगदखिलमहो कालकापालिकस्य ॥ ७१ ॥ गाढं प्रौढाङ्गनाभिः
 सुरतरतमनःसमदोत्सारिताक्षं मुग्धाभिः स्वस्तनेत्रं रतिसमरभयं चिन्तयन्तीभिरेवम् । पा-
 न्थानामङ्गनाभिः ससलिलनयनं शून्यचित्ताभिरुच्चैः कष्टं दृष्टोऽस्तशैलं भृशमजयदयं मण्ड-
 लश्चण्डरश्मेः ॥ ७२ ॥ व्योन्नस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमोवल्लीरीभिविर्यन्ते पर्यन्ताः
 प्रान्तवृन्त्या पयसि वसुमती नूतने मज्जतीव । वात्यासंवेगविष्वग्विततवलयितस्फीतधूम्या-
 प्रकाशं प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥ ७३ ॥

चक्रवाकावस्थारूपानाम् ।

रतिकेलिकलः कश्चिदेपो मन्मथमन्थरः । पश्य मुञ्चु समाश्वस्तां कादम्बश्चुम्बति प्रि-
 याम् ॥ १ ॥ दृष्टतामरसकेसरत्यजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः । निघ्नयोः सरसि चक्र-
 वाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां गतम् ॥ २ ॥ आतपे धृतिमता सह वध्वा यामिनीविरहिणा
 विहगेन । सेहिरे न किरणा हिमरश्मेर्दुःखिते मनसि सर्वमसहम् ॥ ३ ॥ गम्यतामुपगते
 नयनानां लोहितायति सहस्रमरीचौ । आससाद विरहस्य धरित्री चक्रवाकहृदयान्य-
 भितापः ॥ ४ ॥ इच्छतां सह वधूभिरभेदं यामिनीविरहिणां विहगानाम् । आपुरेव

१ संध्याया कृष्टा उपसंहृतास्तेभ्योऽवशिष्टे यः स्वकरणां परिकरः समूहस्तद्रूपा स्पष्टा हेमनिर्मितानामराणां
 पङ्क्तिर्यस्मिन्स्तत् २ दिशां चक्रं मण्डलं रथाङ्गं च ।

मिथुनानि वियोगं लङ्घयते न खलु कालनियोगः ॥ ५ ॥ यच्छति प्रतिमुखं दयितायै
 वाचमन्तिकगतेऽपि शकुन्तौ । नीयते स्म नतिमुज्झितहर्षं पङ्कजं मुखमिवाम्बुरुहिण्या
 ॥ ६ ॥ आयाति याति पुनरेव जलं प्रयाति पद्माङ्कुरं च विचिनोति धुनोति पक्षम् ।
 उन्मत्तवद्भ्रमति कूजति मुक्तकण्ठः कान्तावियोगविधुरो निशि चक्रवाकः ॥ ७ ॥ एके-
 नाक्षणा प्रविततरुषा वीक्ष्यते लम्बमानं भानोर्बिम्बं जलविलुलितेनपरेण स्वकान्तम् ।
 अहश्छेदो दयितविरहाशङ्किनी चक्रवाकी द्वौ संकीर्णौ रचयति रसौ नर्तकीव प्रगल्भा
 ॥ ८ ॥ वापीतोयं तटरुहवनं पद्मिनीपत्रशय्या चन्द्रालोको विकचकुसुमामोदहृद्यः
 समीरः । यत्रैतेऽपि प्रियविरहिणो दाहिनश्चक्रनाम्रस्तत्रोपायः क इव भवतु प्राणसं-
 धारणो यः ॥ ९ ॥ चक्राद्बो विरही हतोऽपि हृदये बाणेन न त्यक्तवान्प्राणान्प्राणसमा-
 समागमसुखध्यानैकतानश्रिरम् । स्वां छायामवलोक्य वारिणि गलद्रक्तामवेक्ष्य प्रियां भ्रा-
 न्तस्त्वद्गणवेदनापरिगतः कष्टं मृतः सांप्रतम् ॥ १० ॥ तीरात्तीरमुपैति रौति करुणं चिन्तां
 समालम्बते किंचिद्ध्यायति निश्चलेन मनसा योगीव युक्तेक्षणः । स्वां छायामवलोक्य कूजति
 पुनः कान्तेति मुग्धः खगो धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिग्दुःखिताः कामिनः ॥ ११ ॥
 मित्रे कापि गते सरोरुहवने बद्धानने ताम्यति क्रन्दत्सु भ्रमरेषु वीक्ष्य दयिताश्छिष्टं परः
 सारसम् । चक्राङ्केन वियोगिना बिसलता नास्वादिता नोज्झिता वक्त्रे केवलमर्गलेव निहिता
 प्राणस्य निर्गच्छतः ॥ १२ ॥ भुक्त्वा भोक्तुं न भुङ्क्ते कुटिलबिसलतां कोटिभिन्दोर्वितर्का-
 त्ताराकारा तृषार्तः पिबति न पयसां विप्रुषः पत्रसंस्थाः । छायामम्भोरुहाणामलिकुलस-
 बलां वेत्ति संध्यामसंध्यां कान्ताविश्लेषभीरुर्दिनमपि रजनीं मन्यते चक्रवाकः ॥ १३ ॥

संध्यावर्णनम् ।

अनुरागवती संध्या दिवसस्तत्पुरःसरः । अहो दैवगतिश्चित्रा तथापि न समागमः
 ॥ १ ॥ उच्चैस्तरादम्बरशैलमौलेश्चुतो रविर्गैरिकगण्डशैलः । तस्यैव पातेन विचूर्णितास्य
 संध्यारजोराजिरिबोज्जिहीते ॥ २ ॥ विहिताञ्जलिर्जनतया दधती विकसत्कुमुम्भकुसुमारु-
 णताम् । चिरमुज्झतापि तनुरौज्ज्वलसौ न पितृप्रभूः प्रकृतिमात्मभुवः ॥ ३ ॥ अथ सान्द्र-
 सांध्यकिरणारुणितं हरिहेतिहूति मिथुनं पततोः । पृथगुत्पपात विरहार्तिदलद्वयन्तु-
 तासृगनुलितमिव ॥ ४ ॥ निलयः श्रियः सततमेतादिति प्रथितं यदेव जलजन्म तथा ।
 दिवसात्ययात्तदपि मुक्तमहो चपलाजनं प्रति न चाद्य मदः ॥ ५ ॥ दिवसोऽनुमित्रभग-
 मद्विलयं किमिहास्यते बत मयावलया । रुचिभर्तुरस्य विरहाधिगमादिति संध्यायापि
 सपदि व्यगमि ॥ ६ ॥ मुग्धस्य केलिविजितस्मरचापयष्टेरातन्वती रुचिमतीव सुधाक-
 रस्य । रागोद्धरा स्फुटमुदधिततराकश्रीः संध्याविरस्ति ननु कापि पतिवरेव ॥ ७ ॥

रजनिवर्णनम् ।

व्योमपात्रमपि चैकपाणिना विस्फुटोडुकुसुमानि बिभ्रती । अन्यपाणिकलितेन्दुदर्पणा
 कामिनीव रजनीयमागता ॥ १ ॥ नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचारं परगृहदूषणनिश्चितैकवीरम् । घनति-
 मिरनिरुद्धसर्वभावा रजनिरियं जननीव संवृणोति ॥ २ ॥ अस्तोदयाचलविलम्बिरवीन्दुवि-
 म्बव्याजात्क्षणं श्रवणयोर्निहितारविन्दा । ताराच्छलेन कुसुमानि समुत्क्षिपन्ती संधेयमागत-
 वती प्रमदेव काचित् ॥ ३ ॥ शशाङ्के संनद्धे भरत इव संध्यायवनिका तिरोभूत्वा पुष्पाञ्जलि-
 मिव विकीर्योडुनिकरान् । कलं गायन्तीभिः कुमुदवनभृङ्गाभिरधुना नभोरङ्गं प्राप्ता विहरति
 निशालासिकवधूः ॥ ४ ॥ उन्मुक्ताभिर्दिवसमधुना सर्वतस्ताभिरेव स्वच्छायाभिर्निचुलित-
 मिव प्रेक्ष्यते विश्वमेतत् । पर्यन्तेषु ज्वलति जलधौ रत्नसानौ च मध्ये चित्राङ्गीयं रमयति
 तमःस्तोमनीला धरित्री ॥ ५ ॥ ज्योत्स्नाभस्मर्च्छुरणधवला बिभ्रती तारकास्थीन्यन्तर्धा-
 नव्यसनरसिका रात्रिकौपालिकीयम् । द्वीपाद्वीपं भ्रमति दधती चन्द्रमुद्रा कपाले न्यस्तं
 सिद्धाञ्जनपरिमलं लाञ्छनस्य च्छलेन ॥ ६ ॥

तमोवर्णनम् ।

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः । असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता
 ॥ १ ॥ आविज्ञातविशेषस्य सर्वतेजोपहारिणः । स्वामिनो निर्विवेकस्य तमसश्च किमन्त-
 रम् ॥ २ ॥ आपूरितमिदं श्यामतमसं तमसैरलम् । ब्रह्माण्डमण्डलं भाति सकज्जलक-
 रण्डवत् ॥ ३ ॥ तनुलग्ना इव ककुभः क्षमावलयं चरणचारपात्रमिव । वियदपि चालिक-
 दग्धं मुष्टिप्राह्यं तमः कुरुते ॥ ४ ॥ अम्बरविपिनमिदानीं तिमिरवराहोऽवगाहते जलधेः ।
 रोममु यदस्य लग्नास्तारकजलबिन्दवो भान्ति ॥ ५ ॥ घटितमिवाञ्जनपुञ्जैः पूरितमिव
 मृगमदक्षोदैः । ततमिव तमालतरुभिर्वृतमिव नीलांशुकैर्भुवनम् ॥ ६ ॥ औषसातपभया-
 दपलीनं वासरच्छविविरामपटीयः । संनिपत्य शनकैरिव निम्नादन्धकारमुदवाप समानि
 ॥ ७ ॥ एकतामिव यतस्य विवेकः कस्यचिन्न महतोऽप्युपलेभे । भास्वता निदधिरे भुव-
 नानामात्मनीव पतितेन विशेषाः ॥ ८ ॥ रञ्जिता नु विविधास्तरुशैला नामितं नु गगनं
 स्थागितं नु । पूरिता नु विषमेषु धरित्री संहता नु ककुभस्तिमिरेण ॥ ९ ॥ रात्रिरागम-
 लिनानि विकाशं पङ्कजानि रहयन्ति विहाय । स्पष्टतारकमियाय नभःश्रीर्वस्तुमिच्छति
 निरापादि सर्वः ॥ १० ॥ नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः ।
 लोक एष तिमिरौघवेष्टितो गर्भवास इव वर्तते निशि ॥ ११ ॥ शुद्धमाविलमवस्थितं चलं
 वक्रमार्जवगुणान्वितं च यत् । सर्वमेव तमसा समीकृतं धिक्महत्त्वमसतां हतान्तरम् ॥ १२ ॥

पिदधति तिमिरे^१ समस्तलोकं प्रलयमहाब्धिनिभे भृतोच्चनीचे । व्यरुचदुद्गुणोऽवैलक्षरो-
चिर्बहुविषफेनसमूहतुल्यरूपः ॥ १३ ॥ पतिते पतङ्गमृगराजि निजप्रतिबिम्बरोषित इ-
वाम्बुनिधौ । अथ नागयूथमलिनानि जगत्परितस्तमांसि परितस्तरिरे ॥ १४ ॥ व्यसरश्च
भूधरगुहान्तरतः पटलं बहिर्बहलपङ्कुरुचि । दिवसावसानपटुनस्तमसो बहिरेत्य चाधिकम-
भक्त गुहाः ॥ १५ ॥ किमलम्बताम्बरविलग्रमधः किमवर्धतोर्ध्वमवनीतलतः । विससार
तिर्यगथ दिग्भ्य इति प्रचुरीभवन्न निरधारि तमः ॥ १६ ॥ स्थगिताम्बरक्षितितले परि-
तस्तिमिरे जनस्य दृशमन्वयति । दधिरे रसाञ्जनमपूर्वमतः प्रियवेश्मवर्त्म सुदृशो ददृशुः
॥ १७ ॥ अवधार्य कार्यगुरुतामभवन्न भयाय सान्द्रतमसन्तमसम् । सुतनोः स्तनौ च
दधितोपगमे तनुरोमराजिपथवेपथवे ॥ १८ ॥ ददृशेऽपि भास्कररुचाङ्गि न यः स तर्मा
तपोभिरभिगम्य तताम् । द्युतिमग्रहीद्वहगणो लघवः प्रकटीभवन्ति मलिनाश्रयतः
॥ १९ ॥ अनुलेपनानि कुसुमान्यबलाः कृतमन्यवः पतिषु दीपशिखाः । समयेन तेन
चिरसुप्तमनोभवबोधनं सममबोधिषत ॥ २० ॥ विवस्वतानायिषतेव मिश्राः स्वगोर्से-
हस्त्रेण समं जनानाम् । गावोऽपि नेत्रापरनामधेयास्तेनेदमान्ध्यं खलु नान्धकारैः ॥ २१ ॥
चरमगिरिनिक्कुञ्जमुष्णभानौ भगवति गच्छति विप्रयोगक्षिन्ना । मुकुलितनयनाम्बुजा धरित्री
वपुषि बभार तमांसि शैवलानि ॥ २२ ॥ काश्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणामाबद्धरेखम-
भितो मणिमञ्जरीभिः । एतत्तमालदलनीलतमं तमिस्त्रं तत्प्रेमहेमनिकषोपलतां तनोति
॥ २३ ॥ उद्दामदिग्विद्वरदचबलकर्णपूरगण्डस्थलोच्चलदलिस्तबकाकृतानि । मीलन्नभांसि
मृगनाभिसमानभांसि दिक्कन्दरेषु विलसन्ति तमां तमांसि ॥ २४ ॥ सिन्धोः सुधांशुशकलं
परिगृह्य संध्याक्षेमं करी निपतिताम्बरभूरुहाग्रे । चञ्चूपटेन चपलेन तया विकीर्णास्तारा-
मिषेण पतिता इव पक्षखण्डाः ॥ २५ ॥ व्यसनिन इव विद्या क्षीयते पङ्कजश्रीर्गुणिन इव
विदेशे दैन्यमायान्ति भृङ्गाः । कुतृपतिरिव लोकं पीडयत्यन्धकारो धनमिव कृपणस्य
व्यर्थतामेति चक्षुः ॥ २६ ॥ इदं नभसि भीषणभ्रमदुकूलकोलाहलैर्निशाचरविलासिनी-
निवहदत्तनेत्रोत्सवम् । परिस्फुरति निर्भरप्रचुरपङ्कमग्रोच्छसद्वराहकुलमांसलप्रबलबद्धमन्धं
तमः ॥ २७ ॥ पुरः पूर्वमिव स्थगयति ततोऽन्यामपि दिशं क्रमात्क्रामन्नद्रिद्रुमपुरविभा-
गांस्तिरयति । उपेतः पीनत्वं तदनु भुवनस्थेक्षणपथं तमःसंघातोऽयं हरति हरकण्ठद्युति-
हरः ॥ २८ ॥ अमुष्मिन्नुद्यानद्रुमकुहरनीरन्ध्रभरिते तमःखण्डे पिण्डीकृतबहलकालायस-
घने । यतामद्यास्माकं कथमपि पुरोन्यस्तचरणं निमेषेऽप्युन्मेषे नहि नहि विशेषो नय-
नयोः ॥ २९ ॥ कौकोलं कलकण्ठिका कुल्लयं कौदम्बिनी कर्दमः कंसारिः कंबरी कृ-

१ तिरोदधति सति. २ अन्धकारे. ३ धवलकान्तिः. ४ किरणाः. ५ विषमेदः. ६ मेघपङ्क्तिः. ७ के-
शपाशाः. ८ खड्गलतिका.

पाणलतिका कस्तूरिका कज्जलम् । कालिन्दी कषपट्टिका कैरिषटा कामारिकण्ठस्थली
यस्यैते कैरदा भवन्ति सखि तद्वन्दे विनिद्रं तमः ॥ ३० ॥ किं भूमौ परितः स्फुरन्ति
किरणाः कस्तूरिकाया रसैः सिक्ताः किं निखिला दिशः किमखिलं व्याप्तं सखीभिर्नभः ।
किं व्याप्तं भुवनं समस्तमपि च श्रीकण्ठकण्ठत्विषा कालिन्दीजलकान्तिभाजि निबिडे
जातेऽन्धकारेऽधुना ॥ ३१ ॥ सद्यः सान्द्रमघोविलुप्तककुभः स्निग्धेन्द्रनीलेन्दवव्यामी-
लन्नभसो निरन्तरमिलनीलीरसद्योतिनः । एते कोकिलकायकालिमहतो लुप्यन्ति वृत्तिं
दिशोरुन्निद्राननपुञ्जमेचकरुचो भीमास्तमप्रक्रमाः ॥ ३२ ॥ चिन्वच्चोरचिकीर्षितानि
षट्यद्वेतालगोष्ठीमुखं तन्वानं शैवसाधनोद्धतरसं निर्व्याजवीरात्मनाम् । कुर्वतामकृशा-
नुत्तमनसां गुप्ताङ्गनासंगमं दृष्यत्कोकिलकालकण्ठमलिनं ध्वान्तं समुज्जृम्भते ॥ ३३ ॥
नाकाशं न दिशो न भूधरकुलं नाम्भोदयो न क्षितिर्न द्यौर्नाम्बुधरा न तीव्रकिरणो ने-
न्दुर्न तारागणः । एतैः षट्पदकायकान्तिपटलीपाण्डित्यवैतण्डिकैः कल्लोलैस्तमसामसांप्र-
तमयं विश्वव्ययः कल्प्यते ॥ ३४ ॥ एतद्वचोमवनीवराहवलयं विश्वैकवीरस्मरस्कन्धावा-
रमदान्धसिन्धुरकुलं श्यामावधूकैशिकम् । चक्षुष्याञ्जनवस्तुधूकसदसां विश्लिष्टचक्राह्वयः
स्तोमान्तर्जरधूमकेतनमहाधूम्या तमः स्थीयते ॥ ३५ ॥ सर्वे ध्वान्तमिदं वदन्तु बहुधा
सिद्धान्त एवं तु नः स्वाधारेषु करेषु पुष्करमणेः स्वस्तेषु नूनं शनैः । अस्तालम्बतयाम्ब-
रेण पतता ग्रस्ते समस्ते जगत्युन्मीलत्करकन्दलैरपि विधोस्तत्तावदुत्तार्यते ॥ ३६ ॥ विश्वं
चाक्षुषमस्तमस्ति हि तमः कैवल्यमौपाधिकप्राच्यादिव्यवहारबीजविरहादिद्विआत्रमेव स्थितम् ।
गृह्यन्ते भयहेतवः पटुभिरप्यक्षान्तरैर्भाति च ध्वान्तेनातिघनेन वस्तुवचसा ज्ञातः स्वरे-
णामुकः ॥ ३७ ॥ व्योम्नि प्राङ्गणसीम्नि सांध्यकिरणं विस्तार्य चेलाञ्चलं ध्वान्तैः कर्मण-
पांसुभिश्च जगतां द्राड् मोहयित्वा दृशौ । ताराशौक्तिकमौक्तिकानि विहगश्रेणीरवच्छ-
न्ना जिञ्जीकृत्य च मायिकः स्मरनटो वक्राद्वर्हिर्वर्षति ॥ ३८ ॥ उत्खातच्छिन्नसंध्यारु-
णकमलवनो व्योमकासारमध्यं मन्ये मत्तो निशीथाह्वयनमहिषो मङ्क्ष्वविक्षन्मिह्नुः । त-
त्कालोद्विद्यमानैः सह तनुष्टुभिस्तारकाबुद्बुदोवैस्तस्मादेवोज्जिहीते कलुषितभुवनं भीषणो
ध्वान्तपङ्कः ॥ ३९ ॥ चूडारत्नैः स्फुरद्भिर्विषधरविवराण्युज्ज्वलानुज्ज्वलानि प्रेक्षन्ते चक्र-
वाका मनसि निविशते सूर्यकान्तात्कृशानुः । किं चामी शल्ययन्तस्तिमिरमुभयतो नि-
र्भराहस्तमित्वा संघट्टोत्पिष्टसंध्याकणनिकरपरिस्पर्धिना भान्ति दीपाः ॥ ४० ॥

अभिसारिकासंचारकथनम् ।

मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु मुञ्चन्त्वशनिमेव वा । गणयन्ति न शीतोष्णं रमणाभिमुखाः स्त्रियः

॥ १ ॥ मल्लिकामारवाहिण्यः सर्वाङ्गेणार्द्रचन्दनाः । शौर्मवन्त्यो न लक्ष्यन्ते ज्योत्स्नाया-
मभिसारिकाः ॥ २ ॥ मल्लिकाचितधम्मिच्छाश्रारुचन्दनचर्चिताः । अविभाष्याः सुखं यान्ति
चन्द्रिकास्वभिसारिकाः ॥ ३ ॥ गर्ज वा वर्ष वा शक्र मुख वा शतशोऽशानिम् । न
शक्या हि स्त्रियो रोद्धुं प्रस्थिता दायितं प्रति ॥ ४ ॥ प्राणेशमभिसरन्ती पथि स्वलन्ती
सुपिच्छलं मुग्धा । अवलम्बनाय वारां धारासु करं प्रसारयति ॥ ५ ॥ अधियामिनि ग-
जगामिनि कामिनि सौदामिनीव यं व्रजसि । जलदेनेव न जाने कति कति सुकृतानि तेन
विहितानि ॥ ६ ॥ जलधर निर्लज्जस्त्वं यन्मां दयितस्य वेश्म गच्छन्तीम् । स्तनितेन
भीषयित्वा धाराहस्तैः परामृशसि ॥ ७ ॥ यद्वदहल्याहेतोर्मृषा वदसि शक्र गौतमो-
ऽस्मीति । तद्वन्ममापि दुःखं निरवेक्ष्य निवार्यतां जलदः ॥ ८ ॥ यदि गर्जति वारिधरो
गर्जतु तन्नाम निष्ठुराः पुरुषाः । अथि विद्युत्प्रमदानां त्वमपि च दुःखं न जानासि ॥ ९ ॥
रभसादभिसर्तुमुद्यतानां वनितानां सखि वारिदो विवस्वान् । रजनी दिवसोऽन्धकारमर्चि-
र्विपिनं वेश्म विमार्ग एव मार्गः ॥ १० ॥ चन्द्रोदये चन्दनमङ्गकेषु विहस्य विन्यस्य
विनिर्गतायाः । मनो निहन्तुं मदनोऽपि बाणान्करेण कौन्दान्विभरांवभूव ॥ ११ ॥
स्फुरदुरसिजभारभङ्गुराङ्गी किसलयकोमलकान्तिना पदेन । अथ कथय कथं सहेतुं गन्तुं
यदि न निशासु मनोरथो रथः स्यात् ॥ १२ ॥ संचरन्ति मृगनाभिचर्चिता मेचकाश्चरकृ-
तावगुण्ठनाः । प्राणनाथमभिसर्तुमुद्यताः सुभ्रुवस्तिमिरदेवता इव ॥ १३ ॥ क्व प्रस्थितासि
करभोरु धेने निर्झीषे प्राणाधिपो वसति यत्र मनः प्रियो मे । एकाकिनी वद कथं न
विभेषि बाले नन्वस्ति पुँङ्क्तिशरो मदनः सहायः ॥ १४ ॥ मन्दं निधेहि चरणौ परिधेहि
नीलं वासः पिधेहि वलयवालमिभलेन । मा जल्प साहसिनि शारदचन्द्रकान्तदत्तांशव-
स्तव तमांसि समापयन्ति ॥ १५ ॥ भीतासि नैव भुजगात्पथि मद्रजस्य सङ्गे पुनः किमपि
कम्पमुरीकरोषि । अम्भोधरध्वनिभिरक्षुभितामि तन्वि मद्वाचि साचिवदनासि किमाचरासि
॥ १६ ॥ मूढे निरन्तरपयोधरया मयैव कान्तः सहाभिरमते यदि किं तवात्र । मां ग-
र्जितैरिति मुहुर्विनिवारयन्ती मार्गं रुणद्धि कुपितेव निशा सपत्नी ॥ १७ ॥ उरसि नि-
हितस्तारो हारः कृता जवने धने कलकलवती काञ्ची पादौ रणन्मणिनूपुरौ । प्रियमभि-
सरस्येवं मुग्धे त्वमाहतदण्डिमा यदि किमधिकत्रासोत्कम्पं दिशः समुदीक्षसे ॥ १८ ॥
न जल्प दशनत्विषा भवति ते तमिस्त्रक्षतिस्तरंगय दृगञ्चलं भवतु ते न गाढं तमः । अ-
पीह सखि साध्वंसं पथि जहीहि निम्नोन्नते स्मरं समदसिन्धुरं समधिरुह्य निर्गच्छसि
॥ १९ ॥ देवे वर्षत्यशनपवनव्याघ्रता वद्विहंतोर्गेहाद्रेहं फलकनिचितैः सेतुभिः पङ्कभीताः ।
नीध्रप्रान्तानविरलजलान्पाणिभस्ताडयित्वा सूर्यच्छत्रस्थगितशिरसो योषितः संचरन्ति

॥ २० ॥ वातोद्धतमुखी प्रनष्टतिलका तोयौघनीलांशुका मेघानां निनदेन भीतहृदया
गत्वा प्रियस्यालयम् । द्वारं नेच्छति लज्जया प्रलपितुं देहीति वर्षाहता पादौ नूपुरकर्द-
मप्रतिहतौ संशब्दयन्ती स्थिता ॥ २१ ॥ मुक्तं मौक्तिकदाम हेमवलयश्रेणी समुत्सारिता
वासो नीलमुरीकृतं नियमितो मञ्जीरकोलाहलः । गच्छन्त्यास्तव साहसं न सहेते तन्वाङ्गि
संगोपनं धम्मिल्लच्युतमल्लिकापरिमलप्रौढो निशीथानिलः ॥ २२ ॥ जाताः प्रासादपाली-
कनकवलाभिकान्यस्तमाणिक्यदीपच्छायाविच्छर्दतुच्छीकृतविरलतमा ये निशीथान्धकाराः ।
तेऽमी स्फारीक्रियन्ते प्रतिविशिखमितः कान्तसंकेतधावद्दामभ्रूमुक्तनेत्रोत्पलतरलतरत्तारका-
मेचकिन्ना ॥ २३ ॥ उत्तंसः केकिपिच्छैर्मरकतवल्यैः श्यामलैर्दोःप्रकाण्डे हारः सान्द्रे-
न्द्रनीलैर्मृगमदरचितो वक्रपत्रप्रपञ्चः । नीलाब्जैः शेखरश्रीरसितवसनता चेत्यभीकाभि-
सारे संप्रत्येणेषणानां तिमिरभरसखी वर्तते वेषलीला ॥ २४ ॥ मलयजरसविलिप्ततनवो
नवहारलताविभूषिताः सिततरदन्तपत्रकृतवक्ररुचो रुचिरामलांशुकाः । शशभृति वितत-
धाम्नि धवल्यति धरामविभाव्यतां गताः प्रियवसतिं प्रयान्ति सुखमेव निरस्तभयोऽभि-
सारिकाः ॥ २५ ॥

नक्षत्रोदयवर्णनम् ।

धनतरतिमिरघुणोत्कटजग्धानामिव पतन्ति काष्ठानाम् । छिद्रैरमीभिरुडुभिः किरणव्या-
जेन चूर्णानि ॥ १ ॥ उडर्तुं किल शैलकेलिरभसस्त्रस्तानि पाथोनिधेरन्तर्भूषणमौक्तिकानि
दिविजस्त्रीभिः समुत्कण्ठया । गाढं तत्र निमज्जितेन रविणा बद्धा दृढं रश्मिभिः प्रोत्क्षि-
प्तानि निपत्य तानि गगने तारापदेशं दधुः ॥ २ ॥

चन्द्रोदयवर्णनम् ।

ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना । नेत्रानन्देन चन्द्रेण मोहेन्द्री दिगलंकृता ॥ १ ॥
कुमुदेष्वधिकं भान्ति पतिताश्चन्द्ररश्मयः । अतिप्रकृष्टशिलेषु कुलेष्विव समृद्धयः ॥ २ ॥
आनन्दं कुमुदादीनामिन्दुः कन्दलयन्नयम् । लङ्घयत्यम्बराभोगं हनूमानिव सागरम् ॥ ३ ॥
पिनष्टीव तरंगाग्रैः समुद्रः फेनचन्दनम् । तदादाय कैरैरिन्दुलम्पतीव दिगङ्गना ॥ ४ ॥
नयनानन्ददायीन्दोर्विम्बमेतत्प्रसीदति । अधुना विनिरुद्धाशमविशीर्णमिदं तमः ॥ ५ ॥
नाशयन्तो धनध्वान्तं तापयन्तो वियोगिनः । पतन्ति शाशिनः पादा भासयन्तः क्षमातलम् ॥ ६ ॥
ज्योत्स्नाचयः पयःपूरस्तारकाः कैरवानि च । राजति व्योमकासारराजहंसः सुधाकरः ॥ ७ ॥
इदमाभाति गगने भिन्दानं संततं तमः । अमन्दनयनानन्दकरं मण्डलमैन्दवम् ॥ ८ ॥
उदयतटान्तरितमियं प्राची सूचयति दिङ्मिश्रैः शान्ताथम् । परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदय-

स्थितं रमणी ॥ ९ ॥ अथ पथिकवधूदहनः शनकैरुदभून्निशाकरालोकः । कुमुदप्रबोध-
 दूतो व्यसनगुरुश्चक्रवाकीनाम् ॥ १० ॥ त्रिनयनचूडारत्नं मित्रं सिन्धोः कुमुद्वतीदयितः ।
 अयमुदयति घुसृणारुणरमणीवदोपमश्चन्द्रः ॥ ११ ॥ हंसो यथा राजति पञ्जरस्थः सिंहो
 यथा मन्दरकन्दरस्थः । वीरो यथा दर्पितकुञ्जरस्थश्चन्द्रोऽपि बभ्राम तथाम्बरस्थः ॥ १२ ॥
 आकाशवापीसितपुण्डरीकं शोणोपलं मन्मथमायकानाम् । पश्योदितं शारदपक्ष्मलाक्षि सं-
 ध्याङ्गनाकन्दुकमिन्दुबिम्बम् ॥ १३ ॥ वीथीषु वीथीषु विलासिनीनां मुखानि संवीक्ष्य
 शुचिस्मितानि । जलेषु जलेषु करं प्रसार्य लावण्यभिक्षामटतीव चन्द्रः ॥ १४ ॥ नभो-
 लताकुञ्जमुपागतायाः प्रमोदपर्याकुलतारकायाः । निशामयायाः स्फुरता करेण शशी त-
 मःकङ्कुममुमोच ॥ १५ ॥ मनोजराजस्य सितातपत्रं श्रीखण्डचित्रं हरिदङ्गनायाः ।
 विराजति व्योम सरःसरोजं कर्पूरपूरप्रथमिन्दुबिम्बम् ॥ १६ ॥ अथ मन्मथवाहिनीपरागः
 किमपि हि ज्योतिरुदस्फुरत्पुरस्तात् । तिमिरस्य जरा चकार दूरं कुलटाकेलिवनीदवा-
 नलार्चिः ॥ १७ ॥ नवकुङ्कुमचर्चिका रजन्या गगनाशोकतरोः प्रवालपङ्क्तिः । मणिकुन्त-
 लना स्मरस्य मन्ये शशिनः प्राथमिकी मयूखलेखा ॥ १८ ॥ उपोदरागेण विलोलतारकं
 तथा गृहीतं शशिना निशामुखम् । यथा समस्तं तिमिरांशुकं तथा पुरोऽपि रागाद्गलितं
 न लक्षितम् ॥ १९ ॥ करमुदयमहीधरस्तनाग्रे गलिततमःपटलांशुके निवेश्य । विकसित-
 कुमुदक्षेपं विचुम्बत्ययममरेशदिशोमुखं सुधांशुः ॥ २० ॥ तत उदयगिरिरिवैक एव स्फु-
 रितगुणद्युतिसुन्दरः कलावान् । इह जगति महोत्सवस्य हेतुर्नयनवतामुदियाय बालचन्द्रः
 ॥ २१ ॥ अन्धकारगरलं यतो जगन्मोहकारि भृशमेति नित्यशः । उज्ज्वलं जठरमेषधी-
 पतेरञ्जनार्थमभवत्ततः प्रिये ॥ २२ ॥ मानिनीजनविलोचनपातानुष्णवाष्पकलुषान्प्रतिगृ-
 ह्णन् । मन्दमन्दमुदितः प्रययौ खं भीत भीत इति शीतमयुखः ॥ २३ ॥ शंकरार्धतनुबद्ध-
 पार्वतीकुङ्कुमाक्तकुचकोरकाकृतिः । सूच्यते कमलिनीभिरुन्नमत्पद्मकोशकरलीलया शशी
 ॥ २४ ॥ इन्दुरिन्दुरिति किं दुराशया विन्दुरेव पयसो विलोक्यते । नन्विदं विजयते
 मृगीदृशः श्यामकोमलकपोलमाननम् ॥ २५ ॥ रुद्धनिर्गमनमा दिनक्षयात्पूर्वदृष्टतनुच-
 न्द्रिकास्मितम् । एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्गहस्यमिव चन्द्रमण्डलम् ॥ २६ ॥ पश्य
 पक्कफलिनीफलत्विषा बिम्बलाञ्छितवियत्मरोम्भमा । विप्रकृष्टविवरं हिमांशुना चक्रवा-
 कमिथुनं विडम्ब्यते ॥ २७ ॥ अङ्गुलीभिरिव केशमंचयं संनिकृष्य तिमिरं मरीचिभिः ।
 कुड्मलकृतमरोजलोचनं चुम्बनीव रजनीयुगं शशी ॥ २८ ॥ रक्तभावमपहाय चन्द्रमा
 जात एव परिशुद्धमण्डलः । विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया

१ आकाश एव वापी तस्याः श्वेतकमलम्. २ शाणपाषाणः. शस्त्रार्थदोष्यकरणार्हः पाषाण इति यावत्.
 ३ सौन्दर्यस्य याचनाम्.

॥ २९ ॥ उन्नतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः । नूनमात्मसदृशी प्र-
 कल्पिता वेधसैव गुणदोषयोर्गतिः ॥ ३० ॥ चन्द्रपादजनितप्रवृत्तिभिश्चन्द्रकान्तजल-
 बिन्दुभिर्गिरिः । मेखलातरुषु निद्रितानमून्बोधयत्यसमये शिखण्डिनः ॥ ३१ ॥ उन्नता-
 वनतभागवत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् । भक्तिभिर्वहुविधाभिरर्पिताभाति भूतिरिव
 मत्तदन्तिनः ॥ ३२ ॥ एतदुच्छ्रसितपीतमैन्दवं सोढुमक्षममिव प्रभारसम् । मुक्तषट्पद-
 विरावमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा निबन्धनात् ॥ ३३ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृतं मी-
 लितं यदभिरामताधिके । उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्ठितं पुनः ॥ ३४ ॥
 आननानि हरिणीनयनानामद्भुतानि च समीक्ष्य जगत्याम् । लज्जयैव घनमण्डललीनो मन्द-
 मन्दमहहेन्दुरुदेति ॥ ३५ ॥ व्यानशे शशधरेण विमुक्तः केतकीकुसुमकेसरपाण्डुः । चूर्ण-
 मुष्टिरिव लग्नितकान्तिर्वासवस्य दिशमंशुसमूहः ॥ ३६ ॥ उज्जती शुचमिवाशु तमिस्रा-
 मन्तिकं व्रजति तारकराजे । दिक्प्रसादगुणमण्डनमूहे रश्मिहासविशदं मुखमैन्द्री ॥ ३७ ॥
 नीलनीरजनिभे हिमगौरं शैलरुद्धवपुषः सितरश्मेः । खे रराज निपतकरजालं वारिधेः
 पयसि गाङ्गमिवाम्भः ॥ ३८ ॥ यां निरुन्धदतिनीलघनाभं ध्वान्तमुद्यतकरेण पुरस्तात् ।
 क्षिप्यमाणमसितेतरभासा शंभुनेव करिचर्म चकासे ॥ ३९ ॥ अन्तिकान्तिकगतेन्दुविसृष्टे
 जिह्वातां जहति दीधितिजाले । निःसृतस्तिमिरभारनिरोधादुच्छ्वसन्निव रराज दिगन्तः
 ॥ ४० ॥ लेखया विमलविद्रुमभासा संततं तिमिरमिन्दुरुदासे । दंष्ट्राया कनकटङ्कपिशङ्ग्या
 मण्डलं भुव इवादिवराहः ॥ ४१ ॥ दीपपन्नय नभः किरणौघैः कुङ्कुमारुणपयोधरगौरैः ।
 हेमकुम्भ इव पूर्वपयोधेरुन्ममञ्ज शनकैस्तुहिनांशुः ॥ ४२ ॥ उन्नतेन्दुमविभिन्नतमिस्तां
 पश्यति स्म रजनीमवितृप्तः । व्यंशुकस्फुटमुखीमतिजिह्वां व्रीडया नववधूरिव लोकः
 ॥ ४३ ॥ न प्रसादमुचितं गमिता द्यौर्नोद्धृतं तिमिरमद्विवनेभ्यः । दिङ्मुखेषु न च धाम
 विकीर्णं भूषितैव रजनी हिमभासा ॥ ४४ ॥ मानिनीजनविलोचनपातानुष्णबाष्पकलुषा-
 न्प्रतिगृह्णन् । मन्दमन्दमुदितः प्रययौ खं भीतभीत इव शीतमयूखः ॥ ४५ ॥ श्लिष्यतः
 प्रियवधूरुपकण्ठं तारकास्ततकरस्य हिमांशोः । उद्धमन्नभिरराज समन्तादङ्गराग इव लो-
 हितरागः ॥ ४६ ॥ प्रेरितः शशधरेण करौघः संहतान्यपि नूनोद तमांसि । क्षीरसिन्धुरिव
 मन्दरभिन्नः काननान्यविरलोच्चतरूणि ॥ ४७ ॥ शारतां गमितया शशिपादैश्छायाया
 विटपिनां प्रतिपेदे । न्यस्तशुक्लबलिचित्रतलाभिस्तुल्यता वसतिवेश्ममहीभिः ॥ ४८ ॥
 गन्धमुद्धतरजःकणवाही विक्षिपन्विकसतां कुमुदानाम् । आदुधाव परिलीनविहङ्गा या-
 मिनीमरुदपां वनराजीः ॥ ४९ ॥ संविधातुपभिषेकमुदासे मन्मथस्य लसदंशुजलौघः । यामि-
 नीवनिताया तताचेहः सोत्पलो रजतकुम्भ इवेन्दुः ॥ ५० ॥ ओजसापि खलु नूनमनूनं ना-
 सहायमुपयाति जयश्रीः । यद्विभुः शशिमयूखसखः सन्नाददे विजयि चापमनङ्गः ॥ ५१ ॥

कलितमम्बरमाकलयन्करैर्मृदितपङ्कजकोशपयोधरः । विकसदुत्पलनेत्रविलोकिताः सखि
निशां सरसीकुरुते विधुः ॥ ५९ ॥ वसुधान्तनिःसृतमिवाहिपतेः पटलं फणामणिसहस्ररु-
चाम् । स्फुरदंशुजालमथ शीतरुचः ककुभं समस्कुरुत माधवनीम् ॥ ५३ ॥ विशदप्रभाप-
रिगतं विव्रावुदयाचलव्यवहितेन्दुवपुः । मुखमप्रकाशदशनं शनकैः सविलाससासमिव
शक्रदिशः ॥ ५४ ॥ कलया तुषारकिरणस्य पुरः परिमन्दमिन्नतिमिरौघजटम् । क्षणमभ्य-
पद्यत जनैर्न मृषा गगनं गणाधिपतिमूर्तिरिति ॥ ५५ ॥ नवचन्द्रिकाकुसुमकीर्णतमः कबरी-
भृतो मलयजार्द्रमिव । ददृशे ललाटतटहारि हरेर्हरितो मुखे तुहिनरश्मिरलम् ॥ ५६ ॥
प्रथमं कलामवदथार्धमथो हिमदीधितिर्महदभूदुदितः । दधति ध्रुवं क्रमश एव न तु द्युति-
शालिनोऽपि सहसोपचयम् ॥ ५७ ॥ उदमज्जि कैटभजितः शयनादपनिद्रपाण्डुरसरो-
जरुचा । प्रथमप्रबुद्धनदराजमुता वदनेन्दुनेव तुहिनद्युतिना ॥ ५८ ॥ अथ लक्ष्मणानुगत-
कान्तवपुर्जलधिं विलङ्घ्य शशिदाशरथिः । परिवारितः परित ऋसगणैस्तिमिरौघराक्षसकुलं
त्रिभिदे ॥ ५९ ॥ उपजीवति स्म सततं दधतः परिमुग्धतां वणिगिवोदुपतेः । घनवीथिवी-
थिमवतीर्णवतो निधिरम्मसामुपचयाय कलाः ॥ ६० ॥ रजनीमवाप्य रुचमाप शशी
सपदि व्यभूषयदसावपि ताम् । अविलम्बितक्रममहो महताभितरेतोपकृतिमञ्चरितम् ॥ ६१ ॥
दिवसं भृशोष्णरुचिपादहतां रुदतीमिवानवरतालिरुतैः । मुहुरामृशन्मृगधरोऽग्रकरैरुद-
शिश्वस्तकुमुदिनीवनिताम् ॥ ६२ ॥ प्रतिकामिनीति ददृशुश्चकिताः स्मरजन्मधर्मपयसोप-
चिताम् । मुदृशोऽभिभर्तृशशिरश्मिगलज्जलबिन्दुमिन्दुमणिदारुवधूम् ॥ ६३ ॥ अमृतद्रवैर्विद-
धदब्जदृशामपमार्गमोषधिपतिः स्म करैः । परितो विसर्पिं परितापि भृशं वपुषोऽवतारयति
मानविषम् ॥ ६४ ॥ अमलात्मसु प्रतिफलन्नमितस्तरुणीकपोलफलेकेषु मुहुः । विससार
सान्द्रतरमिन्दुरुचामधिकावभासितदिशां निकरः ॥ ६५ ॥ उपगूढेवलमलवूर्मिभुजैः सरितामचु-
क्षुभदधीशमपि । रजनीकरः किमिव चित्रमहो यदुरागिणाङ्गणमनङ्गलधुम् ॥ ६६ ॥ भवनो-
दरेषु परिमन्दतया शयितोऽलसः स्फटिकयष्टिरुचः । अवलम्ब्य जालकमुखोपगतानुद-
तिष्ठदिन्दुकिरणान्मदनः ॥ ६७ ॥ अविभावितेषुविषयः प्रथमं मदनोऽपि नूनमभवत्तमसा ।
उदिते दिशः प्रकटयत्यमुना यदधर्मधाम्नि धनुराचकृपे ॥ ६८ ॥ युगपद्विकाशमुदयाद्भ-
मिते शशिनः शिलीमुखगणोऽलभत । द्रुतमेत्य पुष्पधनुषो धनुषः कुमुदेऽङ्गनामनसि चा-
वसरम् ॥ ६९ ॥ ककुभां मुखानि सहसोज्ज्वलयन्दधदाकुलत्वमधिकं रतये । अदिदीप-
दिन्दुरपरो दहनः कुमुमेषुमन्त्रिनयनप्रभवः ॥ ७० ॥ ख्याता वयं समधुपा मधुकोशवत्य-
श्वन्द्रः प्रसारितकरो द्विजराज एषः । अस्मत्सप्तागमकृतोऽस्य पुनर्द्वितीयो मा भूत्कलङ्क
इति संकुचिता नलिन्यः ॥ ७१ ॥ उद्गर्भहूणतरुणीरमणोपमर्दभुग्नोन्नतस्तननिवेशनिभं
हिमांशोः । बिम्बं कठोरविसकाण्डकटारमेतदम्भापदं प्रथममग्रकरैर्व्यनक्ति ॥ ७२ ॥ तारा-

क्षतान्प्रविकिरन्कलकण्ठनादान्मन्त्राक्षराणि निगदन्कुसुमेषुरेषः । लाभाय वासरमणेषुषि-
 तस्य सायं संचारयत्यमृतदीधितिकांस्यपात्रम् ॥ ७३ ॥ एतद्विभाति चरमाचलचूडचुम्बि-
 हिण्डीरपिण्डरुचिशीतमरीचिविम्बम् । उज्ज्वालितस्य रजनीं मदनानलस्य धूमं दधत्प्रक-
 टलाञ्छनकैतवेन ॥ ७४ ॥ भूयस्तराणि यदमूनि तमस्विनीषु ज्योत्स्नीषु च प्रविरलानि
 ततः प्रतीमः । संध्यानलेन भृशमम्बरमूषिकायामावर्तितैरुडुभिरेव कृतोऽयमिन्दुः ॥ ७५ ॥
 स्मेरा दिशः कुमुदमुद्गिदुरं पिबन्ति ज्योत्स्नाकरम्भमुदरं भरयश्चकोराः । आः कीटगत्रिमु-
 निलोचनदूषिकायां पीयूषदीधितिरिति प्रथितोऽनुरागः ॥ ७६ ॥ उज्जम्भते कुमुदिनीमुकृतं
 मृगाङ्गो विष्वग्विकीर्णपरिपाटलरश्मिदण्डः । उत्सूतविद्रुमकुलो जलधेस्तरंगादुक्षिप्यमाण इव
 कश्चन राजकम्बुः ॥ ७७ ॥ गगनविपिनसिंहः कामभूपातपत्रं निखिलदिगबलानां कन्दुकं
 क्रीडनाय । मणिरिव रतिभर्तुः कर्मणः पार्वणोऽयं जयति कुमुदबन्धुर्वन्धुरश्चन्द्रविम्बः
 ॥ ७८ ॥ अयमुदयति चन्द्रो वारिधेरम्बुगर्भादमृतकणकरालैरंशुभिर्दीप्यमानः । भुजगशयनवक्षो
 हर्म्यदेशे ललन्त्या वदनमिव यदृच्छोत्तानितं विश्वमातुः ॥ ७९ ॥ अयमुदयति चन्द्रश्च-
 न्द्रिकाधौतविश्वः परिणतविमलिम्नि व्योम्नि कर्पूरगौरः । ऋजुरजतशलाकास्पर्धिभिर्ज्यस्य
 पादैर्जगदमलमृणाली पञ्जरस्थं विभाति ॥ ८० ॥ उदयति कलमन्द्रैः कण्ठतालैरलीनां
 कुमुदमुकुलकेषु व्यञ्जयन्नङ्गहारान् । मदमुखरचकोरीतोयकर्मान्तिकोऽयं तुहिनरुचिरधामा
 दक्षिणं लोकचक्षुः ॥ ८१ ॥ मृगाङ्गोऽयं धत्ते गगनजलतः फेनतुलनां सितच्छत्रा-
 कारां मदननृपतेर्विश्वजयिनः । त्रियामारामाया मलयजविशेषप्रतिकृतिं जगद्धात्रीदेव्या
 मणिमुकुटलक्ष्मीं च विमलाम् ॥ ८२ ॥ कपोले मार्जारः पय इति करांछेदि शशिनस्तरु-
 च्छिद्रप्रोतान्विसमिति करी संकलयति । रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यंशुकमिति प्रभा-
 मत्तश्चन्द्रो जगदिदमहो विष्ठवयति ॥ ८३ ॥ अयं नेत्रादत्रैरजनि रजनीवल्लभ इति भ्रमः
 कोऽयं प्रज्ञापरिचयपराधीनमनसाम् । सुधानामाधारः स खलुरतिविम्बाधरसुधारसासेकस्त्रि-
 ग्धादजनि नयनात्पुष्पधनुषः ॥ ८४ ॥ जटाभाभिर्भाभिः करधृतकलङ्काक्षवलयो वियोगिव्या-
 पत्तेरिव कलितवैराग्यविशदः । परिप्रेङ्खत्तारापरिकरकपालाङ्किततले शशी भस्मापाण्डुः
 पितृवन इव व्योम्नि चरति ॥ ८५ ॥ तथा पौरस्त्यायां दिशि कुमुदकेदारकलिकाकवाट-
 प्रीमिन्दुः किरणलहरीमुल्लसयति । समन्तादुन्मीलद्वहलजलविन्दुस्तबकिनो यथा पुञ्जायन्ते
 प्रतिगुडकमेणाङ्गमणयः ॥ ८६ ॥ सुधारश्मिः सद्यस्तिमिरनिकरान्तं विरचयन्नलिन्देभ्यः
 स्यन्दं शशिमणिसमुत्थं च वितरन् । उदेत्यादौ रक्ताम्बुजसमरुचिः कैरववने प्रमोदं
 तन्वानो मधुपवनितागीतिमधुरम् ॥ ८७ ॥ त्रिनयनजटावल्लीपुष्पं निशावदनस्मितं ग्रहकिस-
 लयं संध्यानारोपितम्बनखक्षतिः । तिमिरभिदुरं व्योम्नः शृङ्गं मनोभवकार्मुकं प्रतिपदि नवस्ये-
 न्दोर्विम्बं सुखोदयमस्तु नः ॥ ८८ ॥ प्रथममरुणच्छायस्तावत्ततः कनकप्रभः तदनु विरहोत्ता-

म्यत्तन्वीकपोलतलद्युतिः । उदयति ततो ध्वान्तध्वंसक्षमः क्षणदामुखे सरसविसिनीकन्दच्छे-
दच्छविर्मृगलाञ्छनः ॥ ८९ ॥ मयूखनखरन्नुत्तिमिरकुम्भिकुम्भस्थलोच्छलसरलतारकागण-
विकीर्णमुक्तागणः । पुरंदरहरिद्वरीकुहरगर्भसुप्तोत्थितस्तुषारकरकेसरी गगनकाननं गाहते
॥ ९० ॥ प्रसारणपरैः करैः प्रकटितानुरागोदये सुधाकिरणकामुके स्वरितमम्बुरालम्बिनि ।
तदा विगलितोल्लसत्तिमिरजालनाशांशुका पुरंदरदिगङ्गना पुलकितैव तारागणैः ॥ ९१ ॥
कलानिधिरैवेयं समुपलभ्य रूपं स्वयं दिनान्तसमयेऽस्पृष्टस्तपदि पद्मिनीं रागवान् । धे-
वान्यकरसंगमान्मुकुलितेति पूर्वोक्तिं समीक्ष्य जहसुः प्रियैर्ध्रुवमभूदतः पाण्डुरः ॥ ९२ ॥
दपोद्रेकः कुसुमधनुषो जीवितं कैरवाणां जीवं जीवप्रणयगरिमा भाग्यराशिनिशायाः ।
शृङ्गारश्रीललितहसितं पानपात्रं सुराणां पौरस्त्याद्वैर्जयति शिखरं किं तमः स्थातुमिष्टे
॥ ९३ ॥ तैः सर्वज्ञीभवदभिसृतानेत्रसिद्धाञ्जनैर्वा नीरन्ध्रैर्वा त्रिभुवनदृशामन्धपट्टैस्तमोभिः ।
व्याप्तं पृथ्वीवल्लयमखिलं क्षालयन्नुच्छलद्भिज्योत्स्नाजालैरयमुदयते शर्वरीसार्वभौमः ॥ ९४ ॥
पश्योदेति विद्योगिनीदिनमणिः शृङ्गाररक्षामणिस्तारामौक्तिकहारनायकमणिश्चण्डीशचूडा-
मणिः । प्रौढानङ्गभुजंगमस्तकमणिः कंदर्पसीमन्तिनीकाङ्क्षीमध्यमणिश्चकोरपरिष्विन्तामणि-
श्चन्द्रमाः ॥ ९५ ॥ ॐकारो मदनद्विजस्य गगनक्रोडैकदंष्ट्राङ्कुरस्तारामौक्तिकशुक्तिरन्धत-
मसस्तम्बेरमस्याङ्कुशः । शृङ्गारार्गलकुञ्चिकाविरहिणी मर्मच्छिदा कर्तरी संध्यावारवधूनखक्ष-
तिरियं चान्द्री कला राजते ॥ ९६ ॥ स्वैरं कैरवकोरकान्विदलयन्मनो दोलयन्नम्भो-
जानि निमीलयन्मृगदृशां मानं समुन्मूलयन् । ज्योत्स्नां कन्दलयन्दिशो धवलयन्नम्भोधिमु-
द्वेष्टयन्कोकानाकुल्यंस्तमः कवलयन्निन्दुः समुज्जृम्भते ॥ ९७ ॥ एष स्वर्गतरीणिजल-
मिलद्दिग्दन्तिदन्त्युतिर्भ्रश्यद्वाजतकुम्भविभ्रमधरः शीतांशुरभ्युद्यतः । हंसीयत्यमलाम्बुजी-
यति लसद्दिण्डोरपिण्डीयति स्फारत्स्फाटिककुण्डलीयति दिशामानन्दकन्दीयति ॥ ९८ ॥
अद्यापि स्तनशैलदुर्गविषमे सीमन्तिनीनां हृदि स्थातुं वाञ्छति मान एष धिगिति क्रोधादि-
वालोलहितः । उद्यद्दूरतरप्रसारितकरः कर्पत्यसौ तत्क्षणात्कुल्लैरवकोशनिःसरदलिश्रेणीकृ-
पाणं शशी ॥ ९९ ॥ कैलासायितमद्रिभिर्विटापिभिः श्वेतातपत्रायितं मृत्पङ्केन दधीयितं
जलनिधौ दुग्धायितं वारिभिः । मुक्ताहारलतायितं व्रतनिभिः शाखायितं श्रीफलैः श्वेतद्वी-
पजनायितं जनपदैर्जाते शशाङ्कोदये ॥ १०० ॥ पीयूषाश्रयिणं जगन्नयदृशामालानलेखा-
लवो विश्वोन्माथहुताशनस्य ककुभामुद्धाटिनी कुञ्चिका । वीरेषु प्रथमा च पुष्पधनुषो रेखा
मृगाक्षीमुखश्रीणां च प्रतिराजबीजमधिकानन्दी नवश्चन्द्रमाः ॥ १०१ ॥ दिग्बालाकरक-
न्दुकः स्मरवधूमीमन्तमुक्तामणिः कामशोधिपतेर्विहारवल्लभा निव्यूहपारावतः । हृदव्योम्नि

१ अवेः सूर्यात्. २ पतिः. ३ पूर्ववदाकृतिः स्वरूप यस्य तथा बिम्बम्. प्रथम परिग्रहादर्शनेन विकृताकृतिं
पथान्मुकुलोभावेन निराशतया विकारापगमेन स्वरूपस्थितिं प्राप्तमित्यर्थः. ४ कैरवियः. ५ विरहिणोनां
सूर्यवत्तापकः. ६ वराहः. ७ उद्धाटनसाधनम्.

विकीर्णतारकमणिः श्यामा वाणिकमुश्रुवः स्फारः स्फाटिकसंपुटः कुमुदिनीकान्तोऽयमुन्मी-
 लति ॥ १०२ ॥ यातस्यास्तमनन्तरं दिनकृतो वेषेण रागान्वितः स्वैरं शीतकरः करं कम-
 लिनीमालिङ्गितुं योजयन् । शीतस्पर्शमुपेत्य संप्रति तया रुद्धे मुखाम्भोरुहे हासेनैव कुमुद-
 तीवनितया वेलक्ष्यपाण्डुकृतः ॥ १०३ ॥ एतत्कोककुटुम्बिनीजनमनःशल्यं चकोराङ्गनाच-
 श्चक्रोटिकपाटयोर्घटितयोरुद्धाटिनी कुञ्चिका । दग्धस्यापि नवाङ्कुरः स्मरतरोराद्वागसां प्रेय-
 सीमालोद्दामगजाङ्कुशो विजयते मुग्धं सुधांशोर्वपुः ॥ १०४ ॥ क्षीराब्धेर्लहरीषु फेनधवला-
 श्रन्द्रोपलेषु स्ववत्पाथःसीकरिणो विकासिकुमुदक्रोडे रजःपिञ्जराः । उन्मीलन्ति चकोरच-
 क्षुगहने छिन्नप्ररूढाश्रमत्कुर्वन्तः प्रियविप्रयुक्तरमणीगात्रे सुधांशोः कराः ॥ १०५ ॥
 ध्वान्तौघे शितिकण्ठकण्ठमहसि प्राप्ते प्रतीचीमुखं प्राचीमश्नति किं च दुग्धलहरीमुग्धे वि-
 धोर्धामनि । एतत्कोकचकोरशोकरभ्रसम्प्लानप्रसन्नोच्छसद्वृक्पातोर्मिकदम्बचुम्बितमिव त्रैलो-
 क्यमाभासते ॥ १०६ ॥ शीतांशुस्फटिकालवालवलयद्रागुल्लसत्कौमुदीवल्लीनूतनपल्लवाधि-
 तमिव प्राप्य क्षणं ताम्रताम् । चक्षन्मत्तचकोरचक्षुषटनाच्छिन्नाग्रकाण्डस्तुत्क्षीरस्यन्दनिरन्त-
 राश्रुतमिव श्वेतं वियद्भासते ॥ १०७ ॥ यः श्रीखण्डतमालपत्रति दिशः प्राच्याः स्मरक्षमापतेः
 पाण्डुच्छत्रति दन्तपत्रति वियल्लक्ष्मीकुरङ्गीदृशः । केलिश्वेतसहस्रपत्रति रतेः किं च क्षपायो-
 षितः क्रीडाराजतसीधुपात्रति शशी सोऽयं जगन्नेत्रति ॥ १०८ ॥ ये पूर्वं यवसूचिसूत्रमुद्दहो
 ये केतकाग्रच्छदच्छायासाम्यभूतो मृणाललतिकालावण्यभाजोऽत्र ये । ये धाराम्बुविदम्बिनः
 क्षणमथो ये तारहारश्रियस्तेऽमी स्फाटिकदण्डडम्बरजितो जाताः सुधांशोः कराः ॥ १०९ ॥
 सद्यश्चन्दनपङ्कपिच्छिलमिव व्योमाङ्गणं कल्पयन्पश्यैरावतकान्तदन्तमुसलच्छेदोपमेया-
 कृतिः । उद्गच्छत्ययमच्छमौक्तिकलताप्रालम्बलम्बैः करैर्मुग्धानां स्मरलेखवाचनकलाकेलि-
 प्रदीपः शशी ॥ ११० ॥ कोकानाकुलयंश्चकोरतरुणीवैकल्यमुन्मूलयन्नम्भोजानि निमील-
 यन्कुमुदिनीरुन्मीलयन्सर्वतः । पान्थानाकुलतां नयन्कुलवधूचेतः समुल्लासयन्नस्तं याति
 दिवापतिः समुदयं यात्येष दोषापतिः ॥ १११ ॥ स्वर्धामामृतपानचारुचषकं किं कामदे-
 वाङ्गनाक्रीडाकन्दुक एष किं सुरनदीहिण्डीरपिण्डः किमु । किं छत्रं स्मरभूपतेः किमु य-
 शःपुञ्जं पुरस्तादिदं चेतःसंशयकारकं समुदितं शीतचुतेर्मण्डलम् ॥ ११२ ॥ पद्मिन्या द-
 यितेऽनुधावति रुषा स्वं पद्मिनीद्रोहिणं भ्रान्त्वा भीतमना दिगन्तमाखिलं चन्द्रो जगाहे-
 ऽम्बुधिम् । गाढे तत्र च तत्र विद्वलममुं कर्षन्ति ताराः पतिं सोऽयं तच्छ्रमवारिकुङ्कुमरसैः
 सितोऽरुणो दृश्यते ॥ ११३ ॥ भानावभ्युदिते तथा मायि गते किं स्यान्मम प्रेयसी हा
 हेत्यस्तमितः शशी रसवशादिन्दीवरिण्याः स्मरन् । सोऽयं संप्रति नीलिमाङ्किततनुस्तस्मा-
 दरीदृश्यते ये वै यत्किल संस्मरन्ति चरमे तद्रूपमप्यन्ति ते ॥ ११४ ॥ आदायामृतपूर्ण-
 मर्कचषकं शोणारविन्दप्रभे पाणाविन्द्रवधूर्विलोक्य च पुनस्तस्मिन्नभःश्यामिकाम् । चिक्षे-

पोपरि कोपतः परिजने संशोध्य दत्ता मुधेत्येनं तं शशिनं प्रशंसति । जनस्तत्पाणिमुक्तार्जु-
नम् ॥ ११५ ॥ आनीतां करपल्लवैरपनयन्नच्छां तमःकञ्जुलीमाशां संप्रति वासवीमनुभव-
न्नक्षीणरागः शशी । अस्याश्च स्तनसङ्गिनीमिव वहत्यङ्गेन कस्तूरिकामालिङ्गत्ययमादरेण
रजनीमर्धोन्मिषत्तारकाम् ॥ ११६ ॥ यत्पीयूषमयूखमालिनि तमःस्तोमावलीढायुषां नेत्रा-
णामपमृत्युहारिणि पुरः सूर्योद एवातिथौ । अम्भोजानि पराक्षितं निजमघं दत्त्वैव तेभ्यस्ततो
गौराङ्गीवदनोपमामुक्तमादत्ते पतिर्यज्वनाम् ॥ ११७ ॥ यं प्राक्प्रत्यगवागुदक्षि ककुभां
नामानि संविभ्रतं ज्योत्स्नाजालझलझलभिरभितो लुम्पन्तमन्धं तमः । प्राचीनादचलादि-
तस्त्रिजगतामालोकबीजाद्वहिर्निर्यान्तं हरिणाङ्गमङ्कुरमिव द्रष्टुं जनो जीवति ॥ ११८ ॥ स
श्रीकण्ठकिरीटकुट्टिमपरिष्कारप्रदीपाङ्कुरो देवः कैरवबन्धुरन्धतमसप्राग्भारकुक्षिभरिः । सं-
स्कर्ता निजकान्तिमौक्तिकमणिश्रेणीभिरिणीदृशां गीर्वाणाधिपतेः सुधारसवतीपौरोगवः प्रो-
दगात् ॥ ११९ ॥ प्राचीनाचलचुम्बिचन्द्रमणिभिर्निर्व्यूढपाद्यं निजैर्निर्यासैरुडुभिर्निजेन
वपुषा दत्तार्धलाजाञ्जलि । अन्तःप्रौढकलङ्कतुच्छमभितः सान्द्रं परिस्तीर्यते बिम्बादङ्कुरभ-
ग्रनैशिकतमःसंदोहमिन्दोर्महः ॥ १२० ॥ सायं नायमुदेति वासरमणिश्चन्द्रो नु चण्डद्यु-
तिर्दावाग्निः कथमम्बरे किमशानिः स्वच्छान्तरीक्षे कुतः । हन्तेदं निरणायि पान्थरमणीप्रा-
णानिलाशाशया धावद्गौरविभावरीविषधरीभोगस्य भीमो मणिः ॥ १२१ ॥ प्राणायामोप-
देष्टा सरसिरुहमुनेर्यौवनोन्मादलीलागोष्ठीनां पीठमर्दस्त्रिभुवनवनितानेत्रयोः प्रातराशः ।
कामायुष्टोमयज्वा शमितकुमुदिनीमौनमुद्रानुरागः शृङ्गाराद्वैतवादी प्रभवति भगवानेष
पीयूषभानुः ॥ १२२ ॥ कल्लोलक्षिप्तपङ्कत्रिपुरहरशिरःस्वःस्ववन्तीमृणालं कर्पूरक्षोदजालं
कुमुदशरवधूसीधुभृङ्गारनालम् । एतद्दुग्धाब्जिवबन्धोर्गगनकमलिनीपत्रपानीयविन्दोरन्तस्तोषं
न केषां किसलयति जगन्मण्डलं खण्डमिन्दोः ॥ १२३ ॥ संरम्भोद्विक्तनक्तंसमयदशमु-
खोच्चण्डदोर्दण्डहेलाकैलासः सप्तलोकीजयमुदितमनोजन्मवादित्रशङ्खः । लोलाक्षीगण्डपा-
लीलवणिमजलधेरुद्रतः फेनपिण्डः पश्य व्योमावकाशं विशति विरहिणां दत्तशङ्कः शशाङ्कः
॥ १२४ ॥ कैतन्मार्तण्डबिम्बं सरसि सरसिजश्रेणिहास्यं क्व यातं कैते याता रथाङ्गाः स-
पदि गतद्वियः क्व प्रविष्टा मरालाः । संध्यारागारुणाङ्गः कुपित इव पतिः प्रोद्यतोऽयं हिमांशु-
र्मन्ये हर्षादिवेयं हमति कुमुदिनी जाग्रतीवालितार्दैः ॥ १२५ ॥ प्राचीभागे सरागे धरणि-
विरहिणीछान्तवक्त्रे समुद्रे निद्रालौ नीरजालौ विकसति कुमुदे निर्विकारे चकोरे । आकाशे
सावकाशे तममि शमभिते नागलोके मशोके कन्दर्पे मन्ददर्पे वितरति किरणाञ्शर्वरीसार्व-
भौमः ॥ १२६ ॥ चन्द्रकलावर्णनम् ॥ अकलङ्कचन्द्रकलया कलिता सा भाति वारुणी
तरुणी । भालस्थलीवराम्भो संध्याध्यानोपविष्टस्य ॥ १२७ ॥ ज्योत्स्नावर्णनम् ॥ दल-
विततिभृतां तले तरूणाभिह तिलतण्डुलितं मृगाङ्कुरोचिः । मदचपलचकोरचक्षुकोटीक-

वलनतुच्छमिवान्तरान्तराभूत् ॥ १२८ ॥ आलोक्य चन्द्रमसमभ्युदितं समन्तादुद्वेष्टु-
मिविचलत्कलशाम्बुराशोः । विष्वक्सारिपरमाणुपरंपरैव ज्योत्स्नात्मना जगदिदं धवली-
करोति ॥ १२९ ॥ सितकिरणकपोलीमालिमालोकयन्ती तिमिरविरहतापव्याकुलं व्यो-
मलक्ष्मीम् । रजनिरमलताराशीकरैः सिक्तमस्याः परिमलयति गात्रं चन्द्रिकाचन्दनेन ॥ १३० ॥
अपि पिबत चकोराः कृत्स्नमुन्नाभ्य कण्ठं क्रमकवलनचञ्चलश्चन्द्रिकाभ्यः । विरहविधु-
रितानां जीवितत्राणहेतोर्भवति हरिणलक्ष्मा येन तेजोदरिद्रः ॥ १३१ ॥ सह कुमुदकदम्बैः
काममुल्लासयन्तः सह घनतिमिरोधैर्धैर्यमुत्सारयन्तः । सह सरसिजखण्डैः स्वान्तमामीलयन्तः
प्रतिदिशममृतांशोरंशवः संचरन्ति ॥ १३२ ॥ भास्वत्कर्कशशणचक्रकषणैराकाशकाला-
यसाद्यञ्चूर्णं निविडं निपत्य तम इत्याख्यां जगत्यामगात् । यच्चेन्द्रोश्चलसिद्धपारदमहा-
बिन्दोः समायोगतो जातं रूप्यरजोमयं वयमिदं ज्योत्स्नां समाचक्ष्महे ॥ १३३ ॥ एत-
त्कर्कश कैरवकूमहरे शृङ्गारदीक्षागुरौ दिक्कान्तामुकुरे चकोरमुद्वादि प्रौढे तुषारत्विषि ।
कर्पूरैः किमपूरि किं मलयजैरालेपि किं पारदैरक्षालि स्फटिकोपलैः किमघटि द्यावापृथि-
व्येर्वपुः ॥ १३४ ॥ उन्मीलन्ति मृणालकोमलरुचो राजीवसंवर्तिका संवर्तव्रतवृत्तयः क-
तिपथे पीयूषभानोः कराः । अप्सुसैर्धवलीभवत्सु गिरिषु क्षुब्धोऽयमुन्मज्जता विश्वेनेव तमो-
मयो निधिरपामहाय फेनायते ॥ १३५ ॥ किं नु ध्वान्तपयोधिरेष कृतकक्षोदैरिवेन्दोः
करैरत्यच्छोऽयमधश्च पङ्कपटलं छायापदेशादभूत् । किं वा तत्करकर्तरीभिरभितो निस्तक्ष-
णादुज्ज्वलं व्योमैवेदमितस्ततश्च पतिताश्छायाच्छलेन त्वचः ॥ १३६ ॥ पौलोमीकुचकुम्भकु-
ङ्कुमरजःस्वाजन्मजन्मोद्धताः शीतांशोर्द्युतयः पुरंदरपुरीसीम्रामुपस्कुर्वते । एताभिलिहतीभि-
रन्धतमसानुद्विग्नभतीभिर्दिशः क्षौणीमास्तृणतीभिरन्तरतमं व्योमेदमोजायते ॥ १३७ ॥ नै-
षायं भगवानुदञ्चति शशी गव्यूतिमात्रोमपि द्यामद्यापि तमस्तु कैरवकुलश्रीचाटुकाराः
कराः । मग्नन्ति स्थलसीमि शैलगहनोत्सङ्गेषु संसृन्धते जीवग्राहमिव क्वचित्क्वचिदपि
च्छायासु गृह्णन्ति च ॥ १३८ ॥ यन्त्रद्रावितकेतकोदरदलस्रोतश्रियं विश्रुती येयं मौक्ति-
कदामगुम्फनविधौ योग्यच्छविः प्रागभूत् । उत्सेच्या कलशीभिरञ्जलिपुटैर्ग्राह्या मृणाला-
ङ्कुरैः पातव्या च शशिन्यमुग्धविभवे सा चन्द्रिका वर्तते ॥ १३९ ॥ मुग्धा दुग्धधिया गवां
विदधते कुम्भानधो बल्लवाः कर्णे कैरवशङ्कया कुवल्यं कुर्वन्ति कान्ता अपि । कर्कन्धूफल-
मुच्चिनोति शवरी मुक्ताफलाकाङ्क्षया सान्द्रा चन्द्रमसो न कस्य कुरुते चित्तभ्रमं चन्द्रिका
॥ १४० ॥ इन्दोरस्य त्रियामायुवतिकुचतटीचन्दनस्थासकस्य व्योमश्रीचामरस्य त्रिपुरहर-
जटावल्लरीकोरकस्य । कंदर्पक्षोणिपालस्फटिकमणिगृहस्थैतदाखण्डलाशानासामुक्ताफलस्य
स्थगयति जगतीं कोऽपि भासां विलासः ॥ १४१ ॥ लक्ष्मीक्रीडातडागो रतिधवलगृहं
दर्पणो दिग्बध्नां पुष्पं श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यातपत्रम् । पिण्डीभूतं

हरस्य स्मितममरसरित्पुण्डरीकं मृगाङ्गो ज्योत्स्नापीयूषवापी जयति सितदृषस्तारकागो-
लकस्य ॥ १४२ ॥ सकलङ्कचन्द्रवर्णनम् ॥ दोषागमनमाशङ्क्य रविरेष तिरोहितः ।
कथमिन्दुः समायाति कुतः शङ्का कलङ्किनः ॥ १४३ ॥ यक्षं विरहिणं कंचिन्नासयामास
तेजसा । यक्ष एव विलोमेन संछग्रोऽभूद्विधौ क्षयः ॥ १४४ ॥ शिवभालानलोत्थेन धूम-
योगेन कालिमा । विधौ शुद्धतरे किं वा इति मन्मानसाशयः ॥ १४५ ॥ इन्दोरेककलाया
रुद्रेणोद्धृत्य मूर्धनि धृतायाः । स्थानमिव तुच्छमेतत्कलङ्करूपेण परिणमति ॥ १४६ ॥
अस्तं गतवति सवितरि पायसपिण्डं सुधाकरं प्राची । विरचयदम्बरकुशभुवि चरति कलङ्क-
स्तदन्तरे काकः ॥ १४७ ॥ कृष्णवर्णद्वयं सितदीप्तिं दुर्धियः किल कलङ्किनमाहुः ।
कृष्णवर्णसमुदीरणमात्रा देव यद्वलति दृश्यकलङ्कः ॥ १४८ ॥ आयताग्रसितरश्मिनिबद्धं
लाञ्छनच्छविमघोरसदिग्धम् । चन्द्रकैतवमरुत्पटचक्रं क्रीडयोत्सृजति किं स्मरबालः
॥ १४९ ॥ शम्बरारिरमृतं विषगर्भं चन्द्रबिम्बकपटात्प्रयुनक्ति । यद्वाहिः सितमथासित-
मन्तः प्रोषितान्दहति दर्शनमात्रात् ॥ १५० ॥ अयं पुरः पार्वणशर्वरीशः किं दर्पणोऽयं
रजनीरमण्याः । यतस्तदीयं प्रतिबिम्बमस्मिन्संलक्ष्यते लाञ्छनकैतवेन ॥ १५१ ॥ प्रदो-
षमातङ्गमनङ्गदेवस्तुङ्गं समारुह्य समागतोऽयम् । सिन्दूरिते तस्य मुधांशुकुम्भे किमङ्कुशो
लक्ष्यमिषेण दत्तः ॥ १५२ ॥ मम प्रियां कैरविणीं करेण संतापयामास दिनाधिनाथः ।
इतीव दुःखैर्विकलः कलावान्पौ विषं लक्ष्यमिषेण सद्यः ॥ १५३ ॥ कलाधिनाथानयनाय
सायं कुमुद्वतीप्रेषित एष भृङ्गः । किमिन्दुनालिङ्ग्य सरागमङ्गे कृतः कलङ्कभ्रममातनोति
॥ १५४ ॥ नेदं नभोमण्डलमम्बुरारिर्नेताश्च तारा नवफेनभङ्गाः । नायं शशी कुण्डलितः
फणीन्द्रो नासौ कलङ्कः शयितो मुरारिः ॥ १५५ ॥ मधुव्रतौघः कुपितः स्वकीयमधुप्रपा-
पद्मनिमीलनेन । बिम्बं समाक्रम्य बलात्सुधांशोः कलङ्कर्मङ्गे ध्रुवमातनोति ॥ १५६ ॥
अत्रान्तरे च कुलटाकुलवर्त्मयानसंजातपातक इव स्फुटलाञ्छनश्रीः । वृन्दावनान्तरमलिम्प-
यदंशुजालैर्दिकसुन्दरीवदनचन्दनबिन्दुरिन्दुः ॥ १५७ ॥ अच्छप्रकाशवति चन्द्रमसि प्रिये-
ऽस्मिन्नाह्लादकारिणि सुधावति पूर्णबिम्बे । धाता विचिन्त्य मनसाखिलदृष्टिपातं हर्तुं चकार
किमु कज्जलबिन्दुयोगम् ॥ १५८ ॥ दष्टे जगद्वपुषि कालभुजंगमेन तत्रान्धकारमिषमा-
विरभूद्विषं यत् । संजातलक्ष्मणि तदिन्दुमणौ निपात्य ज्योत्स्नामये पयसि तत्क्षिपति स्म
धाता ॥ १५९ ॥ दिग्मन्त्रतस्तिमिरचूर्णविशेषपूर्णादुद्भवरोडुमयरञ्जकविस्फुलिङ्गात् । कालेन
पूर्वगिरिदुर्गजुषा प्रयुक्तो वृत्तोपलो विधुमिषात्पथिकान्हिनस्ति ॥ १६० ॥ मन्थानभूमिधर-
मूलशिलासहस्रसंघटनव्रणकिणः स्फुरतीन्दुमध्ये । छाया मृगः शशक इत्यतिर्षामरोक्तिस्तेषां
कथंचिदपि तत्र हि न प्रसक्तिः ॥ १६१ ॥ बत सखि कियदेतत्पश्य वैरं स्मरस्य प्रियवि-

रहकशेऽस्मिन्नागिलोके तथाहि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिविशिखमनेनोदृक्कृतं कालकूटम् ॥ १६२ ॥ अवाप्तः प्रागल्भ्यं परिणतरुचः शैलतनये कलङ्को नैवायं विलसति शशाङ्कस्य वपुषि । अमुष्येयं मन्ये विगलदमृतस्यन्दशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढमुरसि ॥ १६३ ॥ समयशबरो व्योमारण्ये सुधाशनमशिका सुविहितसुधाविम्बशौद्र-स्फुरत्पटलं प्रति । कलयति कलङ्काख्यं धूमं निपीड्य पुनश्च तत्किरति मधुरज्योत्स्नाक्षौद्रं महीतलभाजने ॥ १६४ ॥ रुचिभिरभितटङ्कोत्कीर्णैरिव त्रसरेणुभिर्यदुद्गुभिरपि च्छेदैः स्थूलै-रिव भ्रियते नभः । प्रकृतिमालिनी भास्वद्विम्बोन्मृजाकृतकर्मणस्तदयमपि हि त्वष्टुः कुन्दे भविष्यति चन्द्रमाः ॥ १६५ ॥ तरुणतमालकोमलमलीमसमेतदयं कलयति चन्द्रमाः किल कलङ्कमिति झुवते । तदनृतमेव निर्दयविधुतुददन्तपदव्रणविवरोपदर्शितमिदं हि विभाति नभः ॥ १६६ ॥ अङ्क केऽपि शशाङ्किरे जलनिधेः पङ्क परे मेनिरे सारङ्गं कतिचिच्च संजगदिरे भूच्छायमैच्छन्परे । इन्दौ यद्वैलितेन्द्रनीलशकलश्यामं दरीदृश्यते तत्सौन्दर्यं निशि पीतमन्ध-तमसं कुक्षिस्थमाचक्षमहे ॥ १६७ ॥ रङ्गावङ्कगते त्रिविष्टपवनीखेलत्कुरंगीगणैः साकं क्रीड-नकौतुकेन रभसादुत्फुत्य याते दिवम् । तच्छायागुणात्ममूर्तिरधुना धर्तुं तमेनं शशी मन्दं व्यायतरश्मिजालकलितः खाग्रं समारोहति ॥ १६८ ॥ इन्दुर्यद्युदयाद्विमूर्ध्नि न भवत्यद्यापि तन्मास्म भूत्वासीरेऽपि तमःसमुच्चयममूरुमूलयन्ति त्विषः । अप्यक्षणेर्मुदमुद्गिरन्ति कुमुदैरा-मोदयन्ते दिशः संप्रत्यूर्ध्वमसौ तु लाञ्छनमभिव्यक्तुं प्रकाशिष्यते ॥ १६९ ॥ काश्मीरेण दिहानमम्बरतलं वामभ्रुवामाननद्वैराज्यं विदधानमिन्दुदृष्टादां भिन्दानमम्भःशिरः । प्रत्युद्य-त्पुरुहूतपत्तनवधूदत्तार्धदूर्वाङ्कुरक्षीबोत्सङ्कुरङ्गमैन्दवमिदं विम्बं समुज्जृम्भते ॥ १७० ॥

नायकागमनावस्थावर्णनम् ।

श्रुत्वायान्तं बहिः कान्तमसमाप्तविभूषया । भालेऽञ्जनं दृशोर्लाक्षा कपोले तिलकः कृतः ॥ १ ॥ आगच्छन्सूचितो येन येनानीतो गृहं प्रति । प्रथमं सखि कः पूज्यः किं काकः किं क्रमेलकः ॥ २ ॥ सज्जितसकलशरीरा क्षणे क्षणे मनसि किमपि गणयन्ती । उत्सवमिव तं दिवसं मनुते मुग्धा प्रियागमने ॥ ३ ॥ अभ्युन्नतस्तनयुगा तरलायताक्षी द्वारि स्थिता तदुपयानमहोत्सवाय । सा पूर्णकुम्भनवनीरजतो रणस्त्रक्संभारमङ्गलमयत्नकृतं विधत्ते ॥ ४ ॥ आयातो दयितस्तवेति सहसा न श्रद्धे भाषितं सद्यः संमुखतां गतेऽपि सुमुखी भ्रातिं निजां मन्यते । कण्ठाश्लेषिभुजेऽपि शून्यहृदया स्वमान्तरं शङ्कते प्रत्या-वृत्तिमियं प्रियस्य कियता प्रत्येतु शातोदरी ॥ ५ ॥ द्वारोपान्तनिर्ऋन्तरे मयि तथा सौन्द-र्यसारश्रिया प्रोष्टास्योरुयुगं परस्परसमासक्तं समासादितम् । आनीतं पुरतः शिरों-ऽशुकमधः सिन्धे चले लोचने वाचस्तच्च निवारितं प्रसरणं संकोचिते दोलते ॥ ६ ॥

[प्र० ६ नायकागमने नायिकां सखीवचनं-नायिकातिथ्यवर्णनं-नायकस्य नायिकां प्रश्नः ५१५

नायकागमने नायिकां सखीवचनम् ।

नित्यं मनोरथस्यापि सखि दुर्गम एव यः । अववत्संप्रतं कामं प्रन्यलेण विजाति
सः ॥ १ ॥ धैर्यमाधाय लज्जां च व्यपनीय विलासिनम् । संभावयसि किं नैनं दिष्ट्या
स्वयमुपस्थितम् ॥ २ ॥ अपाङ्गसंसर्गि तरङ्गितं दशोर्ध्वोररालान्तविकासि वेष्टनम् ।
विसारि रोमाञ्चितकञ्चुकं तनोस्तनोति योऽसौ मुभगे तवागतः ॥ ३ ॥ कलय वलयं
धम्मिल्लेऽस्मिन्निवेशय मल्लिकां रचय सिचयं मुक्ताहारं विभूषय सत्वरम् । मृगमदमधीप-
त्रालेपं कुरुष्व कपोलयोः सहचरि समायातः प्रातः स ते हृदयप्रियः ॥ ४ ॥

नायकातिथ्यवर्णनम् ।

आयाते दयिते मरुस्थलभुवामुत्प्रेक्ष्य दुर्लङ्घ्यतां गेहिण्या परितोषबाष्पकलिलामासाद्य
दृष्टिं मुखे । दन्वा पीलुशमीकरीरकवलं लोलाञ्जलेनादरादुन्मृष्टं करभ्रस्य केसरसटाभारा-
ग्रलग्नं रजः ॥ १ ॥ बाला चन्दनमालिकाकिसलयग्रन्थीनधः कुर्वतः श्रुत्वा वल्लभवाह-
नस्य रटितं दासेरकस्याङ्गने । आक्रन्दात्सुहृदो वनादुरुजनं नासाग्रसङ्गादमूकान्तं स्त्रीव-
धपातकात्स्मरमसत्कीर्त्यै परावर्तयत् ॥ २ ॥ किञ्चित्कम्पितपाणिकङ्कणरैः पृष्ठं ननु स्वा-
गतं ब्रीडानम्रमुखाब्जया चरणयोन्यस्ते च नेत्रोत्पले । द्वारस्य स्तनयुग्ममण्डलघटे दत्तः प्र-
वेशो हृदि स्वामिन्कि भवतातिथेः समुचितं सख्यानयानुष्ठितम् ॥ ३ ॥ दीर्घा वन्दनमालिका
विरचिता दृष्ट्यैव नेन्दारैः पुष्पाणां प्रकरः स्मितेन रचितो नो कुन्दजात्यादिभिः ।
दत्तः स्वेदमुचा पयोधरभरेणार्घ्यो न कुम्भाम्भसा स्वैरेवावयवैः प्रियस्य विशतस्तन्व्या
कृतं मङ्गलम् ॥ ४ ॥

नायकस्य नायिकां प्रश्नः ।

कृशा केनासि त्वं प्रकृतिरियमङ्गस्य ननु मे मलाभूत्रा कस्माद्गुरुजनगृहे पावकतया ।
स्मरस्यस्मान्कञ्चिन्नहि नहि नहीत्येवमवदच्छिरःकम्पं बाला मम हृदि निपत्य प्ररुदिता ॥ १ ॥
कृशासीत्यालीना मलिनवसनासीत्यवनता चिराद्दृष्टासीति स्तनकलशकम्पं प्ररुदिता । परि-
ष्वक्ता यावत्प्रणयपदवीं कामपि गता ततः सारङ्गाक्ष्या हृदयसदने भीतमभवत् ॥ २ ॥
अङ्गानामतितानवं कथमिदं कम्पश्च कस्मात्कुतो मुग्धे पाण्डुकपोलमाननमिति प्राणेश्वरे
पृच्छति । तन्व्या सर्वमिदं स्वभावजमिति व्याहृत्य पक्ष्मान्तरव्यापी बाष्पभरस्तया चलि-
तया निःश्वस्य मुक्तोऽन्यतः ॥ ३ ॥

प्रणयकलहे नायिकानुनयः ।

अनिर्दयोपभोगस्य रूपस्य मृदुनः कथम् । कठिनं खलु ते चेतः शिरीषस्येव बन्धनम् ॥ १ ॥ किं त्वां ज्ञणामि विच्छेददारुणायासकारिणि । कामं कुरु वरारोहे देहि मे परिरम्भणम् ॥ २ ॥ मयि ते पादपतिते किंकरत्वमुपागते । प्रिये कामातुरः कोपं कान्ते कोऽन्योऽपनेष्यति ॥ ३ ॥ दाक्षिण्यं नाम बिम्बोष्ठि त्रैम्बिकानां कुलव्रतम् । तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनाः ॥ ४ ॥ मुखमिन्दुर्यथा पाणिः पल्लवेन समः प्रिये । वाचः सुधा इवोष्ठस्ते बिम्बतुल्यो मनोऽश्मवत् ॥ ५ ॥ सोढुमलमस्मि नाहं सुन्दरि मन्दागमाद्विलम्बं ते । पञ्चशरास्त्रहतं मां संजीवय चारुगात्रि परिरम्भैः ॥ ६ ॥ सकृदिव समर्प्य बाले मम हस्ते मदनधर्मतप्तस्य । अपहरसे कुचकुम्भं तृषितकरादमृतकुम्भमिव ॥ ७ ॥ अपराधी नूनमहं प्रसीद रम्भोरु विरम संरम्भात् । सेव्यो जनश्च कुपितः कथं नु दासो निरपराधः ॥ ८ ॥ त्वामयमाबद्धाञ्जलि दासजनस्तमिममर्थमर्थयते । स्वपिहि मया सह सुरतव्यतिकर-
ग्नित्वैव मा मैवम् ॥ ९ ॥ सरले साहसरागं परिहर रम्भोरु मुञ्च संरम्भम् । विरसं विरहा-
यामं वोढुं तव चित्तमसहं मे ॥ १० ॥ नयननिपातेऽङ्कुरितः पल्लवितो वचसि पुष्पितो हसिते । फलतु कृशाङ्गि तवाङ्गस्पर्शनमात्रे मनोरथाख्यतरुः ॥ ११ ॥ क्षीणः क्षीणोऽपि शशी भूयो भूयोऽभिवर्धते नित्यम् । विरम प्रसीद सुन्दरि यौवनमनिवार्ति यातं तु ॥ १२ ॥ अङ्गानि खेटयसि किं शिरीषकुसुमपरिपेलवानि मुधा । अयमोहितकुसुमानां संपादयिता तवास्ति दासजनः ॥ १३ ॥ मधुधारेव न मुञ्चसि मानिनि रूक्षापि माधुरीसहजम् । कृतमुखमङ्गापि रसं ददासि मम निम्नगा यथाम्भोधेः ॥ १४ ॥ विराममेवानलयातितो-
पात्तथापि रोषारुणितेव दृष्टिः । निशापतिः श्लिष्यति पश्चिमाशामये किमाशां विफलीकरोषि ॥ १५ ॥ यदि प्रिये वेत्सि तव प्रभुं मामनन्यसाधारणदासमङ्गुचोः । तदद्य वक्षे मम पात्रमस्तु स्वयंग्रहाश्लेषमहोत्सवानाम् ॥ १६ ॥ उत्तरंगय कुरङ्गलोचने लोचने कमलगर्वमोचने । अस्तु सुन्दरि कलिङ्गनन्दिनीवीचिडम्बरगभीरमम्बरम् ॥ १७ ॥ शशि-
मुखि तव भाति भङ्गुरभूर्युवजनमोहकरालकालसर्पः । यदुदितमयभञ्जनाय यूनां त्वदधरसी-
धुमुधैव सिद्धमन्त्रः ॥ १८ ॥ त्वयि निबद्धरतेः प्रियवादिनः प्रणयभङ्गपराङ्मुखचेतसः । कमपराधलवं मयि पश्यसि त्यजसि मानिनि दासजनं यतः ॥ १९ ॥ विसृज सुन्दरि संग-
ममाध्वसं ननु चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे । परिगृह्णाण गते सहकारतां त्वमतिमुक्तलताचरितं मयि ॥ २० ॥ मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपेक्षितस्ते यो बाष्पविन्दुरधरं परिबाधमानः । तं तावदाकुटिलपक्षमविलग्नमद्य कान्ते प्रमूय विगतानुशयो भवामि ॥ २१ ॥ मुग्धे विधेहि मयि निर्दयदन्तदंशं दोर्वल्लिबन्धनिबिडस्तनपीडनानि । चण्डि त्वमेव मुदमुञ्चय पञ्चबाण-

चण्डालकाण्डदलनादसवः प्रयान्ति ॥ २२ ॥ मा मा सप्ताध्वसमवेहि विलोलनेत्रे दासे जने
किमिति संप्रमकातरासि । किं युज्यते वत मया चिरकाङ्क्षितस्य मध्ये वराङ्गि परिरम्भसु-
खस्य भङ्गः ॥ २३ ॥ किं शीकरैः क्लमविमर्दिभिरार्द्रवातं संचालयामि नलिनीदलतालवृन्तम् ।
अङ्गे विधाय चरणानुत पद्मताम्रौ संवाहयामि करमोरु यथासुखं ते ॥ २४ ॥ आताम्रता-
मपनयामि विलक्ष एष लाक्षाकृतां चरणयोस्तव देवि मूर्धा । कोपोपरागजनितां तु मुखेन्दु-
बिम्बे हर्तुं क्षमो यदि परं करुणा मयि स्यात् ॥ २५ ॥ ईन्द्रीवरेण नयनं मुखमम्बुजेन
कुन्देन दन्तमधरं नवपल्लवेन । अङ्गानि चम्पकदलैः स विधाय वेधाः कान्ते कथं घटित-
वानुपलेन चेतः ॥ २६ ॥ किं मुक्तमासनमलं मयि संप्रमेण नोत्थातुमित्थमुचितं मम तन्तु-
मध्ये । दृष्टिप्रसादविधिमित्रहृतो जनोऽयमत्यादरेण किमिति क्रियते विलक्षः ॥ २७ ॥
भुम्रालकं स्मितपराजितचन्द्रलेखं दृगलीलया कुवलयश्रियमादधानम् । एतन्मुखं दिविषदा-
मिव दुर्निरीक्ष्यं तन्वङ्गि मामिव मुधा किमधःकरोषि ॥ २८ ॥ लावण्यकान्तिपरिपूरितदि-
ङ्मुखेऽस्मिन्स्मेरेऽधुना तव मुखे तरलायतासि । क्षोभं यदेति न मनागपि तेन मन्ये
सुव्यक्तमेव जलराशिरयं पयोधिः ॥ २९ ॥ किं ते निसर्गरुचिरौ चरणौ कराभ्यां
संवाहयामि नयने च तवाङ्गेन । किं रञ्जयामि किमु ते स्तनयोर्विचित्रां पत्रावलीं
विरचयाम्यचिरेण तन्वि ॥ ३० ॥ सुतनु जहिहि मौनं मुग्ध वाचो जडत्वं प्रणयिनि
मयि कोपं किंकरे किं करोषि । अथ यदि तव चित्ते सापराधोऽस्मि बाले निजभुजयुगवल्लभा
बन्धनं मां विधेहि ॥ ३१ ॥ किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्यद्विरमतु परिहासश्रण्डि
पर्युत्सुकोऽस्मि । कलयासि कलितोऽहं वल्लभे देहि वाचं भ्रमति हृदयमन्तर्विह्वलं निर्दयासि
॥ ३२ ॥ यदिदमगणयित्वा दुर्वहं श्रोणिभारं मदभिसरणलोभात्प्रस्थितं पद्मताम्रम् ।
अयमहमभिवाञ्छाम्यप्रमृज्यैव पांसुं सुमुखि पदतलं ते चूडितुं चुम्बितुं च ॥ ३३ ॥ वितरय
कुचयोस्त्वद्दर्शनोपक्रमाणां मदनशररुजानां शान्तये गमकानाम् । सकृदपि परिरम्भं सुभ्रु
दोर्मूलकूलंकषघनपरिणाहख्यातयोरेतयोस्ते ॥ ३४ ॥ चरणकमलदासस्त्वेष संकल्पसङ्गे
सुमुखि यदभिधत्से त्वं बलात्कारधूर्तम् । प्रसभविधृततपः पीडयत्यात्मनैव द्विरद इव सरोजं
पाणिमापाटलं ते ॥ ३५ ॥ विकिर धवलदीर्घपाङ्गसंसर्पि चक्षुः परिजनपथवर्तिन्यत्र किं
संप्रमेण । स्मितमधुरमुदारं देवि मामालपोच्चैः प्रभवति मम पाण्योरञ्जलिः सेवितुं त्वाम्
॥ ३६ ॥ परिलुठति ललाटे मङ्गरा भ्रूलता किं मदनजयपताकाविभ्रमं विभ्रतीयम् ।
स्फुरति च किमकाण्डे चण्डि बिम्बाधरोऽयं मृदुपवनविधूतोन्निद्रबन्धूकबन्धुः ॥ ३७ ॥
मुहुर्मुहुरवेक्षणं सरसमञ्जसा संस्तवः समुच्चलतरङ्गिणि प्रचुरनर्ममर्मस्वहा । मुहुर्निबिडनम्रता
परिजनव्यपेक्षापि नो कुनः सुमुखि शिशिता कथय कोपरीतिस्त्वया ॥ ३८ ॥ तरङ्गय

दृशोऽङ्गने पततु चित्रमिन्दीवरं स्फुटीकुरु रदच्छदं व्रजतु विद्रुमः श्वेतताम् । क्षणं वपुरपा-
 वणु स्पशतु काञ्चनं कालिमासुदक्ष्य मुखं मनाग्भवतु च द्विचन्द्रं नमः ॥ ३९ ॥ उदक्ष्य
 दृगक्षलं चलतु चञ्चरीकोच्चयः प्रपक्ष्य वचः सुधाश्रवणपालिमालिङ्गतु । भ्रुवं नटय नागरि-
 त्यजतु मन्मथः कार्मुकं मुखं च कुरु संमुखं व्रजतु लाषवं चन्द्रमाः ॥ ४० ॥ पुरो दिग्-
 नुरागिणी तदपि नानुरागोदयः कृशोदरि निशा कृशा तदपि ते न मानः कृशः । प्रसन्न-
 मिदमम्बरं तदपि न प्रसन्नं मनो ननाद चरणायुधस्तदपि मौनमालम्बसे ॥ ४१ ॥ कृतो
 दूरादेव स्मितमधुरमभ्युद्गमविधिः शिरस्याज्ञा न्यस्ता प्रतिवचनमुच्चैः प्रणमितम् । न दृष्टेः
 शैथिल्यं मिलत इति चेतो दहति मे निगूढान्तःकोपात्कठिनहृदये संवृतिरियम् ॥ ४२ ॥
 गतप्राया रात्रिः शशिमुखि शशी शीर्यत इव प्रदीपोऽयं निद्रावशमुपगतो घूर्णत इव ।
 प्रणामान्तो मानस्तदपि न जहासि ध्रुवमहो कुचप्रत्यासन्त्या हृदयमपि ते चण्डि कठिनम्
 ॥ ४३ ॥ इदं दूर्वाकाण्डद्युतिमुषि कपोले कतिपयैः श्रमाम्भोभिः कीर्णं सहजबकुलामोद-
 सुभगम् । समाकाङ्क्षे ताप्राधरमनुमनुष्व प्रियतमे मनोज्ञं ते पातुं मुखकमलमाघ्रातुमथवा
 ॥ ४४ ॥ प्रसादे वर्तस्व प्रकटय मुदं संत्यज रुषं प्रिये शुष्यन्त्यङ्गान्यमृतमिव ते सिञ्चतु
 वचः । निधानं सौख्यानां क्षणमभिमुखं स्थापय मुखं न मुग्धे प्रत्येतुं प्रभवति गतः कालह-
 रिणः ॥ ४५ ॥ प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति कोपे न घटते करिष्याम्येवं नो पुनरिति
 भवेदभ्युपगमः । न मे दोषोऽस्तीति त्वमिदमपि हि ज्ञास्यसि मृषा किमेतस्मिन्वक्तुं क्षम-
 मिति न वेद्मि प्रियतमे ॥ ४६ ॥ कृतेऽप्याज्ञामङ्गे कथमिव मया ते प्रणतयो धृताः
 स्मित्वा हस्ते विमृजसि रुषं सुभ्रु बहुशः । प्रकोपः कोऽप्यन्यः पुनरयमसीमाद्य गुणिनो
 वृथा यत्र स्निग्धाः प्रियसहचरीणामपि गिरः ॥ ४७ ॥ कपोले पत्राली करतलनिरोधेन मृदिता
 निपीतो निःश्वासैरयममृतहृद्योऽधररसः । मुहुः कण्ठे लग्नस्तरलयति वाष्पः स्तनतटं प्रियो
 मन्युर्जातस्तव निरनुरोधे न तु वयम् ॥ ४८ ॥ सुतनु हृदयात्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते
 किमपि मनसः संमोहो मे तदा बलवानभूत् । प्रबलतमसामेवंप्रायाः शुभेषु हि वृत्तयः
 स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोर्यैर्हिशङ्कया ॥ ४९ ॥ परिहर कृतातङ्गे शङ्कां त्वया
 सततं घनस्तनजघनया क्रान्ते स्वान्ते परानवकाशिनि । विशाति वितनोरन्यो धन्यो न
 कोऽपि ममान्तरं स्तनभरपरीरम्भारम्भे विधेहि विधेयताम् ॥ ५० ॥ व्यथयति वृथा मौनं
 तन्वि प्रपक्ष्य पञ्चमं तरुणि मधुरालापैस्तापं विनोदय दृष्टिभिः । सुमुखि विमुखीभावं
 तावद्विमुखं न वक्ष्य स्वयमतिशयस्निग्धो मुग्धे प्रियोऽहमुपस्थितः ॥ ५१ ॥ कठिनहृदये
 मुञ्च भ्रातृ व्यलीककथाश्रितां पिशुनवचनैर्दुःखं नेतुं न युक्तमिमं जनम् । किमिदमथवा
 सत्यं मुग्धे त्वया हि विनिश्चितं यदभिरूचितं तन्मे कृत्वा प्रिये सुखमास्यताम् ॥ ५२ ॥

पादासक्ते मुचिरमिह ते वामता कैव कान्ते सन्मार्गस्थे प्रणयिनि जने कोपने कोऽपराधः ।
 इत्थं तस्याः परिजनकथा कोपवेगोपशान्तौ बाष्पोद्भेदैस्तदनु सहसा न स्थितं न
 प्रयातम् ॥ ५३ ॥ कोऽयं कोपविधिः प्रयच्छ करुणागर्भं वचो जायतां पीयूषद्ववदी-
 धिकापरिमलैरामोदिनी मेदिनी । आस्तां वा स्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहु-
 र्यस्मै कुप्यसि तस्य सुन्दरि तपोवृन्दानि वन्दामहे ॥ ५४ ॥ सूर्येऽस्ताचलमौलि-
 मालिनि गृहे दीपावलीशालिनि प्राणस्वामिनि मानिनि प्रतिपदं सत्कारमातन्वति ।
 यन्मानं न जहासि कोपकलनादालोहितस्तत्क्षणादिन्दुः सुन्दरि पूर्वपर्वतशिरःसीमानमारो-
 हति ॥ ५५ ॥ सन्त्येवात्र गृहे रहो युवतयस्ताः पृच्छ गत्वाधुना प्रियांसः प्रणमन्ति किं
 तव पुनर्दासो यथा वर्तते । आत्मद्रोहिणि दुर्जनप्रलपितं कर्णे वृथा मा कृथाश्छिन्नस्नेहसा
 भवन्ति पुरुषा दुःखानुवृत्त्या यतः ॥ ५६ ॥ क्षीणांगुः शशलाञ्छनः सखि पुनः क्षीणो
 न मानस्तव स्मेरं पद्मवनं मनागपि न ते स्मेरं मुखाम्भोरुहम् । पीतं श्रोत्रयुगेन वैटपदरुतं
 पीतं न ते जल्पितं रक्ता रक्तदिग्गङ्गना रविकरैर्नीद्यापि रक्तासि किम् ॥ ५७ ॥ किं कण्ठे
 शिथिलीकृतो भुजलतापाशः प्रमादान्मया निद्राच्छेदधिवर्तनेष्वभिमुखी नाद्यापि संभाविता ।
 अन्यस्त्रीजनसंकथालघुरहं स्वप्ने त्वया लक्षितो दोषं पश्यसि किं प्रिये परिजनापालम्भयोग्ये
 मयि ॥ ५८ ॥ चक्षुर्जाड्यमुपैतु मानिनि मुखं संदर्शय श्रोत्रयोः पीयूषमृति सौख्यमस्तु
 मधुरां वाचं प्रिये व्याहर । तापः शाम्यतु मे प्रसादशिशिरां दृष्टि शनैः पातय त्यक्त्वा
 दीर्घमभूतपूर्वमचिराद्दोषं सखीदोषजम् ॥ ५९ ॥ कल्याणाङ्गरुचानुरक्तमनसा त्वं येन संप्रा-
 र्थ्यते यस्म्यर्थे सुमुखि त्वया पुनरस्त्यागेऽपि संनद्यते । सोऽयं सुन्दरि पञ्चबाणविशिव-
 व्यालीढदोरन्तरस्वैरोत्पीडितपीवरस्तनतटस्त्वद्दोलतापञ्जरे ॥ ६० ॥ शीतांशुर्मुखमुत्पले तव
 दृशौ पद्मानुकारौ करौ रम्भागर्भनिभं तवोरुयुगलं बाहू मृणालोपमौ । इत्याह्लादकराखि-
 लाङ्गि रभसान्निःशङ्कमालिङ्ग्य मामङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येहोहि निर्वापय ॥ ६१ ॥
 स्निग्धं यद्यपि वीक्षितं नयनयोस्ताम्रा तथापि द्युतिर्माधुर्यापि सती स्वलल्यनुपदं ते गद्गदा
 वागियम् । निश्वासा नियता अपि स्तनभरोत्कम्पेन संलक्षिताः कोपस्ते प्रकटं प्रयत्नवि-
 धृतोऽप्येषः स्फुटं लक्ष्यते ॥ ६२ ॥ भ्रूभङ्गैः क्रियते ललाटशशिनः कस्मात्कलङ्को मुधा
 वाताकम्पितबन्धुपुष्पसमतां नीतोऽधरः किं स्फुरन् । मध्यश्राभिककम्पितस्तनभरेणायं पुनः
 खिद्यते कोपं मुखं तवैव चित्तरणायैतन्मया क्रीडितम् ॥ ६३ ॥ भ्रूभङ्गं न करोपि रोदिपि
 मुहुर्मुखेक्षणे केवलं नातिप्रस्फुरिताघ्रानवरतं निश्वासमेवोज्जसि । वाचं नापि ददासि ति-
 ष्ठासि परं प्रध्यातनम्रानना कोपस्ते स्तिमितोऽतिपीडयति मां गूढप्रहारोपमः ॥ ६४ ॥ धृष्टः
 किं पुरतोऽवरुध्य विहसन्गृह्णामि कण्ठे प्रियां किं वा चाटुशतप्रचण्डरचनाप्रीतां करिष्यामि

ताम् । किं तिष्ठासि कृताञ्जलिर्निपतितस्तस्याः पुरः पादयोः सत्यं सत्यमहो न वेदयनुनय-
स्तस्याः कथं स्यादिति ॥ ६५ ॥ सुभ्रु त्वं कुपितेत्यपास्तमशनं त्यक्ताः कथा योषितां दूरा-
देव मयोज्झिताः सुरभयः स्वगन्धधूपादयः । रागं रागिणि मुञ्च मध्यवनते दृष्टे प्रसीदा-
धुना सद्यस्त्वद्विरहे भवन्ति सुमगे सर्वा ममान्धा दिशः ॥ ६६ ॥ व्यावृत्तं खलु सर्वतो
विषयतस्त्वय्येव लीनं मनो नित्यं च त्वदधीनमेव नियतं मज्जीवितं मानिनि । मत्तैवं मयि
नूनमन्यविषया शङ्का त्वया त्यज्यतां किं वान्यत्र निशाकरोऽभिरमते मुक्त्वा क्षणं कौमुदीम्
॥ ६७ ॥ यद्रम्यं गुरुगौरवस्य मुहृदो यस्मिंस्तन्नेऽन्तरं यदाक्षिप्यवशात्प्रसह्य सहेते
नर्मोपचारानपि । यल्लज्जा निरुणद्धि यत्र शपथैरुत्पाद्यते प्रत्ययस्तर्किके प्रेम स उच्यते
परिचयस्तत्रापि कोपेन किम् ॥ ६८ ॥ मुग्धे मानिनि कोपरीतिरियती युक्ता न
तथ्यं त्विदं कान्ते किं त्वदुपेक्षिता मम तनुः शोभेत नेहाद्भुतम् । अन्यायो भवति च्छलस्य
करणे दक्षे जनेऽन्यादृशं का हेति प्रतिरुद्धवागकरवं वाक्स्तम्भनं चुम्बनैः ॥ ६९ ॥ मानं
मानिनि मुञ्च देवि दयिते मिथ्या वचः श्रूयते किं कोपो निजसेवके यदि वचः सत्यं
त्वया गृह्यते । दोर्भ्यां बन्धनमाशु दन्तदलनं पीनस्तनास्फालनं दोषश्चेन्मम ते कटाक्षवि-
शिखैः शस्त्रैः प्रहारं कुरु ॥ ७० ॥ नैतद्वारिदगर्जितं रतिपतिप्रस्थानदङ्कारवो नैते वारि-
धराः स्ववन्मदजलास्तत्सिन्धुराः प्रोद्धुराः । नैषा विद्युदियं विभाति रुचिरान्तश्चन्द्रहासप्र-
भा मन्ये मानिनि मानदुर्गमधुना भेत्तुं किमायात्यसौ ॥ ७१ ॥ सुभ्रु त्वं नवनीतकल्पहृदया
केनापि दुर्मन्त्रिणं मिथ्यैव प्रियकारिणां मधुमुखेनास्मासु चण्डीकृता । किं त्वेतद्विमृश
क्षणं प्रणयिनामेणाक्षि कस्ते हितः किं धात्रीतनया वयं किमु सखी किंवा किमस्म-
त्मुह्य ॥ ७२ ॥

सख्यनुनयः ।

मुग्धे मानं न ते कर्तुं युक्तं प्राणाधिके प्रिये । धत्से मत्स्थी कियत्कालं जीवितं जीवनं
विना ॥ १ ॥ कुपितासि यदा तन्नि निधाय करजक्षतम् । बधान भुजपाशाभ्यां कण्ठमस्य
दृढं तदा ॥ २ ॥ स्मेरराजीवनयने नयने किं निमीलिते । पश्य निर्जितकंदर्पं कंदर्पवशगं
प्रियम् ॥ ३ ॥ रमणे चरणप्रान्ते प्रणतिप्रवणेऽधुना । वदामि सखि ते तत्त्वं कदाचिन्नो-
चिताः क्रुधः ॥ ४ ॥ यदि कुप्यसि नास्ति रतिः कोपेन विनाथवा कुतः कामः । कुप्य च
कोपय च त्वं प्रसीद च त्वं प्रसादय च कान्तम् ॥ ५ ॥ अरुणे च तरुणि नयने तव
मलिनं च प्रियस्य मुखम् । मुखमानतं च सखि ते ज्वलितश्चास्यान्तरे स्मरज्वलनः ॥ ६ ॥
अञ्चति रजनिरुदञ्चति तिमिरमिदं चञ्चति मनोभूः । उक्तं न त्यज युक्तं विरचय रक्तं
मनस्तास्मिन् ॥ ७ ॥ विषदलमलिनाम्बुगर्भमेघं मधुकरकोकिलकूजितैर्दिशां श्रीः । धराणिरभि-

नवाङ्कुराङ्कुरां प्रणतिपरे दयिते प्रसीद मुग्धे ॥ ८ ॥ जहीहि कोपं दयितोऽनुगम्यतां
पुरोऽनुशेते तव चञ्चलं मनः । इति प्रियं कांचिदुपैतुमिच्छतीं पुरानुनिन्ये निपुणः सखी-
जनः ॥ ९ ॥ सभयचकितं विन्यस्यन्तीं दृशं तिभिरे पथि प्रतितरु मुहुः स्थित्वा मन्दं
पदानि वितन्वतीम् । कथमपि रहःप्राप्तमङ्गैरनङ्गतरंगिभिः सुमुखि सुमगः स त्वां पश्यन्नु-
पैतु कृतार्थताम् ॥ १० ॥ चपलहृदये किं स्वातन्त्र्यात्स्वयं गृहमागतश्चरणपतितः प्रेमा-
द्राद्रिः प्रियः समुपेक्षितः । तदिदमधुना यावज्जीवं निरस्तसुखोदया रुदितशरणा दुर्जातानां
सहस्व रुषा फलम् ॥ ११ ॥ लिखन्नास्ते भूमिं बहिरेवनतः प्राणदयितो निरौहाराः सख्यः
सैततरुदितोच्छूननयनाः । परित्यक्तं सर्वं हसितपठितं पञ्चरशुकैस्तवावस्था चेयं विसृज
कंठिने मानमधुना ॥ १२ ॥ असदृशो नायं न च खलु गुणैरेव रहितः प्रियो मुक्ताहारस्तव
चरणमूले निपतितः । गृहाणैनं मुग्धे व्रजतु तव कण्ठप्रणयितामुपायो नास्त्यन्यस्तव हृदय-
दाहोपशमने ॥ १३ ॥ अनालोच्य प्रेम्णः परिणतिमनादृत्य सुहृदस्त्वयाकाण्डे मानः कि-
मिति सरले संप्रति कृतः । समाकृष्टा ह्येते मलयदहनोद्गामुरशिखाः स्वहस्तेनाङ्गारास्तदल-
मधुनारण्यरुदितैः ॥ १४ ॥ अयेऽस्तमयते राश्री न हि कृशी भवत्या ग्रहो विनश्यति
तमो हतं किमणुमप्यपास्ते मनः । सखि प्रकटितोऽरुणो न करुणोदयस्ते मनाक्प्रयाति
खलु यामिनी न विमनीकृथा नायकम् ॥ १५ ॥ आयातः कुमुदेश्वरो विजयते सर्वेश्वरो
मारुतो भृङ्गः स्फूर्जति भैरवो न निकटं प्राणेश्वरो मुञ्चति । एते सिद्धरसाः प्रसूनविशिखो
वैद्योऽनवद्योत्सवो मानव्याधिरयं कुशोदरि कथं त्वञ्चेतसि स्थास्यति ॥ १६ ॥ मानं मा-
निनि मुञ्च मानसभुवः साम्राज्यमुज्जृम्भतां हा हा गच्छति यामिनी न समयो यातः पुनः
प्राप्यते । अत्यल्पागसि कल्पिताधिकमये कान्ते पदान्तानते कोऽयं कोकिलवासिकेलिस-
मये कोपस्त्वयालम्बितः ॥ १७ ॥ स्निग्धे यत्परुषासि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्वागिणि
द्वेषस्थासि यदुन्मुखे विमुखतां यातासि तस्मिन्प्रिये । तद्युक्तं विपरीतकारिणि तव श्रीख-
ण्डचर्चाविधौ शीतांशुस्तपनो हिमं हुतवतः क्रीडामुदो यातनाः ॥ १८ ॥ त्वां चित्तेन चिरं
वहन्नयमतिश्रान्तो मृगं तापितः कन्दर्पेण च पातुमिच्छति मुधासंवादि बिम्बाधरम् । अ-
स्याङ्कं तदलंकुरु क्षणमिह भ्रूक्षेपलक्ष्मीलवक्रीति दासजनेऽपि सेवितपदाम्बोजे कुतः सन्ध्रमः
॥ १९ ॥ मुग्धे किं नखरैः क्षिपस्यविरतं नेत्राम्बु मानोन्नते पश्यैनं चरणाग्रनम्रशिरसं स्वं
कान्तमात्ताञ्जलिम् । अप्यङ्के तव चेतसि प्रणयिनि प्राप्तेऽतिनिर्विण्णतामन्यासक्तमनस्युपे-
क्षितगता फूत्कृत्य रोहिष्यति ॥ २० ॥ मुग्धे मुग्धतयैव नेतुमाखिलः कालः किमारभ्यते
मानं धत्स्व धृतिं बधान ऋजुतां दूरे कुरु प्रेयसि । सख्यैवं प्रतिबोधिता प्रतिवचस्ता-

१ पाषाणः, २ नखः, ३ उपवासशीलाः, ४ संततरोदनेन शोषयुक्तानि नयनानि यासाम्, ५ पाषाणहृदये,
६ मोक्तिकानां हारः, (पक्षे) मुक्तस्त्यक्त आहारोऽशनं येन, प्रियेणेत्यर्थः, ७ हृदयदाहशान्त्यं, ८ सरलत्वम्,

माह भीतानना नीचैः शंस हृदि स्थितो हि ननु मे प्राणेश्वरः श्रोष्यति ॥ २१ ॥
 अङ्गुल्यग्रनखेन बाष्पसलिलं निक्षिप्य निक्षिप्य किं तूष्णीं रोदिषि कोपने बहुतरं फूत्कृत्य
 रोदिष्यसि । यस्यास्ते पिशुनोपदेशवचनैर्मनोऽतिभूमिं गते निर्विण्णोऽनुनयं प्रति प्रियतमो
 मच्चस्थतामेप्यति ॥ २२ ॥ नो तल्पं भजसे न जल्पसि सुधाधारानुकारा गिरो दृक्पातं
 कुरुते न वा परिजने कोपप्रकाशच्छलात् । इत्थं केतकगर्भगौरि दयिते कोपस्य संगोपनं
 तत्स्यादेव न चेत्पुनः सहचरी कुर्वीत साचिरिमतम् ॥ २३ ॥

कलहान्तरिताप्रलापाख्यानम् ।

उपचारानुनयास्ते कितवस्योपेक्षिताः सखीवचसा । अधुना निष्ठुरमपि यदि स वदति
 कलिकैतवाद्यामि ॥ १ ॥ प्रयाहि तत्रैव मयानुरज्यसे किमत्र निस्त्रिश तव प्रयोजनम् । न
 कञ्चुकग्रन्थिमपाकुरुष्व मे कथं हृदि ग्रन्थिमपाकरिष्यसि ॥ २ ॥ अकरोः किमु नेत्रशो-
 णिमानं किमकार्षीः करपल्लवावरोधम् । कलहं किमधाः क्रुधा रसज्ञे हितमर्थं न विदन्ति
 दैवदृष्टाः ॥ ३ ॥ स्फुरसि बाहुलते किमनर्थकं त्वमपि लोचनभावमहो गता । तम-
 हमागतमप्यपराधिनं न परिरब्धुमलं न च वीक्षितुम् ॥ ४ ॥ मानोन्नतेत्यसहनेत्यतिपण्डि-
 तेति मध्येव धिक्कृतिरनेकमुखी सखीनाम् । दाक्षिण्यमात्रममृणेन विचेष्टितेन धूर्तस्य तस्य
 हि गुणानुपवर्णयन्ति ॥ ५ ॥ नवनखपदमङ्गं गोपयस्यंशुकेन स्थगयसि पुनरोष्ठं पाणिना
 दन्तदष्टम् । प्रतिदिशमपरस्त्रीसङ्गशंसी विसर्पन्नवपरिमलगन्धः केन शक्यो वरीतुम् ॥ ६ ॥
 इदं कृष्णं कृत्स्नं प्रियतमतनुश्वेतमथ किं गमिष्यामो यामो भवतु गमनेनाथ भवतु । पुरा
 येनैवं मे चिरमनुसृता चित्तपदवी स एवान्यो जातः सखि परिचिताः कस्य पुरुषाः ॥ ७ ॥
 गते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने विगलिते निवृत्ते सद्भावे जन इव जने गच्छति पुरः ।
 तदुत्प्रेक्षोत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतांस्तांश्च दिवसान्न जाने को हेतुर्दलति शतधा यन्न
 हृदयम् ॥ ८ ॥ कथमपि सखि क्रीडाकोपाद्भजेति मयोदिते कठिनहृदयस्त्यक्त्वा शय्यां
 वलाद्गत एव सः । इति सरभसध्वस्तप्रेम्णि वैयपेतवृणे स्पृष्टां पुनरपि हतव्रीडं चेतैः करो-
 ति करोमि किम् ॥ ९ ॥ अद्यारभ्य यदि प्रिये पुनरहं मानस्य चान्यस्य वा गृहीयां शठ
 दुर्नयेन मनसा नामापि संक्षोभतः । तत्तेनैव विना शशाङ्किरणस्पष्टाद्गहासा निशा एको
 वा दिवसः पयोदमलिनो भूयान्मम प्राटपि ॥ १० ॥ मानव्याधिनिपीडिताहमधुना शक्नोमि
 तस्यान्तिकं नो गन्तुं न सखीजनोऽपि चतुरो यो मां बलान्नेष्यति । मानी सोऽपि जनो न
 लाघवभयादभ्येति मानः स्वयं कालो याति चलं च जीवितमिदं क्षुण्णं मनश्चिन्तया ॥ ११ ॥
 निःश्वासा वदनं दहन्ति हृदयं निर्मूलमुन्मील्यते निद्रा नैति न दृश्यते प्रियमुखं नक्तंदिनं

[प्र० ६ कलहान्तरिताप्रलापाख्यानम्—नायकानुनयः—नायकयोरुक्तिप्रत्युक्तयः । ५२३]

रुद्यते । अङ्गं शोषमुपैति पादपतितः प्रेयांस्तथोपेक्षितः सख्यः कं गुणमाकलय्य दयिते मान
वयं कारिताः ॥ १२ ॥ तद्वक्त्राभिमुखं मुखं विनमितं दृष्टिः कृता पादयोस्तस्यालापकुतूहला-
कुलतरे श्रोत्रे निरुद्धे मया । पाणिभ्यां च तिरस्कृतः सपुलकः स्वेदोद्गमो गण्डयोः सख्यः
किं करवाणि यान्ति शतशो यत्कञ्चुके संधयः ॥ १३ ॥ नो चाटु श्रवणं कृतं न च दृशा
हारोऽन्तिके वीक्षितः कान्तस्य प्रियहेतवे निजसखीवाचोऽपि दूरीकृताः । पादान्ते विनि-
पत्य तत्क्षणमसौ गच्छन्मया मूढया पाणिभ्यामवरोध्य हन्त सहसा कण्ठे कथं नार्पितः
॥ १४ ॥ भर्तुर्यस्य कृते गुरुर्लवुरभूद्रोष्ठी कनिष्ठीकृता धैर्यं कोषधनं गतं सहचरी नीतिः
कृता दूरतः । निर्मुक्ता तृणवन्नपा परिचिता स्त्रोतस्विनी बिन्दुवत्स क्रोधादवधीरितो हतधिया
मातर्बलीयान्विधिः ॥ १५ ॥ यत्पङ्केरुहलक्ष्मपाणिकमलं भाग्यालये यद्रुर्न्यस्तं वा मम
यच्छलाटफले के भाग्याक्षरं वेधसा । तत्सर्वं सखि यो यथार्थमकरोत्तस्मिन्प्रकोपः कृतो धिङ् मां
धिङ् मम जीवितं धिगतनुं धिक्चेष्टितं धिग्वयः ॥ १६ ॥ केकाभिः कलयन्तु केकिनिवहाः
संभूय कर्णज्वरं विदुद्भिः सह भीषयन्तु परितः पाथोधराणां घटाः । पक्षेपुर्बधिरिकरोतु
ककुभः सर्वाः शराणां रवैर्नाहं दग्धदुरन्तजीवनकृते कस्यापि वश्या सखि ॥ १७ ॥

नायकानुनयः ।

घनघनमपि दृष्टं व्योमवातो मरुत्वाञ्छिखिकुलकलयाच्चां श्रोत्रमासीन्निवासः । असु-
शमनमृताहं यद्वियोगेऽपि जाते तव घनपरिरम्भप्रार्थनाशावशेन ॥ १ ॥ मयि मलयस-
मीरो वर्षतीव स्फुलिङ्गानहह हिमकरो मामग्निना सिञ्चतीव । किमिति मकरकेतोः किं नु
वक्ष्ये कठोरं कथमपि तदहं ते नाथ नोपेक्षणीया ॥ २ ॥ विरहविषमः कामो वामः करोति
तनुं तनुं दिवसगणनादक्षश्चायं व्यपेतवृणो जनः । त्वमपि वशगो मानव्याधेर्विचिन्तय नाथ
हे किसलयमृदुर्जीवेदेवं कथं प्रमदाजनः ॥ ३ ॥ त्वं तावद्बहुवृत्तमो नवयुवा कान्तः सुखी
निर्वृणो नो जानासि परव्यथां शठमते नैवासि दुःखी यतः । किं त्वन्याः परिष्टच्छ मन्म-
थशरैः पीडामसह्यामिमां त्राता नो भव येन सज्जनजनैः कापालिको नोच्यसे ॥ ४ ॥
मुक्तो मानपरिग्रहः सह सखीसार्थेन तन्मन्त्रिणा शक्ता त्वच्चरणप्रसादरहिता नाहं क्षणं प्रा-
णितुम् । पश्य त्वं कृशकं शरीरकमिदं यां यामवस्थां गतं सैषाहं तव पादयोर्निपतिता
नाथ प्रसीदाधुना ॥ ५ ॥

नायकयोरुक्तिप्रत्युक्तयः ।

सार्धं मनोरथशतैस्तव धूर्त कान्ता सैव स्थिता म्रनसि कृत्रिमभावरम्या । अस्माकमस्ति
न कथंचिदिहावकाशस्तस्मात्कृतं चरणपातविदम्बनाभिः ॥ १ ॥ तदवितथमवादीर्यन्मम त्वं
प्रियेति प्रियजनपरिभुक्तं यद्भुकूलं दधानः । मदधिवसति मागाः कामिनां मण्डनश्रीर्जनति

हि सफलत्वं बल्लभालोकनेन ॥ १ ॥ पुराभूदस्माकं प्रथममविभक्ता तनुरियं ततोऽनु त्वं
 प्रेयानहमपि हता च प्रियतमा । इदानीं नाथस्त्वं वयमपि कैलत्रं किमपरं मयाप्तं प्राणानां
 कुलिशकठिनानां फलमिदम् ॥ ३ ॥ यदा त्वं चन्द्रोऽभूः शिशिरकरसंपर्करुचिरस्तदाहं
 जाता द्वाक्शशधरमणीनां प्रतिकृतिः । इदानीमर्कस्त्वं खररुचिसमुत्सारितरसः किरन्ती
 कोपाग्नीनहमपि रविश्रावघटिता ॥ ४ ॥ तवेहं पश्यन्त्याः प्रसरदनुरागं बहिरिव प्रियापा-
 दालक्तच्छुरितमरुणद्योतिरुदयम् । ममाद्य प्रख्यातप्रणयभरभङ्गेन कितव त्वदालोकः शोका-
 दपि किमपि लज्जां जनयति ॥ ५ ॥ कृतककृतकैर्मायाशाब्दैस्त्वयाप्यनिवर्तितं निभृति-
 निभृतैः कार्यालपैर्मयाप्युपलक्षितम् । भवतु विदितं नेष्टा तेऽहं वृथा परिखिद्यते अहमसह-
 ना त्वं निःस्नेहः समेन समं गतम् ॥ ६ ॥ कोपो यत्र भ्रुकुटिरचना निग्रहो यत्र मौनं
 यत्रान्योन्यस्मितमनुनयो दृष्टिपातः प्रसादः । तस्य प्रेम्णस्तादिदमधुना वैशसं पश्य जातं
 त्वं पादान्ते लुठसि न च मे मन्युमोक्षः खलायाः ॥ ७ ॥ बाले नाथ विमुञ्च मानिनि रूषं
 रोषान्मया किं कृतं खेदोऽस्मासु न मेऽपराध्यति भवान्सर्वेऽपराधा मयि । तर्हि रोदिषि
 गद्गदेन वचसा कस्याग्रतो रुद्यते नन्वेतन्मम का तवास्मि दयिता नास्मीत्यतो रुद्यते ॥ ८ ॥
 किं किं वक्त्रमुपेत्य चुम्बसि बलान्निर्लज्ज लज्जा कृते वस्त्रान्तं शठं मुखं मुखं शपथैः
 किं धूर्तं वाग्वन्धनैः । खिन्नाहं तव रात्रिजागरवशात्तामेव याहि प्रियां निर्माल्योज्झितपुष्प-
 दामनिकरे का षट्पदानां रतिः ॥ ९ ॥ साहारं वचनं प्रयच्छसि न मे नो वाञ्छितं यच्छ-
 सि प्रायः प्रोच्छ्वसिषि द्रुतं हुतवहज्वालासमं रात्रिषु । कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलिता य-
 स्मादराच्चुम्बसे तत्ते धूर्तं हृदि स्थिता प्रियतमा काचिन्ममैवापरा ॥ १० ॥ सत्यं तद्यद्वो-
 चथा मम महान्रागस्त्वदीयादिति त्वं प्राप्तोऽसि विभात एव सदनं मां द्रष्टुकामो यतः ।
 रागं किं च विमर्षि नाथ हृदये काश्मीरपत्रोदितं नेत्रे जागरजं ललाटफले लक्षारसा-
 पादितम् ॥ ११ ॥ रोहन्ती प्रथमं ममोरसि तव प्राप्तौ विद्युद्धिं स्तनौ संलापास्तव वाक्य-
 भङ्गमलिना मौग्ध्यं परं त्याजिताः । धात्रीकण्ठमपास्य बाहुलतिके कण्ठे तवासिञ्जिते
 निर्दाक्षिण्य करोमि किं नु विशिखाप्येषा न पन्थास्तव ॥ १२ ॥ अज्ञानेन पराङ्मुखीं
 परिभवादाश्लिष्य मां दुखितां किं लब्धं चटूल त्वयेह नयता सौभाग्यमेतां दशाम् । पश्यै-
 तद्वयिताकुचव्यतिकरोन्मृष्टाङ्गरागारुणं वक्षस्ते मलतैलपङ्कशबलैर्वेणीपदैरङ्कितम् ॥ १३ ॥

नायकशिक्षा ।

अङ्गुलीकिसलयाग्रतर्जनेन भ्रूविभङ्गकुटिलं च वीक्षितम् । मेखलाभिरसकृच्च बन्धनं वञ्चनं
 प्रणयिनीरवाप सः ॥ १ ॥ अधिरजनि जगाम घाम तस्याः प्रियतमयेति रुषा स्त्रजावनदः ।

पदमपि चलितुं युवा न सेहे किमिव न शक्तिहरं ससाध्वसानाम् ॥ १ ॥ सालक्तकेन नवपल्लवकोमलेन पादेन नूपुरवता मदनालसेन । यस्ताड्यते दयितया प्रणयापराधात्सो-
ऽङ्गीकृतो भगवता मकरध्वजेन ॥ ३ ॥ सालक्तकं शतदलाधिककान्तिरम्यं रत्नौघधामनि-
करारुणनूपुरं च । क्षिप्तं भृशं कुपितया तरलोत्पलाक्ष्या सौभाग्यचिह्नमिव मूर्ध्नि पदं विरेजे ॥ ४ ॥ कोषार्त्तिकचिदुपानतोऽपि रभसादाकृष्य केशेष्वलं नीत्वा मोहनमन्दिरं दयितया
हारेण बद्धा दृढम् । भूयो यास्यसि तद्गृहानिति मुहुः कण्ठार्धरुद्धाक्षरं जल्पन्त्याः श्रव-
णोत्पलेन मुकुती कश्चिद्रहस्ताड्यते ॥ ५ ॥ सा बाढं भवते क्षितेऽतिनिबिडं संयम्य बाह्वोः
स्वजा भूयो द्रक्ष्यसि तां शठेति नितरां संभ्रतर्स्थं संतर्ज्यं च । आलीनां पुर एव निह्नुतिपरः
कोषाद्रसन्नूपुरं मानिन्याश्चरणप्रहारविधिना प्रेयानशोकीकृतः ॥ ६ ॥ पादे मूर्ध्नि ताम्रता-
मुपगते कर्णोत्पले चूर्णिते छिन्ने हारलतागुणे करतले संपातजातव्रणे । अप्राप्तप्रियताडन-
व्यतिकरा हन्तुं पुनः कोपिता वाञ्छन्ती मुहुरेणशावनयना पर्याकुला रोदिति ॥ ७ ॥
कोषात्कोमललोलबाहुलतिकापाशेन बद्धा दृढं नीत्वा केलिनिकेतनं दयितया सायं सखीनां
पुरः । भूयोऽप्येवमिति स्वल्कलगिरा संमूच्य दुश्चेष्टितं धन्यो हन्यत एष निह्नुतिपरः
प्रेयान् रुदन्त्या हसन् ॥ ८ ॥

नायिकाप्रसादः ।

भवति विततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपयोधरं हृदयमपि च स्निग्धं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।
तदनु वदनं मूर्च्छाच्छेदात्प्रसादि विराजते परिगतमिव प्रारम्भेऽहः श्रिया सरसीरुहम्
॥ १ ॥* आविर्भूते शशिनि तमसा मुच्यमानेव रात्रिर्नेशस्यार्चिर्हुतभुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा ।
मोहेनान्तर्वरतनुरियं लक्ष्यते मुक्तकल्पा गङ्गारोधःपतनकलुषा गृह्णीतव प्रसादम् ॥ २ ॥
कुरङ्गीवाङ्गानि स्तिमितयति गीतध्वनिषु यत्सखीं कान्तोदन्तं श्रुतमपि पुनः प्रश्नयति यत् ।
अनिद्रं यश्चान्तः स्वपिति तदहो वेदयभिनवां प्रवृत्तोऽस्याः सेकुं हृदि मनसिजः प्रेमल-
तिकाम् ॥ ३ ॥ परिम्लाने माने मुखशशिनि तस्याः करधृते मयि क्षीणोपाये प्रणिपतन-
मात्रैकशरणे । तथा पक्ष्मप्रान्तव्रजपुटानिरुद्धेन सहसा प्रसादो बाष्पेण स्तनतटविशीर्णेन
कथितः ॥ ४ ॥ लृप्णास्निग्धकनीनिके विकसतः कर्णान्तदीर्घे दशावुत्कम्पो हृदयस्य
वेपितकुचामोगः शनैः शाम्यति । धत्ते शीतरुचो विधुनुदमुखान्मुक्तस्य लक्ष्मीमिदं मुग्धाङ्ग्या
विगलद्विमोहतिमिरं वक्त्रं प्रसीदत्क्रमात् ॥ ५ ॥

परस्परप्रसादः ।

न याते संमुखं याते प्रियाणि वदति प्रिये । सर्वाण्यङ्गानि मे यान्ति नेत्रतामुत कर्णताम्

॥ १ ॥ पदप्रणतमालोक्य कान्तमेकान्तकातरम् । मुञ्चती बाष्पसंतानं सुमुखी तेन चु-
म्बिता ॥ २ ॥ इह स्फुटं तिष्ठति नाथ कण्टकः शनैः शनैः कर्षं नखाग्रलीलया । इति
च्छलात्काचिदलग्नकण्टकं पदं तदुत्सङ्गतले न्यवेशयत् ॥ ३ ॥ निपपात सञ्चमभृतः श्र-
वणादसितभ्रुवः प्रणदितालिकुलम् । दयितावलोकविकसन्नयनप्रसरप्रणुन्नमिव वारिरुहम्
॥ ४ ॥ उपनेतुमुन्नतिमतेव दिवं कुचयोर्युगेन तरसा कलिताम् । रभसोत्थितामुपगतः सहसा
परिरभ्य कश्चन वधूमरुधत् ॥ ५ ॥ अनुदेहमागतवतः प्रतिमां परिणायकस्य गुरुमुद्रहता ।
मुकुरेण वेपथुभृतोऽतिभरात्कथमप्यपाति न वधूकरतः ॥ ६ ॥ अवनम्य वक्षसि निमग्नकुच-
द्वितयेन गाढमुपगूढवता । दयितेन तत्क्षणचलद्रशना कलकिङ्किणीरवमुदासि वधूः ॥ ७ ॥
कररुद्धनीवि दयितोपगतौ गलितं त्वराविरहितासनया । क्षणदृष्टहाटकशिलासदृशस्फुर-
दूरुभित्ति वसनं ववसे ॥ ८ ॥ पिदधानमन्वगुपगम्य दृशौ ब्रुवते जनाय वद कोऽयमिति ।
अभिधातुमध्यवसतौ न गिरा पुलकैः प्रियं नववधूर्न्यगदत् ॥ ९ ॥ उदितोरुसादमतिवेप-
थुमत्सुदृशोऽभिभर्तु विधुरं त्रपया । वपुरादरातिशयशंसि पुनः प्रतिपत्तिमूढमपि बाढमभूत्
॥ १० ॥ परिमन्थराभिरलघूकरादधिवेश्म पत्युरुपचारविधौ । स्खलिताभिरप्यनुपदं प्र-
मदाः प्रणयातिभूमिमगमन्गतिभिः ॥ ११ ॥ मधुरोन्नतभ्रु ललितं च दृशोः सकरप्रयोग-
चतुरं च वचः । प्रकृतिस्थमेव निपुणागमितं स्फुटनृत्यलीलमभवत्सुतनोः ॥ १२ ॥ लोलां-
शुकस्य पवनाकुलितांशुकान्तं त्वदृष्टिहारि मम लोचनबान्धवस्य । अध्यासितुं तव चिरं जघ-
नस्थलस्य पर्याप्तमेव करभोरु ममोरुयुग्मम् ॥ १३ ॥ सुतनु जैहिहि मौनं पश्य
पादानतं मां न खलु तव कदाचित्कोप एवंविधोऽभूत् । इति निगदति नाथे तिर्य-
गामीलिताक्ष्या नयनजलमनल्पं मुक्तमुक्तं न किञ्चित् ॥ १४ ॥ वचो वीचीदानं
स्फुरदधरपानं विविनयं कृशीभूते माने मयि मृगयमाने मृगदृशः । बभूव भ्रूमङ्गः
सनयनतरंगः सपदि यः प्रभुत्वं व्यातेने जगदुपरि तेनेह मदनः ॥ १५ ॥ तदेवाजिह्माक्षं
मुखमविशदास्ता गिर इमाः स एवाङ्गश्लेषो मयि सरसमाश्लिष्यति तनुम् । तदुक्तं
प्रत्युक्तं यदपटु शिरःकम्पनपरं प्रिया माने हीने पुनरपि कृता मे नववधूः ॥ १६ ॥
दृष्टैकासनसंस्थिते प्रियतमे पश्चादुपेत्यादरादेकस्या नयने निमील्य विहितक्रीडानुबन्ध-
च्छलः । ईषद्वकितकन्धरः सपुलकः प्रेमोल्लसन्मानसामन्तर्हासलसत्कपोलफलकां धूर्तो-
ऽपरां चुम्बति ॥ १७ ॥ आगत्य प्रणिपातसान्निवतसर्खां दन्तान्तरे सागसि स्वैरं कुर्वति
तल्पपार्श्वनिभृते धूर्ताङ्गसंवाहनम् । ज्ञात्वा स्पर्शवशात्प्रियं किल सखीभ्रान्त्या स्वमङ्गं शनैः
खिन्नासीत्यभिधाय मीलितदृशा सानन्दमारोपितः ॥ १८ ॥ सत्यं दुर्लभ एष वल्लभतरोरागो
ममास्मिन्पुनः कोपोऽस्यातिगुरुर्न चातिनिपुणाः सख्योऽपि संबोधने । संचिन्त्येति मृगीदृशा

प्रियतमे दृष्टे श्रूयां मेखलां बध्नन्त्या न गतं स्थितं न च चलद्वासोऽथवा संवृतम् ॥ १९ ॥
 वाचो वाग्मिनि किं तवाद्य पुरुषाः सुभ्रु भ्रुवो विभ्रमोऽप्युद्भ्रान्तः कृत एष लोलनयने किं
 लोहिते लोचने । नास्त्यागो मयि किं मुषैव कुपितेत्युक्ते पुनः प्रेयसा मानिन्या जलबिन्दु-
 दन्तुरपुट्य दृष्टिः सखीष्वाहिता ॥ २० ॥ सा यावन्ति पदान्यलीकवचनैरालीजनैः पाठिता
 तावन्त्येव कृतागसो द्रुततरं संलप्य पत्युः पुरः । प्रारेभे पुरतो यथा भनसिजस्येच्छा तथा
 वर्तितं प्रश्नो मौग्ध्यविशेषणस्य सहजः कोऽप्येष कान्तः क्रमः ॥ २१ ॥ दृष्टे लोचनवन्म-
 नाङ्कुलितं पार्श्वे स्थिते वक्रवद्यद्भूतं बहिरासितं पुलकवत्स्पर्शं समातन्वति । नीवीबन्धनता-
 गतां शिथिलतां संभाषमाणे क्षणान्मानेनापसृतं ह्रियेव सुदृशः पादस्पृशि प्रेयसि ॥ २२ ॥
 एकस्मिन्शयने पराङ्मुखतया वीतोत्तरं ताम्यतोरन्योन्यस्य हृदि स्थितेऽप्यनुनये संरक्षतोर्गौ-
 रवम् । दंपत्योः शनकैरपाङ्गवलनान्मिश्रीभवच्चक्षुषोर्भग्नो मानकलिः सहासरभसव्यासक्तक-
 ण्ठग्रहः ॥ २३ ॥ कृत्वा विग्रहमश्रुपातकलुषं शय्यासनादुत्थिता क्रोधात्तापि विगृह्य गर्भ-
 भवनाद्वारं रुषा प्रस्थिता । दृष्ट्वा चन्द्रमसं प्रमाविरहितं प्रत्यूषवाताहता हारात्रिस्त्वरिता
 गतेति पतिता कान्ता प्रियस्योरसि ॥ २४ ॥ पश्यामः किमियं प्रपद्यत इति स्थैर्यं मयाल-
 भ्मिन्तं किं मां नालपतीत्ययं खलु शठः कोपस्तयाप्याश्रितः । इत्यन्योन्यविलक्ष्यदृष्टिच-
 तुरे तस्मिन्नवस्थान्तरे सव्याजं हसितं मया धृतिहरो मुक्तस्तु बाष्पस्तया ॥ २५ ॥ चक्षुर्लु-
 प्तमधीकणं कवलितस्ताम्बूलरागोऽधरे विश्रान्ता कबरी कपोलफलके लुप्तेव गात्रद्युतिः ।
 जाने संप्रति मानिनि प्रणयिना कैरप्युपायक्रमैर्भग्नो मानमहातरुस्तरुणि ते चेतःस्थली-
 र्बधितः ॥ २६ ॥ तस्याः सान्द्रविलेपनस्तनयुगप्रश्नेषमुद्राङ्कितं किं वक्षश्चरणानतिव्यति-
 करव्याजेन गोपाय्यते । इत्युक्ते क्व तदित्युदीर्य सहसा तत्संप्रमार्ष्टुं मया संश्लिष्टा रभसेन
 तत्सुखवशात्तन्व्यापि ताद्विस्मृतम् ॥ २७ ॥ नापेतोऽनुनयेन यः प्रियसुहृद्वाक्यैर्न यः संहृतो
 यो दीर्घं दिवसं विषह्य हृदये यत्नात्कथंचिद्धृतः । अन्योन्यस्य हृते मुखे विहितयोस्ति-
 र्यक्कथंचिद्दृशोः संभेदे सपदि स्मितव्यतिकरे मानो विहस्योऽग्नितः ॥ २८ ॥ शून्यं वासगृहं
 विलोक्य शयनादुत्थाय किंचिच्छनैर्निद्राव्याजमुपागतस्य सुचिरं निर्वर्ण्य पत्युर्मुखम् ।
 विश्रब्धं परिचुम्ब्य जातपुलकामालोक्य गण्डस्थलीं लज्जानम्रमुखी प्रियेण हसता बाला
 चिरं चुम्बिता ॥ २९ ॥ कान्ते घोरकृतान्तवक्त्रकुहरात्वं पुण्यपुञ्जेन मे मुक्ताकण्ठतदर्जन-
 श्रमभारं प्रत्यङ्गमालिङ्ग्य माम् । इत्याकर्ण्य निमीलितार्धनयनं स्मेरं शनैरानतं सोच्छासं
 वदनाम्बुजं मृगदृशः स्वैरं चुम्ब्य प्रियः ॥ ३० ॥ एकस्मिन्शयने सरोरुहदृशोर्विज्ञाय
 निद्रार्तयोरेकां पल्लवितावगुण्ठनवतीमुत्कन्धरो दृष्टवान् । अन्यस्याः सविधं समेत्य निभृत-
 व्यालोलहस्ताङ्गुलिव्यापारैर्वैसनाबलं चपलयन्स्वापच्युतिं क्लृप्तवान् ॥ ३१ ॥ लीलाता-

मरसाहतोऽन्यवनिनानिःशङ्कदष्टाधरः कश्चित्केसरदूषितेक्षण इव व्यामीत्य नेत्रे स्थितः । मुग्धा कुड्मलिताननेन दधतो वायुं स्थिता तस्य सा भ्रान्त्या धूर्ततया च वेपथुमती तेनानिशं चुम्बिता ॥ ३२ ॥ जाता नेत्कलिका स्तनौ न लुलितौ गात्रं न रोमाक्षितं वक्त्रं स्वेदकणाक्षितं न सहसा यावच्छटेनामुना । दृष्टेनैव मनो हृतं धृतिमुषा प्राणेश्वरेणाद्य मे तत्केनापि निरूप्य माननिपुणो मानः समाधीयताम् ॥ ३३ ॥

प्रियचातूक्तयः ।

मुग्धे धनुष्मता केयमपूर्वा त्वयि दृश्यते । यथा विध्यसि चेतांसि गुणैरेव न सायकैः ॥ १ ॥ कृष्णार्जुनानुरक्तापि दृष्टिः कर्णावलम्बिनी । याति विश्वसनीयत्वं कस्य ते कलभाषिणि ॥ २ ॥ स्मितपुष्पोद्गमोऽयं ते दृश्यतेऽधरपल्लवे । फलं तु जातं मुग्धाक्षि चक्षुषोर्मम पश्यतः ॥ ३ ॥ अपूर्वं चौर्यमभ्यस्तं त्वया चञ्चललोचने । दिवैव जाग्रतां पुंसां चेतो हरसि दूरतः ॥ ४ ॥ कुतः कुवल्यं कर्णे करोषि कलभाषिणि । किमपाङ्गमपर्याप्तमस्मिन्कर्मणि मन्यसे ॥ ५ ॥ दृष्टिं देहि पुनर्बाले कमलायतलोचने । श्रूयते हि पुरा लोके विषय विषमौषधम् ॥ ६ ॥ विभ्रमैर्विश्वहृद्यैस्त्वं विद्ययाप्यनवद्यया । केनापि हेतुना मन्ये प्राप्ता विद्याधरी क्षितिम् ॥ ७ ॥ त्वदङ्गमार्दवे दृष्टे कस्य चित्ते न भासते । मालतीशशृङ्गेखाकदलीनां कठोरता ॥ ८ ॥ बिम्बौष्ठ एव रोगस्ते तन्वि पूर्वमदृश्यत । अधुना हृदयेऽप्येष मृगशावाक्षि दृश्यते ॥ ९ ॥ पातालमिव ते नाभिः स्तनौ क्षितिधरोपमौ । वेणीदण्डः पुनरयं कालिन्दीपातसंनिभः ॥ १० ॥ अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य निन्दिदप्यति ध्रुवम् । यदनेन न संप्राप्तः पाणिस्पर्शोत्सवस्तव ॥ ११ ॥ कमले कमलोत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते । बाले तव मुखाग्भोजे दृष्टमिन्दीवरद्वयम् ॥ १२ ॥ आकर्ण्य सरोजाक्षि वैचनीयमिदं भुवि । शशाङ्गस्तव वक्त्रेण पामरैरुपमीयते ॥ १३ ॥ नीतानामौकुलीभावं लुब्धैर्भूरिशैलीमुखैः । सदृशे वनदृष्टानां कमलानां त्वदीक्षणे ॥ १४ ॥ यन्मध्यदेशादपि ते सूक्ष्मं लोलाक्षि दृश्यते । मृणालमूत्रमपि ते न संमाति स्तनान्तरे ॥ १५ ॥ अनयोरनवद्याङ्गि स्तनयोर्जृम्भमाणयोः । अवकाशो न पर्याप्तस्तव बाहुलतान्तरे ॥ १६ ॥ निर्णेतुं शक्यमस्तीति मध्यं तव नितम्बिनी । अन्यथा नोपपद्येत पयोधरभरस्थितिः ॥ १७ ॥ राकाविभावरीकान्तसंक्रान्तस्तुति ते मुखम् । तपनीयशिलाशोभी कटिश्च हरते मनः ॥ १८ ॥ आसिपन्त्यरविन्दानि मुग्धे तव मुखश्रियम् । कोषदण्डसमग्राणां किमेषामस्ति दुष्करम् ॥ १९ ॥

१ चन्द्रलेखा. २ रक्तिमा; (पक्षे) अनुरागः. ३ इन्दीवरसदृशं नेत्रयुगलम्. ४ अलीकतया निन्दितम्. ५ व्याप्तताम्; (पक्षे) चपलताम्. ६ लोभशीलं; (पक्षे) व्याधौ. ७ भ्रमरैः; (पक्षे) बाणैः. ८ जलम्; (पक्षे) अरण्यम्; ९ पद्मानाम्; (पक्षे) हरिणानाम्.

आवर्त एव नाभिस्ते नेत्रे नीलसरोरुहे । तरङ्गा वलयस्तेन त्वं लावण्याम्बुवापिका ॥ २० ॥
 साहजिकरूपवत्या भवति भवत्या विभूषणं भारः । सर्वाङ्गसौरभिण्या दमनकवल्ल्याः किमालि
 कुसुमेन ॥ २१ ॥ इन्दुः किं क कलङ्कः सरसिजमेतत्किमम्बु कुत्र गतम् । ललितसविलासवच-
 नैर्मुखमिति हरिणाक्षि निश्चितं परतः ॥ २२ ॥ आरुह्य शैलशिखरं त्वद्वदनापहतकान्तिसर्वस्वः ।
 प्रतिकर्तुमिवोर्ध्वकरः स्थितः पुरस्तान्निशानाथः ॥ २३ ॥ कौटिल्यं कचनिचये करचरणाधरद-
 लेषु रागस्ते । काठिन्यं कुचयुगले तरलत्वं नयनयोर्वसति ॥ २४ ॥ आक्षिपसि कर्णमङ्गणा
 बैलरिपि बद्धस्त्वया त्रिधा मध्ये । इति जितसकलवदान्ये तनुदाने लज्जसे सुतनु ॥ २५ ॥
 नयननिपातेऽङ्कुरितः पल्लवितो वचसि पुष्पितो हसिते । फलतु कृशाङ्गि तवाङ्गस्पर्शेन
 मनोरथोऽस्माकम् ॥ २६ ॥ उचितं गोपनमनयोः कुचयोः कनकाद्रिकान्तितस्करयोः ।
 अवधीरितविधुमण्डलमुखमण्डलगोपनं किमिति ॥ २७ ॥ वदनेन निर्जितं तव निलीयते
 चन्द्रविम्बमम्बुधरे । अरविन्दमपि च मुन्दरि निलीयते पाथसां पूरे ॥ २८ ॥ सत्यं तपः
 सुगत्या यत्तत्त्वाम्बुषु रविप्रतीक्षं सत् । अनुभवति सुगतिमब्जं त्वत्पदजन्मनि समस्तक-
 मनीयम् ॥ २९ ॥ दलदमलकोमलोत्पलपलाशशङ्काकुलोऽयमलिपोतः । तव लोचनयोर-
 नयोः परिसरमनुवेलमनुसरति ॥ ३० ॥ तव कुवलयक्षि वक्षसि कुण्डलिता कापि काञ्चनी
 कान्तिः । कुमुमेपोर्विजिगीषोर्भवति च भवतीह भूयसी कण्डुः ॥ ३१ ॥ कम्बुकण्ठ चरणः
 शनैश्चरो राहुरेष तव केशकलापः । न च्युतं तदपि यौवनमेतत्सा पयोधरगुरोरनुकम्पा
 ॥ ३२ ॥ कमलाक्षि विलम्ब्यतां क्षणं कमनीये कचभारबन्धने । दृढलग्नमिदं दृशोर्युगं
 शनकैरद्य समुद्धराम्यहम् ॥ ३३ ॥ अयि मन्मथचूतमञ्जरी श्रवणायतचारुलोचने । अप-
 हृत्य मनः क यासि तत्किमराजकमत्र राजते ॥ ३४ ॥ भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षि शिरो
 मदीयं यदि याति यातु । नीता विनाशं जनकात्मजार्थं दशाननेनापि दशाननानि ॥ ३५ ॥
 ताम्बूलरागोऽधरलोलुपो यद्यदञ्जनं लोचनचुम्बनोत्सुकम् । हारश्च कण्ठग्रहलालसो
 यत्स्वार्थः स तेषां न तु भूषणं ते ॥ ३६ ॥ यत्पद्ममादित्सु तवाननीयां कुरङ्गलक्ष्मस्य
 मृगाक्षि लक्ष्मीम् । एकार्थलिप्साकृत एव मन्ये शशाङ्कपङ्केरुहयोर्विरोधः ॥ ३७ ॥
 अनेन रम्भोरु तवाननेन तुपारभानोस्तुलया धृतस्य । ऊनस्य नूनं प्रतिपूरणाय ताराः स्फु-
 रन्ति प्रतिमानखण्डाः ॥ ३८ ॥ सदा प्रदोषां मम याति जाग्रतः सदा च मे निःश्वसतो
 गता निशा । त्वया समेतस्य विशाललोचने ममाद्य शोकान्तकरः प्रदोषकः ॥ ३९ ॥ त-
 वाननं मुन्दरि फुल्लपङ्कजे स्फुटं जपापुष्पममौ तवाधरः । विनिद्रपद्मं तव लोचनद्वयं त-
 वाङ्गमन्यत्किल पुष्पसंचयः ॥ ४० ॥ प्रिये सदा पूर्णतरं मनोहरं ते निष्कलङ्कं मुखचन्द्र-

१ श्रोत्रम्; (पक्षे) अङ्गाधिपम्. २ बलिनामा दैत्यः; (पक्षे) बवषोः सावर्ण्यात् बलिः बलित्वितयम्.

३ जितसर्वदानशोण्डे. ४ जलानाम्.

मण्डलम् । विलोक्य सत्रीडतया निशापतिर्गतः प्रतप्तो जलध्वर्जलान्तरम् ॥ ४१ ॥ त्वद्वर्तु-
लस्थूलमुवर्णकान्ति रम्यस्तनश्रीफलयुग्ममेतत् । दृष्ट्वा वने श्रीफलसंकुलं किं लज्जाभि-
रालम्बितमेव वृक्षे ॥ ४२ ॥ जघान बाणैर्दशभिर्दशस्यशिरांसि सीताहरणे स रामः ।
त्वदङ्गसङ्गाय सदानुरक्ते प्रयातु मे मस्तकमेकमेव ॥ ४३ ॥ शिखरिणि क्व नु नाम किय-
च्चिरं किमाभिधानमसावकरोत्तपः । सुमुखि येन तवाधरपाटलं दशति बिम्बफलं शुक्रशावकः
॥ ४४ ॥ अनधिगतमनोरथस्य पूर्वं शतगुणितेव गता मम त्रियामा । यदि तु तव समा-
गमे तथैव प्रसरति सुभ्रु ततः कृतो भवेयम् ॥ ४५ ॥ दलितकुचनखाङ्कमङ्कपाणि रचय
ममाङ्गमुपेत्य पीवरोरु । अनुहर हरिणासि शंकराङ्गस्थितहिमशैलमुताविलासलक्ष्मीम् ॥ ४६ ॥
कुमुदकमलनीलनोरजालिललितविलासजुषोर्दृशोः पुरः का । अमृतममृतरश्मिरम्बुजन्म प्र-
तिहतमेकपदे तवाननस्य ॥ ४७ ॥ नारब्धं कुचपरिरम्भेणेषु वाम्यं वैमुख्यं किमपि न चुम्बने
कदाचित् । किं नीवीगतमबले रुणत्सि पाणिं विक्रीते करिणी किमङ्कुशे विवादः ॥ ४८ ॥
दोसे कृतागसि भवेदुचितः प्रभूणां पादप्रहार इति मानिनि नास्मि दूये । उद्यत्कठोरपुल-
काङ्कितकण्टकाग्रैर्यद्विद्यते तव पदं ननु सा व्यथा मे ॥ ४९ ॥ बाले तवाधरसुधारसपान-
काले चेतो मदीयमभिवाञ्छति शेषभावम् । आलिङ्गने तव विरोचनपौत्रभावमोखण्डलत्वम-
खिलाङ्गनिरीक्षणे ते ॥ ५० ॥ एको हि खञ्जनवरो नलिनीदलस्थो दृष्टः करोति चतुरङ्ग-
बलाधिपत्यम् । किंवा करिष्यति भवद्वदनारविन्दे जानामि नो नयनखञ्जनयुग्ममेतत् ॥ ५१ ॥
कोपस्त्वया हृदि कृतो यदि पङ्कजासि सोऽस्तु प्रियस्तव किमत्र विधेयमन्यत् । आश्लेष-
मर्षय मदपितपूर्वमुच्चैर्दन्तक्षतं मम समर्पय चुम्बनं च ॥ ५२ ॥ म्लानस्य जीवकुसुमस्य वि-
कासनानि संतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि । एतानि ते सुवचनानि सरोरुहासि कर्णामृ-
तानि मनसश्च रसायनानि ॥ ५३ ॥ मालिन्यमब्जशशिनोर्मधुलिङ्गकलङ्कौ धत्तो मुखे तु तव
दृक्कितलकाञ्चनाभाम् । दोषावित्तः कचन मेलनतो गुणत्वं वक्तुर्गुणो हि वचसि भ्रमविप्रलम्भौ
॥ ५४ ॥ पादास्त एव शशिनः सुखयन्ति गात्रं बाणास्त एव मदनस्य ममानुकूलाः ।
संरम्भरूक्षमिव सुन्दरि यद्यदासीत्त्वत्संगमेन मम तत्तदिवानुनीतम् ॥ ५५ ॥ पद्मातपत्रर-
सिके सरसीरुहस्य किं बीजमर्पयितुमिच्छसि वापिकायाम् । कालः कलिर्जगदिदं न
कृतज्ञमज्ञे स्थित्वा हरिष्यति मुखस्य तवैव लक्ष्मीम् ॥ ५६ ॥ त्वद्वक्त्रसाम्यमयमम्बुज-
कोशमुद्राङ्गार्ज्ज्वलितत्सुषुममित्रकरोपहृष्ट्या । लब्धापि पर्वणि विधुः क्रमहीयमानः शंसत्यनी-
त्युपचितां श्रियमाशुनाशाम् ॥ ५७ ॥ किं शीतलैः क्लमविरोधिभिरार्द्रवातं संचारयामि

१ अस्मीत्यहमर्थे. २ शेषत्वम्. जिह्वासहस्रवत्त्वात्. ३ सहस्राहुनत्वम्. हस्तसहस्रवत्त्वात्. ४ इन्द्र-
त्वम्. चक्षुःसहस्रवत्त्वात्. ५ मलिनत्वम्. ६ प्राप्नुतः. ७ मिथो मिलनात्. ८ भ्रान्तिप्रतारणे. ९ कुञ्जलः;
(पक्षे) भाण्डारगृहम्. १० सुकुलीभावः; (पक्षे) सुदणम्. ११ गृहीता. १२ शोभा. १३ सूर्यकिरणाः; (पक्षे)
सुहृत्पाणयः.

नलिनीदलतालवृन्तैः । अङ्गे निवेश्य चरणवुत पद्मताम्रौ संवाहयामि करमोरु यथामुखं
 ते ॥ ५८ ॥ मृदुलकनककान्ति श्वाससौरभ्यरम्यं वदनकमलमेतन्नेत्रमत्ताद्विरेफम् । तव
 किमु सुसमीक्ष्य व्रीडया पद्मवृन्दं सरसि सलिलपूर्णं मर्तुकामं विवेश ॥ ५९ ॥ यः प्रा-
 गासीदभिनववयोविभ्रमावाप्तजन्मा चित्तोन्माधी विगतविषयोपल्लवानन्दसान्द्रः । वृत्तीरन्त-
 स्तिरयति तवाश्लेषजन्मा स कोऽपि प्रौढप्रेमा नव इव पुनर्मान्मथो मे विकारः ॥ ६० ॥
 गोत्रे साक्षादजनि भगवानेष यत्पद्मयोनिः शम्भोत्थायं यदखिलमहः प्रीणयन्ति द्विरेफान् ।
 एकाग्रं यद्वधति भगवत्युष्णभानौ च भक्तिं तत्प्रापुस्ते सुतनु वदनौपम्यमम्भोरुहाणि ॥ ६१ ॥
 उन्मेषं यो मम न सहते जातिवैरी निशायाभिन्दोरिन्दीवरदलदृशा तस्य सौन्दर्यदर्पः ।
 नीतः शान्तिं प्रसभमनया वक्त्रकान्त्येति हर्षाल्लभा मन्ये ललिततनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः
 ॥ ६२ ॥ हस्तस्वेदस्नपित इव यश्चन्दनक्षोदवृन्दैरालिप्तोऽलंकृतपरिसरः फुल्लकलारहारैः ।
 आराधीत्यं तव नवकुरङ्गाक्षि वक्षोजशम्भुः साक्षात्कारं तदपि न दिपत्येष किं वा करोमि
 ॥ ६३ ॥ विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःखमिति वा प्रमोहो निद्रा वा किमु विष-
 विसर्पः किमु मदः । तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि परिमूढेन्द्रियगणो विकारश्चैतन्यं भ्रमयति च
 संमीलयति च ॥ ६४ ॥ स्मितज्योत्स्नाभिस्ते धवलयाति विश्वं शशिमुखि दृशास्ते पीयूषद्र-
 वमिव विमुञ्चन्ति परितः । वपुस्ते लावण्यं किरति मधुरं । दक्षु तदिदं कुतस्ते पारुष्यं सुतनु
 हृदयेनाद्य गुणितम् ॥ ६५ ॥ स्तुमः कं वामाक्षि क्षणमपि विना यं न रमसे विलेभे कः
 प्राणान्रणमखमुखे यं मृगयसे । सुलग्ने को जातः शशिमुखि यमालिङ्गसि बलात्तपःश्रीः
 कस्यैषा मदननगरि ध्यायसि तु यम् ॥ ६६ ॥ पुराभूदस्माकं प्रथममविभिन्ना तनुरियं
 ततोऽनु त्वं प्रेयान्वयमपि हताशाः प्रियतमाः । इदानीं नाथस्त्वं वयमपि कलत्रं किमपरं
 हतानां प्राणानां कुलिशकठिनानां फलमिदम् ॥ ६७ ॥ दृशौ तव मदालसे वदनमिन्दु-
 मत्यान्वितं गतिर्जनमनोरमा विधुतरम्भमृद्वयम् । रतिस्तव कलावती रुचिरचित्रलेखे
 भ्रुवावहो विबुधयौवतं वहसि तन्वि पृथ्वीगता ॥ ६८ ॥ दिनकरकराभृष्टं बिभ्रद्द्युतिं
 परिपाटलां दशनकिरणैरुत्सर्पद्भिः स्फुटीकृतकेसरम् । अयि मुखमिदं मुग्धे सत्यं समं कम-
 लेन ते मधु मधुकरः किं त्वेतस्मिन्पिबन्न विप्राव्यते ॥ ६९ ॥ बन्धूकद्युतिवान्धवोऽयमधरः
 स्निग्धो मधूकच्छविर्गण्डश्चण्डि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं लोचनम् । नासाभ्येति
 तिलप्रसूनपदवीं कुन्दाग्रदन्ति प्रिये प्रायस्त्वन्मुखमेवया विजयते विश्वं स पुष्पायुधः ॥ ७० ॥
 केशाः संयमिनः श्रुतेरपि परं पारंगते लोचने ह्यन्तर्वक्त्रमपि स्वभावाशुचिभिः कीर्णं द्वि-
 जानां गणैः । मुक्तानां सततं निवासरुचिरं वक्षोजकुम्भद्वयमित्थं तन्वि वपुः प्रशान्तमपि

१ वज्रम्. २ बन्धनयुक्ताः; (पक्षे) नियमवन्तः. ३ कर्णस्य; (पक्षे) वेदस्य. ४ दन्तानाम्; (पक्षे) ब्राह्म-
 णानाम्. ५ भोक्तृकानाम्; (पक्षे) जीवन्मुक्तानाम्.

ते रागं करोत्येव नः ॥ ७१ ॥ भ्रूचापे निहितः कैटाक्षविशिखो निर्मातु मर्मव्यथां श्या-
मात्मा कुटिलः करोतु कबरीमारोऽपि मारोद्यमम् । मोहं तावदयं च तन्वि तनुतां बिम्बा-
धरो रागवान्सहृत्तं स्तनमण्डलं तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति ॥ ७२ ॥ ये ये खञ्जनमेकमेव
कमले पश्यन्ति दैवात्कचित्ते सर्वे कवयो भवन्ति सुतरां प्रख्यातभूमीभुजः । त्वद्वक्त्राम्बुज-
नेत्रखञ्जनयुगं पश्यन्ति ये ये जनास्ते ते मन्मथबाणजालविकला मुग्धे किमत्यद्भुतम् ॥ ७३ ॥
धत्ते बर्हभरे शिखी तव न किं धम्मिल्लभारश्रियं सारङ्गो भजते न किं तव दृशोः सौभा-
ग्यमालोकेन । मत्तेभश्च शिरःपदे वहति ते वक्षोजलक्ष्मीं न किं तन्मन्ये तरुणि त्वया
विवृणुते साम्यं वनश्रीरियम् ॥ ७४ ॥ किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विधत्ते न
किं दृष्टिं वा झपकेतनस्य कुरुते नालोकमात्रेण किम् । वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः
शीतांशुकृञ्जम्भते दर्पः स्यादमृतेन चेदिह तदप्यस्त्येव बिम्बाधरे ॥ ७५ ॥ उज्जृम्भान-
नमुल्लसत्कुचतटं लोलभ्रमङ्गलतं स्वेदाम्भःस्नपिताङ्गयष्टिविगलद्वीडं सरोमाञ्चया । धन्यः
कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापारिताः सस्पृहं मुग्धे दुग्धमहाब्धिफेनपटलप्रख्याः
कटाक्षच्छटाः ॥ ७६ ॥ लावण्यामृतवर्षिणि प्रतिदिशं कृष्णागरुश्यामले वर्षाणामिव ते
पयोधरभरे तन्वङ्गि दूरोन्नते । नासावंशमनोज्ञकेतकतनुभ्रूपत्रगर्भोल्लसत्पुष्पश्रीस्तिलकः
सहेलमलकैर्भृङ्गैरिवापीयते ॥ ७७ ॥ अन्तःकूजदुदारकण्ठमसकृन्मुखेति लोलेक्षणं प्रायः
स्मेरकपोलमूलममृतप्रस्यन्दि बिम्बाधरम् । आधूताङ्गुलिपल्लवाग्रमलमित्यानर्तितभ्रूलतं पीतं
येन मुखं त्वदीयमबले सोऽयं हि धन्यो युवा ॥ ७८ ॥ हुंकारैर्ददता मया प्रतिवचो
यन्मौनमासेवितं यद्वावानलदीप्तिभिस्तनुरियं चन्द्रातपैस्तापिता । ध्यातं यत्सुबहून्यनन्यम-
नसा नक्तंदिनानि प्रिये तस्यैतत्तपसः फलं मुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥ ७९ ॥
काश्मीरद्रवगौरि हन्त किमयं भूयोऽङ्गरागे ग्रहः को वा नीलसरोरुहाक्षि नितरां नेत्रा-
ञ्जने सभ्रमः । रक्ताशोकदलोपमेयचरणे किं लाक्षया दत्तया नो रागान्तरमीहते निजरुचा
विभ्राजमाणो मणिः ॥ ८० ॥ तन्वि त्वद्वदनस्य विभ्रमलवं लावण्यवारांनिधेरिन्दुः सुन्दरि
दुग्धसिन्धुलहरीबिन्दुः कथं विन्दतु । उत्कलोलविलोचने क्षणमयं शीतांशुरालम्बतामुन्मी-
लन्नवनीलनीरजवनीखेलनमरालश्रियम् ॥ ८१ ॥ वेणीं ते प्रसमीक्ष्य चित्रकुसुमैरुद्भासितां
बर्हिणो लज्जन्ते निजबर्हवन्दमधिकं भारं विदित्वा प्रिये । निर्याताः शनकैरिति स्वनि-
यादूरे निलीय स्थिताः पश्यैतानपि लज्जयेव मधुपान्वल्लीर्विहायोद्विताम् ॥ ८२ ॥ शीतां-
शुर्मुखमुत्पले तव दृशौ पद्मानुकारौ करौ रम्भागर्भनिभं तवोरुयुगलं बाहू मृणालोपमौ ।
इत्याहादकराखिलाङ्गि रभसान्निःशङ्कमालिङ्ग्य मामङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येहोहि

१ अतुरागम्; (पक्षे) कोधम्. २ भूरेव चापस्तस्मिन्. ३ कटाक्ष एव विशिखो बाणः. ४ मलिनस्वभावः.
५ समुद्रस्य; (पक्षे) कामस्य. ६ आलोकः; (पक्षे) प्रकाशः. ७ उदितो भवति.

निर्वापय ॥ ८३ ॥ प्रातः प्रातरुपागतेन जनिता निर्निद्रिता चक्षुर्बोर्मन्दायां मयि गौरव-
व्यपगमादुत्पादितं लाघवम् । किं मुग्धेन मया कृतं- रमणधीमुक्ता त्वया गम्यतां दुःस्थं
तिष्ठसि यच्च पथ्यमधुना कर्तास्मि तच्छोष्यसि ॥ ८४ ॥

पानगोष्ठीवर्णनम् ।

दृश्यते पानगोष्ठीषु कान्ते वक्त्रगतं मधु । स्मरं सहायमासाद्य ग्रस्तो राहुरिवेन्दुना
॥ १ ॥ सागमि प्रियतमे कृतकोपा याक्त्रियुग्मपतितेऽपि न तुष्टा । सैव मद्यपरिधत्तविवे-
का तां तथैव परितोषयति स्म ॥ २ ॥ मूर्तिमन्तमिव रागरसौघं ते परस्परसमर्पितवक्त्राः ।
अङ्गनासवामिणेण तदानीमक्षिपन्त हृदयेषु युवानः ॥ ३ ॥ सज्जितानि सुरभीप्यथ यूना-
मुल्लसन्नयनवारिरुहाणि । आययुः सुषटितानि सुरायाः पात्रतां प्रियतमावदनानि ॥ ४ ॥
सोपचारमुपशान्तविचारं सानुतर्षमनुतर्षपदेन । ते मुहूर्तमथ मूर्तमपीप्यन्नेम मानमवधूय
वधूः स्वाः ॥ ५ ॥ क्रान्तकान्तवदनप्रतिविम्बे मग्नबालसहकारमुगन्धौ । स्वादुनि प्रण-
दितालिनि शीते निर्वैवार मधुनीन्द्रियवर्गः ॥ ६ ॥ कापिशायनमुगन्धि विधूर्णन्नुन्मदो-
ऽविशयितुं समशेत । फुल्लट्टिष्ट वदनं प्रमदानामञ्जचारु चपकं च षडङ्किः ॥ ७ ॥ वि-
श्वितं भृतपरिश्रुति जानन्भाजने जलजमित्यवलायाः । घ्रातुमाक्षि पतति भ्रमरः स्म आ-
न्तिभाजि भवति क विवेकः ॥ ८ ॥ दत्तमिष्टतमया मधु पत्युर्चादमाप पिबतो रसवत्ताम् ।
यत्सुवर्णमुकुटांशुभिरासीच्चेतनाविराहितैरपि पीतम् ॥ ९ ॥ स्वादनेन सुतनोरविचारादो-
ष्ठतः समचरिष्ठ रसोऽत्र । अन्यमन्यदिव यन्मधु यूनः स्वादमिष्टमतानिष्ट तदेव ॥ १० ॥
विभ्रतौ मधुरतामतिमात्रं रागिभिर्गुणपदेव पपाते । आननैर्मधुरसो विकसद्भिर्नासिकाभि-
रसितोत्पलगन्धः ॥ ११ ॥ पीतवत्यभिमते मधुतुल्यस्वादमोष्ठरुचकं विददद्भौ । लभ्यते
स्म परिरक्तयात्मा यावकेन वियतापि युवत्याः ॥ १२ ॥ कस्यचित्समदनं मदनीय
प्रेयसीवदनपानपरस्य । स्वादितः स्रुदिवासव एव प्रत्युत क्षणविदंशपदेऽभूत् ॥ १३ ॥
पीतशीघ्रमधुरैर्मिथुनानामाननैः परिहृतं चपकान्तः । ब्रीडया रुददिवालिबिरावैर्नीलनीर-
जमगच्छदधस्तात् ॥ १४ ॥ प्रातिभं त्रिसंकेण गतानां वक्रवाक्यरचनारमणोयः । गूढ-
सूचितरहस्यसहासः सुभ्रवां प्रवृत्ते परिहासः ॥ १५ ॥ हावहारि हसितं वचनानां कौ-
शलं दृशि विकारविशेषाः । चक्रिरे भृशमृजोरपि वध्वाः कामिनेव तरुणेन मदेन ॥ १६ ॥
अप्रसन्नमपराद्धरि पत्यौ कोपदीप्तमुररीकृतधैर्यम् । क्षालितं नु शमितं नु वधूनां द्रावितं
नु हृदयं मधुवारैः ॥ १७ ॥ सन्तमेव निरमप्रकृतत्वादप्रकाशितमदिद्युतदङ्गे । विभ्रमं
मधुमदः प्रमदानां घ्रातुलीनमुपसर्ग इवार्थम् ॥ १८ ॥ सावशेषपदमुक्तमुपेक्षास्त्वस्तमालयव-
सनाभरणेषु । गन्तुमुत्थितमकारणतः स्म द्योतयन्ति मदविभ्रममासाधु ॥ १९ ॥ मद्य-

मन्दविगलत्रयमीपञ्चक्षुन्मिषितपक्ष्म दधत्या । वीक्ष्यते स्म शनकैर्नववध्वा कामिनो
मुखमधोमुखयैव ॥ २० ॥ या कथंचन सखीवचनेन प्रागभिप्रियतमं प्रजगल्भे । व्रीड-
जाज्यमभजन्मधुषा सा स्वां मदात्प्रकृतिमेति हि सर्वः ॥ २१ ॥ छादितः कथमपि त्रपया-
न्तर्यः प्रियं प्रति चिराय रमण्याः । वारुणोमदविशङ्कमथाविश्रुतोऽभवदसाविव रागः
॥ २२ ॥ आगतानगणितप्रतियातान्वल्लभानभिसिसारयिपूणाम् । प्रापि चेतसि स विप्र-
तिसारे सुभ्रुवामवसरः सरकेण ॥ २३ ॥ मा पुनस्तमभिमीसरमागस्कारिणं मदविमोहि-
तचित्ता । योपिदित्यभिललाष न हालान्दुस्त्यजः खलु सुखादपि मानः ॥ २४ ॥ ह्रीवि-
मोहमहरद्वयितानामन्तिकं रतिसुखाय निनाय । सप्रसादमिव सेवितमासीत्सद्य एव फलदं
मधु तासाम् ॥ २५ ॥ दत्तमात्तमदनं दयितेन व्याप्तमातिशयिकेन रसेन । सस्वदे मुख-
सुरं प्रमदाभ्यो नाम रूढमपि च व्युदपादि ॥ २६ ॥ लब्धसौरभगुणो मदिराणामङ्गना-
म्यचपकस्य च गन्धः । मोदितालिरितरेतरयोगादन्यतामभजतातिशयं नु ॥ २७ ॥ मा-
नभङ्गपटुना सुरतेच्छां तन्वता प्रथयता दृशि रागम् । लेभिरे सपदि भावयतान्तर्योषितः
प्रणयिनेव मदेन ॥ २८ ॥ पानधौतनवयावकरागं सुभ्रुवो निभृतचुम्बनदक्षाः । प्रेयसा-
मधररागरसेन स्वं किलाधरमुपालि ररञ्जुः ॥ २९ ॥ अपितं रसितवत्यपि नाम ग्राहम-
न्ययुवतेर्दयितेन । उज्जति स्म मदमप्यपिबन्ती वीक्ष्य मद्यमितरा तु ममाद ॥ ३० ॥
अन्ययान्यवनितागतचित्तं चित्तनाथमभिशाङ्कितवत्या । पीतभूरिसुरयापि न भेदे निर्दृतिर्हि
मनसो मदहेतुः ॥ ३१ ॥ कोपवत्यनुनयानगृहीत्वा प्रागयो मधुमदाहितमोहा । कोपितं
विरहखेदितचित्ताकान्तयेव कलयन्त्यनुनिन्ये ॥ ३२ ॥ कुर्वता मुकुलिताक्षियुगान्तमङ्ग-
सादमवसादितवाचाम् । ईर्ष्ययेव हरता ह्रियमासां तद्रुणः स्वयमकारि मदेन ॥ ३३ ॥
गण्डभित्तिषु पुरा सदृशीषु व्याज्जि नाञ्जितदृशां प्रतिमेन्दुः । पानपाटलितकान्तिषु पश्चा-
ल्लोभ्रचूर्णतिलकाकृतिरासीत् ॥ ३४ ॥ उद्धतैरिव परस्परसङ्गादीरितान्युभयतः कुचकु-
म्भैः । योषितामतिमदेन जुषूर्णुर्विभ्रमातिशयपूँषि वपूँषि ॥ ३५ ॥ चारुता वपुर-
भूषयदासां तामनूननवयौवनयोगः । तं पुनर्मकरकेतनलक्ष्मीस्तां मदोदयितसंगमभूषः
॥ ३६ ॥ क्षीबतामुपगतास्वनुवेलं तासु रोषपरितोषवतीषु । अग्रहीन्नु सशरं धनुरुज्ज्ञा-
मास नूजितनिषङ्गमनङ्गः ॥ ३७ ॥ शङ्कयान्ययुवतौ वनिताभिः प्रत्यभेदि दयितः स्फु-
टमेव । न क्षमं भवति तत्त्वविचारे मत्सरेण हतसंवृति चेतः ॥ ३८ ॥ आननैर्विचकरो
हृषिताभिर्वल्लभानभि तनूभिरभावि । आर्द्रतां हृदयमाप च रोषो लोलति स्म वचनेषु
वधूनाम् ॥ ३९ ॥ रूपमप्रतिविधानमनोज्ञं प्रेम कार्यमनपेक्ष्य विकाशि । चाटु चाकृतक-
संभ्रममासां कार्मणत्वमगमन्मणेषु ॥ ४० ॥ लीलयैव सुतनोस्तुलयित्वा गौरवाढ्यमापि
लावणिकेन । मानवश्चनविदा वदनेन क्रीतमेव हृदयं दयितस्य ॥ ४१ ॥ शीघ्रुपानवि-

धुरासु निगृह्यमानमाशु शिथिलीकृतलघ्नः । संगतासु दयितैरुपलेभे कामिनीषु मदनो नु
मदो नु ॥ ४२ ॥ पातुमाहितरतीन्यभिलेषु स्तर्षयन्त्यपुनरुत्तरसानि । सस्मितानि वद-
नानि वधूनां सोत्पलानि च मधूनि युवानः ॥ ४३ ॥ कान्तसंगमपराजितमन्यौ वारुणी-
रसनशान्तविवादे । मानिनीजन उपाहितसंधौ संदधे धनुषि नेषुमनङ्गः ॥ ४४ ॥ कुप्य-
ताशु भवतानतचित्ताः कोपितांश्च वरिवस्यत यूनः । इत्यनेक उपदेश- इव स्म स्वाद्यते
युवतिभिर्मधुवारः ॥ ४५ ॥ भर्तृभिः प्रणयसंभ्रमदत्तां वारुणीमतिरसां रसयित्वा । ह्रीवि-
मोहविरहादुपलेभे पाटवं नु हृदयं नु वधूभिः ॥ ४६ ॥ स्वादितः स्वयमपैथितमानं ल-
म्बितः प्रियतमैः सह पीतः । आसवः प्रतिपदं प्रमदानां नैकरूपरसतामिव भेजे ॥ ४७ ॥
भ्रूविलासमुभगाननुकर्तुं विभ्रमानिव वधूनयनानाम् । आददे मृदुविलोलपलशैरुपलैश्च-
पकवीचिषु कम्पः ॥ ४८ ॥ ओष्ठपल्लवविदंशरुचीनां हृद्यतामुपययौ रमणानाम् । फुल्ल-
लोचनविनीलसरोजैरङ्गनास्यचपकैर्मधुवारः ॥ ४९ ॥ प्राप्यते गुणवतापि गुणानां व्यक्त-
माश्रयवशेन विशेषः । तत्तथा हि दयिताननदत्तं व्यानशे मधु रसातिशयेन ॥ ५० ॥
वीक्ष्य रत्नचपकेष्वतिरिक्तां कान्तदन्तपदमण्डनलक्ष्मीम् । जज्ञिरे बहुमताः प्रमदानामोष्ठ-
यावकनुदो मधुवाराः ॥ ५१ ॥ लोचनाधरकृताद्भूतरागा वासिताननविशेषितगन्वा । वा-
रुणी परगुणात्मगुणानां व्यत्ययं विनिमयं नु वितेने ॥ ५२ ॥ तुल्यरूपमसितोत्पलम-
क्ष्णोः कर्णगं निरुपकारि विदित्वा । योषितः सुहृदिव प्रविभेजे लम्बितेक्षणरुचिर्मदरागः
॥ ५३ ॥ क्षीणयावकरसोऽप्यतिपानैः कान्तदन्तपदसंभृतशोमः । आययावतितराभिव
वध्वाः सान्द्रतामधरपल्लवरागः ॥ ५४ ॥ रागकान्तनयनेषु नितान्तं विद्वमारुणकपोलत-
लेषु । सर्वगापि दृष्टशे वनितानां दर्पणेष्विव मुखेषु मदश्रीः ॥ ५५ ॥ बह्वकोपविकृती-
रपि रामाश्चारुताभिमततामुपनिन्ये । वश्यतां मधुमदो दयितानामात्मवर्गहितमिच्छति सर्वः
॥ ५६ ॥ वाससां शिथिलतामुपनाभि ह्रीनिराममपदे कुपितानि । योषितां विदधती
गुणपक्षे निर्ममार्जं मदिरा वचनीयम् ॥ ५७ ॥ भर्तृपूषमग्नि निक्षिपतीनामात्मनो
मधुमदोद्यमिनानाम् । व्रीडया विफलया वनितानां न स्थितं न विगतं हृदयेषु ॥ ५८ ॥
रुन्धती नयनवाक्यविकाशं सादितोमयकरा परिरम्भे । व्रीडितस्य ललितं युवतीनां क्षी-
वता बहुगुणैरनुज्ज्ञे ॥ ५९ ॥ योषिटुद्धतमनोभवरागा मानवत्यपि ययौ दयिताङ्गम् ।
कारयत्यनिभृता गुणदोषे वारुणी खलु रहस्यविभेदम् ॥ ६० ॥ आहिते नु मधुना
मधुरत्वे चेष्टितस्य गमिने नु विकाशम् । आबभौ नव इवोद्धतरागः कामिनीष्ववसरः
कुसुमेषोः ॥ ६१ ॥ मा गमन्मदविमृदधियो नः प्रोम्ब्य रन्तुमिति शङ्कितनाथाः ।
योषितो न मदिरां भृशमीषुः प्रेम पश्यति भगान्यपदेऽपि ॥ ६२ ॥ चित्तनिर्वृतिविधायि
विविक्तं मन्मथो मधुमदः शशिमासः । संगमैश्च दयितैः स्म नयन्ति प्रेम कामपि भुवं प्रम-

दानाम् ॥ ६३ ॥ धाष्टर्चेलङ्घितयथोचितभूमौ निर्दयं विलुलितालकमाल्ये । मानिनीरतिविधौ
कुसुमेषुर्मत्तमत्त इव विभ्रममाप ॥ ६४ ॥ शीधुपानविधुरेषु वधूनां निम्नतामुपगतेषु वपुःषु ।
ईहितं रतिरसाहितभावं वीतलक्ष्यमपि कामिषु रेजे ॥ ६५ ॥ पीतस्तुषारकिरणो मधुनेव
सार्धमन्तः प्रविश्य चषकप्रतिविम्बवार्ति । मानान्धकारमपि मानवतीजनस्य नूनं विभेद
यदसौ प्रससाद सद्यः ॥ ६६ ॥ पिपिप्रिय ससस्वयं मुमुखासवं देहि मे ततत्यज दुदुद्धतं
भभमभाजनं काञ्चनम् । इति स्खलितजल्पितं मदवशात्कुरङ्गीदृशः प्रगे हसितहेतवे सह-
चरीभिरध्येयत ॥ ६७ ॥

द्यूतक्रीडावर्णनम् ।

स्मितेनोपायनं दूरादागतस्य कृतं मम । स्तनोपपीडमाश्लेषः कृतो द्यूते पणस्तया ॥ १ ॥
आश्लेषनुम्बनरतोत्सवकौतुकानि क्रीडादुरोदरपणः प्रतिभूरनङ्गः । भोगः सपद्यपि जये च
पराजये च यूनोर्मनस्तदपि वाञ्छति जेतुमेव ॥ २ ॥ रतिक्रीडाद्यूते कथमपि समासाद्य
समयं मया लब्धे तस्याः कणितकलकण्ठार्धमधरे । कृतभ्रूमङ्गासौ प्रकटितविलसार्धरुदित-
स्मितक्रोधोद्भ्रान्तं पुनरपि विदध्यान्मयि मुखम् ॥ ३ ॥ अद्य द्यूतजिताधरग्रहविधावासो-
सितात्खण्डनादाधिक्ये वद को भवानिति मृषा कोपाञ्चितभ्रूलता । सद्यः स्विन्नकराप्रकु-
न्तलपरा यन्त्रीकृतास्यस्य मे मुग्धाक्षी प्रतिकृत्य तत्कृतवती द्यूतेऽपि यन्त्रार्जितम् ॥ ४ ॥
गाढालिङ्गनपूर्वमेकमनया द्यूते जिते चुम्बनं तत्किंचित्परिरम्य दत्तममुना प्रत्यर्पितं चानया ।
नैतत्तादृगिदं न तादृशमिति प्रत्यर्पणप्रक्रमैर्यूनोश्चुम्बनमेकमेव बहुधा रात्रिर्गता तन्वतोः
॥ ५ ॥ आश्लेषे प्रथमं क्रमेण विजिते हृद्येऽधरस्यार्पणे नर्मद्यूतविधौ पणं प्रियतमे कान्तां
पुनः पृच्छति । अन्तर्हासविरोधसंभृतरसोद्वेदस्फुरद्गण्डया स्वैरं सारिविसारणाय विहितः
स्वेदाम्बुगर्भोत्करः ॥ ६ ॥

वाद्यरतक्रीडावर्णनम् ।

आलिङ्गनम् ॥ ह्रीतया गलितनोवि निरस्यन्नन्तरीयमवलम्बितकाञ्चि । मण्डलीकृत-
पथुस्तनभारं सस्वजे दयितया हृदयेऽशः ॥ १ ॥ उत्तरीयविनयात्रपमाणा रुन्धती किल
तदीक्षणमार्गम् । आवरिष्ट विकटेन विवोदुर्वक्षसैव कुचमण्डलमन्या ॥ २ ॥ अंशुकं हत-
वता तनुबाहुस्वस्तिकापिहितमुग्धकुचाग्रा । भिन्नशङ्खवज्रयं परिणेत्रा पर्यरम्भि रभसाद-
चिरोढा ॥ ३ ॥ संजहार सहसा परिरब्धप्रेयसीषु विरहहृद्य विरोधम् । संहितं रतिपतिः
स्मितभिन्नक्रोधमाशु तरुणेषु महेषुम् ॥ ४ ॥ स्तंसमानमुपयन्तरि वध्वाः श्लिष्टवत्युपसपत्नि
रसेन । आत्मनैव रुरुषे कृतिनेव स्वेदसङ्गि वसनं जघनेन ॥ ५ ॥ पीडिते पुर उरःप्र-
तिपेषं भर्तारि स्तनयुगेन युवत्याः । स्पष्टमेवं दलतः प्रतिनार्यास्तन्मयत्वमभवद्दृढयस्य

॥ ६ ॥ दीपितस्मरमुरस्युपपीडं वल्लभे घनमभिष्वजमाने । वक्रतां न ययतुः कुचकुम्भौ
सुभ्रुवः कठिनतातिशयेन ॥ ७ ॥ संप्रवेष्टमिव योषित ईषुः श्लिष्यतां हृदयमिष्टतमानाम् ।
आत्मनः सततमेव तदन्तर्वर्तिनो न खलु नूनमजानन् ॥ ८ ॥ स्नेहनिर्भरमधत्त वधूनामाद्वीतां
वपुःसंशयमन्तः । यूनि गाढपरिरम्भिणि वस्त्रक्रोपमम्बु वल्लभे यदनेन ॥ ९ ॥ न स्म माति
वपुषः प्रमदानामन्तरिष्टतमसंगमजन्मा । यद्बहुर्बहिरवाप्य विकाशं व्यानरो तनुरुहाण्यपि
हर्षः ॥ १० ॥ यत्प्रियव्यतिकराद्वनितानामङ्गजेन पुलकेन बभूवे । प्रापि तेन भृशमुच्छ्व-
सिताभिर्नोविभिः सपदि बन्धनमोक्षः ॥ ११ ॥ चुम्बनम् ॥ लोलदृष्टि वदनं दयिताया-
श्रुम्बति प्रियतमे रभसेन । ब्रीडया सह विनीवि नितम्बादंशुकं शिथिलतामुपपेदे ॥ १२ ॥
आदृता नखपदैः परिरम्भाश्रुम्बितानि घनदन्तनिपातैः । सौकुमार्यगुणसंभृतकीर्तिर्वाम एव
सुरतेष्वपि कामः ॥ १३ ॥ ह्रीभरादवनतं परिरम्भे रागवानवटुजेष्ववकृष्य । अर्पितोष्ठ-
दलमाननपद्मं योषितो मुकुलिताक्षमधासीत् ॥ १४ ॥ पल्लवोपमिसाम्यसपक्षं दष्टवत्य-
घरविम्बमग्रीष्टे । पर्यङ्गजि सरुजेव तरुण्यास्तारलोलवलयेन करेण ॥ १५ ॥ केनचिन्मधुर-
मुख्यणरागं धाप्पतप्तमधिकं विरहेषु । ओष्ठपल्लवमपास्य मुहूर्तं सुभ्रुवः सरसमक्षि चुचुम्बे
॥ १६ ॥ विहारः ॥ आदृतान्यपि निरन्तरमुच्चैर्योषितामुरसिजद्वितयेन । रागिणामित
इतो विमृशद्भिः पाणिभिर्जगृहिरे हृदयानि ॥ १७ ॥ कामिनामसकलानि विभुमैः स्वेद-
वारिमृदुभिः करजाग्रैः । अक्रियन्त कठिनेषु कथंचित्कामिनीकुचतटेषु पदानि ॥ १८ ॥
सोष्णमस्तनशिलाशिखराग्रादात्तन्मसलिलैस्तुरुणानाम् । उच्छ्वसत्कमलचारुषु हस्तैर्निम्न-
नाभिसरसीषु निपेते ॥ १९ ॥ आमृशद्भिरभितो वलिबीचीर्लोलमानवितताङ्गुलिहस्तैः ।
सुभ्रुवामनुमवात्प्रतिपेदे मुष्टिमेयमिति मध्यमग्रीष्टैः ॥ २० ॥ प्राप्य नाभिनदमज्जनमाशु
प्रस्थितं निवसनग्रहणाय । औपजीविकमरुन्ध किल स्त्री वल्लभस्य करमात्मकराम्याम्
॥ २१ ॥ कामिनः कृतरतोत्सवकालक्षेपमाकुलवधूकरसङ्गि । भेखलागुणविलग्नमसूयां
दीर्घसूत्रमकरोत्परिधानम् ॥ २२ ॥ अम्बरं विनयता प्रियपाणेर्योषितश्च करयोः कलहस्य ।
वारणामिव विधातुमभीक्ष्णं कक्षया च वलयैश्च शिशिजे ॥ २३ ॥ ग्रन्थिमुद्रयतिनु हृदयेऽशे
वाससः स्पृशति मानधनायाः । भ्रूयुगेण सपदि प्रतिपेदे रोमभिश्च सममेव विभेदः ॥ २४ ॥
आशु लङ्घितवतीष्टकराग्रे नीतिमर्धमुकुलीकृतदृष्ट्या । रक्तवैणिकहताधरतन्त्री मण्डल-
कणितचारु चुकूजे ॥ २५ ॥ आयताङ्गुलिरभूदतिरिक्तः सुभ्रुवां कशिमशालिनि मध्ये ।
श्रोणिषु प्रियकरः पृथुलामु स्पर्शमाप सकलेन तलेन ॥ २६ ॥ चक्रुरेव ललनोरुषु
राजीः स्पर्शलोभवशलोलकराणाम् । कामिनामनिभृतान्यपि रम्भास्तम्भकोमलतलेषु
नखानि ॥ २७ ॥ ऊरुमूलचपलक्षणमन्नन्यैर्वतंसकुमुमैः प्रियमेताः । चक्रिरे सपदि तानि
यथार्थं मन्मथस्य कुसुमायुधनाम् ॥ २८ ॥

सुरतप्रशंसा ।

सुरते च समाधौ च माया यत्र न लीयते । ध्यानेनापि हि किं तेन किं तेन सुरतेन वा ॥ १ ॥ यत्र न वदनविकारः सद्भावसमर्पणं न गात्राणाम् । तस्मिन्नुद्धतभावे पशुकर्मणि पशव एव रज्यन्ते ॥ २ ॥ प्रतिक्षणसमुच्छसन्नवकलाकलापान्वितक्षपाकरविलोकेन यदि तवास्ति कौतूहलम् । विलोक्य तदा सखे सुरतसंगरालोकनप्रहृष्टदयितामुखं निबिडक-
ञ्जुकोत्तारणे ॥ ३ ॥ नरैर्विफलजन्मभिर्गिरिदरी न किं सेव्यते न यच्छ्रवणगोचरीभवति जातुचिज्जन्मनि । कपोतरवमाधुरीविरचनानुकारादरीरतासहकृशोदरीवचनकाकुरीतिध्वनिः ॥ ४ ॥ संदष्टाधरपल्लवा सचकितं हस्ताग्रमाधुन्वती मा मा मुञ्च शठेति कोपवचनैरानर्तितभ्रू-
लता । सीत्काराश्रितलोचना सरभसं यैश्चुम्बिता मानिनी प्राप्तं तैरमृतं श्रमाय मथितो मूढैः सुरैः सागरः ॥ ५ ॥ किं चेतैर्गुरुसेवनैः किमपरव्योमार्चनैः किं फलं किं स्यादध्ययनेन मे सुरपदप्राप्त्याथ किं वा फलम् । एतस्याः कुचकुम्भसंभ्रमपरीरस्मप्रवाहोद्गमस्वेदाम्भो-
भिरनङ्गवद्विरधुना निर्वापितो नो यदि ॥ ६ ॥ प्राङ् मा मेति ततो नवोदयगुणं मानाभिलापं ततः सव्रीडं तदनु श्लथोद्यममथ प्रभ्रष्टधैर्यं पुनः । प्रेमाद्रिस्तृहणीयनिर्भरतरं वीराप्रगल्भं ततो निःसङ्गाङ्गविमर्शनाधिकसुखं रम्यं कुलस्त्रीरतम् ॥ ७ ॥ शङ्काशृङ्खलितेन यत्र नयन-
प्रान्तेन न प्रेक्ष्यते केयूरध्वनिभूरिभीतिचकितं नो यत्र वाञ्छिष्यते । नो वा यत्र शनैरलग्र-
दशनं विम्बाधरः पीयते नो वा यत्र विधीयते च मणितं तत्किं रतं कामिनोः ॥ ८ ॥ आकाशे नटनं सरोवरयुगे मञ्जीरमञ्जुध्वनिः शीतांशौ कलकूजितं किसलये पीयूष-
पानोत्सवः । स्वर्गक्षोणिधरे नखात्परिभवो ध्वान्ते करकपर्षणं रम्भायां रसनारवस्तरुणयोः पुण्यानि मन्यामहे ॥ ९ ॥

नववधूसंगमे सखीवाक्यम् ।

रक्षामालिकया बाले बद्धया किं प्रयोजनम् । अवश्यंभाविनावेतौ कुचग्रहपरिग्रहौ ॥ १ ॥ बाला तन्वी मृदुतनुरियं त्यज्यतामत्र शङ्का दृष्टा क्वापि भ्रमरभरतो मञ्जरी भज्य-
माना । तस्मादेपा रहसि भवता निर्दयं पीडनीया मन्दाक्रान्ता विसृजति रसं नेक्षुयाटिः समग्रम् ॥ २ ॥ नीरन्ध्रं परिरभ्यते प्रियतमो भूयस्तरां मुञ्चते तद्वाढं क्रियते तदस्य रुचिरं चाटूत्करैः स्तूयते । सख्या मुग्धवधूसौ रतविधौ यत्नेन सा शिक्षिता निर्भ्रान्तं गुरुणा पुनः शतगुणं पञ्चेष्टुणा कारिता ॥ ३ ॥ नार्यस्तन्वि हठाद्धरन्ति रमणं तिष्ठन्ति नो वारितास्तर्किं ताम्यसि किं च रोदिषि मुधा तासां प्रियं मा कृथाः । कान्तः केलिरुचिर्गुवा सद्दयस्तादृक्पतिः कातरे किं नो बर्बरकर्कशैः प्रियशतैराक्रम्य विक्रीयते ॥ ४ ॥

नववधूसंगमः ।

यावकरसार्द्रपादप्रहारशोणितकचेन दयितेन । मुग्धा साध्वसतरला विलोक्य परि-
 चुम्बिता सहसा ॥ १ ॥ आभाति बालिकेयं पाणिस्पर्शेन पुलकितावयवा । अभिनववसन्त-
 सङ्गादाविर्मुकुलेव बालचूतलता ॥ २ ॥ खिद्यति कूणति वेष्टति विवलयति निमिषति विलोकयति
 तिर्यक् । अन्तर्नन्दति चुम्बितुमिच्छति नवपरिण्या वधूः शयने ॥ ३ ॥ भुञ्जपञ्चरे गृहीता नव-
 परिणीता वरेण रहसि वधूः । तत्कालजालपतिता बालकुरङ्गीव वेपते नितराम् ॥ ४ ॥ असंमु-
 खालोकनमाभिमुख्यं निषेध एवानुमतिप्रकारः । प्रत्युत्तरं मुद्रणमेव वाचो नवाङ्गनानां नव एव
 पन्थाः ॥ ५ ॥ चुम्बनेषु परिवर्तिताधरं हस्तरोधि रसनानिषट्ठने । विघ्नितेच्छमपि तस्य
 सर्वतो मन्मथेन्धनमभूदधूरतम् ॥ ६ ॥ विरमनाथ विमुक्त्व ममाश्रलं शमय दीपमिमं समया
 सखी । इति नवोदवधूवचनैर्युवा मुदमगादधिकं सुरतादपि ॥ ७ ॥ नीवीट्टदार्पितकरां
 निविडीकृतोरुं व्रीडानतां तत इतो वदनं हरन्तीम् । आरोप्य वक्षसि मुखं परिरञ्जुमेनां
 बालां बलादभिलषामि न पारयामि ॥ ८ ॥ पटालमे पत्न्यौ नमयति मुखं जातविनया हठा-
 श्लेषं वाञ्छत्यपहरति गात्राणि निभृतम् । न शक्नोत्याख्यातुं स्मितमुखसखीदत्तनयना द्विया
 ताम्यत्यन्तः प्रथमपरिहासे नववधूः ॥ ९ ॥ समाकृष्टं वासः कथमपि हठात्पश्यति तदा
 क्रमादूर्ध्वद्वन्द्वं जठरशरगौरं मृगदृशः । तया दृष्टिं दत्त्वा महति मणिदीपे निपुण्या
 निरुद्धं हस्ताभ्यां झटिति निजनेत्रोत्पलयुगम् ॥ १० ॥ बलान्नीता पार्श्वं मुखमभिमुखं नैव
 कुरुते धुनाना मूर्धनं हरति बहुशश्रुम्बनविधिम् । हृदि न्यस्तं हस्तं क्षिपति गमनारोपित-
 मना नवोढा वोढारं सुखयति च संतापयति च ॥ ११ ॥ स्फुरद्गोमोद्रेदस्तरलतरताराकुल-
 दृशो भयोत्कम्पोत्तुङ्गस्तनयुगभरासङ्गसुभगः । अधीराक्ष्या गुञ्जमणिवलयदोर्वीछिरचितः
 परीरम्भो मोदं जनयति च संमोहयति च ॥ १२ ॥ अप्यौत्सुक्ये महति दयितप्रार्थनामु
 प्रतीपाः काङ्क्षन्त्योऽपि व्यतिकरमुखं कातराः स्वाङ्गदाने । आवाध्यन्ते न खलु मदनेनैव
 लब्धान्तरत्वादावाधन्ते मनसिजमपि क्षिप्तकालाः कुमार्याः ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा दृष्टिमधो ददाति
 कुरुते नालापमाभापिता शय्यायां परिवृत्त्य तिष्ठति बलादालिङ्गिता वेपते । निर्यान्तीषु
 सखीषु वासभवनाग्निर्गन्तुमेवेहेते बाला वामतया प्रियस्य नितरां प्रीत्यै नवोढाभवत् ॥ १४ ॥
 अंसाकृष्टदुकूलया सरभसं गृदौ भुजाभ्यां स्तनावाकृष्टे जवनांशुके कृतमधःसंसक्तमूर्द्ध-
 यम् । नाभीमूलनिबद्धचक्षुषि तथा व्रीडानताङ्ग्या प्रिये दीपः पृक्तृतवातवेपितशिखाकर्णो-
 त्पलेनाहृतः ॥ १५ ॥ हस्तं कम्पवती रुणद्धि रशनाव्यापारलोलाङ्गुलिं हस्तौ स्वौ नयति
 स्तनावरणतामालिङ्ग्यमाना बलात् । पातुं पक्ष्मलक्ष्मरुन्नमयतः साचीकरोत्याननं व्याजे-
 शप्यभिलाषपूर्णमुखं निर्वर्तयत्येव मे ॥ १६ ॥ कण्ठाश्लेषिणमुन्नतस्तनभरश्रोणीतटग्रा-
 हेण संसक्तोरुयुगं गृहीतजघनप्राकारमप्यन्ततः । द्रागेव श्लथबन्धमिन्दुवदना गाढावम-

दांसहं विज्ञायात्यजदाशु काश्चनपटं व्रीडाकुलापि क्षणम् ॥ १७ ॥ कान्ते कञ्जुलिकाव-
लोकिनि कलावत्या नमन्त्या स्थितं तस्मिन्कोमलकाकुभाषिणि तया स्पन्दी निरुद्धोऽधरः ।
उत्थायाथ करस्पृशि प्रियतमे यूनोर्नवे संगमे काशीकूजितकैतवेन मदनो द्यौःशान्तिमभ्यस्यति
॥ १८ ॥ आनीता सखिभिर्मनोरथशतैः संबोधिता किं मुहुर्दृष्टा प्रेमयुतं सुहास्यरुचिरं
प्राणेश्वरं संस्थितम् । सिंहालोकनत्रासलोलनयना फलैर्युता मानिनी हाहेति ह्यभ्रवत्कृतं
मृगवधूराभीरिव क्रन्दति ॥ १९ ॥ इत्थं तरुतलाधिरोहणमियं पर्णार्पणप्रक्रिया शय्याया
वचनक्रमस्य दयितस्येवंविधाराधना । एवं केलिगृहोपदेहलि बलादानीयमाना मुहुश्चादू-
क्तिप्रकरैश्चिरं नववधूरालीभिरध्याप्यते ॥ २० ॥

सुरतकेलिकथनम् ।

आस्तां दूरेण विश्लेषः प्रियामालिङ्गतो मम । स्वेदः किं नु सरिन्नाथो रोमाञ्चः किं नु
पर्वतः ॥ १ ॥ उग्ररूपं कुचद्वन्द्वं हारगङ्गाधरं तव । चन्द्रचूडं करिष्यामि कुरु तावद्विग-
म्बरम् ॥ २ ॥ कान्ते कलितचोलान्ते दीपे वैरिणि दीप्यति । आसीदसितपद्माक्ष्याः
पक्षो नयनमुद्रणम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मानन्दप्रचुरं किमपीदं नेति रतिषु वचनेन । श्रुतिसीमसं-
गताक्षी मुखे सारङ्गमादिशसि ॥ ४ ॥ तव तन्वि तरुणपुण्यादम्बरमणिमकरसंक्रमो जा-
तः । अधिवेणि भवति नियमः फलमविलम्बेन भावि कामस्य ॥ ५ ॥ विधृताः प्रियस्य
केशाः कण्ठे लग्नं भुजे वलितम् । मज्जन्त्या रससिन्धौ किं किं न कृतं तया सुदृशा ॥ ६ ॥
दृष्टे कञ्चुकमुत्तयै सुतनुरसव्यं प्रहिष्वती पाणिम् । हन्तुमिव चित्तहरिणं यूनस्तूणादिवेषु-
मादत्ते ॥ ७ ॥ चारुनूपुरझणत्कृतं रते कामिनां हरति मानसं यथा । नो तथा मधुरगी-
तवादितं केकिचातकपिकस्वना अपि ॥ ८ ॥ हेमकुम्भमिव तुङ्गमुरोजं वल्लभे स्पृशति
चोरवदस्याः । जाग्रति स्म सहसैव तदानीं यागिका इव तनूरुहसंघाः ॥ ९ ॥ पल्लवोप-
मितिसाम्यसपक्षं दष्टवत्यधरविम्बमभीष्टे । पर्यकूजि सरुजेव तरुण्यास्तारलोलवलयेन क-
रेण ॥ १० ॥ पाणिपल्लवविधूननमन्तः सीत्कृतानि नयनार्थनिमेषाः । योषितां रहसि गद्वद-
वाचामस्त्रतामुपययुर्मदनस्य ॥ ११ ॥ धैर्यमुल्लवणमनोभवभावा वामतां च वपुरर्पितवत्यः ।
व्रीडितं ललितसौरतघाष्टर्चास्तेनिरेऽभिरुचितेषु तरुण्यः ॥ १२ ॥ पाणिरोधमविरोधित-
वाञ्छं भर्त्सनाश्च मधुरस्मितगर्भाः । कामिनः स्म कुरुते करभोरूहर्हारे शुष्करुदितं च
सुखेऽपि ॥ १३ ॥ वारणार्थपदगद्गदवाचामीर्ष्या मुहुरपत्रपया च । कुर्वते स्म सुदृशा-
मनुकूलं प्रातिकूलिकतयैव युवानः ॥ १४ ॥ अन्यकालपरिहार्यमजस्रं तद्वयेन विदधे
द्वयमेव । धृष्टता रहसि भर्तृषु ताभिर्निर्दयत्वमितरैरबलासु ॥ १५ ॥ बाहुपीडनकचग्रह-
णाम्यामाहतेन नखदन्तनिपातैः । बोधितस्तनुशयस्तरुणीनामुन्मिमील विशदं विषमेषुः
॥ १६ ॥ कान्तया सपदि कोऽप्युपगूढः प्रौढपाणिरपनेतुमियेष । संहतस्तनतिरस्कृतद-

छिर्भ्रष्टमेव न दुकूलमपश्यत् ॥ १७ ॥ आहतं कुचतटेन तरुण्याः साधु सोढमधुनेति प-
 पात । त्रुच्यतः प्रियतमोरसि हारात्पुष्पवृष्टिरिव मौक्तिकवृष्टिः ॥ १८ ॥ सीत्कृतानि
 मणितं करुणोक्तिः स्निग्धमुक्तमलमर्थवचांसि । हासभूषणरवाश्च रमण्याः कामसूत्रपदता-
 मुपजग्मुः ॥ १९ ॥ उद्धतैर्निभृतमेकमनेकैश्छेदवन्मृगदृशामविरामैः । श्रूयते स्म मणितं
 कलकाञ्चीनूपुरध्वानिभिरक्षतमेव ॥ २० ॥ ईदृशस्य भवतः कथमेतच्छाघवं मुहुरतीव
 रतेषु । क्षिप्तमायतमदर्शयदुर्व्यां काञ्चिदाम जघनस्य महन्धम् ॥ २१ ॥ प्राप्यते स्म गत-
 चित्रकचित्रैश्चित्रमार्द्रनखलक्ष्म कपोलैः । दध्निरेऽथ रमसच्युतपुष्पाः स्वेदबिन्दुकुसुमान्य-
 लकान्ताः ॥ २२ ॥ यद्यदेव रुरुचे रुचिरेभ्यः सुभ्रुवो रहसि तत्तदकुर्वन् । आनुकूलिक-
 तथा हि नराणामाक्षिपन्ति हृदयानि तरुण्यः ॥ २३ ॥ प्राप्य मन्मथरसादतिभूमिं दुर्व-
 हस्तनभराः सुरतस्य । शश्रमुः श्रमजलाद्रललाटाच्छिष्टकेशमसितायतकेश्यः ॥ २४ ॥
 पत्युः प्रवृत्तस्य रतौ जिगीषावचो निशम्याथ न किञ्चिदूचे । कलावती किं तु विहस्य
 तस्य कपोलयोः स्वेदमपाचकार ॥ २५ ॥ उरुरुहाम्भोरुहदर्शनाय विमुञ्चतः कञ्चुकबन्धनानि ।
 आनन्दनीराकुललोचनस्य प्रियस्य जातो विपुलः परिश्रमः ॥ २६ ॥ स्वामिन्प्रभो प्रिय
 गृहाण परिष्वजस्व किं किं शठोऽस्य करुणोऽसि मुखोत्थितोऽसि । हा दुःखस्यलमलं
 विरमेति वाचः स्त्रीणां भवन्ति सुरते प्रणयानुकूलाः ॥ २७ ॥ मत्तेमकुम्भपरिणाहि निकु-
 म्भमार्द्रं कान्तापयोधरयुगे रतिस्वेदस्निग्धः । वक्षो विधाय भुजपञ्जरमध्यवर्ती धन्यः क्षपां
 क्षपयति क्षणलब्धनिद्रः ॥ २८ ॥ कान्ते तथा कथमपि प्रथितं मृगाक्ष्या चातुर्यमुद्धतमनो-
 भवया रतेषु । तत्कूजितान्यनुवदद्भिरेकवारं शिष्यायितं गृहकपोतशतैर्यथास्याः ॥ २९ ॥
 आमीलितालसविवर्तिततारकाक्षीमुत्कण्ठबन्धनदरश्च्यवाहुवल्लीम् । प्रस्वेदवारिकणिकाचि-
 तगण्डबिम्बां संस्पृश्य तामनिशमेति न शान्तिमन्तः ॥ ३० ॥ रतिरभमनिनान्तश्रान्त-
 कान्ताकुचान्तश्चलदमलकराग्रा नाभिदेशेष्वधो वा । स्मितमधुरमुखीनां ह्रीणनेत्रोत्पला-
 नामधरमधु वधूनां भाग्यवन्तः पिबन्ति ॥ ३१ ॥ अविदितमुखदुःखं निर्मलं ब्रह्म किञ्चि-
 ज्जडमतिरिह कश्चिन्मोक्ष इत्याचक्षते । मम तु मतमनङ्गस्मेरतारुण्यवर्णमदकलमदिरा-
 क्षीनीविमोक्षो हि मोक्षः ॥ ३२ ॥ अभिनवपुलकालीमण्डिता गण्डपाली निगदति विनि-
 गूढानन्दहिन्दोलि चेतः । सुदति वदति पुण्यैः कस्य धन्यैर्मनोजप्रसरमसकृदेतच्चापलं
 लोचनस्य ॥ ३३ ॥ भजन्त्यास्तल्पान्तं कृतकपटकण्डूतिपिहितं स्मितं जाते गेहाद्वहिरव-
 हितालीपारिजेने । प्रियास्यं पश्यन्त्याः स्मरशरसमाकूलमुभयं सलज्जाया लज्जा व्यगम-
 दिव दूरं मृगदृशः ॥ ३४ ॥ दुकूलं दोर्मूलात्प्रणयिनि परीरम्भरसिके हरत्यम्भोजाक्षी
 निभृतनिभृतं नम्रवदना । प्रियाश्छेष्टेष्विष्यपसरतु लज्जा स्फुटमिति स्मितक्षीरेणैव स्तन-
 कलशशंभुं स्नपयति ॥ ३५ ॥ चिरविरहिणो रत्युत्कण्ठाश्लथीकृतगात्रयोर्नवमिव जग-

उजातं भूयश्चिरादभिनन्दतोः । कथमपि दिने दीर्घे याते निशामधिरूढयोः प्रसरति कथा
 बह्वी यूनोर्यथा न तथा रतिः ॥ ३६ ॥ दृशा सपदि मीलितं दशनरोचिषा निर्गतं
 करेण परिवेपितं वलयकैरथाक्रान्दितम् । प्रियैः समदयोषितां तनुविलण्ण्यमानेऽधरे
 परव्यसनकातराः किमिव कुर्वतां साधवः ॥ ३७ ॥ नैषा वेगं मृदुतरतनुस्तावकीनं
 विसोढुं शक्ता नैर्ना चपलनितरां खेदयेन्दीवरासीम् । रत्यभ्यासं विदधत इति प्रा-
 णनाथस्य गत्वा कर्णोपान्ते निभृतनिभृतं नूपुरं शंसतीव ॥ ३८ ॥ आयाते द-
 यिते मनोरथशतैर्नैति कथंचिद्दिने वैदग्ध्यापगमाज्जडे परिजने दीर्घा कथां कुर्वतीम् ।
 दृष्टासीत्यभिधाय सत्वरपदं व्याधूय चीनांशुकं तन्वङ्ग्या रतिकातरेण मनसा नीतः प्र-
 दीपः स्वयम् ॥ ३९ ॥ गाढालिङ्गनवामनीकृतकुचप्रोद्भिन्नरोमोद्गमा सान्द्रस्नेहरसातिरेक-
 विगलच्छ्रीमन्नितम्बाम्बरा । मा मा मानद माति मामलमिति क्षामाक्षरोच्छापिनी सुप्ता किं
 नु मृता नु किं मनसि मे लीना विलीना नु किम् ॥ ४० ॥ दोभ्यां संयमितः पयोधरभ-
 रेणापीडितः पाणिजैराविद्धो दशनैः क्षताक्षरपुटः श्रोणीतटेनाहतः । हस्तेनानमितः करो-
 ऽधरमुधास्पन्देन संमोहितः कान्तः कामपि तृप्तिमापतदहो कामस्य वामा गतिः ॥ ४१ ॥
 ईषन्मीलितदृष्टि सुगृहसितं सीत्कारधारावशादव्यक्ताकुलकेलिकाकुविकसदन्तांशुधौताध-
 रम् । श्वासोत्कम्पिपयोधरोपरि परिप्वङ्गात्कुरङ्गीदृशो हर्षोत्कर्षविमुक्तनिःसहतनोर्धन्यो
 धयत्याननम् ॥ ४२ ॥ खिन्नं मण्डलमैन्दवं विगलितं स्वग्भारबद्धं तमः प्रागेव प्रथमानके-
 तकशिखावीरायितं च स्थितम् । शान्तं कुण्डलताण्डवं कुवलयद्वन्द्वं तिरोमीलितं वीतं
 विद्रुमसीत्कृतं नहि ततो जाते किमासीदिति ॥ ४३ ॥ गाढाश्लेषनिपीडनान्निपतितामालो-
 क्य हारावलीं स्थातुं हन्त भिया क्षणं निबिडया नीव्यापि न व्यापृतम् । विश्लेषज्वरवे-
 दनासहनयोः कारुण्यकीर्णात्मना कापि प्रापि तयोः समागमसुखं यूनोर्मनोजन्मना ॥ ४४ ॥
 हारम्बुध्यति कङ्कणं निपतति स्वक्रीमुदी क्लिश्यति ध्वान्तं धावति सीत्करोति रजनीजानि-
 र्वली भज्यति । काञ्ची क्षुभ्यति काञ्चनक्षितिधरे किं च क्षतं चञ्चति प्रारम्भे मदनाहवस्य
 विजयी देवो मनोभूरभूत् ॥ ४५ ॥ आप्रातं कमलं प्रियेण सुदृशा स्मित्वापनीतं मुखं दत्तं
 विभ्रमकन्दुके नखपदं गूढौ कराभ्यां स्तनौ । न्यस्ता चम्पकमालिकोरसि मुदा पर्यस्तरो-
 माञ्जया मीलछोचनया स्थितं प्रणयिनोदूरेऽपि पूर्णं रतम् ॥ ४६ ॥ सिन्दूरं रतिमिन्दुमा-
 ननमसौ धम्मिल्लराहुस्त्वयं यद्वाढं प्रसतीव तत्प्रियतमे निर्णीतमौत्पातिकम् । चोले चञ्च-
 लता भविष्यति मुहुः स्यात्कुन्तले कर्षणं नीवी स्थास्यति न स्थिरा समुदयेदङ्गे महान्संगरः
 ॥ ४७ ॥ पश्यन्तीं परिणामकेलिषु मुहुर्निःशङ्कमालिङ्ग्य तां प्रोत्कूजत्कलमग्रहीषमधरं
 स्पर्धावती साप्यभूत् । नाहं वेत्ति न वेत्ति सा च दयिता तत्रावयोश्चष्टितं शय्या वेत्ति
 न वेत्ति वा स तु कुतः सङ्ग्रामलोलः स्मरः ॥ ४८ ॥ प्रत्यहः पुलकाङ्गुरेण निबिडाश्लेषे

निमेषेण च क्रीडाकूतविलोकितेऽधरमुधापाने कथाकेलिभिः । आनन्दाधिगमेन मन्मथक-
लायुद्धेऽपि यस्मिन्नभूदुद्धतः स तयोर्बभूव सुरतारम्भः प्रियंभावुकः ॥ ४९ ॥ ईषत्कम्प-
पयोधरं गुरुकटिप्रौढप्रहाराद्भुतं स्विद्यद्भालमनेकहास्यसरसं संरम्भमन्दव्यथम् । वारंवा-
रमुरःप्रहारमुभयं संदश्यमानाधरं किञ्चिद्वृत्तनितम्बदेशनखरं धन्यो रतं सेवते ॥ ५० ॥
त्वं मुग्धाक्षि विनैव कञ्चुलिकया धत्से मूढोहारिणीं लक्ष्मीमित्याभिधायिनि प्रियतमे
तद्दीप्तिकासंस्पृश । शय्योपान्तनिविष्टसस्मितसखीनेत्रोत्सवानन्दिता निर्यातः शनकैरली-
कवचनोपन्यासमालीजनः ॥ ५१ ॥ धम्मिल्लो मङ्गमेतु प्रविशतु तिलकः केशपाशान्वकारं
पत्राली गण्डपालिं त्यजतु च विवरं कर्णयोर्गन्तुकामा । वामायाः कान्तदत्तक्षतततिसहने
एक एवाधरोऽसौ वीरः कामाहवेऽस्मिन्निति वदति मुहुर्नूपुरः क्राणभङ्ग्याः ॥ ५२ ॥

विपरीतरतक्रिया ।

प्रशान्ते नूपुरारावे श्रूयते मेखलाध्वनिः । कान्ते नूनं रतिश्रान्ते कामिनी पुरुषायते
॥ १ ॥ पततु तवोरसि सततं दयिताधम्मिल्लमल्लिकानिकरः । रतरसरभसकचग्रहलुलिताल-
कवल्लीरगलितः ॥ २ ॥ विपरीतमविपरीतं यद्गतमन्यत्तदेव विपरीतम् । तरुमारोहति लतिका
नारोहति च लतिकां तरुः कापि ॥ ३ ॥ साक्षादभूत्स्वयंभूरथ मुक्तास्तिमिरनिकरभाराः ।
प्रणनाम शीतरोचिस्तव पाठं मेखला विदधे ॥ ४ ॥ वियनि विलोलति जलदः स्खलति
विधुश्चलति कूजति कपोलः । निप्पतति तौरकाततिरान्दोलति वी चिरमरवाहिन्याः ॥ ५ ॥
स्थगयति तमः शशाङ्कं चलति गिरिः स्ववति तारकापटलम् । कथयति मन्ये काशीपु-
रसीमि किमपि संक्षोभम् ॥ ६ ॥ मुक्ताः पतन्ति भूमौ बालाः कलयन्ति केवलां मुक्तिम् ।
चुम्बत्यम्बरमवनिं विपरीते किं न विपरीतम् ॥ ७ ॥ वल्लङ्कुचं व्याकुलकेशपाशं स्विद्यन्मुखं
स्वीकृतमन्दहासम् । पुण्यातिरेकात्पुरुषा लभन्ते पुंभावमम्भोरुहलोचनानाम् ॥ ८ ॥
वक्रस्यन्दिस्वेदविन्दुर्प्रबन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कुमं कापि कण्ठे । पुंस्त्वं तन्व्या व्यञ्जयन्ती व-
यस्या स्मित्वा पाणौ खङ्गेखां लिलेख ॥ ९ ॥ मधुपानसमुल्लसत्प्रवालं चलहेमाचलका-
न्तिभिर्जटालम् । विधुनिःपतदन्धकारजालं शुभकालं क पुनर्विलोकयामः ॥ १० ॥ अभि-
मुखपतयालुभिल्लाटश्रमसलिलैरपनीतपत्रलैः । कथयति पुरुषायितं वधूनां मृदितहिमशु-
तिनिर्मलः कपोलः ॥ ११ ॥ तत्रास्ति कारयति यत्र मनोभवस्य सा शक्तिरप्रतिहता
भुवने तथाहि । उत्पाद्य पीवरपयोधरमण्डलाग्रं वलगन्ति यत्पुरुषवत्प्रमदा अपीह ॥ १२ ॥
मुग्धे तवास्मि दयिता पुरुषो भव त्वमित्युक्तया नहि नहीति शिरो विधूय । स्वस्मात्करा-

त्प्रियकरे वलयं क्षिपन्त्या वाचं विनाभ्युपगमः कथितो मृगाक्ष्या ॥ १३ ॥ वीरायितेषु
 मृगशावविलोचनानां कण्ठोदितान्यचरमं कलकूजितानि । आग्नेडयद्गिरथ सौधगतैः कपोतैः
 शङ्के गृहीत इति संप्रति शिष्यभावः ॥ १४ ॥ तमःस्तोमं सोमं गिलति वमतीवोदुनिकरं
 रथाङ्गद्वन्द्वेऽस्मिन्नमरतटिनी खेलति मुहुः । लतायामुत्कम्पो मदनवसतीकाञ्चनगिरिविपयैति
 प्रायो रतिपतिमते सर्वमधुना ॥ १५ ॥ विहायसि विहारिणी भवतु नाम सौदामिनी मुमेरुशि-
 खरादधः पततु नाम मन्दाकिनी । परं तदिदमद्भुतं यदयमेत्य भूमीतलं नमन्नमृतदीधितिः
 कमलसारमाकर्षति ॥ १६ ॥ प्रारब्धे रतिकेलिसंकुलरणारम्भे तया साहसं प्रातः कान्त-
 जयाय किञ्चिदुपरि प्रारम्भि यत्संभ्रमात् । खिन्ना येन कटीतटी शिथिलिता दोर्वाछिरु-
 त्कम्पितं वक्षो मीलितमक्षि पौरुषरसः स्त्रीणां कुतः सिध्यति ॥ १७ ॥ आलोकाम-
 लकावलिं मुकुसुमां बिभ्रच्चलं कुण्डलं किञ्चिन्मृष्टविशेषकं तनुतरैः स्वेदाम्भसः सीकरैः ।
 तन्व्या यत्सुरतान्ततान्तनयनं वक्रं रतिव्यत्यये तत्त्वां पातु चिराय किं हरिहरब्रह्मादिभिर्दे-
 वतैः ॥ १८ ॥ प्रारब्धे विपरीतनामनि रते सर्वं तदाभूत्क्षणात्क्षमाङ्ग्यां विपरीतमेव कुटिला
 मुक्ताः सुवृत्ता अपि । मुक्ता निःपतिता भवन्ति तरलास्तौ चाचलौ चेलतुः सीदन्ति
 श्रुतिषारगाः सुमनसः कान्ता नु कान्तायते ॥ १९ ॥ निःशेषं व्यपनीय नीविवसनं मञ्जु-
 कण्ठमेखलं क्रीडान्दोलनखिन्नमध्यलतिकं किञ्चित्प्रकम्पस्तनम् । उद्यत्कुण्डलताण्डवं
 च रुचिरं विक्रम्य कान्तोपरि छान्ता वक्षसि कामिनां मुकुलितप्रान्ताक्षिकं शेरते
 ॥ २० ॥ प्रागल्भ्यं पुरुषायिते मम पुरः पश्येति संनद्धया तन्व्या ताम्यदुरोजयापि सुचिरं
 विक्रम्य रम्यं तया । श्रान्ता वक्षसि मे निपत्य च पुनः सापत्रपं सस्मितं साकूतं च
 समीक्षितं मृगदृशा यत्तत्कथं कथ्यते ॥ २१ ॥

सुरतनिवृत्तिः ।

संन्यासमरुत काञ्ची जहाँ कलत्रं दुकूलमबलायाः । तत्याज रागमधरो मुक्तिमुरीच-
 क्रिरे चिकुराः ॥ १ ॥ सुतनुश्रुतिसेवनतो मन्ये नयनाञ्जनं जातम् । मुग्धा स्नेहात्कबरी-
 युक्तां मुक्तिं कथं प्राप ॥ २ ॥ संवरणाय वधूटी बहुपरिपाटीं करोतु किं तेन । संप्रति रज-
 निरहस्यं नयनालस्यं निवेदयति ॥ ३ ॥ खिन्नालसनयनान्तं खिन्नलिकलग्रकुन्तलस्तबकम् ।
 वदनमवलुप्ततिलकं मदनं नेदयति दवयति धृतिं मे ॥ ४ ॥ पपात मेरोः सुरसिन्धुधरा
 ववर्ष तारागणमन्धकारः । बभूव भृङ्गावलिरप्यकम्पा शशाम शम्फालतिकाविलासः ॥ ५ ॥
 पपात गङ्गा हरमौलिसङ्गा बन्धं तमोभूतमपेतबन्धम् । तडिछताचञ्चलतामहासीदस्यन्दमा-
 सीदरविन्दयुग्मम् ॥ ६ ॥ कामसंगरविधौ मृगीदृशः प्रौढपौरुषधरे पयोधरे । स्वेदराजि-
 रुदियाय सर्वतः पुष्पवृष्टिरिव पुष्पधवनः ॥ ७ ॥ संगताभिरुचितैश्चलितापि प्रागमुच्यत

चिरेण सखीव । भूय एव समगंस्त रतान्ते ह्रीर्वधूभिरसहा विरहस्य ॥ ८ ॥ प्रेक्षणीय-
 कमिव क्षणमासन्हीविभङ्गुरविलोचनपाताः । स्रग्भ्रमद्रुतगृहीतदुकूलच्छाद्यमानवपुः सुरता-
 न्ताः ॥ ९ ॥ अप्रभूततमनीयसि तन्वी काञ्चिन्नामि पिहितैकतरोरु । क्षौममाकुलकरा वि-
 चर्कष्य कान्तपल्लवमभीष्टतमेन ॥ १० ॥ मृष्टचन्दनविशेषकमक्तिर्भ्रष्टभुषणकदर्थितमाल्यः ।
 सापराध इव मण्डनमासीदात्मनैव मुट्टशामुपभोगः ॥ ११ ॥ योषितः पतितकाञ्चनकाञ्चौ
 मोहनातिरभसेन नितम्बे । मेखलेव परितः स्म विचित्रा राजते नवनखक्षतलक्ष्मीः ॥ १२ ॥
 भानु नाम मुट्टशां दशनाङ्कः पाटलो धवलगण्डतलेषु । दह्यवाससि समानगुणश्रीः संमु-
 खोऽपि परभागमवाप ॥ १३ ॥ सुभ्रुवामधिपयोधरपीठं पीडनैस्तुष्टितक्त्यपि पत्युः । मुक्त-
 मौक्तिकलयुगुणशेषा हारयष्टिरभवद्गुरुरेव ॥ १४ ॥ विश्रमार्थमुपगूढमज्जत्वं यत्प्रियैः प्रथ-
 मरत्यवसाने । योषितामुदितमन्मथमादौ तद्वितीयसुरतस्य बभूव ॥ १५ ॥ आस्तृतेऽभि-
 नवपल्लवपुष्पैरप्यनारतरताभिरताम्यः । दीयते स्म शयितुं शयनीये न क्षणः क्षणदयापि
 वधूभ्यः ॥ १६ ॥ उपवर्हमम्बुजदृशो निजं भुजं विरचय्य वक्त्रमपि गण्डमण्डले । नि-
 जसक्थितसक्थनि निधाय सादरं स्वपिति स्तनापितकराम्बुजो युवा ॥ १७ ॥ करकिसलयं
 धूत्वा धूत्वा विमार्गति वासमी क्षिपति मुमनोमालाशेषं प्रदीपशिखां प्रति । स्थगयति मुहुः
 पत्युर्नेत्रे विहस्य ममाकुला सुरतविरतौ रम्या तन्वी मुहुर्महुरीक्षने ॥ १८ ॥ सुरतविरत-
 क्रीडावेशश्रमश्चहस्तया रहासि गलितं तन्व्या प्राप्तुं न पारितमंशुकम् । रनिरसजडैरङ्गैरङ्गे
 पिधातुमशक्त्या प्रियतमतनौ सर्वाङ्गीणं प्रविष्टां चेष्टया ॥ १९ ॥ प्रियकृतपटम्यैयत्रीडा-
 विलम्बनविद्वलां किमपि कृपणालापां बाला विलोक्य समंभ्रमः । अपि विचकितस्कन्धा-
 चारे गले सुरताहवे त्रिभुवनमहाधन्वी स्थाने न्यवर्तत मन्मथः ॥ २० ॥ शयानम्योत्तानं
 हृदि निहितवक्षोरुहभरा निरश्रीने वक्त्रे निविडकलिताम्बोयवदना । समाक्रम्योरुभ्याम-
 निदृढतरं सक्थियुगलं स्वपित्यम्भोजाक्षी शिथिलभुजवन्द्येयमधुना ॥ २१ ॥ क्वचित्ताम्बु-
 लाक्तः क्वचिदगुरुपङ्काङ्गमलिनः क्वचिच्छृणोद्गारी क्वचिदपि च सालक्तकपदः । वलीभङ्गाभो-
 गैरलकपतितैः शीणकुमुदैः स्त्रियाः सर्वावस्थं कथयति रतं प्रच्छदपटः ॥ २२ ॥ मुग्धं
 जृम्भारग्निं प्रमरति मदामोदलहरी दृशोस्तन्द्वाभागः स्फुरति विगलत्यङ्गलनिका ।
 त्वमेतादृक्कान्तिः कमलमुखि धन्यैव नितरामसौ धन्यो यस्ते सकलरजनीं जागरयिता ॥ २३ ॥
 प्रियायाः प्रत्यूषे गलितकवरीवन्धनविधावुदञ्चद्दोर्वल्लीदरदलितचेलाञ्जलमुरः । घनाकूने प-
 श्यत्यथ मयि समन्दासिवलितं नमन्त्या यद्वृषं न हि लिखितुमीशो मनमिजः ॥ २४ ॥
 रतान्ते प्राणेशे वसनमददाने कथमपि स्थिताया याचन्त्या वितर मम चैलं गुणनिधे ।
 सरोषं पश्यन्त्याः किमपि च हसन्त्याः परिचलन्मन्त्यास्तद्वृषं न हि लिखितुमीशो मनसिजः
 ॥ २५ ॥ शान्ते मन्मथसंगरे रणभृतां सत्कारमातन्वती वामोऽदाज्जघनस्य पीनकुचयोर्हारं

श्रुतेः कुण्डलम् । विम्बोष्ठस्य च वीटिकां सुनयना पाण्योरिणत्कङ्कणे पश्चाच्छम्बिनि केश-
पाशनिचये युक्तो हि बन्धक्रमः ॥ २६ ॥ नेपथ्यादपि राजते हि नितरां व्यालुप्तभूषा
तनुः संभोगश्रममीलितं विजयते चक्षुः कटाक्षादपि । गाढालिङ्गनकौतुकादपि नवं दोर्व-
ल्लिविस्त्रंसं प्रीत्यालापरसादपि प्रियतमं मौनं कुरङ्गीदृशः ॥ २७ ॥ निर्दृष्टे सुरतोत्सवे
बहुविधे जातेऽधिकेऽङ्गकृमे तल्पे स्वेदजलार्द्रचन्दनमये किञ्चिद्रहीताम्बरे । सान्द्रस्नेहवशा-
द्विशेषविषयव्यासङ्गजिह्वात्मनोर्दपत्योः स्मर यत्स्मरातुरतया भूयोऽपि जाता स्पृहा ॥ २८ ॥
मुक्ताभूषणामिन्दुविम्बमजनि व्याकीर्णतारं नभः स्मारं चापमपेतचापलमभूदिन्द्रिवरे मु-
द्विते । व्यालीनं कलकण्ठकण्ठनिन्दैर्मन्दानिलैर्मन्दितं निष्कम्पस्तवकापि चम्पकलता
सा भूम्न जानेऽथ किम् ॥ २९ ॥ नीव्यां संयमनं कचे नियमनं श्रोणीतले चासनं वि-
श्वासाभ्यसनं मुखे समभवत्प्रत्याहृतिभूषणे । ध्यानं प्रेमणि धारणा स्तनतटे तन्व्याः
समाधिः प्रिये निर्वेदादिव किं रतान्तमुलभात्सर्वाङ्गयोगोत्सवः ॥ ३० ॥ निर्लेपौ कुचकुङ्कुलौ
कचभरस्तत्याज बन्धं ययौ काक्षी निर्गुणतां निरञ्जनदशा दृग्भ्यां समासादिता । नीरागो-
ऽधरपल्लवश्च गुरुणा केनापि गौराङ्गि ते शङ्के शम्बरशासनोपनिषदां तत्त्वावबोधः कृतः
॥ ३१ ॥ तन्द्रातुन्दिलशोणलोचनयुगं दन्ताङ्कदन्तच्छदं पर्यस्तालकवल्लिवर्मपटलप्रोद्विन्नप-
त्रावलि । जृम्भोज्जृम्भितसीधुसौरभमिलदृङ्गीभिरङ्गीकृतस्तोत्रं शंसति वृत्तमेव रजनीवृत्तान्त-
मेणीदृशः ॥ ३२ ॥ स्वामिन्मङ्गुरयालकं सतिलकं भालं विलासिन्कुरु प्राणेश त्रुटितं पयो-
धरतटे हारं पुनर्योजय । इत्युक्त्वा सुरतावसानसमये संपूर्णचन्द्रानना स्पृष्टा तेन तथैव जा-
तपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥ ३३ ॥ आलोलामलकावतीं विलुलितां विभ्रच्चलत्कुण्डलं
किञ्चिन्मृष्टविशेषकं तनुतरैः स्वेदाम्भसां सीकरैः । तन्व्या यत्सुरतान्ततान्तनयनं वक्त्रं रति-
व्यत्यये तत्त्वां पातु चिराय किं हरिहरब्रह्मादिभिर्देवतैः ॥ ३४ ॥ व्यालोलः केशपाश-
स्तरलितमलकैः स्वेदलोलौ कपोलौ छिष्टा विम्बाधरश्रीः कुचकलशरुचा हारिता
हारयाष्टिः । कार्क्ष्ण्यं काञ्चिद्रताशां स्तनजवनपदं पाणिना छादयन्ती भूपाहीनापि काञ्चि-
त्प्रियहृदयमहो प्रीणयत्येव मुग्धा ॥ ३५ ॥ सव्यासव्योरुबाहुव्यतिकरमधुरं कूर्परन्य-
स्तशीर्षं संसक्तास्याब्जयुग्मध्वसितहतचलच्चारुनासाविभूषम् । भूयो निद्रातिरेकात्क्रमशिथि-
लभुजाश्लेषदत्तावकाशोच्छ्वासोदब्रत्कुचाग्रप्रतिहतहृदयं शेरतेऽमी रतान्ते ॥ ३६ ॥ व्या-
मिश्रकैकबाहु प्रवलितपथुलैकैकचारुरूकाण्डं दद्या दद्याधरोष्ठं दरशिथिलतनुश्लेषमालिङ्ग्य
कान्ताः । शश्वन्निश्वासावेगस्फुरितगुरुकुचद्वन्द्वसंवृष्टवक्षाः श्रान्तः शेते रतान्ते सुखमिह
मुकुती लीलया कामिलोकः ॥ ३७ ॥

चन्द्रास्तसमयवर्णनम् ।

कलङ्कदाशो गगनाम्बुराशौ प्रसार्य चन्द्रातपतन्तुजालम् । लम्बोडुमीनांछवु संजिघृक्षुश्च-

न्द्रलवस्थश्रमाब्धिमेति ॥ १ ॥ असौ हि दत्त्वा तिमिरावकाशमस्तं व्रजत्युन्नतकोटिरिन्दुः ।
 जलावगाढस्य वनद्विपस्य तीक्ष्णं विषाणाम्रमिवावशिष्टम् ॥ २ ॥ वृन्देन तारावलितपङ्क-
 लानामङ्गेन च श्रीफलपङ्खेन । अभ्यर्च्य जागेश्वरमिन्दुविम्बं विमर्जयत्येष नभोमुनीन्द्रः
 ॥ ३ ॥ मन्दमग्निमधुर्यमोपला दर्शितश्वेयथु चाभवत्तमः । दृष्टयस्तिमिरजं सिपेविरे
 दोषमोर्षधिपतेरसंनिधौ ॥ ४ ॥ अरुणकिरणजालैरन्तरिक्षे गतक्षे चलति शिशिरवाते मन्दमन्दं
 प्रभाते । युवतिजनकदम्बे नाथमुक्तौष्ठविम्बे चरमगिरिनितम्बे चन्द्रविम्बं ललम्बे ॥ ५ ॥
 जरठ इव मरालो जर्जरग्रैर्मयूखैः स्खलति शिशिरभानुः पश्चिमाभ्योधिपारे । श्लथगरुत
 इवामूस्तत्र तत्रान्तरिक्षे विरलविरलभासः किं च तारा लुठन्ति ॥ ६ ॥ चरमगिरिकुरङ्गः
 शृङ्गकण्ड्यनेन स्वपिति सुखमिदानीमन्तरिन्दोः कुरङ्गः । परिणतरविगर्भव्याकुला पौरुहती
 दिगपि घनकोपोतीहुंकृतैः कुप्यतीव ॥ ७ ॥ उदयमुदितदीप्तिर्याति यः संगतौ मे पतति न वर-
 मिन्दुः सोऽपरामेव गत्वा । स्मितरुचिरिव सद्यः साम्यसूयं प्रभेति स्फुरति विशदमेवा पूर्व-
 काष्ठाङ्गनायाः ॥ ८ ॥ नवकुमुदवनश्रीहासकेलिप्रसङ्गादधिकरुचिरशेषामायुषां जाग-
 रित्वा । अयमपरदिशोऽङ्के मुञ्चति स्वस्तहस्तः शिशयिपूरिव पाण्डुं म्लानमात्मानमिन्दुः
 ॥ ९ ॥ सपदि कुमुदिनीभिर्मिलितं हा क्षपापि क्षयमगमदपतास्तारकास्ताः समस्ता । इति
 दयितकलत्राश्रितयन्नङ्गमिन्दुर्वहति कृशमशेषं भ्रष्टशोभं शुचेव ॥ १० ॥ प्रकरमलिनलक्ष्मा
 मृष्टपत्रावलीकैरधिगतरतिशोभैः प्रत्युषःप्रोषितश्रीः । उपहसित इवामौ चन्द्रमाः कामि-
 नीनां परिणतशरकाण्डापाण्डुभिर्गण्डभागैः ॥ ११ ॥ विकसितमुखी रागासङ्गाद्व्यतिमिरादृति
 दिनकरकरस्पष्टमैन्द्रा निरीक्ष्य दिशं पुरः । जरठवलीपाण्डुच्छायो भृशं कलुषान्तरः
 श्रयति हरितं हन्त प्राचेतसां तुहिनद्युतिः ॥ १२ ॥ पादन्यासं क्षितिधरगुर्गेर्ध्रि कृत्वा
 सुमेरोः क्रान्तं येन क्षपिततमसा मध्यमं धाम विष्णोः । सोऽयं चन्द्रः पतति गगनादल्पशे-
 पैर्मयूखैरत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा ॥ १३ ॥ नक्षत्रास्तिनायकोऽयमधुना
 रुढः प्रभातागमे सप्ताश्वेन बलीयसातिमहसा रोषारुणज्योतिषा । भ्रश्यद्धान्तिशिरारूहां
 प्रविगलत्तारालिहारावलीमादाय क्षणदीप्तियां क्षितिधरं पश्चात्यमारोहति ॥ १४ ॥ संश्लिष्टा
 सानुरागं स्वकरपरिचयप्राप्तभूरिप्रसादा या पूर्वा भुक्तपूर्वा रंविकरकल्पितां तामुदीक्ष्यामृ-
 तांशुः । निस्तेजाः पश्चिमाब्धौ प्रविशति हि सतां दुःसहो मानभङ्गः किं वक्तव्यं सितांशोः
 स तु सकलसैतां मण्डलस्यापि नेतां ॥ १५ ॥

१ मन्दोन्नतमग्निम्; (पक्षे) रोगविशेषः. २ धूतवन्तः. ३ मृगकान्ताः. ४ पृष्ठत्वम्; (पक्षे) रोगविशेषः.
 ५ आन्ध्यम्; (पक्षे) रोगविशेषः. ६ चन्द्रस्य; (पक्षे) वयस्य. ७ सूर्यहस्तलक्ष्यम्. ८ चन्द्रः. ९ नक्षत्राणाम्;
 (पक्षे) द्विजानाम्. १० नायकः.

मध्यरात्रक्रीडावर्णनम् ।

आश्लेषशेषा रतिरङ्गनानामामोदशेषा कुचकुङ्कुमश्रीः । तूणीरशेषः कुसुमायुधोऽपि प्रभा-
तशेषा रजनी बभूव ॥ १ ॥ शमितनिखिलदीपे सुप्तनिद्रालुलोके रतपरवशचित्ता मध्यरात्रे
विवुद्धाः । प्रथममुरताखिन्नां मुग्धिकां बोधयन्तो बहुदृढपरिरम्भैः कामुकाः खेदयन्ति
॥ २ ॥ अनुनयमगृहीत्वा व्याजसुप्ता पराची रुतमथ कृकवाकोस्तारमाकर्ण्य कल्ये ।
कथमपि परिवृत्ता निद्रायान्धा किल स्त्री मुकुलितनयनैवाश्लिष्यति प्राणनाथम् ॥ ३ ॥
चिररतिपरिखेदप्राप्तनिद्रासुखानां चरममपि शयित्वा पूर्वमेव प्रबुद्धाः । अपरिचलितगात्राः
कुर्वन्ते न प्रियाणामशियिलभुजचक्राश्लेषभेदं तरुण्यः ॥ ४ ॥ वदनशशिः स्पर्शं शीता
दिवा गतवेपथुः स्तनयुगलके भ्रान्त्वा तुङ्गे निविष्ट इव भ्रमात् । ज्वलितमदनाङ्गारे तन्व्या-
स्तनो जघनस्थले सपुलकजलः पत्युः पाणिर्विलीन इवाभवत् ॥ ५ ॥ रतिकृतिगते माया-
निद्रां प्रवर्तितचुम्बना पुलकपयसा तत्त्वं मत्वा सुखेदहृतानना । कृतकशयनो निग्राह्योऽसी-
त्युदीर्य कलं वधूर्वर्णितमधरं कृत्वा दन्तैरपूरयत स्पृहाम् ॥ ६ ॥

प्रभातवर्णनम् ।

ततोऽरुणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपुः शशी । दध्रे कामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥ १ ॥
कुक्कुटे कुर्वति काणमाननं श्रिष्टयोस्तयोः । दिवाकरकराक्रान्तं शशिकान्तमिवादधौ ॥ २ ॥
विकसितसंकुचितपुनर्विकस्वरेष्वम्बुजेषु दुर्लक्षाः । कलिकाः कथयति नूतनविकासिनीर्मधुलि-
हामर्थः ॥ ३ ॥ प्रियवस्तेरपयान्त्यो मिथः करम्बितकराम्बुजन्मानः । करजपदव्रणविरल-
स्तनपुलकममूः किमपि विवदन्ते ॥ ४ ॥ नभोवनं नक्तमसौ विगाह्य नक्षत्रसेनासहितः
शशाङ्कः । कराम्रलग्नान्कतिचित्प्रहृत्य पान्थान्प्रभाते प्रपलायतेऽद्य ॥ ५ ॥ चन्द्रकान्तग-
लदम्बुनाधुना या चकोरनयने समाश्रिते । कोकलोकहृदयानलः पुनः सूर्यकान्तमणिमा-
श्रयत्यहो ॥ ६ ॥ संनिगृह्य चिकुरं तमोमयं यामिनी तदनु केलिविच्युतम् । कुर्वती श्रवसि
चन्द्रमण्डलं कुण्डलं गगनकेलिमुज्जति ॥ ७ ॥ तरुणां दिवाकरमयूखमज्जरीमरुणामशोक-
शिखरावलम्बिनीम् । कमनीयपुष्पमनसा समाश्रितां मधुपो विडम्बयति मञ्जुभाषिणीम्
॥ ८ ॥ प्राची दिगम्बरमणौ दयिते विभाते प्रान्तेऽम्बरं स्पृशति वासकसज्जिकेयम् ।
धीरा जगाद रमणस्य न दूषणानि रोषारुणाच्यजति तारकभूषणानि ॥ ९ ॥ यात्येकतो-
ऽस्तशिखरं पतिरोपधीनामविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः । तेजोद्वयस्य युगपद्वचसनो-
दयाम्भ्यां लोको नियम्यत इवैष दशान्तरेषु ॥ १० ॥ अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वतीयं
दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा । इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनेन दुःखानि नूनमतिमात्र-
दुरुद्वहानि ॥ ११ ॥ प्रालेयमिश्रमकरन्दकरालकीशैः पुष्पैः समं निपतिता रजनीप्रबुद्धैः ।

अर्काशुभिन्नमुकुलोदरसान्द्रगन्धसंसूचितानि कमलान्यलयः पतन्ति ॥ १२ ॥ दिङ्माण्डली-
मुकुटमण्डनपद्मरागरत्नाङ्गुरे किरणमालिनि गर्भितेऽपि । सौख्यप्रसुप्तिकमधुव्रतचक्रवाल-
वाचालपङ्कजवनीसरसाः सरस्यः ॥ १३ ॥ पीत्वा भृशं कमलकुड्मलशुक्तिकोषा दोषातनीं
तिमिरलष्टिमथ स्फुरन्तः । निर्यन्मधुव्रतकदम्बमिषाढमन्ति विभ्रन्ति कारणगुणानिव मौ-
क्तिकानि ॥ १४ ॥ आपाटलैः प्रथममङ्कुरितैर्मयूखैरङ्गापतिः प्रथमशैलविहारिणीनाम् ।
सोऽयं करोति सुरपुंगवमुन्दरीणां कर्णेषु कल्पतरुपल्लवभङ्गलक्ष्मीम् ॥ १५ ॥ अन्यत्र
वाञ्छितनिशं परिलोहिताङ्गमन्याङ्गनागतमिवागतमुष्णरश्मिम् । प्रातर्निरीक्ष्य कुपितेव हि
पद्मिनीयमुत्फुल्लहल्लकमुलोहितलोचनाभूत् ॥ १६ ॥ का काबला निधुवनश्रमपीडिताङ्गी निद्रां
गता दयितबाहुलतानुबद्धा । सा सा तु यातु भवनं मिहिरोद्गमोऽयं संकेतवाक्यमिति
काकच्या वदन्ति ॥ १७ ॥ दिशि दिशि मृगयन्ते पल्लवग्राममेते मुहुरपगतनिद्राः सै-
प्तयो हेपितेन । अयमपि च सरोपैः कामिभिः श्रूयमाणो नन्दति मधुरतारं तां प्रचूडो विहंगः
॥ १८ ॥ अविरतमविरामा रागिणां सर्वरात्रं नवनिधुवनलीलाः कौतुकेनाभिधीक्ष्य । इदमु-
दवसितानामस्फुटालोकसंपन्नयनमिव सनिद्रं वर्णितं दैपमर्चिः ॥ १९ ॥ रतिरमसविलासा-
भ्यासतान्तं न यावन्नयनयुगममीलत्तावदेवाहतोऽसौ । रजनिविरतिशमी कामिनीनां भ-
विष्यद्विरहविहितनिद्राभङ्गमुच्चैर्मृदङ्गः ॥ २० ॥ प्रहरकमपनीय स्वं निदिद्रासतोच्चैः प्रति-
पदमुपहृतः केनचिज्जगृहीति । मुहुरविशदवर्णा निद्रया शून्यशून्यां दददपि गिरमन्तर्बु-
ध्यते नो मनुष्यः ॥ २१ ॥ विपुलतरनितम्बाभोगरुद्धे रमण्याः शयितुमनाधिगच्छन्नीवि-
तेशोऽवकाशम् । रतिपरिचयनश्यन्नैन्द्रतन्द्रः कथंचिद्रमयति शयनीये शर्वरीं किं करोतु
॥ २२ ॥ हृततरकरदक्षाः क्षिप्रवैशाखशैले दधति दधानि धीरानारवान्वारिणीव । शशिन-
मिव सुरौवाः सारमुद्धर्तुमते कलाशिमुदधिगुर्वी वल्लवा लोडयन्ति ॥ २३ ॥ परि-
शिथिलितकर्णग्रीवमामीलिततारः क्षणमयमनुभूय स्वप्नमुद्धर्तुर्व । रिरमयिपति भूयः
शप्पमग्रे विकीर्णं पटुतरचपलोष्ठः प्रस्फुरत्प्रोथमश्वः ॥ २४ ॥ कृतवदलिमभेदैः कुक्कुभे-
नेव किञ्चिन्मलयरुहरजोभिर्भूषयन्पश्चिमाशाम् । हिमरुचिरगुणिन्ना राजन् रज्यमानैर्नर-
ठकमलकन्दच्छेदगौरैर्मयूखैः ॥ २५ ॥ शशिरकिरणकान्तं वामरान्तेऽभिमार्य श्वसनमुर-
भिगन्धिः सांप्रतं सत्त्वेव । व्रजति रजनिरेषा तन्मयूखाङ्गगणैः परिमिलितमनिन्द्यैरम्बरान्तं
वहन्ती ॥ २६ ॥ व्रजति विषयमक्ष्णामंशुमाली न यावत्तिमिरमखिलमस्तं तावदेवारुणेन ।
परपरिभवितेजस्तन्वतामाशु कर्तुं प्रभवति हि विपक्षोच्छेदमग्रेसरोऽपि ॥ २७ ॥ विगत-
तिमिरपङ्कं पश्यति व्योम यावद्धवति विरहखिन्नः पक्षी यावदेव । रथचरणसमाद्वस्तावदौ-
त्सुक्यनुन्ना सरिदपरतटान्तादागता चक्रवाकी ॥ २८ ॥ अरुणजलदराजीमुग्धहस्ताग्रपादा

बहुलमधुपमालाकज्जलेन्दीवराक्षी । अनुपतति विरावैः पत्रिणां व्याहरन्ती रजनिमचिरजाता
 पूर्वसंध्या सुतेव ॥ २९ ॥ अयमुदयमहीभृन्मूर्ध्नि पाणिगृहीता दिवसपतिरहौषीदिन्दुपादान्ह-
 वीषि । अरुणकिरणवद्गौ कन्यका पौरुहूती हरिदपि किमकार्षीत्तारकालाजहोमम् ॥ ३० ॥
 कुमुदवनमपश्चि श्रीमदम्भोजखण्डं त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः । उदयमहिमरोचि-
 र्याति शीतांशुरस्तं हतविधिलसितानां ह्राविचित्रो विपाकः ॥ ३१ ॥ ललितनयनताराः क्षामव-
 कत्रेन्दुविम्बा रजनय इव निद्राकान्तनीलोत्पलाक्ष्यः । तिमिरमिव दधानाः स्नांसिनः केश-
 पाशार्नवनिपतिगृहेभ्यो यान्त्यमूर्वारवध्वः ॥ ३२ ॥ शिथिलयति सरागो यावदर्को नलिन्याः
 कमलमुकुलनीवीग्रन्थिमुद्रां करेण । प्रविकसदलिमाला गुञ्जितैर्मञ्जुशब्दा जनयति मुदमुच्चैः
 कामिनां कामिनीव ॥ ३३ ॥ नभसि विरलतारा मौक्तिकानीव भान्ति स्फुटतरमयमस्त-
 क्षमाधरं चुम्बतीन्दुः । रविरुदयधरित्रीधारि मूर्धानमेतुं हृदयमनु नितान्तोच्छासमङ्गीकरोति
 ॥ ३४ ॥ अञ्जुप्राची पिङ्गा रसपतिरिव प्राश्य कनकं गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्रा-
 म्यसदसि । क्षणं क्षीणास्तारा नृपतय इवानुद्यमपरा न दीपा राजन्ते द्रविणरहितानामिव
 गुणाः ॥ ३५ ॥ इतः शुक्ला चन्द्रद्युतिभिरिह रक्तारुणकणैस्तमितैरप्यन्तःस्खलितगतिभि-
 र्भेचकरुचिः । प्रभातश्रीरेषा विलसति पुरस्था मुक्तानां भिमङ्गूणां जहुद्युमणिविधियासंगम
 इव ॥ ३६ ॥ तमोभिः पीयन्ते गतवयसि पीयूषवपुषि ज्वलिष्यन्मार्तण्डोपलपटलधूमैरिव
 दिशः । सरोजानां कर्पन्नलिनमयमयस्कान्तमणिवत्क्षणादन्तःशल्यं तपति पतिरद्यापि न रु-
 चाम् ॥ ३७ ॥ इतः पौरस्त्यायां ककुभि विवृणोति क्रमदलत्तमित्त्वामर्माणं किरणकलिका-
 मम्बरमणिः । इतो निष्क्रामन्ती नवरतिगुरोः प्रोच्छति वधूः स्वकस्तूरीपत्राङ्कुरमकरिकामु-
 द्रितमुरः ॥ ३८ ॥ द्रुमाः पाण्डुप्राया धृतनिविडगर्भाः स्त्रिय इव प्रफुल्लास्ते कुन्दा नृपति-
 कृतमाना इव जनाः । पिको मन्दं मन्दं हृदि मदननामानि जपति प्रभोरग्रे पूर्वापरिचितसभाकः
 कविरिव ॥ ३९ ॥ विरलविरलीभूतास्ताराः कलौ सुजना इव व्यपसरति च ध्वान्तं चित्तात्सता-
 मिव दुर्जनः । मन इव मुनेः सर्वत्रापि प्रसन्नमभून्नभो विगलति निशा क्षिप्रं लक्ष्मीरनुद्य-
 मिनामिव ॥ ४० ॥ ब्रजत्यपरवारिधिं रजतपिण्डपाण्डुः शशी न भान्ति जलबुद्बुदद्युतिसप-
 त्तिकास्तारकाः । कुरण्टकविपाण्डुरं दधति धाम दीपाङ्कुराश्चकोरनयनारुणा भवति दिक्च सौ-
 त्र्यामणिः ॥ ४१ ॥ अयं मृदुमृणालिनीवनविलासवैहासिकस्त्विषां वितपते पतिः सपदि दृश्य-
 माना निजाः । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदृशां प्रियोरःस्थले विपर्ययितवृत्तयो घुसृणपङ्कपत्रा-
 ङ्कुराः ॥ ४२ ॥ जृम्भारम्भप्रविततदलोपान्तजालप्रविष्टैर्हस्तैर्भानोर्नृपतय इव स्पृश्यमाना विवु-

१ गतशोभम्. २ पूकः. ३ चञ्चलनयनकनीनिका. ४ क्षामं कशं वक्त्रेन्दुमण्डलं यासां ताः. ५ शिथिलाव.
 ६ राजगृहेभ्यः. ७ दारस्त्रियः. ८ पारदः. ९ उद्योगरहिताः. १० राप्यगोलकवत्पाण्डुरः. ११ ऐन्द्री. प्राचीत्यर्थः.

द्वाः । स्त्रीभिः सार्धं घनपरिमलस्तोकलक्ष्याङ्गरागा मुञ्चन्त्येते विकचनलिनीगर्भशय्यां द्विरेकाः ॥ ४३ ॥ यः सैन्ये स्मरपार्थिवस्य विराहिप्रत्यर्थिनामग्रणीज्योत्स्नानिर्गर्भमुञ्जति स्म जगतां यस्ता-
पनिर्वारणम् । सोऽयं तारकनायकः किमपरं शृङ्गारसंजीवनं जातः पुष्पपरागपाण्डुरजैरत्कूष्मा-
ण्डपिण्डाकृतिः ॥ ४४ ॥ ये कुण्ठीकृतवल्लभप्रकृतयः शस्त्रैरनङ्गस्य ये न प्राप्ताश्च निशीथि-
नीपतिकरैः शैथिल्यवीथीमपि । ते निःशङ्काविटङ्कनालतुमुलप्रोतः छुतञ्चावितैश्छिन्नाः कुक्कु-
टकूजितैर्मृगदृशां मानग्रहग्रन्थयः ॥ ४५ ॥ कान्ते जग्मुपि ताम्रचूडारटितं श्रुत्वा प्रबुद्धा
ज्वात्किंचिद्वासवादिदुःखं प्रविकसद्दृष्ट्वा गवाक्षाध्वना । संत्रासेन समीरिता प्रियतमप्रेम्णावरुद्धा
शनैरुत्थानोपनिवेशनानि कुरुते तल्पे मुहुः पामुला ॥ ४६ ॥ निर्यान्त्या रतिवेश्मनः परि-
णतप्रायां विलोक्य क्षपां गाढालिङ्गनचुम्बनानि बहुशः कृत्वाप्यसंतुष्टया । एकं भूमितले
निधाय चरणं तल्पे प्रैकल्प्यापरं तन्वङ्ग्या परिवर्तिताङ्गलतया प्रियांश्चिरं चुम्बितः ॥ ४७ ॥
पद्मिन्याः सकलां विधाय विकलां ताराधिपः संपदं तम्प्रेयस्युदयोन्मुखे सति रवावृद्धिप्र-
तामाश्रितः । ताराः स्वस्य कैरैर्विकृप्य सहसा गच्छन्नितोऽस्ताचलं लग्नाः काश्चन ताः
प्रभाकरकरे पश्यन्परिम्लायति ॥ ४८ ॥ एते केतकभूलिधूसररुचः शीतद्युतेरंशवः प्राप्ताः
संप्रति पश्चिमस्य जलधेस्तीरं जराजर्जराः । अप्येते विकसत्सरोरुहवनीटक्पातसंभाविताः
प्राचीरागमुदीरयन्ति तरणेस्तारुण्यभाजः कराः ॥ ४९ ॥ सद्यःसंघटमानकौकभिभुनव्या-
जेन पीनस्तनद्वन्द्वव्यञ्जितयौवनोज्ज्वलरुचो निर्माय दिक्कन्यकाः । तुर्द्धवाक्षरमालिकामिष
झटित्याकृप्य भृङ्गावलीं लक्ष्मीमम्बुजिनीजनस्य तनुने देवस्तिवपासीश्वरः ॥ ५० ॥ उन्मी-
लन्ति निशानिशाचरवधूप्रोच्चाटना मान्त्रिकाः सायं सालसमुत्पङ्कजवनप्रोद्धोषवैनालिकाः ।
फुल्लत्पङ्कजकोशगर्भकुहरप्रोद्धूतभृङ्गावलीशङ्कारप्रणवोपदेशगुरवस्तीव्रद्युतेरंशवः ॥ ५१ ॥ ए-
तत्तर्क्य चक्रवाकमुट्टशामाश्वामनादायिनः प्रौढध्वान्तपयोधिमग्रजगतीदत्तावलम्बोत्सवाः ।
दीप्तांशोर्विकसन्ति दिङ्मृगदृशां काश्मीरपद्मेदकव्यात्युशीचनुराः सरोरुहवनश्रीवैलिकाराः
कराः ॥ ५२ ॥ द्वित्रैर्व्योम्नि पुराणमौक्तिकमणिच्छायैः स्थितं तारकैर्ज्योत्स्नापानभरालसे-
न वपुषा मत्ताश्चकोराङ्गनाः । यानोऽस्ताचलचूलैर्मुद्रमसमुच्छत्रच्छविश्रन्द्रमाः प्राची बाल-
बिडाललोचनरुचां जाता च पात्रं ककुप् ॥ ५३ ॥ जाताः पक्वपलाण्डुपाण्डुमधुरच्छाया-
किरस्तारकाः प्राचीमङ्कुरयन्ति किंचन रुचो राजीवजीवातवः । लूनातनुवितानवर्तुलभितो
विम्बं दधञ्चुम्बति प्रातः प्रोपितरोचिरम्बरतलादस्ताचलं चन्द्रमाः ॥ ५४ ॥ प्राचीविभ्रम-

१ शत्रुणाम्. २ श्रेष्ठः. अग्रेसर इत्यर्थः. ३ ज्योत्स्नाग्रहम्. ४ शङ्कारस्य जीवनीपथम्. ५ जीर्ण.
६ कुक्कुटारावम्. ७ संनमेण. ८ प्राचीमुत्तम. ९ स्वर्णि. १० निर्गच्छन्त्या. ११ केलिमन्दिरात्.
१२ प्रभातप्रायाम्. १३ रात्रिम्. १४ निधाय. १५ न. हर्षाश्चर्या सा. १६ प्रियतमः. १७ होनाम्.
१८ शोभा. १९ खिञ्जत्वम्. २० किरणः. २१ म....

कर्णिकाकमलिनीसंवर्तिकाः संप्रति द्वे तिस्रो रमणीयमम्बरमणेर्यामुच्चरन्ते रुचः । सूक्ष्मो-
 च्छ्वासमपीदमुत्सुकतया संभूय कोषाद्वहिर्निष्क्रामद्भ्रमरौघसंभ्रमभरादम्भोजमुज्जृम्भते ॥५९॥
 एकद्विप्रभृति क्रमेण गणनामेषामिवास्तं यतां कुर्वाणा समकोच्यदशशतान्यम्भोजसंवर्तिकाः ।
 भूयोऽपि क्रमशः प्रसारयति ताः संप्रत्यमनुद्यतः संख्यातुं सकुतूहलेव नलिनी भानोः सहस्रं क-
 रान् ॥ ५६ ॥ प्रत्यासन्नमुरेन्द्रसिन्धुरशिरःसिन्दूरसान्द्रारुणा यत्तेजस्त्रसरेणवो वियदितः
 प्राचीनमाचिन्वते । शङ्के संप्रति यावदभ्युदयते तत्तर्कुटङ्कौन्मृजा रज्यद्विम्बरजशृष्टावलयितो
 देवस्त्विषामीश्वरः ॥५७॥ प्रत्यग्रज्वलितैः पतङ्गमणिभिर्निराजिता आनवः सावित्राः कुरुवि-
 न्दकन्दलरुचः प्राचीमलंकुर्वते । प्रौढध्वान्तकरालितस्य वपुःपश्यायाच्छलेन क्षणादप्रक्षालित-
 निर्मलं जगदहो निर्मोकमुन्मुञ्चति ॥ ५८ ॥ स्तोकोन्निद्रनिदाघदीधितिमहस्तन्द्रालुचन्द्रातपा-
 स्तायन्ते ककुभो रथाङ्गगृहिणीगार्हस्थ्यगर्हाभिदः । अद्यापि स्वकुलायशाखिशिरसि स्थित्वा
 रुवन्तो मुहुस्तूष्णीं प्रत्यभिजानते बलिभुजो भीताः स्वयूथ्यस्वरान् ॥ ५९ ॥ प्राचीं वासक-
 सज्जिकामुपगते भानी दिशां वल्लभे पश्येता रुचयः पतङ्गदशदामाग्नेयनाडिधमाः । लो-
 कस्य क्षणदानिरङ्कुशरसौ संभोगनिद्रागमौ कोकद्वन्द्वकुमुद्वतीविपिनयोर्निक्षेपमातन्वते ॥६०॥
 मालिन्यं परिदृश्यते हिमरुचौ मन्दश्रियस्तारकाः शीताः केचन संचरन्ति कमलामोदस्पर्शो
 मारुताः । आसीदन्ति च चक्रवाकमिथुनान्यन्योन्यमुत्कण्ठया पादैस्ताडितकैरवा मधुलिहो
 गच्छन्ति पद्माटवीम् ॥ ६१ ॥ किंचिद्विस्मयकेशवान्तकुसुमाः क्रीडाविलोलांशुका लुप्तालु-
 प्तेशीरचन्दनतया लोकैकनेत्रोत्सवाः । संभोगश्रमविह्वलैरवयवैः संकेतशालान्तरान्निद्राशे-
 पकपायितार्धनयना निर्यान्ति वाराङ्गनाः ॥ ६२ ॥ सौरभ्ये चलिते रसे विगलिते चाप्ता-
 लिवर्गे गते म्लानातीव कुमुदतीयमधुना भूच्छां परामृच्छति । तामुद्वीक्ष्य तथाविधां कम-
 लिनीं जाता प्रहासोन्मुखी हन्तोदीक्ष्य विपन्नवैरविनितां का वा न संतुष्यति ॥ ६३ ॥
 आलोकैरतिपाटलैरचरमां विस्तारयद्दिशं नक्षत्रद्युतिमाक्षिपद्गिरचिरादाशङ्क्य सूर्योदयम् ।
 पुञ्जीभूय अयादिवान्धतमसं मन्ये द्विरेफच्छलान्मौलन्नीलसरोरुहोदरकुटीकोणान्तरे लीयते
 ॥६४॥ दूरं यान्तु निशाचराः शशिकराः क्लेशं लभन्तां तरामुद्यन्तः कलयन्तु हन्त न चिरं स्व-
 द्योतका द्योतले । ध्वान्तं स्मृपैतु हंसविरहः पद्माकरे शाम्यतु प्राचीपर्वतमौलिमण्डनमणिः
 सूर्यः समुज्जृम्भते ॥ ६५ ॥ भिन्नुो मानिनीनां पतिषु रुषमयं हर्म्यपारावतेभ्यो वाचा-
 लत्वं ददानः कवितृषु कविताप्राप्तिभे संदधानः । प्रातस्त्यस्तूर्यनादः स्थगयति गगनं
 मांसलः पांशुतरुपादस्वल्पाद्भुत्थितानां नरवरं रिणां शृङ्खलासिञ्जितेन ॥ ६६ ॥ कुर्वन्ना-
 भुग्रष्टो मुखनिकटकटीस्कन्धरोमा तिरश्चीं लीलेनाहन्यमानस्तुहिनकणमुचा चञ्चता केश-
 रेण । निद्राकण्डूकषायं कषति निबिडितः श्रोत्रशुक्तिस्तुरंगः त्वङ्गपक्ष्माग्रलग्रप्रतनुषगणं
 कोणमक्षणः खुरेण ॥ ६७ ॥ कोकाकुन्नीवयन्तः पार्थे पथि कुलटामानसं कम्पयन्तः प्रस्थातारं

प्रभाते प्रियतममवला गाढमालिङ्गयन्तः । उत्थातुं चाङ्गभङ्गीः कुलकमलदशां कारयन्ती
निशान्ते कूकाराः कुकुटानां मधुमधुरसमारम्भगम्भीरधीराः ॥ ६८ ॥

प्रभातवायुवर्णनम् ।

लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा स्नातो विमलवारिणा । पुनः संपर्कशङ्कीवं मन्दं चराति मारुतः
॥ १ ॥ वान्ति कटारमुभगाः सप्तच्छदमुगन्धयः । वाता नवस्तग्लानवधूगमनमन्थराः
॥ २ ॥ लवङ्गलतिकामङ्गदयालुर्दक्षिणानिलः । कथमुन्मूलयत्येष मानिनीमानपर्वतान् ॥ ३ ॥
सुरतभराखिन्नपन्नगविलासिनीपानकेलिजर्जरितः । पुनरपि विरहिश्वासैर्मलयमरुन्मांसली-
क्रियते ॥ ४ ॥ दरफुल्लकमलकाननसौरभसंसारमन्थरः पवनः । दयितोरसि शयितामपि
दयितां संतापयांचक्रे ॥ ५ ॥ भिक्षितकमलकुटुम्बाः शिशितगजगामिनीगतयः । लसितहि-
मगिरिपादाः प्रातरमी मातारिश्वानः ॥ ६ ॥ आदाय बहुलगन्धानन्धीकुर्वन्पदे पदे भ्रमरान् ।
अयमेति मन्दमन्दं कावेरीवारिपावनः पवनः ॥ ७ ॥ अपहाय शनैः पटीरवाटीरिह ला-
टीजनमानलुण्ठनाय । समुदेति मनोजराजघाटीपरिपाटीपटुरेप गन्धवाहः ॥ ८ ॥ वासो
विधूय स्तनयोरमुष्याः कपोलकीर्णा कवरीमुदस्य । अवारितः प्रोज्झति वारिधारां मुग्धं
मृगाक्ष्याः मुकुती समीरः ॥ ९ ॥ अराविन्ददृन्दमकरन्ददुन्दिलो मरुदेति मन्दमिह मन्द-
राचलान् । सुरतान्ततान्तमुदनीमतल्लिकाकवरीपरीमलझरीपरीकृतः ॥ १० ॥ उत्सार्य कुन्तल-
भपास्य दुकूलकूलमुन्नाभ्य बाहुल्यतिकामलसास्तरुण्यः । स्वेदाश्रुसिक्तनवः स्पृहयन्ति
यस्मै तस्मै नमः मुकुतिने मलयानिलाय ॥ ११ ॥ चोलाङ्गनाकुचनिचोलतलानुलीनो द्रा-
क्केरलीविरलकुन्तलकम्पलोलः । लाटीलयाटतटशोषणमानमोऽयं फुल्लारविन्दघनबन्धुरूपेति
वायुः ॥ १२ ॥ वैभानिको मरुदनुक्रमवर्धमानपद्माटवीपरिमलप्रसहानुमेयः । आयाति
सोऽयमलसोत्थितमारसाक्षीपुंभावन्तृत्पुनरुद्यममूत्रधारः ॥ १३ ॥ अञ्जानिलोऽपि सुर-
तान्तनितान्ततान्तकान्ताकुचान्तघनर्ममपाकरोति । भूयोऽभिलाषजननी पुनरन्यथैव स्वे-
दापनोदनकला मलयानिलस्य ॥ १४ ॥ विक्रचकमलगन्धैरन्वयन्भृङ्गमालाः सुरभितमक-
रन्दं मन्दमावाति वायुः । प्रमदमदनमाद्यद्यौवनोदामरामारमणरभमखेदस्वेदविच्छेददक्षः
॥ १५ ॥ स्तनपरिसरभागे दूरमावर्तमानाः स्फुटनरमणिमध्ये किंचिदेव स्तलन्तः । प्रचु-
रलघुनितम्बाभोगरुद्धा वधूनां निधुवनरतखेदच्छेदिनः शीतवाताः ॥ १६ ॥ दरविगलि-
तमल्लीवलिचञ्चत्परागप्रकटितपटवासैर्वासयन्काननानि । इह हि दहति चेतः केनकीग-
न्धबन्धुः प्रसरदसमबाणप्रागवद्रन्धवाहः ॥ १७ ॥ मुललितमलकान्तावल्लरी नर्तयन्तो
मधुसुरभिमुखाब्जोच्छ्वासगन्धानुगन्धाः । नवतरस्तभाजां योषितां स्वेदविन्दून्सतृप इव पि-
बन्तो वान्ति मन्दं समीराः ॥ १८ ॥ उपसि मलयवासी जालमार्गप्रविष्टो विक्रचकम-

लरेणुं व्याकिरन्मोहचूर्णम् । सपदि शमितदीपो वायुचोरो वधूनां हरति सुरतखेदस्वेद-
मुक्ताफलानि ॥ १९ ॥ कुसुमपरिमलेनामोदितालिल्लतानां वलितकिसलयानां लास्यलीलो-
पदेष्टा । ललितकमलवृन्दः शीकरासारबोढा मृदुमलयसमीरो वाति वैभातिकोऽयम्
॥ २० ॥ विलुलितकमलौघः कीर्णवल्लीवितानः प्रतिवनमवधूताशेषशाखिप्रसूनः । क-
चिदयमनवस्थः स्थास्नुतामेति वायुर्वधुकुसुमविमर्दोद्गन्धिवेश्मान्तरेषु ॥ २१ ॥ पुरातनप-
रीमलप्रकरमेदुरा मारुता न वान्ति मुकुलीभवत्कुमुदगर्भलीना इव । चरन्ति नवसौरभाः
पुनरमी समीराङ्कुराः सजृम्भणसरोजिनीसरसिजास्यमुक्ता इव ॥ २२ ॥ अमी तटसमीप-
निर्क्षरतरंगरिङ्गतपयोजडीकृतपटीरभूरुहकुटीरसंचारिणः । मनो विधुरयन्ति मे मलयमेख-
लामेदुरादुरासदवनप्रियप्रियतमारुता मारुताः ॥ २३ ॥ लताकुञ्जे गुञ्जन्मदवदलिपुञ्जं
चपलयन्समालिङ्गन्नङ्गं दृढतरमनङ्गं प्रबलयन् । मरुन्मन्दं मन्दं दलितमरविन्दं तरलय-
न्रजोवृन्दं विन्दन्किरति मकरन्दं दिशि दिशि ॥ २४ ॥ अनन्यक्षुण्णश्रीर्मलयवनजन्मा-
यमनिलो निपीय स्वैराम्बु स्मरमकरसंभुक्तविभवम् । विदर्भाणां भूरि म्रियतमपरीरम्भरभस-
प्रसङ्गादङ्गानि द्विगुणपुलकासञ्जि तनुते ॥ २५ ॥ वृथा धूलीधाराः परिकिरसि वात्याः
प्रथम्ये न वा वेगः कोऽयं पवन तव हा नन्वसमये । रतान्तः श्रान्ताभिः स्तिमितनय-
नान्ताभिरनिशं स्मृतो यत्कान्ताभिर्न मुलभतरः कापि च भवान् ॥ २६ ॥ वारंवारं धु-
तकुसुमितारण्यरेवातटे वा सेवापुण्यं परिणतमिदं तावकं तर्कयामि । यत्त्वं मत्त्वान्तिकमुप-
गतं कामवामाभिरामा रामाः स्वैरं कुचकलशतो वस्त्रमुत्सारयन्ति ॥ २७ ॥ चूतश्रेणी-
परिमलमुखश्रृङ्खरीकानुयाता भूयो भूयः कुवलयकुटीकोटरे लीयमानाः । मन्दं मन्दं
सुरतविरतौ वान्ति सीमान्तिनीनां गण्डाभोगश्रमजललवग्राहिणो गन्धवाहाः ॥ २८ ॥
रामाणां रमणीयवक्त्रशशिनः स्वेदोदबिन्दुक्षुता व्यालोलः कलमञ्जरीः प्रचलयन्धुन्वन्नित-
म्बाम्बरम् । प्रातर्वाति न चातिकृष्टविकसद्राजीवराजीरजःपुञ्जामोदमनोहरो रतिसग्लानिं
हरन्मारुतः ॥ २९ ॥ उत्सिक्तः कुसुमासवैः कुमुदिनीं रौजप्रियां पुष्पिणीमालिङ्गन्निशि
निर्भयं परिचयं कुर्वन्पुनः पृच्छवैः । यावत्पङ्कजसौरभस्वमखिलं गृह्णं धु प्रस्थितस्तावत्कल्य
उपस्थिते मरुदयं विष्वग्भयाद्धावति ॥ ३० ॥ अद्योत्सङ्गवमदुजंगकवलक्लेशादिवेशाच-
लप्रालेयलवनेच्छयानुसरति श्रीखण्डशैलानिलः । किञ्चित्तिग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्य
हर्षोदयादुन्मीलन्ति कुहुः कुहूरिति कलोत्तालाः पिकानां गिरः ॥ ३१ ॥ नारीणां मृग-
नाभिकुङ्कुमरसप्रक्षालनश्यामलान्संभोगश्रमशीकरान्परिकरन्नाकम्पयन्कुन्तलान् । पुष्पामो-
दमनोरमान्विगलितान्भोजगन्धं वहन्प्रातस्त्यः पवनो वहत्ययमलं स्वान्तप्रमोदप्रदः

१ मत्तः; (पक्षे) संपुक्तः. २ चन्द्रप्रियाम्; (पक्षे) वृषप्रियाम्. ३ पुष्पयुक्ताम्; (पक्षे) रजस्वलाम्. ४ प-
ङ्कजसौरभं कमलामोदस्तदेव स्वं धनम्. ५ सत्वरम्. ६ प्रभाते.

॥ ३२ ॥ प्रातः सीमन्तिनीनां निधुवनलुलिताञ्जशक्त्यनेकेशपाशानुन्मीलत्पङ्कजाम्भः परिम-
लसुरभिः स्फारयन्कामलीलाः । स्वच्छा वक्ष्याद्य बिन्दून्दिशि दिशि विकिरन्स्थूलमुक्ता-
फलाग्रान्धूलीभिः केतकीनां धवलितभुवनो वाति मन्दं नभस्वान् ॥ ३३ ॥ धुवनानाश्चन्द-
नार्ली बकुलमुकुलजां धूलिमुद्गलयन्तश्चुम्बन्तश्चूतयष्टीः परिमलबहलांश्चम्पकान्कम्पयन्तः ।
आरादारामसीमातटघटितघटीयन्त्रनिर्मुक्तवारां धारामाधारयन्तः श्रमशमपटवो बान्धवमी
गन्धवाहाः ॥ ३४ ॥ कुप्यल्लङ्घ्यशब्दाहुप्रकरनियमितारोपलेखाम्बुजाक्षीशापक्षीणाः क्षरन्तः
क्षणपरिकलिताः केकिनां कामिनीभिः । कार्णाटीनामकाण्डे मृगमदमृगं केशपाशं स्पृ-
शन्तः पम्पासंपातसम्पामलयजमरुतो जातकम्पाः पतन्ति ॥ ३५ ॥ कृत्वा कार्णाटका-
न्ताकुचकनकगिरिप्रान्तसंचारलीलां शम्पामासाद्य पम्पापयसि वनभुवि सितमल्लीरजस्काः ।
आकर्षन्तः पुरस्ताग्निगडमिव कलध्वानपुष्पंधयालीं धावन्त्येते मदान्धा मदननरपतेः
सिन्धुरा गन्धवाहाः ॥ ३६ ॥ एते पाटीरवाटीनववितपनटीलास्यशिक्षातिदक्षा दोलाखेल-
त्पुरंग्रीश्रमजलकणिकाजालपातिप्रतानाः । सौरभ्यादापतद्भिर्धुकरपटलैः पृष्ठतोऽनुप्रयाताः
कामाग्रेः स्फारधायाः पथिकुलवधूवद्धवैराः समीराः ॥ ३७ ॥ एष क्रीडान्तताम्यकुसु-
मपुरवधूवक्त्रसौरभ्यवन्धुर्मुग्धं निद्राजडानां रसितमनुसरो द्राघयन्सारसानाम् । आवात्यङ्गा-
नुकूलश्रुतविकिलश्रेणिगन्धानुधावल्लोलम्बोद्धुप्यमाणस्मरजयविरुदाडम्बरो मातरिश्वा
॥ ३८ ॥ कावेरीवारिवेच्छहरिपरिकरक्रीडनछान्तशान्तस्फीतः श्रीखण्डखण्डभ्रमणभरभ-
वद्भूरिसौरभ्यगर्भाः । चौलस्त्रीचीनचैलाक्षलचलनकलाक्रान्तकान्ताकुचान्ता वान्ति प्रेमा-
ग्निकीलाकलितवरवधूवद्धवैराः समीराः ॥ ३९ ॥ चञ्चत्कूर्चोला मलयगिरिगुरुग्रावहा-
वादवाप्ता मन्दानन्दैर्मिलिन्दैरहमहमिकयानुद्रवदीर्घपान्थाः । कावेरीवारिसेका विरलतर-
तरत्तीरवानीरसिक्ता मुक्ताद्राः स्वेदनिद्रालव इव पवनास्तालवत्यां विशान्ति ॥ ४० ॥
लीलादोलातिखेलारसरभसलसद्बालचैलाक्षलानां चेलीनामापिबन्तो मृगमदमृगभिः स्वेदवि-
न्दूनमन्दान् । लोलन्तः केरलीनां कुचकलशालसत्कुङ्कुमालेपनेषु श्लिष्यन्तो गालवीनां
मलयजमधुराः कलुकीर्वान्ति वाताः ॥ ४१ ॥ भृङ्गालीकण्टमालाः स्फुटितकमलिनीधूलि-
भिर्धूसराङ्गाश्चञ्चन्तश्चन्द्रकलपा लघुतरलहरीशीकरासारलालाः । अङ्कादङ्कं व्रजन्तो वि-
कसितविकसत्केतकीमालतीनां मन्दन्ते मन्दमन्दं मलयगिरिदरीगर्भतो वातपंताः ॥ ४२ ॥

सूर्योदयवर्णनम् ।

ततः कोकवधूवन्धुर्वन्धूककुमुमप्रभः । उदयाद्रिशिरोरन्नमुद्ययौ तेजसां निधिः ॥ १ ॥
निजांशुकावृतां प्राचीं चुम्बत्यर्कोऽतिरागिणीम् । लज्जयेव ययौ क्वापि श्यामा मीलि-
तलोचना ॥ २ ॥ पतङ्गपाकसमये पतङ्गपतिविक्रमाः । पतङ्गस्योदये चेलुः पतङ्गा इव

वानराः ॥ ३ ॥ निसर्गसौरभोद्भ्रान्तभङ्गसंगीतशालिनी । उदिते वासराधीशे स्मेराजनि
 सरोजिनी ॥ ४ ॥ रथस्थितानां परिवर्तनाय पुरातनानामिव वाहनानाम् । उत्पत्तिभूमौ
 तुरगोत्तमानां दिशि प्रतस्थे रविरुत्तरस्याम् ॥ ५ ॥ पुरुहूतदिगङ्गना प्रसूता रविमुद्गामसुतं
 चिरादुपेतम् । अलिनो नलिनीदलाद्रिमुक्ताः प्रियबाहुद्वयबन्धनान्नबोढाः ॥ ६ ॥ उदयति
 विततोर्ध्वरश्मिरज्ज्वावहिमरुचो हिमधाम्नि याति चास्तम् । वहति गिरिरथं विलम्बिघण्टा-
 द्वयपरिवारितवारणेन्द्रलीलाम् ॥ ७ ॥ घटमानकोककुचमामृशन्करैर्विकसत्पयोजनयनाव-
 लोकेतः । परिचुम्बतीदमरुणप्रभाधरं रविरद्य वारवनितामुखं मुहुः ॥ ८ ॥ आगत्य
 संप्रति वियोगविसंस्थुलाङ्गीमम्भोजिनीं कचिदपि क्षपितत्रियामः । एतां प्रसादयति पश्य
 जनैः प्रभाते तन्वङ्घ्रि पादपतनेन सहस्ररश्मिः ॥ ९ ॥ उन्निद्रकोकनदरेणुपिशङ्गिताङ्गा
 गायन्ति यत्र मधुपा गृहदीर्घिकासु । एतच्चकास्ति च रवेर्नवबन्धुजीवपुष्पच्छदाभमुदयाच-
 लचुम्बि बिम्बम् ॥ १० ॥ भूयो निषीय लवणाम्बुधिमाप्रभातं पुञ्जीभवन्नुदयते तपनच्छ-
 लेन । और्वाग्रिस्वरपयोनिधिमद्य पातुं लीनोदुबुद्धदकदम्बमिति प्रतीमः ॥ ११ ॥ अय-
 मुदयति मुद्राभञ्जनः पद्मिनीनामुदयगिरिवनालीबालमन्दारपुष्पम् । विरहविधुरकोकद्वन्द्व-
 बन्धुर्विभिन्दन्कुपितकपिकपोलक्रीडताम्रस्तमांसि ॥ १२ ॥ करनखरविदीर्णध्वान्तकुम्भी-
 न्द्रकुम्भात्तुहिनकणमिषेण क्षितमुक्ताप्ररोहः । अयमुदयधरित्रीधारिपूर्वाधिरूढो नयनपथमु-
 पेतो भानुमत्केशरीन्द्रः ॥ १३ ॥ नवकनकपिशङ्गं वासराणां विधातुः ककुभि कुलिशपाणे-
 र्भाति भासां वितानम् । जनितभुवनदाहारम्भमम्भांसि दग्ध्वा ज्वलितमिव महाब्धेरूर्ध्वमौ-
 र्वानलार्चिः ॥ १४ ॥ विततपृथुरत्रातुल्यरूपैर्मयूखैः कलश इव गरीयान्दिग्भिराकृत्यमाणः ।
 कृतचपलविहङ्गालापकोलाहलाभिर्जलनिधिजलमध्यादेष्ट उत्तार्यतेऽर्कः ॥ १५ ॥ पथसि
 सलिलराशेर्नक्तमन्तर्निमग्नः स्फुटमनिशमतापि ज्वालया वाडवाग्रेः । यदयमिदमिदानीमङ्गमु-
 द्यन्धधाति ज्वलितखदिरकाष्ठाङ्गारगौरं विवस्वान् ॥ १६ ॥ अतुहिनरुचिनासौ केवलं
 नोदयाद्रिः क्षणमुपरिगतेन क्षमाभृतः सर्व एव । नवकरनिकरेण स्पष्टबन्धूकसूनस्तबकर-
 चितमेते शेखरं विधतीव ॥ १७ ॥ उदयशिखरिशृङ्गप्राङ्गणेज्वेव रिङ्गन्सकमलमुखहासं वीक्षितः
 पद्मिनीभिः । विततमृदुराग्नः शब्दयन्त्या वयोभिः परिपतति दिवोऽङ्गे हेलया बालमूर्यः
 ॥ १८ ॥ क्षणमयमुपविष्टः क्षमातलन्यस्तपादः प्रणतिपरमेवैक्ष्य प्रीतमहाय लोकम् ।
 भुवनतलमशेषं प्रत्यवेक्षिष्यमाणः क्षितिधरतटपीठादुत्थितः सप्तसप्तिः ॥ १९ ॥ उदयमयते
 दिव्यालिन्यं निराकुरुतेतरां नयति निधनं निद्रामुद्रां प्रवर्तयति क्रियाः । रचयतितरां
 स्वैराचारप्रवर्तनकर्तृत्वं बत बत लसत्तेजःपुञ्जो विभाति विभाकरः ॥ २० ॥ अयं खलु
 मृणालिनीनवविलासवैहासिकास्विवषां वितपते रतिः सपादि दृश्यमाना निजाः । स्तनौ

पुलकयन्ति चोत्पलदृशां प्रियोरःस्थले विपर्यतितदृत्तयो घुमृणपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ २१ ॥
 आयान्त्या दिवसश्रियः पदतलस्पर्शानुभावादिव व्योमाशोकतरोर्नवीनकलिकागुच्छः समु-
 ऽजृम्भते । आतन्वन्नवतंसविभ्रममसावाशाकुरङ्गीदृशामुन्मीलिततरुणप्रभाकरकरस्तोमः समु-
 द्भासते ॥ २२ ॥ एतत्तर्कय चक्रवाकद्वयश्वासाय तारागणग्रासाय स्फुरदिन्दुमण्डलपरी-
 हासाय भासां निधिः । दिक्कान्ताकुचकुम्भकुङ्कुमरसन्यासाय पङ्केरुहोष्ठासाय स्फुटवैरकैरव-
 वनत्रासाय विद्योतते ॥ २३ ॥ मीलकैरवलोचनां प्रविगलत्ताराच्छहारावलीं ग्लायच्चन्द्र-
 मुखां विशृङ्खलतमःकेशां सशेषाम्बराम् । प्राप्तः सत्वरमीत्वरीमिव बलादुद्राढरागैः
 करैराकर्षन्निव यामिनीमनुपतत्यभोजिनीवल्लभः ॥ २४ ॥ एकद्विप्रभृतिक्रमेण गणनामे-
 पामिवासां यतां कुर्वाणा समकोचयद्दशशतान्यभोजसंवर्तिकाः । भूयोऽपि क्रमशः प्रसा-
 रयति ताः संप्रत्यभूनुद्यतः संख्यातुं सकुतूहलेव नलिनी भानोः सहस्रं करान् ॥ २५ ॥
 यावन्नरीनिधेः प्रभातसमयः प्रोदृत्य लोकत्रयीमाणिक्यं रविबिम्बमम्बरवणिग्वीथीपथे न्य-
 स्याति । तावत्कर्तुमिवास्य मूल्यमुचितं पद्माकरेण स्वयं लक्ष्मीलब्धविकाशपङ्कजक-
 न्यस्ता पुरः स्थाप्यते ॥ २६ ॥ मञ्जिष्टारुणदीधितिर्मधुकैर्मङ्गल्यगीतिस्तुतः कोकाहा-
 दपटुः सरोरुहवनं प्रीत्या समुज्जृम्भयन् । लोकालोककरः करैश्च तमसां स्तोमं समुत्सा-
 रयन्नारोहत्युदयाचलं रविरयं बन्धूकगुच्छच्छविः ॥ २७ ॥ कीलालैः कुङ्कुमानां सकलमपि
 नगज्जालमेतन्निषिक्तं मुक्ताश्चोन्मत्तभृङ्गा विघटितकमलक्रोडकारागृहेभ्यः । उन्मृष्टं गोम-
 इस्त्रं किमुत कलकलः श्रूयते च द्विजानां भाग्यैर्वृन्दारकाणां हरिहयदयिता सृयते
 त्ररत्नम् ॥ २८ ॥

नायिकानिर्गमनम् ।

निद्रानिद्रताबुद्धिने दुरत्ने सखीजने द्वारपदं पराप्ते । श्लथीकृताश्लेपरसे भुजङ्गे चचाल
 ॥ लिङ्गनतोऽङ्गना सा ॥ १ ॥ गुरुत्रामादामादितभतदुपालम्भवचमा मुहुः स्मारं स्मारं
 तथमपि निशीथे समगमम् । इदानीं मुक्ता त्वं दयित पुनरेष्यामि समभृदुपःकालीनोऽयं
 तटुलचटकालीकलकलः ॥ २ ॥ प्रबुद्धायाः प्रानत्यमदलमर्दार्द्विखिलयं गलन्मल्लीदास्रः
 शैथिलकवरीबन्धसमये । प्रियालोके पूर्णन्नयनममृणस्मेरमधुरो मुखे नृम्भारम्भो जयति
 शमिन्दीवरदृशः ॥ ३ ॥ प्राणेशेन प्रहितनग्वरेष्वङ्गकेषु क्षपान्ते जातातङ्का रचयति
 वरं चन्दनलेपनानि । धत्ते लाक्षामसकृदधरे दत्तदन्तावधाने क्षामाङ्गीयं चकितमभिन-
 यक्षुषी विशिषन्ती ॥ ४ ॥ धम्मिल्लं यदि बध्नीत नृगमुखैः सीमन्तमातन्वती पश्यन्ती न-
 वरोत्सवं कुचयुगे सव्यापसव्यं मुहुः । नाभीसीमनि कुञ्जिताङ्गुलिदलं नीवीभरं रुन्धनी
 तस्यागारविनिर्गतापि हृदयान्नाद्यापि निःक्रामति ॥ ५ ॥ कोकस्तोकाविमुक्तमौक्तिकभरो

निस्यन्दमिन्दीवरं चापं चापलवर्जितं हिमकरकोडे तमः क्रीडति । वातः कातरयत्यपा-
कृतरसं बन्धुकमेतावती वार्ता क्वापि कदापि पाणिपिहिता कस्यापि वा तिष्ठति ॥ ६ ॥
का एषा भुक्तमुक्ता विलुलितवसना स्वेदलम्नान्तवस्त्रा प्रत्यूषे याति बाला मृग इव च-
किता सर्वतः शङ्कुयन्ती । केनेदं वक्त्रपद्मं ह्यधरमधुरसं खण्डितं केन पीतं स्वर्गः केनाद्य
भुक्तो हरनयनहतो मन्मथः कस्य तुष्टः ॥ ७ ॥

संभोगाविष्करणम् ।

रतखिन्नतरं प्रातर्लज्जानम्रमुखीं वधूम् । स्मरन्तीं रात्रिचरितं दृष्ट्वाप्नोति न को मुदम्
॥ १ ॥ राजते राजरामाया एष बिम्बाधरव्रणः । सुधां पीत्वैव कान्तेन तच्छेषोऽयं समु-
द्रितः ॥ २ ॥ आच्छादयासि किं मुग्धे वस्त्रेणाधरपल्लवम् । खण्डिता एव शोभन्ते वीरा-
धरपयोधराः ॥ ३ ॥ सखि दशनक्षतमधरं किं गोपयसे प्रयत्नेन । संप्रति रजनिरहस्यं
नयनालस्यं निवेदयति ॥ ४ ॥ संवरणीयवधूटी बहुपरिपाटी करोति किं तेन । संप्रति
रजनिरहस्यं नयनालस्यं निवेदयति ॥ ५ ॥ उषसि परिवर्तयन्त्या मुक्तादामोपवीततां नी-
तम् । पुरुषायितवैदग्ध्यं लज्जावति कैर्न कलितं ते ॥ ६ ॥ चन्दनं स्तनतटेऽधरबिम्बे
पावकं घनतरं च सपत्न्याः । प्रातरीक्ष्य कुपितापि मृगाक्षी सागसि प्रियतमे परितुष्टा
॥ ७ ॥ दर्पणेषु परिभोगदर्शिनी पृष्ठतः प्रणयिनो निषेदुषः । प्रेक्ष्य बिम्बमनुबिम्बमा-
त्मनः कानि कानि न चकार लज्जया ॥ ८ ॥ किमपि कान्तभुजान्तरवर्तिनी कृतवती
यदियं कलभाषिणी । तदनुकृत्य गिरा गुरुसंनिधौ ह्रियमनीयत सारिकया वधूः
॥ ९ ॥ धन्यासि या कथयसि प्रियसंगमेऽपि नमोक्तिचाटुकशतानि रतान्तरेषु । नीर्वा
प्रति प्रणिहिते तु करे प्रियेण सख्यः शपामि यदि किञ्चिदपि स्मरामि ॥ १० ॥ बहु
जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहं चकर च किल चाटु प्रौढयोषिद्वदस्य । विदि-
तमिति सखिभ्यो रात्रिरुत्तं विचिन्त्य व्यपगतमदयाहि व्रीडितं मुग्धवध्वा ॥ ११ ॥
शशपदमणिमालं चन्द्ररेखाभिरामं ललितपुलकजालं लक्ष्मविन्दुप्रवालम् । वपुरनघममुण्या
वक्ति कस्यापि यूनः सुरतकलहलीलासूक्ष्ममार्गाभियोगम् ॥ १२ ॥ प्रभाते पृच्छन्ती-
रनुरहस्यत्तं सहचरीर्नवोढा न व्रीडामुकुलितमुखीयं सुखयति । लिखन्तीनां पत्राङ्कुरमनि-
शमस्यास्तु कुचयोश्चमत्कारो गूढं करजपदमासां कथयति ॥ १३ ॥ क्वचित्ताम्बूलाक्तः
क्वचिदगुरुपङ्काङ्कमालिनः क्वचिन्नूर्णोद्वारी क्वचिदपि च सालक्तकपुटः । वलीभङ्गाभोगैर-
लकपतितैः कीर्णकुसुमैः स्त्रियः सर्वावस्थं कथयति रतं प्रच्छदपटैः ॥ १४ ॥ नखक्षतमुर-
स्थलेऽधरदले रदस्य व्रणं च्युता वकुलमालिका विगल्लिता च मुक्तावली । रतान्तसमये
मया सकलमेतदालोकितं स्मृतिः क्व च रतिः क्व च क्व च त्वालि शिक्षाविधिः ॥ १५ ॥

वक्षस्ते दृढलग्नकर्कशकुचद्वन्द्ववभ्रान्तरं कण्ठः कङ्कणैरत्नकोटिकलनामुच्यक्तमुद्राङ्कितः ।
 व्यत्यासव्यतिषजितश्च तिलकः फाले तवायं सखे कस्याश्रितप्रकटीकरोति सुरतप्रौढिं
 परां सुभ्रुवः ॥ १६ ॥ तस्याः पाटलपाणिजाङ्कितपुरो निद्राकषाये दृशौ निर्धूताधरशो-
 णिमाविलुलितस्त्रस्तस्त्रजो मूर्धजाः । काक्षीदामदरश्चथाञ्चलमिति प्रातर्निखातैर्दृशोरोभिः
 कामशरैस्तदद्भुतमहो पत्युर्मनः कीलितम् ॥ १७ ॥ लाक्षालक्ष्म ललटपट्टफलके केयूर-
 मुद्रा गले वक्त्रे कज्जलकालिमा नयनयोस्ताम्बूलरागः परः । दृष्ट्वा कोऽपि विधाय म-
 ष्ण्डनमिदं प्रातश्चिरं प्रेयसो लीलातामरसोदरे मृगदृशः श्वासाः समाप्तिं गताः ॥ १८ ॥
 यद्वात्रौ रहसि व्यपेतविनयं वृत्तं रसात्कामिनोरन्योन्यं शयनीयमीहितरसावाप्तिप्रवृत्ति-
 स्पृहम् । तत्सानन्दमिलदृशोः कथमपि स्मृत्वा गुरूणां पुरो हासोद्वेदनिरोधमन्धरामिल-
 त्सारं कथंचिन्निश्चयम् ॥ १९ ॥ दंपत्योर्निशि जल्पतोर्गृहशुकेनाकर्णितं यद्वचस्तत्प्रातर्गु-
 रुसंनिधौ निगदतस्तस्योपहारं वधूः । कर्णालम्बितपद्मरागशकलं विन्यस्य चक्षोः पुटे
 व्रीडाती प्रकरोति दाडिमफलव्याजेन वाग्बन्धनम् ॥ २० ॥ धन्यास्ताः सखि योषितः
 प्रियतमे सर्वाङ्गलम्बेऽपि याः प्रागल्भ्यं रचयन्ति मन्मथविधावालम्ब्य धैर्यं महत् । अ-
 स्माकं तु तदीयपाणिकमलेनोन्मोचयत्यंशुकं कोऽयं का वयमत्र किं च सुरतं नैव स्मृति-
 र्जायते ॥ २१ ॥ कान्ते तल्पमुपागते विगलिता नीवी स्वयं बन्धनाद्वाप्तो विश्लथमेखला-
 गुणधृतं किञ्चिन्नितम्बे स्थितम् । एतावत्सखि वेद्वि केवलमहं तस्याङ्गसङ्गे पुनः कोऽयं
 का वयमत्र किं नु सुरतं स्वल्पापि मे न स्मृतिः ॥ २२ ॥ गाढाश्लेषविशीर्णचन्दनरजः-
 पुञ्जप्रसारादिषु शय्या संप्रति कोमलाङ्गि परुषेत्यारोप्य मां वक्षसि । गाढौष्ठग्रहपूर्वमा-
 कुलतया पादाग्रसंदंशकेनाकृप्याम्बरमात्मनो यदुचितं धूर्तेन तत्प्रस्तुतम् ॥ २३ ॥
 निद्रातुन्दिलशोणलोचनयुगं दत्ताङ्गि दन्तच्छदं पर्यस्तालकवाङ्छिषर्मपटलप्रामृष्टपत्रावालिः ।
 जृम्भाजृम्भितसीधुसौरभमिलदृङ्गीभिरङ्गीकृतस्तोत्रं शंसति वक्त्रमेव रजनीदृष्टान्तमेणी-
 दृशः ॥ २४ ॥

प्रियप्रस्थानावस्थाकथनम् ।

मुग्धा कान्तस्य यात्रोक्तिश्रवणादेव मूर्च्छिता । कुङ्का वक्ति प्रियं दृष्ट्वा किं चिरेणा-
 गतो भवान् ॥ १ ॥ यामीति प्रियष्टयाः कान्तायाः कण्ठवर्त्मनि । वचो जीवितयोरा-
 सीद्वहिर्निःसरणे रणः ॥ २ ॥ बाष्पाकुलं प्रलपतोर्गृहिणि निवर्तस्व कान्त गच्छेति । यातं
 दंपत्योर्दिनमनुगमनावधि सरस्तीरे ॥ ३ ॥ यामि न यामीति धवे वदति पुरस्तात्क्षणेन
 तन्वङ्गचाः । गलितानि पुरोवलयान्यपराणि तथैव दलितानि ॥ ४ ॥ मनसि निविशिते स

कोऽपि तापः प्रणयिनि बाहुलतान्तरस्थितेऽपि । सरसिजमकरन्दगन्धबन्धुर्वहति यदेष
 शनैः शनैः समीरः ॥ ५ ॥ कान्ते कथंचिद्वदितप्रयाणे क्षणं विनम्रा विरहादिताङ्गी । ततः
 समालोक्य कदागतोऽसीत्याख्याय कान्ता मुदमाससाद ॥ ६ ॥ लज्जां विहाय रुदितं
 विधृतः पटान्ते मा गास्त्वमित्युदितमङ्गुलयो मुखस्य । स्थित्वा पुरः पतितमेव निवर्तनाय
 प्राणेश्वरे व्रजति किं न कृतं कृशाङ्गया ॥ ७ ॥ गन्तुर्विवस्वदुदये हृदयेश्वरस्य प्रत्यूष-
 क्षिनिनदश्रमजातकम्पा । निद्रां जलैरशिशिरैर्नयनाब्जजातैः कान्ता तदंसशिखरे पतितैर्ज-
 हार ॥ ८ ॥ प्राणेश्वरे किमपि जरपति निर्गमाय क्षामोदरी वदनमानमयांचकार । आली
 पुनर्निभृतमेत्य लतानिकुञ्जमुन्मत्तकोकिलकलध्वनिमाततान ॥ ९ ॥ गन्तुं प्रिये वदति
 निःश्वसितं न दीर्घमासीन्न वा नयनयोर्जलमाविरासीत् । आयुर्लिपिं पठितुमेणदृशः परंतु
 भालस्थलीं किमु करः समुपाजगाम ॥ १० ॥ प्रहरविरतौ मध्ये बाह्वस्ततोऽप्यपरेण वा
 किमुत सकले यातेऽप्यह्नि प्रिय त्वमिहैष्यसि । इति दिनशतप्राप्यं देशं प्रियस्य यियासतो
 हरति गमनं बालालापैः सबाष्पगलज्जलैः ॥ ११ ॥ पितुरधिपुरं त्यक्ताः सख्यः समं
 निजबान्धवैर्न च परिचितिर्जाता पत्युर्गृहेऽपि कयाचन । कतिपयदिनोदञ्चत्प्रेग्नि प्रिये
 प्रवसत्यसौ कथयतु मनस्तापं कस्मै नवं नवकामिनी ॥ १२ ॥ सान्त्वयैः प्रणयवचनैर्गन्तुमा-
 ष्टच्छमाने कान्ते तिर्यङ्मितवदना रुन्धती बाष्पपूरम् । दीर्घोच्छ्वासस्थगनविकलोत्कम्पि
 नासापुटान्ता संख्याशून्यं गणयति मृगीलोचना कङ्कणानि ॥ १३ ॥ यामीत्युक्ते हृदयप-
 तिना पञ्चशः शङ्खभूषाः स्वैरं स्वैरं झटिति गलिताः पाणिपङ्केरुहाग्रात् । नो यास्यामीत्य-
 नुपदमिमां वाचमाकर्णयन्त्यास्तन्व्याः शेषा अपि चटचट्येव भङ्गं समीयुः ॥ १४ ॥
 आयाते श्रुतिगोचरं प्रियतमप्रस्थानकाले बलात्तल्पान्तःस्थितया तया जनमलं दृष्ट्वा चिरं
 मुग्धया । सोच्छ्वासं दृढमन्युनिर्भरगलद्वाष्पांश्चैतं तया स्वं वक्त्रं विनिवेश्य भर्तृहृदये
 निःशब्दकं रुद्यते ॥ १५ ॥ दृष्टः कातरनेत्रया चिरतरं बद्धाञ्जलिं याचितः पश्चादंशुक-
 पल्लवेन विधृतो निर्व्याजमालिङ्गितः । इत्याक्षिप्य समस्तमर्थमघृणो गन्तुं प्रवृत्तः शठः पूर्वं
 प्राणपरिग्रहो दयितया मुक्तस्ततो वल्लभः ॥ १६ ॥ लग्ना नांशुकपल्लवे भुजलता नो
 हारदेशेऽर्पिता नो वा पादयुगे तया निपतितं तिष्ठेति नोक्तं वचः । काले केवलमम्बुदा-
 लिमिलिते गन्तुं प्रवृत्तः शठस्तन्व्या बाष्पजलौघपूरितनदीपूरेण रुद्धः प्रियः ॥ १७ ॥
 दूरं सुन्दरि निर्गतासि नगरादेशं द्रुमः क्षीरवानस्मादेव निवर्त्यतामिति शनैरुक्ताध्वगेन
 प्रिया । गाढालिङ्गनचक्रितस्तनतटाभोगस्फुटत्कञ्चुकं वीक्ष्योरःस्थलमश्रुपूरितदृशः प्रस्थान-
 भङ्गः कृतः ॥ १८ ॥ यामि प्रेयसि वारिदागमदिने जानीहि मामागतं चिन्तां चेतसि मा
 विधेहि कथयत्येवं सबाष्पे मयि । निःश्वासैः पवनायितं वरतनोरङ्गैः कदम्बायितं कान्त्या
 केतकपत्रकामितमहो दृग्भ्यां पयोदायितम् ॥ १९ ॥ यामीत्यप्रियवादिनि प्रियतमे मुद्रा-

[प्र० ६ प्रियप्रस्थानावस्थाकथनम्-सखीप्रतिनायिकावाक्यम्-नायकप्रतिनायिकोक्तयः। १६१

भवत्कङ्कणं केलीमन्त्रबहिर्गतैकचरणे भूमौ शरीरस्थितिः। अन्तर्धानगते पुनर्मृगदृशो वाच्या
किमन्या दशा लाजास्फोट इव स्फुट्यविरलं हारोऽपि वामभ्रुवः ॥ २० ॥ प्रस्थानं वलयैः
कृतं प्रियसखैरस्रैरजस्रं गतं धृत्या न क्षणमासितं व्यवसितं चित्तेन गन्तुं पुरः । यातुं
निश्चितचेतसि प्रियतमे सर्वे समं प्रस्थिता गन्तव्ये सति जीवितं प्रियमुद्दत्तार्थः किमु
त्यज्यते ॥ २१ ॥ गच्छामीति मयोक्तया मृगदृशा निःश्वासमुद्रेकिणं त्यक्त्वा तिर्यगवेक्ष्य
वाष्पकलुषैर्नैकेन मां चक्षुषा । अद्य प्रेमं मदर्पितं प्रियसमीष्टन्दे त्वया बध्यतामित्थं
स्नेहविवर्धितो मृगशिशुः सोत्प्रासमाभाषितः ॥ २२ ॥ चिन्तामोहविनिश्चलेन मनसा
मौनेन पादानतः प्रत्याख्यानपराङ्मुखः प्रियतमो गन्तुं प्रवृत्तोऽधुना । सत्रीडैरलसैर्निरन्तर-
लुठद्वाष्पाकुलैर्लोचनैः श्वासोत्कम्पकुचं निगीक्ष्य मुचिरं जीवाशया वारितः ॥ २३ ॥

सखीं प्रति नायिकावाक्यम् ।

वयो नव्यं स्वान्तं विषयतरलं हन्त सततं प्रियो दूरे देशे जनकनगरं दुर्लभतरम् ।
जनश्रायं दुष्टो भृशमिदमनर्थाय सततं कथंकारं पारं कथय सखि यामोऽस्य वयसः॥१॥
आयाता जलदावनी सरभसं विद्युत्समालिङ्गिता शैलानां परितः सशब्दमहिभुक्श्रेणी
नरीनृत्यति । एवं सत्यपि हन्त संप्रति पतिर्देशान्तरं प्रस्थितस्तदुःखं विनिवेद्यतां सखि
कथं कस्याधुनाग्रे मया ॥ २ ॥ कान्तो यास्यति दूरदेशमिति मे चिन्ता परं जायते लोका-
नन्दकरो हि चन्द्रवदने वैगयते चन्द्रमाः । किं चायं वितनोति कोकिलकलालापो विला-
पोदयं प्राणानेव हरन्ति हन्त नितरामाराममन्दानिलाः ॥ ३ ॥

नायकं प्रति नायिकोक्तयः ।

गच्छ गच्छमि चेत्कान्तं पन्थानः सन्तु ते शिवाः । ममापि जन्म तत्रैव भूयाद्यत्र गतो
भवान् ॥ १ ॥ न चिरं मम तापाय तव यात्रा भविष्यति । यदि यास्यसि यातव्यमलमाशङ्क-
यापि ते ॥ २ ॥ सहिष्ये विरहं नाथ देहदृश्याञ्जनं मम । यदुक्तनेत्रां कंदर्पः प्रहर्तुं मां न
शक्षयति ॥ ३ ॥ प्राणेश विज्ञप्तिरियं मदीया तत्रैव नया दिवसाः क्रियन्तः । संप्रत्ययो-
ग्यस्थिनिरेष देशः करा हिमांशोरपि तापयन्ति ॥ ४ ॥ एतस्मिन्सहसा वसन्तसमये
प्राणेश देशान्तरं गन्तुं त्वं यतसे तथापि न भयं तापात्प्रपद्येऽधुना । यस्मात्कैरवसारसौ-
रभमुषा साकं सरोवायुना चान्द्री दिक्षु विजृम्भते रजनिषु स्वच्छा मयूखच्छटाः ॥ ५ ॥
लोलैर्लोचनवारिभिश्च शपथैः पादप्रमाणैः परिरन्यास्ता विनिवारयन्ति कृपणाः प्राणेश्वरं
प्रस्थितम् । पुण्याहं व्रज मङ्गलं सुदिवसः प्रातः प्रयातस्य यत्स्नेहोचितमीहितं प्रिय
मया त्वं निर्गतः श्रोष्यसि ॥ ६ ॥ आस्वांश्चूततर्गुरुर्मनसिजः कोऽप्येष भृङ्गस्तमा मन्दो

गन्धवहः सितो मलयजो दोषाकरो माधवः । अङ्गारो नवपल्लवः परभृतो विज्ञो गुरो राजपो
या निर्यासि निवारिता कथममी क्रूरा ग्रहा न त्वया ॥ ७ ॥ मा याहीत्यपमङ्गलं वत सखे
स्नेहेन हीनं वचस्तिष्ठेति प्रभुता यथारुचि कुरु त्वेषाप्युदासीनता । नो जीवामि विना
त्वयेति वचनं संभाव्यते वा न वा तन्मां शिक्षय यत्प्रभो समुचितं वक्तुं त्वयि प्रस्थिते
॥ ८ ॥ न्यस्तं पन्नगमूर्ध्नि पादयुगलं भक्तिर्विमुक्ता गुरोस्त्यक्ता नीतिरकारि किं न भवतो
हेतोर्मया दुष्कृतम् । अङ्गानां शतं यातना नयनयोः कोऽपि क्रमो रौरवः कुम्भीपाकपराभ-
वश्च मनसो युक्तं त्वयि प्रस्थिते ॥ ९ ॥ कान्ते कत्यपि वासराणि गमय त्वं मीलयित्वा
दृशौ स्वस्ति स्वस्ति निमीलयामि नयने यावन्न शून्या दिशः । आयाता वयमागमिष्यति
सुहृद्वर्यस्य प्राग्योदयैः संदेशो वद कस्तवाभिलषितस्तीर्थेषु तोयाञ्जलिः ॥ १० ॥

नायकं प्रति सखीवाक्यम् ।

किमिति सखे परदेशे गमयसि दिवसान्धनाशया लब्धुम् । वर्षति मौक्तिकनिकरं तव
भवनद्वारि काञ्चनी वल्ली ॥ १ ॥ या बिम्बौष्ठरुचिः क्वचिहुममणिः स्वप्नेऽपि तां लब्धवा-
न्हासश्रीसदृशैस्तपोभिरपि किं मुक्ताफलैः स्तूयते । तत्कान्तिः शतशोऽपि वह्निपतनैर्हेमः
कुतः सेत्स्यति त्यक्त्वा रत्नमर्थी प्रयासि दयितां कस्मै धनायाध्वग ॥ २ ॥ उद्यद्बहिष-
दर्तुरारवपुषि प्रक्षीणपान्थायुषि श्रयोतद्विप्रुषि चन्द्ररुड्मुषि सखे हंसद्विपि प्रावृषि । मा
मुञ्चोच्चकुचान्तसंततगलद्वाष्पाकुलां बालिकां काले कालकरालनीलजलदव्यालुप्तभास्व-
त्त्वपः ॥ ३ ॥ मा गच्छ प्रमदाप्रिय प्रियशतैरभ्यर्थितस्त्वं मया बालाप्राङ्गनमागतेन
भवता प्राप्नोत्यवस्थां पराम् । किं चास्याः कुचभारनिःसहतरैरङ्गैरनङ्गाकुलैश्चुत्कञ्ज-
कजालकैरनुदिनं निःसूत्रमस्मदृहम् ॥ ४ ॥

सखायं प्रति नायकोक्तिः ।

शेते शीतकरोऽम्बुजे कुवलयद्वन्द्वद्विनिर्गच्छति स्वच्छा मौक्तिकसंहतिर्धवलमा हैमां
लतामञ्चति । स्पर्शात्पङ्कजकोशयोरभिनवा यान्ति स्रजः छान्ततमिषोत्पातपरंपरा मम सखे
यात्रास्पृहां कृन्तति ॥ १ ॥

नायिकां प्रति सखीवाक्यम् ।

वारंवारमुदश्रु लोचनयुगं पर्याकुलं जायते निःश्वासा विरमन्ति न क्षणममी व्याश्लिष्ट-
दन्तच्छदः । प्रस्थानश्रवणादपि प्रियतमस्याहो तवेयं स्थितिर्नो जाने निलयं गते तु दयिते
कीदृग्दशमाप्स्यसि ॥ १ ॥

देशान्तरोपगतो नायकः ।

दिदृक्षमाणः क्षणमायताक्ष्या सुखाम्बुजं मञ्जुलमध्वनीनः । मुहूर्तमात्रं सुमुहूर्तकालं सर्व-

कालं कलयांचकार ॥ १ ॥ निशम्य केलीभवनोपकण्ठे मञ्जीरमञ्जुध्वनिमध्वनीनः । यथा-
तथा बद्धकथावशेषं समापयामास समं सुहृद्भिः ॥ २ ॥ मुखं प्रियायाः समुदीक्ष्यमाणः
कान्तो दिनस्यान्तमपेक्षमाणः । मुहुर्मुहुर्व्योमनि तिग्मभानौ निवेशयामास विलोचनानि ॥ ३ ॥

वसन्तवर्णनम् ।

मधुपराजिपराजितमानिनीजनमनः सुमन्दमुरभिश्चयम् । अधृतं वारितवारिजविड्ढवं
स्फुटितताम्रतताम्रवनं जगत् ॥ १ ॥ रणत्कङ्कणानां झणन्नूपुराणां चलत्कुण्डलानां कण-
त्किङ्किणीनाम् । वधूनां मुखाभोरुहं दृष्टुकामो रथं मन्थरं चक्रवन्धुश्चकार ॥ २ ॥ विक-
सितसहकारभारहारिपरिमलपुञ्जितगुञ्जितद्विरेफः । नवकिसलयचारुचामरश्रीहरति मुनेरपि
मानसं वसन्तः ॥ ३ ॥ वसन्तसमयस्वभावाख्यानम् ॥ कोकिलश्चतुर्दशरे मञ्जीरेणुपि-
ञ्जरः । गदितैर्व्यक्ततामेति कुलीनश्रेष्ठितैरिव ॥ ४ ॥ परिचुम्बति संश्लिष्य भ्रमरश्चूतमञ्ज-
रीम् । नवसंगमसंहट्टः कामी प्रणयिनीरिव ॥ ५ ॥ ताम्रपल्लविते स्थित्वा कोकिला मधुर-
स्वरम् । चुकूज कामिनां चित्तमकर्षन्तीव दूतिकाः ॥ ६ ॥ पुष्पस्तनभरानम्रा नीलभ्रमरलो-
चनाः । पुष्पवर्षैरर्चयन्त्यः स्वभर्तारं च माधवम् ॥ ७ ॥ सुभगे कोटिसंख्यत्वमुपेत्य मद-
नाशुगैः । वसन्ते पञ्चता त्यक्ता पञ्चतासीद्वियोगिनाम् ॥ ८ ॥ सहकारकुसुमकेसरनिकर-
भरामोदमूर्छितदिगन्ते । मधुरमधुविधुरमधुपे मधौ भवेत्कस्य नोत्कण्ठा ॥ ९ ॥ मलयानि-
निलमिलनोत्कटमदकलकलकण्ठकचकलापः । मधुरमधुविधुरमधुपो मधुरयमधुना धिनोति
धरम् ॥ १० ॥ किंशुककलिकान्तर्गतमिन्दुकलास्पर्धिकेसरं भाति । रक्तनिचोलकपिहितं
धनुरिव जतुमुद्धितं वितनोः ॥ ११ ॥ आयाता मधुरजनी मधुरजनीगीतिद्वयोयम् । अङ्कु-
रितः स्मरविटपी स्मरविटपीनस्तनीमवलाम् ॥ १२ ॥ अविरलकमलविकासः सकलालिम-
दश्च कोकिलानन्दः । रम्योऽयमेति संप्रति लोकोत्कण्ठाकरः कालः ॥ १३ ॥ सपदि स-
खीभिर्निभृतं विरहवतीस्त्रातुमत्र भज्यन्ते । सहकारमञ्जरीणां शिखोद्गमग्रन्थयः प्रथमे ॥ १४ ॥
असौ मरुच्चुम्बितचारुकेसरः प्रसन्नतराधिपमण्डलाग्रणीः । वियुक्तरामानुरदृष्टिवीक्षितो
वसन्तकालो हनुमानिवागतः ॥ १५ ॥ प्रमूनशृङ्गैर्मकरन्दतोयं सलीलमादाय वसन्तकामी ।
वनस्थलीनामदृशां मुखानि मिश्रत्यसौ मन्दमरुत्करेण ॥ १६ ॥ व्यतीतकल्पे शिशिरैक-
वालये संकल्पपुष्पोद्गमवन्धुराङ्गी । इयं लवङ्गी युवभृङ्गसङ्गादुच्छन्नगुच्छस्तनिकेव भाति
॥ १७ ॥ दत्ते जनोऽसौ खलु विद्यमानमविद्यमानं तु न कोऽपि तावत् । वियोगिनां पु-
ष्पनमन्नशोकः शोकप्रदोऽभूदतिचित्रमेतत् ॥ १८ ॥ गौ विवाहावसरे वनस्थलीवसन्तयोः
कामहृताशसाक्षिणि । पिकद्विजः प्रीतमना मनोरमं मुहुर्मुहुर्मङ्गलमन्त्रमादरात् ॥ १९ ॥ आ-
स्वादितं स्वादुमरन्दविन्दुस्वच्छन्दमिन्दीवरसुन्दरीभिः । माकन्दपुष्पं प्रमदाजनस्य प्रमो-

दमामोदभरैरैकार्षीत् ॥ २० ॥ कुबेरगुप्तां दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समये विलङ्घ्य ।
दिग्दक्षिणा गन्धवहं मुखेन व्यलीकनिश्वासमिवोत्सर्ज ॥ २१ ॥ असूत सद्यः कुसु-
मान्यशोकः स्कन्धात्प्रभृत्येव सपल्लवानि । पादेन नापैक्षत सुन्दरीणां संपर्कमासिञ्जितनू-
पुरेण ॥ २२ ॥ सद्यः प्रवालोट्टमचारुपत्रे नीते समाप्ति नवचूतबाणे । निवेशयामास मधु-
द्विरेफान्नामाक्षराणीव मनोभवस्य ॥ २३ ॥ वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धतया
स्म चेतः । प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः ॥ २४ ॥ बालेन्दु-
वक्त्राण्यविकासभावाद्वभुः पलाशान्यतिलोहितानि । सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षता-
नीव वनस्थलीनाम् ॥ २५ ॥ लग्नद्विरेफाञ्जनमक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीस्तिलकं प्रकाश्य ।
रागेण बालारुणकोमलेन चूतप्रवालोल्लमलंचकार ॥ २६ ॥ मृगाः पियालदुममञ्जरीणां
रजःकर्णैर्विघ्नितदृष्टिपाताः । मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुर्वनस्थलीर्मर्मरपत्रमोक्षाः ॥ २७ ॥
चूताङ्कुरास्वादकपायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज । मनस्विनोमानविघातदक्षं तदेव
जातं वचनं स्मरस्य ॥ २८ ॥ हिमव्यपायाद्विशदाधराणामापाण्डरीभूतमुखच्छवीनाम् । स्वे-
दोद्गमः किंपुरुषाङ्गनानां चक्रे पदं पत्रविशेषकेषु ॥ २९ ॥ मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ
प्रियां स्वामनुवर्तमानः । शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलिताक्षी मृगोमकण्डूयत कृष्णसारः ॥ ३० ॥
ददौ रसात्पङ्कजरेणुगन्धि गजाय गण्डूषजलं करेणुः । अधोपभुक्तेन विसेन जायां संभा-
वयामास रथाङ्गनामा ॥ ३१ ॥ गीतान्तरेषु श्रमवारिलेशैः किञ्चित्समुच्छ्वासितपत्रलेखम् ।
पुष्पासवाधूर्णितनेत्रशोभि प्रियामुखं किंपुरुषश्चुम्बे ॥ ३२ ॥ पर्याप्तपुष्पस्तवकस्तनाभ्यः
स्फुरत्प्रवालोल्लमनोहराभ्यः । लतावधूभ्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि ॥ ३३ ॥
कुसुमजन्म ततो नवपल्लवास्तदनु पट्टपदकोकिलकूजितम् । इति यथाक्रममाविरभून्मधुर्दुमव-
तीमवतीर्य वनस्थलीम् ॥ ३४ ॥ उपहितं शिशिरापगमश्रिया मुकुलजालमशोभत किंशुके ।
प्रणयिनीव नखक्षतमण्डनं प्रमदया मदयापितलज्जया ॥ ३५ ॥ व्रणगुरुप्रमदाधरदुःसहं ज-
घननिर्विषयीकृतमेखलम् । न खलु तावदशेषमपोहितुं रविरलं विरलं कृतवान्हिमम् ॥ ३६ ॥
अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता मलयमारुतकम्पितपल्लवा । अमदयत्सहकारलता मनः सक-
लिका कलिकामजितामपि ॥ ३७ ॥ नयगुणोपचितामिव भूपतेः सद्गुणकारफलां श्रियम-
र्थिनः । अभिययुः सरसो मधुसंभृतां कमलिनीमलिनीरपतत्रिणः ॥ ३८ ॥ कुसुमेव न
केवलमार्तवं नवमशोकतरोः स्मरदीपनम् । किसलयप्रसवोऽपि विलासिनां मदयिता द-
यिताश्रवणार्पितः ॥ ३९ ॥ विरचिता मधुनोपवनश्रियामभिनवा इव पत्रविशेषकाः । मधु-
लिहां मधुदानविशारदाः कुरवका रवकारणतां ययुः ॥ ४० ॥ सुवदनावदनासवसंभृतस्त-
दनुवादिगुणः कुसुमोद्गमः । मधुकरैरकरोन्मधुलोलुपैर्बकुलमाकुलमायतपङ्क्तिभिः ॥ ४१ ॥
प्रथममन्यभृताभिरुदीरिताः प्रविरला इव मुग्धवधूकथाः । सुराभिगन्धिषु शुश्रुविरे गिरः

कुसुमितासु मिता वनराजिषु ॥ ४२ ॥ श्रुतिमुखभ्रमरैस्वनगीतयः कुसुमकोमलदन्तरुचो
 बभुः । उपवनान्तलताः पवनाहतैः किसलयैः सलयैरिव पाणिभिः ॥ ४३ ॥ ललितविभ्र-
 मबन्धविचक्षणं सुरभिगन्धपराजितकेसरम् । पतिषु निर्विविधं शुभं धुमङ्गनाः स्मरसखं रसखण्ड-
 नवर्जितम् ॥ ४४ ॥ शुशुभिरे स्मितचारुतराननाः स्त्रिय इव श्लथशिक्षितमेखलाः । विक-
 चतामरसा गृहदीर्घिका मदकलोदकलोलविहङ्गमाः ॥ ४५ ॥ उपययौ तनुनां मधुखण्डिता
 हिमकरोदयपाण्डुमुखच्छविः । सट्टशमिष्टसमागमनिर्वृतिं वैनितयानितया रजनीवधूः ॥ ४६ ॥
 अपतृषारतया विशदप्रभैः सुरतसङ्गपरिश्रमनोदिभिः । कुसुमचापमतेजयदंशुभिर्हिमकरो
 मकरोर्जितकेतनम् ॥ ४७ ॥ हुतहुताशनदीप्ति वनश्रियः प्रतिनिधिः कनकाभरणस्य यत् ।
 युवतयः कुसुमं दधुराहितं तदलके दलकेसरपेशलम् ॥ ४८ ॥ अलिभिरञ्जनविन्दुमनोहरैः
 कुसुमपङ्क्तिनिपातिभिरङ्कितः । न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न तिलकास्तिलकः प्रमदा-
 मिव ॥ ४९ ॥ अमदयन्मधुगन्धमनाथया किसलयाधरसंततया मनः । कुसुमसंभृतया नव-
 मल्लिका स्मितरुचा तरुचारुविलासिनी ॥ ५० ॥ अरुणरागनिपेधिभिरंशुकैः श्रवणलब्ध-
 पदैश्च यवाङ्कुरैः । परभृताविरुतैश्च विलासिनः स्मरवलैरवलैकरसाः कृताः ॥ ५१ ॥ उप-
 चितावयवा शुचिभिः कणैरलिकदम्बकयोगमुपेयुषी । सट्टशकान्तिरलक्ष्यत मन्त्री तिलक-
 जालकजालकमौक्तिकैः ॥ ५२ ॥ ध्वजपटं मदनस्य धनुर्भृतश्छविकरं मुखचूर्णमनुश्रियः ।
 कुसुमकेसररेणुमलिब्रजाः सपवनोपवनोत्थितमन्वयुः ॥ ५३ ॥ अनुभवन्नवदोलमृतसत्वं
 पटुरपि प्रियकण्ठजिवृक्षया । अनयदासनरज्जुपरिग्रहे भुजलतां जलतामबलाजनः ॥ ५४ ॥
 त्यजत मानमलं वत विग्रहैर्न पुनरेति गतं चतुरं वयः । परभृताभिरितीव निवेदिनं स्मरमते
 रमते स्म वधूजनः ॥ ५५ ॥ नवपलाशपलाशवनं पुरः स्फुटपरागपरागतपङ्कजम् । मृदुलतान्त-
 लतान्तमलोक्यत्सम सुरभिं सुरभिं सुमनोभरैः ॥ ५६ ॥ विलुलितालकसंहतिरामृशन्मृगदृशां श्र-
 मवारि ललाटजम् । तनुरङ्गवर्तिनं सरसां दलत्कुवलयं वलयन्मरुदाववौ ॥ ५७ ॥ स्फुटमिवोज्ज्व-
 लकाञ्चनकान्तिभिर्युतमशोकमशोभत चम्पकैः । विरहिणां हृदयस्य भिदाभूतः कपिशितं पि-
 शितं मदनाग्निना ॥ ५८ ॥ स्मरहुताशनमुर्मूर्च्छार्तां दधुरिवाम्रवणस्य रजःकणाः । निपतिताः
 परितः पथिकब्रजानुपरि ते परितेपुरतो भृशम् ॥ ५९ ॥ रतिपतिप्रहितेव कृतक्रुधः प्रियतमेषु
 वधूरनुनायिका । कुलपुष्परसासवपेशलध्वनिरगान्निर्गगान्मधुपावलिः ॥ ६० ॥ प्रियमस्त्रीस-
 दृशं प्रतिबोधिताः किमपि काम्यगिरा परपुष्टया । प्रियतमाय वपुर्गुरुमत्सगच्छिदुरयादुरया-
 चितमङ्गनाः ॥ ६१ ॥ मधुकैरपवादकैरैव स्मृतभुवः पथिका हरिणा इव । कलतया व-
 चसः परिवदिनी स्वरजिता रजिता वशमाययुः ॥ ६२ ॥ समभिमृत्य रसादवलम्बितः प्रम-
 दया कुसुमावचिचीषया । अविनमन्न रराज वृथोच्चकैरनृतया नृतया वनपादपः ॥ ६३ ॥ वद-
 नसौरभलोभपरिभ्रमङ्गमरसंभृतसंभृतशोभया । चलितया विदधे कलेमखला कलकलोऽलकलो-

लटशान्यया ॥ ६४ ॥ कुसुमकार्मुककार्मुकसंहितद्रुतशिलीमुखखाण्डितविग्रहाः । मरणमप्य-
पराः प्रतिपेदिरे किमु मुहुर्ममुहर्गतभर्तृकाः ॥ ६५ ॥ मधुरया मधुबोधितमाधवी मधुसमृद्धि-
समेधितमेधया । मधुकराङ्गनया मुहुरुमदध्वनिभृता निभृताक्षरमुज्जगे ॥ ६६ ॥ अरुणि-
ताखिलशैलवना मुहुर्विदधती पथिकान्परितापिनः । विकर्चकिंशुकसंहतिरुच्चकैरुदवहद्व-
हव्यवहश्रियम् ॥ ६७ ॥ कमलिनो मलिनो दयितं विना न सहते सह तेन निषेधितुम् ।
तमधुना मधुना निहितं हृदि स्मरति सा रतिसारमहर्निशम् ॥ ६८ ॥ सुहृदस्तरुणीनखक्ष-
तानां प्रतिपक्षाः पथिकाङ्गनाजनानाम् । दहनद्युतिदस्यवः समन्ताद्विपिने किंशुककुड्मला
विरेजुः ॥ ६९ ॥ किंशुकक्षितिरुहां विलसन्तः कुड्मलाः कुटिलतां कलयन्तः । पान्थवा-
रणविदारणताम्राः कामकेसरिनखा इव रेजुः ॥ ७० ॥ प्रस्फुरत्प्रचुरबालपल्लवा वीरुधश्च
तरलश्चकाशिरे । क्रीडिता इव कुसुम्भवारिभिः काममित्रसमये समागते ॥ ७१ ॥ कूजि-
तानि कलयन्वनप्रियो न प्रियो विरहिणामजायत । मन्मथाग्निरपि भस्मना दरं सादरं
मुनिमनोऽम्बुजं व्यधात् ॥ ७२ ॥ बकुलकुलमिलन्मिलिन्दमालामदकलकोकिलकूजितोद-
येन । अहह नियमिनोऽपि तत्त्वचिन्ताच्युतमतयो मतयोपितो बभूवुः ॥ ७३ ॥ कुसुमनग-
वनान्युपैतुकामा किसलयिनीमवलम्ब्य चूतयष्टिम् । कणदलिकुलनूपुरा निरासे नलिनवनेषु
पदं वसन्तलक्ष्मीः ॥ ७४ ॥ विकसितकुसुमाधरं हसन्तीं कुरवकराजिवधूं विलोकयन्तम् ।
ददृशुरिव सुराङ्गना निषण्णं सशरमनङ्गमशोकपल्लवेषु ॥ ७५ ॥ मुहुरनुपतता विधूयमानं
विरचितसंहति दक्षिणानिलेन । अलिकुलमलकाकातिं प्रपेदे नलिनमुखान्तविसर्पि पङ्क-
जिन्याः ॥ ७६ ॥ श्वसनचलितपल्लवाधरोष्ठे नवनिहितेर्ष्यमिवावधूनयन्ती । मधुसुरभिणि
षट्पदेन पुष्पे मुख इव शाललतावधूश्चुम्बे ॥ ७७ ॥ उत्सृष्टमम्बुजदशामिव मानरत्न-
मादाय षट्पदतिलान्मधुवारिपूरान् । पुंस्कोकिलस्य कलकूजितकैतवेन संकल्पवाक्यमयमा-
तनुते रसालः ॥ ७८ ॥ उत्फुल्लपङ्कजनिपक्तलसद्विरेफः किञ्चिद्विनिद्रकुमुदोत्करसंभृतश्रीः ।
आमूलनद्धविषाडुतमालयमालश्चित्रं न कस्य तनुते ललितस्तमालः ॥ ७९ ॥ धुन्वन्त्यमूनि
मदमूर्च्छदलिध्वनीनि धूताध्वनीनहृदयानि मधोर्दिनानि । निःसान्द्रचन्द्रवदनावदनारविन्द-
सौरभ्यसौहृदसर्वसमीरणानि ॥ ८० ॥ कुपितापि मनःपतिना सह का सहकारविलोक-
नजातरसा । तरसा रमतो स्म न हा रमणी रमणीयतनुः सुतनुः सुरभौ ॥ ८१ ॥ स्थलकमल-
तरूणां कामिनीलोचनेषु क्षिपति मुकुलमुष्ट्या धूलिजात्यं विशालम् । तदनु हरति हन्त
स्वान्तसर्वस्वभासामयमनयविदग्धो धूर्तवन्मीनकेतुः ॥ ८२ ॥ पथि पथि शुकचञ्चूचारुभा-
ङ्गराणां दिशि दिशि पवमानो वीरुधां लासकश्च । नरि नरि किरति द्वाक्सायकान्पुष्प-
धन्वा पुरि पुरि विनिवृत्ता मानिनीमानचर्चा ॥ ८३ ॥ इह मधुपवधूनां पीतमल्लीमधूनां विल-

सति कमनीयः काकलीसंप्रदायः । इह नटति सलीलं मैञ्जरी वञ्जुलस्य प्रतिपदमुपदिष्टा द-
क्षिणेनानिलेन ॥ ८४ ॥ विकसति सहकारे स्फारसौरभ्यसारे वहति धुतपटारे मन्दमन्दं
समीरे । कलयति कलवाचं कोकिलोके च रुष्टः क्षणमपि न मृगाक्ष्या वल्लभो दुर्लभोऽभूत्
॥ ८५ ॥ इह हि नववसन्ते मञ्जरीरेणुपुञ्जच्छुरणधवलदेहा बद्धहेलं रुदन्ति । तरलमलि-
समूहा हारिहंकारिकण्ठा बहलपरिमलाली सिन्दुरं सिन्दुवारम् ॥ ८६ ॥ स्थाने स्थाने
मलयमरुतः पूरयन्तः कपालीं पुष्पालीषु स्मरगजरजःस्तानयोग्याः परागाः । जातं चूते मधु
मधुकरप्रेयसी जानुदग्धं निर्विघ्नं त्वां सपदि भवते रागराज्याभिपेक्षः ॥ ८७ ॥ प्रसूनकालिका-
कुलैः किसलयैः करस्पर्धिभिः स्फुरन्मधुमदभ्रमद्भ्रमरकोकिलाकूजितैः । इति क्रमसमुद्गतैरु-
पवनावलीमण्डलीममण्डयादिव प्रियामृतुवमुंधरावल्लभः ॥ ८८ ॥ विलासिभिरिवोन्मैद रचि-
तरम्यगुञ्जारवैः प्रसूनमुरभीकृतैर्विगलितत्रपास्तापसाः । अशोकशिखरस्थितैः मुनयना-
न्वितैः षट्पदैर्निरन्तरनिषेवितामितमयौ मधौ रेमिरे ॥ ८९ ॥ मन्दोऽयं मलयानिलः कि-
सलयं चूतद्रुमाणां नवं माद्यत्कोकिलकूजितं विचकिलामोदः पुराणं मधु । वाणानित्युपदी-
करोति मुराभिः पञ्चैव पञ्चपवे यूनभिन्निद्रयपक्वस्य युगपत्संमोहसंपादितः ॥ ९० ॥ उ-
द्यद्विद्रुमकान्तिभिः किसलयैस्ताम्रां त्विषं बिभ्रतो भृङ्गालीविरुतैः कलैरविशदव्याहारली-
लाभृतः । भ्राम्यन्तो मलयानिलाहतिचलैः शास्त्रासहस्रैर्महूर्भान्ति प्राप्य मधुप्रसङ्गमधुना
मत्ता इवामी द्रुमाः ॥ ९१ ॥ चूतानां चिरनिर्गतापि कलिका वध्नाति न स्वं रजः संनद्धं
यदपि स्थितं कुरवकं तत्कोरकावस्थया । कण्ठेषु स्वलितं गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां
रुतं शङ्के संहरति स्मरोऽपि चकितस्तृणार्धकृष्टं शरम् ॥ ९२ ॥ पुष्पाणि प्रथमं ततः प्रक-
टिताः स्वान्तोत्सवाः पल्लवाः पश्चादुन्मदकोकिलालिललनाकोलाहलः कोमलः । इत्थं प्रा-
दुरभूदुपेत्य परितः प्राज्यप्रमोदप्रदः प्रोद्दामद्रुमराजिराजितवनशोणीमृतुक्षमापतिः ॥ ९३ ॥
भास्वांश्चूततरुर्गुरुर्मनसिजः कोऽप्येष भृङ्गस्तमो मन्दो गन्धवहः स्थितो मलयजो दोषा-
करो माधवः । अङ्गारो नवपल्लवः कलरवो विज्ञा गुरोगङ्गया निर्यातोऽसि विचारिताः
कथममी क्रूरास्त्वया न ग्रहाः ॥ ९४ ॥ स्तोत्रं चैत्रगुणोदयस्य विरहिप्राणप्रयाणानकष्ट-
कारः स्मरकार्मुकस्य सुदृशां शृङ्गारशिक्षागुरुः । दोलाकलिकलामु मङ्गलपदं वन्दीवनान्तः-
श्रियां नादोऽयं कलकण्ठकण्ठकुहरप्रह्वोलितः श्रूयन्तं ॥ ९५ ॥ भोक्न्दच्युतपुष्परेणुपैटली-
कृत्तालवालोदरे मन्दस्सन्दि मरन्दप्रभरिते वातोत्थपुष्पछवैः । खेलन्तो ललितं मधोर्गुण-
गणान्गायन्ति पुष्पंधयाः कान्तानामधरे धूयन्ति मधुरं मक्तं मधूलारसम् ॥ ९६ ॥ आ-
रूढो मलयानिलद्विपवरं युक्तो विलासानुगैः पीतः पुष्पाविलोचनैर्नवलता पौराङ्गनानां गणैः ।
अभ्राम्यद्वनपत्तने मधुमहीपालस्ततः कोकिलालीलालापमिलद्भ्रमद्भ्रमरिकाभाङ्गारभेरीरवैः

॥ ९७ ॥ वारस्त्रीव वनस्थली नवर्नवां शोभां बभारान्वहं पान्थान्पीडयति स्म तस्कर इव
 क्रूरैः शरैर्मन्मथः । शृङ्गारः सगुणः क्षमापतिरिव प्राप्तः प्रतिष्ठां परां रात्रिः स्वीकुरुते स्म
 मुग्धललनालज्जेव काश्यं क्रमात् ॥ ९८ ॥ पान्थानां प्रमदा इव प्रतिदिनं दैन्यं हृदिन्यो
 ययुर्दृश्यन्ते स्म दिग्भ्रमा इव वने पत्रोज्झिताः पादपाः । निःश्वासा इव दुःसहा विर-
 हिणां वाता ववुः सर्वतः पायं पायमिव प्रियाधररसं पाथः पपुः प्राणिनः ॥ ९९ ॥ साम्यं
 संप्रति सेवते विचकिलं पाण्मासिकैर्मौक्तिकैर्वाहीकीदशनव्रणारुणतरैः पत्रैरशोकश्रितः ।
 भङ्गालङ्घितकोटि किंशुकमिदं किंचिद्विवृत्तायते माञ्जिष्ठस्तबकैश्च पाटलितरोरन्यैव काची-
 छिंपिः ॥ १०० ॥ गर्भग्रन्थिषु वीरुषां सुमनसो मध्येऽङ्कुरं पल्लवा वाञ्छामात्रपरिग्रहः
 पिकवधूकण्ठोदरे पञ्चमः । किं च त्रीणि जगन्ति जिष्णुदिवसैर्द्वित्रैर्मनोजन्मनो देवस्यापि
 चिरोज्झितं यदि भवेदभ्यासवश्यं धनुः ॥ १०१ ॥ मदनपूजा ॥ कुसुमसुकुमारमूर्तिर्दधती
 नियमेन तनुतरं मध्यम् । आभाति मकरकेतोः पार्श्वस्था चापयष्टिरिव ॥ १०२ ॥ कुसुमाव-
 चयः ॥ निजनयनप्रतिविम्बैरम्बुनि बहुशः प्रतारिता कापि । नीलोत्पलेऽपि विमृशति करम-
 र्पयितुं कुसुमलावी ॥ १०३ ॥ असंख्यपुष्पोऽपि मनोभवस्य पञ्चैव बाणार्थमयं ददाति । एवं
 कदर्यत्वमिवावधार्य सर्वस्वमग्राहि मधोर्वधूभिः ॥ १०४ ॥ अताडयत्पल्लवपाणिनैकं पुष्पो-
 च्चये राजवधूरशोकम् । तच्छेदहेतोरलिपङ्क्तिभङ्गचा विवृन्तिता बाललता स्मरेण ॥ १०५ ॥
 अन्यत्र यूयं कुसुमावचायं कुरुध्वमत्रास्मि करोमि सख्यः । नाहं हि दूरं भ्रामितुं समर्था प्र-
 सीदतायं रचितोऽञ्जलिर्वः ॥ १०६ ॥ उच्चित्य प्रथममवास्थितं मृगाक्षी पुष्पौघं श्रितवितपं
 गृहीतुकामा । आरोढुं पदमदवादशोकयष्टावामूलं पुनरपि तेन पुष्पितोऽसौ ॥ १०७ ॥
 मुखकमलकमुन्नमस्य यूना यदभिनवोदवधूर्वलादनुम्बि । तदपि न किल बालपल्लवाग्रग्रह-
 रया विविदे विदग्धसख्या ॥ १०८ ॥ व्रततिविततिभिस्तिरोहितायां प्रतियुवतौ वदनं प्रियः
 प्रियायाः । यदधमदधरावलोपनृत्यत्करवलयस्वनितेन तद्विवरे ॥ १०९ ॥ विलासितमनु-
 कुर्वती पुरस्ताद्धराणिरुहाधिरुहो वधूर्लतायाः । रमणमृजुतया पुरः सखीनामकलितचापलदो-
 पमालिलिङ्ग ॥ ११० ॥ सललितमवलम्ब्य पाणिनांसे सहचरमुच्छ्रितगुच्छवाञ्छयान्या ।
 सकलकलभकुम्भविभ्रमाभ्यामुरसि रसादवतस्तरे स्तनाभ्याम् ॥ १११ ॥ मृदुचरणतलाग्रदु-
 स्थितत्वादसहतरा कुचकुम्भयोर्भरस्य । उपरि निरवलम्बनं प्रियस्य न्यपतदधोच्चतरोच्चिचीप-
 यान्या ॥ ११२ ॥ उपरिजतरुजानि याचमानां कुशलतया परिरम्भलोलुपोऽन्यः । प्रथितपृथुप-
 योधरां गृहाण स्वयमिति मुग्धवधूमुदास दोर्भ्याम् ॥ ११३ ॥ इदमिदमिति भूरुहां प्रसूनैर्भू-
 हरतिलोभयता पुरः पुरोऽन्या । अनुरहसमनायि नायकेन त्वरयति रन्तुमहो जनं मनोभूः
 ॥ ११४ ॥ विजनामिति बलादमुं गृहीत्वा क्षणमथ वीक्ष्य विपक्षमन्तिकेऽन्या । अभिपति-

तुमना लघुत्वर्भातेरभवदमुञ्चति वल्लभेऽतिगुर्वा ॥ ११५ ॥ पूर्वं द्विरेकपरिभूतिभयाद्भवत्या-
 यत्केशपुष्पभरणं हरिणाक्षि मुक्तम् । व्यर्थं तदद्य पुनरप्यलकेषु भृङ्गाः पुञ्जीमवम्लिजकुल-
 भ्रमतः पतन्ति ॥ ११६ ॥ सन्तु द्रुमाः किसलयोत्तरपुष्पभाराः प्राप्ते वसन्तसमये कथ-
 मित्थमेव । न्यासैर्नवद्युतिमतोः पदयोस्तवेयं भूः पुष्पिता सुतनु पल्लवितैव भाति ॥ ११७ ॥
 अनुभवत युवत्यो भाग्यवत्यो नितान्तं कुसुमबलयवेलासङ्गखेलासुखानि । मम तु मधुक-
 राणां वाटपाटञ्चराणां सपदि पतति धाटी पुष्पवाटी निवेशे ॥ ११८ ॥ पाणौ पद्मधिया
 मधूककुसुमभ्रान्त्या तथा गण्डयोर्निलेन्दीवरशङ्कया नयनयोर्बन्धूकबुद्ध्याधरे । लीयन्ते
 कबरीमरे निजकुलव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपाः कियन्ति तरुणि स्थानानि रक्षिष्यसि
 ॥ ११९ ॥ वसन्तवायवः ॥ यथायथं ताः सहिता नभश्चरैः प्रमाभिरुद्भासितशैलवीरुधः ।
 वनं विशन्त्यो वनजायतेक्षणाः क्षणद्युतीनां दधुरेकरूपताम् ॥ १२० ॥ विनयति सुदृशो
 दृशः परागं प्रणयिनि कौसुममाननानिलेन । तदहितयुवतेरभीक्ष्णमक्षोर्द्वयमपि रोषरजो-
 भिरापुपूरे ॥ १२१ ॥ स्फुरमिदमभिचारयन्त्र एव प्रतियुवतेरभिधानमङ्गनानाम् । वरतनुर-
 मुनोपहूय पत्या मृदुकुसुमेन यदाहताप्यमूर्च्छत् ॥ १२२ ॥ विपुलकमपि यौवनोद्धतानां
 धनपुलकोदयकोमलं चकारो । परिमलितमपि प्रियैः प्रकामं कुचयुगमुज्ज्वलमेव कामिनी-
 नाम् ॥ १२३ ॥ हिमलवसदृशः श्रमोदबिन्दूनपनयता किल नूतनोदवध्वाः । कुचकलश-
 किशोरकौ कथंचित्तरलतया तरुणेन पस्पृशाते ॥ १२४ ॥ समदनमवतंसितेऽधिकर्णं
 प्रणयवता कुसुमे सुमध्यमायाः । ब्रजदपि लघुतां बभूव भारः सपदि हिरण्मयमण्डनं
 सपत्न्याः ॥ १२५ ॥ अतिमन्दचन्दनमहीधरवातं स्तवकाभिरामलतिकातरुजातम् । अपि
 तापसानुपवनं मदनातान्मदमङ्गुगुञ्जदलिपुञ्जमकार्षीत् ॥ १२६ ॥ सुललितमलकान्ता वल्लरी
 नर्तयन्त्यो मधुसुरभिमुखाब्जोच्छ्वासगन्धानुबन्धाः । नवतररतमाजां योषितां स्वेदबिन्दू-
 न्सतृष इव पिबन्तो वान्ति मन्दं समीराः ॥ १२७ ॥ उपवनतरुन्त्याध्यापने लब्धवर्णो
 विरचितजलकेलिः पद्मिनीकामिनीभिः । प्रियसूहृदसमेपोराययौ योगियोगस्थितिविदल-
 नदक्षो दक्षिणो गन्धवाहः ॥ १२८ ॥ आलिङ्गन्ते मलयजतरूनास्वजन्ते वनान्तानाष्ट-
 च्छन्ते चिरपरिचितान्मीलयन्निशीरौघान् । अद्य स्थित्वा द्रविडमहिलाभ्यन्तरे श्वः प्रभाते
 प्रस्थातारो मलयमरुतः कुर्वते संनिधानम् ॥ १२९ ॥ लताकुञ्जं गुञ्जमदवदलिपुञ्जं च-
 पलयन्समालिङ्गन्नङ्गं द्रुततरमनङ्गं प्रवलयन् । मरुन्मन्दं मन्दं दलितमरविन्दं तरलयन्-
 जोद्वन्दं विन्दन्किरति मकरन्दं दिशि दिशि ॥ १३० ॥ मलयशिखरादकैलासं मनोभव-
 शासनाद्बुवनवलयं जेतुं वाञ्छन्वसन्तसमीरणः । विहितवसतिं कैलासाग्रे भुजङ्गधरं हरं
 मनसि विमृशन्भीतः शङ्के प्रयाति शनैः शनैः ॥ १३१ ॥ पथि पथि लतालोलाक्षीभिः
 स्ववन्मधुसीकरं कुसुमनिकरं वर्षन्तीभिः सहर्षमिवाचितः । मधुकरवधूतीतासक्तं कुरङ्गक-

मास्थितः प्रसरति वने मन्दं मन्दं वसन्तसमीरणः ॥ १३२ ॥ उदञ्चत्कावेरीलहरिषु
परिष्वङ्गरङ्गे रटन्तः कुहूकण्ठी कण्ठीरवरवलवत्रासितप्रोषितेभाः । अमी चैत्रे मैत्रावरुणि
तरुणीकेलिकङ्कलमिच्छीवलीवल्लीहल्लीलकसुरभयश्रृण्डमं चण्डवाताः ॥ १३३ ॥ हेमा-
म्भोरुहपत्तने परिमलस्तेयी वसन्तानिलस्तत्रत्यैरिव यामिकैर्यमधुरैरारब्धकोलाहलः ।
निर्यातस्त्वरया व्रजश्रिपतितः श्रीखण्डपङ्कद्रवैर्लिप्ते केरलकामिनीकुचतटे खञ्जः शनैर्ग-
च्छति ॥ १३४ ॥ प्राप्तः प्राज्यमिव श्रमं जलजिनीसौरभ्यमारं वहन्नुद्दामस्तबकानमन्न-
वलतालक्ष्मीमिवा लोकयन् । स्वीकुर्वन्मदमन्थरानिव गतेर्वामभ्रुवां विभ्रमान्मन्दं मन्दमुपाज-
गाम पवनः पाटीरवाटीतटात् ॥ १३५ ॥ पानीयं नारिकेलीफलकुहरकुहूत्कारि कञ्जोल-
यन्तः कावेरीतीरतालद्रुमभरितसुरभाण्डमाकारचण्डाः । एतत्तन्वन्ति वेलावनललितलता-
ताण्डवं द्राविडस्त्रीकपूरापाण्डुगण्डस्थललुठितवया वायवो दाक्षिणात्याः ॥ १३६ ॥
कावेरीतीरभूमिरुहभुजगवधुभुक्तमुक्तावशिष्टः कर्णाटीचीनपीनस्तनवसनदशान्दोलनस्यन्द-
मन्दः । हेलालाटीलालालकलुलितलतालास्यलीलाविलोलः कष्टं भो दाक्षिणात्यः प्रस-
रति पवनः पान्थकान्ताकृतान्तः ॥ १३७ ॥ ये दोलाकेलिकाराः किमपि मृगदृशां
मानतन्तुच्छिदो ये सद्यः शृङ्गारदीक्षाव्यतिकरगुरवो ये च लोकत्रयेऽपि । ते कण्ठे लोठ-
यन्तः परभृतवयसां पञ्चमं रागराजं वान्ति स्वैरं समीराः स्मरविजयमहासाक्षिणो दाक्षि-
णात्याः ॥ १३८ ॥ वसन्तपथिकाः ॥ चक्रेण शिरसि निहितेन नित्यरुधिरारुणेन
दुर्वारः । मत्तद्विप इव पथिकः किंशुककुसुमाङ्कुरेण भृतः ॥ १३९ ॥ समवलोक्य विला-
सवनस्थलीं न पथिकैः पथिकैः पतितं भुवि । मलयजद्रुमसौरभमेदुरोदरसमीरसमीरितव-
ल्लीरम् ॥ १४० ॥ वसन्तप्रारम्भे चिरविरहखिन्ना सहचरी यदि प्राणान्मुञ्चेत्तदिह वध-
मागी भवति कः । वयो वा स्नेहो वा कुसुमविशिखो वेति विमृशंस्तुहीति प्रव्यक्तं पिक-
निकरझाङ्कारमशृणोत् ॥ १४१ ॥ रे पान्थाः स्वगृहाणि गच्छत सुखं सेवाक्ष्णो मुच्यतां
मानं मानिनि मुखं वल्लभजने कोपानुबन्धेन किम् । आयातः कुसुमाकरः क्षपयति प्राणा-
न्वियोगातुरेष्वित्येवं परपुष्टनादपटहो वक्तीव कामाज्ञया ॥ १४२ ॥ सा तन्वीति घनस्त-
नीति विकसन्नीलाब्जनेत्रेति च स्वैरः संचरतीति वक्ति मधुरां वाचं विचित्रामपि । इत्थं
विद्रुमपाटलाधरपुटां सीमान्तिनीं ध्यायतो रोमाञ्चोऽनुदितं स्मितं प्रलपितं पान्थस्य संजा-
यते ॥ १४३ ॥ अध्वन्यस्य वधूवियोगविधुरा भर्तुः स्मरन्ती यदि प्राणानुज्झति तस्य
तत्खलु महत्संजायते पातकम् । यावन्नो कृतमध्वगेन हृदये तावत्तरोर्मूर्धनि प्रोद्धुष्टं परपु-
ष्टया तव तवेत्युच्चैर्वचोऽनेकशः ॥ १४४ ॥ उन्मीलन्मधुगन्धलुब्धमधुपव्याधूतचूताङ्कुर-
क्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुत्कीर्णकर्णज्वराः । नीयन्ते पथिकैः कथं कथमपि ध्यानाव-
धानक्षणप्राप्तप्राणसमा समागमरसोच्छासैरमी वासराः ॥ १४५ ॥ अध्वन्यैर्मकरन्दशीकर-

सुरामत्तकण्ठकोकिले मार्गे मार्गनिरोधिनी परिहृता शङ्के शुभाशङ्कया । पान्थस्त्रीवधपातका-
दुपनतं चण्डालचिह्नं मधोरेषा खिङ्किणिकेव षट्पदमयी भाङ्गारिणी संहतिः ॥ १४६ ॥
सव्याधेः कृशता क्षतस्य रुधिरं दष्टस्य लालास्रुतिः किञ्चिन्नैतदिहास्ति तत्कथमसौ पान्थ-
स्तपस्वी मृतः । आ ज्ञातं मधुलम्पटैर्मधुकरैरारब्धकोलाहले नूनं साहसिकेन चूतमुकुले
दृष्टिः समारोपिता ॥ १४७ ॥ एतस्मिन्दक्षिणाशानिलचलितलतन्नीलमत्तालिमालापक्ष-
क्षोभावधूतच्युतबहलरजोह्लादिदृष्टे वसन्ते । प्रेमस्वेदार्द्रबाहुश्लथवल्लयलसत्प्रोढसीमन्ति-
नीनां मन्दः कण्ठग्रहोऽपि ग्लपयति हृदयं किं पुनर्विप्रयोगः ॥ १४८ ॥

ग्रीष्मवर्णनम् ।

रेजे पुष्पैर्ग्रीष्ममासाद्य मल्ली मल्ली सद्यः संश्रयन्ते स्म भृङ्गाः । भङ्गैस्तत्रारम्भि हर्षेण
गानं गाने लौल्यं लेभिरे योगिनोऽपि ॥ १ ॥ अत्युल्लसद्विसरहस्ययुजा भुजेन वक्त्रेण
शारदमुधांशुसरोरुहेण । पीयूषपोषमुभगेन च भाषितेन त्वं चेत्प्रसीदसि मृगासि कुतो
निदावः ॥ २ ॥ ग्रीष्मसमयस्वभावाख्यानम् ॥ प्रतिगतमर्थिजनानां विच्छिन्नाशासमूहमव-
लोक्य । स्फुटितमपयशस्तापादिव हृदयदलं तडागस्य ॥ ३ ॥ सुभगसलिलावगाहाः पा-
टलसंसर्गसुरभिवनवाताः । प्रच्छायमुलभनिद्रा दिवसाः परिणामरमणीयाः ॥ ४ ॥ देशे
देशे जैडिमकुरङ्गास्तेजोभल्लैर्दिनकरभिड्डे । धावं धावं प्रहरति राज्ञां धारागेहं शरणमवापुः
॥ ५ ॥ संजातपत्रप्रकरान्वितानि समुद्रहन्ति स्फुटर्पाटलत्वम् । विकैस्वराण्यर्ककराभिमर्षा-
दिनानि पद्मानि च वृद्धिमीयुः ॥ ६ ॥ प्रचण्डभानुः स्पृहणीयचन्द्रमाः सदावगाहस्त-
वारिसंचयः । दिनान्तरस्योऽभ्युपशान्तमन्मथो निदावकालः समुपागतः प्रिये ॥ ७ ॥
दुःप्रेक्ष्यमुच्चैर्गगनं निदावे कोपाकुलस्येव मुखं नृपस्य । हरेः शयानस्य मृणालनुद्ध्या क-
र्षन्ति पुच्छं करिणः करेण ॥ ८ ॥ प्रायश्चरित्वा वमुधामरोषां छायासु विश्रम्य ततस्त-
रूणाम् । प्रौढिं गते संप्रैति तिग्मभ्रानौ शैत्यं शनैरन्तर्रंमयासीत् ॥ ९ ॥ रवितुरङ्ग-
तनूरुहतुल्यतां दधति यत्र शिरीषरजो रुचः । उपययौ विदधन्नवमल्लिकाः शुचिरसी
चिरसौरभसंपदः ॥ १० ॥ दलितकोमलपाटलकुड्मले निजवधूश्चासितानुविधायिनि । मरुति
वाति विलासिभिर्नुमदभ्रमदलौ मदलौल्यमुपादे ॥ ११ ॥ निदाधरे दयितोरसि तत्क्ष-
णलपनवारितुषारभृतास्तनाः । सरसचन्दनरेणुरनुक्षणं विचकरे च करेण वरोरुभिः
॥ १२ ॥ कथमिव तव संमतिर्भवित्री सममृतुभिर्मुनिनाऽवीरितस्य । इति विरचितमल्लि-
काविकाशः स्मयत इव स्म मधुं निदावकाराः ॥ १३ ॥ बलवदपि बलं मियोविरोधि

१ हिमान्येव कुरङ्गा मृगाः. २ धावित्वा धावित्वा. ३ समूहाः. ४ वृक्षविशेषः. (पक्षे) पाटलवर्णानि. ५ मा-
सुराणि; (पक्षे) विकासशालानि. ६ आयुः. ७ हेमन्ते इत्यर्थः. ८ वसन्ते इत्यर्थः. ९ ग्रीष्मे. १० जलानाम्.

प्रभवति नैव विपक्षनिर्जयाय । भुवर्त्तपरिभवी न यत्तदानीं तमृतगणः क्षणमुन्मनीचकार
 ॥ १४ ॥ अपि शिशिरतरोपचारयोग्यं द्वितयमिदं युगपन्न सह्यमेव । जरठितरविदीधि-
 तिश्च कालो दयितजनेन समं च विप्रयोगः ॥ १५ ॥ तप्ता मही विरहिणामिव चित्तदृ-
 त्तिस्तृष्णाध्वगेषु क्लृपणेष्विव दृद्धिमेति । सूर्यः करैर्दहति दुर्वचनैः खलो नु छाया सतीव
 न विमुञ्चति पादमूलम् ॥ १६ ॥ छाया वियोगिवनितेव गता क्लृप्तत्वं तप्तं पयः पिशुन-
 मानसवद्वभूव । केनाधुना वत मनागवलोकनीयः क्रुद्धोत्तमर्णमुखमण्डलवत्पतङ्गः ॥ १७ ॥
 रिक्तेषु वारिकथया विपिनोदरेषु मध्याह्नजृम्भितमहातपतापतप्ताः । स्कन्धान्तरोत्थितदवा-
 ग्रिशिखाच्छलेन जिह्वां प्रसार्य तरवो जलमर्थयन्ते ॥ १८ ॥ मुखकृतिविसखण्डश्चण्ड-
 मार्तण्डतापात्स्थितजलदतलस्थो राजते राजहंसः । रजतघट इवायं विद्वुमाबद्धधाराविवर-
 विगलदम्बुः कम्बुकण्ठि प्रतीहि ॥ १९ ॥ मलयपवनचञ्चलन्दनस्यन्दशीतं जलनिधित-
 नयायाः कण्ठमालिङ्ग्य दोर्म्याम् । दिनकरकरजालज्वालाया दूनदेहो जलधिपयासि देवो
 वासुदेवो निददौ ॥ २० ॥ रजनिचरमयामेष्वादिशन्ती रतेच्छां किमपि कठिनयन्ती
 नालिकेरीफलाम्भः । अयि परिणमयित्री राजरम्भाफलानां दिनपरिणतिभोग्या वर्तते
 ग्रीष्मलक्ष्मीः ॥ २१ ॥ निजां कायच्छायां श्रयति महिषः कर्दमधिया च्युतं गुञ्जापुञ्जं
 रुधिरमिति काकः कलयति । समुत्सर्पन्सर्पः सुषिरविवरं तापविवशः सचीत्कारं धूतं
 प्रविशति करं कुञ्जरपतेः ॥ २२ ॥ तदाम्भःस्नातानां दरदलितमल्लीमुकुलिताः स्रजो
 बिभ्राणानां मलयजरसार्द्रार्द्रवपुषाम् । निदाघाग्रिष्ठोषग्लपितमभिसायं मृगदृशां परिष्वङ्गे-
 ऽनङ्गः पुनरपि शनैरङ्कुरयति ॥ २३ ॥ जलाद्राः शष्पाणां विसकिसलयैः केलिवलयाः
 शिरीषैरुत्तंसा विचकिलमयी हाररचना । शुचिवेणाक्षीणां मलयजरसार्द्राश्च तनवो विना
 तन्त्रं मन्त्रं रतिरमणमृत्युंजयविधिः ॥ २४ ॥ हरन्ति हृदयानि यच्छ्रवणशीतला वेणवो
 यदर्दति करम्भिता शिशिरवायुना वारुणी । भवन्ति च हिमोपमाः स्तनभुवो यदेणीदृशो
 रुचेरुपरि संस्थितो रतिपतेः प्रसादो गुरुः ॥ २५ ॥ मूलं बालकवीरुषां सुरभयो जाती-
 तरूणां त्वचः सारश्चन्दनशाखिनां किसलयान्यार्द्राण्यशोकस्य च । शैरीषी कुसुमोन्नतिः
 परिणमन्मोचश्च सोऽयं गणो ग्रीष्मेणोष्महरः पुरा किल ददे दग्धाय पक्षेपवे ॥ २६ ॥
 अङ्गारैः खचितेव भूर्वियदपि ज्वालाकरालंकरैस्तिग्मांशोः किरतीव तीव्रमभितो वायुः कुक्कु-
 लातलम् । अप्यम्भासि नखपचानि सरितामाशा ज्वलन्तीव च ग्रीष्मेऽस्मिन्नववद्विदीपित-
 मिवाशेषं जगद्वर्तते ॥ २७ ॥ पाश्चात्यैर्मरुमारुतैस्त्रिजगतामुन्मूलयन्नाद्र्तां दावाग्रिर्वलितै-
 रपारगहनान्यप्यानयद्गन्धमा ॥ वात्याभिस्तृणपत्रधूलिकिरान्धुन्वन्विहायस्थले ग्रीष्मः
 शुष्यदतुच्छपल्वललुठन्मत्स्यः समभ्यागतः ॥ २८ ॥ अत्यच्छं सितमंशुकं शुचि मधु
 स्वामोदमच्छं रजः कर्पूरं विधृतार्द्रचन्दनकुचद्वन्द्वाः कुरंगीदृशः । धारावेश्म सपाटलं वि-

चकिलः स्रग्दामचन्द्रत्विवो धातः सृष्टिरियं दृश्यैव तव न ग्रीष्मोऽपविष्यद्यदि ॥ २९ ॥
 माकन्दद्रुममञ्जरीषु वसतिस्तत्पल्लवैर्वर्तनं सा नो मुञ्जलतावचःसु मधुना सर्वं सह प्रस्थि-
 तम् । एतत्तिष्ठतु दुःश्रवं मृदुहृदां निःस्वामिनस्तत्सखे प्रोन्मीलत्करुणो द्विजोऽयमिति हि
 त्वं ग्रीष्ममुष्णाहि नः ॥ ३० ॥ कानि स्थानानि दग्धान्यतिशयगहनाः सन्ति के वा प्रदेशाः
 किं वा शेषं जनस्य स्थितमिति पवनाः सङ्गविस्पष्टतेजाः । चण्डज्वालावलीहस्फुटिततनु-
 लताग्रन्थिमुक्ताट्टहासो दावाग्निः शुष्कवृक्षे शिखरिणि गहनेऽधिष्ठितः पश्यतीव ॥ ३१ ॥
 बाले बालेयमुच्चैर्न भवति गगनव्यापिनी नीरदानां किं त्वां पक्षान्तवातैर्मलिनयसि सुधाव-
 कत्रमश्रुप्रवाहैः । एषा प्रोद्धतमत्तद्विपकटकषणक्षुण्णविन्ध्योपलानां दावाग्नेः संप्रवृद्धा मलि-
 नयति दिशां मण्डलं धूमलेखा ॥ ३२ ॥ स्फीतं शीतं गतं क क शिशिरकिरणाः क्वास्ति
 हेमन्तमासः क्वैते पानीयपूर्णा मलिनजलधराः काद्य विद्युत्प्रमोदः । इत्युच्चैर्जल्पमानैरिव
 मुखरमुखैर्भिडितदूतैरुपेतो वातौघश्चागतोऽसौ प्रकटितविजयस्तम्भचिह्नैर्निर्दिष्टः ॥ ३३ ॥
 मध्याह्नः ॥ एष सूर्याशुसंतप्तो मृगः कुतनुमाश्रितः । साधुर्भाग्यपरिशीणो नीचं प्राप्येव
 सीदति ॥ ३४ ॥ मध्याह्ने नूनमापोऽपि तिग्मतापोपशान्तये । दधुः कमलिनीपत्रमातपत्र-
 मिवोपरि ॥ ३५ ॥ दुःसहसंतापमयात्संप्रति मध्यस्थिते दिवसनाथे । छायामिव बाञ्छन्ती
 छायापि गता तरुतलानि ॥ ३६ ॥ रवेर्मयूखैरपि तापितो भृशं विदह्यमानः पथि तप्तपां-
 सुभिः । अर्वाक्फणो जिह्मगतिः श्वसन्मुहुः फणी मयूरस्य तले निषीदति ॥ ३७ ॥ अ-
 स्मद्विपूणामनिलाशनानां दत्तो निवासः खलु चन्दनेन । इतीव रोषाद्व्यजनस्य वायुर्व्य-
 शोषयच्चन्दनमङ्गसंस्थम् ॥ ३८ ॥ स्पृशति तिग्मरुचौ ककुभः करैर्दयितयेव विजृम्भितता-
 पया । अतनुमानपरिग्रहया स्थितं रुचिरया चिरयापि दिनश्रिया ॥ ३९ ॥ तरुणतरणि-
 तेजः पुञ्जसंतप्तदेहः पतति जठरखङ्गः पल्वले पङ्कलेहः । हरिरपि सलिलार्थी राक्षसा
 तस्य नीरं न पिबति न च याति क्लिश्यति प्राप्य तीरम् ॥ ४० ॥ किरति मिहिरे
 विष्वङ्गीचैः करानतिवामनीस्थलकमठवदेहच्छाया जनस्य विचेष्टने । गजपतिमुखोद्गीर्णैरा-
 प्यैरथ त्रसरेणुभिः शिशिरमधुरामेणः कच्छस्थलीमाधिशेरेते ॥ ४१ ॥ भानोः पादैर्देहनप-
 रुपैर्देह्यमानान्तराणामुत्क्रामन्तः किल विटपिनीप्राणपीडा इवामी । गाढोदन्याकुलितमनसो
 भिन्नचञ्चूपुटान्ताः कोकूयन्ते विहगशिशवः कोटराणां मुखेषु ॥ ४२ ॥ वहद्वहलमारुत-
 प्रसरदग्निखण्डैरिव स्फुरद्द्युमणिमण्डलद्युतिवितानकैस्तापिताः । विसारि वपुरात्मनः स-
 पदि वासरश्रीरियं चलन्मरुमरीचिकासिचयपल्लवेनावति ॥ ४३ ॥ विशन्तीनां त्नातुं
 जघनपरिवेषैर्मृगदृशां यदस्मः संप्राप्तं प्रमदवनवाप्यास्तटभुवम् । गभीरो यन्त्राभीकुहरपरि-
 णाहाध्वनि रसत्कुहुंकारस्फारं रचयति निनादं नयति च ॥ ४४ ॥ धत्ते पद्मलतादले-
 ऽप्सरुपरि स्वं कर्णतालं द्विपः शष्पस्तम्बरसान्निध्यच्छति शिखी मध्येशिखण्डं शिरः ।

मिथ्या लेढे मृणालकोटिरभसा दंष्ट्राङ्कुरं शूकरो मध्याह्ने महिषश्च वाञ्छति निजच्छायाम-
 हाकर्दमम् ॥ ४५ ॥ सर्पत्सारिणि वारिशतिलतले विन्यस्तपुष्पोत्करे नीरन्ध्रे कदलीवने-
 ऽगुरुदलच्छायाहतार्कविधि । कर्पूरगरुपङ्कपिच्छलघनोतुङ्गस्तनालिङ्गिभिः कान्ताके-
 लिरतैरहो सुकृतिभिर्मध्यंदिनं नीयते ॥ ४६ ॥ उद्दामशुमणिद्युतिव्यतिकरप्रक्रीडदकोपल-
 ज्वालाजालजटालजङ्गलतटीनिष्कूजकोयष्टयः । भौमोष्मप्लवमानसूर्यकिरणाः क्रूरप्रकाशा
 दशमायुः कर्म समापयन्ति धिगमूर्मध्याह्नशून्या दिशः ॥ ४७ ॥ मध्याह्ने हरितो हुताश-
 नमुचः कामोऽपि वामभ्रुवां पाटीरद्वचर्चितां स्तनतटीमासाद्य निद्रायते । एणाः केस-
 रिणोऽपि केसरसटोपान्तश्रियाः शेरते छायामङ्गतां न मुञ्चति तरुर्वोढा नवोढामिव
 ॥ ४८ ॥ मध्याह्ने तलतालवृन्तमनिलः सर्वात्मना सेवते वारि स्वेदमिषेण शीतलवधूवक्षो-
 जमालम्बते । निद्रा नेत्रमुपैति पद्मयुगलच्छायाश्रिता देविकीं पान्थानामथ पादयोर्निपतति
 छायापि या यान्तिवति ॥ ४९ ॥ काश्मर्याः कृतमालमुद्गतदलं कोयष्टिकष्टीकते तीराशम-
 न्तकशिम्बिचुम्बितमुखा धावन्यपः पूर्णिकाः । दात्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निली-
 य स्थितं वीरुद्धीढकपोतकूजितमनुक्रन्दन्त्यधः कुक्कुटाः ॥ ५० ॥ स्वे स्वे कर्मणि संनि-
 योज्य मुहूदो भूमीसुरान्मन्त्रिणश्चक्रं निर्भयमारचय्य भगवान्संप्राप्तरागोदयः । स्वालोक-
 क्षणकौन्दिशीकमधुनोत्खातुं विचिन्वन्निव ध्वान्तं क्वापि निलीनमैश्वरमणिर्व्योमाग्रमारो-
 हति ॥ ५१ ॥ छाया संश्रयते तलं विटपिनां श्रान्तेव पान्थैः समं मूलं याति सरो
 जलस्य जडता ग्लानेव मीनैः सह । आचामत्यहिमांशुदीधितिरपस्तप्तेव लोकैः समं निद्रा
 गर्भगृहं सह प्रविशति क्लान्तेव कान्ताजनैः ॥ ५२ ॥ उष्णालुः शिशिरे निषीदति तरो-
 र्मूलालवाले शिखी निर्भिद्योपरिकर्णिकारकुसुमान्याशेरते धटपदाः । तप्तं वारि विहाय
 तीरनलीनां कारण्डवः सेवते क्रीडावेशमनिवेशपञ्जरशुकः क्लान्तो जलं याचते ॥ ५३ ॥
 स्कन्धासिन्धुरयूथगण्डकषणव्यासक्तर्दानोदकान्सेवन्ते मधुपा महीरुहशिरः पुष्पाणि
 हित्वा भृशम् । लीयन्ते वलभीकुंलायकुहरे निर्ध्वन्दमेते खगा जिह्वालीढवधूमुखो मृगगण-
 श्छायासु विश्राम्यति ॥ ५४ ॥ उत्तप्तोऽयमुरंगमः शिखितलच्छायां समालम्बते वैरं सा-
 हजिकं विहाय च शिखी मूलं तरोर्गच्छति । याचन्ते च जलं निकुञ्जभवने तृष्णातुराः
 सारिकास्तप्ते वारिणि पङ्कजानि मधुपास्त्यक्त्वा श्रयन्ते लताः ॥ ५५ ॥ अङ्गं चन्दन-
 पाण्डुपल्लवमृदुस्ताम्बूलताम्राधरो धारायन्त्रजलाभिषेककलुषे धौताञ्जने लोचने । अन्तः
 पुष्पमुगन्धिरार्द्रकबरी सर्वाङ्गलगाभ्रं रामाणां रमणीयतां विदधति ग्रीष्मापराह्वागमे
 ॥ ५६ ॥ अस्वाध्यायः पिकानां मदनमखसमारम्भणस्याधिमासो निद्राया जन्मलग्नं कि-

१ द्विजान्. २ मयडुतम्. ३ गुप्तम्. ४ सूर्यः. ५ पिबति. ६ उष्णक्लान्त. ७ मयूरः. ८ भ्रमराः.
 ९ गजसमूहस्य. १० लिप्तमदोदकान्. ११ भृक्षाः. १२ नोदरन्ध्रे. १३ निधनम्.

मपि मधुलिहां कोऽपि दुर्भिक्षकालः । विष्टिर्यात्रोत्सुकानां मलयजमरुतां पान्थकान्ताकृतान्तः प्रालेयोन्मूलमूलं समजनि समयः कश्चिदौत्पातिकोऽयम् ॥ ५७ ॥ पत्रच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिका पद्मिनीनां सौधान्यत्यर्थतापाद्वलभिपरिचयद्वेषिपारावतानि । विन्दूत्सेपात्पिपासुः परिसरति शिखी भ्रान्तिमद्धारियन्त्रं सर्वैरुत्सैः समग्रस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सैतसप्तिः ॥ ५८ ॥ जलकेलिः ॥ निजप्रियमुखभ्रान्त्या हर्षेणानुस्मदम्बुजम् । दष्टाधरा तु भृङ्गेण सीत्कारमकरोन्मृदु ॥ ५९ ॥ ललितमुरसा तरन्ती तरलतरङ्गौषचालितनितम्बा । विपरीतरतासक्ता किमदृश्यत सरसि या सख्या ॥ ६० ॥ एता गुरुश्रोणिपयोधरत्वादात्मानमुद्बोद्धुमशकुवत्यः । गाढाङ्गदैर्बाहुभिरप्सु बालाः क्लेशोत्तरं रागवशात्प्लवन्ते ॥ ६१ ॥ अमी शिरीषप्रसवावतंसाः प्रधंशिनो वारिविहारिणीनाम् । पारिज्जवाः स्वोतसि निम्नगायाः शैवाललोलांश्चलयन्ति मीनान् ॥ ६२ ॥ आसां जलास्फालनतत्पराणां मुक्ताफलस्पर्षिषु शीकरेषु । पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः संलक्ष्यते न च्छिदुरोऽपि हारः ॥ ६३ ॥ आवर्तशोभा नतनाभिकान्तेर्भङ्ग्यो भुवां द्वन्द्वचराः स्तनानाम् । जातानि रूपावयवोपमानान्यदूरवर्तीनि विलासिनीनाम् ॥ ६४ ॥ तीरस्थलीर्बाह्मिरुत्कलापैः प्रस्निग्धकैरभिनन्द्यमानम् । श्रोत्रेषु समूर्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदङ्गवाद्यम् ॥ ६५ ॥ संदष्टवस्त्रेष्वबलानितम्बेष्विन्दुप्रकाशान्तरितोद्भुतुल्याः । अमी जलापूरितसूत्रमार्गा मौनं भजन्ते रशनाकलापाः ॥ ६६ ॥ एताः करोत्पीडितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्वदनेषु सिक्ताः । वक्रेतराग्रैरलकैस्तुरुण्यश्रूणां रुणान्वारिलवान्वयन्ति ॥ ६७ ॥ उद्वन्धकेशश्च्युतपत्रलेखो विश्लेषिमुक्ताफलपत्रवेष्टः । मनोज्ञ एव प्रमदामुखानामम्भोविहाराकुलितोऽपि वेषः ॥ ६८ ॥ उन्मृष्टपत्राः कलितालकान्ताः कण्ठेषु लग्ना जघनं स्पृशन्तः । स्तनस्थलेष्वाहतिमादधाना गता वधूनां प्रियतां जलौघाः ॥ ६९ ॥ हृतोऽङ्गरागस्तिलकं विमृष्टं लब्धान्तरैरेभिरतिव मत्वा । सुसंहितेनेति तदा जनानामादायि मध्येन कुचद्वयेन ॥ ७० ॥ निरीक्ष्य वेणीप्रतिबिम्बमेणीदृशो भुजंगभ्रममावहन्त्यः । पतद्भुकूलं धुतबाहुमूलं शम्पाप्रकम्पाकुलिताः प्रचेलुः ॥ ७१ ॥ अथ स्फुरन्मीनविधूतपङ्कजा विपङ्कतीरस्वलितोर्मिसंहतिः । पयोऽवगाढं कलहंसनादिनी समाजुहविव वधूः सुरापगा ॥ ७२ ॥ प्रशान्तधर्माभिभवः शनैर्विवान्विलासिनीभ्यः परिमृष्टपङ्कजः । ददौ भुजालम्बमिवान्तशीकरस्तरङ्गमालान्तरगोचरोऽनिलः ॥ ७३ ॥ गतैः सहवैः कलहंसविक्रमं कलत्रभारैः पुलिनं नितम्बिभिः । मुखैः सरोजानि च दीर्घलोचनैः सुरस्त्रियः साम्यगुणान्निरासिरे ॥ ७४ ॥ विभिन्नपर्यन्तगमीनपङ्क्तयः पुरो विगाढा सखिभिर्मरुत्वतः । कथंचिदापः सुरमुन्दरीजनैः समीतिभिस्तत्प्रथमं प्रेषदिरे ॥ ७५ ॥ विगाढमात्रे रमणीभिरम्भसि प्रयत्नसंवाहितपीवरोरुभिः । विभिद्यमाना विससार सारसा-

नुदस्य तीरेषु तरङ्गसंहतिः ॥ ७६ ॥ शिलाघनैर्नाकसदामुरःस्थलैर्वृहन्निवेशैश्च वधूपयो
 धरैः । तटाभिनीतेन विभिन्नवीचिना रूपेव भेजे कलुषत्वमम्भसा ॥ ७७ ॥ विधूतकेशा
 परिलोलितस्त्रजः सुराङ्गनानां प्रविलुप्तचन्दनाः । अतिप्रसङ्गाद्विहितागसो मुहुः प्रकम्पमायु
 समया इवोर्मयः ॥ ७८ ॥ विपक्षचित्तोन्मथना नखव्रणास्तिरोहिता विभ्रममण्डनेन ये ।
 हृतस्य शेषानिव कुङ्कुमस्य तान्विकथनीयान्दधुरन्यथा स्त्रियः ॥ ७९ ॥ प्रियेण संग्रथ्य
 विपक्षसंनिधायुपाहितां वक्षसि पीवरस्तने । स्वजं न काचिद्विजहौ जलाविलां वसन्ति हि
 प्रेम्णि गुणा न वस्तुनि ॥ ८० ॥ असंशयं न्यस्तमुपान्तरक्ततां यदेव रोद्धुं रमणीभिरङ्ग-
 नम् । हृतेऽपि तस्मिन्सलिलेन शुक्लतां निरास रागो नयनेषु न श्रियम् ॥ ८१ ॥ द्युतिं
 वहन्तो वनितावतंसका हताः प्रलोभादिव वेगिभिर्जलैः । उपजुतास्तत्क्षणशोचनीयतां
 च्युताधिकाराः सचिवा इवाययुः ॥ ८२ ॥ विपन्नलेखा निरलक्तकाधरा निरञ्जनाक्षीरापि
 विभ्रतीः श्रियम् । निरीक्ष्य रामा बुबुधे नमश्चरैरलंकृतं तद्वपुषैव मण्डनम् ॥ ८३ ॥
 तथा न पूर्वं कृतभूषणादरः प्रियानुरोगेण विलासिनीजनः । यथा जलाद्रौ नखमण्डन-
 श्रिया ददाह दृष्टीश्च विपक्षयोषिताम् ॥ ८४ ॥ शुभ्राननाः साम्बुरुहेषु भीरवो विलोल-
 हाराश्चलफेनपङ्क्तिषु । नितान्तगौर्यौ हतकुङ्कुमेष्वलं न लेभिरे ताः परमागमूर्मिषु ॥ ८५ ॥
 हृदाभ्मसि व्यस्तवधूकराहते रवं मृदङ्गध्वनिधीरमुज्जति । मुहुस्तनैस्तालसमं समाददे
 मनोरमं नृत्यमिव प्रवेपितम् ॥ ८६ ॥ श्रिया हसद्भिः कमलानि सस्मितैरलंकृताम्बुः
 प्रतिमागतैर्मुखैः । कृतानुकूल्या सुरराजयोषितां प्रसादसाफल्यमवाप जाह्नवी ॥ ८७ ॥
 परिस्फुरन्मीनविघट्टितोरवः सुराङ्गनास्त्रासविलोलदृष्टयः । उपाययुः कम्पितपाणिपल्लवाः
 सखीजनस्यापि विलोकनीयताम् ॥ ८८ ॥ भयादिवाञ्छित्य झषाहतेऽम्भसि प्रियं मुदान-
 न्दयति स्म मानिनी । अकृत्रिमप्रेमरसाहितैर्मनो हरन्ति रामाः कृतकैरपीहितैः ॥ ८९ ॥
 तिरोहितान्तानि नितान्तमाकुलैरपां विगाहादलकैः प्रसारिभिः । ययुर्वधूनां वदनानि तु-
 ल्यतां द्विरेफवृन्दान्तरितैः सरोरुहैः ॥ ९० ॥ करौ धुनाना नवपल्लवाकृती पयस्यगाधे
 किल जातसंभ्रमा । सखीषु निर्वाच्यमघाष्ट्यर्चदूषितं प्रियाङ्गसंश्लेषमवाप मानिनी ॥ ९१ ॥
 प्रियैः सलीलं करवारिवारितः प्रवृद्धनिःश्वासविकम्पितस्तनः । सविभ्रमाधूतकराग्रपल्लवो
 यथार्थतामाप विलासिनीजनः ॥ ९२ ॥ उदस्य धैर्यं दयितेन सादरं प्रसादितायाः करवारि-
 वारितम् । मुखं निमीलन्नयनं नतभ्रुवः श्रियं सपत्नीवदनादिवाददे ॥ ९३ ॥ विहस्य
 पाणौ विधृते धृताम्भसि प्रियेण वध्वा मदनार्द्रचेतसः । सखीव काञ्ची पयसा घनीकृता
 बभार वीतोच्चयबन्धमंशुकम् ॥ ९४ ॥ निरञ्जने साचिविलोकितं दशावयावकं वेपथुरोष्ठ-
 पल्लवम् । नतभ्रुवो मण्डयति स्म विग्रहे बलिक्रिया चातिलकं तदास्पदम् ॥ ९५ ॥
 निमीलदाकेकरलोचक्षुषां प्रियोपकण्ठं कृतगात्रवेपथुः । निमज्जतीनां श्वसितोद्धतस्तनः

श्रमो नु तासां मदनो न पप्रथे ॥ ९६ ॥ प्रियेण सिक्तां चरमं विपक्षतश्चुकोप काचिन्न
 तुतोष सान्त्वनैः । जनस्य रूढप्रणयस्य चेतसः किमप्यहर्षोऽनुनये भृशायते ॥ ९७ ॥
 आत्तमात्रमधिकान्तुमीक्षितुं कातरा राफरशङ्किनीं जहौ । अञ्जलौ जलमधीरलोचना लोचनं
 प्रति शरीरलाञ्छितम् ॥ ९८ ॥ निम्ननाभिकुहरेषु यदम्भः छावितं चलदृशां लहरीभिः ।
 तद्भवैः कुहुरुतैः सुरनार्यैः स्मारिताः सुरतकण्ठकृतानाम् ॥ ९९ ॥ संक्षोभं पयसि पुनर्महेभकुम्भ-
 श्रीभाजा कुचयुगलेन नीयमाने । विश्लेषं भुजमगमद्रथाङ्गनाम्नोरुदृतः क इव सुखावहः
 परेषाम् ॥ १०० ॥ किं तावत्सरसि सरोजमेतदारादाहोस्विन्मुखमवभासते तरुण्याः ।
 संशय्य क्षणमिति निश्चिकाय कश्चिद्विबोर्कैर्बकसहवासिनां परोक्षैः ॥ १०१ ॥ योग्यस्य
 त्रिनयनलोचनानलार्चिर्निर्दग्धस्मरपटनधिराजलक्ष्म्याः । कान्तायाः करकलशोद्यतैः प-
 योभिः वक्त्रेन्दोरकृत महाभिषेकमेकः ॥ १०२ ॥ पर्यच्छे सरसि हृतैऽशुके पयोभिर्लो-
 लाक्षे सुरतगुरावपत्रपिण्णोः । सुश्रोण्या दलवसनेन वीचिहस्तन्यस्तेन द्रुतमकृताब्जिनी
 सखीत्वम् ॥ १०३ ॥ नारीभिर्गुरुजघनस्थलाहतानामास्यश्रीविजितविकाशिवारिजानाम् ।
 लोलत्वादपहरतां तदङ्गरागं संजज्ञे स कलुष आशयो जलानाम् ॥ १०४ ॥ सौगन्ध्यं
 दधदपि काममङ्गनानां दूरत्वाद्व्रतगृहमाननोपमानम् । नेदीयोजितमिति लज्जयेव तासा-
 मालोले पयसि महोत्पलं ममज्ज ॥ १०५ ॥ प्रभ्रष्टैः सरभसमम्भसोऽवगाहक्रीडाभिर्विद-
 लितयूथिकापिशङ्गैः । आकल्पैः सरसि हिरण्यैर्बधूनामौर्वाग्रिगुतिशकलैरिव व्यराजि
 ॥ १०६ ॥ आस्माकी युवतिदृशामसौ तनोति च्छायैव श्रियमनपायिनीं किमेभिः । मत्त्वैवं
 स्वगुणपिधानसाम्भसूयैः पानीयैरिति विदधाविरैऽज्जनानि ॥ १०७ ॥ निर्धौंति साति
 हरिचन्दने जलैर्वैरापाण्डोर्गतपरभागयाङ्गनायाः । अहाय स्तनकलशद्वयादुपेये विच्छेदः
 सद्दयमेव हारयष्ट्या ॥ १०८ ॥ अन्यूनं गुणममृतस्य धारयन्ती संकुल्लस्फुरितसरोरुहा-
 वतंमा । प्रेयोभिः सह सरसी निषेव्यमाणा रक्तत्वं व्यधित वधूदृशां सुरेव ॥ १०९ ॥
 स्नान्तीनां बृहदमलोदविन्दुचित्रौ रेजाने रुचिरदृशामुरोजकुम्भौ । हाराणां मणिभि-
 रूपाश्रितौ समन्तादुत्सूत्रैर्गुणवदुपपन्नकाम्येव ॥ ११० ॥ आरूढः पतित इति स्वसंभ-
 वोऽपि स्वच्छानां परिहरणीयतामुपैति । कर्णेभ्यश्च्युतमसितोत्पलं वधूनां वीचीभिस्तटमनु
 यन्निरामुरापः ॥ १११ ॥ दन्तानामधरमयावकं पदानि प्रत्यग्रास्तनुमविलेपनां नखाङ्गाः ।
 आनिम्युः श्रियमधितोयमङ्गनानां शोभायै विषदि सदाश्रिता भवन्ति ॥ ११२ ॥ कस्या-
 श्रिन्मुखमनु धौतपत्रलेखं व्यातने सलिलभ्रावलम्बिनीभिः । किञ्जल्कव्यतिकरपिक्करा-
 न्तराभिश्चित्रश्रीरलमलकाग्रवल्लीभिः ॥ ११३ ॥ अविरलमिदमम्भः स्वेच्छयोच्छ्वासयन्त्या
 विकचकमलशोकोत्तानहस्तद्वयेन । परिकलित इवार्धः कामबाणातिथिभ्यः सलिलमिव
 वितीर्णं बाललीलामुखाय ॥ ११४ ॥ जलविलुलितवस्त्रव्यग्रनिम्नोन्नताभिः परिगततटभू-

मिलानमात्रोत्थिताभिः । कनकरुत्तरकुम्भश्रीमदाभोगतुङ्गस्तनविनिहितहस्तस्वास्तिकाभिर्व-
धूभिः ॥ ११५ ॥ एतस्याः करिकुम्भसंनिभकुचप्राग्भारपृष्ठे लुठद्भुजागर्भगजेन्द्रमौक्तिक-
सरश्रेणीमनोहारिणि । दूरादेत्य तरङ्ग एष पतितो वेगाद्विलीनः कथं को वान्योऽपि
विलीयते न सरसः सीमन्तिनीसंगमे ॥ ११६ ॥ प्रपापालिका ॥ यथोर्ध्वाक्षः पिब-
त्यम्बु पथिको विरहाङ्गुलिः । तथा प्रपापालिकापि धारां वितनुते तनुम् ॥ ११७ ॥ अङ्गु-
ल्यग्रनिरोधतस्तनुतरां धारामियं कुर्वती कर्कर्या नितरां पयोनिपुणिका दातुं प्रपापालिका ।
विश्लिष्टाङ्गुलिना करेण दशनापीडं शनैः पान्थ हे निस्पन्दोऽर्ध्वविलोचनस्त्वमपि हा
जानासि पातुं पयः ॥ ११८ ॥ दूरादेव कृतोऽञ्जलिर्न तु पुनः पानीयपानोचितो रूपालो-
कनकौतुकात्प्रचलितो मूर्धा न शान्त्या तृषः । रोमाञ्चोऽपि निरन्तरं प्रकटितः प्रीत्या न
शैत्याद्यमक्षुण्णो विधिरध्वगेन विहितो वीक्ष्य प्रपापालिकाम् ॥ ११९ ॥ गन्तुं सत्वरमी-
हसे यदि पुनर्व्यालोलवेणीलतां द्रष्टुं वा स्वकुटुम्बिनीमनुदिनं कान्तां समुत्कण्ठसे । तत्तृ-
प्यन्नपि मुख मन्थरवलन्नेत्राम्बुरुद्धाध्वगामेतां दूरतरावहे परिरट् भ्रातः प्रपापालिकाम्
॥ १२० ॥ मध्याह्नेऽतिखरे निदाघसमये तापोऽध्वनो वर्तते शीते कुञ्जतटे विचित्रविटपे भो
पान्थ विश्राम्यताम् । एकाकी च भवानहं च तरुणी शून्या प्रपा वर्तते लज्जेऽहं ब्रुवती
स्वयं च चतुरो जानासि कालोचितम् ॥ १२१ ॥ कस्येयं तरुणि प्रैषा पथिक नः किं
पीयतेऽस्यां पैयो धेनूनामथ माहिषं पथिक रे वारः कथं मङ्गलः । सोमो वाथ शनैश्चरो-
ऽमृतमिदं तत्तेऽधरे दृश्यते भो भोः पान्थ विलाससुन्दर सखे यद्वोचते तत्पिब ॥ १२२ ॥
मध्याह्नं गमय त्यज श्रमजलं स्थित्वा पयः पीयतां मा शून्येति विमुञ्च पान्थ विवशः
शीतः प्रपापण्डपः । तामेव स्मर घस्मरस्मरशरत्रस्तां निजप्रेयसीं त्वच्चित्तं तु न रञ्जयन्ति
पथिक प्रायः प्रपापालिकाः ॥ १२३ ॥ ग्रीष्मवायवः ॥ आध्मातोद्धतदाववह्निमुहदः
कीर्णोष्णरेणूत्कराः संतप्ताध्वगमुक्तखेदविषमश्वासोष्णसंवादिनः । तृष्णार्ताजगराय वास्य
कुहरे क्षिप्रप्रवेशोत्कटा भ्रूमङ्गैरिव तर्जयन्ति पवना दग्धस्थलीकज्जलैः ॥ १२४ ॥ का-
रञ्जी कुञ्जयन्तो निजजठररवव्यञ्जिता वीरकोशीरुत्पाताकृष्णलानां पृथुमुपिरगता शिम्बि-
कान्पाटयन्तः । झिझीकाझझरीणां बधिरितककुभं रक्ततां खे क्षिपन्तः सिञ्जानाश्वत्थपत्र-
प्रकरझणझणाराविणो वान्ति वाताः ॥ १२५ ॥ व्योमव्यालोलमुक्ताफलधवलगलद्विन्दु-
संदोहगर्भान्मोदान्भर्त्सयित्वा दिशि दिशि भुवने प्रीतिमुद्रावयन्तः । एते रक्षोमृगाक्षी-
गतलुलितमदक्षोभसंरम्भरूक्षा वाताः पातालकुक्षिस्थितमपि सलिलं तत्क्षणाद्भक्षयन्ति
॥ १२६ ॥ ग्रीष्मपथिकाः ॥ सर्वाशारुधि दग्धवीरुधि सदासारङ्गबद्धकुधि क्षामक्षमारुहि

मन्दमुन्मथुलिहि स्वच्छन्दकुन्दद्रुहि । शुष्यच्छ्रोतसि । तप्तभूमिरजसि ज्वालोपमाणार्णसि
 ग्रीष्मे मासि ततार्कतेजसि कथं पान्थ व्रजज्जीवसि ॥ १२७ ॥ वाताकर्णविशीर्णवारिणि
 तृणश्रेणीझणत्कारिणि ग्रीष्मे सोष्मणि चण्डसूर्यकिरणप्रकाश्यमानाम्भसि । चित्तारोपित-
 कामिनीमुखशशिज्योत्स्नाहृतच्छान्तयो मध्याह्नेऽपि सुखं प्रयान्ति पथिकाः स्वं देशमुत्क-
 ण्ठिताः ॥ १२८ ॥ ग्रीष्मोष्णस्तेजशुष्यत्पयसि ककुभयोद्भान्तपाठीनभञ्जि प्रायः पङ्क्तिकमात्रं
 गतवति सरसि स्वल्पतोये लुठित्वा । कृत्वा कृत्वा जलाद्रीकृतमुरसिजरत्कर्पटार्धप्रपायां
 तोयं जग्ध्वापि पान्थः पथि वहति हहाहेति कुर्वन्निपासः ॥ १२९ ॥ भ्राम्यन्तीत्कारच-
 क्रभ्रमभरितघटीयन्त्रचक्रप्रयुक्तश्वेतः पूर्णः प्रणाली पथि शरणिशरासारिसात्कारै वारि ।
 कोऽयं पान्थः प्रकामं शितमणिमुसलाकारविस्फारधारं विक्षुण्णक्षुण्णमुक्ताकणनिकरिभा-
 सारपातं पिबन्ति ॥ १३० ॥

वर्षावर्णनम् ।

चलद्बुलाका दशनाभिरामः परिस्त्रवद्धारिमदाम्बुधारः । आहन्यमानस्तडिदङ्कुशेन स्मरस्य
 दध्वान घनद्विपेन्द्रः ॥ १ ॥ या कामिनी सा यदि मानिनी स्यात्स्मरस्य राज्ञो ह्यपरा-
 धिनी स्यात् । इतीव दण्डैः किमु ताड्यतेऽसौ कादम्बिनी कामनृपस्य दक्षा ॥ २ ॥
 चन्द्रबिम्बरविबिम्बतारकामण्डलानि घनमेघडम्बरैः । भक्षितानि जलदोदरेषु तद्रोदनध्वनि-
 रिवैष गर्जितम् ॥ ३ ॥ निद्रितस्य वत शम्बरद्विपो जागराय किमवारिवाहकः । ऊर्जितं दधद-
 तीव गर्जितं संभ्रमन्नभमि संभ्रमाद्ययौ ॥ ४ ॥ वर्षासमयस्वभावाख्यानम् ॥ शीतला-
 दिव संव्रस्तं प्रावृषेण्यान्नभस्वनः । नभो बभार नीरन्ध्रं जीमूतकुलकम्बलम् ॥ ५ ॥ स्फुरन्तः
 पिङ्गलाभासो धरण्यामिन्द्रगोपकाः । सरक्तवासःपान्थस्त्री जीवा इव चकाशिरि ॥ ६ ॥
 अपीतशीर्षकादम्बसंसृष्टामलाम्बरम् । अप्रसादितमूक्षमान्मु जगदामीन्मनोरमम् ॥ ७ ॥
 पतत्यविरतं वारि नृत्यन्ति च कलापिनः । अथ कान्तः कृतान्तो वा दुःखस्यान्तं करि-
 ष्यति ॥ ८ ॥ उत्कण्ठयति मेघानां माला वर्गं कैलापिनाम् । यूनां चोत्कण्ठयत्यद्य मानसं
 मकरध्वजः ॥ ९ ॥ अस्थिरमनेकरागं गुणराहितं नित्यदुःप्रापम् । प्रावृषि मुरेन्द्रचापं
 विभाव्यते युवतिचित्तमिव ॥ १० ॥ नन्दयति कस्य न मनः सबलैर्वनधूलिधूमरच्छायैः ।
 आक्रम्य पुत्रकैरिव मलिनीकृतमम्बरं जलदैः ॥ ११ ॥ आयाता सखि वर्षा वर्षादिपि
 दीर्घतरा दिवसाः । दिशि दिशि नीरतरङ्गो नीरतरङ्गो ममापि हृदयेशः ॥ १२ ॥ गर्जति
 वारिदपटले वर्षति नयनारविन्दमन्त्रलायाः । भुजबल्लिमूलसेके विरहलनापल्लवं सूते ॥ १३ ॥
 अतिशयितकदम्बा मोदकदम्बानिलो वहति । विद्यदम्बुद मे दुरितं मेदुरितं पश्य नागतो

दयितः ॥ १४ ॥ शमयति जलधरधारा चातकयूनां तृषं चिरोपनताम् । क्षपयति च व-
 धूलोचनजलधारा कामिनां प्रवासरुचिम् ॥ १५ ॥ वर्षासु जाता नवयौवनश्रीराशावधूः
 प्रौढपयोधराभूत् । पुष्पोद्गमोऽजायत मालतीनां बभूवुरस्पृश्यतमास्तटिन्यः ॥ १६ ॥ वस-
 न्तविश्लेषमपारयन्त्या भुवो निदाघस्मरतापशान्त्यै । आशावयस्याभिरुदाह्रियन्ते पयोद-
 नीलोत्पलपल्लवानि ॥ १७ ॥ घनोद्यमे गाढतमेऽन्धकारे न कोऽपि निर्णेतुमहः शशाक ।
 स्पृशन्मुहुः किंतु करेण नाभीसरोजमाभीरकुलाधिनाथः ॥ १८ ॥ कामेन कामं प्रहिता
 ज्वेन प्रावृट् चचाल त्रिजगद्विजेतुम् । किं चन्द्रबिम्बमधिमक्षयन्ती संधारयन्ती हरितः
 शुभाय ॥ १९ ॥ अथोपगूढे शरदा शशाङ्के प्रावृज्ययौ शान्ततडित्कटाक्षा । कासां न
 सौभाग्यगुणोऽङ्गनानां नष्टः परिभ्रष्टपयोधराणाम् ॥ २० ॥ निरीक्ष्य विद्युन्नयनैः पयोदो
 मुखं निशायामभिसारिकायाः । धारानिपातैः सह किं नु वान्तश्चन्द्रोऽयमित्यार्ततरं ररासे
 ॥ २१ ॥ सजलजलधरं नभो विरेजे विवृतिमियाय रुचिस्तडिद्धतानाम् । व्यवहितरति-
 विग्रहैर्वितेने जलगुरुभिः स्तनितैर्दिगन्तरेषु ॥ २२ ॥ परिसुरपतिसूनुधाम सद्यः समुपद-
 धन्मुकुलानि मालतीनाम् । विरलमपजहार बद्धबिन्दुः सरजसतामवेनरपां निपातः ॥ २३ ॥
 प्रतिदिशमभिगच्छताभिर्मृष्टः ककुभ्रविकाससुगन्धिनानिलेन । नव इव विबभौ सचित्त-
 जन्मा गतधृतिमाकुलितश्च जीवलोकः ॥ २४ ॥ व्यथितमपि भृशं मनो हरन्ती परिणत-
 जम्बुफलोपभोगहृष्टा । परभृतयुवतिः स्वनं वितेने नवनवयोजितकण्ठरागरम्यम् ॥ २५ ॥
 अभिभवति मनः कदम्बवायौ मदमधुरे च शिखण्डिनां निनादे । जन इव न धृतेश्चचाल
 जिष्णुर्न हि महतां सुकरः समाधिभङ्गः ॥ २६ ॥ धृतविसवलयवालिर्वलन्ती कुमुदवनैकदु-
 कूलमात्तबाणा । शरदमलतले सरोजपाणौ घनसमयेन वधूरिवाललम्बे ॥ २७ ॥ समद-
 शाखिरुतानि हंसनादैः कुमुदवनानि कदम्बपुष्पवृष्ट्या । श्रियमतिशयिनीं समेत्य जग्मु-
 र्गुणमहतां महते गुणाय योगः ॥ २८ ॥ सरजसमपहाय केतकीनां प्रसवमुपान्तिकनीप-
 रेणुकीर्णम् । प्रियमधुरसनानि पट्टपदाली मलिनयति स्म विनीलबन्धनानि ॥ २९ ॥
 मुकुलितमतिशय्य बन्धुजीवं धृतजलबिन्दुषु शाद्वलस्थलीषु । अविरलवपुषः सुरेन्द्रगोपा
 विकचपलाशचयश्रियं समीयुः ॥ ३० ॥ रटतु जलधरः पतन्तु धाराः स्फुरतु तडिन्मस्तो-
 ऽपि वान्तु वाताः । इयमुरासि महौषधीव कान्ता निखिलभयप्रतिपातिनी स्थिता मे ॥ ३१ ॥
 स्फुरदधीरतडिन्नयना मुहुः प्रियमिवागलितोरुपयोधरा । जलधरावालिरप्रतिपालितस्वसमया-
 समयाज्जगतीधरम् ॥ ३२ ॥ गजकदम्बकमेचकमुच्चकैर्नभसि वीक्ष्य नवाम्बुदमम्बरे ।
 अभिससार न वल्लभमङ्गना न चकमे च कमेकरसं रहः ॥ ३३ ॥ अनुययौ विविधोप-
 लकुण्डलद्युतिवितानकसंवलितान्शुकम् । धृतधनुर्वलयस्य पयोमुचः शबलिता वलिमानमुषो

वपुः ॥ ३४ ॥ द्रुतसमरिचलैः क्षणलक्षितव्यवहितां विटपैरिव मञ्जरी । नवतमालनिभस्य
 नभस्तरोरचिररोचिररोचत वारिदैः ॥ ३५ ॥ पटलमम्बुमुचां पथिकाङ्गना सपदि जीवितसं-
 शयमेप्यती । सनयनाम्बुमखीजनसंभ्रमाद्विधुरबन्धुरबन्धुरमैक्षत ॥ ३६ ॥ प्रवसतः सुतरामु-
 दकम्पयद्विदलकन्दलकम्पनलालितः । नमयति स्म वनानि मनस्विनीजनमनो नमनो
 घनमारुतः ॥ ३७ ॥ जलदपङ्क्तिरनर्तयदुन्मदं कलविलापि कलापिकदम्बकम् । कृतस-
 मार्जनमर्दलमण्डलध्वनिजया निजया स्वनसंपदा ॥ ३८ ॥ नवकदम्बरजोरुणिताम्बरैरधि-
 पुग्भिः शिलीन्ध्रमुगन्धिभिः । मनसि रागवतामनुरागिता नवनवा वनवायुभिरादधे ॥ ३९ ॥
 शमिततापकपोटमहीरजः प्रथमविन्दुभिरम्बुमुचोऽम्भसाम् । प्रविरलैरचलाङ्गनमङ्गनाजन-
 सुगं न सुगन्धि न चक्रिरे ॥ ४० ॥ द्विरददन्तवलक्षमलक्ष्यत स्फुरितभृङ्गमृगच्छवि केत-
 कम् । घनघनौघविघट्टनया दिवः कृशशिखं शशिखण्डमिव च्युतम् ॥ ४१ ॥ दलित-
 मौक्तिकचूर्णविपाण्डवः स्फुरितनिर्झरशीकरचारवः । कुटजपुष्पपरागकणाः स्फुटं विदधिरे
 दधिरेणुविडम्बनाम् ॥ ४२ ॥ नवपयःकणकोमलमालतीकुसुमसंततिसंततसङ्गिभिः । प्रच-
 लितोदुनिभैः परिपाण्डिमा शुभरजोभरजोऽलिभिरादधे ॥ ४३ ॥ निजरजः पटवासमिवाकि-
 रद्भूतपटोपमवारिमुचां दिशाम् । प्रियवियुक्तवधूजनचेतसामनवनी नवनीपवनावलिः ॥ ४४ ॥
 प्रणयकोपभृतोऽपि पराङ्मुखाः सपदि वारिधरावभोरवः । प्रणयिनः परिरब्धमभाङ्गना
 ववल्लिरे वल्लिरेचितमध्यमाः ॥ ४५ ॥ विगतरागगुणोऽपि जने न कश्चलति वाति पयो-
 दनभस्त्वति । अभिहितेऽलिभिरेवमिवोच्चकैरननृते ननृते नवपल्लवैः ॥ ४६ ॥ प्रौढमौक्ति-
 करुचः पयोमुचां बिन्दवः कुटजपुष्पबन्धवः । विद्युतां नभसि नाट्यमण्डले कुर्वते स्म
 कुसुमाञ्जलिश्रियम् ॥ ४७ ॥ महीमण्डलीमण्डपोभूतपाथोधरारब्धहर्षाम् वर्षासु सद्यः ।
 कदम्बे प्रमूनं प्रमूने मरन्दो मरन्दे मिलिन्दो मिलिन्दे मदोऽभूत् ॥ ४८ ॥ उन्निद्रक-
 न्दलदलान्तरलभ्यमानगुञ्जन्मदान्धमध्रुपे घनमेघकाले । स्वप्नेऽपि यः प्रवसति प्रविहाय
 कान्तां तस्मै विषाणरहिताय नमो वृषाय ॥ ४९ ॥ घनसमयमहीभूत्पत्तनस्याम्बरस्य
 त्रिभुवनपतिचापं गोपुरत्वं प्रपेदे । अपि विरसवचोभिः प्राप्तपङ्काभिपेकाः कुक्कवय इव
 भेकाः खेदयन्ति स्म लोकान् ॥ ५० ॥ घनतरघनवृन्दच्छादिते व्योम्नि लोके सवितुरथ
 हिमांशोः संकथैव व्यरंसीत् । रजनिदिवसभेदं मन्दवाताः शशंसुः कुमुदकमलग्नवानाह-
 रन्तः क्रमेण ॥ ५१ ॥ घनतरघनवृन्दच्छादिते व्योम्नि लोके सवितुरथ हिमांशोः संकथैव
 व्यरंसीत् । विरहमनुभवन्ती संगमं चापि भर्त्रा रजनिदिवसभेदं चक्रवाकी शशंस ॥ ५२ ॥
 अथ नभसि निरीक्ष्य व्याप्तदिक्चक्रवालं सजलजलदजालं प्राप्तहर्षप्रकर्षः । विहितवि-
 पुलबर्हाडम्बरो नीलकण्ठो मदमृडकलकण्ठो नाट्यमङ्गीचकार ॥ ५३ ॥ अभिनवयवस-
 श्रीशालिनि क्ष्मातलेऽस्मिन्नतिशयपरभागं भेजिरे जिष्णुगोपाः । कुवलयशयनीये मुग्धमु-

ग्नेक्षणाया प्रणय इव विमुक्ताः कार्त्तिकलिप्रसङ्गात् ॥ ५४ ॥ मलिनहुतभुग्धूमश्यामैर्दिशो
 मलिना घनैरविरलतृणश्यामा भूमिर्नवोद्गतकन्दलैः । सुरतसुभगो नूनं कालः स एष समागतो
 मरणशरणा यस्मिन्नेते भवन्ति वियोगिनः ॥ ५५ ॥ क्षपां क्षामीकृत्य प्रसममपहृत्याम्बु सरितं
 प्रताप्योर्वी कृत्स्नां सरुगहनमुच्छोष्य सकलम् । क्व संप्रत्युष्णांशुर्गत इति तदन्वेषणपरां-
 स्तडिद्दीपा लोका दिशि दिशि चलन्तीव जलदाः ॥ ५६ ॥ विशां हाराकाराः शमितशमसारा
 अपि मुनेरसूचीसंचारेः कृतमदविकाराश्च शिखिनाम् । स्थिताध्वव्यापारास्तुहिनकणसारा वि-
 राहिणां मनःकर्णागारा किरति जलधारा जलधरः ॥ ५७ ॥ मेघाटोपैस्तनितसुभगं वीक्ष्य खं हन्ति
 दन्तैः कृत्वा भीतीनुपरिसदनं चामरैश्छादयित्वा । कर्पूरैस्ता मृगमदरसैर्भूमिमाल्येऽप्यशेते
 सैहे चर्मण्युरसि दयिताबाहुरूढः पुलिन्दः ॥ ५८ ॥ उपैति घनमण्डली नदति नीलकण्ठा-
 वली तडिल्लसति सर्वतो वहति केतकी मारुतः । इतोऽपि यदि नागतः प्रियतमो नु
 मन्येऽधुना दधाति मकरध्वजस्तुटितशिञ्जिनीकं धनुः ॥ ५९ ॥ दिशाधारा हाराः शमित-
 शमभाराः शमवतामसूचीसंचाराः कृतमदविकाराश्च शिखिनाम् । धृताध्वव्यापारास्तुहिन-
 कणसारा विरहिणीमनःकीर्णाङ्गाराः किरति जलधारा जलधरः ॥ ६० ॥ आकर्ण्य
 स्मरयौवनाद्यपटहं जीमूतधीरध्वनिं नृत्यत्केकिटुम्बकस्य दधत्तं मन्दां मृदङ्गक्रियाम् ।
 उन्मीलन्नवनीलकन्दलदलव्याजेन रोमाञ्चितां हर्षेणैव समुत्थिता वसुमती दध्रे शिलीन्ध्र-
 ध्वजाम् ॥ ६१ ॥ वज्रेण त्रिजगत्पतेर्वलरिपोरच्छिन्नपक्षाः पुरा ये भीता निममञ्जुरब्धि-
 जठरे ते लूनपक्षान्गिरीन् । आश्वास्य व्रणदुःखजां शमयितुं तेषामुदग्रव्यथामुत्तस्थुर्जलद-
 च्छलेन जलधेरूक्षोऽम्भसः पर्वताः ॥ ६२ ॥ मन्दं मुद्रितपांशवः परिपतज्जंकारिण्यञ्जना-
 मरुद्वेगध्वस्तकुटीरकाग्रनिपतच्छिद्रेषु लब्धाम्बराः । कर्मव्यग्रकुटुम्बिनीकुचतटस्वेदच्छिदः
 प्रावृषः प्रारम्भे निपतन्ति कन्दलदलोच्छासाः पयोबिन्दवः ॥ ६३ ॥ किञ्चिन्मुद्रितपांशवः
 शिखिकुलैरुत्कण्ठमालोकिता जीर्णावासनुदहरिद्रगृहिणीश्वासानिलैर्जर्जराः । एते ते
 निपतन्ति नूतनघनप्रावृड्भवारम्भिणो विच्छायाीकृतविप्रयुक्तवानितावक्त्रेन्दवो बिन्दवः
 ॥ ६४ ॥ काले नीलबलाहकेन तडिति प्रीतिप्रदे बर्हिणामाश्चर्यं कथयामि वः शृणुत भो
 यदृत्तमस्मदृहे । सौभाग्यव्ययशङ्कयैव शयने कान्ताप्रियाभ्यामहो माणिक्यां बत रात्रिमेव
 सकलं चीर्णं प्रवासिब्रतम् ॥ ६५ ॥ उत्कुष्ठार्जुनसर्ववासितवहत्पौलस्त्यञ्जानिलप्रेङ्खो-
 लस्खलितेन्द्रनीलशकलस्निग्धाम्बुदश्रेणयः । धारासिक्तवसुं धरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना
 धर्माभ्योविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिनो वासराः ॥ ६६ ॥ आच्छिन्ने क्षितितेजसी मनसिज-
 व्यापारमेयं मनः स्वात्मा च द्वयमेतदस्ति दशमं द्रव्यं परेषां तमः । कालाकाशदिशां
 निरस्त मधुना नामापि वर्षागमे द्रव्यं वारिगुणश्च वारिदरवः कर्मापि वारिक्रिया ॥ ६७ ॥
 आसारेण न हर्म्यतः प्रियतमैर्यातुं बहिः शक्यते शीतोत्कम्पीनीमत्तमायतदृशां गाढं

समालिङ्गते । जालैः शीकरशीतलैश्च मरुतोरत्यन्तखेदच्छिदो धन्यानां वत दुर्दिनं सुदि-
नतां याति प्रियासंगमे ॥ ६८ ॥ उद्योगः क्षयमेति हन्त सहसा जाड्यं समुज्जृम्भते
मित्रस्यापि च दर्शनं भवति नो किंवान्यदाचक्ष्महे । यल्लोकस्पृहणीयतां गतमभूत्तज्जीवनं
व्यर्थतां प्राप्तं येन दुनोति तन्मम मनो दुर्देववहुर्दिनम् ॥ ६९ ॥ सर्वत्रोद्गतकन्दला
वसुमती वृद्धिर्जलानां परा जातं निष्कमलं जगत्सुमलिनैर्लब्ध्वा घनैरुन्नतिः । सर्पन्ति
प्रतिमन्दिरं द्विरसनाः संत्यक्तमार्गो जनो वर्षाणां च कलेश्च संप्रति जयत्येकैव राज्यस्थितिः
॥ ७० ॥ नैतद्वारिदगर्जितं रतिपतिप्रस्थानदङ्कारवो नैते वारिधराः स्ववन्मदजलास्तत्सि-
न्धुराः प्रोद्धुराः । नैषा विद्युदियं विभाति रुचिरा तच्चन्द्रहासप्रभा मन्ये मानिनिमानदुर्ग-
मधुना जेतुं किमायात्यसौ ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वाडम्बरमन्बरे वनकृतं सौदामिनीनर्तकीनृत्यारम्भ-
मृदङ्गमङ्गलरवं श्रुत्वा च तद्गर्जितम् । पुष्प्यत्पुष्पभरानताङ्गणतरुस्कन्धावसद्वायसक्काणाक-
र्णनसोत्सवप्रियतमं पान्था ययुर्मन्दिरम् ॥ ७२ ॥ सद्यन्वेव निरन्तरं निवसतिमित्राद्यना-
लोकनं पन्थाः पङ्कसमाकुलः कलुषता वारां सदा दुर्दिनम् । एवं यद्यपि दूषणानि तदपि
स्वर्भूजनेच्छासकृत्सस्योत्पत्तिनिमित्ततैकगुणतः प्रावृट् प्रपेदे यशः ॥ ७३ ॥ दोलकेलिः ॥
सौकर्यमिन्दीवरलोचनानां दोलामु दोलामु यदुल्लास । यदि प्रमादाल्लभते कवित्वं
जानामि तद्वर्णयितुं मनोभूः ॥ ७४ ॥ प्रसार्य पादौ विहितस्थितीनां दोलामु लोलांशुक-
पल्लवानाम् । मनोरथानामपि यन्न गम्यं तद्गृष्टुमापुः सुदृशां युवानः ॥ ७५ ॥ उन्नम्य
दूरं मुहुरानमन्त्यः कान्ताः श्रुधीभूतनितम्बबिम्बाः । दोलाविलासेन जितश्रमत्वात्प्रकर्ष-
मापुः पुरुषायितेषु ॥ ७६ ॥ दृशा विदधिरे दृशः कमलराजिनीराजिताः कृताहसितरो-
चिषा हरति चन्द्रकाट्टष्ठयः । अकारि हरिणीदृशः प्रवलदण्डकप्रस्फुरदपुर्विपुलरोचिषा
वियति विद्युतां विभ्रमः ॥ ७७ ॥ प्रस्थासन्नमुखी कराम्बुजयुगप्रेक्षोलितां प्रेक्षिकामारुह्ये-
यमुदस्तहारलतिकां व्याविद्धतुङ्गस्तनी । दृष्टादृष्टमुखा गतागतवशादालोलमानांशुका तन्वङ्गी
गगने करोति पुरतः शारदृदं विभ्रमम् ॥ ७८ ॥ वर्षावायवः ॥ एते ते दुरनिक्रमक्रम-
भिलङ्घर्मोर्मिममच्छिदः कादम्बेन रजोभरेण ककुभो रुन्धन्ति झञ्झानिलाः । गाढारम्भनि-
गृह्णैरदृष्टासंघट्नीलीमवद्वचोमक्रोडकटाहया तु कपयो वेणीकणग्राहिणः ॥ ७९ ॥
धाराधौतं धुनानाः शशधरधवलं केशरं केतकीनां कैलासे किनरीणां चलदलकलतालास्य-
लीलां दधानाः । आमूलं मानिनीनां मनसि विनिहितं मनमुन्मूलयन्तो वान्त्येते वारिवाह-
व्यतिकराशीशिराः प्रादृषेण्याः समीराः ॥ ८० ॥ गोकर्णं गाहमानाः पृथुतरपृष्ठतग्राहिणः
शंवरौधानकर्षन्तो दिगन्तादपि च विदधतः कन्दलीषु प्रचारान् । एते धावन्ति वार्धश्रवस-
मुरुधनुर्धारयन्तः समन्तादाशृण्वन्तौश्रवार्थी वनमिव शबरभ्रान्तिभाजोऽम्बुवाहाः ॥ ८१ ॥
वर्षापथिकः ॥ गर्ज वा वर्ष वा मेघ मुञ्च वा सरितो भरान् । गणयन्ति न शीतोष्णं

वह्ममाविमुखा जनाः ॥ ८२ ॥ उपरि पयोधरमाला दूरे दयिता किमेतदापतितम् ।
हिमवति दिव्यौषधयः कोपाविष्टः फणी शिरसि ॥ ८३ ॥ उपरि घनं घनपटलं तिर्य-
ग्ग्रीवो विनर्तति मयूरः । क्षितिरपि कन्दलधवला दृष्टि पथिकः क्व पातयतु ॥ ८४ ॥ किं
गतेन यदि सा न जीवति प्राणिति प्रियतमा तथापि किम् । इत्युदीक्ष्य नवमेघ-
मालिकां न प्रयाति पथिकः स्वमन्दिरम् ॥ ८५ ॥ शिखिनि कूजति गर्जति
तोयदे स्फुटति जातिलताकुसुमाकरे । अहह पान्थ न जीवति ते प्रिया नभसि मासि
न यासि गृहं यदि ॥ ८६ ॥ रसति तरुणीकेशश्यामे पयोभूति निर्भरं स्फुटति
चपले वारंवारं क्षणद्युति तेजसि । उपगुरुजनं मन्ये दैन्यात्पराङ्मुखसुप्तया निभृतनिभृतं
मन्दोच्छ्वासं तथा बत रुद्यते ॥ ८७ ॥ निशीथे लीनानां झटिति तडितां वीक्ष्य विषयं
घनानामाभोगं रसिकपथिकेनोन्मुखदृशा । न गीतं सोत्कण्ठं न च रुदितमुत्कण्ठतरलं
न मुक्ता निःश्वासाः स्फुरदनुमतं किं तु हृदयम् ॥ ८८ ॥ यथा रन्ध्रव्योम्रश्चलजलदधूमः
स्थगयति स्फुलिङ्गानां रूपं दधति च यथा कीरमणयः । यथा विद्युज्ज्वालोच्छसितपरि-
पिङ्गाश्च ककुभस्तथा मन्ये लग्नः पथिकतरुखण्डे स्मरदवः ॥ ८९ ॥ बर्ही रौति वका
रदन्ति तडितो भ्राम्यन्त्यतिव्याकुला विक्रोशन्ति घना घना च विलपत्युच्चैर्बलाकाव-
लिः । आत्मानं मरुतः क्षिपन्ति सलिलासारः पतत्यग्रतो मुक्त्वा प्रादृषि साहसैकरसिको
याति प्रियामध्वगः ॥ ९० ॥ नृत्यञ्चन्द्रकिणिकणन्मधलिहि श्यामायमानक्षितौ धीरध्वा-
नपयोमुचि प्रविलसत्सौदामिनी दामिनी । धीराम्भःकणवाहि शीतमरुति प्राणात्पयोदा-
गमे हाहा हास्यति मुग्धिका नववधूरित्यध्वगः क्रन्दति ॥ ९१ ॥ श्रुत्वा बालमृगी विलो-
लनयना शब्दं घनानां पुरा भीत्या वक्षसि संश्रितापि निविडे भूयः समालिङ्गति । या
वक्त्रादपहृत्य कोपितवती कण्ठे ममैवाननं सा द्रक्ष्यत्यधुना कथं नु विरहे बाला पयो-
दावलीम् ॥ ९२ ॥ रात्रौ वारिभरालसाम्बुदरवोद्विग्रेन जाताश्रुणा पान्थेनात्मवियोगदुःख-
पिशुनं गीतं समुत्कण्ठता । आस्तां जीवितहारिणः प्रवसनालापस्य संकीर्तनं मानस्यापि
जलाञ्जलिः सरभसं लोकेन दत्तो यथा ॥ ९३ ॥ ग्रामेऽस्मिन्पथिकाय पान्थ वसतिर्नवा-
धुना दीयते रात्रावत्र विवाहमण्डपतले पान्थः प्रसुप्तो युवा । तेनोडीय खलेन गर्जति घने
स्मृत्वा प्रियां तत्कृतं येनाद्यापि करङ्कदण्डपतनाशङ्का जनस्तिष्ठति ॥ ९४ ॥ भ्रातः पान्थ
कुतो भवान्नगरतो वार्ता न वा वर्तते बाढं ब्रूहि युवा पयोदसमये त्यक्त्वा प्रियां जीवति ।
सत्यं जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनोऽपि विविधः
किं किं न संभाव्यते ॥ ९५ ॥ धीरं वारिधरस्य वारि किरतः श्रुत्वा निशीथे ध्वनिं
दीर्घोच्छ्वासमुदश्रुणा विरहिणीं बालां चिरं ध्यायता । अध्वन्येन विमुक्तकण्ठकरुणं रात्रौ
तथा क्रन्दितं ग्रामीणैः पुनरध्वगस्य वसतिर्ग्रामे निषिद्धा यथा ॥ ९६ ॥ भ्रातः पान्थ

प्रसीद प्रतिविरम समुत्सृज्य बालामकाण्डे गन्तुं ब्रह्मपाम्बुपूरञ्जतनयनमुखी प्रेयसी ते न युक्तम् । वृत्तं ग्रामेति कष्टं यदिह गृहपतेः प्रोषितस्य प्रियाया मुक्ताक्रन्दास्तदेतान्सलिलवितरणे निर्गतान्पश्य बन्धून् ॥ ९७ ॥ भद्रात्र ग्रामके त्वं वससि परिचयस्तेऽस्ति जानासि वार्तामस्मिन्नध्वन्यजायो जलधररसितोक्ता न कश्चिद्विपन्नः । इत्थं पान्थ प्रवासावाधि दिनविगमापायशङ्को प्रियायाः पृच्छान्दृष्टान्तमाणस्थितनिजभवनोऽप्याकुलो न प्रयाति ॥ ९८ ॥ वर्षापथिककामिनी ॥ अट्टपूवर्मस्माभिर्यदेतद्दृश्यतेऽधुना । विषं विषधरैः पीतं मूर्छिताः पथिकाङ्गनाः ॥ ९९ ॥ पश्य सखि हे रसमयं जलधरसमयं समुन्नद्धम् । विलसति कापि बलाका कापि बलाका मुदं धत्ते ॥ १०० ॥ शिशिरसीकरवाहिनि मारुते चरति शीतभयादिव सत्वरः । मनसि च प्रविवेश वियोगिनीहृदयमाहितशोकविनारानः ॥ १०१ ॥ एष्यन्त्यवश्यमधुना हृदयाधिनाथा मुग्धा मुधा कुरुत मा विविधं विलापम् । इत्थं शशंसुरिव गर्जितकैतवेन पाथोधराः पथिकपङ्कजलोचनाभ्यः ॥ १०२ ॥ आकर्णितानि रसितानि यया प्रसर्पत्पद्मराजरथनिस्वनसोदराणि । उच्चैरणच्चरणनूपुरया पुरन्ध्या क्षिप्रं प्रियं कुपितयापि तयाभिसत्वे ॥ १०३ ॥ प्रणतिभिरपि पत्युः प्रार्थनाभिश्च सख्याः क्षणमपि न मनस्तो मानिनी मानमौज्जस्वत् । तमसमशरशस्त्रीभूतगानप्रकारः फणिनमिव शिखण्डी किं न खण्डीचकार ॥ १०४ ॥ नभसि जलदलक्ष्मी संभ्रतां वीक्ष्य दिष्ट्या प्रसरति यदि कान्तेत्यर्धमुक्त्वा कथंचित् । मम पटमवलम्ब्य प्रोल्लिखन्ती धरित्रीं तदनुकृतवती सा यत्र वाचो निवृत्ताः ॥ १०५ ॥ विरमत घनाः किं वो वृष्ट्या मुधैव विमृष्टया व्रजत ककुभं कामप्यन्यां मनोरुचिरामतः । न तदिह वनं नासौ मार्गो न तच्च धरातलं विरहगलितैस्तन्वया यस्मोत्प्लुतं नयनाम्बुभिः ॥ १०६ ॥ प्रसरदलकाकीर्णं कर्णे न केकिरुतं श्रुतं श्वसितविजितो वातो घ्रातो न वा कुटजोत्करः । न च परिचिता नो संपत्सु ह्युताश्रुणि लोचने तदपि किमपि प्रावृट्प्रामा धुनोति वियोगिनी ॥ १०७ ॥ भ्रमय जलदानम्भोगमन्प्रमोदय चातकान्कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान्कणोरय केतकान् । विरहिणि जने मूर्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथामकरुण पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे ॥ १०८ ॥ मेघैर्व्योम नवाम्बुभिर्वसुमती विद्युल्लताभिर्दिशो धाराभिर्गगनं वनानि कुटजैः पूरैर्वृता निम्नगाः । एकां घातयितुं वियोगविधुरां दीनां वराकीं स्त्रियं प्रावृट्काल हताशवर्णय कृतं मिथ्या किमाडम्बरम् ॥ १०९ ॥ वाता बान्तु कदम्बरेणुशबला नृत्यन्तु सर्पद्विषः सोत्साहा नववारिगर्भगुरवो मुञ्चन्तु नादं घनाः । मग्नां कान्तवियोगशोकजलधौ मां वीक्ष्य दीनाननां विद्युत्किं स्फुरसि त्वमप्यकरुणे स्त्रीत्वे समाने सति ॥ ११० ॥ अम्भोवाहुरद्विषो निवसनं ध्वान्ताद्विदिव्यौषधी कन्दर्पस्य विलासचम्पकधनुर्बर्षालतामञ्जरी । लेखाभ्योमकषोपले विरचिता चामीकरस्य स्फुरद्भान्नः पान्थविलासिनीजनमनःकम्पाय शम्पाञ्ज-

हासः प्राप्तः शरत्समय एष विशुद्धकान्तः । उत्खाय गाढतमसं घनकालमुग्रं रामो दशा-
 स्यमिव संभृतबन्धुजीवः ॥ ३९ ॥ वृद्धोङ्गनेव विजहौ सरिदुद्धृतत्वं वेदान्तिनामिव मतं शुचि
 नीरमासीत् । चन्द्रे प्रभा युवतिवक्त्र इवाद्भुताभूद्विद्वत्कवित्वमिव केकिरुतं न रेजे ॥ ४० ॥
 मधुमधुरिमअङ्गीं भेजिरे हंसनादास्तुहिनपटललीलां लेभिरे वारिवाहाः । क्षितिरभवदपङ्का किं
 च रोलम्बबालावलिकलितनलिन्यः शैवलिन्यस्तदासन् ॥ ४१ ॥ स्फुटं स्फुटपलाशवत्सुभगभा-
 सिचक्षुपुटे विपाककपिशीकृताः कमलमजरीविभ्रंती । बभौ दिवि शुकावलिः कुवलयच्छवि-
 र्जङ्गमा स्वभावहृदयंगमा विबुधचापलक्ष्मीरिव ॥ ४२ ॥ अपाकृत्याशेषाण्यपि च घनजा-
 लानि परितस्तमोधूमस्तोमोद्भवमलिनिमानं च तदनु । शरच्चन्द्रः शिल्पो रतिपतिमुदेऽसौ
 निजकरैः सुधासंदोहाद्भिर्वनभवनं पाण्डुरयति ॥ ४३ ॥ रम्यं हर्म्यतलं नवाः सुनयनो
 गुञ्जद्विरेफा लता प्रोन्मीलन्नवमालतीसुरभयो वाताः सचन्द्राः क्षपाः । यद्येतानि जयन्ति
 हन्त परितः शस्त्राण्यमोघानि मे तद्गोः कीदृगसौ विवेकविभवः कीदृक्प्रबोधोदयः ॥ ४४ ॥
 अर्धं सुप्तो निशायाः सरभससुरतायाससन्नश्चथाङ्गः प्रोद्भूतारुह्य तृष्णां मधुमदविरतौ ह-
 र्म्येष्टे प्रबुद्धः । संभोगश्रान्तकान्ताशिथिलभुजलतावर्जितं जर्जरीतो ज्योत्स्नाभिन्नाच्छवीनां
 न पिबति सलिलं शारदं मन्दपुण्यः ॥ ४५ ॥ चेतःकर्षन्ति सप्तच्छदकुसुमरसासारसौरभ्य-
 लुभ्यदृङ्गीसंगीतगीतश्रुतिसुभगदिशो वासराः शारदीयाः । किं च व्याकोशपङ्केरुहमधुरमुखीं
 संचरच्चञ्चरीकश्रेणीवेणीसनाथां रमयति तरुणः पद्मिनीमंशुमाली ॥ ४६ ॥ भ्रमरक्रीडा ॥
 अलक्षितकुचाभोगं भ्रमती नृत्यभूमिषु । स्मरेणापि सरोजाक्षीं न लक्ष्यीक्रियते शरैः ॥ ४७ ॥
 भ्रमात्प्रकीर्णं भ्रमरीषु किंचिच्चैलाश्वले चञ्चललोचनायाः । कुचौ कदाचिज्जघनं युवानो
 विलोक्य साफल्यमवापुरक्ष्णोः ॥ ४८ ॥ परिभ्रमन्त्या भ्रमरीविनोदे नितम्बबिम्बाद्विगलहु-
 कूलम् । विलोक्य कस्याश्चन कोमलाङ्गचाः पुंभावमन्याः सुदृशो ववाञ्छु ॥ ४९ ॥ यतो
 यतः षट्चरणोऽभिवर्तते ततस्ततः प्रेरितलोललोचना । विवर्तितभूरियमद्य शिक्षते भयाद-
 कामापि हि दृष्टिविभ्रमम् ॥ ५० ॥ करौ धुनाना नवपल्लवाकृती वृथा कृथा मानिनि मा
 पारिश्रमम् । उपेयुषी कल्पलताभिःशङ्कया कथं न्वितस्त्रस्यति षट्पदावलिः ॥ ५१ ॥ चेला-
 श्वलेन चलहारलताप्रकाण्डैर्वेणीगुणेन च चलद्वलयीकृतेन । हेलालहितभ्रमरकभ्रममण्डली-
 भिशङ्कन्नत्रपं रचयतीव चिरं नतभ्रूः ॥ ५२ ॥ चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि बहुशो वेपथुमतीं
 रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः । करं व्याधुन्वत्याः पिबसि रतिसर्वस्वमधरं
 वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती ॥ ५३ ॥ मुक्ते काञ्चनकुण्डले निपतिते माणि-
 क्यभूषामणौ कीर्णं केलिसरोरुहे विगलिते मुक्ताकलापे सति । निःश्वस्याम्बुजलोचनाभ्र-
 मरिका नृत्यावसाने पुनः प्राणेशच्युतिशङ्कयेव हृदये हस्तारविन्दं ददौ ॥ ५४ ॥
 शरद्वायवः ॥ वान्ति रात्रौ रतिश्रान्तकामिनीमुद्बोदोऽनिलाः । ललनालोलधम्मिल्लमल्लिका-

मोदवासिताः ॥ ५५ ॥ वान्ति कलारसुभगाः सप्तच्छदसुगन्धयः । वाता नवरतग्लानव-
धूगमनमन्थराः ॥ ५६ ॥ शरत्पथिकः ॥ पन्यानुषङ्गं पथि विस्मरन्तः कथावशेषे च
पयोदवृन्दम् । मार्गेषु चन्द्रातपिच्छलेषु पदे पदे चस्वलुरध्वनीनाः ॥ ५७ ॥ इह निबुल-
निकुञ्जे वंशसंभारभाजि स्वपसि यदि मुहूर्तं पश्यसि क्षेत्रमेतत् । इति पथिकमकस्मान्मार्गं
एवोपविष्टं वदति तरुणकान्तं गोपिका साङ्गभङ्गम् ॥ ५८ ॥

हेमन्तवर्णनम् ।

हेमन्तहिमनिस्यन्दमवलोक्य मनोभवम् । प्रहर्तुं सुभ्रुवां चेतो रविर्देवो धनुर्दधौ ॥ १ ॥
दुराशेव दरिद्रस्य तृष्णेव कृपणस्य च । अहो न विरमत्येपा हन्त हेमन्तयामिनी ॥ २ ॥
हेमन्ते बहुदोषाढ्ये द्वौ गुणौ सर्वसंमतौ । अयत्नशीतलं वारि मुरतं स्वेदवर्जितम् ॥ ३ ॥
हेमन्तसमयस्वभावाख्यानम् ॥ हे हेमन्त स्मरिष्यामि त्वय्यतीते गुणद्वयम् । अयत्न-
शीतलं वारि निशाश्राध्ययनक्षमाः ॥ ४ ॥ हसन्तीं वा हसन्तीं वा हसन्तीं वामलोच-
नाम् । हेमन्ते ये न सेवन्ते ते नूनं दैववक्षिताः ॥ ५ ॥ कामिनो हन्त हेमन्त निशि
शीतज्वरातुराः । जीवन्ति हरिणाक्षीणां वक्षोजाश्लेषरसिताः ॥ ६ ॥ अद्य शीतं वरीवर्ति
सरीसर्पि समीरणः । अपत्नीको मरीमर्ति नरीनर्ति कुचोष्मवान् ॥ ७ ॥ हिमधवलदन्त-
केशा मन्दद्युतितारका बृहत्तिमिरा । द्विगुणीभूता रजनी तरुणीव शनैः शनैर्याति ॥ ८ ॥
अम्बरमेघ रमण्यै यामिन्यै वासुरः प्रेयान् । अधिकं ददौ निजाङ्गादथ संकुचितः स्वयं
तस्थौ ॥ ९ ॥ विकसति मूर्ये विकसति मुकुलति चास्तं गते तस्मिन् । शिशिरे निःस्वकु-
टुग्बः पङ्कजलीलां समुद्रहति ॥ १० ॥ कन्याप्रसूतस्य धेनुःप्रसङ्गादङ्गाधिकासादित-
विक्रमस्य । धनंजयाधीनपराक्रमस्य हिमस्य कर्णस्य च को विशेषः ॥ ११ ॥ अलं
हिमानीपरिदीर्णगात्रः समापितः फाल्गुनसंगमेन । अत्यन्तमाकाङ्क्षितकृष्णवर्त्मा भीष्मो
महात्माजनि माघतुल्यः ॥ १२ ॥ अविरलफलिनीवनप्रमूनः कुसुमितकुन्दसुगन्धिगन्ध-
वाहः । गुणमसमयजं चिराय लेभे विरलतुषारकणस्तुषारकालः ॥ १३ ॥ निचयिनि
लवलीलताविकाशे जनयति लोभ्रसमीरणे च हर्षम् । विवृतिमुपययौ न पाण्डुमृनुश्चलति
नयान्न जिगीषतां हि चेतः ॥ १४ ॥ कतिपयसहकारपुष्परम्यस्तनुहिनोऽल्पविनिद्रसि-
न्दुवारः । सुरभिमुखहिमागमान्तरांसी समुपययौ शिशिरः स्मरैकबन्धुः ॥ १५ ॥ गजपति-
द्वयसीरपि हैमनस्तुहिनयन्सरितः पृथतां पतिः । सलिलसंततिमध्वगयोपितामतनुतातनुता-
पकृतं दृशाम् ॥ १६ ॥ इदमयुक्तमहो महदेव यद्वरतगोः स्मरयत्यनिलोऽन्यदा । स्मृत-

१ कन्याराशवुत्पन्नस्य; (पक्षे) कुमारिकायां प्रसूतस्य, २ धनुराशिसंगमेनाङ्गेषु शरीरेष्वधिकमासादितः
संपादितो विक्रमो रोमाञ्चोत्पादनादिरूपः पराक्रमो येन; (पक्षे) धनुर्विषयाद्देशेषु संपादितः पराक्रमो येन.
३ धनंजयोऽग्निसदधीनः पराक्रमो बलं यस्य; (पक्षे) धनंजयोऽह्निस्तदधीनपराक्रमः.

सयौवनसोष्मपयोधरान्सतुहिनस्तु हिनस्तु वियोगिनः ॥ १७ ॥ प्रियतमेन यया सरुषा
स्थितं न सहसा सहसा परिरभ्य तम् । श्रुयितुं क्षणमक्षमताङ्गना न सहसा सहसा
कृतवेषधुः ॥ १८ ॥ भृशमद्वयत याधरपल्लवक्षतिरनावरणा हिममारुतैः । दशनराशिमप-
टेन च शीत्कृतैर्निवसितेव सितेन सुनिर्ववौ ॥ १९ ॥ व्रणभृता सुतनोः कलशीत्कृतस्फुरि-
तदन्तमरीचिमयं दर्धं । स्फुटमिवावरणं हिममारुतैर्मृदुतया दुतयाधरलेखया ॥ २० ॥
धृततुषारकणस्य नभस्वतस्तल्लताङ्गुलितर्जनविभ्रमाः । पृथुनिरन्तरमिष्टभुजान्तरं वनित-
यानितया न विपेहिरे ॥ २१ ॥ हिमऋतावपि ताः स्म भृशस्विदो युवतयः सुतरामुपका-
रिणि । प्रकटयत्यनुरागमकृत्रिमं स्मरमयं रमयन्ति विलासिनः ॥ २२ ॥ प्रालेयशैल-
शिखरानलसंप्रयोगः प्रोत्फुल्लकुन्दमकरन्ददहतालिवृन्दः । कालोऽयमातपति कुङ्कुमपङ्कपि-
ङ्गप्रोत्तुङ्गरङ्गरमणीकुचसङ्गयोग्यः ॥ २३ ॥ शुक्लहरितयवानां सीमिनी नीहारभासः सपदि
विगतनिद्राः क्रौञ्चकान्ताः क्षपान्ते । विदधति कमनीयकान्तामुद्यत्कारं सरलितगलनालं
जर्जरस्फाररेफम् ॥ २४ ॥ लघुनि तृणकुटीरे क्षेत्रकोणे यवानां नवकमलपलालस्त्रस्तरे सोप-
धाने । परिहरति सुषुप्तं हालिकद्वन्द्वमारात्कुचकलशमहोष्माबद्धरेखस्तुषारः ॥ २५ ॥
अपि दिनमणिरेश क्लेशितः शीतसंघैरथ निशि निजभार्या गाढमालिङ्ग्य दोर्भ्याम् ।
स्वपिति पुनरुदेतुं सालसाङ्गस्तु तस्मात्किमु न भवतु दीर्घा हैमिनी यामिनीयम् ॥ २६ ॥
जरीजृम्भप्रौढद्युमणिकरसंदोहसदृशस्फुरद्दीप्तिनातप्रगुणतरतारुण्यसुभगाम् । हसन्तीं हेमन्ते
परिजनयुतां वा सुवदनां हसन्तीं सेवन्ते-परिणतमहाभाग्यनिचयाः ॥ २७ ॥ वेपन्ते
कपयो भृशं कृतजडं गोजाधिकं म्लायति श्वा चुल्लीकुहरोदरं क्षणमपि प्राप्यापि नैवोज्जति ।
शीतार्तिव्यसनानुरः पुनरसौ दीनो जनः कूर्मवत्स्वान्यङ्गानि शरीर एव हि निजे निहो-
तुमाकाङ्क्षति ॥ २८ ॥ शीतांशोरिव नूतनस्य रुचयो विद्या इवामेधसा विप्रातिक्रमिणां
विभूतय इव क्षीवस्य बोधा इव । भावैः संवलिता इव प्रियतमे दृग्भङ्गयः सुभ्रुवां
प्रादुर्भूय तिरोभवन्ति सहसा हैमन्तिका वासराः ॥ २९ ॥ लज्जा प्रौढमृगीदृशामिव
नवस्त्रीणां रतेच्छा इव स्वैरिण्या नियमा इव स्मितरुतः केल्यङ्गनानामिव । दंपत्योः
कलहा इव प्रणयिता वाराङ्गनानामिव प्रादुर्भूय तिरोभवन्ति सहसा हैमन्तिका वासराः
॥ ३० ॥ हेमन्ते दधिदुग्धसर्पिरशनानामाङ्गिष्ठवासोभृतः काशमीरद्वलितचारुवपुषः खिन्ना
विचित्रै रतैः । वृत्तोरुस्तनकामिनीजनकृताश्लेषा गृहाम्यन्तरे ताम्बूलीदलपूगपूरितमुखा
धन्याः सुखं शेरते ॥ ३१ ॥ चक्रे चण्डरुचा समं रणमसौ हेमन्तपृथ्वीपतिर्ये ये तत्र
जिता दिवाकरकरास्ते तेऽमुना तत्क्षणात् । कान्तानां कुचभूधरे निदधिरे मन्येऽहमेवं
तदा नो चेन्मन्दकरः कथं दिनकरस्तत्तश्च तन्वीस्तनः ॥ ३२ ॥ प्रोद्यत्प्रौढारविन्दद्युति-
भृतिविदलकुन्दमाद्यहिरेके काले प्रालेयवातप्रबलविकसितोद्दाममन्दारदान्नि । येषां नो

कण्ठलग्ना सणमपि तुहिनक्षोदरस्ता मृगाक्षी तेषाम्पुयामियामा यमसदनसमा यामिनी
याति नूनम् ॥ ३३ ॥ कन्दुकक्रीडा ॥ पयोधराकारधरो हि कन्दुकः करेण रोषा-
दिव ताडयते मुहुः । इतीव नेत्राकृतिभीतिमुत्पलं तस्याः प्रसादाय पपात पादयोः
॥ ३४ ॥ वनिताकरतामरसाभिहतः पतितः पतितः पुनरुत्पतसि । विदितं खलु कन्दुक
ते हृदयं वनिताधरसंगमलुब्धमिव ॥ ३५ ॥ सानन्दकन्दुकविहारविधौ वधूनां दो-
लायमानमणिकङ्कणनिक्रणेन । उच्चारितेषु युवचित्तविहंगमेषु श्येना इव स्मृतिभुवो विशिखा
विलग्नाः ॥ ३६ ॥ स्मरशरधिनिकाशं कर्णपाशं कृशाङ्गीरपविगलिततालीपत्रताटङ्गमेकम् ।
वहति हृदयचोरं कुङ्कुमन्यासगौरं वलयितमिव नालं लोचनेन्दीवरस्य ॥ ३७ ॥ अमन्दम-
णिनूपूरकणनचारुचारिक्रमं झणज्झणितमेखलास्खलिततारहारच्छदम् ॥ इदं तरलकङ्काण-
लिविशेषवाचालितं मनो हरति सुभ्रुवः किमपि कन्दुकक्रीडनम् ॥ ३८ ॥ ध्रमच्चरणपल्ल-
वकणदमन्दमङ्गीरकं परिस्खलदुरोरुहस्तबककम्पमानांशुकम् । रणत्कनकमेखलं करसरो-
रुहाभ्यां पुरः पतन्तमपरा ददे कुसुमकन्दुकं सुन्दरी ॥ ३९ ॥ वक्रश्रीजितलज्जितेन्दुमलिनं
कृत्वा करे कन्दुकं ब्रीडाकौतुकमिश्रभावमनया तिर्यग्वहन्त्यनानम् । भृङ्गाग्रग्रहलुण्णकन्द-
लदलस्पर्धावलीनां दृशां दीर्घपाङ्गतरङ्गणैकमुद्गदां कोऽप्येष पात्रीकृतः ॥ ४० ॥ व्यावल्ग-
त्कुचभारमाकुलकचं व्यालोलहारावलि प्रेङ्खत्कुण्डलशोभि गण्डयुगलं प्रस्वेदि वक्राम्बुजम् ।
शश्वदत्तकरप्रहारमधिकश्वासं रसादेतया यस्मात्कन्दुक सादरं सुभगया संसेव्यसे
तत्कृती ॥ ४१ ॥ चञ्चलालालानि प्रतिसरणिचलव्यस्तेषोनिवाहो विक्षेपादक्षिणस्य प्रच-
लितवलयस्फारकोलाहलानि । श्वासन्नुव्यद्वचांसि द्रुममितरकोत्सेपलोलालकानि स्वस्त-
स्वञ्जि प्रमोदं दधति मृगदृशां कन्दुकक्रीडितानि ॥ ४२ ॥ अस्याः स्वेदाम्बुबिम्बच्यु-
ततिलकतया व्यक्तवक्त्रेन्दुकान्तेर्वारिवारेण वेगप्रहणनगणनाकेलिवाचालितायाः । तत्पातो-
त्थानतालक्रमनमितदृशस्ताण्डवोत्तालतालीलालित्याल्लोभिताः स्मः प्रतिकलममुना कन्दुक-
क्रीडितेन ॥ ४३ ॥ हेमन्तवायवः ॥ दधत्यधरचुम्बनं नयनपङ्कजं मुद्रयत्यमन्दपुलकं
मनागमलमन्दमालिङ्गते । विचालयति चालकं चपललोचनीया हठात्तनोत्यविनयं मरुत्प्रिय
इवैष हैमन्तिकः ॥ ४४ ॥ हूणी सीमन्तमुद्रां सपदि तरलयन्कीरकान्ताकुचान्तः स्वच्छ-
न्दस्तस्तव स्त्री चलचपलतया लोलयन्हारवल्लीम् । प्रालेयावासपृथ्वीधरशिशिरचलच्चारुवा-
रिप्रवाहः प्रक्षोभं प्रातिभश्रीः प्रसरति परितो हैमनो गन्धवाहः ॥ ४५ ॥ नीत्वोर्ध्वैर्विशिपन्तः
कृततुहिनकणासारसङ्गान्परागान्कौन्दानानन्दितालीनतितरसुरभीन्भूरिशो दिक्कुखेषु । एते
ते कुङ्कुमाक्तस्तनकलशभरास्फालनादुच्छलन्तः पीत्वा सीत्कारिवक्त्रं शिशुहरिणदृशां
हैमना वान्ति वाताः ॥ ४६ ॥ हेमन्तपथिकः ॥ आहूतोऽपि सहायैरेहीत्युक्त्वा विमु-
क्तनिद्रोऽपि । गन्तुमना अपि पथिकः संकोचं नैव शिथिलयति ॥ ४७ ॥ हेमन्ते पथिकजनाः

प्रियाविमुक्ता लोकानां गृहबहिरङ्गणे शयानाः । कन्दर्पाकुलमनसां निशासु तेषां शीतं किं
 लगति जगत्प्रकम्पकारि ॥ ४८ ॥ हेमन्ते हिमकरबिम्बचारुमुख्या रामाया मृदुभुजपञ्जरे
 शयानाः । ये कालं परमसुखं नयन्ति तेषां शीतं किं लगति जगत्प्रकम्पकारि ॥ ४९ ॥ हे
 पान्थ प्रियविप्रयोगहुतभुग्ज्वालानभिज्ञोऽसि किं किंवा नास्ति तव प्रिया गतघृणः
 किंवा विहीनो धियां । येनास्मिन्नवकुङ्कुमारुणरुचिव्यासङ्गधर्मोचिते कुन्दानन्दितमत्तषट्प-
 दकुले काले गृहान्निर्गतः ॥ ५० ॥ शीतातिप्रसरस्तथा कुलपदन्यासैः समुत्कम्पिभिः
 पान्थैर्निर्दयतुच्छगोधननदद्वापारवैः सूचिताः । प्राप्यन्ते हिमपीडितानि निभृतप्रोद्धाटधूमा
 घनस्तोका लक्षकुटीरकाः कथमपि प्राप्ता गिरिग्रामकाः ॥ ५१ ॥ अन्योन्याहतिदन्तनाद-
 मुखरं वक्त्रं मुखं कुर्वता नेत्रे साश्रुकणे निमील्य पुलकव्यासङ्गिकण्डूयता । हाहाहेति
 सुनिष्ठुरं विवदता बाहु प्रसार्य क्षणं पुण्याग्निः पथिकेन पीयत इव ज्वालाहतश्मश्रुणा ॥ ५२ ॥

शिशिरवर्णनम् ।

प्रावरणैरङ्गारैर्गर्भगृहे स्तनतटैश्च दयितानाम् । संतर्जितमाढ्यानां निपतति शीतं दरिद्रस्य
 ॥ १ ॥ शिशिरसमयस्वभावाख्यानम् ॥ कारणोत्पन्नकोपेऽपि सांप्रतं प्रमदाजनः ।
 निशि शीतापदेशेन गाढमालिङ्गति प्रियम् ॥ २ ॥ एते समुल्लसद्भासो राजन्ते कुन्द-
 मोरकाः । शीतभीता लताकुन्दमाश्रिता इव तारकाः ॥ ३ ॥ अंशुकमिव शीतभया
 संस्त्यानत्वच्छलेन हिमवलयम् । अम्भोभिरपि गृहीतं पश्यत शिशिरस्य माहात्म्यम्
 ॥ ४ ॥ आचुम्ब्य बिम्बाधरमङ्गवल्लीमालिङ्ग्य संपृश्य कपोलपालिम् । श्रीखण्डमादाय
 करेण कान्तः संत्रासयामास सरोरुहाक्षीम् ॥ ५ ॥ तपनस्तपति स्म मन्दमन्दं ज्वलनोऽपि
 ज्वलति स्म किञ्चिदेव । शरणं शिशिरेऽथ किं च यूनां युवतीनां स्तनयुग्ममात्रमासीत्
 ॥ ६ ॥ कुसुमयन्फलनीरालिनीरवैर्मदविकाशिभिराहितहुंकृतिः । उपवनं निरभर्त्सयत
 प्रियान्वियुवतीर्युवतीः शिशिरानिलः ॥ ७ ॥ उपचितेषु परेष्वसमर्थतां व्रजति कालवशाद्ब-
 लवानपि । तपसि मन्दगभस्तिरभोधुमान्नहि महाहिमहानिकरोऽभवत् ॥ ८ ॥ अभिषिषे-
 णयिषुं भुवनानि यः स्मरमिवाख्यत लोभ्ररजश्चयः । क्षुभितसैन्यपरागविपाण्डुरद्युतिरयं
 तिरयन्तुदभूद्दिशः ॥ ९ ॥ शिशिरमासमपास्य गुणोऽस्य नः क इव शीतहरस्य कुचो-
 प्पणः । इति धियास्तरुषः परिरिभिरे घनमतो नमतोऽनुमतान्निप्रयाः ॥ १० ॥ अधिलवङ्ग-
 ममी रजसाधिकं मलिनिताः सुमनोदलतालिनः । स्फुटमिति प्रसवेन पुरो हस्तसपदि
 कुन्दलता दलतालिनः ॥ ११ ॥ द्वारं गृहस्य पिहितं शयनस्य पार्श्वे वह्निर्ज्वलत्युपरि
 तूलपटो गरीयान् । अङ्गानुकूलमनुरागवशां कलत्रमित्थं करोति किमसौ स्वपतस्तुषारः
 ॥ १२ ॥ वह्नेः शक्तिर्जलमिव गता दर्शनाद्वाहृत्तेर्नित्योद्गन्धे नवमरुचके वर्तते पुष्पकार्यम् ।

शीतत्रासं दधदिव रविर्याति सिन्धोः कृशानुः शीतैर्मिता इव च दिवसाः सांप्रतं संकु-
चन्ति ॥ १३ ॥ पीनोत्तुङ्गपयोधराः परिलसत्संपूर्णचन्द्राननाः कान्ता नैव गृहे गृहे न च
दृढं जात्यं न काश्मीरजम् । ताम्बूलं न च तूलिका न च पटीनैलं न गन्धाविलं सद्यो
गोघृतपाचिता न वटकाः शीतं कथं गम्यते ॥ १४ ॥ नृछीसीमनि गोत्रसान्द्रमशनं भुक्त्वा
परीतोऽर्भकैरभ्यामे स्वकृषीक्षुयन्त्रनिनदं हर्षात्समाकर्णयन् । शेते संहति गोगणोष्मणि गृहे
स्रस्ताम्बरां गेहिनीमालिङ्गचागणयन्निशामुं गणमन्योद्गामरः पामरः ॥ १५ ॥ दृढमील-
नक्रीडा ॥ न पाणिप्रच्छाद्यं नयनयुगमत्यायतमिदं नितम्बस्यौदार्यात्स्वरितगतियोगो-
ऽप्यमुलभः । अतिस्वल्पौ पाणिस्तनभरनिरोधान्न मिलितौ निमिलक्रीडायां कलुषयसि
मुग्धे किमिति नः ॥ १६ ॥ नैतस्याः प्रसृतिद्वयेन सरले शक्ये पिधानुं दृशौ सर्वत्रैव
विलोक्यते मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् । इत्थं बालतया सखीभिरसकृद्दृढमीलनाकेलिषु
व्याकीर्णो रजनीमुखे न नयने स्वे गर्हते कन्यका ॥ १७ ॥ शिशिरवायवः ॥ केशाना-
कलयन्टशौ मुकुलयन्वासो बलादाक्षिपन्नातन्वन्पुलकोद्गमं प्रकटयन्नावेगकम्पं गतेः । वारं-
वारमुदारसीत्कृतिभरैर्दन्तच्छदं पीडयन्प्रायः शैशिर एष संप्रति मरुत्कान्तामु कान्तायते
॥ १८ ॥ चुम्बन्तो गण्डभिर्त्तीरलकवति मुखे सीत्कृतान्यादधाना वक्षः सत्कुञ्जेषु स्तनभरपुल-
कोद्रेदमापादयन्तः । ऊरूनाकम्पयन्तः पृथुजघनतटात्संश्रयन्तोऽशुकानि व्यक्ताः कान्ता-
जनानां विटचरितभृतः शैशिरा वान्ति वाताः ॥ १९ ॥ शिशिरपार्थकः ॥ पुण्याम्रौ
पुण्यवाञ्छः प्रथममगणितप्रोपदोषः प्रदोषे पान्थः सुप्त्वा यथेच्छं तदनु च सत्पुणे धामनि
ग्रामदेव्याः । उत्कम्पी कर्पटार्धे रजनिपरिवृढे छिद्रविच्छिद्रनिन्द्रे वाते वाति प्रकामं हिमक-
णनिकणत्कोणतः कोणमेति ॥ २० ॥ संविष्टो ग्रामदेव्याः कुचवटितघटीकुज्यकोर्णकदेशे
शीते संवाति वायौ हिमकणिनि रणदन्तपङ्क्तिद्वयाग्रः । पान्थः कन्थां निशार्धे परिकुपि-
तजरद्वर्तुसंतानगुर्वीग्रावापादाग्रजानुग्रहणचटचटकर्पटं प्रावृणोति ॥ २१ ॥ आरात्का-
रीपवहेर्विविधचित्तृणप्रस्तरात्तन्निपण्णैः संशीर्णग्रन्थिकन्याविवरवशविशच्छीतवाताभिभूतैः ।
नीता कृच्छ्रेण पान्थैः श्वभिरिव निविडं जानुसंकोचकुञ्जरन्तर्दुर्वागदुःखद्विगुणतरकृता
यामयामास्त्रियामाः ॥ २२ ॥

स्त्रीस्वभावनिन्दा ।

अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता । अशीचं निर्दयत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभा-
वजाः ॥ १ ॥ स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा दुर्मर्षाः प्रियसाहसाः । घ्नन्त्यल्पार्थेऽपि विश्रब्धं
पतिं भ्रातरमप्युत ॥ २ ॥ स्त्रियो हि नाम खल्वेता निर्मर्गादेव पण्डिताः । पुरुषाणां तु

पाण्डित्यं शास्त्रेणैवोपदिश्यते ॥ ३ ॥ विधायीलीकविश्रम्भमज्ञेषु त्यक्तसौहृदाः । नवं नवमभीप्सन्त्यः पुंश्चल्यः स्वैरवृत्तयः ॥ ४ ॥ जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमम् । हृदये चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषिताम् ॥ ५ ॥ स्त्रीणां द्विगुण आहारो लज्जा चापि चतुर्गुणा । सहसं षड्गुणं चैव कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ६ ॥ अन्तःक्रूराः सौम्य-मुखा अगाधहृदयाः स्त्रियः । अन्तर्विषा बहिःसौम्या भक्ष्या विषकृता इव ॥ ७ ॥ काम-नाम्ना किरातेन विर्तता मूढचेतसाम् । नार्यो नैरविहंगानामङ्गबन्धनर्वागुराः ॥ ८ ॥ दर्शना-द्वसते चित्तं स्पर्शनाद्भसते धनम् । संगमाद्भसते सत्त्वं नारी प्रत्यक्षराक्षसी ॥ ९ ॥ चतुरः सृजतः पूर्वमुपायास्तेन वेधसा । न सृष्टः पञ्चमः कोऽपि गृह्यन्ते येन योषितः ॥ १० ॥ स्त्रियस्तु यः कामयते संनिकर्षं च गच्छति । ईषत्प्रकुरुते सेवां तं तमिच्छन्ति योषितः ॥ ११ ॥ स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः । तेन नारद नारीणां सतीत्व-मुपजायते ॥ १२ ॥ यो मोहान्मन्यते मूढो रक्तेयं मम कामिनी । स तस्या वशगो नित्यं भवेत्क्रीडाशकुन्तवत् ॥ १३ ॥ तासां वाक्यानि कृत्यानि स्वल्पानि सुगुरूण्यपि । करोति यः कृतैर्लोकैः लघुत्वं याति सर्वतः ॥ १४ ॥ अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्परिजनस्य च । मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ १५ ॥ नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां च वयसि स्थितिः । विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १६ ॥ रक्तोऽभिजायते भोग्यो नारीणां शाटको यथा । घृण्यते यो दशालम्बी नितम्बे विनिवेशितः ॥ १७ ॥ अ-लक्तको यथा रक्तो निष्पीड्य पुरुषस्तथा । अवलाभिर्वलाद्रक्तः पादमूले निपात्यते ॥ १८ ॥ शम्बरस्य च या माया या माया नमुचेरपि । बलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः ॥ १९ ॥ हसन्तं प्रहसन्त्येता रुदन्तं प्ररुदन्त्यपि । अप्रियं प्रियवाक्यैश्च गृह्णन्ति काल-योगतः ॥ २० ॥ उशाना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः । स्त्रीबुद्ध्या न विशेष्येत तस्माद्भक्ष्याः कथं हि ताः ॥ २१ ॥ अनृतं सत्यमित्याहुः सत्यं चापि तथानृतम् । इति यास्ताः कथं धीरैः संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥ २२ ॥ अन्तर्विषमया हेता बहिश्चैव मनोरमाः । गुञ्जाफलसमाकारा योषितः केन निर्मिताः ॥ २३ ॥ यदि स्यात्पावकः शीतः प्रोष्णो वा शशलाञ्छनः । स्त्रीणां तदा सतीत्वं स्याद्यदि स्याद्बुर्जनो हितः ॥ २४ ॥ या भार्या दुष्ट-चरिता सततं कलहप्रिया । भार्यारूपेण सा ज्ञेया विदग्धैर्दारुणा जरा ॥ २५ ॥ तस्मा-त्सर्वप्रयत्नेन नामापि परिवर्जयेत् । स्त्रीणामिह हि सर्वासां य इच्छेत्सुखमात्मनः ॥ २६ ॥ के नाम न विनश्यन्ति मिथ्याज्ञानान्निवृत्तिनीम् । रम्यां बुद्धौपसर्पन्ति ये ज्वालां शलभा इव ॥ २७ ॥ यदन्तस्तन्न जिह्वायां यज्जिह्वायां न तद्बहिः । यद्बहिस्तन्न कुर्वन्ति विचित्र-

चरिताः स्त्रियः ॥ २८ ॥ ताडिता अपि दण्डेन शस्त्रैरपि विखण्डिताः । न वशं योषितो
यान्ति न दानैर्न च संस्तवैः ॥ २९ ॥ आस्तां तावत्किमन्येन दौरात्म्येनात्र योषिताम् । विधृतं
स्वोदरेणापि घ्नन्ति पुत्रमपि स्वकम् ॥ ३० ॥ रूक्षायां स्नेहसंभारं कठोरायां सुमार्दवम् ।
नीरसायां रसं बालो बालिकायां विकल्पयेत् ॥ ३१ ॥ भोजनाच्छादने दद्यादनुकाले च
संगमम् । भूषणाद्यं च नारीणां न ताभिर्मन्त्रयेत्सुधीः ॥ ३२ ॥ यत्र स्त्री यत्र कितवो
बालो यत्र प्रशासिता । राजन्निर्मूलतां याति तद्रुहं भार्गवोऽब्रवीत् ॥ ३३ ॥ तावत्स्यात्सुप्र-
सन्नास्यस्तावद्गुरुजने रतः । पुरुषो योषितां यावन्न शृणोति वचो रहः ॥ ३४ ॥ एताः
स्वार्थपरा नार्यः केवलं स्वमुखे रताः । न तासां वल्लभः कोऽपि सुतोऽपि स्वमुखं विना
॥ ३५ ॥ यदि स्याच्छीतलो वह्निश्चन्द्रमा दहनात्मकः । सुस्वादः सागरः स्त्रीणां तत्स-
तीत्वं प्रजायते ॥ ३६ ॥ संगतानि मृगाक्षीणां तडिद्विलसितान्यपि । क्षणद्वयं न तिष्ठन्ति
धनारब्धान्यपि स्वयम् ॥ ३७ ॥ उत्तमानामपि स्त्रीणां विश्वासो नैव विद्यते । राजप्रियाः
कैरविण्यो रमन्ते मधुपैः सह ॥ ३८ ॥ न लज्जा न विनीतत्वं न दाक्षिण्यं न भीरुता ।
प्रार्थनाभाव एवैकः सतीत्वकारणं स्त्रियाः ॥ ३९ ॥ न दानेन न मानेन नार्जवेन न
सेवया । न शस्त्रेण न शास्त्रेण सर्वार्थोविषयाः स्त्रियः ॥ ४० ॥ सुरूपं पुरुषं दृष्ट्वा आ-
तरं यदि वा सुतम् । योनिः छिद्यति नारीणामामपात्रमिवाम्भसा ॥ ४१ ॥ पालितेषु च
वृद्धेषु पुंसः का नाम कामिता । भैषज्यमिव मन्यन्ते यदन्यमनसः स्त्रियः ॥ ४२ ॥ न
स्त्रीणामप्रियः कश्चित्प्रियो वापि न विद्यते । गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ ४३ ॥
कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च योषितः । मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोषः स्त्रीषु नारद
॥ ४४ ॥ समयज्ञानर्थवन्तः प्रतिरूपान्वशे स्थितान् । पतीनां तटमासाद्य नालं नार्यः
प्रतीक्षितुम् ॥ ४५ ॥ न भयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थहेतोः कथंचन । न ज्ञातिकुलसंबन्धाः
स्त्रियस्तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥ ४६ ॥ माद्यति प्रमदां दृष्ट्वा सुरां पीत्वा न माद्यति । यस्माद्दृ-
ष्टिमदा नारी तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ४७ ॥ यौवने वर्तमानानां मृष्टाभरणवाससाम् ।
नारीणां स्त्रैरवन्तीनां स्पृहयन्ति कुलस्त्रियः ॥ ४८ ॥ या हि शश्वद्रुहमता रक्षन्ति दयिताः
स्त्रियः । अपि ताः संप्रसज्जन्ते कुब्जान्धजडवामनैः ॥ ४९ ॥ पङ्कजेषु च देवर्षे ये
चान्ये कुत्सिता जनाः । स्त्रीणामगम्यो लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महामुने ॥ ५० ॥ यदि
पुंसां गतिर्ब्रह्मन्कथंचिदुपपद्यते । अथान्योन्यं प्रवर्तन्ते न च तिष्ठन्ति भर्तृषु ॥ ५१ ॥
अलाभात्पुरुषाणां हि भयात्परिजनस्य च । वधवन्भयाच्चैव तथा गुप्ता हि योषितः
॥ ५२ ॥ लोकानामपि दातारं कर्तारं मानसान्वयोः । रक्षितारं न मृष्यन्ति प्रतीरं परम-
स्त्रियः ॥ ५३ ॥ न कामभोगान्बहुलान्नालंकारार्थसंचयान् । तथाहि बहु मन्यन्तं यथा
रत्याः परिग्रहः ॥ ५४ ॥ असद्धर्मस्त्वयं स्त्रीणामस्माकं भवति प्रभो । पापीयसो नरान्यद्वै

लज्जां त्यक्त्वा भजन्ति ताः ॥ ५५ ॥ अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वा पुनः । प्रमदा
 ह्युत्पथं नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ ५६ ॥ यस्य स्त्री तस्य भोगेच्छा िस्त्रीकस्य क
 भोगभूः । स्त्रियं त्यक्त्वा जगत्त्यक्तं जगत्त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥ ५७ ॥ यस्य जिह्वासहस्रं
 स्याज्जोवेत्साग्रशस्तं च यः । अनन्यकर्मा स्त्रीदोषात्सोऽप्यनुक्त्वालयेन व्रजेत् ॥ ५८ ॥ न
 विषेण न शस्त्रेण नाग्निना न च मृत्युना । अप्रतीकारपारुण्याः स्त्रीभिरेव स्त्रियः कृताः
 ॥ ५९ ॥ नयनविकारैरन्यं वचनैरन्यं विचेष्टितैरन्यम् । रमयति सुरतेनान्यं स्त्रीबहुरूपाणि
 जायते कस्याः ॥ ६० ॥ स्त्रीषु न रागः कार्यो रक्तं पुरुषं स्त्रियः परिभवन्ति । रक्तैव
 हि रन्तव्या विरक्तभावा तु हातव्या ॥ ६१ ॥ हृदयं हरन्ति नार्यो मुनेरपि भ्रूकटाक्ष-
 विक्षेपैः । दोर्मूलनाभिदेशं प्रदर्शयन्त्यो महाचपलाः ॥ ६२ ॥ सुमुखेन वदन्ति वल्गुना
 प्रहरन्त्येव शितेन चेतसा । मधु तिष्ठति वाचि योषितां हृदये हालहलं महद्विषम् ॥ ६३ ॥
 अतएव निपीयतेऽधरो हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते । पुरुषैः सुखलेशवञ्चितैर्मधुलुब्धैः कमलं
 यथालिभिः ॥ ६४ ॥ गुणाश्रयं कीर्तियुतं च कान्तं पतिं विधेयं सधनं रतिज्ञम् । विहाय
 शीघ्रं वनिता व्रजन्ति नरान्तरं शीलगुणादिहीनम् ॥ ६५ ॥ समुद्रवीचीव चलस्वभावाः
 संध्याभ्रलेखेव मुहूर्तरागाः । स्त्रियो ह्येतार्थाः पुरुषं निरर्थं निर्दोषाडितालक्तकवच्यजन्ति
 ॥ ६६ ॥ स्त्रियो हि मूलं निधनस्य पुंसः स्त्रियो हि मूलं व्यसनस्य पुंसः । स्त्रियो हि मूलं नर-
 कस्य पुंसः स्त्रियो हि मूलं कलहस्य पुंसः ॥ ६७ ॥ अपण्डितास्ते पुरुषो मता मे ये स्त्रीषु च
 श्रीषु च विश्वसन्ति । श्रियो हि कुर्वन्ति तथैव नार्यो भुजंगकन्यापरिसपर्णानि ॥ ६८ ॥ अन्यं
 मनुष्यं हृदयेन कृत्वा अन्यं ततो दृष्टिभिराह्वयन्ति । अन्यत्र मुञ्चन्ति मदप्रसेकमन्यं शरी-
 रेण च कामयन्ते ॥ ६९ ॥ नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यो नेच्छेद्बलं स्त्रीषु विवर्धमानम् । अति-
 प्रसक्तैः पुरुषैर्यतस्ताः क्रीडन्ति काकैरिव लूनपक्षैः ॥ ७० ॥ कुर्वन्ति तावत्प्रथमं प्रियाणि यावन्न
 जानन्ति नरं प्रसक्तम् । ज्ञात्वाथ तं मन्मथपाशबद्धं ग्रस्तामिषं मीनमिवोद्धरन्ति ॥ ७१ ॥
 संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति । एताः प्रविश्य
 सद्यं हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ ७२ ॥ स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानु-
 षीणां संदृश्यते किमुत याः परिबोधवत्यः । प्रागन्तरिक्षगमनात्स्वमपत्यजातमन्यद्विजैः
 परभूताः किल पोषयन्ति ॥ ७३ ॥ अनङ्कुरितकूर्चकः स तु सितोर्पलाढ्यं पयः स एव धृतकूर्चकः
 सलवणाम्बुतक्रोपमः । स एव सितकूर्चकः कथितगुग्गुलोद्वेगकृद्भवन्ति हरिणीदृशां प्रिय-
 तमेषु भावास्त्रयः ॥ ७४ ॥ शृणु हृदय रहस्यं यत्प्रशस्तं मुनीनां न खलु न खलु चोषि-

१ प्रतीकाररहितं पारुष्यं कार्यं यासां ताः. २. तरङ्गः. ३ सायंतनान्धमिव क्षणमनुरागिण्यः. ४ निष्पी-
 डितलाक्षारसरज्जितकार्पासवत्. ५ मरणस्य. ६ दुःखस्य. ७ अउद्गतमश्वः. ८ खण्डशर्करायुक्तं दुग्धमिव
 सुखावहः. ९ सितकूर्चकरतु स्त्रीणां कथितगुग्गुलवदुद्भगजनकः. न कथमपि संतोषजनक इत्यर्थः.

त्संनिधिः संविधेयः । हरति हि हरिणासी क्षिप्रमक्षिशुरप्रैः पिहितशयतनुत्रं चित्तमप्युत्त-
मानाम् ॥ ७५ ॥ शास्त्रज्ञोऽपि प्रकटविनयोऽप्यात्मबोधेऽपि गाढं संसारेऽस्मिन्भवति
विरलो भाजनं सद्रतीनाम् । येनैतस्मिन्निरयनगरद्वारमुद्घाटयन्ती वामाक्षीणां भवति कुटिला
भ्रूलताकुञ्जिकेव ॥ ७६ ॥ अपसरत रे दूरादस्मात्कटाक्षविपानलात्प्रकृतिविषयाद्योषि-
त्सर्पाद्विलासफणाभृतः । इतरफणिना दष्टः शक्यश्चिकित्सितुमौषधैश्चटुलवनिताभोगि-
ग्रस्तं त्यजन्ति हि मन्त्रिणः ॥ ७७ ॥ स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे च वसतिर्यात्रोत्सवे संग-
तिर्गोष्ठीपूरुषसंनिधाननियमो वासो विदेशे तथा । संसर्गः सह पुंश्चलीभिरसकृद्दृत्तेर्निजा-
याः क्षतिः पत्युर्वधिकमीप्सितं प्रैवसनं नाशस्य हेतुः स्त्रियः ॥ ७८ ॥ अग्राह्यं हृदयं
तथैव वदनं यद्धर्पणान्तर्गतं भावः पर्वतसूक्ष्ममार्गविपमः स्त्रीणां न विज्ञायते । चित्तं पुंस्क-
रपत्रतोयतरलं विद्वद्भिराशंसितं नारी नाम विपाङ्गुरैरिव लतादोषैः समं वर्धिता ॥ ७९ ॥
एकेन स्मितपाटलाधररुचो जल्पन्त्यनल्पाक्षरं वीक्षन्तेऽन्यमितः स्फुटकुमुदिनीफुल्लोछ-
सल्लोचनाः । दूरोदारचरित्रचित्रविभवं ध्यायन्ति चान्यं धिया केनेत्थं परमार्थनोऽर्धवदिव
प्रेमास्ति वामभ्रुवाम् ॥ ८० ॥ कार्कश्यं स्तनयोर्दृशांस्तरलतालीकं मुखे दृश्यते कौटिल्यं
कचसंचये प्रवचने मान्यं त्रिके स्थूलता । भीरुत्वं हृदये सदैव कथितं मायाप्रयोगः प्रिये
यासां दोषगुणो गुणा मृगदृशां ताः किं नराणां प्रियाः ॥ ८१ ॥ भर्ता यद्यपि नीतिशा-
स्त्रनिपुणो विद्वान्कुलीनो युवा दाता कर्णसमः प्रसिद्धविभवः शृङ्गारदीक्षागुरुः । स्वप्राणा-
धिककल्पिता स्ववनिता स्नेहेन संलालिता तं कान्तं प्रविहाय सैव युवती जारं पतिं
वाञ्छति ॥ ८२ ॥ आलपैर्मधुरैश्च काश्चिदपरानालोकितैः सस्मितैरन्यानविभ्रमकल्पना-
भिरितरानङ्गैरनङ्गोऽज्ज्वलैः । आचारैश्चतुरैः परानभिनवैरन्यानभुवः कम्पनैरित्थं काश्चन
रञ्जयन्ति सुदृशो मन्ये मनस्त्वन्यथा ॥ ८३ ॥ हासस्तुत्कलिकाप्रदीपनपटुर्हस्ताङ्गिनेत्राननं
तन्वङ्ग्या विषजातमेव भुजगी वेणी च रोमावलिः । किं च श्रीफलमुन्नतस्तनभरः कामं
मनस्तामिमां सर्वाकारविषोऽग्रमूर्तिमवलं प्राप्यापि यज्जीवति ॥ ८४ ॥ मुक्ताहारलतारण-
न्मणिमया हैमास्तुलाकोटयो रागः कुङ्कुमसंभवः सुगमयः पौष्प्यो विचित्राः स्तनजः । वास-
श्चित्रदुकूलमल्पमतिभिर्नार्यामहो कल्पितं बाह्यान्तः परिपश्यतां तु निरयो नारीति
नाम्ना कृतः ॥ ८५ ॥ आवर्तः संशयानामविनयभवनं पत्तनं साहसानां दोषाणां संनिधानं
कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् । दुर्ग्राह्यं यन्महद्भिर्नरैरवृष्यैः सर्वमायाकरणं स्त्रीयञ्च
केन लोके विषममृतमयं धर्मनाशाय सृष्टम् ॥ ८६ ॥

सतीवर्णनम् ।

यस्य भार्या शुचिर्दक्षा अतीरमनुगामिनी । नित्यं मधुरवक्त्री च सा रमा नरमा रमा ॥ १ ॥ नित्यं स्नाता सुगन्धा च नित्यं च प्रियवादिनी । अल्पभुञ्जितवक्त्री च देवता सा न मानुषी ॥ २ ॥ असारभूते संसारे सारभूता नितम्बिनी । इति संचिन्त्य वै शंभुरर्धाङ्गे पार्वतीं दधौ ॥ ३ ॥ सैव साध्वी सुभक्तश्च सुस्नेहः सरसोज्ज्वलः । पैकः संजायते यस्याः करादप्युदरादपि ॥ ४ ॥ रूपसंपन्नमैश्वर्यं प्रेम्प्राप्यं प्रियवैदम् । कुलीनमनुकूलं च कलत्रं कुत्र लभ्यते ॥ ५ ॥ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । गृहं तु गृहिणीहीनं कान्तरादतिरिच्यते ॥ ६ ॥ वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र तिष्ठति तद्गृहम् । प्रासादोऽपि तथा हीनो हारण्यसदृशः स्मृतः ॥ ७ ॥ तावत्कुलस्त्रीमर्यादा यावल्लेज्जावगुण्ठनम् । हृते तस्मिन्कुलस्त्रीभ्यो वरं वेश्याङ्गनाजनः ॥ ८ ॥ कार्ये दासी रतौ वेश्या भोजने जननीसमा । विपत्तौ बुद्धिदात्री च सा भार्या सर्वदुर्लभा ॥ ९ ॥ वश्यभावेन सुमनाः सुव्रता सुसमाहिता । अनन्यचित्ता सुमुखी भर्तुः सा धर्मचारिणी ॥ १० ॥ या नारी प्रवृत्ता दक्षा या नारी पुत्रिणी भवेत् । पतिव्रता पतिप्राणा सा नारी धर्मचारिणी ॥ ११ ॥ न कार्येषु न भोगेषु नैश्वर्ये न सुखे तथा । स्पृहा स्याच्च यथा भर्तुः सा नारी सुखभागिनी ॥ १२ ॥ कल्पोत्थानपरा नित्यं गुरुशुश्रूषणे रता । सुसंमृष्टगृहा चैव गोशकृत्कृतलेपना ॥ १३ ॥ श्वश्रुः श्वशुरयोः पादौ तोषयन्ती पतिव्रता । मातापितृपरा नित्यं या नारी सा पतिव्रता ॥ १४ ॥ पतिर्हि देवो नारीणां पतिर्वन्धुः पतिर्गतिः । पत्युर्गतिसमानास्ति दैवतं वा यथा पतिः ॥ १५ ॥ बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता । न स्वातन्त्र्येण कर्तव्यं किञ्चित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ १६ ॥ नास्ति स्त्रीणां पतिर्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ १७ ॥ पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिं लोकमभीप्सन्ती नाचरेत्किञ्चिदप्रियम् ॥ १८ ॥ सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्ये च दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुग्धहस्तया ॥ १९ ॥ जीवति जीवति नाथे मृते मृता या मुदा युता मुदिते । सहजस्नेहरसाला कुलवनिता केन तुल्या स्यात् ॥ २० ॥ प्रतिरजनिं प्रतिदिवसं विरहबाहिश्चण्डिण्डिण्डिमं दत्त्वा । कोणवधूट्ग्वलितैर्विश्वं पुनराकुलीभवति ॥ २१ ॥ दीपदशा कुलयुवती वैदग्ध्येनैव मलिनतामेति । दोषा अपि भूषायै गणिकायाः शशिकलायाश्च ॥ २२ ॥ प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते अर्तुवत्सलाः साध्वयः । अन्यरुदितां शतानि हि समुद्रगाः प्रापयन्त्यब्धिम् ॥ २३ ॥ तल्पे प्रभुरिव गुरुरिव मनसिजशास्त्रे श्रमे भुजिष्येव । गेहे श्रीरिव गुरुजनपुरतो मूर्तेव सा

१ पवित्रा. २ लक्ष्मीः. ३ पक्षाजम्; (पक्षे) बालकः. ४ सौन्दर्यपूर्णम्. ५ सद्गुणवहारचतुरम्. ६ प्रेम-बहुलम्. ७ मधुरभावि. ८ कुटुम्बम्. ९ लज्जयावगुण्ठनं स्वरक्षणम्.

ब्रीडा ॥ २४ ॥ ढक्कामाहत्य मदं वितन्वते करिण इव चिरं पुरुषाः । स्त्रीणां करिणी-
नामिव मदः पुनः स्वकुलनाशाय ॥ २५ ॥ अक्ररुणं कातरमनसा दर्शितनीरा निरन्तरा-
लेयम् । त्वामनुधावति विमुखं गङ्गेव भगीरथं दृष्टिः ॥ २६ ॥ परपतिनिर्दयकुलटा शोषि-
तशठनेर्ष्या न कोपेन । दग्धममतोपतप्ता रोदिमि तव तानवं वीक्ष्य ॥ २७ ॥ कार्येषु
मन्त्री करणेषु दासी भोज्येषु माता शयनेषु रम्भा । धर्मानुकूला क्षमया धरित्री भार्या च
षाङ्गुण्यवतीह दुर्लभा ॥ २८ ॥ बहिर्न लोला दृगपाङ्गमूलादुपैति कूलादिव सागरोर्मि । न
वा सतीनामभिलाषबन्धं व्यनक्ति गन्धं कालिकेव चेतः ॥ २९ ॥ लज्जावशाच्च नतमन्थरद-
ष्टिपातं यैश्चुम्बितं कुलवधूवदनारविन्दम् । तेषामनेकपुरुषव्रणिताधरेषु शक्तिः कथं भवति
वेशवधूमुखेषु ॥ ३० ॥ नातः परं कुलमतः परतो न शीलं नातः परं च करुणासदनं मृगाक्ष्याः ।
यद्वाप्सविन्दुरपरा धवतोऽपि पत्युरुत्सङ्गितेन चरणेन तयापि निन्ये ॥ ३१ ॥ मानाग्निवर्ध-
नमहौषधमेतदेव स्त्रीणां सपत्नवनिताद्वयकीर्तनं यत् । अव्याजनिर्भरभयप्रणतोत्तराणां मन्ये
विशेषत इदं कुलकन्यकानाम् ॥ ३२ ॥ पदन्यासो गेहाद्वहिरहिराक्षारोपणसमो निजावा-
सादन्यद्भवनमपरद्वीपतुलितम् । वचो लोकालम्भ्यं कृपणधनतुल्यं मृगदृशः पुमानन्यः कान्ता-
द्विधुरिव चतुर्थीसमुदितः ॥ ३३ ॥ चतुर्थेऽङ्गि स्नातां त्रिदिनविरहात्पाण्डुवदनां रजोमुक्तां
तन्वीं चपलनयनां कामकलिकाम् । हिमत्वङ्मार्जारी मलयभगवगन्धप्रणयिनीमधन्यः को
भुङ्क्ते च्युतकुसुमशेषामिव लताम् ॥ ३४ ॥ गतागतकुतूहलं नयनयोरपाङ्गावधि स्मितं
कुलनतभ्रुवामधर एव विश्राम्यति । वचः प्रियतमश्रुते रतिभिरेव कोपक्रमः कदाचिदपि
चेत्तदा मनसि केवलं मज्जति ॥ ३५ ॥ भक्तिः प्रेयसि संश्रितेषु करुणा श्वश्रूषु नम्रं
शिरः प्रीतिर्योतुषु गौरवं गुरुजने क्षान्तिः कृतागम्यपि । अम्लाना कुलयोषितां व्रतविधेः
सोऽयं विधेयः पुनर्मद्भर्तुर्दयिता इति प्रियसखीबुद्धिः सपत्नीष्वपि ॥ ३६ ॥ अभ्युत्थान-
मुपागते गृहपतौ तद्भाषणे नम्रता तत्पादार्पितदृष्टिरामनविधितस्योपैचर्या स्वयम् । सुप्ते
तत्र शयीत तत्प्रथमतो जेहाच्च शय्यामिति प्राच्यैः पुत्रि निवेदितः कूलवधूसिद्धान्त-
धर्मागमः ॥ ३७ ॥ शुश्रूषस्व गुरून्कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने भर्तुर्विप्रकृतापि रोप-
णतया मा स्म प्रतीपं गमः । भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भोगेष्वनुत्सेकिनी यान्त्येवं
गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः ॥ ३८ ॥ साध्वी शीलवती दयावमृमती दासी-
प्यलज्जावती तन्वी व्याजपराङ्मुखी स्मितवती मुग्धा प्रियालापिनी । देव्याह्मणबन्धुस-
ज्जनरता यस्यास्ति भार्या गृहे तस्यार्थागमकाममोक्षफलदां कुर्वन्नि पुण्यप्रियाः ॥ ३९ ॥
निर्व्याजादपि तेन तादृषु नता श्वश्रूषु भक्ता भव स्निग्धा बन्धुषु वत्सला परिजने स्मेरा

१ सर्पः. २. स्वगृहात्. ३ कान्तात्प्रियादन्यः पुमांवरदचतुर्थ्युदितश्चन्द्र इव दर्शनानर्ह इत्यर्थः.
४ भर्तरि. ५ आश्रितेषु. ६ क्षमा. ७ अपराधिनः. ८ प्रकुलवदना. ९ पूजा. १० त्यजेत्.

सपत्नीष्वपि । भर्तुर्मित्रजने सनम्रवचना खिन्ना च तद्वैरिषु प्रायः संवेननं नतभु तदिदं
वीतौषधं भर्तृषु ॥ ४० ॥ स्नानाम्भो बहुसाधिता रसवती देवाग्रिकार्योचितः संभारो
रचितो विशुद्धवसने कालोचिते योजिते । स्नानं नाथ विधीयतामतिथयः सीदन्ति नान्या
त्वं धन्यं बोधयते शनैरिति पतिं मध्याह्नमुप्तं सती ॥ ४१ ॥ संचारो रतिमन्दिरावधि
सखीकर्णावधि व्याहृतं चेतः कान्तसमीहितावधि महामानोऽपि मौनावधि । हास्यं चाध-
रपल्लवावधि पदन्यासावधि प्रेक्षितं सर्वं सावधि नावधिः कुलभुवां प्रेम्णः परं केवलम्
॥ ४२ ॥ शुश्रूषामनुरुन्धती गुरुजने वाक्ये ननान्दुः स्थिता दाक्षिण्यैकपरायणा परिजने
स्निग्धा सपत्नीष्वपि । सन्नद्धातिथिसत्कृतौ गृहभरे नैस्तन्यमाबिभ्रती वत्से किं बहुना
भजस्व कुशलं भर्तुः प्रिये जाग्रती ॥ ४३ ॥

असतीचरितम् ।

यस्य भार्या विरूपा च केशमला कलहप्रिया । अधिकाधिकभक्षा च सा जैरा न जरा
जरा ॥ १ ॥ स्थानं नास्ति क्षणं नास्ति वक्तारमपि सुभ्रुवः । जहार हारकूटेन पयोधरम-
हीधरः ॥ २ ॥ एषैव योषितां धन्या शीलं च लभते सुखम् । दिवा पतिव्रता भूयो नक्तं
च कुलटा यतः ॥ ३ ॥ पर्यङ्कः स्वास्तरणः पतिरनुकूलो मनोहरं सदनम् । तृणमिव लघु
मन्यन्ते कामिन्यश्चौर्यरतिलुब्धाः ॥ ४ ॥ दुर्दिवसे घनतिमिरे दुःसंचारासु नगरवीथीषु ।
पत्युर्विदेशगमने परमसुखं जघनचपलायाः ॥ ५ ॥ इह वटवृक्षे यक्षः प्रतिवसति दिवापि
यत्र भयशङ्का । तस्मिन्नभिनववध्वा नीता वीतोदयाः क्षणदाः ॥ ६ ॥ सुखशय्या ताम्बूलं
विश्रब्धाश्चपुम्बनादीनि । तुलयन्ति न लक्षांशं त्वरितक्षणाचौर्यमुरतस्य ॥ ७ ॥ दिवसे
घटिकास्त्रिशद्वटिकाः परं रजनौ । लक्षं नगरयुवानस्तात विधातः किमाचरितम् ॥ ८ ॥
आरोपिता शिलायामश्वमेव त्वं भवेति मन्त्रेण । मग्नापि परिणयापदि जारमुखं वीक्ष्य हसि-
तैव ॥ ९ ॥ कुलपतनं जनर्गर्हा बन्धनमपि जीवितस्य संदेहम् । अङ्गीकरोति सकलं वनिता
परपुरुषसंस्क्ता ॥ १० ॥ सखि सुखयत्यवकाशे प्राप्तः प्रेयान्यथा तथा न गृहे । वातादवा-
रितादपि भवति गवाक्षानिलः शीतः ॥ ११ ॥ अम्भोरुहाक्षि शंभोश्चरणावाराधितौ केन ।
यस्मै विवलितवदना मदनाकूतं विभावयसि ॥ १२ ॥ द्वारि स्तम्भविलग्ना प्रियसखि दृष्टिं
पथि क्षिपसि । प्रहिणोषि भाग्यभाजि प्रेयसि दूतीमिव भ्रमरीम् ॥ १३ ॥ सुभ्रगं वदति
जनस्तं निजपतिरिति नैष रोचते मह्यम् । पीयूषेऽपि हि भेषजभावोपहिते भवत्यरुचिः
॥ १४ ॥ इह नगरे प्रतिरथ्यं भुजंगसर्पोधरुचिरसंचारे । सुन्दरि मम मतमेतन्नकुलप्रतिपा-

१ अमङ्गला. २ वृद्धत्वम्. ३ दुर्दाने. ४ रात्रयः. ५ स्थापिता. ६ परिणयरूपायामपि संकटे.
७ भ्रष्टताम्. ८ निन्दाम्. ९ अवसरे. १० रथ्यायां रथ्यायाम्. ११ सर्पाः; (पक्षे) जाराः. १२ समर्पः.
१३ नकुलस्य पालनम्; (पक्षे) न इति पदच्छेदः. कुलप्रतिपालनं न श्रेयः.

लनं श्रेयः ॥ १५ ॥ केलिः प्रदहति मज्जां शृङ्गारोऽस्थीनि चाटवः । बन्धक्याः
 परितोषो न स्यादनभीष्टदंष्ट्योः ॥ १६ ॥ संदिग्धे परलोके जनापवादे च जगति बहु-
 चित्रे । स्वाधीने पररमणे धन्यास्तारुण्यफलभाजः ॥ १७ ॥ यदि भवति दैवयोगात्पुमा-
 न्विरूपोऽपि बन्धकी रहसि । न तु लुच्छादपि भङ्गं निजकान्तं सा भजत्येव ॥ १८ ॥
 यदवधि विवृद्धमात्रा विकसितकुमुमोत्करा शणश्रेणी । पीतांशुकप्रियेयं तदवधि पल्लीपतेः
 पुत्री ॥ १९ ॥ तिमिरेऽपि दूरदृश्या कठिनांश्वेषे च रहसि मुखरा च । दन्तमयवलयरानी
 गृहपतिशिरसा सह स्फुटतु ॥ २० ॥ एष्यति मा पुनरयमिति गमनं यदमङ्गलं मया-
 कारि । अधुना तदेव कारणमवस्थितौ दग्धगेहपतेः ॥ २१ ॥ ग्रामनरुणं तरुण्या नव-
 र्वञ्जुलमञ्जरी सनाथकरम् । पश्यन्त्या भवति मुहुर्नितरां मलिना मुखच्छाया ॥ २२ ॥
 मया कुमार्यापि न सुप्तमेकया न जारमुत्सृज्य पुमान्विलोकितः । अनेन गोत्रस्थितिपाल-
 नेन मे प्रसन्नतामेतु भवोपकारिणी ॥ २३ ॥ विवादशीलां स्वयमर्थचोरिणीं परानुकूलां
 बहुपाकपाकिनीम् । आक्रोशिनीं दुर्विषहप्रकोपिनीं त्यजन्ति भार्या दशपुत्रमातरम् ॥ २४ ॥
 पाणौ गृहीतापि पुरस्कृतापि स्नेहेन नित्यं परिषर्षितापि । परोपकाराय भवेदवश्यं वृ-
 द्धस्य भार्या करदीपिकेव ॥ २५ ॥ प्रियो मयैवावचितैः प्रमूर्नैर्दृष्टो हरस्थां तनुते सपर्याम् ।
 अतो नतानेकलतावृतानि यास्यामि सायं विपिनानि सग्न्यः ॥ २६ ॥ निभृतं निभृतं
 निभालयन्त्या वरुणाशाभरणायितं पतङ्गम् । गुरुयञ्जितयापि गोपवध्वा नयनान्तेन निम-
 ञ्जितो मुकुन्दः ॥ २७ ॥ शिरसि शिरसिजं दृशोर्निमग्नं विटपिनि पल्लवमालये तृणं वा ।
 गणयितुमपि पारयन्ति केचित्प्रियसखि के कथयन्तु जारसंख्याम् ॥ २८ ॥ पतिरतीव
 धनी सुभगो युवा परविलासवतीषु पराङ्मुखः । शिशुरलंकुरुते भवनं सदा तदपि सा
 सुदती रुदती कुतः ॥ २९ ॥ नाम्बुजैर्न कुमुभैरुपमेयं स्वैरिणीनयनपङ्कजयुग्मम् । नोदये
 दिनकरस्य नवेन्दोः केवलं तमसि यस्य विकासः ॥ ३० ॥ दृग्भङ्गभङ्गिमशरैरसतीरह-
 स्यमन्वेषयन्कपटभिक्षुक लक्षितोऽसि । स्वस्य प्रभुर्न च भवांश्च ततः क्षमस्व भित्तो पद्मे
 कणमिषादयमञ्जलिस्ते ॥ ३१ ॥ ब्रह्मैव सत्यमखिलं नहि किञ्चिदस्ति तस्मान्न मे सखि
 परावरभेदबुद्धिः । जारे तथा निजवरे सदृशोऽनुरागो व्यर्थं किमर्थमसतीति कदर्थयन्ति
 ॥ ३२ ॥ जन्मैव मास्तु यदि वा न नितम्बिनीषु तत्रापि चेदहह नैव कुलाङ्गनासु । हा
 धिग्विधे कुलवधूरथ चेद्वेयं नैवास्तु च कचन मे मनसोऽनुबन्धः ॥ ३३ ॥ गोष्ठेषु ति-
 ष्ठति पतिर्बिधिरा ननान्दा नेत्रद्वयस्य च न पाटवमस्ति यातुः । इत्थं निराभ्य तरुणी कुच-

१ अशोककलिका. २ अशोकतरुतले कृतसंकेतं तत्र गत्वा तदीयमञ्जरीमादाय प्रतिनिवृत्तं दृष्ट्वा गृहव्या-
 पारवेशात्स्वकृतसंकेतभङ्गात्स्वापराधमावनया तस्या मुलच्छाया लज्जाया मलिना भवतीत्यर्थः. ३ प्रीत्या;
 (पक्षे) तैलेन. ४ मुन्दरः; (अथ च) सुष्ठु भं नक्षत्रं तस्मिन्गच्छति. कुयां त्यक्त्वा भार्या व्रजति. इदमेव
 रोदनकारणम्. ५ उपमातुं योग्यम्.

कुम्भसीमि रोमाञ्चकञ्जमुदञ्चितमात्रतान ॥ ३४ ॥ वयं बाल्ये बालांस्तैरुणिमनि यूनः
 पैरिणतावपीच्छामो वृद्धान्परिणयविप्रैः नः स्थितिरियम् । त्वयारब्धं जन्म क्षयितुमनेनैक-
 पतिना न मे गोत्रे पुत्रि क्वचिदपि सतीलाञ्छनमभूत् ॥ ३५ ॥ दश किञ्चित्किञ्चल-
 तभुजलीलाविलसितैः कराघातैः किञ्चिन्नखविलिखनैः किञ्चिदधिकम् । स्पृशन्त्यः संबोधे
 गुरुभिरनभिप्रेक्षितपंथे यथेष्टं चेष्टन्ते स्फुटकुचतटाः पश्य कुलटाः ॥ ३६ ॥ अनार्यप्रज्ञा-
 नामिह जनवधूनां हि मनसो महाशल्यं कर्णं तव नवकजम्बूकिसलयः । भ्रमन्मिक्षाहेतोर-
 धिनगरी बुद्धोऽसि न मया त्वयैतावद्वेशः पथिक न विधेयः पुनरपि ॥ ३७ ॥ अयं रेव-
 कृञ्जः कुसुमशरसेवासमुचितः समीरोऽयं वेलानवविदलदेलापरिमलः । इयं प्रावृद्ध धन्या
 मवजलदविन्यासचतुरा वराधीनं चेतः सखि किमपि कर्तुं मृगयते ॥ ३८ ॥ गुरुत्रासादा-
 सादितभवदुपालम्भवचसां मुहुः स्मारं स्मारं कथमपि निशीथे समगमम् । इदानीं मुखं त्वं
 दयित पुनरेष्यामि समभूदुषःकालीनोऽयं चटुलचटकालीकलकलः ॥ ३९ ॥ स्थितिर्गेहो-
 पान्ते परिजनपरीहासकलना मुहुर्यातायाते सकृदपि गृहे व्याजगमनम् । मुहुस्तद्गोम्येऽपि
 क्षणपरिचयो वस्तुनि दशः समुत्पन्नप्रेम्णः सकलमिदमापातसुखदम् ॥ ४० ॥ नितम्बिन्यो
 नित्यं विनयपथविन्यस्तमनसः पताकाः स्युः पुत्रि प्रतिनियतेमेताः स्वकुलयोः । गुरोरित्या-
 देशं सदसि सुदृशमोक्तवती गतातङ्गं राधा हरिमुखमृगाङ्गं मृगयते ॥ ४१ ॥ अये को
 जानीते निजपुरुषसङ्गो नहि तथा यथा स्त्रीणां चेतः परपुरुषसङ्गो रमयति । अपि स्वैरं
 भुक्ता दिवसमाखिलं वासरकृता करस्पर्शादिन्दोर्मुकुलयति नेत्राणि नलिनी ॥ ४२ ॥ स्तुमः
 कं वामाक्षि क्षणमपि विना यं न रमसे विलेभे कः प्राणान्रणमखमुखे यं मृगयसे । सुलग्ने
 को जातः शशिमुखि यमालिङ्गसि बलात्तपःश्रीः कस्यैषा मदननगरी ध्यायसि तु यम्
 ॥ ४३ ॥ ताम्बूलकं दशनमसकृद्दर्शयन्तीह चेटी घोटीह्रेषाविकृतविरुतं हेतुहीनं हसन्ती ।
 स्थानस्थानस्खलितपदविन्यासमाभासमाना यूनामग्रे वसति कुटिलं नर्तितोच्चैर्नितम्बम् ॥ ४४ ॥
 ज्ञाता मैत्री सहजमधुरा यातिभिलोचितान्तैः कर्णाकारिण प्रथितमयशो बन्धुवर्गैरभाणि । सं-
 प्रत्येवं तदपि न मनाञ्जुञ्जति प्राणनार्थं को जानीते कुवलयदृशः कीदृशः प्रेमबन्धः ॥ ४५ ॥
 भ्रूभेदैः कतिचिद्विरा कुटिलया काश्चित्कियत्यः स्मितैः स्वरिण्यः कथयन्ति मन्मथरसव्या-
 पारवश्यं मनः । कासांचित्पुनरङ्गकेषु मसृणच्छायेषु मध्यस्थितो भावः काचपुटेषु पुष्करमिव
 प्रव्यक्तमालोक्यते ॥ ४६ ॥ यः कौमारहरः स एव हि वरस्ता एव चैत्रक्षपास्ते चोन्मी-
 लितमालतीसुरभयः प्रौढाः कदम्बानिलाः । सा चैवास्मि तथापि चौर्यसुरतव्यापारलीला-
 विधौ रेवारोधासि वेतसीतरुतले चेतः समुत्कण्ठते ॥ ४७ ॥ दृष्टिं हे प्रतिवेशिनि क्षणमि-
 हाप्यस्मद्गृहे दास्यसि प्रायेणास्य शिशोः पिता न विरसाः^१ कौपीरपः पास्यति । एकाकि-

१ बाल्यावस्थायाम्. २ तारुण्ये. ३ वार्धक्ये. ४ इच्छाविषयान्कुर्मः. ५ जनसंमदे. ६ व्यापारं कुर्वते.
 ७ स्वरिण्यः. ८ नर्मदा. ९ लतागृहम्. १० पतिः. ११ श्रेष्ठः. विलक्षणरतिक्रम इत्यर्थः. १२ कृपसंबन्धिनीः.

न्यपि यामि तद्वनमितः स्रोतस्तमालाकुलं नीरन्ध्राः स्तनमालिखन्तु जठरच्छेदानलग्नन्थयः ॥ ४८ ॥ शुश्रूषस्व गुरून्निवर्तय सखीर्वन्दस्व बन्धुस्त्रियः कावेरीतटसंनिविष्टनयने मुग्धे किमुत्ताम्यासि । आस्ते पुत्रि समीप एव भवनादेलालतालिङ्गितन्यङ्गद्वालतमालदन्तुरदरी तत्रापि गोदावरी ॥ ४९ ॥ भद्रं तस्य तरोः स्वयं चिरकृतप्रस्थानकं कथ्यतां दुर्वारस्तम-
रण्यवह्निरदहद्विगदारुणं दुर्वचः । मा खिद्यस्व ततः प्रभृत्यनुदिनं तस्याः पतङ्गिर्दृशोरम्भो-
भिः परिणद्धपल्लवघनच्छायस्तरुर्वधते ॥ ५० ॥ स्वामी निःश्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्रः सपत्नीजनः श्वश्रूरिङ्गितदैवतं नयनयोरीहालिहो यातरः । तदूरादयमञ्जलिः किमधुना दग्धभङ्गिभावेन ते वैदग्धीमधुरप्रपञ्चतुर व्यथोऽयमत्र श्रमः ॥ ५१ ॥ आयातासि विमुञ्च वेपथुभरं दृष्टासि केनासि नो नीलं चोलममुं विमुञ्च हरतु स्वेदं निशीथानलः । इत्यन्तर्भ-
यसन्नकण्ठमसकृद्यामीति तल्पं गता त्रस्यन्ती परिरभ्यते मुकृतिभिः स्वैरं नवस्वैरिणी ॥ ५२ ॥ सत्रीडार्धनिरीक्षणा यदुभयोर्यद्वृत्तिसंप्रेरणमद्य श्वो भविता समागम इति प्रीतिप्रसादं वचः । प्राप्ते कालसमागमे सरभसं जम्बूवनलिङ्गनं तत्कामस्य फलं तदेव सुरतं शेषः पशूनां स्थितिः ॥ ५३ ॥ इन्दुर्यत्र न निन्द्यते न मधुरं दूतीवचः श्रूयते नोच्छ्वासा हृदयं दहन्त्यशिषिला नापैति काश्यं वपुः । साधूनामनुकूलिकां स्वगृहिणीमालिङ्ग्य यत्मुप्यते तर्त्तिकं प्रेम गृहाश्र-
मव्रतमिदं कष्टं समाचर्यते ॥ ५४ ॥ चेतपौरादपि शङ्कसे हिमरुचोरप्यर्चिषो लज्जसे भोगी-
न्द्रादपि चेद्विभेषि तिमिरस्तोमादपि त्रस्यसि । चेतकुञ्जादपि दूयमे जलवटध्वानादपि क्षुभ्य-
सि प्रायः पुत्रि हतास्मि हन्त भविता त्वत्तः कलङ्कः कुले ॥ ५५ ॥ आः पाकं न करोषि पापिणि कथं पापी त्वदीयः पिता रण्डे जरपसि किं तवैव जननी रण्डा त्वदीया स्वसा । निर्गच्छ त्वरितं गृहाद्वहिरितो नेदं त्वदीयं गृहं हा हा नाथ ममाद्य देहि मरणं जारस्य भाग्योदयः ॥ ५६ ॥ कार्ये सत्यपि जातु याति न बहिर्नाप्यन्यमालोकते साध्वीरप्येनुकु-
र्वती गुरुजनं श्वश्रू च शुश्रूषते । विस्वम्भं कुरुते च पत्युरधिकं प्राप्ते निशीथे पुनर्निद्राणे सकले जने शशिमुखी निर्याति रन्तुं विटैः ॥ ५७ ॥ आकारेण शशी गिरा च परभृत्पा-
रावतश्रुम्बने हंसश्रृङ्गमणे समं दयितया रत्यां प्रमत्तो गजः । इत्थं भर्तारि मे समस्तयुवति-
श्चाध्येऽपि नो रोचते मद्भागेन विवाहितः पतिरिति स्यान्नैकदोषो यदि ॥ ५८ ॥ ज्ञातं ज्ञातिजनैः प्रमृष्टमयशो दूरं गता धीरता त्यक्ता ह्रीः प्रतिपादितोऽप्यविनयः साध्वीपदं प्रो-
ज्झितम् । लुप्ता चोभयलोकसाधुपदवी दत्तः कलङ्कः कुले भूयो दूति किमन्यदस्ति यदसा-
वद्यापि नागच्छति ॥ ५९ ॥ देहे दुर्ललितस्य देवरिशिशोः स्फोटव्रणो दारुणो यातस्तेन वनस्पतिवचमुपाहर्तुं मया गम्यते । दृप्यन्तु श्वसितानि धर्मसलिलैः पत्राणि लुप्यन्तु वा

१ भगिनो. २ कदाचित्. ३ अनुकरणं कुर्वाणा. ४ विश्वासम्. ५ शयाने. ६ क्रीडितम्. ७ जारैः.
८ कोकिलः. ९ गमने.

वक्षो वा विलिखन्तु हन्त नखैः क्रुद्धाः कपिश्रेणयः ॥ ६० ॥ न्यस्तं पन्नगमूर्ध्नि पादयु-
गलं भक्तिर्विमुक्ता गुरोस्त्यक्ता प्रीतिस्फारि किं न भवतो हेतोर्मया दुष्कृतम् । अङ्गानां शत-
यातना नयनयोः कोऽपि क्रमो रौरवः कुम्भीपाकपराभवश्च मनसो युक्तं त्वयि प्रस्थिते
॥ ६१ ॥ श्वश्रूः पद्मदलं ददाति तदपि भ्रूसंज्ञया गृह्यते सद्यो मर्मरशङ्कया न च तया सं-
स्पृश्यते पाणिना । यातुर्वाचि सुहृद्वणस्य वचसा प्रत्युत्तरं दीयते श्वासः किं तु न मुच्यते
हृतवहकूरः कुरंगीदृशा ॥ ६२ ॥ नारीणां खलु बन्धुरन्धुतमसः पाथोदरः सोदरः कुञ्जं
नाभिगृहं निशा सहचरी सेव्यः स्मरः क्षमापतिः । इत्थं चारुचकोरचखलदृशां यासां
मतिर्जायते तासामेव यशः सुधांशुषवलं तासां च सौख्यं तदा ॥ ६३ ॥ कोकः स्तो-
विमुक्तमौक्तिकभरो निःस्पन्दमिन्दीवरं चापं चामलवर्जितं हिमकरक्रोडे तमः क्रीडति ।
वातः कातरयत्यपाकृतरसं बन्धूकमेतावता वार्ता कापि कदापि पाणिपिहिता कस्यापि वा
तिष्ठति ॥ ६४ ॥ हंसैः शैवलमञ्जरीति कवरी चञ्चूभिराकर्षिता वक्त्रे चन्द्रधिया चकोरव-
निता चक्रे नखैरक्रमम् । भृङ्गैः पङ्कजकोरकप्रतिभया वक्षोरुहो वीक्षितस्तन्मातः करवै
पुनर्न सरसीतोयावगाहोद्यमम् ॥ ६५ ॥ आस्तां विश्वसनं सखीषु विदिताभिप्रायसारे
जने तत्राप्यर्पयितुं दृशं सुरुचिरां शक्नोमि न व्रीडया । लोकोऽप्येष परोपहासकुशलः
सूक्ष्मेङ्गितज्ञोऽप्यलं मातः कं शरणं व्रजामि हृदये जीर्णोऽनुरागानलः ॥ ६६ ॥ कार्ये-
णापि विडम्बनं परगृहे श्वश्रून् संमन्यते शङ्कामारचयन्ति यूनि भवनं प्राप्ते मिथो यातरः ।
वीथीनिर्गमनेऽपि तर्जयति च क्रुद्धा ननान्दा पुनः कष्टं हन्त मृगीदृशां पतिगृहं प्रायेण
कारागृहम् ॥ ६७ ॥ एकान्ते च तनौ गृहं शशिमुखो यान्यादृशो दृश्यते क्षिप्रं साधय
यातु पुत्रि सदाने भुक्त्वान्यमावासकम् । श्वश्रवा संभ्रमिता किलेति बहुशः संप्रेरयन्त्या
वधूः पान्थं वीक्ष्य बभञ्ज सस्मितमुखी सैवार्धसिद्धोदनम् ॥ ६८ ॥ एते वारिकणान्कि-
रन्ति पुरुषान्वर्षन्ति नाम्भोधराः शैलाः शाद्वलमुद्धमन्ति न सृजन्त्येते पुनर्नायकान् । त्रै-
लोक्ये तरवः फलानि सुवते नैवारभन्ते जनान्धातः कातरमालपामि कुलटाहेतोस्त्वया
किं कृतम् ॥ ६९ ॥ संपत्कस्याद्य तारा भवति तरलिता यत्पुरो नेत्रतारा दृष्टा केनाद्य
काञ्ची यदभिमुखगता वेपते रत्नकाञ्ची । उग्रः कस्याद्य तुष्टः सखि यदनुमते कश्चिदु-
ग्रोऽनुतापः स्नातं केनाद्य वेणीपयसि विलुलिता यत्कृते कापि वेणी ॥ ७० ॥ पश्यन्ति
स्निग्धमुग्धं प्रतिकलमधुरैर्मोहयन्त्यङ्गहारैः साकूतैर्मन्दहासैरपि परपुरुषाञ्जश्वदानन्दयन्ति ।
चेष्टन्ते चेत् एते किमपि परिचयाद्धारयिष्यन्ति तेषां प्राणान्को वेद लोके परजलजदृशां
चित्तमत्यन्तलोम् ॥ ७१ ॥ पृथ्वी तावन्त्रिकोणा विपुलनदनदीग्रावरुद्धं तदर्धं तत्राप्यर्धं
युवत्यः शिशुगतवयसो रोगिणो योगिनश्च । त्यज्यास्तत्रापि मान्याः श्वशुरपितृमुखाः
सन्ति शेषाः कियन्तो मिथ्यावादो ममायं मुखस्मुखरवः पुंश्चली पुंश्चलीति ॥ ७२ ॥

पान्थसंकेतः ॥ ग्रामेऽस्मिन्प्रैस्तरप्राये न किञ्चित्पान्थ विद्यते । पैयोधरोन्नतिं दृष्ट्वा वस्तु-
मिच्छसि चेद्वस ॥ ७३ ॥ पान्थ मन्दमते किंवा संज्ञापमनुविन्दसि । पैयोधरं सेमाशास्त्र
येन शान्तिरवामुयात् ॥ ७४ ॥ वीक्षितुं न क्षमा श्वश्रूः स्वामी दूरतरं गतः । अहमेकाकिनी
बाला तवेह वसतिः कुतः ॥ ७५ ॥ त्वमिव पथिक प्रियौ मे विटपिस्तोमेषु गमयति क्लेशान् ।
किमितोऽन्यत्कुशलं मे संप्रति यत्पान्थ जीवामि ॥ ७६ ॥ किमिति कृशासि कृशोदरि
किं तव परकीयवृत्तान्तैः । कथय तथापि भुंदे मम कथयिष्यति पान्थ तव जाया ॥ ७७ ॥
यदि गन्तासि दिगन्तं पथिक पतिस्तत्र संबोध्यः । नयनश्रवणविहीना कथमुपचर्या मयैकया
जननी ॥ ७८ ॥ निबिडतमतमालमल्लिवल्लीविचकिलराजिविराजितोपकण्ठे । पथिक समु-
चितस्तवाद्य तीव्रे सवितरि तत्र सरित्तटे निवासः ॥ ७९ ॥ भो पान्थ पुस्तकधर क्षणमत्र
तिष्ठ वैद्योऽसि किं गणितशास्त्रविशारदोऽसि । केनौपधेन मम पश्यति भर्तुरम्बा किं
वागमिष्यति पतिः सुचिरप्रवासी ॥ ८० ॥ एकाकिनी यदबला तरुणी तथाहमस्मिन्गृहे
गृहपतिश्च गतो विदेशे । शङ्कां विशेषादिह वासमियं वराकी श्वश्रूर्मान्धबधिरा ननु मूढ
पान्थ ॥ ८१ ॥ रथ्यारजोरुणितधूसरिताङ्गयष्टेः कञ्चित्पितुः स्मरसि पुत्रक निर्वृणस्य ।
उक्तैवमङ्कगतयायतमायताक्ष्या पान्थस्त्रिया प्ररुदितं करुणं दिनान्ते ॥ ८२ ॥ भवनमिव
मदीयं निर्जनः पान्थ पन्थाः कुसुमशर इवास्मिस्तस्करा दुर्निवाराः । गृहं प इव पैतृजो-
ऽप्येष यातो दिगन्तान्मदनसुभग भूयो नैव गन्तुं समीहे ॥ ८३ ॥ अहमिव दिनलक्ष्मीः
प्रोषितप्राणनाथा त्वमिव पथिक पन्था मुक्तपान्थानुबन्धः । अयमपि परदेशः सोऽपि य-
त्रासि गन्ता मदनमधुरमूर्ते किं वृथा सत्वरौऽसि ॥ ८४ ॥ यौमिन्येषा बहलजलदैर्ब-
र्द्धभीमान्धकारा निद्रां यातो मम पतिरसौ क्लेशितः कर्मदुःखैः । बाला चाहं मेनेसिजभ-
यात्प्राप्तगाढप्रकम्पा ग्रामश्रौरैरयमुपहतः पान्थ निद्रां जहीहि ॥ ८५ ॥ कुत्रायासीः कि-
मिदमकरोः साहसं पान्थ बन्धो यद्येतस्मिन्निवससि पुरे सावधानस्तदा स्याः । अत्रोत्तालाः
कतिचिदबलाः सन्ति यासां विलासैरुत्पद्यन्ते सपदि मदनव्याधयो दुर्निवाराः ॥ ८६ ॥
इयं सुरैतरंगिणी न पुनरत्र नौसंगमो भवेत्तरणिमज्जनं पथिक नैव पान्थागमः । निधाय
हृदये सदा विपुलचारुकुम्भद्वयं सखे घनघनागमे धनैरसस्य पारं व्रज ॥ ८७ ॥

१ पाषाणबहुले; (पक्षे) पाषाणतुल्ये. २ आस्तरणादिकम्; (पक्षे) समागमप्रतिबन्धकम्. ३ मेधानामु-
ज्जतिः; (पक्षे) स्तनयोद्भजतिः. ४ मेघम्; (पक्षे) स्तनम्. ५ सम्यक्प्राप्तं कुरु. ६ कान्तः. ७ वृश्चसमू-
हेषु. ८ हृषीय. ९ कक्षे पुस्तकधारिणं पान्थं प्रति कस्याश्चित्कामिन्याः स्वाभिप्रायसूचिकोक्तिः. औषध-
प्रधेन श्वश्र्वा अन्धत्वं सूचितम्. प्रोषितस्य पत्युः कदागमनं भविष्यतीति प्रधेन सोऽपि गृहे नास्तीति सूचितम्.
१० गृहस्वामीव. ११ सूर्यः. १२ रात्रिः. १३ भयंकरगाढान्धकारा. १४ कर्मजन्मेदुःखैः श्रान्त इत्यर्थः.
१५ उक्तैर्हेतुभिर्मेनसि जातं यद्वयं तस्मात्; (पक्षे) काममयात्. १६ सुराणां तरंगिणी. नदी इत्यर्थः.
१७ उदकस्य.

वाणिज्येन गतः स मे गृहपातिर्वार्तापि न श्रूयते प्रातस्तज्जननी प्रसूततनया जामातृगेहं
 गता । बालाहं नवयौवना निशि कथं स्थातव्यमस्मिन्गृहे सायं संप्रति वर्तते पथिक हे स्थाना-
 न्तरं गम्यताम् ॥ ८८ ॥ रे रे पान्थ कुतो भवान्नगरतो वार्ता न चापि श्रुता बौद्धं ब्रूहि
 युवा पँयोदसमये हित्वा प्रियां जीवति । सत्यं जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि
 श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनोऽपि विविधः किं किं न संभाव्यते ॥ ८९ ॥ शून्यं वेश्म
 चिरौघितो गृहपतिर्जातापुनः शर्वरी स्थातुं नोचितमत्र गच्छ निभृतं लोकैर्नालक्षितः ।
 इत्थं लोलदृशा ह्यसाध्वाभिहितो दासीमुखेनाध्वगः स्थित्वा किञ्चिदिव क यामि रजनीं
 प्राप्तेत्युदीर्य स्थितः ॥ ९० ॥ यामः सुन्दरि याहि पान्थ दयिते शोकं वृथा मा कृथाः
 शोकस्ते गमने कुतो मम ततो बाष्पं कथं मुञ्चसि । शीघ्रं न व्रजसीति मां गमयितुं कस्मा-
 दियं ते त्वरा भूयानस्य सह त्वया जिगमिषोर्जीवस्य मे संप्रमः ॥ ९१ ॥ स्मर्तव्या व-
 यमिन्दुसुन्दरमुखि प्रस्तावतोऽपि त्वया स्यादेवं यदि नाथ दास्यति विधिर्जातिस्मरत्वं
 मम । एकस्मिन्नपि जन्मनि प्रियतमे जातिस्मरत्वं कुतः प्राणाः पान्थ समं त्वयैव चलिताः
 क्वाद्यापि जन्मैकता ॥ ९२ ॥ भ्रातः पान्थ पथि त्वया न पथिकः कश्चित्समासादितो बाले
 नैकशतानि कीदृश इति प्रख्यायतां वल्लभः । यं दृष्ट्वा प्रमदाजनस्य भवतः स्फारे मुदा
 लोचने स ज्ञेयो दयितो ममेति पथिकायावेद्य मोहं गता ॥ ९३ ॥ भो पान्थ त्वरितोऽसि
 तिष्ठ निमिषं किञ्चिद्दामो वयं मार्गोऽयं पुरतो द्विधा खलु भवेद्दामेन नो गम्यताम् । त-
 त्रास्ते सहकारकोमलतरोर्मूले प्रपापालिका तस्या लोचनवागुरानिपतितो न त्वं पुनर्या-
 स्यसि ॥ ९४ ॥ नाथो मे विपणिं गतो न गणयत्येषा सपत्नी च मां त्यक्त्वा मामिह
 पुष्पिणीति गुरवः प्राप्ता गृहाभ्यन्तरम् । शय्यामात्रसहायिनीं परिजनः श्रान्तो न मां से-
 वते स्वामिन्नागैर्मलालनीयरजनीं लक्ष्मीपते रक्ष माम् ॥ ९५ ॥

वेश्यागर्हणम् ।

वेश्यासौ मदनज्वाला रूपापेन्धनसमेधिता । कामिभिर्घृत्र हूयन्ते यौवनानि धनानि च
 ॥ १ ॥ अयं च सुरतज्वाला कामाग्निः प्रणयेन्धनः । नराणां यत्र हूयन्ते यौवनानि धनानि
 च ॥ २ ॥ इह सर्वस्वफलिनः कुलपुत्रमहाद्रुमाः । निष्फलत्वमलं यान्ति वेश्याविहगभ-
 क्षिताः ॥ ३ ॥ धनाशा कैतवस्त्रेहो वितथैश्चित्ततोषणम् । एकमप्यस्ति नास्मासु कथं वेश्या-
 समा वयम् ॥ ४ ॥ कष्टं जीवति गणिका गणकोऽपि च राजसेवको वैद्यः । दिवसे दिवसे

१ वाणिज्यार्थं परदेशं गतः. २ भर्ता. ३ सत्यम्. ४ वर्षाकाले. ५ चिरकालं दूरं गता. ६ अदृष्टः.
 ७ उक्त्वा. ८ गोष्ठेप्रसङ्गेन. ९ वामभागेन. १० लोचनमेव वाशुरा मृगबन्धिनी. जालमित्यर्थः. ११ पण्यवीथिका.
 १२ रजस्वला. १३ आगमेन वेदेन लालनीयः स्तुत्यः; (पक्षे) आगमनेन लालनीयः. १४ रजनीं व्याप्येत्यर्थः.
 १५ वाराहना. १६ रूपमेवेन्धनं काष्ठं तेन सम्यक्प्रदीप्ता. १७ कपटस्नेहः. १८ असत्यगोष्ठीभिः.

मरणं परस्य यश्चित्तरञ्जनं वृत्तिः ॥ ५ ॥ न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति न गर्दभा वाजिधुरं
वहन्ति । यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शालयो न वेश्मनाताः शुचयस्तथाङ्गनाः ॥ ६ ॥ हार-
हीरकहिरण्यमूषणैस्तोषमेति गणिका धनैषिणी । प्रेमकोमलकटाक्षवीक्षितैरेव जीवति कु-
लाङ्गनाजनः ॥ ७ ॥ एता हसन्ति च रुदन्ति च वित्तेहेतोर्विश्वासयन्ति पुरुषं न च
विश्वसन्ति । तस्मान्नरेण कुलशीलसमान्वितेन वेश्याः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ ८ ॥
जौत्यन्धाय च दुर्मुखाय च जराजीर्णाखिलाङ्गाय च भ्रामीणाय च दुष्कुलाय च गलकु-
ष्ठाभिभूताय च । यच्छन्तीषु मनोहरं निजवर्णैर्द्वीलवश्रद्धया पण्यस्त्रीषु विवेककल्प-
तिकाशस्त्रीषु रज्येत कः ॥ ९ ॥ केशः कुन्दमिषादिवोपहसति द्रव्यैर्विहीनाञ्जनान्यूनं
ग्रन्थिघनं विलोकितामिवोद्वीवस्तनस्तिष्ठति । प्रेमच्छेदकृपाणवच्छिसुषुमां रोमालिरालम्बते
यस्याः सा कथमस्तु चेतसि चमत्काराय वाराङ्गना ॥ १० ॥ वाप्यां स्नाति विचक्षणो
द्विजवरो मूर्खोऽपि वर्णाधमः फुल्लं नाम्यति वायसोऽपि हि लतां या नामिता बर्हिणा ।
ब्रह्मक्षत्रविशस्तरन्ति च यया नावा तयैवेतरे त्वं वापीव लतेव नौरिव जनं वेश्यासि
सर्वं भज ॥ ११ ॥

अष्टनायिकाः ।

स्वाधीनपतिका ॥ यदपि रतिमहोत्सवे नकारो यदपि करेण च नीविधारणानि ।
प्रियसखि पतिरेष पार्श्वदेशं तदपि न मुञ्चति तत्किमाचरामि ॥ १ ॥ मा गर्वमुद्वह कपो-
लतले चकासि कान्तस्वहस्तलिखिता मम मञ्जरीति । अन्यापि किं न सखि भाजनमीदृ-
शानां वैरी न चेद्भवति वेपथुरन्तरागः ॥ २ ॥ अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयकं
नोज्ज्वलं नो वक्रा गतिरुद्धतं न हसितं नैवास्ति कश्चिन्मदः । किं त्वन्येऽपि जना वदन्ति
सुभगोऽप्यस्याः पतिर्नान्यतो दृष्टिं निक्षिपतीति विश्वमियता मन्यामहे दुःखितम् ॥ ३ ॥
श्वश्रूः पश्यति नैव पश्यति यदि भूभङ्गवक्रेक्षणा मर्मच्छेदपटुप्रतिक्षणमसौ ब्रूते ननान्दा
वचः । अन्यासामपि किं ब्रवीमि चरितं स्मृत्वा मनो वेपते कान्तः स्निग्धदृशा विलोक-
यति मामेतावदागः सखि ॥ ४ ॥ वक्रस्याधरपल्लवस्य वचसो हास्यस्य लास्यस्य वा ध-
न्यानामरविन्दसुन्दरदृशां कान्तस्तनोति स्तुतिम् । स्वप्नेनापि न गच्छति श्रुतिपथं चेतः
पथं दृक्पथं काप्यन्या दयितस्य मे सखि कथं तस्यास्तु भेदग्रहः ॥ ५ ॥ स्वीयाः सन्ति
गृहे गृहे मृगदृशो यासां विलासकण्ठकाञ्चीकुण्डलहेमकङ्कणमणत्कारो न विश्राम्यति । को
हेतुः सखि कानने पुरपथे सौधे सखीसंनिधौ भ्राम्यन्ती मम वल्लभस्य परितो दृष्टिर्न मां
मुञ्चति ॥ ६ ॥ सन्त्येव प्रतिमन्दिरं युवतयो यासां सुधासागरस्त्रोतःस्यूतसरोजमुन्दरचम-

१ धनेच्छावती. २ श्मशानस्थिता घटिकाः. घटयो घटा इति यावत्. एता यथा अस्पृश्यास्तथैव ता वर्ज-
नीया इति भावः. ३ जनान्धाय. ४ नाम्याय. ५ अप्ययन्तीषु. ६ छक्ष्मीलेशशया. ७ गर्णिकाद्य.

त्कारा दृशोर्विभ्रमाः । चित्रं किं तु विचित्रमन्मथकलावैराद्यहेतोः पुनर्वित्तं चित्तहरं प्रय-
च्छति युवा मय्येव किं कारणम् ॥ ७ ॥ एतत्किं प्रणयिन्यापि प्रणयिनी यन्मानिनी जायते
मन्ये मानविधौ भविष्यति सुखं किञ्चिद्विशिष्टं रसात् । वाञ्छा तस्य सुखस्य मेऽपि हृदये
जागर्ति नित्यं परं स्वप्नेऽप्येष्य न मेऽपराध्यति पतिः कुप्यामि तस्मै कथम् ॥ ८ ॥ मध्ये
न क्रशिमा स्तने न गरिमा देहे न वा कान्तिमा श्रोणौ न प्रथिमा गतौ न गरिमा नेत्रे
न वा वक्रिमा । लास्ये न द्रढिमा न वाचि पटिमा हास्ये न वा स्फीतिमा प्राणेशस्य तथापि
मज्जति मनो मय्येव किं कारणम् ॥ ९ ॥ खण्डिता ॥ वक्षः किमु कलशाङ्कितमिति किमपि
प्रष्टुमिच्छन्त्याः । नयनं नवोदमुदृशः प्राणेशः पाणिना पिदधे ॥ १० ॥ सत्यमेव गदितं त्वया
विभो जीव एक इति यत्पुरावयोः । अन्यद्वारनिहिता नखव्रणास्तावके वपुषि पीडयन्ति माम्
॥ ११ ॥ सव्यलीकमवधोरितखिन्नं प्रस्थितं सपदि कोपपदेन । योषितः सुहृदिव स्म रुणाद्धि
प्राणनाथमभिवाप्पनिपातः ॥ १२ ॥ शङ्किताय कृतवाप्पनिपातामीर्ष्या विमुखितां दयिताय ।
मानिनीमभिमुखाहितचित्तां शंसति स्म घनरोमविभेदः ॥ १३ ॥ वक्षोजचिह्नितभरो दयितस्य वीक्ष्य
दीर्घं न निश्वासति जल्पति नैव किञ्चित् । प्रातर्जलेन वदनं परिमार्जयन्ती बाला विलोचनजलानि
तिरोदधाति ॥ १४ ॥ कान्तं निरीक्ष्य वलयाङ्कितकण्ठदेशं मुक्तास्तया परभिया परुषा न वाचः ।
दूतीमुखे मृगदृशा स्खलदम्बुपूरा दूरात्परं निदधिरे नयनान्तपाताः ॥ १५ ॥ नवनखपद-
मङ्गं गोपयस्यंशुकेन स्थगयसि पुनरोष्ठं पाणिना दन्तदष्टम् । प्रतिदिशमपरस्त्रीसङ्गशांसी
विसर्पन्नवपरिमलगन्धः केन शक्यो वरीतुम् ॥ १६ ॥ भवतु विदितं व्यर्थालापैरलं प्रिय
गम्यतां तनुरपि न ते दोषोऽस्माकं विधिस्तु पराङ्मुखः । तव यदि तथा रूढं प्रेम प्रपन्न-
मिमां दृशां प्रकृतितरले का नः पीडा गते हतजीविते ॥ १७ ॥ उरस्तव पयोधराङ्कित-
भिदं कुतो मे क्षमा ततो मयि विधीयतां वसु पुरा यदङ्गीकृतम् । इति प्रचलचेतसः प्रिय-
तमस्य वारस्त्रिया कणत्कनककङ्कणं करतलात्समाकृष्यते ॥ १८ ॥ जातस्ते निशि जा-
गरो मम पुनर्नेत्राम्बुजे शोणिमा निःपीतं भवता मधु प्रविततं व्याघूर्णितं मे मनः । भ्राम्य-
वृङ्ग घने निकुञ्जभवने लब्धं त्वया श्रीफलं पक्षेष्णुः पुनरेष मां बहुतरैः क्रूरैः शरैः कृन्तति
॥ १९ ॥ प्रातः प्रातरुपागतोऽसि जनिता निर्निद्रता चक्षुषोर्मन्दाया मम गौरवं व्यपहृतं
प्रोत्पादितं लाघवम् । किं तद्यन्न कृतं त्वया रमण भीर्मुक्ता मया गम्यते दुःखं तिष्ठति
यच्च पथ्यमधुना कर्तास्मि तच्छ्रोष्यसि ॥ २० ॥ लाक्षालक्षमललाटपट्टमभितः केयूरमुद्रा
गले वक्त्रे कज्जलकालिमा नयनयोस्ताम्बूलरागोऽपरः । दृष्ट्वा कोपविधायि मण्डनमिदं
प्रातश्चिरं प्रेयसो लीलातामरसोदरे मृगदृशः श्वासाः समाप्तिं गताः ॥ २१ ॥ कान्तं
वीक्ष्य विपक्षपक्षमलदृशः पादाम्बुजालक्तकैरालिप्ताननमाननीकृतमुखी चित्रार्पितेवाभवत् ।
रुक्मं भोक्तवती न वा कृतवती निश्वासकोष्णे दृशी प्रातर्मङ्गलमङ्गनाकरतलादादर्शमादर्श-

यत् ॥ २२ ॥ अभिसारिका ॥ यामि विधावभ्युदिते पुनरेष्यामीति यदुदितं भवता ।
जानात्युदन्तमेषा नेदं तत्त्वेन मुग्धवधूः ॥ २३ ॥ भीतासि नैव भुजगात्पथि मधुजस्य
सङ्गे पुनः किमपि कम्पमुरीकरोषि । अम्भोधरध्वनिभिरक्षुभितासि तन्वि मद्वाचि साचिव-
दनासि किमाचरामि ॥ २४ ॥ इह जगति रतीशप्रक्रियाकौरालिन्यः कति कति न नि-
शीथे सुभ्रुवः संचरन्ति । मम तु विधिहताया जायमानस्मितायाः सहचरिपरिपन्थी हन्त
दन्तांशुरेव ॥ २५ ॥ चित्रोत्कीर्णादपि विषधराङ्गीतिभाजो निशायां किं नु ब्रूमस्त्वदभि-
सरणे साहसं नाथ तस्याः । ध्वान्ते यान्त्या यदतिनिभृतं बालयात्मप्रकाशत्रासात्पाणिः
पथि फणिफणारत्नरोधी व्यधायि ॥ २६ ॥ अम्भोजाक्ष्याः पुरनवलताघास्त्रि संकेतभाज-
श्रेतोनाथे चिरयति भृशं मोहनिद्रां गतायाः । स्वच्छं नाभीहृदवलयितं कान्तरत्नांशुजालं
तोयभ्रान्त्या पिबति हरिणी विस्मयं च प्रयाति ॥ २७ ॥ किमुत्तीर्णः पन्थाः कुपितभु-
जगीभोगविषमो विसोढा भूयस्यः किमिति कुलपालीकटुगिरः । इति स्मारं स्मारं दरद-
लितशोतद्युतिरुचौ सरोजाक्षी शोणं दिशि नयनकोणं विकिरति ॥ २८ ॥ जनो दुर्लक्ष्णो-
ऽयं कुलममलिनं वर्त्म विषमं पतिश्छिद्रान्वेषी प्रणयिवचनं दुःपरिहरम् । अतः काचि-
त्तन्वी रतिविहितसंकेतगतये गृहद्वारं वारं निरगमदथ प्राविशदथ ॥ २९ ॥ सितं वसन-
मपितं वपुषि नीलचोलभ्रमान्मया मृगमदाशया मलयजद्रवः सेवितः । करेण परिबोधितः
स्वजनशङ्कया दुर्जनः परं परमपुण्यतः सखि न लङ्घिता देहली ॥ ३० ॥ प्रत्यावृत्त्य यदि
ब्रजामि भवनं वाचां भवेत्प्रच्यवो निर्गच्छामि निकुञ्जमेव यदि वा को वेद किं स्यादितः ।
तिष्ठामो यदि वा क्वचिद्वनतटे किं जातमेतावता मध्ये वर्त्म कलानिधेः समुदयो जातः
किमातन्यताम् ॥ ३१ ॥ भ्रातः कङ्कण किं कदाप्यभि घनाश्लेषेण विश्लेषितं दूरे कि-
ङ्किणि किं कृताप्यसि रतारम्भे रणत्कारिणि । किं मञ्जीर बहिः कृतोऽप्यसि रहस्तल्पा-
धिरोहे मया संकेताध्वनिवद्धवैरमिव यन्मौख्यमालम्ब्य ॥ ३२ ॥ उत्क्षिप्तं करकङ्कणद्व-
यमिदं बद्धा दृढं मेखला यत्नेन प्रतिपादिता मुखरयोर्मञ्जीरयोर्मृकता । आरब्धे रभमा-
न्मया प्रियसखि क्रीडाभिसारोत्सवे चण्डालस्तिमिरावगुण्ठनपटक्षेपं विधत्ते विधुः ॥ ३३ ॥
एषा फुल्लकदम्बनीपसुरभौ काले घनोद्भासिते कान्तस्यालयमागता समदना दृष्टा जलाद्राल-
का । विद्युद्वारिदगर्जितैः सचकिता त्वद्दर्शनाकाङ्क्षिणी पादौ नूपुरलम्प्रकर्दमधरौ प्रक्षालय-
न्ती स्थिता ॥ ३४ ॥ मार्गे पङ्कचिते घनान्धतममे निःशब्दसंचारया गन्तव्या च मया
प्रियस्य वसतिर्मुग्धेति कृत्वा मतिम् । आजानूद्धतनूपुराः करतलेनाच्छाद्य नेत्रे भृशं लुच्छ्रे-
णातपदस्थितिः स्वभवने पन्थानमध्यस्यति ॥ ३५ ॥ छिन्द्रान्वेषणतत्परः प्रियसखी प्राये-
ण लोकोऽधुना रात्रिश्चापि घनान्धकारवहला गन्तुं न ते युज्यते । मा मैवं सखि वल्लभः
प्रियतमस्तस्योत्सुका दर्शने युक्तायुक्तविचारणा यदि भवेत्तेहाय दत्तं जलम् ॥ ३६ ॥ दूती

त्कारा दृशोर्विभ्रमाः । चित्रं किं तु विचित्रमन्मथकलावैशद्यहेतोः पुनर्विस्तं चित्तहरं प्रय-
च्छति युवा मध्येव किं कारणम् ॥ ७ ॥ एतत्किं प्रणयिन्यपि प्रणयिनी यन्मानिनी जायते
मन्ये मानविधौ भविष्यति सुखं किंचिद्विशिष्टं रसात् । वाञ्छा तस्य सुखस्य मेऽपि हृदये
जागर्ति नित्यं परं स्वप्नेऽप्येष्य न मेऽपराध्यति पतिः कुप्यामि तस्मै कथम् ॥ ८ ॥ मध्ये
न क्रशमा स्तने न गरिमा देहे न वा कान्तिमा श्रोणौ न प्रथिमा गतौ न गरिमा नेत्रे
न वा वक्रिमा । लास्ये न द्रुढिमा न वाचि पटिमा हास्ये न वा स्फीतिमा प्राणेशस्य तथापि
मज्जति मनो मध्येव किं कारणम् ॥ ९ ॥ खण्डिता ॥ वक्षः किमु कलशाङ्कितमिति किमपि
प्रप्लुमिच्छन्त्याः । नयनं नवोदमुदशः प्राणेशः पाणिना पिदधे ॥ १० ॥ सत्यमेव गदितं त्वया
विभो जीव एक इति यत्पुरावयोः । अन्यदारनिहिता नखव्रणास्तावके वपुषि पीडयन्ति माम्
॥ ११ ॥ सव्यलीकमवधोरितखिन्नं प्रस्थितं सपदि कोपपदेन । योषितः सुहृदिव स्म रुणद्धि
प्राणनाथमभिवाप्पनिपातः ॥ १२ ॥ शाङ्किताय कृतवाप्पनिपातामीर्ष्या विमुखितां दयिताय ।
मानिनीमभिमुखाहितचिन्तां शंसति स्म घनरोमविभेदः ॥ १३ ॥ वक्षोजचिह्नितभरो दयितस्य वीक्ष्य
दीर्घं न निश्चसति जल्पति नैव किंचित् । प्रातर्जलेन वदनं परिमार्जयन्ती बाला विलोचनजलानि
तिरोदधाति ॥ १४ ॥ कान्तं निरीक्ष्य वलयाङ्कितकण्ठदेशं मुक्तास्तया परमिया परुषा न वाचः ।
दूतीमुखे मृगदृशा स्खलदम्बुपूरा दूरात्परं निदधिरे नयनान्तपाताः ॥ १५ ॥ नवनखपद-
मङ्गं गोपयस्यंशुकेन स्थगयासि पुनरोष्ठं पाणिना दन्तदष्टम् । प्रतिदिशमपरस्त्रीसङ्गशंसी
विसर्पन्नवपरिमलगन्धः केन शक्यो वरीतुम् ॥ १६ ॥ भवतु विदितं व्यर्थालापैरलं प्रिय
गम्यतां तनुरपि न ते दोषोऽस्माकं विधित्तु पराङ्मुखः । तव यदि तथा रूढं प्रेम प्रपन्न-
मिमां दृशां प्रकृतितरले का नः पीडा गते हतजीविते ॥ १७ ॥ उरस्तव पयोधराङ्कित-
मिदं कुतो मे क्षमा ततो मयि विधीयतां वसु पुरा यदङ्गीकृतम् । इति प्रचलचेतसः प्रिय-
तमस्य वारस्त्रिया कणत्कनककङ्कणं करतलात्समाकृष्यते ॥ १८ ॥ जातस्ते निशि जा-
गरो मम पुनर्नेत्राम्बुजे शोणिमा निःपीतं भवता मधु प्रविततं व्याघूर्णितं मे मनः । भ्राम्य-
वृङ्ग घने निकुञ्जभवने लब्धं त्वया श्रीफलं पक्षेषुः पुनरेष मां बहुतरैः क्रूरैः शरैः कृन्तति
॥ १९ ॥ प्रातः प्रातरुपागतोऽसि जनिता निर्निद्रता चक्षुषोर्मन्दाया मम गौरवं व्यपहृतं
प्रोत्पादितं लाघवम् । किं तद्यत्न कृतं त्वया रमण भीमुक्ता मया गम्यते दुःखं तिष्ठति
यच्च पथ्यमधुना कर्तास्मि तच्छ्रोष्यसि ॥ २० ॥ लाक्षालक्षमललाटपट्टमभितः केयूरमुद्रा
गले वक्त्रे कज्जलकालिमा नयनयोस्ताम्बूलरागोऽपरः । दृष्ट्वा कोपविधायि मण्डनमिदं
प्रातश्चिरं प्रेयसो लीलातामरसोदरे मृगदृशः श्वासाः समाप्तिं गताः ॥ २१ ॥ कान्तं
वीक्ष्य विपक्षपक्षमलदृशः पादाम्बुजालकैरालिप्ताननमाननीकृतमुखी चित्रार्पितेवाभवत् ।
रुक्मं भोक्तवती न वा कृतवती निश्वासकोष्णे दृशी प्रातर्मङ्गलमङ्गनाकरतलादादर्शमादर्श-

यत् ॥ २२ ॥ अभिसारिका ॥ यामि विधावभ्युदिते पुनरेष्यामीति यदुदितं भवता ।
जानात्युदन्तमेषा नेदं तत्त्वेन मुग्धवधूः ॥ २३ ॥ भीतासि नैव भुजगात्पथि मनुजस्य
सङ्गे पुनः किमपि कम्पमुरीकरोषि । अम्भोघरध्वनिभिरसुभितासि तन्वि मद्वाचि साचिव-
दनासि किमाचरामि ॥ २४ ॥ इह जगति रतीशप्रक्रियाकौशलिन्यः कति कति न नि-
शीथे सुभ्रुवः संचरन्ति । मम तु विधिहताया जायमानस्मितायाः सहचरिपरिपन्थी हन्त
दन्तांशुरेव ॥ २५ ॥ चित्रोत्कीर्णादपि विषधराद्रीतिभाजो निशायां किं नू ब्रूमस्त्वदभि-
सरणे साहसं नाथ तस्याः । ध्वान्ते यान्त्या यदतिनिभृतं बालयात्मप्रकाशत्रासात्पाणिः
पथि फणिफणारत्नरोधो व्यधायि ॥ २६ ॥ अम्भोजाक्ष्याः पुरनवलताघास्त्रि संकेतभाज-
श्रेतोनाथे चिरयति भृशं मोहनिद्रां गतायाः । स्वच्छं नामीहृदवलयितं कान्तरत्नांशुजालं
तोयभ्रान्त्या पिबति हरिणी विस्मयं च प्रयाति ॥ २७ ॥ किमुत्तीर्णः पन्थाः कुपितभु-
जगीभोगविषमो विसोढा भूयस्यः किमिति कुलपालीकटुगिरः । इति स्मारं स्मारं दरद-
लितशीतद्युतिरुचौ सरोजाक्षी शोणं दिशि नयनकोणं विकिरति ॥ २८ ॥ जनो दुर्लक्ष्णो-
ऽयं कुलममलिनं वर्त्म विषमं पतिश्छिद्रान्वेषी प्रणयिवचनं दुःपरिहरम् । अतः काचि-
त्तन्वी रतिविहितसंकेतगतये गृहद्वारं वारं निरगमदथ प्राविशदथ ॥ २९ ॥ सितं वसन-
मपितं वपुषि नीलचोलभ्रमान्मया मृगमदाशया मलयजद्रवः सेवितः । करेण परिवोधितः
स्वजनशङ्कया दुर्जनः परं परमपुण्यतः सखि न लङ्घिता देहली ॥ ३० ॥ प्रत्यावृत्त्य यदि
ब्रजामि भवनं वाचां भवेत्प्रच्यवो निर्गच्छामि निकुञ्जमेव यदि वा को वेद किं स्यादितः ।
तिष्ठामो यदि वा कचिद्धनतटे किं जातमेतावता मध्ये वर्त्म कलानिधेः समुदयो जातः
किमातन्यताम् ॥ ३१ ॥ भ्रातः कङ्कण किं कदाप्यभि घनाश्लेषेषु विश्लेषितं दूरे कि-
ङ्किणि किं कृताप्यमि रतारम्भे रणत्कारिणि । किं मञ्जीर बहिः कृतोऽप्यमि रहस्तल्पा-
धिरोहे मया संकेताध्वनिबद्धवैरमिव यन्मौख्यमालम्ब्य ॥ ३२ ॥ उत्क्षिप्तं करकङ्कणद्व-
यमिदं बद्धा दृढं मेखला यत्नेन प्रतिपादिता मुखरयोर्मञ्जीरयोर्मृकता । आरब्धे रभसा-
न्मया प्रियसखि क्रीडाभिसारोत्सवे चण्डालस्तिमिरावगुण्ठनपटश्लेषं विधत्ते विधुः ॥ ३३ ॥
एषा फुल्लकदम्बनीपसुरभौ काले घनोद्भासिते कान्तस्यालयमागता समदना दृष्टा जलाद्राल-
का । विद्युद्धारिदगर्जितैः सचकिता त्वदर्शनाकाङ्क्षिणी पादौ नूपुरलप्रकर्दमधरौ प्रक्षालय-
न्ती स्थिता ॥ ३४ ॥ मार्गे पङ्कचिते घनान्धतममे निःशब्दसंचारया गन्तव्या च मया
प्रियस्य वसतिर्मुग्धेति कृत्वा मतिम् । आजानूद्धतनूपुराः करतलेनाच्छाद्य नेत्रे भृशं कृच्छ्रे-
णातपदस्थितिः स्वभवने पन्थानमभ्यस्यति ॥ ३५ ॥ छिन्द्वान्वेषणतत्परः प्रियसखी प्राये-
ण लोकोऽधुना रात्रिश्चापि घनान्धकारबहला गन्तुं न ते युज्यते । मा मैवं सखि वल्लभः
प्रियतमस्तस्योत्सुका दर्शने युक्तायुक्तविचारणा यदि भवेत्तेहाय दत्तं जलम् ॥ ३६ ॥ दूती

विद्युदुपागता सहचरी रात्रिः सहस्थायिनी दैवज्ञो दिशति स्वनेन जलदः प्रस्थानेवेलां शुभाम् । वाचं माङ्गलिकां तनोति तिमिरस्तोमोऽपि क्षिष्टीरवैर्जातोऽयं दयिताभिसारसमयो मुग्धे विमुञ्च त्रपाम् ॥ ३७ ॥ द्वित्रैः केलिसरोरुहं त्रिचतुरैर्धम्मिष्ठमल्लीस्त्रजं कण्ठान्मौक्तिकमालिकां च तदनु त्यक्तापरैः पञ्चभिः । अन्तः कान्तावियोगकातरतया दूराभिसारातुरा तन्वङ्गी निरुपायमध्वनि परं श्रोणीमरं निन्दति ॥ ३८ ॥ भ्रातः प्राणगणप्रयाणसमये प्राणाधिनाथस्य मे कुर्याः स्वैर्यमपि क्षणं करुणया कण्ठस्थलेऽपि स्थितः । यावच्छोचननीरनिर्मितनदीवन्याभिरन्यादृशं पन्थानं परिकल्पयामि भविता येनावयोर्वाञ्छितम् ॥ ३९ ॥ कान्ते कत्यपि वासराणि गमय त्वं मीलयित्वा दृशौ सत्यं नाथ निमीलयामि नयने यावन्न शून्या दृशः । आयाता वयमागमिष्यसि सुहृद्वर्गस्य भाग्योदयैः संदेशं वद कस्तवाभिलषितस्तीर्थेषु तोयाञ्जलिः ॥ ४० ॥ उन्मादाम्बुदवर्धितान्धतमसि प्रभ्रष्टदिक्खण्डले काले यामिकताग्रदुग्धसुप्तमटव्याकीर्णकोलाहले । कर्णस्यासुहृदार्णवाम्बुवडवावद्देर्यदन्तःपुरादायातासि यदम्बुजाक्षि कृतकं मन्ये भयं योषिताम् ॥ ४१ ॥ पल्लीनामधिपस्य पङ्कजदृशां पर्वोत्सवामन्त्रणे जाते सद्यजना मिथः कृतमहोत्साहं पुरः प्रस्थितः । सव्याजं स्थितयोर्विहस्य गतयोः शुद्धान्तमन्त्रान्तरे यूनोः स्विन्नकपोलयोर्विजयते कोऽप्येष कण्ठग्रहः ॥ ४२ ॥ लोलच्चोलचमत्कृतिप्रविलसत्काञ्चीलताङ्गकृतिन्यञ्चत्कुक्कुबन्धवन्पुरचलद्वसो-जकुम्भोन्नतिः । स्फूर्जद्दीधिति विस्फुरद्गति चलच्चाामीकरालंकृति क्रीडाकुञ्जगृहं प्रयाति कृतिनः कस्यापि वाराङ्गना ॥ ४३ ॥ कलहान्तरिता ॥ द्वारि चक्षुरधिपाणि कपोलौ जीवितं त्वयि कुतः कलहोऽस्याः । कामिनामिति वचः पुनरुक्तं प्रीतये नवनवत्वमियाय ॥ ४४ ॥ चकितहरिणलोललोचनायाः क्रुधि तरुणारुणतारहारकान्ति । सरसिजमिदमाननं च तस्याः सममिति चेतासि संमदं विधत्ते ॥ ४५ ॥ विरमति कथनं विना न खेदः सति कथने समुपैति कापि लज्जा । इति कलहमधोमुखी सखिभ्यो लपितुमना लपितुं समाचकाङ्क्ष ॥ ४६ ॥ अनुनयति पतिं न लज्जमाना कथयति नापि सखीजनाय किञ्चित् । प्रसरति मलयानिले नवोढा वहति परंतु चिराय शून्यमन्तः ॥ ४७ ॥ प्रयच्छतोच्चैः कुसुमानि मानिनी विपक्षगोत्रं दयितेन लम्बिता । न किञ्चिदूचे चरणेन केवलं लिलेख बाष्पाकुललोचना भुवम् ॥ ४८ ॥ न बरीभरीति कबरीभरे स्वजो न चरीकरीति मृगनाभिचित्रकम् । विजरीहरीति न पुरेव मत्पुरो विवरीवरीति न च विप्रियं प्रिया ॥ ४९ ॥ तत्तद्वदत्यपि यथावसरं हसन्त्यप्यालिङ्गनेऽपि न निषेधति चुम्बनेऽपि । किं तु प्रसादनभयादपि निहृतेन कोपेन कोऽपि विहितोऽद्य रसावतारः ॥ ५० ॥ न तिर्यगवलोकितं भवति चक्षुरालोहितं वचोऽपि परुषाक्षरं न च पदेषु संगच्छते । हिमार्तं इव वेपते सकल एव बिम्बाधरः प्रकामविनते भ्रुवौ युगपदेव भेदं गते ॥ ५१ ॥ मय्यायाते सपदि शयनादुत्थितं चाटु वाक्यं बद्धा पाणी

बहु निगदितं क्षालितं पादपद्मम् । दत्त्वा वीर्यं सविनयमथोद्वीजितं तालचूतैर्भूते कोपं कुव-
लयदृशो भूयसी भक्तिरेव ॥ ५२ ॥ चरणपतनप्रत्यङ्ग्यानात्प्रसादपराङ्मुखे निभृतकित-
वाचारेत्युक्त्वा रुषा परुषीकृते । व्रजति रमणे निःश्वस्योच्चैः स्तनस्थितहस्तया नयनस-
लितच्छन्ना दृष्टिः सखीषु निवेशिता ॥ ५३ ॥ स्फुटतु हृदयं कामः कामं करोतु तनुं
तनुं न सखि चटुलप्रेम्णा कार्यं पुनर्दयितेन मे । इति सरमसं मान्नेद्रिकादुदीर्य वचस्तया
रमणपदवी सारङ्गाक्ष्या ससंभ्रममीक्षिता ॥ ५४ ॥ पयःपीठं दत्ते त्वरितमभिधत्ते न च
वचः समाज्ञामाधत्ते शिरसि न विधत्ते च मिलनम् । इति स्वान्ते गोपायितनिविडकोपा
प्रतिपदं कृशोदर्याश्रयात्प्रियमहह पर्याकुलयति ॥ ५५ ॥ पुरस्तन्व्या गोत्रस्वलनच-
कितोऽहं नतमुखः प्रवृत्तो वैलक्ष्यात्किमपि लिखितुं दैवहतकः । स्फुटो रेखान्यासः कथ-
मपि स तादृक्परिणतो गता येन व्यक्तिं पुनरवयवैः सैव तरुणी ॥ ५६ ॥ ततश्चाभिज्ञाय
स्फुरदरुणगण्डस्थलरुचा मनस्विन्या रोषप्रणयरभसाद्भद्रदगिरा । अहो चित्रं चित्रं स्फु-
टमिति निगद्याश्रुकुलुषं रुषा ब्रह्मास्त्रं मे शिरसि निहितो वामचरणः ॥ ५७ ॥ चलं
चेतः पुंसां सहजसरलाः पङ्कजदृशो भवत्येव क्रोधः कचिदपि कदाचित्चरुणयोः । दहेदङ्गं
भृङ्गी विधुरापि विदध्यात्परिभवं स्मरो मां मथनीयादिति किमपि नाज्ञासिपमहम् ॥ ५८ ॥
आनन्द कचिदन्न मुञ्च हृदयं चानुर्यधैर्यं त्वया स्थेयं केति विचार्यतां रमिकते नि-
र्याहि पर्याकुला । रक्ताभोजपरीतपटुद नदत्पक्षोपमानक्षम क्षुभ्यत्पक्षमचलाचलक्षणयुगं
पश्यामि तस्या मुखम् ॥ ५९ ॥ मानम्लानमना मनागपि नतं नालोके वल्लभं
निर्याति दयिते निरन्तरमियं बाला परं तप्यते । आनीते रमणे बलात्परिजनैर्मनं
समालम्बते धत्ते कण्ठगतानसृन्त्रियतमे निर्गन्तुकामे पुनः ॥ ६० ॥ आयस्ता क-
लहं पुरेव कुरुते न स्वंसते वाससो भग्नभ्रूगतिखण्ड्यमानमधरं धत्ते न केशग्रहे । अङ्गा-
न्यर्पयति स्वयं भवति नो वामा हटालिङ्गने तन्व्या शिशिन एष संप्रति कुतः कोपप्रका-
रोऽपरः ॥ ६१ ॥ एकत्रासनसंस्थितिः परिहृता प्रत्युद्रमादूरतस्ताम्बूलानयनच्छलेन रभसा-
श्लेषोऽपि संविघ्नितः । आलापोऽपि न मिश्रितः परिजनं व्यापारयन्त्यान्तिके कान्तं प्रत्यु-
पचारतश्चतुरया कोपः कृतार्थकृतः ॥ ६२ ॥ आशङ्क्य प्रणतिं पटान्तपिहितौ पादौ करो-
त्यादराद्ध्यानेनागतमावृणोति हसितं चास्पष्टमुद्वीक्ष्यते । मय्यालापवति प्रतीपवचनं सख्या
सहाभाषते तन्व्यास्तिष्ठतु निर्भरा प्रणयिता मानोऽपि रम्योदयः ॥ ६३ ॥ वेगादुत्सुकमा-
गते विवर्लितं सम्प्राधिणि स्फारितं संश्लिष्यानुगुणं गृहीतवसने कोपाश्रितं भ्रूलतम् । मानि-
न्याश्ररणानतिव्यतिकरे बाष्पाम्बुपूर्णेक्षणं चक्षुर्जातमहो प्रपञ्चचतुरं जातागसि प्रेयासि ॥ ६४ ॥
तारुण्यं सुखमेलने न च वचोवैदग्ध्यमन्यादृशं न भ्रूभङ्गपरिग्रहो न च रहःप्रश्लेषो मौन-

स्थितिः । एवं संप्रति तर्क्यते तु सुदृशः कोपस्तु मद्भस्तुनि स्वाधीनेऽपि पुरेव पङ्कजदृशे
यन्न प्रभुत्वग्रहः ॥ ६५ ॥ शोणं वीक्ष्य मुखं विचुम्बितुमहं यातः समीपं ततः पादेन प्रहृतं
तया सपदि तं धृत्वा सहासे मयि । किञ्चित्तत्र विधातुमक्षमतया बाष्पं त्यजन्त्याः सखे
ध्यातश्चेतसि कौतुकं वितनुते कोपोऽपि वामभ्रुवः ॥ ६६ ॥ सा पत्युः प्रथमापराधसमये
सख्योपदेशं विना नौ जानाति सविभ्रमाङ्गवलनावक्रोक्तिसंपूचनम् । स्वच्छैरच्छकपोलमूल-
गलितैः पर्यस्तेनेत्रोत्पला बाला केवलमेव रोदितां लुठोलालकैरश्रुभिः ॥ ६७ ॥ एकस्मि-
न्वाशये विपक्षरमणीनामग्रहे मुग्धया सद्यः कोपपरिग्रहग्लपितया चाटूनि कुर्वन्नपि । आवेगा-
दवधोरितः प्रियतमस्तूर्ण्णां स्थितस्तत्क्षणं मा भूत्सुप्त इवेत्यमन्दवलितग्रीवं पुनर्वीक्षितः ॥ ६८ ॥
तत्त्वोपान्तमुपेयुषि प्रियतमे वक्रोक्तग्रीवया काकुव्याकुलवाचि साचिहसितस्फूर्जत्कपोल-
श्रिया । हस्तन्यस्तकरे पुनर्मृगदृशा लाक्षारसक्षालितप्रोष्ठोष्ठमयूखमांसलरुचो विस्फा-
रिता दृष्टयः ॥ ६९ ॥ भ्रूभेदो रचितश्चिरं नयनयोरभ्यस्तमामीलनं रोद्धुं शिक्षितमादरेण
हसितं मौनेऽभियोगः कृतः । धैर्यं कर्तुमपि स्थिरीकृतमिदं चेतः कथञ्चिन्मया बद्धो
मानपरिग्रहे परिकरः सिद्धिस्तु दैवस्थिता ॥ ७० ॥ न ब्रूते परुषां गिरं वितनुते न भ्रूयुगं भ-
ङ्गुरं नोत्तंसं क्षिपति क्षितौ श्रवणतः सा मे स्फुटेऽप्यागसि । कान्ता गर्भगृहे गवाक्ष-
विवरव्यापारिताक्ष्या बहिः सख्या वक्रमभिप्रयच्छति परं पर्यश्रुणी लोचने ॥ ७१ ॥
विप्रलब्धा ॥ उत्तिष्ठ दूति यामो यामो यातस्तथापि नायातः । यातः परमपि जीवेज्जी-
वितनाथो भवेत्तस्याः ॥ ७२ ॥ निःस्नेह निःकरुण निस्त्रप निर्निमित्त मद्बद्धक त्वमसि संप्रति
वक्षितास्याः । इत्यक्षराणि लिखितानि समीक्ष्य कश्चित्संकेतकेतकदले नितरामताम्यत् ॥ ७३ ॥
संकेतकेलिगृहमेत्य निरीक्ष्य शून्यमेणीदृशो निभृतनिःश्वसिताधरायाः । अर्धाक्षरं वचन-
मर्धविकाशि नेत्रं ताम्बूलमर्धकवलीकृतमेव तस्थौ ॥ ७४ ॥ कपटवचनभाजा केनचिद्धार-
योषा सकलरसिकगोष्ठीवक्षिका वक्षितासौ । इति विहसति रिङ्गदृङ्गविक्षिप्तचक्षुर्विकचकु-
सुमकान्तिच्छन्नना केलिकुञ्जः ॥ ७५ ॥ नायातो यदि निर्दयः सखि शतस्त्वं दूति किं
दूयसे स्वच्छन्दं बहुवल्लभः स रमते किं तत्र ते दूषणम् । पश्याद्य प्रियसंगमाय दयित-
स्याकृप्यमाणं गुणैरुत्कण्ठार्तिभरादिव स्फुटदिदं चेतः स्वयं यास्यति ॥ ७६ ॥ शून्यं
कुञ्जगृहं निरीक्ष्य कुटिलं विज्ञाय चेतोभुवं दूती नापि निवेदिता सहचरी पृष्ठापि नो
वानया । शंभो शंकर चन्द्रशेखर हर श्रीकण्ठ शूलिञ्जिव त्रायस्वेति परंतु पङ्कजदृशा
भर्गस्य चक्रे स्तुतिः ॥ ७७ ॥ तत्किं कामपि कामिनीमभिमृतः किंवा कलकेलिभिर्बद्धो
बन्धुभिरन्धकारिणि वनोपान्ते किमु भ्राश्यति । कान्तः क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्थातु-
मेवाक्षमः संकेतीकृतमञ्जुवज्जललताकुञ्जेऽपि यन्नागतः ॥ ७८ ॥ सास्त्रे मा कुरु लोचने

विगलति न्यस्तं शलाकाञ्जनं तीव्रं निःश्वसितं निवर्तय नवास्ताभ्यन्ति कण्ठस्त्रजः । तल्पे
 मा लुठ कोमलाङ्गि तनुतां हन्ताङ्गरागोऽश्रुते नातीनो दयितोपयानसमयो मास्मान्यथा
 मन्यथाः ॥ ७९ ॥ अन्यत्र व्रजतीति का खलु कथा नाप्यस्य तादृक्मुह्यो मां नेच्छति
 नागतश्च हहहा कोऽयं विधेः प्रक्रमः । इत्यल्पेतरकल्पनाकवलितस्वान्ता निशान्तान्तरे
 बाला दृत्तविवर्तनव्यतिकरा नाप्नोति निद्रां निशि ॥ ८० ॥ दृष्ट्वा धैर्यभुजंगमूर्ध्नि चरणा-
 वुल्लङ्घ्य लज्जानदीमङ्गीकृत्य घनान्धकारपटलं तन्व्या न दृष्टः प्रियः । संतापाकुलया
 तया च परितः पाथोदरे गर्जति क्रोधाक्रान्तकृतान्तमत्तमहिषभ्रान्त्या दृशौ योजिते ॥ ८१ ॥
 आलीभिः शपथैरनेककपटैः कुञ्जोदरं नीतया शून्यं तच्च निरीक्ष्य विक्षुभितया न प्रस्थितं
 न स्थितम् । न्यस्ताः किंतु नवोदनीरजदृशा कुञ्जोपकण्ठे रुपा तादृग्भृङ्गकदम्बदम्बरचम-
 त्कारस्पर्शो दृष्टयः ॥ ८२ ॥ प्रोषितभर्तुका ॥ अर्पयति प्रतिदिवसं प्रियस्य पथि लो-
 चने बाला । निक्षिपति कमलमालाः कोमलमिव कर्तुमध्वानम् ॥ ८३ ॥ आकस्मिकस्मि-
 तमुखीषु सखीषु विज्ञा विज्ञास्वपि प्रणयनिद्वमाचरन्ती । तत्रैव रङ्गनयना नयनारविन्द-
 मस्पन्दमाहितवती दयिते गतेऽपि ॥ ८४ ॥ विरहविदितमन्तः प्रेय विज्ञाय कान्तः पुन-
 रपि वसु तस्मादेत्य मे दास्यतीति । मरिचनियममक्ष्णोर्न्यस्य बाष्पोदबिन्दून्विमृजति पु-
 रयोपिहारदेशोपविष्टा ॥ ८५ ॥ तां जानीथाः परिमितकथां जीवितं मे द्वितीयं दूरीभूते
 मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम् । गाढोत्कण्ठां गुरुषु दिवमेप्सेषु गच्छतु बालां जातां
 मन्ये शिशिरमथितां पद्मिनीं वान्यरूपाम् ॥ ८६ ॥ माला बालाम्बुजदलमयी मौक्तिकी
 हारयष्टिः काञ्ची याते प्रभवति हरौ सुभ्रुवः प्रस्थितैव । अन्यद्भूमः किमपि धमनी
 वर्तते वा न वेति ज्ञातुं बाहोरहह वलयं पाणिमूलं प्रयाति ॥ ८७ ॥ समर्प्य हृदि
 दारुणां मदनवेदनां भूयसीमेन तव वर्त्मना प्रचलितः स मे वल्लभः । न वा प्रदिशि
 शब्दितं किमिति, बालयावायमत्वया सदनसारिके किमिति वा कृतं न क्षतम् ॥ ८८ ॥
 आदृष्टिप्रसरात्प्रियस्य पदवीमुद्दीक्ष्य निर्विण्णया विश्रान्तेषु पथिष्वहःपरिणतौ ध्वान्ते
 समुत्सर्पति । दत्त्वैकं सशुचा गृहं प्रतिपदं पान्थस्त्रियास्मिञ्क्षणे मा भूदागत इत्यमन्दव-
 लितग्रीवं पुनर्वीक्षितम् ॥ ८९ ॥ श्वश्रूः पद्मदलं ददाति तदपि भ्रमंजया गृह्यते सद्यो
 मर्मरशङ्कया न च तया संस्पृश्यते पाणिना । यातुर्वाचि मुहूर्तस्य वचमि प्रत्युत्तरं दी-
 यते श्वासः किंतु न मुच्यते हुतवहक्रूरः कुरङ्गीदृशा ॥ ९० ॥ वासकमज्जा ॥ निजपा-
 णिपल्लवतटस्खलनादभिनासिकाविवरमुत्पतितैः । अपरा परीक्ष्य शनकैर्मुमुदे मुखवासना-
 स्यकमलश्वसनैः ॥ ९१ ॥ नेदं समीरितमकारिः कला न चेयमित्याकुलाः कथमपि प्रथ-
 मार्धमहः । एवं विधेयमथ वाच्यमिदं मयेति शेषं प्रियाः मुकृतिनामतिवाहयन्ति ॥ ९२ ॥
 कृतं वपुषि भूषणं चिकुरधोरणी धूपिता कृता शयनसंनिधौ क्रमुकवीटिकासंभृतिः । अ-

कारि हरिणीदृशा भवनमेत्य देहत्विषा स्फुरत्कनककेतकीकुसुमकान्तिभिर्दुर्दिनम् ॥ ९३ ॥
 विदूरे केयूरे कुरु करयुगे रत्नवलयेरलं गुर्वी ग्रीवाभरणलतिकेयं किमनया । नवामेकामे-
 कावलमपि मयि त्वं विरचयेन पथ्यं नेपथ्ये बहुतरमनङ्गोत्सवविधौ ॥ ९४ ॥ श्वश्रूं स्वा-
 पयति च्छलैर्न च तिरो धत्ते प्रदीपाङ्कुरं धत्ते सौधकपोतपोतनिनदैः सांकेतिकं चेष्टितम् ।
 शश्वत्पार्श्वविवर्तिताङ्गलतिकं लोलत्कपोलद्युति कापि कापि कराम्बुजं प्रियधिया तरुपा-
 न्तिके न्यस्यति ॥ ९५ ॥ चोलं नीलनिचोलकर्षणविधौ चूडामणिं तुम्बने याचिष्ये कु-
 चयोः करार्पणविधौ कार्ष्णीं पुनः काञ्चनीम् । इत्थं चन्दनचर्चितैर्मृगमदैरङ्गानि संस्कुर्वती
 तर्त्तिकं यन्न मनोरथं वितनुते वारेषु वाराङ्गना ॥ ९६ ॥ दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपुर्भूषां
 मनोहारिणीं दीप्ताग्निः कपिशं च मोहनगृहं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशा । एवं नौ सुरतं भविष्यति
 चिरादद्येति सानन्दया कामं कान्तदिदृक्षया च ललिता द्वारेऽर्पिता दृष्टयः ॥ ९७ ॥
 हारं गुम्फति तारकान्तिरुचिरं ग्रथ्नाति काञ्चीलतां दीपं न्यस्यति किंतु तत्र बहुलं स्नेहं
 न धत्ते पुनः । आलीनामिति वासकस्य रजनौ कामानुरूपां क्रियां साचिस्मेरमुखी नवो-
 दसुमुखी दूरात्समुद्गीक्षते ॥ ९८ ॥ शिरुषं दर्शयितुं करोति कुतुकात्कङ्कारहारस्वजं चि-
 त्प्रेक्षणकैतवेन किमपि द्वारं समुद्गीक्षते । गृह्णात्याभरणं नवं सहचरीभूषाजिगीषामिषा-
 दित्थं पद्मदृशः प्रतीत्य चरितं स्मेराननोऽभूत्स्मरः ॥ ९९ ॥ उत्का ॥ अम्भोरुहाक्षि
 शंभोश्चरणावाराधितौ केन । यस्मै विवर्लितवदना मदनाकूतं विभावयसि ॥ १०० ॥ सखि
 स विजितो वीणावाद्यैः कयाप्यपरस्त्रिया पणितमभवन्ताभ्यां तत्र क्षपाललितं ध्रुवम् ।
 कथमितरथा सेफालीषु स्वलत्कुसुमास्वपि प्रसरति नभोमध्येऽपीन्दौ प्रियेण विलम्ब्यते
 ॥ १०१ ॥ भ्रूभङ्गे रचितेऽपि दृष्टिरधिकं सोत्कण्ठमुद्गीक्ष्यते रुढायामपि वाचि सस्मित-
 मिदं दग्धाननं जायते । कार्कश्यं गमितेऽपि चेतसि तनू रोमाश्चमालम्बते दृष्टे निर्वहणं
 भविष्यति कथं मानस्य तस्मिन्ने ॥ १०२ ॥ किं रुद्धः प्रियया कयाचिदधवा सख्या
 ममोद्वेजितः किंवा कारणगौरवं किमपि यन्नाद्यागतो वल्लभः । इत्यालोच्य मृगीदृशा
 करतले विन्यस्य वक्त्राम्बुजं दीर्घं निःश्वसितं चिरं च रुदितं क्षिप्ताश्च पुष्पस्त्रजः ॥ १०३ ॥
 यन्नाद्यापि समागताः पतिरिति प्रायः प्रपेदे परामित्थं चेतसि चिन्तयत्यपि सखीं न व्री-
 डया प्रच्छति । दीर्घं निश्वासितं दधाति चकितं न प्रेक्षते केवलं किंचित्पक्वपलाण्डुपाण्डुर-
 रुचिं धत्ते कपोलस्थलीम् ॥ १०४ ॥ आनेतुं न गता किमु प्रियसखी भीतो भुजंगात्किमु
 क्रुद्धो वा प्रतिषेधवाचि किमसौ प्राणेश्वरो वर्तते । इत्थं कर्णसुवर्णकेतकरजःपातोपघात-
 च्छलादक्ष्णोः कापि नवोदनीरजमुखी बाष्पोदकं मुञ्चति ॥ १०५ ॥ स्नानं वारिदवारि-
 भिर्विरचितो वासो धने कानने शीतैश्चन्दनबिन्दुभिर्मनसिजो देवः समाराधितः । नीता

जागरणव्रतने रजनी ब्रीडा कृता दक्षिणा तप्तं किं न तपस्तथापि स कथं नायाति नेत्रा-
तिथिः ॥ १०६ ॥

वीररसनिर्देशः ।

भर्तुः पिण्डानृणकरोऽप्यशक्रयणहायणः । सुराङ्गनास्वयंग्राहो रम्यः कालोऽयमा-
गतः ॥ १ ॥ प्रायेण सुकरं दानं प्रायेण सुकरं तपः । प्राणानपेक्षी व्यापारः पुनर्वारस्य
दुःकरः ॥ २ ॥ क्षत्रियस्योरसि सत्रं ब्रह्म पृष्ठे व्यवस्थितम् । तेन पृष्ठं न दातव्यं पृष्ठदो
ब्रह्महा भवेत् ॥ ३ ॥ मा भैष्ट नैते निस्त्रिंशा नीलोत्पलदलत्विपः । एते वीरावलो-
किन्या लक्ष्म्या नयनविभ्रमाः ॥ ४ ॥ खङ्गास्तिष्ठन्तु मत्तेभकूटकूटाटहासिनः । एकदोर्द-
ण्डशेषेऽपि कः सहेत पराजयम् ॥ ५ ॥ हतेऽभिमन्यौ क्रुद्धेन तत्र पार्थेन संयुगे । असौ-
हिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ॥ ६ ॥ लोहितायति चादित्ये त्वरमाणो धनंजयाः ।
पञ्चविंशतिसाहस्रान्निजघान महारथान् ॥ ७ ॥ रथेभ्यो गजवाजिभ्यः सङ्ग्रामे वीरसंकराः ।
पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्तेऽर्जुनताडिताः ॥ ८ ॥ पूर्णे शतसहस्रे द्वे पदातीनां नरो-
त्तमः । प्रजज्वाल रणे भीष्मो विभूम इव पावकः ॥ ९ ॥ आकर्णपलितः श्यामो वयमा
सोऽतिपक्षकः । रणे पर्यचरद्दोषो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ १० ॥ लक्ष्मणो लघुसंधानो
दूरपाती च राघवः । कर्णो दृढप्रहारी च पार्थस्थैते त्रयो गुणाः ॥ ११ ॥ न कालस्य न
शक्रस्य न विष्णोर्वित्तदस्य च । श्रूयन्ते तानि कर्माणि यानि युद्धे हनूमतः ॥ १२ ॥
सप्तपष्टि हताः कोट्यो वानराणां तरस्विनाम् । पश्चिमेनाङ्गशेषेण मेघनादेन सायकैः
॥ १३ ॥ धृतधनुषि शौर्यशालिनि शैला प्रणमन्ति यत्तदाश्चर्यम् । रिपुसंज्ञकेषु गणना
कैव वराकेषु काकेषु ॥ १४ ॥ जीवन्नेव मृतोऽसौ यस्य जनो वीक्ष्य वदनमन्योन्यम् ।
कृतमुखभङ्गो दूरात्करोति निर्देशमङ्गुल्या ॥ १५ ॥ रविमणिरपि न त्विष्टः पादैस्तिग्मयु-
तेर्मनागट्टः । ज्वलतितरामिति को वा मन्युं सोढुं क्षमो मानी ॥ १६ ॥ छिन्नेऽपि शस्त्र-
भिन्नेऽप्यापत्पतितेऽपि निर्विशेषेऽपि । हनुमति कृतप्रतिज्ञे दैवमदैव्यमोऽप्ययमः ॥ १७ ॥
लोकः शुभस्तिष्ठतु तावदन्यः पराङ्मुखानां समरेषु पुंमाम् । पत्न्योऽपि तेषां न ह्रिया
मुखानि पुरः सखीनामपि दर्शयन्ति ॥ १८ ॥ हा तात तातिति सेवेदनार्तः कणच्छठ्ठन्-
त्रकफानुलितः । वरं मृतः किं मवने किमाजौ संदष्टदन्तच्छदभीमवक्रः ॥ १९ ॥
समूर्च्छितं संयुगसंप्रहारैः पश्यन्ति सुप्तप्रतिवृद्धतुल्यम् । आत्मानमङ्गेषु सुराङ्गनानां
मन्दाकिनीमारुतवीजिताङ्गम् ॥ २० ॥ कश्चिद्विपत्स्वङ्गहृतोत्तमाङ्गः सद्योविमानप्रभुतामु-
पेत्य । वामाङ्गसंसक्तसुराङ्गनः खं नृत्यत्कबन्धं सभरे ददर्श ॥ २१ ॥ ते क्षत्रियाः कुण्ड-
लिनो युवानः परस्परं सायकवीक्षिताङ्गाः । कुम्भेषु लग्नाः सुषुवर्गजानां कुचेषु लग्ना इव
कामिनीनाम् ॥ २२ ॥ भूरेणुदिग्धा नवपारिजातमाला रजोवासितबाहुमध्याः । गाढं

शिवाभिः परिरभ्यमाणाः सुराङ्गनाश्लिष्टभुजान्तरालाः ॥ २३ ॥ सलीलपातानि न
 भर्तुरभ्रमोर्ने चित्रमुच्चैःश्रवसः पदक्रमम् । अनुद्भुतः संप्रति येन केवलं बलस्य शत्रुः प्रश-
 शंस शीघ्रताम् ॥ २४ ॥ कोऽप्येष खण्डितशिरा विकसन्मुखश्रीः प्रारब्धताण्डवविधिः
 सुरकामिनीभिः । आलोक्यते निजकराभिनयानुरूपा व्यापारितेक्षणनिवेदितसत्त्वसाराः
 ॥ २५ ॥ स्त्रीषु प्रवीरजननी जननी तवैव देवी स्वयं मगवती गिरिजापि यस्य । त्वद्दो-
 र्वशीकृतनिशाखमुखावलोकनीयाविदीर्णहृदया स्पृहयांबभूव ॥ २६ ॥ शस्त्रीकृतस्तरु-
 वरः कपिपुंगवेन लङ्केशवक्षसि मृणालमृदुः पपात । तत्रैः स्थितैश्च कुसुमैः कुसुमेषुरेनं सीता-
 वियोगविधुरं दृढमाजघान ॥ २७ ॥ दृष्टिस्तृणीकृतजगन्नयसत्त्वसारा धीरोद्धता नमयतीव
 गतिर्धरित्रीम् । कौमारकेऽपि गिरिवद्गुरुतां दधानो वीरो रसः किमयमेत्युत दर्प एषः
 ॥ २८ ॥ अप्राकृतस्य चरितातिशयैश्च दृष्टैरत्यद्भुतैरपहृतस्य तथापि नास्था । कोऽप्येष
 वारशिशुकाकृतिरप्रमेयमाहात्म्यसारसमुदायमयः पदार्थः ॥ २९ ॥ समरविहरदस्म-
 द्गच्छनिःपातभिन्नप्रतिनरपतिभिन्नाङ्गास्त्वतो विम्बमध्यात् । वयमहह धरायां पातयामः
 पताका वसनपवनलोलं वारि दिव्यापगायाः ॥ ३० ॥ वयस्याः क्रोष्टारः प्रतिशृणुत
 बद्धोऽञ्जलिरयं किमप्याकाङ्क्षामः क्षरति न तथा वीरचरितम् । मृतानामस्माकं भवति परवश्यं
 वपुरिदं भवद्भिः कर्तव्यं नहि नहि जनाधीनचरणम् ॥ ३१ ॥ कपोले जानक्याः काटिक-
 लभदत्तद्युतिमुपि स्मरस्मेरं गण्डोद्भ्रमरपुलकं वक्रकमलम् । मुहुः पश्यन्शृण्वन्नरजनि च से-
 नाकलकलं जटाजूटग्रन्थि द्रढयति रघूणां परिवृढः ॥ ३२ ॥ महोसेनोपस्य प्रमदयमदंष्ट्रा-
 सहचरैः शरैर्मुक्तो जीवन्द्भिरिव शरजन्मा समभवत् । इमां च क्षत्राणां भुजवनमहादुर्ग-
 विषमामयं वीरो धीमानजयदुर्पविशान्वसुमतीम् ॥ ३३ ॥ पुरोजन्मा नाद्य प्रभृति मम
 रामः स्वयमहं न पुत्रः पौत्रो वा रघुकुलभुवां च क्षितिभुजाम् । अधीरं धीरं वा कलयतु
 जनो मामयमयं मया बद्धो दुष्टद्विजदमनदीक्षापरिकरः ॥ ३४ ॥ चापाचार्यस्त्रिपुरविजयी
 कार्तवीर्यो विजेयः शस्त्रव्यस्तः सदनमुदधिर्भूरियं हन्तकारः । अस्त्वैवैतत्किमु कृतवतो
 रेणुकाकण्ठबाधां बद्धस्पर्धस्तव परशुना लज्जते चन्द्रहासः ॥ ३५ ॥ अत्रैः स्वैरपि संय-
 ताग्रचरणो मूर्च्छाभिरामः क्षणे स्वाधीनव्रणिताङ्गशस्त्रनिचिते रोमोद्भ्रमं वर्णयन् । भग्नानु-
 द्लयज्जिज्ञानप्रभटान्संतर्जयन्निष्ठुरं धन्यो धाम जयश्रियः पृथुरणस्तम्भे पताकायते ॥ ३६ ॥
 जन्मेन्दोरमले कुले व्यपदिशस्यद्यापि धत्से गदा मां दुःशासनकोष्णशोणितसुरा क्षीबं
 रिपुं भाषसे । दर्पान्धो मधुकैटभद्विषि हरावत्युद्धतं चेष्टसे मत्त्वासान्नृपशो विहाय स-
 मरं पङ्केऽधुना लीयसे ॥ ३७ ॥ वीरोऽतौ किमु वर्ण्यते दशमुखच्छिन्नैः शिरोभिः स्वयं
 यः पूजास्त्रजमुत्सुको घटयितुं देवस्य खट्वाङ्गिनः । सूत्रार्थी हरकण्ठसूत्रभुजगव्याकर्षणा-
 योद्यतः साटोपं प्रमथैः कृतश्रुकुटिभिश्चित्वान्तरे वारितः ॥ ३८ ॥ संतुष्टे तिमृणां पुरा-

मपि रिपौ कण्डूलदोर्मण्डलीक्रीडाकृतपुनःप्ररूढशिरसो वीरस्य लिप्सोर्वरम् । याच्चादैन्य-
 पराञ्चि यस्य कलहायन्ते मिथस्त्वं वृणु त्वं वृण्विजयभितो मुखानि स दशग्रीवः कथं
 वर्ण्यते ॥ ३९ ॥ भूमात्रं कियदेतदर्णवमितं तत्साधितं हार्यते यद्द्वीरेण भवादृशेन वदति
 त्रिःसप्तकृत्वो जयः । वीरोऽयं नवबाहुरीढशमिदं धोरं च वीरव्रतं तत्कोपाद्विरम प्रसीद
 भगवन्नात्यैव पूज्योऽसि नः ॥ ४० ॥ तात त्वं निजकर्मणैव गमितः स्वर्गं यदि स्वस्ति ते
 ब्रूमस्त्वेकमिदं वधूदृतिकथां तातान्तिकं मा कृथाः । रामोऽहं यदि तद्दिनैः कतिपयैर्ब्रीडा-
 नमत्कंधरः सार्धं बन्धुजनैः सुरेन्द्रविजयी वक्ता स्वयं रावणः ॥ ४१ ॥ त्वय्यर्धासनभाजि
 किंनरगणोद्गीतैर्भवद्विक्रमैरन्तःसंभृतमत्सरोऽपि भगवानाकारगुप्ती कृती । उन्मीलद्भवदी-
 यदक्षिणभुजारोमाञ्चविद्वोच्चरद्वाप्येरेव विलोचनैरभिनयत्यानन्दमाखण्डलः ॥ ४२ ॥ श-
 स्त्राशस्त्रिकथैव काननमगाद्गीर्वाणवाणिधमाः पन्थानो दिवि संकुचन्ति वमुधावन्ध्या न
 सूते भटान् । लक्ष्मीरप्यरविन्दसौधवलभीनिर्व्यूहपर्यङ्किकाविश्रान्तैरलिभिर्न कुञ्जरघटाग-
 ण्डोत्करैर्मोदते ॥ ४३ ॥ अस्त्रौघप्रसरेण रावणिरसौ यं दुर्यशोभागिनं चक्रे गौतमशापय-
 च्छितभुजस्थेमानमाखण्डलम् । कच्छागर्तकुलीरता गमयता वीर त्वया रावणं तत्संसृष्ट-
 महो विशल्यकरिणी जागर्ति सत्पुत्रता ॥ ४४ ॥ चत्वारो वयमृत्विजः स भगवान्कर्मे-
 पदेष्टा हरिः सङ्ग्रामाध्वरदीक्षितो नैरपतिः पत्नी गृहीतव्रता । कौरव्याः पशवः प्रियापरि-
 भवक्लेशोपशान्तिः फलं राजन्योपनिमन्त्रणाय रसति स्फीतं यशोदुन्दुभिः ॥ ४५ ॥ अ-
 द्यारभ्य कठोरकार्मुकलता विन्यस्तहस्ताम्बुजस्तावन्न प्रकटीकरोति नयने शोणे निमेषो-
 दयात् । यावत्सायककोटिपाटितरिपुक्षमापालमौलिस्खलन्मल्लीमाल्यमिलत्परागपटलैरामो-
 दिनी मेदिनी ॥ ४६ ॥ नो तावत्कलयामि केलिकृपणे वामभ्रुवो लोचने तावन्न प्रणया-
 वलीढमनसः पश्यामि मातुर्मुखम् । यावत्तारकुटारपातनिपतत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिभ्राम्यत्स्वर्ण-
 किरीटवद्धशिरसो भ्राम्यन्ति नो फेरवः ॥ ४७ ॥ निःपीते कलशोद्भवेन जलधौ गौरी-
 पतेर्गङ्गाया होतुं हन्त वपुर्ललाटदहने यावत्कृतः प्रक्रमः । तावत्तत्र मया विपक्षनगरी
 नारीढगम्भोरुहद्वन्द्वप्रस्खलदस्त्वारिपटलैः सृष्टाः पयोराशयः ॥ ४८ ॥ रक्तं नक्तंचरौघः
 पिबति वमति च अस्तकुन्तः शकुन्तः क्रव्यं नव्यं गृहीत्वा प्रणदिति मुदितो मत्तवेताल-
 बालः । क्रीडत्यव्रीडमस्मिन् रुधिरमधुवशात्पूतना नूतनाङ्गी योगिन्यो मांसमेदःप्रमुदितम-
 नसः शूरशक्तिं स्तुवन्ति ॥ ४९ ॥ आजन्मब्रह्मचारी पृथुलभुजकलीस्तम्भविभ्राजमाणो
 ज्याघातश्रेणिस्संज्ञोत्तरितवसुमतीचक्रजैत्रप्रशस्तिः । वक्षःपीठं घनास्त्रव्रणकिणकटिणे सं-
 क्षणवातः पृष्ठकान्प्राप्तो राजन्यगोष्ठीगजवनमृग्याकौतुकी जामदग्न्यः ॥ ५० ॥ क्षुद्राः
 संत्रासमेते विजाहितहरयो भिन्नमत्तेभकुम्भा युष्मद्देहेषु लज्जां दधति परममी सायका

निःपतन्तः । सौमित्रे तिष्ठ पात्रं त्वमसि न हि रुषां नन्वहं मेघनादः किञ्चित्संरम्भलीला-
नियमितजलाधिं राममन्वेषयामि ॥ ५१ ॥ अस्त्रज्वालावलीढप्रतिबलजलधेरन्तरौर्व्यायमाणे
सेनानाथे स्थितेऽस्मिन्मम पितरि गुरौ सर्वधन्वीश्वराणाम् । कर्णालं संप्रमेण ब्रज कृप
समरं मुञ्च हादिक्यशङ्कां ताते चापद्वितीये वहति रणधुरं को भयस्यावकाशः ॥ ५२ ॥
कृष्टा केशेषु भार्या तव सुततयशोस्तस्य राज्ञस्तयोर्वा प्रत्यक्षं भूपतीनां मम भुवनपतेराज्ञया
यूतदासी । तस्मिन्वैरानुबन्धे वद किमपकृतं तैर्हता ये नरेन्द्रा बाह्वोर्वीर्यातिभारद्रविणगुरुपदं
मामजित्वैष गर्वः ॥ ५३ ॥

करुणारसनिर्देशः ।

अस्याः कुसुमशय्यापि कोमलाङ्ग्या रुजाकरी । साधिरोते कथं देवी ज्वलन्ती-
मधुना चिताम् ॥ १ ॥ साक्षान्मघवतः पौत्रः पुत्रो गाण्डीवधन्विनः । स्वस्तीयो वासुदेवस्य
तं गृध्राः पर्युपासते ॥ २ ॥ असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्ध्रुवम् । पीड्यमानः
शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणद्रौणिक्छपादिभिः ॥ ३ ॥ मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ।
अमितस्य हि दातारं भर्तारं का न शोचति ॥ ४ ॥ अथ बद्धजटे रामे सुमन्ते गृहमागते ।
त्यक्तो राजा सुतत्यागादविश्वस्तैरिवासुभिः ॥ ५ ॥ देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च
बान्धवाः । तं देशं नैव पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥ ६ ॥ प्रियस्य सुहृदो यत्र मम
तत्रैव संभवः । भूयादमुष्य भूयोऽपि भूयांसमनुसंचरः ॥ ७ ॥ विकृन्ततीव मर्माणि देहं
शोषयतीव मे । दहतीवान्तरात्मानं क्रूरः शोकाग्निरुत्थितः ॥ ८ ॥ अविशोर्णकान्तपात्रे
नव्यदृशे सुमुखि संभृतस्त्रेहे । मद्देहदीपकालिके कथमुपयातासि निर्वाणम् ॥ ९ ॥ वत्स
गच्छ मम वाचिकमेतद्भामचन्द्रचरणे कथयेथाः । आवयोरिव भवेदनुरागो नावयोरिव
विधिः प्रतिकूलः ॥ १० ॥ शैशवात्प्रभृति योषितां प्रियैः सौहृदादपृथुगाशयां प्रियाम् ।
छद्मना परिददामि मृत्यवे शौनिको गृहशकुन्तिकामिव ॥ ११ ॥ शीलानि ते चन्दनशी-
तलानि श्रुतानि भूमीतलविश्रुतानि । तथापि जीर्णेऽपितरावतस्मिन्निहाय हा वत्स कथं
प्रयासि ॥ १२ ॥ वनी मुनीनामटवी तरूणां दरी गिरीणां तु गवेषितैव । अतः परं ल-
क्ष्मण पक्ष्मलाक्षी प्राणा बहिर्भूय गवेषयन्तु ॥ १३ ॥ अर्थो हि कन्या परकीय एव ता-
मद्य संप्रेष्य परिग्रहीतुः । जातो ममायं विशदः प्रकामं प्रत्यर्पितन्यास इवान्तरात्मा
॥ १४ ॥ गृहिणीसचिवः सखीमित्रः प्रियसख्या ललिते कलाविधौ । करुणाविमुखेन
मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् ॥ १५ ॥ अपहस्तितबान्धवे त्वया विहितं साह-
समस्य तृणया । तदिहानपराधिनि प्रियेः सखि कोऽयं करुणोज्झितक्रमः ॥ १६ ॥ वि-
पिने क्व जटानिवन्धनं तव चेदं क्व मनोहरं वपुः । अनयोर्घटनाविधेः स्फुटं तनु खड्गेन
शिरीषकर्तनम् ॥ १७ ॥ मदेकपुत्रा जननी जरातुरा नवप्रसूतिर्विरटा तपस्विनी । गतिस्त-

योरेष जनस्तमर्दयन्नहो विधे त्वं करुणा रुणद्धि नः ॥ १८ ॥ मदर्थसंदेशमृणालमन्थरः
 प्रियः कियद्दूर इति त्वयोदिते । विलोकयन्त्या रुदतोऽथ पक्षिणः प्रिये स कीदृग्भविता
 तव क्षणः ॥ १९ ॥ इयमियं मयदानवनन्दिनी त्रिदशनाथ जितः प्रसवं स्थली । किम-
 परं दशकंधरगेहिनी त्वयि करोति करद्वययोजनम् ॥ २० ॥ उत्पातदैवतमिवायतनं
 मुरारेरस्ताचलान्तरितसूर्यमिवान्तरिक्षम् । हम्भीरभूभुजि गते सुरवेश्म विश्वं पश्यामि हार-
 मिव नायकरत्नशून्यम् ॥ २१ ॥ आदाय मांसमखिलं स्तनवर्जमङ्गान्यामुच्च वागुरिक यामि
 कुरु प्रसादम् । सीदन्ति शप्पकवलग्रहणानभिज्ञा मन्मार्गवक्षिणपराः शिशवो मदीयाः
 ॥ २२ ॥ स्वप्नेऽपि देवि रमसे न मया विना त्वं स्वापे त्वया विरहितो मृतवद्भवामि ।
 दूरीकृतासि विधिदुर्ललितैस्तथापि द्रावत्यहो हि मन इत्यसवो दुरन्ताः ॥ २३ ॥ सद्यः
 पुरोपरिसरेऽपि शिरीषमृद्धी गत्वा जवात्रिचतुराणि पदानि सीता । गन्तव्यमस्ति किय-
 दित्यसकृद्बुवाणा रामाश्रुणः कृतवती प्रथमावतारम् ॥ २४ ॥ हत्वा पतिं नृपमवेक्ष्य
 भुजङ्गदष्टं देशान्तरे विधिवशाद्गणिकास्मि जाता । पुत्रं पतिं समधिगम्य चितां प्रविष्टा
 शोचामि गोपगृहिणी कथमद्य तक्रम् ॥ २५ ॥ अस्तंगते शशिनि सैव कुमुद्वती मे
 दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा । इष्टप्रवासजनिनान्यचलाजनस्य दुःखानि नूनमति-
 मात्रमुदुःसहानि ॥ २६ ॥ यस्य त्वया व्रणविरोपणमिङ्गुदीनां तैलं न्यपिच्यत मुखे
 कुशसूचिविद्धे । श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जहाति सोऽयं न पुत्रकृतकः पदवीं
 मृगस्ते ॥ २७ ॥ दैवे पराग्वदनशालिनि हन्त जाते याते च संप्रति दिवं प्रति
 बन्धुरत्ने । कस्मै मनः कथयितासि निजामवस्थां कः शीतलैः शमयिता वचनैस्त-
 वाधम् ॥ २८ ॥ सर्वेऽपि विस्मृतिपथं विपयाः प्रयाता विद्यापि खेदैकलिता विमलीब-
 भूव । सा केवलं हरिणशावकलोचना मे नैवापयाति हृदयादधिदेवतेव ॥ २९ ॥ धृत्वा
 पदस्खलनभोतिवशात्करं मे यारूढवत्यसि शिलाशकलं विवाहे । सा मां विहाय कथमद्य
 विलासिनि द्यामारोहसीति हृदयं शतथा प्रयाति ॥ ३० ॥ भूमौ स्थिता रमणनाथ मनो-
 हरेति संबोधनैर्यमधिरोपितवत्यसि द्याम् । स्वर्गं गता कथमिव क्षिपसि त्वमेणशावाक्षि तं
 धरणिधूलिषु यामिदानीम् ॥ ३१ ॥ कनकहरिणं हत्वा रामो ययौ निजमाश्रयं जनकत-
 नयां प्राणेभ्योऽपि प्रियामविलोकयन् । दृढमुपगतैर्वाष्पापूरैर्निमीलितलोचनो न विशति
 कुटीमाशातन्तुप्रणाशभयादसौ ॥ ३२ ॥ अथेदं रक्षोभिः कनकहरिणच्छेद्यविधिना तथा लुप्तं
 पौषैर्व्यधयति यथा क्षालितमपि । जनस्थाने शून्ये करुणकरुणैरार्यचरितैरपि औवा
 रोदित्यपि दैलति वज्रस्य हृदयम् ॥ ३३ ॥ ध्रुवं ध्वंसो मावी जलनिधिमहीशैलसरितामतो

१ अयोध्यासमीपदेशे. २ शिरोषकुसुमवत्कोमला. ३ वारंवारम्. ४ पराङ्मुखं. ५ लोदे. ६ मनोव्यथाय.
 ७ धमसंपादिता. ८ स्वर्गम्. ९ कपटम्. १० भग्नचित्तम्. ११ दुष्टः. १२ अत्यन्तकृद्वीः. १३ पाषाणः.
 १४ शीर्यति. १५ नाशः.

मृत्योः शीर्यत्कणलघुषु का जन्तुषु कथा । तथाप्युच्चैर्बन्धुव्यसनजनितः कोऽपि विषयो
विवेकप्रोन्माथी दहति हृदयं शोकदहनः ॥ ३४ ॥ अक्षत्रारिक्ताभिमन्युदहनप्रोद्धूतती-
व्रक्रुधः पार्थस्याकृतशात्रवः प्रतिकृतैरन्तः शुचा मुह्यतः । कीर्णा बाष्पकणैः पतन्ति धनुषि
ब्रीडाजटादृष्टयो हा वत्सेति गिरः स्फुरन्ति न पुनर्निर्यान्ति वक्त्राद्वाहिः ॥ ३५ ॥ कोऽहं
ब्रूहि सखे स्वयं स भ्रमवानार्यः स को राघवः के यूयं बत नाथ नाथ किमिदं दासोऽस्मि
ते लक्ष्मणः । कान्तारे किमिहास्महे बत सखे देव्या गतिर्मृग्यते का देवी जनकाधिरा-
जतनया हा जानकि क्वासि हा ॥ ३६ ॥ मध्याह्ने दववह्निनोष्मसमये दंदह्यमानं शिरः
कृच्छ्राग्निर्गतमुत्तृपं जनमथो वीक्षैकरक्षाक्षमम् । प्रेम्णा जीवयितुं मिथः पिबपिबेत्युच्चार्य
मिथ्या पिबन्निर्गन्नास्यमपीतवारिहरणद्वन्द्वे विपन्नं वने ॥ ३७ ॥ हा मातस्त्वरितासि
कुत्र किमिदं हा देवताः क्वाशिषो धिक्प्राणान्पतितोऽशनिर्हुतवहस्तेऽङ्गेषु दग्धे दृशौ ।
इत्थं घर्घरमध्यरुद्धकरुणाः पौराङ्गनानां गिरश्चित्रस्थानपि रोदयन्ति शतधा कुर्वन्ति
भित्तीरापि ॥ ३८ ॥ यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया कण्ठस्तम्भितबाष्प-
वृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनम् । वैक्लव्यं मम तावदीदृशमपि स्नेहादरप्यौकसः पीड्यन्ते
गृहिणः कथं न तैनयाविच्छेपदुःखैर्नवैः ॥ ३९ ॥ पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्व-
पीतेषु या नादत्ते प्रियमण्डनापि भवतां स्नेहेन या प्लवम् । आदौ वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या
भवत्युत्सवः सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥ ४० ॥ या केलिच्युतकेशलेश-
विषमां शय्यां न भजे पुरा या जालान्तरनिर्गतार्ककिरणद्योतादपि म्लायते । सेयं निष्ठुर-
काष्टसंचितचितां देदीप्यमानानलं सस्मेरा भजते यदि प्रियमुखं स्नेहस्य किं दुष्करम्
॥ ४१ ॥ ध्वस्तः काव्योरुमेरुः कविविपणि महारत्नराशी विशीर्णः शुष्कः शब्दौघसिन्धुः
प्रलयमुपगतो वाक्यमाणिक्यकोशः । दिव्योक्तीनां निधानं निधनमुपगतं हा हता दिव्यवाणी
बाणे दूरप्रयाणे प्रणयिनि विधिना शायिते दीर्घनिद्राम् ॥ ४२ ॥

अद्भुतरसनिर्देशः ।

तस्मिन्पुण्ड्रे क्षणेनैव त्वरितो वानरध्वजः । सरथं सध्वजं साश्वं भीष्ममन्तर्दधे शरैः
॥ १ ॥ रत्नभित्तिषु संक्रान्तैः प्रतिबिम्बशतैर्वृतः । ज्ञातो लङ्केश्वरः कृच्छ्रादाञ्जनेयेन
तत्त्वतः ॥ २ ॥ चतुर्ध्वपि समुद्रेषु संध्यामन्वास्य तत्क्षणात् । कक्षाक्षिप्तं निशान्ते स्वे
वालिः पौलस्त्यमत्यजत् ॥ ३ ॥ न केनापि श्रुतं दृष्टं वारिणा वारि शुष्यति । अहो
गोदावरीवारा भवसिन्धुर्विशुष्यति ॥ ४ ॥ एव बन्ध्यसुतो याति खपुष्पकृतशेखरः ।
मृगतृष्णाम्मसि स्नातः शशाशृङ्गधनुर्धरः ॥ ५ ॥ कस्मै किं कथनीयं कस्य मनः प्रैत्ययो

१ विवेकोन्मूलनः. २ अरण्यावासिनः. ३ गृहस्थाश्रमिणः. ४ कन्यावियोगदुःखैः. ५ उदकेन. ६ स्वमाकाशं
तस्य पुष्पेण कृतः शेखरः शिरोभूषणं येन. ७ मरुमरीचिकोदके कृतमज्जनः. ८ शशशृङ्गकृतधनुर्धारी. ९ विश्वास्तः.

भवति । रमयति गोपर्वधूटी कुञ्जकुटीरे परं ब्रह्म ॥ ६ ॥ चित्रं कनकलतायां पल्लव एवामृतं
सूते । कुसुमसमुद्रमसमये नो जाने किं परं भावि ॥ ७ ॥ अम्बुजमम्बुनि जातं न हि
दृष्टं जातमम्बुदादम्बु । अधुना तद्विपरीतं चरणसरोजाद्विनिर्गता गङ्गा ॥ ८ ॥ जाता
लता हि शैले जातु लतायां न जायते शैलः । अधुना तद्विपरीतं कनकलतायां गिरिद्वयं
जातम् ॥ ९ ॥ कमलमनम्भसि कमले कुवलयमेतानि कनकलतिकाणाम् । सा च सुकुमार-
सुभगेत्युत्पातपरम्परा केयम् ॥ १० ॥ चित्रं कनकलतायां शरदिन्दुस्तत्र खञ्जनद्वितयम् ।
तत्र च मनोजघनुधी तदुपरि गाढान्धकाराणि ॥ ११ ॥ चित्रं महानेप वतावतारः क
कान्तिरेषाभिनवैव भङ्गिः । लोकोत्तरं धैर्यमहो प्रभावः काप्याकृतिर्नूतन एष सर्गः
॥ १२ ॥ स्थाणुः स्वयं मूलविहीन एव पुत्रो विशाखो रमणी त्वपर्णा । परोपनीतैः
कुसुमैरजस्रं फलत्यग्रीष्टं किमिदं विचित्रम् ॥ १३ ॥ किं क्रमिप्यति किलैष वामनो याव-
दित्थमहसन्त दानवाः । तावदस्य न ममौ नभस्तले लङ्घितार्कशशिमण्डलक्रमः ॥ १४ ॥
युगान्तकालप्रतिसंहृतात्मनो जगन्ति यस्यां स विकासमासत । तनौ ययुस्तस्य न कैटभद्विप-
स्तपोधनाभ्यागमसंभवा मुदः ॥ १५ ॥ कथमुपरि कलापिनः कलापो विलसति तस्य त-
लेऽष्टमीन्दुखण्डम् । कुवलययुगलं ततो विलोलं तिलकुसुमं तदधः प्रवालमस्मात् ॥ १६ ॥
विपुलेन सागरशयस्य कुक्षिणा भुवनानि यस्य पपरि युगक्षये । मदविभ्रमा सकलया पपे
पुनः स पुरस्त्रियैकतमयैकमुदृशा ॥ १७ ॥ पश्चात्त्यभागमिह सानुपु संनिपण्णाः पश्यन्ति सान्द्र-
मलसान्द्रतरांशुजालम् । संपूर्णलब्धललनालपनोपमानमुत्सङ्गसङ्ग्रहहरिणस्य हिमांशुमूर्तेः
॥ १८ ॥ इदं तावच्चित्रं यदवनितले पार्वणशशी कलङ्कादुन्मुक्तः किमपि च तदन्तर्वि-
लसति । प्रवालं माणिक्यं कुवलयदलं मन्मथधनुर्मनोवीणावाध्वनिरिति महच्चित्रमधरम्
॥ १९ ॥ मूकारब्धं कमपि बधिराः श्लोकमाकर्णयन्ति श्रद्धालुस्तं विलिखति कुङ्किः श्ला-
घया वीक्षतेऽन्धः । अभ्यारोहत्यहह सहसा पङ्कुरप्यद्रिशृङ्गं सान्द्रालस्याः शिशुभरणतो
मन्दमायान्ति वन्ध्याः ॥ २० ॥ काकुत्स्थेन शिरांसि यानि शतशश्छिन्नानि मायानिधेः
पौलस्त्यस्य विमानसीमनि तथा भ्रान्तानि नाकौकसाम् । तान्येवास्य धनुः श्रमप्रशमनं
कुर्वन्ति सीतापतेः क्रीडाचामरडम्बराणि कृतिभिर्लौलायमानैः कचैः ॥ २१ ॥ किं ब्रूमो
हरिमस्य विश्वमुदरे किंवा फणान्भोगिनः शेते यत्र हरिः स्वयं जलनिधेः सोऽप्येकदेशे
स्थितः । आश्चर्यं कलशोद्भवो भूनिरसौ यस्यैकहस्तेऽम्बुविर्गण्डूपीयति पङ्कजीयति फणी
भृङ्गीयति श्रीपतिः ॥ २२ ॥ दोर्दण्डाञ्चितचन्द्रशेखरधनुर्दण्डावभङ्गोद्यतपङ्कारध्वनिरार्य-

१ खो. २ सुवर्णवह्ण्यां तत्तुल्यायामङ्गयष्ट्याम्. ३ पर्वततुल्यं स्तनद्वयमिति भावः. ४ श्रद्धावान्. ५ विक-
लपाणिः ६ शिखरम्. ७ अगस्त्यः.

बालचरितप्रस्तावनाडिण्डिमः । द्राक्पर्यस्तकपालसंपुटमिलद्ब्रह्माण्डभाण्डोदरधाम्यत्पिण्डितचण्डिमा कथमहो नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २३ ॥

हास्यरसनिर्देशः ।

जिह्वायाश्छेदिता नास्ति न तालुपतनाद्भयम् । निर्विशेषेण वक्तव्यं निर्लेज्जः को न पण्डितः ॥ १ ॥ परान्नं प्राप्य दुर्बुद्धे मा प्राणेषु दयां कुरु । दुर्लभानि परान्नानि प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥ २ ॥ विना मद्यं विना मांसं परस्वहरणं विना । विना परापकारेण दिविरो दिवि रोदिति ॥ ३ ॥ पूर्वं चेटी ततो वेटी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिभ्रष्टा वेश्या भवति तापसी ॥ ४ ॥ यदाक्षिभ्रूलतापाङ्गैः स्त्रियः कुर्वन्ति कामिनाम् । जघनेष्वेव तत्सर्वं पतत्यनपराधिषु ॥ ५ ॥ केशलुब्धनसाम्येऽपि हन्त पश्यैतदन्तरम् । उपस्थाः कीटमश्नन्ति घृतभक्तं दिगम्बराः ॥ ६ ॥ सामगायनपूतं मे नोच्छिष्टमधरं कुरु । उत्कण्ठितासि चेद्गद्रे वामं कर्णं दशस्व मे ॥ ७ ॥ भस्माङ्गुलिर्बेको मायी बालशौची तथा हिही । धारावतीं चक्रवतीं पडेते पुरुषाधमाः ॥ ८ ॥ प्रेषिकः प्रैषिकः काण्डः किमेकस्तम्भलीनकः । योगी तत्कालरोगी च पडेते सेवकाधमाः ॥ ९ ॥ आदौ वेश्या पुनर्दासी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिक्षीणा वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १० ॥ गताः केचित्प्रबोधाय स्वयं तं कुम्भकर्णकम् । तदधःपवनोत्सर्गादुड्डीय पतिताः क्वचित् ॥ ११ ॥ असारे खलु संसारे सारं श्वशुरमन्दिरम् । हरो हिमालये शेते हरिः शेते महोदधौ ॥ १२ ॥ कमले कमला शेते हरः शेते हिमालये । क्षीराब्धौ च हरिः शेते मन्ये मत्कुणशङ्कया ॥ १३ ॥ बिलाद्बहिर्बिलस्यान्तःस्थितमार्जारसर्पयोः । मध्ये चाखुरिवाभाति पत्नीद्वययुतो नरः ॥ १४ ॥ सदा वक्रः सदा क्रूरः सदा पूजामपेक्षते । कन्याराशिस्थितो नित्यं जामाता दशमो ग्रहः ॥ १५ ॥ स्वयं पञ्चमुखः पुत्रौ गजाननपडाननौ । दिगम्बरः कथं जीवेदन्नपूर्णं न चेद्बृहे ॥ १६ ॥ उदरद्वयभरणभयादर्धाङ्गाहितदारः । यदि नैवं तस्यैकसुतः कथमद्यापि कुमारः ॥ १७ ॥ अङ्गुलिभङ्गविकल्पनविविधविवादप्रवृत्तपाण्डित्यः । जपचपलोष्ठः सजने ध्यानपरो नगररथ्यासु ॥ १८ ॥ मुण्डो जाटिलो नम्रश्छत्री दण्डी कषायचौरी वा । भस्मस्मेरशरीरो दिशि दिशि भोगी विजृम्भते दम्भः ॥ १९ ॥ भृकुटीकुटिलललाटः कण्टकिताङ्गः कटाक्षविकटाक्षः । कवलयति पृथुलकवलैस्तण्डुलमचलं द्विजः क्रुद्धः ॥ २० ॥ क्रयविक्रयकूटतुलाघवनिःक्षेपरक्षणव्याजैः । एते हि दिवसचौरा मुष्णन्ति महाजनं वणिजः ॥ २१ ॥ आरूपायिकानुरागी व्रजति सदा पुण्यपुस्तकं श्रोतुम् । दष्ट इव कृष्णसर्पैः पलायते दानधर्मेभ्यः ॥ २२ ॥ दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टिं याचकचकितोऽवगुण्ठनं कृत्वा । चौर इव कुटिलचारी पलायते कुटिलरथ्याभिः ॥ २३ ॥

गणयति गगने गणकश्चन्द्रेण समागमं विशाखायाः । विविधभुजंगक्रीडासक्तां गृहिणीं न जानाति ॥ २४ ॥ कलमाग्रनिर्गतमषीबिन्दुव्याजेन साञ्जनाश्रुकणैः । कायस्थलुब्धमाना रोदिति खिन्नेव राज्यश्रीः ॥ २५ ॥ वाचयति नान्यलिखितं लिखितमनेनापि वाचयति नान्यः । अयमपरोऽस्य विशेषः स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयति ॥ २६ ॥ अर्थो नाम जनानां जीवितमखिलाक्रियाकलापश्च । तं संहरन्ति धूर्ता छगलंगला गायना लोके ॥ २७ ॥ तमसि वराकश्चरौ हाहाकारेण याति संतस्तः । गायनचौरः कपटो हाहा कृत्वा न याति लक्ष्यं च ॥ २८ ॥ आमन्त्रणजयशब्दैः प्रतिपदहंकारघर्षरागवैः । स्वयमुक्तसाधुवादैरन्तरयति गायनो गीतम् ॥ २९ ॥ मेरुः स्थितोऽतिदूरे मनुष्यभूमिं परां परित्यज्य । भीतो भयेन चौर्याद्वोराणां हेमकाराणाम् ॥ ३० ॥ तस्मान्महीपतीनामसंभवे दस्युचौराणाम् । एकः सुवर्णकारो निग्राह्यः सर्वथा नित्यम् ॥ ३१ ॥ उपभुक्तखदिरवीटकजनिताधररागभङ्गभयात् । पितरि मृतेऽपि हि वेश्या रोदिति हा ताततातेति ॥ ३२ ॥ वर्णनदयितः कश्चिद्धनदयितो दानकर्मदयितोऽन्यः । रक्षादयितश्चान्यो वेश्यानां नर्मदयितोऽन्यः ॥ ३३ ॥ शृणु सखि कौतुकमेकं ग्राम्येण च कामिना यदद्य कृतम् । सुरतसुखमीलिताक्षी मृतेति भीतेन मुक्तास्मि ॥ ३४ ॥ श्रमणः श्रावकवध्वाः सुरतविधौ नाधरं दशति । मदिराक्षिमांसभक्षणमस्मिन्समये निषिद्धमिति ॥ ३५ ॥ द्विजराजशेखरो यदृष-भारूढः सदा सदारस्त्वम् । चक्रे हर तद्विधिना पुनरुपनयनं ललाटघटितं ते ॥ ३६ ॥ विनापि तातेन विना जनन्या गजाननः शंभुमुताभिधानः । विनैव शास्त्रेण विनैव वेदैर्माध्यंदिनानामिव पाठकोऽभूत् ॥ ३७ ॥ शिक्षितापि सखिभिर्ननु सीता रामचन्द्रचरणी न ननाम । किं भविष्यति मुनीशवधूवद्भालरत्नमिह तद्रजसेति ॥ ३८ ॥ वैराग्यभङ्गिरचनावचनैः प्रतार्थरुण्डां चिराय विकटस्तनमुन्नताङ्गीम् । ब्रह्मोपदेशमिपसंगतगण्डभित्तिर्निःशङ्कचुम्बनरसैः कितवा द्रवन्ति ॥ ३९ ॥ धान्याकनागरनिशार्द्रकदाडिमत्वक्कुस्तुम्बरीलवणतैलमुसंस्कृताक्षः । मत्स्यान्नशीतशितभक्ततले ददाति स ब्रह्मलोकमधिगच्छति पुण्यकर्मा ॥ ४० ॥ खट्वा नितान्तलघुका शिथिलप्रताना द्वेष्यः पतिः स च निरन्तरचाटुकारी । तत्रापि दैवहतिकाः खलु भोग्यरात्र्यो हा सह्यतां कथमयं व्यसनप्रपन्नः ॥ ४१ ॥ आकुक्ष्य पाणिमशुचिं मम मूर्ध्नि वेश्या मन्त्राभ्रसां प्रतिपदं पृषतैः पवित्रे । तारस्वरं प्रहितयूत्कमदात्प्रहारं हा हा हतोऽहमिति रोदिति विष्णुशर्मा ॥ ४२ ॥ गौरी तनुर्नयनमायतमुन्नता च नासा कृशा कटीतटी च पटी विचित्रा । अङ्गानि रोमरहितानि सुखाय भर्तुः पुच्छं न तुच्छमिति कुत्र समस्तवस्तु ॥ ४३ ॥ आपाण्डुरा शिरसि यत्र वली कपोले दन्तावली विगलिता न च मे विषादः । एणीदृशो युवतयः पथि मां विलोक्य तातेति भाषणपराः शतकुन्तघातः

॥ ४४ ॥ कटी मुष्टिग्राह्या द्विपुरुषभुजग्राह्यमुदरं स्तनौ घण्टालोलौ जघनमधिगन्तुं व्यव-
सितौ । स्मितं भेरीनादं मुखमपि च थत्तद्भयकरं तथाप्येषा रण्डा परिभवति संतापयति च
॥ ४५ ॥ एका भार्या प्रकृतिमुखरा चञ्चला च द्वितीया पुत्रस्त्वेको भुवनविजयी
मन्मथो दुर्निवारः । शेषः शय्या शयनमुद्धौ वाहनं पन्नगारिः स्मारं स्मारं स्वगृहचरितं
दारुभूतो मुरारिः ॥ ४६ ॥ गत्वा द्वारवतीं नयामि दिवसानाराधयन्ती हरिं त्यक्त्वा
वानशनेन जीवितमिदं मुञ्चामि भागीरथीम् । प्रातः प्रातरिति प्रवर्तितकथानिवेदमातन्वती
रण्डा नक्तमनन्तजारसुरतप्रीता सुखायास्तु वः ॥ ४७ ॥ पाणौ ताम्रघटी कुशः करतले
धौते सिते वाससी भाले मृत्तिलकः सचन्दनरसो न्यस्तैकपुष्पं शिरः । दूरात्क्षिप्तपदाकृ-
तिर्दृढतरव्याश्रितदन्ता गिरः सोऽयं वञ्चयितुं जगद्भवतो दम्भस्य देहक्रमः ॥ ४८ ॥
यन्मोत्थापनमात्रनिःसहजरच्चर्यावशेषश्लथभ्रश्यच्छेफसिदुर्बलाङ्गचलनव्यर्थोद्यमालिङ्गने । ल-
ज्जाधायिनि खिद्यमानयुवतौ दृढस्य कृच्छ्रे रते यत्स्यात्तत्प्रतिभाव्य किं न हसितुं
युक्तं किमारोदितुम् ॥ ४९ ॥ धत्ते वक्षसि कौस्तुभोपलमयं मत्वा श्रियः सोदरं तन्नाभी-
गृहमाकलय्य मकरावासं मनाङ्गोऽज्जति । तन्नामप्रणयान्न लुम्पति हरिः श्रीवत्समङ्गे स्थितं
किं केन क्रियतां स एव यदभूदेतादृशः स्त्रीवशः ॥ ५० ॥ अन्तुं वाञ्छति वाहनं गण-
पतेराखुं क्षुधार्तः फणी तं च क्रौञ्चपतेः शिखी च गिरिजाहंसोऽपि नैगाननम् । गौरी
जह्नुमतामसूयति कलानाथं कपालानलो निर्विण्णः स पयौ कुटुम्बकलहादीशोऽपि हाला-
हलम् ॥ ५१ ॥ रण्डा पीनपयोधरा कृतमया चण्डानुरागाद्भुजं दोर्दण्डद्वयपीवरस्तनभरं
नो गाढमालिङ्गिता । बुद्धेभ्यः शतशः शमे यदि पुनः कुत्रापि कापालिनी पीनोत्तुङ्गकु-
चावपीडनभरः प्राप्तः प्रबोधोदयः ॥ ५२ ॥ पीठोप्रक्षालनेन क्षितिपतिकथया सज्जनानां
प्रवादैर्नीत्वा यामार्धमेवं कुशकुसुमसमारम्भणव्यग्रहस्ता । पश्चादेते निमज्जन्तुर्युवतिकु-
चाभोगदत्तेक्षणार्धाः प्राणायामोपदेशादिह झटिति सदा वासराणि क्षिपन्ति ॥ ५३ ॥
रे रे लोकाः कुरुध्वं श्रवणपुटपिधानं द्रुतं हस्तयुग्मैः शीलाः सर्वेऽपि यूयं भवतु गुरुतराः
सावधाना धरित्र्याम् । शीघ्रं रे रावण त्वं विरचय वसनैर्नासिकानां पिधानं सुप्तोऽयं
कुम्भकर्णः कटुरविकटं श्रद्धते दीर्घमुच्चैः ॥ ५४ ॥

भयानकरसनिर्देशः ।

इदं मघोनः कुलिशं धरासंनिहितानलम् । स्मरणं यस्य दैत्यस्त्रीगर्भपाताय केवलम्
॥ १ ॥ रुधिरविसरप्रसाधितकरालकरवालरुचिरभुजपरिघः । झटिति भ्रुकुटिविदङ्कितलला-
टपट्टो विभाति नृपजीमः ॥ २ ॥ ततः परामर्शविदृढमन्योर्भूभङ्गदुःप्रेक्ष्यमुखस्य तस्य ।
स्फुरन्नुर्दधिः सहसा तृतीयादक्षः कृशानुः किल निःपपात ॥ ३ ॥ विनिर्गतं मानदमा-

त्ममन्दिराङ्गुषत्युपश्रुत्य यदृच्छयापि यम् । ससंभ्रमेन्दुद्रुतपातितागला निमीलितासीव
 भियामरावती ॥ ४ ॥ अशक्तुवन्तोदुमधीरलोचनः सहस्ररश्मेरिव यस्य दर्शनम् । प्रविश्य
 हेमाद्रिगुहागृहान्तरं निनाय विस्मयदिवसानि कौशिकः ॥ ५ ॥ महाप्रलयमारुतक्षुभितपु-
 ष्करावर्तकप्रचण्डवनगर्जितप्रतिरवानुकारी मुहुः । रवः श्रवणमेवस्थगितरोदसीकन्दरः
 कुतोऽद्य समरोद्धेरयमभूतपूर्वः पुरः ॥ ६ ॥ किञ्चित्कोपकलाकलापकलनाहुंकारविभ्रङ्गु-
 वोर्विक्षेपादकरोदसौ रघुपतिर्लङ्कापतेः पत्तनम् । क्रन्दफेरुरट्करीन्द्रविषट्कारुस्फुटद्गुगु-
 प्रोत्कीडत्कपिनिःश्वसत्फणिरणजिह्वल्लिभ्रमं द्वापि च ॥ ७ ॥ अत्राप्युन्मद्यातुधानतरुणी-
 चञ्चत्करास्फालनव्यावलग्नृकपालतातरणितैर्नृत्यत्पिशाचाङ्गनाः । उद्रायन्ति यशांसि यस्य
 विततैर्नदैः प्रचण्डानिलप्रक्षुभ्यत्कारिकुम्भकूटकुहरव्यक्ता रणक्षोणयः ॥ ८ ॥ गीर्वाणाः
 प्रतियन्ति नैव पिदधे कर्णां सुधर्माधिपः कर्णाः कर्णिकयन्ति हन्त निभृतं शंभुः स्वयंभू-
 गणाः । दूरादेत्य कृतान्तदूरनिवहाः स्वाकारसंगोपनैरुद्धीवं कलयन्ति कोणपचमूनाथे
 शयाने रणे ॥ ९ ॥ निःशङ्कं बहिरस्व चण्डमनसो नामानुरूपा क्रिया स्वर्वेश्यापदध्व-
 रस्वनवती न क्वापि रङ्गस्थली । किञ्चान्यदशकंधराङ्गियुगले कल्याणभाजि स्फुटं लङ्कायां
 प्रतिपक्षविक्रमयथाशङ्काकरी भ्राम्यति ॥ १० ॥ अस्त्राकल्पचलत्पयोधरभरव्याविह्वमेव-
 च्छटामृकस्थामिषगृध्रगृध्रगुरुदास्फालोच्चलन्मूर्धजा । व्यादायाननमट्टहासविकटं दूरेण ता-
 रापथाश्रस्यत्सिद्धपूरिन्ध्रवृन्दरभसोन्मुक्तादुपक्रामति ॥ ११ ॥ प्रौढिच्छेदानुरूपोच्छलन-
 पलवशास्त्संहिकेयोपमेयं त्रासाकृष्टाश्वतिर्यज्ज्वलितराविरथेनारुणेनेक्षमाणम् । कुर्वन्काकुत्स्थवी-
 र्यस्तुतिमिव मरुतां कन्दरारन्ध्रभानां झाङ्कारैर्भीतमेतन्निपतति वियतः कुम्भकर्णोत्तमाङ्गम्
 ॥ १२ ॥ माद्यन्मातङ्गकुम्भस्थलवसनवशावासनामिश्रगन्धव्यासक्तव्यक्तमुक्ताफलशकल-
 लसत्केसरीलीकरालः । एणी वैधव्यवेधाः स्वभुजबलमदग्रस्ततेजस्विधामा गुञ्जत्कुत्रे गिरी-
 णां हरिरिह शबरीगर्भपातं विवत्ते ॥ १३ ॥ मन्यायस्तार्णवाम्भः प्रतिकुहरलघुर्वधराध्वा-
 नधीरः कोणाघातेषु गर्जत्प्रलयघनघटान्योन्यसंवष्टचण्डः । कृष्णक्रोधाग्रदूतः कुरुशतनि-
 धनोत्पातनिर्घातवातः केनास्मत्सिंहनादः प्रतिरसितसखो दुन्दुभिस्ताडितोऽयम् ॥ १४ ॥
 श्रीवाभङ्गाभिरामं मुहुरनुपतति स्यन्दने दत्तदृष्टिः पश्चार्धेन प्रविष्टः शरपतनभयादूयसा
 पूर्वकायम् । दर्भैर्धर्षावलीढैः श्रमविहृतमुखभ्रंशभिः कीर्णवर्त्मा पश्योदग्रजुतत्वाद्वियति
 बहुतरं स्तोकमुर्व्यां प्रयाति ॥ १५ ॥ निर्मज्जच्चक्षुरन्तर्भ्रमदतिकपिलक्रूरतारानरास्थिग्रन्थि
 दन्तान्तरालग्रथितमविरतं जिह्वया घट्टयन्ती । ध्वान्तेऽपि व्यासत्तवक्त्रज्वलदनलशिखानर्भरे
 व्यक्तकर्मा निर्यान्ती गृध्ररौद्री दिवमुपरि परिक्रीडते ताडकेयम् ॥ १६ ॥

बीभत्सरसनिर्देशः ।

प्रस्वेदमलदिग्धेन वहता मूत्रशोणितम् । व्रणेन विवृतेनेदं सर्वमन्वीकृतं जगत् ॥ १ ॥
विकीर्णहरिचन्दनद्रविणपत्रलीलारसा निपेतुरतिचञ्चलाश्चतुरकामिनीदृष्टयः । तदेतदुप-
रिभ्रमन्निबिडगृध्रजालं जनैर्लुठत्कमिकलेवरं पिहितनासिकैर्वीक्ष्यते ॥ २ ॥ अत्रैः कल्पित-
मङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तंरक्तोत्पलव्यक्तोत्तंसभृतः पिनह्य सहसा हृत्पुण्डरीकस्त्रजः । तत्त-
च्छोणितपङ्ककुङ्कुमजुषः संभूय कान्तैः पिबत्यस्थित्नेहसुराः कपालचषकैः प्रीताः पिशाचा-
ङ्गनाः ॥ ३ ॥ उत्कृत्य ज्वलिताशवात्कथमपि प्रेतासनः पैशिनीं पेशीमग्निमयीं निगीर्य
सहसा दन्दह्यमानोदरः । धावत्युत्प्लवते मुहुर्निपतति प्रोत्तिष्ठति प्रेक्षते विष्वक्कोशति संपि-
नष्टि जठरं मुष्ट्या चलन्मस्तकः ॥ ४ ॥ अत्रप्रोतवृहत्कपालनलकक्रूरकण्ठकङ्कणप्राय-
प्रेङ्खितभूरिभूषणरवैराभूषयत्यम्बरम् । पीतच्छर्दितरक्तकर्दमघनप्राग्भारघोरोच्छसद्वचालेल-
स्तनभारभैरववपुर्दपोद्धतं धावति ॥ ५ ॥ रक्तं नक्तंचरौघः पिबति वमति च ग्रस्तकुन्तः श-
कुन्तः क्रव्यं नव्यं गृहीत्वा प्रणदतिमुदितो मत्तवेतालबालः । क्रीडत्यब्रीडमस्मिन्नुषि-
रमदवशात्पूतना नूतनाङ्गी योगिन्यो मांसभेदप्रमुदितमनसः शूरशार्ङ्गं स्तुवन्ति ॥ ६ ॥
उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिं प्रथममथ पृथुक्षोभभूयांसि मांसान्यंससिक्कैवपृष्ठपिण्डाद्यवयवमुलभा-
न्युग्रप्रातीनि जग्ध्वा । आत्तस्नाय्वन्नेत्रात्प्रकटितदशनः प्रेतरङ्गः कंरङ्गादङ्गस्थादस्थि-
संस्थं स्थपुटगतमपि क्रैव्यमव्यग्रमस्ति ॥ ७ ॥

रौद्ररसनिर्देशः ।

सरोषदष्टाधरलोहिताक्षैर्व्यक्तोर्ध्वरेखा भृकुटीर्वहङ्गिः । तस्तार गां भञ्जनिवृत्तकण्ठैर्हुं-
कारगर्भैर्द्विषतां शिरोभिः ॥ १ ॥ पातालतः किमु सुधारसमानयामि निष्पीड्य चन्द्रममृतं
किमु वाहयामि । उद्यन्तमद्य तपनं किमु वारयामि कीनाशपाशमथवा किमु चूर्णयामि
॥ २ ॥ चञ्चदुजभ्रमितचण्डगदाभिघातसंचूर्णितोरुयुगलस्य सुयोधनस्य । स्त्यानावनद्ध-
घनशोणितशोणपाणिरुत्तंसयिष्यति कचांस्तव देवि भीमः ॥ ३ ॥ कृतमनुमतं दृष्टं वा
यैरिदं गुरुपातकं मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः । नैरकरिपुणा सार्धं तेषां सजीम-
^{१२}किरीटिनामहमयमसृङ्गदोमासैः करोमि दिशां बलिम् ॥ ४ ॥ यत्सत्यव्रतभङ्गमीरुमनसा
यत्नेन मन्दीकृतं यद्विस्मर्तुमपीहितं शमवता शान्तिं कुलस्येच्छता । तद्व्यूतारिणिसंभृतं
नृपसुताकेशाम्बराकर्षणैः क्रोधज्योतिरिदं महत्कुरुवने यौधिष्ठिरं जृम्भते ॥ ५ ॥ येन

१ श्मशाने शवं भुञ्जानं प्रेतं दृष्ट्वा माधवस्योक्तिरियम्. २ चर्म. ३ कटिदेशस्थमांसपिण्डः. ४ अत्यन्तदु-
र्गन्धोनि. ५ भक्षयित्वा. ६ प्रेतदरिद्रः. ७ मृतशरीरात्. ८ अग्निः. ९ मांसम्. १० स्वयंमृतद्रोणशिरश्छेद-
कृत्स्याश्रत्थान् उक्तिरियम्. ११ कृष्णेन. १२ अर्जुनः.

स्यां विनिहत्य मातरमपि क्षत्रास्त्रपूरासवास्वादोन्मत्तपरश्वधेन विदधे निःक्षत्रिया मेदिनी ।
यद्वाणम्रणवर्त्मनः शिखरिणः क्रौञ्चस्य हंसच्छलादद्याप्यस्थिकणाः पतन्ति स पुनः क्रुद्धो
मुनिर्भार्गवः ॥ ६ ॥ देशः सोऽयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन्हृदाः पूरिताः क्षत्रादेव तथाविधः
परिभवः स्नातस्य केशग्रहः । तान्येवाहितशस्त्रवस्मरगुरुण्यस्त्राणि भास्वन्ति मे यद्गामेण
कृतं तदेव कुरुते द्रोणात्मजः क्रोधनः ॥ ७ ॥ यैः प्राणापहतिः कृता मम पितुः क्रुद्धैर्युधि
क्षत्रियै रामोऽहं रमणीर्विहाय बलवान्निःशेषमेषां हठात् । भास्वत्प्रौढकुठारकोटिघनका-
काण्डत्रुटत्कंधरास्त्रोतोऽन्तःस्तुतशोणशोणितभरैः कुर्यां क्रुधां निर्दतिम् ॥ ८ ॥ राज्ञो मा-
नधनस्य कर्मुकभृतो दुर्योधनस्याग्रतः प्रत्यक्षं कुरु बान्धवस्य च तथा कर्णस्य शल्यस्य च ।
पीतं तस्य ममाद्य पाण्डववधूकेशाम्बराकर्षिणः कोष्णं जीवत एव तीक्ष्णकरजक्षुष्णादसृ-
ग्वक्षसः ॥ ९ ॥ स्पृष्टा येन शिरोरुहे नृपशुना पाञ्चालराजात्मजा येनास्याः परिधानम-
प्यपहृतं राज्ञां कुरूणां पुरः । यस्योरःस्थलशोणितासवमहं पातुं प्रतिज्ञातवान्सोऽयं महु-
जपञ्जरे निपतितः संरक्ष्यतां कौरवाः ॥ १० ॥ रक्तोत्फुल्लविशाललोलनयनः कम्पोत्त-
राङ्गो मुहुर्मुक्त्वा कर्णमपेतभीर्धृतधनुर्बाणो हरेः पश्यतः । आध्मातः कटुकोक्तिभिः स्वयम-
कृद्दोषिक्रमं कीर्तयन्नसास्फोटपटुर्युधिष्ठिरमसौ हन्तुं प्रविष्टोऽर्जुनः ॥ ११ ॥ त्रैलोक्य-
त्राणशौण्डः सैरसिजवसतेः स प्रसूतो भुजाभ्यां सुक्षत्रं नाम वर्णः कुलिशकठिणयोर्यस्य
दोष्णोर्विलीनम् । ज्वालालिज्वालकालानलकवलभयभ्रान्तदेवासुराणि व्यातन्वानो जगन्ति
ज्वलितमुनिरयं पार्वतीधर्मपुत्रः ॥ १२ ॥ अन्योन्यास्फालभिन्नद्विपस्रधिरवसामांसमस्ति-
ष्कपङ्के मग्नानास्पन्दनानामुपरिकृतपदन्यासविक्रान्तपङ्कौ । स्फीतामृकपानगोष्ठोरसदशिव-
शिवा तुर्यनृत्यत्कबन्धे संग्रामैकार्णवान्तः प्रविचरितुमलं पण्डिताः पाण्डुपुत्राः ॥ १३ ॥
रे धृष्टा धार्तराष्ट्राः प्रबलभुजवृहत्ताण्डवाः पाण्डवा रे रे वाष्पेयाः सृष्ट्वाः शृणुन मम
वचो यद्ब्रवीम्यूर्ध्वन्नाहुः । एतस्योत्खातबाहोर्द्विपदनृपसुतातापिनः पापिनोऽहं पाता हृच्छो-
णितानां प्रभवति यदि वस्तत्किमेवं न पार्थः ॥ १४ ॥ नाहं रक्षो न भूतं रिपुरुधिरजला-
ह्लादिताङ्गः प्रकाशं विस्तीर्णोरुप्रतिज्ञा जलनिधिगहनः क्रोधनः क्षत्रियोऽस्मि । भो भो
राजन्यवीराः समरशिखिशिखाभुक्तशेषाः कृतं वस्त्रासेनानेन लीनैर्हतकरितुरगान्तर्हितैरा-
स्यते यत् ॥ १५ ॥ योः यः शस्त्रं बिभर्ति स्वभुजगुरुमदः पाण्डवीनां चमूनां यो यः पा-
ञ्चालगोत्रे शिशुरधिकवया गर्भशय्यागतो वा । यो यस्तः कर्मसाक्षी चरति मायि रणे यश्च
यश्च प्रतीपः क्रोधान्धस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम् ॥ १६ ॥ युष्म-
दोर्दण्डमण्डल्यवनमितरणञ्चण्डकोदण्डदण्डोन्मुक्तेषु छिन्नमूर्छितप्रतिनृपतिभुजाखण्डमुण्डावकी-

र्णा । गायञ्चत्यत्प्रवालाद्रजनिचरवधूदत्ततालैः करालैरुन्नालैरदृष्टासैः प्रकटितप्रदशैर्युद्ध-
भूर्भाति भीमा ॥ १७ ॥

शान्तरसनिर्देशः ।

वैराग्यम् ॥ को देशः कानि मित्राणि कः कालः कौ व्ययागमौ । कश्चाहं का च मे
शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ पुत्रमित्रफलत्रेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः । सरः-
पङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ २ ॥ मन्ये मायेयमज्ञानं यत्सुखं स्वजनादपि । निदा-
घवारणायालं निलच्छाया न कस्यचित् ॥ ३ ॥ विपत्प्रशान्त्यै सेव्यन्ते यदि कष्टेन
भूभृतः । तत्करिष्यति कष्टापि विपत्तिकमधिकं ततः ॥ ४ ॥ मितमायुर्व्ययो नित्यं नैति
पातं कदाचन । परामृशन्ति तदपि न भवं भोगलोलुपाः ॥ ५ ॥ निःस्नेहो याति नि-
र्वणिं स्नेहोऽनर्थस्य कारणम् । निःस्नेहेन प्रदीप्तेन यदेतत्प्रकटीकृतम् ॥ ६ ॥ अशीमहि
वयं भिक्षामाशावासो वशीमहि । शयीमहि महीष्टे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ ७ ॥ यावतः
कुरुते जन्तुः संबन्धान्मनसः प्रियान् । तावतोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥ ८ ॥
प्रचण्डवासनावातैरुद्धृता नौर्मनोमयीः । वैराग्यकर्णधारेण विना रोद्धुं न शक्यते ॥ ९ ॥
रागिणापि विरागिण्यस्त्रियस्तासु रमेत कः । अहं च कलये मुक्तिं या विरागिणि रागिणी
॥ १० ॥ लावण्यं तदसौ कान्तिस्तद्रूपं स वचःक्रमः । तदा सुधास्पदमभूदधुना तु ज्वरो
महान् ॥ ११ ॥ पूरयित्वाधिनामाशां प्रियं कृत्वा द्विषामपि । पारं गत्वा श्रुतौघस्य
धन्या वनमुपासते ॥ १२ ॥ पुत्रदारादिसंसारः पुंसां संमूढचेतसाम् । विदुषां शास्त्रसंसारः
सद्योगाभ्यासविघ्नकृत् ॥ १३ ॥ गतः कामकथोन्मादो गलितो यौवनज्वरः । गतो मोहश्रुता
मृष्टा कृतं पुण्याश्रमे मनः ॥ १४ ॥ वनान्यमूनि न गृहाण्येता नद्यो न योषितः । गृहा
इमे न दायादास्तन्मे नन्दति मानसम् ॥ १५ ॥ शान्तिकन्थालस्तकण्ठो मनस्थालीमि-
लत्करः । त्रिपुरारिपुरद्वारि कदाहं मोक्षभिक्षुकः ॥ १६ ॥ उद्धाटितनवद्वारे पञ्जरे
विहगोऽनिलैः । यत्तिष्ठति तदाश्चर्यं प्रयाणे विस्मयः कुतः ॥ १७ ॥ निर्विवेकैतया बौल्यं
कोपोन्मादेन यौवनम् । रुद्धत्वं विकलत्वेन सदा सोपद्रवं नृणाम् ॥ १८ ॥ प्रातर्मूत्रपुरी-
षाभ्यां मध्याह्ने क्षुत्पिपासया । तृष्णाकामेन बाध्यन्ते प्राणिनो निशि निद्रया ॥ १९ ॥
गैतसरेऽत्र संसारे सुखभ्रान्तिः शरीरिणाम् । लालापानभिवाङ्मुष्टे बालानां स्तन्यविभ्रमः
॥ २० ॥ दिनमेकं शशी पूर्णः क्षीणस्तु बहुवासरान् । सुखाहुःखं सुराणामप्यधिकं का
कथा नृणाम् ॥ २१ ॥ आयि बोधाम्बुधौ जावः स्वच्छोऽयं विश्वबुद्धुदः । विनीत उदितो
वेत्ति विकल्पपटलं मनः ॥ २२ ॥ दासोऽहमिति या पूर्वं विहिता भावना मया । अनादि-

त्वेन सेदानीं मम चेतोऽवलम्बते ॥ २३ ॥ न विषयभोगो भाग्यं योग्यं खलु पत्र जन्तुमा-
त्रमपि । ब्रह्मेन्द्ररुद्रमृग्यं भाग्यं विषयेषु वैराग्यम् ॥ २४ ॥ पाषाणखण्डेष्वपि रत्नबुद्धिः
कान्तेति धीः शोणितमांसपिण्डे । पञ्चात्मके वर्ष्मणि चात्मभावो जयत्यसौ काचन मोह-
लीला ॥ २५ ॥ त्रय्यन्तसिद्धाञ्जननिर्मलाक्षैस्तपोधनैरप्यनवेक्षितं यत् । अवेक्ष्यते धाम
तदेव काश्यामात्यन्तिकेनाक्षिनिमीलेन ॥ २६ ॥ कुटुम्बचिन्ताकुलितस्य पुंसः कुलं च
शीलं च गुणाश्च सर्वे । अपक्वकुम्भे निहिता इवापः प्रियातिदेहेन समं विनाशम् ॥ २७ ॥
सुरमन्दिरतरुमूलनिवासः शय्या भूतलमजिनं वासः । सर्वपरिग्रहभोगत्यागः कस्य सुखं न
करोति विरागः ॥ २८ ॥ निर्खिलं जगदेव नैश्वरं पुनरस्मिन्नितरां कैलेवरम् । अथ तस्य
कृते कियानयं क्रियते हन्त जनैः परिश्रमः ॥ २९ ॥ मलयानिलकालकूटयो रमणी-
कुन्तलभोगिभोगयोः । श्वपचौत्सुभुवोः किमन्तरं मम भूयात्परमात्मनि स्थितिः ॥ ३० ॥
नवनीलमेघरुचिरः परः पुमानवनीमवाप्य धृतगोपविग्रहः । नवनीयकीर्तिरमरैरपि स्वयं
नवनीतभिक्षुरधुना स चिन्त्यते ॥ ३१ ॥ सार्वभौमभवनं वनवासो निस्वभावमवभावनया
ते । बालिशो हि विषयेन्द्रियचौरैर्मुष्यते स्वभवने च वने च ॥ ३२ ॥ इतो न किञ्चि-
त्परतो न किञ्चित्यतो यतो यामि ततो न किञ्चित् । विचार्य पश्यामि जगन्न किञ्चित्स्वा-
त्मावबोधादधिकं न किञ्चित् ॥ ३३ ॥ व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती रोगाश्च
शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् । आयुः परित्स्ववति भिन्नघटादिषाम्भो लोकस्तथाप्यहितमाच-
रतीति चित्रम् ॥ ३४ ॥ दैन्यं क्वचित्क्वचन मन्मथजा विकाराः कुत्राप्यनेकविधबन्धुजन-
प्रपञ्चः । क्वापि प्रभुत्वधनकल्पितमीश्वरत्वमित्येकवैकृतमिदं जगदाविभाति ॥ ३५ ॥ आस्ता-
मकण्टकमिदं वसुधाधिपत्यं त्रैलोक्यराज्यमपि नैव तृणाय मन्ये । निःशङ्कसुप्तहरिणीकुलसं-
कुलसु चेतः परं वलति शैलवनस्थलीषु ॥ ३६ ॥ ते तीक्ष्णदुर्जननिकारशरैर्न भिन्ना धीरास्त
एव शमसौख्यभुजस्त एव । सीमन्तिनीभुजलतागहनं व्युदस्य येऽवस्थिताः शमफलेषु
तपोवनेषु ॥ ३७ ॥ बुद्धेरगोचरतया न गिरां प्रचारो दूरे गुरुप्रथितवस्तुकथावतारः । तत्त्वं
क्रमेण विदुषां करुणावदाने श्रद्धावतां हृदि पदं स्वयमादधाति ॥ ३८ ॥ दधति ताव-
दमी विषयाः सुखं स्फुरति यावदियं हृदि मूढता । मनसि तत्त्वविदां तु विवेचके क
विषयाः क सुखं क परिग्रहाः ॥ ३९ ॥ क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः
क्षणं वित्तैर्हीनः क्षणमपि च संपूर्णविभवः । जराजीर्णैर्नैर्नट इव मथीमण्डितनूर्नटः संसा-
रान्ते विशति यमधानीजवनिकाम् ॥ ४० ॥ क्वचित्कन्याधारी क्वचिदपि च दिव्याम्ब-

रधरः क्वचिद्भूमीशयः क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनः । क्वचिद्विश्राद्धतिः क्वचिदपि च मिष्टा-
 शनरुचिर्महात्मा योगज्ञो न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ४१ ॥ अहौ वा हारे वा
 बलवति रिपौ वा सुहृदि वा मणौ वा लोष्टे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा । तृणे वा स्त्रेणे
 वा मम समदृशो यान्तु दिवसाः क्वचित्पुण्यारण्ये शिवाशिवशिवेति प्रलपतः ॥ ४२ ॥
 गतास्तातभ्रातृप्रमुखसुखपीयूषमधुराः पुरा लक्ष्मीः क्लैब्यव्यवसनरसास्तेऽपि दिवसाः । अदः
 श्रान्तं स्वान्तं सपदि यदि निर्वेदपदवी भजन्त्यां भासोऽयं जनयति सुखं भावविमुखम्
 ॥ ४३ ॥ अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो
 यत्स्वयममून् । व्रजन्त्यः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः स्वयं त्यक्तास्त्वेते शमसुख-
 मनन्तं विदधति ॥ ४४ ॥ न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलं विपाकः पुण्यानां
 जनयति भयं मे विमृशतः । महद्भिः पुण्यैषैश्चिरपरिगृहिताश्च विषया महान्तो जायन्ते
 व्यसनमिव दातुं विषयिणाम् ॥ ४५ ॥ धनं तावच्छब्धं कथमपि तथाप्यस्य नियतं विनाशो
 नाशो वा तव सति वियोगोऽप्युभयथा । अनुत्पादः श्रेयान्किमु कथय तस्याथ विलयो
 विनाशो लब्धस्य व्यथयति तरां न त्वनुदयः ॥ ४६ ॥ परेषां चेतांसि प्रतिदिवसमाराध्य
 बहुधा प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदय क्लेशकलिलम् । प्रसन्ने त्वय्यन्तः स्वयमुदितचिन्ता-
 मणिगुणे विविक्तः संकल्पः किमिव हि फलं पुष्पति तरोः ॥ ४७ ॥ यदेतत्स्वच्छन्दं
 विहृणमकार्षण्यमशनं सहायैः संलापः श्रुतमुपशमैकव्रतफलम् । मनो मन्दस्पन्दं बहिरपि
 विरस्यापि विमृशन्न जाने कस्यैषा परिणतिरुदारस्य तपसः ॥ ४८ ॥ तडिन्मालालोलं
 प्रतिदिवसदत्तान्धतमसं भवे सौर्यं हित्वा शमसुखमुपादेयमनघम् । इति व्यक्तोद्धारं
 चटुलवचसः शून्यमनसो वयं वीतव्रीडाः शुक इव पठामः परममी ॥ ४९ ॥ यदासौ
 दुर्वारः प्रसरति मदश्चित्तकरिणस्तदा तस्योद्दामप्रसररसरूढैर्व्यवसितैः । क्व तद्वैर्यालानं
 क्व च निजकुलाचारनिगडः क्व सा लज्जारज्जुः क्व विनयकठोराङ्कुशमपि ॥ ५० ॥
 कुरङ्गाः कल्याणं प्रतिविटपमारोग्यमटवीं श्रयन्ति क्षेमं ते पुलिनकुशलं भद्रमुपलाः ।
 निशान्तादस्वन्तात्कथमपि विनिष्क्रान्तमधुना मनोऽस्माकं दीर्घमभिलषति युष्मत्परिचि-
 तम् ॥ ५१ ॥ गतः कालो यत्र प्रणयिनि माये प्रेमकुटिलः कटाक्षः कालिन्दीलघुलह-
 रिदृष्टिः प्रभवति । इदानीमस्माकं जठरकमठीष्टकठिना मनोदृष्टिस्तार्त्तिक व्यसननि मुधैव
 ग्लपयसि ॥ ५२ ॥ गतः कालो यत्र द्विचरणपशूनां क्षितिभुजां पुरः स्वस्तीत्युक्त्वा विष-
 यसुखमास्वादितमभूत् । इदानीमस्माकं तृणमिव समस्तं कलयतामपेक्षा भिक्षायामपि किमपि
 चेतस्त्रपयति ॥ ५३ ॥ अहंकार कापि व्रज वृजिन हे मा त्वमिह भूरभूमिर्दर्पणामहम-
 पसर त्वं पिशुन हे । अरे क्रोध स्थानान्तरमनुसरानन्यमनसां त्रिलोकीनाथो नो हृदि वसतु
 देवो हरिरसौ ॥ ५४ ॥ अतिक्रान्तः कालो ललितललनाभोगसुखदो भ्रमन्तः शान्ताः

स्मः सुचिरमिह संसारसंरणी । इदानीं स्वैःसिन्धोस्तटभुवि समाक्रन्दनगिरः सुतारैः
 फूत्कारैः शिवशिवशिवेति प्रतनुमः ॥ ५५ ॥ मैहास्रय्या भूमिर्मृण्मणुपधानं भुजलता वितानं
 चाकाशं व्यजनमनुकूलोऽयमनिलः । स्फुरद्दीपश्चन्द्रः स्वधृतिवनितासङ्गमुदितः सुखं
 शान्तः शेते विगतभवभीतिर्नृप इव ॥ ५६ ॥ कदा वृन्दारण्ये नवघननिभं नन्दतनयं
 परीतं गोपीभिः क्षणरुचिमनोज्ञाभिरभितः । गमिष्यामस्तोषं नयन्विषयीकृत्य कृतिनो वयं
 प्रेमोद्रेकस्खलितगतयो वेपथुभृतः ॥ ५७ ॥ कदा भिक्षाभक्तैः करकलितगङ्गाञ्जुतरलैः शरीरं
 मे स्थास्यत्युपरतसमस्तेऽन्द्रियसुखम् । कदा ब्रह्माभ्यासस्थिरतनुतयारण्यविहगाः पति-
 प्यन्ति स्थाणुभ्रमहतधियः स्कन्धशिरसि ॥ ५८ ॥ कदा वृन्दारण्ये विमलयमुनातीरपुलिने
 चरन्तं गोविन्दं हलधरमुदामादिसहितम् । अये कृष्ण स्वामिन्मधुरमुरलीवादनविभो प्रसी-
 देत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५९ ॥ कदा वा सङ्केते विमलसरयूतीरपु-
 लिने चरन्तं श्रीरामं जनकतनयालक्ष्मणयुतम् । अये राम स्वामिञ्जनकतनयावल्लभ विभो
 प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ६० ॥ कदा वाराणस्यार्ममरतटिनी-
 रोधसि वसन्वसानः कौपीनं शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम् । अये गौरीनाथ त्रिपुरहर
 शंभो त्रिनयन प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ६१ ॥ भूः पर्यङ्को
 निजभुजलताकन्दुकं खं वितानं दीपश्चन्द्रो विरतिवनितालब्धयोगप्रमोदः । दिक्कन्यानां
 व्यजनपवनैर्वाज्यमानोऽनुकूलैर्भिक्षुः शेते नृप इव सदा वीतरागो जितात्मा ॥ ६२ ॥ आ-
 संसाराञ्चिभुवनमिदं चिन्वतां तातभावं नो वास्माकं नयनपदवीं श्रोत्रवर्त्मगतो वा । योऽयं
 धत्ते विषयकरिणी गाढमूढाभिमानक्षीवस्यान्तःकरणकारिणः संयमानामलीनाम् ॥ ६३ ॥
 आयुर्वायुव्यथितनालिनीपत्रमित्रं किमन्यत्संपच्छम्पाद्युतिसहचरी स्वैरचारी कृतान्तः ।
 कस्मादस्मिन्भ्रमसि तमासि त्वं प्रयाहि प्रयागं पौनःपुन्यं भुवि भगवती स्वधुनी ते धुनीते
 ॥ ६४ ॥ पूर्वं तावत्कुवलयदृशां लोललोलैरपाङ्गैराकर्षद्भिः किमपि हृदयं पूजिता यौव-
 नश्रीः । संप्रत्यन्तर्निहितसदसद्भावलब्धप्रबाधप्रत्याहारैर्विषादद्वये वर्तते कोऽपि प्रावः
 ॥ ६५ ॥ मातर्माये भगिनि कुमते हे पितर्मोहजाल व्यावर्तध्वं भवतु भवतामेष दीर्घो
 वियोगः । सद्यो लक्ष्मीरमणचरणभ्रष्टगङ्गाप्रवाहव्यामिश्रायां टपादि परमब्रह्मदृष्टिर्भवामि
 ॥ ६६ ॥ गङ्गातीरे हिमगिरिशिलाबद्धपद्मासनस्य ब्रह्मज्ञानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां
 गतस्य । किं तैर्भाव्यं मम सुदिवसैर्यत्र ते निर्विशङ्काः कण्डूयन्ते जरठहरिणाः शृङ्गमङ्गे
 मदीये ॥ ६७ ॥ भेदाभेदौ सपदि गलितौ पुण्यपापे विशीर्णे मायामोहौ क्षयमुपगतौ
 नष्टसंदेहवृत्तेः । शब्दातीतं त्रिगुणरहितं प्राप्य तत्त्वावबोधं निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को

१ पङ्कती. २ स्वर्णद्याः. ३ पर्यङ्कः. ४ मृदु. ५ उल्लोचः. ६ स्वधृतिः स्वीयं धैर्यं तदेव वनिता स्त्री
 तस्याः सङ्गेन हृदिता इष्टः सन्. ७ अयोध्यायाम्. ८ भागीरथीतीरे.

विधिः को निषेधः ॥ ६८ ॥ यद्वात्मानं सकलवपुषामेकमन्तर्बहिस्थं दृष्ट्वा पूर्णं स्वमिव सततं सर्वभाण्डस्थमेकम् । नान्यत्कार्यं किमपि च ततः कारणाद्विन्नरूपं निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ६९ ॥ हेमः कार्यं हृतवहगतं हेममेवेति यद्वत्क्षीरे क्षीरं समरस- तथा तोयमेवाञ्जुमध्ये । एवं सर्वं समरसतया त्वंपदं तत्पदार्थं निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७० ॥ यस्मिन्निवश्वं सकलभुवनं सामरस्यैकभूतं उर्वो ह्यापोऽनलमनिलखं जीवमेवं क्रमेण । यत्क्षाराब्धौ समरसतया सैन्धवैवत्वभूतं निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७१ ॥ यद्वद्वद्योदधिसमरसौ सागरत्वं ह्यवाप्तौ तद्वज्जीवालयपरिगतौ सामरस्यैकभूतौ । भेदातीतं परिलयगतं सच्चिदानन्दरूपं निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७२ ॥ दृष्ट्वा वेद्यं परमथ पदं स्वात्मबोधस्वरूपं बुद्धात्मानं सकलवपुषा- मेकमन्तर्बहिस्थम् । भूत्वा नित्यं सदुदिततया स्वप्रकाशस्वरूपं निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७३ ॥ कार्याकार्ये किमपि सततं नैव कर्तृत्वमास्ति जीवन्मुक्तस्थि- तिरवगतो दग्धवस्त्रावभासः । एवं देहे प्रविलयगते तिष्ठमानो वियुक्तो निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७४ ॥ कस्मात्कोऽहं किमपि च भवान्कोऽयमत्र प्र- पञ्चः स्वं स्वं वेद्यं गगनसदृशं पूर्णतत्त्वप्रकाशम् । आनन्दाख्यं समरसघने बाह्यमन्तर्वि- हाने निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७५ ॥ किं कन्दर्पं वृथा कदर्थ- यंसि रे कोदण्डटङ्कारितं रे रे कोकिल कोमलं कलरवं किं त्वं मुधा वल्गासि । मुग्धे स्निग्धविदग्धमुग्धमधुरैर्लोलैः कटाक्षैरलं चेतश्शुम्भितचन्द्रचूडचरणध्यानमृतं वर्तते ॥ ७६ ॥ मातर्मेदिनि तात मारुत सखे ज्योतिः सुबन्धो जल भ्रातर्व्योम निबद्ध एष भवतामन्त्यः प्रणामाञ्जलिः । युष्मत्सङ्गवशोपजातमुक्ततोद्रेकः स्फुरन्निर्मलज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे ब्रह्मणि ॥ ७७ ॥ आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला रागग्रा- हवती वितर्कविहगा धैर्यद्वमध्वंसिनी । मोहावर्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ७८ ॥ येषां वल्लभया सह क्षणमपि क्षिप्रं क्षपा क्षीयते तेषां शीतकरः शशी विरहिणामुल्लेख संतापकृत् । अस्माकं तु न वल्लभा न विरहस्तेनोभयभ्रंशिनामिन्दू राजति दर्पणाकृतिरसौ नोष्णो न वा शीतलः ॥ ७९ ॥ धावन्तः प्रतिवासरं दिशि दिशि प्रत्याशया संपदां दृष्ट्वा कालवशेन हन्त फलितं कस्यापि देवद्वमम् । श्रावं श्रावमवज्ञयोपवसितं सर्वत्र भग्नोद्यमा जीवामः परमार्थशून्यद्वयास्तप्ता मनोमोदकैः ॥ ८० ॥ सन्त्येके धनलोभमात्रगहनव्यामोहसंमूर्च्छिताः केचिदैवतसुन्दरी- स्तनपरीरम्भभ्रमव्याकुलाः । अन्तर्भूतसमस्ततत्त्वनिवहं चिन्मात्रशेषं शिवं दृष्ट्वा दृष्टतनू- रुहाङ्कुरभराः कष्टा न शिष्टाः क्वचित् ॥ ८१ ॥ आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जी- वितं व्यापारैर्बहुकार्यभारगुरुभिः कालोऽपि न ज्ञायते । दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रा-

सश्च नोत्पद्यते पीत्वा मोहमर्था प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥ ८९ ॥ यत्रैकं श्रुतमक्षरं पशुपतेर्हेतुः श्रुतीनां कृतौ सद्यो रोहति चाष्टधा तनुभृता यत्रैकमुद्यद्गुः । यत्रैकाग्रनदी-
 कणेऽपि विधृते सर्वेव सा धार्यते सादृश्याद्भुतवैभवा कविगिरां पारे हि वाराणसी ॥ ८३ ॥
 स्मारस्मेरमदोन्नमत्कुचतटीकान्ताकरान्दोलितैः पुष्पाम्भोनिचितैरुशीररचितैः किं तालवृन्तै-
 र्भम । अन्वानन्दवनं सुखं शिशयिषोरर्धप्रमीलदृशो यातायातपरिश्रमं शमयिता गङ्गातरङ्गा-
 निलः ॥ ८४ ॥ एकद्वैः किमभारि सूरिभिर्यद् द्वित्राणि मित्राणि किं व्यापन्नानि गताश्च
 किं त्रिचतुरा घोरा महाव्याधयः । सप्ताप्तैरलमिष्टमेतदपि नश्चेतः क्षणान्पञ्चपान्स्वात्मन्येव
 रमस्व तेजसि गले कालेऽथ वा सर्वतः ॥ ८५ ॥ नित्यानित्यविचारणप्रणयिनी वैराग्यमेकं सुहृ-
 त्मित्राण्येव यमादयः शमदमप्रायाः सखायो मताः । मैत्र्याद्याः परिचारिकाः सहचरी नित्यं
 मुमुक्षाबलादुच्छेद्या रिपवश्च मोहममतासंकल्पवैरादयः ॥ ८६ ॥ पुण्यैर्मूलफलैः प्रियप्रणयिनीं
 दृष्टिं कुरुष्वाधुना भूशय्यां नवपल्लवैः कुरु तृणैरुत्तिष्ठ यामो वने । क्षुद्राणामविवेकमूढम-
 नसां यत्रेश्वराणां सदा वित्तव्याध्यविवेकसंकुलगिरां नामापि न श्रूयते ॥ ८७ ॥ भस्मो-
 ढूलन भद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले शुभं हा सोपानपरम्परां गिरिसुताकान्तालयालंकृतिम् ।
 अद्याराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्यामुखालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निधीया-
 महे ॥ ८८ ॥ कृत्वा दीननिपीडनां निजजने बद्धा वचोविग्रहं नैवालोच्य गरीयसीरपि
 चिरादामुष्मिकीर्यातनाः । द्रव्यौघाः परिसंचिताः खलु मया यस्याः कृते सांप्रतं नीवारा-
 ज्जलिनापि केवलमहो सेयं कृतार्था तनुः ॥ ८९ ॥ रथयान्तश्चरतस्तथा धृतजरत्कन्थालव-
 स्याध्वगैः सत्रासं च सकौतुकं च सदयं दृष्टस्य तैर्नागरैः । निर्व्याजीकृतचित्सुधारसमुदा
 निद्रायमाणस्य मे निःशङ्कं करटः कदा करपुटीभिक्षां विलुण्ठिष्यति ॥ ९० ॥ सौजन्या-
 म्बुमरुस्थली सुचरितालेख्यद्युभित्तिर्गुणज्योत्स्नाकृष्णचतुर्दशीसरलतायोगश्वपुच्छच्छटा ।
 यैरेषापि दुराशया कलियुगे राजावली सेविता तेषां शूलिनि भक्तिमात्रमुलभे सेवा क्रिय-
 त्कौशलम् ॥ ९१ ॥ भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाङ्ग्यं माने दैन्यभयं
 बले रिपुभयं रूपे तरुण्या भयम् । शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काये कृतान्ताङ्ग्यं सर्वं
 वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाभयम् ॥ ९२ ॥ शय्या शाद्वलमासनं शुचि शिला
 सद्य द्रुमाणामधः शीतं निर्झरवारिपानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः । इत्यप्रार्थितलभ्यसर्व-
 विभवे दोषोऽयमेको वने दुष्प्रापार्थिनि यत्परार्थघटनावन्ध्यैर्वृथा स्थीयते ॥ ९३ ॥ या-
 च्चाशून्यमयत्नलभ्यमशनं वायुः कृतो वेधसा व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरभुजः सुस्थाः स्थ-
 लीशायिनः । संसारार्णवलङ्घनक्षमधियां दृष्टिः कृता सा नृणां यामन्वेपयतां प्रयान्ति सततं
 सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ ९४ ॥ बीभत्सा विषया । जुगुप्सिततमः कायो वयो गत्वरं प्रायो

बन्धुभिरध्वनीव पथिकैर्योगो वियोगावहः । हातव्योऽयमसार एष निरसः संसार इत्या-
दिकं सर्वस्यैव हि वाचि चेतसि पुनः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ९६ ॥ पुत्रः स्यादिति
दुःखितः सति सुते तस्यामये दुःखितस्तद्दुःखादिकमार्जने तदनये तन्मूर्खतादुःखितः । जा-
तश्चेत्सगुणोऽथ तन्मृतिभयं तस्मिन्मृते दुःखितः पुत्रव्याजमुपागतो रिपुरयं मा कस्यचि-
ज्जायताम् ॥ ९६ ॥ आहारः फलमूलमात्मरचितं शय्या मही वल्कलं संवीताय परि-
च्छदः कुशसमित्पुष्पाणि पुत्रा मृगाः । वस्त्रान्नाश्रयदानभोगविभवा निर्यन्त्रणाः शाखिनो
मित्राणीत्याधिकं गृहेषु गृहिणां किं नाम दुःखादृते ॥ ९७ ॥ सूक्तिं कर्णसुधां व्यनक्तु
सुजनस्तस्मिन्न मोदामहे ब्रूतां वाचमसूयको विषमुचं तस्मिन्न खिद्यामहे । या यस्य प्र-
कृतिः सतां वितनुतां किं नस्तया जायते कुर्मस्तत्खलु कर्म जन्मनिगडच्छेदाय यज्जायते
॥ ९८ ॥ यत्क्षान्तिः समये श्रुतिः शिवशिवेत्युक्तौ मनोनिर्वृतिर्भैक्षे चाभिरुचिर्धनेषु विरतिः
शश्वत्समाधौ रतिः । एकान्ते वसतिर्गुरौ प्रतिनतिः सङ्गिः समं संगतिः सत्त्वे प्रीतिरनङ्गनि-
र्जितिरसौ सन्मुक्तिमार्गे स्थितिः ॥ ९९ ॥ संभोगाद्विषयामिषस्य परितः सौमित्यमस्ता-
खिलज्ञानोन्मेषतया कथं तव भवेदत्यास्पदं देहिनः । साध्यं तद्धि तदेव साधनमिति
व्यावृत्तिरेवामिषात्तस्यां ज्योतिरूपैत्यनिन्धनमिदं दोषत्रयं धक्षयति ॥ १०० ॥ सत्यं
वक्तुमशेषमस्ति सुलभा वाणी मनोहारिणी दातुं दानवरं शरण्यमभयं स्वच्छं पितृभ्यो
जलम् । पूजार्थं परमेश्वरस्य विमलः स्वाध्याययज्ञः परं क्षुद्रचापेः फलमूलमस्ति शमनं
ह्येतामकैः किं धनैः ॥ १०१ ॥ जिह्वे लोचन नासिके श्रवण हे त्वक् चापि नो वार्यसे
सर्वेभ्योऽस्तु नमः कृताञ्जलिरहं सप्रश्रयं प्रार्थये । युष्माकं यदि संमतं तदधुना नात्मान-
मिच्छाम्यहं होतुं भूमिभुजां निकारदहनज्वालाकराले गृहे ॥ १०२ ॥ भिक्षाहारमदैन्य-
मप्रतिहतं भीतिच्छिदं सर्वदा दुर्मात्सर्यमदाभिमानमथनं दुःखौघविध्वंसनम् । सर्वत्रान्वह-
मप्रयत्नसुलभं साधु प्रियं पावनं शंभोः सत्रमवार्यमक्षयनिधिं शंसन्ति योगीश्वराः ॥ १०३ ॥
मातर्लक्ष्मि मजस्व कंचिदपरं मत्काङ्क्षिणी मा स्म भूर्भोगेभ्यः स्पृहयालंबो नहि वयं का
निःस्पृहाणामसि । सद्यश्चूतपलाशपत्रपुटके पात्रे पवित्रीकृते भिक्षासक्तुभिरेव संप्रति वयं
वैर्तिं सैमीहामहे ॥ १०४ ॥ धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी सत्यं
सूनुवर्यं दया च भगिनी भ्राता मेनःसंयमः । शय्या भूमितलं दिशोऽपि विस्रं ज्ञानामृतं
भोजनमेते यस्य कुटुम्बिनो वद सखे कस्माद्भयं योगिनः ॥ १०५ ॥ संध्यावन्दन भद्र-
मस्तु भवते भो स्नान तुभ्यं नमो भो देवाः पितरश्च तर्पणविधौ नाहं क्षमः क्षम्यताम् । यत्र
क्वापि निषद्य यादवकुलोत्तंसस्य कंसद्विषः स्मारं स्मारमघं हरामि तदलं मन्ये किमन्येन
मे ॥ १०६ ॥ एणाक्षीस्पृहयालुता न कथमप्यास्ते विवेकोदयान्नित्यं प्रच्युतिशङ्कया

क्षणमपि स्वर्गे न मोदामहे । अप्यन्येषु विनाशिवस्तुविषयाभोगेषु तृष्णा न मे स्वर्गस्थाः
 पुलिने परं हरिपदध्यानं मनो वाञ्छति ॥ १०७ ॥ जातोऽहं जनको ममैव जननी क्षेत्रं
 कलत्रं कुलं पुत्रा मित्रमरातयो वसु बलं विद्या सुहृद्बान्धवाः । चित्तस्यादितकल्पनामनु-
 भवं विद्वानविद्यामरीं निद्रामेत्य विधूणितो बहुविधान्स्वप्नानिमान्पश्यति ॥ १०८ ॥ ला-
 टीनेत्रपुटी पयोधरघटी क्रीडाकुटीदोस्तटीपाटीरद्रववर्णनेन कविभिर्बुद्धौर्द्वेन नीयते । गोवि-
 न्देति जनार्दनेति जगतां नाथेति कृष्णेति च व्याहारैः समयः सदेकमनसां पुंसां परिक्रा-
 मति ॥ १०९ ॥ वेदस्याध्ययनं कृतं परिचितं शास्त्रं पुराणं स्मृतं सर्वं व्यर्थमिदं पदं न
 कमलाकान्तस्य चेत्कीर्तितम् । उत्खातं सदृशकृतं विरचितः सेकोऽम्भसा भूयसा सर्वं
 निष्फलमालवालवलये क्षिप्तं न बीजं यदि ॥ ११० ॥ हेयं हर्म्यमिदं निकृञ्जभवनं श्रेयं
 प्रदेयं धनं पेयं तीर्थपयो हरेर्भगवतो गेयं पदाम्भोरुहम् । नेयं जन्म चिराय दर्भशयने
 धर्मे निधेयं मनः स्थेयं तत्र सितासितस्य सविधे ध्येयं पुराणं महः ॥ १११ ॥ गङ्गोत्तु-
 ङ्गतरङ्गरिङ्गणलघूत्सर्पन्मरुच्छीलितान्गुञ्जन्पट्टदमञ्जुवञ्जुललसत्कुञ्जोपकण्ठे पठन् । अध्यास्य
 प्रणिधाय मानसमहो शंभोः पदाम्भोरुहे धन्याः प्राप्य परं पदं प्रतिदिनं नन्दन्ति योगं
 विना ॥ ११२ ॥ कौपीनं शतखण्डजर्जरतरं कन्धा पुनस्तादृशी निश्चिन्तं मुखसाध्यभैक्ष्य-
 मशने शय्या श्मशाने वने । मित्रामित्रसमानता पशुपतेश्चिन्ताथ शून्यालये स्वात्मानन्दमद-
 प्रमोदमुदितो योगी सुखं तिष्ठति ॥ ११३ ॥ धिग्विक्रान्तकृमिनिर्विशेषवपुषः स्फूर्जन्महा-
 सिद्धयो निष्पन्दीकृतशान्तयोऽपि च तमःकारा गृहेष्वासते । तं विद्वांसमिह स्तुमः कर-
 पुटीभिक्षान्नशाकोऽपि वा बालावक्त्रसरोजिनीमधुनि वा यस्या विशेषो रसः ॥ ११४ ॥
 पाणिः पात्रं पवित्रं धमणपरिगतं भैक्षमक्षय्यमन्नं वस्त्रं विस्तीर्णमाशादशकममलिनं तल्प-
 मस्वलपमुर्वी । येषां निःसङ्गताङ्गीकरणपरिचितः स्वान्तसंतोषिणस्ते धन्याः संन्यस्तदैन्य-
 व्यतिकरनिकराः कर्म निर्मूलयन्ति ॥ ११५ ॥ आशा निष्ठा प्रतिष्ठा मम किल महि-
 लास्तासु सौख्यं कंदा स्याद्याप्रान्त्या सा विदध्यादिह किमपि तथा मध्यमा सा परत्र ।
 आद्या सा नोभयत्राप्यहह तदपि किं सक्ततां यामि तस्यां या प्रौढ्यादप्रगल्भे प्रतिदि-
 वसमुभे ते कदर्थीकरोति ॥ ११६ ॥ विषयोपहासः । नित्यमाचरतः शौचं कुर्वतः पि-
 तृतर्पणम् । यस्य नोद्विजते चेतः शास्त्रं तस्य करोति किम् ॥ ११७ ॥ यावन्तः कुरुते
 जन्तुः स्वसुखार्थपरिग्रहान् । तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्खवः ॥ ११८ ॥ कृ-
 मयो भस्म विष्ठा वा निष्ठा यस्येयमीदृशी । स कामः परतापाय युज्यतामिति को नयः
 ॥ ११९ ॥ रक्तमांसमयः कायः स्त्रीणां स्पर्शसुखाय नः । तमेवाश्रान्तिं सिंहाद्या रम्यं
 नास्तीह वस्तुतः ॥ १२० ॥ अङ्गमङ्गेन संपीड्य मांसं मांसेन तु स्त्रियः । पुराहमभवं
 प्रीतो यत्तन्मोहविजृम्भितम् ॥ १२१ ॥ उत्तानोच्छूनमण्डूकपाटितोदरसंनिभे । क्लेदिनि

स्त्रीव्रणे सक्तिरकृमेः कस्य जायते ॥ १२२ ॥ दृष्ट्वैव विवृतं कायं वायुस्पर्शविवर्जितम् ।
 ये तु निर्व्याजमासक्तास्तेभ्योऽपि बिभिमो वयम् ॥ १२३ ॥ अन्यत्र भीष्माद्वाङ्मेयादन्यत्र
 च हनूमतः । हरिणीखुरमात्रेण चर्मणा मोहितं जगत् ॥ १२४ ॥ त्वङ्मांसरुधिरस्त्रायुमे-
 दोमज्जास्थिसंहतौ । विण्मूत्रपूये रमतां कृमीणां कियदन्तरम् ॥ १२५ ॥ चर्मखण्डं द्वि-
 धाभिन्नमपानोद्गारधूपितम् । ये रमन्ति नरास्तत्र कृमितुल्याः कथं न ते ॥ १२६ ॥ सर्वाशु-
 चिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः । शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वते ॥ १२७ ॥
 लालां वक्त्रासवं वेत्ति मांसपिण्डौ पयोधरौ । मांसास्थिकूटं जघनं जनः कामग्रहातुरः
 ॥ १२८ ॥ दाराः परिभवकारा बन्धुजनो बन्धनं विषयाः । कोपं जनस्य मोहो ये
 रिपवस्ते तु सुहृदास्तः ॥ १२९ ॥ आलोचनं च वचनं च निगूहनं च यासां स्म-
 रन्नमृतवत्सरसं कृशत्वम् । तासां किमङ्ग पिशितास्त्रपुरीषपात्रं गात्रं स्मरन्मृगदृशां न
 निराकुलोऽसि ॥ १३० ॥ प्रादुर्भवन्ति वपुषः कति नाम कीटा यान्यन्ततः खलु
 तनोरपसारयन्ति । मोहः क एष जगतो यदपत्यसंज्ञां तेषां विधाय परिशोषयति स्वदेहम्
 ॥ १३१ ॥ स्तनौ मांसग्रन्थौ कनककलशावित्युपमितौ मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन
 तुलितम् । स्ववन्मूत्राश्लिन्नं करिवरकरस्पर्धि जघनं परं निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरु
 कृतम् ॥ १३२ ॥ तृषा शुण्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभि क्षुधार्तः सञ्जालीन्क-
 षलयति मांसाज्यकलितान् । प्रदीप्ते कामाग्नौ सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूं प्रतीकारं व्याधेः
 सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ १३३ ॥ कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलो
 व्रणी पूयश्लिन्नः कृमिकुलशतैराचिततनुः । क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपालावृतगलः
 शुनीमन्वेति श्वा हतमपि निहन्त्येव मदनः ॥ १३४ ॥ श्रियो दोलालोला विषयजरसाः
 प्रान्तविरसा विपद्देहं देहं महदपि धनं भूरि निधनम् । बृहच्छोको लोकः सततमबला
 दुःखबहलास्तथाप्यस्मिन्वरे पथि बत रता हन्त कुधियः ॥ १३५ ॥ समाश्लिष्यत्युच्चैर्धन-
 पिशितैपिण्डं स्तनधिया मुखं लालाश्लिन्नं पिबति चैषकं सांसवमिव । अमेध्यक्रेदाद्रौ पथि च
 रभेते स्पर्शरसिको महामोहान्धानां किमिव रमणीयं न भवति ॥ १३६ ॥ बाला मामि-
 यमिच्छतीन्दुवदना सानन्दमुद्वीक्षते नीलेन्दीवरलोचना पृथुकुचोत्पीडं परीरप्सते । का
 त्वामिच्छति का च पश्यति पशो मांसास्थिभिर्निर्मिता नारी वेद न किंचिदत्र स पुनः
 पश्यत्यमूर्ताः पुमान् ॥ १३७ ॥ आस्यं यस्याः सुधांशुं कलयति नयनाभ्यां जितः पुंस-
 मोहो कान्त्या विद्युत्कचाभ्यां तरुणजलरुहे निर्जितेऽस्याः सुधांशुम् । कुष्ठं दुर्गन्धियुक्तं
 लघुकृमिविवृतं पूयमज्जास्त्रवाहिव्याप्तं तन्माक्षिकाभिर्गतिरिति वपुषः कुत्सिता नास्ति लोके
 ॥ १३८ ॥ कैतद्वक्त्रारविन्दं क्व तदधस्मधु कायतास्ते कटाक्षाः कालापाः कोमलास्ते क्व

च मदनधनुर्भङ्गुरो भूविलासः । इत्थं खट्वाङ्गकोटौ प्रकटितदशनं मङ्गुगुह्यत्समीरं रागान्वा-
नामिवोच्चैरुपहसति महामोहजालं कपालम् ॥ १३९ ॥ गर्भवासप्रयुक्तं दुःखम् ॥ ऊ-
मिभिः क्षतसर्वाङ्गः सौकुमार्यात्प्रतिक्षणम् । मूर्च्छामाप्नोत्युरुच्छेशो गर्भस्थैः क्षुधितैर्भृगुम्
॥ १४० ॥ कटुतीक्ष्णोष्णलवणक्षाराम्लादिभिरुल्लवणैः । मातृभुक्तैरुपस्पृष्टः सर्वाङ्गोत्थित-
वेदनः ॥ १४१ ॥ उल्लेन संवृतस्तस्मिन्नाद्रिंश्च बहिरावृतः । आस्ते कृत्वा शिरः कुक्षौ
भुग्नपृष्ठशिरोधरः ॥ १४२ ॥ अकल्पः स्नाङ्गचेष्टायां शक्यन्त इव पञ्जरे । अनुच्छ्वसन्म-
रुर्पूर्वं गर्भे किं नाम विन्दते ॥ १४३ ॥ निर्मृतोऽहं कारिण्यामि मुक्तानीति चिन्तयन् ।
मेदोर्मृगिन्धसर्वाङ्गो जैरायुपुटसंवृतः ॥ १४४ ॥ निर्दोषमन्मृशदुःखार्तो रुदन्नुच्चैरधोमुखः ।
यन्मादिव विनिर्मुक्तः पतत्युत्तानशाय्यथ ॥ १४५ ॥ अनिस्ततानिरूपणम् ॥ एतयोः
प्रेक्ष्यते लक्ष्मीश्छत्रचामरचञ्चला । स्वप्न एव महाबुद्धे दिनानि त्रीणि पञ्च वा ॥ १४६ ॥
एकेऽद्य प्रातरपरे पश्चादन्ये पुनः परे । सर्वे निःसीम्नि संसारे यान्ति कः केन शोचते
॥ १४७ ॥ येषां निमेषोन्मेषाभ्यां जगतां प्रलयोदयौ । तादृशाः पुरुषा याता मादृशां
गणनैव का ॥ १४८ ॥ गलितानोन्द्रलक्षाणि बुद्बुदानीव वारिणि । मां जीवितनिबद्धाशं
विहसिष्यन्ति साधवः ॥ १४९ ॥ संसाररात्रिदुःस्वप्ने शून्ये देहमये भ्रमे । आस्थां
चेदनुबध्नाति तन्मूर्खो नास्ति तत्परः ॥ १५० ॥ येषु येषु दृढं बद्धा भावना मृष्टवस्तुषु ।
तानि तानि विनष्टानि दृष्टानि किमिहोत्तमम् ॥ १५१ ॥ यन्मध्ये यश्च पर्यन्ते यदायाते
मनोरमम् । सर्वमेवापवित्रं तद्विनाशामेध्यदूषितम् ॥ १५२ ॥ नीलोत्पलाभनयनाः परम-
प्रेमभूषणम् । हासायैव विलासिन्यः क्षणभङ्गितया स्थिता ॥ १५३ ॥ गन्धर्वनगराकारः संसारः
क्षणभङ्गुरः । मनसो वासनैवेयमुभयोर्भेदसाधनम् ॥ १५४ ॥ गतेनापि न संबन्धो न सुखेन
भविष्यति । वर्तमाने क्षणातीतं संगतिः कस्य केन वा ॥ १५५ ॥ एषिवी दहते यत्र
मेरुश्चापि विशीर्यते । सुशोषेत्सागरजलं शरीरे तत्र का कथा ॥ १५६ ॥ इदं युगसह-
स्रस्य भविष्यदर्भवद्दिनम् । तदप्यद्यत्वमापन्नं का कथा मरणावधेः ॥ १५७ ॥ लब्धास्त्य-
क्ताश्च संसारे यावन्तो बान्धवास्त्वया । न सन्ति खलु तावन्त्यो गङ्गायामपि बालुकाः
॥ १५८ ॥ आसन्नतामेति मृत्युरायुर्याति दिने दिने । आघातं नीयमानस्य बध्यस्थेव पदे
पदे ॥ १५९ ॥ अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत । अव्यक्तनिधनान्येव तत्र
का परिदेवना ॥ १६० ॥ एकसार्थप्रयातानां सर्वेषां तत्र गामिनाम् । यद्येकस्त्वरितं

१ कीटकैः. २ महाकष्टयुक्तः. ३ उत्कटैः. ४ जरायुणा. ५ व्याप्तः. ६ असमर्थः. ७ चलनादिव्यापारे.
८ पथीव. ९ उच्छ्वासं त्यक्तुमशक्तः. १० प्राचीनं कर्म. ११ गर्भाशयाभ्युतः. १२ मेदोरक्तलिप्तसर्वाङ्गः.
१३ जरायुकोशव्याप्तः. १४ बर्हिर्निःसरत्. १५ निःसरणकालेऽत्यन्तदुःखयुक्तः. १६ उच्चस्वरेण रोदनं
कुर्वन्. १७ उत्तानं शेतेऽसौ.

यातस्तत्र का परिदेवना ॥ १६१ ॥ सत्यं मनोरमा रामाः सत्यं रम्या विभूतयः । किंतु
 मत्ताङ्गनापाङ्गभङ्गलोलं हि जीवितम् ॥ १६२ ॥ मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
 तवानन्तानि यातानि कस्य स्युः कस्य वा भवान् ॥ १६३ ॥ सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः
 समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणानां हि जीवितम् ॥ १६४ ॥ विडालभक्षिते
 दुःखं यादृशं गृहकुक्कुटे । न तादृङ्गमताशून्ये कलविक्षेपे मूषके ॥ १६५ ॥ शरदम्बु-
 धरच्छाया गत्वर्यो यौवनश्रियः । आपातरम्या विषयाः पर्यन्तपरितापिनः ॥ १६६ ॥
 अन्तकः पर्यवस्थाता जन्मिनः संतापदः । इति त्याज्ये भवे भव्यो मुक्तावुतिष्ठते मनः
 ॥ १६७ ॥ न्यस्तं यथा मूर्ध्नि मुदा निमेषो यवाक्षताद्यञ्जलिकल्पितः सन् । मृत्युं समीप-
 स्थितमप्यजानन्भुनक्ति मर्त्यो विषयांस्तथैव ॥ १६८ ॥ नन्दन्ति मन्दाः श्रियमाप्य
 नित्यं परं विषीदन्ति विपद्रुहीताः । विवेकदृष्ट्या चरतां नराणां श्रियो न किञ्चिद्विपदो न
 किञ्चित् ॥ १६९ ॥ इतो न किञ्चित्परतो न किञ्चिद्यतो यतो याति ततो न किञ्चित् ।
 स्वात्मावबोधोदपरं न किञ्चिद्विचार्यमाणेऽपि जगन्न किञ्चित् ॥ १७० ॥ हरिष्यमाणो
 बहुधा परस्वं करिष्यमाणः सुतसंपदादि । धरिष्यमाणोऽरिशिरः सुपादं न स्वं मरिष्यन्त-
 मवैति कोऽपि ॥ १७१ ॥ उत्तुङ्गवातायनगोपुराणि गृहाणि वित्तानि दुरजितानि । क्षणा-
 दधःपातकराणि हन्त चितातिथेरस्य निरर्थकानि ॥ १७२ ॥ मरणं प्रकृतिः शरीरिणां
 विकृतिर्जीवनमुच्यते बुधैः । क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्यदि जन्तुर्न लोभवानसौ ॥ १७३ ॥
 क्षिपसि शुक्रं वृषदंशकरदने मृगमर्पयसि मृगादनवदने । वितरसि तुरगं महिषविषाणे
 विदधश्चेतो भोगवितानि ॥ १७४ ॥ नलिनीदलगतजलमतितरलं तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् ।
 विद्धि व्याधिव्यालग्रस्तं लोकं शोकहतं च समस्तम् ॥ १७५ ॥ अष्टकुलाचलसप्तसमुद्रा ब्रह्म-
 पुरंदरदिनकररुद्राः । न त्वं नाहं नायं लोकस्तदपि किमर्थं क्रियते शोकः ॥ १७६ ॥
 चेतोहरा युवतयः स्वजनोऽनुकूलः सद्बान्धवाः प्रणतिगर्भगिरश्च भृत्याः । गर्जन्ति
 दन्तिनिवहास्तरलास्तुरङ्गाः संमीलने नयनयोर्नहि किञ्चिदस्ति ॥ १७७ ॥ मित्रं कलत्र-
 मितरः परिवारलोको भोगैकसाधनमिमाः किल संपदो नः । एकः क्षणः स तु भविष्यति
 यत्र भूयो नायं न यूयमितरे न वयं न चैते ॥ १७८ ॥ अहमिह कृतविद्यो वेदिता
 सत्कलानां धनपतिरहमेको रूपलावण्ययुक्तः । इति कृतगुणगर्वः खिद्यते किं जनोऽयं
 कतिपयदिनमध्ये सर्वमेतन्न किञ्चित् ॥ १७९ ॥ वयं येभ्यो जाताश्चिरतरगता एव खलु ते
 समं यैः संवृद्धाः स्मरणपदवीं तेऽपि गमिताः । इदानीमेते स्मः प्रतिदिवसमाससप्तपतना गता-
 स्तुल्यावस्थां सिकतिलनदीतीतरुभिः ॥ १८० ॥ यदस्माभिर्दृष्टं क्षणिकमभवत्स्वप्नमिव
 तत्किञ्चिन्तो भावाः स्युः स्मरणविषयादप्यवगताः । अहो पश्यन्पश्यन्स्वजनमखिलं यान्त-
 मनिशं हतव्रीडं चेतस्तदपि न भवेत्सङ्गरहितम् ॥ १८१ ॥ अमीषां जन्तूनां कतिपयानि-

मेघस्थितिजुषां वियोगे धीराणां क इह परितापस्य विषयः । क्षणादुत्पद्यन्ते विलयमपि
यान्ति क्षणममी न केऽपि स्थातारः सुरगिरिपयोधिप्रभृतयः ॥ १८२ ॥ आयुर्वर्षशतं नृणां
परिमितं रात्रौ तदर्धं गतं तस्यार्धस्य परस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः । शेषं व्याधि-
विंयोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नियते जीवे वारितरङ्गचुद्रुदसमे सौकुन्यं कुतः प्राणिनाम्
॥ १८३ ॥ रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये श्रव्यं न गेयादिकं किंवा प्राणसमासमाग-
ममुखं नैवाधिकं प्रीतये । किं तूद्भ्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्य
सकलं सन्तो वनान्तं गताः ॥ १८४ ॥ भूत्वा कल्पशतायुषोऽण्डजभुवः सेन्द्राश्च देवासुरा
मन्वाद्या मुनयो महीजलधयो नष्टाः पराः कोटयः । मोहः कोऽयमहो महानुदयते लो-
कस्य शोकावहो बन्धोः फेनसमे गते वपुषि यत्पञ्चात्मके पञ्चताम् ॥ १८५ ॥ आक्रान्तं
मरणेन जन्म जरया यात्युल्लवणं यौवनं संतोषो धनलिप्सया शममुखं प्रौढाङ्गनाविध्रैः ।
लोकैर्मत्सरिभिर्गुणा वनभुषो व्यालैर्नृपा दुर्जनैरस्थैर्येण विपत्तयोऽप्युपहता अस्तं न किं
केन वा ॥ १८६ ॥ आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैराग्यमुन्मूलयते लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति
तत्र विवृतद्वारा इव प्रपदः । जातं जातमवश्यमाशु विवशं मृत्युः करोत्यौत्सुक्यमात्तत्किं
केन निर्द्वेषेण विधिना यन्निमित्तं सुस्थिरम् ॥ १८७ ॥ भोगास्तुङ्गतरङ्गभङ्गचपलाः प्राणाः
क्षणध्वंसिनः स्तोकांन्येव दिनानि यौवनमुखं स्फूर्तिः क्रियासु स्थिता । तत्संसारमसारमेव
निखिलं बुद्ध्या बुधा बोधका लोकानुग्रहपेशलेन मनसा यत्नः समाधीयताम् ॥ १८८ ॥
भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामिनीचञ्चला आयुर्वायुविघटिताभ्रपटलीलीलाम्बुवद्भ-
ङ्गुरम् । लोला यौवनलालसास्तनुभृतामित्याकलय्य द्रुतं योगे धैर्यसमाधिसिद्धिमुलभे बुद्धिं
विदध्वं बुधाः ॥ १८९ ॥ साक्षात्प्रेमावतारः कमलदलदृशो दिक्षु लक्ष्मीरनन्ताः सत्पुत्राः
सन्ति मित्राः समविषयविपत्तसंविभागी कुटुम्बः । एतत्सर्वं हि तावत्सुकृतविलसितं दृश्यमानं
मनोज्ञं यच्चैतत्क्षिप्तमनाशप्रणयि बत मनाग्म्लायते तेन चेतः ॥ १९० ॥ आयुः कञ्जोल-
लोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्रीरर्थाः संकल्पकल्पा धनसमयतडिडिभ्रमा भोग-
पूराः । कण्ठाश्लेषोपगूढं तदपि च न चिरं यत्प्रियैर्भाभिः प्रणीतं ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत
भवमयाम्भोधिपारं तरीतुम् ॥ १९१ ॥ कालचरितम् ॥ मातुलो यस्य गोविन्दः पिता यस्य
धनंजयः । सोऽपि कालवशं प्राप्तः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १९२ ॥ पुरंदरसहस्राणि
चक्रवर्तिशतानि च । निर्वापितानि कालेन प्रदीपा इव वायुना ॥ १९३ ॥ अद्यैव हसितं
गीतं पठितं यैः शरीरिभिः । अद्यैव ते न दृश्यन्ते कष्टं कालस्य चेष्टितम् ॥ १९४ ॥

१ उच्छ्रितम्. २ शान्तिमुखम्. ३ विलासः. ४ प्रकृष्ट आपदो विपत्तयः. ५ पराधीनम्. ६ कालः.
७ आत्माधीनम्. ८ स्वतन्त्रेण. ९ तुङ्गा उच्चा ये तरङ्गा ऊर्मयस्तेषां भङ्गस्तद्वचपलाः. १० अल्पानि.
११ मृदुलेन. १२ संकल्पतुल्याः. १३ वर्षाकालविशुद्धिलासाः. अतिचञ्चला इत्यर्थः. १४ कान्ताभिः.

म्रियमाणं मृतं बन्धुं शोचन्ते परिदेविनः । आत्मानं नानुशोचन्ति कालेन कवलीकृतम् ॥ १९५ ॥ ब्रह्मा विष्णुदिने याति विष्णु रुद्रस्य वासरे । ईश्वरस्य तथा सोऽपि कः कालं लङ्घितुं क्षमः ॥ १९६ ॥ अप्सु प्लवन्ते पाषाणा मानुषा घ्नन्ति राक्षसान् । कपयः कर्म कुर्वन्ति कालस्य कुटिला गतिः ॥ १९७ ॥ अशनं मे वसनं मे जाया मे बन्धुवर्गो मे । इति मेमेकुर्वाणं कालवृको हन्ति पुरुषाजम् ॥ १९८ ॥ प्राप्ता जरा यौवनमप्यतीतं बुधा यतध्वं परमार्थसिद्धयै । आयुर्गतप्रायमिदं यतोऽसौ विश्राम्य विश्राम्य न याति कालः ॥ १९९ ॥ भगीरथाद्याः सगरः ककुत्स्थो दशाननो राघवलक्ष्मणौ च । युधिष्ठिराद्याश्च बभूवुरेते सत्यं क्व याता बत ते नरेन्द्राः ॥ २०० ॥ आराध्य भूपतिमवाप्य ततो धनानि भुञ्जामहे वयमिह प्रसभं सुखानि । इत्याशया बत विमोहितमानसानां कालो जगाम मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ २०१ ॥ यत्रनेके क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र नैकोऽपि चान्ते । इत्थं चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वाविर्वाक्षौ कालः काल्या भुवनफलके क्रीडति प्राणिसारैः ॥ २०२ ॥ भ्रातः कष्टमहो महान्स नृपतिः सामन्तचक्रं च तत्पार्श्वे सा च विदग्धराजपरिपत्ताश्चन्द्र-बिम्बाननाः । उद्धृतः स च दानपुत्रनिवहस्ते 'बन्दिनस्ताः कथाः सर्वं यस्य वशादगा-त्स्मृतिपथं कालाय तस्मै नमः ॥ २०३ ॥ कांश्चित्कल्पशतं कृतस्थितिचयात्कांश्चिद्युगानां शतं कांश्चिद्वर्षशतं तथा कतिपयाञ्जन्तून्दिनानां शतम् । तांस्तान्कर्मभिरात्मनः प्र-तिदिनं संक्षीयमानायुषः कालोऽयं कवलीकरोति सकलान्भ्रातः कुतः कौशलम् ॥ २०४ ॥ कालेन क्षितिचारिवह्निपवनव्योमादियुक्तं जगद्ब्रह्माद्याश्च सुराः प्रयान्ति विलयं विद्मो विचारादिति । पश्यामोऽपि विनश्यतोऽनवरतं लोकानेकान्मुधा माया मोहमयी भवप्रणयिनीं नास्थां गृहीमो वयम् ॥ २०५ ॥ स्पर्धन्तां मुखमेव कुञ्जरतया दिक्कुञ्जरैः कुञ्जरा ग्रास्या वा वनवासिनो मदजलप्रच्छिन्नगण्डस्थलाः । आः कालस्य कुतूहलं शृणु सखे प्राचीनपालीमहास्निग्धस्वादुकपोलकान्तिरहितः कालोऽपि संस्पर्धते ॥ २०६ ॥ व्योमैकान्तवि-हारिणोऽपि विहङ्गाः संप्रामुवन्त्योपदं बध्यन्ते 'निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि । दुर्नीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्नानलाभे गुणः कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृ-ह्णाति दूरादपि ॥ २०७ ॥ मान्धाता स महीपतिः क्षितितलेऽलंकारभूतो गतः सेतुर्येन महोदधौ विरचितः कासौ दशास्यान्तकः । अन्ये चापि युधिष्ठिरप्रभृतयो यावन्त एवा-भवन्नैकेनापि समं गता वसुमती मुञ्ज त्वया यास्यति ॥ २०८ ॥ पश्चात्तापः ॥ जन्मैव

१ तरन्ति. २ भोजनम्. ३ बन्धुम्. ४ काल एव वृकः. ५ पुरुष एवाजः. ६ पाशौ. ७ भुवनमेव फलकः सारीपटस्तस्मिन्. ८ प्राणिन एव सारास्तैः. ९ माण्डलिकमण्डलम्. १० चतुरस्रभा. ११ स्तुतिपाठकाः. १२ केवलमाकाशसंचारिणः. १३ पक्षिणः. १४ विपत्तिम्. १५ कुशलैः.

वैयर्थ्यां नीतं भवभोगप्रलोभिना । काचमूल्येन विक्रीतो हन्त चिन्तामणिर्मया ॥ २०९ ॥
 तरत्तरलतृष्णेन किमिवास्मिन्धरातले । मया तत्कृतमज्ञेन पश्चात्तापाभिवृद्धये ॥ २१० ॥ यातं
 यौवनमधुना वनमधुना शरणमेकमस्माकम् । स्फुरदुरुहारमणीनां हा रमणीनां गतः कालः
 ॥ २११ ॥ धनवानिति हि मदो मे किं गतविभवो विषादमुपयामि । करनिहतकन्दुकंसमाः पातो-
 त्पाता मनुष्याणाम् ॥ २१२ ॥ भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्तपो न वर्त वयमेव तप्ताः । कालो
 न यातो वयमेव यातास्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ २१३ ॥ पुनः प्रभातं पुनरेव शर्वरी
 पुनः शशाङ्कः पुनरुद्यते रविः । कालस्य किं गच्छति याति यौवनं तथापि लोकः कथितं
 न बुध्यते ॥ २१४ ॥ न चाराधि राधाधवो माधवो वा न वापूजि पुष्पादिभिश्चन्द्रचूडः ।
 परेषां धने धन्वने नीतकालो दयालोपमालोकने कः प्रकारः ॥ २१५ ॥ न काकारि-
 कामारिकंसारिसेवा न वा स्वेष्टमाचेष्टितं हन्त किञ्चित् । मनः प्रेयसीरूपपङ्के निमग्नं कि-
 मन्ते कृतान्ते मयावेदनीयम् ॥ २१६ ॥ अजानन्दाहार्तिं पतति शलभस्तीव्रदहने न भी-
 नोऽपि ज्ञात्वा कृतबडिशमश्नाति पिशितम् । विजानन्तोऽप्येते वयमिह विषज्जालजटिलान्न
 मुञ्चामः कामानहह गहनो मोहमाहिमा ॥ २१७ ॥ चिरं ध्याता रामा क्षणमपि न रामप्रति-
 कृतिः परं पीतं रामाधरमधु न रामाङ्घ्रिसलिलम् । नता रुष्टा रामा यदरवि न रामाय
 विनैतिर्गतं मे जन्माश्रयं न दशरथजन्मा परिगतः ॥ २१८ ॥ वपुःप्रादुर्भावादनुभूतिमिदं
 जन्मनि पुरा पुरारे न प्रायः क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान् । न मन्मुक्तः संप्रत्यहमतनुरग्रे-
 ऽप्यनतिभाष्महेश क्षन्तव्यं तदिदमपराधद्वयमपि ॥ २१९ ॥ कुचौ तु परिचर्चितौ परि-
 चितं चिरं चन्दनं कृताः परमुरोजयोः परिसरेऽरविन्दश्रियः । स्तुतिर्नैतिरपि स्मृतिर्वि-
 रतनोः कृतैवादरादिदं तु निखिलं मया विरचितं पुनर्नश्वरे ॥ २२० ॥ नाभ्यस्ता भुवि
 वादिवृन्ददमनी विद्या विनीतोचिता खड्गाग्रैः करिकुम्भपीठदलनैर्नाकं न नीतं यशः ।
 कान्ताकोमलपल्लवाधररसः पीतो न चन्द्रोदये तारुण्यं गतमेव निःफलमहो शून्यालये
 दीपवत् ॥ २२१ ॥ न ध्यातं पद्मेश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छिन्नस्ये स्वर्गद्वारकपाटपाटन-
 पटुर्धर्मोऽपि नोपार्जितः । नारीपीनपयोधरोरुयुगलं स्वप्नेऽपि नालिङ्गितं मातुः केवलमेव
 यौवनवनच्छेदे कुठारा वयम् ॥ २२२ ॥ क्षान्तं न क्षमया गृहोचितमुखं त्यक्तं न संतो-
 षतः सोढा दुःसहशीतवाततपनक्लेशान्न तप्तं तपः । ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न
 शंभोः पदं तत्तत्कर्म कृतं यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्विभिताः ॥ २२३ ॥ धन्यानां गिरि-
 कन्दरे निवसतां ज्योतिः परं ध्यायतामानन्दाश्रुजलं पिबन्ति शकुना निःशङ्कमङ्गेशयाः ।
 अस्माकं तु मनोरथाः परिचितप्राचीनवापीतटक्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः परं क्षीयते

१ निष्फलत्वम्. २ हन्तेति खेदे. ३ रत्नविशेषः. ४ स्त्री. ५ राममूर्तिः. ६ रामपादोदकम्. ७ नमस्कारः.
 ८ दशरथाजन्म यस्य स रामः. ९ स्वर्गम्. १० छेदनाय. ११ परश्वधाः.

॥ २२४ ॥ मञ्जोद्भावितदैवतैर्न विधिवद्दासीकृताः सिद्धयो योगाभ्याससमाहितैरनुदिनं तीर्णो न मोहार्णवः । क्षुभ्यत्क्षुद्धनरेन्द्रदत्तविगलत्संपन्नबोद्धासितैर्धिबूदैरिव पण्डितैरपि बलात्कालः कथं नीयते ॥ २२५ ॥ धावित्वा सुसमाहितेन मनसा दूराच्छिरो नामितं भूपानां प्रतिशब्दकैरिव चिरं प्रोद्धुष्टमिष्टं वचः । द्वाराध्यक्षनिमञ्जणापरिभवप्रम्लानवक्त्रैः स्थितं भ्रातः किं करवाम मुञ्चति मनो नाद्याप्यविद्यागृहम् ॥ २२६ ॥ गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता दन्ता विनाशं गता दृष्टिभ्राम्यति रूपमेव ह्रसते धक्त्रं च लालायते । वाक्यं नैव करोति बान्धवजनः पत्नी न शुश्रूषते हा कष्टं जरयाभिभूतपुरुषः पुत्रैरवज्ञायते ॥ २२७ ॥ नो धर्माय ततो न तत्र निरतानार्थाय येनेदृशाः कामोऽप्यर्थवतां तदर्थमपि नो मोक्षः क्वचित्कस्यचित् । तत्के नाम वयं तथैव घटिता ज्ञातं पुनः कारणं जीवन्तोऽपि मृता इति प्रवदतां शब्दार्थसंसिद्धये ॥ २२८ ॥ सौजन्याम्बु मरुस्थली मुजलतालैरुद्युभिर्निर्गुणज्योत्स्नाकृष्णचतुर्दशीसरलतायोगश्च पुच्छच्छटा । यैरेषापि दुराशया कलियुगे राजावली सेविता तेषां शूलिनि भक्तिमात्रमुलभे सेवा कियत्कौशलम् ॥ २२९ ॥ ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमलभियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं यन्मुञ्चन्त्युपभोगवन्त्यपि धनान्येकान्ततो निःस्पृहाः । न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तो दृढप्रत्यये वाञ्छामात्रपरिगृहाण्यपि परित्यक्तुं न शक्ता वयम् ॥ २३० ॥ विद्या नोधिगता कलङ्करहिता वित्तं च नोपार्जितं शुश्रूषापि समाहितेन मनसा पित्रोर्न संपादिता । आलोलायतलोचना युवतयः स्वप्नेऽपि नालिङ्गिताः कालोऽयं परपिण्डलोलुपतया काकैरिव प्रेषितः ॥ २३१ ॥ दन्तैः प्रस्थितमग्रतस्तदनु च शौक्ल्यं धृतं मूर्ध्नैः कर्णाभ्यामपि वाग्विलासरचनामाकर्णमाकर्ण्यते । नेत्राभ्यामपि चापलं युवतिषु त्यक्तं गतं यौवनं स्वार्थेऽस्मिञ्ज्वलिते कथं पुनरहं यातास्मि तच्चिन्तयेत् ॥ २३२ ॥ रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वा बुधा जन्तवो धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निभृतप्रारब्धतत्तत्क्रियाः । व्यापारैः पुनरुक्तभुक्तविषयैरेव विधेनामुना संसारेण कदर्थिताः कथमहो मोहान्न लज्जामहे ॥ २३३ ॥ कृत्वा शस्त्रविभीषिकां कतिपयग्रामेषु दीनाः प्रजा मथनन्तो विटजल्पितैरुपहृताः क्षोणीभुजस्ते किल । विद्वांसोऽपि वयं किल त्रिजगतीसर्गस्थितिर्व्यापदामीशस्तत्परिचर्यया न गणितो यैरेष नारायणः ॥ २३४ ॥ क्षोणीपर्यटणं श्रमाय विदुषां वादाय विद्याजिता मानध्वंसनहेतवे परिचितास्ते ते धराधीश्वराः । विच्छेपाय सरोजमुन्दरदृशामास्ये कृता दृष्टयः कुज्ञानेन मया प्रयागनगरे नाराधि नारायणः ॥ २३५ ॥ तृष्णा शान्तिं न याति क्षणमपि हृदयं स्थैर्यमालम्बते नो कायः कान्तारसविरहतः शेषमायाति नित्यम् । गेहं नेह क्षणमपि समात्यज्यते रामनाम स्मर्तुं नेच्छा

१ ब्रह्मज्ञानविचारेण शुद्धान्तःकरणाः. २ दुःखेन कर्तुमशक्यम्. ३ स्वभावतः, नेरन्तर्येणेति वा. ४ निरिच्छाः. ५ संपादिता. ६ स्वस्थेन. ७ माता च पिता च पितरौ तयोः.

भवति कथमहो सागरं तं तरिष्ये ॥ २३६ ॥ देशे देशे दुराशा कवलितहृदयो निष्कृपाणां
नृपाणां धावंधावं पुरस्तादतिकुमतिरहं जन्म संपादयामि । आघायाघाय राधाघव तव
चरणभोजमन्तः समाधावन्त्येऽरण्येऽतिपुण्ये पुलकितवपुषो वासरान्वाहयन्ति ॥ २३७ ॥
विचारः ॥ मृत्योर्बिभेषि किं मूढ भीतं मुञ्चति किं यमः । अजातं नैव गृह्णाति कुरु यत्न-
मजन्मनि ॥ २३८ ॥ अधीत्य चतुरो वेदान्वयाकृत्याष्टादश स्मृतीः । अहो श्रमस्य
वैफल्यमात्मापि कलितो न चेत् ॥ २३९ ॥ आदरेण यथा स्तौति धनवन्तं धनेच्छया ।
तथा चेद्विश्वकर्तारं को न मुच्येत बन्धनात् ॥ २४० ॥ स्वमस्तकसमारूढं मृत्युं पश्ये-
ज्जनो यदि । आहारोऽपि न रोचेत किमुतान्या विभूतयः ॥ २४१ ॥ विवेक एव
व्यसनं पुंसां क्षमयितुं क्षमः । अपहर्तुं समर्थोऽसौ रविरेव निशातमः ॥ २४२ ॥ यस्मि-
न्वस्तुनि ममता मम तापस्तत्र तत्रैव । यत्रैवाहमुदासे तत्र मुदासे स्वभावसंतुष्टः ॥ २४३ ॥
मुण्डी जटी वल्कलवांस्त्रिदण्डी कषायवासा व्रतकर्शिताङ्गः । त्यक्तैहिको वा यदि नात्म-
तत्त्वस्तदा तु तस्योभयमेव नष्टम् ॥ २४४ ॥ जडास्तपोभिः शमयन्ति देहं बुद्धा मनश्चा-
पविकारहेतुम् । श्वा मुक्तमस्त्रं दशतीति कोपाद्भोक्तारमुद्दिश्य हिनस्ति सिंहः ॥ २४५ ॥
किं ते धनैर्वन्धुभिरेव वा किं दारैश्च किं ब्राह्मण यो मरिष्यति । आत्मानमन्विच्छ गुहां
प्रविष्टं पितामहास्ते क्व गताः पिता च ॥ २४६ ॥ धर्मं प्रसङ्गादपि नाचरन्ति पापं
प्रयत्नेन समाचरन्ति । आश्चर्यमेतद्वि मनुष्यलोकेऽमृतं परित्यज्य विषं पिबन्ति ॥ २४७ ॥
दधति तावदमी विषयाः सुखं स्पृशति तावदियं हृदि मूढता । मनसि तत्त्वविदां च
विवेचके क्व विषयाः क्व सुखं क्व परिग्रहः ॥ २४८ ॥ बालिकारचितवस्त्रपुत्रिकाक्रीडनेन
सदृशं सुरार्चनम् । यत्र शाम्यति मनो विनिश्चलं स्फीतवज्जलधिमज्जनामलम् ॥ २४९ ॥
केचिद्वदन्ति धनहीनजनो जघन्यः केचिद्वदन्ति गुणहीनजनो जघन्यः । व्यासो वदत्यखिल-
वेदविशेषविज्ञो नारायणस्मरणहीनजनो जघन्यः ॥ २५० ॥ भिक्षाशनं भवनमायतनैकदेशः
शय्या भुवः परिजनो निजदेहभारः । वासश्च जीर्णपरखण्डनिबद्धकन्था हा हा तथापि
विषयान्न जहाति चेतः ॥ २५१ ॥ केनाप्यनर्थरुचिना कपटं प्रयुक्तमेतत्सुदृक्तनयबन्धुमयं
विचित्रम् । कस्यात्र कः परिजनः स्वजनो जनो वा स्वप्नेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकः
॥ २५२ ॥ अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः पृष्ठे लीलावलयरणितं चामर-
ग्राहिणीनाम् । यद्यस्त्येवं कुरु तव रसास्वादने लम्पटत्वं नो चेच्छेतः प्रविश सहसा नि-
र्विकल्पे समाधौ ॥ २५३ ॥ यदासीदज्ञानं स्मरतिमिरसंस्कारजनितं तदा दृष्टं नारी-
मयमखिलमेतज्जगदिति । इदानीमस्माकं पटुतरविवेकाञ्जनजुषां समीभूता दृष्टिस्त्रिभुव-
नमपि ब्रह्म मनुते ॥ २५४ ॥ परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः पुनर्जन्मन्यस्मि-

स्रुतभवपथं यो न गतवान् । विवेकप्रध्वंसादुपशितमहामोहगहनो विकारः कोऽप्यन्तर्ज-
 ह्यति च तापं च कुरुते ॥ २५५ ॥ विरीर्णः प्रारम्भो वपुरपि जराव्याधिविधुरं गतं दूरे
 विप्रस्वजनभरणं वाञ्छितमपि । इदानीं व्यामोहादहह विपरीते हतविधौ विवेकं यत्तत्त्वं
 स्फुरति मम नाद्यापि हृदये ॥ २५६ ॥ शुचां पात्रं धात्री परिणतिरमेध्यप्रचयभूरयं
 भूतावासो विमृश कियतीं याति न दशाम् । तदस्मिन्धीराणां क्षणमपि किमास्थानमुचितं
 खलीकारः कोऽयं यदहमहमेवेति रभसः ॥ २५७ ॥ यदा पूर्वं नासीदुपरि च तथा नैव
 भविता तदा मध्यावस्था क्षणपरिचयो भूतनिचयः । अतः संयोगेऽस्मिन्परिणतिवियोगे
 च सहजे किमाधारः प्रेमा किमधिकरणाः सन्तु च शुचः ॥ २५८ ॥ स्थिरापायः कामः
 प्रणयिषु सुखं स्थैर्यविमुखं महाभोगा रोगाः कुवलयदृशाः सर्पसदृशाः । महावेशः क्लेशः प्र-
 कृतिचपला श्रीरपि खला यमः स्वैरी वैरी तदपि न हितं कर्म विहितम् ॥ २५९ ॥ विवेकः
 किं सोऽपि स्वरसजनिता यत्र न कृपा स किं योगो यस्मिन्न भवति परानुग्रहरसः । स किं
 धर्मो यत्र स्फुरति न परद्रोहविरतिः श्रुतं किं तद्वा स्यादुपशमफलं यन्न भवति ॥ २६० ॥
 दिवसरजनीकूलच्छेदैः पतद्विरनारतं वहति निकटे कालः स्रोतः समस्तभयावहम् । इह
 हि पततां नास्त्यालम्बो न चापि निवर्तनं तदिह महतां कोऽयं मोहो यदेष मदाविलः
 ॥ २६१ ॥ माने म्लायिनि खण्डिते च वमुनि व्यर्थं प्रयातेऽर्थिनि क्षीणे बन्धुजने गते
 परिजने नष्टे शनैर्यौवने । युक्तं केवलमेतदेव सुधियां यज्जह्नुकन्यापयःपूतग्रावगिरीन्द्रक-
 न्दरदरीकुञ्जे निवासः क्वचित् ॥ २६२ ॥ अद्वैतोक्तिपटून्वटूनपि वयं बालान्नमस्कुर्महे
 ये तु द्वन्द्ववदास्तदीयशिरसि न्यस्याम वामं पदम् । सिंहः स्वीयशिशून्निवेश्य हृदये सा-
 न्द्रादरादामृशन्नान्निवेशेन भिनत्ति संभ्रमपदं मत्तेभकुम्भस्थलम् ॥ २६३ ॥ क्लेशत्यागकृते-
 ऽपितेन करणव्यूहेन देहेन च स्वानर्थं बत जन्तुरार्जयति चेन्मन्तुर्नियन्तुः कुतः । शस्त्रे
 शत्रुजयाय नैजगुरुणा दत्तेऽथ तेनैव चेत्पुत्रो हन्ति निजं वपुः कथय रे तत्रापराधी तु कः
 ॥ २६४ ॥ बीभत्साः प्रतिभान्ति किं न विषयाः किं तु स्पृहायुष्मती देहस्यापचयो मृतौ
 निविशते गाढो गृहेषु ग्रहः । ब्रह्मोपास्यमिति स्फुरत्यपि हृदि व्यावर्तिका वासना का
 नाभेयमतर्क्यहेतुगहना दैवी सतां यातना ॥ २६५ ॥ नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिजगतामे-
 काधिपे चेतसा सेव्ये स्वस्य पदस्य द्वातरि सुरे नारायणे तिष्ठति । यं कंचित्पुरुषाधर्मं
 कतिपयग्रामेशमल्पार्थदं सेवायै मृगयामहे नरमहो मूढा वराका वयम् ॥ २६६ ॥ रेतः-
 शोणितयोरियं परिणतिर्यद्वर्ष्म तत्राभवन्मृत्योरास्पदमाश्रयो गुरुशुचं रोगस्य विश्रामभूः ।
 जानन्नप्यवशी विवेकविरहान्मज्जन्न विद्याम्बुधौ शृङ्गारीयति पुत्रकाम्यति बत क्षेत्रीयति
 स्त्रीयति ॥ २६७ ॥ इन्द्रस्याशुचिशूकरस्य च सुखे दुःखे च नास्त्यन्तरं स्वेच्छाकल्पनया
 तयोः खलु सुधा विष्टा च काम्याशनम् । रम्भा चाशुचिशूकरी च परमप्रेमास्पदं मृत्युतः

संत्रासोऽपि समः स्वकर्मगतिभिश्चान्योन्यभावः समः ॥ २६८ ॥ अर्थप्राणविनाशसं-
 शयकरीं प्राप्यापदं दुस्तरां प्रत्यासन्नभयं न वेच्चि विभवं स्वं जीवितं काङ्क्षति । उत्ती-
 र्णस्तु ततो धनार्थमपरां भूयो विशत्यापदं प्राणानां च धनस्य चाधमधियामन्योन्यभावः
 पणः ॥ २६९ ॥ अग्रे कस्यचिदस्ति कंचिदभितः केनापि पृष्ठे कृतः संसारः शिशुभाव-
 यौवनजराभारावतारादयम् । बालस्तं बहु मन्यताममुलभं प्राप्तं युवा सेवतां वृद्धस्त्वं
 विषयाद्वहिष्कृत इव व्यावृत्त्य किं पश्यसि ॥ २७० ॥ येषां श्रीमद्यशोदामुतपदकमले
 नास्ति भक्तिर्नराणां येषामाभीरकन्याप्रियगुणकथने नानुरक्ता रसज्ञा । येषां श्रीकृष्ण-
 लीलाललितगुणरसे सादरौ नैव कर्णौ धिक्तान्धिक्तान्धिगेतान्कथयति सततं कीर्तनस्थो
 मृदङ्गः ॥ २७१ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे षष्ठं प्रकरणं समाप्तम् ।

ग्रन्थसमाप्तिः ।

इति विरचितब्रन्धा पद्धतिर्या मयेयं सकलगुणिगणानां प्रीतये सास्तु नित्यम् ।

विपुलविमलदीप्यत्सत्कलानां निधानं तरुणतरणिरुग्वा विद्विपत्कौशिकानाम् ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥

अस्याभ्यासाद्ब्रन्थवर्यस्य शिष्यः सर्वज्ञः स्याद्विस्फुरच्चारुबुद्धिः ।

अर्थं कामं वेत्ति धर्मं च मोक्षं निःसंदेहं शीलितुं पण्डितोऽपि ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥

आनन्दाय सतां भूयात्सुभाषितमिदं मम ।

पृथक्पद्धतिसंमिश्रपरिच्छेदैर्मनोहरम् ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥

श्लोकानुक्रमणिका ।

अ पृ० श्लो०

अंशुकं हतवता तनु ५३६।३
 अंशुकमिव शीतभया ५९२।४
 अंशुपाणिभिरतीव ४९५।२३
 अंसाकृष्टदुकुल्या ५३९।१५
 अंसालम्बितवाम ३८।१६६
 अकरुण कातरमनसा ५९९।२६
 अकरुणत्वमकारण ८७।१४९
 अकरोः किमु नेत्र ५२२।३
 अकलङ्कचन्द्रकल्या ५११।१२७
 अकलितशब्दालंकृति ४३।१३
 अकल्पः स्वाङ्गचेष्टा ६३७।१४३
 अकस्मादेकस्मिन्पथि ४८२।६
 अकस्मादेव कुप्यन्ति ८१।३२
 अकस्माद्वेष्टि यो २३५।१८०
 अकाण्डधृतमानस १६४।१८२
 अकाण्डपातजाताना २५६।२४५
 अकारणाविष्कृतवैर ८७।१५१
 अकिञ्चनस्य दान्तस्य १०९।१०
 अकिञ्चिदपि कुर्वाणः २७१।६६१
 अकुबेरपुरीवलोकनं ३१३।७२
 अकुलीनोऽपि मूर्खो २३९।२८७
 अकुले पतितो राजा २५६।२५५
 अकूपाराद्वारि प्रचुर ३५३।५७
 अकूचोरम्भोऽपि प्रति ३४५।३७
 अकृतज्ञमकार्यं च २४८।४९
 अकृतोपद्रवः कश्चि २५१।१३१
 अकृत्यं मन्यते कृत्य २६८।५५८
 अकृत्यवृत्तमतस्तक्रं २९८।१५
 अकृत्वा निजदेशस्य ४२२।३५६
 अकृत्वा परसंताप १०९।२
 अकृत्वा पौरुषं या २५६।२४८
 अकृत्वा हेलया पाद ११४।७
 अकृशं कुचयोः कृशं ४१९।२८

अकृशं नितम्बभागे ४५२।११
 अक्रोधवैराग्य २८३।९३१
 अक्षत्राग्निकृताभि ६२०।३५
 अक्षमालापत्रतिज्ञा ८२।५४
 अक्षरद्वयमभ्यस्तं २५२।१३६
 अक्षरमैत्रीभाजः ३०७।११
 अक्षराणि परीक्ष्यन्त्रा २५६।२५२
 अखण्डमण्डलः श्री १५८।६४
 अखण्डता शक्तिरथो १६०।१०३
 अखर्वपर्वगतं ३६०।४३
 अखिलेषु विहंगेषु ३७८।१८१
 अगजाननपद्मार्क २।५
 अगणितगुणेन सुन्दर ४८४।१७
 अगस्तितुल्याध १४५।२
 अगस्त्यस्य मुनेः शापा ३२३।६
 अगस्त्येन पयोगाशेः ३२८।८
 अगाधजलमंचारी ३९३।२
 अगाधहृदया भूषाः २३५।१७७
 अगारोऽस्मिन्कान्ते ४६२।३३
 अगुणस्य हृतं रूप २५७।२६८
 अगुहरति वदतु ३९७।६४
 अग्निदाहे न मे दुःखं ४११।२०
 अग्निहोत्रं गृहं क्षेत्र २५९।३२९
 अग्निहोत्रफला २६८।५५९
 अग्नीं दग्धं जले मग्नं २५४।२०३
 अग्रसानुगु नितान्त ४९५।२६
 अग्राद्यां हृदयं तथैव ५९७।७९
 अग्रे कस्यचिदास्ति ६४५।२७०
 अग्रे कुग्रामवर्गः ३९०।१२६
 अग्रे गीतं सरस ६४३।२५३
 अग्रे यान्ति रथस्य रेणु २२४।६
 अग्रे लघिमा पश्चा १०५।२५
 अग्रे व्याधः कधृत ३८५।११३
 अग्न्यो भुक्तिमतां १४५।३

अघटिपुष्पटितं १३६।३९
 अङ्गकेऽपि शशङ्किते ५१४।१६७
 अङ्गनिलीनगजानन १६।९
 अङ्गाधिरापोत ११४।८
 अङ्गं गलितं पलितं ११०।२१
 अङ्गं चन्दनपाण्डु ५७४।५६
 अङ्गणं तदिदमुन्मद ३३९।६
 अङ्गनवेदो वसुधा ११२।७
 अङ्ग भूषणनिकरो ४५२।१६
 अङ्गमङ्गेन संगीह्य ६३५।१२१
 अङ्गं येन रथीकृतं ८।५६
 अङ्गानामतिताम्र ५१५।३
 अङ्गानि खेटयामि ५१६।१३
 अङ्गानि मे दहतु ४८५।४२
 अङ्गारैः खचितैव ५७२।२७
 अङ्गामाहमृणाल ४६४।५८
 अङ्गामंजानमङ्गा १९१।१९४
 अङ्गुलिभङ्गविकल्पन ६२२।१८
 अङ्गुलीकमलयाम ५२४।१
 अङ्गुलीभिर्वि केश ५०५।२८
 अङ्गुलीपुङ्गवाक्ष्याः ४४२।२५३
 अङ्गुल्यग्रनखेन बाष्प ५२२।२२
 अङ्गुल्यग्रानां धन ५७८।११८
 अङ्गुल्या कः कपाट ३९।१६९
 अङ्गेन केनापि विजेत्र ४४९।३९३
 अङ्गेऽनङ्गज्वरहृत्नवह ४८५।४९
 अङ्गेष्वाभरणं करोति ४८९।९२
 अङ्गप्रदण्डो हरेस्त्व ३०।५०
 अचकमत सपल्लवा ४८५।३८
 अचतुर्वदनो ब्रह्मा ५२।११
 अचलं चलदिव चक्षुः ४२६।१३
 अचला कमला कस्य २६१।५९१
 अचिन्तितानि दुःखा १३५।१८
 अचिन्त्याः पन्थानः ७७।१९२

अचिराधिष्ठित २४३।३८२
 अचिरेण परस्य २४४।४०७
 अचोद्यमानानि १३५।१४
 अच्छप्रकाशवति ५१३।१५८
 अच्छिन्नं नयनाम्बु ४८७।७२
 अच्छिन्नामृतविन्दु ४५९।१२६
 अच्युतशक्तिवशादिह ३१२।५९
 अजनि प्रतिदिनमेवा ४७६।७
 अजन्मा पुरुषस्ताव २४०।३१७
 अजरामरवशाद्धो २६३।४४५
 अजस्रं लसत्पद्मिनी ३४६।६
 अजस्रमभ्यासमुपे १६१।१३५
 अजातमृतमूर्खाणां १३४।६
 अजातमृतमूर्खेभ्यो १३४।७
 अजानन्दाह्वाति पत ६४१।२१७
 अजामिव प्रजां ह २३३।१२४
 अजायुद्धमृष्टिश्चाद्धं २४७।२७
 अजीयतावर्तेशुभं ४४१।२३६
 अज्ञः सुखमाराध्यः ५९।१९
 अज्ञतया प्रेम्णा वा ३६२।७३
 अज्ञातपाण्डित्यरहस्य ६०।२८
 अज्ञातशास्त्रसद्भावा ६६।५
 अज्ञातेन्दुपराभवं ४४०।२१२
 अज्ञानामविराम १५०।२०
 अज्ञानिकर्मकर्तृत्व २७०।६१५
 अज्ञानेन पराङ्मुखी ५२४।१३
 अज्ञो वा यदि वा २४६।४३५
 अश्वाति रजनिरुद्वक्षति ५२०।७
 अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा २४८।४३
 अञ्जलिर्कारि लोकै १४८।८
 अञ्जलिस्थानि पुष्पाणि ६७।३
 अटकटकघोटक १९१।१८९
 अटवी कीदृशी प्रायो ३२८।६
 अटशूलाः जनपदा ३०८।१५
 अणुमपि वितरण १००।१८
 अणुरप्यसतां सङ्गो १२९।५
 अतएव निपीयतेऽधरो ५९६।६४
 अतनुज्वरपीडितासि ३१३।७१

अतन्द्रचन्द्राभरणा ४२२।५
 अतसीकुसुमोपमेय ३३।१०७
 अतसीपुष्पसंकाशं २९८।१९
 अताड्यतपल्लवपाणि ५६८।१०५
 अतिकुपिता अपि ७१।९८
 अतिक्रान्तः कालो ६३०।५५
 अस्तिगम्भीरे भूपे १४३।३८७
 अतितेजस्व्यपि २४३।३८१
 अतिथिर्बालकश्चैव २५५।२१३
 अतिदर्पं हता लङ्का २६२।४०१
 अतिदाक्षिण्ययुक्ता २६१।३७१
 अतिदानाद्द्विर्बद्धो २४७।२१
 अतिदीर्घजीविदोषा ५२।१६
 अतिदूरपथः श्रान्ता २५८।३०७
 अतिपरिचयादवज्ञा २७६।७७४
 अतिपरिचयादवज्ञा २७६।७७५
 अतिपरिचयादवज्ञा २७६।७७६
 अतिपूजिततारियं ४३३।७७
 अतिपेलवमतिपरिमित ८४।९८
 अतिप्रचण्डा बहुदुःख २८६।९९०
 अतिबहुतरलज्जा ४४८।३६६
 अतिमन्दचन्दनमही ५६९।१२६
 अतिमलिने कर्तव्ये ८४।९०
 अतिमात्रभास्वरत्वं १२६।८
 अतिरमणीये काव्ये ५६।१६
 अतिविततगगनसरणि ४१।३
 अतिविपुलं कुचयुगुलं २२।३
 अतिव्ययोऽनवेक्षा च २३४।१४६
 अतिशयितकदम्बा ५७९।१४
 अतिसाहसमतिदुष्कर १०४।३३
 अनुहिनरुचिनासौ ५५६।१७
 अत्तुं वाञ्छति वाह ६२४।५१
 अत्यच्छं सितमंशुकं ५७२।२९
 अत्यच्छेनाविरुद्धेन ४११।२२
 अत्यन्तमन्थन २८८।१०२८
 अत्यन्तविमुखे दैवे ९६।१०
 अत्यपूर्वस्य रागस्य ४५०।४१३
 अत्यादरादध्ययनं १६०।११०

अत्यायतौर्नियम १६२।१५४
 अत्यार्यमतिदातारमति ९०।५
 अत्यासन्ना विनाशाय २५१।१२६
 अत्युक्तौ यदि न प्रकु २१२।१५
 अत्युच्चाः परितः १७०।२५१
 अत्युच्छिन्ने मन्त्रिणि २४३।३९६
 अत्युन्नतस्तनमुरो ४२६।२२
 अत्युल्लसद्विसरहस्य ५७१।२
 अत्युष्णात्सप्तदादन्ना २७२।६६२
 अत्र मनमथमिवाति १९०।१७५
 अत्रस्थः सखि लक्ष ३८०।२२५
 अत्रान्तरे च कुलटा ५१३।१५७
 अत्राप्युन्मदयातुधान ६२५।८
 अत्राशितं शयितमत्र ४६०।२
 अत्रिलोचनसंभूत ३११।५२
 अथ कौकिल कुरु ३७४।१३०
 अथ नभसि निरीक्ष्य ५८१।५३
 अथ पथिकवधूदहनः ५०५।१०
 अथ प्रसन्नेन्दुमुखी ५८६।१२
 अथ बद्धजटे रामे ६१८।५
 अथ मनमथवाहिनी ५०५।१७
 अथ लक्ष्मणानुगत ५०७।५९
 अथ वामिनिविष्ट ६०।३३
 अथ सान्द्रसाध्य ४९९।४
 अथ स्फुरन्मीनविधूत ५७५।७२
 अथ स्वस्थाय देवाय १।१
 अथेदं रथोभिः ६१९।३३
 अथोच्चकैर्जैरठ २००।१
 अथोपगूढे शरदा ५८०।२०
 अदः समित्संमुख २१४।१५
 अदम्भा हि रम्भा ४२३।१७
 अदातारं दातप्रवर १६३।१६८
 अदाता वंशदोषेण २६२।४००
 अदातुर्मानसं कापि १०३।२१
 अदुर्गो विषयः कस्य २३०।६५
 अदृष्टपूर्वमस्माभिः ५८५।९९
 अदृष्टमुखभङ्गस्य १०५।८
 अदृष्टव्यापारं गतवति ३८१।२४२

अदृष्टे दर्शनेत्कण्ठा ४९० । २
 अद्भुतस्तर्कपाथोधि ६३ । १
 अद्य द्यूतजिताधरप्रह ५३६ । ४
 अद्य धारा सदाधारा १८२ । ८०
 अद्य शीतं वरीवति ५८९ । ७
 अद्यापि तत्प्रचल ४६७ । ४१
 अद्यापि तां कनक ४६७ । ४३
 अद्यापि तिष्ठति दृशो ४६८ । ५५
 अद्यापि दुनिवारं ७२ । ११०
 अद्यापि नूनं हरकोप ४७३ । २९
 अद्यापि नोज्झति ७५ । १६६
 अद्यापि सा मनसि ४६७ । ४४
 अद्यापि सुन्दरि तवा ४९१ । १२
 अद्यापि स्तनशैलदुर्ग ५०९ । ९९
 अद्यारभ्य कठोर ६१७ । ४६
 अद्यारभ्य यदि प्रिये ५२२ । १०
 अद्यैव हसितं गीतं ६३९ । १९४
 अद्योत्सङ्गवमद्भुतं ५५४ । ३१
 अद्विसंवीक्षणं चक्षु ४८२ । १
 अद्वैतं सुखदुःखयो ७९ । २२०
 अद्वैतोक्तिपट्टम्बट्ट ६४४ । २६३
 अद्यः करोषि रत्नानि ३५८ । ४
 अधना धनमिच्छन्ति २५८ । २९७
 अधमं बाधते भूयो २७५ । ७४६
 अधरः किसलयरागः ४२५ । ८
 अधरं खलु बिम्बनाम ४३७ । १५१
 अधरममृतं कः संदेहो ४३७ । १५९
 अधरस्य मधुरिमाणं २८० । ५६
 अधरे नववीटिका ४१९ । २९
 अधरे मधुरा सरस्वती ४५३ । २४
 अधरोऽयमधीराक्ष्या ४३७ । १४७
 अधरोऽसौ कुरङ्गा ४३७ । १५०
 अधाक्षीनो लङ्कामय १७६ । १४
 अधारि पद्मेषु तदद्भि ४२१ । १
 अधिकतरलतल्पं ४८० । १२
 अधिगमनमनेका ३४६ । ११
 अधिगतपरमार्था ५८ । २८
 अधिदेहलि हन्त ४६१ । १७

अधिपञ्चवटीकुटीर ३१ । ६६
 अधिभिल्लपल्लिगल्लं ५६ । ९
 अधियामिनि गज ५०३ । ६
 अधिरजनि जगाम ५२४ । २
 अधिलवङ्गममी ५९२ । ११
 अधिश्रीरुद्याने ४०१ । १२१
 अधीतव्यवहारज्ञं २२८ । २६
 अधीतिबोधाचरण १६१ । १२५
 अधीत्य चतुरो वेदा ६४३ । २३९
 अधुना मधुकरपतिना ३११ । ५७
 अधृतपरिपतन्निचोल ४६६ । ३२
 अधोऽधः पश्यतः २६५ । ४८५
 अधोविधानात्कमल १६१ । १३६
 अध्याक्रान्ता वसति १६५ । १८८
 अध्यायोधनवेदिमार्ग २१३ । २७
 अध्याहारः स्मरहर २१६ । ३७
 अध्वनि पदग्रहपरं ४५ । १२
 अध्वन्यध्वनि तरवः ३९४ । ११
 अध्वन्यध्वनि भूरुहः ४०२ । १४६
 अध्वन्यस्य वधूवियोग ५७० । १४४
 अध्वन्यैर्मकरन्द ५७० । १४६
 अध्वानं नैकचक्रः ४९८ । ६९
 अनङ्कुरितकूर्चकः ५९६ । ७४
 अनङ्गमङ्गलभुवस्तद ४३३ । ७४
 अनङ्गरङ्गपीठोस्याः ४४९ । ३९०
 अनङ्गेनाबलासङ्गा ४१७ । १
 अनङ्गोऽयमनङ्गत्व ५२८ । ११
 अनधिगतमनोरथस्य ५३० । ४५
 अननुरन्मणिमेल ४५० । १४७
 अनन्तपदविन्यास ४८ । १३
 अनन्तपारं किल २८४ । ९४०
 अनन्यक्षुण्णध्री ५५४ । २५
 अनन्यसाधारण ४४७ । ३४२
 अनभालित एव ३६१ । ५५
 अनभिज्ञा परस्वेपु २४८ । ३८
 अनभिज्ञो गुणानां २६९ । २७९
 अनभ्रष्टाश्रवणा ४६ । २७
 अनयनपथे प्रिये न ४८३ । ७

अन्योन्यवद्याङ्गि ५२८ । १६
 अनर्थमपि माणिक्यं २५९ । ३३२
 अनर्थित्वान्मनुष्याणां ५९४ । १५
 अनलस्तम्भनविम्बां ४७६ । ६
 अनल्पदुग्धारिपु १६१ । १३०
 अनन्तरतधनुर्ज्या २२६ । ३
 अनन्तरतपरोपकरण ७१ । ९३
 अनन्तरं गुणवानपि ११५ । ३२
 अनन्तरं च यदुक्तं २७७ । ८०८
 अनन्तरं याचितमपि २७८ । ८१६
 अनसि सिद्धिं सैकत ३९१ । १४५
 अनस्तमितसारस्य ३६१ । ४९
 अनाकाशे चन्द्रः ४३९ । २०४
 अनाकृतेरेव प्रिय ४२७ । २७
 अनागतविधातार ९० । ६
 अनाघ्रातं पुष्पं किस ४२६ । २५
 अनादायी व्ययं २७३ । ६९१
 अनादिष्टोऽपि भूप २३२ । ९३
 अनादृतचमूपतिप्रहि २३ । २२
 अनायके न वस्तव्यं २४८ । ३६
 अनायासकृतं मध्य ४२५ । ४
 अनारतपरिस्खल २०९ । १८
 अनार्यप्रज्ञानामिह ६०२ । ३७
 अनालोच्य प्रेम्णः ५२१ । १४
 अनाहूतेर्वयं प्रगुण ३९८ । ७२
 अनाहूतो विशेषस्तु २६५ । ४९५
 अनिराकृतितापम ८६ । १३६
 अनिर्देशोपभोगस्य ५१६ । १
 अनिलोऽदितकार्यस्य २५६ । २४६
 अनिल निखिलविश्वं ३५६ । ९
 अनिशं मतङ्गज्ञानां ३८२ । १५
 अनिशमपि मकर ४६६ । २१
 अनिष्टादिदृष्टाभेऽपि २६४ । ४५१
 अनुकृतः खल ७२ । ९९
 अनुकूलविधायि ३३२ । ६३
 अनुकूलो विमलाङ्गी २७७ । ८०५
 अनुकूल विधायि देयं १०० । १
 अनुकूले सति १३६ । ४४

अनुक्षणमनुक्षणं २१५।१६
 अनुगन्तुं सतां वर्त्म २४६।१
 अनुचितकर्माग्मः २७६।७८१
 अनुचितमेवाचरितं १३६।४५
 अनुच्छिद्यो देवैरप ४४०।२०७
 अनुदिनमधिकं ते ४८०।१०
 अनुदिनमनुकूल २८८।१०१६
 अनुदेहमागतवतः ५२६।६
 अनुनयति पतिं न ६१०।४७
 अनुनयमगृहीत्वा ५४८।३
 अनुनेतुं मानिन्या ३०५।२९
 अनुपालयतामुदे २४४।४०८
 अनुभवत ददत वित्तं ९१।१५
 अनुभवत युवत्यो ५६९।११८
 अनुभवन्नवदोल ५६५।५४
 अनुममार न मार ४७३।१३२
 अनुययौ विविधोप ५८०।३४
 अनुयातानेकजनः २४३।३९२
 अनुरागवती संध्या १३६।३८
 अनुरागवन्तमपि ४९६।३८
 अनुरागवतिना ४८४।१६
 अनुलेपनानि कुसु ५०१।२०
 अनुवनं वनराजि ५८७।३३
 अनुसरति करिकपोलं १०५।१३
 अनूनेवगादयमद्वितीय १९४।३
 अनृतं सत्यमित्याहुः ५९४।२२
 अनृतं साहसं माया ५९३।१
 अनेकविद्वज्जन रत्न १५४।७
 अनेकशस्त्रं बहु २८४।९३९
 अनेकसंशयोच्छेदि ४४।२
 अनेकसुषिरं वाद्यं ३०४।५
 अनेन पर्यासयता १६१।१२४
 अनेके फणिनः सन्ति ३९३।१६८
 अनेन मर्त्यदेहेन २४८।४१
 अनेन रम्भोर ४३९।१८७
 अनेन सर्वाधिकृता १६०।११८
 अन्तःकटुरपि लघु ७२।१०९
 अन्तःकरणतत्त्वस्य १३३।५

अन्तःकुटिलतां विभ्रत ३६२।७४
 अन्तःकजदुदारकण्ठ ५३२।७८
 अन्तःकूराः सौम्यमुखा ५९४।७
 अन्तःक्रोधोज्जिह्वान २९।४८
 अन्तःपुगचरैः सार्धं २३८।२६९
 अन्तःपुगधनाध्यक्षै २४१।३३७
 अन्तःपुगाणां विहितं २२३।३
 अन्तःपुरीयसि १६२।१५६
 अन्तःप्रतप्तमरुतै २८९।१०४६
 अन्तःसंतोषबाष्पैः २२१।९२
 अन्तःसारैरकुटिलै २२९।२७
 अन्तःसारविहोतस्य ५९।७
 अन्तकः पर्यवस्थाता ६३८।१६७
 अन्तरङ्गमनङ्गस्य ४२५।२
 अन्तरायतिमिरोपशान्त २।१५
 अन्तर्गता मदनवह्नि ४७७।२०
 अन्तर्गतिर्गुणैः किं ११९।३८
 अन्तर्गुदानर्थानव्यञ्ज ४६।२४
 अन्तर्नाडीनियमित १३।११८
 अन्तर्बालान्यहममुष्य ३८३।२७
 अन्तर्भूतो निवसति ६०।२३
 अन्तर्मलिनदेहेन ८३।६३
 अन्तर्मलिनसंसर्गा १२९।३
 अन्तर्मोहनमौलि ३८।१६३
 अन्तर्वसति मार्जारी ३८५।५९
 अन्तर्वाणि मन्यमानः ८७।१४३
 अन्तर्विषमया ह्येता ५९४।२३
 अन्तर्विष्णोस्त्रिलोकी १८६।१२५
 अन्तर्हिते शशिनि ५४८।११
 अन्तर्श्छद्मराणि ४०७।२१३
 अन्तस्तारं तरल ४६३।४२
 अन्तिकान्तिकगतेन्दु ५०६।४०
 अन्धकारगरलं यतो ५०५।२२
 अन्धत्वमन्धसमये २७९।८५३
 अन्धप्रोतवृहत्कपाल ६२६।५
 अन्त्राकल्पचलत्पयो ६२५।११
 अन्त्रैः कल्पितमङ्गल ६२६।३
 अन्त्रैः स्वैरपि ६१६।३६

अन्नं दानात्परं २५५।२२४
 अन्नवस्त्रसुवर्णानि ३२०।१९
 अन्यकालपरिहार्य ५४०।१५
 अन्यतो यदि निजो १०६।३१
 अन्यत्र भीष्माद्राक्षे ६३६।१२४
 अन्यत्र यूयं कुसुमा ५६८।१०६
 अन्यत्र वाञ्छित ५४९।१६
 अन्यत्र व्रजतीति का ६१३।८०
 अन्यथैव हि सौहार्द १३०।४
 अन्यदा भूषणं पुंसा २५३।१८५
 अन्यप्रतापमासाद्य २६६।५२३
 अन्यं मनुष्यं हृदयेन ५९६।६९
 अन्यमाश्रयते २६०।३५०
 अन्यमुखे दुर्वदो २७६।७८२
 अन्ययान्वयनिता ५३४।३१
 अन्यवर्णपरावृत्त्या ५५।३
 अन्यस्त्रीस्पृह्यालवो ३२७।४०
 अन्यस्य लगति ८५।११८
 अन्या जगद्धितमयो ५८।२७
 अन्यानि शास्त्राणि ६५।३
 अन्यायवित्तेन कृतो २८१।८९०
 अन्यायोपाजितं २७०।६२७
 अन्यायमङ्गीकृत १६०।११२
 अन्या सा सरसी ३६८।२९
 अन्यासु तावदुपमर्द ३७१।७९
 अन्यास्ता गुणरत्न १७२।२६९
 अन्यूनं गुणममृतस्य ५७७।१०९
 अन्यूनोन्नतोऽति २०१।२२
 अन्ये ते जलदायिनो ३७६।१६३
 अन्ये ते विहगाः ३७७।१६७
 अन्येऽपि सन्ति कति ४११।३०
 अन्येऽपि सन्ति बत ३७६।१६०
 अन्येयं रूपसंपत्ति ४२५।३
 अन्योन्यमुत्पीडय ४४३।२८१
 अन्योन्यास्फालमि ६२७।१३
 अन्योन्याहतिदन्त ५९२।५२
 अन्योन्येषां पुष्करै २०४।७१
 अन्योऽपि चन्द्रतरो ३५२।३९

अन्वयागतविद्याना २५१।१२९
अपः पिबन्प्रपापाली ३०९।२३
अपकुर्वन्नपि प्रायः ६८।९
अपक्रान्ते बाल्ये ४२७।३१
अपण्डितास्ते पुरुषा ५९६।६८
अपतुषारतया ५६५।४७
अपत्यदर्शनस्यार्थे २५४।१९८
अपदो दूरगामी च ३०३।१
अपनीतपरिमलान्तर ३७०।५५
अपमानं पुरस्कृत्य २५८।३०८
अपराधी नूनमहं ५१६।८
अपराधेऽपि निःशङ्को २३६।२१०
अपराधो न मेऽस्ती २६४।४६५
अपराङ्मशीतलतरेण ४९६।३३
अपरीक्षितलक्षण ६३।२
अपरीक्ष्य न कर्तव्यं २४७।१९
अपर्णेयं भूभृद्वन २०९।२२
अपर्णेव लता सेव्या १६।३
अपर्याप्तभुजायामः ४४९।३८०
अपवादाद्भीतस्य ८२।५७
अपसरणमेव शरणं ३६७।८
अपसरतरे दूरादस्मा ५९७।७७
अपसरति न चक्षुषो ४६६।२९
अपसर मधुकर दूरं ३६९।५०
अपसारय घनसारं ४६१।८
अपहरति महत्त्वं १४६।७
अपहस्तितबान्धवे ६१८।१६
अपहाय शनैः पटी ५५३।८
अपाकृत्याशेषाण्यपि ५८८।४३
अपाङ्गतरले दृशौ ४२३।२८
अपाङ्गसंसर्गि तर ५१५।३
अपानिधि वारिभि ७४।१४९
अपायसंदर्शनजां २८१।८९५
अपायि मुनिना पुरा २१५।२९
अपारः पाथोधिः ३७८।१९५
अपारैर्व्यापारैरहरिह १५०।१५
अपि कापुरुषो भीरुः २३९।२८८
अपि तद्वपुषि प्रसर्प ४४४।४९४

अपि त्वया कैरविणि ४०७।२२६
अपि दलन्मुकुले ३७१।७४
अपि दिनमर्णिरष ५९०।२६
अपि दोर्भ्यां परिबद्धा ९१।२०
अपि मरणमुपैति सा ४६१।१९
अपि मुदमुपयान्तो ४९।३३
अपि मृगाक्षि तैवाघर ४३७।१५२
अपि मेरूपमं प्राज्ञ ११०।१०
अपि विधिः कुसुमा ४७३।१३६
अपि वेत्ति षडक्षरा ८६।१३७
अपि शिशिरतरोप ५७२।१५
अपि संपूर्णतायुक्तैः २६७।५४५
अपि संमानसंयुक्ताः २३९।२९२
अपि स्थाणुवदासोऽनः २३८।२६४
अपि स्वल्पमसत्यं २३९।२८६
अपोतक्षीवकादम्ब ५७९।७
अपुत्रस्य गृहं शून्यं २६४।४७२
अपूजितं वास्तु गिरीन्द्र ४८३।१
अपूर्वैः कोऽपि कोपा ८०।७
अपूर्वैः कोऽपि कोशो ४४।१
अपूर्वं चौर्यमभ्यस्तं ५२८।४
अपूर्वरसना व्यालाः ८२।४८
अपूर्वैर्घ्नं धनुर्विद्या १५५।१५
अपूर्वो दृश्यते वह्निः ४६५।११
अपूर्वो भाति भारत्याः ४८।८
अपूर्वोऽयं मया दृष्टः ३०५।२६
अपृष्टस्तु नरः किंचिद १०१।३१६
अपेक्षन्ते न च ज्ञेहं ६९।४३
अप्याकरसमुत्पन्ना ३६१।४८
अप्यापत्समयः साधोः ७०।६३
अप्युन्नतपदारूढः २६९।७७
अप्येकवंशजनुषोः २७९।८५२
अप्यैतसुक्ये महति ५३९।१३
अप्सु प्लवन्ते पाषाणा ६४०।१९७
अप्रकटीकृतशक्तिः २७८।८३२
अप्रगल्भस्य या २६०।३६८
अप्रगल्भाः पदन्यासे ५५।१
अप्रतिबुद्धे श्रोतरि २७७।७५४

अप्रभूतमनीयसि ५४५।१०
अप्रसन्नमपराद्धरि ५३३।१७
अप्राकृतस्य चरिता ६१६।२९
अप्राज्ञेन च कारेण २२३।१०
अप्राप्तकालवचन २३४।१४१
अप्राथितानि दुःखानि १०९।५
अप्रियवचनदरिद्रः ७०।७८
अप्रियस्यापि वश्यस्य २६६।५०७
अप्रियाण्यपि कु २६६।५०६
अफलानि दुःखानि २६१।३७४
अबलाभ्यविग्रहश्री २०।२
अबला यत्र प्रबला २७७।७९९
अबले सलिले तप ४३८।१८२
अबुद्धिमाश्रितानां च ३५।१७३
अबुधा अजंगमा अपि २७६।७८८
अबुधैर्यलाभाय १०३।७
अब्जं त्वञ्जमथाब्ज ४१०।१७
अर्द्धवोरिजिपृक्षया २१२।१७
अर्द्धरश्मिः स्थगित ४१५।९८
अर्धौ विधीं विधु ७५।१६२
अभितापसंपद ४९५।३०
अभिर्तिगमगदिम ४९६।३९
अभिद्रोहेण भूताना २६१।३८२
अभिनयान्परिच्येत् ५६४।३७
अभिनवनलिनोक्ति ४८४।१३
अभिनवनलिनोक्ति ३७०।७२
अभिनवनवनीतरी ३४।११३
अभिनवनवनीतार्त्रि ३४।११४
अभिनवपुलकालो ५४१।३३
अभिनवयवमश्री ५८१।५४
अभिभवान् मनः ५८०।२६
अभिभूतोऽप्यवज्ञातो २४१।३३६
अभिभूय सनामव ४९६।४४
अभिमतफलदाता १६४।१८१
अभिमतमहामानस १४६।९
अभिमानघनस्य ११६।२९
अभिमानवतो २४४।४११
अभिमुखानिहतस्य २४३।३८४

अभिमुखपतयालु ५४३ । ११
 अभिलषन्ति तवाधर ४३७ । १५३
 अभिलषसि यदि ४७४ । १५१
 अभिवीक्ष्य सामि १९९ । ४१
 अभिविषेणयिषुं ५९३ । ९
 अभुक्तायां यस्यां ११६ । ३२
 अभूयाची पिङ्गा ५५० । ३५
 अभूदभोराशेः ८८ । १७०
 अभेदेनोपास्ते ७७ । १९४
 अभ्यासः कर्मणां ४२२ । १
 अभ्युत्थानमुपागते ५९९ । ३७
 अभ्युद्धता वसुमती १६१ । १४१
 अभ्युन्नतस्तनयुगा ५१४ । ४
 अभ्युन्नताङ्गुष्ठ ४५० । ४१९
 अभ्युन्नतेऽपि जलदे ३६६ । ४
 अभ्रच्छाया खल २५२ । १५५
 अभ्रच्छाया तृणामि २५५ । ३३६
 अभ्रध्वानैर्मुखरित ४८६ । ५६
 अमदयन्मधुगन्ध ५६५ । ५०
 अमन्त्रमक्षरं नास्ति २५३ । १६२
 अमन्दमिणनूपुर ५९१ । ३८
 अमरतरुकुसुमसौरभ ३७० । ५३
 अमरैर्गतं मधुकरै ३६४ । ५
 अमलमृणालकाण्ड ४२४ । ३७
 अमलात्मसु प्रति ५०७ । ६५
 अमितगुणोऽपि ११९ । ३६
 अमितः समितः १५६ । ३६
 अमी तटसमीप ५५४ । २३
 अमी तिलास्तैलिक ४१२ । ४४
 अमी पृथुस्तम्भृतः ५८७ । २१
 अमी शिरीषप्रसवा ५७५ । ६२
 अमीषां जन्तूनां कति ६३८ । १८२
 अमीषां प्राणानां १११ । ३०
 अमी समुद्रतसरोज ५८७ । २६
 अमुं कालक्षेपं त्यज ३५३ । ५६
 अमुना मरुकूपेन ३६५ । ३
 अमुष्मिन्नारामे ३७८ । १९३
 अमुष्मिन्नयानद्रुम ५०१ । २९

अमुष्मिन्नयाने ३७८ । १९१
 अमुष्मिन्नावण्यामृत ४४८ । ३६८
 अमुष्य दीर्घ्यामरि ४२२ । ३
 अमुष्य मुषिता लक्ष्मी ४३३ । ६८
 अमुष्य विद्या १६१ । १२६
 अमुष्या लावण्यं ४२४ । ३१
 अमुष्येर्वाभर्तुः १६४ । १७६
 अमूल्यस्य मम स्वर्ण ४५० । ४१०
 अमृतं शिशिरे वह्नि २६६ । ५२९
 अमृतस्यैव कुण्डानि ४१८ । ५
 अमृतजलधेः पायं ४६ । ३४
 अमृतद्रवमाधुरी ४४१ । २२५
 अमृतं किरति हिमांशु ७२ । १०४
 अमृतं तदधरविम्बे ४२२ । ११
 अमृतद्रवैर्विदधद ५०७ । ६४
 अमृतं दुर्लभ नृणां २५१ । १२७
 अमृतममृतं कः संदेहो ४२१ । ५०
 अमृतममृतं चन्द्र ४५८ । १९
 अमृतवचनलीला ३७८ । १९०
 अमृतोत्पेक्षणे रागं ४८ । ११
 अम्बरं विनयता ५३७ । २३
 अम्बरमम्बुनि पत्र ३१३ । ६९
 अम्बरमेष रमण्यै ५८९ । ९
 अम्बरविपिनमिदानीं ५०० । ५
 अम्ब्र श्राम्यसि तिष्ठ ३७ । १४९
 अम्बा कुप्यति तात ३०२ । ६२
 अम्बा तुष्यति न मया ९७ । २०
 अम्बुजमम्बुनि जातं ६२१ । ८
 अम्बुजमम्बुनि मग्नं ४३८ । १७७
 अम्मः कर्दमतामुपैति १८० । ५३
 अम्मसा भिद्यते सेतुः २६६ । ५२२
 अम्मसि लीनान्दीना ३८१ । २२७
 अम्मांसि जलजन्तू २६५ । ४८३
 अम्भोजप्रकरोऽथ ३७५ । १४६
 अम्भोजाक्ष्याः पुर ६०९ । २७
 अम्भोजिनीवन ३६७ । १५
 अम्भोधिः स्थलतां १४२ । १२७
 अम्भोमुचां सलिल ३४३ । ६

अम्भोरुहमये स्नात्वा ३२१ । ३१
 अम्भोरुहाक्षि शंभो ६१४ । १००
 अम्भोवाहमुरद्विषो ५८५ । १११
 अम्भानपङ्कजा माला ३२० । ११
 अयःपिण्ड इवोत्तरे ८१ । १८
 अयं खलु मृणालिनी ५५६ । २१
 अयं च सुरतज्वाला ६०६ । २
 अयं त्रयाणां प्रामाणां ४४० । २२१
 अयं दरिद्रो भवितेति १६१ । १३३
 अयं निजः परो वेति १०२ । ९
 अयं नेत्रादत्रैरजनि ५०८ । ८४
 अयं पटो मे पितुरङ्ग ९७ । ३१
 अयं पुरः पार्वण ५१३ । १५१
 अयं मृगः समायाति २९८ । ७
 अयं मृदुमृणालिनी ५५० । ४२
 अयं मे वाग्गुम्फो ४९ । ३५
 अयं मार्तण्डः किं १६४ । १७३
 अयं रत्नाकरोऽम्भोधि ३५८ । ६
 अयं रेवाकुञ्जः ६०२ । ३८
 अयं वारामेको ३५९ । २३
 अयं विपाको वद कस्य ४८० । ७
 अयं स्वभावः स्वत ७४ । १४७
 अयश्चणकचर्वण १०४ । ४३
 अयमङ्कुरभाव एव ४२६ । १४
 अयमतिजरटाः प्रकाश २२४ । १
 अयमपि खरयोषि ४९७ । ५५
 अयमपि पुष्टहूत ४९७ । ५८
 अयमभिनवमेष २२४ । २
 अयममृतनिधानं १३९ । ९१
 अयमवसरः सरस्ते ३६४ । २
 अयमविचारितचारु १३१ । ५
 अयमसौ गगनाङ्गण ४९६ । ४३
 अयमुदयमहीशृङ्गाम्नि ५५० । ३०
 अयमुदयति चन्द्रश्च ५०८ । ८०
 अयमुदयति चन्द्रो ५०८ । ७९
 अयमुदयति मुग्धा ५५६ । १२
 अयमुदितो हिमराशिः ३२४ । ११
 अयशः प्राप्यते येन २६७ । ५५४

अयाचितः सुखं १३५।१९
 अयि किं गुणवति ३९८।८५
 अयि कुरङ्गि तपोवन ३८८।१०४
 अयि कुरङ्गि तुरङ्गम ३८८।१०५
 अयि जलद यदि ३५१।१६
 अयि त्यक्तासि कस्तूरि ४१३।६०
 अयि दलदरविन्द ४०८।२३९
 अयि दुष्कृतकेन ४०५।१८६
 अयि पिबत चकोराः ५१२।१३१
 अयि बत गुरुगर्व ४१३।६३
 अयि बोधाम्बुधौ ६२८।२२
 अयि मकरन्दस्यन्दि ४०७।२२१
 अयि मन्मथचूत ५२९।३४
 अयि मलयज महिमा ३९६।४४
 अयि मालति सौरभ ३९९।८८
 अयि रोषमुरीकरोषि ३५८।१४
 अयि सखि शस्तः ३१२।६१
 अयुक्तं युक्तं वा २४६।४३२
 अयुक्तं स्वामिनो युक्तं २५५।२३६
 अयुक्तं बहु भाषन्ते १५२।४
 अयुद्धे ह्रिदा पश्य २३७।२२५
 अये कीर श्रेणी ३७८।१९४
 अये केयं लीलाधवल ४५८।१६
 अये को जानीते ६०२।२४
 अये ताल ब्रीडां व्रज ४०२।१४५
 अये नीलप्रोव क ३७७।१७३
 अये नृपतिमण्डली २१२।१४
 अये मधुप मा कृथा ३७२।९९
 अये मातद्वैष्टा मुख ४३१।४१
 अये मातस्तातः क २०९।२१
 अये यदि समीहसे १८७।१३५
 अये लाजानुचैः पथि ९८।३५
 अये वार्पां हसन्निज ३८१।२३६
 अये वारां राशे ३५९।२४
 अयेऽस्तमयते शशी ५२१।१५
 अये हेलविलातुलित ३५३।५५
 अरक्षितं तिष्ठति १३७।५१
 अरण्यं सारङ्गिभिर् २९१।१०६७

अरण्यरहितं कृतं ६०।३८
 अरतिरियमुपैति ४७७।१७
 अरविन्दमिदं वीक्ष्य ४६५।१५
 अरविन्दवृन्दमकरन्द ५५३।१०
 अरविन्देषु कुन्देषु ३९९।१०१
 अरसिकजनभाषण २७७।८०६
 अरातिविक्रमालोक १५८।६५
 अरावप्युचितं कार्य २३५।१७५
 अरुचिनिशया २८७।१००१
 अरुणकिरणजालै ५४७।५
 अरुणजलदराजी ५४९।२९
 अरुणनयनं सञ्जमङ्ग ६।३१
 अरुणगगनिपेधिभि ५६५।५१
 अरुणिताखिलशैल ५६६।६७
 अरुणे च तरुणि ५२०।६
 अरुन्धताकामपुत्रि ४५१।४२४
 अरैः संधार्यते नामि २३१।८९
 अर्कच्छायं तिरयति ४५८।२१
 अर्घ्यायाम्बुधिरिन्दु २१८।६७
 अर्चिष्मन्ति विदार्य २०।२
 अर्जुनः कृष्णसंयुक्तः ४३३।६६
 अर्जुनस्य इमे बाणा ३०७।४
 अर्जुनान्ते वरारोहे ३१०।४२
 अर्जुनीयति यदजने ९५।१५
 अर्थः सुखं कीर्तिरपीह ११३।९
 अर्थग्रहणे न तथा ८५।११२
 अर्थनाशं मनस्तापं २४७।४८
 अर्थप्राणविनाश ६४५।२६९
 अर्थगमो नित्यमरो २८१।८८२
 अर्थानुराणां न गुरु २८२।९०४
 अर्थानं सन्ति न च ९७।१३२
 अर्थानामर्जनं कार्य २७२।६७८
 अर्थानामाशिषे त्वं ११७।४७
 अर्थान्कोचिदुपासते ५०।४१
 अर्थार्थी जीवलोकोऽयं ९४।१
 अर्थहरणकौशल्यं ५८।१५
 अर्थान् हस्तयुचित २८८।१०२९
 अर्थिनां कृपणा १५७।५५

अर्थिनि कवयति १०४।३६
 अर्थिने न तृणवद्धन १००।२२
 अर्थप्रत्याथलक्ष्यै १५७।५२
 अर्थिभ्रंशवधुभव ०१६५।१९८
 अर्थो कुरोति दैन्यं १०९।१३
 अर्थो लाघवमुच्छ्र २९५।१११३
 अर्थेन तु विहोतस्य ९६।८
 अर्थो गिरामार्पितः ४६।२९
 अर्थो नराणां पति २८३।९२७
 अर्थो नाम जनानां ६२३।२७
 अर्थो विनैवाधेनयो १०१।२५
 अर्थो हि कन्या परकीय ६१८।१४
 अर्थं सुप्तो निशयाः ५८८।४५
 अर्थेचन्द्रवदाकां ३०५।२१
 अर्थेचन्द्रसमायुक्तं ३०५।२८
 अर्थं दानवर्वाणा १७२।२६८
 अर्थरात्रे दिनस्याधि ३०९।२५
 अर्थस्मिन्तेन विना ४५८।१२
 अर्थार्थाद्वाहितपार्वकीति २१७।५४
 अर्थार्थिता सत्वर १९९।३९
 अर्थान्मालितलोच ३६।१३७
 अर्थयति प्रातिदिवसं ६१३।८३
 अपित रसितवर्त्यपि ५३४।३०
 अलं हिमानीपरि ५८९।१२
 अलं करोति यः श्लोकं ५७।९
 अलं करोति हि जग १४३।१
 अलंकारः शङ्काकर १४०।१०१
 अलकाश्च खलाश्च ८१।१२
 अलक्तको यथा रक्तो ५९४।१८
 अलक्षितकुचाभोगं ५८८।४७
 अलक्षितगतागर्तः १९८।७
 अलङ्कृतवाज्जमैरन्यैः १२५।५
 अलङ्कृतं तत्तद्वीक्ष्य ११५।१०
 अलङ्कृतं चैव २६५।४८६
 अलङ्कृतापि धनं राज्ञः १२७।१८
 अलभ्यं लब्धुकामस्य २५३।१६५
 अलमतिचपलत्वा ४२०।४४
 अलमलमघृणस्य ४९३।२

अलसभुजलताभि २०८ । ११
 अलसवलितमुग्ध ४६८ । ६१
 अलसवलितैः ४८० । १३
 अलसवलितानां ४६८ । ६०
 अलसस्य कुतो विद्या २५९ । ३३१
 अलाभात्पुरुषाणां ५९५ । ५२
 अलिकुलमञ्जुल ४२२ । १०
 अलिपटलैरनुयातां ३५५ । ३
 अलिभिरञ्जनविन्दु ५६५ । ४९
 अलिनुसरति २७७ । ८०२
 अलिरयं नलिनी ३७१ । ७३
 अलीकरूपो यदि ४५२ । २४
 अलौकिकमहालोक १५७ । ५७
 अल्पं निमित्तमाका ४४३ । ३७२
 अल्पाक्षरमणीयं यः १२५ । ८
 अल्पानामपि वस्तूनां १२१ । २
 अल्पायासबलेन ३८९ । ११५
 अल्पीयसामेव २८४ । ९३८
 अल्पीयसैव पयसा ३६० । ४४
 अल्पेच्छुधृतिमा २३४ । १४०
 अल्पेनापि सुरक्तेन ४३६ । १४५
 अल्पोदकचलत्कु २५९ । ३३९
 अवंशपतितो राजा २६३ । ४३०
 अवगच्छति मूढचेत २८६ । ९९६
 अवज्ञानुटितं प्रेम २५५ । २२८
 अवज्ञानात्प्राज्ञो भ २४५ । ४३१
 अवतु नः सवितु ४२ । १८
 अवयजम्बालगवेष ६० । २९
 अवधार्यं कार्यगुरुता ५०१ । १८
 अवन्ध्यकोपस्य २४५ । ४२१
 अवनम्य वक्षसि ५२६ । ७
 अवयः केवलक ४९ । २३
 अवयवेषु परस्पर ४५१ । ४४०
 अवलम्बितविष्णु ११९ । ३५
 अवलोकनमपि ४१९ । २१
 अवलोकितमनुमोदित ३३ । ९४
 अबलोक्य स्तनौ वध्वा ३०४ । ९
 अवशेन्द्रियचित्तानां २६४ । ५६

अवश्यं यातारश्चिर ६३० । ४४
 अवश्यकाग्रणैः प्राणा ३७६ । १५१
 अवश्यमव्येष्वनव १३७ । ३७
 अवश्यं भाविनो भावा १३६ । २८
 अवश्यं भाविभावानां १३६ । ३२
 अवसरपठिता वाणी २७८ । ८११
 अक्लृप्तः प्रागल्भ्यं ५१४ । १६३
 अविज्ञातविशेषस्य ५०० । २
 अविज्ञातमबन्धस्य २६१ । ३९२
 अविदितगुणापि सुकवे ४५ । १३
 अविदितपरमानन्दो २७८ । ८२२
 अविदितसुखदुःखं ५४१ । ३५
 अविद्यः पुरुषः शोकः २६२ । ४०६
 अविद्याजीवनं शून्यं २६२ । ३९९
 अविद्वान्समलं लोके ५९६ । ५६
 अविद्वानपि भूपालो २३७ । २४३
 अविधेयो भृत्यजनः २७६ । ७७७
 अविनयभुवामज्ञानानां ६१ । ४४
 अविनाशिनमप्राप्य ५४ । ४२
 अविनीतः सुतो जातः १३४ । ९
 अविभाषितेषुविषयः ५०७ । ६८
 अविभाव्यतारकमदृष्ट ४९६ । ४०
 अविरतं परकार्यं ७४ । १५४
 अविरतमविरामा ५४९ । १९
 अविरलकमलविकासः ५६३ । १३
 अविरलकरवाल १५९ । ९८
 अविरलपरिवाहै ४८५ । ४६
 अविरलफलनीवन ५८९ । १३
 अविरलमदधारा ३ । २२
 अविरलमिदमम्भः ५७७ । ११४
 अविरलविगलन्मदजल २ । ९
 अविवेकमतिर्नृपति २४३ । ३८६
 अविवेकि कुचद्वन्द्वं ४४२ । २५८
 अविवेकिनि भूपाले २३४ । १६२
 अविशेषकान्तपात्रे ६१८ । ९
 अविश्रामं वदेद्भारं २६२ । ४१९
 अविश्वसन्धूतपुरंधरो ४२० । ३८
 अवृत्तिकं त्यजेद्देशं २४८ । २९

अवैम व्यापाराकलन ३४ । १२०
 अव्यक्तादीनि भूता ६३७ । १६०
 अव्यवसायिनमलसं ९० । ११
 अव्याकरणमधीतं २७८ । ८१२
 अव्याजसुन्दरीं तां ४५२ । १२
 अव्यापारेषु व्यापारं २६९ । ५९७
 अशक्तः सततं साधुः २७० । ६२३
 अशक्ताः शक्तिमात्मीयां ८१ । ३३
 अशनं मे वसनं मे ६४० । १९८
 अशठमलोममजिह्वं २७६ । ७८३
 अशर्मदहनज्वल १९२ । २०२
 अशक्तुवन्सोढुमधीर ६२५ । ५
 अशीमहि वयं भिक्षा ६२८ । ७
 अशुचिर्वचनायस्य २२८ । १०
 अशुभपुषि कलाव २२३ । ५
 अशुष्वन्नपि बोद्धव्यो २३४ । १५२
 अशेषलङ्कापतिसैन्य ३२ । ८२
 अशेषविप्रप्रतिषेधदक्ष २ । १६
 अशोच्यानीह भूतानि २६७ । ५३५
 अशोच्यो निर्धनः २६२ । ४०५
 अश्रान्तं दृढयन्त्रेण ४३१ । ३३
 अश्रुच्छलेन सुदृशो ४३५ । १२०
 अश्वः शङ्खं शङ्खं वीणा १२६ । १०
 अश्वं नैव गजं नैव २५२ । १३९
 अश्वमेधसहस्रं च १२१ । २
 अश्वपुतं वासवगजितं २८१ । ८८७
 अश्वा यस्य जयस्तस्य २३० । ५०
 अष्टकुलाचलसप्त ६३८ । १७६
 अष्टपादश्चतुःकर्णो ३०५ । २२
 अष्टौ यस्य दिशो दलानि २८ । १९
 अष्टौ हाटककोटय ३३९ । १०
 असज्जनः सज्जनसङ्गि १२८ । २७
 असती भवति सल २७९ । ८३६
 असंतुष्टा द्विजा नष्टाः २६३ । ४२९
 असत्पलापः पारुष्यं २३५ । १८२
 असत्यता निष्ठुरता २८६ । ९७८
 असत्यमप्रत्ययमूल १२२ । ३
 असत्सङ्गाद्गुणज्ञोऽपि १२५ । ९

असद्वर्मस्त्वयं स्त्रीणां ५९५।५५
 असद्रुत्तो नायं न च ५२१।१३
 असंशयं न्यस्तमुपात्त ५७६।८१
 असंख्यपुष्पोऽपि मनो ५६८।१०४
 असंपादयतः कंचि ११८।२
 असंभवं हेममृगस्य १३७।५७
 असंभवगुणस्तुत्या २७५।७४३
 असंभाव्यं न वक्तव्यं २६३।४३४
 असंभृतं मण्डनमङ्ग ४२६।२०
 असंभोगेन सामान्यं १०३।१९
 असंमाने तपोवृद्धिः २५९।३४४
 असंमुखालोकनमा ५३९।५
 असमाने समानत्वं २९८।३
 असमासजिगीषस्य २४२।३७०
 असमैः समीयमानः २४३।३९१
 असहायः सहायार्थी ६१८।३
 असाधुः कुत्रापि ब्रज ७७।१९०
 असाधुः साधुर्वा भव ७७।१८९
 असाध्यमन्यथा दोषं २३६।२०१
 असार एष संसारः २५४।१९२
 असारभूते संसारे ५९८।३
 असारे खलु संसारे २५८।१९५
 असारे खलु संसारे ६२२।१२
 असावधाने पाण्डित्यं २५७।२७८
 असावधानास्थापरमा ५८७।२५
 असावन्तश्चन्द्रिक ४३९।२०२
 असाद्वललावण्य ४४०।२१९
 असितात्मा समुन्नद्धः ४३२।५६
 असिधारापथे नाथ १५५।१३
 असुखमथ सुखं वा ६६।५
 असुलभा सकलेन्दु ४६७।३८
 असूत सयः कुसुमा ५६४।२२
 असूयया हतेनैव २६०।३७०
 असेवितेश्वरद्वार ११५।१७
 असोढा तत्कालोल्लस ७।३७
 असौभाग्यं धत्ते परम ९२।३२
 असौ मरुक्षुम्भित ५६३।१५
 असौ हि दत्त्वा तिमिरा ५४७।२

अस्तंगतवति सवितरि ४९४।७
 अस्तंगतवति सवि ५१३।१४७
 अस्तंगते शशिनि सैव ६१९।२६
 अस्तंगतोऽयमरवि ३७७।१८०
 अस्तमितविषयसङ्गा ४६१।५
 अस्तावलम्बिरावि ४९६।४९
 अस्ति श्रीव शिरो ना ३०४।१४
 अस्ति पुत्रो वशे य २६१।३९६
 अस्ति यद्यपि सर्वत्र ३६७।४
 अस्तोदयाचलविलम्बि ५००।३
 अस्त्यद्यापि चतुःसमुद्र १२४।१६
 अस्त्यप्रतिसमाधेयं ४४२।२६५
 अस्थि नास्ति शिरो ३०४।१३
 अस्थिरं जीवितं लो २५८।३१६
 अस्थिरमनेकगमं ५७९।१०
 अस्थिवद्दधिवच्चैव २१४।२
 अस्मद्विपूणामनिला ५७३।३८
 अस्माकं जलज्जीविनां ३०१।५९
 अस्माकं परमन्दिरस्य १७८।३०
 अस्माकं सखि वाससी ६०७।३
 अस्मानवेहि कलमा ४०६।२०३
 अस्मान्विचित्रवपुष ३७७।१७२
 अस्मिन्कुञ्जे विनापि ३९।१६८
 अस्मिन्केलिवने सुग ३९९।९१
 अस्मिन्दिग्विजयो १७०।२५४
 अस्मिन्मोदवृन्द ३८०।२२६
 अस्मिन्प्रकृतिमनोजे ४४६।३२३
 अस्य क्षोणिपतेः १६७।२१६
 अस्य दरघोदरस्यार्थे १४५।१
 अस्य प्रयाणेषु समग्र १९६।५
 अस्य श्रीभोजराजस्य १८२।३६
 अस्यां सखे बधिर ३७४।१३३
 अस्याः संयमवान्क ४३२।५३
 अस्याः सपक्षकविधोः ४३०।१४
 अस्याः सर्वोविधौ प्र ४२४।४३
 अस्याः सुगन्धनत्र ४३२।५१
 अस्याः स्वेदाम्बुधि ५९१।४३
 अस्याः कचानां शि ४३०।१६

अस्याः कररुहस्य ४३४।१०८
 अस्याः कररुपर्शन ४४१।२४०
 अस्याः कामनिवास ४३६।१२९
 अस्याः कुसुमशय्यापि ६१८।१
 अस्याः खलु प्रमन्य ४४८।३७६
 अस्याः पदौ चारु ४५०।४२०
 अस्याः पीठोपनिष्ठा ४३१।२९
 अस्या धामसरोवरे ४५९।२९
 अस्याननस्य भवतः ३९०।१३१
 अस्या मनोहराकार ४२९।१
 अस्यामपूर्वं इव कोप ४३९।१९७
 अस्या मुखस्यास्तु ४३९।१८८
 अस्या मुखप्रीति ४३९।१९१
 अस्या मुखेनैव वि ४३९।१९२
 अस्या मुखेन्दोर्ध ४३७।१५६
 अस्या मुनीनामपि ४५०।४०२
 अस्या यदाष्टदश ४३६।१३५
 अस्या यदान्येन पु ४३०।१५
 अस्याग्निप्रकरः शर १७२।२६६
 अस्या ललाटे रवि ४३२।४८
 अस्याश्चदलकावली ४५५।७०
 अस्याश्चेद्वातिसाकुमा ४२५।४३
 अस्यासिभुजगः स्व १५५।११
 अस्यास्तनुस्यन्दन ४३२।४९
 अस्यास्तर्ना विग्रहना ४६१।२२
 अस्यान्दोः पारिवेप ४५१।४३५
 अस्याय सर्गाय भव ४४१।२४१
 अस्यावाग्मनस्य २१७।५१
 अस्त्रज्वालावली ६१८।५२
 अस्त्रामास तणे प्रिया १८०।४८
 अस्त्रीघममरेण रात्राण ६१७।४४
 अस्त्राध्यायः पिकानां ५७४।५७
 अष्टयुवराणिनी ३७५।१४०
 अहंकार क्वापि ब्रज ६३०।५४
 अहं किमस्या किम १३३।१२
 अहं च त्वं च राजेन्द्र ३०९।२२
 अहं महानसायातः ३२१।३०
 अहमपि परोऽपि कवय ४९।२४

अहमस्मि नीलकण्ठ ३७७।१६९
 अहमिव दिनलक्ष्मीः ६०५।८४
 अहमिह कृतविद्यो ६३८।१७९
 अहमिह स्थितवद्विप ४७७।१३
 अहमेव गुरुः सुदारुण ८६।१३९
 अहह चण्डसमीरण ३५६।८
 अहितहितविचार १४६।५
 अहिभूषणोऽप्यभयदः ५।१५
 अहिरहिरिति संभ्रम ३६७।२
 अहिरिपुपतिकान्ता ३१५।९१
 अहेरिव गुणाद्गीता २५५।२२७
 अहो एषां वरं जन्म ३९३।१
 अहो कनकमाहात्म्यं ९३।१
 अहो किमपि चित्राणि ६७।१
 अहो केनेदृशी बुद्धिः ३३९।३
 अहो खलभुजंगस्य ८२।४४
 अहो गुणानां प्रार्थन ११८।१९
 अहो दुर्जनसंसर्गा १२९।१
 अहो नक्षत्रराजस्य ३४७।३
 अहो नु कष्टं सततं ९७।२८
 अहो प्रकृतिसाहस्यं ८३।६४
 अहो प्रभावो वाग्देव्या ५५।५९
 अहो बत महत्कष्टं ८२।३८
 अहो बाणस्य संधानं ५८६।१
 अहो महत्त्वं महता ७४।१४०
 अहो मोहो वराकस्य ३७९।२०६
 अहो रघुशिरोमणे १७७।१९
 अहो विशालं भूपाल २१४।६
 अहो वैचित्र्यमेतस्य ११९।२३
 अहो साहजिकं प्रेम २५५।२१५
 अहौ वा हारे वा ६३०।४२

आ

आः कष्टं वनवाससा ३८९।११७
 आः कष्टमप्रहृष्टा ६२।१
 आः पाकं न करोषि ६०३।५६
 आः पात्री स्यामकृत ४७०।९१
 आः सर्वतः स्फुरतु ४१५।९६
 आकण्ठदृष्टशिरसा २२४।६

आकर्णपलितः श्यामो ६१५।१०
 आकर्ण्य सरोजाक्षि ५२८।१३
 आकर्णितानि रसिता ५८५।१०३
 आकर्ण्य गांजितरवं ३९२।१५७
 आकर्ण्य भूपालयशः २१४।११
 आकर्ण्य स्मरयौवना ५८२।६१
 आकर्ण्यम्रफलस्तुक्ति ४०१।१२७
 आकर्षन्निव गां वस ३४३।१२
 आकल्प मुरजिन्मुखे २३।३२
 आकस्मिकस्मितमुखी ६१३।८४
 आकारः कमनोयता ३६८।३२
 आकारः कारणं जर ७४।७३३
 आकारमात्रे विज्ञाते १०२।५
 आकारेण शशी गिरा ६०३।५८
 आकारेणैव चतुरा २५६।२४१
 आकारैरिद्वितैर्गत्या २३७।२३२
 आकाश प्रसर प्रस १९२।२००
 आकाशमुत्पततु गच्छ १३८।८०
 आकाशवापीसित ५०५।१३
 आकाशात्पतितं पुन ४३६।१२८
 आकाशे नटनं सरोवर ५३८।९
 आकिचन्यादतिपरि १८९।५
 आकुड्य पाणिमशुचि ६२३।४२
 आकुलश्चलपतत्रि ४९५।२७
 आकृतिप्रमसरसा ४१८।७
 आकृष्टे कवचादहीन्द्र १७९।३६
 आकृष्टे युधि कार्मुके १८०।५२
 आक्रम्यांजराग्रिम २०४।६०
 आक्रम्यकामप्रपादेन २०५।८४
 आक्रान्तपूर्वा रमसेन २०३।५०
 आक्रान्तं मरणेन ६३९।१८६
 आक्रान्तासु वसुंधरा १५०।१९
 आक्रान्ते शेषेऽस्मि ४४६।३२९
 आक्रोशितोऽपि सुजनो ७५।१७१
 आक्षिपन्त्यरविन्दानि ५२८।१९
 आक्षिपसि कर्णमक्षणा ५२९।२५
 आक्षेपवचनं तस्य २२८।१३
 आखुर्वाञ्छति भस्मसूत्र १०।७७

आख्यातनामरचना ४६।३२
 आख्यातेहसितं पितामह २५५।१०
 आख्यायिकानुरागी ६२२।२२
 आगच्छदुत्सवो भाति २७५।७६१
 आगच्छन्सूचितो येन ५१४।२
 आगच्छागच्छ सज्जं २१०।४१
 आगतः पाण्डवाः सर्वे ३१९।१
 आगतानगणितप्रति ५३४।२३
 आगतानामपूर्णानां ३६३।१
 आगत्य संप्रति वियोग ५५६।९
 आगत्य प्रणिपात ५२६।१८
 आगमरूपविचारि ६५।२
 आगमिष्यन्ति ते भावा १०९।३
 आगुज्झिरिकुञ्जकु २०७।१२१
 आग्नेयास्त्रपवीण १९३।२१०
 आघूर्णितं पक्ष्मल ४३३।८५
 आघ्रातं कमलं प्रियेण ४५७।२
 आघ्रातं परिलीढमुग्र ३६१।५८
 आघ्रायाघ्राय गन्धं ३४३।१७
 आचक्ष्महे तव किमय ३५७।६
 आचरति दुर्जनो ८६।१३०
 आचान्तकान्तिस २७३।७१०
 आनुम्य विम्बाधर ५९२।५
 आच्छादयसि कि मुग्धे ५५८।३
 आच्छिन्ने क्षितितेजसी ५८२।६७
 आजन्मकल्पतरु ३७१।८४
 आजन्मब्रह्मचारी ६१७।५०
 आजन्मसिद्धं कौटिल्यं ८१।२२
 आजन्मस्थितयो मही ३६३।११
 आजन्मानुगतोऽप्यस्मि ९४।६
 आजि त्वद्वाजिराजि १९९।३०
 आज्ञा कीर्तिः पालनं २४४।४१४
 आज्ञाभङ्गकारान् राजा २३६।२१२
 आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां २५६।२५७
 आज्ञामात्रफलं राज्यं २५४।२०१
 आटवी कोटवीचीश्च ३११।५१
 आतपे धृतिमता सह ४९८।३
 आतन्वाद्वादिक्षु प २०६।१०३

आताम्रतामपनयामि ५१७ । २५
 आताम्राभा रोषभाजः १०५ । ७९
 आताम्रे नयने स्फुर ३५ । १२७
 आत्तमात्रमधिकान्तु ५७७ । ९८
 आत्ते सीमन्तरत्ने २११ । ४३
 आत्मनश्च परेषां च २३७ । २२९
 आत्मनो मुखदोषेण १२६ । १
 आत्मन्यस्य समुच्चि १७१ । २६३
 आत्मबुद्धिः सुखायैव ५० । १६
 आत्माधोनशरीराणां १०९ । ७
 आत्मानमम्भोनिधि ३७६ । १५८
 आत्मानं प्रथमं राजा २३३ । १२०
 आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मि १०८ । ६
 आत्मैव तातस्य चतु ४३६ । १३७
 आत्मोदयः परग्लानि २३५ । १८७
 आदरेण यथा स्वौति ६४३ । २४०
 आदर्शाय शशाङ्क १७५ । १
 आदातुं सकृदीक्षिते ४६४ । ५७
 आदानपानलेपैः ४१९ । २३
 आदानस्य प्रदानस्य २६१ । ३७२
 आदाय चापमचलं ५ । १८
 आदाय प्रतिपक्ष की १७० । २४७
 आदाय बकुलगन्धा ५५३ । ७
 आदाय मांसमखिलं ६१९ । २२
 आदाय वारि परितः ३५८ । १७
 आदायादाय मुक्ता १९१ । १८६
 आदायामृतपूर्णमर्क ५१० । ११५
 आदावज्जनपुञ्जलि ४८९ । ९५
 आदावेव गजेन्द्रमौलि २०१ । १९
 आदिकवोचतुरास्यौ ५१ । ५
 आदित्यचन्द्रावनिला २८४ । ५४८
 आदित्यस्य गतागतैः ६३२ । ८२
 आदिमध्यनिधनेषु ७३ । १३१
 आदिमध्यान्तरहितं २१ । १
 आहता नखपदैः ५३७ । १३
 आहृष्टप्रसरात्प्रियस्य ६१३ । ८९
 आदौ गृहीतपाणिः ३०६ । ८
 आदौ धर्मे प्रमाणं ६५ । ५

आदौ नवा प्रण २८८ । १०२३
 आदौ प्रेमकषायिता १७ । २३
 आदौ रूपविनाशिनी १४५ । ३
 आदौ वेश्या पुनर्दासी ६२२ । १०
 आदौ हालाहलहुत ४७७ । २८
 आद्यः कोपस्तदनु ४८६ । १४
 आद्येन हीनाञ्जलधा ३०६ । ३७
 आधाय कोमलकरा ४५८ । १३
 आधिव्याधिर्षतज ६३९ । १८७
 आधोरणाङ्गशमया १३८ । ८५
 आधोरणानां गज २०२ । ३०
 आध्मातोद्धतदाव ५७८ । १२४
 आननं मृगशावाक्ष्याः ४३८ । १७३
 आननानि हरिणीनय ५०२ । ३५
 आननैर्विचकरो हृदि ५३४ । ३९
 आनम्राः स्तवकभरेण ३७१ । ७६
 आनन्द कचिदञ्च मुञ्च ६११ । ५९
 आनन्दं कुमुदादीना ५०४ । ३
 आनन्दममन्दमिमं ४६६ । २४
 आनन्दमात्रमकरन्द २ । १९
 आनन्दमादधतमायत ३४ । ११०
 आनन्दमेदुरपुरंदर १६ । १५
 आनन्दमृगदावाग्नि १२९ । ८
 आनन्दयति कोऽत्यर्थ ३२८ । ५
 आनन्दश्रुतिताः समाधिषु ७४४
 आनन्दश्रुतिगात्मनो १३३ । १४
 आनीतां करपल्लवै ५११ । ११६
 आनीता मखिमि ५४० । १९
 आनेतुं न गता किमु ६१४ । १०५
 आन्तरमिवापि बहिरिव ६६१ । २५
 आपत्तावपि नैव १४२ । १३६
 आपत्समुद्धरण ११३ । १३
 आपत्सु मित्रं जानी २६४ । ४६३
 आपत्स्वेव हि मदतां ७० । ७३
 आपदर्थं घनं रक्षे २६० । ३६६
 आपदर्थं घनं रक्षे २७२ । ६७९
 आपदां कथितः पन्था २६२ । ४२३
 आपदामापतन्तीनां २७२ । ६६३

आपदि मित्रपरीक्षा २७७ । ८०७
 आपदि येनोपकृतं २७९ । ८३५
 आपदतः खलु महा ७४ । १५६
 आपदतं हमाम् ९५ । १८
 आपशुन्मागमने २६५ । ५०४
 आपन्नाशाय विषुधः २६८ । ५६०
 आपोपतिपाद्विदुषां २७७ । ७९८
 आपस्काराह्वनगात्र २०५ । ८२
 आपाटलः प्रथम ५४९ । १५
 आपाण्डु पानकथनं ३०४ । १०
 आपाण्डुरा शिरसि ६२३ । ४४
 आपातालगमोरे म ३८५ । ६५
 आपुङ्गाग्रममो शरा ४४४ । १४४
 आपुष्पप्रसवान्मनो ४०२ । १४३
 आपूर्तान्तमिदं श्याम ५०० । ३
 आप्येत पुनः स्फुर ३६४ । १६
 आपोर्दोऽम्बरपथं ३६४ । ६
 आपो विमुक्ताः कचि ३५१ । २९
 आवद्धकृत्रिममटा ३८३ । २८
 आवध्नपारिवेष ४३६ । १४३
 आवायं पतिरेष मे १८० । ४३
 आभाति बालिकेयं ५३९ । ७
 आभाति शोभातिशय ४३० । १८
 आर्तिः सरन्तोर्माप २१६ । १६
 आभुम्राहुर्लिपल्लवा ४३१ । ३७
 आभ्यां कुचाभ्या ४४३ । २८६
 आमन्त्रणजयशब्दैः ६२३ । २९
 आमरणादि विरुतं ३७९ । २०७
 आमरणान्ताः प्रणयाः ६९ । ४६
 आमीलन्नवनील ४५१ । ४३८
 आमीलितालमविव ५४१ । ३०
 आम्लं कचिदुद्धृता २२७ । ११
 आम्लप्राप्तबद्धक १०४ । १६७
 आम्लान्तात्मायके २०४ । ६६
 आमुशद्विरामितो व ५३७ । २०
 आमोदीर्शनं मुमेदुरा ४०५ । १७९
 आमोर्दमरुतो मृगाः ३९५ । २८
 आमोर्देस्ते दिशिदिशि ३९६ । ५४

आम्नायानामाहान्त्या ३४१ । १४
 आम्र यद्यपि गता दि ४०० । १०७
 आयताप्रसितरश्मि ५१३ । १४९
 आयताकुलिरभूद ५३७ । २६
 आयस्ता कलहं पुरेव ६११ । ६१
 आयाच्चतुर्यभागेन २३५ । १६८
 आयातः कुमुदेश्वरो ५२१ । १६
 आयातस्ते समीपं १८९ । १६८
 आयाता जलदावली ५६१ । २
 आयाता मधुयामिनी ४७८ । ३९
 आयाता मधुरजनी ५६३ । १२
 आयाता सखि वर्षा ५७९ । १२
 आयातासि विमुञ्च ६०३ । ५२
 आयाति याति पुनरेव ४९९ । ७
 आयाति श्रियमञ्जसा ४२५ । ४९
 आयाते च तिरो २९७ । ११३६
 आयाते दयिते मनोरथ ५४२ । ३९
 आयाते दयिते मरुस्थल ५१५ । १
 आयाते श्रुतिगोचरं ५६० । १५
 आयातो दयितस्तवेति ५१४ । ५
 आयातो भवतः पिते ३४५ । ३६
 आयान्त्या दिवसश्रियः ५५७ । २२
 आयामिनोस्तदक्षणे ४३३ । ७९
 आयासशतलब्धस्य १०० । १३
 आयुःकर्म च वित्तं २६३ । ४४६
 आयुः कल्लोललोलं ६३९ । १९१
 आयुर्दानमहोत्सवस्य १९२ । २०६
 आयुर्वर्षेशतं नृणां ६३९ । १८३
 आयुर्वयुव्ययित ६३१ । ६४
 आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं २५४ । २०२
 आयुर्वेदकृताभ्यासः २२८ । २०
 आयुस्ते नरवीर्यवर्ध १६९ । २४२
 आयुःखां चकारा ४४२ । २५०
 आरब्धे दयितामुख ४४० । २१०
 आरम्भन्तेऽल्पमेवाज्ञाः ६८ । २१
 आरभ्यते न खलु ७५ । १६९
 आरम्भगुर्वी क्षयिणी २८१ । ८५
 आरात्कारीषवहे ५९३ । २२

आराध्य भूपतिमवा ६४७ । २०१
 आरामाधिपतिर्विवेक ३५५ । ८४
 आरामाभरणस्य पङ्क्त ३५३ । ६४
 आरामोऽयमनर्गलेन ३८७ । ८७
 आरुह्य शैलशिखर ५२९ । २३
 आरूढः पतित इति ५७७ । १११
 आरूढक्षितिपालभाल २०१ । २१
 आरूढो मलयानिल ५६७ । ९७
 आरोग्यं विद्वत्ता २७८ । ८१०
 आरोग्यमानुष्य २८१ । ८८३
 आरोगिता शिलाया ६०० । ९
 आरोग्यते शिला शै २६५ । ४९३
 आरोहन्तु गिरिशिखर १३६ । ४८
 आर्ता देवान्नमस्य २५३ । १७२
 आर्तानामिह जन्तूना १५५ । ८
 आलक्ष्यदन्तमुकुला १३३ । १३
 आलपति पिकवधू ४५२ । १४
 आलम्बे जगदालम्बे २ । २
 आलम्ब्याङ्गणवापिका ४८९ । ९३
 आलस्यं स्त्रीसेवा २७९ । ८५१
 आलस्यं स्थिरतामुपैति ९२ । ३८
 आलस्यं हि मनुष्याणां १२० । १५
 आलस्योपहृता विद्या २५३ । १८१
 आलानं जयकुञ्जरस्य १६८ । २२७
 आलापं कलकण्ठिका ३८० । २२२
 आलापान्मूविलासो ४२९ । ६०
 आलापमधुरैश्च काश्चि ५९७ । ८३
 आलिङ्गते मलयज ५६९ । १२९
 आलिङ्गन्तो वसुधां २२३ । १
 आलिङ्गसे चारुतां ३७० । ६४
 आलिङ्गिताः पदैर्यान्ति ९४ । ५
 आलिं बालिशतया ४७६ । ९
 आलीचालितपद्मिनी ४६४ । ६४
 आलीभिः शपथैरनेक ६१३ । ८२
 आलीभिः सह भाषितं ४९० । ३
 आलोकवस्तुतारीकृत ३४४ । २८
 आलोकमार्गं सहसा १९९ । ३५
 आलोकवन्तः सन्त्येव ३४७ । १

आलोकान्तप्रतिहत १६४ । १८६
 आलोकैरतिपाटलै ५५२ । ६४
 आलोक्य कोमलकपो ४५८ । १७
 आलोक्य चन्द्रमस ५१२ । १२९
 आलोक्य चिकुरानिकरं ४५२ । १३
 आलोचनं च वचनं ६३६ । १३०
 आलोलामलकावलि ५४४ । १८
 आलोलैरुपगम्यते ४२१ । ५८
 आवर्तः संशयाना ५९७ । ८६
 आवर्त एव नाभिस्ते ५२९ । २०
 आवर्तशोभा नतनाभि ५७५ । ६४
 आवर्त्य कण्ठं सिचयेन ४३१ । ३०
 आवासः क्रियतां गङ्गे २५८ । ३०१
 आवासोत्सुकपक्षिणः ४९८ । ६८
 आवासो विपिनयते ४८७ । ७१
 आ विन्ध्यादा हिमाद्रे २८४ । ९८
 आविर्भूतानुरागः २९७ । ११४३
 आविर्भूते शशिनि तमसा ५२५ । २
 आविशद्भिद्रजटाङ्गणं ४९५ । १७
 आवृणोति यदि सा ४२६ । २१
 आवृण्वतो लोचन २०२ । २८
 आवृतान्यपि निरन्तर ५३७ । १७
 आशङ्क्य प्रणतिं पटा ६११ । ६३
 आशा नाम नदी मनो ६३२ । ७८
 आशा नाम मनुष्याणां ११० । ११
 आशानिष्ठाप्रतिष्ठाः ६३५ । ११६
 आशाया ये दासास्ते ११० । १८
 आशावलम्बोपचिता ११० । २३
 आशासु राशिकृत ४ । ८
 आशीःपूर्वं सुहृता २९७ । ११४२
 आशु लङ्घितवती ५३७ । २५
 आशेलेन्द्राच्छिला १७४ । २९९
 आशैव राक्षसी पुंसां ११० । १४
 आश्रयं समराम्बरे १९६ । १३
 आश्रयः कियतामेष ३५० । ९
 आश्रयवशेन सततं १२६ । ११
 आश्रयितव्यो नरपति २४३ । ३९०
 आश्रयो महतः सोऽयं १२७ । १७

आश्रयामाजिचर्या १७५ । ३०७
 आश्रितानां भृत्यो स्वा २६५।४८५
 आश्लिष्टभूमि रसितार २२४ । ३
 आश्लेषचुम्बनरतो ५३६ । २
 आश्लेषशेषा रति ५४८ । १
 आश्लेषे प्रथमं क्रमेण ५३६ । ६
 आश्वसन्नेहमत्तीना १५६ । २८
 आश्वस्य पर्वतकुलं ३५० । ४७
 आषाढी कार्तिकी माघी २९५।२१
 आसंसारात्रिभुवनमिदं ६३१।६३
 आसक्ताः प्रतिकोटरे ३५४ । ७२
 आसन्नतामेति मृत्यु ६३७ । १५९
 आसन्नमार्गमतिरुह्य ४६७ । ४५
 आसन्नमेव नृपति २४५ । ४२३
 आसन्नामवलम्ब्य ४८१ । २१
 आसन्यावन्ति याञ्चासु ३५० । ४
 आसां व्रतमतीवाक्षो ४३३ । ६५
 आसां जलास्फालन ५७५ । ६३
 आसादितप्रकटनिर्मल ५८७।३९
 आसायापि महोर्धि १४०।१११
 आसायाम्रवनीमिमां ३७५।१४७
 आसायं सलिलभरे ४३८ । १७८
 आसारेण न हर्म्यतः ५८२ । ६८
 आसीत्पूर्वं विमलजल ३६२ । ७१
 आसीत्सत्ययुगे बलि १४९ । १
 आसीदासीमभूमी १७४ । २९६
 आसीनः स इतः स्थि ४७१।१०५
 आसीने पूर्ष्ण तूष्णीं ११ । ८४
 आसुरं कुलमनादर २८० । ८६६
 आस्तां विश्वसन् सखी ६०४।६६
 आस्तां गाढतरानुशी ४०२।१३४
 आस्तां तावत्किमन्येन ५५५।३०
 आस्तां तावदहो समुद्र ३६०।३२
 आस्तां तावद्वचनरचना ४९१।२३
 आस्तां दूरतया तदीय ४७२।११३
 आस्तां दूरेण विज्ञेयः ५४० । १
 आस्तामकण्टकमिदं ६२९ । ३६
 आस्तामन्यत्सुजनाः ७२ । १००

आस्तोर्व्यन्तामुपान्ते २२६ । ७
 आस्तुतेऽभिनवपलत्र ५४५ । १६
 आस्ते दामोदरीया २२१ । ९४
 आस्ते विभुः परम ३४८ । २३
 आस्थामालम्ब्य नीतेषु ७० । ७१
 आस्थितः स्थगितवा ४९५ । २८
 आस्माकी युवति ५७७ । १०७
 आस्यं यस्याः सुधांशु ३६१।३८
 आस्यं सहास्यं नयनं ४२० । ३५
 आस्वादितं स्वादुमरन्द ५६३।२०
 आस्वादितदयिताधर ४३ । १४
 आस्वाद्य निविशेयं ४६१ । ७
 आस्वाद्य स्वयमेव १०७ । ४४
 आस्वाद्यात्र मधूनि ३७३।१०८
 आस्वाद्यैष कपाय १२५ । १३
 आहतं कुचतटेन ५४१ । १८
 आहत्याहृत्य मूर्ध्नां ३४३ । १६
 आहवे जगदुद्दण्ड १८५ । १११
 आहवेषु च ये श्लाः २३८।२५१
 आहारः फलमूलमा ६३४।९७
 आहारे वडवानलश्च १४७ । १८
 आहारे विरतिः समग्र ४८१।२५
 आहारे शुचि १४१ । ११३
 आहारो द्विगुणः स्त्री २६३।४२७
 आहिते नु मधुना मधु ५३५।६१
 आहूतेषु विद्वेगमेषु २९७।११३८
 आहूतोऽपि सहायं ५९१ । ४७
 आहत्य रक्ष्यमाणार्पा १२९ । १०
 आह्वानं किं भवति ३३६ । १०२
 इ
 इक्षुदण्डास्तिलाः २५९ । ३४१
 इक्षुधैन्वशराः प्रमूत ४१८ । २१
 इक्षोरघ्रात्क्रमशः ७१ । ९५
 इक्षिताकारतत्त्वज्ञो २३१ । ७७
 इच्छतां सह वधूमि ४९८ । ५
 इच्छेच्चोद्विपुलां मैत्रीं २५५।२३५
 इच्छेयस्तु सुखं निरुद्ध ४६ । ४३४
 इतः पौरस्त्यायां ककु ५५०।३८

इतः शुक्रा चन्द्रशुति ५५० । ३६
 इतः स्वर्पाति केशवः ३५९।२५
 इतरकर्मफलानि ६० । ३४
 इतश्चेतश्चाद्विनिवृत्त २०५।१९
 इतस्ततो वार्तावधूत २०३ । ४७
 इतश्चसद्भिद्युतैर्वरि २०८ । ९
 इतो न किञ्चित्परतो ६२९ । ३३
 इतो विद्युत्पुत्रम्फुरित ४९१।२०
 इतो विद्युद्ब्रह्माविलसि ४६३।३९
 इत्यं तत्त्वतलाधि ५४० । २०
 इदं यशांसि द्विपतः २१४ । १४
 इदं युगमहस्यस्य ६३७ । १५७
 इदं वक्त्र साक्षाद्द्वार ४५४ । ४७
 इदं कृष्ण कृष्ण मिय ५२२ । ७
 इदं तन्नेहसर्वस्वं १३२ । ११
 इदं तावांचित्र यदवानि ६२१।१९
 इदं दृष्टाकाण्डयुति ५१८ । ४४
 इदं नर्मासि भाषण ५०१ । २७
 इदं नृपप्रार्थिभि १६० । १२१
 इदमनुचितमक्रमश्च ३३९ । ७
 इदमपटु कपाटे ३७८ । १८९
 इदमयुक्तमहो महदेव ५८९।१७
 इदमांशिशरैरनन्तः ४६९ । ७६
 इदमांशिमति गगने ५०४ । ८
 इदमिदमिति भूकहां ५६८।११४
 इदमोदयगणोपेतं १२५ । ६
 इदमेव नरेन्द्राणां २३५ । १८५
 इदं परमसुन्दरं ४२७ । ३७
 इदं मधोनः कुलिशं ६२४ । १
 इदानीं चन्द्रः किमाति ४७३।२५
 इदानीं तीव्रामिदं ४७७।२५
 इन्द्रीवरं लोचनयो ४३३ । ८२
 इन्द्रीवरदलदयाम ३३ । ८७
 इन्द्रीवराद्याः स्फुट ३१४ । ८४
 इन्द्रीवणे नयनं मुख ५१७।२६
 इन्दुः किं क कलङ्कः ५२९।२२
 इन्दुः प्रयास्यति वि ३८१।२४०
 इन्दुं कैरावणीव ४९० । ५

आम्नायानामाहान्त्या ३४१।१४
 आम्र यद्यपि गता दि ४००।१०७
 आयताप्रसितरश्मि ५१३।१४९
 आयताकुलिरभूद ५३७।२६
 आयस्ता कलहं पुरेव ६११।६१
 आयास्तुर्यभागेन २३५।१६८
 आयातः कुमुदेश्वरो ५२१।१६
 आयातस्ते समीपं १८९।१६८
 आयाता जलदावली ५६१।२
 आयाता मधुयामिनी ४७८।३९
 आयाता मधुरजनी ५६३।१२
 आयाता सखि वर्षा ५७९।१२
 आयातासि विमुञ्च ६०३।५२
 आयाति याति पुनरेव ४९९।७
 आयाति श्रियमञ्जसा ४२५।४९
 आयाते च तिम्रो २९७।११३६
 आयाते दयिते मनोरथ ५४२।३९
 आयाते दयिते मरुस्थल ५१५।१
 आयाते श्रुतिगोचरं ५६०।१५
 आयातो दयितस्तवेति ५१४।५
 आयातो भवतः पिते ३४५।३६
 आयान्त्या दिवसश्रियः ५५७।२२
 आयाभिनेतोस्तदक्ष्णो ४३३।७९
 आयासशतलब्धस्य १००।१३
 आयुःकर्म च वित्तं २६३।४४६
 आयुः कल्लोललोलं ६३९।१९१
 आयुर्दानमहोत्सवस्य १९२।२०६
 आयुर्वर्षशतं नृणां ६३९।१८३
 आयुर्वायुर्व्यथित ६३१।६४
 आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रे २५४।२०२
 आयुर्वेदकृताभ्यासः २२८।२०
 आयुस्ते नरवीर्य वर्ष १६९।२४२
 आयुरेखां चकारा ४४२।२५०
 आरब्धे दयितामुख ४४०।२१०
 आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः ६८।२१
 आरभ्यते न खलु ७५।१६९
 आरम्भगुर्वी क्षयिणी २८१।८८५
 आरात्कारीषवहे ५९३।२२

आराध्य भूपतिमवा ६४७।२०१
 आरामाधिपतिर्विवेक ३५५।८४
 आरामाभरणस्य पङ्क ३५३।६४
 आरामोऽयमनर्गलेन ३८७।८७
 आरुह्य शैलशिखर ५२९।२३
 आरूढः पतित इति ५७७।१११
 आरूढक्षितिपालभाल २०१।२१
 आरूढो मलयानिल ५६७।९७
 आरोग्यं विद्वत्ता २७८।८१०
 आरोग्यमानुष्य २८१।८८३
 आरोपिता शिलाया ६००।९
 आरोप्यते शिला शै २६५।४९३
 आरोहेतु गिरिशिखर १३६।४८
 आर्ता देवान्नमस्य २५३।१७२
 आर्तानामिह जन्तूना १५५।८
 आलक्ष्यदन्तमुकुला १३३।१३
 आलपति पिकवधू ४५२।१४
 आलम्बे जगदालम्बे २।२
 आलम्ब्याङ्गणवापिका ४८९।९३
 आलस्यं स्त्रीसेवा २७९।८५१
 आलस्यं स्थिरतामुपैति ९२।३८
 आलस्यं हि मनुष्याणां १२०।१५
 आलस्योपहृता विद्या २५३।१८१
 आलानं जयकुञ्जरस्य १६८।२२७
 आलापं कलकण्ठिका ३८०।२२२
 आलापान्भूविलासो ४२९।६०
 आलापमधुरैश्च काश्चि ५९७।८३
 आलिङ्गते मलयज ५६९।१२९
 आलिङ्गन्तो वसुधां २२३।१
 आलिङ्गसे चारुतां ३७०।६४
 आलिङ्गिताः पदैर्यान्ति ९४।५
 आलि बालिशतया ४७६।९
 आलीचालितपद्मिनी ४६४।६४
 आलीभिः शपथैरनेक ६१३।८२
 आलीभिः सह भाषितं ४९०।३
 आलोकावस्ततारीकृत ३४४।२८
 आलोकमार्गं सहसा १९९।३५
 आलोकवन्तः सन्त्येव ३४७।१

आलोकान्तप्रतिहत १६४।१८६
 आलोकैरतिपाटले ५५२।६४
 आलोक्य कोमलकपो ४५८।१७
 आलोक्य चन्द्रमस ५१२।१२९
 आलोक्य चिकुरानिकरं ४५२।१३
 आलोचनं च वचनं ६३६।१३०
 आलोलामलकावलि ५४४।१८
 आलोलैरुपगम्यते ४२१।५८
 आवर्तः संशयाना ५९७।८६
 आवर्त एव नाभिस्ते ५२९।२०
 आवर्तशोभा नतनाभि ५७५।६४
 आवर्त्य कण्ठं सिचयेन ४३१।३०
 आवासः क्रियतां गाङ्गे २५८।३०१
 आवासोत्सुकपक्षिणः ४९८।६८
 आवासो विपिनायते ४८७।७१
 आ विन्ध्यादा हिमाद्रे २८४।९८
 आविर्भूतानुरागः २९७।११४३
 आविर्भूते शशिनि तमसा ५२५।२
 आविशद्विरुटजाङ्घण ४९५।१७
 आवृणोति यदि सा ४२६।२१
 आवृण्वतो लोचन २०२।२८
 आवृतान्यपि निरन्तर ५३७।१७
 आशङ्क्य प्रणति पटा ६११।६३
 आशा नाम नदी मनो ६३२।७८
 आशा नाम मनुष्याणां ११०।११
 आशानिष्टाप्रतिष्ठाः ६३५।११६
 आशाया ये दासास्ते ११०।१८
 आशावलम्बोपचिता ११०।२३
 आशासु राशीकृत ४।८
 आशीःपूर्वं सुहृता २९७।११४२
 आशु लङ्घितवती ५३७।२५
 आशैलेन्द्राच्छिला १७४।२९९
 आशैव राक्षसो पुंसां ११०।१४
 आश्रयं समारम्भरे १९६।१३
 आश्रयः कियतामेष ३५०।९
 आश्रयवशेन सततं १२६।११
 आश्रयितव्यो नरपति २४३।३९०
 आश्रयो महतः सोऽयं १२७।१७

आश्रय्यामाजिचर्या १७५ । ३०७
 आश्रितानां भृतौ स्वा २६५।४८९
 आश्लिष्टभूमिं रसितार २२४ । ३
 आश्लेषचुम्बनरतो ५३६ । २
 आश्लेषशेषा रति ५४८ । १
 आश्लेषे प्रथमं क्रमेण ५३६ । ६
 आश्यासन्नेहभक्तौना १५६ । २८
 आश्यास्य पर्वतकुलं ३५० । ४७
 आषाढी कार्तिकी माघी २९५।२१
 आसंसारान्निभुवनमिदं ६३१।६३
 आसक्ताः प्रतिकोटं ३५४ । ७२
 आसन्नतामेति मृत्यु ६३७ । १५९
 आसन्नमार्गमतिलङ्घय ४६७ । ४५
 आसन्नमेव नृपति २४५ । ४२३
 आसन्नामवलम्ब्य ४८१ । २१
 आसन्न्यावन्ति याञ्चासु ३५० । ४
 आसां व्रतमतीवाक्ष्णो ४२३ । ६५
 आसां जलास्फालन ५७५ । ६३
 आसादितप्रकटनिर्मल ५८७।३९
 आसाद्यापि महोर्द्धा १४०।१११
 आसाद्यान्मवनीमिमां ३७५।१४७
 आसायं सलिलभरे ४३८ । १७८
 आसारिण न हर्ष्यतः ५८२ । ६८
 आसीत्पूर्वं विमलजल ३६२ । ७१
 आसीत्सत्ययुगे बलि १४९ । १
 आसीदासीमभूमौ १७४ । २९६
 आसीनः स इतः स्थि ४७१।१०५
 आसीने पूर्ण तूष्णीं ११ । ८४
 आसुरं कुलमनादर २८० । ८६६
 आस्तां विश्वसनं सखी ६०४।६६
 आस्तां गाढतरानुशी ४०२।१३४
 आस्तां तावत्किमन्येन ५९५।३०
 आस्तां तावदहो समुद्र ३६०।३२
 आस्तां तावद्वचनरचना ४९१।२३
 आस्तां दूरतया तदीय ४७२।११३
 आस्तां दूरेण विश्लेषः ५४० । १
 आस्तामकण्टकमिदं ६२९ । ३६
 आस्तामन्यत्सुजनाः ७२ । १००

आस्तोर्यन्तामुपान्ते २२६ । ७
 आस्तुतेऽभिनवपल्लव ५४५ । १६
 आस्ते दामोदरीया २२१ । ९४
 आस्ते विभुः परम ३४८ । २३
 आस्थामालम्ब्य नीतेषु ७० । ७१
 आस्थितः स्थगितवा ४९५ । २८
 आस्माकी युजति ५७७ । १७७
 आस्यं यस्याः सुपांशु ३६।१३८
 आस्यं सहास्यं नयनं ४२० । ३५
 आस्वादितं स्वादुमरन्द ५६३।२०
 आस्वादितदयिताधर ४३ । १४
 आस्वाद्य निविशेष ४६१ । ७
 आस्वाद्य स्वयमेव १०७ । ४४
 आस्वाद्यात्र मधूनि ३७३।१०८
 आस्वाद्यैष कपाय १२५ । १३
 आहतं कुचतटेन ५४१ । १८
 आहत्याहत्य मूर्ध्ना ३४३ । १६
 आहवे जगदुद्दण्ड १८५ । १११
 आहवेपु च ये शूराः २३८।२५१
 आहारः फलमूलमा ६३४।९७
 आहारे वडवानलश्च १४७ । १८
 आहारे विरतिः समग्र ४८१।२५
 आहारे शुचि १४१ । ११३
 आहारो द्विगुणः स्त्री २६३।४२७
 आहिते तु मधुना मधु ५३५।६१
 आहूतेषु विहंगमेषु २९७।११३८
 आहूतोऽपि सहायै ५९१ । ४७
 आहत्य रक्ष्यमाणपि १२९ । १०
 आह्वानं किं भवति ३३६ । १०२
 इ
 इक्षुदण्डास्तिलाः २५९ । ३४१
 इक्षुर्वन्वशराः प्रसून ४१८ । २१
 इक्षोरप्रात्कमशः ७१ । ९५
 इक्षिताकारतत्त्वज्ञो २३१ । ७७
 इच्छतां सद् वधूमि ४९८ । ५
 इच्छेच्छेद्विपुलां मैत्रीं २५५।२३५
 इच्छेद्यस्तु सुखं निर ४६ । ४३४
 इतः पौरस्त्यायां ककु ५५०।३८

इतः शूरा चन्द्रयुति ५५० । ३६
 इतः स्वर्पति केशवः ३५९।२५
 इतरकर्मफलानि ६० । ३४
 इतश्चेत्त्राद्विचिपुटित २०९।१९
 इतस्ततो वाताविधूत २०३ । ४७
 इतस्त्रसद्विद्युतवार २०८ । ९
 इतो न किञ्चित्परतो ६२९ । ३३
 इतो विद्युत्पुक्त्स्फुरित ४९१।२०
 इतो विद्युद्वह्नीविलास ४६३।३९
 इत्यं तत्पतलाधि ५४० । २०
 इदं यथासि द्विपतः २१४ । १४
 इदं युगसद्व्यस्य ६३७ । १५७
 इदं वक्त्र साक्षाद्विर ४५४ । ४७
 इदं कृष्ण कृष्ण मिय ५२२ । ७
 इदं तत्क्षेपसंस्वं १३२ । १
 इदं तावाञ्च यदवनि ६२१।१९
 इदं दृष्टोकाण्डयुति ५१८ । ४४
 इदं नमामि भाषण ५०१ । २७
 इदं नृपप्रार्थिभि १६० । १२१
 इदमनुचितमक्रमश्च ३३९ । ७
 इदमपठ कपाटं ३७८ । १८९
 इदमयुक्तमहो महदेव ५८९।१७
 इदमार्गशिखरं गन्तः ४६९ । ७६
 इदमाभाति गगने ५०४ । ८
 इदमिदमिति भूरुहो ५२८।११८
 इदमोदगुणोपेतं १२५ । ६
 इदमेव नरेन्द्राणां २३५ । १८५
 इदं परमसुन्दरं ४२७ । ३७
 इदं मधोऽनः कुलशं ६२४ । १
 इदानीं चन्द्रः किमाति ४७३।२५
 इदानीं तोत्राभिर्दहन ४७७।२५
 इन्द्रीवरं लोचनयो ४३३ । ८२
 इन्द्रीवरदलदयाम ३३ । ८७
 इन्द्रीवराध्याः स्फुट ३१४ । ८४
 इन्द्रीवणे नयनं मुख ५१७।२६
 इन्द्रुः किं क कलङ्कः ५२९।२२
 इन्द्रुः प्रयास्यति वि ३८१।२०
 इन्द्रुं कैरावणीव ४९० । ५

इन्दुं निन्दति चन्दनं २१६।४३
 इन्दुं निन्दति चन्दनं २१७।४४
 इन्दुं निन्दति त २९५।११२०
 इन्दुं निन्दन्तु नम्रवाय ३४९।३९
 इन्दुप्रभारसविंदं ५४।४७
 इन्दुरिन्दुरिति किं ५०५।२५
 इन्दुर्यत्र न निन्द्यते ६०३।५४
 इन्दुर्यशुदयाद्रिमूर्ध्नि ३५०।४७
 इन्दुलिप्तं इवाञ्जनेन ४५७।८३
 इन्दुस्त्वयशसा जितो १६६।२०६
 इन्दोरस्य त्रियामा ५१२।१४१
 इन्दोरैककलाया ५१३।१४६
 इन्दोर्लक्ष्म त्रिपुरज २१६।३४
 इन्द्रः प्रक्षुब्धचित्तो १९९।२९
 इन्द्रस्याशुचिशूकर ६४४।२६८
 इन्द्रात्प्रभुत्वं ज्वलना २२८।१४
 इन्द्राद्या लोकपाला ३०३।७६
 इन्द्रो यमोऽसि वरुणो ४१५।२५
 इभतुरगशतैः प्रयान्तु ५८।२४
 इमे तारुण्यश्री ४२७।३०
 इयं व्याधायते बाला ४२२।३
 इयं सुनयना दासी ४३८।१७४
 इयं सुरतरङ्गिणी ६०५।८७
 इयं सुस्तनी मस्तक ४५८।९
 इयं मृष्टा चञ्चत्कन ४४८।३६९
 इयं चिद्रपापि प्रकट १२।१०३
 इयं तावल्लीला यदधि ४०९।३
 इयती जगती कियती १९४।५
 इयत्यां संपत्तावपि च ३६४।७
 इयत्यामपि सामर्थ्यां १४३।७
 इयत्येतस्मिन्वा निर ४१६।९९
 इयं पल्लीभिल्लिरनुचि ३७८।१९२
 इयं प्रीतिर्वल्ली हृद २९१।१०६५
 इयं बाला वल्ली मृदु ३९४।१९
 इयमसौ तरलायत ४५८।८
 इयमियं मयदानव ६१९।२०
 इयमुदरदरी दुरन्त १४६।६
 इयमुन्नतसत्त्वशालिनां ७३।१३०

इयं भुजगिनी श्रिता ४५९।२४
 इयं मुखाम्भोरुह ४३०।१३
 इयत्रयेणैव जगत्रयस्य ४३३।८३
 इह किं कुरङ्गशावक ३८८।१००
 इह जगति रतीश ६०९।२५
 इह नगरे प्रतिरथ्यं ६००।१५
 इह निचलनिकुञ्जे ५८९।५८
 इह निवसति मेरुः १६३।१६१
 इह पुरोऽनिलकम्पित ३०७।१३
 इह मधुपवधूनां पीत ५६६।८४
 इह रूपमात्रसारे ३७०।५४
 इह लोकेऽपि धनिनां ९६।३
 इह वटवृक्षे यक्षः ६००।६
 इह समदशकुन्ता २२५।४
 इह सरसि सहर्ष ३७१।८९
 इह सर्वस्वफलिनः ६०६।३
 इह स्फुटं तिष्ठति ५२६।३
 इह हि नववसन्ते ५६७।८६
 इहानेके सन्तः सतत ७७।१९३
 इहाविशयेन पया ४३६।१३४
 इहोद्याने संप्रत्यहह ३९४।१७
 इ

ईदृशस्य भवतः ५४१।२१
 ईर्ष्यां घृणी त्वसतुष्टः २५८।३०४
 ईशः कस्स्थीकृत १३७।५५
 ईश्वराः पिशुनाञ्जश्व २७४।७२०
 ईषत्कम्पयोधरं ५१३।५०
 ईषन्मीलितदृष्टि ५४२।४२
 ईषल्लब्धप्रवेशोऽपि ८३।६५

उ

उग्रग्राहमुदन्वतो ३०२।६८
 उग्ररूपं कुचद्वन्द्वं ५४०।२
 उचितं गोपनमनयोः ५२९।२७
 उचितमनुचितं वा २८९।१०४७
 उचितं नाम नारिङ्गां ४०६।१९३
 उच्चशेखरणं वस्तु २७५।७६४
 उच्चित्य प्रथममवस्थि ५६८।१०७
 उच्चैः स्थानकृतोदयैः ३४९।३७

उच्चैः कल्याणवाही १७५।३०४
 उच्चैर्ध्ययनं पुरातन १४५।४
 उच्चैरुक्तरातु चिरं ३६२।७५
 उच्चैस्तालखेलद्भुज १५।१३७
 उच्चैस्तालगण्ड ३।३१
 उच्चैरेष तरुः फलं च ४०२।१४४
 उच्चैर्गजैरटनमर्थयमा १६२।१४७
 उच्चैर्ब्रह्माण्डपिण्ड ३।२६
 उच्चैस्तारादम्बरशैल ४९९।२
 उच्छिष्टं शिवार्नामार्थं ३०४।४
 उच्छ्लेष्मन्मण्डलप्रान्त ४४३।२७३
 उज्ज्वलभूते कुमुदिनी ५०८।७७
 उज्ज्वलमाननमुल्लस ४८१।२२
 उज्ज्वलतो शुचिमाशु ५०६।३७
 उज्ज्वलत्वा दिशमम्बरं १०।७२
 उडुगणपरिवारो १४५।४
 उडुराजमुखो मृगराज ४२०।३९
 उडुनं विहगैर्मृतं ३६५।१९
 उडुनी गुणपत्रिणः १०६।३८
 उत्कण्ठयति मेघानां ५७९।९
 उत्कर्णोऽयमकाण्ड ३४३।४
 उत्कर्षवान्निजगुणो ७२।१०६
 उत्कृजन्तु वटे वटे ३७७।१६८
 उत्कृत्य ज्वलितांशवा ६२६।४
 उत्कृत्योत्कृत्य कृत्ति ६२६।७
 उत्क्रान्तानामामिषा २०६।१०२
 उत्क्षिप्तं करकङ्कणद्वय ६०९।३३
 उत्क्षिप्ता अपि हस्ती २०२।१४
 उत्क्षिप्य करिर्मर्द्वरं २०२।१५
 उत्क्षिप्योच्चैः प्रस्फुरन्तं २०५।७६
 उत्खातच्छिन्नसंध्या ५०२।३९
 उत्खातं निधिशङ्कया १११।३३
 उत्खातान्प्रतिरोपय २२८।१५
 उत्तंसः केकिपिच्छं ५०४।२४
 उत्तंसकौतुकसेन ४००।११२
 उत्तंसेषु न नतितः ३६१।५९
 उत्तमं प्रणिपातेन २५६।२५४
 उत्तमं सुचिरं नैव ७०।६७

उत्तमं स्वांजितं भुक्तं २५५।३३०
उत्तमः क्लेशविक्षोभं ७०।५८
उत्तमोऽयमुत्तमः ५७४।५५
उत्तमर्णधनदान १०६।२८
उत्तमस्तोत्रमायाति २७५।७५८
उत्तमा आत्मना ख्या २४९।५८
उत्तमानामपि स्त्रीणां ५९५।३
उत्तमोऽप्यधमस्य २७५।७५९
उत्तरङ्गय कुरङ्गलोचने ५९६।१७
उत्तरन्ति विनिकीर्य ४९५।१४
उत्तरीयविनयात्रपमाणा ५३६।२
उत्तानामभिधाय ४५९।४३७
उत्तानोच्छूनमण्डूक ६३५।१२२
उत्तालालकभञ्जनानि ४२९।५५
उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्रह ९८।४४
उत्तिष्ठ दूति यामो ६९२।७२
उत्तिष्ठन्या रतान्ते भर २५।१४
उत्तिष्ठमानस्तु परो २४०।३०५
उत्तुङ्गमत्तमातङ्ग ३८२।९
उत्तुङ्गवातायनगोपुरा ६३८।१७२
उत्तुङ्गशैलशिखर ३८३।२६
उत्तुङ्गस्तनपर्वता ४४८।३७२
उत्तुङ्गस्तनभरतान्त ४२३।१५
उत्तुङ्गस्तनभार एष ४४८।२७३
उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरि २५।९
उत्तुङ्गस्तनशैल ४५९।३३
उत्तुङ्गस्तरुभिः कि ४७६।२००
उत्थापितः संयति रेणु २०२।२६
उत्थाय हृदि लीयन्ते ९६।१
उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं २६३।४५०
उत्थितो निशि कला ४३०।२२
उत्पत्युत्पन्नशिष्टा १७५।३०५
उत्पातदेवतमित्रायतनं ६१९।२१
उत्पादयत्यलमिदं ४८०।९
उत्सुस्य यः शिखरिणं ३८३।३१
उत्सुत्यारदधर्चन्ध्रेण २०५।८५
उत्फुल्लगङ्गैरालापाः ४८।९
उत्फुल्लपङ्कजनिषक्त ५६६।७९

उत्फुल्लम्य सहकार ४००।११४
उत्फुल्लमलकोमलो ३१।६९
उत्फुल्लार्जुनसर्जवासि ५८२।६६
उत्तरहृकालितोर ३४२।१
उत्सवे व्यसने चैव १३०।५
उत्सार्य कुन्तलमपास्य ५५३।११
उत्साहस्य प्रभोर्मन्त्र २४१।३४
उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं ९१।२६
उत्सिक्तः कुसुमासर्वैः ५५४।३०
उत्थष्टुमम्बुजदशामिव ५६६।७८
उदञ्चत्कावेरीलह ५७०।१३३
उदञ्चद्वक्षोजद्वय ४२७।३४
उदञ्चय दगञ्चलं ५१८।४०
उदधिरवधिरुर्व्या ७५।१७३
उदन्वच्छन्ना भूः स च ७६।१८४
उदमज्जि कैटभजि ५०७।५८
उदयगिरितटस्थः ४९७।५७
उदयतटान्तर्गतमयं ५०८।९
उदयति कलमन्द्रैः ५०८।८१
उदयति तरुणमतर्हणा ४२६।१२
उदयति यदि भानु ७६।१७८
उदयति विततोध्वरदिम ५५३।७
उदयदुदयदीक्षणाय ८२३।१६
उदयन्नेव सविता १३०।१६
उदयमयते दिङ्मालिन्यः २६।२०
उदयमुदितदीर्घास्यति ५४७।८
उदयशिखरिभृङ्ग ५५३।१८
उदये सविता रक्तो ६८।२०
उदरद्वयभरणभया ६२२।१७
उदकभूर्नामच्छद्भिः २५९।२४८
उदस्य धैर्यं दयितेन ५७६।९३
उदस्योच्चैः पुच्छं छि ३९२।१६४
उदारचरितस्त्यागी १०३।१४
उदारस्य तृणं वित्तं २५२।१५०
उदासीना लीनार्मापि ४२४।३४
उदाहरणमाशीःपु ५१५।१४
उदितं प्रियां प्रति ४८५।३३
उदिनवर्ति द्विजराजे ४०७।२१७

उद्भिर्तन्वति परस्मि ३१५।१२२
उद्भिरेऽपि तवावनोन्म ३१२।१९
उद्भिरोरुमादमति ५२६।१०
उद्भिरोरुऽर्थः पशुना २८६।९७७
उद्भिरे पूर्व कुसुम १६०।११७
उद्भ्रमहूणतर्हणा ५०७।७२
उद्घाटितनवद्वारे ६२८।१७
उद्घोडे भुजदण्डे १५८।६७
उद्धानाम्बुदवधमान ३६५।१७
उद्दामदानाद्विपयैर्दत्तः २०३।४२
उद्दामादिद्विद्वदचक्षल ५०१।२४
उद्दामयुग्माणव्याति ५०४।४७
उद्दामश्रमवेगावस्तुत ८।५८
उद्दामाकांशुदीप्य ३०३।७३
उद्भर्तैरिव परस्पर ५३४।३५
उद्भर्तानभृतमेक ५६१।२०
उद्भुतु किल शैलकैलि ५०४।२
उद्भूतपांगुपटला ३२४।२
उद्भूयेत तनुर्लतां ४६४।६०
उद्भूयेत नतभूः ४८४।२१
उद्बन्धकेशनश्च्युत ५७५।६८
उद्भामिताखिलखल ८८।१६३
उद्भ्रज किमिदं मनो ४४४।३०२
उद्भेद प्रतिपद्यक ४४४।३०३
उद्यतकरकवालाः ४०।१८५
उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु ३३१।७१
उद्यद्वाहिनि दंढुगागर ५६२।३
उद्यद्वालाद्वाश्रीदांश २२०।८६
उद्यद्भुतमेकान्तिर्नामः ५६७।१९१
उद्यन्न्वर्मान् सुवर्हान् ३४६।१९
उद्यन्नाद धान्वाभि २०४।५६
उद्यमः साहमे धैर्ये १२०।१२
उद्यमेन हि मिथ्यान्त १२०।१३
उद्यानपालकलश ३९८।७०
उद्योगः कलहः क २५२।१४२
उद्योगः क्षयमेत हन्त ५८३।६९
उद्योगः खलु कतेव्यः १२०।११
उद्योगिनः करालम्बं १२०।१३

उद्योगिनं पुरुषसिंह १२१ । ९०
 उद्वाहरोपितार्द्रक्षित १९ । ४६
 उद्भेजयति दरिद्रं २७८ । ८१७
 उन्नतं पदमवाप्य ८७ । १४७
 उन्नतावनतभागवत्तया ५०६ । ३२
 उन्नतेन्दुमविभिन्न ५०६ । १४३
 उन्नतेषु शशिनः प्रभा ५०६ । ३०
 उन्नम्य सकचग्रह २९९ । ३६
 उन्नमितैकभूलत ३४५ । ३९
 उन्नम्य दूरं मृहुरानम ५८३ । ७६
 उन्नादाम्बुदवर्धिता ३०२ । ६७
 उन्नालानाभिपङ्केरुह १६ । ८
 उन्निद्रकन्दलदला ५८१ । ४९
 उन्निद्रकोकनदरेणु ५५६ । १०
 उन्मादाम्बुदवर्धि ६१० । ४१
 उन्मीलद्रसविन्दुग ४०१ । १३२
 उन्मीलद्वन्द्वेन्दुकान्ति ४३१ । २८
 उन्मीलान्ति नखैलुनी ४८७ । ७५
 उन्मीलान्ति निशा नि ५५१ । १५१
 उन्मीलान्ति मृणाल ५१२ । १३५
 उन्मीलनयनान्तका ४७५ । १६६
 उन्मीलनमधुगन्ध ५७० । १४५
 उन्मीलनमुकुलकरा ४७५ । १५३
 उन्मीलयन्ति कुमुदा ३९८ । ७८
 उन्मीलितं तूलिकयेव ४२६ । १९
 उन्मुक्ताभिर्दिवस ५०० । ५
 उन्मूलितालानवि ४४७ । ३५७
 उन्मृष्टं कुचमीनि ३२ । ८१
 उन्मृष्टपत्राः कालि ५७५ । ६९
 उन्मेषं यो मम न सह ५३१ । ६२
 उपकर्ताधिकारस्थः २३६ । २११
 उपकर्तुं प्रियं वक्तुं ६९ । ३९
 उपकर्तुं यथा स्वल्पः २७४ । ७१७
 उपकारः परो धर्मः २४८ । ४२
 उपकारकमायेते १०८ । १०
 उपकारगृहीतेन २४१ । ३२३
 उपकारपरः स्वभावतः ८६ । १३४
 उपकारमेव तनुते ७१ । ९१

उपकाराच्च लोका २६७ । ५४८
 उपकारिणि विश्रब्धे १०८ । ३
 उपकारिषु यः साधुः ६९ । ४१
 उपकारोऽपि नीचाना ८० । ११
 उपकृतमनेन सुतरा ८४ । ९२
 उपगृह्यैलमल ५०७ । ६६
 उपचारः कर्तव्यो २७९ । ८४४
 उपचारानुनयास्ते ५२२ । १
 उपचितावयवा शुचि ५६५ । ५२
 उपचितेषु परेष्वसम ५९२ । ८
 उपजीवति स्म सततं ५०७ । ६०
 उपताप्यमानमल ४८४ । २९
 उपदेशो हि मूर्खीणां ५९ । ४
 उपनदिपुलिने महा ४०५ । १८२
 उपनयनविवाहा १५० । १२
 उपनिषदः परिपीता ४१९ । २४
 उपनेतुमुन्नतिमतेव ५२६ । ५
 उपषर्हमम्बुजदशो ५४५ । १७
 उपमुक्तखदिरवीटक ६२३ । ३२
 उपभोक्तुं न जानाति २५३ । १७१
 उपभोगकातराणां १०३ । २७
 उपमा कालिदासस्य ५५ । ६१
 उपययौ तनुतां मधु ५६५ । ४६
 उपरि करवालधारा ७२ । ११४
 उपरिगतं हि सवर्णं ३११ । ५८
 उपरि घनं घनपटलं ५८४ । ८४
 उपरिजतरुजानि ५६८ । ११३
 उपरि पयोधरमाला ५८४ । ८३
 उपरि पीनपयोधर ४४५ । ३०६
 उपवनतरुवृत्त्याप्य ५६९ । १२८
 उपहरणं विभवानां ५ । १९
 उपहितं शिशिरापगम ५६४ । ३५
 उपसंध्यमास्त तनु ४९६ । ३४
 उपादाता यावन्न १२० । ४६
 उपाधिभिः संतत २८४ । ९४९
 उपाध्यायश्च वैद्यश्च २५४ । १९४
 उपानीतं दूरात्परिमल ३९६ । ५२
 उपाजितानां वित्तानां १०० । १०

उपेक्षितः क्षीणबलो २४४ । ३९८
 उपैति घामण्डली ५८२ । ५९
 उपैति सस्यं परिणाम ५८६ । १७
 उपोदरागेण विलोल ५०५ । १९
 उप्ता कीर्तिलता गुणै १८० । ४९
 उभौ पक्षौ श्वेतौ १२६ । १३
 उरःस्थलं कोऽन्न विना ३३४ । ८२
 उरसि निहितस्तारो ५०३ । १८
 उरसि फणिपतिः शिखी ४०९ । २
 उरसि मुरभिदः का ३३५ । ९८
 उरस्तव पयोधरा ६०८ । १८
 उरोजवक्त्रक्रमनोज्ञ ४४६ । ३३३
 उरोरुहादुद्रमितैः १३३ । १०
 उरोरुहाम्बोरुह ५४१ । २६
 उत्वेन संवृतस्तस्मि ६३७ । १४२
 उल्लङ्घ्यापि सखीवचः ४८३ । ८
 उल्लापयन्त्यां दयिताय ४९३ । १
 उल्लास्य कालकरवाल २१२ । १२
 उशना वेद यच्छात्रं ५९४ । २१
 उषसि परिवर्तयन्त्या ५५८ । ६
 उषसि मलयवासी ५५३ । १९
 उष्णालु क्वचिदकंधाम ३९ । १७४
 उष्णालुः शिशिरे ५७४ । ५३

ऊ

ऊरुः कुरङ्गकदश ४४९ । ३९७
 ऊरुद्वयं मृगदशः ४५३ । ४३
 ऊरुप्रकाण्डद्वितयेन ४५० । ४०१
 ऊरुमूलचपलेक्षण ५३७ । २८
 ऊरु रम्भा दगपि ४६८ । ६६
 ऊर्जितं सज्जनं दृष्ट्वा ८० । ८
 ऊर्णा नैष दधाति नापि ३८८ । ९६
 ऊर्ध्वं नीरद्वन्द ४५६ । ७१
 ऊर्ध्वीकृतम्रीवमहो ३७६ । १५६
 ऊर्षेषु विवरेषु ३५१ । २८

क

कक्षाणां भूरिधाम्नां ३२ । ७८
 कणकर्ता पिता शत्रु २५८ । २९३
 कणशेषश्चामिशेषः २४९ । ५९

ऋणीकृता किं हरिणी ४३४।८९
 ऋषेरस्याश्रमे पुण्ये ४२९८।६
 ए
 एकं वस्तु द्विधा कर्तुं ४१७।२
 एकं वस्तु यदस्ति १६९।२३३
 एकं हन्यान्न वा हन्यात् २३४।१४९
 एकः कर्णमहीपतिः ४१६।१०७
 एकः खलोऽपि यदि ८७।१५७
 एकः शतं योधयते २३१।६८
 एकः स एव जीवति १४६।३
 एकः स एव तेजस्वी ११३।२
 एकः स्तनस्तुङ्गतरः १५।१४०
 एक एव खगो मानी २७५।१४८
 एक एव पदार्थस्तु २५३।१८३
 एक एव महान्दोषो १५५।१८
 एकं काञ्चनभूधरं १७८।२८
 एकचक्रो रथो यन्ता ११४।११
 एकचक्षुर्न काकोऽयं ३०४।११
 एकतश्चतुरो वेदा १५२।२
 एकतामिव यातस्य ५००।८
 एकत्रासनसंस्थितिः ६११।६२
 एकदन्तद्युतिसितः २।७
 एकद्विप्रभृति क्रमेण ५५२।५६
 एकद्वैः किमभारि सूरि ६३३।८५
 एकं हृष्टा शतं हृष्टा २५२।१३५
 एकं ध्याननिमीलना १३।१२०
 एकमेव गुणं प्राप्य १५६।३१
 एकमेव बलिं बद्धा ४४६।३३८
 एकमेवाक्षि वामाक्षि ४३३।६७
 एकं भूमिपतिः करो २४६।४३७
 एकरद द्वैमातुर २।१०
 एकशक्तिप्रहारेण २२९।४०
 एकसार्थप्रयातानां ६३७।१६१
 एकस्तपो द्विरध्यायी २५५।२१८
 एकस्त्रिधा वससि १६२।१४२
 एकस्त्वं गहनेऽस्मि ३७४।१२९
 एकस्त्वं मरुभूहृन्द् ३९५।३०
 एकस्मिन्ननिरावयोः ४०९।२४३

एकस्मिञ्शयने परा ५२७।२३
 एकस्मिञ्शयने विपक्ष ६१२।६८
 एकस्मिञ्शयने सरोरुह ५२७।३१
 एकस्मिन्नयने भृश ४१।१०
 एकस्मिन्मलयाचले ३९३।६३
 एकस्य कर्म संवीक्ष्य २५३।१७७
 एकस्य तस्य मन्ये ३५०।१२
 एकस्य दुःखस्य न २८२।९०२
 एकस्यायमुदेति मूर्धनि ३५७।१२
 एकाकिनि वनवासिन्य ३८२।१८
 एकाकिनी यदबला ६०५।८१
 एकादशरुद्राणामेका १७६।७
 एकान्तसुन्दरविधान ४२३।१८
 एकान्ते च तनौ गृहं ६०४।६८
 एका भार्या प्रकृतिमुख ३४।४६
 एकाभूक्तुसुमायुधेषु १७०।२४९
 एका भूरभयोरैक्यं ४१५।८९
 एकामिषाभिलाषो २७३।७०८
 एकावली कालतमौ ४४५।३१६
 एकासनस्था जलवायु ६६।२
 एकं केचिद्यतिकर १२८।३४
 एकं तुम्बा व्रजकर ४०६।२०६
 एकस्य प्रातर्गमे ६३७।१४७
 एकेन चुलकेनावधि ५८६।४
 एकेन चत्वारिहता ३९९।९७
 एकेन तिष्ठताधस्ता १०५।१८
 एकेन राजहंसेन या ३६७।५
 एकेन शुष्कवृक्षेण १३४।४
 एकेन स्मितपाटला ५९७।८
 एकेन हि सुवृक्षेण १३३।२
 एकेनाक्षणा प्रवितत ४९९।८
 एकेनापि सुपुत्रेण १३३।८
 एकेनापि सुपुत्रेण १३४।८
 एकेनापि सुपुत्रेण १३४।९
 एकेनापि हि शृगेण ११३।१
 एकैव सामृतमयी २४८।२८
 एकैश्वर्यस्थितोऽपि १०।८१
 एको देवः केशवो वा २८०।८७३

एकोना विंशतिः स्त्रीणां ३०८।१९
 एकोऽन्ते द्विसप्तत्रिंशो ८।४८
 एकोऽपि गुणवान्पुत्रो १३३।११
 एकोऽभ्यर्णुलनप्रतस्तु ५४।५४
 एको विश्वसतां हरा ४१२।४६
 एकोऽहमसहायोऽह ३८२।१
 एको हि खजनवरो ५३०।५१
 एको हि दोषो गुणसं ९७।२६
 एणः क्रीडांत शूकरश्च ३८४।४३
 एणाक्षीम्पृथगायुता ६३४।१०७
 एणायाः पशवः किरात ३९७।६५
 एणीगणेषु गुरुगर्व ३८८।१०८
 एणीदशः पाणिपुटे ४२०।१२
 एणीदशः श्रवणसीत्रि ३७१।८२
 एणीदशो विजयेते ४२९।५
 एतत्किं प्रणयिन्यापि ६०८।८
 एतत्कीर्तिविवर्धनं २१८।६१
 एतत्कोककुटुम्बिनी ५१०।१०४
 एतत्कुचम्पाधिनया ४४३।२८४
 एतत्तर्क्य कैश्य ५१२।१३४
 एतत्तर्क्य चक्रवाक ५५७।२३
 एतत्तर्क्य चक्रवाक ५५५।५२
 एतद्वच पथिकैक ३५१।२५
 एतदर्थं कुट्टीनाना २४१।३४७
 एतदुच्छ्रितपीति ५०६।३३
 एतद्रन्ध्रगजस्त्रया १९८।३
 एतद्वनामिषात १९८।२२
 एतद्वान्तवलावलो कश्चि ८५।११०
 एतद्वशः क्षीरांश १६०।१०८
 एतद्वीनागानां गानं २११।४८
 एतद्विमानं चरमा ५०८।७८
 एतद्विषाभवनीवगाह ५०२।३५
 एतन्मन्दविपुलानन्दक ४१३।५७
 एतयोः प्रेक्ष्येते लब्धौ ३३७।४३
 एतस्मादस्मृतं मुरः ३५९।२७
 एतस्मिन्दक्षिणाशा ५७१।१४८
 एतस्मिन्मरुमण्डले ३६४।१०
 एतस्मिन्मलयाचले ३७७।१७७

एतस्मिन्वनमार्ग ४०१ । १२९
 एतस्मिन्विजने वने २१० । ३७
 एतस्मिन्सहसा वसन्त ५६१।५
 एतस्यां रतिवल्ग्व ४२८ । ४९
 एतस्याः करिकुम्भसं५७१।१९६
 एतस्याः स्तनपद्म ४५५ । १६७
 एतस्योन्नतसर्वकर्म १७२ । २६७
 एताः करोत्पीडित ५७५ । ६७
 एताः संप्रति गर्भ १८६ । १२२
 एताः स्वलद्वलय ४२३ । २६
 एताः स्वार्थपरा नार्यः ५९५।३५
 एता गुरुश्रोणिपयो ५७५ । ६१
 एतादृशे कलियुगेऽपि १५०।११
 एता नवाम्बुधरकान्ति ४३०।२३
 एतानि निःसहततो ४७७ । १९
 एतानि बालधवल ३९१ । १४६
 एतावज्जन्मसाफल्यं २६५।४८८
 एतावत्सरासिजकुड्मल ३४६।७
 एतासु केतकिलतासु ३९९।९६
 एता हसन्ति च रुदन्ति ६०७।८
 एते केतकधूलिधूसर ५५१।४९
 एते ते गिरिकूटसंघट २२५ । ५
 एते ते दुरतिक्रमक्रम ५८३।७९
 एतेनोत्कृत्तकुण्ठ १७४ । २९७
 एते पाटीरवाटीनव ५५५ । ३७
 एते वारिकर्णान्कारन्ति ६०४।६९
 एतेषु हा तरुण मारुत ३५२।४१
 एते समुल्लसद्भासो ५९२ । ३
 एते स्निग्धतमा इति ८४ । ८४
 एते हि गुणाः पङ्कज ४०७।२१८
 एतैर्दक्षिणगन्धवाह ३९७ । ५७
 एतौ द्वौ दशकण्ठकण्ठ ३२।७४
 एष क्रोडान्तताम्यत्कु ५५५।३८
 एष क्षुभातिपङ्क २२६ । ६
 एष बकः सहसैव ३८१ । २२८
 एष वन्ध्यामुतो याति ६२० । ५
 एष वृक्षशिखरे कृता ४९५।१५
 एष घट्पदयुवा ४०७ । १०८

एष सूर्याशुसंततो ५७३ । ३४
 एष स्वर्शतरङ्गिणी ५०९ । ९८
 एषा धर्मपताकिनी १३ । १०९
 एषा पुष्करिणी मराल ३६९।३६
 एषा फुल्लकदम्बनीप ६०९ । ३४
 एषा भविष्यति विनिद्र ४२३।२७
 एषैव योषितां धन्या ६०० । ३
 एष्यति मा पुनरयमिति ६०१।२१
 एष्यन्ति यावद्गणना ४५१।४२५
 एष्यन्त्यवश्यमधुना ५८५ । १०२
 एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ ९५ । ५
 एहि स्वागतमावि २९६।११२६
 एहि हे रमणि पश्य ३२१ । २८

ऐ

ऐन्द्र धनुः पाण्डुपयोध ५८६।१६
 ऐश्वर्यं नहुपस्य शंभु १८७।१३८
 ऐश्वर्यस्य विभूषणं १२३।१२
 ऐश्वर्यादनपेतमोश्चर २४६।४३८

ओ

ओङ्कारो मदनद्विज ५०९।९६
 ओजसापि खलु नून ५०६ । ५१
 ओजोभाजां यद्रेण २०६ । १०४
 ओपामासे मत्सरोत्पात २०५।७४
 ओष्ठपल्लवविदेश ५३५ । ४९

औ

औत्सुक्यमात्रमवसाद २२२ । २
 औत्सुक्येन कृतत्वर १७ । २२
 औदार्यं भुवनत्रयेऽपि २९५ । ३७
 औरसं कृतसंबन्धं १३० । ८
 औषधार्थसुमन्त्राणां २६७।५३२
 औषसातपभयादपलीनं ५०० । ७

क

कंसंजघान कृष्णः ३२४ । १४
 कंसं ध्वंसयते मुरं ३७ । १५१
 कंसारातेर्वदगमनं ३३३ । ७५
 कंसारिचरणोज्झूत ३६७ । ३
 कः कुत्र न घूर्घुरायि ३८४।४८
 कः कर्णारिपिता ३३८ । ११९

कः कान्तारमगात्पितु ३२६। ३४
 कः कुर्याद्भुवनं सर्वे ३३० । ४२
 कः कौ के कं कौ का ३२५।१५
 कः खे चरति का रम्या ३२४।२
 कः खे भाति हतो ३३८ । ११७
 कः पूज्यः सुजनत्वमे ३३८।१२२
 कः प्रार्थ्यते मदनवि ३२६ । ३१
 कः सौख्यं विदधाति ३३८।१२०
 कः स्यादम्बुदयाचको ३३८।११४
 ककुभां मुखानि सह ५०७ । ७०
 कचकुचकुकाग्रे २२ । १९
 कंचिदेव समयं समा ३६७ । १३
 कटाक्षेणापीषत्क्षणमपि ४६९।८०
 कटी मुष्टिग्राह्या द्वि ६२४ । ४५
 कटुकं वा मधुरं वा २७६।७७३
 कटु कणन्तो मलदाय ७४। १४५
 कटुतीक्ष्णोष्णलवण ६३७।१४१
 कटुभिरपि कठोरचक्र ४१ । ५
 कठिनतरदामवेष्टन ३३ । ९६
 कठिनहृदये मुख ५१८ । ५२
 कण्ठस्य तस्याः स्तन ४४१।२२२
 कण्ठस्य विदधे का ४४० । २१८
 कण्ठालंकारघटाघण १४। १२८
 कण्ठालिङ्गनमङ्गलं ३७ । १४७
 कण्ठाश्लेषिणमुन्नत ५३९ । १७
 कण्ठे मौक्तिकमालि ४६५ । ६८
 कण्ठे वसन्ती चतुरा ४४१।२३०
 कण्ठोचितोऽपि ह्रुक्ति १६। १०
 कतरपुरहरपरुषं १०५ । २४
 कति कति न मदोद्ध ३८८।१०३
 कति कति नलिताः ३७० । ६१
 कति कति न वसन्ते ४००।११९
 कतिचिदुद्धतनिर्भर ६० । ३५
 कति ते कबरीभारः ३११ । ५५
 कति न सन्ति जना ४७७ । १६
 कति न सन्ति महीषु ३९६। ४९
 कति नो विषया विभा १६१।१३८
 कतिपयदिनपरमा ८६ । १२४

कतिपयदिवसस्थायी ३६३ । ३
 कतिपयदिवसैः क्षयं १८६ । १५४
 कतिपयनिमेषवर्तिनि ४९ । १८
 कतिपयसहकारपुष्प ५८९ । १५
 कति पङ्कविता न ४०० । १०९
 कति सन्ति लवङ्गलता ३९५ । ८७
 कथं नाम न सेव्यन्ते २३५ । १७८
 कथमपि कृतप्रत्यावृत्ता ४६३ । ५२
 कथमपि सखि क्रीडा ५२२ । ९
 कथमवनिप दर्पो २१६ । ३९
 कथमिव तव संमति ५७१ । १३
 कथमिह मनुष्यजन्मा ४३ । १२
 कथयत कथमेषा ६ । २९
 कथय निपुणे कस्मिन्ह ४९३ । ३
 कथमुपरि कलापिनः ६२१ । १६
 कथासु दोषं क्षिपति २४१ । ३४३
 कदर्थितस्यापि हि धैर्यं ११३ । ८
 कदली कदली कर ४५० । ४०५
 कदा कान्तागारे परि ४६९ । ७७
 कदाचित्पाञ्चाली ३०० । ४४
 कदा भिक्षामभूतैः ६३१ । ५८
 कदा वाराणस्याम ६३१ । ६१
 कदा वा साकेते ६३१ । ६०
 कदा वृन्दारण्ये ६३१ । ५९
 कदा वृन्दारण्ये ६३१ । ५७
 कनककलशस्वच्छे ३४ । ११५
 कनकक्रमुकायितं ४४४ । २९३
 कनकनिकषभासा ३१ । ६७
 कनकभङ्गपिशङ्गदलैः ५८७ । ३४
 कनकभूषणसंग्रहणो २८७ । १०१२
 कनकहरिणं हत्वा ६१९ । ३२
 कन्धाखण्डमिदं प्रयच्छ ९८ । ३९
 कंदर्पज्वरसंज्वराकु ४८९ । ९१
 कंधरां समपहाय १४६ । ४
 कन्यां कामप्युद्धा १५१ । ३४
 कन्या निष्काशिता २६५ । ५९९
 कन्याप्रसूतस्य धनुः ५८९ । ११
 कपटवचनभाजा के ६१२ । ७५

कपिरपि च कापि ३९२ । १५४
 कपोलपत्रान्मकरा ४३९ । १९४
 कपोलपार्श्वी तव त ४३६ । १४१
 कपोलफलकावस्याः ४६१ । ३
 कपोले जानक्याः ६१६ । ३२
 कपोले पत्राली करतल ५१८ । ४८
 कपोले पत्राली पुलकि ३४१ । २१
 कपोले पाण्डुत्वं किम ४६२ । ३५
 कपोले मार्जारः पय ५०८ । ८३
 कमठकुलाचलदिग्गज ७२ । १०८
 कमण्डलूपमोऽमात्य २२८ । २३
 कमनोयतानिवासः ४३६ । १३१
 कमलभूतनया वद १६० । ११६
 कमलमनम्भास कम ६२१ । १०
 कमला कुचकनकाचल २२ । १०
 कमलाक्षि विलम्ब्यतां ५२९ । ३३
 कमलासनकमलेक्षण २४ । ६
 कमलिनि मलिनी ४०८ । २२६
 कमलिनी मालिनो ५६६ । ६८
 कमले कमला श्वेते ६२२ । १३
 कमले कमले नित्यं ३२१ । ४०
 कमले कमलोत्पत्तिः ५२८ । १२
 कमले निधाय कमलं ४६१ । ११
 कमलेव मतिर्मतिरिव १५९ । ८५
 कम्पन्ते गिरयः पुरं ३६० । ४६
 कम्बुकण्ठि चरणः ५२९ । ३२
 कर्कम्पितखड्गयष्टि १९० । १७७
 कर्कसिलयं धृत्वा ५४५ । १८
 करतलयुगपरिणद्धे ४४३ । २७८
 करनखरविदीर्घवान्त ५५६ । १३
 करप्रेषयामनुद्गः २३६ । १९७
 करधरसदृशमखिलं ४ । ६
 करभदयिते यत्तत्प्रीति ३९० । १३५
 करभदयिते योऽसौ ३९० । १३४
 करमुदयमहीधरस्त ५०५ । २०
 करमुगमपद्मकुला १९९ । ४५
 कररुद्धनीवि दयितो ५२६ । ८
 करवारिबहेण सं १८८ । १५३

करवालकरालवारि २१५ । १७
 कारस्फोटोऽम्बरत्यागः ३४६ । ५
 काराप्रजाप्रच्छत ४४३ । २८७
 कारान्प्रसार्य रविणा १०५ । १७
 करालदेहेन विभीष ३७५ । २११
 करालकीचालमुखे २०३ । ४९
 काराविव शरीरस्य १३० । २
 करिष्यति कलानायः ४९४ । ५
 करेण करिणा वीरः २०२ । १८
 करे वेणोमेणोसदृश ४५४ । ५२
 करे श्लाघ्यस्यागः शिर ७७ । १९१
 करोति कोऽशेषजना २८४ । ९५२
 करोति निर्मलाधार १२७ । ९
 करोति शोभामलके ३२५ । २४
 करोति स्वमुखेनैव ८२ । ५६
 करोतु नाम नातिजो १३५ । ९
 करो धुनाना नवपल ५८८ । ५१
 करो धुनाना नवपल ५७६ । ९१
 कर्कशतर्कविचार ६४ । ३
 कर्णलङ्घिगुणोत्कर्षाभ्या १०२ । ६
 कर्णस्ते न तुलां कथं १६७ । २१५
 कर्णस्त्वचं शिविर्भासं १०२ । १२
 कर्णाक्षि दन्तच्छदया ४५३ । २९
 कर्णाटे देहि कर्णा १९२ । १९८
 कर्णासुतं सूक्तिरमं ५६ । १८
 कर्णासुतदमन्तरेण ३८० । २१८
 कर्णासुतदमेव कोकि ४५५ । ६२
 कर्णं चामरचारुचक्र ३८६ । ८२
 कर्णे जहानां वचन ७४ । १४८
 कर्णोत्पलेनापि मुख ४३३ । ८६
 कर्णोन्मद्भवमर्षिणी ४५५ । ६९
 कर्तव्यमेव कर्तव्यं २५९ । ३२८
 कर्तव्यो हृदि वतने ३५४ । ७७
 कर्पूर इष दग्धोऽपि ८१७ । ५
 कर्पूरधूलिधवल्लुगति ४५८ । १०
 कर्पूरधूलिरीचितालवा ४०६ । १९८
 कर्पूरान्ति सुधाश्रवन्ति २१७ । ५३
 कर्पूरपूरच्छविवाद २९९ । २९

कर्पूरप्रतिपत्नियो १६६ । २०३
 कर्पूरादि केतकादि २१७।४६
 कर्पूराम्बुनिषेकभाजि ४६४ । ६३
 कर्पूरेण स्थलविरचना ४२४ । ४१
 कर्मणा मनसा वाचा २३५।१७०
 कर्मणां बाध्यते बुद्धिर्न १३५।२६
 कर्मब्रह्मविचारणां ६४ । ७
 कर्मयुक्ते फले पुंसां २६१।३९३
 कर्षद्भिः सिचयाञ्चला २१०।३२
 कलकण्ठ यथा शोभा ३७४।१२५
 कलकण्ठगर्भेण ३४४ । २२
 कलङ्काशो गगनाम्बु ५४६ । १
 कलभ तवान्तिकमाग ३८५।६३
 कलमाः पाकविनम्रा ४०६।२०१
 कलमार्गनिर्गतमपी ६२३ । २५
 कलयति कुवलयमाला ४५२।१९
 कलयति मम चेत ४७७ । २२
 कलय वलयं धर्मिणे ५१५ । ४
 कलया तुषारकिरणस्य ५०७।५५
 कलशे निजहेतुर्दण्ड ४४४।२९५
 कलहान्तानि हर्म्या २६८।५६८
 कलाधिनाथानयनाय ५१३।१५४
 कलानिधिरवरयं ५०९ । ९२
 कलारत्नं गीतं २९० । १०५४
 कलावतः सैव कला ११८ । ३
 कलासीमा काव्यं २९१।१०६९
 कलास्तास्ताः सम्यग् ३४९।३२
 कलिकालमियं याव ३२२ । ५१
 कलितमम्बरमाकल ५०७ । ५२
 कलुषं च तवाहिते १५९ । ९४
 कल्पक्षोर्णरुहोऽय १७२ । २७५
 कल्पतरुकाप्रदोग्ध्री १५८ । ७३
 कल्पद्रुमः कल्पित १२८ । २६
 कल्पद्रुमो न जानाति १५५ । ५
 कल्पद्रुमोऽपि कालेन ३९५।३३
 कल्पयति येन वृत्ति २७८।२६
 कल्पान्तकूरकेलि ११ । ८८
 कल्पान्तवाससंक्षोभ २५२।१५३

कल्पान्ते क्रोधमस्य ११ । ९२
 कल्पान्ते शमितत्रिवि ७ । ४१
 कल्पोत्थानपरा नित्यं ५९८।१३
 कल्याणं नः किमधिक ३६६।४
 कल्याणं भगवत्कथा ५० । ४४
 कल्याणं भवतां यशः १७३।२८६
 कल्याणं वः क्रियासु ११ । ९१
 कल्याणं वो विधत्तां ३ । ३२
 कल्याणवाक्त्वमिव ३३५ । ९३
 कल्याणाङ्गरुचानुर ५१९ । ६०
 कल्याणानां निधानं ३२ । ७५
 कल्याणोल्लाससीमा ३२ । ७६
 कलोलक्षितपङ्कजि ५११ । १२३
 कलोलैवेलितदृष्टप ३५९ । १९
 कलोलसंचलद्गाध ३५७ । १७
 कलोलैः स्थगयन्मुखा ३५९ । २९
 कवयः कालिदासाद्याः ५२ । १७
 कवयः किं न पश्यन्ति २५८।३१३
 कवयः परितुष्यन्ति ४८ । ५
 कवयति पण्डितराजे ५३ । ३७
 कवयो वद कुत्र की ३३२ । ६५
 कविः करोति काव्यानि ४८।१५
 कविः करोति पद्यानि ४८ । १४
 कविः पिता पोषयति ४९ । १६
 कविकाव्यामृततीर्थ ४९ । १०
 कविचगानप्रियवाद ४४१।२२३
 कविमननृपसेवासु ५५ । २
 कविनुहरति च्छाया ५६ । १४
 कविमरः कविमरलः ५२ । १९
 कविहृदयेष्वनसूया २७९ । ८४०
 कवीनामगलहर्षो ५३ । ३१
 कवीनां मानसं नौमि ४८ । ७
 कवीनां संतापो १६३ । १६३
 कवीन्दुं नौमि वाल्मीकि ५११
 कवान्द्राणामासन्न १८८ । १५५
 कवीश्वराणां व्रचसां ५८ । १९
 काश्चिच्छापात २०६ । ९४
 काश्चित्कन्यचिदेव २७४ । ७१९

काश्चित्पार्थिवस्तृणार्ताः ३०३ । ७१
 काश्चिद्विषयज्ञाहृतोत्त ६१५ । २१
 काश्चिन्नवं पल्लवमाद ३९४ । १३
 काश्चिन्मूर्च्छामेत्य २०५ । ८८
 कषायैरुपवासैश्च ६६ । ४
 कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं १४५।३
 कष्टं जीवति गणिका ६०६ । ५
 कष्टा वृत्तिः पराधीना २६२।४०८
 कस्तूरिकां हरिण ३८८ । १०९
 कस्तूरिकां तृणभुजाम ८८।१६६
 कस्तूरिकां मृगाणां ८६ । १२९
 कस्तूरो जायते कस्मात्को ३२४।१
 कस्तूरीतिलकान्ति १४ । १२४
 कस्तूरीतिलकं बाले ४३२ । ४४
 कस्तूरीतिलकं ललाट ३०१।५४
 कस्तूरीयन्ति भाले १४ । १२५
 कस्तूरी सितमानमा २२० । ८३
 कस्ते शौर्यमदो योद्धुं १५६ । ३३
 कस्मात्कोऽहं किमपि ६३२।७५
 कस्मात्त्वं दुर्बलासीति ३२२।५३
 कस्मादिन्दुरसां धिनो ७९।२१९
 कस्मिञ्शैते मुरारिः ३२७।४१
 कस्मिन्वसन्ति वद ३२५ । २९
 कस्मिन्स्वपिति कसा ३३०।३४
 कस्मै किं कथनीयं ६२० । ६
 कस्मैचित्कपटाय कैटभ २।३५
 कस्मै यच्छति सज्ज ३३७।११३
 कस्मै हन्त फलाय ४१६।१०५
 कस्त्वं कृष्णमवेहि ३६ । १३४
 कस्त्वं ब्रह्मन्पूर्वः क ३० । ५६
 कस्त्वं भद्र खलेश्वरो ९०।१८६
 कस्त्वं भोः कथयामि ४०४।१७५
 कस्त्वं भोः कविस्मि ४१३।५२
 कस्त्वं रोहितलोचना ३६८।३०
 कस्त्वं शूली मृगय ६ । ३३
 कस्यचित्किमपि नो २८०।८६५
 कस्यचित्समदनं मद ५३३।१३
 कस्य तृषं न क्षपयति ३६४ । ३

कस्य मरौ दुरविगमः ३२४।१३
 कस्याख्याय व्यतिकर ४९२।२९
 कस्याचिद्वाचि कैश्चिन्नु ५१।५५
 कस्यापि कोऽप्यतिर २८८।१०३१
 कस्याश्चिन्मुखमनु ५७७।११३
 कस्येयं तरुणि प्रपा ५७८।१२२
 कदमस्मि गुहावक्ति ३०९।२७
 कांश्चित्कल्पशतं कृ ६४०।२०४
 कांश्चित्पृच्छयति १४१।१२०
 का एषा भुक्तमुक्ता ५५८।७
 काकः कृष्णः पिकः ३७४।१२१
 काकः पक्षबलेन भूपति ३८५।५०
 काकः पक्षिषु चाण्डार ५५।२९५
 काकः पद्मवने रति १२३।१३
 काक आह्वयते काका १०५।१४
 काकतालीययोगेन २४७।१२
 काकतालीयवत्प्राप्तं १२०।१४
 काक त्वं फलनम्रमा ३८०।२१९
 काकस्य गात्रं यदि ३७९।२१०
 काकाः किं किं न ३७८।१८३
 का कान्ता कालियारा ३०।४०
 का काबला निधुवन ५४९।१७
 काकालौल्यं यमात्क्रौर्यै ६७।१
 काकुत्स्थेन शिरासि ६२१।२१
 का कृता विष्णुना की ३२८।१०
 काके कार्ण्यमलौकिकं ३६९।३८
 काके शौचं व्यूतका २८०।८७२
 काकैः सह प्रवृद्धस्य ६९।३६
 काकोलं कलकण्ठका ५०१।३०
 काचः काञ्चनसंसर्गा १२७।१३
 का चके हरिणा धने ३३७।१११
 काचाः काञ्चनभूषिताः ३६१।६३
 काचिद्विलोचनयना ३१४।८८
 काचिद्वाला रमणवस ३१६।९८
 काचिद्वियोगानलतप्त ३१४।७९
 काचिन्निवारितवर्हिर्ग ४५७।३
 काचिन्मृगाक्षी प्रिय ३०५।३१
 काचे मणिर्मणौ २३९।२८१

काचिदिनार्धसमये ३००।३९
 काञ्चीगुणैर्विरचिता ४४९।३८८
 काञ्ची काञ्ची न घत्ते १८५।१६२
 काठिन्यं कुचकुम्भयो १८६।१२१
 काठिन्यं कुचयोः स्रष्टुं २०८।४
 काठिन्यमङ्गिरखिलै ४४३।२७९
 काणाः कुञ्जाश्च ष २३१।८०
 का त्वं पुत्रि नरेन्द्र २१०।३८
 कानने सरिदुद्देशे १५८।६६
 कानि स्थानानि दग्धा ५७३।३१
 कान्तं निरीक्ष्य वल ६०८।१५
 कान्तं वक्ति कपो १४२।१३३
 कान्तं विना नदीतीरं ३२०।१०
 कान्तं वीक्ष्य विपक्ष ६०८।२२
 कान्तः कृतान्तचरितः ४८२।५
 कान्तदूत्य इव कुङ्कु ४९५।२५
 कान्तया कान्तसंयोगे ३१९।७
 कान्तया सपदि को ५४०।१७
 कान्तसंगमपराजित ५३५।४४
 कान्ताकटाक्षविशिखा ११३।१२
 कान्ताकालि कलयतु ३९६।५३
 कान्तां कामपि कामय ९।७०
 कान्तामुखं सुरतकेलि ४६७।४०
 कान्तारभूमिहृद्मौलि १२८।३२
 कान्ता रचि मुनिजन ३१४।८९
 कान्तारे जलवृक्षवैर २१३।२५
 कान्ते कञ्जुलकावलो ५४०।१८
 कान्ते कत्यपि वासरा ६१०।४०
 कान्ते कथंचिद्भद्रतप ५६०।६
 कान्ते कलितचोलान्ते ५४०।३
 कान्ते घोरकृतान्तव ५२७।३०
 कान्ते जग्मुषि ताम्र ५५१।४६
 कान्ते तथा कथमपि ५४१।२९
 कान्ते तल्पमुपागतं ५५९।२२
 कान्तेत्युत्पललोचने ४१८।१९
 कान्ते धावय मे पा ३०९।३१
 कान्तो यास्याति दूरदेश ५६१।३
 कान्तोऽसि नित्यम ४०५।१८३

कान्तपृच्छामः सुराः स्वर्गे ४५।१
 का पाण्डुपत्नी गृहभूष ३२५।२३
 कापिशायनसुगन्धि ५३३।७
 कापूरपः कुकुरश्च ८३।६८
 का प्रियेण रहिता वरा ३३२।५७
 का प्रीतिः सह मार्जा २७२।६८६
 कामकार्मुकनया कथ ४३२।५९
 कामं वनपु हरिणा ११६।२६
 कामं वाचः कार्तिचद्र १०१।२८
 कामं कामदुष्टं धुक्स्व ९८।२
 कामं कामसमस्त्व १६८।२२०
 कामं जीर्णपलाश १०७।४९
 कामान्ना किरातेन ५९४।८
 कामं नृपाः सान्ति १६०।११४
 कामपि श्रियमासाय १२०।१२
 कामबाणप्रहारण ४४०।२१४
 कामं प्रियानपि प्राणा ११५।१
 कामं भवन्तु मधुल ४०८।२३३
 कामरिर्गृहतामिच्छ ३३४।७९
 कामसंगराविर्षा मृगी ५४४।७
 कामान्दुग्धे विप्रकर्ष १२४।१३
 कामाय स्पृष्टयत्नात्मा ११६।२१
 कामिनः कृतगतोत्सव ५३७।२२
 कामिनाममकलानि ५३७।१८
 कामिनीनयनकज्जल ४३४।९७
 कामिनो हन्त हेमन्त ५८९।६
 कामिन्याः स्ननमार ३३७।१०९
 कामुकाः स्युः कथा ३२८।१३
 कामुज्जहार हरिश्चन्द्र ३३४।९१
 का भेदादुपयानि ३३८।११५
 कामेन कामं प्रादुता ५८०।१९
 कामे षष्ठ्यु चापं ४०।१८४
 कामो वामदशो नि १८६।१२९
 कायः कण्ठकभूषिता ४०३।१५८
 कायः सनिहितापायः २६५।४८४
 कायस्थेनोदरस्थेन ६७।३
 कार्क्षी कुञ्जयन्तो ५७८।१२५
 कारणान्मित्रतो याति २६७।५४७

कारणोत्पन्नकोपेऽपि ५९२ । २
 कारुण्यं संविभागश्च २४० । ३१५
 कारुण्यामृतनोरमाश्रित ३१ । ७२
 कार्कश्यं स्तनयोर्दंशो ५९७ । ८१
 कास्त्र्येन निर्वर्णयितुं ४५३ । ३१
 कार्पण्येन यशः २९५ । १११५
 कार्पासकृतकूर्पास ४१९ । १५
 कार्याकार्ये किमपि ६३२ । ७४
 कार्यापेक्षी जनः प्रायः २७४ । ७३६
 कार्येणापि विदम्बनं ६०४ । ६७
 कार्ये दासी रतौ वेश्या ५९८ । ९
 कार्येषु मन्त्रो कारणेषु ५९९ । २८
 कार्ये सत्यपि जातु ६०३ । ५७
 कार्यं चेत्प्रतिपत्कला ४८८ । ८७
 कालः संप्रति वर्तते १५१ । ३३
 कालक्रमकमनोयक्रोधं ३९९ । ९४
 कालक्रमेण परिणा २८९ । १०४४
 कालागरी सुरभिता ३९६ । ५१
 कालातिक्रमणं कुरु ३५४ । ६९
 कालातिक्रमणं वृत्ते २३९ । २९३
 कालान्दि ब्रूहि कुम्भो १९२ । २०५
 कालान्दीनमदाम्भर २१ । १०१
 कालिन्याः पुलिनेषु ३७ । १५०
 काले देशे यथायुक्तं ३२९ । १६
 कालेन क्षितिचारि ६४० । २०५
 काले नीलबलाहकेन ५८२ । ६५
 काले पयोधराणाम् ३०६ । ४
 काले मधुः कुपित ४८२ । ४
 का लोकमाता किमु ३२५ । १७
 का विद्या कवितां २९५ । ११२२
 कावेरीतीरभूमीरुह ५७० । १३७
 कावेरीवारिवेळल्लह ५५५ । ३९
 काव्यं करोषि किमु ते ५६ । २१
 काव्यप्रपञ्चश्च ४९ । २०
 काव्यमध्यो गिरो याव ४८ । १२
 काव्यस्याक्षरमैत्रीभाजो ४६२ । ३
 काव्यस्यान्नफलस्यापि ४५ । ८
 काव्ये भव्यतमेऽपि ६२ । ५१

का शंभुकान्ता किमु ३२५ । १६
 काशाः क्षीरनिकाशा ५८६ । १०
 का शृङ्गारकथा कुतु १८० । ४४
 का शैलपुत्रो किमु ३२५ । १८
 काश्चित्कीर्णो रजोमि १९८ । २५
 काश्मर्याः कृतमाल ५७४ । ५०
 काश्मीरगौरवपुषा १०१ । २३
 काश्मीरद्रवगौरि हन्त ५३२ । ८०
 काश्मीरेण दिहान ५१४ । १७०
 का श्लाघ्या गुणिनां २९४ । ११०३
 काष्ठानुषङ्गात्परिवर्ध १८९ । १६९
 का संवृद्धिः सुभट ३३६ । १०३
 कासरिषु सरित्सु ३५५ । ८२
 कासि त्वं वद चौर्य ३५ । १३१
 कि रुद्रः प्रियया ६१४ । १०३
 कि रे विधो मृगहशां ४७४ । १५०
 कि वर्ष्यतां कुचद्वन्द्व १५६ । २०
 कि वाच्यं सूर्यशशिना ९७ । १६
 कि वाच्यो महिमा ३५९ । ३१
 कि वा परेण बहुना १२८ । २९
 कि वा समस्तत्र २८४ । ९५०
 कि विद्यया कि तपसा २५४ । २०६
 कि विश्राम्यसि कृष्ण ३८ । १५७
 कि वीरुधो भुवि न ४०६ । २०३
 कि वृत्तान्तैः परगृहगतैः २१६ । ३५
 कि शोकरैः क्रमविमर्दि ५१७ । २४
 कि शोतांशुमरीचयः २१७ । ४८
 किशुक कि शुकमुख ४०४ । १७२
 किशुककलिकान्तगत ५६३ । ११
 किशुकक्षितिरुहां ५६६ । ७०
 किशुके कि शुकः कुर्या १०३ । १२
 किशुके शुक मा तिष्ठ ३७८ । १८२
 कि स्याद्विशेष्यनिष्ठं ३३१ । ५०
 कि स्वप्नः किमु जागरः ४८२ । १०
 कि हारैः किमु कङ्कणैः ४४१ । ८
 कि कण्ठे शिथिली ५१९ । ५८
 कि कन्दर्पं वृथा कद ६३२ । ७६
 कि कन्दाः कन्दरेभ्यः १४६ । १४

किं करिष्यन्ति वक्ता २६३ । ४४४
 किं करोति नरः प्राज्ञः १३६ । ३४
 किं करोति नरः प्राज्ञः १३५ । ६
 किं करोमि क गच्छामि ९६ । १३
 किं कवेस्तस्य काव्येन ५६ । ६
 किं कवेस्तस्य काव्येन ५६ । ५
 किं कारणं सुकविना १६२ । १४४
 किं किं वक्त्रमुपेत्य ५२४ । ९
 किं किं सिद्धस्ततः किं २९ । ४६
 किं कुप्यसि कस्मैचन ४०७ । २२०
 किं कुर्वन्त्युषसि द्विजाः ३२६ । ३७
 किं कुलेन विशालेन १२२ । ५
 किं कुलेन विशालेन ५७ । ४
 किं कुलेनोपदिष्टेन १२२ । २
 किं कूर्मस्य भव्यव्यान ७९२ । २२२
 किं कृतेन न यत्र त्वं १५५ । १२
 किं केकीव शिखण्ड ३८० । २२४
 किं केतकीपरिमलो ३७१ । ८८
 किं कोकिलस्य वि २८९ । १०३९
 किं कामलैः कलरवैः ३७४ । १३५
 किं कौमुदीः शशिकलाः ४२३ । १९
 किं क्रमिष्यति किलेष ६२१ । १४
 किं क्रूरं फणिहृदयं २७७ । ८०४
 किं क्रूरं स्त्रीहृदयं २७९ । ८४७
 किं क्वापि प्रलयानलैः ३७२ । १०२
 किं क्षणस्य कुतो २६९ । ५८३
 किं खलु रत्नैरैतैः किं ३५८ । ८
 किं गतेन यदि सा ५८४ । ८५
 किं गोत्रं किमु जीवनं ९ । ६६
 किं चन्द्रमाः प्रत्युपकार ७४१ । ५२
 किं चान्यैः सुकुलाचारैः ९७१ । ५
 किं चास्चारित्र्यविलास ४९ । ३१
 किंचित्कम्पितपाणि ५१५ । ३
 किंचित्कुञ्चितद्वारयष्टि ४५७ । ६
 किंचित्कोपकलाकला ६२५ । ७
 किं चित्रं भुवनानि २१७ । ५३
 किं चित्रं यदि राज २९४ । ११११
 किंचित्सविभ्रमोर्दंश्च ४३२ । ५८

किंचिदाश्रयसंयोगा १२६ । २
किंचिद्विश्वयकेशवा ४५२ । ६२
किंचिन्मुद्रितपांशवः ५८२ । ६४
किं चेत्तैर्गुरुस्तेवैः किं ५३८ । ६
किं छत्रं किं नु रत्नं ४१ । १५
किं जन्मना च महता ७५ । १६
किञ्जल्कराजिरिव २४ । ७
किं जातैर्बहुभिः पुत्रैः १३४ । १०
किं जातोऽसि चतुष्पदः ४०१ । १२६
किं जातोऽसि चतुष्पदः ३९४ । २०
कितव प्रपञ्चिता सा ४८४ । १८
कितवा यं प्रशंसन्ति २३३ । १३६
किं तथा क्रियते धेन्वा १३४ । २
किं तथा क्रियते लक्ष्म्या १०० । १२
किं तारुण्यतरोरियं ४५६ । ७५
किं तावत्सरसि ५७७ । १०१
किं तिष्ठामि किमु ४७१ । १०४
किं तीर्थं हरिपाद २९४ । ११००
किं लष्णाकारि कीदृ ३२७ । ४४
किं ते धनैर्बन्धुभिरे ६४३ । २४६
किं तेन किल काव्येन ४८ । १
किं तेन जातु जातेन १३४ । १
किं ते नम्रतया किमुन्नत ३९८ । ८०
किं तेन हेमगिरिणा ३५७ । ७
किं ते निसर्गचिरौ ५१७ । ३०
किं त्राणं जगतां न ३३८ । ११८
किं त्वं न वेत्सि जगं १२६ । ४२
किं त्वं निगूहसे दूति ४९३ । ३
किं त्वां भणामि वि ५१६ । २
किं दूरेण पयोधरा ३७७ । १७७
किं दोर्भ्यो किमु कर्म ३० । ५८
किं धनेन कुबेरस्य २५९ । ३२५
किं न द्रुमा जगति ३९५ । ३५
किं न पश्यसि महेन्द्र ३७० । ६६
किं नर्मदाया मम सेव ४४३ । २८२
किं नु ध्वान्तपयो ५१२ । १३६
किं नु मे स्यादिदं २६१ । ३७५
किं पद्मस्य रुचिं न ५३२ । ७५

किं पुष्पैः किं फले ४०५ । १७८
किं पृष्ठेन द्रुततरमितो ४८५ । ५०
किं पौरुषं रक्षति यो २८१ । ८८९
किं बान्धवेन रवि ४०८ । २३६
किं ब्रूमो हरिमस्य ६२१ । २२
किं भक्तेनासमर्थेन २३४ । १४३
किं भूमौ फलितः स्फुर ५०२ । ३१
किं भूषणं सुदृढम २८८ । १०२१
किं भूषणं सुन्दरसुन्दर ३२५ । २५
किमकरवमहं हरिर्मे ३३३ । ६९
किमकारि न कार्पण्यं १४५ । २
किमकारि मन्दमतिना ४९० । ६
किमङ्गारवद्वां खुरैः १९४ । ६
किमधिकमस्य ब्रूमो ३५८ । १०
किमत्र चित्रं यत्सन्तः ६९ । ३५
किमनन्ततया ख्यातं ३२९ । २६
किमपि कान्तभुजान्तर ५५८ । ९
किमपि किमपि शङ्के ५१७ । ३२
किमपेक्ष्य फलं पयो ७३ । १२३
किमप्यसाध्यं महतां २३५ । १७८
किमप्यस्ति स्वभावेन २६५ । ४९६
किं मधुना किं विष ७३ । १०२
किं मध्याह्नदिवाकर्ग १८५ । १२०
किमलम्बताम्बरविल ५०१ । १६
किमव्ययतया ख्यातं ३२९ । २१
किमसि विमनाः किं ३६६ । ५
किमस्ति यमुनानद्यां ३३० । ३९
किमस्य रोम्णां कपटेन ४२२ । २
किमहं वदामि खल ४१४ । ८०
किमाव्यत्वगुह्यत्वाभ्यां ११८ । ९
किमाराध्यं सदा पुण्यं २७३ । ७०७
किमसेव्यं पुंसां २९० । १०६१
किं मालतीकुसुम ३९९ । ८५
किमिच्छति नरः का ३३० । ३५
किमिति कृशासि ६०५ । ७७
किमिति सखे परदेशे ५६२ । १
किमिन्दुः किं पद्मं ४२४ । ३८
किमिवीखिललोकी ७३ । १२७

किमिष्टमन्नं खरसूकरा २८३ । ९२०
किमिह बहुभिरुक्तं ४२१ । ५२
किं मिष्टं सुतवचनं १३३ । ९
किमुतीर्णः पन्थाः ६०९ । २८
किं मुक्तमामनमलं ५१७ । २७
किं मुञ्चन्ति पयोवाहाः ३२९ । २३
किं मे सद्गुरुस्तेवैः ४७१ । ९९
क्रियतो पद्मसदृशो १०२ । १५
क्रियन्मात्रं जलं विप्र ३३९ । २
किरति प्रकरं गवां ३४८ । १४
किरति मिहरे विष ५७३ । ४१
किमलयाविव मुग्ध ४६२ । २६
किमलयाविव कुतः ३५२ । ३६
कीदृष्टं कुटिलोऽन्तः ३६२ । ७६
कीदृष्टोऽपि सुमनःसद्गा १२७ । १२
कीदृक्षं स्यान्न मत्स्या ३२८ । ७
कीदृक्तोऽयं दुस्तरं ३३३ । ७२
कीदृक्प्रातर्दापर्वतः ३३३ । ७३
कीदृक्षं मार्मिकं बल ३३३ । ७८
कीदृक्षा गिरिशतनु ३२५ । २७
कीदृक्षो सकलतनो ३३३ । ७६
कीदृक्मेना भवति रणे ३३३ । ७८
कीदृग्गृहं याम्यगृहं ३३१ । ५२
कीदृग्वनं स्यान्न मया ३३१ । ५३
कीदृक्कनमनमजः ३२६ । ३६
कीदृशं वद मरुस्थल ३३१ । ५३
कीदृशं हृदयहासि ३३३ । ५८
कीदृशी निरयसूत्र ३३२ । ५९
कीदृशी नीरसकरी ३७८ । १८५
कीर्णा रेजे मार्जम् २०६ । १०८
कीर्तिः कातव्यी १८९ । १६६
कीर्तिः प्रवरमेनस्य ५८ । ४३
कीर्तिः श्रीनरसिंह १८६ । १२४
कीर्तिः श्रीगुणेशदीप १७७ । २७
कीर्तिः श्रीरघुवंश १७७ । २०
कीर्तिः स्वर्गतरंगि १८९ । १६५
कीर्तिः स्वर्गतरंगिणी २२२ । ८
कीर्तिस्तव क्षितिप २१५ । २१

कीर्तिस्ते दयिता १८२ । ६९
 कीर्तिस्ते धनिका १८७ । १४३
 कीर्ति मृणालक २८९ । १०३४
 कीर्तिवृत्त्यति नर्तकीव १२८ । ३७
 कीर्तो व्यासिमवेत्य १७७ । २१
 कीर्त्या पारं प्रयान्त्या २११ । ४७
 कीर्त्यास्य चन्द्रकारको २२२ । ५
 कीलालैः कुङ्कुमानां ५५७ । २८
 कुकुटे कुर्वति काण ५४८ । २
 कुक्षेः पूर्त्यै यवन १५० । १६
 कुग्रामवासः कुजनस्य २८४ । ९३७
 कुङ्कुमपङ्कनाङ्गितदेहा ४२२ । १३
 कुचकलशेषबलानां २१४ । ८
 कुचकुम्भौ समालि ४४६ । ३३१
 कुचदुर्गाराजघान्यो ४४७ । ३५२
 कुचद्वये चकोराक्षी ४४२ । २६२
 कुचाभ्यां भास्वन्तो ४२८ । ३६
 कुचावस्याः काम ४४४ । २९८
 कुचां तु परिचर्चितौ ६४१ । २२०
 कुक्षिताधरपुटेन ३३ । १०६
 कुटिला लक्ष्मीयत्र ९० । १०
 कुटुम्बचिन्ताकुलित ६२९ । २७
 कुण्डलत्वमायाति गुणः ४९ । २९
 कुतः कुवल्यं कणं क ५२८ । ५
 कुतः प्रेमलवोऽप्यास्ति ४६६ । १७
 कुतः सेवाविहीना २३९ । २८५
 कुत आगत्य घटते ९३ । ६
 कुत्र विधेयो यत्नो २७८ । ८१९
 कुत्र विधेयो वासः २७८ । ८२०
 कुत्र श्रीः स्थिरता ३३८ । ११६
 कुत्रायासीः किमिदं ६०५ । ८६
 कुत्रायोध्या क रामो १४३ । १४२
 कुत्रोदेत्युदयाचल ३२६ । ३९
 कुदेशं च कुवृत्तिं च २६१ । ३९५
 कुदेशमासाय कुतो २८६ । ९८१
 कुप्रेन सुप्रीनयना ३१४ । ८६
 कुन्दकुञ्जमपं पश्य ३०८ । १६
 कुन्दकुङ्कुमलमपास्यता ३७० । ७०

कुन्दं दन्तेर्मधुनिग ४६८ । ६८
 कुन्दे कङ्कुम्बे कुमुदे ४०० । १०५
 कुपात्रदानाच्च भवेद् २८२ । ९०९
 कुपितापि मनःपतिना ५६६ । ८१
 कुपितासि यदा तान्वि ५२० । २
 कुप्यताशु भवतानत ५३५ । ४५
 कुप्यलङ्केशबाहु प्रकल्प ५५ । ३५
 कुप्योः कः पौ च शेषो ६३ । ३
 कुबेरगुप्तां दिशमुष्ण ५६४ । २१
 कुभोज्येन दिने नष्टं २४९ । ६०
 कुमारसम्भवं दृष्ट्वा ३०९ । ३३
 कुमुदकमलनीलनीर ५३० । ४७
 कुमुदवनमपथि श्री ५५० । ३१
 कुमुदशर्बलः फुल्ला ३९० । १३३
 कुमुदेष्वधिकं भान्ति ५०४ । २
 कुम्भः परिमितमम्भः १३४ । ११
 कुम्भौ सदम्भौ करि ४४२ । २६६
 कुरङ्गाः कल्याणं प्रति ६३० । ५१
 कुरङ्गाङ्क्या वेणी मुभ १९५ । ८
 कुरङ्गोपां यूयं निवृत् ३८३ । ३४
 कुरङ्गोवाङ्गानि स्तिमि ५२५ । ३
 कुराजराज्येन कुतः २८६ । ९२
 कुरु गम्भीराशयतां ३६३ । ४
 कुरुष्वक कराघात २०९ । १७
 कुर्यान्न परदोरच्छां २४९ । ६५
 कुर्यान्नीचजनाभ्यस्तां २४९ । ७७
 कुर्वन्त्योत्सनाविप्लुपां २०५ । ८१
 कुर्वता मुकुलिताक्षि ५३४ । ३३
 कुर्वन्ति तावत्प्रथमं ५९६ । ७१
 कुर्वन्तु नाम जनतोष ४०३ । १४८
 कुर्वन्नापि व्यलीकानि २६६ । ५०५
 कुर्वन्नाभुमृष्टो मुख ५५२ । ६७
 कुलगुरुरबलानां कैल ४१८ । १६
 कुलपतनं जनगर्हा ६०० । १०
 कुलशीलगुणोपेतः २२८ । १९
 कुलाचला यस्य महीं ३० । ५७
 कुलोना रूपवत्यश्च ५९५ । ४४
 कुलोनाः शौर्यसंपन्ना २३१ । ८६

कुलीनैः सह संपर्कं २६२ । ४०७
 कुले कलङ्कः कवले २८६ । ९९१
 कुल्याम्भोभिः पवन २२७ । ५
 कुविन्दस्त्वं तावत्पटय २१६ । ३१
 कुशलं तस्या जीवति ४८४ । २०
 कुशलाः शब्दवातोयां १४९ । ५
 कुसुमकार्मुककार्मुक ५६६ । ६५
 कुसुमं कोशातक्या ४०७ । २१६
 कुसुमजन्म ततो नव ५६४ । ३४
 कुसुमनगवनान्युपैतु ५६६ । ७४
 कुसुमपरिमलेनामोदि ५५४ । २०
 कुसुममेव न केवल ५६४ । ३९
 कुसुमं पतयेत् नाक्तो ३६२ । ६४
 कुसुमयन्फलनी दलि ५९२ । ७
 कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं ४६९ । ७५
 कुसुमशयनेऽप्यङ्गता ४८६ । ६४
 कुसुमशरविलासे ६ । २८
 कुसुमसुकुमार मूर्ति ५६८ । १०२
 कुसुमस्तवकस्येव ११५ । ४
 कुसुमस्तवकानम्राः ३९८ । ८२
 कुसुमादपि स्मितदशः ४८४ । ३१
 कुसुमायुषकोदण्डे ४४१ । २३७
 कुसुमितलतामिरहता ४६१ । १५
 कुस्थानस्य प्रवेशेन १२३ । ३
 कुज्जितं कोकिलाः ३२४ । १५
 कुजितानि कलयन्व ५६६ । ७२
 कूटसाक्षी मृषावादी २४८ । ५०
 कूपाम्भांसि पिबन्तु ३५४ । ७६
 कूपे पानमघोमुखं ३५३ । ६६
 कूपेदकं वटच्छाया २६३ । ४३९
 कूर्मः पातालगङ्गा १८४ । ९६
 कूर्मः पादोऽस्य यष्टिः १८१ । ५५
 कूर्मां मूलवदालवाल ३१ । ७३
 कूष्माण्डीफलवत्फलं ४०१ । १३०
 कृच्छ्रानुवृत्तयोऽपि १०८ । ८
 कृच्छ्रेण कापि गुरुष्वैव ४५७ । ४
 कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये १३१ । ७
 कृतं वपुषि भूषणं ६१३ । ९३

केदारभाजाशिशिरप्रवे ४३४।९१
केदारो कीदृशो मार्गः ३३०।४१
केनाचिन्मभूरुम्लषण ५३।१।१८
केनाच्चितानि नयनानि ७५।१६५
केनाच्च चम्पकगरो ३९७।६९
केनादिष्टौ कमलकुमुदौ ७६।१८३
केनाप्यनर्थरुचिना ६४३।२५२
के नाम न विनश्यन्ति ५९४।२७
केनामीनः सुखमकरणे ३६२।७०
केनापमेयं सुखमह ३२५।२६
के प्रवीणः कुतो हीन ३२५।१८
के भूपर्यान्ति स्तनमण्ड ३२५।१९
केयं भाग्यवती तवो ३७।१४४
केयं मृत्युन्धकारो ११।८५
केयं रयामोपलवित्र ४५८।२०
केयूरं न करो पदे ४३२।५४
केयुरा न विभूषयन्ति १२४।१५
केयूरीकृतकङ्कणीकृत ९।६९
केलः प्रदहति मज्जां ६०१।१६
केलिं कुरुष्व परामु ३८५।६८
केलिचलाहुलिलम्बित २२।८
केलीकौतुकमादरा ४२९।१४
केवलं व्यसनस्योक्तं २६८।५६२
के वा न सन्ति भुवि ३५२।४७
केशः काशस्तषकविका ४५३।३५
केशः कुन्दमिपादिनो ६०७।१०
के शक्ताः खलु भूत ३३८।१२६
केशलुञ्चनसाम्येऽपि ६२२।६
केशवे पतिन् दृष्ट्वा ३०७।१
केशः संयमिनः धृतो ५३१।७१
केशानाकलयन्दहर्षा ५९३।१८
केशान्धकागादथ दृश्य ४६२।४२
केशान्वापकावर्त्म्य ४३१।३९
केशैः कोमलमालिका ४६४।५९
केपाचिद्ववर्त्त्यश्चर ३९१।१५०
केपाचिन्नज्वदमनि १४३।१३७
केशामनागजायुक्ता ३१०।३९
केसरदुमतेलेषु ३३२।६०

के स्थिराः के प्रियाः ३२८ । ९
 कैलासस्य प्रथमशिखरे २१६।३६
 कैलासाद्रावुदस्ते परि १० । ८२
 कैलासाद्रितुषारभू २२० । ८२
 कैलासाधितमद्रि ५०९ । ११००
 कैलासालयभाललोचन १८।३५
 कैलासीयति केतकी २१९ । ७८
 कैलासीयति कैरवी २१८ । ५७
 कैवर्तकर्कशकर १३८ । ८२
 कोकः स्तोकविमुक्त ६०४ । ६४
 कोकानाकुल्यंश्चकोर ५१०।१११
 कोकानुद्गीवयन्तः पथि ५५२।६८
 कोकिल कलमालापै ३७४।१२६
 कोकिलश्रुतशिखरे ५६३ । ४
 कोकिलानां स्वरो रूपं २६२।३९८
 कोकिलोऽहं भवान्का ३७४।१२३
 कोटरान्तःस्थितो वद्वि १३४। ५
 कोटिद्वयस्य लाभेऽपि ४१४।७८
 कोऽतिभारः समर्था २६२।४२२
 कोऽत्र भूमिवलये ४९५ । २१
 कोऽन्नेत्यहमिति ब्रूया २३४।१३९
 कोदण्डं न ददाति १६८ । २२५
 कोदण्डस्तव हस्तगो १६८।२२२
 कोदण्डो विशिखो मनो ४८८।८०
 को दुःखी सर्वकार्येषु ३२९।१४
 को दुराढ्यस्य मोहाय ३२८ । २
 को देशः कानि मित्राणि ६२८।११
 को धन्यो बहुभिः पुत्रैः १३३।५
 को धर्मो भूतदया २७८ । ८२४
 को नयति जगदशेषं ३३१।४९
 को न याति वशं लो २५२।१६०
 को नाम नानुश्रुतिं सुम ९५ । ८
 को निर्दग्धप्रिपुर ३२६ । ३३
 कोऽन्धो योऽकार्यरतः २७८।८१८
 कोपं चम्पक मुञ्च ३९८ । ७३
 कोऽपवादः स्तुतिपदे २६१।३८६
 कोपप्रसादवस्तूनि २३८ । २५३
 कोपवत्यनुनयानपृष्टी ५३४। ३२

कोपस्त्वया हृदि कृतो ५३०।५२
 कोपात्किञ्चिदुपानतोऽपि ५२५।५
 कोपात्कोमललोलबाहु ५२५।८
 कोपो यत्र भुक्तुटिरचना ५२४।७
 कोऽप्यन्यः कल्पवृक्षो १५५।१४
 कोऽप्येष खण्डितशिरा ६१६।२५
 को भायति मकरन्दे ३३१। ४७
 को मोहाय दुरीश्वरस्य ३३६।१०८
 कोऽयं कोपविधिः प्रय ५१९।५४
 कोऽयं द्वारि हरिः प्रया ३६।१४०
 कोऽयं भ्रान्तिप्रकारस्त ३५६।१५
 कोऽर्थः पुत्रेण जातेन १३४ । ३
 कोऽर्थान्प्राप्य न ग २९३।१०९१
 कोलः केलिमलं करोतु ३८४।३८
 कोलाकृतिरपारेवो ३०९ । ३६
 को लामो गुणिसं २९६।११२८
 कोलाहले काककुलस्य १२६। ४
 को वीरस्य मनस्विनः ११३ । ५
 कोशस्यातितरः स्थि ४४०।२०९
 कोऽहं कौ देशकालौ २४६।४४२
 कोऽहं ब्रूहि सखे स्वयं ६२०।३६
 को हि तुलामधिरोहति ४१४।७६
 कौटिल्यं कचनिचये ५२९ । २४
 कौन्तेयस्य सहायतां ३५ । १२६
 कौपं वारि विलोक्य ३८७ । ८८
 कौपीनं घृतवान्हरो १४९ । ३
 कौपीनं शतखण्डजर्ज ६३५।११३
 कौपे पयसि लघोयसि ३८५।६१
 कौमुदीव तुहिनांशु १८५ । ११३
 कौर्मं संकोचमास्थाय २४१।३२५
 कौ विख्यातावहेः ३२९ । २२
 कौ शंकरस्य बलया ३३४ । ९०
 कौशयं कृमिजं सुवर्णं १२०।४८
 कौस्तुभमुरसि मुरारेः ४१५।९०
 क्रतौ विवाहे व्यसने २४५।४१९
 क्रमसरलितकण्ठ ४६८ । ६२
 क्रमोद्गता पीवस्तापि ४५०।४०९
 क्रयविक्रयकूटतुला ६२२ । २१

क्रव्यात्पूगैः पुष्करा २०६ । १०७
 क्रान्तकान्तधनप्रति ५३३ । ६
 क्रामन्त्यः क्षतकोमला २०९ । २९
 क्रियते घवलः खलू २८७ । ९९८
 क्रीडन्मन्दरकन्दरोदर १० । ७३
 क्रीडन्माणवकाङ्क्षिता २२७।१३
 क्रीडाकारि तहागवारि ३८७।९१
 क्रीडाभिन्नहिरण्य २५ । ११
 क्रीडासु च नरेन्द्राणां २२९।४१
 कुद्धस्य दन्तिनः पत्ति २०२।१६
 कुट्टोलूकनखप्रयाग ३६९ । ३९
 कृङ्कारः स्मरकामुकस्य ४०।१७९
 कृढं तातस्य गच्छ ३ । ३०
 कृषेद्देहिदृष्टिपतै १० । ८३
 क्रोधो मूलमनर्थानां २५९।३५२
 क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो २८४।९४१
 क्रोशन्तः शिशवः सवा १३२ । ३
 क्रौञ्चः क्रीडतु कुर्दतां ३६४ । ९
 क्लेशत्यागकृतेऽर्पितेन ६४४।२६४
 क गन्तासि भ्रातः कृत १०६।३५
 क च ननु जनकाधि १३८।७०
 क्वचिच्चारुचामोकर १५४ । १२
 क्वचिज्जिलोनादः क ३७५।१४१
 क्वचित्कार्यवशास्त्रीचो ८३ । ७३
 क्वचित्कन्याधारी क्वचि ६२९।४१
 क्वचित्कृष्णार्जुनगुणा ४३४।१०२
 क्वचित्क्वचिदयं यातु ३६९ । ४४
 क्वचित्ताम्बूलाक्तः ५५८ । १४
 क्वचित्पाणिप्राप्तं घटित १३९।९४
 क्वचित्सर्पोंऽपि मित्रत्व ८० । १०
 क्वचित्सुभ्रूमङ्गः क्वचि ४२३।३०
 क्वचिद्दूमौ शय्या क्वचि ११६।३३
 क्वचिद्बुधः क्वचिनुष्ट २५३।१७८
 क्वचिद्विद्वद्रोष्ट्री क्वचिदपि १३१।६
 क्वचिलसद्गननिकुरम्ब २०० । ५
 क तिष्ठतस्ते पितरौ ६ । २३
 क नु कुलमकलङ्कमा १३८ । ७१
 क प्रस्थितासि करभोरु ५०३।१४

क यासि खलु चौरिके ३५।१२४
 क रुजा हृदयप्रमा ४७३। १३१
 क वनं तद्वल्कलम् १३८। ७३
 क वसति लघुजन्तुः ३२६। ३२
 क वाम्भोधौ जन्म क ३६२।७९
 कार्कार्यं शशलक्ष्मणः ४७३।११७
 कापि गतः पतिरह्मां ३८१। २३९
 केन्द्रोर्मण्डलमज्जिती १३०। ५
 कैतद्वक्त्रविन्दं ६३६। १३९
 कैतन्मार्ण्डवम्बं सरप १११।१२५
 क्षणं सरलवीक्षणं ४२७। ३९
 क्षणक्षयिणि सापाये ७०। ६७
 क्षणं कान्तागारप्रसर २०९। २०
 क्षणदासावक्षणादा १५८। ७६
 क्षणदृष्टनष्टतडितो ३५१। १४
 क्षणमपि विरहः पुरा ४८५। ३५
 क्षणमप्यनुगृह्णाति १५७। ४८
 क्षणमयमुपविष्टः क्षमा ५५६। १९
 क्षणं बालो भूत्वा क्षण ६२९।४०
 क्षणं मूर्च्छामेति त्रमति ४८६।६३
 क्षणात्प्रबोधमायाति १४३। २
 क्षतात्किल त्रायत इ २४३।३९५
 क्षते प्रहारा निपतन्ति २८२।९०३
 क्षत्रियस्योरसि क्षत्र २४१। ३३०
 क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीनां २६९।५९४
 क्षपां क्षामीकृत्य प्रस ५८२।५६
 क्षमातुल्यं तपो ना २७०। ६३०
 क्षमा बलमशक्तानां १२१। ३
 क्षमा शत्रौ च मित्रे २६६।५१५
 क्षमा शस्त्रं करे यस्य १२१। १
 क्षमी दाता गुणग्राही ४८। ६
 क्षययुक्तमपि स्वभाव ४४।४०९
 क्षरला बहुलारम्भ ३४०। ९
 क्षान्तं न क्षमया गृहो ६४१।२२३
 क्षान्तिक्षेद्रचनेन २९९।११०१
 क्षामक्षामकपोलमानन ४६४।६२
 क्षामं गात्रमतीव पाण्डु ४८१।२७
 क्षारं जलं वारिमुचः ७४। १४६

क्षारं वारि न चिन्तितं ३९३। १
 क्षारो वारिनिधिः कल ७९।२१८
 क्षितिपि किमपि चित्रं २२२। ६
 क्षिपसि शुक्रं वृषदंश ६३८।१७४
 क्षिपेद्वाक्यशरा २४९। ६९
 क्षिप्तो हस्तावलमः ११। ९०
 क्षिप्रमायमनालोच्य २३४। १४७
 क्षीणः क्षीणः समीपत्वं ३४७। ५
 क्षीणः क्षीणोऽपि शशी ५१६।१२
 क्षीणयावकरसोऽप्यति ५३५।५४
 क्षीणांशुः शशलाञ्छनः ५१९।५७
 क्षीणो यस्य हिरण्ययो ३५६। ४
 क्षीवतामुपगतास्वतु ५३४। ३७
 क्षीरक्षालितपाञ्चजन्य १८२। ६४
 क्षीरसागरकलोल ४५७। २
 क्षीराब्धेरलहरिषु फेन ५१०।१०५
 क्षीरेणात्मगतोदकाय १३१। २१
 क्षीरोदन्वदपः प्रमथ्य १७१।२६०
 क्षीरोदीयन्ति सद्यः स २२०।८५
 क्षुण्णं त्वद्वैराराजीखुर २०८।१२७
 क्षुक्षामाः शिशवः शवा ९८।४२
 क्षुक्षामार्भकसंभ्रमो १५५। १
 क्षुक्षामोऽपि जराकृशो ३८४।४०
 क्षुत्तृदाशाः कुटुम्बिन्यो ११०।१५
 क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः ७८।२१०
 क्षुद्राः सन्ति सहस्रशो ३८३।३७
 क्षुद्राः संत्रासमेते ६१७। ५१
 क्षुद्रोद्भवस्य कटुतां ८५। ११३
 क्षुद्रोऽपि तनुते तात १२७। २०
 क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वीप १८७। १३६
 क्षोणी कं सहते करो ३३८।१२३
 क्षोणीकाम निजाम १९१। १९१
 क्षोणीकाम निजामशा १९१।१९०
 क्षोणीपर्यटनं श्रमाय ६४२।२३५
 क्षोणीपाल त्वदरिहरी २०९।२५
 क्षोणीशाश्रयिणां २९७। ११३४
 क्षोभं घत्ते यदतिबहल ४२७।४०
 क्ष्वेदाभिः ककुभः पृ २०७।१२०

क्ष्वेलातजितसिंहगजित २२६। ५
 ख
 खट्वा नितान्तलघुका ६२३।४१
 खाण्डतानेत्रकञ्जलि ४०। १
 खङ्गनिर्गममूर्धनो २०१। ११
 खङ्गमूलं भवेद्वाज्य २५७। २९२
 खङ्गवारि भवतः किमु १९५।२
 खङ्गहस्तोऽरिमारलोच्य ३४५।३४
 खड्गाः शोणितसंदिग्धा २०१। १७
 खड्गा रुधिरसंलिप्ता २०१। ५
 खड्गास्त्वस्तीक्ष्णरा राज्य २३०।५८
 खड्गास्त्रिष्टुप्तं मत्तम् ६१५। ५
 खड्गेन शितपारेण २०२। २२
 खड्गेनामूलतो हत्वा २०२। १७
 खद्योतास्तरला भव ४०९।२४६
 खद्योतो द्योतते ताव ३४६। २
 खनन्नासुषिल सिन्धुः ३८२। ५
 खरं श्वानं गजं मत्तं २५०।१०१
 खरनखरविमुक्ता ४१५। ९७
 खर्वप्रन्थिष्विमुक्तसंधि ३०। ५१
 खलः सज्जनकापांस ८३। ६१
 खलः सर्वपमात्राणि ८०। ११
 खलः सक्रियमाणोऽपि ८१। २७
 खलः करोति दुष्टैस्तं ८२। ५५
 खलसहस्रं प्राङ्मधुरं ७२।११८
 खलानां कण्टकानां च ८०। ६
 खलानां धनुषां चापि ८१। १३
 खलास्तु कुशलाः साधु ८२।३७
 खलो न साधुतां याति ८१।३०
 खलोह्लापाः सोढाः १११। २८
 खल्वाटो दिवसेश्वर १४१। १२३
 खाटीच्छाशिपले ३१८। १०६
 खियति कृणति वेहति ५३९। ३
 खिन्नं चापि सुभाषितेन ४४।१९
 खिन्नं मण्डलमेन्दवं ५४२। ४३
 खिन्नलसनयनान्तं ०५४। ४
 खिन्नोऽसि मुखं शैलं ३३। ९७
 खेलस्वजननेत्रया ४५९। ३१

ख्यातः शक्रो भगा २९७।११४०
ख्यातस्त्वं फलवृष्टि ३०१।५०
ख्याता वयं समधुपा ५०७।७१
ख्यातिं गमयति सुजनः ४५।१४

ग

गगनविपिनसिंहः ५०८।७८
गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि ९६।१४
गङ्गातरङ्गकणशीकर १४६।८
गङ्गातीरे हिमगिरिशि ६३।१६७
गङ्गादीनां सकलस ३९२।१६३
गङ्गा पापं शशी तापं ६८।६
गङ्गाम्भसि सुरत्राण १९९।३२
गङ्गायत्यसितापगा १६९।२४०
गङ्गावारिभिरक्षिताः १२।१०१
गङ्गासागरसंगमे २१८।६६
गङ्गायत्यसितापगां २१८।५८
गङ्गावाघविनाशिनी १२८।३६
गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गरिङ्ग ६३५।११२
गच्छ गच्छसि चेत्कान्त ५६।११
गच्छति न तस्मिन् ४५७।४
गच्छन्ति क्वाजिवद्भौ ३२७।४२
गच्छन्तिपीलिकापङ्क्तिः १२०।१६
गच्छामीति मयोक्त्या ५६।१२२
गच्छाम्यच्युत दर्श ३६।१३८
गजकदम्बकमेचक ५८०।३३
गजपतिद्वयसीरपि ५८९।१६
गजभुजंगमयोरपि १३८।७५
गजव्रजाक्रमणभरा २००।१४
गजस्य पङ्कमस्य ३८५।५५
गजाननाय महसे प्रत्यूह २।३
गणयति गगने गणक ६२३।२४
गणयन्ति नापशब्दं ५६।१०
गणिकागणकौ समानधर्मौ ६७।१
गणेशः स्तौति मार्जारं २५१।३१८
गणेश्वरकवेर्वचोरिच ५४।५१
गण्डभिन्तिषु पुरा ५३४।३४
गण्डस्थलीगलदमन्द २।२०
गण्डस्थले हि मदवारि ३८६।७२

गण्डाभोगे विहरति १८५।११४
गण्डे पाद्भौ कलयति ४६३।४६
गण्डौ पाण्डिमसा १६६।२०१
गतः कामकयोन्मादो ६२८।१४
गतः कालो यत्र द्विचरण ६३०।५३
गतः कालो यत्र प्रणयि ६३०।५२
गतक्लेशयासा वि ३३६।१०४
गतं तत्तारुण्यं तरुणि १११।२६
गतं तद्राम्भीर्यं तट ३६८।२५
गतप्राया रात्रिः ५१८।४३
गतया पुरः प्रतिगवा ४९५।३१
गतवति दिननाथे ४९७।५६
गतवत्यराजत जपा ४९६।३६
गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि २५०।९५
गतसारेऽत्र संसारे ६२८।२०
गताः केचित्प्रबोधाय ६२२।११
गतागतकुतूहलं नयन ५९५।३५
गता गीता नाशं क्वचि १५०।१४
गतानुगतिको लोकः २६४।४५३
गता सा किं स्थानं ३१५।९६
गतास्तातभ्रातृप्रमुख ६३०।४३
गतास्ते दिवसा यत्र ४१५।८७
गते तस्मिन्भानां ३४६।१२
गतेनापि न संबन्धो ६३७।१५५
गतेऽपि वयसि ब्राह्म २४७।६
गते प्रेमाबन्धे प्रणय ४८२।७
गते मुखच्छदपट २००।१६
गतेर्भङ्गः स्वरो हीनो १०५।९
गते शोको न कर्तव्यो २५७।२८५
गतैः सहायैः कल ५७५।७४
गतोऽस्मि तीरं जलधेः ३६०।४५
गत्वा द्वारवतीं नयामि ६२४।४७
गत्वा नूनं वैबुधं २०५।९३
गदोदन्ता दन्ताः पलि १११।२५
गन्तव्या राजसभा २४३।३८०
गन्तुं प्रिये वदति ५६०।१०
गन्तुं सत्वरमीहसे ५७८।१२०
गन्तुं विवस्वदुदये ५६०।८

गन्धः सुवर्णे फल २८२।९१२
गन्धमुद्रतः कण ५०६।४९
गन्धर्वनगराकारः ६३७।१५४
गन्धवाह गहनानि ३५६।७
गन्धाढ्यां नवमल्लिकां १०९।१९
गन्धैराढ्या जगति ३७२।९१
गभीरनाभीहृदपार्श्व ४४७।३६२
गम्भीरनाभिहृदसंनि ४४७।३५९
गमनमलसं शून्या ४६०।४
गम्यतामुपगते नयनानां ४९८।४
गम्यते यदि मृगेन्द्रम ३८३।२३
गरलद्रुमकन्दमिन्दु ४७६।१०
गरीयः सौरभ्यं ४०२।१३७
गरीयसः प्रचुरमुखस्य २००।३
गर्जति वारिदपटले ५७९।१३
गर्जद्भीमभुजङ्गभीषण १०।७४
गर्जन्मृग ददाति तच्च ३५४।७१
गर्जन्हरिः साम्भसि ३४२।१
गर्ज वा वर्ष वा शक्र ५०३।४
गर्जसि मेघ न यच्छसि ३५१।३४
गर्जितबधिरौकृतककु ३५१।३३
गर्जितमाकर्ण्य मना ३८२।२०
गर्जित्वा मेघधीरं ३४३।१५
गर्दभः पटहो दासी २६९।५९२
गर्भग्रन्थिषु वीरुधां ५६८।१०१
गर्वग्रन्थिलगुर्जर १८८।१४६
गर्वो नोद्वहते न निन्दति ७९।२२१
गर्वं मा कुरु शर्करे ४०१।१३१
गर्वीयसे विकचकोर ३९८।७७
गर्ववेशविशालरावण १७८।३२
गलत्येका मूर्च्छा ४८६।५९
गलितानीन्द्रलक्षाणि ६३७।१४९
गले पाशस्तोत्रश्चरण ३८६।७६
गवादीनां पयोऽन्येषु ६७।५
गवाशनानां स शृणोति १२८।२५
गवाशपत्रो नगजातिहारी २०।४
गाह्वमम्बु सितमम्बु ३६७।१२
गाजी जलालुदीन १९२।१९९

गाढकान्तदशनक्षत १५९ । ८८
गाढं गुणवती विद्या ४५५ । २१४
गाढं प्रौढाङ्गनाभिः ४९८ । ७२
गाढालिङ्गनपूर्वमेकमन ५३६ । ५
गाढालिङ्गनवामनी ५४२ । ४०
गाढाश्लेषनिपीडना ५४२ । ४४
गाढाश्लेषविशीर्णच ५५९ । २३
गात्रं कण्टकसंकटं ४०४ । १६६
गात्रं ते मलिनं तथा ३८० । १६
गात्रं संकुचितं गति १४४ । १६
गानाब्धेस्तु परं पारं १२३ । २
गान्धर्वं गन्धसंयुक्तं २५७ । २७४
गान्धारा गुप्तदारा १९८ । २४
गाम्भीर्यं भवतो यशो १७३ । २७८
गाम्भीर्येण महोदयेन १७९ । ४०
गायति गीते सति ४८४ । ११
गायति हसति च नृत्य ३४४ । ३०
गायन्तीनां गोपसीम ३४ । १०८
गायन्तु किनरगणाः १७६ । १०
गाहन्तां महिषा निपान २२६ । १
गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्यु ७१ । ९२
गिरयोऽप्यनुव्रति १५८ । ७८
गिरां देवी वीणागुण ५३ । ३९
गिरिगह्वरेषु गुरुगर्वं ३८५ । ६७
गिरिर्महान्गिरिराधि ११० । १३
गिरी कलापी गगने च १३० । ३
गिरी मयूरा गगने २८३ । ९२५
गीतं कोकिल ते मुदा १४१ । ११४
गीतशास्त्रविनोदेन कालो ५७ । २
गीतान्तरेषु श्रमवारि ५६४ । ३२
गीत्वा किमपि व्याधः ३०५ । ३०
गीयन्ते यदि पन्नगीभि २१९ । ७०
गोभिर्गुरुणां पशुषाश्च २३९ । १९
गीर्वाणाः प्रतियन्ति ६२५ । ९
गुञ्जति मञ्जु मिलन्दे ३९८ । ८४
गुञ्जन्ति प्रतिकुञ्ज ४७९ । ४१
गुण आकर्षणयोग्यो ११९ । ३१
गुणग्रामाभिसंवादि ६८ । ११

गुणदोषावनिश्चित्य २६६ । ५०९.
गुणदोषाववाप्येते २७४ । ७३४
गुणदोषौ बुधो गृह्ण ५७ । ११
गुणभेदविदप्रिम १५९ । ९५
गुणमधिगतमपि २७६ । ७८७
गुणं पृच्छस्व मा रूप २७२ । ६८३
गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि ११८ । २२
गुणयुक्तोऽप्यधो याति ११९ । २५
गुणवज्जनसंसर्गायाति ११८ । २
गुणवतस्तव द्वार न ४११ । २७
गुणवदगुणवद्वा कुर्वता १३९ । ८९
गुणवद्भिः सह संगम ९१ । १२
गुणवन्तः क्लिश्यन्ते ११९ । ३३
गुणवानपि नोपया २८७ । १००७
गुणवान्सुचिरस्थायी २७५ । ७४७
गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं ११८ । १
गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते ११८ । ६
गुणागारे गौरे यशसि २२२ । ७
गुणा गुणेषु गुणीभव ११९ । ४०
गुणानर्चन्ति जन्तूनां ११९ । ३०
गुणानामज्ञाता प्रचुर १२० । ४५
गुणानामज्ञानादनुभव ४१२ । ३५
गुणानामन्तरं प्राय २७४ । ७२४
गुणानामेव दौरात्म्या ३९१ । १४३
गुणान्भूषयते रूपं २५७ । २६७
गुणापवादेन तदन्य ८७ । १५३
गुणायन्ते दोषाः सुजन ७६ । १८७
गुणालयोऽप्यसन्म २४० । ३११
गुणाश्रयं कीर्तियुतं च ५९६ । ६५
गुणिगणगणनारम्भे ५९ । २०
गुणिनं जनमालोक्य ९० । २
गुणिनां गुणेषु सत्स्वपि ८४ । ८५
गुणिनां निर्गुणानां २५३ । १६४
गुणिनामपि निजरूप ७२ । १०५
गुणिनि गुणज्ञो रमते ११९ । ३४
गुणिनोऽपि हि सीह ११९ । २६
गुणी गुणं वेत्ति न वे २८६ । ९८३
गुणेन स्पृहणीयः स्यान्न ११९ । २०

गुणेषु क्रियतां यत्नः ११८ । १४
गुणेषु यत्नः पुरुषेण ११९ । ४१
गुणेषु रज्यन्ति जगत् २८४ । ९४६
गुणेष्वेव हि कर्तव्यः ११८ । १२
गुणैः पूजा भवेत्पुंसां ११९ । २८
गुणैः सर्वज्ञकल्पोऽपि ११८ । १३
गुणैर्गौरवमायाति ११८ । १५
गुणैर्गौरवमायाति ११८ । १८
गुणो गुणान्तर्गपेक्षो ११९ । २७
गुणो दूषणतो याति ११८ । १७
गुणोऽपि दोषतो याति १३६ । २७
गुणोऽपि नूनं दोषाय ६९ । ५३
गुणो भूषयते रूपं २७२ । ६८४
गुरुणा स्तनभारेण ४५२ । ३
गुरुतरकलत्पुगान् ४५१ । ४३३
गुरुतामुपयाति यन्मृतः १०५ । २६
गुरुत्रासादासादित ५५७ । २
गुरुपत्न्यां निशाधी २५३ । १७९
गुरुप्रयोजनोद्देशाद २७६ । ७६७
गुरुशिर्द्विज्ञातीनां २७६ । ७६८
गुरुरपि लघुपनीतो १२७ । २४
गुरुरेकः कविरेकः १५४ । ६
गुरुर्नाय भारः ३९१ । १४७
गुरुशृण्वया विद्या २५६ । २६५
गुरुपु मांलतेषु शिरसा १४७ । ७१
गुरुममीरसमीरित २०३ । ५१
गुरुन्कुर्वन्ति ते वंश्या ११५ । १३
गुरोः मुनां मित्रभा २६७ । ५५३
गुरोर्धोताखिलवैवाचयः ६५ । १
गुरोरप्यर्वास्तस्य २७२ । ६६९
गुरोर्गारः पक्ष दिनान्य ६४ । २
गुरोर्धे त्यक्तगज्यो ३२ । ७९
गुरुमेतुनघाट्ये च २६२ । ४२०
गुदालिङ्गनगण्डचुम्बन ४९२ । ३२
गुप्ताकारोऽपि सेव्यः २४२ । ३५८
गृहिणीमचिवः सखी ६१८ । १५
गृहीत ताम्बूलं परिजन ४८६ । ५८
गृहीताः पाणिभिर्वीरै २०१ । ६

हन्तु सर्वे यदि वा ५६ । २०
 हे जानुवरः केल्या १३३ । २
 हादङ्गमङ्गणादपि ४८७ । ६९
 हे गेहे सुभग भक्तो १७७ । १८
 रिकमनःशिलादिः ३२४ । १२
 लोकर्ण गाहमानाः ५८३ । ०१
 लोकणराडाभरणं ३१३ । ७७
 लोगजवाहनभोजन ३१३ । ७४
 लोगस्थिति न मुञ्चन्ति ६९ । ४९
 लोगवारविचारपार १७६ । २
 लोगे साक्षादजनि ५३१ । ६१
 लोगसाय नियोजितागद १७२९
 लोगालाः पशुसङ्गिनो ४१० । ११
 लोगायन्ती विरह ४८० । १५
 लोगालो नैव लोगालो ३०४ । ३
 लोगालेन प्रजाधेनो २४० । ३००
 लोगिः क्रीडितवान्कृष्ण ९० । ४
 लोगिविश्वेश्व वेदेष्व १२१ । ३
 लोगेषु तिष्ठति पति ६०१ । ३४
 लोगसुधवनिता ४४९ । ३९४
 लोगर्व प्राप्यते दानान्न तु १०० । ७
 लोगरङ्गा भुजलाव ४४२ । २४३
 लोगीक्षणं भूधरजा ३१४ । ८१
 लोगीशुम्भनचञ्चलं १० । ७५
 लोगी चम्पककालिका ३६९ । ४८
 लोगीतनुनयनमायत ६२३ । ४३
 लोगीनखरसादृश्य ३२० । १८
 लोगीपतेर्गरीयो गरलं ७१ । ८२
 लोगीर पत्या सुभगा ४४७ । ३५५
 लोगीर्गैः कामदुघा सम्य ७१ । ६३८
 लोग्यमुद्रययितुं हृद ५३७ । २४
 लोगसति कोऽपि विमोह ४६६ । ३७
 लोगसमानमिवौजासि ११२ । ४
 लोगमतहर्ष तदृण्या ६०१ । २२
 लोगमाणमुपशल्यसीम ३८४ । ४२
 लोगेऽस्मिन्पथिकाय ५८४ । ९४
 लोगेऽस्मिन्प्रस्तरप्राये ६०५ । ७३
 लोगवाणो मणयो हरि ३५९ । ३६

प्रासादपि तदर्धं च १०० । ६
 प्रासादलितसिक्थस्य ३८५ । ५७
 प्रासादुतैवावटु ४४५ । ३१३
 प्रासादङ्गाभिरामं ३४३ । ७
 प्रासादस्तम्भभृतः परो ६१ । ४७
 प्राष्मादित्यकरप्रत ३४४ । २७
 प्राध्मे प्राध्मतैः करैः ३५५ । ८५
 प्राध्मोष्णस्तेजशु ५७९ । १२९
 ग्लानिच्छेदी क्षुत्प्रषो २०६ । १०६

घ

घटमानकोकुकुचमा ५५६ । ८
 घटं भिन्यात्पटं छिन्या २४८ । ५१
 घटितमिवाञ्जनपुञ्जैः ५०० । ७
 घटीयन्त्रायते हारो ४४५ । ३०७
 घटो जन्मस्थानं मृगप ७८ । २०७
 घण्टानादो निस्वनो २०४ । ५७
 घण्टारवै रौद्रतैरः २०३ । ४८
 घनघनमपि दृष्टं व्योम ५२३ । १
 घनघनाघनकान्ति ३२१ । ४४
 घनतरघनवृन्दच्छा ५८१ । ५१
 घनतरघनवृन्दच्छा ५८१ । ५२
 घनतरतिमिरघुणोत्क ५०४ । १
 घनसन्तमसमलोमस ३८१ । २३८
 घनसमयमहीभृत्पत्त ५८१ । ५०
 घनसमये शिखिषु ३३० । ४३
 घनागमेऽधिकं पुसां २७४ । ७२६
 घनैर्विलोक्य स्थगिता २०३ । ३९
 घनोद्यमे गाढतमे ५८० । १८
 घनोऽयं चेदस्त्रेदुपरि ४६२ । ३७
 घर्मातिं न तथा सुशीतल ७९ । १४
 घासप्रासं गृहाण ३८८ । ९७
 घ्रातं तालफलाशया २१० । ३५
 घ्रात्वा श्रोणीमजाया ३४४ । १८
 घृणन्ते तूष्णमेतत्कुल १९८ । २७
 घृतकुम्भसमा मारी २६३ । ४२६
 घृतं न भूयते कर्णे २९८ । १४
 घृष्टं घृष्टं पुनरपि ७६ । १८२

च

चकितहरिणोलोलो ६१० । ४५
 चकोरनेत्रैणद्विगुणला ४३४ । ८८
 चकोराणां चन्द्रः १६३ । १६७
 चक्रं सेव्यं नृपः सेव्यो २३५ । १६४
 चक्रः पप्रच्छ पान्थं १८४ । १०३
 चक्रद्वन्द्वमुदञ्चति २१३ । २६
 चक्राहो विरही हतो ४९९ । १०
 चक्रीकृतभुजलतकं ४५१ । ४३४
 चक्री चक्रारपङ्क्ति ४१ । १४
 चक्री त्रिशूली न हरो ३०६ । ३६
 चक्रुरेव ललनोरुषु रा ५३७ । २७
 चक्रे चण्डरुचा समं ५९० । ३२
 चक्रेण विश्वं युधि ४४९ । ३८४
 चक्रेण शिरसि नि ५७० । १३९
 चक्षुःपूतं न्यसेत्पादं २५२ । १४४
 चक्षुःप्रीत्या निषण्णे ४७३ । २६
 चक्षुर्जाह्नमुपैतु ५१९ । ५९
 चक्षुर्मेचकमम्बुजं ४५५ । ६३
 चक्षुर्लुप्तमधीकणं ५२७ । २६
 चञ्चलच्छन्दाप्रभेद २९ । ४१
 चञ्चलच्छन्दकचन्द्रचार ९ । ६१
 चञ्चलोलालिनि ५९१ । ४२
 चञ्चलपूर्वचोला ५५५ । ४०
 चञ्चलान्नशैलाव ४४३ । २७७
 चञ्चलदशनील ३१६ । १००
 चञ्चलजुगम्रमितचण्ड ६२६ । ३
 चञ्चरीक चतुरोऽसि ३७० । ६७
 चञ्चलं वसु नितान्त २४४ । ४१३
 चटञ्चति चर्मणि २९ । ३९
 चण्डीजङ्गाकाण्डः शिर १६ । ७
 चण्डीशचूडाभरण ४७४ । १४८
 चतुरः सजतः पूर्वं ५९४ । १०
 चतुरङ्गबलो राजा जगती ६६ । १
 चतुर्थेऽहि स्नातां ५९९ । ३४
 चतुर्मुखो न च ब्रह्मा ३०५ । २४
 चतुर्वर्षेण समुद्रेषु ६२० । ३
 चत्वारः प्रथयन्तु २३ । ३१

चत्वारो धनदायादा २५३।१६८
 चत्वारो वयमृत्विजः ६१७।४५
 चन्दनं शीतलं लोके १२७।७
 चन्दनं स्तनतटोऽधर ५५८।७
 चन्दनतरुषु भुजङ्गं २७८।८२९
 चन्दने विषधरा ४०४।१७०
 चन्द्रं समाश्रयति ३४८।२९
 चन्द्रः क्षयी प्रकृति ७५।१५९
 चन्द्रक्रान्तगलदम्बुना ५४८।६
 चन्द्रं कलङ्करहितं ४३९।१९६
 चन्द्रं चन्दनकर्दमेन ४८८।८४
 चन्द्रं चन्द्रार्धचूडं २२०।८७
 चन्द्रपादजनितप्रवृत्ति ५०६।३१
 चन्द्रबिम्बरविबिम्ब ५७९।३
 चन्द्रश्चण्डकरायते ४६०।८
 चन्द्रश्चन्दनमिन्दुरिन्दु २१८।६४
 चन्द्रादित्योरुनेत्रः २७।१३
 चन्द्राद्रूपकमण्डलोः २१८।६५
 चन्द्राधिकैतन्मुख ४३७।१६२
 चन्द्राननार्धदेहाय चन्द्रांशु ५।४
 चन्द्रायते शुक्ररुचापि ५८६।१५
 चन्द्रे लाञ्छनता २५५।१११६
 चन्द्रे शीतलयत्यलीक ४१८।२०
 चन्द्रो जडः कदलि ४२३।२३
 चन्द्रोदये चन्दन ५०३।११
 चन्द्रो द्वादशभास्करः ४९२।३६
 चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो १८८।१५७
 चपलतरतरंगैर्दूर ३५९।२१
 चपलहृदये किं स्वातः ५२१।११
 चरणकमलदास ५१७।३५
 चरणकमलं तदोयं ४५०।४१६
 चरणपतनप्रत्याख्याना ६११।५३
 चरमगिरिकुरङ्गः शृङ्ग ५४७।७
 चरमगिरिरिकुञ्ज ५०१।२२
 चरेद्धोमानकटको २४२।३५१
 चर्मखण्डं द्विधाभिन्न ६३६।१२६
 चलं वित्तं चलं वित्तं १४८।५
 चलं चेतः पुंसां ६११।७८

चलत्कर्णानिलोद्भूतसि २।६
 चलत्कामिमनोमीन ४२९।४
 चलत्तरङ्गरङ्गायां २९८।११
 चलत्येकेन पादेन २४८।३५
 चलद्वलाका दशनाभि ५७९।१
 चलद्रुङ्गमिवाम्मोज ४३८।१६७
 चलन्ति गिम्भ्यः कामं ११२।२
 चलन्ति येषां न शतं २१९।४३
 चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृश ४७५।१६५
 चलेषु स्वामिचित्तेषु १४७।२
 चाञ्चल्यं चरणौ विहाय ४२९।५९
 चाञ्चल्यमुच्चैः श्रवसस्तु ९१।२४
 चाटतस्करदुर्द्वैतं २४०।३०८
 चाण्डालः पक्षिणां २५७।२८८
 चाण्डालश्च दरिद्रश्च ९६।७
 चातकः स्वानुमानेन ३५०।२
 चातक धूमसमूहं ३७६।१५२
 चातकस्त्रिचतुरान्पयः ७३।१३२
 चातकस्य खलु चक्षुसं ३५१।२७
 चातुर्यस्यैकचिदं ४४०।२१३
 चादय इति यत्र स्यात् ३३०।४४
 चान्द्रीं लेखां दश २९२।१०८५
 चापल्यं लोलपं कोपं २५९।३३५
 चापाचार्यैस्त्रिपुरविजयी ६१६।३५
 चामरं श्रीकरं दिव्यं २३२।१०९
 चारुता वपुरमूषय ५३४।३६
 चारुनूपुरमणस्कृतं ५४०।८
 चिकुराप्रकरा जयन्ति ४३०।२०
 चित्तां प्रज्वलितं दृष्ट्वा ६६।३
 चित्तिर्निर्द्वैतिविधायि ५३५।६३
 चित्तायतं धातुषट् २८०।८७४
 चित्ते निवेश्य परिक ४२३।२२
 चित्ते भ्रान्तिर्जायते १५२।६
 चित्रं कनकलतायां ६२१।७
 चित्रं कनकलतायां ६२१।११
 चित्रं चित्रं वत वत ४०४।१६३
 चित्रं तपति राजेन्द्र २११।१
 चित्रं न तैद्यदयममुषि ३६५।८

चित्रं नर्तनमम्बरं ३०९।६९
 चित्रं महाशेष वता ६२१।१२
 चित्राभिरस्योपरि १९३।३
 चित्राय त्वयि चिन्तिते ४८९।९४
 चित्रास्वातिगता वर्षाः २७०।६१४
 चित्रास्वादकथं २४०।३१२
 चित्रोत्कीर्णादपि ४८६।५१
 चिन्तनीया हि विषदा २४७।१७
 चिन्तागम्भीरकूपा १७४।२९४
 चिन्ता जरा मनुष्याणां २५०।८४
 चिन्ताभिः स्तिमितं ४८९।२८
 चिन्तामोहविनिश्चलेन ५६१।२३
 चिन्तां मुखं गृहाण ३९०।१३७
 चिन्तासक्तनिमग्न १५४।१६
 चिन्त्यते नय एवादा २४२।३७१
 चिन्तश्चोरचिकीर्षिता ५०२।३३
 चित्तरुविघटनपटवः ३५६।६
 चिरं ध्याता रामा ६४१।२१८
 चिरमपि कलितान्य ४८५।३७
 चिररतिपरिखेदप्राप्त ५४८।४
 चिरविरहिणो रत्नयुक्त ५४१।३६
 चिरभ्रान्तो दूर्गादिह ४०१।१२३
 चिरादक्ष्णोज्ञाह्यं १७६।३
 चिरायत्कीर्तुकाविष्टं १५५।२
 चिरेण मित्रं संधीया २७०।६११
 चोत्कारैर्नाशयन्तः २३०।४७
 चोराणि किं पथि न १०९।१६
 चुम्बनेषु परिवर्तिताधरं ५३९।६
 चुम्बन्तो गण्डभित्तो ५९३।१९
 चुलुकयति चन्द्रदी ४७६।१६८
 चूडापीडकपालसं १२।१००
 चूडापीडाभिरामाः १९६।१८
 चूडारत्नमणानिधि ४८९।१००
 चूडारत्नैः स्फुरद्भि ५०२।४०
 चूडाशोतकरस्तनं १२।१०४
 चूडश्रेणोपरिमल ५५४।२८
 चूडाङ्गुस्वादकपायं ५६४।२८
 चूटानां चिरनिर्गतापि ५६७।९२

ह्रीसीमनि गोत्रसान्द्र ५९३।१५।
 ततः कर्षन्ति सप्त ५८८।४६
 ततः पुष्करं कोशैः ३१०।४३
 तोभुवश्वापवति प्रसङ्गे ४१७।१०
 तोहारा युवतयः ६३८।१७७
 त्पौरादपि शङ्कसे ६०३।५५
 लाञ्छलेन चलहार ५८८।५२
 शैलं नीलनिचोल ६१४।९६
 शोलाङ्गनाकुचनिचो ५५३।१२
 शोली चोली न तु १९७।९
 व्युता दन्ताः सिताः ११०।६
 व्युतामिन्दोर्लेखां रति ७।३५

छ

छत्रधारी न राजासौ ३०४।१२
 छत्रं सैन्यरजोभरण १८३।८९
 छत्रं कार्यमुपक्षिपन्ति २२३।५
 छादितः कथमपि ५३४।२२
 छायाफलानि मकुलानि ३६६।५
 छायाभिः प्रथमं ततस्तु ३९५।२७
 छायामन्यस्य कुर्वन्ति ३९३।४
 छायां प्रकुर्वन्ति नमन्ति ३६३।७
 छायावन्तो गतव्यालाः ६८।७
 छाया वियोगिवन्ति तेव ५७२।१७
 छाया संश्रयते तलं ५७४।५२
 छायासुप्तमृगः शकु ३९४।२१
 छित्त्वा पाशमपास्य १४१।११५
 छिद्रान्वेषणतत्परः ६०९।३६
 छिन्नः सुनिशितैः श ४०७।२०७
 छिन्नेऽपि शस्त्रभिन्ने ६१५।१७
 छिन्नोऽपि रोहति तरु ७१।८०
 छेत्ति ब्रह्मशिरो यदि ४१०।६
 छेदश्चन्दनचूतचम्प २९३।१०९८

ज

जगति जयिनस्ते ते ४६९।७१
 जगति नैशमशीतकरः ५८७।३०
 जगति विदितमेत ४१५।८६
 जगत्प्रसूतिर्गगदेक ५८७।२३
 जगदिव बहुलातपा ४९६।४७

जगद्रूपमूर्धसु रूप ४५०।४२१
 जगन्नेत्रानन्दं वदन ४३९।२०३
 जगौ विवाहावसरे ५६३।१९
 जघान बाणैर्दशभिः ५३०।४३
 जङ्गाकाण्डोरुनालो १९।४७
 जङ्गे तदोये संतापं ४५०।४०६
 जट्ट नयं वेणीकृत ४७९।४६
 जटाभाभिर्भाभिः ५०८।८५
 जठरज्वलनज्वलता ३८२।१८
 जडास्तपोभिः शमय ६४३।२४५
 जडे प्रभवति प्रायो २७४।७१८
 जडेवु जातप्रतिभाभि ६०।२५
 जनकः सानुविशेषो ३९६।४७
 जनं जनपदा नित्यं २३४।१४४
 जननी जन्मभूमिश्च २५३।१७४
 जनयन्त्यर्जने दुःखं ९४।८
 जनस्थाने भ्रान्तं १०६।३४
 जनिः सरोऽङ्गादति ४०७।२२५
 जनिता चोपनेता च २६८।५६५
 जनो दुर्लक्षणोऽयं ६०९।२९
 जन्तोर्निरुपभोगस्य २७४।७३२
 जन्म क्षीरनिधौ ३५०।४६
 जन्म क्षीरमहार्णवे ३४९।३८
 जन्मनि क्लेशबहुले २६५।४८१
 जन्म ब्रह्मकुलेऽग्रजो १४२।१२८
 जन्मस्थानं न खलु ४१४।६४
 जन्मान्तरोरणमणस्या १६।५
 जन्माभूदुदधौ विधौ ३९६।३९
 जन्मिनोऽस्य स्थितिं २६१।३९१
 जन्मेन्दोरमले कुले ६१६।३७
 जन्मेव मास्तु यदि वा ६०१।३३
 जन्मेव व्यर्थतां नोतं ६४०।२०९
 जम्बीरं वा कमलमुकु ४४४।२९९
 जम्बीरश्रियमतिलङ्घ्य ४४४।२९६
 जम्बुद्वीपग्रहप्रकाश १९१।१९५
 जम्बूफलानि पक्वानि २९९।२२
 जम्भारातीभकुम्भो ४१।११
 जम्भारिरेव जानाति ४१०।१२

जयति जगतां मातुः २४।१
 जयति जटर्कजलकं ५।१६
 जयति परमुषित १३।११५
 जयति प्रियापदान्ते ५।१२
 जयति मनसिजः ४१७।९
 जयति ललाटकटाक्षः १३।११७
 जयति स नाभिर्जगतां २२।४
 जयति स भगवान्कृष्णः २१।२
 जयत्युपेन्द्रः स चकार २२।१५
 जयन्ति ते पञ्चमनाद ४९।२८
 जयन्ति ते सुकृतिनो ४८।१
 जयश्रियः कृपाणीय १९०।१८२
 जयश्रीविन्यस्तैर्महित ३५।१२२
 जये च लभते लक्ष्मीं २३७।२२६
 जये धरित्र्याः पुरमेव ४२०।३४
 जरठ इव मरालो ५४७।६
 जरा रूपं हरति २८७।१००४
 जरीजृम्भस्योद्दिष्टुमणि ५९०।२७
 जर्जरतृणाग्रमदह ३८१।२३७
 जलदः समुद्रसेवा ३५१।२१
 जलदपङ्क्तिरनर्तयदु ५८१।३८
 जलधर जलभरिनीकरैः ३५१।१५
 जलधर निर्लेज्जस्त्वं ५०३।७
 जलनिधौ जननं धवलं ३६२।७७
 जलबिन्दुनिपातेन २५२।१५७
 जलभ्रमोत्पत्तिकृतो ४११।१९९
 जलमग्निर्विषं शस्त्रं २६४।४७५
 जलविलुलितवस्त्र ५७७।११५
 जलाद्राः शष्पाणां ५७२।२४
 जले तैलं खले गुह्यं २५२।१४१
 जल्पन्ति सार्धमन्येन ५९४।५
 जवो हि सतेः परमं २८५।९६३
 जहाति सहसासनं १०४।४२
 जहोहि कोपं दयितो ५२१।९
 जहोहि गुरुर्गजितं ३८६।७९
 जाग्रतः कमलालक्ष्मीं ४५०।४११
 जाह्नवं धियो हरति १२८।३०
 जाह्नवं ह्योमति गण्यते ८९।१७८

जातः कूर्मः स एकः १४८ । ११
जातः केलिकलावती ३७७ । ६२
जातः सूर्यकुले पि १४० । १०९
जातः स्तन्यं न जग्राह ३८२ । १०
जातमात्रं न यः शत्रुं ३६ । २०२
जातसूतिर्मृतासूतिर्दश १४८ । ३
जातस्ते निशि जागरो ६०८ । १९
जाताः पक्षपलाण्डुपाण्डु ५५१ । ५४
जाताः प्रासादपाली ५०४ । २३
जाता नोत्कलिकास्तनौ ५२८ । ३३
जाता लता हि शैले ६२१ । ९
जाता शिखण्डिनी ५३ । २७
जाता शुद्धकुले अधान ३०६ । ४०
जातिमात्रेण किं २६४ । ४६१
जातिर्यातु रसातलं ९४ । १६
जातिस्तस्य न मानसे ३८१ । २२
जाते जगति वाल्मीकी ५३ । २९
जातेति कन्या महती १३३ । १
जातोऽहं जनको ममै ६३५ । १०८
जात्यन्धाय च दुर्मुखाय ६०७ । ९
जात्युत्कृष्टस्य हि मणे ११९ । २४
जानन्ति पशवो गन्धा २४७ । २४
जानन्ति हि गुणान्व २५१ । १२४
जानन्नपि जनो २६० । ३५२
जानामि नागेन्द्र तव १२६ । १२
जानीमस्तव गौरि ४८१ । ३०
जानीमहेऽस्या यदि ४५७ । ५
जानीमो वदनं सरोरुह ४५६ । ८०
जानीमो वयमासनस्य ४५६ । ८१
जानीयात्संगरे भृत्या २५० । १००
जानुभ्यामुपविश्य ४३१ । ३२
जानुस्यापितदर्पणं ४३१ । ३८
जाने कोपपराङ्मुखी ४७० । ९३
जानेऽतिरागादिदमेव ४३७ । १५७
जाने युष्मत्प्रयाणे १९८ । २६
जाने रात्रिषु तन्मद्ये ४४७ । ३५१
जाने स्वप्नविधौ ४७३ । १२३
जामाता जठरं जाया २५३ । १७७

जामाता पुरुषोत्तमा १४० । ११०
जायन्ते नव सौ तथा ३१८ । १०८
जालान्तरं प्रेषितदृष्टि १९९ । ३८
जाल्मो गुरुः सुवृष्टो ३९१ । १४४
जाह्नवी मूर्ध्नि पादे वा २० । १
जिघ्रत्याननबिन्दुका ४५५ । ६१
जितरोषरस्य महाधियः ७३ । ३२९
जिता धनवता दारा २६९ । ५८७
जितेन्दुपद्मलावण्यं ४३८ । १६६
जितेन्द्रियतया सम्यक् १५८ । ६३
जितेन्द्रियत्वं विनय २८३ । ९२८
जिते लक्ष्मीर्भूते स्वर्गः २४२ । ३६७
जिह्वो लोकः कथं ८८ । १७३
जिह्वायाश्छेदिता ना ६२२ । १
जिह्वालौल्यप्रसक्तानां २६७ । ५४१
जिह्वे लोचन नासिके ६३४ । १०२
जिह्वैकेव सतामुभे १२२ । ४
जीयते भूगतोऽप्यात्मा २७५ । ७६३
जीयादम्बुधितनयाधर २२ । १११
जीयासुः शकुलाकृतेभंग २६ । ७
जीर्णमन्नं प्रशंसोया २६३ । ४२८
जीर्णा तरिः सरिदियं ४१२ । ४३
जीर्णोऽप्युत्कृष्टकालकूट ९ । ६५
जीर्णोऽपि क्रमहीनोऽपि ३८२ । ६
जीवति जीवति नाथे ५९८ । २०
जीवनग्रहणे नम्रा ८२ । ५२
जीवने सति विश्लेषो ४६० । २
जीवन्तोऽपि मृताः २५१ । १२५
जीवन्नेव मृतोऽसौ ६१५ । १५
जीवाकृष्टि स चक्रे २०७ । १२५
जीवामीति वियोगिनी ४८३ । ७
जीवितं तर्दाप जीवित २८० । ८६७
जीवितं प्रयुवन्प्रोक्तः २३८ । २६७
जीवेन तुलितं प्रेम ४६१ । २
जृम्भाजजरिडम्बदम्बर २२५ । ४
जृम्भानिष्टीवनं कार्यं २४१ । ३३८
जृम्भारम्भप्रवितत ५५० । ४३
जृम्भाविस्तृतवक्रपद्मज २६१ । ०

जेतुं यक्षिपुरं हरेण हरिणा ३ । २३
ज्ञातं ज्ञातिजनैः प्रमृष्ट ६०३ । ५९
ज्ञाता मैत्री सहजमयुगा ६०२ । ४५
ज्ञातिभिवर्ज्यते नैव चोरे ४४ । ५
ज्ञाते तत्पुरुषे तु तत्पुरु १७७ । २४
ज्ञानविद्याविहीनस्य विद्या ५९ । १२
ज्ञानादिधराक्षचरणः ६४ । ४
ज्याकृष्टिष्वद्वर्षाटिकायुग १७१ । ७
ज्याघातः कामुकस्य १७६ । ६
ज्यायांमर्माप शीतेन २६० । ३५६
ज्योतिःशास्त्रमहोदधौ ६७ । ४
ज्योतिस्तनोमहामलोचन ४ । १०
ज्योत्स्नाचयः पयःपर ५०४ । ७
ज्योत्स्नाभस्मच्छरण ५०० । ६
ज्योत्स्ना मूर्त्तिकदाम ४८९ । ९६
ज्योत्स्ना श्यामालमा ४७१ । १०३
ज्योत्स्नेव नयनानन्दः ४११ । १४
ज्वलति चलितेन्धनो २७७ । ८००
ज्वलतु गगने रात्रौ ४७७ । २४
ज्वलितं न हि हृष्येत मत् ११६ । ३०

झ

झगिति जगतीमागच्छ १७७ । १६
झञ्झानिलोऽपि सुगता ५५३ । १४
झणझणितकङ्कण २०७ । ११४

ट

टिष्ठानन्दयसच्युतल ६३ । १

ढ

ढक्कामाह्वय मदं ५९९ । २५

न

त एव पदविन्यामास्ता ४५ । ६
त एवामी बाणा १३९ । १००
तस्मिन् विषं दन्ते ८२ । ३५
तदमुपगतं पद्मे ५८६ । ११४
तदर्थः न्यापना २७५ । ७४४
तार्तिन चिराय विचार्य ३६३ । १
तदिह्मालालोलं ६३० । ८९
तदिह्माला नयं विल ४५८ । १७
ततः कुमुदनाथेन ५०४ । ११

ततः कोकवधूषण्यु ५५५ । १
 ततः परामर्शविद्वद् ६२४ । ३
 तत उदयगिरेरिवैक ५०५ । २१
 ततश्चाभिज्ञाय स्फुः ६११ । ५७
 ततोऽरुणपरिस्पन्द ५४८ । १
 तत्काक त्वयि युक्ताः ३७९ । २०८
 तत्कालारभटो विजृ ९ । ६०
 तत्किं कामपि कामिनी ६१२ । ७८
 तत्किं स्मरसि न भुक्ते ३७४ । १२७
 तत्कुचौ चरतः किञ्चि ४३ । २६८
 तत्कृतं यन्न केनापि १८२ । ६६
 तत्तद्दिग्वैत्रयात्रोद्धर १९८ । २३
 तत्तद्वदत्यपि यथा ६१० । ५०
 तत्तस्याः कमनीयका ४२८ । ५३
 तत्तादृक्तृणपूलकोप २२७ । ८
 तत्तेजस्तरणेनिदाघ ४०३ । १५३
 तत्त्वं किमपि काव्यानां ४९ । १७
 तत्र मित्रं न वस्तव्यं २७२ । ६६५
 तत्रास्ति कारयति ५४३ । १२
 तत्पादनखरत्नानां ४५१ । ४२७
 तथा न पूर्वं कृतभूष ५७६ । ८४
 तथा पीरस्त्यायां ५०८ । ८६
 तथारिभिर्न व्यथते ८७ । १५२
 तथ्यं तथ्यं सहेतु १२४ । १८
 तदङ्गमपि नाम त ४७० । ९२
 तदनघ तनुरस्तु ४८५ । ३९
 तदपकृतं विधिना ७२ । १०३
 तदवितथमवादीर्यन्मम ५२३ । २
 तदाखण्डलाशं मही ४२० । ४०
 तदा तदङ्गस्य बिभर्ति ४५३ । ३३
 तदास्त्वग्नीमोलन्त्राद ४२७ । ३२
 तदा मुग्धं वक्त्रं ४६९ । ७९
 तदाम्भजातानां ५७२ । २३
 तदा रम्याप्यरम्याणि २६१ । ३८९
 तदीयजघनाभोग ४४९ । ३९१
 तदीयत्रिवलीमार्गं ४४६ । ३३६
 तदेवाजिह्वाक्षं मुख ५२६ । १६
 तदेवास्य परं मित्रं १३० । १०

तदोजसस्तद्यशसः २२२ । ४
 तद्रूढं यत्र वसति २६९ । ६०२
 तद्विव्यमव्ययं धाम ४ । ३
 तद्रोधोऽन्तरसंतता ४९७ । ६५
 तद्वः प्रमार्ष्टु विपदः १६ । १२
 तद्वक्ता सदसि त्र १२५ । १५
 तद्वक्त्रं नेत्रपद्मं ४५१ । ४२८
 तद्वक्त्रं यदि मुद्रिता ४५४ । ५७
 तद्वक्त्राभिमुखं मल्लं ५२३ । १३
 तद्विच्छेदकृशस्य ४७४ । १४६
 तद्वियोगसमुत्थेन ४६५ । ७
 तनुता तनुतां नीता ३४० । ३
 तनुत्यजां वर्मभृतां २०२ । ३१
 तनुत्राणं तनुत्राणं २०१ । १
 तनुरुहाणि पुरोविहित ५८७ । ३२
 तनुलम्बा इव ककुभः ५०० । ४
 तनुस्पशदिस्या ४२४ । ३९
 तनोतु ते यस्य फणी ३२३ । ९
 तन्त्रावापविदा २३६ । १९६
 तन्द्रातुन्दिलशोण ५४६ । ३२
 तन्न भवति यन्न १३६ । ४६
 तन्नितम्बस्य निन्द ४४८ । ३७७
 तन्मूलं गुरुतायास्त १०९ । १४
 तन्वङ्ग्याः स्तनयुग्मेन ४४२ । २५५
 तन्वङ्ग्या गुहसंनिधौ ४६४ । ५३
 तन्वन्ती तिमिरद्युति १८९ । १५९
 तन्वि त्वद्वदनस्य ५३२ । ८१
 तन्वी चारुपयोधरा ३०७ । १४
 तन्वीमुज्जितभूषणां २०९ । ३०
 तन्वी शरत्रिपयगा ४५३ । ४४
 तन्वी श्यामा शिखरिद ४५४ । ५५
 तन्वी सा यदि गायति ४७१ । १००
 तपति तनुगात्रि मदन ४९० । ५
 तपनस्तपति स्म मन्द ५९२ । ६
 तपस्विनोऽप्यन्तमहा ३३४ । ८५
 तपस्वी कां गतोऽवस्था १६ । ६
 तपापाये गोदापरतट ३०० । ४५
 तप्तं कैर्न तपोभिः ३३ । १०१

तप्तां गामिव संस्पृ १९५ । ११
 तप्ता मही शिरहिणा ५७२ । १६
 तप्ते महाविरहवह्नि ४६७ । ३९
 तमङ्गदे मन्दरकूट १९३ । ४
 तमसि वरावश्चरौ ६२३ । २८
 तमःस्तोमः पूर्वं तद् ४५४ । ४९
 तमःस्तोम भृशं सोम ४२९ । ६
 तमःस्तोमं सोमं ५४४ । १५
 तमांसि ध्वंसन्ते परि ७७ । २००
 तमाखुपत्रं राजेन्द्र १५२ । १
 तम्राषि मनुष्यलोक ५१ । ६
 तमोगणविनाशिनी ४ । १२
 तमोभिः पीयन्ते गत ५५० । ३७
 तया गाढं मुक्तो भुवि ४६९ । ७८
 तयोर्नित्यं प्रियं २७१ । ६५०
 तरङ्ग्य दशोऽङ्गने ५१७ । ३९
 तरत्तरलटुष्णेन ६४१ । २१०
 तरकुलसुषमापहरां ३५६ । २
 तरुणतरणितेजः ५७३ । ४०
 तरुणतमालकोमल ५१४ । १६६
 तरुणां दिवाकरमयूख ५४८ । ८
 तरुणमनि कलयति ४५२ । २०
 तरुणमनि कृतावलोक ४१९ । ३२
 तरुण्यालङ्कितः कण्ठे ३०४ । ८
 तरुमूरयुगेन सुन्दरी ४४९ । ३९८
 तरुमूलादिषु निहितं ७० । ७५
 तरौ तीरोद्भूते कचिदपि ३६८ । २४
 तर्के कर्कशवक्रवाक्य ५१ । ५१
 तर्केषु कर्कशतराः ४९ । ३२
 तर्तुं पर्वतसंनिभेन ३०२ । ६५
 तस्वीकृताहिरणितगर २४ । ४
 तस्ये प्रभुरिव गुरुरिव ५९८ । २४
 तस्योपान्तमुपेयुषि ६१२ । ६९
 तं वन्दे पञ्चसङ्गानमुप २५ । १
 तव करकमलस्थां ४ । ११
 तव कुवलयार्क्षि ५२९ । ३१
 तव कुसुमशरत्वं ४७४ । १४०
 तव तन्वि तरुणपुण्या ५४० । ५

तीक्ष्णादुद्विजते मृदौ ९२ । ३४
 तीक्ष्णा नारुतुदा बुद्धिः १२४ । २
 तीरस्थलीर्वाहिनि ५७५ । ६५
 तीरात्तीरमुपैति रौति ४९९।११
 तीर्थानामवलोकनं १४९ । ६
 तीव्रे तपसि लीनाना २४९।५३
 तीव्रो निदाघसमयो ३९३ । ८
 तीव्रोऽयं नितरां निदाघ ३९५।३२
 तीव्रोऽण्डविषयवीर्ये ११४ । १८
 तुङ्गस्वमितरा नार्द्रौ ११५ । १५
 तुङ्गब्रह्माण्डसिंहासन २२१।१००
 तुङ्गवतनां तुङ्गतराः ७३ । १३५
 तुङ्गाभोगे स्तनगिरि ४४६।३२७
 तुच्छान्तराध्यासम् १६० । १११
 तुभ्यं दासेर दासी ३९० । १२९
 तुरगशतसहस्रं गो १०१ । २७
 तुरंगसादिनं शस्त्र २०२ । २०
 तुरंगी तुरगाढं २०२ । १९
 तुलाधारो धाता १६४ । १७४
 तुलामारुह्य रविणा १५५ । ११
 तुल्यं परोपतापित्वं ७० । ६९
 तुल्यं भूभृति जन्म १४१ । १२१
 तुल्यरूपमसितोत्पल ५३५ । ५३
 तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः ३७५।२०५
 तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं २३४।१५९
 तुल्येऽपराधे स्वभर्तु ११४ । ४
 तुषारधवलः स्फूर्जन्म ३२२ । २
 तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा २५७।२८०
 तुष्यन्तु मे छिद्रमवाप्य ४८२।३
 तूणीरबन्धपरिणद्ध २०० । १८
 तूणैव मधुमासेऽस्मि ३२१ । ३५
 तृणं चाहं वरं मन्ये १०८ । ४
 तृणमुखमपि न खलु ३८८।१०१
 तृणं ब्रह्मविदः स्वर्ग १७२।६६८
 तृणादपि लघुस्तूलः १०५ । ५
 तृणानि नोन्मूलयति २८५।९७३
 तृणानि भूमिरुदकं २६४।४६२
 तृणैरावेष्टयते रज्जु २३१ । ८५

तृप्तिर्योगः परेणापि २३५।१८८
 तृप्त्यर्थं भोजनं येषां २७० । ६२८
 तृप्त्या नयः कमल ३५३ । ६१
 तृषां धरायाः शमयत्य ३५८।१२
 तृषातैः सारङ्गैः प्रति ७७।१९५
 तृषा शुष्यत्यास्ये ६३६ । १३३
 तृषां चेह परित्यज्य ११० । ३
 तृष्णापहारी विमलो १५६ । २२
 तृष्णालोलविलोचने ४१६।१०४
 तृष्णा शान्तिं न याति ६४२।२३६
 तृष्णे कृष्णेऽपि ते ११० । २
 तृष्णे त्वमपि तृष्णाधरा ११० । ७
 तृष्णे देवि नमस्तुभ्यं ११० । १
 तृष्णे देवि नमस्तुभ्यं ११० । ९
 ते कौपीनधनास्त १६६ । २०९
 ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो ६१५।२२
 तेजः क्षमा वा नैका २३६।१९१
 तेजस्विनि क्षमासारे ११४ । ९
 तेजस्विमध्ये तेजस्वी ११४ । ६
 तेजांसि यस्य प्रशमं ३६६ । ९
 तेजोहीने महीपाले ११४ । १०
 ते तीक्ष्णदुर्जननिका ६२९ । ३७
 ते ते चातकपोतका ३५४ । ७३
 ते दृष्टिमात्रपतिता ८८ । १५९
 ते धन्याः पुण्यभाजस्ते १०९ । ९
 ते धन्यास्ते महात्मानो ४८।१०
 तेनाधीते ध्रुवं तेन ११० । १२
 ते भूमीपतयो ५० । ४५
 ते मीमांसाशास्त्रलोका ६५ । १
 ते वै सत्पुरुषाः परा ८९ । १८१
 तैः सर्वज्ञी भवदभि ५०९ । ९४
 तोयानामधिपतिरा ३५८ । १५
 तोयैरल्पैरपि कर्णया ४१२।४९
 त्यक्तं जन्मवनं तृणाङ्कु ३८५।११९
 त्यक्तप्राणं संयुगे हस्ति २०५।९१
 त्यक्तो त्रिन्ध्यगिरिः ३८७ । ९३
 त्यक्त्वापि निजप्रा ८३ । ८१
 त्यक्त्वा युवा स्वयुवति ९४ । १५

त्यज किंशुक पुष्पिता ४०४।१७३
 त्यज चक्रवर्त्तिक शोकं ३७७।१७९
 त्यजत मानमलं ५६५ । ५५
 त्यजति च गुणान्सुदूरं ८५।११४
 त्यजति भयमकृत २७६ । ७८०
 त्यज निजगुणाभिमानं ३६२।६९
 त्यजन्ति मित्राणि ९३ । ११
 त्यजसि यदपि लक्ष्मीं २१५ । २५
 त्यजेत्क्षुधातो मंहि २८२ । ८९७
 त्यजेत्स्वामिनमत्युग्र २५४।२०८
 त्यजेदेकं कुलस्यार्थं २४८ । ३२
 त्याग एको गुणः श्लाघ्यः १००।४
 त्यागभोगविहीनेन १०२ । ५
 त्याज्यं न धैर्यं विधुरे २८२।९००
 त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदा ५३ । ३०
 त्रय्यन्तसिद्धाञ्जन ६२९ । २६
 त्रय्याद्याः के घनं ३३९ । १२६
 त्रातः काकोदरो येन ३२ । ८४
 त्रातुं लोकानिव परि १६५।१९०
 त्रिजगदङ्गनलङ्घनं २१५ । १८
 त्रिनयनचूडारत्नं ५०५ । ११
 त्रिनयनजटावल्ली ५०८ । ८८
 त्रिलोकेशः शाङ्गी १३९ । ९६
 त्रिविक्रमोऽभूदपि २८३ । ९३६
 त्रिविधाः पुरुषा २३४ । १५८
 त्रैलोक्यत्राणशौण्डः ६२७ । १२
 त्रैलोक्याभयदान २१३ । २८
 त्रैलोक्याभय लग्नेन १७२।२७४
 त्रैलोक्ये नोपमैतस्याः ३०८ । २०
 त्रोटोपुटं करटकुण्डल ३७९।२१२
 त्वं राजा वयमप्यु ११७ । ४०
 त्वं विनिर्जितमनोभव ४८५।३४
 त्वं सामान्यतरुभ्रमेण ४०२।१३५
 त्वह्मांसरुधिर ६३६ । १२५
 त्वचः समुत्तार्य दलानि ४३३।८७
 त्वच्छित्ते भोज निर्यातं १८२।७१
 त्वच्छिन्तापरिकल्पितं ४८७।७३
 त्वच्छ्रोत्रान्तं शरण १९४ । ९

त्वं चेत्कल्पतरुर्वयं १८० । ४५
 त्वं चेत्संचरसे वृषेण ४०९ । ५
 त्वं चेन्नीचजनानुराग ११७ । ३९
 त्वं जामदग्न्य जननी ४१० । ७
 त्वत्कीर्तिः शशिनः २१९ । ७६
 त्वत्कीर्तितत्त्वममलं २१५ । २३
 त्वत्कीर्तिमौक्तिक २१५ । १९
 त्वत्कीर्तिराजहंस्या २१४ । ७
 त्वत्कीर्तिर्धनिकाननं १८० । ४७
 त्वत्कीर्त्या धवलीकृते २१९।७७
 त्वत्कीर्त्या परपाण्डुरी २१९।७४
 त्वत्खङ्गखण्डित १९२ । २०८
 त्वत्खङ्गाघातजीथ २१३ । ३२
 त्वत्तेजःप्रतिभामया २१८ । ६३
 त्वत्पत्रमुक्तविशिखै २०६।१०९
 त्वत्प्रतापतपनातप २१२ । ८
 त्वत्प्रतापस्य भानोश्च २११ । २
 त्वत्प्रतापानर्धहेम २१२ । ५
 त्वत्प्रस्यार्थिवसुंधरेश २१० । ३६
 त्वत्प्रारब्धप्रचण्ड १७४ । २९५
 त्वदङ्गमार्दैव दृष्टे कस्य ५२८ । ८
 त्वदरिनुपतिकेली २०८ । १३
 त्वदरिनुपतिमाशा २०८ । १२
 त्वदीयमुखपङ्कजं ४९१ । १३
 त्वद्वाणेषु यमो १६९ । २३४
 त्वद्वाहोद्भूतधूल्यः १८२ । ६५
 त्वद्यशोजलधो भोज ५८२ । ७८
 त्वद्रूपासुतया न ४९२ । ३०
 त्वद्वक्त्रसाम्यमय ५३० । ५७
 त्वद्वर्तुलस्थूलसुवर्ण ५३० । ४२
 त्वद्वाजिराजिनिर्युत १९६ । ३
 त्वद्विहमसहमाना ३१२ । ६३
 त्वद्विहरे विस्तारित ४८४ । १४
 त्वद्वैरिणो वीर पलायि २०८ । ७
 त्वद्वैरिभवनलिखितं १७६ । ८
 त्वं तावद्बहुवल्गुभो ५२३ । ४
 त्वं दूति निरगाः कुञ्जं ४९३ । ४
 त्वं दूरमपि गच्छन्ती ४९० । १

त्वं द्वित्राणि पदानि १८४।१०५
 त्वं नो गोत्रपतिस्तवेन्दु ३०२।६६
 त्वमथ सिन्धो जगदेक ३५८।१३
 त्वमिव पथिक प्रियो ६०५।७६
 त्वमुचितं नयनाचिषि ४७३।१३८
 त्वमेव चातकाधार ३५० । ५
 त्वं पीयूष दिवोऽपि ४३७।१६०
 त्वं भोः शंभोनिवममि ३४९।३६
 त्वं मुग्धाक्ष विनव ५४३ । ५१
 त्वया प्रदत्ता धरणी १६० । १२२
 त्वया मम समेतस्य ४९० । ३
 त्वया वीर गुणाकृष्टा १५५ । ४
 त्वयि दृष्ट एव तस्या ४८४ । २२
 त्वयि दृष्टे कुरङ्गाक्ष्याः ४८३ । २
 त्वयि निवद्धरतेः ५१६ । १९
 त्वयि लोचनगोचरं १८५।११२
 त्वयि वर्षति पर्जन्ये ३५० । ३
 त्वयि संगरसंप्राप्ते १५७ । ४१
 त्वय्यर्धासनभाजि ६१७ । ४२
 त्वय्यागते किमिति १९६ । ७
 त्वां चित्तेन चिरं वह ५२१।१९
 त्वामज्जनीयति कला ४८५ । ४५
 त्वामप्राप्य मयि ३८ । १६१
 त्वामयमावद्धाञ्जलि ५१६ । ९
 त्वामालिख्य प्रणय ४९१ । २५
 त्वामुदर साधु मन्ये ११०।२०
 त्वामुर्वीधर चित्त्वा १८९।२३९
 त्वां पातु नीलनलिनी ३६१।११

द

दंष्ट्रासंकटवक्त्रकन्दर २९ । ४२
 दक्षः प्रियमधिगच्छ २७८।८३०
 दक्षिणाशाप्रवृत्तस्य १०४ । ३
 दग्धं खाण्डवमर्जुनेन ९८ । ४३
 दग्धा सा बकुलावलो ३७३।१०४
 दग्धो विधिर्विधत्ते न ४२२ । ८
 दत्तमात्तमदनं दयि ५३४ । २६
 दत्तमिष्टमया मधु ५३३ । ९
 दत्तं मयापदमिदं ४४८ । ३६४

दत्ताः सप्तबिलं विषा ३९१।१४९
 दत्ते जनोऽसौ खलु ५६३ । १८
 दत्तोऽस्याः प्रणयस्त्वय ४८९।९८
 दत्त्वा कटाक्षमेणाक्षि ४६५।१०
 दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टि ३२।२३
 दत्त्वा धैर्यमुज्जगमि ६१३।८१
 ददतमन्तर्गता हिमा ५८७ । २८
 ददतो युध्यमानस्य २५१।११४
 ददाति प्रातिगृह्णाति २५८।३१५
 ददशोऽपि भास्कर ५०१ । १९
 ददौ रसात्पङ्कजरेणु ५६४ । ३१
 दद्यात्साधुर्दे २९२ । १०७८
 दद्याति कुहराजामत्र २२५ । ३
 दद्याति तावदमी विषयाः ६२५।३९
 दद्याति स्फुटं रतिपते ४८६ । ३०
 दद्यत्यधरनुमन ५९१ । ४४
 दद्यानः प्रेमाणं तरु ३९८ । ७६
 दद्यि मधुरं मधु मधुर २७८।८२१
 दर्धा हरिः कं शुचि ३३१।५४
 दन्तप्रभा पुष्पाचता ४५२ । १७
 दन्तस्य निर्धर्षणकेन २८१।८९६
 दन्ताप्रनिर्भ्राहिमाच २ । १७
 दन्ताञ्जलेन धरणात् २ । १८
 दन्तानामधर्ममया ५७७ । ११२
 दन्तालिदाडिमीधीज ६३५।१२२
 दन्ता विशयदन्ता ११० । १९
 दन्तदन्तममानं हि ६९ । ३३
 दन्तोन्द्रदानाम्बुधि २०३ । ४४
 दन्तैः प्रस्थितमप्रतः ६४२।२३२
 दन्तैरुच्चारितं धिया ११२ । ३७
 दन्तैर्हिनः शिलाभक्षी ३०६।१६
 दन्तैः कोरुकिता स्मिन् २४ । ८
 दपत्योर्निशि जल्पतो ५०९।२०
 दम्भोर्लिस्फूर्जदम्भो ३४६।२१
 दयिताबाहुपाशस्य ६११ । २३१
 दग्धुल्लकमलकानन ५५३ । ५
 दगलितहर्षद्राघ ४६२ । २५
 दरविगलितमल्ली ५५३ । १७

दरिद्रता धीरतया २८६ । ९७९
 दरिद्रमुदरं दृष्ट्वा ४४६ । ३३८
 दरिद्रस्य परा मूर्ति १०५ । ११
 दरिद्रान्भर कौन्तेय १०० । ८
 दर्प कविभुजगानां ५४ । ४६
 दर्शनापितमालोक्य ३३ । १०
 दर्पणेषु परिभोगदर्शि ५५८ । ८
 दर्पान्धगन्धगजकुम्भ १९५ । ६
 दर्पोद्रेकः कुसुम ५०९ । ९३
 दर्शनं नाधमद्वारा २४१ । ३४१
 दर्शनपथमुपायता ४६६ । २८
 दर्शनाद्भस्ते चित्तं ५९४ । ९
 दर्शने स्पर्शने वापि १३० । १२
 दर्शयन्ति शरन्नयः ५८६ । ३
 दर्शिततापोच्छ्रयैः ११४ । १५
 दर्शितानि कलत्राणि २४८ । ५४
 दलति हृदयं गाढोद्वेगं ४६९ । ७०
 दलदमलकौमलोत्पल ५२९ । ३०
 दलवतिभृतां ५११ । १२८
 दलितकुचनखाङ्क ५३० । ४६
 दलितकौमलपाटल ५७१ । ११
 दलितमौक्तिकचूर्ण ५८१ । ४२
 दवदहनजटालज्वा ३५२ । ५२
 दवदहनादुत्पन्नो घूमो ३६६ । ३
 दशकूपसमा वापो २३३ । ११६
 दशकैरवबन्धवा ४५० । ४१८
 दष्टामरसकेसरत्यजोः ४९८ । २
 दष्टे जगद्वपुषि काल ५१३ । १५९
 दहनजा न पृथुर्दवयु ४७७ । १५
 दह्यमानाः सुतीक्ष्णेन ८१ । २६
 दह्यमानेऽपि हृदये ४६० । १
 दाक्षिण्यं स्वजने ७८ । २०८
 दाक्षिण्यं नाम विम्बोष्टि ५१६ । ४
 दाक्षिण्यं मलयानिल ४७८ । ३५
 दातव्यमिति यद्दानं १०० । ९
 दातव्यं भोक्तव्यं १०० । १७
 दाता क्षमी गुणप्राप्तो २३८ । २५०
 दाता दानस्यान्तरा २८० । ८७६

दाता न दापयति ७५ । १६४
 दाता नीचोऽपि १०२ । १३
 दाता बलिः प्रार्थ १३७ । ५२
 दातारं कृपणं मन्ये १०२ । २
 दातुः परोपकृति १०८ । १५
 दातुरुन्नतवित्तस्य २५४ । २००
 दातृत्वं प्रियवक्त्रत्वं २५५ । २२०
 दात्युद्वाः सरसं रसन्तु ३७५ । १४४
 दानं वित्तादृतं वाचः २७३ । ७०४
 दानं सत्त्वाश्रितं कुर्या २४९ । ६७
 दानं ददत्यपि जलैः ३८६ । ७४
 दानं दरिद्रस्य प्रभो २८१ । ८८१
 दानपात्रमघमर्ण १०१ । २४
 दानं प्रियवाक्सहितं २७८ । ८२५
 दानं भोगो नाशस्तिस्रो १०० । १५
 दानाय लक्ष्मीः ७४ । १५०
 दानार्थिनो मधुकरा ३८६ । ७०
 दाने कल्पतरुः १६५ । १९४
 दाने तपसि शौर्ये १३४ । १०
 दानेन तुल्यो विधि २८२ । ९०१
 दानेन भूतानि वशी १०१ । २६
 दानेन भोगो भवति २७० । ६३१
 दानेन श्लाघ्यतां यान्ति १०० । ११४
 दानोपभोगरहिता १०२ । ६
 दानोपभोगवन्ध्या १०० । ११
 दामोदरकराघात २९८ । १०
 दामोदरमुदराहित ३६७ । १
 दामोदराय पुण्यात्म ३१९ । ८
 दायादत्वं मनसिज ४५४ । ५३
 दायादाः स्पृहयन्ति ९५ । २१
 दाराः परिभवकाराः ६३६ । १२९
 दारिद्र्यदायादगणा १६० । ११५
 दारिद्र्य भोस्त्वं परमं ९७ । २४
 दारिद्र्यशीलोऽपि नर १५२ । २
 दारिद्र्य शोचामि ९७ । २५
 दारिद्र्यात्पुरुषस्य ९९ । ४९
 दारिद्र्याद्भ्रियमेति ९९ । ४७
 दारिद्र्यानलसंतापः १६५ । १०

दारिद्र्यानमरणाद्वा ९७ । २२
 दारिद्र्येण सूमीरितापि ९९ । ५६
 दारिद्र्योपहतो यथा १६९ । २३७
 दारेषु किञ्चित्स्वजनेषु २८२ । ८९८
 दासे कृतागसि भवेदु ५३० । ४९
 दासेरकस्य दासीयं ४०२ । १४०
 दासेरको रसत्येष ३९० । १२८
 दासो भाति कुचद्वयं ३०१ । ४८
 दासोऽहमिति या पूर्वं ६२८ । २३
 दास्येऽहं परिभ्रमणानि ८ । ५२
 दिक्कालात्मसमैव यस्य ९ । ६४
 दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्त १ । २
 दिक्चक्रं तृणभस्मना ३६६ । ८
 दिक्श्रीः स्वमोहति ३४६ । १०
 दिगन्ते खेलन्ती ८८ । १६९
 दिगन्ते श्रूयन्ते मद ३८३ । ३२
 दिग्म्बरनितम्बिन्या ५ । ५
 दिगीशवृन्दं शिवभू १६१ । १२७
 दिग्बालाकरकन्दुकः ५०९ । १०२
 दिग्यन्त्रतस्तिमिरचू ५१३ । १६०
 दिग्वाससं गतव्रीहं १३३ । ६
 दिङ्नागाः प्रतिपेदिरे ३८५ । ५४
 दिङ्नारीणां स्पृशत्यर्को १९६ । २
 दिङ्मण्डलं परिमलैः ४०० । १११
 दिङ्मण्डलीमुकुट ५४९ । १३
 दिङ्मूढं तं सुरारि २७ । १५
 दिदृक्षमाणः क्षणमाय ५६२ । १
 दिनकरकराभृष्टं ५३१ । ६९
 दिनमवसितं विश्रान्ताः ३६५ । ९
 दिनमेकं शशी पूर्णः ६२८ । २१
 दिनयामिन्यौ सायं ११० । २२
 दिनान्ते ज्ञातीनां ४३५ । ११६
 दिवमप्युपयातानां ४९ । २५
 दिवसं भृशोष्णरुचि ५०७ । ६२
 दिवसरजनीकूलच्छेदैः ४४१ । २६१
 दिवसे घटिकांश्च ६०० । ८
 दिवसोऽनुमित्रमगम ४९९ । ६
 दिवानिशं वारिणि ४४३ । २८०

दिवा पश्यति नोलूको २५६।२६९
 दिवारजन्यो रविसोम ४३९।१९०
 दिव्यं वारि कथं यतः १०।७८
 दिव्यचक्षुरहं जातः ४६५।२
 दिव्यं चूतरसं पीत्वा ३९२।१६२
 दिशाधारा हाराः ५८२।६०
 दिशि दिशि गिरिप्रावा ३६०।४०
 दिशि दिशि परिहास ४८३।४
 दिशि दिशि मृगयन्ते ५४९।१८
 दिश्याद्वाः शकुलाकृतिः २६।८
 दीधीह्वेवीहसमः २७१।६४०
 दीना दीनमुखैस्त १४६।१२
 दीनानां कल्पवृक्षः ८०।२२५
 दीनानामिह परिहाय ३५२।३८
 दीनोन्नतचलपक्षतया ३७६।१५४
 दीपदशा कुलयुवती ५९८।२२
 दीपनिर्वाणगन्धं च २६४।४६६
 दीपयन्तोदसीरन्ध्र २११।४
 दीपयन्त्रय नभः ५०६।४२
 दीपितस्मरमुरस्युप ५३७।७
 दीपो भक्षयते ध्वान्तं २५६।२५०
 दीप्तक्षुद्रेगयोगाद्वा १९।४५
 दीप्यन्तां ये दीप्त्यै ११४।१६
 दीर्घशृङ्गमनडाहं २७३।६९३
 दीर्घाक्षं शरदीन्दुका ४५६।७६
 दीर्घा वन्दनमालिका ५१५।४
 दीर्णोऽसि चेत्कनक ४११।२९
 दुःखं दीर्घतरं वहत्यपि ४६५।६७
 दुःखं दुःखमिति ब्रूया ९६।१४
 दुःखाङ्गारकतीव्रः १३१।४
 दुःखेन श्लिष्यते भिन्नं २४८।५५
 दुःखैरपि निजैरेव २४७।१६
 दुःभापमम्बु पवनः ३९०।१३०
 दुःप्रक्षयमुच्चैर्गगनं ५७१।८
 दुःसहसंतापभया ५७३।३६
 दुकूलं दोर्मूलात्प्रणयि ५४१।३५
 दुग्धाम्भोधावगाधे २२१।९७
 दुन्दुभिस्तु सुतराम ९३।१४

दुरधिगमः परभागो २७५।८३४
 दुरधीता विषं विद्या २६३।४४१
 दुराराध्याः श्रियो राज्ञां २३९।२७८
 दुराराध्या हि राजानः २३९।२७५
 दुरारोहं पदं राज्ञां २३९।२७७
 दुरासदवनज्याया ११५।१२
 दुरासदानरीवृद्धा २६१।३६४
 दुराशेव दरिद्रस्य ५८९।२
 दुरितसमूहबलाहक २।८
 दुर्गदेशप्रविष्टोऽपि २४२।३७४
 दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि २३१।६९
 दुर्गा दानवनाशिनी १९।४२
 दुर्गा नदी शिथिलबन्ध ४१२।४२
 दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि ८१।२५
 दुर्जनः परिहर्तव्यः ८३।७१
 दुर्जनः परिहर्तव्यो ८०।५
 दुर्जनः प्रियवादी च ८२।५०
 दुर्जनः सुजनो न ८२।३६
 दुर्जनः स्वस्वभावेन ८०।९
 दुर्जनगम्या नार्यः २७८।८२७
 दुर्जनजनसंसर्गात्स १२९।१२
 दुर्जनदूषितमनसां ८४।८८
 दुर्जनं प्रथमं वन्दे ८२।३५
 दुर्जनवचनाङ्गारै ७०।७७
 दुर्जनवदनविनिर्गत ७२।१०७
 दुर्जनसहवासादपि ७२।११६
 दुर्जनस्य विशिष्टत्वं ८१।२८
 दुर्जनहुताशदग्धं ५६।१३
 दुर्जनेन समं सख्यं ८२।४९
 दुर्जनेरुच्यमानानि ८२।४२
 दुर्जनी जीयते युक्त्या २७४।७३७
 दुर्जनी दूषयत्येव ८३।७८
 दुर्जनी दोषमादत्ते ८२।८७
 दुर्जनी नार्जवं याति ८२।४०
 दुर्दिवसे घनतिमिरे ६००।६
 दुर्दैवप्रभवप्रभञ्जन ३६६।६
 दुर्बलस्य बलं राजा २६२।४११
 दुर्भगः स्यात्प्रकृत्या २७५।७६०

दुर्मन्त्रिणं कमुपया २८८।१०१९
 दुर्मन्त्री राज्यनाशाय २५२।१४०
 दुर्गोधनः समर्थोऽपि २३४।१५१
 दुर्लभं प्राकृतं वाक्यं २६२।४०४
 दुर्लभोऽप्युत्तमः प्रायः २७४।७३१
 दुर्लभपक्षोपतिपुत्र ४१३।६२
 दुर्बारवीर्य सूर्यापि ३३५।८७
 दुर्बाराः स्मरमार्गणाः ४७८।३६
 दुर्बारागांताजीव २१४।३३
 दुर्बुद्धः क्रियते धूर्तः १२९।७
 दुर्बुद्धसंगतिगन्धं १२९।१६
 दुश्चरितैरेव निजै ८६।१२५
 दुष्टतां दुष्टसंसर्गाद्वा १२९।४
 दुष्टदुर्जनदांतात्मैः ७०।६५
 दुष्टा भार्या शठं मित्रं २५१।११३
 दुष्टाविनीतशत्रूणां ३३२।१०७
 दूति स्वं तरुणी युवा ४८३।९
 दूति त्वया कृतमहो ४९३।५
 दूति श्वासविशेष एष ४९३।९
 दूतीहं नयनोत्पल ४९३।८
 दूती विषयुपागता ६०९।३७
 दूतो न संचरति खे न ६६।४
 दूय कान्ताकरं वीक्ष्य ९६।११
 दूरं यान्तु निशाचराः ३४७।१९
 दूरं सुन्दरि निगतासि ५६०।१८
 दूरतः शोभते मुखं २६०।३६१
 दूरतया स्थूलतया ३७०।५८
 दूरमस्तु दूरघृणित ४६६।३६
 दूरं मुक्तालतया विम ४९०।८
 दूरलग्नपरिमयार्दमना ४२५।१९
 दूरस्यं जलमध्यस्थं २५०।१०२
 दूरस्थाः पर्वतागम्या २५५।२२५
 दूरस्थार्पितहृदयो ८५।१०४
 दूरस्थोऽपि बली शत्रुः २३०।५३
 दूरस्थोऽपि समोपस्थोऽपि २०।६२१
 दूरादर्थं घटयति २२९।३१
 दूरादर्थिनमाकलय्य १५१।२४
 दूरादुच्छ्रितपाणि ८९।१७७

दूरादुज्जति चम्पकं ३७३।१०५
 दूरादेव कृतोऽञ्जलिः ५७८।११९
 दूरीकरोति कुमतिं १२८।३१
 दूरेऽपि श्रुत्वा भवदीय २१४।१०
 दूरे मार्गांश्चिवसति ४०३।१५६
 दूरे रुद्धमपेक्षते २४६।४२९
 दूरोत्क्षिप्तक्षिप्रचक्रेण २०५।८१
 दूर्वाङ्कुरतणाहारा ११६।२३
 दृक्पातः कमलासने २३।२३
 दृगन्तव्यापारप्रबल ४७०।८७
 दृग्भङ्गभङ्गिमशतै ६०१।३१
 दृग्भ्यां यस्य विलोकनाय २७।२०
 दृढः प्रेमा भ्रमः सदृश १०६४
 दृढतरगलकनिबन्धः ४१४।७३
 दृढतरनिबद्धमुष्टेः १०३।३०
 दृष्यद्वैलनितम्बिनी २८।२८
 दृष्यद्वैरिकरीन्द्रसिंह १९७।१५
 दृशः पृथुतरीकृता ४२३।२९
 दृशा किञ्चिर्काचि ६०२।३६
 दृशा दग्धं मनसिजं ४१८।१
 दृशा विदधिरे दृशः ५८३।७७
 दृशा सपदि मीलित ५४२।३७
 दृशोः सीमावादः ४२६।२४
 दृशौ किमस्याश्वपल ४३४।९०
 दृशौ तव मदालसे ५३१।६८
 दृश्यन्ते भुवि भूरि ७९।२१३
 दृश्यन्ते मानसोत्तंसा ४५०।४१४
 दृश्यं दृशां सहस्रैः ४२५।५
 दृश्यते पानगोष्ठांषु ५३३।१
 दृष्टः कातरनेत्रया ५६०।१६
 दृष्टः सप्रेम देव्या ११।८९
 दृष्टः साक्षादसुर १८७।१३७
 दृष्टाः संकटदाहाः १३।११२
 दृष्टा दृष्टिमधो ददाति ५३९।१४
 दृष्टान्तो न तवास्ति १६९।२३५
 दृष्टिं हे प्रतिवेशिनि ६०२।४८
 दृष्टिः कापि सुरा सुधा ४५६।७८
 दृष्टिः शैशवमण्डना प्रति ४२८।५२

दृष्टिः सालसतां बिभर्ति ४२५।४८
 दृष्टिं देहि पुनर्बाले ५२८।६
 दृष्टिस्तृणीकृतजग ६१६।२८
 दृष्टे लोचनवन्मना ५२७।२२
 दृष्टया केशव गोप ३६।१४३
 दृष्टादम्बरमम्बरे ५८३।७२
 दृष्टा दर्पणमण्डले ६१४।९७
 दृष्टा मण्डलमध्य १६८।२२६
 दृष्टा वेद्यं परमथ ६३२।७३
 दृष्टा शाखावकीर्ण ३७९।२०३
 दृष्टा स्फोटोऽभवदलि ३७२।९२
 दृष्टकासनसंस्थिते ५२६।१७
 दृष्टैव विकृतं कार्यं ६३६।१२३
 दृष्ट्वाङ्कुरशमुद्रया १७३।२८७
 देयं भो अधने धनं १०१।३०
 देवः पायात्पयसि ३४।११७
 देवः पायादपायान्न ३३।८८
 देव क्षीरसमुद्रसा २१९।६८
 देव त्वं जय यस्य १६६।२०८
 देव त्वत्करनीरदे १६६।१९९
 देव त्वत्करपद्मकोश १९६।१४
 देव त्वत्तरुणप्रताप १८५।११९
 देव त्वत्तरुणप्रताप २१२।१६
 देव त्वद्वजवाजिपत्र १९८।१८
 देव त्वद्दानपाथोर्धा १५७।४५
 देव त्वद्भुजदण्डचण्डिम २१३।२९
 देव त्वद्भुजदण्डदर्प २१२।१८
 देव त्वद्यशसा सदा २१७।४७
 देव त्वद्यशसि प्रस २१६।४२
 देव त्वद्वाटिकाया २११।५०
 देव त्वद्विजयप्रयाण १९७।१०
 देव त्वद्विजयोद्यमे १९७।१२
 देव त्वमेव पाताल १५७।६२
 देव त्वं मलयाचलो १६६।२०२
 देव त्वामसमान १६६।२००
 देव ब्रह्माण्डभाण्डे २२१।९५
 देवराजो मया दृष्टो ३०९।३२
 देव श्रोतृप रामचन्द्र १७९।४१

देवज्ञैर्गुण्यभेदात्सज १५।१३८
 देवा दिक्पतयः प्रयात १४।१२९
 देवाधिपो वा भुजगा १६०।१०९
 देवानामिदमामनन्ति ४८।२
 देवीं वाचमुपासते ५३।३४
 देवे तीर्थे द्विजे मन्त्रे २७४।७१३
 देवे दिग्विजयोद्यते १९७।११
 देवे दिग्विजयोद्यते १९७।१७
 देवेऽपितवरणस्त्रिजि २४।३
 देवे वर्षत्यशनपवन ५०३।२०
 देवैर्यद्यपि तक्रव ३६०।३३
 देवो हरिर्विहृत वक्षसि ३४६।८
 देव्याः प्राक्परिरम्भणे ८।५४
 देशः सोऽयमराति ६२७।७
 देशाटनं पण्डितमित्र २८३।९२३
 देशानामुपरि क्षमापा २३१।२९४
 देशानुत्सृज्य गच्छ २७२।६७६
 देशे देशे कलत्राणि ६१८।६
 देशे देशे किमपि कु १४८।४
 देशे देशे जडिमकुर ५७१।५
 देशे देशे दुराशा ६४३।२३७
 देशैरन्तरिता शतैश्च ३४५।३३
 देहं हेमयुतिपरि ४४६।३२८
 देहार्थानद्वकान्ताकच १२।९५
 देहि देहाति जल्पन्ति १०२।७
 देहि मत्कन्दुकं राधे ३३।९२
 देहीति वक्तुकामस्य १०५।१३
 देहीति वचनं श्रुत्वा १०५।६
 देहे दुर्ललितस्य ६०३।६०
 देहे पातिनि कारक्षार २६१।३७६
 दैत्यानामधिपे नखा २९।४५
 दैत्यानां मनसि दया २९९।२६
 दैत्यारातिरसी वराह ३३७।११०
 दैन्यं क्वचित्कचन ६२९।३५
 दैवमुल्लङ्घ्य यत्कार्यं १३५।१
 दैवं पुरुषकारेण १२०।१०
 दैवं फलति सर्वत्र १३५।१०
 दैवं फलति सर्वत्र १३५।११

दैववशादुत्पन्ने सति १०३ । २६
 दैवात्पश्येजंगति विचु ४९० । १
 दैवादुत्पत्तमाना ९० । १८९
 दैवादहमत्र तथा ४६६ । २२
 दैवाद्ययपि तुल्यो ३४७ । २
 दैवेन प्रभुणा स्वयं १४२ । १३२
 दैवे पराग्वदन ६१९ । २८
 दैवे विमुखतां याते १३५ । ७
 दैवे समर्प्य चिरसं १३८ । ८३
 दोःसंदेहवशंवद १४२ । १३०
 दोर्दण्डद्वयकुण्डलो १६८ । २२४
 दोर्दण्डद्वयलीलया १४ । १३०
 दोर्दण्डाच्चितचन्द्रशेख ६२१ । २३
 दोद्योतद्वन्तखण्डः सक ३ । २७
 दोभ्यां तितीर्षति १६३ । १५९
 दोभ्यां संयमितः ५४२ । ४१
 दोलायां जघनस्थलेन ४२८ । ४५
 दोषजातमवधीर्य ७३ । १३३
 दोषपोषमभियाति ८७ । १४६
 दोषभीतेनारम्भः २६५ । ४९८
 दोषमपि गुणवति ११९ । ३७
 दोषाकरोऽपि कुटि ७५ । १६०
 दोषागमनमाशङ्क्य ५१३ । १४३
 दोषालोकननिपुणा ८५ । ११५
 दोषोऽपि गुणतां याति २५६ । २५३
 दौर्गत्येन समीरिता १०७ । ४१
 दौर्जन्यमात्मनि परं ४०२ । १४७
 दौर्मन्यान्नृपति २९३ । १०९०
 यामारोहति वाञ्छति ३५९ । ३०
 द्युतिं वहन्तो वनिता ५७६ । ८२
 द्यूतं पुस्तकवाये च २५४ । २१२
 द्यूतं यो यमदूताभं २३९ । २७२
 द्रवत्वात्सर्वलोहानां २६४ । ४६९
 द्रव्यप्रकृतिहीनोऽपि २३८ । २६३
 द्रष्टव्येषु किमुत्तमं ४२१ । ५५
 द्राक्षां प्रदेहि मधु वा ३७८ । १८७
 द्राक्षाम्लानमुखी ४३ । १०
 द्रागाक्रम्योदयाद्रि २१३ । ३१

द्रागैन्द्रीमनुचुम्ब्य ४९८ । ६६
 द्राघीयसा धाष्टर्ध ५६ । १७
 द्राघीयांसः संहताः २०४ । ७२
 द्रुतं यस्यालोकाद्विराहि ४२० । ४५
 द्रुततरकरदक्षाः ५४९ । २३
 द्रुततरमितो गच्छ ३८८ । ११०
 द्रुतद्रवद्रथचुरणक्षत २०० । १९
 द्रुतशीतकुम्भनिभ ४९६ । ३७
 द्रुतसमीरचलैः क्षण ५८१ । ३५
 द्रुमाः पाण्डुराया ५५० । ३९
 द्रुन्दो द्विगुरपि चाहं ३१२ । ६२
 द्रुमिदमत्यन्तसमं ५८६ । ११
 द्रुयोरेव समं वित्तं २६६ । ५११
 द्रुजिज्ञानद्वेषिमध्ये ४१५ । ८३
 द्वारं खड्गिभिरावृतं १६७ । २१७
 द्वारं गृहस्य पठितं ५९२ । १२
 द्वारं द्वारं रटन्ती ह १०३ । १०
 द्वारि चक्षुरधिपाणि ६१० । ४४
 द्वारि प्रविष्टः सहसा २८२ । ९०७
 द्वारि स्तम्भविलम्बा ६०० । १३
 द्वारे कल्पतरुहे सुर ३१ । ६१
 द्वारे द्वारे परेषाम १०७ । ५०
 द्वारोपान्तनिरन्तरे ५१४ । ६
 द्वाविमावम्भसि क्षेप्यां ९६ । ९
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके २५० । १०८
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके २५० । १०७
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके २५० । १०८
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके २५० । १०९
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके २५१ । ११०
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके २५१ । १११
 द्विः शरं नाभिसंघत्ते २६८ । ५७७
 द्विजकुलपते मेधा ३७८ । १९६
 द्विजराजशेखरो ६२३ । ३६
 द्विजा अपिन गच्छ २३२ । १०२
 द्वित्रैः केलिसरोरुहं ६१० । ३८
 द्वित्रैर्व्योम्नि पुराण ५५१ । ५३
 द्विधा विधाय शीतांशुं ४३७ । १६१
 द्विरददन्तवैलक्ष्म ५८१ । ४१

द्विर्भावः पुष्पकेतो १८६ । १२८
 द्विषतामुहयः समेषसा ४४४ । ४०६
 द्विषा प्राप्तसहताप्रानो २०२ । २१
 द्वीपादन्त्यस्मादपि १३६ । ४३
 द्वेषद्वेषणो नित्य २३९ । २७१
 द्वेष्याकीर्तिकालि १७० । २५३

ध

धनूरकण्टक फल ४०६ । १९६
 धत्तूर धूने तरुणेन्दु ४०६ । १९५
 धत्ते चक्षुमुकुलिनि ४६० । ५
 धत्ते नायक राम ताव १७९ । ३४
 धत्ते पद्मलतादले ५७३ । ४५
 धत्ते बर्हभरे शिखी तव ३२ । ७४
 धत्ते भरं कुसुमपत्रफला ३९४ । १६
 धत्ते वक्षसि कौस्तुभो ६२४ । ५०
 धत्ते वियोगिनीगण्ड ३३० । २९
 धत्ते मूर्धनि दुःसहा ३९५ । ३१
 धनं यदि गत गते ९८ । ३३
 धनं यदिह मे दत्ते १०३ । २३
 धनर्द्धमेवातैश्च १५४ । ३
 धनधान्यप्रयोगेषु २५७ । २८३
 धनं तावदसुलभ ९८ । ७
 धनं तावदलम्बं कथ ६३० । ८३
 धनमपि परदत्तं ९० । १९
 धनमर्जय काकुत्स्थ ९३ । ३
 धनमस्तीर्तनि वार्णज्यं २४ । १२२
 धनवान्नाति हि मद्रो ६४१ । १२
 धनवान्बलवाञ्छोके ९५ । १
 धनानि जीवितं चैव १०७ । २
 धनानि भूमा पशव १३७ । ५९
 धनानि विद्वत्कावम १८९ । १६४
 धनाशया खलीकारः १४ । ११
 धनाशा कृतवन्नेहो ६०६ । ४
 धनाशा जीविताशा २०० । ६१३
 धानकः श्रोत्रियो २४८ । ३४
 धानिनोऽपि निरुन्माद्वा ७० । ५६
 धनी वरं कुलीनोऽप्य ९५ । ७
 धनुः पौष्प मीवा ७८ । २०५

धनेन किं यो न ददात् २८५।९६४
 धनेषु जीवितव्येषु २७३।६९५
 धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना ९३।१३
 धनैर्विमुक्तस्य नरस्य ९७।२७
 धन्यस्त्विति स एष ४९२।३३
 धन्यस्त्वमसि तमाल ४७५।१६१
 धन्याः शरदि सेवन्ते ५८६।६
 धन्याः सूक्ष्मफला ४०४।१७६
 धन्या केयं स्थिता ते ११।८६
 धन्यानां गिरिकन्दरे ६४१।२२४
 धन्या सा गृहेदहली ४७१।९८
 धन्यासि या कथयसि ५५८।१०
 धन्यास्ताः सखि योषि ५५९।२१
 धन्यास्ते कवयो यदीय ५१।४८
 धन्योऽयं मणिरैकदिक्षि ३६१।५०
 धन्वन्तरिक्षपणकामर ५५।६५
 धम्मिल्लं यदि बध्नती ५५७।५
 धम्मिल्ले नवमल्लिका १९२।२०७
 धम्मिल्लो भङ्गमेतु ५४३।५२
 धरणिधर निजमश १९१।१८८
 धराधर तव द्विषां २०९।२७
 धर्मः प्रव्रजितस्तपः १५१।२५
 धर्मः प्रागेव चिन्त्यः २४६।४४१
 धर्मं पालय नन्दय १७४।२९३
 धर्मं प्रसङ्गादपि ६४३।२४७
 धर्मशास्त्रार्थकुशलाः २२८।१६
 धर्महान्यर्जितं वित्तं २७०।६१८
 धर्मारम्भेऽप्यसतां ८५।१०५
 धर्मार्थं यस्य त्तिहा २६५।४८०
 धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो २६६।५१४
 धर्मार्थकाममोक्षाणां २५६।२६३
 धर्मार्थकाममोक्षेषु ४५।११
 धर्मार्थो यत्र न स्यातां २७१।६४३
 धर्मं तत्परता मुखे ७९।२१५
 धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं ४३।७
 धवलकुसुमहास्वा १९३।७
 धवलयति समग्रं ७६।१७५
 धवलान्यातपत्राणि २३८।२५९

धवलीकरोति हरितो ४४०।२१६
 धातस्तात तवैव ८९।१८०
 धाता बालतलानलैः ४९८।६७
 धातुः परीक्षा दुर्मिक्षे २६०।३४९
 धातुः शिल्पातिशय ४८६।५५
 धातुवादेषु वित्ताशा २५०।१०५
 धातुश्चतुर्मुखीकण्ठ ४।१
 धान्याकनागर ६२३।४०
 धान्यानां संग्रहो २३७।२४१
 धारयित्वा त्वयात्मानं १५७।४७
 धाराधरस्त्वदसिरेष १९५।७
 धाराधीश धरामहेन्द्र १८३।८७
 धाराधौतं धुनानाः ५८३।८०
 धारेश स्वप्नतापेन १८२।७७
 धार्मिकं पालनपरं २२८।३
 धाष्टर्षलक्षितयथोचित ५३६।३४
 धावन्तः प्रतिवासरं ६३२।८०
 धावन्तमनुधावन्ति १९४।२
 धावित्वा सुसमाहितेन ६४२।२६
 धिक्चेष्टितानि परशो ३९६।५०
 धिक्तस्य मन्दमनसः ४३९।१९५
 धिक्त्वां रे कलिकाल १५१।३२
 धिगस्त्वेतां विद्यां धि ९६।१५
 धिग्गृहं गृहिणीशून्यं २५२।१३८
 धिग्जीवितं शास्त्रक २८३।९३२
 धिग्ब्रह्मज्ञानमिति ६३५।११४
 धिग्वारिदं परिहृता ३७६।१६१
 धीरं वारिधिरस्य ५८४।९६
 धीरध्वनिभिरलं ते ३५१।१९
 धीराणां भूषणं विद्या २७२।६८७
 धुनोति ध्वान्तानि व्यप १९१।९९
 धुनोतु ध्वान्तं नस्तुलि ४३०।२७
 धुन्वन्त्यमूनं मद ५६६।८०
 धुन्वानाश्चन्दनार्ली ५५५।३४
 धूमव्याकुलदृष्टिरिन्दु १७।२८
 धूमायिता दशदिशो ४१५।८५
 धूर्तः क्वो वा शिष्य २३८।२४८
 धूर्ता धोरणेदेववासव १९७।१४

धूलिधूसरसर्वाङ्गो १३३।७
 धूलीधाराभिरन्धास्तद २११।४९
 धूलीधूसरतनवो ३४५।३५
 धूलीभिर्दिवमन्धय १९५।९
 धृतनुषारकणस्य ५९०।२१
 धृतघनुषि शौर्य ६१५।१४
 धृतबिसवलायव ५८०।२७
 धृत्वा पदस्खलन ६१९।३०
 घृष्टः किं पुरतोऽवरुध्य ५१९।६५
 धैर्यं यस्य पिता क्षमा ६३४।१०५
 धैर्यमाधाय लज्जां च ५१५।२
 धैर्यमुत्पन्नमनोभव ५४०।१२
 धैर्यलावण्यागम्यो १५७।५६
 धमाता भालतलानलैः ३४९।४३
 ध्यानव्याजमुपेत्य ४०।१८२
 ध्यानशक्त्वं बकानां च २६०।३४५
 ध्रियते यावदेकोऽपि २४३।३७८
 ध्रुवं ध्वंसो भावी जल ६१९।३४
 ध्वजपटं मदनस्य ५६५।५३
 ध्वनिरतिमधुरः शुचित्व ३६२।७८
 ध्वस्तः काव्योरुमेरुः ६२०।४२
 ध्वान्तौघे शितिकण्ठ ५१०।१०६

न

न कटोरं न वा तीक्ष्ण ४१७।३
 न करोति नाम रोषं ३२०।२४
 न कश्चिच्छण्डकोपाना २३४।१६३
 न कश्चित्कस्यचिन्मि २६०।३६४
 न कश्चिदपि जानाति २४८।४०
 न कस्यचित्कश्चिद्विद २८१।८९४
 न काकारिकामारिकं ६४१।२१६
 न का निशि स्वप्रगतं ४२२।९
 न कामभोगान्बहुला ५९५।५४
 न कार्येषु न भोगेषु ५९८।१२
 न कालः खङ्गमुद्यम्य २६०।३५१
 न कालस्य न शक्तस्य ६१५।१२
 न कुर्याः प्राख्यं ३८६।७८
 न कुर्यादभिचारोप्र २४९।८२
 न कुले वापि न शीले ४०७।२३३

न केनापि श्रुतं दृष्टं ६२० । ४
न केवलं मनुष्येषु १३५ । ३
न कोकिलानामिव ३८१ । २२९
नक्रः स्वस्थानमासाद्य १२६ । १
न क्रीडासु कुतूहलं ४६५ । ६५
न क्रोषः क्रियतां प्रिये ८ । ५५
न क्रोधाद्यातुधानस्य २७० । ६३५
न क्वचिच्च बहिर्यान्ति ११५ । १६
न क्वापि रामाहितसं २९९ । ३२
नक्षत्रक्षितिनायको ५४७ । १४
नक्षत्रभूः क्षत्रकुल १६० । १०२
नक्षत्रभूषणं चन्द्रो २६० । ३५९
नक्षत्राणि बहूनि सन्ति ३४९ । ४२
न क्षुधा पीड्यते यस्तु २३२ । २९४
न खक्षतमुरःस्थले ५५८ । १५
न खनति खुरैः क्षोणो ११९ । ४४
न गम्यो मन्त्राणां ४१८ । १८
न गजानां सहस्रेण २३० । ६४
न गर्जनं नरैः कार्यं २३० । ५४
न गणस्याग्रतो गच्छे २४८ । ३३
न गुणाः क्वापि पूज्य २७१ । ६६०
न गृहं गृहमित्याहुः ५९८ । ६
न गृह्णाति ग्रासं न च ३८६ । ७५
न च गन्धवहेन चुम्बिता २९९ । ९२
न च मेऽवगच्छति यथा ४८३ । २
न च विद्यासमो बन्धु २६२ । ४२४
न चाराधि राधाधवो ६४१ । २१५
न चिरं मम तापाय ५६१ । २
न चोरहार्यं न च राजहार्यं ४४१ । २
न जल्प दशनत्विषा ५०३ । १९
न जातु कामः कामा २७१ । ६४१
न जाने संमुखायाते ४५७ । १
न जिघ्रत्साम्नायं ६४ । ५
न जीमूतच्छेदः स हि ४३० । २६
न ज्ञातुं नाप्यनुज्ञातुं २५६ । २४२
नटोऽपि दद्याद्गणको ६६ । ७
न तच्छब्दैर्न नागेन्द्रै २३४ । १५०
न तज्जलं यन्न सुखा २८६ । ९८६

न तथोत्थाप्यते प्रावा २३७ । २३५
न तदुक्तं न तत्पीतं २५१ । ११५
न तद्भुवो लोचन ४३४ । ९२
न तस्यादिर्न तस्यान्तो ३०४ । १७
न तादृक्पूर्णे न च ४०१ । १२२
न तिर्यगवलोकितं ६१० । ५१
न तूष्णादुद्गारे, न १६४ । १७५
न तेजस्तेजस्वो प्रसृत ११४ । १९
न दन्तुमुरःस्थलं ४२७ । ३६
न दातुं नोपभोक्तुं च १०३ । ११
न दानेन न मानेन ५९५ । ४०
नदीकुले च ये वृक्षाः २६३ । ४३८
नदीज लङ्केशवनारिकेतु १३१ । ७५
नदीतीरेषु ये वृक्षा २७२ । ६८२
नदीनां च कुलानां च २६८ । ५६३
नदीनां नखिनां चैव २४९ । ८१
न दुर्जनः सज्जनता ८७ । १५४
न दुर्जनानामिहकोऽपि ७४ । १५१
न दूतीसंचारो न सरस ४७० । ८५
न देभ्योऽपि हृदेभ्योऽपि ३५० । ११
न देवकन्यका नापि ४२२ । १२
न देवसेवया याति १३६ । ३१
न देवाय न धर्माय ८२ । ५८
न देवे देवत्वं कपट १५० । १३
न देवो विद्यते काष्ठे २७० । ६२६
न दैवं न पित्र्यं च कर्मा ६६ । ३
न दैवमिति संचिन्त्य १२० । ४
न दयो नोचगता दुराप ३६८ । ३३
न द्वारि द्विरदावली ३९६ । ३८
न द्विषन्ति न याचन्ते २४७ । ४
न द्रव्याणामविज्ञाय २७१ । ६५५
न धर्मशास्त्रं पठतीति १२२ । ९
न धातोर्विज्ञानं न च ६६ । ८
न ध्यातं पदमीश्वरस्य ६४१ । २२२
न ध्यानं कुरुषे न या ३९१ । १५१
न नटा न विद्या न गाय ११६ । २८
न मरस्य नरो दासो ९३ । ९
न नीतमुपनासिकं ४६३ । ४०

ननु नीलाञ्जलसंश्रुत ४३८ । १७६
ननु संदिशेऽति सदृशो ४८३ । ३
नन्दनजन्मा मधुपः ३७० । ५७
नन्दनरेन्द्रविष्णु, १०३ । २९
नन्दन्ति मन्दाः श्रिय ६३८ । १६९
नन्दयति कस्य न मनः ५७९ । ११
नन्दी विन्दति चेद २९७ । ११३७
नन्वाश्रयस्थितिरियं ४१५ । ८२
न पक्षवृत्तिर्न सप १९५ । ३
न पङ्कटालेपं कलयति २७२ । ५
न पाण्डताः साहसिका ५८२ । २
न परस्यापराधेन २६६ । ५०८
न पर्वताग्रे नलिनी ६०७ । ६
न पश्यति च जन्मा २५७ । २९०
न पाणिप्रच्छाद्य नयन ५९३ । १६
न पुंसकामिति ज्ञात्या ४६५ । ३
न पुत्रत्वेन पूज्यन्ते ११८ । ४
न पुत्रात्परमो लाभो २६० । ३५५
न पुत्रायत्तमैश्वर्यं २४९ । ७९
न प्रसादमुचितं ५०६ । ४८
न प्रीतिः पवने रतिर्न ४८१ । ३१
न वरीभरीति कषरी ६१० । ४९
न ब्रह्मविद्या न च राज्य ४६२ । २६
न वृत्ते पर्यायं गिरं ६१२ । ७१
न भयाघ्राप्यनुक्रोशा ५९५ । ४६
न भवति मलयस्य ३३२ । ६७
न भवति स भवति ७१ । ४४
न भसि जलदलक्ष्मीं ५८५ । १०५
न भसि निरवलम्बे ३५३ । ५३
न भसि विरलतारा ५५० । ३४
न भाति वाञ्छा यंत्रा २७५ । ७७
न भिक्षा दुर्भिक्षे मिलति ९८ । ७
न भूतपूर्वो न च केन १३७ । ५८
न भोदिगन्तप्रतिषोष २०३ । ४६
न भोनदीव्यातिक्रम २०० । १३
न भोभूषा पृषा २९१ । १०६८
न भोलताकुम्भमुपा ५०५ । १५
न भोवनं नक्षत्रमसी ५८८ । ५

न भूणां स्फुरणं न ३८१।२३४
 नमः सर्वविदे तस्मै ५२।१०
 न मणेरितोऽधिका ४१४।६७
 न मद्यव्यसने क्षीयः २४९।६६
 न मया गोरसाभिज्ञं ३२२।४७
 न मया रचितं तवाल ३९५।३४
 नमस्कर्मः कर्म नम २७।१७
 नमस्तस्मै गणेशाय २।४
 नमस्तुङ्गशिरश्चन्द्र ५।१
 नमस्तुभ्यं देवासुर ७।३६
 नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं २१।१
 नमस्यामो देवान्ननु १३९।९५
 न मातरि न दारेषु १३०।१४
 न माता शपते पुत्रं २७४।७१४
 नमामि मामनोनुन्न ३४०।१
 नमिताः फलभारेण ५८६।७
 न मिथ्यावाद्दस्ते १६३।१६६
 न मुग्धदयिताधरे ५४।५०
 न मे दुःखं प्रिया दूरे ४६५।४
 नमो रामपदाम्भोज ३१।६४
 नमो विश्वसजे २१।२
 नम्रत्वेनोन्नमन्तः ८०।२२६
 नयगुणोपचितामिव ५६४।३८
 न यज्वानोऽपि गच्छ २४०।३०७
 न यत्नकोटिशतकैरपि ८२।४५
 न यत्र गुणवत्पात्रं ४१३।५८
 न यत्र स्थेमानं दधु ३८३।३३
 नयनच्छलेन सुतनो ४३३।७८
 नयननिपातेऽङ्कुरितः ५२९।२६
 नयननीरज किं ४४४।२९१
 नयनपथनिरोधा ३४३।८
 नयनमसि जनार्दनस्य ३४८।२१
 नयनं मलिनं विवृण्वतोऽङ्गुली ४३४।९४
 नयनयुगासेचनयं ४५२।२१
 नयनविकारैरन्यं ५९६।६०
 नयनस्य तुलां चक्र ४३३।७३
 नयनाञ्जलचञ्चरीक ४३५।११०
 नयनाद्विषयप्रमाथि २४४।४०४

नयनानन्ददायीन्दो ५०४।५
 नयनेन निरीक्षिता ४६६।३३
 नयनोत्पलचलधारां ४६१।१२
 न यस्य चेष्टितं विद्या २६७।२३३
 न याते संमुखं याते ५२५।१
 न येनाङ्कुरितं शौर्यं २४२।३७५
 न योजनशतं दूरं १०९।११
 नरत्वं दुर्लभं लोके २७३।७०२
 नरनारीसमुत्पन्ना ३०४।१५
 नरपतिहितकर्ता २४५।४२८
 न रम्यं नारम्यं २९१।१०६६
 नरस्य चिह्नं नरकाग २८४।९५४
 नरस्याभरणं रूपं १२१।२
 नराः संस्कारार्होः २९०।१०५६
 नराणां नापितो धूर्तः २५७।२८७
 नराधिपा नीचजना २४५।४१६
 नरेण जीवलोकोऽयं २३३।१३०
 नरैर्विफलजन्मभिर्गिरि ५३८।४
 न लज्जा न विनोतत्वं ५९५।३९
 न लभन्ते विनोद्योगं १२१।१८
 नलिकागतमपि कुटिलं ८४।८३
 नलिनं मलिनं विवृण्वतोऽङ्गुली ४३४।९४
 नलिनान्तिकोपहित २००।४६
 नलनि निपुणतां वदा ४०८।२२९
 नलिनीदलगतजल ६३८।१७५
 नलिनीदलगतजल २७९।८४६
 नलिनीदलतालवीजनं ४८०।६
 न लोकायत्तवादेन २७१।६३६
 न लोपो वर्णानां न १६३।१६५
 नवकदम्बरजोरुणिता ५८१।३९
 नवकनकपिशङ्गं ५५६।१४
 नवकिसलयतल्पं ४६२।२४
 नवकुङ्कुमचर्चिका ५०५।१८
 नवकुङ्कुमारुणपयो ४९६।३५
 नवकुमुदवनश्रोहास ५४७।९
 न वक्षोजाश्लेषप्रभृति ४७०।८९
 नवचन्द्रिकाकुसुम ५०७।५६
 न वध्यन्ते ह्यविश्वस्ता २६६।५२५

नवं वयो हारि वपुः २३३।११३
 नवं वस्त्रं नवं छत्रं २५८।३०५
 नवनखपदमङ्गं ५२२।६
 नवनीलेमधुरचिरः ६२९।३१
 नवपयःकणकोमल ५८१।४३
 नवपलाशपलाश ५६५।५६
 न वारयामो भवतीं ३६३।८
 न वित्तं दर्शयेत्प्राज्ञः ९३।२
 न विद्यया नैव कुलेन ९६।१३
 न विना परवादेन ८०।२
 न विना पाण्डित्यो भृत्यैर्न २३१।८७
 न विप्रपादोदकपङ्क्ति १३२।२
 न विमोचयितुं शक्यः ७२।११९
 न विश्वसेदमित्रस्य २५९।३३४
 न विषं विषमित्याहु १४८।१
 न विषममृत्युं कर्तुं ८८।१७०
 न विषयभोगो भाग्यं ६२९।२४
 न विषेण न शस्त्रेण ५९६।५९
 नवीनदीनभावस्य १०५।७
 न वेत्ति यो यस्य गुण २८३।९२४
 नवे वयसि यः शान्तः २५२।१३७
 न वै ताडनात्तापना ४११।२१
 नवोक्तिर्जातिरग्राह्या ४५।४
 न व्याप्तिरेषा गुणिनो २७४।७३५
 न शीलं दृग्भङ्गी कल ४२७।३३
 न श्लाघते स्वलः कस्मै ३२९।१९
 न श्वेतांशुवदन्धकार ३६२।६५
 नष्टं मृतमतिक्रान्तं २६७।५३४
 नष्टे वारिजविपिने ३७०।५९
 न संशयमनासुहृ २६४।४५२
 न संसारोत्पन्नं चरित ६३०।४५
 न समासः समर्थस्य १५७।५४
 न संप्रत्य मुखे रक्तं २३६।१९९
 न सवर्णो न च रूपं ४८३।९
 न सारणीया धारेण २५०।१०४
 न सा विद्या न तच्छीलं ९५।३
 न सा सभा यत्र न २८४।९४५
 न साहसैकान्तरसा २८५।९७५

न सुखं न च सौभाग्यं १२२।२
न सौख्यसौभाग्यकरा १२२।४
न खोजितः प्रमूढः २४९।६८
न खीणामप्रियः ५९५।४३
न स्थातव्यं न गन्त २७१।६५९
न ज्ञानं न च भोजनं ४९२।३४
न स्म माति वपुषः ५३७।१०
न स्वप्नेन नयेन्निद्रां २६९।६०१
न स्वल्पमप्यध्यवसा २८१।८५३
न स्वल्पस्य कृते भूरि २६१।३७३
न स्वां करेणुमपि नापि ३८६।७३
न स्वादु नौषधमिदं १५२।४
न ह्येनं च मातङ्गै ४१८।२
न हायनैर् पलितै २७१।६४६
न हारं नाहारं कल ४८६।६२
नहि जन्मनि ज्येष्ठत्वं ११८।८
नहि बुद्धिगुणेनैव १३१।१७
नहि भवति वियोगः ७६।१७४
नहीदृशं संवलनं २४८।५२
नाक्रुषिः कुरुते काव्यं २५८।३१२
नाकाले म्रियते जन्तु २५८।३१०
नाकाशं न दिशो न ५०२।३४
नाक्षराणि पठता कि १०६।२९
नागच्छन्नपहूयते ८९।१७६
नागवल्किरिपोः कन्या ३१०।३८
नागविशेषे शेषे ३४१।१५
नागुणो गुणिनं वेत्ति ६८।१४
नागेन्द्रहस्तास्त्वचि ४५०।४०४
नागो भाति मदेन २९६।११२५
नामिस्तप्यति काष्ठानां २४९।६२
नाङ्गीकृतव्याकरणौ ६३।७
नाजारजः पितृद्वेषी २६९।५९०
नातः परं कुलमतः ५९९।३१
नातिप्रसङ्गः प्रमदासु ५९३।७०
नात्यर्थमर्थार्थितया १०१।८
नात्र व्याधशराः ३८९।१२१
नाथ त्वदङ्गिनख १६२।१५१
नाथ मयूरो नृत्यति ३०७।११

नाथ विलोकय मेघं ३०६।९
नाथे श्रीपुरुषोत्तमे ६४४।२६६
नाथो मे विपणिं गतो ६०६।९५
नाद्रव्ये निहिता का २६३।४४८
नाधन्यानां निवासं ३५६।१
नाधीतेऽत्र जनो यदि १४९।९
नाध्यापयिष्यन्निगमा ६२३।१
नानन्दं कैरवमवधिं ३४८।२८
नानन्वयस्ते न च ते १५९।९७
नानाभूषणभूषिता १६८।२२९
नानाविधप्रहरणै १६२।१५५
नानिवेद्य प्रकुर्वीत २३४।१४५
नानीयन्ते मधुनि ११६।३७
नान्तःप्रवेशमरण ४५७।५
नान्तरङ्गाः श्रियो जातु २६१।३८५
नान्दीपदानि रतिनाट ४२०।४३
नान्धो स्कन्धनतिः ३५५।८०
नापरीक्ष्य नयेद्दण्ड २४२।३५०
नापृष्टः कस्यचिद्भूया २७१।६४२
नापेतोऽनुनयेन यः ५२७।२८
नाप्राप्यममिवाञ्छ २६४।४७६
नाभिप्रभिन्नाम्बुरुहा २२४।४
नाभिरन्त्रं प्रविष्टास्याः ४४७।३४५
नाभिषेको न संस्कारः ३८२।७
नाभिस्तेन गौराङ्ग्याः ४४७।३४७
नामोपश्रवसच्चतुर्मुख २३।२८
नामोबिलान्तरविनि ४४८।३६५
नामोबलयसंबद्धा ४४७।३४८
नाभूवन्भुवि यस्य ३८७।८५
नाय्यस्ता भुवि वादि ६४१।२२१
नामृतं न विषं किंचि ४१८।१०
नामोदस्ताखिलामो ३९।१७१
नाम्बुजैर् कुसुमैरुप ६०१।३०
नायं प्रयाति विकृति ४४।१७
नायं मुञ्चति सुभ्रुवा ४८७।७८
नायातो यदि निर्दयः ६१२।७६
नारदं कुचपरि ५३०।४८
नारमिहाकृतिं वीक्ष्य ३२०।१२

नारिकेलसमाकारा ६८।२५
नारोणां खलु बन्धु ६०४।६३
नारोणां मृगनाभि ५५४।३२
नारोणां वचनेन कर्म ८५।१८२
नारी परमुखद्रष्टु २५३।१८४
नारीभिर्गुरुजघन ५७७।१०४
नारुतुदः स्यादातोऽपि २७१।६४७
नारुहेद्विषमं वृक्षं २७३।६८९
नार्यः कुङ्कुमशङ्कया २१३।२३
नार्यस्तन्वि हठाद्वरन्ति ५३८।४
नारम्भते दैष्टिकता २३६।१९४
नारलसाः प्राप्नुवन्त्यर्था २४७।१०
नारलस्य प्रसरो जले ४०८।२४१
नारलिङ्गन्ति कुचद्वयं १६७।२१५
नारलिङ्गिता नवलवक्त्र ३७१।८६
नारलीकभङ्गकृतीव १७६।११
नारलेनेव स्थित्वा २४४।२३
नारलीयसि निबन्धन्ति ६७।२
नारवज्ञा नाप्यवेदग्न्य ३५८।१
नारवर्तो न च तरला ३६३।६
नारविदग्धः प्रियं ब्रूया २६७।५३१
नारशयन्तो घनध्वान्तं ५०४।६
नारशिष्यः किमभूद्वयः ३०।५९
नारश्राति सेवयैत्सुक्या १४७।९
नारसत्यवादिनः सख्यं १२२।१
नारसां कश्चिदगम्यो ५९४।१६
नारसादसीया तिलपु ४३५।१२३
नारसामौक्तिकमणले ४३५।१२५
नारसावशानिर्मुक्त ४३२।४६
नारस्ति कामममो व्या २५८।२९४
नारस्ति क्षुधासमं दुःखं १४४।१
नारस्ति मेघसमं तोयं २५८।२९६
नारस्ति यज्ञं स्त्रियः कि २५२।१४५
नारस्ति विद्याममं चक्षुः २७१।६५७
नारस्ति सत्यं धूतकारे २६८।५८१
नारस्ति खीणो पतिर्यज्ञो ५९८।१७
नारस्यन्या दृष्ट्या तुल्या १११।५
नारसामकं शिक्षिका न ११७।४४

नास्य भारमहे शक्ति ३९११४२
 नास्योच्छ्रायवती तनु ३८४।३९
 नाहं रक्षो न भूतं ६२७।१५
 नाहं दुश्चरिणी न चापि ९२।४०
 नाहं धार्यमधीराक्षि ४४१।२३८
 नाहं मनुष्यो न च देव ३०६।३५
 नाहूतापि पुरःपदं १५४।१३
 निःक्रन्दामरविन्दिनीं ३९२।१५८
 निःपद्मं शिशिरेण ३५५।८१
 निःपीतमीनतिमिराणि ३५८।१८
 निःपीते कलशोद्भवेन ६१७।४८
 निःशङ्कं गजपतिगण्ड ३७१।७७
 निःशङ्कं बहिरम्ब ६२५।१०
 निःशङ्कसंकोचितपङ्क ४४३।२८५
 निःशेषं व्यपनोय नीवि ५४४।२०
 निःशेषच्युतचन्दनं ४९३।७
 निःश्वासानलविद्ध ४६४।६१
 निःश्वासा वदनं दहन्ति ५२२।१२
 निःसारस्य पदार्थस्य २५१।११६
 निःसीमशोभासौभाग्यं ४३३।६४
 निःसृतोऽहं करिष्या ६३७।१४४
 निःस्नेह निःकरुण निःस्नेह ६१२।७३
 निःस्नेहं पतिरुज्झता ४८२।९
 निःस्नेहो याति निर्वाणं ६२८।६
 निःस्वोऽप्येकशतं शती १११।३४
 निकटस्थं गरीयांसं २७५।७५६
 निकटस्थं दहत्यमि २२८।११
 निकामं क्षामाक्षी सरस ४६२।३६
 निखिलं जगदेव ६२९।२९
 निखिलेषु गुणेषु चित्र १५५।९२
 निचयिनि लवलीलता ५८५।१४
 निजकरनिकरसमृद्धया ३४७।८
 निजगुणगरिमा सुखा १२२।५
 निजदोषावृतमनसा २८०।८५९
 निजनयनप्रतिबिम्बै ५६८।१०३
 निजपतिरायः प्रणयी २९९।२५
 निजपदगतिगुण ७१।८३
 निजपाणिपल्लवतट ६१३।९१

निजप्रियमुखभ्रान्त्या ५७५।५९
 निजरजः पटवासमि ५८१।४४
 निजवर्षा इति ज्ञेया २३३।१२७
 निजश्वासोद्भूता हयवर २१६।३३
 निजसीत्थं निरुन्धानो १०३।१८
 निजांशुकाष्टतां प्राचीं ५५५।२
 निजां कायच्छायां ५७२।२२
 निजानपि गजान्भोजं १८२।७३
 निजाशयवदाभाति २७५।७४५
 नितम्बगौरवेणासौ ४४९।३८१
 नितम्बपीड्यमानेन ४५०।४१५
 नितम्बविम्बं विम्बोष्ठी ४४८।३७८
 नितम्बिन्यो नित्यं विनय ६०२।४१
 नितम्बो विशालः २८८।१०१७
 नितरां नीचोऽस्मीति त्वं ३६५।७
 नितान्तस्वच्छहृदयं ३२२।५०
 नित्यं वृद्धिमुपैषि संक १९०।१८१
 नित्यं स्नाता सुगन्धा च ५९८।२
 नित्यं क्रोधाच्छ्रयं २७०।६२९
 नित्यमाचरतः शौचं ६३५।११७
 नित्यमाराधिता देवै ३२२।४९
 नित्यमास्यं शुचिः स्त्री २५२।१४७
 नित्यं ब्रह्म यथा स्मरन्ति ४९०।४
 नित्यं मनोरथस्यापि ५१५।१
 नित्यानित्यविचारणा ६३३।८६
 नित्यार्यगृथिवीपाल २४१।३३४
 निदधिरे दयितोरसि ५७१।१२
 निद्रानुन्दिलशोण ५५९।२४
 निद्रानिद्रुतावुदिते ५५७।१
 निद्रामीलितलोचनो ३८५।५१
 निद्रार्धमीलितदृशो ४६७।४२
 निद्रितस्य बत शम्बर ५७९।४
 निद्रे लोचनमुद्रणं ४७२।११४
 निधेः कलानामपि ३४८।१५
 निन्दन्तु नोतिनिपुणा ११३।११
 निन्दां यः कुरुते सा २७४।७२८
 निन्द्यते पितृभिस्तै १३३।८
 निन्द्यन्ते यदि नाम मन्द ४७।४५

निपतति किल दुर्बलेषु १३७।६८
 निपत्य युधि वेगेन २३०।५१
 निपपात संभ्रमभृतः ५२६।४
 निपानमिव मण्डूकाः १२०।९
 निषिद्धतमतमाल ६०५।७९
 निषिद्धानुषक्तकुचको ४४५।३१५
 निभृतं निभृतं निभा ६०१।२७
 निमग्नस्य पयोराशौ २५८।३११
 निमित्तमुद्दिश्य हि २८५।९७४
 निमीलदाकेकर ५७६।९६
 निमीलनश्रंशजुषा ४२२।७
 निमीलनाय पद्मानां ३४६।४
 निमेषमात्रमपि ते २६१।३७७
 निम्ननाभिकुक्षेषु ५७७।९९
 निम्नप्रदेशः स्थलता २०३।४५
 निम्नेष्वोधीभूतमग्न २०६।९८
 निम्नोन्नतं वक्ष्यति १२३।१०
 निम्ब किं बहुनोक्तं ४०३।१५९
 नियतविषयवर्ती २४५।४२९
 नियतैः पदैर्निषेधं २७९।८५४
 नियमयसि कुमार्य १६४।१८०
 नियुक्तः क्षत्रियो २३६।२०९
 नियुक्तहस्तापित २४४।४०१
 नियोगिभिर्विना राज्यं २३१।७४
 निरक्षरे वीक्ष्य २८३।९१८
 निरञ्जने साचि ५७६।९५
 निरतिशयं गरिमाणं २७८।८३१
 निरर्थकं जन्म गतं ३३९।५
 निरवधानि पद्यानि ४५।२
 निरवधि च निराश्रयं च २७१।६
 निरानन्दः कौन्दे मधु ३७२।९४
 निरीक्षितुं वियति समे २००।११
 निरीक्ष्य विद्युन्मयैः ५८०।२१
 निरीक्ष्य वेणीप्रतिबिम्बं ५७५।७१
 निरुत्साहं निरानन्दं १३४।११
 निरुद्यमानवद्याङ्ग ३१९।२
 निरुपादानसंभार ५।३
 निर्गतामलवाक्यस्थ ५२।१८

निर्गुण इति मृत इति ५९ । २१
निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु ६९ । ४०
निर्जितसकलारातिः ३३२ । ६१
निर्णेतव्यो मनसिज ४४८ । ३७१
निर्णेतुं शक्यमस्तीति ५२८ । १७
निर्दयं स्रङ्गभिन्नेभ्यः २०१ । ४
निर्द्वयाः पुरुषाः सदा ९४ । १७
निर्धौते सति हरि ५७७ । १०८
निर्मग्न मयाम्भसि २३ । २४
निर्मज्जच्चक्षुरन्तर्ग्राम ६२५ । १६
निर्मांसं मुखमण्डले १९४ । ८
निर्मोषकौशलं घातुः ४२२ । ६
निर्मितुः सुदसीमजो ४२५ । ४६
निर्मुक्तशेषधनैरच २१५ । २२
निर्मुक्तशैशवदशा ४२३ । २४
निर्यच्छोणितपूर १८५ । ११८
निर्यद्वासरजीवपिण्ड ४९७ । ६२
निर्यान्त्या रतिवेदमनः ५५१ । ४७
निलेपौ कुचकुङ्गली ५४६ । ३१
निर्वाणदीपे किमु २८३ । ९३५
निर्विकेतया बाल्यं ६२८ । १८
निर्विशेषो यदा राजा २३४ । १६०
निर्विषेणापि सपेण २५३ । १८२
निर्विषोऽपि यथा सर्पः २४० । ३१९
निर्वीर्यो पृथिवी निरो १५० । २३
निर्वृत्ताध्वरकृत्य २९३ । १०८८
निर्वृत्ते सुरतोत्सवे ५४६ । २८
निर्व्याजादपि तेन ५९९ । ४०
निर्दादः क्रकचः क्षतः ४७ । ४२
निलयः श्रियः सतत ४९९ । ५
निलीना वेदमान्तः कथ ४२४ । ३५
निवासश्चिन्तायाः पर ९८ । ३४
निविशते यदि शूक ४६१ । २०
निवृत्ता भोगेच्छा बहु १११ । २९
निशम्य केलीभवानो ५६३ । २
निशाचरोऽपि दीनोऽपि ३४७ । ६
निशारत्नं चन्द्रः शय १८५ । ११६
निशितशरधियार्प ४२६ । १६

निशीथे लीनानां झटि ५८४ । ८८
निश्चितं ससुरः कोऽपि ३०८ । १९
निषेवन्तामेते वृषमहि ३८६ । ७७
निष्कन्दाः किमु कन्दरो १०० । ४८
निष्कलङ्ककल्यापि ११९ । ४२
निष्कासयन्त्यनेके ४६६ । २६
निष्कूजस्तिमिताः कचि २२५ । ५
निष्कामन्भृशदुःखा ६३७ । १४५
निष्णातोऽपि च वेदान्ते ८३ । ६०
निष्पात्याशु हिमांशुम ३९१ । ५२
निष्पीडितो यद्यपि ३४८ । १६
निष्पेषोऽस्थिचयस्य ४०५ । १९१
निष्प्रत्युहमनल्पकल्प २७ । १८
निष्प्रत्युहमुपासमहे भग २३ । २९
निर्गसौरभोह्रान्त ५५६ । ४
निसर्गादारामे तरकुल ३९८ । ७५
निखिंशनुटितारि १७१ । २६१
निहत निहत तूर्ण २२६ । २
नीचं समृद्धमपि २८९ । १०४१
नीचः समाश्रितोऽवश्य ८३ । ७०
नीचतामनवलम्ब्य १०६ । ३०
नीचावमानमलिनां २७४ । ७२२
नीचेषु यावनी वाणी ३३० । ३३
नीचैर्दुर्यवैः शुनीभि १५१ । ३०
नीतं जन्म नवीननीर ३७३ । १०९
नीतं नवनवीनं किय ३३ । ९८
नीता कम्भस्थलकठि १९४ । १
नीतानामाकुलीभावं ५२८ । १४
नीतिर्भूमिभुजां नति २९५ । ११४
नीतिस्त्रीमुकुरो जय १७३ । १७६
नीते भेदं धौतधारा २०४ । ६५
नीत्वोच्चैर्विक्षिपन्तः २९१ । ४६
नीपस्कन्धे कुहरिणि २२७ । ४
नीपस्कन्धे निवसति २२५ । १
नीरक्षीरविवेके हंसा ३६७ । १०
नीरक्षीरे गृहीत्वा सक १८३ । ९४
नीरजान्यपि निषेव्य ३७० । ६८
नीरं दूरं तदपि विरसं ३५३ । ६०

नीरन्ध्रं परिभ्यते ५३८ । ३
नीरसान्यपि रोचन्ते ४०५ । १८९
नीरागा मृगलाञ्छने ४८७ । ७४
नीरान्मिलतो जनि ४०९ । २४२
नीलनीरजनिभे ५०६ । ३८
नीलाञ्जयुतिनयनं ३०० । ३८
नीलाम्भोरुहकोशकोम ३९१ । ६७
नीलेन्दीवरशङ्कया ४७१ । १०६
नीलोत्पलदलश्यामा ५५ । ५७
नीलोत्पलभनयनाः ६३७ । १५३
नीलोत्पलोलसितख ४२३ । २५
नीवारप्रसवाप्रमुष्टि ३८६ । ८१
नीवाराः शुककोटरा २२७ । ७
नीवारिदनमण्डमुष्ण २२७ । १०
नीवीदृढापितकरां ५३९ । ८
नीवीबन्धोच्छसनमधर ४६३ । ४७
नीर्व्यां संयमनं कचे ५४६ । ३०
नीहाराकरसारसागर ३५३ । ६३
नूनं हि ते कविवरा विप ४२० । ४२
नूनं दुग्धाच्चिमन्योत्था ६९१ । ४८
नूनमयं मे पापः का ४६६ । १९
नूनमाज्ञाकरस्तस्याः ४३३ । ६३
नूनं बादलशङ्ख ३८९ । ३
नृणामनभ्यस्तफणा ६३ । ६
नृत्यचन्द्रकिणिकण ५८४ । ९१
नृत्यस्वद्वाराजिराजि १९९ । २८
नृत्यद्भगाट्टहामप्रचर १८६ । १२६
नृत्यारम्भरसवर्माणि ८ । ५७
नृपः कामाभ्यामुदतो १६० । १२०
नृपः कामासक्तो गणय २४५ । ६३०
नृपतिनिजाम तवाद्भ १९१ । १८७
नृपतिपुरुषशक्तिप्रचार ५०० । २
नृपतिमुकुटरत्न १७६ । १२
नृपदोषो घनश्रेष्ठ २४० । ३०२
नृपाणां च नराणां च २३३ । १२२
नृपोऽपकृष्टः सचिवा २४५ । ४१७
नृसिद्धदेवे चलिते भरेण ३१४ । ८५
नेता यस्य बृहस्पतिः १४० । १०७

नेतुः प्रयाणोन्मुखतां ३१४।८०
 नेत्रे खञ्जनगञ्जने ४५६।७७
 नेत्रे खञ्जनरञ्जने ४७२।११२
 नेत्रैरिवोत्पलैः पद्मै २२५।१
 नेत्रोपान्तवर्तसिते ४५५।६६
 नेदं नभोमण्डलमम्बु ५१३।१५५
 नेदं मुखं मृगवियुक्तं ४२३।२१
 नेदं समीरितमकारि ६१३।९२
 नेदं सरः सरसवारि ३६८।२१
 नेपथ्यादपि राजते ५४६।२७
 नेपालीनामराले २२०।८९
 नेयं विबुद्धवधमगता ४५८।२२
 नैतच्चित्रं यदयमुदधि १६५।१८९
 नैतद्धारिदार्जितं ५८३।७१
 नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन ५९३।१७
 नैताः स्वयमुपमोक्ष्य ३५१।१७
 नैयायिकानां नलिना ६४।४
 नैयायिका वा ननु शाब्दि ६५।४
 नैरन्तर्यच्छिन्नदेहान्त २०६।१०५
 नैर्मल्यं वपुषस्तवास्ति ३८१।२३१
 नैव व्याकरणज्ञमेति ४७।४०
 नैवाकृतिः फलति नैव १३८।७९
 नैवात्मनो विनाशं ८३।७९
 नैवायं भगवानुदञ्चति ५१२।१३८
 नैवालवालवल्यं ३५२।४६
 नैषा वेगं मृदुतरतनुः ५४२।३८
 नैषां संध्याविधिरपि २२३।६
 नैष्ठुर्यं कलकण्ठको ४८८।८२
 नो कामः प्रतिहन्यते १६७।२११
 नो ग्लानिं भजते दिने १८०।५१
 नो घाटु श्रवणं कृतं ५२३।१४
 नो चापाकलनं न प २०७।१२२
 नो चारु चरणौ न ३८०।२२०
 नो चिन्तामणिर्भिर्न ३५४।७८
 नोचैः सत्यपि चक्षुषी २२३।८
 नो जानाति कुलीनमुत्त ९३।४४
 नो तल्पं भजसे न ज ५२२।२३
 नो तावत्कलयामि ६१७।४७

नोदन्वानार्थितामेति २४७।११
 नो धर्माय ततो न तत्र ६४२।२२८
 नोपभोक्तुमपि क्लीबो १०३।१५
 नोपभोगपरानर्था २७५।७५४
 नोपेक्षा न च दाक्षिण्यं ३५०।७
 नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः २४१।३२४
 नो मन्ये दृढबन्धना ३८७।८९
 नो मल्लीमयमीहते न ३७२।१०१
 नो रविर्न च तमो न ४९५।१०
 नोर्ध्वं न चाधो न पुरो २०३।४१
 नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न ५००।११
 नो वा कियन्तः परितः ३६५।२१
 नो संध्यां समुपासते ३१।६२
 नो सेवा विहिता गुरोरपि ९८।४१
 नौकां वै भजते ताव ४१५।८८
 नौश्च दुर्जनजिह्वा च ८१।१५
 न्यग्रोधे फलशालिनि ४०३।१५१
 न्यञ्चञ्चञ्चलचञ्चु ३४४।२५
 न्यञ्चति वयसि प्रथमे ४२५।६
 न्यस्तं यथा मूर्ध्नि मुदा ६३८।१६८
 न्यस्तं पन्नगमूर्ध्नि ६०४।६१
 न्यस्तानि दन्तवल्या ४४२।२४९
 न्यायनिर्णीतसार १२५।४
 न्यायार्जितधनस्तत्त्व १३२।१

प

पकानि प्रच्यवन्ते २२७।१४
 पक्वान्मिव राजेन्द्र २३१।८१
 पक्षद्वन्द्वविराजितो ९०।१८५
 पक्षावुत्क्षिप्य ध्रुव ३४४।२६
 पक्षिश्रेष्ठसखीषभू ३२८।३
 पक्ष्माग्रप्रथिताश्रु ४८१।२०
 पक्ष्मालीपिङ्गलिम्बः १४।१२१
 पङ्कज जलेषु वासः ४०७।२१५
 पङ्कसंकरविगर्हित १००।२३
 पङ्काङ्कसद्भानमवेक्ष्य ४४१।२२९
 पङ्कष्वपि च देवेषु ५९५।५०
 पङ्को वन्यस्त्वमसि १०६।३६
 पञ्चत्वं यान्तु बाणाः ४७९।४७

पञ्चत्वं तनुरेतु भूत ४७८।३१
 पञ्चदशीरजूनिसमा ३०७।१०
 पञ्चभिः कामिता २५१।११९
 पञ्चभिः सह गन्तव्यं २५०।८६
 पञ्चभिर्न्याति दासत्वं २६५।४९१
 पञ्चसायकमहेन्द्र ४६६।३५
 पञ्चास्यपञ्चदशनेत्र १६।१४
 पञ्चास्यस्य परामवाय ३०१।५७
 पञ्चैतानि विलिख्यन्ते २६८।५८०
 पञ्चैते पाण्डुपुत्राः १४३।१३९
 पटलमम्बुमुचां पथि ५८१।३६
 पटविघटितमपि ४४३।२७५
 पटालमे पत्न्यौ नमयति ५३९।९
 पटुत्वं सत्यवादित्वं २६४।४७०
 पटु रटति पलितदूतो १४४।१०
 पठकः पाठकश्चैव २५६।२५९
 पठतो नास्ति मूर्खत्वं २४७।५
 पण्डिते चैव मूर्खे च २५५।२३७
 पण्डिते हि गुणाः सर्वे ५७।१
 पण्डितैः सह सांगत्यं २५६।२६०
 पतङ्गपाकसमये पतङ्ग ५५५।३
 पतति रविरपूर्ववारि ४९६।४८
 पतति व्यसने देवा ६८।२९
 पतनु तवोरसि सततं ५४३।२
 पतनु नभसो गच्छ ३४७।१५
 पतत्यविरतं वारि ५७९।८
 पतत्येतत्तेजोऽहुतभु २१६।३२
 पतन्ति खड्गधारासु ९५।४
 पतन्ति नास्मिन्विशदाः ५८७।१८
 पतिते पतङ्गमृगराजि ५०१।१४
 पतितोऽपि राहुवदने ७०।७९
 पतिरतीव धनो सुभगो ६०१।२९
 पतिर्हि देवो नारीणां ५९८।१५
 पतिव्रतायाः कुच २८३।९२२
 पत्तिः पत्ति वाह २०३।५३
 पत्तिः पत्तिमभीयाय २०१।२
 पत्तिः पदाति रथिनं २०२।२५
 पत्युः प्रवृत्तस्य रतौ ५४१।२५

पत्युर्यत्पतितावशेष ३८७ । ९०
पत्रच्छायासु हंसा ५७५ । ५८
पत्रं नैव यदा करीर १४० । १०३
पत्रपुष्पफलच्छाया ३९३ । २
पत्रफलपुष्पलक्ष्म्या ४०४ । १६५
पत्राणि कण्टकशैते ३९९ । ९५
पथि निपतितां शून्ये ३८० । २१५
पथि पथि लतालोला ५६९ । १३२
पथि पथि शुकचञ्चू ५६६ । ८३
पथ्यानुरूपमिन्दीवरे ४०४ । १६२
पदन्यासो गेहाद्वहि ५९९ । ३३
पदप्रणतमालोक्य ५२६ । २
पदबन्धोज्ज्वलो हारी ५३ । ४१
पदमनन्तरवाचि ३३४ । ८६
पदव्याक्तव्यक्तोक्त ४९ । ३४
पदशब्दलीनहृदयो ४९४ । १
पदस्थितस्य पद्मस्य १२६ । ४
पदानि क्रतुतुल्यानि २४२ । ३६०
पदाभ्यामुन्निद्रामधर ४५४ । ५०
पदे पदे च रत्नानि २५९ । ३२०
पदैश्चतुर्भिः सुकृते १६१ । १२८
पद्माकरं दिनकरो १०८ । १४
पद्माकारैर्योधवक्त्रै २०६ । १०१
पद्मातपत्ररसिके स ५३० । ५६
पद्मानना पद्मपलाश १५४ । १०
पद्मापयोधरतटीपरि २२ । १६
पद्मायाः स्तनहेमसदा २५ । १२
पद्मा सद्मनि केशव १७४ । २८८
पद्मिनि किमिति ब्री ४०७ । २१९
पद्मिन्याः सकलां ५५१ । ४८
पद्मिन्या दयितेऽनु ५५० । ११३
पद्मे त्वन्नयने स्मरामि ३६ । १४२
पद्मे मूढजने ददासि ९२ । ३६
पद्मोदयदिनाधोशः १५७ । ६०
पन्थाः संहर दीर्घतां १८३ । ८६
पन्थानुपङ्गं पथि वि ५८९ । ५७
पद्मगधारिकरामो गङ्गा २० । ३
पपात गङ्गा हरमौलि ५४४ । ६

पपात पाथःकणिका ३५१ । ३१
पपात मेरोः सुरसिन्धु ५४४ । ५
पम्पासरसि रामेण ३१९ । ५
पयःपीठं दत्ते त्वरित ६११ । ५५
पयसि सलिलराशे ५५६ । १६
पयोदकेशेषु विकृष्य ५८६ । १४
पयोद हे वाग्नि ददा ३५२ । ३७
पयोधरघनीभाव ४४२ । २६०
पयोधरस्तावदयं ४४७ । ३६१
पयोधराकारधरो ५९१ । ३४
पयोधेः सर्वस्वं शिरसि ३६१ । ५७
परगुह्यगुप्तिनिपुणं ८५ । १०३
परं विनीतत्वमुपैति २४५ । ४२०
परदारपरद्रव्यपर २४८ । ४६
परदारं परद्रव्यं २६० । ३६७
परदारा न गन्तव्या २४८ । ४४
परं तदिह नास्ति ४०४ । १७१
परपतिनिर्दयकुलटा ५९९ । २७
परपरितापनकुतुकी ८६ । १२२
परभृतशिशो मौनं ३७५ । १३९
परमो मरुत्सखाग्नेस्ते ३५६ । ४
परं पलितकायेव २६९ । ५८८
परल्लोकचक्रभेषु २७३ । ७०९
परवादे दशवदनः ८४ । ९३
परस्परानुरक्ता ये २४२ । ३६६
परस्परेण क्षतयोः २०२ । ३६
परामैः कापूर्वेस्तुहिन ४७० । ८४
पराधीनं वृथा जन्म २५९ । ३४२
परात्रं प्राप्य दुर्बुद्धे ६२२ । २
परात्रेण मुखं दग्धं १४९ । ३
परापकारनिरतै २७३ । ७००
परामर्शं परिच्छेत्तुं २६६ । ५१०
परामृशन्तो लिङ्गानि ६४ । १
पराथव्यासङ्गादुपजह ७७ । १९८
परार्थानुष्ठाने जडयति २२२ । ३
परार्थं यः पीडाम ४०५ । १८४
परिक्षीणः कश्चि ९६ । १६
परिवर्तितव्याः सुन्तो ७१ । ९६

परिचुम्बति संश्लिष्य ५६३ । ५
परिच्छिन्नस्वादोऽमृत ४७ । ३७
परिच्छेदातीतः ६४३ । २५५
परिच्छेदो हि पश्चि २६४ । ४७३
परिच्युतस्तत्कुच ४७५ । १६२
परिणयविधौ भट्टत्वा ३१ । ६८
परितप्यत एव नो ९६ । १३५
परितोषयिता न क ८६ । १३१
परिपतति पयोनिधौ ४९६ । ४५
परिपीड्य करद्वयेन ४१२ । ३९
परिपूर्णोऽपि तटाके ८४ । ८७
परिभ्रमन्त्या भ्रमरी ५८८ । ४९
परिमन्यराभिरलघू ५२६ । ११
परिमलसुरभितनभ ३९६ । ४१
परिमृदितमृणाली ४६२ । २७
परिमृदने पीनस्तन ४६२ । २९
परिमृदने माने मुख ५२५ । ४
परिलुठति ललाटे ५१७ । ३७
परिशिथिलितकर्ण ५४९ । २४
परिसुद्धामपि वृत्ति ८४ । ९४
परिसुरपतिमनुष्याम ५८० । २३
परिस्फुरन्मोनावय ५७६ । ८८
परिहर कृतातङ्गे ५१८ । ५०
परिहरत पराङ्मन २८७ । १०१४
परिहरति भयात्तवा ३३३ । ७०
परिहरति यथा यथा ४२६ । १५
परिहरति गतिं माति ४९४ । २
परिहृत्य दुरारोहं ४४६ । ३३७
परीक्ष्य सत्कुलं विद्यां ९६ । ४
परीवादस्तथ्यो ७७ । १९९
परोषां क्रेशदं कुर्यान्न २४९ । ७०
परोषां चेतांसि प्राति ६३० । ४७
परैः प्रोक्ता गुणा यस्य १२२ । १
परैः संभुज्यते राज्यं २२२ । १
परोक्षे कार्यहन्तारं १३१ । १
परोपकारः कर्तव्यः १०७ । १
परोपकारशून्यस्य १०८ । १
परोपकाराय फलन्ति १०८ । ११

परोपकृतिकैवल्ये १०८ । ५
 परोपदेशकुशला १२२ । ४
 परोपदेशवेलायां २५३ । १६३
 परोपदेशे पाण्डित्यं ६८ । २७
 परोपसर्पणानन्तचि ३९३ । ५
 परोऽपि हितवान् २५२ । १५६
 परोऽवजानाति २८५ । ९६९
 पर्जन्य इव भूताना २२८ । ४
 पर्यङ्कः स्वास्तरणः पति ६०० । ४
 पर्यङ्कप्रस्थिवन्धद्विगु ११ । ९३
 पर्यङ्कीकृतनागनायक २४ । ३४
 पर्यङ्के राजलक्ष्म्या १९३ । २११
 पर्यच्छे सरसि हते ५७७ । १०३
 पर्याप्तपुष्पस्तवकस्त ५६४ । ३३
 पर्वतभेदि पवित्रं १२ । १०२
 पर्वताग्रे रथारूढो ३०५ । २७
 पर्वताग्रे रथो याति ३०४ । १९
 पलायिता तवारि १९१ । १८५
 पलाशकुसुमभ्रान्त्या ३६९ । ४३
 पल्लवः कल्पतरो १५८ । ८१
 पल्लवोपमितिसाम्य ५३७ । १५
 पल्लीनामधिपस्य ६१० । ४२
 पवनापनीतसौरभ ३७० । ६०
 पवित्रमतित्सिक्त ३३६ । १०७
 पश्चात्प्रागभिह ६२१ । १८
 पश्चाद्द्वी प्रसार्य ३४३ । १३
 पश्यति परस्य युव २७९ । ८३७
 पश्यन्ति नैव क्व २८९ । १०३३
 पश्यन्ति स्निग्धमुग्धं ६०४ । ७१
 पश्यन्तीं परिणाम ५४२ । ४८
 पश्यन्त्यसंख्यपथगां १५६ । ३८
 पश्यन्तु मन्यथ ४५० । ४०३
 पश्य पक्कफलिनीफल ५०५ । २७
 पश्य पश्चिमदिगन्त ४९५ । १३
 पश्य सखि हे रसम ५८५ । १००
 पश्यामः किमियं ५२७ । २५
 पश्यामि तामित इतः ४६७ । ५१
 पश्येत्कश्चिच्चल चपल २०९ । २३

पश्योदश्चदवाश्चदश्चि ३४२ । ३
 पश्येदिति वियोगिनी ५०९ । ९५
 पाटल्या वनमध्ये ३९९ । १००
 पाटीर तव पटीयान्कः ३९६ । ४५
 पाठीनः कमठः किटिनैर २६ । ३
 पाणिः पात्रं पवित्रं ६३५ । ११५
 पाणिग्रहे पर्वतराज ६ । २१
 पाणिग्रहे पुलकितं ५ । १०
 पाणिग्राहस्य साध्वी ५९८ । १८
 पाणिर्नोरवकङ्कणः ४८९ । ९७
 पाणिपल्लवविधुनन ५४० । ११
 पाणिरोधमविरोधित ५४० । १३
 पाणौ कङ्कणमुत्फणं १० । ७६
 पाणौ गृहीतापि पुर ६०१ । २५
 पाणौ ताम्रघटी कुशः ६२४ । ४८
 पाणौ पद्मधिया मधूक् ५६९ । ११९
 पाणौ मा कुरु चूत ४७४ । १४२
 पाण्डु क्षामं वदनं ४७९ । २
 पातः पूष्णो भवति ३४६ । १४
 पातकानां समस्तानां २३६ । २०३
 पातं जले विष्णुपदाप ६३ । ५
 पातयति हृदयदेशे ४६१ । ९
 पातालतः किमु सुधा ६२६ । २
 पातालमिव ते नाभिः ५२८ । १०
 पातालाद्भवनावलोकन ४५९ । २५
 पातालाद् विमोचितो ११७ । ४२
 पाताले मनु मूलं १८१ । ५४
 पातितोऽपि कराघातै ६९ । ३१
 पातुं श्रोत्ररसायनं ५४ । ५६
 पातु त्रीणि जगन्ति २८ । २६
 पातुं न प्रथमं व्यव ६२० । ४०
 पातुमाहितरतीन्यभि ५३५ । ४३
 पातु वः कपटकोल २७ । २४
 पातु वः शितिकण्ठस्य १४१ । २३
 पातु वो निकषप्रावा ४ । ४
 पातु वो नीलकण्ठस्य १४१ । २२
 पातु श्रीस्तनपत्रभङ्गि २८ । २७
 पात्रं न तापयति १३४ । १३

पात्रमपात्रीकुस्ते १२९ । ११
 पात्रविशेषे न्यस्तं १२६ । ७
 पात्रापात्रविवेको २५४ । २०९
 पात्रे त्यागी गुणे रागी २२८ । १२
 पाथोदजालजटिलं ५८६ । ५
 पाथोधि विनिधाय २९२ । १०८७
 पादन्यासं क्षितिधर ३४९ । ३३
 पादपानां भयं वा २६३ । ४३२
 पादसंवाहने वज्री ४१९ । १७
 पादस्याविर्भवन्ती १५ । १३३
 पादाः कन्दुकवस्थि २३० । ५७
 पादाग्रस्थितया मुहुः १८ । ३४
 पादाघातविधूर्णता ३८७ । ८६
 पादाङ्गुष्ठेन भूमि ४७३ । १२५
 पादासक्ते सुचिर ५१९ । ५३
 पादास्त एव शशिनः ५३० । ५५
 पादाहतं यदुत्थाय ११५ । ५
 पादाहतोऽपि दृढदण्ड ८८ । १६२
 पादेन क्रम्यते पन्था २५७ । २७९
 पादे मूर्धनि ताम्रता ५२५ । ७
 पादौ संस्तम्भयन्ती १४४ । १८
 पाद्यं दुग्धाम्बुधिरपि २१६ । ३८
 पानं स्त्री मृगया द्यूत २३८ । २४४
 पानधौतनवयावक ५३४ । २९
 पानं दुर्जनसंसर्गः २६९ । ६०४
 पानमक्षास्तथा ना २३५ । १६७
 पानायावरतोऽमृतं ४५५ । ६८
 पानीयं वा निरायासं २६४ । ७७४
 पानीयं नाकिंलो ५७० । १३६
 पानीयमानोय परिश्रमे ३५१ । ३०
 पानीयं पातुमिच्छामि ३०७ । २
 पान्तु वो जलदश्यामाः ३३ । ८९
 पान्य मन्दमते किं ६०५ । ७४
 पान्याधार इति द्विजा ३९४ । २३
 पान्यानां प्रमदा इव ५६८ । ९९
 पापं कर्तुमृणं कर्तुं १४८ । २
 पापान्निवारयति यो १३१ । १९
 पामारागभिभूतस्य ३२० । १७

पायं पायं पिब पिब ३६६ । ३
 पायात्कुमारजनकाख्य २० । ५
 पायात्पयोधिदुहितुः क २४ । २
 पायादायासखेद १५ । १३६
 पायाद्भः करणोऽरणो ३४१ । १९
 पायाद्भो जमदग्निवेश ३१ । ६०
 पायान्मायामृगेन्द्रो २९ । ४९
 पारिजाततरुं यावन्न ३९६ । ४०
 पारीन्द्रशिवक न ३८३ । ३०
 पारीन्द्रस्य पराभवाय ३०१ । ५८
 पारीन्द्राणां धुरीणै १९९ । ३४
 पार्वतीमोषधोमेकाम १६ । २
 पार्श्वस्थपृथ्वीधरराज ६ । २२
 पार्श्वभ्यां सप्रहाराभ्या ४९३ । १
 पार्श्वस्फालावलेपाच्च ३४४ । १९
 पालितेषु च वृद्धेषु ५९५ । ४२
 पाशक्षुण्णखुरस्य ३९० । १२४
 पाश्चात्याम्बुधिदृष्ट ४९७ । ६४
 पाश्चाद्यैर्मरुमारुतै ५७२ । २८
 पाषाणखण्डेष्वपि ६२९ । २५
 पाषाणाः पयसि प्रवृद्ध ३०२ । ६१
 पाषाणो भिद्यते टङ्कै ८२ । ४६
 पास्यन्ति कस्य कुसुमे ४०२ । १३८
 पिकस्तावत्कृष्णः १२५ । १२
 पिकाली वाचाली ४७७ । २६
 पिण्डे पिण्डे मतिर्भि २५७ । २७३
 पिता रक्षति कौमारै १६९ । ६०३
 पिता रत्नाकरो १३५ । २१
 पिता रत्नाधारः १४० । १०२
 पिता वा यदि वा भ्रा २३७ । २२७
 पितुरधिपुरं त्यक्ताः ५६० । १२
 पित्रोः पादाब्जसेवा १४ । १२६
 पित्रोर्नैव वचः शृणो १३४ । १३
 पिदधति तिमिरे समस्त ५०१ । ११३
 पिदधानमन्वगुपगम्य ५२६ । ९
 पिनष्टोव तरंगाग्रैः स ५०४ । १४
 पिप्ताकफणिबालेन्दुभस्म ५ । ७
 पिपासाक्षामकण्ठेन ३७५ । १४९

पिपासुरिव चञ्चलं ४३५ । ११८
 पिपिप्रिय ससस्त्रयं ५३६ । ६७
 पिपीलिकाजितं २५० । १०३
 पिवतस्ते शरावेण ३२१ । ४२
 पिबन्ति नद्यः स्वयमेव ७४ । १४१
 पिबन्ति मधु पद्मेषु १३५ । ८
 पिब पयः प्रसर क्षिति ३९२ । १५९
 पिब स्तन्यं पोत त्व ३८३ । ३६
 पिशुनः खलु सुजना ८६ । १२७
 पिशुनत्वमेव विद्या ८५ । ११६
 पीठाः कच्छपवत्तरन्ति ९९ । ५४
 पीठोप्रक्षालनेन क्षि ६२४ । ५३
 पीठे पीठनिषण्ण ३६ । १४१
 पीडिते पुराऽऽरः प्रति ५३६ । ६
 पीतं यत्र हिमं पयः ३८७ । ८३
 पीतं येन पुरा पुरंदर ३६९ । ३७
 पीतमत्र मधु यापिताः ३७० । ६९
 पीतं पङ्कजकानने ३७४ । ११५
 पीतवत्यभिमतं मधु ५३३ । १२
 पीतशीधुमधुरैर्मिथु ५३३ । १४
 पीतस्तुषारकिरणो ५३६ । ६६
 पीतस्त्वं कलशोद्भवेन ३०२ । ६४
 पीतोऽगस्त्येन तात ९३ । ४५
 पीतो यतः प्रभृति का ४६८ । ५९
 पीत्वा गर्जन्यपस्ते ३६० । ३९
 पीत्वा भृशं कमल ५४९ । १४
 पीनोनुह्वपयोधराः ५९३ । १८
 पीनोनुह्वस्तनकलश ४६३ । ४५
 पीयूषं वपुषोऽस्य ३४९ । ३६
 पीयूषाश्रयिणं जगत्रय ५०९ । १०१
 पीयूषेण कृतार्थिनो ३६० । ३६
 पीयूषेण सुराः श्रिया ३६० । ३४
 पीलूनां फलवत्क ३९१ । १३९
 पुंसः संबोधनं किं ३२७ । ४३
 पुंसां दशैव सुन्दरि ४३८ । १८०
 पुंसां सर्वसुखैकसाध २३३ । ११४
 पुंस्कोकिलकुलस्यैते ३२० । १४
 पुच्छं चेदहमुन्नयामि २६ । १२

पुत्रायमानारुणरत्न २९९ । ३३
 पुत्रीभूतं प्रेम गोपा ३४ । १०९
 पुण्यं स्वातिजलं २५५ । १११७
 पुण्यः पुण्यजलेषु १२९ । ३९
 पुण्यतीर्थं कृतं येन १३४ । ६
 पुण्याधौ पुण्यवाञ्छः ५९३ । २०
 पुण्ये ग्रामे वने वा ११७ । ४६
 पुण्यैर्मूलफलैः प्रिय ६३३ । ८७
 पुत्रः स्यादिति दुःखि ६३४ । ९६
 पुत्रदारादिसंसारः ६९८ । १३
 पुत्रपौत्रगुणोपेतः २३१ । ७८
 पुत्रपौत्रवधूभूतैः २५२ । १३४
 पुत्रप्रयोजना दाराः २६२ । ४०३
 पुत्रमिव कलत्रेषु सत्ताः ६२८ । २
 पुत्रसू पाककुशला २५४ । १९९
 पुत्रिण्यः कति नात्र ३९३ । १५
 पुनः प्रभातं पुनरेव ६४१ । २१४
 पुनरपि मिलनं यदा ४६६ । ३०
 पुनर्देहं पुनरा राज्यं २५९ । ३४०
 पुनः पूर्वमेव स्यग ५०१ । २८
 पुनः स्थित्वा किञ्चिद् ४५८ । १५
 पुरतः प्रेरयत्याशा १०५ । १६
 पुरंदरसदृशाणि ६३९ । १९३
 पुरस्तन्व्या गोत्र ६११ । ५६
 पुरस्ताद्दृच्छन्ती ४६९ । ८१
 पुग कवीनां गणनाप्रस ५२ । २१
 पुगणवाणत्यागाय ४३५ । १२१
 पुगणमित्येव न साधु २८५ । ९५८
 पुगणारश्मिजालेषु ४९४ । ३
 पुगणान्ते श्मशाना २५६ । २४०
 पुगतनपरामलप्रकर ५५४ । २२
 पुगभूदस्माकं प्रथम ५३१ । ६७
 पुरारितनुश्रावणो १७ । १९
 पुरा शशक्षितिजनि २०० । ४
 पुग सरसि मानसे ३६८ । २६
 पुरोषस्य च रोषस्य ६७ । १
 पुरुषः कीदृशो वेति ३३० । ३१
 पुरुषः पौरुषं तावदा १३६ । २९

पुरुहूतदिगङ्गना प्रसूता ५५६ । ६
 पुरो गीर्वाणानां ४१० । १३
 पुरोजन्मा नाथ प्र ६१६ । ३४
 पुरो दिगनुरागिणी ५१८ । ४१
 पुरो नृनः पश्चाद्भज ३४३ । ११
 पुरो रेवापारे गिरि ३८९ । ११२
 पुरो वा पश्चाद्वा वय ११६ । ३१
 पुष्पं प्रवालपह्नि ४३७ । १५४
 पुष्पस्तनमरानम्रा नील ५६३ । ७
 पुष्पाणि प्रथमं ततः ५६७ । ९३
 पुष्पेषुमाता पुरुषाय ३१४ । ८२
 पुष्पेषोरभिषेकहेम ४४४ । ३००
 पुष्पैरपि न योद्धव्यं २४१ । ३५
 पुस्तकस्था तु या विद्या २६३ । ४३१
 पुस्तकेषु च नाधीतं ५९ । १५
 पुस्तकेषु च या विद्या २५७ । ७७
 पूजायां किं पदं प्रोक्त ३२८ । १
 पूतिपङ्कमयेऽस्यथे ३२१ । २९
 पूरयति पूर्णमेधो ९१ । १७
 पूरयित्वाथिनामाशं ६२८ । १२
 पूरोत्पीडे तडागस्य २५३ । १७०
 पूणेः पङ्कजलोचना ३५० । ४८
 पूर्णचन्द्रमुखी रम्या ३२३ । १४
 पूर्णनखेन्दुद्विगुणित १३ । ११४
 पूर्णन्दुः करकन्दुको २१८ । ५९
 पूर्णे शतसहस्रे द्वे पदा ६१५ । ९
 पूर्वं यत्र समं त्वया ४९४ । ५
 पूर्वजन्मकृतं कर्म १२० । ६
 पूर्वजन्मजनितं पुरा १२१ । १९
 पूर्वं चेटी ततो वेटी ६२२ । ४
 पूर्वत्रासिद्धबुद्धिर्द्विगु १८१ । ५७
 पूर्वदत्तेषु या विद्या २५५ । २३१
 पूर्वं तावत्कुनलयदृशां ६३१ । ६५
 पूर्वं द्विरेफपरिभूति ५६९ । ११६
 पूर्वभागतिमिरप्रभ ४९५ । १६
 पूर्वा क्षणक्रमनिरस्त ४९७ । ५२
 पूर्वाद्भि प्रतिबोध्य ३८७ । १८
 पृच्छति पुरुषः के ३३१ । ४८

पृच्छति शिरसिरुहो ३३३ । ७१
 पृथिवी दहते यत्र ६३७ । १५६
 पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि ४३ । ६
 पृथुक्कार्तस्वरपात्रं ९७ । २१
 पृथु गगनकबन्ध ४९७ । ५४
 पृथु वर्तुलतन्त्रितम्ब ४४९ । ३८३
 पृथ्वी तावत्त्रिकोणा ६०४ । ७२
 पृथ्वीपते शुभमते २१५ । २०
 पृथ्वी श्रीमदनङ्गमी १८४ । १०२
 पृथ्वीसंबोधनं कोट ३२४ । ६
 पृथो ब्रूते न सत्यं २२९ । २९
 पृष्ठतः संवयेदर्के २६५ । ४९०
 पृष्ठभ्राम्यदमन्दमन्दर २७ । १९
 पृष्ठे कश्चुकमुत्तयै सुत ५४० । ७
 पेटो चीवर पटवस्त्र ६२ । ५५
 पेशलमपि खलवचनं ७२ । ११२
 पोतो दुस्तरवारिरा ८९ । १७९
 पौरं सुतोयति जनं १६३ । १५८
 पौरस्त्यैर्दाक्षिणात्यैः ३६२ । ७२
 पौराणिकानां व्यभिचार ६७ । १
 पौरैर्भ्यो न भयं न ९९ । ५१
 पौलस्त्यः कथम २९४ । ११०६
 पौलस्त्यपीनभुजसंपदु ६ । २५
 पौलोमीकुचकुम्भ ५१२ । १३७
 पौलोमीपतिकानने ४०९ । २४७
 प्रकटं मृदु नाम २८६ । ९९३
 प्रकटान्यापि नैपुणं ७३ । १२६
 प्रकरमलिनलक्ष्मा ५४७ । ११
 प्रकाममभ्यस्यतु ७३ । १३६
 प्रकीर्णकेशामनवे २८५ । ९६६
 प्रकुर्वता संगतिमिन्दु ३४८ । २०
 प्रकृतिः स्वामिनं त्व २३३ । १२९
 प्रकृतिप्रत्ययोपेतः ६९ । ५२
 प्रकोष्ठबन्धे बिम्बो ४४२ । २४४
 प्रगल्भानामन्तः प्र ४२७ । २८
 प्रचण्डचण्डमुण्डयो १७ । १८
 प्रचण्डभानुः स्पृहणीय ५७१ । ७
 प्रचण्डवासनावातैरुद्ध ६२८ । ९

प्रजां संरक्षति नृपः २३३ । ११९
 प्रजानां धर्मषड्भागो २४० । ३०९
 प्रजानां पालनं सत्यं २४० । २९९
 प्रजां न रक्षयेद्यस्तु २३३ । १२३
 प्रजापीडनसंतापा २३३ । १२५
 प्रज्ञया वा विसारिण्या १३३ । ३
 प्रज्ञागुप्तशरीरस्य २३४ । १३८
 प्रज्ञातृतीयोऽप्रविलोच १९३ । २
 प्रणतिमिरपि पत्युः ५८५ । १०४
 प्रणमत्युन्नतिहेतो १४७ । १४
 प्रणयकुपितप्रियापद ५ । १४
 प्रणयकुपितां दृष्ट्वा देवीं ६ । ३२
 प्रणयकोपभृतोऽपि ५८१ । ४५
 प्रणालीदीर्घस्य प्रति ४३५ । ११५
 प्रतापभीत्या भोजस्य १८२ । ७४
 प्रतिकामिनीति दृढ ५०७ । ६३
 प्रतिकूलतामुपगते १३८ । ७७
 प्रतिक्षणसमुल्लसन्नवक्त्र ५३८ । ३
 प्रतिगतमधिजनानां ५७१ । ३
 प्रतिगृहकोणं गुणिनो २७७ । ७९६
 प्रतिदिनमयनसुलभे १४५ । १
 प्रतिदिशमभिगच्छ ५८० । २४
 प्रतिनगरमटन्ती २१५ । २४
 प्रतिपक्षेणापि पति ५९८ । २३
 प्रतिपक्षो यदि वक्षो ४४३ । २७६
 प्रतिबिम्बितगौरीमुख ५ । १७
 प्रतिबिम्बितप्रियातनु २२ । ७
 प्रतिरजनि प्रतिदिवसं ५९८ । २१
 प्रतीक्ष्यन्ते वीराः २०७ । ११५
 प्रतीपमूपैरिव किं १६१ । १३२
 प्रत्यक्षरलुप्तसुधारसं १६२ । १४६
 प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्या २५७ । २८१
 प्रत्यग्रज्वलितैः पतङ्ग ५५२ । ५८
 प्रत्यग्रैः पत्रनिचयैस्तर्ह ३९३ । ३
 प्रत्यग्रान्नेपजिज्ञा क्षण २४ । ३५
 प्रत्यङ्गमङ्कुरितसर्वरसा ४८ । १
 प्रत्यङ्गणं प्रतिगतं ३७९ । २१३
 प्रत्यङ्गमस्यामभिकेन ४५३ । २७

प्रत्यर्थिवामनयनानय २१२ । १०
 प्रत्यहं प्रत्यवेक्षत नर २४७ । २
 प्रत्याख्याने च दाने च २६४।४५
 प्रत्यादिष्टविशेषमण्डन ४६० । ७
 प्रत्यावासकसज्जतां १६८।२३०
 प्रत्यावृत्तं भङ्गभाजि २०५ । ८६
 प्रत्यावृत्त्य यदि व्रजामि ६०९।३१
 प्रत्यासन्ननुषारदीधिति २२७ । ९
 प्रत्यासन्नमुखी करा ५८३ । ७८
 प्रत्यासन्नविवाहमङ्गल १७ । २४
 प्रत्यासन्नसुरेन्द्रसि ५५२ । ५७
 प्रत्यासन्ने दन्तिनि २०४ । ७०
 प्रत्युपकुर्वन्बह्वपि न ११६ । २७
 प्रत्यूहः पुलकाहुरेण ५४२ । ४९
 प्रत्यूहः सर्वसिद्धौ २६९ । ५९६
 प्रत्येकं दिक्पतीशा ३०३ । ७५
 प्रथमं युद्धकारित्वं २३० । ६१
 प्रथमं कलाभवदथा ५०७ । ५७
 प्रथमदिवसचन्द्रः २९० । १०४९
 प्रथममन्यभृताभिष्ट ५६४ । ४२
 प्रथममरुणच्छायस्ता ५०८ । ८९
 प्रथमवयसि पीतं ७६ । १७६
 प्रथमे नाजिता २६३ । ४३७
 प्रथितोऽसि यतस्ततः ३५१ । ३२
 प्रदानं प्रच्छन्नं गृह ७८ । २०२
 प्रदीप किमु कुप्यसि ४१४ । ६९
 प्रदोषमातङ्गमनङ्ग ५९३ । १५२
 प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः २५५ । २२२
 प्रदोषे निहतः प २६३ । ४४२
 प्रधनाध्वनि धीरधनु १५८ । ७७
 प्रबुद्धायाः प्रातर्लसद ५५७ । ३
 प्रभवः को गङ्गायाः ३२४ । १०
 प्रभवः खलु कोश २४४ । ४१०
 प्रभवति मनसि विवे ४१९ । १८
 प्रभाते पृच्छन्तीरनु ५५८ । १३
 प्रभुप्रसादजं चित्तं २३८ । ३६८
 प्रभुप्रसादे विश्वासं २४९ । ७६
 प्रभुभिः पूज्यते लोके ११८ । २१

प्रभुविवेकी धनवां २८२ । ९१०
 प्रभूतमल्पकार्यं वा २६२ । ४१६
 प्रभूतवयसः पुंसो २७४ । ७२५
 प्रभ्रश्यच्छ्रुतिमस्तकः १७४।२९०
 प्रभ्रष्टैः सरभसमम्भ ५७७।१०६
 प्रमदा मदिरा लक्ष्मी २५९।३३७
 प्रमादिना तथा चौरा २४०।२९५
 प्रमोदं जनयत्येवं ३२२ । ५२
 प्रमोदे खेदे वाप्युपन ६७ । ३
 प्रम्लाना नलिनो ३६९ । ३५
 प्रयच्छतोच्चैः कुसुमा ६१० । ४८
 प्रयत्ने समये केचिदे २७५।७५२
 प्रयत्नैरस्तोकैः परिचि ६४ । ६
 प्रयाणे तव राजेन्द्र १९६ । १
 मयानुमस्माकमिदं १९४ । ४
 प्रयातेऽस्तं भार्वा ४६२ । ३०
 प्रयाहि तत्रैव मयानु ५२२ । २
 प्रलयसहायकरा इति २९९।२४
 प्रवसतः सुतगामुद ५८१ । ३७
 प्रवातनीलोत्पल ४३३ । ८०
 प्रविश श्रुति ४३९ । २००
 प्रवीणो वाक्पटुर्धौ २३१ । ७५
 प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य ३२१ । ३२
 प्रशान्तधर्माभिभवः ५७५ । ७३
 प्रशान्ते नूपुरागवे श्रू ५४३ । १
 प्रसत्तैर्यः पात्रं तिलक ४७ । ३८
 प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यो १२३।३
 प्रसरति मनः का २९१।१०७१
 प्रसरदलकाकीर्णं ५८५ । १०७
 प्रसह्य मणिमुद्धरेन्मकर ६० । ३९
 प्रसादमायुर्गुणोप ७३ । १३८
 प्रसादरम्यमोजस्वि १२५ । ३
 प्रसादे वर्तस्व प्रक ५१८ । ४५
 प्रसादो निष्फलो य २३४।१६१
 प्रसाधिकालम्बित १९९ । ३६
 प्रसारणपरैः करैः ५०९ । ९१
 प्रसारितकरे मित्रे ४०७ । २११
 प्रसार्य पद्मौ विहित ५८३ । ७५

प्रसीदति ब्रूयामिदम् ५१८ । ४६
 प्रसूनकलिकाकुलैः ५६७ । ८८
 प्रसूनबाणाद्वयवादि ४४१ । २२८
 प्रसूनशृङ्गैर्मकरन्द ५६३ । १६
 प्रस्ताववाक्ये मुंदिता २४१।३४२
 प्रस्तावसदृशं वाक्यं २५६।२५८
 प्रस्तावे हेतुयुक्तानि ४८ । २
 प्रस्थाने वलयैः कृतं ५६१ । २१
 प्रस्थाने तव भूमिपाल १९८।२१
 प्रस्फुरत्प्रसुगबाल ५६६ । ७१
 प्रस्वेदमलदिग्धेन वह ६२६ । १
 प्रहरकमपीय स्वं ५४९ । २१
 प्रहरति न पञ्चबाणः ३०६ । ५
 प्रहरविरतां मध्ये ५६० । ११
 प्रहरिष्यन्प्रियं त्रया २४७ । ८
 प्राकाशगोपुराशाल २२९ । ३८
 प्राक्पादयोः पतति खाद ८८।१६०
 प्रागल्भ्यं पुरुषायिते ५४४ । २१
 प्रागल्भ्यं प्रथम्यशो ४१८ । ७९
 प्रागल्भ्यहीनस्य २८२ । ९१५
 प्रागेतद्वगुगमुखेन्दु १७२ । २६५
 प्राच् मा मेति ततो ५३८ । ७
 प्राचीं वामकसज्जिका ५५२।६०
 प्राचीकुङ्कुमतिलकं पूर्वा ४१ । ४
 प्राचो दिग्गम्बरमर्णा ५८८ । ९
 प्राचीनाचलनुमिष ५११ । १२०
 प्राचीभागे सरागे ५११ । १२६
 प्राचीमहाधगशिला ५८६।११३
 प्राचीमालम्बमाने ४९८ । ७०
 प्राचीविभ्रमकार्णिका ५५१।५५
 प्राचेतसव्यामपराशरा ५५ । ४६
 प्राज्ञलार्वापि जने ४९५ । २९
 प्राज्ञप्रातप्रवीरो २०७ । १२४
 प्राज्ञे नियोज्यमाने २३५ । १८३
 प्राज्ञो हि जल्पतां पुंसः ५७ । ७
 प्राणाघातान्निवृत्तिः २९७।११४१
 प्राणातिपातः स्तैन्य २४८ । ३९
 प्राणानां च प्रियायाश्च ४१८ । ६

प्राणानां वत किं १०७ । ४५
 प्राणा यथात्मनोऽभौ २६४ । ४५४
 प्राणायामोपदेश ५११ । १२२
 प्राणेश तव विरहिणी ४८३ । ६
 प्राणेशमभिसरन्ती ५०३ । ५
 प्राणेश विज्ञप्तिरियं ५६१ । ४
 प्राणेशेन प्रहितनखरे ५५७ । ४
 प्राणेश्वरपरिष्वङ्ग ४४५ । ३१०
 प्राणेश्वरे किमपि ज ५६० । ९
 प्राणैरपि हिता वृत्ति १३१ । १८
 प्रातः क्षालितलोचनाः १४५ । ५
 प्रातः पङ्कजकुण्डलं ४७ । ४४
 प्रातः प्रातः समुत्थाय ३१९ । ३
 प्रातः प्रातःस्फुटितोऽसि ६०८ । २०
 प्रातः सीमन्तिनीनां ५५५ । ३३
 प्रातर्नालनिचोलम ३८ । १५९
 प्रातर्मूत्रपुरीषाभ्यां ६२८ । १९
 प्रातर्हन्त कृताङ्गवोऽपि १५१ । २८
 प्रातिभे त्रिसरेकेण ५३३ । १५
 प्राथमिकी घनवृष्टिः ३५६ । ५
 प्रादुर्भवन्ति वपुषः ६३६ । १३१
 प्रादुर्भूते नवजलधरे ४८६ । ५७
 प्रादुष्यात्पण्डितानां ६२ । ५६
 प्रापितेन चटुका १०० । २०
 प्रातः प्राज्यमिव'श्र ५७० । १३५
 प्रासमदो मधुमासः ३२१ । ३७
 प्रासव्यमर्थं लभते १३७ । ५३
 प्रासाः श्रियः सक २८८ । १०२२
 प्रासा जरा यौवन ६४० । १९९
 प्रासानपि नो लभते १०४ । ३२
 प्रासार्थप्रहणं द्रव्यपरि २२८ । २४
 प्रासास्त्रासारिपपासा २११ । ४५
 प्राप्ते वसन्तसमये ३३५ । ९६
 प्राप्य चलानधिका २७७ । ७९२
 प्राप्यते गुणवतापि ५३५ । ५०
 प्राप्यते स्म गतचित्र ५४१ । २२
 प्राप्य नाभिनदमज्ज ५३७ । २१
 प्राप्य प्रमाणवद्वा ४१४ । ७२

प्राप्य मन्मथरसादति ५४१ । २४
 प्राप्य वित्तं जडास्तूर्ण ८३ । ७८
 प्राश्रभ्राद्विष्णुधामा ३११ । ५४
 प्रामाण्यं स्वत एव १६९ । २३१
 प्रामाण्यं परतः स्व १६९ । २३२
 प्रामाण्यं परतो न १८८ । १५२
 प्रायः कार्ये न मुह्य ३२८ । १२
 प्रायः काव्यैर्गमितवय ६४ । ५
 प्रायः कुक्कवयो लोके ५५ । ४
 प्रायः प्रकुप्यतिरां ८३ । ७७
 प्रायः सन्त्युपदेशा २७४ । ७१५
 प्रायः स्वभावं मुञ्चन्ति ७० । ६८
 प्रायश्चरित्वा वसुधाम ५७१ । ९
 प्रायश्चित्तं न गृहीत ४४२ । २५९
 प्रायेण धनिनामेव १०१ । ७
 प्रायेण नीचलोकस्य ३३० । २७
 प्रायेण सुकरं दानं ६१५ । २
 प्रायेणात्र कुलान्वि २९४ । ११०५
 प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः २५६ । २४३
 प्रायो यत्किंचिदपि १२६ । ९
 प्रारब्धे रतिकेले ५४४ । १७
 प्रारब्धे विपरीतनामानि ५४४ । १९
 प्रारम्भे कसुमाकरस्य ३७३ । ११०
 प्रालेयमिश्रमकरन्द ५४८ । १२
 प्रालेयशैलशिखरा ५९० । २३
 प्रावरणैरङ्गारैर्गर्भगृहे ५९२ । १
 प्रावृषि शैलश्रेणोनित ३५१ । २३
 प्रावृष्येणस्य मालिन्यं ३५० । १
 प्रासप्रोतप्रविरोल्वण २०७ । १२४
 प्रासादीयति वैणवा ४१८ । २२
 प्रासादे सा दिशि दिशि ४६८ । ६७
 प्रियकृतपटस्तेयव्री ५४५ । २०
 प्रियतेमेन यया सरुषा ५९० । १८
 प्रियप्राया वृत्तिर्विनय ७७ । १८८
 प्रियवसतेरपयान्त्यो ५४८ । ४
 प्रियवाक्यप्रदानेन २५० । ८५
 प्रियविरहमहोष्मा ४७९ । ५०
 प्रियसखि न तथा ४७७ । १८

प्रियसखिविपद्मः १३९ । ९३
 प्रियसखीसदृशं प्रति ५६५ । ६१
 प्रियस्य सुहृदो यत्र ६१८ । ७
 प्रियादर्शनमेवास्तु ४५७ । १
 प्रिया न्याय्या वृत्ति ७७ । २०१
 प्रियामुखीभूय सुखी ४३७ । १५८
 प्रियायाः प्रत्युषे ५४५ । २४
 प्रियाविरहितस्यास्य ४६० । १
 प्रियासखीभूतवतो ४५१ । ४२३
 प्रियेण संप्रथ्य विप ५७६ । ८०
 प्रियेण सिक्ता चरमं ५७७ । ९७
 प्रिये सदा पूर्णतरं ५२९ । ४१
 प्रियैः सलीलं कर ५७६ । ९२
 प्रियो मथैवावचितैः ६०१ । २६
 प्रीति वस्तनुतां हरिः ३८१ । ६०
 प्रीतिलक्ष्मीव्ययः क्ले २५४ । १८८
 प्रेक्षणोपकमिव क्षण ५४५ । ९
 प्रेङ्खणप्रेक्षणालापान्कुर्वन्त्यः ४२२ । ७
 प्रेङ्खद्वाजितरंगमुन्मद ४० । १८७
 प्रेम सत्यं तयोरेव २५९ । ३२३
 प्रेमाद्राः प्रणयस्पृशः ४७१ । ९७
 प्रेमैव मास्तु यदि ७४ । १५८
 प्रेमोन्नामितरेवती ३९ । १७३
 प्रेरयति परमनार्थः ८४ । ९५
 प्रेरितः शशधरेण ५०६ । ४७
 प्रेषिकः प्रेषिकः काण्डः ६२२ । ९
 प्रेषितस्य कुतो मानं २६२ । ४१०
 प्रोज्ज्वलज्ज्वलनज्वा २८ । ३६
 प्रोद्यत्प्रौढारविन्दद्यु ५९० । ३३
 प्रोषितवति रजनि ३४७ । १०
 प्रौढमौक्तिकरुचः प ५८१ । ४७
 प्रौढाहं कृतिशालिनः १९७ । १६
 प्रौढिच्छेदानुरूपोच्छ ६२५ । १२
 प्रौढि घत्तां कलासु १८१ । ५८

फ

फणोद्भस्ते गुणान्वक्तुं १५६ । ३५
 फलं स्वेच्छालभ्यं प्रति १०४ । ४०
 फलं दूरतरेऽप्यास्तां ४०५ । ७७

फलहीनं नृपं भृत्याः २३९।२९०
फलानां च दलानां च ३६९।४२
फलायते कुचद्वन्द्वं ४५२।४
फलार्थं नृपतिर्लो २४०।३०१
फलितस्य रसाल ४००।१०८
फुल्लेषु यः कमलिनी ३७१।८०

ब

बकक्रोयष्टिभिर्जुष्टे ३६७।७
बकुलकुलमिलन्मिलि ५६६।७३
बकुलमालिकयापि ४७७।१४
बकोट ब्रूमस्त्वां ३८१।२३०
बङ्गालिदास भवतः १९०।१८३
बत सखि कियदेतत्प ४७७।२१
बदरामलकाम्रदाहि ४४४।२९२
बद्धकोपविकृतीरपि ५३५।५६
बद्धकोशमपि तिष्ठति ४९५।१८
बद्धा मणिमयकाञ्ची ४४९।३८६
बद्धा पद्मासनं यो ४०।१८३
बद्धा द्वयोमा त्रिवली ४४६।३२५
बधिरयति कर्णविवरं ९४।१२
बन्दीकृत्य नृप द्विषां १७४।२९१
बन्धं लब्धवतः परस्य ३८०।२२३
बन्धनस्थो हि मातङ्गः ३८५।५८
बन्धनान्मोचितो येन ३१०।४१
बन्धुः को नाम दुष्टानां २६६।५१३
बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य २६५।५०२
बन्धूककुतिबान्धवो ५३१।७०
बन्धूकबन्धुरधरः ४५३।३८
बन्धूकबन्धुभवदेत ४३७।१५५
बन्धूनां सुहृदां चैव २७०।६१०
बभूव वल्मीकभवः ५४।५५
बभ्रश्च तपस्वी स्या २४९।६१
बर्ही रौति बका रटे ५८४।९०
बलमार्तभयोपशान्त १५९।८९
बलवदपि बलं मिथो ५७१।१४
बलवानपि निस्तेजः २६६।९१२
बलाज्ञीता पार्श्व ५३९।११
बलिः पातालनिलयो १५५।७

बलिकर्णदधीचायाः १५५।१७
बलिना सह योद्ध २३७।२३८
बल्लाल क्षोणिपाल १८८।१५१
बहलबलसमर्था मेघ ३००।४०
बहिः सर्वाकारप्रगुण ७७।१९७
बहिरतिनिर्भलरूपं ४१४।६६
बहिर्न लोला दृगपाङ्ग ५९९।३९
बहु जगद पुरस्ता ५५८।११
बहुतरहिते रसातल २७७।७५
बहुधा राज्यलाभेन १५५।९
बहुनाम किमुक्तेन ४९३।२
बहुनिष्कपटद्रोही ८१।१४
बहुभिर्न विरोद्धव्यं २६९।५९३
बहुभिर्न किं जातैः २३३।११५
बहुभिर्न खसंधातैः २७६।७६९
बहूनामप्यसाराणां २३१।८४
बहूनामल्पसाराणां १२१।३
बह्वपि स्वेच्छया कामं १२३।५
बह्वाशी स्वल्पसंतुष्टः २६२।४१८
बाणं हरिरिव कुरुते ७१।८४
बाणकरवीरदमनक १५८।७१
बाणाः पञ्च मनोभव ४७४।१४५
बाणाक्षितारोहशू २०५।८७
बाणाग्निमस्तकरुणो ४७४।१३९
बाणान्संहर मुञ्च ४७४।१४७
बाणेष्वारोप्य गुणान्वि ४१७।६
बालक्रीडनमिन्दुशेखर १८०।४६
बालया वा युवत्या वा ५९८।१६
बालसखित्वमकारण २८५।२६१
बालस्यापि रवेः पादा ११३।१
बालाकटाक्षसूत्रित ५६।११
बाला चन्दनमालिका ५१५।२
बाला तन्वी मृदुतनु ५३८।२
बालादपि गृहीतव्यं २६५।५०१
बाला मामियमिच्छति ६३६।१३७
बालिकारचितवस्त्र ६४३।२४९
बाले तवाधरसुधार ५३०।५०
बाले नाथ विमुख मा ५२४।८

बालन्दुवक्त्राण्यविका ५६४।२५
बाले बाला विदुषि २९२।१०८४
बाले बालेयमुच्चनं ५७३।३२
बाले ललामलेख्यं ४३२।४३
बालोऽपि नावमन्तव्यो २२८।८
बाल्ये गेहपती निमो ४२८।४८
बाष्पाकुलं प्रलपतोऽं ५५९।३
बाहुपीडनकचग्रह ५४०।१६
बाहू तस्याः कुचाभोग ४४१।२३४
बाहू द्वौ च मृणालमास्य ४५५।६०
बाहू प्रियाया जयतां ४४१।२३५
विडालभक्षिते दुःखं ६३८।१६५
विहीजाः पुरा पृष्टवा १५२।३
विभार्ति वदेन किं ३३६।१०५
विभेमि सखि संवीक्ष्य २७६।२
विभ्रतां मधुरतामति ५३३।११
विभ्रतापथः कपदे सुर १२।९८
विभ्राणा गरलं कण्ठे ८२।५३
विभ्राणा हृदये त्वया ४८८।८६
विभ्राणे त्वयि भस्म कः ४०९।४
विभ्राणोऽभिनेत्रेन्दु २८।३०
विम्बाकारं सुधाकारं ३२०।१५
विम्बितं भृशपरिश्रुति ५३३।८
विम्बाद्य एव रागस्ते ५२८।९
विलाहविषिलस्यान्तः ६२२।१४
विसमलमशनाय ८८।१६७
बीजं चिन्तामणि १८१।६०
बीजं चेदिन्द्रदन्ति २२१।९६
बीजैरङ्गुरिर्न लताभि ३७६।१६२
बीभत्साः प्रतिभान्ति ६४८।२६५
बीभत्सा विषया जु ६३३।९५
बुद्धिं वर्धयति श्रियं १२८।३८
बुद्धिमत्त्वाभिमानः २७५।७५०
बुद्धिशत्रुः प्रकृत्यङ्को २३६।१९०
बुद्धेरगोचरतया न ६२९।३८
बुद्धी कलुषिभूतानां २७०।६३३
बुधः कोहवचो ब्रूते ३३०।३७
बुधप्रे न गुणान्मृ २६१।३७८

बुभुक्षितैर्व्याकरणं ९३।१२
 बृहत्सहायः कार्यानां १२७।२१
 बृहद्बुधसदृशाणि ३१०।४५
 बोद्धारो मत्सरप्रस्ताः ५९।१८
 बोधयन्ति न याचन्ते १०३।९
 बोधितोऽपि बहुसु ८७।१४४
 ब्रह्मोद्बोद्धव्यवाद्द ३१९।१११
 ब्रह्ममे च सुरापे च १०८।२
 ब्रह्मोऽपि नरः पूज्यो ९३।४
 ब्रह्मज्ञानविवेकिनो ६४४।२३०
 ब्रह्म नान्तमपि क्लीबं ३०९।२४
 ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च १४८।४
 ब्रह्महत्या सुरापानं २४८।४७
 ब्रह्माण्डकुम्भकारं २४।३८
 ब्रह्माण्डं कियदस्तु ११७।४१
 ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः ३०।५४
 ब्रह्माण्डमण्डलीमात्रं ११५।३
 ब्रह्माण्डं प्रविशन्त्य १९९।३३
 ब्रह्माण्डसंपुटकेवर ४१।८
 ब्रह्माद्योऽपि यदप्राक् १६।१६
 ब्रह्मानन्दप्रचुरं किमपीद ५४०।४
 ब्रह्मा येन कुलालव १४०।१०५
 ब्रह्मा विष्णुदिने याति ६४०।१९६
 ब्रह्मैव सत्यमखिलं ६०१।३२
 ब्राह्मणः क्षत्रियो २३६।२०८
 ब्राह्मणा गणका वे २५१।१३३
 ब्रूत नूतनकूष्माण्ड ११५।२
 ब्रूतेऽन्यस्यासतोऽप्या ६९।४४
 ब्रूते संप्रति चाहुवाण १८४।९९

भ

भक्तं रक्तं सदासक्तं २४९।७४
 भक्तद्वेषो जडप्रीतिः ९४।४
 भक्तानामुपकारिणां १४७।१७
 भक्तिः प्रेयसि सन्धि ५९९।३६
 भक्तिप्रह्विलोकनप्र २३।३०
 भक्तिप्रह्वाय दातुं मुकु ४१।१२
 भक्तिर्भवे न विभवे ७२।११३
 भक्तो गुणो शुचि २३१।७२

भगवदनभ्युपगमनं दैवत ६५।१
 भगवन्तौ जगन्नेत्रौ १३५।५
 भगिनि मदनः ४८०।१४
 भगीरथाद्याः सगरः ६४०।२००
 भग्नकुम्भशकलेन ८७।१४८
 भग्नशस्य करण्ड १४१।११८
 भग्नसु रिपुसेनासु १५६।१९
 भग्नैर्दण्डैरातपत्राणि २०६।९६
 भग्नकोटिमधीमली २१२।१९
 भजन्त्यास्तल्पान्तं ५४१।३४
 भद्रं तस्य तरोः स्वयं ६०३।५०
 भद्रं ते सदृशं यदध्वग ३४५।३२
 भद्रं भद्रं कृतं मौनं ३७४।११९
 भद्रात्मनो दुरधि १६२।१४८
 भद्रात्र ग्रामके त्वं ५८५।९८
 भद्रे वाणि ममानने ९९।४५
 भयं तावत्सेव्यादमि २२३।४
 भयादिवाश्लिष्य झ ५७६।८९
 भयेन कृष्णान्यरुणानि १९९।३१
 भये वा यदि वा ह्येषं २६६।५२४
 भर्ता देवो गुरुर्भर्ता २५२।१४८
 भर्ता यद्यपि नीतिशा ५९७।८२
 भर्तुः पिण्डानृणकरो ६१५।१
 भर्तुर्न्यस्य कृते गुरुर्ल ५२३।१५
 भर्तृभिः प्रणयसंभ्रम ५३५।४६
 भर्तृपूषसखि निक्षि ५३५।५८
 भल्लैर्भिन्नाः प्रतिनृप २०७।११७
 भवत इवातिस्वच्छं ३२४।७
 भवतामहमिव बहवो १५८।६८
 भवति गमनयोग्या ३३५।१००
 भवति जयिनी का ३३६।१०१
 भवति विततश्वासो ५२५।१
 भवति सुभगत्वमधिकं ७१।८९
 भवतु विदितं व्यर्थाला ६०८।१७
 भवति हृदयहारी २९०।१०५१
 भवतु विदितं ध्वया ४९१।१४
 भवत्कृते खज्जनम ५२९।३५
 भवत्सुरगनिष्टरक्षुर २०६।११२

भवत्येकस्थले जन्म २७२।६६४
 भवत्या विच्छेपे गुरु ४९१।१६
 भवनभुवि स्रजन्त ४३५।११४
 भवनमिव मदीयं ६०५।८३
 भवनेत्रभवो वह्निः ४७३।१२८
 भवनोदरेषु परिमन्द ५०७।६७
 भवन्ति ते सभ्यतमा १२५।१०
 भवन्ति नम्रास्तरवः १०८।१२
 भवन्ति नरकाः पापा १००।५
 भवन्तो वेदान्तप्रणि ४२०।४८
 भवभूतिमनादृत्य नि ५३।३२
 भवभूतेः संबन्धाद्बुध ५२।२३
 भवान्प्रेऽरीणां १६४।१७७
 भवानिश्चकरोमेशं ३२२।४५
 भवान्हि भगवानेव १५६।३०
 भवितव्यं भवत्येव १३५।२३
 भवितव्यं यथा येन १३६।३३
 भवित्री रम्भोर विद ३३९।९
 भवेत्स्वप्नपराष्ट्राणां २३१।७९
 भस्मनि स्मररिपोरनु ४०९।१
 भस्माकुलिर्बको मायी ६२२।८
 भस्मान्धोरगफूकृति ७।४७
 भस्मीभूतः कुसुमवि ४७८।२९
 भस्मोद्धूलन भद्रमस्तु ६३३।८८
 भागोरथो कथंभूता ३३०।३६
 भाग्यवन्तं प्रसूयेथा १३५।२
 भाति निर्विवरे त ४४२।२६१
 भाति रोमावली त ४४४।३४६
 भाति विन्यस्तकह्लारं ४२९।२
 भातु नाम सुदृशां ५४५।१३
 भानुबिम्बमिदमस्त ४९५।११
 भानोः पार्ददर्शनप ५७३।४२
 भानोः शीतकरस्य वापि ६६।७
 भानावभुदिते तथा ५१०।११४
 भानुर्वै जायते लक्ष्म्या ३२१।३६
 भार्यवियोगः स्वज २८१।८८३
 भारतं चेक्षुदण्डं च ३३९।१
 भारत्या वदनं श्रिया २१७।५०

भाषासु मुख्या मधुरा ४३ । १
भासते प्रतिभासार ३४० । १०
भासो रामिलसोमिलौ ५५ । ६७
भास्वत्कर्कशशान ५१२ । १३३
भास्वत्कुण्डलमाणिक्य ४३३ । ७२
भास्वत्सारथिबन्धु १६५ । १९६
भास्वद्वंशवतंसकीर्ति ५२ । ९
भास्वाश्रूततरुगुरुर्मन ५६१ । ७
भिक्षवो रुचिराः सर्वे ३२३ । ११
भिक्षार्थं स क यातः १९ । ४४
भिक्षाशनं तदपि मीरस १११ । २४
भिक्षाशनं भवनमा ६४३ । २५१
भिक्षाहारमदैन्यम ६३४ । १०३
भिक्षितकमलकुटम्बाः ५५३ । ६
भिक्षुः कास्ति बलेर्मखे १८ । ३८
भिक्षुकोऽपि सकले ५ । २०
भिक्षुद्वारि सदानवा १८७ । १३९
भिक्षो कन्या श्रुता ते ९० । १८८
भिक्षो मांसनिषेवणं ९० । १८७
भित्वा घोणामायेसेना २०४ । ६७
भित्वा सद्यः किसलय ४९२ । २७
भिन्नति भीमं करिराज ३८३ । २२
भिन्दानो मानिनीनां ५५२ । ६६
भिन्ना महागिरिशिलाः ३८३ । २९
भिन्ने चित्ते कुतः २७२ । ६७१
भिन्नोरस्को शत्रुणाकृ २०६ । ९५
भीतासि नैव भुजगात्पि ६०९ । २४
भीतिर्नास्ति भुजगपुंगव ७ । ४२
भीतो वाढववासतो ३५० । ४९
भीमं यज्जलधि जवेन १७९ । ३३
भीमं वनं भवति तस्य १३८ । ८१
भीमश्यामप्रतनु ३६५ । १०
भीष्मभीष्मनुसंतत २९८ । १६
भुक्तानि यैस्तव फला ३९४ । १५
भुक्ता मृणालपटली ३६८ । २३
भुक्तिमुक्तिद्वेकान्त १२४ । १५
भुक्त्वा भव्यद्वानि ३९० । १२३
भुक्त्वा भोक्तुं न भुङ्क्ते ४९९ । १३

भुक्त्वा स्वादुफलं कृतं ३९४ । २२
भुम्भूयुगलैः कृधार २७७ । ११९
भुमालकं स्मितपरा ५१७ । २८
भुजङ्गकुण्डलीव्यक्तशशि ९ । ६
भुजङ्गभोगसंक्रान्ता १५५ । १०
भुजतरुवनच्छायां येषां ५० । ३७
भुजपत्रे गृहीता नवपत्र ५३९ । १४
भुजप्रभादण्ड इवोर्ध्व ३३ । १०३
भुवनमोहनजन किमे ४७३ । १३३
भूः पर्यङ्को निजभुज ६३१ । ६२
भूजाने किं न जाने भ २१४ । ३४
भूतावेशनिवेशताशय ५० । ४६
भूयालेपनभूषितः प्रवि ८ । ५०
भूत्वा कल्पशतायुषो ६३९ । १८५
भूपः कृप इवाभाति २३९ । २९१
भूभूमौलितटीपु १९२ । २०१
भूभूमौलितटीपु १९६ । ११२
भूमात्रं कियदेतदर्णव ६१७ । ४०
भूमिपतावर्यपता २७६ । ७७२
भूमिमित्रं हिरण्यं वा २४० । ३२०
भूर्मा स्थिता रमणनाथ ६१९ । ३१
भूयः कण्ठावधूतिव्यतिक २९ । ४७
भूयस्तराणि यद्भूमि ५०८ । ७५
भूयादेष्ट सतां हिताय २८ । ३२
भूयिष्ठं द्रविणामजं १४१ । १२४
भूयो गजितमम्बुदे ३५४ । ७०
भूयो निपीय लवणा ५५६ । १११
भूयो भूयस्त्वदग्दिल १८८ । १५६
भूरभारभगक्रान्तो ३३९ । ४
भूरिशोऽपि च वमन्ति ४०० । १०६
भूषणदिग्धा नवपारि ६१५ । २३
भूर्जः परोपकृतये ८०६ । १९८
भूशकस्य यशसि २२२ । ९
भूशय्या ब्रह्मचर्यं च १८७ । १०
भूषणालुपभोगेन १५६ । ३२
भूमपंकरजोनिपातम् २१० । ३१
भृकुटीकुटिललटाः ६२२ । २०
भृङ्गप्रेम्भयामभासां २०५ । ७८

भृङ्गाङ्गनाजनमनोहर ३६७ । १६
भृङ्गालीकण्डमालाः ५५५ । ४२
भृङ्गालोमुदरे क्षिपन्ति ४५६ । ७२
भृङ्गार्थिना स्वयं राजा २३१ । ८८
भृशमृदयत याधरपल्लव ५९० । १९९
भेकेन कण्ठा सरोप ४१२ । ४८
भेकैः कोटरशायिभि ३५४ । ६८
भेतव्यं नृपतेस्तनः २२३ । ९
भेदाभेदां सर्पादि गालि ६३१ । ६८
भेरीशङ्कनिभस्तुग १८६ । १३१
भोगः परोपतापेन २७५ । ७५३
भोगस्य भाजनं राजा २३६ । २१४
भोगक्षमस्य रक्षां २८० । ८६३
भोगा न भुक्ता वयमे ४१२ । १३
भोगा मयापानमध्य ६३९ । ८९
भोगामर्त्तकचेता भ १९० । १७३
भोगास्तुङ्गतरुमहच ६३९ । १८८
भोगिनः कञ्जुकाम २३५ । १७९
भोगिन्द्रः प्रमदोत्तर २१९ । ६९
भोगेच्छा नोपभोगेन २७४ । ३३०
भोगे रोगमय कुले ६३३ । ९२
भोज त्वस्कीर्तिक्रान्ता १८२ । ७५
भोज तद्दानपाथार्थो १८२ । ७२
भोजनान्ते च किं पेय ३७४ । ५
भोज प्रताप त् विधाय १८३ । ८३
भोजप्रतापार्पणपत्रं १८३ । ८४
भोजनान्छादने दद्यात् १९५ । ३२
भोज्य भोजनशक्ति २०१ । १२३
भो पात्र्य त्यगितोऽसि ६०६ । १४
भो पात्र्य पुष्पकधर ६०५ । ८०
भो भोः करिन्द्रादेव ३८६ । ६९
भो भोः किं किमकाण्ड ३६६ । ६
भो भोः श्रीभोजदेव १८३ । ९३
भो भो देव प्रतापतो १३३ । ८४
भो मेघ गम्भीरतरं ४७५ । १५६
भो रोहिणं त्वमांस ४७५ । ५१
भो हेमाश्रयावद्भीह ३६९ । ४०
भ्रमचरणपञ्चकण्ड ५९१ । ३९

अमति गिरिराट् पृष्ठे ३९३ । ४
 अमन्वनान्ते नवमञ्जरी १३७।६३
 अमन्संपूज्यते चक्रं २५७ । २८९
 अमन्स्वैरं आतश्रीवर ३७२।९८
 अम अमर यूथीषु ३६९ । ४५
 अमय जलदानम्भो ४७५।१५७
 अमर अमता दिगन्त ३७०।७१
 अमर मरणभीतिं मुञ्च ३७२।९०
 अमरहितः कीदृक्षो ३२४ । ९
 अमरहिता सा कचवल्ली ४६।१८
 अमात्प्रकीर्णे भ्रमरीषु ५८८ । ४८
 अष्टं नृपतिकिरीटाद् ३६१ । ५१
 आजिष्णवो नभसि ३८१।२४१
 आतः कङ्कण किं कदा ६०९।३२
 आतः कष्टमहो महा ६४०।२०३
 आतः कस्त्वं तमाखु १५३ । ७
 आतः काञ्चनलेपगोमि ४१४।७५
 आतः कीर कठोरच ३७९।१९९
 आतः कौकिल कृति ३७५।१४५
 आतः पञ्जरलावक ४१२ । ४५
 आतः पान्थ कुतो ५८४ । ९५
 आतः पान्थ पथि त्वया ६०६।९३
 आतः पान्थ प्रसीद ५८४ । ९७
 आतः प्राणगणप्रयाण ६१०।३९
 आतश्रम्य कुर्विन्द ४१२ । ४०
 आताद्विरेफ भवता ४७५।१६४
 आतर्धातरशेषयाचक १०६ । ३७
 आतर्ध्राम्य लवङ्गव ३७३ । १०७
 आतश्चन्दन किं ब्रवी ३९७ । ५६
 आन्तं याचनतत्परेण ११२।३८
 आन्तं देशमनेकदुर्गवि ११२।३९
 आन्ता वेदान्तिनः किं ६५ । ६
 आन्त्वा भूवल्यं दशा १७७।२३
 आम्यस्त्रीकारचक्र ५७९।१३०
 आम्यन्मन्दरकन्दोदर २४।३३
 भुवौ काचिल्लीलाप ४२६ । २६
 भूचातुर्याकुञ्जिताक्षाः ४२० । ४१
 भूचापवल्ली सुमुखी ४६५ । १२

भूचापे निहितः कटा ५३२ । ७२
 भूपल्लवो धनुरपाङ्ग ४२६ । २३
 भूमङ्गं न करोषि रो ५१९।६४
 भूमङ्गै रचितेऽपि ६१४ । १०२
 भूमङ्गैः क्रियते ललाट ५१९।६३
 भूमेदैः कतिचिद्गिरा ६०२ । ४६
 भूमेदो रचितश्चिरं ६१२ । ७०
 भूम्यां प्रियाया भवता ४३२।६१
 भ्रूयुगममुच्चैर्धनुरुज्जि ४५२ । २३
 भ्रूरेखायुगलं भाति ४३२ । ५५
 भ्रूविलाससुभगाननु ५३५ । ४८
 भ्रूश्चित्ररेखा च तिलो ४५३।२८

म

मकरीविरचनभङ्गया ३३ । ९५
 मक्षिका मशको वेद्या २५१।१३०
 मक्षिका मारुतो योगी २६०।३४७
 मक्षिका व्रणमिच्छ २७२ । ६७४
 ममे मेरी पतति तपने २६ । ५
 मङ्गलकलशद्वयमयकुम्भ २ । ११
 मञ्जस्त्वमसि यातु १४२।१२५
 मञ्जन्तोऽपि विपत् ७८।२११
 मञ्जिष्टारुणदीधितिर्मे ५५७ । २७
 मञ्जुलघौ संभाषित ३१२ । ६०
 मणिः शोणोलोढः २९०।१०५९
 मणिना वलयं वल २८७।१००५
 मणिर्लुठति पादेषु ३६१ । ४७
 मणिहारलता विभा ४४५ । ३१२
 मण्डलीकृत्य बर्हाणि ३४४।२०
 मण्डले मण्डलाकारो ३४३ । १०
 मतिरेव बलाद्ग्रीय २८६ । ९९४
 मत्तेभकुम्भपरिणाहि ५४१ । २८
 मसो हिनस्ति सर्व १५२ । ५
 मत्वा चापं शशिमु ४४७ । ३४४
 मत्वा लोकमदातारं १५७ । ५९
 मत्स्यादयोऽपि जान २५१।११८
 मदकृतकृतान्तकासर ४७६ । ८
 मदनदहनशुष्यत्कान्त ४६१ । १२३
 मदनमपि गुणैर्विशेष्य ४५८।१४

मदनमवलोक्य निष्फ ३६९।४९
 मदर्थसंदेशमृणालमन्थ ६१९।१९
 मदसितमुखैर्मृगाधिपः ११४।१७
 मदाम्भसा परिगलि २०० । १७
 मदुक्तिश्चन्दनर्मदयति ४९ । ३६
 मदकपुत्रा जननी जरा ६१८।१८
 मदोपशमनं शास्त्रं ५९ । ११
 मद्मेहे मशकीव मूषकवधू ९९।५३
 मद्यपस्य कुतः सत्यं १५२ । ३
 मद्यपाः किं न जान २७०।६२२
 मद्यमन्दविगतत्रयमीष ५३३ । २०
 मद्युगमध्योत्पत्ताः १४९ । ८
 मद्वाणि मा कुरु विषाद ६०।३७
 मधुकरगणक्ष्वेतं २९२ । १०७७
 मधुकर तव करनिकरैः ३६९।४७
 मधुकर मा कुरु शोकं ३७०।६२
 मधुकरैरपवादकरैरिव ५६५ । ६२
 मधु द्राक्षा साक्षादमृत ५३ । ४०
 मधु द्विरेफः कुसुमेक ५६४।३०
 मधुधारेव न मुञ्चसि ५१६ । १४
 मधुना सिद्धयेन्निम्बं २५९।३२६
 मधुप इव मारुते ४०७ । २२२
 मधुपराजिपराजितामा ५६३ । १
 मधुपानप्रवृत्तास्ते १५७ । ४३
 मधुपानसमुल्लसत्पवा ५४१ । १०
 मधुपे मालतीपुष्पं ३६९ । ४६
 मधुमधुरिममङ्गा ५८८ । ४१
 मधुरः सुधावदधरः ४५२ । १८
 मधुरमिव वदन्ती २२७ । ३
 मधुरया मधुबोधित ५६६ । ६६
 मधुरवचनैः सञ्जमङ्गैः ४२४।४०
 मधुरस्त्वना धृतोर्णा ३०६ । ६
 मधुरिमरुचिं वचः ख ८७।१४२
 मधुरोन्नतभ्रु ललितं ५२६ । १२
 मधुव्रतौघः कुपितः ५१३ । १५६
 मधूके माध्वीकं पिबसि ३७२।९७
 मधौ मन्दं मन्दं मरुति ३००।४२
 मध्यं विष्णुपदं कुचौ ४५६।७४

मध्यत्रिवलीत्रिपथे ४४६ । ३४०
मध्यं तनूकृत्य यदीदं ४४३।२८८
मध्यं तव सरोजाक्षि ४४६।३२१
मध्यमोपलनिभे लसदं ४९५।२२
मध्यस्य प्रतिमानमिति ४२८।५१
मध्यात्समानीय सुसा ४४७।३४३
मध्याह्नं गमय त्यज ५७८।१२३
मध्याह्नाह्निकमरीचिका १ । ३
मध्याह्ने तलतालवृन्तम ५७४।४९
मध्याह्नेऽतिखरे निदा ५७८।१२१
मध्याह्ने दववह्निनोष्मस ६२०।३७
मध्याह्ने नूनमापोऽपि ५७३ । ३५
मध्याह्ने हरितो हुताश ५७४।४८
मध्ये न क्रशिमाम् स्तने ६०८।९
मध्येन तनुमध्या मे ४४३।२७४
मध्येन सावेदिविलभ ४४७।३४१
मध्योऽयं बलिसद्मदृष्टि ४४५।३०५
मनः पवित्रं सदनं २८३ । ९२९
मनः प्रकृत्यैव चलं ४६५ । १३
मनसा चिन्तितं कर्म २६१।३९४
मनसि निविशिते स को ५५९।५
मनसि वचसि काये ७६१।७७
मनसैव कृतं पापं २७२ । ६७०
मनस्यन्यद्वचस्यन्य ८२ । ५१
मनस्विनो न मान्यन्ते ११६।२२
मनस्विहृदयं धत्ते ११६ । २०
मनस्वी प्रियते कामं ११५ । १९
मनागनभ्यावृत्त्या वा २७६।७७१
मनीषिणः सन्ति न २८५।९६८
मनुष्यजातौ तुल्यायां १४७ । ७
मनोजराजस्य सितातप ५०५।१६
मनो धावति सर्वत्र २५५।२३४
मनोऽपि शङ्कमानाभि ४२२ । ४
मनोभूर्मुग्धासु क्षिप १६३।१७१
मनो मधुकोरो मेघो २५४।१८९
मनोरथान्क्रोर्युच्चैर्ज १३५।२०
मनोरागस्तीव्रं विषमिव ४७७।२७
मन्त्रतन्त्रापितप्रोति २२८ । २१

मन्त्रबीजमिदं गुप्तं २३७ । १२२०
मन्त्रभेदेऽपि ये दोषा २३७।२३४
मन्त्रसंस्कारसंपन्ना ४९४ । १
मन्त्राणां बालिशः सा २४१।४६
मुन्त्रिणा पृथिवीपाल २३७।२२१
मन्त्रिणां भिन्नसंधाने २६३।५२८
मन्त्रोद्भाविर्ब्रह्मवर्तेन ६४२।२३५
मन्त्रो योय इवाधीरः २३५।१८६
मन्थानभूमिधरमूल ५१३।१६१
मन्थायस्तार्णवात्मः ६२५।१८
मन्दं निक्षिपते पदानि ५०।४२
मन्दं निधेहि चरणौ ५०३।१५
मन्दमग्निमधुर्यमोपला ५४७।४
मन्दमन्दगमना करिणी ४२२।१४
मन्दं मन्दं श्रवणपुटको ४२८।४१
मन्दं मरुद्वहति गर्जति ४६०।३
मन्दं मुद्रितपांशवः परि ५८२।६३
मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजन १८८।५७
मन्दस्मितेन मधुराधर ४६७।४८
मन्दाकिनीपथः पानं २५६।२४९
मन्दादगः कुसुमपत्रिपु ४६८।५८
मन्दारमालाकुलिताल १५।१३९
मन्दारमेदुरमरन्दरसा ३७१।८७
मन्दोद्धृतः शिरोर्मि १५४।२९८
मन्दोऽप्यमन्दतामेति १२७।११
मन्दोऽयं मलयानिलः ५६७।९०
मन्त्रन्दया यदि जनः १०९।१७
मन्ये तद्गुरु संभाव्य ४४९।३९५
मन्ये माययमज्ञानं यन्मुखं ६२८।३
मन्येऽमुना कर्णलता ४३६।१३६
मन्ये मृत्योः सपत्नी ज १८२।६१
मन्येऽरण्ये कुलगिरिगु १८२।६३
मन्ये स्तयमहं लक्ष्मि ९० । ७
मन्ये समाप्तलावण्य ४४६।३३०
मन्ये स्पर्शमणि तवेन १६६।२०४
मम कर्मप्रहणाय पणौ ३००।३७
मम गुणलघिमा भवे १३८।७२
मम प्रियं कैरविणीं ५१३।१५३

मम रूपकीर्तिमहरदु ४८४।२७
मया कुमार्यापि न ६०१ । २३
मयि जोतति बीजास्ये ४०२।१४२
मयि ते पादपान्ते ५१६ । ३
मयि मलयममोरो वधेती ५२३।१०
मयि मकपट किञ्चित् ४६९।७३
मयि स्थितिनम्रनयैव १६०।११५
मयस्त्रनखरचुटांस्तिग्म ५०९।९०
मय्यायोते सपादं शय ६१०।५२
मरणं प्रकृतः शरीरि ६३८।१७३
मरालश्रेणीर्मानयत ४६२ । ३२
मर्मा नास्त्येव सलिलं ३६६ । १
मकटस्य सुरापान २५४ । २७६
मर्त्यवर्मानि यदुःखं ५६८।५३२
मार्दितरावणकंसौ ३२ । ८५
मयोदानिलयो महोद ४१६।१०६
मलयजसर्वालितन ५०४।२५
मलयपवनचञ्चलन्दन ५७२।२०
मलयमुनि विरुद्वध्द ८८।१६८
मलयमहतां प्राता ४७५।१५८
मलयशिखरादाकिला ५६९।१३१
मलयस्य गिरिपथ्यमार्दो ३६३।५
मलयाचलगन्धेन १२७। ४
मलयानिलकालकृतयो ६२९।३०
मलयानिलमलनौत्कट ७६३।१०
मलिनयितुं खल्वदन २२२ । २
मलिनहुतभृगुधूमश्याम ५८२।५५
मलिना अपि संयमना ४२९।१०
मलिन्यात्मना विरागः ३७४।१३१
मलिनोऽपि रागपूर्णा ३७० । ५६
मलिनरत्नकरैः शुक्र १४३ । ४
मलोत्सगं गजेन्द्रस्य ३८९ । ५६
मालिकाचित्रधर्मिष्ठा ५०३ । ३
मालिकाभारवाहिन्यः ५०३ । २
मालीमाल्याधिया सुधाकर ८।५१
मस्ते दुःसहवेदनाकर्तल ६५।५
महतस्तरसा विलह्य २८७।९९७
महता यदि निन्दते २८६।९५५

महता तादृशं तेजो ७० । ७०.
 महतामाश्रयः पुंसां १३५ । २४
 महतां प्रार्थनेनैव ६८ । १०
 महतोः सुवृत्तयोः सुखि ७१ । ८५
 महतोऽपि हि विश्वा ७१ । ८६
 महत्प्लेऽप्युपायज्ञः २३७ । २४९
 महद्भिराद्यैस्तमसोऽपि ४९६ । ४२
 महागजानां गुरुर्बृंहि २०३ । ३८
 महागजानां गुरुभि २०३ । ४३
 महाजनस्य संसर्गः १२७ । २
 महातरुर्वा भवति ४०३ । १५०
 महात्मानोऽनुगृह्णन्ति भ ६८ । १५
 महानदीप्रतरण २७३ । ६८८
 महानपि सुधीरोऽपि ३२३ । ७
 महानप्यल्पतां याति २६६ । ५९८
 महानुभावसंसर्गः १२७ । १
 महानुभावसंसर्गः १२७ । ३
 महाप्रलयमारुतश्रुभित ६२५ । ६
 महामतिरपि प्राज्ञो २६६ । ५२६
 महाराज श्रीमन्नगति २१५ । ३०
 महाशयमतिस्वच्छं ३२२ । १
 महाशय्या भूमिमेक्षण ६३१ । ५६
 महासेनोपस्य प्रमद ६१६ । ३३
 महास्वनः सैन्यविमर्दं २०३ । ३७
 महिष्या हृष्ट्या भाव्यं २३१ । ८३
 महीपतेः सन्ति न यस्य ४५ । ३०
 महीमण्डलीमण्डपी ५८१ । ४८
 महीयसां महति दिगन्त २०० । ६
 महीरुहो विहंगानामेते ३२३ । ५
 महेशस्त्वां धत्ते शि ४०६ । १९७
 मांसं मृगाणां दशनौ २८१ । ८७७
 मां साक्षीकृत्य मुग्धे ३०३ । ७४
 माकन्दच्युतपुष्परेणु ५६७ । ९६
 माकन्दद्रुममञ्जरीषु ५७३ । ३०
 माकन्दराजपरिर २८९ । १०४३
 माकन्दाक्षिप मामरन्द ४६० । १९
 माकन्दे मधुपानमम्बु ३७३ । ११४
 मा कुरु गुरुतागर्वं लघु ३५८ । ९

मा गच्छ प्रमदाप्रिय ५६२ । ४
 मा गमन्मद्विमूढ ५३५ । ६२
 मा गर्वमुद्रह कपोलत ६०७ । २
 मा गाः प्रत्युपकार १९३ । २१२
 मा गा विषादमलिपो ३७१ । ८५
 माघश्वोरो मयूरो मुर ५५ । ६९
 माघेन विघ्नितोत्साहा ५५ । ६२
 मा चक्र चक्रिविहर १८४ । १०१
 मा जीवन्यः परावज्ञा ११७ । १
 माणिक्कयद्रवलित ३७९ । २००
 मातः कं हृदये नि ४८२ । ३२
 मातः किं यदुनाथ ३६ । १३६
 मातङ्गकुम्भसंसर्ग ४४५ । ३०९
 मातङ्गाः किमु वलिग ३८४ । ४९
 मातङ्गानां दन्तसंघट २०४ । ७३
 मातङ्गोमिव माधुर्यं ध्व ५१ । ५२
 मातङ्गैरथ यैर्महेन्द्रभवन २२९ । ४६
 मातरं पितरं पुत्रं आतरं १०१ । ४
 मातर्धर्मपरे दयां कुरु ३४४ । ३१
 मातनोतः परमनुचितं १४६ । ११
 मातर्माये भगिनि कुम ६३१ । ६६
 मातर्मेदिनि तात मा ६३२ । ७७
 मातर्लक्ष्मि भजस्व ६३४ । १०४
 मातस्तर्णः हरक्षणाय ३५ । १३०
 मातस्तातजटासु किं १७ । २७
 मा तात संपदामग्र २३३ । १३५
 मा तात साहसं २३३ । १३२
 माता न तानां संघटः ३४० । ८
 माता निन्दति नाभिनि ९४ । १८
 माता पिता गुरुभ्रा २३४ । १५५
 मातापितृसहस्राणि ६३८ । १६३
 माता मित्रं पिता २६४ । ४६०
 माता यदि विषं द २५५ । २२६
 माता यस्य गृहे ना २६१ । ३९७
 माता यस्य धराधरे १४१ । ११९
 माता शत्रुः पिता वैरी ५९ । १४
 मातासमं नास्ति २८६ । ९८२
 मा तीराण्ड जनं हीनां ३११ । ४८

मातुलो यस्य गो ६३९ । १९२
 मातृवत्परदारुणि २५६ । २६२
 मातेव रक्षति पितेव हिते ४४ । १३
 मा त्वं तात बले २३३ । १३३
 मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य ४२० । ३६
 मात्रानर्तनपण्डितभ्रु ४२९ । ५६
 मात्रा स्वस्वा दुहित्रा २४८ । ४५
 मायति प्रमदां दृष्ट्वा ५९५ । ४७
 मायदिग्गजदानलिप्त ३६४ । १२
 मायद्वैतण्डमण्डच्युत १८१ । ५९
 मायन्मातङ्गकुम्भस्थल ६२५ । १३
 मा धनानि कृपणः १०४ । ३८
 माधवस्य मुरली मुख ४१२ । ३८
 मा धाव मा धाव वि ३७ । ५४
 माधुर्यं प्रमदाजनेषु २९५ । १११९
 माधुर्यसाराधरिता ४०६ । १९४
 माधुर्येण धुर्यद्राक्षक्षीरे ५३ । ३८
 माध्वोके विधुमण्डले ३०२ । ६३
 मानमङ्गपटुना सुरते ५३४ । २८
 मानं मानिनि मुखे देवि ५२० । ७०
 मानं मानिनि मुख मा ५२१ । १७
 मातम्लानमना मनाग ६११ । ६०
 मानव्याधिनिपीडिता ५२२ । ११
 मानाग्निवर्धनमहौषध ५९९ । ३२
 मानिनीजनविलोचन ५०५ । २३
 मानिनो हृतमानस्य ११५ । १८
 मानुष्यं वरवंशजन्म १३२ । ५
 मानुष्ये सति दुर्ले २९७ । ११३५
 माने नेच्छति वारय १११ । ३६
 माने म्लायिनि ख ६४४ । २६२
 मानोन्नतेत्यसहनेत्यति ५२२ । ५
 मान्धाता स महीप ६४० । २०८
 मान्या एव हि मान्या ६८ । १८
 मा पुनस्तमभिमीसर ५३४ । २४
 माबोधि वैयकमथापि ६५ । ४
 मा म्रैष्ट नैते निस्त्रिंश ६१५ । ४
 मामाकाशप्रणिहित ४९१ । २६
 मा मालति म्लायसि ३९९ । ८६

मा मा ससाध्वसम ५१७ । २३
 मायामीनतनोस्तनोत् २६ । ९
 मा याहीत्यपमहल्लं वत ५६२ । ८
 मारमासुपमा चारु ३४० । ११
 मारयन्त्या जनं सर्व ४५१ । ४३०
 मारस्य मित्रमसि किं ३४८ । २६
 मारारिशक्र रामेममु ३४० । ७
 मा रोदीश्वरमेहि वज्र ९८ । ३८
 मार्गं देहि पदं निधेहि २२६ । ४
 मार्गं कर्दमदुर्गमे ३९१ । १४८
 मार्गं पङ्कजिते घना ६०९ । ३५
 मार्गो, भूरि जलं मरु ३५४ । ६७
 मार्जारो माहयो मे २६४ । ४६७
 मार्तण्डमण्डलममं २१२ । ११
 मालतीकुमुमे भाति ३९८ । ८३
 मालती मुक्ता ४०७ । २१४
 मालावर्हमनोज्ञकुन्तल ३८ । १६५
 माला बालाम्बुजदल ६१३ । ८७
 मालिन्यमञ्जशशिने ५३० । ५४
 मालिन्यमवलम्बे ८३ । ६९
 मालिन्यं परिदृश्यते ५५२ । ६१
 मा वम संवृणु विषमिदं ५१ । ११
 मासि मासि समा २५१ । ११७
 मितं ददाति हि पिता ६१८ । ४
 मितमायुर्व्ययो नित्यं ६२८ । ५
 मित्रं स्वच्छतया २९३ । १०८९
 मित्रस्वजनबन्धूनां २४७ । १५
 मित्रं कलत्रमितरः ६३८ । १७८
 मित्रबुद्धः कृतघ्नस्य २५० । ९८
 मित्रद्रोहो कृतघ्नश्च २६७ । ५४०
 मित्रं प्रीतिरसायनं १३१ । २०
 मित्रवानसाधयत्यर्थ २६७ । ५४४
 मित्राणि शत्रुत्वमिवा २४४ । ३९९
 मित्रे कापि गते सरो ४९९ । १२
 मिथोऽर्धचन्द्रनिर्लून २०२ । २४
 मिथ्यैवधैर्हन्त मृषाक ६६ । ६
 मिलितमिहिरभासं २०६ । १११
 मिश्रीभूते तत्र सैन्यद्व २०४ । ६३

मीनवती नयनाभ्यां ४३२ । ९
 मीमांसकाः कतिचिद्व ६५ । २
 मीमांसको महापोऽय १५६ । २४
 मीमांसा पठिता न यैरुप २१ । २३
 मीमांसाणवमोमं लसद ३३ । ९३
 मीमांसा कथमभीप्सित १०० । १९
 मीलकैरवलोकनां ५५७ । २४
 मुकुटे गोपितः काचः २६५ । १००
 मुकुलितमतिशय ५८० । ३०
 मुक्तमल्लयुग्ज्जित ४९५ । २४
 मुक्त मीमांसकदामहेम ५०४ । २२
 मुक्ताः केलिविमुक्त १८३ । ९०
 मुक्ताः पतन्ति भूमां ५४३ । ७
 मुक्तावाटङ्कयुगं ४३६ । १३८
 मुक्ताफलैः किं मृगपक्षि ६०२ । ७
 मुक्ताभा वृक्षपालशु १३ । १०८
 मुक्ताभूषणमिन्दुवि ५४६ । २९
 मुक्तावली स्मरति ४४५ । ३१८
 मुक्ता विद्रुममन्तरा ४५६ । ८२
 मुक्ताहार गुणीभ्य ४११ । २६
 मुक्ताहारं न च कुच ४८० । १७
 मुक्ताहारलतारणमणि ५९७ । ८८
 मुक्ते काञ्चनकुण्डले ५८८ । ५८
 मुक्तेषु राशिमपु निराय २४ । ३
 मुक्तैर्यास्यति कुत्रापि २८ । ३१
 मुक्तोत्करं सकरशु ४४१ । २०४
 मुक्तो मानपविग्रहः ५२३ । ५
 मुक्त्वानङ्गः कुसुमाव ४६३ । ४३
 मुखं यदि किमिन्दुता ४०४ । ४३
 मुखं वहति बन्धुक ४३८ । १६९
 मुखं विकसितस्मितं ४२७ । ३५
 मुखकमलकमुद्रमय ५६८ । १०८
 मुखकृतविषमखण्डश्च ५०२ । १९
 मुखं जृम्भगाम्भि प्रम ५४५ । २३
 मुखं तस्याः स्मितस्मेरं ४६५ । ६
 मुखमात्रेण काव्यस्य ५६ । ७
 मुखमिन्दुर्यथा पाणिः ५१६ । ५
 मुखं पद्मदलाकारं ८३ । ५९

मुखं पाण्डुच्छायं नयन ४८१ । १९
 मुखं प्रियायाः समुदीर्य ५६३ । ३
 मुखविधुपविश्रुतोता ४३४ । १००
 मुखमग्रेजकचं मर्याद ५८७ । १५
 मुखारविन्ददत्तश्री ४३७ । ४८
 मुनीरविन्दोपासनाम ४३३ । ८१
 मुखेन गाल मज्जनले ३९३ । ६
 मुखेन चन्द्रकान्तेन ४५२ । २
 मुखेन नोद्गच्छत्येव ६८ । १६
 मुखेन चन्द्रकान्तेन ४५२ । २
 मुखे यद्वैरस्य वपुर्गा ४०५ । १८५
 मुखे हागावाप्तनयन १८४ । १०४
 मुखैरर्मा विद्रुममहलो ५८७ । २७
 मुखमेकं पुरस्कृत्य २५७ । ७१
 मुखस्य केलिवाञ्छितस्मर ४९५ । ७
 मुखस्य ते वर विधुतुद ४७५ । ४९
 मुख्या कान्तस्य यात्रां ५९१ । ११
 मुख्या दृग्धाध्या ग ५१२ । १४०
 मुख्या स्वप्नमगामे ४६४ । ५४
 मुखे किं तस्यैः किं ५२१ । २०
 मुखे तवाम्भि दायिता ५४३ । १३
 मुखे दोलांतका निधा ४८१ । २३
 मुखे धनधनता कथमपवा ५८८ । १
 मुखे प्रताप्यामि किं ४४१ । ४२
 मुखे मान न च कर्तुं ५२० । १
 मुखे मानिनि कोपरा ५२० । ६९
 मुखे मुखययैव नेतुम ५२१ । २१
 मुखे मुख विपादमत्र २३ । २७
 मुखे विधाट मांय ५१६ । २२
 मुञ्चन्त्यापलस ६९ । ५४
 मुञ्चति मुञ्चति कोश १८४ । १००
 मुञ्चाद्भिर्दवारि वार २०७ । ११८
 मुख मुख मालिलं दया ३५१ । २६
 मुण्डः पृच्छति किं ३३७ । ११२
 मुण्डी जटो वल्कलवो ६३१ । २४४
 मुण्डो जटिलो नमश्च ६२२ । १९
 मुद विषादः शरं २८५ । ९७
 मुद्गदाली धृतव्याली ३११ । ५३

मृद्रीदालिसुशालितू ३१९।१०९
 मुनिर्जयति योगीन्द्रो ३६०।४२
 मुनेरपि वनस्थस्य २६८ । ५७९
 मुरारितिलैक्ष्मीं त्रिपुरवि ३५७।९
 मुगपिपदभक्तिश्चेतदा ५३ । ३३
 मुहुर्नुपतता विधुय ५६६ । ७६
 मुहुर्मुहुर्वेक्षणं सरस ५१७ । ३८
 मुहुर्लक्ष्योद्भेदा मुहुर २४६।४३३
 मुहुर्व्यजनवोजनैः ४८७ । ६८
 मुहूर्तमापि जीवित २५७ । २८४
 मूकः परापवादे परदा ७२।१११
 मूकारब्धं कमपि बधि ६२१।२०
 मूकीभूय तमेव को ३७५।१४२
 मूढे निरन्तरपयोधराया ५०३।१७
 मूर्खं व्यसनितं लुब्धं २२९।३०
 मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासा ५९।१३
 मूर्खचिह्नानि षडिति ५९ । २
 मूर्खत्वं सुलभं भजस्व ६१ । ४८
 मूर्खशिष्योपदेशेन २५० । ९३
 मूर्खानां पण्डिता द्वे २६७।५३९
 मूर्खे नियोज्यमाने तु ३५।१८४
 मूर्खो द्विजातिः स्थविर २१।८८०
 मूर्खोऽपि न द्रष्टव्यो २७८।८०९
 मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च ५९ । ६
 मूर्खोऽशान्तस्तप २९७ । ११३९
 मूर्खो हि जल्पतां पुसां ५९ । ३
 मूर्तिमन्तमिव रागरसांघं ५३३।३
 मूर्ध्वव्याधुयमानध्वनद १५।१३४
 मूर्ध्ना कल्याणवाही १९०।१७८
 मूलं स्थूलमतीव बन्धन ३९४।२४
 मूलं दोषस्य हिंसादे २६१।३८१
 मूलभृत्यान्परित्यज्य २३७।२१९
 मूलं बालकवीरुधां ५७२ । २६
 मूलं भुजंगैः शिखरं ३९६ । ४८
 मूलादेव यदस्य विस्तृत ४०३।१५४
 मृगाः प्रमीललोचनः १९०।१८४
 मृगत्रयं भाति वपुष्य ३१४।८३
 मृगमीनसज्जनानां ८४ । १००

मृगलोचनया विना २८७।१००२
 मृगशिशुश्शस्तस्या ४८७ । ६६
 मृगशिशुनयनाया ३०० । ४१
 मृगसंबन्धनी दृष्टि ४३३ । ६९
 मृगाङ्गोऽयं धत्ते गगन ५०८।८२
 मृगाः पियालदुममन्त्र ५६४। २७
 मृगा मृगैः सङ्गमनुत्र २८२।८९९
 मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा ३८२ । २
 मृगेभ्यो रक्षयते क्षेत्रं ३८२ । ३
 मृगैर्नष्टं शरैर्लीनं ३८२ । ४
 मृणालव्यालवलय १६ । ४
 मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं २३७।२२३
 मृतस्य लिप्सा कृपण २८१।८८४
 मृतानां स्वामिनः २४० । ३०६
 मृतो दरिद्रः पुरुषो २६७।५५२
 मृत्पिण्डो जलरंखया ११६।३८
 मृत्युः शरीरगोसारं १०२ । २
 मृत्युर्माद्यति मूर्ध्नि शश्व १०९।२०
 मृत्योर्विभेषि किं मूढ ६४३।२३८
 मृदुचरणतलाग्रदुः ५६८ । ११२
 मृदुनातिमुवृत्तेन समुष्टे १४७।१२
 मृदुपवनविभिन्नो ४७६ । १७१
 मृदुभिर्बहुभिः शूरः २४३ । ३७६
 मृदुलं शीतलं मिष्टं १२३ । ८
 मृदुलकनककान्ति ५३१ । ५९
 मृदुलवलिललितमध्यं ४२५ । ९
 मृदुव्यवहितं तेजो २३६ । १९३
 मृदूनां स्वादूनां ३९८ । ७९
 मृदोः परिभवो नित्यं २३५।१७२
 मृद्वटवत्सुखभयो दुःसं ८४।९९
 मृद्वङ्गि कठिनौ तन्वि ४४२।२५४
 मृष्टचन्दनविशेषकम् ५४५ । ११
 मेखलीयति मेदिन्याः १९४ । १
 मेघा इवातिलुब्धा भव १०४।३५
 मेघाटोपैस्तनितसुभगं ५८२।५८
 मेघात्यये भवति कः ३३४।८८
 मेघात्यये भवति का ३३५ । ९५
 मेघात्यये भवति किं ३३५। ९२

मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु ५०२ । १
 मेघैर्महूरम्भ्वं वनभुवः ३५।१२५
 मेघैर्व्योमं नवाम्बु ५८५ । १०९
 मेघो भाति जलेन १६९ । २३६
 मेदरञ्जेदकृशोदरं २३२ । १११
 मेदिन्यां विषमेषुरि १६८ । २२३
 मेधावी वाक्पटुः २३१ । ७०
 मेरुः स्थितोऽतिदूरे ६२३ । ३०
 मेरुर्दूरगतो हिमाल १७३ । २८३
 मोमारामममादन्दे ३१० । ४७
 मोहं रुणद्धि विमली ६४ । ३
 मोहानमया सुतनु पूर्व ५१६।२१
 मौनं कालविलम्बश्च २५६ । २५१
 मौनादस्तमितैव चाटु ७ । ३९
 मौनान्मूकः प्रवचन १४७ । १५
 मौनी पादप्रहारेऽपि ११३ । ३
 मौने मौनी गुणिनिर ९२।१०७९
 मौलिः स्वर्णकिरीट ४१३ । ५५
 मौलिं मानविधिं विना २१०।३४
 मौलौ किं नु महेश ८ । ५३
 मौलौ केकिशिलण्डि ३८ । १६४
 मौलौ मन्दारदामभ्रम ५१ । ५४
 मौलौ सन्मनयो ३९२ । १६७
 मदीयसीमपि घनो १२३ । ६
 मदीयस्त्वाधिक्या ३९९ । ९०
 म्रियमाणं मृतं बन्धुं ६४० । १९५
 म्लानस्य जीबकुसुम ५३० । ५३
 य
 यं यं नृपोऽनुरागेण २३६ । २०७
 यं शैवाः समुपासते शिव २३।२५
 यः करोति वधोदकां २६१।२८०
 यः काकिणीमप्यपथ २४३।३६७
 यः कुन्तपाणिरिह भूप ४१५।९४
 यः कुर्यात्सचिवायत्तां २३७।२१७
 यः कुलाभिजनाचारै २३३ । ११८
 यः कृत्वा सुकृतं २३९ । २८४
 यः कृष्णं कुरुते मुखं ३७६।१६४
 यः कोटिहोमानलधूम २१४।१३

यः कौमारहरः स एव ६०२।४७
यः पठति लिखति २७८।८१३
यः परस्य विषमं २८०।८६९
यः पीयूषसहोदरैः खप ४१०।१४
यः पूतनामारणलब्धकी ३३।८६
यः पृष्ठा कुरुते कार्यं २६८।५६७
यः पृष्ठं युधि दर्शय १६६।२०७
यः प्रागासीदभिनववयो ५३१।६०
यः प्रीणयेत्सुचरितैः ७४।१५७
यः शौर्यावधारेव यस्य ३८४।४६
यः श्रीखण्डतमालप ५१०।१०८
यः संतापमपाकरोति ३६८।३१
यः संमानं समाधत्ते २४०।३१३
यः ससर्ज कमलं ४३८।१८४
यः सिन्धौ फेनराशिर्भुवि ३।३३
यः सुन्दरस्तद्वनिता कु १३७।६२
यः सृष्टिस्थितिसंहतीवित १।५
यः सैन्ये स्मरपाथिव ५५१।४४
यः स्तोकेनापि संतोषं २६७।५५५
यः स्वभावो हि यस्या १२२।३
य एवादिः स एवान्तो ३०४।१८
यक्षं विरहिणं कंचि ५१३।१४४
यच्चिन्तितं तदिह २८९।१०४५
यच्छक्यं प्रसितुं प्राप्तं २७०।६३२
यच्छति प्रतिमुखं दयि ४९५।६
यजमानेन कः स्वर्गहेतुः ३३०।३२
यज्जातोऽसि पयोर्नि ३४९।३५
यज्जीवति क्षणमपि प्र १४८।९
यतः प्रभृति ते कान्तं ४९०।८
यतः सत्यं ततो धर्मो २२९।३५
यत एवागतो दोष २७५।७४८
यती व्रती चापि २८४।९४३
यतो गजैर्विना राज्ञां २२९।३६
यतो यतः षट्चरणो ५८८।५०
यतो यतोऽङ्गादपयाति ४५३।३२
यत्कण्ठे गरलं विराज ३०३।४९
यत्करोत्यरतिं क्लेशं १०२।३
यत्कर्म कुर्वतोऽस्य २७१।६५४

यत्कस्यामपि भानु १७४।२६३
यत्कीर्तिः कापि गङ्गा २२१।९९
यत्कीर्तिर्वलयं भुवः २१९।७३
यत्कीर्त्यो धवलीकृतं १६५।१९३
यत्क्षान्तिः समये श्रुतिः ६३४।९९
यत्खलु खलमुखहुत ८५।१०७
यत्तादृशेषु सरलेषु न ३५२।४४
यत्तालीदलपाकपाण्डु ४८१।२६
यत्तीर्थं मुमुक्षां मुञ्जा ४५६।७५
यत्तन्नेत्रसमान कान्ति ४९२।३१
यत्तादन्विष्य का ग्राह्या ३२९।२५
यत्तादपि कः परयति ३७७।१०
यत्पङ्केढलक्ष्मपाणिक ५२३।१६
यत्पद्मादितु तवान ५२९।३७
यत्पल्लवः समभवत्कु ३५२।४५
यत्पादाः शिरसा न ३४७।१७
यत्पीयूषमयूखमालि ५११।११७
यत्पूर्वं पवनमिश्र ४११।३३
यत्प्रत्यग्रदलावलीक ३८८।९५
यत्प्रदेयमुपनीय वदान्य १००।२१
यत्प्रियव्यतिकराद् ५३७।१२
यत्र कामसुखं लोके ११०।१७
यत्र क्षिपामि दशमन्य ४६७।४७
यत्र देशेऽथवा स्थाने ६७।५३७
यत्र न फलितास्त २७६।७८६
यत्र न वदनविकारः ५३८।२
यत्र नास्ति दधिमन्य १३२।१
यत्र पतत्यबलानां दृष्टि ४१९।२६
यत्र यत्र वलने शनैः ४३५।१११
यत्र विद्वज्जनो नास्ति ५७।३
यत्र श्यामाकवीजा १६३।१५०
यत्र स्त्री यत्र कितवो ५९५।३३
यत्र स्वामी निर्विशेषं २३९।२८२
यत्राकृतिस्तत्र गुणा ४६६।३४
यत्राखण्डलदन्ति १४२।१२९
यत्रात्मीयो जनो २४१।३४५
यत्रानुलिखिताम्यमेव ३६१।६२
यत्रानेके कचिदपि ६४०।२०२

यत्रापि कुत्रापि भव ३६७।१४
यत्राभ्यागतदानमान ९२।४२
यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्गु २३।१२२४
यत्राजैवेन लघुमा २७७।७९०
यत्रास्ति लक्ष्मीविन २८२।९०६
यत्रैक श्रतमक्षर पशुप ६३३।८३
यत्रैता लहरीचलाचल ४२१।५६
यत्प्रकाशात् लामः २३९।२८९
यत्प्रत्ययमन्त्रमीरुमन ६२६।१५
यत्प्रदुर्गोऽपि सरलो ४१४।७७
यत्प्रारस्वत्तवमय गुप्त ५१।१०३
यथा काष्ठमयो हस्तो २७०।६१९
यथा खनन्खनित्रेण २७१।६४८
यथा गाः स्मरते वनं ४८९।१
यथा गौतम्यने काले २४०।३०३
यथा चतुर्भिः कनक २८६।१८०
यथा चित्तं तथा वाचो ६९।३७
यथा दोषो विभात्यस्य ८३।७५
यथा धेनुमहस्तेषु वनो १३५।१२
यथा नयति कलाम ३१०।४६
यथा प्रभुक्रुतान्माना ७३।७४२
यथा योजादुर्गः मूर्ध्नि २३३।१२६
यथा मूर्तिपण्डितः कर्तो १२०।८
यथायं ताः मर्हिता ५६९।१२०
यथा यथा भोज्यशो १८३।८९
यथा यथाय वलने भुजो ४३१।३६
यथा यथा विशत्यस्या ४२५।१
यथा यथास्याः कुचयोः ४२५।१७
यथा यथैव स्नेहेन भाष्य ८१।२३
यथा यूनस्तद्वपुर्मम ४७।३६
यथा गन्धर्व्योऽश्वत्थ ५८४।८९
यथा विहंगमरुमा २८४।९४०
यथा वृष्टिः समुद्रे ८३।७२
यथा सत्यमवः स्त्रियः ३२३।४
यथा ह्यामिमकाशे प ९५।९
यथा गेकेन चक्रेण न १२०।७
यथेयं यागद्वी मुक्तीव मुख ५५।४९
यथोदयगिरिं द्रव्यं सं १२७।१४

यथोर्ध्वाक्षः पिबत्य ५७८।११७.
 यदक्षिभ्रूतापाङ्गैः स्त्रियः ६२२।५
 यदचेतनोऽपि पादैः ११४।१४
 यदधोऽधः क्षितौ तित्ति १०३।१७
 यदन्तस्तत्र जिह्वायां ५९४।२८
 यदपथ्यवतामायुर्य २६९।६०७
 यदपि कटकयात्रारो १९२।२०४
 यदपि जन्म बभूव पयो १३८।७६
 यदपि भेकगणेन निषे ३७१।७५
 यदपि रतिमहोत्सवे नका ६०७।१
 यदभावि न तद्भावि २६३।४४७
 यदमरशतैः मिन्धोर ४३९।२०१
 यदमी दशन्ति दशना ७२।१०२
 यदम्बुकणमादाय प्राप्तेन ३५०।६
 यदर्काशुक्लान्तस्फुरदरु ३४३।१४
 यदज्यते परिक्लेशिर्जितं १०२।२
 यदवधि विलासभवनं ४२५।७
 यदवधिविवृद्धमात्रा ६०१।१९
 यदशक्यं न तच्छक्यं २६३।४६८
 यदसेवनीयमसताममृत ४६।२१
 यदस्माभिर्देष्टुं क्षणिक ३८।१८१
 यदस्य यात्रासु बलोद्ध १९६।६
 यदा किञ्चिदहं द्विप इव ६१।४१
 यदा तु भाग्यक्षयपीडिता ९७।३०
 यदा त्वं चन्द्रोऽभूः शि ५२४।४
 यदानतोऽयदानतो नया ३४१।१३
 यदा पूर्वं नासीदुपरि ६४४।२५८
 यदा प्रकृत्यैव जनस्य रागि ४८।२
 यदालोके सूक्ष्मं व्रजति २२४।४
 यदा विपुल्याति हतं २८५।९७०
 यदासीदज्ञानं स्मरति ६४३।२५४
 यदासीं दुर्वारः प्रसरति ६३०।५०
 यदि कुप्यसि नास्ति ५२०।५
 यदि क्षुण्णं पूर्वेरिति ज १७६।१५
 यदि गन्तासि दिगन्तं ६०५।७८
 यदि गर्जति वारिधरो ग ५०३।९
 यदि तव हृदयं विद्वन्सु २४३।३८९
 यदि त्रिलोकी गणना १६०।१०७

यदिदमगणयित्वा दुर्वहं ५१७।३३
 यदि दहत्यनलोऽत्र कि ७४।१५५
 यदि न स्यान्नरपतिः २३३।१२८
 यदि नाम दैवगत्या जग ३६७।९
 यदिन्दोर्गन्धेति व्यसन ७६।१८६
 यदिन्दोलैक्ष्मीस्ते वदन ४९१।१५
 यदि परगुणा न क्षम्य ८८।१७२
 यदि पुंसां गतिर्ब्रह्मन्कथं ५९५।५१
 यदि प्रभुरुदारधीः सुग ५०।३८
 यदि प्रमादीकुरुते सु ४४०।२१७
 यदि प्राणा एव प्रणय ४९१।१८
 यदि प्रियावियोगेऽपि रुच ४६५।१
 यदि प्रिये वेत्ति तव ५१६।१६
 यदि भवति दैवयोगात्पु ६०१।१८
 यदि भवति धनेन धनी १०३।२८
 यदि मत्तोऽसि मतंगज ३८५।६२
 यदि रामा यदि च रमा १३२।२
 यदि नै मनसि प्रशा १५९।९६
 यदि सत्सङ्गविरतो भ १२७।१६
 यदि सन्ति गुणाः पुंसां ११८।७
 यदि समरमापस्य २४५।४२२
 यदि स्मरामि तन्वर्द्धी ४६५।५
 यद्विस्मयस्तमितमस्त ४६७।५०
 यदि स्याच्छीतलो वह्नि ५९५।३६
 यदि स्यात्पावकः शीतः ५९४।२४
 यदि स्यान्मण्डले सक्त ४३३।७५
 यदीच्छसि वशीकर्तुं २५५।२१७
 यदीयबलमालोक्य गतः ४७६।४
 यदेकः कासारं रचयति ४९१।१९
 यदेकस्मिन्वेषे न फल ४००।१२०
 यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलव ३३९।८
 यदेतत्कामिन्याः सुरत ४१२।३७
 यदेतत्स्वच्छन्दं विहरण ६३०।४८
 यदेतन्नेत्राम्भस्तदापि च ७६।१८५
 यदेते साधनामुपरि वि १०४।४१
 यदैव भर्ता जानीया २७०।६३४
 यदन्धद्विपदानवारिभि २१९।७१
 यद्रम्यं गुरुमौरवस्य सु ५२०।६८

यदुर्गैर्ग्रथितैः मुद्गरैर्मितै २१४।४
 यहदाति यदक्षाति तदेव १००।२
 यहदासि विशिष्टेभ्यो यच्चा १००।३
 यहूर्णोमटवीमटन्ति वि १०१।१२
 यद्वात्रा निजमालपट १४०।१०६
 यद्वाहू वहतः पराक्र १७०।२४५
 यद्विम्बमम्बरमणिर्यदपां ४१।६
 यद्वीजानि च मौक्तिका १८०।५०
 यद्गन्धं धनुरीश्वरस्य १४१।१२२
 यद्गर्तुः कुरुतेऽभिषेण १७२।२६४
 यद्गन्तले तरलिते यदुद ३४५।४०
 यद्यत्परवशं कर्म २७१।६५३
 यद्यदेव रुचते रुचिरे ५४१।२३
 यद्यदेव हि वाञ्छेत २६५।४८२
 यद्यध्वनीनचिरमध्व ४००।११७
 यद्यपि क्षितिपालाना २३६।२००
 यद्यपि खादिरारण्ये गुप्तौ ३९७।६७
 यद्यपि च दैवयोगादिति ३८२।१६
 यद्यपि चन्दनव्रिटपी ३९६।४३
 यद्यपि चातकपक्षी ३७६।१५३
 यद्यपि तरणेः किरणैः ३८१।२३५
 यद्यपि दिशि दिशि ३९९।१०२
 यद्यपि दिशि दिशि स ३६३।९
 यद्यपि दैवाल्लघ्ना कस्तू ४१३।६१
 यद्यपि न भवति ४०२।१४१
 यद्यपि पथि पथि तर ३९४।१२
 यद्यपि बद्धः शैलैर्यद्यपि ३५८।७
 यद्यपि बहुगुणगम्यं ३६५।६
 यद्यपि बहु नाधीपि तथा ६२।२
 यद्यपि रटति सरोषं ३८२।१७
 यद्यपि शिरोऽधिरोहति ३४७।९
 यद्यपि सन्ति बहूनि ३५१।२४
 यद्यपि स्वच्छभावेन ३५८।२
 यद्यप्याम्रतरोरमुष्य ३७३।११३
 यद्वाञ्छी रहसि व्यपेत ५५९।१९
 यद्रक्तं मुहुरीक्षते ३८९।१२०
 यद्रक्ष्णाहितमतिर्बहुचा ७५१।७२
 यद्रदन्ति चपलेत्यपवादं ९१।२३

यद्वदहल्याहेतोर्मृषा वद ५०३।८
यद्वद्वनमसिंहं च यद्व २२९।३७
यद्वन्नयोदधिसमरर्मा ६३२।७२
यद्वात्मानं सकलवपुषा ६३२।६९
यद्वीक्ष्यते खलानां मा ८५।१०६
यद्वीचीभिः स्पृशसि ३५९।२२
यद्वीर्यं कूर्मराजस्य यश्च १५७।३९
यदैभनय निजवारिणि ३५७।१८
यद्व्यतीर्थत धनं सुरत्र १५९।८६
यन्त्रद्रावितकेतकोदर ५१२।१३९
यन्त्राकृष्टसुवर्णसूत्रमिव ४७।४३
यन्त्राहृतस्त्वमलिना ३९८।७१
यन्त्रोत्थापनमात्रनिःस ६२४।४३
यं दृष्ट्वा मीनरूपं स्फुरद २७।१४
यत्र भाति तदङ्गेषु ४४२।२५६
यन्नाथ्यभ्रमिधूर्णमानवसु ८।५९
यन्नाद्यापि समागताः ६१४।१०४
यन्नात्रः प्रथमाक्षरं वि १२।१०७
यन्निमित्तं भवेच्छोकौ २४८।३१
यन्मञ्जुसिञ्जितमितो ४३९।१९९
यन्मध्येदेशादपि ते सु ५२८।१५
यन्मध्ये यश्च पर्यन्ते ६३७।१५२
यन्मनोरयशतेरगोचरं १३६।५०
यन्माता विष्णुनाभिः १४३।१४१
यन्मुक्तामणयोऽम्बुधे ३६१।६१
यमः प्रतिमहीश्रुतां १६४।१८५
यममिव करधृतदण्डं हरि १४३।८
यमाश्रित्य न विश्रामं २३८।२६६
यं प्राक्प्रत्यगवागुदक्षि ५११।११८
यं प्राप्य क्षितिपः समग्र २३०।५९
यं मातापितरौ क्लेशं २७१।६४९
ययोरारोपितस्तारो १५७।४२
ययोरैव समं वित्तं ययो २४८।५६
यवनीनयनाम्बुधोरणी ४०।१८६
यवनैरवनिः क्रान्ता हि १४९।१
यशःकिरणधोरणी १६४।१८४
यशःपटोऽयमद्भुतो न ते १९३।१
यशः पदाङ्गुष्ठनखौ मु ४५३।३०

यशः पूर् दूरं सु तनु १६४।१७८
यशःशशाङ्काम्बुदये १८९।१७०
यशःसौरभ्यलघुनः शा ८३।६२
यशःस्तोमानुर्चरुपचि १६३।१६९
यशश्चन्द्रैरुयत्सुकृतन १६३।१७२
यशस्करे कर्मणि मि २८६।९८७
यशोदयामण्डितका १५९।१०१
यशोधननिधेयदा नरहरे ५४।५२
यशोऽधिगन्तुं सुखाल २८१।८९१
यशो यस्माद्दस्मीभवति १२२।३
यश्चत्वारि शतानि वन्ध ५४।५३
यश्च निम्बं परशुना ४०३।१६०
यश्च मूढतमो लोके २५४।१०७
यस्तीर्थानामुपास्या गलि ३२।८०
यस्तु संचरते देशान्यस्तु १४८।२
यस्तोषं न गतः कमले ३७०।६३
यस्माच्च येन च यथा च १३८।७८
यस्मादधिज्जनो मनो ४०४।१६४
यस्मादाक्रामतोयां गरुड ३०।५५
यस्मादासीत्कुमारः कु २१।१०
यस्माद्विश्वमुदेति यत्र गमते १।४
यस्मिन्कुले यः पुरुषः २८५।५५७
यस्मिन्कृत्यं समाविश्य २३९।२८३
यस्मिन्खल्वे शरीरं प्रति ३०।६०
यस्मिन्जीवति जीवान्ति १४८।६
यस्मिन्जीवति मिहे वन ३८२।१३
यस्मिन्देशे न संमानो २५०।२०
यस्मिन्मुर्चविपमनहनां ३९०।१३६
यस्मिन्नेवाधिकं चक्षु २३५।१६५
यस्मिन्बुद्धसकरा इव बहु ४।४०
यस्मिन्मृष्टे भयं ना २५३।१८०
यस्मिन्वशे समुत्पन्नस्ते ८१।१६
यस्मिन्वस्तुनि ममता ६४३।२४३
यस्मिन्निवश्च सकलमुव ६३२।७१
यस्मिन्वेष्टति सर्वतः परि ३९३।३३
यस्मिं ददाति विवरं ३९२।१६६
यस्य क्षेत्रं नदीतीरे २६३।६३३
यस्य क्षोणिपतेविहायसि २१७।४५

यस्य चाप्रियमन्विच्छे २४७।७
यस्य चेनासि निव्योज १५७।४४
यस्य जिदासहस्र स्या ५९६।५८
यस्य जीवान्ति धर्मेण पुत्रा १४७।१
यस्य त्वया वर्णविरोधेण ६१९।२७
यस्य द्वावि सदा समा ३०३।७०
यस्य न ज्ञायते वीर्यं २६४।५५
यस्य न ज्ञायते शीलं २७३।६८५
यस्य न सांयधे दांयता ४१९।२५
यस्य नास्ति विवेकस्तु केव ५।८
यस्य नास्ति भयप्रज्ञा शास्त्र ५।१
यस्य पुत्रो न वे विद्वाज १३४।८
यस्य प्रमादे प्रमाप्ते वि २२८।९
यस्य भावा विप्र पा च ६००।१
यस्य भार्या शार्वाङ्का ५९८।१
यस्य मित्राणि मित्राणि १४७।२
यस्य मित्रेण सभाया यस्य १३७।२
यस्य यस्य हि यो मान ६५।६९
यस्य यो दुर्लभो भोगः २७२।६६
यस्य वक्रकुहरे मुभापित ४३।१५
यस्य वज्रमणभेदे भिय ३०२।६४
यस्य पटो चतुषा च ३०७।५
यस्य स्त्री तस्य भोगे ५९३।५७
यस्यां स केमगियुता ३५७।१५
यस्याः संगमवा ७४५।७३
यस्याः संभृतपालया ३९१।१४०
यस्याकण्य वयः ३८०।१२३
यस्याभिः कोपपु १८२।१६६
यस्यां द्राष्टव्यं नमान्ति १९।४१
यस्या जनशमलसह १२१।४१७
यस्यादां व्रजमण्डनस्य ६२१।१२
यस्यां महन्वमात्रो म ३६६।२
यस्यां सीमांमलमुखा १४।३२
यस्याथोस्तस्य मित्राणि ५५।६
यस्यालीयत शकर्मो २००।२
यस्यावन्ध्यरुपः प्रताप ३८४।४५
यस्याश्चार्वाङ्कश्लोकः ५५।६६
यस्यासीन्नवपीत्युप ३९१।१३८

यस्यास्ति वित्तं स नरः ९३।१०
 यस्याहुरागमविदः परिपूर्ण ६।२७
 यस्येन्द्रारिजयश्रिया १७६।५
 यस्येषवः संयुगयामि १६०।१०५
 यस्योच्छिन्ना न वेदा १८७।१३३
 यस्योदये गुरुमनोरथम ३५२।५१
 यस्योदयेनैवं दिशां प्रसा ३४८।१९
 यस्योद्युज्जुजदण्डचण्डिम १७६।४
 यस्योपवीतगुण एव १५।१४१
 यां यां प्रियः प्रैक्षत का ४५७।२
 याः पश्यन्ति प्रियं स्वप्ने ४७६।३
 या कटाक्षच्छटापातैः ३२१।३८
 या कथंचन सखीवच ५३४।२१
 या कर्षति निजयोगाद १२४।१५
 या कामिनी सा यदि ५७५।२
 या कुन्देन्दुतुषारहारधव ४।१३
 या केलिच्युतकेशलेश ६२०।४१
 या गम्याः सत्सहाया २६१।३८३
 यां कान्तिं वहसि परा ४१४।६८
 याचकवीरो धन्यः कर १०५।२१
 याचते कार्यकाले यः स १३०।९
 याचना हि पुरुषस्य म १०५।२७
 या चन्द्रस्य कलङ्किनी ४८८।८३
 याचमानजनमानसवृत्तेः १०४।३७
 याचितो यः प्रहृष्यते १०२।४
 याच्नाश्न्यमयत्नलभ्य ६३३।९४
 या जयश्रीर्मनोजस्य ४६५।१४
 यातं यौवनमधुना वन ६४१।२११
 यातस्यास्तमनन्तरं ५१०।१०३
 याताः किं नु मिलन्ति ४७०।९४
 याता यान्ति च यातारो ४५।३
 यातीतः पान्य पन्था २१०।४२
 याते मग्नचिरान्निदाघ ३६४।१४
 यातेयं रजनी सहैव ३४९।४१
 याते यातमधःस्थिते ३७५।२०१
 यातोऽस्मि पद्मनयने ४९६।५०
 यात्येकतोऽस्तांशखरं ५४८।१०
 यात्रामङ्गलसंविधानं ४७८।३३

यात्रासु-यस्य ध्वजिनीम १९६।४
 या दक्षिणात्वयस्याम ४८४।१५
 यादृजानासि जाम्बूनद २५।१३
 या नारी प्रवृत्ता दक्षा ५९८।११
 यानि मिथ्याभिभूता २३३।१३४
 यानेन तन्व्या जितद ४५०।४२२
 यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य २५०।८७
 यान्ती गुरुजनैः सार्धं ४३४।१०१
 यान्त्याः सरःसलिलके ४६८।५७
 यान्त्या मुहुर्वलितकन्ध ४६७।५३
 यां दृष्ट्वा यमनातरंगिणि ३७।१४५
 यां निरुन्धदतिनीलघ ५०६।३९
 या पाणिप्रहलालिता ३०७।१५
 या प्रकृत्यैव चपला निप १४७।६
 या बिम्बीछरुचिः क्वचि ५६२।२
 या भार्या दुष्टचरिता ५९४।२५
 याभिरनङ्गः साङ्गीकृतः ४१७।८
 यामः सुन्दरि याहि ६०६।९१
 यामस्ते शिवमस्तु रोह ३५७।१५
 या महेशशिरसो विभूष ३४७।१२
 या माता ममता माया ३४०।४
 यामि न यामीति धवेव ५५९।४
 यामिन्येषा बहलजलदै ६०५।८५
 यामि प्रेक्षते वारिदागम ५६०।१९
 यामि विधावभ्युदिते ३११।५६
 यामीति प्रियपृष्ठायाः ५५९।२
 यामीत्यप्रियवादिनि ५६०।२०
 यामीत्युक्ते हृदयपतिना ५६०।१४
 या राका शशिशो २९३।१०९९
 या लक्षावलयानि १७३।२८२
 या लोभास्तविधे खल ८९।१७५
 या लोभाया परद्रोहा २७२।६७३
 यावत्करसार्द्रपादप्रहार ५३९।१
 यावच्छक्ने नाञ्जनं २०४।६९
 यावच्छकलितो वायुरेकी ३४३।९
 यावज्जीवं सुखं जीवे २५४।१९१
 यावतः कुरुते जन्तुः ६२८।८
 यावत्तिष्ठति चातकोऽय ३५३।६५

यावत्सो न खलु हस ४०८।२३१
 यावत्पौलस्त्यवास्तुभव २२१।९३
 यावत्फलोदयमुखः ४००।११३
 यावत्स्वस्थमिदं देहं २६१।३७९
 यावत्स्वस्थमिदं श २९२।१०८६
 यावदृष्टिर्मुगाक्षीणां नो ४१९।१२
 यावद्भाग्यमहोदयो १४०।११२
 यावद्भा भास्करस्य १७५।३०८
 यावद्यावत्कुवलयदशा ४३७।१६४
 यावद्यावद्भवति कलया ४८६।५२
 यावन्नीरनिधेः प्रभातस ५५७।२६
 या वाचः साधुतायास्त्रिभु १९।५०
 यासां सत्यपि सद्गुणानु ४२१।५३
 यासां कटाक्षविशिष्टैः ४३४।१०४
 या साधूश्च खलान्क १४०।१०४
 यासां नाम्नापि कामः ४१९।११
 यासामम्बलवातेन दीपो ४१८।९
 या सृष्टिः स्रष्टुराद्या बहति १०।८०
 यास्यति जलधरसमय ३६३।३
 यास्यत्यथ शकुन्तलेति ६२०।३९
 यास्यामीति समुद्यतस्य ४७८।३२
 या स्वसन्नपि पक्षेऽपि संध्या ९०।१
 या हि शश्वद्गुमता ५९५।४९
 युक्तः प्रमाद्यसि हिता २६१।३९०
 युक्तमुक्तं पुराविद्धि २५८।३००
 युक्तं मन्ये कृशा त ४४५।३१९
 युक्तियुक्तं प्रणुहीयाद्वा २४७।२५
 युक्तोऽसि भुवनभारे ३९३।१६९
 युक्त्या परोक्षं बाधते २४२।३७३
 युगपस्त्वगण्डचुम्बनलोलौ २।१३
 युगपद्विकाराशमुदयाग्रमि ५०७।६९
 युगान्तकालप्रतिसेहता ६२१।१५
 युद्धकालेऽग्रगो यः २३९।२७३
 युद्धं च प्रातस्तथानं २६२।४२१
 युद्धा चाभिमुखं रण १७१।२५८
 युधि श्रीमिश्रोर्वीर १९०।१७९
 युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो ग ३२४।४
 युधिष्ठिरोऽसि भीमो १५५।१६

युध्यन्ति कपयः सर्वे २७२।६८०
 युध्यन्ते पक्षिपशवः १०२।८
 युष्मत्प्रौढतरप्रताप ९१३।२२
 युष्मद्दोर्दण्डमण्डल्य २०८।१२६
 युष्मद्वाजिजिताजिराजि १९७।१३
 यूथान्यप्रेगतानि प्रबल ३८८।९८
 यूथि यथोचितविधिना ३९८।८१
 यूना धैर्यतृणाङ्गुरं कव ४४८।३७४
 यूना मोहमहाफलम् ४४४।३०१
 यूना येन विभिन्नवारण ३८४।४७
 ये कन्दरासु निवसन्ति २०८।१६
 ये कायस्थजनाश्च ये नृ १५०।१८
 ये कुण्ठीकृतवल्गुभप्रकृत ५५१।४५
 ये के विचित्ररसशालिषु ६०।३६
 ये गृह्णन्ति हठात्तृणानि ३६१।६०
 ये च प्राहुर्दुरात्मानो २३८।२५६
 ये जाते व्यसने निराकु ७८।२०९
 ये जात्यादिमहोरसा २३८।२५५
 ये जात्या लघवः सदैव ३५६।११
 येऽणुत्वं मनसि स्वके १७२।२७१
 ये दीनेषु दयालवः ७९।२१७
 ये दुःखकलिकाराः ५७०।१३८
 येन ध्वस्तमनोभवेन ३१७।१०३
 येन भिन्नकरिकुम्भवि ३८३।२४
 येन यज्ञैव भोक्तव्यं सु १३६।३६
 येन शुक्लीकृता हंसाः २६५।४७९
 येन स्वा विनिहत्य मातर ६२७।६
 येनाकारि पराभूतिदिन ३०८।१०
 येनाकारि महीभृताम् ४११।३१
 येनाकारि मृणालपत्र १४२।१३१
 येनाङ्गुलेन सरसीदृह १३८।८४
 येनात्मा पण्यता नीतः २७५।७४०
 येनानन्दमये वसन्तस ३७५।१४३
 येनानर्गलकालकेलिक ३८४।४१
 येनामन्दमरन्दे दलदर ३७०।५२
 येनामोदिनि केसरस्य ३७३।१०६
 येनास्यभ्युदितेन चन्द्र ३५०।४५
 येनाहंकारयुक्तेन चिरं २६०।५३८

येनैवाम्बरखण्डेन संकीतो ९६।६
 येनोत्पाप्य समूलमन्दर २३।२६०
 येनोत्पलानि च शशी ४५३।३९
 येनोन्मथ्य तमोस्यल ३४७।१६
 येनोपिन्त रुचिरपल्लव ३७५।१३७
 ये पापं शमयन्ति संग ३००।४७
 ये पूर्वं यवसूचिसूत्र ५१०।१०९
 ये पूर्वं परिपालिताः ३९५।१२५
 ये बाहवो न युधि २४५।४२७
 येऽभिज्ञाः कुमुदोद्ग ४०१।१२५
 ये मज्जन्ति निमज्जय १७७।२६
 ये मुष्णन्ति निशि प्रवि १५०।२१
 ये ये स्रज्जनमेकमेव ५३२।७३
 ये लब्धाश्रयमायतः १७२।२७२
 ये वर्धन्ते धनपतिपुरः १४६।१०
 ये वीधिताः कनकपङ्कज ३६७।१९
 ये वीधिताः करिकपोल ३७१।८१
 ये शान्तदान्ताः धृति २८३।९२१
 ये शिरसि निहिता अ ४१३।५३
 येषां वल्गुभया सह क्षण ६३२।७९
 येषां श्रीमद्यशोदासुत ६४५।२७१
 येषां कण्ठपरिग्रहप्रण १७०।२५२
 येषां कोमलकाव्यकौशल ५१।५०
 येषां दोर्बलमेव दुर्बल १७०।२१०
 येषां न विद्या न तपो न ६६०।२६
 येषां निमेषोन्मेषाभ्यां ६३७।१८
 येषामन्यकलत्रदर्शनकला ९३।४३
 येषु येषु दृढं बद्धा मा ६३७।११
 ये संसर्तु विवादिनः पर ६१।४६
 ये संतोषसुखप्रबोधमन ३७७।५
 ये सूक्तीन्दुकलकलङ्क १२४।१७
 ये ह्याह्वेषु वध्यन्ते २४२।३५९
 ये प्राणापहतिः कृता मम ६२७।८
 यैरेष्टैस्ति तदा लला १७२।२७०
 यैस्त्वं गुणगणवानपि स ३९६।४६
 यो गङ्गामतरत्तयैव यमुनां ९९।४६
 योगीन्द्रश्छन्दसां स्रष्टा ५१।३
 योग्यस्य त्रिनयनलो ५७७।१०२

योजनानां सहस्रं तु शनै १२०।११
 योऽस्ति यस्य यदा मां २६८।५७१
 यो दिव्याम्बुजलोमस्त ३६८।२८
 यो दृष्टः स्फुरदस्थिस ४०१।१२८
 योऽद्वा योद्वाधीप्तान्म ३२।७७
 यो शोणाचलमादधी ३०१।५३
 यो धत्ते शेषनागं तदनु २७।२१
 योर्धरेव वशीकृता कथ २०१।२०
 यो ध्रुवार्ण पवित्र्यज्य २६२।४१२
 यो न ददति न भुङ्क्ते १००।१६
 यो न वर्त्त गणान्य २३८।२६२
 यो न सचरते देशान्यो न १४८।११
 यो नात्मजे न च गुर्ग १४८।१०
 यो नास्माचलमस्तक २१३।२४
 योऽस्माहृतः समभ्योत २३२।९२
 यो मित्रं कुरुते मृद २६७।५६
 यो मे गमंगतस्यापि श्रुति १०५।४
 यो मां हान्मन्यते मूर्खा ५९४।१३
 यो यः शस्त्रं विभति ६२७।१६
 यो यत्र कुशलः कार्य २३४।१४८
 यो यमर्थे प्राथयेते यदय २४७।१३
 यो येन प्रातःबुद्धः स्या २३८।२७७
 यो रक्ततामातितमगुणो ४१।७
 यो रामो न जयान वक्ष ३१।७०
 यो व्योमादिनगोऽष्ट ३१७।१०४
 योपितः पानितकाञ्चन ५४५।१२
 योपिबुद्धमनोभवगगा ५३५।६०
 योऽमकृत्यगगोत्राणां १५७।४९
 यो नी शङ्कपादभूषित २१।८
 योवने जगया प्रन्ममा ११०।१६
 योवने धनमर्पितः २५७।२७०
 योवने वर्तमानानां मृष्टा ५९५।४८

र

रक्तत्वं कमलानां सप्त १२२।७
 रक्तं नक्तचर्चायः पिबति ६२६।६
 रक्तमावमपहाय चन्द्र ५००।२९
 रक्तमांसमयः कायुः ६३५।१२०
 रक्तस्त्वं नवपल्लवैरह ४७५।१५९

रक्ताब्जपुञ्जरजसार ३७६।१५९
 रक्ताशोक कृशोदरि ४७५।१६०
 रक्तेनैव विलोचनेन क १७३।२८९
 रक्तोत्फुल्लविशाललोल ६२७।११
 रक्तोऽभिजायते भौग्यो ५९४।१७
 रक्षन्ति कृपणाः पाणी १७२।३
 रक्षन्ति पक्षं मुहिताः २२९।४४
 रक्ष पात्रगतं स्नेहं प्रदी ४१४।६५
 रक्षाधिकादादिशत्वा २४१।३३१
 रक्षामालिकया बाले ५३८ । १
 रघुतिलक नृपाल त्व १७६।१३
 रङ्गावङ्कगते त्रिविष्टप ५१४।१६८
 रचयति युवनेत्रक्षेत्र ४४८।३६७
 रचयति सहसा याचित्र ६ । ३०
 रजनिचरमयामेष्व ५७२ । २१
 रजनीमवाप्य रुचमाप ५०७।६१
 रजनीषु विमलभानोः कर २१४।९
 रजन्यामन्यस्यां सुरत ४९३ । ६
 रजो जुषे जन्मनि सत्त्ववृत्त २१।३
 रण्यन्नस्यस्याहुलिपञ्च ४४२।२५२
 रज्जिता न ककुभो निवे ३४८।१३
 रज्जिता नु विविधास्तवशै ५००।९
 रटतु जलधरः पतन्तु ५८०।३१
 रणत्कङ्कणार्नां क्षणभूप ५६३।२
 रणे बाणगणैर्भिन्नं अ २०१।१०
 रण्डा पीनपयोधरा कृ ६२४।५२
 रतखिन्नतरं प्रातर्लेज्जा ५५८।१
 रतरीतिवीतवसना प्रिये १२४।१०
 रतान्ते प्राणेशे वसतम ५४५।२५
 रतिकृतिगते मायानिद्रां ५४८।६
 रतिकेलिकलः कश्चिदेवो ४९८।१
 रतिक्रीडावृत्ते कथमपि ५३६।३
 रतिपतिप्रहितेव कृतकु ५६५।६०
 रतिरभसनिनान्तश्रान्तं ५४१।३१
 रतिरभसविलासाम्यास ५४९।२०
 रत्नमितिषु संक्रान्तैः ६२० । २
 रत्नसानुशिखराङ्गणकु १५९।८७
 रत्नाकरः किं कुस्ते ७४ । १४२

रत्नाकरतनजनुषि द्विज ९१।१६
 रत्नाकरस्तव पिता कम ९१।३०
 रत्नाकरे परिहृता वस ४११।२४
 रत्नाकुरो जनयिता ३४८ । २७
 रत्नानां न किमालयो ३५७।१४
 रत्नानि विभूषयन्ति ४१९ । ३०
 रत्नान्यम्बुधितोयगर्भ १७३।२७७
 रत्नावलीपूर्वकमन्यदा ५२ । २४
 रत्नैरापूरितस्यापि मदले ३५८।३
 रत्नैर्महाहैस्तुषुर्न देवा ११३।१०
 रत्यासप्रियलाञ्छने ४४४ । ३०४
 रथस्थितानां परिवर्तनाय ५५६।५
 रथस्यैकं चक्रं भुजग ७८ । २०४
 रथिनो रथिभिर्वाणैर्हृ २०२ । २३
 रथेभ्यो गजवाजिभ्यः ६१५ । ८
 रथो रथाङ्गध्वनिना वि २०२।२७
 रथ्याघोषैर्वृद्धैर्वारणा २०३।५४
 रथ्यान्तश्चरतस्तथा ६३३ । ९०
 रथ्यारजोरुणिगतधूमरि ६०५।८२
 रभसादभिसर्तुमुद्यता ५०३।१०
 रभसेन हारपदत्तकाञ्च १९९।४२
 रमणीयः स हि पुरुषो २७७।७९७
 रमणे चरणप्रान्ते प्रणति ५२०।४
 रम्भातरुषुद्धतवातपू २०२।३५
 रम्भापि किं चिद्वयति ४४५।३९९
 रम्यं हर्म्यतले न किं ६३९।१८४
 रम्यं हर्म्यतलं नवाः ५८८ । ४४
 रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्र ४६०।६
 रम्यार्थाक्तितनूज्ज्वला ४७४।१
 रविः करसहस्रेण दशाशा १५९।६
 रविजा शशिकुन्दाभा ३०४ । ७
 रवितपो गजः पद्माना ३८५।६०
 रवितुङ्गतनूरुहतुल्यतां ५७१।१०
 रविमणिरपि न त्विष्टः ६१५।१६
 रविमावसते सतां क्रियायै ४२।२
 रविश्चन्द्रो घना वृक्षा १०७ । ३
 रविरपि न दहति ताद ८३।८०
 रविसुतकृतगोकर्णः ३१३ । ६५

रवेः कवेः किं समरस्य ३२५।२०
 रवेरस्तं तेजः प्रमुदयति ४९७।५९
 रवेरेवोदयः श्लाघ्यः को ३४६।१
 रवेर्मयूखैरपि तापितो ५७३।३७
 रसति तरुणिकेशश्याम ५८४।८७
 रसालशिखरासीनाः ३७४।११८
 रसालानामन्तर्मदकल २२७ । ६
 रसासार रसा सारसार ३४१।१२
 रहस्यभेदो याचत्रा च १३१ । २
 राः पुण्यं च कलत्रा २७०।६१७
 राकायामकलङ्कं चेद ४३८।१७२
 राकाविभावरीकान्तसं ५२८।१८
 राका सुधाकरकरैर्नैलि ४८५।४४
 राकासुधाकरमुखी त ४६८।५६
 राक्षसाः कलिमाश्रित्य १४९।४
 राक्षसेभ्यः सुतां हत्वा ३२०।२०
 रागकान्तनयनेषु निता ५३५।५५
 रागादिरोगान्सततानुषक्ता ६५।२
 रागिणापि विरागिण्य ६२८।१०
 रागिणि नलिनीलक्ष्मी १०८ । ७
 रागी भिनत्ति निद्रां तत्प ३०६।७
 रागे द्वेषे च माने च २७०।९६०
 राघवस्य शैर्घोरैर्घोर ३२०।१६
 राजंस्त्वस्कीर्तिचन्द्रेण २१४ । १
 राजंस्त्वदर्शनादेव गल १५५।१
 राजचन्द्रं समालोक्य १५७।४६
 राजतः सलिलादमेश्वर १४।१०
 राजति त्रिवली त ४४६ । ३३९
 राजते राजरामाया एष ५५८।२
 राजनि विदुषां मध्ये २७७।८०१
 राजन्कनकधाराभि १५६ । २६
 राजन्कमलपत्राक्ष तत्ते ३०८।१७
 राजन्दुषुक्षसि यदि १६१।१४०
 राजन्दौवारिकादेव प्रा १५६।२५
 राजनिद्वेषस्ते भयविद्रुत २०८।८
 राजन्नभ्युदयोस्तु जी १७४।२८९
 राजन्नवघनः श्याम ३१९ । ६
 राजन्मुञ्जकुलप्रदीप स १८३।८६

राजन् राजसुता न पाठ २०९।२८
 राजन्विभान्ति भवत १६२।१५७
 राजन्वीर विपक्षलक्षसु १९५।१०
 राजन्सत्ताप्यकूपारास्त्व २११।३
 राजपत्नी गुरोः पत्नी २५९।३३८
 राजमन्त्रिकविविधदुर्ज २८०।८७०
 राजललाटफलका कम ४६७।४६
 राजसेवा मनुष्याणामसि २२३।१
 राजा कुलवधूविप्रा म १२६।५
 राजा घृणा ब्राह्मणः २८१।८७९
 राजा तुष्टोऽपि भृत्या २३२।१०३
 राजा धर्मविना द्वि २९३।१०९७
 राजानैः शशिभास्व १८७।१४१
 राजानमेव संश्रित्य २३८।२५८
 राजानं प्रथमं विन्देत्ततो २२८।२
 राजा नाम चरत्येव २४१।३३२
 राजानो यं प्रशंसन्ति २३३।१३७
 राजा पश्यति कर्णा २६९।५९५
 राजा बन्धुरबन्धूनां २४०।३१०
 राजा मत्तः शिशुश्चैव २३७।२३०
 राजा वेद्या यमो व २५८।३२९
 राजाश्रयस्तस्करताश्च २८२।९१६
 राजा संपत्तिहीनोऽपि २३६।२०४
 राजास्य जगतो वृद्धेर्हेतु २२८।१
 राजीव जीवसि मुषा ४५३।४१
 राजीवमिव राजीवं जलं ५८६।९
 राजीविनीविपिनसौ ३५६।१०
 राज्ञेति क्षणदाकरं १९२।२०३
 राजौ द्विजानामिह ४३७।१६३
 राज्ञः संबोधनं किं स्या ३३०।३८
 राज्ञस्तु दर्शनं कुर्या २४१।३४०
 राज्ञामस्य शतेन किं १७१।२५९
 राज्ञामाज्ञाभयाद्यस्मा २४१।३३३
 राज्ञि धर्मिणि धर्मि २३३।१२१
 राज्ञि मातरि देव्यां २३५।१६६
 राज्ञो मानधनस्य कार्मुक ६२७।९
 राज्ञो विपद्बन्धुवियोगदुः २२३।४
 राज्यं येन पटान्तलम् ३१।७१

राज्यं शतक्रतुसमृद्धिस २३०।५५
 राज्यलोभादहंकारा २३७।२२०
 राज्ये सारं वसुधा व २८०।८६०
 रात्रिः कालयुगोपमा ४९२।३५
 रात्रिः सैव पुनः स ६४२।२३३
 रात्रिरागमलिनानि वि ५००।१०
 रात्रिर्गमिष्यति भवि ३७१।७८
 रात्रिर्मे दिवसायेत हि ४७८।४०
 रात्रौ जानुदिवा भानुः ९६।१२
 रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरा २२२।१
 रात्रौ वारिभरालसाम्पु ८४।९३
 राधा पुनानु जगदच्यु ३९।१७६
 राधामधुसूदनयोरनुदिन ३३।९९
 राधामुग्धमुखारविन्द ३८।१५६
 रामं वानरवाहिनीं ३१६।१०१
 रामं सीतां लक्ष्मणं ३१३।७३
 राम त्वत्कीर्तिवृक्षाद्बहु ३०३।७२
 रामरा मेऽतिरामेऽतिर ३१०।४०
 रामाणां रमणीयवक्रश ५५४।२९
 रामाद्याचय मेदिनीं धन १७।२५
 रामाभिषेके मद्विह्वला २९९।२८
 रामाचिताङ्गिरभिरामा २०।५२
 रामाविलोमनयने किं ४३४।९९
 रामेण त्रिःसप्तकृत्वो २०६।९९
 रामे प्रव्रजनें बलेर्नि १४१।११७
 रामो नाम बभूव हुं ३६।१३९
 रामो येन विहम्बितो १४०।१०८
 रामो हि भर्ता गणको १३७।६४
 राष्ट्रस्य चित्तं कृपण २८१।८८८
 रासोल्लासभरेण विभ्रम ३७।१५२
 रिक्ताः कर्मणि पट २४३।३७९
 रिक्तेषु वारिकथया ५७२।१८
 रिक्तपुङ्गवतरङ्गसुन्दर २२०।८१
 रिपुर्देव सखीसंवासो ४७७।२३
 रिपुश्रियः किं कचसं १९५।४
 रुचिधानि भर्तारि ४९६।४१
 रुचिभिरभितष्टङ्को ५१४।१६५
 रुचिरतिरुचिरा शु ४०८।२२८

रुचिरस्वरवर्णपदा रस ३०६।२
 रुद्धनिर्गमनमा दिन ५०५।२६
 रुद्रस्यापि दिग्गम्भार १८९।१५८
 रुधिरविसरप्रसाधि १८९।१६०
 रुन्धनी नयनवैकाय ५३५।५९
 रुष्टेष्वा परपुष्टे मन्दे ४८४।१९
 रुक्षं वपुर्न च विलो ३९०।१३२
 रुक्षस्यामधुरस्य चा ३८०।२१७
 रुक्षार्थां ज्ञेहंसभारं ५९५।३१
 रुद्रस्य मिन्युतटमनु ४०६।१९९
 रूपं जरा सर्वसुखानि २८३।९३३
 रूपमप्रतिविधानम ५३४।४०
 रूपयौवनसंपन्ना विशाल ५९।९
 रूपवांश्चापि मूर्खोऽपि १२६।२
 रूपसंपन्नमप्राप्य प्रेम ५९८।५
 रूपसौरभसमृद्धिस ३९७।६८
 रूपेणाप्रतिमेन यौव २९४।१११०
 रे कूप जीवनागार यदि ३६५।२
 रे खल तव खलु च ८४।१०१
 रेखा काचन कज्ज ४२८।५०
 रे चाश्चल्यजुषो मृगाः ३८६।८०
 रेजुर्भ्रष्टा रक्षसः कु २०६।९७
 रेजे पुष्टेर्ग्राममासाद्य ५७१।१
 रेतःशोणितयोरियं ६४४।२६७
 रेतोरक्तमयान्यमूनि ४०।१८१
 रे धाराधर धीरनी ३५५।८२
 रे धृष्टा धार्तराष्ट्राः ६२६।१४
 रे पद्माकर यादवस्त ३६४।१३
 रे पद्मिनीदल तवा ४०८।२३२
 रे पद्मिनीपत्र भव ४०७।२२४
 रे पान्थाः स्वगृहाणि ५७०।१४२
 रे पुत्र सत्सङ्गमवामुहि २९९।३४
 रेफ व्यञ्जनराजता तव १७९।३७
 रे बालकोकिल करी ३७४।१३४
 रे राजहंस किमिति ३६७।१८
 रे रे कोकिल मा ३७४।१३२
 रे रे खलाः शृणुत मद्र ४६।३०
 रे रे घरट्टमा रोदी ४३४।१०५

रे रे चातक सावधा ३७६।१६५
 रे रे दीप तिरस्कृता ४१४।७०
 रे रे निर्दय दुर्निवार ४७४।१४३
 रे रे पान्थ कुतो भवा ६०६।८९
 रे रे रसाल तहसार ४००।११६
 रे रे रासभ वल्लभार ३९१।१४१
 रे रे लोकाः कुरुष्व ६२४।५४
 रे रे शिष्टबकोट ३८१।२३३
 रे लाङ्गलिक विपद्याः ४१२।४१
 रेवावारिणि वारणेन १४२।१३४
 रे सारङ्गा वनवसत ४७६।१७०
 रोगशोकपरीतापबन्ध १३५।१३
 रोगो चिरप्रवासी २७८।८२३
 रोदोरन्ध्रं व्यश्रुवा २०४।६१
 रोमन्धमारचय म ३८८।१०७
 रोमावलिभृकुसुमैः ४४७।३५८
 रोमावली दण्डनित ४४९।३८५
 रोमावली मुरारेः श्रीवत्स २२।९
 रोमावलीरञ्जुमुरो ४४७।३५६
 रोमावली विलासि ४४७।३४९
 रोलम्बस्य चिराय केत ३९९।९९
 रोलम्बाः परिपूरयन्तु ४७९।४२
 रोलम्बैर्न विल २९६।११३३
 रोलम्बैर्निमित्तं गृहं ३९५।२९
 रोलम्बो मधुपः पिक ४७८।३८
 रोषावेशादभिमुख्येन २०४।५८
 रोषावेशाद्गच्छतां प्रत्य २०३।५५
 रोहणं सूक्तिरत्नानां वृन्दं ५७।५
 रोहणाचलशैलेषु क ३५७।१३
 रोहन्ती प्रथमं ममो ५२४।१२

ल

लक्ष्मणेत्युत्तरं यत्र ३२८।११
 लक्ष्मणो लघुसंधानो ६१५।११
 लक्ष्मि क्षमस्व वचनीय ९१।३१
 लक्ष्मीः स्वयं निवस ४०८।२३८
 लक्ष्मीकेलिगृहे कुशे ३४९।४०
 लक्ष्मीकौस्तुभपारि १४२।१२६
 लक्ष्मीक्रीडातन्नागो ५१२।१४२

लक्ष्मीधरः पृच्छति ३३१।५५
 लक्ष्मीनिवास इति ४०८।२३७
 लक्ष्मीं तनोतु सुतरामि २।२१
 लक्ष्मीपयोधरोत्सङ्ग १०२।११
 लक्ष्मीपाणिद्वयविरचितं २३।२१
 लक्ष्मीरस्य हि यादः २२४।२
 लक्ष्मीनिर्वृतिमेति हीन ११७।४५
 लक्ष्मीर्यादोनिधेयादो भादो ९०।९
 लक्ष्मीर्यास्यति गोविन्दे १८२।७०
 लक्ष्मीर्वसति जिह्वाग्रे २५०।८९
 लक्ष्मीवन्कृतकूरसू ३१७।१०५
 लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति ९४।२
 लक्ष्मीश्चैत्र सरस्वती १७३।२७९
 लक्ष्मीसंपर्कजातोऽयं ४०७।२१२
 लक्ष्मीस्ते सद्ने सदा १६९।२३८
 लक्ष्मीस्ते हृदि भार १६९।२४१
 लक्ष्म्या परिपूर्णोऽहं ९४।१३
 लक्ष्म्या श्रीः पुरुषो ३६०।३७
 लम् रागावृताङ्गया २२०।९०
 लम्ः केलिकचग्रह १८।३६
 लम्होरेफाञ्जनभक्ति ५६४।२६
 लम् पादतले नखेषु ४५९।२८
 लम्ना नांशुकपङ्कजे ५६०।१७
 लघुनि लघुकुटीरे क्षेत्र ५९०।२५
 लघुरयमाह न लोकः ३५८।११
 लङ्काधामनि वीर १८६।१३०
 लङ्कापतेः संकुचितं यशो ४९।२७
 लंकाभूपतिनाचरो रघु ३२६।३८
 लज्जां विहाय रुदितं वि ५६०।७
 लज्जा कीर्तिर्जनकतन १७७।१७
 लज्जागुणीयजननी ७५।१६१
 लज्जा प्रौढमृगीदृशा ५९०।३०
 लज्जामहे वयमहो व ३५९।२०
 लज्जावशाच्च नतमन्य ५९९।३०
 लज्जे त्वं मज्ज सि ११२।४२
 लज्जैकोद्भूतिता कि ४७२।११५
 लताकुञ्जं गुञ्जमदव ५६९।१३०
 लताकुञ्जे गुञ्जमदव ५५४।२४

लतानामंतासामुदितं ४०९।२४८
 लतामूले लीनो हरिण ४६२।३१
 लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा ५५३।१
 लतास्तास्तास्तादृक्पु ३७२।९६
 लब्धं जन्म सह श्रि १४१।११९६
 लब्धसौरभगुणो मदि ५३४।२७
 लब्धार्धचन्द्र ईशः कृ १५८।६९
 लब्धास्त्यक्ताश्च सं ६३७।१५८
 लब्धोत्साहो नीचः प्रथ ८४।९१
 लब्ध्वा यदन्तःपुरसु १६०।१०६
 लभेत सिकतासु तैल ६१।४०
 लभेद्यदयुतं धनं तदधनं ९५।२०
 लम्बोदर तव चरणा ३१२।६८
 लम्बिताः कदलीस्त ४४९।३९६
 ललाटतिलकोपेतः ३१९।४
 ललाटपट्टे लिखिता १३७।६६
 ललाटे कस्तूरीतिलक ४२०।४७
 ललितगमना नार्यो ३४।११६
 ललितमुरसा तरन्ती ५४५।६०
 ललितविभ्रमबन्धविच ५६५।४४
 ललितान्तानि गीता २६०।३४८
 लवङ्गलतिकाभङ्गदया ५५३।३
 लसन्मौक्तिकश्रेणि ४३०।२१
 लाक्षालक्षमललाटपट्ट ६०८।२१
 लाङ्गलचालनमधश्चर ३८६।७१
 लाङ्गलेनाभिहत्य क्षि ३४३।५
 लाटीनेत्रपट्टी पयो ६३५।१०९
 लाभस्तेषां जयस्तेषां २७०।६१२
 लालने बहवो दोषा २६०।३६०
 लालयन्तमरविन्दवनानि ४२।१
 लालयेत्पक्ष वर्षाणि २५८।३१७
 लालो वक्तासवं ६३६।१२८
 लावण्यकान्तिपरिपू ५१७।२९
 लावण्यं क नु योषि ३३८।१२१
 लावण्यद्विगणव्ययो न ४८१।२९
 लावण्यं तदसी का ६२८।११
 लावण्यमधुमिः पूर्ण ४३८।१७५
 लावण्यामृतदीर्घिका ४२४।४२

लावण्यामृतनिर्घरेण ४२८ । ४७
लावण्यामृतमाहितं वृ ४२९।५७
लावण्यामृतवर्षिणि प्रति ५३२।७७
लावण्याकसि सप्रता १६८।२२८
लिखति न गणयति रेखा ४६१।६
लिखन्त्याः कामसा ४४७ । ३५०
लिखन्नास्ते भूमि बहिर ५२१।१२
लिखिता चित्रगुप्तेन १३६ । ३५
लिम्पतीव तमोऽङ्गानि ५०० । १
लीढप्रस्तविपाण्डुराम ३४२ । २
लीनानसूनसरोरुह ४६१ । १३
लीनेव् प्रतिविम्बितेव ४७१।१०९
लीने श्रोत्रैकदेशे नमसि २८।३३
लीलयैव सुतोस्तुल ५३४ । ४१
लीलातामरसाहतो ५२७ । ३२
लीलादोलातिखेला ५५५ । ४१
लीलायुतजिता कलाधर ८।४९
लीलाञ्जानां नयनयु ४५४ । ५४
लीलामुकुलितनयनं ३८५ । ६४
लीलाङ्गुष्ठितशारदापुर ५७ । २५
लीलावलीभवनकुहरे ४६३ । ४९
लीलास्मितेन शुचिना ४६७।५२
लुब्धमर्थेन गृह्णीयात्कुरु २५० । ९९
लुब्धानां याचकः २५३ । १६१
लुब्धो न विव्रज्यर्थे १०३ । २५
लुलाये गोमायी मृगप १३९।९८
लुलितनयनताराः क्षम ५५०।३२
लूनप्रीवास्तायकेनापर २०५।८९
लूनं मलमतङ्गजैः किय ४०५।१८७
लेखनी पुस्तकं रामा २५५।२३०
लेखन्ती व्योमगर्भे दि १९६।१७
लेखया विमलविद्रुम ५०६ । ४१
लोकः शुभस्तिष्ठतु ६१५ । १८
लोक एष गतलोच २८०।८६८
लोक एष परलोकमु १०४ । ३९
लोकद्वयप्रतिभयैकनिदा १४८। ५
लोकयात्रा भयं ल २६४ । ४७१
लोकानन्दन चन्दनमु ३९७।५९

लोकानामपि दातारं ५६५। ५३
लोकानां मानमात्रं १६८।१४८
लोकानुग्रहकर्तारः २४० । ३०४
लोकं कलङ्कमपहानु ४३९।११९८
लोकेशः कर्णराजा १८४ । १०६
लोकेषु निर्धनो दुःखी २५६।२५६
लोचनफुल्लम्भोजद्व ४३२ । ४७
लोचनाधरकृताहृत ५३५ । ५२
लोचने हरिणगर्वमोच ४३४ । ९६
लोहितमखिलं गहनं ४००।१०४
लोभः प्रतिष्ठा पापस्य १०१ । १
लोभः सदा विचिन्त्यो १०१ । ९
लोभमूलानि पापानि २५५।२२१
लोभश्चेदगुणेन किं २९३।१०९५
लोभाविष्टो नरो वित्तं १०१ । ६
लोभात्कोषः प्रभवति १०१ । ३
लोभात्कोषः प्रभवति १०१ । २
लोभेन बुद्धिश्चलति १०१ । ५
लोलचोलचमत्कृति ६१० । ४३
लोलदृष्टि वदनं दयि ५३७ । १२
लोलायताक्षीमवले २८४ । ९५५
लोले ब्रूहि कपालिकामि २१ । ९
लोलैर्लोचनवारिभिश्च ५६१ । ६
लोलांशुकस्य पवनाकु ५२६।१३
लोहितायति चादित्ये ६१५ । ७
लौकिकानां हि साधूनामर्थ ५१४

व

वंशः प्रांशुरसौ पुणव्रणम ४१३।५४
वंशमवो गुणवानपि १२७ । २३
वंशावलम्बनं यद्यो वि ८५।१०८
वंशे पुण इव न विश ८६।१२१
वंशो विश्वावतंसो जनुर १३२।६
वर्कं शीतकरोऽधरो घन १८।३३
वर्कं चन्द्रविकासि पङ्क ४२५।४४
वर्कं निर्मलमुन्नता कु ४५६।७३
वक्त्रश्रीजितजर्जरेन्दु ४५९ । ३४
वक्त्रश्रीजितलज्जिते ५९१ । ४०
वक्त्रस्यन्दिस्वेदविन्दुप्र ५४३।९

वक्त्रस्याधरपल्लवस्य वच ६०७।५
वक्त्राणि पञ्च कुचयोः प्रति ६।२४
वक्त्रादुद्वस मे हठादधि १०७।४२
वक्त्राम्भोजे सरस्वत्य १७५।३०२
वक्त्राम्भोरहि विस्मिताः ९।६२
वक्त्रे गुह्यं यदि ते वृत्त ४५२।५
वक्त्रे वल्गाप्रकर्षः समर ४०।२२९
वक्त्रां विश्रतो यस्य ८१ । २०
वक्त्रं ननु कुन्तलादि ८९।१८३
वक्त्राः कपटलिङ्गा ८६ । १२८
वक्त्रां नैष तनुविवर्तन ४१६।१०१
वक्त्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न २४९ । ७२
वक्त्रोपान्तं नयनयुगलं ४५८।२३
वक्त्रोऽपि पङ्कजनिता ११९।४३
वक्त्रोऽस्तु बाल्ये तदनु ३४८।१७
वक्षः किमु कलशाङ्गि ६०८।१०
वक्षःपोठे निरीक्ष्य स्फ १९।४९
वक्षस्ते दृढलमककेश ५५९।१६
वक्षःस्थली रक्षतु सा ज २२।१३
वक्षःस्थलीवदनवामश ४१७।१३
वक्षस्यावरणादस्तनयु ४२८।४६
वक्षोजच्चित्रितभरो दयि ६०८।१४
वक्षोजौ निबिडं निरुज्ज ४३१।३१
वचनैरसतां महीयसो ७३।१२५
वचसि भवति सैकल्याग ४२१।५१
वचस्तत्रैव वक्तव्यं २५७ । २७२
वचांसि वाचस्पतिमत्सरेण ४।९
वचो वीचीदानं स्फुरद ५२६।१५
वचो हि सत्यं परमं वि १२२।८
वक्त्रं च राजतेजश्च २३७ । २२२
वज्रादपि कठोराणि ६७ । ४
वज्रेण त्रिजगत्पतेर्बल ५८२।६२
वटवृक्षो महानेप मार्गं ३२१।४३
वत्स गच्छ मम वाचि ६१८।१०
वत्से मा गा विषादं श्च २६।१५
वदतानुत्तमवचनं ३३१ । ४५
वदति रामममुष्य जघ ३३४।८७
वदनं दशनविहिनं वाचो १४४।९

वदनमिदं न सरोजं ४७५।१६३
 वदनं प्रसादसदनं सदयं ७१।९०
 वदनशशिनः स्वर्णं शीता ५४८।५
 वदनसौरभलोमपत्रि ५६५।६४
 वदनाच्च बहिर्यान्ति प्रा १०५।१२
 वदनेन निजितं तव ५२९।२८
 वदने विनिवेशिता भुजं ८७।१४०
 वदन्ती जारवृत्तान्तं प ३०६।१
 वदन्तु कतिचिद्धातरत्न ५०।३९
 वदन्तु देव तावकं प्रता २१२।१३
 वद प्रादुर्भावावधि प ३९९।९३
 वद वल्लभ सर्वत्र साधु ३२९।२४
 वनानि दहतो वह्नेः २५१।१२२
 वनान्ते खेलन्ती शश ४१०।१०
 वनान्यमूनि न गृहाण्ये ६२८।१५
 वनिताकरतामरसामि ५९१।३५
 वनी मुनीनामटवी तरु ६१८।१३
 वनेऽखिलकलासक्ताः २०८।५
 वने जने शत्रुजलामि १३७।०६
 वने जाता वने त्यक्ता व ३०३।२
 वनेऽपि सिंहा मृगमांस ७३।१३९
 वने वसति को वीरो यो ३०६।६
 वनेषु दोषाः प्रभवन्ति २८५।९७
 वनेषु वनदेवता दिवि २१५।२८
 वन्दामहे महेशान्च ३१।६३
 वन्दे तं गणनाथमार्थमनघं ३।२५
 वन्दे देवं जलघिशराधि देव ६।३४
 वन्दे वन्दारुमन्दारमिन्दुभू २।१
 वपुः कुञ्जीभूतं गतिर १११।२७
 वपुःपरीणाहगुणेन ते ३६१।५२
 वपुःप्रादुर्भावादनुमित ३१५।९३
 वपुरनुपमं नाभेरुर्ध्वं ४४९।३९२
 वपुरविहितसिद्धा एव ७६।१८०
 वपुर्दलमसंभ्रमास्त्वनखरं २९।३८
 वपुर्विषमसंस्थानं ३२०।१२७
 वयं येभ्यो जाताश्चिर ६३८।१८०
 वयःप्रकाशदुपक्षयमा ४४६।३२४
 वयं काका वयं का ३७९।२०४

वयमिह परितुष्टा व १०९।१८
 वयं बाल्ये जालास्तरु ६०२।३५
 वयसि गते कः काम २८५।९६२
 वयसोऽशिशुतातदुत्तरे ४४७।३५३
 वयस्याः क्रोधारः प्रति ६१६।३१
 वयो नव्यं स्वान्तं वि ५६१।१
 वयोऽभिमानादपमा ३८२।२१
 वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ये च ९५।२
 वरं वनं वरं भैक्ष्यं वरं १४७।५
 वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्र ९७।२९
 वरं वरयते कन्या २६८।५६६
 वरं विभवहीनेन प्राणैः १०३।१३
 वरं शून्या शाला २९१।१०६३
 वरं सखे सत्पुरुषाय २८४।९४७
 वरं हालाहलं पीतं सयः ९४।३
 वरं कृतध्वस्तगुणाद २७०।६२०
 वरं गर्भसात्रो वरमपि १३४।१२
 वरतरुविघटनपटवः ३५१।१८
 वरं तुङ्गाच्छृङ्गाद्गुरु २९०।१०५७
 वरं दरिद्रः श्रुतिशास्त्र ६०।३०
 वरं दारिद्र्यमन्यायप्रभ २४७।१८
 वरं न राज्यं न कुरा २८५।९६०
 वरमल्पबलं सारं न २३०।६३
 वरमश्रीकृष्ण लोके ४०७।२१०
 वरमसिधारा तरुतलवा ९५।१६
 वरमसौ दिवसे न ४७७।१२
 वरमहिमुखे क्रोधाध्मा ११६।३६
 वरमुन्नतलाङ्गलात्स ३८२।११
 वरमेको गुणी पुत्रो न १३४।७
 वरं पक्षच्छेदः समदम ३५७।११
 वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं ५९।५
 वरं प्राणपरित्यागः २३६।२१५
 वरं मीनं कार्यं न २९०।१०६२
 वर्जनीयो मतिमता ८१।१९
 वर्जयेदिन्द्रियजयैनि २४९।७५
 वर्णनदयितः कश्चिद् ६२३।३३
 वर्णप्रकर्षे सति कणिका ५६४।२४
 वर्णयामि विमलत्वम १५५।१

वर्ण सितं शिरसि वी १४४।१४
 वर्णकारप्रतिध्वानं २३७।२३१
 वर्णैः कतिपर्यैव प्रथित १२३।४
 वर्धते न चिरं लोके वंश १३३।४
 वर्धयन्वाथ संमानं खला ८२।४१
 वर्धितैः सेवितैः किं ४०३।१४९
 वर्धन्ति स्तनयितव्यो ४८७।७६
 वर्षानिलरजोघर्महि २३२।१०८
 वर्षासु का भवति निर्म ३३४।८९
 वर्षासु जाता नवयोवन ५८०।१६
 वर्षासु भीतमवशाङ्गिमु २०८।१४
 वलिभिर्मुखमाक्रान्तं प ११०।४
 वल्गत्कुचं व्याकुलकेश ५४३।८
 वल्गत्कुचानि वलनास ४९०।११
 वल्लभोत्सङ्गसङ्गेन विना ४६१।४
 वल्लीनां कति न स्फुर ४०६।२०४
 वश्यमावेन सुमनाः सु ५९८।१०
 वसति कुत्र सरोरुहसं ३३२।६६
 वसन्तनीलोत्पलषट्प ४३४।१०९
 वसन्तप्रारम्भे चिरवि ५७०।१४१
 वसन्तमासाद्य वनेषु की ३३४।८९
 वसन्तमासाद्य वनेषु ३३४।८३
 वसन्तविक्षेपमपारय ५८९।१७
 वसन्त्यरण्येषु चर २८४।९४४
 वसुधान्तनिःसृतमिवा ५०७।५३
 वसुमतीपतिना नु सरस्व ४४।१०
 वस्तुनि चिरामिलपि २७९।८४१
 वस्त्रं गां च बहुक्षीरां २६९।६०८
 वस्त्रहीनस्त्वलंकारो २६२।४०२
 वहति भुवनश्रेणी शेषः ७६।१८१
 वहति विषघारन्यटीर ८७।१४१
 वहत्यस्या दृष्टिर्विकचन ४५४।५१
 वहद्बलमास्तप्रसरद ५७३।४३
 वहन्ति शोकशङ्खं च कुर्व ६८।१२
 वहन्ती सिन्दूरं प्रबल ४३१।४०
 वहसि बलिभुजां कु ४००।११०
 वहेदमित्रं स्कन्धेन या २५०।९१

वहिज्वालेव गृहिणी २५८।३१४
वह्निस्तस्य जलायते १२३।११
वह्नेः शक्तिर्जलमिव ५९२।१३
वाक्चक्षुः श्रोत्रलयां ८९१।१४
वागर्थाविब संपृक्तौ २९९।२०
वागुच्चारोत्सवं मात्रं १४९।६
वाग्वदमर्थमवन्धं २७२।६७७
वाष्पाधुर्यान्नान्यदस्ति १२४।१२
वाचः पल्लवयत्युमापति ५५।६८
वाचयति नान्यालस्ति ६२३।२६
वाचो वार्मान किं ५२७।२०
वाच्यं तस्मै महर्चार ४८३।६
वाजिवागणलोहानां २६५।४९२
वाजो चारुगतिः श २३२।११२
वाङ्मया सज्जनमंगमे ७८।२१२
वाङ्मयं सूचयति २८८।१०२४
वाणिज्येन गतः स मे ६०६।८८
वाणि त्वत्पदपरेणुक ४७।४७
वाणी दर्शित्य शुभा ९६।११
वाणी ममैव सरसा यदि ४६।३१
वाणी रसवती यस्य १४७।३
वार्तं स्थावरयन्त्रमः १९५।१०
वाताकीर्णविशीर्ण ५७९।१२८
वाताच्छीतिरग्निधोऽरं ३१२।६७
वातान्दोलितपङ्कज ३६८।२७
वाता वान्तु कदम्ब ५८५।११०
वाताहारतया जगद्द्विप ८९।१८४
वार्तिविधूय विभीषय ३५२।४८
वातोद्धतमुखी प्रवर्तति ५०४।२१
वातोलासितकलोल ३५८।५
वादानाशानुयुक्तो न १८८।१४९
वानोरप्रसवैनिकुञ्जस २२५।३
वान्ति कल्लारसुभगाः ५८९।५६
वान्ति रात्रौ रतिकला ५८८।५५
वापी कापि कदापि न ४१३।५९
वापी कापि स्फुरति ४५४।५६
वापीतोयं तटस्त्वहं ४९९।९
वापी पातालमूलं जल २२०।८८

वापी स्वल्पजलाशयो ३७६।१६६
वाप्यां ज्ञाति विचक्षणो ६०७।११
वाप्यो भवन्ति विम २८०।८६१
वामस्कन्धनिषण्ण ३४४।२९
वामांसस्थलचुम्बिकु ३८।१६२
वाक्काङ्क्षीकृतवामार्धं कण्ठली ५।२
वायुमित्रसुतवन्धुवा ३१३।१०
वायुवे मद्रामते वदन्तु ३५५।१
वायुवोति यदङ्गसंगमव १२।१०५
वारंवारं तिरयति दशो ४६८।६४
वारंवारं धृतकुसुमिता ५५४।२७
वारंवारमुदध्रु लोचनयुगं ५६२।१
वारणार्थपदगद्गदाचा ५४०।१४
वारणेन्द्रो भवेत्कीट ३२९।१५
वारस्त्रां वनस्थली नव ५६८।९८
वारिजेनेव सरसी श २७३।७०३
वार्ता च कौतुकक २८८।१०२७
वार्यन्तां मन्दमन्दं मधु ४७९।४३
वालीयुतश्रवणपाली २०।५३
वाश्वारेहृध्वजघग्धृ ३१९।११०
वासः काश्चनपिञ्जरे ३७८।१९७
वामः शुभ्रसुतुर्वैस २९६।११३२
वासः शैलशिलान्तरेषु ३७९।५८
वासनावासुदेव स्य वा ३११।५०
वासरगम्यमनूरोरम्बरमव ७१।८१
वासश्चर्म विभूषणं शव ८९।५२
वाससां शिथिलतामु ५३५।५७
वासस्तदेव वपुषो वलयं ४८०।८
वासार्सि व्रजचारि २९५।१११२
वासोऽर्थं दययैव ना २२७।१२
वासो वल्कलमास्तरः १०७।४६
वासो विधूय स्तनयोरमु ५५३।९
वाह्व्यूहभुरक्षतां १९१।१९२
वाहितं चाश्ववाणिज्यं २७०।६२५
विकचकचकलापः ४३०।२५
विकचकमलगन्धैर ५५३।१५
विकटाटव्यामटनं शि १३६।४०
विकसति नयनाभ्यां ३१४।९०

विकसति सहकारे ५६७।८५
विकसति सूर्ये विकस ५८९।१०
विकसदमरनारीनेत्रनीला २०।१
विकसन्नेत्रनीलाब्जे ४५२।९
विकसितकुसुमाधरं ५६६।७५
विकसितमुखी रागा ५४७।१२
विकसितसकुचितपुन ५४८।३
विकसितसहकारभारहा ५६३।३
विकसित मुहुः श्वासा ४९४।३
विकार धवलदीर्घापाङ्ग ५१७।३६
विकीर्णहरिचन्दनद्रविण ६२६।२
विकृति नैव गच्छन्ति ६८।१७
विकृतिष्वपि कार्यमास १५९।९१
विकृन्ततीव मर्माणि ६१८।८
विक्रीतं निजमात्मानं २७५।७४२
विगततिमिरपङ्क पश्य ५४९।२८
विगतरागगुणोऽपि ५८१।४६
विगतशस्यजिघत्सम ५८७।३६
विगाढमात्रे रमणीमि ५७५।७६
विगुणोऽपि काव्यबन्धः ४९।२१
विगृहीतः पदाक्रान्तो ६९।५१
विग्रध्वान्तनिवारणैक ३।२४
विग्रेशः सर्वविघ्नान्परिहरतु ३।२९
विग्रेशो वः स पायाद्भि ३।२८
विचरन्ति विलासिन्यो २०८।२
विच्छिन्ना रथचक्रपट्ट २२४।५
विजनमिति बलादमुं ५६८।११५
विजिगीषुरिर्मित्रं २४२।३५७
विजितात्मभवद्वेषिगुरु ३०८।११
विजेतव्या लङ्का चरण ७८।२०३
विजेतुं प्रयतेतारीत्र २३७।२३६
विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतम १४७।१६
विततपृथुवरत्रातुल्यरूप ५५६।१५
वितरति गुरुः प्राज्ञे विद्व १।४३
वितरति यावद्वाता २७९।८४९
वितरय कुचयोस्त्वहं ५१७।३४
वितर वारिदु वारि ३५२।३५
वित्तं परिमितमधि २७७।७९३

विज्ञेन किं वितर २८८ । १०२० ।
 विदग्धे सुमुखे रक्ते २९९ । २३८
 विदग्धतु धरणीश १६३ । १६५
 विदलितसकलारिकुलं १५८।८०
 विदुरेष्टदपायमात्मना ६० । ३२
 विदुषां वदनाद्वाचः सहसा ५७।१४
 विदूरे केयूरे कुरु कर ६१४।९४
 विदेवज्ञं ग्रामं विबुधैः ९०।१०५८
 विद्धा मृगी व्याधयि ३८८।१०२
 विद्धि श्रीहृदयं सदान्तं ३०१।५५
 विद्यन्त इति समानार्थः ३३१।४६
 विद्यया विनयावा २६८ । ५७४
 विद्यया विमलयाप्यलं ८७।१४५
 विद्यया शस्यते लोके ५९ । १६
 विद्यया सह मर्तव्यं २५७ । २७५
 विद्ययैव समं कामं २७१ । ६४४
 विद्यातीर्थं जगति २९२ । १०८०
 विद्या नाधिगता क ६४२।२३१
 विद्या नाम नरस्य की ४५ । १६
 विद्या नाम नरस्य रूप ४४।१४
 विद्याभ्यासो विचार २५० । ८८
 विद्यामित्रं प्रवासेषु २५८ । २९५
 विद्यायां दुर्मदो येषां २९८ । ८
 विद्यारत्नं सरसकवि १८५।११५
 विद्यावतः कुलीनस्य १०४ । २
 विद्यावतां महच्छा २३८ । २५४
 विद्यावन्तो विनीताः १७५।३०१
 विद्याविधिबिहीनेन किं ५९।१०
 विद्याविनयोपेतो हरति ५८।१७
 विद्या विवादाय धनं ८७।१५५
 विद्याविहीना बहवोऽपि १३४।१२
 विद्या शस्त्रं च शस्त्रं च ४४।७
 विशुचक्रकरालकेसर २९ । ४४
 विद्ये ह्यतरासि किं नु ६२ । ५२
 विद्योतन्ते कति न गि ३५७।८
 विद्राणे रणचत्वारद १७१।२५५
 विद्राणे रुद्रवन्दे*सवि १९ । ४८
 विद्वत्कवयः कवयः केवल ४९।२९

विद्वत्ता वसुधातले १५१ । ३१
 विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव ५७।८
 विद्वद्रोष्टीगरिष्ठप्रति १९१।१९३
 विद्वद्रुन्दगुणारूप १८३ । ९१
 विद्वद्रुन्दतरंगिताप्रस ५३ । ३५
 विद्वन्मानसहंस वै १६५ । ११५
 विद्वांसः कवयो भट्टा १५४ । २
 विद्वानेव विज्ञानाति विद्व ५७ । ६
 विद्वान्संसदि पा २९५ । ११२१
 विद्यातु द्वे कन्ये सुगति ९८ । ३६
 विधाय मूर्धानमधश्च ४५०।४००
 विधाय वैरं सामर्थे २४२ । ३६८
 विधायापूर्वपूर्णेन्दु ४३८ । १७०
 विधायालीकविश्रम्भ ५९४ । ४
 विधिः किमस्या नित ४३०।१९
 विधिना मन्त्रयुक्तेन २४०।२९८
 विधिरनंशमभेद्यमेव ४७३।१३४
 विधिरेव विशेषगर्ह ३७९ । २०९
 विधूतकेशः परिलोलि ५७६।७८
 विधूताः प्रियस्य केशाः ५४० । ६
 विधे पिधेहि शीतांशुं २९८ । १२
 विधोर्विधिविम्बशता ४३९।१९३
 विधौ विरुद्धे न पयः १३७ । ६५
 विध्वस्तपरगुणानां भ ८४।१०२
 विध्वस्ता मृगपक्षिणो ३६६ । ७
 विनयं राजपुत्रेभ्यः २५७।२८२
 विनयति सुदृशो दृशः ५६९।१२१
 विना कार्येण ये मृदा १४५ । २
 विना खदिरसारेण ४०४ । १६९
 विना गोरसं को २८७ । १००९
 विना परीक्षां नो तत्त्वं ७०।६४
 विनापि तातेन विना ६२३।३७
 विनाप्यर्थैर्वैरः स्पृशति ११३ । ४
 विना मयं विना मांसं ६२२ । ३
 विनायकपतिशत्रुस्त ३०९ । ३५
 विना यमेनो नयतासु ३४१ । १७
 विनायैव नमार्गेण ग ३०९ । ३४
 विना सायं कोऽयं ४४० । २०६

विनिर्गतं मानदमात्म ६२४ । ४
 विनिश्चेतुं शक्यो न ५३१ । ६४
 विनैवाम्भोवाहं बहल ४५४ । ४८
 विन्ध्यमन्दरसुमेरुभूभृतां ३५६।३
 विन्ध्याद्रिः करसाध १८५।१०९
 विपक्षः श्रीकण्ठो जड ७८।२०६
 विपक्षचित्तोन्मथना ५७६ । ७९
 विपक्षमखिलीकृत्य २४३ । ३७७
 विपत्तौ किं विषादेन १३५।१५
 विपत्प्रशान्त्यै सेव्यन्ते ६२८ । ४
 विपत्तिन्युं बन्धुं विग ४७०।८८
 विपदि धैर्यमथाभ्युदये ७४।१५३
 विपदोऽभिभवन्त्यवि २४४।४१२
 विपद्यमानता सिद्धा ३२१ । ३९
 विपन्नं पद्मिन्या मृतम ३९४।१८
 विपन्नलेखा निरलक्त ५७६ । ८३
 विपरीतमविपरीतं यदत ५४३ । ३
 विपश्चितामपश्चिमे विवा ५४।४८
 विपाकदारुणो राज्ञो २४०।३१८
 विपाहुभिर्भ्रान्ततया ५८७।१९
 विपिने क जटानिषन्ध ९८।१७
 विपुलकर्मपि यौवनो ५६९।१२३
 विपुलतरनितम्बाभोग ५४९।२२
 विपुलपुलकपालिः ४८५ । ४८
 विपुलहृदयामियोगये ५६ । १५
 विपुलहृदयैर्धनैः कैश्चि ११६।३५
 विपुलेन सागरशयस्य ६२१।१७
 विप्रायेण धनंक्षीणं २५९।३३३
 विप्रियमप्याकर्ण्य ब्रूते ७२।११७
 विप्रैः साधुदानं ४१३ । ५१
 विवृधावलिसेपूणा १५४ । ५
 विभज्य मरुतं यदर्थि १६१।१३४
 विभवो हि यथा लोके न ९३।५
 विभिन्नपर्यन्तगमीनप ५७५।७५
 विभ्रमोर्वैश्वहृदयैस्त्वं ५२८ । ७
 विभ्रम्य काननमसौ ४०८।२३४
 विमुञ्चति पदे पदे रुचिर २०९।२६
 विमुञ्चति बुधो जनः ४२० । ४९

विमुञ्चत्या प्राणांश्चिर ४८६।६१
वियति विलोलति जलदः ५४३।५
वियत्पुच्छा तुच्छोच्छालित २६।६
वियदलमलिनाम्बुगर्भं ५२०।८
वियुक्ता वासन्ती बकु ४०१।१२४
वियोगवाष्पाञ्जित ४३६।१३३
वियोगवद्विकुण्डेऽस्मिन्ह ४७५।१
विरचिता मधुनोपवन ५६४।४०
विरमत घनाः किं ५८५।१०६
विरमत विरमत सत्यो ४७६।५
विरमति कथनं विना ६१०।४६
विरमति महाकल्पे नाभी २२।२०
विरम तिमिर साहसा ३४८।२२
विरम नाथ विमुञ्च ममा ५३९।७
विरम रत्न मुधा तर ३६१।५४
विरम विरसायासाद ११३।१४
विरलविरलीभूतास्ता ५५०।४०
विरला जानन्ति गुणा २७८।१४
विरलातपच्छविरनुष्ण ४९५।३२
विरहविदितमन्तः प्रेय ६१३।८५
विरहविषमः कामः का ४८७।६५
विरहे तव तन्वङ्गी कथं ४८३।३
विराजतेऽस्यास्तितलो ४३२।५०
विराजराजपुत्रारैर्यथा ३०८।१४
विराटनगरे राजन्कीच ३१९।९
विराममेवानलयातितो ५१६।१५
विरोधिवचसो मूकान्वा १२४।१
विलपति तथा सारङ्गो ३५३।५९
विलसत्यननं तस्या ४३८।१६८
विलसितमनुकुर्वती ५६८।११०
विलासमण्डणोल्लसमुश ३४५।४१
विलासिनी काञ्चनप ३१३।७८
विलासिभिरिवोन्मदै ५६७।८९
विलिखति सदसद्वा जन्म ६७।२
विलिख्य सत्याकुचकु ३३।१०५
विलीयमानैर्विहगैर्नमी ४४४।६
विलीयेन्दुः साक्षादमृत ४६९।८३
विलुलितकमलौघः ५५४।२१

विलुलितमतिपूरैर्बाष्प ४८०।१११
विलुलितालकसंहति ५६५।५७
विलोकयन्तीभिरजस ४२२।८
विलोकितास्या मुख ४३८।१६५
विलोक्य धूलीपटले २०३।४०
विलोक्य बालामुख २९९।३०
विलोक्य संगमे रागं ४९४।४
विलोचनं दक्षिणमञ्ज १९९।३७
विवर्णवचनैर्मृग्युर्गुहो २७५।७५५
विवस्वतानायिषतेव ५०१।२१
विवादप्रारम्भः प्रथयति १२०।४७
विवादशीला स्वयमर्थ २८६।९८८
विवादो धनसंबन्धो २४८।५३
विवाहकाले क्रतुसं २८२।९०५
विवाहे पुंश्रोजनैर्लि ३२५।२८
विविक्तवर्णाभरणा सु १२४।१४
विविनक्ति न बुद्धिदुर्धि ६०।३१
विवृण्वती पुरस्तैक्ष्ण्यं पृष्ठ ८३।६६
विवेकः किं सोऽपि ६४४।२६०
विवेकः सह संयत्या वि ६९।३८
विवेक एव व्यसनं ६४३।२४२
विवेकव्याक्रोशे विकस १११।३२
विशदप्रभापरिगतं विष ५०७।५४
विशन्तीनां स्नातुं जघ ५७३।४४
विशाखान्ता गता २५४।१९५
विशांपते विस्तरतो न १५९।१००
विशालं शालमत्या न ४०३।१५५
विशालाक्षैकटाक्षस्य ४३४।१०३
विशालाक्ष्याः कटाक्षेण ४६५।८
विशां हाराकाराः श ५८२।५७
विशिखव्यालयोरन्यवर्णा ८०।३
विशीर्णः प्रारम्भो वपु ६४४।२५६
विशोषयेन्महीपालो २३४।१५६
विश्रमार्थमुपगूढमजसं ५४५।१५
विश्रम्य विश्रम्य वनद्रु ४६१।१८
विश्रान्तो दिवसस्तटी ४८१।२४
विश्लेषाकुलचक्रवाक ४९७।६१
विश्वं चाक्षुषमस्तमस्ति ५०२।३७

विश्वभराप्रलम्बव्रीहि ३२८।४
विश्वस्य हेतुरमरैर्बहुः ३४१।१८
विश्वामित्रपराशरप्रभृ ४२१।५७
विश्वासः संपदो मूलं २४०।३१४
विश्वोसप्रतिपन्नानां २६९।५८९
विश्वासो भवता यश २१९।७९
विश्वास्य मधुरवचनैः ४१०।१५
विश्वेशो वः स पायाभिगुण ११७
विश्वेश्वरस्तु सुधिया २८९।१०३८
विश्वोपजोव्येन पिबत्य ३७६।१५५
विषाङ्गिण प्रतिपदमारि २००।१२
विषाङ्गिभिर्भ्रशमितेतरं २००।२
विषं चङ्क्रमणं गर्वा २६३।४४०
विषतां निषेवितमप ४८४।३२
विषादिरघस्य भक्तस्य २३७।२१६
विषधरतोऽप्यतिविषमः ८४।८९
विषभारसहस्रेण गर्वं ३९२।१६१
विषमस्यस्वादुफलप्र २७९।८३३
विषमा मलिनादमानो द्वि ८०।४
विषमोऽपि विगाह्यते २४४।४०५
विषं भुङ्क्ष्व महाराज ३०७।३
विषयार्थधुरा दृष्टिः श्वा ४६३।५१
विषस्य विषयाणां हि २५५।२३९
विषहीनो यथा नागो २३१।६६
विषादप्यमृतं प्राह्यममे २५०।९८
विषादी भक्ष्यमश्नाति ३२२।४८
विष्णोः का वल्लभा ३३०।३०
विष्णोश्चागमनं निशम्य ७।४६
विष्वक्तपोवनकुमार २२६।१
विष्वदीचीविक्षिपन्सै २०४।६८
विशज्जन्यावकत्थिनः ७३।१२८
विशज सुन्दरि संगम ५१६।२०
विस्तारिणा मुहुस्त ४४९।३७९
विस्तारी स्तनभार एष ४२९।५८
विस्तीर्णो दीर्घशाखा ४०३।१५२
विस्फार्य व्योमगङ्गा १९३।२१३
विस्मयः सर्वथा हेयः २५०।९७

विस्वव्याघातदोषः स्व २७५।८४२
 विहंगपतिः कं हतवान् ३३२।६२
 विहंगो वाहनं यस्य ३०९।२९
 विहस्य पाणौ विधूते ५७६।९४
 विहाय पीयूषसं मुनी ३३।१०४
 विहाय पौरुषं यो हि १२०५।५
 विहाय वाञ्छामुदिते ५८७।२०
 विहायसि विहारिणी ५४४।१६
 विहारभूमेरभिषेकम् ५८७।२२
 विहितधनालंकारं विचित्र ५२।७
 विहिताञ्जलिर्जनतया ४९९।३
 वीक्षितानि तव वारिधि ९१।२२
 वीक्षितुं न क्षमा श्वश्रूः ६०५।७५
 वीक्ष्यते पलितश्रेणिर्नैव १४३।६
 वीक्ष्य रत्नचषकेष्व ५३५।५१
 वीणाप्येकगुणो न ४१६।१०३
 वीणामङ्के कथमपि स ४६३।४१
 वीणावंशाश्रया तुम्बी १२७।६
 वीणेव श्रोत्रहीनस्य १०३।२४
 वीथीषु वीथीषु विला ५०५।१४
 वीरक्षीरसमुद्रसान्द्र १८७।१४४
 वीर त्वं कामुकं चेदक १९१।१९७
 वीर त्वद्विपुरमणी परि २०८।६
 वीर त्वद्विरिदारा गहन २११।४६
 वीरमत्यद्बुतं लोके कि ३२२।४६
 वीर श्रीकुसुमेन्द्रसाहि १८९।१६७
 वीरसिंहारिनारोणाम १८६।१३२
 वीराणां रुद्धतुण्डप्रवि २०७।१२३
 वीराणां विषमैर्घोषैर्वि २०१।९
 वीराणां शस्त्रभिन्नानां २०१।१२
 वीरायितेषु मृगशावनि ५४४।१४
 वीरे सरुषि रिपूणां नि ३२४।८
 वीरोऽसौ किमु वर्धते ६१६।३८
 वीर्षोत्साहश्चापि कृत्वा २०४।६२
 वृक्षं क्षीणफलं त्यज २९३।१०९३
 वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र ५९८।७
 वृक्षस्याग्रे फलं दृष्टं ३०५।२३
 वृक्षामवासी न च प ३०६।३४

वृक्षाप्रवासी न च ३०५।३३
 वृक्षान्दालनमय ते ३९२।१५५
 वृत्तं युद्धे शूरमाश्लिष्य २०५।९०
 वृत्तानुपूर्वै च न चा ४५०।४०८
 वृत्ताभिख्यां तृतीयां श्रि १११।९४
 वृत्तिश्चेदविधौ द्विजा २४६।४४०
 वृत्त्यर्थं नातिचेष्टे २६५।४७८
 वृथा कथं नृत्यसि चार् ३७६।१५७
 वृथा गाथाश्लोकैरलमल ४८३।५
 वृथा धूलिधाराः परि ५५४।२६
 वृथा वृष्टिः समुद्रेषु वृथा २४७।२६
 वृथैव संकल्पशतैरज ४७३।१३०
 वृद्धत्वानलदग्धस्य सार १४३।५
 वृद्धं प्रतापं तव भूप जेतुं २१२।७
 वृद्धस्य वचनं प्राह्यं २५८।३०६
 वृद्धाङ्गनेव विजहौ सरि ५८८।४०
 वृद्धिर्यस्य तोर्मनोरथ २९५।२६
 वृद्धिहासौ कुमुदसुहृदः ६६।६
 वृद्धोऽन्धः पतिरेष मश्वक ९८।४०
 वृत्तैः क्षुद्रप्रवालस्थगित २२५।६
 वृन्दारका यस्य भवन्ति २२।१४
 वृन्दारण्ये चरन्ति वि ३९।१७०
 वृन्दारण्ये तपनसुतया ३४।११८
 वृन्देन तारावलितण्डुला ५४७।३
 वृष्टिव्याकुलगोकुला ३८।१५५
 वृष्टे चन्द्रमसि प्रलून ४८७।७०
 वेगज्वलद्विटपिपुञ्ज ३७७।१७१
 वेगादुत्सुकमागते विव ६११।६४
 वेणीं ते प्रसमीक्ष्य चि ५३२।८२
 वेणीबन्धकपर्दिनी सित १८।४०
 वेणीबन्धमहानं कृष्ण ४५२।१५
 वेणी विहन्वयाति मत्त ४५३।३६
 वेणीवेल्लमङ्गणं किमु ४५५।५९
 वेणी श्यामा भुजंगीयं ४२९।७
 वेतण्डगण्डकण्डूति ३८२।८
 वेत्ता कोकिल एव ४००।१०३
 वेत्तवत्त्वा तुल्यरुचां ३७०।६५
 वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहो २२८।१८

वेदव्यासः स नवदश १५०।१७
 वेदस्याध्ययनं कृतं ६३५।११०
 वेदानुद्धरते जगन्निवहते २५।१
 वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं ७।४३
 वेदा येन समुद्धृता वसुम २६।४
 वेधा द्वेधा भ्रमं चक्रे २६८।५७६
 वेधा वेदनयाश्लिष्टो १५६।२१
 वेपथुर्मलिनं वक्त्रं दीना १०४।१
 वेपन्ते कपयो भृशं कृत ५९०।२८
 वेलामुल्लङ्घ्य हेलाद १९३।२१४
 वेल्हपक्षति राजहंसयु १९८।१९९
 वेद्यानामिव विद्यानां ५७।१३
 वेद्यासौ मदनज्वाला ६०६।१
 वैकल्यं धरणीपातमयो १५२।१
 वैकुण्ठाभप्रकामः १८७।१३४
 वैगुण्येऽपि हि महतां वि ७१।८७
 वैदेहीं समवाप्य दाश ३०१।५२
 वैद्यं पानरतं नटं २९३।१०९२
 वैद्यराज नमस्तुभ्यं क्षपिता ६६।२
 वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमरा ६६।१
 वैद्यस्तर्कविहीनो २७६।७७८
 वैद्यानामातुरः श्रेया २६६।५१९
 वैद्या वदन्ति कफ २८८।१०३०
 वैभवभाजां दूषणमपि ९६।१०
 वैभ्रातिको मरुदनुक्रम ५५३।१३
 वैमुख्यं मृगलाञ्छ ४०९।२४४
 वैयाकरणकिंरातादपशब्द ६२।१
 वैराग्यमङ्गिरचनाव ६२३।३९
 व्यचलन्निवशङ्कटकट १९९।४४
 व्यजनं व्यजनं जलं ४८४।२६
 व्यजनमरुतः श्वासश्रे ४६३।५०
 व्यज्यमानकलङ्कस्य ३४७।४
 व्यतनोदपास्य चरणं १९९।४३
 व्यतिकरितदिग्गन्ताः ७६।१७९
 व्यतिषजति पदार्था २८९।१०४८
 व्यतीतकल्पे शिशिरै ५६३।१७
 व्यथयतितरामुपेतः २७६।७८४
 व्यथयति वृथा मीनं ५१८।५१

व्यथितमपि भृशं मनो ५८०।२५
व्यधत् घाता मुखप ४३९।१८९
व्यवसायाः पञ्चशिरा ३२०।२२
व्यसने प्राप्य यो मो २६८।५६१
व्यसनानन्तरं सौख्यं २७४।७२३
व्यसनिन इव विद्या ५०१।२६
व्यसने मित्रपरीक्षा २७९।८५०
व्यसनेष्वेव सर्वेषु २६७।५४३
व्यसरज्जु भूधरगुहान्त ५०१।१५
व्याकुलोऽपि विपत्पतिः २५०।८३
व्याकोशकोकनद ४५४।४५
व्यागुल्लन्मधुकरपुत्र ३९४।१४
व्याघ्रः सेवति काननं १२३।१४
व्याघ्रीव त्रिपति जरा ६२९।३४
व्याजस्तुतिस्तव पयोद ३५२।४९
व्याजृम्भमाणवनस्य २२७।२
व्याधितस्यार्थहीनस्य १३०।११
व्याधूतकेसरसटाविक २८।३७
व्याधूय यद्वसनमम्बु ४७९।१५४
व्यानशे शशधरेण विमु ५०६।३६
व्यापारान्तरमुत्सृज्य १४८।३
व्याप्तं लोकेर्दुःखलभ्या २०५।७७
व्यामिश्रैकैकबाहु ५४६।३७
व्यामोहं तव भिन्दन्तु ३२०।२३
व्यालं बालमृणालतन्तु ६१।४९
व्यालोलः केशपाशस्त ५४६।३५
व्यावल्गत्कुचभारमा ५९१।४१
व्यावृत्तं खलु सर्वतो ५२०।६७
व्यासगिरां नियासं सारं ५२।१३
व्यासादीन्कविपुंगवा ६१।४५
व्यास्यं नैकतया स्थि १७०।२४८
व्योम निशं वा कुरुते १०८।४
व्योमपात्रमपि चैकपा ५००।१
व्योमव्यालोलमुक्ता ५७८।१२६
व्योमार्धे ज्वलितो ३८९।१२२
व्योमैकान्तविहारि ६४०।३०७
व्योम्रस्तापिच्छगुच्छा ४८८।७३
व्योमि प्राक्कणसान्नि ५०२।३८

व्योमि स वासं कुरुते ८४।९७
व्रणगुरुप्रमदाधारदुः ५६४।३६
व्रणभृता सुवनोः कल ५९०।२०
व्रजति विषयमक्षणा ५४९।२७
व्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः २४९।६४
व्रजस्वपरवारिधिं रजत ५५०।४१
व्रजन्ति ते मूर्धधियः २४५।४१८
व्रजन्ति पद्मानि कदा ३२५।२१
व्रततिव्रततिमस्ति ५६८।१०९
व्रीह्यायोगान्नतवदन ४६८।६३
व्रीह्यावेला रुद्धं सागरतो ४१९।२२

श

शंवत्तत्त्वविशोधवत्कु ४७८।३७
शक्तिः सर्वातिरिक्ता १८१।५६
शक्तिर्निस्त्रिशजेयं तव २२०।९१
शक्तिं प्रमापयति वीर १६२।१४३
शक्तिरर्थपतिषु स्वयं २८०।८७१
शक्तिरहितोऽपि कु २७६।७७९
शक्तिर्वैकल्यनम्रस्य ११५।९
शक्तेनापि सता ज २९४।११०८
शक्यं यन्न विशेषतो निग १।६
शक्यते येन केनापि ३७६।१५०
शक्यो वारयितुं जलेन ६१।५०
शक्रादरक्षि यदि पक्ष ३५७।१०
शक्रोद्याननिवासिताम १४९।२
शङ्कयान्ययुवतौ वनि ५३४।३८
शंकरं पतितं दृष्ट्वा पा ३०८।१२
शंकरशिरामि निवे ३४७।११
शंकरार्धतनुषट्पदा ५०५।२४
शङ्काभिः सर्वमात्रा २६४।४५७
शङ्काशङ्कलितेन यत्र ५३८।८
शङ्किताय कृतवाष्प ६०८।१३
शङ्कुग्याकीर्णरङ्कुदुतनि २२६।८
शङ्के तन्निक्षिप्तमङ्गशसा ४४२।२६३
शङ्काः सन्ति सहस्रशो ३६३।८२
शतं दद्यान्न विवदेदिति ८२।४३
शतपदी शतपादतले ४१५।१२
शतमन्युं दण्डधरं १४४।११

शतमेकोऽपि संधत्ते २३१।६७
शतेषु जायते शूरः सह १०२।१
शत्रुक्षत्रकलत्रेन २१८।६०
शत्रुर्देहति संयुगे वि २५१।११२
शत्रुवाक्यामृतं श्रुत्वा २५३।१६६
शत्रूणां यमदण्डतां १७३।२८०
शत्रोः प्राणानिलाः पञ्च २८।३५
शत्रोरत्यन्तमित्रं य २४१।३४४
शत्रोर्गणि गुणा वाच्या २६०।३५७
शनिरशनिश्च तमुच्चैर् १५८।७५
शनैः पन्थाः शनैः २५१।१२८
शनैः शनैश्च भोक्तव्यं २६७।५५१
शनैः शनैश्च यो रा २४०।२९७
शनैर्विद्यां शनैरर्था २५४।२१०
शपथः संधितस्यापि २४१।३५२
शवरकुमारिलगुरवो ६५।३
शब्दः प्रभूत इति ३२६।३०
शब्दवद्भिरलंकाररूपे ४४१।२३२
शब्दशक्त्यैव कुर्वाणा सर्वदा ४५।९
शब्दशास्त्रमनधीत्य यः ६३।८
शब्दस्य तुरीयभोगे ३१०।४४
शब्दार्थयोः समो गुम्फः ५३।२६
शमयति गजानन्यान् ११५।२२
शमयति जलधरधारा ५८०।१५
शमिततापकपोदैमही ५८१।४०
शमितनिखिलदीपे सुप्त ५४८।२
शमोगर्भस्य यो गर्भस्त ३०९।२६
शम्बरस्य च या माया ५९४।१९
शम्बरागिरिमृतं विषय ५१३।१५०
शमुः श्वेताकैपुष्पेण २५६।२४७
शंभुर्मानससंविधौ २१३।२१
शंभुस्त्वयं मुहुरयो हरिणे ४१७।१२
शंभौ यदुणवल्ली १७२।२७३
शम्याकस्य रजः प्रमुञ्च्य १८।३२
शयनास्थोत्तानं हृदि ५४५।२१
शय्या पुष्पमयी पराम ४६४।५६
शय्या वस्त्रं चन्दनं चारु १४५।२
शय्या शाद्वलमासनं ६३३।९३

शरजालाञ्चितमुखः २२९।३९
 शरणं करवाणि शर्मदे ते ४।७
 शरणं किं प्रपन्नानि विषय १०३।२२
 शरणागतरक्षार्थं स्त्री २६९।५८५
 शरत्कालसमुद्भासिपू ४३८।१७१
 शरदम्बुधरच्छाया ६३८।१६६
 शरदि न वर्षति गर्जति ७२।१०१
 शरदिन्दुकुन्दधवलं ३२०।२५
 शरदि समग्रनिशाकर २७६।७८५
 शरासने सायकमादधाने १७६।९
 शरीरं क्षामं स्यादस ४७०।८६
 शरीरनिरपेक्षस्य २६०।३६९
 शरीरस्य गुणानां च ११८।११
 शर्करामधुसंगुक्तैर्नि ४०३।१६१
 शर्वीणोपाणितालैश्चल १५।१३५
 शशपदमणिमालं चन्द्र ५५८।१२
 शशभृन्वपलवे शशाङ्के ४६१।१६
 शशाङ्के संनद्धे भरत इव ५००।४
 शशिना च निशा २८७।१००६
 शशिनि खलु कलङ्कः १३९।१२
 शशिनीव हिमार्तानां ध १४३।३
 शशमुखि तव भाति ५१६।१८
 शशी दिवसभूसरो २९१।१०७०
 शशी हर्तुं लोभान्मु ४३६।१४०
 शश्वद्वाणद्वितीयेन नमदा ५२।१४
 शश्वन्निसर्गमलिनाः ४००।११५
 शस्त्रं न खलु कर्तव्यं ३०९।३०
 शस्त्रभिन्नेभकुम्भेभ्यो २०१।८
 शस्त्राशस्त्रिकथैव कान ६१७।४३
 शस्त्रास्त्रैर्भिन्नदेहोऽपि २३०।५२
 शस्त्रीकृतस्तस्वरः कपि ६१६।२७
 शस्त्रैर्जिवति शास्त्र १५९।२९
 शस्त्रैर्हेतास्तु रिपवो २८८।१०२५
 शाखाः कण्टककोटि ४०४।१६८
 शाखामृगस्य शाखा २७०।६१६
 शाखाशतचित्तवियतः ३९३।७
 शाखासंततिसिर्निर्द्ध ४०५।१८०
 शाखोटकैश्चन्दनसंगतौ १२९।१५

शाखोटं शाल्मलिप ४०४।१७४
 शाब्देन धर्म कपटेन २८१।८७८
 शान्ता घर्मकणाः ४०२।१३६
 शान्तिरुन्धालसत्क ६२८।१६
 शान्ते मन्मथसंगरे रण ५४५।२६
 शान्तेर्मातुर्विवेकाति ११२।४०
 शारतां गमितया शशि ५०६।४८
 शारदा शारदाम्भोजवदना ४।५
 शार्ङ्गविद्वाक्यमण्डलोर १२।१०६
 शासति त्वयि हे राज १५७।५८
 शास्त्रं सुनिश्चलधि २८५।१०३५
 शास्त्रज्ञः कपटानुसार २२९।३२
 शास्त्रज्ञोऽपि प्रकटविन ५९७।७६
 शास्त्राण्यधोत्यापि भव ५८।२१
 शास्त्रेषु निष्ठा सहज २८१।८९२
 शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दर ५८।२९
 शिक्षितापि सखिभि ६२३।३८
 शिखरिणि क नु नाम ५३०।४४
 शिखिनि कूजति गर्ज ५८४।८६
 शितैर्बाणैरेकं मृधमु २०७।११६
 शिथिलयति सरागो ५५०।३३
 शिरः शर्वे स्वर्गात्पशुप ६१।४२
 शिरद्वयां कृष्णः क्षण ३४।११९
 शिरसा धार्यमाणोऽपि १४५।११
 शिरसा विधृता नित्यं २३१।९०
 शिरसि देवर्नर्दो पुरवै ३१४।८७
 शिरसि धृतसुरापगे १६।११
 शिरसि निहितोऽपि नि ८४।९६
 शिरसि शिरसिजं दशो ६०१।२८
 शिरसि वरगोधाना २०२।१३
 शिरीषकोषादपि ४४१।२२७
 शिरोरुहैरलि कुलको २००।७
 शिरोवेष्टनव्याजतस्ते १९३।५
 शिलाघर्नैर्नाकसदामुगः ५७६।७७
 शिला बाला जाता च ७७।१९६
 शिलापितपदद्वन्द्वा ३०७।७
 शिलसम्यग्धीतो ४३५।११७
 शिलीमुखैस्त्वया वीर ३३१।३३

शिलीमुखोत्कृष्टशिरः २०२।३२
 शिल्पं दर्शयितुं करोति ६१४।९९
 शिवभालानलोत्थेन ५१३।१४५
 शिवयोः सुषाहरिद्रादीति २।१२
 शिव शिव हि शिवेन ४१७।११
 शिशिरकिरणकान्तं ५४९।२६
 शिशिरमासमपास्य ५९२।१०
 शिशिरसीकरवाहिनि ५८५।१०१
 शिशुरपि निपुणो २८७।१०१५
 शिशुर्वेति पशुर्वेति वेति ४३।९
 शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्र २३८।२४५
 शीकरासारसंवाहिस ३२०।२६
 शीघ्रं भूमिगृहे गृहाण ४६४।५५
 शीतलादिव संस्वस्तं ५७९।५
 शीतवातातपक्लेश २६५।४८७
 शीतोर्मुखमुत्पले ५१९।६१
 शीतोर्मुखासोदरः ४७२।१२२
 शीतोर्मुखासुफटिकाल ५१०।१०७
 शीतोर्गोशिव नूतनस्य ५९०।२९
 शीतातपादिकष्टानि १४७।११
 शीतातिप्रसरस्तथा ५९२।५१
 शीतेऽतीते वसनम २९२।१०८२
 शीतेनाध्युषितस्य माघ ९९।४८
 शीघ्रपानविधुरासु ५३४।४२
 शीघ्रपानविधुरेषु ५३६।६५
 शीघ्रप्राणाङ्घ्रिवाणीन्त्र ४१।१६
 शीलं शातयति श्रुतं शम ९९।५५
 शीलं शैलमनालस्यं २५६।२६१
 शीलभारवती का २५३।१६९
 शीलानि ते चन्दनशी ६१८।१२
 शीलावलम्बनमह २८९।१०३२
 शीलाविद्यामारुलामोरि ४९।२६
 शुक्र तव पठनं व्यस ३७८।१८४
 शुक्रतुण्डच्छत्रिसवितुश्चन्द्र ४०।२
 शुक्रहरितयवानां सी ५८०।२४
 शुक्रोन्मत्तत्वातच्छ ४४४।२९७
 शुक्तिद्रव्यपुटे भोज यशो १८२।७९
 शुक्ले पक्षे शीतरश्मि २८०।८७५

शुचां पात्रं धात्री ६४४। २५७
 शुचित्वं त्यागिता शीर्य १३०। ३
 शुचिरिति परितः प्र ४९६। ४६
 शुचिर्भूमिगतं तोयं २५२। १४६
 शुष्ठी गोकुरयोर्वि ३०१। ५६
 शुद्धकांस्थरचित्तापि ला १२५। ९
 शुद्धमाविलमवस्थितं ५००। १२
 शुद्धाः सङ्गं न क्वचित्पार २०४। ५९
 शुद्धान्ते सोपुपानोन्मद १२। ९७
 शुनः पुच्छमिव व्यर्थ जी ४४। ८
 शुभं वाप्यशुभं कर्म २७४। ७२९
 शुभानुनाः साम्बुरहेषु ५७६। ८५
 शुभ्रापि द्विषतां मुखं २१९। ७२
 शुशुमिरे स्मितचारुत ५६५। ४५
 शुश्रूषस्व गुरुन्कुरु प्रिय ५९९। ३८
 शुश्रूषस्व गुरुन्निवर्तय ६०३। ४९
 शुश्रूषामनुसन्धती ६००। ४३
 शुष्कं मांसं स्त्रियो २६२। ४१३
 शुष्केन्धने वह्निरुपैति २८३। ९३४
 शून्यं वासगृहं विलोक्य ५२७। २९
 शून्यं वेश्म चिरायितो ६०६। ९०
 शून्यं कुञ्जगृहं निरी ६१२। ७७
 शून्यमपुत्रस्य गृहं चिरशू ७। ७
 शून्यमाकीर्णतामेति २६१। ३८
 शून्येऽपि च गुणवत्तामा ७०। ७४
 शूरं त्यजामि वैधव्यादु ९०। ३
 शूरश्च कृतवियश्च २५३। १६७
 शूराः केऽपि पुरःस्थि १०६। ३९
 शूराः सन्ति सहस्रशः ७९। २२४
 शूरोऽथैशान्निपुणः २२९। ३४
 शूरोऽसि कृतवियोऽसि ३८२। १२
 शूली जातः कदशनव १६५। १८७
 शृङ्गं कन्दशानानां ३९०। १२५
 शृणु सखि कौतुकमे ६२३। ३४
 शृणु हृदय रहस्यं यत्प्र ५९६। ७५
 शृण्वन्पुरः पश्यन्जित ३५२। ४३
 शेते शीतकरोऽम्बुजे कुव ५६२। १

शैत्यं नाम गुणस्तवैव ४१०। १६
 शैलूषी तव कीर्तिरद्भु २१९। ७५
 शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमानगिरि ९। ६३
 शैलेषु शिलातलेषु च ३५३। ६२
 शैले शैले न माणि २५४। १८७
 शैवलश्रेणिशोभां दध १३। १११
 शैशवारप्रभृति योषितां ६१८। १११
 शोकं मा कुरु कुरु स १०८। ५
 शोकस्थानसहस्राणि २६३। ४४९
 शोकारातिमयत्राणं १३०। १५
 शोकोत्पत्तिरशोकतः ४८८। ८१
 शोणं वीक्ष्य मुखं वि ६१२। ६६
 शोणौ कोणौ सखि ४८०। १६
 शोभते विदुषां मध्ये नैव ५९। १७
 शोभन्ते विद्यया वि २५१। १३२
 शोषं गते सरसि शैव ३५२। ४२
 शीर्यं केसरिणा परो १६७। २१८
 श्यामं श्रीकुचकुङ्कुमपि ३२। ६
 श्यामं च वर्तुलाकारं ३०५। २०
 श्यामलेनाङ्कितं भाले ४३२। ४५
 श्यामश्वेतिरुणाङ्गा जलध २१। ४
 श्यामा मन्थरगामि २५९। ३१९
 श्यामा मिलिन्दमाला ४२९। ९
 श्यामास्वङ्गं चकितह ४९१। २४
 श्यामौ तव स्तनावर्तौ ३२०। २१
 श्रद्धानः शुभां वि २७१। ६५१
 श्रमणः श्रावकवध्वाः ६२३। ३५
 श्रमयति शरीरमधिकं ४३३। ७६
 श्रवणाञ्जलिपुटपेयं विर ५२। १२
 श्रावंश्रावं त्वदीयं गुण १७५। ३००
 श्रियः प्रदुग्धे विपदौ ४४। ११
 श्रिया हसद्भिः कमला ५७६। ८७
 श्रियो दोलालोला ६३६। १३५
 श्रियो वासाम्भोजे ३७२। ९५
 श्रोकोष्ठस्य कपर्दबन्ध १३। ११६
 श्रोकोष्ठसक्तहस्तो १८८। १४७
 श्रीकरपहितं चक्षुः सुख २२। ५
 श्रीकर्णे प्रौढतेजाः १८५। १०७

श्रीकृष्णः पूतनायाः स्त १५२। ६
 श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन १८२। ६२
 श्रीधाम्नि दुग्धोदधिषु २२। १२
 श्रीनाथ नः श्रुतमिति २९९। २७
 श्रीनाथस्तवनानुरूपकव ५७। २४
 श्रीपौरचयाज्जडा अपि ९१। १३
 श्रीभोज साम्यं तव १८३। ८२
 श्रीमच्चन्दनवृक्ष सन्ति ३९७। ६१
 श्रीमता कथय कबुक् ४११। ३२
 श्रीमद्रोपवधूस्वयं प्रहृष ३७। १४६
 श्रीमद्राजशिखामणे २१७। ४९
 श्रीमद्रूपमणे गुणेन १९०। १७६
 श्रीमद्रौर महीमहेन्द्र १८७। १४५
 श्रीमद्रौराधिवीर पृथुत २१३। ३०
 श्रीमद्रौकुण्ठकठोरव १८६। १२७
 श्रीमन्नायक रामभद्र १७५। ३५
 श्रीमाहेश्वरमौलमण्ड ३५०। ४४
 श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थल २४। ३६
 श्रीराम त्वदनेकचित्र १७७। २२
 श्रीरामायणभारतबृहत्क ५५। ६३
 श्रीरामे स्मृयां गतेऽपि १७९। ३९
 श्रीलक्ष्मीनरसिंहा १८५। ११७
 श्रीवीर क्षितिपाल १८७। १४०
 श्रीवीर त्वद्विपूणां रण १८८। १५०
 श्रीशत्रुशय्य भवदेक १६२। १५२
 श्रुतं कृतधियां सङ्गा २७३। ७०५
 श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतम ४२०। ४६
 श्रुताप्सरोगोतिरपि २८४। ९५१
 श्रुतिः शिथिलतां गता १४४। १५
 श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे ३३। १००
 श्रुतिर्विभिन्ना स्मृतय २८२। ९१४
 श्रुतिलङ्घनमीदृमानयोः ४३४। ९५
 श्रुतिसिद्धान्तशूरस्य १२५। ७
 श्रुतिसुखभ्रमरस्वनी ५६५। ४३
 श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं २४९। ८०
 श्रुतेन बुद्धिर्व्यसनेन २८५। ९६५
 श्रुत्यध्ययनसंपन्ना २२८। १७
 श्रुत्वा कुम्भंसमुद्भवेन ४१६। १००

श्रुत्वा तन्व्या मित्री ५८६।१११
 श्रुत्वा धर्म विज्ञाना २५५।२३३
 श्रुत्वा नामापि यस्य ४७५।४४
 श्रुत्वा प्रदग्धं तनयं स ३१३।७६
 श्रुत्वा बालमृगी विलोल ५८४।९२
 श्रुत्वायान्तं बहिः कान्त ५१४।११
 श्रुत्वा पशाननजनमुदि १६।१३
 श्रुत्वा सागरबन्धनं ३०२।६०
 श्रुत्वा साङ्गामिकी वा २३२।९५
 श्रूयतां कीतुकं सोऽपि ४३३।७१
 श्रेयः सदा दिशतु साल २२।१७
 श्रेयस्वी यत्र मानं व्रज ११७।४८
 श्रेयान्विधोर्बहुलपक्ष ३४८।२५
 श्रेयो नूनं व्रजति स २९२।१०८३
 श्रोणीबन्धस्त्यजति त ४२८।४३
 श्रोणीभारभरालसा ४५९।२७
 श्रोतृन्मूकयति ब्रुवन्स्व १२५।१४
 श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्ड १०८।१३
 श्रोत्रं हंसस्वनोऽयं सुख २२५।७
 श्रोत्रपीयूषगण्डवैः ४४०।२२०
 श्लाघ्यः स एको भुवि ७४।१४३
 श्लाघ्यः स एव गुणवान्ना ६८।१३
 श्लाघ्यं कार्यासफलं ४०५।१९०
 श्लाघ्यं नीरसकाष्ठता ४१४।७४
 श्लाघ्या महतामुर्जतिरहु ११२।६
 श्लाघ्याशेषतनुं सुदर्शन ३९।१७५
 श्लिष्टा सभङ्गा सद्वर्णा ४५।१०
 श्लिष्यतः प्रियवधूप ५०६।४६
 श्लिष्यति पश्यति चुम्ब ४६१।१०
 श्लेषे केचन शब्दगुम्फ ५३।२८
 श्लेष्मागारे वसतिर्जा ४३५।१२६
 श्लोकस्तु श्लोकतां याति ६९।३४
 श्लोकार्थस्वादकाले तु ५६।८
 श्वश्रू विना वृत्तिरिह स्व ९१।२५
 श्वश्रू स्वापयति च्छ ६१४।९५
 श्वश्रूः पद्मदलं ददाति ६१३।९०
 श्वश्रूः पश्यति नैव पश्य ६०७।४
 श्वश्रूः श्वशुरयोः पादो ५५८।१४

श्वसनेचलितपल्लवा ५६६।७७
 श्वासाः किं त्वरितागता ४९३।१०
 श्वासा एव मृगीदृशो ४७०।९५
 श्वासान्मुञ्चति भूतले ४८८।७५
 श्वासास्ते सखि सूच ४८२।३३

ष

षट्कर्णो भियते मन्त्र ३३४।१५७
 षट्कर्णो भियते मन्त्र २३७।२३३
 षट्चक्रे क्रमभावना ४०।१८०
 षट्पदः पुष्पमध्यस्थो २५६।२६६
 षट्दोषाः पुरुषेणेह २६४।४५९

स

संयोजयति विधैव नीचगा ४४।६
 संरम्भोद्विक्तनक्तं स ५११।१२४
 संवरणीयवधूटी बहु ५५८।५
 संवर्धितोऽपि भुजगः ८८।१६४
 संविधातुमभिषेक ५०६।५०
 संविष्टो प्रामदेव्याः ५९३।२१
 संश्लिष्टा सानुरागं ५४७।१५
 संसक्तानिव पातुमौप ३५।१२८
 संसदि तदेव भूषणमुप ४३।११
 संसारकटुवृक्षस्य द्वे फले ४३।४
 संसार तव निःसार १३१।१
 संसाररात्रिदुःस्वप्ने ६३७।१५०
 संसारविषवृक्षस्य द्वे १३१।३
 संसारेऽस्मिन्नसारे कु ४२१।६१
 संसारेऽस्मिन्नसारे प ४२१।६०
 संसेवितमृगतुङ्गं विद्योतित ५।८
 संस्थितस्य गुणोत्कर्षः २७४।७१६
 संहतिः श्रेयसी पुंसां १२१।१
 स एकस्त्रीणि जयति ४१७।४
 स एव धन्यो विपदि ११२।१
 स एव रसिको लोके ५८।१६
 स कथं न स्पृहणीयो ४४९।३८२
 सकलभुवनबन्धोः कैर २२।१८
 सकलापि कला २८७।१०१०
 स किसखा सांधु २४४।६१५
 स किमु संहति सुधांशुः ३६३।१०

सकृत्कन्दुकातेनोत्पत् ६५।३२
 सकुरपि दृष्ट्वा पुरुषं २७५।८३९
 सकुदुक्तदृष्टीतारो २३१।७६
 सकुदुष्टं च मित्रं यः २६०।३६२
 स क्षत्रियस्त्राणसहः २४३।३५४
 स क्षारो जलधिः सरा ३५५।८६
 सखि दयितमिहानयेति ४८५।३६
 सखि दशनक्षतमधरं ५५८।४
 सखि पतिविरहदुःशाः ४८०।३
 सखि स विजितो ६१४।१०१
 सखि साहसिकं प्रेम १३०।१
 सखि सुखयत्यवकाशे ६००।११
 सखीभिक्षा याचे ४८६।६०
 सखे सायं स्नात्वा ४५८।१८
 सगुणैः सेवितापान्तो ३६५।४
 संकटे न च गन्तव्यं २७३।६९०
 संकेतकुञ्जर्भावं सा ४८५।४३
 संकेतकेलिगृहमेत्य ६१२।७४
 संक्षिप्येत क्षण इव ४९२।२८
 संक्षोभं पर्यसि पुन ५७७।१००
 संख्येया न भवन्ति ते ३५९।२८
 सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः १२७।१९
 संगतानि मृगाक्षीणां ५९५।३७
 संगताभिराचतैश्चलिता ५४४।८
 संगतिं स्वविपरीत १२९।१४
 सङ्गं नैव हि कश्चिद् ९९।५०
 संगमविरहवितर्कं ४६६।२०
 संगीतमपि साहित्यं सरस्व ४३।८
 संग्रहं नाकुलीनस्य २२९।२८
 सङ्ग्रामक्षोणदृष्ट्य १९०।१७४
 सङ्ग्रामाङ्गणमागते द ४१०।९
 सङ्ग्रामाङ्गणमागतेन १६७।२१२
 सङ्ग्रामानन्दवर्धिष्णौ २०१।३
 सङ्ग्रामे रिपुभृमुज्जां ३०१।५१
 सङ्ग्रामे सुमेदःश्राणां २५५।२३८
 सङ्ग्रामे स्फुरदसिना ३३३।७७
 सङ्ग्रामो दिवसायते १७८।९२
 सच्छिन्ननिकटे बासो २७२।६६६

सधिरैव समीपेन २७३ । ६९६
 सधिरौ मध्यकुटिलः १३५ । ४
 स धिष्ठममूलः क्षतज्वेन २०२ । २९
 स जयति चित्रचरित्रो ३१२ । ६४
 स जयति महावराहो ज २७२ । ३
 स जयति हिमकरलेखा ५ । ९
 स जयी वरमातङ्गा २३६ । २०५
 सज्जलजलधरं नमो ५८० । २२
 स जातः कोऽप्यासी ११६ । ३४
 स जातो येन जातेन १४८ । ७
 स जीवति गुणा यस्य २५६ । २६४
 स जीवति यन्नो यस्य १४८ । ४
 सज्जन एव हि विद्या ७१ । ८८
 सज्जनसङ्गो मा मू १२७ । २२
 सज्जनस्य हृदयं न ७३ । १३४
 सज्जना एव साधूनां ७० । ५९
 सज्जन्तो कुम्भमिति २०१ । २४
 सज्जितसकलशरीरा ५१४ । ३
 सज्जितानि सुरभी ५३३ । ४
 संचरन्ति मृगनाभि ५०३ । १३
 संचारो रतिमन्दिराव ६०० । ४२
 संचिन्त्य संचिन्त्य २८५ । ९५९
 संजग्मते तावपाया २०३ । ५२
 संजहार सहसा परि ५३६ । ४
 संजातपत्रप्रकरान्विता ५७१ । ६
 संजातसान्द्रमकरन्द १३८ । ८६
 संजाते द्रवरूपतां १९० । १७२
 सततं श्लाघते कस्मै ३२९ । २०
 सतां समालोकयतां ४४४ । २९०
 सति काकुत्स्थकुलोमिति ५२ । ८
 सति द्वाक्षाफले क्षी १०३ । २०
 सति प्रदीपे सत्यमौ ४६५ । ९
 सति शीले गुणा भान्ति १२२ । ६
 सतीमपि ज्ञातकुलेक २८५ । ९६७
 सत्कविरसमाश्रयं नि ४६ । २२
 सत्कोणं लोलमेत्रं कुल ६६ । ९
 सत्त्वादिस्थैरगमितगुणे १७ । २०
 सत्पात्रोपनयोचितसम्प ४६ । १९

सत्पादपान्विपुलपल्लव ३६६ । २
 सत्पूरुषः कालु हिता ७५ । १६३
 सत्यं वक्तुमशेषमस्ति ६३४ । १०१
 सत्यं शौर्यं दया २३८ । ४४६
 सत्यं सत्यं मुनेर्वाक्यं २६९ । ६००
 सत्यं सन्ति गृहे गृहेऽपि ५०४ । ७
 सत्यं सा बहुरूपिणी १७८ । ३१
 सत्यं जनविरोधाय २५९ । ३४३
 सत्यं तद्यद्वोचया ५२४ । ११
 सत्यं तपः सुगत्या ५२९ । २९
 सत्यं तपो ज्ञानमहिंसा ५८१ । ८
 सत्यं त्वं पुरुषोत्तमोऽसि १९८ । २०
 सत्यं दुर्लभ एष वल्लभ ५२६ । १९
 सत्यपि च सुकृत २७९ । ८४३
 सत्यप्रशमतपोभिः १०१ । १०
 सत्यभामासमाश्लिष्टः १५६ । २९
 सत्यमेव गदितं स्वया ६०८ । ११
 सत्यं मनोरमा रामाः ६३८ । १६२
 सत्यशीलदयोपेतो ३२३ । १२
 सत्यानुसारिणी ल २५४ । १९३
 सत्यानुता च परुषा २४५ । ४२४
 सत्यान्विनो द्विजपति १६२ । १५०
 सत्यासक्तमना गु १९० । १८०
 सत्यासक्तमनाः प्र ३१६ । १०२
 सत्येन धार्यते पृथ्वी २५८ । २९८
 सत्सङ्गाद्भवति हि १२८ । २८
 सत्संगत्यमवाप्य ३७९ । १९८
 सत्सूत्रसंविधानं सदलंका ४६ । २०
 सदप्रहारैर्भवता प्र १९० । १७१
 सदम्भोजाम्भोजं ३७२ । ९३
 सदयं हृदयं यस्य २५४ । १९७
 सदवनमसदनुशा २४३ । ३८८
 सदसि विदुरभीष्म १३९ । ८८
 सदागतिहयोच्छ्राय ३२३ । १३
 सदानुरक्तप्रकृतिः प्र २२८ । ५
 सदा प्रदोषो मम या ५२९ । ३९
 सदा प्रहृष्टया भाव्यं ५९८ । १९
 सदा मध्ये यासामियम ४७१ । ३९

सदामात्यो न सिद्धः २३७ । २१८
 सदारिमध्यापि न वै ३०५ । ३२
 सदा वक्रः सदा क्रूरः ६२२ । १५
 सदाहंसालसं विभ्र १५६ । २३
 स दीक्षितो यः सकलं २८६ । ९८५
 सदुत्तंस देवादयं १६१ । १३७
 सदूषणापि निर्दोषा सख ५११ । २
 स दोषः सचिवस्यैव २३६ । १९८
 सदोषमपि निर्दोषं भवत्य ५७१ । १०
 सदानाद्धि रिपुज्जा २१९ । ८०
 सद्भावेन जयेन्मित्रं २६० । ३५३
 सद्भिः संबोध्यमानो २६८ । ५६४
 सद्भिरेव सहासीत २४७ । ३
 सद्भिर्माव्ये हिते काव्ये ४५ । ५
 सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं ६८ । २२
 सद्भूतिभूषिततनुं १६२ । १५३
 सद्भयैव निरन्तरं ५८३ । ७३
 सद्यः करस्पर्शमवाप्य १९५ । ५
 सद्यः पुरीपरिसरेऽपि ६१९ । २४
 सद्यः प्रवालद्विभार ५६४ । २३
 सद्यः संघटमानकोक ५५१ । ५०
 सद्यः सान्द्रमषोविलुप्त ५०२ । ३२
 सद्यश्चन्दनपङ्कपि ५१० । ११०
 सद्योमांसं नवाभ्रं च २६२ । ४१४
 सद्गन्तस्फारहाराम्भय ४२१ । ५९
 सद्गंशजातं गुणकोटि ८७१ । ५६
 सद्गंशत्वादङ्गसङ्गि २०४ । ६४
 सद्गंशसंभवः शुद्धः २४२ । ३६९
 सद्गिया यदि का चिन्ता ४४ । ९
 सद्देहिमध्योत्तमहेम १५४ । ९
 सद्देवसद्गुणविचित्र ४११ । २८
 स धूर्जटिजटाजूटो जाय १२१ । ९९
 सन्तः क्वापि न सन्ति १५१ । २६
 सन्तः सच्चरितोदय ८९ । १७४
 सन्तः स्वतः प्रकाशन्ते ६८ । ३०
 सन्त एव सतां नित्य ६९ । ४७
 संततमुसलासङ्गा १५९ । ८४
 संततोदयसंध्यैव ४३७ । १४९

संतस्रमहारि शीतल १६६।२०५
 संतसाधसि संस्थित १२८।३५
 सन्तमेव चिरमप्रकृत ५३३।१८
 सन्तश्च लुब्धाश्च ३२५।२२
 सन्तश्चेदमृतेन किं २९३।१०९४
 सन्तश्चेदह गुणविन्दवो ५८।३६
 सन्तस्तृणोत्सारणमु ७४।१४४
 संतापं जगतो विलुम्पसि ३५४।७५
 संतापमोहकृष्णान्सं ८५।१११
 संतापय चिरं चन्द्र ४७९।४८
 संतापितानां मधुरै १०६।३२
 सन्ति कृपाः स्फुरद्भूपाः ३५०।१०
 सन्ति श्रान इवासंख्या ४८।४
 सन्ति स्वादुफला १०७।४७
 सन्तु दुःमाः किसलयो ५६९।११७
 सन्तु विलोकनभाषण ४१९।१९
 संतुष्टे तिष्ठणां पुराम ६१६।३९
 संतुष्यत्युत्तमः स्तुत्या २७५।७६५
 सन्तोऽपि सन्तः क ७३।१३७
 सन्तो मनसि कृत्वैव ६९।४५
 संतोषक्षतेषु पुंसा २७५।७६२
 संतोषस्त्रिषु कृतैव्यः २६०।३५४
 संतोषामृततृप्तानां य १०८।१
 संत्यज्य शूर्पवद्दोषा ८१।२९
 सन्त्यन्येऽपि बृहस्पति ४१६।१०२
 सन्त्येके धनलोभमात्र ६३२।८१
 सन्त्येकेऽपि महीरुहाः ३९८।७४
 सन्त्येव प्रतिमन्दिरं ६०७।७
 सन्त्येव मिलिताकाशा ३९६।४२
 सन्त्येवात्र गृहे रहो ५१९।५६
 संदधोत न चानाथै २४२।३५२
 संदर्शयस्व मधुर्वै ४०७।२०९
 संदष्टवज्रेष्वबलानि ५७५।६६
 संदष्टाधरपल्लाव सच ५३८।५
 संदानान्तादक्षिभिः २०६।१००
 संदिग्धे परलोके ६०१।१७
 संदेहो वैष्णवे मार्गे २७१।६३७
 संधिप्रिग्रह्यानां २४१।३२७

संध्यो कोपं तत उप ४६३।४८
 संध्याताण्डवचण्ड ४९७।६३
 संध्याताण्डवदम्बरप्रण १४।१२७
 संध्यताण्डवदम्बरव्यस १४।१२१
 संध्यानतौ नरपुरंघ्रितनोः ६।२६
 संध्यारागवती स्वभाव १९४।४३
 संध्यावन्दन भद्रमस्तु ६३४।१०६
 संध्यावन्दनवेलायां ३२०।१३
 संध्यावन्ध्यस्तशेषं ४९८।७१
 संध्यासलिलाञ्जलिमपि ५।१३
 संनद्धोऽयं नवतरुणिमा ४२८।४२
 सभा नाविकघोरणी ४१०।१८
 सन्नारीभरणोपाय १५७।६१
 संनिकर्षोऽत्र मर्त्याना २५५।२२९
 संनिगृह्य चिकुरं तमो ५४८।७
 संनिहितेऽपि दुरापे २८०।८६२
 संन्यस्तभूषापि नवै ४५२।२२
 संन्यासमकृत काश्ची ५४४।१
 सन्मन्त्रिणा वर्षयते २४४।४००
 सन्मार्गे तावदास्ते ४३५।११९
 सपक्षो लभते काको २४२।३६३
 सपक्षो लभते लक्षं २४२।३६४
 सपदि कुमुदिनीभि ५४७।१०
 सपदि सुखीभिर्निभृतं ५६३।१४
 स पुमानर्थवज्जन्मा ११५।७
 सप्तषष्टि हताः कोट्यो ६१५।१३
 सप्तैतानि न पूर्यन्ते २५२।१५२
 सप्रतिबन्धं कार्यं २४३।३८३
 स बन्धुर्यो विपन्नाना १३०।६
 समयचकितं विन्यस्य ५२१।१०
 सभाकल्पतरुं वन्दे १५४।१
 सभा वा न प्रवेष्टव्या २३४।१५३
 सन्मूर्ध्नि करकिसलया ४२८।४४
 समं विलासोऽङ्कुरितः ४२६।१८
 समदनमवतंसिते ५६९।१२५
 समदमतंगजमुदजल १५८।७९
 समदशिखिरतानि ५८०।२८
 समन्तादाक्रान्ता ३७७।१७४

सममिच्छत्य रसादिव ५६५।६३
 समय एव करोति ५८७।३१
 समयज्ञानर्थवन्तः ५९५।४५
 समयमिह वदन्ति कं ३३३।६८
 समयशबरो व्योमार ५१४।६४
 समरविहरदस्मद्भल ६१६।३०
 समरशिरसि सैन्यं ३३५।९९
 समरे हेमरेखाङ्कं बाणं ३०७।६
 समर्प्य हृदि दारुणां ६१३।८८
 समवलोक्य विलास ५७०।१४०
 समस्तनीतिशास्त्रज्ञो २२९।३३
 समस्तावनोनाथमाले २०८।१०
 समस्थलीकृतविवरेण २००।१५
 समाकृष्टं वासः क ५३९।१०
 समागमिष्यताम्भोद ३५०।८
 समाजे सम्राजां १६३।१६४
 समानकुलशीलयोः ४६०।१
 समायति यदा लक्ष्मी ९०।८
 समारम्भा भग्नाः कति १११।३१
 समाल्लिष्टाः समाल्ले ४१९।१३
 समाल्लिष्यत्युच्चैर्धनं ६३६।१३६
 समिति पतिनिपाता २१६।४०
 समीचीना चीनानुक्त ४२४।३२
 समुत्कीर्णं तन्व्या ४६९।८२
 समुत्पत्तिः स्वच्छे ४०८।२४०
 समुदितकुचकुम्भ ४४८।३६३
 समुद्गरसि किं वाचः ३७४।११६
 समुद्दिपतिकंदर्पा कृत ५२।१५
 समुद्यते कुत्र न याति ३३४।८४
 समुद्रबीचोव चल ५९६।६६
 समुद्रस्यापत्यं प्रथित ९२।३३
 समुद्रावरणा भूमिः २६३।४२५
 समुद्रेणान्तस्थस्तट्भुवि ३६१।५६
 समुद्रतटवनस्तनस्तव २१५।२७
 समुपागतवति दै ४०५।१८१
 समुल्लसत्पङ्कजलोच ५८६।१३
 समुल्लसद्दिनकरवक्त्र २००।१०
 समल्लासो बाचां सरस ४७।३५

स मूर्खः कालमप्राप्य २३७।२३९
समूलाघातमघ्नन्तः प ११५।६
सम्यगनिष्पन्नः सन्योगे ७५।८५५
संपत्कस्याथ तारा ६०४।७०
संपत्तयः पराधीनाः २२३।२
संपत्तौ कर्कशं चित्तं ८३।७६
संपत्तौ कोमलं चित्तं ७०।६१
संपत्स्तरस्वती सत्यं २५२।१५४
संपत्सु महतां चित्तं भव ६८।२८
संपदमतरललभ्यामन ४१७।७
संपदा सुस्थितमन्यो १२१।१७
संपदि यस्य न हर्षो ७०।७६
संपदो महतामेव महतामेव ६८।८
संपदास्तैः परैः साकं २७४।७२३
संपन्न रमणी शील ४१९।१६
संपादिताः संपदि दहृत् ३५२।५०
संपूर्णकुम्भो न करोति २८३।९३०
संप्रति न कल्पतरवो ३५१।११३
संप्रवेष्टुमिव योषित ५३७।८
संप्राप्तचिकुराभावः ४३१।३५
संप्राप्तं मकरध्वजेन मथनं २१।७
संप्राप्तेऽवधिनासरे ४८७।७७
संभाव्यमिष्टभुवना १६२।१४५
संभिन्नयोरमुष्या व ४२६।१०
संभूतिस्तव मानसे ४०९।२४५
संभोगाद्विषयामिषस्य ६३४।१००
संभोगानतिरिच्यमान १५।१४३
संभोजनं संकथनं २३५।१७१
संभ्रमः श्लेष्माकृशातिर २५४।२०५
संमतोऽहं प्रमेनित्य २३९।२७०
संमूर्च्छितं संयुगसं ६१५।२०
संमोहयन्ति मदयन्ति ५९६।७२
सम्यगनिष्पन्नः स २७५।८५५
सरजसमपहाय के ५८०।२९
सरजस्को पाण्डुवर्ण ३६९।४१
सरलप्रियगुणाढ्यं १५८।२००
सरले एव होल्लेखे ४४१।१३३
सरले साहसरागं ५१६।१०

सरलो न कुटिलसङ्ग २७८।८१५
सरसपरिषर्कणश्राव्यं ४६।३३
सरसापि कवेर्वाणी ४५।७
सरसा सालंकारा सुपद ४५।१६
सरसि बहुशस्ता २९१।१०७२
सरस्वीतोयमुद्धृत्य ३२१।३४
सर स्वतिप्रसादं मे ३४०।५
सरस्वतीपवित्राणां जा ५५।६०
सरस्वतीव कर्णाटीं विज ५५।५८
सरस्वती स्थिता वक्त्रे २१४।३
सरोरुहं तस्य दृशेव ४२२।५
सरो विकसिताम्भोज २७३।७०६
सरोषदद्याधरलोहिताक्षै ६२६।१
सरोषयुद्धाङ्गनमध्य २०२।३४
सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः ८१।३४
सर्पस्तारिणि वारिशो ५७४।४६
सर्पदुर्जनयोर्मध्ये ८१।३१
सर्पस्य रत्ने कृपणस्य २८२।९१३
सर्पाः पिबन्ति पव १०९।१५
सर्पाः सन्तु परे शतं ३९३।१७०
सर्पाणां च खलानां २६६।५३०
सर्पान्व्याघ्रान्गजा २३८।२५७
सर्पावेषा कृपाणो त १९६।१६
सर्वं लुण्ठितमुद्रतै १६८।२२१
सर्वं वनं तृणाल्या पिहि ३५१।२२
सर्वसहा ये ऋजवः २६९।५८४
सर्वः कल्ये वयसि यतते २२३।७
सर्व एव जनः शूरो २४१।३४८
सर्वज्ञः सन्वदसि ब ३१६।९९
सर्वज्ञ इति लोकोऽयं १५६।२७
सर्वज्ञेन त्वया किंचि ३२१।४१
सर्वत्र गुणवानेव ११९।२९
सर्वत्र संपदस्तस्य संतु १०९।८
सर्वत्रोद्भूतकन्दला ५८३।७०
सर्वथा व्यवहर्तव्यं ८३।६७
सर्वथा संत्यजेद्वाद् २४८।३७
सर्वथा स्वहितमाचर २८०।८६४
सर्वदा सर्वदोऽसीति १५५।३

सर्वदेवमयस्यापि वि २२८।७
सर्वदेवमयौ राजा २२८।६
सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्य ४४।३
सर्वनाश समुत्पन्ने २५०।९२
सर्वलोकरितीषका ३९२।१५६
सर्वस्य जन्तोर्भवति २९९।३१
सर्वस्य द्वे सुमतिकुमती ३००।४६
सर्वस्य सर्वदापि स्प ७३।१२१
सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते १२२।१
सर्वस्यैव हि रत्नस्य ४३७।१४६
सर्वस्वापहरो न तत्कर ३०६।३९
सर्वस्वापहरो न दस्यु ३०६।३८
सर्वहिंसानिवृत्ता ये २६८।५७०
सर्वोक्तामप्येयन्ति लो १३६।४७
सर्वालंकारयुक्तापि १२३।७
सर्वाशापरिपूर्णिहु ३६३।८१
सर्वाशरुधि दग्धवो ५७८।१२७
सर्वाशुचिनिधानस्य ६३६।१२७
सर्वास्तुभ्यः समकटु ४०६।२०५
सर्वे क्षयान्ता निचयाः ६३८।१६४
सर्वे ध्वान्तमिदं वदन्तु ५०२।३६
सर्वेन्द्रियाणि संयम्य २६२।४१७
सर्वेऽपि विस्मृतिपथं ६१९।२९
सर्वे यत्र विनेतारः २४२।३५४
सर्वेषामेव शौचाना २७१।६५६
सर्वोद्वेगकरं मृगादन ४१२।४७
सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन ४५२।२५
सललितमवलम्ब्य ५६८।१११
सलीलपातानि न भ ६१६।२४
सलीलमियमायाति ४५१।४२९
स विकचोत्पलचक्षुष ५८७।२९
सविता विधवति १८०।८५८
सविप्रपादोदककर्दमा १३२।३
सव्यदक्षिणयोर्वैत्र २३९।२८०
सव्यलोकमवधीरित ६०८।१२
सव्यवसायिनि शूरे ९१।१९
सव्याजं तिलकालका ४७२।११६
सव्याधेः कृशता ५७१।१४७

सव्यासव्योम्बाहु ५४६ । ३६
 समीढा दयिताने सकल १८ । ३७
 समीढार्थनिरीक्षणा ६०३ । ५३
 स श्रोकण्टकिरीट ५११ । ११९
 ससत्वरमितस्ततस्तत २९ । ४०
 ससार साकं दर्पेण ३४० । ६
 स सुहृद्वसने यः २६७ । ५३६
 स स्निहोऽकुशला २९४ । ११०४
 सस्यानि स्वयमसि २९६ । ११२९
 सहकारकुसुमकेसरनि ५६३ । ९
 सहकारे चिरं स्थित्वा ३७४ । १२४
 सह कुमुदकदम्बैः ५१२ । १३२
 सहचरि शपथाः शतं ४८० । ५
 सहजमलिनवक्र २८७ । १०१३
 सहजान्धदृशः स्फुट ८६ । १३२
 सहजोऽपि गुणः पुं २७४ । ७२७
 सह तथा स्मर भस्म ४७३ । १३७
 सह परिजनेन विलस ११२ । ५
 सहसा विदधीत २८७ । १००८
 सहसा हृदये निधाय ४८० । ४
 सहस्रकरपूरणान्नि १६४ । १८३
 सहस्रशीर्षा पुरुषः सह २९८ । १
 सहस्रास्थो नागः प्रभुरपि ७३८
 स हि गगनविहारी १३९ । ९०
 सहिष्ये विरहं नाथ ५६१ । ३
 सहेमकटकं घत्ते ४४२ । २४६
 सहोदराः कुङ्कुमकेसराणां ४६२ । ८
 स ह्यमात्यः सदा श्रे २२८ । २२
 सांसारिकसुखासक्तं २५४ । १८६
 साकं कुरंगकदशा १६२ । १४९
 साकं प्रावगणैर्लुठन्ति ३६० । ४१
 सा कविता सा वनिता ४५ । १७
 साकारो निःस्पृहो २३१ । ७३
 साकूतमधुरकमलविला ५२ । २०
 साकूतस्मितमाकुला ३७ । १५३
 साकेताधोशर्मातः ३३९ । १२५
 साक्षरं पुरुषं दृष्ट्वा २५२ । १५९
 साक्षरा विपरीताश्च २५५ । २१६

साक्षात्किलाष्टमूर्तेस्त २२४ । १
 साक्षात्प्रेमावतारः ६३९ । १९०
 साक्षाद्भूत्स्वयंभूरथ ५४३ । ४
 साक्षुन्मघवतः पौत्रः ६१८ । २
 सागसि प्रियतेम कृत ५३३ । १२
 सामयोऽपि किल १५४ । ११
 साटोपव्योमहृष्टाधितरज ४११३
 सा तन्वाति घनस्तनी ५७० । १४३
 सा तोरणान्तिकमुपे ४६१ । २१
 सा दुग्धमुग्धमधुर ४५३ । ४२
 सा दृष्टा यैर्न वा दृष्टा ४५२ । १
 साधनं सुमहदस्य य ११४ । १२
 साधर्म्येण कथं गृण १७९ । ४२
 साधारणतरुबुद्ध्या न ३९७ । ६६
 सा धारयत्यधोराक्षो ४४३ । २६९
 साधु चन्द्रमसि पुष्क ४३८ । १८५
 साधुरेव प्रवीणः स्या ७० । ५७
 साधुरेवाधिभिर्याच्यः १०५ । ४
 साधु व्याकरणं हिताय ६४ । ९
 साधूनां दर्शनं पुण्यं १२७ । ८
 साधोः प्रकोपितस्यापि ६८ । २४
 साधो कुण्डलघटना ४१५ । ९१
 साध्वी माध्वीकचिन्ता ५३ । ३६
 साध्वी शीलवती द ५९९ । ३९
 साध्वीस्त्रीणां दयित २९२ । १०८१
 सानन्दं सदनं सुताश्च १३२ । ४
 सानन्दकन्दुकाविहार ५९१ । ३६
 सानन्दं नन्दिहस्ताहतमु ४ । ३४
 सानन्दप्रमदाकटाक्ष ४७ । ४६
 सानन्दमेष मकरन्द ३७१ । ८३
 सानन्दा गणनायके सपु ३१११९
 सा न स्नाति न चानु ४८८ । ८९
 सानुजः काननं गत्वा ३३० । २८
 सान्वत्प्रार्थः प्रणयव ५६० । १३
 सान्द्रानन्दपुरंदरादि ३८ । १५८
 सान्द्रामोदवतीः स्व ३८७ । ९२
 सान्द्रामोदश्यामले २०५ । ७५
 सान्द्रा मृदं यच्छतु न ४० । १७८

सान्ध्यमस्तमितशेष ४९५ । २०
 सान्ध्यरागरुधिराण ४९४ । ९
 सा पर्युः प्रथमापराध ६१२ । ६७
 सा बाढं भवते क्षिते ५२५ । ६
 सा बाला वयमप्रगल्भ ४७० । ९६
 सा भार्या या प्रियं २४९ । ६३
 सामगायनपूतं मे नो ६२२ । ७
 सामदाने भेददण्डा २४१ । ३२९
 सामादिसज्जितैः २४० । २९६
 सा मां द्रक्षति वक्ष्यति ४९४ । ४
 सा मे यद्यपि सुन्दरी ४७१ । १०७
 सामैव हि प्रयोक्तव्य २४० । ३२१
 साम्रा दानेन भेदेन २३७ । २३७
 समयं संपति सेवते ५६८ । १००
 सायं स्नानमुपासितं ४९३ । १२
 सायकस्तहायबाहो ३१२ । ६६
 सायं चन्द्रकलाभृता ४५९ । ३२
 सायं दामप्रयनसमये ४८० । १८
 सायं नायमुदेति ५११ । १२१
 सा यावन्ति पदान्यलो ५२७ । २१
 सारङ्गाक्ष्याः कुचकल ४४५ । ३१७
 सारंगो न लतागृहेषु ३८५ । ११६
 सारसवत्ता विहता १८२ । ६७
 सारस्वते स्त्रोतसि दूर १५४ । ८
 सा राजहंसरिव ४५१ । ४३१
 सा रामणीयकविधे ४५३ । ४०
 सारासारपैरिच्छेत्ता २३२ । १०४
 सा रोमाञ्चति सीत्क ४८९ । ९०
 सार्धकानर्थकपिदं ४५१ । ४३६
 सार्धं मनोरथशतैस्तव ५२३ । १
 सार्धंभीममवनं वन ६२९ । ३२
 सालकाननयुक्तापि २०८ । १
 सालक्तकं शतदला ५२५ । ४
 सालक्तकेन नवपञ्चव ५२५ । ३
 सालसं मुखरं क्रूरं २३२ । १००
 साबलेपमुपलिप्ति ७३ । १२४
 सावशेषपदमुक्तमुपे ५३३ । १९
 सावित्रीमात्रसारो २७१ । ६४५

सा विद्याधरकन्यका ४७२।११०
 सा विरहदहनदूना ४८४।१०
 साशङ्कस्य समकु १६७।२१०
 सा श्रीयो न मदं कु२५३।१७५
 सा संचारचमत्कृति ४७१।१०८
 सा सर्वथैव रक्ता रागं ४८३।८
 सा सा संपद्यते बुद्धिः १३६।३७
 सा सुन्दर तव विरहे ४८३।४
 सा सेवा या प्रमुहिता २३८।२६१
 सा सौन्दर्यनिषाधि ४७२।१२०
 सा स्तनाञ्जलिबन्धेन ४४२।२६४
 सांसे मा कुर्व लोचने ६१२।७९
 साहंजिकरूपवत्या ५२९।२१
 साहारं वचनं प्रयच्छ ५२४।१०
 साहित्यपायोनिधिमन्य ५६।१९
 साहित्यसंगीतकलावि ६०।२४
 साहित्ये सुकुमारवस्तुनि ५१।४९
 सिंहः शिशुरपि नि ११४।१३
 सिंहक्षुण्णकरीन्द्र १२६।१४
 सिंहादेकं वकादेकं २६२।४१५
 सिंहाह्वैकपादा दश १९।५१
 सिंहो बली गिरिगुहा १३८।८७
 सिंहो व्याकरणस्य २९४।११०७
 सिक्तं स्फटिककुम्भान्तः २१४।५
 सिक्तायां वोरकण्ठ १९६।१५
 सिञ्जानैर्मञ्जरीति १९३।२०९
 सितं वसनमर्पितं क ६०९।३०
 सितकिरणकपोली ५१२।१३०
 सितानुवर्णैर्व्यति १६१।१३१
 सिद्धमन्त्रौषधं धर्म २७३।६९४
 सिद्धि वाञ्छयता २९४।११०९
 सिध्यन्ति कर्मसु २४५।४२५
 सिन्दूरं रतिमिन्दुम ५४२।४७
 सिन्दूरं सोमन्तारस्मितव २२२।३
 सिन्दूरश्रुतिमुग्धमूर्ध १९४।२
 सिन्दूरस्पृहया स्पृशन्ति ४१।९
 सिन्दूरानां सोदत्कण्ठ ४२।१७
 सिन्धुष्वङ्गावगाहः खुर २८।३४

सिन्धुस्तरैरौषकल्प्य ३६५।५३
 सिन्धोः सुषांशुशकलं ५४१।२५०
 सिन्धोर्जैत्रमयं पवित्र ७१।२५७
 सोतासमागमोत्कण्ठा २९८।९
 सोत्कारं संजनयति ३०६।३
 सौत्कृतानि मणितं ५४१।१९
 सोदन्ति चामिहोवाणि १४९।२
 सोदन्ति सन्तो विल १४९।१०
 सोमन्तिनोषु का शान्ता ३२४।३
 सोमा वृद्धि समायाति २३२।९६
 सीमा संकोचमायाति २३२।९७
 सुकपरिविन्दः शब्दः ३३१।५१
 सुकविद्वितयं मन्ये निखि ५२।२२
 सुकवेः शब्दसौभाग्यं सुक ४८।३
 सुकुमारमहो लघोय ८६।१३३
 सुकुलजन्म विभूति २८७।१०११
 सुकुले योजयेत्कन्यां २६०।३५८
 सुखं हि दुःखान्यनुभूय २८६।९८४
 सुखं जीवन्ति हरिणा ११६।२४
 सुखदुःखे समे स्थातां २७४।७३८
 सुखमार्पितं तं स्वयं २६४।४७७
 सुखयतितरां न रक्षति १२४।११
 सुखशय्या ताम्बूलं वि ६००।७
 सुखस्य दुःखस्य न १३७।६१
 सुखार्थी त्यजते वियां २५५।२२३
 सुगन्ध केतकोपुष्पं २३५।१८१
 सुगृहीतमलिनपक्षा लघ ८५।१०९
 सुघनोऽपि सुवृत्तवानपि १२९।१३
 सुजनं व्यजनं मन्ये चारु ६८।१९
 सुजनानामपि हृदयं ८४।८६
 सुजनो न याति विकृति ७१।९७
 सुजार्णमन्त्रं सुवि २८५।९७२
 सुतनु जहिहि मौनं ५२६।१४
 सुतनु जहिहि मौनं ५१७।३१
 सुतनुश्रुतिसेननतो मन्ये ५४६।२
 सुतनु हृदयात्प्रत्यादेश ५१८।४९
 सुतभृत्यसुहृदैरि २४२।३६२
 सुतं पतन्तं प्रसमीक्ष्य २९९।३५

सुदीर्घा रागशालिन्यो ४४२।२५१
 सुषांशुर्ज्ञातियं कथ १३९।९७
 सुषाकारकरस्पर्शाद् ३६२।६७
 सुषाघात्रः कान्तिस्तव ३९।१७७
 सुषाबद्धमासैरुपवन ४४०।२०५
 सुषामयोऽपि क्षयरोग ४३५।१२७
 सुषारश्मिः सद्यस्तिमि ५०८।८७
 सुन्दरी सा भवत्येवं ४५१।४३९
 सुपर्णपरिमिवितस्तदनु १५२।५
 सुपर्णस्वर्णादौ रचितम ३५।१२३
 सुपात्रदानाच्च भवे २८२।९०८
 सुपूरा स्यात्कुनदिका २६६।५२१
 सुभगं वदति जनस्तं ६००।१४
 सुभग तवाननपङ्कज ३२१।२७
 सुभग त्वत्कथारम्भे ४८३।१
 सुभगमलिलावगाहाः ५७१।४
 सुभगे कोटिसंख्यत्व ५६३।८
 सुभाषितं हारि विशत्यधो ४३।१६
 सुभाषितज्ञेन जनेन २८३।९२६
 सुभाषितमयद्रव्यसंग्रहं ४३।३
 सुभाषितरसास्वादः २५८।३०३
 सुभाषितरसास्वादजात ४३।५
 सुभाषितस्याध्ययना ३७८।९६
 सुभाषितेन गीतेन युवतीनां ४३।२
 सुभिक्षं कृषकं नित्यं २६३।४३५
 सुभ्रु त्वं कुपितेत्य ५२०।६६
 सुभ्रु त्वं नवनीत ५२०।७२
 सुभ्रुशामधिपयोधर ५४५।१४
 सुमध्ये वाक्त्रैर्वचन ४९१।१७
 सुमनोवरत्नानां २३२।११०
 सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते २४७।९
 सुमहान्त्यपि शास्त्रा २६४।४५८
 सुमुखेन वदन्ति वल्गुना ५९६।६३
 सुमुखोऽपि सुवृत्तोऽपि ४१५।८१
 सुमेरुशिखरप्रान्त २९८।११३
 सुरतभरलिखपत्रग ५५३।४
 सुरतविरतक्रोशवेश ५४५।१९
 सुरताय जमस्तस्मै १८३।८१

सुरते च समाधौ च ५३८ । १
 सुगमन्दिरतटमूल ६२५ । २८
 सुगणां पातासी १६३ । १७०
 सुगरिरिपुभृत्यस्य ३१० । ३७
 सुरूपं पुरुषं दृष्ट्वा ६९५ । ४१
 सुलभं वस्तु सर्वस्य २५३ । १७५
 सुलभाः पुरुषा राज २३३ । ११७
 सुललितमलकान्ता ५५३ । १८
 सुवदनावदनासवसं ५६४ । ४१
 सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं २३८ । २६०
 सुवर्णवर्णललिता १५४ । ४
 सुवर्णस्य सुवर्णस्य सु ३०७ । ८
 सुवर्णालंकृता कन्या ३०८ । २१
 सुवर्णैः पट्टवेल्लैश्च २३६ । २०६
 सुविरलमीतिकृतारे ४३८ । १७५
 सुशीलः स्वर्णगौराङ्गः ३२३ । ८
 सुश्यामा चन्दनवती ३२३ । ३
 सुषमाविषये परीक्षणे ४३८ । १८३
 सुसंहरतैर्दशदपि धाम २०० । ८
 सुसंदिग्धस्य भक्तस्य २७३ । ६२
 सुसितवसनालंकारा २१६ । ४१
 सुहृदस्तदणीनख ५६६ । ६९
 सुहृदा हितकामानां २६४ । ४६४
 सुहृदामुपकारकार २४४ । ४०३
 सुहृदि निरन्तरचित्ते २७७ । ७९
 सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा १३५ । १७
 सूक्तिं कर्णसुधां व्य ६३४ । ९८
 सूक्ष्माय शुचये तस्मै नमो ४ । २
 सूक्ष्मभ्योऽपि प्रसङ्गे २३१ । ८२
 सूत्रोमात्रविभेदसं २४६ । ४३६
 सूत्रोमुखेन सकृदेव ४७६ । १७२
 सूतिदुर्गमसमुद्रती ४७४ । १५२
 सूते सुकरगृहिणी सु ३८५ । ६६
 सूत्रधारकृतारम्भैर्नोटै ५४ । ४४
 सूत्रं पाणिनिषद् कलय ६३ । ४
 सूत्रैः पाणिनिनिमित्तैर्बहु ६३ । २
 सूरा उलपादिभे ३१८ । १७७
 सूनुः सचरितः सती २५५ । १०२

सूनुतं सर्वशास्त्रार्थ १२१ । १
 सूर्यस्य का तिमिर ३३५ । ९४
 सूर्येऽस्ताचलमौलि ५१५ । ५५
 सृजति च जगदिद १३६ । ४९
 सृजति तावदशेष १३८ । ७४
 सेतुं सभेदयन्तो ब २३० । ४८
 सेतूपक्रमकौतुकाहत ७९ । १२३
 सेयं सीधुमयी वा सु ४५७ । ३
 सेय स्थली वनतृणाङ्कुर ३८८ । १०६
 सेयमप्रस्तुतैवात्र ११६ । २५
 सेयं ममाङ्गेषु सुधारस ४५७ । ६
 सेयं मृदुः कौसुमचा ४३३ । ८४
 सेवकः स्वामिनं द्वेष्टि २३८ । २६५
 सेवया धनमिच्छद्भिः १४७ । ४
 सेवा श्रुतिर्यैरुक्ता १४७ । ३
 सेवितव्यो महावृक्षः २६६ । ५१६
 सेवेव मानमखिलं १०५ । २०
 सैन्योत्तारणतो धुनी २२९ । ४५
 सैरन्ध्रीकरकृष्टकङ्कण ४९७ । ६०
 सैव परं न विनश्यति १०२ । १४
 सैव साध्वी सुभक्तश्च ५९८ । ४
 सैव सैव सरसी रम ३६७ । ११
 सोढुमलमस्मि नाहं ५१६ । ६
 सोन्मेषो न सखीजनः ४६५ । ६६
 सोपचारमुपशान्तवि ५३३ । ५
 सोपानानि तिरोहितानि ३६४ । १५
 सोऽपूर्वो रसनाविपर्यय ३७३ । १११
 सोमः शौचं ददौ तासां ४१८ । ३
 सोमकान्तो मणिः स्व ३६२ । ६६
 सोमार्थायितनिष्पिधा २९ । ४३
 सोष्मणस्तनशिला ५३७ । १९
 सौकर्यमिन्दीवरलो ५८३ । ७४
 सौमन्ध्यं दशदपि ५७७ । १०५
 सौजन्यधन्यजनपुत्रः ७५ । १७०
 सौजन्यामृतसिन्धवः ७९ । २१६
 सौजन्याम्बुमरुस्थली ६३३ । ९१
 सौधादुद्विजते त्यजत्यु ४८८ । ८८
 सौन्दर्यपात्रे वक्रेन्दौ ४३६ । १३०

सौन्दर्यं मदनादपि १७० । २४६
 सौन्दर्यस्य तरंगिणी ४२५ । ४७
 सौन्दर्यस्य मनोभवेन ४४८ । ३७५
 सौभाग्यं विरलस्य २५१ । १२०
 सौमित्रे ननु सेव्यता ४७३ । १२४
 सौभमम्भोरुहव ४५२ । १७
 सौभग्यगर्भमकरन्द ४०० । ११८
 सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि ३९७ । ६०
 सौरभ्यं मृगलाञ्छने ४५५ । ५८
 सौरभ्ये चलिते रसे ५५२ । ६३
 सौरभ्येण त्रिभुवन ३८९ । ११४
 सौरभ्येण समावृणोषि ४०५ । १८८
 सौवर्णः कमलाकरः ३६५ । १८
 सौवर्णकङ्कणश्रेण्या ४४२ । २४५
 सौवर्णाङ्कितपर्णमारुत २४ । ३७
 सौवर्णानि सरोजानि २५२ । १५८
 सौहार्दं शशशृङ्गव १५० । ३२
 सौहार्दस्वर्णरेखाणा २७३ । ६९८
 सौहेदन परित्यक्तं २४८ । ३०
 स्कन्धासिन्धुराय ५७४ । ५४
 स्कन्धे विन्यस्य सख्या ४५९ । ३५
 स्खलद्रुमुकमव्यवस्थ ४६६ । ३१
 स्तनकलशस्खलदम्ब ४२२ । १२
 स्तनतटमिदमुनुक्तं ४२६ । ११
 स्तनं धयन्तं जननीम् ३३ । १०२
 स्तनं धयन्तं तनयं १९९ । ४०
 स्तनन्यस्तोशीतं प्र ४६२ । ३४
 स्तनपरिसरभागे दू ५५३ । १६
 स्तनभाराय मध्येन ४४६ । ३३५
 स्तनभारोऽत्र वक्रेन्दु ४५० । ४१२
 स्तनमण्डलमाश्रित्य ३०८ । १८
 स्तनयुगमश्रुजातं १५८ । ७२
 स्तनयुगमुक्ताभरणाः १५९ । ८३
 स्तनाते चन्दनपङ्क्ति ४४५ । ३१४
 स्तनान्ते नो हारो ३१५ । ९७
 स्तनाभोगे पतन्माति ४२९ । ३
 स्तनी तुङ्गी समारूढे ४४६ । ३३२
 स्तनी भारार्पणव्य ४४६ । ३२०

स्तनो मांसग्रन्थी ६३६ । १३२
 स्तनस्य नश्यति २८८।१०१८
 स्तुमः कं वामाक्षि ५३१ । ६६
 स्तुवद्भवनिवर्मेकं सति ५६ । २३
 स्तुवन्ति गुर्वीमभि १२५ । ११
 स्तोकात्मः परिवर्तिता ३६४।११
 स्तोकात्ममाधनवता ४१७ । १४
 स्तोकेनोन्नतिमायाति ८१ । २४
 स्तोकोन्निद्रनिदाघ ५५२ । ५९
 स्तोत्रं चैत्रगुणोदयस्य ५६७ । ९५
 स्त्रियः पवित्रमतुलं नै ४१८ । ४
 स्त्रियस्तु यः कामयते ५९४ । ११
 स्त्रियोऽवतारयन्त्येते २२९ । ४२
 स्त्रियो हि नाम खल्वेता ५९३।३
 स्त्रियो हि मूलं निध ५९६ । ६७
 स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा ५९३।२
 स्त्रीणां यौवनमांथना २९६।११२४
 स्त्रीणां हि साहचर्यं २७५।८३८
 स्त्रीणां द्विगुण आहारो ५९४ । ६
 स्त्रीणामशिक्षितपटव ५९६।७३
 स्त्रीबालस्वामिमित्रघ्नो २४८ । ४८
 स्त्रीमुक्तां कुसुमायुधा ४२१ । ५४
 स्त्रीरूपं मोहकं पुंसो ९३ । ७
 स्त्री विनश्यति रूपेण २४७ । २०
 स्त्रीषु न रागः कार्यो ५९६ । ६१
 स्त्रीषु प्रवीरजननी ६१६ । २६
 स्थगयति तमः शशङ्क ५४३।६
 स्थगयति नयनाम्नं ४६२ । २८
 स्थगिताम्बरक्षिति ५०१ । १७
 स्थलकमलतरुणां ५६६ । ८२
 स्थलीनां दग्धानामुप ३८९।१११
 स्थाणुः स्वयं मूलविद् ६२१।१३
 स्थान एव नियोज्य २६५।४९९
 स्थानं नास्ति क्षणं ना ६०० । २
 स्थानं नास्ति क्षणो ५९४ । १२
 स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते १२६ । ६
 स्थानमाह्निकमपास्य ६४५।१२
 स्थानान्निर्गम्य दूरं ४९२ । ३७

स्थानेषु शिष्यनिवहै २८८।१०२६
 स्थाने स्थाने मलयम् ६७ । ८७
 स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते २३६।१९५
 स्थाय्यां वैदूर्यमय्यां १४३ । १३८
 स्थितिं नो रे दध्याः ३८३ । ३५
 स्थितिर्गोहोपान्ते प ६०२ । ४०
 स्थितो न खादामि २८४ । ९५६
 स्थित्यतिक्रान्तिमोह ११५ । ८
 स्थित्वा क्षणं वितत ३६७ । १७
 स्थित्वा धैर्यादुपात्मः ३४४।२४
 स्थिरत्वमविरयुतौ ४२७ । ३८
 स्थिरापायः कामः ६४४ । २५९
 स्थिरा शैली गुणवतां ५७ । १२
 स्थूलप्रावरणोऽतिवृ १४४ । १७
 स्नातः स्वर्गतरङ्गणीजलम ९।७१
 स्नातस्त्वद्विपुरक्त १८६ । १२३
 स्नाताः प्रावृषि वारि २१० । ३३
 स्नाता तिष्ठति कुन्तले ४७२।११९
 स्नातुं वाञ्छसि किं २२० । ८४
 स्नानं वारिद्वारि ६१४ । १०६
 स्नानं नाम मनः २३२ । १०५
 स्नानाम्भो बहुसाधिता ६००।४१
 स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूप ४३० । ११
 स्नान्तीनां बृहदमलो ५७७।११०
 स्निग्धं यथाप वीक्षि ५१९ । ६२
 स्निग्धमालप सुलक्ष ४९० । ९
 स्निग्धस्मेरविलोल ४५५ । ६४
 स्निग्धां संषध्य वेणी २२१।१०२
 स्निग्धाप्राः फलिनो ४०१।१३३
 स्निग्धेन्द्रोपलसुन्दरः ४५५।६५
 स्निग्धे यत्पुरुषासि ५२१ । १८
 स्नेहं स्वीकुरु कृष्ण ४७६।१६९
 स्नेहच्छेदेऽपि साधूनां ६८ । २६
 स्नेहनिर्भरमधत्त वधू ५३७ । ९
 स्नेहसंवाधितोन्बाला ४३१ । ३४
 स्नेहेन भूतिदानेन ८१ । २१
 स्नेहोपपन्न इति पूर्ण १०१ । ११
 स्नेहो हि वरमघाटतो २७५।८४५

स्पर्धन्तां सुखमेव ३८७ । ९४
 स्पर्शः स्तनतटस्पर्शो ४६६।१६
 स्पृशति तिग्मरश्मौ ५७३ । ३९
 स्पृशन्नापि गजो हन्ति २४७।२३
 स्पृष्टस्त्वयैष दयिते ४४१ । २३९
 स्पृष्टाकृष्टासिपिष्टोक्त १८२ । ९२
 स्पृष्टा येन शिरोरुहे ६२७ । १०
 स्पृष्टोल्लसत्किरणके ४९७ । ५३
 स्पृष्टयति भुजयोरन्तर ११३ । ३
 स्फटिकमरकतश्रीहारिणोः २११६
 स्फटिकस्य गुणो यो ३६२ । ६८
 स्फीतं शीतं गतं क ५७३ । ३३
 स्फुटं स्फुटपलाशव ५८८ । ४२
 स्फुटतरमटवीनां प्रा २०८ । १५
 स्फुटतु हृदयं कामः ६११ । ५४
 स्फुटमसदवलम्बं ४४६ । ३२६
 स्फुटमिवोज्ज्वलका ५६५ । ५८
 स्फुरद्भुतकल्पमुद्य १५९ । ९३
 स्फुरदधोरतद्विषयना ५८० । ३२
 स्फुरदुरसिजभारभ ५०३ । १२
 स्फुरद्भुतनिस्वनत १६१ । १२९
 स्फुरद्भोमद्भेदस्तर ५३९ । १२
 स्फुरन्तः पिङ्गलामासो ५७९ । ६
 स्फुरन्नानारत्नाश्रित ४२४।३३
 स्फुरमिदमभिचारय ५६९।१२२
 स्फुरसि बाहुलेते कि ५२२ । ४
 स्फुरिते जठरे विष्णो २९८।१८
 स्फूर्जद्ब्रह्माण्डशुक्तौ २२२ । १०३
 समयमानमायताक्ष्याः ४४०।२१५
 स्मरकल्पदुमो बाले ४३२ । ५७
 स्मरतोरभिलाषकल्पिता ४५७।१
 स्मर नृशंसतमस्त्वम ४७३।१३४
 स्मरमानसिकसम ४४६ । ३२२
 स्मरवमथुनिमित्तं ४८५ । ४७
 स्मरशरार्धनिकाशं ५९१ । ३७
 स्मरशरशतत्रिधुरा ४८४ । २४
 स्मरहृताशनमुर्मुरचू ५६५ । ५९
 स्मर्तव्या वयमिन्दुसुन्द ६०६।९२

स्मरन्त्योऽहं त्वया कान्ते ४९०।२
 स्मारं धनुर्यद्विधुनो ४३२।६२
 स्मारस्मेरमदोक्षम ६३३।८४
 स्मितं किञ्चिद्वक्त्रे ४२७।२९
 स्मितज्योत्स्नागङ्गा ४४०।२०८
 स्मितज्योत्स्नाभिस्ते ५३१।६५
 स्मितपुष्पोद्गमोऽयं ते ५२८।३
 स्मितेन भावेन च ल ४२०।३७
 स्मितेनोपायनं दूरा ५३६।१
 स्मेरं विधाय नयनं ४६६।२३
 स्मेरराजीवनयने ५२०।३
 स्मेराः सन्तु सभासदः ३८५।५२
 स्मेरा दिशः कुमुदम ३४८।३०
 स्मेराननेन हरिणा २४।५
 स्यादत्यन्तनिरक्षरः २९६।११२७
 स्यादेव तोयममृतप्र २२४।५
 संसमानमुपयन्तारि व ५३६।५
 स्रग्दाम मूर्धनि निधेहि ४१३।५६
 स्रस्तां नितम्बादवरो ४४९।३८७
 स्वकपोलेन प्रकटी ८५।११०
 स्वकान्तद्वकान्तारो २०८।३
 स्वकीयं हृदयं भित्त्वा ४४३।२७१
 स्वकेलिलेशस्मितनि ४२२।४
 स्वगर्भशुक्तिनिर्भिन्नं १३३।३
 स्वच्छन्दं हरिणेन ३८९।११८
 स्वच्छन्दं दलदरवि ४०८।२३०
 स्वच्छन्दवनजातेन २६८।५७३
 स्वच्छन्दैकस्तनश्री १५।१४४
 स्वच्छन्दोच्छलदच्छक १३।११०
 स्वजनः स्वात्मवज्ज २७५।७५७
 स्वजातीयं विना वैरी २४२।३७२
 स्वजातीयविधाताय २७६।७६६
 स्वतः प्रकाशो मनसो १६०।१०४
 स्वदशोर्जनयन्ति ४३४।९३
 स्वदेशजं कुलाचारं २२८।२५
 स्वदेशजातस्य नरस्य २८२।९११
 स्वाधयो निश्चयो ना २७५।७४९
 स्वपरप्रतारकोऽसौ ४१९।२७

स्वप्ने दृष्टं किमपि पिशु ४६८।६९
 स्वप्नेऽपि क्षितिपावतंस २१०।३९
 स्वप्नेऽपि देवि रमसे ४९०।१०
 स्वप्नेऽपि समरेषु त्वां १५६।३५
 स्वफलनिचयः शा २९१।१०७३
 स्वबालभारस्य तदुक्त ४२२।६
 स्वभावकठिनस्यास्य ८१।१७
 स्वभावं न जहात्येव ७०।६२
 स्वभावं नैव मुञ्चन्ति ७०।६०
 स्वभावशूरमन्त्रज्ञम २३०।६२
 स्वभावसुन्दरं वस्तु २७५।७३९
 स्वभावार्त्तश्रीनखर १९४।८
 स्वभावेन हि तुष्यन्ति २५७।२८६
 स्वमस्तकसारूढं ६४३।२४१
 स्वयं संराध्येऽंशं पुर ३००।४३
 स्वयं स्वगुणविस्तारा ११८।१६
 स्वयं कर्म करोत्यात्मा २५७।२९१
 स्वयं जहाति सेवकः १४७।१३
 स्वयं तथा न कर्तव्यं १२२।३
 स्वयमपि भूरिच्छिद्रश्चा ८६।१२६
 स्वयमपातदुःखो यः ४७३।१२७
 स्वयं पञ्चमुखः पुत्रौ ६२२।१६
 स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि ११४।५
 स्वयम्भूः शम्भुस्मोज ४४२।२५७
 स्वयं महेशः श्वशुरो १३७।५६
 स्वरसेन बध्नतां क ८५।१२०
 स्वरेण तस्याममृत ४४१।२२६
 स्वर्गः किं यदि वल्ल २९३।१०९६
 स्वर्गच्युतानामिह भू २८३।९१७
 स्वर्गाद्विपाल कुत्र १८४।९५
 स्वर्गानर्गलनिर्गलसुर ५७।२७
 स्वर्गे कल्पद्रुमाधस्तव २२१।९८
 स्वर्गे वासं कारयन्त्या २०५।९२
 स्वर्गैर्कोभिरदोनिर्वास ४२।१
 स्वर्गच्छत्रीनां प्रसिर्ते ४३६।१४२
 स्वर्णावदातद्युति ४४७।३६०
 स्वर्णैर्णाजिनशयनो ३१।६५
 स्वर्णैः स्कन्धपरिग्रहो ३५५।३६

स्वधर्मांमृतपानचा ५१०।११२
 स्वर्भाजः सुगन्धर्वनानुसरति ४४५
 स्वर्भाजप्रतिवारपारणमिल ४२।३
 स्वर्भाजुराकलयितुं ४३०।२४
 स्वर्लोकस्य शिखामणिः ४१५।८४
 स्वल्पं ब्रूमः किमपि २०९।२४
 स्वल्पस्नायुवसावशे ११४।२१
 स्वल्पा अपि रामबलै २७७।७८९
 स्ववशः करोति कर्म १३६।४१
 स्वसुखनिरभिलाषः १६४।१७९
 स्वास्ति क्षत्रियदेवाय २९८।१७
 स्वास्ति स्वागतमर्थ्यहं ३०।५३
 स्वत्यस्त्यु विद्रुमवनाय ३५८।१६
 स्वस्थानार्दापि विच ७२।११५
 स्वस्वव्यापृतमम ३७९।२०२
 स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे ५९७।७८
 स्वादनेन सुतनोरवि ५३३।१०
 स्वादितः स्वयमर्थेयित ५३५।४७
 स्वाधीना दयिता सुर २९६।११२३
 स्वाधीनेऽपि कलत्रे २७७।८०३
 स्वाधीनैव समृद्धि ७२।१२०
 स्वाधीनो रसनाञ्जलः ५७।२६
 स्वान्ते वैभवमस्ति १८७।१४२
 स्वाभाविकं तु यन्मि १३०।१३
 स्वाभिप्रायपरोक्षस्य १४६।१
 स्वामिन्प्रभो प्रिय गृहाण ५४१।२७
 स्वामिन्महुर्यालकं ५४६।३३
 स्वामी कुप्यति कुप्यतां ४८२।८
 स्वामो निःश्वासेते ६०३।५१
 स्वामी मुग्धतरो वनं ३६।१३५
 स्वामोदवासितसमप्र ४०८।२३५
 स्वाम्यामात्यश्च राज्यं २४१।३२६
 स्वाम्यादिष्टस्तु यो भू २३२।९८
 स्वाम्यादेशात्सुभृत्यस्य २३२।९९
 स्वाम्युक्ते यो न यत २३२।१०१
 स्वायत्तमेकान्तगुणं १२६।३
 स्वार्थं धनानि धनि १०६।३३
 स्विन्नं केन मुञ्चं दि ४९३।११

स्वित्री गण्डो स्फुरित ४६३।४४
स्वीयाः सन्ति गृहे गृहे ६०७।६
स्वीयोद्दानप्रगन्धप्रवृत्त १९४।४
स्वेच्छामङ्गलभाग्यमेघ ५०।४३
स्वेदक्षेदितकङ्कणा ३४५।३८
स्वेदस्ते कथमीदृशः प्रियत १८।३१
स्वेदस्यन्दितसान्द्रचन्दन १८।३०
स्वेदाम्बःकणमण्ड १७९।३८
स्वेदाद्रिवामकुचमण्डन १५।१४२
स्वे स्वे कर्मणि संनियो ५७।५१
स्वैरं समितमीक्षते ४५९।३०
स्वैरं कैरवकोरका ५०९।९७

ह

हंसः श्वेतो बकः श्वेतो ३६७।६
हंस प्रयच्छ मे का ४७६।१६७
हंसः प्रयाति शनकै ३६८।२२
हंसश्चन्द्र इवाभाति ५८६।८
हंसाः पञ्चवनाशया ८०३।१५७
हंसी वेति परागपि ३६८।३४
हंसैः शैवलमञ्जरीति ६०४।६५
हंसैर्लब्धप्रशंसैस्तरलि ३६५।२०
हंसोऽध्वगश्रममपो १२९।१७
हंसो न भाति बलि २८९।१०३७
हंसो यथा राजति ५०५।१२
हंसो विभाति नलि २८९।१०३६
हंसो दग्धसमीर स ३५६।१२
हंसो धीर समीर हत ३५६।१३
हंसो मीनतनो हरे किमु २६।११
हंसो वारिनिधे विधेः ३६०।३८
हठादाकृष्टानां कतिपय ५६।२२
हतं ज्ञानं क्रियाहीनं २६९।५९८
हतमश्रोत्रियं श्राद्धं २६३।४४३
हतेऽभिमान्यो कुक्षेन ६१५।६
हत्वा पतिं नृपमेवेक्ष्य ६१९।२५
हत्वा लोचनविशिखै ४३४।१०७
हनुमन्ते हतारामे वा ३०८।१३
हन्त कान्तमपि तं ४८२।२
हन्तारि संतापनिवृत्तये ४७६।११

हन्तुमेषोऽपसरति २६९।६०६
हन्तुर्बन्धुजनाम्बना ९२०।४१
हर्तः क्षयी तापकरः ३९३।१०
हरकण्ठग्रहानन्दमीलिता १६।१
हरकोधज्वालावलि ४४८।३७०
हरनूयनहुताशज्वाला ३४२।२
हरन्ति हृदयानि य ५७२।२५
हरमुकुटे सुरतटिनि ३४७।७
हरवन्न विषमदृष्टिर्ह १५९।८२
हरशरसि शिरांसि १३७।६९
हरिणचरणक्षुण्णोपा २२५।२
हरिणप्रेक्षणा यत्र गृ ४१८।८
हरिणापि हरेणापि १३५।१६
हरिद्रायां राहुप्रसर ३१५।९५
हरिभामिनि सिन्धु ९१।२१
हरिरसविलोचनः ३८३।२५
हरिविहति कां तवास्त्य ३६९।१०६
हरिष्यमाणो बहुधा ६३८।१७१
हरेः पदाहतिः श्लाघ्या ६८।२३
हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्राद २७।२२
हर्तुर्न गोचरं याति याति ४४।४
हर्तुयाति न गोचरं किम ५८।३०
हर्षस्थानमधर्मकर्म १५१।२७
हर्षकोधौ समी यस्य २३८।२४९
हर्ष वर्षन्विधत्ते चि २५५।८८
हर्षोदम्भोजजन्मप्रभृति ११।८७
हसन्ते प्रहसन्त्येता ५९४।२०
हसन्ती वा हसन्ती वा ५८९।५
हस्त इव भूतिमालि ८५।११७
हस्तं कम्पवती रुग्णि ५३९।१६
हस्तन्यस्तकुशोदके १६५।१९७
हस्तपङ्कजनिविष्टमोदकव्या २।१४
हस्तस्य भूषणं दानं २५८।२९९
हस्तस्वेदस्नपित इव ५३१।६३
हस्तादपि न दातव्यं २५१।१२१
हस्ताम्भोजालिमाला १९१।१९६
हस्ताम्भोजे वदन्म ४८६।५३
हस्ती चाद्रुशहस्तेन २७२।६७५

हस्ती वन्यः स्फटिक १८३।६८
हस्ती स्थूलतनुः स ११४।२०
हस्ती हस्तसहस्रेण २६०।३६५
हस्ते चकास्ति बाला ४४२।२४७
हस्तेनाग्रे वीतमीति २०५।८३
हस्तेऽश्वकिणाङ्कितोऽरु ३०।५२
हा तात तातेति सेवे ६१५।१९
हा धिक् सा किल ता ४७२।११८
हा मातस्त्वरितासि ६२०।३८
हारं वक्षसि केनापि ३९२।१५३
हारः कुरङ्गशावाक्ष्या ४४५।३०८
हारः प्रलम्बतपयो २८९।१०४०
हारं गुम्फति तारका ६१४।९८
हारस्तुव्यति कङ्कणं ५४२।४५
हारस्यातिदुरापम ४११।३४
हारहोरकहिरण्यभूष ६०७।७
हारानाहार देव च १६७।२१३
हागवशेषा ननु कण्ठ ४८५।४०
हारीताः सरसं रस ३७७।१७६
हारो जलाद्रवसनं ४१७।१५
हारो नारोपितः कण्ठे ४७६।१
हारोऽयं हरिणाक्षिणां ४४५।३११
हालाहलं खलु पिपा ८८।१५८
हालाहलो नैव विषं ९१।२८
हावहारि हसितं व ५३३।१६
हासस्तूत्कलिकाप्रदीप ५९७।८४
हा हन्त मानससरः ३६७।२०
हा हा देवि स्फुटति ४६८।६५
हिसाशून्यमयत्नलभ्य १४६।१३
हितोपदेशं शृणुया २४९।७८
हित्वा त्वामुपरोधशू १७४।२९२
हित्वा दैत्यरिपोरुरः १७१।२५६
हित्वा मदं समस ८८।१६१
हिमकृतावपि ताः स्म ५९०।२२
हिमकर परभागं ३४९।३१०
हिमधवलदन्तकेशा ५८९।८
हिमलवसदृशः श्र ५६९।१३४
हिमव्यपायाद्विशदा ५६४।२९

हमश्चिरवसन्त १६३ । १६०
 हिमसमयो वनवह्नि ३९४ । ९
 हिमांशुखण्डं कुटिले ३३४ । ८०
 हिमांशुखण्डांशुर्नवसल ४९१ । २१
 हिमानीस्थगिरौ स्यतां ३२९ । १७
 हिरण्यधान्यरत्नानि २३३ । १३१
 हिरण्यहरिणप्राममा २२६ । १
 हीनसेवा न कर्तव्या २६६ । ५१७
 हीनहत्या दधात्येव २९८ । ४
 हीयते हि मतिस्तात १२७ । १०
 हुंकारैर्ददता मया ५३२ । ७९
 हुतमिष्टं च तप्तं च १५६ । ३४
 हुतहुताशनदीप्ति ५६५ । ४८
 हूणो सीमन्तमुद्रां ५९१ । ४५
 हतोऽङ्गरागस्तिलकं ५७५ । ७०
 हत्वा पद्मवनद्युति ४७२ । १११
 हृदयं हरन्ति नायौ ५९६ । ६२
 हृदयं कौस्तुभोद्भासि ३३ । ९१
 हृदयलणकुटीरे दीप्यमा ४१८ । १७
 हृदयमाश्रयसे यदि ४७९ । ४५
 हृदयमिषुभिः कामस्या ४६९ । ७४
 हृदयानि सतामेव ६९ । ४२
 हृदये कुरु संचयं गु ४११ । २३
 हृदि विसलताहारो ४७४ । १४१
 हृदि लभेन बाणेन यन्म ५२ । २५
 हृदि लज्जोदरे व १०५ । १९
 कीर कैरवसुगीरि ३७८ । १८

हे कूप त्वं चिरं जीव ३६५ । १
 हे कोकिलाखिललता ३७५ । १३८
 हे गङ्गाधरपत्नि चक्रिवधु १८ । ३९
 हेतुः कोऽपि विशिष्टधी ६४ । ८
 हेतुप्रमाणयुक्तं वाक्यं ९५ । ५
 हेतुनैसर्गिकः कोऽपि २७३ । ७११
 हे दारिद्र्य नमस्तुभ्यं ९६ । २
 हे दावानल शैलाग्रवा ३६६ । १
 हे पक्षिन्नागतस्त्वं ८० । २२८
 हे पाथोद ययोजतं ३५५ । ७९
 हे पान्थ प्रियविप्रयोग ५९२ । ५०
 हेमकुम्भमिव तुङ्ग ५७० । ९
 हेमन्तहिमनिस्स्यन्दमव ५८९ । १
 हेमन्ते दधिदुग्धस ५९० । ३१
 हेमन्ते पथिकजनाः ५९१ । ४८
 हेमन्ते बहुदोषात्ये ५८९ । ३
 हेमन्ते हिमकरबिम्ब ५९२ । ४९
 हेममञ्जीरमालाभ्यां ४५० । ४०७
 हे मल्लि हे मालति हे ४१५ । ९३
 हे मातङ्ग मदाम्बुद ३८४ । ४४
 हेमाम्भोरुहपत्तने ५७० । १३४
 हेनः कार्यं हुतवहगतं ६३२ । ७०
 हेयं हर्म्यमिदं निकु ६३५ । १११
 हेयोपादेयशून्यं मुनिगण १२ । ९६
 हे रङ्ग हेमतुलया तुलि ४१२ । ३६
 हे राजानस्त्यजत सुकवि ५० । ४०

हे लक्ष्मि क्षणिके ९२ । ३९
 हेलाप्रस्थानवेलाह १७५ । ३०६
 हेलाविदलितफरिकुल ३८२ । १९
 हेला स्यात्कार्यता २६३ । ४३६
 हे हर्यक्ष सहस्र संप्र ३८५ । ५३
 हे हेमकार परदुःखि ४११ । २५
 हे हेमकेतकि कथं ३९९ । ९८
 हे हेमन्त स्मरिष्यामि ५८९ । ४
 हे हे मित्र जिता मर्याति ६४१ । ०
 हे हेरम्भ किमम्भ रोदि १७ । २६
 हे हेलाजितबोधिसत्व ३६० । ३५
 हेषन्ते यज्जितजलध १६५ । १९१
 हेषाघोषैर्हरीणां जित २०१ । २३
 हृदाम्भसि व्यस्तवधूक ५७६ । ८६
 हीतया गलितनीवि ५३६ । १
 हीमरादवनतं परि ५३७ । १४
 हीविमोहमहरदयिता ५३४ । २५
 ह्लादनतापनशक्ती स ४१९ । २०

पूरणी

त्वयि प्रचलति प्रभो १९७ । ८
 पक्षत्रिकलश्च पक्षी ९७ । १८
 पञ्चमेऽहनि पष्ठे वा १०९ । ६
 यादृशि तादृशि वित्त ९६ । १२
 रुष्टोऽपि राजा यद्वा २४२ । ३४९
 सकृदिव समर्थं बाले ५१६ । ७
 सगुणापि हना विगुणा ८६ । १२३

